મળવાનું ઠેકાણું
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ, ગ્રીન લૉજ
પાસે, રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર)

Published by
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT
(Saurashtra) W. Ry. India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्द

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा।
है कालनिरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦
વીર સંવત્ : ૨૪૮૮
વિક્રમ સંવત્ : ૨૦૧૮
ઈસવીસન : ૧૯૬૨

મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, : અમદાવાદ

આ. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટનસુદાન (આફ્રિકા) મા કે જ્યાં વિરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વિરાણી અને મહા ભાગ્યવાન્ માતુશ્રીનુ નામ બેન મણીબેન વિરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી. તેઓશ્રીએ યુનાઈટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમા પ્રવાસ કરેલ સં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩મા લંડનમા રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે એઓશ્રી લંડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ કરવા છતાં તેમણે કોઇ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનીયાના કહેવાતા રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઈજીપ્ત અને યુરોપના સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગ જ તેમને વધુને વધુ ગમતો તેઓ મુસાફરીથી વતન તરફ પાછા ફર્યા પછી સાધુ-સાધ્વીજીના દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો જેથી તેઓને વૈરાગ્યમાં જ વધારે આકર્ષણ લાગ્યું હુંડા કાલા અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાચમા આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગભાવમાં સ્થિર રહેતા. પરદેશમા પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં. એક ઉચ્ચ કોટીના કોટ્યાધિપતીના નબિરા હોવા છતાં તેઓએ ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ ખતે બંડી પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતાં અનેસુહ

પત્તિ, પથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસ નહીં પણ દૂર જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની કુદરતી હાજત માટે જતા, હાલતા ચાલતા સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમ. જીવદયાની બરાબર જતના કરતા. જુવો આ ગૃહસ્થ જીવન પણ કેટલું આદર્શ છે આ જીવન તો આજે મુનિવરોને પણ વિચાર કરાવે તેવું છે

દેશમા કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વગર રહેતા નહીં દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે જીંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. (असंखयं जीविय मापमायए) આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મ કરણીમા સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી ભાઈચંદજી મહારાજ, શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધી શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમા સં, ૨૦૧૧ સાલમા શ્રી ધર્મદાસજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થતો લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ છ ના પરિવાર સાથે આદર્શ વૈરાગ્ય સાથે સંયમ અંગીકાર કરેલ તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે જે હજી લય પામી નહીં

આ પહેલા તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે સ્વ. મહારાજ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબના દીક્ષા પ્રસંગ ઉપરની હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાન અભ્યાસ વધારો. ધર્મના સ્વરૂપને બરોબર સમજો સંયમ ખાંડાની ધાર છે વેશથી આત્મોત્થાન નથી થતું મન, વચન અને કાયાના અસત્ યોગોનો અવરોધ થવાથી જ આગળ વધી શકાય ઉતાવળ ન કર.

સં ૨૦૧૨ના અષાડ સુદી ૧૫ પૂનમથી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના

શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે રહી. દીક્ષાની આરાધના કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઇએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષાતિથિ પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઇ વિનોદકુમારને મળવા રાજકોટ આવ્યા અને કહ્યુ કે મારે આ અનિત્ય સંસારને વ્હેલી તકે જ છોડવો છે તમો પણ તૈયાર થઈ જાવો. શ્રી વિનોદભાઇ તો પહેલેથી તૈયાર જ હતા જેથી કહ્યુ કે હું આજ્ઞા લઈને આવું છું તમો જાઓ શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઇની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક સવિનય નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળી કે હજી વાર છે સમય પાકવા દો કારણ પોતાના સુપુત્ર પ્રત્યે મોહ ઘણોજ હતો તેનો વિયોગ સહન કરવામાં માતા અને પિતા ઘણા જ અસમર્થ હતા તેથી એજ વાકય કહીને સંતોષ આપતા પણ આ નશ્વર સંસાર અનિત્ય પદાર્થો અને પુદ્ગલના સ્વરૂપને જાણી વૈરાગ્ય રસમા ઓતપ્રોત બનેલ વિનોદકુમારે એ નિર્ણય કર્યો કે મારે હવે આ અણમોલા સમયને બરબાદ કરવો નહિ અનન્તભવ ભયહારીણી અનંત કલ્યાણકારિણી દીક્ષામાં જવા માટે તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઇમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન ગામે પૂ આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કોઇ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહી અને સ્વમયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવું તે જ ઉત્તમ છે તેમ મનમા નકકી કર્યું.

તા ૨૫-૫-૫૭ સ. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું ભોજન કરી, અંતરથી જે વિચાર કરેલ તે મુજબ તૈયાર બની ગયા ઘરના સર્વને તેઓ માટે આવી સ્વપ્નમા પણ કલ્પના ન હતી કે

વિનોદમુનિ આ ઘર છોડીને જાય છે તેમના માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર, ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયું કે તા ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી તા ૨૫-૫-૫૭ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં ગાડી કલાક બાદ પડી રહે છે તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ શાખાને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે ૪।। વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાની સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્યશ્રી મુનિવરોના સન્મુખ આદર્શ ભાવે સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં 'જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણં" ના બદલે "જાવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણં" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે 'વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે "અપ્પાણં વોસિરામિ" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ! એ તો બની ગયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો" તે સ્વીકારવા તત્પર બનવા પ્રયાસ કરે

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની બરાબર રીત નથી, કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની દાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક બનાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ઘણીવાર પૂ મહારાજશ્રીએ સમજાવેલ પરંતુ તેમને ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો"

મહાન વૈરાગ્યવાન ચારિત્રી મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબમાં ઉપરનું આ વાક્ય સાંભળી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર પ્રચારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી

વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર-નીચે મુજબ છેઃ—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઇને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને " असखयं जीविय मा पमायए " ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરે મુનિવરોએ મને ઉતાવલ કે વિના વિચાર્યે કામ ન કરવું માતા પિતાની રજા લઇને જ સંયમને લેવો. એમ કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથાશ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરૂ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણી મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે, ધારીને ઉપર મુજબ મારા વિચારો રજુ કરૂં છુ

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષફળ છે તે પામ્યાં પછી આત્માને કોઇ જાતનું દુઃખ હોય નહી આવુ ફળ પ્રાપ્ત કરવા વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આ મહાન ફળ આપનારી માત્ર એક દીક્ષા જ છે.

એમ ધારી છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામા કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને એવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરા-પણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી તેથી મેં વિચારીને આ પગલુ ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે. શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ (તથાસ્તુ)

રાજકોટમા શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદ કુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માડી ગામમાં કયાય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા કયાયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહી આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીનેએ મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી તે એ હતી કે એક વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે " બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરૂમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે

જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે તો મારી પણ ઇચ્છા છે કે તેઓશ્રી પાસે જઈ જીનવાણીના મર્મને જાણવા પ્રયાસ કરૂં આ સુંદર અવસર છે ”

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવતા સાથે પં પૂર્ણચંદ્રજી દાને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતજીનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, બીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે ? આમ મારી સાથે પણ વર્તાલાપ થયો હતો બન્નેનો આ પ્રમાણે એક મત થતાં પિતાશ્રીએ બીચન તાર કરવા સુચના કરી તા ૨૯–૫–૫૭ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ બીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો

તા ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ બીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે બીચન મોકલ્યા તા ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦–૫–૫૭ ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ બીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્રવિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી

પૂછપરછના જવાબમાં ભૂતપૂર્વ શ્રી વિનોદભાઈએ કેશવલાલ પારેખને કહ્યું કે મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી છે તેમાં કોઇ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વિશાળ કુટુંબના હિતૈષી છો અને જો સાચા હિતેચ્છુ હો તો મારા પૂ બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અપાવવાની અંદર ભાગ લ્યો એટલું જ નહી પણ "સવિજીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સહમતિને સાથે અર્થાત મારી સાથે દીક્ષા લે

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમાને પાછા

લઇ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧–૫–૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઇ, તા. ૨–૬–૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતિ કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરૂએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે–તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહનગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જ જવાનો બનાવ હતો, હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં તો રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બાજુથી વિકાળ જેવી રેલગાડી પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના કોમળ હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામા જડવાદને સિદ્ધ કરતા ગક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યુ. અરિહંત .. અરિહંત એવા શબ્દો મુખમાથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્તપ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમા પ્રાણુાંત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા .અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ દેખાતી હતી

હમેશા તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યા રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતોવખત ત્યા ઢોરો રેલ્વેની હદ્દે ચઢી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી આ દુર્ઘટનાની દુઃખદ બિનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે વિનોદ મુનિના સંસારી પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં છુટો હતો તેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનની હકીકત સમજી શકયો નહી થોડા સમય પછી ફરી ફોન આવ્યો અને આ વજ્ર જેવા અસહ્ય સમાચાર મળ્યાં આ વખતે પોતાના પુત્રની મુખાકૃતિ અને હમાના વિધાન મુનિવરના શરીરની અંતિમ ક્રિયામાં ભાગ લેવા સ્પેશ્યલ પ્લેઈનથી ફલોદી જવા વિચાર થયેલ પણ એમને ફોન જરા મોડો મળ્યો તેઓ ત્યાં પહોંચે તે પહેલા અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો જો સંદેશો સમય સર પહોચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ છેલ્લા લેવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યુ નહી આથી પ્લેનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કર્યા

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણી અને ધૈર્યનું એકાએક ઐશ્વ કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકામાં સાર આ પ્રમાણે છે

" હવે તો એ રત્ન ચાલ્યુ ગયુ ! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો ! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો ! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યુ કે—બેન ! ભાવિ પ્રબળ છે આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શુ ગજુ છે ? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ લઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી "

૫. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય—

પ્રાથમિક તેમજ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદ મુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા બુદ્ધિમિચ્ચયેમા ગુણાસ્તે' નો પરિચય કરાવતી હતી. ખાસ સાંસારિક મધુર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દ્રષ્ટિગોચર થતી ન હતી પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા ખાસ પરિ

ચયના અભાવે પણ તેમની વૈરાગ્યધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવન ચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામા પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧ તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તરઃ—પાંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમાર ને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભીખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે ?

ઉત્તર—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતરાજ કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલા બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે,તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.ઇતિ

भगवतीसूत्र भा ४ का विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क

नववे उद्देशेका प्रारंभ

दशवे उद्देशेका प्रारंभ

दूसरे शतकके पहला उद्देशेका प्रारंभ

दूसरा उद्देशा—

तीसरा उद्देशक

चौथा उद्देशा

पांचवा उद्देशा

छट्ठा उद्देशा

सातवां उद्देशा

आठवां उद्देशा

नववां उद्देशा

दशवा उद्देशा

समाप्त

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી

જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

*

ગરેડીયાકૂવા રોડ—ગ્રીન લોજ પાસે,

રાજકોટ.

*

દાતાઓની નામાવલી

*

શરૂઆત તા. ૧૮-૧૦-૪૪થી તા. ૩૧-૧૨-૬૧ સુધીમાં

દાખલ થયેલ મેમ્બરોનાં મુબારક નામો.

*

લાઈફ મેમ્બરોનું ગામવાર કકાવારી લિસ્ટ.

*

(નાની ભેટની રકમો આપનારનું, તથા રૂા ૨૫૦થી ઓછી રકમ ભરનારનું નામ આ યાદીમાં સામેલ કરેલ નથી)

આદ્ય મુરબ્બીશ્રીઓ-૨૦

(ઓછામાં ઓછી રૂા ૫૦૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠશાંતીલાલ મંગળદાસભાઈ અશોકા મીલમાલીક	અમદાવાદ	૧૫૦૦૦
૨	શેઠ હરખચંદ કાળીદાસભાઈ વારીઆ હા. શેઠ લાલચંદભાઈ, નગીનભાઈ વૃજલાલભાઈ તથા વલ્લભદાસભાઈ	ભાવનગર	૬૦૦૦
૩	કોઠારી જેચંદ અજરામર હા. હરગોવિંદભાઈ જેચંદભાઈ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ માણશીભાઈ જીવનભાઈ	બારસી	૫૦૦૧
૫	સ્વ. પિતાશ્રી છગનલાલ શામળદાસના સ્મરણાર્થે હા. શ્રી સોગીલાલ છગનલાલભાઈ ભાવસાર	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૬	સ્વ. શેઠ દિનેશભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ કાંતિલાલ ચેશીંગભાઈ	અમદાવાદ	૫૦૦૦
૭	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ હ. શેઠ ચીમનલાલભાઈ શાંતીલાલભાઈ તથા પ્રમુખભાઈ	અમદાવાદ	૬૦૦૧
૮	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. શેઠ શામજી વેલજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૯	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. માતુશ્રી કડવીબાઈ વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૦	શેઠ પોપટલાલ પીતાંબરદાસ	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૧૧	શાહ રમણભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૦૧
૧૨	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હા. શેઠ દુલભજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૩	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હા શ્રીમતિ મણીકુંવરબેન દુલભજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૪	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હા. છોટાલાલ શામજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૫	સ્વ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે હ. ભાવસાર સોગીલાલ છગનલાલ અને કુટુંબીજનો	અમદાવાદ	૫૦૦૦

૧૬ શેઠ મીશ્રીલાલજી જેવંતરાજજી લુણીયા ચંડાવતવાળાં અમદાવાદ ૫૫૦૨
૧૭ શેઠ રામજીભાઇ શામજી વિરાણી એન્ડ સમરતબેન
રામજી વિરાણી ટ્રસ્ટ રાજકોટ ૫૦૦૧
૧૮ એક જૈન ગૃહસ્થ અમદાવાદ ૫૪૨૫
૧૯ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકુનચંદજી સા૦ બાલિયા (પાલી મારવાડ) ૫૦૦૧
૨૦ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મૂલચંદજી જવાહરલાલજી સા૦ બરડિયા
તથા તેમના ભાઈઓ અમદાવાદ ૫૦૦૧

નોટ :–ઘાટકોપરવાળા શેઠ માણેકલાલ એ. મહેતા તરફથી અમદાવાદમાં પાલડી બસ સ્ટેન્ડ પાસે પ્લોટ નં. ૨૫૦ વાળી ૬૯૮ ચો. વાર જમીન સમિતિને ભેટ મળેલ છે. અને જેનુ રજીસ્ટર તા. ૨૩-૩-૬૦ ના રોજ થઇ ગયેલ છે.

મુરબ્બીશ્રીઓ–૨૫

(ઓછામા ઓછી રૂ ૧૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	વકીલ જીવરાજભાઈ વર્ધમાન કોઠારી હા કહાનદાસભાઇ તથા વેણીલાલભાઇ કોઠારી	જેતપુર	૩૬૦૫
૨	દોશી પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ	રાજકોટ	૩૫૦૪
૩	મ્હેતા ગુલાબચંદ પાનાચંદ	રાજકોટ	૩૨૮૯ાાા–ા
૪	મ્હેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	ઘાટકોપર	૩૨૫૦
૫	સંઘવી પીતામ્બરદાસ ગુલાબચંદ	જામનગર	૩૧૦૧
૬	લલ્લુભાઈ ગોરધનદાસ ચેરીટેબલટ્રસ્ટ હ. શેઠ વાડીલાલ લલ્લુભાઇ	અમદાવાદ	૨૫૦૦
૭	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદુર	મોરબી	૨૦૦૦
૮	શેટ હ્રેરચંદ કુંવરજી હ. શેઠ ન્યાલચંદ હ્રેરચંદ	સિદ્ધપુર	૨૦૦૦
૯	શાહ છગનલાલ હેમચંદ વસા હ. મોહનલાલભાઈ તથા મોતીલાલભાઈ	મુંબઇ	૨૦૦૦
૧૦	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા શેઠ ચન્દ્રકાંત વીકમચંદ	મોરબી	૧૯૬૩
૧૧	મ્હેતા સોમચંદ તુલસીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ સૌ. મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ	૨૦૦૦
૧૨	મ્હેતા પોપટલાલ માવજીભાઇ	જામજોધપુર	૧૫૦૨
૧૩	દોશી કપુરચંદ અમરશી હા. દલપતરામભાઈ	જામજોધપુર	૧૦૦૨
૧૪	બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૧૦૦૨
૧૫	શેઠ માણેકલાલ ભાણજીભાઈ	પોરબંદર	૧૦૦૧
૧૬	શ્રીમાન ચંદ્રસિંહજી સાહેબ મ્હેતા (રેલ્વે મેનેજર)	કલકત્તા	૧૦૦૧

૧૭	મ્હેતા સોમચંદ નેણશીભાઈ (કરાંચીવાલા)	મોરબી ૧૦૦૧
૧૮	શાહ હરિલાલ અનોપચંદ	ખંભાત ૧૦૦૧
૧૯	મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	અમદાવાદ ૧૦૦૧
૨૦	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ	મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૧	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ	ભાવનગર ૧૦૦૦
૨૨	શા પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ સૌ સમરતબેન	અમદાવાદ ૧૦૦૩
૨૩	શેઠ કરમશી જેઠાભાઈ સોમૈયા હા અ સૌ સાકરબેન	મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૪	શેઠ પોપટલાલ ચત્રભૂજ કોઠારી	સુરેન્દ્રનગર ૧૦૦૧
૨૫	શ્રી સ્થા. જૈન લીંબડી સંપ્રદાયના ક્ષમાશ્રમણ નીપી પૂજ્ય શ્રી લાધાજી સ્વામીના શિષ્ય પ્રખર પંડિત રત્ન શ્રી ઉત્તમચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે પૂજ્ય લાધાજી સ્વામી પુસ્તકાલય તરફથી હ. શેઠ નેણસીંગભાઈ પોચાલાલ	અમદાવાદ ૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો—૧૨૫

(ઓછામાં ઓછી રૂ ૫૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. શેઠ મુઆભાઈ વેલશીભાઈ	વઢવાણશહેર	૭૫૦
૨	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઈ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૩	શેઠ રતનશી હીરજીભાઈ હા ગોરધનભાઈ	જમશેદપુર	૫૫૫
૪	બાટવીયા ગીરધર પરમાણંદ હા. અમીચંદભાઈ	ખાખીજાળીયા	૫૨૭
૫	મોરબીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણશીભાઈ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી હા મૂળચંદ દેવચંદ સંઘવી	મલાડ	૫૧૨
૬	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૭	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા અ પા બેન ગોસલીયા	,	૫૦૨
૮	શાહ મનહરલાલ પ્રાણજીવનદાસ	મુંબઈ	૫૦૧
૯	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦	શેઠ મદુલાલ છગનલાલ	"	૫૦૧
૧૧	શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,	૫૦૧
૧૨	શેઠ શીવલાલ રમરભાઈ (કરાંચીવાલા)	લીંબડી	૫૦૧
૧૩	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ પીરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૦
૧૪	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	"	૫૦૦

૧૫ શેઠ ગોવિંદજીભાઇ પોપટભાઈ ,, ૫૦૦
૧૬ શેઠ રામજી શામજી વીરાણી ,, ૫૦૧
૧૭ સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાંતિલાલ
(જાબુઆવાળા) મેઘનગર ૫૦૧
૧૮ શ્રી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી થાનગઢ ૫૦૦
૧૯ શેઠ તારાચંદ પુખરાજજી ઔરંગાબાદ ૫૦૦
૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ,, ૫૦૦
૨૧ મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલ તથા દુર્લભજીભાઈ ધ્રાફા ૭૫૦
૨૨ શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા. ઈન્દુકુમાર ચોરવાડ ૫૦૦
૨૩ ,, કેશરીમલજી વસ્તીમલજી ગુગલીયા મલાડ ૫૦૧
૨૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા, બાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ ખાખીજાળીયા ૫૦૧
૨૫ શ્રી ખીમજીભાઇ બાવાભાઈ ફુલચંદભાઇ ગુલાબચંદભાઇ,
નાગરદાસભાઈ જમનાદાસભાઇ મુંબઇ ૫૦૧
૨૬ શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ઠગલી હા. મૂળજીભાઈ મણીલાલભાઈ મુંબઈ ૫૦૧
૨૭ સ્વ કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલુચંદ સાકરચંદ ,, ૫૦૧
૨૮ કામદાર–રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા) ,, ૫૦૧
૨૯ શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ શીવ ૫૦૧
૩૦ વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ ,, ૫૦૧
૩૧ શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા ભાઈ અનોપચંદ ખાખરેચી ૫૦૧
૩૨ મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા ધ્રાફા ૫૦૧
૩૩ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ,, ૫૦૧
૩૪ શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ રાજકોટ ૫૦૧
૩૫ શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુંવરબેન જામનગર ૫૦૩
૩૬ શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧
૩૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧
૩૮ વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ વીરમગામ ૫૦૧
૩૯ મહેતા શાન્તિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા અમદાવાદ ૫૫૬
૪૦ શ્રીયુત લાલચંદજી તથા અ સૌ ધીસાબેન ,, ૫૦૧
૪૧ શેઠ મોહનરાજજી મુકુનચંદજી બાલીયા ,, ૫૦૧
૪૨ સ્વ. શેઠ ઉકાભાઇ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં
ધર્મપત્નીલક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. મરઘાબેન
તથા મંગુબેન અમદાવાદ ૫૦૧

૪૩ પારેખ જયતીલાલ મનસુખલાલ રાજકોટવાળા હા. વિનુભાઈ ,, ૫૦૧
૪૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ વાંકાનેર ૫૦૧
૪૫ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ બોટાદ ૫૦૧
૪૬ શેઠ ગુલાબચંદજી શેષમલજી બોથર (બરાબર) પીપળગાવ ૫૦૧
૪૭ સ્વ. તુરખીયા હકેશચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં
ધર્મપત્ની જીવતીબાઈ તરફથી હા. ભાઈ
જયતીલાલ તથા પૂનમચંદભાઈ વડોદરા ૫૦૧
૪૮ શાહ અગરદાસ મુકનરાજજી હા. મુકનરાજજી અમદાવાદ ૫૦૧
૪૯ બાવચાર ખોડીદાસ નથુભાઈ મહુવા ૫૦૧
૫૦ અ. સૌ. હીરાબેન માણેકલાલ મહેતા ઘાટકોપર ૫૦૧
૫૧ મહેતા શાંતીલાલ મગનલાલ અ. સૌ. પદ્માવતી
શાંતિલાલ મહેતા અમદાવાદ ૫૦૦
૫૨ શેઠ હીરાચંદજી વનેચંદજી કગરીયા કુમલી ૫૦૧
૫૩ શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કટોરીવાળા મુંબઈ ૫૦૧
૫૪ પારેખ રતિલાલ નાનચંદ મોરબીવાળા તરફથી તેમના
પિતાશ્રી નાનચંદ ગોવિંદજીના સ્મરણાર્થે તથા તેમનાં
ધર્મપત્ની અ. સૌ. વસંત બહેનના અઠાઇતપ નિમિત્તે
હા. સુરતલાલ રતિલાલ અમદાવાદ ૫૫૨
૫૫ સ્વ. શાહ ત્રીકમવનદાસ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
શીવકુંવરબાઈ તરફથી હા. રતીલાલ ત્રીકમવનદાસ શાહ અમદાવાદ ૫૧૧
૫૬ શ્રીમાન નાથાલાલ મૂળચંદ પારેખ મુંબઈ (માટુંગા) ૫૦૧
૫૭ શ્રી લીંબડી સંપ્રદાયના સંઘાધિપતિ પૂ. આચાર્ય
મહારાજ શ્રી લાધાજી સ્વામીના સ્મરણાર્થે હા.
શેઠ શ્રેયીગભાઈ પોપટલાલ (મહારાજ શ્રી
ઉત્તમલાલજી સ્વામીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
૫૮ સ્વ. શ્રી જિનમૂર્તિ શ્રી લખમીચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ શ્રેયીગભાઈ પોપટલાલ (મહારાજશ્રી છોટાલાલજી
સ્વામીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
૫૯ બા. બ્ર. પ્રભાવતીબેન કેશવલાલ ઉજ્જૈનવાળા તરફથી
તેમની દીક્ષા પ્રસંગે વિરમગામ ૫૫૧
૬૦ શેઠ શ્રીયુત ન્યાલચંદ સવચંદ હા. છબીલદાસ હરજીવન અમદાવાદ ૫૦૧
૬૧ શેઠ પોપટલાલ કશરાજ તથા દિવાળીબેનના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ અમદાવાદ ૫૦૨

૬૨ અ. સૌ. લીલાવંતીબેન ઈશ્વરલાલ ,, ૫૦૨
૬૩ હેમાણી પ્રભુદાસ ભાણજી કલકત્તા ૫૫૧
૬૪ શેઠ લક્ષ્મણદાસ સેજરામ અમદાવાદ ૫૦૧
૬૫ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ રાજકોટ ૫૦૧
૬૬ શેઠ ચાંદમલ્લ બીરધીચંદ નાસિક સીટી ૫૦૧
૬૭ ઝવેરી માણેકચંદજી પન્નાલાલ છજલાણી
હ. ધનવંતીબેન તથા કિરણબેન દિલ્હી ૫૦૧
૬૮ શેઠ હંસરાજજી પૂર્ણમલજી કાંકરીયા ગોગોળાવ ૫૦૧
૬૯ શ્રી શ્વે. સ્થા. જૈન સભા કલકત્તા ૫૦૧
૭૦ શેઠ તેજસિંહજી ફતેલાલજી છાજેડ ઉદેપુર ૫૦૬
૭૧ શેઠ રતનચંદ લક્ષ્મીચંદ મુંબઈ ૫૦૦
૭૨ શાહ ઉમરશી ભીમશીભાઈ (સ્વ. પિતાશ્રી ભીમશીભાઈ
તથા માતુશ્રી પાલાબાઈ તથા ધર્મપત્ની પાનબાઈના સ્મરણાર્થે) મુંબઈ ૫૫૨
૭૩ શાહ શામલભાઇ અમરસીભાઇ અમદાવાદ ૫૦૨
૭૪ મહેતા ચન્દ્રકાન્ત નૌતમલાલ મુંબઇ ૫૦૧
૭૫ શેઠ ભીખચંદ્ર લાલચદ્ર પીપલગામ ૫૦૧
૭૬ બેન મોહનીબેન મહેતા મુંબઇ ૫૦૧
૭૭ શ્રીમતી મોઘીબેન નવલચંદ શાહ લીમડી (સૌરાષ્ટ્ર) ૫૦૧
હ. મોતીબેન
૭૮ શ્રીમતી વિમલજી સૂરજમલ મહેતા બેલગામ ૫૦૧
૭૯ ઉદાણી નિહાલચંદ્ર હાંકેમચન્દ્ર વકીલ
બી. એ. એલ એલ. બી, રાજકોટ ૫૦૧
૮૦ સ્વ. કોઠારી મગનલાલજી કુન્દનમલજીના
સ્મરણાર્થે હ. તેમના ધર્મપત્ની રાજકુંવરબેન સતારા ૭૫૧
૮૧ શેઠ મોહનલાલજી મંછાલાલજી હ. રમણીકલાલ
(પૂ. મુનિશ્રી ફતેચદ મ. ના શિષ્ય પં. મુનિશ્રી
કનૈયાલાલજી મ. ના ઉપદેશથી) જયપુર ૫૦૧
૮૨ શેઠ કનૈયાલાલજી સોહનલાલજી કાવેડિયા ધારડી ૫૦૧
૮૩ શેઠ પ્રતાપમલજી કપુરચંદજી સાંઢેરાવવાળા (પૂજ્ય
ફતેચંદજી મ. ના શિષ્ય મિશ્રીલાલ મ
ના શિષ્ય ચાંદમલજી મ. ના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧

૮૪ શ્રીમાન લાલાજી રોશનલાલજી સમન્દરલાલજી ખરોત ૫૦૧
હ. મોતીલાલજી

૮૫ શ્રીમાન ભૂરમલજી હીરાચંદજી સાકરીયા (પૂ મ. શ્રી સ્વામીદાસજીના સંપ્રદાય પૂ. મ. શ્રી ફતેચંદજી મ. ના શિષ્ય પૂ મુની શ્રી કનૈયાલાલજી મ. ના ઉપદેશથી સાદિરાવ ૫૦૧

૮૬ સ્વ. ગૌરીશંકર કાળીદાસ દેશાઈના સ્મરણાર્થે હ. ભૂપતલાલ ગૌરીશંકર ઈંદોર ૫૦૧

૮૭ શેઠ સાહેબ શ્રી નર્મેદાશંકરભાઈ હ.સરાજભાઈ કમાણી જમશેદપુર ૫૦૧

૮૮ સ્વ. મહાસતીજી શ્રી ધનદેવીજી મ. સા. ના સ્મરણાર્થે સ્વ. ખુબચંદજી સંખલાલનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી જય દેવી તરફથી (મહાસતીજી શ્રી સુદર્શનામતિજી તથા કુસમતીજીના ઉપદેશથી દિલ્હી ૫૦૧

૮૯ શ્રીમાન લાલાજી કપૂરચંદજી ઓસવાલના ધર્મપત્ની શ્રીમતી વસંતદેવી હા લાલા રાજમલજી હેમચંદજી તરફથી (મહાસતી શ્રી સુદર્શનામતિજી તથા કુસમતિજી મહાદેવીના ઉપદેશથી) દિલ્હી ૫૦૧

૯૦ સ્વ. મહાસતીજી શ્રી દ્રૌપતાદેવીજી મ. સા. ના સ્મરણાર્થે શ્રી એસ. એસ. જૈન મહિલાસંઘ તરફથી (અનેક ગુણાલંકૃત મહાસતીજી શ્રી મોહનદેવીજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી) દિલ્હી ૫૦૧

૯૧ સ્વ. લક્ષ્મીચંદજીના સ્મરણાર્થે નગિનાદેવી સુજતીના તરફથી હસ્તે સચવી હેમતકુમાર જૈન દિલ્હી ૫૦૧

૯૨ સ્વ પિતાશ્રી લાલા ઝવેરી પન્નોમલજી મુજતી ના સ્મરણાર્થે હસ્તે શ્રીમતી નગીનાદેવી દિલ્હી ૫૦૧

૯૩ લાલાજી કસ્તુરચન્દજી ખુશાલચન્દજી સચેતી હ. જ્ઞાનચંદજી અલવર ૫૦૧

૯૪ સ્વ. પૂજ્ય પિતાશ્રી દુર્લભજી સોમચંદ કસ્તુરી હ. ગૌરીશંકર દુર્લભજી કસ્તુરી મુંબઈ ૫૦૦

૯૫ શેઠ સોમચંદ જેઠાલાલ પેથાણી હ મુનીલાલભાઈ લોડીવાળા મુંબઈ ૫૦૧

૯૬ શેઠ રોજમલજી સુલતાનસિંહજી મોસલીયા અમદાવાદ ૫૦૧

૯૭ શેઠ છગનલાલ શામજી વીરાણી તથા શ્રીમતી વ્રજકુંવરબેન છગનલાલ વીરાણી ટ્રસ્ટફંડ તરફથી શેઠ છગનલાલ ભાઈના સ્મરણાર્થે રાજકોટ ૫૦૧

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૯૮	શ્રી વર્ધમાન સ્થા જૈન શ્રાવક સઘ હે પ્રમુખ બંસીલાલ કટારીયા	હિંગણઘાટ	૫૦૧
૯૯	લાલાજી રામલાલજી રોશનલાલજીઅનેક ગુણાલંકૃત મહાસતીજી મોહનદેવીના ઉપદેશથી)	દિલ્હી	૫૦૧
૧૦૦	સ્વ. મહેતા મગળજી મણીલાલજીના સ્મરણાર્થે હ. તેમના ધર્મપત્ની ગુણવતીબહેન મહેતા	પાંડુચેરી	૫૦૧
૧૦૧	બાટવીયા વનેચદ અમીચંદ (મહાવીર ટેક્ષટાઈલ સ્ટોર્સ)	બેંગલોર	૫૫૩
૧૦૨	શ્રીયુત તારાચંદ ગેલડા ટ્રસ્ટ	મદ્રાસ	૫૦૧
૧૦૩	શેઠ ગુલરાજજી પુનમચદજી મહેતા	કીસનગઢ	૫૫૧
૧૦૪	શેઠ અમરમલ્લજી ત્રીકમચંદજી	ઇંદોર સીટી	૫૫૧
૧૦૫	કાનુગા ધીંગડમલ્લજી મુલતાનમલ્લજી કંવાડ ગડસીંયાણા વાળા	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦૬	લાલાજી નવરતચદજી ચોરડીયાનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી રાજકુમારીબેન	દીલ્હી	૫૦૧
૧૦૭	શેઠ ચીમનલાલ રૂપચદ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦૮	શેઠ કાનજી પાનાચંદ ભીમાણી ટ્રસ્ટ	કલકત્તા	૫૦૧
૧૦૯	શેઠ ગીરધરલાલ હંસરાજ કામાણી	,,	૫૦૧
૧૧૦	અનેક ગુણાલંકૃત મહાસતી મોહનદેવીજીના ઉપદેશથી સ્વધર્મી બંધુઓ તરફથી	દીલ્હી	૫૦૧
૧૧૧	સ્વ વિનયચંદજી પારેખના સ્મરણાર્થે લાલા પૂર્ણચંદજી રતનચંદજી પારેખની વતી હ. શ્રીમતી પ્રેમાદેવી (શાત સ્વભાવી મહાસતીજી ફુલકુંવરબાઈના ઉપદેશથી)	દીલ્હી	૫૦૧
૧૧૨	શ્રીમતી બદામબાઈ મિશ્રીલાલજી લૂણીયા ચડાવલવાળા	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૩	શેઠ ભરતકુમાર મણીલાલ દલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૪	શાહ હરખચદ અમરચદ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૫	શાહ જગજીવનદાસ વન્દ્રાવનદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૬	શેઠ હંસરાજ લક્ષ્મીચદ કામાણી જૈનભૂવન	કલકત્તા	૫૦૧

૧૧૭ પૂ. તારાજી સ્વ. કપુરચંદજી તથા તારાજી કેસરબેન મોરડીયાના સ્મરણાર્થે હ. લાલા રતનચંદજી અને શ્રીમતી વીમલકુંવરી જ્વેરી નીવતી શ્રીમતી નગીનાદેવી (મહાસતીજી કૈલાસવતીજીના ઉપદેશથી) — દીલ્હી ૫૦૧

૧૧૮ શેઠ નગીનદાસ છોટાલાલ — અમદાવાદ ૫૦૧

૧૧૯ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ ગણેશમલ્લ ગુલાબચંદ — બરોરા ૫૦૧

૧૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ — લહેસર ૫૦૧

૧૨૧ શ્રી સરાક જૈન વિદ્યાલય — કુમારડી ૫૦૧

૧૨૨ ઝોબી ભુરાલાલ નાનચંદ — મુંબઈ ૫૦૧

૧૨૩ શ્રીમાન હિંમતસિંહજી સાહેબ ઝલ્ડીયા એડીસનલ કમીશ્નર અજમેર ડીવીજનવાળાના ધર્મપત્ની અ. સૌ. માણેકકુંવરબેન તરફથી હ. ખુશાલસિંહજી ઝલ્ડીયા — જયપુર ૫૫૧

૫૮૪ લાઇફ મેમ્બરો

અમદાવાદ તથા પરાંઓ

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ ઇશ્વરલાલ કરમચંદ		૨૫૧
૨	શેઠ છોટાલાલ વખતચંદ હા. ફકીરચંદભાઈ		૨૫૧
૩	શાહ કાન્તિલાલ ત્રીભોવનદાસ		૨૫૧
૪	શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ		૨૫૧
૫	શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ		૨૫૦
૬	શાહ રતીલાલ વાડીલાલ		૨૫૧
૭	શેઠ લાલભાઈ મંગળદાસ		૨૫૧
૮	સ્વ. અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. મનજીભાઈ અમૃતલાલ દેસાઈ		૨૫૧
૯	શાહ નટવરલાલ વાડીલાલ		૨૫૧
૧૦	શાહ નરસિંહદાસ ત્રીભોવનદાસ		૨૫૧
૧૧	શાહ બીપીનચંદ્ર તથા ઉમાકાન્ત ચુનીલાલ ગોપાણી		
૧૨	શ્રી શાહપુર હરિપુરા આઠભેટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. વહીવટ કર્તા શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરશોત્તમદાસ		૨૫૧

૧૩ શ્રી છીપાપોળ દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન સંઘ
હા. શેઠ ચંદુલાલ અચરતલાલ ૨૫૧
૧૪ શાહ ચીનુભાઇ ખાલાભાઈ હા. શાહ ખાલાભાઈ મહાસુખલાલ ૨૫૧
૧૫ શાહ ભાઇલાલ ઉજમશી ૨૫૧
૧૬ શ્રી સુખલાલ ડી. શેઠ હા ડૉ. કુ. સરસ્વતીબેન શેઠ ૨૫૧
૧૭ શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ કાંતિલાલ જીવણલાલ ૨૫૧
૧૮ મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ ૨૫૧
૧૯ શાહ મોહનલાલ ત્રીકમલાલ ૨૫૧
૨૦ શ્રી છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ પોચાલાલ પિતાંબરદાસ ૨૫૧
૨૧ દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા ભાઇલાલ અમૃતલાલ ૨૫૧
૨૨ શાહ નવનીતરાય અમુલખરાય ૨૫૧
૨૩ શાહ મણીલાલ આશારામ ૨૫૧
૨૪ શેઠ ચિનુભાઇ સાકરચંદ ૨૫૧
૨૫ શાહ વરજીવનદાસ ઉમેદચંદ ૨૫૧
૨૬ શાહ રજનીકાંત કસ્તુરચંદ ૨૫૧
૨૭ સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૨૮ શાહ શાતિલાલ મોહનલાલ ધ્રાંગધ્રાવાળા ૨૫૧
૨૯ અ. સૌ. બેન રતનબેન નાદેચા હા. શેઠ ધુલજી ચંપાલાલજી ૨૫૧
૩૦ શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ ભાડલાવાળા ૨૫૧
૩૧ શ્રી સરસપુર દરિયાપુર આઠ કોટી સ્થા જૈન ઉપાશ્રય
હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૩૨ શેઠ પુખરાજજી સમતીજીરામજી પુનમિયા સાદડીવાળા ૨૫૧
૩૩ સ્વ. પિતાશ્રી જવાહરલાલજી તથા પૂજ્ય ચાચાજી હજારીમલજી
ખરડીયાના સ્મરણાર્થે હા. મૂળચંદ જવાહરલાલજી ખરડીયાદ ૨૫૧
૩૪ સ્વ. ભાવસાર બબાભાઈ (મંગળદાસ) પાનાચંદના સ્મરણાર્થે
હા. તેમના ધર્મપત્ની પુરીબેન ૨૫૧
૩૫ સ્વ પિતાશ્રી રવજીભાઈ તથા સ્વ માતુશ્રી સુળીબાઇના સ્મરણાર્થે
હા કકલભાઇ કોઠારી ૩૦૧
૩૬ ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ ૨૫૧
૩૭ શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જાખડાવાળા હા પાર્વતીબેન ૨૫૧

૩૮ શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાજગ્રીવાપુરવાળા ૨૫૧
૩૯ શ્રી સાબરમતી સ્થા જૈન સંઘ હા શેઠ મણીલાલભાઈ ૨૫૦
૪૦ ભાવસાર બેચરલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૪૧ ભાવસાર શકરાભાઇ છગનલાલ ૨૫૧
૪૨ અ. સૌ બેન જીવીબેન રતિલાલ હા ભાવસાર રતિલાલ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
૪૩ ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ પાટણવાળા ૨૫૧
૪૪ સંઘવી બાબુભાઇ કમળશી તથા તેમના ધર્મપત્નીઓ અ. સૌ
ચંપાબેન તથા વસંતબેન તરફથી ૨૫૧
૪૫ અ સૌ વિદ્યાબેન વનેચંદ દેસાઈ વર્ષીતપ તથા અઠ્ઠાઈ પ્રસંગે
હા ભુપેન્દ્રકુમાર વનેચંદ દેસાઈ ૪૧૭
૪૬ શાહ નટવરલાલ ગોકળદાસ ૨૫૧
૪૭ અ. સૌ સરસ્વતીબેન મણીલાલ છગનલાલ ૩૫૧
૪૮ અ સૌ કંકુબેન (ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલના ધર્મપત્ની) ૩૦૯
૪૯ અ સૌ. સવિતાબેન (જયંતીલાલ ભોગીલાલનાં ધમપત્ની) ૨૫૧
૫૦ અ. સૌ. શારદાબેન (દીનુભાઈ ભોગીલાલના ધમપત્ની) ૨૫૧
૫૧ અ સૌ. સુનંદાબેન (રમણલાલ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્ની) ૨૫૧
૫૨ શેઠ હીરાજી રૂગનાથજીના સ્મરણાર્થે હા વાઘમલજી રૂગનાથજી ૨૫૧
૫૩ શેઠ મણીલાલ મિઠાભાઇ ૨૫૧
૫૪ પટવા સુમેરમલજી અનોપચંદજી જોધપુરવાળા ૩૦૧
૫૫ સ્વ. માણેકલાલ વનમાળીદાસ શેઠના સ્મરણાર્થે
હા રમણલાલ માણેકલાલ ૨૫૧
૫૬ સ્વ શાહ ધનરાજજી ખેમરાજજીનાં સ્મરણાર્થે
હા. કનૈયાલાલ ધનરાજજી ૩૦૧
૫૭ શ્રી સારંગપુર દ. આ તે સ્થા જૈન સંઘ
હા શાહ રમણલાલ મગુભાઈ ૨૫૧
૫૮ દોશી હરજીવનદાસ જીવરાજ તથા લક્ષ્મીબાઈ લહેરચંદના
સ્મરણાર્થે હા દોશી મનહરલાલ કરશનદાસ મુળીવાળા ૨૫૧
૫૯ શાહ પુનમચંદ ફતેચંદ ૨૫૧
૬૦ શ્રીયુત ચતુરભાઇ નંદલાલ ૨૫૧
૬૧ શ્રીયુત અમૃતલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા ૨૫૧
૬૨ શાહ ભાવજી મોહનલાલ તથા શાહ ચીમનલાલ અમુલખભાઇ ૨૫૧

૬૩ અ સૌ. બેન લાભુબેન મગનલાલ હ. શાહ અમૃતલાલ ધનજીભાઈ
વઢવાણ શહેરવાળા ૩૦૧

૬૪ અ. સૌ બેન કાન્તાબેન ગોરધનદાસ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૬૫ દોશી ફુલચંદ સુખલાલભાઇ બોટાદવાળાના સ્મરણાર્થે
હ દોશી છબીલદાસ ફુલચંદભાઈ ૨૫૧

૬૬ લાલજી રામકુંવરજી જૈન ૨૫૧

૬૭ શેઠ છોટાલાલ ગુલાબચંદ પાલનપુરવાળા ૨૫૧

૬૮ શાહ ધીરજલાલ મોતીલાલ ૨૫૧

૬૯ સંઘવી સૂર્યકાંત ચુનીલાલ સ્મરણાર્થે
હ સંઘવી જીવણલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

૭૦ ભાવસાર મોહનલાલ અમુલખરાય ૨૫૧

૭૧ મહેતા મૂળચંદ મગમલાલ ૨૫૧

૭૨ વૈદ્ય નરસિંહદાસ સાકરચંદનાં ધર્મપત્ની રેવાબાઇના સ્મરણાર્થે
હ હરીલાલ નરસિંહદાસ ૨૫૧

૭૩ શાહ ફુલચંદભાઈ મુલચંદ હ. હસમુખભાઇ ફુલચંદભાઇ ૨૫૧

૭૪ શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી જવાહીરલાલજી બરડીયા ૨૫૧

૭૫ શાહ લલ્લુભાઇ મગનભાઈ હ ચુડાવાળા હ. જશવંતલાલ લલ્લુભાઈ ૩૦૧

૭૬ કુમારી પુષ્પાબેન હીરાલાલ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૭૭ શાહ મણીલાલ ઠાકરશી હ. કમળાબેન મણીલાલ-લખતરવાળા
(ચાદમુનિના ઉપદેશથી)

૭૮ કુમારી નલીનીબેન જયંતીલાલ અમદાવાદ ૨૫૧

૭૯ સ્વ ઉમેદરામ ત્રીભુવનદાસના ધર્મપત્ની કાશીબાઇના સ્મરણાર્થે
હા શાતિલાલ ઉમેદરામ (ચાદમુનિનાં ઉપદેશથી)

૮૦ સ્વ ભાવસાર મોહનલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્ની દિવાળીમાઈના
સ્મરણાર્થે હ. રતીલાલ માણેકલાલ (ચાદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૮૧ મહેતા દેવીચંદજી ખુબચંદજી ઘોકા ગઢસીયાણુવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. મહેતા ચુનીલાલ હરસાનચંદ ૨૫૧

૮૨ ધાસીલાલજી-મોહનલાલજી કોઠારી ઠે૦ લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર ૨૫૧

૮૩ સ્વ૦ શેઠ નથાલાલ રતનાભાઈ મારફતીયાના સ્મરણાર્થે
પુનાબેન તરફથી હ કરશનભાઇ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૮૪ શાહ મણીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૮૫ ભાવસાર જયંતીલાલ સોમીલાલ	૨૫૧
૮૬ ભાવસાર હિનુભાઇ સોમીલાલ	૨૫૧
૮૭ ભાવસાર રમણલાલ સોમીલાલ	૨૫૧
૮૮ ભાવસાર કનુભાઈ સાકરચંદ	૨૫૧
૮૯ શેઠ સેરૂમલજી સાહેબ જોધપુરવાળા	૨૫૧
૯૦ સ્વ. બિનાણી વર્ધમાન રામજીભાઈ કુંદણીવાળાના સ્મરણાર્થે	
હ. શાંતિલાલ વર્ધમાન	૨૫૧
૯૧ સ્વ કચરાભાઇ લહેરાભાઇના સ્મરણાર્થે	
હ. શાંતિભાઇ કચરાભાઈ	૨૫૧
૯૨ એક સ્વધર્મી બન્ધુ હ. શાહ રીખબદાસજી જયંતિલાલજી	૨૫૧
૯૩ અ સૌ સરસ્વતીબેન મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ	
(સદાનંદી છોટાલાલ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૯૪ ભીમનલાલ મણીલાલ શાહ (દરીયાપુરી સંપ્રદાયના પૂ૦ તપસ્વી મહારાજશ્રી માણેકચંદ્રના શિષ્ય મુનિશ્રી મગનલાલજી મહારાજશ્રીના સ્મરણાર્થે)	૨૫૧
૯૫ બેન જેકુવર મગનલાલ પારેખ	૨૫૧
૯૬ શેઠ પુનમચંદજી જવાહીરલાલ બરડીયા	૨૫૧
૯૭ અ સૌ લાલાવતી મહેતા	
ઠે સા ધીરજલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા	૩૦૧
૯૮ શેઠ રાજમલજી વાસીલાલજી કોઠારી કોશીથલ વાળા	૨૫૧
૯૯ શેઠ ચુનીલાલ ભગવાનજી ઠે૦ રતીલાલ ચુનીલાલ	૨૫૧
૧૦૦ ભાગ્યવતી અરવીંદકુમાર ઠે અરવીંદકુમાર સકરાભાઈ ભાવસાર	૨૫૧
૧૦૧ અ. સૌ. મંગળબેન મનસુખલાલ	
હા મનસુખલાલ જેઠાલાલ રૂપેરી	૨૫૧
૧૦૨ સ્વ. આસીબાઇ તથા બસ્તીમલજી સોમાજીના સ્મરણાર્થે	
હા શેઠ મીમીમલજી દેવચંદજી ઓસવાલ કેરુવાળા	૨૫૧
૧૦૩ સ્વ શેઠ હીરાનમલજી માંડોતના સ્મરણાર્થે	
હા. શીરેમલજી હીરાનમલજી સોજતવાલા	૨૦૧
૧૦૪ સ્વ. શેઠ વખતાવરમલજીના સ્મરણાર્થે	
હા શેઠ ધીસાલાલજી મુલ્તનરાજજી શીયારીયા (જોધપુરવાલા)	૨૫૧

૧૦૫	શાહ મહાસુખલાલ ભાઈલાલભાઈ (સદાનંદી પંડિત મુનિશ્રી છોટાલાલ મહારાજના ઉપદેશેથી	૨૫૧
૧૦૬	અ. સૌ. કાંતાબેન કાળીદાસ ઠે કુમાર બુકબાઈંડીંગ વર્કસ	૨૫૧
૧૦૭	સ્વ. હીંમતલાલ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો મેસર્સ દ્વારકાદાસ એન્ડ બ્રધર્સ તરફથી	૩૦૧
૧૦૮	અ. સૌ. કાન્તાબેનના સ્મરણાર્થે હા. ભાવસાર નાગરદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૧૦૯	શ્રી ઉમેદચંદ ઠાકરશી ઠે. યુ. ટી ગોપાણી એન્ડ સન્સ	૩૫૧
૧૧૦	પૂ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૧૧૧	શાહ શાંતીલાલ મોહનલાલ	૨૫૧
૧૧૨	સરસ્વતી પુસ્તકભંડાર હા પ્રભુદાસ મહેતા	૨૫૧
૧૧૩	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર હાં. શાહ ભુરાલાલ કાળીદાસ	૨૫૧
૧૧૪	સ્વ. પિતાશ્રી મોતીલાલજીના સ્મરણાર્થે હા મહેતા રણજીતલાલજી મોતીલાલજી ઉદેપુરવાળા	
૧૧૫	શેઠ પરસોત્તમદાસ અમરસીનાં ધર્મપત્ની સ્વ કુસુમબેનના સ્મરણાર્થે તથા અ સૌ સવીતાબેનના માખમણના નિમિત્તે હા. શેઠ સોમચંદ પરસોત્તમદાસ (પોર્ટ સુદાનવાળા)	૩૦૧
૧૧૬	શ્રીમાન જોરાવરમલજી ધર્મચંદ્રજી ડુંગરવાલ રાજાજી કાકેરડાવાળા (મુનિશ્રી માંગીલાલજીના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૧૧૭	ડૉ. ધનજીભાઈ પુરસોત્તમદાસ	૨૫૧
૧૧૮	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર	૩૫૧
૧૧૯	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર	૩૫૧
૧૨૦	સરસ્વતી ભંડાર	૩૫૧
૧૨૧	શેઠ ગેરિલાલજી સુગનલાલજી ઉદેપુરવાળા	૨૫૧
૧૨૨	શેઠ કનૈયાલાલજી સુરાણા પીપલોદાવાળા	૨૫૨
૧૨૩	કામદાર વાડીલાલ દતીલાલ (સાબરમતી)	૨૫૨
૧૨૪	કુમારી ચંપાબેન ભોગીલાલ ભાવસાર	૨૮૦
૧૨૫	કુંમારી ઉષાબેન જયંતીલાલ ભાવસાર	૨૫૧
૧૨૬	કુમારી ચદ્રાબેન જયંતીલાલ ભાવસાર	૨૪૧
૧૨૭	કુમારી જયશ્રી રમણલાલ ભાવસાર	૨૫૧
૧૨૮	શાહ ડાહ્યાભાઈ અંબાલાલ	૩૫૧

૧૨૯	બરડિયા ચાંદમલજી જવાહીરલાલજી	૨૫૧
૧૩૦	શ્રી વીજયદાન સુરેશ્વરજી જ્ઞાનમદીર પોષધશાળા	૩૫૧
૧૩૧	શેઠ પાનાચંદ ઝવેરચંદ સારંગપુર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ હ વકીલ બાબુભાઈ હીમતલાલ	૩૫૧

અમલનેર

૧	શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઈ	૨૫૧
૨	શ્રી સ્થા જૈન સઘ હા ચાંદલાલ ભીખાલાલ	૨૫૧

અજમેર

૧	શેઠ ભુરાલાલ મોહનલાલ ડુંગરવાલા	૨૫૧

અલ્વર

૧	શ્રીમતી ચપાદેવી ઠે બુદ્ધામલજી રતનમલજી સચેતી	૨૫૧
૨	શેઠ ચાંદમલજી મહાવીર પ્રસાદ પાલાવત	૨૫૧
૩	શ્રીયુત રૂપભકુમાર સુમતિકુમાર જૈન	૨૫૧

આસનસોલ

૧	બાવીશી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની મણીબાઇ તરફથી હા. રસિકલાલ અનિલકાંત, તથા વીનોદરાય	૨૫૧

આટકોટ

૧	મહેતા ચુનીલાલ નારણદાસ	૩૦૧

આણંદ

શેઠ રમણીકલાલ એ કપાસી હા મનસુખલાલભાઈ	૨૫૧

આકોલા

શેઠ કમનલાલ રાઘવજી અજમેરા પ્રાયર્સ એ ક કું (પૂ સદાનદી મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી)	૨૫૧

ઇગતપુરી

૧	શેઠ પન્નાલાલ લખીચંદ જૈન	૨૫૧

ઇન્દોર

૧	અ. સૌ. બેન દયાબેન મોહનલાલ દેસાઈ જેતપુરવાળા (અ. સૌ બેન વિદ્યાબેનના વર્ષીતપ નિમિત્તે) હા અરવિંદકુમાર તથા જીતેન્દ્રકુમાર	૨૫૧
૨	શ્રીયુત ભાઈલાલ છગનલાલ તુરખીયા	૨૫૧

ઉદયપુર

૧	શેઠ રણજીતલાલ મોતીલાલ હિંગડ	૨૫૧
૨	શ્રીમતી સોહીનીબાઇ ઠે. રણજીતલાલજી મોતીલાલજી હિંગડ	૨૫૧
૩	અ. સૌ બેન ચન્દ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરનાં ધર્મપત્ની, હા. શેઠ રણજીતલાલ મોતીલાલજી હિંગડ	૨૫૧
૪	શેઠ છગનલાલ બાગ્રેચા	૨૫૧
૫	શેઠ મગનલાલજી બાગ્રેચા	૨૫૧
૬	સ્વ. શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા	
૭	સ્વ શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે હા. પ્રાણુલાલ હીરાલાલ સાખલા	૨૫૧
૮	શેઠ ભીમરાજજી થાવરચંદજી બાફણા	૨૫૧
૯	શ્રીયુત સાહેબલાલજી મહેતા	૨૫૧
૧૦	શેઠ પન્નાલાલજી ગણેશલાલજી હીંગડ	૨૫૧
૧૧	શેઠ દીપચંદજી પન્નાલાલજી લોઢા	૨૫૧
૧૨	શેઠ કસ્તૂરચંદજી નારૂમલજી	૨૫૧
૧૩	શ્રી યૂ. એલ. કોઠારી	૩૦૧
૧૪	બાબૂ પરશૂરામ છગનલાલજી શેઠ	૨૫૦
૧૫	શેઠ કનૈયાલાલજી કારૂલાલજી જૈન	૨૫૧
૧૬	શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ આમડ	૩૫૧

ઉપલેટા

૧	શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ	૨૫૧
૨	સ્વ. બેન સંતોકબેન કચરા હા. ઓતમચંદભાઇ છોટાલાલભાઇ તથા અમૃતલાલભાઇ વાલજી (કલ્યાણવાળા)	૨૫૧
૩	શેઠ ખુશાલચંદ કાનજીભાઈ હા. પ્રતાપભાઇ	૨૫૧
૪	દોશી વીઠ્ઠલજી હરખચંદ	૨૫૧
૫	સંઘાણી મુળશંકર હરજીવનભાઇના સ્મરણાર્થે હા. તેમના પુત્રો જયંતીલાલ રમણીકલાલ	૨૫૧

ઉમરગાવ રોડ

૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા ૨૫૧

એડન કેમ્પ

૧ મહેતા પ્રેમચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. રાયચંદભાઈ પોપટલાલભાઈ તથા રસીકલાલભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ જગજીવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ગોકળદાસ રામજી ઉદાણી ૨૫૧

કલકત્તા

૧ શ્રી કલકત્તા જૈન શ્વે. સ્થા. (ગુજરાતી) સંઘ ૨૫૧

કલોલ

૧ શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ આત્મારામ મોહનલાલ ૨૫૧
૨ ડૉ. મથુરાદાસ મગનલાલ શેઠ હા. ડૉ. રતનચંદ મથુરાદાસ ૨૫૧
૩ સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ ૨૫૧
૪ શેઠ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. મારફતીયા ચંદુલાલ મણીલાલ ૨૫૧
૫ સ્વ. શ્રીયુત વાડીલાલ પરશોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે
હા. ચેલાભાઈ તથા આત્મારામભાઈ ૨૫૧
૬ શાહ નાગરદાસ કેશવલાલ ૨૫૧
૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ આત્મારામભાઈ મોહનલાલભાઈ ૨૫૧

કડી

૧ શ્રી સ્થા. હરિપુરા જૈન સંઘ
હા. ભાવસાર દામોદરદાસભાઈ ઈશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧
૨ પાર્વતીબેન કે. જેસીંગભાઈ ઈશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧

કરજણ

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ મીયાંગામ કરજણ ૨૫૧

કઠોર

૧ સ્થા. જૈન સંઘ ક. જેસીંગભાઈ પોચાલાલ તરફથી
(માધવસિંહજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી)
હ. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર ૨૫૧

કન્નાસગઢ

૧ શ્રી શ્વે સ્થા. જૈન સંઘ હે. શેઠ દેવચંદ અમુલખભાઈ ૨૫૧

કલ્યાણ

૧ સંઘવી ઠાકરશીભાઈ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હે. શાહ હીંમતલાલ હરખચંદ ૨૫૧

કાનપુર

૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૦

કુંદણી—(આટકોટ)

૧ દોશી રતીલાલ ટોકરશી ૨૫૧

કોલકી

૧ પટેલ ગોવિંદલાલ ભગવાનજી ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઇ વાઘાણી
(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઈના સ્મરણાર્થે) ૩૦૨

કમ્પાલા

૧ સ્વ. શેઠ નાનચંઠ મોતીચંદ ધ્રાફાવાળાના સ્મણાર્થે
હે. તેમના સુપુત્ર જમનાદાસ નાનચંદ શેઠ ૨૫૧
૨ શ્રીમતી હીરાબેન, રતીલાલ નાનચંદ શેઠ ધ્રાફાવાળા ૨૫૧

કુશળગઢ

૧ શેઠ ચંપાલાલજી દેવચંદજી ૨૫૧

ખાખીજાળીયા

૧ ખાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર ૪૦૧

ખારાઘોડા

૧ સ્વ પિતાશ્રી હરજીવનદાસ લાલચંદ શાહ તથા
સ્વ. અ. સૌ. બેન જમકુબાઈ તથા લીલાબાઇના
સ્મરણાર્થે હ નરસિંહદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૧ સ્વ. શેઠ ઓઘડલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે હ. ભાઇચંદ ઓઘડભાઈ ૨૫૧

ખીચન

૧ શેઠ કિશનલાલ પૃથ્વીરાજ માલુ ૭૫૨

ખુરદારોડ

૧ શેઠ ગીરધારીલાલજી સીતારામજી ખેડપવાળા ૩૦૦
૧ શેઠ નરસિંહદાસ શાંતિલાલજી બોરલાવાળા
(મુનિશ્રી ચાંદમલજી મ. ના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ખંભાત

૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧
૨ શેઠ ત્રીભોવનદાસ મગનદાસ ૨૫૧
૩ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ૨૫૧
૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧
૫ શાહ સાંકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧
૬ શાહ શકરાભાઈ દેવચંદ ૨૫૧
૭ શાહ સુખલાલ દોલતચંદ ૨૫૧
૮ ગાંધી બાપુલાલ મોહનલાલ ૨૫૧
૯ બેન લલિતા માણેકલાલ ૧૫૧

ગાંધીગ્રામ

૧ શાહ મોરારજી નાગજી એન્ડ કંપની ૨૫૧

ગુંદાલા

૧ શાહ માલશી મેઘાભાઈ ૨૫૧

ગુલાબપુરા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન વર્ધમાન સંઘ
હ. ચાંદમલજી ઉમેદમલજી ધનોપવાળા ૨૫૧
૨ શ્રી ઓસવાલ પંચાયત હ. ગુલાબચંદજી ચોરડીયા ૨૫૧

ગોંડલ

૧ સ્વ. ભાયાણી વચ્છરાજ તુલસીદાસનાં ધર્મપત્ની કમલાબાઈ
તરફથી હા. માણેકચંદભાઈ તથા કપુરચંદભાઈ ૨૫૧
૨ પીપળીયા લીલાધર દામોદર તરફથી તેમના ધર્મપત્ની અ. સૌ.
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વર્ષીતપની ખુશાલીમાં ૩૦૧

૩ કામદાર જુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા.
હરીલાલ જુઠાલાલ કામદાર ૩૦૧
૪ સ્વ. કોઠારી કૃપાશંકર માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્ની પ્રભાકુંવરબેન ૨૬૧
૫ કોઠારી ગુલાબચંદ રાયચંદ રંગુનવાળા ૨૫૧
૬ જમાણી રૂગનાથભાઈ નાનજી હ. ચુનીલાલભાઇ ૨૫૧
૭ માસ્તર હકીમચંદ દીપચંદ શેઠ ૨૫૧

ગોંદીયા

૧ સ્થા. જૈન સંઘ હ.શાહ પ્રેમચંદ છોટાલાલ(શેઠ પોપટલાલભાઈ તરફથી) ૨૫૧

ગોધરા

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧
૨ સ્વ. પ્રેમચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શા ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૧

ઘટકણુ

૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવડ (થાણા)

૧ મહેતા ગુલાબચંદ ગંભીરમલજી ૩૦૦

ઘાડનદી

૧ શેઠ ચંદ્રભાણુ શોભાચંદ ગાદીયા ૨૫૧

ચુડા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. રતીલાલ મગનલાલ ગાંધી ૨૫૧

ચોટીલા

૧ શાહ વનેચંદ જેઠાલાલ શ્રી સ્થા, જૈન સંઘ વતી ભેટ ૩૦૧

ચારભુજારોડ

૧ શેઠ માંગીલાલજી હીરાચંદજી બાફેલ ૩૦૧

જમશેદપુર

૧ દોશી ઝવેરચંદ વલભજી ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઈ થાનગઢવાળા [illegible]

જયપુર

૧ શ્રીમાન શેઠ હીરેમલજી નવલખાના ધર્મપત્ની અ. સૌ પ્રેમલતાદેવી ૨૫૧

જસવન્તગઢ

૧ શ્રીમાન સુન્દરલાલજી નેમિચંદજી તકેસરા ૩૫૧

જામખંભાળીયા

૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા રણછોડદાસ પરમાણંદ ૨૫૧
૩ સંઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

જામનગર

૧ શાહ છોટાલાલ કેશવલાલ ૨૫૧
૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઈ ૨૫૧
૩ ડૉ. સાહેબ પી. પી. શેઠ ૨૫૦
૪ શાહ રસીકલાલ પોપટલાલ ૨૫૧
૫ વકીલ મણીલાલ એ ઝવેરભાઈ પુનાતર ૨૫૧

જુનારદેવ

૧ પેથાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ ૨૫૧

જુનાગઢ

૧ શેઠ મણીલાલ ભીખાભાઈ હ. હરિલાલભાઈ (હાટીનામાળીયાવાળા) ૨૫૧

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ ૩૮૦
૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા ૨૫૧
૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન ૨૫૧
૪ પટેલ લાલજી જીણાભાઈ ૨૫૧
૫ શેઠ ભાવનજી જેઠાભાઈ ૨૫૧
૬ શેઠ મગનલાલ મુળીલાલ ૨૫૧

જેતપુર

૧ કોઠારી રસીકકુમાર રતીલાલ ૨૫૧
૨ અ. સૌ. બેન સુરજકુંવર વેણીલાલ કોઠારી ૨૫૧

૩ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા. નરભેરામભાઈ (જસાપુરવાળા) ૨૫૧
૪ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ ૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપુરચંદ ૨૫૧
૨ કાદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
જબકબેન તરફથી હા. શાંતિલાલભાઈ ગોંડલવાળા ૨૫૧

જોધપુર

૧ શેઠ નવરતમલજી ધનવંતસિંહજી ૨૫૦
૨ શેઠ હસ્તીમલજી મનરૂપમલજી સામસુખા ૨૫૧
૩ શેઠ પુખરાજજી પદમરાજજી ભંડારી ૨૫૧
૪ વસ્તીમલજી આનંદમલજી સામસુખા ૨૫૧

જોરાવરનગર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ ચંપકલાલ ધનજીભાઈ ૨૫૧

ઝરીયા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ કનૈયાલાલ ખી મોદી ૨૫૧

ડોંડાયચા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ૨૫૦

ઢસા

૧ ઢસાગામ સ્થા. જૈન સંઘ હ. એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. બગડિયા નરભેરામ જેઠાલાલ (ઢસા જંકશ) ૨૫૧

તાસગાંવ

૧ સ્વ. ચુનીલાલજી દુગડના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
ઢાંઢુબાઇના તરફથી હા. શેઠ રામચંદજી ૨૫૧

થાનગઢ

૧ શાહ ઠાકરશીભાઈ કરશનજી ૨૫૧
૨ શેઠ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ધારશીભાઈ પાશવીરભાઈ હા. સુખલાલભાઈ ૨૫૧
૪ હંસાબેન અરવીંદ હા. ભાઇ રવીચંદ માણેકચંદ ૩૦૧

દહાણુરોડ

૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ ખંધાર (કરાચીવાળા)	૨૫૧

દાહોદ

૧ શેઠ માણેકલાલભાઈ ખેમારજી	૨૫૧

દિલ્હી

૧ લાલાજી પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા)	૩૫૧
૨ શ્રીયુત રોશનચંદજી મહેતાબચંદજી બોરડીયા હા શ્રીમતી નગીનાદેવી તથા શ્રીયુત મહેતાબચંદ જૈન	૨૫૧
૩ અ. સૌ. સજ્જનબેન ઈશ્વરમલજી પારેખ	૨૫૧
૪ લાલાજી મીઠનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ	૩૦૧
૫ લાલાજી ગુલશનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ	૩૦૧
૬ બેન વિજયાકુમારી જૈન ઠે. મહેતાબચંદ જૈન (વયોવૃદ્ધ સરલ સ્વભાવી કુસુમવતીજી મહાસતિજીની પ્રેરણાથી)	૨૫૧
૭ શ્રીમાન લાલજી રતનચંદજી જૈન ઠે. આઈ સી હોઝીયરી	૨૫૧
૮ સ્વ. લાલા મીરચંદજી ડુંગરીયાના સ્મરણાર્થે રાજસ્થાન ન્યાયાધિકારી કુંદનમલજી જૈનના સુપુત્ર જીતેન્દ્રકુમાર વકીલના સુપુત્ર અનિલકુમાર તરફથી સેંટ હ. વિનયકુમારી	૩૫૧
૯ સ્વ. લાલા ચંપાલાલજી બોરડીયાના સ્મરણાર્થે લાલચંદજી તથા હીરાલાલજી તરફથી હ. શાંતાદેવી	૩૫૧
૧૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી હા મહેતાબચંદજી જૈન	૩૦૧
૧૧ એક સ્વધર્મી બંધુ તરફથી હ. વિજયાકુમારીબેન	૩૦૧
૧૨ બાબુ નિરંજનસિંહજી જૈન	૨૫૧

ધ્રાફા

૧ શેઠ મણીલાલ રેવચંદભાઈ	૨૫૧

ધાર

૧ શેઠ ચાંદમલજી પન્નાલાલજી	૨૫૧

ધોરાજી

૧ આત્મહિત અ. સૌ. રૂપાળીબેન હિંમતલાલ સંઘવીની તપશ્ચર્યાર્થે સંઘવી ચીમનલાલ પુરૂષોત્તમદાસ સંઘવી તરફથી	૩૦૧

૨ સંઘવી નરસિંહદાસ વખતચંદ	૩૦૧
૩ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ હ. મંગળજી જીવરાજ	૨૫૧
૪ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવિંદદાસ	૨૫૧
૫ કોઠારી કપુરચંદ મંગળજી	૨૫૧

ધોરાજી

૧ મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ	૩૫૧
૨ અ. સૌ. બચીબેન બાબુભાઈ	૨૫૧
૩ ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ઓઈલ મીલ પ્રા. લીમીટેડ	૨૫૧
૪ સ્વ. રામચંદ પાનાચંદના સ્મરણાર્થે હ. ચીમનલાલ રાયચંદ શાહ	૩૦૧
૫ ગાંધી પોપટલાલ જેચંદભાઈ	૨૫૦
૬ દેસાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાનાં ધર્મપત્ની દિવાળીબેન તરફથી હ કુમારી હસુમતી	૨૫૧
૭ એક સદ્‌ગૃહસ્થ હ. મહેતા પ્રભુદાસ મૂળભાઈ	૨૫૧
૮ શેઠ દલપતરામ વસનજી મહેતા	૨૫૧
૯ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાન કચરાના તથા ચિ. હંસાના સ્મરણાર્થે હ. પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી	૩૦૧
૧૦ મહેતા હેમચંદ કાલીદાસ જામખંભાળીયાવાળા	૨૫૧

ધંધુકા

૧ શેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈ	૨૫૧
૨ સ્વ, ગુલાબચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હ. વોરા પોપટલાલ નાનચંદ	૨૫૧
૩ શ્રી ચત્રભુજ વધજીભાઈ વાસાણી	૨૫૧

ધુલીયા

૧ શ્રી અમોલ જૈન જ્ઞાનાલય હ. શેઠ કનૈયાલાલ છાજેડ	૨૫૧

નડીયાદ

૧ શાહ મોહનલાલ ભુરાભાઈ	૨૫૧

નારાયણગામ

૧ શેઠ મોતીલાલજી હીરાચંદજી ચોરડીયા બોરીવાળા	૨૫૧

નંદરબાર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ	૨૫૧

નાગોર

૧ ચીમાલભાઈ એન્ડ કું. સાગરમલજી લુંકડ ડેરવાડા તરફથી ૨૫૧

પાલનપુર

૧ બેન લક્ષ્મીબાઈ હ. મહેતા હરીલાલ પીતાંબરદાસ ૨૫૧

૨ લોકાગચ્છ સ્થ. જૈન પુસ્તકાલય હ. કેશવલાલ જી શાહ ૨૫૧

પાણસણા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ છોટાલાલ પૂનભાઈ ૨૫૧

પાલેજ

૧ સ્વ. મનસુખલાલ મોહનલાલ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હ. ભાઈ ધીરજલાલ મનસુખલાલ ૩૦૧

પ્રાંતીજ

૧ સ્થા. જૈન સંઘ હ. શ્રીયુત અંબાલાલ મહાસુખરામ ૨૫૦

પુના

૧ શેઠ ઉત્તમચંદજી દેવચંદજી પોરા ૨૫૧

ફાલના

૧ મહેતા પુખરાજજી હસ્તીમલજી સાદડીવાળા ૩૦૧

૨ મહેતા કુંદનમલજી અમરચંદજી સાદડીવાળા ૨૫૧

બગસરા

૧ શેઠ પોપટલાલ રાઘવજી રાયડીવાળા
હ. નાનચંદ પ્રેમચંદ શાહ ૨૫૧

૨ સ્વ. માતુશ્રી ઝબકબાઈના સ્મરણાર્થે
હ. દેસાઈ વ્રજલાલ કાળીદાસ ૨૫૧

બરવાળા–ઘેલાશા

૧ સ્વ. મોહનલાલ નરસિંહદાસના સ્મરણાર્થે
હ. તેમનાં ધર્મપત્ની સુરજબેન મોરારજી ૨૫૧

બદનાવર

૧ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ હ. મિશ્રીલાલ જૈન વકીલ ૨૫૧

બાલોતરા

૧ શાહ જેઠમલજી હસ્તીમલજી ભગવાનદાસજી ભણસારી ૨૫૧

બીદડા

૧ શાહ કાનજી શામજીભાઈ ૨૫૧

બીકાનેર

૧ શેઠ ભેરૂદાનજી શેઠીયા ૨૫૪

બેરાજા

૧ શેઠ ગાંગજી કેશવજી (જ્ઞાનભંડાર માટે) ૨૫૧

બેલારી

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હ. શેઠ હજારીમલજી હસ્તીમલજી રાંકા ૨૫૧

બેરમો

૧ શ્રી બેરમો સ્થા. જૈન સંઘ હ. મહેતા નવલચંદ હાકેમચંદ ૨૫૧

બેંગલોર

૧ શેઠ કીશનલાલજી ફુલચંદજી સાહેબ ૨૫૧
૨ અજમેરા છોટાલાલ માનસિંગ ૩૫૧

બોટાદ

૧ સ્વ. વસાણી હરગોવિંદદાસ છગનલાલના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્ની છબલબેન ૨૫૧

બોડેલી

૧ શાહ પ્રવીણચન્દ્ર નરસિંહદાસ સાણંદવાળા ૨૫૧
૨ શાહ ગીરધરલાલ સાકરચંદ ૨૫૧

ભાણવડ

૧ શેઠ જેચંદભાઇ માણેકચંદભાઈ ૩૫૨
૨ સંઘવી માણેકચંદ માધવજી ૨૫૧
૩ શેઠ લાલજી માણેકચંદ લાલપુરવાળા ૨૫૧
૪ શેઠ રામજી જીણાભાઇ ૨૫૧
૫ શેઠ પદમશી ભીમજી ફોફરીયા ૨૫૧
૬ ફોફરીયા ગાડાલાલ કાનજીભાઇ હા. અ. સૌ. શાંતાબેન વસનજી ૨૫૧
૭ સ્વ મહેતા પૂનમચંદ ભવાનના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં
ધર્મપત્ની દિવાળીબેન લીલાધર (ગુંદાવાળા) ૨૫૧

ભાવનગર

૧ સ્વ. કુવરજી બાવાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ લહેરચંદ કુંવરજી ૩૦૧

ભાદરણ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ફુલાભાઈ ઝવેરભાઈ ૨૫૧

ભીલવાડા

૧ શ્રી શાંતિ જૈન પુસ્તકાલય હા. ચાંદમલજી માનમલજી સંઘવી ૨૫૧
૨ શેઠ ભીમરાજજી મીશ્રીલાલજી ૩૦૧

ભીમ

૧ ચંપકલાલ જૈન પુસ્તકાલય હા. શેઠ છોગામલજી માંગીલાલ ૨૫૧

ભુસાવલ

૧ શેઠ સજ્જમલજી નંદલાલજી ચેરીટેબલટ્રસ્ટ ૨૫૧

ભોજાય

જ્ઞાન મંદિરના સેક્રેટરી શાહ કુંવરજી જીવરાજ ૨૫૧

મદ્રાસ

૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવીચંદજી ૨૫૧
૨ મહેતા મણીલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧
૩ મહેતા સુરજમલ ભાઈચંદ ૨૫૧
૪ મહેતા બાપાલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧

મનફરા

૧ સ્થા. છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ ૨૫૧

મનોર

૧ શાહ શેરમલજી દેવીચંદજી જસવંતમલવાળા
હા. પૂનમચંદજી શેરમલજી બોથ્રા ૨૫૧

માનકૂવા

૧ સ્વ. મહેતા કુંવરજી નાથાલાલના સ્મરણાર્થે હા. તેમના ધર્મપત્ની
કુંવરબાઈ કરમચંદ (માનકૂવા સ્થા. જૈનસંઘ માટે) ૨૫૧

માંડવી

૧ શ્રી સ્થા. છકોટી જૈન સંઘ હા. મહેતા ચુનીલાલ વેલજી ૨૭૭

માંડવા

૧ શ્રી માંડવા સ્થા. જૈન સંઘ
હ. અ સૌ. કંચનગૌરી રતીલાલ ગોસલીયા (ગઢડાવાળા) ૨૫૧

માલેગાંવ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. ફતેલાલ માલુ જૈન ૨૫૧

માંગરોલ

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ નાનજી ૨૫૦
૨ દોશી ગીરધરલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦

મુંબઇ તથા પરાંઓ

૧ સ્વ. શ્રી પિતાશ્રી કુંદનમલજી મોતીલાલજી મુથાના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ મોતીલાલજી જુભરમલજી (અહમદનગરવાળા ૨૫૧
૨ વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ હ. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
૩ અ. સૌ કમળાબેન કામદાર હ. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
૪ સ્વ માતુશ્રી કડવીબાઇના સ્મરણાર્થે હ. તેમના પૌત્ર
હકમીચંદ તારાચંદ દોશી (અંધેરી) ૨૫૧
૫ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
૬ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ. સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
૭ સંઘવી હિમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૮ વોરા પાનાચદ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હ. ત્ર્યંબકલાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
૯ શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા ૨૫૧
૧૦ સ્વ જટાશંકર દેવજીભાઈ દોશીના સ્મરણાર્થે
હ. રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી ૩૦૧
૧૧ ઘેલાણી વલભજી નરભેરામ હ નરસીંહદાસ વલભજી ૨૫૧
૧૨ કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ ૨૫૧
૧૩ ત્રીભોવનદાસ માનસિંભાઈ દોઢીવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. શાહ હરખચંદ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૧૪ ખેતાણી મણીલાલ કેશવજી (વડીયાવાળા) ઘાટકોપર ૨૫૧
૧૫ સ્વ. પિતાશ્રી શામળજી કલ્યાણજી ગોંડલવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વૃજલાલ શામળજી બાવીસી ૩૦૧
૧૬ શાહ રવિચદ સુખલાલભાઈ (દાદર) ૩૫૧

૧૭ સ્વ. આશારામ ભીખાભાઈના સ્મરણાર્થે હા શાંતિલાલ
  આશારામ વતી જશવંતલાલ શાંતીલાલ ૨૫૧
૧૮ ગાંધી કાંતીલાલ માણેકચંદ ૨૫૧
૧૯ શાહ સ્વજીભાઈ તથા ભાઈલાલભાઈની ફુઈ (કાઠીવાડી) ૨૫૧
૨૦ અ. સૌ. લાડુબેન ઠે. સ્વજીભાઈ ચામજી " ૨૫૧
૨૧ સ્વ માતુશ્રી માણેકબાઈના સ્મરણાર્થે હે શેઠ વલભદાસ નાનજી ૩૦૧
૨૨ એક સદ્‌ગૃહસ્થ હ શેઠ સુંદરલાલ માણેકલાલ ૨૫૧
૨૩ શેઠ ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ ૨૫૦
૨૪ શેઠ ચુનીલાલ નરશેરામ વેકરીવાળા ૨૫૧
૨૫ સ્વ. માતુશ્રી મોતીબાઈના સ્મરણાર્થે હ. શાહ પોપટલાલ પાનાચંદ ૨૫૧
૨૬ કોટેચા જયંતીલાલ રણછોડદાસ સૌભાગ્યચંદ જુનાગઢવાળા ૨૫૧
૨૭ વોરા ઠાકરશી જસરાજ ૨૫૧
૨૮ કોઠારી સુખલાલજી પુનમચંદજી (ખારરોડ) ૨૫૧
૨૯ અ સૌ બેન કુંદનગૌરી મનહરલાલ સંઘવી " ૨૫૧
૩૦ કોઠારી રમણિકલાલ કસ્તુરચંદભાઈ ૨૫૧
૩૧ દેસાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે
  હ. હીરાચંદ અમૃતલાલ દેસાઈ ૨૫૧
૩૨ સ્વ. ત્રીભોવનદાસ મંજપાલ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે
  હા હરગોવિંદદાસ અજમેરા ૨૫૧
૩૩ તેલાવી કુબેરદાસ પાનાચંદ ૨૫૧
૩૪ શેઠ રતનશીભાઈ કાંઈચંદજી રેવીચંદજી કાવેડીયા (સાદડીવાળા) ૨૫૧
૩૫ શેઠ નેમચંદ સ્વરૂપચંદ ખંભાતવાળા હ. ભાઈ જેઠાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
૩૬ શાહ કેશવજીભાઈ હીરજીભાઈ ૩૦૧
૩૭ શ્રીમતી મણીબાઈ વ્રજલાલ પારેખ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ ફંડ
  હ. વ્રજલાલ દુર્લભજી પારેખ ૨૫૧
૩૮ દડિયા અમૃતલાલ મોતીચંદ (ઘાટકોપર) ૨૫૧
૩૯ દોશી મનભુજ મુળજી " ૪૦૧
૪૦ દોશી જુગલકિશોર મનભુજ " ૪૦૧
૪૧ દોશી પ્રવિણચંદ મનભુજ " ૩૮૧
૪૨ શેઠ મનુભાઈ માણેકચંદ હા. કાઠીયા નરશેરામ મોરારજી " ૨૫૧
૪૩ શાહ કાંતિલાલ મગનલાલ " ૨૫૧

૪૪ શેઠ મણીલાલ ગુલાબચંદ ઘાટકોપર ૨૫૧
૪૫ શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઇ ૨૫૧
૪૬ શાહ શીવજી માણેકભાઇ ૨૫૧
૪૭ મેસર્સ સવણી ટ્રાન્સપોર્ટ કું. હા. શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ ૨૫૧
૪૮ શાહ નગીનદાસ ફલ્લાણજી (વેરાવળવાળા) ૨૫૧
૪૯ મહેતા રતીલાલ ભાઇચંદ ૨૫૧
૫૦ શાહ પ્રેમજી હીરજી ગાલા ૨૫૧
૫૧ બેન કેશરબાઈ ચંદુલાલ જેશીંગભાઈ શાહ ૨૫૧
૫૨ પારેખ ચીમનલાલ લાલચંદ સાયલાવાળાના ધર્મપત્ની અ. સૌ.
ચંચળબાઇના સ્મરણાર્થે હા. સારાભાઈ ચીમનલાલ ૨૫૧
૫૩ ધી મરીન મોર્ડન હાઈસ્કુલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. શાહ મણીલાલ ઠાકરશી ૨૫૧
૫૪ મહેતા મોટર સ્ટોર્સ હા. અનોપચંદ ડી. મહેતા ૨૫૧
૫૫ શેઠ રસીકલાલ પ્રભાશંકર મોરબીવાળા તરફથી તેમનાં
માતુશ્રી મણીબેનના સ્મરણાર્થે ૩૦૧
૫૬ શ્રીયુત જસવંતલાલ ચુનીલાલ વોરા ૨૫૦
૫૭ શાહ કુંવરજી હંસરાજ ૨૫૧
૫૮ દડીયા જેસીંગલાલ ત્રીકમજી ૨૫૧
૫૯ મોદી અભેચંદ સુરચંદ રાજકોટવાળા હા. ડોસાલાલ અભેચંદ ૨૫૧
૬૦ શાહ જેઠાલાલ ડામરશી ધ્રાગધ્રાવાળા હાં. શાહ વાડીલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦
૬૧ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી હીરાચંદ જસાણીના સ્મરણાર્થે
હા. લક્ષ્મીચંદભાઈ તથા કેશવલાલભાઈ ૩૫૧
૬૨ સ્વ. પિતાશ્રી શાહ અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ બાપાલાલ અંબાલાલ ૨૫૧
૬૩ સ્વ. કસ્તુરચંદ અમરશીના સ્મરણાર્થે હા તેમનાં ધર્મપત્ની ઝવેરબેન
મગનલાલ વતી જયંતીલાલ કસ્તુરચંદ મશ્કારીયા (ચુડાવાળા) ૨૫૧
૬૪ શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા ૨૫૧
૬૫ શાહ રતનશી મોણશીની કું: ૧૫૧
૬૬ શેઠ શીવલાલ ગુલાબચંદ મેવાવાળા ૨૫૧
૬૭ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧
૬૮ સ્વ. પિતાશ્રી વીરચંદ જેસીંગ શેઠ. લખતરવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. કેશવલાલ વીરચંદ ૨૫૧
૬૯ ચંદુલાલ કાનજી મહેતા ૨૫૧

૭૦ શ્રી વર્ધમાન સ્થા જૈન સંઘ
હા કેશરીમલજી ઝવેરચંદજી સુગલીયા (મલાડ) ૨૫૧
૭૧ સ્વ. પિતાશ્રી પતુભાઇ મોનાભાઇના સ્મરણાર્થે
હા શાહ કાનજી પતુભાઈ " ૨૫૧
૭૨ અ. સૌ. પાનબાઈ હા, શેઠ પદમશી નરસિંહભાઈ " ૨૫૧
૭૩ સ્વ નાગશીભાઇ રેજપાલના સ્મરણાર્થે શરુજી નાગશી " ૩૦૧
૭૪ સ્વ. મોઠા વણારશી ત્રીભોવનદાસ સરસઇવાળાના સ્મરણાર્થે
હા જગજીવન વણારશી મોઠા " ૨૫૧
૭૫ સ્વ કાનજી મુળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતુશ્રી દિવાળીબાઇના
૧૧ ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા. જયંતિલાલ કાનજી ૨૫૧
૭૬ શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર " ૨૫૧
૭૭ શાહ વેલશી લેર્કીગભાઇ છાસરાવાળા તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની
સ્વ. નાનબાઇના સ્મરણાર્થે " ૩૦૧
૭૮ સ્વ. પિતાશ્રી શામશી વેલશીના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ લામજી શામશીભાઈ " ૩૦૧
૭૯ શાહ વરજાંગભાઈ શીવજીભાઈ " ૨૫૧
૮૦ શાહ ખીમજી મુળજી પુંજા " ૨૫૧
૮૧ અ. સૌ સમતાબેન શાંતિલાલ ઠે. શાંતીલાલ ઉજમશી શાહ " ૨૫૧
૮૨ સ્વ. કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે સુરજબેન તરફથી
હા. તનસુખલાલભાઇ " ૨૫૧
૮૩ સ્વ. પિતાશ્રી હંસરાજ હીરાના સ્મરણાર્થે
હા. દેવશી હંસરાજ કચ્છ બીદડાવાળા " ૨૫૧
૮૪ પેથાણી અમુલાલ ત્રીકમજી (બારીવલી)૨૫૨
૮૫ શેઠ ત્રંબકલાલ કસ્તુરચંદ હીમકી અજરામર શાસક ઠારને સેટ (માટુંગા)૨૫૧
૮૬ અ. સૌ. બેન રંજનગૌરી ઠે શાહ મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ " ૨૫૧
૮૭ શાહ નટવરલાલ દીપચંદ તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ.
મુક્તીલાબેનના વર્ષી તપની ખુશાલીમાં " ૨૫૧
૮૮ શેઠી લીખાલાલ વૃજલાલ પાળીયાદવાળા " ૨૫૧
૮૯ શાહ ગોપાળજી માનસંગ " ૨૫૧

૯૦ દોશી ફુલચંદ માણેચંદ " ૨૫૦

૯૧ શેઠ ચંપકલાલ ચુનીલાલ દાદભાવાળા " ૨૫૧

૯૨ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ
હ. શાહ રવિચંદ સુખલાલ (દાદર) ૨૫૧

૯૩ શાંતિલાલ ડુંગરશી અદાણી " ૨૫૧

૯૪ શાહ કરશન લધુભાઈ " ૨૫૧

૯૫ કીસનલાલ સી. મહેતા શીવ ૨૫૧

૯૬ માતુશ્રી જીવીબાઈના સ્મરણાર્થે
હ. શામજી શીવજી કચ્છ ગુંદાવાળા ગોરેગાંવ ૨૫૧

૯૭ સ્વ. શાહ રાયશી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
નેણબાઈ વતી હ જેઠાલાલ રાયશી " ૨૫૧

૯૮ શુશીલાબેન શકરાભાઈ ઠે નવીનચંદ્ર વસંતલાલ શાહ વિલેપાર્લે ૨૫૧

૯૯ બેન ચંદનબેન અમૃતલાલ વારિયા ૨૫૧

૧૦૦ સ્વ. કાળીદાસ જેઠાલાલ શાહના સ્મરણાર્થે
હ સુમનલાલ કાળીદાસ (કાનપુરવાળા) ૩૦૧

૧૦૧ શાહ ત્રીભોવન ગોપાલજી તથા અ. સૌ. બેન કસુંબા
ત્રીભોવન (થાનગઢવાળા) શીવ ૨૫૧

મુળી

૧ શેઠ ઉજમશી વીરપાળ હ. શેઠ કેશવલાલ ઉજમશી ૨૫૧

મોરબી

૧ દોશી મણેકચંદ સુંદરજી ૩૫૧

મોમ્બાસા

૧ શ્રીયુત નાથાલાલ ડી મહેતા ૨૫૧

૨ શાહ દેવરાજ પેથરાજ ૨૫૦

મહેસાણા

૧ શાહ પદમશી સુરચંદના સ્મરણાર્થે હ. શીવલાલ પદમશી ૨૫૧

યાદગીરી

૧ શેઠ બાદરમલજી સુરજમલજી બેકર્સ ૨૫૦

રતલામ

૧ અનેક સજ્જનો તરફથી હ. શ્રીમાન કેશરીમલજી ડફ (શ્રી કેવળચંદ મુનિશ્રીના ઉપદેશથી)	૨૫૧

રાણપુર

૧ શ્રીમતી માતુશ્રી સમરતબાઇના સ્મરણાર્થે હ. ડૉ. નરોતમદાસ મુનિલાલ કાપડીઆ	૨૫૧
૨ સ્વ. પિતાશ્રી હરેશભાઈ ખીમજીના સ્મરણાર્થે હ. શેઠ કાળીદાસ હરેશભાઈ જસાણી	૩૦૧

રાણાવાસ

૧ શેઠ જવાનમલજી નેમીચંદજી હા. બાબુ શીખરચંદજી	૩૦૧

રાયપુર

૧ સ્વ. માતુશ્રી મોંઘીબાઇના સ્મરણાર્થે હ. શાહ શીવલાલ ગુલાબચંદ વઢવાણવાળા	૨૫૧
૨ કાનુમલજી બાંઠમલજી ધમેતી	૨૫૧

રાજકોટ

૧ વાડીલાલ કાર્ડ્ઝ પ્રિન્ટીંગ વર્કસ	૪૦૦
૨ શેઠ રતીલાલ ન્યાલચંદ મીસ્તરીઆ	૨૫૧
૩ શેઠ મનુભાઇ ગુલાબચંદ (એ જીનીયર સાહેબ)	૨૫૧
૪ શેઠ શાન્તિલાલ પ્રેમચંદ તેમનાં ધર્મપત્નીના વર્ષીતપ પ્રસંગે	૨૫૧
૫ શેઠ પ્રભાશંકર વિઠ્ઠલજી	૨૫૧
૬ બેન મધુબાળા નોતમલાલ જમાણી (વર્ષીતપની ખુશાલી)	૨૫૧
૭ મોદી સૌભાગ્યચંદ મોતીચંદ	૨૫૧
૮ બદાણી ભીમજી તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. સમરતબેનના વર્ષીતપ નિમિત્તે	૨૫૧

૯ દોશી મોતીચંદ ધારશીભાઈ (રીટાયર્ડ એકઝીકયુટીવ એન્જીનીયર) ૨૫૧
૧૦ કામદાર ચંદુલાલ જીવરાજ (ધ્રાંગધ્રાવાળા) ૨૫૦
૧૧ હેમાણી ઘેલાભાઈ સવચંદ ૨૫૧
૧૨ દફતરી પ્રભુલાલ ન્યાલચંદ ૨૫૧
૧૩ સ્વ. મહેતા દેવચંદ પુરૂષોત્તમના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
હેમકુંવરબાઈ તરફથી હ. જયંતીલાલ દેવચંદ મહેતા ૨૫૧
૧૪ પારેખ શીવલાલ ઝુંઝાભાઈ મોમ્બાસાવાળા હ. અ સૌ. કંચનબેન ૨૫૧

રાપર

૧ પૂજ્ય વાલજીભાઈ ન્યાલચંદભાઈ ૨૫૧

રામપુરા

૧ શેઠ તેજમલજી મનોહરલાલજી બેંકર ૩૫૧

રાવટી

૧ શેઠ મિયાચંદજી જુહારમલજી કટારિયા ૩૫૧

લખતર

૧ શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હ. શાંતિલાલ રાયચંદ શાહ ૨૫૧
૨ ભાવસાર હરજીવનદાસના સ્મરણાર્થે
હ. ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ તલકશી હીરાચદના સ્મરણાર્થે
હ. ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી ૨૫૧
૪ શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ ૨૫૧
૫ શાહ જાદવજી ઓઘડભાઈના સ્મરણાર્થે હ. શાંતિલાલ જાદવજી ૨૫૧
૬ દોશી ઠાકરશી ગુલાબચદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
સમરત બહેન તરફથી હ. જયંતિલાલ ઠાકરશી ૨૫૧

લાલપુર

૧ નેમચંદ સવજી મોદી હ. ભાઈ મગનલાલ ૨૫૧
૨ શેઠ મુલચંદ પોઈટલાલ તથા જેશીંગભાઈ ૨૫૧

લાખેરી

૧ માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હ. અમૃતલાલ જેઠાલાલ
(સીવીલ એન્જીનીયર સાહેબ) ૨૫૧

લાકડીયા

૧ શ્રી લાકડીલા સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ રતનશી કેરમણ ૨૫૧

લીંબડી (સૌરાષ્ટ્ર)

૧ શાહ ચકુભાઈ વખતચંદ ૨૫૧

લીમડી (પચમહાલ)

૧ સાહ કુવરજી ગુલાબચંદ ૨૫૧
૨ છાજેડ માસીરામ ગુલાબચંદ ૨૫૧ા
૩ શેઠ વીરચંદ પન્નાલાલજી કરણાવટ ૨૫૧
૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ શાંતીલાલ ગુલાબચંદ ૩૫૧

લોનાવાલા

૧ શેઠ ધનરાજજી મુલચંદજી મુથા ૨૫૧

લુધિયાના

૧ બાબુ રાજેન્દ્રકુમાર જૈન દિલ્હીવાળા ૨૫૧

વઢવાણ શહેર

૧ શેઠ દીલીપકુમાર સવાઈલાલ ઠે૦ શાહ સવાઈલાલ ત્રંબકલાલ ૨૫૧
૨ કામદાર મગનલાલ ગોકળદાસ હ રતીલાલ મગનલાલ ૨૫૧
૩ સંઘવી મુળચંદ મિચરભાઈ હ જીવણલાલ અમૃતદાસ ૨૫૧
૪ શેઠ કાંતિલાલ નારણદાસ ૨૫૧
૫ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧
૬ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ ૨૫૧
૭ શાહ દેવશીભાઈ દેવકરણ ૨૫૧
૮ વોરા રાસાભાઈ લાલચંદ સ્થા જૈન સંઘ
હ. વોરા નાનચંદ શીવલાલ ૨૫૧
૯ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ
હ. વોરા પાનાચંદ ગોબરદાસ ૨૫૧
૧૦ દોશી વીરચંદ સુરચંદ હા. દોશી નાનચંદ ઉજમશી ૨૫૧
૧૧ સ્વ વોરા મણીલાલ મગનલાલ તથા વોરા ચત્રભુજ મણીલાલ ૨૫૧
૧૨ શાહ વાડીલાલ દેવજીભાઈ ૨૫૧
૧૪ કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાલનાં ધર્મપત્ની
અ સૌ. કમળાબેન રંગુનવાળા ૨૫૧
૧૫ શ્રી વૃજલાલ સુખલાલ ૨૫૧

વડોદરા

૧ કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ પ્રોફેસર ૨૫૧

૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૩ સ્વ. પિતાશ્રી ફકીરચંદ પુંજાભાઇના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ રમણલાલ ફકીરચંદ ૨૫૧

વડીયા

૧ શેઠ ભવાનભાઇ કાળાભાઈ પંચમીયા ૨૫૧

વલસાડ

૧ શાહ ખીમચંદ મુલજીભાઈ ૨૫૧

વણી

૧ મહેતા નાનાલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્ની સ્વ. ચંચળબેન તથા
પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા. મનહરલાલ નાનાલાલ મહેતા ૨૫૧

વટામણ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ડાયાભાઈ હલુભાઇ ૨૫૧

વાંડગાંવ

૧ શેઠ માણેકચંદજી રાજમલજી બાફણા ૨૫૧

વાંકાનેર

૧ ખખ્ઢોરીયા કાતીલાલ ત્ર્યંબકલાલ ૨૫૧
૨ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરબીવાળા
હા. પ્રાણુલાલ ચુનીલાલ દફતરી ૨૫૧

વીંછીયા

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. અજમેરા રાયચંદ વ્રજપાળ ૨૫૧

વીરમગામ

૧ માસ્તર વીઠલભાઈ મોદી ૨૫૧
૨ શાહ નાગરદાસ માણેચંદ ૨૫૧
૩ શાહ મણીલાલ જીવણુલાલ શાહપુરવાળા ૨૫૧
૪ શાહ અમુલખ નાગરદાસના ધર્મપત્ની અ સૌ. બેન લીલાવતીના
વર્ષીતપ નિમિત્તે હા. શાહ કાંતિલાલ નાગરદાસ ૩૦૦
૫ સ્વ. શેઠ ઉજમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે હા ચુનીલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૬ સ્વ. શેઠ મણિલાલ લક્ષ્મીચંદ ખારાઘોડાવાળાના સ્મરણાર્થે
તેમના પુત્રો તરફથી હ ખીમચંદભાઈ ૨૫૧
૭ સ્વ. શેઠ હરિલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. અનુભાઇ ૨૫૧

૮ સ્વ સવી જેચંદભાઈ નારણદાસ ૨૫૧
૯ સ્વ શાહ વેલશીભાઇ સાકરચંદ કત્રાસગઢવાળાના સ્મરણાર્થે
હ મીઠાલાલભાઈ ૨૫૧
૧૦ પારેખ મણીલાલ ટોકરશી હાતીવાળા (મોટી બેનના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
૧૧ શાહ નારણદાસ નાનજીભાઇના પુત્ર વાડીલાલભાઈનાં ધમપત્ની
અ. સૌ. નારગીબેનનાવર્ષીતપ નિમિતે હ શાંતીલાલ નારણદાસ ૨૫૧
૧૨ સ્વ છબીલદાસ ઓધવદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધમપત્ની
કમળાબેન તરફથી હ. મંજુલાકુમારી ૨૫૧
૧૩ શ્રી સ્થા જૈન શ્રાવિકા સંઘ હ. રંભાબેન વાડીલાલ ૨૫૧
૧૪ સ્વ. ત્રિભોવનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ ભવાનબેનના સ્મરણાર્થે
હ. ડો હિંમતલાલ સુખલાલ ૨૫૧
૧૫ શાહ મુળચંદ કાનજીભાઇ હ શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઇ ૨૫૧
૧૬ શેઠ મોહનલાલ પિતાંબરદાસ હ. ભાઇ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલ ૨૫૧
૧૭ શ્રીમતી હીરાબેન નથુભાઈના વર્ષીતપ નિમિતે
હ. નથુભાઇ નાનચંદ શાહ ૩૦૧
૧૮ શેઠ મણીલાલ શીવલાલ ૨૫૧
૧૯ સ્વ મણીબાર પરસોતમ સુંદરજીના સ્મરણાર્થે
હ. સાકરચંદ પરસોતમદાસ શાહ ૨૫૧
૨૦ સ્વ. મોહનદાસ સુંદરભાઇના સ્મરણાર્થે હ તેમનાં ધમપત્ની
નાથીબાઇ તરફથી હ. શંકરલાલ તથા શાંતીલાલ ૨૫૧

વીજયનગર

૧ શ્રી વર્ધમાન શ્વે. સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ
હ. છોટુમલ અજિતસિંહ ૩૫૧

વેરાવળ

૧ શાહ કેશવલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ ખીમચંદ સૌભાગ્યચંદ ૨૫૧
૩ સ્વ. શેઠ મદનજી જેચંદભાઇના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્ની
લાડકુંવરબાઈ તરફથી હ. ધીરજલાલ મદનજી ૨૫૧
૪ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હ. શાહ શેલેચંદ કરશનજી ૨૫૧
૫ શાહ હરકિશનદાસ કુલચંદ કાનપુરવાળા ૨૫૧

સરા

૧ શ્રી સરા સ્થા. જૈન સંઘ હ. દોશી પાનાચંદ સોમચંદ ૨૫૧

સાણંદ

શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા. શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ ૩૦૧
૨ અ. સૌ. ચંપાબેન હા. દોશી જીવરાજ લાલચંદ ૨૫૧
૩ પટેલ મહાસુખલાલ ડોસાભાઇ ૨૫૧
૪ શાહ સાકરચંદ કાનજીભાઇ ૨૫૧
૫ પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીંબડીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી ૨૫૧
૬ પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મુળીવાળાન સ્મરણાર્થે
હા. પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
૭ સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા. જયંતિલાલ નારણદાસ ૨૫૧
૮ શાહ કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ
હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ શાહ ૨૭૧
૯ શેઠ મોહનલાલ માણેકચંદ ગાંધી ચુડાવાળા તરફથી
તેમનાં ધર્મપત્ની મછાબેન લલ્લુભાઇના સ્મરણાર્થે ૩૦૧
૧૦ સંઘવી કાન્તિલાલ હરખચંદ ૩૦૧
૧૧ શાહ ભીખાલાલ નાગરદાસ ૨૫૧

સાલબની

૧ દોશી ચુનીલાલ ફુલચંદ ૨૫૦

સાદડી

૧ શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પુનમીયા ૨૫૧

સાસવડ

૧ ચંદનમલજી મુથાનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. રંગુબાઈ મુથા તરફથી
હે. અમરચંદજી મુથા ૨૫૧

સિંગાપુર

૧ દોશી વનેચંદ વછરાજ ૨૫૧

સુરત

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રતિલાલ લલ્લુભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રીયુત કલ્યાણચંદ માણેકચંદ હડાલાવાળા ૨૫૧
૩ શ્રી હરીપુરા છકોટી સ્થા જૈન સંઘ હા બાબુલાલ છોટાલાલ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

૧ શેઠ ચાંપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧

૩ સ્વ. કેશવલાલ મુળજીભાઇના ધર્મપત્ની અમરતબાઇના
સ્મરણાર્થે હા. ભાઇલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧
૬ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ૩૦૧

સુવઈ

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનંદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલજી
મહારાજના ઉપદેશથી સુવઇ સ્થા. જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સજેલી

૧ શાહ લુણાજી ગુલાબચંદભાઇ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ પ્રેમચંદ દલીચંદ ૨૫૧

સોજત

૧ અ. સૌ. ધીસીબેન લાલચંદજી મહેતા (ફતેહનગર સંઘને ભેટ) ૨૫૧

હારીજ

૧ શાહ અમુલખ મુળજીભાઇ હા. પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઈ ૩૦૧
૨ સ્વ. બેન ચન્દ્રકાંતાના સ્મરણાર્થે હા. શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ ૩૦૧

હાટીના માળીયા

૧ શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઈ ૨૫૦
૨ શ્રીમતી મનકોરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં નાનાબેન અ. સૌ. મંજુલાબેન ભગવાનદાસ ગાંધી ૨૫૧

તા. ૩૧-૧૨-૬૧ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

૨૦ આદ્ય મુરબ્બીશ્રી
૨૫ મુરબ્બીશ્રી
૧૨૫ સહાયક મેમ્બરો
૫૮૪ લાઇફમેમ્બરો
૫૪ બીજા કલાસના જુના મેમ્બરો
૮૦૮

દરેક દાતાઓનો સમિતિ તરફથી આભાર માનુ છું

લી. સેવક
રાજકોટ તા. ૩૧-૧૨-૬૧ સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ
મંત્રી,

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

(द्वितीयो भागः)

॥ अथ प्रथमशतके षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

सक्षेपतः षष्ठोद्देशके विचारणीया विषया इमे, तथाहि-यावता आकाश-व्यवधानेनोदयन् सूर्यो दृष्टिपथमधिरोहति तावतैवाकाशव्यवधानेनास्तं गच्छन्नपि सूर्यो दृश्यते किमिति प्रश्नः, एवमेवेत्युत्तरम्, उदयतोऽस्तं गच्छतश्च सूर्यस्य प्रकाशक्षेत्रं समानमेव किमिति प्रश्नः, एवमेवेत्युत्तरम्, प्रसंगात् क्षेत्रविचारः, लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति किमिति प्रश्नः, स्पृशतीत्युत्तरम्, द्वीपान्तः सागरान्तं स्पृशति किम्, तथा छायान्त आतपान्तं स्पृशति किमिति प्रश्नः, स्पृशतीत्युत्तरम्,

---

प्रथम शतक का षष्ठ उद्देशक प्रारंभ—

संक्षेप में छट्ठे उद्देशक मे विचारणीय विषय ये हैं- जितने आकाशके व्यवधान से उगता हुआ-उदय होता हुआ-सूर्य दिखाई देता है उतने ही आकाशके व्यवधान से अस्त होता हुआ भी सूर्य क्या दिखाई देता है? हां दिखाई देता है। उदय और अस्त होते हुए सूर्यका प्रकाशक्षेत्र समान ही है क्या? हां समान ही है। प्रसंग से क्षेत्र विचार। लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है क्या? हां स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर। द्वीपान्त सागरान्त का स्पर्श करता है क्या? तथा छायान्त आतपान्त का स्पर्श करता है? यह प्रश्न है और इसका उत्तर हां स्पर्श करता है। जीव को प्राणाति-

---

પહેલા શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશકની શરૂઆત

પહેલા તો છટ્ઠા ઉદ્દેશકમા આવતા વિષયનુ સક્ષેપમા વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે - જેટલા આકાશના વ્યવધાનેથી (અતરેથી) સૂર્ય ઉદય પામતો દેખાય છે એટલા જ આકાશના વ્યવધાનથી શુ સૂર્ય અસ્ત પામતો દેખાય છે? હા, દેખાય છે ઉદય અને અસ્ત પામતા સૂર્યનુ પ્રકાશ ક્ષેત્ર શુ સમાન જ છે? હા, સમાન જ છે પ્રસગોપાત ક્ષેત્ર વિચાર શુ લોકાન્ત અને અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? હા, સ્પર્શ કરે છે શુ દ્વીપાન્ત સાગરાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? શુ છાયાન્ત આતપાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? હા, સ્પર્શ કરે છે એવો ઉત્તર શુ જીવથી પ્રાણા-

૩ સ્વ. કેશવલાલ મુળજીભાઇના ધર્મપત્ની અમરતબાઇના
  સ્મરણાર્થે હા ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧
૬ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ૩૦૧

મુંબઈ

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદ્ગત શ્રી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલજી
  મહારાજના ઉપદેશથી મુંબઇ સ્થા જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સજેલી

૧ શાહ હુણુજી ગુલાબચંદભાઇ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શાહ પ્રેમચંદ દલીચંદ ૨૫૧

સોજત

૧ અ સૌ ધીસીબેન લાલચંદજી મહેતા (ફતેહનગર સંઘને ભેટ) ૨૫૧

હારીજ

૧ શાહ અમુલખ મુળજીભાઇ હા પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઇ ૩૦૧
૨ સ્વ. બેન ચન્દ્રકાંતાના સ્મરણાર્થે હા શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ ૩૦૧

હાટીના માળીયા

૧ શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઈ ૨૫૦
૨ શ્રીમતી અનંતગૌરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે
  હા. તેમનાં નાનાબેન અ સૌ. મંજુલાબેન ભગવાનદાસ ગાંધી ૨૫૧

*

તા ૩૧-૧૨ ૬૧ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

૨૦ આચ મુરબ્બીશ્રી
૨૫ મુરબ્બીશ્રી
૧૨૫ સહાયક મેમ્બરો
૫૮૪ લાઇફમેમ્બરો
૫૪ બીજા કલાસના જુના મેમ્બરો

૮૦૮

દરેક દાતાઓનો સમિતિ તરફથી આભાર માનુછુ

લી સેવક

રાજકોટ તા ૩૧-૧૨-૬૧ સાકરચંદ ભાઇચંદ શેઠ

મંત્રી,

भवन्ति किमिति प्रश्नः, नेत्युत्तरम् , उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति संक्षेपतो विषयसंग्रहः।

पञ्चमोद्देशकं निरूप्य षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते, अस्य पूर्वेण सहायं सम्बन्धः– पञ्चमोद्देशकस्यान्तिमसूत्रेषु 'असंखेज्जेसु णं भंते ! जाव जोइसियावासेसु " तथा 'संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु ' इत्यादि पठितम् , एतेषु सूत्रेषु ज्योतिष्कविमानावासाः प्रत्यक्षमेवेति तद्गतसूर्यदर्शनमाश्रित्याह, तथा 'जावंते' इत्यादि यत् आदिगाथायामुक्तं तदेव दर्शयितुमाह–'जावइयाओ ' इत्यादि।

मूलम्–जावइयाओ णं भंते! उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ, अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ ? हंता गोयमा!

उदाहरण का प्रदर्शन। सूक्ष्म स्नेहकाय गिरते हैं क्या? यह प्रश्न। हां गिरते हैं ऐसा उत्तर। वे स्नेहकाय दीर्घकाल तक क्या स्थित रहते हैं? ऐसा प्रश्न, नहीं रहते हैं ऐसा उत्तर। उद्देशक की परिसमाप्ति।

पंचम उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार छट्ठा उद्देशक प्रारंभ करते हैं। इसका पूर्व उद्देशक के साथ संबंध इस प्रकार से है पंचम–उद्देशक के अन्तिम सूत्रों में "असंखेज्जेसु णं भंते! जाव जोइसियावासेसु " तथा " संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु " इत्यादि कहा गया है सो इन सूत्रोक्त ज्योतिष्क विमानावास प्रत्यक्ष ही हैं और उन्हीं विमानावासों में से एक विमानावास में रहनेवाला सूर्य भी है सो उस सूर्यके दर्शन को आश्रित करके कहते हैं, तथा "जावंते" इत्यादि जो आदि गाथामें कहा गया है उसे दिखाने के लिये सूत्रकार यह आदि सूत्र कहते हैं–' 'जावइयाओ णं भंते ! " इत्यादि।

કાય લાંબાકાળ સુધી વિદ્યમાન રહે છે? તેનો નકારમાં ઉત્તર ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ આ પ્રમાણેના વિષયોનો અહીં છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા વિચાર કરવામા આવેલછે.

પાચમા ઉદ્દેશકનુ નિરૂપણુ કરીને હવે સૂત્રકાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરે છે તેનો આગળના ઉદ્દેશકની સાથે આ પ્રકારનો સબધ છે– પાંચમાં ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રોમા " असखेज्जेसु ण भंते ! जाव जोइसियावासेसु " तथा " संखेज्जेसुण भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु " ઇત્યાદિ કથન આવ્યુ છે. તે સૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનાવાસો પ્રત્યક્ષ જ છે અને તે વિમાનાવાસોમાંના એક વિમાનાવાસમા રહેનારો સૂર્ય પણુ છે તેથી તે સૂર્ય દર્શનનો આશ્રય લઇને કહેછે તથા "जावते" ઇત્યાદિ જે શરૂઆતની ગાથામાં કહેલુ છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર આ આદિ સૂત્ર કહેછે.–"जावइयाओ णं भंते !"ઇત્યાદિ.

जीवस्य मा प्राविशातक्रिया भवति किमिति प्रश्न, भवतीत्युत्तरम्, प्रसगात् क्रिया विचारः, अनेन क्रमेण चतुर्विंशतिर्दण्डकाः, मृषावादादीनां विचारः रोहनामक-श्रमणस्य प्रश्नाः, लोकालोकयोर्मध्ये कस्य प्राथम्यमिति प्रश्नः, उभयोरेव तथात्व-मित्युत्तरम्, पूर्व जीवोऽजीवो वेति प्रश्नः, पूर्ववदेवोत्तरम्, पूर्व भव्योऽभव्यो वा प्रथम सिद्धोऽसिद्धो वा, प्रथम सिद्धिरसिद्धिर्वा, प्रथममण्डम् कुक्कुटी वेत्यायनेके प्रश्ना, उभयोः प्राथम्यं पश्चात्त्व चेत्युत्तरम्, गौतमस्य प्रश्ना। लोकस्थितेः कियन्तः प्रकारा इति प्रश्न, अष्टौ इत्युत्तरम्, आकाशादीनां परस्परमाधाराधेयविचारः। तत्साधकलौकिकयुक्तीनां प्रदर्शनम्, जीवाः पुद्गलाश्च परस्परप्रतिबद्धा इति प्रश्न। बद्धा इत्युत्तरम्, तत्साधकलौकिकोदाहरणप्रदर्शन च। सूक्ष्मा स्नेहकायाः पतन्ति किमिति प्रश्न, पतन्तीत्युत्तरम्, ते स्नेहकाया दीर्घकालं यावत् स्थिता

पातिकी क्रिया होती है क्या? हां होती है, ऐसा उत्तर। प्रसग से क्रिया का विचार। इसी क्रम से २४ दडक। मृषावाद आदिकों का विचार। रोहनामक श्रमण के प्रश्न। लोक और अलोक के बीच में किसकी प्रथमता है? यह प्रश्न। अपेक्षाकृत दोनों में ही प्रथमता है, ऐसा उत्तर। पहिले जीव कि अजीव यह प्रश्न,उत्तर पहिले की तरह ही। पहिले भव्य कि अभव्य? अथवा पहिले सिद्ध कि असिद्ध? अथवा प्रथम सिद्धि कि असिद्धि? अथवा पहिले अण्डा कि कुकडी? इत्यादि अनेक प्रश्न। दोनों में प्रथमता और पश्चात्ता यह उत्तर। गौतम के प्रश्न। लोकस्थिति के कितने प्रकार हैं? यह प्रश्न, आठ प्रकार हैं यह उत्तर। आकाश आदिकों का परस्पर में आधार आधेयादि विचार। इसकी साधक लौकिकयुक्तियों का प्रदर्शन। जीव और पुद्गल परस्पर क्या बद्ध हैं? बद्ध हैं, ऐसा उत्तर। इसके साधक लौकिक

તિપાત ક્રિયા થાય છે? હા, થાય છે એવો ઉત્તર પ્રસગોપાત ક્રિયાનો વિચાર એજ ક્રમે ૨૪ દડક મૃષાવાદ વગેરેનો વિચાર. રોહ નામના શ્રમણના પ્રશ્નો લોક અને અલોકમા પ્રથમતા કોનામા છે? બન્નેમાં પ્રથમતા છે એવો ઉત્તર. પહેલા જીવ કે અજીવ? આગળના પ્રશ્નના જવાબ પ્રમાણે જ ઉત્તર. પહેલા ભવ્ય કે અભવ્ય? અથવા પહેલા સિદ્ધ કે અસિદ્ધ? અથવા પ્રથમ સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિ? અથવા પહેલાં ઈંડુ કે કુકડી? ઇત્યાદિ અનેક પ્રશ્નો બન્નેમાં પ્રથમતા અને પશ્ચાત્તા એવો ઉત્તર. ગૌતમના પ્રશ્નો લોકસ્થિતિના કેટલા પ્રકાર છે? આઠ પ્રકાર છે આકાશ વગેરેનો પરસ્પરમા આધાર આધેયાદિ વિચાર. તેની સાધક લૌકિક યુક્તિયોનુ કથન શુ જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર પ્રતિબદ્ધ છે? બદ્ધ છે એવો ઉત્તર તેના સાધક લૌકિક ઉદાહરણનુ કથન. સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય પડે છે? હા, પડે છે એવો ઉત્તર શુ તે સ્નેહ

भवन्ति किमिति प्रश्नः, नेत्युत्तरम्, उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति संक्षेपतो विषयसंग्रहः।

पञ्चमोद्देशकं निरूप्य षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते, अस्य पूर्वेण सहायं सम्बन्धः— पञ्चमोद्देशकस्यान्तिमसूत्रेषु 'असंखेज्जेसु णं भंते! जाव जोइसियावासेसु" तथा 'संखेज्जेसु णं भंते! वेमाणियावाससयसहस्सेसु' इत्यादि पठितम्, एतेषु सूत्रेषु ज्योतिष्कविमानावासाः प्रत्यक्षमेवेति तद्गतसूर्यदर्शनमाश्रित्याह, तथा 'जावंते' इत्यादि यत् आदिगाथायामुक्तं तदेव दर्शयितुमाह—'जावइयाओ' इत्यादि।

मूलम्—जावइयाओ णं भंते! उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ, अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ? हंता गोयमा!

उदाहरण का प्रदर्शन। सूक्ष्म स्नेहकाय गिरते हैं क्या? यह प्रश्न। हां गिरते हैं ऐसा उत्तर। वे स्नेहकाय दीर्घकाल तक क्या स्थित रहते हैं? ऐसा प्रश्न, नहीं रहते हैं ऐसा उत्तर। उद्देशक की परिसमाप्ति।

पंचम उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार छट्ठा उद्देशक प्रारंभ करते हैं। इसका पूर्व उद्देशक के साथ संबंध इस प्रकार से है पंचम–उद्देशक के अन्तिम सूत्रो में "असंखेज्जेसु णं भंते! जाव जोइसियावासेसु" तथा "संखेज्जेसु णं भंते! वेमाणियावाससयसहस्सेसु" इत्यादि कहा गया है सो इन सूत्रोक्त ज्योतिष्क विमानावास प्रत्यक्ष ही हैं और उन्हीं विमानावासों में से एक विमानावास में रहनेवाला सूर्य भी है सो उस सूर्यके दर्शन को आश्रित करके कहते हैं, तथा "जावंते" इत्यादि जो आदि गाथामें कहा गया है उसे दिखाने के लिये सूत्रकार यह आदि सूत्र कहते हैं—' 'जावइयाओ णं भंते!" इत्यादि।

કાય લાંબાકાળ સુધી વિદ્યમાન રહે છે? તેનો નકારમાં ઉત્તર ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ આ પ્રમાણેના વિષયોનો અહીં છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં વિચાર કરવામાં આવેલ છે.

પાંચમાં ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરે છે તેનો આગળના ઉદ્દેશકની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે– પાંચમા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રોમાં " असंखेज्जेसु णं भंते! जाव जोइसियावासेसु " તથા " संखेज्जेसुणं भंते! वेमाणियावाससयसहस्सेसु " ઈત્યાદિ કથન આવ્યું છે. તે સૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનાવાસો પ્રત્યક્ષ જ છે અને તે વિમાનાવાસોમાંના એક વિમાનાવાસમાં રહેનારો સૂર્ય પણ છે તેથી તે સૂર્ય દર્શનનો આશ્રય લઈને કહે છે તથા "जावंते" ઈત્યાદિ જે શરૂઆતની ગાથામાં કહેલું છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર આ આદિ સૂત્ર કહે છે.–"जावइयाओ णं भंते!" ઈત્યાદિ.

जावइयाओ ण उवासतराओ उदयते सूरिए चक्खुप्फास हव्व मागच्छइ अत्थमते वि सूरिए जाव-हव्वमागच्छइ । जाव इय ण भते ! खित्त उदयते सूरिए आयवेणं सव्वओ समताओ भासेइ उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ, अत्थमते वि य णं सूरिए तावइय चेव खित्त आयवेण सव्वओ समता ओभासेइ, उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ ? हता गोयमा ! जावतिय णं खेत्त जाव पभासेइ, त भते ! किं पुट्ठ ओभासेइ, अपुट्ठ ओभासेइ ? जाव छद्दिसिं ओभासेइ । एव उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं । से नूण भते ! सव्वति सव्वावति, फुसमाणकालसमयसि जावतिय खेत्त फुसइ तावतिय फुसमाणे पुट्ठे ति, वत्तव्व सिया? हता गोयमा! सव्वति जाव वत्तव्व सिया, त भते ! किं पुट्ठ फुसइ, अपुट्ठ फुसइ, जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ ॥१॥

छाया—यावतो भदन्त ! अवकाशान्तरादुदयन् सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, अस्तमयन्नपि च सूर्यस्तावत एवावकाशान्तराच्चक्षुःस्पर्शं हव्यमागच्छति ? हन्त गौतम ! यावतोऽवकाशान्तरादुदयन् सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, अस्तमयन्नपि सूर्यो यावत् शीघ्रमागच्छति। यावत्कं भदंत ! क्षेत्रमुदयन् सूर्य आतपेन सर्वत समन्तादवभासयति, उद्योतयति, तपति प्रभासयति, अस्तमयन्नपि च सूर्यस्तावत्कमेव क्षेत्रमातपेन सर्वत समन्तात् अवभासयति उद्योतयति, तपति, प्रभासयति? हंत गौतम ! यावत्कं क्षेत्रं यावत् प्रभासयति। तद् भदंत ! स्पृष्टमवभासयति, अस्पृष्टमवभासयति, यावत् षड्दिशमवभासयति, एवमुद्योतयति, तपति, प्रभासयति, यावत् नियमात् षड्दिशम्, तद् नूनं भदन्त ! सर्वतः सर्वात्मना स्पृश्यमानकालसमये यावत्कं क्षेत्रं स्पृशति तावत्कं स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् ? हन्त गौतम! सर्वत इति यावद्वक्तव्यं स्यात् । तद् भदंत ! किं स्पृष्टं स्पृशति, अस्पृष्टं स्पृशति यावन्नियमात् षड्दिशम् स्पृशति ॥ सू० १ ॥

टीका—'जावइयाओ णं भंते ' यावतो भदन्त 'उवासंतराओ ' अवकाशान्तराद् आकाशविभागात्, अवकाशरूपान्तरालाद्वा 'उदयंते सूरिए ' उदयन्

सूर्यः 'चक्खुप्फासं' चक्षुःस्पर्शम् चक्षुरिन्द्रियजनितज्ञानविषयत्वम्, 'हव्वं' शीघ्रम् 'आगच्छइ' आगच्छति, यावता आकाशव्यवधानेन दूरात् आदित्य उद्गच्छन् लोकानां दृष्टिपथमागच्छतीति भाव', 'अत्थमंतेवि य णं' अस्तमयन्नपि च खलु अस्तं गच्छन्नपि च खलु 'सूरिए' सूर्यः 'तावइयाओ चेव' तावत्काच्चैव 'उवासंतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशान्तरात्, दूरादित्यर्थः 'चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ' चक्षुःस्पर्श शीघ्रमागच्छति, अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् अवकाशरूपान्तरालाद्वा यावत्यवकाशान्तरे स्थित इति यावत्, 'उदयंते' त्ति, उदयन् उद्गच्छन्नित्यर्थः, 'चक्खुप्फासं' इति, चक्षुःस्पर्शम्, चक्षुषो दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शः न तु वस्तुभूत एव स्पर्शः चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात् एतादृशश्चक्षुः-

टीकार्थ-(जावइयाओ णं भंते!) हे भदन्त! जितने (उवासंतराओ) अवकाशान्तर से अर्थात्-आकाशविशेष सेअथवा अवकाशरूप अन्तराल से (उदयंते सूरिए) उदय होता हुआ सूर्य (चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) चक्षुइन्द्रिय जनित ज्ञान का विषयभूत होता है-अर्थात् जितने आकाश के व्यवधान से-दूरसे सूर्य उदय होता हुआ लोगों की दृष्टिपथमें आता है-अर्थात् लोगों को दिखाई देता है (अत्थमंते वि य णं) तो क्या अस्त होता हुआ भी (सूरिए) सूर्य (तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ) उतने ही अवकाशान्तर से-आकाशान्तर से अर्थात् दूर से चक्षुस्पर्श का शीघ्र विषय बन जाता है तात्पर्य यह है कि अवकाशान्तर सेहैआकाशविशेष से अथवा अवकाशरूप अन्तराल से जितने अवकाशान्तर में सूर्य स्थित है। "उदयंते" उदय होता हुआ "चक्खुप्फासं" चक्षुइन्द्रिय को स्पर्श की तरह स्पर्श करता है। यहां चक्षुःस्पर्श का ऐसा तात्पर्य नहीं लेना चाहिए कि वह चक्षु से भिड़ता है या चक्षु

"जावइयाओ ण भंते! उवासंतराओ" હે પૂજ્ય! જેટલા અવકાશાન્તરથી અથવા અવકાશરૂપ અન્તરાલથી (उदयंते सूरिए) ઉદય થતો સૂર્ય "चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ" ચક્ષુઇન્દ્રિયને વિષયભૂત બને છે (એટલે કે જેટલા અ તરેથી ઉગતો સૂર્ય લોકોને દેખાય છે) (अत्थमते वि य णं सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वमागच्छइ?" એટલા જ અવકાશાન્તરેથી-આકાશાન્તરેથી-શું અસ્ત પામતો સૂર્ય પણ ચક્ષુસ્પર્શનો વિષયભૂત બનેછે? હવે સૂત્રનુ તાત્પર્ય સમજાવવામાં આવે છે અવકાશાન્તરથી એટલે કે અવકાશરૂપ અન્તરાલથી "उदयते" ઉદય પામતો સૂર્ય "चक्खुप्फासं" ચક્ષુઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં ચક્ષુ:સ્પર્શનો એવો અર્થ લેવાનો નથી કે તે ચક્ષુને અડે છે અથવા

स्पर्शस्तम् चक्षुःस्पर्शम्, 'हव्वं' शीघ्रम्, स च सर्वाभ्यन्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशद् योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, त्रिषष्ट्यधिकशतद्वयोत्तरसप्तचत्वारिंशत्सहस्र (४७२६३) योजने वर्तमान सूर्य उदयकाले दृश्यते इति भाव। एवमेवास्तसमयेऽपि एतावत एव दूरात्परिदृश्यमानो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह 'हंते' इत्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जावइयाओ ण' यावतः खलु 'उवासतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् 'उदयंते सूरिए' उदयन् उद्गच्छन् सूर्यः 'चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ' चक्षुः

उससे मिलता है क्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी मानी गई है। इस लिये चक्षुःस्पर्श का तात्पर्य चक्षु के साथ वह स्पर्श जैसा करता है वास्तव में स्पर्श नहीं करता है ऐसा माना गया है। यह सूर्य सर्वाभ्यन्तर मण्डल में कुछ अधिक ४७२६३ योजन में वर्तमान हुआ उदयकाल में दिख लाई देता है। इसी तरह वह इतनी ही दूरी से अस्त होने के समय में दिखलाई देता है क्या? ऐसा यह प्रश्न है। तात्पर्य इस शंका का यह है कि जब सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में रहता है तब वह यहां से कुछ अधिक ४७२६१ योजन दूर रहता है उसे चक्षुरिन्द्रिय इतनी दूर पर रहते हुए भी देख लेती है। तो शंकाकार पूछता है कि जब चक्षुरिन्द्रिय उदय होते समय इतनी अधिक दूर पर रहे हुए सूर्य को देख लेती है तो क्या वह जब अस्त होता है तब भी इतनी दूर रहे हुए सूर्य को देख लेती है? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता गोयमा!) हां गौतम! (जावइयाओ णं उवासतराओ उदयते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) जितने अवकाशान्तर से उदय होता हुआ सूर्य चक्षुः

ચક્ષુ તેને અડે છે, કારણ કે ચક્ષુઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવેલ છે તે સૂર્ય ઉદય કાળે ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે સર્વાભ્યન્તર માંડલામા દેખાય છે શુ તે એટલેજ અંતરેથી અસ્ત પામતી વખતે પણ દેખાય છે શું? એવો પ્રશ્ન અહીં પૂછ્યો છે તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં રહે છે ત્યારે તે અહીથી ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે દેખાય છે તેને એટલે દૂરથી પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય જોઈ શકે છે તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ઉગતી વખતે જો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય એટલે બધે દૂર રહેલા સૂર્યને જોઈ શકે છે તો શુ આથમતી વખતે પણ તે એટલા જ અંતરે રહેલા સૂર્યને જુવે છે? તેનો ઉત્તર ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે– 'हंता गोयमा!' હા ગૌતમ! जावइयाओ णं उवासतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ" એટલા અવકાશાન્તરેથી ઉદય થતો સૂર્ય ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને

स्पर्शं शीघ्रमागच्छति 'अत्थमंतेत्रि सूरिए' अस्तमयन्नपि सूर्यः 'तावइयाओ चेत्र उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ' तावतश्चैवात्रकाशान्तरात् चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, उदयास्तमनयोः कालयोश्चक्षुर्विपयतायां नास्ति भेद इति भावः। पुनः प्रश्नयति 'जावइयं णं भंते खित्तं' यावत् खलु भदन्त! क्षेत्रम् 'उदयंते सूरिए' उदयन् सूर्यः 'आयवेणं' आतपेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता'

स्पर्श का विषय होता है (अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ) उतनी ही दूर से अस्त होता हुआ भी सूर्य चक्षुःस्पर्श का शीघ्र विषय होता है। उदयकाल और अस्तकाल में चक्षुरिन्द्रियद्वारा गम्य होने में काल भेद नहीं है। (जावइयं णं भंते! खित्तं) हे भदन्त! जितने क्षेत्रको (उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य अपने आतपसे समस्त दिशाओंमें समस्त विदिशाओंमें प्रकाशित करता है-ईषत्प्रकाशयुक्त करता है कि जिससे मोटी से मोटी वस्तु दिखती है। (उज्जोएइ) उद्योतित करता है कि जिससे स्थूल वस्तु दिखती है। (तवेइ) तपाता है कि जिससे ठंड दूर हो जाती है, अथवा उष्णकी अधिकतासे सूक्ष्म पिपीलिका (कीडी) आदि भी जिससे दिख जाती है। (पभासेइ) खूब तपाता है, अथवा तापकी अधिकतासे सूक्ष्म से भी सूक्ष्म वस्तु जिससे दिख जाती है। (अत्थमंते-वि णं सूरिए) अस्त होता हुआ भी सूर्य (तावइयं चेव खित्तं) उतने ही क्षेत्रको (आयवेणं) अपने आतपसे-प्रकाशसे-(सव्वओ समंता) समस्त

છે "अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ" એટલા જ અંતરેથી અસ્ત થતો સૂર્ય પણ જલ્દી ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને છે ઉદયકાળ અને અસ્તકાળમાં ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગમ્ય થવામાં કાળભેદ નથી.

"जावइयं णं ते! खित्त" હે પૂજ્ય! જેટલા ક્ષેત્રને "उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ' ઉદય થતો સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સમસ્ત દિશાઓને અને વિદિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે, કે જેથી મોટામા મોટી વસ્તુઓ દેખાય છે. તેનો ઉદ્યોત એટલો, તેનો પ્રકાશ એટલો છે કે જેથી સામાન્ય સ્થૂલ વસ્તુ પણ દેખાય છે, તેનો તાપ એટલો બધો છે કે જેથી ઠંડી દૂર થાય છે તથા કિરણોની અધિકતાથી કીડી વગેરે પણ જેનાથી દેખાય છે, તેનો પ્રભાસ એટલો બધો છે, કે જેથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુ પણ નજરે પડે છે. "अत्थमंते वि णं सूरिए" અસ્ત થતો સૂર્ય પણ "तावइयं चेव खित्तं" શુ એટલા જ ક્ષેત્રને (आयवेणं) પોતાના પ્રકાશથી "सव्वओ समंता" સમસ્ત દિશાઓ અને વિદિશાઓ

स्पर्शस्तम् चक्षुःस्पर्शम्, 'हव्व' शीघ्रम्, स च सर्वाभ्यन्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशत् योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, त्रिषष्ट्यधिकशतद्वयोत्तरसप्तचत्वारिंशत्सहस्र (४७२६३) योजने वर्तमान सूर्य उदयकाले दृश्यते इति भाव। एवमेवास्तसमयेऽपि एतावत एव दूरात्परिदृश्यमानो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह 'हंते' त्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जावइयाओ णं' यावत खलु 'उवासंतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् 'उदयंते सूरिए' उदयन् उद्गच्छन् सूर्य 'चक्खुप्फासं हव्व आगच्छइ' चक्षुः

उससे मिलता है क्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी मानी गई है। इस लिये चक्षुःस्पर्श का तात्पर्य चक्षु के साथ वह स्पर्श जैसा करता है वास्तव में स्पर्श नहीं करता है ऐसा माना गया है। यह सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में कुछ अधिक ४७२६३ योजन में वर्तता हुआ उदयकाल में दिखलाई देता है। इसी तरह वह इतनी ही दूरी से अस्त होने के समय में दिखलाई देता है क्या? ऐसा यह प्रश्न है। तात्पर्य इस शंका का यह है कि जब सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में रहता है तब वह यहाँ से कुछ अधिक ४७२६३ योजन दूर रहता है उसे चक्षुरिन्द्रिय इतनी दूर पर रहते हुए भी देख लेती है। तो शंकाकार पूछता है कि जब चक्षुरिन्द्रिय उदय होते समय इतनी अधिक दूर पर रहे हुए सूर्य को देख लेती है तो क्या वह जब अस्त होता है तब भी इतनी दूर रहे हुए सूर्य को देख लेती है? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता गोयमा!) हां गौतम! (जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) जितने अवकाशान्तर से उदय होता हुआ सूर्य चक्षु

ચક્ષુ તેને અડે છે કારણ કે ચક્ષુઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવેલ છે તે સૂર્ય ઉદય કાળે ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં દેખાય છે શું તે એટલેજ અંતરેથી અસ્ત પામતી વખતે પણ દેખાય છે શું? એવો પ્રશ્ન અહીં પૂછ્યો છે તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં રહે છે ત્યારે તે અહીંથી ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે દેખાય છે તેને એટલે દૂરથી પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય જોઈ શકે છે તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ઉગતી વખતે જો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય એટલે બધે દૂર રહેલા સૂર્યને જોઈ શકે છે તો શું આથમતી વખતે પણ તે એટલા જ અંતરે રહેલા સૂર્યને જુવે છે? તેનો ઉત્તર ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે– 'हंता गोयमा! હા ગૌતમ! जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ" જેટલા અવકાશાન્તરેથી ઉદય થતો સૂર્ય ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને

स्पर्शं शीघ्रमागच्छति 'अत्थमंतेवि सूरिए' अस्तमयन्नपि सूर्यः 'तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ' तावतश्चैवावकाशान्तरात् चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, उदयास्तमनयोः कालयोश्चक्षुर्विषयतायां नास्ति भेद इति भावः। पुनः प्रक्ष्यति 'जावइयं णं भंते खित्तं' यावत् खलु भदन्त ! क्षेत्रम् 'उदयंते सूरिए' उदयन् सूर्यः 'आयवेणं' आतपेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता'

स्पर्श का विषय होता है (अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ) उतनी ही दूर से अस्त होता हुआ भी सूर्य चक्षुःस्पर्श का शीघ्र विषय होता है। उदयकाल और अस्तकाल में चक्षुरिन्द्रियद्वारा गम्य होने में काल भेद नहीं है। (जावइयं णं भंते! खित्तं) हे भदन्त! जितने क्षेत्रको (उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य अपने आतपसे समस्त दिशाओंमें समस्त विदिशाओंमें प्रकाशित करता है-ईषत्प्रकाशयुक्त करता है कि जिससे मोटी से मोटी वस्तु दिखती है। (उज्जोएइ) उद्योतित करता है कि जिससे स्थूल वस्तु दिखती है। (तवेइ) तपाता है कि जिससे ठंड दूर हो जाती है, अथवा उष्णकी अधिकतासे सूक्ष्म पिपीलिका (कीडी) आदि भी जिससे दिख जाती है। (पभासेइ) खूब तपाता है, अथवा तापकी अधिकतासे सूक्ष्म से भी सूक्ष्म वस्तु जिससे दिख जाती है। (अत्थमंते-वि णं सूरिए) अस्त होता हुआ भी सूर्य (तावइयं चेव खित्तं) उतने ही क्षेत्रको (आयवेणं) अपने आतपसे-प्रकाशसे-(सव्वओ समंता) समस्त

છે "अत्थम ते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवास तराओ चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ" એટલા જ અંતરેથી અસ્ત થતો સૂર્ય પણ જલ્દી ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને છે ઉદયકાળ અને અસ્તકાળમાં ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગમ્ય થવામાં કાળભેદ નથી.

"जावइय ण ते ! खित्त" હે પૂજ્ય! જેટલા ક્ષેત્રને "उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ सम ता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ' ઉદય થતો સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સમસ્ત દિશાઓને અને વિદિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે, કે જેથી મોટામાં મોટી વસ્તુઓ દેખાય છે તેનો ઉદ્યોત એટલો, તેનો પ્રકાશ એટલો છે કે જેથી સામાન્ય સ્થૂલ વસ્તુ પણ દેખાય છે, તેનો તાપ એટલો બધો છે કે જેથી ઠડી દૂર થાય છે તથા કિરણોની અધિકતાથી કીડી વગેરે પણ જેનાથી દેખાય છે, તેનો પ્રભાસ એટલો બધો છે, કે જેથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુ પણ નજરે પડે છે. 'अत्थमंते वि णं सूरिए" અસ્ત થતો સૂર્ય પણ "तावइयं चेव खित्तं" શુ એટલા જ ક્ષેત્રને (आयवेण) પોતાના પ્રકાશથી "सव्वओ सम ता" સમસ્ત દિશાઓ અને વિદિશાઓ

स्पर्शस्तम् चक्षु'स्पर्शम्, 'हव्वं' शीघ्रम्, स च सर्वाभ्यन्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशत् योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, त्रिषष्टयधिकशतद्वयोत्तरसप्तचत्वारिंशत्सहस्र (४७२६३) योजने वर्तमानः सूर्य उदयकाले दृश्यते इति भाव। एवमेवास्तसमयेऽपि एतावत एव दूरात्परिदृश्यमानो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह 'हंते' इत्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जावइयाओ णं' यावत खलु 'उवासंतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् 'उदयंते सूरिए' उदयन् उद्गच्छन् सूर्यः 'चक्खुप्फासं हव्व आगच्छइ' चक्षु

उससे मिलता है क्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी मानी गई है। इस लिये चक्षुःस्पर्श का तात्पर्य चक्षु के साथ वह स्पर्श जैसा करता है वास्तव में स्पर्श नहीं करता है ऐसा माना गया है। वह सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में कुछ अधिक ४७२६३ योजन में वर्तता हुआ उदयकाल में दिख लाई देता है। इसी तरह वह इतनी ही दूरी से अस्त होने के समय में दिखलाई देता है क्या? ऐसा यह प्रश्न है। तात्पर्य इस शंका का यह है कि जब सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में रहता है तब वह यहां से कुछ अधिक ४७२६३ योजन दूर रहता है उसे चक्षुरिन्द्रिय इतनी दूर पर रहते हुए भी देख लेती है। तो शंकाकार पूछता है कि जब चक्षुरिन्द्रिय उदय होते समय इतनी अधिक दूर पर रहे हुए सूर्य को देख लेती है तो क्या वह जब अस्त होता है तब भी इतनी दूर रहे हुए सूर्य को देख लेती है? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता गोयमा!) हां गौतम! (जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) जितने अवकाशान्तर से उदय होता हुआ सूर्य चक्षु

ચક્ષુ તેને અડે છે કારણ કે ચક્ષુઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવેલ છે તે સૂર્ય ઉદય કાળે ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં દેખાય છે શું તે એટલેજ અંતરેથી અસ્ત પામતી વખતે પણ દેખાય છે શું? એવો પ્રશ્ન અહીં પૂછયો છે તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં રહે છે ત્યારે તે અહીંથી ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે દેખાય છે તેને એટલે દૂરથી પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય જોઈ શકે છે તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ઉગતી વખતે જો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય એટલે બધે દૂર રહેલા સૂર્યને જોઈ શકે છે તો શું આથમતી વખતે પણ તે એટલા જ અંતરે રહેલા સૂર્યને જુવે છે? તેનો ઉત્તર ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે- 'हंता गोयमा! હા ગૌતમ! 'जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ" જેટલા અવકાશાન્તરેથી ઉદય પામતો સૂર્ય ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને

स्पर्शं शीघ्रमागच्छति 'अत्थमंतेवि सूरिए' अस्तमयन्नपि सूर्यः 'तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ' तावतश्चैवावकाशान्तरात् चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, उदयास्तमनयोः कालयोश्चक्षुर्विषयतायां नास्ति भेद इति भावः। पुनः प्रश्नयति 'जावइयं णं भंते खित्तं' यावत् खलु भदन्त ! क्षेत्रम् 'उदयंते सूरिए' उदयन् सूर्यः 'आयवेणं' आतपेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता'

स्पर्श का विषय होता है (अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ) उतनी ही दूर से अस्त होता हुआ भी सूर्य चक्षुःस्पर्श का शीघ्र विषय होता है। उदयकाल और अस्तकाल में चक्षुरिन्द्रियद्वारा गम्य होने में काल भेद नहीं है। (जावइयं णं भंते! खित्तं) हे भदन्त! जितने क्षेत्रको (उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य अपने आतपसे समस्त दिशाओंमें समस्त विदिशाओंमें प्रकाशित करता है-ईषत्प्रकाशयुक्त करता है कि जिससे मोटी से मोटी वस्तु दिखती है। (उज्जोएइ) उद्योतित करता है कि जिससे स्थूल वस्तु दिखती है। (तवेइ) तपाता है कि जिससे ठंड दूर हो जाती है, अथवा उष्णकी अधिकतासे सूक्ष्म पिपीलिका (कीडी) आदि भी जिससे दिख जाती है। (पभासेइ) खूब तपाता है, अथवा तापकी अधिकतासे सूक्ष्म से भी सूक्ष्म वस्तु जिससे दिख जाती है। (अत्थमंतेवि णं सूरिए) अस्त होता हुआ भी सूर्य (तावइयं चेव खित्तं) उतने ही क्षेत्रको (आयवेणं) अपने आतपसे-प्रकाशसे-(सव्वओ समंता) समस्त

છે "अत्थतम ते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवास तराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ" એટલા જ અંતરેથી અસ્ત થતો સૂર્ય પણ જલ્દી ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને છે ઉદયકાળ અને અસ્તકાળમા ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગમ્ય થવામાં કાળભેદ નથી

"जावइय णं ते ! खित्त" હે પૂજ્ય! જેટલા ક્ષેત્રને "उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ सम ता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ' ઉદય થતો સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સમસ્ત દિશાઓને અને વિદિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે, કે જેથી મોટામા મોટી વસ્તુઓ દેખાય છે. તેનો ઉદ્યોત એટલો, તેનો પ્રકાશ એટલો છે કે જેથી સામાન્ય સ્થૂલ વસ્તુ પણ દેખાય છે, તેનો તાપ એટલો બધો છે કે જેથી ઠડી દૂર થાય છે તથા કિરણોની અધિકતાથી કીડી વગેરે પણ જેનાથી દેખાય છે, તેનો પ્રભાસ એટલો બધો છે, કે જેથી સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ વસ્તુ પણ નજરે પડે છે. 'अत्थमंते वि णं सूरिए" અસ્ત થતો સૂર્ય પણ "तावइयं चेव खित्त" શું એટલા જ ક્ષેત્રને (आयवेणं) પોતાના પ્રકાશથી "सव्वओ सम ता" સમસ્ત દિશાઓ અને વિદિશાઓ

समन्तात् विदिशासु 'ओभासेइ' अवभासयति-ईषत् प्रकाशयति सामान्यतः स्थूलवस्तुदर्शनात्, 'उज्जोएइ' उद्योतयति भृशं प्रकाशयति विशेषतः स्थूलवस्तुनो दर्शनात् 'तवइ' तपति शीतापनयनात् उष्णातिरेकात् सूक्ष्मपिपीलिकादिवस्तुदर्शनाद्वा 'पभासेइ' प्रभासयति तापातिरेकात् सूक्ष्मतर-सूक्ष्मतम-वस्तुदर्शनाद्वा, 'अत्थं भंते वि य णं सूरिए' अस्तमयन्नपि अस्तं गच्छन्नपि सूर्यः 'तावइयं चेव खित्तं' तावदेव क्षेत्रं 'आयवेण' आतपेन, स्वकीयप्रकाशेन 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्तात् विदिक्षु 'ओभासेइ' अवभासयति ईषत्प्रकाशयति 'उज्जोवइ' उद्योतयति, 'तवेइ' तपति 'पभासेइ' प्रभासयति, उदयास्तमनसमययोः समानैव प्रकाशादिक्रिया भवति किमिति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्-'हंते'-त्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जावइयं णं खेत्तं जाव पभासेइ' यावत्कं क्षेत्रं यावत्प्रभासयति, यावच्छब्देन-अवभासयति उद्योतयति तपति, इति संग्राह्यम्। अथ प्रकाश्यक्षेत्रमेवाभित्य प्रकाशादिकं कथयितुमाह---'तं भंते' इत्यादि। 'तं भंते' तत् खलु भदन्त! 'किं पुट्ठं-ओभासेइ

दिशाओंमें, समस्त विदिशाओंमें (ओभासेइ) ईषत् प्रकाशयुक्त करता है क्या? (उज्जोयइ) उद्योतयुक्त करता है क्या? (तवेइ) तापयुक्त करता है क्या? (पभासेइ) प्रकृष्ट तापयुक्त करता है क्या? अर्थात् उदय और अस्तमन समयमें प्रकाशादि क्रिया समान ही होती है क्या? (हंता गोयमा!) हां! गौतम! (जावइयं णं खेत्तं जाव पभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य जितने क्षेत्रको प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है प्रभासित करता है उतने ही क्षेत्रको अस्त होता हुआ सूर्य भी प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है और तपाता है। अब सूत्रकार प्रकाश्य क्षेत्रको आश्रित करके प्रकाश आदिका कथन करते हैं (तं भंते! किं पुट्ठं ओभासेइ अपुट्ठं ओभासेइ?) हे भदन्त! सूर्य जिस

ने ओभासेइ" પ્રકાશયુક્ત કરે છે? "ઉજ્જોએઇ" ઉદ્યોતયુક્ત કરે છે? "તવેઇ" તાપ યુક્ત કરે છે? "પભાસેઇ" વિશેષ પ્રકાશયુક્ત કરે છે? એટલે કે ઉદય અને અસ્ત સમયે પ્રકાશ વગેરે શું સમાન હોય છે? "હંતા ગોયમા!" હા ગૌતમ! "જાવઇયં ણં ખેત્તં જાવ પભાસેઇ" ઉદય થતો સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે તપાવે છે અને પ્રભાસિત કરે છે, એટલા જ ક્ષેત્રને અસ્ત પામતો સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે તપાવે છે અને પ્રભાસિત કરે છે હવે સૂત્રકાર પ્રકાશિત ક્ષેત્રનો આધાર લઈને પ્રકાશ વગેરેનું કથન કરે છે "તં ભંતે! કિં પુટ્ઠં ઓભાસેઇ અપુટ્ઠં ઓભાસેઇ?" હે

अपुट्ठं ओभासेइ' किं स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टं वाऽवभासयति यत् क्षेत्रं सूर्य उदयन् अस्तमयन् वाऽवभासयन्युद् द्योतयति तपति प्रभासयति च तत् क्षेत्रं किं भदन्त! सूर्यः स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टमवभासयति? भगवानाह— 'जाव छद्दिसिं ओभासेइ यावत् षड्दिशमवभासयति, इहोत्तरसूत्रे यावत्–शब्दोपादानात् इदं दृश्यम्—"गोयमा! पुट्ठं ओभासेइ नो अपुट्ठं, तं भंते! किं ओगाढं ओभासेइ अणोगाढं ओभासेइ? गोयमा! ओगाढं ओभासेइ नो अणोगाढं, एवं अणंतरोगाढं ओभासेइ नो परंपरोपगाढं, तं भंते! किं अणुं ओभासेइ बायरं ओभासेइ?, गोयमा! अणुंपि ओभासेइ, बायरंपि ओभासेइ, तं भंते! किं उड्ढं ओभासेइ, तिरियं ओभासेइ, अहे ओभासेइ?, गोयमा! उड्ढंपि ओभासेइ तिरियंपि ओभासेइ अहे वि ओभासेइ, तं भंते! किं आइं ओभासेइ मज्झं ओभासेइ अंतं ओभासेइ?, गोयमा! आइंपि ओभासेइ मज्झंपि ओभासेइ अंतं पि ओभासेइ, तं भंते! किं सविसए ओभासेइ, अविसए ओभासेइ?, गोयमा! सविसए ओभासेइ नो अविसए, तं भंते! किं आणुपुव्विं ओभासेइ अणाणुपुव्विं ओभासेइ? गोयमा! आणुपुव्विं ओभासेइ नो अणाणुपुव्विं, तं भंते! कइदिसिं ओभासेइ?, गोयमा! नियमा छद्दिसिं" इति। छाया—गौतम! स्पृष्टमवभासयति नो अस्पृष्टम्, तद् भदन्त! किम्

क्षेत्रको प्रकाशित आदि करता है तो क्या वह क्षेत्र उस सूर्यके साथ स्पृष्ट होता है तब वह प्रकाशित करता है कि वह उससे अस्पृष्ट होता है तब वह उसे प्रकाशित करता है? शंकाकारकी इस शंकाका तात्पर्य यह है कि सूर्य उदय होते समय और अस्त होते समय जितने क्षेत्रको प्रकाशित, उद्योतित तापित और प्रभासित, करता है तो वह प्रकाश्य क्षेत्र सूर्यसे स्पर्श किया हुआ होता है कि स्पर्श नहीं किया हुआ होता है (जाव छद्दिसिं ओभासेइ) यावत् वह छहों दिशाओं को प्रकाशित करता है। इस उत्तरसूत्र में जो "यावत्" शब्दका पाठ आया है उस से इस पाठका संग्रह किया गया है–हे गौतम! सूर्य प्रकाश्य क्षेत्रको स्पर्श

પૂજ્ય! સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત વગેરે કરે છે, એટલા જ ક્ષેત્રનો તેની સાથે સ્પર્શ થતો હોય ત્યારે પ્રકાશિત કરે છે કે જ્યારે તે ક્ષેત્ર તેનાથી અસ્પૃષ્ટ હોય ત્યારે તેને પ્રકાશિત કરે છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે–સૂર્ય ઉગતી અને આથમતી વખતે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત, ઉદ્યોતિત, તાપિત અને પ્રભાસિત કરે છે તે પ્રકાશ્ય ક્ષેત્ર સૂર્યને સ્પર્શેલું હોય છે કે નથી હોતું? "जाव छद्दिसिं ओभासेइ' તે છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ત્યાં સુધીનું કથન સમજવું આ ઉત્તર સૂત્રમાં જે "यावत्" પદ આવ્યું છે તેની મારફત આ પાઠનો અહીં સમાવેશ થયો છે–હે ગૌતમ! સૂર્ય પ્રકાશ્ય ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રકાશિત કરે છે.

मवगाढमवभासयति अनवगाढमवभासयति?, गौतम! अवगाढमवभासयति नो अनव गाढम्, एवमनन्तरावगाढमवभासयति नो परपरावगाढम्, तद् भदन्त! किम् अणुमवभासयति बादरमवभासयति?, गौतम! अणुमप्यवभासयति बादरमप्यवभास यति, तद् भदन्त! किम् ऊर्ध्वमवभासयति तिर्यगवभासयति अधोऽवभासयति, गौतम! ऊर्ध्वमपि अवभासयति तिर्यगप्यवभासयति, अधोऽप्यवभासयति? तद् भदन्त! किम् आदिमवभासयति मध्यमवभासयति, अन्तमवभासयति?, गौतम! आदिमप्यवभासयति, मध्यमप्यवभासयति अन्तमप्यवभासयति, तद् भदन्त! किम् सविषयमवभासयति अविषयमवभासयति?, गौतम! सविषयमव भासयति नो अविषयम्, तद् भदन्त! किम् आनुपूर्व्याऽवभासयत्यनानुपूर्व्या अवभासयति?, गौतम! आनुपूर्व्याऽवभासयति नो अनानुपूर्व्या, तद् भदन्त! कति दिशोऽवभासयति?, गौतम! नियमात् षड्दिशोऽवभासयति। 'गोयमा' हे गौतम! 'पुट्ठं ओभासेइ नो अपुट्ठं' स्पृष्टमेवावभासयति सूर्यो नो अस्पृष्टं पदार्थ जातमवभासयति, 'तं भंते! किं ओगाढं ओभासेइ' तद् खलु भदन्त! किम्-अवगाढम्-आश्रितमवभासयति, अनवगाढम्-अनाश्रितमवभासयति?, 'गोयमा!' हे गौतम! 'ओगाढं ओभासेइ नो अणोगाढं' अवगाढमवभासयति नो अनवगाढम् क्षेत्रमवभासयति सूर्य इति। 'एवं अणंतरोगाढं ओभासेइ नो परंप रोगाढं' एवम् अनन्तरावगाढम् व्यवधानरहितम् अवभासयति न परपराव गाढम् व्यवधानसहितमवभासयति, 'त भंते किं अणुं ओभासेइ बायरं ओभासेइ'

करके प्रकाशित करता है। विना स्पर्श किये प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त! उस क्षेत्रको अवगाढ करके सूर्य प्रकाशित करता है कि विना अवगाढ करके प्रकाशित करता है? गौतम! सूर्य अवगाढ करके ही उस क्षेत्रको प्रकाशित करता है। विना अवगाहे उस क्षेत्रको वह प्रका शित नहीं करता है। इसी तरह वह सूर्य अनन्तरावगाढ हुए उस क्षेत्र को प्रकाशित करता है, परम्परावगाढ हुए उस क्षेत्रको प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त! सूर्य अणुक्षेत्रको प्रकाशित करता है कि बादरक्षेत्र

પરન્તુ સ્પર્શ કર્યા વગર તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો નથી હે પૂજ્ય! તે ક્ષેત્રને અવગાઢ કરીને સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે કે અવગાઢ કર્યા વિના પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! અવગાઢ કરીને જ સૂર્ય તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, અવગાઢ કર્યા વિના સૂર્ય તેને પ્રકાશિત કરતો નથી એજ પ્રમાણે તે સૂર્ય અનન્તરાવગાઢ થયેલ તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે પરન્તુ પરમ્પરાવગાઢ થયેલ તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો નથી. હે પૂજ્ય! સૂર્ય સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે કે બાદર (સ્થૂલ) ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! સૂર્ય સૂક્ષ્મક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરે છે

तत् क्षेत्रं भदन्त! किम् अणु=सूक्ष्ममवभासयति बादरं स्थूलमवभासयति? भगवानाह –'गोयमा! अणुंपि ओभासेइ बायरंपि ओभासइ' हे गौतम! अण्वपि वस्तु अवभासयति बादरमपि वस्तु अवभासयति। 'तं भंते! किं उड्ढं ओभासेइ तिरियं ओभासेइ अहे ओभासइ" तद् भदन्त! किम् उर्ध्वमवभासयति तिर्यगवभासयति अधोऽवभासयति? भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'उड्ढंपि३' ऊर्ध्वमपि तिर्यगपि अधोऽपि, ऊर्ध्वदिशमपि अवभासयति तिर्यग्दिशमप्यवभासयति अधोदिशमप्यवभासयतीति भावः। तं भंते! किं आइं ओभासइ मज्झं ओभासेइ अंतं ओभासइ" तद् भदन्त! आदिमवभासयति मध्यमवभासयति अन्तमवभासयति, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम। 'आइंपि३' आदिमपि अवभासयति मध्यमप्यवभासयति, अन्तमप्यवभासयति 'तं भंते! किं सविसए ओभासइ अविसए, ओभासइ' तद् भदन्त! किं सविषयमवभासयति अविषयं वाऽवभासयति 'गोयमा!

को प्रकाशित करता है? गौतम! सूर्य अणुक्षेत्र को भी प्रकाशित करता है और बादरक्षेत्रको भी प्रकाशित करता है। हे भदन्त! सूर्य ऊंचे क्षेत्रको अवभासित करता है? कि तिरछे क्षेत्रको अवभासित करता है? या नीचे क्षेत्र को अवभासित करता है? हे गौतम! वह ऊँचे तिरछे और नीचे सभी को प्रकाशित करता है। हे भदन्त! वह सूर्य उस क्षेत्रके आदि भाग को प्रकाशित करता है? कि मध्यभाग को प्रकाशित करता है? या कि अंतभागको प्रकाशित करता है? हे गौतम! वह क्षेत्र के आदिभाग को भी प्रकाशित करता है, मध्यभाग को भी प्रकाशित करता है और अंतभागको भी प्रकाशित करता है। हे भदन्त! वह क्षेत्र को अपने विषय में अथवा विषयसहित प्रकाशित करता है कि परविषय में अथवा विषयरहित प्रकाशित करता है?, गौतम! वह क्षेत्र को अपने

અને બાદર ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરે છે હે પૂજ્ય સૂર્ય ઊંચા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે તિરછા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે નીચા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! સૂર્ય ઊંચા, તિરછા અને નીચા એ ત્રણે ક્ષેત્રોને પ્રકાશિત કરે છે. હે પૂજ્ય! સૂર્ય શું તે ક્ષેત્રના આદિ ભાગને પ્રકાશિત કરે છે, મધ્યભાગને પ્રકાશિત કરે છે કે અંતભાગને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! તે ક્ષેત્રના આદિભાગને પણ પ્રકાશિત કરે છે, મધ્યભાગને પણ પ્રકાશિત કરે છે અને અંતિમભાગને પણ પ્રકાશિત કરેછે હે પૂજ્ય! શું તે ક્ષેત્રને પોતાના વિષયમા એટલે કે વિષય સહિત પ્રકાશિત કરે છે, કે પરવિષયમા એટલે કે વિષય રહિત પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌમત! તે ક્ષેત્રને પોતાના વિષયમા પ્રકાશિત

सविसए ओभासइ नो अविसए' हे गौतम ! सविषयमेव क्षेत्रमवभासयति नो अविषयमवभासयति, 'स भंते ! किम् आणुपुब्धिं ओभासइ अणाणुपुब्धिं ओभासइ' तद् भदंत ! किम् आनुपूर्व्याऽवभासयति अनानुपूर्व्याऽवभासयति, प्रकाश्य क्षेत्रं क्रमशोऽवभासयति क्रमरहित वाऽवभासयति, भगवानाह–'गोयमा! आणुपुब्धिं ओभासइ नो अणाणुपुब्धिं' हे गौतम ! तादृश क्षेत्रम् आनुपूर्व्याऽवभासयति नो अनानुपूर्व्या क्रमरहिततया अवभासयति, यदव भासयति तत्क्रमेणैवेति । 'त भदंता कइदिसं ओभासइ?' तद् भदंत ! कति दिशोऽवभासयति?, भगवानाह–'नियमा छद्दिसिं' नियमात् षड्दिशः तादृश क्षेत्र नियमतः षट्स्वपि दिक्षु अवभासयति न तु एकां द्वे तिस्र आदिदिशोऽवभासयतीति।

विषय में प्रकाशित करता है, परविषय में प्रकाशित नहीं करता है। अथवा–"सविसए" विषयसहित प्रकाशित करता है "अविसए" विषयरहित प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त ! वह क्षेत्र को क्रमपूर्वक प्रकाशित करता है कि अक्रमपूर्वक प्रकाशित करता है ? हे गौतम ! वह क्षेत्र को क्रमपूर्वक प्रकाशित करता है, अक्रमपूर्वक नहीं। हे भदन्त ! सूर्य क्षेत्रको कितनी दिशाओं में प्रकाशित करता है ? हे गौतम! नियम से छहों दिशाओं में ही प्रकाशित करता है एक दो तीन आदि दिशाओं में नहीं। सूर्य अस्पृष्ट पदार्थो का प्रकाशन नहीं करता किन्तु स्पृष्ट पदार्थो का ही प्रकाशन करता है अतः जिस लोकरूप वस्तु का वह प्रकाशन करता है सो उस में वह आश्रित होकर ही उस का प्रकाशन करता है– अनाश्रित होकर नहीं। अवगाढ का तात्पर्य आश्रित से है। अनन्तरावगाढ का तात्पर्य व्यवधान से रहित और परम्परावगाढ का तात्पर्य व्यवधान

કરે છે, પરતુ પરવિષયમા પ્રકાશિત કરતો નથી અથવા 'सविसए' વિષયસહિત પ્રકાશિત કરે છે 'अविसए" પરતુ વિષયરહિત પ્રકાશિત કરતો નથી હે પૂજ્ય! તે ક્ષેત્રને ક્રમપૂર્વક પ્રકાશિત કરે છે કે ક્રમ વગર પ્રકાશિત કરે છે હે ગૌતમ! તે ક્ષેત્રને ક્રમ પૂર્વક પ્રકાશિત કરે છે પરતુ ક્રમ વગર પ્રકાશિત કરતો નથી. હે પૂજ્ય! સૂર્ય ક્ષેત્રને કેટલી દિશાઓમા પ્રકાશિત કરે છે ? હે ગૌતમ! સૂર્ય નિયમથી જ ક્ષેત્રને છએ દિશાઓમા પ્રકાશિત કરે છે એક, બે, ત્રણ વગેરે દિશાઓને જ પ્રકાશિત કરે છે એવુ નથી. સૂર્ય અસ્પૃષ્ટ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરતો નથી પણ સ્પૃષ્ટ પદાર્થોને જ પ્રકાશિત કરે છે તેથી જે લોકરૂપ વસ્તુને તે પ્રકાશિત કરે છે, તેમા આશ્રિત થઈને જ તે તેને પ્રકાશિત કરે છે, પરતુ અનાશ્રિત થઈને તેને પ્રકાશિત કરતો નથી અવગાઢ એટલે આશ્રિત અનન્તરાવગાઢ એટલે વ્યવધાનથી રહિત અને પરમ્પ

'एवं उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं" एवं उद्योतयति तपति प्रभासयति यावत् नियमात् षड्दिशम्, एवम्=अनेन प्रकारेण, अर्थात्-यः सूत्रसमूहः 'ओभासइ' अवभासयति, अवभासनक्रियापदेन संयोज्य व्याख्यातः स सूत्रसमुदायः "उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ" उद्योतयति तपति प्रभासयति, इत्यादिपदत्रयेणापि संयोज्य वक्तव्य एव, कियदवधि ? इत्याह—'जाव नियमा छद्दिसिं' यावच्छब्देन-अवभासनसूत्रोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। नियमादेव षडपि दिशोऽवभासयति उद्योतयति तपति प्रभासयति चेति भावः। स्पृष्टमेव क्षेत्रमादित्यः प्रकाशयति उद्योतयति तपति प्रभासयतीत्युक्तम्, अतः स्पर्शनामेव दर्शयन्नाह-'से णूणं भंते' इत्यादि, 'से णूणं भंते' तद् नूनं भदंत ! 'सव्वंति'

सहित से है। अवशिष्ट संगृहीत पाठ का अर्थ स्पष्ट है। (एवं उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं) अर्थात् जो सूत्रसमूह इस प्रकार अवभासनक्रियापद के साथ लगाकर व्याख्यात किया गया है, वह सूत्रसमूह "उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ" इन क्रियापदों के साथ लगाकर इसी तरह से व्याख्यात करलेना चाहिये, और इस तरह से व्याख्या "जाव नियमा छद्दिसिं" तक करनी चाहिये। यहां "यावत्" शब्दसे अवभासनसूत्रोक्त पूरा पाठ लियागया है। इस का ऐसा भाव है कि नियम से ही वह सूर्य छहों दिशाओं को प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है और विशिष्ट रूप से तपाता है। स्पृष्ट क्षेत्र को ही सूर्य प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है और विशेष रूप से तपाता है, ऐसा जो कहा गया है सो अब उसी स्पर्शना को दिखाते हुए सूत्रकार कहते हैं-(से नूणं भंते !) हे भदन्त ! (सव्वंति) समस्त दिशाओं

રાવગાઢ એટલે વ્યવધાનસહિત બાકીના સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે (एवं उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं) એટલે કે અવભાસન ક્રિયાપદની સાથે જે સૂત્રસમૂહોનો પાઠ લઈને વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે તે સૂત્રસમૂહોને "उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ" ઇત્યાદિ ક્રિયાપદોની સાથે લઈને તેની વ્યાખ્યા પણ આપવી જોઈએ અને તે પ્રકારની વ્યાખ્યા "जाव नियमा छद्दिसि" સૂત્ર સુધી કરવી અહીં "यावत्" પદથી અવભાસનસૂત્રોક્ત સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે, તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-નિયમથી જ સૂર્ય છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે, ઉદ્યોતિત કરે છે, તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે. સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને જ સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે' ઉદ્યોતિત કરે છે તપાવે છે અને પ્રભાસિત કરે છે, એવુ કહેવામા આવ્યુ છે હવે એજ સ્પર્શનાને દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "से नूण भंते!" પૂજ્ય! "सव्वति" સમસ્ત દિશાઓ

प्राकृतत्वात् सर्वत्र सर्वासु दिक्षु, 'सव्वावंति' प्राकृतत्वात् सर्वात्मना सर्वरूपेणे त्यर्थः, अथवा 'सव्वावं' इति सर्वम् क्षेत्रम्, इति शब्दो विषयभूत सर्वं क्षेत्रम् 'फुसमाणकालसमयसि' स्पृश्यमानकालसमये, स्पृश्यमानक्षण इत्यर्थः, अथवा 'स्पृशत्कालसमये' इति छाया, तत्र स्पृशतः सूर्यस्य स्पर्शनायाः कालसमय इति स्पृशत्कालसमयस्तस्मिन्। स्पर्शनं चातपेनेति गम्यते। 'जावइय खेत्तं फुसइ' यावत्क्षेत्र स्पृशति, 'तात्र इय' तावत्कम् 'फुसमाणे पुट्ठेत्ति वत्तव्वं सिया'

में (सव्वावंति) सर्व रूप से (फुसमाणंकालसमयंसि) स्पृश्यमानकाल समयमें (जावइयं खेत्तं फुसइ) जितने क्षेत्र को सूर्य छूता है, (तावइयं) उतना यह (फुसमाणे) स्पृश्यमान क्षेत्र क्या (पुट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया) स्पृष्ट ऐसा कहा जा सकता है? यहां "सव्वंति" यह पद प्राकृत होने से "सर्वत्र" इस अर्थ का द्योतक है। इसका अर्थ है समस्त दिशाओं में "सव्वावंति" यह पद प्राकृत होने से "सब रूप से सर्वात्मा से" इस अर्थ का कहनेवाला है। अथवा "सव्वावंति त्ति" ऐसे सर्व क्षेत्र को कि जो अपने आतप का विषयभूत है छूता है? न कि सब क्षेत्र को "स्पृश्यमानकालसमये" इसका अर्थ एक तो "स्पृश्यमान क्षण में" अर्थात् जिस समय सूर्य स्पर्श करता है उस समय में, ऐसा होता है और दूसरा अर्थ स्पर्श करते हुए सूर्य की स्पर्शना के कालसमय में ऐसा होता है। यहां सूर्य की स्पर्शना आतप से होती है इस लिये "आतप" यह पद यहां अध्याहार्य है। तात्पर्य इसका यह है-कि सूर्य

"सव्वावंति" सर्वरूपे "फुसमाणं कालसमयंसि" स्पृश्यमान काળ समयमां "जाव तियं खेत्तं फुसइ" જેટલા ક્ષેત્રને સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે 'तावतिय खेत्त फुसमाण पुट्ठेत्ति वत्तव्वं सिया ?' એટલા સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્રને શું સ્પૃષ્ટ કહી શકાય છે? અહીં "सव्वंति" પદ પ્રાકૃત છે અને તેનો અર્થ "सर्वत्र" થાય છે "सर्वत्र" એટલે સમસ્ત દિશાઓમાં 'सव्वावंति" પદ પ્રાકૃત છે તેનો અર્થ "સર્વ રૂપે સર્વાત્માથી" થાય છે અથવા "सव्वावंति त्ति" એવું સમસ્ત ક્ષેત્ર કે જે સૂર્યના આતપને વિષયભૂત બને છે તેને સ્પર્શે છે નહીં કે બધાં ક્ષેત્રને "स्पृश्यमानकाल समये" તેનો એક અર્થ "સ્પૃશ્યમાન ક્ષણમાં-એટલે કે જે સમયે સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે એવા સમયે" એવો થાય છે, અને બીજો અર્થ 'સ્પર્શ કરતા સૂર્યની સ્પર્શનાના કાળ સમયમાં" એવો થાય છે સૂર્યની સ્પર્શના આતપ મારફત થાય છે તેથી અહીં 'आतप" પદ અધ્યાહાર્ય (ઉપરથી લેવાયલું) છે એમ સમજવું હવે પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્ય સમસ્ત

स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् यावत्कं क्षेत्रं सूर्यः स्पृशति तावत्कं क्षेत्रम् सूर्येण स्पृश्यमानं स्पृष्ट सूर्यकिरणेनेति किं ववतुं शक्यते? इति प्रश्नः, भगवानाह–'हंते'त्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम ! 'सव्वति जाव वत्तव्वं सिया' सर्वतः यावद् वक्तव्यं स्यात्, सर्वतः सर्वात्मना स्पृश्यमानसमये यावत्क्षेत्रं स्पृशति तावत्क्षेत्रं स्पृश्यमानमपि स्पृष्टमितिवक्तव्यं स्यादित्युत्तरम् । अत्र स्पृश्यमानमपि स्पृष्टं भवति, इति प्रथमवदवगन्तव्यम्, तथा "चलमाणे चलिए" इति चलदपि चलितमिति व्यवस्थापितं तथेहापि स्पृश्यमानस्यापि स्पृष्टमिति व्यवहारो भविष्यत्येवेति समाधानम् । "तं भंते किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ" तद् भदंत किम् स्पृष्टं

समस्त दिशाओं में जितने क्षेत्र को अपनी किरणों से व्याप्त कर रहा है, उतना वह क्षेत्र जो कि वर्तमान में सूर्यकी किरणों से आक्रान्त बना हुआ है क्या "स्पृष्ट" ऐसे भूतकालिक प्रयोग से वाच्य कहा जा सकता है? यह प्रश्न। भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते है कि–(हंता गोयमा! सव्वंति जाववत्तव्वं सिया) हां गौतम! सर्वतः– समस्त दिशाओं में–सर्वरूप से स्पृश्यमान समय में जितना क्षेत्र सूर्य अपनी किरणों द्वारा छूता है उतना वह छुआ जाता हुआ भी क्षेत्र स्पृष्ट-छुआ गया–ऐसा कहा जा सकता है। यहां स्पृश्यमान भी स्पृष्ट होता है यह बात पहिले की तरह जाननी चाहिये। अर्थात् जिस तरह चलता हुआ चल चुका ऐसा पहिले व्यवस्थापित किया गया है उसी तरह यहां पर भी छुआ जाता हुआ क्षेत्र छुआ गया ऐसा व्यवहार होगा ही। (तं-भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ) हे भदन्त! सूर्य किस क्षेत्र का स्पर्श

દિશાઓમા જેટલા ક્ષેત્રને પોતાનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત કરી રહ્યો છે–એટલુ તે ક્ષેત્ર કે જે વર્તમાનકાળમાં સૂર્યનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત બનેલુ છે–તેને માટે શુ "સ્પૃષ્ટ" એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ કરી શકાય ખરો? તેનો ઉત્તર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે–(हंता गोयमा! सव्वति जाव-वत्तव्वं सिया) હા ગૌતમ! સર્વત–સમસ્ત દિશાઓમાં–સર્વરૂપે સ્પૃશ્યમાન સમયમા જેટલા ક્ષેત્રનો પોતાનાં કિરણો વડે સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે, એટલુ તે સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્ર પણ સ્પૃષ્ટ કહી શકાય છે અહીં સ્પૃશ્યમાન પણ સ્પૃષ્ટ હોય છે, એ વાત પહેલાની જેમ જ સમજવી એટલે કે જેવી રીતે "ચાલતું હોય તે ચાલી ચૂક્યું" એવુ પહેલા પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે એવી જ રીતે સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્ર "સ્પષ્ટ થઈ ગયો" એવું વહેવારમાં કહી શકાય છે.

(तं भंते! किं पुट्ठ फुसइ, अपुट्ठं फुसइ?) હે પ્રભો સૂર્ય કયા ક્ષેત્રનો

स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति, सूर्य स्वसम्बद्ध क्षेत्रं स्पृशति आतपेन प्रकाशयति अथवा अस्पृष्टं स्वासम्बद्धमर्थं स्पृशति स्वातपेन प्रकाशयतीति प्रश्न । भगवानाह–'जाव नियमा छद्दिसिं ' यावत् नियमात् षड्दिशमेव प्रकाशयतीति। अत्र याव च्छब्दात्–" पुट्ठ फुसइ नो अपुट्ठ " इत्यारभ्य ' त भंते ! किं आणुपुव्वि फुसइ अणाणुपुव्वि फुसइ ? गोयमा आणुपुव्वि फुसइ नो अणाणुपुव्वि, त भंते कइदिसिं फुसइ ? गोयमा ! ' इत्यन्त सर्वोऽपि पाठ 'ओभासइ ' इत्यस्य स्थाने 'फुसइ' इति संयोज्याध्येतव्य इति ॥सू०१॥

लोकान्तादिस्पर्शनाप्रकरणम्—

पुन स्पर्शनामेवाधिकृत्याह—' लोयंते भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—लोयंते भंते ! अलोयंत फुसइ, अलोयंते वि लोयंत फुसइ?, हंता गोयमा ! लोयंते अलोयंत फुसइ, अलोयंते वि

करता है ? जो स्पृष्ट होता है उस का स्पर्श करता है कि जो अस्पृष्ट होता है उस का स्पर्श करता है ? तात्पर्य शंकाकारका यह है कि जो प्रदेशरूप क्षेत्र अपने से संबद्ध है उस क्षेत्र को सूर्य अपने आतप से प्रकाशित करता है, कि जो क्षेत्र अपने से संबद्ध नहीं है उस क्षेत्र को प्रकाशित करता है ? इस प्रकार यह प्रश्न है इसका उत्तर प्रभु देते हुए कहते हैं कि (जाव नियमा छद्दिसिं) यावत् वह नियम से छहों दिशाओं को ही प्रकाशित करता है। यहां जो " यावत् " शब्द आया है उससे " पुट्ठं फुसइ, नो अपुट्ठ " यहां से लेकर " तं भंते ! आणुपुव्वि फुसइ, अणाणुपुव्वि फुसइ ?, गोयमा ! आणुपुव्वि फुसइ, नो अणाणुपुव्वि ! तं भंते! कइदिसिं फुसइ ? गोयमा !" यहां तक पूरा पाठ "ओभासइ" के स्थानमें "फुसइ" इस क्रियापदको जोड कर कह लेना चाहिये॥ –१॥

સ્પર્શ કરે છે ? શું જે સ્પૃષ્ટ હોય છે તેનો સ્પર્શ કરે છે કે જે અસ્પૃષ્ટ હોય છે તેનો સ્પર્શ કરે છે ? પ્રશ્નકર્તાના પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રદેશ રૂપ ક્ષેત્ર પોતાની સાથે સબદ્ધ (સંકળાયેલુ) છે તેને સૂર્ય પોતાના આતપથી પ્રકાશિત કરે છે કે જે ક્ષેત્ર પોતાની સાથે સબદ્ધ નથી તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે?

ઉત્તર—(जाव नियमा छद्दिसिं) તે નિયમથી (નિશ્ચયથી) છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે અહીં જે " यावत् " પદ આવ્યુ છે તેની મારફત 'पुट्ठ फुसइ, नो अपुट्ठ " થી શરૂ કરીને " त भंते ! आणुपुव्वि फुसइ अणाणुपुव्वि फुसइ गोयमा ! आणुपुव्वि फुसइ, नो अणाणुपुव्वि । त भंते ! कइदिसिं फुसइ ? गोयमा! " અહીં સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ ' ओभासेइ" ની જગ્યાએ " फुसइ " ક્રિયાપદને મૂકીને કહેવો જોઈએ. ॥ સૂ.–૧॥

लोयंतं फुसइ। तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ,जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ, दीवंते भंते सागरंतं फुसइ सागरंते वि दीवंतं फुसइ?, हंता गोयमा! जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ। एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ, छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ ॥ सू० २ ॥

छाया—लोकान्तो भदन्त! अलोकान्तं स्पृशति अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति?, हंत गौतम! लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति। तद् भदन्त! किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति? यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति। द्वीपान्तो भदन्त! सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोऽपि द्वीपान्तं स्पृशति?, हंत यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति। एवमेतेनाभिलापेनोदकान्तः पोतान्तं स्पृशति, छिद्रान्तो दूष्यान्तं, छायान्त आतपान्तम्, यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति ॥सू०२॥

टीका—'लोयते भंते' लोकान्तो भदंत! 'अलोयंतं फुसइ' अलोकान्तं स्पृशति, तत्र लोकान्तः—लोकस्यान्तिमो भागः, अलोकान्तम्—अलोकस्यान्तिमं भागं स्पृशति किम्। भगवानाह—'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'लोयंते अलोयंतं फुसइ' लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति, 'अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' अलोकान्तोऽपि

लोकान्तादिस्पर्शनाप्रकरण—

अब स्पर्शना को ही अधिकृत करके सूत्रकार सूत्र कहते हैं— 'लोयंते भंते! अलोयंतंफुसइ' इत्यादि

टीकार्थ-(लोयते भंते) हे भदन्त! लोकान्त (अलोयंत फुसइ) अलोकान्त को स्पर्श करता है क्या? लोकका जो अन्तिम भाग है वह लोकान्त है (आलोयंते वि लोयंतं फुसइ) अलोकान्त भी लोकान्तका स्पर्श करताहै क्या? तथा अलोक का जो अंतिम भाग है वह अलोकान्त है। यह प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हता गोयमा! लोयंते

લોકાન્તાદિસ્પર્શનાપ્રકરણ

હવે સ્પર્શનાનો જ આશ્રય લઈને સૂત્રકાર કહે છે- 'लोयंते भंते! अलोयते फुसइ" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-(लोयते भंते! अलोयत फुसइ?) હે પ્રભો! શું લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? (લોકનો જે અન્તિમ ભાગ છે તેને લોકાન્ત કહે છે) अलोयते वि लोयतं फुसइ?) અલોકાન્ત પણ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? (અલોકના અન્તિમ ભાગને અલોકાન્ત કહે છે)

ઉત્તર—(हता गोयमा! लोयते अलोयतं फुसइ) હા, ગૌતમ! લોકનો

लोकान्तं स्पृशति। 'जाव नियमा छद्दिसिं' यावत् नियमात् षड्दिशम्। 'तं भंते किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ' तद् भदन्त! किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति? भगवानाह—'हंता' इत्यादि। 'हंत जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' हन्त! यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति, एतस्य भावना अनेन रूपेण ज्ञातव्या, तथाहि-स्पृष्टमलोकान्तं लोकान्तः स्पृशति, स्पृष्टता च व्यवहारतो दूरस्थपदार्थस्यापि सम्भवति यथा चक्षु स्पर्शो, अत उच्यते-अवगाढं स्पृशति लोकान्तः, तत्रावगाढमासन्नम्, अवगाढत्व चाऽऽसत्तिमात्रमपि स्यात् अतः कथ्यते अनन्तरावगाढम्

अलोयंतं फुसइ) हां गौतम! लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है। इसी तरह (अलोयंते वि लोयंतं फुसइ) अलोकान्त भी लोकान्त का स्पर्श करता है। "जाव नियमा छद्दिसिं" यावत् नियम से छहों दिशाओं में वह स्पर्श करता है। (तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ) हे भदन्त! जो वह स्पर्श करता है तो क्या स्पृष्टको स्पर्श करता है? या अस्पृष्ट को स्पर्श करता है? (हंता जाव नियमा छद्दिसिं) हां गौतम! यावत् वह नियम से छहों दिशाओं में स्पर्श करता है। इसकी भावना इस रूप से जाननी चाहिये-यदि लोकान्त स्पृष्ट अलोकान्त का स्पर्श करता है तो स्पृष्टता, व्यवहार से दूरस्थपदार्थ की भी हो सकती है जैसे चक्षु दूरस्थपदार्थका स्पर्श करता है अतः कोई ऐसी आशंका न करे, इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि लोकान्त जो अलोकान्त का स्पर्श करता है वह अलोकान्त वहां अवगाढ है—आसन्न—निकटवर्ती है। व्यवधान सहित होने पर भी आसन्नता हो सकती है अतः ऐसी आसन्नता यहां

अंतिमभाग अलोकना अंतिम भागनो स्पर्श करे छे अने एज प्रमाणे (अलोयंते वि लोयंतं फुसइ) अलोकनो अंतिमभाग पण लोकनाअंतिम भागनो स्पर्श करे छे 'जाव नियमा छद्दिसिं' अने नियमथी ज छए दिशाओमां ते स्पर्श करे छे (तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ?) हे भगवन् जे ते स्पर्श करे छे तो स्पृष्टनो स्पर्श करे छे के अस्पृष्टनो स्पर्श करे छे? (हंता जाव नियमा छद्दिसिं) हा, गौतम! ते नियमथी (निश्चयथी) छए दिशाओनो स्पर्श करे छे, त्यां सुधीनो सूत्रपाठ अहीं लेवानो छे तेनो भावार्थ आ प्रमाणे समजवो जे लोकान्त स्पृष्ट अलोकान्तनो स्पर्श करतो होय तो सामान्य रीते दूर रहेला पदार्थनी पण स्पृष्टता समजी शकाय छे जेम के आंख दूर रहेला पदार्थोने स्पर्श करे छे तो एवा प्रकारनी शंका कोई न करे ते माटे सूत्रकार कहे छे के लोकान्त जे अलोकान्तनो स्पर्श करे छे ते अलोकान्त शुं त्यां अव गाढ छे निकटवर्ती छे? व्यवधान (अंतर) सहित होवा छतां पण आसन्नता

अव्यवधानेन व्यवधानमन्तरेण संबद्धम्, न तु परंपरासंबद्धमलोकान्तं लोकान्तः स्पृशति। तथा तम् अलोकान्तमणुं च स्पृशति विवक्षयाऽलोकान्तस्यापि क्वचित्प्रदेशमात्रत्वेन सूक्ष्मत्वसंभवात्, तथा बादरमपि अलोकान्तम् लोकान्तः स्पृशति विवक्षया क्वचिद् बहुप्रदेशतया बादरत्वसंभवात्, तमलोकान्तमूर्ध्वं स्पृशति अधः स्पृशति मध्ये स्पृशति अन्तं च स्पृशति विवक्षयैव उर्ध्वादिदिक्षु लोकान्तस्यालोकान्तस्य च संभवात्, लोकान्त अलोकान्तस्यादि मध्यमन्तं च स्पृशतीति, अथस्तिर्यगु-

नहीं है इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह आसन्नता-निकटता-अनन्तरावगाढ है-अर्थात् व्यवधानरहित है। व्यवधान सहित नहीं है-अर्थात् परंपरासंबद्ध नहीं है। लोकान्त जो अलोकान्त का स्पर्श करता है सो वह अलोकान्त का स्पर्श परंपरासंबद्ध-व्यवधान सहित नहीं है किन्तु व्यवधानरहित है इसलिये ऐसा मानना चाहिये कि लोकान्त परंपरासंबद्ध अलोकान्त का स्पर्श करता है। अणुसूक्ष्म अलोकान्त का लोकान्त स्पर्श करता है ऐसा जो कहा गया है सो इसका तात्पर्य यह है कि अलोकांत विवक्षासे किसी स्थलपर प्रदेशमात्र होने के कारण सूक्ष्म भी हो सकता है। तथा बादर अलोकांत का लोकान्त स्पर्श करता है, ऐसा जो कहा गया है सो इस का अभिप्राय यह है कि विवक्षावश किसी स्थलपर बहुप्रदेशवाला होने के कारण अलोकान्त बादर भी हो सकना है। उस अलोकान्त को लोकान्त ऊर्ध्व अधः तिर्यक् स्पर्श करता है, ऐसा जो कहा गया है सो इस का तात्पर्य यह है कि ऊर्ध्वादिदिशाओं में लोकान्त का और अलोकान्त का सद्भाव रहता है। लोकान्त

(નજીકપણુ) હોઇ શકે છે પણ એવી આસન્નતા અહીં નથી તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે તે નિકટતા (આસન્નતા) શુ અનન્તરાવગાઢ .છે? એટલે કે વ્યવધાન (અતર) રહિત છે? લોકાન્ત જે અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે તે અલોકાન્તનો સ્પર્શ પરપરાસબદ્ધ-વ્યવધાન અતર સહિત નથી પણ વ્યવધાન (અતર) રહિત છે તેથી એવું માનવુ જોઇએ કે લોકાન્ત પરપરા સંબદ્ધ વ્યવધાન રહિત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે અણુસૂક્ષ્મ અલોકાન્તને। લોકાન્તસ્પર્શ કરે છે એવું જે કહેવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે અલોકાન્ત વિવક્ષાથી કોઈ સ્થળ પ્રદેશમાત્ર હોવાને કારણે સૂક્ષ્મ પણ સંભવી શકે છે તથા બાદર અલોકાન્તને। લોકાન્ત સ્પર્શ કરે છે એવું જે કહ્યુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ અપેક્ષાએ કોઈ સ્થળ બહુ પ્રદેશવાળુ હોય તેને કારણે અલોકાન્ત બાદર પણ સંભવી શકે છે. તે અલોકાન્તને લોકાન્ત ઊર્ધ્વ, અધ. અને તિર્યક્ (તિરછો) સ્પર્શે છે એવું જે કહ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઊર્ધ્વાદિ દિશાઓમા લોકાન્તને। અને

ऊर्ध्वलोकान्तानामादिमध्यान्तानां विवक्षया कल्पनासम्भवात्, स चालोकान्त लोकान्तः स्वविषये स्पृशति स्पृष्टावगाढादौ, नाविषयेऽस्पृष्टादौ स्पृशति, तं चालोकान्तं लोकान्त आनुपूर्व्या स्पृशति, आनुपूर्वी चेह प्रथमे स्थाने लोकान्तः, ततोऽनन्तरं द्वितीये स्थानेऽलोकान्तः, इत्येवमवस्थानतया स्पृशति अन्यथा तु स्पर्शनैव न स्यात्, स चालोकान्तं लोकान्तः षट्स्वपि दिक्षु स्पृशति लोका

अलोकान्त को आदि में, मध्य में और अन्त में स्पर्श करता है सो इसका तात्पर्य यह है कि अलोकान्त का जो अधोभाग है वह आदिरूप, मध्य भाग तिर्यक्रूप और उस का अंतभाग ऊर्ध्वरूप से विवक्षावश कल्पित किया जा सकता है। लोकान्त अलोकान्त को अपने विषयमें छूता है सो इस का भाव यह है कि जब अलोकान्त स्पृष्ट और अवगाढादिरूप में होता है तभी लोकान्त अलोकान्त को छूता है। और जब वह अलोकान्त स्पृष्ट और अवगाढादिरूप में नहीं होता है तब वह उसे नहीं छूता है। अलोकान्त को लोकान्त आनुपूर्वी से स्पर्श करता है अनानुपूर्वी से नहीं, सो इस कथनका भाव यह है कि प्रथम स्थान में लोकान्त, उसके बाद द्वितीय स्थान में अलोकान्त इस रूप से जो अवस्थान है उस का नाम आनुपूर्वी है। इस अवस्थानरूप आनुपूर्वी से लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है। स्पर्श करने में जो इस प्रकार की आनुपूर्वी न मानी जावे तो लोकान्त द्वारा अलोकान्तकी स्पर्शना ही नहीं हो सकती है। लोकान्त अलोकान्त को छहों दिशाओं में स्पर्श करता है एक दो तीन

અલોકાન્તનો સદ્ભાવ કહેલ છે લોકાન્ત અલોકાન્તને આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં સ્પર્શ કરે છે એવું જે કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અલોકાન્તનો જે અધોભાગ છે તેને આદિરૂપ, મધ્યભાગને તિર્યક્રૂપે અને અન્તભાગને ઊર્ધ્વરૂપ વિવક્ષાની અપેક્ષાએ કલ્પી શકાય છે, લોકાન્ત અલોકાન્તને પોતાના વિષયમાં સ્પર્શે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ અને અવગાઢાદિ રૂપે હોય છે ત્યારે જ લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે અને જ્યારે તે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ અને અવગાઢાદિરૂપે હોતો નથી ત્યારે તે તેને સ્પર્શતો નથી. અલોકાન્તને લોકાન્ત આનુપૂર્વીથી સ્પર્શે છે અનાનુપૂર્વીથી નહીં. તે કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સ્થાનમા લોકાન્ત ત્યારબાદ દ્વિતીય સ્થાનમા અલોકાન્ત. આ પ્રમાણે જે અવસ્થાન છે તેનુ નામ આનુપૂર્વી છે. આ અવસ્થાનરૂપ આનુપૂર્વીથી લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે જો સ્પર્શ કરવામાં આ પ્રકારની આનુપૂર્વીને માનવામાં ન આવે તો લોકાન્ત વડે અલોકાન્તનો સ્પર્શ જ ન થઈ શકે લોકાન્ત અલોકાન્તનો છએ દિશાઓમાં

न्तस्य पार्श्वतः सर्वतोऽलोकान्तस्य भावात्, अत्र " छद्दिसिं " इत्यत्र 'दिसि' शब्देन विदिशामपि ग्रहणं भवति, अतो विदिश पृथक्तया न कथिताः। इत्येव लोकान्तस्यालोकान्तस्पर्शनायाः भावनाप्रकारः। इमामेव स्पर्शनाभावनां मनसि निधायोत्तर सूत्रमाह-'हंता'इत्यादि। 'हंत गोयमा' हन्त गौतम! "लोयंते अलोयंतं फुसइ अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति, अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति, लोकान्तो-लोकस्यान्तिमभागः, स च लोकान्तः स्पृशत्यलोकम् न केवलं लोकान्त एवालोकं स्पृशति किन्तु अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशत्येव युक्तेरुभयत्र समानत्वात्, संबन्धस्य च द्विनिष्ठत्वात्, नहि यदा घट

दिशाओंमें नहीं. सो इस कथनका तात्पर्य यह है कि लोकान्तके आसपास चारों तरफ अलोकान्त रहता है यहां "दिसि" शब्दसे 'विदिशा' का भी ग्रहण हो जाता है अतः विदिशा अलग नहीं बताई गई है। इस प्रकार से लोकान्त में अलोकान्त की स्पर्शनाकी भावना कहीगई है। इसी स्पर्शनाकी भावना को मन में रखकर सूत्रकारने यह "हंता गोयमा! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अलोयंते लोयंतं फुसइ" उत्तर सूत्र कहा है। क्योंकि लोकके चारों ओर जब अलोक है तो यह स्वाभाविक बात है कि लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करेगा और अलोकान्त लोकान्त का स्पर्श करेगा, यह बात पहिले प्रकट की ही जा चुकी है कि लोक का अंतिम भाग लोकान्त है और अलोक का अंतिम भाग अलोकान्त है। लोकका अन्तिमभाग अलोक का स्पर्श करता है केवल इतना ही नहीं है कि लोकान्त ही अलोकका स्पर्श करता हो, किन्तु युक्ति की उभयत्र

સ્પર્શ કરે છે-એક, બે, ત્રણ વગેરે દિશાઓમાં જ નહીં આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે- લોકાન્તની આજુબાજુ ચોમેર અલોકાન્ત હોય છે. " दिसि " શબ્દથી વિદિશાઓનું ગ્રહણ થઇ જાય છે માટે વિદિશાઓને જુદી નથી કહી. આ પ્રકારે લોકાન્તમા અલોકાન્તની સ્પર્શનાની ભાવના કહેવામા આવી છે એજ સ્પર્શનાની ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકારે આ ઉત્તરસૂત્રો કહ્યાં છે- " हता गोयमा ! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अलोयते वि लोयंतं फुसइ " લોકની ચારે તરફ જો અલોક જ છે તો એ વાત સ્વાભાવિક જ છે, કે લોકાન્ત, અલોકાન્તનો અને અલોકાન્ત, લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે. એ વાત તો અમે પહેલા જ બતાવી ચૂકયા છીએ કે લોકનો જે અતિમ ભાગ છે તેને લોકાન્ત કહે છે અને અલોકનો જે અતિમ ભાગ છે તેને અલોકાન્ત કહે છે લોકનો અન્તિમ ભાગ અલોકનો સ્પર્શ કરે છે એટલુ જ નહીં પણ યુક્તિની બન્ને ઠેકાણે સમાનતા હોવાને

सयोगि भूतलं भवति सदा भूतलस्य घटेन सह संयोगाभावो भवति, तत्कस्य हेतो ? संयोगस्योभयद्दत्तित्वनियमात् तथथा-घटस्य भूतले सयोगो भवति तत्काले भूतलस्यापि सयोगो घटे भवत्येव, तथैव प्रकृतेपि यदा लोकान्तस्या लोकान्तेन सह स्पर्शस्तदाऽलोकस्यापि लोकान्तेन स्पर्शोऽनिवारित एव, इत्याशये नैव सूत्रकृता कथितम् , 'अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति, यथा लोकान्तस्यालोकान्तेन स्पर्शस्तथाऽलोकान्तस्य लोकान्तेन स्पर्शो भवत्येवति, एतावानेवात्र भेद -यदा लोकान्तः स्पर्शनायाः विशेषणं भवति तदा

समानता होनेके कारण अलोकान्त भी लोकान्त का स्पर्श करता है, क्यों कि सबंध जो होता है वह द्विनिष्ठ अर्थात् एक दूसरेसे मिला हुआ होता है, जैसे-जब घटसयोगवाला भूतल होता है-अर्थात् घट का संयोग जब भूतलसे होता है-तो जिस प्रकार घटका सयोग भूतल से है उसी प्रकार से भूतलका भी संयोग घटसे है, क्योंकि ऐसा नियम है कि संयोग सबन्ध दोनों ही पदार्थों में रहनेवाला होता है। जिस काल में घट का भूतल के साथ सयोग होता है, उस कालमें भूतलका भी सयोग घट के साथ होता ही है। इसी तरह (यहां पर) भी जब लोकान्तका अलोकान्त के साथ स्पर्श होता है, तब अलोक का भी लोकान्त के साथ स्पर्श होना भी स्वतः प्राप्त हो जाता है। इसी आशय से सूत्रकारने ऐसा कहा है कि "अलोयंते वि लोयंतं फुसइ" अलोकान्त भी लोकान्तका स्पर्श करता है। जैसे लोकान्तका अलोकान्तके साथ स्पर्श होता है वैसे ही अलोकान्त का लोकान्तके साथ स्पर्श होता है। अन्तर केवल

કારણે અલોકાન્ત પણ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે કારણ કે જે સંબંધ હોય છે તે એક તરફી હોતો નથી. પણ બે તરફી હોય છે જેમ કે જો ઘડાનો સંયોગ ધરતી સાથે હોય તો ધરતીનો સંયોગ ઘડાની સાથે પણ હોય છે જ જેવી રીતે જે કાળે ઘડાનો ધરતી સાથે સંયોગ હોય છે તે કાળે ધરતીનો પણ ઘડાની સાથે સંયોગ હોય છે એજ પ્રમાણે જો લોકાન્તનો અલોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થતો હોય તો અલોકાન્તનો પણ લોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થવાની વાતનું આપો આપ પ્રતિપાદન થઇ જાય છે જો લોકાન્તનો અલોક સાથે સ્પર્શ થતો હોય તો અલોકાન્તનો લોકાન્ત સાથેનો સ્પર્શરૂપ સંબંધ દૂર કરી શકે એવી કોઇ વ્યક્તિ છે ખરી ? એ જ કારણે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે 'अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' 'અલોકાન્ત પણ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે' જેવી રીતે લોકાન્તનો અલોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થાય છે, એવી જ રીતે અલોકાન્તનો પણ લોકાન્ત સાથે સ્પર્શ

अलोकान्तस्तादृशस्पर्शनाया विशेष्यं, यदा तु अलोकान्तः स्पर्शनायाः विशेषणं भवति तदा लोकान्तः स्पर्शनायाः विशेष्यं भवति किन्तु स्पर्शाश्रयत्वं तु उभयोः समानमेव, विशेषणविशेष्यभावे एव केवलं वैलक्षण्यमिति। एवमेव भावनाप्रकारः सर्वत्राग्रिमसूत्रेऽपि करणीय इति।

पुनर्गौतमः प्रश्नयति 'तं भंते ! किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ' तद् भदन्त किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति, हे भदन्त! योऽयं लोकान्तः स्पृशति अलोकान्तं तत् किं स्पृष्टमलोकान्तं स्पृशति अस्पृष्टं वा स्पृशतीति प्रश्नाशयः, भगवानाह— "जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ" यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति,

---

इतना ही रहता है कि जब लोकान्त स्पर्शना का विशेषण बनता है तब अलोकान्त उस स्पर्शना का विशेषण नहीं रहता है और जब अलोकान्त स्पर्शना का विशेषण होता है तब लोकान्त उस स्पर्शना का विशेषण नहीं रहता है परन्तु स्पर्शाश्रयत्व में कोई भेद नहीं आता है। यह तो दोनों जगह में समान ही रहती है। सिर्फ विशेषणविशेष्य संबंध में ही अन्तर रहता है। इसी तरह से भावना का प्रकार सर्वत्र आगे आनेवाले सूत्रों में भी कर लेना चाहिये।

"तं भंते ! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ" यह प्रश्न है, इस का तात्पर्य इस प्रकार से है कि हे भदन्त! जो यह अलोकान्तका स्पर्श करता है सो क्या वह अलोकान्त स्पृष्ट होता है तब लोकान्त उस अलोकान्त का स्पर्श करता है कि वह अलोकान्त अस्पृष्ट होता है तब लोकान्त उस अलोकान्तका स्पर्श करता है? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) यावत् इस नियम से

થાય છે તફાવત એટલો જ રહે છે કે જ્યારે લોકાન્ત સ્પર્શનાનું વિશેષણ બને છે ત્યારે અલોકાન્ત તે સ્પર્શનાનું વિશેષણ રહેતું નથી, અને જ્યારે અલોકાન્ત સ્પર્શનાનું વિશેષણ બને છે ત્યારે લોકાન્ત તે સ્પર્શનાનું વિશેષણ રહેતુ નથી પરન્તુ સ્પર્શનાના આશ્રયપણામા કોઇ ભેદ પડતો નથી તે તો બન્ને જગ્યાએ સમાન જ રહે છે કેવળ વિશેષણ અને વિશેષ્યના સબધમા જ ફેર રહે છે એજ પ્રમાણે ભાવનાનો પ્રકાર પણ સર્વત્ર આગળના સૂત્રોમા કરી લેવો જોઇએ "तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ ?" આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે– હે પૂજ્ય! શું અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ હોય છે ત્યારે લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે કે અલોકાન્ત, અસ્પૃષ્ટ હોય છે ત્યારે લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? તેનો ઉત્તર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે– (जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) યાવત્ તે નિયમથી છએ દિશાઓમાં સ્પર્શ કરે છે. એટલે કે

योऽय लोकान्तः स्पृशत्यलोकान्तं तन्नियमतः स्पृष्टमेव, अवगाहितमेव सविषयमेवानुपूर्व्यैव स्पृशतीत्यादि, इति भावः, इह यावत् शब्देन पूर्वप्रकरणपठितावभासनपाठः सर्वोपि सग्राह्यः, किन्तु 'ओभासइ' इत्यस्य स्थाने 'फुसइ' इति पठनीयम्। अथ द्वीपसागरादिस्पर्शनामाह-"दीवंते" इत्यादि, 'दीवंते भंते! सागरंतं फुसइ सागरंते वि दीवंतं फुसइ" द्वीपान्तो भदन्त! सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोपि द्वीपान्तं स्पृशति किम्? भगवानाह—'हंते'त्यादि, 'हंता जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' हंत गौतम! यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति, नियमतो द्वीपान्तः

छहों दिशाओं में स्पर्श करता है। अर्थात् जो यह लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है सो यह अलोकान्त स्पृष्ट ही होता है, अवगाहित ही होता है, सविषय ही होता है, आनुपूर्वीयुक्त ही होता है तभी जाकर लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है, इत्यादि। यहां "यावत्" शब्द से पूर्व प्रकरण में-अवभासना के प्रकरण में-पठित समस्त पाठ ग्रहण किया गया है। वहां वह पाठ अवभासना के साथ लगाया जाता है और यहां वह स्पर्शना के साथ लगेगा इसलिये "ओभासइ" की जगह "फुसइ" ऐसा बोलना चाहिये। अब सूत्रकार द्वीप, सागर आदि की स्पर्शना के विषय में कथन करते हुए कहते हैं कि-(दीवंते भंते! सागरन्तं फुसइ, सागरंते वि दीवंतं फुसइ) हे भदन्त! क्या सागरान्त द्वीपान्त का स्पर्श करता है? और क्या द्वीपान्त सागरान्तका स्पर्श करता है? तब इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि-(हंता जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) हां गौतम! यावत् नियम से छहों दिशाओं का

જ્યારે લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે ત્યારે તે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ જ હોય છે, અવગાહિત જ હોય છે સવિષય જ હોય છે, અને આનુપૂર્વીયુક્ત જ હોય છે અહીં "યાવત્" પદથી પૂર્વના અવભાસનાના પ્રકરણમાં કહેલ તમામ પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં તે સૂત્રપાઠ અવભાસનાને લાગૂ પડે છે જ્યારે અહીં તે પાઠ સ્પર્શનાને લાગૂ પાડવાનો છે તે કારણે "ઓભાસઇ" ને ઠેકાણે 'ફુસઇ" કહેવું જોઇએ

હવે સૂત્રકાર દ્વીપ સાગર વગેરેની સ્પર્શનાના વિષયમાં કથન કરતા કહે છે કે-(દીવંતે ભંતે! સાગરન્તં ફુસઇ, સાગરન્તે વિ દીવંતં ફુસઇ?) હે ભગવન્! શું સાગરાન્ત દ્વીપાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? અને દ્વીપાન્ત સાગરાન્તનો સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર—(હંતા જાવ નિયમા છદ્દિસિં ફુસઇ) હા, ગૌતમ! યાવત્ નિયમથી છએ દિશાઓનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે કે નિયમથી સાગરાન્તનો દ્વીપાન્ત

सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोपि द्वीपान्तं स्पृशति, तत्रापि ऊर्ध्वाधस्तिर्यगादिषु सर्वत्रैव स्पर्शना भवत्येवेति भावः, यथा लोकान्तादिसूत्रे भावना कृता तथा द्वीपान्तसागरान्तसूत्रेष्वपि भावना कर्तव्यैव, केवलं द्वीपान्तादिसूत्रेषु अयं भेदः, तथाहि 'छद्दिसिं' इत्यस्येयं भावना—योजनसहस्रावगाढाः द्वीपाः समुद्राश्च भवंति, ततश्चोपरि विद्यमानान् अधश्च विद्यमानान् द्वीपसमुद्रयोः प्रदेशानाश्रित्योर्ध्वाधःदिशोः स्पर्शना वक्तव्या, द्वीपसमुद्रयोः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिशास्तु प्रतीता एव सर्वत एव द्वीपादिप्रदेशानामवस्थानात्। पुनः प्रश्नयति 'एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ, छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं' एवमेतेनाभिलापेन उदकान्तः पोतान्तं स्पृशति, छिद्रान्तो दूष्यान्तं, छायान्त आतपान्तं स्पृशति,

स्पर्श करता है। अर्थात् नियम से सागरान्त का द्वीपान्त स्पर्श करता है और द्वीपान्त भी सागरान्त का स्पर्श करता है। यहां पर भी ऊर्ध्व, अधः तिर्यग् आदि में सर्वत्र ही स्पर्शना होती है। जैसे लोकान्तादि सूत्र में भावना की गई है उसी प्रकार से द्वीपान्त और सागरान्त सूत्रों में भी भावना कर लेनी चाहिये। केवल द्वीपान्तादि सूत्रों में जो भेद है वह इस प्रकार से है-"छद्दिसिं" इस सूत्रकी ऐसी भावना है कि द्वीप और समुद्र हजार योजन अवगाढ हैं इसलिये द्वीप और समुद्रों के ऊपर नीचे विद्यमान प्रदेशों को आश्रित कर के ऊर्ध्वदिशा और अधोदिशा की स्पर्शना कहनी चाहिये। द्वीप समुद्रों में पूर्व, पश्चिम, उत्तर और दक्षिण ये चार दिशाएँ तो प्रसिद्ध ही हैं, क्योंकि द्वीपादिकों के प्रदेशों का अवस्थान चारों ओर ही होता है। (एवं एएणं अभिलावेणं उदयते पोयंतं फुसइ छिद्दंते दूसंतं, छायते आयवंतं) हे भदन्त! तो क्या इस प्रकारसे इस अभिलापके कथनसे पानीका अन्त पोत-जहाज-नौका के अतको, स्पर्श करता

સ્પર્શ કરે છે અને દ્વીપાન્તનો સાગરાન્ત સ્પર્શ કરે છે અહીં પણ ઊર્ધ્વ, અધ અને તિર્યગ્ વગેરેમા સર્વત્ર સ્પર્શના થાય છે જે રીતે લોકાન્તાદિ સૂત્રમાં ભાવના સમજાવવામા આવી છે તે રીતે દ્વીપાન્ત અને સાગરાન્તસૂત્રોમા પણ ભાવના સમજી લેવી દ્વીપાન્તાદિ સૂત્રોમા ફક્ત આટલોજ ભેદ છે-'छद्दिसिं" આ સૂત્રની ભાવના એવી છે કે દ્વીપ અને સમુદ્ર એક હજાર યોજનમાંજ અવગાઢ છે તે કારણે દ્વીપ અને સમુદ્રોના ઉપર નીચે વિદ્યમાન પ્રદેશોનો આશ્રય કરીને જ ઉર્ધ્વદિશા અને આધોદિશાની સ્પર્શના કહેવી જોઇએ દ્વીપ અને સમુદ્રોમા પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચારે દિશાઓ તો પ્રસિદ્ધ જ છે કારણ કે દ્વીપ વગેરે પ્રદેશોનુ અવસ્થાન ચારે તરફ હોય જ છે.

(एव एएणं अभिलावेण उदय ते पायंत फुसइ छिद ते दूसंत, छाय ते आयव त ?) હે ભગવન્! તો શુ આ પ્રકારે આ અભિલાપના કથન પ્રમાણે પાણીનો અતિમ ભાગ જહાજના અતિમ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? છેદનો અન્તભાગ વસ્ત્રના

भगवानाह—'जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति, तमोदकान्तो नद्याद्युदकान्तः पोतान्तं=नौकाया अन्तभागं स्पृशति, अत्रोच्छ्रायापेक्षया ऊर्ध्वाधःप्रदेशौ कल्पयित्वा ऊर्ध्वाधोदिशोः स्पर्शना ज्ञातव्या, अथवा जले निमज्जनानन्तरमूर्ध्वाधोदिशोरुच्छ्रायापेक्षया स्पर्शना वाच्या। 'छिद्दंते दूसंतं' इति छिद्रान्तो दूष्यान्तं स्पृशति, दूष्यस्य=वस्त्रस्यान्तः, दूष्यान्तः, तं स्पृशति, अत्रापि वस्त्रस्योच्छ्रायमपेक्ष्य षट्स्वपि दिक्षु स्पर्शनायाः भावना करणीया, 'छायंते आयवंतं' छायान्त आतपान्तं स्पृशति, अत्र छायाभेदेन षड्दिग्भावना एवं कर्तव्या-आतपे गगनवर्तिपक्षिप्रभृतिभ्यस्य या छाया तदन्तश्छायान्तः

है? छेदका अन्त वस्त्रके अन्तको स्पर्श करता है? छाया का अन्त आतपके अन्त को स्पर्श करता है? तो इस का उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि हां गौतम! यावत् नियमसे छहों दिशाओं का स्पर्श करता है। नदी आदि के पानीका अन्त नौकाके अन्तभागका स्पर्श करता है। यहां पर उच्छ्राय-ऊँचाई की अपेक्षा से ऊर्ध्वप्रदेश और अधःप्रदेशों की कल्पना करनी चाहिये। इस प्रकार की कल्पनासे ऊर्ध्वदिशा और अधोदिशा की स्पर्शना जाननी चाहिये। अथवा जल में डूबनेके बाद ऊर्ध्व दिशा और अधोदिशा की स्पर्शना उच्छ्रायकी अपेक्षासे कहनी चाहिये। "छिद्दंते दूसंत" छिद्रान्त दूष्यान्त का स्पर्श करता है। दूष्य शब्द का अर्थ वस्त्र है। वस्त्र का अन्तभाग दूष्यान्त है। यहां पर भी वस्त्र की, ऊँचाई की अपेक्षा कर के छहों दिशाओं में स्पर्शनाकी भावना करनी चाहिये। छाया का अन्त आतपके अन्तका स्पर्श करता है। यहां छाया के भेदसे ६ दिशा की भावना इस प्रकार से करनी चाहिये-आतपमें

અન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે? છાયાનો અન્તભાગ તડકાના અન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે? તેનો ઉત્તર ભગવાન આ પ્રમાણે આપે છે-હા, ગૌતમ! યાવત્ છએ દિશાઓનો સ્પર્શ કરે છે તેમાં પાણીનો અંતભાગ જહાજના અંતભાગનો સ્પર્શ કરે છે અહીં ઊંચાઈની અપેક્ષાએ ઊર્ધ્વ પ્રદેશ અને અધઃપ્રદેશોની કલ્પના કરવી જોઈએ. અથવા પાણીમાં ડૂબ્યા પછી ઊર્ધ્વદિશા અને અધોદિશાની સ્પર્શના ઉચ્છ્રાય (ઊંચાઈ) ની અપેક્ષાએ કહેવી જોઈએ. "છિદ્દંતે દૂસંત" છિદ્રાન્તભાગ દૂષ્યાન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે "દૂષ્ય" એટલે વસ્ત્ર" વસ્ત્રના અંતભાગને દૂષ્યાન્ત કહે છે અહીં પણ વસ્ત્રની ઊંચાઈની અપેક્ષાએ છએ દિશાઓમાં સ્પર્શનાની ભાવના કરવી જોઈએ. છાયાનો અંતભાગ તડકાના અંતભાગનો સ્પર્શ કરે છે અહીં છાયાના ભેદથી ૬ દિશાની છાયાનો ભાવ આ પ્રમાણે સમજવો-તડકામાં આકાશમાં

स च छायान्त आतपान्तं चतुर्ष्वपि दिक्षु स्पृशति, तथा तस्या एव छायाया भूमेः सकाशात् तद् द्रव्यपर्यन्तं यावदुच्छ्रायो विद्यते ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशति। अथवा तयोरेव छायाऽऽतपयोः पुद्गलानामसंख्येयप्रदेशावगाहित्वात् उच्छ्रायसद्भावः, तत्सद्भावाद् ऊर्ध्वाधोविभागस्यापि सद्भावः, ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशतीति, एतत्सर्वमभिकृत्याह-'जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' यावत् नियमात् षड्दिशः स्पृशतीति भावः ॥सू० २॥

॥ इति स्पर्शनाविचारः ॥

अथ क्रियाविचारः निरूप्यते—

इह स्पर्शनाया अधिकारात् प्राणातिपाताद्यष्टादशपापस्थानजनितकर्मणः

गगन में उड़ते हुए पक्षी आदि द्रव्यकी जो छाया, इस छायाका जो अन्त वह छायान्त है। वह छायान्त आतप के अंतको चारों दिशाओं में स्पर्श करता है। तथा-उसी छायाकी ऊँचाई जो भूमि से लेकर जिस की वह छाया है वहांतक है वह उस छाया का अन्त है। वह छायान्त आतपान्त को ऊँचे नीचे स्पर्श करता है। अथवा-जो पुद्गल होते हैं वे असंख्यात प्रदेशावगाही होते हैं। छाया और आतप ये पुद्गल हैं। इसलिये इन दोनों में उच्छ्रायका सद्भाव होने के कारण ऊर्ध्व और अधोविभाग हो जाता है। इससे छायान्त आतपान्तको ऊंचे और नीचे स्पर्श करता है। इन सबको अधिकृत करके सूत्रकार ने "जाव नियमा छद्दिसि फुसइ" ऐसा कहा है ॥सू० २॥

॥ स्पर्शनाविचार समाप्त ॥

ઉડતા પક્ષી વગેરેની જે છાયા પડે છે તે છાયાના અન્તભાગને છાયાન્ત ભાગ કહે છે. તે છાયાન્ત ભાગ તડકાના અન્તભાગને ચારે દિશાઓમાં સ્પર્શે છે. તથા-પૃથ્વીની અપેક્ષાએ જેની તે છાયા છે ત્યા સુધીની ઊંચાઇને તે છાયાની ઊંચાઈ કહે છે તે છાયાના ઉપર નીચેના અન્તભાગો તડકાના અંતભાગને ઊંચે તથા નીચે સ્પર્શે છે અથવા પુદ્ગલો અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોય છે છાયા અને તડકો પણ પુદ્ગલ છે તે કારણે તે બન્નેમા ઊંચાઇનો સદ્ભાવ હોવાથી ઊર્ધ્વ અને અધોવિભાગ બની શકે છે તેથી જ કહ્યુ છે કે છાયાન્ત ભાગ તડકાના અંત ભાગના ઉપર અને નીચે સ્પર્શ કરે છે આ બધાની અપેક્ષાએ જ સૂત્રકાર "जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ" યાવત્ નિયમથી છએ દિશાઓ સ્પર્શે છે, એવું કહ્યુ છે ॥ સૂ. ૨ ॥

સ્પર્શનાવિચાર સમાપ્ત

स्पर्शनामधिकृत्याह—'अत्थि' इत्यादि।

मूलम्—अत्थि ण भंते! जीवा ण पाणाइवायकिरिया कज्जइ, हंता अत्थि। सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ, जाव निव्वाघाएण छद्दिसिं वाघाय पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंच दिसिं। सा भंते किं कडा कज्जइ, अकडा कज्जइ?, गोयमा! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ। सा भंते किं अत्त कडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ। गोयमा! अत्त कडा कज्जइ नो परकडा कज्जइ, नो तदुभयकडा कज्जइ, सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ?, गोयमा! आणुपुव्विकडा कज्जइ, णो अणाणुपुव्विकडा कज्जइ, जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ सव्वा सा आणुपुव्वि कडा णो अणाणुपुव्विकड–त्ति वत्तव्वं सिया। अत्थि णं भंते नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ?, हंता अत्थि। सा भंते!, किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ?, जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ, सा भंते किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ, तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकड–त्ति वत्तव्वं सिया। जहा नेरइया तहा एगिं दियवज्जा भाणियव्वा जाव वेमाणिया। एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा। जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए, अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे, कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले, एवं एए अट्ठारस, चउवीसं दंडगा भाणियव्वा, सेवं भंते! सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त जीवानां प्राणातिपातः खलु क्रिया क्रियते! हन्त अस्ति, सा भदन्त किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते यावन्निर्व्याघातेन षड्दिशम् व्याघातं प्रतीत्य स्यात्त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पञ्चदिशम् 'सा भदन्त! किं कृता क्रियते अकृता क्रियते?, गौतम! कृता क्रियते नो अकृता क्रियते। सा

भदन्त! किमात्मकृता क्रियते परकृता क्रियते तदुभयकृता क्रियते?, गौतम! आत्मकृता क्रियते नो परकृता क्रियते नो तदुभयकृता क्रियते। सा भदन्त! किमानुपूर्वीकृता क्रियतेऽनानुपूर्वीकृता क्रियते?, गौतम! आनुपूर्वीकृता क्रियते नो अनानुपूर्वीकृता क्रियते, या च कृता या च क्रियते या च करिष्यते सर्वा सा आनुपूर्वी कृता नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात्। अस्ति भदन्त! नैरयिकाणां प्राणातिपाते क्रिया क्रियते?, हंत अस्ति, सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियतेऽस्पृष्टा क्रियते?, यावन्नियमात् षड्दिशं क्रियते। सा भदन्त! किं कृता क्रियते अकृता क्रियते, तदेव यावन्नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात्। यथा नैरयिकास्तथा एकेन्द्रियवर्जा भणितव्या यावद्वैमानिकाः एकेन्द्रिया यथा जीवास्तथा भणितव्याः। यथा प्राणातिपाते तथा मृषावादेः अदत्तादाने, मैथुने, परिग्रहे, क्रोधे-यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये, एवमेतेऽष्टादश चतुर्विंशतिर्दण्डका भणितव्याः तदेवं भदंत तदेवं भदत इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं यावद्विहरति ॥सू०३॥

टीका—'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त! 'जीवाणं' जीवानां 'पाणाइवायकिरिया कज्जइ' प्राणातिपातक्रिया क्रियते = क्रिया भवति किम्?। भगवानाह—'हंते'त्यादि। "हंता अत्थि" हन्त अस्ति, हन्तेति स्वीकारे। तथा च हे गौतम! जीवानां प्राणातिपातक्रिया भवति, पुनर्गौतमः पृच्छति—'सा भंते किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' सा क्रिया भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते

क्रियाविचार—

यहां स्पर्शना का अधिकार होने से प्राणातिपात आदि अठारह पापस्थानों से उत्पन्न कर्मोकी स्पर्शना को लक्ष्य कर सूत्रकार कहते हैं—"अत्थि णं भंते" इत्यादि "अत्थि णं भंते! जीवाण पाणाइवाय०' इत्यादि।

टीकार्थ-(अत्थि णं भंते! जीवाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ) हे भदन्त! जीवों के प्राणातिपात क्रिया होती है क्या? (हंता अत्थि) हां गौतम! जीवों के प्राणातिपात क्रिया होती है। (सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) हे भदन्त! वह प्राणातिपात क्रिया जो जीवों के होती है सो

ક્રિયાવિચાર

અહીં સ્પર્શનાનુ કથન ચાલતું હોવાથી પ્રાણાતિપાત વગેરે ૧૮પાપસ્થાનોથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મોની સ્પર્શનાને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર કહે છે—"अत्थि ण भंते! ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ–(अत्थिणं भंते! जीवाण पाणाइवायकिरिया कज्जइ?) હે ભગવન્! શું જીવોને પ્રાણાતિપાતમા (હિંસા) ક્રિયા થાય છે? (हंता गोयमा!) હા. ગૌતમ! જીવોને પ્રાણાતિપાતમા ક્રિયા થાય છે (सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) હે ભગવન્ જીવોને જે પ્રાણાતિપાતમા ક્રિયા થાય છે તે

अस्पृष्टा क्रियते? जीवा सा क्रिया स्पर्शनतो भवति अस्पर्शनतो वेति प्रश्नाशयः, भगवानाह—'जाव' इत्यादि। 'जाव' यावत् 'निव्वाघाएणं छद्दिसिं' निर्व्याघातेन षड्दिशम् यदि कदाचित् व्याघातो न भवेत् तदा षड्स्वपि दिक्षु जीवानां प्राणातिपातक्रिया भवति यदि कदाचित् व्याघातः स्यात्तदा न षट्सु दिक्षु सा भवति किन्तु यत्र यत्र व्याघातस्तां तां दिशं परित्यज्य शेषासु व्यादिदिशासु सा क्रिया भवतीत्याशयेन कथयति-'वाघायं' इत्यादि। 'वाघायं पडुच्च' व्याघातं प्रतीत्य 'सिय तिदिसिं, सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं' स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात् पञ्चदिशम्, व्याघातश्चालोकः, यस्य यत्रालोको भवति प्रतिघातको भवति तस्य तत्र क्रिया न भवति, तथा च दिक् कोणेऽवस्थितस्य जीवस्य त्रिदिशि अलोकव्याप्ततया शेषदिक्त्रये एव भाषा

क्या वह उन्हें स्पर्श कर के होती है या विना स्पर्श किये ही होती है? पूछने का आशय यह है कि जीवोंके जो प्राणातिपातक्रिया होती है वह उन्हें स्पर्श करके होती है या स्पर्श नहीं करके होती है?। भगवान् इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं) यावत् निर्व्याघात से वह छहों दिशाओं में और (वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं, सिय पंचदिसिं) व्याघात की अपेक्षा से कभी वह तीन दिशाओं में कभी चार दिशाओं में और कभी वह पांच दिशाओं में भी होती है। तात्पर्य यह है कि यदि व्याघात-रुकावट-न हो तो वह जीवों के प्राणातिपात क्रिया पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण इन दिशाओं में और ऊर्ध्वदिशा एवं अधोदिशा इन छहों दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है और यदि व्याघात हो तो जहां जहां व्याघात होता

શું તેમનો સ્પર્શ કરીને થાય છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના થાય છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવો વડે પ્રાણાતિપાતની જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયા તે જીવોનો સ્પર્શ કરીને થાય છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના જ થાય છે? ઉત્તર—(जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं, सिय पंचदिसिं) 'યાવત્' નિર્વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ તે ક્રિયા છએ દિશામાં થાય છે અને વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ ક્યારેક ત્રણ દિશામાં, ક્યારેક ચાર દિશામાં ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જો વ્યાઘાત-રૂકાવટ-ન હોય તો પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ, ઊર્ધ્વ અને અધોદિશામાં જીવોની પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે પણ જો વચમાં વ્યાઘાત (રૂકાવટ) હોય તો જ્યાં જ્યાં રૂકાવટ હોય

तिपातक्रिया भवति। यदा तु दिग्द्वये एव अलोकस्तदा दिक्चतुष्टये प्राणातिपात क्रिया भवति, यदा एकत्र दिग्विभागे एवालोकात्मकः प्रतिबन्धस्तदा पञ्चसु दिक्षु प्राणातिपातक्रिया भवति, व्याघाताभावे षट्स्वपि, एवं च त्रि-चतुः-पञ्च-षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातक्रिया जायते। 'सा भंते' सा क्रिया प्राणातिपातरूपा हे भदन्त! 'किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ' किं कृता क्रियते अकृता क्रियते? किं कृता जीवेन निष्पादिता

है उस २ दिशा को छोड़कर शेष तीन, चार आदि दिशाओं में ही वह जीवों के प्राणातिपात क्रिया होती रहती है। कभी वह तीन दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है, कभी चार दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है, कभी पांच दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है। व्याघात का तात्पर्य है प्रतिबंधक जिस जीव को जहां अलोक प्रतिबंधक होता है उस जीव के वहां क्रिया नहीं होती है। किसी एक दिशा में अवस्थित जीव के प्राणातिपात क्रिया शेष तीन दिशाओं में ही तब होती है कि जब तीनों दिशाओं में अलोककी व्याप्ति होती है। जब दो ही दिशाओं में अलोक व्याप्त होता है तब चार दिशाओं में ही प्राणातिपात क्रिया होती है। जब एक ही दिग्विभाग में अलोकात्मक प्रतिबन्धक होता है तब पांच दिशाओं में जीवोंके प्राणातिपात क्रिया होती है। इस तरह तीन, चार, पांच और छह दिशाओं में जीवों के प्राणातिपातक्रिया होती है। (सा भंते!) हे भदन्त! वह प्राणातिपाता क्रिया (किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ) क्या कृत होती है? या अकृत होती है? जो क्रिया जीव के द्वारा निष्पादित होती है वह क्रिया कृत कहलाती है।

તે તે દિશાઓને છોડીને બાકીની ત્રણ, ચાર વગેરે દિશાઓમા જ જીવોને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થતી રહે છે ક્યારેક તે ત્રણ દિશાઓમાં જીવોને થાય છે, ક્યારેક ચાર દિશાઓમા જીવોને થાય છે અને ક્યારેક પાચ દિશામા જીવોને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે. વ્યાઘાત એટલે અવરોધ અથવા પ્રતિબધક વસ્તુ જે કોઈ જીવને જ્યારે અલોક પ્રતિબધક હોય છે ત્યારે તે જીવને ત્યા ક્રિયા થતી નથી જ્યારે ત્રણ દિશામાં અલોકની વ્યાપ્તિ હોય છે ત્યારે દિક્કોણમા જીવને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં જ થાય છે જ્યારે બે દિશામા જ અલોક વ્યાપ્ત હોય છે ત્યારે ચાર દિશાઓમાં જ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે જ્યારે એક જ દિગ્વિભાગમા અલોકાત્મક અવરોધ હોય છે ત્યારે પાચ દિશાઓમા જીવની પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે અવરોધના અભાવે છએ દિશાઓમા થાય છે આ રીતે ત્રણ, ચાર, પાંચ અને છ દિશાઓમાં જીવને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે પ્રશ્ન-(सा भते' किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ?) હે ભગવન્! તે પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા કૃત હોય છે કે અકૃત હોય છે? જે

भवति ? अकृता वा भवति?, भगवानाह–'गोयमे'-स्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ' कृता क्रियते नो अकृता क्रियते, अकृतस्य कर्मत्वाऽभावात्। यत्कर्म तत्कृतमेव भवति नान्यथा क्रिययाऽनन्यत्वे–कर्मत्वमेव न भवेदिति। पुनः कर्मविषये एव प्रश्नयति 'सा भंते 'इत्यादि, 'सा भन्ते किं अत्तकडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ? ' सा भदंत किम् आत्मकृता क्रियते परकृता क्रियते तदुभयकृता क्रियते, सा प्राणातिपातरूपा क्रिया किं स्वेन क्रियते परेण स्वपराभ्यां वेति प्रश्न । भगवानाह—' गोयमे ' स्यादि, ' गोयमा ' हे

और जो ऐसी नहीं होती है वह अकृत कहलाती है। भगवान् इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (गोयमा ! कडा कज्जइ) हे गौतम ! प्राणातिपातरूप क्रिया कृत ही होती है। (नो अकडा कज्जइ) वह अकृत नहीं होती है। जो अकृत होती तो वह क्रिया ही नहीं कहलाती। जो क्रिया होती है वह कृत ही होती है, अकृत नहीं होती। जो करने में आती है वह क्रिया है,क्रिया अर्थात् कर्म। जो कर्म है वह कृत ही होता है, अकृत नहीं होता। अकृत में कर्मत्व का अभाव है। क्रिया से उत्पन्न नहीं माना जाये तो वह कर्म ही नहीं हो सकता है। (सा भंते ! किं अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ, तदुभयकडा कज्जइ) हे भदन्त ! यह माना कि क्रिया कृत ही होती है पर वह क्या आत्मकृत होती है ? या परकृत होती है ? या आत्म पर दोनों द्वारा कृत होती है। यहां सर्वत्र "कज्जइ" पद 'भवति" अर्थ में प्रयुक्त हुआ है ऐसा मानना चाहिये। यह प्रश्न है। इस का उत्तर भगवान् देते हुए कहते हैं कि–(गोयमा ! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, नो तदुभयकडा

ક્રિયા જીવ વડે થાય છે તે ક્રિયાને કૃત કહે છે અને જે ક્રિયા જીવ વડે નથી થતી તેને અકૃત કહે છે ઉત્તર— ગોયમા ! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ) હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા કૃત જ હોય છે, અકૃત હોતી નથી. જો અકૃત હોત તો તેને ક્રિયા જ ન કહી શકાત. જે ક્રિયા છે તે તો કૃત જ હોય છે, અકૃત હોતી નથી. જે કરવામાં આવે તેનું નામ ક્રિયા અથવા કર્મ છે કર્મ તો કૃત જ હોય છે અકૃત હોતું નથી. અકૃતમાં કર્મ પણાનો અભાવ જ હોય છે જો ક્રિયામાં અકૃતપણું માની લેવામાં આવે તો તે કર્મરૂપે જ સંભવી શકે નહીં પ્રશ્ન-(सा भंते अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ, तदुभय कडा कज्जइ ?) હે ભગવન્ શું તે ક્રિયા આત્મકૃત હોય છે, કે પરકૃત હોય છે કે તદુભયકૃત–આત્મા અને પર બન્ને દ્વારા કૃત હોય છે ? અહીં ' कज्जइ " પદ " भवति " ના અર્થમાં વપરાયું છે ઉત્તર—(गोयमा ! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा

गौतम ! सा क्रिया 'अत्तकडा कज्जइ' आत्मकृता क्रियते स्वेनैव संपादिता भवति सा क्रिया 'णो परकडा कज्जइ' नो परकृता क्रियते, परकृतक्रियाया· स्वस्मिन् सम्बन्धाभावात्, ना तदुभयकडा कज्जइ' नो तदुभयकृता क्रियते, नैव तदुभयाभ्यामपि क्रिया भवतीति। पुनः कर्मविषये एव प्रश्नयति-'सा भंते' सा भदन्त! 'सा किं आणुपुव्विकडा कज्जइ-अणाणुपुव्विकडा कज्जइ" किमानुपूर्वीकृता क्रियते अनानुपूर्वीकृता क्रियते ? इति प्रश्न भगवानाह-'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'आणुपुव्विकडा कज्जइ' आनुपूर्वीकृता क्रियते, आनुपूर्वी नाम पूर्वापरक्रमभावेन व्यवस्थानम्, पूर्वपश्चाद्विभागरूपेणैव क्रिया भवति, 'णो अणाणुपुव्विकडा कज्जइ' नो अनानुपूर्वीकृता क्रियते,

कज्जइ) हे गौतम! वह प्राणातिपातरूप क्रिया जो कृत होती है सो आत्मकृत ही होती है, न परकृत होती है और न उभयकृत ही होती है। तात्पर्य कहने का यह है कि जो क्रिया जिस जीव द्वारा संपादित होती है सो उस क्रिया का सपादनकर्त्ता स्वयं वही जीव होता है। और कोई दूसरा जीव नहीं होता। क्योंकि दूसरे जीवों द्वारा कृत क्रिया का अपने साथ कोई संबंध ही नहीं होता है इसी कारण वह स्वपरकृत भी नहीं होती है। (सा भंते! किं आणुपुव्वि कडा कज्जइ? अणाणुपुव्विकडा कज्जइ?) हे भदन्त जो यह आत्मकृत क्रिया होती है सो क्या वह आनुपूर्वीसे होती है ? या विना आनुपूर्वीके होती है ? हे गौतम ! क्रिया आनुपूर्वी से होती है, अनानुपूर्वी से नहीं। जहां पूर्वापर के क्रमसे व्यवस्था होती है वह आनुपूर्वी है। क्रिया पूर्व और पश्चात्रूप विभाग से ही होती है। अनानुपूर्वीमें आगे पीछेका विभाग नहीं होताहै।

कज्जइ)હે ગૌતમ! તે પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા જે કૃત છે તે આત્મકૃત જ હોય છે, પરકૃત હોતી નથી અને ઉભયકૃત પણ હોતી નથી તાત્પર્ય એ છે કે જે ક્રિયા જે જીવને હોય છે, તે ક્રિયાનો કર્તા તે જીવ પોતે જ હોય છે,બીજો કોઈ જીવ હોતો નથી કારણ કે અન્ય જીવો વડે કરાયલી ક્રિયાનો પોતાની સાથે કોઈ સબધ જ હોતો નથી તે કારણે તે ક્રિયા પરકૃત કે ઉભયકૃત પણ હોતી નથી (सा भंते! किं आणुपुव्वि कडा कज्जइ, अणाणुपुव्वि कडा कज्जइ?) હે ભગવન્! તે આત્મકૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી થાય છે કે આનુપૂર્વી વિના થાય છે? ઉત્તર-હે ગૌતમ! ક્રિયા આનુપૂર્વીથી થાય છે અનાનુપૂર્વીથી નહિ જ્યા પૂર્વાપરના ક્રમથી વ્યવસ્થા થાય છે ત્યા ક્રિયા અનુપૂર્વીથી થઈ ગણાય છે ક્રિયા પૂર્વ અને પશ્ચાતરૂપ વિભાગથી જ થાય છે આનાનુપૂર્વીમા પૂર્વનો કે પછીનો ક્રમ હોતો નથી પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ આનુપૂર્વીમાં જ હોય છે.

मनानुपूर्वी च यत्र पूर्वापरविभागा न भवेत्सा ' जा य कड़ा जा य कज्जइ ' जा य कज्जिस्सइ ' या च कृता या च क्रियते या च करिष्यते, या च क्रिया कृता भूतकाले, या च क्रिया क्रियते वर्तमानकाले या च क्रिया करिष्यते भविष्यत्काले 'सव्वा सा आणुपुव्विकड़ा' सर्वा सा आनुपूर्वी कृतत्र संज्ञाता क्रियते करिष्यते भविष्यति च 'णो अणाणुपुव्विकड'त्ति वत्तव्वं सिया' नो अनानुपूर्वीकृतेति वक्तव्यं स्यात् क्रिया अनुक्रमपूर्विकैव कृता क्रियते करिष्यते च नत्वनुक्रममन्तरेणेति, अथ च या भूतकाले कृता इदानीं क्रियते भविष्यत्काले करिष्यते च सा सर्वापि अनुक्रमपूर्विकैव जाता, भवति, भविष्यति च, न तु अनुक्रममन्तरेणेति वक्तुं शक्यते एवेति भाव ।

जीवसामान्यमधिकृत्य प्राणातिपातक्रिया वर्णिता साम्प्रतं जीवविशेषं नारकादिकमधिकृत्य प्राणातिपातक्रियां विवेचयितुमाह—' अत्थि णं'-मित्यादि,

आगे पीछे का विभाग आनुपूर्वी में ही होता है इसलिये आत्मकृत क्रिया आनुपूर्वी से ही होती है। (जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ, सव्वा सा आणुपुव्विकडा) जो क्रिया भूतकाल में हो चुकी है, जो क्रिया वर्तमानकाल में हो रही है, और जो क्रिया भविष्यत्कालमें होगी-यह सब क्रिया आनुपूर्वी से पहिले हो गई है, वर्तमान में होती है और भविष्यत् में होगी। (णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया) अनानुपूर्वीसे नहीं, इस प्रकार जानना चाहिये। तात्पर्य यह है कि भूत वर्तमान, और भविष्यत्कालीन क्रिया आनुपूर्वीसे-अनुक्रम से-ही हुई है, होती है, और होगी अनुक्रमके विना क्रिया न हुई है, न होती है और न होगी।

इस प्रकार जीवसामान्य को लक्ष्य करके प्राणातिपातक्रिया का वर्णन किया, अब नारकादिजीवविशेषको लेकर प्राणातिपातक्रिया का

તે કારણે આત્મકૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થાય છે (जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ सव्वा सा आणुपुव्वि कडा) જે ક્રિયા ભૂતકાળમાં છે, જે ક્રિયા વર્તમાનકાળમાં રહી છે, અને જે ક્રિયા ભવિષ્યકાળમાં થશે તે બધી ક્રિયાઓ ભૂતકાળે આનુપૂર્વીથી જ થઇ હતી, વર્તમાનકાળે થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. (णो अणाणुपुव्विकड त्ति वत्तव्वं सिया) પરંતુ અનાનુપૂર્વીથી નહીં એટલે કે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળની ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થઇ છે અને થશે. પરંતુ અનાનુપૂર્વીથી કોઇપણ ક્રિયા થઇ નથી થતી નથી અને થશે પણ નહીં.

આ રીતે સામાન્ય જીવોને અનુલક્ષીને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાનું વર્ણન કર્યું હવે નારકાદિ વિશેષ પ્રકારના જીવોને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર પ્રાણા

'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त 'नेरइयाणं पाणाइवा किरिया कज्जइ' नैरयिकाणां प्राणातिपाते क्रिया क्रियते भवति किम्? नारकजीवानामपि किम् प्राणातिपातक्रिया भवतीति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'हंते'-इत्यादि, 'हंता अत्थि' हन्त गौतम! अस्ति नारकाणामपि प्राणातिपातक्रिया भवतीत्यर्थः। 'सा भंते" सा प्राणातिपातक्रिया भदन्त! किं 'पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते? हे भदन्त! या च प्राणातिपातक्रिया नारकजीवानां भवति सा किं स्पृष्टाऽस्पृष्टावेति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'जाव नियमा छद्दिसि कज्जइ' यावत् नियमात् षड्दिशं क्रियते, स्पृष्टैव क्रिया भवति न तु कदाचित्, अस्पृष्टा क्रिया भवतीत्यादि यावच्छब्दग्राह्यं सर्वमपि प्रकरण सामान्यजीवप्रकरणवद्विज्ञेयम्। अत्रायं विशेषः-'नियमा छद्दिसिं' इति। तथाहि-"तं भंते कइदिसं

सूत्रकार विवेचन करते हैं-(अत्थि णं भंते! णेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ?) हे भदन्त! नारक जीवों के भी क्या प्राणातिपातक्रिया होती है? (हंता अत्थि) हां गौतम! नारकजीवों के भी प्राणातिपात क्रिया होती है। (सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ?) हे भदन्त! नारकजीवों के जो प्राणातिपात क्रिया होती है वह स्पृष्ट हुई होती है कि अस्पृष्ट हुई होती है। (जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ) हे गौतम! यावत् वह नियम से छहों दिशाओं में होती है। तात्पर्य यह है कि वह प्राणातिपात क्रिया स्पृष्ट हुई ही होती है। क्रिया अस्पृष्ट हुई कभी भी नहीं होती है। इत्यादि समस्त प्रकरण जो यहां यावत् शब्द से ग्रहण किया है वह सामान्यजीवगत प्रकरण की तरह लगा लेना चाहिये। यहां पर यह विशेषता है "तं भंते। कइदिसं किरिया कज्जइ?" गोयमा! नियमा छद्दिसिं" ऐसा आलाप कहना चाहिये, तात्पर्य यह है कि नार

તિપાત ક્રિયાનું વિવેચન કરે છે- (अत्थिणं भंते! णेरइयाण पाणाइवायकिरिया कज्जइ?) હે પ્રભો! શુ નારક જીવોને પણ પ્રાણાતિપાતમા ક્રિયા થતી હોય છે? "हंता अत्थि" હા, ગૌતમ! નારક જીવોને પણ પ્રાણાતિપાતમા ક્રિયા થાય છે (सा भंते! कि पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ?) હે પ્રભો! નારક, જીવોને જે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે તે શુ જીવોનો સ્પર્શ કરીને થાય છે, કે સ્પર્શ કર્યા વિના થાય છે? ઉત્તર-(जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ) હે ગૌતમ! તે નિયમથી છએ દિશાઓમા સ્પર્શ કરીને જ થાય છે. ત્યા સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો તાત્પર્ય એ છે કે તે પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા સ્પર્શ કરીને જ થાય છે, સ્પર્શ કર્યા વિના થતી નથી ઇત્યાદિ સમસ્ત પાઠ સામાન્ય જીવના વિષયમા કહ્યા પ્રમાણે૨ પણ ગ્રહણ કરવો પણ અહીં (નારકોમા)

किरिया कज्जइ? गोयमा ! नियमा छद्दिसिं' एवमालापो वाच्यः । नारकाणां नियमात् षट्स्वपि दिक्षु क्रिया भवति, इति भावः । 'सा भंते' सा भदन्त ! 'किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ' किं सा कृता क्रियतेऽकृता क्रियते? या क्रिया नारकाणां क्रियते सा किं कृताऽकृता वेति प्रश्नाशयः । भगवानाह—'तं चेवे'त्यादि, 'तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकड—त्ति वत्तव्वं सिया" तदेव यावत् नो अनानुपूर्वीकृतेति वक्तव्यं स्यात्, पूर्वोक्तमेव सर्वम्, अत्र यावच्छब्दात्सर्वं पाठ संग्राह्यः 'गोयमा ! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ। सा भंते किं अत्तकडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ ? गोयमा ! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा कज्जइ। सा भंते ! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ

कजीवो के नियमसे छहों दिशाओं में क्रिया होती है,(सा भंते! किं कडा कज्जइ? अकडा कज्जइ ?) हे भदन्त! नारकजीवों के जो छहों दिशाओं में प्राणातिपातक्रिया होती हैं सो क्या वह कृत होती है कि अकृत होती है ? (तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया) यह सब पहिले की तरह ही जानना चाहिये। और यह सब "णो अणाणुपुव्वि कडत्ति वत्तव्वं सिया " यहां तक ग्रहण करना चाहिये। तात्पर्य इसका यह है कि नारक जीवों द्वारा जो प्राणातिपातक्रिया होती है वह आत्मकृत ही होती है, परकृत या उभयकृत नहीं होती, और यह क्रिया अनुक्रमपूर्वक ही होती है। यही बात यहां यावत् शब्द से गृहीत हुए "गोयमा! कडा कज्जइ, णो अकडा कज्जइ। सा भंते! अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ,तदु

એ વિશેષતા છે કે "तं भंते ! कइदिसिं किरिया कज्जइ ?" 'गोयमा! नियमा छद्दिसिं' એવો સૂત્રાલાપ કરવો જોઈએ. ભાવાર્થ એ છે કે નારક જીવોને નિયમથી છએ દિશાઓમાં ક્રિયા થાય છે "सा भंते ! किं कडा कज्जइ ? अकडा कज्जइ ?" હે પ્રભો ! નારક જીવોને છએ દિશાઓમાં જે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે તે શું કૃત કે અકૃત હોય છે ? (तं चेव जाव णो अणाणुपुव्वि-कडत्ति वत्तव्वं सिया) એ બધું પણ પહેલાના કથન પ્રમાણે જ સમજવું અને "णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया" સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં પણ ગ્રહણ કરવો જોઈએ તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોને જે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે તે આત્મકૃત જ હોય છે, પરકૃત કે ઉભયકૃત હોતી નથી. અને તે ક્રિયા અનુક્રમપૂર્વક (આનુપૂર્વીથી) જ થાય છે એજ વાત અહીં

अणाणुपुव्विकडा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुव्विकडा कज्जइ" इति। अनानुपूर्वीकृता न भवतीति वक्तुं शक्यते इति भावः । नारकजीवविशेषमधिकृत्योक्तम्, साम्प्रतमेकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तमधिकृत्याह-'जहा नेरइया' इत्यादि। 'जहा नेरइया तहा एगेंदियवज्जा भाणियव्वा जाव वेमाणिया' यथा नैरयिकास्तथैकेन्द्रियवर्जा भणितव्या यावद्वैमानिकाः, यथा=येन प्रकारेण क्रियाविषये नैरयिकाः प्रोक्ताः तथा=तेनैव प्रकारेण एकेन्द्रियवर्जाः= एकेन्द्रियजीवान् वर्जयित्वा सर्वेऽपि जीवा वक्तव्याः, कियत्पर्यन्तमिति यावद् वैमानिकाः, यावच्छब्देन द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियतिर्यग् मनुष्य-भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्काणां ग्रहणम्। 'एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा' एकेन्द्रिया यथा जीवास्तथा भणितव्याः। एकेन्द्रियाः सामान्यजीववद्वक्तव्या इति भाव। तेषां हि दिक्पदे 'निव्वा-

भयकडा कज्जइ? गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा कज्जइ। सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ? गोयमा! आणुपुव्विकडा कज्जइ" इस पाठ द्वारा समझाई गई है। अर्थात् वह नारक जीवों के कृत क्रिया अनानुपूर्वीकृतक नहीं होती है।

इस प्रकार यह नारक जीवोंको लेकर कथन किया, अब सूत्रकार एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवोंको लक्ष्य करके कथन करते हैं (जहा नेरइया तहा एगिंदियवज्जा भाणियव्वा-जाव वेमाणिया, एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा) एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर बाकी के वैमानिक तक के जीवों का कथन नारक जीवों की तरह जानना

"यावत्" પદથી ગ્રહણ કરાયેલ "गोयमा! कडा कज्जइ, णो अकडा कज्जइ" "सा भंते! किं अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ' तदुभयकडा कज्जइ ?" "गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा कज्जइ।" "सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ?" "गोयमा! आणुपुव्वि कडा कज्ज" ઉપરોક્ત સૂત્રપાઠમા ગ્રહણ કરવામા આવી છે એટલે કે તે નારક જીવોને કૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થાય છે પણ અનાનુપૂર્વીથી થતી નથી આ પ્રમાણે નારક જીવોની પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયાને અનુલક્ષીને વિવેચન કર્યું હવે સૂત્રકાર એકેન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને અનુલક્ષીને કથન કરે છે- "जहा नेरइया तहा एगिंदियवज्जा भाणियव्वा जाव वेमाणिया, एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा" ક્રિયાના સબધમા એકેન્દ્રિય જીવો સિવાયના વૈમાનિક સુધીના તમામ જીવોનુ વક્તવ્ય નારક જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે સમજવુ અને એકેન્દ્રિય જીવોનુ વક્તવ્ય સામાન્ય જીવો પ્રમાણે સમજવુ એટલે કે પ્રાણાતિપાતક્રિયાના વિષયમા નારક જીવોનુ જેવુ વર્ણન

विधाने "अप्पाण भावेमाणा" आत्मान भावयन्त तपःकर्मभि सह सयोजयन्तस्त्व श्रमणोपासका विहरंति, विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ सू-८ ॥

मूलम्-" तेण कालेण तेण समएण पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो जाइसपन्ना, कुलसपन्ना, बलसपन्ना, रूवसपन्ना, विणयसपन्ना, णाणसपन्ना, दसणसपन्ना, चारित्तसपन्ना, लज्जासपन्ना, लाघवसपन्ना, ओयसी तेयसी वच्चसी जयसी जियकोहा जिइमाणा जियमाया जियलोहा जियनिद्दा जिय इदिया जियपरिसहा जीविआसा, मरणभयविमुक्का जाव कुत्तियावणभूया, बहुस्सुया, बहुपरिवारा, पचर्हि अणगारस एर्हि सद्धि सपरिवुडा अहाणुपुव्वि चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुह सुहेणं विहरमाणा जेणेव तुगियानयरी जेणेव पुप्फवईए चेइए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता, अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता णं सजमेणं तवसा अप्पाण भावेमाणा विहराति ॥ ९ ॥

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये पार्श्वापत्यीया स्थविरा भगवन्तो जातिसपन्नाः कुलसंपन्ना, विनयसपन्ना, ज्ञानसपन्ना, दर्शनसपन्नाश्चारित्रसपन्नाः

कर्म द्वारा-षष्ठ, अष्टम आदि तपस्याओं द्वारा (अप्पाणं भावेमाणा) अपनी आत्मा को संयोजित करते हुए (विहरंति) रहते थे ॥ सू० ८ ॥

(तेणं कालेणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(तेण कालेणं तेण समएणं) उसकाल में और इस समयमें (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य के शिष्य (थेरा

कम्मेहिं ' तपोकर्म द्वारा (छठ, आठम आदि तपस्याओ द्वारा) 'अप्पाण भावेमाणा " पोताना आत्माने भावित करता " विहरंति ' रहेता हता ॥ सू ८ ॥

" तेण कालेण इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तेणं कालेणं तेण समएण " ते काळे अने ते समये " पासावच्चिज्जा " पार्श्वनाथ भगवानना शिष्यना शिष्य (" थेरा भगवतो) स्थविर

निरन्तरं सेवमानाःसन्त 'समणे निग्गंथे' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् "फासुएसणीज्जेण" प्रासुकैषणीयेन-प्रासुकश्चासौ एषणीयश्चेति-प्रासुकैषणीयः, प्रासुकम्=अचित्तम्, एषणीयम् = निर्दोषम्, तेन तथाविधेन "असणपाणखाइमसाइमेणं" अशन पानखाद्यस्वाद्येन तथा "वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेणं" वस्त्रपतद्ग्रह कम्बलपादप्रोञ्छनेन, तत्र वस्त्रं=कार्पासनिर्मितम् पतद्ग्रहः=पात्रम्, कम्बलः = प्रसिद्धः, पादप्रोञ्छनं=रजोहरणम् तेषां समाहारस्तेन वस्त्रादिना तथा "पीठ-फलगसेज्जासंथारएण पीठफलकशय्यासंस्तारकेण तत्र पीठम्=आसनम्, फल-कम् पट्टकं, पाटइति प्रसिद्धम् शय्या=वसतिः, यद्वा सार्धं हस्तद्वयप्रमाणआसन-विशेषः, संस्तारकः=शरीरप्रमाणा शय्या एषां समाहारद्वन्द्वः, ततस्तेन तथा "ओसहभेसज्जेण" औषधभैषज्येन, तत्र-औषधम् = एकद्रव्यनिष्पन्नं, भैष-ज्यम् = अनेकद्रव्यनिष्पन्नमौषधमेव, तेनच "पडिलाभे माणा" प्रतिलम्भयन्तः =प्रतिलाभयन्त. श्रमणनिर्ग्रन्थेभ्यः प्रासुकैषणीयाहारादीन् वस्त्रपतद्ग्रहादीन् पीठफलकादीन् औषधभैषज्यश्च वितरन्तः । "अहापडिग्गहिएहिं" यथाप्रति गृहीतैः=यथाविधिस्वीकृतैः "तवोकम्मेहिं" तपःकर्मभिः = षष्ठाष्टमादि तपो

विधिपूर्वक (पडिपुण्णं) पूर्णरूप से (अणुपालेमाणा) करते थे (समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जे) तथा श्रमण निर्ग्रन्थों को ये हमेशा प्रासुक एषणीय अचित्त निर्दोष (असणपाणखाइमसाइमेणं) अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य से तथा (वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेणं) वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन- रजोहरण से, तथा-(पीढफलगसेज्जासंथारएणं) पीठ आसन, फलक-पट्टक पाट, शय्या वसति, अथवा ढाईहाथप्रमाण आसन विशेष, संस्तारक-शरीरप्रमाण शय्या से, तथा-(ओसहभेसज्जेणं) औषध से-एक द्रव्य निष्पन्न दवा से, भैषज्य से-अनेक द्रव्य निष्पन्न दवा से, (पडिलाभेमाणा) लाभान्वित करते रहते थे। तथा (अहाप-डिग्गहिएहिं) यथा प्रतिगृहीत-यथाविधिस्वीकृत (तवोकम्मेहिं) तपः

"पडिपुण्ण" પૂર્ણરૂપે "अणुपालेमाणा" પાલન કરતા હતા. "समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेण" તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને સદા પ્રાસુક એષણીય (અચિત્ત, નિર્દોષ) "असणपाणखाइमसाइमेण" અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય, તથા "वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेण" વસ્ત્ર, પાત્ર, કામળ, ફલક-પાટ, શય્યા-પાથરણું અથવા અઢી હાથની લંબાઇનું આસન વિશેષ, સંસ્તારક-શરીર પ્રમાણ શય્યા, તથા "ओसहभेसज्जेण" ઔષધ (એક દ્રવ્યમાંથી બનાવેલી દવા) ભૈષજ્ય (અનેક દ્રવ્યોમાંથી બનાવેલી દવા) "पडिलाभेमाणा" વહોરાવતા હતા તથા "अहापडिग्गहिएहिं" વિધિ પૂર્વક અંગીકાર કરેલા "तवो-

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्राम व्रजन्त सुखं सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका-" तेण कालेणं तेण समएणं " तस्मिन् काले तस्मिन् समये " पासावच्चिज्जा " पार्श्वापत्यीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सन्तानीया " थेरा भगवंतो " स्थविरा भगवन्त' संयमयोगे सीदत साधून् ऐरिकाघुष्मिकापायान्

लिया था (जियणिद्दा) निद्रा को जीत लिया था (जियइंदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीषहों को जीत लिया था (जीविायासमरणभयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से वे सब रहितथे (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् वे कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत थे और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतक उद्यान में आनेपर (अहा पडिरूव ओगाहं ओगिण्हित्ता) वहां वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (संजमेणं तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरंति) संयम और तप से अपनी आत्माको सयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ-' तेण कालेण तेणं समएण ' उस काल और उस समय में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ के संतानीय ' थेरा भगवंतो ' स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो संयम योग से शिथिलहोते

निद्राने જીતી લીધી હતી, (जियइंदिया) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી (जिय परीसहा) અનેપરીષહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (जीवियासमरणभयविप्पमुक्का) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (जाव कुत्तियावणभूया) તેઓ કુત્રિકાપણ ' બધા ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન ' સમાન હતા " बहुस्सुया बहुपरिवारा ' તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) પુષ્પવતક ઉદ્યાનમાં આવીને (अहापडिरूव ओगाहं ओगिण्हित्ता) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ-(तेणं कालेणं तेणं समएणं ते કાળે અને તે સમયે पासावच्चिज्जा ' પાર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય ' थेरा भगवंतो " સ્થવિર ભગવંત- સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સંયમયોગથી શિથિલ થતા જ ?

लज्जासंपन्ना, लाघवसंपन्ना ओजस्विनो यशस्विनो जितक्रोधा जितमाना जितमाया जितलोभा जितनिद्रा जितेन्द्रिया जितपरीषहाः जीवीताशामरणभयविप्रमुक्ता

भगवंतो) स्थविर भगवंत (पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) पांचसौ अनगारों के साथ (संपरिवुडा) युक्त होकर (जेणेव तुंगिया नयरी) जहां वह तुंगिका नगरी थी (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहां वह पुष्पवतिक नामक चैतत्य था (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर आये। इस प्रकारसे यहां सम्बन्ध लगाना चाहिये। ये क्या करते हुए वहां आये-सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगामं दूइज्जमाणा, सुहं सुहेणं विहरमाणा) तीर्थकरों कि परंपरा से विचरते हुए, एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखपूर्वक विहार करते हुए वहां आये। ये स्थविर भगवंत (जाइसपन्न) जातिसम्पन्न (कुलसम्पन्ना) कुलसम्पन्न (बलसम्पन्ना) बलसम्पन्न (रूवसम्पन्ना) रूपसम्पन्न (विणयसम्पन्ना) विनयसम्पन्न, (णाणसम्पन्ना) ज्ञानसम्पन्न, (दंसणसम्पन्ना) दर्शनसम्पन्न (चारित्तसम्पन्ना) चारित्रसंपन्न (लज्जासंपन्ना) लज्जासंपन्न, (लाघवसंपन्ना) लाघवसम्पन्न (ओयसी) तेयंसी ओजस्वी, तेजस्वी (वच्चंसी) प्रतापी (जसंसी) कीर्तियुक्त थे। (जियकोहा) उन्हों ने क्रोध को जीत लिया था (जियमाणा) मान को जीत लिया था (जियमाया) माया को जीत लिया था (जियलोहा) लोभको जीत

ભગવંત (पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) પાંચસો અણગારોની સાથે (संपरिवुडा) લઈને (जेणेव तुंगिया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति) તે તુંગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં પધાર્યાં તેઓ શું કરતા કરતાં ત્યાં આવ્યા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुहं सुहेण विहरमाणा) ક્રમે ક્રમે વિહાર કરતા, એક ગામથી બીજા ગામ જતા જતા, સુખ પૂર્વક વિહાર કરતા કરતા તેઓ ત્યાં પધાર્યાં તે સ્થવિર ભગવંત (जाइ संपन्ना) જાતિ સંપન્ન, (कुलसंपन्ना,) કુળ સંપન્ન, (बलसंपन्ना) બળ સંપન્ન, (रूवसंपन्ना) રૂપસંપન્ન, (विणयसंपन्ना) વિનયયુક્ત, (णाणसंपन्ना) જ્ઞાનથી યુક્ત, (दंसणसंपन्ना) દર્શન સંપન્ન, (चारित्तसंपन्ना) ચારિત્રસંપન્ન, (लज्जासंपन्ना) લજ્જા સંપન્ન, (लाघव संपन्ना) લાઘવસંપન્ન,(ओयंसी तेयंसी) ઓજસ્વી, તેજસ્વી, (वच्चंसी) પ્રતાપી અને (जसंसी) કીર્તિયુક્ત હતા. (जियकोहा) તેમણે ક્રોધને જીતી લીધો હતો. (जियमाणा) માનને જીતી લીધું હતું, (जियमाया) માયાને જીતી હતી, (जियलोहा) લોભને તેમણે જીતી લીધો હતો. (जियणिद्दा)

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्रामं द्रवन्तः सुखं सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीकं चैत्यम्-तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य सह संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका-" तेण कालेण तेण समएणं " तस्मिन् काले तस्मिन् समये " पासावच्चिज्जा " पार्श्वापत्यीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सन्तानीया " थेरा भगवंतो " स्थविरा भगवन्तः संयमयोगे सीदत साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिद्दा) निद्रा को जीत लिया था (जियइंदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीषहों को जीत लिया था (जीवियासमरणभयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये रहित थे (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत थे और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतक उद्यान में आनेपर (अहा पडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता) वहां वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) संयम और तप से अपनी आत्माको संयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ-' तेण कालेण तेणं समएण ' उस काल और उस समय में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ के संतानीय ' थेरा भगवंतो ' स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो संयम योग से शिथिलहोते

નિદ્રાને જીતી લીધી હતી, (जियइंदिया) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી (जिय परीसहा) અનેપરીષહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (जीवियासमरणभयविप्पमुक्का) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (जाव कुत्तियावणभूया) તેઓ કુત્રિકાપણ ' જ્યાં બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન ' સમાન હતા ' बहुस्सुया बहुपरिवारा ' તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) પુષ્પવતક ઉદ્યાનમાં આવીને (अहापडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ-(तेणं कालेणं तेणं समएणं ते કાળે અને તે સમયે ' पासावच्चिज्जा ' પાર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય ... थेरा भगवंतो " સ્થવિર ભગવંત- સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સંયમયોગથી શિથિલ થતા અ ...

प्रदर्श्य संयमयोगे स्थिरीकुर्वन्ति ये ते स्थविराः श्रुतवृद्धाः । ते कीदृशाः इत्याह- "जाइसंपन्ना" जातिसंपन्नाः जातिः=मातृवंशः तया संपन्नाः, " कुलसंपन्नाः, कुलं =शुद्धपैतृको वंशः, तेन संपन्नाः "बलसंपन्नाः बलमत्र मानसं तेन युक्ता इत्यर्थः " रूवसंपन्ना " रूपसंपन्नाः शरीरसौन्दर्यसम्पन्नाः सदोरकमुखवस्त्रिकादि साधुवेष- संपन्ना वा । " विणयसंपन्ना " विनयसंपन्नाः=विनययुक्ताः " णाणसंपन्ना दंसण- संपन्ना चारित्तसंपन्ना " ज्ञानसंपन्नाः दर्शनसंपन्नाः चारित्रसंपन्नाः ज्ञानदर्शनचारित्रै- र्युक्ता इत्यर्थः " लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना " लज्जासम्पन्नाः लाघवसम्पन्नाः लज्जालाघवयुक्ता इत्यर्थः । तत्र लज्जा-असंयमतः संकुच्यमानता संयमो वा, लाघवं द्रव्यतोऽल्पोपधित्वम् भावतऋद्ध्यादि गौरवत्यागः " ओयंसी " ओजस्विनः मनःस्थैर्ययुक्ताः ' तेयंसी ' तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ताः ' वच्चंसी ' वर्चस्विनो

हुए अन्य साधुजनों को इहलोकसंबंधी तथा पर लोक संबंधी अपाय- अहित प्रकटकर उस संयमयोगमें उन्हें स्थिर करते हैं। वे स्थविर जो कि ' जाइसंपन्ना ' मातृवंशरूप जाति से युक्त थे , कुल संपन्ना ' पितासंबंधी शुद्धवंशरूप कुल से युक्त थे ' बलसंपन्ना ' मानसिक बल से युक्त थे ' रूवसंपन्ना ' शरीरसौन्दर्य से, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु वेष से युक्त थे, ' विणयसंपन्ना ' विनय से युक्त थे, ' णाणसंपन्ना दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना' सम्यक्ज्ञान् सम्यक् दर्शन और सम्यक् चारित्र सम्यगतप से युक्त थे,'लज्जासंपन्ना' असंयम से संकोच करनेरूप अथवा संयमरूप लज्जा से युक्त थे, अल्प उपधिरूप द्रव्यलाघव से, तथा ऋद्ध्यादि गौरव त्यागरूप भावलाघव से युक्त थे, ओजंसी ' मनकी स्थिरतारूप ओज से युक्त थे, ' तेयंसी ' शारीरिक प्रभारूप तेज से युक्त

સાધુઓને આલોક તથા પરલોક વિષયક અપાય અહિત બતાવીને તે સંયમ- યોગમાં સ્થિર કરે છે-તે સ્થવિર કે જેઓ " जाइसंपन्ना " માતૃવંશ સંબંધી શુદ્ધ જાતિથી યુક્ત હતા, " कुलसपन्ना, ' જેઓ પિતા સંબંધી શુદ્ધવંશ રૂપ કુળથી યુક્ત હતા' " बलसपन्ना, " જેઓ માનસિક બળથી યુક્ત હતા, " रूवसंवन्ना " જેઓ શરીર સૌંદર્યથી તથા સદોરક મુહપત્તી આદિ રૂપ સાધુવેષથી યુક્ત હતા, " विणयसंपन्ना " વિનયથી યુક્ત હતા, " णाणसपन्ना दसणसंपन्ना चरित्तसपन्ना " જેઓ સમ્યક્ જ્ઞાન ' સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી યુક્ત હતા' " लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना " જેઓ સંયમ રૂપ લજ્જા થી યુક્ત હતા, અલ્પ ઉપધિરૂપ દ્રવ્ય લાઘવથી તથા ઋદ્ધિ આદિ ગૌરવ ત્યાગરૂપ ભાવલાઘવથી યુક્ત હતા, " ओजंसी " મનની સ્થિરતા રૂપ ઓજસથી યુક્ત હતા, " तेयसी " શારીરિક પ્રભારૂપ તેજથી યુક્ત હતા,

विशिष्टप्रभावशालिन अथवा वर्चस्विनः प्रभावकवचनयुक्ताः "जससी" यशस्विनः प्रसिद्धिमन्तः "जियकोहा" जितक्रोधाः "जियमाणा" जितमानाः "जियमाया" जितमायाः "जियलोहा" जितलोभाः "जियनिद्दा" जितनिद्राः "जिइंदिया" जितेन्द्रियाः "जिय परिसहा" जितपरीषहाः "जीविया समरणभयविप्पमुक्का" जीविताशामरणभयविप्रमुक्ताः येषां न विद्यते जीवनस्याशा तथा मरणभयमेवेति जीविताशा=जीवनेच्छा, मरणभयं=मरणभीतिश्च, एतद्वयेन विमुक्ताः=रहिताः "जाव कुत्तियावणभूया" यावत् कुत्रिकापणभूताः इह यावत् करणात् इद दृश्यम्–" तवप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्पहाणा निग्ग

थे, 'वच्चंसी' विशिष्ट प्रभारूप वर्चस्यसे युक्त थे, प्रभावक वचनवाले थे 'जससी' प्रसिद्धिसे युक्त थे-विख्यात थे 'जियकोहा' क्रोध को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तमक्षमारूप धर्म के धारी थे 'जियमाया' माया को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तम आर्जव धर्मसे युक्त थे 'जियलोहा' लोभ को जीते हुए थे-अर्थात्-निर्लोभी थे 'जियमाणा' मानकषाय को जीते हुए थे-अर्थात्-मार्दव धर्म के धारी थे, 'जियनिद्दा' निद्रा रूप प्रमाद को अपने वश में किये हुए थे अर्थात् अल्पनिद्रा वाले थे जियइंदिया' इंद्रियों पर पूर्ण रूप से अंकुश रखे हुए थे 'जियपरिसहा' क्षुधा आदि परीषहों के आने पर आकुलव्याकुल नहीं होते थे। 'जीवियासमरणभयविप्पमुक्का' जीवन की आशा और मरण के भय से सर्वथा रहित थे। 'जाव कुत्तियावणभूया' यावत् थे कुत्रिकापणरूप थे-जिस दुकान से तीनलोक सम्बन्धी प्रत्येक वस्तु

'वच्चंसी" विशिष्ट प्रभावरूप वर्चस्वथी युक्त हता अथवा प्रभावशाली वाणीथी युक्त हता "जससी" कीर्तिथी युक्त हता, "जियकोहा" तेमणे क्रोधने जीत्यो हतो-एटले के उत्तम क्षमागुणने धारण करनार हता, "जिय माया' तेमणे मायाने जीती हती-एटले के उत्तम आर्जव धर्मथी युक्त हता, 'जियलोहा" तेमणे लोभने जीत्यो हतो-एटले के तेओ निर्लोभी हता- जियमाणा' तेमणे मानकषाय पर विजय मेळव्यो हतो एटले के मार्दवधर्मने धारण करता हता, "जियनिद्दा' तेमणे प्रमाद रूप निद्राने वश करी हती, 'जियइंदिया तेमणे इन्द्रियो पर विजय मेळ व्यो हतो, "जियपरीसहा' क्षुधा आदि परीषहोने जीता हता. परीषहो आवी पडता तेओ मुंझाता न हता 'जीवियासमरणभयविप्पमुक्का' तेओ मरणना भयथी अने जीवननी आकांक्षाथी सर्वथा रहित हता, (जाव कुत्तियावणभूया) तेओ कुत्रिका पण समान हता, जेदुकानेथी त्रणे लोक संबंधी दरेक वस्तु मळी शके छे ते दुकानने

हप्पहाणा निच्छयप्पहाणा मद्दवप्पहाणा अज्जवप्पहाणा लाघवप्पहाणा खंतिप्पहाणा मुत्तिप्पहाणा एवं विज्जा-मंत्त-वेय-वंभ-नय-नियम-सच्च-सोय-प्पहाणा चारुपण्णा सोहिप्पहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अवहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अच्छिद्दपसणवागरणा" एषां पदानां संग्रहः। तत्र "तवप्पहाणा" तपः प्रधानाः तपः अनशनादिकं द्वादशविधं तेन प्रधानाः "गुणप्पहाणा" गुणप्रधानाः गुणाः=संयमगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन संयमग्रहणम्। तपः संयमग्रहणञ्च तपः संयमयोः प्रधानतया मोक्षाङ्गताभिधानार्थम्। तथा "करणप्पहाणा" करणप्रधानाः, करणं -क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति भेद भिन्नम् तथाहि।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु. त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द हैं। कु=पृथिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यकीय वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्थविर भगवंतों से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण करने का बोध मिलता था। यहां यावत् पद है, यावत् पदसे संगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि बारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान थे, गुणप्रधान-संयमगुणों से ये प्रधान थे, यहां गुणपद से संयम का ग्रहण हुआ है, तप और संयम का जो यहां ग्रहण किया गया है सो तप और संयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण हैं इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण है। यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हैं। जो इस प्रकार से हैं—

'કુત્રિકાપણ' કહે છે કુ + ત્રિક + આપણ= કુત્રિકાપણ કુ = પૃથ્વી, ત્રિક = ત્રણ, આપણ=દુકાન જેવી રીતે કુત્રિકાપણમાંથી દરેક ઉપયોગી ચીજો મળી શકે છે એજ પ્રમાણે એ સ્થવિર ભગવંતો પાસેથી પણ આત્મકલ્યાણ કરવાનો દરેક પ્રકારનો બોધ મળતો હતો અહીં "यावत्"(પર્યન્ત) પદ દ્વારા નીચેના પદો ગ્રહણ કરાયાં છે-तपप्रधान તેઓ અનશન આદિ બાર પ્રકારનાં આંતરિક તથા બાહ્ય તપથી યુક્ત હતા, "गुणप्रधान" સંયમ ગુણોથી યુક્ત હતા અહીં (ગુણ) પદથી (સંયમ) ગ્રહણ કરાયો છે જે તપ અને સંયમને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તે તપ અને સંયમ મોક્ષના મુખ્ય સાધનો ગણાય છે ક" करण प्रधान" ચારિત્રની પુષ્ટિ જેના દ્વારા કરાય છે તેને કરણ કહે છે તે કરણ ઉત્તરગુણરૂપ છે અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ તેના ૭૦ ભેદ છે. જે ભેદો આ પ્રમાણે છે-

पिंड विसोही ४ समिई ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो । ५ पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करणं (७०) तु" ॥ १ ॥

छाया-पिण्ड विशोधिः४ समितिः५ भावनाः१२ प्रतिमाश्च१२ इन्द्रिय निरोधः ५ । प्रतिलेखनं २५ गुप्तयः ३ अभिग्रहाः ४ चैव करणं (७०) तु ॥ १ ॥=

तेन प्रधानाः उत्तरगुणाराधका इत्यर्थः, अतएव "चरणप्रधानाः" चरण प्रधानाः, चरणम्-चर्यते=गम्यते भवोदधेः परं कूलं चतुर्दशगुणस्थानावस्थान-रूपमनेनेति चरणम्=मूलगुणरूप व्रतादि सप्ततिभेदभिन्नम्, तथाहि-

"वय ५समणधम्म १० संजम १७ वेयावच्च १० च बंभगुत्तीओ ९, णाणाइतियं ३ तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेयं (७०) ॥ १ ॥

छाया—व्रत ५ श्रमणधर्म १० संयम १७ वैयावृत्त्य १० च ब्रह्मगुप्तय ९ । ज्ञानादित्रिकं ३ तपः १२ क्रोधनिग्रहादि ४ चरणमेतत् (७०) ॥ १ ॥

तेन प्रधानाः मूलगुणाराधका इत्यर्थः ।

"पिंड विसोही ४ समिइ ५,भावणा १२पडिमा १२,इंदियनिरोहो ५ । पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गह ४ चेव करणंतु ॥१॥,

इस करण से ये प्रधान थे अर्थात् उत्तरगुणों के आराधक थे। इस लिये चरण प्रधान थे। जिसके प्रभाव से संसाररूप समुद्र का पार प्राप्त किया जाता है-अर्थात्-चतुर्दश गुणस्थान में अवस्थानरूप संसार का पार पाया जाता है वह चरण है, यह चरण मूल गुणरूप होता है। व्रतादि के भेद से यह भी सत्तर-(७०) प्रकार का कहा गया है

जैसे-वय५ समणधम्म१०, संजम१७, वेयावच्च१० च बंभगुत्तीओ। णाणाइतियं३ तव१२, कोह निग्गहाई४ चरणमेयं ॥१॥"

इस चरण से ये प्रधान थे। अर्थात् मूलगुणों के आराधक थे।

पिंड विसोही ४ समिइ ५ भावणा १२ पडिमा १२ इंदियनिरोहो५ । पडिलेहण २५ गुत्तीओ३ अभिग्गह ४ चेव करणंतु ॥ १ ॥

આ કરણથી તેઓ મુખ્ય હતા-એટલે કે ઉત્તરગુણોના આરાધક હતા તે કારણે તેઓ ચરણ સંપન્ન હતા જેના પ્રભાવથી સંસાર રૂપી સમુદ્રને ઓળંગી શકાય છે-એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાનમાં અવસ્થાનરૂપ સંસારનો પાર પામી શકાય છે-તેને ચરણ કહે છે તે ચરણ મૂલગુણરૂપ હોય છે વ્રતાદિના ભેદથી તેના પણ નીચે પ્રમાણે ૭૦ પ્રકાર કહ્યા છે-

વયપ૫ સમણધમ્મ ૧૦ સંજમ ૧૭ વેયાવચ્ચ ૧૦ ચ બંભગુત્તીઓ णाणाइतियं ૩, तव ૧૨ कोहनिग्गहाई ૪ चरणमेयं ॥ ૧ ॥

આ ચરણથી તેઓ મુખ્ય હતા એટલે કે મૂલગુણોના આરાધક હતા

" निग्गहप्पहाणा " निग्रहप्रधानाः, निग्रहः=इन्द्रियनियमनम्, तेन प्रधानाः वशीकृतेन्द्रिया इत्यर्थः। णिच्छयप्पहाणा " निश्चयप्रधानाः, निश्चयः=अवश्य-करणीय प्रतिलेखनादिक्रियास्वीकारः, तत्त्वनिर्णयो वा, तेन प्रधानाः। " मद्दवप्पहाणा " मार्दवप्रधानाः, मार्दवं = मृदुता, तेन प्रधानाः, । विनयभावसंपन्ना इत्यर्थः। " अज्जवप्पहाणा " आर्जवप्रधानाः, आर्जवं = सारल्यं, तेन प्रधाना कौटिल्यवर्जिता इत्यर्थः। ननु जितक्रोधादि विशेषणैर्मार्दवादिप्रधानत्वं समायात्येव ततो मार्दव प्रधानादि विशेषणैः किं प्रयोजनम्? इत्यत्राह-

जितक्रोधादि विशेषणेषु क्रोधादिनामुदयविफलता प्रोक्ता, अत्र तु तेषा-मुदयाभावएवेति न दोषः,

(णिग्गहप्पहाणा) इन्द्रियों का नियमन करना इसका नाम निग्रह है, इस निग्रह से ये प्रधान थे अर्थात्-इन्द्रियों को इन्होंने अपने वश में कर लिया था। " णिच्छयप्पहाणा " अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रियाओं का करना अथवा तत्त्वों का निर्णय-करना इसका नाम निश्चय है। इस निश्चय से ये प्रधान थे (मद्दवप्पहाणा) मृदुता से ये प्रधान थे, अर्थात् विनयभाव से सम्पन्न थे। (अज्जवप्पहाणा) आर्जव से प्रधान थे-अर्थात् कुटिलतारूप परिणति से रहित थे।

शंका-जितक्रोधादिविशेषणों से ही मार्दवादि धर्मों की प्रधानता इनमें ज्ञात हो ही जाती है फिर मार्दवादि प्रधानविशेषणों का ग्रहण करने का क्या तात्पर्य है?

उत्तर-शंका ठीक है पर जो जितक्रोधादिविशेषण दिये गये हैं उन से यह बोध होता है कि वे क्रोधादिकों के उदय को विफल कर देते थे।

णिग्गहप्पहाणा " ઇન્દ્રિયોનુ નિયમન કરવુ તેનુ નામ નિગ્રહ છે. તેમણે ઇંદ્રયોને વશ કરી લીધી હતી. તેથી તેમને નિગ્રહ સંપન્ન કહ્યા છે. (णिच्छय प्पहाणा) પ્રતિલેખના આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવી અથવા તત્વોનો નિર્ણય કરવો તેનું નામ " નિશ્ચય " છે તેઓ એવા નિશ્ચયવાળા હતા " मद्दवप्पहाणा " તેઓ માર્દવથી યુક્ત હતા એટલે કે વિનયભાવવાળા હતા. " अज्जवप्पहाणा " તેઓ આર્જવગુણથી યુક્ત હતા એટલે કે કુટિલતા રૂપ પરિણતિથી રહિત હતા.

શંકા—જિતક્રોધ આદિ વિશેષણોથી તેમનામા માર્દવ આદિ ગુણોનુ અસ્તિત્વ હતું તેમ જાણી શકાય છે તો માર્દવપ્રધાન આદિ વિશેષણોની શું ઉપયોગિતા છે?

ઉત્તર-શંકા બરાબર છે પણ જિતક્રોધ આદિ વિશેષણો એ બતાવે છે કે તેઓ ક્રોધાદિના ઉદયને વિફલ કરી નાખતા હતા. એટલે કે ક્રોધાદિકોની મૂળમાં

घाएण छद्दिसिं वाघायं पडुच सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं' निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघात मतीत्य स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पञ्च दिशम्, यदि कश्चित्प्रतिबन्धको न भवेत्तदा षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातक्रिया भवति, प्रतिबन्धके तु स्यात् तिसृषु दिक्षु स्याच्चतसृषु दिक्षु स्यात् पञ्चसु दिक्षु इति पठितव्यम्१। 'जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए तहा अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ल' यथा प्राणातिपातस्तथा मृषावाद २, तथाऽदत्तादान ३, मैथुनं ४, परिग्रह ५, क्रोध ६, यावत् मिथ्यादर्शनशल्यम्१८।

चाहिये और एकेन्द्रिय जीवों का कथन सामान्य जीवों की तरह जानना चाहिये। अर्थात् क्रिया के विषय में जैसा पहिले वर्णन नारक जीवों का किया गया है वैसा ही वर्णन एकेन्द्रिय जीवोंको छोड़कर वैमानिकपर्यन्त समस्त जीवों का वर्णन क्रिया के विषय में जानना चाहिये। सूत्र में जो "यावत्" शब्द का पाठ आया है उससे दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यंच, मनुष्य, भवनपति, वानव्यन्तर और ज्योतिष्क इन सब का ग्रहण किया गया है। एकेन्द्रिय जीवों के विषय में विषय में "प्रतिबंधक न हों तो छहों दिशाओं में और प्रतिबंधक हो तो कभी तीन दिशाओं में कभी चार दिशाओं में, कभी पांच दिशाओं में प्राणातिपात क्रिया होती है १। (जहा पाणाइवाए मुसावाए तहा अदिन्नादाणे,मेहुणे,परिग्गहे, कोहे जाव–मिच्छादंसणसल्ले,एवं एए अट्ठारस, चउवीसं दंडगा भाणियव्वा) प्राणातिपात क्रियाके वर्णनकी तरह मृषावाद२, अदत्तादान३, मैथुन४, परिग्रह५, क्रोध६, यावत् मिथ्या दर्शनशल्य१८, तक वर्णन जानना चाहिये। इस प्रकार इन अठारह पाप स्थानों में

પહેલા કરવામા આવ્યુ છે તેવુ જ વર્ણન એકેન્દ્રિય જીવો ને છોડીને વૈમાનિક સુધીના સમસ્ત જીવોનુ સમજવુ સૂત્રમા જે "यावत्" પદ છે તેથી દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્ય ભવનપતિ, વાણવ્યતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક એ બધાને ગ્રહણ કરવા જોઇએ એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમા દિશાપદમાં પ્રતિબંધ અવરોધ રૂકાવટ) ન હોય તો છએ દિશાઓમા અને પ્રતિબંધ હોય તો ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમા ક્યારેક ચાર દિશાઓમા અને ક્યારેક પાંચ દિશાઓમા પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે १ 'जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए अदिण्णादाणे मेहुणे परिग्गहे कोहे जाव-मिच्छादंसणसल्ले एवं एए अट्ठारस चउवीसं दंडगा भाणियव्वा' પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વર્ણન પ્રમાણેજ મૃષાવાદ२ અદત્તાદાન३ મૈથુન४, પરિગ્રહ५, અને ક્રોધ६ લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય१८ સુધીનું વર્ણન સમજવુ આ રીતે તે १८ પાપસ્થાનો ઉપર २४ દંડક કહેવા જોઇએ.

कथनं भाषासमितिरूपं वा, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धिः, एतैः – विद्यादिगुणैः प्रधानाः पूर्वोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसंपन्ना इत्यर्थः। "चारूप्पहाणा" चारु प्रधानाः = प्रशस्तभावयुक्ताः, शोधिप्रधाना=संयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-चारित्राराधका इत्यर्थः, अनिदानाः, निदानं=स्वर्गादि ऋद्धि प्रार्थनं, तेन रहिताः अल्पौत्सुक्याः=विषयोत्कण्ठारहिताः, अवहिलेश्याः=अविद्यमाना बहिः = संयमाद् बहिस्तात् लेश्या=मनोवृत्तिर्येषां ते तथा विशुद्धभावलेश्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रामण्यरताः=सुश्रामण्यं = निरतिचारचारित्रं = तत्र रताः तत्पराः शुद्धसंयमपालका इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणाः = अच्छिद्राणि = निर्दूपणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की शुद्धिरूप शौच से, ये सब स्थविर भगवन्त प्रधानथे अर्थात्–इन पूर्वोक्त विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त थे तथा 'चारूप्पहाणा' प्रशस्त-भावों से ये युक्त थे, 'सोहिप्पहाणा' शोधिप्रधान थे–सयम की शुद्धि से युक्त थे अर्थात्–निरतिचार चारित्र के आराधक थे, 'अणियाणा' निदानबन्ध से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है। इस निदान से ये रहितथे। 'अप्पुस्सुया' विषयों में उत्कन्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे। 'अबहिलेस्सा' संयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नहीं थी, अर्थात् ये विशुद्धभावलेश्या से युक्त थे। 'सुसामण्णरया' निरतिचार चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत–तत्पर थे, अर्थात्–शुद्धसंयम को पालनकरने वाले थे। 'अच्छिद्दपण्हवागरणा' निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

આદિ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપના કથનરૂપ સત્યથી, અથવા ભાષા સમિતિરૂપ સત્યથી, અંતઃકરણની શુદ્ધિરૂપ શૌચથી, તે સ્થવિર ભગવંતો યુકત હતા. તથા "चारुप्पहाणा" તેઓ પ્રશસ્ત ભાવોથી યુકત હતા "सोहिप्पहाणा" શોધિ પ્રધાન–સંયમની શુદ્ધિથી યુકત હતા એટલે કે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધક હતા "अणियाणा" તેઓ નિદાન બંધથી રહિત હતા, તપસ્યા આદિના ફળરૂપે દેવાદિની ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખવી તેનુ નામ નિદાન નિયાણુ છે. તેઓ એવા નિયાણાથી રહિત હતા "अप्पुस्सुया" વિષયોમા ઉત્કંઠારૂપ આતુરતાથી તેઓ રહિત હતા "अवहिलेस्सा" સંયમની બહાર તેમની મનોવૃત્તિ રૂપ લેશ્યા જ ન હતી–તેઓ વિશુદ્ધ ભાવલેશ્યાથી યુકત હતા. "सुसामण्णरया" નિરતિચાર ચારિત્રરૂપ શ્રમણ પર્યાયમાં તેઓ એટલે કે તેઓ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરતા હતા. "अच्छिद्दपण्ह-

लाघवप्पहाणा " लाघवप्रधाना, लाघव क्रियासु दक्षत्वम्, तेन प्रधानाः, क्रियाकरणकुशला इत्यर्थः । " खंतिप्पहाणा " क्षान्ति प्रधानाः, क्षान्ति=क्षमा, तया प्रधाना क्षमायुक्ता इत्यर्थः, " मुत्तिप्पहाणा " मुक्तिप्रधाना, मुक्तिः= निर्लोभता, तया प्रधाना, निर्लोभतायुक्ता इत्यर्थ, एवम्=अनेन प्रकारेण " विज्जामतवेयबंभनयनियमसच्चसोयप्पहाणा " विद्यामन्त्रवेदब्रह्मनयनियमसत्यशौचप्रधानाः, तत्र विद्या= रोहिणी प्रज्ञप्त्यादिका, मन्त्रः= देवाधिष्ठिताः, वेदा, आगमा, ब्रह्म=कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्यम्, नयाः=नैगमा दय, नियमा = अभिग्रहादिरूपा सत्य=जीवाजीवादिपदार्थानां यथास्थितस्वरूप

अर्थात् क्रोधादिकों की मूल में सत्ता होने पर भी उन्हें उदय रहित बना देते थ । उनकी आत्मशक्ति इतिनी अधिक प्रबल थी जो क्रोधादिकों को भी रोक सकते थे। और जो मार्दवादि प्रधानविशेष हैं-वे यह कहते हैं कि उनमें क्रोधादिकों का उदयाभाव था । अर्थात् उनमें क्रोधादिकोंका कभी उदय ही नहीं होता था । 'लाघवप्पहाणा' कर्तव्य क्रियाओं में दक्षता होना इसका नाम लाघव है । इस लाघव से वे प्रधान थे, अर्थात-कर्तव्यक्रियाओं क अनुष्ठान करने में वे कुशल थे । 'खंतिप्पहाणा' क्षमाधर्म से व प्रधान थे, अर्थात-उत्तमक्षमा से युक्त थे । 'मुत्तिप्पहाणा' निर्लोभता का नाम मुक्ति है उस मुक्ति से वे प्रधान थे, अर्थात्-निर्लोभता से युक्त थे । इसी प्रकार से विद्या-रोहीणी प्रज्ञप्ति आदि विद्या से, देवाधिष्ठित मन्त्रों से, आगम रूप वेदों से, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्य से, नैगमादिरूप नयों से, अभिग्रहादि

સત્તા હોવા છતાં પણ તેમને ઉદય રહિત બનાવી દેતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ ગુણોથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામાં ક્રોધાદિ કોના ઉદયનો અભાવ હતો એટલે કે તેમનામાં કદી પણ ક્રોધાદિકોનો ઉદય થતો નહીં. "લાઘવપ્પહાણા" જે ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમાં દક્ષતા હોવી તેનું નામ લાઘવ છે તેઓ તે લાઘવ સંપન્ન હતા એટલે કે કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામાં તેઓ કુશળ હતા "ખંતિપ્પહાણા" તેઓ ક્ષમા ગુણથી યુક્ત હતા "મુત્તિપ્પહાણા" નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે નિર્લોભતાથી યુક્ત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-રોહિણી પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ વિદ્યાથી, દેવાધિષ્ઠિત મંત્રથી આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મચર્યથી, નૈગમ આદિ નયોથી, અભિગ્રહ આદિરૂપ નિયમોથી જીવ અજીવ

कथनं भाषासमितिरूपं वा, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धिः, एतैः – विद्यादिगुणैः प्रधानाः पूर्वोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसंपन्ना इत्यर्थः। "चारूप्पहाणा" चारु प्रधानाः = प्रशस्तभावयुक्ताः, शोधिप्रधाना=संयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-चारित्राराधका इत्यर्थः, अनिदानाः, निदानं=स्वर्गादि ऋद्धि प्रार्थनं, तेन रहिताः अल्पौत्सुक्याः=विषयोत्कण्ठारहिताः, अबहिलेश्याः=अविद्यमाना वहिः = संयमाद् वहिस्तात् लेश्या=मनोवृत्तिर्येषां ते तथा विशुद्धभावलेश्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रा-मण्यरताः=सुश्रामण्यं = निरतिचारचारित्रं = तत्र रताः तत्पराः शुद्धसंयमपालका इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणाः = अच्छिद्राणि = निर्दूषणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की शुद्धिरूप शौच से, ये सब स्थविर भगवन्त प्रधानथे अर्थात्–इन पूर्वोक्त विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त थे तथा 'चारूप्पहाणा' प्रशस्त-भावों से ये युक्त थे, 'सोहिप्पहाणा' शोधिप्रधान थे–सयम की शुद्धि से युक्त थे अर्थात्–निरतिचार चारित्र के आराधक थे, 'अणियाणा' निदानवन्ध से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है। इस निदान से ये रहितथे। 'अप्पुस्सुया' विषयों में उत्कन्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे। 'अबहिलेस्सा' संयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नहीं थी, अर्थात् ये विशुद्धभावलेश्या से युक्त थे। 'सुसामण्णरया' निरतिचार चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत–तत्पर थे, अर्थात्–शुद्धसंयम को पाल-नकरने वाले थे। 'अच्छिद्दपण्हवागरणा' निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

આદિ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપના કથનરૂપ સત્યથી, અથવા ભાષા સમિતિરૂપ સત્યથી, અંતઃકરણની શુદ્ધિરૂપ શૌચથી, તે સ્થવિર ભગવંતો યુક્ત હતા. તથા "चारुप्पहाणा" તેઓ પ્રશસ્ત ભાવોથી યુક્ત હતા "सोहिप्पहाणा" શોધિ પ્રધાન–સંયમની શુદ્ધિથી યુક્ત હતા એટલે કે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધક હતા "अणियाणा" તેઓ નિદાન બંધથી રહિત હતા, તપસ્યા આદિના ફળરૂપે દેવાદિની ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખવી તેનું નામ નિદાન નિયાણુ છે. તેઓ એવા નિયાણાથી રહિત હતા "अप्पुस्सुया" વિષયોમાં ઉત્કંઠારૂપ આતુરતાથી તેઓ રહિત હતા "अबहिलेस्सा" સંયમની બહાર તેમની મનોવૃત્તિ રૂપ લેશ્યા જ ન હતી–તેઓ વિશુદ્ધ ભાવલેશ્યાથી યુક્ત હતા "सुसामण्णरया" નિરતિચાર ચારિત્રરૂપ શ્રમણ પર્યાયમા તેઓ રત હતા–એટલે કે તેઓ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરતા હતા. "अच्छिद्दपण्ह-

येषां ते तथा—निरवद्यप्रश्नोत्तरकारका इत्यर्थः, इतिसंग्रहः, तथा "कुत्तियावण-भूया" कुत्रिकापणभूताः कुत्रिकं = स्वर्गमर्त्यपातालरूप भूमित्रयं "तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः" इतिकृत्वा भूमित्रयगतं वस्तु अपि कुत्रिक व्यपदेशं लोकत्रयसम्भवि समस्तवस्तुजातमित्यर्थ, तत्सम्पादक आपणो = हट्ट कुत्रिकापणः तद् भूताः= तत्सदृशाः, सर्वसमीहितार्थ—सम्पादनलब्धियुक्ताः सर्वगुणोपेता वा इत्यर्थः। "बहुस्सुया" बहुश्रुताः = श्रुतबहुला सकलश्रुतज्ञानपारगामिन इत्यर्थः, "बहुपरिवारा" बहुपरिवाराः = शिष्यादि प्रभूतपरिवारसंपन्नाः, "पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं" पञ्चभिरनगारशतैः सार्धम् "सपरिवुडा" सपरिवृताः युक्ताः, "अहाणुपुव्विं चरमाणा" यथानुपूर्व्या तीर्थकरपरंपरया विचरन्तः "गामाणुगामं दूइज्जमाणा" ग्रामानुग्रामं द्रवन्तः=एकस्माद् ग्रामाद्ग्रामान्तरं गच्छन्तः पादविहारेण मध्यग्राममत्यजन्तः 'सुहं सुहेण विहरमाणा' सुखं सुखेन विहरन्तः योजनपरिमित विहारेण विहरन्तः 'जेणेव तुंगिया नयरी जेणेव पुप्फव

वाले थे।, कुत्तियावणभूया' ये कुत्रिकापण भूत थे-अर्थात् कुत्रिकापण के सदृश ये थे अर्थात्-सर्व समीहित अर्थको संपादन करनेवाली लब्धि से ये संपन्न थे। अथवा-समस्त गुणों से ये युक्त थे। 'बहुस्सुया' सकलश्रुतज्ञान के ये पारगामी थे। 'बहुपरिवारा' शिष्यरूप बहुत परिवार से युक्त थे ऐसे वे स्थविर भगवन्त 'पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं' पांचसौ अनगारों के साथ वे, सपरिवुडा' युक्त हुए और 'अहाणुपुव्विं चरमाणा' तीर्थंकर परंपरा के अनुसार विचरण करते हुए 'गामाणुगाम दूइज्जमाणा' चरणविहार से एक गांव से दूसरे गांव में विचरण करते हुए 'सुहं सुहेण विहरमाणा' सुखपूर्वक योजन (चारकोष परिमित विहार करते हुए 'जेणेव

વાગરણા" તેઓ નિરવદ્ય પ્રશ્નોત્તરો દેનારા હતા "કુત્તિયાવણભૂયા" તેઓ કુત્રિકાપણ સમાન હતા એટલે કે ઉપયોગી ચીજોની દુકાન જેવા હતા– એટલે કે સમસ્ત અર્થને સંપાદન કરનારી લબ્ધિથી તેઓ યુક્ત હતા અથવા સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત હતા. "બહુસ્સુયા" સકલ શ્રુતજ્ઞાનના પારક હતા, "બહુપરિવારા" શિષ્ય અને પ્રશિષ્યો રૂપ મોટા પરિવારવાળા હતા એવા તે સ્થવિર ભગવંત "પંચહિં અણગારસએહિં સદ્ધિં" પાંચસો અણગારોના સમૂહની "સપરિવુડા' યુક્ત હતા 'અહાણુપુવ્વિં ચરમાણા" તીર્થંકર પરંપરા પ્રમાણે વિચરતા 'ગામાણુગામ દૂઇજ્જમાણા" પગપાળા વિહાર કરીને એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા–વચ્ચેના ગામોને છોડયા વિના 'સુહં સુહેણં વિહરમાણા" સુખ પૂર્વક યોજન (ચાર કોષ) પ્રમાણ વિહાર કરતા કરતા જેણેવ તુંગિયા

इए चेइए तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीकं चैत्यम् तत्रैवो-पागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य "अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" यथाप्रतिरूपं शास्त्रानुसारम् अवग्रहं वनपालाज्ञाम् अवगृह्य-आदाय संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥सू-९॥

मूलम्-तएणं तुंगियाए नयरीए सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर महापहपहेसु जाव एगदिसाभिमुहाणिज्जायंति. तएणं ते समणोवासया इमीसे कहाए लध्दट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाइ संपन्ना, जाव अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति । तं महा फलं खलु देवाणुप्पिया तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नाम गोयस्स विसवणयाए, किमंगपुणअभिगमणवंदणनमंसण पडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहणयाए तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया, थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो एयंणे इह भवे वा, परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेय-

---

तुंगीया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए, तेणेव उवागच्छन्ति' जहां वह तुंगीका नगरी थी और उसमें भी जहां वह पुष्पवतिक चैत्य था वहां आये' (उवागच्छित्ता) वहां आकर (अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) वहां आकर यथाप्रतिरूप-शास्त्रानुसार अवग्रह को-वनपाल की आज्ञा लेकर संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये ॥ सू० ९ ॥

नयरी, जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति" જ્યાં તુંગિકા નગરી હતી, તે નગરીની બહાર જ્યાં પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા, "उवागच्छित्ता" ત્યાં આવીને "अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" શાસ્ત્રાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઇ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા ॥ સૂ, ૯ ॥

येषां ते तथा—निरवद्यप्रश्नोत्तरकारका इत्यर्थः, इतिसंग्रहः, तथा "कुत्तियावण-भूया" कुत्रिकापणभूताः कुत्रिक = स्वर्गमर्त्यपातालरूपं भूमित्रय "तात्स्थ्यात्-तद्व्यपदेशः" इतिकृत्वा भूमित्रयगतं वस्तु अपि कुत्रिकं कथ्यते लोकत्रयसम्भवि समस्तवस्तुजातमित्यर्थः, तत्सम्पादक आपणो = हट्टः कुत्रिकापणः तद् भूताः= तत्सदृशाः, सर्वसमीहितार्थ—सम्पादनलब्धियुक्ताः सर्वगुणोपेता वा इत्यर्थः। "बहुस्सुया" बहुश्रुताः = श्रुतबहुलाः सकलश्रुतज्ञानपारगामिन इत्यर्थः, "बहुपरिवारा" बहुपरिवाराः = शिष्यादि प्रभूतपरिवारसम्पन्नाः, "पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं" पञ्चभिरनगारशतैः सार्धम् "संपरिवुडा" संपरिवृताः युक्ताः, "अहाणुपुव्विं चरमाणा" यथानुपूर्व्या तीर्थंकरपरंपरया विचरन्तः "गामाणुगामं दूइज्जमाणा" ग्रामानुग्रामं द्रवन्तः=एकस्माद् ग्रामाद्ग्रामान्तरं गच्छन्तः पादविहारेण मध्यग्राममत्यजन्तः 'सुहं सुहेण विहरमाणा' सुखं सुखेन विहरन्तः योजनपरिमित विहारेण विहरन्तः 'जेणेव तुंगिया नयरी जेणेव पुप्फव

वाले थे।, कुत्तियावणभूया' ये कुत्रिकापण भूत थे-अर्थात् कुत्रिकापण के सदृश थे थे अर्थात्-सर्व समीहित अर्थको संपादन करनेवाली लब्धि से ये संपन्न थे। अथवा-समस्त गुणों से ये युक्त थे। 'बहुस्सुया' सकलश्रुतज्ञान के ये पारगामी थे। 'बहुपरिवारा' शिष्यरूप बहुत परिवार से युक्त थे ऐसे व स्थविर भगवन्त 'पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं' पांचसौ अनगारों के साथ थे, संपरिवुडा' युक्त हुए और 'अहाणु पुव्विं चरमाणा' तीर्थंकर परंपरा के अनुसार विचरण करते हुए 'गामाणुगामं दूइज्जमाणा' चरणविहार से एक गांव से दूसरे गांव में विचरण करते हुए 'सुहं सुहेण विहरमाणा' सुखपूर्वक योजन (चारकोष परिमित विहार करते हुए 'जणेव

કારણા" તેઓ નિરવદ્ય પ્રશ્નોત્તરો દેનાર હતા "કુત્તિયાવણભૂયા" તેઓ કુત્રિકાપણ સમાન હતા એટલે કે ઉપયોગી ચીજો મળી રહે તેવી દુકાન જેવા હતા—એટલે કે સમસ્ત અર્થને સંપાદન કરનારી લબ્ધિથી તેઓ યુક્ત હતા અથવા સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત હતા. "બહુસ્સુયા" સકલ શ્રુતજ્ઞાનના ધારક હતા, "બહુપરિવારા" શિષ્ય અને પ્રશિષ્યો રૂપ મોટા પરિવારવાળા હતા એવા તે સ્થવિર ભગવંત "પચહિં અણગારસએહિં સદ્ધિં" પાંચસો અણગારોના સમૂહથી "સંપરિવુડા" યુક્ત હતા "અહાણુપુવ્વિં ચરમાણા" તીર્થંકર પરંપરા પ્રમાણે વિચરતા "ગામાણુગામં દૂઇજ્જમાણા" પગપાળા વિહાર કરીને એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા-વચ્ચેના ગામોને છોડયા વિના "સુહં સુહેણં વિહરમાણા" સુખ પૂર્વક યોજન (ચાર કોષ) પ્રમાણ વિહાર કરતા કરતા 'જેણેવ તુંગિયા

कथाया लब्धार्थाः सन्तो हृष्टतुष्टा यावत् शब्दायन्ति शब्दायित्वा एवमूचुः, एवं खलु देवानुप्रियाः पार्श्वपत्योयाः स्थविराः भगवन्तो जातिसंपन्ना यावत् यथा

पर, अर्थात्-चौराहे पर, चत्वर-अनेक मार्गवाले स्थान पर, महापथ-राजमार्ग पर, पथ-सामान्य रास्ते पर, (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायंति) यावत्-एकदिशाभिमुख होकर निकले अर्थात् जब वे स्थविर भगवंत पुष्पवतिक उद्यान में आकर विराजमान हो गये तब उनके आगमन की बात तुंगिका नगरी में शृंगाटक आदि मार्गों पर प्रत्येक व्यक्ति के मुख से सुनने में आने लगी, तब लोग तुंगिका नगरी से जहां वे स्थविर भगवंत विराजमान थे उस ओर चले। (तएणं) इस तरह जगह जगह इस चर्चा के होने के बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणोपासक (इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) इस बात को सुनकर (हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति) बहुत ही अधिक हर्षित एवं संतुष्ट हुए। बादमें उन्होंने एक दूसरे को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर वे इस प्रकार से आपस में बात चीत करने लगे (एवं खलु देवाणुप्पिया! पासावच्चिज्जा) हे देवानुप्रियो! पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य (थेरा भगवंता) स्थविर भगवंत (जाइसंपन्ना जाव) जो कि जातिसंपन्न यावत् कुलसंपन्न आदि विशेषणों वाले हैं वे पुष्पवतिक चैत्य में

વાળા માર્ગમા, ત્રિક-ત્રણ રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવા સ્થાનમા, ચતુષ્ક-ચારમાર્ગ-મળતા હોય તેવા સ્થાનમા, ચત્વર-અનેક માર્ગ મળતા હોય એવા સ્થાનમા, મહાપથ-રાજમાર્ગ પર, પથ-સામાન્ય માર્ગ પર, "जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जयंति" યાવત્ એકદિશામા બધા જવા લાગ્યા એટલે કે સ્થવિર ભગવન્ત પુષ્પવતિક ઉદ્યાનમા પધાર્યાના સમાચાર જ્યારે તુંગિકા નગરી શૃંગાટક આદિ માર્ગોપર પ્રત્યેક વ્યક્તિના મુખે સાભળવામા આવ્યા ત્યારે લોકો તુંગિકા નગરીમાથી તે સ્થવિર ભગવન્તોની પાસે જવા લાગ્યા "तएणं" આ રીતે સ્થળે સ્થળે આ વાતની ખબર ફેલાતા "ते समणोवासया" તુંગિકા નગરીના તે શ્રાવકો "इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा" આ વાત સાભળીને "हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति" અતિશય હર્ષ અને સતોષ પામ્યા તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા "सद्दावित्ता एवं वयासी" બોલાવીને તેઓ તેમની સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત કરવા લાગ્યા —"एवं खलु देवाणुप्पिया! पासावच्चिज्जा" હે દેવાનુપ્રિયો! પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શિષ્ય "थेरा भगवंता" સ્થવિર ભગવન્ત "जाइसंपन्ना जाव" કે જે જાતિસમ્પન્ન, કુલસમ્પન્ન આદિ ગુણોવાળા છે, (અહીં આગળના સૂત્રમા આવતા સ્થવિર ભગવન્તનાં બધા

साए आणुगामियत्ताए भविस्सइत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अतिए एयमट्ठ पडिसुर्णेति पडिसुणित्ता जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता ण्हाया कयवलिकम्मा कयकोउय मगलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइ, मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरि हिया, अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा सएहिंतो सएहिंतो पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलति मिलित्ता पायविहारचारेण तुगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण निग्गच्छति निग्गच्छित्ता जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति, उवा गच्छित्ता थेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति त जहा सच्चित्ताण दव्वाण विउसरणयाए१, अच्चित्ताण दव्वाणं अविउसरणयाए २, एगसाडिएणं, उत्तरासगकरणेणं ३, चक्खु प्फासे अजलिप्पगहेण ४, मणसोगएत्तीकरणेणं ५, जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आया हिण पयाहिण करेंति, करित्ता जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति ॥ सू० १० ॥

छाया-ततः खलु तुङ्गिकायाः नगर्यां शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहा पथपथेषु यावत् एकदिशाभिमुखा निर्याति तत खलु ते श्रमणोपासका अस्या

(तएण्णं तुगियाए नयरीए) इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तएणं) इसके अनन्तर (तुगियाए नयरिए) तुंगिका नगरी में (सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरमहापहपहेसु) शृगाटक-तीन कोन वाले स्थान पर, त्रिक-तीनमार्गवाले स्थान पर, चतुष्क-चारमार्गवाले स्थान

"तएण तुंगियाए नयरीए" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—"तएण" ત્યાર બાદ "तुंगियाए नयरिए" તુંગિકા નગરીમાં "सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरमहापहपहेसु" શૃંગાટક ત્રિકોણાકાર ભાગમાં—ત્રણ

वन्दामहे नमस्यामः यावत्पर्युपास्महे एतेन अस्माकम् इहभवे परभवे वा यावत् अनुगामितायै भविष्यति इति कृत्वाऽन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रति शृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वकाःस्वकाः गृहास्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य स्नाता कृतबलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः शुद्ध प्रावेश्यानि माङ्गलिकानि वस्त्राणि प्रवरपरिहिता अल्पमहार्घाभरणालंकृतशरीराः स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो

पास चलें, उन्हें वन्दन करें, नमस्कार करें यावत् उनकी पर्युपासना करें। (एयं णे इह भवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामिय यत्ताए भविस्सइ) यह काम अपन सबको इस भवमें और परभव में हित के लिये, सुखके लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और आनुगामिता के लिये अर्थात् परलोकमें साथ में आने के लिये होगा (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अन्तिए एयमट्ठं पडिसुणेंति) इस प्रकार विचार करके उन्होंने एकदूसरे की बातचीत को स्वीकार कर लिया। (पडि-सुणित्ता) स्वीकार करके (जेणेव सयाइं सयाइं गिहाइं तेणेव उवाग-च्छन्ति) फिर वे सब के सब जहां अपने२ घर थे वहां आये। (उवा-गच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (ण्हाया) स्नान किया (कयबलिकम्मा) बलिकर्म किया अर्थात् काय आदि पक्षियों को अन्नादि दिया (कयकोउ-मंगलपायच्छित्ता) कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किया तथा इन सब कामों को करने के बाद (सुद्धप्पावेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइं पवरपरिहिया) शुद्ध, प्रवेश्य-सभा में प्रवेश होनेके योग्यमंगलकारक वस्त्रों को अच्छि तरह से धारण किये। (अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा) थोडे भार

તેસ્થવિર ભગવંતો પાસે જઇએ. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીએ. (યાવત્) તેમની પર્યુપાસના કરીએ. एयं णे इह वा परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेसयाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) તે કામ આપ સૌને માટે આ ભવ અને પરભવમા હિતકારી, સુખકારી, ક્ષેમકારી, કલ્યાણકારી અને પરલોકના ભાતા રૂપ બનશે (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે બીજાની વાતચીતને માની લીધી "पडिसुणित्ता" એક બીજાની વાતને માન્ય કરીને "जेणेव सयाइ गिहाइं तेणेव उवागच्छति" તેઓ પોત પોતાને ઘેર ગયા "उवागच्छित्ता" ઘેર જઇને "ण्हाया" તેમણે સ્નાન કર્યું 'कयबलिकम्मा" બલિકર્મ કર્યું-કાગડા આદિને અન્નાદિ આપ્યા, "कय-कोउयमगलपायच्छित्ता" કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાં એ બધા કામો કરીને "सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइं वत्थाइ परिहिया" સભામાં પહેરવા યોગ્ય મંગળકારી વસ્ત્રોને ધારણ કર્યા. " ... ા" થોડા-વજ-

प्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरंति तत्खलु महाफलं देवानुप्रिया तथारूपाणां स्थविराणां भगवतां-नामगोत्रस्यापि श्रवणतया, किमंग पुनरभिगमन-वन्दन-नमस्यन-प्रतिप्रच्छन-पर्युपासनतया, यावत् ग्रहणतया तद् गच्छामः - खलु देवानुप्रिया स्थविरान् भगवतो

आकर (अहा पडिरूव ओग्गहं ओग्गिण्हित्ताण) यथा प्रतिरूप अवग्रह -वनपाल-से कल्पनीय वसति की आज्ञा को लेकर (संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए पुष्पवतिक उद्यान में विराजमान हैं। (त खलु देवा णुप्पिया) तो हे देवानुप्रियो! (तहारूवाणं थेराण भगवंताण नामगोय स्स वि सवणयाए महाफल) तथारूप स्थविर भगवंतों के नाम तथा गोत्र के श्रवण से जीवों को जब महाफल प्राप्त होता है तो (किमंग पुण अभिगमण वंदण नमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहण याए) तो फिर हे मित्रो! उनके समक्ष जाने से, उनकी वन्दना करने से, उन्हें नमस्कार करने से, कुशल समाचाररूप सुखशाता पूछने से, उनकी सेवा करने से यावत् उनके उपदेश को धारण करने से आत्मा का कल्याण हो जावे तो इसमें कौनसी आश्चर्य की बात है। (त गच्छा मोणं देवाणुप्पिया! थेरे भगवन्ते वन्दामो नमसामो जाव पज्जु वसामो) इसलिये हे देवानुप्रियो! चलो उन स्थविर भगवतों के

વિશેષણો ગ્રહણ કરવા) તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં આવીને 'अहा पडिरूव ओग्गहं ओग्गिण्हित्ताण" શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈને "संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरइ" સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ત્યાં વિચરે છે "त खलु देवाणुप्पिया" તો હે દેવાનુપ્રિયો! 'तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नाणगोयस्स वि सवणयाए महाफलं" સ્થવિર ભગવન્તોના નામ અને ગોત્રનું શ્રવણ કરવાથી પણ જીવોને મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તો "किमंग पुण अभिगमणवंदणनमंसणपडि पुच्छण पज्जु वासणयाए जाव गहणयाए" તેમની પાસે જવાથી તેમને વન્દના કરવાથી, તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને કુશળ સમાચાર પૂછ વાથી, તેમની સેવા કરવાથી અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાથી આત્માનું કલ્યા ણ થઈ જાય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. 'त गच्छामो णं देवाणुप्पिया थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो" તો હે દેવાનુપ્રિયો! ચાલો,

अत्र यावच्छब्देन-मान७-माया८-लोभ९-राग१०-द्वेष११-कलह १२-ऽऽभ्याख्यान १३-पैशुन्य १४-परपरिवाद १५-रत्य-रति १६-मायामृषा १७' इत्येषां ग्रहणम्। 'एवं एए अट्ठारस' एवमेतेऽष्टादश पापस्थानानि क्रिया-शब्देन सह योजितव्यानि। 'चउवीसं दंडगा भाणियव्वा' चतुर्विंशति-दण्डा भणितव्याः। एतानधिकृत्य चतुर्विंशतिदण्डका वाच्याः। 'सेवं-भंते! सेवं भंते!' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त!, हे भदन्त! यद् देवानुप्रियेण प्रति-पादितं तदेवमेव 'त्ति' इति एवं कथयित्वा 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं भगवं जाव विहरइ' श्रमणं भगवन्तं यावद् विहरति, अत्र यावच्छब्देन-महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥सू०३॥

॥ इति क्रियाविचारः ॥

श्री महावीररोहयोः प्रश्नोत्तरप्रकरणम्—

पूर्वं कर्मणो निरूपणं कृतम्, तत्कर्म च प्रवाहरूपेण शाश्वतमित्यतः शाश्वतान् भावान् निरूपयन्नाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

चौवीस दण्डक कहना चाहिये। "कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले" में जो यावत् शब्द आया है उससे यहां मान७, माया८, लोभ९, राग १०, द्वेष ११, कलह१२, अभ्याख्यान १३, पैशुन्य १४, परपरिवाद १५, रति-अरति १६, मायामृषा१७, इनका ग्रहण किया गया है। इस प्रकार इन के ग्रहण से पापस्थान १८ हो जाते हैं ये १८ पापस्थान क्रिया शब्द से योजित करना चाहिये, (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरइ) हे भदंत! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! वह ऐसा ही है इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की उन्हें नमस्कार किया और फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए रहने लगे ॥ सू. ३॥

॥ इति क्रियाविचार ॥

कोहे जाव मिच्छादसणसल्ले" આ સૂત્રના "યાવત્" પદથી માન૭ માયા૮ લોભ૯ રાગ૧૦ દ્વેષ૧૧ કલહ૧૨ અભ્યાખ્યાન૧૩ પૈશૂન્ય૧૪ પરપરિવાદ૧૫ રતિઅરતિ૧૬ માયા સહિત, મૃષા૧૭ એઓને પણ ગ્રહણ કરવા જોઈએ. આ અઢાર પાપસ્થાનો ક્રિયા શબ્દવડે બતાવવામાં આવ્યાં છે. "સેવં મંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં જાવ વિહરઇ" હે ભગવન્! આપે જેમ કહ્યુ તે એમ જ છે, હે ભગવન્! આપના કહેવા પ્રમાણે જ છે. એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમે મહાવીર પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા ॥ સૂ-૩ ॥

ઇતિ ક્રિયાવિચાર

गृहेभ्य प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्यैकतोमिलन्ति मिलित्वा पादविहार चारेण तुङ्गिकायाः नगर्यां मध्यमध्येन निर्गच्छन्ति निर्गत्य यत्रैव पुष्पवतीक चैत्य तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य स्थविरान् भगवत पञ्चविधेनाभिगमेनाभि गच्छन्ति तद्यथा सचित्तानां द्रव्याणा व्युत्सर्जनतया १ अचित्तानां द्रव्याणामव्यु त्सर्जनतया २, एकशा टिकनोत्तरासङ्गकरणेन ३, चक्षु स्पर्शे अञ्जलिप्रग्रहेण ४,

वाले और अधिकमूल्य वाले आभरणों से अलंकृत शरीर वाले होकर फिर वे (सएहिंतो सएहिंतो गेहेहिंतो पडिनिक्खमन्ति) अपने अपने घरों में से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (एग यओ मिलंति) वे फिर एक जगह इकठे हुए (मिलित्ता) एकठे होकर (पायविहारचारेण) पैदल ही (तुंगीयाए नयरीए मज्झम् मज्झेणम्) तुंगीका नगरी के ठीक बीचो बीच से होकर (निग्गच्छति) निकले (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेवपुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति) जहां पर पुष्पवतिक उद्यान था वहां पर आये । (उवागच्छित्ता) वहां आकर (थेरे भगवंते) वे उन स्थविर भगवंतों के पास (पंचविहेणं अभिगमेणं) पांच प्रकार के अभिगम से (अभिगच्छंति) गये (तं जहा) वे पांच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं (सच्चित्ताणं दव्वाण विउसरणयाए) पास में रहे हुए सचित्त द्रव्यों को दूर रख देना १,(अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए) अचित्त द्रव्यों को पास में रखना २, (एगसाडिएणं उत्तरासगकरणेण) बिना सिये हुए वस्त्र से

નનાં પણ અધિક મૂલ્યવાળાં આભૂષણોથી શરીરને શણગારીને તેઓ " सएहिंतो सएहिंतो गहेहिंतो पडिनिक्खमंति " પોત પોતાના ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યાં ' पडिनिक्खमित्ता " બહાર નિકળીને ' एगयओ मिलायंति ' તેઓ એક જગ્યા એ એકત્ર થયા मिलायित्ता " એકત્ર થઈને ' पायविहारचारेण " પગે ચાલીને " तुंगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण ' તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને ' निग्गच्छति ' નીકળ્યા निग्गच्छित्ता' ત્યાંથી નીકળીને 'जेणव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति ' જ્યાં પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતું ત્યાં આવ્યા ' उवागच्छित्ता " ત્યાં આવીને " थेरे भगवंते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छंति ' પાંચ અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા તે સ્થવિર ભગવંતો પાસે ગયા " तंजहा ' તે પાંચ પ્રકારના અભિગમ નીચે પ્રમાણે છે-" सच्चित्ताणं दव्वाण विउसरणयाए " (૧) પોતાની પાસેના સચિત્ત દ્રવ્યોને દૂર કરવું " अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए ' (૨) અચિત્ત દ્રવ્યોને પાસે રાખવા. एगसाडिएण उत्तरासंगकरणेण" (૩) સિવ્યા વિનાના કપડાથી ઉત્તરાસંગ કરવો-એટલે

मनस एकत्वी-करणेन५, यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति. कृत्वा यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते ॥सू ८ ॥

टीका-'तएणं तुंगियाए नयरीए' ततः खलु तुङ्गिकायाः नगर्याः सिंघाडग तियचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहपहेसु 'शृगाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुख महापथ-पथेषु। तत्र शृङ्गाटक-'सिंघाडा इति भाषाप्रसिद्धं जलजं फलं, तदाकारंस्थानं त्रिकोण मित्यर्थः, त्रिक=मिलितत्रिमार्गी स्थानम्, चतुष्क=यत्र चत्वारो मार्गामिलिताः

उत्तरासंग करना अर्थात् यतना के लिये वस्त्र को मुखपर रखना ३, (चक्खुफासे अजलिप्पग्गहेणं) स्थविर भगवंतो के दिखते ही दोनों हार्थों को जोडना ४ (मणसो एगत्तीकरणेणं) तथा मनको एकाग्र करना। इस प्रकार पांच अभिगमों से युक्त होकर वे सब (जेणेवथेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति) जहां स्थविर भगवंत थे वहां आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो) तीन वार (आयाहिणपयाहिणं करेइ-करित्ता) उनको प्रदक्षिणा पूर्वक यावत् वन्दना नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) त्रिविध पर्युपासना से पर्युपासना करने लगे ॥ १० ॥

टीकार्थ - (तएणं तुगियाए नयरीए) इसके बाद तुगिका नगरी के (सिंघाडगतिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहपहेसु) सिंघाडे के आकार वाले मार्ग में अर्थात्-त्रिकोण वाले मार्ग में, त्रिक-जहां पर तीन मार्ग मिलते हैं वहां, चतुष्क-जहां पर चार मार्ग मिलते हैं वहां, चोराहे

यतना પાળવા માટે મુખપર વસ્ત્ર રાખવુ "चक्खुफासे अजलिप्पग्गहणे" (४) સ્થવિર ભગવતોને જોતાવેત બન્ને હાથ જોડવા, અને "मणसो एगत्ती करणेण) (૫) મનને એકાગ્ર કરવુ આ પ્રમાણે પાચ અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા 'जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छति" જ્યા સ્થવિર ભગવતો હતા ત્યા આવ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યા આવીને તેમણે "तिक्खु-त्तो" ત્રણ વાર "आयाहिण पयाहिण करेइ करित्ता" પ્રદક્ષિણા પૂર્વક તેમને વદણા નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને "जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति" ત્રિવિધ પર્યુપાસનાથી પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા ॥ સૂ૦૧ ॥

ટીકાર્થ—(तएण) ત્યાર બાદ (तुगियाए नयरीए) તુગિકા નગરીના (सिंघडगतिय-चउक्क-चच्चर-चउमुह-महापहपहेसु) શિંગોડાના આકારના માર્ગમા—એટલે કે ત્રિકોણિયા માર્ગમા (त्रिक) જ્યા ત્રણ માર્ગો મળતા હોય તેવા સ્થાનમા, ચતુષ્ક- જ્યા ચાર માર્ગ મળતા હોય તેવા ચોકમા, (चत्वर)

सन्ति तत्०—चोराहा 'इतिभाषाप्रसिद्धस्थानम्, चत्वरं बहुमार्गसंमेलन–स्थानम्, चतुर्मुख चतुर्द्वारं स्थानम्–आगन्तुकादीनां विश्रामस्थानम्–महापथ=राजमार्गः, पन्था, पन्था = रथ्यामात्रम् तेषु सर्वेषु स्थानेषु, ' जाव एगदिसामिमुहा णिज्जायंति" यावत् एक दिशामिमुखाः निर्यान्ति, इह यावत्करणात् "महया जणसद्देइ वा जणवूहेइ वा जणबोलेइ वा जणकलकलेइ वा जणुम्मीइवा जणुक्कलियाइ वा जणसण्णिवायाएइवा बहुजणो अण्णमण्णस्स एवमाइक्खइ एव भासइ एवं पण्णवेइ एवं परूवेइ एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा इह मागया इह संपत्ता इह समोसढा इहेव तुंगियाए नयरीए बहिं पुप्फवइए चेइए अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति भिक्खु" इत्येतेषां ग्रहणम्।

तत्र महान् जनशब्दः=महान् अनेक जनशब्द, एव महान्, इति सर्वत्र या च्यम्। "जणवूहेइवा" जनव्यूहो लोकसमूहस्य परस्पर पृच्छा करणम् जणबोलेइवा" जनानां व्यक्तो ध्वनिः। जणकलकलेइवा" जनकलकलो जनानां

में चत्वर–जहां अनेक मार्ग मिलते हैं, चतुर्मुख–चारद्वार वाले स्थान में, अर्थात् जहां पर आगन्तुक जन आकर विश्राम करते हैं ऐसे स्थान में, महापथ–राजमार्ग में, पथ–सामान्यमार्ग में, (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायंति) यावत् एकदिशा की तरफ मुंह करके लोग चलने लगे, अर्थात्–तुंगिका नगरी के शृंगाटक आदि मार्गों में मनुष्यों की बहुत बडी भीड लगी हुई थी। परस्पर में बातें करते व सो कहते हैं—(महया जणसद्दे) कहींपर मनुष्यों की भीड थी–उसमें परस्पर में में लोगों ने एक दूसरे से बोलते थे। कहींपर (जणवूहेइ वा) आपस में लोगसमूह

જ્યાં અનેક માર્ગ મળતા હોય ત્યાં, (चतुर्मुख) ચાર દ્વારવાળાં સ્થાનમાં એટલે જ્યાં પથિકો વિશ્રામ લે છે એવા સ્થાનમાં, (महापथ) રાજમાર્ગમાં (पथ) સામાન્ય માર્ગમાં (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायंति) યાવત્ એક દિશા તરફ મુખ કરીને લોકો ચાલવા માંડ્યા કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તુંગિકા નગરીના શૃંગાટક આદિ માર્ગો પર લોકોની ભારે ભીડ જામી હતી. તેઓ પરસ્પરની વાતો કરતા હતા તે સૂત્રકાર છે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર દ્વારા કહે છે –(महया जणसद्दे) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોની ભારે ભીડ હતી અને તેઓ એક બીજા સામે વાતો કરતા હતા (जणवूहइवा) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોનો સમૂહ એક બીજાને પૂછતો

मनस एकत्वी-करणेन५, यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति. कृत्वा यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते ॥सू.८॥

टीका-'तएणं तुंगियाए नयरीए' ततः खलु तुङ्गिकायाः नगर्याः सिंघाडग तियचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहपहेसु 'शृंगाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुख महापथ-पथेषु। तत्र शृङ्गाटक-'सिंघाडा इति भाषाप्रसिद्धं जलजं फलं, तदाकारंस्थानं त्रिकोण मित्यर्थः, त्रिक=मिलितत्रिमार्गी स्थानम्, चतुष्क=यत्र चत्वारो मार्गामिलिताः

उत्तरासंग करना अर्थात् यतना के लिये वस्त्र को मुखपर रखना ३, (चक्खुफासे अजलिप्पग्गहेणं) स्थविर भगवंतो के दिखते ही दोनों हाथों को जोडना ४ (मणसो एगत्तीकरणेणं) तथा मनको एकाग्र करना। इस प्रकार पांच अभिगमों से युक्त होकर वे सब (जेणेवथेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति) जहां स्थविर भगवंत थे वहां आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो) तीन वार (आयाहिणपयाहिणं करेइ-करित्ता) उनको प्रदक्षिणा पूर्वक यावत् वन्दना नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) त्रिविध पर्युपासना से पर्युपासना करने लगे ॥ १० ॥

टीकार्थ-(तएणं तुंगियाए नयरीए) इसके वाद तुंगिका नगरी के (सिंघाडगतिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहपहेसु) सिंघाडे के आकार वाले मार्ग में अर्थात्-त्रिकोण वाले मार्ग में, त्रिक-जहां पर तीन मार्ग मिलते हैं वहां, चतुष्क-जहां पर चार मार्ग मिलते हैं वहां, चोराहे

યતના પાળવા માટે મુખપર વસ્ત્ર રાખવુ "चक्खुफासे अजलिप्पगहणे" (૪) સ્થવિર ભગવતોને જોતાવેત બન્ને હાથ જોડવા, અને "मणसो एगत्ती करणेण) (૫) મનને એકાગ્ર કરવુ આ પ્રમાણે પાચ અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા "जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छति" જ્યા સ્થવિર ભગવતો હતા ત્યા આવ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યા આવીને તેમણે "तिक्खुत्तो" ત્રણ વાર "आयाहिण पयाहिण करेइ करित्ता" પ્રદક્ષિણા પૂર્વક તેમને વદણા નમસ્કાર કર્યા. વદણા નમસ્કાર કરીને "जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति" ત્રિવિધ પર્યુપાસનાથી પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા ॥ સૂ૦૧ ॥

ટીકાર્થ—(तएण) ત્યાર બાદ (तुगियाए नयरीए) તુગિકા નગરીના (सिंघडगतिय-चउक्क-चच्चर-चउमुह-महापहपहेसु) શિંગોડાના આકારના માર્ગમા—એટલે કે ત્રિકોણિયા માર્ગમા (त्रिक) જ્યા ત્રણ માર્ગો મળતા હોય તેવા સ્થાનમા, ચતુષ્ક- જ્યા ચાર માર્ગ મળતા હોય તેવા ચોકમા, (चत्वर)

पूर्वानु पूर्व्या विचरन्तः=गुरुपरम्परया विहरन्तः, " गामाणुगाम दूइज्जमाणा " ग्रामानुग्रामं द्रवन्तः एकग्रामादन्यं ग्राम गच्छन्तः क्रमप्राप्तमाममत्यजन्त इत्यर्थः इह मागया" इहागता =अत्रागता, इह समाप्ता =अत्रैव समागता, ' इह समो सढा' इह समवसृता = साधुकल्पनीयावग्रहे स्थिताः, इहेति कुत्रेत्याह- ' इहेव ' इत्यादि "इहेव तुंगियाए नयरीए वहिं " अत्रैव तुंगिकाया नगर्या बहि' =बहिःप्रदेशे "पुष्फवइए चेइए" पुष्पवतिके चैत्ये=पुष्पवतिकनामोद्याने "अहा पडिरूव "यथा प्रतिरूप साधुकल्पानुकूलम् "उग्गह " अवग्रहम्=वनपालमदत्तां वसतेराज्ञाम् "उग्गिण्हित्ता" अवगृह्य=याचित्वा "संजमेणं " सयमेन सप्तदश विधेन ' तवसा ' तपसा=द्वादशविधेन ' अप्पाणं ' आत्मानं 'भावेमाणा ' भावयन्त =भावित कुर्वाणा 'विहरंति' विहरन्ति=तिष्ठन्ति। "त्तिकट्टु" इति कृत्वा= इति मनस्यवधार्य लोका एकदिशाभिमुखा सन्तः-तुंगिका नगरीतो निर्यान्तीति सम्बन्धः

माणा) गुरुपरम्परा के अनुसार विहार करते हुए तथा (गामाणुगामं दूइज्जमाणा) एक गाम से दूसरे गाम क्रम से विहार करते हुए (इह मागया) यहां आये हुए हैं, (इह सपत्ता) यहां पधारे हैं (इह समो सढा) यहां समवसृत हुए हैं अर्थात्-साधुकल्पनीय वसति में रहे हुए है । यहां कहां-सो इसके लिये कहते हैं कि (इहेव तुंगीयाए नयरीए वहिं) इसी तुंगिका नगरी के बाहर जो (पुप्फ वइए चेइए) पुष्पवतिक उद्यान है उसमें । (अहापडिरूव उग्गहम् उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणाविहरंति) वहां वे यथा प्रतिरूप साधुकल्पके अनुकूल-वनपाल से वसति आज्ञा लेकर सत्रह प्रकार के सयम से और बारह प्रकार के तप से आत्माको भावित करते हुए विराजते हैं। (इति कट्टु) ऐसा मन में अवधारण कर लोक एक दिशा की तरफ मुख करके तुंगिका नगरी से निकलते हैं।

(पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा) ગુરુપરંપરા પ્રમાણે વિહાર કરતા તથા (गामाणुगामं दूइज्जमाणा) એક ગામથી બીજે ગામ અનુક્રમે વિચરતા વિચરતા (इहमागया) અહીં આવ્યા છે, (इह सपत्ता) અહીં પધાર્યા છે, (इह समोसढा) અહીં સમવસૃત થયા છે—એટલે કે સાધુને કલ્પે એવા સ્થાનમાં ઉતર્યા છે તે બતાવવા માટે કહે છે-(इहेव तुंगियाए नयरीए वहिं) આ તુંગિકા નગરીની બહાર જે (पुप्फवइए चेइए) પુષ્પવતિક ઉદ્યાન છે તેના (अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) શાસ્ત્રાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈ ને સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારનાં તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિરાજે છે (इतिकट्टु) એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને લોકો એક દિશા તરફ મુખ કરીને તુંગિકા નગરીમાંથી નીકળે છે-એટલે કે તેમની પાસે

व्यक्तवर्णात्मको नादः 'जणुम्मि' जनोर्मिः जनसंबाधः तरङ्गवज्जनानामुपर्युपरि समागमनम्, "जणुक्कलिया" जनोत्कालिका=जनानां लघुतरःसमुदायः। "जणसण्णिवाएइवा" जनसंनिपातः जनानां संघर्षरूपेण संमिलनं भवति. तत्र "बहुजणो" बहुजनः "अण्णमण्णस्स" अन्योन्यम् "एवमाइक्खइ" एवमाख्याति=एकोऽपरं-सामान्यरूपेण वदति, "एवं भासइ" एवं भाषते=विशेषतो वदति, एवं पण्णवेइ" एवं प्रज्ञापयति-अपृष्टः सन् कथयति, "एवं परूवेइ" एवं प्ररूपयति कश्चित् पृष्टः सन् कथयति। किंकथयति! इत्याह-"एवं खलु" इत्यादि। "एवं खलु देवाणुप्पिया" एवं खलु देवानुप्रियाः, "पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो" पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः "पुव्वाणु पुव्वि चरमाणा"

एक दूसरे से पूछते थे (जणबोलेइवा) कहींपर मनुष्यों की अव्यक्तध्वनि होती थी, कहीं पर (जणकलकलेइवा) मनुष्यों का व्यक्त नाद होता था, कहीं पर (जणुम्मी) तरङ्गों की तरह ऊपर के ऊपर मनुष्य आते थे, (जणुक्कलिया) कहीं पर मनुष्यों का छोटा सा समूह दिखाई पडता था (जणसण्णिवाए) कहीं पर मनुष्यों का संघर्षरूप से सम्मेलन होता था, उसमें (बहुजणो) अनेक मनुष्यों (अण्णमण्णस्स) एक दूसरे से (एवमाइक्खइ) इस प्रकार सामान्यरूप से कहते थे (एवं भासइ) कोई कोई विशेषरूप से आपस में एक दूसरे से कहते थे (एवं पण्णवेइ) कोई कोई आपस में एक दूसरे से विना पूछे ही कहते थे। एवं परूवेइ) कोई कोई पूछने पर कहते थे? सो सूत्रकार स्पष्ट करते हैं (एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवन्ता) हे देवानुप्रियो! पार्श्वनाथ! भगवान् के प्रशिष्य स्थविर भगवन्त (पुव्वाणुपुव्वि चर-

હતા. (जणबोलेइवा) કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોનો અવ્યક્ત ધ્વનિ આવતો હતો કોઈ કોઈ સ્થળે (जणकलकलेइवा) મનુષ્યોનો વ્યક્ત નાદ સંભળાતો હતો (जणुम्मी) કોઈ જગ્યાએ પાણીના મોજાઓની જેમ મનુષ્યનો સમૂહ આવતો હતો, (जणुक्कलिया) કોઈ કોઈ જગ્યાએ માણસોનો નાનો સમૂહ નજરે પડતો હતો, કોઇ કોઇ જગ્યાએ (जणसण्णिवाए) મનુષ્યોનો એટલો મોટો સમૂહ ચાલતો હતો કે તેમને એક બીજા સાથે ઘસાઈને ચાલવુ પડતું હતુ તેમાના (बहुगणो) અનેક મનુષ્યો (अण्णमण्णस्स) એક બીજાને (एवमाइक्खइ) સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે કહેતા હતા, (एव भासइ) કોઈ કોઈ વિશેષ પ્રમાણુમા એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેતા હતા, (एव पण्णवेइ) કોઇ કોઇ માણુસો એક બીજાને વિના પૂછયે એવું કહેતા હતા (एव परूवेइ) અને કોઇ કોઇ પૂછવામા આવે ત્યારે કહેતા હતા કે—(एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवंता) હે દેવાનુપ્રિયો! પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો, સ્થવિર ભગવંત

आविसम्पन्नाः आविः=शुद्धमातृकोवंशः तेन संपन्नाः=युक्ताः 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन "कुलसपन्ना" इत्यारभ्य 'उवागच्छित्ता' इत्यन्तानि पदानि अत्रैव सूत्रे प्रोक्तानि तान्यतोऽवसेयानीति ते स्थविराः पुष्पवतिके चैत्ये उपागत्य। "अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" यथा प्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति "तं महप्फलं खलु देवाणुप्पिया" तत् तस्मात्कारणात् महाफलं हे देवानुप्रिया! "तहा रूवाणं थेराणं भगवंताणं नामगोयस्स वि सवणयाए" तथाविधानां स्थविराणां नाम गोत्रस्यापि श्रवणतया, एतेषां नाम गोत्रस्यापि श्रवणस्य महत्फलं=जन्मजरा मरणोच्छेदनरूपं भवति किंहि 'किमगपुण अभिगमणवंदणनमसणपडिपुच्छण

संपन्ना जाव अहापडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता ण संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विरहंति) हे देवानुप्रियो! पार्श्वापत्यीय स्थविर भगवंत जो कि शुद्धमातृवंशरूप जाति से युक्त हैं यावत् इसी सूत्रमें पहले कहे गये कुलसंपन्न आदि विशेषणों वाले वे पुष्पवतिक चैत्य में आकर यथाप्रतिरूप अवग्रह को धारण करके संयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए विराजमान हैं। (तं महप्फलं खलु देवाणुप्पिया) इस लिये हे देवानुप्रियो! जब महाफल प्राप्त होता है(तहा रूवाणं) तथारूप (थेराणं भगवंताणं) स्थविर भगवंतो के (नामगोयस्सवि सवणयाए) नामगोत्र के श्रवण से अर्थात्-शास्त्रों में ऐसा प्रकट किया गया है कि-तथारूप स्थविर भगवंतों के नाम और गोत्र के श्रवण करने से भी जीवों को जन्म जरा और मरण का अभाव होने रूप फल प्राप्त होता है, तो (अङ्ग) हे मित्र! (अभिगमण-वन्दन-नमंसण-पडिपुच्छण पज्जु

पासावच्चिज्जा थेरा भगवंता जाइसपन्ना जाव अहापडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) हे देवानुप्रियो! पार्श्वनाथना प्रशिष्य, स्थविर भगवंतो जे शुद्धमातृवंश रूप जातिथी युक्त छे अने कुल संपन्न आदि गुणोथी युक्त छे (ते गुणो आगळना सूत्रमां आप्या छे)तेओ पुष्पवतिक चैत्यमां आवीने यथायोग्य प्रमाणे वनपाळनी रजा लईने, संयम अने तपथी तेमना आत्माने भावित करता थका विराजे छे (तं महप्फलं खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो! (तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नामगोयस्स वि सवणयाए) आवां स्थविर भगवंतोना नामगोत्रना श्रवणथी पण महान फळनी प्राप्ति थाय छे एटले के शास्त्रोमां एवुं कहेवामां आव्युं छे के एवा स्थविर भगवंतोना नाम अने गोत्रनुं श्रवण करवाथी पण जीवोने जन्म, मरण अने जरानो अभाव थवारूप महान फळनी प्राप्ति थाय छे तो (अङ्ग)

"तएणं ते समणोवासया" ततः खलु श्रमणोपासकाः "इमीसे कहाए-लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति" अस्याः कथाया लब्धार्थाः सन्तो हृष्ट-तुष्टा यावत् शब्दायन्ति परस्पर वदन्तीत्यर्थः इह यावत्पदेन "चित्तमाणंदिया पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहियया अन्नोन्न" इत्येतेषां ग्रहणम्। तत्र हट्ठतुट्ठेति: "हट्ठतुट्ठचित्ताणंदिया" हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः, तत्र हृष्टतुष्टम्=अति तुष्टम्, यद्वा-हृष्ट हर्षितम्, तुष्टं=प्राप्तसन्तोषं तादृशं चित्तं येषां ते हृष्टतुष्टचित्ताः अतएव आनन्दिताः=आनन्दं प्राप्ताः सञ्जातमानसोल्लासा इत्यर्थः "पीइमाणा" प्रीतिमनसः, प्रीतिः=तृप्तिः मनसि येषां ते तथा तृप्तमनसा इत्यर्थः "परमसोमणस्सिया" परमसौमनस्यिताः-परमम्=उत्कृष्टञ्च तत्सौमनस्यं=प्रसन्नचित्तता चेति-परमसौमनस्यं तदेषां सञ्जातं परमसौमनस्यिताः परमानुरागपूर्णमनस्का इत्यर्थः। "हरिसवसविसप्पमाणहियया" हर्षवशविसर्पद् हृदयाः, तत्र हर्षवशेन विसर्पत्= परितः उच्छलद् हृदयं येषां ते तथा स्थविरदर्शनार्थममन्दानन्दतरङ्गसमुच्छलित-चित्ता इत्यर्थः। ते 'अन्नोन्नं' अन्योन्यं=परस्परं शब्दायन्ति=कथयन्ति-इति सम्बन्धः, "सद्दाइत्ता" शब्दायित्वा "एवं वयासी" एवमवादिषुः, एवं वक्ष्य-माण प्रकारेण अवादिषुः=अकथयन् कथितवन्त इत्यर्थः। तदेव दर्शयति-'एवं खलु' इत्यादि। "एवं खलु' देवाणुप्पिया" एवं खलु हे देवानुप्रियाः "पासा-वच्चिज्जा थेरा भगवंतो" पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः, "जाइसंपन्ना"

(तएणं) इसके बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणोपासक इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) इस कथा के- समाचार से- लब्धार्थ-परिचित होकर (हट्ठतुट्ठ जाव सद्दावेंति) बहुत ही अधिक हर्षित हुए और संतुष्ट हुए यावत् वे आनन्द मग्न बनकर मन में अतिशय तृप्ति से युक्त हुए उनका अन्तःकरण परम अनुराग से पूर्ण भर गया। अत्यन्त आनन्द से उनका हृदय उछलने लगा। उन्हों ने शीघ्र ही एक दूसरे को बुलाया और (सद्दावित्ता) बुलाकर फिर वे (एवं वयासी) इस प्रकार आपस में कहने लगे (एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवंता जाइ

જવાનો નિશ્ચય કરીને તુંગિકા નગરીમાંથી પુષ્પવતિક ઉદ્યાન તરફ જવા માટે રવાના થાય છે (तएण ते समणोवासया) ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકો (इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) આ સમાચાર જાણીને (हट्ठ तुट्ठ जाव सद्दावेंति) અતિશય હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા તેઓ આનંદમગ્ન બનીને મનમાં અતિશય તૃપ્તિ પામ્યા તેમના અંતઃકરણ આનંદથી ઉભરાવા લાગ્યાં, તેમના હૃદય નાચી ઉઠયા. તેમણે તુરત જ એક બીજાને બોલાવ્યા અને (सद्दावित्ता) બોલાવીને (एव वयासी) એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-एवं खलु देवाणुप्पिया!

प्रभूततरस्य अर्थस्य मोक्षरूपस्य ग्रहणतया'=ग्रहणस्य यावदुपविष्टस्यार्थस्य ग्रहणेन किं वक्तव्यम्, यावत्प्रोक्तार्थग्रहणेन सर्वथा कृतार्थो भवतीति भावः "त गच्छामो णं" तद् तस्मात्कारणात् वय गच्छामः खलु "देवाणुप्पिया" हे देवानुप्रियाः "थेरे भगवते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो" अत्र यावत्पदेन "सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लाणं मगलं देवयं चेइयं" इति सग्राह्यम्। तत्र-'थेरे भगवंते' स्थविरान् भगवतः 'वंदामो' वन्दामहे=गुणगानेन स्तुतिं कुर्मः "नमंसामो" नमस्याम पश्चाद्नमनेन नमस्कुर्मः, 'सक्कारेमो' सत्कुर्मः अभ्युत्थानादिना, 'सम्माणेमो' सम्मानयामः वस्त्रभक्तादिप्रदानेन। कीदृशांस्तान्? इत्याह-'कल्लाणं' कल्याणं, कल्यो=मोक्षः=कर्मजनित सकलोपाधि रहितत्वात्, तं आ=समन्तात्प्रति मापयतीति, अथवा कल्येण=ज्ञानदर्शनचारित्रतपोरूपेणारोग्येण आणयति=जीवयति

ग्रहण कर लेता है-उसके लिये तो कहा ही क्या जासकता है। वह जीव तो मोक्षरूप अर्थ के ग्रहण से सर्वथा कृतार्थ हो हो जाता है। (तंगच्छामो णं) इसलिये चलो (देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो! (थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) चलो अपन सब मिलकर चलें-चलकर उनको वंदना करे, उन्हें नमस्कार करें, यावत् उनकी पर्युपासना करें, अर्थात्-चलो उनको वन्दना करे-गुणगानपूर्वक उनकी स्तुती करें, उन्हें नमस्कार करें-पश्चात् झुकाकर उन्हें नमन करे। अभ्युत्थान आदि द्वारा उनका सत्कार करे, सन्मान करे, क्यों कि वे कल्याणस्वरूप हैं। कल्य नाम मोक्ष का है क्यों कि वह कर्म जनित सकल उपाधियों से रहित होता है। इस मोक्षरूप कल्य को जो अच्छी तरह से जीवों को प्राप्त कराता है वह कल्याण है, अथवा-कल्य नाम ज्ञानदर्शन एवं चारित्र और तप का है, इस ज्ञानदर्शन चारित्रतपरूप आरोग्य

ઉપદિષ્ટ મોક્ષરૂપ અર્થને ગ્રહણ કરી લે છે, તેમની તો વાત જ શું કરવી! તે જીવ તો મોક્ષરૂપ મહાન ફળની પ્રાપ્તિ કરીને સર્વથા કૃતાર્થ જ થઈ જાય છે (तं गच्छामो ण देवाणुप्पिया) તો હે દેવાનુપ્રિયો! ચાલો, (थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) આપણે બધા સાથે મળીને તેમને વંદણા કરીએ, નમસ્કાર કરીએ યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરીએ કહેવાનું તાત્પર્ય છે કે-ચાલો તેમને વંદણા કરીએ, ગુણગાન પૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરીએ, તેમને પાસે જઈ મસ્તક ઝુકાવીને નમસ્કાર કરીએ અભ્યુત્થાન આદિ દ્વારા તેમનો સત્કાર કરીએ કારણ કે તેઓ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે 'કલ્ય' એટલે મોક્ષ તે કર્મજનિત સમસ્ત ઉપાધિઓથી રહિત હોય છે એ મોક્ષરૂપ કલ્યના જીવોને જે પ્રાપ્તિ કરાવે છે તેઓ કલ્યાણરૂપ કહેવાય છે અથવા જ્ઞાન, દર્શન અને

पज्जुवासणयाए" किमंग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनतायाः तत्र "किमंग" इत्यत्र 'अङ्गशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अङ्ग=हे मित्र!' किं पुनस्तेषाम्, अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमनं = सम्मुखगमनं, वन्दनं=स्तुतिकरणम्, नमस्यनम् 'तिक्खुत्तो' इति पाठेन पञ्चाङ्ग-नमनपूर्वकं नमस्कारकरणम्, प्रतिप्रच्छनं = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम् पर्युपासनं=मनोवाक्काययोगैः सेवाकरणं, तेन यत्फलं भवति तत् किं वक्तव्यम् अनेन यदनुत्तरं फलं भवति तद् वक्तुं न शक्यते इति भावः, तथा "जाव-गहणयाए" यावत् ग्रहणतायाः; इह यावत्पदेन "एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमंगपुण विउलस्स अट्ठस्स" इति ग्रहणं कर्त्तव्यम् तत्र एकस्याप्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थंकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणतायाः=श्रवणस्य महाफलं भवति। किमंग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सन्मुख जाने से उनकी स्तुति करने से पांचों अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने से, उनकी सुखशाता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो क्या कहना। तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहाँ यावत् पद से (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमङ्ग! पुण-विउलस्स अट्ठस्स) जब आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता है तो फिर हे मित्रो! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

હે મિત્રો! (अभिगमण वंदन नमंसण-पडिपुच्छण, पज्जुवासणयाए किं पुण) તેમના સાક્ષાત્ દર્શન કરવાથી, તેમની પાસે જઈને તેમની સ્તુતિ કરવાથી, પાંચે અંગો ઝુકાવીને તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને સુખશાતા પૂછવાથી, અને મન વચન અને કાયાના યોગોથી તેમની સેવા કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેની તો વાત જ શી કરવી ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અભિગમન આદિ દ્વારા જે અદ્વિતીય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેનુ તો વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી- તે તો અવર્ણનીય છે. (जाव गहणयाए) અહીં (યાવત્) પદથી (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमंग! पुण विउलस्स अट्ठस्स) આર્ય-તીર્થંકર દ્વારા પ્રતિપાદિત ધાર્મિક (ધર્મપ્રયોજક એક પણ ઉપદેશના શ્રવણથી મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો હે મિત્રો! જે જીવો તેમના દ્વારા

मूलम्-तेण कालेण तेणं समण्णं समणस्स भगवओ महा वीरस्स अंतेवासी रोहे णाम अणगारे पगइभद्दए, पगइमउए, पगइविणीए, पगइउवसंते, पगइपयणुकोहमाणमायालोभे, मिउमद्दवसपन्ने, अल्लीणे, भद्दए, विणीए, समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे, झाणकोट्ठोवगए, संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ। तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी—

पुव्विं भंते! लोए पच्छा अलोए? पुव्विं अलोए पच्छा लोए? रोहा! लोए य अलोए य, पुव्विंपेते, पच्छापेते, दोवि एए, सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। पुव्विं भंते जीवा पच्छा अजीवा, पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा?, जहेव लोए अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य। एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा। पुव्विं भंते अंडए पच्छा कुक्कुडी? पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए?, रोहा! से णं अंडए कओ?, भयवं! कुक्कुडीओ, सा णं कुक्कुडी कओ?, भंते! अंडयाओ, एवमेव रोहा! से य अंडए सा य कुक्कुडी पुव्विं पेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!, पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते?, रोहा! लोयंते य अलोयंते य जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!, पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे पुच्छा, रोहा! लोयंते य सत्तमे उवासंतरे य, पुव्विंपेते पच्छापेते, दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहिं ठाणेहिं तं जहा—(गाहा)

संसारमोहजालानलज्वालामालावलीढान् मूढान् प्राणिनः प्रशमयतीति वा कल्याणं कल्याण-स्वरूपवान्, सूत्रे आर्षत्वादेकवचनम्, एवं सर्वत्र 'विज्ञेयम्। 'मंगलं' मङ्गलम्-मं=भवसम्बन्धिबन्धनं, तन्निबन्धनं, दुःखं वा गालयति=नाशयति वा, यद्वा मंग्यते=प्राप्यते स्वर्गो मोक्षो वाऽनेनेति मङ्गः=धर्मः, तं लाति=गृह्णाति-इति मङ्गलः=श्रुतचारित्रधर्मधारकः तम्=मङ्गलस्वरूपान् "देवयं" दैवतं देवतैव दैवतं=धर्मदेवं=धर्मदेवस्वरूपान्, 'चेइयं' चैत्यम्, चेतनं चितिः=सम्यग्ज्ञानम्, तदेव चैत्यम् "चितीसंज्ञाने" इति धातोः स्त्रियां क्तिन् 'पा. ३-३-९४' इति भावेक्तिन्? ज्ञानस्वरूपानित्यर्थः। अथवा-कल्याणं कल्याणकारित्वात्, मङ्गलं

द्वारा जो संसारसंबंधी मोह जालरूपी अनल की ज्वाला से अत्यन्त त्रस्त हुए जीवों की रक्षा करता है-उन्हें जीवन दान देता है वह कल्याण है, ऐसे कल्याण स्वरूप वे हैं। भव सम्बन्धी बन्धन का नाम (मं) है अथवा इस भवसम्बन्धी बंधन से जनित जो दुःख है वह (मं) है। इस (मं) को जो (गालति) नष्ट कर देता है वह मंगल है, अथवा-स्वर्ग मोक्ष जिसके द्वारा प्राप्त कराया जाता है वह 'मङ्ग' है इस (मङ्ग) को जो देता है अथवा ग्रहण करता है वह मंगल है, ऐसा मंगल-श्रुतचारित्ररूप धर्म का धारक जीव होता है। ऐसे मंगलरूप वे स्थविरभगवन्त हैं। देवता ही दैवत है-धर्मदेव है। ऐसे धर्मदेव स्वरूप वे स्थविर भगवन्त हैं। चेतन का नाम चिति है-यह चिति सम्यग् ज्ञानरूप होती है। (चिती संज्ञाने) धातुसे (स्त्रियां क्तिन्) इस पणिनीय केव्यकरणानुसार क्तिन्

ચારિત્રને (કલ્ય) કહે છે. તે જ્ઞાન, દર્શનતપ અને ચારિત્રરૂપ આરોગ્ય દ્વારા જેઓ સંસારના મોહ જાળ રૂપી અગ્નિની જ્વાળાથી અત્યંત ત્રાસી ઉઠેલા જીવોની રક્ષા કરે છે-તેમને જીવતદાન દે છે, તેમનું કલ્યાણ કરે છે, એવા જીવને કલ્યાણસ્વરૂપ કહેવાય છે. તે સ્થવિર ભગવંતો મંગળરૂપ છે. (મંગલ મંગલ) ભવ સંબંધી બંધનને (મં) કહે છે, અથવા આ ભવબંધનજનિત-જે દુઃખ છે તેને (મં) કહે છે તે (મં) નો જે (गालति) નાશ કરે છે અથવા સ્વર્ગમોક્ષ જેના દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેનું નામ (मङ्ग) છે. તે (मङ्ग)ને આપનાર અથવા ગ્રહણ કરનારને મંગલ કહે છે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ધારક જીવ એવો મંગળ સ્વરૂપ હોય છે એવા મંગળસ્વરૂપ તે સ્થવિર ભગવંતો છે દેવતા જ દૈવત છે-ધર્મદેવ છે એવા ધર્મદેવસ્વરૂપે તે સ્થવિર ભગવંતો છે ચેતનને (चिति) કહે છે, તે ચિતિ સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપ હોયછે (चिती संज्ञाने) ધાતુમાંથી (स्त्रियां क्तिन्) પાણિની વ્યાકરણ અનુસાર (क्तिन्)

दुरितोपशमनकारित्वात्, दैवत धर्मदेवस्वरूपत्वात्, चैत्य सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा-दिति। " पज्जुवासामो " पर्युपास्महे=विनयेन सेवामहे। किमर्थं पर्युपास्महे? इत्याह—" एयं णे " इत्यादि, " एयं " एतत्=स्थविराणां पर्युपासनम् ' णे ' अस्माकम् ' हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए अणुगामियत्ताए भविस्सइ " हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसाय अनुगामिकत्वाये भविष्यति, एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव पूर्वं स्कन्दकप्रकरणे विलोकनीयेति। " त्तिकट्टु ' इति कृत्वा अन्न मन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति " अन्योन्यमस्यार्थं प्रतिशृण्वन्ति ? स्थविरपर्युपास-नरूपं वार्ता ते श्रावकाः परस्परं स्वीकुर्वन्ति—इति भावः।

प्रत्यय होने पर चिति बनता है। इस चिति-ज्ञान स्वरूप जो होते हैं वे चैत्य हैं। ऐसे चैत्यरूप वे स्थविर भगवन्त हैं। अथवा-कल्याणकारी होने से वे स्थविर भगवन्त कल्याणरूप हैं पापों के उपशमन कराने वाले होने के कारण वे स्थविर भगवन्त मंगलरूप हैं, धर्मदेव स्वरूप हो ने के कारण वे स्थविर भगवन्त दैवत हैं। प्रशस्त मन के होने में हेतु भूत होने के कारण वे स्थविर भगवन्त चैत्य हैं। अतःउनकी (पज्जुवा सामो) पर्युपासना करें-विनयपूर्वक उनकी सेवा करें। क्यों कि (एयं) इन स्थविरों की यह पर्युपासना (णे) हमलोगों के (हियाए सुहाए, खे माए निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) हितके लिये, सुख के लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और परंपरा से विशेषकल्याण के लिये होगी। इन पदों की व्याख्या यहीं पहिले स्कन्दक के प्रकरण में लिखी जा चुकी है। अतः वहां से देख लेनी चाहिये। (त्ति कट्टु) इस प्रकार विचार करके उन श्रमणोपासकों ने (अण्ण

પ્રત્યય લગાડવાથી ચિતિ બને છે તે ચિતિ (જ્ઞાન) સ્વરૂપ જે હોય છે તેને ચૈત્ય કહે છે, એવા ચૈત્યરૂપ તે સ્થવિર ભગવંતો છે અથવા-કલ્યાણકારી હોવાથી તેઓ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, પાપોનુ ઉપશમન કરાવનાર હોવાથી તેઓ મંગલરૂપ છે, ધર્મદેવ સ્વરૂપ હોવાથી સ્થવિર ભગવંતો દૈવતરૂપ છે, અને પ્રશસ્ત મન હોવામા હેતુભૂત હોવાને કારણે તેઓ ચૈત્યરૂપ છે તેથી તેમની (પજ્જુવાસામો) પર્યુપાસના કરીએ-વિનયપૂર્વક તેમની સેવા કરીએ. કારણ કે (एयं) તે સ્થવિર ભગવંતોની સેવા આપણે માટે (हियाए, सुहाए, खेमाए निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) હિતકારી, ક્ષેમકારી, સુખકારી, શ્રેયકારી અને આગામી ભવને માટે પણ વિશેષ કલ્યાણ કારી થઈ પડશે. આ પદોની વ્યાખ્યા આ ભગવતીસૂત્રમા સ્કન્દકના પ્રકરણમાં આપવામાં આવીછે તો તે ત્યા પ્રકરણમાંથી વાંચી લેવી. (त्तिकट्टु) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે શ્રમણોપાસકોએ

"पडिसुणित्ता" प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य ते श्रावकाः "जेणेव सयाइं सयाइं गिहाइं" यत्रैव स्वकानि स्वकानि गृहाणि "तेणेव उवागच्छंति" तत्रैवोपागच्छन्ति, "उवागच्छित्ता" उपागत्य "ण्हाया कयबलिकम्मा" स्नाताः कृतबलि कर्माणः, तत्र स्नाताः=कृतस्नानाः कृतबलिकर्माणः काकाद्यर्थं कृतान्नभागाः "कयकोउयमंगलपायच्छित्ता" कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः-कृतानि = सम्पादितानि, कौतुकानि=मषीतिलकादीनि, मङ्गलानि=मङ्गलकारकाणि, दध्यक्षतादीनि प्रायश्चित्तानि = दुस्वप्नादि फलविघातार्थमवश्यकर्त्तव्यानियैरते तथा, "सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिया" शुद्धप्रवेश्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहिताः, शुद्धानि=स्वच्छानि, प्रवेश्यानि=सभाप्रवेशयोग्यानि मङ्गल्यानि=मङ्गलजनकानि-वस्त्राणि प्रवरपरिहिताः=सम्यग्रीत्या परीधृताः-सम्यक्परिधृत माङ्गलिक स्वच्छवस्त्रा इत्यर्थः "अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा" अल्पमहार्घाभरणालङ्कृत

मण्णस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति) स्थविरों की पर्युपासना करनेरूप बात को आपस में स्वीकार लिया (पडिसुणित्ता) स्वीकार कर के फिर वे श्रमणोपासक—श्रावक (जेणेव सयाइ सयाइं गिहाइं) जहां अपने अपने घर थे (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर गये (उवागच्छित्ता) जाकर (ण्हाया कयबलिकम्मा) उन्हो ने पहिले स्नान किया बाद में काक आदि पक्षियों के निमित्त अन्न आदि देने रूप बलि कर्म किया, (कयकोउयमंगलपायच्छित्तो) मषीतिलक आदि कौतुकों को, मगल कारक कर्मों को एवं दुःस्वप्न आदिके फल को विघात करने के निमित्त अवश्य करने योग्य प्रायश्चित्तों को किया बाद में (सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिया) उन्हों ने शुद्ध स्वच्छ तथा सभा में पहिरने के योग्य मांगलिक वस्त्रों को अच्छे ढंग से पहिरा (अप्पमह-

(अण्णमण्णस्स एयमट्ठं पडिसुणेति) સ્થવિર ભગવંતોની પર્યુપાસના કરવા જવાની વાતનો પરસ્પર સ્વીકાર કર્યો (पडिसुणित्ता) સ્વીકાર કરીને તેઓ (जेणेव सयाइ सयाइं गिहाइ तेणेव उवागच्छति) પોત પોતાને ઘેર ગયા. (उवागच्छित्ता) ઘેર જઇને "ण्हाया कयबलिकम्मा" તેમણે સ્નાન કર્યું ત્યાર બાદ કાગડા આદિ પક્ષીઓને અન્નાદિ દેવારૂપ બલિકર્મ કર્યું. "कयकोउयमंगलपायच्छित्ता" ત્યાર બાદ મશ આંજવારૂપ કૌતુકો કર્યા મંગળકારક કર્મો કર્યા અને દુસ્વપ્ન આદિનું ફળ નષ્ટ કરવાને માટે આવશ્યક પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યાં. "सुद्धप्पावेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइं पवरपरिहिया" ત્યાર બાદ તેમણે સભામા પહેરવા યોગ્ય સ્વચ્છ તથા માંગલિક કપડાં સારી રીતે ધારણ કર્યાં "अप्पमहग्घाभरणा

शरीराः-अल्पानि-भारेण, महार्घाणि-मूल्येन, तादृशैराभरणैः=अलङ्कारैः अलङ्कृतानि=विभूषितानि-शरीराणि येषां-ते तथा। एतादृशा सन्तस्ते श्रावका "स एहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो" स्वकेभ्य स्वकेभ्यो गृहेभ्य "पडिनिक्खमंति" प्रतिनिष्क्राम्यन्ति=निस्सरन्ति "पडिनिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य "एगयओ मिलायंति" एकतो मिलन्ति=एकत्री भवन्ति "एगयओ मिलाइत्ता" एकतो मिलित्वा=एकत्रीभूय "पायविहारचारेण-पादविहारेण-नतु यानादिना चारो=गमन यत्र सः, तेन "तुंगियाए नयरीए" तुङ्गिकाया नगर्याः "मज्झं मज्झेणं" मध्य मध्येन "णिग्गच्छंति" निर्गच्छन्ति "णिग्गच्छित्ता" निर्गत्य "जेणेव पुप्फवइए चेइए" यत्रैव पुष्पवतिक चैत्य "तेणेव उवागच्छंति" तत्रैवोपागच्छन्ति "उवागच्छित्ता" उपागत्य "थेरे भगवते" स्थविरान् भगवतः "पंच-

---

ग्घाभरणालंकियसरीरा) तथा साथमें ऐसे अलकारों को पहिरा कि जो वजन में कम थे कीमत में बहुमूल्य थे। इस प्रकार से सजधज कर वे श्रमणोपासक श्रावक (सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो) अपने २ घरों से (पडिणिक्खमंति) निकले (पडिणिक्खमित्ता) निकल कर फिर वे (एगयओ मिलायंति) एक स्थान पर इकट्ठे हुए (एगयओ मिलाइत्ता) एक स्थान पर जब सब आ करके मिल चुके तब वे सब के सब (पायविहारचारेण) पैदल ही यान आदि से नहीं (तुंगियाए नयरीए) तुंगिका नगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीचों बीच होकर (णिग्गच्छंति) निकले (णिग्गच्छित्ता) निकल कर (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहां पुष्पवतिक उद्यान था (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकरके (थेरे भगवते पंचविहेणं अभिगमेणं

लंकियसरीरा ' અને ઓછાં વજનવાળાં પણ ભારે મૂલ્યવાળાં આભૂષણો પહેર્યાં આ પ્રમાણે સજાવટ કરીને તેઓ " सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो " પોત પોતાને ઘરેથી " पडिनिक्खमंति " નીકળ્યા. " पडिनिक्खमित्ता " ઘેરથી નીકળીને " एगयओ मिलंति " એક સ્થળે ભેગા થયા ' एगयओ मिलित्ता " એક જ જગ્યાએ એકત્ર થઈને તેઓ બધા " पायविहारचारेण પગપાળા જ (વાહનમાં બેસીને નહીં) " तुंगियाए नयरीए मज्झं मज्झेणं તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને 'णिग्गच्छंति" નીકળ્યા "णिग्गच्छित्ता" નગરીની વચ્ચેથી પસાર થઈને ' जेणेव पुप्फवइए चेइए ' જ્યાં પુષ્પવતિક ઉદ્યાન હતું ' तेणेव उवागच्छंति" ત્યાં આવી પહોંચ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઈને ' थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति ' તેઓ પાંચ પ્રકારના અભિગમ પૂર્વક સ્થવિર

विहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति" पञ्चविधेन=पञ्चप्रकारेण अभिगमेन, विनयपूर्वकं गुर्वादिसमीपे विधिपूर्वकं गमनम्-अभिगमस्तेन अभिगच्छन्ति सम्मुखं गच्छन्तीति पञ्चप्रकारत्वमभिगमस्येव दर्शयति-"तं जहा" इत्यादि। "तं जहा" तद् यथा-"सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए" सचित्तानां द्रव्याणां व्यवसर्जनतया=सचित्तानां पुष्पताम्बूलादीनां व्यवसर्जनतया=परित्यागेन १। "अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए" अचित्तानां द्रव्याणां वस्त्रालङ्कारादीनाम्। अव्यवसर्जनतया=अपरित्यागेन २। "एगसाडिएणं" एकशाटिकेन स्यूतवर्जिताखण्डितवस्त्रेण "उत्तरासंगकरणेणं" उत्तरासंगकरणेन भाषायतनार्थमुत्तरीयवस्त्रस्य मुखोपरिस्थापनेन ३। "चक्खुप्फासे" चक्षुः स्पर्शे स्थविराणां दर्शने सति "अंजलिप्पग्गहेणं" अञ्जलिप्रग्रहेण, अञ्जलिबन्धनेन ४। तथा "मणसो एगत्तीकरणेणं"

अभिगच्छंति) वे स्थविर भगवंतों के पास पांच प्रकार के अभिगम से गये। विनयपूर्वक गुरु आदि के समीप जाने की विधि जैसी शास्त्र में कही गई है उसके अनुसार उनके पास जाना इसका नाम अभिगम है। यह पांच प्रकार का होता है, जैसे-(सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए) सचित्तद्रव्यों का परित्याग करना, अर्थात्-साधुओं के दर्शन करने के लिये जाते समय अपने पास ताम्बूल आदि रूप सचित्त वस्तुओं को नहीं रखना १, (अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए) अचित्तवस्त्रादि को त्याग नहीं करना २, (एगसाडिएणं उत्तरासंगकरणेणं) भाषा की यतना के लिये अखंडित-विनासिये हुए उत्तरीय वस्त्र को मुख के ऊपर रखना ३। (चक्खुप्फासे अंजलिप्पग्गहेणं) पूज्य स्थविरों के दर्शन होते ही दोनों हाथों को जोडना ४। (मणसो एगत्तीकरणेणं) भक्ति

ભગવંતો પાસે ગયા વિનયપૂર્વક ગુરુ આદિની પાસે જવાની જે વિધિ શાસ્રોમાં બતાવી છે તે વિધિ પ્રમાણે ગુરુની પાસે ગમન કરવું તેનું નામ અભિગમ છે. તેના પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-"सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए" (૧) સચિત્ત દ્રવ્યોનો પરિત્યાગ કરવો-સાધુઓનાં દર્શન કરવા જતી વખતે પોતાની પાસે તામ્બૂલ આદિ વસ્તુઓ રાખવી નહીં. (૨) "अचित्ताणं-दव्वाणं अविउसरणयाए" અચિત્ત વસ્રાદિકોનો ત્યાગ ન કરવો. (૩) "एग-साडिए णं उत्तरासंगकरणेणं" (૩) ભાષાની યતનાને નિમિત્તે શીવ્યા વિનાનો કાપડનો કકડો (મુખવસ્રિકા) મોઢા ઉપર રાખવો (૫) "चक्खुपप्फासे अंज-लिप्पगहेणं" પૂજ્ય સ્થવિરોના દર્શન થતા જ બન્ને હાથ જોડવા. (૫) (मणसो एगत्तीकरणेणं) મનને ભક્તિમા એકાગ્ર કરવું એટલે કે અનેક વિષયોનો

मनसएकत्वीकरणेन-एकत्र स्थापनेन अनेकविषयकं मन स्थितविचारं परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारवता मनसेत्यर्थः । "जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव-उवागच्छन्ति" यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छन्ति । उवागच्छित्ता" उपागत्य "तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति" त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणप्रदक्षिणं बद्धाञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकारं वारत्रयं परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूपं कुर्वन्ति । "करित्ता" कृत्वा "जाव" यावत्-"वंदइ नमसइ" वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दित्वा नमस्यित्वा "तिविहाए पज्जुवासणयाए" त्रिविधया मनोवाक्कायरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

में मन को एकाग्र करना अर्थात् अनेक विषयोंके विचार करने में लव लीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५। इस प्रकार के इन पांच अभिगमों से युक्त हो कर वे श्रमणोपासक (जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति) जहां स्थविर भगवंत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो) तीन बार (आयाहिणपयाहिण करेंति) आदक्षिण प्रदक्षिण किया बद्धांजलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्ततक ले जाना इस प्रकार तीन बार करना और अन्त में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । 'करित्ता' आदक्षिण प्रदक्षिण करके 'जाव' यावत शब्द से (वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता) फिर उन्होंने उनको वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके 'तिविहाए पज्जुवासणयाए' त्रिविध मनोवाक्कायरूप पर्युपासना से उनकी (पज्जुवासंति) सेवा करने लगे ॥ सू०१०॥

વિચાર કરવામાંથી મનને વાળી લઈ તેને દર્શન આદિમાં સ્થિર કરવું આ પ્રમાણે પાંચે અભિગમો પૂર્વક તે શ્રાવકો (जेणेव थेरे भगवंतो तेणेव उवागच्छंति) જ્યાં સ્થવિર ભગવંતો વિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યાં આવીને તેમણે "तिक्खुत्तो" ત્રણવાર 'आयाहिणपयाहिणं करेति' આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કર્યા -(હાથ જોડીને જમણા કાનથી શરૂ કરીને ચક્રાકારે લલાટની ઉપર થઈને ડાબા કાન સુધી લઈ જવા આ પ્રમાણે ત્રણ વાર કરવું અને પછી તેને માથા પર મૂકવા તેનું નામ આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા છે) 'करित्ता' આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરીને (जाव) અહીં (यावत्) પદથી "वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" તેમણે તેમને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને "तिविहाए पज्जुवासणयाए" મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રિવિધ પ્રકારે 'पज्जुवासंति" તેમની સેવા કરવા લાગ્યા ॥ સૂ. ૧૦ ॥

मूलम्–तएणं ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जामं धम्मं परिकहेंति जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ। तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण--पयाहिणं करेंति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासंति, पज्जुवासित्ता एवं वयासी, संजमेणं भंते! किं फले?। तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए, एवं वयासी–संजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले। तएणं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी जइणं भंते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदाण फले। किं पत्तियं णं भंते! देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वतवेणं अज्जो? देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थणं मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वं संजमेणं अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं कासवे नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, संगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति पुव्वतवेणं पुव्व संजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति। सच्चेणं एसअट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए। तएणं

ते समणोवासगा थेरेहिं भगवतेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्ठतुट्ठा थेरे भगवते वदति नमसति वदित्ता नमसित्ता पसिणाइं पुच्छन्ति पसिणाइं पुच्छित्ता अट्ठाइं उवादियति, उवादिएत्ता उट्ठाए उट्ठेति उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वदनि नमसति वदित्ता नमसित्ता थेराण भगवताण अतियाओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएण ते थेरा भगवतो अन्नया कयाइ तुगियाओ नयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिग्गच्छति पडिनिग्गच्छित्ता बहिया जणवयविहार विहरति ॥ सू० ११ ॥

छाया—ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यस्तस्यां महातिमहालयायां परिषदि चातुर्याम धर्मं परिकथयन्ति यथाकेशिस्वामिनः यावत्

'तएण ते थेरा भगवतो' इत्यादि।

सूत्रार्थ–(तएण) इसके बाद (ते थेरा भगवंतो) उन स्थविर भगवंतो ने (तेसिं समणोवासयाणं) उन श्रमणोपासकों के लिये (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उस बडी भारी विस्तृत सभा में (चाउज्जामं धम्मं) चातुर्याम धर्मका–चारमहाव्रत वाले–धर्मका (परिकहेंति) उपदेश दिया। (जहा केसिसामिस्स) केशिस्वामि की तरह जिस प्रकार केशी स्वामी ने चार महाव्रतरूप धर्म कहा उसी प्रकार

"तएण ते थेरा भगवंतो" ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—'तएण' ત્યાર બાદ 'ते थेरा भगवंतो" તે સ્થવિર ભગવંતોએ तेसिं समणोवासयाणं' તે શ્રમણોપાસકોને "तीसे य महइमहालयाए परिसाए તે મોટી મોટી સભામાં "चाउज्जामं धम्मं" ચાતુર્યામ ધર્મનો–ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો 'परिकहेंति" ઉપદેશ દીધો. "जहा केसिसामिस्स" તે ઉપદેશ કેશિસ્વામીના ઉપદેશ મુજબ સમજવો જેવી રીતે કેશિસ્વામીએ ચાર મહાવ્રત રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે જ

११

श्रमणोपासकतया विहरन्त आज्ञाया आराधका भवन्ति यावत् धर्मकथितः ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविराणां भगवतामन्तिके धर्मश्रुत्वा. निशम्य हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति. यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते पर्युपास्य. एवमूचुः संयमः खलु भदन्त ! किं फलः ? तपः खलु भदन्त

स्थविर भगवन्तो ने भी चार महाव्रतरूप धर्मकहा। कहां तक धर्मकथा कही उसके लिये कहते हैं (जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) अर्थात्-इस चार महाव्रत और चार अणुव्रतरूप धर्म-स्वीकार करके जो साधु या साध्वीपने से श्रावक या श्राविकापन से रहेंगे वे आज्ञाके आराधक होंगे यहां तक कही। (जाव धम्मो कहिओ) इस तरह यावत् धर्मकथा पूरी हुई (तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति) इसके वाद उन श्रमणोपासकों ने स्थविर भगवंतों के पास धर्म का श्रवण कर और उसे अपने हृदय में धारण कर बहुत ही अधिक हर्षित एव संतुष्ट हो यवत् हर्षवशसे विसर्पित-प्रफुल्लित हृदय होकर तीन बार उन स्थविर भगवन्तों की आदक्षिण प्रदक्षिणा की। (जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासंति) यावत् त्रिविध पर्युपासना से उनकी सेवा करने लगे। (पज्जुवासित्ता एवं वयासी) पर्युपासना करके फिर वे उनसे इस प्रकार पूछने लगे-(संज-

---

સ્થવિર ભગવંતોએ પણ ઉપદેશ આપ્યો. તે ધર્મકથા કયા સુધી ગ્રહણ કરવાની છે તે સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ " જેઓ આ ચાર મહાવ્રત અને ચાર અણુવ્રતરૂપ ધર્મને અંગીકાર કરીને સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા રૂપે રહેશે અને આજ્ઞાનું પાલન કરશે ત્યા સુધી તે કથા કહી. " जाव धम्मो कहिओ " આ રીતે ધર્મકથા પૂરી થઇ "तएण ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेंति" ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકો સ્થવિર ભગવંતોની પાસે ધર્મકથાનું શ્રવણ કરીને તથા તેને પોતાના હ્રદયમા અવધારણ કરીને અતિશય હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા આનંદથી તેમના હ્રદય પ્રફુલ્લિત થયા તેમણે તે સ્થવિરભગવંતોને ત્રણ વાર વિધિ પૂર્વક આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરી " जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासंति " અને ત્રિવિધ (મન, વચન અને કાયાથી) પર્યુપાસનાથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યા.(पज्जुवासित्ता एवं वयासी) પર્યુપાસના કરીને

किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवोचन् संयम खलु आर्याः ! अनास्रवफलः तपोव्यवदानफलम्। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविरान् भगवत एवमवादिषुः यदि खलु भदन्त ! संयमोऽनास्रवफलस्तपो व्यवदानफलम् । किं प्रत्यय खलु भदन्त ! देवादेवलोकेषु उत्पद्यन्ते ? । तत्र खलु कालिकपुत्रो नाम स्थविरः तान्-श्रमणोपासकान् एवमवादीत् पूर्वतपसा आर्याः

मेण भन्ते! किं फले?) हे भदन्त! संयम की आराधना का क्या फल होता है? (तवेणं भंते किंफल) हे भदन्त! तप की आराधना का क्या फल होता है? उ०-(तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) तब उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(संजमेण अज्जो) हे आर्यो संयम (अणण्हयफले) अनास्रवफल वाला है-अर्थात्-संयम की आराधना से कर्मों का आस्रव (आना) नहीं होता है (तवेवोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला है । अर्थात् तप से आत्मा कर्मरूप कीचड़ से रहित होकर निर्मल बन जाती है । (तएणं ते समणोवासया थेरे भगवन्ते एवं वयासी) तब उन श्रमणोपासकों ने स्थविरभगवन्तों से इस प्रकार पुनःपूछा-(जइणं भंते । संजमे अणण्हफले तवे वोदाणफले) हे भदन्त ! यदि संयम अनास्रवफलवाला है और तप व्यवदान फलवाला है तो (किं पत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे भदन्त ! देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं, इसमें क्या कारण है ?

तेमणे तेमने आ प्रमाणे पूछ्युं-" संजमेण भंते ! किं फले " हे भदन्त ! संयमनी आराधनानुं शुं फळ मळे छे ? 'तवेण भंते किं फले !" हे भदन्त ! तपनी आराधनानुं शुं फळ मळे छे !

उत्तर—" तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी " त्यारे ते स्थविर भगवंतोए ते श्रमणोपासकोने आ प्रमाणे जवाब आप्यो-' संजमेण अज्जो अणण्हयफले " हे आर्यो ! संयम अनास्रव फळवाळो छे-एटले के संयमनी आराधना करवाथी कर्मोनो आस्रव थतो नथी " तवे वोदाणफले " तप व्यवदान फळवाळुं छे एटले के तपथी आत्मा कर्मरूप कादवथी रहित बनीने निर्मळ थई जाय छे ' तएणं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी " त्यार बाद ते श्रमणोपासकोए ते स्थविर भगवंतोने आ प्रमाणे फरीथी पूछ्युं-' जइणं भंते । संजमे अणण्हयफले तवेवोदाणफले " हे भदन्त ! जो संयम अनास्रवफळवाळो होय अने तप व्यवदान फळ वाळुं होय तो "किं पत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति" देवो देवलोकमां उत्पन्न थाय छे तेनुं शुं कारण छे

" उवास वाय--घण--उदहि,--पुढवी--दीवा य सागरा वासा।
नेरइयाई अत्थि य, समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण णाणा, सण्णा सरीरा य जोग उवओगे।
दव्व पएसा पज्जव, अद्धा किं पुव्विं लोयंते ॥ २ ॥"

पुव्वि भंते! लोयंते पच्छा सव्वद्धा, जहा लोयंतेणं संजोइआ सव्वे ठाणा एए, एवं अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे। पुव्वि भंते सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहि समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए, पुव्विं भंते! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए ? एयंपि तहेव णेयव्वं जाव सव्वद्धा। एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हिट्ठिल्लो तं तं छड्डुंतेणं नेयव्वं, जाव अतीय–अणागयद्धा पच्छा सव्वद्धा, जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!।-सेवं भंते! सेवं भंते!, त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी रोहो नामानगारः प्रकृतिभद्रक', प्रकृतिमृदुकः प्रकृतिविनीतः, प्रकृत्युपशान्तः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभो मृदुमार्दवसंपन्नोऽलीनो भद्रको विनीतः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते ऊर्ध्वजानुरधःशिरा ध्यानकोष्ठोपगतः संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु स रोहोऽनगारो जातश्रद्धो यावत्पर्युपासीन एवमवादीत्—

पूर्वं भदन्त! लोकः पश्चादलोकः पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः?, रोह! लोकश्चालोकश्च पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ द्वावपि एतौ शाश्वतौ भावौ अनानुपूर्व्येषा रोह!। पूर्वं भदन्त! जीवाः पश्चादजीवाः, पूर्वमजीवा' पश्चाज्जीवाः ? यथैव लोकोऽलोकश्च तथैव जीवाश्चाजीवाश्च, एवं भवसिद्धिकाश्चाभवसिद्धिकाश्च, सिद्धिरसिद्धिः, सिद्धा असिद्धाः।, पूर्वं भदंत! अण्डकं पश्चात् कुक्कुटी पूर्वं कुक्कुटीपश्चादण्डकम्?, रोह! तत् खलु अण्डकं कुत'? भगवन्! कुक्कुटयाः, सा कुक्कुटी कुतः? भदन्त अण्डकात् एवमेव रोह! तदण्डकं सा च कुक्कुटी पूर्वमप्येते पश्चादप्येते द्वावपि एतौ शाश्वतौ भावौ, अनानुपूर्वी एषा रोह!। पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चादलोकान्तः पूर्वमलोकान्तः

देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ? सत्य एषोऽर्थ नो चैवात्मभाववक्तव्यतया। तत खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविरैर्भगवद्भिः इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकृताः सन्तो हृष्टतुष्टाः स्थविरान् भगवतो वन्दन्ते नमस्यन्ति-वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रश्नान् पृच्छन्ति। प्रश्नान् पृष्ट्वा अर्थान् उपाददति-उपादाय उत्थया उत्तिष्ठन्ति।

सग से युक्त होने के कारण देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेण,कम्मियाए, संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति-सच्चे णं एस मट्ठे, णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) इस तरह हे आर्यो! पूर्वतप के प्रभाव से, पूर्व संयम के प्रभाव से, कर्म के अवशिष्ट होने के कारण से और सङ्ग से युक्त होने के कारण से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं यह बात सत्य है-इसलिये कही है पर अपने मन से हमने इस बात को नहीं कही है। (तएणं ते समणोवासगा थेरेहिं भगवतेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्ठतुट्ठा थेरे भगवते वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छंति) जब स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों के लिये यह इस प्रकार का उत्तर दिया-तब-वे बहुत अधिक हर्षित एवम् सन्तुष्ट हुए उन्हों ने स्थविर भगवन्तों को वन्दना की और पश्चात् नमन पूर्वक उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर पुनः उन्हों ने उनसे और भी अनेक प्रश्न पूछे (पसिणाइं पुच्छित्ता) प्रश्नों को पूछकर

શ્રમણોપાસકોને કહ્યું-હે આર્યો! સંગથી યુક્ત થવાને કારણે દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે " પુવ્વતવેણ, પુવ્વસંજમેણ, કમ્મિયાએ સંગિયાએ અજ્જો! દેવા દેવલોએસુ ઉવવજ્જંતિ-સચ્ચે ણ એસ મટ્ઠે ણો ચેવ ણ આય ભાવવત્તવ્વયાએ" હે આર્યો! આ રીતે પૂર્વતપના પ્રભાવથી પૂર્વસંયમના પ્રભાવથી કર્મનો પૂરેપૂરો ક્ષય ન થવાને કારણે અને સંગથી યુક્ત થવાને કારણે દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ વાત સત્ય હોવાથી કહી છે-અમારો એવો મત હોવાને કારણે કહી નથી. એટલે કે એ વાત સાચી છે માટે કહી છે અમારાથી કહી નથી " તએણ તે સમણોવાસગા થેરેહિં ભગવંતેહિં ઇમાઇં એયારૂવાઇં વાગરણાઇં વાગરિયા સમાણા હટ્ઠ તુટ્ઠા થેરે ભગવતે વંદંતિ નમંસંતિ વંદિત્તા નમંસિત્તા પસિણાઇં પુચ્છંતિ" જ્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રકારનો જવાબ આપ્યો ત્યારે તેમનો થયો હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા. તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી અને પાંચે અંગો નમાવીને તેમને નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને

देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते । तत्र खलु मेधिलोनामस्थविरस्तान् एवमवादीत् पूर्वसंयमेन आर्यादेवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते । तत्र खलु आनन्दरक्षितो नामस्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, कर्मितया आर्यादेवा – देवलोकेषूत्पद्यन्ते । तत्र खलु काश्यपो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत, संगितया आर्याः

उत्तर—(तत्थ णं कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) उनमें से कालिक पुत्र नाम के स्थविर ने उन श्रमणोपासकों से इस प्रकार कहा-(पुव्वतवेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे आर्यो ! पूर्वकृत तप के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थ णं मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी-पुव्वसंजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) उन स्थविर भगवन्तो में एक मेधिल नाम के स्थविर थे सो उन्हों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–हे आर्यो ! पूर्वसंयमके बल से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थणं आणंदरक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी) इन स्थविरों में एक आनन्द रक्षित नामके जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्वकर्म क्षीण न होने से-अर्थात् कर्म अवशिष्ट होने से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थणं कासवे नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी संगीयाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) उन स्थविरों में जो काश्यप नाम के स्थविर थे, उन्होंने श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–हे आर्यो

ઉત્તર–"तत्थ णं कालियपुत्ते थेरे ते समणोवासए एवं वयासी" તેઓમાંના કાલિકપુત્ર નામના સ્થવિરે તેમને આ પ્રમાણેજ કહ્યું–" पुव्वतवेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति " હે આર્યો ! પૂર્વકૃત તપના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે " तत्थण मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी–पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति " તે સ્થવિરોમાં એક મેધિલ નામના સ્થવિર હતા, તેમણે કહ્યુ, હે આર્યો પૂર્વસંયમના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે " तत्थणं आनन्दरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी " તેઓમાંના આનંદરક્ષિત નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યુ–" कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति " કર્મનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન થવાથી એટલે કે કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે. " तत्थण कासवे नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी-संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति " તેઓમાના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તે

टीका—'तएणं ते थेरा भगवंतो' ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तः 'तेसिं समणोवासयाणं' तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यः 'तीसे य महइ महालयाए परिसाए' तस्यां च महाति महालयायां परिषदि 'चाउज्जाम धम्मं परिकहेंति' चातुर्यामं चतुर्महाव्रतरूपं धर्मं परिकथयन्ति 'जहा केसिसामिस्स' यथा केशिस्वामिनः चातुर्यामधर्मकथनरूपा धर्मकथा 'तथा विज्ञेया' तत्र चत्वारि महाव्रतानि—यथा—'सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं १। सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २। सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमणं ३। सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं४। इत्यादि धर्मकथा। मैथुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भूतत्वाच्चत्वारि महाव्रतानि भवन्तीति। कियत्पर्यन्तं धर्मकथा

टीकार्थ—(तएणं ते थेरा भगवंतो) उसके बाद उन स्थविर भगवंतोंने (तेसिं समणोवासयाणं) उन श्रमणोपासकों के लिये (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उन विशाल परिषदा में (चाउज्जामं धम्मं परिकहेंति) चार महाव्रतरूप धर्म का उपदेश दिया। (जहा केसिसामिस्स) जैसे केशि स्वामी की चारमहाव्रत कथनरूप धर्मकथा है, उसी प्रकार इन स्थविर भगवन्तों की भी वह धर्मकथा जाननी चाहिये। उस धर्मकथा में चार महाव्रत इस प्रकार से कहे गये हैं—(सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं १, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २, सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमणं ३, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ४" समस्त प्रणातिपात से विरक्त होना, समस्त मृषावाद से विरक्त होना, समस्त अदत्तादान से विरक्त होना, समस्त परिग्रह से विरक्त होना, यहां पर जो ब्रह्मचर्य को महाव्रत में नहीं कहा गया है उसका कारण यह है कि

टीकार्थ—(तएण ते थेरा भगवंतो) त्यार बाद ते स्थविर भगवंतोએ (तेसिं समणोवासयाण) ते श्रमणोपासकोने (तीसे य महइ महालयाए परिसाए) ते विशाળ परिषदा (सભા) માં (चाउज्जामं धम्मं परिकहेंति) ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ દીધો. (जहाकेसिसामिस्स) કેશિસ્વામીની ચાર મહાવ્રત કથનરૂપ ધર્મકથા જેવી છે એવી જ આ સ્થવિર ભગવંતોની પણ ધર્મકથા સમજવી. તે ધર્મકથામાં નીચે પ્રમાણે ચાર મહાવ્રત કહ્યા છે—
"१ सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण" સમસ્ત પ્રાણાતિપાતથી વિરક્ત થવું
"२ सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण"—સમસ્ત મૃષાવાદથી વિરક્ત થવું
"३ सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमण"—સમસ્ત અદત્તાદાનથી વિરક્ત થવું
"४ सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण"—સમસ્ત પરિગ્રહથી વિરક્ત થવું,
અહીં બ્રહ્મચર્યને મહાવ્રતમાં બતાવ્યું નથી કારણ કે મૈથુનનો પરિગ્રહમાં સમા

उत्थाय स्थविरान् भगवत-स्त्रिकृत्वो वन्दन्ते नमस्यन्ति-वन्दित्वा नमस्यित्वा स्थविराणां भगवतामंतिकात् पुष्पवतिकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्य यामेव दिशं प्रादुर्भूताः तामेव दिशं प्रतिगताः । ततः खलु ते स्थविरा अन्यदा कदाचित् तुङ्गिकायाः नगर्याः पुष्पवतिकात् चैत्यात्-प्रतिनिर्गच्छन्ति, प्रतिनिर्गत्य वहिर्जनपदविहारं विहरन्ति ॥ सू० ११॥

(अट्ठाइं उवादियंति) उनका अर्थ ग्रहण किया ॥ (उवादित्ता) अर्थ को ग्रहण कर अर्थात्-प्रश्नों का समुचित उत्तर प्राप्तकर फिर वे (उट्ठाए इट्ठेति) अपनी उत्थान शक्ति से उठे (उट्ठित्ता थेरे भगवंते तिक्खुत्तो वंदंति नमंसंति) उठकर उन्होंने स्थविर भगवन्तों को तीन बार वन्दना की-स्तुति की-नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (थेराणं भगवंताणं अन्तियाओ) वे उन स्थविर भगवन्तों के पास से (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) और पुष्पवतिक उद्यान से (पडिनिक्खमंति) बाहर निकले और (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया) जिस दिशा से आये थे वहीं वापिस गये। (तएणं ते थेरा भगवंतो अन्नयाकयाइं) इसके बाद उन स्थविर भगवन्तों ने किसी एक समय (तुंगियाओ नयरीओ) तुंगिका नगरी से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ पुष्पवतिक उद्यान से (पडिनिग्गच्छंति) विहार किया और वहांसे (पडिनिग्गच्छित्ता) विहार करके वे (वहिया जणवयविहारं विहरंति) बाहर देशों में विचर ने लगे ॥ सू-११ ॥

બીજા અનેક પ્રશ્નો પણ પૂછયા (पसिणाइ पुच्छित्ता) પ્રશ્નો પૂછીને (अट्ठाइं उवादियंति) તે પ્રશ્નોના અર્થ ગ્રહણ કર્યા (उवादित्ता) અર્થ ગ્રહણ કરીને-એટલે કે પોતાના પ્રશ્નોના સમુચિત ઉત્તર મેળવીને (उट्ठाए उट्ठति) તેમની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠયા. " उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वंदंति नमसंति" ઉઠીને તેમણે સ્થવિર ભગવતોને ત્રણ વાર વદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં. (वंदित्ता नमसित्ता) વદણા નમસ્કાર કરીને (थेराण भगवताणं अंतियाओ) તે સ્થવિર ભગવાનની પાસેથી તથા (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) પુષ્પવતિક ચૈત્યમાથી (पडिनिक्खमति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिकमित्ता) ત્યાથી નીકળીને (जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसि पडिगया) જે દિશામાંથી આવ્યા હતા, તે દિશામા પાછાં ફર્યા. (तएणं ते थेरे भगवंतो अन्नया कयाइ) ત્યાર બાદ તે સ્થવિર ભગવંતોએ કોઇ એક સમયે (तुंगियाओ नयरियाओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिग्गच्छंति) તુંગિકા નગરીના તે પુષ્પવતિક ચૈત્યમાથી વિહાર કર્યો અને ત્યાથી (पडिनिग्गच्छित्ता) વિહાર કરીને તેઓ (वहिया जणवयविहार विहरंति) બહારના પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગ્યા

इत्यर्थः। 'हट्ठतुट्ठ जाव हियया' हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः इह यावत्पदेन चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदया इति ग्राह्यम् 'तिक्खुत्तो-आयाहिण पयाहिणं करे ति' त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण-कुर्वन्ति 'जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति' यावत्-त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते कायिकवाचिकमानसभेदेन पर्युपासनायास्त्रैविध्य भवति। यावत्पदेन वन्दन नमस्कारादीनां ग्रहण भवतीति। "पज्जुवासित्ता एवं वयासी" पर्युपास्य एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः-अध्ययन-पृष्टवन्त इत्यर्थः 'संजमेण भंते! किं फले' संयमः खलु भदन्त! कि फल' संयमस्य सर्वविरतिलक्षणस्य किं फलमित्यर्थः 'तवेण भंते! किं फले' तप खलु भदन्त! किं फलम् संयमतपसोः किं फलमिति श्रमणोपासकानां प्रश्न। 'तए ण ते थेरा भगवंतो तं समणोवासए एवं

(हट्ठतुट्ठ जाव हियया) हर्ष और संतोष से युक्त और हर्षवश से प्रफुल्लित हृदय होते हुए (तिक्खुत्तो) तीनबार (आयाहिण पयाहिणं करेंति) उनका आदक्षिण प्रदक्षिण किया। (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) यावत् उन्होंने उन स्थविर भगवन्तों की त्रिविध पयुपासना की। मानसिक वाचनिक और कायिक के भेद से उपासना तीन प्रकार की होती है। यहां जो यावत् पद प्रयुक्त हुआ है उससे वन्दन नमस्कार आदि का ग्रहण किया गया है। (पज्जुवासित्ता) पर्युपासना करके (एवं वयासी) फिर उन श्रमणोपासकों ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार कहा, अर्थात्— उन्हों ने उनसे इस प्रकार से पूछा-(संजमेण भंते किं फले) हे भदंत! सर्व विरतिरूप जो संयम है उसका क्या फल होता है? (तवेणं भंते किं फले) इसी तरह हे भदन्त! तपका क्या फल होता है? इस तरह संयम और तप के विषय में उन श्रमणो

'विसम्म" तेने पोताना हृदयमां धारण करी (हट्ठ तुट्ठ जाव हियया) तेमना हृदयमां अतिशय हर्ष अने संतोष थयो. हर्षने कारणे तेमनां हृदय प्रफुल्लित थयां (तिक्खुत्तो) त्रण वार (आयाहिण पयाहिण करेंति) तेमणे त्रणवार आदक्षिण पूर्वक तेमने वंदणा नमस्कार कर्या (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) अने तेमणे ते स्थविर भगवंतोनी त्रण प्रकारे-मन, वचन अने कायनां योगथी पर्युपासना करी. अहीं जे 'यावत्' पद आव्युं छे तेना द्वारा वंदन, नमस्कार आदि ग्रहण कराया छे (पज्जुवासित्ता एवं वयासी) पर्युपासना (सेवा) करीने तेमणे ते स्थविर भगवंतोने आ प्रमाणे प्रश्न पूछ्यो. (संजमेणं भंते किं फले) हे भदन्त! सर्व विरतिरूप संयमनुं फळ शुं होय छे? (तवेणं भंते! किं फले!) हे भदन्त! तपनुं शुं फळ होय छे? आ रीते

वाच्येत्याह-' जाव ' इत्यादि ' जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे ' यावत् श्रमणोपासकतया विहरन् ' आणाए आराहए भवइ ' आज्ञया आराधको भवति । ' जाव धम्मो कहिओ ' यावत् धर्मः अगारानगाररूपः कथितः । अत्र धर्मकथा सर्वावाच्या सा औपपातिकसूत्रे षट् पञ्चाशत्तमस्य सप्तपञ्चाशत्तमस्य च सूत्रस्य मत्कृतायां पीयूषवर्षिणी व्याख्यायां विलोकनीयेति ।

' तए णं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा ' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविराणां भगवतामंतिके धर्मं श्रुत्वा-' निसम्म ' निशम्य=

मैथुन को परिग्रह में अन्तर्भूत कर लिया गया है । यह धर्मकथा कहां- तक जाननी चाहिये सो इसके लिये कहते हैं-(जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) यह पाठ यहां तक कि चार महाव्रत यथवा चार अणुव्रतों को स्वीकार कर जो साधु या साध्वीपने से श्रावक या श्राविकापने से रहेंगे वे आज्ञा के आराधक होंगे । (जाव- धम्मो कहिओ) यावत् धर्मकथा पूर्ण हुई। इस तरह इस धर्मकथा में अनगार और अगाररूप धर्मका कथन उन स्थविर भगवन्तों ने किया । यहां प्रकरण में धर्मकथा समस्त ही कह लेनो चाहिये, यह धर्मकथा औपपातिक सूत्र में छप्पनवें (५६) तथा सत्तावनवे (५७) सूत्र की मेरे द्वारा कृत पीयूषवर्षिणी टीका की व्याख्या में लिखी गई है सो वहां से देख लेनी चाहिये । (तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा) इस प्रकार उन श्रमणोपासकों ने उन स्थविर भगवन्तों से धर्मकथा सुनकर और उसे (निसम्म) अपने हृदय में धारणकर

વેશ કરવામાં આવ્યો છે ઉપરોકત ધર્મકથા કયા સુધી ગ્રહણ કરવી ! તેને ખુલાસો નીચેના સૂત્રમા કર્યો છે—" जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ " તે પાઠ ત્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે ચાર મહાવ્રત અથવા ચાર અણુવતોને અ ગીકાર કરીને જેઓ સાધુ અથવા સાધ્વીપણે શ્રાવક શ્રાવિકા પણે રહેશે, તેઓ આજ્ઞાના આરાધક ગણાશે. " जाव धम्मो कहिओ " ધર્મકથા પૂરી થઇ આ કથામા તે સ્થવિર ભગવંતોએ અણુગારરૂપ ધર્મનું તથા અગારરૂપ ધર્મનુ વર્ણન કર્યું છે. અહીં સમસ્ત ધર્મકથા કહેવી જોઇએ તે ધર્મકથા ઔપપાતિક સૂત્રમા છપ્પન તથા સંતાવનમાં સૂત્રની મારા દ્વારા લખાયેલી પીયૂષવર્ષિણી ટીકાની વ્યાખ્યામાં આપવામા આવેલ છે. તો તે ત્યાંથી વાંચી લેવી." तएणं ते समणोवासया थेराणं अंतिए धम्मं सोच्चा આ પ્રમાણે તે શ્રમણોપાસકોએ તે સ્થવિર ભગવંતો પાસેથી ધર્મકથા સાંભળીને અને તેને

रान् भगवतः एवमवादिषुः, 'स. णं भंते ! संजमे अणण्हय फले तवेवोदाण फले' यदि खलु भदन्त! सयमोऽनास्रवफल तपो व्यवदानफलम् सदा " किं पत्तिय णं भंते ! दवादेवलोएसु उववज्जंति ' किं प्रत्यय खलु दवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ! का प्रत्ययः कारण यत्र तत् किं प्रत्ययम्-हे भगवन् ! यदि संयमस्य तपसश्चानासवं फल व्यवदानमेवफल तदाराधकानां तेन च सिद्धिरेव भवेत्। कःकारणविशेषमासाद्य देवलोके उत्पत्तिभवति कारणाभावात् । संयमतपसोस्तु अनास्रवव्यवदानम् प्रत्येवकारणत्वेन देवलोके उत्पत्ति-प्रत्यकारणत्वात्, ततश्च देवानां देवलोके प्रकार णिकैवोत्पत्तिरिति सिद्धमिति प्रश्नाशय । एतादृश प्रश्न श्रमणोपासकानां श्रुत्वा 'तत्व

व्यवदान है ऐसी बात जब उन श्रमणोपासकों ने स्थविरों के श्रीमुख से सुनी तब फिर उन्हों ने उनसे इस प्रकार पूछा (जइण भंते ! संजमे अणण्हयफले तवे वोदाणफले) हे भदन्त ! यदि संयमका फल अनास्रव ही है और तप का फल केवल व्यवदान (कर्मका विनाश) ही है तो (किं पत्तिय ण भन्ते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) फिर क्या कारण है जो देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं ? प्रश्न करने का आशय इस प्रकार से है कि यदि संयम का फल केवल एक अनास्रव ही है और तप का फल केवल एक व्यवदान ही है तो फिर संयम और तप की आराधना करने वालों को सीधी मुक्ति ही प्राप्ति होनी चाहिये देवलोक की नहीं क्यों कि देवलोक में उत्पत्ति होने के प्रति उन दोनों में कारणता नहीं है कारणता तो आपके कथमानुसार सिद्धिगति के प्रति ही आती है, परन्तु ऐसी बात एका न्तरूप से बनती नहीं है-क्यों कि ऐसे जीवों का देवलोक में भी जन्म

तपनुं ફળ વ્યવદાન હોય છે, એવો તે સ્થવિર ભગવન્તોનો જવાબ સાંભળીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો-(जइण भंते ! संजमे अणण्हफले तवे वोदाण फले) હે ભદન્ત! જો સંયમનું ફળ અનાસ્રવ હોય અને તપનું ફળ વ્યવદાન જ હોય તો (किं पत्तिय ण भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) શા કારણે દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રશ્ન પૂછવાનો આશય એ છે કે સંયમનું ફળ અનાસ્રવ જ હોય અને તપનું ફળ વ્યવદાન જ હોય તો સંયમ અને તપની આરાધના કરનારને સીધી મુક્તિની જ પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ દેવલોકની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ નહીં, કારણ કે સંયમ અને તપનું આરાધન કરનારને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ જ રહેતું નથી આપના કહેવા પ્રમાણે તો સંયમ અને તપ સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર મનાવા જોઈએ. પરન્તુ એવું જ કાયમ બનતું નથી. કારણ કે એવા જીવો દેવલોકમાં પણ ઉત્પન્ન

वयासी ' ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तः तान् श्रमणोपासकान् एवमवदन् 'संयमेणं अज्जो अणण्हय फले ' संयमः खलु आर्या ! अनास्रवफलः, आस्रवः=नवकर्मोपादानम् , न आस्रवोऽनास्रवः नवकर्मोनुपादानाम् एतदेव संयमस्य फलमित्यनास्रव फलकः संयमः ' तवोवोदाणफले ' तपोव्यवदानफलम् , तपसो व्यवदानमेव पूर्कव फलम्. वि. अव. भवनार्थकाद्धातोः, अथवा शोधनार्थक दैप्धातोर्व्यवदानमितिरूपं भवति, तदर्थस्तु पूर्वसंपादितकर्मवनगहनस्य लवनं छेदनम्-अथवा भवान्तर सम्पादित कर्मात्मकमलस्य संशोधनम् , एतदेव फलं तपस इति । ' तए णं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी ' ततः खलु=संयमतपसोरनास्रव व्यवदानात्मकमेव फलमिति श्रवणानन्तरम्. ते श्रमणोपासकाः स्थवि

पासकों ने ये दो प्रश्न किये-(तएणं) श्रमणोपासकों के इस प्रकार से प्रश्न करने के बाद (ते थेरा भगवंतो) उन स्थविर भगवन्तों ने (ते समणोवासए) उन श्रमणोपासकों को इस प्रकार से समझाया (संजमेणं अज्जो) हे आर्यो! संयम का फल (अणण्हयफले) अनास्रव होता है। नवीन कर्मों का आना इसका नाम आस्रव है। इस आस्रव का नहीं होना सो अनास्रव है। अर्थात् नवीन कर्मो का नहीं आना सो अनास्रव है। यही फल संयम का है। (तवो वोदाणफले) तप का फल व्यवदान है। इसका अर्थ (पूर्व में संपादित कर्मरूप गहनवन का (लवन) काटना, अथवा-भवान्तर में सम्पादित कर्मरूप मल का संशोधन करना ऐसा होता है। यही तप का फल है। (तएणं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी) संयम का फल केवल अनास्रव और तप का फल केवल

તપ અને સયમના વિષયમાં તે શ્રમણોપાસકોએ બે પ્રશ્નો પૂછયા. (तएणं) ત્યારે (ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-(संजमेणं अज्जो ! अणण्हय फले) હે આર્યો ! સયમનું ફળ અનાસ્રવ હોય છે. આસ્રવ એટલે નવીન કર્મોનું આગમન તે આસ્રવ ન થવો તેનુ નામ અનાસ્રવ છે. એટલે કે નવીન કર્મોનું આગમન બધ થવુ તેનું નામ અનાસ્રવ છે. તે સયમને કારણે બને છે માટે સયમનુ ફળ અનાસ્રવ કહેલ છે (तवो वोदाणफले) તપનું ફલ વ્યવદાન છે પૂર્વે સપાદિત કર્મરૂપ ગહન વનને કાપવું તેનું નામ વ્યવદાન છે અથવા અન્ય ભવોમા સંપાદિત કર્મરૂપ મલનુ સશોધન કરવુ તેનું નામ વ્યવદાન છે આ રીતે પૂર્વકૃત કર્મોના નાશરૂપ તપનુ ફળ બતાવ્યુ છે. (तएणं ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी) સંયમનું ફળ અનાસ્રવ અને

पूर्व संयमेन हे आर्याः । देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । पूर्व संयमतपोभ्यां देवलोके उत्पत्तिर्भवतीति । तत्र पूर्वतपः सरागावस्था भाविनी तपस्या वीतरागापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालिकत्वात् । एवं संयमोऽपि-अयथाख्यातचारित्रम्, अथवा क्षय, यद्यपि तपः संयमौ मोक्षं प्रति कारणभूतौ न तु देवायुत्पत्तिं प्रति तयोः कार गता । किन्तु सरागकृतौ तौ तप संयमौ देवोत्पत्तिम्प्रति कारणे भवत एव ।

वासए एवं वयासी) स्थविर भगवन्तों के बीच में जो मेघिलनाम के जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासकों को उनके प्रश्न के उत्तर में इस प्रकार कहा—(पुव्वसंजमेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे आर्यो! पूर्वसंयम से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं । इस तरह पूर्वतप और संयम से देवलोकों में इनकी आराधना करने वाले मनुष्यों की उत्पत्ति होती है इस प्रकार दोनों स्थविरों के कथन का सार जानना चाहिये । यहतो पहिले ही प्रकट कर दिया गया है कि सरागावस्थाभाविनी जो तपस्या है वह वीतराग की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी है । अतः उसे पूर्वतप कहा गया है । इसी प्रकार से यहाँ संयम भी अयथाख्यातरूप लेना चाहिये । अयथाख्यातरूप यह संयम रागावस्थाभावी होता है । रागावस्था भावी जो तप और संयम होते हैं वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण होते हैं– वीतरागावस्थाभावी वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण नहीं होते हैं । ऐसा सिद्धान्त का कथन है । इसीलिये (संयम मोक्ष के कारणभूत होते हैं) ऐसा कहा है । अतः सरागकृत तप और संयम

ते समणोवासए एवं वयासी) તેઓમાંના મેઘિલ નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યું–(पुव्वसंजमेणं अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति) હે આર્યો ! પૂર્વ સંયમથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે" આ રીતે પૂર્વ તપ અને સંયમના પ્રભાવથી તેમની આરાધના કરનાર મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ દેવલોકમાં થાય છે, એ રીતનો કાલિકપુત્ર અને મેઘિલ નામના સ્થવિરોના કથનનો સાર સમજવો. એ વાત તો આગળ કહી દેવામાં આવી છે કે સરાગાવસ્થા ભાવિની જે તપસ્યા છે તે વીતરાગની તપસ્યાની અપેક્ષાએ પૂર્વ કાલભાવિની છે તેથી તેને પૂર્વતપ કહેલ છે એજ પ્રમાણે અહીં સંયમ અથવા ખ્યાતરૂપ લેવો જોઈએ. અયથાખ્યાતરૂપ તે સંયમ રાગાવસ્થા ભાવી હોય છે રાગાવસ્થા ભાવી જે તપ અને સંયમ હોય છે તે દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પત્તિના કારણરૂપ બને છે વીતરાગાવસ્થા ભાવી તપ અને સંયમ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન કરાવવાના કારણરૂપ બનતાં નથી એવું સિદ્ધાંતનું કથન છે તેથી એવું કહ્યું છે કે તપ અને સંયમ મોક્ષ અપાવવામાં કારણરૂપ હોય છે તેથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે

णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु कालिकपुत्रोनाम-स्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत् । 'पुव्वतवेणं अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति' पूर्वतपसा हे आर्याः । देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । 'तत्थ णं मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु मेथिलो नामस्थविरस्तान श्रमणोपासकान् एवमवादीत्-'पुव्वसंजमेणं अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति'

होता है। सो क्या यह उनका वहां पर जन्म निष्कारणक माना जावेगा इस तरह का श्रमणोपासकों का प्रश्न सुन करके (तत्थणं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तों के बीच में जो कालिक पुत्र नामके स्थविर थे उन्होंने उन श्रमणोपासकों को इस प्रकार से उत्तर दिया-(पुव्व तवेणं अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वतपस्या के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि तप और सयम किसी भी आयु के बंध के कारण नहीं होते निर्जरा के ही कारण होते हैं-परन्तु फिर भी जो जीव इनके प्रभाव से देवलोक की आयु का बंध कर वहां जन्म लेते हैं उसका कारण राग है-राग युक्त तप और संयम देवगति के प्रति कारण बन जाते हैं। वीतराग के तप और संयम देवगति के कारण न होकर मुक्ति के ही कारण होते हैं। पूर्वतप का तात्पर्य यही है कि सरागावस्था में जो तपस्या की जाती है वह क्यों कि यह वीतरागावस्था की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी होती है। (तत्थ णं मेहिले नामं थेरे ते समणो

થાય છે. તો તેઓ શા કારણે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

આ પ્રકારનો તે શ્રમણોપાસકોનો પ્રશ્ન સાંભળીને (तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी) તે સ્થવિરોમાના કાલિપુત્ર નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો- (पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्ज ति) હે આર્યો! પૂર્વ તપસ્યાના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તપ અને સંયમ કોઇ પણ આયુબંધને માટે કારણરૂપ હોતાં નથી, પણ તે તો નિર્જરાના કારણરૂપ બને છે છતાં પણ જે જીવો તેમના પ્રભાવથી દેવલોકના આયુનો બંધ કરીને ત્યાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું કારણ રાગ છે-રાગયુક્ત તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત બને છે વીતરાગનાં તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત નહી બનતા મુક્તિનાં કારણરૂપ બને છે, પૂર્વતપ એટલે સરાગાવસ્થામાં કરાતી તપસ્યા કારણ કે તે વીતરાગાવસ્થા કરતા પૂર્વકાલભાવિની હોય છે (तत्थणं मेहिले नामं थेरे

पश्चात् लोकान्तः? रोह! लोकान्तश्चालोकान्तश्च यावदनानुपूर्व्येषा रोह!। पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चात् सप्तममवकाशान्तरम् पृच्छा, रोह! लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च, पूर्वमप्येते पश्चादप्येते द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ यावत् अनानुपूर्वी एषा रोह!॥ एवं लोकान्तश्च सप्तमश्च तनुवातः, एवं घनवातो घनोदधिः सप्तमी पृथिवी, एवं लोकान्त एकैकेन संयोजयितव्य एभिः स्थानैः तद्यथा—

" अवकाश–वात–घनोदधि–पृथिवी–द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि।
नैरयिकादयस्तिकाया समयाः कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शन ज्ञानानि सञ्ज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ।
द्रव्यप्रदेशाः पर्यवा अद्धा किं पूर्वं लोकान्तः ॥ २ ॥

पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चात्सर्वाद्धा, यथा लोकान्तेन संयोजितानि सर्वाणि स्थानान्येतानि, एवमलोकान्तेनापि सयोजयितव्यानि सर्वाणि। पूर्वं भदन्त! सप्तमावकाशान्तरं पश्चात्सप्तमस्तनुवातः, एवम् सप्तममवकाशान्तरं सर्वैः समं सयोजयितव्यम् यावत्सर्वाद्धा। पूर्वं भदन्त! सप्तमस्तनुवातः पश्चात्सप्तमो घनवात?, एवमपि तथैव ज्ञातव्यम् यावत् सर्वाद्धा, एवमुपरितनम्, एकैकेन सयोजयता यो योऽध स्तनस्तं तं छर्दयता ज्ञातव्यम्, यावदतीतानागताद्धा, पश्चात्सर्वाद्धा यावदनानुपूर्वी एषा रोह!॥ तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति ॥सू०४॥

टीका—" तेणं कालेणं " तस्मिन् काले, भगवतो महावीरस्य समवसरणकाले ' तेणं समएणं ' तस्मिन् समये, धर्मकथासमाप्तिसमये ' समणस्स भगवओ महावीरस्स ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अन्तेवासी' अन्तेवासी=शिष्यः 'रोहे

श्री महावीर और रोह का प्रश्नोत्तरप्रकरण–

पहिले कर्म का निरूपण किया गया है। सो यह कर्म प्रवाहरूप से शाश्वत है। इसलिये शाश्वत भावों का निरूपण करने के लिये सूत्रकार कहते हैं—" तेणं कालेणं" इत्यादि।

(तेणं कालेणं) भगवान महावीर के समवसरणकाल में (तेणं समएणं) उस समय में–अर्थात् धर्मकथा समाप्ति के समयमें (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (अंतेवासी) अन्ते

રોહ અણગારના પ્રશ્નો અને શ્રી મહાવીરના ઉત્તરો—

પહેલાં કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું તે કર્મ પ્રવાહરૂપે શાશ્વત છે તેથી તે શાશ્વત ભાવોનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે-તેણ કાલેણં ઇત્યાદિ.

"તેણ કાલેણ" ભગવાન મહાવીરના સમવસરણકાળમાં "તે સમએણ" તે સમયે-એટલે કે ધર્મકથા સમાપ્તિના સમયે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स"

ततश्च सरागकृतेन संयमेन तपसा च देवत्वप्राप्तिर्भवति रागांशस्य कर्मबन्धकारणत्वादिति। 'तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु आनन्दरक्षितोनाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत् 'कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति' कर्मितया हे आर्याः! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते।

कर्मन् शब्दात् = व्रीह्यादेराकृतिगणात्वात् 'व्रीह्यादिभ्यश्च' इतिमत्वर्थे इनि प्रत्यये 'नस्तद्धिते' इत्यनेन कर्मन् शब्दस्य अनुलोपे कर्मिन् शब्दात् भावे तल् प्रत्यये तलन्तं स्त्रियामिति नियमात् स्त्रीत्वे कर्मिता तया–कर्मितया इति। अथवा कर्मणां विकारः कार्मिका तया कर्मिकया कर्मन् शब्दात् विकारार्थेवुञ् प्रत्यये अकादेशे स्त्रीत्वाट्टापि प्रत्ययस्थात् कादिति इत्वे कार्मिका इति सिध्यति।

से देवत्व की प्राप्ति होती है। देवायु का बंध होना यह रागांश से होता है। क्यों कि रागांश कर्मबन्ध का कारण कहा गया है। (तत्थ णं आणंदरक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) उन स्थविर भगवन्तों में एक आनन्द रक्षित नाम के स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे आर्यो! कर्मिता से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। इसका तात्पर्य यह है कि आत्मा में जब कार्यकारी कर्म शेष–बाकी रह जाता है तब जीवों को देवत्व की प्राप्ति होती है।

शंका–आत्मा में केवल ज्ञान के बाद भी कर्मों का शेष–अघातिक कर्म रहता है फिर उसको देवत्व की प्राप्ति क्यों नहीं होती है?।

કે સરાગકૃત તપ અને સંયમથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય છે દેવાયુનો બંધ રાગાંશથી બંધાય છે, કારણ કે રાગાંશ કર્મબંધનું કારણ ગણાય છે. (तत्थण आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) તે સ્થવિર ભગવંતોમાંના આનંદરક્ષિત નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો– (कम्मियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति) હે આર્યો! કર્મોનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન થવાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્મામાં જ્યારે જીવકૃત કર્મો બાકી રહી જાય છે, ત્યારે જીવોને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે

શંકા—કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ આત્મામાં કર્મો બાકી રહી જાય છે, (કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી પણ અઘાતિકર્મો બાકી રહે) તો તેને દેવત્વની પ્રાપ્તિ કેમ થતી નથી?

अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वप्राप्तिर्भवतीत्यर्थं ' तत्थ ण कासवेनामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी ' तत्र खलु काश्यपो नाम स्थविरः-तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत् ' संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ' संगितया हे आर्या! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । सङ्ग' यस्यास्तीति स सङ्गी सगिनो भावः सङ्गिता-तया सङ्गितया द्रव्यादिषु स सङ्गः सयमादियुक्तोऽपि कर्मबध्नाति-तत' सङ्गितया देवत्वमाप्तिर्भवत्येवेति ।

उक्तश्च—' पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।
रागो सगो वुत्तो सगाकम्म भवो तेण ॥ १ ॥

छाया—पूर्वतपः सयमा भवन्ति, रागिणः पश्चिमा अरागस्य ।
रागः सङ्ग उक्तः सङ्गात् कर्मभवस्तेन ॥ १ ॥

उत्तर-केवलज्ञान होने पर भी जो कर्मों का अघातिक कर्मो शेष रहता है वह कार्यकारी नहीं होता । अतःवह ससार वर्धक कर्म बन्ध का कारण नहीं होने से उनसे देवलोक की प्राप्ति नहीं होती है। सिद्धि गति की ही प्राप्ति होती है।

(तत्थण कासवे नाम थेरे) इन स्थविर भगवन्तों में जो काश्यप नामके स्थविर थे, उन्हों ने (ते समणोवासए एवं वयासी) उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे आर्यो। सङ्गिता के कारण देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। जो जीव सगवाला होता है वह सगी कहा गया है। इस संगी का जो भाव होता है वह संगिता है। सयम आदि से युक्त हुआ भी जीव यदि द्रव्यादिकों में सङ्ग सहित है तो वह कर्मों का बन्ध करता है। इस कारण देसे जीव की उत्पत्ति देवलोक में हो जाती है। कहा भी है

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જે અઘાતિકર્મો બાકી રહી જાય છે તે કાર્યકારી હોતા નથી. તેથી તેઓ સંસારવર્ધક કર્મબંધના કારણરૂપ બનતા નથી, તેથી દેવલોકની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ સિદ્ધિગતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે (तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) તે સ્થવિરોમાંના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તેમને આપ્રમાણે કહ્યું-(सगियाए अज्जो ! देवा देवलो० पसु उववज्जति) હે આર્યો ! સંગિતાને કારણે દેવો દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે જે જીવ સંગવાળો હોય તેને સંગી કહે છે તે સંગીનો જે ભાવ તેનું નામ સંગિતા છે આદિથી યુક્ત બનેલો જીવ પણ જો દ્રવ્યાદિકોમાં સંગ સહિત હોય છે તો તે કર્મોનો બંધ કરે છે તે કારણે તેવા જીવની ઉત્પત્તિ દેવલોકમાં જ થાય છે કહ્યું પણ છે-

सर्वमतमुपसंहरति-पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं. किम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति ' पूर्वतपसा-पूर्वसंयमेन कर्मितया सङ्गितया हे आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते. तथा च देवत्वप्राप्तिम्प्रति सरागतपः संयमादिरेव कारणं भवति-अतो न देवत्वप्राप्तिरकारणिकेत्युत्तरम् ' सच्चेणं एस अट्ठे ' सत्यः खलु एषोऽर्थः हे आर्याः ! अस्माभिः प्रतिपाद्यमानोऽर्थः सत्य एव नासत्यः । कस्मात् कारणात् भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्थः सत्यस्तत्राह-' नो चेव णं' इत्यादि 'नो चेव णं

" पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।
रागो संगो वुत्तो, संगा कम्मं भवो तेणं ॥ १ ॥ "

रागी पुरुष के जो तप और सयम होते हैं वे पूर्वतप और पूर्वसंयम कहलाते है और रागरहित-वीतराग जीव के जो तप और संयम होते हैं वे पश्चात् तप और पश्चात् संयम कहलाते हैं। राग का तात्पर्य संग है इस संग से कर्म का बंध होता है और कर्म बंध से भव-संसार उत्पन्न होता है। अब सूत्रकार पूर्वकथित मत का उपसंहार करते हुए कहते हैं-(पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए, संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) इस तरह हे आर्यो! देव पूर्वतप से, पूर्व संयमसे कर्मिता से और सङ्गिता से देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। इस कारण देवत्व प्राप्ति के प्रति सरागसंयम सरागतप आदि ही कारण होते हैं, अतःदेवत्व प्राप्ति अकारणक नहीं है, किन्तु सकारणक ही है (सच्चेणं एस अट्ठे) हे आर्यो ! हमलोगों के द्वारा प्रतिपाद्यमान जो यह उत्त-

" पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स
" रागो संगो वुत्तो, संगा कम्मं भवो तेणं ॥ १ ॥

રાગી પુરુષોના તપ અને સયમને પૂર્વતપ અને પૂર્વસયમ કહે છે, પણ રાગરહિત (વીતરાગ) જીવોના તપ અને સંયમને પશ્ચાત્ તપ (ઉત્તરતપ) અને પશ્ચાત્ સંયમ (ઉત્તર સંયમ) કહે છે. રાગ એટલે સંગ તે સંગથી કર્મબંધ બંધાય છે, અને કર્મબંધથી ભવ-સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત મતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે-(पुव्वतवेणं, पुव्वसजमेण , कम्मियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) હે આર્યો ! પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી, કર્મિતાથી અને સગિતાથી દેવો દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે સરાગ તપ, સરાગ સયમ આદિ દેવત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણરૂપ છે, તેથી દેવત્વની પ્રાપ્તિ અકારણક નથી પણ સકારણક છે, (सच्चेणं एस अट्ठे) હે આર્યો ! અમારા દ્વારા પ્રતિપાદિત આ ઉત્તરરૂપ જે અર્થ છે

आयभाववत्तव्वयाए ' नो चेव खलु आत्मभावक्तव्यतया नैवात्मभाववक्तव्यतया अपमर्थः, आत्मभाव स्वाभिप्रायः न खलु वस्तुतत्त्वम् , वक्तव्याः वाच्याः अभि मानात् येषां ते आत्मभाववक्तव्याः तेषामात्मभाववक्तव्यानां भाव आत्मभाववक्त व्यता अभिमानिता, तया आत्मभाववक्तव्यतया अभिमानितया नवयमत्र प्रति- पादयाम अपि तु परमार्थएवायमर्थं विषोऽर्थः तीथकरोदितत्वात् ' तए णं ते समणोवासया ' तत खलु ते श्रमणोपासका ' थेरेहिं भगवंतेहिं ' स्थविरैर्भग वद्भि ' इमाई एयारूवाइ वागरणाइ' इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि ' वागरिया समाणा ' व्याकृताः सन्तः ' हट्ठतुट्ठा ' हृष्टतुष्टाः ' थेरे भगवंत ' स्थविरान् भग-

रूप अर्थ है वह सत्य है। यह इस प्रकार का उत्तर (नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) हमने अभिमान के वशवर्ती होकर तुम्हें नहीं दिया है किन्तु तीथकर प्रभु द्वारा प्रतिपादित होने के कारण यह वास्त विक रूप में ही तुम्हें दिया है अत यह पारमार्थिक ही है। आत्मभाव वक्तव्यता का तात्पर्य यह है कि जिस उत्तर में अभिमान के वश होकर जीवों द्वारा आत्मभाव-स्वाभिप्राय स्वकल्पित अभिप्राय-कहा जाता है वह, सो यह उत्तर ऐसा नहीं है, यह तो तीर्थङ्कर प्रभुका आ देश है। उसी के अनुसार यह कहा गया है।

(तएण ते समणोवासया) इस के बाद वे श्रमणोपासक (थेरेहिं भगवतेहिं) उन स्थविर भगवंतों द्वारा (इमाइ एयारूवाइं वागरणाइ) इस प्रकार के इन उत्तरों से (वागरिया) प्रतिबोधित किये जाने पर (हट्ठ तुट्ठा) बहुत अधिक हर्षित हुए और सतुष्ट हुए (थेरे भगवंते बदं

ते सत्य छे आ प्रकारनो उत्तर (नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) अमे अभिमानने अधीन थईने आप्यो नथी, पण तीर्थंकर प्रभुद्वारा प्रतिपादित होवाथी ते उत्तर वास्तविक छे अने तेथी ते पारमार्थिक छे (आयभाववत्तव्वया) आ पदनु तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे-अभिमानने वश थाने छवो द्वारा केटलीक वखत स्वाभिप्राय—स्वकल्पित अभिप्राय आपवामां आवे छे तेवा अभिप्रायने आत्मभाव वक्तव्यता कहे छे तो अमे आपेलो उत्तर ए प्रकारनो नथी. तेतो तीर्थंकरो द्वारा प्रतिपादित छे तेथी ते यथार्थ छे अमारी कल्पना शक्तिथी ते उत्तर अपायो नथी

(तएण ते समणोवासया) त्यारे श्रमणोपासको (थेरेहि भगवतेहिं) ते स्थविर भगवतो द्वारा (इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ) ते प्रकारना ते उत्तरो सांभळीने (वागरिया) प्रतिबोधित थया (हट्ठ तुट्ठा) तेओ अतिशय हर्ष

वतः 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'पसिणाइं पुच्छंति' प्रश्नान् पृच्छन्ति 'पसिणाइं पुच्छित्ता' प्रश्नान्-पृष्ट्वा 'अट्ठाइं उवादियंति' अर्थान् उपाददति 'उवादित्ता उट्ठाए उट्ठेंति' उपादाय उत्थया उत्तिष्ठन्ति 'उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वंदंति नमंसंति' उत्थाय स्थविरान् भगवतः त्रिकृत्वो-वन्दन्ते नमस्यन्ति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'थेराणं भगवताणं अंतियाओ' स्थविराणां भगवतामन्तिकात् समीपात् 'पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति' पुष्पवतिकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामन्ति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जामेवदिसिं पाउब्भूया' यामेव दिशमाश्रित्यप्रादुर्भूताः

नमंसइ) उन्हों ने उन स्थविर भगवन्तों को वन्दना की नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (पसिणाइं पुच्छंति) फिर उन्होंने उनसे और भी जो प्रश्न पूछने थे वे पूछे (पसिणाइं पुच्छित्ता) प्रश्नों को पूछकर (अट्ठाइ उवादियंति) उनका उनसे समुचित यथार्थ उत्तर प्राप्त किया। (उवादित्ता) यथार्थ समुचित उत्तर प्राप्त कर (उट्ठाए उट्ठेंति) अपनी ही उत्थानशक्ति द्वारा वहां से उठे (उट्ठित्ता थेरे भगवंते तिक्खुत्तो वंदंति नमंसंति) उठकर स्थविर भगवन्तों को उन्होंने तीन वार वंदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (थेराणं भगवन्ताणं अंतियाओ) स्थविर भगवन्तों के पास से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से वे सब के सब (पडिनिक्खमंति) बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (जामेव दिसिं पाउब्भूया) जिस दिशा से प्रकट हुए थे अर्थात्-जिस

અને સતોષ પામ્યા. (थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ) તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (पसिणाइ पुच्छंति) બીજા પ્રશ્નો પણ પૂછયા (पसिणाइ पुच्छित्ता) પ્રશ્નો પૂછીને (अट्ठाइ उवादियंति) તે પ્રશ્નોના સમુચિત ઉત્તરો તેમની પાસેથી જાણી લીધા (उवादित्ता) યથાર્થ સમુચિત ઉત્તરો મેળવીને (उट्ठाए उट्ठेंति) તેમની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠયા, (उट्ठित्ता थेरे भगवंते तिक्खुत्तो वंदंति नमंसंति) ઉઠીને તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (थेराण भगवंताण अंतियाओ) સ્થવિર ભગવંતોની પાસેથી, અને (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) પુષ્પવતિક ચૈત્યમાંથી તેઓ બધા (पडिनिक्खमति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી બહાર નીકળીને (जामेव दिसिं पाउब्भूया) જે દિશાએથી આવ્યા હતા (तामेव दिसिं पडिगया)

'तामेवदिसं पडिगया' तामेव दिशं प्रतिगताः 'तए णं ते थेरा अन्नया कयाई' ततः खलु ते स्थविराः अन्यदाकदाचित् 'तुंगियाओ णयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ' तुङ्गिकायानगर्याः पुष्पवतिकात् चैत्यात् 'पडिनिग्गच्छंति' प्रतिनिर्गच्छन्ति 'पडिणिग्गच्छित्ता' प्रतिनिर्गत्य 'बहिया जणवयविहार विहरंति' बहिर्जनपदविहारं विहरन्तीति ॥ सू०११ ॥

पार्श्वापत्यीयनिर्ग्रन्थानां तुङ्गिकानगरीतो विहारानन्तरं यदभवत् तद् दर्शयितुमाह 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेण कालेण तेण समएण रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेण समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नाम अणगारे जाव, संखित्त विउलतेयलेस्से छट्ठं छट्ठेण अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण संजमेणं तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ । तएणं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए. सज्झायं करेइ, बीयाए पोरिसीए, झाणं झियाइ, तइयाए पोरसीए अतुरियमचवल-मसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइं पमज्जइ, पमज्जित्ता भायणाइं

दिशा से आये थे (तामेव दिसिं पडिगया) उसी दिशा की ओर चले गये। (तएणं) इसके बाद (ते थेरा अन्नया कयाई) वे स्थविर भगवन्त किसी एक समय में (तुंगियाओ णयरीओ) उस तुंगिका नगरी से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से (पडिनिग्गच्छंति) निकले (पडिनिग्गच्छित्ता) बाहर निकल कर (बहिया जणवयविहारं विहरंति) वहां से और २ देशों में विहार करने लगे ॥ सू०११ ॥

એજ દિશામાં પાછાં ફર્યા (तएण) ત્યાર બાદ (ते थेरा अन्नया कयाइ) કોઈ એક સમયે તે સ્થવિર ભગવંતો (तुंगियाओ नयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ) તુંગિકા નગરમાંથી અને પુષ્પવતિક ચૈત્યમાંથી (पडिनिग्गच्छंति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिग्गच्छित्ता) બહાર નીકળીને (बहिया जणवयविहार विहरंति) અન્ય પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગ્યા ॥ સૂ. ૧૧ ॥

वान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति। उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा-नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदंत ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहे नगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायाम् अटितुम् यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु

लेहित्ता भायणाइं पमज्जइ) प्रतिलेखना करके फिर वे पात्रों की प्रमार्जना की। (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके (भायणाइं) पात्रों को फिर वे (उग्गहेइ) लिये (उग्गहित्ता) पात्रों को लेकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर वे (समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर की स्तुति की उन्हे अपने पांच अंगों को झुकाकर नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर वे उनसे इस प्रकार कहा- (इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) हे भदंत ! मैं आपसे आज्ञा प्राप्त करके आज छट्ठ के पारणा के दिन राजगृह नगर में उच्च, निच एवं मध्यम कुलों में भिक्षाचर्या की विधि के अनुसार भिक्षालेनेके निमित्त जाना चाहता हूं, उस पर भगवान् ने कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंध करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें

लेहित्ता) प्रतिलेખના કરીને (भायणाइ वत्थाइ पडिलेहेइ) ભાજનોની અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી. (पडिलेहित्ता भयणाइ पमज्जइ) પ્રતિલેખના કરીને તેમણે તે પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (पमज्जित्ता) પ્રમાર્જના કરીને (भायणाइं उग्गहेइ) પાત્રોને હાથમા લીધા (उग्गहित्ता) પાત્રોને લઈને (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યા આવીને (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, પાચે અંગો નમાવીને નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(इच्छामि ण भंते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमण पारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) હે ભદન્ત ! આપની અનુજ્ઞા મળે તો આજે છઠના પારણાને દિવસે હુ રાજગૃહ નગરના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુલોમા ભિક્ષાચર્યાની વિધિ અનુસાર ભિક્ષાલેવાને જવા માગુ છુ ત્યારે ભગવાને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો ([illegible] देवाणुप्पिया ! मा पडिबध करेह) હે દેવાનુપ્રિય ! આપને

इन्द्रभूतिर्नामानगारो यावत् संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः षष्ठ षष्ठनानिक्षिप्तेन तपः कर्मणा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यावद्विहरति । ततः खलु स भगवान् गौतमः षष्ठक्षपणकपारणके प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं करोति द्वितीयायां पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति तृतीयायां-पौरुष्याम् अत्वरितम् अचपलम् असम्भ्रान्तो मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयति प्रतिलेख्य भाजनानि वस्त्राणि प्रतिलिखति प्रतिलेख्य भाजनानि प्रमार्जयति प्रमार्ज्य भाजनानि उद्गृह्णाति उद्गृह्य यत्रैव श्रमणो भग

अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे जाव संखित्त विउलतेयलेस्से छठ्ठं छठ्ठेण अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) श्रमण भगवान् महावीर के प्रधान अंतेवासी इन्द्रभूती नाम के गणधर थे वे यावत् संक्षिप्त विपुल तेजोलेश्यावाले-विपुल तेजलेश्या को अपने में रोकने वाले थे। निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या से तथा संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए रहते थे। (तएणं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए स ज्झाय करेइ) वे भगवान् इन्द्रभूति गणधर जब छठ्ठ के पारण के दिन प्रथम पौरुषी में स्वाध्याय कर (बीयाए पोरिसीए झाण झियाइ) द्वितीय पौरुषी में ध्यान सूत्र अर्थ का चिन्तन कर (तइयाए पोरिसीए अतुरिय-मचवलमसमंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) तृतीय पौरुषी में शारीरिक एवं मानसिक चपलता से रहित होकर असंभ्रान्त ज्ञानपूर्वक सदोरक मुहपत्ति की प्रतिलेखना की। (पडिलेहित्ता) प्रतिलेखना करके (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) फिर वे भाजनों की एवं वस्त्रों की प्रतिलेखना की (पडि-

---

संखित्त विउलतेयलेस्से छट्ठं छट्ठणं अणिक्खित्तणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) श्रमण भगवान महावीरना मुख्य शिष्य ઇन्द्रभूति नामना गणधर હता तेओ संक्षिप्त विपुल तेजोલेश्या वाળा હता-એટલે કે विपुल तेજोલेश्याने पोतानी अंदर संकुचित करनारा હता तेओ निरंतर छठ्ठने पारणे छठ्ठनी तपस्याथी तथा संयम अने तपथी तेमना आत्माने भावित करता रહेता હता (तपणं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमण पारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ) ते भगवान ઇन्द्रभूति गणधरे (गौतम स्वामी) छठ्ठना पारणाने दिवस पहेला पहोरे स्वाध्याय करीने (बीयाए पोरिसीए झाणं झियाइ) बीजा पहोरे ध्यान-सूत्र अर्थनुं चिन्तन करीने (तइयाए पोरिसीए अतुरियमच वलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) त्रीજे पहोरे शारीरिक अने मानसिक चपળताथी रहित थईने असंभ्रान्त ज्ञानपूर्वक मुखवस्त्रिकानी प्रतिलेखना करी(पडि

वान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति । उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा-नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदंत ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहे नगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायाम् अटितुम् यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु । ततः खलु

लेहित्ता भायणाइं पमज्जइ) प्रतिलेखना करके फिर वे पात्रों की प्रमार्जना की । (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके (भायणाइं) पात्रों को फिर वे (उग्गहेइ) लिये (उग्गहित्ता) पात्रों को लेकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर वे (समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर की स्तुति की उन्हे अपने पांच अंगों को झुकाकर नमस्कार किया । (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर वे उनसे इस प्रकार कहा- (इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) हे भदंत ! मैं आपसे आज्ञा प्राप्त करके आज छट्ठ के पारणा के दिन राजगृह नगर में उच्च, निच एवं मध्यम कुलों में भिक्षाचर्या की विधि के अनुसार भिक्षालेनेके निमित्त जाना चाहता हूं, उस पर भगवान् ने कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें

लेहित्ता) પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) ભાજનોની અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી (पडिलेहित्ता भायणाइं पमज्जइ) પ્રતિલેખના કરીને તેમણે તે પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (पमज्जित्ता) પ્રમાર્જના કરીને (भायणाइं उग्गहेइ) પાત્રોને હાથમા લીધાં (उग्गहित्ता) પાત્રોને લઈને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યા આવીને (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, પાંચે અંગો નમાવીને નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(इच्छामि णं भंते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमण-पारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) હે ભદન્ત ! આપની અનુજ્ઞા મળે તો આજે છઠના પારણાને દિવસે હું રાજગૃહ નગરના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુલોમા ભિક્ષાચર્યાની વિધિ અનુસાર ભિક્ષાલેવાને જવા માગુ છુ. ત્યારે ભગવાને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો (अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) હે દેવાનુપ્રિય ! આપને

भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकात् गुणशिलकात्—चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्राम्य त्वरित मचपलमसम्भ्रान्तो युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पुरतोरितम्—ईर्यां शोधयन् शोधयन् यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य राजगृहे नगरे उच्चनीच मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यामटति ॥ सू० १२ ॥

जैसे सुख हो वैसा करो, विलम्ब मत करो। (तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे) तब श्रमण भगवान् महावीर के द्वारा आज्ञा पाकर वे भगवान् गौतम (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिलक उद्यान से निकले, और (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतर पलोयणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ) शारीरिक एवं मानसिक चंचलता से रहित होकर असम्भ्रान्त ज्ञानपूर्वक जुआ प्रमाण सामने की भूमि का दृष्टि से शोधन करते हुए राजगृह नगर की तरफ गये। (उवागच्छित्ता) राजगृह नगर में पहुंच कर (रायगिहे णयरे) वहां (उच्चनीच मज्झिमकुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) ऊँच, नीच और मध्यम घरों में शास्त्रोक्तविधि के अनुसार भिक्षा के लिये घूमने लगे ॥ १२ ॥

સુખ ઉપજે તેમ કરો, વિલંબ ન કરો (तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे) ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને ગૌતમ સ્વામી (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસેથી ગુણશિલક ચૈત્ય માંથી બહાર નીકળ્યા. (पडिनिक्खमित्ता) બહાર નીકળીને (अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ) શારીરિક અને માનસિક ચપળતાથી રહિત થઈને અસંભ્રાન્ત જ્ઞાનપૂર્વક ધૂસરી પ્રમાણ સામેની ભૂમિનું દૃષ્ટિથી શોધન કરતાં કરતાં રાજગૃહ નગર તરફ ચાલવા લાગ્યા (उवागच्छित्ता) રાજગૃહ નગરમાં જઈ ને (रायगिहे णयरे उच्चनीयमज्झिमकुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) ઊંચ નીચ અને મધ્યમ ઘરોમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર ગોચરી પ્રાપ્ત કરવા માટે ફરવા લાગ્યા ॥ १२ ॥

णामं अणगारे' रोहनामकोऽनगारः, स कीदृशः? इत्याह–'पगइभद्दए' प्रकृतिभद्रकः, प्रकृत्या स्वभावेनैव भद्रकः=अनुकूलवृत्तिः 'पगइमउए' प्रकृतिमृदुकः, प्रकृत्या स्वभावत एव मृदुकः=कोमलः, 'पगइविणीए' प्रकृतिविनीतः, यतो भावमार्दविकोऽतएव स्वभावतो विनयशीलः, 'पगइउवसंते' प्रकृत्युपशांतः स्वभावत एव प्रशान्ताकारः 'पगइपयणु कोहमाणमायालोभे' प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः–प्रकृत्यैव स्वभावत एव प्रतनवः=प्रतलाः क्रोधमानमायालोभा यस्य स तथा, सत्यपि कषायोदये क्रोधादिकषायरहित इत्यर्थः। 'मिउमद्दवसंपन्ने' मृदुमार्दवसंपन्नः, अत्यन्तकोमलः, 'अल्लीणे' आलीनः गुरुवचनाश्रितः, यद्वा–गुप्तेन्द्रियः, 'भद्दए' भद्रकः गुरुशिक्षयाऽननुतापकः 'विणीए' विनीतः गुरुसेवा-

वासी–शिष्य (रोहे णामं अणगारे) रोहनाम के अनगार थे। (पगइभद्दे) ये प्रकृति से भद्र थे–अर्थात् स्वभावसे ही अनुकूल वृत्तिवाले थे (पगइमउए) स्वभाव से ही कोमल थे (पगइविणीए) प्रकृति से ही विनीत थे (पगइ उवसंते) स्वभाव से ही प्रशान्ताकार वाले थे (पगइपयणुकोहमाणमायालोभे) क्रोध, मान, माया, और लोभ ये चारों ही कषायें इनमें स्वभावतः ही कम थी। तात्पर्य यह है कि इनके यद्यपि कषाय का उदय था क्यों कि १० वें गुणस्थान तक कषाय रहती है फिर इनमें कषाय का उदय स्वभावसे ही अत्यन्त मन्द था। (मिउमद्दवसंपन्ने) ये अत्यन्त कोमल परिणामवाले थे। (अल्लीणे) गुरु के वचनों के आश्रित थे। अथवा–गुप्तेन्द्रिय थे (भद्दए) भद्रक–गुरु की शिक्षा से किसी भी जीव को सताप नहीं पहुचाने वाले थे। (विणीए) विनीत–गुरु की सेवा करने वाले थे।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના "अंतेवासी" અંતેવાસી શિષ્ય "रोहे णामं अणगारे" રોહ નામના અણગાર હતા. "पगइभद्दे" કે જેઓ ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા હતા એટલે કે સ્વભાવથી જ સરલ વૃત્તિવાળા હતા. "पगइमउए" સ્વભાવથી જ કોમળ હતા "पगइविणीए" સ્વભાવથીજ વિનીત હતા "पगइउवसंते" સ્વભાવથી જ ઉપશાન્ત વૃત્તિ વાળા હતા "पगइपयणुकोहमाणमायालोभे" તેમનામા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ ચારે કષાયો સ્વભાવથી જ ઓછા હતા તાત્પર્ય એ છે કે તેમનામા જો કે કષાયનો ઉદય હતો, કારણ કે દસમા ગુણસ્થાન સુધી કષાયનો સદ્ભાવ રહે છે પણ તેમનામા કષાયનો ઉદય સ્વભાવથી જ અત્યત મદ હતો "मिउमद्दवसंपन्ने" તેઓ અત્યત કોમળ પરિણામવાળા હતા. "अल्लीणे" ગુરુના વચનોનો આશ્રય લેનારા હતા. અથવા ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. "भद्दए" ભદ્રિક–માયા કપટથી રહિત હતા "वीणीए" વિનીત-ગુરુની

मानित्यर्थ 'छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं' षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण तपःकर्मणा 'संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यावत् विहरति 'तए णं से भगवं गोयमे' ततः खलु स भगवान् गौतमः 'छट्ठक्खमणपारणगंसि' षष्ठक्षपणपारणके 'पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ' प्रथमायां पौरुष्याम् स्वाध्यायं करोति 'बीयाए पोरसीए झाणं झियाइ' द्वितीयायां-पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति-सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यानं ध्यायति

प्रयोग नहीं करते थे, उसे उन्हों ने अपने शरीर के भीतर ही संक्षिप्त सकुचित करके रखा था। (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) अन्तर रहित वे छट्ठ छट्ठ की तपस्या करते थे अर्थात् दो उपवास फिर एक पारणा, दो उपवास फिर एक पारणा इस तरह के तपः कर्म से एवं (संजमेण तवसा) सत्रह प्रकार के संयम और अनशनादिक बारह प्रकार के बाह्य आभ्यन्तर तप से वे (अप्पाणं भावे माणो विहरइ) अपनी आत्मा को भावित करते विचरते रहते थे। (विहरइ) क्रियापद का अर्थ विहार करना होता है जिसका भाव यहां पर ऐसा है कि वे पूर्वोक्त तप संयमादि से युक्त अपनी आत्मा में समाये रहते थे। (तएणं से भगवं गोयमे) बाद में वे भगवान् गौतम (छट्ठक्खमणपारणगंसि) जब छट्ठ की तपस्या के अनन्तर पारणा करते थे तब उस दिन वे (पढमाए पोरिसीए) प्रथम पौरुषी में (सज्झायं करेइ) स्वाध्याय किया (बीयाए पोरिसीए) द्वितीय पौरुषी में सूत्र अर्थ के चिन्तनरूप ध्यान किया,

છે પણ તેઓ તે તેજોલેશ્યાનો પ્રયોગ કરતા નહીં. તેમણે તેને પોતાના શરીરમાં જ સંક્ષિપ્ત (સંકુચિત) કરીને રાખી હતી. (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) તેઓ નિરન્તર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠ કરતા હતા એટલે કે વચ્ચે આંતરો પડ્યા વિના બે ઉપવાસને પારણે બે ઉપવાસ સતત કર્યા કરતા હતા આ પ્રકારની તપશ્ચર્યાથી (संजमेणं तवसा) અને સત્તર પ્રકારના સંયમ અને અનશનાદિ બાર પ્રકારના બાહ્ય અને આંતરિક તપથી તેઓ (अप्पाणं भावे माणो विहरइ) પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેતા. (विहरइ) એટલે વિહાર કરવો-પણ તે ક્રિયાપદનો અહીં એવો ભાવાર્થ છે કે તેઓ પૂર્વોક્ત સંયમ તપ આદિથી યુક્ત પોતાના આત્મામાં લીન રહેતા હતા. (तएणं से भगवं गोयमे) તે ભગવાન ગૌતમે (ઈન્દ્રભૂતિ) (छट्ठक्खमणपारणगंसि) છટ્ઠની તપસ્યાને અન્તે પારણાને દિવસે (पढमाए पोरिसीए) પહેલે પહોરે (सज्झायं करेइ) સ્વાધ્યાય કર્યો, (बीयाए पोरिसीए) બીજે પહોરે સૂત્ર

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे नामं नयरे जाव परिसा पडिगया' राजगृहं नाम नगर यावत् पर्षत् प्रतिगता अत्र यावत् पदेन नगरमभवदित्यारभ्य धर्मकथा पर्यन्तं सर्वं वाच्यम् 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईनामं अणगारे"—ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूति नामानगारः 'जाव संखित्तविउलतेयलेस्से' यावत् संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=इह यावत् करणात् – जातिसम्पन्न कुलादि सम्पन्नादि विशेपणानां ग्रहणम् । संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=संक्षिप्ता–संकोचिता शरीरान्तर्गतत्वेन–विपुला–विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रित वस्तुदहनसमर्थत्वात्–संक्षिप्ता तिरोहिता विपुला तेजोलेश्या तेजोज्वाला यस्य स तथा–शरीरान्तर्लीन तेजोलेश्या

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (रायगिहे नामं नयरे जाव परिसा पडिगया) राजगृह नामका नगर था-यावत् सभा विसर्जित हो गई। यहां (यावत्) शब्द से (होत्था) पद से लगाकर धर्म कथा पर्यन्त का समस्त पाठ ग्रहण किया गया है। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अंतेवासी) बडे शिष्य (इंदभूई नामं अणगारे) इन्द्रभूति नामके अनगार थे वे (जाव संखित्तविउलतेयलेस्से) यावत् संक्षिप्त विपुल तेजोलेश्यावाले थे। यहां यावत् शब्द से जाइसंपन्न आदि विशेषणों से युक्त थे। अनेक योजन तक के क्षेत्र में रही हुई वस्तुओं को भस्म करने में समर्थ होने से उनकी तेजोलेश्या विपुल विस्तीर्ण थी, परन्तु इस तेजोलेश्या को वे

ટીકાર્થ—(तेणं कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया) રાજગૃહ નામે નગર હતુ. પરિષદા વિસર્જિત થઇ ત્યા સુધીનુ વક્તવ્ય ગ્રહણ કરવુ. અહીં (यावत्) પદથી એમ સૂચવવામા આવ્યુ છે કે (होत्था) પદથી શરૂ કરીને (धर्मकथा) પર્યન્તનો સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે (तेण कालेणं तेणं समएण) તે કાળે અને તે તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (जेट्ठे अंतेवासी) પટ્ટશિષ્ય (इंदभूई नामं अणगारे) ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી) નામના અણગાર હતા તેઓ (जाव सखित्तविउलतेउलेस्से) સંક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યા વાળા હતા અહીં યાવત્ પદથી જાતિસંપન્ન, કુલસંપન્ન આદિ ગુણો ગ્રહણ કરવા તેમની તેજોલેશ્યામા અનેક યોજન સુધીના ક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુને બાળી નાખવાનુ સામર્થ્ય હતું. તેથી તે લેશ્યા ને વિપુલ–વિસ્તીર્ણ કહી

प्रतिलेख्य भाजनानि काष्ठनिर्मिताहारपात्राणि प्रमार्जयति परिशोधयतीत्यर्थः पमज्जित्ता = प्रमार्ज्य 'भायणाइ उग्गाहेइ' भाजनानि उद्गृह्णाति--'उग्गाहेत्ता' उद्ग्राह्य 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं वदइ नमसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि, रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए' इच्छामि खलु भदन्त! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहनगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटितुम्–तत्र उच्च द्रव्यतः–उच्चभवना दीनि,

---

लेखना के बाद (भायणाइ पमज्जइ) भाजनों की प्रमार्जना करते (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके फिर वे (भायणाइं उग्गाहेइ) उन पात्रों को लिया और (उग्गाहित्ता) लेकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां पर श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) आकर समण भगवं महावीरं वदइ नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर वे उनसे इस प्रकार की आज्ञा प्राप्त करने के लिये प्रार्थना की (इच्छामि णं भंते!) हे भदन्त! मैं चाहता हूं कि–(तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) आपकी आज्ञा प्राप्त कर (छट्ठक्खमणपारणगंसि) आज छट्ठ तप के पारणा के दिन (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में (उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं) उच्च, नीच और मध्यम कुलों में (घरसमुदाणस्स)

પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (पमज्जित्ता) પ્રમાર્જના કરીને (भायणाई उग्गाहेइ) તેમણે તે પાત્રો લીધાં (उग्गाहित्ता) પાત્રો લઈને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (समणं भगवं महावीरं वदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमंसित्ता) વન્દણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) આ પ્રમાણે બોલ્યા—

(इच्छामि णं भंते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) હે ભદન્ત! આપની આજ્ઞા મળે તો (छट्ठक्खमणपारणगंसि) આજે છઠ્ઠની તપસ્યાના પારણાને દિવસે (रायगिहे णयरे) રાજગૃહ નગરમાં (उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं) ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમાં (घरसमुदाणस्स) ગૃહસમુદાન-અનેક ઘરોની

'तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ' अत्वरितमचपलमसंभ्रान्तो मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयति, तत्रात्वरितम्-त्वरारहितम्। अचपलमिति. मानसिक चपलतारहितम्. असंभ्रान्तः प्रासुकशुद्धआहारो विनश्यति नवेति भ्रान्तिरहितः 'मुहिपोत्तियं' सदोरक मुखवस्त्रिकाम्. प्रतिलेखयति, 'पडिलेहित्ता' प्रतिलेख्य 'भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ' भाजनानि काष्ठनिर्मितपात्राणि वस्त्राणि प्रतिलेखयति 'पडिलेहित्ता भायणाइ पमज्जई'

(तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) तृतीय पौरुषी में शारीरिक उतावले से और मानसीक अस्थिरता से रहित होकर, अर्थात्-त्वरा-शीघ्रता से रहित होकर ही मुहपत्ति की प्रतिलेखना करते जल्दी-जल्दी प्रतिलेखना नहीं करते और न उस समय मन को अस्थिर रखते किन्तु उपयोगपूर्वक-उपयोगकी स्थिरता पूर्वक-ही प्रतिलेखना करते थे इन के मन में इस प्रकार की चिन्तारूप भ्रान्ति उत्पन्न नहीं होती कि आज पारणा के दिन मुझे प्रासुक शुद्ध आहार प्राप्त होगा या नहीं, यदि प्रतिलेखना में देरी हो जावेगी तो शुद्ध प्रासुक आहार मिलेगा कि नहीं मिलेगा, ऐसा भाव उस समय उनका नहीं होता था किन्तु जिस समय पर जो मुनि की क्रिया होती उसे उसी समय करते और आगे पीछे की चिन्ता छोड़ देते। (पडिलेहित्ता) मुँहपत्ति की प्रतिलेखना करके (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) तो फिर भाजनों की-पात्रों की और वस्त्रों की प्रतिलेखन की (पडिलेहित्ता) उनकी प्रति-

અર્થના ચિન્તન રૂપ ધ્યાન કર્યું, (तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) ત્રીજે પહોરે શારીરિક ઉતાવળ અને માનસિક ઉતાવળ અને માનસિક અસ્થિરતાથી રહિત થઈને-મુખવસ્ત્રિકાની પ્રતિલેખના કરી તેઓ ઝડપથી પ્રતિલેખના કરતા નહી, તે સમયે મનને અસ્થિર રાખતા નહીં પણ ઉપયોગ પૂર્વક-ઉપયોગની સ્થિરતા પૂર્વક પ્રતિલેખના કરતા હતા તેમના જ્ઞાનમા તેમને એ પ્રકારની ચિન્તા રૂપ ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થતી નહીં કે આજે પારણાને દિવસે મને શુદ્ધ પ્રાસુક આહાર મળશે કે નહી, પ્રતિલેખનામાં મોડું થઈ જશે તો કદાચ પ્રાસુક આહાર નહી મળે એવી ચિન્તા તેમને થતી નહીં. જે સમયે મુનિએ કરવા યોગ્ય ક્રિયા હોય તે સમયોચિત ક્રિયા તેઓ બરોબર કરતા અને તે વખતે આગળ પાછળની ચિન્તા છોડી દેતા. (पडीलहित्ता) મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइ वत्थाइ पडिलेहेइ) પાત્રો અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી.(पडिलेहित्ता) તેમની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं पमज्जइ)

गुणशिलकनामकात् स्थानात् प्रतिनिष्क्रामति-निःसरति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निःसृत्य इत्यर्थः 'अतुरियमचवलमसंभंते' अत्वरितमचपलमसम्भ्रान्त, त्वरादिरहितचपलत्वादिरहितभ्रान्तिरहितः 'जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए' युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या युगं यूपः चतुर्हस्तप्रमाणं तत्प्रमाणम् दृष्ट्या अन्तरं व्यवधानं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च एतादृशं व्यवधानं विलोकयति या दृष्टिः प्रलोकनतया दृष्टिः युगान्तर प्रलोकनतया दृष्टि तया दृष्ट्या 'पुरओरियं सोहमाणे' पुरतः रितं शोधयन् रितमिति-ईर्यागमनं शोधयन् 'जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छति "उवागच्छित्ता" उपागत्य। 'रायगिहे नयरे' राजगृहे नगरे 'उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं' उच्चनीचमध्यमानि कुलानि 'घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ' गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यां कर्तुमटति =परिभ्रमति ॥ सू० १ ॥

(पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (अतुरियमचवलमसंभंते) त्वरा रहित, चपलतारहित और भ्रान्ति रहित होकर (जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए) चार हाथ प्रमाण रूप व्यवधान को अपने देह रूप स्थान से लेकर दृष्टिपाततक के स्थान रूप अन्तर को देखने वाली दृष्टि से अर्थात् ईर्यासमिति के आराधनपूर्वक (पुरओरियं सोहमाणे) आगे २ के मार्ग का शोधन करते हुए अर्थात् ईर्यासमिति से चलते हुए (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) जहां राजगृह नगर था-वहां आये (उवागच्छित्ता) आकर (रायगिहे नयरे उच्च नीय मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) वहां आकर वे उच्च नीच आदि कुलों में शास्त्रोक्त विधि के अनुसार भिक्षा प्राप्ति करनेके लिये भ्रमण करने लगे ॥सू०१२॥

मइ) नीकळ्या (पडिनिक्खमित्ता) त्यांथी नीकळीने (अतुरियमचवलमसंभंते) त्वरा रहित चपलता रहित अने भ्रान्ति रहित थईने (जुगंतर पलोयणाए दिट्ठीए) चार हाथप्रमाण व्यवधानने (जग्याने) पोताना देहरूप स्थानथी लईने दृष्टिपात पर्यन्तना स्थानरूप अन्तरने जोनारी दृष्टिथी-एटले के ईर्यासमितिना आराधन पूर्वक (पुरओरियं सोहमाणे) आगळना मार्गनुं शोधन करता-एटले के ईर्यासमिति पूर्वक चालता (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) ज्यां राजगृह नगर हतुं त्यां आव्या (उवागच्छित्ता) त्यां आवीने (रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ) तेओ उच्च, नीच मध्य आदि कुळोना घरोमां शास्त्रोक्त विधि प्रमाणे भिक्षा प्राप्तिने माटे भ्रमण करवा लाग्या ॥ सू. १२ ॥

भावतः शुभभावायुक्तानि, द्रव्यतो नीचानि–पर्णकुटीरादीनि, भावतः शुभभावादिरहितानि, मध्यमानि द्रव्यतः सामान्यानि, भावतः सामान्यभावयुक्तानि 'कुलाइं' गृहाणि 'घरसमुदाणस्स' गृहसमुदाणस्य=गृहेषु समुदानं भैक्षं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमुदानाय 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्यायै=भिक्षाचर्यार्थम्– 'अडित्तए' अटितुं–गन्तुम् भवदाज्ञया उक्तकुलेषु षष्ठपारणके भिक्षार्थं गन्तुमिच्छामि- इति गौतमस्य भगवदाज्ञायाचनमिति भगवान् कथयति 'अहासुहं देवाणुप्पिया' यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा पडिबंधं करेह' मा प्रतिबन्धं विलम्बं कुरुत 'तएणं भगवं गोयमे' ततः खलु भगवान् गौतमः 'समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे' श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिकात् समीपात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' गुणशिलकात् चैत्यात्–

गृहसमुदान–अनेक घरों की भिक्षा के लिये (भिक्खायरीयाए) शास्त्रोक्त विधिके अनुसार भिक्षा प्राप्त करने को (अडिउं) भ्रमण करूँ अर्थात् आप की आज्ञा से उक्त कुलों में छट्ठ के पारणा में भिक्षा के लिये जाना चाहता हूं। इस प्रकार गौतम स्वामी ने जब आज्ञा मांगने के लिये प्रार्थना की- तब प्रभुने उनसे कहा (अहासुहं देवाणुप्पिया) हे देवानु प्रिय ! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो (मा पडिबंधं करेह) विलम्ब मत करो (तएण भगवं गोयमे) तब भगवान् गौतम (समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे) श्रमण भगवान् महावीर से अभ्यनुज्ञात होकर अर्थात् आज्ञा प्राप्त कर (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिलक चैत्य- उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले और

ભિક્ષા લેવાને માટે (भिक्खायरियाए) શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા મેળવવાને માટે (अडित्त) ભ્રમણ કરવાની મારી ઇચ્છા છે. એટલે કે આપની અનુજ્ઞા લઈને આજે છટ્ઠના પારણાને દિને ઉક્ત કુલોમા ગોચરી કરવા જવાની મારી અભિલાષા છે. આ રીતે જ્યારે ગૌતમ સ્વામીએ આજ્ઞા માગી ત્યારે પ્રભુએ તેમને કહ્યુ-(अहासुहं देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિય! તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો, (मा पडिबंधं करेह ઢીલ ન કરો ત્યારે ભગવાન ગૌતમ (समणेण भगवया महावीरेण अब्भुणण्णाए समाणे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસેથી અને ગુણશિલક ચૈત્ય (ઉદ્યાન) માથી (पडिनिक्ख-

सञ्जितया आर्या देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते । सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाव वक्तव्यतया तत्कथमेतन्मन्ये एवम् ? तत्र खलु श्रमणो भगवान गौतम एतस्याः कथायाः लब्धार्थ सन् जातश्राद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलो यथा पर्याप्तं समुदानं गृह्णाति गृहीत्वा राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति अत्वरितं यावत् शोधयन् यत्रैव

फि (संजमेण भज्जो अणण्हयफले) मयम का फल अनास्रव है (तवे वोदाण फले) और तप का फल व्यवदान (निर्जरा) है। (तचेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) इस विषय में जैसा कथन पूर्व ११ग्यारहवाँ सूत्र में (पुव्वतवेणं) इत्यादि पदों द्वारा कहा गया है वह सब कथन यहाँ पर समझ लेना चाहिये। अर्थात् पूर्व तप से, पूर्वसयम से, कर्मिता से एव संगिता से हे आर्यो ! देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है-यह हमने जो ऐसा कहा है वह अपने मन से नहीं कहा है। (से कहमेयं भंते एवं) सो यह कथन सत्य है क्या माना जा सकता है ? (तएण समणे भगवं गोयमे इमीसे कहाए-लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ) इस प्रकार की बात लोगों के मुख से सुनते हुए भगवान् गौतम को इस बात को जानने की श्रद्धा उत्पन्न हुई यावत् वे आश्चर्य युक्त हुए और यथापर्याप्त भिक्षा उन्होंने वहाँ से प्राप्त की। (गेण्हित्ता) भिक्षा प्राप्त कर फिर वे (रायगिहाओ नयराओ)

अज्जो अणण्हयफले) હે આર્યો ! સંયમનું ફળ અનાસ્રવ છે (तवे वोदाण फले) તપનું ફળ વ્યવદાન (નિર્જરા) છે (त चेव जाव पुव्वतवेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) આ વિષયમાં ૧૧મા સૂત્રમાં (पुव्वतवेणं) ઈત્યાદિ પદો દ્વારા જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે ગ્રહણ કરવું એટલે કે પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી કર્મિતાથી અને સંગિતાથી, હે આર્યો ! દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત સત્ય છે, અહંન્ત પ્રતિપાદિત છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલી નથી” ત્યાં સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો (से कहमेयं भंते एवं) તો શું તે કથનને સત્ય માની શકાય તેમ છે ? (तएणं समणे भगवं गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ) આ પ્રમાણે વાત લોકોના મુખેથી સાંભળીને ભગવાન ગૌતમને તે વાત જાણવાની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ યાવત્ તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા અને તેમણે ત્યાંથી જરૂર જેટલી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી (गेण्हित्ता) ભિક્ષા લઈ ને (रायगिहाओ नयराओ)

मूलम्—तएणं से भगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ, एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगिया नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइयाएपासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया संजमेणं भंते! किं फले तवेणं भंते! किं फले. तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणण्हय फले. तवे वोदाणफले, तं चेव जाव पुव्वतवेणं, पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति. सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, से—कहमेयं भंते! एवं! तएणं समणे भगवं गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जाव सड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ, गेण्हित्ता रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ. पडिनिक्खमित्ता अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए, पडिक्कमइ एसणमणेसणं आलोएइ आलोइत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ. पडिदंसित्ता समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी—एवं खलु भंते! अहं तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्दं णिसामेमि एवं खलु देवाणुप्पिया! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुछिया, संजमेणं भंते! किं फले

मटन् बहुजनशब्दं निशामयामि एवं खलु देवानुप्रियाः तुङ्गिकाया नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीया स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्ट संयम खलु भदन्त! किं फलः ? तप किं फलम् ? तदेव यावत्-सत्य खलु एषोऽर्थ नो चैवात्मभावबक्तव्यतया तत् भमवः खलु भदन्त!

भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्द णिसामेमि) हे भदन्त! मैं आज आपसे अनुमति प्राप्तकर राजगृह नगर में ऊँचे, नीचे, मध्यम कुलों में शास्त्र विहित विधि के अनुसार भिक्षा लेने के लिये एक घर से दूसरे घर पर ईर्यासमितिपूर्वक पर्यटन कर रहा था उस समय मैंने अनेक जनों के मुख से ऐसा सुना कि (एवं खलु देवाणुप्पिया! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो) हे देवानुप्रियो! राजगृह नगर के पास के तुंगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक उद्यान में पार्श्व प्रभु के सन्तानिक स्थविर भगवंतों से (समणोवासेहिं) वहाँ के श्रमणोपासकों द्वारा (इमाइ एयारूवाइ वागरणाइपुच्छिया) इस प्रकार से ये प्रश्न पूछे गये हैं—(संजमेण भंते! किं फले, तवेण भंते कि फले) हे भदन्त! संयम का क्या फल है, तप का हे भदन्त! क्या फल है ? (त चेव जाव सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) इस तरह पूछे गये इन प्रश्नों के उत्तर में जो पहिले स्थविर भगवंतों ने उन्हों से कहा है वह सब प्रकरण यहाँ कह लेना

मुदाणस्स भिक्खयरियाए अडमाणे बहुजणसद्द णिसामेमि) હે ભદન્ત! આજ આપની અનુજ્ઞા લઇને રાજગૃહ નગરના ઊંચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવાને માટે ઘેરે ઘેરે ઇર્યાસમિતિ પૂર્વક ફરતો હતો, ત્યારે અનેક માણસોને મુખેથી મેં આ પ્રમાણે વાત સાંભળી છે—

(एव खलु देवाणुप्पिया! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए पासा वच्चिज्जा थेरा भगवंतो) હે દેવાનુપ્રિયો! તુંગિકા નગરીની બહારના પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનિક સ્થવિર ભગવંતોને (समणोवासेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया) ત્યાંના શ્રમણોપાસકોએ આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા—, संजमेण भंते किं फले, तवेण भंते! किं फले!) હે ભદન્ત! સંયમનું શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? હે ભદન્ત! તપનું શું ફળ મળે છે ? (त चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) આ પ્રશ્નો-રૂપ પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાં સ્થવિર ભગવંતોએ જે કંઇ કહ્યું તે અહીં કહેવું જોઇએ. તે ક્યાં સુધી કહેવું ? ' અમે આપેલા આ ઉત્તરો સત્ય છે અને ત પ્રતિપાદિત છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલા નથી ' ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન સૂત્ર ૧૧

गुणशिलकं चैत्यम् यत्रैव च श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य-श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामंते गमनागमनाय=गमनागमनार्थं प्रतिनिष्क्रामतिः एषणाऽनेषणमालोचयति-आलोच्य भक्तपानं प्रतिदर्शयति-प्रतिदर्श्य श्रमणं भगवन्त महावीरं यावदेवमवादीत्. एवं खलु भदंत ! अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् राजगृहे नगरे उच्चनीच मध्यमकुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्याया-

---

राजगृह नगरी से (पडिनिक्खमइ) निकले (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेवउवागच्छइ) त्वरारहित यावत् ईर्यासमिति का आराधन करते हुए वे जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ) श्रमण भगवान् महावीर के समीप उचित स्थान पर बैठकर गमन एवं आगमन में लगे हुए अतिचारों का प्रतिक्रमण किया (एसणमणेसणं आलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (आलोएत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ) आलोचना करके फिर उन्हों ने लाये हुवे भक्तपान श्रमण भगवान् महावीर को दिखाया (पडिदंसित्ता) भक्तपान दिखाकर के (समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी) फिर उन्होने श्रमण भगवान् महावीर से यावत् इस प्रकार से कहा—(एवं खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स

તેઓ રાજગૃહ નગરમાથી (पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા. (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાથી નીકળીને (अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) ત્વરા રહિત (યાવત્) ઇર્યાસમિતિ પૂર્વક તેઓ જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामते गमणागमणाए पडिक्कमइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે ઉચિત સ્થાને બેસીને ગમન અને આગમનમા લાગેલા અતિચારો 'દોષો' નુ પ્રતિક્રમણ કર્યું. (एसणमणेसणं आलोएइ) એષણા અને અનેષણાની આલોચના કરી (आलोएत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ) આલોચના કરી ને પછી તેમણે વહોરી લાવેલા અહાર પાણી ભગવાન મહાવીરને દેખાડયા (पडिदसित्ता) ભક્તપાન બતાવીને (समण भगवं महावीरं जाव एवं वयासी) તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(एव खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइ घरस-

पश्चात् लोकान्त ? रोह! लोकान्तश्चालोकान्तश्च यावदनानुपूर्व्येषा रोह!। पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चात् सप्तममवकाशान्तरम् पृच्छा, रोह! लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च, पूर्वमप्येते पश्चादप्येते ज्ञातव्येतौ शाश्वती भावौ यावत् अनानुपूर्वी एषा रोह!॥ एष लोकान्तश्च सप्तमश्च तनुवातः, एष घनवातो घनोदधि सप्तमी पृथिवी, एवं लोकान्त एकैकेन सयोजयितव्य एभि स्थानैः तद्यथा—

" अवकाश-वात-घनोदधि-पृथिवी-द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि।
नैरयिकाद्यस्तिकाया समयाः कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शन ज्ञानानि संज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ।
द्रव्यप्रदेशा पर्यवा अद्धा किं पूर्वं लोकान्तः ॥ २ ॥

पूर्वं भदन्त! लोकान्त पश्चात्सर्वाद्धा, यथा लोकान्तेन सयोजितानि सर्वाणि स्थानान्येतानि, एवमलोकान्तेनापि संयोजयितव्यानि सर्वाणि। पूर्वं भदन्त! सप्तममवकाशान्तरं पश्चात्सप्तमस्तनुवात, एवम् सप्तममवकाशान्तरं सर्वं सम सयोजयितव्यम् यावत्सर्वाद्धा। पूर्वं भदन्त! सप्तमस्तनुवात पश्चात्सप्तमो घनवात ?, एवमपि तथैव ज्ञातव्यम् यावत् सर्वाद्धा, एवमुपरितनम्, एकैकेन सयोजयता यो योऽधस्तनस्त तं छर्दयता ज्ञातव्यम्, यावदतीतानागताद्धा, पश्चात्सर्वाद्धा यावदनानुपूर्वी एषा रोह!॥ तदेव भदन्त! तदेवं भन्दत! इति यावद्विहरति ॥सू०४॥

टीका—" तण कालेणं ' तस्मिन् काले, भगवतो महावीरस्य समवसरणकाले ' तेण समएण ' तस्मिन समये, धर्मकथासमाप्तिसमये ' समणस्स भगवओ महावीरस्स ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अंतेवासी' अन्तेवासी=शिष्यः 'रोह

श्री महावीर और रोह का प्रश्नोत्तरप्रकरण-

पहिले कर्म का निरूपण किया गया है। सो यह कर्म प्रवाहरूप से शाश्वत है। इसलिये शाश्वत भावों का निरूपण करने के लिये सूत्र कार कहते हैं—" तेण कालेण" इत्यादि।

(तेणं कालेणं) भगवान महावीर के समसरणकाल में (तेणं समएण) उस समय में-अर्थात् धर्मकथा समाप्ति के समयमें (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (अंतेवासी) अन्ते

રોહ અણગારના પ્રશ્નો અને શ્રી મહાવીરના ઉત્તરો—

પહેલાં કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું તે કર્મ પ્રવાહરૂપે શાશ્વત છે તેથી તે શાશ્વત ભાવોનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે-तेण कालेणं ઇત્યાદિ

'तेण कालेण" ભગવાન મહાવીરના સમવસરણકાળમાં "ते समएण" તે સમયે-એટલે કે ધર્મકથા સમાપ્તિના સમયે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स"

तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्त्तुम् उताहो अप्रभवः ? समिताः खलु भदन्त ! ते स्थविराः भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् उताहो असमिताः ? आयोगिकाः खलु भदन्त ते स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्त्तुम् ? उताहो अनायोगिकाः ? प्रायोगिकाः खलु भदन्त ! ते स्थविरा भगवन्तः श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्त्तुम् उताहो अप्रायोगिकाः पूर्वतपसा आर्याः देवादेव-

---

चाहिये। (तं पभू णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) तो क्या हे भदंत ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के लिये इस प्रकार से इस उत्तर को देने के लिये समर्थ हैं ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ हैं। (समिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) हे भदंत ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के लिये इस प्रकार के इन उत्तरों को देने में अभ्यासवाले हैं (उदाहु असमिया) अथवा अनभ्यासी हैं। (आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए-उदाहु अणाउज्जिया) हे भदन्त ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये उपयोग युक्त हैं या उपयोग रहित हैं ? (पलिउज्जिया णं भंते ! थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे भदंत ! वे स्थविर

અગિયાર અનુસાર અહીં પણ એ થનન સમજવું (त पभू णं भंते ! थेरा भगवंतो तेसिं-समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) તો હે ભદન્ત ! શું તે સ્થવિર ભગવંતો તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નોનો તે પ્રમાણે ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે ? (उदाहु अप्पभू) અથવા અસમર્થ છે ? " समियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइं एयारूवाइ वागरित्तए " હે ભદન્ત ! તે સ્થવિર ભગવન્તોએ તે શ્રમણોપાસકોને તેમના પ્રશ્નોના જે ઉત્તર આપ્યા તે ઉત્તરો આપવાને માટે તેઓ અભ્યાસ વાળા છે કે " उदाहु असमिया " અનભ્યાસી છે ? " आउज्जियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइं वागरेत्तए उदाहु अणाउज्जिया " હે ભદન્ત ! તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રમાણે ઉત્તર આપવામાં તે સ્થવિર ભગવંતો ઉપયોગ યુક્ત છે, કે ઉપયોગ રહિત છે ? " पलिउज्जियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण-इमाइ एयारूवाइं वागरणाइं-वागरेत्तए " હે ભદન્ત ! તે સ્થ-

लोकेपूत्पद्यन्ते, पूर्वसंयमेन कर्मितया सङ्गितया आर्याः देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते, सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाववक्तव्यतया, प्रभव खलु गौतम ! ते स्थविराः भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् नो चैव खलु अप्रभवः तथैव ज्ञातव्यम् अवशेषितम् यावत् प्रभव समिताः आयोगिकाः

भगवन्त उन श्रमणो पासकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये विशेष ज्ञानी हैं (उद्दाहु) अथवा (अपलिउज्जिया) साधारण ज्ञानी हैं। (पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो ? देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्ठे णोचेवणं आयभाववत्तव्वयाए) जो वे ऐसा कहते हैं कि हे आर्यों ! देव देवलोकोंमें पूर्वतपसे, पूर्वसंयम से कर्मिता से सगिता से उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है इसलिये हम ने कही है हमने अपनी बुद्धि से नहीं कही है। ऐसा जो उन्होने कहा है क्या यह सत्य है ? इस पर भगवान् कहते हैं (पभूणं गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए, णो चेव णं अप्पभू) हे गौतम ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों के इस प्रकार के इन उत्तरों को देने के लिये समर्थ हैं। असमर्थ नहीं हैं। (तह चेव णेयव्वं अवसेसियं) बाकी और सब इस विषय में इसी प्रकार से जानना चाहिये अर्थात् वे स्थविर भगवन्त इस प्रकार से

વિર ભગવંતોને તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારનો ઉત્તરો આપવાને યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાન યુક્ત છે 'उदाहु" અથવા "अपलिउज्जिया' વિશેષજ્ઞાનથી રહિત છે ? એટલે કે સાધારણ જ્ઞાનવાળા છે "पुव्व तवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाव वत्तव्वयाए" તેઓ એવું જે કહે છે કે-"હે આર્યો ! પૂર્વતપથી પૂર્વસંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ વાત સત્ય હોવાથી કહી છે અમારી બુદ્ધિથી ઉપજાવીને કહી નથી" આ પ્રકારનું તેમનું કથન શું સત્ય છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે-"पभू णं गोयमा ! ते थेराणं भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए णो चेव णं अप्पभू" હે ગૌતમ ! તે સ્થવિર ભગવંતો શ્રમણોપાસકોના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો આપવાને સમર્થ છે અસમર્થ નથી. (तह चेव नेयव्वं अवसेसियं) બાકીનું સમસ્ત કથન પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો દેવાને અભ્યાસયુક્ત, ઉપયોગયુક્ત

प्रायोगिकाः यावत् सत्यः एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, अहमपि खलु गौतम ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि पूर्वतपसा देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते पूर्वसंयमेन देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते कर्मितया देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते

इन उत्तरों को देने के लिये अभ्यासवाले हैं, उपयोग वाले हैं, विशेषज्ञानी हैं, वे अपने मन से कल्पित करके इन उत्तरों को नहीं कहा है। इस प्रकार गौतम ने प्रभु से कहा, और साथ में यह भी कहा- (अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा ही कहता हूं (भासामि) भाषण करता हूं (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करता हूं (परूवेमि) प्ररूपित करता हूं कि- (पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्व तप के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्व संयम के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) कर्मिता के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं (संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) संगिता के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। इस तरह (पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्वतप के द्वारा, पूर्व संयम के द्वारा, कर्मिता के द्वारा और संगिता के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (सच्चे णं एस अट्ठे णो

અને વિશેષજ્ઞાન યુક્ત છે તેમણે પોતાના મનથી ઉપજાવી કાઢીને તે ઉત્તરો આપ્યા નથી આ પ્રમાણે પ્રભુએ ગૌતમને જવાબ આપ્યો, વળી વધુ પ્રતીતિ કરાવવા માટે પોતાનો પણ એજ પ્રકારનો અભિપ્રાય છે એમ બતાવવાને માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યુ-अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि) હે ગૌતમ ! હું પણ એ વિષયમા એવું જ કહુ છુ, (भासामि) ભાષણ કરૂ છું, (पन्नवेमि) પ્રજ્ઞાપિત કરૂં છુ, (परूवेमि) અને પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે (पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) પૂર્વતપના પ્રભાવથી દેવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) પૂર્વ સંયમના પ્રભાથી દેવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) કર્મિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) સંગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે (पुव्वतवेणं, पुव्वसंजमेणं, कम्मियाए, संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति) પૂર્વતપ દ્વારા, પૂર્વ સયમ દ્વારા, કર્મિતા દ્વારા અને સંગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે

संगितया देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते पूर्वतपसा संयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया ॥

टीका-'तएणं' इत्यादि । 'तएणं से भगवं गोयमे रायगिहे नयरे बहुजणसद्दं निसामेइ । ततः खलु स भगवान् गौतमः राजगृहे नगरे यावत् भिक्षार्थम् अटन् बहुजनशब्दं निशामयति बहुजनानां वक्ष्यमाणशब्दं निशामयति शृणोति, कीदृशं शब्दं शृणोति ? इत्याह—" एवं खलु देवाणुप्पिया " एवं खलु देवानुप्रियाः "तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए " तुङ्गिकाया नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये " पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो " तत्र पार्श्वापत्यीयाः पार्श्वजिनशिष्या " थेरा भगवंतो समणोवासएहिं " श्रमणोपासकैः " इमाइं " इमानि वक्ष्यमाण रीत्या " एयारूवाइं " एतद्रूपाणि " वागरणाइं " व्याकरणानि " पुच्छिया "

चेव णं आयमाववत्तव्वयाए) यह बात मैं ने सत्य कही है-अपने आत्मभाव से नहीं कही है किन्तु केवल ज्ञान से देखकर कही है ॥सू१३॥

टीकार्थ—(तएण से भगवं गोयमे) इसके बाद वे भगवान् गौतम ने (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में भिक्षार्थ (जाव अडमाणे) याव त् पर्यटन करते हुए (बहुजणसद्दं निसामेइ) अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना-क्या सुना-सो उसे प्रकट किया जाता है-(एवं खलु देवनुप्पिआ !) हे देवानुप्रियो ! (तुंगियाए नयरीए) तुंगिका नगरी के (बहिया) बाहर (पुप्फवईएचेइए) पुष्पवतिक उद्यान में (पासावचि-ज्जा थेरा भगवंतो) पार्श्व प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त (समणो वासएहिं) श्रमणोपासकों द्वारा (इमाइं) इन आगे कहे जाने वाले (एयारूवाइं) इस प्रकारके (वागरणाइं) प्रश्नों को (पुच्छिया) पूछे

(सच्चे णं एसमट्ठे णो चेव णं आयमाववत्तव्वयाए) આ વાત મેં સત્ય કહી છે મારા આત્મભાવથી કહી નથી પણ કેવળજ્ઞાનથી જોઈને કહી છે ॥સૂ૧૩॥

ટીકાર્થ—(तएणं से भगवं गोयमे) ત્યાર બાદ ભગવાન ગૌતમે (रायगिहे नयरे) રાજગૃહ નગરમાં ભિક્ષાર્થે (जाव अडमाणे) ફરતાં ફરતાં, (बहुजणसद्दं निसामेइ) અનેક મનુષ્યોને મુખે આ પ્રમાણે વાત સાંભળી ગૌતમ સ્વામીએ શી વાત સાંભળી તે નીચેનાં સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે (एवं खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયે ! (तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) તુંગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ઉદ્યાનમાં (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो) પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનીય સ્થવિર ભગવંતો પધાર્યા હતા. (समणोवासएहिं) તેમને ત્યાંના શ્રમણોપાસકોએ ' इमाइं " આગળ કહ્યા મુજબ " एयारूवाइं " આ પ્રકારના " वागरणाइं पुच्छिया " પ્રશ્નો પૂછયા હતા

पृष्टानि-पार्श्वजिनशिष्याः तुङ्गिकायानगर्य्याः बहिः प्रदेशे पुष्पवतिके चैत्ये समवश्रिताः शिष्याः तेषां समीपे तुङ्गिका नगरीकाः श्रावकाः वक्ष्यमाणप्रकारान् पृष्टवन्तः इति भावः किं पृष्टवन्त इत्याह—

हे भदन्त-इति संबोध्य-स्थविरान् पृच्छति "संजमेणं भंते किं फले" संयमः खलु किं फलः हे भदन्त संयमस्य किं फलं भवति "तवेणं भंते किं फले" तपः किं फलं हे भदन्त तपसः कि फलं भवति "तएणं ते थेरा भगवन्तो ते समणोवासए एवं वयासी" ततः खलु ते-स्थविराः श्रमणोपासकान् एवं वक्ष्यमाण-रीत्या अवादिषुः-उत्तरं दत्तवन्तः "संजमेणं अज्जो" संयमः खलु आर्याः! हे आर्याः। "अणण्हयफले" अनास्रवफलः नवकर्मानुपादानं फलम् 'तवे वोदाण-

गये हैं, तात्पर्य यह कि-पार्श्व नाथ प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त तुङ्गिका नगरी के बाहिरी प्रदेश में स्थित पुष्पवतिक चैत्य में आये हुए हैं। उनके पास तुंगिका नगरी के निवासी श्रावक गये और उन्हों ने उनसे आगे प्रगट किये जाने वाले प्रश्नों को पूछा, वे प्रश्न कौन से हैं-सो ही प्रकट किया जाता है-(संजमे णं भंते! किं फले) स्थविरों को भदंत! इस तरह से संबोधित करते हुए उन श्रावकों ने उनसे पूछा-हे भदत! संयम का क्या फल होत है? (तवेणं भंते! किं फले) हे भदन्त! तप का क्या फल होता है? इस प्रकार जब श्रावकों ने उनसे पूछा-(तएणं) तब (ते थेरा भगवंतो ते समणोरासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तों ने उनसे इस प्रकार कहा-अर्थात्-उनके प्रश्नों का इस प्रकार से उत्तर दिया (संजमेण अज्जो अणण्हयफले) हे आर्यो! संयम अनास्रवरूप फलवाला होता है। अर्थात् संयम की आराधना करने से जीव नवीन कर्मों का बंध नहीं करता है (तवे वोदाण-

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તુંગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિ ચૈત્યમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો પધાર્યા હતા તુંગિકા નગરીના શ્રાવકો તેમની પાસે ગયા હતા. તેમણે તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા હતા "संजमेणं भंते किं फले" હે ભદન્ત! સંયમનું શું ફળ મળે છે? "तवेणं भंते! किं फले? હે ભદન્ત! તપનું શું ફળ હોય છે? "तएण" શ્રાવકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નો સાભળીને "ते थेरा भगवतो ते समणावासए एव वयासी" તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો "संजमेण अज्जो अणण्हयफले" હે આર્યો! સંયમનું અનાસ્રવરૂપ ફળ મળે છે એટલે કે સંયમની આરાધના કરવા જીવ નવા કર્મોનો બંધ બાંધતો નથી "तवे वोदाणफले" તપનું ફળ વ્યવદાન

संगितया देवादेवलोकपूत्पद्यन्ते पूर्वतपसा सयमेन कर्मितया सगितया आर्याः देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते सत्य खलु एषोऽर्थ नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया ॥

टीका-'तएणं' इत्यादि । 'तएणं से भगवं गोयमे रायगिहे नयरे बहुजणसद्दं निसामेइ । ततः खलु स भगवान् गौतमः राजगृहे नगरे यावत् भिक्षार्थम् अटन् बहुजनशब्दं निशामयति बहुजनानां वक्ष्यमाणशब्दं निशामयति शृणोति, कीदृशं शब्दं शृणोति ' इत्याह—" एवं खलु देवाणुप्पिया " एवं खलु देवानुप्रियाः ' तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए " तुङ्गिकाया नगर्याः बहिः पुष्पवतिके चैत्ये " पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो " तत्र पार्श्वापत्यीयाः पार्श्वजिनशिष्या " थेरा भगवंतो समणोवासएहिं " श्रमणोपासकैः " इमाइं " इमानि वक्ष्यमाण रीत्या " एयारूवाइं " एतद्रूपाणि " वागरणाइं " व्याकरणानि " पुच्छिया "

चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) यह बात मैं ने सत्य कही है—अपने आत्मभाव से नहीं कही है किन्तु केवल ज्ञान से देखकर कही है ॥सू१५॥

टीकार्थ—(तएणं से भगवं गोयमे) इसके बाद वे भगवान् गौतम ने (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में भिक्षार्थ (जाव अडमाणे) याव त् पर्यटन करते हुए (बहुजणसद्दं निसामेइ) अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना—क्या सुना—सो उसे प्रकट किया जाता है—(एवं खलु देवाणुप्पिया !) हे देवानुप्रियो ! (तुंगियाए नयरीए) तुंगिका नगरी के (बहिया) बाहर (पुप्फवईएचेइए) पुष्पवतिक उद्यान में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो) पार्श्व प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त (समणोवासएहिं) श्रमणोपासकों द्वारा (इमाइं) इन आगे कहे जाने वाले (एयारूवाइं) इस प्रकारके (वागरणाइं) प्रश्नों को (पुच्छिया) पूछे

(सच्चे णं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) આ વાત મે સત્ય કહી છે મારા આત્મભાવથી કહી નથી પણ કેવળજ્ઞાનથી જોઈને કહી છે ॥સૂ૧૫॥

ટીકાર્થ—(तएणं से भगवं गोयमे) ત્યાર બાદ ભગવાન ગૌતમ (रायगिहे नयरे) રાજગૃહ નગરમાં ભિક્ષાર્થે (जाव अडमाणे) ફરતા ફરતાં, (बहुजणसद्दं निसामेइ) અનેક મનુષ્યોને મુખે આ પ્રમાણે વાત સાંભળી ગૌતમ સ્વામીએ શી વાત સાંભળી, તે નીચેના સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે (एवं खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! (तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) તુંગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ઉદ્યાનમાં (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो) પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનીય સ્થવિર ભગવંતો પધાર્યા હતા. (समणोवासएहिं) તેમને ત્યાંના શ્રમણોપાસકોએ " इमाइं " આગળ કહ્યા મુજબ " एयारूवाइं " આ પ્રકારના " वागरणाइं पुच्छिया " પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા.

"तएणं से भगवं गोयमे" ततः खलु स भगवान् गौतमः "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे" एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् 'जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले' जातश्रद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलः इह यावत्पदेन 'जायसंसए-जायकोऊहल्ले उप्पण्णसड्ढे उप्पण्णसंसए उप्पण्णकोऊहल्ले संजायसड्ढे संजायसंसए, संजायकोऊहल्ले समुप्पन्नसड्ढे समुप्पसंसए' इति ग्रहणं तत्र 'जायसड्ढे' जातश्रद्धः=जाता-प्रागभूता सम्प्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा तत्त्वनिर्णयविषयिका तपः संयमनिर्णयात्मिका वांछा यस्य स जातश्रद्धः "जायसंसए" जातसंशयः जातः प्रवृत्तः संशयो यस्य स तथोक्तः संशयः तत्र कारणं तु-तप. संयमस्य तथा देवलोकगमनस्य विभिन्नतया स्थविराणामुत्तरप्रदानम्. "जायकोउहल्ले" जातकुतूहलः = जात

मिलकर बातें कर रहे थे और ऐसा कह रहे थे कि यह उन स्थविरों का कथन माना जावे ऐसा कैसे हो सकता है। इस प्रकार की यह चर्चा उन श्रावकों की गौतम के कान में पडी (तएणं) सो (से भगवं गोयमे) वे भगवान् गौतम (इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे) इस चर्चा से परिचित होकर (जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले) इस बात को जानने की इच्छा वाले हुए और उन्हें यावत् इस विषय में कुतूहल भी उत्पन्न हुआ। अर्थात् जिसे श्रद्धा उत्पन्न हुई है वह जात श्रद्ध है- गौतम स्वामी ने जब श्रावकों के मुख से पूर्वोक्त बात को सुना तब उन्हें इस प्रकार की सामान्य रूप से श्रद्धारूप वांछा उत्पन्न हुई कि तप और संयम के स्वरूप का निर्णय होना चाहिये, इस प्रकार की वांछा उन्हें पहिले उत्पन्न नहीं हुई थी श्रावकों के वचनों को सुनकर ही अब

નગરના શ્રાવકોની આ પ્રકારની ચર્ચા ગૌતમસ્વામીને કાને પડી. "तएणं" ત્યારે "से भगवं गोयमे" તે ભગવાન ગૌતમ "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे" તે ચર્ચાથી પરિચિત થઈને "जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले" તે વાત જાણવાને શ્રદ્ધાયુક્ત થયા, તે સ્થવિરોનુ કથન સત્ય છે કે નહી તે ભગવાન મહાવીરને પૂછીને નક્કી કરવાની શ્રદ્ધા તેમનામા જન્મી અને તે જાણવાનુ કુતૂહલ થયુ જેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ હોય તે જાતશ્રદ્ધ કહેવાય છે. ગૌતમ સ્વામીએ જ્યારે શ્રાવકોના મુખેથી પૂર્વોક્ત વાત સાંભળી ત્યારે તેમને આ પ્રકારની સામાન્ય શ્રદ્ધારૂપ વાંછા ઉત્પન્ન થઇ કે તપ અને સંયમના સ્વરૂપનો નિર્ણય થવો જોઈએ. આ પ્રકારની વાંછા તેમના હૃદયમા પહેલા ઉત્પન્ન થઇ ન હતી- શ્રાવકોની વાત સાંભળીને જ હવે તે વાંછા ઉત્પન્ન થઇ હતી. તેથી તેમને

फले" तपो व्यवदानफलम् = कृतकर्मकानन च्छेदनम् " त चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्व संजमेण—कम्मियाए संगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति" सर्वेत्र यावत्-पदेन—पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मिकतया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते, अनेकैः स्थविरैः विभिन्नरीत्या कथितम् ते आर्याः पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कार्मिकतया संगिततया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते " सच्चेणं एसमट्ठे " सत्यः खलु एषोऽर्थः " णो चेव णं आयभाव—वत्तव्वयाए " न च एव खलु आत्मभाववक्तव्यतया पुनः कथित स्थविरैः अस्माभि प्रतिपादितोऽर्थः सत्य एव भगवदभिप्रायेण कथित न तु आत्मभाव वक्तव्यतया " से कहमेयं मण्णे एवं " तत्कथम् एतन्मन्ये एव श्रावकाः राजगृहनगर्यां परस्पर वदन्ति ।

फले) तप कर्मरूप वन का विध्वंस करने वाला होता है, यही उसका फल है। (त चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) इस तरह पूर्व-तप से पूर्वसंयम से कर्मिता से संगिता से हे आर्यो! देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं।

इस प्रकार अनेक स्थविरों ने विभिन्नरीति से कहा है। (सच्चे णं एसमट्ठे) तथा उन स्थविरों ने ऐसा भी कहा कि हमने जो इस तरह कथन किया है वह अपनी कल्पना से नहीं किया है किन्तु पार्श्वप्रभु का ऐसा आदेश है सो तुमसे प्रकट किया है। इसलिये यह हमारे द्वारा प्रतिपादित अर्थ सत्य ही है। हमारी बड़ाई हो इस भावना से प्रेरित होकर यह बात आप लोकों से हमने नहीं कही है। (से कह-मेयं मण्णे एवं) इस रूप से श्रावक जन राजगृह नगरी में आपस में

(निर्जरा) छे એટલે કે તપથી કર્મરૂપ વનનો વિધ્વંસ થાય છે કર્મોની નિર્જરા થાય છે, " त चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति " આ રીતે સૂત્ર આ આવતા પ્રશ્નોત્તરોનો સૂત્ર પાઠ અહીં ગ્રહણ કરવાનો છે આ રીતે પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે" ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું અનેક સ્થવિર ભગવંતોએ વિભિન્ન મતે ઉપર મુજબ જવાબો આપ્યા છે "सच्चे णं एसमट्ठे तथा તેમણે એમ પણ કહ્યું છે કે અમારૂં આ કથન અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલુ નથી, પણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું જ તે કથન છે પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી તે સત્ય છે તેમાં શંકા સેવવા જેવુ નથી અમારી મહત્તા માટે આ ઉત્તર આપ્યા નથી પણ પ્રભુ દ્વારા પ્રતિપાદિત ઉત્તર આપ્યો છે "से कहमेयं मण्णे एवं" રાજગૃહ નગરના શ્રાવકો આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા અને કહેતા હતા કે તે સ્થવિરોનું કથન કેવી રીતે માની શકાય ? "રાજગૃહ

"तएणं से भगवं गोयमे" ततः खलु स भगवान् गौतमः "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् 'जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले' जातश्रद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलः इह यावत्पदेन 'जायसंसए-जायकोऊहल्ले उप्पण्णसड्ढे उप्पण्णसंसए उप्पण्णकोऊहल्ले संजायसड्ढे संजाणसंसए, संजायकोऊहल्ले समुप्पन्नसड्ढे समुप्पसंसए' इति ग्रहणं तत्र 'जायसड्ढे' जातश्रद्धः=जाता-प्रागभूता सम्प्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा तत्त्वनिर्णयविपयिका तपः संयमनिर्णयात्मिका वांछा यस्य स जातश्रद्धः "जायसंसए" जातसंशयः जातः प्रवृत्तः संशयो यस्य स तथोक्तः संशयः तत्र कारणं तु-तपः संयमस्य तथा देवलोकगमनस्य विभिन्नतया स्थविराणामुत्तरप्रदानम्. "जायकोउहल्ले" जातकुतूहलः = जातं

मिलकर बातें कर रहे थे और ऐसा कह रहे थे कि यह उन स्थविरों का कथन माना जावे ऐसा कैसे हो सकता है। इस प्रकार की यह चर्चा उन श्रावकों की गौतम के कान में पडी (तएणं) सो (से भगवं गोयमे) वे भगवान् गौतम (इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे) इस चर्चा से परिचित होकर (जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले) इस बात को जानने की इच्छा वाले हुए और उन्हें यावत् इस विषय में कुतूहल भी उत्पन्न हुआ। अर्थात् जिसे श्रद्धा उत्पन्न हुई है वह जात श्रद्ध है- गौतम स्वामी ने जब श्रावकों के मुख से पूर्वोक्त बात को सुना तब उन्हें इस प्रकार की सामान्य रूप से श्रद्धारूप वांछा उत्पन्न हुई कि तप और संयम के स्वरूप का निर्णय होना चाहिये, इस प्रकार की वांछा उन्हें पहिले उत्पन्न नहीं हुई थी श्रावकों के वचनों को सुनकर ही अब

નગરના શ્રાવકોની આ પ્રકારની ચર્ચા ગૌતમસ્વામીને કાને પડી. "तएणं" ત્યારે "से भगवं गोयमे" તે ભગવાન ગૌતમ "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे" તે ચર્ચાથી પરિચિત થઈને "जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले" તે વાત જાણવાને શ્રદ્ધાયુક્ત થયા, તે સ્થવિરોનુ કથન સત્ય છે કે નહીં તે ભગવાન મહાવીરને પૂછીને નક્કી કરવાની શ્રદ્ધા તેમનામા જન્મી અને તે જાણવાનુ કુતૂહલથયું જેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ હોય તે જાતશ્રદ્ધ કહેવાય છે. ગૌતમ સ્વામીએ જ્યારે શ્રાવકોના મુખેથી પૂર્વોક્ત વાત સાભળી ત્યારે તેમને આ પ્રકારની સામાન્ય શ્રદ્ધારૂપ વાછા ઉત્પન્ન થઇ કે તપ અને સંયમના સ્વરૂપનો નિર્ણય થવો જોઈએ આ પ્રકારની વાછા તેમના હૃદયમા પહેલા ઉત્પન્ન થઇ ન હતી- શ્રાવકોની વાત સાભળીને જ હવે તે વાછા ઉત્પન્ન થઇ હતી. તેથી તેમને

कुतूहलम् औत्सुक्यं यस्य स जातकुतूहलः तपसः संयमस्य तथा देवलोकगमनस्य च कीदृशम् उत्तरं भगवान् वक्ष्यति — तच्छ्रोतुमौत्सुक्यवान् इत्यर्थः " उप्पण्णसड्ढे " उत्पन्नश्रद्धः=उत्पन्ना विशेषेण जाता श्रद्धा यस्य स तथा यद्वा श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्ध तस्याः स्वरूपस्य प्रादुर्भावेतु उत्पन्नश्रद्धः ' उप्पण्णसंसए '

यह उनमें जगी है। अतः ये जातश्रद्ध कहे गये हैं। इस प्रकार की वांछा के होने का दूसरा कारण यह भी था कि जो संयम और तप के विषय में देवगति गमन की बात को लेकर स्थविर भगवन्तों ने भिन्न २ रूप से अपने २ अभिप्राय प्रकट किये थे सो गौतम को संशय हुआ कि वास्तविक स्थिति क्या है इस कारण उनके जातश्रद्ध होने में संशय कारण हुआ इसलिये वे (जातसंशय) कहे हैं। जातकुतूहल वे इसलिये कहे गये हैं कि तप संयम के विषय में तथा देवलोकगमन के विषय में पूछने पर भगवान् कैसा उत्तर देंगे इस बात को सुनने के लिये उनके चित्त में उत्सुकता आगई थी (उप्पण्णसड्ढे) यह पद इस बातको प्रकट करता है कि जो तप संयम को निर्णय करने के निमित्त सामान्यरूप से पहिले वांछा उन्हें जगी थी अब वही वांछा उनमें विशेषरूप से उद्भूत हो गई। अथवा जबतक श्रद्धा का स्वरूप तिरोहित रहता है तबतक यह श्रद्धा (जाता) कहलाती है और जब श्रद्धा का स्वरूप प्रकट हो जाता है तब वह श्रद्धा (उत्पन्न) कहलाती है।

જાતશ્રદ્ધ કહ્યા છે આ પ્રકારની વાંછા ઉત્પન્ન થવાનું બીજુ કારણ એ પણ હતું કે સંયમ અને તપને વિષે દેવગતિમાં જવાની વાતને અનુલક્ષીને જુદા જુદા સ્થવિરોએ જુદો જુદો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો તેથી ગૌતમને સંશય થયો કે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ શી છે! આ રીતે જાતશ્રદ્ધ હોવામાં તેમનો સંશય કારણરૂપ થયો તેથી તેમને ' જાતસંશય ' કહ્યા છે તેમને જાતકુતૂહલ કહેવાનું કારણ એ છે કે તપ, સંયમ અને દેવલોકગમનના વિષયમાં ભગવાન મહાવીરને પૂછવામાં આવતા તેઓ શો ઉત્તર આપશે તે જાણવાને તેઓ ઉત્સુક થયા હતા ' ઉપ્પણ્ણસડ્ઢે ' પદ એમ બતાવે છે કે તપ, સંયમનો નિર્ણય કરવાને માટેની વાંછા પહેલાં સામાન્ય રૂપે તેમનામાં જાગી હતી. હવે તે વાંછા તેમનામાં વિશેષરૂપે ઉદ્ભવી હતી, અથવા જ્યાં સુધી શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તિરોહિત રહે છે ત્યાં સુધી તે શ્રદ્ધાને (જાતા) કહે છે પણ જ્યારે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય છે ત્યારે તે શ્રદ્ધાને "ઉત્પન્ના ' કહે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

अणगारे' रोहनामकोऽनगारः, स कीदृशः? इत्याह-'पगइभद्दए' प्रकृति
ः, प्रकृत्या स्वभावेनैव भद्रकः=अनुकूलवृत्तिः 'पगइमउए' प्रकृतिमृदुकः,
ा स्वभावत एव मृदुकः=कोमलः, 'पगइविणीए' प्रकृतिविनीतः, यतो
ार्दविकोऽतएव स्वभावतो विनयशीलः, 'पगइउवसंते' प्रकृत्युपशांतः
वत एव प्रशान्ताकारः 'पगइपयणु कोहमाणमायालोभे' प्रकृतिप्रतनुक्रोध-
ायालोभः-प्रकृत्यैव स्वभावत एव प्रतनवः=प्रतलाः क्रोधमानमायालोभा यस्य
था, सत्यपि कषायोदये क्रोधादिकषायरहित इत्यर्थः। 'मिउमद्दवसंपन्ने'
ार्दवसंपन्नः, अत्यन्तकोमलः, 'अल्लीणे' आलीनः गुरुवचनाश्रितः, यद्वा-
न्द्रियः, 'भद्दए' भद्रकः गुरुशिक्षयाऽनुतापकः 'विणीए' विनीतः गुरुसेवा-

ी-शिष्य (रोहे णामं अणगारे) रोहनाम के अनगार थे। (पगइभद्दे)
कृति से भद्र थे-अर्थात् स्वभावसे ही अनुकूल वृत्तिवाले थे (पगइ-
ए) स्वभाव से ही कोमल थे (पगइविणीए) प्रकृति से ही विनीत थे
इ उवसंते) स्वभाव से ही प्रशान्ताकार वाले थे (पगइपयणुकोहमाणमा-
ोभे) क्रोध, मान, माया, और लोभ ये चारों ही कषायें इनमें स्वभा-
ः ही कम थी। तात्पर्य यह है कि इनके यद्यपि कषाय का उदय था
ीं कि १० वें गुणस्थान तक कषाय रहती है फिर इनमें कषाय का
य स्वभावसे ही अत्यन्त मन्द था। (मिउमद्दवसंपन्ने) ये अत्यन्त कोमल
णामवाले थे। (अल्लीणे) गुरु के वचनों के आश्रित थे। अथवा-गुप्ते-
य थे (भद्दए) भद्रक-गुरु की शिक्षा से किसी भी जीव को सताप
ीं पहुचाने वाले थे। (विणीए) विनीत-गुरु की सेवा करने वाले थे।

મણુ ભગવાન્ મહાવીરના "अंतेवासी" અંતેવાસી શિષ્ય "रोहे णामं अणगारे"
હ નામના અણગાર હતા "पगइभद्दे" કે જેઓ ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા હતા
ટલે કે સ્વભાવથી જ સરલ વૃત્તિવાળા હતા "पगइमउए" સ્વભાવથી જ કોમળ
તા "पगइविणीए" સ્વભાવથીજ વિનીત હતા "पगइउवसंते" સ્વભાવથી જ
પશાન્ત વૃત્તિ વાળા હતા. 'पगइपयणुकोहमाणमायालेभे" તેમનામા ક્રોધ,
ાન, માયા અને લોભ, એ ચારે કષાયો સ્વભાવથી જ ઓછા હતા તાત્પર્ય
ા છે કે તેમનામા જો કે કષાયનો ઉદય હતો, કારણ કે દસમા ગુણસ્થાન
ુધી કષાયનો સદ્ભાવ રહે છે પણ તેમનામા કષાયનો ઉદય સ્વભાવથી જ
ાત્યત મદ હતો "मिउमद्दवसंपन्ने" તેઓ અત્યત કોમળ પરિણામવાળા
તા. "अल्लीणे" ગુરુના વચનોનો આશ્રય લેનારા હતા અથવા ગુપ્તેન્દ્રિય
તા. "भद्दए" ...

पर्याप्तं समुदानम् अन्तप्रान्तादिद्रव्यं गृह्णाति भिक्षाम् "गेण्हित्ता" गृहीत्वा "रायगिहाओ नयराओ" राजगृहात् नगरात् 'पडिनिक्खमइ" प्रतिनिष्कामति-निःसरति "पडिनिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य निसृत्य "अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' अत्वरितं यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति इह यावत्पदेन अचपल-असंभ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पुरतः रितं पदस्य इत्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया "दिट्ठीए" दृष्ट्या "रियं" रित=गमनं "सोहेमाणे" शोधयन् "जेणेव गुणसिलए चेइए" यत्रैव गुणशीलक चैत्य "जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थ प्रश्न करूँगा तब वे इसका उत्तर किस प्रकार का देंगे अतः वे संजात संशय होकर संजातकुतूहल वाले (उत्कंठा वाले) हुए। इसी तरह से (समुप्पण्णसड्ढे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चाहिये। इस प्रकार यहां पर जात, उत्पन्न संजात और समुत्पन्न विशेषणों से विशेषित श्रद्धा, संशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति संपन्न बनकर उन गौतम स्वामी ने (अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ) वहां से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा ली (गेण्हित्ता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता रहित होवे दूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से संशोधन करते हुए गुणशि

આ રીતે સંજાત સંશય થઈને તેઓ સંજાતકુતૂહલ (ઉત્કંઠા યુક્ત) થયા. એ જ રીતે "समुप्पण्णसड्ढे" આદિ પદોની વ્યાખ્યા પણ સમજી લેવી. આ પ્રમાણે જાત, ઉત્પન્ન સંજાત અને સમુત્પન્ન વિશેષણોથી યુક્ત શ્રદ્ધા, સંશય અને કુતૂહલ પદ વચ્ચેનો ભેદ સમજવો. આ પ્રકારે માનસિક સ્થિતિ સંપન્ન બનીને ગૌતમ સ્વામીએ "अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ" ત્યાંના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરોમાંથી ભેગાં તેટલાં પ્રમાણમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરી "गेण्हित्ता" ભિક્ષા લઈને 'रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ" તેઓ રાજગૃહ નગરમાંથી નીકળ્યા 'पडिनिक्खमित्ता" ત્યાંથી નીકળીને "अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे' ત્વરા રહિત ચાલે ચાલતા શારીરિક ચપલતા રહિત પૂસરી પ્રમાણ માર્ગનું દૃષ્ટિથી સંશોધન કરતા,

उत्पन्नसंशयः "उप्पण्णकोऊहल्ले" उत्पन्न कौतूहलः "संजायसड्ढे" संजातश्रद्धः प्रकर्षादिवाचकः संशब्दः ततश्च संजाता विशेषेण उत्पन्ना श्रद्धा यस्य स संजातश्रद्धः "संजायसंसए" संजातसंशयः "संजाय कोऊहल्ले" संजातकौतूहलः "समुप्पण्णसड्ढे" समुत्पन्नश्रद्धः=समुत्पन्नो सर्वतः संजाता श्रद्धा तपः संयमादि निर्णयरूपा श्रद्धा यस्य स समुत्पन्नश्रद्धः "समुप्पण्णसंसए" समुत्पन्नसंशयः "समुप्पण्णकोऊहल्ले" समुत्पन्नकौतूहलः "अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हति" यथा

तात्पर्य कहने का यह है कि तत्त्व को निर्णय करने की वांछा गौतम स्वामी के चित्त में जबतक स्वरूपतः अप्रकट रही तबतक वे जातश्रद्ध कहलाये और जब वही वांछा उनके चित्त में स्वरूपतः प्रकट हो गई तब वे उत्पन्न श्रद्ध कहलाये। (उप्पण्णसंसए) उत्पन्नश्रद्ध होने में कारण उन्हें उत्पन्न संशय हुआ (उप्पण्णकोऊहल्ले) और इसी कारण वे उत्पन्न उत्कंठा वाले बने। (संजायस) आदि पदों में जो (सं) शब्द है वह अतिशय अर्थ को वाचन है जैसे अतिशय से बहुत अधिकरूप से पहिले की अपेक्षा विशेषरूप से उत्पन्न हुई है श्रद्धा जिनको ऐसे वे गौतम स्वामी हुए क्यों कि उनके हृदय में तप संयम आदि के स्वरूप के प्रति संशय विद्यमान हो गया था अतः उनके स्वरूप को निर्णय करने की जिज्ञासा उनके अन्तः करण में विशेषरूप से हो चुकी थी और साथ में ऐसी उत्कंठा भी पहिले की उत्कंठा की अपेक्षा विशेषरूप में आगई थी कि प्रभु से मैं जब इस विषय के

તત્ત્વનો નિર્ણય કરવાની વાંછા જ્યાં સુધી ગૌતમ સ્વામીના ચિત્તમા અપ્રકટ સ્વરૂપે રહી ત્યાં સુધી તેઓ જાત શ્રદ્ધ કહેવાયા પણ જ્યારે તે વાંછા તેમના ચિત્તમાં પ્રકટ સ્વરૂપે જાગૃત થઈ ત્યારે તેઓ ઉત્પન્ન શ્રદ્ધ કહેવાયા. "उप्पण्ण संसए" તેમને ઉત્પન્નશ્રદ્ધ થવામા કારણભૂત તેમનો ઉત્પન્નસંશય થયો "उप्पण्ण कोऊहल्ले" અને તે કારણે જ તેઓ ઉત્પન્ન કૌતૂહલ-જેમને જાણવાની અતિશય ઉત્કંઠા થઈ છે એવા-થયા "संजायसड्ढे" આદિ પદોમાં જે "सं" શબ્દ છે તે અતિશયતા વાચક છે જેમ કે અતિશય પ્રમાણમાં-પહેલાં કરતાં અધિક પ્રમાણમા જેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે એવા તે ગૌતમ થયા કારણ કે તેમના હૃદયમા તપ, સંયમ આદિના સ્વરૂપના વિષયમા સંશય ઉત્પન્ન થઈ ગયો હતો તેથી તેમના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાની જિજ્ઞાસા તેમના ચિત્તમાં વિશેષ પ્રમાણમા જાગૃત થઈ ચુકી હતી, અને સાથે એવી ઉત્કંઠા પણ પહેલા કરતા અધિક પ્રમાણમાં જાગી હતી કે આ વિષયનો નિર્ણય કરવાને માટે જ્યારે હું મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછીશ ત્યારે તેઓ તેનો ઉત્તર આપશે,

तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे" अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् भवदाज्ञया भिक्षार्थे राजगृहे नगरे गतवान् "उच्चनीय मज्झिमाणि कुलानि घरससमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेमि" उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायै अटन् बहुजनशब्दं निशामयामि=शृणोमीत्यर्थः 'एवं खलु देवाणुप्पिया ! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया' एवं खलु देवानुप्रिया ! तुङ्गिकाया नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टाः "संजमेणं भंते ! किं फले ? तवेणं भंते ! किं फले ? तं चेव जाव सच्चेव

मदंत। (अहं तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) मैं आप से आज्ञा प्राप्त कर (रायगिहे नयरे) आज राजगृह नगर में गया था। (उच्चनीय मज्झिमाणि कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेमि) वहां पर उच्च, नीच, मध्यम कुलों में शास्त्रविहित विधि के अनुसार जब मैं भिक्षा ग्रहण के निमित्त एक घर से दूसरे घर पर पर्यटन कर रहा था उस समय मैंने अनेक मनुष्यों के मुख से ऐसा सुना-(देवाणुप्पिया एवं खलु) हे देवानुप्रिय ! इस प्रकार (तुंगियाए नयरीए बहिया) तुंगिका नगरी के बाहर (पुप्फवइए चेइये) पुष्पवतिक चैत्य-उद्यान में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ प्रभु के सन्तानिक (थेरा भगवंतो) स्थविर भगवन्तों से (समणोवासएहिं) श्रमणोपासकों ने (इमाइं एयारूवाइं) इन इस प्रकार के (वागरणाइं) प्रश्नों को (पुच्छिया) पूछा है। (संजमेणं भंते ! किं फले, तवेणं भंते ! किं फले,) हे भदन्त !

પ્રભુ-"एवं खलु भंते !" હે ભદન્ત ! 'अहं तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे" આપની આજ્ઞા લઈને હું આજે "रायगिहे नयरे" રાજગૃહ નગરમાં ગયો હતો. "उच्च नीय मज्झिमाणि कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजण सद्दं निसामेमि" ત્યાં ઉચ્ચ, નીચ, અને મધ્યમ કુળોમાં, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવાને માટે જ્યારે એક ઘરેથી બીજે ઘરે પર્યટન કરી રહ્યો હતો, ત્યારે મે અનેક લોકોને મોઢે આ પ્રમાણે વાત સાંભળી છે-"देवाणुप्पिया" "एवं खलु હે દેવાનુપ્રિયો ! "तुंगियाए नयरीए बहिया' તુંગિકા નગરીની બહાર 'पुप्फवइए चेइए' પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં 'पासावच्चिज्जा" પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્ય "थेरा भगवंतो" સ્થવિર ભગવંતોને "समणोवासएहिं' શ્રમણોપાસકોએ "इमाइं एयारूवाइं આ પ્રકારના-નીચે પ્રમાણે "वागरणाइं' પ્રશ્નો (पुच्छिया) પૂછ્યા. (संजमेण भंते ! किं फले तवेणं भंते !

महावीरः " तेणेव उवागच्छइ " तत्रैव उपागच्छति=आगच्छति ' उवागच्छित्ता ' उपागत्य " समणस्स भगवओ महावीरस्स " श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "अदूरसामंते " अदूरसामन्ते–नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने स्थित्वा इत्यर्थः " गमणागमणाए पडिक्कमई " गमनागमनया ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामति " एसण-मणेसणं " एषणं निर्दोषं कल्पनीयम्–अणेसणं ' अकल्पनीयम् " आलोएइ " आलोचयति, कल्पनीयाकल्पनीयविषये जातमतिचारं प्रकाशयतीत्यर्थः " आलो-इत्ता " आलोच्य " भत्तपानं पडिदंसेइ " भगवते भक्तपानं प्रतिदर्शयति " पडि-दंसित्ता" प्रतिदर्श्य 'समणं भगवं जाव महावीरं एवं वयासी' श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावत् एवमवादीत्. अत्र यावत्पदेन " वंदइ नमंसइ " वन्दित्वा नमस्यित्वा ' इत्येतस्य ग्रहण कर्त्तव्यम् तेन वन्दते नमस्करोति भगवन्तम् , वन्दनं नमस्कारं कृत्वा एवमवादीत् " एवं खलु भंते " हे भदन्त ! एवं वक्ष्यमाणरीत्या " अहं

लक उद्यान में आये वहां आकर जहां श्रमणं भगवान् महावीर विराज-मान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर आये (उवागच्छित्ता) भगवान् महावीर के पास आकर के उन्हों ने पहिले (समणस्स भगवओ महा-वीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के समीप (अदूरसामंते) न बिलकुल समीप और न बहुत दूर, किन्तु उचित स्थान पर बैठ कर (गमणागमणाए पडिकमइ) ईर्यापथका प्रतिक्रमण किया (एसणमणे-सणं अलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (अलोइत्ता) आलोचना करके (भत्तपाणं पडिदंसेइ) फिर उन्हों ने लाये हुए भक्त-पान प्रभु को दिखलाया। (पडिदंसित्ता) दिखाकर बाद में उन्हों ने (समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी श्रमण भगवान् महावीर को यावत् वन्दन नमस्कार करके इस प्रकार कहा—(एवं खलु भंते) हे

જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, તે ગુણશિલક ચૈત્યમાં આવ્યા. " उवागच्छित्ता " ત્યા આવીને તેમણે " समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूर-सामंते " ભગવાન મહાવીરથી બહુ દૂર પણ ન હોય અને બહુ પાસે પણ ન હોય એવા સ્થાને બેસીને " गमणागमणाए पडिक्कमई " ઈર્યાપથનુ પ્રતિ ક્રમણ કર્યું–ગમન તથા આગમનના અતિચારોની આલોચના કરી. " एसण-मणेसणं आलोएइ " એષણા અને અનેષણાની આલોચન કરી ', आलोइत्ता " આલોચના કરીને " भत्तपाण पडिदंसेइ " વહોરી લાવેલા અહાર પાણી પ્રભુને બતાવ્યા , पडिदंसित्ता " તે બતાવીને તેમણે " समणं भगव महावीरं जाव एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે

'इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वा[ग]रित्तए' इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम्=उत्तरं दातुम् 'उदाहु अप्पभू' उताहो अप्रभवः-प्रभव समर्थाः अप्रभवोऽसमर्थाः हे भगवन्! इमे स्थविराः एतेषां श्रावकाणां प्रश्नस्योत्तरे समर्था असमर्था वेति गौतमस्य प्रश्नाशयः 'समियाणं भंते! ते थेरा भगवंतो-तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए' समिताः खलु उत्तरदाने अभ्यासवन्तः किम् भदन्त! ते स्थविराः-तेषां श्रमणोपासकानामिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् "उदाहु असमिया" उताहो असमिताः=अनभ्यासवन्तः सम्यक् इता इति समिताः समिता इत्यत्र सम्यगिति प्रश्नसार्थको निपातः तेन सम्यक्तया व्याकर्तुं वर्तन्ते अविपर्यासतो अथवा सम् अश्नन्तीति सम्यञ्च अथवा समिताः सम्यक्प्रवृत्ताः ते स्थविरा उत्तरदाने अभ्यासवन्तो भवेति ?। 'आउज्जियाणं भंते!" आयोगिकाः खलु भदन्त! आयोगिका उपयोगवन्तः ज्ञानवन्तः किम्? 'ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तः तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम्-' उदाहु अणाउज्जिया ' उताहो अनायोगिकाः उत्तरदानज्ञानरहिताः

एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) हे भदन्त! तो क्या वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये समर्थ हैं? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ हैं? (समियाणं भंते! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे भदन्त! वे स्थविर भगवन्त इन इस प्रकार के उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये अभ्यास युक्त हैं (उदाहु असमिया) अथवा अभ्यास युक्त नहीं हैं (आउज्जियाणं भंते! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) अथवा-वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के प्रश्नों के उत्तर देने के उपयोग-ज्ञान-वाले हैं 'उदाहु' या 'अणा

एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) हे भदन्त! ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तर आपवाने ते स्थविर भगवन्तो समर्थ छे, अथवा (उदाहु अप्पभू) असमर्थ छे? (समिया णं भंते! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए, उदाहु असमिया?) हे भदन्त! ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना उत्तर आपवाने माटे अभ्यासयुक्त छे के अभ्यासयुक्त नथी? (आउज्जियाणं भंते! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए?) ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना उत्तरो देवाने उपयोगवाळा (ज्ञानयुक्त) छे, (उदाहु अणाउज्जिया?)

एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए" संयमः खलु भदन्त ! किं फलः ? तपः खलु भदन्त ! किं फलम् ? तदेव यावत् सत्यः खलु एषोऽर्थः–अत्र यावत् पदेन 'अणण्हयफले तवे वोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति ' संयमः अनास्रव फलः तपो व्यवदान-फलं पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कार्मिकतया संगितया आर्याः देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते. सत्यः खलु एषोऽर्थः "णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए" नो चैव खलु आत्मभाव-वक्तव्यतया 'तं पभूणं भंते ! ' तत्प्रभवः खलु भदन्त ! हे भदन्त ! तत् समर्थाः किम्?

नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया. इह यावत् पदेन कथं देवाः देवलोकेपू-त्पद्यन्ते इत्येतत्संपूर्णमेव प्रकरणमत्र विज्ञेयम् इति निशामयामीति पूर्वेण सम्बन्धः अनेन प्रकारेण राजगृहे अभूदिति स्थविरश्रावकयोर्वार्त्तां भगवती महावीरे निवेद्य स्थविरैर्यदुत्तरितं तत् किं सत्यमसत्यं वेति भंग्यन्तरेण ज्ञातुकामो–गौतमः भगवन्तं पृच्छति 'तं पभूणं ' इत्यादिना ' त पभूणं भंते ' तत् प्रभवः खलु भदन्त ! ' ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं ' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम्

संयम का क्या फल होता है ? तप का हे भदन्त ! क्या फल होता है ? (तं चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) यहां अवशिष्ट सब कथन पहिले की तरह जानना चाहिये–यावत् यह कथन सत्य है, इसलिये कहा है, अपनी श्लाघा के निमित्त नहीं कहा गया है। इस प्रकार से राजगृह नगर में श्रावकों के बीच हुई वार्ता को गौतम भग-वान् महावीर प्रभु के समक्ष प्रकट करके स्थविरों ने जो उत्तर दिया है अब उस विषय में प्रभु से पूछते हैं–हे भदन्त ! वह सत्य है या असत्य है ? इसी बात को जानने की इच्छा से गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर से पूछा–(तं पभू णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं

किं फले ?) હે ભદન્ત ! સંયમનું શું ફળ છે ? હે ભદન્ત ! તપનું શું ફળ છે ? (त चेव जाव सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाव वत्तव्वयाए) અહીં બાકીનું સમસ્ત કથન સૂત્ર ૧૧ પ્રમાણે જ સમજવું "આ કથન સત્ય છે માટે કહ્યું છે અમારી શ્લાઘાને માટે કર્યું થની" ત્યાં સુધીનો સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો. આ પ્રમાણે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોની વચ્ચે જે વાત થઇ, તે ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ પ્રકટ કરીને સ્થવિરોએ જે ઉત્તરો આપ્યા તે વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે–

(तं पभू ण भंते ! ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइं

खलु आत्मभावववक्तव्यतया एतावत् प्रकरणं पूर्वप्रकरणस्यैवानुवादकं पूर्वं यदभवत् तत् गौतमेन भगवदग्रेऽनुवादितम्। एवं गौतमेन स्थविरश्रमणोपासकानां वार्ता निवेदिता तदनु – भगवानाह—' पभूण गोयमा ' प्रभवः खलु गौतम! सम र्थाः ? ' ते थेरा भगवन्तो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए ' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ' णो चेवणं अप्पभू ' नोचैव खलु अप्रभव –असमर्थाः=' तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं ' तथैव नेतव्यं ज्ञातव्यम्। अवशेषकम् तथैव पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् अवशिष्टम् ' जाव पभूसमिया आउज्जियपलिउज्जिया ' यावत् प्रभवः समिताः आयोगिका प्रायोगिका इह यावत्पदेन त स्थविराः श्रमणोपासकानामुत्तरदाने समिता आयोगिकाः प्रायोगिका इत्येतत्सर्वं ज्ञातव्यम्–'जाव सच्चेणं एसमट्ठे ' यावत् खलु सत्य एषोऽर्थः इत्यपि यावत्पदेन पूर्वोक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यम्

–कहने का यह है कि पहिले जो कुछ हुआ और गौतम ने जैसा उसे सुना वह सब उन्हों ने प्रभु के समक्ष कह दिया। स्थविर श्रमणों की वार्ता जो इसप्रकार निवेदित गौतम के द्वारा हुई वह सुनकर भगवान् ने इस विषय में क्या कहा–सो उसको प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि–(पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे गौतम! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणो पासकों को उन के द्वारा किये गये प्रश्नों का उत्तर प्रदान करने में समर्थ हैं। (णोचेव णं, अप्पभू) असमर्थ नहीं हैं। (तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं) अर्थात् वे स्थविर भगवन्त उन प्रश्नों के उत्तर देने में अभ्यासवाले हैं उपयोग वाले याने ज्ञान वाले हैं तथा

એ છે કે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોને મુખે સાંભળેલી તમામ હકીકત પ્રભુને સંભળાવી. અને તે વિષયમાં તેમના મનમાં ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો પણ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યા. મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપ્યા તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે–(पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवास याणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) હે ગૌતમ! તે સ્થવિર ભગવન્તો તે શ્રમણોપાસકો દ્વારા પૂછવામાં આવેલા તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે (णो चेव णं अप्पभू) અસમર્થ નથી (तहाचेव णेयव्वं अवसेसियं) બાકીના પ્રશ્નોના પણ એવાજ ઉત્તર સમજવા એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને યોગ્ય ઉપયોગ વાળા (જ્ઞાન વાળા) છે, અભ્યાસ વાળા છે અને ઉત્તર આપવા યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત છે, ઉપયોગ રહિત નથી, અભ્યાસ

किमेते स्थविराः श्रावकानामुत्तरदाने उपयोगवन्तो नवेति प्रश्नाशयः 'पलि उज्जियाण भंते' प्रायोगिकाः खलु भदन्त ! प्रसमन्तात् आयोगिका इति प्रायोगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः उत्तरं दातुं परिजानन्ति किमितिभावः । "ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानामिमानि एतावद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ? 'उदाहु अपलिउज्जिया' उताहो अप्रायोगिकाः प्रायोगरहिता अजानन्तः किमितिभावः कस्मिन्विषये तत्राह 'पुव्वतवेणं अज्जो' पूर्वतपसा आर्याः 'देवा देवलोएसु उववज्जंति देवाः देवलोकेषु उत्पद्यन्ते 'पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति' पूर्वसंयमेन कर्मिकतया सङ्गितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते सच्चेणं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए' सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैव

उज्जिया' उत्तर देने के ज्ञान से रहित हैं। इस प्रश्न का आशय यह कि ये स्थविर उन श्रावकों को उत्तर देने में समर्थ हैं कि नहीं ? (पलिउज्जिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवसयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) अथवा-क्या ये स्थविर भगवन्त उन श्रावकों को उत्तर देना जानते हैं (उदाहु) अथवा नहीं जानते हैं? जो वे ऐसा कहते हैं कि-(पुव्वतवेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए, संगियाए, अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतपसे पूर्वसंजम से कर्मिता से और संगिता से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं यह बात हमने अपने मनसे नहीं कही है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथप्रभुने कही है तात्पर्य

કે ઉત્તર દેવા યોગ્ય જ્ઞાનથી રહિત છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે સ્થવિરો તે શ્રાવકોના પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાને ઉપયોગવાળા છે કે નહીં ? (पलिउज्जियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) અથવા તે સ્થવિર ભગવંતો તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે કે "उदाहु" નથી ધરાવતા ? તેઓ એવું જે કહે છે કે (पुव्वतवेण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वसंजमेण, कम्मियाए, संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आय भाव वत्तव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાત અમે અમારી કલ્પનાથી કહેતા નથી પણ સત્ય હોવાથી કહી છે-પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી અમારૂ કથન સત્ય છે" કહેવાનું તાત્પર્ય

एसु उववज्जति ' कार्मिकतया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति ' सङ्गितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए ' पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषुत्पद्यन्ते सत्यः खलु एषोऽर्थः नोचैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया हे गौतम! यद्यपि तपः संयमयोर्मोक्षम्प्रति कारणत्वं नतु देवोत्पत्तिं प्रति किन्तु सरागतप संयमयोः देवत्वे कारणत्वम् एवं कार्मिकतया अक्षीणकर्मविशेषेण सङ्गितया संयमादियुक्तोऽपि द्रव्यादिष्वासक्तः देवलोकेषु समुत्पत्तिर्भवति अत स्थविरैः यत्कथितम्

याए, संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतप से पूर्वसंयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से संगिता से संयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की संगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूं किन्तु अनंत ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है। प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम! यद्यपि तप और संयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण है देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते हैं। इसी तरह तप संयमादि से युक्त भी जीव जब के कर्मशेष रह जाते है तब अथवा संगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिकों में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमें होती है। इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणो

देवो देवलोकमां उत्पन्न थाय छे, (पुव्वतवेण , पुव्वसंजमेण कम्मियाए, संगियाए, देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चे ण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतपथी पूर्व संयमथी, कर्मिताथी (कर्मो बाकी रहेवाथी) अने संगिताथी (संयम आदिथी युक्त होवा छतां द्रव्यादिनी संगति-अनुरागथी) देवो देवलोकमां उत्पन्न थाय छे आ अर्थ साचो छे आ अर्थ मारा ज ज्ञानथी हुं कहेतो नथी पण अनंत ज्ञानीओए एवुं ज कहेलुं छे प्रभुए गौतमने एवुं समजाव्युं के हे गौतम! तप अने संयम बन्ने मोक्ष प्राप्तिना कारण रूप छे देवलोक प्राप्तिनां कारण रूप नथी. छतां पण ज्यारे ते सराग होय छे त्यारे देवत्व अपाववाने कारणभूत बने छे एज प्रमाणे तप अने संयमथी युक्त जीवना कर्मोनो जो पूरे पूरो क्षय थतो नथी जो तेमना कर्मो अवशिष्ट रही जाय छे अथवा जो ते संगिता (द्रव्यादिकोनी आसक्ति) थी युक्त रह्या करे छे तो तेने मोक्ष मळतो नथी पण देवलोक मळे छे तेथी आ विषयने

'णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए' नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, हे गौतम! स्थविरैर्यत् प्रतिपादितं तत्सर्वं सत्यमेव ते च स्थविराः तादृशार्थप्रकाशने समर्थाः यावदुपयोगादिमन्तः भगवता पार्श्वनाथेन प्रकाशितं प्रवचनं तत्सर्वं सत्यमितिभावः एतदर्थे मदीयं मतं यत् तदपि शृणु इत्याशयेनाह 'अहंपि' इत्यादि 'अहंपि णं गोयमा' अहमपि खलु गौतम! 'एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि' एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि 'पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति' पूर्वतपसा देवाः देवलोकेषूत्पद्यन्ते 'पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति' पूर्वसंयमेन देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते 'कम्मियाए देवा देवलो-

उत्तर देना जानते हैं (जाव) यावत् (पभू अउज्जियपलिउज्जिया) उपयोग वाले भी हैं और उत्तर देना जानते भी हैं। (णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) हे गौतम! उन स्थविर भगवन्तों ने जो प्रतिपादित किया है वह सब सत्य ही है वे स्थविर भगवन्त उस प्रकार के अर्थ को अपने मन से नहीं कहा है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथ के द्वारा प्रकाशित जो प्रवचन है वह कहा है। इस विषय में जो हमारा मन्तव्य है हे गौतम! तुम उसको भी सुनो-(अहं पि णं गोयमा एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि) हे गौतम! पार्श्वप्रभु के सन्तानिक उन स्थविरों ने जो कहा है वैसा ही मेरा मन्तव्य है) कि (पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्वसराग तपके प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्वसरागसंयम से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति,) संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति,) पुव्वतवेणं, पुव्वसंजमेणं, कम्मि

रहित नथी अने विशेष ज्ञानथी रहित नथी (णो चेव ण आयभाव वत व्वयाए) हे गौतम! ते स्थविर भगवन्तोए जे वातनु प्रतिपादन कर्युं छे ते सत्य ज छे तेमणे ते प्रकारनो अर्थ तेमनी कल्पनाथी कर्यो नथी पण भगवान पार्श्वनाथ द्वारा प्रतिपादित जे अर्थ छे तेनु ज कथन कर्युं छे आ विषयमा मारो जे अभिप्राय छे ते पण हे गौतम! तुं सांभळ (अहं पि णं गोयमा! एवमाइक्खामि, पन्नवेमि, परूवेमि) हे गौतम! पार्श्वनाथना संतानिक स्थविरोना जेवुं ज मारुं मंतव्य छे के (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्व सराग तपना प्रभावथी देवो देवलोकमा उत्पन्न थायछे, (पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति) पूर्व सराग संयमथी देवो देवलोकमा उत्पन्न थाय छे (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति, संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति) कर्मिताथी देवो देवलोकमा उत्पन्न थाय छे, संगिताथी

कारका, 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अदूर सामंते' अदूरसामन्ते, नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने 'उड्ढं जाणू' उर्ध्वजानु, उत्कुटुकासनवान् 'अहोसिरे' अधःशिरा, अधोमुख -नोर्ध्वं न तिर्यग् वा क्षिप्त-दृष्टिः 'झाणकोट्ठोवगए' ध्यानकोष्ठोपगत, ध्यानं,-धर्मशुक्लध्यानं, तदेव कोष्ठ इव कोष्ठः ध्यानकोष्ठस्तमुपगतः, 'संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, तिष्ठतीत्यर्थः, 'तए णं से रोहे अणगारे' ततः खलु स रोहोऽनगार, 'जायसड्ढे' जातश्रद्धः, जाता मागभूता संमवि सामा न्येन प्रवृत्ता श्रद्धा=वक्ष्यमाणतत्त्वनिर्णयात्मिका वाञ्छा यस्य स तथा 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' यावत्पर्युपासीन एवमवादीत्-अत्र यावच्छब्देन-

ये रोह नामक अनगार (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के पास (अदूरसामंते) उचित स्थान पर-न अतिदूर और न अधिक पास इस रूप से उनके पास सन्मुख (उड्ढं जाणू) उत्कुटुकासन से (अहोसिरे) नीचे दृष्टि रखे हुए (झाणकोट्ठोवगए) धर्मध्यान और शुक्लध्यान रूप कोष्ठ में प्राप्त हुए (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) सयम और तप से वे उस समय अपनी आत्मा को भावित करते हुए बैठे थे। (तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी इसके बाद उत्पन्नश्रद्ध-श्रद्धा संपन्न बने हुए यावत् प्रभु की पर्युपासना करते हुए उन रोह नामक अनगार ने प्रभु से इस प्रकार पूछा "जायसड्ढे" यहां पर श्रद्धा शब्द का अर्थ तत्त्वों की निर्णय करने की वाञ्छा है यह वाञ्छा उनको पहिले उत्पन्न नहीं हुई थी। अभी २ ही सामान्य रूप से उत्पन्न हुई है। यही बात "जायसड्ढे"

સેવા કરનારા હતા 'समणस्स भगवओ महावीरस्स" તે એવા રોહ નામના અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે 'अदूरसामंते" ઉચિત સ્થાને-વધારે દૂર પણ નહીં અને વધારે નજીક પણ નહીં એવા સ્થાને-તેમની સન્મુખ "उड्ढं जाणू" ઉત્કુટાસને अहोसिरे નીચું મસ્તક રાખીને "झाणकोट्ठोवगए" ધર્મ ધ્યાન અને શુકલધ્યાનરૂપ કોઠીમાં રહેતા 'संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ" સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા બેઠા હતા "तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' ત્યાર બાદ ઉત્પન્ન થયેલ છે શ્રદ્ધા જેને એવા તે રોહ અણગાર 'यावत्" પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-"जायसड्ढे" અહીં શ્રદ્ધા શબ્દનો અર્થ તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાની વાંછા (અભિલાષા) સમજવો. તે વાંછા તેમનામાં પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ન હતી. પણ અત્યારે જ સામાન્ય રૂપે સૌ પ્રથમ ઉત્પન્ન થઈ છે

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पक्षमनुमोदयामि सद्भूतार्थत्वात् भगन्मुखादवगत्य संदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपासनसंविधानकमुक्तम् सा पर्युपासना किं फला भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः प्राह 'तहारूवं' इत्यादि ।

मूलम्—तहारूवं णं भंते! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा. गोयमा! सवणफला. से णं भंते! सवणे किं फले! णाणफले, से णं भंते! णाणे किं फले? विन्नाण फले. से णं भंते! विन्नाणे किं फले? पच्चक्खाण फले. से णं भंते! पच्चक्खाणे किं फले? संजम फले, से णं भंते! संजमे किं फले? अणण्हय फले। एवं अणण्हये तवफले तवे वोदाणफले. सेणं भंते! वोदाणे किं फले! वोदाणे अकिरिया फले. सा णं भंते! अकिरिया किं फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा!

गाहा— सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय संजमे ।
अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू०१४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह बिलकुल सत्य ही कहा है। मैं भी उन्हीं के पक्ष की अनुमोदना करता हूं। क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थवाला है, इस तरह प्रभु के मुख से स्थविर भगवन्तों का कथन सत्य जानकर वे गौतम संदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण में श्रमणों की पर्युपासना करने के विषय में समझाया गया है। सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

અનુલક્ષીને તે સ્થવિરોએ તે શ્રમણોપાસકોને જે કહ્યુ છે તે સત્ય જ છે. હું પણ તેમના મતવ્યને અનુમોદના આપુ છુ, કારણ કે તેમણે સત્ય અર્થનુ જ પ્રતિપાદન કર્યું છે મહાવીર પ્રભુના મુખથી આ પ્રકારનો ઉત્તર મળવાથી ગૌતમ સ્વામીનો સદેહ દૂર થઈ ગયો ॥ સૂ. ૧૩ ॥

હવેના પ્રકરણમા શ્રમણોપાસકોની પર્યુપાસનાના વિષયમા કહેવામાં

छाया–तथारूपं खलु भदन्त ! श्रमणं वा माहनं वा पर्युपासीनस्य किं फला पर्युपासना ? गौतम ! श्रवणफला–तत् खलु भदन्त ! श्रवणं किं फलम् ? ज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ? ज्ञानं किं फलम् ? विज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ! विज्ञानं किं फलम् ? प्रत्याख्यानफलम्–तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानं किं फलम्–संय

को स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं — (तहारूवं ण) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा) हे भदन्त ! तथारूपवाले श्रमण की अथवा माहण की पर्युपासना करने वाले व्यक्ति की पर्युपासना किस फलवाली होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) उनकी पर्युपासना श्रवण फलवाली होती है। अर्थात् आगम के सुननेरूप फल होता है अर्थात् श्रमण की पर्युपासना से शास्त्रश्रवण का अवसर प्राप्त होता है। (से णं भंते ! सवणे किं फले) हे भदन्त ! वह श्रवण किस फल वाला होता है ? (णाणफले) श्रवण ज्ञानफलवाला होता है। (से णं भंते ! णाणे किं फले) हे भदन्त ! वह ज्ञान किस फल वाला होता है ? (विन्नाण फले) वह ज्ञान विज्ञान फल वाला होता है (से णं भंते ! विन्नाणे किं फले) हे भदन्त ! वह विज्ञान किस फल वाला होता है ? (पच्चक्खाणफले) विज्ञान प्रत्याख्यानफलवाला होता है। (से णं भंते ! पच्चक्खाणे किं फले) हे भदन्त ! वह प्रत्याख्यान किस

આવ્યુ છે તે પર્યુપાસનાનુ શું ફળ મળે છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—(तहारूवं ण) ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ–(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फलापज्जुवासणा ?) હે ભદન્ત ! તથારૂપ (તે પ્રકારના) શ્રમણની અથવા માહનની પર્યુપાસના કરનારની પર્યુપાસનાનુ કેવા પ્રકારનું ફળ મળે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सवणफला) તેમની પર્યુપાસના શ્રવણ ફળ વાળી હોય છે એટલે કે તેમની પર્યુપાસના કરવાથી શાસ્ત્ર શ્રવણનો અવસર મળે છે (से णं भंते ! सवणे किं फले !) હે ભદન્ત ! શ્રવણનુ શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? (णाणफले) શ્રવણ જ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते ! णाणे किं फले ?) હે ભદન્ત ! તે જ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (विन्नाणफले) તે વિજ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते विन्नाणे किं फले) હે ભદન્ત ! તે વિજ્ઞાનનું શું ફળ મળે છે ! (पच्चक्खाण फले) વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते पच्चक्खाणे किं फले !) હે ભદન્ત ! તે પ્રત્યાખ્યાનનું શું ફળ મળે છે!

मफलम् स खलु भदन्त ! संयमः किं फलः ? अनास्रवफलः एवमनास्रवस्तपः फलः, तपोऽव्यवदानफलम् तत् खलु भदन्त ? व्यवदानं किं फलम् ? व्यवदानम् अक्रियाफलम् स। खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? सिद्धिपर्यवसानफला प्रज्ञप्ता गौतम ! गाथा-श्रवणं ज्ञानञ्च विज्ञानं प्रत्याख्यानञ्च संयमः । अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रियासिद्धिः इति ॥ सू-१४ ॥

फल वाला होता है ? (संजमफले) वह प्रत्याख्यान संयमफल वाला होता है। (से णं भंते ! संजमे किं फले) हे भदन्त ! संयम किस फलवाला होता है ? (अणण्हयफले) संयम अनास्रव फलवाला होता है। एवं अणण्हए तवफले) इसी तरह से अनास्रव तप फलवाला होता है। (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला होता है। (से णं भंते ! वोदाणे किं फले) हे भदन्त वह व्यवदान (कर्मनिर्जरा) किस फलवाला होता है। (वोदाणे अकिरिया फले) वह व्यवदान अक्रियाफलवाला होता है। (से णं भंते ! अकिरिया किं फला) हे भदन्त । अक्रिया किस फलवाली होती है ? (सिद्धि पज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्त में सिद्धि फलवाली होती है। गाथा-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि) पर्युपासना से श्रवण, श्रवण से ज्ञान, ज्ञान से विज्ञान विज्ञानसे प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से अनास्रव, अनास्रव से तप, तप से व्यवदान, व्यवदान से अक्रिया और अक्रिया से सिद्धि प्राप्त होती है ॥ सू-१४ ॥

(संजमफले) ते प्रत्याખ્યાન સંયમફળ વાળા હોય છે (से ण भंते ! संजमे किं फले !) હે ભદન્ત ! સંયમનું શું ફળ મળે છે ! (अणण्हय फले) સંયમ અનાસ્રવ ફળ વાળો છે (एव अणण्हए तव फले) એજ પ્રમાણે અનાસ્રવનું ફળ તપ છે, (तवे वोदाणफले) તપ વ્યવદાન (નિર્જરા વાળુ હોય છે (से ण भंते ! वोदाणे कि फले ?) હે ભદન્ત ! વ્યવદાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (वोदाणे अकिरिया फले) તે વ્યવદાન અક્રિયાફળવાળુ હોય છે (साण भंते ! अकिरिया कि फला !) હે ભદન્ત ! અક્રિયાનુ શુ ફળ મળે છે ? (सिद्धिपज्जवसाण फला पन्नत्ता गोयमा !) હે ગૌતમ ! અક્રિયા અંતે સિદ્ધિ ફલવાળી હોય છે.

ગાથા-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी) પર્યુપાસનાથી શ્રવણ, શ્રવણથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાન,પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમ, સંયમથી અનાસ્રવ, અનાસ્રવથી તપ, તપથી વ્યવદાન,વ્યવદાનથી અક્રિયા, અને અક્રિયાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.॥સૂ૧૪॥

टीका-'तहारूवं णं भंते !' तथारूपं खलु भदन्त ! तथारूपं तथा प्रकारकं रूपं सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरणादिवेषो यस्य स तथा 'समणं वा माहणं वा' श्रमणं वा माहनं वा श्रमणस्तपसायुक्त तम् मूलोत्तरगुणसम्पन्नमित्यर्थः माहनं वा स्वयं जीवविराधना रहितत्वात् परं प्रति मा हन इतिवादिनम् मूलोत्तरगुणयुक्तमित्यर्थः 'पज्जुवासमाणस्स' पर्युपासीनस्य श्रमणोपासकस्य पुरुषस्य 'किं फला पज्जुवासणा' किं फला पर्युपासना ? यः पुरुषः श्रमणस्य माहनस्य वा सेवां करोति तस्य सेवा कर्तुः पुरुषस्य कीदृश फलं भवति—इति प्रश्नाशयः भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सवणफला' श्रवणफला श्रमणस्य पर्युपासनेन सत्शास्त्रश्रवणमेव फलं भवतीति भावः । 'से णं भंते' तत् खलु

टीकार्थ—(तहारूवं णं भंते !) तथाप्रकार वाला है रूप जिस का वह तथारूप है अर्थात्-सदोरकमुखवस्त्रिका एवम् रजोहरण आदि मुनिवेष का नाम तथारूप है इस तथारूप वाले मुनि जन की-श्रमण की अर्थात्-तप से युक्त सकलसंयमी का अर्थात्-मूलगुण, उत्तरगुण धारी मुनि की तथा-माहन की-स्वयंजीवों की विराधना से रहित होने के कारण दूसरों को भी (माहन मा हन) मत मारो, मत मारो, ऐसा उपदेश देने वाले मूलोत्तरगुणधारी साधु की (पज्जुवासमाणस्स) पर्युपासना करने वाले श्रमणोपासकों की (पज्जुवासणा किं फला) पर्युपासना फलशाली होती है। तात्पर्य-कहने का यह है कि जो पुरुष श्रमण की अथवा माहन की सेवा करता है उसे कैसा फल प्राप्त होता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) श्रमण माहन की पर्युपासना करने से मनुष्य को सत् शास्त्र के सुनने रूप फल

टीकार्थ-(तहारूवं णं भंते !) ते प्रकारनु छे रूप जेनुं तेने (तथारूप) कहे छे एटले के सदोरक मुहपत्ति, रजोहरण आदि मुनिवेषने तथारूप कहे छे ते तथारूप वाळा मुनिजनोनी-श्रमणनी-तपथी युक्त सकळ संयमीनी एटले के मूलगुण उत्तरगुणधारी मुनिनी, तथा माहननी-पोते जीवोनी विराधना करता नथी अने (माहन मा हन) बीजाने हत्या न करवानो उपदेश आपे छे, एवा मूलोत्तरगुणधारी साधुनी (पज्जुवासमाणस्स) पर्युपासना करनारा श्रमणोपासकोने (पज्जुवासणा किं फला !) तेमनी पर्युपासना केवुं फळ आपे छे ? कहेवानुं तात्पर्य ए छे के जे व्यक्ति श्रमणनी अथवा माहननी सेवा करे छे तेने केवुं फळ मळे छे ? महावीर प्रभु कहे छे (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) श्रमणनी सेवा करनार व्यक्तिने सत् शास्त्रना श्र

भदन्त! 'सवणे किं फले' श्रवणं किं फलम्? हे भगवन्! श्रोताश्रवणात् कीदृशं फलमाप्नोति भगवानाह—"णाणफले" ज्ञानफलं श्रवणस्य जीवाजीवादि विषयकज्ञानं भवति "सेणं भंते णाणे किं फले" तत् खलु भदन्त! किं ज्ञानं फलम्? भगवानाह—"विन्नाणफले" विज्ञानफलम्, विशिष्टज्ञानमेव फलं ज्ञानस्य यतः श्रुतज्ञानात् हेयोपादेयविवेककारि विज्ञानं समुत्पद्यते। "सेणं भंते विन्नाणे किं फले" तत् खलु भदन्त! विज्ञानं किं फल? विज्ञानस्य कीदृशं फलं भवतीत्यर्थः

प्राप्त होता है पुनः गौतम! प्रभु से पूछते हैं कि-(सेणं भंते सवणे) हे भदन्त! सत् शास्त्र के श्रवण से (किं फले) जीव को कौन से फल की प्राप्ति होती है? इस विषय में गौतम को समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि-हे गौतम! (सवणे णाणफले) सत् शास्त्र के श्रवण से श्रोता को जीव अजीव आदि तत्व विषयक ज्ञान प्राप्त होता है। (से णं भंते! णाणे किं फले) हे भदन्त! जीव को जो जीव अजीव आदि तत्त्वविषयक ज्ञान प्राप्त होता है उससे उसे क्या फल प्राप्त होता है? तब इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम! (विन्नाणफले) ज्ञान का फल जो विज्ञान है वह उसे प्राप्त होता है। शास्त्रसुनने से साधारण ज्ञान उत्पन्न होता है-और साधारण ज्ञान से विशिष्ट ज्ञान उत्पन्न होता है। जिससे हेय और उपादेय का बोध जीवको प्राप्त हो सकता है वही विज्ञान है। यहां विवेक रूप ज्ञान ही विज्ञानपद से लिया गया है-हेय और उपादेय का ज्ञान हो जाना इसका नाम विज्ञान है। ऐसा विज्ञान श्रुतज्ञान से ही उत्पन्न होता है। (से णं भंते! विन्नाणे किं फले) हे भदन्त! विज्ञान का क्या फल होता है? तब इस पर

णुरूप ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે વળી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-"सेणं भंते! सवणे किं फले" હે ભદન્ત! સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જીવને કેવું ફળ મળે છે? મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે-"सवणे णाणफले" હે ગૌતમ! સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જીવને અજીવ આદિ તત્ત્વ વિષયક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તે જ્ઞાનનું શું ફળ મળે છે? "विन्नाणफले" હે ગૌતમ! જ્ઞાનનું ફળ જે વિજ્ઞાન છે તેની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્ર સાંભળવાથી સામાન્ય જ્ઞાન મળે છે અને સાધારણ જ્ઞાનમાંથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેનાથી જીવને હેય અને ઉપાદેયનો બોધ થઈ શકે છે તેનું નામ જ વિજ્ઞાન છે અહીં વિવેકરૂપ જ્ઞાનને જ વિજ્ઞાન પદ દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે-હેય અને ઉપાદેય સમજવાનો વિવેક આવવો તેનું નામ જ વિજ્ઞાનપ્રાપ્તિ છે એવું વિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા જ ઉત્પન્ન થાય છે "से णं भंते! विन्नाणे किं फले?"

भगवानाह—"पच्चक्खाणफले" प्रत्याख्यान फलम् प्रत्याख्यानं प्राणातिपा तादि विनिवृत्ति फलम् विशिष्टज्ञानी पापं प्रत्याख्यातीति ॥ "से णं भंते पच्च क्खाणे किं फले" तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानम् किं फलम् ? प्रत्याख्यानस्य फलं किमिति प्रश्न उत्तरयति-"संजमफले" संयमफलम्-कृत प्रत्याख्यानस्य संयमो भवतीति भावः। 'से ण भंते ! संजमे किं फले' तत् खलु भद न्त ! संयमः किं फलः संयमस्य फल किमिति प्रश्नः उत्तरयति-'अणण्हयफले' अनाश्रवफल' संयमा

प्रभु कहते हैं कि (पच्चक्खाणफले) विज्ञान का फल प्रत्याख्यान होता है। तात्पर्य यह है कि जिस आत्मा में विशेष ज्ञानरूप-हेयोपादेय विज्ञानरूप ज्ञान उत्पन्न होता है ऐसी वह आत्मा प्राणातिपात आदि पापों से दूर हो जाता है-अर्थात्-वह प्राणातिपात आदि क्रियाओं को नहीं करता है, यही विज्ञान का फल उसे प्राप्त हो जाता है। (से णं भंते ! पच्चक्खाणे किं फले ?) हे भदन्त ! प्रत्याख्यान का क्या फल है ? तो इसे समझाते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (संजम फले) ऐसे मनुष्य को कि जो पाप प्रवृत्ति का प्रत्याख्यान कर चुका है उसको संयमरूप फल की प्राप्ति होती है-प्रत्याख्यान का फल जो संयम है वह उसे प्राप्त होता है, पापमय प्रवृत्ति से दूर रहना यही संयम है-सो यह संयम ऐसा आत्मा को स्वतः स्वभाव प्राप्त हो जाता है। (से ण भंते ! संजमे किं फले) हे भदन्त ! संयम प्राप्त हो जाने पर भी उसका फल उस आत्मा को किस रूप में प्राप्त होता है ? तब इसके समाधानार्थ

હે ભદન્ત ! વિજ્ઞાનનું શું ફળ મળે છે ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે–'પચ્ચક્ખાણ ફલે" વિજ્ઞાનનુ ફળ પ્રત્યાખ્યાન હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે આત્માની અંદર હેયોપાદેયના વિવેક રૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન (વિજ્ઞાન) ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્મા પ્રણાતિપાત આદિ પાપોનો પરિત્યાગ કરે છે એટલે કે તે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓ કરતો નથી, વિજ્ઞાનનું એ ફળ તેને મળે છે "સે ણં ભંતે પચ્ચક્ખાણે કિં ફલે ?" હે ભદન્ત ! પ્રત્યાખ્યાનનું શું ફળ મળે છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "સંજમ ફલે" પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિને સંયમની પ્રાપ્તિ થાય છે–પાપ પ્રવૃત્તિનો પરિત્યાગ કરનાર વ્યક્તિને સંયમરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે પાપપ્રવૃત્તિથી દૂર રહેવુ એનું નામ જ સંયમ કહેવાય છે એવા આત્માને સ્વાભાવિક રીતે સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે "સે ણં ભંતે ! સંજમે કિં ફલે' હે ભદન્ત ! સંયમનું કેવા પ્રકારનું ફળ સંયમી આત્માને મળે છે ? મહાવીર પ્રભુ તે

संयमवतां नवकर्मानुपादानात् "एवं अणण्हये" एवमनास्रवः किं फलः! अनास्रवस्य फलं किमितिप्रश्नाशयः-भगवानाह-"तव फले" तपः फलम् अनास्रवोहि लघुकर्मत्वात् तप करोति-"तवे" तपः किं फलम्? "वोदाणफले" व्यवदानफलम् तपः व्यवदान कर्म निर्जरणम् तपसा पूर्वसञ्चितकर्मणां निर्जरणं भवतीति। 'से णं भंते! वोदाणे किं फले' तत् खलु भदन्त! व्यवदानं किं फलम्? व्यवदानस्य किं फलमित्यर्थः "वोदाणे अकिरिया फले" व्यवदानम् अक्रिया फलम् योगनिरोधफलम् कर्मनिर्जरातोहि योगनिरोधं करोति। "सा णं भंते! अकिरिया किं फला" तत् खलु भदन्त! अक्रिया किं फला? अक्रियाया किं फलमिति प्रश्नः, उत्तरयति-'सिद्धीपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा!"

प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम! (अणण्हयफले) जो संयमशाली जीव होते हैं उनके उस संयम के प्रभाव से नवीन कर्मों का आस्रव नहीं होता है। अर्थात्-नवीन कर्म का बंध संयमधारी जीव के नहीं होता है। (एव अणण्हये तवफले) इसी तरह से जो जीव आस्रव विना का हो जाता है वह लघुकर्मा होने से तप करता है (तवे वोदाण फले। तप करने से आत्मा में पूर्व के संचित हुए कर्मों की निर्जरा होती है (से णं भंते! वोदाणे किं फले) इस व्यवदान-निर्जरा से आत्मा को क्या लाभ होता है (वोदाणे अकिरीयाफले) व्यवदान-निर्जरा से उसके योगों का निरोध हो जाता है अर्थात्-कर्मो की निर्जरा होने से जीव अक्रिय हो जाता है अर्थात् वह योगों का निरोध करता है (सा णं भते! अकिरिया किं फला) हे भदन्त! वह अक्रिया किस फलवाली होती? (सिद्धि पज्जवसाणा फला) अक्रिया से अर्थात्-योगों का नि-

પ્રશ્નનું નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરે છે-'अणण्हयफले" હે ગૌતમ! સયમના પ્રભાવથી નવીન કર્મોનો આસ્રવ થતો નથી એટલે કે સયમી જીવ નવીન કર્મોનો બંધ કરતો નથી "एवं अणण्हये तवफले" એજ રીતે જે જીવ આસ્રવ રહિત હોય છે તે હળુ કર્મી હોવાથી તપ કરે છે આ રીતે અનાસ્રવનું ફળ તપ છે "तवे वोदाण फले" તપથી આત્માની અંદરના પૂર્વ સચિત કર્મોની નિર્જરા થાય છે "से ण भते! वादाणे किं फले!" હે ભદન્ત! આ વ્યવદાન (નિર્જરા) થી આત્માને શો લાભ થાય છે? "वोदाणे अकिरिया फले" વ્યવદાન (નિર્જરા) થી તેનો યોગોનો નિરોધ થઇ જાય છે એટલે કે કર્મોની નિર્જરા થવાથી જીવ અક્રિય થઇ જાય છે-જીવ યોગોનો નિરોધ કરે છે. "सा ण भते! अकिरिया किं फला!" હે ભદન્ત! તે અક્રિ-

सिद्धिपर्यवसानफला मइसा गोतम ! हे गौतम ! अक्रियासिद्धिमुक्तिपर्यंतं पर्यवसान फलं सफलफलपर्यन्तवर्तिफलं यस्य असौ सिद्धिपर्यवसानफला । अक्रिये विशेष' अक्रियाया फल सिद्धिरेव भवतीति । 'गाहा ' गाथा

" सवणे णाणेय विन्नाणे पच्चक्खाणेय संजमे ।
अणण्हय तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी "
श्रवण ज्ञानं च विज्ञान प्रत्याख्यान च संयम' ।
अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रिया सिद्धिः ॥

श्रवणोपासनायाः फल सत्-शास्त्रश्रवणम् श्रवणेन खलु श्रुतज्ञानं भवति श्रुत ज्ञानात् विशिष्टज्ञान विज्ञानं जायते विज्ञानात् प्रत्याख्यानं पापानां भवति । प्रत्याख्यानात् संयमोद्द प्रादुर्भवति, प्रादुर्भूतसंयमस्य नवीनकर्मानुपादान लक्षणोऽनास्रवः प्रादुर्भवति, अनास्रवात् तप तपोवर्ता निर्जरा जायते कर्मणो विनाशात् अक्रिया योगनिरोधो भवति अक्रियया सकलकर्मक्षयात्मिका सिद्धि मोक्षो भवतीति सोपानपरम्परया पर्युपासनाया मुख्य फलं मोक्ष एवेति भावः ॥सू १४॥

शेष कर देने से जीव को अन्त में सिद्धि–मुक्ति रूप फल प्राप्त हो जाता है । इस तरह अक्रिया का फल सिद्धि है । गाथा–(सवणे णाणे य विणाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥) श्रमणो की उपासना करने का फल जीव को सत् शास्त्र का श्रवण प्राप्त होता है । शास्त्र श्रवण से श्रुतज्ञान, श्रुतज्ञान से विशिष्ट ज्ञानरूप विज्ञान, विज्ञान से प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से नवीन कर्मों के बंधका अभाव बंधाभाव से निर्जरा, निर्जरा से अक्रिया–योगों का निरोध और योगों के निरोध से सकल कर्मों के क्षयरूप सिद्धि–मुक्ति प्राप्त होती है । इस तरह सोपानपरम्परा की तरह पर्युपासना का मुख्य फल मोक्ष ही होता है ॥ सू०१४ ॥

थाथी अक्रियाने कया इणनी प्राप्ति थाय छे ? 'सिद्धि पज्जवसाणा फला" अक्रियाथी-योगोनो निरोध करवाथी-जीवने अन्ते मुक्तिरूप फलनी प्राप्ति थाय छे आ रीते अक्रियानु फल सिद्धि छे गाथा-' सवण णाण य " इत्यादि । श्रमणोनी उपासना करवाथी जीवने सत् शास्त्रना श्रवणरूप फलनी प्राप्ति थाय छे शास्त्र श्रवणथी श्रुतज्ञाननी श्रुतज्ञानथी विशिष्ट ज्ञान रूप विज्ञाननी विज्ञानथी प्रत्याख्याननी प्रत्याख्यानथी संयमनी नवीन कर्मोना बंधाभावनी,नवीन कर्मोना बंधाभावथी निर्जरानी, निर्जराथीअक्रिया (योगोना निरोधनी) अने अक्रियाथी सर्व कर्मोना क्षयरूप सिद्धि (मुक्ति) प्राप्त थाय छे आ रीते सोपानपरंपरानी जेम पर्युपासनानु मुख्य फल मोक्ष ज गणाय छे सू. १४

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मकं फलं भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फलं साधुसेवायाः कथितं न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासनया भवति किन्तु विलक्षणगुणवतां सत्साधूनां सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हत प्रवचनानुसारिणः सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृषावादिनः अतोऽग्रे मृषाभाषिणां साधूनां स्वरूप दर्शयितुमाह 'अन्न उत्थिया' इत्यादि।

मूलम्–अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति परूवेंति एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स अहे एत्थणं महं एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडित उद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं बहवे उदालावलाहया संसेयंति समुच्छंति, वासंति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एवं भंते! एवं गोयमा! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवं आइक्खंति मिच्छंते एवमाइक्खंति जाव सव्वं नेयव्वं अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि. भासामि पन्नवेमि परूवेमि एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते. पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे तत्थणं बहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति. चयंति उवचिज्जंति तव्वइरित्ते वियणं सयासमिअं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसणं गोयमा! महातवो

सिद्धिपर्यवसानफला भवति गौतम ! हे गौतम ! अक्रियासिद्धिमुक्तिलक्षणं पर्यवसा फलं सकलफलपर्यन्तवर्तिफलं यस्य असौ सिद्धिपर्यवसानफला । अक्रिये विशेष' अक्रियायाः फलं सिद्धिरेव भवतीति । 'गाहा' गाथा

" सवणे णाणेय विन्नाणे पच्चक्खाणेय संजमे ।
अणण्हये तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी "
श्रवणं ज्ञानं च विज्ञानं प्रत्याख्यानं च संयमः ।
अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रिया सिद्धिः ॥

श्रमणोपासनायाः फलं सत्-शास्त्रश्रवणम् श्रवणेन खलु श्रुतज्ञानं भवति श्रुतज्ञानात् विशिष्टज्ञानं विज्ञानं जायते विज्ञानात् प्रत्याख्यानं पापानां भवति। प्रत्याख्यानात् संयमोऽ प्रादुर्भवति, प्रादुर्भूतसंयमस्य नवीनकर्मानुपादान लक्षणोऽनास्रवः प्रादुर्भवति, अनास्रवात् तप तपोभर्ता निर्जरा जायते कर्मणो विनाशात् अक्रिया योगनिरोधो भवति अक्रियया सकलकर्मक्षयात्मिका सिद्धिः मोक्षो भवतीति सोपानपरम्परया पर्युपासनायाः मुख्य फलं मोक्ष एवेति भावः ॥सू १४॥

रोध कर देने से जीव को अन्त में सिद्धि-मुक्ति रूप फल प्राप्त हो जाता है। इस तरह अक्रिया का फल सिद्धि है। गाथा-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥) श्रमणो की उपासना करने का फल, जीव को सत् शास्त्र का श्रवण प्राप्त होता है। शास्त्र श्रवण से श्रुतज्ञान, श्रुतज्ञान से विशिष्ट ज्ञानरूप विज्ञान, विज्ञान से प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से नवीन कर्मों क बंधाकाअभाव, बंधाभाव से निर्जरा,निर्जरा से अक्रिया-योगों का निरोध और योगों के निरोध से सकल कर्मों के क्षयरूप सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होती है। इस तरह सोपानपरम्परा की तरह पर्युपासना का मुख्य फल मोक्ष ही होता है ॥ सू०१४ ॥

थाथी આત્માને કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ' સિદ્ધિ પજ્જવસાણા ફલા " અક્રિયાથી-યોગોનો નિરોધ કરવાથી-જીવને અંતે મુક્તિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાયછે આ રીતે અક્રિયાનું ફળ સિદ્ધિ છે ગાથા-" સવણે ણાણે ય " ઇત્યાદિ।

શ્રમણોની ઉપાસના કરવાથી જીવને સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણ રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્ર શ્રવણથી શ્રુતજ્ઞાનની શ્રુતજ્ઞાનથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન રૂપ વિજ્ઞાનની, વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાનની પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમથી નવીન કર્મોના બંધાભાવની,નવીન કર્મોના બંધા ભાવથી નિર્જરાની, નિર્જરાથીઅક્રિયા (યોગોના નિરોધની) અને અક્રિયાથી સકલ કર્મોના ક્ષયરૂપ સિદ્ધિ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે આ રીતે સોપાનપરંપરાની જેમ પર્યુપાસનાનું મુખ્ય ફળ મોક્ષ જ ગણાય છે સૂ.૧૪

'जायसंसए जायकोऊहल्ले, उप्पण्णसड्ढे, उप्पण्णसंसए, उप्पण्णकोऊहल्ले, संजायसड्ढे संजायसंसए, संजायकोऊहल्ले, समुप्पण्णसड्ढे, समुप्पण्णसंसए, समुप्पण्णकोऊहल्ले, उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता, नच्चासण्णे नाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे" इति संग्राह्यम्।

छाया—जातसंशयः जातकुतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः, संजातश्रद्धः संजातसंशय संजातकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः समुत्पन्नसंशयः समुत्पन्नकुतूहलः, उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुट इति। तत्र—'जायसंसए' जातसंशयः—जातः=प्रवृत्तः संशयः=लोकालोकजीवाजीवादीनां पूर्वपश्चाद्भावविष-

पद प्रकट करता है। अर्थात् जिनके चित्त में जीवादिक पदार्थों के निर्णय करने के निमित्त अभी २ सामान्यरूपसे अभिलाषा जाग चुकी है ऐसे वे रोह नामके अनगार थे। यहां जो "यावत्" शब्द आया है उस से "जात संशयः,जातकौतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकौतूहलः, संजातश्रद्धः, संजातसंशय संजातकौतूहलः, समुत्पन्नश्रद्ध , समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकौतूहलः,उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुटः" इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका अर्थ इस प्रकार से है—लोक

એજ વાત "जायसड्ढे" પદ વડે બતાવી છે એટલે કે જેમના મનમાં જીવાદિક પદાર્થો વિષે કોઇ જાતની શંકા જ ન હતી તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હતા એવા તે રોહ અણગાર હતા અહીં 'यावत्' પદ વડે, "जातसंशय, जातकौतूहल, उत्पन्नश्रद्ध, उत्पन्नसंशय, उत्पन्नकौतूहल, संजातश्रद्ध, संजातसंशयः, संजातकौतूहल, समुत्पन्नश्रद्ध, समुत्पन्नसंशय, समुत्पन्नकौतूहल, उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्त महावीर त्रि कृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुट" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—લોક અલોકના તથા

सिद्धिपर्यवसानफला भवति गौतम ! हे गौतम ! अक्रियासिद्धिमुक्तिलक्षण पर्यवसा फलं सकलफलपर्यन्तवर्तिफलं यस्य असौ सिद्धिपर्यवसानफला । अक्रियेति शेष' अक्रियायाः फलं सिद्धिरेव भवतीति । 'गाहा' गाथा

" सवणे णाणेय विण्णाणे पच्चक्खाणेय संजमे ।
अणण्हये तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी "
श्रवण ज्ञानं च विज्ञानं प्रत्याख्यानं च संयम ।
अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रिया सिद्धिः ॥

श्रवणोपासनायाः फलं सत्-शास्त्रश्रवणम् श्रवणेन खलु श्रुतज्ञानं भवति श्रुतज्ञानात् विशिष्टज्ञान विज्ञानं जायते विज्ञानात् प्रत्याख्यानं पापानां भवति । प्रत्याख्यानात् संयमो प्रादुर्भवति, प्रादुर्भूतसंयमस्य नवीनकर्मानुपादान लक्षणोऽनास्रवः प्रादुर्भवति, अनास्रवात् तप तपोऽर्ता निर्जरा भवते कर्मणो विनाशात् अक्रिया योगनिरोधोभवति अक्रियया सकलकर्मक्षयात्मिका सिद्धिः मोक्षो भवतीति सोपानपरम्परया पर्युपासनायाः मुख्य फलं मोक्ष एवेति भावः ॥सू १४॥

रोध कर देने से जीव को अन्त में सिद्धि-मुक्ति रूप फल प्राप्त हो जाता है । इस तरह अक्रिया का फल सिद्धि है । गाथा-(सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥) श्रमणो की उपासना करने का फल, जीव को सत् शास्त्र का श्रवण प्राप्त होता है । शास्त्र श्रवण से श्रुतज्ञान, श्रुतज्ञान से विशिष्ट ज्ञानरूप विज्ञान, विज्ञान से प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से नवीन कर्मों के बंधाका अभाव, बंधाभाव से निर्जरा, निर्जरा से अक्रिया-योगों का निरोध और योगों के निरोध से सकल कर्मों के क्षयरूप सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होती है । इस तरह सोपानपरम्परा की तरह पर्युपासना का मुख्य फल मोक्ष ही होता है ॥ सू०१४ ॥

યાથી અન્તમાને કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ' સિદ્ધિ પજ્જવસાણ ફલા " અક્રિયાથી-યોગોનો નિરોધ કરવાથી-જીવને અન્તે મુક્તિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાયછે આ રીતે અક્રિયાનુ ફળ સિદ્ધિ છે ગાથા-' સવણે ણાણે ય " ઇત્યાદિ । શ્રમણોની ઉપાસના કરવાથી જીવને સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણ રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્ર શ્રવણથી શ્રુતજ્ઞાનની શ્રુતજ્ઞાનથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન રૂપ વિજ્ઞાનની વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાનની, પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમથી નવીન કર્મોના બંધાભાવની નવીન કર્મોના બંધા ભાવથી નિર્જરાની, નિર્જરાથીઅક્રિયા (યોગોના નિરોધની) અને અક્રિયાથી સકલ કર્મોના ક્ષયરૂપ સિદ્ધિ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે આ રીતે સોપાન પરંપરાની જેમ પર્યુપાસનાનુ મુખ્ય ફળ મોક્ષ જ ગણાય છે સૂ. ૧૪

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मकं फलं भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फलं साधुसेवायाः कथितं न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासनया भवति किन्तु विलक्षणगुणवतां सत्साधूनां सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हत प्रवचनानुसारिणः सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृषावादिनः अतोऽग्रे मृशभाषिणां साधूनां स्वरूप दर्शयितुमाह ' अन्न उत्थिया ' इत्यादि ।

मूलम्–अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति परूवेंति एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स अहे एत्थणं महं एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडित उद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं बहवे उदालावलाहया संसेयंति समुच्छंति, वासंति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एवं भंते ! एवं गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवं आइक्खंति मिच्छंते एवमाइक्खंति जाव सव्वं नेयव्वं अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि. भासामि पन्नवेमि परूवेमि एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामंते एत्थ णं महातवो वतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते. पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे तत्थणं वहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति. चयंति उवचिज्जंति तव्वइरित्ते वियणं सयासमिअं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसणं गोयमा ! महातवो

वतीरप्पभवे पासवणो पसणं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते, सेवं भंते ! सेव भंते ! त्ति समणं भगवं महावीर वदइ नमसइ ॥ सू०१५ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्याति भाषन्ते प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति एव खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्वैभारस्य पर्वतस्याधोऽत्र महानेको ह्रद

पूर्वप्रकरण में श्रमण जनों की उपासना करने का फल परम्परा से मोक्ष है यह कहा गया है सो ऐसा फल जीव को हरएक साधु की सेवा करने से प्राप्त नहीं होता है, किन्तु जो विलक्षण गुणवाले सच्चे साधु हैं उनकी सेवा से ही प्राप्त होता है, क्यों कि जो सच्चे साधु होते हैं वे आर्हत्प्रवचन के अनुसार अपनी प्रत्येक प्रवृत्ति किया करते हैं और सत्यवादी होते हैं-इनसे अतिरिक्त साधु ऐसे नहीं होते हैं तथा मृषावादी होते हैं-इसलिये मृषावादी साधुओं का स्वरूप दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं—(अन्न उत्थिया णं भंते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अन्न उत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति, भासति, पन्नवेंति, परूवेंति,) हे भदन्त ! अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसी प्रज्ञापना करते हैं, ऐसी प्ररूपणा करते हैं (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे) राजगृह नगर के बाहर वैभार पर्वत के नीचे (एत्थ णं मह

આગળના પ્રકરણમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે શ્રમણોની ઉપાસનાનું ફળ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે પણ એવું ફળ જીવને દરેક સાધુની સેવાથી પ્રાપ્ત થતું નથી પણ વિલક્ષણ ગુણવાળા સાચા સાધુઓની સેવાથી જ તે પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે સાચા સાધુઓ અર્હંત પ્રવચન અનુસાર જ પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરનારા અને સત્યવાદી હોય છે પણ તે સિવાયના સાધુઓ એવા હોતા નથી, તેઓ મૃષાવાદી હોય છે તેથી આ પ્રકરણમાં એવા મૃષાવાદી સાધુઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે—(अन्न उत्थियाण भंते ! ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ–"अन्न उत्थिया ण भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति" परूवेंति" હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિક (અન્યમતવાદીઓ) એવું કહે છે, એવું ભાષણ કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે એવી પ્રરૂપણા કરે છે (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे" કે રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભારપર્વતની નીચે

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मकं फलं भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फलं साधुसेवायाः कथितं न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासनया भवति किन्तु विलक्षणगुणवतां सत्साधूनां सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हत प्रवचनानुसारिणः सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृषावादिनः अतोऽग्रे मृषाभाषिणां साधूनां स्वरूप दर्शयितुमाह 'अन्न उत्थिया' इत्यादि ।

मूलम्–अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति परूवेंति एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स अहे एत्थणं महं एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडित उद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं बहवे उदालावलाहया संसेयंति समुच्छंति, वासंति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एवं भंते ! एवं गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवं आइक्खंति मिच्छंते एवमाइक्खंति जाव सव्वं नेयव्वं अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि. भासामि पन्नवेमि परूवेमि एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामंते एत्थ णं महातवो वतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते. पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे तत्थणं बहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति. चयंति उवचिज्जंति तव्वइरित्ते वियणं सयासमिअं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसणं गोयमा ! महातवो

गौतम ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामन्तेऽत्र महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवणः प्रज्ञप्तः पञ्च धनुः शतानि आयामविष्कम्भेण नानाद्रुमषण्डमण्डितोद्देशः-सश्रीकः प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूप स्तत्र खलु बहवे उष्णयोनिका जीवाश्च पुद्गलाश्चोदकतयाऽवक्राम

मिच्छते एवमाइक्खंति) जो वे अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं यावत् अन्यतीर्थिकों ने जो कहा है (मिच्छंते एवमाइक्खंति) वह सब उन्हों ने मिथ्या कहा है (जाव सव्वं नेयव्वं) तथा ह्रद के विषय में भी जो कहा है वह ठीक नहीं कहा है । (अहं पुण गोयमा एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं तो इस ह्रद के विषय में ऐसा कहता हूं (भासमि) ऐसा भाषण करता हूं (पन्नवेमि) ऐसा समझाता हूं (परूवेमि) ऐसी प्ररूपणा करता हूं । कि (एवं खलु रायगिहस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) राजगृह नगर के बाहर वैभारपर्वत के पास महातपोपतीरप्रभव इस नाम का प्रस्रवण-झरना है । (पंचधनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) इसकी लंबाई पांचसो धनुष की है । 'णाणादुम संडितमंडितउद्देसे ' इसका अग्रभाग अनेक द्रुमखंडो से मंडित है (सस्सिरीए पासादीए) इसकी शोभा बहुत ही निराली है । चित्तको लुभावे ऐसा यह सुन्दर है (दरसणिज्जे) देखनेवालोंकी आंखें देखते २ इसे कभी थकती नहीं हैं । (अभिरूवे)

मिच्छते एवम इक्खंति " ते अन्यथूथिको એવું જે કહે છે, એવુ જે ભાષણ કરે છે એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે " मिच्छ ते एवमाइक्खंति " તે મિથ્યા કહે છે "जाव सव्वं नेयव्वं ' તથા હૃદ વિષેનુ એમનું કથન પણ મિથ્યા છે-તે કથન સાચુ નથી. " अहं गोयमा ! एवमाइक्खामि " હે ગૌતમ ! એ હૃદ (સરોવર) ના વિષયમાં હું તો એવુ કહું છું " भासामि " એવુ ભાષણ કરૂં છું, (पन्नवेमि) એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું (परूवेमि) એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે મહાતપોપતીર ' પ્રભવ નામનું ઝરણું છે (पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेण) તેની લંબાઈ અને પહોળાઈ પાંચ સો ધનુષપ્રમાણ છે (णाणादुमसंडमंडिउद्देसे) તેનો અગ્રભાગ વિવિધ વૃક્ષસમૂહોથી મંડિત છે (सस्सिरीए पासादीए) તેની શોભા ઘણીજ અદ્ભુત છે-ચિત્તને લોભાવે તેવુ તે આકર્ષક છે (दरसणिज्जे) તેને જોતા દર્શકોની આંખો થાકતી જ નથી. (अभिरूवे) ત્યાં તેના જેવુ સુંદર બીજુ

आप्यः (अधः) प्रज्ञप्तः अनेकानि योजनानि-आयामविष्कंभेण नानाद्रुमषंड मंडितोद्देशः सश्रीको यावत् प्रतिरूपः तत्र खलु बहवे उदारा बलाहकाः संस्वेदन्ते-संमूर्च्छन्ति वर्षन्ति तद्व्यतिरिक्तश्च खलु सदासमितउष्णः उष्णः अप्कायोऽभिनिस्रवति तत्कथमेतद् भदन्त ! एवम्-गौतम ! यत्तु खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति यावत् येते एवमाख्यान्ति मिथ्याते एवमाख्यान्ति यावत् सर्वं ज्ञातव्यम्-अहं पुन

एगे हरएअप्पे (अधे) पन्नत्ते) बड़ा भारी एक जल की उत्पत्ति का स्थानभूत अथवा अधनामका ह्रद (द्रह) है (अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं) इसकी लंबाई चौडाई अनेकयोजनों तक की है। (णाणादुमखंडमंडित उद्देसे) इस ह्रद के आगे का भाग अनेक वृक्षों के समूह से सुशोभित है। (सस्सिरीए जाव पडिरूवे) इसकी शोभा निराली है यावत् यह देखने वालों की आंखों को अनुपम आनंद प्रदान करता है। (तत्थणं बहवे उराला बलाहया संसेयन्ति) वहां पर अनेक उदार-विशाल- मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (संमुच्छंति) कितनेत उसमें वरसते रहते हैं। (तव्वइरित्ते य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाये अभिनिस्सवइ) उस ह्रद में से अतिरिक्त उस जल के सिवाय गरम गरम जलकाय जल हमेशा चारों ओर झरने के रूप से झरता रहता है। (से कहमेयं भंते ! एवं) सो हे भदन्त ! अन्ययूथिकों का इस प्रकार का कथन क्या सत्य है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवमाइक्खंति

"एत्थ ण मह एगे हरए अप्पे "अघे" पन्नत्ते" જળની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ અથવા અધ નામનુ- એક હ્રદ (સરોવર) છે "अणेगोइं जोयणाइं आयाम विक्खंभेण" તે અનેક યોજન લાંબું પહોળું છે "णाणा दुमखंडमंडित उद्देसे" તે હ્રદનો આગળનો ભાગ વિવિધ વૃક્ષોના સમૂહથી શોભાયમાન છે. "सस्सिरीए जाव पडिरूवे" તેની શોભા અનોખી છે. તે જોનારની આંખોને અનુપમ આનંદ આપે છે "तत्थणं बहवे उदाला वलाहया संसेयंति" ત્યા અનેક ઉદાર (વિશાળ) મેઘ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, "संमुच्छति" કેટલાક ઉત્પન્ન થઇ ચાલ્યા જાય છે, "वासति" કેટલાક તેમાં વરસતા રહે છે. "तव्व इरित्ते य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ" જ્યારે તે જળાશય પૂરે પૂરૂં ભરાઇ જાયછે ત્યારે તે સરોવરમાંથી ગરમ ગરમ જળકાય જળ-હંમેશા ચારે તરફ ઝરણાના રૂપે વહેતુ રહે છે "से कहमेय भंते एवं" હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિકોનું તે પ્રકારનું કથન શું સત્ય છે ? "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "ज ण ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव ते एवमाइक्खंति

टीका-'अन्नउत्थियाण भंते' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवमाइक्खंति' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति=कथयन्ति सामान्येन 'भासन्ति' भाषन्ते विशेषेण 'पन्नवेंति' प्रज्ञापयन्ति हेतुदृष्टान्तादिना 'परूवेंति' प्ररूपयन्ति स्वबुद्ध्या प्ररूपणां कुर्वन्ति किं प्ररूपयन्ति इत्याह-'एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स' एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य 'बहिया' बहिः बाह्यप्रदेशे इत्यर्थः 'वेभारस्स पव्वयस्स' वैभारपर्वतस्य 'अहे' अधः अधस्तात् पर्वतस्योपरिनीचभागे 'एत्थणं महं एगे हरए आप्पे' 'अघ पन्नत्ते' अत्र खलु महानेको ह्रद आप्यः अपां जलानां प्रभव उत्पत्तिस्थानं ह्रदो विद्यते अथवा 'अघे' अघोनामकः एकः महान् ह्रदो विद्यते इति भवद्भिः कथितः 'अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेण' अनेकानि योजनानि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यामनेकयोजनपरिमाणः पुनश्च कीदृशः सः

और अपने स्थान पर जा बैठे ॥ १९ ॥

टीकार्थ-(अन्न उत्थिया णं भंते) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिक लोक (एव आइक्खति) सामान्यरूप से इस (वक्ष्यमाण) प्रकार से कहते हैं (भासति) कोई २ विशेष प्रकार से कहते हैं, कोई २ हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा (पन्नवेंति) अपने कथित विषय की पुष्टि करते हैं (परूवेंति) तथा कोई २ अपनी बुद्धि के अनुसार प्ररूपणा करते हैं कैसी प्ररूपणा करते हैं सो बताया जाता है (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स) राजगृह नगर के बाहर (वेभारस्स पव्वयस्स) वैभार पर्वत के (अहे) नीचे अर्थात् पर्वत के ऊपर के नीचे भाग में एत्थ णं महं एगे हरए अप्पे (अघे) पन्नत्ते) जल की उत्पत्ति का स्थान भूत एक ह्रद जलाशय है जो बहुत बडा है। इसका नाम अघ है। (अणेगाइं जोयणाइं आया-

---

મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા અને પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—"अन्नउत्थिया णं भंते !" હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિકો (અન્ય તીર્થિકો) "एव माइक्खति" સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે (નીચે કહ્યા પ્રમાણે) કહે છે "भासंति" કોઇ કોઇ વિશિષ્ટ પ્રકારે સમજાવે છે 'पन्नवेंति' કોઇ કોઇ હેતુ દૃષ્ટાંત આદિ દ્વારા પોતાની માન્યતાને પુષ્ટિઆપે છે (परूवेंति) તથા કોઇ કોઇ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રરૂપણા કરે છે કે-'एवं खलु राय गिहस्स नयरस्स' રાજગૃહ નગરની બહાર "वेभारस्स पव्वयस्स अहे" વૈભાર પર્વતની નીચે એટલે કે પર્વતની ઉપર, નીચેના ભાગમાં "एत्थ णं महं एगे हरए आप्पे (अघ) पन्नत्ते" જળની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ એક દ્રહ (જળાશય) છે જે ઘણું વિશાળ છે તેનું નામ 'અઘ' છે "अणेगाइं जोयणाइं

न्ति व्युत्क्रामन्ति च्यवन्ते उत्पद्यन्ते तद्व्यतिरिक्तोऽपि च सदासमितमुष्ण उष्णो कायोऽभिनिस्रवति–एष गौतम! महातपोपतीरप्रभवः प्रस्रवणस्य अर्थः प्रज्ञप्तः तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति ॥ सू–१५ ॥

और न इस जैसा सुन्दर वहां और कोई दूसरा झरना है। (पडिरूवे) दर्शकजनों को इसे देखने से बहुत अधिक सन्तोष मिला है। (तत्थ णं बहवे उसिणजोणियाजीवा य पोग्गला य) उस झरने में अनेक उष्ण योनीवाले जीव तथा पुद्गल (उदगत्ताए वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उवचिज्जंति) जलरूप से उत्पन्न होते रहते हैं, नष्ट होते रहते हैं। नष्ट होकर उत्पन्न होते रहते हैं। (तव्वइरित्तेवि य णं सयासमियं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई) उस ह्रद में से अतिरिक्त गरम गरम पानी सदा चारों ओर से बाहर झरता रहता है। (एस णं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) हे गौतम! यह (महातपोपतीरप्रभव) नामका झरना है (एस णं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते) और हे गौतम! यह (महातपोपतीरप्रभव) झरने का अर्थ है। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ) हे भदन्त! आपने कहा है वह इसी प्रकार से है हे भदन्त! जैसा आपने कहा वह इसी प्रकार से है। ऐसा कहा कर गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की नमस्कार किया

કોઇ ઝરણુ નથી. (पडिरूवे) તેને જોઇને દર્શકોને અત્યંત સંતોષ થાય છે (तत्थ णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोग्गला य) તે ઝરણામાં અનેક ઉષ્ણયોનિવાળા જીવો તથા પુદ્ગલો (उदगत्ताए, वक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उवचिज्जंति) જળરૂપે ઉત્પન્ન થતા રહે છે, અને નાશ પામીને ઉત્પન્ન થતાં રહે છે. (तव्वइरित्ते वि य णं सयासमियं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई) તે જળાશય પૂરે પૂરૂ ભરાઇ જાય ત્યારે ગરમ ગરમ પાણી સદા ચારે તરફ થી બહાર વહેતુ રહે છે (एस णं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) હે ગૌતમ! તે "મહાતપોપતીરપ્રભવ" નામનું ઝરણુ છે (एस णं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते) હે ગૌતમ! આ (ઉપરોક્ત) "મહાતપોપતીરપ્રભવ" ઝરણાનો અર્થ છે (सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) હે ભદન્ત! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે હે ભદન્ત! આપનુ કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન

टीका-' अन्नउत्थियाण भते ' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! ' एवमाइक्खति ' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति=कथयन्ति सामान्येन ' भासन्ति ' भाषन्ते विशेषण ' पन्नवेंति ' प्रज्ञापयन्ति हेतुदृष्टान्तादिना ' परूवेंति ' प्ररूपयन्ति स्वबुध्या प्ररूपणां कुर्वन्ति किं प्ररूपयन्ति इत्याह-' एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स ' एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य ' बहिया ' बहिः बाह्यप्रदेशे इत्यर्थः ' वैभारस्स पव्वयस्स ' वैभारपर्वतस्य ' अहे ' अध अधस्तात् पर्वतस्योपरिनीचभागे 'एत्थणं मह एगे हरए आप्पे ' अध पन्नत्ते ' अत्र खलु महानेको हृद आप्यः अपां जलानां प्रभव उत्पत्तिस्थान हृदो विद्यते अथवा 'अघे' अघोनामकः एक महान्हृदो विद्यते इति प्रज्ञप्त कथितः ' अणेगाइ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं ' अनेकानियोजनानि आयामविष्कंभेण दैर्ध्यविस्ताराभ्यामनेकयोजनपरिमाणः पुनश्च कीदृश स

और अपने स्थान पर जा बैठे ॥ १५ ॥

टीकार्थ-(अन्न उत्थिया णं भते) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिक लोक (एव आइक्खति) सामान्यरूप से इस (वक्ष्यमाण) प्रकार से कहते हैं (भासति) कोई २ विशेष प्रकार से कहते हैं, कोई २ हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा (पन्नवेंति) अपने कथित विषय की पुष्टि करते हैं (परूवेंति) तथा कोई २ अपनी बुद्धि के अनुसार प्ररूपणा करते हैं कैसी प्ररूपणा करते हैं सो बताया जाता है (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स) राजगृह नगर के बाहर (वेभारस्स पव्वयस्स) वैभार पर्वत के (अहे) नीचे अर्थात् पर्वत के ऊपर के नीचे भाग में एत्थ णं मह एगे हरए अप्पे (अघे) पन्नत्ते) जल की उत्पत्ति का स्थान मूल एक हृद जलाशय है जो बहुत बड़ा है । इसका नाम अघ है । (अणेगाइं जोयणाइं आया-

મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા અને પોતાને સ્થાનેબેસી ગયા ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—" अन्नउत्थिया णं भंते ! " હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિકો (અન્ય તીર્થિકો) " एव आइक्खति " સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે (નીચે કહ્યા પ્રમાણે) કહે છે " भासति " કોઈ કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારે સમજાવે છે, पन्नवेंति " કોઈ કોઈ હેતુ દૃષ્ટાંત આદિ દ્વારા પોતાની માન્યતાને પુષ્ટિઆપે છે, (परूवेंति) તથા કોઈ કોઈ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રરૂપણા કરે છે કે- ' एव खलु राय गिहस्स नयरस्स " રાજગૃહ નગરની બહાર " वेभारस्स पव्वयस्स अहे " વૈભાર પર્વતની નીચે એટલે કે પર્વતની ઉપર, નીચેના ભાગમાં ' एत्थ णं मह एगे हरए अप्पे (अघे) पन्नत्ते જળની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ એક હદ (જળાશય) છે જે ઘણુ વિશાળ છે તેનું નામ ' અઘ ' છે " अणेगाइं जोयणाइं

'णाणादुमखंडमंडित उद्देसे' नानाद्रुमखण्डमण्डित उद्देशः यस्य प्रान्तभूमिरनेक-विधवृक्षसमुदायेन व्याप्ता 'सस्सिरीए' सश्रीकः-शोभायुक्तः 'जावपडिरूवे' यावत् प्रतिरूपः अत्र यावत् पदेन प्रासादीयंदर्शनीयम् अभिरूपम् इत्येतेषां ग्रहणं भवति। तेन असौ ह्रदः प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपः प्रतिरूपोऽस्ति। 'तत्थ णं बहवे उदाला बलाहया संसेयंति' तत्र खलु बहव उदारा बलाहकाः संस्वेदन्ते उदारा कतिविस्तीर्णाः बलाहका मेघाः संस्वेदन्ते= उत्पादाभिमुखी भवन्ति 'समुच्छंति' समूर्छन्ति उत्पद्यन्ते 'वासंति' वर्षन्ति 'तव्वइरित्ते य' तद्व्यतिरिक्तश्च तत् तस्मात् ह्रदपूरणात् अतिरिक्त उत्कलित इत्यर्थः 'णमिति खलु सया' सदा 'समिओ' समितः तस्मात् ह्रदात् 'उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिक्खमइ' उष्णउष्णोऽप्कायः अभिनिष्क्रामति-अभिनिःस्रवति-तलहृदेशोपरिनिर्गच्छति-क्षरतीत्यर्थः 'से कहमेअं भंते एवं' तत् किमेतद् भदन्त! एवम्?अन्यतीर्थिक

मविक्खंभेणं) इसकी लम्बाई चौडाई अनेक योजनों तक की है। (णाणादुमखंडमंडिय उद्देसे) इसकी प्रान्त भूमि अनेकविध वृक्षसमूहों से व्याप्त है (सस्सिरीए) यह शोभा सम्पन्न है। (जाव पडिरूवे) यावत् दर्शकजनों को इसे देखकर बहुत अधिक संतोष होता है। (तत्थ णं बहवे उदाला बलाहया संसेयंति) वहां पर अनेक अतिविस्तीर्ण मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छंति) कितनेक उत्पन्न होते रहते हैं (वासंति) कितनेक मेघ वहां पर बरसते हैं। (तव्वइरित्ते य) ह्रद के पूरे भर जाने के बाद अतिरिक्त (आउकाए जल (समिओ) उस ह्रद से (सया) हमेशा (अभिनिक्खमइ) झरना रूप से बाहर निकलता- झरता रहता है। यह जल (उसिणे

आयामविक्खंभेणं" અનેક યોજનપ્રમાણ તેની લંબાઇ અને પહોળાઇ છે "णाणादुमखडमडियउद्देसे" તેની સમીપને પ્રદેશ અનેક પ્રકારના વૃક્ષ સમૂહોથી વ્યાપ્ત છે "सस्सिरीए" તે શોભાસંપન્ન છે. "जाव पडिरूवे" (યાવત્) દર્શકો તેને જોઇ ને અત્યંત સંતોષ પામે છે "तत्थ णं बहवे उदाला वलाहया ससेयंति" ત્યાં અનેક અતિ વિસ્તીર્ણ મેઘ ઉત્પન્ન થયા કરે છે "समुच्छति" કેટલાક મેઘ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, "वासति-" કેટલાક મેઘ તેના પર વરસતાં રહે છે "तवइरित्तेय" તે જળાશય પૂરે પૂરૂં ભરાઇ ગયા પછી વધારાનું "आउकाए" જળ "समिओ" તે જળાશયમાથી 'सया" હમેશ "अभिनिक्खमइ" ઝરણા રૂપે બહાર નીકળીને વહેતું રહે છે. તે જળ "उसिणे उसिणे" બહુ જ ગરમ રહે છે. "से-

यको यस्य स तथा, तत्स्वरूपं चेत्यम्-किं पूर्वं लोकः पश्चादलोकः ? अथवा पूर्वम लोकः पश्चाल्लोकः। एवं किं पूर्वं जीवः पश्चादजीवः, अथवा पूर्वमजीवः पश्चाज्जीवः? इत्यादिविषयकवक्ष्यमाणसंशयोत्पत्या जातसंशय इति । 'जायकोऊहल्ले' जातकुतूहलः —जातं=समुत्पन्नं कुतूहलं=मत्पृष्टप्रश्नस्य भगवान् कीदृशमुत्तरं वस्यतीत्येवं श्रोतुमौत्सुक्यं यस्य स तथा—स्वकृतप्रश्नस्योत्तरश्रवणौत्सुक्यवानित्यर्थः। 'उप्पण्णसड्ढे' उत्पन्नश्रद्धः-उत्पन्ना=विशेषेण समागता श्रद्धा=तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूपा यस्य स तथा, यद्वा-तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूपायाः श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्धः, तस्याः स्वरूपस्य प्रादुर्भावे तु उत्पन्नश्रद्ध इति भावः।

अलोक का तथा जीव अजीव आदि पदार्थों का पूर्वपश्चाद्भावविषयक संदेह इन्हें उत्पन्न हुआ है अर्थात् पहिले लोक है कि अलोक, अथवा पहिले अलोक है कि लोक। पहिले जीव है कि अजीव अथवा पहिले अजीव है कि जीव। इस प्रकार का पूर्वपश्चाद्भावरूपसे संशय इन्हें उत्पन्न हो चुका था इस कारण ये जातसंशय कहे गये हैं। मेरे द्वारा पूछे गये प्रश्न का भगवान् कैसा उत्तर देंगे, इस प्रकार से भगवान् के उत्तर को सुनने के लिये इनके चित्त में उत्कंठाभाव पड़ चुका था इस कारण ये जातकुतूहल कहे गये हैं, अर्थात् अपने द्वारा किये गये प्रश्न के उत्तर को सुनने की उत्सुकता (उत्कंठा) इन्हें हो गई थी। उत्पन्नश्रद्ध ये इसलिये कहे गये हैं कि विशेषरूप से तत्त्वनिर्णय करने की वाञ्छा इनके चित्तमें उत्पन्न हो गई थी। अथवा-तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूप श्रद्धाका स्वरूप इनके अब तक तिरोहित रहा तबतक तो ये जातश्रद्ध कहलाये, और

જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના પૂર્વપશ્ચાતભાવવિષયક સંદેહ તેમને ઉત્પન્ન થયો છે એટલે કે પહેલાં લોક છે કે અલોક? અથવા પહેલાં અલોક છે કે લોક? પહેલાં જીવ છે કે અજીવ? અથવા પહેલાં અજીવ છે કે જીવ? એ પ્રકારનો પૂર્વપશ્ચાત્ ભાવ રૂપ સંશય તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થયો તે કારણે તેમને "જાતસંશય" કહ્યા છે મારા વડે પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો ભગવાન તરફથી કેવો જવાબ મળશે? તે જાણવાની જિજ્ઞાસા તેમના મનમાં વધી ગઈ હતી, તેથી તેમને 'જાતકૌતૂહલ' કહ્યા છે એટલે કે પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોનાં જવાબ સાંભળવાની ઉત્કંઠા તેમને થઈ હતી. તેમને "ઉત્પન્નશ્રદ્ધ" એ કારણે કહ્યા છે કે વિશેષ રૂપે તત્ત્વ નિર્ણય કરવાની અભિલાષા તેમના મનમાં જાગી ચુકી હતી. અથવા જ્યાં સુધી તત્ત્વનિર્ણય વાંછા રૂપ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તેમના ચિત્તની અંદર જ તિરોહિત (દબાયેલું) રહ્યું ત્યાં સુધી તો તેઓ જાતશ્રદ્ધ હતા. પણ જ્યારે તત્ત્વનિર્ણયવાંછા

पव्वयस्स अदुरसामंते " वहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे इत्यर्थः " एत्थणं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते " अत्र खलु महातपो पतीरप्रभवो नामकप्रस्रवण निर्झरं प्रज्ञप्तम्.आतपइवातप उष्णता महांश्चासौ आतपश्चेति महातपः महातपस्य तीर समीपमिति महातपोपतीरं तस्मिन् महातपोपतीरे प्रभवः समुत्पत्तिर्यत्रासौ महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवति = क्षरतीति प्रस्रवणं स्पन्दनः 'झरना' इति लोकप्रसिद्धं प्रज्ञप्त कथितम् तत् प्रस्रवणं कथं भूतम् तत्राह 'पच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं' पञ्चधनुः शतानि आयामविष्कंभेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणकं प्रस्रवणमित्यर्थः 'णाणादुमखंडमंडितउद्देसे' नानाद्रुमखण्डमण्डितो द्देशः—नानाद्रुमाणामनेकप्रकारकः खण्डः वनखण्डः तेन मण्डितः सुशोभितः उद्देशः प्रान्तभागो यस्य स तथा अनेकविधवृक्ष राजिशोभिततटप्रान्तभाग इत्यर्थः 'सस्सिरीए' सश्रीकं शोभया युक्त इत्यर्थः

(एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया) राजगृह नगर के बाहिर वैभार पर्वत के न अतिसमीप न अतिदूर ऐसे उचितस्थान में-(एत्थणं महानवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) " महातपोपतीरप्रभव " इस नाम का एक प्रस्रवण-झरना कहा गया है। बहुत अधिक उष्णता का नाम महातप है-जिसकी उत्पत्ति महा तप के पास है-वह (महातपोप तीरप्रभव) है। जो झरता है-उसका नाम प्रस्रवण-झरना है। यह झरणा (पंचधनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) लंबाई चौडाई में पांचसौ ५०० धनुष प्रमाण है। (णाणादुमखंडमंडिय उद्देसे) नानावृक्षों के अनेक प्रकार के जो खंड-वनखण्ड है उससे इस झरने का प्रान्तभाग सुशोभित रहता है। (सस्सिरिए) यह झरना शोभा से युक्त है। (पासादीए) देखनेवालों का मन सदा इसके अवलोकन से हराभरा

" एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया " રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની બહુ પાસે પણ નહીં અને બહુ દૂર પણ નહીં એવે સ્થાને " एत्थ ण महातवोवतोरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते " ' મહા તપોપતીરપ્રભવ ' નામનું ઝરણુ છે. એટલે અતિશય ઉષ્ણતા. -જેની ઉત્પત્તિ મહાતપની પાસે છે, તેને ' મહાતપોપતીર પ્રભવ ' કહે છે. જે ઝરે છે તેને પ્રસ્રવણ (ઝરણું) કહે છે તે ઝરણું " पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेण " તે ઝરણાની લંબાઇ પહોળાઇ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ છે " णाणा दुमखंडमंडिय उद्देसे " વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષસમૂહોથી તે ઝરણાનો કિનારાનો ભાગ શોભે છે. " सस्सिरीए " તે ઝરણું સુંદર છે. " पासादीए "

कथितं सत्यम् । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादिना 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं ते अन्न उत्थिया एव माइक्खंति ' यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यान्ति यावत्-यावत्करणात् भाषणप्रज्ञापनप्ररूपणानां संग्रह ' जे ते एवमाइक्खंति ' ये ते एवमाख्यान्ति 'मिच्छंते एवमाइक्खति' मिथ्याते एवमाख्यान्ति मिथ्यात्वञ्च एतत्कथनस्य विभंगज्ञानपूर्वकत्वात् प्रायः सर्वज्ञवचनविरोधात्-तथा मायोक्यनदारिकमत्यक्षादि प्रमाणेन स्वरूपा भनवलम्बनाच्च । " जाव सव्वं नेयव्वं " यावत् सर्वं नेतव्य ज्ञातव्यमिति । 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनर्गौतम ! अस्मिन् ह्रदविषये 'एवमाइक्खामि'एव माख्यामि'भासे पन्नवेमि परूवेमि भाषे प्रज्ञापयामि परूपयामि " एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स " एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य "बहिया वेभार

उसिणे) बहुत गर्म रहता है । (से कहमेयं भंते ! एवं) तो हे भदन्त ! वैभार पर्वत के ह्रद के विषय में जैसा यह कथन अन्यतीर्थिकों का है सो क्या वह ह्रद ऐसा ही है ? अर्थात् ऐसा उनका कथन सत्य है ! इसके उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं- (जं णं ते गोयमा ! अन्न उत्थिया एवमाइक्खंति जाव) हे गौतम ! अन्यतीर्थिक लोगों ने जो इस ह्रद के विषय में अपना ऐसा कथन प्रकट किया है सो (जे ते एवमाइक्खंति) जो वे ऐसा कहते हैं (मिच्छं ते एवमाइक्खति) वह वे झूठा कहते हैं अर्थात् इस प्रकार का उनका कथन असत्य मिथ्या है । इस कथन में मिथ्यात्व इसलिये है कि यह कथन विभंगज्ञानपूर्वक किया गया है । (अह पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं तो इस ह्रद के विषय में ऐसा कहता हूं (भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि) ऐसा भाषण करताहूं, ऐसा समझाता हूं, ऐसी प्ररूपणा करता हूं-कि

कहमेयं भंते ! एवं ' તો હે ભદન્ત ! વૈભાર પર્વતના જળાશયના વિષયમાં અન્યતીર્થિકોનું આ જે કથન છે તે શું સત્ય છે ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-" जं णं ते गोयमा ! अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव " હે ગૌતમ ! અન્ય તીર્થિકોએ તે જળાશયના વિષયમાં તેમનું એવું જે કથન પ્રકટ કર્યું છે ' जे ते एव माइक्खंति " તેઓ એવું જે કહે છે मिच्छं ते एवमाइक्खंति " તે તેમનું કથન જૂઠું છે-તેમનું તે કથન મિથ્યા છે આ કથનમાં મિથ્યાત્વ એ કારણે છે કે તે કથન વિભંગજ્ઞાન પૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે " अह पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि " હે ગૌતમ ! એ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું, " भासामि पन्नवेमि, परूवेमि " એવું ભાષણ કરૂં છું એવું સમજાવું છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે

पव्वयस्स अदुरसामंते " वहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे इत्यर्थः " एत्थणं महातवोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते " अत्र खलु महातपोपतीरप्रभवो नामकप्रस्रवण निर्झरं प्रज्ञप्तम्.आतपइवातप उष्णता महांश्चासौ आतपश्चेति महातपः महातपस्य तीरं समीपमिति महातपोपतीरं तस्मिन् महातपोपतीरे प्रभवः समुत्पत्तिर्यत्रासौ महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवति = क्षरतीति प्रस्रवणं स्पन्दनः ' झरना ' इति लोकप्रसिद्धं प्रज्ञप्त कथितम् तत् प्रस्रवणं कथंभूतम् तत्राह ' पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं ' पञ्चधनुः शतानि आयामविष्कंभेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणकं प्रस्रवणमित्यर्थः 'णाणादुमखंडमंडितउद्देसे ' नानाद्रुमखण्डमण्डितो द्देशः–नानाद्रुमाणामनेकप्रकारकः खण्डः वनखण्डः तेन मण्डितः सुशोभितः उद्देशः प्रान्तभागो यस्य स तथा अनेकविधवृक्षराजिशोभिततटप्रान्तभाग इत्यर्थः ' सस्सिरीए ' सश्रीक शोभया युक्त इत्यर्थः

(एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया) राजगृह नगर के बाहिर वैभार पर्वत के न अतिसमीप न अतिदूर ऐसे उचितस्थान में–(एत्थणं महानवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) " महातपोपतीरप्रभव " इस नाम का एक प्रस्रवण–झरना कहा गया है । बहुत अधिक उष्णता का नाम महातप है–जिसकी उत्पत्ति महा तप के पास है–वह (महातपोप तीरप्रभव) है । जो झरता है–उसका नाम प्रस्रवण–झरना है । यह झरणा (पचधनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) लंबाई चौडाई में पांचसौ ५०० धनुष प्रमाण है । (णाणादुमखंडमंडिय उद्देसे) नानावृक्षों के अनेक प्रकार के जो खंड–वनखण्ड है उससे इस झरने का प्रान्तभाग सुशोभित रहता है । (सस्सिरिए) यह झरना शोभा से युक्त है । (पासादीए) देखनेवालों का मन सदा इसके अवलोकन से हराभरा

" एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया " રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની બહુ પાસે પણ નહીં અને બહુ દૂર પણ નહીં એવે સ્થાને " एत्थ ण महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते " ' મહા તપોપતીરપ્રભવ ' નામનું ઝરણુ છે. એટલે અતિશય ઉષ્ણુતા. –જેની ઉત્પત્તિ મહાતપની પાસે છે, તેને ' મહાતપોપતીર પ્રભવ ' કહે છે. જે ઝરે છે તેને પ્રસ્રવણુ (ઝરણુ) કહે છે. તે ઝરણુ " पंच धनु सयाइं आयामविक्खंभेणं " તે ઝરણાની લંબાઇ પહોળાઇ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણુ છે " णाणा दुमखंडमंडिय उद्देसे " વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષસમૂહોથી તે ઝરણાનો કિનારાનો ભાગ શોભે છે. " सस्सिरीए " તે ઝરણું સુંદર છે. " पासादीए "

'पासादीए' प्रासादिकः मनः प्रसन्नताप्रयोजकत्वात् 'दरसणिज्जे' दर्शनीयः पुनः पुनर्दर्शनेऽपि नेत्रतृप्त्यजनकत्वात् 'अभिरूवे' अभिरूपः अतिरमणीयत्वात् 'पडिरूवे' प्रतिरूप दर्शकजनसंतोषजनकत्वात् एतादृशे प्रस्रवणे विद्यते, उष्णताकारणंवक्ति-'तत्थ णं बहवे उसिणजोणिया' तत्र महाह्रदे खलु बहवोऽनेके उष्ण योनिकाः तेमः कायाः 'जीवाय' जीवाश्च 'पोग्गलाय' पुद्गलाश्च 'उदगत्ताए' उदकतया प्रसरूपेण 'वक्कमंति' अपक्रामन्ति-उत्पद्यन्ते 'विउक्कमंति' व्युत्क्रामन्ति विनश्यन्ति कथितमेवार्थं व्यत्ययेन दर्शयति 'चयति' च्यवन्ते विनश्यन्ति 'उववज्जति' उत्पद्यन्ते 'तव्वइरित्ते-वि य णं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ' तद्व्यतिरिक्ते च खलु सदा निरन्तरं समितः

बन जाता है (दरिसणिज्जे) बार बार देखने पर भि देखने वाले लोगों की आखों को तृप्ति नहीं मिलती हैं ऐसा यह दर्शनीय है। (अभिरूवे) अत्यन्त रमणीय होने से यह अभिरूप है। (पडिरूवे) दर्शक जनों को संतोष का जनक होने से यह झरना प्रतिरूप है। इस झरना के जल में जो उष्णता रहती है उसका कारण यह है कि (तत्थ णं बहवे उसिण जोणिया) उस महाह्रद में अनेक उष्णयोनिक (जीवाय) जीव और (पोग्गलाय) पुद्गल (उदगत्ताए) जलरूप से (वक्कमंति) उत्पन्न होते रहते हैं। इसी कथित अर्थको व्यत्यय करके दिखाते हैं (चयंति उववज्जंति) विनष्ट होते रहते हैं और उत्पन्न होते रहते हैं। (तव्वइरित्ते वियणं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ) वह ह्रद जब पूर्ण भर जाता है तब उसमें से निरंतर उष्ण अप्काय-जल-

જોનારના મનને તે ખૂબ પ્રફુલ્લિત કરે છે "દરિસણિજ્જે" તે એવું દર્શનીય છે કે વાર વાર જોવા છતાં દર્શકનાં નેત્રોને તૃપ્તિ થતી નથી. "અભિરૂવે" અત્યન્ત રમણીય હોવાથી તે મનોજ્ઞ છે "પડિરૂવે" દર્શકોને સંતોષ આપનાર હોવાથી તે પ્રતિરૂપ છે તે ઝરણાના જળમાં જે ઉષ્ણતા રહે છે તેનું કારણ એ છે કે "तत्थणं बहवे उसिणजोणिया तेउक्काए" તે જળાશયમાં અનેક ઉષ્ણ યોનિક जीवाय पोग्गला य" જીવો અને પુદ્ગલો "उदगत्ताए" જળરૂપે "वक्कमंति" ઉત્પન્ન થતાં રહે છે "विउक्कमंति" વિનષ્ટ થતાં રહે છે, (એજ કથિત અર્થને ઉલટાવીને બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે) "चयंति उववज्जंति" વિનષ્ટ થતાં રહે છે અને ઉત્પન્ન થતાં રહે છે "तव्व इरित्ते वि य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ" તે જળાશય જ્યારે પૂરે પૂરૂં ભરાઇ જાય છે ત્યારે તેમાંથી ગરમ-ગરમ અપકાય-જળ નિર-

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽप्कायः अभिनिस्रवति. तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव अत्युष्णं जलं प्रस्रवतीति 'एसणं गोयमा' एतत् खलु हे गौतम ! "महातवोव-तीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभवं प्रस्रवणम् अस्ति। प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह "एसणं गोयमा" एष खलु हे गौतम ! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम्। सेवं भंते सेवं भंते" तदेवम्–भदन्त ! तदेवं भदन्त ! हे भदन्त ! अस्मिन् उद्देशके यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथार्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्वात्द्विरुक्तिर्भवति आदरातिशयजनिका 'त्ति भगवं गोयमं समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ'

बाहर निकलता रहता है। (एस णं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पास-वणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है। प्रकरणार्थ का उपसंहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं–हे गौतम ! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेवं भंते ! सेवं भंते ! हे भदन्त ! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा ही है अर्थात्–सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है। जिसमें अतिशय आदर का भाव होता है वह प्रायःउनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार प्रयोग कर दिया करता है। इसीलिये (सेवं भंते ! सेवं भंते।) ऐसा दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर (भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ) भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वंदना की, नमस्कार किया। वंदना

તર બહાર નીકળ્યા કરે છે, "एसण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" હે ગૌતમ ! 'મહાતપોપતીર પ્રભાવ" ઝરણાનું આવુ સ્વરૂપ છે આ પ્રકરણ ના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "હે ગૌતમ ! આ પ્રકારનું મહાતપોપતીર પ્રભવ" ઝરણ છે." सेव भंते ! सेव भंते !" હે ભદન્ત ! આ ઉદ્દેશકમાં આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે. બે વાર એમ કહેવાનું કારણ પ્રભુપ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીનો અતિશય આદર ભાવ છે જેનો જેના પ્રત્યે અતિશય હોય છે તે સામાન્ય રીતે (આદરણીય વ્યક્તિના) વિષયમા એક જ વાકયનો બે વાર પ્રયોગ કર્યા કરે છે. છેથીજ "सेवं भंते ! सेवं भंते !" એવો પ્રયોગ બે વાર કરવામા આવ્યો છે. "त्ति" આ પ્રમાણે કહીને "भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ

'पासादीए' प्रासादिक' मनः प्रसन्नताप्रयोजकत्वात् 'दरसणिज्जे' दर्शनीयः पुनः पुनर्दर्शनेऽपि नेत्रतृप्त्यजनकत्वात् 'अभिरूवे' अभिरूपः अतिरमणीयत्वात् 'पडिरूवे' प्रतिरूपः दर्शकजनसंतोषजनकत्वात् एतादृशे प्रस्रवर्णे विद्यते, उष्णं ताकारणंवक्ति-'तत्य णं बहवे उसिणजोणिया' तत्र महाह्रदे खलु बहवोऽनेके उष्ण योनिकाः तेजः कायाः 'जीवाय' जीवाश्च 'पोग्गलाय' पुद्गलाश्च 'उदग ताए' उदकतया जलरूपेण 'वक्कमंति' अवक्रामन्ति-उत्पद्य ते 'विउक्कमंति' व्युत्क्रामन्ति विनश्यन्ति कथितमेवार्थे व्यत्ययेन दर्शयति 'चयंति' च्यवन्ते विनश्यन्ति 'उवचिज्जंति' उत्पद्यन्ते 'तव्वइरित्ते-वि य णं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ' तद्व्यतिरिक्ते च खलु सदा निरन्तरं समितः

बन जाता है (दरिसणिज्जे) बार बार देखने पर भि देखने वाले लोगों की आखों को तृप्ति नहीं मिलती हैं ऐसा यह दर्शनीय है। (अभिरूवे) अत्यन्त रमणीय होने से यह अभिरूप है। (पडिरूवे) दर्शक जनों को सतोष का जनक होने से यह झरना प्रतिरूप है। इस झरना के जल में जो उष्णता रहती है उसका कारण यह है कि (तत्थ णं बहवे उसिण जोणिया) उस महाह्रद में अनेक उष्णयोनिक (जीवाय) जीव और (पोग्गलाय) पुद्गल (उदगत्ताए) जलरूप से (वक्कमंति) उत्पन्न होते रहते हैं। इसी कथित अर्थको व्यत्यय करके दिखाते हैं (चयंति उवचिज्जंति) विनष्ट होते रहते हैं और उत्पन्न होते रहते हैं। (तव्वइ रित्ते वियणं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ) वह ह्रद जब पूर्ण भर जाता है तब उसमें से निरंतर उष्ण अप्काय-जल-

જોનારના મનને તે ઘણુ પ્રફુલ્લિત કરે છે "દરિસણિજ્જે" તે એવુ દર્શનીય છે કે વાર વાર જોવા છતાં દર્શકોના નેત્રોને તૃપ્તિ થતી નથી. "અભિરૂવે" અત્યન્ત રમણીય હોવાથી તે મનોજ્ઞ છે "પડિરૂવે" દર્શકોને સંતોષ આપનાર હોવાથી તે પ્રતિરૂપ છે તે ઝરણાના જળમાં જે ઉષ્ણતા રહે છે તેનું કારણ એ છે કે "तत्थणं बहवे उसिणजोणिया तेउकायाए" તે જળાશયમાં અનેક ઉષ્ણ યોનિક जीवाय पोग्गला य" જીવો અને પુદ્ગલો "उदगत्ताए' જળરૂપે "वक्कमंति' ઉત્પન્ન થતાં રહે છે "विउक्कमंति" વિનષ્ટ થતાં રહે છે, (એજ કથિત અર્થને ઉલટાવીને બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે) "चयंति उवचिज्जंति" વિનષ્ટ થતાં રહે છે અને ઉત્પન્ન થતાં રહે છે "तव्व इरित्ते वि य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ" તે જળાશય જ્યારે પૂરે પૂરું ભરાઈ જાય છે ત્યારે તેમાંથી ગરમ-ગરમ અપકાય-જળ નિર-

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽप्कायः अभिनिस्रवति. तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव अत्युष्णं जलं प्रस्रवतीति 'एसणं गोयमा' एतत् खलु हे गौतम! "महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभवं प्रस्रवणम् अस्ति। प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह "एसणं गोयमा" एष खलु हे गौतम! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम्। सेवं भंते सेवं भंते" तदेवम्–भदन्त! तदेवं भदन्त! हे भदन्त! अस्मिन् उद्देशके यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथार्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा स्यात् द्विरुक्तिर्भवति आदरातिशयजनिका 'त्ति भगवं गोयमं समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ'

बाहर निकलता रहता है। (एस णं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है। प्रकरणार्थ का उपसंहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं–हे गौतम! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेवं भंते! सेवं भंते! हे भदन्त! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा ही है अर्थात्–सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है। जिसमें अतिशय आदर का भाव होता है वह प्रायः उनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार प्रयोग कर दिया करता है। इसीलिये (सेवं भंते! सेवं भंते।) ऐसा दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर (भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ) भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वंदना की, नमस्कार किया। वंदना

तर બહાર નીકળ્યા કરે છે, "एसणं गोयमा! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" હે ગૌતમ! 'મહાતપોપતીર પ્રભાવ" ઝરણાનું આવુ સ્વરૂપ છે આ પ્રકરણના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "હે ગૌતમ! આ પ્રકારનું મહાતપોપતીર પ્રભવ" ઝરણુ છે." सेव भंते! सेव भंते!" હે ભદન્ત! આ ઉદ્દેશકમા આપે જે કહ્યુ તે સત્ય જ છે. બે વાર એમ કહેવાનું કારણ પ્રભુપ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીનો અતિશય આદર ભાવ છે જેનો જેના પ્રત્યે અતિશય હોય છે તે સામાન્ય રીતે (આદરણીય વ્યક્તિના) વિષયમાં એક જ વાકયનો બે વાર પ્રયોગ કર્યા કરે છે. છેથીજ "सेवं भंते! सेवं भंते!" એવો પ્રયોગ બે વાર કરવામા આવ્યો છે. "त्ति" આ પ્રમાણે કહીને "भगवं गोयमे समणं भगव महावीर वंदइ नमसइ" ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ

'पासादीए' प्रासादिकः मनः प्रसन्नताप्रयोजकत्वात् 'दरसणिज्जे' दर्शनीयः पुनः पुनर्दर्शनेऽपि नेत्रतृप्त्यजनकत्वात् 'अभिरूवे' अभिरूपः अतिरमणीयत्वात् 'पडिरूवे' प्रतिरूपः दर्शकजनसंतोषजनकत्वात् एतादृश महाहदे उष्णत्वे कारणं वक्ति–'तस्थ णं बहवे उसिणजोणिया' तत्र महाहदे खलु बहवोऽनेके उष्ण योनिकाः तेजः काया 'जीवाय' जीवाश्च 'पोग्गलाय' पुद्गलाश्च 'उदगत्ताए' उदकतया जलरूपेण 'वक्कमंति' अवक्रामन्ति–उत्पद्यन्ते 'विउक्कमंति' व्युत्क्रामन्ति विनश्यन्ति कथितमेवार्थं व्यत्ययेन दर्शयति 'चयंति' च्यवन्ते विनश्यन्ति 'उववज्जंति' उत्पद्यन्ते 'तव्वइरित्ते–वि य णं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ' तद्व्यतिरिक्ते च खलु सदा निरन्तरं समितः

बन जाता है (दरिसणिज्जे) बार बार देखने पर भि देखने वाले लोगों की आखों को तृप्ति नहीं मिलती हैं ऐसा यह दर्शनीय है। (अभिरूवे) अत्यन्त रमणीय होने से यह अभिरूप है। (पडिरूवे) दर्शक जनों को संतोष का जनक होने से यह झरना प्रतिरूप है। इस झरना के जल में जो उष्णता रहती है उसका कारण यह है कि (तस्थ णं बहवे उसिण जोणिया) उस महाह्रद में अनेक उष्णयोनिक (जीवाय) जीव और (पोग्गलाय) पुद्गल (उदगत्ताए) जलरूप से (वक्कमंति) उत्पन्न होते रहते हैं। इसी कथित अर्थको व्यत्यय करके दिखाते हैं (चयंति उववज्जंति) विनष्ट होते रहते हैं और उत्पन्न होते रहते हैं। (तव्वइरित्ते वियणं सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ) वह ह्रद जब पूर्ण भर जाता है तब उसमें से निरंतर उष्ण अप्काय-जल-

મનને તે ઘણુ પ્રફુલ્લિત કરે છે " દરિસણિજ્જે " તે એવુ દર્શનીય છે કે વાર વાર જોવા છતાં દર્શકોનાં નેત્રોને તૃપ્તિ થતી નથી. " અભિરૂવે " અત્યન્ત રમણીય હોવાથી તે મનોજ્ઞ છે " પડિરૂવે " દર્શકોને સંતોષ આપનાર હોવાથી તે પ્રતિરૂપ છે તે ઝરણાના જળમાં જે ઉષ્ણતા રહે છે તેનુ કારણ એ છે કે " તત્થણં બહવે ઉસિણજોણિયા તેઉકાયાએ " તે જળાશયમાં અનેક ઉષ્ણ યોનિક જીવાય પોગ્ગલા ય " જીવો અને પુદ્‌ગલો " ઉદગત્તાએ " જળરૂપે " વક્કમંતિ " ઉત્પન્ન થતા રહે છે, " વિઉક્કમંતિ " વિનષ્ટ થતા રહે છે, (એજ કથિત અર્થને ઉલટાવીને બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે) " ચયંતિ ઉવવિજ્જંતિ " વિનષ્ટ થતાં રહે છે અને ઉત્પન્ન થતાં રહે છે " તવ્વ ઇરિત્તે વિ ય ણં સયા સમિઓ ઉસિણે ઉસિણે આઉયાએ અભિનિસ્સવઇ" તે જળાશય જ્યારે પૂરે પૂરું ભરાઈ જાય છે ત્યારે તેમાંથી ગરમ-ગરમ અપકાય જળ નિર-

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽप्कायः अभिनिस्रवति. तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव अत्युष्णं जलं प्रस्रवतीति 'एसणं गोयमा' एतत् खलु हे गौतम ! "महातवोव-तीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभवं प्रस्रवणम् अस्ति। प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह "एसणं गोयमा" एष खलु हे गौतम ! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम्। सेवं भंते सेवं भंते" तदेवम्-भदन्त ! तदेवं भदन्त ! हे भदन्त ! अस्मिन् उद्देशके यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथार्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्वात्द्विरुक्तिर्भवति आदरातिशयजनिका 'त्ति भगवं गोयमं समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ'

बाहर निकलता रहता है। (एस णं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है। प्रकरणार्थ का उपसंहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेवं भंते ! सेवं भंते ! हे भदन्त ! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा ही है अर्थात्-सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है। जिसमें अतिशय आदर का भाव होता है वह प्रायः उनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार प्रयोग कर दिया करता है। इसीलिये (सेवं भंते ! सेवं भंते।) ऐसा दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर (भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ) भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वंदना की, नमस्कार किया। वंदना

તર બહાર નીકળ્યા કરે છે, "एसणं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" હે ગૌતમ ! 'મહાતપોપતીર પ્રભાવ" ઝરણાનું આવુ સ્વરૂપ છે આ પ્રકરણુના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "હે ગૌતમ ! આ પ્રકારનું મહાતપોપતીર પ્રભવ" ઝરણુ છે." सेव भंते ! सेव भंते !" હે ભદન્ત ! આ ઉદ્દેશકમા આપે જે કહ્યુ તે સત્ય જ છે બે વાર એમ કહેવાનું કારણુ પ્રભુપ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીનો અતિશય આદર ભાવ છે જેનો જેના પ્રત્યે અતિશય હોય છે તે સામાન્ય રીતે (આદરણીય વ્યક્તિના) વિષયમાં એક જ વાકયનો બે વાર પ્રયોગ કર્યા કરે છે છેથીજ "सेव भंते ! सेवं भंते !" એવો પ્રયોગ બે વાર કરવામા આવ્યો છે. "त्ति" આ પ્રમાણે કહીને "भगवं गोयमे समणं भगव महावीर वंदइ नमंसइ" ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ

इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ १२ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ – प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक– वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः

नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू०१५ ॥

इति श्री–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्य–श्रीघासीलालव्रतिविरचित श्रीभगवतीसूत्र की प्रमेयचन्द्रिका–व्याख्या के पांचवा उद्देशक समाप्तः ॥२–५॥

ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ ૧૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

'उप्पण्णसंसए' उत्पन्नसंशयः वक्ष्यमाणविषये विशेषवाञ्छायुक्तः। 'उप्पण्ण-कोऊहल्ले' उत्पन्नकुतूहलः स्वकृतप्रश्नस्योत्तरश्रवणे विशेषौत्सुक्ययुक्तः। 'संजायसड्ढे' संजातश्रद्धः-स्वपृष्टतत्त्वनिर्णये विशेषतर वाञ्छायुक्तः। 'संजा-यसंसए' संजातसंशयः-विशेषतरपूर्वोक्तवाञ्छायुक्तः, 'संजायकोऊहल्ले' सजातकुतूहलः-विशेषतरौत्सुक्य युक्तः, 'समुप्पण्णसड्ढे' समुत्पन्नश्रद्धः-विशे-षतमेन सर्वप्रकारेण तत्त्वनिर्णयात्मकवाञ्छायुक्तः। 'समुप्पण्णसंसए' समुत्प-

जब तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूप श्रद्धाका स्वरूप उनके प्रकट हो गया तब वे उत्पन्नश्रद्ध कहलाये। "उप्पण्णसंसए" वक्ष्यमाण विषय में वे विशेष वाञ्छा से युक्त थे इसलिये वे उत्पन्नसंशय थे और उन्हें अपने द्वारा कृत प्रश्न के उत्तर को सुनने में विशेषरूप से औत्सुक्य भाव बढ गया था इसलिये वे उत्पन्नकुतूहल थे। संजातश्रद्ध इन्हें इसलिये कहागया है कि अपने द्वारा पूछे गये तत्त्वोंके निर्णय करनेमें इन्हें विशेषतररूपसे वाञ्छा उत्पन्न हो गई थी। संजातसंशय इन्हें इसलिये कहा गया है कि जीवा-दिक पदार्थों के निर्णय करने की वाञ्छा इनके चित्त में पहिलेकी अपेक्षा अब विशेषतररूप से उत्पन्न हो चुकी थी, और इसी कारण उसके निर्णयको सुननेका औत्सुक्यभाव पहिले की अपेक्षा अब विशेषतर-रूपमें जागृत हो रहा था। समुत्पन्नश्रद्ध इन्हें इस कारण कहा गया है कि इन्हें तत्वनिर्णय करनेकी जो वाञ्छा अब उत्पन्न हुई थी वह विशेष-तमरूपमें हुई थी वह सामान्य, या विशेष, या विशेषतररूपसे अब नहीं

રૂપ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તેમના ચિત્તમાં પ્રકટ થયુ ત્યારે તેઓ ઉત્પન્નશ્રદ્ધ થયા. "उप्पण्णसंसए" ઉપર દર્શાવેલી બાબતમા તેઓ વિશેષ વાંછાવાળા હતા તે કારણે તેમને "ઉત્પન્નસંશય" કહ્યા છે અને તેમને પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળવાની વિશેષરૂપે ઉત્સુકતા હતી તેથી તેમને "ઉત્પન્નકૌતૂહલ" કહ્યા છે તેમને "સંજાતશ્રદ્ધ" કહેવાનું કારણ એ છે કે પોતે પૂછેલાં તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાની વાંછા તેમનામા અધિકતર પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ હતી તેમને "સંજાત સંશય" કહેવાનુ કારણ એ છે કે જીવાદિક પદાર્થોનો નિર્ણય કરવાની અભિલાષા તેમના ચિત્તમા પહેલા કરતાં હવે અધિકતર પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકી હતી અને એજ કારણે તે પ્રશ્નના ઉત્તર સાંભળવાની ઉત્સુકતા હવે પહેલા કરતાં પણ અધિકતર પ્રમાણમા જાગૃત થઇ હતી તેમને "સમુત્પન્નશ્રદ્ધ" કહેવાનુ કારણ એ છે કે તેમના ચિત્તમા તત્ત્વનિર્ણય કરવાની જે વાંછા અત્યારે ઉત્પન્ન થઇ હતી તે વિશેષતમ (સૌથી વિશેષ) રૂપે ઉત્પન્ન થઈ હતી- તે હવે સામાન્ય

इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ १२ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ – प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक– वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः

नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू०१५ ॥

इति श्री–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्य–श्रीघासीलालव्रतिविरचित श्रीभगवतीसूत्र की प्रमेयचन्द्रिका–व्याख्या के पांचवा उद्देशक समाप्तः ॥२–५॥

ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ ૧૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો ૫ પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

॥ अथ द्वितीयशतके षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तत्र षष्ठोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया विषया इमे. तथाहि–भाषा अवधारणीया वा नवेति प्रश्नो गौतमस्य, अवधारणीया भाषा इति भगवत उत्तरम्. भाषाविषये प्रज्ञापना सूत्रस्य भाषा निर्णायकं भाषापदं नेतव्यमिति तत्र भाषापद-विचार इति ॥

द्वितीयशतकीयपञ्चमोद्देशकस्यान्ते परतीर्थिका मिथ्याभाषिण इत्युक्तम् मिथ्यभाषित्वं सत्यभाषित्वञ्च भाषामन्तरेण न संभवति अतः स्वरूपनिरूपणाय षष्ठ उद्देशकः प्रारभ्यते. तदनेन सम्बन्धेनायातस्य षष्ठोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् "से णूणं भंते" इत्यादि ।

—द्वितीय शतक का छट्ठा उद्देशक प्रारंभ—

—इस छट्ठे उद्देशे के विषयों का संक्षिप्त विवरण—

भाषा अवधारणी "पदार्थ के स्वरूप का निर्णय करने वाली" है कि नहीं ऐसा गौतम का प्रश्न, इस पर प्रभुका उत्तर हां भाषा अवधारणी है। भाषा के विषय में प्रज्ञापना सूत्र का भाषापद जानना चाहिये क्यों कि उसमें भाषा का विचार है ऐसा कथन।

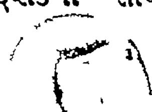
द्वितीयशतक के अन्त में (परतीर्थिक मिथ्याभाषी है) ऐसा कहा गया है सो मिथ्याभाषित्व और सत्यभाषित्व भाषा के विना नहीं जाना जा सकता है। अतः भाषा के स्वरूपको निरूपण करने के लिये यह छट्ठे उद्देशक सूत्रकार प्रारंभ करते हैं। इस तरह से पांचवें उद्देशक के साथ इस छट्ठे उद्देशक का सम्बन्ध है। इस सम्बन्ध से आये हुए

બીજા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

—છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયોનુ સંક્ષિપ્ત વિવરણુ—

"ભાષા અવધારણી (પદાર્થના સ્વરૂપનુ નિર્ણય કરાવનાર) છે કે નહીં એવો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–પ્રભુનો ઉત્તર," હા, ભાષા અવધારણી છે, ભાષાના વિષયનું નિરૂપણુ પન્નાપના સૂત્રના "ભાષાપદ" મા કર્યા પ્રમાણે સમજવું, એવું પ્રભુનું કથન.

બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશકને અન્તે "પરતીર્થિક મિથ્યાભાષી છે," એમ કહેવામાં આવ્યું છે. તે મિથ્યાભાષિત્વ અને સત્યભાષિત્વ ભાષા વિના જાણી શકાતાં નથી તેથી ભાષાના સ્વરૂપનુ નિરૂપણુ કરવા માટે સૂત્રકારે આ છઠ્ઠો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે, પાચમાં ઉદ્દેશકની સાથે છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો એ પ્રકા.

मूलम्—से णूणं भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा एवं भासापदं भाणियव्वं ॥ सू० १ ॥

छाया—तत् खलु नूनं भदन्त ! मन्ये इति अवधारिणी भाषा एवं भाषापदं भणितव्यम् ॥ सू० ११ ॥

टीका—" से णूण भंते " अथ नूनं खलु भदन्त ! अत्र ' से ' शब्दः अथ शब्दवाचकः स च वाक्यमारम्भबोधकः, नूनमिति पदम् उपमानाऽवधारण तर्कप्रश्नहेतुषु अर्थेषु विधते तदिह नून शब्दोऽवधारणेऽर्थे विधते 'भंत' इतिपदम्

इस छट्ठे उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है—(से णूणं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से णूण भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) हे भदन्त ! (मैं ऐसा मानता हूं) यह भाषा अवधारिणी भाषा है क्या ? (एवं भासापदं भाणियव्वं) इस प्रकार इसके जानने के लिये प्रज्ञापना के भाषापद को कहना चाहिये।

टीकार्थ—जिसके द्वारा अर्थ का बोध होता है वह भाषा है। तात्पर्य कहने का यह है कि पदार्थविषयक ज्ञान जिस के द्वारा उत्पन्न होता है—पदार्थ के ज्ञान कराने में जो कारण होती है वह भाषा है। शब्दार्थ विषयक ज्ञान भाषा से ही उत्पन्न होता है तथा लोक व्यवहार भी भाषा से ही चलता है (भाष्यते इति भाषा) जो बोली जावे वह भाषा है। शब्द रूप से परिणमित हुई तथा शब्दरूप से बाहर निकाली जो

રનો સંબંધ છે, આ સંબંધપૂર્વકના આ છટ્ઠા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-" से णूणं भंते ! ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ-(से णूण भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) હે ભદન્ત ! હું એવું માનું છું," શું આ ભાષા અવધારિણી ભાષા છે ? (एवं भासापद भाणियव्वं) આ વિષયને જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું ભાષાપદ કહેવું જોઈએ,

ટીકાર્થ-જેના દ્વારા અર્થનો બોધ થાય તે ભાષા છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થ વિષેનું જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે-પદાર્થનું જ્ઞાન કરાવવામાં જે કારણરૂપ થાય છે તે ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણ ભાષાથી જ ચાલે છે-(भाष्यते इति भाषा) બોલવામાં આવે છે તે ભાષા છે શબ્દ રૂપે પરિણમિત થયેલી તથા શબ્દ રૂપે બહાર બ્હાર જે દ્રવ્યસંહતિ છે તેનું નામ ભાષા છે, આવો તેનો ભાવાર્થ

॥ अथ द्वितीयशतके षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तत्र षष्ठोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया विषया इमे. तथाहि—भाषा अवधारणीया वा नवेति प्रश्नो गौतमस्य, अवधारणीया भाषा इति भगवत उत्तरम्. भाषाविषये प्रज्ञापना सूत्रस्य भाषा निर्णायकं भाषापदं नेतव्यमिति तत्र भाषापद-विचार इति ॥

द्वितीयशतकीयपञ्चमोद्देशकस्यान्ते परतीर्थिका मिथ्याभाषिण इत्युक्तम् मिथ्याभाषित्वं सत्यभाषित्वञ्च भाषामन्तरेण न संभवति अतः स्वरूपनिरूपणाय षष्ठ उद्देशकः प्रारभ्यते. तदनेन सम्बन्धेनायातस्य षष्ठोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् " से णूणं भंते " इत्यादि ।

—द्वितीय शतक का छट्टा उद्देशक प्रारंभ—

—इस छट्ठे उद्देशे के विषयों का संक्षिप्त विवरण—

भाषा अवधारणी " पदार्थ के स्वरूप का निर्णय करने वाली " है कि नहीं ऐसा गौतम का प्रश्न, इस पर प्रभुका उत्तर हां भाषा अवधार णी है। भाषा के विषय में प्रज्ञापना सूत्र का भाषापद जानना चाहिये क्यों कि उसमें भाषा का विचार है ऐसा कथन।

द्वितीयशतक के अन्त में (परतीर्थिक मिथ्याभाषी है) ऐसा कहा गया है सो मिथ्याभाषित्व और सत्यभाषित्व भाषा के विना नहीं जाना जा सकता है। अतः भाषा के स्वरूपको निरूपण करने के लिये यह छट्ठे उद्देशक सूत्रकार प्रारंभ करते हैं। इस तरह से पांचवें उद्देशक के साथ इस छट्ठे उद्देशक का सम्बन्ध है। इस सम्बन्ध से आये हुए

બીજા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

—છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

"ભાષા અવધારણી (પદાર્થના સ્વરૂપનું નિર્ણય કરાવનાર) છે કે નહીં એવો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—પ્રભુનો ઉત્તર, " હા, ભાષા અવધારણી છે, ભાષા ના વિષયનું નિરૂપણ પજ્ઞાપના સૂત્રના " ભાષાપદ " મા કર્યા પ્રમાણે સમજવું, એવું પ્રભુનું કથન.

બીજા શતકના પાચમાં ઉદ્દેશકને અન્તે " પરતીર્થિક મિથ્યાભાષી છે, " એમ કહેવામાં આવ્યું છે. તે મિથ્યાભાષિત્વ અને સત્યભાષિત્વ ભાષા વિના જાણી શકાતાં નથી. તેથી ભાષાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકારે આ છઠ્ઠો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે, પાંચમાં ઉદ્દેશકની સાથે છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો એ પ્રકા.

मूलम्—से णूणं भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा एव भासापदं भाणियव्वं ॥ सू० १ ॥

छाया—तद् खलु नूनं भदन्त ! मन्ये इति अवधारिणी भाषा एवं भाषापदं भणितव्यम् ॥ सू० १३ ॥

टीका—"से णूणं भंते" अथ नूनं खलु भदन्त ! अत्र 'से' शब्दः अथ शब्दवाचकः स च वाक्यमारम्भबोधकः, नूनमिति पदम् उपमानाऽवधारण तर्कप्रश्नहेतुषु अर्थेषु विद्यते तदिह नूनं शब्दोऽवधारणेऽर्थे विद्यते 'भंते' इतिपदम्

इस छट्ठे उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है—(से णूणं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से णूणं भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) हे भदन्त! (मैं ऐसा मानता हूं) यह भाषा अवधारिणी भाषा है क्या? (एवं भासापदं भाणियव्वं) इस प्रकार इसके जानने के लिये प्रज्ञापना के भाषापद को कहना चाहिये।

टीकार्थ—जिसके द्वारा अर्थ का बोध होता है वह भाषा है। तात्पर्य कहने का यह है कि पदार्थविषयक ज्ञान जिस के द्वारा उत्पन्न होता है–पदार्थ के ज्ञान कराने में जो कारण होती है वह भाषा है। शब्दार्थ विषयक ज्ञान भाषा से ही उत्पन्न होता है तथा लोक व्यवहार भी भाषा से ही चलता है (भाष्यते इति भाषा) जो बोली जावे वह भाषा है। शब्द रूप से परिणमित हुई तथा शब्दरूप से बाहर निकाली जो

સ્નો સંબંધ છે, આ સંબંધપૂર્વકના આ છટ્ઠા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે–"से णूणं भंते! इत्यादि।

સૂત્રાર્થ–(से णूणं भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) હે ભદન્ત! હું એવું માનું છું," શું આ ભાષા અવધારિણી ભાષા છે? (एवं भासापदं भाणियव्वं) આ વિષયને જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું ભાષાપદ કહેવું જોઈએ.

ટીકાર્થ–જેના દ્વારા અર્થનો બોધ થાય તે ભાષા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થ વિષેનું જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે–પદાર્થનું જ્ઞાન કરવામાં જે કારણરૂપ થાય છે તે ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણ ભાષાથી જ ચાલે છે–(भाष्यते इति भाषा) બોલવામાં આવે છે તે ભાષા છે શબ્દ રૂપે પરિણમિત થયેલી તથા શબ્દ રૂપે બહાર આવી જે દ્રવ્યસંહતિ છે તેનું નામ ભાષા છે, આવો તેનો ભાવાર્થ

आमन्त्रणे 'मन्नामि इति ओहारिणी भासा' मन्ये इति अवधारिणी भाषा मन्ये-अवबुध्ये इति.एवम् अवधार्य्यतेऽवगम्यते अर्थोऽनया इत्यवधारिणी पदार्थविषय-कज्ञानकारणीभूता भाषा इत्यर्थः यया शब्दार्थविषयकज्ञानं प्रादुर्भवेत् व्यवहारश्च भवेत् सा भाषा इति। भाष्यते उच्यते इति भाषा तद् योग्यतया परिणामित निसृष्टनिसृज्यमानद्रव्य संहतिरिति भावः। एष पदार्थः, अयं पुनर्वाक्यार्थः हे-भगवन्! 'अहमेवं मन्ये' इत्याकारिका भाषा अवश्यमवधारिणी किमिति? भगवानाह—'एवं भाषापदं भणितव्यम्. एवमनेन प्रकारेण प्रज्ञापनासूत्रस्यैकादशं भाषापदमिह भाषास्वरूपावगतये भणितव्यम् ॥ सू० १ ॥

द्रव्य संहति है वह भाषा है। यह पदार्थ है। वाक्यार्थ इस प्रकार है-हे भदन्त! (मैं ऐसा मानता हूं) इत्याकारक जो भाषा है वह क्या अवधारिणी भाषा है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-यहां (एवं भासापयं भाणियव्वं) प्रज्ञापना सूत्र का ग्यारहवां जो भाषापद है वह भाषा स्वरूप को जानने के लिये यहां कहलेना चाहिये ॥

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने भाषाके विषयमें अपना अभिप्राय प्रकट किया है। एकेन्द्रिय जीवके सिवाय शेष द्वीन्द्रियादिक जीवों में यह भाषा पाई जाती है। सत्य असत्य आदि के भेद से इस भाषा के अनेक भेद शास्त्रों में वर्णित हुए हैं। जीव अपना अभिप्राय इस भाषा के द्वारा ही प्रकट करता है। यह भाषा भाषावर्गणा से उत्पन्न होती है। इसमें रूप, रस, गंध, और स्पर्श ये पुद्गल के गुण पाये जाते हैं। यह अमूर्तिक नहीं है। मूर्तिक है। नैयायिक वगैरह

(શબ્દાર્થ) થાય છે વાકયાર્થ આ પ્રમાણે છે-હે ભદન્ત! "હું આવું માનું છું" એવા પ્રકારની જે ભાષા છે, તે શુ અવધારિણી ભાષા છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે-(एवं भासापय भाणियव्व') ભાષાનું સ્વરૂપ જાણવાને માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (ભાષાપદ નામના) અગિયારમાં પદનું કથન કરવુ જોઈએ.

ભાવાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ભાષાના વિષયમાં પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે એકેન્દ્રિય સિવાયના દ્વિન્દ્રિય આદિ બધા જીવોમાં ભાષા વિદ્યમાન હોય છે સત્ય, અસત્ય આદિના ભેદથી ભાષાના અનેક પ્રકાર શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે જીવ આ ભાષા દ્વારા જ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરે છે ભાષાવર્ગણાથી ભાષા ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ, એ પુદ્‌ગલના ગુણો રહેલા હોય છે. તે અમૂર્તિક નથી પણ મૂર્તિક છે. નૈયાયિક વગેરે અન્યસિદ્ધાંતકારોએ (शब्दगुणकं आकाशं) તેને આકાશના ગુણાનુસાર

अन्यसिद्धान्तकारों ने इसे आकाश का गुण (शब्दगुणक आकाश) के अनुसार माना है। तब कि जैनशास्त्रकारों ने इसे पुद्गल की पर्याय मानी हैं। पुद्गल के अनेक भेद हैं पर इसे आठ विभागों में शास्त्रकारोंने विभक्त किया है भाषावर्गणा १, मनोवर्गणा २,श्वासोच्छ्वासवर्गणा ३, औदारिकवर्गणा ४, वैक्रियवर्गणा ५, आहारकवर्गणा ६, तैजसवर्गणा ७ और कार्मणवर्गणा ८। अक्षरात्मक और अनक्षरात्मक भाषा के भेद से भाषा दो प्रकार की कही गई है। भाषा वस्तु क्या है ? यह कहां से, कैसे उत्पन्न होती है ? इसका आकार कैसा है ? यह किस प्रकार से बोली जाती है इत्यादि समस्त बातों का विचार प्रज्ञापना सूत्र के ग्यारहवें भाषा पद में किया गया है। इस भाषापद में इन सब बातों को बताने के साथ २ यह भी कहा गया है कि भाषा कितने प्रकार की होती है। भाषा का आदि कारण क्या है। भाषा की उत्पत्ति किससे होती है। भाषा का आकार किस जैसा है। भाषा का अन्त कहां है। भाषा के बोलने वाले कौन होते हैं और कितने हैं। भाषा नहीं बोलने वाले कितने और कौन हैं। इत्यादि ॥ सू० १ ॥

॥ दूसरे शतक का छट्ठा उद्देशा समाप्त ॥

માનેલ છે ત્યારે જૈનસિદ્ધાંતકારો તેને પુદ્ગલની પર્યાય માને છે પુદ્ગલના અનેક ભેદ છે, પણ શાસ્ત્રકારોએ તેને આઠ વિભાગમાં વહેંચી નાખેલ છે– (૧) ભાષાવર્ગણા (૨) મનોવર્ગણા, (૩) શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા, (૪) ઔદારિક વર્ગણા, (૫) વૈક્રિય વર્ગણા, (૬) આહારક વર્ગણા, (૭) તૈજસ વર્ગણા અને (૮) કાર્મણ વર્ગણા. ભાષાના બે ભેદ કહ્યા છે–(૧) અક્ષરાત્મક અને (૨) અનક્ષરાત્મક ભાષા શું છે ? તે ક્યાંથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? તેનો આકાર કેવો છે ? તે કેવી રીતે બોલાય છે ? ઈત્યાદિ સમસ્ત બાબતોનો વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અગિયારમાં (ભાષાપદ) કરવામાં આવ્યો છે તે ભાષાપદમાં આ બધી બાબતોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને સાથે સાથે એ પણ કહ્યું છે કે ભાષા કેટલા પ્રકારની હોય છે ભાષાનું આદિ કારણ શું છે, ભાષાની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થાય છે, ભાષાનો આકાર શેના જેવો હોય છે, ભાષાનો અન્ત ક્યાં છે, ભાષા બોલનાર કોણ અને કેટલા છે, ભાષા નહીં બોલનાર કોણ અને કેટલા છે, ઈત્યાદિ વિષયનું તેમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ॥સૂ૦૧॥

॥ બીજા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨—૬ ॥

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्वं भवतीति देवोद्देशकः सप्तमः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् "कइविहाणं" इत्यादि ।

मूलम्—कइविहाणं भंते! देवा पन्नत्ता? गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता तं जहा—भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि णं भंते! भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा—ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवरं भवणा पन्नत्ता. उववाएणं लोयस्स असंखेज्ज भागे एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धगंडिया समत्ता कप्पाण पइट्ठाणं वाहल्लोच्चत्तं एवं संटाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० १ ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त! देवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्विधाः—देवाः

दूसरे शतक का सातवां उद्देशक प्रारंभ

छट्ठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है। सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव संबंधी विषय कहने के लिये यह सातवां देवोद्देशक प्रारंभ किया गया है। इस संबंध को लेकर प्रारंभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है-(कइविहाणं भंते) इत्यदि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाणं भंते। देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता) हे गौतम! देव

॥ બીજા શતકના સાતમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ ॥

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં ભાષાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ભાષાની વિશુદ્ધિથી જીવને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સાથે સાતમાં ઉદ્દેશકનો તે પ્રકારનો સંબંધ છે તેથી દેવ સંબંધી વિષયનું નિરૂપણ કરવાને માટે આ દેવોદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે

"कइविहाणं भंते!" ઈત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(कइविहाणं भंते! देवा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે! (गोयमा! चउव्विहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ! દેવોના

प्रज्ञप्ताः तद्यथा भवनपति-वानव्यंतर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः, कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि,गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या प्रज्ञास्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या नवरं भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असंख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता कल्पानां प्रतिष्ठानं बाहल्योच्चत्वम् एव संस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वे ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं। (तंजहा) देवों के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यंतर, ज्योतिष्क और वैमानिक। (कहिणं भंते ! भवणवासीण देवाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! भवनवासी देवों के स्थान कहां कहे गये है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो यहां जैसा जान लेना चाहिये। (णवरं) विशेषता यह है कि वहां स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहां (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवरं) पदसे समझना चाहिये। (उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे एवं सव्वं भाणियव्वं) इनका उपपात लोक के असंख्यातवें भाग में होता है। इस तरह सब कहना चाहिये। (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगंडिका पूर्ण हुइ लेनी चाहिये। (कप्पाणपइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्त एवं संठाणं जीवाभि

ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (तं जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(भवणइ, वाणमंतर, जोइस, वेमाणिया) (૧) ભવનપતિ, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વૈમાનિક (कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता ?) હે ભદન્ત ! ભવનવાસી દેવોનાં સ્થાન ક્યાં આવેલાં છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કહેલાં છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (સ્થાનપદ) માં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું (णवर) વિશેષતા એ છે કે (भवणा पन्नत्ता) ભવનો કહેવામાં આવ્યો છે (उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे एवं सव्वं भाणियव्वं) તેમના ઉપપાત લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં થાય છે આ પ્રમાણે બધુ કહેવું જોઇએ (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) પૂર્ણ સિદ્ધિગંડિકા પર્યંત સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. (कप्पाणपइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्तं एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्वं भवतीति देवोद्देशकः सप्तमः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् "कइविहाणं" इत्यादि ।

मूलम्—कइविहाणं भंते! देवा पन्नत्ता? गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता तं जहा—भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि णं भंते! भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा—ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवरं भवणा पन्नत्ता. उववाएणं लोयस्स असंखेज्ज भागे एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धगंडिया संमत्ता कप्पाण पइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्तं एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० १ ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त ! देवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्विधाः–देवाः

दूसरे शतक का सातवां उद्देशक प्रारंभ

छट्ठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है । सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव संबंधी विषय कहने के लिये यह सातवां देवोद्देशक प्रारंभ किया गया है। इस संबंध को लेकर प्रारंभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है-(कइविहाणं भंते) इत्यदि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाणं भंते । देवा पण्णत्ता) हे भदन्त ! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा ! चउव्विहा देवा पन्नत्ता) हे गौतम ! देव

॥ બીજા શતકના સાતમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ ॥

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા ભાષાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ભાષાની વિશુદ્ધિથી જીવને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સાથે સાતમાં ઉદ્દેશકનો તે પ્રકારનો સબધ છે તેથી દેવ સબધી વિષયનુ નિરૂપણ કરવાને માટે આ દેવોદ્દેશકનો પ્રારભ કર્યો છે તેનુ પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે

"कइविहाण भते !" ઈત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(कइविहाण भते ! देवा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ! (गोयमा ! चउव्विहा देवा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! દેવોના

प्रसंशय -विशेषतमसंशययुक्त', 'समुप्पण्णकोऊहल्ले' समुत्पन्नकुतूहलः= विसेपतमौत्सुक्ययुक्तः। अत्र श्रद्धादौ कार्यकारणभावश्चेत्थम्-प्रश्नवाञ्छारूपा श्रद्धा जाता, तस्या कारणं संशय कुतूहल चेति। एतादृशो रोहनामाऽनगारः 'उट्ठाए' उत्थया=स्वस्यैवोत्थानशक्त्या न तु परसाहाय्येन 'उट्ठेइ' उत्तिष्ठति,'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया उत्थाय 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव स्थाने श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य भगव स्समीपे समागत्य 'समण भगवं महावीरं' श्रमण भगवन्तं महावीरं 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' त्रि कृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा 'वंदइ नमं

थी इसी कारण जो संशय उन्हें उत्पन्न हुआ था वह भी विशेषतम रूप से उन्हें उत्पन्न हुआ था अतः वे समुत्पन्नसंशय कहलाये। और अपने किये हुए प्रश्न के उत्तर सुननेका उत्कठारूप भाव भी उन्हें विशेषतम रूपसे जग चुका था इसलिये वे समुत्पन्न कुतूहल कहलाये। यहां श्रद्धा दिक में कार्यकारणभाव इस प्रकार से है-रोह अनगार के चित्त में जो प्रश्नवान्छारूप श्रद्धा उत्पन्न हुई उसके कारण संशय और कुतूहल (उत्कठा) था। ऐसे वे रोह नाम के अनगार "उट्ठाए उट्ठेइ" अपनी ही उत्थानशक्ति से उठे पर की सहायता से नहीं। "उत्थया उत्थाय" और अपनी उत्थानशक्ति से उठ कर (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहीं पर आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर (समणं भगवं महावीर) उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को (तिक्खुत्तो) तीन बार (आयाहिणपयाहिणं करेइ)

રૂપે વિશેષરૂપે કે વિશેષતર રૂપે જ રહી ન હતી. પણ વિશેષતમરૂપે ઉત્પન્ન થઇ હતી એજ પ્રમાણે જે સંશય તેમને ઉત્પન્ન થયો હતો તે પણ વિશેષતમ રૂપે ઉત્પન્ન થયો હતો. તેથી તેમને "સમુત્પન્નસંશય" કહેવા છે પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળવાની ઉત્સુકતા પણ તેમના ચિત્તમાં વિશેષતમરૂપે જાગૃત થઇ હતી તેથી તેમને અહીં સમુત્પન્નકૌતુહલ' કહ્યા છે શ્રદ્ધા વગેરેમા કાર્ય કારણભાવ નીચે મુજબ છે રોહ અણગારના મનમાં જે પ્રશ્ન વાંછારૂપ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ તે કાર્ય અને તેના કારણો સંશય અને કુતુહલ (ઉત્કંઠા) હતા એવા તે રોહ નામના અણગાર "उट्ठाए उट्ठेइ" પોતાની મેળે ? ઉઠયા "उट्ठाए उट्ठित्ता' પોતાની મેળે જ ઉઠીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાનમહાવીર સ્વામી બિરાજમાન હતા. तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં ગયા. "उवागच्छित्ता' ત્યાં જઇને "समणं भगवं महावीरं" તેમણે શ્રમણ ભગવાનમહાવીરને "तिक्खुत्तो" ત્રણ

टीका—देवानाम्, प्रकारभेदं वक्तुमाह—' कइविहाणं ' इत्यादि।
" कइ विहाणं भंते देवा पन्नत्ता " कतिविधाः खलु भदन्त ! देवाः प्रज्ञप्ताः ' कइ णं ' कति खलु देवाः जात्यपेक्षया इदं ज्ञातव्यं कतिविधाः देवा इत्यर्थः भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहा देवा पन्नत्ता ' चतुर्विधा देवाः प्रज्ञप्ताः चतुः प्रकारा इत्यर्थः के चत्वारो देवास्तत्राह–' तं जहा ' तद् यथा–' भवणवइ–वाणमंतरजोइसवेमाणिया ' भवनपति-वानव्यंतर–ज्योतिष्क–वैमानिकाः भवनपत्यादिभेदेन चतुर्विधा देवाः कथिता इति ' कहि णं भंते ' कुत्र खलु भदन्त ! ' भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता ' भवनवासिनां देवानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त ! भवनवासिनां देवानां स्थानं कुत्र विद्यते इति भावः। भगवानाह-'गोयमा'

गमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो) कल्पों का प्रतिष्ठान मोटाई, ऊँचाई, और आकार यह सब जीवाभिगमसूत्र में कहे गये वैमानिक उद्देशक की तरह जान लेना चहिये।

टीकार्थ—देवों के प्रकार भेद को कहने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक कथन किया जाता है–(कइविहाणं भंते) इत्यादि। (कइविहाणं भंते! देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकारके होते हैं? इस प्रकार प्रभु से गौतम ने देवों के भेदों को जानने के लिये यह प्रश्न किया–तब इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम! (देवा चउव्विहा पन्नत्ता) देव चार प्रकार के होते हैं। (तं जहा) जैसे–(भवणवइ वाणमंतर जोइसवेमाणिया) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक (कहिणं भंते! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! भवनवासी देवों के स्थान कहां पर हैं? (गोयमा!) हे गौतम!

भाणियव्वो सव्वो) કલ્પો (દેવલોક) ના સ્થાન, વિસ્તાર, ઉંચાઈ અને આકાર, એ બધાં વિષે જીવાભિગમસૂત્રમા કહેલા વૈમાનિક ઉદ્દેશક પ્રમાણે જ સમજવા

ટીકાર્થ—દેવોના પ્રકારનું નિરૂપણ કરવાને માટે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કથન કરવામા આવેલ છે–" कइविहाण भंते " ઇત્યાદિ " कइविहाणं भंते! देवा पण्णत्ता ?" ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–હે ભદન્ત! દેવોના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? ત્યારે ભગવાન મહાવીર જવાબ આપે છે–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " देवा चउव्विहा पन्नत्ता " દેવો ચાર પ્રકારના હોય છે. (तं जहा) તે ચાર પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–" भवणवइ, वाणमंतर, जोइस, वेमाणिया " ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક–" कहिण भंते ! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ? ભવનવાસી દેવોનાં સ્થાન ક્યાં છે ? " गोयमा ! "

इत्यादि 'गोयमा हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्या रत्नप्रभाया पृथिव्याः 'जहा ठाणपदे देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा' यथा स्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या 'जहा ठाणपदे' इति यथा यत्प्रकारा यादृशी प्रज्ञापनासूत्रस्य द्वितीयस्थाननामकपदे देवानां वक्तव्यता कथिता सेति तथा प्रकारा तादृशी वक्तव्यता इहापि भणितव्या तत्रत्यदेववक्तव्यता चैवम् ' इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्स ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थणं भवणवासीणं देवाणं सत्तभवणकोडिओ बावत्तरिं च भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं ' इत्यादि, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रे अत्र भवना

(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान हैं-इसी बात को स्पष्ट करने के लिये जहाठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) प्रज्ञापना सूत्र के (स्थान) नामक द्वितीय पद में जिस प्रकार से देवों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से वह यहां कहनी चाहिये-यहां पर देवों की वक्तव्यता इस प्रकार से है-(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एग जोयणसहस्सं ओगाहत्ता हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तरे जोयणसयसहस्से) इत्यादि) इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक अस्सी हजार योजन की है। इसमें एक हजार ऊपरके और एक हजार नीचे के योजन परिमित भाग को छोड़कर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन

હે ગૌતમ ! "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની નીચે ભવનપતિ દેવોનાં સ્થાન છે, આ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે " जहा ठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा " એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનાબીજા (સ્થાનપદ) મા જે પ્રમાણે દેવોનુ કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે પ્રમાણે અહીં તે કથન થવું જોઈએ (સ્થાનપદ) મા દેવો વિષે આ પ્રમાણે વક્તવ્યતા છે

" इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झेअट्ठहत्तर सहस्सुत्तरे जोयणसहस्से " ઇત્યાદિ આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની ઉંચાઈ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે તેમાંનો ઉપરનો એક હજાર યોજન પ્રમાણ અને નીચેનો એક હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ છોડીને બાકીના એક લાખ અઠ્ઠો

सिनां देवानाम् सप्तभवनकोटयः द्वासप्ततिश्च भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् इतिच्छाया। अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनपरिमितस्थूलाया रत्नप्रभापृथिव्या उपरितले सहस्रयोजनमवगाह्य ॥

एकसहस्रयोजनं परित्यज्य मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितस्थले भवनवासिदेवानाम् द्वासप्ततिलक्षोत्तरसप्तकोटिपरिमितभवनानि सन्तीति शास्त्रे प्रतिपादनात् इति प्रज्ञापनासूत्रस्याशयः। तस्मिन्नेव प्रज्ञापनासूत्रप्रकरणे विद्यमानं विशेष-विशेषरूपेण कथयति 'उववाएणं' इत्यादि 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जभागे' उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे लोकस्यासंख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते भवनवासिनो देवा इति। 'एवं सव्वं भाणियव्वं' एवं सर्वं भणितव्यम्. एवम् उक्तप्रकारेणान्यदपि भणितव्यम् तदित्थम् 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे मरणान्तिकसमुद्घातवर्त्तिनो भवनपतयो लोकस्यासंख्येयभागे एव वर्त्तन्ते ॥ तथा 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ

परिमित क्षेत्र में भवनवासी देवों के सात करोड़ बहत्तर लाख भवन हैं। तात्पर्य-कहने का यह है कि एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजनको छोड़कर और नीचे के एक हजार योजन को छोडकर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन परिमित स्थान में भवनवासी देवों के पूर्वोक्त भवन है। ऐसा प्रज्ञापनासूत्र में कहा है। इसी प्रज्ञापना सूत्र में विद्यमान विशेष अर्थ को विशेषतापूर्वक सूत्रकार बताने के निमित्त कहते हैं-(उववाएणं इत्यादि-उपपात की अपेक्षा भवनवासी देव लोक के असंख्यातवें भाग में रहते है। (एवं सव्वं भाणियव्वं) इसी प्रकार से और भी कहलेना चाहिये-वह इस प्रकार से है-(समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) मारणान्तिक समुद्घात में रहे हुए भवनपति देवलोक के असंख्यातवें भाग में ही रहते हैं तथा (सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) स्व-

તેર હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગમા ભવનપતિ દેવોના સાત કરોડ બોંતેર લાખ ભવન છે, એમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહેલુ છે એજ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પ્રકટ કરવામા આવેલ વિશેષ અર્થને વિશેષતાપૂર્વક બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે "उववाएण" ઇત્યાદિ-ઉપપાતની અપેક્ષાએ ભવનવાસી દેવો દેવલોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહે છે. "एवं सव्व भाणियव्व" એજ પ્રમાણે બીજુ' પણુ સમસ્ત કથન કરવુ' જોઇએ, જે આ પ્રમાણે છે-"समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતમા રહેલા ભવનપતિ દેવો દેવલોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા જ રહે છે, તથા "सट्ठाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे"

इत्यादि 'गोयमा हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'जहा ठाणपदे देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा' यथा स्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या 'जहा ठाणपदे' इति यथा यत्प्रकारा यादृशी प्रज्ञापना-सूत्रस्य द्वितीयस्थाननामकपदे देवानां वक्तव्यता कथिता सेति तथा प्रकारा तादृशी वक्तव्यता इहापि भणितव्या तत्रस्थदेववक्तव्यता चैवम् 'इमीसे रयणप्प-भाए पुढवीए असीसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयण सहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तर जोयणसयसहस्से एत्थणं भवणवासीणं देवाणं सत्तभवणकोडिओ बावत्तरिं च भव णावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' इत्यादि, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रे अत्र भवनवा

(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवन वासी देवों के स्थान हैं-इसी बात को स्पष्ट करने के लिये जहाठाण पदे देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा) प्रज्ञापना सूत्र के (स्थान) नामक द्वितीय पद में जिस प्रकार से देवों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से यह यहां कहनी चाहिये-वहां पर देवों की वक्तव्यता इस प्रकार से है-(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोय णसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तरे जोयणसयसहस्से) इत्यादि) इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक अस्सी हजार योजन की है। इसमें एक हजार ऊपरके और एक हजार नीचे के योजन परिमित भाग को छोड़कर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन

હે ગૌતમ ! "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની નીચે ભવ નપતિ દેવોના સ્થાન છે, આ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે "जहा ठाणपदे देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा" એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનાબીજા (સ્થાનપદ) માં જે પ્રમાણે દેવોનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે પ્રમાણે અહી તે કથન થવું જોઈએ (સ્થાનપદ) માં દેવો વિષે આ પ્રમાણે વક્તવ્યતા છે

"इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्स बाह ल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झेअट्ठ हत्तर सहस्सुत्तरे जोयणसहस्से" ઇત્યાદિ આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની ઉંચાઈ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે તેમાંનો ઉપરનોએક હજાર યોજન પ્રમાણ અને નીચેનો એક હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ છોડીને બાકીના એક લાખ અઠ્યો

तत्प्रकरणमित्थम् 'कहिंणं भंते सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त! सिद्धानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथनं कृतम् तत् स्थानाधिकारबलात् कथितमिति विज्ञेयम्। तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाणं' कल्पानां प्रतिष्ठानं कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः। स चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु, णं भंते! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता? गोयमा! घणोदहि पइट्ठिया पण्णत्ता" इत्यादि, सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त! कल्पयोः विमान पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता? गौतम! घनोदधि प्र-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहां तक यह समाप्त हुआ है वहां तक चारों प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझ लेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है-(कहि णं भंते! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये हे? इत्यादि। यहां देवस्थान के अधिकार में जो सिद्ध-गण्डिका का कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है। तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहां कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाणं) कल्पविमानों का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता? गोयमा! घणोदहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम। वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है। इत्यादि। कहा भी है—

છે, તેનુ નામ (સિદ્ધિગંડિકા) છે, તે સિદ્ધિગંડિકાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીમાં ચારે પ્રકારના દેવોનાં ભવન આદિ વિષયનુ નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે તે પ્રકરણુ આ પ્રમાણે છે-" कहिणं भंते! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता?" હે ભદન્ત! સિદ્ધોનાં સ્થાન કયાં છે! ઈત્યાદિ. અહી દેવસ્થાનનું નિરૂપણુ કરતી વખતે જે સિદ્ધગંડિકાનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે સ્થાનનું વક્તવ્ય ચાલતું હોવાથી કરવામાં આવેલ છે. તથા જીવાભિગમસૂત્રનુ પ્રકરણુ અહીં કહી દેવું જોઈએ-જેમ કે कप्पाणपइट्ठाण " કલ્પવિમાનો (દેવલોકનાં વિમાનો આધાર કહેવો જોઈએ, તે આધાર વિષયક કથન આ પ્રમાણે છે-' सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पण्णत्ता? गोयमा! घणोदहि पइट्ठिया, " ઇત્યાદિ પ્રશ્ન-હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં વિમાનોની પૃથ્વી કોના આધાર પર છે?" ઉત્તર-"હે ગૌતમ! તે પૃથ્વી ઘનોદધિવાત-વલયના આધાર પર છે" કહ્યુ પણુ છે-

मागे ' स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येये मागे स्वस्थानस्योक्तमवनपतिमवनावास द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकस्यासंख्येयमागे विद्यमानत्वात् । एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिकं वक्तव्यम् एवं तेषामेवासुरकुमाराणां दाक्षि णात्यानाम् औदीच्यानां च एवं नागकुमारादिभवनपतीनां भवनविषये विचारः करणीयः। एवं यथौचित्येन व्यंतराणामपि भवनादीनि वाच्यानि। एवमेव ज्यो तिष्काणां वैमानिकानां च स्थानादीनि वक्तव्यानि-अथ कियत्पर्यन्तं स्थानादि कानि वक्तव्यानि ? तत्राह-'जाव सिद्धगंडिया समत्ता' यावत् सिद्धगण्डिका समाप्ता सिद्धगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरकं प्रकरणं समाप्यते तावत्पर्यन्तं वक्तव्यम्,

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड बहत्तर लाख अपने भवना वासों की अपेक्षा से ये लोक के असख्यातवें भाग रहते हैं, क्योंकि उनके ये भवनावास लोक के असख्यातवें भाग में विद्यमान हैं । इसी तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर समझना चाहिये । दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में और नागकुमार आदिकोंके भवनों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये । इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरों के, ज्योतिष्कों के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये । यह सब कथन कहांतक जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगंडिया समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगंडिका की समाप्ति तक जानना चाहिये। सिद्धिगण्डिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આમ સમજવુ તેમના પૂર્વોક્ત સાત કરોડ બોંતેર લાખ ભવનાવાસોની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે, કારણ કે તેમના તે ભવનાવાસ લોકના અસખ્યાતમાં ભાગમાં વિદ્યમાન છે એજ રીતે અસુરકુમારના વિષયમા તેમના સ્થાન આદિના વિષયમા પણ સમજવુ દક્ષિણના તથા ઉત્તરના અસુરકુમારોનાં ભવનોના વિષયમાં અને નાગકુમાર આદિકોનાં ભવનોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજી લેવું એજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વ્યન્તરોના, જ્યોતિષ્કોનાં અને વૈમાનિક દેવોનાં સ્થાન આદિને પણ સમ જવા જોઈએ આ સમસ્ત કથન તે સૂત્રમાં ક્યાં સુધી ગ્રહણ કરવુ જોઈએ, તે સમજાવવાને માટે કહ્યું છે કે " जाव सिद्धिगंडिया समत्ता " એટલે કે ચારે પ્રકારના દેવોનાં સ્થાન આદિનું સમસ્ત કથન (સિદ્ધિ ગંડિકાની સમાપ્તિ પર્યંત ગ્રહણ કરવું સિદ્ધિ સ્થાનના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર એક પ્રકરણ

तत्प्रकरणमित्थम् 'कहिणं भंते सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथनं कृतम् तत् स्थानाधिकारबलात् कथितमिति विज्ञेयम्। तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाणं' कल्पानां प्रतिष्ठानं कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः। स चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु, णं भंते ! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया पण्णत्ता" इत्यादि, सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमान पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! घनोदधि प्र-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहां तक यह समास हुआ है वहां तक चारों प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझ-लेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है-(कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये हे ? इत्यादि। यहां देवस्थान के अधिकार में जो सिद्ध-गण्डिका का कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है। तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहां कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाणं) कल्पविमानों का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणो-दहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है ? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है। इत्यादि। कहा भी है—

છે, તેનુ નામ (સિદ્ધિગંડિકા) છે, તે સિદ્ધિગંડિકાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીમાં ચારે પ્રકારના દેવોનાં ભવન આદિ વિષયનુ નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે. તે પ્રકરણુ આ પ્રમાણે છે-" कहिणं भंते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता ?" હે ભદન્ત ! સિદ્ધોનાં સ્થાન ક્યાં છે ! ઈત્યાદિ. અહીં દેવસ્થાનનું નિરૂપણુ કરતી વખતે જે સિદ્ધગંડિકાનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે સ્થાનનું વક્તવ્ય ચાલતું હોવાથી કરવામાં આવેલ છે. તથા જીવાભિગમસૂત્રનું પ્રકરણુ અહીં કહી દેવું જોઈએ-જેમ કે कप्पाणपइट्ठाणं " કલ્પવિમાનો (દેવલોકના વિમાનો આધાર કહેવો જોઈએ, તે આધાર વિષયક કથન આ પ્રમાણે છે-' सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया, " ઇત્યાદિ પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમા વિમાનોની પૃથ્વી કોના આધાર પર છે ?" ઉત્તર-"હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વી ઘનોદધિવાત-વલયના આધાર પર છે" કહ્યુ પણુ છે-

भागे ' स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येये भागे स्वस्थानस्योक्तभवनपतिभवनावास द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकस्यासंख्येयभागे विद्यमानत्वात् । एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिकं वक्तव्यम् एव तेषामेवासुरकुमाराणां दाक्षिणात्यानाम् औदीच्यानां च एवं नागकुमारादिभवनपतीनां भवनविषये विचारः करणीय । एवं यथोचित्येन व्यन्तराणामपि भवनादीनि वाच्यानि । एवमेव ज्योतिष्काणां वैमानिकानां च स्थानादीनि वक्तव्यानि–अथ कियत्पर्यन्तं स्थानादिकानि वक्तव्यानि ? तत्राह–'जाव सिद्धगंडिया समत्ता' यावत् सिद्धगण्डिका समाप्ता सिद्धगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरकं प्रकरणं समाप्यते तावत्पर्यन्तं वक्तव्यम्

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड़ बहत्तर लाख अपने भवनावासों की अपेक्षा से ये लोक के असंख्यातवें भाग रहते हैं, क्योंकि उनके ये भवनावास लोक के असंख्यातवें भाग में विद्यमान हैं । इसी तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर समझना चाहिये । दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में और नागकुमार आदिकोंके भवनों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये । इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरों के, ज्योतिष्कों के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये । यह सब कथन कहांतक जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगंडिया समत्ता) यह सूत्र कहा गया है– इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगंडिका की समाप्ति तक जानना चाहिये। सिद्धिगंडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આમ સમજવું તેમના પૂર્વોક્ત સાત કરોડ બોંતેર લાખ ભવનાવાસોની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે કારણ કે તેમના તે ભવનાવાસ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વિદ્યમાન છે એજ રીતે અસુરકુમારના વિષયમા તેમના સ્થાન આદિના વિષયમાં પણ સમજવું દક્ષિણના તથા ઉત્તરના અસુરકુમારોના ભવનોના વિષયમાં અને નાગકુમાર આદિકોનાં ભવનોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજી લેવું એજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વ્યન્તરોના, જ્યોતિષ્કોનાં અને વૈમાનિક દેવોનાં સ્થાન આદિને પણ સમજવા જોઈએ આ સમસ્ત કથન તે સૂત્રમાં ક્યાં સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ, તે સમજાવવાને માટે કહ્યું છે કે " जाव सिद्धिगंडिया समत्ता " એટલે કે ચારે પ્રકારના દેવોનાં સ્થાન આદિનું સમસ્ત કથન (સિદ્ધિ ગંડિકાની સમાપ્તિ પર્યંત ગ્રહણ કરવું સિદ્ધિ સ્થાનના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર એક પ્રકરણ

तत्प्रकरणमित्थम् 'कहिणं भंते सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथनं कृतम् तत् स्थानाधिकारबलात् कथितमिति विज्ञेयम्। तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाणं' कल्पानां प्रतिष्ठानं कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः। स चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु, णं भंते ! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया पण्णत्ता" इत्यादि, सौधर्मैशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमान पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! घनोदधि प-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहां तक यह समाप्त हुआ है वहां तक चारों प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझलेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है-(कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये हे ? इत्यादि। यहां देवस्थान के अधिकार में जो सिद्धगण्डिका का कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है। तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहां कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाणं) कल्पविमानों का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है ? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है। इत्यादि। कहा भी है—

છે, તેનુ નામ (સિદ્ધિગંડિકા) છે, તે સિદ્ધિગંડિકાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીમા ચારે પ્રકારના દેવોનાં ભવન આદિ વિષયનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે તે પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે-"कहिणं भंते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता ?" હે ભદન્ત ! સિદ્ધોનાં સ્થાન કયા છે ! ઈત્યાદિ અહી દેવસ્થાનનું નિરૂપણ કરતી વખતે જે સિદ્ધગંડિકાનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે સ્થાનનું વક્તવ્ય ચાલતું હોવાથી કરવામાં આવેલ છે તથા જીવાભિગમસૂત્રનું પ્રકરણ અહી કહી દેવું જોઈએ-જેમ કે कप्पाणपइट्ठाणं" કલ્પવિમાનો (દેવલોકના વિમાનો આધાર કહેવો જોઈએ, તે આધાર વિષયક કથન આ પ્રમાણે છે-' सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया," ઇત્યાદિ પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં વિમાનોની પૃથ્વી કોના આધાર પર છે ?" ઉત્તર-"હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વી ઘનોદધિવાત-વલયના આધાર પર છે" કહ્યુ પણ છે-

मागे ' स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येये मागे स्वस्थानरूपोक्तमवनपतिभवनावास द्विसप्तविलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकस्यासंख्येयमागे विद्यमानत्वात् । एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिकं वक्तव्यम् एवं तेषामेवासुरकुमाराणां दाक्षिणात्यानाम् औदीच्यानां च एवं नागकुमारादिभवनपतीनां भवनविषये विचारः करणीय । एवं यथौचित्येन व्यन्तराणामपि भवनादीनि वाच्यानि । एवमेव ज्योतिष्काणां वैमानिकानां च स्थानादीनि वक्तव्यानि-अथ कियत्पर्यन्तं स्थानादिकानि वक्तव्यानि ? तत्राह-'जाव सिद्धगंडिया समत्ता' यावत् सिद्धगण्डिका समाप्ता सिद्धगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरकं प्रकरणं समाप्यते तावत्पर्यन्त वक्तव्यम्

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड बहत्तर लाख अपने भवनावासों की अपेक्षा से ये लोक के असंख्यातवें भाग रहते हैं, क्योंकि उनके ये भवनावास लोक के असंख्यातवें भाग में विद्यमान हैं । इसी तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर समझना चाहिये । दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में और नागकुमार आदिकोंके भवनों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये । इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरों के, ज्योतिष्कों के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये । यह सब कथन कहांतक जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगंडिया समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगंडिका की समाप्ति तक जानना चाहिये। सिद्धिगंडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આમ સમજવુ તેમના પૂર્વોક્ત સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવનાવાસોની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે, કારણ કે તેમના તે ભવનાવાસ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વિદ્યમાન છે એજ રીતે અસુરકુમારના વિષયમા તેમના સ્થાન આદિના વિષયમાં પણ સમજવુ દક્ષિણના તથા ઉત્તરના અસુરકુમારોનાં ભવનોના વિષયમાં અને નાગકુમાર આદિકોના ભવનોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજી લેવુ એજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વ્યન્તરોના, જ્યોતિષ્કોના અને વૈમાનિક દેવોનાં સ્થાન આદિને પણ સમજવા જોઈએ આ સમસ્ત કથન તે સૂત્રમાં કયાં સુધી ગ્રહણ કરવુ જોઈએ, તે સમજાવવાને માટે કહ્યું છે કે " जाव सिद्धिगंडिया समत्ता " એટલે કે ચારે પ્રકારના દેવોનાં સ્થાન આદિનું સમસ્ત કથન (સિદ્ધિ ગંડિકાની સમાપ્તિ પર્યંત ગ્રહણ કરવું સિદ્ધિ સ્થાનના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર જે પ્રકરણ

सइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'नच्चासण्णे नाइदूरे' नात्यासन्ने नातिदूरे=उचितप्रदेशे 'सुस्सूसमाणे' शुश्रूषमाणः भगवद्वाक्यं श्रोतुमिच्छन् 'णमंसमाणे' नमस्यन्=नमनादिना विनयं प्रकटयन् 'अभिमुहे' अभिमुखः=सम्मुखे स्थित्वेत्यर्थः 'विणएणं' विनयेन=विनयपूर्वकं 'पंजलिउडे' प्राञ्जलिपुटः =संयोजितहस्तद्वयः सन् 'पज्जुवासमाणो एवं वयासी' पर्युपासीनः=सेवमानः एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=कथितवान्। किमवादीदित्याह–'पुव्विं भंते' इ.

'पुव्विं भंते! लोए पच्छा अलोए' पूर्वं भदन्त! लोकः पश्चादलोकः अथवा 'पुव्विं अलोए पच्छा लोए' पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः, हे भदन्त! किं पूर्वं लोकः षड्जीवनिकायरूपः अस्ति पश्चादलोकः धर्मास्तिकायादिरहितः केवलाकाशरूपः। अस्ति, अथवा पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः अस्तीति प्रश्नाशयः। भगवानाह–'रोहे'

आदक्षिण प्रदक्षिण किया। (करित्ता वंदइ नमसइ) आदक्षिण प्रदक्षिण पूर्वक वंदना की नमस्कार किया। "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दना नमस्कार करके, (नच्चासन्ने नाइदूरे) न अति निकट और न दूर किन्तु उचित ऐसे स्थान पर (सुस्सूमाणे णमंसमाणे) भगवद्वचनको सुननेकी अभिलाषा से फिर वे नमस्कार करते हुए प्रभु केसंमुख बैठ कर उन्होंने (विणएणं पंजलिउडे) विनयपूर्वक हाथ जोडकर (पज्जुवासमाणे एवं वयासी) पर्युपासना करते हुए प्रभु से इस प्रकार पूछा 'पुव्वि भंते!' इ०

(भंते!) हे भदन्त! (पुव्विं लोए? पच्छा आलोए? पुव्विं अलोए पच्छा लोए?) पहिले लोक है और बाद में अलोक है क्या? अथवा पहिले अलोक है और बाद में लोक है क्या? षट् जीवनिकायरूप स्थान का अर्थात् जहां पर जीवादिक छहों द्रव्य पाये जाते हैं ऐसे आकाश का नाम लोक है और जहां धर्मास्तिकायादिक द्रव्य नहीं पाये

વાર "आयाहिणपयाहिण करेइ" આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણા કરી "करित्ता वंदइ नमंसइ" આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યાં "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદણા નમસ્કાર કરીને, 'णच्चासन्ने णाइदूरे" અતિદૂર પણ નહીં અને અતિ નજીક પણ નહીં એવા યોગ્ય સ્થાને, "सुस्सूसमाणे णमंसमाणे" ભગવાનના વચનો સાંભળવાની અભિલાષા સાથે ફરીથી નમસ્કાર કરતા છતા પ્રભુની સામે બેસી ને ત્યાર બાદ "विणएता पंजलिउडे" વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને "पज्जुवासमाणे एवं वयासी" પર્યુપાસના કરીને તેમણે ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછ્યુ—"पुव्विंभंते" ઈત્યાદિ

"भंते" હે ભગવાન! "पुव्विं लोए? पच्छा अलोए? पुव्विं अलोए? पच्छा लोए?" પહેલા લોક અને ત્યારબાદ અલોક છે કે પહેલા અલોક અને ત્યાર બાદ લોક છે? જ્યા જીવાદિક છએ દ્રવ્યો હોય છે એવા આકાશનું નામ લોક

विष्ठिता महत्ता इत्यादि, अन्यदपि आह—"घणउदहि पइट्ठाणासुरभवणाईंवि दोसु कप्पेसु तिसु वा उपइट्ठाणा तदुभयसु पइट्ठिया तिसुय तेण पर उवरिमगा आगासंतरपइट्ठिया सव्वे त्ति" घनोदधिप्रतिष्ठितानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः त्रिषु वातप्रतिष्ठितानि तदु भयप्रतिष्ठितानि त्रिषु च तेन परिमकानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि इति एवं बाहल्लेतिविमानपृथिव्या पिण्डो पक्व व्यः स च एवम् "सोहम्मीसाणेसु ण भंते कप्पेसु विमाण पुढवी केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ता गोयमा सत्तावीस जोयणसयाइं" इत्यादि, सौधर्मेशानयो खलु भदन्त! कल्पयो विमानपृथिवीकियती बाहल्येन महत्ता ? गौतम ! सप्तविंशतियोजन—

(घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु ।
तिसु वाउपइट्ठाणा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य ॥ १ ॥
तेणपरं उवरिमगा, आगासंतरपइट्ठिया सव्वे ॥) इति ।

दो कल्पों के देवभवन घनोदधिवातवलय के आधार पर हैं। तीन कल्पों के देवभवन वायु के आधार पर है, तीन कल्पों के देवविमान दोनों के सहारे पर हैं, अर्थात् घनोदधि और घनवात के आधार पर हैं। इनके बाद के सब ऊपर के विमान आकाश के आधार पर रहे हुए हैं। (एव बाहल्लेत्ति) विमान पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से है (सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेणं पण्णत्ता) ? गोयमा ! सत्तावीसं जोयणसयाइं) इत्यादि— हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान, इन कल्पों में विमानपृथिवी की मोटाई कितनी है ? हे गौतम ! इन दो कल्पोंमें विमानपृथिवी की मोटाई सत्ताईस सो दो हजार सातसो (२७००) योजनकी कही गई है । कहा भी है—

" घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुंति दोसु कप्पेसु ।
तिसु वाउपइट्ठा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य ॥ १ ॥
तेण पर उवरिमगा, आगासंतर पइट्ठिया सव्वे ॥ " इति ।

પહેલાં બે કલ્પોનાં દેવભવન ઘનોદધિવાતવલયના આધાર પર છે પછીનાં ત્રણ કલ્પોનાં દેવભવન વાયુના આધાર પર છે પછીનાં ત્રણ કલ્પોનાં દેવ ભવન બન્નેના આધાર પર છે—એટલે કે ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધાર પર છે. ત્યાર પછીનાં બધાં દેવલોકનાં વિમાન આકાશના આધાર પર રહેલાં છે ત્યાર પવ બાહલ્લેત્તિ " વિમાન પૃથ્વીઓની જાડાઈ આ પ્રમાણે છે :

' सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेणं पण्णत्ता ? હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોની વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ કેટલી છે ? ' गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सत्तावीस जोयणसयाइ) ઇત્યાદિ. તે બન્નેદેવ

तत्प्रकरणमित्थम् 'कहिणं भंते सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथनं कृतम् तत् स्थानाधिकारबलात् कथितमिति विज्ञेयम्। तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाणं' कल्पानां प्रतिष्ठानं कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः। स चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु, णं भंते ! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया पण्णत्ता" इत्यादि, सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमान पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! घनोदधि प्र-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहां तक यह समाप्त हुआ है वहां तक चारों प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझ लेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है-(कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये है ? इत्यादि। यहां देवस्थान के अधिकार में जो सिद्ध-गण्डिका का कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है। तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहां कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाणं) कल्पविमानों का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है ? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है। इत्यादि। कहा भी है—

છે, તેનુ નામ (સિદ્ધિગંડિકા) છે, તે સિદ્ધિગંડિકાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીમા ચારે પ્રકારના દેવોનાં ભવન આદિ વિષયનું નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે. તે પ્રકરણુ આ પ્રમાણે છે-" कहिणं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता ?" હે ભદન્ત ! સિદ્ધોનાં સ્થાન કયા છે ! ઈત્યાદિ. અહી દેવસ્થાનનું નિરૂપણુ કરતી વખતે જે સિદ્ધગંડિકાનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે સ્થાનનું વક્તવ્ય ચાલતું હોવાથી કરવામાં આવેલ છે. તથા જીવાભિગમસૂત્રનું પ્રકરણુ અહીં કહી દેવુ જોઈએ-જેમ કે कप्पाणपइट्ठाणं " કલ્પવિમાનો (દેવલોકનાં વિમાનો આધાર કહેવો જોઈએ, તે આધાર વિષયક કથન આ પ્રમાણે છે-' सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया, " ઇત્યાદિ પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં વિમાનોની પૃથ્વી કોના આધાર પર છે ? " ઉત્તર-"હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વી ઘનોદધિવાત-વલયના આધાર પર છે " કહ્યુ પણુ છે-

भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियदुच्चत्वेन मज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चयोजनशतानि ! इत्यादि । तदुक्तम् " पचसयउच्चत्तेणं आइमकप्पेसु होंति उ विमाणा । एक्केक्क वुड्ढि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्केय ॥१॥ " पञ्चशतानि उच्चत्वेन आदिमकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकवृद्धिशेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च इत्यादि, ग्रैवेयकेषु दश शतानि उच्चत्वम् अनुत्तरे तु कल्पे विमानपृथिव्याः एकादशयोजनपरिमितम् उच्चत्वमिति ।

" एवं संठाणं " इति एव संस्थाने विमानानां वक्तव्यम् तच्चैवम् " सोहम्मी

पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच जोयणसयाई) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की ऊँचाई कितनी कही गई है ? हे गौतम ! पांचसौ पांचसौ योजन की कही गई है ।सो ही कहा है–(पंचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।

एक्केक्कवुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥)

आदि के सौधर्म ईशान नामके दो कल्पों में विमानों की ऊँचाई पांचसौ पांचसौ योजन की है बाकी के विमानों में दो, दो, दो, विमानों तथा अन्त के चार विमानों में ऊँचाई का प्रमाण पांचसौ योजन में एक एकसौ योजन की वृद्धि करने पर कहा गया है इस तरह अन्त के चार विमानों की ऊँचाई नौ सौ योजन की होती है । ग्रैवेयकों में विमानोंकी ऊँचाई का प्रमाण हजार हजार योजन का है । अनुत्तरों में विमानों

(गोयमा ! पंचजोयणसयाइं) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમાં વિમાનોની ઊંચાઈ કેટલી કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦–૫૦૦ યોજનની કહી છે કહ્યું પણ છે–

" पंचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।
एक्केक्क वुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા સૌધર્મ અને બીજા ઇશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૫૦૦–૫૦૦ પાંચસો પાંચસો યોજનની છે પછીના બે બે, બે અને ચાર દેવલોકોનાં વિમાનોમાં ૧૦૦–૧૦૦એકસો એકસો યોજનની ઊંચાઈ વધતી જાય છે આ રીતે છેલ્લાં ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૯૦૦–૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકના વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦–૬૦૦ છસો છસો યોજનની પાંચમાં અને છઠ્ઠામાં ૭૦૦–૭૦૦ સાતસો સાતસો યોજનની, સાતમા અને આઠમાંમાં ૮૦૦–૮૦૦ આઠસો આઠસો યોજનની અને નવમાં દસમા અગિયારમા અને બાર માંમાં ૯૦૦–૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે ગ્રૈવેયકોમાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૧૦૦૦–૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુત્તરોમાં વિમાનોની

साणेसु णं भंते कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा वट्टा, तंसा चउरंसा. जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया", इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त! कल्पयोः विमानानि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि गौतम! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आवलिका बाह्यानि तानि नानासंस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामवशिष्टमतिदिशन्नाह-" जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देसो भाणिअव्वो सव्वो " जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एवं संठाणं) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा किं-संठिया पण्णत्ता) हे भदन्त! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानों का आकार कैसा है? (गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तंसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) हे गौतम! जो विमान आवलिकाप्रविष्ट हैं-हारबंधरूप है वे गोल हैं, त्रिकोण हैं, चौखूटे हैं। और जो विमानआवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अब इस कथन से और भी जो विमान संबंधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि-(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो सव्वो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की कांति, और विमानों का गंध आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

ઊંચાઇ ૧૧૦૦-૧૧૦૦ અગિયારસો અગિયારસો યોજન પ્રમાણ છે (एवं संठाणं) એજ પ્રમાણે વિમાનોના આકાર પણ કહેવા જોઈએ. તે આકારો આ પ્રમાણે છે ('सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता!) હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઇશાનકલ્પમા વિમાનોનો આકાર કેવો છે! (गोयमा! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तंसा, चउरसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) હે ગૌતમ! જે વિમાન આવલિકામાં (હારબંધ) છે તે ગોળ, ત્રિકોણ અને ચોખૂણ છે પણ જે વિમાનો આવલિકા પ્રવિષ્ટ નથી, તે અનેક આકાર વાળા છે હવે વિમાન વિષે આ સિવાનું જે વર્ણન બાકી છે તે જણાવવાને માને સૂત્રકાર કહે છે કે (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो) વિમાનોનુ પ્રમાણ, વિમાનોના વર્ણ, વિમાનોની કાંતિ, વિમાનોની ગંધ આદિ વિષય જાણવાને માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો વૈમાનિક

वैमानिकोद्देशो भणितव्यः सर्वः विमानानां ममाणसंस्थानवर्णगन्धादिकं सर्वं जीवाभिगमात् ज्ञातव्यमिति ॥ १ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥२–७॥

सूत्र का वैमानिक उद्देशापूरा देखना चाहिये अर्थात् यह सब विषय वहां से जानलेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत " श्री भगवती सूत्र की " प्रियदर्शिनी व्याख्याके दूसरे शतकके सातवा उद्देशक समाप्त

ઉદ્દેશક પૂરે પૂરો વાંચવો જોઈએ એટલે કે તે સમસ્ત વિષયનું વર્ણન તેમાંથી જાણી લેવું ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ' ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો સાતમોદ્દેશક સમાપ્ત

साणेसु णं भंते कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा वट्टा, तंसा चउरंसा. जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया", इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त! कल्पयोः विमानानि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि गौतम! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आवलिका बाह्यानि तानि नानासंस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामवशिष्टमतिदिशन्नाह–" जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देसो भाणिअव्वो सव्वो " जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एवं संठाणं) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस प्रकार से है–(सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा किं–संठिया पण्णत्ता) हे भदन्त! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानों का आकार कैसा है? (गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तंसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) हे गौतम! जो विमान आवलिकाप्रविष्ट हैं–हारबंधरूप है वे गोल हैं, त्रिकोण हैं, चौखूटे हैं। और जो विमान आवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अब इस कथन से और भी जो विमान संबंधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि–(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो सव्वो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की कांति, और विमानों का गंध आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

ઊંચાઇ ૧૧૦૦–૧૧૦૦ અગિયારસો અગિયારસો યોજન પ્રમાણુ છે (एवं संठाणं) એજ પ્રમાણે વિમાનોના આકાર પણ કહેવા જોઈએ. તે આકારો આ પ્રમાણે છે (सोहम्मीसाणेसु ण भते! कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता!) હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઇશાનકલ્પમા વિમાનોને આકાર કેવો છે! (गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तंसा, चउरसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) હે ગૌતમ! જે વિમાન આવલિકામાં (હારબંધ) છે તે ગોળ, ત્રિકોણુ અને ચોખૂણુ છે પણુ જે વિમાનો આવલિકા પ્રવિષ્ટ નથી, તે અનેક આકાર વાળા છે હવે વિમાન વિષે આ સિવાનું જે વર્ણન બાકી છે તે જણાવવાને માને સૂત્રકાર કહે છે કે (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो) વિમાનોનુ પ્રમાણુ, વિમાનોને વર્ણ, વિમાનોની કાંતિ, વિમાનોની ગંધ આદિ વિષય જાણુવાને માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો વૈમાનિક

मोद्देशकस्येदमादिमसूत्रम् " कहिणं भंते " इत्यादि ॥

मूलम्–कहिण भंते चमरस्स असुरिन्दस्स असुरकुमाररण्णो सभासुहम्मा पण्णत्ता? गोयमा! जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्द बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिञ्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढ उच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयणसए कोस चउब्भे गोथुभस्स आवास पव्वयस्स पमाणेणं नेयव्व नवर उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्व मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं मज्झे चत्तारिचउवीसे जोयणसए विक्खभेणं उवरि सत्तसेवीस–जोयणसए विक्खंभेण मूले तिण्णिजोयणसहस्साइं, दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं, मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णिय इगुयाले जोयणसए, किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण उवरिं दोन्निय जोयण सहस्साइं, दोन्निय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं, मूले वित्थडे मज्झे संखित्ते उप्पिं विसाले, मज्झे वरवइरविग्गहिए महामउंदसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे से णं एगाए पउमवरवेइयाए, एगेणं वणसंडेण य सव्वओ समेता संपरिक्खित्ते पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ तस्स णं तिगिञ्छकूडस्स उप्पाय-

॥ अथ द्वितीयशतके अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अष्टमोद्देशके विचारणीया विषया इमे—असुरेन्द्रचमरस्य सुधर्मा सभा क्व विद्यते इति प्रश्नः। जंबूद्वीपस्य मन्दरपर्वतदक्षिणभागे अरुणवरद्वीपः तस्य वेदिकान्तम् उत्पातपर्वतस्तस्य प्रमाणम् गोस्तुभपर्वतेन सह समानत्वप्रदर्शनम्, अरुणवरपर्वतस्य पद्मवरवेदिका वनखण्डः, तयोर्वर्णनम् एकः प्रासादस्यावतंसः, तस्य प्रमाणं वर्णनं च मणिपीठिका अरुणोदयसमुद्रः चमरचंचा नाम राजधानी तस्य दुर्गः सुधर्मासभा उपपातसभा ह्रदः, तेषां वर्णनम्, अभिषेकालंकारविजयदेववर्णनम्। चमरेन्द्रऋद्धिवर्णनम्। उद्देशक परिसमाप्तिः ॥

सप्तमोद्देशके देवस्थानानां प्रतिपादनं कृतम् तदधिकारादेव चमरचञ्चानामक देवस्थानस्य प्रतिपादनायाष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते अथानेन सम्बन्धेनायातस्याऽष्ट-

---

दूसरे शतक का आठवां उद्देशक प्रारंभ

अष्टम उद्देशक में विचार करने योग्य जो विषय हैं उनका संक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है— असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहां है ? यह प्रश्न। जम्बूद्वीप के मन्दरपर्वत की दक्षिणादिशा में अरुणवर द्वीप है। उसकी बाहर की वेदिका का अन्त। अरुणोदयसमुद्र उत्पातपर्वत का प्रमाण, गोस्तुभ पर्वत के साथ अरुणवरपर्वत की समानता का प्रदर्शन। पद्मवरवेदिका, वनखण्ड इन दोनों का वर्णन। एक प्रासादावतंस, उसका प्रमाण और उसका वर्णन। मणिपीठिका; अरुणोदयसमुद्र, चमरचंचा नामकराजधानी, उसका किला, सुधर्म सभा, उपपातसभा, ह्रदका वर्णन, अभिषेक, अलंकार विजयदेवका अतिशय चमरेन्द्र की ऋद्धि का वर्णन उद्देशक परिसमाप्ति।

બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આઠમાં ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે, તે સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે–પ્રશ્ન–અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્મા સભા ક્યાં છે? ઉત્તર–જંબૂદ્વીપના મન્દરપર્વતની દક્ષિણ દિશામા અરુણવર દ્વીપ છે તેની બહારની વેદિકાનો અન્ત–અરુણોદય સમુદ્ર ઉત્પાત પર્વતનું પ્રમાણ–ગોસ્તુભ પર્વતની સાથે અરુણવર પર્વતની સરખામણી–પદ્મવર વેદિકા, વનખંડ એ બન્નેનું વર્ણન એક પ્રાસાદાવતંસ, તેનુ વર્ણન–મણિપીઠિકા, અરુણોદય સમુદ્ર, ચમરચંચા નામની રાજધાની, તેનો કિલ્લો, સુધર્મા સભા, ઉપપાત–સભા, હ્રદનું વર્ણન, અભિષેક, અલંકાર, વિજય દેવનું વર્ણન.ચમરેન્દ્રની ઋદ્ધિનું વર્ણન–ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ.

छाया—क्व खलु भदन्त! चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता? गौतम! जंबूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्याऽरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्याद्वेदिकान्तात् अरुणोदयं समुद्रं द्विचत्वारिंशत् योजनसहस्राणि अवगाह्याऽत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य तिगिच्छकूटो नामोत्पातपर्वतः प्रज्ञप्तः सप्तदशैकविंशतियोजनशतानि ऊर्ध्वं

सप्तम उद्देशक में देवों के स्थानों का प्रतिपादन किया गया है सो उसी अधिकार को लेकर चमरचञ्चा नामक देवस्थान के प्रतिपादन करने के लिये यह आठवां उद्देशक प्रारंभ किया गया है। इसी संबंध से प्रारंभ किये गये इस अष्टम उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कहि णं भंते !) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कहि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त! असुरकुमारों के इन्द्र असुर कुमारराजा चमर की सुधर्मा नामकी सभा किस स्थान पर है? (गोयमा! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नाम उप्पायपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम! जंबूद्विप नामके द्वीप में वर्तमान मंदर मेरु पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ तीरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लघने पर अरुणवर नामका एक द्वीप है। उस द्वीप की बाह्य वेदिका के अन्त से

સાતમાં ઉદ્દેશકમાં દેવોનાં સ્થાનોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. તે એજ વક્તવ્યની અપેક્ષાએ ચમરચંચા નામના દેવસ્થાનનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે આઠમો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે. આ સંબંધને આધારે શરૂ કરાયેલા આઠમાં ઉદ્દેશકનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-(कहि णं भंते) ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ-(कहि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) હે ભદન્ત! અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર અસુરકુમારરાજ ચમરની સુધર્મા નામની સભા ક્યાં સ્થાને છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नाम उप्पायपव्वए पण्णत्ते) હે ગૌતમ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા મંદર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ તીરછા અનેક દ્વીપસમુદ્રોને ઓળંગીએ ત્યારે અરુણવર નામનો એક દ્વીપ આવે છે તે દ્વીપની બાહ્ય વેદિકાને છેડેથી બેતાળીસ હજાર

पव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते वण्णओ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थणं महं एगे पासायवडिंसए पन्नत्ते अड्ढाइज्जाइं जोयण सयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं। पासायवण्णओ उल्लोय भूमिवण्णओ अट्ठजोयणाइं मणिपेढिया चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणवन्नं च कोडीओ पणासिं च सयसहस्साइं, पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहेर यणप्पभाए पुढवीए चत्तालिसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा नाम रायहाणी पण्णत्ता एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जंबूदीवप्पमाणा पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं कविसीसगा अद्धजोयणआयामेणं, कोसं विक्खंभेणं देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं एगमेगाए वाहाए, पंच पंचदारसया अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धं विक्खंभेणं उवरियलेणं सो लक्षजोयणसहस्साइं आयाम विक्खंभेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य संत्ताणउय जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं सव्वप्पमाणेणं वेमाणियप्पमाणस्स अद्धं नेयव्वं ॥ १ ॥

स्यादि, 'रोहा' हे रोह ! 'लोए य अलोए य' लोकश्चालोकश्च 'पुव्विंपेते पच्छा पेते' पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ 'दोवि एए सासया भावा' शाश्वतावप्येतौ शाश्वतौ भावौ 'अणाणुपुव्वी एसा रोहा' अनानुपूर्व्येषा रोहा, हे रोह ! इमौ द्वावपि लोकालोकौ भावौ प्रवाहरूपेण नित्यौ, अत पूर्वं लोकः पश्चादलोक इत्याकारिकाऽनयोरानुपूर्वी नास्ति किन्तु पूर्वपश्चात्रूपक्रमविवर्जितावेतावितिः लोकोप्यलोकोपि अलोकोपि लोकोपीति भावार्थः। 'पुव्विं भंते! जीवा पच्छा अजीवा, पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा' पूर्वं भदन्त ! जीवाः, पश्चादजीवाः पूर्वमजीवाः पश्चाद् जीवाः, हे भदन्त ! पूर्वं जीवा पश्चादजीवा पूर्वमजीवा पश्चाज्जीवा वेति। जीवाजीवविषये पूर्वापरभावो विद्यते न वेति प्रश्नार्थः । भगवानाह-'जहेव'

जाते हैं किन्तु इनसे रहित ऐसा जो केवल एक आकाशरूप स्थान है उसका नाम अलोक है। भगवान ने उनके इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहा कि(रोहा) हे रोह ! (लोए य अलोए य) लोक और अलोक ये दोनों (पुव्विंपेते पच्छापेते) पहिले भी हैं और पीछे भी हैं। (दो वि एए सासया भावा) ये दोनों भी शाश्वत भाव हैं। (अणाणुपुव्वी एसा रोहा) हे रोह ! यह अनानुपूर्वी है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब ये दोनों ही भाव-लोक अलोक रूप ये दोनों पदार्थ, द्रव्य-प्रवाहरूपसे नित्य हैं इस लिये इनमें ऐसी आनुपूर्वी नहीं है कि पहिले लोक है बाद में अलोक है, अथवा पहिले अलोक है और बाद में लोक है अतः ये दोनों ही पूर्व पश्चात् रूप क्रम से रहित हैं। (पुव्विं भंते! जीवा पच्छा अजीवा ? पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा ?) हे भदन्त ! पहिले जीव हैं और बाद में अजीव हैं? अथवा पहिले अजीव हैं और बाद में जीव हैं ?, क्या

છે પણ જ્યાં ધર્માસ્તિકાયાદિક છ દ્રવ્યો હોતા નથી પણ માત્ર એક આકાશ દ્રવ્ય જ છે તેને અલોક કહે છે ભગવાન મહાવીર રોહ અણગારના તે પ્રશ્નોના આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે ' રોહા હે રોહ ! "લોए य अलोए य' લોક અને અલોક, તે બન્ને " पुव्विंपेते पच्छापेते પહેલા પણ છે અને પછી પણ છે "दो वि एए सासया भावा તે બન્ને શાશ્વત ભાવ છે 'अणाणुपुव्वी एसा रोहा" હે રોહ ! તે ભાવો આનુપૂર્વી વિનાના છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લોક અને અલોકરૂપ બન્ને પદાર્થ દ્રવ્ય-પ્રવાહ રૂપે નિત્ય જ હોવાથી તેમનામાં એવી આનુપૂર્વીનો અભાવ છે કે પહેલા લોક છે અને પછી અલોક છે, અથવા પહેલાં અલોક છે અને પછી લોક છે તેથી તેઓ બન્ને આનુપૂર્વીથી પૂર્વ અને પછી એવા ક્રમથી રહિત જ છે 'पुव्विं भंते ! जीवा पच्छा अजीवा ? पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा ? ' હે ભગવન્ ! પહેલાં જીવ છે અને પછી અજીવ છે ? અથવા પહેલાં અજીવ છે અને પછી જીવ છે ? એટલે કે જીવ અને અજીવમાં

मुच्चत्वेन चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोश चोद्वेधेन गोस्तुभस्यावासपर्वतस्य प्रमाणेन ज्ञातव्यम् नवरमुपरितनं प्रमाणं मध्ये भणितव्यम् मूले दशद्वात्रिंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण, उपरि सप्तत्रयोविंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशोत्तरे

बयालीस हजार योजन समुद्र के उपरितल को लांघने पर असुरों के इन्द्र तथा असुरों के राजा चमर का तिगिच्छकूटनाम का उत्पातपर्वत है (सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं) इस पर्वत की ऊंचाई सत्रह सौ इक्कीस १७२१ योजन की है (चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं उव्वेहेणं) चारसौ तीस ४३० योजन और एककोश का इसका उद्वेध (ऊंडापना-गहराई) है। (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्व) इस पर्वत का माप गोस्तुभ आवासपर्वत की तरह जानना चाहिये। (नवरं-उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं) विशेषता यहां पर केवल यही है कि गोस्तुभ के ऊपर का जो भाग है और उसका जो माप है वह यहां बीच के भाग में जानना चाहिये (मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं मज्झे चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) अर्थात्-तिगिच्छकूट का विष्कंभ मूलमें एक हजार बाईस १०२२ योजन का -, बीच में विष्कंभ चारसौ चौईस ४२४ योजन का है (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) ऊपर का विष्कंभ सातसौ तेईस ७२३ योजन का है। (मूले तिण्णिजो

યોજનનું સમુદ્રની ઉપરની સપાટી પરનુ અંતર ઓળગવાથી અસુરોના ઈન્દ્ર અસુરરાજ ચમરનો તિગિચ્છકૂટ નામનો ઉત્પાત પર્વત છે (सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेण) (તે પર્વત ૧૭૨૧ એક હજાર સાતસો એકવીસ) યોજન ઊંચો છે (चत्तारितीसे जोयणसए कोस च उव्वेहेण) ૪૩૦ ચારસોત્રીસ-યોજન અને એક કોશનો તેનો ઉદ્વેધ (ઊંડાઇ) છે (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणे ण नेयव्वं) આ પર્વતનુ માપ ગોસ્તુભ આવાસ પર્વત જેવુ જ સમજવુ. (नवरं-उवरिल्ल पमाण मज्झे भाणियव्वं) અહીં એટલીજ વિશેષતા સમજવાની છે કે ગોસ્તુભના ઉપરના ભાગનુ જે માપ છે તે અહીં વચ્ચેના માપ સમજવુ (मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेण मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण) એટલે કે તિગિચ્છકૂટનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) મૂળમા ૧૦૨૨ (એક હજાર બાવીસ) યોજનનો છે અને વચ્ચે ૪૨૪ ચારસો ચોવીસ યોજનનો વિષ્કંભ છે. (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) અને ઉપરનો વિષ્કંભ ૭૨૩ યોજનનો છે (मूले तिण्णिजोयणसहस्साइ दोण्णिय बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिवि-

-योजनशते किंचिद्विशेषोने परिक्षेपेण मध्ये एकं योजनसहस्रं त्रीणि चैकचत्वारिंशत् योजनशतानि किंचिद्विशेषोनं परिक्षेपेण उपरि द्वे च योजनसहस्रे द्वे च षडशीतिं योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण मूले विस्तृतः मध्ये संक्षिप्तः उपरिविशालो मध्ये वरवज्रविग्रहितो महामुकुन्दसंस्थानसंस्थितः सर्वरत्नमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनखण्डेन च सर्वतः समन्तात्

यणसहस्साइ दोण्णिय बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) मूल में इसका परिक्षेप कुछकम तीन हजार दोसौ बत्तीस ३२३२ योजनप्रमाण है। (मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं) बीचमें इसका परिक्षेप कुछकम एक हजार तीनसौ इगतालीस १३४१ योजन का है। (उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं) ऊपर में परिक्षेप इस का कुछ अधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। इसलिये (मूले वित्थडे) मूल भाग इसका विस्तृत है। (मज्झे संखित्ते) मध्यभाग इसका संक्षिप्त है (उप्पि विसाले) ऊपर का भाग इस का विशाल है (मज्झे वरवइर विग्गहिए) इसका मध्य का भाग उत्तम वज्र के जैसा है (महामउंदसंठाणसंठिए) महामुकुन्द के आकार जैसा इसका आकार है (सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे) यह पूरा पर्वत रत्नमय है सुन्दर है यावत् प्रतिरूप है। (सेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेण य, सव्वओ समंता संपरि

सेसूणे परिक्खिवेणं) મૂળમાં તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) ૩૨૩૨ (ત્રણ હજાર બસો બત્રીસ) યોજન કરતાં સહેજ ઓછો છે (मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं) મધ્યમાં તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસ (૧૩૪૧) યોજન કરતાં કંઇક ઓછો છે (उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं) ઉપરના ભાગનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) બે હજાર બસો છયાંસી (૨૨૮૬) યોજન કરતાં કંઇક વધારે છે આ રીતે (मूले वित्थडे) તેનો મૂળનો ભાગ વિસ્તૃત છે (मज्झे संखित्ते) મધ્ય ભાગ સંક્ષિપ્ત છે (उप्पि विसाले) અને ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે (मज्झे वरवइर विग्गहिए) તેનો મધ્યનો ભાગ ઉત્તમ વજ્રના જેવો છે, અને (महामउंदसंठाणसंठिए) તેનો આકાર મહામુકુંદ જેવો છે (सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे) તે આખો પર્વત રત્નમય છે, સુંદર છે અને અનોખો છે (सेणं एगाए पउमवरवेइयाए

संपरिक्षिप्तः पद्मवरवेदिकायाः वनखण्डकस्य च वर्णकः तस्य खलु तिगिच्छ कूट-स्योत्पातपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः वर्णकः। तस्य खलु बहु-समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र खलु महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चविंशतिर्योजनशतानि विष्कं-भेण प्रासादवर्णकः। उल्लोचभूमिवर्णकः अष्टयोजनानि मणिपीठिका चमरस्य

क्खित्ते) यह पर्वत एक उत्तमपद्मवरवेदिका से चारों ओर से सर्व प्रकार से घिरा हुआ है (पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ) यहां पद्मवर वेदिका और वनखंड का वर्णन कर लेना चाहिये। (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते) इस तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत का ऊपरी भाग बिलकुल सम है और बड़ा ही रमणीय है। (वण्णओ) वर्णक-यहां इसके उपरीभाग का वर्णन करलेना चाहिये (तस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगे पासायवडिंसए पन्नत्ते) बिलकुल उस सुन्दर ऊपर के भाग के ठीक मध्यभाग में एक बडा भारी प्रासा-दावतंसक-उत्तम-महल है। (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढम् उच्चत्ते णं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं) इस प्रासादावतंसक की ऊँचाई दौ सौ पचास २५० योजन की है। और इसका विस्तार एकसौ पचीस १२५ योजन का है। (पासायवण्णओ) यहां उस प्रसादावतंसक का वर्णन कर लेना चाहिये। (उल्लोयभूमि वण्णओ) प्रासादावतंसक के उल्लोच

एगेणं वणसंडेणं य, सव्वओ समता सपरिक्खित्ते) ते पर्वत એક (પદ્મવરવેદિકાથી ઉત્તમ કમળની વેદિકાથી, અને એક વનખંડથી ચારે તરફથી આચ્છાદિત છે (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) અહીં પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડનુ, વર્ણન કરી લેવું જોઇએ. (तस्सणं तिगिच्छकूडस्स उप्पयपव्वयस्स उप्पिं बहुसम-रमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते) આ તિગિચ્છકૂટ ઉત્પાત પર્વતનો ઉપરનો ભાગ તદ્દન સપાટ અને રમણીય છે (वण्णओ) અહીં તે ઉપરના ભાગનું વર્ણન કરી લેવુ જોઇએ. (तस्स बहुसम-रमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ देसभागे एत्थण, महं एगे पासायवडिसए पन्नत्ते) ઉપરના તે સુંદર ભાગના બરોબર વચ્ચેના ભાગમાં એક મોટો પ્રાસદાવતંસક- ઉત્તમ મહેલ છે, (अड्ढाइज्जाइ उड्ढ उच्चत्तेण पणवीसं जोयणसयाइ विक्खंभेणं) તે પ્રાસાદાવતંસકની ઊંચાઈ બસો પચાસ (૨૫૦) યોજનની છે અને વિસ્તાર (વિષ્કંભ) એક સો પચીશ (૧૨૫) યોજનનો છે. (पासाय वण्णओ) અહીં તે પ્રાસાદવતંસકનું વર્ણન કરવુ જોઇએ, (उल्लोय भूमि वण्णओ) તે પ્રાસાદાવતંસકના [illegible] મ મહેલના) ઉપરના ભાગનું

सिंहासनं सपरिवार मणितव्यम् । तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणे षट्कोटि शतानि पञ्चपञ्चाशच्च कोटयः पञ्चत्रिंशच्च शतसहस्राणि पञ्चाशच्च सहस्राणि (६,५५,३५,५०,००० अरुणोदये समुद्रे तिर्यग् व्यतिव्रज्याधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य=अधोगत्वा अत्र खलु चमरस्यासुरेन्द्रस्या सुरकुमारराजस्य चमरचंचा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता एक योजनशतसहस्रमाया

–ऊपर के भाग का वर्णनकर लेना चाहिये। (अट्ठ जोयणाइ मणिपेढिया) आठयोजन की मणिपीठिका है।(चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्व) चमर का सिंहासन परिवार सहित कहना चाहिये। (तस्स णं तिगिच्छ कूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणपन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयस हस्साइं, पण्णासं च सहस्साइं अरूणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे- रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो नामं रायहाणी पण्णत्ता) इस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण तरफ एक अरुणोदय नामका समुद्र है, इस समुद्र में छहसो पचपन करोड पैंतीस लाख पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरछे जाने पर नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस हजार योजन जितना भाग अवगाहित करने पर अर्थात् नीचे उतरने पर असुरेन्द्र एवं असुर कुमारों के राजा चमर की चमर- चंचा नामकी राजधानी आती है। (एग जोयणसयसहस्स आयाम-

વર્ણન કરવુ જોઇએ (अट्ठ जोयणाइ मणिपेढिया) આઠ યોજનની મણિપીઠિકા છે (चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्व) અહીં ચમરના સિંહાસનનું તથા પરિવારનું વર્ણન કરવુ જોઇએ. "तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणपन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं, पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा नामं रायहाणी पण्णत्ता) આ તિગિચ્છકૂટ પર્વતની દક્ષિણે અરુણોદય નામનો સમુદ્ર છે આ સમુદ્રમાં છ અબજ, પંચાવન કરોડ પાંત્રીસ લાખ, પચાસ હજાર યોજન (૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦ યોજન) તિરછા જતાં, અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ચાલીસ હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ નીચે ઉતરતા અસુરકુમારોના રાજા અસુરેન્દ્ર ચમરની ચમરચંચા નામની રાજધાની આવે છે (एग जोयणसयसहस्स आयामविक्खंभेण जंबूदीवप्पमाणा) આ ચમરચંચા નગરની લંબાઇ પહોળાઇ એક લાખ યોજનની છે એટલે કે તે જંબૂદ્વીપના જેટલી જ છે (पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं) તેના કોટની ઊંચાઇ એક સો પચાસ

मविष्कंभेण जंबूद्वीपप्रमाणः प्राकारोद्व्यर्धं योजनशतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन मूले पञ्चाशद् योजनानि विष्कंभेण उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि विष्कंभेण कपिशीर्षकाणि अर्द्धयोजनानि आयामेन क्रोशं विष्कंभेण. देशोनम् अर्धयोजनमूर्ध्वम् उच्चत्वेन एकैकस्यां बाहायाम् पञ्चपञ्चद्वादशशतानि अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन अर्धं विष्कंभेण उपरितले खलु षोडशयोजनसहस्राणि आयामविष्कंभेण

विक्खंभेणं जंबू दीवप्पमाणा) इस चमरचंचा राजधानी की लंबाई चौडाई एक लाख योजन की है, अतः यह जंबूद्वीप के बराबर है। (पागारो दिवड्ढ जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं) इसका प्राकार एकसौ पचास योजन ऊँचा है। (मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेणं) इस प्राकार का मूल का विस्तार पचास योजन का है इसके ऊपर के भाग का विष्कंभ साढा बारह (१२॥) योजन का है। (कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं, कोसं विक्खंभेणं, देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं) इसके कंगूरों की लंबाई आधे योजन की है। और चौडाई एक कोशकी है। ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पच पंच दारसया, अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धं विक्खंभेणं) एक एक बाहा में पांचसौ पांचसौ दरवाजे हैं। इन दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास योजन की है। ऊँचाई से आधा इनका विष्कंभ है। (उवरियलेणं सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउ य जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं सव्वप्पमाणेणं वेमाणियप्पमा-

યોજનની છે (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खभेण, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं) તે કોટના મૂળનો વિસ્તાર પચાસ યોજનનો છે અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨॥ સાડાબાર યોજનનો છે (कविसीसगा अद्धजोयणाआयामेण, कोसं-विक्खभेण, देसूण अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेण') તેના કાંગરાની લંબાઈ અર્ધા યોજનની અને પહોળાઈ એક કોશની છે, ઊંચાઈ અર્ધા યોજનથી સહેજ ઓછી છે. (एगमेगाए बाहाए पंचपंच दारसया, अड्ढाइज्जाइ उड्ढं उच्चत्तेण अद्ध विक्खंभेण' તે કોટની પ્રત્યેક બાજુએ ૫૦૦-૫૦૦ દરવાજા છે તે દરવાજાઓની ઉંચાઈ બસો પચાસ યોજનની છે તેથી પહોળાઈ ઉંચાઈ કરતા અર્ધી (૧૨૫ સવાસો યોજન છે, (उवरियलेण सोलसजोयणसहस्साइ आयामविक्खमेण' पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउय जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण सव्वप्पमाणेण' वेमा

पंचाशद् योजनसहस्राणि पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद् विशेषोनः परिक्षेपेण सर्वप्रमाणं वैमानिकप्रमाणस्यार्धं ज्ञातव्यम् ॥सू०१॥

टीका—" कहि णं भंते " कुत्र खलु भदन्त ! " चमरस्स असुरिंदस्स " चमरस्याऽसुरेन्द्रस्य इन्द्रत्वं च साधारण–ईश्वरतामात्रेणापि संभवति–इत्यत आह–" असुरकुमाररण्णो " असुरकुमार राजस्य असुरकुमाराणां राजा इति असुरकुमारराजस्तस्य "सभा सुहम्मा पण्णत्ता " सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता, हे देवानुप्रिय ! प्रभु, असुरकुमारराजस्य चमरेन्द्रस्य सुधर्मा सभा कुत्रस्थाने निर्दिष्टे इति गौतमस्य प्रश्नं, प्रभुः प्राह—" गोयमा " इत्यादि " गोयमा " हे गौतम ! " जंबूद्दीवे दीवे " जंबूद्वीपे द्वीपे=मध्यजंबूद्वीपे "मंदरस्स पव्वयस्स" मन्दरस्य पर्वतस्य=मेरुपर्वतस्य " दाहिणेणं " दक्षिणेन ' तिरियमसंखेज्जे ' तिर्यगसंख्येयान " दीवसमुद्दे वी

णस्स अद्धमेयव्व) उपरितल दरवाजों के उपर के भाग का आयाम और विष्कंभ लंबाई और चौडाई सोलह हजार योजन का है, इसका परिक्षेप कुछ कम पचास हजार पांच सौ सत्तानवे ५०५९७ योजन का है। सर्व प्रमाण से, वैमानिक के प्रमाण की अपेक्षा यहां सब विषय आधा जानना चाहिये ॥ सू–१ ॥

टीकार्थ–गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं–(कहिं णं भंते ! असुरिंदस्स असुर कुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त ! असुरकुमारों के राजा असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहां पर कही गई है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम ! असुर कुमार राज, चमरेन्द्र की सुधर्मा सभा (जंबूदीवे दीवे) जम्बूद्वीप नाम के मध्य जम्बूद्वीप में,(मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) इस मेरु पर्वत

णिप्पमाणस्स अद्ध मेयव्व) ઉપરિતલની (દરવાજાના ઉપરના ભાગની) લંબાઈ અને પહોળાઈ સોળ હજાર યોજનની છે અને તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) પચાસ હજાર પાંચસો સત્તાણુ યોજનથી કંઈક ઓછો છે, વૈમાનિકોના જે પ્રમાણો કહ્યાં છે તેના કરતાં અહીં દરેક પ્રમાણ અર્ધાં સમજવા ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (कहिं णं भंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता !) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોના રાજા અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્માસભા ક્યાં આવેલી છે? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા (जंबूदीवे दीवे) જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલી છે (मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) તે મેરુ પર્વતની

वइत्ता" द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य. उल्लंघ्येत्यर्थः 'अरुणवरस्स दीवस्स" अरुणवरस्य द्वीपस्य "बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ" बाह्याद् वेदिकान्तात् अरुणवरद्वीपस्य निष्क्रमणानन्तरम् "अरुणोदयं समुद्दं" अरुणोदय समुद्रम् "बायालीसं जोयण सहस्साइं" द्विचत्वारिंशत् योजन सहस्राणि "ओगाहित्ता" अवगाह्य समुद्रजलोपरिभागमतिक्रम्य — द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि उपर्युपरिगत्वेत्यर्थः । "एत्थण चमरस्स असुरिन्दस्स असुरकुमाररण्णो" अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य "तिगिच्छकूडे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते" तिगिच्छकूटो

की दक्षिण दिशामें (तिरियमसंखिज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता) तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को लांघने पर (अरुणवरस्स दीवस्स) अरुणवर नाम का एक द्वीप है। द्वीप का जैसा नाम है उस द्वीप को घेरे हुए समुद्र का भी अढाई द्वीप के बाहिर वही नाम होता है। द्वीप और द्वीप के बाद समुद्र हैं। अतः जंबूद्वीपस्थित मेरु पर्वत से दक्षिण की ओर तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को पार करने पर अरुणवर नाम का द्वीप आता है। इस द्वीप के चारों तरफ समुद्र है–जिसका नाम अरुणोदय समुद्र है। यही बात (बाहिरिल्लाओवेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसयसहस्साइं) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अर्थात्–अरुणवर द्वीप की जो वेदिका जगती है उसके बाहिरी अन्तिम छोड से आगे बढ़ने पर अरुणोदय नामका समुद्र आता है। इस समुद्र में बयालीसहजार योजन (ओगाहित्ता) समुद्र के उपरितल के लांघने पर (एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णोतिगिच्छकूडे नामं उप्पायपव्वए पण्णत्ते) ठीक वहीं असुर कुमारराजचमरेन्द्र का उत्पातपर्वत

દક્ષિણ દિશામાં (तिरियमसंखिज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता) તીરછા અસંખ્ય દ્વીપ ઓળંગવાથી (अरुणवरस्स दीवस्स) અરુણવર નામનો એક દ્વીપ આવે છે. દ્વીપનું જે નામ છે, એજ નામ દ્વીપને ઘેરીને આવેલા અઢી દ્વીપની બહારના સમુદ્રનું પણ છે, દ્વીપ અને દ્વીપની પછી સમુદ્ર છે. એટલે કે જંબૂદ્વીપમાં આવેલા મેરુ પર્વતની દક્ષિણ તરફ તીરછા અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોને પાર કરવાથી અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની ચારે તરફ જે સમુદ્રને અરુણોદય સમુદ્ર કહે છે એજ વાત (बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसयसहस्साइं) આ સૂત્ર દ્વારા બતાવવામાં આવે છે એટલે કે અરુણવર દ્વીપની જે વેદિકા છે તેના અન્તિમ છેડેથી આગળ વધતા અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે તે સમુદ્રમા બેંતાળીસ હજાર યોજન (ओगाहित्ता) પ્રમાણ અંતર પાર કરવાથી (एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो

नाम उपपात पर्वत मज्ञप्तः तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्य चमर उत्पतति स उप पातनामकः पर्वत' कथ्यते इति । तस्य तिगिच्छकूटपर्वतस्य प्रमाणं वर्णयति 'सत्तरस' इत्यादि "सत्तरसएकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेण" सप्तदश एक विंशतियोजनशतानि उर्ध्वम् उच्चत्वेन "चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण" चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोशश्च उद्वेधेन गम्भीरत्वेन भूम्यवगाहने त्यर्थः "गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्वं" गोस्तुभस्याऽऽवासपर्व तस्य प्रमाणेन मेतव्यम् । गोस्तुभाख्यावासपर्वतस्य यावत् प्रमाणं तावदेव ति गिच्छ—उपपातपर्वतस्यापि प्रमाण ज्ञातव्यमित्यर्थः। गोस्तुभपर्वतस्य प्रमाण सादृश्यम् उपपात पर्वतस्य कथित तत्र गोस्तुभपर्वतस्यैव कियत् प्रमाणमिति शास्त्र प्रतिपादित तत्प्रमाणमिदम् गोस्तुभो लवणसमुद्रमध्ये पूर्वस्यां दिशि नागराजानामा-

है। इस पर्वत का नाम तिगिच्छकूट है। चमरेन्द्र जब तिर्यग्लोक में आने का इच्छुक होता है-तब वह पहिले इस पर्वत पर आता है और यहां से फिर वह तिर्यग्लोक में जाता है इसलिये इस पर्वत का नाम उत्पात पर्वत है। इस तिगिच्छकूट का प्रामाण बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—(सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेण, चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेणं) इस उत्पातपर्वत की ऊँचाई सत्रहसौ इक्कीस १७२१ योजन की है और इसका उद्वेध-गहराई-भूमि में अवगाह ना-चारसौतीस ४३० योजन और एक कोश का है। (गोत्थुमस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्वं) गोस्तुभ नामक आवासपर्वत का जितना प्रमाण है उतना ही प्रमाण इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का भी जानना चाहिये। गोस्तुभ नामक आवासपर्वत का प्रमाण कितना है यह शास्त्रों में प्रतिपादित हुआ है-जो इस प्रकार से है-

तिगिच्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पण्णत्ते) અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે તે પર્વતનું નામ તિગિચ્છકૂટ છે, જ્યારે ચમરેન્દ્રને તિર્યગ્લોકમાં જવાની ઈચ્છા થાય છે ત્યારે પહેલાં તે આ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાંથી તે તિર્યગ્લોકમાં જાય છે તે કારણે તેને ઉત્પાત પર્વત કહે છે. હવે તે તિગિચ્છકૂટનું માપ બતાવવામાટે સૂત્રકાર કહે છે કે (सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेण चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण) તે ઉત્પાતપર્વતની ઊંચાઈ ૧૭૨૧ સત્તરસોએકવીસ યોજનની અને તેની ઉંડાઈ (જમીનની અંદરની અવગાહના) ૪૩૦ ચારસોત્રીસ યોજન અને એક કોશની છે (गोत्थुभस्स आवास पव्वयस्स पमाणेण नेयव्व) ગોસ્તુભ નામના આવાસ પર્વતનું જેટલું પ્રમાણ છે એટલું જ પ્રમાણ આ તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતનું પણ સમજવું ગોસ્તુભ નામના આ ઉત્પાતપર્વતનું જે પ્રમાણ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે તે નીચે

वासपर्वतः तस्याऽऽदिमध्यान्तेषु विष्कंभप्रमाणमिदम् "कमसो विक्खंभोसे दसबावीसाइं जोयणसयाइं सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे" क्रमशोविष्कंभस्तस्य दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि सप्तशतानि त्रयोविंशतिश्चत्वारिंशतानि च चतुर्विंशतिरिति ॥ गोस्तुभोपपातपर्वतयोः प्रमाणे सर्वथा सादृश्यं निवारयन्नाह "नवरं उवरिल्लं प्रमाणं मज्झे भाणियव्वं" नवरमुपरितनं प्रमाणं मध्ये भणितव्यम्। गोस्तुभपर्वतस्य यत् उपरिभागे प्रमाणं तत् उपपातपर्वतस्य मध्ये ज्ञातव्यमित्यर्थः, ततश्चेदमुक्त भवति (मूले दशबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं) मूले

यह गोस्तुभपर्वत नागराजों का आवासपर्वत है यह लवणसमुद्र के बीच में पूर्वदिशा में है। इसके आदि भाग का, मध्यभाग का और अन्तिमभाग का विष्कंभ प्रमाण इस प्रकार से है (कमसो विक्खंभो से दसबावीसाइ जोयणसयाइं, सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) आदि भागका विष्कंभ प्रमाण एकहजार बाईस १०२२ योजनका मध्यभाग का विष्कंभ प्रमाण सातसौ तेईस ७२३ योजन का और अन्तिमभाग का विष्कंभ प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का है।

अब गोस्तुभ और उत्पातपर्वतके प्रमाणमें सर्वथा सादृश्यका निवारण करनेके निमित्त सूत्रकार कहते हैं (नवरं) इत्यादि, उससे इसमें विशेषता यह है कि (उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं) गोस्तुभपर्वत का अन्तिमभाग का-जो प्रमाण कहा गया है वह प्रमाण उत्पात पर्वत के बीचभाग का जानना चाहिये, गोस्तुभपर्वत के अन्तिमभाग का प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का कहा गया है सो यह प्रमाण उत्पात पर्वत के मध्यभाग का जानना चाहिये, यही बात (मूले दस बावीसे जो-

આ વામાં આપેલ છે. તે ગોસ્તુભપર્વત નાગરાજાને આ પર્વત છે. તે લવણ સમુદ્રની વચ્ચે પૂર્વમા આવેલે છે તેના આદિ ભાગને અને ઉપરના ભાગને વિષ્કંભ (પરિમિતિ આ પ્રમાણે છે (कमसो विक्खंभो से दसबावीसाइ जोयण-सयाइं सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) આદિ ભાગને વિષ્કંભ છે ૧૦૨૨ યોજનને, મધ્યભાગને વિષ્કંભ ૭૨૩ યોજનને અને ઉપરના ભાગને વિષ્કંભ ૪૨૪ યોજનને છે,

હવે ગોસ્તુભ અને ઉત્પાત પર્વતના પ્રમાણમા જે તફાવત છે તે દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર "नवरं" આદિ સૂત્રો કહે છે—उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं" ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનું જે માપ આપ્યું છે તે માપ ઉત્પાત પર્વતના મધ્યભાગનુ સમજવુ એટલે કે ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનું માપ ૪૨૪ યોજનનું કહ્યુ છે, તો ઉત્પાત પર્વતના મધ્ય ભાગનુ માપ ૪૨૪ યોજન સમજવુ એજ વાત "मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं, मज्झे चत्तारि

नाम उपपात पर्वत प्रज्ञप्तः तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्य चमर उत्पतति स उत्पातनामकः पर्वतः कथ्यते इति । तस्य तिगिच्छकूटपर्वतस्य प्रमाणं दर्शयति 'सत्तरस' इत्यादि "सत्तरसएक्कवीसे जोयणसए उद्धं उच्चत्तेण" सप्तदश एक विंशतियोजनशतानि उर्ध्वम् ऊच्चत्वेन "चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण" चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोशञ्च उद्वेधेन गम्भीरत्वेन भूम्यवगाहनस्यर्थः "गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्व" गोस्तुभस्याऽऽवासपर्वतस्य प्रमाणेन नेतव्यम् । गोस्तुभाख्यावासपर्वतस्य यावत् प्रमाण तावदेव तिगिच्छ—उपपातपर्वतस्यापि प्रमाणं ज्ञातव्यमित्यर्थः । गोस्तुभपर्वतस्य प्रमाण सादृश्यम् उपपात पर्वतस्य कथित तत्र गोस्तुभपर्वतस्यैव कियत् प्रमाणमिति शास्त्र प्रतिपादित तत्प्रमाणमिदम् गोस्तुभो लवणसमुद्रमध्ये पूर्वस्यां दिशि नागराजानामा-

है । इस पर्वत का नाम तिगिच्छकूट है । चमरेन्द्र जब तिर्यग्लोक में आने का इच्छुक होता है-तब वह पहिले इस पर्वत पर आता है और वहां से फिर वह तिर्यग्लोक में जाता है इसलिये इस पर्वत का नाम उत्पात पर्वत है । इस तिगिच्छकूट का प्रमाण बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—(सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उद्धं उच्चत्तेण, चत्तारितीसे जोयणसए कोसंच उव्वेहेणं) इस उत्पातपर्वत की ऊँचाई सत्रहसौ इक्कीस १७२१ योजन की है और इसका उद्वेध-गहराई-भूमि में अवगाहना-चारसौतीस ४३० योजन और एक कोश का है । (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्व) गोस्तुभ नामक आवासपर्वत का जितना प्रमाण है उतना ही प्रमाण इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का भी जानना चाहिये । गौस्तुभ नामक आवासपर्वत का प्रमाण कितना है यह शास्त्रों में प्रतिपादित हुआ है-जो इस प्रकार से है-

तिगिच्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पण्णत्ते) असुरकुमारोना राजा चमरेन्द्रने ઉત્પાત પર્વત આવે છે તે પર્વતનું નામ તિગિચ્છકૂટ છે, જ્યારે ચમરેન્દ્રને તિર્યગ્લોકમાં જવાની ઈચ્છા થાય છે ત્યારે પહેલાં તે આ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાંથી તે તિર્યગ્લોકમાં જાય છે તે કારણે તેને ઉત્પાત પર્વત કહે છે. હવે તે તિગિચ્છકૂટનું માપ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उद्धं उच्चत्तेण, चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण) તે ઉત્પાતપર્વતની ઉંચાઈ १७२१ સત્તરસો એકવીસ યોજનની અને તેની ઉંડાઈ (જમીનની અંદરની અવગાહના) ४३० ચારસોત્રીસ યોજન અને એક કોશની છે (गोथुभस्स आवास पव्वयस्स पमाणेणं नेयव्व) ગોસ્તુભ નામના આવાસ પર્વતનું જેટલું પ્રમાણ છે એટલું જ પ્રમાણ આ તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતનું પણ સમજવું ગોસ્તુભ નામના આ ઉત્પાતપર્વતનું જે પ્રમાણ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે તે નીચે

इत्यादि, 'जहेव लोए य अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य' यथैव लोकश्चालोकश्च तथैव जीवाश्चाजीवाश्च, लोकालोकयोरिव जीवाजीवविषयेऽप्यानुपूर्वी नास्ति किन्तु जीवाजीवेष्वप्यनानुपूर्व्यैव वक्तव्येति भावार्थः। 'एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा' एवं भवसिद्धिकाश्चाभवसिद्धिकाश्च, सिद्धिरसिद्धिः, सिद्धा असिद्धाः, भविष्यन्तीति भवाः, भवा=भाविनी सिद्धिर्मुक्ति र्येषां ते भवसिद्धिकाः येषां सिद्धिर्भाविनी ते भवसिद्धिकाः, एतद्विपरीता अभवसिद्धिकाः, येषां नियमतः संसार एव भविष्यतीति। एवमेव सिद्धिः-मोक्षः, असिद्धिः=अमोक्षः, सिद्धा-मुक्ताः, असिद्धा-अमुक्ता अपि विज्ञेयाः। 'पुव्विं

ऐसा जीव और अजीव में पूर्वापर भाव है या नहीं? भगवान् इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं कि (जहेव लोए, अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य) हे रोह!, जिस प्रकार लोक और अलोकमें आनुपूर्वी नहीं है उसी प्रकार से जीव और अजीव में भी आनुपूर्वी नहीं है अतः जीव, और अजीव ये दोनों पदार्थ भी विना आनुपूर्वी के ही हैं। (एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा) इसी तरह से भवसिद्धिक अभवसिद्धिक, सिद्धि असिद्धि, और सिद्ध असिद्ध, इनको भी जानना चाहिये। जिन्हें आगे सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होने वाली है वे भव सिद्धिक कहलाते हैं। जो इनसे विपरीत होते हैं अर्थात् जिन्हें आगे सिद्धि प्राप्त नहीं होनेवाली होती है वे अभवसिद्धिक होते हैं, भवसिद्धिक जीव नियम से मुक्ति प्राप्त करते हैं और अभवसिद्धिक जीव नियम से संसार में ही परिभ्रमण करते रहते हैं। इसी तरह सिद्धि-मोक्ष, असिद्धि-संसार, सिद्ध-मुक्त जीव और असिद्ध-अमुक्त

એવો પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ છે કે નથી? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા ભગવાન કહે છે કે "जहेव लोए य अलोए य तहेव जीवाय अजीवा य" હે રોહ! જેવી રીતે લોક અને અલોકમા આનુપૂર્વી (પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ) નથી, એજ પ્રમાણે જીવ અને અજીવમા પણ આનુપર્વી નથી. તેથી જીવ અને અજીવ, એ બન્ને પદાર્થો પણ આનુપૂર્વી વગરના જ છે "एव भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा" એવી જ રીતે ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ તથા સિદ્ધ અને અસિદ્ધના વિષયમા પણ જાણુવુ જેમને હવે પછી ગમે ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની છે તેમને ભવસિદ્ધિક કહે છે અને જેમને આગળ જતા મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી તેમને અભવસિદ્ધિક કહે છે. ભવસિદ્ધિક જીવો નિયમથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને અભવસિદ્ધિક જીવો નિયમથી જ સસારમા પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધિ-મોક્ષ અસિદ્ધિ-

दशद्वाविंशतियोजनशतानि विष्कंभेण "मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण" मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतियोजनशतानि विष्कम्भेण=चतुर्विंशत्युत्तरचतुःशतमित्यर्थः "उवरिंसत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेण" उपरि सप्तत्रयोविंशति योजनशतानि विष्कंभेण त्रयोविंशत्युत्तरसप्तशतयोजनानि-इत्यर्थः "मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णियबत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं" मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशदुत्तरे योजनशते किञ्चित्-विशेषोने परिक्षेपण "मज्झे एगं जोयणसहस्स तिण्णियइगुयाले-जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण" मध्ये एक योजनसहस्र त्रीणि च एकचत्वारिंशत् योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोन परिक्षेपेण "उवरिं दोण्णिय जोयणसहस्साइं दोण्णिय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं" उपरि द्वे च योजनसहस्रे, द्वे च षडशीतियोजन

यणसए विक्खंभेणं, मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं, उवरि सत्त तेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। मूल में एक हजार बाईस १०२२ योजन का विष्कंभ प्रमाण है, मध्य में चारसौ चोईस ४२४ योजन का विष्कंभ प्रमाण है और ऊपर में सातसौ तेईस ७२३ योजन का विष्कंभ प्रमाण है। (मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) इस पर्वत का परिक्षेप कितना है सो सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है, मूल में इसका परिक्षेप कुछ कम तीन हजार दो सौ बत्तीस ३२३२ योजन का है। इसी तरह से (मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं) मध्यभाग में इसका परिक्षेप एक हजार तीनसौ इकतालीस १३४१ योजन में कुछ कम है। (उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं) ऊपर के भाग में

चवीसे जोयणसए विक्खंभेण उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं" आ सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करवामां आवेल छे कहेवानुं तात्पर्य ए छे के उत्पात पर्वतनो विष्कंभ मूळमां १०२२ योजन, मध्य भागमां ४२४ योजन अने उपरना भागमां ७२३ योजन छे 'मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसएकिंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं' हवे सूत्रकार ते पर्वतना परिक्षेप (परिधि)नुं वर्णन करे छे मूळमां तेनो परिक्षेप ३२३२ योजन करतां सहेज ओछो छे 'मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं' मध्य भागमां तेनो परिक्षेप १३४१ एक हजार त्रणसो एकतालीस योजन करतां थोडो न्यून छे. "उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए किंचि

वासपर्वतः तस्याऽऽदिमध्यान्तेषु विष्कंभप्रमाणमिदम् "कमसो विक्खंभोसे दस-वावीसाइं जोयणसयाइं सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे" क्रमशोविष्कं-भस्तस्य दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि सप्तशतानि त्रयोविंशतिश्चत्वारिंशतानि च चतुर्विंशतिरिति ॥ गोस्तुभोपपातपर्वतयोः प्रमाणे सर्वथा सादृश्यं निवारयन्नाह "नवर उवरिल्लं प्रमाणं मज्झे भाणियव्वं" नवरमुपरितनं प्रमाणं मध्ये भणित-व्यम्। गोस्तुभपर्वतस्य यत् उपरिभागे प्रमाणं तत् उपपातपर्वतस्य मध्ये ज्ञातव्य-मित्यर्थः, ततश्चेदमुक्त भवति (मूले दशवावीसे जोयणसए विक्खंभेणं) मूले

यह गौस्तुभपर्वत नागराजों का आवासपर्वत है यह लवणसमुद्र के बीच में पूर्वदिशा में है। इसके आदि भाग का, मध्यभाग का और अन्तिम-भाग का विष्कंभ प्रमाण इस प्रकार से है (कमसो विक्खंभो से दस-वावीसाइं जोयणसयाइं, सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) आदि भागका विष्कंभ प्रमाण एकहजार बाईस १०२२ योजनका मध्य-भाग का विष्कंभ प्रमाण सातसौ तेईस ७२३ योजन का और अन्तिम-भाग का विष्कंभ प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का है।

अब गोस्तुभ और उत्पातपर्वतके प्रमाणमें सर्वथा सादृश्यका निवारण करनेके निमित्त सूत्रकार कहते हैं (नवरं) इत्यादि, उससे इसमें विशेषता यह है कि (उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं) गोस्तुभपर्वत का अन्ति-मभाग का-जो प्रमाण कहा गया है वह प्रमाण उत्पात पर्वत के बीच-भाग का जानना चाहिये, गोस्तुभपर्वत के अन्तिमभाग का प्रमाण चा-रसौ चोईस ४२४ योजन का कहा गया है सो यह प्रमाण उत्पात प-र्वत के मध्यभाग का जानना चाहिये, यही बात (मूले दस बावीसे जो-

આ વામા આપેલ છે તે ગોસ્તુભપર્વત નાગરાજાને આ પર્વત છે. તે લવણ સમુદ્રની વચ્ચે પૂર્વમા આવેલો છે તેના આદિ ભાગને અને ઉપરના ભાગને વિષ્કંભ (પરિમિતિ આ પ્રમાણે છે (कमसो विक्खंभो से दसबावीसाइ जोयण-सयाइं सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) આદિ ભાગનો વિષ્કંભ છે ૧૦૨૨ યોજનનો, મધ્યભાગનો વિષ્કંભ ૭૨૩ યોજનનો અને ઉપરના ભાગનો વિષ્કંભ ૪૨૪ યોજનનો છે,

હવે ગોસ્તુભ અને ઉત્પાત પર્વતના પ્રમાણમા જે તફાવત છે તે દર્શા-વવા માટે સૂત્રકાર "नवरं" આદિ સૂત્રો કહે છે—उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणि-यव्वं" ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનું જે માપ આપ્યું છે તે માપ ઉત્પાત પર્વતના મધ્યભાગનુ સમજવુ એટલે કે ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનું માપ ૪૨૪ યોજનનું કહ્યુ છે, તો ઉત્પાત પર્વતના મધ્ય ભાગનુ માપ ૪૨૪ યોજન સમજવુ એજ વાત "मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं, मज्झे चत्तारि

द्वाविंशतियोंजनशतानि विष्कंभेण " मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्कंभेणं " मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतियोंजनशतानि विष्कंभेण=चतुर्विंशत्युत्तरचतुः शतमित्यर्थः " उवरिसत्तेवीसे जोयणसए विक्खंभेण " उपरि सप्तत्रयोविंशति योजनशतानि विष्कंभेण त्रयोविंशत्युत्तरसप्तशतयोजनानि-इत्यर्थः "मूले तिण्णि जोयणसहस्साई दोण्णियबत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं" मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशदुत्तरे योजनशते किञ्चित्-विशेषोने परिक्षेपेण " मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णियइगुयाले-जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं " मध्ये एकं योजनसहस्रं त्रीणि च एकचत्वारिंशत् योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोन परिक्षेपेण " उवरिं दोण्णिय जोयणसहस्साई दोण्णिय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं " उपरि द्वे च योजनसहस्रे, द्वे च षडशीतियोंजन

चणसए विक्खंभेणं, मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं, उवरि सत्त तेवीसे जोयणसए विक्खंभेण) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। मूल में एक हजार बाईस १०२२ योजन का विष्कंभ प्रमाण है, मध्य में चारसौ चोईस ४२४ योजन का विष्कंभ प्रमाण है और ऊपर में सातसौ तेईस ७२३ योजन का विष्कंभ प्रमाण है। (मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) इस पर्वत का परिक्षेप कितना है सो सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है, मूल में इसका परिक्षेप कुछ कम तीन हजार दो सौ बत्तीस ३२३२ योजन का है। इसी तरह से (मज्झे एग जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं) मध्यभाग में इसका परिक्षेप एक हजार तीनसौ इकतालीस १३४१ योजन में कुछ कम है। (उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं) ऊपर के भाग में

बावीसे जोयणसए विक्खंभेण, उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेण " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પાત પર્વતનો વિષ્કંભ મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન, મધ્ય ભાગમાં ૪૨૪ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ૭૨૩ યોજન છે 'मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण હવે સૂત્રકાર તે પર્વતના પરિક્ષેપ (પરિધિ)નું વર્ણન કરે છે મૂળમાં તેનો પરિક્ષેપ ૩૨૩૨ યોજન કરતાં સહેજ ઓછો છે 'मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं " મધ્ય ભાગમાં તેનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧ એક હજાર ત્રણસો એકતાળીસ યોજન કરતાં સહેજ ન્યૂન છે " उवरिं दोण्णि य जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीए जोयणसए कि

शते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण २२८६ किंचिद्विशेषाधिके "मूले वित्थडे" मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः "मज्झे संखित्ते" मध्ये संक्षिप्तः "उप्पिं विसाले" उपरिविशालः 'मज्झे वरवइरविग्गहिए' मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्रःतन्नामकः शस्त्रविशेषः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो-वरवज्रविग्रहात् स्वार्थिकक प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये क्षामः कृश इत्यर्थः। एतदेव दर्शयति "महामउंदसंठाण संठिए" महामुकुन्दसंस्थानसंस्थित मुकुन्दो = वाद्यविशेषः महांश्चासौ मुकुन्दः- महामुकुन्दस्तस्य संस्थानमाकृतिविशेषः तदिव संस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमा नित्यर्थः असौ उपपात पर्वतः, "सव्वरयणामए" सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, "अच्छ०" अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः "जाव पडिरूवे" यावत्

इसका परिक्षेप कुछ विशेषाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्थडे) पहिले जो इसका विष्कंभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल में विस्तृत है, (मज्झे संखित्ते) मध्य में संक्षिप्त है और (उप्पिं विसाले) ऊपर में विशाल है। (मज्झे वर वइरविग्गहिए) यहां विग्रह का अर्थ आ-कृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आ-कृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउंदसंठाणसंठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेष का है सो इस वाद्यविशेष की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सव्वरयणामए) सर्व-रत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्खेवेणं" ઉપરના ભાગમા તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬બાવીસસો છયાસી યોજન કરતાં થોડા વધારે છે. "मूलवित्थडे" આ રીતે તેનો મૂળભાગ વિસ્તૃત છે, "मज्झे संखित्ते" મધ્યભાગ સક્ષિપ્ત છે, અને "उप्पिं विसाले" ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે. "मज्झे वरवइरविग्गहिए" અહીં વિગ્રહનો અર્થ આકાર સમજ-વાનો છે. તે પર્વતનો આકાર વરવ્રજ (શ્રેષ્ઠ વજ્ર નામના શસ્ત્ર) સમાન છે. તેથી તે પર્વતને વરવજ્રવિગ્રહિક (શ્રેષ્ઠ વજ્રના જેવા આકારનો) કહ્યો છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે પર્વત મધ્યભાગમા સક્ષિપ્ત-કૃશ છે. "महमउंद सठाणसंठिए" મુકુંદ નામનું એક વાદ્ય હોય છે. મુકુંદના જેવા આકારના તે ઉત્પાત પર્વત છે આ સૂત્ર દ્વારા પણ એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તે મધ્યમાં કૃશ (સંક્ષિપ્ત) છે. તે ઉત્પાત પર્વત "सव्वरयणामए" સર્વરત્નમય છે. "अच्छे"

प्रतिरूपः इह यावत्पदोपादानात् इदम् ग्राह्यम्–" सण्हे " श्लक्ष्णः चिक्कण इत्यर्थः श्लक्ष्ण पुद्गलेन जायमानत्वात् " सण्हे " मसृणोऽतीवकोमलः " घट्ठे " घृष्ट इव घृष्टः खरशाणेन " मट्ठे " मृष्ट इव मृष्टः सुकुमारशाणेन अथवा मृष्ट इव मृष्टः मार्जित इव प्रमार्जनिकया शोधित इव, अतएव "निरए " नीरजस्कः=रजोरहितः " निम्मले " निर्मलः कठिनमलरहितः " निप्पंके " निष्पङ्कः–आर्द्रमलरहितः " निक्कंकडच्छाए " निष्कङ्कटच्छायः निरावरणदीप्तिः=आवरणरहितप्रभावानित्यर्थः " सप्पभे " सत्प्रभः–" समिरीए " समरीचिकः स किरण

(जाव पडिरूवे) यावत् यह प्रतिरूप है । यहां (यावत्) शब्द से इन पदोंका ग्रहण किया गया है (सण्हे, लण्हे, घट्ठे, मट्ठे, निरए, निम्मले, निप्पंके, निक्कंकडच्छाए, सप्पभे, समरीईए, सउज्जोए, पासाईए, दंसणिज्जे, अभिरूवे, पडिरूवे) चिकने पुद्गलों से बना हुआ होने के कारण यह पर्वत श्लक्ष्ण चिकना है, मसृण अत्यन्त कोमल है, शाण पर घिसकर तैयार की हुई वस्तु के समान यह घृष्ट है, कोमल शाण पर घिसी हुई वस्तु के समान यह मृष्ट है, अतएव ऐसा ज्ञात होता है कि मानो बुहारी से झाडकर इसे रजरहित बना दिया गया है (निम्मले) कठिनमल से यह रहित है । कीचड आदि से रहित होने के कारण यह निष्पंक है, कान्ति इसकी आवरण रहित है अतः यह निष्कंकडच्छाय है । इसकी प्रभा सुन्दर है अतः यह सप्रभ है । इससे सर्वदा प्रभा की किरणें छिटकती रहती हैं इसलिये यह समरीचिक है । अन्यवस्तु

પ્રાસ સ્ફટિકમણિ આદિ સમાન તે નિર્મલ છે "જાવ પડિરૂવે" પ્રતિરૂપ પર્યંતના વિશેષણોથી તે યુક્ત છે અહીં " जाव " (પર્યન્ત) પદથી નીચેનાં પદો ગ્રહણ કરવાના છે–" सण्हे, लण्हे, घट्ठे, मट्ठे, निरए, निम्मले निप्पंके निक्कंकडच्छाए सप्पभे, समरीईए सउज्जोए, पासाइए दंसणिज्जे अभिरूवे, पडिरूवे " આ વિશેષણોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે સુંવાળાં પુદ્ગલોનો બનેલો હોવાથી તે પર્વત શ્લક્ષ્ણ–સુંવાળો છે, મસૃણ–અતિશય કોમળ છે શરાણ પર ઘસેલી વસ્તુના સમાન તે ઘૃષ્ટ છે, કોમળ શરાણ પર ઘસેલી વસ્તુના જેવો તે મૃષ્ટ છે, તેથી તેને બરાબર ખંખેરીને ધૂળરહિત બનાવ્યો હોય તેવો લાગે છે "निम्मले" તે નિર્મળ છે, કીચડ આદિથી રહિત હોવાને લીધે તે નિષ્પંક છે કોઈ પણ જાતના આવરણથી રહિત કાન્તિવાળો હોવાથી તે " निक्कंकडच्छाए " છે તેની પ્રભા સુંદર હોવાથી તે સપ્રભ છે તેમાંથી તેજના કિરણો સદા નિકળ્યાં કરે છે તેથી તે સમરીચિક (કિરણોથી યુક્ત) છે તે અન્ય વસ્તુનો પ્રકાશ

शते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण २२८६ किंचिद्विशेषाधिके "मूले वित्थडे" मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः "मज्झे संखित्ते" मध्ये संक्षिप्तः "उप्पिं विसाले" उपरिविशालः 'मज्झे वरवइरविग्गहिए' मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्रःतन्नामकः शस्त्रविशेषः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो-वरवज्रविग्रहात् स्वार्थिकक प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये क्षामः कृश इत्यर्थः । एतदेव दर्शयति "महामउंदसंठाण संठिए" महामुकुन्दसंस्थानसंस्थितः मुकुन्दो = वाद्यविशेषः महांश्चासौ मुकुन्दः-महामुकुन्दस्तस्य संस्थानमाकृतिविशेषः तदिव संस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमा नित्यर्थः असौ उपपात पर्वतः, "सव्वरयणामए" सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, "अच्छ०" अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः "जाव पडिरूवे" यावत्

इसका परिक्षेप कुछ विशेषाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्थडे) पहिले जो इसका विष्कंभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल में विस्तृत है, (मज्झे संखित्ते) मध्य में संक्षिप्त है और (उप्पिं विसाले) ऊपर में विशाल है। (मज्झे वर वइरविग्गहिए) यहां विग्रह का अर्थ आकृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आकृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउंदसंठाणसंठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेष का है सो इस वाद्यविशेष की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सव्वरयणामए) सर्वरत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्खेवेणं" ઉપરના ભાગમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬બાવીસસો છયાસી યોજન કરતાં થોડો વધારે છે. "मूलवित्थडे" આ રીતે તેનો મૂળભાગ વિસ્તૃત છે, "मज्झे संखित्ते" મધ્યભાગ સંક્ષિપ્ત છે, અને "उप्पिं विसाले" ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે. "मज्झे वरवइरविग्गहिए" અહીં વિગ્રહનો અર્થ આકાર સમજવાનો છે. તે પર્વતનો આકાર વરવ્રજ (શ્રેષ્ઠ વજ્ર નામના શસ્ત્ર) સમાન છે. તેથી ને પર્વતને વરવજ્રવિગ્રહિક (શ્રેષ્ઠ વજ્રના જેવા આકારનો) કહ્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પર્વત મધ્યભાગમા સંક્ષિપ્ત-કૃશ છે. "महमउंद संठाणसंठिए" મુકુંદ નામનું એક વાદ્ય હોય છે. મુકુંદના જેવા આકારના તે ઉત્પાત પર્વત છે આ સૂત્ર દ્વારા પણ એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તે મધ્યમાં કૃશ (સંક્ષિપ્ત) છે. તે ઉત્પાત પર્વત "...ય..." સર્વરત્નમય છે. "अच्छे"

तिगिच्छकूटउपरितलपरिक्षेपसमा परिक्षेपेण "तीसेणं पउमवरवेइयाए" तस्या खलु पद्मवरवेदिकायाः "इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" अयमेतद्रूपो वर्णक व्यासः महान् वर्णकविस्तारः वर्णकविस्तार इत्यर्थः "वइरामया नेमा" वज्र मयी नेमा इत्यादि, नेमाः स्तम्भानां मूलपादाः 'अस्याः सविस्तारतो वर्णनं राजप्रश्नीय सूत्रतोऽवसेयम्। वनखण्डवर्णकस्त्वेवम् "से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं च चक्कवालविक्खंभेणं" स खलु वनखण्डको देशोने द्वे योजने चक्र वालविष्कम्भेण गोलाकारेण "पउमवरवेइया-परिक्खेवसमे परिक्खेवेणं" पद्म वरवेदिकापरिक्षेपसमः परिक्षेपेण "किण्हे किण्होभासे" कृष्णः कृष्णावभास इत्यादि। "तस्स ण तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे-

(तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेणं) इस पद्मवरवेदि-का का परिक्षेप तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत के उपरिभाग का जितना प-रिक्षेप है उतना है। (तीसेणं पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते) इस पद्मवर वेदिका के और भी वर्णन का विस्तार इस प्रकार से है (वइरामया नेमा) इत्यादि इस पद्मवर वेदिका के नेम स्तंभों के मूलपाद वज्र के बने हुए हैं। इसका विस्तृत वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र में किया गया है सो वहां से जान लेना चाहिये।

वनखण्ड का वर्णन इस प्रकार से है (से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं) इस वनखण्ड का घेराव कुछ कम दो योजन का है। (पउमवरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेणं) इसका परिक्षेप पद्मवरवेदिका के परिक्षेप के जितना है। (किण्हे किण्होभासे) यह कृष्ण और कृष्णकान्तिवाला है) इत्यादि। (तस्स णं तिगिच्छकू-

---

નો બનેલી છે 'तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेणं" તે પદ્મવર વેદિકાનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) તિગિચ્છકૂટ પર્વતના ઉપરના ભાગ જેટલો જ છે तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" તે પદ્મવર વેદિકાનું અધિક વર્ણન આ પ્રમાણે છે-' वइरामया नेमा" તે પદ્મવરવેદિકાના સ્તંભોના મૂળભાગ વજ્રનો બનેલો છે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન (રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર માં) કર્યું છે, તો ત્યાંથી વાંચી લેવું

વનખંડનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે-' से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं' તે વનખંડનો ઘેરાવો બે યોજન કરતાં સહેજ ઓછો છે "पउम वरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेणं" તેનો પરિક્ષેપ પદ્મવરવેદિકાના પરિક્ષેપ જેટલો જ છે "किण्हे किण्होभासे' તે કૃષ્ણશ્યામ છે, અને શ્યામ કાન્તિથી યુક્ત છે

किरणयुक्त इत्यर्थः " सउज्जो स " सोद्योतकः अन्यवस्तु प्रकाशकः ' पासाइए ' प्रासादीयः प्रसन्नताजनकत्वात् " दंसणिज्जे " दर्शनीयः 'अभिरूवे' अभिरूपकः अतिरमणीयः " पडिरूवे " प्रतिरूपः सुन्दराकृतिकः " सेणं एगाए पउमवर वेइयाए" स खलु एकया पद्मवरवेदिकया युक्तः "एगेण वणसंडेण य" एकेन वन खण्डकेन च ' सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते ' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः परिवेष्टित इत्यर्थः " पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ " पद्मवरवेदिकायाः वनखण्डकस्य च वर्णकः तत्र वेदिकावर्णकस्तु इत्थम् तथाहि-" सा ण पउमवर-वेइया अद्धं जोयणं उड्ढ उच्चत्तेणं" सा खलु पद्मवरवेदिका अर्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन "पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं " पञ्चधनुः शतानि विष्कंभेण " सव्वरयणामइ " सर्वरत्नमयी " तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेणं "

का प्रकाशक होनेसे यह सोद्योत उद्योत से युक्त है। प्रसन्नताका जनक होने से यह प्रासादीय है। देखने योग्य होने से दर्शनीय, अतिरमणीय होने से अभिरूप और सुन्दराकृतियुक्त होने से प्रतिरूप है। (से णं एगाए पउमवरवेइयाए) यह उत्पात पर्वत एक पद्मवर वेदिका से (एगेण वणसंडेण) और एक वनखंड से (सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते सब तरफ अच्छी तरह से परिवेष्टित। (पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ) पद्मवरवेदिका और वनखंड का वर्णन यहां जानना चाहिये। पद्मवर वेदिका का वर्णन इस प्रकार से है- सा णं पउमवरवेइया अद्धं जोयणं उड्ढ, उच्चत्तेणं) इस पद्मवर वेदिका की ऊंचाई आधे योजन की है। (पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं) विष्कंभ इस का पांच सौ ५०० धनुष का है। (सव्वरयणामई) यह पूरी रत्नों की बनी हुई है।

હોવાથી સોદ્યોત-પ્રકાશથી યુક્ત છે તે પ્રસન્નતાનો જનક હોવાથી પ્રસાદીય છે. તે દેખવા યોગ્ય હોવાથી દર્શનીય છે, અતિશય સુંદર હોવાથી અભિરૂપ છે અને સુંદર આકૃતિ વાળો હોવાથી પ્રતિરૂપ છે.

' से ण एगाए पउमवरवेइयाए " તે ઉત્પાત પર્વત એક પદ્મવર વેદિકાથી અને " एगेण वणसडेण " એક વનખંડથી " सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते " બધી બાજુએ ઘેરાયેલો છે ' पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ " અહીં પદ્મવર વેદિકાનુ તથા વનખંડનુ વર્ણન કરવુ જોઇએ પદ્મવરવેદિકાનુ વર્ણન આ પ્રમાણે છે- " सा णं पउमवरवेइया अद्धं जोयण उड्ढ उच्चत्तेणं" આ પદ્મવર વેદિકાની ઉંચાઇ અર્ધા યોજનની છે, "पंच धणुसयाइ विक्खंभेणं" તેનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) ૫૦૦ ધનુષનો છે. " सव्वरयणामई " તે પૂરે પૂરી રત્નો.

प्रासादोऽवतंसक अवतंसक इव शिरोभूषण इव प्रधानत्वात् इति प्रासादावतंसकः प्रासादश्रेष्ठ इत्यर्थः । तादृश प्रासादस्य प्रमाण दर्शयति "अड्ढा इज्जाइं जोयणसयाइ उड्ढं उच्चत्तेण" अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन "पणवीस जोयणसयाइं विक्खंभेण" पञ्चविंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण 'पसायवण्णओ" अत्र एष्ठ प्रासादवर्णको विज्ञेय स चैवम् "अब्भुग्गयमुसिय पहसिए" अभ्युद्गत उच्छ्रित प्रहसित अभ्युद्गतम् अभ्रोद्गतम्वा यथा भवति-एवमुच्छ्रित गगनचुम्बी इत्यर्थः यद्वा मकारस्यागमसिद्धत्वात्-अभ्युद्गतश्चासौ उच्छ्रितश्चेति अभ्युद्गतोच्छ्रित अतिशय उच्च इत्यर्थः तथा-प्रहसितः कान्तिनिकरपरिगततया प्रहसित इव प्रहसितः अथवा प्रभया सितः शुक्लः अथवा प्रभया सितः सम्बद्धः प्रकाशित इत्यर्थ

भूमिभाग के ठीक बीच में एक बड़ाभारी प्रासादावतंसक-प्रासादों में सर्वोत्कृष्ट-उन्नत महल है। अवतंसक-शब्द का अर्थ मुकुट होता है। सो यह प्रासाद प्रधान होने के कारण अन्यप्रासादों के बीच में मुकुट के समान अथवा शिरोभूषण के समान है अत प्रासादावतंसकरूप से इसे प्रकट किया गया है। इस प्रसाद का प्रमाण कितना है सो प्रकट किया जाता है-(अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) यह प्रासाद दो सौ पचास २५० योजन ऊँचा है। (पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं) इसका विष्कम एकसौ पचीस १२५ योजन का है। (पासायवण्णओ) इस प्रासाद का वर्णक इस प्रकार से है-(अब्भुग्गयमूसियपहसिए) यह प्रासाद इतना ऊँचा है कि इसने मानो अपनी ऊँचाई से आकाश को छू लिया है अर्थात् यह गगन चुंबी है कान्तिनिकर से व्याप्त होने के कारण ऐसा मालूम होता है कि मानो यह प्रासाद हस रहा है अथवा-यह अपनी निर्मल प्रभा से सित-सफेद है या प्रकाशित है।

વચ્ચે એક મહેલ ઉત્તમ મહેલ આવેલો છે (અવતંસક) પદનો અર્થ મુગટ થાય છે તે પ્રાસાદ (મહેલ) શ્રેષ્ઠ હોવાથી બીજા પ્રાસાદોની વચ્ચે મુગટના જેમ-શિરોભૂષણના જેમ-શોભે છે માટે તે મહેલ ને "પ્રાસાદાવતંસક" કહેલ છે હવે તે મહેલનું માપ બતાવવામાં આવે છે-(अड्ढाइज्जाइंजोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) તે મહેલ ૨૫૦ અઢિસો યોજન ઉંચો છે (पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं) તેનો વિષ્કંભ ૧૨૫ સવાસો યોજન છે (पासाय वण्णओ) હવે તે પ્રાસાદ (મહેલ) નું વર્ણન કરવામાં આવે છે (अब्भुग्गयमूसियपहसिए) તેની ઉંચાઈ એટલી બધી છે કે તે આકાશને સ્પર્શતો હોય તેમ લાગે છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ગગનચુંબી છે તે તેની નિર્મળ પ્રભાને કારણે સફેદ તથા પ્રકાશિત દેખાય છે તેથી તે પ્રાસાદ હસતા સમાન લાગે છે-(मणि

भूमिभागे पन्नत्ते " तस्य खलु तिगिच्छ कूटस्य उपपातपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः तत्र बहुसमरमणीयः=अत्यंतसमोरमणीय. मनोहरश्चेत्यर्थः " वण्णओ " वर्णकः तादृशात्यन्त - समरमणीयस्य भूमिभागस्य वर्णनं कर्त्तव्यम् तदित्थम् " से जहा - नामए आलिंगपुक्खरे इवा " तद् यथा नाम आलिंगपुष्करमिति- वा. आलिंगपुष्करं मुरजमुखमुखम्—

" मुइंग पुक्खरे इवा " मृदंगपुष्करमिति वा " सरतले इवा " सरस्तलमिति वा " करतले इवा " करतलमिति वा " आयसमंडले इवा " आदर्शमण्डल-मिति वा. " चंदमंडले इवा " चन्द्रमण्डलमिति वा इत्यादि पूर्वोक्त विशेषणवत् समतल इत्यर्थः " तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स " तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य. " बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगे पासाय वडिंसये पन्नत्ते " बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः

इस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का जो ऊपर का भूमिभाग है वह बिलकुल समतल है-ऊँचा नीचा-अथवा-ऊबड़ खाबड़-नहीं है अतःयह बड़ा ही सुन्दर है। (वण्णओ) इस बहुसमरमणीयभूमीभाग का वर्णन कर लेना चाहिये जो इस प्रकार से है-(से जहानामए अलिंगपुक्खरेइ वा) वह भूमिभाग मुरजमुख के समान है। (मुयंगपुक्खरेइ वा) मृदंग मुख के जैसा है। (सरतलेइ वा) तालाब के तलभाग के सदृश है। (करतलेइ वा) हाथों के तलिया के अनुरूप है। (आयंसमंडलेइ वा) दर्पण मंडल के तुल्य है। (चंदमडलेइ वा) चन्द्रमण्डल के जैसा है। इन सब विशेषणों से यही प्रकट किया गया है कि वह भूमिभाग बिलकुल समतल वाला है। (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं मह एगं पासायवडिंसए पन्नत्ते) बहुसमरमणीय उस

" तस्स णं तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते ते तिगिच्छकूट नामना उत्पात पर्वतनो उपरनो भाग तद्दन समतल छे ते भाग ऊंचो नीचो अथवा खाडा टेकरा वाळो नथी ते सघळा सुंदर लागे छे. (वण्णओ) ते समतल रमणीय भागनु वर्णन नीचे प्रमाणे छे (से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा) ते भूमिभाग मुरज मुख ना जेवो छे, (मुयगपुक्खरेइ वा) मृदगमुखना जेवो छे, (सरतलेइवा) सरोवरना तलभाग समान छे, (करतलेइवा) करतल समान छे, (आयंसमडलेइवा) अरीसानी सपाटी समान छे, (चदमडलेइ वा) अने चन्द्रमडल समान छे आ सघळा विशेषणो द्वारा ए वात प्रकट करवामा आवी छे के ते भूमिभाग तद्दन समतल छे. (तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ ण महं एग पासायवडिंसए पन्नत्ते) ते बहुसम रमणीय भूमिभागनी बराबर वच्चे

भंते! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए' पूर्वं भदन्त! अण्डकम् पश्चात्कुक्कुटी, पूर्वं कुक्कुटी पश्चादण्डकम्, अण्डककुक्कुट्योः पूर्वापरभावो विद्यते न वा?, यदि विद्यते पूर्वापरभावस्तदाऽण्डकस्य पूर्वमुत्पत्तिः कुक्कुट्या वेति प्रश्नाशयः। भगवान् कथयति-'रोहे'त्यादि, 'रोहा' हे रोहक! 'से णं अंडए कओ' तदण्डकं कुतः, हे रोह! यदेतदण्डकं मन्नुपलभ्यते तदण्डकं कुत यस्मादुत्पन्नमिति, रोहः कथयति-'भयव' हे भगवन् 'कुक्कुडीओ' कुक्कुटीत, एतदण्डकं कुक्कुटीतो जातमिति। भगवानाह-'सा णं कुक्कुडी कओ' सा खलु कुक्कुटी कुतः, या कुक्कुटी दृश्यते सा कस्माज्जायते? रोह कथयति-'भंते! अंडयाओ' हे भदंत कुक्कुटी अण्डकाज्जायते। एवं वस्तुस्वरूपावबोधनेन रोहप्रश्नस्योत्तरं तस्य मुखे नैव प्रतिपादितम्। भगवान् कथयति-'एवामेव' इत्यादि, 'एवामेव रोहा से य अंडए सा य कुक्कुडी' एवमेव हे रोह! तदण्डकं सा च कुक्कुटी, 'पुव्विंपेते

संसारी जीव भी जानना चाहिये। (पुव्विं भंते! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए) हे भदन्त! पहिले अंडा है कि कुक्कुटी है?। अथवा पहिले कुक्कुटी है कि अंडा है? पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि? अंडा और कुक्कुटी में पूर्वापर भाव मौजूद है या नहीं? भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(रोह! से णं अंडए कओ? भयव! कुक्कुडीओ सा णं कुक्कुडी कओ? भंते! अंडयाओ) हे रोह! यह तो बताओ यह अंडा किससे उत्पन्न हुआ है? रोह ने कहा भगवन्! यह अंडा कुक्कुटी (मुरगी) से उत्पन्न हुआ है। पुनः भगवान् ने पूछा हे रोह यह कुक्कुटी किससे उत्पन्न हुई है। तब रोह ने कहा-हे भदन्त! यह कुक्कुटी अंडे से उत्पन्न हुई है। इस तरह वस्तु स्वरूप के समझने से रोह के प्रश्न का उत्तर उसके मुख से प्रतिपादित हो जाता है। अतः

સંસાર સિદ્ધ-મુક્તજીવ અને અસિદ્ધ-અમુક્ત-સંસારી જીવ એ બધાને માટે પણ સમજવું. 'पुव्विं भंते! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए?" હે ભગવન્ પહેલું ઈંડું કે મરઘી? અથવા પહેલી મરઘી કે પછી ઈંડું? એટલે કે ઈંડું અને મરઘીમાં પહેલા અને પછીના ભાવનું અસ્તિત્વ છે કે નહીં? ઉત્તર— रोहा! से णं अंडए कओ? भयव! कुक्कुडीओ! सा णं कुक्कुडी कओ? भंते अंडयाओ હે રોહ! તમે એ બતાવો કે ઈંડું શામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે? રોહે કહ્યું "ભગવન્! ઈંડું મરઘીથી ઉત્પન્ન થયું હોય છે" વળી ભગવાને પૂછયું હે રોહ! તે મરઘી શામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે? રોહે જવાબ આપ્યો 'હે પ્રભો! તે મરઘી ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે" આ રીતે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવવાથી રોહના પ્રશ્નનો જવાબ તેના મોઢેથી જ તેને મળી જાય છે તેથી

"मणिकणगरयणभत्तिचित्ते" मणिकनकरत्नभक्तिचित्रः मणिकनकरत्नानां भक्तिभिर्विच्छित्तिभिः 'वेलवुटा' इति भाषाप्रसिद्धाभिः चित्रितः अतिशयितविलक्षण इति मणिकनकरत्नभक्तिचित्र इत्यादि प्रासादवर्णकः। 'उल्लोयभूमिवण्णओ' उल्लोचभूमिवर्णकः प्रासादोपरिभागस्य वर्णक इति, स चैवम्-"तस्स णं पासायवडिंसगस्स इमे यारूवे उल्लोए पन्नत्ते" तस्य खलु प्रासादावतंसकस्यायमेतद्रूपः उल्लोच 'उपरितनभागः' प्रज्ञप्तः 'ईहामिगउसभतुरगनर मगरविहगविलाडकिंनर रुरुसरभ-चमर-कुंजर-वणलय-पउमलयभत्तिचित्ते' ईहामृग ऋषभतुरगनरमकरविहगविलाड-किन्नररुरु-सरभचमर-कुञ्जरवनवलय -पद्मलता भक्तिचित्रः 'जाव सव्वतपणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे' यावत् सर्वतपनीयमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः, इह यावत्पदेन श्लक्ष्णः मसृणः घृष्टः मृष्टः नीरजस्कः

(मणिकणगरयणभत्तिचित्ते) मणियों के सुवर्ण के और रत्नों के बने हुए बेलबूटों से यह चित्रित हो रहा है। इत्यादि। (उल्लोय भूमिवण्णओ) इस प्रासाद के ऊपरकी भूमि का वर्णन समझ लेना चाहिये-जो इस प्रकार से है-(तस्स णं पासायवडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) (उल्लोच) शब्द का अर्थ-प्रासाद के ऊपर का जो भाग है वह है। यह प्रासाद के ऊपर का भाग (ईहामिग-उसभ-तुरग-नर-मगर-विहग-विलाड-किंनर-रुरु-सरभ-चमर-कुंजर-वणलय-पउमलय-भत्तिचित्ते) इन चीजों के वेलबूटांसे युक्त है-जैसे-ईहामृग-मृगविशेष या वृक, ऋषभ-बैल, तुरग-घोड़ा, नर-मनुष्य, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बिल्ली, किन्नर, रुरु-मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता और पद्मलता। (जाव सव्वतपणिज्जमए) यावत् यह पूरा प्रासाद के ऊपर का भाग सुवर्ण से ही बना है-ऐसा ज्ञात होता हैं (अच्छे) यह सर्व

कणगरयणभत्तिचित्ते) तेमा मणी, सुवर्ण अने रत्नोना वेलबूट्टा आलेखेलां छे. तेथी ते घणो मनोहर लागे छे (उल्लोय भूमिवण्णओ) हवे ते प्रासादनी उपरना भूमिभागनु वर्णन करवामां आवे छे-(तस्स ण पासाया वडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) प्रासादना उपरना भागने (उल्लोच) कहे छे ते प्रासादनो उपरीभाग नीचे दर्शाव्या प्रमाणेनी चीजोना वेलबूट्टाथी युक्त छे-(ईहामिग, उसभ, तुरग, नर मगर, विहग, विलाड, किंनर, रुरु, सरभ, चमर, कुंजर, वणलय, पउमलय, भत्तिचित्ते) ईहामृग-वानर अथवा वरु, ऋषभ-बळद, तुरग-घोडो, नर-माणुस, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बीलाडी, किन्नर, मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता अने पद्मलता. (जाव सव्व तव णिज्जमए) ते महेलनो उपरनो आखो भाग सुवर्णनो ज बन्यो होय एवुं

निर्मलः निर्पङ्कः निष्कण्टच्छायः समप्रभः समरीचिकः सोद्द्योतकः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः ' एतेषां अर्थः प्रागेव वर्णितः भवति । भूमिभागस्य वर्णनं तु एवम्–' तस्स णं पासायवर्डिसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तंजहा आलिंगपुक्खरेइ वा ' तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः तद्यथा आलिंगपुष्करमिति वा ईदृशः भूमिभाग इत्यादि–आलिंगपुष्करं मुरजमुखवत् मृदङ्गमुखवत् सरस्तलवत् करतलवत् आदर्शमण्डलवत् चन्द्रमण्डलवत् समतयाऽत्यन्तसम्भितः इत्यादि । 'अट्ठजोयणाइं मणिपीढिया' तत्र अष्ट योजनानि मणिपीठिकाः 'चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं' चमरस्य सिंहासनं सपरिवारं भणितव्यम्–चमरराजस्य चमरेन्द्रस्य सपरिवारं–परिवारसहितं सिंहासनं 'भाणियव्वम्' भणितव्यम् वक्तव्यम् 'तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरे णं उत्तरे णं उत्तरपुरत्थिमेण' तत्र खलु चमरस्स चउसट्ठीए

प्रकार से स्वच्छ और (जाव पडिरूवे) यावत् श्लक्ष्ण आदि विशेषणों से युक्त है उत्पात पर्वत के समान अत्यन्त सुहावना है। भूमिभाग का वर्णन तो इस प्रकारसे है–(तस्स णं पासाय वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते–तं जहा–आलिंगपुक्खरेइ वा, मुयंगपुक्खरेइ वा सर तलेइवा आयंसमंडलेइ वा चंदमंडलेइवा) इत्यादि विशेषणों वाला उत्पात पर्वत के भूमिभाग के समान अत्यन्त समतल वाला है ये भूमिभाग के अर्थ करते समय किया जा चुका है–सो वहां से देखलेना चाहिये। (अट्ठ जोयणाइं मणिपीढिया) इसकी मणिपीठिका आठ योजन प्रमाण है। (चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं) चमर के सिंहासन का सिंहासन के परिवार सहित वर्णन करना चाहिये–जो इस प्रकार से है –(तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थणं

લાગે છે (અચ્છે) તે નિર્મળ સ્વચ્છ અને (जाव पडिरूवे) (શ્લક્ષ્ણ)–મુલાયમથી લઈને પ્રતિરૂપ પર્યંતના ઉત્પાત પર્વતનું વર્ણન કરતી વખતે જે વિશેષણો વાપર્યા છે, તે વિશેષણોથી યુક્ત છે તેથી તે ઉત્પાત પર્વતના જેવો સુંદર છે ભૂમિભાગનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે–(तस्स णं पासाया वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते–तंजहा–आलिंगपुक्खरेइ वा, सरतलेइ वा, आयंस मंडलेइवा, चंदमंडलेइवा) ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળા ઉત્પાત પર્વતના ભૂમિભાગ જેવો તે અત્યંત સમતલ છે આ સૂત્રોનો અર્થ ભૂમિભાગનું વર્ણન કરતી વખતે આગળ આપવામાં આવેલ છે, તો ત્યાંથી વાંચી લેવો–(अट्ठ जोयणाइं मणिपीढिया) તેની મણિપીઠિકા આઠ યોજન પ્રમાણ છે (चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं) હવે ચમરેન્દ્રના સિંહાસનનું સિંહાસનના પરિવાર (વિભાગ) સહિત વર્ણન કરવામાં આવે છે–

सामाणिय साहस्सीणं चउसट्ठीभद्दासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ-एवं पुरत्थिमेणं पंचण्हं अग्गमहिसीण सपरिवाराणं पंच भद्दासणाइं सपरिवाराइं-दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भिंतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउवीसं भद्दासणसाहस्सीओ एवं दाहिणेणं मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीसं भद्दासण साहस्सीओ-दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिराए परिसाए बत्तीसं भद्दासणसाहस्सीओ पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं

चमरस्स चउसट्ठीणं सामाणिय साहस्सीणं चउसट्ठी भद्दासनसाहस्सीओं पन्नत्ताओ, एवं पुरत्थिमेणं) इत्यादि, उस सिंहासन के पश्चिम और उत्तर के कोने में अर्थात् वायव्यकोण में, उत्तर में एवं उत्तरपौरस्त्य में-ईशानकोण में-चमर के चोसठ ६४ हजार सामानिक देवों के चोसठ ६४ हजार भद्रासन हैं। इसी तरह पूर्वदिशा में (पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं पंच भद्दासणाइं सपरिवाराइं) परिवारसहित पांच पट्टदेवियों के परिवारसहित पांच भद्रासन हैं (दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउचीसं भद्दासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पूर्व के कोने में-अग्निकोण में आभ्यन्तरिक परिषद् के चौवीसहजार देवों के चौवीसहजार भद्रासन हैं। (एवं दाहिणेणं मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीसं भद्दासणसाहस्सीओ) इसी प्रकार से दक्षिणदिशामें मध्यमपरिषदके अट्ठाईस २८ हजार भद्रासन हैं। (दाहिण पच्चत्थिमेणं बाहिराए परिसाए बत्तीसं भद्दासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पश्चिम के कोने में अर्थात् नैऋतकोण में बाहिरी परिषद के बत्तीस ३२ हजार भद्रासन हैं। (पच्चत्थिमेणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं

(तस्स णं णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमे णं एत्थणं चमरस्स चउसट्ठी भद्दासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, एवं पुरत्थिमे णं) ઇત્યાદિ. તે સિંહાસનના વાયવ્ય કોણમાં, ઉત્તરમાં અને ઇશાનકોણમાં ચમરના ચોસઠ હજાર સમાનિક દેવોનાં ચોસઠ હજાર ભદ્રાસન છે. એજ પ્રમાણુ પૂર્વદિશામાં (पंचण्हं अग्गमहिसीण सपरिवारण पच भद्दासणाइं सपरिवाराइं) પરિવાર સહિત પાંચ મુખ્ય દેવીઓના પરિવાર સહિત પાંચ ભદ્રાસન છે. (दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउवीसं भद्दासणसाहस्सीओ) અગ્નિકોણમાં અભ્યન્તરિક પરિષદના ચોવીસહજાર દેવોના ચોવીસ હજાર ભદ્રાસન છે. (एव दाहिणेण मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीसं भद्दासणसाहस्सीओ) એજ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં મધ્યમા પરિષદનાં ૨૮ અઠ્યાવીસ હજાર ભદ્રાસન છે. (दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिराए परिसाए वत्तीसं भद्दासणसाहस्सीओ) નૈઋત્યકોણમાં બાહ્ય પરિષદના બત્રીસ હજાર ભદ્રાસન છે. (पच्चत्थिमेणं, सत्तण्हं अणिया

सत्तभद्दासणाइं चउद्दिसि – आयरक्खदेवाणं चत्तारिभद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ' इत्यादि (तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरेण (वायुकोणे) उत्तरेण–उत्तरपौरस्त्ये (ईशानकोणे) अत्र खलु चमरस्य चतुःषष्टिः सामानिकसाहस्रीणाम् चतुः षष्टिः भद्रासनसाहस्रय: अत्रापि एवं पौरस्त्ये खलु पञ्चानामग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम् पञ्चभद्रासनानि सपरिवाराणि दक्षिणपौरस्त्ये अभ्यन्तरिकायाः पर्षदः चतुर्विंशति देवसाहस्रीणां चतुर्विंशतिर्भद्रासनसाहस्रय एवं दक्षिणस्यां मध्यमायाः परिषदः अष्टाविंशतिर्भद्रासनसाहस्रयः दक्षिणपश्चिमे बाह्यायाः परिषदः द्वात्रिंशद् भद्रासन-साहस्रयः पश्चिमे सप्तानामनीकाधिपतीनां सप्तभद्रासनानि चतुर्दिशमात्मरक्षक-देवानां चतस्रः भद्रासनसहस्रचतुःषष्ट्य इति) ' तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दा-हिणेणं छक्कोडिसए ' तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणेन षट्कोटिशतानि ' पण-पन्ने च कोडीओ ' पञ्चपञ्चाशत् च कोटयः ' पणतीसं च सयसहस्साइं ' पञ्चत्रिं-शच्च शतसहस्राणि 'पण्णासं च सहस्साइं' पञ्चाशच्च सहस्राणि (६,५५,३५,५००००) ' अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अरुणोदये समुद्रे–तिर्यग्व्यतिव्रज्य पञ्चाशत्

सत्त भद्दासणाइं) पश्चिमदिशा में सात सेनापतियों के सात भद्रासन हैं। (चउद्दिसिं आयरक्खदेवाणं चत्तारी भद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ इ त्यादि) तथा चारों दिशाओं में आत्मरक्षकदेवों के चौसठ हजार ६४ हजार भद्रासन हैं, अर्थात् सब मिलाकर दो लाख छप्पन हजार (२५६ ०००) भद्रासन होते हैं, (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडि सए (६०००००००००) पणपन्ने च कोडीओ (५५०००००००) पणतीसं च सयसहस्साइं (३५०००००) पण्णासं च (५००००) सहस्साइं अरुणो दए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता) उस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ अरुणोदय समुद्र में छसौ पचपन करोड पेंतीस-

---

दिसाए सत्त भद्दासणाइं) पश्चिम दिशामां सात सेनापतिओना सात भद्रासन छे (चउद्दिस आयरक्खदेवाणं चत्तारि भद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ) ઇત્યાદિ। તથા ચારે દિશાઓમાં આત્મરક્ષક દેવોનાં ૬૪૦૦૦–૬૪૦૦૦ ભદ્રાસન છે, એટલે કે આત્મરક્ષક દેવોનાં બધાં મળીને બે લાખ છપ્પન હજાર ભદ્રાસન છે. (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए) (६०००००००००) पणपन्ने च कोडीओ (५५००००००००) पणतीसं च सयसहस्साइं (३५०००००) पण्णासं च (५००००) सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता) તે તિગિચ્છકૂટ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ અરુણોદય સમુદ્રમાં છસો પંચાવન કરોડ પાંત્રીસ લાખ પચાસ હજાર (૬૫૫૩૫૫ ०) યોજન તિરછા જઈને (બાદ

सहस्रोत्तर–पञ्चत्रिंशत् – लक्षाधिक – पञ्चपञ्चाशत्कोटयधिकषडर्वयोजनमरुणोदय समुद्रं तिर्यग्व्यतिव्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता' अधोरत्नप्रभायाः पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रविश्येत्यर्थः, 'एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचंचाए नामं रायहाणी पण्णत्ता' चमरचंचानाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचंचाया राजधान्या नगर्याः स्थानं प्रदर्श्य तदनन्तरं तस्याः प्रमाणं दर्शयितुमाह 'एवं जोयणसयसहस्सं' इत्यादि 'एवं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एवं योजनशतसहस्रम् आयामविष्कंभेण आयामविस्ताराभ्यामेकलक्षयोजनपरिमित इत्यर्थः 'जंबूदीवप्पमाणा' जंबूद्वीपप्रमाणाः 'पागारोदिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं' प्राकारद्वितीयार्धं योजनशतम् सार्धमेकयोज-

---

लाख, पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरछे जाकर (अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित कर लेने पर (एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा णामं रायहाणी पन्नत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारों के राजा चमरेन्द्र की चमरचंचा नामकी राजधानी कही गई है। इस प्रकार चमरचंचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट करने के निमित्त सूत्र कहते हैं (एवं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की है। अतः यह (जंबूद्वीप के प्रमाण बराबर है। (पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेण) इस राजधानी का प्राकार- कोट एकसौपचास १५०

रणयप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रભા પૃથ્વીના ચાળીસ હજાર યોજનપ્રમાણુ ભાગ ઓળંગીએ ત્યારે (एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचाणाम रायहाणी पन्नत्ता) અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની ચમર ચંચા નામની રાજધાની આવે છે આ રીતે ચમરચંચા નામની રાજધાનીનુ સ્થાન બતાવીને હવે સૂત્રકાર તેનુ પ્રમાણુ બતાવવા માટે નીચેના સૂત્રો લખે છે. (एव जोयणं सयसहस्स आयामविक्खभेणं) તે રાજધાનીનો વિસ્તાર અને આયામ (લંબાઈ) એક લાખ યોજનની છે તેથી તે (जवूदीवप्पमाणा) જંબૂદ્વીપ જેટલા જ પ્રમાણુવાળી છે .(पागारो दिवड्ढं जोयणसय वड्ढं उच्चत्तेणं) તે રાજધાનીનો કોટ ૧૫૦ દોઢસો યોજન ઉંચો

सत्तमहासणाई' चउद्दिसिं - आयरक्खदेवाणं चत्तारिमहासणसहस्सचउसट्ठीओ ' इत्यादि (तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरेण (वायुकोण) उत्तरेण-उत्तरपौरस्त्य (ईशानकोण) अत्र खलु चमरस्य चतुःषष्टिः सामानिकसाहस्रीणाम् चतः षष्टि महासनसाहस्रय प्रज्ञप्ताः एवं पौरस्त्य खलु पञ्चानामग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम् पञ्चमहासनानि सपरिवाराणि दक्षिणपौरस्त्य अभ्यन्तरिकायाः पर्षदः चतुर्विंशति देवसाहस्रीणां चतुर्विंशतिभिर्महासनसाहस्रयः एवं दक्षिणस्यां मध्यमाया परिषदः अष्टाविंशतिभिर्महासनसाहस्रयः दक्षिणपश्चिम बाह्यायाः परिषदः द्वात्रिंशद् महासनसाहस्रयः पश्चिम सप्तानामनीकाधिपतीनां सप्तमहासनानि चतुर्दिशमात्मरक्षकदेवानां चतस्रः महासनसहस्रचतुःषष्टय इति) ' तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए ' तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणेन षट्कोटिशतानि ' पणपन्नं च कोडीओ ' पञ्चपञ्चाशत् च कोट्यः ' पणतीसं च सयसहस्साइं ' पञ्चत्रिंशच्च शतसहस्राणि 'पण्णासं च सहस्साइं' पञ्चाशच्च सहस्राणि (६,५५,३५,५००००) ' अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अरुणोदय समुद्रे-तिर्यग्व्यतिव्रज्य पञ्चाशत्

सत्त महासणाई) पश्चिमदिशा में सात सेनापतियों के सात महासन हैं। (चउद्दिसिं आयरक्खदेवाणं चत्तारि महासणसहस्सचउसट्ठीओ इत्यादि) तथा चारों दिशाओं में आत्मरक्षकदेवों के चौंसठ हजार ६४ हजार महासन हैं, अर्थात सब मिलाकर दो लाख छप्पन हजार (२५६ ०००) महासन होते हैं, (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए (६०००००००००) पणपन्ने च कोडीओ (५५०००००००) पणतीसं च सयसहस्साइं (३५०००००) पण्णासं च (५००००) सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता) उस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ अरुणोदय समुद्र में छसो पचपन करोड पेंतीस-

દિશાઈણ સત્ત મહાસણાઇ) પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાપતિયોનાં સાત મહાસન છે (ચઉદ્દિસિં આયરક્ખદેવાણં ચત્તારિ મહાસણસહસ્સચઉસટ્ઠીઓ) ઇત્યાદિ। તથા ચારે દિશાઓમાં આત્મરક્ષક દેવોનાં ૬૪૦૦૦-૬૪૦૦૦ મહાસન છે, એટલે કે આત્મરક્ષક દેવોનાં બધાં મળીને બે લાખ છપ્પન હજાર મહાસન છે (તસ્સ ણં તિગિચ્છકૂડસ્સ દાહિણેણં છક્કોડિસએ) (૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦) પણપન્ને ચ કોડીઓ (૫૫૦૦૦૦૦૦૦)પણતીસં ચ સયસહસ્સાઇં (૩૫૦૦૦૦૦) પણ્ણાસં ચ (૫૦૦૦૦) સહસ્સાઇં અરુણોદએ સમુદ્દે તિરિયં વીઇવઇત્તા) તે તિગિચ્છ કૂટ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ અરુણોદય સમુદ્રમાં છસો પંચાવન કરોડ પાંત્રીસ લાખ પચાસ હજાર (૬૫૫૩૫૫૦૦ ૦) યોજન તિરછા જઇને (ત્યાં

सहस्रोत्तर-पञ्चत्रिंशत् - लक्षाधिक - पञ्चपञ्चाशत्कोटयधिकषडर्बयोजनमरुणोदय समुद्रंतिर्यग्व्यतिव्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता' अधोरत्नप्रभायाः पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रविश्येत्यर्थः, 'एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचंचाए नामं रायहाणी पण्णत्ता' चमरचंचा-नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचंचाया राजधान्या नगर्याः स्थानं प्रदर्श्य तदनन्तरं तस्याः प्रमाणं दर्शयितुमाह 'एवं जोयणसयसहस्सं' इत्यादि 'एवं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एवं योजनशतसहस्रम् आयामविष्कंभेण आयामविस्ताराभ्यामेकलक्षयोजनपरिमित इत्यर्थः 'जंबूदीवप्पमाणा' जंबूद्वीपप्रमाणाः 'पागारोदिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं' प्राकारद्वितीयार्धं योजनशतम् सार्धमेकयोज-

---

लाख, पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरछे जाकर (अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित कर लेने पर (एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा णामं रायहाणी पन्नत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारों के राजा चमरेन्द्र की चमरचंचा नामकी राजधानी कही गई है। इस प्रकार चमरचंचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट करने के निमित्त सूत्र कहते हैं (एवं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की है। अतः यह (जंबूद्वीप के प्रमाण बराबर है। (पागारो दिवड्ढ जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेण) इस राजधानी का प्राकार- कोट एकसौपचास १५०

रणयप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा પૃથ્વીનો ચાળીસ હજાર યોજનપ્રમાણ ભાગ ઓળંગીએ ત્યારે (एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचाणाम रायहाणी पन्नत्ता) અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની ચમર ચંચા નામની રાજધાની આવે છે આ રીતે ચમર-ચંચા નામની રાજધાનીનુ સ્થાન બતાવીને હવે સૂત્રકાર તેનુ પ્રમાણ બતાવવા માટે નીચેના સૂત્રો લખે છે (एव जोयण सयसहस्सं आयामविक्खभेणं) તે રાજધાનીનો વિસ્તાર અને આયામ (લંબાઈ) એક લાખ યોજનની છે તેથી તે (जवूदीवप्पमाणा) જંબૂદ્વીપ જેટલા જ પ્રમાણુવાળી છે .(पागारो दिवड्ढं जोयणसय उड्ढं उच्चत्तेणं) તે રાજધાનીનો કોટ ૧૫૦ દોઢસો યોજન ઉંચો

नवतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पन्नासं जोयणाई विक्खंभेणं' मूल पंचाशत् योजनानि विष्कंभेण ' उवरिं अद्धतेरसजोयणाई विक्खंभेणं' उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि सार्द्धद्वादशयोजनानि, विष्कंभेण ' कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं ' कपिशीर्षकाणि अर्धयोजनम् आयामेन 'कोस विक्खंभेणं' क्रोश विष्कंभेण 'देसूण अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं ' देशोनम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन ' एगमेगाए बाहाए पंच पंचदारसया ' एकैकस्यां बाहायां दिशि पञ्च पञ्चद्वारशतानि सन्ति ' अड्ढाइज्जाई जोयणसयाई उड्ढं उच्चत्तेणं' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा- 'अद्धं विक्खंभेणं ' अर्द्धविष्कंभेण-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशत विष्कंभेण ' उवरियलेणं सोलसजोयण सहस्साइं आयामविक्खंभेणं ' उपरितलं खलु षोडशयोजनसहस्राणि

योजन का ऊँचा है। (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्खंभेणं) इस प्राकार के मूल का विष्कंभ पचास योजन प्रमाण है, और ऊपर के भाग के विष्कंभ का प्रमाण साढ़ा बारह १२॥ योजन का है। (कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं) कंगूरों की लंबाई आधे योजन की है। (कोस विक्खंभेणं) चौड़ाई एक कोस की है। (देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं) ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पंचपंचदारसया) एक एक बाहा में दिशा में पांचसौ पांचसौ दरवाजे हैं। (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजनकी है। (अद्धं विक्खंभेणं) ऊँचाई की अपेक्षा विष्कंभ का प्रमाण आधा है। अर्थात् एक सौ पच्चीस १२५ योजन का है। (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं) उपरितल ऊपरका भाग आयाम और वि-

---

છે (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्खंभेणं) તે કોટના મૂળના ભાગનો વિસ્તાર પચાસ યોજન પ્રમાણ છે, અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨॥ સાડાબાર યોજનનો છે (कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं) તેના કાંગરાની લંબાઈ અર્ધા યોજનની છે (कोसविक्खंभेणं) અને પહોળાઈ એકગાઉની છે (देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं) અને ઊંચાઈ અર્ધા યોજન કરતાં સહેજ ઓછી છે (एगमेगाए बाहाए पंच पंच दारसया) તેની પ્રત્યેક દિશામાં ૫-૫૦૦ પાંચસો પાંચસો દરવાજા છે (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) તે દરવાજાઓની ઊંચાઈ ૨૫૦ અઢીસો યોજનની છે (अद्धं विक्खंभेणं) ઊંચાઈ કરતાં પહોળાઈ અર્ધી-એટલે કે ૧૨૫ સવાસો યોજનની છે (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं) તેના ઉપરનાં ભાગની લંબાઈ અને

आयामविष्कंभेण 'पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउय जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं' पञ्चाशद्योजनसहस्राणि-पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनम् परिक्षेपेण-पञ्चाशतसहस्र-पञ्चशतसप्तनवतिप्रमाणमुपरितलं किंचिद्विशेषोनम् 'सव्वप्पमाणे णं वैमानिकपमाणस्स अद्धं नेयव्वं' सर्वप्रमाणेन वैमानिकप्रमाणस्यार्धं नेतव्यम्=ज्ञातव्यम् एतस्य खलु प्रकरणस्यायमर्थः-

चमरचंचाराजधान्याम् प्राकारप्रासादसभादिसर्ववस्तूनाम् आयामोच्छ्रयादि प्रमाणं सौधर्म-वैमानिकविमान-प्रासादप्राकारसभादि-वस्तुगतप्रमाणापेक्षयाऽर्धप्रमाणकमेव ज्ञातव्यम्-तथाहि सौधर्मवैमानिकदेवानां विमानप्राकारो योजनानां

ष्कंभ की अपेक्षा सोलह हजार योजन का है। (पन्नास जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउ य जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं) उपरितल के परिक्षेप का प्रमाण कुछ कम पचास हजार पांच सौ सतानवे (५०५९७) योजन का है। (सव्वप्पमाणेण वेमाणियप्पमाणस्स अद्धं नेयव्वं) वैमानिक देवों की अपेक्षा से यहां पर सब वस्तुओं का प्रमाण आधा जानना चाहिये। इस प्रकरण का यह अर्थ है- चमरचंचा राजधानी में प्राकार, प्रासाद तथा सभा वगैरह जो वस्तुएँ हैं उनकी ऊंचाई आदि का जो प्रमाण वह सौधर्म विमान के जो प्रासाद, प्राकार, सभा आदि हैं उनके प्रमाण की अपेक्षा आधा है। जैसे सौधर्म देवलोक में रहने वाले देवों के विमानों के प्राकार की ऊँचाई ३०० तीनसो योजन की है। तथा चमरेन्द्र की नगरी के प्राकार की ऊँचाईका प्रमाण १५० देडसो योजनका है। इस तरह प्राकार यहां का सौधर्मदेवलोक के विमान के प्राकार की अपेक्षा आधा जानना चाहिये।

પહોળાઈ સોળ હજાર યોજનની છે. (पन्नासजोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउं य जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) ઉપરના ભાગનો પરિક્ષેપ (પરિધ) ૫૦૫૯૭ પચાસ હજાર પાંચસો સત્તાણું યોજન કરતાં થોડો ઓછો છે (सव्वप्पमाणे ण वेमाणियप्पमाणस्स अद्धं नेयव्वं) વૈમાનિક દેવો કરતાં અહીં સઘળા પ્રમાણુ અર્ધા સમજવા જોઈએ. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ચમરચંચા રાજધાનીના કોટ, પ્રાસાદ, સભા વગેરેનું માપ (ઉંચાઈ આદિનું પ્રમાણુ) સૌધર્મ વિમાનના કોટ, પ્રાસાદ, સભા આદિનાં માપ કરતાં અર્ધું છે. જેમ કે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેતા દેવોના વિમાનોના કોટની ઉંચાઈ ૩૦૦ યોજનની છે, ત્યારે ચમરેન્દ્રની નગરીના કોટની ઉંચાઈ ૧૫૦ યોજનની છે આ રીતે સૌધર્મ દેવલોકના વિમાનના પ્રાકાર 'કોટ' કરતા ચમરેન્દ્રની નગરીના પ્રાકાર-કોટ નું માપ અર્ધું છે, સૌધર્મ દેવલોકનો મુખ્ય મહેલ ૫૦૦

यावत् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं' मूले पञ्चाशत् योजनानि विष्कम्भेण 'उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं' उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि सार्धद्वादशयोजनानि, विष्कम्भेण 'कविसीसगा अद्धजोयणं आयामेणं' कपिशीर्षकाणि अर्धयोजनम् आयामेन 'कोसं विक्खंभेणं' क्रोशं विष्कम्भेण 'देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' देशोनम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'एगमेगाए बाहाए पंच पंच दारसया' एकैकस्यां बाहायां दिशि पञ्च पञ्चद्वारशतानि सन्ति 'अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा 'अद्धं विक्खंभेणं' अर्धविष्कम्भेण-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशतं विष्कम्भेण 'उवरियलेणं सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' उपरितलं खलु षोडशयोजनसहस्राणि

योजन का ऊँचा है। (मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं) इस प्राकार के मूल का विष्कंभ पचास योजन प्रमाण है, और ऊपर के भाग के विष्कंभ का प्रमाण साढा बारह १२॥ योजन का है। (कविसीसगा अद्धजोयणं आयामेणं) कंगूरों की लंबाई आधे योजन की है। (कोसं विक्खंभेणं) चौडाई एक कोस की है। (देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं) ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पंचपंचदारसया) एक एक बाहा में दिशा में पांचसौ पांचसौ दरवाजे हैं। (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजनकी है। (अद्धं विक्खंभेणं) ऊँचाई की अपेक्षा विष्कंभ का प्रमाण आधा है। अर्थात् एक सौ पच्चीस १२५ योजन का है। (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं) उपरितल ऊपरका भाग आयाम और वि-

છે. (મૂલે પન્નાસં જોયણાઇં વિક્ખંભેણં, ઉવરિં અદ્ધતેરસજોયણાઇં વિક્ખંભેણં) તે કોટના મૂળના ભાગનો વિસ્તાર પચાસ યોજન પ્રમાણ છે, અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨।। સાડાબાર યોજન છે. (કવિસીસગા અદ્ધજોયણં આયામેણં) તેના કાંગરાની લંબાઇ અર્ધા યોજનની છે (કોસં વિક્ખંભેણં) અને પહોળાઇ એક યોજનની છે (દેસૂણં અદ્ધજોયણં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં) અને ઉંચાઇ અર્ધા યોજન કરતાં સહેજ ઓછી છે (એગમેગાએ બાહાએ પંચ પંચ દારસયા) તેની પ્રત્યેક દિશાએ ૫૦૦-૫૦૦ પાંચસો પાંચસો દરવાજા છે (અડ્ઢાઇજ્જાઇં જોયણસયાઇં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં) તે દરવાજાઓની ઉંચાઇ ૨૫૦ અઢીસો યોજનની છે (અદ્ધં વિક્ખંભેણં) ઉંચાઇ કરતાં પહોળાઇ અર્ધી-એટલે કે ૧૨૫ સવાસો યોજનની છે (ઉવરિયલેણં સોલસ જોયણસહસ્સાઇં આયામવિક્ખંભેણં) તેના ઉપરના ભાગની લંબાઇ અને

पच्छापेते ' पूर्वमपि एतौ पश्चादप्येते, 'दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ अनानुपूर्वी एषा रोह!। तत्र द्वयोरपि व्यक्तिविशेषरूपेणाण्डककुक्कुटयोः सत्यपि पूर्वापरभावे सामान्यरूपेण न तयोः पूर्वमिदं पश्चादिदं,वेति निर्णयः, किन्तु क्रमराहित्यमेवैतयोः कदाचित्पूर्वमण्डकं पश्चात् कुक्कुटी, कदाचित्पूर्वं कुक्कुटी पश्चादण्डकमिति, प्रवाहरूपेणैतौ भावौ शाश्वतावेव, रोहः पृच्छति-" पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते?" पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चादलोकान्तः, पूर्वमलोकान्तः पश्चाल्लोकान्तः, लोकान्ता-

---

भगवान् कहते हैं कि-(एवामेव रोहा! से य अंडए सा य कुक्कुडी पुव्विंपेते, पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) इसी तरह से हे रोह! वह अंडा और वह कुक्कुटी पहिले भी हैं, बाद में भी हैं। ये दोनों शाश्वत भाव हैं अतः हे रोह! यहां आनुपूर्वी नहीं है। यद्यपि यहां इन दोनों में व्यक्तिविशेष की अपेक्षा अंडक और कुक्कुटी में पूर्वापर भाव मौजूद है। परन्तु वह पूर्वापर भाव सामान्य की अपेक्षा से इन दोनों में नहीं है, क्यों कि यह पहिले है और यह बादमें है ऐसा, नहीं कहा जा सकता है। अतः इन दोनोंमें क्रमरहितपना ही है। कारण कि कदाचित् पहिले अंडा हो जाता है और बाद में कुक्कुटी होती है कभी कुक्कुटी पहिले रहती है और अंडा बाद में रहता है। इस तरह प्रवाह रूप से ये दोनों ही शाश्वतभाव हैं। रोह पूछते हैं कि (भंते! पुव्विं लोयंते, पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते) हे भदन्त! यह तो बताईये कि पहिले लोकान्त है,

---

ભગવાન કહે છે કે-"एवामेव रोहा! से य अडए सा य कुक्कुडी पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" એજ પ્રમાણે હે રોહ! તે ઇંડું અને તે મરઘી પહેલા પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને શાશ્વત ભાવ છે તેથી હે રોહ! અહીં આનુપૂર્વી-પૂર્વ કે પછીનો ક્રમ-નથી. જો કે અહીં તે બન્નેમાં વ્યક્તિવિશેષની અપેક્ષાએ પૂર્વાપર ભાવ મોજૂદ છે પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ પૂર્વાપર ભાવ બન્નેમા નથી કારણ કે આ પહેલું કે તે પહેલું બન્નેમા કોણ પહેલુ તે કહી શકાય નહી તે કારણે તે બન્નેમા રહિત પણુ ક્રમ છે કારણ કે ક્યારેક ઇંડુ પહેલુ લાગે છે અને પછી મરઘીનુ અસ્તિત્વ જણાય છે તો ક્યારેક મરઘીનુ અસ્તિત્વ પહેલુ લાગે છે અને પછી ઈંડાનુ અસ્તિત્વ જણાય છે આ રીતે પ્રવાહ રૂપે એ બન્ને શાશ્વતભાવ છે. ત્યારબાદ ફરી રોહ અણુગાર પૂછે છે-(भंते पुव्विं लोयंते, पच्छा

त्रीणि शतानि उच्चत्वेन चमरराजस्य नगर्याः प्राकारप्रमाण तदपेक्षयाऽधिकमवति सार्धशतम्-यथा सौधर्मवैमानिकानाम्-मूलप्रासादः-पञ्च योजनानां शतानि तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्धद्विशते प्रत्येकं च तेषां चतुर्णामपि अन्ये परिवारभूताश्चत्वारः सपाद शतम् एवमन्ये तत्परिवारभूता सार्धाद्विषष्टिः एवमन्ये सपादैकत्रिंशत्, इह तु चमरचञ्चाराजधान्यां मूलप्रासादः सार्धे द्वे योजनशते। एवमर्धार्धहीनास्तदपरे सर्वेऽप्यति यावदन्तिमा पञ्चदशयोजनानि पञ्च च भागा योज-

तथा सौधर्म देवों का मूल महल पांचसौ योजन का ऊँचा है तथा इस प्रासादके परिवार रूप चार और महल हैं सो इनकी ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। तथा इन चार महलों में से प्रत्येक महल के आस पास दूसरे और चार चार इनके परिवाररूप महल हैं, उनकी ऊँचाई एकसो पच्चीस १२५ योजन की है। इसी तरह इन चार २ महलों के परिवार रूप और भी चार २ महल हैं इनकी ऊँचाई साढे बासठ साढ बासठ ६२॥-६२॥ योजन की है। इसी तरह इन महलों के भी और चार चार परिवार महल हैं इनकी ऊँचाई प्रत्येक की सवा इगतीस सवा इगतीस ३१।-३१। योजन की है। परन्तु यहां चमरचंचा राजधानी में मूलमहल की ऊचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। और इस मूलप्रासाद के आस पास के और जितने महल-प्रासाद हैं उनकी ऊँचाई मूल महल की अपेक्षा आधी २ होती गई है। इस तरह अन्तिम महल की ऊचाई पन्द्रह १५ योजन और एक योजन के अठिया पांच भाग अर्थात आठ भागों में से पांच भाग है। इसी तरह पान की चावनी

યોજન ઊંચો છે તે મહેલના પરિવાર રૂપ બીજા જે ચાર મહેલ છે તેમની ઊંચાઈ ૨૫૦-૨૫૦ અઢિસો અઢિસો યોજનની છે તે ચાર મહેલમાંના પ્રત્યેક મહેલની આસપાસ તેમના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૧૨૫-૧૨૫ સવાસો સવાસો યોજનની છે વળી તે ચાર મહેલમાંના પ્રત્યેકના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૬૨॥-૬૨॥ સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ યોજનની છે વળી તે ચાર મહેલોમાંના પ્રત્યેકના પરિવારરૂપ બીજા ચારચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૩૧।-૩૧। સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ યોજનની છે ચમરચંચા રાજધાનીમાં મહેલોનું માપ ઉપર દર્શાવેલાં સૌધર્મ દેવો કના મહેલો કરતાં અર્ધું છે એટલે કે ચમરચંચા રાજધાનીના મુખ્ય મહેલની ઊંચાઈ ૨૫ ઋઢિસો યોજન છે અને તે મુખ્ય મહેલની આસપાસના બીજા જેટલા પ્રાસાદ (મહેલો) છે તે દરેકની ઊંચાઈ મુખ્ય પ્રાસાદ કરતાં અર્ધી અર્ધી થતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર પ્રસાદોની ઊંચાઈ ૧૫⅝-⅝ યોજનની છે એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે-(चत्तारि परिवाडीओ

आयामविष्कंभेण 'पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउय जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं' पञ्चाशद्योजनसहस्राणि-पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनम् परिक्षेपेण-पञ्चाशत्सहस्र-पञ्चशतसप्तनवतिप्रमाणमुपरितलं किंचिद्विशेषोनम् 'सव्वप्पमाणे णं वैमानिकपमाणस्स अद्धं नेयव्वं' सर्वप्रमाणेन वैमानिकप्रमाणस्यार्धं नेतव्यम्=ज्ञातव्यम् एतस्य खलु प्रकरणस्यायमर्थः-

चमरचंचाराजधान्याम् प्राकारप्रासादसभादिसर्ववस्तूनाम् आयामोच्छ्रयादिप्रमाणं सौधर्म-वैमानिकविमान-प्रासादप्राकारसभादि-वस्तुगतप्रमाणापेक्षयाऽर्धप्रमाणकमेव ज्ञातव्यम्-तथाहि सौधर्मवैमानिकदेवानां विमानप्राकारो योजनानां

ष्कंभ की अपेक्षा सोलह हजार योजन का है। (पन्नास जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउ य जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं) उपरितल के परिक्षेप का प्रमाण कुछ कम पचास हजार पांच सौ सतानवे (५०५९७) योजन का है। (सव्वप्पमाणेणं वेमाणियप्पमाणस्स अद्धं नेयव्वं) वैमानिक देवों की अपेक्षा से यहां पर सब वस्तुओं का प्रमाण आधा जानना चाहिये। इस प्रकरण का यह अर्थ है- चमरचंचा राजधानी में प्राकार, प्रासाद तथा सभा वगैरह जो वस्तुएँ हैं उनकी ऊंचाई आदि का जो प्रमाण वह सौधर्म विमान के जो प्रासाद, प्राकार, सभा आदि हैं उनके प्रमाण की अपेक्षा आधा है। जैसे सौधर्म देवलोक में रहने वाले देवों के विमानों के प्राकार की उँचाई ३०० तीनसो योजन की है। तथा चमरेन्द्र की नगरी के प्राकार की उँचाईका प्रमाण १५० देडसो योजनका है। इस तरह प्राकार यहां का सौधर्मदेवलोक के विमान के प्राकार की अपेक्षा आधा जानना चाहिये।

પહોળાઈ સોળ હજાર યોજનની છે. (पन्नासजोयणसहस्साइं पच य सत्ताणउ य जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) ઉપરના ભાગને પરિક્ષેપ (પરિઘ) ૫૦૫૯૭ પચાસ હજાર પાંચસો સત્તાણું યોજન કરતાં થોડા ઓછો છે. (सव्वप्पमाणे णं वेमाणियप्पमाणस्स अद्ध नेयव्वं) વૈમાનિક દેવો કરતાં અહીં સઘળાં પ્રમાણુ અર્ધા સમજવા જોઈએ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ચમરચંચા રાજધાનીના કોટ, પ્રાસાદ, સભા વગેરેનું માપ (ઉંચાઈ આદિનું પ્રમાણુ) સૌધર્મ વિમાનના કોટ, પ્રાસાદ, સભા આદિના માપ કરતાં અર્ધું છે. જેમ કે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેતા દેવોનાં વિમાનોના કોટની ઉંચાઈ ૩૦૦ યોજનની છે, ત્યારે ચમરેન્દ્રની નગરીના કોટની ઉંચાઈ ૧૫૦ યોજનની છે. આ રીતે સૌધર્મ દેવલોકના વિમાનના પ્રાકાર 'કોટ' કરતાં ચમરેન્દ્રની નગરીના પ્રાકાર-કોટ નુ માપ અર્ધું છે, સૌધર્મ દેવલોકનો મુખ્ય મહેલ ૫૦૦

त्रीणि शतानि उच्चत्वेन चमरराजस्य नगर्याः प्राकारप्रमाणं तदपेक्षयाऽधिकमेवेति सार्धशतम्-तथा सौधर्मवैमानिकानाम्-मूलप्रासादः-पञ्च योजनानां शतानि तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्धे द्वे शते प्रत्येकं च तेषां चतुर्णामपि अन्ये परिवारभूताश्चत्वारः सपादं शतम् एवमन्ये तत्परिवारभूताः सार्धा द्विषष्टिः। एवमन्ये सपादैक त्रिंशत्, इह तु चमरचञ्चाराजधान्यां मूलप्रासादः सार्धे द्वे योजनशते। एवमेवाऽर्धाऽर्धहीनास्तदपरे सर्वेभवन्ति यावदन्तिमाः पञ्चदशयोजनानि पञ्च च भागा योज-

तथा सौधर्म देवों का मूल महल पांचसौ योजन का ऊँचा है तथा इस प्रासादके परिवार रूप चार और महल हैं सो इनकी ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। तथा इन चार महलों में से प्रत्येक महल के आस पास दूसरे और चार चार इनके परिवाररूप महल हैं, उनकी ऊँचाई एकसौ पचीस १२५ योजन की है। इसी तरह इन चार २ महलों के परिवार भूत और भी चार २ महल हैं इनकी ऊँचाई साढे बासठ साढे बासठ ६२॥-६२॥ योजन की है। इसी तरह इन महलों के भी और चार चार परिवार महल हैं इनकी ऊँचाई प्रत्येक की सवा इगतीस सवा इगतीस ३१।-३१। योजन की है। परन्तु यहां चमरचंचा राजधानी में मूलमहल की ऊचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। और इस मूलप्रासाद के आस पास के और जितने महल-प्रासाद हैं उसकी ऊँचाई मूल महल की अपेक्षा आधी २ होती गई है। इस तरह अन्तिम महल की ऊचाई पन्द्रह १५ योजन और एक योजन के अठिया पांच भाग अर्थात् आठ भागों में से पांच भाग है। इसी तरह बात को बावना

યોજન ઊંચો છે તે મહેલના પરિવાર રૂપ બીજા જે ચાર મહેલ છે તેમની ઊંચાઈ ૨૫૦-૨૫૦ અઢિસો અઢિસો યોજનની છે તે ચાર મહેલમાંના પ્રત્યેક મહેલની આસપાસ તેમના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૧૨૫-૧૨૫ સવાસો સવાસો યોજનની છે વળી તે ચાર મહેલમાંના પ્રત્યેકના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૬૨॥-૬૨॥ સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ યોજનની છે વળી તે ચાર મહેલોમાંના પ્રત્યેકના પરિવારરૂપ બીજા ચારચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૩૧।-૩૧। સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ યોજનની છે ચમરચંચા રાજધાનીમાં મહેલોનું માપ ઉપર દર્શાવેલા સૌધર્મ દેવલોકના મહેલો કરતાં અર્ધુ છે એટલે કે ચમરચંચા રાજધાનીના મુખ્ય મહેલની ઊંચાઈ ૨૫૦ અઢિસો યોજન છે અને તે મુખ્ય મહેલની આસપાસના બીજા જેટલા પ્રાસાદ (મહેલો) છે તે દરેકની ઊંચાઈ મુખ્ય પ્રાસાદ કરતાં અર્ધી અર્ધી થતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર પ્રાસાદોની ઊંચાઈ ૧૫⅝-⅝ યોજનની છે એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે-(चत्तारि परिवाडीओ

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च-' चत्तारिपरिवाडीओ, पासायवडिंसगाणं अद्धद्धहीणाओ ' चतस्रः परिपाटयः प्रासादावतंसकानामर्द्धार्द्धहीना इतिच्छाया। एतेषां च प्रासादादीनां चतस्रोऽपि परिपाटयः त्रीणि शतानि एक चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति। एतेभ्यः प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति 'सभासुहम्मा ' इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत उत्तरम् ॥ सू-१ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-८ ॥

न्तर में (चत्तारि परिवाडिओ पासायवडिंसगाणं अद्धद्धहीणाओ त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्-प्रासादावतंसकों की अर्धार्धहीन चार परिपाटी-पंक्तियां हैं। इन प्रासादावतंसकों की चारों भी परिपाटियों में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं। इन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है। इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवां उद्देशा समाप्त ॥२-८॥

पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणा ओत्ति) પ્રાસાદાવતંસકોની—ઉત્તમ પ્રાસાદોની અર્ધાર્ધ હીન ચાર પરિપાટી-પંક્તિયો છે એટલે કે મુખ્ય પ્રાસાદનીઆસપાસ પહેલી ચાર પ્રાસાદની પંક્તિ છે જેના દરેક પ્રાસાદની ઊંચાઈ ૧૨૫સવાસો યોજનની છે. તે ચાર પ્રાસાદની આસપાસ ૬૨ા-૬૨ા સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ યોજનની ઊંચાઇના ચાર ચાર પ્રાસાદોની બીજી પંક્તિ છે, વળી આ બીજી પંક્તિના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૩૧ા-૩૧ા સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ત્રીજી પંક્તિ આવે છે. પછી આ ત્રીજી પંકતીના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૧૫૫/૮-૧૫૫/૮ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ચોથી પંક્તિ આવે છે તે પ્રાસાદાવતંસકોની ચારે પંક્તિયોમાં એકંદરે ૩૪૧ ત્રણસો એકતાલીસ પ્રાસાદો છે (મુખ્ય ૧×૪+૧૬+૬૪×૨૫૬) એ પ્રાસાદોના ઈશાનકોણમા અસુરેન્દ્ર ચમરરાજની (सभा सुहम्मा) સુધર્મા સભા આવેલી છે. ભગવાને ગૌતમસ્વામીને ઉપર મુજબ જવાબ દીધો.॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત " ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૮ ॥

॥ अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥ कस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति प्रश्नः सार्धद्वीपद्वयम् द्वौ समुद्रौ च समयक्षेत्रमितिनाम्ना भण्यते इति उत्तरम् जीवाभिगमसूत्रस्योद्धरणं चेति ॥

अष्टमोद्देशके चमरचंचानामकं क्षेत्रम् सुधर्मासभादिकमुक्तम् अथ क्षेत्राधिकारात् नवम उद्देशके समयक्षेत्रम् कथ्यते 'किमिदं भंते ।' इत्यादि ।

मूलम्—किमिदं भंते ! समय खेत्तेत्ति पवुच्चइ गोयमा ! अड्ढाइज्जा दीवा दो य समुद्दा एस णं एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरं एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भिंतर पुक्खरद्धं जोइस विहूणं ॥ सू-१ ॥

छाया—किमिदं भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? गौतम ! अर्धतृतीयाद्वीपाः

तीसरे शतक का नवम उद्देश प्रारंभ—

इस नवम उद्देशक का संक्षेप से विषय विवरण इस प्रकार से है— समयक्षेत्र यह किसका नाम है ऐसा प्रश्न, अढाई द्वीप और दो समुद्र यह समयक्षेत्र है ऐसा उत्तर, जीवाभिगमसूत्र का उद्धरण ।

अष्टम उद्देशक में चमरचंचा नामक राजधानी और सुधर्मा सभा आदि विषय कहा गया है सो क्षेत्र के अधिकार को लेकर इस नवम उद्देशक में समय क्षेत्र का वर्णन कहा जाता है (किमिदं भंते) इत्यादि

सूत्रार्थ—(किमिदं भंते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! स-

---

ત્રીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

ત્રીજા શતકના નવમાં ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આ પ્રમાણે છે. સમયક્ષેત્ર કોને કહે છે? ઉત્તર અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે. આ વિષયમાં જીવાભિગમ સૂત્રનો ઉલ્લેખ

આઠમા ઉદ્દેશકમાં ચમરચંચા નામની રાજધાની તથા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા આદિ વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તે ક્ષેત્રના અધિકારની અપેક્ષાએ આ નવમા ઉદ્દેશકમાં સમયક્ષેત્રનું વર્ણન કરવામાં આવે છે

(किमिदं भंते !)

સૂત્રાર્થ—(किमिदं भंते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ?) હે ભદન્ત ! કયા

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च-' चत्तारिपरिवाडीओ, पासायवडिंसगाणं अद्धद्धहीणाओ ' चतस्रः परिपाटयः प्रासादावतंसकानामर्द्धार्द्धहीना इतिच्छाया। एतेषां च प्रासादादीनां चतस्रोऽपि परिपाटयः त्रीणि शतानि एक चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति। एतेभ्यः प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति 'सभासुहम्मा ' इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत उत्तरम् ॥ सू-१ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-८ ॥

न्तर में (चत्तारि परिवाडिओ पासायवडिंसगाणं अद्धद्धहीणाओ त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्-प्रासादावतंसकों की अर्धार्धहीन चार परिपाटी-पंक्तियां हैं। इन प्रासादावतंसकों की चारों भी परिपाटियों में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं। इन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है। इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवां उद्देशा समाप्त ॥२-८॥

पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणा ओत्ति) પ્રાસાદાવતંસકોની—ઉત્તમ પ્રાસાદોની અર્ધાર્ધ હીન ચાર પરિપાટી-પંક્તિયો છે એટલે કે મુખ્ય પ્રાસાદનીઆસપાસ પહેલી ચાર પ્રાસાદની પંક્તિ છે જેના દરેક પ્રાસાદની ઊંચાઈ૧૨૫સવાસો યોજનની છે. તે ચાર પ્રાસાદની આસપાસ ૬૨ાા-૬૨ાા સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ યોજનની ઊંચાઇના ચાર ચાર પ્રાસાદોની બીજી પંક્તિ છે, વળી આ બીજી પંક્તિના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૩૧ા-૩૧ા સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ત્રીજી પંક્તિ આવે છે. પછી આ ત્રીજી પંકતીના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૧૫$\frac{5}{8}$-૧૫$\frac{5}{8}$ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ચોથી પંક્તિ આવે છે તે પ્રાસાદાવતંસકોની ચારે પંક્તિયોમાં એકંદરે ૩૪૧ ત્રણસો એકતાલીસ પ્રાસાદો છે (મુખ્ય ૧×૪+૧૬+૬૪×૨૫૬) એ પ્રાસાદોના ઇશાનકોણુમા અસુરેન્દ્ર ચમરરાજની (सभा सुहम्मा) સુધર્મા સભા આવેલી છે. ભગવાને ગૌતમસ્વામીને ઉપર મુજબ જવાબ દીધો.ાાસૂ ૧ાા

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર" ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૮ ॥

ड्डाइज्जादीवा ' अर्धतृतीयौ द्वीपौ अर्धमधिक तृतीयं यत्र तादृशौ यद्वा तृतीय-स्यार्धभागेन युक्तौ द्वौ द्वीपौ इति तथा अर्धतृतीयौ द्वीपौ इति कथ्यते ' दो य समुद्दा ' द्वौ च समुद्रौ ' एसणं एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ' एतत् खलु एतावत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ' तत्थ णं ' तत्र खलु तत्र सार्द्धद्वीपद्वयसमुद्रस्य मध्ये ' अयं जंबूद्दीवेदीवे ' अयं जंबूद्वीपनामको द्वीपः ' सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरे ' सर्वद्वीपसर्वसमुद्राणामभ्यन्तरे तिष्ठतीति शेषः, ' समयखेत्तेत्ति ' समयक्षेत्रमिति तत्र समयः कालः कालेनातीताऽनागतवर्त्तमानलक्षणेनोपलक्षितं यत् सम

प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (अड्ढाइज्जा दीवा) अढाई द्वीप और (दो य समुद्दा) दो समुद्र (एस णं एवइए समय-खेत्तेत्ति पवुच्चइ) इतना यह समय क्षेत्र कहा गया है। इस प्रकार के कथन से जंबूद्वीप धातकीखंड और आधा पुष्कर वर द्वीप इतना क्षेत्र समयक्षेत्र है तथा इसमें जो लवणसमुद्र और कालोदधि समुद्र ये जो दो समुद्र हैं यह सब समयक्षेत्र कहा गया है। समय शब्द का अर्थ काल है और इस काल से उपलक्षित जो क्षेत्र है वह समयक्षेत्र है। इसे टीकाकार स्वयं आगे स्पष्ट कर रहे हैं (तत्थ णं) वहां ढाईद्वीप और दो समुद्र के बीच में (अयं जंबूदीवे दीवे) जो जम्बूद्वीप नामका पहिला द्वीप है वह (सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरे) समस्त द्वीप और समुद्रों के ठीक बीचों बीच है। समयक्षेत्र का तात्पर्य क्या है ? सो इसे टीकाकार स्पष्ट करते हैं—समय नाम काल का है इसके अतीत, अनागत, और वर्तमान ऐसे तीन भेद हैं इन

મહાવીર સ્વામી તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અડ્ઢાઇજ્જાદીવા) અઢી દ્વીપ અને (દો ય સમુદ્દા) બે સમુદ્રોને (એસણં એવઇએ સમયખેત્તે ત્તિ પવુચ્ચઇ) સમયક્ષેત્ર કહે છે એટલે કે જબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ અને અર્ધો પુષ્કરદ્વીપ, એ અઢી દ્વીપને તથા લવણસમુદ્ર અને કાલોદધિ સમુદ્ર એ બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે સમય એટલે કાળ તે કાળથી ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર તેનું નામ સમયક્ષેત્ર છે સૂત્રકાર પોતે જ આગળ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-(તત્થણ) ત્યાં અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોની વચ્ચે (અયં જંબુદીવે દીવે) જે જબૂદ્વીપ નામનો પહેલો દ્વીપ છે તે (સવ્વ દીવસમુદ્દાણં સવ્વબ્ભંતરે) સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રની બરાબર વચ્ચે છે સમયક્ષેત્ર એટલે શું ટીકાકાર તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે કરે છે-સમય એટલે કાળ. તેના ત્રણ ભેદ છે-ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળ તે

द्वौ च समुद्रौ एतत् खलु एतावत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते तत्रायं जंबूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरे एव जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञातव्या यावदभ्यन्तरं पुष्करार्द्धम् ज्योतिषिकविहीनम् ॥ सू-१ ॥

टीका—'किमिदं भंते ! समयक्खेत्तेत्ति पवुच्चइ' किमिदं भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? हे भगवन् ! कस्य क्षेत्रस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति गौतमस्य प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'अ-

---

मयक्षेत्र कौनसा क्षेत्र कहलाता है ? । (गोयमा !) हे गौतम ! (अड्ढाइज्जा दीवा दो य समुद्दा एसणं एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) अढाई द्वीप और दो समुद्र इसे समयक्षेत्र कहा गया है । (तत्थ णं अयं जंबूदीवे दीवे, सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरे एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितरं पुक्खरद्धं जोइसविहूणं) इसमें जो जंबूद्वीप नामका द्वीप है वह समस्त द्वीप और समुद्रों के ठीक बीच में है । इस तरह यहां समस्त कथन जीवाभिगमसूत्र के कथन की तरह जानना चाहिये । वहां का यह कथन यहां कहां तक लेना चाहिये ? तो इसके लिये कहा गया है कि आभ्यन्तर पुष्करार्धतक का लेना चाहिये उसमें भी ज्योतिषिक संबंधी कथन छोड देना चाहिये उसको यहां नहीं लेना चाहिये ।

टीकार्थ—(किमिदं भंते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! (समयक्षेत्र) यह किसको कहा गया है ? अर्थात् समयक्षेत्र यह किस क्षेत्र का नाम है ऐसा यह प्रश्न गौतम का है, इसका उत्तर देते हुए

ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अड्ढइज्जादीवा दो य समुद्दा एस ण एवइए समयखेत्ते त्ति पवुच्चइ) અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે (तत्थण अय जंबुदीवे, दीवे सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भंतरे एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितरपुक्खरद्धजोइसविहूणं) તેમાં જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે તે સમસ્ત દ્વીપ અને સમુદ્રોની બરાબર વચ્ચો વચ્ચ છે આ પ્રમાણે સમસ્ત કથન જીવાભિગમ સૂત્રના કથન પ્રમાણેજ અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે કયા સુધી તે કથન ગ્રહણ કરવુ ! તો સૂત્રકાર કહે છે કે " અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ પર્યન્ત તે કથન ગ્રહણ કરવુ જોઇએ. પરંતુ તેમા જ્યોતિષિકના વિષયમા જે કથન આવે છે તે છોડી દેવું જોઇએ-તે સિવાયનુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવુ જોઇએ

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે-(किमिद भंते ! समयखेत्ते त्ति पवुच्चइ) હે ભદન્ત ! કયા ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે ! એટલે કે કયા ક્ષેત્રનું નામ સમયક્ષેત્ર છે !

द्वाइज्जदीवा' अर्धतृतीयौ द्वीपौ अर्धमधिकं द्वितयं यत्र तादृशौ यद्वा तृतीयस्यार्धभागेन युक्तौ द्वौ द्वीपौ इति तथा अर्धतृतीयौ द्वीपौ इति कथ्यते 'दो य समुद्दा' द्वौ च समुद्रौ 'एसण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ' एतन् खलु एतावत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते 'तत्थ णं' तत्र खलु तत्र सार्द्धद्वीपद्वयसमुद्रस्य मध्ये 'अयं जंबू दीवेदीवे' अय जम्बूद्वीपनामको द्वीप 'सव्वदीवसमुदाण सव्वब्भंतरे' सर्वद्वीपसर्वसमुद्राणामभ्यन्तर तिष्ठतीति शेष, 'समयखेत्तेत्ति' समयक्षेत्रमिति तत्र समयः काल कालनातीतास्नागतवर्तमानलक्षणेनोपलक्षितं यत् सम

प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (अड्ढाइज्जा दीवा) अढाई द्वीप और (दो य समुद्दा) दो समुद्र (एस ण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) इतना यह समय क्षेत्र कहा गया है। इस प्रकार के कथन से जंबूद्वीप धातकीखंड और आधा पुष्कर वर द्वीप इतना क्षेत्र समयक्षेत्र हैं तथा इसमें जो लवणसमुद्र और कालोदधि समुद्र ये जो दो समुद्र हैं यह सब समयक्षेत्र कहा गया है। समय शब्द का अर्थ काल है और इस काल से उपलक्षित जो क्षेत्र है वह समयक्षेत्र है। इसे टीकाकार स्वय आगे स्पष्ट कर रहे हैं (तत्थ णं) वहाँ ढाईद्वीप और दो समुद्र के बीच में (अयं जंबूदीवे दीवे) जो जबूद्वीप नामका पहिला द्वीप हैं वह (सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भंतरे) समस्त द्वीप और समुद्रों के ठीक बीचों बीच है। समयक्षेत्र का तात्पर्य क्या है? सो इसे टीकाकार स्पष्ट करते हैं—समय नाम काल का है इसके अतीत, अनागत, और वर्तमान ऐसे तीन भेद हैं इन

મહાવીર સ્વામી તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(ગોયમા!) હે ગૌતમ! (અડ્ઢાઇજ્જાદીવા) અઢી દ્વીપ અને (દો ય સમુદ્દા) બે સમુદ્રોને (એસણ એવઇએ સમયખેત્તેત્તિ પવુચ્ચઇ) સમયક્ષેત્ર કહે છે એટલે કે જબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ અને અર્ધી પુષ્કરદ્વીપ, એ અઢી દ્વીપને તથા લવણસમુદ્ર અને કાલોદધિ સમુદ્ર એ બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે સમય એટલે કાળ તે કાળથી ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર તેનું નામ સમયક્ષેત્ર છે સૂત્રકાર પોતે જ આગળ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-(તત્થણ) ત્યાં અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોની વચ્ચે (અયં જંબુદીવે દીવે) જે જંબૂદ્વીપ નામનો પહેલો દ્વીપ છે તે (સવ્વદીવસમુદ્દાણ સવ્વબ્ભતરે) સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રની બરાબર વચ્ચે છે. સમયક્ષેત્ર એટલે શુ ટીકાકાર તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે કરે છે-સમય એટલે કાળ. તેના ત્રણ ભેદ છે-ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળ તે

यक्षेत्रम् कालश्च समयक्षणाहोरात्र–मासपक्ष-ऋतुअयन संवत्सरादिरूपो दिनकरगत्य-भिव्यंग्यो मनुष्यक्षेत्रे एव भवति नान्यत्र–मनुष्यक्षेत्रादन्यत्र न सूर्यस्य सञ्चारो भवतीति अतो यावत्पर्यन्तं सूर्यस्य गतिस्तावदेव कालव्यवहारो जायते कालोपलक्षितत्वात् क्षेत्रं समयक्षेत्रमिति। 'एवं जीवाभिगम वत्तव्वया नेयव्वा' एवं जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्या (ज्ञातव्या) सर्वमत्र जीवाभिगमसूत्रप्रतिपादितदिशैव ज्ञातव्यमिति जीवाभिगमवक्तव्यता चैवम् 'एगं जोयण सयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' इत्यादि एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कंभेण इत्यादिकं सर्वमत्र विज्ञेयम्। कियत्पर्यन्तं जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञेया? तत्राह–" जाव अब्भितरं

तीन भेदो से युक्त जो क्षेत्र हैं—वे समयक्षेत्र शब्द से व्यवहृत हुए हैं। समय, क्षण, अहोरात्र, मास, पक्ष, ऋतु, अयन, संवत्सर आदि रूप जो काल है कि जो सूर्यकी गति से जाना जाता है वह मनुष्यक्षेत्र में ही है दूसरे क्षेत्रों में नहीं है, क्यों कि मनुष्य क्षेत्र से अन्यत्र क्षेत्रों में सूर्य गति नहीं करते हैं। इसलिये जहांतक सूर्य की गति है वहीं तक काल का व्यवहार होता है। इसलिये इस काल से उपलक्षित क्षेत्र समय क्षेत्र है, ऐसा जानना चाहिये। (एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) इस तरह जीवाभिगम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात्–जीवाभिगम सूत्र में जिस प्रकार से यह विषय प्रतिपादन किया गया है उसी प्रकार से यहां पर यह विषय प्रतिपादित कर लेना चाहिये, जीवाभिगम कि वक्तव्यता इस प्रकार से है–(एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं) एकलाख योजन का आयाम और विष्कंभ है इत्यादि सब यहां जानना चाहिये, जीवाभिगमसूत्र की वक्तव्यता

ત્રણ ભેદોથી યુક્ત જે ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રને સમય ક્ષેત્ર કહે છે સમય, ક્ષણ, દિવસ–રાત્રિ, માસ, પક્ષ, ઋતુ, અયન, સવત્સર આદિ રૂપ જે કાળ છે; તે સૂર્યની ગતિથી જાણી શકાય છે અને તેનુ અસ્તિત્વ મનુષ્યક્ષેત્રોમાં જ છે– અન્યક્ષેત્રોમા નથી, કારણ કે મનુષ્યક્ષેત્ર સિવાયના ક્ષેત્રોમા સૂર્ય ગતિ કરતો નથી. તેથી જ્યા સુધી સૂર્યની ગતિ છે ત્યા સુધી કાળનો વ્યવહાર થાય છે. તેથી જ તે કાળથી ઉપલક્ષિત ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે

(एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) જીવાભિગમસૂત્રમા આ વિષયનુ જે વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તે અહીં ગ્રહણ કરવુ જોઇએ જીવાભિગમ સૂત્રમા આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે–(एगं जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेणं) એક લાખ યોજનની તેની લબાઇ અને પહોળાઇ છે " ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન અહીં લેવું જોઇએ. આ વિષયનુ પ્રતિપાદન કરવા માટે જીવાભિગમ સૂત્રમાથી કયા સુધી વર્ણન

लोकान्तयोः पूर्वापरभावो विद्यते न वेति प्रश्नाशय। भगवानाह-'रोहा लोयंते य अलोयंते जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा' रोह! लोकान्तश्चालोकान्तश्च यावदनानुपूर्वी एषा रोह!, लोकान्तालोकान्तयोर्नास्ति पूर्वापरभावोऽपि तु पूर्वापर क्रमरहितावेतौ अलोकान्त पूर्वं लोकान्तो वा पूर्वम्? लोकान्त पूर्वमलोकान्तो वा पूर्वमिति क्रमो नाऽस्तीति भाव। पुन पृच्छति रोह -'पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे पुच्छा' पूर्वं भदन्त! लोकान्त' पश्चात् सप्तममवकाशान्तरम् पृच्छा, हे भदन्त! किम् पूर्वं लोकान्त पश्चात्सप्तममवकाशान्तरमस्ति, अथवा पूर्वमवका शान्तरं पश्चाल्लोकान्तोऽस्तीति प्रश्नाशय। भगवानाह-' रोहे '-इत्यादि। 'रोहा' हे रोह! 'लोयंते य सत्तमेउवासंतरे य' लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च 'पुव्विंपेते पच्छापेते' पूर्वमप्येते द्वे पश्चादप्येते द्वे 'दोवि एए' द्वावप्येतौ

बाद में अलोकान्त है, कि पहिले अलोकान्त है बाद में लोकान्त है? अर्थात् लोकान्त और अलोकान्त में पूर्वापरभाव मौजूद है या नहीं? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (रोह! लोयंते य अलोयंते य जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा) हे रोह! लोकान्त और अलोकान्त ये दोनों हैं यावत् इनमें आनुपूर्वी नहीं है। लोकान्त और अलोकान्त में पूर्वापरभाव नहीं है। पूर्वापरक्रम से ये दोनों रहित ही हैं। ऐसा नहीं कि पहिले लोकान्त है और बाद में अलोकान्त है, पहिले अलोकान्त है और बाद में लोकान्त है। रोह पुनः पूछते हैं कि-(पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे? पुच्छा) हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और बाद में सातवां अवकाशान्तर है, कि पहिले सातवां अवकाशान्तर है और बाद में लोकान्त है? भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(रोहा! लोयंते य, सत्तमे उवासंतरे य, पुव्विं पेते पच्छा पेते) हे रोह!

अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते?) હે ભગવન્! પહેલા લોકાન્ત છે અને પછી અલોકાન્ત છે કે પહેલા અલોકાન્ત છે અને પછી લોકાન્ત છે? એટલે કે લોકાન્ત અને અલોકાન્તમા પૂર્વાપર ભાવ મોજૂદ છે કે નહીં? ઉત્તર—(રોહ! લોયંતે ય અલોયંતે ય જાવ અણાણુપુવ્વી એસા રોહા!) હે રોહ! લોકાન્ત અને અલોકાન્ત બન્ને છે ત્યાંથી લઈને તેમનામા આનુપૂર્વી નથી ત્યાં સુધીનું તમામ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું લોકાન્ત અને અલોકાન્તમા પૂર્વાપર ભાવ નથી. તે બન્ને પૂર્વાપરના ક્રમથી રહિત જ છે રોહ વળી નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે-(પુવ્વિં ભંતે! લોયંતે પચ્છા સત્તમે ઉવાસંતરે? પુચ્છા) હે ભગવન્! પહેલું લોકાન્ત અને ત્યાર બાદ સાતમુ અવકાશાન્તર છે? કે પહેલું સાતમુ અવકાશાન્તર અને ત્યાર બાદ લોકાન્ત છે?

ઉત્તર (રોહા! લોયંતે ય સત્તમે ઉવાસંતરે ય પુવ્વિં પેતે પચ્છા પેતે) હે રોહ!

॥ अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

दशमोद्देशकस्थ विषया इमे—कतिपयाः अस्तिकायाः ? धर्मास्तिकाये कतिपयाः वर्णाः, इत्यादि. ते च वर्णादिरहिताः अवस्थिताश्च इत्यादि प्रश्नोत्तरम् । धर्मास्तिकायस्य पञ्चभेदाः—द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, गुणभेदात् । जीवास्तिकाये वर्णादिरस्ति किमिति प्रश्नः ? तस्मिन् वर्णादिर्नास्ति इत्युत्तरम् । गतिगुणो धर्मास्तिकायः स्थितिगुणश्च अधर्मास्तिकायः, अवगाहनगुणः आकाशास्तिकायः, उपयोग गुणः जीवास्तिकायः, पूरणगलनस्वभावः—पुद्गलास्तिकायः, तस्मिन् क्रियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः पञ्चवर्ण-पञ्चरस-द्विगन्धाष्टस्पर्शयुक्तः पुद्गलास्तिकायः इत्युत्तरम् । धर्मा-

---

दूसरे शतकके दशवां उद्देशक प्रारंभ—

(दसवें उद्देशक का विषय विवरण)

इस दशवें उद्देशक में विषय इस प्रकार से हैं—अस्तिकाय कितने हैं? धर्मास्तिकायमें कितने वर्ण हैं ? इत्यादि । वे वर्णादि से रहित है और अवस्थित हैं इत्यादिरूप से प्रश्नोत्तर । धर्मास्तिकाय के द्रव्य, क्षेत्र काल, भाव और गुण के भेद से पांच भेद हैं । जीवास्तिकाय में वर्णादिक हैं क्या ? ऐसा प्रश्न । उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर । गतिगुणवाला धर्मास्तिकाय है, स्थितिगुणवाला अधर्मास्तिकाय है, अवगाहनगुणवाला आकाशास्तिकाय है, उपयोगगुणवाला जीवास्तिकाय है, पूरण गलन स्वभाव वाला पुद्गलास्तिकाय है पुद्गलास्तिकाय में कितने वर्णादिक होते हैं ? ऐसा प्रश्न । उसमें पांच वर्ण, पांच रस, दो गंध

બીજા શતકના દશમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ દસમાં ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે—

પ્રશ્ન અસ્તિકાય કેટલાં છે ? ધર્માસ્તિકાયના કેટલા વર્ણ છે ?

ઉત્તર—તેઓ વર્ણાદિથી રહિત છે અને અવસ્થિત છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયના પાચ ભેદ છે પ્રશ્ન— જીવાસ્તિકાયમાં વર્ણાદિક હોય છે કે નહીં ? ઉત્તર—તેમાં વર્ણાદિક હોતા નથી. ધર્માસ્તિકાય ગતિગુણવાળુ છે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિગુણવાળું છે આકાશાસ્તિકાય અવગાહન ગુણવાળુ છે, જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે અને પુદ્ગલાસ્તિકાય પૂરણ ગલન સ્વભાવવાળું છે. પ્રશ્ન—પુદ્ગલાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણાદિક હોય છે ? ઉત્તર— તેમા પાંચ વર્ણ, પાચ રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પ-

पुक्खरवद्ध जोइस विहूणम्" यावत् अभ्यन्तर पुष्करार्धद्वीपपर्यन्तम् ज्योतिषिक विहीनम् तत्र जंबूद्वीपमनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतायाम् जीवाभिगमसूत्रप्रवेदितायाम् ज्योतिष्कवक्तव्यताऽपि विद्यते किन्तु प्रकृते ज्योतिष्कविहीनं यथा भवेत् तथा— जीवाभिगमवक्तव्यता प्राह्या ज्योतिष्काधिकार परित्यज्याऽन्यत् सर्वमत्र प्राह्यम्, अत्र परिमाणमात्रस्यैवाधिकारादिति ॥ सू० १ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-९ ॥

इस विषय को प्रतिपादन करने के लिये कहांतक की लेनी चाहिये तो इसके लिये कहा गया है कि (जाव अब्भितरं पुक्खरद्धं जोइसविहूणं) तात्पर्य इसका यह है कि-जीवाभिगम सूत्र में जंबूद्वीप मनुष्यक्षेत्र की वक्तव्यता में ज्योतिष्कदेवों की भी वक्तव्यता कहने में आई है सो वह वक्तव्यता यहां नहीं कहनी चाहिये, उसको छोड़कर ही यहां प्रकृत में जीवाभिगमसूत्र प्रतिपादित वक्तव्यता ग्रहण करनी चाहिये। अर्थात् देव संबंधी अधिकार को छोड़कर बाकी सब वहां का विषय यहां ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रिय दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके नववां उद्देशा समाप्त॥२-९॥

કરવુ જોઈએ ! તો સૂત્રકાર કહે છે કે (जाव अब्भितरं पुक्खरद्ध जोइसविहूण) કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાભિગમસૂત્રમાં જબૂદ્વીપ મનુષ્યક્ષેત્રના વર્ણન સાથે જ્યોતિષ્ક દેવાનુ પણ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે જ્યોતિષ્ક દેવાનું વર્ણન અહીં કરવુ જોઈએ નહીં એ સિવાયનુ જીવાભિગમસૂત્રમાં આપેલ સમસ્ત વર્ણન અહીં કરવુ જોઇએ. એટલે કે જ્યોતિષ્ક દેવાના વિષયમાં જે અધિકાર આવે છે તે એઠી દઈ ને બાકીના સમસ્ત વિષય અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ ॥સૂ.૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો નવમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

॥ अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

दशमोद्देशकस्य विषया इमे–कतिपयाः अस्तिकायाः ? धर्मास्तिकाये कतिपयाः वर्णाः, इत्यादि. ते च वर्णादिरहिताः अवस्थिताश्च इत्यादि प्रश्नोत्तरम् । धर्मास्तिकायस्य पञ्चभेदाः–द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, गुणभेदात् । जीवास्तिकाये वर्णादिरस्ति किमिति प्रश्नः ? तस्मिन् वर्णादिर्नास्ति इत्युत्तरम् । गतिगुणो धर्मास्तिकायः स्थितिगुणश्च अधर्मास्तिकायः, अवगाहनगुणः आकाशास्तिकायः, उपयोग गुणः जीवास्तिकायः, पूरणगलनस्वभावः–पुद्गलास्तिकायः, तस्मिन् कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः पञ्चवर्ण-पञ्चरस-द्विगन्धाष्टस्पर्शयुक्तः पुद्गलास्तिकायः इत्युत्तरम् । धर्मा-

---

दूसरे शतकके दशवां उद्देशक प्रारंभ–

(दसवें उद्देशक का विषय विवरण)

इस दशवें उद्देशक में विषय इस प्रकार से हैं–अस्तिकाय कितने हैं? धर्मास्तिकायमें कितने वर्ण हैं? इत्यादि। वे वर्णादि से रहित है और अवस्थित हैं इत्यादिरूप से प्रश्नोत्तर। धर्मास्तिकाय के द्रव्य, क्षेत्र काल, भाव और गुण के भेद से पांच भेद हैं। जीवास्तिकाय में वर्णादिक हैं क्या? ऐसा प्रश्न। उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर। गतिगुणवाला धर्मास्तिकाय है, स्थितिगुणवाला अधर्मास्तिकाय है, अवगाहनगुणवाला आकाशास्तिकाय है, उपयोगगुणवाला जीवास्तिकाय है, पूरण गलन स्वभाव वाला पुद्गलास्तिकाय है पुद्गलास्तिकाय में कितने वर्णादिक होते हैं? ऐसा प्रश्न। उसमें पांच वर्ण, पांच रस, दो गंध

બીજા શતકના દશમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ દસમાં ઉદ્દેશકનું સક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે–

પ્રશ્ન અસ્તિકાય કેટલાં છે ? ધર્માસ્તિકાયના કેટલા વર્ણ છે ?

ઉત્તર—તેઓ વર્ણાદિથી રહિત છે અને અવસ્થિત છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયના પાંચ ભેદ છે. પ્રશ્ન– જીવાસ્તિકાયમાં વર્ણાદિક હોય છે કે નહીં? ઉત્તર–તેમાં વર્ણાદિક હોતા નથી. ધર્માસ્તિકાય ગતિગુણવાળુ છે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિગુણવાળુ છે આકાશાસ્તિકાય અવગાહન ગુણવાળુ છે, જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે અને પુદ્ગલાસ્તિકાય પૂરણ ગલન સ્વભાવવાળુ છે પ્રશ્ન–પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં કેટલા વર્ણાદિક હોય છે? ઉત્તર– તેમા પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પ-

स्तिकायस्य एकः प्रदेशोऽनेकप्रदेशा वा धर्मास्तिकाय इत्युच्यते इति प्रश्नः यावत् एकोऽपि प्रदेशोन्यूनो भवेत् तावत् नास्ति तावत् धर्मास्तिकाय इत्युत्तरम्, यथा अखण्डो मोदक एव मोदक इति व्यवह्रियते किन्तु अर्धो मोदको मोदकखण्ड इत्युच्यते। तथैवात्राऽपि धर्मास्तिकायादौ विशेषम्। आकाशस्य कतिभेदा इति प्रश्नः लोकाकाशाऽलोकाकाशभेदेन द्वौ भेदौ इत्युत्तरम्। लोकाकाशो जीवरूप -जीव देशरूपः-जीवप्रदेशरूप अजीवरूप अजीवदेशरूपः अजीवप्रदेशरूप", रूप्यजीवस्य चतुर्भेदाः स्कन्ध-स्कन्धदेश-स्कन्धप्रदेश-परमाणुपुद्गल-लक्षणा, अरूप्यजीवस्य पञ्चभेदा -धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा २, अधर्मास्तिकायः ३, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशा ४, अद्धासमय ५, अलोकाकाश स अजीवद्रव्यदेशः

और आठस्पर्श होते हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश अनेक प्रदेश धर्मास्तिकाय कहे जाते हैं क्या? ऐसा प्रश्न। जबतक एक भी प्रदेश कम है तबतक वह धर्मास्तिकाय नहीं है। जैसे अखंड मोदक ही मोदक कहलाता है और मोदक का आधा खंड मोदक खण्ड कहलाता है। इसीप्रकार यहाँ धर्मास्तिकाय आदि में भी जानना चाहिये। आकाश के कितने भेद होते हैं ऐसा प्रश्न।लोकाकाश और अलोकाकाश इस प्रकारसे आकाशके दो भेद होते हैं ऐसा उत्तर। लोकाकाश जीवरूप है, जीवदेशरूप है, जीवप्रदेशरूप हैं, अजीवरूप है अजीव देशरूप है, अजीव प्रदेशरूप है, रूपी अजीवके स्कन्ध,स्कन्धदेश स्कन्धप्रदेश, परमाणु ये चार भेद होते हैं, अरूपी अजीवके पांच भेद होते हैं। जैसे-धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिका के प्रदेश ४, अद्धासमय ५। अलोकाकाश अजीवद्रव्यदेशरूप, अगुरुलघुरूप है, लोका-

र्श होय छे प्रश्न-धर्मास्तिकायना એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે કે અનેક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે? જવાબ—જ્યાં સુધિ એક પણ પ્રદેશ ઓછો હોય ત્યાં સુધી તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહીં. જેમ કે આખા લાડુને જ લાડુ કહેવાય છે અર્ધા લાડુને તો લાડુનો અર્ધો કકડો કહેવાય છે' એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય આદિની બાબતમાં પણ સમજવું પ્રશ્ન-આકાશના કેટલા ભેદ છે? ઉત્તર-આકાશના બે ભેદ છે- લોકાકાશ અને અલોકાકાશ. જીવરૂપ છે, જીવદેશરૂપ છે જીવપ્રદેશરૂપ છે છે અજીવરૂપ છે અજીવ દેશરૂપ છે, અજીવ પ્રદેશરૂપ છે રૂપી અજીવના ચાર ભેદ છે (૧) સ્કન્ધ (૨) સ્કન્ધદેશ, (૩) સ્કન્ધ પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે-(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૩) અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ અને (૫) અદ્ધાસમય અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્ય

अगुरुलघुः । लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिक-मित्युत्तरम् । धर्मास्तिकायादीनां प्रमाणं स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः कियान् विशालः इति प्रश्नः लोकपरिमित', इत्युत्तरम् ' एवं लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नोत्तरम् ' अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशति ? किञ्चिदधिकमेकभागम् इत्युत्तरम् । तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशति ? असंख्येयभागमित्युत्तरम् । ऊर्ध्वलोकः कियन्तं भागं स्पृशति ? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भागं स्पृशति । धर्मास्तिकायेन सार्द्धं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना । अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न । उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर । धर्मास्तिकाय आदिकों का प्रमाण और स्पर्शना तथा धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकपरिमित है ऐसा उत्तर एवं लोकाकाश और अस्तिकायादिकों में भी प्रश्नोत्तर समझना । अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ?। यह प्रश्न । कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करता है ऐसा उत्तर । तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न । असंख्यात भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर । ऊर्ध्वलोक कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न—कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर । धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशान्तर की स्पर्शना इस प्रकार से सातों पृथिवियों की स्पर्शना कहना,

દેશરૂપ, અગુરુ લઘુરૂપ છે પ્રશ્ન—લોકાકાશમા કેટલા વર્ણાદિક હોય છે ? ઉત્તર તેમાં વર્ણાદિક હોતા નથી

પ્રશ્ન—ધર્માસ્તિકાય આદિકોનું પ્રમાણ કેટલુ હોય છે ? સ્પર્શના તથા વિશાળતા કેટલી હોય છે ? ઉત્તર—ધર્માસ્તિકાય લોકપરિમિત છે.

એજ પ્રમાણે લોકાકાશ અને અસ્તિકાયાદિકોના પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા

પ્રશ્ન ..અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે !

ઉત્તર—અર્ધા કરતા થોડા વધારે ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે !

ઉત્તર—અસંખ્યાત ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે !

ઉત્તર—અર્ધાકરતા થોડા ઓછા ભાગને સ્પર્શે છે

ધર્માસ્તિકાયની સાથે રત્નપ્રભાની, ઘનોદધિની, અવકાશાન્તરની સ્પર્શના એજ પ્રમાણે સાતે પૃથિવીઓની સ્પર્શનાનુ કથન, જબૂદ્વીપાદિક દ્વીપોનુ,

स्तिकायस्य एकः प्रदेशोऽनेकप्रदेशा वा धर्मास्तिकाय इत्युच्यते इति प्रश्नः यावत् एकोऽपि प्रदेशोन्यूनो भवेत् तावत् नास्ति तावत् धर्मास्तिकाय इत्युत्तरम्, यथा अखण्डो मोदक एव मोदक इति व्यवह्रियते किन्तु अर्धो मोदको मोदकखण्ड इत्युच्यते। एवमेवाऽपि धर्मास्तिकायादौ विज्ञेयम्। आकाशस्य कतिभेदाः इति प्रश्नः लोकाकाशाऽलोकाकाशभेदेन द्वौ भेदौ इत्युत्तरम्। लोकाकाशो जीवरूपः-जीव देशरूपः-जीवप्रदेशरूपः अजीवरूपः अजीवदेशरूप अजीवप्रदेशरूपः, रूप्यजीवस्य चतुर्भेदा स्कन्ध-स्कन्धदेश-स्कन्धप्रदेश-परमाणुपुद्गल-लक्षणाः, अरूप्यजीवस्य पञ्चभेदा-धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेश २, अधर्मास्तिकायः ३, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ४, अद्धासमय ५, अलोकाकाशः स अजीवद्रव्यदेशः

और आठस्पर्श होते हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश अनेक प्रदेश धर्मास्तिकाय कहे जाते हैं क्या? ऐसा प्रश्न। जबतक एक भी प्रदेश कम है तबतक वह धर्मास्तिकाय नहीं है। जैसे अखण्ड मोदक ही मोदक कहलाता है और मोदक का आधा खण्ड मोदक खण्ड कहलाता है। इसीप्रकार यहाँ धर्मास्तिकाय आदि में भी जानना चाहिये। आकाश के कितने भेद होते हैं ऐसा प्रश्न। लोकाकाश और अलोकाकाश इस प्रकारसे आकाशके दो भेद होते हैं ऐसा उत्तर। लोकाकाश जीवरूप है, जीवदेशरूप है, जीवप्रदेशरूप हैं, अजीवरूप है अजीव देशरूप है, अजीव प्रदेशरूप है, रूपी अजीवके स्कन्ध, स्कन्धदेश स्कन्धप्रदेश, परमाणु ये चार भेद होते हैं, अरूपी अजीवके पांच भेद होते हैं। जैसे-धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिका के प्रदेश ४, अद्धासमय ५। अलोकाकाश अजीवद्रव्यदेशरूप, अगुरुलघुरूप है, लोका-

ર્શ હોય છે પ્રશ્ન-ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે કે અનેક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે? જવાબ—જ્યાં સુધિ એક પણ પ્રદેશ ઓછો હોય ત્યાં સુધી તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહીં. જેમ કે આખા લાડુને જ લાડુ કહેવાય છે અર્ધા લાડુને તો લાડુનો અર્ધો કકડો કહેવાય છે' એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય આદિની બાબતમાં પણ સમજવું પ્રશ્ન-આકાશના કેટલા ભેદ છે? ઉત્તર-આકાશના બે ભેદ છે- લોકાકાશ અને અલોકાકાશ જીવરૂપ છે, જીવદેશરૂપ છે, જીવપ્રદેશરૂપ છે છે, અજીવરૂપ છે, અજીવ દેશરૂપ છે, અજીવ પ્રદેશરૂપ છે, રૂપી અજીવના ચાર ભેદ છે (૧) સ્કંધ (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કન્ધ પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે-(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ,(૩) અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ અને (૫) અદ્ધાસમય અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્ય

अगुरुलघुः। लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिकमित्युत्तरम्। धर्मास्तिकायादीनां प्रमाणं स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः कियान् विशालः इति प्रश्नः लोकपरिमितः, इत्युत्तरम्' एवं लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नोत्तरम्' अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशति? किञ्चिदधिकमेकभागम् इत्युत्तरम्। तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशति? असंख्येयभागमित्युत्तरम्। ऊर्ध्वलोकः कियन्तं भागं स्पृशति? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भागं स्पृशति। धर्मास्तिकायेन सार्द्धं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना। अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न। उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय आदिकों का प्रमाण और स्पर्शना तथा धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकपरिमित है ऐसा उत्तर एवं लोकाकाश और अस्तिकायादिकों में भी प्रश्नोत्तर समझना। अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है?। यह प्रश्न। कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? ऐसा प्रश्न। असंख्यात भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। उर्ध्वलोक कितने भाग का स्पर्श करता है? ऐसा प्रश्न-कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशान्तर की स्पर्शना इस प्रकार से सातों पृथिवियों की स्पर्शना कहना,

દેશરૂપ, અગુરુ લઘુરૂપ છે પ્રશ્ન-લોકાકાશમાં કેટલા વર્ણાદિક હોય છે? ઉત્તર તેમાં વર્ણાદિક હોતા નથી

પ્રશ્ન-ધર્માસ્તિકાય આદિકોનું પ્રમાણ કેટલુ હોય છે? સ્પર્શના તથા વિશાળતા કેટલી હોય છે? ઉત્તર-ધર્માસ્તિકાય લોકપરિમિત છે

એજ પ્રમાણે લોકાકાશ અને અસ્તિકાયાદિકોના પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા

પ્રશ્ન . અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અર્ધા કરતા થોડા વધારે ભાગને સ્પર્શે છે.

પ્રશ્ન—તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અસખ્યાત ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અર્ધાકરતા થોડા ઓછા ભાગને સ્પર્શે છે.

ધર્માસ્તિકાયની સાથે રત્નપ્રભાની, ઘનોદધિની, અવકાશાન્તરની સ્પર્શના એજ પ્રમાણે સાતે પૃથિવીઓની સ્પર્શનાનુ કથન, જમ્બૂદ્વીપાદિક દ્વીપોનું,

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायः, एवं लोकाकाशोऽपि विज्ञेयः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपणं कृतम्, तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम्। अतोऽस्तिकाय-निरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशक माह, तस्येद मादिमं सूत्रम् 'कइ ण भंते' इत्यादि।

मूलम्—कइ णं भंते अत्थिकाया पण्णत्ता गोयमा! पंच अत्थिकाया पण्णत्ता, तं जहा धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिकाए णं भंते! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे गोयमा! अवण्णे अगंधे, अरसे अफासे, अरूपी, अजीवे, सासए अवट्ठिए लोग दव्वे, से समासए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओणं धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओणं लोगपमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे गुणओ गमणगुणे, अहम्मत्थिकाए, वि एवं चेव नवरं गुणओ ठाण गुणे, आगासत्थिकाए वि एवं चेव नवरं खेत्तओ

जम्बूद्वीपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एवं लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये।

नवमें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया यह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્રોનું, સૌધર્મકલ્પથી ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તનું, અને એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશનું વર્ણન સમજવું

નવમાં ઉદ્દેશકમાં ક્ષેત્રનું નિરૂપણ કર્યું તે ક્ષેત્ર અસ્તિકાય રૂપ છે, તેથી અસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરવા માટે તથા દ્વારગાથામાં કહેલા અસ્તિ

णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते, अणंते चेव जाव. गुणओ अवगाहणागुणे जीवत्थिकाएणं भंते! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे गोयमा! जाव अरूवी, जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे से समासए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा दव्वओ जावगुणओ, दव्वओ णं जीवत्थिकाए अणंताइं जीवदव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसी जाव णिच्चे, भावओ-पुण अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे, गुणओ उवओगगुणो. पोग्गलत्थिकाए णं भंते! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे? गोयमा! पंचवण्णे पंचरसे, दुगंधे, अट्ठफासे, रूपी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे, से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइं, दव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते, कालओ न कयाइ न आसी जाव णिच्चे भावओ वण्णमंते गंधमंते फासमंते गुणओ गहणगुणे ॥ सू० १ ॥

छाया—कति खलु भदन्त! अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः, गौतम! पञ्च अस्तिकाया प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायो जीवास्तिकायः

निरूपण के लिये इस दशवें उद्देशक का प्रारंभ किया गया है इसका आदिम सूत्र यह है—(कइण भंते!) इत्यादि।

सूत्रार्थ-(भंते!) हे भदन्त! (कइणं अत्थिकाया पण्णत्ता) अस्तिकाय कितने कहे गये हैं? (गोयमा!) हे गौतम! (पंच अत्थिकाया पण्णत्ता) पांच अस्तिकाय कहे गये हैं। (तंजहा) जैसे- (धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थि-

---

કાયનું નિરૂપણ કરવા માટે આ દસમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરાયો છે. તેનુ પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-(कइ ण भंते!) ઇત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ—(भंते,) હે ભદન્ત! (कइण अत्थिकाया पण्णत्ता?) અસ્તિકાય કેટલા કહ્યા છે. (गोयमा) હે ગૌતમ! (पंच अत्थिकाया पण्णत्ता) અસ્તિકાય પાંચ કહ્યા છે (तंजहा) તે પાંચના નામ આ પ્રમાણે છે-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) ધર્માસ્તિકાય

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायः, एवं लोकाकाशोऽपि विज्ञेयः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपणं कृतम्, तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम्। अतोऽस्तिकायनिरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशकं माह, तस्येद मादिमं सूत्रम् 'कइ णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—कइ णं भंते अत्थिकाया पण्णत्ता गोयमा! पंच अत्थिकाया पण्णत्ता, तं जहा धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिकाए णं भंते! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे गोयमा! अवण्णे अगंधे, अरसे अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए अवट्ठिए लोग दव्वे, से समासए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओणं धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओणं लोगपमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे गुणओ गमणगुणे, अहम्मत्थिकाए, वि एवं चेव नवरं गुणओ ठाणगुणे, आगासत्थिकाए वि एवं चेव नवरं खेत्तओ

जम्बूद्वीपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एवं लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये।

नववें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया वह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્રોનું, સૌધર્મકલ્પથી ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તનું, અને એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશનું વર્ણન સમજવું

નવમાં ઉદ્દેશકમાં સમયક્ષેત્રનું નિરૂપણ કર્યું તે ક્ષેત્ર અસ્તિકાય રૂપ છે, તેથી અસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરવા માટે તથા દ્વારગાથામાં કહેલા અસ્તિ

'सासया भावा' शाश्वतौ भावौ 'अणाणुपुव्वी एसा रोहा' अनानुपूर्व्येषा रोह! हे रोह! लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च, पूर्वमपि पश्चादपि। एतयोर्नियताऽऽनुपूर्वी नास्ति किन्तु आनुपूर्वीरहिते एते द्वे, पूर्वपश्चाद्रूपः क्रमो न भवतीति। सप्तममवकाशान्तरमिति सप्तमपृथिव्या अधोवर्त्ति आकाशमिति। 'एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए' एवं लोकान्तश्च सप्तमश्च तनुवातः। 'एवं घणवाए' एवं घनवातः, 'घणोदही' घनोदधिः 'सत्तमा पुढवी' सप्तमी पृथिवी 'एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहिं ठाणेहिं' एवं लोकान्त एकैकेन संयोजयितव्य एभिः वक्ष्यमाणगाथोक्तैश्चतुर्विंशतिसंख्यकैः स्थानैः 'तं जहा' तद्यथा-तदेव गाथाद्वयेन दर्शयति-'उवास' इत्यादि। 'उवास' इति अवकाशः, अत्र पदैकदेशे पदसमुदायग्र-

लोकान्त और सातवां अवकाशान्तर ये दोनों हैं। इनमें पहिले अमुक है और बाद में अमुक है ऐसा पूर्व पश्चात् क्रम नहीं है। (दो वि एए सासया भावा) ये दोनों ही शाश्वतभाव हैं। (अणाणुपुव्वी एसा रोहा! हे रोह! लोकान्त, और सातवां अवकाशान्तर ये दोनों पहिले भी हैं और बाद में भी है। इनमें नियत आनुपूर्वी नहीं है। किन्तु ये दोनों आनुपूर्वी से रहित हैं अतः इनमें पूर्वपश्चत् रूप क्रम नहीं है। सप्तम पृथ्वी के नीचे रहा हुआ जो आकाश है उसका नाम सप्तम अवकाशान्तर है। (एवं लोयते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए, घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहि ठाणेहिं) इसी तरहसे लोकान्त और सातवां तनुवात, तथा इसी तरहसे घनवात घनोदधि और सातवीं पृथिवी, इस तरह इन "उवासवाय०" इत्यादि दो गाथाओं में कहे हुए चोईस २४ स्थानों में से प्रत्येक स्थान के लोकान्त को जोड़ना चाहिये। गाथामें कहे हुए २४ स्थान ये हैं- (उवास)

લોકાન્ત અને સાતમુ અવકાશાન્તર બન્ને છે. તેમાં પહેલું અમુક અને પછી અમુક છે એવો પૂર્વાપરનો ક્રમ હોતો નથી "दो वि एए सासए भावे" એ બન્ને શાશ્વત ભાવ છે "अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" હે રોહ! લોકાન્ત અને સાતમું અવકાશાન્તર એ બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને આનુપૂર્વીથી રહિત છે તેથી તેમાં પૂર્વાપરના ક્રમનો અભાવ છે સાતમી પૃથ્વીની નીચે રહેલા આકાશને સાતમું અવકાશાન્તર કહે છે "एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए, घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहि ठाणेहिं" એજ પ્રમાણે લોકાન્ત અને સાતમુ તનુવાત, તથા એજ રીતે ઘનવાત ઘનોદધિ અને સાતમી પૃથ્વી, તથા એવી જ રીતે આ ગાથામા કહેલાં ૨૪ સ્થાનોમાંના પ્રત્યેક સ્થાનની સાથે લોકાન્તને યોજીને આલાપકો બનાવવા જોઈએ ગાથમાં દર્શાવેલાં ૨૪ સ્થાનો આ પ્રમાણે છે-"उवास"

पुद्गलास्तिकायः, धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः ? गौतम ! अवर्ण अगन्ध अरस अस्पर्शः अरूपी अजीव शाश्वतः अव स्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविध मज्ञप्तः, तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतो धर्मास्तिकायः एक द्रव्यम् । क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्र कालतो न कदाचिन्नासीत् न कदाचिन्नास्ति, यावत् नित्यः भावतोऽवर्णः अग-

काए) धर्मास्तिकाय १, अधर्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, जीवास्तिकाय ४, पुद्गलास्तिकाय ५ । (धम्मत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गध हैं, कितने रस हैं, और कितने स्पर्श हैं ? (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे, अरसे अफासे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय में वर्ण नहीं है, गंध नहीं है, रस नहीं है और स्पर्श नहीं है (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) यह द्रव्य अरूपी है अजीव है, शाश्वत है, अवस्थित है लोक द्रव्य है (से समासओ पंचविहे (तंजहा) जैसे- (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, काल की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, भाव की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और गुणकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय (दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय एक द्रव्य है । (खेत्तओ ण लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय

(૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય (धम्मत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे कइगंधे, कइरसे, कइफासे !) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રકારના વર્ણ હોય છે, કેટલા પ્રકારનો ગંધ હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલા પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे अरसे अफासे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયમાં વર્ણ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી. (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) તે દ્રવ્ય અરૂપી છે અજીવ છે શાશ્વત છે અવસ્થિત છે, લોક દ્રવ્ય છે (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે (खेत्तओ ण लोगप्पमाण

न्धोऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव. नवर, गुणतः स्थानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् – क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायो लोकालोकप्रमाणमात्रः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुणः। जीवास्तिकायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अवर्णो

लोकप्रमाण है। (कालओ न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं होगा, ऐसा भी नहीं है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्किायवर्ण रहित, गंधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है। (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवरं गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्तिकाय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है। (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है। (नवरं खेत्तओ णं आगास=त्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिाकाय क्षेत्र की अ–पेक्षा लोकालोकप्रमाण है। (अणंते चेव) अनन्त है। (जाव गुणओ अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણુ છે (कालओ न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ભૂતકાળમાં કોઇ પણુ સમયે ન હતુ એવુ પણુ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ સમયે નથી એવું પણુ શક્ય નથી, અને ભવિષ્યકાળમાં પણુ કોઇ પણુ સમયે તેનું અસ્તિત્વ નહીં હોય એવું પણુ નથી, કારણુ કે તે નિત્ય છે, (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણુરહિત, ગ ધરહિત, રસ રહિત અને સ્પર્શ રહિત છે (गुणओ गमणगुणे) ગુણુની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણુ વાળુ છે (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) અધર્મા સ્તિકાય પણુ એવુ જ છે (नवर गुणओ ठाणगुणे) પર તુ અધર્માસ્તિકાય ગુણુની અપેક્ષાએ સ્થિતિ ગુણુ વાળુ છે. (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) આકાશાસ્તિકાય પણુ એવું જ છે (नवरं खेत्तओ णं अगासत्थिकाए लोया-लोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોકાલોકપ્રમાણુ છે, (अणंते चेव) અન ત છે, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) અને ગુણુની અપેક્ષાએ અવ-ગાહન ગુણુવાળુ છે.

पुद्गलास्तिकायः, धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः ? गौतम ! अवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः अरूपी अजीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतो धर्मास्तिकाय एकं द्रव्यम् । क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् न कदाचिन्नास्ति, यावत् नित्यः भावतोऽवर्णः अग

काए) धर्मास्तिकाय १, अधर्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, जीवास्तिकाय ४, पुद्गलास्तिकाय ५ । (धम्मत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने रस हैं, और कितने स्पर्श हैं ? (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे, अरसे अफासे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय में वर्ण नहीं है, गंध नहीं है, रस नहीं है और स्पर्श नहीं है (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) यह द्रव्य अरूपी है अजीव है, शाश्वत है, अवस्थित है लोक द्रव्य है (स समासओ पंचविहे (तंजहा) जैसे- (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, काल की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, भाव की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और गुणकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय (दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय एक द्रव्य है । (खेत्तओ ण लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय

---

(२) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય (धम्मत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे कइगंधे, कइरसे, कइफासे !) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રકારના વર્ણ હોય છે, કેટલા પ્રકારની ગંધ હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલાક પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे, अरसे अफासे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયમાં વર્ણ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) તે દ્રવ્ય અરૂપી છે અજીવ છે, શાશ્વત છે અવસ્થિત છે, લોક દ્રવ્ય છે (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર છે. (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે (खेत्तओ ण लोगप्पमाण

न्धोऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव. नवरं, गुणतः स्थानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् – क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायो लोकालोकप्रमाणमात्रः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुणः । जीवास्तिकायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अवर्णो

लोकप्रमाण है। (कालओ न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं होगा, ऐसा भी नहीं है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्किायवर्ण रहित, गंधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है। (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवरं गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्तिकाय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है। (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है। (नवरं खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिाकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण है। (अणंते चेव) अनन्त है। (जाव गुणओ अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाએ धर्मास्तिकाय લોક પ્રમાણ છે (कालओ न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ભૂતકાળમાં કોઇ પણ સમયે ન હતુ એવુ પણ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ સમયે નથી એવું પણ શકય નથી, અને ભવિષ્યકાળમા પણ કોઇ પણ સમયે તેનું અસ્તિત્વ નહીં હોય એવુ પણ નથી, કારણ કે તે નિત્ય છે, (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણરહિત, ગધરહિત, રસ રહિત અને સ્પર્શ રહિત છે. (गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણ વાળુ છે (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) અધર્મા સ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवर गुणओ ठाणगुणे) પરતુ અધર્માસ્તિકાય ગુણની અપેક્ષાએ સ્થિતિ ગુણ વાળુ છે (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) આકાશાસ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवरं खेत्तओ णं अगासत्थिकाए लोया-लोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોકાલોકપ્રમાણ છે, (अणंते चेव) અનત છે, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) અને ગુણની અપેક્ષાએ અવગાહન ગુણવાળું છે.

यावदरूपी जीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् । स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतो यावत्-गुणतः, द्रव्यतः खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीव द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्यः भावतः पुनरवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः गुणतउपयोगगुण, पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त!

गुणवाला है। (जीवत्थिकाए णं भंते ! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! जवास्तिकाय कितने वर्णवाला है, कितने गंध वाला है, कितने रसवाला है और कितने स्पर्श वाला है ? (गोयमा!) हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी) जीवास्तिकाय वर्णरहित है यावत् वह अरूपीद्रव्य है (जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) जीव है शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्य है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) वह संक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है। (तंजहा) जैसे (दव्वओ जाव गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय (दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइं जीवदव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनंत जीवद्रव्यरूप है। (खेत्तओ लोगप्पमाण-मेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है। (कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे) कालकी अपेक्षा जीवास्तिकाय भूतकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है। (भावओ पुणअवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा जी-

(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे, कइ रसे, कइ फासे) હે ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયને કેટલા વર્ણ, કેટલા ગંધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अवण्णा जाव अरूवी) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિતથી લઈને અરૂપી પર્યન્તના ગુણોવાળુ હોય છે (जीवे, सासए, अवट्ठिए लोगदव्वे) જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળુ, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पंच विहे पण्णत्ते) તે સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકારનું છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-"दव्वओ जाव गुणओ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઈને ગુણનીઅપેક્ષા પર્યન્તના તેના પાંચ પ્રકાર છે "दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइं जीवदव्वाइं" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનંત જીવદ્રવ્યરૂપ છે खेत्तओ लोगप्पमाण मेत्ते" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, "कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे" કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં કોઈ પણ સમય ન હતું એવું બન્યું નથી, ત્યાંથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યાં સુધીનું કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું "भावओ पुण अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे" ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्टस्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओगगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? कितने रसवाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचवण्णे पंचरसे दुगंधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्गलास्तिकाय पांच वर्णवाला है, पांच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय संक्षेपसे पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनंत द्रव्यरूप

છે “ गुणओ उवओगगुणे” ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ, છે.

“पोग्गलत्थिकाए णं भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कई रसे कइ फासे !” હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણ વાળુ છે, કેટલા ગંધવાળું છે ? કેટલા રસ વાળુ છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचवण्णे, पंच रसे, दुगंधे, अट्ठफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળું પાંચ રસવાળું, બે ગંધવાળું, આઠ સ્પર્શવાળું, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–(दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય. (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं) દ્રવ્યની

यावद्रूपी जीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् । स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतो यावत्-गुणतः, द्रव्यतः खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीव द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्यः भावतः पुनरवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः गुणतउपयोगगुणः, पुद्गलास्तिकाय खलुभदन्त !

गुणवाला है। (जीवत्थिकाए णं भंते ! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! जीवास्तिकाय कितने वर्णवाला है, कितने गंध वाला है, कितने रसवाला है और कितने स्पर्श वाला है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी) जीवास्तिकाय वर्णरहित है यावत् वह अरूपीद्रव्य है (जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) जीव है शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्य है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) वह संक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है। (तजहा) जैसे (दव्वओ जाव गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय (दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणताइं जीवदव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनंत जीवद्रव्यरूप है। (खेत्तओ लोगप्पमाण-मेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है। (कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे) कालकी अपेक्षा जीवास्तिकाय भूतकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है। (भावओ पुणअवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा जी-

(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे, कइ रसे, कइ फासे) હે ભદન્ત ! જીવા સ્તિકાયને કેટલા વર્ણ, કેટલા ગંધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अवण्णा जाव अरूवी) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિતથી લઈને અરૂપી પર્યન્તના ગુણોવાળું હોય છે (जीवे, सासए, अवट्ठिए लोगदव्वे) જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળું, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पंच-विहे पण्णत्ते) તે સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકારનું છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-"दव्वओ जाव गुणओ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઈને ગુણનીઅપેક્ષા પર્યન્તના તેના પાંચ પ્રકાર છે "दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइ जीवदव्वाइं" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનંત જીવદ્રવ્યરૂપ છે खेत्तओ लोगप्पमाण मेत्ते" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, 'कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे" કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં કોઈ પણ સમય ન હતું એવું બન્યું નથી, ત્યાંથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યાં સુધી નું કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું "भावओ पुण अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे" ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्टस्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओगगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? कितने रसवाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचवण्णे पंचरसे दुगंधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्गलास्तिकाय पांच वर्णवाला है, पांच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय संक्षेपसे पांच प्रकार का कहा गया है। (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनंत द्रव्यरूप

છે "गुणओ उवओगगुणे" ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે.

"पोग्गलत्थिकाए ण भते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कई रसे कइ फासे !" હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણ વાળુ છે, કેટલા ગંધવાળુ છે ? કેટલા રસ વાળુ છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળુ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचवण्णे, पंच रसे, दुगंधे, अट्ठफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળુ પાંચ રસવાળુ, બે ગંધવાળુ, આઠ સ્પર્શવાળુ, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાચ પ્રકાર છે. (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય. (दव्वओ ण [illegible] अणंताइं दव्वाइं) દ્રવ્યની

टीका—"कइ ण भंते अत्थिकाया पण्णत्ता" कति खलु हे भदन्त ! अस्तिकाया प्रज्ञप्ताः ? कथिताः अस्तिकायानां किं स्वरूपम् कीयती च संख्येति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। "गोयमा" हे गौतम ! 'पंच अत्थिकाया पण्णत्ता" पञ्च अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः अस्तिकायशब्दास्याऽर्थस्त्वयम्। अस्तिकाय इत्यत्र अस्तिशब्दस्य प्रदेशोऽर्थः कायशब्दस्य च राशिः=समुदायः तथा च

है। (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय लोक प्रमाण मात्र है (कालओ ण कयाइ न आसी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है। (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गंधवाला है, रसवाला है, स्पर्शवाला है, (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुण वाला है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—(कइ णं भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता) हे भदन्त ! अस्तिकाय कितने कहे गये हैं ? अर्थात्-अस्तिकायों का क्या स्वरूप है और उनकी संख्या कितनी है ऐसा इस प्रश्न का भाव है। भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पंच अत्थिकाया पण्णत्ता) पांच अस्तिकाय कहे गये हैं। अस्तिकाय शब्द का अर्थ इस प्रकार से है-(अस्तिकाय) में दो शब्द हैं-एक (अस्ति) और दूसरा (काय) अस्ति शब्दका अर्थ प्रदेश है और काय शब्द का अर्थ राशि है, इस

અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપરિમિત (લોકપ્રમાણ) છે (कालओ ण कयाइ न आसी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં ન હતું એવું બન્યું નથી, ત્યાંથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય મુજબ સમજવું (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળું છે ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકાર્થ—"कइणं भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता" હે ભદન્ત ! અસ્તિકાય કેટલા છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્તિકાયોનું કેવું સ્વરૂપ છે અને તેમની સંખ્યા કેટલી છે?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ ! "पंच अत्थिकाया पण्णत्ता" અસ્તિકાય પાંચ કહ્યાં છે "અસ્તિકાય" શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-અસ્તિ + કાય = અસ્તિકાય અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે રાશિ. પ્રદેશોની જે રાશિ (સમુદાય) હોય

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्टस्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओगगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? कितने रसवाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचवण्णे पंचरसे दुगंधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्गलास्तिकाय पांच वर्णवाला है, पांच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय संक्षेपसे पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनंत द्रव्यरूप

છે "गुणओ उवओगगुणे" ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે.

"पोग्गलत्थिकाए णं भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कई रसे कइ फासे!" હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણ વાળુ છે, કેટલા ગંધવાળું છે ? કેટલા રસ વાળું છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचवण्णे, पंच रसे, दुगंधे, अट्ठफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળું પાંચ રસવાળુ, બે ગંધવાળું, આઠ સ્પર્શવાળું, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય. (दव्वओ ण [illegible] अणंताइं दव्वाइं) દ્રવ્યની

हणात्-अवकाशान्तराणीति। एवमग्रेऽपि विज्ञेयम्। अवकाशान्तराणि-पृथिव्या अधोवर्त्याकाशानि सप्त १। 'वाय' इति-वाताः-तनुवाताः सप्त २। 'घण' इति घनाः-घनवाताः सप्त ३। 'उदहि' इति उदधय -घनोदधयः सप्त ४। अवका शान्तरादीनां सप्तसु पृथिवीषु प्रत्येकस्मिन्नेकैकभावात्ते सप्त भवन्ति। 'पुढवी' इति पृथिव्यः=नारकपृथिव्य सप्त ५। 'दीवा य' इति द्वीपाश्च जम्बूद्वी पादयोऽसंख्येया ६। 'सागरा' इति सागराः=समुद्राः लवणसमुद्रादयोऽसंख्येयाः७। 'वासा' इति वर्षाणि=भरतादिक्षेत्राणि सप्त ८। 'नेरइयाई' नैरयिकादयश्च तुर्विंशतिदण्डका ९। 'अत्थिय' इति अस्तिकायाः-धर्मास्तिकायादिकाः पञ्च१०। 'समया' इति समयाः=कालविभागाः ११। 'कम्माइं' इति कर्माणि ज्ञाना वरणीयादीन्यष्ट १२। 'लेस्साओ' लेश्याः कृष्णादय षट् १३। गा ॥१॥ 'दिट्ठी' इति दृष्टयः-मिथ्यादृष्टयादिकास्तिस्रः १४। 'दंसण' इति दर्शनानि चक्षुरादीनि चत्वारि १५। 'णाणा' ज्ञानानि-मतिश्रुतादीनि पञ्च १६। 'सण्णा, इति सञ्ज्ञाः=

अवकाश पद से यहां पदैकदेश में पदसमुदाय के ग्रहण करने के नियम से अवकाशान्तर कहना चाहिए। आगे भी इसी तरह से जानना चाहिये। ये अवकाशान्तर सातों पृथिवियोंमेंसे एक२ पृथिवीके नीचे रहने के कारण सात होते हैं, क्यों कि सातों पृथिवियोंमें जो परस्परमें अन्तराल है वही अवकाशान्तर है। वात-तनुवात७, घन-घनवात७, उदधि-घनोदधि७, नारकपृथिवीयां ७, जंबूद्वीप आदि असंख्यातद्वीप, लवणसमुद्र आदि असंख्यात समुद्र, भरत आदि सात क्षेत्र, नैरयिक आदि चोईस दण्डक, धर्मास्तिकायादिक पांच, अस्तिकाय, समय-कालविभाग, ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म, कृष्णादिक छ लेश्याएँ, मिथ्यादृष्टि आदिक तीन दृष्टियां, चक्षुर्दर्शनादिक चार दर्शन, मतिज्ञान आदि पांच ज्ञान, आहारसंज्ञा आदि

અવકાશ પદ દ્વારા અહીં અવકાશાન્તર સમજવુ જોઇએ. તે અવકાશાન્તર સાત છે કારણ કે સાતે પૃથ્વીમાની દરેક પૃથ્વીની નીચે અવકાશાન્તર હોય છે સાતે પૃથ્વીઓમાં પરસ્પરની (એકબીજાની) વચ્ચે જે અન્તરાલ છે તેને જ અવકાશાન્તર કહે છે વાત-તનુવાત ૭ ઘન-ઘનવાત, ઉદધિ-ઘનોદધિ ૭ નારક પૃથ્વીઓ ૭, જબૂદ્વીપ વગેરે અસખ્યાત દ્વીપ લવણ સમુદ્ર વગેરે અસખ્યાત સમુદ્ર ભરત વગેરે ૭, ક્ષેત્ર નૈરયિક વગેરે ૨૪ દડક ધર્માસ્તિ કાય વગેરે ૫ અસ્તિકાય સમય-કાલવિભાગ, જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ૮ કર્મ, કૃષ્ણા દિક ૬ લેશ્યાઓ, મિથ્યાદૃષ્ટિ વગેરે ત્રણ દૃષ્ટિઓ ચક્ષુદર્શન વગેરે ૪ દર્શન, મતિજ્ઞાન વગેરે પાચ જ્ઞાન, આહારસજ્ઞા વગેરે ૪ સજ્ઞાઓ ઔદારિક વગેરે

अस्तीनाम् प्रदेशानाम् कायाः राशयः इति अस्तिकायाः अथवा अस्तीति तिङन्त प्रतिरूपको निपातः भूतभविष्यद्वर्त्तमानेति कालत्रयवाचकः ततः अस्तीति सन्ति आसन् भविष्यन्ति च ये कायाःप्रदेशराशयः ते अस्तिकायाः। एतद्रूपा इमे अस्तिकायाः पञ्च प्रज्ञप्ताः, पञ्चास्तिकायानेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। "तं जहा" तद् यथा "धम्मत्थिकाए" धर्मास्तिकायः "अधम्मत्थिकाए" अधर्मास्तिकायः "आगासत्थिकाए" आकाशास्तिकायः "जीवत्थिकाए" जीवास्तिकायः "पोग्गलात्थिकाए" पुद्गलास्तिकायः-इति, वहुषु अस्तिकायेपु प्रथमतः

तरह से प्रदेशों की जो राशि-समुदाय है वह अस्तिकाय है। अथवा-अस्ति यह तिङन्त प्रतिरूपकनिपात अव्यय है और यह भूत, भविष्यत् और वर्तमान ऐसे तीनों कालों का वाचक है। इससे यह अर्थ निकलता है कि जो काय वर्तमान काल में है, भूतकाल में थे, और भविष्यत्काल में भी रहेंगे वे अस्तिकाय है। इस तरह के अस्तिकाय पांच कहे गये हैं-तात्पर्य कहने का यही है कि काय-शरीर के समान जो द्रव्य बहुत प्रदेश वाले हैं वे अस्तिकाय हैं। अविभागी पुद्गलका परमाणु जितने आकाशरूप स्थान को रोकता है उसका नाम प्रदेश है। ऐसे प्रदेश जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म और आकाश द्रव्य में ही होते हैं अतःये अस्तिकायकहे गये हैं। (तंजहा) इस विषयका स्पष्टीकरण स्वयं टीकाकार आगे कर रहे हैं-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गेलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय। इस प्रकार इन पांच अस्ति

છે તેનુ નામ અસ્તિકાય છે અથવા "અસ્તિ" એ તિઙન્ત પ્રતિરૂપક નિપાત અવ્યય છે અને તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળનું વાચક છે. તેનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે જે કાય રાશિ ભૂતકાળમાં હતાં, વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે તેમને અસ્તિકાય કહે છે આ પ્રકારના પાચ અસ્તિકાય કહ્યાં છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કાય- શરીરની જેમ જે દ્રવ્યો બહુ પ્રદેશોવાળા છે તેમને અસ્તિકાય કહે છે. અવિભાગી પુદ્ગલનું પરમાણુ જેટલા આકાશરૂપ સ્થાનને પ્રદેશ કહે છે એવા પ્રદેશો જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ દ્રવ્યમા જ હોય છે, તેથી તે પાંચેને અસ્તિકાય કહેવામાં આવે છે હવે ટીકાકાર તે અસ્તિકાયો બતાવે છે "तंजहा" તે પાચ અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે-"धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए" (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય

टीका—"कइ ण भंते अस्थिकाया पण्णत्ता" कति खलु हे भदन्त ! अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः ? कतिसंख्याः अस्तिकायानां किं स्वरूपम् कीयती च संख्येति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। "गोयमा" हे गौतम! 'पंच अस्थिकाया पण्णत्ता" पञ्च अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः अस्तिकायशब्दस्यायमर्थस्त्वयम्। अस्तिकाय इत्यत्र अस्तिशब्दस्य प्रदेशोऽर्थः कायशब्दस्य च राशिः-समुदायः तथा च

है। (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय लोक प्रमाण मात्र है (कालओ ण कयाइ न आसी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है। (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गंधवाला है, रसवाला है, स्पर्शवाला है, (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुण वाला है॥ सू० १॥

टीकार्थ—(कइ णं भंते! अत्थिकाया पण्णत्ता) हे भदन्त! अस्तिकाय कितने कहे गये हैं? अर्थात्-अस्तिकायों का क्या स्वरूप है और उनकी संख्या कितनी है ऐसा इस प्रश्न का भाव है। भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (पंच अत्थिकाया पण्णत्ता) पांच अस्तिकाय कहे गये हैं। अस्तिकाय शब्द का अर्थ इस प्रकार से है-(अस्तिकाय) में दो शब्द हैं-एक (अस्ति) और दूसरा (काय) अस्ति शब्दका अर्थ प्रदेश है और काय शब्द का अर्थ राशि है, इस

અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપરિમિત (લોકપ્રમાણ) છે (कालओ ण कयाइ आसी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં ન હતું એવું બન્યું નથી, ત્યાંથી લઈને તે નિત્ય છે, ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય મુજબ સમજવું (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળું છે ॥ સૂ ૧ ॥

ટીકાર્થ—"कइणं भंते! अत्थिकाया पण्णत्ता" હે ભદન્ત! અસ્તિકાય કેટલા છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્તિકાયોનું કેવું સ્વરૂપ છે અને તેમની સંખ્યા કેટલી છે?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा" હે ગૌતમ! "पंच अत्थिकाया पण्णत्ता' અસ્તિકાય પાંચ કહ્યાં છે "અસ્તિકાય" શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અસ્તિ + કાય = અસ્તિકાય. અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે રાશિ. પ્રદેશોની જે રાશિ (સમુદાય) હોય

अस्तीनाम् प्रदेशानाम् कायाः राशयः इति अस्तिकायाः अथवा अस्तीति तिङन्त प्रतिरूपको निपातः भूतभविष्यद्वर्त्तमानेति कालत्रयवाचकः ततः अस्तीति सन्ति आसन् भविष्यन्ति च ये कायाः प्रदेशराशयः ते अस्तिकायाः। एतद्रूपा इमे अस्तिकायाः पञ्च प्रज्ञप्ताः, पञ्चास्तिकायानेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। "तं जहा" तद् यथा "धम्मत्थिकाए" धर्मास्तिकायः "अधम्मत्थिकाए" अधर्मास्तिकाय· "आगासत्थिकाए" आकाशास्तिकायः "जीवत्थिकाए" जीवास्तिकायः "पोग्गलत्थिकाए" पुद्गलास्तिकायः-इति, वहुषु अस्तिकायेषु प्रथमतः

तरह से प्रदेशों की जो राशि-समुदाय है वह अस्तिकाय है। अथवा-अस्ति यह तिङन्त प्रतिरूपकनिपात अव्यय है और यह भूत, भविष्यत् और वर्तमान ऐसे तीनों कालों का वाचक है। इससे यह अर्थ निकलता है कि जो काय वर्तमान काल में है, भूतकाल में थे, और भविष्यत्काल में भी रहेंगे वे अस्तिकाय है। इस तरह के अस्तिकाय पांच कहे गये हैं-तात्पर्य कहने का यही है कि काय-शरीर के समान जो द्रव्य वहुत प्रदेश वाले हैं वे अस्तिकाय हैं। अविभागी पुद्गलका परमाणु जितने आकाशरूप स्थान को रोकता है उसका नाम प्रदेश है। ऐसे प्रदेश जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म और आकाश द्रव्य में ही होते हैं अतःये अस्तिकायकहे गये हैं। (तंजहा) इस विषयका स्पष्टीकरण स्वयं टीकाकार आगे कर रहे हैं-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गेलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय। इस प्रकार इन पांच अस्ति-

---

છે તેનુ નામ અસ્તિકાય છે અથવા "અસ્તિ" એ તિઙન્ત પ્રતિરૂપક નિપાત અવ્યય છે અને તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળનું વાચક છે. તેનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે જે કાય રાશિ ભૂતકાળમાં હતાં, વર્તમાનકાળમા છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે તેમને અસ્તિકાય કહે છે આ પ્રકારના પાચ અસ્તિકાય કહ્યા છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કાય- શરીરની જેમ જે દ્રવ્યો બહુ પ્રદેશોવાળા છે તેમને અસ્તિકાય કહે છે અવિભાગી પુદ્ગલનું પરમાણુ જેટલા આકાશરૂપ સ્થાનને પ્રદેશ કહે છે એવા પ્રદેશો જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ દ્રવ્યમા જ હોય છે, તેથી તે પાચેને અસ્તિકાય કહેવામા આવે છે હવે ટીકાકાર તે અસ્તિકાયો બતાવે છે "तंजहा" તે પાચ અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે-"धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए" (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

टीका—"कइ णं भंते अस्थिकाया पण्णत्ता" कति खलु हे भदन्त ! अस्ति कायाः प्रज्ञप्ताः ? कथिता, अस्तिकायानां किं स्वरूपम् कीयती च संख्येति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। "गोयमा" हे गौतम ! 'पंच अत्थिकाया पण्णत्ता" पञ्च अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः अस्तिकायशब्दस्याऽर्थस्त्वयम्। अस्ति काय इत्यत्र अस्तिशब्दस्य प्रदेशोऽर्थ कायशब्दस्य च राशिः=समुदायः तथा च

है। (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय लोक प्रमाण मात्र है (कालओ ण कयाइ न आसी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है। (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गंधवाला है, रसवाला है, स्पर्शवाला है, (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुण वाला है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—(कइ णं भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता) हे भदन्त ! अस्तिकाय कितने कहे गये हैं ? अर्थात्–अस्तिकायों का क्या स्वरूप है और उनकी संख्या कितनी है ऐसा इस प्रश्न का भाव है। भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पंच अत्थिकाया पण्णत्ता) पांच अस्तिकाय कहे गये है। अस्तिकाय शब्द का अर्थ इस प्रकार से है–(अस्तिकाय) में दो शब्द हैं-एक (अस्ति) और दूसरा (काय) अस्ति शब्दका अर्थ प्रदेश है और काय शब्द का अर्थ राशि है, इस

અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપરિમિત (લોકપ્રમાણ) છે (कालओ ण कयाइ नासी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં ન હતું એવું બન્યુ નથી, ત્યાંથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય મુજબ સમજવું (भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળુ છે ॥ સૂ ૧ ॥

ટીકાર્થ—"कइणं भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता" હે ભદન્ત ! અસ્તિકાય કેટલા છે ? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્તિકાયોનું કેવું સ્વરૂપ છે અને તેમની સંખ્યા કેટલી છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा" હે ગૌતમ ! "पंच अत्थिकाया पण्णत्ता" અસ્તિકાય પાંચ કહ્યાં છે. "અસ્તિકાય" શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–અસ્તિ + કાય = અસ્તિકાય અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે રાશિ. પ્રદેશોની જે રાશિ (સમુદાય) હોય

अस्तीनाम् प्रदेशानाम् कायाः राशयः इति अस्तिकायाः अथवा अस्तीति तिङन्त प्रतिरूपको निपातः भूतभविष्यद्वर्त्तमानेति कालत्रयवाचकः ततः अस्तीति सन्ति आसन् भविष्यन्ति च ये कायाः प्रदेशराशयः ते अस्तिकायाः। एतद्रूपा इमे अस्तिकायाः पञ्च प्रज्ञप्ताः, पञ्चास्तिकायानेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। "तं जहा" तद् यथा "धम्मत्थिकाए" धर्मास्तिकायः "अधम्मत्थिकाए" अधर्मास्तिकायः "आगासत्थिकाए" आकाशास्तिकायः "जीवत्थिकाए" जीवास्तिकायः "पोग्गलत्थिकाए" पुद्गलास्तिकायः-इति, बहुषु अस्तिकायेषु प्रथमतः

तरह से प्रदेशों की जो राशि-समुदाय है वह अस्तिकाय है। अथवा-अस्ति यह तिङन्त प्रतिरूपकनिपात अव्यय है और यह भूत, भविष्यत् और वर्तमान ऐसे तीनों कालों का वाचक है। इससे यह अर्थ निकलता है कि जो काय वर्तमान काल में है, भूतकाल में थे, और भविष्यत्काल में भी रहेंगे वे अस्तिकाय है। इस तरह के अस्तिकाय पांच कहे गये हैं-तात्पर्य कहने का यही है कि काय-शरीर के समान जो द्रव्य बहुत प्रदेश वाले हैं वे अस्तिकाय हैं। अविभागी पुद्गलका परमाणु जितने आकाशरूप स्थान को रोकता है उसका नाम प्रदेश है। ऐसे प्रदेश जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म और आकाश द्रव्य में ही होते हैं अतःये अस्तिकायकहे गये हैं। (तंजहा) इस विषयका स्पष्टीकरण स्वयं टीकाकार आगे कर रहे हैं-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय। इस प्रकार इन पांच अस्ति

છે તેનું નામ અસ્તિકાય છે. અથવા "અસ્તિ" એ તિઙન્ત પ્રતિરૂપક નિપાત અવ્યય છે અને તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળનું વાચક છે. તેનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે જે કાય રાશિ ભૂતકાળમાં હતાં, વર્ત-વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે તેમને અસ્તિકાય કહે છે આ પ્રકારના પાંચ અસ્તિકાય કહ્યાં છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કાય- શરીરની જેમ જે દ્રવ્યો બહુ પ્રદેશોવાળા છે તેમને અસ્તિકાય કહે છે. અવિભાગી પુદ્ગલનું પરમાણુ જેટલા આકાશરૂપ સ્થાનને પ્રદેશ કહે છે એવા પ્રદેશો જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ દ્રવ્યમાં જ હોય છે, તેથી તે પાંચેને અસ્તિકાય કહેવામા આવે છે હવે ટીકાકાર તે અસ્તિકાયો બતાવે છે "तंजहा" તે પાચ અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે-"धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए" (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

धर्मास्तिकायस्यैव निर्वचन कृतम् तत्रायं हेतुः धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूपार्थ प्रयोजनकत्वेन मङ्गलरूपोऽतः धर्मास्तिकायस्य प्रथम निर्देशः तदनन्तरम् धर्मास्ति कायविरोधित्वात् अधर्मास्तिकायस्य कथनं कृतम् । तदनन्तरम् धर्मास्तिकायाऽध र्मास्तिकाययोराधारभूतत्वात् आकाशास्तिकायस्य कथन कृतम् तत्श्चामूर्तत्वाऽन न्तत्वसाधर्म्यात् जीवास्तिकायस्य कथनम् ततो जीवोपष्टंभकत्वात् पुद्गलास्तिका यस्य कथनमिति "धम्मत्थिकाएणं भंते" धर्मास्तिकायः खलु भदन्त "कति वण्णे" कतिवर्णवान् ' कति गंधे " कति गन्धवान् " कति रसे " कतिरस

कायों में से सूत्रकार ने जो सर्वप्रथम धर्मास्तिकाय का निरूपण किया है उसका कारण यह है-धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूप अर्थ का प्रयोजक होने से मगलरूप माना जाता है अतः सूत्रकार ने प्रथम धर्मास्तिकाय का निर्देश किया है। धर्मास्तिकाय से विपरीत स्वभाव वाला होने के कारण धर्मास्तिकाय के बाद अधर्मास्तिकाम का पाठ रखा है। धर्मा स्तिकाय और अधर्मास्तिकाय का आधार भूत क्षेत्र आकाश है-अतः आकाशास्तिकाय का कथन उन दोनों के बाद किया गया है। अमूर्तत्व और अनन्तत्व के साधर्म्य को लेकर आकाशास्तिकाय के बाद जीवा स्तिकाय का कथन किया है। जीव का उपष्टंभक (उपकारक) होने से जीवास्तिकाय के बाद पुद्गलास्तिकाय का कथन किया गया है। (धम्म त्थिकाए भंते !) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय (कइवण्णे) कितने वर्णों वाला है ? (कइ गंधे) कितने गन्ध वाला है ?, (कइ रसे) कितने रसोंवाला है ? (कइफासे) कितने स्पर्शों वाला है ? तात्पर्य यह कि हे भदन्त । कहिये

આ પાંચ અસ્તિકાયોમાંથી સૂત્રકારે સૌથી પહેલા ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-ધર્મ શબ્દ સુખાદિ મંગળરૂપ અર્થનો પ્રયોજક હોવાથી મંગળરૂપ મનાય છે ધર્માસ્તિકાય કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળુ અધર્માસ્તિકાય છે તેથી ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે અધર્માસ્તિ કાયનું નિરૂપણ કર્યું છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું આધારરૂપ ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી સૂત્રકારે તે બન્નેનું નિરૂપણ કર્યા પછી આકાશાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે અમૂર્તત્વના અને અનન્તત્વનાસમાન ગુણને લીધે આકા શાસ્તિકાય પછી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણકર્યું છે પુદ્ગલાસ્તિકાયજીવનું ઉપકારક હોવાથી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે પ્રશ્ન- ધમ્મત્થિકાએ ભંતે !" હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયને "કઇવણ્ણે" કેટલા વર્ણ હોય છે ? ' કઇગંધે ' કેટલી ગંધ છે ! " કઇરસે " કેટલા રસ હોય છે, ' કઇફાસે " અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે ?

वान् "कतिफासे" कतिस्पर्शवान्। हे भगवन्! धर्मास्तिकाये कति वर्णगन्धरसस्पर्शाः भवन्तीति कथयेति भावः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि. 'गोयमा' हे गौतम! 'अवण्णे अगंधे अरसे अफासे अरूवी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे' अवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः-अरूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम्। तत्र अवर्णः नीलपीतादिपञ्चवर्णरहितः, तथा अगन्धः = सुरभिदुरभिगन्धरहितः, अरसः-तिक्तादिरसरहितः, अस्पर्शः-कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्च धर्मास्तिकायः, "अरूवे" अरूपी-आकाररहितः "अजीवे" अजीवः-जीवरहितः "सासए" शाश्वतः-द्रव्यतो नित्यः "अवट्ठिए" अवस्थितःप्रदेशैः "लोगदव्वे" लोकद्रव्यम्। लोकस्य पञ्चाऽस्तिकायरूपस्यांशभूतं द्रव्यमिति लोकद्रव्यम् "से समासओ पंचविहे पन्नत्ते" स धर्मास्तिकायः समासतः संक्षेपतः, पञ्चविधः-पञ्चमका-

---

धर्मास्तिकाय मे कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श होते हैं। प्रभु ने इस पर यों कहा-(गोयमा!) हे गौतम। (अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे) धर्मास्तिकाय नील पीत आदि पांचों वर्णो से रहित है सुरभिदुरभिगंध से रहित है, तिक्तादि पांच प्रकार के रसों से रहित है कर्कश आदि आठ प्रकार के स्पर्श से रहित है। इसका कोई रूप नहीं है। यह अ-जीव-चैतन्य गुण से रहित है। द्रव्य की अपेक्षा यह (सासए) शाश्वत है। अर्थात् द्रव्य नित्य है। (अवट्ठिए) अपने प्रदेशों से यह सदा एकसा रहता है-अर्थात् धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश हैं-सो ये प्रदेश इसके कमती बढती नहीं होते हैं। (लोगदव्वे) पंचास्तिकायरूप लोक का यह द्रव्य अंशभूत है इसलिये इसे लोक द्रव्य कहा गया है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) यह धर्मास्तिकाय संक्षपसे पांच प्रकार का कहा

ઉત્તર—(अवण्णे, अगंवे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे) હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય લાલ, પીળો, વાદળી આદિ પાચ રંગોથી રહિત હોય છે, તે સુગંધ અને દુર્ગંધથી રહિત છે તે ખાટો, ખારો, કડવો આદિ પાચ રસથી રહિત છે, તે કઠોર આદિ આઠ પ્રકારના સ્પર્શથી રહિત છે. તે અરૂપી છે, તે અજીવ (ચૈતન્ય રહિત) છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે શાશ્વત (નિત્ય) છે. (अवट्ठिए) ધર્માસ્તિકાયના અનેક પ્રદેશો હોય છે તેના તે પ્રદેશોમા વધારો ઘટાડો થતો નથી, માટે તેને અવસ્થિત કહ્યો છે (लोगदव्वे) પંચાસ્તિકાય રૂપ લોકનુ તે અંશભૂત દ્રવ્ય છે તેથી તેને લોકદ્રવ્ય કહેલ છે. (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમા પાંચ પ્રકાર છે.

धर्मास्तिकायस्यैव निर्वचनं कृतम् तत्रायं हेतुः धर्मशब्दः सुखादिमङ्गलरूपार्थ प्रयोजनकत्वेन मङ्गलरूपोऽतः धर्मास्तिकायस्य प्रथमं निर्देशः तदनन्तरम् धर्मास्ति-कायविरोधित्वात् अधर्मास्तिकायस्य कथनं कृतम्। तदनन्तरम् धर्मास्तिकायाऽध-र्मास्तिकाययोराधारभूतत्वात् आकाशास्तिकायस्य कथनं कृतम् ततश्चामूर्तत्वाऽन-न्तत्वसाधर्म्यात् जीवास्तिकायस्य कथनम् ततो जीवोपष्टम्भकत्वात् पुद्गलास्तिका यस्य कथनमिति "धम्मत्थिकाएणं भंते" धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! "कति वण्णे" कतिवर्णवान् 'कति गंधे" कति गन्धवान् "कति रसे" कतिरस-

कार्यों में से सूत्रकार ने जो सर्वप्रथम धर्मास्तिकाय का निरूपण किया है उसका कारण यह है-धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूप अर्थ का प्रयोजक होने से मंगलरूप माना जाता है अतः सूत्रकार ने प्रथम धर्मास्तिकाय का निर्देश किया है। धर्मास्तिकाय से विपरीत स्वभाव वाला होने के कारण धर्मास्तिकाय के बाद अधर्मास्तिकाय का पाठ रखा है। धर्मा स्तिकाय और अधर्मास्तिकाय का आधार भूत क्षेत्र आकाश है-अतः आकाशास्तिकाय का कथन इन दोनों के बाद किया गया है। अमूर्तत्व और अनन्तत्व के साधर्म्य को लेकर आकाशास्तिकाय के बाद जीवा-स्तिकाय का कथन किया है। जीव का उपष्टंभक (उपकारक) होने से जीवास्तिकाय के बाद पुद्गलास्तिकाय का कथन किया गया है। (धम्म त्थिकाए भंते!) हे भदन्त! धर्मास्तिकाय (कइवण्णे) कितने वर्णों वाला है? (कइ गंधे) कितने गंध वाला हैं?, (कइ रसे) कितने रसोंवाला है? (कइफासे) कितने स्पर्शों वाला है? तात्पर्य यह कि हे भदन्त। कहिये

આ પાંચ અસ્તિકાયોમાંથી સૂત્રકારે સૌથી પહેલાં ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-ધર્મ શબ્દ સુખાદિ મંગળરૂપ અર્થનો પ્રયો જક હોવાથી મંગળરૂપ મનાય છે ધર્માસ્તિકાય કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળું અધર્માસ્તિકાય છે તેથી ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે અધર્માસ્તિ-કાયનું નિરૂપણ કર્યું છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું આધારરૂપ ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી સૂત્રકારે તે બન્નેનું નિરૂપણ કર્યા પછી આકાશાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે અમૂર્તત્વના અને અનન્તત્વનાસમાન ગુણને લીધે આકા શાસ્તિકાય પછી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણકર્યું છે પુદ્ગલાસ્તિકાયજીવનું ઉપકારક હોવાથી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે પ્રશ્ન- धम्मत्थिकाए भंते!" હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાયને "कइवण्णे" કેટલા વર્ણ હોય છે? 'कइगंधे" કેટલી ગંધ છે? "कइरसे" કેટલા રસ હોય છે, "कइफासे" અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે?

वान् " कतिफासे " कतिस्पर्शवान् । हे भगवन् ! धर्माऽस्तिकाये कति वर्णगन्ध रसस्पर्शाः भवन्तीति कथयेति भावः । भगवानाह–' गोयमा ' इत्यादि. ' गोयमा' हे गौतम ! 'अवण्णे अगंधे अरसे अफासे अरूवी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे' अवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः–अरूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् । तत्र अवर्णः नीलपीतादिपञ्चवर्णरहितः, तथा अगन्धः = सुरभिदुरभिगन्धरहितः, अरसः–तिक्तादिरसरहितः, अस्पर्शः–कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्च धर्मास्तिकायः, "अरूवे" अरूपी–आकाररहितः " अजीवे " अजीवः–जीवरहितः " सासए " शाश्वतः–द्रव्यतो नित्यः " अवट्ठिए " अवस्थितःप्रदेशैः " लोगदव्वे " लोक द्रव्यम् । लोकस्य पञ्चाऽस्तिकायरूपस्यांशभूतं द्रव्यमिति लोकद्रव्यम् " से समासओ पंचविहे पन्नत्ते" स धर्मास्तिकायः समासतः संक्षेपतः, पञ्चविधः–पञ्चप्रका-

---

धर्मास्तिकाय मे कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श होते हैं। प्रभु ने इस पर यों कहा–(गोयमा !) हे गौतम । (अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे) धर्मास्तिकाय नील पीत आदि पांचों वर्णो से रहित है सुरभिदुरभिगंध से रहित है, तिक्तादि पांच प्रकार के रसों से रहित है कर्कश आदि आठ प्रकार के स्पर्श से रहित है। इसका कोई रूप नहीं है। यह अ-जीव–चैतन्य गुण से रहित है। द्रव्य की अपेक्षा यह (सासए) शाश्वत है। अर्थात् द्रव्य नित्य है। (अवट्ठिए) अपने प्रदेशों से यह सदा एकसा रहता है–अर्थात् धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश हैं–सो ये प्रदेश इसके कमती बढती नहीं होते हैं। (लोगदव्वे) पंचास्तिकायरूप लोक का यह द्रव्य अंशभूत है इसलिये इसे लोक द्रव्य कहा गया है। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) यह धर्मास्तिकाय संक्षपसे पांच प्रकार का कहा

ઉત્તર—(अवण्णे, अगंवे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય લાલ, પીળો, વાદળી આદિ પાચ રંગોથી રહિત હોય છે, તે સુગંધ અને દુર્ગંધથી રહિત છે તે ખાટો, ખારો, કડવો આદિ પાચ રસથી રહિત છે, તે કઠોર આદિ આઠ પ્રકારના સ્પર્શથી રહિત છે. તે અરૂપી છે, તે અજીવ (ચૈતન્ય રહિત) છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે શાશ્વત (નિત્ય) છે (अवट्ठिए) ધર્માસ્તિકાયના અનેક પ્રદેશો હોય છે તેના તે પ્રદેશોમા વધારો ઘટાડો થતો નથી, માટે તેને અવસ્થિત કહ્યો છે (लोगदव्वे) પંચાસ્તિકાય રૂપ લોકનું તે અંશભૂત દ્રવ્ય છે. તેથી તેને લોકદ્રવ્ય કહેલ છે. (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમા પાંચ પ્રકાર છે.

रूपः प्रज्ञप्तः कथित "तं जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः "दव्वओ ण धम्म त्थिकाए एगे दव्वे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एकं द्रव्यम्। अयत्र धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एकद्रव्यरूपो भवति नत्वनेकः 'खेत्तओ णं लोकपमाणमेत्ते" 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थे 'कालओ न कयाइ न आसी" कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइनत्थि" न कदाचिद् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविसु भवइ भविस्सइ धुए णियए सासए अक्खए

गया है (तंजहा) वे पांच प्रकार इस के इस प्रकार से है-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाय ५ (दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है-तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नहीं। (खेत्तओ णं लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात् जितना बड़ा लोक है उतना ही बड़ा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश में यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नहीं है कि जहां पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस समय यह नहीं था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नहीं है न भविष्यत् काल ही

(तंजहा) ते पांच प्रकारो नीचे प्रमाणे छे-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (३) काळनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय (४) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय. (दव्वओ धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्यने अनुलक्षीने जो धर्मास्तिकायनो विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय ओक द्रव्य रूप छे अनेक द्रव्यरूप नथी. (खेत्तओ ण लोकप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय लोक प्रमाण छे ओटले के ते लोकना जेटलुं ज मोटुं छे तेनुं कारण ओ छे के ते लोकाकाशमां सर्वत्र व्याप्त छे-लोकाकाशनो कोई पण प्रदेश ओवो नथी के ज्यां आ द्रव्यनुं अस्तित्व न होय. (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) काळनी अपेक्षाओ भूतकाळमां कोई पण समये ते (धर्मास्तिकाय) न हतुं ओवुं बनयुं नथी वर्तमान काळमां कोई पण समये ते नथी ओवुं बनतुं नथी अने भविष्यकाळमां कोई पण समये तेनुं

आहारादिकाश्चतस्रः १७। 'सरीरा य' शरीराणि च-औदारिकादीनि पञ्च १८। 'जोग' इति योगाः-मनोवाक्कायरूपास्त्रयः १९। 'उवओगे' इति-उपयोगौ द्वौ साकारानाकाररूपौ २०। 'दव्व' इति द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि-षट् २१। 'पएसा' प्रदेशा अनन्ताः २२। 'पज्जव' इति पर्यवाः-अनन्ताः २३। 'अद्धा' इति-अद्धाः-अतीताऽनागतसर्वाद्धाभेदात्त्रिविधा २४। एतानि चतुर्विंशतिस्थानानि 'किं पुव्विं लोयंते' किं पूर्वं लोकान्तः, इत्येवंरूपेण पदेन संयोजितव्यानीति। सूत्राभिलापप्रकारश्चेत्थम्-तत्र-अवकाशान्तरालापकः सूत्र एव कथितः। तनुवातालापको यथा-"पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाए, पुव्विं सत्तमे तणुवाए, पच्छा लोयंते? रोहा! लोयंते य तणुवाए य पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया

चार संज्ञाएँ, औदारिक आदि पांच शरीर, मनोयोग, वचनयोग, काययोग ये तीन योग, साकार उपयोग अनाकार उपयोग ये दो उपयोग धर्मद्रव्य अधर्मद्रव्य आदिक छ द्रव्य, अनन्तप्रदेश अनंत पर्यायें और अतीत, अनागत, सर्वाद्धाकाल। इन चोईस स्थानकोंका "किं पुव्विं लोयंते" इस पद के साथ संयोजित करना चाहिये। यहां सूत्राभिलाप इस प्रकार होगा इसमें अवकाशान्तरालापक तो सूत्रमें ही कह दिया गया है। तनुवातका अलापक जैसे-"पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाते, पुव्विं सत्तमे तणुवाते पच्छा लोयंते? रोह! लोयंते य तणुवाए य, पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा।" हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और बादमें सातवां तनुवात है कि पहिले सातवां तनुवात है और पश्चात् लोकान्त है! उत्तर-हे रोहा दोनों हैं लोकान्त है और सातवां तनुवात है। ये दोनों पहले भी हैं और पीछे भी हैं, क्यों कि

પાંચ શરીર, મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ એ ત્રણ યોગ સાકારઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ, એ બે ઉપયોગ, ધર્મ દ્રવ્ય, અધર્મ દ્રવ્ય વગેરે છ દ્રવ્ય, અનન્ત પ્રદેશ, અનન્ત પર્યાયો અને અતીત અનાગત, સર્વાદ્ધાકાળ ઉપરોક્ત ૨૪ સ્થાનોનું "किं पुव्विं लोयंते" લોકાન્તની સાથે સંયોજન કરવું જોઈએ, અહીં આ પ્રકારનો સૂત્રાભિલાપ થશે-અવકાશાન્તરનો આલાપક તો સૂત્રમાં જ કહી દીધેલ છે તનુવાતનો આલાપક આ પ્રમાણે બનશે "पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाए पुव्विं सत्तमे तणुवाए पच्छा लोयंते?" रोहा! लोयंते य तणुवाए य पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावो, अणाणुपुव्वी एसा रोहा! હે ભગવન્! પહેલાં લોકાન્ત અને પછી સાતમો તનુવાત છે, કે પહેલાં સાતમો તનુવાત અને પછી લોકાન્ત છે? ઉત્તર હે રોહ, લોકાન્ત અને સાતમો તનુવાત બન્ને છે તે બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે કારણ કે તે

रकः महप्तः कथित "त जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रत कालतो भावतो गुणतः "दव्वओ ण धम्म त्थिकाए एगे दव्वे" द्रव्यत' खलु धर्मास्तिकाय एक द्रव्यम्। अयम धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एकद्रव्यरूपो भवति नतनर 'खेत्तओ णं लोकपमाणमेचे" 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी" कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइनत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविंसु भवइ भविस्सइ धुव णियए सासए अक्खए

गया है (तंजहा) वे पांच प्रकार इस के इस प्रकार से है-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाय ५ (दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है-तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नहीं। (खेत्तओ णं लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात् जितना बडा लोक है उतना ही बडा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश में यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नहीं है कि जहां पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस समय यह नहीं था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नहीं है न भविष्यत् काल ही

(तंजहा) ते पांच प्रकारो नीचे प्रमाणे छे-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (३) काळनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय (४) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय. (दव्वओण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्यने अनुलक्षीने जो धर्मास्तिकायनो विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय ओक द्रव्य रूप छे अनेक द्रव्यरूप नथी. (खेत्तओ ण लोकप्पमाणमत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय लोक प्रमाण छे ओटले के ते लोकना जेटलुं ज मोटुं छे तेनुं कारण ओ छे के ते लोकाकाशमां सर्वत्र व्याप्त छे-लोकाकाशनो कोई पण प्रदेश ओवो नथी के ज्यां आ द्रव्यनुं अस्तित्व न होय. (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) काळनी अपेक्षाओ भूतकाळमां कोई पण समये ते (धर्मास्तिकाय) न हतु ओवु बन्युं नथी, वर्तमान काळमां कोई पण समये ते नथी ओवुं बनतु नथी अने भविष्यकाळमां कोई पण समये तेवुं

अव्वए अवट्ठिए" न कदाचित् न भविष्यति अभवत् भवति भविष्यति तत एव ध्रुवः नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येषां पदानां ग्रहणं भवतीति। तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालतः धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति 'भावओ अवण्णे अगंधे अरसे अफासे' भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽस्पर्शः तत्र भावतः अत एव ध्रुवः नियत' शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोव्यवस्थितः इत्येषां पदानां ग्रहणं भवतीति तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालतः धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति। 'भावओ अवण्णे अगंधे अरसे अफासे" भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः तत्र भावतः धर्मास्तिकायः वर्णगन्धरसस्पर्शरहितो भवतीति। "गुणओ गमणगुणे" गुणतः

ऐसा होगा जिस में धर्मास्तिकाय नही रहेगा, तीनों कालों में इस द्रव्य का सद्भाव माना गया है। क्यों कि यह द्रव्य यावत् नित्य है यहां यावत्पद से (न कयाइ न भविस्सइ, भविसु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए अक्खए अधुए अवट्ठिए) इस पाठ को ग्रहण किया गया है। यह ध्रुव है नियत है शाश्वत है अक्षय है अव्यय अवस्थित है। और नित्य है। त्रिकालवर्ती यह अस्तिकाय है। (भावओ अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा यह धर्मास्तिकायरूप द्रव्य वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। रूपादिक गुण पुद्गल में ही पाये जाते हैं। पुद्गल के सिवाय अन्य द्रव्यों में नहीं। अतः धर्मास्तिकाय में इन गुणों का निषेध किया गया है क्यों कि यह द्रव्य अरूपी माना गया है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा यह द्रव्य गमनगुणवाला माना गया है। जिस प्रकार जल मत्स्यादिक

અસ્તિત્વ નહીં હોય એવુ બનવાનું નથી એટલે કે ત્રણે કાળમાં તેનું અસ્તિત્વ હોય છે જ કારણ કે તે દ્રવ્ય નિત્ય પર્યન્તના વિશેષણોવાળું છે અહીં (यावत्) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-(न भविस्सइ, भविसु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए, अक्खर अव्वए) તે ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે ધર્માસ્તિકાયનો ત્રણે કાળમા સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે (भावओ अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય રૂપ દ્રવ્ય વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે. રૂપાદિક પુદ્ગલમા જ જોવામા આવે છે-પુદ્ગલ સિવાયના અન્ય દ્રવ્યમાં રૂપાદિક ગુણો હોતા નથી તેથી ધર્માસ્તિકાયમા તે ગુણોનો અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે. એટલે જ ધર્માસ્તિકાયને અરૂપી માનવામા આવ્યું છે,

(गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયને ગમન ગુણવાળું

रकः मज्ञप्तः कथितः "तं जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः "दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एकं द्रव्यम्। अयम्भ धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एकद्रव्यरूपो भवति नत्वनेकः 'खेत्तओ णं लोगप्पमाणमेत्ते' 'क्षेत्रतः खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी" कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइनत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविंसु भवइ भविस्सइ धुवे णियए सासए अक्खए

गया है (तंजहा) वे पांच प्रकार इस के इस प्रकार से हैं-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाय ५ (दव्वओ णं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है-तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नहीं। (खेत्तओ णं लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात जितना बडा लोक है उतना ही बडा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश में यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नहीं है कि जहां पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयाचि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस समय यह नहीं था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नहीं है न भविष्यत् काल ही

(तंजहा) ते पांच प्रकारो नीचे प्रमाणे छे-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (३) काळनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय (४) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय. (दव्वओणं धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्यने अनुलक्षीने जो धर्मास्तिकायनो विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय ओक द्रव्य रूप छे अनेक द्रव्यरूप नथी. (खेत्तओ णं लोकप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ विचार करवामां आवे तो ते धर्मास्तिकाय लोक प्रमाण छे ओटले के ते लोकना जेटलुं ज मोटुं छे तेनुं कारण ओ छे के ते लोकाकाशमां सर्वत्र व्याप्त छे-लोकाकाशनो कोई पण प्रदेश ओवो नथी के ज्यां आ द्रव्यनुं अस्तित्व न होय. (कालओ न कयाचि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) काळनी अपेक्षाओ भूतकाळमां कोई पण समये ते (धर्मास्तिकाय) न हतुं ओवुं बन्युं नथी, वर्तमान काळमां कोई पण समये ते नथी ओवुं बनतुं नथी अने भविष्यकाळमां कोई पण समये तेवुं

अव्वए अवट्ठिए" न कदाचित् न भविष्यति अभवत् भवति भविष्यति तत एव ध्रुवः नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येषां पदानां ग्रहणं भवतीति। तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालतः धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति 'भावओ अवण्णे अगंधे अरसे अफासे' भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽस्पर्शः तत्र भावतः अत एव ध्रुव. नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽव्यवस्थितः इत्येषां पदानां ग्रहणं भवतीति तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालत. धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति। 'भावओ अवण्णे अगंधे अरसे अफासे" भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः तत्र भावतः धर्मास्तिकायः वर्णगन्धरसस्पर्शरहितो भवतीति। "गुणओ गमणगुणे" गुणतः

ऐसा होगा जिस में धर्मास्तिकाय नहीं रहेगा, तीनों कालों में इस द्रव्य का सद्भाव माना गया है। क्यों कि यह द्रव्य यावत् नित्य है यहां यावत्पद से (न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए अक्खए अधुए अवट्ठिए) इस पाठ को ग्रहण किया गया है। यह ध्रुव है नियत है शाश्वत है अक्षय है अव्यय अवस्थित है। और नित्य है। त्रिकालवर्ती यह अस्तिकाय है। (भावओ अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा यह धर्मास्तिकायरूप द्रव्य वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। रूपादिक गुण पुद्गल में ही पाये जाते हैं। पुद्गल के सिवाय अन्य द्रव्यों में नहीं। अतः धर्मास्तिकाय में इन गुणों का निषेध किया गया है क्यों कि यह द्रव्य अरूपी माना गया है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा यह द्रव्य गमनगुणवाला माना गया है। जिस प्रकार जल मत्स्यादिक

અસ્તિત્વ નહીં હોય એવું બનવાનુ નથી એટલે કે ત્રણે કાળમા તેનું અસ્તિત્વ હોય છે જ કારણ કે તે દ્રવ્ય નિત્ય પર્યન્તના વિશેષણોવાળુ છે અહીં (यावत्) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-(न भविस्सइ, भविंसु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए, अक्खर अव्वए) તે ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે ધર્માસ્તિકાયનો ત્રણે કાળમાં સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે (भावओ अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય રૂપ દ્રવ્ય વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે રૂપાદિક પુદ્ગલમા જ જોવામા આવે છે-પુદ્ગલ સિવાયના અન્ય દ્રવ્યમાં રૂપાદિક ગુણો હોતા નથી તેથી ધર્માસ્તિકાયમા તે ગુણોનો અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે. એટલે જ ધર્માસ્તિકાયને અરૂપી માનવામા આવ્યું છે,

(गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયને ગમન ગુણવાળું

गमनगुणो भवति । गति परिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टंभकत्वात् । मत्स्यादि जलचरजीवानां जलमिव यथा जलादि द्रव्य मत्स्यादीनां गतौ उपकारक भयो जकतया भवति तद्वत् धर्मास्तिकायोऽपि जीवपुद्गलानां गतिपरिणतानां गतौ उपष्टमकतया साहाय्यं सम्पादयन् प्रयोजको भवतीति अतएव-अलोके धर्मा स्तिकायाभावात् अलोके जीवादीनां गमनं न भवति किन्तु लोकाकाशपर्यन्तमेव एतेषां गतिर्भवतीति । " अहमत्थिकाए वि एवं चेव " अधर्मास्तिकायोऽपि एव मेव यत्र रूपण धर्मास्तिकायस्य द्रव्यक्षेत्रादिभेदन स्वरूपस्य कथन कृतम् तेनैव रूपेण अधर्मास्तिकायस्याऽपि सर्वं ज्ञातव्यम् तथाहि द्रव्यत एकद्रव्यम् क्षेत्रतो लोकप्रमाणं कालतस्त्रिकालवर्ती, शाश्वतो नित्यः भावतोऽवर्ण अगन्धः, अरसः, अस्पर्शः, तत् किम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ सर्वथा समानौ, नतु न सम

जलचर जीवों को चलने में उदासीन कारण होता है उसी प्रकार गतिपरिणत जीवपुद्गलों को चलने में यह द्रव्य सहायक होता है। इसी कारण अलोकाकाश में जीवादिकों की गति नहीं होती है। क्यों कि वहां पर इस द्रव्य का अभाव है। लोकाकाश के अन्ततक ही इस द्रव्य का सद्भाव है अतः वहीं तक जीवादिक द्रव्यों का गमन होता है। (अहम्मत्थिकाएवि एवं चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है। द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि के भेद द्वारा जिस तरह से धर्मास्तिकाय का स्वरूप कथन किया गया है उसी तरह से अधर्मास्तिकाय के विषय में भी समस्त कथन जानना चाहिये द्रव्य की अपेक्षा अधर्मास्तिकाय एक द्रव्य है, क्षेत्र की अपेक्षा यह लोक प्रमाण है, काल की अपेक्षा यह त्रिकालवर्ती है, शाश्वत है, नित्य है, भावकी अपेक्षा यह वर्ण, गंध, रस, स्पर्श इन चार गुणों से रहित है।

કહ્યું છે, જેવી રીતે મત્સ્યાદિક જલચર જીવોને ચાલવામાં જળ ઉદાસીનરૂપે કારણરૂપ બને છે, એજ પ્રમાણે ગતિપરિણત જીવાદિકોની ગતિ થતી નથી, કારણ કે ત્યાં આ દ્રવ્ય (ધર્માસ્તિકાય) નો અભાવ છે, લોકાકાશના અન્ત સુધી જ આ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેથી ત્યાં સુધી જ જીવાદિક દ્રવ્યોનું ગમન થઇ શકે છે (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) અધર્માસ્તિકાય પણ એવું જ છે, દ્રવ્ય, કાલ, ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાયનું જેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, એવું જ સ્વરૂપ અધર્માસ્તિકાયનું પણ સમજવું દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે લોકપ્રમાણ છે, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણે કાળમાં તેનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે તે શાશ્વત અને નિત્ય છે ભાવની અપેક્ષાએ તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે

वति विरुद्धयोर्द्वयोः सर्वथा साजात्यस्याऽन्यत्राऽदृष्टत्वात् सर्वथा साजात्ये द्वयोर्विरोध एव कः स्यादित्यत आह–'नवरं गुणओ ठाणगुणे' इति "नवरं गुणओ ठाणगुणे" नवरं गुणतः स्थानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिकायो गुणतः कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ प्रयोजकः स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टंभहेतुः मत्स्यादि जीवानां शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेव, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोर्भेदः यदेकः गतौ कारणम् परश्च स्थितौ कारणम् । "आगासत्थिकाए

शंका—तो फिर इस कथन से तो यही बात आई कि ये दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हैं परन्तु यह बात तो संभवित नहीं होती है क्यों कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनों द्रव्य आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे आसकती है क्यों कि विरुद्ध दो द्रव्यों में सर्वथा साजात्य अन्यत्र देखने में नहीं आता है। यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शंका को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवरं गुणओ ठाणगुणे) इन दोनों द्रव्यों में सर्वथा समानता नहीं है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय स्थानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और पुद्गलों को गमन में सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति परिणत जीव और पुद्गलों को ठहरने में पथिकों की छाया की तरह सहायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શંકા–ઉપરના કથકથી તો એવું લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરંતુ એ વાત તો સંભવિત નથી, કારણ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બન્ને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સંભવી શકે ? કારણ કે બે વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણ સમાનતા અન્યત્ર જોવામાં આવતી નથી, જો પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણતઃ સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધ કેવી રીતે માની શકાય ? આ શંકાનુ નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–

(નવર ગુણઓ ઠાણગુણે) ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણવાળું છે પણ અધર્માસ્તિકાય સ્થાન ગુણવાળું છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતા જીવો અને પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય સ્થિતિપરિણુત જીવો અને પુદ્ગલોને સ્થિતિની બાબતમાં (થોભવામાં) સહા-

गमनगुणो भवति । गति परिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टंभकत्वात् । मत्स्यादि जलचरजीवानां जलमिव यथा जलादि द्रव्य मत्स्यादीनां गतौ उपकारक प्रयोजकतया भवति तद्वत् धर्मास्तिकायोऽपि जीवपुद्गलानां गतिपरिणतानां गतौ उपष्टंभकतया साहाय्यं सम्पादयन् प्रयोजको भवतीति अतएव-अलोके धर्मास्तिकायाभावात् अलोके जीवादीनां गमनं न भवति किन्तु लोकाकाशपर्यन्तमेव एतेषां गतिर्भवतीति । " अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव " अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव धन रूपेण धर्मास्तिकायस्य द्रव्यक्षेत्रादिभेदेन स्वरूपस्य कथनं कृतम् तेनैव रूपेण अधर्मास्तिकायस्याऽपि सर्वं ज्ञातव्यम् तथाहि द्रव्यत एकद्रव्यम् क्षेत्रतो लोकप्रमाणं कालतस्त्रिकालवर्ती, शाश्वतो नित्यः भावतोऽवर्ण अगन्धः, अरसः, अस्पर्शः, तत् किम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ सर्वथा समानौ, तनु न सम-

जलचर जीवों को चलने में उदासीन कारण होता है उसी प्रकार गतिपरिणत जीवपुद्गलों को चलने में यह द्रव्य सहायक होता है । इसी कारण अलोकाकाश में जीवादिकों की गति नहीं होती है । क्यों कि वहां पर इस द्रव्य का अभाव है । लोकाकाश के अन्ततक ही इस द्रव्य का सद्भाव है अतः वहीं तक जीवादिक द्रव्यों का गमन होता है । (अहम्मत्थिकाएवि एवं चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है । द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि के भेद द्वारा जिस तरह से धर्मास्तिकाय का स्वरूप कथन किया गया है उसी तरह से अधर्मास्तिकाय के विषय में भी समस्त कथन जानना चाहिये द्रव्य की अपेक्षा अधर्मास्तिकाय एक द्रव्य है, क्षेत्र की अपेक्षा यह लोक प्रमाण है, काल की अपेक्षा यह त्रिकालवर्ती है, शाश्वत है, नित्य है, भावकी अपेक्षा यह वर्ण, गंध, रस, स्पर्श इन चार गुणों से रहित है ।

કહ્યું છે, જેવી રીતે મત્સ્યાદિક જલચર જીવોને ચાલવામાં જળ ઉદાસીનરૂપે મદદરૂપ બને છે, એજ પ્રમાણે ગતિપરિણત જીવાદિકોની ગતિ થતી નથી, કારણ કે ત્યાં આ દ્રવ્ય (ધર્માસ્તિકાય) નો અભાવ છે લોકાકાશના અન્ત સુધી જ આ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેથી ત્યાં સુધી જ જીવાદિક દ્રવ્યોનું ગમન થઇ શકે છે, (અહમ્મત્થિકાએ વિ એવં ચેવ) અધર્માસ્તિકાય પણ એવું જ છે, દ્રવ્ય, કાલ, ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાયનું જેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, એવું જ સ્વરૂપ અધર્માસ્તિકાયનું પણ સમજવું દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે લોકપ્રમાણ છે, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણે કાળમાં તેનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે તે શાશ્વત અને નિત્ય છે ભાવની અપેક્ષાએ તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે

वति विरुद्धयोर्द्वयोः सर्वथा साजात्यस्याऽन्यत्राऽदृष्टत्वात् सर्वथा साजात्ये द्वयोर्विरोध एव कः स्यादित्यत आह—' नवरं गुणओ ठाणगुणे ' इति " नवरं गुणओ ठाणगुणे " नवरं गुणतः स्थानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिकायो गुणतः कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ प्रयोजकः स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टंभहेतुः मत्स्यादि जीवानां शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेव, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोर्भेदः यदेकः गतौ कारणम् परश्च स्थितौ कारणम् । " आगासत्थिकाए

शंका—तो फिर इस कथन से तो यही बात आई कि ये दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हैं परन्तु यह बात तो संभवित नहीं होती है क्यों कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनों द्रव्य आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे आसकती है क्यों कि विरुद्ध दो द्रव्यों में सर्वथा साजात्य अन्यत्र देखने में नहीं आता है। यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शंका को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवरं गुणओ ठाणगुणे) इन दोनों द्रव्यों में सर्वथा समानता नहीं है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय स्थानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और पुद्गलों को गमन में सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति परिणत जीव और पुद्गलों को ठहरने में पथिकों की छाया की तरह सहायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શંકા–ઉપરના કથકથી તો એવું લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરતુ એ વાત તો સંભવિત નથી, કારણુ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બન્ને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સભવી શકે ? કારણુ કે બે વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણ સમાનતા અન્યત્ર જોવામાં આવતી નથી, જો પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણતઃ સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધકેવી રીતે માની શકાય ? આ શકાનુ નિવારણુ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–

(नवर गुणओ ठाणगुणे) ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણુવાળુ છે. પણુ અધર્માસ્તિકાય સ્થાન ગુણુવાળું છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતા જીવો અને પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય સ્થિતિપરિણુત જીવો અને પુદ્ગલોને સ્થિ... તમાં (થોભવામાં) સહા-

गमनगुणो भवति । गति परिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भकत्वात् । मत्स्यादि जलचरजीवानां जलमिव यथा जलादि द्रव्य मत्स्यादीनां गतौ उपकारक प्रयोजकतया भवति तद्वत् धर्मास्तिकायोऽपि जीवपुद्गलानां गतिपरिणतानां गतौ उपष्टम्भकतया साहाय्य सम्पादयन् प्रयोजको भवतीति अतएव–अलोके धर्मास्तिकायाभावात् अलोके जीवादीनां गमन न भवति किन्तु लोकाकाशपर्यन्तमेव एतेषां गतिर्भवतीति । " अहमत्थिकाए वि एवं चेव " अधर्मास्तिकायोऽपि एव मेव येन रूपेण धर्मास्तिकायस्य द्रव्यक्षेत्रादिभेदन स्वरूपस्य कथन कृतम् तेनैव रूपेण अधर्मास्तिकायस्याऽपि सर्वं ज्ञातव्यम् तथाहि द्रव्यत एकद्रव्यम् क्षेत्रतो लोकप्रमाणं कालतस्त्रिकालवर्ती, शाश्वतो नित्यः भावतोऽवर्णः अगन्धः, अरसः, अस्पर्शः, तत् किम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ सर्वथा समानौ, तन्नु न संभ-

जलचर जीवों को चलने में उदासीन कारण होता है उसी प्रकार गतिपरिणत जीवपुद्गलों को चलने में यह द्रव्य सहायक ,होता है । इसी कारण अलोकाकाश में जीवादिकों की गति नहीं होती है । क्यों कि वहां पर इस द्रव्य का अभाव है । लोकाकाश के अन्ततक ही इस द्रव्य का सद्भाव है अतः वहीं तक जीवादिक द्रव्यों का गमन होता है । (अहम्मत्थिकाएवि एवं चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है । द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि के भेद द्वारा जिस तरह से धर्मास्तिकाय का स्वरूप कथन किया गया है उसी तरह से अधर्मास्तिकाय के विषय में भी समस्त कथन जानना चाहिये द्रव्य की अपेक्षा अधर्मास्तिकाय एक द्रव्य है, क्षेत्र की अपेक्षा यह लोक प्रमाण है, काल की अपेक्षा यह त्रि-कालवर्ती है, शाश्वत है, नित्य है, भावकी अपेक्षा यह वर्ण, गंध, रस, स्पर्श इन चार गुणों से रहित है ।

કહ્યું છે, જેવી રીતે મત્સ્યાદિક જલચર જીવોને ચાલવામાં જળ ઉદાસીનરૂપે કારણરૂપ બને છે, એજ પ્રમાણે ગતિપરિણત જીવાદિકોની ગતિ થતી નથી,કારણ કે ત્યાં આ દ્રવ્ય (ધર્માસ્તિકાય) નો અભાવ છે, લોકાકાશના અન્ત સુધી જ આ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેથી ત્યાં સુધી જ જીવાદિક દ્રવ્યોનું ગમન થઈ શકે છે (अहम्मत्थिकाए वि एवं चेव) અધર્માસ્તિકાય પણ એવું જ છે દ્રવ્ય, કાલ ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાયનું જેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, એવું જ સ્વરૂપ અધર્માસ્તિકાયનું પણ સમજવું દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે લોકપ્રમાણ છે, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણે કાળમાં તેનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે તે શાશ્વત અને નિત્ય છે ભાવની અપેક્ષાએ તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે

वति विरुद्धयोर्द्वयोः सर्वथा साजात्यस्याऽन्यत्राऽदृष्टत्वात् सर्वथा साजात्ये द्वयोर्विरोध एव कः स्यादित्यत आह–' नवरं गुणओ ठाणगुणे ' इति " नवरं गुणओ ठाणगुणे " नवरं गुणतः स्थानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिकायो गुणतः कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ प्रयोजकः स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टंभहेतुः मत्स्यादि जीवानां शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेव, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोर्भेदः यदेकः गतौ कारणम् परश्च स्थितौ कारणम् । " आगासत्थिकाए

शंका—तो फिर इस कथन से तो यही बात आई कि ये दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हैं परन्तु यह बात तो संभवित नहीं होती है क्यों कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनों द्रव्य आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे आसकती है क्यों कि विरुद्ध दो द्रव्यों में सर्वथा साजात्य अन्यत्र देखने में नहीं आता है । यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शंका को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवरं गुणओ ठाणगुणे) इन दोनों द्रव्यों में सर्वथा समानता नहीं है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय स्थानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और पुद्गलों को गमन में सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति परिणत जीव और पुद्गलों को ठहरने में पथिकों की छाया की तरह सहायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શંકા–ઉપરના કથકથી તો એવું લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરંતુ એ વાત તો સંભવિત નથી, કારણ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બન્ને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સંભવી શકે ? કારણ કે બે વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણ સમાનતા અન્યત્ર જોવામાં આવતી નથી, જો પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણતઃ સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધ કેવી રીતે માની શકાય ? આ શંકાનુ નિવારણુ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–

(नवर गुणओ ठाणगुणे) ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણુવાળુ છે પણુ અધર્માસ્તિકાય સ્થાન ગુણુવાળું છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતા જીવો અને પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય સ્થિતિપરિણુત જીવો અને પુદ્ગલોને સ્થિતિની બાબતમાં (થોભવામાં) સહા-

माघा अणाणुपुव्वी एसा रोहा !" एवं घनवातमारभ्य पर्यवपर्यन्ता एकविंशति रालापका स्वबुद्धया सयोजनीया इति । अद्धाविषये तु अतीतानागताद्धाविषयौ द्वावालापकौ विज्ञेयौ। तथाहि-"पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा अतीतद्धा, पुव्विं अतीतद्धा पच्छा लोयंते?, रोहा! लोयंते य अतीतद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते-दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा। । अथानागताद्धा विषये माह-"पुव्विं भंते लोयंते पच्छा अणागयद्धा, पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते? रोहा लोयंते य

ये दोनों शाश्वत भाव हैं। इस लिए हे रोह ! इन दोनों में पूर्वपश्चात् भावरूपक्रम नहीं बनता है । इसी प्रकार से घनवात से लेकर पर्यव पर्यन्त २१ आलापक अपनी बुद्धि से संयोजित कर लेना चाहिये। अद्धाविषय में अतीत अनागत अद्धा विषयक दो आलापक जानना चाहिये । वे इस प्रकार से हैं-" पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा अतीताद्धा, पुव्विं अतीताद्धा पच्छा लोयंते ? रोहा ! लोयंते य अतीताद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा। हे भदन्त ! पहिले लोकान्त है, और बाद में अतीताद्धा है कि पहिले अतीताद्धा है और बाद में लोकान्त है ? हे रोह ! लोकान्त और अतीताद्धा ये दोनों हैं और ये दोनों पहिले भी हैं और पश्चात् भी हैं, क्योंकि ये दोनों शाश्वत भाव हैं । इनमें पूर्व पश्चात्क्रम नहीं है । "पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा अणागयद्धा ? पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते ? रोहा ! लोयंते य अणागयद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दुवे सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा ।" हे भदन्त ! पहिले लोकान्त है और पीछे अनागताद्धा है कि पहिले अनागताद्धा है और पीछे लोकान्त है ! हे रोह!

બન્ને શાશ્વતભાવ છે તેથી હે રોહ ! તેમનામા પૂર્વ અને પછીના ભાવરૂપ આનુપૂર્વીનો અભાવ છે એજ પ્રમાણે ઘનવાતથી લઇને પર્યાય સુધીના ૨૧ આલાપક બનાવી લેવા. અતીત, અનાગત અને અદ્ધા વિષયક બે આલાપકો આ પ્રમાણે બનશે. "पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा अतीतद्धा पुव्विं अतीताद्धा पच्छा लोयंते ? रोहा लोयंते य अतीताद्धा य पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा !" હે ભગવન્ ! પહેલા લોકાન્ત અને પછી અતીતાદ્ધા છે, કે પહેલા અતીતાદ્ધા અને ત્યારબાદ લોકાન્ત છે ? હે રોહ ! લોકાન્ત અને અતીતાદ્ધા બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે કારણ કે તે બન્ને શાશ્વતભાવ છે તેથી તેમનામાં પૂર્વાપર ભાવ રૂપ (આનુપૂર્વી) ક્રમ નથી. "पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा अणागयद्धा ? पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते ?' 'रोहा ! लोयंते य अणागयद्धा य पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा !" હે ભગવન્ ! પહેલા લોકાન્ત અને પછી અનાગતાદ્ધા છે, કે પહેલા અનાગતાદ્ધા

वति विरुद्धयोर्द्वयोः सर्वथा साजात्यस्याऽन्यत्राऽदृष्टत्वात् सर्वथा साजात्ये द्वयोर्विरोध एव कः स्यादित्यत आह–' नवरं गुणओ ठाणगुणे ' इति " नवरं गुणओ ठाणगुणे " नवरं गुणतः स्थानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिकायो गुणतः कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ प्रयोजकः स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टंभहेतुः मत्स्यादि जीवानां शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेव, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोर्भेदः यदेकः गतौ कारणम् परश्च स्थितौ कारणम् । " आगासत्थिकाए

शंका—तो फिर इस कथन से तो यही बात आई कि ये दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हैं परन्तु यह बात तो संभवित नहीं होती है क्यों कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनों द्रव्य आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे आसकती है क्यों कि विरुद्ध दो द्रव्यों में सर्वथा साजात्य अन्यत्र देखने में नहीं आता है। यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शंका को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवरं गुणओ ठाणगुणे) इन दोनों द्रव्यों में सर्वथा समानता नहीं है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय स्थानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और पुद्गलों को गमन में सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति परिणत जीव और पुद्गलों को ठहरने में पथिकों की छाया की तरह सहायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શંકા–ઉપરના કથકથી તો એવુ લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરંતુ એ વાત તો સંભવિત નથી, કારણુ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બન્ને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સંભવી શકે ? કારણુ કે બે વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમાં સંપૂર્ણુ સમાનતા અન્યત્ર જોવામા આવતી નથી, જો પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમા સંપૂર્ણુત: સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધ કેવી રીતે માની શકાય ? આ શંકાનુ નિવારણુ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–

(નવરં ગુણઓ ઠાણગુણે) ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણુવાળુ છે. પણુ અધર્માસ્તિકાય સ્થાન ગુણુવાળુ છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતાં જીવો અને પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય સ્થિતિપરિણુત જીવો અને પુદ્ગલોને સ્થિતિ બાબતમાં (થોભવામાં) સહા-

वि एवं चेव " आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव । यथैव धर्मास्तिकायाऽ-धर्मास्तिकाययोः स्वरूपं तथा आकाशास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः पूर्वापेक्षयाऽऽकाशास्तिकायस्य वैलक्षण्यं द्योतयितुमाह-' नवरं खेत्तओणं ' इत्यादि " नवरं खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते " नवरं क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकाय लोकालोकप्रमाणमात्र, पूर्वापेक्षया आकाशास्तिकायस्याऽयं भेदः यत् धर्मास्तिकायऽधर्मास्तिकायौ लोकप्रमाणौ एव भवतः क्षेत्रत, आकाशास्तिकायस्तु क्षेत्रतो लोकालोकप्रमाणक लोकमलोकमुभयमपि व्याप्नोति आकाशास्तिकाय इति । ' अणंते चेव जाव ' अनन्तश्चैव यावत् । अत्र यावत्पदेन शाश्वतोऽवस्थित

पहुंचाता है उसी प्रकार इसका भी कार्य ठहरने में सहायता प्रदान करना है। यही धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकायमें भेद है। एक गतिमें कारण होता है और दूसरा स्थितिमें कारण होता है। (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है-अर्थात् धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकायका जैसा स्वरूप है, उसी प्रकारसे आकाशास्तिकायका भी जानना चाहिये। परंतु इसमें जो विशेषता है-वह इस प्रकारसे है-(नवर खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रकी अपेक्षा आकाशास्तिकाय लोक और अलोकप्रमाण है। धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये दोनों द्रव्य क्षेत्र की अपेक्षा लोकप्रमाण ही कहे गये हैं तब कि आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण होता है ऐसा कहा गया है। यह आकाशास्तिकाय लोक और अलोक दोनों में व्याप्त है। धर्मास्ति-

---

થઇ બને છે પથિકોને જેમ છાયડો થોભવામા સહાયક થાય છે તેમ આ દ્રવ્ય પણ જીવો અને પુદ્ગલોને થોભવામા સહાયરૂપ થાય છે એવી રીતે ધર્મદ્રવ્ય ચાલવામાં સહાયક બને છે એજ રીતે અધર્મ દ્રવ્ય થોભવામા સહાયક બને છે એક ગતિમા સહાયક બને છે બીજું સ્થિતિમાં સહાયક બને છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વચ્ચે ઉપરોક્ત ભેદ હોય છે

(आगासत्थिकाए वि एवं चेव) આકાશાસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય જેવુ જ છે (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય કરતાં આકાશાસ્તિકાયમાં શી વિશેષતા છે તે આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક પ્રમાણ છે પરતુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક પ્રમાણ છે એટલે કે

त्रिकालवर्त्ती नित्य इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति । 'गुणओ अवगाहणगुणे' गुणतोऽवगाहनगुण आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलादीनामवकाशदाने कारणम् । आकाशास्तिकायः बदरादीनां वंशपात्रवत् यथा-धर्मास्तिकायस्य कार्यं गतिः अधर्मास्तिकायस्य कार्यं स्थितिस्तथा आकाशास्तिकायस्य कार्यम् अवकाशदायकत्वमेवेति भावः । "जीवत्थिकाए णं भंते" जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! "कति वण्णे कति गंधे कति रसे कति फासे" कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरस कतिस्पर्शः हे भगवन् ! जीवास्तिकाये कति वर्णगन्धरसस्पर्शाः सन्तीति गौतमस्य प्रश्नः

काय और अधर्मास्तिकाय ऐसे नहीं हैं। वे तो सिर्फ लोक को ही व्याप्त किये हुए हैं। (अणंते चेव जाव) यह आकाशास्तिकाय यावत् अनन्त है यहां यावत् शब्द से (शाश्वत, अवस्थित, त्रिकालवर्ती नित्य) इत्यादि पदों को ग्रहण किया गया है। (गुणओ अवगाहणागुणे) गुण की अपेक्षा आकाशास्तिकाय अवगाहनागुणवाला है जैसे टोकरी बदर आदि फलों को अपने में स्थान देती है उसी प्रकार से आकाश, जीव और पुद्गल आदि द्रव्यों को अपने में ठहरने में मदद होता है। जिस प्रकार धर्मास्तिकाय का कार्य गति में मदद करना है और अधर्मास्तिकाय का कार्य स्थिति में मदद करना है उसी प्रकार से आकाशास्तिकाय का कार्य अवकाशदान देना है। अब जीव का स्वरूप कहते हैं-(जीवत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! जीवास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने

આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક બન્નેમા વ્યાપેલુ છે, પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય તો ફક્ત લોકોમા જ વ્યાપેલુ છે (अणंते चेव जाव) આકાશાસ્તિકાય શાશ્વત, અવસ્થિત, ત્રિકાલવર્તી, નિત્ય અને અનંત છે,

(गुणओ अवगाहणा गुणे) ગુણની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય અવગાહના ગુણ વાળું છે. જેવી રીતે ટોપલી બોર આદિ ફળોને પોતાની અદર રહેવાને માટે આધાર આપે છે, એજ પ્રમાણે આકાશ જીવ, પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યોને પોતાની અંદર રહેવાને સ્થાન આપવામા મદદ રૂપ થાય છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગતિમા મદદ કરે છે અને અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિમાં મદદ કરે છે. એવી રીતે આકાશાસ્તિકાયનુ કાર્ય અવકાશદાન દેવાનું છે,

હવે સૂત્રકાર જીવસ્તિકાયનું સ્વરૂપ બતાવે છે-

પ્રશ્ન—(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइ वण्णे, कई गधे कई रसे, कइ फासे !) ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે- ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણ, કેટલા ગધ, કેટલા રસ અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે !

वि एवं चेव" आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव । यथैव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोः स्वरूपं तथा आकाशास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः पूर्वापेक्षयाऽऽकाशास्तिकायस्य वैलक्षण्यं द्योतयितुमाह-'नवरं खेत्तओण' इत्यादि "नवरं खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते" नवरं क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायः लोकालोकप्रमाणमात्रः, पूर्वापेक्षया आकाशास्तिकायस्याऽयं भेदः यत् धर्मास्तिकायऽधर्मास्तिकायौ लोकप्रमाणौ एव भवतः क्षेत्रतः, आकाशास्तिकायस्तु क्षेत्रतो लोकालोकप्रमाणकः लोकमलोकमुभयमपि व्याप्नोति आकाशास्तिकाय इति । 'अणंते चेव जाव' अनन्तश्चैव यावत् । अत्र यावत्पदेन शाश्वतोऽवस्थित-

पहुंचाता है उसी प्रकार इसका भी कार्य ठहरने में सहायता प्रदान करना है। यही धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकयमें भेद है। एक गतिमें कारण होता है और दूसरा स्थितिमें कारण होता है। (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है-अर्थात् धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकायका जैसा स्वरूप है,उसी प्रकारसे आकाशास्तिकायका भी जानना चाहिये। परंतु इसमें जो विशेषता है-वह इस प्रकारसे है-(नवर खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रकी अपेक्षा आकाशास्तिकाय लोक और अलोकप्रमाण है। धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये दोनों द्रव्य क्षेत्र की अपेक्षा लोकप्रमाण ही कहे गये हैं तब कि आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण होता है ऐसा कहा गया है। यह आकाशास्तिकाय लोक और अलोक दोनों में व्याप्त है । धर्मास्ति

यक બને છે પથિકોને જેમ છાયડો રોકાવામાં સહાયક થાય છે તેમ આ દ્રવ્ય પણ જીવો અને પુદ્ગલોને રોકાવામાં સહાયરૂપ થાય છે એવી રીતે ધર્મદ્રવ્ય ચાલવામાં સહાયક બને છે એજ રીતે અધર્મ દ્રવ્ય રોકાવામાં સહાયક બને છે એક ગતિમાં સહાયક બને છે બીજુ સ્થિતિમાં સહાયક બને છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વચ્ચે ઉપરોક્ત ભેદ હોય છે

(આગાસત્થિકાએ વિ એવં ચેવ) આકાશાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય જેવું જ છે (નવરં ખેત્તઓ ણ આગાસત્થિકાએ લોયાલોયપ્પમાણમેત્તે) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય કરતાં આકાશાસ્તિકાયમાં શી વિશેષતા છે તે આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક પ્રમાણ છે પરંતુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક પ્રમાણ છે એટલે

त्रिकालवर्त्ती नित्य इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति । ' गुणओ अवगाहणगुणे ' गुणतोऽवगाहनगुण आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलादीनामवकाशदाने कारणम् । आकाशास्तिकायः वदरादीनां वंशपात्रवत् यथा-धर्मास्तिकायस्य कार्यं गतिः अधर्मास्तिकायस्य कार्यं स्थितिस्तथा आकाशास्तिकायस्य कार्यम् अवकाशदायकत्वमेवेति भावः । " जीवत्थिकाए णं भंते " जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! " कति वण्णे कति गंधे कति रसे कति फासे " कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः हे भगवन् ! जीवास्तिकाये कति वर्णगन्धरसस्पर्शाः सन्तीति गौतमस्य प्रश्नः

काय और अधर्मास्तिकाय ऐसे नहीं हैं। वे तो सिर्फ लोक को ही व्याप्त किये हुए हैं। (अणंते चेव जाव) यह आकाशास्तिकाय यावत् अनन्त है यहां यावत् शब्द से (शाश्वत, अवस्थित, त्रिकालवर्ती नित्य) इत्यादि पदों को ग्रहण किया गया है। (गुणओ अवगाहणागुणे) गुण की अपेक्षा आकाशास्तिकाय अवगाहनागुणवाला है जैसे टोकरी घदर आदि फलों को अपने में स्थान देती है उसी प्रकार से आकाश, जीव और पुद्गल आदि द्रव्यों को अपने में ठहरने में मदद होता है। जिस प्रकार धर्मास्तिकाय का कार्य गति में मदद करना है और अधर्मास्तिकाय का कार्य स्थिति में मदद करना है उसी प्रकार से आकाशास्तिकाय का कार्य अवकाशदान देना है। अथ जीव का स्वरूप कहते हैं-(जीवत्थिकाए णं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! जीवास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने

આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક બન્નેમા વ્યાપેલું છે, પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય તો ફક્ત લોકોમા જ વ્યાપેલુ છે (अणंते चेव जाव) આકાશાસ્તિકાય શાશ્વત, અવસ્થિત, ત્રિકાલવર્તી, નિત્ય અને અનંત છે,

(गुणओ अवगाहणा गुणे) ગુણની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય અવગાહના ગુણ વાળુ છે. જેવી રીતે ટોપલી બોર આદિ ફળોને પોતાની અંદર રહેવાને માટે આધાર આપે છે, એજ પ્રમાણે આકાશ જીવ, પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યોને પોતાની અંદર રહેવાને સ્થાન આપવામાં મદદ રૂપ થાય છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગતિમાં મદદ કરે છે અને અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિમાં મદદ કરે છે. એવી રીતે આકાશાસ્તિકાયનુ કાર્ય અવકાશદાન દેવાનું છે,

હવે સૂત્રકાર જીવસ્તિકાયનું સ્વરૂપ બતાવે છે-

પ્રશ્ન—(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइ वण्णे, कई गधे कई रसे, कइ फासे !) ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે- ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણ, કેટલા ગંધ, કેટલા રસ અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે !

भगवानाह—'गोयमा' इत्यादिना "गोयमा" हे गौतम ! "अवण्णे-जाव अरूवी जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे" अवर्णो यावत् अरूपी जीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् । इह यावत्पदेन अगन्धोऽरसोऽस्पर्श इत्येषां ग्रहणम् "जीवे सासए" द्रव्यतो जीव —चेतनावान्—शाश्वत "अवट्ठिए" अवस्थितः पर्यायतः लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकस्यांशभूत द्रव्यमिति लोकद्रव्यम् । "से समासओ पंचविहे पण्णत्ते" स समासतः संक्षेपेण स इति जीवास्तिकायः पञ्चविधः पञ्चप्रकारकः प्रज्ञप्तः कथितो जीव इति, पञ्चविधत्वमेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि "तं जहा" तद् यथा "दव्वओ जाव गुणओ" द्रव्यतो यावत् गुणतः अत्र यावत्पदेन क्षेत्रकालभावानां ग्रहणं भवति, तत्र खलु "दव्वओ णं जीवत्थिकाए अणंताइं जीवदव्वाइं" द्रव्यतः खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीवद्रव्याणि द्रव्या-

इस है और कितने स्पर्श हैं ? तब भगवान् गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी जीवे सासए, लोगदव्वे) जीवास्तिकाय इन रूप रस आदि पौद्गलिक गुणों से सर्वथा रहित है । वह अरूपी है, शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्यरूप है । यहां यावत् पद से (अगंध, अरस और अस्पर्श) इनका ग्रहण किया गया है । द्रव्य की अपेक्षा जीव चेतनावाला है, शाश्वत है और अवस्थित है । पर्याय की अपेक्षा पंचास्तिकायरूप लोक का अंशभूत द्रव्य है । (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) यह जीवास्तिकाय संक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है-(दव्वओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय यहां यावत् पदसे (क्षेत्र, काल और भाव) इन तीन का ग्रहण किया गया है । (तस्स दव्वओण जीवत्थिकाए अणताइं जीवदव्वाइं)

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે-(ગોયમા ! અવણ્ણે જાવ અરૂવી જીવે સાસએ અવટ્ઠિએ લોગદવ્વે) જીવાસ્તિકાય રૂપ, રસ, સ્પર્શ વગેરે પૌદ્ગલિક ગુણોથી બિલકુલ રહિત હોય છે તે અરૂપી છે શાશ્વત છે અવસ્થિત છે અને લોકદ્રવ્ય રૂપ છે અહીં (જાવ) (પર્યન્ત) અગંધ, અરસ અને અસ્પર્શ એ વિશેષણો લેવામાં આવ્યા છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ ચેતનાવાળો, શાશ્વત અને અવસ્થિત છે પર્યાયની અપેક્ષાએ પંચાસ્તિકાયરૂપ લોકના અંશભૂત દ્રવ્ય છે (સે સમાસઓ પંચવિહે પણ્ણત્તે) તે જીવાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે-(દવ્વઓ જાવ ગુણઓ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય (તસ્સ દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાએ અણંતાઇં જીવદવ્વાઇં)

पेक्षया जीवा अनन्ताः सन्तीत्यर्थः "खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाण मात्रः यावदेव लोकस्य प्रमाणं तावदेव जीवास्तिकायस्यापीत्यर्थः। "कालओ न कयाइ नासी जाव निच्चे" कालतो न कदाचित्-नासीत् यावत् नित्यः अत्र यावत्पदेन न कदाचित् नास्ति न कदाचित् न भविष्यति अपि तु आसीत् अस्ति भविष्यति ध्रुवः नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येतेषां ग्रहणं भवति, कालापेक्षया नित्यः खलु जीवः त्रिकाले विद्यमानत्वात् पर्यायतोऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतः सदैवाऽवस्थानात्। "भावओ पुण अवण्णे अगंधे अरसे अफासे" भावतः

द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनन्त हैं। (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र हैं—अर्थात् जितना लोक का प्रमाण है-उतना ही प्रमाण जीवस्तिकाय का है। "कालओ न कयावि नासी जाव निच्चे" कालकी अपेक्षा यह जीवास्तिकाय किसी समय नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है यहां यावत् पद 'न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपि तु असीत् अस्ति, भविष्यति, ध्रुवः, नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः, इन पदों का संग्राहक है। अर्थात्-पहिले कभी जीव नहीं था ये बात नहीं अपितु था ही, वर्तमान में नहीं है ये बात नहीं अपि तु है, भविष्यत्काल में जीव नहीं होगा ये बात नहीं किन्तु होगाही। त्रिकाल में जीव की सत्ता रहती है अतः वह काल की अपेक्षा नित्य है। यद्यपि पर्यायदृष्टि से जीव को अनित्य भी माना गया है-फिर भी द्रव्य की अपेक्षा से उस का अव-

અપેક્ષાએ અનંત છે. (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોકપરિમિત છે એટલે કે જેટલું લોકનું પ્રમાણ છે એટલું જ પ્રમાણ જીવાસ્તિકાયનું છે (कालओ न कयाई नासी जाव निच्चे) કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય કોઇ પણ સમયે ન હતું એવું નથી, તે તો નિત્ય છે. અહીં (जाव) (પર્યન્ત) પદથી નીચેના સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-(न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपितु आसीत्, अस्ति, भविष्यति, ध्रुव नियत शाश्वतो-ऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितिः) પહેલાં જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવું બન્યું નથી-એટલે કે ભૂતકાળમા તે હતું વર્તમાનમાં તેનું અસ્તિત્વ ન હોય એવું પણ બનતું નથી, એટલે કે વર્તમાનકાળમા પણ તેનુ અસ્તિત્વ છે જ ભવિષ્યમાં તેનું અસ્તિત્વ ન હોય એવું પણ બનવાનુ નથી- ભવિષ્યમાં પણ તે હશે જ ત્રણે કાળમા જીવાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ રહે છે, માટે જ કાળની અપેક્ષાએ તે નિત્ય છે. જો કે પર્યાયની અપેક્ષાએ જીવને અનિત્ય માનવામા આવેલ છે, પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેનો સદ્ભાવ શાશ્વત રહેતો હોવાથી તેને નિત્ય માન-

जीवोऽवर्णः शुक्लनीलादि वर्णरहितः अगन्ध —सुरभिदुरभिगन्धरहितः अरसो मधुरादिरसवर्जितः अस्पर्शः कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्चेति । " गुणओ उव ओगगुणे " गुणतः-उपयोगगुणः उपयोगश्चैतन्यम् तद् साकारानाकारभेदेन द्विविधम् तदेव चैतन्य गुण कार्यम् यस्य स उपयोगगुणः जीवः यथा धर्मास्ति कायादीनां गत्यादिकं कार्यम् तथा जीवस्याऽपि चैतन्य कार्यं जीवस्य चैतन्यम्प्र ति कारणत्वम् भवतीति भाव । पञ्चास्तिकायान्तर्गतजीवास्तिकायान्त विविच्य

स्थान शाश्वत रहने के कारण यह नित्य भी माना गया है। " भावओ पुण अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे " भाव की अपेक्षा जीवास्तिकाय में कोई भी वर्ण नहीं है, किसी भी प्रकार का गंध नहीं है, पांच प्रकार के रसों से यह सर्वथा रहित है। आठ प्रकार के स्पर्श में से कोई भी स्पर्श वहां पाया नहीं जाता है। " गुणओ उवओगगुणे " गुण की अपेक्षा यह उपयोग गुणवाला है। उपयोग नाम चैतन्य का है। शास्त्रों में ऐसा ही कहा है—(आत्मचैतन्यानुविधायीपरिणाम उपयोग) आत्मा का चैतन्यानुविधायी जो परिणाम है वह उपयोग है। यह उप योग साकार और अनाकार के भेद से दो प्रकार का होता है। यह चैतन्यरूप उपयोग जिसका गुण—कार्य है वह उपयोग गुण है। यह उपयोग गुण जीव का है। जिस प्रकार से धर्मास्तिकायादि कों के कार्य गत्यादिक हैं उसी प्रकार से जीव का कार्य चैतन्य है। क्यों कि जीव में ही चैतन्यके प्रति कारणता है। इस प्रकार से पंचास्तिकाय के अन्त र्गत जीवास्तिकायान्त तक विवेचन करके अब सूत्रकार पुद्गलास्तिकाय

વામાં આવે છે (भावओ पुण अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયમાં કોઇ વર્ણ નથી, બે પ્રકારની ગંધમાંની કોઈ ગંધ નથી, પાંચ પ્રકારના રસમાના કોઇ રસ નથી અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શમાંથી કોઇ પણ સ્પર્શ નથી તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત છે (गुणओ उव ओगगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે. ઉપયોગ એટલે ચૈતન્ય. શાસ્ત્રોમા એવુ કહ્યુ છે કે (आत्मचैतन्यानुविधायी परिणाम उपयोग) આત્માનુ ચૈતન્યાનુવિધાયી જે પરિણામ હોય છે તેનુ નામ જ ઉપયોગ છે તે ઉપયોગના સાકાર અને અનાકાર એવા બે પ્રકાર પડે છે તે ચૈતન્ય રૂપ ઉપયોગ જેનો ગુણ (કાર્ય) છે, તે ઉપયોગગુણ કહેવાય છે જીવમાં આ ઉપયોગગુણ હોય છે જેમ ધર્માસ્તિકાયનુ કાયનુ કાર્ય (ગુણ) ગતિ છે, તેમ જીવનો ગુણ—જીવનું કાર્ય—ચૈતન્ય છે કારણ કે જીવમાં જ ચૈતન્યનો ગુણ હોય છે

पुद्गलास्तिकायं निरूपयितुमाह—'पोग्गलत्थि' इत्यादि, 'पोग्गलत्थिकाएणं भंते' पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त ! "कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे" कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः अत्र वर्णादिपदं वर्णाश्रयपरकं तेन पुद्गलास्तिकायः कतिवर्णवान् कतिगन्धरसस्पर्शवांश्चेत्यर्थः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, "गोयमा" हे गौतम ! "पंच वण्णे" पञ्चवर्णः पञ्चवर्णवान् 'दुगंधे' द्विगन्धः द्विगन्धवान् "पंचरसे" पञ्चरसः पञ्चप्रकारकरसवान् "अट्ठफासे" अष्टस्पर्शवान् "रूवी" रूपी रूपवान् "अजीवे" अजीवः चेतनादि गुणरहितः

का निरूपण करने के लिये (पोग्गलत्थिकाएणं भंते ! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइफासे) इस पाठ से कथनप्रारंभ करते हैं–हे भदन्त ! पुद्गलास्ति काय में कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श पाये जाते हैं ? यहां पर वर्णादिपदवर्णाश्रयपरक हैं–इससे पुद्गल कितने वर्णवाला है कितने गंध, रस और स्पर्शवाला है ऐसा इस पाठ का अर्थ करना चाहिये। उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि–हे गौतम ! (पंचवण्णे, दुगंधे, पंचरसे, अट्ठफासे) पुद्गलास्तिकाय-पांच–वर्णवाला, दोगंधवाला, पांच रस वाला और आठ स्पर्शवाला है। 'रूवी' इसी कारण वह रूपी कहा गया है। (अजीवे) जिसमें रूप रसादिक गुण पाये जाते हैं वह अजीव चेतना रहित होता है– इसलिये यह अजीव है। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि जो अजीव होगा वह नियमतः रूप रसादि वाला होगा क्यों कि इस प्रकार की मान्यता से धर्मास्तिकायादिकों में रूप रसादि–

આ રીતે પંચાસ્તિકાયોમાના જીવાસ્તિકાય સુધીના ચાર અસ્તિકાયોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરે છે

પ્રશ્ન–(પોગ્ગલત્થિકાએણ ભંતે ! કઇ વણ્ણે, કઇ ગંધે, કઇ રસે, કઇ ફાસે ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણ, કેટલા પ્રકારના ગંધ કેટલા રસ, અને કેટલા પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે–(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પંચ વણ્ણે, દુગંધે, પંચ રસે, અટ્ઠફાસે) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળુ, બે ગંધવાળુ, પાંચ રસવાળુ અને આઠ સ્પર્શવાળું હોય છે. (રૂવી) તે કારણે તેને "રૂપી" કહેલુ છે. "અજીવે" જેમાં રૂપ, રસ આદિ ગુણ રહેલા હોય છે તે અજીવચેતના રહિત હોય છે. આનું તાત્પર્ય એવું નથી કે જે અજીવ હશે તે નિ[illegible] રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હશે કારણ

जीवोऽवर्णः शुक्लनीलादि वर्णरहितः अगन्धः-सुरभिदुरभिगन्धरहितः अरसो मधुरादिरसवर्जितः अस्पर्शः कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्चेति । "गुणओ उवओगगुणे" गुणतः-उपयोगगुणः उपयोगश्चैतन्यम् तत् साकारानाकारभेदेन द्विविधम् तदेव चैतन्य गुणः कार्यम् यस्य स उपयोगगुणः जीव यथा धर्मास्तिकायादीनां गत्यादिकं कार्यम् तथा जीवस्यापि चैतन्य कार्यं जीवस्य चैतन्यम्प्रति कारणत्वम् भवतीति भाव । पञ्चास्तिकायान्तर्गतजीवास्तिकायान्तं विविच्य

स्थान शाश्वत रहने के कारण वह नित्य भी माना गया है। "भावओ पुण अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे" भाव की अपेक्षा जीवास्तिकाय में कोई भी वर्ण नहीं है, किसी भी प्रकार का गंध नहीं है, पांच प्रकार के रसों से वह सर्वथा रहित है। आठ प्रकार के स्पर्श में से कोई भी स्पर्श वहां पाया नहीं जाता है। "गुणओ उवओगगुणे" गुण की अपेक्षा यह उपयोग गुणवाला है। उपयोग नाम चैतन्य का है। शास्त्रों में ऐसा ही कहा है—(आत्मचैतन्यानुविधायीपरिणाम उपयोग) आत्मा का चैतन्यानुविधायी जो परिणाम है वह उपयोग है। यह उपयोग साकार और अनाकार के भेद से दो प्रकार का होता है। यह चैतन्यरूप उपयोग जिसका गुण-कार्य है वह उपयोग गुण है। यह उपयोग गुण जीव का है। जिस प्रकार से धर्मास्तिकायादि कों के कार्य गत्यादिक हैं उसी प्रकार से जीव का कार्य चैतन्य है। क्यों कि जीव में ही चैतन्यके प्रति कारणता है। इस प्रकार से पंचास्तिकाय के अन्तर्गत जीवास्तिकायान्त तक विवेचन करके अब सूत्रकार पुद्गलास्तिकाय

નામાં આવે છે (भावओ पुण अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયમાં કોઇ વર્ણ નથી, બે પ્રકારની ગંધમાંની કોઇ ગંધ નથી, પાંચ પ્રકારના રસમાંના કોઇ રસ નથી અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શમાંથી કોઇ પણ સ્પર્શ નથી તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી તદ્દન રહિત છે (गुणओ उवओगगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે. ઉપયોગ એટલે ચૈતન્ય. શાસ્ત્રોમાં એવું કહ્યું છે કે (आत्मचैतन्यानुविधायी परिणाम उपयोगः) આત્માનુ ચૈતન્યાનુવિધાયી જે પરિણામ હોય છે તેનુ નામ જ ઉપયોગ છે તે ઉપયોગના સાકાર અને અનાકાર એવા બે પ્રકાર પડે છે તે ચૈતન્યરૂપ ઉપયોગ જેનો ગુણ (કાર્ય) છે, તે ઉપયોગગુણ કહેવાય છે જીવમાં આ ઉપયોગગુણ હોય છે જેમ ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્યનુ કાર્ય (ગુણ) ગતિ છે, તેમ જીવનો ગુણ-જીવનુ કાર્ય-ચૈતન્ય છે કારણ કે જીવમાં જ ચૈતન્યનો ગુણ હોય છે

अणागयद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते-दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' सर्वाद्धालापकं तु सूत्रकार एवाह-'पुव्विं भंते' इत्यादि। 'पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सव्वद्धा' इति पदेन सर्वोऽपि सूत्रालापकः संग्राह्यस्तथाहि-" पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सव्वद्धा, पुव्विं सव्वद्धा पच्छा लोयंते ? रोहा! लोयंते य सव्वद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा" इति। अथालोकविषये प्राह-'जहा लोयतेणं' इत्यादि। 'जहा लोयतेणं संजोइया सव्वे-ठाणा एते अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे" यथा लोकान्तेन संयोजितानि सर्वाणि स्थानानि एतानि एवमलोकान्तेनापि योजयितव्यानि सर्वाणि, येन प्रका-

लोकान्त और अनागताद्धा ये दोनों हैं और ये दोनों पहिले भी हैं और पश्चात् भी हैं, क्योंकि ये शाश्वत भाव हैं इसलिये इनमें पूर्व पश्चात् भाव नहीं है । सर्वाद्धालापक तो सूत्रकारने स्वयं ही (पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सव्वद्धा) इस सूत्र द्वारा कह दिया है। इसी तरह से और भी समस्त सूत्रालापक संयोजित कर लेना चाहिये । जैसे-हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और बाद में सर्वाद्धा है कि पहले सर्वाद्धा है और बाद में लोकान्त है ? हे रोह! लोकान्त और सर्वाद्धा ये दोनों पहिले भी हैं और बाद में भी हैं। इनमें पूर्वापर क्रम नहीं है। क्योंकि ये दोनों शाश्वत भाव है। (जहा लोयंतेणं संजोइया सव्वे ठाणा एते अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे) जिस तरह लोकान्त के साथ इन समस्त स्थानों को संयोजित किया गया है उसी तरह से इन समस्त स्थानों को अलोकान्त के साथ भी संयोजित कर लेना चाहिये।

तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से लोकान्त के साथ एक एक स्थानको जोड़कर सूत्रालापक किया है उसी तरह से अलोकान्त के

અને પછી લોકાન્ત છે? હે રોહ! લોકાન્ત અને અનગતાદ્ધા બંને છે. અને તે બંને પહેલા પણ છે અને પછી પણ છે કારણ કે તે બંને શાશ્વતભાવ છે. તે કારણે તેમાં પૂર્વાપર ભાવ (આનુપૂર્વી) નથી સર્વાદ્ધા આલાપક તો સૂત્રકારે પોતે જ સૂત્ર દ્વારા કહ્યો છે-(पुव्विंभंते! लोयते पच्छा सव्वद्धा) હે પૂજ્ય! પહેલાં લોકાન્ત છે અને ત્યારબાદ સર્વાદ્ધા છે, કે પહેલા સર્વાદ્ધા અને ત્યાર પછી લોકાન્ત છે? હે રોહ! લોકાન્ત અને સર્વાદ્ધા, એ બન્ને પહેલા પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને શાશ્વત ભાવ હોવાથી તેમનામા પૂર્વાપર ક્રમ નથી.

(जहा लोयतेण संजोइया सव्वे ठाणा एते अलोयतेण वि संजोएयव्वा सव्वे) જેવી રીતે લોકાન્તની સાથે ઉપર મુજબના તમામ સ્થાનોનું સંયોજન કરવામાં આવ્યુ છે. એવી જ રીતે અલોકાન્તની સાથે પણ તે બધા સ્થાનોનું સંયોજન

" सासए " शाश्वतः कालत्रयवर्ती, " अवट्ठिए " अवस्थितो द्रव्यतः 'लोगदव्वे' लोकद्रव्यम्, ' से समासओ पचविहे पन्नत्ते " स पुद्गलास्तिकायः समासतः संक्षेपतः पञ्चविध प्रज्ञप्तः " त जहा " तद् यथा " दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ " द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः द्रव्यक्षेत्रकालभावगुणैः पञ्चविधः पुद्गलास्तिकायो भवतीत्यर्थः 'दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं'

र्कों के होने का प्रसंग प्राप्त होगा, अतः यही मानना चाहिये कि रूप रसादिवाला पदार्थ नियमत अजीव होता है, पर जो अजीव होगा वह इन वाला हो भी और न भी हो। इस तरह यहां रूपी और अजीवत्व की विषम व्याप्ति ही बनती है समव्याप्ति नहीं। यह पुद्गलास्तिकाय भी अन्य अस्तिकायों की तरह (सासए) शाश्वत है कालत्रयवर्ती है। (अवट्ठिए) अवस्थित है। (लोकदव्वे) लोकद्रव्यरूप है। पुद्गलास्तिकाय में जो नित्यपना एवं अवस्थितपना कहा गया है वह द्रव्य की अपेक्षा ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) यह पुद्गलास्तिकाय संक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है (तंजहा) वे उसके पांच प्रकार ये हैं (दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय और गुण की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ णं

કે એ પ્રકારની માન્યતાથી તો ધર્માસ્તિકાય આદિમાં પણ રૂપ, રસાદિક હોવાનું માનવું પડે. તો આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે સમજવું રૂપ, રસાદિવાળા પદાર્થો નિયમથી જ અજીવ હોય છે પણ જે અજીવ હોય તે રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હોય પણ ખરું અને રૂપ, રસાદિથી રહિત પણ હોય આ રીતે અહીં રૂપી અને અજીવત્વની વિષમ વ્યાપ્તિ જ સભવે છે-સમવ્યાપ્તિ સભવતી નથી.

તે પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ અન્ય અસ્તિકાયોના જેવું જ (સાસએ) શાશ્વત છે-ત્રણે કાળમાં તેનું અસ્તિત્વ હોય છે, (અવટ્ઠિએ) તે અવસ્થિત છે અને (લોગદવ્વે) લોકદ્રવ્ય રૂપ છે પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં જે નિત્યતા અને અવસ્થિતપણું કહ્યું છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું

(से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર પડે છે (तंजहा) તે પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય.

पुद्गलास्तिकायं निरूपयितुमाह—'पोग्गलत्थि' इत्यादि, 'पोग्गलत्थिकाएणं भंते' पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त! "कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे" कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः अत्र वर्णादिपदं वर्णाश्रयपरकं तेन पुद्गलास्तिकायः कतिवर्णवान् कतिगन्धरसस्पर्शवांश्चेत्यर्थः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, "गोयमा" हे गौतम! "पंच वण्णे" पञ्चवर्णः पञ्चवर्णवान् 'दुगंधे' द्विगन्धः द्विगन्धवान् "पंचरसे" पञ्चरसः पञ्चप्रकारकरसवान् "अट्ठफासे" अष्टस्पर्शवान् "रूवी" रूपी रूपवान् "अजीवे" अजीवः चेतनादि गुणरहितः

का निरूपण करने के लिये (पोग्गलत्थिकाएणं भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइफासे) इस पाठ से कथनप्रारंभ करते हैं–हे भदन्त! पुद्गलास्ति काय में कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श पाये जाते हैं? यहां पर वर्णादिपदवर्णाश्रयपरक हैं–इससे पुद्गल कितने वर्णवाला है कितने गंध, रस और स्पर्शवाला है ऐसा इस पाठ का अर्थ करना चाहिये। उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि–हे गौतम! (पंचवण्णे, दुगंधे, पंचरसे, अट्ठफासे) पुद्गलास्तिकाय–पांच–वर्णवाला, दोगंधवाला, पांच रस वाला और आठ स्पर्शवाला है। 'रूवी' इसी कारण वह रूपी कहा गया है। (अजीवे) जिसमें रूप रसादिक गुण पाये जाते हैं वह अजीव चेतना रहित होता है– इसलिये यह अजीव है। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि जो अजीव होगा वह नियमतः रूप रसादि वाला होगा क्यों कि इस प्रकार की मान्यता से धर्मास्तिकायादिकों में रूप रसादि–

આ રીતે પંચાસ્તિકાયોમાના જીવાસ્તિકાય સુધીના ચાર અસ્તિકાયોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરે છે

પ્રશ્ન–(पोग्लत्थिकाएण भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे?) હે ભદન્ત! પુદ્ગલાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણ, કેટલા પ્રકારના ગંધ કેટલા રસ, અને કેટલા પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે–(गोयमा) હે ગૌતમ! (पच वण्णे, दुगंधे, पंच रसे, अट्ठफासे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાચ વર્ણવાળું, બે ગંધવાળું, પાચ રસવાળુ અને આઠ સ્પર્શવાળુ હોય છે. (रूवी) તે કારણે તેને 'રૂપી" કહેલુ છે "अजीवे" જેમા રૂપ, રસ આદિ ગુણ રહેલા હોય છે તે અજીવચેતના રહિત હોય છે. આનું તાત્પર્ય એવું નથી કે જે અજીવ હશે તે નિયમથી જ રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હશે કારણ

"सासए" शाश्वतः कालत्रयवर्त्ती, "अवट्ठिए" अवस्थितो द्रव्यतः 'लोगदव्वे' लोकद्रव्यम्, 'से समासओ पंचविहे पन्नत्ते" स पुद्गलास्तिकायः समासतः संक्षेपतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः "तं जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः द्रव्यक्षेत्रकालभावगुणैः पञ्चविधः पुद्गलास्तिकायो भवतीत्यर्थः 'दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं'

र्थों के होने का प्रसंग प्राप्त होगा, अतः यही मानना चाहिये कि रूप रसादिवाला पदार्थ नियमतः अजीव होता है, पर जो अजीव होगा वह इन वाला हो भी और न भी हो। इस तरह यहां रूपी और अजीवत्व की विषम व्याप्ति ही बनती है समव्याप्ति नहीं। यह पुद्गलास्तिकाय भी अन्य अस्तिकायों की तरह (सासए) शाश्वत है कालत्रयवर्ती है। (अवट्ठिए) अवस्थित है। (लोकदव्वे) लोकद्रव्यरूप है। पुद्गलास्तिकाय में जो नित्यपना एवं अवस्थितपना कहा गया है वह द्रव्य की अपेक्षा ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) यह पुद्गलास्तिकाय संक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है (तजहा) वे उसके पांच प्रकार ये हैं (दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय और गुण की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ णं

કે એ પ્રકારની માન્યતાથી તો ધર્માસ્તિકાય આદિમાં પણ રૂપ, રસાદિક હોવાનું માનવું પડે. તો આ કથનનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે સમજવું રૂપ, રસાદિવાળા પદાર્થો નિયમથી જ અજીવ હોય છે પણ જે અજીવ હોય તે રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હોય પણ ખરું અને રૂપ, રસાદિથી રહિત પણ હોય. આ રીતે અહીં રૂપી અને અજીવત્વની વિષમ વ્યાપ્તિ જ સંભવે છે-સમવ્યાપ્તિ સંભવતી નથી

તે પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ અન્ય અસ્તિકાયોના જેવું જ (સાસએ) શાશ્વત છે-ત્રણે કાળમાં તેનુ અસ્તિત્વ હોય છે, (અવટ્ઠિએ) તે અવસ્થિત છે અને (લોગદવ્વે) લોકદ્રવ્ય રૂપ છે પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં જે નિત્યતા અને અવસ્થિતતા પણ કહ્યું છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવુ

(સે સમાસઓ પંચવિહે પણ્ણત્તે) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર પડે છે (તંજહા) તે પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(દવ્વઓ ખેત્તઓ, કાલઓ ભાવઓ ગુણઓ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય.

द्रव्यतः खलु पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि द्रव्यतोऽनन्तद्रव्यरूपत्वं पुद्गलास्तिकायस्येत्यर्थः । "खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः "कालओ न कयावि नासी जाव णिच्चे" कालतो न कदाऽपि नासीत्-यावन्नित्यः अत्र यावत्पदेन न कदापि 'न भवइ' न कदापि 'न भविस्सइ' किन्तु पूर्वमप्यासीत् इदानीमपि वर्त्तते अनागतेऽपि भविष्यति शाश्वतोऽव्ययोऽवस्थित इत्यादीनां ग्रहणं भवति । "भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते" भावतो वर्णवान् गंधरसस्पर्शवान् भावतः वर्णवान् गन्धवान् रसवान् स्पर्शवान् इत्यर्थः । "गुणओ गहणगुणे"

पोग्गत्थिकाए अणंताइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनन्तद्रव्यरूप है। (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है। (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है। यहां यावत् पद से (न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु भवइ भविस्सइ धुवे णिइए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए) इस पाठ का संग्रह किया गया है। अर्थात् पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में नहीं था यह बात नहीं, था ही, वर्तमानकाल में नहीं है यह बात नहीं, है ही भविष्यत् कालमें नहीं होगा यह बात नहीं, होगा ही। (क्यों कि यह ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्यय है, अवस्थित है) और नित्य है (भावओ वण्णमंते गंधरसफास मंते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गंध रस और स्पर्शवाला है। (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहण गुण

(दव्वओ ण पोग्गत्थिकाए अणंताइ दव्वाइं) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપ્રમાણ છે (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ કોઇ પણ કાળે ન હોય એવું બન્યુ નથી, કારણ-કે તે નિત્ય છે. અહીં जाव (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે-(न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, धुवे, णिईए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए) એટલે કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ભૂતકાળમાં ન હતું એવું બન્યું નથી વર્તમાનમાં નથી એવું પણ બનતું નથી અને ભવિષ્યમાં નહીં હોય એવું પણ બનવાનું નથી ત્રણે કાળમાં તેનું અસ્તિત્વ હોય છે જ, કારણ કે તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે (भावओ वण्णमंते गंध, रस, फासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળું છે, (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ

गुणतो ग्रहणगुण'-गुणस्त कार्यत इत्यर्थं तथा च ग्रहण परस्परेण सम्बन्धनं जीवेन वा औदारिकादिभिः शरीर प्रकारैरिति ॥ सू० १ ॥

अवतरणम्—धर्मास्तिकायादीनां स्वरूपं निरूप्य तदेकदेशे धर्मास्तिकायत्व-मस्ति न वेत्यादि प्ररूपयन्नाह—"एगे भंते" इत्यादि ।

मूलम्-एगे भंते! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एव दोण्णि वि, तिण्णि वि, चत्तारि वि, पच छ सत्त अट्ठ णव दस सखेज्जा असखेज्जा भंते! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एगपएसूणे वि य ण भंते! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । से णूण गोयमा! खडे चक्के सगले चक्के ? भगव सयले चक्के नो खडे चक्के, एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे मोयए, से तेणट्ठेण गोयमा! एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। से किं

वाला है। गुण शब्द का अर्थ कार्य और ग्रहण शब्द का अर्थ आपस में संबंध होना है। इसका तात्पर्य यह है कि औदारिक आदि पुद्गलों के साथ जीवका संबंध है, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकार के पुद्गलों को ग्रहण करता है यही पुद्गल का ग्रहण होना गुण है॥सू०१॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળું છે, ગુણનો અર્થ કાર્ય અને ગ્રહણનો અર્થ આપસમાં સંબંધ હોવો એવો થાય છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઔદારિક આદિ પુદ્ગલોની સાથે જીવનો સંબંધ છે અથવા જીવ ઔદારિક આદિ અનેક પ્રકારનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતો રહે છે એને જ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગ્રહણ ગુણ કહે છે ॥ સૂ ૧ ॥

द्रव्यतः खलु पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि द्रव्यतोऽनन्तद्रव्यरूपत्वं पुद्गलास्तिकायस्येत्यर्थः । "खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः "कालओ न कयावि नासी जाव णिच्चे" कालतो न कदाऽपि नासीत्-यावन्नित्यः अत्र यावत्पदेन न कदापि 'न भवइ' न कदापि 'न भविस्सइ' किन्तु पूर्वमप्यासीत् इदानीमपि वर्त्तते अनागतेऽपि भविष्यति शाश्वतोऽव्ययोऽवस्थित इत्यादीनां ग्रहणं भवति । "भावओ वण्णमंते गंधरसफासमंते" भावतो वर्णवान् गंधरसस्पर्शवान् भावतः वर्णवान् गन्धवान् रसवान् स्पर्शवान् इत्यर्थः । "गुणओ गहणगुणे"

पोग्गलत्थिकाए अणताइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनन्तद्रव्यरूप है । (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है । (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है । यहां यावत् पद से (न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु भवइ भविस्सइ धुवे णिइए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए) इस पाठ का संग्रह किया गया है । अर्थात् पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में नहीं था यह बात नहीं, था ही, वर्तमानकाल में नहीं है यह बात नहीं, है ही भविष्यत् कालमें नहीं होगा यह बात नहीं, होगा ही । (क्यों कि यह ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्यय है, अवस्थित है) और नित्य है (भावओ वण्णमंते गंधरसफास मंते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गंध रस और स्पर्शवाला है । (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहण गुण

(दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइं) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપ્રમાણ છે (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ કોઇ પણ કાળે ન હોય એવું બન્યું નથી, કારણ કે તે નિત્ય છે. અહીં जाव (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે-(न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, धुवे, णिइए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए) એટલે કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ભૂતકાળમા ન હતું એવુ બન્યુ નથી વર્તમાનમા નથી એવુ પણ બનતું નથી અને ભવિષ્યમાં નહીં હોય એવું પણ બનવાનું નથી ત્રણે કાળમા તેનું અસ્તિત્વ હોય છે જ, કારણ કે તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે. (भावओ वण्णमंते गंध, रस, फासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળુ છે, (गुणओ ―णगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ

गुणतो ग्रहणगुण -गुणत कार्यत इत्यर्थः तथा च ग्रहण परस्परेण सम्बन्धं जीवेन वा औदारिकादिभिः शरीर मकारैरिति ॥ सू० १ ॥

अवतरणम्—धर्मास्तिकायादीनां स्वरूपं निरूप्य तदेकदेशे धर्मास्तिकायत्व मस्ति न वेत्यादि प्ररूपयन्नाह—"एगे भंते" इत्यादि ।

मूलम्–एगे भते ! धम्मत्थिकाएपयसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे एव दोण्णि वि, तिण्णि वि, चत्तारि वि, पच छ सत्त अट्ठ णव दस सखेज्जा असखेज्जा भते! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एगपएसूणे वि य ण भते! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भते! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । से णूण गोयमा ! खडे चक्के सगले चक्के ? भगव सयले चक्के नो खडे चक्के, एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे मोयए, से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ एगे धम्म त्थिकायपदेसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। से किं

वाला है । गुण शब्द का अर्थ कार्य और ग्रहण शब्द का अर्थ आपस में संबंध होना है । इसका तात्पर्य यह है कि औदारिक आदि पुद्गलों के साथ जीवका सबंध है, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकार के पुद्गलों को ग्रहण करता है यही पुद्गल का 'ग्रहण होना गुण है ।।सू०१॥

पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुणवाळु छे, गुणनो अर्थ कार्य अने ग्रहणनो अर्थ आपसमा सबध होवो, एवो थाय छे तेनु तात्पर्य ए छे के औदारिक आदि पुद्गलोनी साथे जीवनो सबंध छे, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकारनां पुद्गलोने ग्रहण करतो रहे छे अने ए पुद्गलास्तिकायनो ग्रहण गुण कहेवाय छे ॥ सू. १ ॥

खाइणं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया । गोयमा ! असंखेज्जा धम्मत्थिकाएपएसा, ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा एगगहणगहिया एसणं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया । एवं अधम्मत्थिकाए वि । आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि, पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव, नवरं तिण्हंपि-पएसा अणंता भाणियव्वा सेसं तं चेव ॥ सू० २ ॥

छाया–एको भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! नायमर्थः समर्थः एवं द्वावपि त्रयोऽपि चत्वारोऽपि पञ्चषट् सप्त अष्ट नव दश–संख्या-

धर्मास्तिकाय आदि पांच प्रकार के अस्तिकायों का स्वरूप निरूपण करके अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि धर्मास्तिकाय के एकदेश में धर्मास्तिकायता है या नहीं— (एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) इत्यादि । (एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकायके एकप्रदेशको (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा कहाजा सकता है क्या ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकायका एकप्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है ।(एवं दोण्णि वि तिण्णि वि, चत्तारि वि, पंच, छ,सत्त,अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा,) इसी तरह से धर्मास्तिकाय के दो प्रदेश भी, तीन प्रदेश भी, चार प्रदेश भी, पांच प्रदेश भी, छह प्रदेश भी, सात प्रदेश भी आठ प्रदेश भी, नौ प्रदेश भी, दश प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहे जा

ધર્માસ્તિકાય આદિ પાચ પ્રકારના અસ્તિકાયોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે બતાવે છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક દેશમા ધર્માસ્તિકાયના હોય છે કે નહીં—(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ–(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिए त्ति वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અનુલક્ષીને, (આ ધર્માસ્તિકાય છે,) એવુ કહી શકાય ખરૂં ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ અર્થ બરાબર નથી–એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી. (एवं दोण्णि वि, तिण्णिवि चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના બે ત્રણ, ચાર, પાચ, છ સાત, આઠ, નવ, દસ વગેરે પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં. ધર્માસ્તિકાયના

गुणतो ग्रहणगुण'-गुणत कार्यत इत्यर्थं तथा च ग्रहण परस्परेण सम्बन्धं, जीवेन वा औदारिकादिभिः शरीर मकारैरिति ॥ सू० १ ॥

अथप्रकरणम्—धर्मास्तिकायादीनां स्वरूप निरूप्य तदेकदेशे धर्मास्तिकायत्व मस्ति न वेत्यादि प्ररूपयन्नाह—"एगे भंते" इत्यादि ।

मूलम्—एगे भंते! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एव दोण्णि वि, तिण्णि वि, चत्तारि वि, पंच छ सत्त अट्ठ णव दस संखेज्जा असंखेज्जा भंते! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एगपएसूणे वि य ण भंते! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, णो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं भंते! एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। से णूण गोयमा! खडे चक्के सगले चक्के? भगव सयले चक्के नो खडे चक्के, एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे मोयए, से तेणट्ठेण गोयमा! एव वुच्चइ एगे धम्म त्थिकायपदेसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। से किं

वाला है। गुण शब्द का अर्थ कार्य और ग्रहण शब्द का अर्थ आपस में संबंध होना है। इसका तात्पर्य यह है कि औदारिक आदि पुद्गलों के साथ जीवका संबंध है, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकार के पुद्गलों को ग्रहण करता है यही पुद्गल का ग्रहण होना गुण है ॥सू०१॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળુ છે, ગુણનો અર્થ કાર્ય અને ગ્રહણનો અર્થ આપસમાં સબંધ હોવો એવો થાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઔદારિક આદિ પુદ્ગલોની સાથે જીવનો સબંધ છે અથવા જીવ ઔદારિક આદિ અનેક પ્રકારનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતો રહે છે એને જ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગ્રહણ ગુણ કહે છે ॥ સૂ ૧ ॥

खाइणं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया। गोयमा! असंखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा, ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा एगगहणगहिया एसणं गोयमा! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया। एवं अधम्मत्थिकाए वि। आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि, पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव, नवरं तिण्हंपि-पएसा अणंता भाणियव्वा सेसं तं चेव ॥ सू० २ ॥

छाया-एको भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! नायमर्थः समर्थः एवं द्वावपि त्रयोऽपि चत्वारोऽपि पञ्चषट् सप्त अष्ट नव दश-संख्या-

---

धर्मास्तिकाय आदि पांच प्रकार के अस्तिकायों का स्वरूप निरूपण करके अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि धर्मास्तिकाय के एकदेश में धर्मास्तिकायता है या नहीं— (एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) इत्यादि।

(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकायके एकप्रदेशको (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा कहा जा सकता है क्या ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकायका एकप्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है ।(एवं दोण्णि वि तिण्णि वि, चत्तारि वि, पंच, छ,सत्त,अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा,) इसी तरह से धर्मास्तिकाय के दो प्रदेश भी, तीन प्रदेश भी, चार प्रदेश भी, पांच प्रदेश भी, छह प्रदेश भी, सात प्रदेश भी आठ प्रदेश भी, नौ प्रदेश भी, दश प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहे जा

ધર્માસ્તિકાય આદિ પાચ પ્રકારના અસ્તિકાયોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે બતાવે છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક દેશમા ધર્માસ્તિકાયના હોય છે કે નહીં—(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिए त्ति वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અનુલક્ષીને, (આ ધર્માસ્તિકાય છે,) એવુ કહી શકાય ખરૂ ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ અર્થ બરાબર નથી-એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી. (एवं दोण्णि वि, तिण्णिवि चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના બે ત્રણ, ચાર, પાચ, છ સાત, આઠ, નવ, દસ વગેરે પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં. ધર્માસ્તિકાયના

रेण लोकान्तेन सह एकैकस्य संयोजनं कृत्वा सूत्राभिलापाः कर्तव्याः, अलोकान्तेनापि सह सर्वेषां स्थानानां संयोजनं करणीयमिति। 'पुव्वि भंते सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए' पूर्वं भदन्त सप्तममवकाशान्तरं पश्चात् सप्तमस्तनुवातः 'एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए' एवं सप्तममवकाशान्तरं सर्वैः सह संयोजयितव्यं यावत्सर्वाद्धया, एवम्=अनुपदोक्तक्रमेण सप्तममवकाशान्तरं सर्वैस्तनुवातादिस्थानैः समं संयोज्य प्रश्नोत्तररूपा आलापकाः सर्वाद्धापर्यन्तमध्येतव्या इति भावः। अथ सप्तमतनुवातघनवातमधिकृत्याह 'पुव्वि भंते' इत्यादि। 'पुव्वि भंते सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए' पूर्वं भदन्त! सप्तमस्तनुवातः पश्चात्सप्तमो घनवातः, इत्यादि। 'एयंपि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा' एतदपि तथैव ज्ञातव्यं यावत्सर्वाद्धा, एतत् तनुवातमधिकृत्य प्रश्नोत्तरं सर्वाद्धापर्यन्तं तथैव=पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति। 'एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हिट्ठिल्लो तं तं छड्डेंतेण

साथ भी समस्त स्थानों को जोड़कर सूत्रालापक कहना चाहिये। (पुव्वि भंते! सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए?) हे भदन्त! पहिले सातवां अवकाशान्तर है, और बाद में सातवां तनुवात है? (एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए) हे गौतम! पूर्वोक्तरूप से सातवें अवकाशान्तर को समस्त तनुवात आदि स्थानों के साथ जोड़कर प्रश्नोत्तररूप आलापक सर्वाद्धा तक करलेना चाहिये। (पुव्वि भंते! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए) हे भदन्त! पहिले सप्तम तनुवात है और पीछे सातवां घनवात है? (एयं पि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा) हे गौतम! सर्वाद्धा तक इस विषयसंबंधी प्रश्नोत्तर, पहिले जैसे ही जानना चाहिये। (एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हेट्ठिल्लो तं तं छड्ड

સાથે જોડીને (પુવ્વિ ભંતે! સત્તમે ઉવાસંતરે પચ્છા સત્તમે તણુવાએ?) હે ભદન્ત! પહેલાં સાતમું અવકાશાન્તર છે અને પછી સાતમું તનુવાત છે, કે પહેલાં તનુવાત છે અને પછી સાતમું અવકાશાન્તર છે? (एवं सत्तम उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए) હે ગૌતમ! પૂર્વે કહેલ છે એ રીતે સાતમાં અવકાશાન્તરને તમામ તનુવાત વગેરે સ્થાનોની સાથે જોડીને સર્વાદ્ધા સુધીના પ્રશ્નોત્તર રૂપ આલાપકો બનાવવા જોઈએ (पुव्वि भंते! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए?) હે ભગવન્! શું પહેલા સાતમું તનુવાત છે અને ત્યાર પછી સાતમું ઘનવાત છે? (एयं पि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा) એવી રીતે સર્વાદ્ધા પર્યન્તના વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો પણ પહેલાંના પ્રશ્નોત્તરો પ્રમાણે જ સમજવા. (एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोएंतेणं जो जो हेट्ठिल्लो तं तं छड्डेतेणं नेयव्वं)

गौतम ! खण्डं चक्रं सकलं चक्रम्? भगवन् ! सकलं चक्रम् नो खण्डं चक्रम् एवं छत्रं चर्म दण्डः दूष्यम्–आयुधम्–मोदकम्–तत् तेन अर्थेन गौतम ! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् तत् किं खाइ–पुनः खलु

वक्तव्य नहीं हो सकता है यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय ऐसा नहीं कहा जा सकता है ? (से णूणं गोयमा ! खंडे चक्के ? सगले चक्के ? भगवं ! सगले चक्के, नो खडे चक्के एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूस, आउहे, मोयए से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया–जाव एगपएसूणे विय णं नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! हम तुमसे पूछते है कि चक्र का खंड पूरा चक्र कहलावेगा या पूरा चक्र संपूर्ण चक्र कहलावेगा ? तब गौतम ने कहा–हे भदन्त ! पूरा चक्र ही चक्र कहलावेगा, चक्र का खंड चक्र नहीं कहलावेगा, इसी तरह से छत्र, चर्म, दण्ड दूष्य, (वस्त्र,) शस्त्र, मोदक के विषय में भी जानना चाहिये। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता

એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, બે, ત્રણ આદિથી લઇને અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, અને એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં ? (से णूण गोयमा ! खंडे चक्के ? सगले चक्के ? भगवं सगले चक्के, नो खंडे चक्के) હે ગૌતમ ! ચક્રના ખંડને ચક્ર કહી શકાય, કે આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય ! ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે,–હે ભદન્ત ! આખા ચક્રને જ ચક્ર કહી શકાય, ચક્રના ખંડને ચક્ર કહી શકાય નહીં" મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (एव छत्ते, चम्मे, दंडे दूसे, आउहे, मोयए से तेणट्ठे ण गोयमा ! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वसिया) એજ પ્રમાણે છત્ર, ચર્મ, દંડ વસ્ત્ર, શસ્ત્ર મોદક આદિના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે તેમના આખા ભાગને જ છત્ર, ચર્મ, આદિ કહી શકાય, તેમના ખંડને છત્ર, ચર્મ, દંડ આદિ નામે ઓળખી શકાય નહીં હે ગૌતમ ! તે કારણે જ હું એવું કહું છું કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહેવાતું નથી. બે, ત્રણ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત આદિ પ્રદે-

ताः असंख्याताः। भदन्त! धर्मास्तिकायप्रदेशा धर्मास्तिकाय इतिवक्तव्यं स्यात् गौतम! नायमर्थः समर्थः एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त! धर्मास्तिकायो ध र्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् नायमर्थः समर्थः तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इतिवक्तव्यं स्यात् यावत् एकप्रदे- शोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् तन्नूनं

सकते हैं। तथा धर्मास्तिकाय के संख्यात प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकते हैं। 'असंखेज्जा भंते धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' हे भदन्त! धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिका य इसरूप से वक्तव्य हो सकते हैं? 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौ तम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से वक्तव्य नहीं हो सकते हैं। 'एगपएसूणे वि य णं भंते? धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' हे भदन्त। एक प्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस पद से वक्तव्य हो सकता है? 'गोय मा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात्-एक प्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकाय इस पद द्वारा वक्तव्य नहीं हो सकता है। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्म त्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कार ण से कहते हो कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से

સંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહીં (असंखेज्जा भंते! धम्म त्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया?) હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને અનુલક્ષીને (આ ધર્માસ્તિકાય છે, એવું કહી શકાય ખરૂં? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! તે અર્થ પણ બરાબર નથી- એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एगपएसूणे वि य णं भंते! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया?) હે ભદન્ત! એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન (ઓછો) હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂં? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! એ અર્થ પણ બરાબર નથી, એટલે કે એક પ્રદેશની પણ ન્યૂનતા હોય તો તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ધર્માસ્તિકાયના

गौतम ! खण्डं चक्रं सकल चक्रम् ? भगवन् ! सकलं चक्रम् नो खण्डं चक्रम् एवं छत्रं चर्म दण्डः दूष्यम्–आयुधम्–मोदकम्–तत् तेन अर्थेन गौतम ! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायप्रदेशोन धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् तत् किं खाइ–पुनः खलु

वक्तव्य नहीं हो सकता है यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय ऐसा नहीं कहा जा सकता है ? (से णूणं गोयमा ! खंडे चक्के ? सगले चक्के ? भगवं ! सगले चक्के, नो खडे चक्के एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूस, आउहे, मोयए से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ एगे धम्मस्थितकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया–जाव एगपएसूणे विय णं नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे गौतम ! हम तुमसे पूछते है कि चक्र का खंड पूरा चक्र कहलावेगा या पूरा चक्र संपूर्ण चक्र कहलावेगा ? तब गौतम ने कहा–हे भदन्त ! पूरा चक्र ही चक्र कहलावेगा, चक्र का खंड चक्र नहीं कहलावेगा, इसी तरह से छत्र, चर्म, दण्ड दूष्य, (वस्त्र,) शस्त्र, मोदक के विषय में भी जानना चाहिये। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता

એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, બે, ત્રણ આદિથી લઇને અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, અને એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં ? (से णूण गोयमा ! खंडे चक्के ? सगले चक्के ? भगवं सगले चक्के, नो खंडे चक्के) હે ગૌતમ ! ચક્રના ખંડને ચક્ર કહી શકાય, કે આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય ! ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે,–હે ભદન્ત ! આખા ચક્રને જ ચક્ર કહી શકાય, ચક્રના ખંડને ચક્ર કહી શકાય નહીં ” મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (एव छत्ते, चम्मे, दडे दूसे, आउहे, मोयए से तेणट्ठे णं गोयमा ! एवं वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्म त्थिकाएत्ति वत्तव्वसिया) એજ પ્રમાણે છત્ર, ચર્મ, દંડ વસ્ત્ર, શસ્ત્ર મોદક આદિના વિષયમાં પણ સમજવુ એટલે કે તેમના આખા ભાગને જ છત્ર, ચર્મ, આદિ કહી શકાય, તેમના ખડને છત્ર, ચર્મ, દંડ આદિ નામે ઓળખી શકાય નહીં હે ગૌતમ ! તે કારણે જ હુ એવું કહું છું કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહેવાતુ નથી. બે, ત્રણ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત આદિ પ્રદે-

भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! असख्येया धर्मास्तिकायप्रदेशास्ते सर्वे कृत्स्ना' प्रतिपूर्णा निरवशेषा एकग्रहणगृहीता एषः खलु गौतम ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् एवमधर्मास्तिकायोऽपि । आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव नवरं त्रयाणामपि अनन्ता भणितव्या । शेष तदेव ॥ सू० २ ॥

है और इसी तरह से यावत एक प्रदेश न्यून धर्मास्तिकाय भी पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है। (से किं खाइए णं भंते धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) तो हे भदन्त ! कहो धर्मास्तिकाय इस शब्द से क्या वक्तव्य होना चाहिये ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के असंख्यातप्रदेश हैं (ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा, एग गहणगहिया एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) वे सब कृत्स्न, प्रतिपूर्ण, निरवशेष और एक ग्रहण–शब्द से गृहीत होजावें ऐसे रूप में हो गये हो तब वे असख्यात प्रदेश (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा वक्तव्य हो सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि, आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव– नवरं तिण्णं पि पएसा अणंता भाणियव्वा–सेसं तं चेव) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय में भी, आकाशास्तिकाय में भी और जीवास्तिकाय में भी जानना चाहिये तथा पुद्गलास्तिकाय में भी

હોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહેવતા નથી, એક જ પ્રદેશ ન્યૂન (ઓછો) હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને પણ પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી.

(से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત ! તો પછી ધર્માસ્તિકાય શબ્દથી શું ગ્રાહ્ય થાય છે ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો હોય છે.

(ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा निरवसेसा एगगहणगहिया एवणं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ ! તે સઘળા પ્રદેશો કૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) પ્રતિપૂર્ણ, નિરવશેષ અને (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દ વડે ગ્રાહ્ય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) બનતાં હોય, ત્યારે જ તે અસંખ્યાત પ્રદેશોને 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (एवमहम्मत्थिकाए वि, जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव–नवर तिण्णि वि पएसा अणता भाणियव्वा–सेसं त चेव) અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવુ પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું પણ તેમાં

टीका—"एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" एकोऽपि भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य एकस्मिन् प्रदेशे धर्मास्तिकायत्वं धर्मो विद्यते न वा विद्यते चेत्तदा एकस्मिन्नपि अवयवे धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहारः स्यात् तथा च तत् तदवयवेनैव धर्मास्तिकाय इति व्यवहारस्य सम्पादनात् प्रदेशसमुदायात्मकधर्मास्तिकायस्य नैरर्थक्यमेव प्रसज्येत प्रत्येकस्मिन्नवयवे धर्मास्तिकायत्वं धर्मो न

इस प्रकार से जानना चाहिये। विशेषता केवल इतनी ही है कि जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय इन के प्रदेश अनन्त कहना चाहिये। बाकी का अवशिष्ट कथनसब पूर्व जैसा नहीं है ॥सू २॥

टीकार्थ—(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" हे भदन्त ! धर्मास्तिकायका एकप्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा वक्तव्य हो सकता है क्या ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि-धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म मौजूद है या नहीं ? यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो फिर इस स्थिती में प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय के मानने की आवश्यकता ही क्या रहती है क्यों कि धर्मास्तिकाय के एक भी प्रदेश में (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा व्यवहार होना तुम मान रहे हो अतः जब एक प्रदेश से ही धर्मास्तिकायरूप व्यवहार संपादित होजाता है—तो बात स्वतः ही साबित हो जाती है कि प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्तिकाय मानना निरर्थक ही है ?

એટલી જ વિશેષતા છે કે જીવાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ અનેક છે એમ કહેવું જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય જેવું જ સમજવું ॥ સૂ ૨ ॥

ટીકાર્થ—" एगे भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂ ? પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયના બધા ધર્મો (ગુણો) મોજુદ હોય છે કે નહી !

જો એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો હોય તો પ્રદશેસમુદાય રૂપ ધર્માસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ માનવાની આવશ્યકતા જ શી રહે કારણુ કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને માટે "આ ધર્માસ્તિકાય છે" એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવી શકે તો એ વાત તો આપો આપ સાબિત થઇ જાય છે કે પ્રદેશ સમુદાયાત્મક ધર્માસ્તિકાય માનવું નિરર્થક જ છે જો પ્રદેશ સમુદાયાત્મક

भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् गौतम ! असख्येया धर्मास्तिकायप्रदेशास्ते सर्वे कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा निरवशेषा एकग्रहणगृहीताः एषः खलु गौतम ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् एवमधर्मास्तिकायोऽपि । आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव नवर त्रयाणामपि अनन्ता भणितव्याः । शेष तदेव ॥ सू० २ ॥

है और इसी तरह से यावत् एक प्रदेश न्यून धर्मास्तिकाय भी पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है। (से किं खाइए णं भंते धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) तो हे भदन्त ! कहो धर्मास्तिकाय इस शब्द से क्या वक्तव्य होना चाहिये ? (गोयमा ! असंखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के असंख्यातप्रदेश हैं (ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा, एग गहणगहिया एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) वे सब कृत्स्न, प्रतिपूर्ण, निरवशेष और एक ग्रहण-शब्द से गृहीत होजावें ऐसे रूप में हो गये हो तब वे असंख्यात प्रदेश (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा वक्तव्य हो सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि, आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव- नवरं तिण्णं पि पएसा अणंता भाणियव्वा-सेसं तं चेव) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय में भी, आकाशास्तिकाय में भी और जीवास्तिकाय में भी जानना चाहिये तथा पुद्गलास्तिकाय में भी

શીને પણ ધર્માસ્તિકાય કહેવતા નથી, એક જ પ્રદેશ ન્યૂન (ઓછો) હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને પણ પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી.

(से किं खाइए ण भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત ! તો પછી ધર્માસ્તિકાય શબ્દથી શું વ્યક્ત થાય છે ? (गोयमा ! असंखेज्जा धम्मत्थिकाय पएसा) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે.

(ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा निरवसेसा एगगहणगहिया एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ ! તે સઘળા પ્રદેશો કૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) પ્રતિપૂર્ણ, નિરવશેષ અને (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દ વડે ગ્રાહ્ય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) બનતા હોય ત્યારે જ તે અસંખ્યાત પ્રદેશોને 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (एवमहम्मत्थिकाए वि, जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव-नवरं तिण्णि वि पएसा अणंता भाणियव्वा-सेसं तं चेव) અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું પણ તેમાં

टीका—"एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" एकोऽपि भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य एकस्मिन् प्रदेशे धर्मास्तिकायत्वं धर्मो विद्यते न वा विद्यते चेत्तदा एकस्मिन्नपि अवयवे धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहारः स्यात् तथा च तत् तदवयवेनैव धर्मास्तिकाय इति व्यवहारस्य सम्पादनात् प्रदेशसमुदायात्मकधर्मास्तिकायस्य नैरर्थक्यमेव प्रसज्येत प्रत्येकस्मिन्नवयवे धर्मास्तिकायत्वं धर्मो न

इस प्रकार से जानना चाहिये। विशेषता केवल इतनी ही है कि जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय इन के प्रदेश अनन्त कहना चाहिये। बाकी का अवशिष्ट कथनसब पूर्व जैसा नहीं है ॥सू २॥

टीकार्थ—(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" हे भदन्त ! धर्मास्तिकायका एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा वक्तव्य हो सकता है क्या ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि– धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म मौजूद है या नहीं ? यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो फिर इस स्थिती में प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय के मानने की आवश्यकता ही क्या रहती है क्यों कि धर्मास्तिकाय के एक भी प्रदेश में (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा व्यवहार होना तुम मान रहे हो अतः जब एक प्रदेश से ही धर्मास्तिकायरूप व्यवहार संपादित होजाता है–तो बात स्वतः ही साबित हो जाती है कि प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्तिकाय मानना निरर्थक ही है ?

એટલી જ વિશેષતા છે કે જીવાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ અનેક છે એમ કહેવું જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય જેવું જ સમજવું ॥ સૂ ૨ ॥

ટીકાર્થ–" एगे भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया " હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂ ? પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયના બધા ધર્મો (ગુણો) મોજુદ હોય છે કે નહી !

જો એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો હોય તો પ્રદેશસમુદાય રૂપ ધર્માસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ માનવાની આવશ્યકતા જ શી રહે કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને માટે "આ ધર્માસ્તિકાય છે" એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવી શકે તો એ વાત તો આપો આપ સાબિત થઇ જાય છે કે પ્રદેશ સમુદાયાત્મક ધર્માસ્તિકાય માનવું નિરર્થક જ છે જો પ્રદેશ સમુદાયાત્મક

विद्यते येषदा प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव भवतीति नियमेन प्रदेशसमुदायात्मकधर्मास्तिकायेऽपि धर्मास्तिकायत्वधर्मस्य वृत्तिता न स्यात् यथा प्रत्येकसिकताकणेषु अनुपलभ्यमानं तैलं न सिकताकणसमुदायेऽपि भवति तद्वत् प्रकृतेऽपीति सेयमुभयतः 'पाशारज्जुरिति न्यायः समापततीति मन्तव्यतः प्रश्नाशयः। भगवान् आह-'गोयमा!' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः धर्मास्तिकायस्य भविभदेशे धर्मास्तिकायत्व धर्मो न भवतीत्यर्थः। यथा एकप्रदेशस्य धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा सर्वप्रदेशेऽपि स व्यवहारो न युक्त इत्यतिदेशेन दर्शयति—'एवं दोण्णि वि' एवं द्वौ

यदि प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकायकी सिद्धि मानने निमित्ते द्वितीय पक्ष स्वीकार किया जावे और कहा जावे कि धर्मास्तिकायके प्रत्येक प्रदेश में धर्मास्तिकायत्वस्वरूप धर्म नहीं है तो फिर इस प्रकार के कथन में पूरे धर्मास्तिकाय का ही लोप प्राप्त होता है क्यों कि जो धर्म अवयव में नहीं है-वह अवयव के समुदाय में क्योंकर हो सकता है। इस लिये यह मानना ही पड़ेगा कि (प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव) प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकायत्वस्वरूप धर्म की वृत्ति नहीं है। जैसे प्रत्येक सिकताकणों में अनुपलभ्यमान तेल की उपलब्धि सिकता कणों के समुदाय में नहीं होती है। इस तरह उभयतः पाशारज्जु प्राप्त होती है। ऐसा आशय प्रश्नकर्ताका है इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह

धर्मास्तिकायने सिद्ध करवाने माटे उपर दर्शावेलो बीजो मत स्वीकारवामां आवे अने कहेवामां आवे के धर्मास्तिकायना प्रत्येक प्रदेशमां धर्मास्तिकायत्व रूप धर्म होतो नथी, तो से प्रकारना कथनथी तो पूरा धर्मास्तिकायनो ज लोप थवानो प्रसंग उभो थाय छे कारण के जे धर्म अवयवमां अस्तित्व न धरावतो होय ते अवयवना समुदायमां क्यांथी संभवी शके? तेथी एवुं मानवुं ज पडशे के "प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव" प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्तिकायमां धर्मास्तिकायत्वरूप धर्मनो सद्भाव होतो नथी जेवी रीते रेतीना प्रत्येक कणमांथी तेल मळवानो संभव नथी होतो तेवी ज रीते रेतीना कणोना समूहमांथी पण तेल मळवानो संभव होतो नथी एज प्रमाणे धर्मास्तिकायना एक प्रदेशमां जे धर्म (गुण) नथी ते तेना प्रदेशसमुदायमां

१ उभयतः पाशारज्जुरितिन्यायः-अर्थ-जैसे दोनो तरफ आग लगा हो उसके मध्य में अवस्थित पुरुष अगर इधर जाता है तो भी आग में फसता है उधर जानेसे भी आगमें फसता है अतः मध्य में ही दुःखी होता है। यह न्याय दुष्टोष्ट्रपाशकतरी ए न्यायके समान है-इधर वाघ उधर नदी बीचमें खड़ा मनुष्य के समान है-अर्थात् दोनों तरफ भय उपस्थित है।

अपि ' तिण्णि वि चत्तारि वि ' त्रयोऽपि चत्वारोऽपि ' पंच छ सत्त अट्ठ नव दश संखेज्जा ' पञ्चषट् सप्ताष्ट नव दश संख्याताः अपीतिशेषः धर्मास्तिकायस्य प्रत्येकस्मिन् अवयवे धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चषट् सप्ताष्ट नव दश संख्येयाऽवयवेष्वपि धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो नैव युज्यते इत्यर्थः । ' असंखेज्जा भंते ! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' असंख्याताः भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशाः धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्-हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य असंख्याता' प्रदेशा धर्मास्तिकायशब्देन व्यपदेष्टुं शक्याः किमित्यर्थः, भगवान आह-' गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः=हे गौतम ! एवं व्यपदेष्टुं नैव शक्यते इत्यर्थः ' एगपएसूणे वि य णं भंते !

अर्थ समर्थ नही है अर्थात् धर्मास्तिकाय के प्रतिप्रदेश में धर्मास्तिकायस्वरूप व्यवहार नहीं होता है । इसी तरह से (दोण्णि वि, तिण्णि वि चत्तारि वि, पंच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) धर्मास्तिकाय के दो प्रदेशोंमें, तीन प्रदेशोंमें, चार प्रदेशोंमें, पांच प्रदेशोंमें, छह प्रदेशोंमें, सात प्रदेशोंमें, आठ प्रदेशोंमें नौ प्रदेशोंमें दश प्रदेशोंमें, संख्यात प्रदेशोंमें भी धर्मास्तिकायरूप व्यवहार नहीं होता है । (असखेज्जा णं भंते ! धम्मत्थिकायपएसा) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिकायरूप से वक्तव्य हो सकता हैं क्या ? अर्थात् वे धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य हो सकते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य नहीं

પણ હોતો નથી. હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર સ્વામીએ જે જવાબ આપ્યો તેનું ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) તે અર્થ યોગ્ય નથી. એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એજ પ્રમાણે (दोण्णि वि तिण्ण वि, चत्तारि वि, पंच छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) ધર્માસ્તિકાયના બે પ્રદેશને,ત્રણ પ્રદેશને, ચાર પ્રદેશને, પાંચ પ્રદેશને,છ પ્રદેશને, સાત પ્રદેશને, આઠ પ્રદેશને, નવ પ્રદેશોને દસ પ્રદેશને અને સંખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતાં નથી (असंखेज्जा णं भंते ! धम्मत्थिकायपएसा ? હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરું ? એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને માટે (ધર્માસ્તિકાય) શબ્દ વાપરી શકાય ખરો ? મહાવીર પ્રભુ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે- (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ પણ બરાબર નથી.

विद्यते येषदा प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव भवतीति नियमेन प्रदेशसमुदायात्मकधर्मास्तिकायेऽपि धर्मास्तिकायत्वधर्मस्य वृत्तिर्न स्यात् यथा प्रत्येकसिकताकणेषु अनुपलभ्यमानं तैलं न सिकताकणसमुदायेऽपि भवति तद्वत् प्रकृतेऽपीति सेयमुभयत 'पाशारज्जुरिति न्यायः समापततीति प्रष्टुः प्रश्नाशयः। भगवान् आह-'गोयमा!' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः धर्मास्तिकायस्य प्रतिप्रदेशं धर्मास्तिकायत्व धर्मो न भवतीत्यर्थः। यथा एकप्रदेशस्य धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा सर्वप्रदेशेऽपि स व्यवहारो न युक्त इत्यतिदेशेन दर्शयति—'एव दोण्णि वि' एवं द्वौ

यदि प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकायकी सिद्धि मानने निमित्त द्वितीय पक्ष स्वीकार किया जावे और कहा जावे कि धर्मास्तिकायके प्रत्येक प्रदेश में धर्मास्तिकायस्वरूप धर्म नहीं है तो फिर इस प्रकार के कथन में पूरे धर्मास्तिकाय का ही लोप प्राप्त होता है क्यों कि जो धर्म अवयव में नहीं है-वह अवयव के समुदाय में क्योंकर हो सकता है। इस लिये यह मानना ही पडेगा कि (प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव) प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकायस्वरूप धर्म की वृत्ति नहीं है। जैसे प्रत्येक सिकताकणों में अनुपलभ्यमान तैल की उपलब्धि सिकता कणों के समुदाय में नहीं होती है। इस तरह उभयतः पाशारज्जु प्राप्त होती है। ऐसा आशय प्रश्नकर्ताका है इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह

ધર્માસ્તિકાયને સિદ્ધ કરવાને માટે ઉપર દર્શાવેલા બીજો મત સ્વીકારવામાં આવે અને કહેવામાં આવે કે ધર્માસ્તિકાયના પ્રત્યેક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયત્વ રૂપ ધર્મ હોતો નથી તો એ પ્રકારના કથનથી તો પૂરા ધર્માસ્તિકાયનો જ લોપ થવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય છે કારણ કે જે ધર્મ અવયવમા અસ્તિત્વ ન ધરાવતો હોય તે અવયવના સમુદાયમાં કયાંથી સંભવી શકે? તેથી એવુ માનવુ જ પડશે કે "પ્રત્યેકસ્મિન્ અવિદ્યમાનસ્ય સમુદાયેઽપિ અવર્તમાનત્વમેવ' પ્રદેશસમુદાયાત્મક ધર્માસ્તિકાયમાં ધર્માસ્તિકાયત્વરૂપ ધર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી જેવી રીતે રેતીના પ્રત્યેક કણુમાંથી તેલ મળવાનો સંભવ નથી હોતો તેવી જ રીતે રેતીના કણોના સમૂહમાંથી પણ તેલ મળવાનો સંભવ હોતો નથી એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશમાં જે ધર્મ (ગુણ) નથી તે તેના પ્રદેશસમુદાયમાં

१ उभयतः पाशारज्जुरितिन्याय-अथ-जैसे दोनो तरफ जाल बिछा हो उसके मध्य में अवस्थित पुरुष अगर इधर आता है तो भी जाल में फसता है उधर जानेसे भी जालमें फसता है अतः मध्य में ही दुःखी होता है। यह न्याय इतोव्याघ्रस्ततस्तटी ए न्यायके समान है-इधर बाघ उधर नदी बीचमें खडा मनुष्य के समान है-अर्थात् दोनों तरफ भय उपस्थित है।

नेयव्वं" एवमुपरितनम् एकैकं संयोजयता यो योऽधस्तनस्तं त छर्दयता ज्ञातव्यम्, एवं पूर्वोक्तक्रमेणोपरितनमेकैकं संयोजयन् अधस्तनं पूर्वप्रोक्तमेकैकं च परित्यजन् पूर्ववदेव सर्वं ज्ञातव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव अतीयअणागयद्धा पच्छा सव्वद्धा' यावदतीतानागताद्धा पश्चात्सर्वाद्धा, घनोदधित आरभ्य अतीताद्धाऽनागताद्धापर्यन्तं, पश्चात् तदनन्तरं सर्वाद्धेति सर्वाद्धापर्यन्तं सर्वं प्रश्नोत्तरं स्वयमूहनीयमिति, कियदवधीत्याह–'जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' यावत् अनानुपूर्वी एषा रोह! यावत्पदेन उत्तरपक्षे 'पुव्विं पेते पच्छा पेते दोवि एए सासया भावा' इति संयोजनीयम् हे रोह! पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ एषोऽ-

तेणं नेयव्वं) इस तरह ऊपर के अर्थात् आगे२ के एक एक पद को जोड़कर और जो जो नीचे के पद हैं अर्थात् पीछे२ के पद हैं उन्हें छोड़कर पहिले की तरह से ही सब प्रश्नोत्तर जानना चाहिये। कहां तक जानना चाहिये इस के लिये सूत्रकार कहते हैं कि (जाव अतीताणागयद्धा सव्वद्धा) यावत् अतीत अनागत काल तक और पश्चात् सर्वाद्धा तक (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा) यावत हे रोह! यहां किसी भी प्रकार का क्रम नहीं है। तात्पर्य कहने का यह है कि घनोदधि से लेकर अतीत अनागताद्धा तक, पश्चात् सर्वाद्धा तक सब प्रश्न और उत्तर अपने आप ही पहिले की तरह से बना कर समाधानयुक्त कर लेना चाहिये। "जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा" में जो यावत् पद रखा है उससे सूत्रकार इस बात की सूचना देते हैं कि उत्तरपक्ष में जो "पुव्विं पेते पच्छापेते, दुवे सासया भावा" पहिले ऐसा कहा गया है सो

આ રીતે જ આગળ આવતાં પ્રત્યેક પદને જોડીને અને પાછળ આવી ગયેલાં પદોને છોડીને પહેલા બતાવ્યા પ્રમાણે જ પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા જોઇએ. ક્યાં સુધી આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર બનાવવા ? તો સૂત્રકાર કહે છે કે (जाव अतीताणागयद्धा सव्वद्धा) અતીત અનાગત કાળ સુધી અને છેવટે સર્વાદ્ધા સુધી આ પ્રમાણે કરવું (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) હે રોહ! તે બધામાં કોઇ પણ પ્રકારનો ક્રમ નથી. તે અનાનુપૂર્વી છે ત્યાં સુધી પણ ઉપર મુજબ કહેવું. તાત્પર્ય એ છે કે ઘનોદધિથી લઇને અતીત અનાગત અદ્ધા સુધી અને છેવટે સર્વાદ્ધા સુધી તમામ પ્રશ્નો અને ઉત્તરો પહેલા પ્રમાણે જ જાતે બનાવી લેવા જોઇએ. (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) એ વાક્યના यावत् (પર્યન્ત) પદ વડે સૂત્રકાર એ સૂચન કરે છે કે ઉત્તરપક્ષમાં જે "पुव्विं पेते पच्छा पेते, दोवि एए सासया भावा" કહ્યું છે (તે બંને પહેલા પણ છે અને પછી પણ છે)

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्-हे भदन्त ! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन ऊनः=धर्मास्तिकायः तावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तुं शक्यते किमिति ? भगवानाह-' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः इति प्रतिज्ञामात्रेण कथितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातुं गौतमः पुनः प्रश्नयति ' से केणट्ठे ण ' इत्यादिना ' से केणट्ठेणं भंते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एवं वुच्चते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्-' जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्-हे भगवन् ! धर्मास्ति-

हैं। (एगपएसूणे वि य णं भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त! एक प्रदेशन्यून धर्मास्तिकाय क्या(धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा (गोयमा!) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा वाले गौतम ने पूछा (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है। अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

તેનુ કારણ એ છે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एगपएसूणे वि य ण भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ?) ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે- હે ભદન્ત ! જેમાં એક પ્રદેશ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને માટે " ધર્માસ્તિકાય " એવો પ્રયોગ કરી શકાય ખરો ? ભગવાન જવાબ આપે છે-(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી-એક ન્યૂન પ્રદેશવાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ " ધર્માસ્તિકાય " કહી શકાય નહીં ભગવાનનો આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે-(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એક પ્રદેશની ન્યૂનતા હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં

अपि ' तिण्णि वि चत्तारि त्रि ' त्रयोऽपि चत्वारोऽपि ' पंच छ सत्त अट्ठ नव दश संखेज्जा ' पञ्चषट् सप्ताष्ट नव दश संख्याताः अपीतिशेषः धर्मास्तिकायस्य प्रत्येकस्मिन् अवयवे धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्ताष्ट नव दश संख्येयाऽवयवेष्वपि धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो नैव युज्यते इत्यर्थः । ' असंखेज्जा भंते ! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' असंख्याताः भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशाः धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्–हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य असंख्याता' प्रदेशा धर्मास्तिकायशब्देन व्यपदेष्टुं शक्याः किमित्यर्थः, भगवान् आह–' गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः–हे गौतम ! एवं व्यपदेष्टुं नैव शक्यते इत्यर्थः ' एगपएसूणे त्रि य णं भंते !

अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के प्रतिप्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप व्यवहार नहीं होता है। इसी तरह से (दोण्णि वि, तिण्णि वि चत्तारि वि, पंच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) धर्मास्तिकाय के दो प्रदेशोंमें, तीन प्रदेशोंमें, चार प्रदेशोंमें, पांच प्रदेशोंमें, छह प्रदेशोंमें, सात प्रदेशोंमें, आठ प्रदेशोंमें नौ प्रदेशोंमें दश प्रदेशोंमें, संख्यात प्रदेशोंमें भी धर्मास्तिकायरूप व्यवहार नहीं होता है। (असंखेज्जा णं भंते ! धम्मत्थिकायपएसा) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिकायरूप से वक्तव्य हो सकता हैं क्या ? अर्थात् वे धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य हो सकते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के असंख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य नहीं

પણ-હોતો નથી. હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર સ્વામીએ જે જવાબ આપ્યો તેનું ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) તે અર્થ યોગ્ય નથી એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એજ પ્રમાણે (दोण्णि वि तिण्ण वि, चत्तारि वि, पंच छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) ધર્માસ્તિકાયના બે પ્રદેશને, ત્રણ પ્રદેશને, ચાર પ્રદેશને, પાંચ પ્રદેશને, છ પ્રદેશને, સાત પ્રદેશને, આઠ પ્રદેશને, નવ પ્રદેશોને દસ પ્રદેશને અને સંખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતા નથી (असंखेज्जा णं भंते ! धम्मत्थिकायपएसा ? હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરું ? એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને માટે (ધર્માસ્તિકાય) શબ્દ વાપરી શકાય ખરો ? મહાવીર પ્રભુ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે–
(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ પણ બરાબર નથી.

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्-हे भदन्त ! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन ऊनः=धर्मास्तिकाय तावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तुं शक्यते किमिति ? भगवानाह-' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः इति प्रतिज्ञामात्रं प्रदर्शितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातुं गौतमः पुनः प्रश्नयति ' से केणट्ठेणं ' इत्यादिना ' से केणट्ठेणं भंते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एवमुच्यते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्-' जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यः स्यात्-हे भगवन् ! धर्मास्ति-

---

है। (एगपएसूणे वि य णं भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त! एक प्रदेशन्यून धर्मास्तिकाय क्या (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा (गोयमा!) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा वाले गौतम ने पूछा (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है। अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

તેનું કારણ એ છે કે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एगपएसूणे वि य णं भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ?) ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે-' હે ભદન્ત ! જેમાં એક પ્રદેશ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને માટે " ધર્માસ્તિકાય " એવો પ્રયોગ કરી શકાય ખરો ? ભગવાન જવાબ આપે છે-(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી-એક ન્યૂન પ્રદેશવાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ " ધર્માસ્તિકાય " કહી શકાય નહીં ભગવાનનો આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે-(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એક પ્રદેશની ન્યૂનતા હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં

कायस्यैकस्मिन् प्रदेशे न्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः कथम भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह—'से णूणं गोयमा' इत्यादि । 'से णूणं गोयमा !' तन्नूनं गौतम ! 'खंडे चक्के सगळे चक्के' खण्डं चक्रम् सकलम् चक्रम्—हे गौतम ! चक्रस्य एको भागश्चक्रं भवति किंवा सकलं चक्रं चक्र भवतीति भगवतः गौतमम्प्रति कथनम् यथा खण्डं चक्रं चक्रं न भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सकलमेव चक्रं चक्रं भवति एवं प्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यथा चक्रे तथेहापि ज्ञातव्यम् एप निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्यूने धर्मास्तिकाये

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक प्रदेश से हीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो सकता है सो हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है ? इस विषय में गौतम की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं (से णूणं गोयमा !) हे गौतम ! तुम यह तो कहो कि (खंडे चक्के, सगलेचक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र कहलाता है । भदन्त ! चक्र का खंड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम ! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है– इसी प्रकार एक प्रदेश से भी न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है । वह तो खण्ड

અહી યાવત્ (પર્યન્ત) પદથી નીચેના સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે–બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ આદિથી લઈને ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી આ રીતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને તેમણે આપેલા ઉત્તરનું કારણ પૂછે છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાવવા માટે પ્રભુ તેમને જ પ્રશ્ન કરે છે–(से णूणं गोयमा !) હે ગૌતમ ! (खंडे चक्के, सगले चक्के !) આખા ચક્રને ચક્ર કહેવાય કે તેના એક ભાગને ચક્ર કહેવાય ? ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે– હે ભદન્ત ! ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેતા નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે" મહાવીર પ્રભુ સમજાવે છે, "જેમ ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાય નહી પણ ચક્રનો ભાગ જ કહેવાય છે, અને આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે એક પ્રદેશ પણ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહેવાતુ નથી. તેને તો ધર્માસ્તિકાયનો ભાગ જ કહેવાય છે. આ

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशाद् नोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयावयवरहितोऽपि पटः पट एव भवति, यथा वा छिन्नलाङ्गूलोऽपि श्वा श्वा एव कथ्यते, तदुक्तम् वैयाकरणैः 'एकदेशविकृतमनन्यवत्' इति। भगवत काकुमिश्रितमुत्तरं निशम्य कथयति गौतमः 'भगवं सगले चक्के नो खंडे चक्के' हे भगवन्! सकलम् चक्र नो खण्डं चक्रम् विकलावयवस्य न चक्रमिति संज्ञा भवति अपि तु सकलावयवस्यैव चक्रमिति संज्ञा भवतीति गौतम! युक्तादेवोत्तरं निर्णाय्यातिशयेनान्यथाऽपि इत्थमेवोत्तर मदर्शयति भगवान्-'एवं छत्ते' इत्यादि, 'एवं छत्तेचम्मे दंडे दूसे आउहे

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहां जानना चाहिये। ऐसा यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है-निश्चयनय के मन्तव्यानुसार धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना निषिद्ध माना गया है। परन्तु हां-व्यवहार नयके मन्तव्यानुसार तो एक आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है-जैसे कितनेक अवयवों से रहित भी पट पट ही व्यवहार में माना जाता है वह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता-वैयाकरणों ने भी इसी सिद्धान्त को माना है- वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोडे ही हो जाता है। जो, वह पदार्थ है वही वह रहता है। इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगवं सगले चक्के) इस पाठ

કથન નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે કર્યું છે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાય અનુસાર તે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો નિષેધ છે પરંતુ વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે તો એકાદિ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા પદાર્થને પણ એ પદાર્થ રૂપે જ ઓળખવામાં આવે છે જેમ કે કેટલાક અવયવોથી રહિત પટને પણ વ્યવહારમાં તો પટ જ માનવામાં આવે છે-અપટ માનવામાં આવતો નથી, પૂછડી કપાઈ ગયેલી હોય એવા કુતરાને કુતરો જ કહે છે-બીજા કોઈ પણ નામે ઓળખતા નથી. વ્યાકરણકારોએ પણ એજ સિદ્ધાંત માન્ય કર્યો છે તેઓ કહે છે (एकदेशविकृतमनन्यवत्) એક પ્રદેશમાં (ભાગમાં) વિકાર થઈ જવાથી પદાર્થ બીજો થોડોક જ થઈ જાય છે? જે પદાર્થ જે હોય છે તે જ રહે છે

ભગવાનનો યુક્તિપૂર્વકનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યો છે-(भगवं सगले चक्के

कायस्यैकस्मिन् प्रदेशे न्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः कथम् भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह—'से णूणं गोयमा' इत्यादि । 'से णूणं गोयमा !' तन्नूनं गौतम ! 'खंडे चक्के सगले चक्के' खण्डं चक्रम् सकलम् चक्रम्—हे गौतम ! चक्रस्य एको भागश्चक्रं भवति किंवा सकलं चक्रं चक्रं भवतीति भगवतः गौतमम्प्रति कथनम् यथा खण्डं चक्रं चक्रं न भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सकलमेव चक्रं चक्रं भवति एवं प्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यथा चक्रे तथेहापि ज्ञातव्यम् एष निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्यूने धर्मास्तिकाये

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक प्रदेश से हीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो सकता है सो हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है? इस विषय में गौतम की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं (से णूणं गोयमा !) हे गौतम ! तुम यह तो कहो कि (खंडे चक्के, सगलेचक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र कहलाता है । भदन्त ! चक्र का खंड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम ! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है- इसी प्रकार एक प्रदेश से भी न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है । वह तो खण्ड

અહીં યાવત્ (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે–બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ આદિથી લઇને ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં આ રીતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને તેમણે આપેલા ઉત્તરનું કારણ પૂછે છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાવવા માટે પ્રભુ તેમને જ પ્રશ્ન કરે છે–(से णूणं गोयमा !) હે ગૌતમ ! (खंडे चक्के, सगले चक्के !) આખા ચક્રને ચક્ર કહેવાય કે તેના એક ભાગને ચક્ર કહેવાય ? ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે– હે ભદન્ત ! ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેતા નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે" મહાવીર પ્રભુ સમજાવે છે, "જેમ ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાય નહીં પણ ચક્રનો ભાગ જ કહેવાય છે, અને આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે એક પ્રદેશ પણ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહેવાતુ નથી. તેને તો ધર્માસ્તિકાયનો ભાગ જ કહેવાય છે. આ

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशाद् नोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयावयवरहितोऽपि पटः पट एव भवति, यथा वा छिन्नलाङ्गूलोऽपि श्वा श्वा एव कथ्यते, तदुक्तम् वैयाकरणैः 'एकदेशविकृतमनन्यवत्' इति। भगवत काकुमिश्रितमुत्तरं निशम्य कथयति गौतमः 'भगवं सगले चक्के नो खंडे चक्के' हे भगवन्! सकलम् चक्रं नो खंडं चक्रम् विकलावयवस्य न चक्रमिति संज्ञा भवति अपि तु सकलावयवस्यैव चक्रमिति संज्ञा भवतीति गौतम! मुखादेवोत्तर निर्णायातिशयेनान्यथाऽपि इत्थमेवोत्तर प्रदर्शयति भगवान्–'एवं वुच्चे' इत्यादि, 'एव वुच्चे धम्मे दव्वे वृसे आउदे

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहां जानना चाहिये। ऐसा यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है–निश्चयनय के मन्तव्यानुसार धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना निषिद्ध माना गया है। परन्तु हां–व्यवहार नयके मन्तव्यानुसार तो एक आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है–जैसे कितनेक अवयवों से रहित भी पट पट ही व्यवहार में माना जाता है वह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता–वैयाकरणों ने भी इसी सिद्धान्त को माना है– वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोडे ही हो जाता है। जो वह पदार्थ है वही वह रहता है। इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगव सगळे चक्के) इस पाठ

કથન નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે કર્યું છે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાય અનુસાર તે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો નિષેધ છે પરંતુ વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે તો એકાદિ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા પદાર્થને પણ તે પદાર્થ રૂપે જ ઓળખવામાં આવે છે જેમ કે કેટલાક અવયવોથી રહિત પટને પણ વ્યવહારમાં તો પટ જ માનવામાં આવે છે–અપટ માનવામાં આવતો નથી, પૂછડી કપાઈ ગયેલી હોય એવા કુતરાને કુતરો જ કહે છે–બીજા કોઈ પણ નામે ઓળખતા નથી. વ્યાકરણકારોએ પણ એજ સિદ્ધાંત માન્ય કર્યો છે તેઓ કહે છે (एकदेशविकृतमनन्यवत्) એક પ્રદેશમાં (ભાગમાં) વિકાર થઈ જવાથી પદાર્થ બીજો થોડો જ થઈ જાય છે? જે પદાર્થ જે હોય છે તે જ રહે છે

ભગવાનનો યુક્તિપૂર્વકનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યો છે–(भगव सगळे चक्के

मोयए ' एवं छत्रं चर्म दण्डो दूष्यम् (वस्त्रम्) आयुधम् मोदकः एवं यथा एकावयवरहितं चक्रं चक्रं न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम् एकावयवरहितम् छत्रादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकपदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः। ' से तेणट्ठेणं गोयमा ! ' तत् तेनार्थेन गौतम ! ' एवमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट किया है। अतः गौतम के ही मुख से (अवयव रहित चक्र ऐसी संज्ञा नहीं होती है किन्तु सकल अवयवों से युक्त चक्र में ही चक्र ऐसी संज्ञा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं-(एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूसे, आउहे, मोयए,) हे गौतम। जिस प्रकार एकावयव रहित चक्र पूराचक्र नहीं कहलाता अथवा जैसे-छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते-उसी तरह एकप्रदेश से भी उन धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं हो सकता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, एगे धम्मात्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम। मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नहीं हो सकता है। अर्थात्- धर्मास्तिकाय के एकप्रदेश में धर्मास्तिकायता नही है। (जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्तिवत्त-

नो खण्डे चक्के) આ રીતે ગૌતમસ્વામીને મુખે જ, " ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાતું નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે એવો નિર્ણય કરાવીને બીજા પદાર્થોમા પણ એવુ જ બને છે તે દર્શાવવામાટે કહે છે-एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूसे, आउहे, मोयए) હે ગૌતમ જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત ચક્રને આખુ ચક્ર કહેવાતું નથી, જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત છત્ર, ચર્મ, દંડ, વસ્ત્ર, શસ્ત્ર, મોદક આદિને છત્ર, ચર્મ આદિ નામે ઓળખાતા નથી એજ પ્રમાણે એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક

स्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे धर्मास्तिकायत्वं नास्तीति भावः । ' जाव एग-पएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ' यावत् एक प्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् । अत्र यावत्पदेन द्वि-त्रि चतुः पञ्च षट्-सप्त-अष्ट-नव-दश-सङ्ख्येया-ऽसंख्येयानां धर्मास्तिकायप्रदेशानाम् ग्रहण भवतीति । ' से किं खाइए भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' अथ का किं पुनःखलु भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् पुनरर्थबोधक ' खाइए' इति देशीयशब्दः पुनरर्थे, हे भदन्त ! यदि धर्मास्तिकायस्य प्रतिप्रदेशे धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते प्रदेशन्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते तदा पुनः कुत्र धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहार क्रियते प्रदेशसमुदायातिरिक्तस्य धर्मास्तिकायस्याभावादिति प्रश्नकर्तुराशयः । भगवानाह ' गोयमा ' इत्यादि " गोयमा " हे गौतम ! " असंखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा " असङ्ख्याता धर्मास्तिकायप्रदेशा " ते सव्वे " ते सर्वे

व्व सिया) यावत् एक प्रदेश से कम भी धर्मास्तिकाय पूरा धर्मास्तिकाय नहीं माना जासकता है । यहां (यावत्) पद से (धर्मास्तिकाय के अनेक प्रदेशों का ग्रहण हुआ है । (से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहां किया जा सकता है। तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि-जब आप धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायरूप व्यवहार होनेका निषेध कर रहे हैं और एकप्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकायमें धर्मास्तिकायके व्यवहार होने का निषेध कर रहे हैं-तब यह तो कहिये कि धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहांपर हो सकेगा ? (खाइए) यह देशीय शब्द है और पुन अर्थ का बोधक है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा) धर्मास्तिकाय में

ख्यात प्रदेशने पण धर्मास्तिकाय कही शकाय नहीं, એक पण प्रदेश न्यून होय એवा धर्मास्तिकायने पण धर्मास्तिकाय कही शकाय नहीं. "

(से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) तो हे भदन्त ! कोने धर्मास्तिकाय कही शकाय ? कहेवानो भावार्थ એ छे के જો धर्मास्तिकायना એक प्रदेशने धर्मास्तिकाय न कही शकाय એक पण प्रदेशनी न्यूनता वाणा धर्मास्तिकायने पण धर्मास्तिकाय न कही शकाय, तो એ तो कहो के 'धर्मास्तिकाय शब्दनो व्यवहार क्यां करी शकाय ? कोने धर्मास्तिकाय कही शकाय ?

આ सूत्रमां वपरायेलो ' खाइए शब्द ग्रामीण छे तेनो अर्थ ' पुनः' थाय छे गौतम स्वामीना प्रश्नने उत्तर आपता प्रभु कहे छे- " "

ोयए ' एव छत्रं चर्म दण्डो दूष्यम् (वस्त्रम्) आयुधम् मोदकः एवं यथा एकावयवरहितं चक्रं चक्रं न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम् एकावयवरहितम् छत्रादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकप्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः। ' से तेणट्ठेणं गोयमा ! ' तत् तेनार्थेन गौतम ! ' एवमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट किया है। अतः गौतम के ही मुख से (अवयव रहित चक्र ऐसी संज्ञा नहीं होती है किन्तु सकल अयवों से युक्त चक्र में ही चक्र ऐसी संज्ञा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं-(एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूसे, आउहे, मोयए,) हे गौतम। जिस प्रकार एकावयव रहित चक्र पूराचक्र नहीं कहलाता अथवा जैसे-छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते-उसी तरह एकप्रदेश से भी उन धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं हो सकता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा। एवं वुच्चइ, एगे धम्मात्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम। मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नहीं हो सकता है। अर्थात्- धर्मास्तिकाय के एकप्रदेश में धर्मास्तिकायता नही है। (जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्तिवत्त-

नो खण्डे चक्के) આ રીતે ગૌતમસ્વામીને મુખે જ, " ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાતું નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે એવો નિર્ણય કરાવીને બીજા પદાર્થોમાં પણ એવુ જ બને છે તે દર્શાવવામાટે કહે છે-एवं छत्ते, चम्मे, दंडे, दूसे, आउहे, मोयए) હે ગૌતમ જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત ચક્રને આખુ ચક્ર કહેવાતું નથી, જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત છત્ર, ચર્મ, દંડ, વસ્ત્ર, શસ્ત્ર, મોદક આદિને છત્ર, ચર્મ આદિ નામે ઓળખાતા નથી એજ પ્રમાણે એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) ઇત્યાદિ હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવુ કહ્યુ છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક

नानुपूर्वी नाम पूर्वापरभावो विद्यते, इति भाव। एतानि च सूत्राणि शून्यवादज्ञानवादादिनिरासेन विचित्रानेकबाह्यार्थसद्भावसूचकानि तेन शून्यतावस्तुरूपा, अर्थाबापारमार्थिका, इति शून्यवादिमतं निरस्तम्' एव ज्ञानमात्र जगत् अर्थस्तु स्वप्नोपम इति ज्ञानवादिमतमपि निरस्तम्। एव पृथिव्यादय ईश्वरादिविनिर्मिता इति जगत्कर्तृत्ववादिमतस्यापि निराकरणपराण्येतानि सूत्राणि, लोकालोकादय सर्वेपि पदार्था विविधा अनाद्यनंता न तु ईश्वरकालप्रकृत्यादिजनिता, तथा सति कदाचिन्नवेयुरिमे

यह सब यहाँ पर भी उत्तरपक्ष में लगन कर लेना चाहिये। ये सब सूत्र शून्यवाद को जिसे कि माध्यमिक बौद्ध मानते हैं, एवं ज्ञानवाद को कि जिसे सौत्रान्तिक बौद्ध मानते हैं इत्यादि अनेक वादों का निराकरण करते हैं और विचित्र अनेक बाह्यार्थके सद्भावको सूचित करते हैं।

ये सूत्र यह कहते हैं कि विविध प्रकारके बाह्यार्थ हैं और वे स्वतंत्र हैं। शून्यता मानना वास्तविक रूपसे युक्तिसंगत नहीं है। बाह्य पदार्थ परमार्थिक सत् हैं। जगत् ज्ञानमात्ररूप नहीं है। और न बाह्यपदार्थ स्वप्नोपमपदार्थतुल्य हैं। इसी तरहसे ये सूत्र इस बातका भी निराकरण करते हैं कि जो ईश्वरवादी ऐसा कहते हैं कि पृथिव्यादिरूप जगतको ईश्वरने बनाया है। और इस बातका समर्थन करते हैं कि लोक अलोक आदि जितने भी पदार्थ हैं वे सभी विचित्र हैं और अनादि अनन्त हैं। ईश्वर, काल, प्रकृति आदिसे जनित नहीं हैं। यदि इन्हें ऐसा माना

હોવાથી તેમનામાં આનુપૂર્વી નથી.) તેનુ અહીં પણ ઉત્તર પક્ષમાં બધે સયોજન કરવુ જોઈએ. આ બધા સૂત્રોથી એકાન્ત શૂન્યવાદ (કે જેને માધ્યમિક બૌદ્ધો માને છે) અને એકાન્ત જ્ઞાનવાદ (કે જેને સૌત્રાન્તિક બૌદ્ધો માને છે) વગેરે અનેક વાદોનું નિરાકરણ (ખંડન) થઈ જાય છે અને અનેક સ્વતંત્ર બાહ્ય ચીજોના સદ્ભાવ સૂચિત થાય છે

સારાંશ એ છે કે આ સૂત્રો વડે એ બતાવવામા આવેલ છે કે વિવિધ પ્રકારના બાહ્યાર્થો છે અને તે સ્વતંત્ર પણ છે શૂન્યતા માનવી તે વાસ્તવિક રીતે યુક્તિસંગત નથી. કારણ કે બાહ્ય પદાર્થો પારમાર્થિક સત છે જગત ખાલી જ્ઞાનરૂપ જ નથી. અને બાહ્યપદાર્થો સ્વપ્ના જેવા પણ નથી. વળી આ સૂત્રો વડે ઇશ્વરવાદીઓ કહે છે કે આ પૃથ્વી વગેરે રૂપ જગત ઇશ્વરે બનાવ્યું છે એ વાતનું પણ અહીં ખંડન થઈ જાય છે અહીં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે લોક અલોક વગેરે જેટલા પદાર્થો છે તે બધા પદાર્થો સ્વતંત્ર છે અને અનાદિ અનન્ત છે તે પદાર્થો ઇશ્વર, કાળ, પ્રકૃતિ વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલા નથી.

असंख्यात प्रदेश हैं (ते सव्वे) वे सब (कसीणा) पूरे (पडिपुण्णा) प्रतिपूर्ण (निरवसेसा) निरवशेष (एगगहणगहिया) यह धर्मास्तिकाय है इस शब्द से ग्रहण करने के लायक हो जावे-तब (धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) उन सब का वह समूह (धर्मास्तिकाय) इस शब्द द्वारा वक्तव्य होता है। धर्मास्तिकाय प्रदेशों के इन विशेषणों की सार्थकता इस प्रकार से है-सर्व शब्द का अर्थ (समस्त) ऐसा होता है तथा (कसिणा-कृत्स्ना) इस शब्द का अर्थ भी समस्त होता है तथा और भी जो विशेषण हैं-वे भी इसी अर्थ के वाचक हैं-परन्तु जब इन शब्दों के अर्थ का वारीक रीतिसे विचार किया जाता है तब इस में इस प्रकार से भिन्नत आती है-जो थोडे बहुत भी पदार्थ होते हैं उन्हें भी व्यवहार में (सर्व) ऐसा कह दिया जाता है क्यों कि यह सर्व शब्द एक देशीय सर्वता का भी सूचक होता है अतः (असंख्यात वे सब प्रदेश धर्मास्तिकाय हैं) इस कथन से ऐसा भी अर्थबोध हो सकता है कि एक, दो तीन आदि अनेक सब अवयव धर्मास्तिकायके है, इसमें असंख्यात प्रदेशों के समुदाय रूप पदार्थ में धर्मास्तिकायता का अर्थ बोध नहीं होता।

હે ગૌતમ! (असंखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે. "ते सव्वे" તે બધા "कसिणा" પૂરે પૂરા, "पडिपूण्णा" પ્રતિપૂર્ણ રૂપે, "निरवसेसा" નિરવશેષરૂપે "एगगहण गहिया" આ ધર્માસ્તિકાય છે" એવા શબ્દ પ્રયોગથી ગ્રહણ કરવાને-યોગ્ય બની જાય ત્યારે "धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया" તે સૌના તે સમૂહને માટે "ધર્માસ્તિકાય" શબ્દનો પ્રયોગ કરી શકાય છે ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશોના ઉપરોક્ત વિશેષણોની સાર્થકતા બતાવવા માટે ટીકાકાર કહે છે કે-'સર્વ' એટલે સમસ્ત એજ પ્રમાણે "कसिणा-कृत्स्ना" પદનો અર્થ પણ 'સમસ્ત' થાય છે, તથા એ સિવાયના વિશેષણો પણ એજ અર્થના વાચક છે. પણ જ્યારે તે શબ્દોના અર્થનો ઝીણવટથી વિચાર કરવામા આવે ત્યારે તેમની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે તફાવત નજરે પડે છે-જે થોડા કે ઝાઝા પદાર્થો હોય છે તેમને પણ વ્યવહારમા 'સર્વ' (સમસ્ત કહેવામા આવે છે, કારણ કે તે 'સર્વ' શબ્દ એક દેશીય સર્વતાનો પણ દર્શક હોય છે તેથી "તે બધા, અસખ્યાત પ્રદેશો ધર્માસ્તિકાય છે" એવું માનવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે વળી એ કથનથી એવો અર્થ-બોધ થાય છે કે એક, બે, ત્રણ આદિ અનેક અવયવ ધર્મા-

ते च सर्वे देशापेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकात्स्न्येऽपि सर्वशब्दस्य प्रवृत्तिदर्शना दित्यत आह ' कसिण ' कृत्स्नाः समस्ता न तु तदेकदेशापेक्षया सर्वे इत्यर्थः। ते च प्रदेशाः स्वस्वभावरहिता अपि कदाचिद् भवंति, ते स्वस्वभावरहिता फलोपधायकत्वरूपकारणस्याभाववन्तोऽपि स्वरूपयोग्यत्वेन तथा व्यवहर्तुम् शक्यते इत्याशयेनाह-" पडिपुण्णा " प्रतिपूर्णा स्वस्वरूपेणाऽविकलाः फलोपधायकाः

देशापेक्ष सब प्रदेशों में धर्मास्तिकायता का बोध होता है-अतःऐसी मान्यता आगमके अनुकूल नहीं है-प्रतिकूल है-इसलिये सर्व शब्द का यहां ऐसा अर्थ नहीं लेना चाहिये किन्तु (कसिणे) कृत्स्न ऐसा अर्थ लेना चाहिये क्यों कि सर्व शब्द की प्रकार और कृत्स्न इन अर्थों में प्रवृत्ति देखी गई है-कृत्स्न शब्द का अर्थ है पूरे पूरे सब एक भाग की अपेक्षा सब नहीं किन्तु सर्व प्रकार से पूरे पूरे सब। ऐसे प्रदेश स्वभावरहित भी, कदाचित् हो सकते हैं अर्थात् सब पूरे पूरे प्रदेश हो भी और यदि वे अपने २ स्वभाव से भी रहित हों तो उनमें सर्व कृत्स्नता का बाध नहीं आता है और वे धर्मास्तिकायरूप से मानलिये जावेंगे, कारण फलोपधायकत्वरूप (कार्य को सिद्ध करनेवाला) कारण के अभाव में, स्वरूप योग्यता होने पर भी ऐसा व्यवहार बन सकता है सो इस बात को निषेध करने के लिये (पडिपुण्णा) यह विशेषण रक्खा है। यह विशेषण यह प्रगट करता है कि वे सर्वकृत्स्न प्रदेश ऐसे हों कि जो अपने स्वभाव

સ્તિકાયતાનો બોધ થવાને બદલે દેશાપેક્ષ સઘળા પ્રદેશોમાં ધર્માસ્તિકાયતાનો બોધ થાય છે પણ એ પ્રકારની માન્યતા તો આગમોની વિરૂદ્ધ જાય છે. તેથી ' સર્વ ' શબ્દનો અહીં એવો અર્થ લેવો જોઈએ નહીં પણ " कसिणे " ' કૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) અર્થ લેવો જોઈએ, ' કૃત્સ્ન ' એટલે પૂરે પૂરા-કેટલાક ભાગોની અપેક્ષાએ પૂરા નહીં પણ સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ એવા પ્રદેશો પ્રદેશ સ્વભાવ રહિત પણ હોઈ શકે છે-એટલે કે સર્વ પૂરે પૂરા પ્રદેશ હોય પણ જો તેઓ પોત પોતાના સ્વભાવથી પણ રહિત હોય તો તેમાં સર્વ 'कृत्स्ना' -સંપૂર્ણતાનો બાધ (વાંધો) આવતો નથી, અને તેમને ધર્માસ્તિકાય રૂપે માનવા પડે, કારણ કે ફલોપધાયકત્વરૂપ કારણના અભાવે સ્વરૂપ યોગ્યતા હોવા છતાં પણ એવો વ્યવહાર સંભવી શકે છે. તો એ વાતનું નિરાકરણ કરવાને માટે " पडिपुण्णा " (પ્રતિપૂર્ણ) વિશેષણ વાપર્યું છે આ વિશેષણ એવું બતાવે છે કે તે સર્વકૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) પ્રદેશ એવાં હોવા જોઈએ કે જે

ते च प्रदेशाः प्रदेशान्तरापेक्षया स्वस्वभावन्यूना अपि आत्मस्वरूपेणाऽविकला उच्यन्ते तत्राह-'निरवसेसा' निरवशेषाः प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेन न

से युक्त हों, उस समय में वहां स्वरूप योग्यता की आवश्यकता नहीं मानी गई है वह योग्यता उनमें आविर्भूत हो रही हो ऐसे ही हों, तभी जाकर उनमें धर्मास्तिकायरूप व्यवहार हो सकता है। यहां ऐसा नहीं माना गया है कि जिस प्रकार दंड अपने कार्य को नहीं कर रहा है और वह एक तरफ रखा हुआ है फिर भी वह दण्ड कहलाता है-ऐसा ही वे कृत्स्नप्रदेश अपने कार्यको जब नहीं करते हैं तब भी उनमें धर्मास्तिकाय का व्यवहार हो जावे। क्यों कि निश्चयनय की मान्यतानुसार अपनीक्रिया में प्रवृत द्रव्य ही उस २ अभिधेय का वाच्य होता है। कृत्स्नप्रदेशों की अपनीक्रियाके करने में प्रवृत्ति होना यही उनमें (प्रतिपूर्णता) है।

शंका—अपनी क्रिया के करने में प्रवृत्ति, अपने में वैसी योग्यता-स्वभाव न भी हो तो भी अन्य की सहायता से होती देखी जाती है इसी तरह इन धर्मास्तिकाय के प्रदेशों में अन्यप्रदेशों की सहायता से, अपनी क्रियाके करने के स्वभाव की विकलता होने पर भी तत्स्वभावता मान लेनेपर (प्रतिपूर्णता) मान ली जावे तो क्या बाधा है?

પોતાના સ્વભાવથી યુક્ત હોય, તે સમયે ત્યાં સ્વરૂપ યોગ્યતાની આવશ્યક્તા માનવામાં આવી નથી-તે યોગ્યતાનો તો ત્યાં સદ્‌ભાવ જ માન્યો છે. ત્યારે જે તેમને માટે 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દ વાપરી શકાય છે-અહીં એવું માનવામાં આવ્યું નથી કે "લાકડી પોતાનું કાર્ય ન કરતી હોય-તે એક બાજુએ પડેલી હોય તો પણ તેને લાકડી જ કહી શકાય છે"-એજ પ્રમાણે તે કૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) પ્રદેશ પોતાનું કાર્ય ન કરતા હોય ત્યારે પણ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. કારણ કે નિશ્ચયનયની માન્યતા પ્રમાણે તો પોતાની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત દ્રવ્ય જ તે તે અભિધેયનું વાચ્ય (બોધક) હોય છે. કૃત્સ્ન પ્રદેશોની પોતાની ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રવૃત્તિ હોવી એજ એમાં રહેલી 'પ્રતિપૂર્ણતા' છે.

શંકા—પોતાની ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ, પોતાની અંદર એવી યોગ્યતા ન હોય તોપણ અન્યની સહાયતાથી જોવામા આવે છે, એ રીતે તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોમાં અન્ય પ્રદેશોની સહાયતાથી, પોતાની ક્રિયા કરવાના સ્વભાવની વિકલતા હોવા છતાં તે સ્વભાવનું અસ્તિત્વ માની લઈને 'પ્રતિપૂર્ણતા' માની લેવામાં આવે તો શો વાંધો છે?

ते च सर्वे देशापेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकात्स्न्र्येऽपि सर्वशब्दस्य प्रवृत्तिदर्शनादित्यत आह ' कसिण ' कृत्स्नाः समस्ता न तु तदेकदेशापेक्षया सर्वे, इत्यर्थः। ते च प्रदेशाः स्वस्वभावरहिता अपि कदाचिद् भवंति ते स्वस्वभावरहिता फलोपधायकत्वरूपकारणत्वाभाववन्तोऽपि स्वरूपयोग्यत्वेन तथा व्यवहर्तुम् शक्यते इत्याशयेनाह-" पडिपुण्णा " प्रतिपूर्णाः स्वस्वरूपेणाऽविकलाः फलोपधायकाः

देशापेक्ष सब प्रदेशों में धर्मास्तिकायता का बोध होता है-अत ऐसी मान्यता आगमके अनुकूल नहीं है-प्रतिकूल है-इसलिये सर्व शब्द का यहां ऐसा अर्थ नहीं लेना चाहिये किन्तु (कसिणे) कृत्स्न ऐसा अर्थ लेना चाहिये क्यों कि सर्व शब्द की प्रकार और कृत्स्न इन अर्थों में प्रवृत्ति देखी गई है-कृत्स्न शब्द का अर्थ है पूरे पूरे सब एक भाग की अपेक्षा सब नहीं किन्तु सर्व प्रकार से पूरे पूरे सब। ऐसे प्रदेश स्वभावरहित भी कदाचित् हो सकते हैं अर्थात् सब पूरे पूरे प्रदेश हो भी और यदि ये अपने २ स्वभाव से भी रहित हों तो उनमें सर्व कृत्स्नता का बाध नहीं आता है और वे धर्मास्तिकायरूप से मानलिये जावेंगे, कारण फलोपधायकत्वरूप (कार्य को सिद्ध करनेवाला) कारण के अभाव में, स्वरूप योग्यता होने पर भी ऐसा व्यवहार बन सकता है सो इस, बात को निषेध करने के लिये (पडिपुण्णा) यह विशेषण रखा है। यह विशेषण यह प्रगट करता है कि वे सर्वकृत्स्न प्रदेश, ऐसे हों कि जो अपने स्वभाव

स्तिकायतानो बोध थवाने बदले देशपेक्ष सघळा प्रदेशोमां धर्मास्तिकायतानो बोध थाय छे पण ए प्रकारनी मान्यता तो आगमोनी विरुद्ध जाय छे तेथी सव ' शब्दनो अहीं एवो अर्थ लेवो जोइए नहीं पण ' कसिणे " ' कृत्स्न (संपूर्ण) अर्थ लेवो जोईए, ' कृत्स्न ' एटले पूरे पूरा-केटलाक भागोनी अपेक्षाए पूरा नहीं पण, सर्व प्रकारे संपूर्ण एवा प्रदेशो अथवा स्वभाव रहित पण होइ, शके छे-एटले के सर्व पूरे पूरा प्रदेश होय पण जो तेओ पोत पोताना स्वभावथी पण रहित होय तो तेमां सर्व 'कृत्स्ना' -संपूर्णतानो बाध (वांधो) आवतो नथी, अने तेमने धर्मास्तिकाय रूपे मानवा पडे, कारण के फलोपधायकत्वरूप कारणना अभावे स्वरूप योग्यता होवा छतां पण एवो व्यवहार संभवी शके छे तो ए वातनुं निराकरण करवाने माटे " पडिपुण्णा " (प्रतिपूर्ण) विशेषण वापर्युं छे आ विशेषण एवुं बतावे छे के ते सर्वकृत्स्न (संपूर्ण) प्रदेश एवा होवा जोइए के जे

द्रव्याणामपि "पएसा" प्रदेशा "अणंता भाणियव्वा" अनन्ता भणितव्य एतेषां त्रयाणामपि अनन्ताः प्रदेशाः ज्ञातव्या इत्यर्थः लोकाऽलोकापेक्षया आक शास्तिकायस्यानन्तत्वम्। जीवास्तिकायस्य सर्वजीवापेक्षयाऽनन्तत्वं ज्ञातव्य पुद्गलास्तिकायस्य तु स्वभावत एवानन्तत्वं ज्ञातव्यम् "सेसं तं चेव" शेषं तदे पूर्वोक्तमेव ज्ञातव्यम् धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकाययोरसंख्येयाः प्रदेशाः कथित आकाशास्तिकायादीनां त्रयाणां द्रव्याणां पुनरनन्ताः प्रदेशा वक्तव्याः अन प्रदेशिकत्वादेतेषामिति भावः ॥ सू० २ ॥

उपयोगगुणवान् जीवास्तिकाय इति पूर्वप्रकरणे प्रदर्शितम् इदानीं जीव स्तिकायस्य देशभूत एको जीव उत्थानादिगुणवानिति दर्शयितुमाह–' जीवेणं इत्यादि ॥

मूलम्–जीवे णं भंते ? स उट्ठाणे, स कम्मे, स बले, स वीरिए, स पुरिसक्कारपरक्कमे, आयभावे णं जीवभावं, उवदंसे तीति वत्तव्वं सिया? हंता गोयमा ! जीवेणं स उट्ठाणे जा उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया, से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिय

भाणियव्वा) आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय इन ती अस्तिकायरूप द्रव्यों के प्रदेश अनन्त हैं। लोक और अलोक की अपेक्ष से आकाशास्तिकाय के प्रदेशों में अनन्तता है। जीवों में सर्वजी की अपेक्षा अनन्तता है तथा पुद्गलास्तिकाय में तो स्वभावतः ही अ नन्तता है। (सेसं तं चेव) अवशिष्ट कथन पूर्वोक्त जैसा ही जानना च हिये। धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय इन दो द्रव्यों के असंख्यात प्रदे कहे गये हैं आकाशास्तिकाय आदि तीन द्रव्यों के प्रदेश अनन्त क गये हैं। क्यों कि ये प्रत्येक अनन्तप्रदेशिक हैं ॥ सू. २ ॥

अणंता भाणियव्वा" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ ત્રણે અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોના પ્રદેશ અનન્ત છે, લોક અને અલોકની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશમા અનંતતા છે, જીવોમાં સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અન તતા છે તથા પુદ્ગલાસ્તિકાયમા તો સ્વભાવથી જ અનંતતા છે. 'સેસં ત ચેવ બાકીનુ સમસ્ત કથન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યેના અસખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા છે. આકાશાસ્તિકાય આદિ ત્રણ

न्यूना इत्यर्थः तथा 'एगगहणगहिया" एकग्रहणगृहीता एकग्रहणेन एकश-ब्देन 'धर्मास्तिकाय' इत्येवलक्षणेन गृहीता ये ते एकग्रहणगृहीताः एकशब्द वाच्या इत्यर्थः । "एसणं गोयमा" एष खलु गौतम ! "धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् । 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' एवम् अधर्मास्तिकायोऽपि यथा धर्मास्तिकायस्य वक्तव्यं कृतं तथा अधर्मास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः । "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव" आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव नवरं केवलम् 'तिर्ण्हपि' त्रयाणाम् आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकाय

समाधान—ऐसा नहीं है क्यों कि-(निरवसेसा) पद से यह समझाया गया है कि उन प्रदेशों में जो धर्मास्तिकायता है वह अन्यप्रदेशों की सहायता से नहीं है किन्तु स्वभाव से ही है। इस प्रकार वे सब प्रदेश जब धर्मास्तिकायरूप स्वभाव से युक्त हो जाते हैं तभी (एगगहणगहिया) धर्मास्तिकाय इस एक शब्द के वाच्य होते हैं। अथवा ये सब कृत्स्न आदि शब्द समान अर्थवाले हैं। (एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) और तभी वे धर्मास्तिकाय कहे जा सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्वं) इसी प्रकारसे अधर्मास्तिकायके विषय में भी जानना चाहिये। (आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव) इसी तरह से आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय की वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। (नवरं) इनके विषय में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (तिण्हं पि पएसा अणंता

સમાધાન—એવું નથી કારણ કે "निरवसेसा" પદથી એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રદેશોમાં જે ધર્માસ્તિકાયતા છે તે અન્યપ્રદેશોની સહાયતાથી નથી, પણ સ્વભાવથી જ છે આ રીતે બધા પ્રદેશો જ્યારે ધર્માસ્તિકાયરૂપ સ્વભાવથી યુક્ત થઈ જાય છે ત્યારે 'एगगहणगहिया" (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દના વાચ્ય-કહેવાને પાત્ર-બની જાય છે અથવા-તે કૃત્સ્ન આદિ સઘળાં પદો સમાન અર્થના વાચક છે "एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" હે ગૌતમ ! ત્યારે જ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય છે "एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्वं" એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમાં પણ સમજવું "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું "नवरं" પણ તેમનામાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે- तिण्हं वि पएसा

द्रव्याणामपि "पएसा" प्रदेशा "अणंता भाणियव्वा" अनन्ता भणितव्याः एतेषां त्रयाणामपि अनन्ताः प्रदेशाः ज्ञातव्या इत्यर्थः लोकाऽलोकापेक्षया आकाशास्तिकायस्यानन्तत्वम्। जीवास्तिकायस्य सर्वजीवापेक्षयाऽनन्तत्वं ज्ञातव्यम् पुद्गलास्तिकायस्य तु स्वभावत एवानन्तत्वं ज्ञातव्यम् "सेसं तं चेव" शेषं तदेव पूर्वोक्तमेव ज्ञातव्यम् धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकाययोरसंख्येयाः प्रदेशाः कथिताः आकाशास्तिकायादीनां त्रयाणां द्रव्याणां पुनरनन्ताः प्रदेशा वक्तव्याः अनन्त प्रदेशिकत्वादेतेषामिति भावः ॥ सू० २ ॥

उपयोगगुणवान् जीवास्तिकाय इति पूर्वप्रकरणे प्रदर्शितम् इदानीं जीवास्तिकायस्य देशभूत एको जीव उत्थानादिगुणवानिति दर्शयितुमाह–'जीवेणं' इत्यादि ॥

मूलम्–जीवे णं भंते? स उट्ठाणे, स कम्मे, स बले, स वीरिए, स पुरिसक्कारपरक्कमे, आयभावे णं जीवभावं, उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया? हंता गोयमा! जीवेणं स उट्ठाणे जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया, से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया,

---

भाणियव्वा) आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय इन तीनों अस्तिकायरूप द्रव्यों के प्रदेश अनन्त हैं। लोक और अलोक की अपेक्षा से आकाशास्तिकाय के प्रदेशों में अनन्तता है। जीवों में सर्वजीवों की अपेक्षा अनन्तता है तथा पुद्गलास्तिकाय में तो स्वभावतः ही अनन्तता है। (सेसं तं चेव) अवशिष्ट कथन पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये। धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय इन दो द्रव्यों के असंख्यात प्रदेश कहे गये हैं आकाशास्तिकाय आदि तीन द्रव्यों के प्रदेश अनन्त कहे गये हैं। क्यों कि ये प्रत्येक अनन्तप्रदेशिक हैं ॥ सू. २ ॥

अणंता भाणियव्वा" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ ત્રણે અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોના પ્રદેશ અનન્ત છે, લોક અને અલોકની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશમા અનંતતા છે, જીવોમાં સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અનંતતા છે તથા પુદ્ગલાસ્તિકાયમા તો સ્વભાવથી જ અનંતતા છે. 'सेसं त चेव" બાકીનુ સમસ્ત કથન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવુ. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યેના અસંખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા છે. આકાશાસ્તિકાય આદિ ત્રણ દ્રવ્યોના અનંત પ્રદેશો કહ્યા છે, કારણ કે તે દરેક અનંત પ્રદેશિક છે ॥સૂ૦૨॥

गोयमा ! जीवेण अणंताणं अभिणिबोहियणाणपज्जवाणं, एवं सुयणाणपज्जवाणं, ओहिणाण पज्जवाणं, मणपज्जवणाण पज्जवाणं केवलणाण पज्जवाणं, मइ अन्नाण पज्जवाणं, सुअअण्णाण पज्जवाणं, विभंगणाण पज्जवाणं, चक्खुदंसण—पज्जवाणं, अचक्खु दंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं, केवलदंसणपज्जवाणं, उवओगं गच्छइ उवयोगलक्खणे णंजीवे से एएणट्ठेणं, एवं वुच्चइ गोयमा ? जीवे णं स उट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया ॥ ३ ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! सोत्थानः सकर्मा सबलः सवीर्यः स पुरुषकारपराक्रमः आत्मभावेन जीवभावमुपदर्शयति, इति वक्तव्यम् स्यात् ? हन्त गौतम ! जीवः खलु सोत्थानः यावदुपदर्शयति इति वक्तव्यम् स्यात् तत् केनार्थेन

जीवास्तिकाय उपयोग गुण वाला है-यह पहिले प्रकट किया जा चुका है। अब यह प्रकट किया जाता है कि जीवास्तिकाय का देशभूत एक जीव उत्थान आदि गुणवाला होता है—(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे, सकम्मे, सबले, सवीरिए, सपुरिसक्कारपरक्कमे) हे भदन्त ! उत्थानवाला, कर्मवाला, बलवाला, वीर्यवाला, और पुरुषकारपराक्रमवाला जीव (आयभावेणं) आत्मभावद्वारा (जीवभावं उवदंसेति इति वत्तव्वं सिया) जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है क्या ? (हंता गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव

જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ હોય છે એ વાત પહેલાં બતાવવામાં આવી છે. હવે એ સમજાવવામાં આવે છે કે જીવાસ્તિકાયના દેશરૂપ એક જીવ ઉત્થાન આદિ ગુણવાળો હોય છે—" जीवेणं भंते ! सउट्ठाणे " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—" जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे, सकम्मे, सबले, सवीरिए, सपुरिसक्कार परक्कमे " હે ભદન્ત ! ઉત્થાનવાળો, કર્મવાળો, બળવાળો વીર્યવાળો અને પુરૂષકાર પરાક્રમવાળો જીવ (आयभावेण) આત્મભાવ દ્વારા (जीवभावं उवदंसेति इति वत्तव्वं सिया) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય

यावद् वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! जीवः खलु अनन्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणाम् । एवं श्रुतज्ञान पर्यवाणाम् अवधिज्ञान पर्यवाणाम् मनः पर्यवज्ञानपर्यवाणाम् केवलज्ञानपर्यवाणाम् , मत्यज्ञानपर्यवाणाम् , श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् , विभंगज्ञानपर्यवाणाम् , चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अवधिदर्शनपर्यवाणाम् ,

---

उवदसेतीति वत्तव्वं सिया) हां गौतम ! उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (गोयमा) हे गौतम ! (जीवे णं अणंताणं आभिणिबोहियणाणपज्जवाणं, एवं सुयणाणपज्जवाणं, ओहिणाणपज्जवाणं, मणपज्जवणाणपज्जवाणं, केवलणाणपज्जवाणं) जीव अभिनिबोधिक ज्ञान की अनन्तपर्यायों के इसी तरह श्रुतज्ञान की अनन्त पर्यायों के, अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के, मनः पर्ययज्ञान की अनन्त पर्यायों के केवल ज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मइ अन्नाणपज्जवाणं, सुय अण्णाणपज्जवाणं, विभंग अन्नाणपज्जवाणं,) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायोंके, श्रुत अज्ञान की अनन्तपर्यायों के, विभंग अज्ञान की अनन्त पर्यायों के, (चक्खुदंसणपज्जवाणं,

---

ખરૂં ? (हंता गोयमा।जीवे णं स उट्ठाणे जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ ! હા, ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય છે. (से केणट्ठेण जाव वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવદ્વારા જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! ((जीवे णं अणंताणं आभिणिवोहियणाणपज्जवाण एवं सुयणाणपज्जवाण ओहिणाणपज्जवाणं, मणपज्जवणा णपज्जवाणं, केवलणाणपज्जवाणं) જીવ અભિનિબોધિક જ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, અવધિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, મનઃ પર્યયજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, કેવલજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (मइ अन्नाणपज्जवाण , सुय अण्णाणपज्जवाण , विभंगअन्नाणपज्जवाणं) મતિ અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, શ્રુત અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, વિભંગ અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના (चक्खुदंसणपज्जवाण, अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाण) ચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, અચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, અવધિદર્શનની અનંત પર્યાયોના (केवलदंसणपज्जवाणं) અને કેવલદર્શનની અનંત પર્યાયોના (उवओग गच्छइ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે. (उवओग लक्खणे

गोयमा ! जीवेण अणताण अभिणिबोहियणाणपज्जवाण, एवं सुयणाणपज्जवाण, ओहिणाण पज्जवाण, मणपज्जवणाण पज्जवाण केवलणाण पज्जवाण, मइ अन्नाण पज्जवाण, सुअअण्णाण पज्जवाणं, विभंगणाण पज्जवाण, चक्खुदसण—पज्जवाण, अचक्खु दसणपज्जवाण, ओहिदसणपज्जवाणं, केवलदसणपज्जवाणं, उवओग गच्छइ उवयोगलक्खणे णजीवे से एएणट्ठेण, एव वुच्चइ गोयमा ? जीवे ण स उट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया ॥ २ ॥

छाया—जीव खलु भदन्त ! सोत्थानः सकर्मा सबलः सवीर्यः स पुरुषकारपराक्रमः आत्मभावेन जीवभावमुपदर्शयति, इति वक्तव्यम् स्यात् ? हन्त गौतम ! जीवः खलु सोत्थानः यावदुपदर्शयति इति वक्तव्यम् स्यात् तत् केनार्थेन

जीवास्तिकाय उपयोग गुण वाला है-यह पहिले प्रकट किया जा चुका है। अब यह प्रकट किया जाता है कि जीवास्तिकाय का देशभूत एक जीव उत्थान आदि गुणवाला होता है—(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे) इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे, सकम्मे, सबले, सवीरिए, सपुरिसक्कारपरक्कमे) हे भदन्त ! उत्थानवाला, कर्मवाला, बलवाला, वीर्यवाला, और पुरुषकारपराक्रमवाला जीव (आयभावेणं) आत्मभावद्वारा (जीवभावं उवदंसेति इति वत्तव्य सिया) जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है क्या ? (हंता गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव

જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ હોય છે, એ વાત પહેલાં બતાવવામાં આવી છે હવે એ સમજાવવામાં આવે છે કે જીવાસ્તિકાયના દેશરૂપ એક જીવ ઉત્થાન આદિ ગુણવાળો હોય છે—" જીવેણ ભંતે ! સઉટ્ઠાણ " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—" જીવે ણ ભંતે ! સઉટ્ઠાણે, સકમ્મે, સબલે, સવીરિએ, સપુરિસક્કાર પરક્કમે " હે ભદન્ત ! ઉત્થાનવાળો, કર્મવાળો, બળવાળો, વીર્યવાળો અને પુરુષકાર પરાક્રમવાળો જીવ (આયભાવેણ) આત્મભાવ દ્વારા (જીવભાવ ઉવદંસેતિ ઇતિ વત્તવ્વ સિયા) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય

लोकाद्याः कदाचिन्नैव वा, नत्वेवं, नियमत एतेषां सद्भावदर्शनादिति । 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ'–तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति यावत् विहरति, हे भगवन्! यत् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तद् एवमेव सर्वमेव तत् तथैव न तु विपरीतम् इत्युक्त्वा भगवन्तं वन्दते नमस्करोति वन्दित्वा नमस्कृत्य संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति स्वस्थाने समुपविशतीति ॥सू०४॥

॥ इति रोहप्रकरणम् ॥

जावे तो फिर ये लोकादिक कभी होंगे और कभी नहीं होंगे। परन्तु ऐसा तो नहीं है । क्यों कि नियम से इनका सद्भाव दिखाई देता है । (सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त । जैसा आप देवानुप्रियने प्रतिपादन किया है वह सब ऐसा ही है, हे भदन्त ! वह सब ऐसा ही है विपरीत नहीं है। ऐसा कहकर वे रोह अनगार यावत् अपनी आत्मा को तप संयम से भावित कर विचरने लगे। यहां यावत् पद से " उन्होंने भगवान को वंदना की, उन्हें नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए फिर वे" इस अर्थ का संग्रह हुआ है। " अपने स्थान पर बैठ गये " यह अर्थ " विहरति " पदका है। तात्पर्य कहने का यह है कि वे भगवदुक्त प्रवचन की मन, वचन, कायासे अनुमोदना करके अपने स्थानपर बैठगये॥सू०४॥

॥ रोहप्रकरण समाप्त ॥

જો આ પદાર્થોને ઈશ્વર વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલાં માનવામાં આવે તો આ લોક અલોક વગેરેનું અસ્તિત્વ ક્યારેક હશે અને ક્યારેક નહીં હોય, એ વાત પણ માનવી પડશે, પણ એવું બનતું નથી કારણ કે નિયમથી જ તેમનો સદ્ભાવ જણાય છે (सेवं भंते! सेवभंते त्ति जाव विहरइ) " હે ભગવન્! આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પ્રમાણે જ છે હે ભગવન્! આપનું કથન સાચું જ છે." એવું કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને રોહ અણગાર તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. " विहरति " એ પદનો અર્થ અહિં " પોતાને સ્થાને બેસી ગયા " એવો થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે મન, વચન અને કાયાથી ભગવાને કહેલ પ્રવચનની અનુમોદના કરીને રોહ અણુગાર પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૪ ॥

રોહપ્રકરણ સમાપ્ત

केवलदर्शनपर्यवाणाम् उपयोग गच्छति, उपयोग लक्षणः खलु जीवः तदेतेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीवा खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० ३ ॥

टीका—"जीव ण भंते" जीवः खलु भदन्त "स उट्ठाणे" सोत्थान उत्थानं चेष्टाविशेषः "स कम्मे" सकर्मा – क्रियाविशेषयुक्तः "स बले" सबल-बल शारीरसामर्थ्यम् "स वीरिए" सवीर्यः वीर्यं जीवभवम् "स पुरिसकार– परक्कमे" सपुरुषकारपराक्रमः – पुरुषकारोऽभिमानविशेषः पराक्रमः पुरुषकार एव निष्पादितविषयः "आयभावेण" आत्मभावेन–आत्मस्वरूपेण त्वर्थः "जीवभाव" जीवभावं जीवत्वं चैतन्यमित्यर्थ 'उपदसतीति वक्तव्य

अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं,) चक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के, अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दंसणपज्जवाण) और केवल दर्शन की अनन्त पर्यायों के (उवओग गच्छइ) उपयोग को प्राप्त करता है। (उवओगलक्खणे जीवे से) उपयोगलक्षणवाला जीव है। (एएहेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभाव को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—(जीवे णं भंते !) हे भदन्त ! जीव (सउट्ठाणे सकम्मे) चेष्टा विशेषरूप उत्थान वाला होकर, ज्ञानावरणीय आदि कर्मवाला होकर (सबले) शारीरिक सामर्थ्यरूप बल विशिष्ट होकर (सवीरिए) जीवसंबंधी बलसे युक्त होकर (सपुरिसक्कारपरक्कमे) अभिमानविशेषरूप पुरुषकार से और पराक्रम से युक्तहोकर (आयभावेणं) आत्मा–

જીવે સે) જીવ ઉપયોગલક્ષણ વાળો છે (એ એણેણં એવં વુચ્ચઇ ગોયમા ! જીવેણં સઉટ્ઠાણે જાવ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કથન કરી શકાય છે ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકાર્થ—(જીવેણંભંતે !) હે ભદન્ત ! જીવ (સઉટ્ઠાણે સકમ્મે) વિશિષ્ટ ચેષ્ટારૂપ ઉત્થાન વાળો, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવાળો (સબલે) શારીરિક તાકાતરૂપ બળ વાળો, (સવીરિએ) વીર્ય વાળો "સપુરિસક્કારપરક્કમે" અભિમાન વિશેષરૂપ પુરુષકાર અને પરાક્રમવાળો થઈને (આયભાવેણં) આત્મ

यावद् वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! जीवः खलु अनन्तानामाभिनिवोधिकज्ञानपर्यवाणाम् । एवं श्रुतज्ञान पर्यवाणाम् अवधिज्ञान पर्यवाणाम् मनः पर्यवज्ञानपर्यवाणाम् केवलज्ञानपर्यवाणाम् , मत्यज्ञानपर्यवाणाम् , श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् , विभंगज्ञानपर्यवाणाम् , चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अवधिदर्शनपर्यवाणाम् ,

---

उवदसेतीति वत्तव्वं सिया) हां गौतम ! उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (गोयमा) हे गौतम ! (जीवे णं अणंताणं आभिणिबोहियणाणपज्जवाणं, एवं सुयणाणपज्जवाणं, ओहिणाणपज्जवाणं, मणपज्जवणाणपज्जवाणं, केवलणाणपज्जवाणं) जीव अभिनिबोधिक ज्ञान की अनन्तपर्यायों के इसी तरह श्रुतज्ञान की अनन्त पर्यायों के, अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के, मनः पर्ययज्ञान की अनन्त पर्यायों के केवल ज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मइ अन्नाणपज्जवाणं, सुय अण्णाणपज्जवाणं, विभंग अन्नाणपज्जवाणं,) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायोंके, श्रुत अज्ञान की अनन्तपर्यायों के, विभंग अज्ञान की अनन्त पर्यायों के, (चक्खुदंसणपज्जवाणं,

---

ખરૂં ? (हंता गोयमा!जीवे णं स उट्ठाणे जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ ! હા, ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય છે (से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવદ્વારા જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કહી શકાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! ((जीवे णं अणंताणं आभिणिबोहियणाणपज्जवाण एवं सुयणाणपज्जवाणं ओहिणाणपज्जवाणं, मणपज्जवणा णपज्जवाणं, केवलणाणपज्जवाणं) જીવ અભિનિબોધિક જ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, અવધિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, મનઃ પર્યયજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, કેવલજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (मइ अन्नाणपज्जवाण , सुय अण्णाणपज्जवाण , विभंगअन्नाणपज्जवाणं) મતિ અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, શ્રુત અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, વિભંગ અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના (चक्खुदंसणपज्जवाण , अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं) ચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, અચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, અવધિદર્શનની અનંત પર્યાયોના (केवलदंसणपज्जवाणं) અને કેવલદર્શનની અનંત પર્યાયોના (उवओग गच्छइ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે. (उवओग लक्खणे

केवलदर्शनपर्यवाणाम् उपयोग गच्छति, उपयोग लक्षण खलु जीवः तद्नेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीव खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० ३ ॥

टीका—" जीव ण भंते " जीव खलु भदन्त " स उट्ठाणे " सोत्थान उत्थानं चेष्टाविशेषः " स कम्म " सकर्मा – क्रियाविशुपयुक्तः " स बले " सबल-बल शारीरसामर्थ्यम् " स वीरिए " सवीर्य वीर्यं जीवमलम् " स पुरिसकार– परक्कम " सपुरुषकारपराक्रम – पुरुषकारोऽभिमानविशेषः पराक्रमः पुरुषकार एव निष्पादितविषय " आयभावेण " आत्मभावेन–आत्मस्वरूपेण स्वयं " जीवभाव " जीवभावं जीवत्वं चैतन्यमित्यर्थ ' उपदर्शयतीति वक्तव्य

अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं,) चक्षुर्दर्शन की अनन्तप र्यायों के, अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के अवधिदर्शन की अनन्तप र्यायों के (केवल दंसणपज्जवाण) और केवल दर्शन की अनन्त पर्यायों के (उवओग गच्छइ) उपयोग को प्राप्त करता है । (उवओगलक्खणे जीवे से) उपयोगलक्षणवाला जीव है । (एएट्ठेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभाव को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—(जीवे णं भंते !) हे भदन्त ! जीव (सउट्ठाणे सकम्मे) चेष्टा विशेषरूप उत्थान वाला होकर, ज्ञानवरणीय आदि कर्मवाला हो कर (सबले) शारीरिक सामर्थ्यरूप बल विशिष्ट होकर (सवीरिए) जीवसंबंधी बलसे युक्त होकर (सपुरिसक्कारपरक्कमे) अभिमानविशेष रूप पुरुषकार से और पराक्रम से युक्त होकर (आयभावेण) आत्मा–

જીવે સે) જીવ ઉપયોગલક્ષણ વાળો છે (એ એટ્ઠેણં એવં વુચ્ચઇ ગોયમા ! જીવેણં સઉટ્ઠાણે જાવ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કથન કરી શકાય છે ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકાર્થ—(જીવેણં ભંતે !) હે ભદન્ત ! જીવ (સઉટ્ઠાણે સકમ્મે) વિશિષ્ટ ચેષ્ટારૂપ ઉત્થાન વાળો જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવાળો, (સબલે) શારીરિક સામર્થ્યરૂપ બળ વાળો, (સવીરિએ) વીર્ય વાળો " સપુરિસક્કારપરક્કમે " અભિમાન વિશેષરૂપ પુરુષાર્થ અને પરાક્રમવાળો થઈને (આયભાવેણ) આત્મ

या ' उपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात्। अत्र खलु 'स उट्ठाणे ' इत्यादीनि पञ्च शेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि. सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभा- त् यावत्संसारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात्। एतदेव जीवस्य सारित्वं यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव गादिति। ' आय भावेणं ' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽ- पपरिणामविशेषेण 'जीवभावं' जीवत्वं चैतन्यम् ' उपदंसेति ' उपदर्शयति-

पने परिणामों द्वारा (जीवभावं) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदंसे- ीति वत्तव्वं सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकतो है क्या? ये ो पूर्वोक्त पांच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यव- छेदक हैं। क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव हता है। ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जबतक उसके साथ संसार ा संबंध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं। उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट ीना यही जीव में संसारीपना है। उत्थान आदि क्रियाओं का हां असद्भाव है वही मोक्ष है। मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ हीं होती हैं। यदि वहां पर भी इनका सद्भाव मानने में आ- ाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा। अतःयही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं है। संसार में ही हैं। इसी कारण संसारी जीव में संसार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं। अतःऐसा यह संसारी जीव (आय- भावेणं) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

ભાવદ્વારા-પરિણામો દ્વારા (जीवभाव) ચૈતન્યરૂપ જીવભાવને (उवदंसेतीति वत्तव्व सिया) પ્રકટ કરે છે, એવું કહી શકાય ખરૂં ? ઉપર જીવના જે પાંચ વિશેષણ કહ્યાં છે તે સિદ્ધજીવને લાગૂ પડતા નથી. કારણ કે સિદ્ધજીવોમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અભાવ હોય છે જ્યાં સુધી જીવનો સંસાર સાથે સં- બંધ હોય ત્યા સુધી જ એ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ જીવમાં જોવા મળે છે. ઉત્થા નાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોવું એજ જીવનું સંસારીપણુ છે જ્યાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અસદ્‌ભાવ છે, એવુ સ્થાન મોક્ષ છે મોક્ષમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી. જો ત્યા પણ તેમનો સદ્‌ભાવ માનવામાં આવે તો મોક્ષ એક પારિભાષિક શબ્દ જ મનાય તેથી એવું જ માનવુ યોગ્ય છે કે મોક્ષમા ઉત્થા- નાદિ ક્રિયાઓ નથી-સંસારમાં જે તે ક્રિયાઓનું અસ્તિત્વ છે. કારણ કે સંસાર સાથેના સંબંધથી સસારી જીવોમાં તે ક્રિયાઓનો સદ્‌ભાવ હોય છે તો એ ક્રિયાઓથી યુક્ત સસારી જીવ (आयभावे णं) ઉત્થાન શયન, ગમન, ભોજન આદિરૂપ આત્મપરિણામ દ્વારા (जीवभावं उवदंसेति) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્યને

केवलदर्शनपर्यवाणाम् उपयोग गच्छति, उपयोग लक्षणः खलु जीवः तदेतेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीवः खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० ३ ॥

टीका—"जीवे णं मंते" जीव खलु भदन्त "स उट्ठाणे" सोत्थान उत्थानं चेष्टाविशेषः "स कम्मे" सकर्मा – क्रियाविशेषयुक्तः "स बले" सबलः–बलं शारीरसामर्थ्यम् "स वीरिए" सवीर्यं वीर्यं जीवभवम् "स पुरिसकार– परक्कमे" सपुरुषकारपराक्रम – पुरुषकारोऽभिमानविशेषः पराक्रमः पुरुषकार एव निष्पादितविषयः "आयमावेण" आत्मभावेन–आत्मस्वरूपेणे त्यर्थः "जीवमाव" जीवमाव जीवत्वं चैतन्यमित्यर्थ 'उपदंसतीति वक्तव्वं

अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं,) चक्षुर्दर्शन की अनन्तप पर्यायों के, अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के अवधिदर्शन की अनन्तप र्यायों के (केवल दंसणपज्जवाण) और केवल दर्शन की अनन्त पर्यायों के (उवओगं गच्छइ) उपयोग को प्राप्त करता है। (उवओगलक्खणे जीवे से) उपयोगलक्षणवाला जीव है। (एएट्टेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभाव को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—(जीवे णं भंते !) हे भदन्त ! जीव (सउट्ठाणे सकम्मे) चेष्टा विशेषरूप उत्थान वाला होकर, ज्ञानावरणीय आदि कर्मवाला होकर (सबले) शारीरिक सामर्थ्यरूप बल विशिष्ट होकर (सवीरिए) जीवसमथी बलसे युक्त होकर (सपुरिसक्कारपरक्कमे) अभिमानविशेष रूप पुरुषकार से और पराक्रम से युक्तहोकर (आयभावेण) आत्मा–

जीवे से) જીવ ઉપયોગલક્ષણ વાળો છે (एएट्टेणं एवं वुच्चइ गोयमा ! जीवेणं सउट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવું કથન કરી શકાય છે ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકાર્થ—(जीवेणं भंते !) હે ભદન્ત ! જીવ (सउट्ठाणे सकम्मे) વિશિષ્ટ ચેષ્ટારૂપ ઉત્થાન વાળો, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવાળો (सबले) શારીરિક તાકાતરૂપ બળ વાળો, (सवीरिए) વીર્ય વાળો "सपुरिसक्कारपरक्कमे" અભિમાન વિશેષરૂપ પુરુષકાર અને પરાક્રમવાળો થઈને (आयभावेण) આત્મ

सिया' उपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात्। अत्र खलु 'स उट्ठाणे' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि. सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्संसारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात्। एतदेव जीवस्य संसारित्वं यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति। 'आय भावेणं' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण 'जीवभावं' जीवत्वं चैतन्यम् 'उपदंसेति' उपदर्शयति—

अपने परिणामों द्वारा (जीवभावं) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या? ये जो पूर्वोक्त पांच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं। क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है। ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जबतक उसके साथ संसार का संबंध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं। उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में संसारीपना है। उत्थान आदि क्रियाओं का जहां असद्भाव है वही मोक्ष है। मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं होती हैं। यदि वहां पर भी इनका सद्भाव मानने में आ जाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा। अतः यही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं है। संसार में ही हैं। इसी कारण संसारी जीव में संसार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं। अतः ऐसा यह संसारी जीव (आयभावेणं) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

ભાવદ્વારા—પરિણામો દ્વારા (जीवभावं) ચૈતન્યરૂપ જીવભાવને (उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) પ્રકટ કરે છે, એવું કહી શકાય ખરૂં? ઉપર જીવના જે પાંચ વિશેષણ કહ્યાં છે તે સિદ્ધજીવને લાગૂ પડતાં નથી. કારણ કે સિદ્ધજીવોમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અભાવ હોય છે જ્યા સુધી જીવનો સંસાર સાથે સંબંધ હોય ત્યાં સુધી જ એ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ જીવમાં જોવા મળે છે. ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોવુ એજ જીવનું સંસારીપણુ છે જ્યા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અસદ્‌ભાવ છે, એવું સ્થાન મોક્ષ છે મોક્ષમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી. જો ત્યા પણ તેમનો સદ્‌ભાવ માનવામા આવે તો મોક્ષ એક પારિભાષિક શબ્દ જ મનાય તેથી એવું જ માનવુ યોગ્ય છે કે મોક્ષમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ નથી—સંસારમાં જે તે ક્રિયાઓનુ અસ્તિત્વ છે. કારણ કે સંસાર સાથેના સંબંધથી સંસારી જીવોમા તે ક્રિયાઓનો સદ્‌ભાવ હોય છે તો એ ક્રિયાઓથી યુક્ત સંસારી જીવ (आयभावेणं) ઉત્થાન શયન, ગમન, ભોજન આદિરૂપ આત્મપરિણામ દ્વારા (जीवभावं उवदंसेति) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્યને

उपदर्शने प्रकाशस्तथा च प्रकाशयति इति वक्तव्यं स्यात् विशिष्टाया उत्थानादि क्रियाया विशिष्टज्ञानपूर्वकत्वनियमात्। दृश्यते च ज्ञानतारतम्येन क्रियाया तारतम्यमिति गौतमस्य प्रश्न भगवानाह–'हंता' इत्यादि। "हंता गोयमा" हन्त गौतम! "जीवे णं जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया" जीवः खलु यावत् पदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् अत्र यावत्पदेन उत्थानादारभ्य जीवभावमित्यन्तं प्रश्नोक्तं सर्वमेव संग्राह्यम् उत्थानादिकं सर्वम् जीव आत्मभावेनोपदर्शयतीति भाव

द्वारा (जीवभावं उवदंसेति) चैतन्यरूप जीव भाव को प्रकाशित करता है–प्रकट करता है ऐसा (वत्तव्वं सिया) कहा जा सकता है क्या? तात्पर्य–इस प्रश्न का यही है कि विशिष्ट उत्थान आदि क्रियाएँ विशिष्ट ज्ञानपूर्वक ही होती हैं ऐसा नियम है। यह बात प्रत्यक्ष देखने में आती है कि जहां पर ज्ञान की तरतमता होती है वहाँ पर क्रियाओं में भी तरतमता पाई जाती है। अत इन क्रियाओं आदिकी तरतमता से जीव अपने विशिष्ट चैतन्य का प्रकाशन करता है–यदि ऐसा माना जावे तो इसमें कोइ बाधा तो नहीं है–ऐसा यह प्रश्न प्रभु से किया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता गोयमा! जीवेणं जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) हां गौतम! उत्थानादि विशेषणों वाला जीव अपने परिणामों द्वारा चैतन्यरूप भाव को प्रकाशित करता है-ऐसा मानने में कोई बाधा नहीं है। यहां यावत्पद से उत्थान से लेकर जीवभावतक के सब पद ग्रहण किये गये हैं। जीव आत्मभाव द्वारा अपने भाव को–चैतन्य को

પ્રકટ કરે છે, એવું (વત્તવ્વં સિયા) કહી શકાય ખરૂં? હવે ટીકાકાર પ્રશ્નનું તાત્પર્ય સમજાવે છે—વિશિષ્ટ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે એવો નિયમ છે એવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે જ્યાં જ્ઞાનની અધિકતા હોય છે ત્યાં ક્રિયાઓમાં પણ અધિકતા હોય છે. તેથી તે ક્રિયાઓ આદિની તરતમતાથી (અધિકતાથી) જીવ પોતાના વિશિષ્ટ ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે-એવું જો માનવામાં આવે તો કોઈ પણ વાંધો નથી આ પ્રકારનું મંતવ્ય યોગ્ય છે કે નહીં, એવો ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ભાવાર્થ છે તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ નીચે પ્રમાણે આપે છે–(हंता गोयमा! जीवेणं जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ! હા, ઉત્થાનાદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવ પોતાના પરિણામો દ્વારા ચૈતન્યરૂપ ભાવને પ્રકટ કરે છે– એવું માનવામાં કોઈ પણ હરકત નથી. અહીં (यावत्) (પર્યન્ત) પદથી ઉત્થાનથી લઈને જીવ ભાવ સુધીના પદો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે જીવ આત્મભાવ દ્વારા પોતાના

सिया' उपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात्। अत्र खलु 'स उट्ठाणे' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि. सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्ससारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात्। एतदेव जीवस्य संसारित्वं यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति। 'आय भावेणं' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण 'जीवभावं' जीवत्वं चैतन्यम् 'उपदंसेति' उपदर्शयति-

अपने परिणामों द्वारा (जीवभावं) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या? ये जो पूर्वोक्त पांच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं। क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है। ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जबतक उसके साथ संसार का संबंध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं। उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में संसारीपना है। उत्थान आदि क्रियाओं का जहां असद्भाव है वही मोक्ष है। मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं होती हैं। यदि वहां पर भी इनका सद्भाव मानने में आ-जाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा। अतःयही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं है। संसार में ही हैं। इसी कारण संसारी जीव में संसार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं। अतःऐसा यह संसारी जीव (आयभावेणं) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

ભાવદ્વારા-પરિણામો દ્વારા (जीवभाव) ચૈતન્યરૂપ જીવભાવને (उवदसेतीति वत्तव्व सिया) પ્રકટ કરે છે, એવું કહી શકાય ખરૂં? ઉપર જીવના જે પાચ વિશેષણ કહ્યાં છે તે સિદ્ધજીવને લાગૂ પડતાં નથી. કારણ કે સિદ્ધજીવોમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અભાવ હોય છે જ્યા સુધી જીવનો સંસાર સાથે સ-બંધ હોય ત્યા સુધી જ એ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ જીવમા જોવા મળે છે. ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોવું એજ જીવનું સંસારીપણુ છે. જ્યાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અસદ્‌ભાવ છે, એવુ સ્થાન મોક્ષ છે. મોક્ષમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી. જો ત્યા પણુ તેમનો સદ્‌ભાવ માનવામા આવે તો મોક્ષ એક પારિભાષિક શબ્દ જ મનાય તેથી એવું જ માનવુ યોગ્ય છે કે મોક્ષમા ઉત્થા-નાદિ ક્રિયાઓ નથી-સંસારમાં જે તે ક્રિયાઓનું અસ્તિત્વ છે. કારણ કે સંસાર સાથેના સબંધથી સંસારી જીવોમા તે ક્રિયાઓનો સદ્‌ભાવ હોય છે તો એ ક્રિયાઓથી યુક્ત સંસારી જીવ (आयभावेणं) ઉત્થાન શયન, ગમન, ભોજન આદિરૂપ આત્મપરિણામ દ્વારા (जीवभावं उवदंसेति) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્યને

के अनुसार उन २ शक्तिके अंशों को जितने रूप में प्राप्त कर सकता है –प्राप्त करता है। मतिज्ञान में भी इसी तरह के शक्ति के अंश अनन्त होते हैं। छद्मस्थ जीवों की बुद्धिगम्य ये अंश नहीं हुआ करते हैं–इन्हें तो सर्वज्ञ ही साक्षात् जानता है। हां अनुमानादि द्वारा छद्मस्थ भी इन्हें परोक्षरूप से जान सकता है ये मतिज्ञान के अनंत शक्त्यांश ही यहां पर्यवशब्द से गृहीत हुए हैं। ये सर्वज्ञ प्रज्ञाकृत माने गये हैं। जीव जब उत्थान आदि क्रियाओं के करनेमें व्यापारित होता है तब वह उन क्रियाओं द्वारा अपने स्वरूपभूत उपयोग स्वरूप को प्रकट करता है यह उपयोगरूप उसका अनेक धाराओं में बहता रहता है कभी वह मतिज्ञान रूप में तो कभी वह श्रुतज्ञान रूप में कभी अवधिज्ञानरूप में तो कभी मनःपर्यय ज्ञानरूप में कभी केवलज्ञानरूप में तो कभी मतीअज्ञान आदि आदि अनेक रूप में संसारी जीव जब उत्थान, शयन आदि क्रियाओं में लगता है तब वह इन क्रियाओं के करते समय मतिज्ञान आदि की अनन्त पर्यायों में से किसी न किसी एक पर्याय को धारण किये हुए रहता है। इससे यह बात प्रकट होती है कि वह संसारी जीव क्रियाओं के करते समय अपने स्वरूप भूत उपयोग के अं

અનત હોય છે પ્રત્યેક જીવ તે તે આવારક કર્મના ક્ષયોપશમ આદિ અનુસાર તે તે શક્તિના અંશને જેટલા પ્રમાણમા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરે છે મતિજ્ઞાનમાં પણ તે પ્રકારની શક્તિના અંશ અનત હોય છે એ અંશ છદ્મસ્થજીવોને માટે તો બુદ્ધિગમ્ય હોતા નથી–તેમને તો સર્વજ્ઞ જ સાક્ષાત્ જાણે છે હા, અનુમાન આદિ દ્વારા છદ્મસ્થ પણ તેમને પરોક્ષરૂપે જાણી શકે છે મતિજ્ઞાનનામે અનત શક્તિ અંશોને જ અહીં (પર્યવ) પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે એ સર્વજ્ઞ પ્રજ્ઞાકૃત મનાયા છે. જીવ જ્યારે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ કરવામા પ્રવૃત્ત બન્યો હોય છે ત્યારે તે ક્રિયાઓ દ્વારા તે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગ સ્વરૂપને પ્રકટ કરે છે તેનું તે ઉપયોગરૂપ સ્વરૂપ અનેક ધારાઓમાં વહેતું રહે છે–ક્યારેક મતિજ્ઞાનરૂપે તો ક્યારેક શ્રુતજ્ઞાન રૂપે ક્યારેક અવધિજ્ઞાન રૂપે તો ક્યારેક મન:પર્યય જ્ઞાન રૂપે, ક્યારેક કેવળજ્ઞાન રૂપે તો ક્યારેક મતિ અજ્ઞાન આદિ અનેક રૂપે તે વહેતું રહે છે સંસારી જીવ જ્યારે ઉત્થાન શયન આદિ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તે ક્રિયાઓ કરતી વખતે તે મતિજ્ઞાન આદિની અનત પર્યાયોમાંથી કોઈને કોઈ એક પર્યાયને ધારણ કરતો રહે છે તેથી એ વાત પ્રકટ થાય છે કે તે સસારીજીવ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગના [illegible] મતિજ્ઞાન આદિની અનત પર્યાયોમાંથી

आत्मभावेन जीवभावमुपदर्शयतीत्यत्र कारणज्ञानाय भवतीति पुनर्गौतमः प्रश्नयति 'से केणट्ठेणं' इत्यादि-"से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया" तत्केनार्थेन यावत् वक्तव्यं स्यात्? भगवानाह--'गोयमा' इत्यादि. हे गौतम! "जीवेणं" जीवः खलु 'अणंताणं आभिणिबोहियणाणपज्जवाणं' अनन्तानाम् आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणाम् - मतिज्ञानपर्यवाणामित्यर्थः पर्यवाःसर्वज्ञप्रज्ञाकृता विभागाः परिच्छेदास्ते च परिच्छेदा अनन्ताः सन्ति-आभिनिबोधिकज्ञानस्य तस्मात्

दिखाता है ऐसा यह कथन कारणज्ञान के लिये प्रकट किया गया है। तात्पर्य यह-कि आत्मा अतीन्द्रिय पदार्थ है वह किसी भी इन्द्रिय से एवं क्षायोपशमिक ज्ञान से गम्य नहीं हो सकता है। अतःइन परिणामों का कर्त्ता जो आत्मा है उसका ज्ञान इन परिणामों द्वारा हो जाता है। इन परिणामों का जो कर्त्ता है वही उन परिणामों का कारण होता है। गौतमस्वामी पुनः प्रभुसे पूछते है (से केणट्ठेणं जाव वत्तव्वं सिया) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावको प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा!) हे गौतम! (जीवेणं) जीव (अणंताणं) अनन्त (अभिणिबोहिय नाणपज्जवाणं) आभिनिबोधिकज्ञान-मतिज्ञान की पर्यायों के सर्वज्ञप्रतिज्ञाद्वारा किये गये विभागों के उपयोग को प्राप्त करता है। तात्पर्य यह है कि ज्ञान में शक्ति के अंश अनन्त हुआ करते हैं। प्रत्येक जीव तत्तत् आवारक कर्म के क्षयोपशम आदि

ચૈતન્યને બતાવે છે, એવું આ કથન કારણજ્ઞાન ને માટે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આત્મા અતીન્દ્રિય પદાર્થ છે તેને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી કે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનથી ઓળખી શકાતો નથી તેથી તે પરિણામોનો કર્ત્તા જે આત્મા છે તેનું જ્ઞાન એ પરિણામો દ્વારા જ થાય છે. તે પરિણામોનો જે કર્ત્તા છે, તે જ તે પરિણામોનુ કારણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુએ જે ઉત્તર આપ્યો તેનું કારણ જાણવાને માટે પ્રશ્ન કરે છે- (से केणट्ठणं जाव वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે "જીવ આત્મપરિણામોદ્વારા ચૈતન્યભાવ પ્રકટ કરે છે એમ કહેવામા કોઇ હરકત નથી? તેનો ઉત્તર મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે (गोयमा!) હે ગૌતમ (जीवेणं) જીવ (अणंताणं) અનંત (आभिणिबोहियनाणपज्जवाण) આભિનિબોધિક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન)ની પર્યાયોના સર્વજ્ઞપણાદ્વારા કરાયેલા વિભાગોના ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનમા શક્તિના અંશ

अथ लोकस्थितिवर्णनम्—

पूर्व लोकान्तादिलोकपदार्थाना निरूपणं कृतं, तत्प्रस्तावात्साम्प्रतं लोकस्थिति प्ररूपयन्नाह—'भंते त्ति' इत्यादि ।

मूलम्—भंते त्ति भगवं गोयमे समणं जाव एवं वयासी—कइविहा णं भंते! लोयट्ठिई पन्नत्ता?, गोयमा! अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता, तं जहा—आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहिपइट्ठिया पुढवी, पुढविपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ अट्ठविहा, जाव जीवा कम्मसंगहिया?, गोयमा! से, जहा णामए केइ पुरिसे वत्थिमाडोवेइ, वत्थिमाडोवेत्ता उप्पिं सितं बंधइ, बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधइ, बंधित्ता उवरिल्लं गंठिं मुयइ, मुइत्ता, उवरिल्लं देसं वामेइ, उवरिल्लं देसं वामेत्ता, उवरिल्लं देसं आउकायस्स, पूरेइ, पूरित्ता उप्पिं सितं बंधइ, बंधित्ता मज्झिल्लगंठिं मुयइ, से णूणं गोयमा! आउकाए तस्स वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ, से तेणट्ठेणं जाव जीवा कम्मसंगहिया। से जहा वा केइ पुरिसे वत्थिं आडोवेइ आडोवित्ता कडीए बंधइ, बंधित्ता अत्थाहमतारमपोरुसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा, से णूणं गोयमा! से पुरिसे तस्स आउकायस्स उवरिमतले चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ, एवं वा अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता, जाव जीवा कम्मसंगहिया ॥ सू० ५ ॥

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं यावत् एवमवादीत्—कतिविधा भदन्त! लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता?, गौतम! अष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आकाशप्रतिष्ठितो वातः१, वातप्रतिष्ठित उदधिः२, उदधिप्रतिष्ठिता [illegible]३,

आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवा अनन्ता इति भावः " एवं सुयणाणपज्जवाणं " एवं श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् अनन्तानामित्यस्य सर्वत्र सम्बन्धस्तेनाऽनन्तानां श्रुतज्ञानपर्यवाणामित्यर्थः एवमेवाऽवधिज्ञानादावपि योजनीयम् " ओहिणाणपज्जवाणं " अवधिज्ञानपर्यवाणामनन्तानाम् " मण पज्जवणाणपज्जवाणं " मनःपर्यवज्ञानपर्यवाणाम्-" केवलणाणपज्जवाणं " केवलज्ञानपर्यवाणाम् " मइ अन्नाणपज्जवाणं " मत्यज्ञानपर्यवाणाम् "सुअअण्णाण पज्जवाणं" श्रुताज्ञान पर्यवाणाम् " विभंगण्णाण पज्जवाणं ' विभंगज्ञानपर्यवाणाम्-' चक्खुदंसणपज्जवाणं ' चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम्. ' अचक्खुदंसणपज्जवाणं ' अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् ' ओहिदंसणपज्जवाणं ' अव-

---

शरूप मतिज्ञान आदि के अनन्त अंशों में से किसी एक अंश को प्रकट करता रहता है ऐसा कहने में कोई बाधा नहीं है इसी तरह का विवेचन श्रुतज्ञान आदि के विषय में भी समझना चाहिये। (अनन्त) इस पद का संबंध यहां सब जगह कर लेना चाहिये। तथा च-(एवं सुयणाणपज्जवाणं) इसी प्रकार से वह संसारी जीव अनन्त श्रुतज्ञान की पर्यायों के उपयोग को-(ओहिनाणपज्जवाणं) अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के (मणपज्जवणाणपज्जवाणं) मनः पर्यवज्ञान की अनन्तपर्यायों के (केवलणाणपज्जवाणं) केवलज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मई अन्नाणपज्जवाणं) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायों के (सुय अण्णाणपज्जवाणं) श्रुताज्ञान की अनन्तपर्यायों के, (विभंगणाणपज्जवाणं) विभंगज्ञान की अनन्तपर्यायों के (चक्खुदंसणपज्जवाणं) चक्षुदर्शन की अनंतपर्यायों के (अचक्खुदंसणपज्जवाणं) अचक्षुदर्शन की अनंतपर्यायों

કોઇ એક અંશને પ્રકટ કરતો રહે છે-એવું કહેવામાં કોઇપણ પ્રકારનો વાંધો નથી. શ્રુતજ્ઞાન આદિના વિષયમાં પણ એજ પ્રકારનું કથન સમજી લેવું "અનન્ત" અનન્ત પદનો સંબંધ અહીં બધી જગ્યાએ કરી લેવો જોઇએ. વળી (एवं सुयणाणपज्जवाणं), તે સંસારી જીવ અનંત શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયોના ઉપયોગને, (ओहिनाणपज्जवाणं) અવધિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને, (मणपज्जवणाणपज्जवाणं) મનઃપર્યવજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને (केवलणाणपज्जवाणं) કેવળજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને, પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે જીવ (मई अण्णाणपज्जवाणं) મતિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના (सुयअण्णाणपज्जवाणं) શ્રુત અજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (विभंगणाण पज्जवाणं) વિભંગ જ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (चक्खुदंसणपज्जवाणं) ચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, (अचक्खुदंसणपज्जवाणं) અચક્ષુ દર્શનની અનંત પર્યાયોના,

के अनुसार उन २ शक्तिके अंशों को जितने रूप में प्राप्त कर सकता है -प्राप्त करता है। मतिज्ञान में भी इसी तरह के शक्ति के अंश अनन्त होते हैं। छद्मस्थानं जीवों की बुद्धिगम्य ये अंश नहीं हुआ करते हैं-इन्हें तो सर्वज्ञ ही साक्षात् जानता है। हां अनुमानादि द्वारा छद्मस्थ भी इन्हें परोक्षरूप से जान सकता है ये मतिज्ञान के अनंत शक्त्यांश ही यहां पर्यवशब्द से गृहीत हुए हैं। ये सर्वज्ञ प्रज्ञाकृत माने गये हैं। जीव जब उत्थान आदि क्रियाओं के करनेमें व्यापारित होता है तब वह उन क्रियाओं द्वारा अपने स्वरूपभूत उपयोग स्वरूप को प्रकट करता है यह उपयोगरूप उसका अनेक धाराओं में बहता रहता है कभी वह मति-ज्ञान रूप में तो कभी वह श्रुतज्ञान रूप में कभी अवधिज्ञानरूप में तो कभी मनःपर्यय ज्ञानरूप में कभी केवलज्ञानरूप में तो कभी मतीअ-ज्ञान आदि आदि अनेक रूप में संसारी जीव जब उत्थान, शयन आदि क्रियाओं में लगता है तब वह इन क्रियाओं के करते समय म-तिज्ञान आदि की अनन्त पर्यायों में से किसी न किसी एक पर्याय को धारण किये हुए रहता है। इससे यह बात प्रकट होती है कि वह सं-सारी जीव क्रियाओं के करते समय अपने स्वरूप भूत उपयोग के अं

અનંત હોય છે પ્રત્યેક જીવ તે તે આવારક કર્મના ક્ષયોપશમ આદિ અનુસાર તે તે શક્તિના અંશને જેટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરે છે મતિજ્ઞાનમાં પણ તે પ્રકારની શક્તિના અંશ અનંત હોય છે એ અંશ છદ્મસ્થજીવોને માટે તો બુદ્ધિગમ્ય હોતા નથી-તેમને તો સર્વજ્ઞ જ સાક્ષાત્ જાણે છે હા, અનુમાન આદિ દ્વારા છદ્મસ્થ પણ તેમને પરોક્ષરૂપે જાણી શકે છે મતિજ્ઞાનનાએ અનંત શક્તિ અંશોને જ અહીં (પર્યવ) પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે એ સર્વજ્ઞ પ્રજ્ઞાકૃત મનાયા છે જીવ જ્યારે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો હોય છે, ત્યારે તે ક્રિયાઓ દ્વારા તે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગ સ્વરૂપને પ્રકટ કરે છે તેનુ તે ઉપયોગરૂપ સ્વરૂપ અનેક ધારાઓમાં વહેતું રહેછે-ક્યારેક મતિજ્ઞાનરૂપે તો ક્યારેક શ્રુતજ્ઞાન રૂપે ક્યારેક અવધિજ્ઞાન રૂપે તો ક્યારેક મનઃપર્યય જ્ઞાન રૂપે, ક્યારેક કેવલજ્ઞાન રૂપે તો ક્યારેક મતિ અજ્ઞાન આદિ અનેક રૂપે તે વહેતું રહે છે સંસારી જીવ જ્યારે ઉત્થાન, શયન આદિ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તે ક્રિયાઓ કરતી વખતે તે મતિજ્ઞાન આદિની અનંત પર્યાયોમાંથી કોઇને કોઇ એક પર્યાયને ધારણ કરેલો રહે છે તેથી એ વાત પ્રકટ થાય છે કે તે સંસારીજીવ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગના અંશરૂપ મતિજ્ઞાન આદિના અનંત અંશોમાંથી

आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवा अनन्ता इति भावः " एवं सुयणाणपज्जवाणं " एवं श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् अनन्तानामित्यस्य सर्वत्र सम्बन्धस्तेनाऽनन्तानां श्रुतज्ञानपर्यवाणामित्यर्थः एवमेवाऽवधिज्ञानादावपि योजनीयम् " ओहिणाणपज्जवाणं " अवधिज्ञानपर्यवाणामनन्तानाम् " मण पज्जवणाणपज्जवाणं " मनःपर्यवज्ञानपर्यवाणाम्–" केवलणाणपज्जवाणं " केवलज्ञानपर्यवाणाम् " मइ अन्नाणपज्जवाणं " मत्यज्ञानपर्यवाणाम् "सुअअण्णाण पज्जवाणं" श्रुताज्ञान पर्यवाणाम् " विभंगण्णाण पज्जवाणं ' विभंगज्ञानपर्यवाणाम्–' चक्खुदंसणपज्जवाणं ' चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम्, ' अचक्खुदंसणपज्जवाणं ' अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् ' ओहिदंसणपज्जवाणं ' अव-

---

शरूप मतिज्ञान आदि के अनन्त अंशों में से किसी एक अंश को प्रकट करता रहता है ऐसा कहने में कोई बाधा नहीं है इसी तरह का विवेचन श्रुतज्ञान आदि के विषय में भी समझना चाहिये। (अनन्त) इस पद का संबंध यहां सब जगह कर लेना चाहिये। तथा च–(एवं सुयणाणपज्जवाणं) इसी प्रकार से वह संसारी जीव अनन्त श्रुतज्ञान की पर्यायों के उपयोग को–(ओहिनाणपज्जवाणं) अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के (मणपज्जवणाणपज्जवाणं) मनः पर्यवज्ञान की अनन्तपर्यायों के (केवलणाणपज्जवाणं) केवलज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मई अन्नाणपज्जवाणं) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायों के (सुय अण्णाणपज्जवाणं) श्रुताज्ञान की अनन्तपर्यायों के, (विभंगणाणपज्जवाणं) विभंगज्ञान की अनन्तपर्यायों के (चक्खुदंसणपज्जवाणं) चक्षुदर्शन की अनंतपर्यायों के (अचक्खुदंसणपज्जवाणं) अचक्षुर्दर्शन की अनंतपर्यायों

કોઈ એક અંશને પ્રકટ કરતો રહે છે—એવું કહેવામાં કોઈપણ પ્રકારનો વાંધો નથી, શ્રુતજ્ઞાન આદિના વિષયમાં પણ એજ પ્રકારનું કથન સમજી લેવું "अनन्त" અનન્ત પદનો સંબંધ અહીં બધી જગ્યાએ કરી લેવો જોઈએ. વળી (एवं सुयणाणपज्जवाणं), તે સંસારી જીવ અનંત શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયોના ઉપયોગને, (ओहिनाणपज्जवाणं) અવધિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને, (मणपज्जवणाणपज्जवाणं) મનઃપર્યવજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને, (केवलणाणपज्जवाणं) કેવળજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના ઉપયોગને, પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે જીવ (मई अण्णाणपज्जवाणं) મતિજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના (सुयअण्णाणपज्जवाणं) શ્રુતઅજ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (विभंगणाण पज्जवाणं) વિભંગ જ્ઞાનની અનંત પર્યાયોના, (चक्खुदंसणपज्जवाणं) ચક્ષુદર્શનની અનંત પર્યાયોના, (अचक्खुदंसणपज्जवाणं) અચક્ષુ દર્શનની અનંત પર્યાયોના

धिदर्शनपर्यवाणाम् ' केवलदसणपज्जवाणं ' केवलदर्शनपर्यवाणम् ' उवओगं गच्छइ ' उपयोग गच्छति, उपयोगलक्षणजीवभाव उत्थानादौ आत्मभावेन वर्तमान इति वक्तव्यम् । ननु यदि उत्थानादि आत्मपरिणामे वर्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानादिस्वरूपं माप्नोति तत् किमेतावदेव जीवभाव चैतन्य मुपदर्शयतीति वक्तव्य स्यादित्याशङ्कायामाह-' उपयोग ' इत्यादि ' उपयोग

के (ओहिदसणपज्जवाणं) अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दंसणपज्जवाणं) केवलदर्शन की अनन्तपर्यायों के (उवओगं गच्छइ) उपयोग को पाता है । इस कथन का भाव इस प्रकार से समझना चाहिये कि सिद्धान्त में उपयोग मूलतः दो प्रकार का कहा गया है १ दर्शनोपयोग और दूसरा ज्ञानोपयोग । (उपयोगो लक्षणम्) के अनुसार जीव का स्वरूप उपयोग है । चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन, अवधिदर्शन और केवलदर्शन के भेदसे दर्शनोपयोग चार प्रकार का होता है, और मति ज्ञान श्रुतज्ञान अवधिज्ञान, मन पर्ययज्ञान और केवलज्ञान के भेद से तथा मति अज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञान इनतीन अज्ञानों के भेद से ज्ञानोपयोग आठ प्रकार का होता है उपयोग जीव में ही पाया जाता है, अजीव में नहीं । अतः जब जीव उत्थान आदि क्रियाओं वाला होता है तब वह इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग वाला रहता है ।

शंका-केवल दर्शन और केवलज्ञान ये उपयोग तो अर्हतकेवली एवं

(ओहिदसण पज्जवाण) અવધિ-દર્શનની અનંત પર્યાયોના અને (કેવલદંસણપજ્જવાણ) કેવળ દર્શનની અનંત પર્યાયોના (ઉવઓગં ગચ્છઇ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઇએ-સિદ્ધાંતમાં ઉપયોગના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (उपयोगो लक्षणम्) જીવનુ લક્ષણ ઉપયોગ છે. ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવલ દર્શનના ભેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના નીચે પ્રમાણે આઠ ભેદ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યયજ્ઞાન (૫) કેવલ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભંગજ્ઞાન ઉપયોગનું લક્ષણ જીવમાં જ હોય છે-અજીવમાં હોતું નથી. તેથી જ્યારે જીવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો હોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે

શંકા-કેવલદર્શન અને કેવલજ્ઞાન, એ બે ઉપયોગ તો અર્હંત કેવલી અને

लक्खणेणं जीवे से ' उपयोगलक्षणः खलु जीवः सः उपयोगो ज्ञानं तदेव लक्षणं स्वरूपं यस्य स उपयोगलक्षणः उपयोगस्वभाव एव - जीवः उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदम्प्रति व्यापार्य्यते जीवोऽनेनेति उपयोगः अत उपयोगस्वरूपं जीवभाव

सिद्ध परमात्मा में पाये जाते हैं पर वहां उत्थान आदि क्रियाएँ तो पाई नहीं जाती, फिर यह वात कैसे मानी जा सकती है कि उत्थनादि क्रियाओं में वर्तता जीव उपयोग को प्राप्त करता है।

समाधान—अर्हत अवस्थामें तो उत्थानादि क्रियाएँ शरीर के सद्भाव से रहती ही हैं-इसमें तो कोई बाधा ही नहीं है। अव रही सिद्धपरमात्माकी बातको सिद्धोंमें ये क्रियाएँ नहीं पाई जानी हैं-क्यों कि वे अशरीरी हैं। परन्तु वहां इन दो उपयोगों के होने में बाधा ही कौनसी है। बाधा तो कब कही जा सकती कि जब ऐसा कहा गया होता कि उपयोगके रहने पर उत्थानादि क्रियाएँ होती हैं। यहां तो यह प्रकट किया गया है कि उत्थानादिक्रियाओं के सद्भाव में जीव इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग को प्राप्त करता है। शंका—उत्थान आदिरूप आत्मपरिणाम में वर्तमान जीव आभिनिबोधिक ज्ञानादिरूप उपयोग को प्राप्त करता है तो क्या वह इससे ही अपने चैतन्य को प्रकाशित करता है ऐसा कहा जा सकता है तो इस शंका का समाधान इस प्रकार से है (उवओगलक्ख-

---

સિદ્ધ પરમાત્માઓમાંજ હોય છે; પણ તેઓમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો સદ્ભાવ તો હોતો નથી. તો પછી એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ કરતો જીવ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે?

સમાધાન-અર્હંત અવસ્થામાં તો શરીરનો સદ્ભાવ હોવાથી ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ રહે છે જ- તેમાં તો કોઇ હરકત નથી. હવે રહી સિદ્ધ પરમાત્માઓની વાત. સિદ્ધ પરમાત્માઓ તો તે ક્રિયાઓ કરતા નથી, કારણ કે તેમને શરીર જ હોતા નથી. પણ તેમનામાં એ બે ઉપયોગોનુ અસ્તિત્વ હોવામાં શી હરકત છે ? આ કથનમાં વાંધો તો ત્યારે જ નડે કે જ્યારે એવું કહેવામાં આવ્યું હોય કે ઉપયોગના સદ્ભાવમાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે અહીં તો એવુ કહેવામાં આવ્યુ છે કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓના સદ્ભાવમા જીવ એ ઉપયોગોમાથી કોઇ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે

શંકા—ઉત્થાનાદિ રૂપ આત્મપરિણામમાં પ્રવૃત્ત જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાનાદિરૂપ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે. તો શું તેની મદદથી જ તે પોતાના ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે?

धिदर्शनपर्यवाणाम् ' केवलदंसणपज्जवाणं ' केवलदर्शनपर्यवाणाम् ' उवओगं गच्छइ ' उपयोग गच्छति, उपयोगलक्षणजीवभावः उत्थानादौ आत्मभावेन वर्तमान इति वक्तव्यम् । ननु यदि उत्थानादि आत्मपरिणामे वर्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानादिस्वरूपं प्राप्नोति तत् किमेतावतैव जीवभावं चैतन्य मुपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यादित्याशङ्कायामाह-' उपयोग ' इत्यादि ' उपयोग

के (ओहिदसणपज्जवाणं) अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दंसणपज्जवाणं) केवलदर्शन की अनन्तपर्यायों के (उवओगं गच्छइ) उपयोग को पाता है । इस कथन का भाव इस प्रकार से समझना चाहिये कि सिद्धान्त में उपयोग मूलतः दो प्रकार का कहा गया है १ दर्शनोपयोग और दूसरा ज्ञानोपयोग । (उपयोगो लक्षणम्) के अनुसार जीव का स्वरूप उपयोग है । चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन, अवधिदर्शन और केवलदर्शन के भेदसे दर्शनोपयोग चार प्रकार का होता है, और मति ज्ञान श्रुतज्ञान अवधिज्ञान, मनः पर्यवज्ञान और केवलज्ञान के भेद से तथा मति अज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञान इनतीन अज्ञानों के भेद से ज्ञानोपयोग आठ प्रकार का होता है उपयोग जीव में ही पाया जाता है, अजीव में नहीं । अतः जब जीव उत्थान आदि क्रियाओं वाला होता है तब वह इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग वाला रहता है ।

शंका-केवल दर्शन और केवलज्ञान ये उपयोग तो अर्हतकेवली एवं

(ओहिदंसण पज्जवाण) અવધિ-દર્શનની અનંત પર્યાયોના અને (કેવલદંસણપજ્જવાણ) કેવળ દર્શનની અનંત પર્યાયોના (ઉવઓગં ગચ્છઇ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ-સિદ્ધાંતમાં ઉપયોગના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (ઉપયોગો લક્ષણમ્) જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવળ દર્શનના ભેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના નીચે પ્રમાણે આઠ ભેદ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨)શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન (૫) કેવળ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભંગજ્ઞાન ઉપયોગનું લક્ષણ જીવમાં જ હોય છે-અજીવમાં હોતું નથી. તેથી જ્યારે જીવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો હોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે ।

શંકા-કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાન, એ બે ઉપયોગ તો અર્હંત કેવલી અને

जे जीवपएसा, ते नियमा एगिंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा जे अजीवा ते दुविवहा पण्णत्ता। तं जहा रूवीय अरूवीय, जे रूवी ते चउव्विहा पणत्ता. तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपोग्गला. जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता. तं जहा- धम्मत्थिकाए. नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायपएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स-पएसा अद्धासमये। अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव । गोयमा! नो जीवा जाव, नो अजीवप्पएसा, एगे अजीव प्पएसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलघुए अणंतेहिं अगुरुलहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे ॥ सू० ४ ॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशः प्रज्ञप्तः? गौतम ! द्विविध आकाशः प्रज्ञप्तः तद्यथा लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च । लोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः

आकाशनिरूपण-

पूर्वप्रकरण में जीव का विचार किया गया है। जीव का आधार क्षेत्र आकाश है। अतःजीव का आधारभूत क्षेत्र होने के कारण अब सूत्रकार आकाश का निरूपण करते हैं-(कइविहेणं भंते! आगासे पण्णत्ते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहे णं भंते। आगासे पण्णत्ते?) हे भदन्त । आकाश कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा!) हे गौतम! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) आकाश दो प्रकार का कहा गया है । (तंजहा) वे दो प्रकार

આકાશ નિરૂપણ

પૂર્વ પ્રકરણમા જીવનો વિચાર કર્યો જીવનું આધાર ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી જીવનું નિરૂપણ કર્યા પછી તેના આધારરૂપ ક્ષેત્ર હોવાને કારણ સૂત્રકાર હવે આકાશનુ નિરૂપણ કરે છે-(कइ विहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते) ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! આકાશ કેટલા પ્રકારનુ કહ્યુ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) આકાશ બે પ્રકારના કહ્યાં છે. (तंजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(लोयागासे य अलोयागासे य) (૧)

मुत्थानादि – आत्मभावेनोपदर्शयति 'स तेणट्ठेणं – एवं वुच्चइ गोयमा' अनेनार्थेन एवमुच्यते गौतम! 'जीवेणं स उट्ठाणे जाव–सकम्मे सिया' जीवः खलु सोत्थानो यावत् सकर्म्यं स्यात् अत्र यावत्पदेन 'स कम्मे' इत्यारम्य जीवभावं उवदसेति' एतत्पर्यन्तस्य ग्रहण भवतीति भाव ॥ सू० ३ ॥

अथाकाशनिरूपणम्—अनन्तरपूर्वे प्रकरणे जीवस्य विचारः कृतः स च जीव आकाशाधार इति जीवाऽऽकाशनिरूपणायाह–"कइ विहेणं" इत्यादि।

मूलम्—कइविहेण भंते! आगासे पण्णत्ते, गोयमा! दुविहे आगासे-पण्णत्ते–त जहा लोयागासे य अलोयागासे य, लोयागासे ण भंते! किं जीवा जीवदेसा, जीवप्पएसा अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा, गोयमा! जीवावि, जीवदेसावि, जीवप्पएसावि, अजीवावि, अजीवदेसावि, अजीवप्पएसावि, जे जीवा ते नियमा एगेंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा,

णे णं जीवे ते एण्णट्ठेणं) जीव का लक्षण उपयोग है–ज्ञान है क्यों कि इसके द्वारा ही यह वस्तुपरिच्छेद के प्रति व्यापृत किया जाता है–इस कारण वह उपयोग स्वरूप जीव भाव को उत्थान आदि आत्मभाव द्वारा प्रकट करता है। (तेणट्ठेण एवं वुच्चइ जीवेण स उट्ठाणे जाव सकम्म सिया) इस कारण ऐसा कहा है कि उत्थानक्रिया वाला जीव यावत् जीव भाव को प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है। यहां यावत् पद से (सकम्मे) यहां से लेकर (जीवभाव उवदंसेति) यहां तक का पाठ ग्रहण किया गया है ॥ सू० ३ ॥

સમાધાન—(ઉવઓગલક્ખણ ણં જીવે સે એણ્ણટ્ઠેણ) જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે–જ્ઞાન છે–કારણ કે તેના દ્વારા જ તેને વસ્તુ પરિચ્છેદ તરફ પ્રવૃત્ત કરાય છે–તે કારણે તે ઉપયોગરૂપ જીવભાવને ઉત્થાનાદિ આત્મભાવ દ્વારા પ્રકટ કરે છે (તેણટ્ઠેણં એવ વુચ્ચઇ જીવેણ સઉટ્ઠાણ જાવ સકમ્મ સિયા) તે કારણે એવું કહ્યું છે કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળો જીવ પોતાના પરિણામો દ્વારા જીવભાવ રૂપ ચૈતન્ય પ્રકટ કરે છે અહીં (યાવત્) (પર્યન્ત) પદથી (સકમ્મે) થી લઈને (જીવભાવ ઉવદંસેતિ) પર્યન્તનો સૂત્ર પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે ॥સૂ. ૩॥

जे जीवपएसा, ते नियमा एगिंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा जे अजीवा ते दुविवहा पण्णत्ता। तं जहा रूवीय अरूवीय, जे रूवी ते चउव्विहा पणत्ता. तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपोग्गला. जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता. तं जहा-धम्मत्थिकाए. नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायपएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स-पएसा अद्धासमये। अलोगागासेणं भंते! किं जीवा पुच्छा तह चेव। गोयमा! नो जीवा जाव, नो अजीवप्पएसा, एगे अजीव प्पएसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलघुए अणंतेहिं अगुरुलहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे ॥ सू० ४ ॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त! आकाशः प्रज्ञप्तः? गौतम! द्विविध आकाशः प्रज्ञप्तः तद्यथा लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च। लोकाकाशे खलु भदन्त! किं जीवाः

आकाशनिरूपण-

पूर्वप्रकरण में जीव का विचार किया गया है। जीव का आधार क्षेत्र आकाश है। अतः जीव का आधारभूत क्षेत्र होने के कारण अब सूत्रकार आकाश का निरूपण करते हैं-(कइविहेणं भंते! आगासे पण्णत्ते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइविहे णं भंते। आगासे पण्णत्ते?) हे भदन्त। आकाश कितने प्रकार का कहा गया है? (गोयमा!) हे गौतम! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) आकाश दो प्रकार का कहा गया है। (तंजहा) वे दो प्रकार

આકાશ નિરૂપણ

પૂર્વ પ્રકરણમા જીવનો વિચાર કર્યો જીવનું આધાર ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી જીવનુ નિરૂપણ કર્યા પછી તેના આધારરૂપ ક્ષેત્ર હોવાને કારણ સૂત્ર કાર હવે આકાશનુ નિરૂપણ કરે છે-(कइ विहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते) ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्त) હે ભદન્ત! આકાશ કેટલા પ્રકારનું કહ્યુ છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) આકાશ બે પ્રકારના કહ્યા છે. (तंजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(लोयागासे य अलोयागासे य) (૧)

जीवदेशा जीवप्रदेशाः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः? गौतम ! जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि अजीवा अपि अजीव देशा अपि अजीवप्रदेशा अपि ये जीवास्ते नियमात् एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः ये जीवदेशास्तेनियमाद् एकेन्द्रियदेशाः यावदनिन्द्रियदेशा ये जीवप्र

आकाश के ये हैं-(लोयागासे य अलोयागासे य) एक लोकाकाश दूसरा अलोकाकाश। (लोयागासे णं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा) हे भदन्त! लोकाकाश में जीव हैं? या जीव के देश हैं? अथवा कि जीवको प्रदेश हैं? अजीव है! या अजीव के देश है? अथवा कि अजीव के प्रदेश है? (गोयमा!) हे गौतम! (जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवप्पएसा वि, अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवप्पएसा वि,) उस लोकाकाश में जीव भी हैं, जीवके देश भी हैं और जीव के प्रदेश भी हैं। अजीव भी हैं, अजीवके देश भी हैं, तथा अजीव के प्रदेश भी हैं। (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिय, पंचिंदिया, अणिंदिया) जब ऐसा माना जाता है कि लोकाकाश में जीव हैं अर्थात लोकाकाश में जीव रहते हैं-तो जो जीव उस लोकाकाश में रहते हैं-वे जीव नियम से कोईतो एकइन्द्रिय वाले होते हैं कोई दो इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई तीन इन्द्रिय वाले होते हैं, कई चार इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई पांच इन्द्रिय वाले होते हैं और कोई अनिन्द्रिय-विना इन्द्रियों के होते हैं। (जे जीवदेसा ते नियमा ए

લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ. (लोयागासेणं भंते ! किं जीवा, जीव देसा, जीवप्पएसा अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा) હે ભદન્ત ! લોકાકાશમાં શું જીવો છે ? કે જીવના દેશો છે ? કે જીવનાપ્રદેશો છે ? કે અજીવ છે ? કે અજીવના દેશો છે ? કે અજીવના પ્રદેશો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा वि, जीवदेसा वि जीवप्पएसा वि, अजीवा वि अजीव देसावि अजीवप्पएसा वि) તે લોકાકાશમાં જીવો પણ છે, જીવના દેશ પણ છે, અને જીવના પ્રદેશ પણ છે, અજીવ પણ છે, અજીવના દેશ પણ છે અને અજીવના પ્રદેશ પણ છે (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बइंदिया, तइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) લોકાકાશમા જે જીવો રહે છે તેમાના કોઇ જીવ નિયમથી જ એક ઇન્દ્રિયવાળા હોય છે, કાઇ બે ઇન્દ્રિયોવાળા હોયછે, કોઇ ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે, કોઇચાર ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે કોઇ પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે અને કોઇ અનિન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો વિનાના હોય છે (जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा) લોકાકા

पृथिवीप्रतिष्ठिताः त्रसाः स्थावराः प्राणाः४, अजीवाजीवप्रतिष्ठिताः५, जीवाः कर्मप्रतिष्ठिताः६, अजीवाः जीवसंगृहीताः७, जीवाः कर्मसंगृहीताः८। तत्केनार्थेन भदंत। एवमुच्यते। अष्टविधा यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः, गौतम। तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो वस्तिमाटोपयति. वस्तिमाटोप्योपरि सितं बध्नाति, बद्ध्वा मध्ये खलु ग्रन्थिं बध्नाति, बद्ध्वोपरितनं ग्रन्थिं मुञ्चति, मुक्त्वोपरितनं देशं वमयति उपरितनं देशं वमयित्वोपरितनं देशमप्कायेन पूरयति, पूरयित्वोपरि सितं बध्नाति, बद्ध्वा मध्यतनं ग्रन्थिं मुञ्चति, तन्नून गौतम! स अप्कायो वायुकायस्य उपरिमतले तिष्ठति?। हन्त तिष्ठति। तत्तेनार्थेन यावत् जीवाः कर्मसंगृहिताः।, तद्यथा वा कश्चित्पुरुषो वस्तिमाटोपयति,आटोप्य कट्यां बध्नाति,बद्ध्वाऽस्ताघाऽतारापौरुषेये उदकेऽवगाहेत, तद् नूनं गौतम! स पुरुषस्तस्याप्कायस्योपरिमतले तिष्ठति? हन्त तिष्ठति, एवं वाऽष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः ॥सू०५॥

टीका—'भंते त्ति' हे भदन्त इति संबोध्य 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं जाव' श्रमणं यावत्–अत्र यावच्छब्देन 'भगवं महावीरं वन्दइ नमंसइ वन्दित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं

लोकस्थितिवर्णन—

पहिले लोकान्त आदि लोक के पदार्थोंका निरूपण सूत्रकार ने किया। अब वे उन्हींके संबधसे लोकस्थिति की प्ररूपणा करनेके निमित्त सूत्र कहते हैं—"भंते त्ति" इत्यादि। (भंते! त्ति) हे भदंत! ऐसा संबोधन करके (भगवं गोयमे) भगवान् गौतमने (समणं जाव एवं वयासी) श्रमण भगवान् महावीरसे यावत् ऐसा कहा। यहां सूत्र में जो यह "जाव" पद आया है उससे सूत्रकार ने "भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे

લોકસ્થિતિવર્ણન

પહેલા લોકાન્ત વગેરે લોકના પદાર્થોનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર હવે તેમના સબંધથી લોકસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે સૂત્ર કહે છે. "भंते त्ति" ઇત્યાદિ

(भंते त्ति) હે ભગવન્! એવું સંબોધન કરીને (भगवं गोयमे) ભગવાન્ ગૌતમે (समणं जाव एवं वयासी) મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું અહીં "यावत्" (પર્યન્ત) પદથી "भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे

जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः? गौतम ! जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि अजीवा अपि अजीव देशा अपि अजीवप्रदेशा अपि ये जीवास्ते नियमात् एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः ये जीवदेशास्तेनियमात् एकेन्द्रियदेशाः यावदनिन्द्रियदेशाः ये जीवप्र-

आकाश के ये हैं-(लोयागासे य अलोयागासे य) एक लोकाकाश दूसरा अलोकाकाश। (लोयागासे णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा) हे भदन्त ! लोकाकाश में जीव हैं ? या जीव के देश हैं ? अथवा कि जीवको प्रदेश हैं ? अजीव हैं ! या अजीव के देश हैं ? अथवा कि अजीव के प्रदेश हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवप्पएसा वि, अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवप्पएसा वि,) उस लोकाकाश में जीव भी हैं, जीवके देश भी हैं और जीव के प्रदेश भी हैं। अजीव भी हैं, अजीवके देश भी हैं, तथा अजीव के प्रदेश भी हैं। (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिय, पंचिंदिया, अणिंदिया) अब ऐसा माना जाता है कि लोकाकाश में जीव हैं अर्थात् लोकाकाश में जीव रहते हैं-तो जो जीव उस लोकाकाश में रहते हैं-वे जीव नियम से कोईतो एकइन्द्रिय वाले होते हैं, कोई दो इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई तीन इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई चार इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई पांच इन्द्रिय वाले होते हैं और कोई अनिन्द्रिय-विना इन्द्रियों के होते हैं। (जे जीवदेसा ते नियमा ए

લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ. (लोयागासेणं भंते ! किं जीवा, जीव देसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा,-अजीवप्पएसा) હે ભદન્ત ! લોકાકાશમાં શું જીવો છે ? કે જીવના દેશો છે ? કે જીવનાપ્રદેશો છે ? કે અજીવ છે ? કે અજીવના દેશો છે ? કે અજીવના પ્રદેશો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा वि, जीवदेसा वि जीवप्पएसा वि, अजीवा वि अजीव देसावि अजीवप्पएसा वि) તે લોકાકાશમાં જીવો પણ છે, જીવના દેશ પણ છે, અને જીવના પ્રદેશ પણ છે, અજીવ પણ છે, અજીવના દેશ પણ છે અને અજીવના પ્રદેશ પણ છે (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) લોકાકાશમાં જે જીવો રહે છે તેમાંના કોઇ જીવ નિયમથી જ એક ઇન્દ્રિયવાળા હોય છે, કોઇ બે ઇન્દ્રિયોવાળા હોયછે, કોઈ ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે, કોઇચાર ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે કોઇ પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે અને કોઇ અનિન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો વિનાના હોય છે (जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा) લોકાકા

देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावदनिन्द्रियप्रदेशाः ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूपिणश्चारूपिणश्च ये रूपिणस्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः येऽपि अरूपिणस्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायो नो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः अधर्मास्तिकायःनोऽधर्मास्तिकायस्य देशः अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः अद्धासमयः।

गिंदियदेसा) लोकाकाश में जो जीव के देश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीव के देश हैं (जाव अणिंदिय देसा) यवत् इन्द्रिय विना के जीव के देश हैं। (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) लोकाकाश में जो अजीव हैं वे दो प्रकार के कहे गये हैं-(तंजहा) जैसे-(रूवि य अरूवि य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं (तंजहा) जैसे-(खधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कंध, स्कंधदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणुपुद्गल (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) तथा-जा अरूपी अजीव हैं वे पांच प्रकार के कहे गये हैं-(तंजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमये) धर्मास्तिकाय है, धर्मास्तिकाय का देश नहीं हैं, धर्मास्तिकाय के प्रदेश हैं, अधर्मास्तिकाय है, अधर्मास्तिकाय का प्रदेश नहीं है, अधर्मास्तिकाय

શમાં જીવના જે દેશ છે તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવના દેશ છે, (जाव अणिंदिय देसा) અને દ્વીન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય જીવ પર્યન્તના દેશ છે. (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) લોકાકાશમાં જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના કહ્યા છે. (तंजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(रूवी य अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ (૨) અરૂપી અજીવ (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) રૂપી અજીવના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. (तंजहा) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે (खधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) (૧) સ્કંધ, (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કંધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલ. (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धा समये) (૧) ધર્માસ્તિકાય છે ધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે (૩) અધર્માસ્તિકાય છે- અધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે અને (૫) અદ્ધા સમય છે

अलोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः पृच्छा ? तथैव गौतम ! नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशाः एष अजीवद्रव्यदेशः अगुरुलघुकः अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशोऽनन्तभागोनः

टीका—'कइविहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते' कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशः प्रज्ञप्तः ? हे भदन्त ! आकाशस्य कियन्तो भेदाः सन्तीत्यर्थः अयञ्च प्रश्न नैयायिकादिमतप्रसिद्धाकाशस्यैकत्वशङ्कानिराकरणपरक इति नानुपपन्नः प्रश्नः इति

के प्रदेश और अद्धासमय हैं, (अलोगागासे णं भंते ! किं जीवा, पुच्छा तह चेव) हे भदन्त ! अलोकाकाश में क्या जीव हैं, इत्यादि रूप से पहिले की तरह ही यहां पर पृच्छा जाननी चाहिये। (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाश में जीव नहीं हैं, यावत्-अजीव के प्रदेश भी नहीं हैं। (एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाकाश एक अजीव द्रव्य देश रूप है। (अगुरुलहुए अणंतेहिं अगुरु लहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे) वह अगुरु लघुरूप है और अनन्त अगुरुलघु स्वभाववाले गुणों से संयुक्त है तथा अनन्त भाग से हीन सर्वाकाशरूप है क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा से लोकाकाश अनन्तभागरूप है ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ-(कइविहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते) गौतम स्वामी प्रभु महावीर से पूछ रहे हैं कि हे भदंत ! आकाश कितने प्रकार का प्रज्ञप्त कहा गया है ? अर्थात्- आकाश के कितने भेद हैं ? गौतम स्वामीने जो ऐसा प्रश्न किया है उसका कारण यह है कि नैयायिक आदि मत में

(अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छा तहचेव) હે ભદન્ત ! અલોકાકાશમાં શું જીવો છે ? વગેરે પ્રશ્નો આગળ લોકાકાશ વિષયમાં પૂછ્યા પ્રમાણે જ અહીં પૂછવા જોઈએ. (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) અલોકાકાશમાં જીવથી લઈને અજીવના પ્રદેશો પર્યન્તનું કોઈ પણ નથી (एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવદ્રવ્ય દેશરૂપ છે. (अगुरुलहुए अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासे अणंतभागूणे) તે અગુરુ લઘુરૂપ છે, અનંત અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી સંયુક્ત છે, તથા અનંતમાં ભાગથી ન્યૂન સર્વાકાશરૂપ છે-કારણ કે અલોકાકાશની અપેક્ષાએ લોકાકાશ અનંતમાં ભાગરૂપ છે.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (कइविहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते) હે પ્રભો ! આકાશ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? એટલે કે આકાશના કેટલા ભેદ છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ એ છે કે નૈયાયિક આદિ

देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावदनिन्द्रियप्रदेशाः ये अजीवास्ते द्विविध
प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूपिणश्चारूपिणश्च ये रूपिणस्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा स्क
न्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः येऽपि अरूपिणस्ते पञ्चविध
प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायो नो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेश
अधर्मास्तिकायःनोऽधर्मास्तिकायस्य देशः अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः अद्धासमय

गिंदियदेसा) लोकाकाश में जो जीव के देश हैं वे नियम से एकेन्द्रि
जीव के देश हैं (जाव अणिंदिय देसा) यवत् इन्द्रिय विना के जीव
देश हैं। (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) लोकाकाश में जो अजीव
वे दो प्रकार के कहे गये हैं-(तंजहा) जैसे-(रूवि य अरूवि य) एकरूप
अजीव और दूसरा अरूपी अजीव। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता
जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं (तंजहा) जैसे-(खंध
खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कंध, स्कंधदेश, स्कन्धप्रदे
और परमाणुपुद्गल (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) तथा-जो अरूप
अजीव हैं वे पांच प्रकार के कहे गये हैं-(तंजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए
नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए न
अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमये) धर्म
स्तिकाय है, धर्मास्तिकाय का देश नहीं हैं, धर्मास्तिकाय के प्रदेश है
अधर्मास्तिकाय है, अधर्मास्तिकाय का प्रदेश नहीं है, अधर्मास्तिका

શમાં જીવના જે દેશ છે તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવના દેશ છે, (जाव अणिंदिय देसा) અને દ્વીન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય જીવ પર્યન્તના દેશ છે. (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) લોકાકાશમાં જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના કહ્યા છે. (तंजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(रूवी य अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ (૨) અરૂપી અજીવ (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) રૂપી અજીવના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (तंजहा) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) (૧) સ્કંધ, (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કંધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્‌ગલ. (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धा समये) (૧) ધર્માસ્તિકાય છે ધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે (૩) અધર્માસ્તિકાય છે- અધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે અને (૫) અદ્ધા સમય છે.

प्रश्नमकरोत् उत्तरितश्च भगवता द्विभेदेन अन्यथा लक्षणज्ञानाभावे-विभागस्यासम्भवापातात् लक्षणज्ञानानन्तरमेव सर्वत्र विभागस्य प्रश्नस्योत्थानादिति । तत्र लोकाकाशाऽलोकाकाशयोर्द्वयोरपीदं लक्षणम् धर्मास्तिकायादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्यत्र भवति तत्क्षेत्रम् ते क्षेत्रद्रव्ये। सह विद्यमानो लोकः एतद्विपरीतोऽलोकास्य आकाशलोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश इति ।

' लोयागासे णं भंते ! ' लोकाकाशे खलु भदन्त ! ' किं जीवा जीवदेसा जीवपदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपदेसा' किम् जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः ! हे भदन्त ! किं लोकाकाशे जीवादय सन्ती

आकाश का लक्षण ज्ञात है। जहाँ कहीं पर भी विभाग का प्रश्न होता है वह उसके लक्षण ज्ञान के बाद ही होता है। आकाश लोकाकाश और अलोकाकाश इस तरह से दो भेद वाला कहा गया है सो जितने क्षेत्र में धर्मास्तिकायादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतने आकाश का नाम लोकाकाश है और उससे विपरीत अलोकाकाश। अलोकाकाश में केवल आकाश के सिवाय और कोई द्रव्यों का सद्भाव नहीं पाया जाता है। इसलिये (लोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितो ऽलोकाकाश) इस कथन के अनुसार लोकरूप धर्मादिक द्रव्यों से उपलक्षित आकाश लोकाकाश और अलोकरूप धर्मादिक द्रव्यों के अभाव से उपलक्षित आकाश अलोकाकाश है- ऐसा निश्चित हो जाता है।

(लोयागासे णं भंते !) हे भदन्त लोकाकाशमें (किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा) क्या जीव हैं, कि जीवदेश है, कि जीवप्रदेश हैं? यहां

ત્યાં તેના લક્ષણનું જ્ઞાન તો પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલું હોય જ આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, એવા બે ભેદ કહ્યા છે જેટલા ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનું અસ્તિત્વ છે એટલા ક્ષેત્રને-એટલા આકાશને-લોકાકાશ કહે છે, અને તેથી વિપરીત પ્રકારનું અલોકાકાશ છે અલોકાકાશમાં આકાશ સિવાય કોઈપણ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેથી, (લોકોપલક્ષિતો લોકાકાશ અલોકોપલક્ષિતોઽલોકાકાશઃ) આ કથન અનુસાર લોક રૂપ ધર્માદિ દ્રવ્યોથી ઉપલક્ષિત આકાશને લોકાકાશ કહે છે અને અલોક રૂપ ધર્માદિ દ્રવ્યોના અભાવથી ઉપલક્ષિત આકાશને અલોકાકાશ કહે છે

પ્રશ્ન—(લોયાગાસે ણ ભંતે) હે ભદન્ત ! લોકાકાશમાં (કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપએસા) શું જીવો (જીવનું અસ્તિત્વ) છે કે જીવદેશો છે, કે જીવપ્રદેશો

भावः। भगवान् प्राह-'गोयमा!' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहे आगासे पन्नत्ते' द्विविधः आकाशः प्रज्ञप्तः 'तंजहा' तद्यथा 'लोयागासेय-अलोयागासेय' लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च अवगाहनादानलक्षणम् आकाशत्व-मिति आकाशस्य सामान्यं लक्षणमित्याकारकं लक्षणं जानन् गौतमः षट्संख्यकं

आकाश को सर्वथा एक माना गया है अतः इस प्रकारकी मान्यता की निवृत्ति के निमित्त यह प्रश्न किया गया है। अतः ऐसा प्रश्न अनुचित नही माना जा सकता। प्रभु गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) आकाश दो भेद वाला कहा गया है। उसके वे दो भेद एक लोकाकाश और दूसरा अलोकाकाश ऐसे हैं यही बात (लोयागासे य अलोयागासे य) इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अपने में जीवादिक द्रव्यों को स्थानदानदेना यही आकाश का सामान्य लक्षण है-सो इस सामान्य लक्षण को चित्त में रखकर गौतम ने प्रभु से छह प्रश्न इस प्रकार से किये और प्रभुने इन ६ छह प्रश्नोंका उत्तर आकाशके दो भेद समझा कर उन्हें उत्तर दिया, यदि गौतम को आकाश का सामान्य लक्षण ज्ञान न होता तो वे प्रभु से आकोश कितने प्रकार का है ऐसा प्रश्न न करते। परन्तु जब उन्हों ने ऐसा प्रश्न किया है तो इससे यही ज्ञात होता है कि उन्हें

મતાનુસાર આકાશને એક જ ગણવામા આવ્યું છે. તેથી એ માન્યતાનું નિવારણ-ખંડન-કરવાના હેતુથી આ પ્રશ્ન કરાયો છે. માટે તે પ્રશ્નને અનુચિત ગણી શકાય નહીં.

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે, (गोयमा!) હે ગૌતમ! (दुविहे आगासे पन्नत्तो) આકાશના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ-એજ વાત (लोयागासे य अलोयागासेय) પદો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે

આકાશનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તે જીવાદિક દ્રવ્યોને પોતાની અંદર સ્થાન દાન આપે છે એ સામાન્ય લક્ષણને નજર સમક્ષ રાખી ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રકારના છ પ્રશ્નો પૂછયા છે, અને મહાવીર પ્રભુએ આકાશના બે ભેદ સમજાવીને તે છ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા છે જો ગૌતમસ્વામીને આકાશના સામાન્ય લક્ષણનું જ્ઞાન ન હોત તો તેઓ પ્રભુને "આકાશ કેટલા પ્રકારનુ છે" એ પ્રશ્ન ન કરત પણ તેમણે એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે તેથી જાણી શકાય છે કે તેમને આકાશના લક્ષણનું જ્ઞાન છે જ જ્યા વિભાગનો પ્રશ્ન ઉભો થતે હોય

सिद्ध एवेति यतो जीवाजीवादिदेशप्रदेशाना जीवाजीवे सद्भावसद्भावादिति जीवा दिग्रहणे सति तदीयप्रदेशादीनामुपादानं निरर्थकमेवमिति इति चेदुच्यते जीवा निरवयवा इति येषां मतं तन्मतनिराकरणायैव तथा कथनादिति गृहाण। भगवान् आह-' गोयमा ! ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' जीवा वि जीवदे सावि जीवप्पएसावि ' जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि लोकाकाशे सर्वत्रे इति भावः। एवम् ' अजीवा वि अजीव देसावि अजीवपएसा वि ' अ जीवा अपि अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपि। ' जे जीवा ते नियमा एगिं दिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया ' ये जीवास्तत्र लोका

सिद्ध हो जाती है कि यहां पर जीवदेश जीवप्रदेश अजीवदेश आदिकों का भी सद्भाव है, क्यों कि इनका उनके साथ अभेद है-तो फिर यहां पर सूत्र में स्वतन्त्र रूप से जीव अजीव के साथ जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीवदेश अजीवप्रदेश का ग्रहण क्यों किया गया है ?

समाधान-कितनेक वादी जन ऐसा मानते हैं कि जीव निरवयव हैं सो इन कथनसे उन्हें यह समझाया गया है कि जीव निरवयव नहीं है सावयव है। इसीलिए सूत्र में जीव देश आदि पदों का स्वतन्त्ररूप से पाठ कहा गया है। इस तरह (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा वि जीवदेसा वि जीवप्प एसावि) लोकाकाश में समस्त जीव द्रव्य भी, जीवद्रव्य के देश भी, और उनके प्रदेश भी हैं। इसी तरह (अजीवा वि अजीवदेसा वि अ जीवपएसा वि) अजीवद्रव्य भी, अजीवद्रव्य के देश भी और उनके प्रदेश भी हैं। (जे जीवा-ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउ

ત્યાં જીવપ્રદેશ, અજીવદેશ, અને અજીવ પ્રદેશ આદિનો પણ સદ્ભાવ છે, કારણ કે તેમનો તેમની સાથે અભેદ છે તો પછી સૂત્રકારે અહીં જીવ અને અજીવની સાથે જીવદેશ,પ્રદેશ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશને સ્વતંત્રરૂપે શા માટે ગ્રહણ કર્યા છે ?

સમાધાન-કેટલાક મતવાદીઓ એવું માને છે કે જીવ નિરવયવ છે તો આ કથન દ્વારા તેમને એ વાત સમજાવવામાં આવી છે કે જીવ નિરવયવ નથી પણ સાવયવ (અવયવસહિત) છે તે માટેજ સૂત્રમાં જીવદેશ આદિ પદોને સ્વતંત્ર રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवपएसावि) લોકાકાશમાં સમસ્ત જીવદ્રવ્ય પણ છે, જીવદ્રવ્યના દેશપણ છે અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશ પણ છે (अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि) એજ પ્રમાણે તેમાં અજીવદ્રવ્ય પણ છે,અજીવદ્રવ્યના દેશ પણ છે અજીવ દ્રવ્યનાપ્રદેશ પણ છે (जे जीवा

ति प्रश्नः 'लोयागासे' इति सूत्रे पट्प्रश्नाः सन्ति गौतमस्य, तत्र लोकाकाशे जी
इति सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि वर्त्तन्ते किम्? 'जीवदेसा' इति उपयोगलक्षणजीव
स्य केवलिप्रज्ञाकृता द्वित्रादयो विभागा जीवदेशा इति कथ्यन्ते 'जीवप्पएसा' इ
जीवस्यैव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा इति कथ्यन्ते निर्विभागा भागा इत्यर्थः 'अजीवा
इति धर्मास्तिकायादयः तेषां च देशाः प्रदेशा एव पूर्वोक्ता एवेति। अथ लोकाका
जीवा अजीवाश्च विद्यन्ते इति कथिते सति जीवा जीव देशप्रदेशयोरपि सद्भाव

पर गौतमके ६छह प्रश्न हैं तीन प्रश्न जीव, जीवदेश और जीवप्रदेश संबंधी
हैं और तीन प्रश्न अजीव, अजीवदेश और अजीव प्रदेश संबंधी है
जीव से यहां समस्त जीव द्रव्य ग्रहण किये गये हैं। उपयोग लक्षण
वाले जीव के केवलिप्रज्ञाकृत दो तीन आदि जो विभाग हैं वे जीव देश
से ग्रहण किये गये हैं। तथा उसी जीव के प्रकृष्ट देश प्रदेश शब्द से
कहे गये हैं। इन प्रदेशों का फिर विभाग नहीं होता है अतःनिर्विभाग
जो भाग हैं वे प्रदेश होते हैं ऐसा जानना चाहिये। इस प्रश्न का तत्पर्य
यह है कि लोकाकाशमें सम्पूर्ण जीव द्रव्य हैं, कि जीवके देश हैं अथवा
जीव के प्रदेश हैं? इसी तरह से लोकाकाश में (अजीवा अजीवदेसा
अजीवपएसा) अजीव जो धर्मास्तिकायादिक द्रव्य हैं वे हैं कि उनके देश
हैं या उनके प्रदेश हैं? शंका-जब यह बात निश्चित है कि लोकाकाश
में जीव और अजीव ये दोनों द्रव्य हैं, तो इस कथन से यह बात भी

અહીં ગૌતમ સ્વામીએ છ પ્રશ્નો કર્યા છે તેમાંના ત્રણ જીવ, જીવદેશ અને જીવપ્રદેશ વિષે છે અને બીજા ત્રણ પ્રશ્નો અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવ-પ્રદેશ વિષે છે. 'જીવ' પદ દ્વારા અહીં સમસ્ત જીવદ્રવ્ય ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. ઉપયોગ લક્ષણવાળા જીવના કેવલિ પ્રજ્ઞાકૃત બે, ત્રણ આદિ જે વિભાગ છે, તેમને "જીવદેશ" કહેવામા આવેલ છે. તથા એજ જીવના પ્રકૃષ્ટ દેશને માટે (જીવપ્રદેશ) શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. તે વિભાગો પાડી શકાતા નથી. તેથી જે અવિભાજ્ય ભાગો છે તેમને જ પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે, એમ સમજવુ.

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-લોકાકાશમાં સંપૂર્ણ જીવદ્રવ્ય છે, કે જીવના દેશ છે, કે જીવના પ્રદેશ છે? એજ પ્રમાણે લોકાકાશમા (अजीवा, अजीवादेसा, अजीवपएसा) અજીવ "ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્ય છે," કે તેમના પ્રદેશ છે?

શકા—જો એ વાત ચોકકસ છે કે લોકાકાશમાં જીવ અને અજીવ, એ બન્ને દ્રવ્યોનું અસ્તિત્વ છે, તો તે કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે કે

सिद्ध एवेति यतो जीवाजीवादिदेशप्रदेशानां जीवाजीवे सद्भावादिति जीवा दिग्रहणे सति तदीयप्रदेशादीनामुपादानं निरर्थकमेवामाति इति चेदत्रोच्यते जीवा निरवयवा इति यथां मत तन्मतनिराकरणायैव तथा कथनादिति गृहाण । भगवान् प्राह–' गोयमा ! ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' जीवा वि जीवदेसावि जीवप्पएसावि ' जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि लोकाकाशे वर्तन्ते इति भावः । एवम् ' अजीवा वि अजीव देसावि अजीवपएसा वि ' अजीवा अपि अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपि । ' जे जीवा ते नियमा एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया ' ये जीवास्तत्र लोका

सिद्ध हो जाती है कि यहा पर जीवदेश जीवप्रदेश अजीवदेश आदिकों का भी सद्भाव है, क्यों कि इनका उनके साथ अभेद है–तो फिर यहां पर सूत्र में स्वतन्त्र रूप से जीव अजीव के साथ जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीवदेश अजीवप्रदेश का ग्रहण क्यों किया गया है ?

समाधान–कितनेक वादी जन ऐसा मानते हैं कि जीव निरवयव हैं सो इन कथनसे उन्हें यह समझाया गया है कि जीव निरवयव नहीं है सावयव है। इसीलिए सूत्र में जीव देश आदि पदों का स्वतन्त्ररूप से पाठ कहा गया है। इस तरह (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा वि जीवदेसा वि जीवप्पएसावि) लोकाकाश में समस्त जीव द्रव्य भी, जीवद्रव्य के देश भी, और उनके प्रदेश भी हैं। इसी तरह (अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि) अजीवद्रव्य भी, अजीवद्रव्य के देश भी और उनके प्रदेश भी हैं। (जे जीवा–ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउ

त्यां જીવપ્રદેશ, અજીવદેશ અને અજીવ પ્રદેશ આદિનો પણ સદ્ભાવ છે કારણ કે તેમનો તેમની સાથે અભેદ છે તો પછી સૂત્રકારે અહીં જીવ અને અજીવની સાથે જીવદેશ,પ્રદેશ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશને સ્વતંત્રરૂપે શા માટે ગ્રહણ કર્યા છે ?

સમાધાન–કેટલાક મતવાદીઓ એવું માને છે કે જીવ નિરવયવ છે તો આ કથન દ્વારા તેમને એ વાત સમજાવવામા આવી છે કે જીવ નિરવયવ નથી પણ સાવયવ (અવયવસહિત) છે તે માટે જ સૂત્રમા જીવદેશ આદિ પદોને સ્વતંત્ર રીતે ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા વિ જીવદેસા વિ, જીવપ્પએસાવિ) લોકાકાશમા સમસ્ત જીવદ્રવ્ય પણ છે, જીવદ્રવ્યના દેશપણ છે અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશ પણ છે (અજીવા વિ અજીવદેસા વિ, અજીવપએસા વિ) એજ પ્રમાણે તેમાં અજીવદ્રવ્ય પણ છે,અજીવદ્રવ્યના દેશ પણ છે અજીવ દ્રવ્યનાપ્રદેશ પણ છે (જે જીવા

काशे विद्यन्ते ते नियमात् एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः अनिन्द्रियाः, अनिन्द्रियाः-अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । एतेनाद्यस्य प्रश्नत्रयस्योत्तरं दत्तम् । 'जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदिय देसा जाव अणिंदियदेसा'

रिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) लोकाकाश में जो जीव द्रव्य हैं-वे एकेन्द्रिय भी हैं, दो इन्द्रिय भी हैं, ते इन्द्रिय भी हैं, चौ इन्द्रिय भी हैं, पांच इन्द्रिय वाले भी हैं। तथा-अनिन्द्रिय-अपर्याप्त केवली और सिद्ध भी हैं। अनिन्द्रियसे यहां जो अपर्याप्त आदि जीव ग्रहण किये गये हैं उस का कारण यह है कि इन जीवों के इन्द्रियां नहीं होती हैं। अपर्याप्त जीवोंके इन्द्रिय पर्याप्ति की पूर्णताके अभाव से तथा ६छह पर्याप्तियोंमें से किसी भी पर्याप्ति के न होने से कोई भी इन्द्रिय नहीं होती हैं। यद्यपि केवली के इन्द्रियां होती हैं परन्तु वे वहां कार्यकारी नहीं होती हैं। केवली का ज्ञान क्षायिक होता है अतः वह इन्द्रियातीत माना गया है। सिद्धों के शरीर न होने के कारण वे इन्द्रियों से सर्वथा रहित माने गये हैं। इन सब जीवों का निवास लोकाकाश में ही है। सिद्धों का निवास यद्यपि लोक के आग्रभाग में है, परन्तु वह अग्रभाग आखिर तो लोक में ही है। इस कथन से कि लोकाकाश में जीवद्रव्य, जीव देश और जीवप्रदेश रहते हैं, प्रभु ने गौतम के आदि के तीन

ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) લોકાકાશમાં રહેલું જીવદ્રવ્ય નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પણ છે, બે ઇન્દ્રિય પણ છે, ત્રીન્દ્રિય પણ છે, ચતુરિન્દ્રિય પણ છે, પંચેન્દ્રિય પણ છે અને અનિન્દ્રિય-અપર્યાપ્ત, કેવલી અને સિદ્ધ-પણ હોય છે (અનિન્દ્રિય) પદ દ્વારા અહીં જે અપર્યાપ્ત આદિ જીવો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તે જીવોને ઇન્દ્રિયો હોતી નથી. અપર્યાપ્ત જીવોને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિની પૂર્ણતાને અભાવે તથા છ પર્યાપ્તિયોમાંથી એક પર્યાપ્તિનો સદ્ભાવ ન હોવાથી કોઇ પણ ઇન્દ્રિય હોતી નથી જો કે કેવલીને ઇન્દ્રિયો હોય છે, પણ તે કાર્યકારી નથી. કેવલીનું જ્ઞાન ક્ષાયિક હોય છે તેથી તેને ઇન્દ્રિયાતીત માનવામાં આવ્યું છે. સિદ્ધ પરમાત્માઓને શરીર જ હોતું નથી તેમને ઇન્દ્રિયોથી તદ્દન રહિત માનવામા આવ્યા છે તે બધા જીવોનો નિવાસ લોકાકાશમા જ છે સિદ્ધોનો નિવાસ લોકના અગ્ર ભાગમા છે, પણ તે અગ્રભાગ પણ લોકમાં જ છે એમ કહેવામાં કોઇ વાધો નડતો નથી. " લોકાકાશમાં જીવદ્રવ્ય, જીવદેશ અને જીવપ્રદેશ રહે છે, " આ કથનથી ભગવાને ગૌતમ સ્વામીના પહેલા ત્રણ પ્રશ્નોના

पंजलिउडे पज्जुवासमाणे' इति सङ्ग्राह्यम्। एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत् 'कइविहा णं भंते लोयट्ठिई पन्नत्ता' कतिविधा खलु भदन्त ! लोकस्थिति प्रज्ञप्ता? भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता'

अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासमाणे" इस पाठ का संग्रह किया है। इसका अर्थ इसप्रकार से है—गौतमने जब भगवान् को हे भदन्त! इस पदसे सबोधित कर पूछा तो एकदम नहीं पूछा किन्तु उन्होंने पूछने के पहिले भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार करके फिर वे उनके सन्मुख ऐसे बैठे कि जिससे वे न अधिक उनके पास प्रतीत होते थे और न अधिक दूर ही दिखलाई देते थे। उचित स्थान पर सन्मुख बैठने का कारण यह था कि वे भगवद्वचन को सुनने के अभिलाषी थे। वन्दना और नमस्कार करके भी जब वे अपने योग्य स्थानपर बैठने लगे तब पुनः उन्होंने प्रभुको वन्दना नमस्कार किया। सन्मुख बैठे हुए भी वे प्रभु को विनयपूर्वक दोनों हाथ जोडकर पूछनेलगे। इस तरहकी क्रियासे वे प्रभुकी भक्तिमें लीन रहते आये हैं, यह बात सूत्रकारने प्रकट की है। गौतम ने प्रभु से क्या पूछा सो इसके लिये सूत्रकार कहते हैं—(कइविहा णं भंते ! लोयट्ठिई पन्नत्ता) गौतम ने प्रभु से यह पूछा कि हे भदन्त ! लोक की स्थिति कितने प्रकार की कही गई है? प्रभु ने गौतम के इस प्रश्नका उत्तर क्या दिया इसे सूत्रकार बताते हुए कहते हैं कि—(गोयमा ! अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता) प्रभुने गौतमके द्वारा किए गए प्रश्नका

अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासमाणे" आ पाठने ग्रहण करवामा आव्यो छे तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे—गौतमस्वामीओ ज्यारे भगवान महावीरने 'हे भगवन् ! अे पदथी संबोध्या पछी अेक दम प्रश्नो पूछ्या नही पण तेमणे पहेला तो भगवान महावीरने वंदणा करी नमस्कार कर्या वंदणा नमस्कार करीने तेओ तेमनाथी अति दूर पण नहीं अने अति निकट पण नहीं अेवा स्थाने (उचित स्थाने) बेसीने प्रशंसा करता भगवानने फरीथी नमस्कार करीने भगवाननी सामे बन्ने हाथ जोडीने विनयपूर्वक पर्युपासना करता थका पूछवा लाग्या. आ सूत्रो वडे गौतम स्वामीनी भगवान प्रत्येनी भक्ति अने विनय दर्शाववामां आवेल छे हवे गौतम स्वामीओ प्रभुने पूछेला प्रश्नो अने प्रभु वडे ते प्रश्नोना जे उत्तरो अपायाते सूत्रकार बतावे छे

प्रश्न—(कइविहाणं भंते ! लोयट्ठिई पन्नत्ता) हे प्रभो ! लोकनी स्थिति केटला प्रकारनी कही छे उत्तर—(गोयमा ! अट्ठविहा लोयट्ठिई पण्णत्ता) हे गौतम !

नाऽभेदस्य स्वाभाविकत्वात्, वृक्षशिंशपयोरिवेति भाव. अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय–चतुरिन्द्रिय–पञ्चेन्द्रियप्रदेशानां ग्रहणं भवति तथा च य एव जीवप्रदेशा स्त एव द्वीन्द्रियादिप्रदेशा अपीति भावः। अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमाह–' जे अजीवा ' इत्यादि ' जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता ' ये अजीवास्ते द्विविधाः

स्वाभाविक है। जैसे वृक्ष और शिंशपा–शिशममें व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेदस्वाभाविक है। तात्पर्य–इस कथन का यह है कि जिस प्रकार वृक्ष व्यापक और शिंशपा व्याप्य माना जाता है क्यों कि शिंशपा के विना भी वृक्षत्व का सद्भाव पाया जाता है परन्तु वृक्षत्व के विना शिंशपा का सद्भाव त्रिकाल में भी नहीं पाया जाता है अतः इन दोनों में व्याप्य व्यापक भाव होने से कथंचित् अभेद माना जाता है उसी प्रकार जीवदेश, जीवप्रदेश ये दोनों व्यापक हैं और एकेन्द्रियादि देश प्रदेश सब व्याप्य हैं। जहां जीवदेश, जीवप्रदेशत्वरूप व्यापक होगा वहां एकेन्द्रिय का ही देशत्व होगा यह नियम नहीं बन सकता अन्य-जीव का भी देशत्व हो सकता है। पर जहां एकेन्द्रियादि देशत्वादि होगा–वहां नियम से जीव देशत्वादि होगा। (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा) यहां यावत् शब्द से, द्वीन्द्रिय प्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश, पंचेन्द्रियप्रदेश और अनिन्द्रिय-प्रदेशों का ग्रहण किया गया हैं। अब प्रभु अन्त के तीन प्रश्नों का उत्तर देने के निमित्त गौतमसे कहते हैं–(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) जो

વૃક્ષને વ્યાપક અને સીસમને વ્યાપ્ય માનવામાં આવે છે, કારણ કે સીસમ વિના પણ વૃક્ષનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે પણ વૃક્ષવિના સીસમનું અસ્તિત્વ કદી પણ સંભવી શકતું નથી. આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તેમની વચ્ચે અભેદ માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે જીવદેશઅને જીવપ્રદેશ, એ બન્ને વ્યાપક છે અને એકેન્દ્રિયાદિ દેશ અને પ્રદેશ વ્યપ્ય છે. જ્યાં જીવદેશ અને જીવપ્રદેશત્વ રૂપ વ્યાપક હશે ત્યાં એકેન્દ્રિયનું જ દેશત્વ હોઇ શકે છે, એવો નિયમ થઇ શકતો નથી–અન્ય જીવનું પણ દેશત્વ ત્યાં હોઇ શકે છે.પણ જ્યા એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વ હશે ત્યાં જીવદેશત્વાદિ પણ હશે, એવો નિયમ છે.(जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) આ સૂત્રમાં (जाव) (પર્યન્ત) પદથી દ્વીન્દ્રિયપ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ પચેન્દ્રિય પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે. હવે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના છેલ્લા ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે–(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता)

ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशा यावत् अनिन्द्रियदेशाः, जीवदेश एकेन्द्रियदेशयोरभेदात् जीवैकेन्द्रिययोर्व्याप्यव्यापकभावादित्यर्थ । 'जे जीवप्पएसा ते नियमा एगेंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा' ये जीवप्रदेशाः ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत् अनिन्द्रि प्रदेशा ये जीवानाम् प्रकृष्टा देशाः ते जीवप्रदेशा ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत् अनिन्द्रियप्रदेशाः जीवप्रदेश – एकेन्द्रियादिप्रदेशानामभिन्नत्वम् यदा जीव-एकेन्द्रिययोर्व्याप्यव्यापकभावस्तदा जीवप्रदेश — एकेन्द्रियप्रदेशयोरपि व्याप्यव्यापकभावे

प्रश्नों का उत्तर दिया है। (जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदिय देसा जाव अणिंदियदेसा) जो जीवदेश होते हैं वे ही नियम से एकेन्द्रियदेश होते हैं, यावत् अनिन्द्रियजीवों के देश होते हैं। जीवदेश और एकेन्द्रियदेश में अभेद है क्यों कि जीव और एकेन्द्रिय में व्याप्य व्यापकभाव है। यहां यावत् पद से द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय देशों का ग्रहण हुआ है। तथाच–जो ही जीव देश हैं वे ही दोइन्द्रिय आदि जीवों के भी देश हैं। इसी तरह–(जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) जो जीव प्रदेश हैं वे ही नियम से एकेन्द्रियप्रदेश हैं यावत् अनिन्द्रियप्रदेश हैं। जो जीवों के प्रकृष्ट देश हैं वे जीवप्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रियप्रदेश यावत् अनिन्द्रिय प्रदेश हैं। जीवप्रदेशों में अभिन्नता है। जब जीव और एकेन्द्रिय में व्याप्य व्यापक भाव है तब जीव प्रदेश और एकेन्द्रिय प्रदेश में भी व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेद

જવાબ આપ્યા છે (જે જીવદેસા તે નિયમા એગેંદિયદેસા જાવ અણિંદિયદેસા) જીવદેશો નિયમથી જ એકેન્દ્રિયથી લઇને અનિન્દ્રિય જીવો પર્યન્તના દેશ હોય છે જીવદેશ અને એકેન્દ્રિયદેશમા અભેદ છે કારણ કે જીવ અને એકેન્દ્રિયમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે અહીં यावत् (પર્યન્ત) પદથી બે ઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય દેશો ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે વળી જે જીવદેશો છે તેજ દ્વિન્દ્રિય આદિ જીવોના પણ દેશ છે એજ પ્રમાણે (જે જીવપએસા તે નિયમા એગિંદિયપએસા) જે જીવપ્રદેશ છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્યન્તના પ્રદેશ છે જે જીવોના પ્રકૃષ્ટ દેશ છે–અવિભાજ્ય વિભાગ છે–તેમને જીવપ્રદેશ કહે છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્યન્તના પ્રદેશ છે જીવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયાદિ પ્રદેશોમાં અભેદ છે જેવી રીતે જીવ અને એકેન્દ્રિયમાં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે એવી જ રીતે જીવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયપ્રદેશમાં પણ વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તે અભેદ સ્વાભાવિક લાગે છે– જેવી રીતે વૃક્ષ અને સીસમમાં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી અભેદ સ્વાભાવિક છે– એટલે કે જેવી રીતે

नाऽभेदस्य स्वाभाविकत्वात्, वृक्षशिंशपयोरिवेति भाव. अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रदेशानां ग्रहणं भवति तथा च य एव जीवप्रदेशा स्त.एव द्वीन्द्रियादिप्रदेशा अपीति भावः। अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमाह-' जे अजीवा ' इत्यादि ' जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता ' ये अजीवास्ते द्विविधाः

स्वाभाविक है। जैसे वृक्ष और शिंशपा-शिशममें व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेदस्वाभाविक है। तात्पर्य-इस कथन का यह है कि जिस प्रकार वृक्ष व्यापक और शिंशपा व्याप्य माना जाता है क्यों कि शिंशपा के विना भी वृक्षत्व का सद्भाव पाया जाता है परन्तु वृक्षत्व के विना शिंशपा का सद्भाव त्रिकाल में भी नहीं पाया जाता है अतः इन दोनों में व्याप्य व्यापक भाव होने से कथंचित् अभेद माना जाता है उसी प्रकार जीवदेश, जीवप्रदेश ये दोनों व्यापक हैं और एकेन्द्रियादि देश प्रदेश सब व्याप्य हैं। जहां जीवदेश, जीवप्रदेशत्वरूप व्यापक होगा वहां एकेन्द्रिय का ही देशत्व होगा यह नियम नहीं बन सकता अन्य-जीव का भी देशत्व हो सकता है। पर जहां एकेन्द्रियादि देशत्वादि होगा-वहां नियम से जीव देशत्वादि होगा। (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा) यहां यावत् शब्द से, द्वीन्द्रिय प्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश, पंचेन्द्रियप्रदेश और अनिन्द्रिय-प्रदेशों का ग्रहण किया गया हैं। अब प्रभु अन्त के तीन प्रश्नों का उत्तर देने के निमित्त गौतमसे कहते हैं-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) जो

વૃક્ષને વ્યાપક અને સીસમને વ્યાપ્ય માનવામાં આવે છે, કારણ કે સીસમ વિના પણ વૃક્ષનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે પણ વૃક્ષવિના સીસમનું અસ્તિત્વ કદી પણ સંભવી શકતું નથી. આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તેમની વચ્ચે અભેદ માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે જીવદેશઅને જીવપ્રદેશ, એ બન્ને વ્યાપક છે અને એકેન્દ્રિયાદિ દેશ અને પ્રદેશ વ્યાપ્ય છે. જ્યાં જીવદેશ અને જીવપ્રદેશત્વ રૂપ વ્યાપક હશે ત્યાં એકેન્દ્રિયનું જ દેશત્વ હોઇ શકે છે, એવો નિયમ થઈ શકતો નથી-અન્ય જીવનું પણ દેશત્વ ત્યાં હોઇ શકે છે.પણ જ્યાં એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વ હશે ત્યાં જીવદેશત્વાદિ પણ હશે, એવો નિયમ છે (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) આ સૂત્રમાં (जाव) (પર્યન્ત) પદથી દ્વીન્દ્રિયપ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ પચેન્દ્રિય પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે. હવે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના છેલ્લા ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता)

प्रज्ञप्ताः 'त जहा' तद् यथा 'रूवीय अरूवीय' रूपिणश्चारूपिणश्च रूपिणो मूर्त्ताः पुद्गलाः अरूपिणोऽमूर्त्ताः धर्मास्तिकायादयः, 'जे रूवी ते चउव्विहा प ण्णत्ता' ये रूपिणः पुद्गलास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा' तद् यथा 'खंधा खंधदेसा-खंधपएसा परमाणु पोग्गला' स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः तत्र स्कन्धाः परमाणुसमुदायात्मका अवयवि न इत्यर्थः स्कन्धदेशा द्वयादयो विभागाः स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा अवयवाः परमाणुपुद्गला अवयवा

अजीव हैं वे दो प्रकार के हैं-(तंजहा) जैसे-(रूवी य अरूवी य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव, रूपी शब्द का अर्थ-जिसमें वर्ण, गंध, रस और स्पर्श ये पाये जाते हैं ऐसा मूर्तिक पदार्थ और जिसमें ये चार गुण नहीं पाये जाये ऐसा अमूर्तिक पदार्थ अरूपी कहा गया है। मूल में अजीव के धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ऐसे पांच भेद हैं। इनमें पुद्गलास्तिकाय को छोड़कर बाकी चार अस्तिकाय अरूपी हैं और पुद्गलास्तिकाय रूपी है। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) रूपी पुद्गलास्तिकाय चार प्रकार का कहा गया है (तंजहा) जैसे (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कंध, स्कंधदेश, स्कंधप्रदेश और परमाणुपुद्गल, तथा परमाणु समुदायात्मक जो अवयवी है वह स्कंध है, स्कंध के दो तीन आदि अपृथग्भूत जो विभाग हैं वे स्कंधदेश हैं' स्कंधदेश के जो निरंश विभाग हैं वे स्कंधप्रदेश हैं। तथा

જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના છે (तं जहा) જેમ કે (रूवी य अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ જેમાં રૂપ, રસ, ગંધ સ્પર્શ હોય છે એવા મૂર્તિક પદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમાં એ ચાર ગુણ હોતા નથી એવાં અમૂર્તિક પદાર્થ ને "અરૂપી" કહે છે અજીવના મૂળ પાંચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાંના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता!) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा परमाणुपोग्गला)(૧) સ્કંધ (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કંધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલપરમાણુના સમુદાયરૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કંધ કહે છે સ્કંધના બે ત્રણ આદિ અપૃથક્‌રૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કંધદેશ કહે છે સ્કંધદેશના જે નિરંશ (અવિભાજ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કંધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

वयविभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा-धम्मत्थिकाए' इत्यादि. 'तं जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः१ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः२ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः४ अद्धा-कालस्तल्लक्षणः समयः-क्षणोऽद्धासमयः स चैक एव वर्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ।

अवयव अवयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहां परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्कंध अवस्था को प्राप्त नहीं हुए हैं (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) तथा जो अरूपी अजीव है वह पांच प्रकार का कहा गया है-(तंजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ यहां पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नहीं माना गया है। ऐसे क्यों नहीं माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान में समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान में संकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

---

અને અવયવી ભાવથી રહિત જે પુદ્ગલ છે, તેને પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે અહીં પરમાણુ પુદ્ગલ તેમને જ કહ્યા છે કે જેઓએ સ્કંધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નથી.

(जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે (धम्मत्थिकाए,नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे,अधम्मत्थिकायस्स पएसा अद्धासमये) (૧)ધર્માસ્તિકાય,(૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૩)અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને(૫) અદ્ધાસમય (કાળ) અહીં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને અધર્માસ્તિકાયનો દેશ ગ્રહણ કરવાનો નથી. અહીં ધર્માસ્તિકાયના અને અધર્માસ્તિકાયનાદેશને શા માટે અરૂપી અજીવના પ્રકાર ગણવામાં આવ્યા નથી તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-જીવ અને પુદ્ગલ અનેક છે તેથી એક જીવ જેટલા સ્થાનમાં સમાય છે અથવા એક પુદ્ગલ જેટલી જગ્યા રોકે છે, એટલી જગ્યામા સંકોચ વિસ્તાર ગુણથી યુક્ત

मज्ञप्ता 'त जहा' तद् यथा 'रूवीय अरूवीय' रूपिणश्चारूपिणश्च रूपिणः मूर्त्ताः पुद्गलाः अरूपिणोऽमूर्त्ताः धर्मास्तिकायादयः, 'जे रूवी ते चउव्विहा प ण्णत्ता' ये रूपिणः पुद्गलास्ते चतुर्विधाः मज्ञप्ताः 'त जहा' तद् यथा 'खंधा खंधदेसा-खंधपएसा परमाणु पोग्गला' स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः तत्र स्कन्धाः परमाणुसमुदायात्मका अवयविन इत्यर्थः स्कन्धदेशा द्व्यादयो विभागाः स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा अवयवाः परमाणुपुद्गला अवयवा

अजीव हैं ये दो प्रकार के हैं-(तजहा) जैसे-(रूवी य अरूवी य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव, रूपी शब्द का अर्थ-जिसमें वर्ण, गंध, रस और स्पर्श ये पाये जाते हैं ऐसा मूर्तिक पदार्थ और जिसमें ये चार गुण नहीं पाये जाये ऐसा अमूर्तिक पदार्थ अरूपी कहा गया है। मूल में अजीव के धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ऐसे पांच भेद हैं। इनमें पुद्गलास्तिकाय को छोडकर बाकी चार अस्तिकाय अरूपी हैं और पुद्गलास्तिकाय रूपी है। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) रूपी पुद्गलास्तिकाय चार प्रकार का कहा गया है (तंजहा) जैसे (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कंध, स्कंधदेश, स्कंधप्रदेश और परमाणुपुद्गल, तथा परमाणु समुदायात्मक जो अवयवी है वह स्कंध है, स्कंध के दो तीन आदि अपृथग्भूत जो विभाग हैं वे स्कंधदेश हैं, स्कंधदेश के जो निरंश विभाग हैं वे स्कंधप्रदेश हैं। तथा

જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના છે (तजहा) જેમ કે (रूवीय अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ. જેમાં રૂપ રસ, ગંધ સ્પર્શ હોય છે એવા મૂર્તિક પદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમાં એ ચાર ગુણ હોતા નથી એવાં અમૂર્તિક પદાર્થ ને "અરૂપી" કહે છે અજીવના મૂળ પાંચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩, આકાશાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાંના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता!) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा परमाणुपोग्गला)(૧) સ્કંધ, (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કંધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલપરમાણુના સમુદાય રૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કંધ કહે છે સ્કંધના બે ત્રણ આદિ અપૃથક્‌રૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કંધદેશ કહે છે સ્કંધદેશના જે નિરંશ (અવિભાજ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કંધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

वयविभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा-धम्मत्थिकाए' इत्यादि. 'तं जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः१ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः२ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः४ अद्धा-कालस्तल्लक्षणः समयः-क्षणोऽद्धासमयः स चैक एव वर्त्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ॥

अवयव अवयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहां परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्कंध अवस्था को प्राप्त नहीं हुए हैं। (जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) तथा जो अरूपी अजीव है वह पांच प्रकार का कहा गया है-(तंजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ यहां पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नहीं माना गया है। ऐसे क्यों नहीं माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान में समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान में संकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

---

અને અવયવી ભાવથી રહિત જે પુદ્ગલ છે, તેને પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે અહી પરમાણુ પુદ્ગલ તેમને જ કહ્યા છે કે જેઓએ સ્કંધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નથી.

(जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે (धम्मत्थिकाए,नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे,अधम्मत्थिकायस्स पएसा अद्धासमये) (૧)ધર્માસ્તિકાય,(૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૩)અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને(૫) અદ્ધાસમય (કાળ) અહીં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને અધર્માસ્તિકાયનો દેશ ગ્રહણ કરવાનો નથી. અહીં ધર્માસ્તિકાયના અને અધર્માસ્તિકાયનાદેશને શા માટે અરૂપી અજીવના પ્રકાર ગણવામા આવ્યા નથી તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-જીવ અને પુદ્ગલ અનેક છે તેથી એક જીવ જેટલા સ્થાનમાં સમાય છે અથવા એક પુદ્ગલ જેટલી જગ્યા રોકે છે, એટલી જગ્યામા સંકોચ વિસ્તાર ગુણથી યુક્ત

अथ जीवानां पुद्गलानाञ्चाऽनेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने संकोचादिकारणसद्भावादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीवप्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाऽजीवदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चे त्येवंरूपेण बहुवचनं सगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यदा संपूर्णमेव वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुनोंऽशमात्रस्य विवक्षायां तु तत्प्रदेशा इति तेषा मवस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनवस्थितरूपत्वात् इति।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एवं पुद्गलप्रदेश ऐसा कथन बन जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में संकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है। अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं। इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश। तथा रू पीद्रव्य की अपेक्षा से भी ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश। क्यों कि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है। धर्मास्तिकाय आदि में तो इस प्रकार से ३ तीन भेद संभवित न होकर

હોવાને કારણે અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલનો સમાવેશ થઇ શકે છે તે કારણે જીવ, જીવદેશ, જીવપ્રદેશ અને પુદ્ગલ, પુદ્ગલ દેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશના વિષયમાં એવું કથન થઇ શકે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલ અને જીવના પ્રદેશમાં સંકોચ અને વિસ્તાર પામવાની શક્તિ (સ્વભાવ) છે તેથી એક પુદ્ગલ તથા એક જીવ જેટલા સ્થાનમાં રહી શકે છે એટલા જ સ્થાનમાં અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ પણ રહી શકે છે તેથી અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ હોઇ શકે છે અને તે કારણે અનેક જીવ, અનેક પુદ્ગલ, અનેક જીવદેશ. અનેક પુદ્ગલદેશ, અનેક જીવપ્રદેશ અને અનેક પુદ્ગલપ્રદેશ એવું બહુવચનવાળું કથન સંગત બની જાય છે તથા રૂપી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ "અનેક અજીવ, અનેક અજીવદેશ, અનેક અજીવપ્રદેશ" એવું બહુવચનવાળું કથન સંગત બની જાય છે તેનું કારણ એ છે કે એક જ અધિકરણ (સ્થાન)માં ભેદવાળી ત્રણે વસ્તુનો સદ્ભાવ રહી શકે છે ધર્માસ્તિકાય આદિમાં તે આ પ્રકારના ત્રણ ભેદ સંભવિત નથી, પણ ઉપર

यद्यपि अनवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामपि अस्ति तथापि तेषां जीवादिदेशानामेकस्मिन्नधिकरणे भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् अत्र तु तन्नास्ति धर्मास्तिकायादेरेकत्वात् सङ्कोचादिधर्मत्वाभावाच्च अतएव धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधार्थमाह- 'नो धम्मत्थिकायस्सदेसे तथा नो अधम्मत्थिकायस्स देसे इति ।' धर्मास्तिका-

जो पूर्वोक्तरूप से दो भेद ही संभवित होते हैं उसका कारण यह है कि जब धर्मास्तिकायादिरूप संपूर्ण ही वस्तु विवक्षित होती है तभी धर्मास्तिकाय आदि ऐसा कहा जाता है और जब धर्मास्तिकायादि के अंशमात्र की विवक्षा होती है, तब धर्मास्तिकायादि के प्रदेश ऐसा कहा जाता है कारण कि वे प्रदेश अवस्थित रूप वाले होते हैं। धर्मास्तिकायादिके देशों की कल्पना इसलिये युक्तियुक्त नहीं है, कि वे उनके देश अनवस्थित रूप वाले होते हैं। यद्यपि जीवादिद्रव्यों के देश भी अनवस्थितरूपवाले होते हैं, तथापि उन जीवादिदेशों का एक ही अधिकरण में भिन्न २ रूप से रहना संभव होता है इसलिये उनकी भिन्न २ रूप से प्ररूपणा की गई है। धर्मास्तिकायादिक में तो ऐसी बात है नहीं कारण कि वे एक द्रव्य है। भेद विना के हैं। दूसरे उनमें संकोच आदि होने रूप धर्म नहीं है। इसी कारण धर्मास्तिकायादिकों के देशों को निषेध करने के लिये (नो धम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) ऐसा कहा है। धर्मास्तिकाय आदि के देशों के

કહ્યા મુજબના બે ભેદ જ સંભવિત છે. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે ધર્માસ્તિકાયાદિ રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુની વાત કરવામાં આવતી હોય ત્યારે જ તેને માટે ધર્માસ્તિકાય આદિ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. પણ જ્યારે ધર્માસ્તિકાય આદિના અંશ માત્રની જ વાત થતી હોય, ત્યારે તેમને ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તે પ્રદેશો અવસ્થિત રૂપવાળા હોય છે. ધર્માસ્તિકાયદિકોના દેશોની કલ્પના સુસંગત લાગતી નથી, કારણ કે એમના તે દેશો અનવસ્તિરૂપવાળા હોય છે જો કે જીવાદિક દ્રવ્યોના દેશ પણ અનવસ્તિરૂપવાળા હોય છે, તો પણ તે જીવાદિ દેશોનું એક જ સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે રહેવાનું સંભવિત હોય છે, તેથી તેમની ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યમા તો એવી વાત જ શકય નથી, કારણ કે એકદ્રવ્યરૂપ છે–ભેદ વિનાના છે. વળી તેમનામાં સંકુચન આદિ ધર્મ (સ્વભાવ) હોતા નથી તે કારણે જ ધર્માસ્તિકાય આદિકોમાં દેશોનો નિષેધ કરવા માટે નો धम्मत्थिकायस्स ... अधम्मत्थिकायस्स देसे) એવું કહે

अत्र जीवानां पुद्गलानाश्चाऽनेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने संकोचादिकारणप्रसादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीव प्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाऽजीवदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चे त्येवंरूपेण बहुवचनं संगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यदा सपूर्णमेव वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मा स्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुनोऽशमात्रस्य विवक्षायां तु तत्प्रदेशा इति तेषा मवस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनवस्थितरूपत्वात् इति।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एवं पुद्गलप्रदेश ऐसा कथन बन जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में सकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है। अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं। इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश। तथा रू पीद्रव्य की अपेक्षा से भी ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश। क्यों कि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है। धर्मास्तिकाय आदि में तो इस प्रकार से ३ तीन भेद संभवित न होकर

હોવાને કારણે અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલનો સમાવેશ થઈ શકે છે તે કારણે જીવ, જીવદેશ, જીવપ્રદેશ અને પુદ્ગલ, પુદ્ગલ દેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશના વિષયમાં એવું કથન થઈ શકે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલ અને જીવના પ્રદેશમાં સંકોચ અને વિસ્તાર પામવાની શક્તિ (સ્વભાવ) છે તેથી એક પુદ્ગલ તથા એક જીવ જેટલા સ્થાનમાં રહી શકે છે એટલા જ સ્થાનમાં અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ પણ રહી શકે છે તેથી અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ હોઈ શકે છે અને તે કારણે અનેક જીવ, અનેક પુદ્ગલ, અનેક જીવદેશ. અનેક પુદ્ગલદેશ, અનેક જીવપ્રદેશ અને અનેક પુદ્ગલપ્રદેશ એવું બહુવચનવાળું કથન સંગત બની જાય છે તથા રૂપી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ "અનેક અજીવ, અનેક અજીવદેશ, અનેક અજીવપ્રદેશ" એવું બહુવચનવાળું કથન સંગત બની જાય છે તેનું કારણ એ છે કે એક જ અધિકરણ (સ્થાન)માં ભેદવાળી ત્રણે વસ્તુનો સદ્ભાવ રહી શકે છે ધર્માસ્તિકાય આદિમાં તો આ પ્રકારના ત્રણ ભેદ સંભવિત નથી, પણ ઉપર

अष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-' आगासपइट्ठिए वाए ' आकाशप्रतिष्ठितो वातः-आकाशे प्रतिष्ठा स्थितिर्विद्यते यस्यासौ आकाशप्रतिष्ठित आकाशाधिकरणको वायुस्तनुवातघनवातरूपः, तस्यावकाशान्तरोपरिस्थितत्वात्। ननु यथा वायुराकाशे प्रतिष्ठितस्तथा आकाशस्यापि किंचिदधिष्ठानमस्ति न वा?, अस्ति चेत्तदा तदधिकरणं मूलकृता कुतो न दर्शितम्, नास्ति इति चेत् तदा

उत्तर इस प्रकारसे दिया कि हे गौतम! लोक की स्थिति आठ प्रकारकी कही गई है। (तं जहा) वह आठ प्रकार की स्थिति इस तरहसे है-(आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहिपइट्ठिया पुढवी, पुढविपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया) आकाशप्रतिष्ठित वात (१), वातप्रतिष्ठित उदधि (२), उदधिप्रतिष्ठित पृथिवी(३), पृथिवीप्रतिष्ठित त्रस स्थावर प्राण-जीव(४), जीवप्रतिष्ठित अजीव(५), कर्मप्रतिष्ठित जीव(६), जीवसगृहीत अजीव (७), और कर्मसगृहीत जीव (८)। आकाश में जिसकी स्थिति है ऐसा तनुवातरूप और घनवातरूप जो वायु है वह आकाशप्रतिष्ठितवायु है। यह वायु अवकाशान्तर के ऊपर स्थित रहता है।

शंका-जिस प्रकारसे वायु आकाशमें प्रतिष्ठित कहा गया है उसी प्रकार से आकाश को भी किसी और में प्रतिष्ठित बताना चाहिये। यदि इस पर कहा जाय कि आकाश का आधार और कोई नहीं है तो हम इस पर यों कह सकते है कि जिस प्रकार बिना आधार के वायुके

લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની કહી છે (तंजहा) તે આઠ પ્રાકાર આ પ્રમાણે છે-(आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहीपइट्ठिया पुढवी, पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया) (१) આકાશપ્રતિષ્ઠિતવાયુ, (૨) વાયુપ્રતિષ્ઠિત ઉદધિ, (૩) ઉદધિપ્રતિષ્ઠિતપૃથ્વી, (૪) પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત ત્રસ સ્થાવર પ્રાણિઓ, (૫) જીવ પ્રતિષ્ઠિત અજીવ, (૬) કર્મપ્રતિષ્ઠિત જીવ, (૭) જીવસંગૃહીત અજીવ અને (૮) કર્મસંગૃહીત જીવ

આકાશના આધારે જેની સ્થિતિ છે એવા જે તનુવાત અને ઘનવાત તેનુ નામ આકાશપ્રતિષ્ઠિત વાયુ છે. તે વાયુ અવકાશાન્તર ઉપર રહેલ છે.

શંકા—જેવી રીતે વાયુને આકાશના આધારે પ્રતિષ્ઠિત (રહેલો) કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે આકાશને પણ કોઇ બીજા પદાર્થના આધારે પ્રતિષ્ઠિત બતાવવું જોઇએ. જો તેના જવાબમાં એમ કહેવામાં આવે કે આકાશનો કોઇ આધાર નથી. તો તેની સામે એ દલીલ કરી શકાય કે જેવી રીતે આધાર વગર

पस्य देशनिषेधे भगवत प्ररूपणैव कारणमिति । 'धम्मत्थिकायस्स पएसा' धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, तथा ' अधम्मत्थिकाए ' अधर्मास्तिकायः ' नो अधम्मत्थिकायस्स देसे' नो अधर्मास्तिकायस्य देशः, 'अधम्मत्थिकायस्स पएसा' अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः 'अद्धासमए' अद्धासमय अद्धा कालस्तत्स्वरूपः समयः क्षण इति अद्धासमय स च काल एक एव वर्तमानक्षण अतीतानागतयोरसत्त्वात् एव मकारेण

निषेध में भगवान् की प्ररूपणा ही कारण है। इस तरह धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ अरूपीद्रव्य के ये पांच प्रकार वर्णित किये गये हैं। इनका वर्णन से ही लोकाकाश विषयक ६ छह प्रश्नों का उत्तर हो जाता है। अद्धासमय का तात्पर्य क्षण से है। और यह क्षण वर्तमान समय रूप होता है-और वर्तमान समय एक क्षणरूप होता है। अतीतकाल और अनागतकाल का असत्त्व होने से सद्भाव ही नहीं माना गया है। एक क्षण रूप वर्तमानकाल को ही अद्धासमयरूप माना गया है। दूसरी जगह अरूपी दश प्रकार के कहे हुए हैं-जैसे-आकाशास्तिकाय १ आकाशास्तिकायदेश २ आकाशास्तिकायप्रदेश ३ धर्मास्तिकाय ४ धर्मास्तिकायदेश ५ धर्मास्तिकायप्रदेश ६ अधर्मास्तिकाय ७ अधर्मास्तिकायदेश ८ अधर्मास्तिकायप्रदेश ९, अद्धासमय १०, ।

તેમાં કારણ છે ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશોના નિષેધમાં ભગવાનની પ્રરૂપણા જ કારણરૂપ છે આ રીતે (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, (૩) અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૫) અદ્ધાકાળ (વર્તમાન કાળ) એ પ્રમાણે અરૂપી દ્રવ્યના પાંચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે તેમનું વર્ણન કરવાથી લોકાકાશ વિષેના છ પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી જાય છે અદ્ધાસમય એટલે ક્ષણ અને તે ક્ષણ વર્તમાન સમય રૂપ હોય છે-અને વર્તમાન સમય એક ક્ષણ રૂપ હોય છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું અસત્ત્વ (અભાવ-અનસ્તિત્વ) હોવાથી, તેમનો સદ્ભાવ જ માનવામાં આવ્યો નથી એક ક્ષણરૂપ વર્તમાન કાળને જ અદ્ધાસમય રૂપ માન્યો છે બીજી જગ્યાએ અરૂપીને નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧) આકાશાસ્તિકાય, (૨) આકાશાસ્તિકાય દેશ, (૩) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, (૪) ધર્માસ્તિકાય, (૫) ધર્માસ્તિકાય દેશ, (૬) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૭) અધર્માસ્તિકાય, (૮) અધર્માસ્તિકાય દેશ, (૯) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, અને (૧૦) અદ્ધા સમય (વર્તમાન કાળ)

लोकाकाशविषयकमश्नषट्कस्याप्युत्तरं कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश प्रकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु सभेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विवक्षितत्वात् इति आकाशाधेयाः सप्तैव वक्तव्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विवक्षिता अविवक्षाकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात्,

अथ लोकाकाशविषयकप्रश्नषट्कस्यापि उत्तर कृत्वा अलोकाकाशविषयकं प्रश्नं कुर्वन्नाह-'अलोगागासे' इत्यादि. 'अलोगागासे णं भंते' अलोकाकाशः खलु

शंका-जब इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह १० भेद कहे गये हैं तो फिर यहां उसके पांच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहां पर तीन भेद वाले आकाश को आधाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहां गिने नहीं गये हैं। यहां तो जो आधेय हैं उनके ही भेदों का विचार किया गया है। अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्धासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने में आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों में से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं। सो इनमें भी सात भेदों की यहां विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा। जिन भेदों की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहां प्रकट किया गया है।

अब अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे णं भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव) अलोकाकाश में

શંકા—જો બીજી જગ્યાએ અરૂપીના દસ પ્રકાર કહ્યા છે તો અહીં શા માટે તેના પાંચ ભેદ કહ્યા છે? ઉત્તર—અહીં ત્રણ ભેદવાળા આકાશને આધાર રૂપ ગણવામાં આવેલ છે, તેથી તેના ત્રણ ભેદને ગણતરીમાં લીધા નથી. અહીં તો જે આધેય છે તેમના ભેદોનો જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય રૂપ કાળ એ આધેય રૂપઅરૂપી ત્રણેનો જ અહીં વિચાર કરવામા આવ્યો છે. આ રીતે ઉપર કહેલા ૧૦ દસ ભેદોમાંથી આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ ભેદોને કાઢી નાખવાથી બાકી સાત ભેદ રહે છે. તે સાત ભેદને બદલે પાંચ ભેદોનું વર્ણન શા માટે કરવામા આવ્યું છે તે આગળ બતાવવામા આવ્યું છે. એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશને પણ ગણવામા આવ્યા નથી. બાકીના પાંચને જ અરૂપીના ભેદ તરીકે ગણાવ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને અલોકાકાશ ને વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે—(अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव) અલોકાકાશમા જીવ અને

भदन्त ! ' किं जीवा पुच्छा तह चेव तया चैव यथा लोकाकाशे प्रश्न कृत तथा अलोकाकाशेऽपि प्रश्नो वक्तव्यस्तथाहि ' अलोगागासे णं भंते किं जीवा जीव- देसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएसा " एवं रूपेणालोकाकाशवि षयकः पूर्ववदेव प्रश्नः । एतेषां षण्णामपि निषेधं कुर्वन्नेव भगवानाह— गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा ' नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशाः हे गौतम ! योऽयमलोकाकाशः स जीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानामजीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानां नास्ति आधार इत्यर्थः अत्र यावत्पदेन जीवदेशप्रदेशाजीवतद्देशतत्प्रदेशानां संग्रहो भवतीति । यदि अलोकाकाशो न जीवादीनामाधारभूतस्तदा किं स्वरूपस्तत्राह-' एगे ' इत्यादि । ' एगे अजीव दव्वदेसे ' एकोऽजीवद्रव्यदेशः अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकाकाशद्रव्यस्य भाग-

भी जीव और अजीवादि को लेकर पहिले लोकाकाश की तरह ६ छह प्रश्न कर लेना चाहिये-वे इस प्रकार से-(अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा, ? हे भद न्त ! अलोकाकाश में जीव, जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कह ते हैं (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवपएसा) अ लोकाकाश में न जीव के देश है, न जीव के प्रदेश है, न अजीव है, न अजीव के देश है और न अजीव के प्रदेश भी है । यहां (यावत्) पद से जीवदेश तत् प्रदेश, अजीवदेश और तत् प्रदेश इनका संग्रह हुआ है । प्रश्न-यदि अलोकाकाश जीवादिक द्रव्यों का आधारभूत नहीं है तो फिर वह किं स्वरूप है-? समा धान-(एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाश एक अजीवद्रव्यदेशरूप है । यहां जो अलोकाकाश में अ

અજીવ આદિ છે કે નહી અહીં પણ લોકાકાશને વિષે જે ૬ છ પ્રશ્નો આગળ પૂછ્યા છે એજ અલોકાકાશ વિષે પૂછવા જોઇએ. તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે છે-(અલો- ગાગાસે ण भंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा हे भदन्त ! અલોકાકાશમાં જીવ, જીવદેશ, જીવ પ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અજીવપ્રદેશ હોય છે કે નહીં ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीव पएसा) ના અલોકાકાશમાં જીવદ્રવ્યો નથી, જીવદેશ નથી, અજીવદ્રવ્ય નથી અજીવદેશ નથી અજીવપ્રદેશ નથી અહીં (जाव) (પર્યન્ત) પદથી જીવદેશ જીવપ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશ ગ્રહણ કરાયા છે

પ્રશ્ન.—જો આલોકાકાશ જીવાદિદ્રવ્યોના આધારરૂપ ન હોય તો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

लोकाकाशविषयकप्रश्नषट्कस्याप्युत्तरं कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश प्रकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु सभेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विवक्षितत्वात् इति आकाशाधेयाः सप्तैव वक्तव्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विवक्षिता अविवक्षाकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ,

अथ लोकाकाशविषयकप्रश्नषट्कस्यापि उत्तर कृत्वा अलोकाकाशविषयकं प्रश्नं कुर्वन्नाह–'अलोगागासे' इत्यादि. 'अलोगागासे णं भंते' अलोकाकाशः खलु

शंका–जब इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह १० भेद कहे गये हैं तो फिर यहां उसके पांच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहां पर तीन भेद वाले आकाश को आधाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहां गिने नहीं गये हैं। यहां तो जो आधेय हैं उनके ही भेदों का विचार किया गया है। अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्धासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने में आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों में से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं। सो इनमें भी सात भेदों की यहां विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा। जिन भेदों की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहां प्रकट किया गया है।

अब अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे णं भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव) अलोकाकाश में

શંકા—જો બીજી જગ્યાએ અરૂપીના દસ પ્રકાર કહ્યા છે તો અહીં શા માટે તેના પાચ ભેદ કહ્યા છે? ઉત્તર–અહીં ત્રણ ભેદવાળા આકાશને આધાર રૂપ ગણવામા આવેલ છે, તેથી તેના ત્રણ ભેદને ગણતરીમા લીધા નથી. અહીં તો જે આધેય છે તેમના ભેદોનો જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય રૂપ કાળ એ આધેય રૂપઅરૂપી ત્રણેનો જ અહી વિચાર કરવામા આવ્યો છે. આ રીતે ઉપર કહેલા ૧૦ દસ ભેદોમાથી આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ ભેદોને કાઢી નાખવાથી બાકી સાત ભેદ રહે છે. તે સાત ભેદને બદલે પાચ ભેદોનું વર્ણન શા માટે કરવામા આવ્યુ છે તે આગળ બતાવવામા આવ્યુ છે. એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશને પણ ગણવામા આવ્યા નથી બાકીના પાચને જ અરૂપીના ભેદ તરીકે ગણ્યાં છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને અલોકાકાશ ને વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે–(અલોગાગાસે ણ ભંતે ! કિં જીવા પુચ્છા તહ ચેવ) અલોકાકાશમાં જીવ અને

भदन्त ! ' किं जीवा पुच्छा तह चेव तथा चैव यथा लोकाकाशे प्रश्न कृतः तथा अलोकाकाशेऽपि प्रश्नो ज्ञातव्यस्तथाहि ' अलोगागासे णं भंते किं जीवा जीव देसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएसा " एव रूपेणालोकाकाशविषय पूर्ववदेव प्रश्न । एतषां षण्णामपि निषेधं कुर्वन्नेव भगवानाह— गोयमा' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा ' नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशा हे गौतम ! योऽयमलोकाकाश स जीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानामजीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानां नास्ति आधार इत्यर्थः अत्र यावत्पदेन जीवदेशप्रदेशाजीवतद्देशतत्प्रदेशानां सग्रहो भवतीति । यदि अलोकाकाशो न जीवादीनामाधारभूतस्तदा किं स्वरूपस्तत्राह-'एगे' इत्यादि । ' एगे अजीव दव्वदेसे ' एकोऽजीवद्रव्यदेशः अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकाकाशद्रव्यस्य भाग-

भी जीव और अजीवादि को लेकर पहिले लोकाकाशकी तरह ६ छह प्रश्न कर लेना चाहिये-वे इस प्रकार से-(अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा, ? हे भद न्त ! अलोकाकाश में जीव, जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवपएसा) अलोकाकाश में न जीव के देश हैं, न जीव के प्रदेश हैं, न अजीव हैं, न अजीव के देश हैं और न अजीव के प्रदेश भी हैं । यहां (यावत्) पद से जीवदेश तत् प्रदेश, अजीवदेश और तत् प्रदेश इनका संग्रह हुआ है । प्रश्न—यदि अलोकाकाश जीवादिक द्रव्यों का आधारभूत नहीं है तो फिर वह किं स्वरूप है—? समा धान-(एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाश एक अजीवद्रव्यदेशरूप है । यहां जो अलोकाकाश में अ-

અજીવ આદિ છે કે નહીં અહીં પણ લોકાકાશને વિષે જે ૬ છ પ્રશ્નો આગળ પૂછ્યા છે એજ અલોકાકાશ વિષે પૂછવા જોઇએ. તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે છે-(અલોગાગાસે ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा हे भदन्त ! આલેકાકાશમાં જીવ, જીવદેશ, જીવ પ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અજીવપ્રદેશ હોય છે કે નહીં ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीव पएसा) ના, અલોકાકાશમાં જીવદ્રવ્યો નથી, જીવદેશ નથી, અજીવદ્રવ્ય નથી અજીવદેશ નથી અજીવપ્રદેશ નથી અહીં (जाव) (પર્યન્ત) પદથી જીવદેશ જીવપ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશ ગ્રહણ કરાયા છે

પ્રશ્ન—જો આલોકાકાશ જીવાદિદ્રવ્યોના આધારરૂપ ન હોય તો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

रूपत्वात् कथितम् 'अगुरुलहुए' अगुरुलघुकः नो गुरुर्नैवा लघुरलोकाकाश इत्यर्थः तथा 'अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते' अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्यायैर्गुणैरगुरुलघुस्वभावैः संयुक्त इत्यर्थः 'सव्वागासे अणंतभागूणे'

जीवद्रव्य को देशत्व कहा गया है वह लोकालोकरूप अकाशद्रव्य का भागरूप होने से कहा गया है यह अलोकाकाश न गुरु है, न लघु है, अतःअगुरुलघुरूप है। (अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) अनत अगुरुलघुस्वभाववाले गुणों से यह युक्त है। अर्थात्- अगुरुलघु स्वभाववाले स्वपर्यायरूप एवं परपर्यायरूप गुणों से यह सहित है। तात्पर्य कहने का यह है कि परिणमन से शून्य कोई भी वस्तु नहीं है। आकाश-अलोकाकाश भी वस्तुरूप है अतः उसमें भी परिणमन होता है। और यह परिणमन न लघु होता है और न गुरु ही होता है। इस परिणमन का नाम ही स्वपर्याय परपर्याय है। परपर्याय का तात्पर्य पर के निमित्त से जो परिणमन होता है वह है। यद्यपि अलोकाकाश में आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नहीं है-पर फिर भी वहां जो परपर्यायरूप परिणमन होता रहता है वह लोकाकाश के संबंध को लेकर ही माना गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि आकाश एक अखंड समूचा द्रव्य है उसमें जितने भाग में धर्मादिक द्रव्य रहते हैं उतने भाग को लोका-

---

ઉત્તર—(एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવ દ્રવ્યદેશરૂપછે. અહીં જે અલોકાકાશમાં અજીવદ્રવ્યનું દેશત્વ કહેલું છે તે લોકાલોકરૂપ આકાશદ્રવ્યના ભાગરૂપ હોવાથી કહેલ છે. તે અલોકાકાશ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુરૂપ છે. (अणंते हिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) તે અનંત અગુરૂલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી યુક્ત છે. એટલે કે અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાયરૂપ અને પરપર્યાયરૂપ ગુણોથી તે યુક્ત છે કહેવાને ભાવાર્થ એ છે કે પરિણમન વિનાની કોઈપણ વસ્તુ હોતી નથી આકશ અને અલોકાકાશ પણ વસ્તુરૂપ છે. તેથી તેમનામાં પણ પરિણમન હોય છે તે પરિણમન લઘુ પણ હોતું નથી અને ગુરુ પણ હોતું નથી તે પરિણમનનું નામ જ સ્વપર્યાય પરપર્યાય છે પરને નિમિત્તે જે પરિણમન થાય છે તેને પરપર્યાય કહે છે જો કે અલોકાકાશમાં આકાશ સિવાય બીજું કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી, તો પણ ત્યાં જે પરપર્યાયરૂપ પરિણમન થતું રહે છે તે લોકાકાશના સંબધને લીધેજ થાય છે એમ માનવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આકાશ એક અખંડ દ્રવ્ય છે--તેના જેટલા ભાગમા ધર્માદિક દ્રવ્ય રહે છે એટલા ભાગને લોકાકાશ કહે છે

सर्वाकाशेऽनन्तभागोनः अलोकाकाश, अलोकाकाशापेक्षया लोकाकाशस्यानन्त भागरूपत्वात् ॥ सू०४ ॥

॥ धर्मास्तिकायादीनां प्रमाणस्पर्शनयोर्विचारः ।

अथ अनन्तरप्रकरणे उक्तान् धर्मास्तिकायादीन् प्रमाणतो निरूपयन्नाह 'धम्मत्थिकाएणं भंते' इत्यादि ॥

मूलम्–धम्मत्थिकाएण भंते! के महालए पण्णत्ते गोयमा! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ताणं

काश कह दिया गया है और जितने में ये नहीं रहते उतने को अलोकाकाश कहा गया है। तो जिस प्रकार एक अखंड बांस के छोर को हिलाने पर पूरा बांस हिल जाया करता है उसी प्रकार लोकाकाश में जो परपदार्थों को लेकर परिणमन होता है– वह पूरे आकाशमात्र में होता है। नहीं तो फिर अलोकाकाश में कालद्रव्य तो है नहीं–वहां फिर स्वपर्यायरूप सदृश परिणमन भी जो कि प्रत्येक क्षण २ में होता रहता है कैसे माना जायगा। परिणमनमात्र कालद्रव्य के निमित्त से होता है स्वतः नहीं होता। इस तरह अलोकाकाश स्वपरपर्यायरूप अनन्तगुणों से जो कि अगुरुलघुस्वभाववाले होते हैं युक्त है। (सव्वागासे अणंतभागूणे) यह अलोकाकाश सर्वाकाश में अनन्त भागन्यून है, क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा लोकाकाश अनन्तभागरूप माना गया है अतः अलोकाकाश उतने भाग से न्यून कहा गया है सू०॥ ४ ॥

॥ आकाशनिरूपण समाप्त ॥

અને જેટલા ભાગમાં તે રહેતું નથી તેટલા ભાગને અલોકાકાશ કહે છે. તો જેવી રીતે એક અખંડ વાંસના છેડાને હલાવવાથી આખો વાંસ હલ્યા કરે છે, એજ પ્રમાણે પરપદાર્થોને કારણે લોકાકાશમાં જે પરિણમન થાય છે તે અખંડ (પૂરે પૂરા) આકાશમાં થાય છે અલોકાકાશમાં કાળદ્રવ્ય તો છે જ નહીં–તો ત્યાં પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરતાં સ્વપર્યાયરૂપ સદૃશ (સમાન) પરિણમન કેવી રીતે સંભવી શકે? દરેક પરિણમન કાળદ્રવ્યને કારણે થતું હોય છે, સ્વતઃ (આપોઆપ) થતું નથી. આ રીતે અલોકાકાશ અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયરૂપ અનંત ગુણોથી યુક્ત છે (सव्वागासे अणंतभागूणे) તે અલોકાકાશ સર્વાકાશમાં અનંત ભાગ ન્યૂન છે કારણ કે અલોકાકાશ કરતાં લોકાકાશ અનંત ભાગરૂપ માનવામાં આવ્યું છે, તેથી અલોકાકાશને એટલા ભાગ પ્રમાણ ન્યૂન કહેલ છે

॥ આકાશ નિરૂપણ સમાપ્ત ॥

रूपत्वात् कथितम् 'अगुरुलहुए' अगुरुलघुकः नो गुरुर्नैवा लघुरलोकाकाश इत्यर्थः तथा 'अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते' अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्यायैर्गुणैरगुरुलघुस्वभावैः संयुक्त इत्यर्थः 'सव्वागासे अणंतभागूणे'

जीवद्रव्य का देशत्व कहा गया है वह लोकालोकरूप अकाशद्रव्य का भागरूप होने से कहा गया है यह अलोकाकाश न गुरु है, न लघु है, अतःअगुरुलघुरूप है। (अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) अनंत अगुरुलघुस्वभाववाले गुणों से यह युक्त है। अर्थात्- अगुरुलघु स्वभाववाले स्वपर्यायरूप एवं परपर्यायरूप गुणों से यह सहित है। तात्पर्य कहने का यह है कि परिणमन से शून्य कोई भी वस्तु नहीं है। आकाश-अलोकाकाश भी वस्तुरूप है अतः उसमें भी परिणमन होता है। और यह परिणमन न लघु होता है और न गुरु ही होता है। इस परिणमन का नाम ही स्वपर्याय परपर्याय है। परपर्याय का तात्पर्य पर के निमित्त से जो परिणमन होता है वह है। यद्यपि अलोकाकाश में आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नहीं है-पर फिर भी वहां जो परपर्यायरूप परिणमन होता रहता है वह लोकाकाश के संबंध को लेकर ही माना गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि आकाश एक अखंड समूचा द्रव्य है उसमें जितने भाग में धर्मादिक द्रव्य रहते हैं उतने भाग को लोका-

---

ઉત્તર—(एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવ દ્રવ્યદેશરૂપ છે. અહીં જે અલોકાકાશમાં અજીવદ્રવ્યનું દેશત્વ કહેલું છે તે લોકાલોકરૂપ આકાશદ્રવ્યના ભાગરૂપ હોવાથી કહેલ છે. તે અલોકાકાશ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુરૂપ છે. (अणंते हिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) તે અનંત અગુરૂલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી યુક્ત છે. એટલે કે અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાયરૂપ અને પરપર્યાયરૂપ ગુણોથી તે યુક્ત છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે પરિણમન વિનાની કોઈપણ વસ્તુ હોતી નથી આકશ અને અલોકાકાશ પણ વસ્તુરૂપ છે. તેથી તેમનામાં પણ પરિણમન હોય છે તે પરિણમન લઘુ પણ હોતું નથી અને ગુરુ પણ હોતું નથી તે પરિણમનનું નામ જ સ્વપર્યાય પરપર્યાય છે પરને નિમિત્તે જે પરિણમન થાય છે તેને પરપર્યાય કહે છે જો કે અલોકાકાશમાં આકાશ સિવાય બીજું કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી, તો પણ ત્યાં જે પરપર્યાયરૂપ પરિણમન થતું રહે છે તે લોકાકાશના સંબધને લીધેજ થાય છે એમ માનવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આકાશ એક અખડ દ્રવ્ય છે--તેના જેટલા ભાગમા ધર્માદિક દ્રવ્ય રહે છે એટલા ભાગને લોકાકાશ કહે છે

सर्वाकाशेऽनन्तभागोन अलोकाकाश', अलोकाकाशापेक्षया लोकाकाशस्यानन्त भागरूपत्वात् ॥ सू०४॥

॥ धर्मास्तिकायादीनां प्रमाणस्पर्शनयोर्निरूपणम् ।

अथ अनन्तरप्रकरणे उक्तान् धर्मास्तिकायादीन् प्रमाणतो निरूपयन्नाह 'धम्मत्थिकाएणं भंते' इत्यादि ॥

मूलम्—धम्मत्थिकाएणं भंते ? के महालए पण्णत्ते गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ताणं

काश कह दिया गया है और जितने में ये नहीं रहते उतने को अलोकाकाश कहा गया है। तो जिस प्रकार एक अखंड बांस के छोर को हिलाने पर पूरा बांस हिल जाया करता है उसी प्रकार लोकाकाश में जो परपर्यायों को लेकर परिणमन होता है– वह पूरे आकाशमात्र में होता है। नहीं तो फिर अलोकाकाश में कालद्रव्य तो है नहीं–वहां फिर स्वपर्याय रूप सदृश परिणमन भी जो कि प्रत्येक क्षण २ में होता रहता है कैसे माना जायगा। परिणमनमात्र कालद्रव्य के निमित्त से होता है स्वतः नहीं होता। इस तरह अलोकाकाश स्वपरपर्यायरूप अनन्तगुणों से जो कि अगुरुलघुस्वभाववाले होते हैं युक्त है। (सव्वागासे अणंतभागूणे) यह अलोकाकाश सर्वाकाश में अनन्त भागन्यून है, क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा लोकाकाश अनन्तभागरूप माना गया है अतः अलोकाकाश उतने भाग से न्यून कहा गया है सू०॥ ४ ॥

॥ आकाशनिरूपण समाप्त ॥

અને જેટલા ભાગમાં તે રહેતું નથી તેટલા ભાગને અલોકાકાશ કહે છે. તો જેવી રીતે એક અખંડ વાંસના છેડાને હલાવવાથી આખો વાંસ હલ્યા કરે છે, એજ પ્રમાણે પરપર્યાયોને કારણે લોકાકાશમાં જે પરિણમન થાય છે તે અખંડ (પૂરે પૂરા) આકાશમાં થાય છે અલોકાકાશમાં કાળદ્રવ્ય તો છે જ નહીં–તો ત્યાં પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરતાં સ્વપર્યાયરૂપ સદૃશ (સમાન) પરિણમન કેવી રીતે સંભવી શકે ? દરેક પરિણમન કાળદ્રવ્યને કારણે થતું હોય છે, સ્વત. (આપોઆપ) થતું નથી. આ રીતે અલોકાકાશ અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયરૂપ અનંત ગુણોથી યુક્ત છે (सव्वागासे अणंतभागूणे) તે અલોકાકાશ સર્વાકાશમાં અનંત ભાગ ન્યૂન છે, કારણ કે અલોકાકાશ કરતાં લોકાકાશ અનંત ભાગરૂપ માનવામાં આવ્યું છે, તેથી અલોકાકાશને એટલા ભાગ પ્રમાણ ન્યૂન કહેલ છે

॥ આકાશ નિરૂપણ સમાપ્ત ॥

चिट्ठइ एवमहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंचवि एक्काभिलावा अहो लोएणं भंते धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति? गोयमा! सातिरेगं अद्धं फुसइ, तिरियलोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा ! असंखेज्जइ भागं फुसइ उड्ढ लोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा! देसूणं अद्धं फुसइ, इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जभागं फुसइ, असंखेज्जभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ? गोयमा! णो संखेज्जभागं फुसइ. असंखेज्जभागं फुसइ, णो संखेज्जे भागे णो असंखेज्जे भागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं संखेज्जइभागं फुसइ? जहा रयणप्पभा तहा घणोदही घणवाय-तणुवाया वि। इमीसे णं भंते? रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ.असंखेज्जइ भागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ? गोयमा ! संखेज्जइभागं फुसइ णो असंखेज्जइ भागं फुसइ. णो संखेज्जे णो असंखेज्जे णो सव्वं फुसइ उवासंतराइं सव्वाइं. जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भाणिया एवं जाव अहे सत्तमाए जंबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया समुद्दा, एवं सोहम्मे कप्पे जाव इसी पब्भारा पुढवी फुसइ ते सव्वे वि असंखेज्जइभागं फुसंति सेसा पडिसेहियव्वा. एवं अधम्मत्थिकाए एवं लोयागासे वि, गाहा-पुढवोदहीघणतणू, कप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी संखेज्जइ भागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा ॥ सू० ५ ॥

॥ बितियं सयं समत्तं ॥

मनधिकरणस्य वायोर्यथा न संभवस्तथाऽनधिकरणस्याकाशस्यापि कुतः सम्भवः ? इति चेदाह—वस्तुस्वभावस्य वैचित्र्येण अधिकरणमन्तरेणापि आकाशस्य प्रतिष्ठितत्व-संभवात्, नहि एकस्य पदार्थस्य यादृशं स्वरूपं, सर्वस्यापि पदार्थस्य तादृगेव स्वरूपं स्यादिति नियमः। अन्यथा वस्तुवैचित्र्यमेव न स्यात्। यथा भवति किंचिद्वस्तु चक्षुषा ग्राह्यं किंचिद्रसनया ग्राह्यम्, तत्र न कश्चिदपि भवति प्रश्नः, यत् रसो न कथं चक्षुर्ग्राह्यः, रूपं वा कथं न रसनया गृह्यते, तत्कस्माद्धेतोः ? वस्तुस्वभावस्य

होने की सम्भवना नहीं उसी प्रकारसे विना आधारके आकाश का भी सद्भाव कैसे हो सकता है। यदि कहा जाय कि आकाशका भी अन्य अधिष्ठान आधार है तो फिर उसे यहां सूत्रकार ने क्यों नहीं दिखलाया ? उसे अवश्य दिखाना चाहिये था।

उत्तर—यह तो वस्तुके स्वभाव की विचित्रता है जो आकाशरूप वस्तु विना दूसरे आधार के भी प्रतिष्ठित रहती है। ऐसा तो कोई नियम नहीं है कि एक पदार्थका जैसा स्वभाव हो दूसरे पदार्थका भी वैसा ही स्वभाव होना चाहिये। यदि ऐसा ही होने लगे तो फिर वस्तुओं में जो वैचित्र्य पाया जाता है वह नहीं पाया जा सकेगा। यह वस्तु स्वभावकी ही तो विचित्रता है जैसे कोई वस्तु रसना इन्द्रियसे ग्राह्य होती है और कोई वस्तु चक्षुइन्द्रिय से ग्रहण करने में आती है। यदि ऐसा न होता तो फिर रस चक्षुइन्द्रिय से ग्राह्य हो जाता और रूप रसना इन्द्रिय से ग्राह्य हो जाता। जो नहीं होता है तो इसका कारण वस्तु स्वभाव की विचित्रता ही तो है। तो जिस प्रकारसे यहां पर वस्तुस्वभाव

વાયુનું અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. તેવી રીતે આધાર વિના આકાશનું અસ્તિત્વ પણ સંભવી શકતું નથી? તેના જવાબમાં જો એમ કહો કે આકાશનો આધાર પણ કોઈ અન્ય પદાર્થ છે, તો સૂત્રકારે અહીં શા માટે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી? અથવા તો તેનો ઉલ્લેખ અવશ્ય થવો જોઈતો હતો.

ઉત્તર—આકાશરૂપ વસ્તુ બીજી કોઈ પણ વસ્તુના આધાર વગર પણ રહી શકે છે, એતો વસ્તુના સ્વભાવની વિચિત્રતા દર્શાવે છે એવો કોઈ નિયમ નથી કે એક પદાર્થનો જેવો સ્વભાવ હોય તેવો જ સ્વભાવ બીજા પદાર્થનો પણ હોવો જોઈએ. જો એવું જ બનતું હોય તો જુદી જુદી વસ્તુઓમાં જે જુદી જુદી વિચિત્રતા જોવા મળે છે તે વિચિત્રતા સંભવત જ નહીં. વસ્તુ સ્વભાવની જ એ વિચિત્રતા છે કે કોઈ વસ્તુ જીહ્વા ઇન્દ્રિય વડે ગ્રાહ્ય હોય છે તો કોઈ વસ્તુ ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગ્રાહ્ય હોય છે જો એવું બનતું ન હોત તો ખાટમીઠા રસને ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરી શકાત અને રૂપને જીહ્વા ઇન્દ્રિય વડે જાણી શકાત પણ એવું બનતું નથી. તેનું કારણ વસ્તુસ્વભાવની વિચિત્રતા જ છે

चिट्ठइ एवमहमत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थि-काए पंचवि एक्काभिलावा अहो लोएण भंते धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति? गोयमा! सातिरेगं अद्धं फुसइ, तिरियलोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा! असंखेज्जइ भागं फुसइ उड्ढलोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा! देसूणं अद्धं फुसइ, इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जभागं फुसइ, असंखेज्जभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ? गोयमा! णो संखेज्जभागं फुसइ. असंखेज्ज-भागं फुसइ, णो संखेज्जे भागे णो असंखेज्जे भागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं संखेज्जइभागं फुसइ? जहा रयण-प्पभा तहा घणोदही घणवाय-तणुवाया वि। इमीसे णं भंते? रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइ-भागं फुसइ.असंखेज्जइ भागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ? गोयमा! संखेज्जइभागं फुसइ णो असंखेज्जइ भागं फुसइ. णो संखेज्जे णो असंखेज्जे णो सव्वं फुसइ उवासंतराइं सव्वाइं. जहा रय-णप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भाणिया एवं जाव अहे सत्तमाए जंबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया समुद्दा, एवं सोहम्मे कप्पे जाव इसी पब्भारा पुढवी फुसइ ते सव्वे वि असंखेज्जइभागं फुसंति सेसा पडिसेहियव्वा. एवं अधम्मत्थिकाए एवं लोया-गासे वि, गाहा-पुढवोदहीघणतणू, कप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी संखेज्जइ भागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा॥ सू० ५॥

॥ बितियं सयं समत्तं ॥

छाया-धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कियान्महालयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! लोका लोकमात्रः लोकप्रमाणको लोकस्पृष्टो लोकं चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति एवमधर्मास्तिकायो लोकाकाशो जीवास्तिकायः पुद्गलास्तिकाय पञ्चाऽपि एकाभिलापाः अधोलोकः खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य कियन्तं स्पृशति ? गौतम ! सातिरेकमर्धं

धर्मास्तिकायादिक के प्रमाण का और स्पर्शना का विचार—

अनन्तर प्रकरण में कथित धर्मादिक द्रव्यों का कथन प्रमाण की अपेक्षा से अब सूत्रकार करते हैं—(धम्मत्थिकाए ण भंते !) इत्यादि।

सूत्रार्थ— (धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय कितना बड़ा कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) यह धर्मास्तिकाय लोकरूप है, लोकमात्र है, लोकप्रमाण है, लोक स्पृष्ट है और लोकको स्पर्श करके रहा हुआ है। (एवमहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एक्काभिलावा) इसी तरह अधर्मास्तिकाय, लोकाकाश, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय के विषय में भी जानना चाहिये। इन पांचों का एक ही जैसा अभिलाप है (अहो लोए ण भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति) हे भदन्त ! अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे

धर्मास्तिकाय आदिना प्रमाण अने स्पर्शनानुं निरूपण—

पूर्व प्रकरणमां जे धर्मादिक द्रव्योनी वात करवामां आवी छे, तेमना प्रमाणनुं आ प्रकरणमां सूत्रकारे निरूपण कर्युं छे–(धम्मत्थिकाए णं भंते !) इत्यादि

सूत्रार्थ—(धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय केटलुं मोटुं होय छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे, लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) ते धर्मास्तिकाय लोकरूप छे, लोकमात्र छे, लोकप्रमाण छे, लोकस्पृष्ट छे, अने लोकने स्पर्शीने रहेलुं छे (एवं अहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एक्काभिलावा) एज प्रमाणे अधर्मास्तिकाय, लोकाकाश, जीवास्तिकाय अने पुद्गलास्तिकायना विषयमां पण वक्तव्य (कथन) समजवुं जोईए के पांचेनुं कथन सरखुं ज समजवुं (अहोलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति ?) हे भदन्त ! अधोलोक धर्मास्तिकायना केटला भागनो स्पर्श करे छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकायना अर्ध करतां वधारे भागनो स्पर्श

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असंख्येयभागं स्पृशति। ऊर्ध्वलोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति असंख्येयभागं स्पृशति संख्येयान् भागान् स्पृशति असंख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो संख्येयभागं

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयमा! असंखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्ढे लोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! उर्ध्वलोन धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयमा) हे गौतम! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूणं अद्धं फुसइ) कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है। (इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ) हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है? अथवा उसके संख्यातभागों का स्पर्श करती है या असंख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जाइभागं फुसइ

કરે છે. (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) હે ભદન્ત! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (असंखेज्जइभागं फुसइ) તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શે છે. (उड्ढेलोए णं भंते! पुच्छा) હે ભદન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (देसूणं अद्धं फुसइ) ઉર્ધ્વલોક તેના અર્ધ કરતાં ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमाण भंते! रयणप्पभापुढवी धम्मथिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, सखज्जे भागे फुसइ, असंखज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ?) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो संखेज्जइ भागं फुसइ,

छाया-धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कियान्महालय प्रज्ञप्तः ? गौतम ! लोकः लोकमात्रः लोकप्रमाणको लोकस्पृष्टो लोकं चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति एवमधर्मास्तिकायो लोकाकाशो जीवास्तिकाय पुद्गलास्तिकायः पञ्चाऽपि एकाभिलापाः। अधोलोकः खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य कियन्तं स्पृशति ? गौतम ! सातिरेकमर्धं

धर्मास्तिकायादिक के प्रमाण का और स्पर्शना का विचार—

अनन्तर प्रकरण में कथित धर्मादिक द्रव्यों का कथन प्रमाण की अपेक्षा से अब सूत्रकार कहते हैं—(धम्मत्थिकाए ण भंते !) इत्यादि।

सूत्रार्थ — (धम्मत्थिकाए ण भंते ! के महालए पण्णत्ते) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय कितना बड़ा कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) यह धर्मास्तिकाय लोकरूप है, लोकमात्र है, लोकप्रमाण है, लोक स्पृष्ट है और लोकको स्पर्श करके रहा हुआ है। (एवमहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एकाभिलावा) इसी तरह अधर्मास्तिकाय, लोकाकाश, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय के विषय में भी जानना चाहिये। इन पांचों का एक ही जैसा अभिलाप है (अहो लोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसंति) हे भदन्त ! अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे

ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રમાણ અને સ્પર્શનાનું નિરૂપણ—

પૂર્વ પ્રકરણમાં જે ધર્માદિક દ્રવ્યોની વાત કરવામાં આવી છે, તેમના પ્રમાણનું આ પ્રકરણમાં સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે-(धम्मत्थिकाए णं भंते !) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કેટલું મોટું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे, लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) તે ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે, લોકમાત્ર છે, લોકપ્રમાણ છે, લોકસ્પૃષ્ટ છે, અને લોકને સ્પર્શીને રહેલું છે (एवमहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एकाभिलावा) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ વક્તવ્ય (કથન) સમજવું એટલે કે પાંચેનું વર્ણન સરખું જ સમજવું (अहोलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसंति ?) હે ભદન્ત ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધા કરતાં વધારે ભાગને સ્પર્શ

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असंख्येयभागं स्पृशति। ऊर्ध्वलोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति असंख्येयभागं स्पृशति संख्येयान् भागान् स्पृशति असंख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो संख्येयभागं

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयमा! असंखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्ढे लोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! उर्ध्वलोन धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयमा) हे गौतम! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूणं अद्धं फुसइ) कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है। (इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ) हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है? अथवा उसके संख्यातभागों का स्पर्श करती है या असंख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जाइभागं फुसइ

કરે છે (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) હે ભદન્ત! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (असंखेज्जइभागं फुसइ) તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શે છે. (उड्ढेलोए णं भते! पुच्छा) હે ભદન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (देसूणं अद्धं फुसइ) ઉર્ધ્વલોક તેના અર્ધ કરતાં ઓછા ભાગને સ્પર્શ કરે છે (इमाणं भंते! रयणप्पभापुढवी धम्मथिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखज्जे भागे फुसइ, असंखज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ?) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શ કરે છે, કે તેના સંખ્યાત ભાગોને સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાત ભાગોને સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત ભાગને સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो संखेज्जइ भागं फुसइ,

स्पृशति असंख्येयभागं स्पृशति नो संख्येयान् भागान् नो असंख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्वं स्पृशति एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभाया पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं संख्येयभागं स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्या खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अव काशान्तर धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति यावत् सर्वं स्पृशति ? गौतम !

असंखेज्जइभागं फुसइ, णो संखेज्ज, णो असंखेज्जे नो सव्व फुसइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके संख्यातभागों असंख्यातभागों का भी स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूर्ण रूप में ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं संखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है-क्या वह उसके संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवाय तणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असंख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतर धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्ज

असंखेज्जइ भाग फुसइ, णो संखेज्ज ना असंखेज्ज नो सव्व फुसइ) रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना संख्यातमां भागनो स्पर्श करती नथी, पण तेना असंख्यातमां भागनो જ સ્પર્શ કરે છે તે તેના સંખ્યાતમા ભાગનો કે અસંખ્યાત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી. તે તેના સમસ્ત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી (इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं संखेज्जइ भाग फुसइ) હે ભદન્ત ! તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિ કાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? શું તે તેના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એજ પ્રમાણે ઘનોદધિ પણ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે એજ પ્રમાણે ઘનવાત અને તનુવાત પણ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं

संख्येयभागं स्पृशति नो असंख्येयभागं स्पृशति नो संख्येयान् भागान् नो असंख्येयान् भागान् नो सर्वं स्पृशति अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वक्तव्यता भणिता एवं यावदधः सप्तम्याः जंबूद्वीपादिका द्वीपाः लव-

इभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का अवकाशान्तर क्या धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है-या यावत् वह सब पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! इस रत्नप्रभापृथिवी का अवकाशान्तर (संखेज्जइभागं फुसइ, णो असंखेज्जइभागं फुसइ, णो संखेज्जे भागे फुसइ, णो असंखेज्जेभागे णो सव्वं फुसइ) धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, किन्तु असंख्यातवें भाग का नहीं और न उसके संख्यातभागोंका स्पर्श करता है और न असंख्यातभागों का स्पर्श करता है तथा न वह पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है। (उवासंतराइं सव्वाइं) इसी तरह से अन्य अवकाशान्तरों के विषय में जानना चाहिये। (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए) रत्नप्रभापृथिवी के विषय में जैसी वक्तव्यता कही है उसी तरह की वक्तव्यता यावत् सप्तमपृथिवीतक समझनी चाहिये। (जंबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया

संखेज्जइभागं फुसइ, असखेज्जइभागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ ?) હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનુ અવકાશાન્તર શુ ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે, કે અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે, સંખ્યાત ભાગને સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાત ભાગને સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયને સ્પર્શ કરે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું અવકાશાન્તર (संखेज्जइ भागं फुसइ, णो असंखेज्जइ भागं फुसइ, णो संखेज्जे भागे फुसइ, णो असंखेज्जे भागे, णो सव्व फुसइ) ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરતુ નથી, તેના સખ્યાત ભાગોને સ્પર્શ કરતું નથી, કે તેના અસંખ્યાત ભાગોને સ્પર્શ કરતુ નથી અથવા તો પૂરા ધર્માસ્તિકાયને પણ સ્પર્શ કરતું નથી (उवासंतराइं सव्वाइं) એજ પ્રમાણે બીજા અવકાશાન્તરોના વિષયમા પણ સમજવુ (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં અહીં જે કથન થયુ છે તે સાતમી પૃથ્વી સુધીની બધી પૃથ્વીઓને પણ લાગૂ પડે છે. (जंबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया समुद्दा) જંબૂદ્વીપ આદિ દ્વીપો લવણ સમુદ્ર

स्पृशति असंख्येयभागं स्पृशति नो सख्येयान् भागान् नो असंख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्वं स्पृशति एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं संख्येयभागं स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्या खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अव काशान्तरं धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति यावत् सर्वं स्पृशति ? गौतम !

असंखेज्जइभागं फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे, नो सव्व फुसइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके सख्यात भागों असंख्यातभागों का भी स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूरे रूप में ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं संखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है-क्या वह उसके सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवाय तणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्ज

असंखेज्जइ भाग फुसइ, णो संखेज्जे ना असखेज्जे नो सव्व फुसइ) રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, પણ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો જ સ્પર્શ કરે છે તે તેના સંખ્યાતમાં ભાગનો કે અસંખ્યાત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી. તે તેના સમસ્ત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી (इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं संखेज्जइ भाग फुसइ) હે ભદન્ત ! તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? શું તે તેના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એજ પ્રમાણે ઘનોદધિ પણ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે એજ પ્રમાણે ઘનવાત અને તનુવાત પણ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं

टीका—'धम्मत्थिकाएणं भंते' धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! "के महालए पण्णत्ते' कियान् महालयः प्रज्ञप्तः? कियान विशालः कथितः धर्मास्तिकायस्य कियद्विशालत्वम् इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'लोए लोय मेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ' लोको लोकमात्रः लोकप्रमाणः लोकस्पृष्टः लोकं चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति। तत्र लोको लोकम-

---

टीकार्थ-(धम्मत्थिकाए णं भंते!) हे भदन्त! धर्मास्तिकाय (के महालए पण्णत्ते) कितना बड़ा कहा गया है? अर्थात्- धर्मास्तिकाय कितना विशाल है? इस प्रकार के गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् उनको कहते हैं-(गोयमा!) हे गौतम! (लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ता णं चिट्ठइ) यह धर्मास्तिकाय लोक धर्मास्तिकाय को लोकरूप कहने का कारण यह है कि यह लोक प्रमित होने के कारण अथवा लोक इस द्वारा कहे जाने के कारण लोक शब्द से कहा गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि धर्मास्तिकाय जितना बडा लोक उतना ही बड़ा है क्यों किया वह उसमें व्यापक बना हुआ है। जिस प्रकार तिल में तेल व्यापक होकर रहता है उसी प्रकार से यह संपूर्ण लोकाकाश में रहता है। लोकाकाश का ऐसा कोई सा भी प्रदेश नहीं है कि जहां पर यह द्रव्य न हो। इस कारण धर्मास्तिकाय को लोकप्रमित कहा गया है तथा जब लोकाकाश का विचार किया है तब वहां पर धर्मादिक द्रव्यों को (लोक) ऐसे नाम से कहा

ટીકાર્થ—"धम्मत्थिकाए णं भंते! के महालये पण्णत्ते" હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાય કેટલુ મોટું હોય છે-એટલે કે તે કેટલું વિશાળ છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयचेव फुसित्ताणं चिट्ठइ" આ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે" ધર્માસ્તિકાયને લોકરૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે લોકપ્રમિત (લોકપ્રમાણ) હોવાથી અથવા "લોક" દ્વારા ઓળખાતું હોવાને કારણે તેને (લોક) શબ્દ દ્વારા ઓળખવામાં આવે છે-લોક જેટલો મોટો છે એટલું જ મોટુ ધર્માસ્તિકાય છે કારણ કે તે સમસ્ત વ્યાપેલું છે જેવી રીતે તલમાં તેલ વ્યાપક બનીને રહે છે, એજ રીતે ધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ લોકાકાશમા રહે છે-લોકાકાશનો કોઇ પણ એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યાં તેનું અસ્તિત્વ ન હોય તેથીજ ધર્માસ્તિકાયને લોકપ્રમિત (લોક પ્રમાણ કહ્યુ છે, તથા જ્યારે લોકાકાશનો વિચાર કરાયો છે ત્યારે ત્યાં પણ ધર્માદિક દ્રવ્યોને "લોક"

णसमुद्रादिकाः समुद्राः एवं सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी स्पृशति ते सर्वेऽपि असख्येयभागं स्पृशन्ति शेषाः प्रतिषेद्धव्याः। एवमधर्मास्तिकायः एवं लोकाकाशोऽपि।

गाथा—पृथिव्युदधी घन तनुकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरौ सिद्धिः।
सख्येयभागम् मन्तरेषु शेषा असंख्येयाः ॥

॥ द्वितीयशतके दशमो देशकः समाप्तः ॥

॥ द्वितीयं शतकं समाप्तम् ॥

समुद्दा) जम्बूद्वीप आदिक द्वीप, और लवणसमुद्र आदिक समुद्र (एवं सोहम्मे कप्पे, जाव इसीपब्भारा पुढवी) सौधर्म कल्प यावत् ईषत्प्राग्भोरापृथिवी, ये सब हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के कितने भाग का (फुसइ) स्पर्श करते हैं तो इसका उत्तर यह है कि (ते सव्वेऽवि असंखेज्जइभाग फुसति) ये सब धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (सेसा पडिसेहियव्वा) अवशिष्ट भागों के स्पर्श करने का निषेध करना चाहिये। (एवं अहम्मत्थिकाए एवं लोगागासे वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और लोकाकाश को भी जानना चाहिये। गाथा (पुढवोदही घणतणूकप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी, । संखेज्जइभागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा) पृथिवी, उदधी, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयक, अनुत्तर, और सिद्धि इनके अवकाशान्तर धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं और बाकी सब पृथिवी घनोदधि वगैरह धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

આદિ સમુદ્રો, (एवं सोहम्मे कप्पे जाव इसीपब्भारा पुढवी) સૌધર્મ કલ્પથી લઇને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના એ બધા પદાર્થો ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો (फुसइ) સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર—(ते सव्वेऽवि असंखेज्जइभागं फुसंति) તે બધા, ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, (सेसा पडिसेहियव्वा) સંખ્યાતમાં ભાગનો, કે સંખ્યાતભાગોનો, કે અસંખ્યાત ભાગોનો, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી (एवं अहम्मत्थिकाए एवं लोगागासे वि) અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું

ગાથા—" पुढवोदहीघण-तणूकप्पगेवेज्जणुत्तरा सिद्धि, संखेज्जइभागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा " પૃથિવી, ઉદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, કલ્પ ગ્રૈવેયકો, અનુત્તર વિમાનો અને સિદ્ધિના અવકાશાન્તરો ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, અને બાકીના પૃથિવી, ઘનોદધિ વગેરે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ॥ સૂ. ૫ ॥

विचित्रत्वात्, तथेहापि वस्तुस्वभाववैचित्र्यमादाय निरधिष्ठानस्याप्याकाशस्याव-स्थानसंभवेन आकाशाधिकरणस्य शास्त्रे विचारो न कृत इति भावः। 'वायपइट्ठिए उदही' वातप्रतिष्ठित उदधिः, तनुवातघनवातयोरुपरि घनोदधेः प्रतिष्ठितत्वात्, अर्थात् यथा वायोरधिकरणं गगनम् तथोदधेरधिकरणं वायुरेव। एवम् 'उदहिपइ-ट्ठिया पुढवी' उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी, घनोदधेरुपरि रत्नप्रभादिपृथिवीनां स्थित-त्वात्। मूले यदुक्तं 'उदहिपइट्ठिया पुढवी' इति, तद् बाहुल्यापेक्षया विज्ञेयम्, ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या आकाशप्रतिष्ठितत्वात्। 'पुढवी पइट्ठिया तसा थावरा

में विचित्रता है उसी प्रकार से आकाशस्वभाव में भी विचित्रता है, जिसकी वजह से वह बिना अन्य आधार के भी प्रतिष्ठित रहता है। अतः जब आकाश बिना किसी अन्य आधार के प्रतिष्ठित है तो फिर अधिष्ठान से विहीन आकाश के अधिकरण (आधार) का विचार शास्त्र में करने की आवश्यकता ही क्या है? इसी कारण शास्त्र में आका-शाधिकरण का विचार नहीं किया गया है। वातप्रतिष्ठित उदधि कहने का तात्पर्य ऐसा है कि तनुवात और घनवात के ऊपर घनोदधि प्रतिष्ठित है। अर्थात् जैसे वायु का अधिकरण (आधार) गगन है उसी प्रकार उदधि का अधिकरण वायु ही है। "उदहि पइट्ठिया पुढवी" का तात्पर्य यह है कि घनोदधि के ऊपर रत्नप्रभा आदि पृथिवियां प्रतिष्ठित हैं अर्थात् स्थित हैं। मूल में जो "उदहिपइट्ठिया पुढवी" ऐसा कहा गया है सो वह बाहुल्य की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये। क्योंकि ईषत्प्राग्भार नाम की जो पृथिवी है वह आकाश में प्रतिष्ठित है।

તો તેવી જ રીતે અહીં વસ્તુસ્વભાવની વિચિત્રતા જાણી શકાય છે તેવી જ રીતે આકાશ દ્રવ્ય પણ પોતાના સ્વભાવની વિચિત્રતાને કારણે જ અન્ય દ્રવ્યના આધાર વગર પણ પ્રતિષ્ઠિત રહે છે આ રીતે આકાશ કોઇ પણ અન્ય પદાર્થના આધાર વિના જ રહેલુ હોવાથી અધિકરણ (આધાર) રહિત હોવાથી તેના અધિકરણનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તે કારણે જ શાસ્ત્રમા આકાશના અધિકરણનો વિચાર કરવામા આવ્યો નથી "વાત પ્રતિષ્ઠિત ઉદધિ"નુ તાત્પર્ય એ છે કે તનુવાત અને ઘનવાતના આધારે ઘનોદધિ પ્રતિષ્ઠિત (રહેલ) છે એટલે કે જેવી રીતે વાયુનુ અધિકરણ (આધાર) ગગન છે એવી જ રીતે ઉદધિનો આધાર વાયુ છે "उदधिपइट्ठिया पुढवी" ઉદધિપ્રતિષ્ઠિત પૃથ્વીનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઘનોદધિના આધારે રત્નપ્રભા વગેરે પૃથ્વીઓ (નરકો) પ્રતિષ્ઠિત (રહેલી) છે મૂળમા જે "उदहिपइट्ठिया पुढवी" કહેલ છે તે બાહુલ્યની અપેક્ષાએ સમજવું કારણ કે ઈષત્પ્રાગ્ભારા નામની જે સિદ્ધશિલા

मितत्वात् लोकव्यपदेशाद्वा लोकशब्देनोच्यते-धर्मास्तिकाय इति, तदुक्तम् "पंचत्थिकायमइयं लोय' (पञ्चास्तिकायमयो लोक) लोकमात्रो लोकपरिमाणः लोकस्य यावत्कं परिमाणं तावत्परिमाणवान् इत्यर्थः स च किञ्चिन्न्यूनोऽपि व्यवहारतस्तथास्यादित्यत आह-लोकप्रमाण सम्पूर्णलोकव्यापित्वात् लोकप्रमाणः स चान्योन्यानुबन्धेन स्थित इत्येतदेवाह-लोकस्पृष्टः लोकेन लोकाकाशेन स्वकस्वकीयप्रदेशैः स्पृष्ट इति लोकस्पृष्टः। तथा लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं स्पृष्टा

गया है इस कारण लोकप्रमित होने से एवं लोक शब्द द्वारा व्यवहृत होनेसे धमास्तिकाय को स्वयं लोकरूप कहा गया है। कहा भी है- (पंचत्थिकायमइयं लोयं) पंचास्तिकायमयो लोकः) यह लोक पांच अस्तिकाय मय है। अतः जब धर्मास्तिकाय स्वयं लोकरूप है तब यह (लोकमात्र) लोक का जैसा परिमाण है तादृश परिमाणवाला है यह कथन संगत हो जाता है। यदि कोई ऐसा यहां पर कहें कि यह धमास्तिकाय कुछ प्रमाण में कम भी हो तो भी व्यवहार में ऐसा किया जाता है कि यह लोकमात्र है तो इस आशंका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार ने (लोकप्रमाण) यह पद रखा है इससे उन्होंने यह प्रकट किया है कि यह थोडे से भी अंश में न्यून नहीं है- किन्तु संपूर्ण लोक में व्यापी है और इसी कारण लोकाकाश के जितने भी प्रदेश हैं उन सब प्रदेशों द्वारा यह स्पृष्ट है। तथा-धर्मास्तिकाय १४ चौदह राजूप्रमाण इस लोक को अपने प्रदेशों द्वारा स्पर्श करके रहा

નામથી વર્ણવ્યા છે તેથી જ તેને લોકપ્રમિત કહેલ છે વળી આ રીતે લોકપ્રમાણ હોવાને લીધે અને (લોક) શબ્દ દ્વારા ઓળખાતુ હોવાથી ધર્માસ્તિકાયને પોતાને જ લોકરૂપ કહેલ છે કહ્યું પણ છે કે "પંચત્થિકાયમઇયંલોયં" પંચાસ્તિકાયમયો લોક-આ લોક પાંચ અસ્તિકાયમય છે આ રીતે ધર્માસ્તિકાય સ્વયં (પોતે જ) લોકરૂપ છે-તેથી તે લોકમાત્ર (લોક પ્રમાણ)-લોકનું જેટલુ પ્રમાણ છે એટલા પ્રમાણ વાળો-છે એ કથન સુસંગત લાગે છે કદાચ કોઈ એવી દલીલ કરે કે ધર્માસ્તિકાય થોડા પ્રમાણમાં ઓછુ હોય તો પણ વહેવારમાં તો એવુ કહી શકાય કે તે લોકમાત્ર (લોક પ્રમિત) છે, તો તે દલીલનું નિરાકરણ કરવા માટે સૂત્રકારે (લોક પ્રમાણ) પદ મૂક્યુ છે 'લોક પ્રમાણ' પદનો ઉપયોગ કરીને સૂત્રકારે એ પ્રકટ કર્યું છે કે તે સાવ થોડા અંશે પણ ન્યૂન નથી, પણ સમસ્ત લોકમાં વ્યાપ્ત છે, અને તે કારણે લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો છે તે સઘળા પ્રદેશો દ્વારા તે સ્પૃષ્ટ છે, તથા ધર્માસ્તિકાય ચૌદ રાજૂપ્રમાણ આ લોકને પોતાના સઘળા પ્રદેશો દ્વારા સ્પર્શીને રહેલ છે

टीका—' धम्मत्थिकाएणं भंते ' धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! " के महालए पण्णत्ते' कियान् महालयः प्रज्ञप्तः? कियान विशालः कथितः धर्मास्तिकायस्य कियद्विशालत्वम् इति प्रश्नः। भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम! ' लोए लोय मेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ ' लोको लोकमात्रः लोकप्रमाणः लोकस्पृष्टः लोकं चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति। तत्र लोको लोकम-

टीकार्थ-(धम्मत्थिकाए णं भंते!) हे भदन्त! धर्मास्तिकाय (के महालए पण्णत्ते) कितना बड़ा कहा गया है? अर्थात्- धर्मास्तिकाय कितना विशाल है? इस प्रकार के गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् उनको कहते हैं- (गोयमा!) हे गौतम! (लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ता णं चिट्ठइ) यह धर्मास्तिकाय लोक धर्मास्तिकाय को लोकरूप कहने का कारण यह है कि यह लोक प्रमित होने के कारण अथवा लोक इस द्वारा कहे जाने के कारण लोक शब्द से कहा गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि धर्मास्तिकाय जितना बडा लोक उतना ही बड़ा है क्यों किया वह उसमें व्यापक बना हुआ है। जिस प्रकार तिल में तैल व्यापक होकर रहता है उसी प्रकार से यह संपूर्ण लोकाकाश में रहता है। लोकाकाश का ऐसा कोई सा भी प्रदेश नहीं है कि जहां पर यह द्रव्य न हो। इस कारण धर्मास्तिकाय को लोकप्रमित कहा गया है तथा जब लोकाकाश का विचार किया है तब वहां पर धर्मादिक द्रव्यों को (लोक) ऐसे नाम से कहा

ટીકાર્થ—" धम्मत्थिकाए णं भंते! के महालये पण्णत्ते " હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાય કેટલુ મોટું હોય છે—એટલે કે તે કેટલું વિશાળ છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा! " હે ગૌતમ! " लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयचेव फुसित्ताणं चिट्ठइ " આ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે " ધર્માસ્તિકાયને લોકરૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે લોકપ્રમિત (લોકપ્રમાણ) હોવાથી અથવા " લોક " દ્વારા ઓળખાતું હોવાને કારણે તેને (લોક) શબ્દ દ્વારા ઓળખવામાં આવે છે—લોક જેટલો મોટો છે એટલુ જ મોટુ ધર્માસ્તિકાય છે કારણ કે તે સમસ્ત વ્યાપેલું છે જેવી રીતે તલમાં તેલ વ્યાપક બનીને રહે છે, એજ રીતે ધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ લોકાકાશમા રહે છે—લોકાકાશનો કોઇ પણ એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યાં તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય તેથીજ ધર્માસ્તિકાયને લોકપ્રમિત (લોક પ્રમાણ કહ્યુ છે, તથા જ્યારે લોકાકાશનો વિચાર કરાયો છે ત્યારે ત્યા પણ ધર્માદિક દ્રવ્યોને " લોક "

धर्मास्तिकायस्याधोलोकः स्पृशतीति भावः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सातिरेगं अद्धं फुसइ' सातिरेकमर्धं स्पृशति धर्मास्तिकायो हि लोकव्यापकः अधोलोकस्तु सातिरेकसप्तरज्जुप्रमाणः अतः सातिरेकमर्धभागमेवाधोलोको धर्मास्तिकायस्य स्पृशतीति । 'तिरियलोएणं भंते पुच्छा' तिर्यग्लोकः खलु भदन्त ! पृच्छा ? धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशति तिर्यग्लोक इति प्रश्नः 'गोयमा असंखेज्जइ भागं फुसइ' इत्युत्तरम् हे गौतम ? असंख्येयभागं धर्मास्तिकायस्य तिर्यग्लोकः स्पृशति असंख्यातयोजनप्रमाण धर्मास्तिकायः

हे भदन्त ! अधोलोक (धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसइ) धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम ! के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनको कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधेभाग को स्पर्श करता है -इसका तात्पर्य यह है कि-धर्मास्तिकाय तो लोकभर में व्यापक है,और अधोलोक जो है वह कुछ अधिक सातराजू प्रमाण वाला है । इस तरह १४चौदह राजूप्रमाण लोक में व्यापक हुए धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे भाग का ही यह स्पर्श करता है यह हिसाब ठीक बैठता है । (तिरियलोए णं भंते ! पुच्छा) हे भदन्त ! तिर्यग्लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम के प्रश्न को उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा ! हे गौतम ! (असखेज्जइभागं फुसइ) तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है-इसका

અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર—' ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! "सातिरेगं अद्धं फुसइ " અધોલોક ધર્માસ્તિકાય અર્ધા કરતાં વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ધર્માસ્તિકાય તો સમસ્ત લોકમાં વ્યાપક છે અધોલોક તો સાત રાજુપ્રમાણથી સહેજ વધારે પ્રમાણવાળો છે તેથી ચૌદ રાજુપ્રમાણ લોકમાં વ્યાપક (વ્યાપેલ) ધર્માસ્તિકાય તેના અર્ધા કરતાં સહેજ વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એ ગણતરી યોગ્ય લાગે છે

પ્રશ્ન—" तिरियलोए णं भंते पुच्छा " હે ભદન્ત ! તિર્યંગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " असंखेज्जइभागं फुसइ " તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે

स्वप्रदेशैस्तिष्ठतीति । 'एवमधम्मत्थिकाए' एवमधर्मास्तिकायः यथा धर्मास्तिकायो लोकः लोकमात्रो लोकप्रमाणो लोकस्पृष्टो लोकं स्पृष्ट्वा तिष्ठति तथा अधर्मास्तिकायोऽपि लोको लोकमात्रो लोकप्रमाणो लोकस्पृष्टो लोकं स्पृष्ट्वा तिष्ठतीति ज्ञातव्यः । "लोयागासे' लोकाकाशः एवमेव लोकाकाशोऽपि 'जीवत्थिकाए' जीवास्तिकायः 'पोग्गलत्थिकाए' पुद्गलास्तिकायः 'पंच वि एक्काभिलावा' पञ्चापि एकाभिलापाः धर्माऽधर्माकाश जीव पुद्गलास्तिकाया एते पञ्चापि समानाभिलापैरभिलप्याः इत्यर्थः । धर्मास्तिकायादीनां पञ्चानामपि प्रमाणस्पर्शनादिकं कथमिति स्पर्शनाधिकारादेवाधोलोकादीनां धर्मास्तिकायादिगतां स्पर्शनां दर्शयन्नाह-'अहोलोएणं भंते' इत्यादि 'अहोलोएणं भंते' अधोलोकः खलु भदन्त ! 'धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसइ' धर्मास्तिकायस्य कियन्तं स्पृशति ? कियन्तं भागं

हुआ है (एवमधम्मत्थिकाए) जिस प्रकार धर्मास्तिकाय लोकरूप, लोकमात्र, लोकप्रमाण, लोकस्पृष्ट है और लोकको स्पर्शकर रहा हुआ है उसी प्रकार अधर्मास्तिकाय भी लोकरूप, लोकमात्र, लोकप्रमाण, लोकस्पृष्ट है और लोक को स्पर्शकर रहा हुआ है ऐसा जानना चाहिये। (लोयागासे) इसी तरह से लोकाकाश (जीवत्थिकाए) जीवास्तिकाय (पोग्गलत्थिकाए) पुद्गलास्तिकाय के विषय में भी जानना चाहिये। क्यों कि इन (पंच वि एक्काभिलावा) पांचों का पाठ एक जैसाही है। इस तरह धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय की विशालता और स्पर्शना का कथन करके अब सूत्रकार स्पर्शना के अधिकार को लेकर ही धर्मास्तिकायादिगत अधोलोकादिकों की स्पर्शना के विषय में कथन करते हैं-(अहोलोए णं भंते

'एवमधम्मत्थिकाए" જેમ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ, લોકસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલું છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ, લોસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલું છે, એમ સમજવું "लोयागासे" એજ પ્રમાણે લોકાકાશ, "जीवत्थिकाए" જીવાસ્તિકાય,અને "पोग्गलत्थिकाए" પુદ્‌ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ સમજવું કારણ કે તે પાંચેનું "पंच वि एक्काभिलावा" વક્તવ્ય એક સરખું જ છે આ રીતે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્‌ગલાસ્તિકાયની વિશાળતાનું અને સ્પર્શનાનું વર્ણન કરીને સૂત્રકાર સ્પર્શનાના અધિકારને લઈને ધર્માસ્તિકાયાદિગત અધોલોક દિઓની સ્પર્શનાના વિષયનું નિરૂપણ કરે છે-

પ્રશ્ન—"अहोलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसइ) હે ભદન્ત !

धर्मास्तिकायस्याधोलोक स्पृशतीति भावः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'सातिरेगं अद्धं फुसइ' सातिरेकमर्धं स्पृशति धर्मास्तिकायो हि लोकव्यापक' अधोलोकस्तु सातिरेकसप्तरज्जुप्रमाणः अतः सातिरेकमर्धभागमेवाधोलोको धर्मास्तिकायस्य स्पृशतीति।'तिरियलोएणं भंते पुच्छा' तिर्यग्लोक इदमदन्त! पृच्छा? धर्मास्तिकायस्य कियन्त भागं स्पृशति तिर्यग्लोक इति प्रश्नः 'गोयमा असखेज्जइ भागं फुसइ' इत्युत्तरम् हे गौतम? असंख्येयभागं धर्मास्तिकायस्य तिर्यग्लोकः स्पृशति असख्यातयोजनप्रमाण धर्मास्तिकाया

हे भदन्त! अधोलोक (धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसइ) धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है? इस गौतम! के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनको कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधेभाग को स्पर्श करता है -इसका तात्पर्य यह है कि-धर्मास्तिकाय तो लोकभर में व्यापक है,और अधोलोक जो है वह कुछ अधिक सातराजू प्रमाण वाला है। इस तरह १४चौदह राजूप्रमाण लोक में व्यापक हुए धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे भाग का ही वह स्पर्श करता है यह हिसाब ठीक पैठता है। (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! तिर्यग्लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है? इस गौतम के प्रश्न को उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा! हे गौतम! (असखेज्जइभाग फुसइ) तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है-इसका

અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલાક ભાગને સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! "सातिरेगं अद्धं फुसइ" અધોલોક ધર્માસ્તિકાય અર્ધા કરતાં વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ધર્માસ્તિકાય તો સમસ્ત લોકમાં વ્યાપક છે અધોલોક તો સાત રાજુપ્રમાણથી સહેજ વધારે પ્રમાણવાળો છે તેથી ચૌદ રાજુપ્રમાણ લોકમાં વ્યાપક (વ્યાપેલ) ધર્માસ્તિકાય તેના અર્ધા કરતાં થોડા વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એ ગણતરી યોગ્ય લાગે છે

પ્રશ્ન—"तिरियलोए णं भंते पुच्छा" હે ભદન્ત! તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "असंखेज्जइभागं फुसइ" તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે

तिर्यग्लोकस्तु अष्टादशयोजनशतप्रमाणः-अतो धर्मास्तिकायस्यासंख्यातभागे विद्यमानत्वात्तस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशतीति भावः। "उड्ढलोएणं भंते पुच्छा" ऊर्ध्वलोकः-खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! ऊर्ध्वलोको धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा देसूणं अद्धं फुसइ' गौतम ! देशोनमर्धं स्पृशति, देशोनसप्तरज्जुप्रमाणत्वात् ऊर्ध्वलोकस्येति सम्पूर्ण लोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणकस्तदर्द्धम् सप्तरज्जुप्रमाणकः इति भावः 'इमाणं भंते' इयं खलु भदन्त ! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवी. "धम्मत्थिकायस्स" धर्मा-

---

तात्पर्य यह है कि धर्मास्तिकाय असंख्यात स्वजन प्रमाणवाला है और तिर्यग्लोक जो है वह १८अठारह सौ योजन प्रमाण वाला है। अतः वह धर्म के असंख्यातवें भाग में वर्तमान होनेके कारण उसके असंख्यात वें भाग का ही स्पर्श करता है यह कथन ठीक है। (उड्ढलोएणं भंते ! पुच्छा) हे भदन्त ! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करनेके निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (देसूणं अद्धं फुसइ) उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है-सो इसका कारण यह है कि उर्ध्वलोक का प्रमाण कुछ कम सात राजू का है। समस्त लोक का प्रमाण १४ चौदह राजू का है सो १४ चौदह राजू प्रमाण वाले लोक में व्यापक रहे हुए धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का ऊर्ध्व लोक स्पर्श करता है। (इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी) हे भदन्त ! जो यह रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी है सो वह (धम्मत्थिकायस्स

મુજબ છે-ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણુ વાળું છે,પણ તિર્યગ્લોક ૧૮૦૦ અઢાર સો યોજન પ્રમાણુ છે તેથી તે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ હોવાથી તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, તે કથન બરાબર છે.

પ્રશ્ન--" उड्ढलोए ण भंते ! पुच्छा " હે ભદન્ત ! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલાક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર--" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " देसूणं अद्धं फुसइ " ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધ કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. આ કથનનું કારણુ નીચે પ્રમાણે છે, સમસ્ત લોક ૧૪ રાજુપ્રમાણુ છે ઉર્ધ્વલોકનું પ્રમાણુ સાત રાજુ કરતા ઓછું છે તેથી ૧૪ રાજુપ્રમાણુ લોકમાં ધર્માસ્તિકાય ઉર્ધ્વલોકના અર્ધા કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે તે કથન બરાબર છે.

પ્રશ્ન---इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी " હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભા નામની

स्तिकायस्य 'किं सखेज्जमागं फुसइ' किं सख्येयमाग स्पृशति ? 'असखेज्ज भागं फुसइ' असख्येयमागं स्पृशति ? 'सखेज्जे भागे फुसइ' सख्ययान् भागान् स्पृशति ? 'असखेज्जे भाग फुसइ' असख्येयान् भागान् स्पृशति ? 'सव्व फुसइ' सर्वं स्पृशति ? हे भदन्त ! येयं रत्नप्रभा पृथिवी सा किं धर्मास्तिकायस्य सख्येय भागं स्पृशति असख्येय भाग स्पृशति अथवा सख्येयान् वा भागान् असख्येयान् वा भागान् स्पृशति सर्व वा स्पृशतीति प्रश्न भगवानाह— गोयमा 'इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो सखेज्जइ भागं फुसइ' नो संख्येयभाग स्पृशति- धर्मास्तिकायस्य रत्नप्रभा किन्तु 'असखेज्जइ भाग फुसइ' असख्येयभागं स्पृशति धर्मास्तिकायस्य लोकव्यापकत्वात् रत्नप्रभायाश्चाल्पदेशवृत्तित्वादिति तथा 'णो सखेज्जे णो असखेज्जे नो सव्वं फुसइ' नो सख्ययान् भागान् नो

किं संखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभागं फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ) धर्मास्तिकाय के सख्येय भाग का स्पर्श करती है ? या असख्येयभाग का स्पर्श करती है ? अथवा-उसके संख्यात भागों का स्पर्श करती है ? या असंख्यात भागों का स्पर्श करती है ? या सम्पूर्ण धर्मास्तिकाय का वह स्पर्श करती है। इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (णो संखेज्जइ भागं फुसइ, असखेज्जइ भाग फुसइ, णो संखेज्जे, णो असखेज्जे, णो सव्वं फुसइ) रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श नहीं करती है, किन्तु उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है क्यों कि धर्मास्तिकाय सम्पूर्णलोक में व्याप्त है और रत्नप्रभा पृथिवी थोडीसी जगह में है। तथा यह रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के (णो संखेज्जे णो असखेज्जे नो सव्वं फुसइ) सख्यात

જે પહેલી પૃથ્વી (नरक) છે "धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइ भाग फुसइ असखेज्जइ भागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ असंखेज्जे भागे फुसइ सव्व फुसइ ?" તે ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? કે અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે કે તેના અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે તે સંપૂર્ણ ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર—' गोयमा ! " " णो सखेज्जइ भागं फुसइ असखेज्जइभागं फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे णो सव्वं फुसइ' રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વી ધર્માસ્તિ કાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, તેમજ અસંખ્યાત ભાગનો સ્પર્શ કરતા નથી, સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ પણ કરતી નથી, અસંખ્યાત ભાગોનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી, સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો

तिर्यग्लोकस्तु अष्टादशयोजनशतप्रमाणः-अतो धर्मास्तिकायस्यासंख्यातभागे विद्यमानत्वात्तस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशतीति भावः। "उड्ढलोएणं भंते पुच्छा" ऊर्ध्वलोकः-खलु भदन्त। पृच्छा हे भदन्त! ऊर्ध्वलोको धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा देसूणं अद्धं फुसइ' गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति, देशोनसप्तरज्जुप्रमाणत्वात् ऊर्ध्वलोकस्येति सम्पूर्ण लोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणकस्तदर्द्धम् सप्तरज्जुप्रमाणकः इति भावः 'इमाणं भंते' इयं खलु भदन्त! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवी. "धम्मत्थिकायस्स" धर्मा-

तात्पर्य यह है कि धर्मास्तिकाय असंख्यात स्वजन प्रमाणवाला है और तिर्यग्लोक जो है वह १८अठारह सौ योजन प्रमाण वाला है। अतः वह धर्म के असंख्यातवें भाग में वर्तमान होनेके कारण उसके असंख्यात वें भाग का ही स्पर्श करता है यह कथन ठीक है। (उड्ढलोएणं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करनेके निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (देसूणं अद्धं फुसइ) उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है-सो इसका कारण यह है कि उर्ध्वलोक का प्रमाण कुछ कम सात राजू का है। समस्त लोक का प्रमाण १४ चौदह राजू का है सो १४ चौदह राजू प्रमाण वाले लोक में व्यापक रहे हुए धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का ऊर्ध्व लोक स्पर्श करता है। (इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी) हे भदन्त! जो यह रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी है सो वह (धम्मत्थिकायस्स

મુજબ છે-ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ વાળું છે, પણ તિર્યગ્લોક ૧૮૦૦ અઢાર સો યોજન પ્રમાણ છે. તેથી તે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોવાથી તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, તે કથન બરાબર છે.

પ્રશ્ન--"उड्ढलोए ण भंते! पुच्छा" હે ભદન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલાક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર--"गोयमा!" હે ગૌતમ! "देसूणं अद्धं फुसइ" ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધ કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. આ કથનનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે, સમસ્ત લોક ૧૪ રાજુપ્રમાણ છે ઉર્ધ્વલોકનું પ્રમાણ સાત રાજુ કરતા ઓછુ છે તેથી ૧૪ રાજુપ્રમાણ લોકમાં ધર્માસ્તિકાય ઉર્ધ્વલોકના અર્ધા કરતાં ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે તે કથન બરાબર છે.

પ્રશ્ન--इमाणं भंते! "रयण[illegible] पुढवी" હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા નામની

स्तिकायस्य 'किं संखेज्जमागं फुसइ' किं संख्येयभागं स्पृशति ? 'असंखेज्ज भागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति ? 'संखेज्जे भागे फुसइ' संख्येयान् भागान् स्पृशति ? 'असंखेज्जे भागे फुसइ' असंख्येयान् भागान् स्पृशति ? 'सव्वं फुसइ' सर्वं स्पृशति ? हे भदन्त ! येयं रत्नप्रभा पृथिवी सा किं धर्मास्तिकायस्य संख्येयं भागं स्पृशति असंख्येयं भागं स्पृशति अथवा संख्येयान् वा भागान् असंख्येयान् वा भागान् स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति प्रश्न भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो संखेज्जइ भागं फुसइ' नो संख्येयभागं स्पृशति-धर्मास्तिकायस्य रत्नप्रभा किन्तु 'असंखेज्जइ भागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति धर्मास्तिकायस्य लोकव्यापकत्वात् रत्नप्रभायाश्चाल्पदेशस्थितत्वादिति तथा 'णो संखेज्जे णो असंखेज्जे नो सव्वं फुसइ' नो संख्येयान् भागान् नो

किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ) धर्मास्तिकाय के संख्येय भाग का स्पर्श करती है ? या असंख्येयभाग का स्पर्श करती है ? अथवा-उसके संख्यात भागों का स्पर्श करती है ? या असंख्यात भागों का स्पर्श करती है ? या सम्पूर्ण धर्मास्तिकाय का वह स्पर्श करती है । इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (णो संखेज्जइ भागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ, णो संखेज्जे, णो असंखेज्जे, णो सव्वं फुसइ) रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का स्पर्श नहीं करती है, किन्तु उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है क्यों कि धर्मास्तिकाय सम्पूर्णलोक में प्राप्त है और रत्नप्रभा पृथिवी थोडीसी जगह में है । तथा यह रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के (णो संखेज्जे णो असंखेज्जे नो सव्व फुसइ) संख्यात

હે પહેલી પૃથ્વી (રત્ન) છે "धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइ भागं फुसइ असंखेज्जइ भागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ असंखेज्जे भागे फुसइ सव्वं फुसइ ?" તે ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? કે અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે કે તેના અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે તે સંપૂર્ણ ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર—' गोयमा ! ' ' णो संखेज्जइ भागं फुसइ असंखेज्जइभागं फुसइ, णो संखेज्जे, णो असंखेज्जे णो सव्वं फुसइ' રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, તેમજ અસંખ્યાત ભાગનો સ્પર્શ કરતા નથી, સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ પણ કરતી નથી, અસંખ્યાત ભાગોનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી, સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો

असंख्येयान् भागान् न वा सर्वं भागं स्पृशति. किन्तु असंख्येयमेव भागं स्पृशतीति । 'इमीसेणं भंते' अस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घनोदही' घनोदधिः 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य "किं संखेज्जभागं फुसइ' धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति रत्नप्रभापृथिव्याः सम्बन्धी घनोदधिः धर्मास्तिकायवसंख्येयभागं स्पृशत्यादि प्रश्नः । भगवानाह—' जहा ' इत्यादि—" जहा रयणप्पभा तहा-घणोदही " यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधिः, यथा रत्नप्रभा धर्मास्तिकायस्या-संख्येय

भागों का और असंख्यात भागों का भी स्पर्श नहीं करती है-और न वह सम्पूर्णरूप में ही उसका स्पर्श करती है-इस तरह यहां असंख्यातवें भाग का स्पर्श करना यह द्वीतीयपक्ष ही अङ्गीका किया है- शेष चार पक्ष नहीं। (इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही) हे भदन्त ! अब हम आपसे यह जानना चाहते हैं कि इस रत्नप्रभासंबंधी जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? (किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखेज्जेइभागे फुसइ, असखेज्जेभागे फुसइ, सव्वं वा फुसइ) क्या संख्यातवें भाग का स्पर्श करता हैं, या असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, अथवा धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का स्पर्श करता है-या असंख्यातभागों का स्पर्श करता है-कि समस्तरूप से उसका स्पर्श करता है ? इस विषय में गौतम का समाधान करने निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम। (जहारयणप्पभा तहा घणोदही) जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी

પણ સ્પર્શ કરતી નથી. પણ તે તેના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. આ જવાબનુ કારણુ નીચે પ્રમાણે છે ધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ લોકમા વ્યાપ્ત છે પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઘણી થોડી જગ્યામા આવેલી છે ગૌતમ સ્વામીના ઉપરોક્ત પાચ વિકલ્પોમાના બીજા વિકલ્પનો જ અહીં સ્વીકાર થયો છે.

પ્રશ્ન—" इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही " હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા સંબંધી જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શ કરે છે ? (कि संखेज्जइभाग फुसइ ?) શું તે તેના સંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે ! (किं असंखेज्जइ भाग फूसइ) કે તેના અસંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શ કરે છે ? " संखेज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जे भागे फुसइ ? सव्वं वा फुसइ " કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે ?

पाणा ' पृथिवीप्रतिष्ठिता त्रसाः स्थावरा प्राणा, सर्वेपि प्राणिनः पृथिव्यधिकरणका एव। जीवा पृथिवीप्रतिष्ठिता, इत्यपि कथनम् प्रायिकमेव, आकाशपर्वतविमानादावपि जीवनिवासस्य शास्त्रे प्रतिपादनात्। 'अजीवा जीवपइट्ठिया' अजीवा शरीरादिपुद्गलरूपाः जीवप्रतिष्ठिताः जीवा प्रतिष्ठा=अधिकरण येषां ते जीवप्रतिष्ठिता शरीरादीनां जीवेषु स्थितत्वात्। 'जीवा कम्मपइट्ठिया' जीवा कर्मप्रतिष्ठिताः, अनुदयावस्थकर्मपुद्गलसमुदायरूपेषु कर्मसु संसारिजीवानामाश्रितत्वात्, जीवा कर्माधीनस्थितिका इत्यर्थः। 'अजीवा जीवसंगहिया' अजीवा जीवसंगृहीता, मनोभाषादिषु पुद्गलानां जीवैः संगृहीतत्वात्।

" पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा " जो ऐसा कहा गया है सो इसका भावार्थ यह है कि-जितने भी त्रस और स्थावर जीव हैं वे सब पृथिवी है, अधिकरण (आधार) वाले हैं। "पृथिवी प्रतिष्ठिताःत्रसाःस्थावराः प्राणाः" ऐसा जो कथन किया गया है सो यह भी प्रायिक ही है क्योंकि आकाश, पर्वत और विमान आदि में भी जीवों का निवास शास्त्र में प्रतिपादित किया गया है। "अजीवा जीवप्रतिष्ठिता" ऐसा जो कहा गया है सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि शरीरादि पुद्गलरूप जो अजीव हैं वे जीव के आधाररूप हैं-जिनका अधिकरण जीव है, क्यों कि शरीरादिक पुद्गल जीवों में स्थित होते हैं। " जीवा कम्मपइट्ठिया " जीव कर्मप्रतिष्ठित हैं ऐसा जो कहा गया है, सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि अनुदयावस्था प्राप्त कर्म पुद्गल के समुदाय ऊपर संसारी जीव आश्रित रहते हैं, अर्थात् संसारी

પૃથ્વી છે તે અકાશના આધારે જ પ્રતિષ્ઠિત છે 'पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पणा', (પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત ત્રસ સ્થાવર જીવો)નું તાત્પર્ય એ છે કે જેટલાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવો છે તેનો આધાર પૃથ્વી છે 'पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा" એવું જે કથન છે તે પણ ઘણે ભાગે છે એમ સમજવું કારણ કે આકાશ, પર્વત અને વિમાન વગેરેના આધારે પણ જીવોના રહેઠાણો છે એવું શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરાયેલ છે (अजीवा जीवपइट्ठिया) (અજીવો જીવપ્રતિષ્ઠિત છે) તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શરીરાદિ પુદ્ગલ રૂપ જે અજીવ છે તેમનું અધિકરણ (આધાર) જીવ છે જેમનું અધિકરણ (આધાર) જીવ છે તેમને જીવપ્રતિષ્ઠિત કહે છે કારણ કે શરીરાદિ પુદ્ગલો જીવને આધારે પ્રતિષ્ઠિત (સ્થિત) હોય છે "जीवा कम्मपइट्ठिया (કર્મપ્રતિષ્ઠિત જીવો) જીવો કર્મપ્રતિષ્ઠિત છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-ઉદયમાં નહીં આવેલ કર્મપુદ્ગલોને આધારે સંસારી જીવો રહેલા છે એટલે કે સંસારી જીવોની સ્થિતિ કર્માધીન હોય,

असंख्येयान् भागान् न वा सर्वं भागं स्पृशति, किन्तु असंख्येयमेव भागं स्पृशतीति। 'इमीसेणं भंते' अस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घनोदही' घनोदधिः 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य "किं संखेज्जभागं फुसइ' धर्मास्तिकायस्य किं संख्येयभागं स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति रत्नप्रभापृथिव्याः सम्बन्धी घनोदधिः धर्मास्तिकात्रयत्रसंख्येयभागं स्पृशत्यादि प्रश्नः। भगवानाह—'जहा' इत्यादि—"जहा रयणप्पभा तहा-घणोदही" यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधिः, यथा रत्नप्रभा धर्मास्तिकायस्या-संख्येय

भागों का और असंख्यात भागों का भी स्पर्श नहीं करती है-और न वह सम्पूर्णरूप में ही उसका स्पर्श करती है-इस तरह यहां असंख्यातवें भाग का स्पर्श करना यह द्वीतीयपक्ष ही अङ्गीका किया है- शेष चार पक्ष नहीं। (इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही) हे भदन्त! अब हम आपसे यह जानना चाहते हैं कि इस रत्नप्रभासंबंधी जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, संखेज्जेइभागे फुसइ, असंखेज्जेभागे फुसइ, सव्वं वा फुसइ) क्या संख्यातवें भाग का स्पर्श करता हैं, या असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, अथवा धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का स्पर्श करता है-या असंख्यातभागों का स्पर्श करता है-कि समस्तरूप से उसका स्पर्श करता है? इस विषय में गौतम का समाधान करने निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम। (जहारयणप्पभा तहा घणोदही) जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी

પણ સ્પર્શ કરતી નથી. પણ તે તેના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. આ જવાબનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે. ધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત છે પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઘણી થોડી જગ્યામા આવેલી છે ગૌતમ સ્વામીના ઉપરોક્ત પાચ વિકલ્પોમાના બીજા વિકલ્પનો જ અહીં સ્વીકાર થયો છે.

પ્રશ્ન—"इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही" હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા સબંધી જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (किं संखेज्जइभाग फुसइ?) શું તે તેનો સંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે! (किं असंखेज्जइ भाग फूसइ) કે તેના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? "संखेज्जे भागे फुसइ? असंखेज्जे भागे फुसइ? सव्वं वा फुसइ" કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે? કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે?

भागमेव स्पृशति तथा रत्नप्रभासम्बन्धी घनोदधिरपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येय भागमेव स्पृशतीति द्वितीयपक्षस्यानुमतिर्दर्शिता भगवता शेषपक्षचतुष्टयस्यास्वीकार एवेति भावः। एवम्-'घणवाय तणुवाया वि' घनवाततनुवातावपि यथा घनोदधिः रत्नप्रभासम्बन्धी धर्मास्तिकायस्यासंख्येयभागमेव स्पृशति एवमेव-घनवातस्तनुवातश्चापि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशतीति। 'इमीसे णं भंते' अस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभाया पृथिव्याः 'उवासंतरे' अवकाशान्तरम् 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य 'किं संखेज्जइभागं फुसइ' किं संख्येयभागं स्पृशति 'असंखेज्जइभागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति। 'जाव सव्वं फुसइ' यावत्सर्वं स्पृशति इह यावत्पदेन 'संखेज्जे भागे असंखेज्जे भागे' अनयोर्ग्रहणम्। रत्नप्रभासम्बन्धि अवकाशान्त

धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से इस रत्नप्रभा संबंधी जो घनोदधी है वह भी धर्मास्तिकायके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इस प्रकार द्वितीय पक्ष ही यहां स्वीकार किया गया है शेष चार पक्ष नहीं। (एवं घणवायतणुवाया वि) इसी तरह से रत्नप्रभा संबंधी घनवात और तनुवात ये दो भी धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भागका ही स्पर्श करता हैं।

अब गौतम प्रभु से यह पूछते हैं कि (इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, जाव सव्वं फुसइ) हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो अवकाशान्तर है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है क्या संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या उसके असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है अथवा धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का स्पर्श

ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " जहा रयणप्पभा तहा घणोदही " જેમ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શ કરે છે એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાનો ઘનોદધિ પણ ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં જ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ રીતે અહીં પણ પાંચ વિકલ્પોમાંના બીજા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરાયો છે બાકીના ચારનો સ્વીકાર થયો નથી. (एवं घणवायतणुवाया वि " એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાના ઘનવાત અને તનુવાત પણ ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે

પ્રશ્ન—" इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ " હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું જે અવકાશાન્તર છે તે ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગને

रम् , धर्मास्तिकायस्य कतमं भागं स्पृशतीति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इ-
त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जइभागं फुसइ' संख्येयभागं स्पृशति
'णो असंखेज्जइभागं फुसइ' नो असंख्येयभागं स्पृशति 'णो संखेज्जे भागे णो
असंखेज्जे भागे णो सव्वं फुसइ' नो संख्येयभागान् नो असंख्येयभागान् नो
वा सर्वं स्पृशति । 'उवासंतराइं सव्वाइं' अवकाशान्तराणि, पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वा-
ण्यपि अवकाशान्तराणि ज्ञातव्यानीति । "जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया
भणिया' यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वक्तव्यता भणिता. 'एवं जाव अहे
सत्तमाए' एवं यावत् अधः सप्तम्या वक्तव्यता भणितव्याः धर्मास्तिकायस्य

करता है या असंख्यातभाग स्पर्श करता है या कि सम्पूर्णरूप से उस-
का स्पर्श करता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं
(गोयमा !) हे गौतम ! (संखेज्जइभागं फुसइ) रत्नप्रभापृथिवी का
अवकाशान्तर धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है।
असंख्यातवें भाग का, संख्यातभागों का असंख्यातभागों का स्पर्श
नहीं करता है और न वह सम्पूर्ण से ही उसका स्पर्श करता है। (उ-
वासंतराइं सव्वाइं) इस तरह से और भी जितने अवकाशान्तर हैं वे
सब धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ऐसा जा-
नना चाहिये। (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया एवं जाव
अहे सत्तमाए) जिस प्रकार से धर्मास्तिकाय की स्पर्शना का यह पूर्वोक्त
रूप से विचार रत्नप्रभा पृथिवी में किया गया है उसी प्रकार से शेष
छह पृथिवीकाय में भी जानना चाहिये। तात्पर्य यह है कि रत्नप्रभा

સ્પર્શ કરે છે ? કે અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? સંખ્યાત ભાગોનો
સ્પર્શ કરે છે ? કે અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે સમસ્ત ધર્માસ્તિ-
કાયનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "संखेज्जइ भागं फुसइ" રત્નપ્રભા
પૃથ્વીનું અવકાશાન્તર ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે. તે
ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યમા ભાગનો, કે સંખ્યાત ભાગોનો, કે અસંખ્યાત ભાગો
નો, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતું નથી.

એજ પ્રમાણે "उवासंतराइं सव्वाइं" બીજાં પણ જેટલાં અવકાશાન્તરો છે,
તેઓ બધાં ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમા ભાગનો જ સ્પર્શ કરે છે, એવું સમજી લેવું.

"जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए"
ધર્માસ્તિકાયની સ્પર્શનાનો પૂર્વોક્ત રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની બાબતમાં જે રીતે
વિચાર કરવામા આવ્યો છે એજ રીતે બાકીની છ પૃથ્વીઓ સાથેની સ્પર્શના

स्पर्शनाविषयकौ विचारो यथा रत्नप्रभायां कृतः तथैव अधः सप्तमपृथिवीपर्यन्तं तेनैव प्रदेशेन विचारः कर्त्तव्य इति यथा रत्नप्रभा पृथिवी तत् सम्बन्धि-घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलित्वा पञ्च सूत्राणि तथैव शर्करापृथिवी तत्सम्बन्धी घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलित्वा तत्रापि पञ्च सूत्राणि, एवं शेषासु पञ्चपृथिवीषु पञ्चसूत्राणि विज्ञेयानि। सर्वसंकलनया पञ्च त्रिंशत् सूत्राणि भवन्ति। 'जंबूद्दीवाइया दीवा लवणसमुद्दाइयासमुद्दा' जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः लवणसमुद्रादिकाः समुद्राः पूर्वोक्तवदेव ज्ञातव्या जम्बूद्वीपा दयोऽपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयभागमेव स्पृशन्तीति 'एवं सोहम्मेकप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवी फुसइ' एवं सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी

संबंधी घनोदधि, घनवात, तनुवात, अवकाशान्तर ये सब मिलकर जिस प्रकार पांच सूत्रों द्वारा विचारित हुए हैं, उसी प्रकार से शर्करा पृथिवी संबंध घनोदधि, घनवात, तनुवात और अवकाशान्तर तथा स्वयं शर्करा पृथिवी इनके विषय में भी इसी प्रकार के पांच सूत्र बना कर विचार कर लेना चाहिये। इसी प्रकार से वालुकाप्रभा आदि पांच पृथिवी विषय के भी पांच पांच सूत्र जानना चाहिये। इस प्रकार सब मिलकर ३५ पैंतीस सूत्र हो जाते हैं। (जंबूद्दीवाइया दीवा लवण समुद्दाइया समुद्दा) इसी प्रकार से जंबूद्वीप आदि असंख्यात द्वीप और लवण समुद्र आदि असंख्यात समुद्र भी धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं-अन्य चार का नहीं। (एवं सोहम्मे कप्पे जाव ईसीप ब्भारा पुढवी फुसइ) इसी प्रकार से सौधर्म कल्प से लेकर ईषत्प्रा

આવતમાં પણ સમજી લેવુ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભાના ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર, એ બધાનો જેવા રીતે પાંચ સૂત્રો દ્વારા વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એજ પ્રમાણે શર્કરા, વાલુકાપ્રભા વગેરે છ પૃથ્વીઓના ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તરો તથા તે છએ પૃથ્વીને વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે પાંચ, પાંચ સૂત્રો સમજી લેવા. આ રીતે સાતેના મળીને ૩૫ પાંત્રીસ સૂત્રો બનશે.

"જમ્બૂદ્દીવાઇયાદીવા લવણસમુદ્દાઇયાસમુદ્દા" એજ પ્રમાણે જબૂદ્વીપ આદિ અસંખ્યાત દ્વીપો અને લવણ સમુદ્ર આદિ અસંખ્યાત સમુદ્રો પણ ધર્મા સ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, સંખ્યાતમાં ભાગનો, કે સં ખ્યાત ભાગોનો કે અસંખ્યાત ભાગનો કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી. "एवं सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवीफुसइ" એજ પ્રમાણે સૌધર્મ કલ્પ આદિ કલ્પથી લઈને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના વિષે સમજવું એટલે કે

स्पृशति. 'ते सव्वे वि असंखेज्जइभागं फुसंति' ते सर्वेऽपि असंख्येयभागं स्पृशंति 'सेसा पडिसेहियव्वा' शेषाः प्रतिषेद्धव्याः जम्बूद्वीपादिकाः द्वीपाः सर्वे समुद्राः सौधर्मकल्पादयो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी–पर्यन्ताः–सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशन्तीति न तु सख्येयभागम् संख्येयान् भागान् असंख्येयान् भागान् सर्वं वा स्पृशन्तीति भावः। 'एवं अहमत्थिकाए' एवमधर्मास्तिकायः धर्मास्तिकायवदेवाऽधर्मास्तिकायस्यापि स्पर्शनाविषये विचारः करणीयः 'एवं लोयागासेवि' एवं लोकाकाशेऽपि।

आलापश्चेत्थम् 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहमत्थिकाए सा किं संखेज्जइ भागं फुसइ असंखेज्जइ भागं फुसइ. संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ

ग्भारा नाम की पृथिवी तक जानना चाहिये–अर्थात् सौधर्म आदि समस्तकल्प, नव ग्रैवेयक, पांच अनुत्तर और ईषत्प्रग्भारा पृथिवी ये सब धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं (सेसा पडिसेहियव्वा) धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का, धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का, असंख्यातभागों का स्पर्श नहीं करते हैं और न धर्मास्तिकाय को ये सब पूर्णरूप से स्पर्श करते हैं। (एवं अहम्मत्थिकाए) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय के स्पर्श के विषय में भी विचार जानना चाहिये। (एवं लोगागासे वि) तथा लोकाकाश को स्पर्श करने के विषय में ऐसा ही विचार जानना चाहिये। अधर्मास्तिकाय के स्पर्श करने के विषय में रत्नप्रभा पृथिवी को लेकर आलाप इस प्रकार से है–(इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं संखेज्जइभागं फुसइ? असंखेज्जइभागं? फुसइ? संखे-

સૌધર્મ આદિતસમસ્ત કલ્પો (દેવલોકો), નવ ગ્રૈવેયકો, પાચ અનુત્તર વિમાનો, અને ઇષિત્પ્રાગભારા પૃથ્વી, એ બધા ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે "सेसा पडिसेहियव्वा" તેઓ સખ્યાતમાં ભાગનો, કે સંખ્યાતભાગોનો, કે અસખ્યાતભાગોનો કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી. આ રીતે બાકીના ચાર વિકલ્પો અહી પણ લાગૂ પડતાં નથી "एव अहम्मत्थिकाए" અધર્માસ્તિકાયની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે જ વર્ણન સમજી લેવુ (एवं लोगागासे वि) લોકાકાશની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું. અધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી સાથેની સ્પર્શના વિષેનાં સૂત્રો નીચે પ્રમાણે છે–

"इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं संखेज्जइभागं फुसइ? असंखेज्जइभागं फुसइ? संखेज्जे भागे फुसइ, ? असंखेज्जेभागे फुसइ, सव्वं फुसइ"

सव्वं फुसइ गोयमा ! नो संखेज्जभाग फुसइ असंखेज्ज भागं फुसइ नो संखेज्ज भाग फुसइ, नो असंखेज्जे भागे फुसइ नो सव्वं फुसइ ' इत्यादिरूपेण सर्वमा आपका स्वयमवोदनीयाः इहापि पूर्ववदेव विचार कर्तव्य इति ।

भवन्ति चेह संग्रहगाथा—पुढवोदही घणतणु कप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी । संखेज्जइ भागं अंतरसु सेसा असंखेज्जा ' पृथिव्युदधी घनतनुकल्पा ग्रैवेयका नुत्तरी सिद्धि संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषाः असंख्येयाः ॥ पृथिव्युदधिघनवात

ज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जे भागे फुसइ ? सव्वं फुसइ ?-गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ नो असंखेज्जेभागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ) इन सूत्रों का अर्थस्पष्ट है-सिर्फ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगा कर इनका अर्थ करना चाहिये । इसी तरहसे धर्मास्तिकायके सूत्रपाठ की तरह अधर्मास्तिकाय की स्पर्शना के विषय में अतिलोक उर्ध्वलोक आदि सबधि विचार भी करलेना चाहिये और उस विषय में सूत्रपाठ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगाकर कहना चाहिये । यही बात (इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीयः) इस कथन से प्रकट की गई है ।

संग्रह गाथा- का अर्थ इस प्रकार से है-रत्नप्रभा आदिक सातों पृथिविकाय, घनोदधि, घनवात और तनुवात ये तीनों १२ कल्प,९ ग्रैवेयक, ५ अनुत्तर और ईषत्प्राग्भारा नामक सिद्धि स्थान ये सब धर्मा

" गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ नो संखेज्जे भागे" फुसइ ? ' नो असंखेज्जेभाग फुसइ नो सव्वं फुसइ ? " આ સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે આગળ ધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિની સ્પર્શના વિષે જે સૂત્રો આપ્યાં છે, તે સૂત્રોમાં ધર્માસ્તિકાયને બદલે અધર્માસ્તિકાયના પદ મૂકીને ધર્માસ્તિકાયનાં સૂત્રો પ્રમાણે જ તેમનો અર્થ કરવો જોઈએ એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રપાઠ પ્રમાણે જ અધર્માસ્તિકાયની અધોલોક, ઉર્ધ્વલોક વગેરેની આદિની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ સૂત્રો કહેવા જોઈએ, પણ તે સૂત્રપાઠમાં ધર્માસ્તિકાયને બદલે ' અધર્માસ્તિકાય ' પદ મૂકવું જોઈએ. એજ વાત " इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीयः " આ કથન દ્વારા બતાવવામાં આવેલ છે

સંગ્રહગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી, ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત. એ ત્રણે બાર કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુ

तनु वातकल्पग्रैवेयकानुत्तरसिद्धीनामवकाशान्तराणि सर्वाणि धर्मास्तिकायस्य संख्येयभागं स्पृशन्ति शेषाः सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्य असंख्येयमेव भागं स्पृशन्तीति गाथार्थः ॥ सू० १२ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥२–१०॥

स्तिकाय के असख्यातवें भाग को ही स्पर्श करतें हैं तथा जो अवकाशान्तर हैं वे धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भागको स्पर्श करतें हैं ॥सू०५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके दशवां उद्देशा समाप्त ॥२–१०॥

त्तर विमानो अने ईषत्प्राग्भारा नामनुं सिद्धि स्थान, ओ साते धर्मास्तिकायना असंख्यातमां भागनो स्पर्श करे छे पण जे अवकाशान्तर छे ते धर्मास्तिकायना संख्यातमां भागनो स्पर्श करे छे.

॥ बीजा शतकनो दशमो उद्देशक समाप्त ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी व्याख्याना बीजा शतकनो दशमो उद्देशो समाप्त थयो. ॥ २–१० ॥

—

सव्वं फुसइ गोयमा ! नो संखेज्जभागं फुसइ असंखेज्जइ भागं फुसइ नो संखेज्जे भागे फुसइ, नो असंखेज्जे भागे फुसइ नो सव्वं फुसइ ' इत्यादिरूपेण सर्वमालापकाः स्वयमेवोहनीयाः। इहापि पूर्ववदेव विचार कर्तव्य इति।

भवति चेह संग्रहगाथा—पुढवोऽही घणतणु कप्पा गेवेज्जऽणुत्तरासिद्धी। संखेज्जइ भागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा ' पृथिव्युदधी घनतनूकल्पा ग्रैवेयका नुत्तरी सिद्धि संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषा असंख्येयाः॥ पृथिव्युदधिघनवात

ज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जेभागे फुसइ ? सव्वं फुसइ ?-गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ नो असंखेज्जेभागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ) इन सूत्रों का अर्थस्पष्ट है- सिर्फ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगा कर इनका अर्थ करना चाहिये। इसी तरहसे धर्मास्तिकायके सूत्रपाठ की तरह अधर्मास्तिकाय की स्पर्शना के विषय में अधोलोक ऊर्ध्वलोक आदि संबंधि विचार भी करलेना चाहिये और उस विषय में सूत्रपाठ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगाकर कहना चाहिये। यही बात (इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीय) इस कथन से प्रकट की गई है।

संग्रह गाथा- का अर्थ इस प्रकार से है—रत्नप्रभा आदिक सातों पृथिवीकाय, घनोदधि, घनवात और तनुवात ये तीनों १२ कल्प,९ ग्रैवेयक, ५ अनुत्तर और ईषत्प्राग्भारा नामक सिद्धि स्थान ये सब धर्मा

"गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, नो संखेज्जे भागं" फुसइ ? ' नो असंखेज्जेभागं फुसइ नो सव्वं फुसइ ! " આ સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે આગળ ધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિની સ્પર્શના વિષે જે સૂત્રો આપ્યાં છે તે સૂત્રોમાં ધર્માસ્તિકાયને બદલે અધર્માસ્તિકાયના પદ મૂકીને ધર્માસ્તિકાયનાં સૂત્રો પ્રમાણે જ તેમનો અર્થ કરવો જોઇએ એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રપાઠ પ્રમાણે જ અધર્માસ્તિકાયની અધોલોક, ઉર્ધ્વલોક વગેરેની સાથેની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ સૂત્રો કહેવા જોઈએ. પણ તે સૂત્રપાઠમાં ધર્માસ્તિકાયને બદલે ' અધર્માસ્તિકાય ' પદ મૂકવું જોઈએ. એજ વાત " इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीय " આ કથન દ્વારા બતાવવામાં આવેલ છે

સંગ્રહગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી, ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત એ ત્રણે, બાર કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુ

ननु 'अजीवा जीवपइट्ठिया अजीवा जीवसंगहिया' इत्यनयोर्वाक्ययोरर्थे को भेदः? न कोपि भेदः प्रतिभाति यथा मुनिसंयतयोः, इतिचेदत्रोच्यते-अजीवा जीवप्रतिष्ठिता', इत्यत्राऽजीवजीवयोराधाराधेयभावः कथितः, तथा अजीवा जीवसगृहीता इति वाक्ये तु अजीवजीवयोः संग्राह्यसंग्राहकभावः प्रतिपादितः संग्रहकर्ता जीवः संग्राह्याश्चाजीवाः, इत्येतावानेव भेद उभयत्र, सावद्यकर्मणि मौनकरणान्मुनिः, षट्-

जीवों की स्थिति कर्माधीन होती है इस कारण वे कर्माधीन स्थितिवाले होने के कारण' जीव कर्मप्रतिष्ठित हैं ' ऐसा कहा गया है। "अजीवा जीवसंगहिया" ऐसा जो कहा है सो उसका भाव ऐसा है कि जीव मनो भाषा आदि रूप में पुद्गलों का ग्रहण करते रहते हैं।

शंका—"अजीवा जीवपइट्ठिया" इस वाक्य में और "अजीवा जीवसंगहिया" इन दोनों वाक्यों के अर्थ में क्या भेद है? मुझे तो कोई भी भेद मालूम नहीं पड़ता है। जैसे मुनि और संयत में फर्क नहीं है क्यों कि जो मुनि है, वही संयत है, जो संयत है, वही मुनि है।

समाधान—"अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः" इस वाक्य में अजीव और जीव इनमें आधार आधेय भाव कहा गया है। और "अजीवा जीव संगृहीता" इस वाक्य में संग्राह्यसंग्राहक भाव कहा गया है। सग्रह-कर्त्ता जीव और संग्राह्य अजीव हैं। इतना ही मात्र इन दोनोंमें भेद है। मुनि और संयत, इनमें भी समभिरूढनय की अपेक्षा भेद है और

છે. આ રીતે તેઓ કર્માધીન સ્થિતિવાળા હોવાથી તેમને કર્મપ્રતિષ્ઠિત કહ્યાં. "अजीवा जीवसंगहिया' (અજીવો જીવસંગૃહીત છે) એનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવો મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોને મનરૂપે તથા ભાષા વગેરે વર્ગણાના પુદ્ગલોને ભાષા વગેરે રૂપે ગ્રહણ કરતા રહે છે તે કારણે અજીવો જીવ સંગૃહીત કહેલ છે

શંકા—"अजीवा जीवपइट्ठिया" અને "अजीवा जीवसंगहिया" એ બન્ને વાક્યોમા શો અર્થભેદ છે? જેવી રીતે મુનિ અને સંયત વચ્ચે કોઇ ભેદ નથી કારણ કે જે મુનિ છે તેજ સંયત છે અને જે સંયત છે તેજ મુનિ છે, એજ પ્રમાણે ઉપરના વાક્યોના અર્થમા પણ કોઇ ભેદ લાગતો નથી

સમાધાન—"अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः" આ વાક્યમાં અજીવ અને જીવનો આધાર આધેય ભાવ કહ્યો છે અને "अजीवा जीवसंगृहीता" આ વાક્યમા સંગ્રાહ્ય અને સંગ્રાહક ભાવ કહ્યો છે સંગ્રહકર્ત્તા જીવ છે અને સંગ્રાહ્ય અજીવ છે એટલો તે બન્ને વચ્ચે તફાવત છે. મુનિ અને સંયતમાં પણ સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ ભેદ છે. તે ભેદ આ પ્રમાણે છે—પાપકર્મ

रभ्य 'अजीवा जीवसंगृहीताः, जीवाः कर्मसंगृहीताः' इत्यन्त पदसदर्भो यावत्पदेन ज्ञातव्य, हे भदन्त ! एतत्सर्वं यदुच्यते देवानुप्रियेण तत्र किं कारणमिति भावः। भगवानाह-' गोयमे '-इत्यादि। ' गोयमा ' हे गौतम ! ' से जहा णामए केइ पुरिसे ' स यथा नामकः कश्चित् पुरुष, ' वत्थिमाडोवेइ ' वस्तिमाटोपयति, वस्ति=दृतिं आटोपयति वायुना मपूरयति ' वत्थिमाडोवेत्ता ' वस्तिमाटोपयित्वा दृतिं वायुना पूरयित्वा ' उप्पिं सियं बंधइ ' उपरि सितं बध्नाति, उपरि सितं= बन्धनं बध्नाति 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'मज्झेणं' मध्ये खलु 'गंठिं बंधइ' ग्रन्थिं बध्नाति, 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'उवरिल्लं गंठिं मुयइ' उपरितनं ग्रन्थिं मुञ्चति, 'मुइत्ता' मुक्त्वा, ग्रन्थिं विमोच्य ' उवरिल्लं देसं वमेइ ' उपरितनं देशं वमयति-वस्तेरूर्ध्वदेशाद्वायुं

" यावत् " शब्द से " अट्ठविहा लोयट्ठिई " से लेकर " अजीवा जीव संगहिया जीवा कम्मसंगहिया " तक का पाठ ग्रहण किया गया है। इसका भाव यही है, जो पहिले कह दिया गया है कि हे भदन्त ! यह सब जो आप कहते हैं उसका क्या कारण है ? तब प्रभु इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम। (से जहा णामए केइ पुरिसे) जैसे अमुक नामवाला कोई पुरुष (वत्थिमाडोवेइ) मसक को हवा से भर दे (वत्थिमाडोवेत्ता) और मसक को हवा से भर कर (उप्पिं सितं बंधइ) फिर वह उसका मुख बांध दे। (बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधइ) बांध कर उस मसक के बीचमें वह फिर गांठ लगा दे। (बंधित्ता) बीच में गांठ लगा कर वह फिर (उवरिल्लं गंठिं मुयइ) ऊपर की अर्थात् मसक के मुख की गांठ को खोल दे। (मुइत्ता) गांठ खोलकर (उवरिल्लं देसं वमेइ) उस मसक के ऊपरी भाग से वायु को वह निकाल

અહીં "यावत् पद वडे "अट्ठविहा लोयट्ठिई थी लईने ' अजीवा जीवसंगहिया " ' जीवा कम्मसंगहिया " सुधीनो पाठ ग्रहण करायो छे तेनो भावार्थ आगળ કહ્યા પ્રમાણેજ છે કે હે પ્રભો ! આપ લોકસ્થિતિમાં જે આઠ પ્રકાર બતાવો છો તેનું કારણ શું છે ? ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (से जहा णामए केइ पुरिसे) જેમકે કોઈ પુરુષ (वत्थिमाडोवेइ) મશકને હવા વડે ભરી દે (वत्थिमाडोवेत्ता) અને મશકને હવાથી ભરી દઈને (उप्पिं सितं बंधइ) પછી તે મશકના તેના મુખને બાંધી દે. (बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधइ) આ રીતે મશકના મુખને બાંધીને તેની વચ્ચે તે ફરીથી ગાંઠ વાળી દે (बंधित्ता) વચ્ચે ગાંઠ બાંધીને (उवरिल्लं गंठिं मुयइ) ઉપરની એટલે કે મશકના મુખની ગાંઠને પછી છોડી નાખે. (मुइत्ता) પછી ઉપરની ગાંઠને છોડીને (उवरिल्लं देसं वमेइ) તે

भगवत कथनम्। गौतमः आह–'हंता चिट्ठइ' हन्त तिष्ठति भदन्त !, इति गौतमस्य स्वीकरणम्। तथा च यथा वायुराधारा जलस्य बस्तिस्थले दृश्यते एवमत्र तनु वातमलयोरप्याधाराधेयभाव समवन्येय, तत्र वायुरधिकरणमाधेयश्च जलमिति। भगवानाह—' से तेणट्ठेण जाव जीवा कम्मसंगहिया ' तदेनार्थेन यावत् जीवा कर्मसंगृहीताः, तेन कारणेन दृतिस्थितवायुजलदृष्टा तेन एवमुच्यते हे गौतम! 'जाव जीवा कम्मसंगहिया' यावत्–जीवा कर्मसंगृहीता, यावच्छब्देन आकाश मविष्ठितो वायुरित्यारभ्य ' अजीवा जीवसंगहिया ' अजीवाः जीवसंगृहीताः, इत्यन्त पाठ' सग्राह्यः, अथ घनोदध्युपरि पृथिवीति दृष्टान्तेन स्पष्टयति–' से जहा वा ' इत्यादि, 'से जहा वा केइ पुरिसे वत्थि आडोवेइ' तद्यथा–वा कश्चित् पुरुषो बस्तिमाटोपयति, वायुना पूरयति अत्र 'वा' शब्दो दृष्टान्तान्तरद्योतक

है। इस बात को प्रकट करने के लिये यह 'उवरिमतल' पद कहा गया है। तथा –जैसे वायु आधार जल का वस्तिस्थल में दिखलाई देता है, इसी प्रकार से तनुवात और जल इन दोनों का भी आधार आधेयभाव समझना है। यहां वायु अधिकरण है और जल आधेय है। (से तेणट्ठेणं जाव जीवा कम्मसंगहिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् जीव कर्मसंगृहीत हैं। यहां यावत् शब्द से आगासपइट्ठिए वाए " इस पाठ से लेकर " अजीवा जीवसंगहिया " यहां तक का पाठ ग्रहण किया गया है। " घनोदधि के ऊपर पृथिवी है " इस बात को अब सूत्रकार दृष्टान्त से स्पष्ट करते हैं। (से जहा वा केइ पुरिसे वत्थि आडावेइ) जैसे कोई पुरुष चमड़े की मसक में वायु भरकर फुलावे। यहां जो "वा" शब्द प्रयुक्त हुआ है वह दूसरे दृष्टान्त का बोधक है।

'उवरिमतल" पद मूक्यु छे जेवी रीते पाणीनो आधार वायु मशकमां देखाय छे एज प्रमाणे तनुवात अने पाणी, ए बन्नेमा पण आधार आधेय भाव समजी शके छे अहीं वायु आधार छे अने पाणी आधेय छे (से तेणट्ठेणं जाव जीवा कम्मसंगहिया !) हे गौतम ! ते कारणे मे एवु कह्युं छे के अहीं ' जीव कर्म संगृहीत छे " त्या सुधीनुं कथन ग्रहण करवु अहीं (जाव) यावत् " पदथी ' आगासपइट्ठिए वाए " थी शरू करीने 'अजीवा जीवसंगहिया " सुधीनो पाठ ग्रहण करवो घनोदधिनी उपर पृथ्वी छे " ए वातने सूत्रकार दृष्टान्त वडे समजावे छे–(से जहा वा केइ पुरिसे वत्थि आडोवेइ) जेम के कोई पुरुष चामडानी मशकमां हवा भरीने तेने फुलावे अहीं जे " वा " पद आव्यु छे ते बीजा दृष्टान्तनु बोधक छे (आडोविता

निष्कासयतीत्यर्थः, 'उपरिल्लं देसं वामेत्ता' उपरितन देशं वमयित्वा, ऊर्ध्वदेशा-द्वायुमपसार्य्य, 'उवरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ' उपरितनं देशमप्कायेन पूरयति, ऊर्ध्वं देशं जलेन प्रपूरयतीत्यर्थः, 'पूरित्ता' पूरयित्वा 'उप्पिं सितं बंधइ' उपरि सितं=बन्धनं बध्नाति, 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'मज्झिल्लं गंठिं मुयइ' मध्यमां ग्रन्थिं मुञ्चति, 'से णूणं गोयमा' तन्नून हे गौतम! 'से आउकाए वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ' स अप्कायो वायुकायस्योपरि उपरिमतले तिष्ठति किम्? अप्कायो जलम् वायुकायस्य वायोरुपरि यद्यप्युपरि व्यवहारतोपि संभवेत्तथापि सर्वोपरित्वबोधनायाह 'उवरिमतले' उपरिमतले सर्वोपरीत्यर्थः किं तिष्ठतीति

दे। इस तरह उस मसक में आधे भागमें तो वायु भरी रहती है और आधाभाग वायु से रहित होकर खाली हो जाता। (उवरिल्लं देसं वामेत्ता) इस प्रकार उर्ध्वदेश से वायु को हटाकर (उवरिल्लं देसं आउ-कायस्स पूरेइ) वह उस उर्ध्वदेश को जलसे भर दे। (पूरित्ता उप्पिं सितं बंधइ) भर कर फिर वह उसे बांध दे। (बंधित्ता) बांधकर (मज्झिल्लं गंठिं मुयइ) पहिले लगाई हुई बीच की गांठ को फिर वह खोल दे। (से नूणं गोयमा! से आउकाए वायुकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ) तो हे गौतम! वह भरा हुआ पानी उस पवन के ऊपर के भाग में रहता है क्या? ऐसा भगवान् ने गौतम से पूछा। तब गौतम ने कहा (हंता चिट्ठइ) हां भदन्त! रहता है। यहां (उवरिमतले) ऐसा जो कहा गया है उसका कारण यह है कि जल वायु के ऊपर रहता है यह बात व्यवहार से भी लोक में मानी जाती है तो भी वह जल सर्वोपरि

મશકની ઉપરના ભાગમાંથી વાયુને બહાર કાઢી નાખે આ પ્રમાણે કરવાથી મશકના અર્ધા ભાગમાં તો વાયુ ભરેલો રહેશે અને અર્ધો ભાગ વાયુરહિત ખાલી થઈ જશે (उवरिल्लं देसं वामेत्ता) પછી મશકના ઉપરના ભાગમાંથી વાયુને કાઢી નાખીને (उवरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ) તે ઉપરના ભાગને પાણીથી ભરી દે (पुरित्ता उप्पिं सितं बंधइ) પછી પાણી ભરીને ફરીથી તેનું ઉપરનું મુખ બાંધી દે (बंधित्ता) મુખને બાંધી દઈને (मज्झिल्लं गंठिं मुयइ) પહેલા બાંધેલી વચલા ભાગની ગાંઠને પછી ખોલી નાખે (से णूणं गोयमा! से आउकाए वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ?) તો હે ગૌતમ! તે ભરેલું પાણી વાયુના ઉપરના ભાગમાં રહે છે ખરૂં? ગૌતમે જવાબ આપ્યો (हंता चिट्ठइ) હા ભગવન્! રહે છે. અહીં (उवरिमतले) એવું જે કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે પાણી વાયુની ઉપર રહે છે તે વાત વ્યવહારથી પણ લોકમાં માનવામાં આવે છે. તો પણ પાણી સર્વોપરી છે એ વાતને બતાવવાને માટે

लोकस्थितेरेवात्र विचारेण तदाभिव्यैवेदमाह—'अत्थि णं'—मित्यादि। अथवा 'अजीवा जीवपइट्ठिया' इत्यादि पदचतुष्टयस्य भावनार्थमिदमाह 'अत्थि णं' मित्यादि।

सूत्रम्—अत्थि णं भंते जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा अन्नमन्नपुट्ठा अन्नमन्नमोगाढा अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठति ? हंता अत्थि। से केणट्ठेणं भंते जाव चिट्ठति, गोयमा !, से जहा णामए हरए सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ, अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा, से णूणं गोयमा ! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी आपूरेमाणी पुन्ना, पुन्नप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ। से तेणट्ठेणं, गोयमा! अत्थि णं जीवा य जाव चिट्ठति ॥ सू० ६ ॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त ! जीवाश्च पुद्गलाश्चान्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टाः अन्योन्यावगाढा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धा अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति?, हन्त अस्ति, तत्केनार्थेन भदन्त यावत् तिष्ठति?, गौतम ! तद्यथा नाम कः ह्रदः स्यात् पूर्णः पूर्णप्रमाणो व्यपलोटयन् विकसन् समभरघटतया तिष्ठति अथ कश्चित्पुरुषस्तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं शताश्रवां शतछिद्रामवगाहयेत्, तद् नूनं गौतम ! सा नौस्तैराश्रवद्वारैरापूर्यमाणी आपूर्यमाणी पूर्णा पूर्णप्रमाणा व्यपलोटयन्ती विकसन्ती समभरघटतया तिष्ठति?, हन्त तिष्ठति, तत्तेनार्थेन गौतम ! अस्ति खलु जीवाश्च यावत् तिष्ठन्ति ॥सू०६॥

हिया" यहां तक का पाठ संगृहीत किया गया है। "एवं वा" यहां "वा" शब्द दूसरे दृष्टान्त का सूचक है ऐसा जानना चाहिये ॥सू० ५॥

यहां लोकस्थिति का ही अधिकार चल रहा है। अब उसी को लेकर सूत्रकार कहते हैं—अथवा 'अजीवा जीव पइट्ठिया" इत्यादि जो चार

'आगासपइट्ठिए वाए' થી શરૂ કરીને 'अजीवा जीवसंगहिया" સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે "एवं वा" આ પદમાં 'वा" શબ્દ બીજા દૃષ્ટાન્તનું સૂચક છે એમ સમજવું ॥સૂ. ૫॥

અહીં લોકસ્થિતિનું જ વર્ણન ચાલી રહ્યું છે તેથી તેને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર કહે છે- 'अत्थि णं भंते' ઇત્યાદિ અથવા अजीवा जीवपइट्ठिया" ઇત્યાદિ

'आडोवित्ता कडीए बंधइ' आटोप्य कट्यां बध्नाति 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'अत्थाह-मतारमपोरुसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा' अस्ताघाऽतारापौरुषेये उदके अवगाहेत, अस्ताघश्च अतारं चापौरुषेयं चेत्यस्ताघाऽतारापौरुषेयं तस्मिन्, मकारद्वयमत्र प्राकृतत्वात्। स्ताघं=प्रमाणं, न स्ताघम्-अस्ताघम्-अप्रमाणं प्रमाणरहितं-गम्भीरमित्यर्थः, अथवा 'अत्थाहं'-इति अस्ताधः अस्तम् अधः=अधस्तलं यस्येति तत् अस्ताधः, निरस्ताधस्तलम् अगाधमित्यर्थः, यत एवागाधमत एवातारं तरीतुमशक्यम्, पुरुषः प्रमाणं विद्यते यस्य तत् पौरुषेयम्, न पौरुषेयमित्यपौरुषेयम्, पुरुषप्रमाणाधिकरणमित्यर्थः। एतादृशे जले कश्चिदवगाहनं कुर्यात्, 'से णूणं गोयमा' तद् नूनं गौतम! 'से पुरिसे तस्स आउकायस्स उवरिमतले चिट्ठइ' स पुरुषस्तस्याप्कायस्योपरिमतले किं तिष्ठति?, गौतमः प्राह-'हंता चिट्ठइ' हन्त तिष्ठति, हे भदंत स पुरुषो जलस्योर्ध्वभागे एव तिष्ठतीति। भगवानाह-'एवं वा अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता जाव जीवा कम्मसंगहिया' एवं वाऽष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः, यावत्पदेन-आकाशप्रतिष्ठितो वायुरित्यारभ्य 'अजीवा जीवसंगृहीताः' इत्यन्तः पाठोऽत्र संग्राह्यः। 'एवं वा' इत्यत्र 'वा' शब्दो दृष्टान्तान्तरसूचक इति बोध्यम्॥५॥

(आडोवित्ता कडीए बंधइ) फुलाकर फिर उसे अपने कटिप्रदेशमें बांध लेवे (बंधित्ता अत्थाह-मतार-मपोरसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा) बांध कर फिर वह अगाध ऐसे जल में कि जिस में तैरा नहीं जा सके और जो पुरुष प्रमाणसे भी अधिक हो प्रवेश करे तो (से णूणं गोयमा! से पुरिसे तस्स आउयस्स उवरिमतले चिट्ठइ) हे गौतम! वह पुरुष पानी के ऊपर ही रहेगा न? (हंता चिट्ठइ) हां, भदन्त! रहेगा। (एव वा अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता जाव जीवा कम्मसंगहिया) इसी तरह लोक की स्थिति आठ प्रकार की कही गई है। यावत् जीव कर्मसंगृहीत हैं। यहां यावत् शब्द से "आगासपइट्ठिए वाए" इस पाठ से लगा कर "अजीवा जीव संग-

कडीए बंधइ) આ રીતે ફુલાવીને તે તેને પોતાની કેડ સાથે બાંધી દે. (बंधित्ता अत्थाह-मतार-मपोरुसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा) આ રીતે ફુલાવેલી મશકને કેડે બાંધીને અગાધ, અને જેને તરી શકાય નહીં એવા તથા માણસ ડૂબી જાય એવા ઊંડા પાણીમાં પ્રવેશ કરે તો (से णूणं गोयमा! से पुरिसे तस्स आउयस्स उवरिमतले चिट्ठइ?) હે ગૌતમ! તે પુરુષ પાણીની ઉપર જ રહેશે કે નહીં? (हंता चिट्ठइ) હે પૂજ્ય! તે માણસ પાણીની ઉપર જ રહેશે. (एव वा अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता जाव जीवा कम्मसंगहिया) આ રીતે હે ગૌતમ! લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની કહી છે અહીં પણ "જીવકર્મસંગૃહીત છે" ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. અહીં (जाव) "यावत्" પદ વડે

अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धा, अन्योन्यं=परस्परं स्नेहेन रागादिरूपेण प्रतिबद्धाः=एकीभावं गता। उक्तञ्च—

"स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम्।
रागद्वेषक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम्" ॥ १ ॥ इति।

स्पर्शनामात्र से परस्पर में स्पृष्ट थे इसी कारण ये दोनों पीछे गाढ़तर बंध से आपस में संबद्ध हो गये हैं क्या? "अण्णमण्णओगाढा" का तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार लोहे के गोले में अग्नि सब तरफ से प्रविष्ट हो जाती है उसी तरह से कर्मपरमाणु आत्मा के साथ और आत्मा कर्मपरमाणुओं के साथ लोलीभाव को प्राप्त हो जाता है क्या? लोलीभाव का तात्पर्य है एकमेक हो जाना। जैसे अयोगोलक (लोहेका गोला) और अयोगोलक (लोहे के गोले) में प्रविष्ट अग्नि परस्पर में एकमेक हो जाते हैं, उसी प्रकार क्या आत्मा और कर्मपरमाणु परस्पर में एकमेक हो जाते हैं क्या? ये आपसमें स्नेहप्रतिबद्ध हैं क्या? यहां स्नेह से तात्पर्य रागादिरूप स्नेह (चिकनाहट)से है। कहा भी है–"स्नेहाभ्यक्त०इति।

जिस व्यक्तिका शरीर तैल आदिसे चिकना होता है तो जैसे उसका शरीर चिकना होनेके कारण धूलि आदिसे, विशेषरूप से आश्लिष्ट हो जाता है, अर्थात् उस पर धूलि आदि के कण आकर चिपक जाते हैं उसी प्रकार जब आत्मा रागद्वेष आदिरूप स्नेह से चिकना बन जाता है तो उसके साथ भी कर्मों का बंध हो जाता है, अर्थात् कर्मपरमाणु

જ પરસ્પરમાં સ્પૃષ્ટ હતા. તેઓ પાછળથી ગાઢતર બંધ વડે આપસમાં (પરસ્પરમાં) સંબદ્ધ થઈ ગયા છે ખરા? "अण्णमण्णओगाढा" નું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે જેમ લોઢના ગોળામાં બધી બાજુએથી અગ્નિ પ્રવેશી શકે છે તેમ કર્મપરમાણુઓ આત્માની સાથે અને આત્મા કર્મપરમાણુઓની સાથે લોલીભૂત (એકમેક થવા પણું) થાય છે શું? જેવી રીતે અયોગોલક (લોઢાનોગોળો) અને અયોગોલક (લોઢાના ગોળામાં પ્રવેશેલ અગ્નિ પરસ્પરમાં એક મેક થઈ જાય છે એજ પ્રમાણે શું આત્મા અને કર્મપરમાણુઓ પરસ્પરમાં એકમેક થઈ જાય છે? શું તેઓ પરસ્પર સ્નેહ પ્રતિબદ્ધ છે? અહીં "સ્નેહ" નો અર્થ રાગાદિરૂપ સ્નેહ (ચીકાશ) ગ્રહણ કર્યો. કહ્યું પણ છે "स्नेहाभ्यक्त०" ઇત્યાદિ

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિનું શરીર તેલ વગેરેથી ચીકણું થયું હોય ત્યારે તે વ્યક્તિના શરીર ઉપર ધૂળ વગેરેના રજકણો આવીને ચોંટી જાય છે એજ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા રાગદ્વેષ રૂપ સ્નેહથી ચીકણો હોય છે ત્યારે તેની સાથે કર્મોનો તીવ્ર બંધ થાય છે એટલે કે અનંતપ્રદેશોની બનેલી કર્મપરમાણુઓ

टीका-'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त ! "जीवा य पोग्गला य अन्नमन्न-बद्धा" जीवाश्च पुद्गलाश्च अन्योन्यबद्धाः, जीवाः पुद्गलाश्च-कर्मशरीरादिपुद्गलाः परस्परं संबद्धाः, जीवाः पुद्गलानां, पुद्गलाश्च जीवानां संबद्धा इति भावः। कथं-बद्धाः? इत्यत्र हेतुगर्भितविशेषणमाह 'अन्नमन्नपुट्ठा' अन्योन्यस्पृष्टाः यतः पूर्वं स्पर्श-नामात्रेणान्योन्यं स्पृष्टा अत एवेत्यर्थः, यतः पूर्वं स्पृष्टाः स्पर्शनविषया जाताः, पश्चात् अन्योन्य बद्धाः=गाढतरसंबद्धा इति भाव। 'अन्नमन्नमोगाढा' अन्योन्या-वगाढाः, अयोगोलकवत् परस्परेण लोलीभावं प्राप्ताः, 'अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा'

पद हैं उन पदों का विचार करने के निमित्त यह सूत्र कहते है-' अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य " इत्यादि ।

(अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा, अन्नमन्नमोगाढा, अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा, अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति ?) हे भदन्त! जीव और पुद्गल क्या परस्पर बद्ध हैं? चेतना लक्षण वाला जो होता है उसका नाम जीव और रूप,रस, गंध और स्पर्श इन चार गुणों वाला जो होता है वह पुद्गल है। पुद्गल से यहां कर्मशरीरादि पुद्गल लिये गये हैं। पुद्गलों के साथ जीव और जीवों के साथ पुद्गलों का जो एक क्षेत्रावगाह संबंध है वही यहां पर परस्पर में बंध है और इस संबंध से युक्त होना इसका नाम बद्ध है। ये आपस में बद्ध हैं ऐसा प्रश्न जो किया गया है उसका कारण यह है कि-ये दोनों "अन्नमन्नपुट्ठा" हैं यह हेतुगर्भित विशेषण है। इसका तात्पर्य यह है कि ये दोनों पहिले

જે ચાર પદ છે તેમનો વિચાર કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે " अत्थि णं भंते " ઇત્યાદિ

(अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा, अन्न-मन्नमोगाढा, अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति ?) હે ભગવન્! જીવો અને પુદ્ગલો શું પરસ્પર બંધાયેલાં છે ?" ચેતના જેનું લક્ષણ છે તેને જીવ કહે છે તથા રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર ગુણો જેમા હોય છે તેનું નામ પુદ્ગલ છે " પુદ્ગલ " પદ વડે અહીં કર્મશરીરાદિ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાયેલ છે પુદ્ગલોની સાથે જીવનો અને જીવની સાથે પુદ્ગલોનો જે એકક્ષેત્રાવગાહ (એક સ્થળમા રહેવાનો) સંબંધ છે એજ અહીં પરસ્પરમાં બંધરૂપ છે, અને તે સંબંધથી યુક્ત હોવું એવી સ્થિતિને " બદ્ધ " કહે છે " જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર બદ્ધ છે ? " એ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ એ છે કે તે બન્ને " अन्नमन्नपुट्ठा " (પરસ્પર બંધાયેલા) છે, એ હેતુગર્ભિત વિશેષણ છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-તેઓ બન્ને પહેલા માત્ર સ્પર્શનાથી

पूर्णप्रमाणः 'वोलट्टमाणे' व्यपलोटयन्, अतिशयजलभृतत्वेन छर्द्यमानजल इत्यर्थः। 'वोसट्टमाणे' त्ति विकसन् जलाधिक्यात् विकासमाप्नुवन् भृशेन वर्द्धमान इत्यर्थः, 'समभरघडत्ताए' त्ति समभरघटतया, समो न विषमो यत्र एकदेशमनाश्रितत्वेन भरो जलसमूहो यस्मिन् स समभरः सर्वथा भृत इति समभरः, समशब्दः सर्वार्थकोपि विद्यते, समभरश्चासौ घटश्चेति समभरघटः समभरघट इवेति समभरघटस्तस्य भावः समभरघटता, तया समभरघटतया सर्वथा संभृतघटाकारतया तिष्ठतीत्यर्थः। 'अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं' अथ खलु कश्चित् पुरुषः तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं=नौकाम्, कीदृशीमित्याह-'सयासवं' शताश्रवाम्, आ=ईषत् स्रवति=क्षरति जलं येभ्यस्ते आस्रवाः=सूक्ष्मरन्ध्राणि ते सन्तो=विद्यमाना यत्र सा सदास्रवा, ताम्। यद्वा-सदा=सर्वकाले आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा, ताम्, यद्वा-'शतास्रवाम्' इतिच्छायापक्षे शतसंख्यका आस्रवा यस्यां सा शतास्रवा, ताम्। तथा 'सयछिड्डं' शतच्छिद्राम् छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि शतानि=शतसंख्यकानि छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि यस्यां सा शतच्छिद्रा, ताम् बृहत्तररन्ध्रवतीं

कुछ कम भी भरा होने पर व्यवहार में लोग कह दिया करते हैं कि यह पूरा भरा है-सो ऐसा भरा हुआ यहां नहीं समझना चाहिये किन्तु उस ह्रदमें पानी अपने प्रमाणमें जितना भरा जा सकता हो उतना पानी उसमें भरा हो, इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां "पुण्णप्पमाणे" पद दिया गया है, अर्थात् वह ऐसा ह्रद-जलाशय हो जो खूब ऊपर तक लबालब भरा हो और इसी कारण जिसमें से जल छलक रहा हो अर्थात् लबालब भरे होने के कारण जिसमें से जल बाहर भी निकल जाता हो तथा जल की अधिकता से जो विकास को अर्थात् वृद्धि को प्राप्त हो रहा हो और देखने पर ऐसा मालूम देता हो कि मानो जल से लबालब भरा हुआ यह एक विशाल घड़ा ही रक्खा है। (अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) ऐसे उस ह्रद में कोई पुरुष एक बड़ी नौका कि जिसमें छोटे २ सैकड़ों छिद्र

વ્યવહારમાં લોકો એવું કહે છે કે તે ભરેલું છે અહીં એવા સરોવરની વાત નથી. પણ જેટલું પાણી ભરાઈ શકે તેટલું ભરેલું છે એમ બતાવવાને માટે અહીં 'पुण्णप्पमाणे' પદ મૂક્યું છે) એટલે કે પાણીથી છલોછલ ભરેલું તે સરોવર હોય અને છલોછલ ભરેલું હોવાથી જેમાંથી પાણી બહાર પણ આવતું હોય તથા પાણીની અધિકતાથી જે વિકાસ પામી રહ્યું હોય અને પાણીથી છલોછલ ભરેલા ઘડા જેવું જે દેખાતું હોય. (अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) એવા સરોવરમાં કોઈ માણસ એક

अत एव 'अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति' अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति। अन्योन्यं परस्परं घटः समुदायो येषां ते अन्योन्यघटास्तस्य भावोऽन्योन्यघटता, तया अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'हंते'-त्यादि। 'हंता अत्थि' हन्त अस्ति, हे गौतम! यथा त्वया प्रोक्तं तत्तथैवास्तीत्युत्तरम्। गौतमः प्राह-'से केणट्ठेणं भंते जाव चिट्ठंति' तत्केनार्थेन भदन्त! यावत् तिष्ठन्ति, यावच्छब्देन-'अन्नमन्नबद्धाः' इत्यारभ्य 'अन्नमन्नघडत्ताए' इत्यन्तः पदसंदर्भः संग्राह्यः। भगवानाह--'गोयमे'-त्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'से जहा णामए हरदे सिया' तद् यथा नामको ह्रदः स्यात् 'पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ' पूर्णः पूर्णप्रमाणो व्यपलोटयन् विकसन समभरघटतया तिष्ठति, यथा ह्रदो जलेन पूर्णः स्यात् किञ्चिन्न्यूनत्वेपि व्यवहारतः पूर्णतया व्यवह्रियेत तत्राह-'पुण्णप्पमाणे' पूर्णप्रमाणः पूर्णं जलेन स्वकीय मानं यस्य स

चिपक जाते हैं। "अन्नमन्नघडत्ताए" का तात्पर्य है आपस में एक समुदायरूप में होकर रहना। प्रश्न कर्त्ताका यहां ऐसा अभिप्राय है कि कर्मपुद्गल और जीव जब आपस में बंधदशा को प्राप्त हो जाते हैं तब क्या ये दोनों एक समुदायरूप में आजाते हैं? इस प्रकार ये प्रश्न हैं। इन सब का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता अत्थि) हे। गौतम! हां ऐसा ही है। (से केणट्ठेणं भंते! जाव चिट्ठंति ?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि यावत् वे इस प्रकार से रहते हैं? (गोयमा! से जहा नामए हरदे सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ) हे गौतम! जैसे कोई एक ह्रद हो और वह पानी से पूरा भरा हो। पूरा नहीं भरा होने पर भी अर्थात्

ચોટી જાય છે, "अन्नमन्नघडत्ताए" એટલે "પરસ્પર એક સમુદાય રૂપે રહેવું" પ્રશ્ન કર્તાનો આશય એવો છે કે જ્યારે કર્મપુદ્ગલો અને જીવના પ્રદેશો પરસ્પર બધાય છે ત્યારે શું તેઓ બન્ને એક સમુદાય રૂપે બની જાય છે? આ જાતના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોના ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે -(हंता अत्थि) હે ગૌતમ! એવું જ બને છે

પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते! जाव चिट्ठंति? હે ભગવન્! આ શા કારણે એવુ કહો છો કે "તેઓ આ રીતે રહે છે? ત્યા સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. ઉત્તર-(गोयमा! से जहा नामए हरए सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ) હે ગૌતમ! જેવી રીતે કોઈ એક સરોવર હોય અને તે પાણીથી પૂરેપૂરૂ ભરેલુ હોય (પૂરેપૂરૂ ન ભરેલુ હોવા છતા પણ

पूर्णप्रमाणः 'वोलट्टमाणे, व्यपक्षोटयन्, अतिशयजलभरत्वेन छर्यमानजल इत्यर्थः। 'वोसट्टमाणे' त्ति विकसन् जलाधिक्यात् विकासमाप्नुवन् प्रक्षेन वर्द्धमान इत्यर्थः, 'समभरघडत्ताए'त्ति समभरघटतया, समो न विषमो घनैकदेशमनाभितत्वेन भरो भस्मसमूहो यस्मिन स समभर सर्वथा भृत इति समभरः, समशब्दः सर्वार्थकोपि विद्यते, समभरश्चासौ घटश्चेति समभरघटः समभरघट इवेति समभरघटस्तस्य भावः समभरघटता, तया समभरघटतया सर्वथा सभृतघटाकारतया तिष्ठतीत्यर्थः। 'अहे ण केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं' अथ खलु कश्चित् पुरुषः तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं=नौकाम्, कीदृशीमित्याह-'सयासवं' शताश्रवाम्, आ=ईषद् स्रवति=क्षरति जल यभ्यस्ते आस्रवाः=सूक्ष्मरन्ध्राणि, ते सन्तो=विद्यमाना यत्र सा सदास्रवा, ताम्। यद्वा-सदा=सर्वकाले आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा, ताम्, यद्वा-'शतास्रवाम्' इतिच्छायापक्षे शतसंख्यका आस्रवा यस्यां सा शता स्रवा, ताम्। तथा 'सयछिद्दं' शतच्छिद्राम् छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि शतानि=शत संख्यकानि छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि यस्यां सा शतछिद्रा, ताम् बृहत्तररन्ध्रवतीं

कुछ कम भी भरा होने पर व्यवहार में लोग कह दिया करते हैं कि यह पूरा भरा है-सो ऐसा भरा हुआ यहां नहीं समझना चाहिये किन्तु उस ह्रदमें पानी अपने प्रमाणमें जितना भरा जा सकता हो उतना पानी उसमें भरा हो, इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां "पुण्णप्पमाणे" पद दिया गया है, अर्थात् वह ऐसा ह्रद-जलाशय हो जो खूब ऊपर तक लबालब भरा हो और इसी कारण जिसमें से जल छलक रहा हो अर्थात् लबालब भरे होने के कारण जिसमें से जल बाहर भी निकल जाता हो तथा जल की अधिकता से जो विकास को अर्थात् वृद्धि को प्राप्त हो रहा हो और देखने पर ऐसा मालूम देता हो कि मानो जल से लबालब भरा हुआ यह एक विशाल घड़ा ही रक्खा है। (अहे ण केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) ऐसे उस ह्रद में कोई पुरुष एक बड़ी नौका कि जिसमें छोटे २ सैकड़ों छिद्र

વ્યવહારમાં લોકો એવું કહે છે કે તે ભરેલું છે અહીં એવા સરોવરની વાત નથી. પણ જેટલું પાણી ભરાઈ શકે તેટલું ભરેલું છે એમ બતાવવાને માટે અહીં "पुण्णप्पमाणे" પદ મૂક્યું છે) એટલે કે પાણીથી છલોછલ ભરેલું તે સરોવર હોય અને છલોછલ ભરેલું હોવાથી જેમાંથી પાણી બહાર પણ વહેતું જતું હોય તથા પાણીની અધિકતાથી જે વિકાસ પામી રહ્યું હોય અને પાણીથી છલોછલ ભરેલા ઘડા જેવું જે દેખાતું હોય. (अहेण केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) એવા સરોવરમાં કોઇ માણસ એક

नौकाम्, आस्रवच्छिद्रयोः सूक्ष्मस्थूलरन्ध्रत्वेन वैलक्षण्यमिति न पुनरुक्तिः। 'ओगाहेज्जा' अवगाहयेत् प्रवेशयेत्, 'से णूणं गोयमा' अथ नूनं हे गौतम! 'सा णावा' सा नौका 'तेहिं आसवदारेहिं' तैरास्रवद्वारैः 'आपूरेमाणी''आपूरेमाणी-आपूर्यमाणा आपूर्यमाणा पौनःपुन्येन भ्रियमाणा सती 'पुन्ना' पूर्णा जलेन 'पुण्णप्पमाणा' पूर्णप्रमाणा-स्वकीयप्रमाणेन भृता 'वोलट्टमाणा'व्यपलोटयन्ती-अतिशयजलवत्त्वेन छर्द्यमानजला, 'वोसट्टमाणा' विकसन्ती-जलाधिक्येन व मानासती 'समभरघडत्ताए' समभरघटतया, ह्रदक्षिप्तसर्वथा भृतघटवत् ह्रदतलावस्थानतया, 'चिट्ठइ' तिष्ठति=ह्रदजले

हों और बडे २ भी सैकड़ों छिद्र हों उसको डाले। "सयासव्वं" जिनसे धीरे २ जल आवे वे आस्रव, अर्थात् सूक्ष्मछिद्र,-ये सूक्ष्मछिद्र जिस में विद्यमान हैं वह सदास्रवा है। अथवा-"सदा आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा"-सब समय में जिसमें जल आता रहता हो वह सदास्रवा है। अथवा शतास्रवा-शतसंख्यक हैं छेद जिस में ऐसी वह शतास्रवा नौका। यहां पर आस्रव और छिद्र में सूक्ष्म स्थूल छिद्रों की अपेक्षा भेद होने के कारण पुनरुक्ति दोष आने की संभावना नहीं है। (से-णूणं गोयमा! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरमाणी आपूरमाणी पुन्ना पुन्नप्पमाणा, वोलट्टमाणा समभडघरत्ताए चिट्ठइ) तो हे गौतम! वह नौका उन आस्रवद्वारों-छेदों से आते हुए जल से भरती रहती है। भरते २ वह पूरी भर जाती है। पानी से छलकने लग जाती है। यहां तक कि पानी उसके ऊपर से भी निकलने लग जाता है। इस स्थिति में वह नौका जल की अधिक वृद्धि हो जाने के कारण ह्रदमें डाले हुए भरे

મોટી નાવને ઉતારે કે જેમા નાનાં મોટાં સેકડો છિદ્રો હોય "सयासव्व" તે છિદ્રો વડે ધીમે ધીમે પાણીનો પ્રવેશ થાય તેવાં આસ્રવો-સૂક્ષ્મ છિદ્રોવાળી નૌકાને "સદાસ્રવા" કહી છે અથવા-"सदा आस्रवति जलं यस्या सा सदास्रवा" હમેશાં જેમા પાણી આવ્યા કરતું હોય તેને સદાસ્રવા કહે છે, અથવા-"शतास्रवा" એટલે જેમા સેકડો છિદ્રો હોય એવી નૌકા અહીં આસ્રવ અને છિદ્રમા સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ છિદ્રોની અપેક્ષાએ ભિન્નતા હોવાને કારણે પુનરુક્તિ દોષનો સભવ રહેતો નથી (से णूण गोयमा! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी२ पुन्ना पुन्नप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठइ?) તો હે ગૌતમ! આવી નાવ તે આસ્રવદ્વારો વડે (છિદ્રોમાથી) પ્રવેશ પામતા પાણીથી ભરાતી રહેશે આવી રીતે ભરાતા ભરાતા તે પાણીથી પૂરેપૂરી ભરાઇ જશે અને પાણીથી છલકાવા માડશે વળી તે એટલે સુધી છલકાશે કે પાણી તેમાથી બહાર પણ નીકળવા માડશે. એવી સ્થિતિમા પાણીની વિશેષ વૃદ્ધિ થવાને

निमज्जति ?, इति भगवद्वाक्यम् , गौतम आह–'हंता चिट्ठइ' हन्त तिष्ठति, हे भदंत! यथा जलपूर्णा घटा ह्रदतले जलेन सह तिष्ठति तथा नौरपि जलपूर्णा ह्रदस्याधोदेशे तिष्ठतीति। भगवानाह–'से तेणट्ठेण गोयमा' तत्तेनार्थेन हे गौतम! 'अत्थि णं जीवा य जाव चिट्ठंति' अस्ति जीवाश्च यावत्तिष्ठन्तीति, जीवाश्च अत्र यावत्पदेन–पुद्गलाश्च अन्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टा अन्योन्यावगाढा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धा अन्योन्यघटतया इति संग्राह्य, तिष्ठन्तीति सम्बन्धः । यथा नौका ह्रदजलं च परस्परावगाहपूर्वकं तिष्ठति तथैव जीवाः पुद्गलाश्चान्योन्यावगाहपूर्वकं तिष्ठन्तीति सूत्राशय ॥सू०६॥

हुए घडे की तरह नीचे बैठ जाती है न?, अर्थात डूब जाती है न?, (हंता चिट्ठइ) हां भदन्त ! ऐसी वह नौका उस ह्रद में डूब जाती है। जैसे जल पूर्ण घट ह्रद तल में जल के साथ २ डूब जाता है उसी प्रकार वह नौका कि जिस में सैकडों छोटे बडे छिद्रों द्वारा जल भी आ कर लबालब भर गया है डूब जाती है। (से तेणट्ठेण गोयमा! अत्थि णं जीवा य जाव चिट्ठति) इसी कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं जीव कि यावत् पहिले कहे हुए की तरह रहते हैं। यहां जो "यावत्" पद आया है उससे "पुद्गलाश्च, अन्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टा अन्योन्यावगाढा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धा अन्योन्यघटतया" इस पूर्वोक्त पाठ का संग्रह किया गया है। तात्पर्य इस सूत्र का ऐसा है कि जिस प्रकार नौका और ह्रद जल ये दोनों परस्पर में अवगाहपूर्वक रहते हैं उसी प्रकार से जीव और पुद्गल भी आपस में एक दूसरे में अवगाहपूर्वक रहते हैं ॥सू०६॥

કારણે તે નાવ ભરેલા ઘડાની જેમ સરોવરમાં ડૂબી જાય છે કે નહીં ? (हंता चिट्ठइ) હે ભગવન્ એવી નાવ સરોવરમાં અવશ્ય ડૂબી જાય છે જેવી રીતે પાણીથી ભરેલા ઘડો સરોવરની અંદર ડૂબી જાય છે તેવી રીતે સેંકડો નાનાં મોટાં છિદ્રોવાળી છે નૌકા પણ ડૂબી જાય છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा! अत्थि णं जीवा य जाव चिट्ठंति) હે ગૌતમ! તેથી જ હું એમ કહું છું કે જીવો 'આગળ કહ્યા પ્રમાણે રહે છે' ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો અહીં (जाव) "यावत्" પદ વડે 'पुद्गलाय अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा अन्नमन्नमोगाढा अन्नमन्न सिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नघडत्ताए' આ પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે આ સૂત્રનો ભાવ એવો છે કે જેવી રીતે નાવ અને સરોવરનું પાણી એ બન્ને અવગાઢ પૂર્વક રહે છે, એવી જ રીતે જીવ અને પુદ્ગલો પણ પરસ્પર અવગાઢ પૂર્વક રહે છે ॥ સૂ. ૬ ॥

लोकस्थितिविषये एवेदमाह—' अत्थि णं 'इत्यादि ।

मूलम्—अत्थि णं भंते सया समियं सुहुमे सिणेहकाये पवडइ, हंता अत्थि। से भंते किं उड्ढे पवडइ अहे पवडइ, तिरियं पवडइ, गोयमा ! उड्ढे वि पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरिए वि पवडइ, जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्ते चिरंपि दीहकालं चिट्ठइ तहा णं से वि?, णो इणट्ठे समट्ठे, से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ । सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥ सू०७॥

॥ छट्ठो उद्देसो समत्तो ॥

छाया —अस्ति खलु भदंत ! सदा समितं सूक्ष्मः स्नेहकायः प्रपतति, हन्त अस्ति ! तद् भदन्त ! किम् ऊर्ध्वं प्रपतति, अधः प्रपतति, तिर्यक् प्रपतति, गौतम ! ऊर्ध्वमपि प्रपतति, अधोपि प्रपतति, तिर्यगपि प्रपतति, यथा स बादरोऽप्कायोऽन्योन्यसमायुक्तश्चिरमपि दीर्घकालं तिष्ठति, तथा खलु सोऽपि?, नायमर्थः समर्थः तत् क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०७॥

॥ षष्ठ उद्देशः समाप्तः ॥

टीका—' अत्थि णं भंते ' अस्ति खलु भदन्त ! ' सया ' सदा–सर्वकालम् , 'समियं' समित सपरिमाणं न तु बादराप्कायवदपरिमितम् , अथवा सदा सर्वऋतुषु समितमिति रात्रौ दिवसे च ' सुहुमे सिणेहकाये पवडइ ' सूक्ष्मः स्नेहकायः सूक्ष्मोऽप्कायविशेषः प्रपतति किमिति प्रश्नः । भगवानाह–' हंते '–त्यादि ।

फिर लोक की स्थिति के विषय में ही सूत्रकार कहते हैं— 'अत्थि णं भंते ! सया समियं' इत्यादि ।

(अत्थि ण भंते) हे भदन्त ! (सया) सर्वकाल (समियं) परिमाणसहित, बादर अप्कायकी तरह अपरिमित नहीं, अथवा–सदा–सर्व ऋतुओं में, समित–रात्रि और दिवस में, (सुहुमे सिणेहकाये पवडइ) सूक्ष्म–स्नेहकाय अप्कायविशेष–गिरता है क्या ? तात्पर्य पूछने का यह

લોકસ્થિતિના વિષયમા જ સૂત્રકાર કહે છે–“ અત્થિ ણ ભંતે ! ” ઈત્યાદિ

અત્થિ ણ ભંતે ! હે પ્રભો ! (સયા) સદા–સર્વકાળે (સમિય) પરિમાણ (માપ) સહિત (બાદર અપ્કાયની જેમ અપરિમિત નહીં) અથવા–સદા તમામ ઋતુઓમા સમિત–રાત્રે અને દિવસે (સુહુમે સિણેહકાયે પવડઇ ?) સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય–અપ્કાયવિશેષ પડયા જ કરે છે શુ ? તાત્પર્ય કે શુ હમેશા સૂક્ષ્મ અપ્કાય

'हन्त अत्थि हन्त मस्ति, सर्वस्मिन्नेव ऋतौ दिवसे रात्रौ च सूक्ष्मोऽप्कायः सर्वं कालमपतत्यपवि समुदितार्थः । 'से भंते किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ, तिरिए पवडइ ?' तद् भदन्त! किम् ऊर्ध्वे पतति, अध पतति, तिर्यक् पतति? ऊर्ध्वे-वर्तुल वैताढ्यादौ, अध -अधोलोकग्रामेषु तिर्यक्-तिर्यग्लोके । भगवानाह-'गोयमे' -त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'उड्ढे वि पवडइ अहेवि पवडइ, तिरियवि पवडइ' ऊर्ध्वमपि प्रपतति, अधोऽपि प्रपतति, तिर्यगपि प्रपतति, ऊर्ध्वलोकेपि, अधोलोकेऽपि, तिर्यग्लोकेऽपि सर्वत्र सर्वदा सूक्ष्माप्कायः प्रपततीति भाव ।

ननु यदि रात्रौ दिवसे सर्वऋतुषु सर्वदैवाप्कायः प्रपतति तदा साधुभिः कस्मिन्नपि काले कुत्रापि कथमपि न गन्तव्य सर्वकालेऽप्कायविराधनाप्रसंगादिति

है कि सब समय सूक्ष्म जलकाय गिरता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि-(हंता अत्थि) हां गिरता है। अर्थात् सभी ऋतुओं में रात और दिनमें सूक्ष्म अप्काय सब समय में गिरता ही रहता है। (से भंते ! किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ, तिरिय पवडइ ?) हे भदन्त ! वह सूक्ष्म जलकाय क्या ऊँचे गिरता है, या नीचे गिरता है, या कि तिरछा गिरता है ? अर्थात-ऊँचे वर्तुल वैताढ्य आदि में, नीचे-अधोलोक ग्रामों में और तिरछे-तिर्यग्लोक में पड़ता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि-(गोयमा-उड्ढे वि पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरिये वि पवडइ) हे गौतम ! वह सूक्ष्म अप्काय ऊँचे-वर्तुल वैताढ्य आदि पर्वतों पर भी, नीचे-अधो लोकग्रामों में भी और तिरछे-तिर्यग्लोक में भी सदा गिरता है ।

शंका—यदि सूक्ष्म अप्काय रात्रि में दिन में, सर्व ऋतुओं में सदा ही गिरता रहता है तो फिर साधुजनोंको किसी भी समय में कहीं पर भी किसी भी तरह नहीं जाना चाहिये-क्यों कि ऐसा करने से सर्वत्र

પડે છે? ઉત્તર—(हंता अत्थि) હા પડે છે એટલે કે બધા ઋતુઓમાં (દરરોજ) સૂક્ષ્મ અપ્કાય હમેશા પડ્યા જ કરે છે (से भंते ! किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ तिरिए पविडइ?) હે ભગવન્! તે સૂક્ષ્મ અપ્કાય શું ઉંચે પડે છે કે નીચે પડે છે કે તિરછુ પડે છે? એટલે કે ઉંચે-વર્તુલ વૈતાઢય પર્વત વગેરેમા નીચે અધોલોકમા તિરછુ-તિર્યગ્લોકમાં પડે છે? ઉત્તર—(गोयमा ! उड्ढे पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरियवि पवडइ,) હે ગૌતમ! તે સૂક્ષ્મ અપ્કાય ઉંચે-વર્તુલ વૈતાઢય વગેરે પર્વતોમા પણ હમેશા પડે છે નીચે અધોલોકમા પણ હમેશા પડે છે અને તિરછુ-તિર્યગ્લોકમા પણ હમેશા પડે છે

શંકા—જો સૂક્ષ્મ અપ્કાય રાતને દિવસ તમામ ઋતુઓમા હમેશા પડ્યું જ રહેતુ હોય તો સાધુઓએ કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ રીતે ક્યારેય

भगवानाह-' णो इणट्ठे ' इत्यादि। ' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः, तत्रिकमित्याह 'से ण खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ' स नु खलु क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति स्वल्पत्वात्तस्य 'सेव भंते सेव भंते त्ति' तदेव भदन्त ! तदेवं भदन्त ! हे भगवन् भवदनुमितेन यत् कथितं तत्सर्वं सत्यमेवेति ॥सू०७॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥१-६॥

उत्तर—(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ-समर्थ-ठीक-नहीं है, क्यों कि (से णं) वह (खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ) वह बहुत ही शीघ्र नष्ट हो जाता है। कारण यह है कि वह स्वल्प होता है। (सेवं भंते, सेव भंते त्ति) हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है। हे भदन्त ! वह ऐसा ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतमस्वामी प्रभु की वंदना और उन्हें नमस्कार कर अपने स्थान पर बैठ गये ॥सू०७॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवती सूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके प्रथम शतकका छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥१-६॥

એવું બનતું નથી. કારણ કે (स णं) તે સૂક્ષ્મ અપ્કાયના જીવો (खिप्पामेव विद्धसमागच्छइ) એકદમ જલ્દીથી નાશ પામે છે કારણ કે તેઓ સૂક્ષ્મ હોય છે (सेव भंते! सेव भंते!) હે ભગવન્ ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ બધુ છે હે પ્રભો ! આપનું કહેવું સાચું જ છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીરને વંદણા અને નમસ્કાર કરીને ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને ગયા ॥ સૂ-૭॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ જી મ હારાજ કૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૬॥

चेन-दिवसे सूर्यकिरणेन तस्याप्कायस्याकाशपतितस्य विनाशेन तत्काले साधुगमनस्याविरुद्धत्वात्, यदि परिष्ठापनकाद्यावश्यककारणमासाद्य रात्रिगमनमापतेत्तदा संवरणेनैव गन्तव्यमिति शास्त्रमर्यादा। गौतमः पृच्छति-'जहा से बायरआउकाए' यथा स बादराऽप्कायः 'अन्नमन्नसमाउत्ते' अन्योन्यसमायुक्तः-एको बादराप्कायोऽन्येन बादराप्कायेन सह मिलितः सन् 'चिरंपि' चिरमपि=अनेकवर्षं यावत् तडागादिपूरणात्, 'दीहकालं' दीर्घकालम्=अनेकदिनं यावत् 'चिट्ठइ' तिष्ठति-'तहा णं' तथा खलु तेन प्रकारेण हे भदन्त! 'सेवि' सोऽपि सूक्ष्माप्कायोऽपि चिरमपि दीर्घकाल तिष्ठति किमिति प्रश्नः।

सब काल में अप्काय की विराधना होने का प्रसङ्ग प्राप्त होता है।

उत्तर—दिन में सूर्यकिरणों से आकाशपतित उस अप्काय का विनाश हो जाता है-अतः उस समय में साधुजनों का गमन अविरुद्ध है-बाधाकारी नहीं है। यदि परठवने आदि आवश्यक कारणों को लेकर रात्रि में गमन करना पडे तो शरीर को ढक कर ही चलना चाहिये. खुले शरीर होकर नहीं चलना चाहिये, ऐसी शास्त्र की मर्यादा है। अब गौतम पुनः पूछते हैं (जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्ते चिरंपि, दीहं कालं चिट्ठइ, तहा ण से वि हे भदन्त! जैसे एक बादर अप्काय दूसरे बादर अप्काय के साथ मिला हुआ होकर अनेक वर्षो तक यावत् तडाग आदिमें भर जानेसे अनेक दिनों अनेक मास अनेक वर्षों तक रहता है उसी तरहसे क्या यह सूक्ष्म अप्काय भी रहता है?

પણ જવુ જોઇએ નહીં કારણ કે તેઓના જવા આવવાથી બધે સ્થળે હમેશાં અપ્કાયના જીવોની વિરાધના થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે

સમાધાન—દિવસે સૂર્યનાં કિરણોની ગરમી વડે આકાશમાંથી પડતાં તે અપ્કાયના જીવોનો સ્વાભાવિક રીતેજ વિનાશ થાય છે તેથી દિવસે સાધુઓના જવા આવવાથી અપ્કાય જીવોની વિરાધનાનો સંભવ રહેતો નથી પરંતુ રાત્રે અપ્કાયના જીવોની હિંસાથી બચવાને માટે ઝાડો, પેશાબ વગેરે અનિવાર્ય કારણોને લઇને રાત્રે સાધુ સાધ્વી તથા વ્રતધારી શ્રાવક શ્રાવિકાઓને જવા આવવાની જરૂર પડે તો શરીરને ઢાંકીને જ જવું આવવુ જોઇએ ઉઘાડે શરીરે જઇ આવી શકાય નહી એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે વળી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે (जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्त चिरंपि, दीहं काल चिट्ठइ, तहा णं से वि) હે ભગવન્! જેવી રીતે બાદર (સ્થૂળ) અપ્કાય (પાણી) બીજા બાદર અપ્કાયની સાથે મળીને તળાવ વગેરેમા દિવસોના દિવસો, મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી રહે છે, એવી રીતે શું સૂક્ષ્મ અપ્કાય પણ રહે છે?

ઉત્તર-(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ તે અર્થ બરાબર નથી એટલે કે

तादीनामाहारः, इत्युत्तरम् , गर्भगतस्य क आहारः? इति प्रश्नः, मातृशोणितेन सार्धं मातृभक्षिताहार', इत्युत्तरम् । गर्भगतस्य जीवस्य मूत्रपुरीषादिकं भवति नवे ति प्रश्नः, नेत्युत्तरम् । तत्र कारणप्रश्नः, आहारस्यानेकरूपेण परिणामो भवतीत्युत्तरम् । गर्भस्थो जीवः किं मुखेन भुङ्क्ते ?। नेत्युत्तरम् । तत्र कारणप्रश्नः, सर्वशरीरेणाहारं करोतीति कारणकथनम् । मातृरसहारिणी–पुत्रजीवरसहारिणी–नाड्योर्विचारः, सन्तानस्य मातुरङ्गानि कियंति भवन्तीति प्रश्न', त्रीणीत्युत्तरम् , मातुः सकाशाल्लब्धाङ्गानि कियत्कालं तिष्ठन्तीति प्रश्नः, आमरणमित्युत्तरम् । गर्भे विद्यमानो जीवो नरके याति नवे ति प्रश्नः, याति न वा यातीत्युत्तरम् । तत्र कारणकथनम् । गर्भस्थ

प्रश्न शुक्रशोणित आदि का वह आहार करता है ऐसा उत्तर । गर्भ में रहे हुए जीव का आहार क्या होता है? ऐसा प्रश्न–माता के शोणित के साथ माता के द्वारा भक्षित पदार्थ उसका आहार होता है, ऐसा उत्तर । गर्भगत जीव के मूत्र पुरीष (विष्टा) आदि होते हैं या नहीं? ऐसा प्रश्न–नहीं होते, ऐसा उत्तर । इसका क्या कारण है ऐसा पूछना–और आहार का अनेक रूप से परिणाम होता है ? ऐसा उत्तर देना । गर्भमें रहा हुआ जीव क्या मुखसे खाता है ऐसा प्रश्न–मुखसे नहीं खाता है ऐसा उत्तर । इसमें क्या कारण है ? ऐसा प्रश्न, वह सर्व शरीर से आहार करता है ऐसा कारणकथनरूप उत्तर । मातृजीवरसहारिणी और पुत्रजीवरसहारिणी नाडियों का विचार, संतान के माता के अंग कितने होते हैं ? ऐसा प्रश्न, तीन होते हैं, ऐसा उत्तर, मातासे प्राप्त हुए अंग कितने कालतक रहते हैं ? ऐसा प्रश्न, मरण पर्यन्त रहते हैं, ऐसा उत्तर, गर्भ में विद्यमान जीव नरकमें जाता है या नहीं ? ऐसा प्रश्न, जाता भी है और

करे छे એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ કયો આહાર લે છે ? એવો પ્રશ્ન અને માતાના શોણિતની સાથે માતા વડે ખવાયેલ પદાર્થોનો આહાર લે છે એવો ઉત્તર ગર્ભમાં રહેલો જીવ મળ મૂત્ર કરે છે કે નહીં ? એવો પ્રશ્ન અને તેનો નકારમાં ઉત્તર, તેનું શું કારણ છે ? એવો પ્રશ્ન અને આહાર અનેક રીતે પરિણમે છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ શું મુખ વડે ખાય છે ? એવો પ્રશ્ન અને નથી ખાતો એવો ઉત્તર, તેનું કારણ શું ? એવો પ્રશ્ન અને તે સમસ્ત શરીર વડે આહાર કરે છે એવો ઉત્તર માતૃજીવરસહારિણી અને પુત્રજીવરસહારિણી નાડિયોનો વિચાર, સંતાનમાં માતાનાં કેટલાં અંગ હોય છે ? એવો પ્રશ્ન, અને ત્રણ હોય છે એવો ઉત્તર માતાથી પ્રાપ્ત થયેલાં અંગો કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? એવો પ્રશ્ન–મરણ પર્યન્ત રહે છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ નરકમાં જાય છે કે નહીં ? એવો પ્રશ્ન–

। अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयास्तथाहि–नारकादिजीवाना-मुत्पत्तिविचारः, तत्र चतुर्विंशतिदण्डकाः, नारकादीनामाहारविचारः, पुनश्चतुर्विं-शतिदण्डकाः, नैरयिकोद्वर्त्तनविचारस्तत्रोपपन्नोद्वृत्तविग्रहगतिसमापन्नाऽविग्रहगति समापन्नादिकथने चतुर्विंशतिदण्डकाः देवानां च्यवनं गर्भविचारः, गर्भे समुत्पद्यमाना जीवा इन्द्रियवन्तो न वेति विचारः, द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रिययोः कथनम् , गर्भादुत्पद्य-मानस्य शरीरं भवति न वेति विचारः, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीराणां विचारः, गर्भे उत्पद्यमानो जीवः प्रथमतः कमाहारं गृह्णातीति प्रश्नः, शुक्रशोणि-

---

सातवां उद्देशक प्रारंभ—

अब सातवां उद्देशक प्रारंभ होता है। इसमें जो विचारणीय विषय हैं वे संक्षेप से इस प्रकार हैं–नारक आदि जीवों की उत्पत्ति का विचार, उसमें चौवीस दडक, नारक आदि जीवोंका आहारविषयक विचार, पुनः चौवीस दण्डकों का विचार, नैरयिक जीवों के उद्वर्त्तन का विचार उपपन्न (उत्पन्न होना), उद्वृत्त (निकलना), विग्रहगतिसमापन्न, अविग्रहगतिसमापन्न आदि कथन में चौवीस दण्डक, देवच्यवन और गर्भविचार, गर्भ में उपजते जीव इन्द्रियों से युक्त होते हैं या नहीं होते हैं? ऐसा विचार, द्रव्येन्द्रिय और भावेन्द्रिय का कथन, गर्भ से उपजते हुए जीव के शरीर होना है या नहीं होता है, ऐसा विचार, औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस और कार्मण, इन शरीरों का विचार, गर्भ में उपजता हुआ जीव पहिले किस आहार को ग्रहण करता है? ऐसा

સાતમા ઉદ્દેશકની શરૂઆત

હવે સાતમો ઉદ્દેશક શરૂ થાય છે તેમા જે વિષયોનું નિરૂપણ કરાયું છે તે વિષયોને સક્ષેપમાં બતાવવામા આવે છે–નારકાદિ જીવોની ઉત્પત્તિનો વિચાર, તેમા ૨૪ દડક, નારકાદિ જીવોના આહારનો વિચાર, ફરીથી ૨૪ દંડકોનો વિચાર, નારક જીવોના ઉદ્વર્ત્તનનો વિચાર, ઉત્પન્ન (ઉત્પન્ન થવુ') ઉદ્વર્તન (નીકળવુ') વિગ્રહગતિ સમાપન્ન, અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન, વગેરેના કથનમા ૨૪ દડક, દેવચ્યવન અને ગર્ભ વિચાર, ગર્ભમા ઉપજતા જીવો ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત હોય છે કે નથી હોતા તેનો વિચાર, દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભવેન્દ્રિયનું વર્ણન, ગર્ભથી ઉપજતા જીવોને શરીર હોય છે કે નહી, તેનો વિચાર, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ, એ શરીરોનો વિચાર, ઉત્પન્ન થતો જીવ પહેલા કયો આહાર લે છે? તેવો પ્રશ્ન, અને શુક્ર શોણિત વગેરેનો તે આહાર

नाशनिरूपणे कृते नाशविरोधिन उत्पादस्य स्मरणमवसरान् प्रसङ्गसंगत्या नाशोत्तर काल उत्पादस्य निरूपणमायातीति उत्पादनिरूपणाय सप्तमोदेशकस्यारम्भः क्रियते अथवा लोकस्थिति पष्ठ कथिता, इहापि लोकस्थितिविषय एव कथ्यत इति एककार्यकारित्वरूपसंगत्या पष्ठोद्देशकानन्तरसप्तमोद्देशकस्य निरूपणं क्रियते। अथवा 'नेरइए' इति संग्रहगाथायां कथितम्, तस्य विवेचनमवसरप्राप्तमिति अवसरसंगत्या पष्ठोद्देशकानन्तरं नैरयिकविषयस्य सप्तमोद्देशकस्य निरूपणं क्रियते, तस्येदमादिमं सूत्रम्—' नरइए णं भंते ' इत्यादि।

मूलम्–नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेण देस उववज्जइ, देसेण सव्व उववज्जइ, सव्वेणं देसं उववज्जइ,

---

धर्म हैं। इस कारण नाश के निरूपण करने से नाश के विरोधी उत्पाद का स्मरण हो आना समय होने से प्रसंग से नाशोत्तरकाल में उत्पाद का निरूपण आता है। इसलिये उत्पाद निरूपणके लिये सातवें उद्देशक का आरंभ किया गया है अथवा लोककी स्थिति छट्टे उद्देशक में कही गई है, यहां पर भी लोकस्थिति के विषय में ही कहा जा रहा है। सो इस निमित्त को लेकर एककार्यकारित्वरूप संगति के ध्यान से सूत्रकार छट्टे उद्देशक के बाद सातवें उद्देशक का निरूपण कर रहे हैं। अथवा–"नेरइए" इस संग्रह गाथा में जो नारकपद कहा गया है उसका विवेचन अब अवसरप्राप्त है सो अवसरप्राप्त होने के कारण छठवें उद्देशक के बाद नैरयिक विषयवाले सातवें उद्देशक का सूत्रकार निरूपण कर रहे हैं। उसका सर्वप्रथम सूत्र यह है–"नरइए णं भंते" इत्यादि।

ઉત્પન્ન થવું એ બન્ને પરસ્પર વિરોધી ધર્મો છે તેથી વિનાશનું નિરૂપણ કર્યા પછી તેનાથી વિપરીત એવા ઉત્પાદનું સ્મરણ થઈ આવે છે તે કારણે વિનાશ પછી ઉત્પાદનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે હવે ઉત્પાદનું નિરૂપણ કરવાના આશયથી સાતમાં ઉદ્દેશાની શરૂઆત કરવામાં આવી છે અથવા–છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં લોકની સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું છે તે મુજબ અહીં પણ લોકસ્થિતિના વિષયમાં જ કથન ચાલી રહ્યું છે તે તે નિમિત્તને કારણે એક કાર્યકારિત્વરૂપ સંગતિને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશાની સમાપ્તિ કરીને હવે સાતમો ઉદ્દેશો શરૂ કરી છે અથવા ' નેરઇયા " આ સંગ્રહ ગાથામાં જે " નારક " પદ કહ્યું છે, તેનું વિવેચન કરવાનો અવસર હવે આવી ગયો છે એમ સમજીને સૂત્ર કાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશાની પછી નારકિ વિષયવાળા સાતમાં ઉદ્દેશાનુ નિરૂપણ કરે છે તેનું સૌથી પહેલું સૂત્ર "નરઇયણં ભંતે !" ઇત્યાદિ છે

जीवस्य शत्रुणा सह संग्रामकरणम्। गर्भस्थो जीवः किं देवो भवेदिति प्रश्नः, भवेन्न वा भवेदित्युत्तरम्। गर्भस्थितस्य धार्मिकप्रवचनादिश्रवणविचारः, जीवस्य गर्भनिवासप्रकारविचारः, मातुः सुखात्सुखी दुःखाःदुखी भवति किमिति प्रश्नः, भवतीत्युत्तरम्, गर्भान्निःसरणकालिकशुभाशुभविचारः, उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति॥

अथ षष्ठमुद्देशकं निरूप्य तदनन्तरं सप्तमोद्देशकं निरूपयति, षष्ठसप्तमयोरयं संबन्धस्तथाहि-षष्ठोद्देशकस्यान्ते स्नेहकायः क्षिप्रमेव विनश्यतीति कथितम्, इह तु तादृशविनाशविपर्यय उत्पादः प्रतिपाद्यते, तत्र नाशोत्पादयोः परस्परं विरोधेन

नहीं भी जाता है, ऐसा उत्तर, इसमें कारण कथन, गर्भ में रहा हुआ जीवका शत्रुके साथ संग्राम करना, गर्भमें रहा हुआ जीव क्या देव होता है? ऐसा प्रश्न, हो भी सकता नहीं भी हो सकता है ऐसा उत्तर, गर्भस्थ जीवके धार्मिक प्रवचन आदिके सुननेका विचार, जीवके गर्भ निवासके प्रकार का विचार, माता के सुख से सुखी और माता के दुःख से दुःखी होता है? क्या ऐसा प्रश्न,-होता है, ऐसा उत्तर, गर्भसे निकलते समय का शुभाशुभ विचार, उद्देशक की समाप्ति॥

छट्ठे उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार इसके बाद सातवें उद्देशक का निरूपण करते हैं। इन दोनों का संबंध इस प्रकार से है- छट्ठे उद्देशक के अन्त में जो ऐसा कहा गया है कि स्नेहकाय जो सूक्ष्म होता है वह शीघ्र ही नष्ट हो जाता है सो इस उद्देशक में उसके उस विनाश से विपरीत जो उत्पाद है उसका कथन किया गया है। क्यों कि नाश और उत्पाद (उत्पन्न होना) ये दोनों आपस में विरोधी

જાય છે પણ ખરો અને નથી પણ જતો એવો ઉત્તર, અને ગર્ભમાં રહેલા જીવનો શત્રુની સાથે સગ્રામ, વગેરે કારણોનુ વર્ણન ગર્ભમાં રહેલા જીવ શુ દેવ થાય છે? એવો પ્રશ્ન થાય પણ ખરો અને ન પણ થાય એવો ઉત્તર ગર્ભમાં રહેલ જીવનો ધાર્મિક પ્રવચન વગેરે શ્રવણ કરવાનો વિચાર, જીવના ગર્ભનિવાસના પ્રકારનો વિચાર, ગર્ભમાનો જીવ માતાના સુખથી સુખી અને માતાના દુ ખથી દુ.ખી થાય છે કે નહી? એવો પ્રશ્ન-થાય છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાંથી બહાર આવવાના સમયનો શુભાશુભ વિચાર, ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર સાતમાં ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરે છે તે બન્ને ઉદ્દેશાઓ વચ્ચે આ પ્રમાણે સબંધ છે- છઠ્ઠા ઉદ્દેશાને અંતે એવુ કહ્યુ છે કે સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય શીઘ્ર (જલ્દીથી) નાશ પામે છે જ્યારે આ ઉદ્દેશામા વિનાશથી વિપરીત ઉત્[illegible] કરવામા આવ્યું છે. નાશ અને

मुपपद्यते, नो देशेन सर्वमुपपद्यते नो सर्वेण देशमुपपद्यते, सर्वेण सर्वमुपपद्यते, यथा नैरयिकः एवं यावद्वैमानिकः। नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषूपपद्यमानः किं देशेन देशमाहरति, देशेन सर्वमाहरति, सर्वेण देशमाहरति, सर्वेण सर्वमाहरति, गौतम! नो देशेन देशमाहरति, नो देशेन सर्वमाहरति, सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एवं यावद्वैमानिकः। नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः किं देशेन देशमुद्वर्तते, यथोपपद्यमानस्तथैवोद्वर्तमानेऽपि दण्डको भणितव्यः नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकस्य उद्वर्तमानः किं देशेन देशमाहरति? तथैव यावत् सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एवं यावद्वैमानिकः, नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषूपपन्नः किं देशेन देशमुपपन्नः, एषोऽपि तथैव, यावत् सर्वेण सर्वमुपपन्नः। यथोपपद्यमाने उद्वर्तमाने च चत्वारो दण्डकाः तथोपपन्नेनोद्वृत्तेनापि चत्वारो दण्डका भणितव्याः, सर्वेण सर्वमुपपन्नः, सर्वेण सर्वमुद्वृत्तः, सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एतेनाभिलापेन, उपपन्नेऽपि, उद्वर्तनेऽपि ज्ञातव्यम्, नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषूपपद्यमानः किम् अर्द्धेन अर्द्धमुपपद्यते, अर्द्धेन सर्वमुपपद्यते, सर्वेणार्द्धमुपपद्यते, सर्वेण सर्वमुपपद्यते, यथा प्राथमिकेनाष्ट दण्डकास्तथार्द्धेनाप्यष्ट दण्डकाः भणितव्याः, नवरं यत्र देशेन देशमुपपद्यते, तत्र अर्द्धेनार्द्धमुपपद्यते इति भणितव्यम्, एतन्नानात्वम्, एते सर्वेऽपि षोडश दण्डका भणितव्याः ॥ सू० १ ॥

टीका—ननु 'नेरइएणं भंते नेरइएसु उववज्जमाणे' इति मूलसूत्रवाक्यं न युक्तियुक्तं प्रतिभाति यतो यो जीवः इदानीं नरकेनोत्पन्नः स कथं नैरयिक इति कथयितुं शक्यते, नरके उत्पत्त्यनन्तरमेव नैरयिक इति कथनं युक्ति युक्तं भवेत् न

टीकार्थ—शंका-'निरइए णं भंते! नरइएसु उववज्जमाणे" यह जो मूलसूत्र वाक्य है वह युक्तियुक्त नहीं मालूम पडता है। क्योंकि जो जीव इस समय में नरक में उत्पन्न नहीं हुआ है। वह कैसे नैरयिक कहा जा सकता है। नरक में जन्म लेने के बाद ही जीव नारक कहलाता है, और यही बात युक्तियुक्त प्रतीत होती है। इस के पहिले नारक कहने की बात युक्तियुक्त प्रतीत नहीं होती है।

टीकार्थ—શંકા—નિરઇએ ણં ભંતે! નેરઇએસુ ઉવવજ્જમાણે" નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારો નારક જીવ આ જે મૂળસૂત્ર વાક્ય છે તે યુક્તિ યુક્ત લાગતું નથી. કારણ કે જે જીવ વર્તમાન કાળે નરકમાં ઉત્પન્ન થયો નથી તેને નૈરયિક (નારક) કેવી રીતે કહી શકાય? નરકમાં જન્મ લીધા પછી જ તેને નારકીનો જીવ કહી શકાય. તે પહેલા તેને નારકીનો જીવ કહેવો તે યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી.

सव्वेणं सव्वं उववज्जइ?, गोयमा ! नो देसेणं देसं उववज्जइ, नो देसेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं देसं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ, जहा नेरइए एवं जाव वेमाणिए। नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ, गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ, एवं जाव वेमाणिए। नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेणं देसं उव्वट्टइ४? जहा उववज्जमाणे तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो, नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ४? तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ, एवं जाव वेमाणिए, नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने४, एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववण्णे। जहा उववज्जमाणे, उव्वट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववन्नेणं उववट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा, सव्वेणं सव्वं उववण्णे, सव्वेणं सव्वं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ, एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि, उव्वट्टणे वि नेयव्वं, नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ, जहा पढमिल्लेणं अट्ठदंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठदंडगा भाणियव्वा, नवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, इति भाणियव्वं, एयं णाणत्तं, एए सव्वेवि सोलसदंडगा भाणियव्वा ॥सू०१॥

छाया—नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषु उपपद्यमानः किं देशेन देशमुपपद्यते, देशेन सर्वमुपपद्यते, सर्वेण देशमुपपद्यते, [illegible]मुपपद्यते, गौतम! नो देशेन देश-

नैरयिको भदन्त नैरयिकेषु उपपद्यमानः 'किं देसेणं दसं उववज्जइ' किं देशन देशमुपपद्यते जीवः स्वस्यैकदेशेन एकेनावयवेन नारकस्यैकदेशमाश्रित्य उत्पद्यते, किम्? 'देसमं सव्वं उववज्जइ' देशेन सर्वमुपपद्यते, देशेन स्वावयवेन सर्वं सर्वमाश्रित्य सर्वात्मना नारकावयवितयस्यर्थं, उत्पद्यते ? अथवा किम् 'सव्वेणं देसं उववज्जइ' सर्वेण देशमुपपद्यते, सर्वेण सर्वात्मना दर्श देशतो नारकावयवतयोत्पद्यते, अथवा किम्–'सव्वेणं सव्वं उववज्जइ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, सर्वेण सर्वात्मना सर्वं सर्वतो नारकावयवितया समुत्पद्यते ? अयमाशयः–नरके उत्पद्यमानो जीवः किम् स्वस्यैकदेशेन, नारकस्यैकदेशतयोत्पद्यते १, अथवा स्वस्यैकदेशेन नारकस्य सर्वावयवतया–उत्पद्यते २, अथवा सर्वावयवेन नारकस्यैकदेशतया समुत्पद्यते ३, अथवा स्वस्य सर्वावयवन नारकस्य सर्वावयवितया समुत्पद्यते ४ इति चत्वारो

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (णेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे) हे भदन्त! नरकों में उपजनेवाला–अभी उत्पन्न नहीं हुआ है। आगे उत्पन्न होनेवाला है, ऐसा नारक जीव (किं दसेणं देसं उववज्जइ) क्या अपने एक देश से–एक अवयव से–नारक के एक देश को आश्रित करके उत्पन्न होता है? (देसेणं सव्वं उववज्जइ?) या एक देश से सब को आश्रित करके–पूर्ण नारकरूप अवयवीपने से उत्पन्न होता है? अथवा (सव्वेणं देसं उववज्जइ) अपने समस्त अवयवों से नारक के अवयवरूप से उत्पन्न होता है? अथवा–(सव्वेण सव्वं उववज्जइ) समस्त अवयवों से नारक के समस्त अवयव रूप से उत्पन्न होता है? इसका यह आशय है कि–नरक में उत्पद्यमान जीव क्या अपने एक देश से नारक के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है, अथवा अपने एकदेश से नारक के सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है, अथवा अपने सर्वावयव से नारक के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है, अथवा कि अपने सर्वावयव से नारक के सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है? इस तरह से चार विकल्प गौतमस्वामी के हैं–इसका उत्तर देते

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (णेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे) નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારો નારક જીવ (किं देसेणं देसं उववज्जइ) શું પોતાના એકદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, (દેશ એટલે અવયવ અથવા અંશ) (देसेण सव्वं उववज्जइ?) પોતના એક દેશથી નારકના સર્વ દેશ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? કે (सव्वेणं देसं उववज्जइ?) પોતાના સમસ્ત અવયવોથી નારકના એક અવયવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? કે सव्वेणं सव्वं उववज्जइ?) કે પોતાના સમસ્ત અવયવોથી નારકના સમસ્ત અવયવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? અહિં ચાર વિકલ્પો ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યા.

तु तत्पूर्वकाले ? इत्याशङ्कायामाह–वर्तमानभविष्यत्कालयोरभेदमुपचर्य्य उत्पद्यमानो जीव उत्पन्न इति कथ्यते, तथा नरके उत्पद्यमानो जीवः नरक इति संज्ञयापि संगतो भवितुमर्हति नरकत्व प्रायोग्यायुष उदयप्राप्तत्वादिति। अपि च यदा जीवस्यान्यस्यायुष्यकर्मणो नोदयोऽपि तु नारकायुष्कस्यैवोदयस्तथा यदि स नारक इति शब्देन न व्यवह्रियते तदा केन नामविशेषेण तस्य संकेतः करणीयः स्यादिति हेतुनाऽपि नरके उत्पद्यमानो जीवो नैरयिकशब्देन व्यवह्रियते। न तत्र काऽपि क्षतिरिति। गौतमः पृच्छति–'नेरइए णं भंते नेरइएसु उववज्जमाणे'

उत्तर वर्तमानकाल और भविष्यत्काल इन दोनों कालोंमें यहां अभेद का उपचार किया गया है। सो इन अभेद उपचार को लेकर नरकमें उत्पन्न होने के सन्मुख हुए जीवको नारक कह दिया गया है। तथा नरकमें जो उत्पन्न होने जा रहा है ऐसा जीव नारक इस नामसे भी कहा जाय तो कोई विरोध नहीं आता है क्योंकि उस समय उस जीवके नरकप्रायोग्य आयु का उदय हो जाता है। गति, आनुपूर्वी और आयु, इनका उदय एक साथ होता है। तथा–जब नरक गति में उपजने के लिये सन्मुख हुए जीव के तिर्यञ्चायु मनुष्यायु और देवायु, इनमें से किसी भी आयु का उदय नहीं होता है, एक नरकायुष्क का ही उदय होता है तो ऐसी स्थिति में वह नारक शब्द से नहीं कहा जायगा तो ओर किस शब्द से कहा जायगा, अतः नरक में उत्पद्यमान जीवका नैरयिक शब्द से ही व्यवहार होगा। इसी कारण यहां पर भी उसका नारक शब्दसे व्यवहार किया गया है। इस प्रकार के व्यवहार में सैद्धान्तिक कोई भी आपत्ति नहीं आती है।

સમાધાન—અહીં વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ, એ બન્ને કાળમાં અભેદનો ઉપચાર (આરોપણ) કરવામાં આવેલ છે તે અભેદ ઉપચારની અપેક્ષાએ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને સન્મુખ થયેલા જીવને નારક કહેવામાં આવ્યો છે નરકમાં જે ઉત્પન્ન થવાનો છે એવા જીવને નારક કહેવામાં કોઇ વાંધો જણાતો નથી કારણ કે તે સમયે જીવના નરક પ્રાયોગ્ય (યોગ્ય) આયુષ્યનો ઉદય થઈ ગયો હોય છે ગતિ, આનુપૂર્વી અને આયુષ્યનો ઉદય એક સાથે જ થાય છે વળી નરકગતિમાં ઉપજવાને સન્મુખ થયેલા જીવના તિર્યંચાયુ, મનુષ્યાયુ અને દેવ આયુ, એ ત્રણેમાંથી એક પણ આયુનો ઉદય હોતો નથી ફક્ત નરકાયુનો જ ઉદય હોય છે તો એવી સ્થિતિમા તેને "નારક" ન કહી શકાય તો બીજુ શું કહી શકાય ? તેથી નારકમાં ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થવાને સન્મુખ થયેલા) જીવને માટે " નારક " શબ્દનો જ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. આમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સૈદ્ધાન્તિક વાંધો નથી.

जायते, सम्पूर्णरूपणैव दुग्धं सम्पूर्णदधिरूपतयैव परिणमते न तु दुग्धस्यैकदेशेन दध्न एकदेशो भवति, यथा वा तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशः। यथा पटदेश भूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटदेशो न निर्वर्त्यते, तथैव पूर्वतिर्यगाद्यवयवि

क्यों कि कारणसे अर्थात् अपने एक अशसे अपने कार्यके एक अंशरूपमें उत्पन्न नहीं होता, इसका अभिप्राय ऐसा है कि जो परिणामी कारण होता है उसके एक अवयव से कार्य के एक अवयव की उत्पत्ति स्वीकृत नहीं की गई है, क्यों कि जो परिणामी कारण होता है-अर्थात् उपादान कारण होता है-वह अपने सर्वरूप से ही कार्य के आकार में परिणम जाता है। ऐसा नहीं है कि उसके एकदेश से उसके कार्य का एकदेश निष्पन्न होता हो। जैसे दही का उपादान कारण दूध है सो वह उपादान कारणरूप दूध अपने समस्त अवयवों से ही संपूर्ण दधिरूप में परिणमता है। ऐसा नहीं है कि उस दूध के एकदेश से दही का एक देश निष्पन्न होता हो। तात्पर्य कहने का यह है कि जो उपादान कारण होता है वह नियम से अपने सम्पूर्णरूप से अपने कार्यरूप में बदल जाता है। उपादान की उपादानता केवल यही तो है कि जो वह अपने आप को समस्तरूप में कार्यरूप में परिणमा देता है। दही का उपादान कारण दूध अपने समस्त निजरूप को दहीरूप में पना देता है। जैसे-वस्त्र के एकदेशभूत तंतुसे पटाप्रतिबद्ध पटप्रदेश उत्पन्न नहीं होता है। उसी तरह पूर्वतिर्यगादि-अवयवी में प्रतिबद्ध रहते हुए जीव के एकदेश से उत्तरावयवीरूप नारकका एकदेश निष्पन्न नहीं हो सकता है। कहनेका तात्पर्य यह है कि आतानवितानीभूत तंतुओंसे (तानावाना किये हुए) बनते हुए वस्त्रके उपादान कारण वे तंतु होते हैं, और वह वस्त्र उनका कार्य होता है। अब यहांपर यह विचारना चाहिये कि उन तंतुओंसे जो वस्त्रका

આવેલ છે જેમ કે દહીંનું ઉપાદાન કારણ દૂધ છે તે ઉપાદાન કારણ રૂપ દૂધ પોતાના તમામ અંશોથી તમામ અંશો સહિત દહી રૂપે પરિણમે છે એવું નથી હોતું કે દૂધના એકદેશથી દહીંનો એકદેશ બને. ઉપાદાન કારણની મહત્તા એજ છે કે તે પોતાને સમસ્ત રૂપે જ કાર્ય રૂપે પરિણમાવે છે જેમ વસ્ત્રના એકદેશરૂપ તંતુથી (તાંતણાથી) આખું વસ્ત્ર તૈયાર થતું નથી એવી જ રીતે પૂર્વની તિર્યંચ વગેરે યોનિના જીવોના એકદેશ (અવયવ)થી નારકનો એકદેશ (અવયવ) નિષ્પન્ન થતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે તાણાવાણાઓથી બનતા વસ્ત્રના ઉપાદાન કારણરૂપ તંતુઓ છે અને વસ્ત્ર તેમનું કાર્ય છે હવે તંતુઓના એકદેશથી વસ્ત્રનું નિર્માણ થતુ નથી, એટલુ જ નહીં પણ તંતુઓના

विकल्पाः प्रश्नकर्तुरिति। भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो देसेणं देसं उववज्जइ' नो देशेन देशमुपपद्यते, यतः-परिणामिकारणस्यैकेनावयवेन कार्यावयवस्योत्पत्तेरनभ्युपगम एव भवति, यत् परिणामिकारणं तत्सर्वरूपतयैव कार्याकारेण परिणमते न तु एकदेशतः कार्यस्य एकदेशो

हुए प्रभु कहते हैं-(गोयमा? नो देसेणं देसं उववज्जइ, नो देसेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं देसं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) हे गौतम! उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से न तो नारकजीव के एकदेश रूप से उत्पन्न होता है, न वह अपने एकदेश से नारक जीवके सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है और न वह अपने समस्त अवयवों से नारकजीव के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है किन्तु वह अपने समस्त अवयवों से नारक जीव के समस्त अवयवरूप से ही उत्पन्न होता है। इन चार प्रश्नों का भावार्थ ऐसा है कि कोई नया जीव जो नरकों में नारकजीव की पर्याय से उत्पन्न होने वाला होता है उसके विषय में गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि वह जीव अपने किसी एक अंश से उस पर्याय के एक अंश में उत्पन्न होता है, या उसके समस्त अंश में उत्पन्न होता है, या अपने समस्त अंश से उस पर्याय के एक अंश से उत्पन्न होता है या समस्त अंश में उत्पन्न होता है। इनमें पहिले के तीन प्रश्नों को असान्य वताकर चौथे प्रश्न को स्वीकार करते हुए प्रभु ने गौतम को समझाया कि हे गौतम! जो नया जीव नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न होता है वह वहां अपने समस्त अंशों से उस विवक्षित पर्यायके समस्त अंशोंमें अर्थात् उसी पूर्ण अवयवीरूपमें उत्पन्न होता है।

ભગવાન કહે છે-(गोयमा! नो देसेण देसं उववज्जइ, नो देसेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेण देसं उववज्जइ, सव्वेण सव्वं उववज्जइ) હે ગૌતમ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ પોતાના એકદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથા પોતાના એકદેશથી નારકના સર્વદેશ રૂપે પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ પોતાના સર્વદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ તે પોતાના સર્વદેશથી નારકના સર્વદેશ રૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે

ઉપરના ચાર પ્રશ્નોમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબ નકારમાં અને ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ હકારમાં આપતા મહાવીર પ્રભુએ કહ્યુ કે હે ગૌતમ! જે નવો જીવ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે પોતાના તમામ અંશોથી નરકગતિમાં તમામ અંશો સાથે-પૂર્ણ અવયવી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે પરિણામી કારણ એક અંશથી પોતાના કાર્યના એક અંશ રૂપે ઉત્પન્ન થતું નથી તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પરિણામી કારણ એટલે કે ઉપાદાન કારણ હોય છે તેના એક અવયવથી કાર્યના એક અવયવની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવી નથી પરંતુ તેના સર્વ અવયવોથી જ કાર્યના સર્વ અવયવોની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં

नोपपद्यते सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात् समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत्, यथा मृत्तिकारूपपरिणामिकारण न देशतया घटमुत्पादयति, तद्वत् प्रकृते सम्पूर्णो जीवाव यवः नारकादिस्वरूपैकदेश नोत्पादयितुं समर्थः परिणामिकारणस्य सर्वात्मनैव परिणामस्य कार्याकारेण दर्शनात् ३। किन्तु 'सव्वेणं सव्वं उववज्जइ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, सर्वेण सर्वावयवेन सर्वम् सम्पूर्णोऽवयवी उत्पद्यते पूर्णकारणसमवायात् घटादिवत्, यथा घटसमवायिकारणभूता मृत्तिका सर्वरूपेण सर्वात्मना सम्पूर्णघटरूपेण परिणमति तद्वत् प्रकृतेऽपि जीव' सर्वावयवेन नारकादिसर्वावयवतया समुत्पद्यते इति, चतुर्थ एव पक्षस्तीर्थंकरस्याभिमत इति। 'जहा नेरइए

इसका भाव यह है कि यह उत्पद्यमान नारकजीव अपने पूर्ण अंशों से नारक पर्याय के एक अंशरूप में उत्पन्न नहीं होता है। जैसे समस्त घट के कारणों से घट का एकदेश उत्पन्न नहीं होता है, जिस प्रकार मृत्तिकारूप परिणामिकारण घटका उत्पाद एकदेश से नहीं करता है। उसी प्रकार यहां पर भी सपूर्ण जीवावयव नारकादिरूप के एकदेश को उत्पन्न नहीं कर सकते हैं, क्यों कि जो परिणामी कारण होता है वह अपने समस्तरूप से ही अपने कार्य के आकार से देखा जाता है। "सव्वेणं सव्व उववज्जइ" ऐसा जो कहा गया है-सो उसका तात्पर्य यह है कि उत्पद्यमान नारकजीव अपने समस्त अवयवों द्वारा संपूर्ण अवयवीरूप से उत्पन्न होता है, पूर्णकारणकलाप के मिलजाने से जैसे घट उत्पन्न हो जाता है। तात्पर्य यह है कि जैसे घट की समवायीकारण-उपादानकारण मृत्तिका सर्वरूप से सपूर्ण घटरूप में परिणम जाती है। उसी तरह यहां पर भी उत्पद्यमान नारकजीव अपने समस्त अवयवों द्वारा नारकजीवरूप पूर्ण पर्याय में बदल जाता है। ऐसा यह

આ પ્રમાણે છે-જેમ ઘડાનાં સંપૂર્ણ કારણોથી ઘડાનો એકદેશ તૈયાર થતો નથી. જેમ માટીરૂપ ઉપાદાન કારણ એક ભાગ રૂપે ઘડાનું નિર્માણ કરતું નથી. એજ પ્રમાણે જીવના પોતાના સંપૂર્ણ અવયવો નારકાદિ રૂપના એક દેશને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી; કારણ કે જે પરિણામી કારણ હોય છે તે પોતાના સમસ્ત રૂપથી જ કાર્યના રૂપે પરિણમતું જોવામાં આવે છે 'सव्वेण सव्वं उववज्जइ" નું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારકજીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે જ સંપૂર્ણ અવયવી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે પૂર્ણકારણ કલાપ મળવાથી જ ઘડાની ઉત્પત્તિ થાય છે-એટલે કે ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી છે તે માટી સમસ્તરૂપે સંપૂર્ણ ઘડાના રૂપે જેમ પરિણમે છે તેમ ઉત્પન્ન થનાર નારક જીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે નારક જીવ રૂપ સમસ્ત પર્યાયમાં બદલાય છે આ ચોથા ... તૃતીય કર પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો ... બાકીના

प्रतिबद्धेन जीवस्यैकदेशेनोत्तरावयविनारकदेशो न निर्वर्त्तयितुं शक्यते इति १। तथा-' नो देसेणं सव्वं उववज्जइ ' नो देशेन सर्वमुपपद्यते, न देशेनावयवेन सर्वम् सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात् तन्तुना पट इवेति२। तथा-'नो सव्वेणं देसं उववज्जइ ' नो सर्वेण देशम् उपपद्यते, सर्वेण देशं देशतया अवयवतयापि

निर्माण होता है वह उन तंतुओं के एकदेश से नहीं होता है, और न वस्त्र का भी एकदेश उन के एकदेश से तैयार होता है। किन्तु समस्त तंतुओंसे ही समस्त वस्त्र का निर्माण किया जाता है। अवयवी का एकदेश पूर्ण अवयवी नहीं कहलाता। पट का ऐसा कोई सा भी भाग तंतुओं के एकदेश से तैयार नहीं होता है, जो पट से जुदा हो। उपादान कारण अपने कार्य के साथ जुड़ा हुआ होता है- अर्थात्-अपने आप को वह कार्यरूप में परिणमा देता है। तब उसका कोई सा भी ऐसा भाग नहीं होता है, जो अपने कार्य के एकदेश को उत्पन्न करे, किन्तु पूर्ण उपादान ही अपने पूर्ण कार्य को निष्पन्न करता है, अतः जब यह सिद्धान्त निश्चित है तो फिर यह कैसे माना जा सकता है कि उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से ही नारकजीव की पर्याय के एकदेश में उत्पन्न होता है। तथा-" नो देसेणं सव्वं उववज्जइ " इस का भाव यह है। कि वह उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से पूर्णनारकरूप पर्याय में उत्पन्न नहीं होता है जैसे एक तन्तु से पूरा पट उत्पन्न नहीं होता है। तथा-" नो सव्वेणं देसं उववज्जइ "

એકદેશથી વસ્ત્રના એકદેશનુ નિર્માણુ થતું નથી માટે કહ્યુ છે કે-" नो देसेण देसं उववज्जइ " પરંતુ બધા તંતુઓ વડે જ સંપૂર્ણ વસ્ત્રનું નિર્માણુ થાય છે. અવયવીના એકદેશને પૂર્ણ અવયવી કહેવાતો નથી. વસ્ત્રનો એવો કોઈ પણ ભાગ તંતુઓના એકદેશથી-એક ભાગથી તૈયાર થતો નથી કે જે વસ્ત્રથી જુદો હોય. ઉપાદાન કારણ પોતાના કાર્ય સાથે જોડાયેલુ જ હોય છે-એટલે કે પોતાને જ તે કાર્યરૂપે પરિણુમાવે છે તેથી તેનો કોઇપણુ ભાગ એવો હોતો નથી કે જે પોતાના કાર્યના એકભાગને ઉત્પન્ન કરતો હોય, પણુ પૂર્ણ ઉપાદાનજ તેના પૂર્ણ કાર્યનું નિર્માણુ કરે છે. આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત નિશ્ચિત હોવાથી ઉત્પદ્યમાન નારકજીવ પોતાના એકદેશથી નારક જીવની પર્યાયના એકદેશરૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી તથા "नो देसेणं सव्वं उववज्जइ" નો ભાવાર્થ એવો છે કે જેવી રીતે એક તંતુમાંથી પૂરૂ વસ્ત્ર તૈયાર થતું નથી એવી જ રીતે ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારક જીવ એકદેશથી પૂર્ણ નારકરૂપ પર્યાયમા ઉત્પન્ન થતો નથી. તથા " नो सव्वेणं देसं उववज्जइ ' નો ભાવાર્થ

एवं जाव वेमाणिए' यथा नैरयिक एव यावद्वैमानिक, उत्पत्तिविषये यथा नैरयिकविषये विचारः कृतस्तद्वदेवासुरकुमारादारभ्य वैमानिकपर्यन्तत्रयोविंशति दण्डकविषयेपि विचारो विधेय इति। उत्पत्त्यनन्तरमाहारस्यावश्यकता भवत्यत आहारसूत्रमाह-' नेरइएणं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे ' नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषूपपद्यमानः, ' किं देसेणं देसं आहारेइ ' किं देशेन देशमाहरति, देशेनात्मप्रदेशेन देशम् अभ्यवहार्य द्रव्यस्य मदेशमेकावयवमेवाहरति आहार कर्त्तुं माहरणीयद्रव्यस्यैकदेशमेकावयवमेव स्वावयवेन गृह्णाति किम्? इति प्रथमो भङ्ग १। किंवा 'देसेणं सव्वं आहारेइ' देशेन सर्वमाहरति, जीवः स्वस्यैकावयवेनाहरणीय द्रव्यस्य सर्वानेवावयवान् आहरति इति द्वितीयो भङ्ग २। किम् 'सव्वेणं देसं आहारेइ' सर्वेण देशमाहरति, जीवः स्वस्य सर्वावयवेनाहरणीयद्रव्यस्यैकदेशमाहरतीति तृतीयो भङ्गः ३। 'सव्वेणं सव्वं आहारइ' सर्वेण सर्वमाहरति, जीवः सर्वात्मप्रदेशेन सर्वात्मना आहारणीयद्रव्यस्य सर्वानेवावयवान् आहरति किम्,

(जहा नेरइए, एवं जाव वेमाणिए) उत्पत्ति के विषय में जैसा यह विचार नैरयिक विषयमें किया गया है वैसा ही विचार असुरकुमारसे लेकर वैमानिक तक जो २३तेईस दण्डक हैं उनमें भी करलना चाहिये। उत्पत्ति के बाद आहारकी आवश्यकता होती है इसलिये सूत्रकार आहार संबंधी सूत्र कहते हैं-(नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे भदन्त! नैरयिक पर्याय में उत्पद्यमान नैरयिक जीव क्या एकदेश से एकभाग को आश्रय कर आहार करता है? या एकदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है? या सर्वदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार करता है? या सर्वदेश से सर्वदेश का

(जहा नेरइए, एवं जाव वेमाणिए) ઉત્પત્તિના વિષયમાં જેવું કથન ના રકોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ કથન અસુરકુમારોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના૨૩ દંડકના વિષયમાં પણ સમજવું ઉત્પત્તિ થયા પછી આહારની આવશ્યકતા રહે છે તેથી હવે સૂત્રકાર આહાર સંબંધી સૂત્રોનું કથન કરે છે-

(नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ?) હે પૂજ્ય! નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ શું એકદેશથી આહાર કરવા લાયક દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે? અથવા એકદેશથી આહાર કરવા લાયક દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો આહાર કરે છે? અથવા સમસ્ત દેશથી તેના એકદેશનો આહાર કરે છે? અથવા સમસ્ત દેશની આહાર કરવાલાયક દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો આહાર કરે છે?

चौथा पक्ष ही तीर्थंकर प्रभु को मान्य है, शेष ३ तीन नहीं। इस सब कथन का सारांश ऐसा है कि यदि कोई जीव नारकपर्याय में उत्पन्न होनेवाला है तो वह वहां इस रूप से उत्पन्न नहीं होगा कि उसके एक प्रदेश को छोडकर बाकी के प्रदेश तो पूर्व पर्याय में प्रतिबद्ध रहे और अपने एक प्रदेश से वह नारक पर्याय के एकदेश से अथवा सर्वदेश से नरक में उत्पन्न हो जाय। इसी तरह वह इस रूप से भी वहां उत्पन्न नहीं होगा कि वह अपने समस्त प्रदेशों को यहां लेकर अर्थात् पूर्वपर्याय से मरकर नरक में नारक जीव की पर्याय के एक अंश से जन्म ले, सम्पूर्ण अंश से जन्म न ले, अर्थात् वह संपूर्ण अंश में नारक न बने किन्तु एक ही अंशमें नारक बनें। सिद्धान्त क्या है सो यही बात अंतिम चतुर्थ प्रश्न से प्रकट की गई है-कि पूर्वपर्याय को छोड़कर जो जीव नरकादि गतियों में तत्तत्पर्याय में उत्पन्न होता है वह उस पर्याय में अपने समस्त प्रदेशों से ही पूर्णरूप में उत्पन्न होता है, क्यों कि-वह विवक्षित पर्याय उस पूर्वपर्यायगत जीव का कार्य है, इसलिये वह उस पर्याय का उपादान कारण है। और यह बात अभी २ प्रकट ही कर दी गई है कि जो जिस पर्याय का उपादान कारण होता है वह सम्पूर्ण रूप से ही अपने को उस समस्त पर्यायरूप में ही परिणमा देता है, अतः यही सिद्ध हुआ कि उत्पद्यमान नारक नरकमें संपूर्ण रूप से ही उस समस्त विवक्षित पर्याय में उत्पन्न होता है।

ત્રણ પક્ષનો અસ્વીકાર કર્યો છે ઉપરના કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનારો કોઇ જીવ એવી રીતે ઉત્પન્ન નહીં થાય કે તેના એક પ્રદેશ (અવયવ) સિવાયના બાકીના પ્રદેશો તો પૂર્વ પર્યાયરૂપે જ પ્રતિબદ્ધ (બંધાયલા) રહે અને માત્ર એક પ્રદેશથી જ તે નારક પર્યાયના એક દેશ રૂપે કે સર્વદેશ રૂપે નારકમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય પરંતુ એવુ બનતું નથી એટલે કે પૂર્વપર્યાયમાથી મરીને નરકમા નારક જીવની પર્યાયના એક અંશે ઉત્પન્ન થાય એવું પણ બનતું નથી. ચોથા પ્રશ્નના જવાબમા કયો સિદ્ધાંત છે તે પૂર્વે બતાવ્યું છે કે પૂર્વ પર્યાયને છોડીને જે જીવ નરકાદિ ગતિયોમા ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવ તે પર્યાયમા પોતાના સમસ્ત પ્રદેશોથી જ પૂર્ણરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે તે પૂર્વપર્યાયગત જીવનું કાર્ય છે તેથી તે જીવ તે પર્યાયનું ઉપાદાન કારણ છે અને એ વાતનું અમે આગળ પ્રતિપાદન કરી ગયા છીએ કે જે કાર્યનુ જે ઉપાદાન કારણ હોય છે તે ઉપાદાન કારણ સંપૂર્ણ રીતે જ કાર્ય રૂપે પરિણમે છે, આ રીતે ઉત્પદ્યમાન નારક જીવ નરકમા સંપૂર્ણ અવયવોથી જ સંપૂર્ણ અવયવો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

यवों को ग्रहण करता है क्या ? अथवा–यह जीव अपने समस्त अवयवों से आहरणीय द्रव्य के एकदेश को ग्रहण करता है- क्या ? अथवा–यह जीव समस्त अपने प्रदेशों से आहरणीय द्रव्य के समस्त प्रदेशों को ग्रहण करता है क्या ? इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभुने जो गौतम स्वामी से कहा वह ऐसा है कि हे गौतम ! प्रथम के जो दो प्रश्न हैं, वे असमान्य हैं। अर्थात् यह जीव अपने एक देश से आहरणीय द्रव्य के एक देश को आहार करने के लिये ग्रहण नहीं करता है और न अपने एक ही देश से आहार करने योग्य द्रव्य के आहार करने के लिये समस्त अवयवों को ग्रहण करता है, किन्तु या तो यह अपने समस्त प्रदेशों से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश को आहार करने के 'निमित्त ग्रहण करता है या अपने समस्त अवयवों द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के समस्त अवयवों को आहार करने के लिये ग्रहण करता है। यह जीव जो अपने समस्त प्रदेशों–अवयवों द्वारा आहरणीय द्रव्य के एक देश को अर्थात् एक भाग को आहार करने के निमित्त ग्रहण करता है सो इसका आशय इस प्रकार से है कि यह जीव उत्पत्ति के बाद तुरत ही अपने समस्त प्रदेशों द्वारा आहरणीय द्रव्य के–आहार करने योग्य द्रव्य के–पुद्गलों को ग्रहण करता है। इनमें से यह कितनेक पुद्गलों का तो

અવયવોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગ (દેશ)ને ગ્રહણ કરે છે ? કે તે જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો દ્વારા આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત પ્રદેશોને ગ્રહણ કરે છે ? આ ચાર પ્રશ્નોના જવાબમાં ભગવાને પહેલા બે પ્રશ્નોના જવાબ નકારમાં આપ્યા છે એટલે કે તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશને ગ્રહણ કરતો નથી, અને પોતાના એક જ દેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત પ્રદેશોને પણ તે આહાર માટે ગ્રહણ કરતો નથી. ત્રીજા અને ચોથા પ્રશ્નોનો જવાબ હકારમાં આપ્યો છે એટલે કે તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય પદાર્થના એકદેશને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત અવયવોને પણ આહાર કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો (અવયવો) વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશ (ભાગ) ને આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે–તે નારક જીવ નરકયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા પછી તરત જ પોતાના તમામ અવયવો વડે આહાર કરવા યોગ્ય પદાર્થનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે તેમાનાં

इति चतुर्थो भङ्गः ४। भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! नो देसेणं देसं आहारेइ' नो देशेन देशमाहरति, जीवः स्वस्यैकदेशेन अवयवेना· हरणीयद्रव्यस्य देशमेकावयवं नाहरति १। 'नो देसेणं सव्वं आहारेइ' नो देशेन सर्वमाहरति २। एतौ द्वौ भङ्गौ निषिद्धौ। अथ-स्वीकृतभङ्गौ प्रदर्शयति- 'सव्वेणं वा देसं आहारेइ' सर्वेण वा देशमाहरति, जीवः स्वकीयसर्वावयवेना-हरणीयद्रव्यस्यैकदेशमाहरति, अयमाशयः-जीवः स्वकीय सर्वप्रदेशैराहरणीयद्रव्य-स्यैकभागमाहरति, यतः उत्पत्त्यनन्तरं तत्काले एव जीवः स्वकीयसर्वप्रदेशैरा-

---

आश्रय कर आहार करता है? (गोयमा!) हे गौतम! (नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्व अहारेइ) वह एकदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार नहीं करता है और न एकदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है। किन्तु सर्वदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार करता है तथा सर्वदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है। "देसेणं देसं आहारेइ" का तात्पर्य पूछने वाले का ऐसा है कि नैरयिकों में उत्प-द्यमान नैरयिक जो आहार करता है, सो क्या वह अपने एक प्रदेश से खाने योग्य द्रव्य के एक प्रदेश का-एक अवयव का ही आहार करता है? अर्थात् आहार करने के लिये आहार करने योग्य द्रव्य के एक देश रूप अवयव को ही अपने एक अवयव से ग्रहण करता है क्या? अथवा वह जीव अपने ही एक अवयव से आहरणीय द्रव्य के समस्त अव-

---

ભગવાન કહે છે-(गोयमा) હે ગૌતમ! (नो देसेणं देस आहारेइ, नो देसेणं सव्व आहारेइ, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ) તે એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરતો નથી, તે એકદેશથી સમસ્ત દેશનો આહાર કરતો નથી, પરંતુ સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે તથા સર્વદેશથી સમસ્ત દેશનો આહાર પણ કરે છે, હવે આ સૂત્રોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-"देसेण दे आहारेइ" આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નારક જીવ જે આહાર કરે છે તે શું પોતાના એક પ્રદેશથી આહારને યોગ્ય પદાર્થના એક પ્રદેશનો જ આહાર કરે છે? એટલે કે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક દેશરૂપ અવયવને જ પોતાના એક અવયવ વડે આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે? કે તે નારક જીવ પોતાના એક વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત

समस्कटाहे सर्वत प्रथमं पतितम् यदपूर्णं तत् यथा तैलादेः सर्वानेव भागान् स्वकीयसर्वभागेन गृह्णाति, तथा जीवोऽपि स्वकीयसर्वप्रदेशैराहरणीयद्रव्यपुद्गलस्य सर्वानेवावयवान् आहरति, अत एवोक्तम्-'सव्वेणं सव्वं आहारेइ' एतावता आहारविषये चतुर्थभंगोपि स्वीकृत एव, तनश्च प्रथमद्वितीयपक्षौ निराकृत्य तृतीयचतुर्थयो स्वीकार कृत इति। अथोत्पादविपक्षभूतत्वात् वर्तमाननिर्देश साधर्म्याच्चोद्वर्तनासूत्रमाह-'नेरइए णं भंते' इत्यादि। 'णेरइए णं भंते' नैरयिकः खलु भदन्त! 'नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे' नैरयिकेभ्य उद्वर्तमान, किं देसेण देसं उव्वट्टइ' किं देशेन देशमुद्वर्तते, जीवः नरकादुद्वर्तमानः निस्सरन् किं स्वस्यैकदेशेन एकावयवेन देशम् उत्पत्तिस्थानस्यैकदेशमाश्रित्य, नारकावयवत्वेनो

कढाई में सर्वप्रथम डाला गया पहले पुआ (पुडला) घृतादिक के समस्त भागों को अपने समस्त भागों से ग्रहण करता है। उसी तरह से जीव भी अपने समस्त प्रदेशों से आहरणीय द्रव्य पुद्गल के समस्त अवयवों को अपने आहार के काम ले लेता है। इसीलिये "सव्वेणं सव्वमाहारेइ" ऐसा सूत्र सूत्रकार ने कहा है। उनके इस कथन से "आहार के विषय में उन्होंने यह चौथा विकल्प भी मान्य रखा ही है" यह बात ज्ञात हो जाती है। इस तरह प्रथम और द्वितीय पक्षों को निराकृत करके तृतीय और चतुर्थ पक्ष स्वीकार किये गये हैं। अब उत्पाद का विपक्षभूत होने से और वर्तमान निर्देश के सरीखा होने से उद्वर्तनासूत्र को सूत्रकार कहते हैं—'णेरइए णं भंते!) हे भदन्त! नैरयिक जीव (नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे) नैरयिकों में से उद्वर्तित होता हुआ अर्थात् उस पर्याय से निकलता हुआ (किं देसेण देसं उव्वट्टइ) क्या अपने एक देश से-एक अवयव से-गृहीत नारक पर्याय के एक

ઘાડા ભરેલા અત્યંત તપેલા તાવડામાં સૌથી પહેલા નાખવામાં આવેલ પુડલો ઘી વગેરેના તમામ ભાગોને પોતાના તમામ ભાગો વડે ગ્રહણ કરે છે એવી રીતે જીવ પણ પોતાના તમામ પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્ય પુદ્ગલના તમામ અવયવોને પોતાના આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે તેથીજ કહ્યું છે કે "सव्वेण सव्व आहारेइ" તેમના આ કથન વડે આહારના વિષયમાં સૂત્રકારે ચોથા ભાગાનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે, એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે આ રીતે ચાર ભાંગામાંના પહેલા અને બીજા ભાંગાનો અસ્વીકાર કરીને ત્રીજા અને ચોથા ભાગાનો સૂત્રકારે સ્વીકાર કર્યો છે હવે ઉત્પાદથી વિપરીત એવી ઉદ્વર્તનના વિષયનું સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે-' णेरइए णं भंते ! " હે ભગવન્! નારક જીવ नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे" નારકોમાંથી ઉદ્વર્તિત થતી વખતે નીકળતી વખતે " किं देसेण देसं उव्वट्टइ ?" શું પોતાના એકદેશથી-એક અવયવથી-ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશને આશ્રિત કરીને

हरणीयद्रव्यस्य पुद्गलानाहरति, तत्र कियन्तो भागा आह्रियमाणा भवन्ति, कियन्तश्चानाह्रियमाणा एव तिष्ठन्ति । यथाऽतितप्तकटाहे तैलघृतादिपूरिते पतितमपूपं, तैलादेः कियन्तो भागान आददाति अवशिष्टांश्च भागान् नाददाति, तथैव जीव आहरणीयद्रव्यस्य कियद्भागमाहरति कियद्भागांश्च परित्यजति, अत एवोक्तं सूत्रकृता सर्वेण देशमाहरतीति । एतावता तृतीयभङ्गस्याहारविषये स्वीकारः कृतः ३ । 'सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ' सर्वेण वा सर्वमाहरति, जीवः स्वकीयसर्वभागैराहरणीयद्रव्यस्य सर्वानेव भागानाहरति, जीवः स्वोत्पत्तिसमये एव सर्वात्मप्रदेशैः सर्वानेवाहारपुद्गलान् आहरति, प्रथमतो घृतादिपूरितातितप्तकटाहादिपतितप्राथमिकापूपवत्, यथा परिमितघृतप्रपूरितातित-

आहार करता है और कितनेक पुद्गलों को वैसे ही छोड़ देता है। जैसे-तैल अथवा घृत आदि से भरे हुए ऐसे अत्यंत संतप्त कडाई में प्रक्षिप्त पुआ (पुड़ला) घृतादिक के कितनेक भागों को ग्रहण कर लेता है और बाकी के भागों को छोड़ देता है-ग्रहण नहीं करता हैं। इसी तरह वह जीव आहरणीय द्रव्य के कितनेक भागों को आहार के काम में ले लेता है और कितनेक भागों को छोड़ देता है-आहार के काम में नहीं लेता है। इसीलिये सूत्रकार ने "सर्वेण देशमाहरति" ऐसा कहा है। इस कथन से "उन्होंने आहार के विषय में तृतीय भंग-विकल्प स्वीकार किया है" यह प्रमाणित होता है। "सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" अथवा वह जीव समस्त अपने प्रदेशों द्वारा समस्त आहरणीय द्रव्य को आहार के निमित्त ग्रहण करता है सो इसका अभिप्राय ऐसा है कि जीव अपनी उत्पत्ति के समय में ही समस्त आत्मप्रदेशों से समस्त आहार पुद्गलों को ग्रहण करता है। जैसे- घृतादि से भरे हुए अत्यंत तप्त

કેટલાક પુદ્ગલોનો તો તે આહાર કરે છે પણ કેટલાક પુદ્ગલોને તે એમ ને એમ છોડી દે છે જેવી રીતે ઉકળતા ઘી તેલ વગેરેના તાવડામાં નાખેલ માલપૂવા ઘી તેલ વગેરેના અમુક ભાગોને જ ગ્રહણ કરે છે અને અમુક ભાગોને છોડી દે છે, અર્થાત્ ગ્રહણ કરતા નથી, એજ પ્રમાણે નારક જીવો પણ આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના કેટલાક ભાગોને આહારના કામમા લે છે અને કેટલાક ભાગોને આહારના કામમાં લેતો નથી-છોડી દે છે એજ કારણે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે "सव्वेणं वा देसं आहारेइ" આ કથન વડે તેમણે આહારના વિષયમા ત્રીજા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે તે સિદ્ધ થાય છે सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" અથવા તે જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય તમામ દ્રવ્યને આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે એ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જીવ પોતાની ઉત્પત્તિને સમયે તમામ આત્મપ્રદેશો વડે તમામ આહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે જેવી રીતે ઘી વગેરેથી

इति। अत्र उत्पत्ति सूत्रवच्चतुर्थभङ्ग स्वीकृत इति। अथाऽऽहारविषयं चिन्त यितुमाह—' नेरइए णं भंत ' नैरयिकः खलु भदन्त ! ' नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेण देसं आहारेइ ' नैरयिकेभ्य उद्वर्तमान किं देशेन देशमाहरति ?, इति

वा सर्वेण देशमुद्वर्तते, अपि तु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते " अर्थात् यह नारक, नारकरूप से गृहीत किये गये उस नारक के शरीर में के एकदेश से अपने एकदेश से नहीं निकलता है और न अपने एकदेश से वहां से सर्वदेश में उद्वर्तित होता है और न अपने सर्वदेश से उसके एकदेश से उद्वर्तित होता है किन्तु अपने सर्वदेश से ही वहा के सर्वदेश से उद्वर्तित—नरक से निकलता है। इस तरह यहां उत्पत्तिसूत्र की तरह ही चौथा विकल्प स्वीकार किया गया। अब सूत्रकार आहार के विषय में विचार करते हुए कहते हैं कि-(नेरइए ण भंते! नेरइएहिंतो उवव- ट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेण सव्वं आहारेइ) हे भदन्त! नारकों में से उद्वर्तमान नारकजीव क्या अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता है? या अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का आहार करता है? या अपने सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता है? या अपने सर्वदेश से

वा सर्वेण देशमुद्वर्तते, अपितु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते " એટલે કે નારક જીવ નારક રૂપે ગૃહીત નારક શરીરના એકદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશનો આશ્રય કરીને ઉદ્વર્તિત થતો નથી, વળી તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી (અવયવથી) નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સર્વદેશનો આશ્રય કરીને નીકળતો નથી, તેમજ પોતાના તમામ દેશથી ત્યાંના એકદેશનો આશ્રય કરીને નીકળતો નથી. પણ તે નારક જીવ પોતાના તમામ દેશથી ત્યાના તમામ દેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે આ રીતે ઉત્પત્તિ સૂત્રમા જેમ ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે તેમ ઉદ્વતનામાં પણ ચોથા ભાગાનો જ સ્વીકાર કર્યો છે

હવે સૂત્રકાર આહારના વિષયમા વિચાર કરતા કહે છે કે—

" नेरइए णं भंते! नरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेण देसं आहारेइ, देसेण सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेण सव्वं आहारेइ ? " હે ભગવન્! નરકમાંથી નિકળતો નારક જીવ પોતાના એકદેશ (અવયવ) થી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના તમામ દેશથી આહાર

द्वर्तित उत्पत्तिस्थानस्यैकदेशमाश्रित्योद्वर्तितो भवति किम् ? इति प्रथमो भङ्गः । एवं शेषास्त्रयः प्रश्नाः पूर्ववदेवाध्येतव्याः, तथाहि किं देशेन सर्वमुद्वर्त्तते २, सर्वेण देशमुद्वर्त्तते ३, सर्वेण सर्वमुद्वर्त्तते ४ इति । भगवानाह—'जहे'-त्यादि । 'जहा उववज्जमाणे' 'तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो' यथा उत्पद्यमाने तथैवोद्वर्तमानेऽपि दण्डको भणितव्यः, यथोत्पत्तिविषये दण्डकः कथितस्तथैव उद्वर्तनाविषयेऽपि दण्डको वर्णनीयस्तथाहि न देशेन देशमुद्वर्तते १, न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते २ । न वा सर्वेण देशमुद्वर्तते ३ । अपि तु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते४

देश से उद्वर्त्तना करता है-अर्थात् उस गृहीत नारक के शरीर के एक भाग से निकलता है ? बाकी के ३ प्रश्न और यहां पर उस विषय में पहले की तरह से ही लगा लेना चाहिये-जैसे-वह नैरयिक जीव अपने एकदेश से सर्वभाग का आश्रय करके उस गृहीत नारक के समस्त शरीर से उद्वर्त्तना करता है ? या अपने सर्वदेश से उस गृहीत नारक पर्याय के एकदेश से निकलता है ? या अपने सर्वदेश से उस गृहीत नारक पर्याय के सर्वदेश से निकलता है ? इन प्रश्नो का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (जहा उववज्जमाणे तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो) जैसा उत्पद्यमान में दण्डक कहा है वैसा ही यहां उद्वर्त्तमान में भी दण्डक कह लेना चाहिये-अर्थात् जिस प्रकार से उत्पत्तिविषय में दण्डक कहा गया है उसी प्रकार से उद्वर्त्तना के विषय में भी दण्डक का वर्णन कर लेना चाहिये । वह इस प्रकार से है-"न देशेन देशं उद्वर्तते न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते, न

ઉદ્વર્તના કરે છે ?-એટલે કે તે ગૃહીત નારક શરીરના એક ભાગથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ? એવો પ્રશ્ન છે. બાકીના ત્રણ પ્રશ્નો પહેલા બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવા જેમકે-શું તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સમસ્ત દેશને આશ્રિત કરીને ઉદ્વર્તના કરે છે ? કે પોતાના સર્વદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ? કે પોતાના સર્વદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સર્વદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ?

આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે—

હે ગૌતમ ! "जहा उववज्जमाणे तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो" જે પ્રમાણે ઉત્પત્તિના વિષયમા દંડક કહેલ છે એજ પ્રમાણે ઉદ્વર્તનાના દંડકોનું પણ વર્ણન કરવું. જેમ કે-"न [illegible] उद्वर्तते, न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते,

करणीय । अथोत्पन्नविषय प्राह- नेरइए णं भंते नेरइएसु उववण्णे 'नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषु उपपन्नः 'किं देसेण देसं उववन्ने' किं देशेन देशमुपपन्नः, हे भदन्त ! नैरयिकेषु जीव देशेनावयवेन देशमवयवत उपपन्नो भवति१, देशेनावयवेन सर्वं सर्वतया उपपन्नो भवति २, सर्वेण देशमुपपन्नो भवति ३, सर्वेण सर्वं वा उपपन्नो भवतीति४ । चत्वारो विकल्पा प्रश्नरूपाः। भगवानाह-'एसो वि' इत्यादि । 'एसो वि तहेव' एषोऽपि उपपन्नो-तथैव, यथा उपपद्यमाना-उत्पद्यमान सूत्रे चतुर्थो भङ्ग स्वीकृतस्तथेहापि चतुर्थो भङ्ग स्वीकरणीयः, तदेवाह-' जाव सव्वेणं सव्वं उववण्णे ' यावत् सर्वेण सर्वं उपपन्न एषश्चतुर्थो भङ्गः स्वीकरणीय।

के निमित्त सूत्र कहते हैं-(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववण्णे किं देसेणं देसं उववन्ने ?) हे भदन्त ! नैरयिकों में उत्पन्न नारक जीव क्या अपने एक भाग से नारक के एक भाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है ? अथवा अपने एक भाग से सर्वभाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है ? अथवा अपने सर्वभाग से नारक के एक भाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है ? अथवा अपने सर्वभागों से सर्वभागों में उत्पन्न हुआ माना जाता है ? भगवान इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववन्ने) यह, उत्पन्न पक्ष भी उत्पद्यमान पक्ष की तरह ही जानना चाहिये-अर्थात् जिस प्रकार से उत्पद्यमान सूत्र में चौथा भंग स्वीकार किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी " अपने समस्त अवयवों से वह नारक के समस्त अवयवों रूप से उत्पन्न हुआ माना जाता है " यह चौथा भंग ही स्वीकार किया गया है । यही बात " जाव

हवे उत्पन्न विषयनो पण विचार करवाने माटे सूत्रकार कहे छे—
"नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववण्णे किं देसेणं देसं उववन्ने ? " हे भगवन् ! नारकीमां उत्पन्न थयेल नारक जीव शुं पोताना एक भागथी नरकना एक भागमां उत्पन्न थयेल मनाय छे ? के पोताना एक भागथी नरकना सर्व भागमां उत्पन्न थयेल मनाय छे ! के पोताना सर्व भागोथी नारकना एक भागमां उत्पन्न थयेल मनाय छे ? के पोताना सर्वभागथी नरकना सर्व भागोमां उत्पन्न थयेल मनाय छे ? तेनो उत्तर भगवान आ प्रमाणे आपे छे " एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववन्ने" उत्पन्न पक्षना विषयमां पण उत्पद्यमान प्रमाणे ज समजवुं जोइये के जेवी रीते उत्पद्यमान सूत्रमां चोथा भांगानो स्वीकार कर्यो छे एवी ज रीते उत्पन्न सूत्रमां पण " ते पोताना तमाम अवयवोथी नारकना तमाम अवयवो रूपे उत्पन्न थयेल मनाय छे ' आ चोथा ... स्वीकार

प्रश्नप्रकरणे चत्वारो भंगा ज्ञातव्याः । भगवानाह—' तहेवे '-त्यादि । ' तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ ' तथैव यावत् सर्वेण वा देशमाहरति सर्वेण वा सर्वमाहरति, अयं भावः-नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानो जीवो न देशेन देशमाहरति नवा देशेन सर्वमाहरति किन्तु सर्वेण देशमाहरति सर्वेण वा सर्वमाहरति, इति तृतीयचतुर्थभङ्गौ ग्राह्यौ । ' एवं जाव वेमाणिए ' एवं यावत् वैमानिकः, यथा नैरयिकजीवानां नरकेभ्य उद्वर्तनासमये आहारविषये विचारः कृतः तथैव यावदिति असुरकुमारादारभ्य वैमानिकपर्यन्तविषयेऽपि विचारः

आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का आहार करता है ? ऐसे ये चार प्रश्न हैं। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम को समझाते हैं कि-(तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ, एवं जाव वेमाणिए) हे गौतम ! वह अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार नहीं करता है, और न अपने एकदेश से वह आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का ही आहार करता है, किन्तु सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता और अपने सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का भी आहार करता है । इस तरह यहां पर तृतीय और चतुर्थ विकल्प स्वीकृत किये गये हैं । यावत् वैमानिक देवों में भी इसी तरह से जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार से नैरयिक जीवों के, नरकों से उद्वर्तना के समय में आहार के विषय में विचार किया गया है उसी तरह से असुरकुमार से लगाकर वैमानिक तक के देवों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये । अब सूत्रकार उत्पन्न विषय में विचार

કરવા લાયક દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના તમામ અવયવોથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો આહાર કરે છે ? આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો છે.

ઉત્તર—" तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ एव जाव वेमाणिए " હે ગૌતમ ! તે જીવ પોતાના એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરતો નથી, તેમજ એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો પણ આહાર કરતો નથી, પણ સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે, અને સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો પણ આહાર કરે છે આ રીતે અહીં પણ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાને સ્વીકારવામા આવેલ છે વૈમાનિક દેવો સુધીના વિષયમા પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે નારક જીવોના, નરકમાં ઉત્પત્તિ સમયમા આહારના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ ઉત્તરસૂત્ર સમજી લેવું. એવી જ રીતે અસુરકુમારોથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના દેવોના વિષયમા પણ વિચાર કરવો જોઇએ.

सर्वमाहरति, इत्येवरूपेण आहारविषयेऽपि पूर्वोक्तैव परिपाटी ज्ञातव्या तदेवाह-'एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उव्वट्टणे वि नेयव्वं' एतेनाहारविषयकेनाभिलापेनोपपन्नेऽपि उद्वर्तनेऽपि ज्ञातव्यम्। यथोपपद्यमाने उद्वर्त्तमानेऽपि आहारविषयक आलापकः कृतस्तथोपपन्ने उद्वर्त्तनेऽपि आहारालापकः करणीय इति भावः।

उपपन्नसूत्रे तदालापकश्चेत्थम्—

"नेरइए णं भंते नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने, देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने? गोयमा! नो देसेणं देसं उववन्ने नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववण्णे।"

और अपने समस्त अवयवों से आहार करने योग्य द्रव्य का समस्त रूप में भी आहार करता है। इस रूप से पूर्वोक्त परिपाटी ही जाननी चाहिये। (एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उव्वट्टणे वि नेयव्वं, इस आहार विषयक अभिलाप से उपपन्न में और उद्वर्तन में भी ऐसा ही जानना चाहिये-अर्थात्-जैसा उपपद्यमान और उद्वर्तमान में भी आहारविषयक अभिलाप किया गया है वैसा ही उपपन्न और उद्वर्तन में आहारविषयक अभिलाप कर लेना चाहिये। आहारसूत्र में आहार विषयक आलाप इस प्रकार से है-" नेरइएणं भंते! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देस उववन्ने देसेण सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ने? गोयमा! नो देसेणं देसं उववन्ने, नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ने" हे भदन्त! नारकों में उत्पन्न नारक जीव क्या अपने एकदेश से उस पर्याय के एकदेश में

આહાર કરે છે અને પોતાના તમામ પ્રદેશોથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ પ્રદેશોને પણ આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પરિપાટી જ અહીં સમજવી. एएणं अभिलावेणं उववन्ने, वि उव्वट्टणे वि नेयव्वं' આ આહાર વિષયક અભિલાપથી ઉપપન્ન અને ઉદ્વર્તનના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ કે જેવો ઉપપદ્યમાન અને ઉદ્વર્તમાનમાં આહાર વિષયક બતાવો કહ્યો એવો જ ઉપપન્ન અને ઉદ્વર્તનના વિષયમાં પણ આહાર વિષયક બતાવો કરવો જોઈએ ઉપપન્ન સૂત્રમાં ઉપપન્ન વિષયક બતાવો આ પ્રમાણે છે—

'नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववन्ने, किं देसेणं देसं उववन्ने देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने?" गोयमा! नो देसेणं देसं उववन्ने नो देसेणं सव्वं उववन्ने नो सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने" હે ભગવન્! નરકોમાં ઉત્પન્ન નારક જીવ શું પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે? કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યા-

'जहा उववज्जमाणे उव्वट्टमाणे चत्तारि दंडगा तहा उववन्नेणं उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा' यथा उपपद्यमाने उद्वर्तमाने च चत्वारो दण्डकाः, तथा उपपन्नेन उद्वृत्तेनापि चत्वारो दण्डकाः भणितव्याः, अयं भावः-यथा वर्त्तमानकालिकोत्पत्त्युद्वर्तनविषये चत्वारो दण्डका जाताः तथा भूतकालिकोपपत्त्युद्वर्तनविषयेपि चत्वारो दण्डकाः पठनीया एव, स्वीकृतभङ्गमाह-'सव्वेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे' सर्वेण सर्वमुपपन्नः सर्वेण सर्वमुद्वृत्तः, 'सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ' सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा

सव्वेणं सव्वं उववण्णे" इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। (जहा उववज्जमाणे, उव्वट्टमाणे य चत्तारि दंडगा, तहा उववन्नेणं उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा) जिस प्रकार से वर्त्तमानकाल संबंधी उत्पत्ति और उद्वर्त्तन के विषय में चार दण्डक हुए हैं, उसी तरह से भूतकालिक उत्पत्ति और उद्वर्तन के विषय में भी चार ही दण्डक कहना चाहिये। अब सूत्रकार इन्हीं स्वीकृत भंगों की परिगणना करते हैं कि- सव्वेणं सव्वं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) जो नया नारक जीव नारकों में उत्पन्न होता है वह वहां अपने समस्त अवयवों से ही उस पर्याय के समस्त अवयवों के रूप में उत्पन्न होता है। इसी तरह से वह जो वहां से उद्वर्तित (निकलना) होता है सो अपने समस्त अवयवों से उस पर्याय के समस्त अवयवों में से उद्वर्त्तित होता है। तथा जो वह वहां आहार करता है सो सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेशरूप में आहार करता है

કર્યો છે એજ વાત "जाव सव्वेणं सव्वं उववण्णे" સૂત્ર વડે દર્શાવી છે (जहा उववज्जमाणे, उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा, तहा उववन्नेणं, उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा" જે રીતે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનાના વિષયમા વર્તમાનકાળ સબધી ચાર દંડકો થયા છે, એવી જ રીતે ભૂતકાલિક ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનના વિષયમાં પણ ચાર દંડક કહેવા જોઈએ હવે સૂત્રકાર એજ સ્વીકૃત ભાગાઓની ગણના કરે છે—"सव्वेणं सव्वं उववन्ने, सव्वेणं सव्व उव्वट्टे, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) જે નારક જીવ નારકોમા ઉત્પન્ન થાય છે તે ત્યા પોતાના તમામ અવયવોથી તે પર્યાયના તમામ અવયવો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, એજ પ્રમાણે નારક જીવનું ત્યાથી જે નીકળવાનું થાય છે તે પણ તેના તમામ અવયવોથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના તમામ દેશને આશ્રિત કરીને થાય છે. તથા તે ત્યા પોતાના તમામ પ્રદેશોવડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો

अथोत्पन्नस्याहारालापकमाह—

" नेरइएण भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेण सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? । गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ " ।

अथोद्वृत्तस्याहारालापकमाह—

" नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ"

पर्याय के एक अंश से निकला है ऐसा माना जावेगा, या वह अपने समस्त अंशों से उस पर्याय के समस्त अंशों से निकला है ऐसा माना जावेगा ? प्रभु इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम ! वह नारक जीव नरकों से जो निकलता है सो अपने एक देश से उस पर्याय के एकदेश से नहीं निकलता है, और न वह अपने एकदेश से उस पर्याय के सर्वदेश से निकलता है, और न अपने सर्वदेश से उस पर्याय के एक देश से निकलता है, किन्तु अपने समस्त देश से ही उस पर्याय संबंधी समस्त अंशों से निकलता है ऐसा माना जावेगा ।

उत्पन्न का आहार संबंधी आलापक इस प्रकार से है—

" नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? " हे भदन्त ! नारकों में उत्पन्न हुआ नारक जीव क्या अपने एक भाग के द्वारा

દેશે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશરૂપે નીકળેલો મનાશે ? તેનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! તે નારક જીવ કે જે નરકોમાંથી નીકળે છે તે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે નીકળતો નથી. તેમજ તે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના સર્વદેશ રૂપે પણ નીકળતો નથી, વળી તે પોતાના સર્વદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે પણ નીકળતો નથી પણ પોતાના તમામ દેશથી તે પર્યાયના તમામ દેશ રૂપે જ નીકળે છે

ઉત્પન્નનો આહાર વિષયક આલાપક આ પ્રમાણે છે

ટીકાર્થ– 'नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? " હે ભગવન્ ! નરકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ શું પોતાના એક આત્મપ્રદેશ વડે આહાર કરવા

अथोद्वर्त्तनालापकमाह—

"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे? गोयमा! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे, नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे।"

उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने एकदेश से उस पर्याय के समस्त देश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के एकदेश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के समस्त अंशों में-भागों में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? प्रभु इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम! नारक जीवों में उत्पन्न हुआ नारक जीव वहां अपने समस्त अंशों से उस पर्याय के समस्त अंशों में उत्पन्न हुआ ही माना जावेगा।

उद्वर्तनालापक इस प्रकार से है—

"नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उवट्टे, देसेणं, सव्वं उवट्टे, सव्वेणं देसं उवट्टे, सव्वेणं सव्वं उवट्टे? गोयमा! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे" हे भदन्त! नारकों से उद्वृत्त-निकला हुआ जीव क्या वहां से वह अपने एक अंश से उस पर्याय के एक अंश से निकला है ऐसा माना जावेगा या वह अपने एक अंश से उस पर्याय के समस्त अंशों से निकला है ऐसा माना जावेगा, या वह अपने समस्त अंशों से उस

યના તમામ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે? કે પોતાના તમામ દેશથી તે પર્યાયના એકદેશમા ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે? કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમા ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! નારકોમા ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમા જ ઉત્પન્ન થયેલો મનાશે ઉદ્વર્ત્તના બાબતનો આલાવો આ પ્રમાણે છે—

"नेरइए ण भंते! नेरइएहितो उव्वट्टे किं देसेण देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेण देसं, उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे?" "गोयमा! नो देसेण देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्व उव्वट्टे, नो सव्वेण देस उवट्टे, सव्वेण सव्वं उव्वट्टे" હે ભગવન્! નારકોમાથી ઉદ્વૃત્ત (નીકળેલા) જીવ શું ત્યાથી પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના તમામ દેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના એક

नकालमाश्रित्य–उद्वर्त्यमानस्योद्वर्त्तनाविषयस्तृतीयसूत्रात्मकस्तृतीयो दण्डकः ३। उद्वर्त्यमानस्याहारविषयश्चतुर्थसूत्रात्मकश्चतुर्थो दण्डक ४। उद्वर्त्तनातूत्पन्नस्य स्यादिति भूतकालमाश्रित्योत्पन्नस्योत्पत्तिविषयकः पञ्चमसूत्रात्मकः पञ्चमो दण्डक ५। उत्पन्नः सन्नाहारं करोतीति भूतकालमाश्रित्योत्पन्नस्याहारविषयकः षष्ठसूत्रात्मकः षष्ठो दण्डकः ६। उत्पन्नप्रतिपक्षत्वादुद्वृत्तस्योद्वर्त्तनाविषयकः सप्तमसूत्रात्मकः सप्तमो दण्डकः ७। उद्वृत्तः सन्नाहारं करोतीत्युद्वृत्तस्याहारविषयकोऽष्टमसूत्रात्मकोऽष्टमो दण्डकः ८॥

अथ पूर्वोक्तैरष्टभिरेव दण्डकैरर्थमर्थाम्यामुत्पादादिकमेवचिन्तयन्नाह— 'नेरइए णं भंते' इत्यादि। 'नेरइए णं भंते' नैरयिकः खलु भदन्त ! 'नेरइए

प्राय से वर्तमानकाल को आश्रित करके उद्वर्त्यमान नारक जीव की उद्वर्तना को विषय करने वाला तृतीय सूत्रात्मक तीसरा दण्डक ३, उद्वर्त्यमान नारक के आहार को विषय करने वाला चतुर्थ सूत्रात्मक चौथा दण्डक ४, उद्वर्तना उत्पन्न नारक जीव की होती है इस ख्याल से भूतकाल को आश्रित करके उत्पन्न नारक जीव की उत्पत्ति को विषय करने वाला पञ्चम सूत्रात्मक पांचवां दण्डक५, उत्पन्न हुआ नारक जीव आहार करता है इस ख्याल से भूतकाल को आश्रित करके उत्पन्न हुए नारक के आहारको विषय करनेवाला षष्ठसूत्रात्मक छट्ठा दण्डक६, उत्पन्नका प्रतिपक्ष उद्वृत्त और उद्वर्तना है इसलिये उद्वृत्त और उद्वर्तना विषयक सप्तम दण्डक कहा है। ७, उद्वृत्त होता हुआ नारक जीव आहार करता है इस ख्याल से उद्वृत्त का आहार विषयक अष्टमसूत्रात्मक ८ वां दण्डक है।

अब सूत्रकार इन्हीं पूर्वोक्त आठ दण्डकों द्वारा इस बात का विचार

शब्द ઉદ્વર્તન છે તેથી વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ ઉદ્વર્તમાન (નીકળતા) નારક જીવની ઉદ્વર્તના વિષેના ત્રીજા સૂત્ર રૂપે આપેલું ત્રીજું દંડક, ઉદ્વર્તમાન નારકના આહાર વિષેનું ચોથા સૂત્ર રૂપ ચોથુ દંડક ઉદ્વર્તના ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવની જ થાય છે તેથી ભૂતકાળને અનુલક્ષીને ઉત્પન્ન થનાર નારક થયેલ જીવની ઉત્પત્તિ વિષયક પાંચમા સૂત્રમા આપેલું પાંચમુ દંડક ઉત્પન્ન થયેલો નારક જીવ આહાર કરે છે તેથી ભૂતકાળને અનુલક્ષીને ઉત્પન્ન થયેલ નારકના આહાર વિષેના છઠ્ઠા સૂત્રમાં બતાવેલુ છઠ્ઠું દંડક ઉત્પન્નથી ઉલટો શબ્દ ઉદ્વૃત્ત અને ઉદ્વર્તના છે તે કારણે ઉદ્વૃત્ત અને ઉદ્વર્તના વિષયક સાતમુ દંડક કહ્યું છે અને ઉદ્વૃત્ત થતો નારક જીવ આહાર કરે છે તેને અનુલક્ષીને ઉદ્વૃત્તના આહાર વિષેના આઠમા સૂત્ર રૂપે આપેલું આઠમુ દંડક આ રીતે આઠ દંડકોનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર એજ પૂર્વોક્ત આઠ દંડકો વડે એ વાતનો વિચાર કરે છે

अयं भावः—वर्त्तमानकालमाश्रित्य उत्पद्यमानस्योत्पत्तिविषयक एकसूत्रात्मक एको दण्डकः १, उत्पद्यमानस्याहारावश्यकतां भवेदिति उत्पद्यमानस्याहारविषयको द्वितीयसूत्रात्मको द्वितीयो दण्डकः २। उत्पादप्रतिपक्षमुद्वर्त्तनमिति वर्तमा-

---

आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का आहार करता है? या अपने एक भाग के द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभाग का आहार करता है? या अपने सर्वभाग द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के एक-भाग का आहार करता है? या अपने सर्वभागों द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभागों का आहार करता है? हे गौतम! नारकों में उत्पन्न हुआ नारक जीव न अपने एकदेशरूप भाग से आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का आहार करता है और न अपने एकदेशरूप भाग से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभागों का ही आहार करता है किन्तु वह अपने सर्वदेशरूप भागों से, आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का और सर्वभागों का भी आहार करता है।

इस कथन का यह भाव है—वर्तमानकाल को आश्रित करके उपजने वाले नारक जीव की उत्पत्ति को विषय करने वाला एक दण्डक१, वर्तमान में उत्पन्न हुए नारक जीव को आहार की आवश्यकता होती है इस ख्याल से उत्पद्यमान नारक के आहार को विषय करने वाला द्वितीय सूत्रात्मक दूसरा दण्डक२, उत्पादका प्रतिपक्षी उद्वर्तन होता है इस अभि-

---

યોગ્ય દ્રવ્યના એક દેશનો આહાર કરે છે? કે પોતાના એક આત્મપ્રદેશ વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના તમામ આત્મપ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના તમામ આત્મપ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ દેશોનો આહાર કરે છે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલો નારક જીવ પોતાના એક દેશ રૂપ ભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરતો નથી. તેમજ તે પોતાના એકદેશ રૂપ ભાગ વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ ભાગનો પણ આહાર કરતો નથી, પણ તે પોતાના સર્વદેશ રૂપ ભાગો વડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરે છે અને સર્વભાગનો પણ આહાર કરે છે

આ કથનનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે—વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારક જીવની ઉત્પત્તિ વિષેનું એક દંડક, વર્તમાન કાળમાં ઉત્પદ્યમાન નારક જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે. તેથી ઉત્પદ્યમાન નારકના આહાર વિષેના બીજા સૂત્ર રૂપે આપેલું બીજું દંડક, ઉત્પાદથી ઉલટો

कथनीयाः। नवरं विशेषस्त्वयम्-' जहिं देसेणं देस उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइत्ति भाणियव्वं ' यत्र देशेन देशमुपपद्यत तत्र अर्द्धेन अर्द्धमुपपद्यते इति भणितव्यम्। अयं भावः-देशघटितार्धघटितद्वये एतदेव वैलक्षण्यं यत् यत्र किं देशेन 'देशमुपपद्यते' इत्यादि कथितम् तत्र स्थले इह 'किम् अर्धेनार्धमुपपद्यते' इत्यादि वक्तव्यमित्येतावाननयोरुभयोर्भेद इति ' एवं णाणत्तं ' एतन्नानात्वम्, एतत्=एतदेव अनुपदमुक्तमेव नानात्वम्=उभयोर्भेद इति। देशस्थाने अर्थ पद यित्वा भेदो रचनीय इति भाव । ' एए सव्वे वि ' एते सर्वेपि ' सोलस दंडगा

कि जिस प्रकार से पहिले देश के साथ उत्पाद आदिकों के आठ दण्डक कहे गये हैं, उसी तरह से अर्द्ध के साथ भी उत्पाद आदिकों के आठ दण्डक कह लेना चाहिये। (नवरं) विशेषता यह है कि-(जहिं देसेण दसं उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, इति भाणियव्वं) जहां पर "क्या एकदेश से एकदेश को आश्रय करके उत्पन्न होता है?" ऐसा पाठ आता है वहां पर "क्या अर्धभाग से अर्धभाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है" ऐसा पाठ लगा लेना चाहिये। तात्पर्य कहने का यह है कि देश संबंधी और अर्थ संबंधी ये जो दो प्रश्न हैं उनमें इतना ही भेद है कि जहां पर "क्या देश से देश को आश्रित कर के उत्पन्न होता है" ऐसा कहा गया है, वहां पर इस स्थलमें "क्या आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है" ऐसा पाठ कहना चाहिये। (एवं णाणत्तं) यही इन दोनों में विशेषता है। अर्थात् देश के स्थान में अर्ध पद जोड़ कर भेद कर लेना चाहिये। (एए सव्वे वि सोलस दंडगा

એટલે કે પહેલાં જેવી રીતે દેશની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વગેરેનાં આઠ દંડકો કહેવામાં આવ્યા છે, એવી જ રીતે અર્ધની અપેક્ષાએ પણ ઉત્પાદ વગેરેનાં આઠ દંડકો કહેવાં જોઈએ 'नवर" પણ તેમાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે "जहिं देसेणं देस उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्ध उववज्जइ, इति भाणियव्वं" જ્યાં "એકદેશથી એકદેશનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?' એવું કથન આવે છે ત્યાં "શું અર્ધભાગથી અર્ધભાગનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એવું કથન કરવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે દેશ સબંધી અને અર્ધ સબંધી જે બે પ્રશ્નો છે તેમાં એટલો જ ભેદ છે કે જ્યાં દેશથી દેશનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એવું કહ્યું છે ત્યાં શું અર્ધભાગથી અર્ધભાગનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?' એટલો ફેરફાર કરવો જોઈએ 'एवं णाणत्तं" એ બન્નેમાં એજ વિશેષતા છે એટલે કે 'દેશ" ની જગ્યાએ 'અર્ધ" પદનો પ્રયોગ કરીને સૂત્ર બનાવવાં જોઈએ "एए सव्वे वि सोलस दंडगा

उववज्जमाणे' नैरयिकेषूपपद्यमानः 'किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ' किम् अर्द्धेनार्द्धम् उपपद्यते, 'अद्धेणं सव्वं उववज्जइ' अर्द्धेण सर्वमुपपद्यते 'सव्वेणं अद्धं उववज्जइ' सर्वेणार्द्धमुपपद्यते, 'सव्वेणं सव्वं उववज्जइ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, हे भगवन् नरके उत्पद्यमानो नारकः किमर्द्धेण भागेनार्धभागमाश्रित्योत्पद्यते किं वा अर्द्धभागेन सर्वमाश्रित्योत्पद्यते, अथवा सर्वभागेनार्द्धभागमाश्रित्योत्पद्यते अथवा सर्वभागेन सर्वभागमाश्रित्योत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'जहापढमिल्लेण'मित्यादि। 'जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा' यथा प्राथमिकेन देशरूपेणाष्ट दण्डकास्तथाऽर्द्धेनापि अष्टौ दण्डका भणितव्या', यथा पूर्वं देशेन सहोत्पादादीनामष्ट दण्डका उक्तास्तथाऽर्द्धेनापि सहोत्पादादीनामष्टदण्डकाः

करते हैं कि नैरयिकों में उपजता हुआ नारक जीव क्या अपने अर्ध-भाग से उत्पन्न होता है अथवा अपने सर्वभाग से उत्पन्न होता है- (नेरइए णं भंते!) हे भदन्त! नारक जीव (नेरइएसु उववज्जमाणे) जो कि नैरयिकों में उपजनेवाला है (किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, अद्धेणं सव्वं उववज्जइ) वह क्या अपने आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है? या अपने आधे भाग से सर्वभाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है? (सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) या अपने सर्वभागसे उत्पत्तिस्थानके आधे भागको आश्रित करके उत्पन्न होता है? या अपने सर्वभाग से सर्वभागको आश्रित करके उत्पन्न होता है? (जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा) जैसे देशरूप प्रथम के साथ आठ दण्डक कहे गये हैं उसी तरह से अर्ध के साथ भी आठ दण्डक कहना चाहिये। तात्पर्य यह है

કે નૈરયિકોમા ઉપજતો નારક જીવ શુ પોતાના અર્ધભાગથી ઉત્પન્ન થાય છે, કે પોતાના સર્વ ભાગથી ઉત્પન્ન થાય છે?

ટીકાર્થ—"नेरइए ण भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे" હે ભગવન્! નારક જીવોમાં ઉપજનારો નારક જીવ "किं अद्धेण अद्ध उववज्जइ अद्धेण सव्वं उववज्जइ?" શું પોતાના અર્ધાભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે? (सव्वेणं अद्ध उववज्जइ, सव्वेण सव्व उववज्जइ?" કે પોતાના સર્વભાગોથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે? "जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेणं वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा" હે ગૌતમ! જેવી રીતે દેશરૂપ પ્રથમની સાથે આઠ દંડકો કહેવામા આવ્યા છે એજ પ્રમાણે અર્ધની સાથે પણ આઠ દંડકો કહેવા જોઇએ.

किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेण सव्वं आहारेइ, सव्वेण अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ? गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ २। नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो

भागको आश्रित करके उत्पन्न होता है। नरकमें उत्पन्न हुए नारक जीवको आहारकी आवश्यकता होती है अतः गौतमस्वामी प्रभुसे इस विषयमें प्रश्न करते हुए पूछते हैं कि-(नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे अद्धेणं अद्ध आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेण अद्ध आहारेइ, सव्वेणं सव्व आहारेइ) हे भदन्त! नारकियों में उत्पन्न हुआ नारकजीव क्या अपने आधे भागसे आधे भागको आश्रितकर आहार करता है? या अपने आधे भागसे सर्वभागको आश्रितकर आहार करता है? या अपने सर्वभाग से सर्वभाग को आश्रित कर आहार करता है? (गोयमा! नो अद्धेणं अद्ध आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्ध आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे गौतम! वह न अपने आधे भाग से आहरणीय द्रव्य के आधे भाग को आश्रितकर आहार करता है, न अपने आधे भाग से आहरणीय द्रव्य के सर्व भागों को आश्रितकर आहार करता है किन्तु अपने सर्वदेश से आहरणीय द्रव्य के आधे भाग को आश्रित करके आहार करता है और अपने सर्वदेश से आहरणीय द्रव्य के सर्वदेश को भी आश्रित करके आहार करता है। (नेरइएणं

ઉત્પન્ન થાય છે નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારક જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે-તેથી ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને આહાર સબંધી પ્રશ્નો પૂછે છે- "नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे अद्धेणं अद्ध आहारेइ, अद्धेणं सव्व आहारेइ सव्वेण अद्ध आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ?" હે ભગવન્! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારક જીવ શું પોતાના અર્ધાભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધા ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના અર્ધાભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધાભાગનો આહાર ગ્રહણ કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગોથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગોનો આહાર લે છે?

ઉત્તર- 'गोयमा! नो अद्धेण अद्ध आहारेइ, नो अद्धेण सव्व आहारेइ, सव्वेणं अद्ध आहारेइ सव्वेण सव्व आहारेइ' હે ગૌતમ! તે નારક જીવ પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરતો નથી, તેમજ તે પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો પણ આહાર કરતો નથી. પણ તે પોતાના સર્વદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરે છે તથા પોતાના સર્વદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર પણ કરે છે

भाणियव्वा' षोडश दण्डका भणितव्याः, देशघटितोत्पादे चत्वारो दण्डकास्तथा देशघटिते आहारे चत्वारो दण्डकाः, संकलनया अष्टौ दण्डकाः, एवमर्द्धघटितोत्पादे चत्वारो दण्डकास्तथार्द्धघटिते आहारेऽपि चत्वारो दण्डकाः, इति अर्द्धघटितेऽष्टौ दण्डकाः, सर्वसंकलनया षोडश दण्डकाः भवन्तीति परमार्थः। अर्द्धसर्वयोरष्ट दण्डकाश्चेत्थम्–अत्र प्रथमदण्डकप्रश्नसूत्रं मूले एव कथितम्, उत्तरसूत्रं त्वेवम्–

"नो अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं अ उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ १। नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे

भाणियव्वा) इस तरह ये सब मिल कर सोलह दंडक हो जाते हैं। तात्पर्य यह कि–जैसे देश संबंधी उत्पाद में चार दण्डक और देश संबंधी आहारमें चार दण्डक इस प्रकार ये ८ आठ दण्डक होते हैं उसी प्रकारसे अर्द्ध संबंधी उत्पादमें चार दण्डक और अर्द्ध संबंधी आहारमें चार दण्डक होते हैं। इस तरह देश संबधी ८ आठ दण्डक और अर्द्ध संबधी ८ आठदण्डक मिलकर सोलह दण्डक हो जाते हैं। अर्द्ध के और सर्व के आठ दण्डक इस प्रकार से हैं–इन में जो प्रथम दण्डक प्रश्नसूत्र है वह तो मूल में ही कह दिया गया है परन्तु जो उत्तर सूत्र है वह इस प्रकार से है–"नो अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ" हे गौतम! नैरयिकों में उत्पन्न होने वाला नारकजीव अपने आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न नहीं होता है, और न वह अपने सर्व भाग से आधे भाग को आश्रित करके ही उत्पन्न होता है, किन्तु अपने सर्व भाग से ही सर्व-

---

भाणियव्वा" આ રીતે તે બન્ને મળીને કુલ ૧૬ દંડક થાય છે એટલે કે જેમ ઉત્પાદમા દેશસંબંધી ચાર દંડક અને આહારમાં દેશ સંબંધી ચાર દંડક થાય છે તેમ ઉત્પાદમાં અર્ધસંબંધી ચાર દંડક અને આહારમા અર્ધસંબંધી ચાર દંડક આ રીતે દેશ સંબંધી ૮ દંડક અને અર્ધસંબંધી ૮ દંડક મળીને કુલ ૧૬ દંડક થાય છે, અર્દ્ધના અને સર્વના આઠ દંડક નીચે પ્રમાણે છે તેમાનું પ્રથમ દંડક પ્રશ્નસૂત્ર તો મૂળસૂત્રમાં જ કહી દીધુ છે પણ જે ઉત્તરસૂત્ર છે તે આ પ્રમાણે છે–"नो अद्धेणं अद्ध उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेण अद्ध उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ" હે ગૌતમ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારો નારક જીવ પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થતો નથી વળી તે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ તે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થતો નથી પણ તે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને

सव्वं आहारेइ ?, गोयमा ! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा अद्धं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ ४ । इत्यादि । एवं वर्तमानकालिकचतुर्दण्डकवद् भूतकालिके उपपन्नोत्पत्तिविषये १, उपपन्नाहारविषये २,

भदन्त ! नैरयिकों में से उद्वर्तित हुआ नारकजीव क्या अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्यके आधेभाग को आश्रित कर आहार करता है ? या अपने आधे भागसे आहार करनेयोग्य द्रव्यके सर्वभागको आश्रित कर आहार करता है ? या अपने सर्वभाग से आहरणीय द्रव्य के एकभाग को आश्रित कर आहार करता है ? या अपने सर्वभाग से आहरणीय द्रव्य के सर्वभाग को आश्रित कर आहार करता है ? (गोयमा ! नो अद्धेण अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा अद्धं आहारेइ, सव्वेण वा सव्वं आहारेइ) हे गौतम ! वह न अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्य के आधेभाग को आश्रित कर उसका आहार करता है और न अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्य के समस्त भाग को आश्रित कर उसका आहार करता है । किन्तु अपने समस्त भाग से आहरणीय द्रव्य के आधेभाग को आश्रित कर आहार करता है और अपने समस्त भागों से आहरणीय द्रव्य के समस्त भागों को भी आश्रित कर उनका आहार करता है, इस तरह से ये वर्तमान काल को लेकर चार दंडक कहे इसी तरह से भूतकाल को लेकर भी चार दंडक उपपन्न की उपपत्ति, उपपन्न के आहार उद्वृत्तके उद्वर्तन और उद्वृत्त के

वन् ! नरकमाथी उद्वर्तित थतो नारक जीव शुं पोताना अर्धभागथी आहार करवा योग्य द्रव्यना अर्धभागनो आहार करे छे ? के पोताना अर्धभागथी आहार करवा योग्य द्रव्यना सर्वभागनो आहार करे छे ? के पोताना सर्वभागथी आहार करवा योग्य द्रव्यना अर्धभागनो आहार करे छे ? के पोताना सर्वभागरूप प्रदेशोथी आहारने योग्य द्रव्यना सर्वभागनो आहार करे छे ?

उत्तर— 'गोयमा ! नो अद्धेण अद्धं आहारेइ नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेण वा अद्धं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" हे गौतम ! ते पोताना अर्धभागथी आहारने योग्य द्रव्यना अर्धभागनो आहार करतो नथी तेमज ते पोताना अर्धभागथी आहारने योग्य द्रव्यना सर्वभागनो पण आहार करतो नथी. पण पोताना सर्वभागथी आहार करवा योग्य द्रव्यना अर्धभागनो आहार करे छे तथा पोताना सर्व भागथी आहार करवा योग्य द्रव्यना सर्वभागनो पण आहार करे छे आ रीते वर्तमानकाळनी अपेक्षाए चार दंडक कहेवामां आव्या एज प्रमाणे भूतकाळनी अपेक्षाए पण उपपन्ननी उत्पत्ति, उपपन्ननो आहार

उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ? गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं वा सव्वं उव्वट्टइ ३। नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं

भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ?) हे भदन्त! नैरयिकोंसे वर्तमानकालमें उद्वृत्त (निकलाहुवा)हुआ नारकजीव क्याअपने आधे भागसे आधे भागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या अपने आधे भागसे सर्वभागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या सर्वभागसे आधे भागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या अपने सर्वभागसे सर्वभागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? (गोयमा! नो अद्धेण अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ) हे गौतम! न वह अपने आधे भागसे आधे भागको आश्रितकर उद्वृत्त होता है, न अपने आधेभागसे सर्वभागको आश्रितकर उद्वृत्त होता है, और न अपने सर्वभागसे आधेभागको ही आश्रितकर उद्वर्तित होता है किन्तु अपने सर्वभागसे ही सर्वभाग को आश्रित कर उद्वर्तित होता है। (नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ?) हे

પ્રશ્ન—"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेण अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेण सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेण अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेण सव्वं उव्वट्टइ?" હે ભગવાન્! નૈરયિકોમાંથી વર્તમાનકાળે ઉદ્‌વૃત્ત થયેલો નારક જીવ શું પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્‌વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્‌વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્‌વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્‌વૃત્ત થાય છે?

ઉત્તર—"गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेण अद्धं उव्वट्टइ सव्वेण सव्वं उव्वट्टइ" હે ગૌતમ! તે પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉદ્‌વૃત્ત થતો નથી તેમજ અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્‌વૃત્ત થતો નથી, તથા સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉદ્‌વૃત્ત થતો નથી પણ સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને જ ઉદ્‌વૃત્ત થાય છે

પ્રશ્ન—"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेण सव्वं आहारेइ, सव्वेण अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ? હે ભગ·

णं भंते ! किं विग्गहगइसमन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा, गोयमा! विग्गहगइसमावन्नगा वि अविग्गहगइसमावन्नगा वि, नेरइयाण भंते! किं विग्गहगइसमावन्नया, अविग्गहगइसमावन्नया, गोयमा! सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा १ अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य, विग्गहगइसमावन्नगे य २, अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य, विग्गहगइसमावन्नगा य ३, एव जीव एगिंदियवज्जो तियभगो॥२॥

छाया—जीवो भदन्त! किं विग्रहगतिसमापन्नकः अविग्रहगतिसमापन्नकः गौतम! स्यात् विग्रहगतिसमापन्नकः स्यादविग्रहगतिसमापन्नकः एवं यावत् वैमानिकः। जीवा भदन्त! किं विग्रहगतिसमापन्नकाः अविग्रहगतिसमापन्नकाः गौतम! विग्रहगतिसमापन्नका अपि अविग्रहगतिसमापन्नका अपि। नैरयिकाः भदन्त! किं विग्रहगतिसमापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नका? गौतम! सर्वेऽपि तावत् भवेयुरविग्रहगतिसमापन्नका १, अथवा अविग्रहगतिसमापन्नका विग्रहगतिसमापन्नकाश्च २, अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च विग्रहगतिसमापन्नकाश्च ३। एवं जीवैकेन्द्रियवर्जकस्त्रिभङ्गः॥ सू०२॥

टीका—'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'किं विग्गहगइ समावण्णए' किं विग्रहगतिसमापन्नकः, 'अविग्गहगइसमावण्णए' अविग्रहगतिसमापन्नकः,

---

विग्रहगति वेषवक्तव्यता

पहिले उत्पत्ति और उद्वर्तना जो कही गई हैं, सो ये प्राय गतिपूर्विका होती (गतिको लेकर ही) है अतः अब सूत्रकार गतिप्रश्नों को कहते हैं—'जीवेणं भंते!" इत्यादि।

टीकार्थ–(जीवेण भंते ? किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइसमावण्णए) हे भदन्त! जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक (विग्रहगतिवाला) है कि

વિગ્રહગતિ અને દેવચ્યવન

પહેલાં જે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનનું નિરૂપણ કર્યું તે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તન સામાન્ય રીતે ગતિપૂર્વક હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર ગતિસૂત્રોનું કથન કરે છે- 'जीवेण भंते" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–(जीवेणं भंते ! किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइ समावण्णए?) હે ભગવન્! જીવ શું વિગ્રહગતિ વાળો હોય છે કે અવિગ્રહગતિ વાળો હોય છે?

उद्वृत्तोद्वर्त्तनविषये ३, उद्वृत्ताहारविषये ४ चेति चत्वार आलापकाः पठनीयाः, वर्त्तमानकालिकवदेवात्रापि—आहारविषयेऽन्तिमौ द्वौ भङ्गौ स्वीकृततया पठनीयौ। इति परमार्थः। ननु देशस्यार्द्धस्य च को विशेषः, नहि देशार्धयोः किञ्चिद्वैलक्षण्यमनुभूयते, य एव देशस्तदेवार्धम् ?, इति चेदाह—देश—एकद्वित्रिभागादिरनेकप्रकारकः, अर्द्धं तु एकप्रकारकमेव, अतो देशार्द्धयो र्वैलक्षण्यान्नात्र पौनरुक्त्यम् ॥सू०१॥

विग्रहगतिदेवच्यवनप्रकरणम्—

पूर्वमुत्पत्तिरुद्वर्त्तना च कथिता, सा च प्रायो गतिपूर्विका भवतीति गति सूत्राणि प्राह—"जीवेणं भंते" इत्यादि।

मूलम्—जीवे णं भंते! किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइसमावण्णए, गोयमा ! सिय विग्गहगइसमावन्नगे, सिय अविग्गहगइसमावन्नगे, एवं जाव वेमाणिए। जीवा

आहार के विषयमें भी लगा लेना चाहिये। वर्तमान कालकी तरह यहां पर भी आहारके विषयमें अंतिम दो भंग ही स्वीकृत माने गये हैं।

शंका—देश और अर्द्ध में क्या अन्तर है ? हमें तो इन दोनों में कोई अन्तर प्रतीत नहीं होता है, क्यों कि जो देश है वही अर्ध है।

उत्तर—एक, दो, तीन भाग आदि रूप से देश अनेक प्रकार का होता है, और अर्द्ध जो होता है वह एक प्रकार का ही होता है अतः देश और अर्द्ध में भिन्नता होने के कारण यहां इन दोनों के कथन में पुनरुक्ति दोष नहीं आता है॥ सू. १॥

ઉદ્‌વૃત્તનું ઉદ્વર્તન અને ઉદ્‌વૃત્તના આહારના વિષયમા પણ ચાર દડક કહેવા જોઇએ વર્તમાનકાળની જેમ જ અહીં પણ આહારના વિષયમાં છેલ્લા બે ભાંગાનો જ સ્વીકાર થયેલો છે એ ઉત્તર સૂત્રોમા બતાવવુ જોઇએ

શંકા—દેશ અને અર્ધમાં શો ભેદ છે? અમને તો તે બનેમા કોઇ તફાવત લાગતો નથી કારણ કે જે દેશ છે તેજ અર્ધ છે અને જે અર્ધ છે તેજ દેશ છે

ઉત્તર—તમારી વાત બરાબર નથી કારણ કે એક, બે, ત્રણ, વગેરે ભાગ રૂપે દેશ અનેક પ્રકારનો હોય છે પણ અર્ધભાગ તો એક જ પ્રકારનો હોય છે આ રીતે દેશ અને અર્ધમાં ભિન્નતા હોવાથી અહીં તે બનેના કથન જુદા જુદા કહેલ છે ॥ સૂ ૧ ॥

स्थित इत्येवार्थः, अविग्रहगतीत्यत्र विग्रहगतेरभावमात्रस्याभणनात्। यदि अविग्रहगतिसमापन्नक इत्यत्र ऋजुगतिक इत्येवार्थ उच्येत तदा नारकादिपदेषु सर्वदैवाविग्रहगतिकानां यद् बहुत्वं कथयिष्यति तत्सर्वमेव बाधितं भवेदिति, एकादीनामपि तेषु नारकादिपदेषूत्पादभवणात्। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि।

स्थित ऐसा ही होता है, क्यों कि "अविग्रहगति" यहां पर विग्रहगति का अभाव मात्र ही लिया गया है। यदि "अविग्रहगतिसमापन्नक" का अर्थ ऋजुगतिवाला ऐसा ही लिया जावे और स्थित अर्थ न लिया जावे तो नारक आदि पदों में जो सर्वदा ही अविग्रहगति वालों की बहुता कही जाने वाली है वह सर्वथा ही बाधित हो जावेगी, क्यों कि उन नरकादि पदों में अविग्रहगमिसमापन्नक एक आदि जीवों का भी उत्पाद सुना जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि अविग्रहगति समापन्नकका अर्थ केवल "ऋजुगतिवाला जीव" ऐसा ही माना जावेगा तो इसका अर्थ ऐसा होगा कि नारकों में ऋजुगतिवाले जीव बहुत होते हैं अर्थात् एक दो आदि जीव नहीं होते, सो इस तरह से यहां एक दो आदि अविग्रहगतिवाले जीवोंका उत्पन्न होना बनेगा नहीं, परन्तु ऐसी बात तो है नहीं, क्योंकि शास्त्रोंमें यहां एक दो आदि अविग्रहगतिवाले जीवोंका भी उत्पाद होना कहा गया है। इस लिये अविग्रहगतिसमापन्नक का अर्थ सीधी गतिवाला तथा स्थित–गति विना का–ऐसा अर्थ लेना चाहिये।

थाय છે કારણ કે "અવિગ્રહગતિ" માં વિગ્રહગતિનો અભાવ જ લીધો છે જો 'અવિગ્રહગતિવાળા" નો અર્થ "ઋજુગતિવાળો" જ લેવામા આવે અને "સ્થિત અર્થ લેવામા ન આવે તો નારક વગેરેમાં હમેશા અવિગ્રહગતિવાળા જીવોની જે બહુલતા કહેવાની છે તેમાં મોટી મુશ્કેલી ઉભી થશે. કારણ કે તે નારકાદિ પદોમાં અવિગ્રહગતિવાળા એક વગેરે જીવોનો ઉત્પાદ પણ થાય છે એવું સાંભળ્યુ છે તાત્પર્ય એ છે કે જો અવિગ્રહગતિવાળાનો અર્થ માત્ર ઋજુગતિવાળા જ લેવામાં આવે તો એવું માનવું પડશે કે નારકોમાં ઋજુગતિવાળા જીવો ઘણા હોય છે–એટલે કે ત્યાં એક, બે વગેરે અવિગ્રહગતિ વાળા જીવો હોતા નથી એ રીતે તો ત્યા એક બે વિગેરે અવિગ્રહગતિવાળા જીવોની ઉત્પત્તિ જ સંભવી શકે નહીં પણ શાસ્ત્રોમાં તો ત્યાં એક, બે, વગેરે અવિગ્રહગતિવાળા જીવોનો પણ ઉત્પાદ થવાનુ કહ્યું છે તેથી અવિગ્રહ-ગતિવાળાનો અર્થ "સીધીગતિવાળો તથા સ્થિત-ગતિવાળો" થવો જોઇએ.

विग्रहगतिसमापन्नक इत्यत्र विग्रहो वक्रता तत्प्रधाना गति विग्रहगतिः, तां समापन्नः=प्राप्त इति विग्रहगतिसमापन्नः । तद्भिन्नः अविग्रहगतिसमापन्नः, स तु ऋजुगतिकः, अथवा स्थितो वा भवेत् विग्रहगतिनिषेधमात्राश्रयणात् । तथा च यदा विग्रहगत्या गच्छन् जीवो विग्रहगतिसमापन्नक इति । विग्रहगत्यभाववांश्च जीव २ । अविग्रहगतिसमापन्नकः, अभावस्याधिकरणस्वरूपत्वमितिनये विग्रहगत्यभाववान् ऋजुगतिको जीव इत्यर्थः । अथवा अविग्रहगतिसमापन्नक इत्यस्य

अविग्रहगतिसमापन्नक है? विग्रह नाम वक्रता–तेढे का है। यह वक्रता तेढापन जिस गतिमें प्रधान होती है उस गति का नाम विग्रहगति है। इस गतिको जो जीव प्राप्त होता है वह विग्रहगतिसमापन्नक कहलाता है। जिस गतिमें तेढापन नहीं होता है वह अविग्रह गति है। ऐसी गति ऋजुगति होती है। इस ऋजुगतिको जो प्राप्त होता है वह अविग्रहगतिसमापन्नक कहलाता है। अथवा 'अविग्रहगति' में विग्रहगति मात्रके निषेध के आश्रयण से अविग्रहगति का अर्थ स्थित है। इस तरह अविग्रहगति समापन्नक का तात्पर्य स्थित ऐसा होता है। अतः विग्रहगतिसे परभव में जाता हुआ जीव विग्रहगतिसमापन्नक और विग्रहगति के अभाव-वाला जीव अविग्रहगतिसमापन्नक है। अभाव अधिकरण स्वरूपवाला होता है ऐसा एक नय है सो इस नय की मान्यतानुसार "विग्रहगति के अभाववाला जीव अर्थात् ऋजुगतिवाला जीव" ऐसा अविग्रहगतिसमापन्नकका अर्थ हो जाता है। अथवा अविग्रहगतिसमापन्नक इसका अर्थ

વિગ્રહ એટલે વળાંક તે વળાંકી જે ગતિમા મુખ્ય હોય છે તે ગતિને વિગ્રહ ગતિ કહે છે તે ગતિને પ્રાપ્ત કરનાર જીવને વિગ્રહગતિવાળો કહેવામાં આવે છે જે ગતિમા વળાંક હોતા નથી તે ગતિને અવિગ્રહગતિ કહે છે એવી ગતિને ઋજુગતિ કહે છે તે ઋજુગતિ વાળા જીવને અવિગ્રહગતિવાળો જીવ કહે છે અથવા "અવિગ્રહગતિ" મા વિગ્રહગતિમાત્રના નિષેધને કારણે અવિ-ગ્રહગતિનો અર્થ "સ્થિત" પણ થાય છે

આ રીતે અવિગ્રહગતિ વાળા જીવોનો ભાવાર્થ "સ્થિત" પણ થાય છે તેથી વિગ્રહગતિથી પરભવમાં જતા જીવને વિગ્રહગતિવાળો અને જેમનામાં વિગ્રહ ગતિનો અભાવ છે એવા જીવોને અવિગ્રહગતિવાળા કહેવામા આવે છે તેમજ અભાવ, અધિકરણ સ્વરૂપવાળો હોય છે, એવો એક નય છે તે નયની માન્યતા અનુસાર "વિગ્રહગતિના અભાવવાળો જીવ એટલે કે ઋજુગતિવાળો જીવ" અવિગ્રહગતિવાળો ગણાય છે અથવા અવિગ્રહગતિવાળો એનો અર્થ સ્થિત જ

अथानेक जीवविषये आह-'जीवा णं भंते इत्यादि, 'जीवा णं भंते' जीवा खलु भदन्त ! किं विग्गहगइसमावन्नगा' किं विग्रहगतिसमापन्नकाः, " अविग्गहगइसमावन्नगा ' अविग्रहगतिसमापन्नकाः, इमे परिदृश्यमाना अनेकप्रकारका जीवाः किं विग्रहगतिसमापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नका वा भवन्तीति प्रश्न । भगवानाह- गोयमे '-त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' विग्गहगइसमावन्नगा वि ' विग्रह गतिसमापन्नका अपि 'अविग्गहगइसमावन्नगा वि ' अविग्रहगतिसमापन्नका अपि उभयविधा अपि भवन्ति, जीवानामानन्त्यादुभयेषामपि बहूनां सद्भावात् । सम्प्रति नैरयिकविषयमाह-' नेरइया ण भंते ' इत्यादि । ' नेरइया णं भते ' नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं विग्गहगइसमावन्नगा, अविग्गहगइसमावन्नगा ' किं विग्रहगति समापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नकाः, नारकजीवानां किं विग्रहगतिमत्त्वमविग्रहग

अब सूत्रकार इसी विषय को नाना जीवों की अपेक्षा लेकर प्रकट करनेके निमित्त प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं कि—(जीवा णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा) हे भदन्त ! जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक हैं कि अविग्रहगतिसमापन्नक हैं ? अर्थात् ये अनेक प्रकार के दिखलाई पड़ने वाले जो जीव हैं वे विग्रहगतिवाले होते हैं या अविग्रहगतिवाले होते हैं ? (गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगा वि, अविग्गहगइसमावन्नगा वि) हे गौतम ! ये विग्रहगतिसमापन्नक भी होते हैं और अविग्रहगतिसमापन्नक भी होते हैं । क्यों कि जीव राशि अनन्त है, अतः इनमें दोनों गतिवाले अनेक जीवों का सद्भाव रहता है । (नेरइया ण भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा, अविग्गहगइ समावन्नगा ?) हे भदन्त ! नारक जीव क्या विग्रहगति समापन्नक

હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક સૂત્રો કહે છે—

(जीवा ण भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा ?) હે ભગવન્ ! જીવો શું વિગ્રહગતિવાળા હોય છે કે અવિગ્રહગતિવાળાં હોય છે ? એટલે કે સંસારમાં જે અનેક પ્રકારના જીવો નજરે પડે છે તેઓ શું વિગ્રહગતિવાળા હોય છે કે અવિગ્રહગતિવાળા હોય છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगा वि, अविग्गहगइसमावन्नगा वि) હે ગૌતમ ! તેઓ વિગ્રહગતિવાળાં પણ હોય છે અને અવિગ્રહગતિવાળા પણ હોય છે કારણ કે જીવરાશિ અનંત હોવાથી તેમાં બન્ને ગતિવાળા જીવોનો સદ્ભાવ રહે છે

પ્રશ્ન— नेरइया णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा ?" હે ભગવન્ ! શું નારક જીવો વિગ્રહગતિવાળા હોય છે, કે અવિગ્રહગતિવાળા હોય છે ?

'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय विग्गहगइसमावन्नगे' स्यात् विग्रहगतिसमापन्नकः, 'सिय अविग्गहगइसमावन्नगे' स्यात् अविग्रहगतिसमापन्नकः योऽयं जीवः कदाचिद् ऋजुगतिमान् स्थितो वा भवति, नायं नियमो यत् सर्वथा विग्रहगतिमानेव अथवा सर्वथा अविग्रहगतिमानेवेति किन्तु कश्चिद्विग्रहगतिमान् कश्चिदविग्रह—गतिमान् , इति । 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद्वैमानिकः, एवम् यथा जीव सामान्यविषये कदाचिद्विग्रहगतिमत्त्वं कदाचित् अविग्रहगतिमत्त्वं भगवता प्रदर्शितं तथैव नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तमुभयमपि बोध्यमिति भावः ।

"जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक है या अविग्रहगतिसमापन्नक" है? इस प्रश्नका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(गोयमा ! सिय विग्गहगइसमावन्नगे सिय अविग्गहगइसमावन्नगे, एवं जाव वेमाणिए) हे गौतम ! कोई जीव विग्रहगतिसमापन्नक भी होता है और कोई जीव अविग्रहगति समापन्नक भी होता है। इस तरह यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये। तात्पर्य यह-कि जो यह जीव कदाचित् वक्रगतिवाला होता है, कदाचित् ऋजुगतिवाला अथवा स्थित विना गतिका होता है— ऐसा नियम नहीं है कि जीव सर्वथा विग्रहगतिवाला ही हो, अथवा— सर्वथा अविग्रहगति वाला ही हो, किन्तु कोई जीव विग्रहगतिवाला होता है और कोई अविग्रहगतिवाला होता है। इस तरह सूत्रकार ने जैसे सामान्य जीव के विषय में कदाचित् विग्रहगतिमत्त्व और कदाचित् अविग्रहगतिमत्त्व दिखाया है वैसा ही नैरयिकसे लेकर वैमानिक देवों तकमें कदाचित् विग्रहगतिमत्त्व और कदाचित् अविग्रहगतिमत्त्व जानना चाहिये।

ગૌતમે પૂછેલા પ્રશ્ન-"શું જીવ વિગ્રહગતિવાળો છે કે અવિગ્રહગતિવાળો છે?"

ઉત્તર—(गोयमा ! सिय विग्गहगइसमावन्नगे सिय अविग्गहगइसमावन्नगे एवं जाव वेमाणिए) હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ વિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે અને કોઈ જીવ અવિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે આ પ્રમાણેનું કથન નારકીથી માંડીને વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવુ તાત્પર્ય એ છે કે સસારી જીવ ક્યારેક વક્રગતિ-વાળો હોય છે, અને ક્યારેક ઋજુગતિવાળો પણ હોય છે અથવા વિના ગતિ વાળો (સ્થિત) પણ હોય છે એવો નિયમ નથી કે સસારી જીવ હમેશા વિગ્ર-હગતિવાળો જ હોય અથવા સર્વથા અવિગ્રહગતિવાળો જ હોય પરન્તુ કોઈ જીવ વિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે અને કોઇ જીવ અવિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે આ રીતે સૂત્રકારે જેમ સામાન્ય જીવના વિષયમાં ક્યારેક વિગ્રહગતિ પણુ અને ક્યારેક અવિગ્રહગતિપણું પ્રકટ કર્યુ છે એજ પ્રમાણે નારકોથી લઇને વૈમાનિકો સુધીના જીવોમા પણ ક્યારેક વિગ્રહગતિ અને ક્યારેક અવિગ્રહગતિપણુ સમજવું

द्विष्वप्येतद्विकल्पत्रयं संयोजनीयमित्याशयेनाह—' एवं ' मित्यादि, ' एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभगो ' एवं त्री वैकेन्द्रियवर्जितस्त्रिभङ्ग , एवं नारकवत् जीवै केन्द्रियवर्ज्ज इति सामा यजीवविषयैकेन्द्रियविषयालापकवर्जित त्रिभङ्गो विज्ञेय, सामान्यजीवसूत्रे एकेन्द्रियसूत्रे चैते पूर्वोक्ताभङ्गो भङ्गा न कर्तव्या, शेषेषु नैर यिकमाभिस्यैकोनविंशतिदण्डकेषु भवो भङ्गा विज्ञेया इति भाव ॥ सू० २॥

अथ गत्यधिकाराद् च्यवनसूत्रमाह—' देवे णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—देवे ण भते! महिड्ढिए महज्जुइए महब्बले महा जसे महासोक्खे महाणुभावे अविउक्कतियं चयं चयमाणे किंचिकाल हिरिवत्तियं दुगुंछावत्तियं परिसहवत्तियं आहारं नो आहारेइ, अहेणं आहारेइ आहारिज्जमाणे आहारिए परिणामि ज्जमाणे परिणामिए, पहीणे य आउए भवइ, जत्थ उववज्जइ त माउयं पडिसवेदेइ, तं जहा तिरिक्खजोणियाउयं वा, मणुस्सा उयं वा, हंता गोयमा देवेणं महड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा॥३॥

जीव विग्रहगतिसमापन्नक होते हैं। यह तीसरा भङ्ग है ३। असुर आदि कों में भी ये तीन विकल्प जोड़ लेना चाहिये, इस आशय से सूत्रकार कहते हैं कि–(एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) इसी तरह से ये तीन भंग सर्वत्र जानना चाहिये, परन्तु सामान्यजीवसूत्र में और एकेन्द्रियजीव सूत्र में ये तीन भंग नहीं करना चाहिये। बाकी तेईस दण्डकों में ये तीनों भंग नारक जीवों की तरह से ही जानना जाहिये ॥ सू २ ॥

હોય છે પણ નારક જીવો વિગ્રહગતિવાળા હોય છે આ ત્રીજો ભાંગો થયો. અસુરકુમાર વગેરેમા પણ આ ત્રણે ભાંગા કરવા જોઈએ. તે દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) આ રીતે તે ત્રણે ભાંગા બધી જગ્યાએ સમજવા જોઈએ પરંતુ સામાન્યજીવસૂત્રમા અને એકેન્દ્રિય જીવસૂત્રમા આ ત્રણ ભાગા લેવા નહી બાકીના ૧૯ દડકોમા નારક જીવો પ્રમાણે જ તે ત્રણ ભાગા સમજવા ॥સૂ. ૨॥

तिमत्त्वं वा भवतीति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा' सर्वेऽपि तावद् भवेयुरविग्रहगतिसमापन्नकाः, सर्वेऽपि नारका अविग्रहगतिमन्त एव भवन्ति, नारकजीवानामल्पत्वाद् विग्रहगतिवतां च कदाचिदसंभवात्, संभवेऽपि एकद्व्यादीनामेव संभवाद् विग्रहगतिप्रतिषेधवतां च सदैव बहूनां संभवात् इति प्रथमो भङ्गः १। 'अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य' अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाः विग्रहगतिसमापन्नकश्च, अनेके अविग्रहगतिमन्तो भवन्ति एको विग्रहगतिमान् भवतीति द्वितीयो भङ्गः २। 'अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य' अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च विग्रहगतिसमापन्नकाश्च, अनेके अविग्रहगतिमन्त' अनेके विग्रहगतिमन्तश्च भवन्तीति तृतीयो भङ्गः ३। असुरा-

होते हैं कि अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं। (सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा) हे गौतम! जितने भी नारक जीव हैं वे सब अविग्रहगतिसमापन्नक ही होते हैं, क्यों कि नारक जीव अल्प होते हैं। अतः विग्रहगतिवाले जीवों की उन में प्रायः असंभवता ही होती है। यदि ऐसे जीवों की उनमें संभवता भी हो तो वे एक दो आदि ही संभवते हैं। तथा जिनकी विग्रहगति नहीं होती है ऐसे अनेक जीवों की वहां सदा ही संभवता रहती है। इस प्रकार यह प्रथम भंग है १। (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य) अथवा वहां कितनेक नारक जीव अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं और कोई एक नारक जीव विग्रहगतिसमापन्नक होता है। ऐसा यह दूसरा भङ्ग है२। (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य) अथवा-वहां अनेक नारकजीव अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं और अनेक नारक

ઉત્તર—"सव्वे वि ताव होज्ज अविग्गहगइसमावन्नगा" હે ગૌતમ! જેટલા નારક જીવો છે તેઓ અવિગ્રહગતિ વાળા જ હોય છે કારણ કે નારક જીવો અલ્પ હોય છે તેથી વિગ્રહગતિવાળા જીવોની તેમનામા સામાન્ય રીતે અસંભવતા જ હોય છે જો તેમનામા એવા જીવોની સંભાવના હોય તો પણ તેમનામા એવા જીવો એક, બે વગેરે જ સંભવે છે જ્યારે વિગ્રહગતિ વિનાના અનેક જીવોની ત્યા હમેશા સંભાવના જ રહે છે આ પ્રકારનો આ પહેલો ભાગો છે (अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य) અથવા ત્યા ઘણા નારક જીવો અવિગ્રહગતિવાળા હોય છે અને કોઇ એક નારક જીવ વિગ્રહગતિ વાળો હોય છે આ બીજો ભાગો છે (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगाय विग्गहगइसमावन्नगा य) અથવા ઘણા નારક જીવો અવિગ્રહગતિવાળા

तभिवेभावदच्युत्क्रान्तिकं तद् यथा स्यात्तथा 'चयमाणे' च्यवमाना, जीवन्नेव मरणमापद्यमान इत्यर्थः, किम् 'किंचिकाल' किञ्चित्कालम्, कियन्तमपि कालम् 'आहारं नो आहारेइ' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः कुतः कियत्कालं नाहरति तत्राह–'हिरिवत्तिय' ह्रीप्रत्ययम्, लज्जानिमित्तं नाहारयतीति देवो हि च्यवनसमये उत्पत्तिस्थानं पश्यति दृष्ट्वा च देवभवविलक्षणं पुरुषोपभुज्यमानस्त्रीगर्भाशयरूपम् ' तत्राह स्वकीयं सर्वसुखदं स्थानं परित्यज्य यास्यामी 'ति कृत्वा नाहरति, तथा 'दुगुंछावत्तियं ' जुगुप्साप्रत्ययं, कुत्सानिमित्तं शुक्रशोणितादेरुत्पत्तिकारणस्य जुगुप्साकारणत्वात्, ' परिसहवत्तिय ' परिषहप्रत्ययम्, इह प्रकरणात् परिषहशब्देनारति

न्त्य बलवाला हो (अचिउक्किंतियं चयं चयमाणे) और मरने के सन्मुख हो रहा हो–अभी वहां से च्युत नहीं हुआ हो जीते जी ही जो मरने की तैयारी कर रहा हो– ऐसा वह देव (किंचि काल आहारं नो आहारेइ) कुछ कालतक आहार नहीं लेता है। कुछ कालतक उसके आहार नहीं लेने में कारण यह है कि वह (हिरिवत्तियं) लज्जित होता है–अर्थात् देव च्यवनसमय में अपने प्राप्त होनेवाले उत्पत्तिस्थान को देखता है सो देवभवसे विलक्षण अपने उत्पत्तिस्थानको कि जो पुरुषद्वारा भोगी जाती स्त्रीके गर्भाशयरूप होता है देखकर उसे यह विचार आता है कि मैं उस स्थान में अपने इस सर्वसुखद स्थान को छोडकर जाऊंगा, इस विचार से वह लज्जायुक्त बनकर खाता नहीं है (दुगुंछावत्तियं) नहीं खाने में दूसरा कारण उसे घृणा आती है, क्यों कि वह यह जानता है कि मेरी उत्पत्ति का कारण शुक्रशोणित आदि है, ऐसा जानकर उसे घृणाग्लानि आती है। (परिसहवत्तियं) यहां प्रकरणवश परीषह शब्द से

વાની ક્રિયા વગેરેમા અચિન્ત્ય બળવાળો હોય, "अचिक्कतियं चयं चयमाणे" અને જે મૃત્યુની નજીક પહોચી ગયો હોય. જો કે હજી ત્યાથી ચ્યવન (મરણ) થયુ નથી પણ જે મરવાની તૈયારીમા હોય છે " किंचिकालं आहार नो आहारेइ" તે દેવ કેટલોક સમય આહાર લેતો નથી. "हिरिवत्तियं" તે લજ્જિત થાય છે કારણકે દેવ પોતાના ચ્યવન સમયે પોતાનું ભાવિ ઉત્પત્તિસ્થાન પોતાના જ્ઞાનથી જુવે છે તે ઉત્પત્તિસ્થાન સ્ત્રીના ગર્ભાશયરૂપ હોય છે ચ્યવનકાળે દેવના મનમા એવો વિચાર આવે છે કે આ સુખના સ્થાનને છોડીને મારે એવા દુખદ સ્થાનમા જવુ પડશે? આ વિચાર આવવાથી લજ્જાયુક્ત બનીને તે ખાતો નથી "दुगुछावत्तिय" નહી ખાવાનુ બીજુ કારણ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થતી ઘૃણા પણ છે કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિનું કારણ શુક્ર શોણિત વગેરે છે, એ જાણીને તેને ઘૃણા થાય છે 'परिसहवत्तियं' અહી "પરીષહ' પદ વડે

छाया—देवो भदन्त ! महर्द्धिको महाद्युतिको महाबलो महायशा महा सौख्यो महानुभावोऽव्युत्क्रान्तिकम् चयं च्यवमानः किञ्चित्कालं ह्रीमत्ययम् जुगु प्साप्रत्ययं परिषहप्रत्ययमाहारं नो आहरति, अथ खलु आहरति आह्रियमाणमाहृत परिणम्यमानं परिणतं प्रहीणं चायुष्कं भवति, यत्रोपपद्यते तदायुष्कं प्रतिसंवेद यति, तत् तिर्यग्योन्यायुष्कं वा मनुष्यायुष्कं वा ? हंत गौतम! देवो महर्द्धिको याव मनुष्यायुष्कं वा ॥ सू० ३ ॥

टीका—' देवेणं भंते ' देवः खलु भदन्त ' महिड्ढिए ' महर्द्धिकः विमान परिवाराद्यपेक्षया देवानां महर्द्धिकत्वं विज्ञेयम् । ' महज्जुइए ' महाद्युतिकः महती शरीराभरणाद्यपेक्षयाऽतिशायिनी द्युतिर्विद्यते यस्य स महाद्युतिकः । ' महाबले महाबलः शरीरप्राणापेक्षया, ' महाजसे ' महायशाः, महद्धर्यादिसंपन्नत्वेन अति शयितख्यातिमान, ' महासोक्खे ' महासौख्यः, महदत्यधिकं सौख्यं यस्य स महासौख्यः विशिष्टसुखसंपन्न इत्यर्थः, ' महानुभावे ' महानुभावः, विशिष्टवैक्रियादि करणाचिन्त्यसामर्थ्यः, ' अविउक्कंतियं ' अव्युत्क्रान्तिकम् , व्युत्क्रान्तिः-मरणं

अब सूत्रकार गति के अधिकार होने से च्यवनसूत्र कहते हैं— ' देवेणं भंते ! ' इत्यादि ।

टीकार्थ–(देवे णं भंते !)हे भदन्त ! ऐसा देव (महिड्ढिए) जो महर्द्धिक हो विमान, परिवार आदिकी अपेक्षा से मोटी ऋद्धिवाला हो, (महज्जुइए) महाद्युतिक हो शरीर आभरण आदि की अपेक्षा से जिसकी द्युति बहुत अधिक हो, (महब्बले) महाबल हो–शारीरिक अपेक्षासे विशिष्ट बलशाली हो (महाजसे) महायशावाले हो महाऋद्धि आदिसे संपन्न होनेके कारण विशिष्टख्यातिवाला हो (महासोक्खे) विशिष्ट सुख संपन्न हो(महानुभावे) विशिष्ट रीति से अनेक प्रकार के रूप करने वगैरह की क्रिया में अचि

ગતિનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર દેવતાના ચ્યવનસૂત્રો કહે છે ' देवे णं भंते! महिड्ढिए " ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ–(देवेणं भंते !) હે ભગવન્ ! જે દેવ (महिड्ढिए) મહર્દ્ધિક હોય એટલે કે (વિમાન પરિવાર વગેરેની અપેક્ષાએ મહાઋદ્ધિવાળો હોય) (महज्जुइए) મહાગતિવાળો હોય (શરીર આભૂષણો વગેરેની અપેક્ષાએ જેની ગતિ–કાંતિ ઘણીજ વધારે હોય) (महाबले) ઘણો બળવાન હોય–શારીરિક શક્તિની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ બળયુક્ત હોય (महाजसे) ઘણો યશસ્વી હોય, મહાઋદ્ધિ વગેરેથી યુક્ત હોવાને કારણે જેની ખ્યાતિ ઘણીજ હોય, "महासोक्खे" વિશિષ્ટ સુખ- સંપન્ન હોય, "महानुभावे" મહાનુભાવ હોય એટલે કે અનેક પ્રકારના રૂપ કર-

निष्ठाकालयोरभेदादाहारकालस्याल्पता कथिता-स्वल्पमाहार गृह्णातीत्यर्थ । परिणा मिज्जमाणे परिणामिए ' परिणम्यमान परिणतम्, 'पहीणे य आउए भवइ' प्रहीणं चायुष्क भवति, देवायुष्क च सदा विनष्ट भवति, 'जत्थ उववज्जइ ' यत्रो पपद्यते, देवशरीर परित्यजन् यादृशयोनिविशेषे समुत्पत्स्यमानत्वम्, 'तं आउय पडिसंवेदेइ ' तदायुष्क-अनिर्दिष्टायुष्कं प्रतिसंवेदयति तत्स्यतस्यायुष्क कर्मणोऽनुभव करोतीत्यर्थ, अथ गन्तव्यस्यानायुष्कस्य निर्देशं करोति-'तं जहा' तद्यथा-' तिरिक्खजोणियाउय वा ' तिर्यग्योनिकायुष्क वा 'मणुस्सा उय वा' मनुष्यायुष्क वा, तिर्यगतियोनौ देवानां समुत्पत्तिर्भवति न तु कदाचिदपि देवश्च्युत्वा देवलोके नरके वा गच्छतीति देवनारकयोः प्रतिषेधः कृतो भवति इति

अर्थात् प्रारंभकाल और निष्ठाकाल अर्थात् समाप्तिकाल इन दोनों में यहां अभेद का उपचार किया गया है। इससे आहार में अल्पता कही गई है, अत इससे यह ज्ञात होता है कि वह स्वल्पमात्रा में आहार लेता है। (पहीणे य आउए भवइ) इस तरह उसका आयुष्क-देवा पुष्क समाप्त हो जाता है। (जत्थ उववज्जइ तं आउयं पडिसंवेदेइ) सो देव शरीर को छोड़कर आगे जिस योनिविशेष में इसे उत्पन्न होना है वहां के आयुष्क का यह अनुभव करता है सो हे भदन्त! वह किस का आयुष्य जानना चाहिये-(तिरिक्खजोणियाउय वा, मणुस्साउयं वा) तिर्यग्योनिक का? कि मनुष्य का यहां जो ऐसा प्रश्न आयुष्य संबंध को लेकर किया गया है उसका कारण यह है कि देवों की उत्पत्ति मरने के बाद या तो मनुष्यगति में होती है या तिर्यग्गति में होती है, अन्य गतियों में नहीं, क्यों कि देव च्युत होकर देवलोक में अथवा नरक में

કાળ એટલે કે સમાપ્તિકાળ એ બન્નેમાં અહીં અભેદનો ઉપચાર કરાયો છે. તેના વડે આહારમા અલ્પતા કહેવામા આવી છે તેથી એ વાત જાણી શકાય છે કે તે સ્વલ્પમાત્રામાં-થોડા પ્રમાણમાં જ આહાર ગ્રહણ કરે છે

(पहीणे य आउए भवइ) ત્યારબાદ છેવટે તેનુ આયુષ્ય (દેવાયુષ્ય) સમાપ્ત થઈ જાય છે (जत्थ उववज्जइ तं आउय पडिसंवेदेइ) તે પછી દેવનુ શરીર છોડીને જે યોનિવિશેષમા તેને ઉત્પન્ન થવાનુ હોય છે તે યોનિવિશેષના આયુષ્યનો તે અનુભવ કરે છે તો હે ભગવન્! તે કોનું આયુષ્ય સમજવુ? (तिरिक्खजोणियाउयं वा, मणुस्साउयं वा) તિર્યગ્યોનિનું કે મનુષ્યયોનિનુ તે આયુષ્ય સમજવુ? અહીં આયુષ્યના વિષયમા આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ કારણ એ છે કે દેવતા મરીને એટલે કે ચ્યવીને મનુષ્યગતિમાં અથવા તિર્યગ્ગતિમાં

परिषहो ग्राह्यस्तेनारतिपरिषहनिमित्तमाहारं न गृह्णाति, लोकेऽपि दृश्यते अरतिप्रत्ययात् आहारग्रहणाभाव इति, 'आहारं नो आहारेइ' आहारं नो आहरति, मनसा तथाविध-पुद्गलोपादानरूपं देवसम्बन्धिकं दिव्यमाहारं न करोतीति, अहेणं आहारेइ' अथ खलु आहरति, लज्जादिक्षणानन्तरमाहारमाहरति क्षुधावेदनीयस्य कर्मणश्चिरकालं सोढु-मशक्यत्वात् 'आहरिज्जमाणे आहारिए' आह्रियमाणमाहृतम्, अनेन क्रियाकाल

अरतिपरीषह ग्रहण करना चाहिए इससे यह ध्वनित होता है कि उसे इन समस्त कारणों को लेकर चित्त में चैन नहीं पड़ती है-वह जैसे लोक में लोग चैन न होने के कारण कुछ समय आहार ग्रहण नहीं करते हैं अगर करते हैं तो अल्प करते हैं, वैसे ही चित्त में चैन के अभाव से - अर्थात् वेचैन होने से आहार ग्रहण नहीं करता है। देवों के मानसिक आहार होता है कवलाहार तो होता नहीं है अतः वह देव मन से तथाविध पुद्गलोपादानरूप देवसंबंधी दिव्य आहार नहीं लेता है। अर्थात् मानसिक आहार नहीं करता है! (अहेणं आहारेइ) क्षुधावेदनीय कर्म को चिरकालतक सहने में असमर्थ होने के कारण लज्जा वगैरह हो चुकने के वाद वह आहार करता है-मन से तथाविध पुद्गलों का ग्रहण करता है-(आहारिज्जमाणे आहारिए परिणामिज्जमाणे परिणामिए) सो लिया जाता वह आहार लिया जा चुका, तथा परिणाम को प्राप्त हो रहा वह आहार परिणम गया ऐसा कहा जाता है क्यों कि क्रियाकाल

"અરતિપરીષહ" અર્થ ગ્રહણ કરવો ઉપરોક્ત કારણોને લીધે તેને ચેન પડતું નથી તેનું મન ઉદ્વિગ્ન રહે છે આ લોકમાં પણ મન ઉદ્વિગ્ન હોય છે ત્યારે લોકો આહાર ગ્રહણ કરતા નથી અને ગ્રહણ કરે તો ઘણો જ ઓછો આહાર ગ્રહણ કરે છે. એજ પ્રમાણે દેવો પણ મનની ઉદ્વિગ્નતાને લીધે આહાર લેતા નથી દેવો માનસિક ઇચ્છા માત્રથી જ રોમ આહાર લે છે, કવલાહાર લેતાં નથી એટલે અહી એમ સમજવુ કે તે દેવ મનથી તથાવિધ પુદ્ગલોપાદન રૂપ દેવ સબંધી દિવ્ય આહાર લેતો નથી એટલે કે માનસિક આહાર પણ ગ્રહણ કરતો નથી (अहे ण आहारेइ) અથવા ક્ષુધાવેદનીય કર્મને લાંબા સમય સુધી સહન કરવાને અસમર્થ હોવાથી તે લજ્જા વગેરે ઉત્પન્ન થયા પછી પણ અલ્પ આહાર ગ્રહણ કરે છે-મનથી તથાવિધ પુદ્ગલોને બહુજ થોડા પ્રમાણમાં, ગ્રહણ કરે છે. (आहारिज्जमाणे आहारिए परिणामिज्जमाणे परिणामिए) તો લેવાતો તે આહાર લેવાઈ ચુકયો તથા પરિણમનને પ્રાપ્ત થતો તે આહાર પરિણમી ગયો, એવુ કહી શકાય છે કારણકે ક્રિયાકાળ એટલે કે પ્રારંભકાળ અને નિષ્ઠા

केणट्ठेण? गोयमा ! ओरालिय वेउव्विय आहारयाइ पडुच्च असरीरी वक्कमेइ, तेया कम्माइ पडुच्च ससरीरी वक्कमइ से तेणट्ठेण गोयमा० ! जीवे ण भते ! गब्भ वक्कममाणे तप्पढमयाए किं आहार आहारेइ, गोयमा ! माउओय पिउसुक्क तं तदुभय ससिट्ठ कलुस किव्विस तप्पढमयाए आहार आहारेइ । जीवे णं भते ! गब्भगए समाणे किं आहार आहारेइ, गोयमा ! ज से मायानाणपिहाओ रस विगईओ आहार आहारेइ, तदेकदेसेणं ओय आहारेइ । जीवस्स ण भते ! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा, पासवणेइ वा, खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा वतेइ वा पित्तेइ वा? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भते !० गोयमा! जीवे णं गब्भगए समाणे ज आहारेइ त चिणाइ त सोइ दियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठि अट्ठिमिंज केस मसुरोम नहत्ताए, से तेणट्ठेणं० । जीवे णं भते ! गब्भगए समाणे पभू मुहेणं कावलिय आहार आहारित्तए, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं, गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ सव्वओ परिणामेइ सव्वओ उस्ससइ सव्वओ निस्ससइ अभिक्खणं आहारेइ, अभिक्खणं परिणामेइ, अभिक्खणं उस्ससइ, अभिक्खणं निस्ससइ, आहच्च आहारेइ, आहच्च परिणामेइ, आहच्च उस्ससइ, आहच्च नीससइ । माउ जीवरसहरणी पुत्तजीवरसहरणी, माउजीवपडिबद्धा पुत्त जीवफुडा तम्हा आहारेइ, तम्हा परिणामेइ, अवरा वि य णं

किं सत्यमिति प्रश्नः। भगवानाह—'हंता' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हंत हे गौतम! हंतेति स्वीकारे 'देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा' देवः खलु महर्द्धिको यावत् मनुष्यायुष्कं वा, अत्र यावत्पदेन प्रश्नोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। महर्द्धिकत्वादिगुणविशिष्टो देवः परिभोगेन देवलोके स्वकीयायुष्कं कर्म परिसमाप्य देवलोकान्निर्गच्छन् प्राप्स्यमानतिर्यग्योनिकाद्यायुषः प्रतिसंवेदनं करोतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

गर्भशास्त्रम्—

उत्पत्त्यधिकाराद् गर्भसूत्रमाह—'जीवे णं' इत्यादि।

मूलम्—जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ, गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ, से केणट्ठेणं भंते! गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच्च अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच्च सइंदिए वक्कमइ, से तेणट्ठेणं०। जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं ससरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ, गोयमा! सिय सरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ, से

जन्म कभी भी नहीं लेता है ऐसा सिद्धान्त है। अतः यहां ऐसा प्रश्न देव नारक संबंधी आयुष्य को निषिद्ध कर किया गया है। (हंता गोयमा! देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा), हाँ गौतम! महर्द्धिकत्वादिगुण विशिष्ट देव अपनी आयु की परिसमाप्ति होने पर वहां से च्यव कर–अर्थात् देवलोक से निकलकर, तिर्यग्योनिक आदि जीवों की आयु का अनुभव करता है। यहां यावत् पद से प्रश्नसूत्रोक्त सब पाठ ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०३ ॥

જ ઉત્પન્ન થાય છે દેવલોકમાથી ચ્યવીને દેવ દેવલોકમાં કે નરકગતિમાં કદિ પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, એવો સિદ્ધાંત છે તેથી અહીં પ્રશ્નમા દેવાયુ અને નરકાયુનો ઉલ્લેખ થયો નથી

ઉત્તર—(हंता गोयमा! देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा) હે ગૌતમ! મહર્દ્ધિકપણુ વગેરે ગુણસપન્ન દેવ પોતાનું આયુષ્ય પૂરૂ થતાં ત્યાથી ચ્યવીને–દેવલોકમાંથી નીકળીને–તિર્યગ્યોનિક જીવોના અથવા મનુષ્યગતિના જીવોના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે અહી "जाव" (यावत्) પદથી પ્રશ્નસૂત્રોક્ત તમામ પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઇએ ॥ સૂ ૩ ॥

सर्वत आहरति सर्वत परिणमयति सर्वत उच्छ्वसति सर्वतो नि श्वसति अभीक्ष्ण माहरत्यभीक्ष्ण परिणमयत्यभीक्ष्णमुच्छ्वसत्यभीक्ष्ण निःश्वसति, आहत्याहरति आहत्य परिणमयति आहत्योच्छ्वसति आहत्य नि श्वसति, मातृजीवरसहरणी पुत्र जीवरसहरणी मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजीवस्पृष्टा तस्मादाहरति तस्मात्परिणमयति, अपरापि च पुत्रजीव प्रतिबद्धामातृजीवस्पृष्टा तस्माच्चिनोति तस्मादुपचिनोति तचेनार्थेन यावत् नो प्रभुर्मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम् , कति खलु भदन्त ! मातृ अङ्गानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रिणि मातृअङ्गानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–मांस शोणित मस्तुलुङ्गम्। कति खलु भदन्त ! पितृअङ्गानि प्रज्ञप्तानि, गौतम ! त्रीणि पितृअङ्गानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अस्थि, अस्थिमज्जा, केशश्मश्रुरोमनखा , अम्बापैतृक खलु भदंत ! शरीरं कियत्काल सतिष्ठते, गौतम ! यावन्त कालं तस्य भवधारणीयं शरीरमव्यापन्नं भवति, एतावन्तं कालं संतिष्ठते, अथ खलु समये समये ऽपकृष्यमाण व्यपकृष्यमाणं चरमकालसमये व्युच्छिन्नं भवति ॥ सू० ४ ॥

टीका—'जीवे णं भंते ' जीव खलु भदन्त ! 'गब्भं वक्कममाणे ' गर्भे व्युत्क्रामन् , गर्भे समुत्पद्यमान इत्यर्थः, ' किं सइंदिए वक्कमइ अणिंदिए वक्कमइ ' किं सेन्द्रियो व्युत्क्रामति अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, सेन्द्रियः=इन्द्रियविशिष्टः, अनिन्द्रियः=इन्द्रियरहितः, गर्भावस्थायां जीवस्येन्द्रियाणि भवन्ति न वेति प्रश्नाशय ।

गर्भशास्त्र

उत्पत्ति का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब गर्भसूत्र को कहते हैं–' जीवे ण भंते ! ' इत्यादि ।

टीकार्थ—(जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ) हे भदन्त! गर्भमें उत्पन्न होते समय जीव क्या इन्द्रिय सहित उत्पन्न होता है ? कि विना इन्द्रिय के उत्पन्न होता है ? तात्पर्य इस प्रश्न का यह है के गर्भावस्था में जीव की इन्द्रियां होती हैं कि नहीं

ગર્ભશાસ્ત્ર—

ઉત્પત્તિનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર ગર્ભ સૂત્રનું કથન કરે છે–' जीवे ण भंते ! गब्भं वक्कममाणे " ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ–"जीवे ण भंते ! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ ?" હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે શું જીવ ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો છે કે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઇન્દ્રિયો હોય છે કે નથી હોતી ?

पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा तम्हा चिणाइ, तम्हा उवचिणाइ, से तेणट्ठेणं जाव नो पभूमुहेणं कावलियं आहारं आहारित्तए। कइ णं भंते माइयंगा पन्नत्ता, गोयमा! तओ माइयंगा पन्नत्ता, तं जहा–मंसे, सोणिए, मत्थुलुंगे। कइ णं भंते! पिइयंगा पन्नत्ता, गोयमा! तओ पिइयंगा पन्नत्ता, तं जहा–अट्ठी, अट्ठिमिंजा, केसमंसुरोमनहे। अम्मापिइए णं भंते! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ? गोयमा! जावइयं से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवइयं कालं संचिट्ठइ, अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे वोक्कसिज्जमाणे चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ ॥ सू०४ ॥

छाया—जीवो भदंत! गर्भं व्युत्क्रामन् किं सेन्द्रियो व्युत्क्रामति अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, गौतम! स्यात्सेन्द्रियो व्युत्क्रामति स्यात् अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, तत्केनार्थेन? गौतम! द्रव्येन्द्रियाणि प्रतीत्यानिन्द्रियो व्युत्क्रामति भावेन्द्रियाणि प्रतीत्य सेन्द्रियो व्युत्क्रामति, तत्तेनार्थेन०। जीवो भदन्त! गर्भे व्युत्क्रामन् किं सशरीरी व्युत्क्रामति, अशरीरी व्युत्क्रामति?, गौतम! स्यात् सशरीरी व्युत्क्रामति, स्यादशरीरी व्युत्क्रामति, तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते, गौतम! औदारिकवैक्रियाहारकाणि प्रतीत्याशरीरी व्युत्क्रामति, तैजसकार्मणे प्रतीत्य सशरीरी व्युत्क्रामति तत्तेनार्थेन गौतम०। जीवो भदन्त! गर्भे व्युत्क्रामन् तत्प्रथमतया कमाहारमाहरयति? गौतम! मात्रोजः पितृशुक्रम् तद् तदुभयसंश्लिष्टं कलुषं किल्बिषं तत्प्रथमतयाऽऽहारमाहरति। जीवो भदन्त! गर्भगतः सन् कमाहारमाहरति? गौतम! यत्तस्य माता नानाविधा रसविकृतीराहारमाहरति, तदेकदेशेन ओज आहरति, जीवस्य खलु भदन्त! गर्भगतस्य सतोऽस्ति उच्चार इति वा प्रस्रवणमिति वा खेल इति वा शिंघानकमिति वा वान्तमिति वा पित्तमिति वा?, नायमर्थः समर्थः, तत्केनार्थेन० गौतम! जीवो गर्भगतः सन् यदाहरति तच्चिनोति तत् श्रोत्रेन्द्रियतया यावत् स्पर्शेन्द्रियतया अस्थ्यस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखतया, तत्तेनार्थेन० जीवो भदन्त! गर्भगतः सन् प्रभुर्मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम्?, गौतम! नायमर्थः समर्थः, तत्केनार्थेन? गौतम! जीवो गर्भगतः सन्

सेन्द्रियो व्युत्क्रामति, भावेन्द्रियाणि उपयोगात्मकानि, तानि तु जीवस्य सर्वावस्थायामेव भवन्ति उपयोगस्य जीवेन सह तादात्म्यादिति तदभिप्रायेण गर्भेऽपि

इन्द्रियों सहित उत्पन्न होता है। इस कारण में ऐसा कहता हूँ कि जीव गर्भ में किसी अपेक्षा से-इन्द्रिय सहित उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से इन्द्रिय विना भी उत्पन्न होता है। निर्वृत्ति और उपकरण के भेद से द्रव्येन्द्रिया दो प्रकार की होती हैं। द्रव्येन्द्रिय की रचना जीव के पर्याप्तावस्था में होती है, अपर्याप्तावस्था में नहीं। अतः गर्भ में उत्पन्न होने वाला जीव जबतक विग्रह गति में रहता है तबतक उसके इन्द्रियपर्याप्ति न होनेके कारण वह अनिन्द्रिय-विना इन्द्रियका-रहता है तथा गर्भ में उपजते समय भी वह जीव उसी समय इन्द्रियवाला नहीं होता है, क्यों कि जबतक इन्द्रियों की रचना उसकी पूर्ण नहीं हो जाती तबतक उसकी इन्द्रियपर्याप्ति पूर्ण हुई नहीं कहलाती है, अत इन्द्रियपर्याप्ति की पूर्णता होने पर ही द्रव्येन्द्रियों की पूर्णता होती है। गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव के इन्द्रियपर्याप्ति पूर्ण नहीं होती है, इस अपेक्षा से वह विना इन्द्रिय का उत्पन्न होता है ऐसा कहा गया है, क्यों कि उस समय उसके द्रव्येन्द्रिय का अभाव है। लब्धि और उपयोग, ये भाव इन्द्रियां हैं, इनकी अपेक्षा से जीव गर्भ में इन्द्रियसहित उत्पन्न होता है ऐसा कहा है, क्यों कि भावेन्द्रियां जीव के सर्वकाल में रहती हैं।

ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે અને ભાવેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણે હું એવુ કહુ છુ કે ગર્ભમા જીવ કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય રહિત ઉત્પન્ન થાય છે નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ ઇન્દ્રિયના ભેદથી દ્રવ્યેન્દ્રિયો બે પ્રકારની હોય છે દ્રવ્યેન્દ્રિયની રચના જીવની પર્યાપ્તાવસ્થામા થાય છે, અપર્યાપ્તાવસ્થામાં થતી નથી તેથી ગર્ભમા ઉત્પન્ન થનારો જીવ જ્યાસુધી વાટે વહેતો રહે છે ત્યાંસુધી તેને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ન હોવાને કારણે તે અનિન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયો વિનાનો રહે છે વળી ગર્ભમા ઉપજતી વખતેજ તે જીવ ઇન્દ્રિયોવાળો હોતો નથી. કારણકે જ્યાસુધી તેની ઇન્દ્રિયોની રચના થતી નથી ત્યાંસુધી તેની ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ કહી શકાતી નથી. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા થાય ત્યારે જ દ્રવ્યેન્દ્રિયોની પૂર્ણતા થાય છે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ હોતી નથી, એ રીતે વિચાર કરતાં 'તે ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે' એવુ કહ્યું છે, કારણકે તે સમયે તેનામાં દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અભાવ હોય છે લબ્ધિ અને ઉપયોગ એ બે ભાવઇન્દ્રિયો છે તેમની અપેક્ષાએ એવુ કહેવાયુ છે કે જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે કારણકે ભાવેન્દ્રિયો જીવમાં સર્વકાળે રહે છે.

भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय सइंदिए वक्कमइ सिय अणिंदिए वक्कमइ' स्यात् सेन्द्रियो व्युत्क्रामति स्यादनिन्द्रियो व्युत्क्रामति उभावपि पक्षौ भवतः कदाचित् इन्द्रियविशिष्टोपि गर्भे समुत्पन्नो भवति जीवः कदाचिदिन्द्रियराहित्येनाप्युत्पद्यते गर्भे जीवः। 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन हे भदन्त! तत्केन कारणेन एवमुच्यते, यदिन्द्रियविशिष्टोप्युत्पद्यते इन्द्रियरहितोप्युत्पद्यते? इति भावः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दव्विंदियाइं' द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्त्युपकरणलक्षणानि 'पडुच्च' प्रतीत्य—द्रव्येन्द्रियापेक्षयेत्यर्थः 'अणिंदिए वक्कमइ' अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति समुत्पद्यते, द्रव्येन्द्रियाणि इन्द्रियपर्याप्तौ सत्यामेव भविष्यन्तीत्यतो गर्भे समागच्छन् अनिन्द्रिय एव जीव उत्पद्यते तदानीं द्रव्येन्द्रियस्याभावात् 'भाविंदियाइं' भावेन्द्रियाणि लब्ध्युपयोगलक्षणानि 'पडुच्च' प्रतीत्य आसाद्येत्यर्थः, 'सइंदिए वक्कमइ'

होती हैं? इस का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ) हे गौतम! जीव इन्द्रिय सहित भी उत्पन्न होता है और इन्द्रिय विना का भी होता है। इस तरह दोनों पक्ष मान्य हुए हैं। किसी अपेक्षा से इन्द्रियविशिष्ट भी उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से इन्द्रिय विना का भी उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि इन्द्रिय सहित भी जीव गर्भ में उत्पन्न होता है और इन्द्रिय विना का भी जीव गर्भ में उत्पन्न होता है (गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच्च, अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच्च सइंदिए वक्कमइ से तेणट्ठेणं०) हे गौतम! द्रव्येन्द्रियों के अपेक्षा करके जीव गर्भ में विना इन्द्रियों का उत्पन्न होता है और भावइन्द्रियों की अपेक्षा करके जीव गर्भ में

ઉત્તર—"गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ" હે ગૌતમ! જીવ ગર્ભમા ઇન્દ્રિય સહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઇન્દ્રિય વિના પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે બન્ને પક્ષનો સ્વીકાર કર્યો છે

પ્રશ્ન—"से केणट्ठेण ઇત્યાદિ" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ ગર્ભમા ઇન્દ્રિયસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઇન્દ્રિય વિના પણ ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—"गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच, अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच सइंदिए वक्कमइ से तेणट्ठेण" હે ગૌતમ! દ્રવ્યેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ જીવ

या भवति । ननु सशरीरिपक्षे शरीरकारणस्य मातृपितृशोणितादेरभावात् कथं सशरीरत्वं संभवति ? अशरीरिपक्षे शरीराभावे कथमुत्पत्तिः ? नहि अशरीरस्य जीवस्य क्वचिदप्युत्पत्तिर्दृष्टा संभवति वा, तथा सति मुक्तस्यापि कदाचिदुत्पत्तिः स्यादिति चेदाह—अपेक्षाभेदात् शरीराशरीरसम्भवादित्याशयेनोत्तरयति भगवान्—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय ससरीरी वक्कमइ' स्यात् सशरीरी व्युत्क्रामति, 'सिय असरीरी वक्कमइ' स्यात् अशरीरी व्युत्क्रामति, गौतमः पृच्छति—'से केणट्ठेणं' तत् केनार्थेन,—केन कारणेन एवमुच्यते ? । भगवानाह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'ओरालिय-वेउव्विय-आहारयाइं पडुच्च'

उत्पन्न होता है—तो ऐसा कहना ठीक नहीं है, क्यों कि उस समय शरीर के कारणभूत मातापिता संबंधी शुक्रशोणित आदि का अभाव रहता है। यदि कहा जावे कि अशरीरी उत्पन्न होता है, तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं बनता, कारण कि बिना शरीर के सिद्धों की तरह जीव की उत्पत्ति ही नहीं हो सकती है ? सो ऐसी आशंका ठीक नहीं, कारण—अपेक्षाभेद से शरीरसहितपना और शरीररहितपना माना गया है और इसी आशय से भगवान् ने इसका उत्तर यों दिया है—(गोयमा ! सिय ससरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ) हे गौतम ! जीव गर्भ में किसी अपेक्षा से सशरीरी भी उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से बिना शरीर के भी उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव गर्भ में शरीरसहित भी उत्पन्न होता है और शरीररहित भी उत्पन्न होता है ?

જો એમ કહેવામાં આવે કે શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે—તો તે કથન બરાબર નથી કારણ કે તે સમયે શરીરના કારણભૂત માતાપિતાના શુક્ર શોણિત વગેરેનો અભાવ હોય છે જો એમ કહેવામાં આવે કે તેઓ અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે—તો તે કથન પણ યોગ્ય લાગતી નથી કારણ કે શરીર વિના સિદ્ધોના આત્માઓની જેમ જીવની ઉત્પત્તિ જ થઈ શકતી નથી. ઉપર્યુક્ત શંકા અસ્થાને છે કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને શરીરયુક્તતા અને શરીરરહિતતા માનવામાં આવી છે અને એ આશયથી ભગવાન તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે—(ગોયમા ! સિય સસરીરી વક્કમઇ સિય અસરીરી વક્કમઇ) "હે ગૌતમ ! કોઈ અપેક્ષાએ ગર્ભમાં સશરીરી પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અશરીરી (શરીરરહિત) પણ ઉત્પન્ન થાય છે

जीवः सेन्द्रिय एव उत्पद्यते इति भावार्थः। 'से तेणट्ठेणं०' तत्तेनार्थेन गौतम? एवमुच्यते कदाचित् सेन्द्रिय उत्पद्यते कदाचिदनिन्द्रिय उत्पद्यते, द्रव्येन्द्रियापेक्षया अनिन्द्रियः भावेन्द्रियापेक्षया तु सेन्द्रियः गर्भगतस्य जीवस्येन्द्रियवैशिष्ट्याvैशिष्ट्यं प्रतिपाद्य शरीरवैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुमाह—'जीवे ण भंते' इत्यादि, 'जीवे णं भंते' जीव. खलु भदन्त! 'गब्भ वक्कममाणे' गर्भे व्युत्क्रामन् गर्भे उत्पद्यमानः किं ससरीरी वक्कमइ असरीरीवक्कमइ' किं सशरीरी व्युत्क्रामति, अशरीरी व्युत्क्रामति, गर्भे समुत्पद्यमानो जीवः किं शरीरविशिष्टो भवति शरीररहितो

उपयोग भावेन्द्रियों में है, अतः उपयोगात्मक भावेन्द्रियों के जीव की सर्वावस्थाओं में ही होने के कारण जीव किसी भी समय किसी भी अवस्था में इन्द्रियों से रहित नहीं होता है। जीव का और उपयोग का तादात्म्य संबंध कहा गया है, अतः इस अभिप्राय से गर्भ में भी जीव इन्द्रियसहित भी उत्पन्न होता है। (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं कि जीव किसी अपेक्षा इन्द्रियसहित उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा इन्द्रियरहित उत्पन्न होता है।

इस तरह गर्भगत जीव के इन्द्रियसहितपना और इन्द्रियरहितपना प्रतिपादन करके अब सूत्रकार उसके शरीरसहितना और शरीररहितता का प्रतिपादन करने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं (जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं ससरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ?) हे भदन्त गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव शरीरसहित उत्पन्न होता है, कि विना शरीर के उत्पन्न होता है? यदि कहा जावे कि शरीरसहित

ઉપયોગ એ ભાવેન્દ્રિય છે તેથી ઉપયોગાત્મક ભાવેન્દ્રિયોનુ અસ્તિત્વ જીવની સર્વ અવસ્થાઓમાં હોવાને કારણે જીવ કોઈપણ સમયે કોઈપણ અવસ્થામાં ભાવ ઇન્દ્રિયોથી રહિત હોતો નથી. જીવનો તથા ઉપયોગનો તાદાત્મ્ય સંબંધ કહ્યો છે, તેથી આ રીતે ગર્ભમા પણ જીવ ઇન્દ્રિય સહિત જ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહી શકાય. "से तेणट्ठेणं ઇત્યાદિ" હે ગૌતમ! તે કારણે હુ એવુ કહું છું કે કોઈ અપેક્ષાએ ગર્ભમાંનો જીવ ઇન્દ્રિય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય રહિત ઉત્પન્ન થાય છે

આ રીતે ગર્ભગત જીવની ઇન્દ્રિયયુક્તતા અને ઇન્દ્રિયરહિતતાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર તેના શરીરની યુક્તતા અને શરીરરહિતતાનુ પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક સૂત્ર કહે છે—(जीवे ण भंते! गब्भ वक्कममाणे किं ससरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ?) હે ભગવન્! ગર્ભમા ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવ શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે કે શરીરરહિત ઉત્પન્ન થાય છે?

सर्वदैव भावात् गर्भोत्पत्तिसमयपि जीव शरीरत्रानेवेति तादृशशरीरद्वयापेक्षया सशरीरी समुत्पद्यते इति कथ्यते, एवमौदारिकवैक्रियाहारक-शरीरत्रयापेक्षया अशरीरीति कथ्यते उत्पत्तेः पूर्वमेवादसशरीरत्रयस्य तस्याभावादिति ।

पूर्वं शरीरेन्द्रियविषयक वर्णनं कृत साम्प्रत शरीरेन्द्रियवत्त्वे आहारस्यावश्यकता भवेदित्याहारसूत्रमाह-' जीवे णं भंत ' इत्यादि । ' जीवे णं भंते ' जीव खलु भदन्त ! 'गब्भ वक्कममाणे' गर्भ व्युत्क्रामन् गर्भे समुत्पद्यमान इत्यर्थः,'तप्पढमयाए' तत्प्रथमतया ' किं आहार माहारेइ ' कमाहारमाहरति ' तप्पढमयाए ' त्ति, तस्य गर्भागमनस्य प्रथमतेति तत्प्रथमता, तया प्रथमतया गर्भे उत्पद्यमान एवेत्यर्थः, कमाहारमाहरति-गर्भे उत्पत्त्यनन्तरं कीदृशमाहारं प्रथमत आहरतीति प्रश्नाशयः । भगवानाह-'गोयमे'त्यादि । ' गोयमा' हे गौतम ! 'माउओयं ' मात्रोजः, ओजः=

औदारिक, वैक्रियक, और आहारक इन तीन शरीरों की अपेक्षा जब की जाती है-तब गर्भ में उत्पन्न होते समय इन तीन शरीरों में से जीव के कोई भी शरीर नहीं होता है इस तरह गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव के इनमें से कोई भी शरीर न होने के कारण "वह अशरीरी गर्भ में उत्पन्न होता है" यह कथन भी बन जाता है ।

पहिले सूत्रकार ने इन्द्रिय और शरीर का वर्णन सूत्रों द्वारा कर ही दिया है। अब वे आहार का वर्णन करने के निमित्त आहारसूत्र का कथन करते हैं क्यों कि इन्द्रिय और शरीर से युक्तता होने पर जीव को आहार की आवश्यकता होती है (जीवे णं भंते ! गब्भ वक्कममाणे तप्पढमयाए किं आहारं आहारेइ) हे भदन्त ! जीव जब गर्भ में उत्पन्न होता है तब वह सर्वप्रथम क्या खाता है ? अर्थात् कैसा आहार लेता है ? (गोयमा ! माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयसंसिट्ठं कलुसं,

---

વિચારતા "જીવ ગર્ભમાં શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે" એ કથન બરાબર છે તથા ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઔદારિક, વૈક્રિય, અને આહારક ત્રણ એ શરીરમાનું કોઈ પણ શરીર હોતું નથી. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં "જીવ ગર્ભમા અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે" એ કથન પણ યોગ્ય છે "

પહેલા સૂત્રકાર ઈન્દ્રિય અને શરીરનુ વર્ણન સૂત્રો વડે કરી દીધુ જ છે હવે આહારનુ વર્ણન કરવાને માટે તેઓ આહાર સૂત્રનું કથન કરે છે કારણ કે ઇન્દ્રિયો અને શરીરથી યુક્ત એવા જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે- (जीवे ण भंते ! गब्भ वक्कममाणे तप्पढमयाए किं आहार आहारेइ ?) હે ભગવન્ ! જ્યારે જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે સૌથી પહેલાં શું ખાય છે ? એટલે કે કેવો આહાર લે છે ?

औदारिकवैक्रियाहारकाणि शरीरत्रितयानि प्रतीत्य=समाश्रित्य 'असरीरी वक्कइ' अशरीरी व्युत्क्रामति, औदारिकादिशरीरत्रितयापेक्षया औदारिकादिशरीरत्रयं विहाय जीवो गर्भे समुत्पद्यमान अशरीरी समुत्पद्यते इति, 'तेयाकम्माइं-पडुच्च' तैजसकार्मणे शरीरे प्रतीत्य=समाश्रित्य 'ससरीरी वक्कमइ। सशरीरी व्युत्क्रमति, तैजसकार्मणशरीरद्वयापेक्षया जीवः सशरीरी समुत्पद्यते इति भावः। 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते, स्यात् कदाचित् अशरीरी कदाचित्सशरीरी गर्भे व्युत्क्रामति, अयमाशयः तैजसकार्मणशरीरद्वयसंबन्धस्य

(गोयमा! ओरालिय-वेउव्विय-आहारयाइं पडुच्च असरीरी वक्कमइ) हे गौतम! जीव को जो "अशरीरी उत्पन्न होता है" ऐसा कहा है उसका कारण यह है कि-उस समय उस के औदारिक वैक्रिय और आहारक इन तीन शरीरोंमें से एक भी शरीर नहीं होना है। इस अपेक्षा विना शरीरके ही जीव उत्पन्न होता है। (तेया-कम्माइं पडुच्च ससरीरी वक्कमइ) तैजस और कार्मण इन दो शरीरों की अपेक्षा जब की जाती है तब वह शरीरसहित ही गर्भमें उत्पन्न होता है, ऐसा कहा जाता है। (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं कि जीव गर्भ में शरीररहित और शरीरसहित भी उत्पन्न होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि-"सर्वस्य" सूत्र के अनुसार तैजस और कार्मण ये दो शरीर समस्त संसारी जीवों के होते हैं, इसलिये गर्भ में उत्पत्ति होने के समय में भी इनका सद्भाव रहता है अतः इस अपेक्षा से जीव गर्भ में शरीरसहित भी उत्पन्न होता है-ऐसा कथन बन जाता है। तथा

પ્રશ્ન—से केणट्ठेणं० ઇત્યાદિ હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છે કે જીવ ગર્ભમાં શરીરસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીર રહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—(गोयमा! ओरालिय, वेउव्विय, आहारयाइं, पडुच्च असरीरी वक्कमइ) હે ગૌતમ। 'જીવ અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે," એવું જે કહ્યુ છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે તેને ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક, એ ત્રણ શરીરમાંનુ એક પણ શરીર હોતું નથી એ દ્દષ્ટિબિન્દુથી ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવ અશરીરી જ હોય છે, (तेयाकम्माइं पडुच्च ससरीरी वक्कमइ) તથા તૈજસ અને કાર્માણ, એ બે શરિરની અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે જીવ શરીરસહિત જ ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે से तेणट्ठेणं० ઇત્યાદિ હે ગૌતમ! તે કારણે હુ એવું કહુ છુ કે જીવ ગર્ભમા શરીરરહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે-"सर्वस्य" એ સૂત્રાનુસાર તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરા તમામ સંસારી જીવોને હોય છે તેથી ગર્ભમા જીવની ઉત્પત્તિ થતી વખતે પણ તેમનો સદ્દભાવ હોય છે, એ દૃષ્ટિએ

विकृतीनामेकदेश इति प्रकाशः तेन निष्पन्न ओजः-सारमाहरति-गृह्णातीति भावः। 'जीवस्स णं भंते' जीवस्य खलु भदन्त! 'गब्भगयस्स समाणस्स' गर्भगतस्य सत 'अत्थि-उच्चारे इ वा' अस्ति उच्चार इति वा, उच्चारः-पुरीषम् 'पासवणे इ वा' प्रस्रवणमिति वा, प्रस्रवणं-मूत्रम् 'खेलेइवा' खेल इति वा, खेलः-श्लेष्मा, 'सिंघाणे इ वा' सिंघानक मिति वा, सिंघानकं-नासिकामल, 'वंते इ वा' वान्तमिति वा, वान्त-वमनम्, 'पित्ते इ वा' पित्तमिति वा, हे भदन्त! गर्भगतस्य जीवस्य मूत्रपुरीषवमनपित्तश्लेष्मादिकं भवति किमिति प्रश्नः भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, यत् गर्भगतस्य नोच्चारादिकं भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं' तत् केनार्थेन हे भदन्त! केन कारणेन एवमुच्यते यत् गर्भगतस्य जीवस्योच्चारादिक न भवतीति। भगवानाह-'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! जीवे णं गब्भगए समाणे' जीवः खलु

करता है। (जीवस्स णं भंते! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा पासवणेइ वा, खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा, वंतेइ वा, पित्तेइ वा?) हे भदन्त! गर्भ में स्थित जीव के मल होता है क्या? मूत्र होता है क्या? कफ होता है क्या? नाक का मैल होता है क्या? वमन होता है क्या? पित्त होता है क्या? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् गर्भगत जीव के उच्चार (बड़ी नीत) मल होना, पासवण (लघुनीत) मल मूत्र आदि का होना यह सब नहीं होता है (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त) आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि गर्भगत जीव के मलमूत्र आदि नहीं होते हैं (गोयमा!

જે આહાર કરે છે તે આહારના એકદેશથી એટલે કે ખાવામાં આવેલ તે રસવિકૃતિયોના એક અંશ વડે તૈયાર થયેલ જે ઓજ (સાર) છે, તેનો તે આહાર કરે છે (जीवस्स णं भंते! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा पासवणेइ वा खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा, वंतेइ वा, पित्तेइ वा?) હે ભગવન્! ગર્ભમાં રહેલા જીવને શું ઝાડો થાય છે? પેશાબ થાય છે? કફ થાય છે? નાકનો મેલ હોય છે? ઉલટી થાય છે? પિત્ત થાય છે? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! તે અર્થ બરાબર નથી-એટલે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવને ઉચ્ચાર (ઝાડો) પાસવણ (પેશાબ) વગેરે કંઇ પણ થતું નથી. (से केणट्ठेणं० ઇત્યાદિ હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ગર્ભગત જીવને ઝાડો પેશાબ વગેરે કંઇ પણ થતાં નથી? (गोयमा! जीवे णं गब्भगए समाणे

आर्तवम् शोणितमित्यर्थः, 'पिउसुक्कं' पितृशुक्रं, पितृवीर्यमाहरतीति सम्बन्धः। 'तं' इति आहारम्, कीदृशमित्याह—' तदुभयसंसिट्ठं ' ' तदुभयसंश्लिष्टं, तदुभयेन-मात्रोज.पितृशुक्ररूपेण संश्लिष्टं=संमिलितम्, अत एव कलुषम्=अतिघृणितम् आहारम् ' किब्बिसं ' किल्बिषम्=अपवित्रम्, एतादृशम् आहारं 'तप्पढमयाए' तत्प्रमतया सर्वतः प्रथमम् ' आहारेइ ' आहरति, गर्भे उत्पद्यमानस्य आहारं निरूप्य सम्प्रति गर्भगतः सन् जीवः कीदृशमाहारमाहरतीति निरूपयति-'जीवे णं भंते' इत्यादि । ' जीवे णं भंते ' जीवः खलु भदन्त ! ' गब्भगए समाणे ' गर्भगतः सन् ' किं आहारं आहारेइ ' कमाहारमाहरति, भगवानाह—' गोयमे '-त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' जं से माया ' यास्तस्य माता, या इति यद्रूपाः, 'णाणा विहाओ ' नानाविधा-अनेकप्रकारकाः, ' रसविगईओ ' रसविकृतीः-रसरूपाविकृतीः दुग्धदध्यादिरूपाः 'आहारं आहारेइ' आहारमाहरति, आहारतया गृह्णाति, ' तदेगदेसेणं ओयं आहारेइ ' तदेकदेशेन ओज आहरति, तदेकदेशेन तासां

किब्बिसं तप्पढमयाए आहारं आहारेइ) हे गौतम । जीव जब माता के गर्भ में उत्पन्न होता है-तब वह सर्व से प्रथम माता का ओज-आर्तव-अर्थात् शोणित और पिता का शुक्र इन दोनों से मिश्रित जो आहार होता है उसे ग्रहण करत है । यह आहार अतिघृणित होता है । तथा अपवित्र होता है, क्यों कि यह माता के शोणित और पिता के वीर्य से मिश्रितरूप होता है । (जीवे णं भंते । गब्भगए समाणे किं आहारं आहारेइ) हे भदन्त । जीव जब तक माता के गर्भ में रहता है तबतक वह क्या आहार करता है ? (गोयमा । जं से माया णाणाविहाओ रसविगईओ आहारं आहारेइ, तदेगदेसेणं ओयं आहारेइ) हे गौतम ! जो उसकी माता दूध, दहीं आदिरूप नाना प्रकार की विकृतियों का आहार करती है उस आहार के एकदेश से अर्थात् उपभुक्त उन रस विकृतियों के एकांश से निष्पन्न जो ओज है-सार है-उसका वह आहार ग्रहण

ઉત્તર—(गोयमा! माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयसंसिट्ठं कलुसं, किब्बिसं तप्पढमयाए आहार आहारेइ) હે ગૌતમ ! જ્યારે જીવ માતાના ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે માતાનું ઓજ (આર્તવ, શોણિત) અને પિતાનુ શુક્ર, એ બન્નેથી મિશ્રિત જે આહાર હોય છે તે ખાય છે માતાના શોણિત અને પિતાના શુક્રથી મિશ્રિત હોવાને કારણે તે આહાર ઘૃણિત (મેલો) અને અપવિત્ર હોય છે. (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे किं आहार आहारेइ ?) હે ભગવન્ ! જીવ માતાના ગર્ભમાં રહે ત્યા સુધી કયો કયો આહાર લે છે ? (गोयमा! जं से माया णाणाविहाओ रसविगईओ आहार आहारेइ, तदेगदेसेणं ओय आहारेइ) હે ગૌતમ ! તેની માતા દૂધ, દહીં વગેરે રૂપ વિવિધ પ્રકારની વિકૃતિયો વાળો

हारमाहर्तुम्, हे भदन्त ! गर्भस्थो जीव मुखेनाहारमाहर्तुं समर्थो भवेदिति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमे'त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, गर्भगतो जीवो मुखेन कावलिकमाहारं नाहरतीति । तत्कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन, केन कारणेन हे भदन्त ! एवमुच्यते यत् गर्भगतो जीवो कावलिकमाहारमाहर्तुं न समर्थ इति । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवेणं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ' जीवः खलु गर्भगतः सन् सर्वतः सर्वात्मना आहरति, 'सव्वओ परिणामेइ' सर्वतः सर्वात्मना परिणमयति 'सव्वओ उस्ससइ' सर्वत सर्वात्मना उच्छ्वसति, श्वास मुञ्चति, 'सव्वओ निस्ससइ' सर्वतो निःश्वसति, सर्वात्मना श्वास मुञ्चति, 'अभिक्खणं आहारेइ' अभीक्ष्णमाहरति पुनः पुनराहरतीत्यर्थः, 'अभिक्खणं परिणामेइ'

आहरित्तए) हे भदन्त ! गर्भगत जीव क्या मुख से कवलरूप निवाला आहार करने में समर्थ है ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् गर्भगत जीव मुख से कावलिक आहार लेने में समर्थ नहीं है । (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हो कि गर्भगत जीव कावलिक रूप आहार लेने में समर्थ नहीं है ? (गोयमा ! जीवे ण गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ) हे गौतम ! गर्भ में रहा हुआ जीव सर्वात्मना खाता है (सव्वओ परिणामेइ) खाए हुए को सर्वात्मना परिणमाता है । (सव्वओ निस्ससइ) सर्वात्मना वह श्वास लेता है (सव्वओ निस्ससइ) सर्वात्मना वह निश्वास लेता है, अर्थात् सर्वात्मना वह श्वास को छोड़ता है । (अभिक्खणं आहारेइ) बार २ वह आहार लेता है । (अभिक्खण परिणामेइ)

आहार आहरित्तए ?) हे भगवन् ! शुं गर्भमां रहेलो जीव मुखथी कवलाहार (कोळीया वडे खावुं ते) ग्रहण करवाने समर्थ होय छे ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! ते अर्थ बराबर नथी, एटले के गर्भमा रहेल जीव मुखथी कवलाहार लेवाने समर्थ होतो नथी. (से केणट्ठेणं) हे भगवन् ! आप शा कारणे एवुं कहो छो के गर्भमां रहेलो जीव कवल आहार ग्रहण करवाने समर्थ होतो नथी ? (गोयमा ! जीवेण गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ) हे गौतम ! गर्भमां रहेलो जीव सर्व आत्मप्रदेशो वडे खाय छे (सव्वओ परिणामेइ) खाधेला बधा आहारने सर्व आत्मप्रदेशो वडे परिणमावे छे (सव्वओ ऊससइ) सर्व आत्मप्रदेशो वडे ते श्वास ले छे (सव्वओ निस्ससइ) अने सर्व आत्मप्रदेशो वडे निश्वास छोडे छे (अभिक्खणं आहारेइ) ते वारवार आहार

गर्भगतः सन् 'जं आहारेइ तं चिणाइ' यदाहरति तत् चिनोति, 'तं सोइंदियत्ताए' तत् श्रोत्रेन्द्रियतया 'जाव फासिंदियत्ताए' यावत् स्पर्शनेन्द्रियतया, यावत् पदेन-चक्षुरसनघ्राणेन्द्रियाणां-परिग्रहो भवति, 'अट्ठि अट्ठिमिंजकेसमंसुरोमनहत्ताए' अस्थ्यस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखतया, तत्र-'अट्ठिमिंज'-त्ति अस्थिमज्जातया-अस्थिगतधातुविशेषतया 'केस' त्ति, केशतया 'मंसु' त्ति श्मश्रुतया 'रोम'त्ति, रोमतया 'नह'त्ति नखतया च चिनोतीति सम्बन्धः, चिनोति परिणमयतीति भावः। 'से तेणट्ठेणं०' तत् तेनार्थेन हे गौतम! एवमुच्यते यद् गर्भगतस्य जीवस्य उच्चारादिकं न भवति, आह्रियमाणाहारस्य यदि कोप्यशोऽवशिष्टो भवेत्तदा तन्निःसरणात्मकमलादीनां संभावना भवेन्नत्वेवम् आह्रियमाणाहारस्य श्रोत्रेन्द्रियादि रूपेण परिणतत्वात्। 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहरित्तए' प्रभुर्मुखेन कावलिकमा-

जीवेणं गब्भगए समाणे जं आहारेइ, तं चिणाइ) हे गौतम! गर्भस्थित जीव जो आहार करता है वह उसका चय करता है। (तं सोइंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए, अट्ठि, अट्ठिमिंज,-केस,-मंसु-रोम,-नहत्ताए परिणामेइ से तेणट्ठेणं) उसे वह श्रोत्रेन्द्रिय रूप से यावत् स्पर्शन इन्द्रियरूप से, अस्थि-हड्डीरूप से, अस्थिमज्जा-अस्थिगत धातुविशेषरूप से केशरूप से, श्मश्रुरूप से, रोमरूप से, नखरूप से, परिणमाता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि गर्भगत जीव उच्चार आदिक नहीं करता है। आह्रियमाण आहार का यदि कोई अंश बाकी बचा रहे तो उसे निकालने रूप मलादिकों की संभावना हो सकती है, परन्तु ऐसा तो होता नहीं है, क्यों कि आह्रियमाण आहार श्रोत्रेन्द्रियादिरूप से परिणत होता रहता है। (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे पभू मुहेणं कावलियं आहारं

जं आहारेइ, त चिणाइ) હે ગૌતમ ! ગર્ભમા રહેલ જીવ જે આહાર કરે છે, તેનો તે ચય કરે છે (त सोइ दियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठि, अट्ठिमिंज, केस, मसु, रोम, नहत्ताए से तेणट्ठेणं०) તેને તે ગર્ભનો જીવ શ્રોતેન્દ્રિયથી લઇને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપે, અસ્થિ (હાડકા) રૂપે, અસ્થિમજ્જારૂપે, કેશરૂપે, શ્મશ્રુ (દાઢી) રૂપે, રોમરૂપે, અને નખરૂપે પરિણમાવે છે તે કારણે, હે ગૌતમ ! મે એવુ કહ્યુ છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવ મળ, મૂત્રાદિ કરતો નથી આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ આહારનો કોઇ ભાગ જો ચય પામ્યા વિનાનો બાકી રહે તો તેને બહાર કાઢવા માટે ઝાડા, પેશાબ વગેરે જરૂરીયાત રહે છે પણ ગર્ભમાં રહેલ જીવની બાબતમાં એવું બનતુ નથી કારણ કે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ ખોરાક શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ રૂપે પરિણમતો રહે છે. (जीवे ण भंते! गब्भगए समाणे पभूमुहेण कावलियं

'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रजीवरसहरणी, एते द्वे नाडयौ स्तः, तयोर्मध्ये आद्या या मातृजीवरसहरणी सा, 'माउजीवपडिबद्धा पुत्तजीवफुडा' मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजीवस्पृष्टा, इयं रसग्राहिका नाडी मातृजीवप्रतिबद्धा-मातृजीवेन सह सम्बद्धा, तथा सैव नाडी पुत्रजीवस्पृष्टा इति पुत्रजीव स्पर्शिका भवति, इह प्रतिबद्धता च गाढसंबन्ध, मातृजीवस्यांशरूपत्वात्तस्या, स्पृष्टता च सम्बन्धमात्रम्, यतो न सा पुत्रजीवस्यांशरूपा, मातृजीवप्रतिबद्धा केवलं पुत्रजीव स्पृशत्येवेति 'तम्हा आहारेइ' तस्मादाहरति यस्मात् एवं तस्मात् कारणात् मातृजीवप्रतिबद्धया रसहरण्या नाडया पुत्रजीवेन सह स्पर्शनात् गर्भगतो जीव आहरति=आहारं

को हरण करने वाली नाडी नाभिनाल होता है। क्योंकि माता द्वारा उपभुक्त आहार का रस गर्भगत जीव को इसी के द्वारा मिलता रहता है इसलिये "रसो ह्रियते-आदीयते यया सा रसहरणी" ऐसी रसहरणी शब्द की व्युत्पत्ति टीकाकार ने की है। (पुत्तजीवरसहरणी) पुत्रजीवरसहरणी-यह भी एक नाडी होती है। इस तरह ये दो नाडियां हैं। इनके बीचमें जो आदि की नाडी मातृजीवरसहरणी है वह (माउजीवपडिबद्धा) मातृजीव के साथ सबद्ध रहती है, और पुत्र जीव के साथ स्पृष्ट होती है। प्रतिबद्धता शब्द का तात्पर्य गाढसंबंध से है, क्यों कि यह प्रतिबद्धता मातृजीव के अंशरूप होती है। और स्पृष्टता का तात्पर्य सामान्य संबंध से है, क्योंकि यह स्पृष्टता पुत्र जीव के अंशरूप नहीं होती है। मातृजीव प्रतिबद्धा नाडी केवल पुत्र जीवका स्पर्श ही करती है। (तम्हा आहारेइ) इसलिये वह आहार करता है। तात्पर्य यह है कि मातृजीवप्रतिबद्ध रसहरणी नाडी पुत्र जीव

નાડી-નાભિનાલ-માતા વડે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ આહારનો રસ ગર્ભસ્થ જીવ તે નાભિનાલ વડે મેળવતો રહે છે તેથી "रसो ह्रियते-आदीयते यया सा रसहरणी" એવી રસહરણી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ટીકાકારે કરી છે (पुत्तजीवरसहरणी) પુત્રજીવરસહરણી-તે પણ એક નાડી હોય છે તેમાની પહેલી માતૃજીવરસહરણી નાડી (माउजीवपडिबद्धा) માતાના જીવ સાથે બંધાયેલી રહે છે અને પુત્રના જીવ સાથે પણ સ્પૃષ્ટ હોય છે પ્રતિબદ્ધપણુ એટલે ગાઢ સંબંધ. કારણ કે તે પ્રતિબદ્ધપણુ માતૃજીવના અંશરૂપ હોય છે સ્પૃષ્ટતા એટલે સામાન્ય સંબંધ કારણ કે તે સ્પૃષ્ટતા પુત્રજીવના અંશ રૂપ હોતી નથી. માતાના જીવ સાથે બંધાયલી નાડી માત્ર પુત્રના જીવનો સ્પર્શ જ કરે છે (तम्हा आहारेइ) તેથી તે આહાર કરે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે માતૃજીવપ્રતિબદ્ધરસહરણી નાડી પુત્ર જીવની સાથે સ્પર્શ કરે છે, તે કારણે

अभीक्ष्णं=पौनःपुन्येन परिणमयति,'अभिक्खणं उस्ससइ' अभीक्ष्णमुच्छ्वसति'अभिक्खणं निस्ससइ' अभीक्ष्णं निःश्वसति, कदाचित् 'आहच्च आहारेइ' आहत्याहरति-विरम्य विरम्य आहरति, 'आहच्च परिणामेइ' आहत्य परिणमयति, 'आहच्च उस्ससइ' आहत्योच्छ्वसति, आहच्च निस्ससइ' आहत्य निःश्वसति, कदाचिदाहारादिकं करोति गर्भगतो जीवः कदाचिदाहारादिकं न करोति, एतादृशस्वभावत्वात्तस्य, गर्भगतो जीवः कथं सर्वत आहारं करोतीत्याह-' माउजीवे '-त्यादि। 'माउजीवरसहरणी' मातृजीवरसहरणी, रसो ह्रियते आदीयते यया सा रसहरणी नाभिनालमित्यर्थः, मातृजीवस्य रसहरणीति मातृजीवरसहरणी, तथा

बार २ वह लिये हुए आहार को बार २ परिणमाता है। (अभिक्खणं-उस्ससइ) बार २ वह श्वास लेता है। (अभिक्खणं निस्ससइ) बार २ वह श्वास छोड़ता रहता है। (आहच्च आहारेइ) कदाचित् वह ठहर ठहर कर आहार करता है। (आहच्च परिणामेइ) कदाचित् वह ठहर २ कर उस कृत आहार को परिणमाता है। (आहच्च उस्ससइ) कदाचित् ठहर २ कर वह श्वास लेता है (आहच्च निस्ससइ) कदाचित् वह ठहर २ कर निःश्वास लेता है। तात्पर्य इस कथन का यह है कि गर्भगत जीव कदाचित् आहार आदि करता भी है और कदाचित् आहार आदि नहीं भी करता है, क्यों कि उसका ऐसा ही स्वभाव होता है। गर्भगत जीव सर्वात्मना कैसे आहार करता है? इसके समाधान निमित्त भगवान् कहते हैं कि (माउजीवरसहरणी) मातृजीव रस हरिणी-यहां मातृ जीव रसहरिणी शब्द का अर्थ-मातृ जीव के रस

લે છે (अभिक्खणं परिणामेइ) અને વારવાર ગ્રહણ કરેલા આહારને વારવાર પરિણમાવે છે (अभिक्खणं उस्ससइ) વારવાર તે શ્વાસ લે છે, (अभिक्खणं निस्ससइ) વારવાર તે શ્વાસ છોડે છે (आहच्च आहारेइ) ક્યારેક તે થોભી થોભીને પણ આહારને લે છે. (आहच्च परिणामेइ) ક્યારેક થોભી થોભીને તે આહારને તે પરિણમાવે છે (आहच्च उस्ससइ) અને ક્યારેક થોભી થોભીને તે શ્વાસ લે છે (आहच्च निस्ससइ) અને ક્યારેક થોભી થોભીને તે નિઃશ્વાસ છોડે છે-આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-ગર્ભમાં રહેલો જીવ ક્યારેક આહાર વગેરે ગ્રહણ કરે છે અને ક્યારેક આહારાદિ ગ્રહણ નથી પણ કરતો કારણ કે તેનો એવો સ્વભાવ હોય છે ગર્ભમા રહેલ જીવ સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે કેવી રીતે આહાર લે છે તે સમજાવવા માટે ભગવાન કહે છે કે-(माउजीवस्स रसहरणी) માતૃજીવરસહરિણી-એટલે કે માતૃજીવના રસનુ હરણ કરનારી

'से तेणट्ठेणं ' तदेनार्थेन, तेन कारणेन 'जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहरित्तए ' यावत् नो प्रभुः मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम्, भग यावत्वदन-' हे गौतम ! एवमुच्यते जीवः खलु गर्भगत सन् ' इति सग्रहः। पूर्वोक्त कारणेन गर्भगतो जीवो मुखेन कावलिकमाहारं कत्तु न समर्थ इति ।

गर्भाधिकारादेव गर्भगत जीवस्याङ्गविषये प्राह—'कइ णं भंते' इत्यादि। 'कइ णं भंते ' कति खलु भदन्त ! माइ अंगा पन्नत्ता ' मात्रंगानि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! ' तओ माइयंगा पन्नत्ता ' त्रिणि मात्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा ' तद्यथा-'मंस सोणिए-मत्थुलुंगे' मांस शोणित मस्तुलुंगम्-मस्तुलुङ्गं=मस्तिक मस्तकान्तःस्थितस्निग्धपदार्थ विशेषः 'भेजा ' इति प्रसिद्धम्, 'कइ णं भंते पिइयंगा पन्नत्ता ' कति खलु भदन्त ! पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—' गोयमे ' त्यादि, 'गोयमा ' हे गौतम ! तओ पिइयंगा पन्नत्ता ' त्रीणि पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि ' तं जहा ' तद्यथा—' अट्ठि अट्ठि

पुत्र की नाभि में और माता के हृदय में नाड़ी संबंधित है। इसी नाड़ी से गर्भगत जीव कुल्यासे खेतमें पानी पहुंचने के स्थानरूप नाली से केदार (क्यारा) की तरह पुष्ट होता रहता है ॥१॥

(से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि (जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहरं आहरित्तए) गर्भगत जीव मुख से कवलरूप आहारको लेने के लिये समर्थ नहीं है।

गर्भ का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब गर्भगत जीव के अंग के विषय में प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं-(कइ णं भंते ! माइअंगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! माता के अंग कितने कहे गये हैं ? (गोयमा ! तओ माइ अंगा पन्नत्ता,त जहा मंसे, सोणिए, मत्थुलुंगे) हे गौतम ! माता के अंग

(से तेणट्ठेणं०) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે (जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहारि( ) ગર્ભમાં રહેલ જીવ મુખ વડે કવ લાહાર લેવાને સમર્થ હોતો નથી.

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર ગર્ભમાં રહેલ જીવનાં અંગોના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક સૂત્રો કહે છે (कइ णं भंते ! माइअगा पन्नत्ता) હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં રહેલ જીવમાં માતાના અંગો કેટલા હોય છે ? (गोयमा ! तओ माइअगा पन्नत्ता-त जहा-मंसे सोणिए, मत्थुलुंगे) હે ગૌતમ ! માતાનાં ત્રણ અંગ તેને હોય છે-(૧) માંસ, (૨) શોણિત, (રુધિર) અને (૩) મગજ (कइ ण भंते ! पिइअगा पन्नत्ता ?) હે ભગવન્ તે જીવને પિતાના કેટલાં અંગો હોય છે ? (गोयमा ! तओ पिइअगा पन्नत्ता) હે ગૌતમ ! તે જીવને

करोति 'तम्हा परिणामेइ' तस्मात् परिणमयति, तस्मादेव कारणात्तद् आहृतमाहारं परिणमयति। 'अवरावि य णं' अपरापि च स्पर्शिका खलु अपरा=अन्या या 'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रजीवरसहरणी सा 'पुत्तजीवपडिबद्धा' पुत्रजीवप्रतिबद्धा, पुत्रजीवेन सह संबद्धा सैव, 'माउजीवफुडा' मातृजीवस्पृष्टा, मातृजीवस्य केवलं स्पर्शं कुर्वती, यस्मादेवम् 'तम्हा' तस्मात् कारणात् गर्भगतो जीवः 'चिणाइ' चिनोति, पुष्णाति सामान्येन शरीरादिकं पुष्टं करोति, एवम् 'तम्हा उवचिणाइ' तस्मादुपचिनोति, तस्मादेवकारणात् विशेषतया पुष्णाति=पुष्टं करोति शरीरादिकं गर्भगतो जीव इति। उक्त च—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया" ॥१॥

के साथ स्पर्श करती है, इस कारण गर्भगत जीव उस मातृजीवप्रतिबद्ध नाडी द्वारा आहार लेता है। (तम्हा परिणामेइ) इसी कारण वह आहृत आहार को परिणमाता है। (अवरा वि य ण पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा तम्हा चिणाइ तम्हा उवचिणाइ) तथा दूसरी नाडी जो पुत्र जीवरस हरिणी है वह पुत्र जीवके साथ संबद्ध है और मातृजीव को स्पर्श करती है। इसकारण गर्भगत जीव सामान्यरूप से अपने शरीर आदि को पुष्ट करता रहता है। विशेषरूप से पुष्ट करता रहता है।कहा भी है—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च हृदि नाड़ी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति केदार इव कुल्यया ॥१॥"

ગર્ભમાં રહેલ જીવ માતૃજીવપ્રતિબદ્ધ નાડી વડે આહાર લે છે (तम्हा परिणामेइ) તેથી આહાર કરેલ આહારને પરિણમાવે છે (अवरा वि य ण पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा—तम्हा चिणाइ, तम्हा उवचिणाइ) તથા બીજી પુત્ર જીવરસહરિણી નામની નાડી પુત્ર જીવની સાથે બંધાયલી છે અને માતાના જીવનો માત્ર સ્પર્શ જ કરે છે તે કારણે ગર્ભમા રહેલ જીવ સામાન્ય રૂપે તથા વિશેષરૂપે પોતાના શરીર વગેરેની પુષ્ટિ કરતો રહે છે,

કહ્યુ પણ છે કે—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया ॥१॥"

પુત્રની નાભિમાં અને માતાના હૃદયમાં નાડી સંબધિત છે જેવી રીતે કહ્યાથી—ખેતરમા પાની પહોચાડવાની નીક વડે ખેતરને પોષણ મળ્યા કરે છે, એવી રીતે તે નાડી વડે ગર્ભમા રહેલ જીવને પોષણ મળ્યા કરે છે॥૧॥

च-ने ' अव्यापन्नम् , व्यापन्नम् विनष्टम् तन्निषेधात् अव्यापन्नम् अविनष्टमित्यर्थः, भवति=तिष्ठति, ' एवतियं कालं संचिट्ठइ ' एतावन्तं कालं संतिष्ठते ' अहे णं ' अथ खलु-शरीरप्राप्त्यनन्तरम् ' समए समए ' समये समये-प्रतिक्षणमित्यर्थः, वोक्कसिज्जमाणे वोक्कसिज्जमाणे ' व्यपकृष्यमाण व्यपकृष्यमाण-प्रतिसमय क्षीयमानं सत् ' चरमकालसमयंसि ' चरमकालसमये-मरणसमय ' वोच्छिन्ने भवइ ' व्युच्छिन्न भवति-नष्टं भवतीति ॥ सू० ४ ॥

गर्भस्यैवाधिकारात् गर्भगतजीवस्य गत्यन्तरगमनं प्रदर्शयन् प्राह- 'जीवे णं भंते' इ०

मूलम्-जीवे ण भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा, गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेण गोयमा ! से णं सन्नीपंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए, वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ, निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता चाउरंगिणिं से

संचिट्ठइ) हे गौतम ! जितने कालतक उसका भवधारणीय शरीर विनष्ट नहीं होता है उतने कालतक ठहरता है। (अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे २ चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ) फिर समय पर छीजता हुआ वह अन्तसमय में नष्ट हो जाता है। तात्पर्य इस प्रश्नोत्तरका ऐसा है कि गर्भगत जीवके शरीरमें माता पिताके प्राप्त अंग तब तक रहते हैं कि जबतक उसका भवधारणीय शरीर-जन्मसे लेकर मरण पर्यन्त रहनेवाला शरीर-रहता है। जैसे२ वह भवधारणीय शरीर समय २ में हीन होता जाता है वैसे २ वे अंग भी हीन होते जाते हैं, और भवधारणीय उस शरीरके नष्ट होते ही वे अंग भी नष्ट हो जाते हैं।सू०४॥

જીવ શરીર નાશ પામતુ નથી ત્યાં સુધી તે શરીર રહે છે (अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे२ चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ) ત્યાર બાદ પ્રત્યેક સમયે છીજતુ (ક્ષીણ થતુ) તે શરીર અંત સમયે નાશ પામે છે આ પ્રશ્નોત્તરોનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી ભવધારણીય શરીર-જન્મથી લઈને મરણ પર્યન્ત રહેનારૂ શરીર-રહે છે ત્યા સુધી ગર્ભમાં રહેલ જીવ પ્રાપ્ત કરેલાં માતાપિતાનાં અંગો તેનેરહે છે જેમ જેમ તે ભવધારણીય શરીર સમયે સમયે ક્ષીણ થતુ જાય છે તેમ તેમ તે અંગો પણ ક્ષીણ થતાં જાય છે અને તે ભવધારણીય શરીર નાશ પામતાં જ તે અંગો પણ નષ્ટ થઈ જાય છે ।।સૂ૦૪।।

मिंजा ' केसमंसरोमनहे ' अस्थि अस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखाः, गर्भस्थितजीवस्य शरीरे मांसशोणितमस्तुलुङ्गानि मातुःसकाशादागतानि तथा अस्थ्यस्थिमज्जा केशश्मश्रुरोमनखाः पितुः सकाशादागतानि भवन्तीति भावः । गर्भगतस्य जीवस्य मातृपित्रवयवप्राप्तशरीरं-कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठतीत्यावेदयितुमाह—'अम्मापिइए' इत्यादि । ' अम्मापिइए णं भंते सरीरए ' अम्बापैतृकं खलु भदन्त ! शरीरकं ' केवइयं-कालं संचिट्ठइ ' कियत्कालं संतिष्ठते, हे भदन्त !, भगवानाह-'गोयमे' त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' जावइयं से कालं ' यावन्तं कालं तस्य ' भवधारणिज्जे सरीरए ' भवधारणीयं शरीरम् ' अव्वावन्ने भवइ ' अव्यापन्नं भवति, भवधारणीयं=भवधारणप्रयोजन मनुष्यादि भवोपग्राहकमित्यर्थः, 'अव्वा-

तीन कहे गये हैं-वे इस प्रकार से है-१ मांस, २ शोणित (रुधिर) और तीसरा मस्तक के भीतरस्थित स्निग्ध पदार्थविशेष जिसे " भेजा " कहते हैं । (कइ णं भंते ! पिइअंगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! पिताके अंग कितने कहे गये है ? (गोयमा ! तओ पिइअ गा पन्नत्ता) हे भदन्त ! पिताके अंग तीन कहे गये हैं । (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (अट्ठिमिज्जा केसमंसु रोमनहे) हाड, अस्थिमज्जा केश-श्मश्रु-रोम और नख । तात्पर्य यह है कि-गर्भस्थित जीव के शरीर में मांस, शोणित और भेजा ये तीन माता से प्राप्त होते हैं और हाड १, अस्थिमज्जा २, केश, श्मश्रु, रोम और नख ३, ये पिता से प्राप्त होते हैं । गर्भगत जीव का माता पिता के अवयवों से प्राप्त शरीर कितने कालतक रहता है ? इस बात को अब सूत्रकार प्रश्नोत्तरपूर्वक कहते हैं—(अम्मापिइए णं भंते ! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ ?) हे भदन्त ! माता पिता के अवयवों से प्राप्त गर्भस्थित जीव का शरीर कितने कालतक ठहरता है ? (गोयमा ! जावइयं से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवतियं कालं

પિતાના ત્રણ અગ હોય છે-(तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે-(अट्ठि-अट्ठिमिंजा,-केसमंसरोमनहे) હાડકા, અસ્થિમજ્જા, કેશ-શ્મશ્રુરોમ અને નખ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ગર્ભમા રહેલ જીવના શરીરમા માસ, રુધિર અને મગજ માતા તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે અને (૧) હાડકા, (૨) અસ્થિમજ્જા અને (૩) કેશ, શ્યશ્રુ રોમ અને નખ પિતા તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે. માતા પિતાના અવયવોથી પ્રાપ્ત એવુ ગર્ભમાં રહેલ જીવનું શરીર કયા સુધી રહે છે-એ વાતને સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર વડે બતાવે છે-(अम्मापिइए ण भते ! सरीरए केवइय काल सचिट्ठइ ?) હે ભગવન્! માતા પિતાના અવયવોથી પ્રાપ્ત થયેલુ ગર્ભમા રહેલ જીવનુ શરીર કેટલા સમય સુધી ટકે છે ? (गोयमा ! जावइय से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवइयं कालं संचिट्ठइ) હે ગૌતમ ! જ્યા સુધી તેનું ભવધાર-

जागरइ सुहियाए सुहिए भवइ, दुहियाए दुहिए भवइ, हंता गोयमा! जीवे णं गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवइ, अहे णं पसवणकालसमयंसि सीसेण वा पाएहिं वा आगच्छइ, सम आगच्छइ तिरिय आगच्छइ विणिहाय आवज्जइ वन्नवज्झाणिय से कम्माइं बद्धाइं पुट्ठाइं निहत्ताइं कडाइं पट्ठवियाइं आभिनिविट्ठाइं अभिसमन्नागयाइं उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवति, तओ भवइ दुरूवे दुवन्ने दुरसे दुफासे अणिट्ठे अकंते अप्पिए असुभे अमणुन्ने अमणामे हीणस्सरे दीणस्सरे अणिट्ठस्सरे अकंतस्सरे अप्पियस्सरे असुभस्सरे अमणुस्सरे अमणामस्सरे अणाएज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ वणवज्झाणिय से कम्माइं नो बद्धाइं पसत्थं णेयव्वं जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ, सेव भंते सेव भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ पढम सयये सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १–७ ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त! गर्भगतः सन् नैरयिकेषूपपद्येत? गौतम! अस्त्येकक उपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्येत तत् केनार्थेन, गौतम! संज्ञी पञ्चेन्द्रियः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तको वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या परानीकमागतं श्रुत्वा निशम्य प्रदेशान् निक्षिपति निक्षिप्य वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति समवहत्य चतुरंगिणीं सेनां विकुर्वति चतुरंगिणीं सेनां विकुर्व्य चतुरङ्गिण्या सेनया परानीकेन सार्धं संग्रामं संग्रामयते सजीवोऽर्थकामको राज्यकामको भोगकामकः कामकामकः, अर्थकांक्षितो राज्यकांक्षितो भोगकांक्षितः कामकांक्षितः, अर्थपिपासितो राज्यपिपासितो भोगपिपासित कामपिपासितः तच्चित्तस्तन्मनास्तल्लेश्यस्तदध्यवसितस्तत्तीव्राध्यवसानस्तदर्थोपयुक्तस्तदर्पितकरणस्तद्भावनाभावितः एतस्मिन्नन्तरे कालं कुर्यात् नैरयिकेषूपपद्यते, तत्तेनार्थेन गौतम! यावदस्त्येकक उपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्यते, जीव खलु भदन्त! गर्भगतः सन् देवलोकेषूपपद्येत, गौतम!

णं विउव्वइ चाउरंगिणिं सेणं विउवित्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीए णं सद्धिं संगामं संगामेइ, से णं जीवे अत्थकामए रज्जकामए भोगकामए कामकामए, अत्थकंखिए रज्जकंखिए भोगकंखिए, कामकंखिए, अत्थिपिवासिए रज्जपिवासिए भोगपिवासिए कामपिवासिए, तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसिए तत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणभाविए, एएसिं णं अंतरंसि कालं करेज्ज नेरइएसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा, गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेणं, गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म तओ भवइ संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते, से णं जीवे धम्मकामए पुन्नकामए सग्गकामए मोक्खकामए धम्मकंखिए पुन्नकंखिए सग्गकंखिए मोक्खकंखिए धम्मपिवासिए पुन्नपिवासिए सग्गपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसितत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणाभाविए एएसि णं अंतरंसि कालं करेज्ज देवलोगेसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा० !। जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे उत्ताणे वा पासिल्लए वा अक्खुज्जए वा अच्छेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा निसीएज्ज वा तुयट्टेज्ज वा माउए सुवमाणीए सुवइ जागरमाणीए

'उववज्जेज्जा' उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येकको नोपपद्येत, कश्चिन्नरके उत्पद्यते कश्चिन्नोत्पद्यते, गौतमः-प्राह—'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन कारणेन हे भदन्त एवमुच्यते-भगवानाह-'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'से णं सन्नी पंचिंदिए' स खलु संज्ञी पंचेन्द्रियः 'सव्वाहिं पज्जत्तीहिं' सर्वाभिः पर्याप्तिभिः 'पज्जत्तए' पर्याप्तकः, साभिमानिराजादि जीवः कश्चिद्गर्भं गतः सन् नरकगमनयोग्यं कर्मबध्नातीति सम्वति, एतदेव सूचयितु संज्ञित्वादि विशेषणानि दत्तानि तत्र 'वीरियलद्धीए' वीर्यलब्ध्या 'वेउव्वियलद्धीए' वैक्रियलब्ध्या च सङ्ग्रामयतीत्यग्रेतमेन सह सम्बन्धः, अथवा 'वीरयलद्धिए वेउव्वियलद्धिए' इति वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च सन् 'पराणीयं ण' परानीकं सह, शत्रु सैन्यम् 'आगयं सोच्चा' आगतं श्रुत्वा 'निसम्म' निशम्य हृदयधार्य 'पएसे निच्छुभइ' प्रदेशान् निक्षिपति आत्मप्रदेशान् गर्भदेशाग्निष्काशयति, निष्छु

अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) हे गौतम! कोई एक गर्भगत जीव मरकर नरकों में उत्पन्न होता है। और कोइ एक गर्भगत जीव मरकर नरकों में उत्पन्न नहीं भी होता है। (से केणट्ठेण) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कोई एक गर्भगत जीव मरकर नरक में उत्पन्न होता है और कोइ एक गर्भगत जीव मरकर नरक में उत्पन्न नहीं होता है? (गोयमा! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए) हे गौतम! यह संज्ञी पंचेन्द्रिय और सर्व पर्याप्तियों से पूर्ण-पर्याप्तक हुआ गर्भगत जीव (वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए) वीर्यलब्धिद्वारा, वैक्रियलब्धिद्वारा, (पराणीयं आगयं सोच्चा) शत्रु की सेना को आई हुई सुनकर (निसम्म) उसे हृदय में धारण कर (पएसे निच्छुभइ) अपने आत्मप्रदेशों को गर्भदेश

वज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) હે ગૌતમ! કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇ એક ગર્ભમા રહેલ જીવ મરીને નરકોમા ઉત્પન્ન નથી પણ થતો (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમા ઉત્પન્ન થતો નથી? (गोयमा! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए) હે ગૌતમ! તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સર્વપર્યાપ્તિયોથી પૂર્ણ-પર્યાપ્ત અવસ્થામાં રહેલો ગર્ભમાંનો જીવ (वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ) વીર્યલબ્ધિ વડે અને વૈક્રિયલબ્ધિ વડે શત્રુની સેનાનું આગમન સાંભળીને, તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને, પોતાના આત્મપ્રદેશોને ગર્ભપ્રદેશ

अस्त्येकक उपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्येत तत्-केनार्थेन, गौतम ! ससंज्ञी पंचेन्द्रियः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकस्तथारूपस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वाऽन्तिके एकमपि आर्यम् धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य ततो भवति संवेगजातश्रद्धस्तीव्रधर्मानुरागरक्तः सजीवो धर्मकामकः पुण्यकामकः स्वर्गकामको मोक्षकामकः, धर्मकांक्षितः पुण्यकांक्षितः स्वर्गकांक्षितो मोक्षकांक्षितः, धर्मपिपासितः पुण्यपिपासितः स्वर्गपिपासितः मोक्षपिपासितः तच्चित्तस्तल्लेश्यस्तदध्यवसितस्तत्तीव्राध्यवसानस्तदर्थोपयुक्तस्तदर्पितकरणस्तद्भावनाभावित एतस्मिन्नन्तरे कालं कुर्यात्, देवलोकेषूपपद्येत तत्तेनार्थेन गौतम०। जीवः खलु भदन्त! गर्भगतः सन् उत्तानको वा पार्श्वीयो वा आम्रकुब्जको वा आसीद्वा तिष्ठेद्वा निषीदेद्वा, त्वग्वर्तयेद्वा मातरि स्वपत्यां स्वपिति, जाग्रत्यां जागर्ति, सुखितायां सुखितो भवति, दुःखितायां दुःखितो भवति, हंत गौतम ! जीवो गर्भगतः सन् यावत् दुःखितायां दुःखितो भवति, अथ खलु प्रसवन् कालसमये शीर्षेण वा पादाभ्यां वा आगच्छति सम्यगागच्छति तिर्यगागच्छति विनिघातमापद्यते वर्णवध्यानि च तस्य कर्माणि बद्धानि स्पृष्टानि निधत्तानि कृतानि प्रस्थापितानि अभिनिविष्टानि अभिसमन्वागतानि उदीर्णानि नो उपशान्तानि भवन्ति ततो भवति दुरूपो दुर्वर्णः दूरसः दुःस्पर्शः अनिष्टः अकान्तः अप्रियः अशुभः अमनोज्ञः अमनोमः हीनस्वरः दीनस्वरः अनिष्टस्वरः अकान्तस्वरः अप्रियस्वरः अशुभस्वरः अमनोज्ञस्वरः अमनोमस्वरः अनादेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति, वर्णवध्यानि च तस्य कर्माणि नो बद्धानि० प्रशस्त ज्ञातव्यम् यावदादेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति तदेवं भदंत तदेवं भदंत इति ॥ सू० ५ ॥

टीका—' जीवे णं भंते ' जीवः खलु भदन्त ! ' गब्भगए समाणे ' गर्भगतः सन् ' नेरइएसु ' नैरयिकेषु ' उववज्जेज्जा ' उपपद्येत किम् ? हे भदन्त ! गर्भगतो जीवो मृत्वा किं नरकेषु उत्पत्तिं प्राप्नुयादिति प्रश्नाशयः, भगवानाह— ' गोयमे 'त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' अत्थेगइए ' अस्त्येककः कश्चिदित्यर्थः

गर्भ का ही अधिकार होने से सूत्रकार अब गर्भगत जीव का गत्यन्तर गमन सूत्र का कथन करते हैं–' जीवेणं भंते ! " इत्यादि ।

टीकार्थ-(जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा) हे भदन्त ! गर्भ में जीव क्या मरकर नरकों में उत्पन्न होता है ? (गोयमा !

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી સૂત્રકાર હવે ગર્ભમા રહેલ જીવના બીજી ગતિમા જવા બાબત સૂત્રનુ કથન કરે છે–" जीवे ण भते ! ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–(जीवे ण भते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा) હે ભદન્ત ! ગર્ભમાં રહેલ જીવ શુ મરીને નરકોમા ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए उवव-

गर्भस्थमीवो वैक्रियलब्धिप्राप्तसेनया शत्रुसेनया सह संग्रामं करोति तादृशो जीवः 'अत्थकामए' अर्थकामकः—अर्थे द्रव्ये कामो वांछा मात्र यस्य स अर्थ कामकः, अर्थमुद्दिश्य सग्रामं सपादयतीत्यर्थः रूपेण सर्वत्र योजनीयमिति, 'रज्जकामए' राज्यकामकः, राज्यग्रहणेच्छावानित्यर्थः 'भोगकामए' भोगकामकः, भोगाः= गन्धरसस्पर्शाः तेषु कामः=वाञ्छा यस्य स तथा। 'कामकामए' कामकामकः, कामौ=शब्दरूपौ तयोर्वाञ्छा यस्य स तथा, 'अत्थकंखिए' अर्थकांक्षितः, अर्थे कांक्षा=गृद्धिः सञ्जाता यस्य स अर्थकांक्षितः, 'रज्जकंखिए' राज्यकांक्षितः,

वैक्रियसमुद्घात करता है। उससे वह चतुरंगी सेना को बना लेता है और उससे शत्रुसेना के साथ संग्राम करता है। ऐसा गर्भगत जीव नरक गमन योग्य कर्म का बंध करता है ऐसा संभव होता है। यहां सूत्र में जो "वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए" ऐसा तृतीयाविभक्त्यन्त पाठ रखा गया है सो उसके स्थान पर प्रथमाविभक्त्यन्त भी यह पाठ रखा जा सकता है, तब उसका ऐसा अर्थ होगा कि गर्भगत जो जीव है वह वीर्यलब्धिवाला और वैक्रियलब्धिवाला होकर संग्राम करता है। (से णं जीवे) ऐसा वह जीव-गर्भस्थ जीव-जो वैक्रियलब्धिद्वारा प्राप्त अपनी सेना द्वारा शत्रु सेना के साथ (अत्थकामए, रज्जकामए, भोग कामए, कामकामए) द्रव्य में वाञ्छावाला बनकर, राज्यग्रहण करने की इच्छावाला बनकर, भोग-गन्ध, रस, स्पर्श इनमें वाञ्छावाला बनकर, काम-शब्द और रूप की वांछा वाला बनकर, (अत्थकंखिए) अर्थ में गृद्धि वाला बनकर, (रज्जकंखिए) राज्य में गृद्धि वाला बनकर, (काम-

પ્રદેશોને ગર્ભપ્રદેશમાંથી બહાર કાઢે છે અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે પછી તે ચતુરંગી સેના બનાવી લે છે અને તેની મારફત શત્રુ સેના સાથે યુદ્ધ કરે છે એવો ગર્ભમાં રહેલ જીવ નરકમાં જવા યોગ્ય કર્મનો બંધ બાંધે તે સંભવિત છે અહીં સૂત્રમાં "वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए" એવાં જે ત્રીજી વિભક્તિનાં પદો મૂક્યાં છે તેમની જગ્યાએ પહેલી વિભક્તિનાં પદો પણ મૂકી શકાય છે ત્યારે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ગર્ભમાં રહેલ જે જીવ છે તે વીર્ય લબ્ધિવાળો અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળો થઈને સંગ્રામ કરે છે (से णं जीवे) એવો તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ વૈક્રિયલબ્ધિ વડે બનાવેલી પોતાની સેના વડે શત્રુની સેના સાથે (अत्थकामए रज्जकामए भोगकामए कामकामए) ધનની વાસનાવાળો થઈને, રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છાવાળો થઈને ભોગ 'ગંધ રસ સ્પર્શ' ભોગ વવાની વાસનાયુક્ત બનીને, કામ-શબ્દ અને રૂપની વાસનાથી યુક્ત બનીને

मित्ता ' निक्षिप्य 'वेउव्वियसमुग्घाए णं समोहणइ ' वैक्रियसमुद्घातेन खलु समवहन्ति समवहतो भवति तथाविध पुद्गलग्रहणार्थं वैक्रियसमुद्घातं करोति 'समोहणित्ता ' समवहत्य 'चाउरंगिणिं सेणं विउव्वइ ' चतुरङ्गिणीं सेनां विकुर्वति वैक्रियसमुद्घातेन गजाश्वरथपदातिरूपां चतुरङ्गिणीं सेनामुत्पादयतीत्यर्थः, 'चाउरंगिणिं से णं विउव्वित्ता ' चातुरङ्गिणीं सेनां विकुर्व्य तादृशीं सेनां वैक्रियलब्ध्या समुत्पाद्य ' चउरंगिणीए सेणाए ' तया चतुरंगिण्या सेनया 'पराणीए णं' परानीकेन शत्रुसैन्येन 'सद्धिं ' सार्द्धम् 'संगामं ' संग्रामं युद्धमित्यर्थः, 'संगामेइ ' संग्रामयति संग्रामं करोतीत्यर्थः । 'से णं जीवे ' स खलु जीवः य. खलु

से बाहर निकालता है। (निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ) बाहर निकालकर वैक्रिय समुद्घात द्वारा समवहत होता है अर्थात् तथाविध पुद्गलों को ग्रहण करने के लिये वैक्रियसमुद्घात करता है। (समोहणित्ता चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वइ) वैक्रियसमुद्घात करके फिर वह चतुरंगी सेना को-गज, अश्व, रथ, और पदातिरूप चार अंगवाली सेना को उत्पन्न करता है। (चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वित्ता) चतुरंगी सेना को उत्पन्न करके (चाउरंगिणीए सेणाए पराणीए णं सद्धिं संगामं संगामेइ) उस अपनी चतुरंगी सेना से शत्रु की सेना के साथ संग्राम-युद्ध करता है। यहां ऐसा कहा गया है कि वह गर्भगत जीव साभिमानी कोई राजा आदि का जीव हो और वह संज्ञी हो, पांचोंइन्द्रिय वाला हो। समस्त पर्याप्तियां जिसकी पूर्ण हो चुकी हों ऐसा हो। वह जब शत्रु की सेना को आई हुई सुनता है तब वह वीर्यलब्धि द्वारा या वैक्रियलब्धि-द्वारा अपने आत्मप्रदेशों को गर्भदेश से बाहर निकालता है, और

માથી બહાર કાઢે છે (निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणइ) બહાર કાઢીને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વડે તથાવિધ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાને માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે (समोहणित्ता चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वइ) વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કરીને તે ચતુરંગી સેનાને-ગજ, અશ્વ, રથ અને પાયદળ, એ ચાર પ્રકારની સેનાને-ઉત્પન્ન કરે છે (चाउरंगिणिं सेन्न विउव्वित्ता) ચતુરંગી સેનાને ઉત્પન્ન કરીને (चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएण सद्धिं संगाम संगामेइ) પોતાની તે ચતુરંગી સેનાથી શત્રુની સેના સાથે સગ્રામ કરે છે અહી એવુ કહ્યુ છે કે તે ગર્ભમા રહેલ જીવ સ્વાભિમાની કોઈ રાજા વગેરેનો જીવ હોય અને તે સંજ્ઞી હોય, પાચે ઈન્દ્રિયો વાળો હોય, જેની સમસ્તપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થઈ ચુકી હોય, આ જાતનાં તેના લક્ષણો બતાવ્યા છે એવો ગર્ભમા જીવ જ્યારે શત્રુની સેનાનુ આગમન થયેલું સાભળે છે ત્યારે વીર્યલબ્ધિ વડે અથવા વૈક્રિયલબ્ધિ વડે પોતાના આત્મ-

नुमोदितरूपाणि, करणानि येन स तदर्पितकरण इति । 'तब्भावणा भाविए' तद्भावना भावितः, अर्थादिभावनया भावितो य स तद्भावना भावितः, 'एयंसि णं अंतरंसि' एतस्मिन् खलु अन्तरे, एतस्मिन् संग्रामादिकरणसमय 'कालं करेज्ज' कालं कुर्यात्, म्रियत तदा 'नेरइएसु' उववज्जइ' नैरयिकेषूपपद्यते, यदा खलु अर्थादिकामकः संग्रामादिकं गर्भस्थ एव सपादयन् तस्मिन्नेवावसरे मरणं प्राप्नुयात् तदा स जीव नरकेषूत्पद्यत अन्यस्तु नोत्पद्यते इति, 'स तेणट्ठे णं गोयमा' तेनार्थेन हे गौतम ! 'जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा' यावत् अस्त्येक उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येकको नोपपद्येत, यावत्पदेन-'एवं वुच्चइ जीवे णं गब्भगए समाणे नेरइएसु' इति संग्राह्यम् । अनेन कारणेन हे गौतम ! कथयामि यत् कश्चित् कारणविशेषमासाद्य नरके उत्पद्यते कश्चित् नोत्पद्यते इति भाव ।

निमित्त समस्त इन्द्रियों को अथवा कृत कारित एवं अनुमोदना को समावेशित कर (तब्भावणाभाविए) अर्थादिक की भावना से भावित बनकर युद्ध करता है-यदि(एयंसि णं अंतरंसि) इसी संग्राम आदि करने के समय में वह (कालं करेज्जा) मृत्यु को प्राप्त हो जाता है तो (नेरइएसु उववज्जइ) नारकों में वह उत्पन्न होता है। तात्पर्य इसका यही है कि गर्भस्थ जीव अर्थादिक की कामनावाला बनकर संग्राम आदि करता है और उसी स्थिति में यदि वह मर जाता है तो वह गर्भस्थ जीव नरकों में उत्पन्न होता है । अन्य गर्भस्थ जीव नहीं । (से तेणट्ठेण०गोयमा !) इस कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं (जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) कि यावत कोई एक गर्भस्थ जीव कारणविशेष को लेकर नरक में उत्पन्न होता है और कोई एक जीव नरकमें उत्पन्न नहीं होता है।

સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને અથવા કૃત કારિત અને અનુમોદનાને સમાવેશિત કરીને (तब्भावणाभाविए) અર્થાદિકની ભાવનાથી ભાવિત બનીને યુદ્ધ કરે છે અને (एयंसि णं अंतरंसि) આ રીતે યુદ્ધ વગેરે કરતી વખતે જો તે ગર્ભમા રહેલ જીવ (कालं करेज्जा) મૃત્યુ પામે તો (नेरइएसु उववज्जइ) નારકોમા ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ગર્ભમા રહેલ જીવ અર્થાદિકની ઇચ્છાવાળો થઇને સગ્રામ વગેરે કરે છે અને એ એ સ્થિતિમા તે મરણ પામે છે તો તે ગર્ભમા રહેલ જીવ નરકોમા ઉત્પન્ન થાય છે અન્ય પ્રકારના ગર્ભમાં રહેલા જીવો નારકોમા ઉત્પન્ન થતા નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा!) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવુ કહું છું (जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ ઉપરોક્ત કારણે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કો એક જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી.

'भोगकंखिए' भोगकांक्षितः 'कामकंखिए' कामकांक्षितः 'अत्थपिवासिए' अर्थपिपासितः पिपासा इव पिपासा प्राप्तेप्यर्थेऽतृप्तिरूपा संजाता यस्य स तथा, 'रज्जपिवासिए' राज्यपिपासितः, प्राप्तेपि राज्ये तृप्त्यभाववानित्यर्थः, 'भोगपिवासिए' भोगपिपासितः 'कामपिवासिए' कामपिपासितः, 'तच्चित्ते' तच्चित्तः, तस्मिन् अर्थादौ चित्तं यस्य स तच्चित्तः, 'तम्मणे' तन्मनाः, तस्मिन् अर्थादौ मनो विद्यते यस्य स तन्मनाः, 'तल्लेसे' तल्लेश्यः, लेश्यानाम् आत्मपरिणामविशेषः तादृशलेश्यावानित्यर्थः, 'तदज्झवसिए' तदध्यवसितः, इहाध्यवसाय इति अध्यवसितं, तत्र तच्चित्तादि भावयुक्तस्य सतस्तेष्वर्थराज्यभोगकामेष्वेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयकं यस्य स तदध्यवसितः, तद्विषयकोत्साहवानित्यर्थः, 'तत्तिव्वज्झवसाणे' तत्तीव्राध्यवसानः, तस्मिन्नेवार्थराज्यादौ तीव्रमारंभकालादारभ्य प्रकृष्टमध्यवसानं प्रयत्नविशेषो यस्य स तीव्राध्यवसानः, 'तदट्ठोवउत्ते' तदर्थोपयुक्तः तदर्थम् अर्थराज्यभोगादिनिमित्तमुपयुक्तोऽवहित इति तदर्थोपयुक्तः, 'तदप्पियकरणे' तदर्पितकरणः तस्मिन्नेवार्थराज्यादौ अर्पितानि विनिहितानि समावेशितानि करणानि=इन्द्रियाणि, अथवा कृतकारिता-

---

कंखिए) काम में गृद्धिवाला बनकर (अत्थपिवासिए) अर्थ के होने पर भी अतृप्तिरूप अभिलाषावाला बनकर (रज्जपिवासिए) प्राप्त राज्य में भी अतृप्तिरूप अभिलाषावाला बनकर (भोगपिवासिए) भोगमें पिपासित बनकर (कामपिवासिए) काम में पिपासित बनकर (तच्चित्ते) अर्थादिक में एकचित्तवाला होकर (तम्मणे) अर्थादिक में एक अन्तःकरण वाला होकर (तल्लेसे) उसीरूप आत्म परिणामवाला होकर (तदज्झवसिए) तद्विषयक अध्यवसायवाला होकर (तत्तिव्वज्झवसाणे) आरंभ काल से ही तद्विषयक प्रयत्नविशेषवाला होकर (तदट्ठोवउत्ते) उसी अर्थ राज्य, भोगादि के निमित्त उपयुक्त बन कर (तदप्पियकरणे) उन्हीं की प्राप्ति

(अत्थकंखिये) અર્થની લાલસા વાળો બનીને, (अत्थपिवासिए) અર્થ હોવા છતા પણ તેનાથી અતૃપ્ત રહીને તેની અભિલાષા વાળો બનીને, (रज्जपिवासिए) પ્રાપ્ત રાજ્યથી અતૃપ્ત રહીને રાજ્ય મેળવવાની અભિલાષા વાળો બનીને (भोगपिवासिए) ભોગની ઇચ્છાવાળો બનીને, (कामपिवासिए) કામની ઇચ્છાથી યુક્ત બનીને (तच्चित्ते) અર્થાદિકમા એક ચિત્ત થઇને (तम्मणे) અર્થાદિકમા એક અંતઃકરણવાળો થઇને-તલ્લીન થઇને (तल्लेसे) તે પ્રકારના આત્મપરિણામ વાળો થઇને (तदज्झवसिए) તે વિષયક પ્રવૃત્તિવાળો થઇને (तत्तिव्वज्झवसाणे) આરંભ કાળથી જ તે વિષે વિશિષ્ટ પ્રયત્ન વાળો થઇને (तदट्ठोवउत्ते) અર્થ, રાજ્ય, ભોગાદિને માટે ઉપયુક્ત બનીને (तदप्पियकरणे) તેમની પ્રાપ્તિને માટે

कस्य भावतः समितिगुप्त्याराधकस्य ' समणस्स वा ' श्रमणस्य वा-द्वादशविधतपोयुक्तस्य श्रमणस्य साधो , ' माहणस्स वा ' माहनस्य वा, वा-अथवा स्वयंस्थूलप्राणातिपातादिभ्यो निवृत्त सन् ' माहन माहन ' एवं रूपेण परानुपदिशति यः स माहनः=देशविरतस्तस्य ' अतिए ' अन्तिके समीपे 'एगमवि' एकमपि 'आरियं धम्मियं ' आर्यम्=जिनप्रणीतं धार्मिकम्=श्रुतचारित्ररूप धर्मसम्पादकम् अत एव ' सुवयणं ' सुवचनम्-प्राणातिपातादिविरतिरूपं निरवद्य ' सोच्चा ' श्रुत्वा ' निसम्म ' निशम्य-हृदि अवधार्य, ' तओ भवइ ' ततो भवति, तदनन्तरमेव श्रवणाऽवधारणानन्तरमेव जायते, 'संवेगजायसड्ढे' संवेगजातश्रद्धः, संवेगो वैराग्यं तेन जाता समुत्पन्ना श्रद्धा तत्त्वश्रद्धानं यस्य स संवेगजातश्रद्धः, तिव्वधम्माणु

सीहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म) हे गौतम ! वह गर्भगत जीव यदि कोई धार्मिक जीव है और वह संज्ञी, पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक है तो ऐसी स्थिति में वह जीव तथारूप-द्रव्यतः-सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु का वेष धारण किये हुए भावत -समिति गुप्ति आदि के आराधक, ऐसे श्रमण, बारह प्रकार के तपों को तपने वाले साधु के, अथवा माहण-स्थूल प्राणातिपात आदि पाप क्रियाओं से निवृत्त होकर जो दूसरों को ऐसा ही उपदेश देता है कि जीवों को "मा हन मा हन" "मत मारो मत मारो " ऐसे देशविरति को धारण किये हुए पंचम गुणस्थानवर्ती श्रावक रूप माहण के पास एक भी आर्य जिनप्रणीत-धार्मिक-श्रुतचारित्ररूप धर्मके सम्पादक-सुवचन को-प्राणातिपातादिविरतिरूप निरवद्य-वचन को सुन करके और उसे हृदय में अवधारण करके (तओ) उसी समय (संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते भवइ) संवेग से-वैराग्य

तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म) હે ગૌતમ ! તે ગર્ભમાં રહેલો જીવ જો ધાર્મિક હોય, સંજ્ઞી હોય અને પંચેન્દ્રિય સહિત અને પર્યાપ્તક હોય તો તે દ્રવ્યથી દોરા સહિત મુખપર મુહપત્તી વ ઉપકરણો સહિત સાધુ વેષ ધારણ કરેલા અને ભાવથી સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરેના આરાધક તથા બાર પ્રકારના તપ કરનારા શ્રમણ પાસે તેમજ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપ ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થઈને અને બીજાને પણ ' मा हन मा हन " ' હણો નહીં હણો નહીં " એવો ઉપદેશ દેનાર દેશવિરતિને ધારણ કરનાર પાંચમાં ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકરૂપ માહણ પાસે એક પણ આર્ય જિન પ્રણીત—ધાર્મિક-શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મના સંપાદક-સુવચનો-પ્રાણાતિપાતાદિ વિરતિરૂપ નિર્દોષ વચનોને સાંભળીને અને તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને (तओ) ત્યાર બાદ (संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते भवइ) સંવેગથી (વૈરાગ્યથી)

पूर्वं गर्भगतस्य जीवस्य नरकगमनकरणं प्रतिपाद्य सम्प्रति देवलोकगमनकरणं प्रदर्शयन्नाह—'जीवे णं भंते' इत्यादि।

'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् देवलोगेसु उववज्जेज्जा' देवलोकेपूपपद्येत किम्?। भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! अत्थेगइए उववज्जेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् नोपपद्येत 'से केणट्ठे णं' तत्केनार्थेन हे भदन्त! केन कारणेनैवमुच्यते यत् कश्चिद्देवलोकं गच्छति कश्चिन्नो गच्छतीति भावः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'से णं सन्नी पंचिंदिए' स खलु संज्ञी पञ्चेन्द्रियः, 'सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए' सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकः सर्व पर्याप्तिभिर्युक्त सन्नित्यर्थः, 'तहारूवस्स' तथारूपस्य, तथाविधस्य द्रव्यतः सदोरकमुखवस्त्रिकादि साधुवेषधार-

इस तरह गर्भगत जीव के नरक गमन में कारण प्रतिपादित कर अब सूत्रकार देवलोक में उसके गमन के कारण का प्रतिपादन करने निमित्त प्रश्नोत्तररूप सूत्र का कथन करते हैं—(जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा) हे भदंत! गर्भस्थ जीव क्या देवलोकों में उत्पन्न हो जाता है? (अत्थेगइए उववज्जेज्जा) हे गौतम! गर्भ में रहा हुआ कोई एक जीव मरके देवलोक में उत्पन्न होता है और कोई एक गर्भगत जीव मरकर देवलोक में उत्पन्न नहीं भी होता है। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कोई एक गर्भस्थ जीव मरके देवलोक में उत्पन्न नहीं होता है? (गोयमा! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्ज-

આ રીતે ગર્ભમા રહેલ જીવના નરકગમનનાં કારણોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર તેના દેવલોક ગમનનાં કારણોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપ સૂત્રોનુ કથન કરે છે- (जीवे ण भंते! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा?) હે ભગવન્! શુ ગર્ભમા રહેલ જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) હે ગૌતમ! ગર્ભમા રહેલો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઈ એક ગર્ભમા રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન નથી પણ થતો (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમા જાય છે અને કોઈ એક ગર્ભમા રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમા જતો નથી

ઉત્તર—(गोयमा! से ण सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए

'तम्मणे' तन्मनाः तस्मिन् धर्मादावेव मनो यस्य स तथा, तल्लेस्से' तल्लेश्य', लेश्या आत्मपरिणामविशेष -तथा च तस्मिन्नेव धर्मादौ लेश्या आत्मपरिणामविशेषरूपा विद्यते यस्य स तथा 'तदज्झवसिए' तदध्यवसित, धर्मादिविषयकाध्यवसायवान् 'तत्तिव्वज्झवसाणे' तत्तीव्राध्यवसान, तस्मिन्नेव तीव्राध्यवसाय युक्त, 'तदट्ठोवउत्ते' तदर्थोपयुक्तः, तदर्थं धर्मादिनिमित्तमुपयुक्त उपयोगवान् 'तदप्पियकरणे' तदर्पितकरण, तस्मिन् धर्मादावेव अर्पितानि करणानि=इन्द्रियाणि अथवा करणानि=कृतकारितानुमोदितरूपाणि वा यस्य स तथा, 'तब्भावणा भाविए' तद् भावना भावित, तस्मिन् धर्मादावेव भावना वासना तया भावितो य' स, तथा, 'एयंसि णं अंतरंसि एतस्मिन् खलु अंतरे-एतस्मिन् समये 'कालं करेज्जा' कालं कुर्यात् म्रियेत तदा स जीवः 'देवलोगेसु' देवलोकेषु 'उववज्जइ' उपपद्येत, देवो भवेदित्यर्थ, 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' तत्तेनार्थेन हे

धर्मादिक में ही एक चित्त वाला बनकर (तम्मणे) धर्मादिक में ही एक अन्तःकरण वाला बनकर (तल्लेसे) धर्मादिकरूप आत्मपरिणाम वाला बनकर (तदज्झवसिए) धर्मादिविषयक अध्यवसायवाला बनकर (तत्तिव्वज्झवसाणे) धर्मादिविषयक तीव्र अध्यवसायवाला बनकर (तदट्ठोवउत्ते) धर्मादिक निमित्त ही उपयोगवाला बनकर (तदप्पियकरणे) धर्मादिक में ही अपनी इन्द्रियों को, अथवा कृत कारित अनुमोदना को समर्पित करनेवाला बनकर (तब्भावणाभाविए) धर्मादिक की ही भावना से भावित बनकर (एयंसि अतरंसि) उस समय यदि (कालं करेज्जा) कालधर्म को प्राप्त होता है-गर्भ में ही मर जाता है- तब ऐसा वह जीव (देवलोगेसु) देवलोक में (उववज्जइ) उत्पन्न होता है, अर्थात् देव होता है (से तेणट्ठेणं गोयमा!) इस कारण हे

ચિત્ત થઈને, (तम्मणे) ધર્મ વગેરેમાં જ પોતાનું અંતઃકરણ લીન કરીને, (तल्लेसे) ધર્માદિ રૂપ આત્મપરિણામ વાળો થઈને (तदज्झवसिए) ધર્માદિ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થઈને, (तत्तिव्वज्झवसाणे) ધર્માદિવિષયક તીવ્ર અધ્યવસાય વાળો થઈને, (तदट्ठोवउत्ते) ધર્માદિ નિમિત્તે જ ઉપયોગવાળો બનીને, (तदप्पियकरणे) ધર્માદિકમાં જ પોતાની ઈન્દ્રિયોને અથવા કૃત, કારિત અનુમોદનાને સમર્પિત કરનારો બનીને (तब्भावणाभाविए) ધર્માદિકની ભાવનાથી જ ભાવિત બનીને (एयंसि अंतरंसि) તે સમયે જો તે ગર્ભનો જીવ (कालं करेज्जा) કાળધર્મ પામે ગર્ભમાં જ મૃત્યુ પામે-તો તે ગર્ભમાં રહેલો જીવ (देवलोगेसु उववज्जइ) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે એટલે કે દેવ થાય છે (से तेणट्ठेणं०

रागरत्ते' तीव्रधर्मानुरागरक्तः, तीव्रोऽतिशयितो यो धर्मविषयको अनुरागो धर्म बहुमानरूपस्तेन रक्त इव रक्तो यः स तीव्रधर्मानुरागरक्तः, 'से णं जीवे' स खलु जीवः 'धम्मकामए' धर्मकामकः-श्रुतचारित्ररूपधर्मवाञ्छायुक्त, 'पुन्नकामए' पुण्यकामकः, पुण्य-शुभकर्म तस्य कामो=वाञ्छा विद्यते यस्य स पुण्यकामकः, 'सग्गकामए' स्वर्गकामकः, स्वर्गवाञ्छावान् 'मोक्खकामए' मोक्षकामकः मोक्षवाञ्छायुक्तः 'धम्मकंखिए' धर्मकांक्षितः, 'पुन्नकंखिए' पुण्यकांक्षितः, 'सग्गकंखिए' स्वर्गकांक्षितः 'मोक्खकंखिए' मोक्षकांक्षितः 'धम्मपिवासिए' धर्मपिपासितः, धर्मे पिपासा इव पिपासा अतृप्तिर्विद्यते यस्य स तथा, 'पुन्नपिवासिए' पुण्यपिपासितः, 'सग्गपिवासिए' स्वर्गपिपासितः 'मोक्खपिवासिए' मोक्षपिपासितः, 'तच्चित्ते' 'तच्चित्तः तस्मिन् एव धर्मादौ चित्तं यस्य स तथा,

से श्रुतचारित्रूप धर्ममें श्रद्धावाला बन जाता है, अथवा-वैराग्य से जिसे तत्वश्रद्धारूप रुचि उत्पन्न हो जाती है, जो तीव्र धर्मानुरागसे-अतिशय धर्मविषयक बहुमानरूप अनुराग से-रंग जाता है (से णं जीवे) ऐसा वह पूर्वोक्त विशेषणोंवाला गर्भगत जीव (धम्मकामए, पुन्नकामए, सग्गकामए) श्रुतचारित्ररूप धर्म की वांछासे युक्त बनकर, शुभकर्मरूप पुण्य की वांछासे युक्त बनकर, स्वर्ग की वांछासे युक्त बनकर, (मोक्खकामए) मोक्षकी वांछासे युक्त बनकर (धम्मकंखिए) धर्मकी कांक्षासे युक्त बनकर, (पुण्णकंखिए) पुण्य की कांक्षायुक्त बनकर (सग्गकंखिए) स्वर्ग की कांक्षासेयुक्त बनकर (मोक्खकंखिए) मोक्षकी कांक्षासे युक्त बनकर, (धम्मपिवासिए) धर्म की पिपासा वाला बनकर (पुण्णपिवासिए) पुण्य की पिपासा वाला बनकर (सग्गपिवासिए) स्वर्ग की पिपासावाला बनकर (मोक्खपिवासिए) मोक्ष की पिपासा वाला बनकर (तच्चित्ते)

શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મમા શ્રદ્ધાવાળો બની જાય છે અથવા વૈરાગ્યને લીધે જેને સાચા તત્વમા શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ હોય છે, અને જે તીવ્ર ધર્માનુરાગથી રંગાયો હોય છે (से णं जीवे) એવા પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળો તે ગર્ભમા રહેલ જીવ (धम्मकामए, पुन्नकामए, सग्गकामए) શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની અભિલાષા વાળો બનીને, શુભકર્મરૂપ પુણ્યની વાછા વાળો બનીને, સ્વર્ગની અભિલાષા વાળો બનીને, (मोक्खकामए) મોક્ષની કામના વાળો બનીને, (धम्मकंखिए) ધર્મની ઈચ્છાવાળો બનીને, (पुण्णकंखिए) પુણ્યની ઈચ્છા વાળો બનીને (सग्गकंखिए) સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો બનીને (मोक्खकंखिए) મોક્ષની ઈચ્છાવાળો બનીને (धम्मपिवासिए) ધર્મની પિપાસાવાળો બનીને, (पुण्णपिवासिए) પુણ્યની પિપાસા વાળો બનીને, (सग्गपिवासिए) સ્વર્ગની પિપાસાવાળો બનીને (मोक्खपिवासिए) મોક્ષની પિપાસાવાળો બનીને, (तच्चित्ते) ધર્મ વગેરેમાં એક

गव एव जीवोपि जागर्ति-किम् 'सुहियाए सुहिए भवइ' सुखितायां सुखितो भवति किम्? 'दुहियाए दुहिए भवइ' दुःखितायां दुःखितो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'हंते'त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जीवे णं गब्भगए समाणे' जीवः खलु गर्भगतः सन् 'जाव दुहियाए दुहिए भवइ' यावत् दुःखितायां दुःखितो भवति, गर्भगतस्य जीवस्य सर्वाऽपि क्रिया मातुरनुसारिण्येव भवेदिति भावः। 'अहे णं' अथ खलु नवमासपर्यन्तं गर्भे वासानन्तरम् 'पसवणकालसमयंसि' प्रसवनकालसमये-प्रसूतिसमये 'सीसेण वा पाएहिं वा आगच्छति' यदा शीर्षेण वा पादाभ्यां वा आगच्छति तदा 'सम्मं आगच्छइ' सम्यगागच्छति=सम्=सुखेन आगच्छति। यदा-'तिरियमागच्छइ' तिर्यगागच्छति, च

क्या वह भी सो जाता है? (जागरमाणीए जागरइ) तथा माता के जग जाने पर क्या वह भी जग जाता है? (सुहियाए सुहिए भवइ दुहियाए दुहिए भवइ) अथवा जब माता सुखी होती है तब वह क्या सुखी होता है? जब माता दुःखी होती है तब यह गर्भगत जीव क्या दुःखी होता है? (हंता गोयमा! गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवई) हां गौतम! गर्भगत जीव यावत् माताके दुःखित होनेपर दुःखी होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि गर्भगत जीव की समस्त क्रियाएँ माता की क्रिया अनुसार ही होती हैं। (अहे णं पसवणकालसमयंसि) जीव जब नौ माह तक गर्भ में रह चुकता है तब उसके बाद प्रसूति समय में (सीसेण वा पाएहिं वा) वह जीव यदि मस्तक से अथवा दोनों पैरों से (आगच्छइ) बाहर निकलता है तो (सम्मं आगच्छइ)) अच्छी तरह से-विना किसी कष्ट के-बाहर निकल आता है। यदि वह (तिरि

જાય છે? (जागरमाणीए जागरइ) શું માતા જાગે ત્યારે તે પણ જાગી જાય છે? (सुहियाए सुहिए भवइ दुहियाए दुहिए भवइ) શું માતા દુઃખી થાય ત્યારે ગર્ભમાં રહેલો જીવ દુઃખી થાય છે? અને માતા સુખી થાય ત્યારે શું તે સુખી થાય છે?

ઉત્તર—(हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ! (जीवे णं गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवइ) ગર્ભમાં રહેલો જીવ સુપ્ત થવું કરીને રહે છે અહીંથી લઈને માતાના દુઃખે દુઃખી થવા સુધીની બધી ક્રિયાઓથી યુક્ત રહે છે તાત્પર્ય એ છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવની બધી ક્રિયાઓ માતાની ક્રિયા પ્રમાણે જ થાય છે (अहे णं पसवणकालसमयंसि) જીવ સવાનવ માસ સુધી ગર્ભમાં રહે છે-ત્યાર પછી પ્રસૂતિના સમયે सीसेण वा पाएहिं वा જો તે જીવ મસ્તકથી અથવા બન્ને પગથી (आगच्छइ) બહાર નીકળે છે તો (सम्मं आगच्छइ) કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના બહાર નીકળે છે પણ જો (तिरियमागच्छइ) તિરછો "આડો"

गौतम ! अनेन कारणेन एवमुच्यते यदेकः कश्चिद् धर्मी जीवो गर्भे मृत्वा देवलोकं गच्छति, एकः कश्चित् धर्मादिरहितो गर्भे मृत्वा देवलोकं न गच्छतीति भावः

गर्भाधिकारादेवेदमपरं गर्भसूत्रमाह–'जीवे णं भंते' इत्यादि ।

'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'उत्ताणए वा' उत्तानको वा, गर्भे वसन् जीवः किम् उत्तानक ऊर्ध्वमुखः, तथा– 'पासिल्लए वा' पार्श्वितो वा–पार्श्वभागेन स्थितो वा 'अंबखुज्जए वा' आम्रकुब्जको वा, आम्रफलवत् कुब्जो वा 'अच्छेज्ज वा' आसीत वा सामान्यतः। 'चिट्ठेज्ज वा' तिष्ठेद्वा ऊर्ध्वस्थानेन 'निसीएज्ज वा' निषीदेद्वा पर्यङ्काद्यासनेन 'तुयट्टेज्ज वा' त्वग्वर्तयेद्वा, पार्श्वं परिवर्तयेद्वा, 'माउए सुवमाणीए सुवइ' मातरि स्वपत्यां स्वपिति. यदा माता निद्राति तदा तद्गर्भगतो जीवोपि निद्राति किम् जागरमाणीए जागरइ' जाग्रत्यां जागर्ति, यदा माता जागर्ति तदा तदीयगर्भ-

---

गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि गर्भमें रहा हुआ कोई एक जीव मर कर देवलोक में जाता है, कोई एक धर्मादि से रहित बना हुआ गर्भस्थित जीव मरकर देवलोक में नहीं जाता है।

गर्भ का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब यह दूसरा गर्भसूत्र कहते हैं (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे उत्ताणए वा पासिल्लए वा) हे भदन्त! गर्भ में स्थित जीव क्या चत्ता–ऊँचा मुख किया हुआ स्थितहोता है ? पार्श्वभागसे स्थित होता है ? (अंबखुज्जए वा) क्या वह आमके जैसा कुब्ज होता है ? (अच्छेज्ज वा) सामन्यआसनसे बैठता है (चिट्ठेज्ज वा) खड़ा होता है ? (निसीएज्ज वा) अथवा कि–पर्यङ्क आदि आसनसे बैठता है ? (तुयट्टेज्ज वा) या करवट बदलता है ? (माउए सुवमाणीए सुवइ) अथवा–माताके सो जाने पर

गोयमा !) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે ગર્ભમાં રહેલો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ધર્માદિથી રહિત એવો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમાં જતો નથી

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી સૂત્રકાર આ બીજું ગર્ભ સૂત્ર કહે છે–

(जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे उत्ताणए वा पासिल्लए वा) હે ભગવન્! ગર્ભમાં રહેલો જીવ શું મુખ ઊંચું કરીને રહે છે? શું તે પાર્શ્વભાગથી સ્થિત હોય છે? (अंबखुज्जए वा) શું તે આમના સમાન કુબ્જ (કુબડો) હોય છે? (अच्छेज्जवा) શું તે સામાન્ય આસને બેસે છે? (चिट्ठेज्जवा) ઉભો થાય છે? (निसीएज्ज वा) અથવા પર્યંક વગેરે આસને બેસે છે? (तुयट्टेज्ज वा) કે પડખું ફેરવે છે? (माउए सुवमाणीए सुवइ) અથવા–માતા સૂવે ત્યારે તે પણ સૂઈ

त्वेन व्यवस्थापितानि, 'अभिनिविट्ठाइं' अभिनिविष्टानि, अभि=तीव्रानुभावतया निविष्टानि स्थापितानीत्यर्थः,' अभिसमन्नागयाइं (अभिसमन्वागतानि उदयाभिमुखीभूतानि ततश्च 'उदिन्नाइं उदीर्णानि, कर्मस्थितिपरिपाकेन उदयावलिकायां प्राप्तानि, किन्तु 'नो उवसंताइं भवति' नो उपशान्तानि भवन्ति 'तओ भवइ' ततो भवति, यदि कर्मणोपशान्तत्वम् किन्तु फलोदयाय फलदानाय व्यवस्थितं स्यात् तदा गर्भनिर्गतो जीव कीदृशो भवतीत्याह-'दुरूवे' दुरूप, दुरूपो भवति-विकृताकृतिमान् भवति,' दुवन्ने' दुर्वर्णः, कुत्सितवर्णवान् भवति,' दुग्गंधे' दुर्गन्धः, कुत्सितगंधवानित्यर्थः, 'दुरसे' दूरस, कुत्सितरस इत्यर्थः, 'दुफासे' दुःस्पर्शः, कर्कश कठोराद्यशुभस्पर्शवानित्यर्थः, 'अणिट्ठे' अनिष्टः, अवांछनीयः, 'अकंते' अकान्तः, अनभिरूपणीयः, 'अप्पिए' अप्रियः, सर्वापकारकः, 'असुभे' अशुभः, अकल्याणकरः, 'अमणुन्ने' अमनोज्ञः, अहितकारकः 'अमणामे' अमनोमः, सकलजनप्रतिकूल, 'हीणस्सरे' हीनस्वरः, 'दीणस्सरे' दीनस्वर, 'अणिट्ठस्सरे' अनिष्टस्वर 'अकंतस्सरे' अकान्तस्वरः, 'अप्पियस्सरे' अप्रियस्वर 'असुभस्सरे' अशुभस्वरः, 'अमणुन्नस्सरे' अमनोज्ञस्वरः, अमणामस्सरे'

हुए हैं, (तओ भवइ, दुरूवे, दुवन्ने, दुरसे, दुफासे, अणिट्ठे, अकंते, अप्पिए, असुभे, अमणुन्ने, अमणामे, हीणस्सरे, दीणस्सरे, अणिट्ठस्सरे, अकन्तस्सरे, अप्पियस्सरे, असुभस्सरे, अमणुण्णस्सरे अमणामस्सरे, अणएज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ) तो वह जीव ऐसा मनुष्य होता है, कि जो कुरूप होता है, खोटे वर्णवाला होता है, खोटे रस वाला होता है, खोटे स्पर्शवाला होता है, अनिष्ट होता है, अकान्त होता है, अप्रिय होता है, अशुभ होता है, अमनोज्ञ होता है, अमनोम होता है, हीनस्वरवाला होता है, दीनस्वरवाला होता है, अनिष्टस्वरवाला होता है, अकान्त स्वर वाला होता है, अशुभ स्वरवाला होता है, अमनोज्ञ स्वरवाला होता है,

આવશે." (તઓ ભવઇ, દુરૂવે, દુવન્ને દુરસે દુફાસે, અણિટ્ઠે અકંતે, અપ્પિએ, અસુભે, અમણુન્ને, અમણામે હીણસ્સરે, દીણસ્સરે, અણિટ્ઠસ્સરે, અકંતસ્સરે, અપ્પિયસ્સરે, અસુભસ્સરે અમણુણ્ણસ્સરે અમણામસ્સરે અણાએજ્જવયણે પચ્ચાયાએ યા વિ ભવઇ) તે કદરૂપો હોય છે ખરાબ વર્ણ યુક્ત હોય છે, ખરાબ રસવાળો હોય છે ખરાબ સ્પર્શવાળો હોય છે અનિષ્ટ હોય છે અકાન્ત હોય છે, અપ્રિય હોય છે અશુભ હોય છે અમનોજ્ઞ હોય છે અમનોમ હોય છે, હીન સ્વરવાળો હોય છે દીનસ્વરવાળો હોય છે અનિષ્ટ સ્વરવાળો હોય છે, અકાન્ત સ્વરવાળો હોય છે, અપ્રિયસ્વરવાળો હોય છે, અશુભસ્વરવાળો હોય છે, અમનોજ્ઞ

तया निस्सरति तदा 'विणिघायमावज्जइ' विनिघातमापद्येत, म्रियेतेत्यर्थः, यदा गर्भस्तिरश्चीनो भूत्वा मातुरुदरान्निर्गन्तुं प्रवर्तते तदा स तन्माता च प्रायो मरणमापद्येत, तिर्यग्रूपेण निःसरणस्यासंभवात्। गर्भनिर्गतस्य जीवस्य यत् स्यात्तदाह— 'वन्नवज्झाणि' वर्णवध्यानि च वर्णः श्लाघारूपः स वध्यो हन्तव्यो येषां तानि वर्णवध्यानि निन्दनीयानीत्यर्थः, अथवा 'वर्णबाह्यानि' इतिच्छाया, तत्र—वर्णाद् बाह्यानि अशुभानीत्यर्थः। 'से' तस्य गर्भविनिर्गतस्य जन्तोः 'कम्माइं' कर्माणि 'बद्धाइं' बद्धानि सामान्यतः, तानि तु दूरतोऽपि भवन्तीत्याह—'पुट्ठाइं' स्पृष्टानि संलग्नतया गाढतरबन्धनतः, अथवा बद्धानि, कुतः? स्पृष्टानि—पूर्वं स्वव्यापारेणैव स्पर्शविषयीकृतानी अभूवन् अतएव बद्धानीति भावः, 'निहत्ताइं' निधत्तानि, उद्वर्तनाऽपवर्तनकरणवर्जितशेषकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानि, 'कडाइं' कृतानि, निकाचितानि सर्वकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानि, 'पट्ठवियाइं' प्रस्थापितानि, मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसादिनामकर्मादिना सहोदय-

यमागच्छइ) तिरछा होकर बाहर निकलता है तब तो (विणिघायमावज्जइ) मरजाता है। तात्पर्य यह हैं कि जब गर्भ तिरछा होकर माता के गर्भाशय से बाहर निकलने लगता है, तब वह माता और गर्भ प्रायः दोनों ही मरण को प्राप्त हो जाते हैं। क्यों कि गर्भ तिरछा होकर माता के पेट से योनि द्वारा निकल नहीं सकता है। अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि गर्भ से निर्गत जीव कैसा क्या होता है—(वन्नवज्झाणि य से कम्माइं बद्धाइं, पुट्ठाइं, निहत्ताइं, कडाइं, पट्ठवियाइं, अभिनिविट्ठाइं, अभिसमन्नागयाइं, उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवंति) गर्भ से निर्गत हुए उस जीव के जो अशुभ कर्म बद्ध हैं, स्पृष्ट हैं, निधत्त हैं, कृत हैं, प्रस्थापित हैं, अभिनिविष्ट हैं, अभिसमन्वागत हैं, उदयप्राप्त हैं, उपशान्त नहीं

થઈને બહાર આવે તો (विणिघायमावज्जइ) તે મરણ પામે છે તાત્પર્ય એ છે કે જો ગર્ભ તિરછો "આડો" થઈને માતાના ગર્ભાશયમાથી બહાર નીકળે તો ઘણે ભાગે માતા અને ગર્ભ બન્ને મરણ પામે છે કારણ કે ગર્ભ તિરછો થઈને માતાના ગર્ભાશયમાથી બહાર નીકળી શકતો નથી

હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે ગર્ભમાથી બહાર આવેલો જીવ કેવો હોય છે?

(वण्णवज्झाणि य से कम्माइं, वद्धाइं, पुट्ठाइं, निधत्ताइं, कडाइं, पट्ठवियाइं, अभिनिविट्ठइं, अभिसमन्नागयाइं, उदिन्नाइं, नो उवसताइं भवंति) ગર્ભમાથી બહાર નીકળેલો તે જીવ કે જેને અશુભ કર્મ બદ્ધ છે, સ્પૃષ્ટ છે, નિધત્ત છે, કૃત છે, પ્રસ્થાપિત છે, અભિનિવિષ્ટ છે, અભિસમન્વાગત છે, ઉદય પ્રાપ્ત છે અને જેનાં કર્મ ઉપશાન્ત થયેલ નથી "આ બધાં પદોનો અર્થ આગળ સમજાવવામાં

भादिज्जवयणे पच्चायाए आविभवइ' यावत् आदेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति, यदि तस्याशुभं कर्म नो बद्ध भवेत्तदा रूपादारभ्य स्वरपर्यन्तं सर्वशुभप्रशस्तमप्य भवेत् समुत्पन्नश्च स जीव आदेयवचन सन् मनुष्यत्वे समुत्पन्नो भवतीति, 'सेवं भते सेवं भते' त्ति तदेव भदन्त तदेव भदन्त इति, हे भदन्त ! गर्भविषय येन प्रकारेण यद्वस्तु देवानुप्रियेण । कथित तत् एवमेव सर्वं सत्यमेव इत्युक्त्वा श्रमणं भगवन्त महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू०५ ॥

" पुट्ठाई " यह पद हेतुपरक पद है–आत्मा में कर्म बद्ध क्यों हुए तो इसका उत्तर यह (पुट्ठाई) पद देता है–यह बताता है कि आत्माने पहिले इन्हें अपने ही योगादिरूप व्यापार से स्पर्श का विषयभूत बनाया था सो वे आत्माके साथ चिपक गये। 'निधत्त' इस पदके विषयमें विशेष विवरण मेरे बनाये हुए"मोक्खपद" में लिखा जा चुका है–जिसका तात्पर्य यह है कि निधत्त जो कर्म होते हैं उनमें उद्वर्तना और अपवर्तना इन दो करणों के सिवाय दूसरे और करण कुछ भी नहीं कर सकते हैं। तथा जीव के साथ जो कर्म बद्ध हैं उनका कर्त्ता और कोई दूसरा जीव नहीं है किन्तु वही स्वयं आत्मा है कि जिसके साथ वे बद्ध हैं, यह बात " कडाइ " पद प्रकट करता है। इससे यह बात सिद्धान्त की पुष्ट और स्पष्ट हो जाती है कि कर्मों को अपने साथ बद्ध करने में अधिकारी स्वयं आत्मा ही है। निकाचित वे कर्म होते हैं कि जिनमें कोई भी करण कुछ भी नहीं कर सकता है। मनुष्यगति, पंचेन्द्रियजाति, त्रस

હેતુપરક પદ છે એટલે કે આત્માની સાથે કર્મ શા માટે બદ્ધ થયા તેનો ઉત્તર આ " પુટ્ઠાઇ " પદ આપે છે તે એ વાત બતાવે છે કે આત્માએ પહેલા પોતાના જ યોગ વગેરે વ્યાપારથી તેમને ગ્રહણ કર્યા અને તેથી તે કર્મો આત્માની સાથે બંધાયા 'निधत्त" પદના વિષયમા વિશેષ વર્ણન મોક્ષ પદ મા લખવામા આવ્યુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે નિધત્ત કર્મમાં, ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના એ બે સિવાયના કરણ કઇ પણ કરી શકતાં નથી, તથા જીવની સાથે જે કર્મ બદ્ધ હોય છે તેનો કર્તા બીજો કોઇ પણ જીવ હોતો નથી પણ સ્વય આત્મા પોતે જ છે એજ વાત " कडाइ " પદ પ્રકટ કરે છે આથી સિદ્ધાતની એ વાતને સમર્થન મળે છે કે કર્મોને પોતાની સાથે બદ્ધ કરવામાં આત્મા પોતે જ અપરાધી હોય છે જે કર્મ ઉપર કોઇ પણ કરણની કોઇ પણ પ્રકારની ...વતી નથી તે કર્મને નિકાચિત" કર્મ કહે છે.

अमनोमस्वरः, 'अणाएज्जवयणे' अनादेयवचनः, अग्राह्यवचनः, एतादृशः सन् 'पच्चयाए यावि भवइ' प्रत्यायातश्चापि भवति, मनुष्यभवमागच्छतीति, यस्य जीवस्य 'वण्णवज्झाणियसे कम्माइं नो बद्धाइं' वर्णवद्ध्यानि च तस्य कर्माणि नो बद्धानि 'पसत्थं णेयव्वं' प्रशस्तं ज्ञातव्यम्, अत्र पूर्वपाठो व्यत्ययेन=प्रशस्तरूपेन ग्राह्य इत्यर्थः, यदि तस्य जीवस्य कर्माणि अशुभरूपेण नो बद्धानि भवेयुस्तदा सर्वं रूपादिकं प्रशस्तमेव भवतीति ज्ञातव्यानीतिभावः। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव

अमनोमस्वरवाला होता है, अनादेयवचनवाला होता है। सूत्रकारने यहां यह कहा है कि यदि गर्भस्थ जीव भाग्यवशात् सुरक्षित रीति से गर्भ से बाहर निकल भी आता है परन्तु यदि उसके पूर्वोपार्जित कर्म निंदनीय या अशुभ आदि रूप हैं और अभीतक वे उपशांत दशा में नहीं आ पाये हैं-उदय दशा में ही चल रहे हैं तो वह उनके उदय के कारण खोटे रूप आदि वाला बन जाया करता है। सूत्र में जो "वन्नवज्झाणि" पद आया है उसका अर्थ "निंदनीय या अशुभ" ऐसा है, कारण कि-वर्ण शब्दका अर्थ श्लाघारूप वर्ण जिनका नष्ट हो चुका है, अर्थात् जो निंदनीय हैं वे कर्म। अथवा जो कर्म अशुभ हैं वे "वण्णवज्झ" है यहां इस पद की संस्कृत छाया "वर्णबाह्य" ऐसी होगी, क्योंकि जो अशुभ कर्म होते हैं वे वर्ण से-प्रशंसा से बाह्य.वहिर्भूत हुआ करते हैं। (बद्ध) का तात्पर्य यहां सामान्यरूप से बांधे गये ऐसे कर्मों से है (पुट्ठाइं) पद से यह बात स्पष्ट होती है कि जो गाढ बंधन से पुष्ट किये हैं ऐसे वे कर्म। अथवा

સ્વરવાળો હોય છે, અમનોમસ્વરવાળો હોય છે, અને અનાદેય વચનવળો હોય છે. સૂત્રકાર અહી એ બતાવે છે કે ગર્ભનો જીવ જો ભાગ્યવશાત્ સુરક્ષિત રીતે ગર્ભમાથી બહાર નીકળે તો પણ તેના પૂર્વોપાર્જિત કર્મ જો નિંદનીય અથવા અશુભ હોય અને જ્યા સુધી તેના તે કર્મો ઉપશાન્ત દશામાં આવ્યા ન હોય ઉદય દશામાં જ હોય તો તે કર્મોના ઉદયને કારણે તે જીવ ખરાબ રૂપ વગેરે વાળો જન્મે છે. સૂત્રમાં આપેલા "वन्नवज्झाणि" પદનો અર્થ અહિં "નિંદનીય કે અશુભ" એવો થાય છે કારણ કે "વર્ણ" શબ્દનો અર્થ "શ્લાઘા" પણ થાય છે તે શ્લાઘારૂપ વર્ણ જેનો નષ્ટ થઇ ગયો છે એટલે કે જે નિંદનીય છે એવા કર્મ અથવા જે કર્મ અશુભ હોય છે તેમને "वण्णवज्झ" કહે છે અહીં તેની સસ્કૃત છાયા "वर्णबाह्य" એવી થાય છે. કારણ કે જે અશુભ કર્મો હોય છે ને વર્ણથી (પ્રશસાથી) બાહ્ય (રહિત) હોય છે. "बद्ध" એટલે સામાન્ય રૂપે બાધેલા કર્મો "पुट्ठाइ" પદનો અર્થ ગાઢ બધનથી પુષ્ટ કરાયેલા કર્મ એવો સમજવો અથવા "पुट्ठाइ" એ પદ

यदि (वण्णवज्झाणि से कम्माइं नो बद्धाइं पसत्थं णेयव्वं जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ) उस गर्भगत जीव के अशुभ अथवा निंदनीय कर्म बद्ध न हों तो सब रूपादिक उसके प्रशस्त ही होते हैं, ऐसा जानना चाहिये, यह प्रशस्तता कहांतक जाननी चाहिये तो इसके लिये सूत्रकार ने कहा कि—" जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ " कि यदि जीव के अशुभ कर्म बद्ध नहीं अपितु शुभ कर्म बद्ध हैं तो रूप से लेकर स्वर पर्यन्त सब उसके प्रशस्त ही होते हैं। यह अपनी उन्नति करता हुआ लोक में आदेयवचन वाला बन जाता है। ऐसा वह मनुष्य होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि अशुभ कर्म बद्ध आदि वाले पूर्वजीव की अपेक्षा इस शुभ कर्म बद्धादिवाले जीव की सब बातें प्रशस्त ही प्रशस्त होती हैं। (सेव भंते२! त्ति) हे भदन्त ! गर्भ के विषय में जिस प्रकार से आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सब ऐसा ही है ऐसा ही है अर्थात् सत्य ही है सत्य ही है-ऐसा कह कर उन गौतम स्वामी ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बैठ गये ॥सू०५॥

॥ प्रथम शतकमें यह सप्तम उद्देश समाप्त हुआ १-७॥

છે તો પણ ખરાબ રૂપ વગેરે વાળો થાય છે પણ જો (वण्णवज्झाणि से कम्माइं नो बद्धाइं पसत्थं णेयव्वं जाव आदिज्ज वयणे पच्चायाए यावि भवइ) તે ગર્ભમાંથી નિકળેલા જીવે અશુભ અથવા નિંદનીય કર્મ બાંધ્યા ન હોય તો તેના રૂપ વગેરે પ્રશસ્ત (સારા) જ હોય છે એમ જાણવું તે પ્રશસ્ત પણું ક્યાં સુધી સમજવું તે બતાવવાને માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે " जाव आदिज्ज वयणे पच्चायाए यावि भवइ " એટલે કે જો જે જીવને અશુભ કર્મોનો બંધ બાંધેલો ન હોય પણ શુભકર્મો જ બાંધ્યા હોય તો તેના રૂપથી લઈને સ્વર સુધીના બધા જ સારાં હોય છે તે પોતાની પ્રગતિ સાધતો સાધતો લોકમાં આદેયવચન વાળો બની જાય છે (તેનાં વચનને બધાં લોકો માન્ય કરે છે,) તાત્પર્ય એ છે કે અશુભ કર્મ બદ્ધ જીવની અપેક્ષાએ શુભ કર્મબદ્ધ જીવના રૂપ વગેરે બધાં પ્રશસ્ત જ હોય છે (सेवं भंते ! सेवं भंते !) હે ભગવન્! આપે ગર્ભના વિષયમાં જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે હે ભગવન્! આપની વાત તદ્દન સાચી છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ-૫ ॥

आदि वगैरह नामकर्म के साथ उदयरूप से व्यवस्थापित किये गये ऐसे जो कर्म हैं वे व्यवस्थापित कर्म हैं। जिन कर्मों का अनुभाव तीव्ररूप से स्थापित हुआ है वे कर्म अभिनिविष्ट हैं। "अभिसमन्नागयाइं" का तात्पर्य है कि जो कर्म उदय के सन्मुख हो रहे हैं। और इसी कारण जो "उदिन्नाइं" उदयावलिका में प्राप्त हो रहे हैं तो जीव ऐसे कर्मों के प्रभाव से कैसा होता है ? इसका उत्तर सूत्रकार ने "दुरूवे" इत्यादि पदों द्वारा दिया है। दुरूप शब्द का अर्थ विकृत (खराब) आकारवाला होता है। ऐसा जीव विकृत आकारवाला होता है। "दुवन्ने" कुत्सित वर्णवाला होता है। "दुग्गंधे" दुर्गंध आदि वाला होता है। "अणिट्ठे" पद यह कहता है कि उसे कोई चाहता नहीं है। (अकंते) वह अनभिलषणीय होता है "अप्पिए" अप्रिय-सब का अपकार करने वाला होता है। "असुभे" अकल्याणकर होता है। अमनोज्ञ-अहितकारक होता है। अमनोम-सकलजनों के प्रतिकूल रहा करता है। तथा हीनादि स्वर वाला होता है। उसका वचन कोई नहीं मानता है ऐसा वह अनादेय वचन वाला होता है। "पच्चायाए यावि भवइ" यह पद प्रकट करता है कि ऐसा जीव यदि मनुष्य होता है तो वह ऐसा होता है। तथा

મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ વગેરે નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ સાથે ઉદયરૂપે વ્યવસ્થાપિત એવા જે કર્મ છે તેને "વ્યવસ્થાપિત કર્મ" કહે છે. જે કર્મોનો અનુભવ તીવ્ર રૂપે સ્થાપિત થયો હોય છે તે કર્મોને "અભિનિવિષ્ટ" કહે છે "अभिसमन्नागयाइ" એટલે કે જે કર્મો ઉદયની સન્મુખ આવી રહ્યાં હોય અને તે કારણે જે "उदिन्नाइं" ઉદયાવલિકામાં આવી રહ્યાં હોય છે એવાં કર્મ. એવા કર્મોના પ્રભાવથી જીવ કેવા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, એ સૂત્રકારે 'दुरूवे" ઈત્યાદિ પદો વડે બતાવ્યુ છે "दुरूवे" એટલે વિકૃત (ખરાબ દેખાવ વાળો, "दुग्गंधे" એટલે દુર્ગન્ધ વાળો, "अणिट्ठे" (અનિષ્ટ) એ પદ એ અર્થ બતાવે છે કે તેને કોઈ ચાહતુ નથી 'अकंते" એ પદ એમ સૂચવે છે કે તે અકાન્ત-અનભિલષણીય-હોય છે "अप्पिए" અપ્રિય સૌનો અપકાર કરનારો હોય છે "असुभे" અકલ્યાણકારી, "अमनोज्ञ" અહિતકારક, "अमनोम ' બધા લોકોને પ્રતિકૂળ રહેનારો હોય છે વળી તે ગર્ભમાંથી નિકળેલો જીવ હીન વિગેરે સ્વર વાળો હોય છે તેનાં વચનને કોઈ માનતુ નથી, માટે તેને અનાદેય વચન વાળો કહ્યો છે "पच्चायाए यावि भवइ" આ પદો વડે એ બતાવ્યું છે કે એવો જીવ જો મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ

सप्तमुद्देशकं निरूप्य, तदनु अष्टमं निरूपयति, तदनयो सप्तमाष्टमोद्देशकयोः परस्परमयं सम्बन्धः, सप्तमोद्देशके जीवानां गर्भवासः प्रतिपादितः, गर्भवासश्च जीवानां सत्यायुष्के एव भवति, इत्यायुषो निरूपणायायमष्टमोद्देशकः तथा प्रथम शतकप्रथमोद्देशकस्यादौ संग्रहगाथायां-'बाल'ति यदुक्तं तद्विबालस्य निरूपणाय चाष्टमोद्देशक आरभ्यते, तस्य आरभ्यमाणस्याष्टमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-' रायगिहे ' इत्यादि।

मूलम्—रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी-एगंत बालेणं भंते! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ? णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ, देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ? गोयमा! एगंत बालेणं

का कथन, वीर्यविचार लब्धिवीर्य तथा करणवीर्य का विचार, चौवीस दण्डक, उद्देशक की परिसमाप्ति–

सप्तम उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार आठवें उद्देशक का निरूपण करते हैं। इन दोनों सातवें और आठवें उद्देशकों का आपस में इस प्रकार से सबंध है–सप्तम उद्देशक में जीवों का गर्भवास प्रतिपादित किया गया है–सो यह गर्भवास जीवोंका आयुकर्म के होने पर ही होता है। इस आयु कर्मके निमित्त तथा प्रथम शतकके प्रथम-उद्देशक की आदि में संग्रह गाथा में " बाल " ऐसा जो कहा गया है सो उस बाल के निरूपण करने के निमित्त यह आठवां उद्देशक प्रारंभ किया गया है उसका सर्व प्रथम सूत्र (रायगिहे समोसरणं जाव) इत्यादि है।

સાતમા ઉદ્દેશનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર આઠમાં ઉદ્દેશનુ નિરૂપણ કરે છે તે બન્ને ઉદ્દેશાઓ વચ્ચે પરસ્પરનો સબંધ આ પ્રમાણે છે–સાતમા ઉદ્દેશકમા જીવોના ગર્ભવાસનુ પ્રતિપાદન કરાયુ છે–જીવોનો ગર્ભવાસ આયુષ્ય કર્મના સદ્ભાવથી જ થાય છે તેથી આયુષ્યકર્મનુ નિરૂપણ કરવાના આશયથી તથા પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશની શરૂઆતમા આવતી સંગ્રહગાથામાં જે " બાલ " પદ આવે છે તે બાલનુ નિરૂપણ કરવાને માટે આ આઠમા ઉદ્દેશનો પ્રારભ કર્યો છે તેનુ સૌથી પહેલુ સૂત્ર ' रायगिहे समोसरणं जाव ' ઈત્યાદિ છે

॥ अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अस्मिन् उद्देशके संक्षेपतो विचारणीया विषया इमे सन्ति एकान्तवालस्य एकान्तपण्डितस्य च स्वरूपादिकथनम्, अंतक्रियायाः कल्पोपपत्तिकाक्रियायाश्च स्वरूपविचारः, बालपण्डितस्य स्वरूपादिनिर्णयः, देवगतेः कारणप्रतिपादनम्। मृगघातकादिपुरुषाणां स्वरूपादि संकीर्त्तनम्, क्रिया-कायिकीआधिकरणिकी-प्राद्वेषिकी-पारितापनिकी-प्राणातिपातिक्यादीनां स्वरूपादिविचारः, तृणदाहकपुरुषस्य स्वरूपादिकथनम्, धनुर्धारिपुरुषविचारः, मृगवैरपुरुषवैरादीनां कथनम्, षण्मासानां मध्ये तदुपरि वा मरणे क्रियाविचारः पुरुषघातकपुरुषस्य विचारः, समानयोर्द्वयोः पुरुषयोः स्वरूपकथनपूर्वकं जयपराजययोः कारणकथनम्, वीर्यविचारः, लब्धिवीर्यस्य तथा करणवीर्यस्य विचारः, चतुर्विंशतिर्दण्डकाः उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति।

प्रथमशतक अष्टम उद्देशक

इस अष्टम उद्देशक में विचारणीय विषयों की सूची सक्षेप से इस प्रकार से है-एकान्त बालक तथा एकान्तपण्डित का स्वरूप आदि का कथन अन्तक्रिया का और कल्पोपपत्तिका क्रिया का स्वरूप विचार, बालपण्डित के स्वरूप आदि का निर्णय, देवगति के कारणों का प्रतिपादन, मृगघातक आदि पुरुषों के स्वरूप आदि का कथन, क्रिया-कायिकी, अधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, प्राणातिपाति की आदिकों के स्वरूप आदि का विचार, तृणदाहक पुरुष के स्वरूप आदि का विचार, धनुर्धारी पुरुष का कथन, मृगवैर, पुरुषवैर आदि का कथन, छहमास के भीतर व उसके बाद मरने में क्रिया का विचार, पुरुषघातक पुरुष का विचार समान दो पुरुषों के स्वरूपकथनपूर्वक जय पराजय के कारण

પહેલા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક

પહેલાં તો આ આઠમાં ઉદ્દેશમાં કયા કયા વિષયનો વિચાર કર્યો છે તે સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે-એકાન્ત તથા બાલક એકાન્ત પંડિતના સ્વરૂપનું કથન, અન્તક્રિયાનો અને કલ્પોપપત્તિકા ક્રિયાના સ્વરૂપનો વિચાર, બાલ પંડિતના સ્વરૂપ વગેરેનો નિર્ણય, દેવગતિના કારણોનુ પ્રતિપાદન, મૃગઘાતક વગેરે પુરુષોના સ્વરૂપ વગેરેનું કથન, ક્રિયા-કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી, પ્રાણાતિપાતિકા વગેરેના સ્વરૂપ આદિનો વિચાર, તૃણદાહક પુરૂષના સ્વરૂપ વગેરેનો વિચાર, ધનુર્ધારી પુરૂષનું કથન, મૃગવૈર પુરૂષવૈર વગેરેનુ કથન, છ માસની અંદર અને છ માસ પછી મરવામાં ક્રિયાનો વિચાર, પુરૂષઘાતક પુરૂષનો વિચાર, સમાન બે પુરૂષોના સ્વરૂપ કથન પૂર્વક જય પરાજયના કારણોનો વિચાર, વીર્ય વિચાર, લબ્ધિવીર્ય તથા કરણ વીર્યનો વિચાર, ચોવીસ દંડક, ઉદ્દેશની સમાપ્તિ

वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाण नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुट' " इति समह , ' एव वयासी ' एवमवादीत्-वक्ष्यमाणप्रकारेणा-कथयत्-किमवादीदित्याह—' एगतबाले ' इत्यादि ।

' एगतबाले ण भंते ' एकान्तबालः खलु भदन्त !, एकान्तबालः-मिथ्या-दृष्टिरविरतो वा ' मणुस्से ' मनुष्यः ' किं णेरइयाउयं पकरेइ ' किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, सर्वेकान्तबाल इत्यत्र एकान्तेति पद मिश्रदृष्टिकजीव व्यावर्तयति । ' मणुस्साउयं पकरेइ ' मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, ' देवाउय पकरेइ ' देवायुष्कं प्रक रोति ? ' णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ ' नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषु

बाद गौतम ने प्रभु को वन्दना और नमस्कार किया । बाद में वे अपने उचित स्थान पर धर्म सुनने की अभिलाषा से प्रभु के सन्मुख नमस्कार कर दोनों हाथ जोड़ कर बैठ गये। और इस प्रकारसे पूछने लगे (एगंत बालेणं भंते मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ?) हे भदन्त एकान्तबाल क्या नरकायुष्क का बंध करता है? (तिरिक्खाउय पकरेइ ?) तिर्यगायु का बंध करता है ? (मनुस्साउय पकरेइ) मनुष्यायु का बंध करता है? (देवाउय पकरेइ) देवायु का बंध करता है ? यहाँ एकान्त शब्द का अर्थ मिथ्या दृष्टि अथवा अविरत-विरति विना का जीव है। बाल पद के साथ जो एकान्त विशेषण पद का प्रयोग किया है उससे यह बात सूचित होती है कि जो जीव मिश्रदृष्टि वाला है वह एकान्त बाल नहीं है । अतः इस मिश्र दृष्टि वाले की व्यावृत्ति के निमित्त बाला पद के साथ एकान्त शब्द विशेषणरूप से प्रयुक्त किया गया है । (णेरइया

નગરમાં પાછા ફર્યા ત્યાર બાદ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને, ધર્મતત્વનું શ્રવણ કરવાની અભિલાષાથી બન્ને હાથ જોડીને શિર નમાવીને પ્રભુની સંમુખ બેસી ગયા અને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-(एगत बालेणं भंते' मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ?) હે ભગવન્ ! એકાન્ત બાલ જીવ, શું નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? કે (तिरिक्खाउय पकरेइ ?) તિર્યંચના આયુનો બંધ બાંધે છે ? (मणुस्साउयं पकरेइ) કે મનુષ્યના આયુનો બંધ બાંધે છે ? (देवाउयं पकरेइ) કે દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? અહીં એકાન્તબાલનો અર્થ મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા અવિરતિ (વિરતિ વિનાનો) જીવ સમજવો. બાલ શબ્દ સાથે એકાન્ત વિશેષણનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે જે જીવ મિશ્રદૃષ્ટિવાળો હોય છે તેને એકાન્તબાલ કહી શકાતો નથી. તેથી મિશ્રદૃષ્ટિવાળાનો સમાવેશ ન કરવા માટે એકાન્ત વિશેષણ બાલ પદની સાથે યોજવામાં આવ્યું છે (णेरइयाउयं किच्चा, णेरइएसु उववज्जइ) તે એકાન્તબાલ

मणुस्से णेरइयाउयंपि पकरेइ, तिरियाउयंपि पकरेइ, मणुस्साउयंपि पकरेइ, देवाउयंपि पकरेइ, णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ, देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ ॥ सू० १ ॥

छाया—राजगृहे समवसरणम्, यावदेवमवादीत्, एकान्तबालो भदन्त! मनुष्यः किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, तिर्यगायुष्कं प्रकरोति मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, देवायुष्कं प्रकरोति? नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते, मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते, गौतम! एकान्तबालः खलु मनुष्यो नैरयिकायुष्कमपि प्रकरोति तिर्यगायुष्कमपि प्रकरोति मनुष्यायुष्कमपि प्रकरोति देवायुष्कमपि प्रकरोति, नैरयिकायुष्कमपि कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, तिर्यगायुष्कमपि कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते मनुष्यायुष्कमपि कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते देवायुष्कमपि कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते ॥ सू० १ ॥

टीका—'रायगिहे समोसरणं' राजगृहे समवसरणम्—राजगृहे नगरे भगवतः समागमनम् 'जाव' यावत्पदेन—तच्छ्रुत्वा परिषदो नगरान्निर्गमनम्, भगवतो धर्मकथा श्रवणानन्तरं परिषदः प्रतिगमनं, तदनु भगवान् गौतमो भगवन्त

"रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी" इत्यादि।

टीकार्थ-(रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी) राजगृह नगरमें भगवानका समवसरण-शुभागमन-हुवा यावत् इस प्रकारसे बोले "यहां यावत् पद से इस प्रकार से प्रकरण की संगति करनी चाहिये-" भगवान् के शुभागमन को सुनकर वहां का जनसमूह नगर से निकला, भगवानके पास जाकर वंदना नमस्कार कर प्रभुके मुखसे उसने धर्मकथा श्रवण की, धर्मकथा सुनकर वह नगर में पीछे वापस आ गया। इसके

"रायगिहे समोसरणं जाव एव वयासि" इत्यादि।

टीकार्थ—"रायगिहे समोसरण जाव एवं वयासि" राजगृह नगरमा भगवाननुं समवसरणु-शुभागमन-थयु. त्याथी शरु करीने "आ प्रमाणे बोल्यां" सुधीनो पाठ अही लेवो जोईए अही "यावत्" (पर्यन्त) पद वडे आ प्रमाणे पाठ ग्रहणु करवो-भगवानना शुभागमनना समाचार सांभळीने त्यांनो मानवसमूह नगरमाथी नीकळीने भगवान पासे गयो भगवाननी पासे जईने वंदणा नमस्कार करीने धर्मकथानुं श्रवणु कर्यु. धर्मकथा सांभळीने लोको

छाया—एवं खलु चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नैरयिकतायै कर्म प्रकुर्वन्ति, नैरयिकतायै कर्म प्रकृत्य नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तद्यथा–महारम्भतया१, महापरिग्रहतया २, पञ्चेन्द्रियवधेन ३, कुणपाहारेण ४ इति।

'तिरिक्खाउयपि पकरेइ' तिर्यगायुष्कमपि प्रकरोति, मायित्वादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवस्तिर्यगायुष्कं बध्नाति, उक्तञ्च—" तिरिक्खजोणिएसु माइल्लयाए णियडिल्लयाए१, अलियवयणेणं२, उक्कंचणयाए ३, वंचणयाए " इति।

छाया—तिर्यग्योनिकेषु मायावितया निकृतिमत्तया१, अलीकवचनेन २, उत्कञ्चनतया ३, वञ्चनतया ४ इति। 'मणुस्साउयंपि पकरेइ' मनुष्यायुष्कमपि

(णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) नरकायुष्क का भी बंध कर वह नैरयिकों में उत्पन्न होता है। (तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उववज्जइ) तिर्यचायुष्क भी बंध कर वह तिर्यचों में उत्पन्न होता है। (मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ) मनुष्यायु का भी बंध कर वह मनुष्यों में उत्पन्न होता है। देवायु का भी बंध कर वह देवलोक में उत्पन्न होता है। एकान्त बाल जो मनुष्य होता है—अर्थात् जो मनुष्य मिथ्यादृष्टि अथवा विरति बिना का होता है--वह महारंभ आदि रूप चार कारणों को लेकर नरकायुष्क का बंध करता है—औपपातिक सूत्र में कहा है कि " एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति–तं जहा–महारंभयाए १ महापरिग्गहयाए २ पंचिंदियवहणं ३, कुणिमाहारेणं ४" जीव इन चार स्थानों द्वारा नैरयिक गति में जाने के लिये कर्मबंध करते हैं–

किच्चा तिरिएसु उववज्जइ) तिर्यंचायुष्यनो बंध बांधीने तिर्यंच योनीमां पण उत्पन्न थाय छे (मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ) मनुष्यना आयुष्यनो बंध बांधीने मनुष्योमां पण उत्पन्न थाय छे अने देवना आयुष्यनो बंध बांधीने देवलोकमां पण उत्पन्न थाय छे एकान्तबाल एटले के मिथ्यादृष्टि अथवा विरति विनानो–मनुष्य महारंभ वगेरे चार कारणोने लीधे नरकना आयुष्यनो बंध बांधे छे औपपातिक सूत्रमां कह्युं छे के–(एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति–तं जहा–(१) महारंभयाए (२) परिग्गहयाए (३) पंचिंदियवहणं (४) कुणिमाहारेणं) आ चार कारणोने लीधे जीव नरकगतिमां जवा योग्य कर्मनो बंध बांधे छे–(१) महारंभ करे

उपपद्यते, 'तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते, 'मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ' मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, 'देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते। किमितिप्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'एकांतबालेणं - मणुस्से णेरइयाउयंपि पकरेइ' एकान्तबालः खलु मनुष्यो नैरयिकायुष्कमपि प्रकरोति, हे गौतम! एकान्तबालो मिथ्यादृष्टिरविरतो वा जीवो महारंभादिभिश्चतुर्भिः कारणैरुपार्जयति नैरयिकायुष्कमपीति।

उक्तं चौपपातिकसूत्रे—'एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति, नेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति तं जहा—महारंभयाए १, महापरिग्गहयाए २, पंचिंदियवहेणं ३, कुणिमाहारेणं ४।' इति।

उयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) वह एकान्त बाल नरकायु का बंध कर क्या नैरयिकों में उत्पन्न होता है? (तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु-उववज्जइ) तिर्यञ्चायु का बंधकर क्या तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है? (मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) मनुष्यायु का बंधकर क्या मनुष्यों में उत्पन्न होता है? (देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ) देवायु का बंधकर क्या देवलोक में उत्पन्न होता है? ये सब प्रश्न हैं-इनका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (गोयमा! एगंतबालेणं मणुस्से णेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरिया उयं पि पकरेइ, मणुस्सा उयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ) हे गौतम! एकान्त बाल जो मनुष्य होता है वह नरकायुष्क का भी बंध करता है, तिर्यंचायुष्क का भी बंध करता है, मनुष्यायुष्क का भी बंध करता है, देवायुष्क का भी बंध करता है।

નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું નરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ) તિર્યંચના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે (देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ?) દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—(गोयमा! एगंतबाले णं मणुस्से णेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरियाउयं पि पकरेइ, मणुस्साउयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ) હે ગૌતમ! એકાન્ત બાલ મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે તિર્યંચાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે-(णेरइयाउयं पि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) તે એકાન્તબાલ મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નૈરયિકોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, (तिरियाउयं पि-

नैरयिकेषूपपद्यते, तादृशायुष्ककर्म बन्धनं कृत्वा तत्कर्मप्रेरितो नरकेषु समुत्पद्यते इति भावः । 'तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' तिर्यगायुष्कमपि कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते, 'मणुस्साउयंपि किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ' मनुष्यायुष्कमपि कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, 'देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' देवायुष्कमपि कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते, यादृश यादृश कर्मबन्धनं स्वयमेव करोत्येकान्तबालो जीवः स तदनुकूलनारकादारभ्य देवलोकपर्यन्तं गच्छति, कर्मणामेतादृशस्व भावादिति भावः, एकान्तबालत्वे सर्वेषां समानेऽपि तद्धेतुकारणविशेषवशादेव नानाविधमायुर्बध्नात्यत एव बालत्वे समानेऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिर्मनुष्यो देवायुष्कमेव बध्नाति, न तु शेषाणि नारकाद्यायुष्काणीति ॥ सू० १ ॥

एकान्तबालप्रतिपक्षत्वेन एकान्तपण्डितसूत्रमाह—'एगंतपंडिए' इत्यादि ।

मूलम्—एगंत पंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ? गोयमा !

यह उस कर्म से प्रेरित होकर उसी गति में जाकर उत्पन्न हो जाता है। यही बात सूत्रकार ने (णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) इत्यादि सूत्रों द्वारा प्रकट की है। कर्मों का ऐसा ही स्वभाव है कि एक बाल जीव जैसे २ कर्म को बंधा करता है वह उसके अनुकूल ही नारक से लेकर देवलोक पर्यन्त जाता है। यद्यपि जितने भी एकान्तबाल जीव हैं उन सब में एकान्त बालपना समान होता है-फिर भी आयु बंध के कारणों की विशेषता को लेकर नाना प्रकार की आयु का बंध बालजीव करते हैं। इस तरह बालपना समान होने पर भी अविरत सम्यग्दृष्टि मनुष्य देवायु का ही बंध करता है। शेष नरकादिक तीन आयुओं का नहीं ॥ सू-१ ॥

જે ગતિના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-તે કર્મબંધને કારણે-તે ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે એજ વાત સૂત્રકારે (णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) વગેરે સૂત્રો વડે બતાવી છે એકાન્ત બાલ જીવો જેવા જેવા કર્મોનો બંધ બાંધે છે, તેનાં તેવાં કર્મોને અનુરૂપ નારકગતિથી લઈને દેવગતિ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે જો કે તમામ એકાન્તબાલ જીવોમાં એકાન્ત બાલ પણુ સરખુ જ હોય છે, છતાં પણ આયુષ્ય બંધના કારણોની વિશેષતાને લીધે તે એકાન્તબાલ જીવો વિવિધ ગતિના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે આ રીતે બાલપણાની (અજ્ઞાન પણાની) સમાનતા હોવા છતાં પણ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધે છે-નારકાદિ શેષ ત્રણ આયુષ્યોનો બંધ બાંધતો નથી ॥ ૧ ॥

प्रकरोति, प्रकृतिभद्रतादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवोऽपि मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, उक्तञ्च—

" मणुस्सेसु पगइभद्दयाए १, पगइविणीययाए २, साणुक्कोसयाए ३, अमच्छरियाए ४ " इति ।

छाया—मनुष्येषु प्रकृतिभद्रतया १, प्रकृतिविनीततया, २, सानुक्रोशतया ३, अमत्सरितया ४ । इति । ' देवाउयंपि पकरेइ ' देवायुष्कमपि प्रकरोति, सरागसंयमादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवो देवायुष्कं प्रकरोति, उक्तञ्च—

" देवेसु–सरागसंजमेणं १, संजमासंजमेणं २, अकामणिज्जराए ३, बालतवोकम्मेणं ४ " इति ।

छाया–देवेषु–सरागसंयमेन १, संयमासंयमेन २, अकामनिर्जरया ३, बालतपःकर्मणा ४। इति । ' णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ ' नैरयिकायुष्कमपि कृत्वा

कर्मबंध कर वे नैरयिकों में उत्पन्न हो जाते हैं। वे चार स्थान इस प्रकार से हैं–महा आरंभ करना, महा परिग्रह रखना, पंचेन्द्रिय जीवो का वध करना, कुणिमाहार (मांसाहार) करना। इसी तरह जीव मायाचार आदि चार कारणोंके सेवन करनेसे तिर्यंच की आयुका बंध करता है–वे चार कारण इस प्रकार से हैं—१ मायाचार, निकृति, २ अलीक वचन, ३ उत्कंचन(लांच),४ वंचन। प्रकृतिभद्रता आदि चार कारणों को लेकर जीव मनुष्य आयु का बंध करता है–वे चार कारण ये हैं–प्रकृति से भद्र होना १, स्वभावतः विनीत होना २, दयालु होना ३, मत्सर भाव नहीं रखना ४ सरागसंयम आदि चार कारणों के सेवन करने से जीव देवायु का बंध करता है–वे चार कारण इस प्रकार से हैं–सरागसयम का पालन करना १, अकामनिर्जरा करना २, बाल तप करना ३ संयमासंयम का पालन करना ४। इस तरह जीव जिस आयुका बंध करता है

વાથી (૨) મહા પરિગ્રહ રાખવાથી, (૩) પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી અને (૪) કુણિમાહાર (માંસાહાર) કરવાથી જીવ તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે-(૧) માયાચાર નિકૃતિ, (૨) અલીક વચન, (૩) ઉત્કંચન અને (૪) વંચન. પ્રકૃતિભદ્રિકતા વગેરે ચાર કારણોના સેવનથી જીવ મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે— (૧) સરલ પ્રકૃતિવાળા હોવું, (૨) વિનીત સ્વભાવના હોવુ, (૩) દયાળુ હોવું અને (૪) મત્સર ભાવ ન રાખવો સરાગસયમ વગેરે ચાર કારણોના સેવનથી જીવ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે- (૧) સરાગસંયમનું પાલન કરવું, (૨) અકામ નિર્જરા કરવી, (૩) બાલ તપ કરવું અને (૪) સંયમાસંયમનું (શ્રાવકધર્મનું) પાલન કરવુ. આ રીતે જીવ

द्वे गती प्रज्ञायेते तद्यथा अन्तक्रिया चैव कल्पोपपत्तिका चैव, तत्तेनार्थेन गौतम! यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, बालपण्डित खलु भदन्त! मनुष्यः किं नैर यिकायुष्कं मकरोति यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते ? गौतम! नो नैरयिकायुष्क मकरोति, यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, तत्केनार्थेन यावत् देवायुष्क कृत्वा देवेषूपपद्यते ? गौतम! बालपण्डितः खलु मनुष्यस्तथारूपस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वाऽन्तिके एकमपि आर्यधार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य देशमुपरमति देशं नोपरमति, देशं मत्याख्याति देशं नो प्रत्याख्याति, तत्तेनार्थेन देशोपरमदेश मत्याख्यानेन नो नैरयिकायुष्कं मकरोति यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते तत्ते नार्थेन यावद्देवेषूपपद्यते ॥ सू० २ ॥

टीका—' एगंत पंडिए णं भंते ' एकान्तपण्डितः खलु भदन्त! एकान्त पण्डित साधु ' मणुस्से ' मनुष्यः, ' एकान्तपण्डिते ' ति कथनेनैव मनुष्य- आयाति पुन ' मणुस्से ' इति कथनं किमर्थं कृतम् ? यतो मनुष्यमन्तरेण एकान्त पण्डितत्वं न भवितुमर्हति ? अत्रोच्यते-मनुष्यति विशेषणं स्वरूपमात्रपरिचाय

एकान्त बालपने का प्रतिपक्षी जो एकान्तपण्डितपना है उस संबधी सूत्र को अब सूत्रकार कहते हैं-'एगंतपंडिए णं भंते! मणुस्से ' इत्यादि।

टीकार्थ-(एगंतपंडिए णं भंते! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ? जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ) हे भदन्त! जो मनुष्य एकान्त पण्डित है-वह क्या नैरयिक की आयु का बंध करता है ? तथा-यावत् वह देवायु का बंध करके देवलोक में उत्पन्न होता है ? ऐसा यह प्रश्न है ? यदि कोई यहां ऐसी बात कहे कि एकान्तपण्डितपना तो मनुष्य के सिवाय और कहीं संभवित है नहीं-फिर सूत्रकार ने जो (मणुस्से) यह पद रक्खा है वह क्यों रक्खा। क्यों कि (एगंत पंडिए) इस शब्दसे ही

એકાન્ત બાલને પ્રતિપક્ષી એકાન્તપંડિત હોય છે હવે સૂત્રકાર એકાન્ત પંડિત વિષે સૂત્રો કહે છે—' एगंत पंडिए णं भंते! मणुस्से " ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ:-(एगंत पंडिए णं भंते! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ? जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ?) "હે ભગવન્! શું એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? ત્યાંથી શરૂ કરીને પદોનાં સૂત્રો પ્રમાણેજ ' શું તે દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ' ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ અહીં એવી દલીલ કરે કે એકાન્ત પંડિતપણું તો મનુષ્ય સિવાયની યોનીમાં સંભવી શકતું જ નથી. તો સૂત્રકારે સૂત્રમાં (मणुस्स) (મનુષ્ય) પદ શા માટે મૂક્યું છે ? કારણ કે (एगंतपंडिए) પદથી જ મનુષ્ય શબ્દ ગ્રહણ થાય છે તો તે

एगंतपंडिए णं मणूसे आउयं सिय पकरेइ सिय णो पगरेइ, जइ पगरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ, णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, णो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ, देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ। से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ? गोयमा! एगंतपंडियस्स केवलमेव दोगईओ पण्णायंति, तं जहा-अंतकिरिया चेव कप्पोववइया चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, वालपंडिए णं भंते! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ? गोयमा! णो णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ। से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ? गोयमा! बालपंडिए णं मणुस्से तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमपि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा णिसम्म देसं उवरमति, देसं णो उवरमइ, देसं पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चक्खाइ, से तेणट्ठेणं देसोवरमदेसपच्चक्खाणे णं णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ॥ सू० २॥

छाया—एकान्तपण्डितः खलु भदन्त! मनुष्यः किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते? गौतम! एकान्तपण्डितो मनुष्यः स्यादायुष्कं प्रकरोति स्यान्नो प्रकरोति, यदि प्रकरोति नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति नो तिर्यगायुष्कं प्रकरोति नो मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, देवायुष्कं प्रकरोति, नो नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, नो तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते नो मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते। तत्केनार्थेन यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते? गौतम! एकान्तपण्डितस्य मनुष्यस्य केवलमेव

–'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगंत पंडिएणं मणूसे' एकान्त पण्डितः खलु मनुष्यः 'सिय पकरेइ सिय णो पकरेइ' स्यात् प्रकरोति स्यात् नो प्रकरोति, एकान्तपण्डितः कदाचिदायुष्यं बध्नाति कदाचिन्नो बध्नाति, सम्यक्त्वसप्तके क्षपिते न बध्नात्यायु अन्यथा तु बध्नात्येवेत्याश्रयेन कथितं स्यात् प्रकरोति स्यान्न प्रकरोतीति । 'जइ पकरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ' यदि प्रकरोति तदा न नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, 'णो तिरियाउयं पकरेइ' नो तिर्यगायुष्कं प्रकरोति 'णो मणुस्साउयं पकरेइ' नो मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, अपि तु 'देवाउयं पकरेइ' देवायुष्कं प्रकरोति, एकान्तपण्डितो यदायुष्कं कर्मोपार्जयति तदा देवसम्बन्धिकर्मोपार्जयति नान्यदिति भावः । अथ पुनः प्रकारान्तरेण तदेव दर्शयति–'णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ' नो नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, 'णो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' नो तिर्यगायुष्क

एणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ, सिय णो पकरेइ) गौतम ! जो एकान्त पण्डित मनुष्य है वह किसी अपेक्षा आयु का बंध करता भी है और किसी अपेक्षा आयु का बंध नहीं भी करता है । (जइ पकरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ) यदि वह आयु का बंध करता है तो नैरयिक आयु का बंध नहीं करता, तिर्यगायु का बंध नहीं करता, मनुष्यायु का बंध नहीं करता, सिर्फ एक देवायु का बंध करता है । (णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, णो तिरियाउयं किच्चा, तिरिएसु उववज्जइ, णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) नैरयिक आयु का बंध कर वह नैरयिकों में उत्पन्न नहीं होता है, तिर्यगायु का बंध कर वह तिर्यंचों

(गोयमा ! एगंत पंडिएणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय णोपकरेइ) હે ગૌતમ ! જે એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય હોય છે તે કોઈ અપેક્ષાએ આયુષ્યનો બંધ બાંધે પણ છે અને કોઈ પણ અપેક્ષાએ આયુષ્યનો બંધ નથી પણ બાંધતા (जइ पकरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ) જો તે આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો પણ નૈરયિક આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી, તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી. પરંતુ દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધે છે (णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ णो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે નારકગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

कम्, शुक्लं दधि प्रमेयो घट इत्यादौ यथा शुक्लत्वं प्रमेयत्वं परिचायकं तथैव प्रकृतेपि। 'किं णेरइयाउयं पकरेइ' किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति– बध्नाति किम्? 'जाव देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते किम्? अत्र यावत्पदेन–"तिरिक्खाउयं पकरेइ? मणुस्साउयं पकरेइ? देवाउयं पकरेइ? नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ? तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ? मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ?" इति संग्राह्यम्। अस्यार्थस्तु एकान्तबालसूत्रप्रश्नव्याख्यायां विलोकनीयः। भगवानाह

मनुष्यका ग्रहण हो जाता है। सो इसका समाधान ऐसा है कि (मनुष्य) यह पद जो विशेषरूप से रखा गया हैं सो वह व्यावर्तक विशेषणरूप से नहीं रखा हैं किन्तु स्वरूप विशेषरूप से रखा गया है–जैसे शुक्लं दधि, प्रमेयो घटः इत्यादि प्रयोगों में देखा जाता है। अतः शुक्लत्व और प्रमेयत्वं ये स्वरूप के परिचायक जैसे विशेषण हैं उसी प्रकार से यहां पर भी (मणुस्से) यह भी स्वरूप का परिचायक विशेषण है। यहां जो (जाव) पद आया है उससे (तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ, णेरइयाउयं, किच्चा नेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिक्खेसु उववज्जइ? मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) यह सब पूर्वोक्त पाठ संगृहित हुआ हैं। इस पाठ का अर्थ एकान्तबाल सूत्र की यहां पहिले सूत्र में प्रश्नव्याख्या में कर दिया गया है। सो वहां देख लेना चाहिये। इस तरह से जो गौतमस्वामी ने प्रश्न किया है उसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि – (गोयमा! एगंतपंडि-

---

શકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય–"મનુષ્ય" પદને જે વિશેષણરૂપે મૂકવામાં આવ્યુ છે તે વ્યાવર્તક વિશેષણરૂપે મૂકયુ નથી પણ સ્વરૂપ વિશે–ષણરૂપે મૂકયું છે–એવુ જ (शुक्लं दधि) (प्रमेयो घटः) વગેરે પ્રયોગોમાં જોવા મળે છે જેવી રીતે શુકલત્વ અને પ્રમેયત્વ, એ બન્ને સ્વરૂપનો પરિચય આપનારા વિશેષણો છે, એવી જ રીતે (मणुस्से) મનુષ્યપદ પણ સ્વરૂપનો પરિચય આપનારૂ વિશેષણ છે અહીં આવેલાં (जाव) (यावत् પર્યન્ત) પદથી નીચેના પાઠને ગ્રહણ કરવો જોઈએ (तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ देवाउय पकरेइ, णेरइयाउयं किचा नेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किचा तिरिक्खेसु उववज्जइ? मणुस्साउय किचा मणुस्सेसु उववज्जइ?) આ પાઠનો અર્થ એકાન્તબાલ સૂત્રના પહેલા સૂત્રની પ્રશ્નવ્યાખ્યામાં આપવામાં આવ્યો છે, ત્યાંથી વાંચી લેવો. આ પ્રકારના જે પ્રશ્નો ગૌતમ સ્વામીએ પૂછયા છે તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે–

तीर्थकरैः प्रज्ञाप्येते, एतादृग्गतिद्वयस्यैवावश्यं भावित्वादिति। अन्तक्रिया-निर्वाणम्, कल्पोपपत्तिका=कल्पेषु अनुत्तर विमानान्तदेवलोकेषु उपपत्ति कल्पोपपत्तिः, सैव कल्पोपपत्तिका, अत्र कल्पशब्दः सामान्ये नैव वैमानिक देवावासस्य सूचकः।

देवायु का बंध कर वह देवलोक में उत्पन्न होता है। यहां पर "केवलमेव दो गईओ पण्णायंति" जो ऐसा कहा है सो उसका तात्पर्य यह है कि जितने भी एकान्तपण्डित मनुष्य हैं उन सब का ही अन्तक्रिया और कल्पोपपत्तिका ये दो ही गति होती हैं अन्य गति नहीं होती हैं। ऐसा तीर्थंकर प्रभु का कहना है। अन्तक्रिया शब्द का अर्थ निर्वाण है और कल्पोपपत्तिका का अर्थ सौधर्म देवलोक से लेकर अनुत्तर विमानतक देवलोक में उत्पन्न होना है तथा एकान्तपण्डित मनुष्य आयु का बंध करता भी है और नहीं भी करता है ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य यह है कि अनन्तानुबंधी क्रोध, मान, माया, लोभ ये अनंतानुबंधी चार एवं मिथ्यात्व मोहनीय, मिश्रमोहनीय, सम्यक्त्व मोहनीय, ये तीन इस प्रकार सात प्रकृतियां जिसके क्षय हो गये है तो वह किसी भी आयु का बंध नहीं करता है। और यदि ये सम्यक्त्व सप्तक उसके नष्ट नहीं हुए तो वह आयु का बंध करता है। कल्पोपपत्तिका में जो कल्प शब्द है वह सामान्यरूप से ही वैमानिक देवावास का सूचक है।

કહ્યું છુ કે યાવત્ તે દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં "केवलमेव दो गईओ पण्णायंति" એવું જે કહ્યું છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય બે ગતિમાં જ જાય છે (૧) અન્તક્રિયા અને (૨) કલ્પોપપત્તિકા અન્ય ગતિમાં જતો નથી, એવું તીર્થંકર પ્રભુએ કહ્યું છે. અન્તક્રિયા એટલે નિર્વાણ 'મોક્ષ' અને કલ્પોપપત્તિકા એટલે સૌધર્મ કલ્પથી લઈને અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવું "એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો એ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અનન્તાનુબંધી ક્રોધ માન, માયા અને લોભ એ ચાર અને મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યકત્વ મોહનીય, એ ત્રણ મળીને કુલ સાત પ્રકૃતિઓનો જેણે સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યો હોય તે કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. પણ જો તે સાતે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થયો ન હોય તો તે એકાન્ત પંડિત આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે કલ્પોપપત્તિકામાંનો કલ્પ શબ્દ સામાન્ય રીતે વૈમાનિક દેવ આવાસનો સૂચક છે

कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते 'णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु–उववज्जइ' नो मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषु उपपद्यते, किन्तु 'देवाउयं–किच्चा देवेसु उववज्जइ' देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, नैरयिकाद्यायुष्कं नोपार्जयति, न वा तादृशमायुष्कमुपार्ज्य नरकादिषु कदाचिदप्युत्पद्यते किन्तु देवायुष्कं समुपार्ज्य तदायुर्बलाद्देवलोके एव समुत्पद्यते इति समुदितार्थ इति। 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन 'जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, केन कारणेन स नारकादिकर्मायुरनुपार्ज्य नरकादिषु नोत्पद्यते देवायुष्कमुपार्ज्य देवलोके एवोत्पद्यत इति? भगवानाह—'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'एगंतपंडियस्स णं' एकान्तपण्डितस्य खलु 'मणूसस्स' मनुष्यस्य 'केवलमेव केवलमेव 'दोगईओ' द्वे गती 'पण्णायति' प्रज्ञाप्यंते नान्या इति। ते एवं दर्शयति–'तं जहा' तद्यथा 'अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव' अन्तक्रिया चैव कल्पोपपत्तिका चैव। केवलशब्दः साकल्यार्थे अतः सर्वेषामेवैकान्तपंडितानां द्वे एव गती

में उत्पन्न नहीं होता है, मनुष्य आयु का बंध कर वह मनुष्यों में उत्पन्न नहीं होता है। किन्तु देवायु का ही बंध कर वह देवों में उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं जाव देवाउय किच्चा देवेसु उववज्जइ) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि एकान्तपण्डित मनुष्य यावत् देवायु का बंध कर देवों में उत्पन्न होता है? (गोयमा! एगतपंडियस्स णं मणुसस्स केवलमेव दो गईओ पण्णायंति) हे गौतम! जो एकान्तपण्डित मनुष्य होता है उसकी दो गतियां कही गई हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं। (अंतकिरियाचेव कप्पोववत्तिया चेव) एक अन्तक्रिया और दूसरी कल्पोपपत्तिका (से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूँ कि यावत्

તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધીને તે દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. (से केणट्ठेण जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ?) હે ભગવન્? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે એકાન્ત બાલપંડિત મનુષ્યો "નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી" ત્યાંથી લઈને "દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે?" ત્યાં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો (गोयमा! एगंत पंडियस्स णं मणुसस्स केवलमेव दो गईओ पण्णायंति) હે ગૌતમ! એકાન્ત પંડિત મનુષ્યોની બે ગતિઓ જ કહી છે, (तंजहा) તે ગતિઓ આ પ્રમાણે છે–(अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव) (૧) અંતક્રિયા અને (૨) કલ્પોપપત્તિકા (से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું

पूपपद्यते, बालपण्डितः नरयिकादिसबधि आयुष्यकर्म नोपार्जयति, न वा तादृश कर्मबलेन नैरयिकाद्यारभ्य मनुष्यपर्यन्तगतौ समुत्पद्यते किन्तु देवायुष्कं समुपार्ज्य तादृशकर्मबलाद्देवलोके एव समुत्पद्यते इति भावः । पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन 'जाव देवाउय-किच्चा देवसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्क कृत्वा देवपूपपद्यते ? बालपंडितो न नैरयिकाद्यायुर्बध्नाति, न च नैरयिकाद्यायुर्बध्वा नारकादिपूत्पद्यते किन्तु देवायुरेव बध्वा देवलोकेपूत्पद्यते, तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशय । भगवानाह—'गोयम' त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'बालपडि एणं मणुस्स' बालपंडित खलु मनुष्य बालपंडितो नाम श्रावक', 'तहारूवस्स'

मनुष्य नरकायु का बंध नहीं करता है और यावत् वह देवायु का बंध कर देवलोक में उत्पन्न होता है । तात्पर्य कहने का यह है कि जो बाल-पंडित मनुष्य होता है वह नैरयिक संबंधी आयुष्क कर्मका उपार्जन नहीं करता है, और न वह ऐसे कर्म के बल से नैरयिक से लेकर मनुष्य पर्यन्त गति में उत्पन्न होता है, किन्तु देवायुष्क का उपार्जन कर वह तादृश कर्म के प्रभाव से देवलोकों में ही उत्पन्न होता है । (से केणट्ठेण जाव-देवाउय किच्चा देवेसु उववज्जइ ?) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह बालपण्डित मनुष्य यावत् देवायुष्क का उपार्जन कर देवलोकों में उत्पन्न होता है अर्थात्-वह बालपंडित मनुष्य न नैरयिक आदि की आयु बांधता है और न नैरयिक आदि की आयु बांध कर वह नारकादिकों में उत्पन्न होता है किन्तु देवायु ही बांध कर वह देवलोकों में उत्पन्न होता है इसमें क्या कारण है ? (गोयमा ! बालपंडिए णं मणुस्से) हे गौतम ! जो बालपंडित मनुष्य होता है वह

" હે ગૌતમ ! તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકાયુને બંધ બાંધતો નથી. " ત્યાંથી લઈને ' દેવાયુનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ' ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો. તાત્પર્ય એ છે કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકી સંબંધી આયુષ્ય કર્મનું ઉપાર્જન કરતો નથી, અને તે તિર્યંચાયુષ્યનો અને મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી. અને એવાં કર્મોના બંધ ન બાંધવાને કારણે તે નારક ગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં તેમજ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે

પ્રશ્ન—(સે કેણટ્ઠેણં જાવ દેવાઉય કિચ્ચા દેવેસુ ઉવવજ્જઇ ?) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારક, તિર્યંચ અને મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધીને નારકગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં કે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે ?

तथारूपस्य 'समणस्स वा' श्रमणस्य वा तपस्विनः 'माहणस्स वा' माहनस्य वा-माहन माहन इत्येवं वदनशीलस्य निवृत्तसर्वसावद्यव्यापारस्य साधोः, यद्वा-माहनस्येति श्रावकस्य वा 'अंतिए' अन्तिके समीपे 'एगमपि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा' एकमपि आर्यं धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा 'णिसम्म' निशम्य हृदि अवधार्य 'देसं उवरमइ' देशमुपरमति, धार्मिकप्रवचनश्रवणोत्तरकाल देशादुपरतो भवतीत्यर्थः, 'देसं णो उवरमइ' देशं नोपरमति, देशान्नोपरतो भवति, 'देसं पच्चक्खाइ' देशं प्रत्याख्याति, देशादुपरमानन्तरं देशम्-एकदेशं स्थूलं प्राणातिपातादिकं प्रत्याख्याति त्यजति 'देसं णो पच्चक्खाइ' देशं नो प्रत्याख्याति, आंशिकं प्रत्याख्यानं करोति आंशिकं प्रत्याख्यानं न करोति, 'से तेणट्ठेणं' तत्ते-

(अर्थात् श्रावक) (तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) तथा रूप श्रवण तथा माहन-मत मारो, मत मारो इस प्रकार का उपदेश देने वाले सर्वसावद्यव्यापारनिवृत्तशाली साधु के अथवा माहन श्रावक-के पास से (एगमपि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) एक भी आर्य धार्मिक सुवचन सुन करके और (णिसम्म) उसे हृदय में अवधारण करके (देसं उवरमइ) कितनिक प्रवृत्तियों से दूर हो जाता है, और (देसं णो उवरमइ) कितनी प्रवृत्तियों से दूर नहीं होता है। (देस पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चाक्खाइ) उपरम होने के बाद वह एकदेश से प्राणातिपात आदिका-अर्थात् स्थूलप्राणातिपात आदिका त्याग कर देता है और एकदेश से प्राणातिपात आदि का त्याग नहीं

ઉત્તરઃ—(गोयमा! बालपंडिए णं मणुस्से) હે ગૌતમ! જે બાલપંડિત (શ્રાવક) મનુષ્ય હોય છે તે (तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) તે પ્રકારના શ્રમણુ પાસેથી તથા "मा हन" "હણો નહી, હણો નહી" એવો ઉપદેશ દેનારા સર્વસાવદ્ય વ્યાપારથી રહિત એવા સાધુ પાસેથી અથવા માહન-શ્રાવકની પાસેથી (एगमपि आरिय धम्मियं सुवयणं सोच्चा) એક પણુ આર્ય ધાર્મિક સુવચનનું શ્રવણુ કરીને અને (णिसम्म) તેને હ્રદયમા ધારણુ કરીને (देसं उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહે છે અને (देसं णो-उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહેતો નથી (देस पच्चक्खाइ,-देस णो पच्चक्खाइ) તે એક દેશથી (અમુક અંશે) પ્રાણુાતિપાત (હિંસા) વગેરેનો સ્થૂલ પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરે છે અને અમુક અંશે પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરતો નથી. એટલે કે પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો અમુક દૃષ્ટિએ આંશિક ત્યાગ કરે છે અને અમુક પ્રકારે આંશિકરૂપે તેનો ત્યાગ નથી પણુ

नार्थेन 'देसोवरम देसपच्चक्खाणेण ' देशोपरमदेशप्रत्याख्यानेन ' णो णेरइया उयं पकरेइ ' नो नैरयिकायुष्क प्रकरोति, ' जाव देवाउय किच्चा देवेसु उववज्जइ ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, ' से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ' तदेनार्थेन देवेषूपपद्यते, एतेन देशोपरमदेशप्रत्याख्यानेन बालपंडितो नारकायुष्कं न बध्नाति किन्तु देवायुषो बन्धनं कृत्वा देवलोकेषु समुत्पन्नो भवतीति ॥सू०२॥

॥ इत्येकान्तपंडितबालपंडितयोर्विचारः ॥

अथ मृगघातकपुरुषादिविचारः—

जन्मग्रहणे आयुष्यकर्म कारणम्, आयुषो बन्धे च क्रिया कारणमिति क्रियाप्रतिपादिकां पञ्चसूत्रीमाह—' पुरिसे णं भंते ' इत्यादि ।

करता है। अर्थात् वह प्राणातिपात आदिका किसीरूप आंशिकरूप में त्याग कर देता है और किसीरूप से आंशिकरूप में उनका त्याग नहीं करता है। इस तरह वह देशविरत श्रावक बन जाता है। (से तेणट्ठेणं देसोवरमदेसपच्चक्खाणे ण णो णेरइयाउय पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ से तेणट्ठेण जाव देवेसु उववज्जइ) इसलिये हे गौतम! देशोपरम और देशप्रत्याख्यान से युक्त होने के कारण वह बाल पण्डित मनुष्य नैरयिक आयुका बंध नहीं करता है। यावत् वह देवायु का बंध कर देवों में उत्पन्न होता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वह बालपण्डित मनुष्य यावत् देवलोकोंमें उत्पन्न होता है ॥ सू० २॥

॥इस प्रकारसे एकान्त पण्डित और बालपंडित का विचार सपूर्ण हुआ॥

अथ मृगघातक पुरुषादिकों का विचार—

जन्म के लेने में आयु कर्म कारण है और आयुकर्म के बांधने में

કરતો આ રીતે તે દેશવિરત-શ્રાવક કહેવાય છે (से तेणट्ठेणं देसोवरम-देसपच्चक्खाणे णं णो णेरइयाय पकरेइ, जाव देवाउय किच्चा देवेसु उववज्जइ) હે ગૌતમ! દેશોપરમ અને દેશ પ્રત્યાખ્યાનથી યુક્ત હોવાને કારણે તે બાલ પંડિત મનુષ્ય નરયિક, તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નારક, તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે ॥ સૂ ૨ ॥

॥ એકાન્ત પંડિત અને બાલપંડિતનું વક્તવ્ય સમાપ્ત॥

મૃગઘાતક પુરૂષાદિકનું વકતવ્ય

જન્મ લેવામાં કારણરૂપ આયુષ્ય કર્મ છે અને આયુષ્ય કર્મ બાંધવામાં

मूलम्-पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि दवियंसि वा वलयंसि वा नूमंसि वा गहणंसि वा गहणविदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयविदुग्गंसि वा वणंसि वा वणविदुग्गंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता, एते सियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूडपासं उद्दाइ, तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए पन्नत्ते, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडपासं उद्दाइ, तावं च णं से पुरिसे सिय ति किरिए, सिय चउ किरिए, सिय पंच किरिए, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ति किरिए सिय चउ किरिए सिय पंच किरिए, गोयमा ! जे भविए उद्दवयणयाए णो वंधणयाए, णो मारणयाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए, तिहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि वंधणयाए वि णो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि वंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए-अहिगरणियाए पाउसियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ॥ सू० ३ ॥

क्रिया कारण है। इस विचार से अब सूत्रकार क्रिया प्रतिपादिका पंचसूत्री का कथन करते हैं—'पुरिसे णं भंते !' इत्यादि।

ક્રિયા કારણભૂત હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ક્રિયા પ્રતિપાદક પાચ સૂત્રોનું કથન કરે છે—" पुरिसे णं भंते ! " ઇત્યાદિ

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! कच्छ वा ह्रदे वा उदके वा द्रवके वा वलय वा नूमे वा गहने वा गहनविदुर्ग वा पर्वते वा पर्वतविदुर्गे वा वने वा वनविदुर्गे वा मृगवृत्तिको मृगसङ्कल्पो मृगप्रणिधानो मृगवधाय गन्ता एत मृगा इति कृत्वाऽन्यतरस्य मृगस्य वधाय कूटपाशमुद्दाति, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यावच्च खलु स पुरुष कच्छे वा यावत् कूटपाशमुद्दाति, तावच्च खलु स पुरुषः स्यात् त्रिक्रिय स्यात् चतुष्क्रियः, स्यात् पंचक्रियः ? तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रिय स्यात् पंचक्रियः गौतम ! यो भव्य उद्द्रवणतया, नो बन्धनतया, नो मारणतया तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या तिसृभि क्रियाभिः स्पृष्टः यो भव्यः उद्द्रवणतयापि, बन्धनतयापि नो मारणतया तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या पारितापनिक्या चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यो भव्य उद्द्रवणतयापि बन्धनतयापि मारणतयापि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः तत्तेनार्थेन यावत् पंचक्रियः ॥ सू० २ ॥

टीका—' पुरिसे णं भंते ' पुरुषः खलु भदन्त ! ' कच्छंसि वा ' कच्छे वा—कच्छे नदीजलपरिवेष्टितवृक्षादियुक्तप्रदेशविशेषे, ' दहसि वा ' ह्रदे वा–अगाधजलप्रदेशे 'उदगंसि वा' उदके वा, सामान्ये जलाशय 'दविगंसि वा' द्रवके वा तृणादि द्रव्य समुदाये ' वलयंसि वा ' वलये वा, वृत्ताकारनद्यादिसस्कुटि

टीकार्थ–(भंते !) हे भदन्त ! ण निश्चयसे (मिय वित्तिए) मृगोंसे अपनी जीविका चलानेवाला (मिय सकप्पे) मृगो को मारने के लिये कृत संकल्पवाला, (मियपणिहाणे) मृगों की शिकार करने में तल्लीन चित्तवाला ऐसा (पुरिसे) कोई पुरुष (मियवहाए) मृगों को मारने के लिये (कच्छंसिवा) कच्छ में–नदी के जल से घिरे हुए झाडोंवाले स्थान में (दहंसिवा) अथवा ह्रद–अगाध जलवाले स्थान में (उदगंसि वा) या सामान्य जलाशय रूप तालाव आदि स्थान पर (दवियंसि वा)

टीकार्थ—(भंते ! णं मियवित्तिए) हे भगवन् मृगो वडे अेटले के पशुओनी हत्या करीने ज पोतानो निर्वाह करनारो, (मिय सकप्पे) मृगोने मारवानो जेणे संकल्प कर्यो छे एवा (मियपणिहाणे) मृगोनो शिकार करवामां ज तल्लीन चित्त वाळो (पुरिसे) एवो कोई पुरुष (मियवहाए) मृगोनी हत्या करवाने माटे (कच्छंसि वा) कच्छमां नदीथी घेरायेला झाडीवाळा स्थानमां (दहंसि वा) अथवा द्रहमां–अगाध जळवाळा स्थानमां, (उदगंसि वा) अथवा सामान्य जळाशय रूप तळाव वगेरे स्थान पर, (दवियंसि वा) अथवा घास

मूलम्–पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि दवियंसि वा बलयंसि वा नूमंसि वा गहणंसि वा गहणविदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयविदुग्गंसि वा वणंसि वा वणविदुग्गंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता, एते मियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूडपासं उद्दाइ, तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए पन्नत्ते, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडपासं उद्दाइ, तावं च णं से पुरिसे सिय ति किरिए, सिय चउ किरिए, सिय पंच किरिए, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ति किरिए सिय चउ किरिए सिय पंच किरिए, गोयमा ! जे भविए उद्दवयणयाए णो बंधणयाए, णो मारणयाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए, तिहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि णो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए–अहिगरणियाए पाउसियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ॥ सू० ३ ॥

क्रिया कारण है। इस विचार से अब सूत्रकार क्रिया प्रतिपादिका पंचसूत्री का कथन करते हैं—'पुरिसे णं भंते !' इत्यादि।

ક્રિયા કારણભૂત હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર ક્રિયા પ્રતિપાદક પાચ સૂત્રોનું કથન કરે છે–"પુરિસે णं भंते !" ઇત્યાદિ

डपास उदाइ ' कूटपाशमुद्ददाति, कूटं=मृगग्रहणकारम गर्तादिकम्, पाशश्च वागुरा इति कूटपाशम्, सद्ददाति मृगवधाय रचयति, 'तओ ण भंते' ततः खलु भदन्त! ' से पुरिसे ' स पुरुषः ' कइकिरिए ' कतिक्रियः, कतिसंख्यकक्रियावान् भवतीति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्–' गोयमे ' त्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! ' जावंच ण से पुरिसे ' यावत् च स खलु पुरुषः ' कच्छंसि वा ' कच्छे वा ' जावकूडपासं उदाइ ' यावत् कूटपाशमुद्दाति, ' तावं च ण से पुरिसे सिय तिकिरिए ' तावत् च स खलु पुरुष स्यात् त्रिक्रिय 'सियचउकिरिए' स्यात् चतुष्क्रियः, ' सियपंचकिरिए ' स्यात्पचक्रियः, यावत्कालम् स पुरुषः कूटपाशादिक रचयति तावत् स पुरुषः, कदाचित् त्रिक्रियावान् कदाचित् चतुष्क्रियावान् कदाचित् पंचक्रियावान् स्यादिति भावः। पुनः प्रश्नयति गौतमः ' से केणट्ठेण ' मित्यादि, ' से केणट्ठेणं भंते ' तत् केनार्थेन भदन्त! ' एवं वुच्चइ ' एवमुच्यते

करके किसी मृग को मारने के लिये खड्डा बना कर उस पर जाल तान दिया (तओ ण भंते! से पुरिसे कई किरिए पण्णत्ते?) तो हे भदन्त! ऐसा वह पुरुष कितनी क्रियावाला कहलावेगा? मृग को पकड़ने के लिये कूट और बांधने के लिये जाल होता है। (गोयमा! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडपास उदाइ तावं च णं से पुरिसे सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए) हे गौतम! जब तक वह कच्छ में यावत् कूट–मृगादिकों को पकड़ने के लिये गर्त आदि को और जाल आदिको रचता है तबतक वह पुरुष कदाचित् तीन क्रिया-वाला, कदाचित् चार क्रियावाला, और कदाचित् पांचक्रियावाला कहला-वेगा। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सियपंचकिरिए?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि

નિશ્ચય કરીને એક મૃગને મારવાને માટે ખાડો બનાવીને તેની ઉપર જાળ પાથરી દીધી (तओ णं भंते! से पुरिसे कई किरिए पण्णत्ते?) તો હે ભગવન્! એવા પુરુષને કેટલી ક્રિયા વાળો કહી શકાય. (મૃગને પકડવાને માટે કૂટ અને બાંધવાને માટે જાળ હોય છે) (गोयमा! जाव च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडपास उदाइ तावं च णं से पुरिसे सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) હે ગૌતમ! જ્યા સુધી તે પુરુષ કચ્છમાં (નદીથી ઘેરાયેલા ઝાડી વાળા સ્થાનમા) (ત્યાંથી લઈને) ' મૃગાદિકોને પકડવાને માટે ખાડો બનાવી તેના પર જાળ વગેરે રચે છે ' (ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો) ત્યાં સુધી તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सियति किरिए, सिय चउ किरिए, सिय पंचकिरिए?) હે ભગવન્ આપ શા કારણે

लगतियुक्तप्रदेशे इत्यर्थः, 'नूमंति वा' नूमे वा, नूमे-अन्धकारयुक्ते कन्दरादावित्यर्थः। 'गहणंसि वा' गहने वा, तृणगुल्मलतावृक्षादिसमुदाये 'गहणविदुग्गंसि वा' गहनविदुर्गे वा, पर्वताग्रेकदेशावस्थितवृक्षवल्ल्यादिसमुदाये 'पव्वयंसि वा' पर्वते वा 'पव्वयविदुग्गंसि वा' पर्वतविदुर्गे वा, पर्वतसमुदाये इत्यर्थः, 'वणंसि वा' वने वा, एकजातीय वृक्षसमुदायो वनम्, तस्मिन्। 'वणविदुग्गंसि वा' वनविदुर्गे वा, अनेकप्रकारकवृक्षसमुदाये, 'मियवित्तिए' मृगवृत्तिकः, मृगैर्वन्यपशुविशेषैर्वृत्तिर्जीविका यस्य स मृगवृत्तिकः, । मृगपालकोपि मृगवृत्तिः स्यादित्यतआह—'मियसंकप्पे' मृगसंकल्पः, मृगमारणाय कृतः संकल्पो निश्चयो येन स मृगसंकल्पः, मृगमारणसंकल्पवानित्यर्थः, चलचित्ततयापि मृगवधाध्यवसायो भवेदित्यत आह—'मियपणिहाणे' मृगप्रणिधान, मृगवधाय कृतं-प्रणिधानं चित्तैकाग्र्यं येन स मृगप्रणिधानः, मृगवधैकचित्तः, 'मियवहाए गंता' मृगवधाय गन्ता=गमनशीलः 'एते मिय त्ति काउं' एते मृगाः इति कृत्वा 'अण्णयरस्स' अन्यतरस्य 'मियस्स' मृगस्य 'वहाए' वधाय-मारणाय 'कू

अथवा-घास आदि समुदाय से व्याप्त प्रदेश में (वलयंसि वा) गोलाकार नदी के जल से कुटिल गति वाले स्थान में (नूमंसि वा) अथवा अंधकार युक्त कन्दरादिरूप प्रदेश में (गहणंसि वा) अथवा तृणगुल्म, लता, वृक्ष आदिकों से युक्त स्थान में (गहणंविदुग्गंसि वा) अथवा पर्वतादि के एक देश में स्थित ऐसे वृक्षलतादि समुदायवाले स्थान में (पव्वयंसि-वा) अथवा किसी पर्वत के ऊपर (पव्वयविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक पर्वतो पर (वणंसिवा) अथवा एक जाती के वृक्षों के समुदाय वाले स्थान में (वणविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक जातीके वृक्षों के समुदायाकीर्ण स्थान में (गंता) गया-वहां जाकर उसने (एते मियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूटपासं उद्दाइ) ये ही मृग हैं ऐसा ख्याल करके-निश्चय

वगेरेथी आच्छादित प्रदेशमा, (वलयंसि) गोळाकार नदीना जळथी कुटिल स्थानमा (नूमंसि वा) अथवा अंधकार वाळी गुफाओना स्थानमां (गहणं सि वा) अथवा तृण, गुल्म, लता, वृक्ष वगेरेथी युक्त स्थानमां, (गहण विदुग्गंसि वा) अथवा पर्वतादिना अेक भागमां आवेल लता अने वृक्षोना समुदाय वाळा स्थानमा (पव्वयंसि वा) अथवा पर्वत उपर (पव्वयविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक पर्वतो उपर, (वणंसिवा) अथवा अेक ज जातना वृक्षोना समुदाय वाळा स्थानमा, (वणविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक जातना वृक्षोना समुदायथी आच्छादित स्थानमा (गंता) गयो. त्यां जईने तेणे (एते मियत्तिकाउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूटपास ...) आ मृगो ज छे अेवो

भ्रामणादिरूपपीडनाय प्रवर्त्तते किन्तु 'णो बंधणयाए' नो बन्धनाय 'णो मारणयाए' नो मारणाय, यावत्पर्यन्त स पुरुषः कूटपाशादिक रचयति मृगपीडनमुद्दिश्य किन्तु नो बध्नाति मृगं नो वा मारयति मृगमिति भाव । 'तावं च णं से पुरिसे' यावत् च खलु स पुरुष 'काइयाए' कायिक्या, गमनादिकायचेष्टा रूपयाक्रियया, 'अहिगरणियाए' आधिकरणिक्या, अधिकरणेन कूटपाशादिरू

है। इस क्रिया से वह युक्त बना हुआ है, अतः यह अधिकरणिकी क्रिया से स्पृष्ट कहा गया है। मृगों के प्रति जो उसके हृदय में हुए भाव जगा है वह प्रद्वेष है-इस प्रद्वेष को लेकर जो क्रिया वह कर रहा है वह प्राद्वेषिकी क्रिया है। इस क्रिया वाला वह मारणक्रिया में द्वेष अवश्य होने के कारण हुआ है अत वह प्राद्वेषिकी क्रिया से स्पृष्ट कहा गया है। जो पुरुष केवल मृगों को मारने के लिये कूटपाश आदि की रचना कर रहा है अभी उनको न बांध रहा है और न मार रहा है-तब तक वह कायिकी आधिकरणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से युक्त होता है। इसीलीये यहां वह कदाचित् तीन क्रियाओं से युक्त होता है ऐसा कहा गया है। (जे भविए उद्दवणयाए वि, बंधणयाए वि नो मारणयाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए, परितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) तथा जबतक वह वधक पुरुष जाल को रखे हुए है मृग की खोज में इधर उधर फिर रहा है, तथा मृग को बांध रहा है मार नहीं रहा है तबतक वह वधक पुरुष

ते क्रियाथी युक्त होवाने कारणे तेने अधिकरणिकी क्रियाथी स्पृष्ट कहेवामां आव्यो छे मृगो प्रत्ये तेना हृदयमा जे दुष्टभाव उत्पन्न थयो छे ते प्राद्वेषरूप भाव छे ते प्रद्वेषने लीधे ते जे क्रिया करी रह्यो छे तेने प्राद्वेषिकी क्रिया कहे छे मारवानी क्रियामा द्वेष अवश्य रहेलो होय छे ते कारणे तेनो प्राद्वेषिकी क्रियाथी स्पृष्ट कहेवामा आव्यो छे जे पुरुष मृगोने मारवाने माटे कूटपाशादिनी रचना करी रह्यो होय पण ज्या सुधी ते मृगोने बाधतो न होय अथवा मारतो न होय त्या सुधी ते कायिकी, अधिकरणिकी अने प्राद्वेषिकी ओ त्रण क्रियाओथी ज युक्त होय छे तेथी अही ओम कह्यु छे के ते पुरुष क्यारेक त्रण क्रियाओथी युक्त होय छे (जे भविए उद्दवणयाए वि, बंधणयाए वि, नो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए परितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) तथा ज्यां सुधी ते पुरुष जाळने बिछावीने मृगनी शोधमां आम तेम फरतो होय, तथा मृगने बाधतो होय पण मारतो न होय त्या सुधी ते शिकारी चार क्रियाओथी युक्त गणाय

'सिय तिकिरिए सिय चतुकिरिए सिय पंचकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रिय इति? उत्तरयति भगवान्–' गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जे भविए' यो भव्यः, भवतीति भव्यो वधकः, अत्र भव्यशब्देन वधको जीवो गृह्यते, यावन्तं कालं स मृगवधकः 'उद्दवणाए' उद्द्रवणतायै=उद्द्रवणाय=इतस्ततो

वह पुरुष कदाचित् तीन क्रियावाला, कदाचित् चारक्रियावाला, कदाचित् पांच क्रियावाला कहलावेगा (गोयमा! जे भविए उद्दवणयाए णो बंधणयाए णो मारणाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए तिहिं किरियाहिं पुट्ठे) हे गौतम! जब तक वह वधक पुरुष इधर उधर चलने फिरने आदि रूप क्रिया में प्रवृत्त हो रहा है मृग को बांधने और मारने में प्रवृत्त नहीं हो रहा है तथा वह पुरुष मृग को पीडा देने के उद्देश से जबतक कूट पाशादिक की रचना कर रहा है, किन्तु वह अभी उसे पकड़ नहीं रहा है और न मार ही रहा है, तब-तक वह पुरुष कायिकी, आधिकरणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से स्पृष्ट हो रहा है। तात्पर्य कहने का यह है कि उस वधिक पुरुष में मृगको मारनेके निमित्त जो आने जाने आदि रूप शरीरकी चेष्टा हो रही है वह शारीरिक क्रिया है। इस क्रियावाला होनेके कारण वह उस क्रिया से उस समय स्पृष्ट हो रहा है। तथा कूट पाशरूप हिंसा के अधिकरण के निमित्त जो क्रिया हो रही है वह आधिकरणिकी क्रिया

એવુ કહો છો કે તે પુરુષ કયારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, કયારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને પાંચ કયારેક ક્રિયાવાળો હોય છે? (गोयमा! जे भविए उद्दवणयाए णो बंधणयाए णो मारणाए ताव च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए तिहिं किरियाहिं पुट्ठे) હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે હિંસક પુરુષ આમ તેમ હરવા ફરવાની ક્રિયા કરી રહ્યો છે, પણ મૃગને બાધવા તથા મારવાને માટે પ્રવૃત્ત થયો નથી તથા તે પુરુષ મૃગને મારવાને માટે જ્યા સુધી કૂટ પાશાદિકની રચના કરી રહ્યો છે, પણ તેને જ્યાં સુધી પકડતો નથી કે મારતો નથી, ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી, અધિકરણિકી, અને પ્રાદ્વેષિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે (કરતો હોય છે) કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે શિકારી, મૃગને મારવાને માટે જે અવર જવર રૂપ શારીરિક ક્રિયાઓ કરતો હોય છે તેને કાયિકી ક્રિયા કહે છે. આ ક્રિયાવાળો હોવાને કારણે તે વખતે તે આ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થતો હોય છે. તથા કૂટ પાશાદિ રૂપ હિંસાના અધિકરણને (સાધનોને) નિમિત્તે જે ક્રિયા થતી હોય છે તે ક્રિયાનુ નામ અધિકરણિકી

प्राद्वेषिक्या ' जाव पाणाइवाय किरियाए ' यावत्-यावत्पदेन पारितापनिक्या, तथा प्राणातिपातिक्या, आभिः ' पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे ' पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, अयमाशयः-उद्रावणमात्रे कृते कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेषिकीति क्रियात्रयप्रयुक्तो भवति, बन्धने कृते परितापो जायते इति पूर्वोक्तक्रियात्रयं तथा चतुर्थी परितापनक्रियापि जायते इति चतुष्क्रियायुक्तो भवति, मारणे सति प्राणातिपातो जायते इति पूर्वोक्त चतुष्क्रियासहिता पंचमी प्राणातिपातक्रियेति पंचक्रियो भवतीति । ' से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ' तत्तेनार्थेन यावत् पंचक्रिय हे गौतम ! उक्तकारणे रुपरि प्रदर्शित युक्तिभि रुद्रावणादिक कुर्वन् पुरुषः कदाचित् क्रियात्रयादिना स्पृष्टः सन् त्रिक्रियश्चतुष्क्रियः पचक्रियो वा भवतीति ॥२॥

प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी और प्राणातिपात क्रिया इन पांच क्रियाओं से स्पर्श किया गया है-अर्थात् इन पांच क्रियाओं वाला कहलाता है। आशय यह है-कि उद्रावणमात्र (खड्डा खोदना, जाल बिछाना आदि) करने पर वह पुरुष कायिकी, अधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से युक्त होता है। मृग को बांध लने पर " परिताप उसे होता है " इसलिये वह पुरुष चारक्रियाओं से युक्त होता है। मृग के मारने पर प्राणातिपात होता है इसलिये वह पुरुष पूर्वोक्त चारक्रियावाला होता है। इस कारण हे गौतम! उक्त कारणोंको लेकर ऊपर प्रदर्शित युक्तियों के अनुसार उद्रवण (उपद्रव) आदि को करने वाला पुरुष कदाचित् तीन आदि क्रियाओं से स्पृष्ट होकर तीनक्रियावाला चारक्रियावाला पांच-क्रियावाला होता है।

અને પ્રાણાતિપાત, એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ-એટલે કે એ પાંચે ક્રિયાઓથી યુક્ત કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે ઉદ્રાવણમાત્ર (ખાડો ખોદવો, જાળ બિછાવવી વગેરે) કરે ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી અધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેષિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે જ્યારે તે પુરુષ મૃગને બાંધે છે ત્યારે તેને પરિતાપ (દુઃખ) થતું હોય છે તેથી ત્યારે તેને પારિતાપનિકી ક્રિયા પણ કરે છે તેથી ચાર ક્રિયાઓથી યુક્ત થાય છે મૃગને મારવાથી પ્રાણહત્યા થાય છે તેથી તે ઉપરોક્ત ચાર ક્રિયા ઉપરાંત પાંચમી પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી યુક્ત થવાથી પાંચ ક્રિયાવાળો થાય છે હે ગૌતમ ! ઉપરોક્ત કારણોને લીધે હું એવું કહું છું કે તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયાવાળો, હોય છે

पेण निर्वृत्ता या क्रिया सा आधिकरणिकी तया 'पाउसियाए' प्राद्वेषिक्या, प्रद्वेषेण निर्वृत्ता या क्रिया सा प्राद्वेषिकी तया मारणक्रियायां द्वेषस्यावश्यंभावात्, 'तिहिं-किरियाहिं पुट्ठे' आभिः तिसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यो हि पुरुषः केवलम् मृगाणामुद्रवणाय कूटपाशादिकं विरचयति नो बन्धनाय न वा मारणाय स कायिक्याधिकरणिकी-प्राद्वेषिकीति क्रियात्रययुक्तो भवतीति कदाचित् त्रिक्रिय इति कथ्यते, 'जे भविए' यो भव्यः=वधकः 'उद्दवयणयाए वि वंधणयाए वि नो मारणयाए' उद्रवणतायै अपि बन्धनतायै अपि क्रियां करोति किन्तु नो मारणतायै 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः 'काइयाए' कायिक्या, गमनादि-रूपया क्रियया, 'अहिगरणियाए आधिकरणिक्या=कूटपाशाद्यधिकरण संपादितया, 'पाउसियाए' प्राद्वेषिक्या, प्रद्वेषनिष्पादितया 'पारितावणियाए' पारितापनिक्या, दुःखोत्पादनरूपया परितापप्रयोजना या क्रिया सा पारितापनिकी, सा च क्रिया मृगबन्धने कृते सति भवति, तया क्रियया 'चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, आभिः क्रियाभिः स्पृष्टो युक्तः सन् चतुष्क्रियः स पुरुषो भवतीति कदाचिच्चतुष्क्रिय इति कथ्यते। 'जे भविए' यो भव्यः-वधकः 'उद्दवणयाए वि' उद्रवणतायै अपि 'वंधणयाए वि' बन्धनतायै अपि 'मारणयाए वि' मारणतायै अपि कूटपाशादिकं रचयति, 'तावं च ण से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः, कायिक्या 'अहिगरणियाए' आधिकरणाक्या, 'पाउसियाए'

चार क्रियाओं से युक्त हो रहा है ऐसा मानना चाहिये। वे चार क्रियाएँ इस प्रकार से हैं—पूर्वोक्त तीन और चौथी पारितापनिकी। यह पारितापनिकी क्रिया मृग के बंधन करने पर होती है। सो उसने मृग को बांध ही लीया है। (जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे-से तेणट्ठेणं जाव पंच-किरिए) तथा वह वधक पुरुष जबतक उस जाल को रखे-हुए है, मृगों को बांधता है, मृगों को मारता है तबतक वह पुरुष कायिकी, आधिकरणिकी,

છે તે-પૂર્વોક્ત ત્રણ ક્રિયાઓ અને ચોથી પરિતાપનિકી ક્રિયા જ્યારે તે પુરુષ મૃગને કૂટપાશાદિમાં બાધે છે ત્યારે પરિતાપનિકી ક્રિયા થતી હોય છે (जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि ताव च ण से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए, जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं जाव पचकिरिए) તથા તે પુરુષ જ્યારે જાળને બિછાવીને મૃગોને બાંધીને જ્યારે મૃગોને મારે છે ત્યારે કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી

टीका— पुरिसे णं भंते ' पुरुष खलु भदन्त ! ' कच्छसि वा ' कच्छे वा 'जाव वणविदुग्गसि वा ' यावद्वनविदुर्गे वा 'तणाई ' तृणानि 'ऊसविय ऊसविय' उत्सर्प्य–पुन पुनरेकत्रीकृत्येत्यर्थः, कच्छादारभ्य वनविदुर्गपर्यन्तस्थले तृणानां पुञ्जं कृत्वेत्यर्थ , 'अगणिकायं णिसिरइ' अग्निकाय निसृजति 'ताव य ण भंते से पुरिसे कइकिरिए ' तावच्च खलु भदन्त ! स पुरुष कतिक्रियः, य खलु स्वकपुरुषः कच्छ विवनविदुर्गाद्यन्यतमदेशे तृणान्येकत्रीकृत्य तत्र तृणराशौ अग्नि प्रज्वालयति तदग्नि प्रज्वलनकर्तुः पुरुषस्य कीदृश्यः कियत्यश्च क्रिया भवन्तीति भाव । भगवानाह– ' गोयमे 'त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' सिय तिकिरिए ' स्यात् त्रिक्रियः, 'सिय चउकिरिए' स्यात्–चतुष्क्रियः, ' सिय पंचकिरिए' स्यात् पञ्चक्रियः, कच्छाद्यधिकरणकतृणराशौ अग्निप्रज्वलनकर्तापुरुषः कदाचित् क्रियात्रयेण कदाचित् क्रियाचतुष्केण कदाचित् क्रियापञ्चकेन कायिक्यादारभ्य प्राणातिपातपर्यन्तेन युक्तो भवन् त्रिक्रियश्चतुष्क्रिय पञ्चक्रियो वा भवेदिति भाव', गौतमः पृच्छति

इन्हीं क्रियाओं के विषय में पुन' सूत्रकार कहते हैं—' पुरिसे ण भंते ! कच्छंसि वा ' इत्यादि ।

टीकार्थ–(पुरिसे णं भंते) हे भदन्त ! कोई पुरुष (कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा) कच्छमें यावत् वन विदुर्गमें अनेक जातिके वृक्षवाले वन में (तणाई ऊसविय ऊसविय) तृणों को बार २ इकट्ठा करके– अर्थात् तृणों को समेट २ कर एकत्रित करके (अगणिकायं णिसिरइ) आग लगाता है (ताव य ण से भंते ! पुरिसे कति किरिए) तो वह पुरुष कितनी क्रियावाला कहलावेगा ? (गोयमा ! सियतिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय पंच किरिए) हे गौतम ! वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन

એ ક્રિયાઓના વિષયમા સૂત્રકાર વિશેષ કથન કરે છે– पुरिसे ण भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा " इत्यादि ।

શબ્દાર્થ'—(पुरिसेण भंते !) હે ભગવન્ કોઇ માણસ (कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा) કચ્છમા (નદીની વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં) ' यावत् " અનેક જાતિના વૃક્ષોવાળા વનમા (અહીં ' यावत् ' પદથી ત્રીજા સૂત્રમા આપેલા તમામ સ્થાનો ગ્રહણ કરવા) (तणाइ ऊसविय ऊसविय) ઘાસને વારવાર એકઠું કરીને એટલે કે ઘાસને વારવાર લઇ આવીને એકઠું કરે અને (अगणिकायं णिसिरइ) અને તેને આગ લગાવે તો "ताव य णं से भंते ! पुरिसे कतिकिरिए ?) હે ભગવન્ ! તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાવાળો કહેવાય ? (गोयमा ! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) હે ગૌતમ ! ક્યારેક તે ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયા

पुनः क्रियाविषये एव आह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि—

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा तणाइं ऊसविय ऊसविय अगणिकायं णिसिरइ, तावं च णं से भंते पुरिसे कतिकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चतुकिरिए सिय पंचकिरिए, से केणट्ठेणं? गोयमा ! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं उस्सवणयाए णिसिरणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सवणयाए वि णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तणेट्ठेणं गोयमा ! ॥ सू० ४ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावत् वनविदुर्गे वा तृणान्युत्सर्प्योत्सर्प्याग्निकायं निसृजति तावच्च खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः, गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रियः, तत्केनार्थेन ? गौतम ! यो भव्य उच्छ्रयणतायै तिसृभिः उच्छ्रयणतायै अपि निसर्जनतायै अपि नो दहनतायै चतसृभिः यो भव्य उच्छ्रयणतायै अपि निसर्जनतायै अपि दहनतायै अपि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः तत्तेनार्थेन गौतम ! ॥सू०४॥

भावार्थः—यहां पर वधक पुरुष कितनी २ क्रियाओं से युक्त किस २ स्थिति में होता है इसका विचार किया गया है। इसमें यह समझाया गया है कि जबतक वह वधक पुरुष सिर्फ जाल को धारण करता है—परन्तु मृगका बंधन और उसका मारण नहीं करता है—तबतक वह तीन क्रियाओं वाला माना गया है। और जब वह मृगका बंधन कर लेता है ऐसी स्थिति में वह चारक्रियाओं वाला माना जाता है। तथा जब वह मृग को मार देता है—तब वह पांचक्रियाओं वाला हो जाताहै ॥सू०३॥

ભાવાર્થ-અહીં એ વિચાર કરવામા આવ્યો છે કે શિકારી પુરુષ કેવી કેવી સ્થિતિમા કેટલી કેટલી ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે જ્યા સુધી તે પુરુષ કેવળ જાળ પાથરતો હોય-પણ મૃગને બાધતો ન હોય અને મારતો ન હોય-ત્યાં સુધી તેને ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. અને જ્યારે તે મૃગને બાંધે છે. ત્યારે તે ચાર ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે અને જ્યારે તે મૃગને મારી નાખે છે ત્યારે તે પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે ॥ સૂ ૩ ॥

प्रक्षिपति न तु प्रज्वालयति तावत्पर्यन्तं स पुरुषः कायिक्यादिपरितापनपर्यन्ताभिः चतसृभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीत्यर्थः । 'जे भविए उस्सप्पणयाए वि, दहणयाए वि' यो भव्य उत्सर्पणतायै अपि निसर्जनतायै अपि क्रियां करोति, 'तावं च णं-स पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावच्च खलु स पुरुषो यावत् कायिक्यादिभिः पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यावत्पर्यन्तम् तृणादिकं संचिनोति तत्र चाग्निं निःसृजति प्रज्वालयति च तावत् स पुरुषः कायिक्यादिभिः पंचभिः क्रियाभिः युक्तो भवतीति भावः । 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' एतेनार्थेन हे गौतम ! एतेन कारणेन एवमुच्यते यत् तृणराशौ अग्निं प्रक्षिप्य प्रज्वालयति तदा स पुरुषः पंचभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीति भावः ॥ सू० ४ ॥

गौतमः पुनः पृच्छति—' पुरिसे णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता एते मियत्ति काउ अण्णयरस्स मियस्स वहाए उसुं निसिरइ, तओ णं भंते ! से पुरिसे कइकिरिए? गोयमा ! सिय ति

तब तक वह चार क्रियावाला कहा जावेगा । तथा जब वह तृणों को एकट्ठा करता है, उनमें आग डालता है और उन्हें जलाता है-तब तक वह पांच क्रियाओंवाला कहा जायेगा । साराश इस कथनका यह है कि वह पुरुष जब तक तृणादिकों को एकत्रित करता है तब तक तीन क्रियाओं से और उनमें अग्निका प्रक्षेप करता है तब तक चार क्रियाओं से और उन्हें जब जलाने लग जाता है तब वह पांच क्रियाओं से युक्त माना जायेगा । इस लिए हे गौतम ! मैंने इस कारण से ऐसा कहा है कि वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षा चार क्रिया ओंवाला और किसी अपेक्षा पांच क्रियाओंवाला माना जायेगा ॥सू०४॥

છે પણ જ્યારે તેમાં આગ મૂકીને તેને સળગાવે છે ત્યારે પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે પુરુષ જ્યાં સુધી તૃણાદિકને એકત્ર કરતો હોય ત્યાં સુધી ત્રણ ક્રિયાવાળો મનાય છે અને તેમાં અગ્નિ મૂકે ત્યારે ચાર ક્રિયાવાળો મનાય છે અને જ્યારે આગથી તેને સળગાવવા લાગી જાય છે ત્યારે પાંચ ક્રિયા વાળો કહેવાય છે હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે તે પુરુષ કોઈ અપેક્ષાએ ત્રણ ક્રિયાવાળા, કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયા વાળો અને કોઈ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળા કહેવાય ॥ સૂ. ૪ ॥

–'से केणट्ठेण' मित्यादि। 'से केणट्ठेणं' तत् केनार्थेन तत् केन कारणे–नैवमुच्यते स्यात्त्रिक्रिय इत्यादि। भगवानाह–'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे भविए' यो भव्यः-वधकः 'उस्सवणयाए' उत्सर्पणतायै तृणपुञ्जरूपं व्यापारं करोति तदा 'तिहि' तिसृभिः क्रियाभिः उत्सर्पण दग्धुं व्यापारविशेषस्तथा च यो वधको दहनाय व्यापारमात्रं करोति स तिसृभिः कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेपिकीति क्रिया-त्रयेण युक्तो भवति, 'उस्सवणयाए वि' उत्सर्पणतायै अपि 'णिसिरणयाएवि' निसर्जनतायै अपि यदा तृणपुञ्जं रचयति किन्तु 'णो दहनयाए' नो दहनतायै, दहनाय नैव तदा 'चउहिं किरियाहिं' चतसृभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीति भावः। तथा च यावत्पर्यन्त स पुरुषस्तृणादिकं संचिनोति तत्र चाग्नि

क्रियावाला, किसी अपेक्षा चार क्रियावाला और किसी अपेक्षा पांच क्रिया वाला कहलावेगा। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि वह पुरुष तीन क्रियावाला और किसी अपेक्षा चार और किसी अपेक्षा से पांच क्रियावाला कहलावेगा (गोयमा! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं उस्सवणयाए णिसिरणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सवणयाए वि, णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा!०) जो वह पुरुष तृणराशिको, जलाने के लिये एकत्रित करनेका जब तक केवल व्यापार करता है—अर्थात् जलानेके लिये तृणोंको इधर उधरसे बटोर २ कर एकत्रित करता है-तब तक वह कायिकी, आधिकरणिकी प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओंवाला कहा जावेगा। और जब तक वह पुरुष इकट्ठा कर २ उस तृणराशिमें अग्नि डालता है-अभी उसे जलाया नहीं है

વાળો કહેવાશે (से केणट्ठेण०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ અપેક્ષાએ તે ત્રણ ક્રિયાવાળો, કોઇ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયોવાળો અને કોઇ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે? (गोयमा! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं, उस्सवणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सवणयाए वि, णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइए जाव पचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेण गोयमा!०) હે ગૌતમ! જ્યા સુધી તે પુરુષ તૃણરાશિને સળગાવવાને માટે એકત્રિત કરવાની જ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે–જ્યા સુધી તે ઘાસને જુદી જુદી જગ્યાએથી લાવીને સળગાવવા માટે ભેગુ કરતો હોય છે. ત્યા સુધી તે કાયિકી, આધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેષિકી, એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે અને જ્યારે તે પુરુષ તે તૃણરાશિમા અગ્નિ મૂકે છે–પણ હજી તેને સળગાવતો નથી ત્યારે તે ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય

नूमगहनगहनविदुर्गपर्वतपर्वतविदुर्गवनानां ग्रहणम् । एवम् अत्रापि यावत्पदेन ग्राह्यम् । 'मियवित्तिए' मृगवृत्तिकः, मृगैर्वृत्तिर्जीविका विद्यते यस्य स मृगवृत्तिकः, 'मियसंकप्पे' मृगसंकल्पः, मृगेषु संकल्पा वधनिश्चया विद्यते यस्य स मृगसंकल्पः, 'मियपणिहाणे' मृगपणिधानः, मृगवधाय कृतचित्तः, 'मिय वहाए गंता' मृगवधाय गन्ता=गमनशील 'एते मिय त्ति काउं' एते मृगा इति कृत्वा, मृगवधमुद्दिश्य कच्छादिषु प्राप्य तत्र च मृगान् दृष्ट्वा एतेषामत्र वधायाहम् आगतोऽस्मि एतानेवान्वेषयामि एते च मान्यामे मिलिता इति मनसा निश्चित्येत्यर्थः, 'अण्णयरस्स' अन्यतरस्य, अनेकमृगसमुदाये वधाय यस्य कस्यचित् 'मियस्स वहाए' मृगस्य वधाय 'उसुं' इषुम्-बाणम् 'णिसिरइ' निसृजति, मृगं लक्षीकृत्य प्रक्षिपति, 'तओ णं भंते !' ततः खलु भदन्त ! ततः मृगोपरि बाणप्रक्षेपानन्तरम्, 'से पुरिसे' स पुरुषः वधकः 'कइकिरिए' कतिक्रियः, एतादृशपापकर्मकरणात् स तादृशः कियत्यः क्रियाः स्पृशन्तीति भावः । भगवानाह —'गोयम' त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय तिकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः

पर्वतविदुर्गमें या गया) मृगों को मारने के लिए कच्छ में यावत् अनेक जातियों के वृक्षोंके वनमें गया वहां जा कर (एते मियत्तिकाउं) येही मृग हैं इन्हें ही मारने के लिये मैं यहां आया हूं-इनकी ही खोज रहा था ये मुझे भाग्य से मिल गये हैं। ऐसा मन में निश्चय करके-विचार करके (अण्णयरस्स मियस्स वहाए) वह मृगों के समूह में वर्तमान किसी एक मृग को मारने के लिए (उसुं निसिरइ) अपना बाण छोड़ता है, अर्थात् किसी एक मृगको लक्ष्य कर उस पर अपना बाण चलाता है। (तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ?) तो हे भदन्त ! ऐसा पुरुष मृग पर बाण प्रक्षेप के बाद कितनी क्रियाओंसे युक्त माना जाता है। (गोयमा !

કચ્છમાં (નદીના જળની વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં) યાવત્ અનેક જાતનાં વૃક્ષોવાળા વનમાં જાય (અહીં "યાવત્" પદથી ત્રીજા સૂત્રમાં બતાવેલાં બધાં સ્થાનો ગ્રહણ કરવા) ત્યાં જઈને (मियत्ति काउं) આ મૃગો જ છે કે હું તેમને મારવાને માટે આવ્યો છું-હું તેમની જ શોધમાં હતો. મને સદ્ભાગ્યે તેમની પ્રાપ્તિ થઈ છે, એવો મનમાં વિચાર કરીને (अण्णयरस्स मियस्स वहाए) મૃગોના સમૂહમાંના કોઈ એક મૃગને મારવાને માટે (उसुं णिसिरइ) પોતાનું બાણ છોડે છે-કોઈ એક મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર છોડે છે (तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ?) તો હે ભગવન્ ! તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાવાળો કહી શકાય ! (गोयमा ! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय

किरिए सियचउकिरिए सियपंचकिरिए से केणट्ठेणं ? गोयमा ! जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं, जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं, जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा ! सिय तिकिरिए सियचउकिरिए सियपंचकिरिए ॥ सू० ५ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावद्वनविदुर्गे वा मृगवृत्तिको मृगसंकल्पो मृगप्रणिधानो मृगवधाय गंता "एते मृगा" इति कृत्वाऽन्यतरस्य मृगस्य वधायेषुं निसृजति, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः? गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रियः तत्तेनार्थेन गौतम ! यो भव्यो निसर्जनतायै अपि नो मारणतायै अपि तिसृभिः, यो भव्यो निसर्जनतायै अपि विध्वंसनतायै अपि नो मारणतायै चतसृभिः, यो भव्यो निसर्जनतायै अपि विध्वंसनतायै अपि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, तत्तेनार्थेन गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रियः स्यात्पंचक्रियः ॥५॥

टीका—' पुरिसे णं भंते ' पुरुषः खलु भदन्त ! ' कच्छंसि वा ' कच्छे वा ' जाव वणविदुग्गंसि वा ' यावत् वनविदुर्गे वा, यावत् पदेन—ह्रदोदकद्रवकवलय-

गौतम पुन प्रश्न करते हुए प्रभु से पूछते हैं–' पुरिसे णं भंते ! इत्यादि ।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (पुरिसे णं) पुरुष खलु (मियवित्तिए) मृगों से अपनी आजीविका चलानेवाला (मियसंकप्पे) मृगों की शिकार करनेवाला (मियपणिहाणे) मृगों की शिकार करने में एकचित्तवाला ऐसा (पुरिसे) कोई पुरुष (मियवहाए कच्छंसि वा जाव

ગૌતમ સ્વામી ક્રિયાના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને હજી પણ વધારે પ્રશ્નો પૂછે છે-" पुरिसे णं भंते ! ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્! (पुरिसेणं मियवत्तिए) મૃગોને મારીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવનાર (मियसंकप्पे) મૃગોનો શિકાર કરવાના સંકલ્પવાળો (मियपणिहाणे) મૃગોનો શિકાર કરવાએક ચિત્તવાળો (पुरिसे) કોઈ એક પુરુષ (मियवहाए कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा गंता) મૃગોને મારવાને માટે

भविए णिसिरणयाए वि' यो भव्यः यदा निसर्जनतायै अपि 'विद्धंसणयाए वि' विध्वंसनतायै अपि 'नो मारणयाए' नो मारणतायै बाणं धनुषि संयोजयति तदा 'चउहिं' चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति। स पुरुषो मृगमुद्दिश्य यावत्पर्यन्तं बाणं निक्षेपणाय विध्वंसनाय धनुषि संधत्ते परन्तु न मृगमारणाय तावत्पर्यन्तं स पुरुषः कायिक्याधिकरणिकी प्राद्वेषिकी पारितापनिकीति चतुष्क्रियावान् भवतीति भावः, 'जे भविए णिसिरणयाए' यो भव्यो निसर्जनतायै अपि, 'विद्धंसणयाए वि' विध्वंसनतायै अपि 'मारणयाए वि' मारणतायै अपि बाणं प्रक्षिपति 'ताव च णं से पुरिसे' तावत्-च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए' कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया 'पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यावत्पर्यन्तम् स पुरुषो मृगमुद्दिश्य बाणं प्रक्षेपणाय धनुषि संधत्ते वेधनाय तथा मारणाय संधत्ते तावत् स पुरुषः कायिकी व्यापारम्भ

की प्रद्वेषिकी ये तीन क्रियाएँ स्पष्ट की जाती हैं। (जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं) तथा जब तक वह पुरुष मृगको उद्देश करके अपने बाणको चलानेके लिये और मृग को घायल करनेके लिये बाण को धनुष पर चढाता है मारनेके लिये नहीं तब तक वह पुरुष चार क्रियाओं से युक्त माना जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि उसने बाण छोड दिया और उस बाण ने मृग को लगकर घायल कर दिया जान से नहीं मारा-ऐसी स्थिति में वह पुरुष चार क्रियाओं का पंचकर्ता माना गया है। (जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि, मारणयाए वि ताव च णं पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेण गोयमा! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए) तथा जब तक वह पुरुष मृगको लक्ष्य कर बाण को छोडनेके लिये, धनुष पर चढाता है, मृग को वेधने

ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે (जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं) પરંતુ જ્યારે તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય કરીને, મૃગને ઘાયલ કરવાને માટે તીર છોડે છે ત્યારે તે ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય છે (તીર છોડતી વખતે મૃગને ઘાયલ કરવાનો જ આશય છે મારવાનો આશય નથી) તાત્પર્ય એ છે કે તેણે તીર છોડ્યું અને તે તીર વાગવાથી મૃગ ઘાયલ થયું જાનથી મરી ગયું નહીં-એવી સ્થિતિમાં તેપુરુષને ચાર ક્રિયાઓનો કર્તા માનવામાં આવે છે (जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि, मारणयाए वि, ताव च णं पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे! से तेण ट्ठेणं गोयमा! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) તથા તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય

एतादृश पुरुषेण कदाचित् तिस्रः क्रिया बद्धा भवन्ति इत्यर्थः 'सियचउक्किरिय' स्यात् चतुष्क्रियः कदाचित् चतस्रः क्रिया संपादिता भवेयुरित्यर्थः, 'सियपच किरिए' स्यात् पंचक्रियः कदाचित् कायिक्याद्यारभ्य प्राणातिपातान्तपंचक्रियावान् भवति 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन तत्र किं कारणम् येन तिस्रः, चतस्रः पंचापि क्रियास्तादृशपुरुषस्य बद्धा भवन्तीति। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे भविए निसरणयाए' यो भव्यः–वधकः निसर्जनतायै 'नो विद्धंसणयाएवि' नो विध्वंसनतायै अपि 'नो मारणयाए वि' नो मारणतायै अपि स 'तिहिं' तिसृभिः, यावत्पर्यन्तं वाणं मृगमुद्दिश्य प्रक्षेपणाय धनुषि संयोजयति परन्तु मृगं न वेधयति न वा मारयति, तावत्पर्यन्तं वाणं प्रक्षेप्तुमुद्यतस्य पुरुषस्य कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेषिकी, इति तिस्र एव क्रिया बद्धा भवन्तीत्यर्थः, 'जे

सिय ति किरिए, सिय चउकिरिए, सियपंचकिरिए) हे गौतम ! ऐसा वह पुरुष किसी अपेक्षा से तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षा से चार क्रियाओंवाला और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओंवाला माना जाता है। (से केणट्ठेणं ?) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह किसी अपेक्षासे तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षासे चार क्रियाओंवाला और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओंवाला माना जाता है? (जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं) हे गौतम ! जो वह पुरुष जब तक सिर्फ बाण को फेंकनेके लिये क्रिया करता है मृग को घायल करनेकी तथा मृग को मारने की क्रिया नहीं करता है तब तक वह तीन क्रियाओं से युक्त होता है–अर्थात्–जब तक वह मृग को लक्ष्य कर छोड़ने के लिये बाण को धनुष के ऊपर चढाता है मृगको उस समय वह वेधता नहीं है और न मारता ही है–ऐसे बाण को चलाने में उद्यत हुए पुरुषद्वारा तब तक कायिकी, आधिकरणि

पंचकिरिए) હે ગૌતમ ! કોઈ અપેક્ષાએ તેને ત્રણ ક્રિયા વાળો, કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો અને કોઈ અપેક્ષાએ પાચ ક્રિયાવાળો કહે છે (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ અપેક્ષાએ તેને ત્રણ ક્રિયાવાળો કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો અને કોઈ અપેક્ષાએ તેને પાચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે ? (जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं) હે ગૌતમ ! જ્યા સુધી તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય કરીને બાણને ફેંકવાને માટે ધનુષ પર ચડાવે છે-પણ જ્યા સુધી મૃગને વીધતો નથી તેમજ મારતો નથી ત્યા સુધી તે પુરુષ કાયિકી, અધિકરણિકી અને પ્રદ્વેષિકી, એ ત્રણ

पुनः प्रश्नयति गौतम —' पुरिसे ण ' इत्यादि ।

मूलम्--पुरिसे ण भंते ! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाए आयतकण्णायत उसु आयामेत्ता चिट्ठेज्जा अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा, असिणा सीस छिंदेज्जा, से य उसू ताए चेव पुव्वायामणयाए त मिय विंधेज्जा, से ण भंते पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे, पुरिसवेरेण पुट्ठे ? गोयमा ! जे मिय मारेइ सिय मियवेरेणं पुट्ठे जे पुरिस मारेइ से पुरिसवेरेण पुट्ठे, से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेण पुट्ठे ? से णूण गोयमा ! कज्जमाणे कडे, संधिज्जमाणे संधित्ते, णिवत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए, निसरिज्जमाणे णिसिट्ठेत्ति वत्तव्वसिया हंता भगव कज्जमाणे कडे, जाव णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जे मिय मारेइ, से मियवेरेण पुट्ठे, जे पुरिस मारेइ से पुरिसवेरेण पुट्ठे, अतो छण्ह मासाण मरइ काइयाए, जाव पचहिं किरियाहिं पुट्ठे, बाहिं छण्ह मासाण मरइ काइयाए, जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे ॥ सू० ६ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावदन्यतरस्य मृगस्य वधाय आयत कर्णायतम् इषुमायम्य तिष्ठेदन्यतरश्च पुरुषो मार्गतः पश्चादागत्य स्वकपाणिना असिना शीर्षं छिन्द्यात्, स चेषुस्तया चैव पूर्वायमनतया तं मृगं विध्यत्, स भदन्त ! पुरुषः किं मृगवैरेण स्पृष्टः पुरुषवैरेण स्पृष्टः गौतम ! यो मृग मारयति स मृगवैरेण स्पृष्टः, यः पुरुषं मारयति स पुरुषवैरेण स्पृष्ट, तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावत् स पुरुषवैरेण स्पृष्टः ? तद् नूनं गौतम ! क्रियमाणं कृतम् संधीयमानं संहितम् निर्वर्त्यमान निर्वर्तितम् निसृज्यमानं निसृष्टम् इति वक्तव्य स्यात्, हंत भगवन ! क्रियमाणं कृतं यावन्निसृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् तत्तेनार्थेन गौतम ! यो मृग मारयति स मृगवैरेण स्पृष्टः य पुरुषं मारयति स

प्राणातिपातपर्यन्ताभिः पंचभिः क्रियाभिर्युक्तो भवति, ' से तेणट्ठेणं गोयमा ! ' तत्तेनार्थेन हे गौतम ! एवमुच्यते ' सियतिकिरिए ' स्यात् त्रिक्रियः, ' सियचउकिरिए ' स्यात्—चतुष्क्रिय ' सियपंचकिरिए ' स्यात् पंचक्रियो भवतीति । अय भावः—वधकपुरुषो यदा निक्षेपणाय बाणं धनुषि संयोजनव्यापारं करोति, तदा तस्य आद्यास्तिस्रः क्रियाः १। निक्षेपणाय, विध्वंसनाय बाण संयोजयति तदा तस्य आद्याश्चतस्रः, २ निक्षेपणाय विध्वंसनाय मारणाय च बाणं संयोजयति तदा तस्य पश्चापि क्रिया भवन्तीति ॥ सू० ५ ॥

के लिये तथा उसे मारने के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब तक वह पुरुष कायिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपात पर्यन्त पांच क्रियाओं से युक्त माना जाता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन क्रियाओं से युक्त, किसी अपेक्षा चार क्रियाओं से युक्त और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओं से युक्त माना जाता है। इसका भाव इस प्रकार से हैं-वधक पुरुष जब छोड़ने के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब उसके आदि की तीन क्रियाएँ होती हैं, तथा जब वह निक्षेपण के लिये और विध्वंसन के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब उसके आदि की चार क्रियाएँ होती हैं। तथा जब वह निक्षेपण के लिये, विध्वंसन के लिये एवं मारण के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब उसके पांचों ही क्रियाएँ होती हैं ॥ सू० ५ ॥

કરીને તીર ચલાવી ને મૃગને વીધી નાખીને જ્યારે મારી નાખે છે ત્યારે તે કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાચે ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે તે કારણે, હે ગૌતમ ! મે એવુ કહ્યુ છે કે કોઇ અપેક્ષાએ તે પુરુષ ત્રણ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય છે અને કોઇ અપેક્ષાએ પાચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે શિકારી જ્યા સુધી તીરને ધનુષ પર ચડાવે છે ત્યા સુધી ત્રણ ક્રિયાઓથી યુક્ત કહેવાય છે તે ત્રણ ક્રિયાઓ કાયિકી, અધિકરણિકી, અને પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયાઓ છે. પણ જ્યારે તે ધનુષ પર તીર ચડાવીને મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર વડે વીધી નાખે છે ત્યારે ઉપરોક્ત ત્રણ ક્રિયાઓ ઉપરાત પારિતાપનિકી ક્રિયા પણ કરે છે. અને જ્યારે તે તીર ચડાવીને મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર છોડે છે, વીંધે છે, અને મૃગને મારી નાખે છે ત્યારે ઉપરોક્ત ચાર ક્રિયાઓ ઉપરાત પાચમી પ્રાણાતિપાત ક્રિયા પણ કરે છે. તેથી ત્યારે તે પાચ ક્રિયાઓવાળો કહેવાય છે સૂ ૫

न्वाकृष्टबाण पुरुषस्यान्य कश्चित् पुरुष पृष्ठदेशादागत्य स्वकीयखड्गेन मस्तक मपहरेदिति भाव, 'सेय उसू' स येषु मृगवधायानुप्रधीयमानः पूर्वपुरुष-संबन्धी बाणः 'ताए चेव पुव्वायामणयाए' तया चैव पूर्वायामनतया पूर्वाकर्षण-तया 'त मिय विंधेज्जा' तं मृगं विध्यन् यदर्थं पूर्वपुरुषेणैतावान् प्रयत्न कृतस्तं तादृशमेषमृग यदि स इषुर्मारयेत् तदा 'से ण भंते' स खलु भदन्त ! मृगवधक 'पुरिसे' पुरुष 'किं मिय वरेण-पुट्ठे' किं मृगवैरेण स्पृष्ट वा 'पुरिसवेरेण पुट्ठे' पुरुषवैरेण स्पृष्ट, किम् ? बाणेन मृगस्य मरण जातमसिना च मृगवधकपुरुषस्य, तत्र मृगवधजनितपापेन धनुर्धारिपुरुषस्य स्पर्शो भवेत् खड्गधारिपुरुषस्य वेति ।

अपने हाथकी तलवार से उसका शिर काट देवे अर्थात्–धडसे उसके शिरको अलग कर देवे। ऐसी स्थिति में (से य उसू) मृगके वधके लिये धनुष पर आरोपित हुआ वह बाण (ताए चेव पुव्वायामणयाए) पहिले से ही आकर्षित होने के कारण उछल कर (तं मिय विंधेज्जा) उस मृग को वेध देवे–अर्थात् जिस मृगको मारने के लिए वह पहिला व्यक्ति उस बाण को धनुष पर आरोपित कर और उसे कर्णान्त तक खेंच कर खडा हुआ था उसी मृग को धनुष से छूट कर वह बाण मार डाले तो (से ण भंते ! पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे पुरिसवेरेण पुट्ठे ?) वह तलवार से उस मृगघातक के शिर का छेदन करने वाला मनुष्य मृग के वैर से–पाप से–स्पृष्ट होगा कि पुरुष के वैर से–पाप से स्पृष्ट होगा ? अर्थात् उस समय बाण से मृग का मरण हुआ और तलवार से पुरुष का मरण हुआ–तो ऐसी स्थिति में उस धनुर्धारी व्यक्ति को मृग के मरने का पाप लगेगा या उस पुरुषघातक को मृग के

ખેંચીને તીર ચડાવીને ઉભેલા તે પુરુષની પાછળથી આવીને કોઇ પુરુષ પોતાની તલવારથી તેનુ માથુ ધડથી અલગ કરી નાખે. પણ એ પરિસ્થિતિમાં (સે ય ઉસૂ) મૃગને મારવાને માટે ધનુષ પર ચડાવેલું તે બાણ (ताए चेव पुव्वाया मणयाए) પહેલેથી જ આકર્ષિત હોવાને કારણે છૂટીને (त मियं विंधेज्जा) તે મૃગને વીંધી નાખે તો (से णं भंते ! पुरिसे किं मियवेरेण पुट्ठे पुरिसवेरेण पुट्ठे ?) તો હે ભગવન્ ! તે મૃગઘાતકનુ માથુ તલવારથી કાપી નાખનાર માણસને તે મૃગ હત્યાનું પાપ લાગશે કે તીર ચડાવીને મૃગને વીંધવાને માટે તૈયાર થયેલા પુરુષને તે મૃગહત્યાનુ પાપ લાગશે ? તાત્પર્ય એ છે કે મૃગને મારવાને તૈયાર થયેલા પુરુષને તેનુ પાપ લાગશે કે તે પુરુષને તલવારથી મારી નાખનારને મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે ?

पुरुषवैरेण स्पृष्टः अन्त. षण्णां मासानां म्रियते कायिक्या यावत्पञ्चा भिः क्रियाभिः स्पृष्टः, वहिः षण्णां मासानां म्रियते कायिक्या यावत् पारितापनिक्या चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ॥ सू० ६ ॥

टीका–'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त ! 'कच्छंसि' कच्छे वा 'जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाय' यावत् अन्यतरस्य मृगस्य वधाय 'आयत कण्णायतं' आयतकर्णायतम् कर्णं यावत् आयतः कर्णपर्यन्तमाकृष्ट इति कर्णायतः, आयतं–प्रयत्नयुक्तं यथा भवतीत्यायतकर्णायत तम् आयतकर्णायतम् प्रयत्नपूर्वककर्ण-पर्यन्तमाकृष्टं 'उसुं' इषुम्–वाणम् 'आयामेत्ता' आयम्य=आकृष्य 'चिट्ठेज्जा' तिष्ठेत्, मृगवधाय प्रयत्नपूर्वकं वाणं सन्धाय तिष्ठेत् कोऽपि वधकपुरुषः, तस्मिन् समये 'अण्णयरे' अन्यतरश्च कोऽपि 'पुरिसे' पुरुष 'मग्गओ' मार्गतः पृष्ठदेशादित्यर्थः, 'आगम्म' आगम्य 'सयपाणिणा' स्वकपाणिना–स्वकीयहस्तेन 'असिना' असिना–खड्गेन 'सीसं छिंदेज्जा' शीर्षं छिन्द्यात्, मृगवधाय कर्णा–

गौतमस्वामी भगवान से पुनः प्रश्न करते हुए पूछते हैं—

'पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! पूर्वोक्त विशेषणों वाला कोई एक (पुरिसे) पुरुष (कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाए) कच्छ में यावत् किसी एक मृग मारने निमित्त (आयतकण्णायतं) प्रयत्न-पूर्वक कान तक लंबे किये गये (उसुं) बाण को (आयामेत्ता) खेंच कर (चिट्ठेज्जा) खडा हो जावे। (अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं छिंदेज्जा) इस तरह मृगको मारने के लिये प्रयत्नपूर्वक बाण को तान कर खड़े हुए मनुष्य के पीछेसे आकर

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને વળી પૂછે છે કે-(पुरिसे ण भंते! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स) ઇત્યાદિ,

ટીકાર્થ--(भंते!) હે ભગવન્! પૂર્વોકત વિશેષણોવાળો કોઇ એક (पुरिसे) પુરુષ (कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाए) કચ્છમાં-નદી વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા સ્થાનમા (થી લઇને "મૃગને મારવાને નિમિત્તે" સુધીનો ત્રીજા સૂત્રમા આવેલો પાઠ અહીં "यावत" પદથી ગ્રહણ કરવો) જાય અને મૃગને મારવાને નિમિત્તે (आयत कण्णयतं) પ્રયત્નપૂર્વક કાન સુધી ખેચેલી ધનુષની પણછ પર (उसु) બાણને (आयामेत्ता) ખેચીને (चिट्ठेज्जा) ઉભો થઈ જાય, (अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं छिंदेज्जा) આ રીતે મૃગને મારવાને માટે પ્રયત્નપૂર્વક ધનુષની પણછ

गौतमः-'से केणट्ठेण' इत्यादि। 'स केणट्ठेण भंते' तत्केनार्थेन भदन्त! 'एवमुच्चइ जाव स पुरिसवेरेण पुट्ठे' एवमुच्यते यावत् स पुरुषवैरेण स्पृष्टः, यो मृगं मारयति स मृगवधजनितपापेन लिप्यते यश्च पुरुषं मारयति स पुरुषवधजनितपापेन लिप्यते तत्र किं कारणमिति गौतमस्य प्रश्न, भगवानाह-'से णूणं गोयमे'त्यादि, 'से णूणं गोयमा' तन्नूनं हे गौतम! 'कज्जमाणकडे' क्रियमाणं कृतम्, 'संधिज्जमाणे संधिए' सन्धीयमानं संहितम् 'निव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए' निर्वर्त्यमानं निर्वर्तितम्, 'णिसरिज्जमाणे णिसिट्ठे' निसृज्यमानं निसृष्टम् 'त्ति वत्तव्वं सिया' इति वक्तव्यं स्यात्? इति भगवदुक्तिं स्वीकुर्वन् गौतम कथयति-'हंते'त्यादि, 'हंता भगवं' हन्त भगवन्, हन्तेत्यामन्त्रण स्वीकारार्थे, 'कज्जमाणे कडे' क्रियमाणं कृतम् 'जाव' यावत् 'णिसिट्ठत्ति वत्तव्वं सिया' निसृष्टमिति वक्तव्यं स्यात्, हे भगवन् यत् कार्यं क्रियमाणं तदपि कृतम्, तथा यत् निसृज्यमानं तदपि निसृष्टमिति वक्तुं शक्यते एवेति भावः। अथ

वेरेण पुट्ठे" आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि जो मृग को मारता है वह मृग वधजन्य पाप से लिप्त होता है और जो पुरुष को मारता है वह पुरुष वधजन्य पापसे लिप्त होता है। इस गौतमके कृत प्रश्नका उत्तर देते भगवान उनसे कहते हैं-(गोयमा! कज्जमाणे कडे, संधिज्जमाणे संधिये, णिव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिते, निसरिज्जमाणे णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया) हे गौतम! जो किया जा रहा है वह किया जा चुका जो जोडा जा रहा है वह जुड चुका, जो हो रहा है वह हो चुका, जो बनाया जा रहा है वह बन चुका ऐसा कहा जाता है न? (हंता भगवं! कज्जमाणे कडे जाव णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया) हां भगवन्! जो किया जा रहा है वह किया जा चुका यावत् जो बनाया जा रहा है वह बन चुका ऐसा

કરને તેનુ પાપ લાગવુ જોઇએ નહીં, તે માટે જ ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો છે હવે મહાવીર સ્વામીએ તેનો જે જવાબ આપ્યો તે સૂત્રકાર બતાવે છે-

ઉત્તર—(ગોયમા! कज्जमाणे कडे संधिज्जमाणे संधिते णिव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिते निसरिज्जमाणे णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया) હે ગૌતમ! જે કરવામાં આવી રહ્યું છે તે કરાયુ જે જોડવામાં આવી રહ્યું છે તે જોડાઇ ચુક્યુ જે થઇ રહ્યું છે તે થઇ ચુક્યુ જે બનવામાં આવી રહ્યું છે તે બની ચુક્યુ એવુ કહી શકાય છે ને? (हंता! भगवं! कज्जमाणे कडे जाव णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया) હા ભગવાન! એવું કહી શકાય છે કે જે કરવામાં આવી રહ્યું છે તે કરાયુ યાવત્ જે બનાવવામાં આવી રહ્યું છે તે બની ચુક્યુ આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ

भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे मिय मारेइ' यो मृगं मारयति 'से मियवेरेण पुट्ठे' स मृगवैरेण स्पृष्टः, इह-वैरमिति वैरहेतुत्वाद् वधः पापं वा तेन वधेन वधजनितपापेन वेत्यर्थः। मृगघातकस्यैव मृगवधजनितं पाप भवतीति भावः। 'जे पुरिसं मारेइ' यः पुरुषं मारयति 'से' सः 'पुरिसवेरेणं पुट्ठे' पुरुषवैरेण पुरुषवधजनितपापेन स्पृष्टः लिप्तो भवतीति। ननु म्रियमाण-पुरुषस्य धनुः सकाशाद् योऽयं वाणस्योपनिपातः स न धनुर्धरपुरुषहेतुकः, अपि तु शिरश्छेदनकर्त्तु· पुरुषस्य प्रयत्नेन जात इति स एव शिरश्छेदनकर्ता पुरुषो मृगवधजनितपापेन स्पृष्टो भवितुमर्हति न तु धनुर्धरः, तर्हि कथमत्र मृगमारकः मृगवैरेण स्पृष्टः, पुरुषमारकः पुरुषवैरेण स्पृष्टः, इति कथितम् ? इत्याशयेन प्रश्नयति

मरने का पाप लगेगा ? ऐसा यह प्रश्न है-(गोयमा ! जे मियं मारेइ, सिय मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) हे गौतम ! जो पुरुष मृग को मारता है वह मृग के वधजन्य पाप से स्पृष्ट है और जो, पुरुष पुरुष को मारता है वह पुरुषवधजन्य पाप से स्पृष्ट है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि यावत् वह पुरुषवैर से-अर्थात् पुरुष वधजन्य पाप से स्पृष्ट है ? शंकाकार का यहाँ ऐसा अभिप्राय है कि म्रियमाण पुरुष के धनुष से जो वाण छूटा वह उस धनुर्धर पुरुष हेतुक नहीं है, किन्तु शिर छेदन करने वाले उस पुरुष के प्रयत्न से वह छूटा है इसलिये वह शिरछेदन करने वाला पुरुष ही मृगवधजनितपाप से स्पृष्ट होना चाहिये धनुर्धर नहीं। तो फिर कैसे आप यह कहते हो कि मृगमारक मृगके वैर से-मृगवधजन्य पाप से स्पृष्ट है और पुरुष मारक पुरुष वैर से-पुरुषवधजन्य पाप से-स्पृष्ट है। इसी आशय से गौतम ने भगवान से यह पूछा कि "से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ जाव से पुरिस

ઉત્તર—(ગોયમા ! जे मियं मारेइ, सिय मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिस मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) હે ગૌતમ ! જે પુરુષ મૃગને મારે છે તેને મૃગહત્યાનુ પાપ લાગે છે, અને જે પુરુષ પુરુષની હત્યા કરે છે તેને નરહત્યાનુ પાપ લાગે છે.

પ્રશ્ન-(से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुट्ठे ?) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે મૃગને મારનારને મૃગહત્યાનુ પાપ લાગે છે અને પુરુષને મારનારને પુરુષહત્યાનુ પાપ લાગે છે ? અહી શંકાકારની શંકા એવા પ્રકારની છે કે મરનાર પુરુષના ધનુષમાથી જે તીર છૂટયુ તે મરનારના પ્રયત્નથી છૂટયુ નથી પણ તલવારથી તેનુ માથુ છેદનારના પ્રયત્નથી છૂટયુ છે. તો માથુ છેદનાર પુરુષને જ મૃગહત્યાનુ પાપ લાગવુ જોઇએ, પણ તે ધનુ-

इति मृगवधमनितपापलेपस्तु धनुर्धरपुरुपस्यैव भवति न तु शिरश्छेदनकर्तु-र्द्वितीयस्य पृष्ठतः समागतस्येति । 'से तेणट्ठेणं गोयमा' तत्तेनार्थेन गौतम ! 'जे मियं मारेइ' योमृगं मारयति 'से मिय वेरेण पुट्ठे' स मृगवैरेण स्पृष्टः यो हि मृगस्य मारकः स एव मृगवधजनितपापेन लिप्तो भवतीति भावः, 'जे पुरिस मारेइ से पुरिसवरेण पुट्ठे' यः पुरुष मारयति स पुरुषवैरेण स्पृष्टः पुरुषस्य व्यापादयिता पुरुषवधजनितपापेन लिप्तो भवतीति । अयं भावः-हिंसाया हि आत्मपरिणाम एव कारणं भवतीत्यतो मृगवधकस्य मृगमारणात्मकात्मपरिणामसद्भावात्, पुरुषवधकस्य च पुरुषमारणात्मकात्मपरिणामसद्भावात् तज्जन्यं पापं तस्य तस्यैव जायते इति ।

मान कर यह बाण उस धनुर्धर ने ही फेंका है ऐसा मानना चाहिये। इस लिये बाण के निक्षेप से जो हरण की मृत्यु हुई है उसका पाप उस धनुर्धारी को ही लगेगा-शिरछेदन कर्ता दूसरे पुरुष के जो कि उसके पीछे से आया है नहीं लगेगा। (से तेणट्ठेण गोयमा ! जे मियं मारइ, से मिग वेरेणं पुट्ठे जे पुरिस मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है जो मग को मारता है वह मृग के वध जन्य पाप से लिप्त होता है और जो पुरुष को मारता है वह पुरुष वध जन्य पाप से लिप्त होता है। इसका तात्पर्य यह है कि हिंसा में आत्मा के परिणाम ही कारण होते हैं। इस लिये जो मृग का वधक है उसके मृग को मारनेरूप परिणाम के सद्भाव से, और पुरुष का वधकर्ता है उसके पुरुष के मारनेरूप परिणाम के सद्भाव से तत्तत् जन्य पाप उसर

પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તે ધનુર્ધરે જ તે તીર છોડયુ હતુ એમ માનવુ જોઈએ તેથી તીર ફેંકવાથી તીર વાગવાથી જે મૃગનુ મરણ થયુ છે તે મૃગહત્યાનું પાપ તે ધનુર્ધારીને જ લાગશે, ધનુર્ધારીનું તલવારથી શિર છેદનાર પુરુષને તે પાપ લાગશે નહીં (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जे मियं मारेइ से मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) હે ગૌતમ ! તે કારણે હુ એવું કહુ છુ કે જે પુરુષ મૃગને મારે છે તે પુરુષને મૃગહિંસાનુ પાપ લાગે છે અને જે પુરુષની હત્યા કરે છે તેને પુરુષહત્યાનું પાપ લાગે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હિંસામાં આત્માનાં પરિણામો જ કારણરૂપ હોય છે તેથી મૃગની હિંસા કરનારને મૃગને મારવારૂપ પરિણામના સદ્ભાવથી મૃગહત્યાનું પાપ લાગે છે અને પુરુષની હત્યા કરનારને પુરુષની હત્યા કરવારૂપ પરિણામના સદ્ભાવથી પુરુષ હત્યાનું પાપ લાગે છે વળી

माशयः यत् क्रियमाणं तत् कृतमिति व्यवह्रियते यथा 'चलमाणे चलिए' इत्यादि प्रथमशतके प्रथमोद्देशके नवमसूत्रे विवेचितमिति तत एव सर्वमनुसन्धेयम्। तथा सन्धीयमानं प्रत्यंचायां समारोप्यमाणं बाणम्, अथवा समारोप्यमाण-प्रत्यंचं धनुः संहितं कृतसंधानमिति कथ्यते तथा निर्वर्त्यमानमतिशयेन वर्तुलीक्रियमाणं प्रत्यंचाकर्षणेन निर्वर्त्तितं वृत्तीकृतं गोलाकारं कृतं भवति, तथा निसृज्यमानम् प्रक्षिप्यमाणं बाणं निसृष्टं प्रक्षिप्तमिति कथ्यते, यदा च निसृज्यमानमपि बाणं निसृष्टमिति भूतकालिकतया प्रयोगो भवति तदा निसृज्यमानतायाः धनुर्धरेणैव कृतत्वात् तेन धनुर्धरेणैव वधकेन बाणो निक्षिप्तो भवति शरनिक्षेपाच्च तेनैव शरेण मृगो मारित

कहा जाता है। इस विषय का खुलासारूप में प्रथम शतक के पहले उद्देश में "चलमाणे चलिए" इस नौवे सूत्र में विवेचन किया जा चुका है इसलिये यह वहां से समझ लेना चाहिये। प्रकृत में इसे यों समझा जा सकता है-जो बाण प्रत्यंचा के ऊपर वर्तमान में चढा हुआ है वह सन्धीयमान है अथवा-समारोप्यमाण प्रत्यचावाला जो धनुष है वह संधीयमान है। सो यह संधित है-चढाया जा चुका है-इस प्रकारका कथन भूतकाल को लेकर प्रयोगमें लाया जाता है। इसी तरह निर्वर्त्यमान-वर्तमान में प्रत्यंचा के खेंचने से अतिशय गोल किया जा रहा जो धनुष है वह गोल किया जा चुका है, तथा निसृत्यमान-फेंकने के सन्मुख हुआ बाण फेंक दिया गया है ऐसा भूतकाल संबंधी प्रयोग हो जाता है। अतः जब यह बात है तो जिस समय बाण को फेंकने की तैयारी उस धनुर्धर ने की थी-वह उसके द्वारा उस समय फेंक ही दिया गया ऐसा

પ્રથમ શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં "चलणमाणे चलिए" નામના નવમા સૂત્રમાં અપાઈ ગયેલ છે તે ત્યાંથી તેને સમજી લેવુ અહીં તેને આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-જે બાણને વર્તમાન કાળે પ્રત્યંચાની ઉપર ચડાવવામાં આવ્યુ છે તે સન્ધીયમાન છે અથવા સમારોપ્યમાન પ્રત્યચાવાળુ જે ધનુષ છે તે સન્ધીયમાન છે તેનું સંધાન કરવામાં આવ્યું છે-તેને ચડાવવામાં આવ્યુ છે-એ પ્રકારનું કથન ભૂતકાળની અપેક્ષાએ કરી શકાય છે. એ જ પ્રમાણે નિર્વર્ત્યમાનવર્તમાન સમયે પ્રત્યચાને ખેચવાથી અતિશય ગોળાકાર કરાયેલુ જે ધનુષ છે-તે ગોળ કરાયું એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ કરી શકાય છે તથા નિસૃત્યમાન-ફેંકવામા આવી રહેલુ બાણ ફેંકવામા આવી ગયુ એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે, વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી તે ધનુર્ધરે બાણને જે સમયે ફેંકવાની તૈયારી કરી હતી તે સમયે જ તે ધનુર્ધર વડે બાણ ફેંકાયું એવો ભૂતકાલિક

'धारिं छण्हं मासाणं मरइ' यदि' षण्णां मासानां म्रियते 'काइयाए-जाव पारियावणियाए' कायिक्या यावत् पारितापनिक्या 'चउहिं-किरियाहिं' चतसृभिः क्रियाभिः 'पुट्ठे' स्पृष्टो भवति। षण्मासानन्तरं मरणं तु कारणान्तरमाश्रयमिति कृत्वा षण्मासादनन्तरं प्राणातिपातक्रिया न भवतीति ज्ञेयम्, एतच्च व्यवहारनयापेक्षया प्राणातिपातक्रियाव्यपदेशमात्रोपदर्शनार्थमेव कथितमिति, निश्चयनयेन तु यदा कदाचित्-बाणादिहेतुकं मरणं भवति तत्काले एव प्राणातिपातक्रिया भवतीति भावः॥ सू० ६॥

पुनरप्याह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—पुरिसे णं भंते! पुरिसं सत्तीए समभिधसेज्जा सयपाणिणा वा, से असिणा सीसं छिंदेज्जा, तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए? गोयमा! जाव च णं से पुरिसे तं पुरिसं

इन पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है। तथा यदि वह छह महीने के भीतर २ नहीं मरता है बाद में मरता है-तो वह मरण अन्य कारणक हुआ है ऐसा होने से छह मास के बाद प्राणातिपात क्रिया नहीं होती है ऐसा जानना चाहिये। यह कथन व्यवहारनय की अपेक्षा से प्राणातिपात क्रिया के व्यपदेश मात्र को दिखानेके लिये ही किया गया है। नहीं तो निश्चयनय के मन्तव्यानुसार तो जब कभी भी बाणादि हेतुक मरण होता है उस काल में ही प्राणातिपात क्रिया होती है-चाहे वह मरण छह माहमें हो चाहे छह माह के बाद भी हो यदि वह बाणहेतुक है तो वहां अवश्य २ ही प्राणातिपात क्रिया है॥ सू० ६॥

પનિકી અને પ્રાણાતિપાત, એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે પણ જો છ માસની અંદર તે મરણ પામે નહીં પણ ત્યાર બાદ તે મરણ પામે તો તે મરણ કોઈ બીજા કારણે થયું છે એમ માની શકાય અને તે પ્રમાણે બાણ ત્યારે તે પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી થતું પાપ લાગતું નથી-પણ બાકીની ચાર ક્રિયાઓથી તે પુરુષ યુક્ત થાય છે આ કથન વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વ્યપદેશ માત્રને બતાવવા માટે જ કરવામાં આવ્યું છે નિશ્ચય નયના મતવ્ય પ્રમાણે તો જ્યારે બાણાદિને કારણે કોઈ પણ મરણ થાય ત્યારે તે કાળે જ પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા થતી હોય છે-પછી તે મરણ ભલે છ માસની અંદર થાય કે છ માસ પછી થાય જો તે મરણ બાણાદિને કારણે થયું હોય તો ત્યાં અવશ્ય પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થઈ ગણાય છે ॥સૂ ૬॥

अस्मिन् प्रकरणे क्रियायाः निवेचनं कृतम् ताश्च क्रिया अनन्तरकथितमृगादिवधे यावत्यो यत्र कालविभागे भवंति तावतीः क्रियास्तत्र दर्शयन्नाह-'अंतो छण्हं' इत्यादि, अंतो छण्हं मासाणं मरइ' अन्तः षण्णा मासानां म्रियते, 'काइयाए' कायिक्या 'जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' यावत् पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, बाणप्रक्षेपानन्तरं यदि षड्मासाभ्यन्तरे मृगस्य मरणं भवेत्तत्र तादृश प्रहारस्यैव कारणतेति तादृशमरणजनितपापेन स वधकः कायिक्याधिकरणिक प्राद्वेषिकी परितापनिकी प्राणातिपातक्रियारूप पंचक्रियाभिः स्पृष्टो भवतीति भावः।

को ही होता है। (अंतो छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पंचहि किरियाहिं पुट्ठे, बाहिं छण्हं मासाणं मरइ, काइयाए जाव पारियावणियाए किरियाहिं पुट्ठे) वह मरनेवाला व्यक्ति यदि छह मास के भीतर२ मर जाता है तो उसे मारनेवाली व्यक्ति कायिकी आदि पांच क्रियाओं से युक्त होता है और मरनेवाला व्यक्ति यदि छह मास के बाद मरता है तो उसे मारनेवाला व्यक्ति कायिकी क्रियासे लेकर पारितापनिकी क्रिया तक की चार क्रियाओं से युक्त होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि इस प्रकरण में क्रिया का विवेचन किया गया है। वे क्रियाएँ अनन्तर कथित मृगादि वध में जितनी जिस काल विभाग में होती हैं उतनी क्रियाओं को "अंतो छण्हं" इत्यादि सूत्रद्वारा दिखलाया गया है। इसमें यह कहा गया है कि बाण प्रक्षेप के बाद यदि छह मासके भीतर २ मृगका मरण हो जाता है तो उसके उस मरण में उस प्रकार के प्रहारमें ही कारणता है। अतः तादृश मरणजनित पाप से वह वधक कायिकी, आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, प्राणातिपातक्रिया

શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે (अंतो छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे बाहिं छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) જો માર ખાનાર વ્યક્તિ છ માસની અંદર મરી જાય તો મારનાર વ્યક્તિ કાયિકીથી માંડીને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓવાળો કહેવાય છે, પણ જો માર ખાનાર વ્યક્તિ છ માસ વીતી ગયા પછી મરે તો મારનાર વ્યક્તિ કાયિકી ક્રિયાથી માંડીને પરિતાપનિકી પર્યન્તની ચાર ક્રિયા વાળો કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકરણમાં ક્રિયાનું વિવેચન કર્યું છે. તે ક્રિયાઓ પૂર્વકથિત મૃગાદિવધમાં જેટલી જે કાળ વિભાગમાં થાય છે તેટલી ક્રિયાઓને "अंतो छण्हं" ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે બતાવવામાં આવી છે તેમાં એ બતાવ્યું છે કે બાણ છોડયા પછી છમાસની અંદર તે મૃગનું મરણ થાય તો તેના મરણનું કારણ તે પ્રહારને જ ગણી શકાય છે તો તે પ્રકારના મરણના પાપથી તે હત્યા કરનારો પુરુષ કાયિકી, આધિકરણિકી પ્રાદ્વેષિકી, અને પરિતા-

पुरिसे ' स पुरुषः ' तं पुरिस ' तं पुरुषम् ' सत्तीए ' शक्त्या शस्त्रविशेषेण ' समभिधंसेइ ' समभिध्वंसते हन्यादित्यर्थः, ' सयपाणिणा वा ' स्वकपाणिना वा स्वहस्तेन ' से ' तस्य ' असिणा ' असिना ' सीसं छिंदइ ' शीर्षं छिनत्ति, ' तावं च णं ' तावत् च खलु ' से पुरिसे ' स पुरुष, ' काइयाए ' कायिक्या, शरीर-व्यापाररूपया क्रियया, ' अहिगरणियाए ' आधिकरणिक्या, शक्तिखड्गरूपया-क्रियया ' जाव पाणाइवायकिरियाए ' यावत् प्राणातिपातक्रियया, यावत् पदेन प्राद्वेषिकी पारितापनिक्यो ग्राह्य, ' पचहिं किरियाहिं '-पंचभिः क्रियाभिः, ' पुट्ठे ' स्पृष्टो भवति, ' आसण्णवहएण य ' आसन्नवधकेन च, आसन्नः समीपे विद्यमानो वधो विनाशो यस्मात् वैरात् तत् तेनासन्नवधकेन भवति च वैरात् वधकस्य वधस्तमेव वध्यमाश्रित्य अन्यस्माद्वा तत्रैव जन्मनि जन्मान्तरे वा ।

से पाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदति तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे) हे गौतम ! जबतक वह पुरुष उस दूसरे पुरुष को शक्ति से-हथियारविशेष से मारता है, अथवा-अपने हाथों तलवार से उसका मस्तक काटता है तबतक वह पुरुष कायिकी,-शरीरव्यापाररूप कायिकी क्रिया से शक्ति व्यापाररूप अधिकरणिकी क्रिया से यावत् प्राणातिपातक्रिया से इन पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है । यहां यावत् शब्द से प्राद्वेषिकी क्रिया और पारितापनिकी क्रिया इन दोनों क्रियाओं का ग्रहण हुआ है । (आसण्ण वधएण य अणवकंखणवत्तीए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे) तथा वह पुरुष आसन्न समीप में विद्यमान है वधविनाश जिससे ऐसे आसन्न वध वाले तथा दूसरे के प्राणों की अथवा अपने अपाय की जिसमें बिलकुल अपेक्षा नहीं है ऐसे पुरुषवैर से स्पृष्ट होता है । तात्पर्य कहने का

तावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं सत्तीए समभिधंसेति से पाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदति ताव च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे) હે ગૌતમ ! જ્યારે તે પુરુષ બીજા પુરુષને શક્તિ વડે એક પ્રકારના હથિયારથી-મારે છે અથવા પોતાના હાથમાં તલવાર લઈને તેનું મસ્તક કાપી નાખે છે ત્યારે તે કાયિકી શરીરની પ્રવૃત્તિરૂપ કાયિકી ક્રિયાથી, શક્તિ તલવાર આદિ અધિકરણનો ઉપયોગ કરવાથી અધિકરણિકી ક્રિયાથી, પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયાથી પારિતાપનિકી ક્રિયાથી અને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે (आसण्ण वधएण य अणवकंखणवत्तीए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे) તથા તે પુરુષ આસન્ન-જેનો વધ સમીપમાં જ વિદ્યમાન છે-એવા આસન્ન-વધવાળા તથા તે માણસને તે વખતે અન્યના પ્રાણોનું અથવા પોતાના અપાયનું જેમાં બિલકુલ ભાન રહેતું નથી એવા પુરુષ વેરથી સ્પૃષ્ટ થાય છે કહે-

सत्तीए समभिधंसेति, से पाणिणा वा, से असिणा सीसं छिंदति तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, आसण्णवधएण य अणवकंखण वित्तिए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे ॥ सू०७ ॥

छाया-पुरुषो भदन्त ! पुरुषशक्त्या समभिध्वंसते स्वकपाणिना वा स असिना शीर्षं छिन्द्यात्, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषस्तं पुरुषं शक्त्या समभिध्वंसते, स्वकपाणिना वा तस्य असिना शीर्षं छिनत्ति तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या-आधिकरणिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः आसन्नवधकेन चानवकांक्षणवृत्तिकेन पुरुषवैरेण स्पृष्टः ॥ सू० ७ ॥

टीका—'पुरिसे णं भते' पुरुष. खलु भदन्त ! 'पुरिसं' पुरुषं 'सत्तीए' शक्त्या शास्त्रविशेषेण 'समविधंसेज्जा' समभिध्वंसते हन्यादित्यर्थः, 'सयपाणिणा वा' स्वकपाणिना वा स्वकीयहस्तेनेत्यर्थः, 'असिणा' 'सोऽसिना' खड्गेन 'सीसं छिंदेज्जा' शीर्षं छिन्द्यात् विनिपातयेत्, 'तओ णं भंते' ततः खलु भदन्त ! ततः शीर्षच्छेदानन्तरम् खलु 'से पुरिसे कइक्रिरिए' स पुरुषः कतिक्रियः, स पुरुषः खड्गेन शिरश्छेनकर्ता पुरुषः कतिक्रियावान् भवति, भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं' यावत् च खलु 'से

'पुरिसे णं भंते ! पुरिसं सत्तीए' इत्यादि ।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (पुरिसे) कोई एक पुरुष (पुरिसं सत्तीए समभिधंसेज्जा) दूसरे किसी पुरुष को हथियार विशेष से मारे (वा) अथवा (सयपाणिणा) अपने हाथ से (से) वह (असिणा) तलवार लेकर (सीसं छिंदेज्जा) उसका शिर काट लेवे (तया णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए) तो हे भदन्त ! वह पुरुष कितनी क्रियाओं वाला है ? (गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं सत्तीए समभिधंसेति

"पुरिसे णं भंते ! पुरिसे सत्तीए" इत्यादि ।

टीकार्थ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (पुरिसे) કોઇ એક પુરુષ (पुरिसं सत्तीए समभिधंसेज्जा) કોઇ બીજા પુરુષને હથિયાર વિશેષથી મારે (वा) અથવા (सयपाणिणा) પોતાના હાથમાં (से) તે (असिणा) તલવાર લઇને (सीस छिंदेज्जा) તેનું માથું કાપી નાખે, (तया ण भंते ! से पुरिसे कइ किरिए) તો હે ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળો કહેવાય ? (गोयमा !

अनयकाक्षणटृषिकेन 'पुरिसवेरेण पुट्ठे' पुरुषवैरेण स्पृष्ट', एतादृशेन पुरुषवैरेण अकत्या शिरश्छेदनकर्त्ता पुरुषः स्पृष्टो भवतीति भाव' ॥ सू० ७ ॥

क्रियाधिकार एव इदमप्याह—'दो भंते' इत्यादि।

मूलम्—दो भंते! पुरिसा सरिसया सरिसत्तया सरिसत्तया सरिसभंडमत्तोवगरणा अण्णमण्णेण सद्धिं संगामं संगामेइ तत्थ णं एगे पुरिसे पराजिणाइ, एगे पुरिसे पराइज्जइ, से कहमेयं भंते! एवं, गोयमा! सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ, से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ, गोयमा! जस्स णं वीरिए वज्झाइं कम्माइं णो बद्धाइं णो पुट्ठाइं जाव णो अभिसमण्णागयाइं णो उदिण्णाइं नो उवसंताइं भवंति, से णं पराजिणइ, जस्स णं वीरिए वज्झाइं कम्माइं बद्धाइं, जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति, से णं पुरिसे पराइज्जइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ ॥ सू० ८ ॥

छाया—द्वौ भदन्त! पुरुषौ सदृशौ सदृक्त्वचौ सदृग्वयस्कौ सदृग्भाण्डमात्रोपकरणौ अन्योन्येन सार्द्धं संग्रामं संग्रामयतः तत्रैकः पुरुषः पराजयते एकः पुरुषः पराजीयते, तत्कथमेतद् भदन्त! एवम्? गौतम! सवीर्यः पराजयते, अवीर्यः पराजीयते, तत्केनार्थेन यावत् पराजीयते? गौतम! यस्य वीर्यवध्यानि कर्माणि

है तब उससे जो वैर बधता है उसमें दूसरेके प्राणों की जरा भी परवाह नहीं रहता है अथवा इससे हमरा क्या अनिष्ट होगा इसका भी ख्याल बिलकुल नहीं रहता है ऐसे पुरुष वैर से, वह शक्ति से-हथियारविशेष से दूसरे के शिरका छेदन करने वाला मनुष्य स्पृष्ट होता है ॥ सू-७ ॥

કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ જીવની હત્યા કરે છે અને તેની સામે જે વેર બાંધે છે ત્યારે તેને અન્યના પ્રાણોની જરા પણ પરવા હોતી નથી, અથવા તેનાથી પોતાનું શું અનિષ્ટ થશે તેનો પણ ખ્યાલ તેને રહેતો નથી શક્તિથી અથવા તલવારથી અન્યનું શિર કાપનાર મનુષ્ય એવા પ્રકારનું પુરુષવેર બાંધે છે ॥સૂ૭॥

तदुक्तं—" वहमरणअब्भक्खाण दाण परधणविलोवणाईणं ।
सव्व जहन्नो उदयो दसगुणिओ एक्कसिकयाणं ॥ " इति ॥

छाया—वधमरणाभ्याख्यानदानपरधनविलोपनादीनाम् , सर्वजघन्यउदयो दश गुणित एकशः कृतानामिति। आसन्नवधकेन चेत्यत्र च शब्दः समुच्चयार्थकः, 'अणवकंखणवत्तिए णं' अनवकांक्षणवृत्तिकेन खलु अनवकांक्षणा परकीयप्राण निरपेक्षा, स्वगतापायपरिहारापेक्षा वा, तया वृत्तिर्वर्त्तनं यत्र वैरे तत् तथा तेन

यह है जो पुरुष जिसका घात करता है वह पुरुष उसके द्वारा या किसी दूसरे के द्वारा उसी भव में या दूसरे भव में मारा जाता है क्यों कि वैर से वधक का वध होता है। इसलिये उसी वध्य को लेकर उसका वध हो या अन्य किसी दूसरे प्राणी को लेकर उसका वध हो चाहे वह वध उसी भव में या अन्य जन्म में हो। कहा भी है—

" वह मरणअब्भक्खाणदाण-परधण विलोवणाईणं ।
सव्वजहन्नो उदयो दस गुणिओ एक्कसिकयाणं ," इति ॥

वध करना मारना, अभ्याख्यान, चुगली करना, चोरी करना, इन सब एकवार किये अपकृत्यों का सर्वजघन्य उदय दसगुणा होता है। " आसन्नवधकेन च " यहां पर जो " च " शब्द का प्रयोग किया गया है वह समुच्चय अर्थ में किया गया है। दूसरे के प्राणों की परवाह नहीं करना अथवा अपने अपाय की दरकार नहीं रखना इसका नाम अनवकांक्षणा है। तात्पर्य इसका यह है कि जब कोई किसी का घातकरता

વાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પુરુષ જેનો ઘાત કરે છે તેના વડે અથવા બીજા' કોઈની મારફત એજ ભવમા કે અન્ય ભવમા માર્યો જાય છે, કારણુ કે વેર ને લીધે મારનારનો વધ થાય છે. તે કારણે તે વધ્ય (જેનો વધ કર્યો છે તે) વડે તેનો વધ થાય અથવા અન્ય કોઇ જીવ વડે તેનો વધ થાય, તે વધ એજ ભવમા પણુ થાય અને અન્ય ભવમા પણુ થાય. કહ્યુ પણુ છે....

" वह मरण अब्भक्खाण दाण परधण विलोवणाईणं ।
सव्वजहन्नो उदयो दस गुणिओ एक्कसिकयाणं " इति ।

વધ કરવાનો, મારવાનો, અભ્યાખ્યાનનો. નિંદા કરવાનો અને ચોરી કરવાનો આ બધા અપકૃત્યોનો સર્વજઘન્ય ઉદય દસગણો હોય છે. " आसन्न वधकेन च " એ પદમા જે (च) એ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તે સમુચ્ચયાર્થે કરાયો છે બીજા જીવોના પ્રાણોની દરકાર ન કરવી અથવા પોતાના અપાયની દરકાર ન કરવી તેનુ નામ " અનવકાંક્ષણા " છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે

समानत्वेपि कथमेकस्य जयः, अपरस्य च पराजयो भवति ? भगवानाह— 'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सवीरिए पराजिणाइ' सवीर्यः परानयते अपरं पराजितं करोति 'अवीरिए पराइज्जइ' अवीर्यः पराजीयते, वीर्यरहित पराजितो भवति । पुन प्रश्नयति-'से केणट्ठेण जाव पराइज्जइ' तत्केनार्थेन यावत् पराजीयते ? हे भदन्त ! तत् किं कारणं येनैकस्य जयः अपरस्य च पराजय इति भावः । भगवानाह—'गोयमे' त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं णो बद्धाइं' यस्य खलु वीर्यवध्यानि वीर्यवर्ध्य =शमुदमनीय यत्र तानि=शमुदमनीयानि कर्माणि नो बद्धानि 'णो पुट्ठाइं' नो स्पृष्टानि जाव णो अभिसमण्णागयाइं' यावत् नो अभिसमन्वागतानि, यावत

कहमेयं भंते !) तो हे भदन्त ! इसका क्या कारण है : प्रश्नकर्त्ता का अभिप्राय ऐसा है कि जब दोनों एकसी स्थिति आदि वाले हैं समान बल आदि वाले हैं तो फिर ऐसा क्यों होता है कि एक की जीत होती है और दूसरे की हार होती है ? (गोयमा ! एवं सवीरिए पराजिणाइ अवीरिए पराइज्जइ) हे गौतम ! यह बात इस प्रकार से है-कि जो वीर्यसहित होता है वह दूसरे को परास्त कर देता है और जो वीर्यर हित होता है वह परास्त हो जाता है । (से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हो कि जो वीर्यवाला होता है वह जीतता है और जो वीर्यविनाका होता है वह हारता है ? तात्पर्य यह है कि एक की जीत होती है और दूसरे की हार होती है इसमें क्या कारण है? (गोयमा ! जस्स णं वीरियवज्झाइं, कम्माइं णो बद्धाइं

મેળવે છે અને બીજો પુરુષ પરાજય પામે છે (से कहमेयं भंते !) તો હે ભગવન્! એવું શા કારણે બને છે ? પ્રશ્ન કર્તાના પ્રશ્નનો આશય એ છે કે બન્ને સમાન બળ વાળા સમાન ઉંમર વાળા, સમાન સાધન સામગ્રીવાળા હોવા છતાં એવું કેમ બને છે કે એકની જીત અને બીજાની હાર થાય છે ? (गोयमा ! एवं सवीरिए पराजिणाइ, अवीरिए पराइज्जइ) હે ગૌતમ ! તેનું કારણ એ છે કે જે વીર્યયુક્ત હોય છે તે બીજાને હરાવી દે છે અને જે વીર્યરહિત હોય છે તે પરાજય પામે છે (से केणट्ठेण जाव पराइज्जइ) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે વીર્યવાળાનો જય થાય છે અને વીર્યરહિત વ્યક્તિની હાર થાય છે ? તાત્પર્ય એ છે કે એકનો જય અને બીજાનો પરાજય થવાનું કારણ શું છે ? એ પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર નીચે પ્રમાણે છે

ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स वीरियवज्झाइं, कम्माइं णो बद्धाइं णो पुट्ठाइं

नो वद्धानि नो स्पृष्टानि यावत् नो अभिसमन्वागतानि, नो उदीर्णानि उपशान्तानि भवंति स पराजयते यस्य खलु वीरवध्यानि कर्माणि वद्धानि यावत् उदीर्णानि नोपशान्तानि भवंति स पुरुषः पराजीयते तत् तेनार्थेन गौतम! एव मुच्यते स वीर्यः पराजयते अवीर्यः पराजीयते॥ ८॥

टीका—'दो भंते पुरिसा' द्वौ भदन्त! पुरुषौ 'सरिसया' सदृशौ, कौशलप्रमाणादिना तुल्यौ, 'सरिसत्तया' सदृशत्वचौ, सदृशाकृती, 'सरिसव्वया' सदृशवयस्कौ समानयौवनाद्यवस्थौ, 'सरिसभंडमत्तोवगरणा' सदृशभांडामत्रोपकरणौ, तत्र-भाण्डम् हिरण्यसुवर्णादिकम्, अमत्र-कांस्यभाजनादिपात्रम् अथवा भाण्ड-मात्रा गणिमादिद्रव्यरूपः परिच्छेदः, उपकरणानि अनेकविधवस्त्रशस्त्रादीनि। ततः सदृशानि=तुल्यानि भाण्डमात्रोपकरणानि ययोस्तौ सदृशभाण्डामत्रोपकरणौ, एतावता द्वयोः पुरुषयोः समानविभूतिकत्वं कथितम्, 'अण्णमण्णेणं' अन्योन्येन परस्परेण 'सद्धिं' सार्धम् 'संगामं' संग्रामं-युद्धम्, 'संगामेन्ति' संग्रामयेते-परस्परं युद्धं कुरुत इत्यर्थः, 'तत्थणं-एगे पुरिसे पराजिणइ' तत्र खलु एकः पुरुषः पराजयते अपरं पराजितं करोति, 'एगे पुरिसे पराइज्जइ' एकः पुरुषः पराजीयते, परास्तो भवति, एकः पुरुषो विजेता भवति अपरश्च पराजितो भवतीति भावः। 'से कहमेयं भंते एवम्' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्, वलादिना

क्रिया के अधिकार में ही यह सूत्र भी सूत्रकार ने कहा है—

'दो भंते! पुरिसा सरसिया' इत्यादि।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त! (सरिसया) एक सरीखे (सरिसव्वया) एकसी उम्र वाले (सरिसत्तया) एकसी चमडी वाले (सरिसभंडमत्तोवगरणा) समान भांडमत्र उपकरणवाले अर्थात् समानसामग्री वाले ऐसे (दो पुरिसा) कोई दो पुरुष (अण्णमण्णेणं सद्धिं) आपस में एक दूसरे के साथ (संगामं संगामेइ) लड़ाई करने में रत होते हैं तो (तत्थ) उनमें (एगे पुरिसे) एक पुरुष (पराजिणइ) जीतता है (एगे पुरिसे पराथिज्जइ) और एक दूसरा पुरुष हार जाता है (से

ક્રિયાના અધિકારને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રનું પણ કથન કરે છે- "से भंते! पुरिसा सरिसया" ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(भंते) હે ભગવન્! (सरिसया) એક સરખા (सरिसव्वया) એક સરખી ઉમરના, (सरिसत्तया) એક સરખી ચામડીવાળા (सरिसभंड-मत्तोवगरणा) એક સરખા ભાંડમત્ર ઉપકરણવાળા એટલે કે સમાન સાધન સામગ્રી વાળા (दो पुरिसा) બે પુરુષો (अण्णमण्णेणं सद्धिं) આપસ આપસમા-એક બીજાની સાથે (संगाम संगामेइ) સંગ્રામ ખેલે છે (तत्थ एगे पुरिसे पराजिणइ एगे पुरिसे पराइज्जइ) ત્યારબાદ તે બેમાંનો એક પુરુષ વિજય

भयं भाव'—यस्य पुरुषस्य प्रथमं तु वीर्यवध्यानि कर्माणि पूर्वबद्धान्येव न भवेयुः यदि बद्धानि भवेयुः—तथापि स्पृष्टानि न भवेयु यदि स्पृष्टानि भवेयुः तथापि निधत्तानि न भवेयु, यदि निधत्तानि भवेयुस्तथापि निकाचितानि न भवेयुः, यदि निकाचितानि भवेयुस्तथापि अभिसमन्वागतानि न भवेयु यदि अभिसमन्वागतानि भवेयुस्तथापि उदीर्णानि न भवेयुः, तर्हि—किम्, उपशान्तानि भवेयु स्तस्य पुरुषस्य विजयो भवति, तद्भिन्नस्य पराजयो भवतीति। 'से तेणट्टेणं गोयमा' तत्तेनार्थेन गौतम ! 'एव-वुच्चइ' एवमुच्यते—'सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ' सवीर्यः पराजयते, अवीर्यं पराजीयते, इति ॥ सू० ८ ॥

॥ इति मृगघातकादिपुरुषप्रकरणम् ॥

—वीर्यरहित होने के कारण दूसरेके द्वारा पराजित होता है। तात्पर्य यह है कि जिस पुरुष के पहिलेतो वीर्यवध्य कर्म पूर्व बद्ध हीन हों, यदि हों भीतो वे उससे स्पृष्ट न हों यदि स्पृष्ट भी हों तो वे निधत्त न हों, यदि निधत्त भी हों तो वे निकाचित न हों, यदि निकाचित हों तो वे उसके अभिसमन्वागत न हों, यदि अभिसमन्वागत (नहीं प्राप्त किया है) हों तो भी वे उसके उदीर्ण न हों किन्तु उपशान्त हो ऐसी दशा में उस पुरुष की विजय होती है और ऐसी स्थितिसे भिन्न स्थितिवाले की हार होती हैं। (से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) इस कारण से हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि (सवीरिए पराजिणइ, अवीरिए पराइज्जइ) जो वीर्य सहित होता है वह अपने समान वयवाले, समान चमड़ीवाले, समान सामग्रीवाले और उपकरणवाले दूसरे व्यक्तिको जीत लेता है और दूसरा वीर्यरहित व्यक्ति उससे हार जाता है। "सरिसभंडमत्तोवगरणा"

प्राप्त नथी. (से पुरिसे पराइज्जइ) ते पुरुष वीर्यरहित होवाने कारणे पराजय पामे छे कहेवानुं तात्पर्य आ प्रमाणे छे—जे पुरुषे वीर्यबध्य (वीर्यरहित) कर्मो पहेलां तो बांध्या ज न होय, कदाच बांध्या होय तो तेना वडे स्पृष्ट थयो न होय, जो स्पृष्ट होय तो निधत्त न होय कदाच निधत्त पण होय अने निकाचित न होय कदाच निकाचित होय पण अभिसमन्वागत न होय कदाच अभिसमन्वागत (प्राप्त नहीं करेला) होय तो उदीर्ण न होय किन्तु उपशान्त होय एवी दशामां ते पुरुषनो विजय थाय छे अने तेथी विपरीत स्थितिवाळानो पराजय थाय छे (से तेणट्टेणं गोयमा ! एव वुच्चइ) हे गौतम ! ते कारणे हुं एवुं कहुं छुं के "सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ" वीर्ययुक्त पुरुष, समान वयना समान चामडीवाळा समान सामग्री अने उप करणोवाळा वीर्यरहित पुरुषने जीती जाय छे, अने वीर्यरहित व्यक्ति तेनी

देन-'नो निधत्तानि, नो निकाचितानि' अनयोः संग्रहः, 'णो उदिण्णाइं' नो उदीर्णानि, किन्तु 'उवसंताइं भवंति' उपशान्तानि कार्यकरणासमर्थानि भवंति, 'से णं' स खलु वीर्यवान् पुरुषः 'पराजिणइ' पराजयते अपरं पराजितं करोति, एतादृशः पुरुषो युद्ध जेता भवतीत्यर्थः, 'जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवति' यस्य पुरुषविशेषस्य खलु वीर्यवध्यानि कर्माणि बद्धानि स्पृष्टानि निधत्तानि निकाचितानि अभिसमन्वागतानि उदीर्णानि उदयावलिकायां प्रविष्टानि किन्तु उपशान्तानि नो भवंति, 'से णं पुरिसे पराइज्जइ' स खलु वीर्यरहितः पुरुषः पराजीयते अपरेण पराजितो भवति।

णो पुट्ठाइं जाव णो अभिसमण्णागयाइं णो उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति, से ण पराजिणइ) जिस जीव ने वीर्यवध्य-वीर्यरहित अर्थात् शत्रुदमनीय कर्मों को तद्रूप में नहीं बांधा है, नहीं स्पर्श किया है, यावत् नहीं प्राप्त किया है, उसके वे कर्म उदीर्ण नहीं हैं, किन्तु उपशांत हैं कार्य करने में असमर्थ हैं ऐसा पुरुष युद्धमें दूसरे को जीतता है यहां यावत् शब्द से निधत्त और निकाचित इन दों पदों का संग्रह हुआ है। इस से वीर्यवध्य कर्म उसके न निधत्त हैं और न निकाचित हैं ऐसा अर्थबोध होना है। (जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवति) तथा जिस पुरुषके वीर्यवध्य कर्मबद्ध होते हैं-अर्थात् जिस पुरुष ने वीर्यरहित कर्मों को बांधा है, उन्हे स्पर्श किया है, वे उसके निधत्त है, निकाचित हैं, अभिसमन्वागत हैं, उदयावलिका में प्रविष्ट हैं किन्तु उपशान्त नहीं हैं (से पुरिसे पराइज्जइ) ऐसा वह पुरुष

जाव णो अभिसमण्णागयाइ णो उदिण्णाइ णो उवसंताइ भवति से ण पराजिणइ) હે ગૌતમ! જે જીવે વીર્યવધ્ય-વીર્યરહિત એટલે કે શત્રુથી નાશ થનારા કર્મો બાધ્યા નથી, સ્પર્શ્યા નથી, યાવત્ પ્રાપ્ત કર્યા નથી તેના તે કર્મ ઉદીર્ણ નથી, પણ ઉપશાન્ત છે-કાર્ય કરવાને અસમર્થ છે-એવો પુરુષ યુદ્ધમા બીજા પુરુષને જીતે છે અહી "યાવત્" પદ વડે નિધત્ત અને નિકાચિત, એ બે પદોનો પણ સમાવેશ થયો છે તેમ સમજવુ તેથી એવો અર્થબોધ થાય છે કે તેના વીર્યવધ્ય કર્મ નિધત્ત પણ નથી અને નિકાચિત પણ નથી (जस्सणं वीरियवज्झाइ कम्माइ बद्धाइ जाव उदिण्णाइ णो उवसताइ भवंति) તથા જે પુરુષે વીર્યવધ્ય કર્મો બાધ્યા હોય છે-એટલેકે જે પુરુષે વીર્યરહિત કર્મો બાધ્યા છે, સ્પર્શ્યા છે, નિધત્ત અને નિકાચિત પણ કર્યા છે, અને જેના તે કર્મો અભિસમન્વાગત છે અને ઉદયાવલિકામા પ્રવેશી ચુક્યા છે પણ ઉ-

णेरइयाण भंते ! किं सवीरिया अवीरिया, गोयमा ! णेरइया लद्धिवीरएण सवीरिया, करणवीरिएण सवीरियावि अवीरियावि । से केणट्ठेण ? गोयमा ! जेसिं ण णेरइयाण अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपराक्कमे, तेण णेरइया लद्धिवीरिएण वि सवीरिया करणवीरिएण वि सवीरिया। जे सि ण णेरइयाण णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे तेण णेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया से तेण ट्ठेणं० । जहा णेरइया, एव जाव पचिंदिय तिरिक्खजोणिया मणूसा जहा ओहिया जीवा, णवर सिद्धवज्जा भाणियव्वा। वाणमतरजोइसवेमाणिया जहा णेरइया । सेव भते सेव भते, त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ९ ॥

॥ पढमसए अट्ठमो उद्देसो ॥ १-८॥

छाया—जीवाः खलु भदन्त ! किं सवीर्या अवीर्या ? गौतम ! सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्केनार्थेन ? । गौतम ! जीवा द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा-संसारसमापन्नकाश्चासंसारसमापन्नकाश्च । तत्र ये तेऽससारसमापन्नकास्ते सिद्धाः, सिद्धा अवीर्याः । तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा शैलेशी प्रतिपन्नकाश्च, अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च । तत्र ये ते शैलेशीप्रतिपन्नकास्ते लब्धि वीर्येण सवीर्याः करणवीर्येणावीर्या । तत्र ये तेऽशैलेशी प्रतिपन्नकास्ते लब्धि वीर्येण सवीर्या करणवीर्येण सवीर्या अपि अवीर्या अपि, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-जीवाः सवीर्या अपि अवीर्या अपि। नैरयिका खलु भदन्त ! किं सवीर्या अवीर्याः ? गौतम ! नैरयिका लब्धिवीर्येण सवीर्या करणवीर्येण सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्केनार्थेन भदन्त ? । गौतम ! येषां खलु नैरयिकाणाम् अस्ति उत्थानम् कर्म बलम् वीर्यम् पुरुषकारपराक्रम , ते नैरयिका लब्धिवीर्येणापि सवीर्याः, करण वीर्येणापि सवीर्या येषां खलु नैरयिकाणां नास्ति उत्थानम् यावत्पराक्रमः ते खलु नैरयिका लब्धिवीर्येण सवीर्याः करणवीर्येणावीर्या तत्तेना-

अथ वीर्यविचारः-

पूर्वं 'सवीरिए अवीरिए' इत्यादि वर्णितम्, तत्प्रस्तावादेव वीर्यसूत्रमाह— 'जीवा णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—जीवा णं भंते! किं सवीरिया अवीरिया? गोयमा! सवीरियावि अवीरियावि, से केणट्ठेणं गोयमा! जीवा दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—संसारसमावण्णगा य असंसारसमावण्णगा य, तत्थणं जे ते असंसारसमावण्णगा तेणं सिद्धा, सिद्धा णं अवीरिया, तत्थणं जे ते संसारसमावण्णगा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा—सेलेसि पडिवण्णगा य, असेलेसिपडिवण्णगा य तत्थ णं जे ते सेलेसि पडिवण्णगा ते णं लद्धिवीरिए णं सवीरिया, करण-वीरिए णं अविरिया, तत्थ णं जे ते असेलेसी पडिवणया तेणं लद्धिवीरिए णं सवीरिया करणवीरिएणं सवीरिया वि, अविरियावि से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जीवा सवीरियावि अवीरियावि।

में भांडमत्र उपकरण ये जो दो शब्द आये हैं उनमें हिरण्य सुवर्ण आदि को भांडसे और कांसे आदि के वर्तनों को अमत्र शब्द से कहा गया है। अथवा—भांडमात्रा गणिमादि द्रव्यरूप जो परिच्छेद है वह भांडमात्रा है। तथा अनेकविध जो वस्त्र शस्त्र आदि हैं वे उपकरण हैं। इससे उन दोनों को समान सामग्रीवाला कहा है ॥ सू० ८ ॥

॥ इस प्रकार यह मृगघातक आदि पुरुष प्रकरण समाप्त हुआ ॥

મારફત પરાજ્ય પામે છે "सग्गिसभंडमत्तोवगरणा" એ પદમા જે "ભાડા-મત્ર ઉપકરણુ" પદમા ભાડ અને અમત્ર, એ બે શબ્દોનો પ્રયોગ થયો છે. તેમા હિરણ્ય, સુવર્ણ વગેરેના ઉપકરણોને 'ભાડ' કહે છે અને કાસા વગેરેના વાસણો અથવા ઉપકરણોને "અમત્ર" કહે છે અથવા—"ભાડમાત્રા"—ગણિ-માદિ દ્રવ્યરૂપ જે પરિગ્રહ છે તેને ભાડમાત્રા કહે છે, તથા વિવિધ પ્રકારના જે વસ્ત્ર, શસ્ત્ર વગેરે હોય છે તેને ઉપકરણુ કહે છે તેથી તે બન્નેને સમાન સામગ્રીવાળા કહેવામા આવ્યા છે ॥ સૂ-૮ ॥

॥ મૃગઘાતક આદિ પુરુષ પ્રકરણુ સમાપ્ત ॥

असंसारसमापन्नकाश्च, 'तत्थ णं जे असंसारसमावण्णगा' तत्र खलु ये असंसारसमापन्नका, 'तेणं सिद्धा' ते खलु सिद्धाः, 'सिद्धाणं अवीरिया' सिद्धाः खलु अवीर्याः, करणवीर्यस्याभावेन सिद्धा अवीर्या इति कथ्यंते, 'तत्थ णं जे ते संसारसमावण्णया' तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकाः संसारिणः 'ते दुविहा पण्णत्ता' ते द्विविधा प्रज्ञप्ता, 'तं जहा तद्यथा-'सेलेसीपडिवण्णगा य' शैलेशीप्रतिपन्नकाश्च अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च, शीलस्येशः शीलेशः सर्वसंवररूप चारित्रवान् तस्येयमवस्था शैलेशी अथवा शैलानां पर्वतानामीश इति शैलेशो मेरुस्तस्येव याऽवस्था सा शैलेशी स्थिरतासाधर्म्यात्, स्थिरता च सर्वथा योगनिरोधेन अ इ-उ-ऋ लृ इति पंचह्रस्वाक्षरोच्चार कालप्रमाणा, तां प्रतिपन्ना ये ते शैलेशीप्रति

कहे गये हैं। वे इस प्रकार से हैं-एक संसारसमापन्नक और दूसरे असंसारसमापन्नक (तत्थ णं जे असंसार समावण्णगा से णं सिद्धा) इनमें जो असंसारसमापन्नक हैं वे सिद्ध हैं। (सिद्धाणं अवीरिया) ये सिद्ध करणवीर्यके अभाव से वीर्य विनाके हैं ऐसे कहे गये हैं। (तत्थ णं जे ते संसारसमावण्णया ते दुविहा पन्नत्ता) तथा जो संसारसमापन्नक जीव हैं वे दो प्रकारके कहे गये हैं। (तं जहा) वे दो प्रकार ये हैं- (सेलेसी पडिवण्णगा य असेलेसी पडिवण्णगा य) एक शैलेशीप्रतिपन्नक और दूसरे अशैलेशी प्रतिपन्नक। जो शीलके ईश होते हैं वह शीलेश कहे गये हैं-अर्थात् सर्वसंवरणरूप चारित्रवाले ही शैलेश होते हैं। इन शैलेशों की जो अवस्था है वह शैलेशी है। अथवा पर्वतों का ईश जो सुमेरु पर्वत है उस पर्वत के जैसी अवस्था का नाम शैलेशी है। उसकी स्थिरता के सामर्थ्य से यह शैलेशी अवस्था कही गई है। यह स्थिरता

જીવ બે પ્રકારના હોય છે-(૧) સંસાર સમાપન્નક અને (૨) અસંસાર સમાપન્નક (तत्थणं जे असंसारसमावण्णगा से णं सिद्धा) તેમાં જે અસંસાર સમાપન્નક જીવો છે તેમને સિદ્ધ કહે છે (सिद्धाण अवीरिया) તે સિદ્ધોને કરણવીર્યને અભાવે વીર્યરહિત કહ્યા છે (तत्थणं जे ते संसारसमावण्णया ते दुविहा पण्णत्ता) તથા જે સંસાર સમાપન્નક જીવો છે તે બે પ્રકારના કહ્યા છે, (तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે-(सेलेसी पडिवण्णगा य) (શૈલેશી-પ્રતિપન્નક અને (૨) અશૈલેશી પ્રતિપન્નક સર્વ સંવરરૂપ ચારિત્રવાળા જીવોને જ શીલેશ કહે છે તે શીલેશોની જે અવસ્થા તેનું નામ શૈલેશી છે

અથવા--પર્વતોનો ઈશ જે સુમેરુ પર્વત છે, તે સુમેરુના જેવી અવસ્થાને શૈલેશી અવસ્થા કહે છે સ્થિરતાની અપેક્ષાએ સમાનતા હોવાથી એવી અવસ્થાને

र्थेन० यथा नैरयिकाः एवं यावत् पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। मनुष्या यथा औधिका जीवाः, नवरं सिद्धवर्जा भणितव्याः वानव्यंतरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः, तदेवं भदंत! तदेवं भदंत! इति यावद्विहरति ॥ सू० ९ ॥

॥ प्रथमशतकेऽष्टमोद्देशः ॥ १-८ ॥

टीका—'जीवा णं भंते' जीवाः खलु भदन्त! 'किं सवीरिया अवीरिया' किं सवीर्याः अवीर्याः? जीवाः किं वीर्यवन्तो भवन्ति नवेति प्रश्नः, भगवानाह— 'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सवीरियावि-अविरियावि' सवीर्या अपि अवीर्या अपि। 'से केणट्ठेणं०' तत्केनार्थेन, हे भदन्त! केन कारणेनैव मुच्यते जीवाः सवीर्या अपि अवीर्या अपीति। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा दुविहापन्नत्ता' जीवाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'संसारसमापन्नगा य असंसारसमावण्णगा य' संसारसमापन्नकाश्च,

---

वीर्यविचार- -

पहिले "सवीरिए अवीरिए" इत्यादि रूपवर्णन किया जा चुका है सो उसी प्रस्ताव को लेकर अब सूत्रकार वीर्यसूत्र का कथन करते हैं-

'जीवा णं भंते! किं सवीरिया अवीरिया' इत्यादि।

टीकार्थ(भंते) हे भदन्त! (जीवा णं) जीव (किं सवीरिया अवीरिया) क्या वीर्य सहित होते हैं कि विना वीर्य के होते हैं? (गोयमा! सविरीया वि अवीरिया वि) हे गौतम! जीव वीर्यवाले भी होते हैं और विना वीर्य के भी होते हैं। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव वीर्यवाले भी होते हैं और विना वीर्य के भी होते हैं (गोयमा! जीवा दुविहा पण्णत्ता-तं जहा-संसार समावण्णगा य असंसारसमावण्णगा य) हे गौतम! जीव दो प्रकारके

વીર્ય વિચાર-

પહેલા "सवीरिए अवीरिए" ઇત્યાદિરૂપ વર્ણન કરવામા આવ્યું છે તો એ જ પ્રસ્તાવને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવે વીર્યસૂત્રનુ કથન કરે છે-

"जीवाणं भंते! किं सवीरिया" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—(भंते!) હે ભગવન્! (जीवाण किं सवीरिया अवीरिया) શું જીવો વીર્યસહિત હોય છે, કે વીર્યરહિત હોય છે? (गोयमा! सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ! જીવો વીર્યસહિત પણ હોય છે, અને વીર્યરહિત પણ હોય છે (से केणट्ठेण०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે (गोयमा! जीवा दुविहा पण्णत्ता तं जहा संसारसमावण्णगा य असंसार समावण्णग य) હે ગૌતમ!

कथ्यन्ते । ' तत्थ णं जे ते असेलसी पडिवण्णगा ' तत्र खलु ये ते अशैलेशी प्रतिपन्नकाः, ' तेण लद्धिवीरिएण सवीरिया ' ते खलु लब्धिवीर्येण सवीर्या', ' करण वीरियेणं सवीरिया वि अवीरिया वि ' करणवीर्येण सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्र सवीर्या उत्थानादिक्रियावन्त अवीर्यास्तु उत्थानादिक्रियारहिता । ते पर्याप्तादि काले अवगन्तव्या इति । ' से तेणट्ठेणं गोयमा' तत्तेनार्थेन गौतम ! ' एवं वुच्चइ ' एवमुच्यते–' सवीरिया वि–अवीरिया वि ' सवीर्या अपि अवीर्या अपि, वीर्य – जीवप्रभवं बलम्, तत् लब्धिवीर्यकरणवीर्यभेदात् द्विविधम्, तत्र लब्धिवीर्यम् आत्मबलस्य सत्ताविशेषरूपमेव, करणवीर्यं तु कार्यकरणसमर्थात्मव

कहे गये हैं । (तत्थ णं जे ते असेलेसी पडिवण्णगा ते णं लद्धिवीरिएण सवीरिया वि करणवीरिएणं सवीरिया वि अवीरिया वि) तथा जो अशैलेशीप्रतिपन्नक जीव हैं वे लब्धिवीर्य की अपेक्षा से सवीर्य होते हैं। और करणवीर्य की अपेक्षा से वीर्यसहित भी होते हैं और बिना वीर्यके भी होते हैं। उत्थान आदि क्रियावाले जो हैं वे सवीर्य हैं और उत्थान आदि क्रियाओं से जो रहित होता है– वे बिना वीर्य के जीव–अपर्याप्त आदि समय में होते हैं। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सवीरिया वि अवीरिया वि) इसी कारण से हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जो अशैलेशी प्रतिपन्नक जीव हैं वे वीर्य सहित भी होते हैं और बिना वीर्य के भी होते हैं। जीव से जो बल उत्पन्न होता है उसका नाम वीर्य है। यह वीर्य लब्धिवीर्य और करणवीर्य के भेद से दो प्रकार का होता है। इनमें जो लब्धिवीर्य होता है वह तो आत्मबल की विशेष सत्तारूप ही होता है। तथा जो करणवीर्य

નથી, તેથી તે અપેક્ષાએ તેમને અવીર્ય-વીર્યરહિત-કહ્યા છે (तत्थ णं जे ते असेलेसी–पडिवण्णगा ते णं लद्धिवीरिएण सवीरिया करणवीरिएण सवीरिया वि अवीरिया वि) તથા જે અશૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવો છે તેઓ લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય છે પણ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે ઉત્થાન વગેરે ક્રિયાવાળા જેઓ હોય છે તેઓ સવીર્ય હોય છે અને જેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયારહિત હોય છે તેઓ અવીર્ય હોય છે અપર્યાપ્ત વગેરે સમયમાં જીવ અવીર્ય હોય છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અશૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે જીવમાં જે બળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને વીર્ય કહે છે તે વીર્યના બે પ્રકાર છે-(૧) લબ્ધિવીર્ય અને (૨) કરણવીર્ય તેમાં જે લબ્ધિવીર્ય છે તે તો

पन्नकाः, तद्भिन्ना अशैलेशीप्रतिपन्नकाः, 'तत्थणं जे ते सेलेसीपडिवन्नया' तत्र खलु ये ते शैलेशी प्रतिपन्नकाः 'तेणं लद्धिवीरियेणं सवीरिया' ते खलु लब्धिवीर्येण सवीर्या, वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमतो या वीर्यस्य लब्धिः सा एव तद्धेतुत्वात् वीर्य-लब्धिवीर्यं तेन लब्धिवीर्येण सवीर्याः। एतेषां क्षायिकमेव लब्धिवीर्यम्। 'करण-वीरिएण अवीरिया' करणवीर्येणावीर्याः लब्धिवीर्यकार्यभूता क्रिया करणम् तद्रूपं वीर्यमिति करणवीर्यम्। शैलेशीप्रतिपन्नकास्तदभावादवीर्याः

शीलेश में सर्वथा योगों के निरोध हो जाने पर आती है और इसका काल -अ-इ-उ-ऋ-लृ-ए-पांच ह्रस्वाक्षरों के उच्चारणकाल के बराबर है। इस शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे शैलेशीप्रतिपन्नक हैं। और इनसे भिन्न जो जीव हैं वे अशैलेशीप्रतिपन्नक हैं। (तत्थ णं जे ते सेलेसी;पडिवन्नया) इनमें जो शैलेशीप्रतिपन्नक हैं (ते णं लद्धिवीरियेणं सवीरिया) वे लब्धिवीर्य से सवीर्य हैं। वीर्यान्तराय कर्म के क्षय, क्षयोपशम से जो वीर्य की लब्धि होती है वह लब्धि ही तद्धेतु होने के कारण अर्थात् वीर्य की प्राप्ति में कारण होने से वीर्यरूप है-अर्थात् लब्धिवीर्यरूप है। इस लब्धिवीर्य से वे सवीर्य होते हैं। इनमें क्षायिक भावरूप ही लब्धिवीर्य कारण है (करणवीरिएणं अवीरिया) करणवीर्य से वे अवीर्य हैं। लब्धिवीर्य की कार्यभूत जो क्रिया है उसका नाम करण है। इस करणरूप जो वीर्य वह करणवीर्य-यह करणवीर्य शैलेशीप्रतिपन्नक जीवों में होता नहीं है इसलिये उसकी अपेक्षा से वे अवीर्य-वीर्य विना के-

શૈલેશી કહી છે યોગોના સર્વથા નિરોધ થવાથી તે અવસ્થા શીલેશને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો કાળ અ-ઇ-ઉ-ઋ-લૃ-એ પાચ હ્રસ્વ અક્ષરોના ઉચ્ચારણકાળ જેટલો જ હોયછે એવી શૈલેશી અવસ્થા જેમણે પ્રાપ્ત કરી હોય છે તેમને શૈલેશી પ્રતિપન્નક કહે છે અને તે ચૌદમે ગુણુ સ્થાને જ હોય છે અને તેમનાથી ભિન્ન ગુણુવાળા જીવોને અશૈલેશી પ્રતિપન્નક કહે છે (तत्थण जे ते सेलेसी-पडिवन्नया) તેમના જે શૈલેશીપ્રતિપન્નક જીવો છે તેઓ (तेण लद्धिवीरियेण सवीरिया) લબ્ધિવીર્યને કારણે સવીર્ય છે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જે જે વીર્ય-લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે લબ્ધિ જ વીર્યપ્રાપ્તિમા કારણભૂત હોવાથી વીર્યરૂપ છે-એટલે કે લબ્ધિ વીર્યરૂપ છે. આ લબ્ધિવીર્યથી જ તેઓ વીર્ય-યુકત કહેવાય છે ક્ષાયિકભાવરૂપ લબ્ધિવીર્ય જ તેમા કારણભૂત છે (करण वीरिएण अवीरिया) પરતુ કરણુવીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ અવીર્ય-વીર્યરહિત-છે લબ્ધિવીર્યની કાર્યભૂત જે ક્રિયા છે તેનું નામ કરણુ છે તે કરણુરૂપ જે વીર્ય તેનુ નામ કરણુવીર્ય છે તે કરણુવીર્ય શૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવોમા હોતુ

वीर्येण सवीर्याः वीर्यसहिताः 'करणवीरिएण' करणवीर्येण 'सवीरिया वि' सवीर्या अपि 'अवीरियावि' अपि-अवीर्या अपि। पुन प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं०' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यत् नारकजीवाःसवीर्या अपि अवीर्या अपि, भगवानाह 'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जेसिं णं णेरइयाणं अत्थि' येषां खलु नैर यिकाणाम् अस्ति 'उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे' उत्थानं कर्म बलं वीर्यं पुरुषकार पराक्रमः, तत्र उत्थानम्-चेष्टाविशेषः, कर्म = भ्रमणादिक्रिया, बलम्-शरीरसामर्थ्यम्, वीर्यम्-आत्मप्रभव बलम्, पुरुषकार -अभिमानविशेषः, पराक्रम -निष्पादितस्वविषयः पुरुषकार एव। 'तेणं नेरइया' ते खलु नैरयिकाः

हे गौतम! नारकजीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा लेकर तो वीर्य सहित होते है और करणवीर्य की अपेक्षा लेकर वीर्यसहित भी होते हैं और वीर्यरहित भी होते हैं (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा से तो वीर्य-सहित होते हैं और करणवीर्य की अपेक्षा से वे वीर्यसहित भी होते हैं और वीर्यरहित भी होते हैं (गोयमा! जेसिं णं नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे ते ण नेरइया लद्धिवीरिएण वि सवी रिया, करणवीरिएण वि सवीरिया) हे गौतम! जिन नारकों के उत्थान कर्म, बल, वीर्य, पुरुषकारपराक्रम है वे नारकलब्धिवीर्य की अपेक्षा से भी वीर्यवाले हैं और करणवीर्य की अपेक्षा से भी वीर्यवाले हैं। चेष्टा विशेष का नाम उत्थान है। भ्रमणादि क्रिया का नाम कर्म है। शारी रिकसामर्थ्य का नाम बल है। आत्मोत्पबल का नाम वीर्य है। अभिमान

નારક જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત હોય છે, અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે (से केण-ट्ठेण०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારક જીવો લબ્ધિ વીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત હોય છે, અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યયુક્ત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે? (गोयमा! जेसिं ण नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे ते ण नेरइया लद्धिवीरिएण वि सवीरिया करणवीरिएण वि सवीरिया) હે ગૌતમ! જે નારકોને ઉત્થાન કર્મ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર પરાક્રમ છે, તે નારકો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ પણ વીર્યવાળા છે અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ પણ વીર્યવાળા છે ચેષ્ટાવિ-શેષને ઉત્થાન કહે છે ભ્રમણાદિ ક્રિયાને કર્મ કહે છે શારીરિક સામર્થ્યને બળ કહે છે આત્મબળને વીર્ય કહે છે અભિમાન વિશેષને પુરુષકાર કહે છે

त्मेव, लब्धिवीर्यं तु प्रायः सर्वेषामेव संसारिजीवानां भवति, करणवीर्यं सर्वेषां जीवानां भवेदेवेति न नियमः किन्तु भवेन्नवा भवेदिति ।

जीवसामान्यस्य वीर्यं भवति नवेति विचार्य्य जीवविशेषे तद्विचारणायाह– 'नेरइयाणं भंते' इत्यादि । 'नेरइयाणं भंते' नैरयिकाः खलु जीवाः हे भदन्त ! 'किं सवीरिया अवीरिया' किं सवीर्या अवीर्या, नारकाः खलु जीवाः हे भदन्त ! वीर्यवन्तो भवन्ति अवीर्यवन्तो वा भवन्ति । भगवानाह–'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया' नैरयिकाः लब्धि-

होता है वह कार्य करने में समर्थ आत्मबलरूप होता हैं। लब्धिवीर्य समस्त ही संसारी जीवों के होता है। परन्तु जो करणवीर्य है वह सर्व जीवों के होता ही है ऐसा नियम नहीं है। क्यों कि अपर्यासकालमें वह सर्व जीवों के नहीं होता–अतः वह होता भी और नहीं भी होता है। वीर्य एक प्रकारका आत्मबल है। लब्धिवीर्य एक जात के आत्मबलकी सत्तारूप होता है। करणवीर्य कोई भी प्रकारकी क्रिया करते हुए आत्म-बलरूप होता है। वीर्य जीव सामान्य के होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा विचार करके अब सूत्रकार उस वीर्य का जीव विशेष के साथ विचार करने के निमित्त प्रश्नोत्तररूप सूत्रों का कथन करते हैं– (नेरइयाणं भंते ! किं सविरिया ? अवीरिया ?) हे भदन्त ! नारक जीव क्या वीर्यसहित होते हैं कि विना वीर्य के होते है ? (गोयमा ! नेरइया लद्धिवीरिए णं सवीरिया करणवीरिए णं सवीरिया वि अवीरिया वि)

આત્મબળની સત્તા વિશેષરૂપ હોય છે તથા જે કરણવીર્ય છે તે કાર્ય કરવાને સમર્થ એવા આત્મબળરૂપ હોય છે તમામ સંસારી જીવોમાં લબ્ધિવીર્ય હોય છે. પણ કરણવીર્ય તમામ સંસારી જીવોમા હોય છે જ એવો નિયમ નથી કારણ કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તે સર્વ જીવોમા હોતુ નથી-તેથી તે હોય પણ છે અને નથી પણ હોતું એવુ કહ્યુ છે વીર્ય એક પ્રકારનું આત્મબળ છે લબ્ધિ-વીર્ય એક જાતના આત્મબળની સત્તારૂપ હોય છે. કર્ણવીર્ય કોઈ પ્રકારની ક્રિયા કરતા આત્મબળરૂપ હોય છે સામાન્ય જીવો વીર્યયુક્ત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે, એ બાબતનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે વીર્યનો વિચાર જીવ વિશેષને અનુલક્ષીને કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપ સૂત્રોનું કથન કરે છે (नेरइयाण भंते ! किं सवीरिया ? अवीरिया ?) હે ભગવન્ શુ નારક જીવો વીર્યયુક્ત હોય છે કે વીર્ય વિનાના હોય છે? (गोयमा ! नेरइया लद्धि-वीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएण सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ !

भावयन्त एव भवन्तीति भावः । 'से तेणट्ठेणं०' तत्तेनार्थेन •, अनेन कारणेन हे गौतम ! नारकजीवाः लब्धिवीर्येण सवीर्याः करणवीर्येण तु सवीर्या अपि अवीर्या अपीति भावः । नारकजीवानाम् वीर्यवत्त्व प्रतिपाद्य शेषत्रयोविंशतिदण्डकजीवानां तत्प्रतिपादयितुमाह—'जहे' त्यादि, 'जहा नेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' यथा नैरयिका एव यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, येन रूपेण नारकविषये वीर्यस्य सद्भावादिकं चिन्तितम् एवं तेनैव प्रकारेण यावत् पञ्चेन्द्रिय

वीर्य से सवीर्य हैं, परन्तु करणवीर्य से रहित होने के कारण वीर्यवाले नहीं हैं। यह कथन अपर्याप्त अवस्था की अपेक्षा से किया गया जानना चाहिये। क्यों कि अपर्याप्तावस्था में किसी भी जीव के उत्थानादि क्रियाएँ नहीं होती है। अतः अपर्याप्तावस्था में उत्थानादि क्रिया रहित नारकजीव लब्धिवीर्यवाले होते हुए भी करणवीर्य की अपेक्षा वीर्याभावविशिष्ट ही होते हैं। (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम! नारक जीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा से सवीर्य होने पर भी करणवीर्य की अपेक्षा से तो वे सवीर्य भी होते हैं और वीर्य से रहित भी होते हैं- ऐसा मैंने कहा है। इस तरह नारक जीवों में वीर्यवत्ता का प्रतिपादन करके अब सूत्रकार शेष २३ दण्डकों में इस बात को प्रतिपादन करने के निमित्त कहते हैं कि-(जहा णेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूया जहा ओहिया जीवा णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा, वाणमंतर-जोतिस-वेमाणिया जहा णेरइया) जिस रूप से नारकविषय में वीर्य के सद्भाव असद्भाव का विचार किया गया है, उसी प्रकार से

જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય છે, પરંતુ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ અવીર્ય છે આ કથન અપર્યાપ્ત અવસ્થાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું કારણ કે કોઈ પણ જીવને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામા ઉત્થાનાદિ ક્રિયારહિત નારક જીવો લબ્ધિવીર્યવાળા હોવા છતાં કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યરહિત જ હોય છે (से तेणट्ठेणं०) હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય હોવા છતા પણ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય પણ હોય છે અને અવીર્ય પણ હોય છે આ રીતે નારક જીવોમા વીર્યવત્તાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર બાકીનાં ૨૩ દંડકોમા તેનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે કે (जहा णेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूया जहा ओहिया जीवा णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा वाणमंतर-जोतिस-वेमाणिया जहा णेरइया) એવી રીતે નારકોના વિષયમા વીર્યના સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવનો વિચાર કરવામાં

'लद्धिवीरिएण वि सवीरिया करणवीरिएण वि सवीरिया' लब्धिवीर्येणापि-सवीर्याः करणवीर्येणापि सवीर्याः 'जेसिं णं नेरइया णं' येषां खलु नैरयिकाणाम् 'णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे' नास्ति उत्थानं यावत् पराक्रमः, उत्थानबलवीर्य-पुरुषकारपराक्रमाः येषां न संतीत्यर्थः, 'तेणं नेरइया' ते खलु नैरयिकाः 'लद्धिवीरिएणं सवीरिया' लब्धिवीर्येण सवीर्याः 'करणवीरिएणं अवीरिया' करणवीर्येण अवीर्याः, अपर्याप्तावस्थापेक्षया, उत्थानादिरहिता नारकजीवास्तु लब्धिवीर्येण वीर्यवन्तो भवन्तोऽपि-करणवीर्येण तु अपर्याप्तावस्थामाश्रित्य वीर्या-

विशेष का नाम पुरुषकार। निष्पादित स्वविषयवाले का नाम ही पराक्रम है। तात्पर्य इसका यह है कि लब्धिवीर्य आत्मबल की सत्तारूप होता है। सो नारक जीवों में आत्मबल की सत्ता है ही अतः इस आत्मबल की सत्तारूप लब्धिवीर्य उनमें होने से वे इसलब्धिवीर्य की अपेक्षा भी सवीर्य कहलाते हैं। तथा करणवीर्य कोई भी प्रकार की क्रिया करनेवाले आत्मबलरूप होता है सो जिन नारक जीवों का उत्थानादि क्रिया करने में लगा हुआ वह आत्मवल है वे उस करण वीर्य से भी युक्त हैं। और जिनका आत्मबल उत्थानादि क्रिया रहित है वे उस वीर्य से रहित हैं। अतः वे उस वीर्य की अपेक्षा अवीर्य वाले हैं। यही बात सूत्रकार ने (जेसि णं नेरइयाणं णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे, ते णं णेरइया लद्धिवीरिए णं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया) इस सूत्र-द्वारा प्रदर्शित की है। इसमें उन्होंने यह दर्शाया है कि जिन नारक जीवों का बल उत्थान यावत् पराक्रम करनेरूप क्रिया में नहीं लगा हुआ हैं-अर्थात् जिनके उत्थानादि क्रियाएँ नहीं हैं वे नारक जीव यद्यपि लब्धि-

અને નિષ્પાદિત સ્વવિષયવાળા પુરુષકારનુ નામ જ પરાક્રમ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે લબ્ધિવીર્ય આત્મબળની સત્તારૂપ હોય છે નારકજીવોમાં આત્મબળની સત્તા છે જ તે આત્મબળની સત્તારૂપ લબ્ધિવીર્યનો તેમનામા સદ્ભાવ હોવાથી લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ સવીર્ય કહેવાય છે-તથા કરણ-વીર્ય કોઇ પણ પ્રકારની ક્રિયા કરનાર આત્મબળ રૂપ હોય છે, તો જે નારકો ઉત્થાન વગેરે ક્રિયા કરવામાં લાગેલા આત્મબળવાળા હોય છે તેઓ તે કરણ-વીર્યથી સહિત હોય છે અને જેમનું આત્મબળ ઉત્થાનાદિ ક્રિયા રહિત હોય છે તે નારકો કરણવીર્યથી રહિત હોય છે તેથી તે વીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ અવીર્ય કહેવાય છે એજ વાત સૂત્રકારે (जेसिण नेरइयाण णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे, तेण णेरइया लद्धिवीरिएण सवीरिया, करणवीरिएण अवीरिया) આ સૂત્ર મારફત બતાવી છે જે નારક જીવોને ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી તે નારક

यावद्विहरति, हे भदन्त! जीवानां सामान्यरूपेण विशेषरूपेण च वीर्यविषय यत् भणित तद् एवमेव-सर्वथैव सत्यमिति-कथयित्वा भगवन्त नमस्कृत्य वन्दित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरति ॥ सू० ९ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविर चितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः॥१-८॥

वीर्यवत्ता आदिका विचार कर लेना चाहिये। (सेवं भंते सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जीवों के वीर्य के विषय में जैसा सामान्यरूप से और विशेषरूप से विचार किया है प्ररूपणा की है-वह सब ऐसा ही है-ऐसा ही है अर्थात्-सर्वथा ही सत्य है-ऐसा कह कर वे गौतम स्वामी भगवान् को नमस्कार करके उनको वंदना करके संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए वहां से अपने स्थान पर आकर बैठ गये।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका आठवा उद्देशक समाप्त॥१-८॥

(सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भगवन्! आपे જીવોના વીર્યના વિષયમાં સામાન્યરૂપે અને વિશેષ રૂપે જેવી પ્રરૂપણા કરી છે, તે પ્રમાણે જ તે તમામ હકીકત છે એ વાત વદન સત્ય છે એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદન નમસ્કાર કર્યા. અને વંદન નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાને સ્થાને ગયા.

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૮॥

तिर्यग्योनिकविषयेऽपि चिन्तनीयम्। यावत्पदेन–द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां ग्रहणम्। 'मणूसा जहा ओहिया जीवा' मनुष्या यथा औघिका जीवाः, समुच्चयजीवाः, यथा जीव सामान्ये वीर्यवत्त्वादि विचारस्तथा मनुष्यदण्डकेऽपि वीर्यवत्त्वादिविचारः करणीय इति। 'णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा' नवरं सिद्ध वर्जाः भणितव्या', औघिकजीवेषु सिद्धानामन्तर्भावो भवति किन्तु मनुष्येषु ते सिद्धा न सन्ति, अतो मनुष्यदण्डके वीर्यविषयकविचारे सिद्धालापको न भणितव्य इति। 'वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा णेरइया' वानव्यन्तरज्योतिषिक वैमानिका यथा–नैरयिकाः, यथा नैरयिकदण्डके वीर्यविचारः कृतस्तथैव वानव्यन्तरादारभ्य वैमानिकपर्यन्दजीवदण्डकेऽपि वीर्यवत्त्वादिविचारः करणीय एवेति। 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति–

यावत् पंचेन्द्रियतिर्यंच जीवों के विषय में भी विचार कर लेना चाहिये। यहां "यावत्" इस पद से द्विन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीवों का ग्रहण किया गया है। मनुष्यदण्डक में भी वीर्यवत्ता आदि का विचार जैसा जीव सामान्य में किया गया है वैसा ही कर लेना चाहिये। परन्तु यहां पर विशेषता इतनी ही है कि यहां पर सिद्धों को छोड़ देना चाहिये। तात्पर्य यह है कि सामान्य जीवों में सिद्धों का अन्तर्भाव हो जाता है, किन्तु मनुष्यों में वे सिद्ध नहीं आते हैं। इसलिये मनुष्यदंडक में वीर्य विषयक विचार करने पर सिद्धालापक नहीं कहना चाहिये। तथा जिस प्रकार से नैरयिक जीवों में वीर्य का विचार किया गया है उसी तरह से वानव्यन्तर से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवदण्डक में भी

આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સુધીના જીવોનો વિચાર કરવો જોઇએ. અહીં "यावत्" પદ વડે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ગ્રહણ કરવા જોઇએ મનુષ્યનાદંડકમા પણ વીર્યવત્તા વિગેરેનો વિચાર જીવ સામાન્યમા કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવો. પણ એટલી વિશેષતા છે કે અહીં સિદ્ધ ભગવંતોનો સમાવેશ કરવો નહી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે સામાન્ય જીવોમા સિદ્ધભગવંતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, પરન્તુ મનુષ્યોમા સિદ્ધભગવંતોનો સમાવેશ કરવો નહી, ને કારણે મનુષ્ય દંડકમા વીર્યવિષયક વિચાર કરતી વખતે સિદ્ધભગવંતોની સાથે આલાપકો કહેવા નહીં જેવી રીતે નારક જીવોના વિષયમા વીર્યનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એવી જ રીતે વાણવ્યંતર દેવોથી લઈને વૈમાનિકદેવો સુધીના જીવદંડકમા પણ વીર્યવત્તા વગેરેનો વિચાર કરવો જોઇએ

प्राणातिपातादिकरणेन। एव प्राणातिपाताद्यभावेन संसार व्यतिव्रजन्ति। एवं गुरुत्व–लघुत्व–आकुलीकरणपरीतत्व–दीर्घत्व–ह्रस्वत्वपर्यटनव्यतिव्रजनेषु गुरुत्वा कुलीकरणदीर्घत्वपर्यटनरूपाणि चत्वारि अप्रशस्तानि संसारकारणत्वात् लघुत्वपरीतत्व ह्रस्वत्वव्यतिव्रजनानि चत्वारि प्रशस्तानि मोक्षकारणत्वादित्येवंरूपेण प्रशस्ताप्रशस्तयोर्विचार। एवं सप्तमवकाशान्तर गुरु, लघु, गुरुलघु, अगुरुलघुकं वेति भङ्गचतुष्टयेन प्रश्नः। नो गुरुकं न वा लघुकं नो गुरुलघुक किन्तु चतुर्थभंगेन 'अगुरुलघुक' मित्याकारकेण। किं सप्तमस्तनुवातो गुरुको वा लघुको वा गुरु लघुको वा अगुरुलघुको वेति भङ्गचतुष्टयेन तनुवातविषये प्रश्न'। सप्तमस्तनुवातो

सीमित (कम) कर लेता है, इसी तरह से इन प्राणातिपात आदिकों के सेवन से वह अपने संसार को दीर्घ कर लेता है और इनके त्याग से वह संसार अल्प बना लेता है। प्राणातिपात आदि के करने से जीव संसार में बारबार परिभ्रमण करता है। तथा प्राणातिपात आदि के अभाव से जीव ससार से पार हो जाता है। इस प्रकार गुरुत्व, लघुत्व, आकुली करण (ससार को बढाना) परितत्व (संसार को अल्प करना) दीर्घत्व, ह्रस्वत्व, पर्यटन और व्यतिव्रजन इनमें गुरुत्व, आकुलीकरण, (ससार को बढना) दीर्घत्व पर्यटन ये चार ससार के कारण होने से अप्रशस्त हैं। तथा लघुत्व, परीतत्व, ह्रस्वत्व, और व्यतिव्रजन ये चार मोक्षकारण होने से प्रशस्त हैं। इस रूप से प्रशस्त और अप्रशस्त इन दोनों का विचार किया गया है। सातवां अवकाशान्तर गुरु है, कि लघु है कि गुरु लघु है अथवा अगुरुलघुक है इस प्रकार चार भङ्गों को लेकर प्रश्न, किया गया है। तथा न वह गुरु है, न

તિપાત વગેરે પાપોના સેવનથી સંસારમાં રહેવાનો કાળ વધારે છે અને તેમના ત્યાગથી સંસારમાં રહેવાનો કાળ ઘટાડે છે પ્રાણાતિપાત વગેરેના સેવનથી જીવને વારવાર સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે પણ તેમના ત્યાગથી જીવ સંસાર સાગર તરી જાય છે આ રીતે ગુરુત્વ, લઘુત્વ આકુલીકરણ (સંસાર વધારવો) પરીતત્વ (સંસાર ઘટાડવો) દીર્ઘત્વ, હ્રસ્વત્વ, પર્યટન અને વ્યતિવ્રજન, તેમના ગુરુત્વ, આકુલીકરણ (સંસાર વધારવો) દીર્ઘત્વ અને પર્યટન, એ ચાર સંસારના કારણરૂપ હોવાથી અપ્રશસ્ત છે તથા લઘુત્વ, પરીતત્વ, હ્રસ્વત્વ અને વ્યતિવ્રજન, એ ચાર મોક્ષના કારણરૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત છે આ રીતે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, એ બન્નેનો વિચાર કર્યો છે પ્રશ્ન–સાતમું અવકાશાન્તર ગુરુ છે લઘુ છે ગુરુલઘુ છે કે અગુરુલઘુ છે? આ પ્રકારનો ચાર ભાગાઓને અનુલક્ષીને–પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તે લઘુ નથી, ગુરુ નથી, ગુરુ-

अथ नवमोद्देशकः--

तदिह नवमोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयाः, तथाहि-जीवानां गुरुत्वं केन कारणेन भवतीति गुरुत्वविषये प्रश्नः। प्राणातिपात-मृषावादादत्तादान-मैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभ-रागद्वेषकलहाभ्याख्यान-पैशुन्यपरपरिवाद-रतिअरति-मायामृषामिथ्यादर्शनशल्यकारणैर्जीवानां गुरुत्वं कर्मभारेण भवतीत्युत्तरम्। एवं जीवानां लघुत्वं केन कारणेन भवतीति प्रश्नः। प्राणातिपाताद्यारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यविरमणेन पापभारापगमात् लघुत्वं जीवानां भवतीत्युत्तरम्। प्राणातिपातादिकरणेन जीवाः संसारं वर्द्धयन्ति तथा प्राणातिपातादिविरमणेन जीवाः संसारं परीतीकुर्वन्ति एवं दीर्घीकुर्वन्ति ह्रस्वीकुर्वन्ति। संसारमनुपरिवर्तन्ते

नवम प्रदेशक प्रारंभ—

इस नौवें उद्देशक में जो विषय विचार ने में आये हैं वे इस प्रकार है-जीवों में गुरुता किस कारण से होती है इस प्रकार से गुरुत्व के विषय में प्रश्न हुआ है और इस का उत्तर-प्राणातिपात, मृषावाद अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह, क्रोध, मान, माया, लोभ, राग द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवादअरति, रति, माया, मृषा, मिथ्यादर्शन शल्य, इन कारणोंको लेकर बंधते हुए कर्मके भारसे जीवोंमें गुरुता होती है ऐसा कहा गया है। जीवों में लघुता किस कारण से होती है ? ऐसा प्रश्न-उत्तर-प्राणातिपात आदि से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक अठारह प्रकार के पाप स्थानों का विरमण (त्याग) करने से उनमें लघुता आ जाती है। प्राणातिपात आदि के करने से जीव संसार को बढ़ाता है, तथा प्राणातिपात आदि के विरमण से-त्याग से जीव संसार को

નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે તેનો અહિં સંક્ષેપમાં વિચાર કરવામા આવે છે-જીવોમા કયા કારણોને લીધે ગુરુતા હોય છે? એ પ્રશ્ન અને તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર-પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, અરતિ, રતિ, માયા, મૃષા અને મિથ્યાદર્શનશલ્ય એ કારણોને લીધે બંધાતા કર્મના ભારથી જીવોમા ગુરુતા હોય છે. જીવોમાં કયા કારણોને લીધે લઘુતા હોય છે? એવો પ્રશ્ન-ઉત્તર-પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શન સુધીના ૧૮ પ્રકારના પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કરવાથી જીવોમા લઘુતા આવે છે પ્રાણાતિપાત વગેરેના સેવનથી જીવ સંસાર વધારે છે, અને પ્રાણાતિપાત વગેરેના વિરમણથી જીવ સંસારને સીમિત કરે છે-ઘટાડે છે. આ રીતે જીવ પ્રાણા

लघुत्वं अगुरुलघुत्वमिति प्रश्न । वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया नो गुरुत्वं न व लघुत्वम् किन्तु गुरुलघुत्वम्-न वा अगुरुलघुत्वम् । जीवं कार्मणशरीरं चाश्रित्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुलघुकाः किन्तु अगुरुलघुका इत्युत्तरम् । पुद्गलास्तिकायः किं गुरुकः किं वा लघुक किं वा गुरुलघुकः अगुरुलघुको वेति पुद्गलास्तिकायानां गुरुत्वलघुत्वविषयकः प्रश्नः । नो गुरुको न वा लघुक किन्तु गुरु लघुकोपि पुद्गलास्तिकायः । अगुरुलघुकोऽपि पुद्गलास्तिकाय इत्युत्तरम् । केन कारणेन न गुरुत्वं न लघुत्वं किन्तु गुरुलघुत्वमपि अगुरुलघुत्वमपीति प्रश्नः । गुरु

भी होते हैं और अगुरुलघु भी होते हैं ऐसा उत्तर दिया गया है । किस कारण से नारकजीवों में न गुरुता होती है अथवा न लघुता होती है किन्तु गुरुलघुता और अगुरुलघुता होती है ऐसा प्रश्न किया गया है। और इसका उत्तर-वैक्रिय शरीर, तैजसशरीर की, अपेक्षा से उनमें न गुरुता होती है, न लघुता होती है और न अगुरुलघुता होती है किन्तु गुरुलघुता होती है । तथा जीव और कार्मांण शरीर को आश्रित करके वे न गुरु होते हैं, न लघु होते हैं, न गुरुलघु होते हैं किन्तु अगुरुलघुक होते हैं ऐसा उत्तर दिया गया है । पुद्गलास्तिकाय गुरु होता है, अथवा क्या लघु होता है ? अथवा क्या गुरुलघु दोनों प्रकार का होता है या अगुरुलघु दोनों प्रकार का नहीं-होता है ? ऐसा प्रश्न किया गया है। इसका उत्तर-न वह गुरु होता है, न वह लघु होता है किन्तु वह गुरु लघु भी होता है और अगुरुलघु भी होता है । किस कारण से वह गुरु नहीं होता है, लघु नहीं होता है किन्तु गुरुलघु भी होता है और अगु

लघु હોય છે પ્રશ્ન—નારકોમા શા કારણે ગુરુતા અથવા લઘુતા હોતી નથી, પણ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા હોય છે ?

ઉત્તર—વૈક્રિય શરીર અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામા ગુરુતા હોતી નથી, લઘુતા હોતી નથી અને અગુરુલઘુતા પણ હોતી નથી પરન્તુ ગુરુલઘુતા જ હોય છે તથા જીવ અને કાર્માણ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ ગુરુ હોતા નથી, લઘુ હોતા નથી, ગુરુલઘુ પણ હોતા નથી, પરન્તુ અગુરુલઘુ જ હોય છે પુદ્ગલાસ્તિકાય શું ગુરુ હોય છે લઘુ હોય છે, ગુરુલઘુ હોય છે કે અગુરુલઘુ હોય છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે

ઉત્તર—પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ હોતું નથી, લઘુ હોતુ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ હોય છે

પ્રશ્ન—શા કારણે પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ હોતુ નથી, લઘુ હોતુ નથી, પણ ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ હોય છે ?

न गुरुको न वा लघुकः किन्तु गुरुलघुको न वा अगुरुलघुक इत्येवं रूपेण तृतीय भंगेनोत्तरम् एवं सप्तमावकाशान्तरवत् घनवातसप्तमघनोदधिसप्तमपृथिवीद्वीप-सागरवर्षाण्यपि विज्ञेयानि इत्यतिदेशेन घनवातादिषु गुरुत्वलघुत्वादिविचारः। नैरयिकाः किं गुरवो वा लघवो वा गुरुलघवो वेति नारके गुरुत्वलघुत्वादि विषयः प्रश्नः। नैरयिकाः न गुरवः न वा लघवः किन्तु गुरुलघुका अपि अगुरु-लघुका अपीत्युत्तरम्। केन कारणेन नारकाणां न गुरुत्वं न लघुत्वं किन्तु गुरु-

---

वह लघु है न वह गुरुलघु है किन्तु अगुरुलघुक है इस तरह से चौथे भंग को लेकर उत्तर दिया गया हैं। क्या सातवां तनुवात गुरुक है? अथवा लघुक है? अथवा गुरुलघुक है? इस प्रकार भङ्गचतुष्टय को लेकर तनुवात के विषय में प्रश्न किया गया हैं तथा सप्तम तनुवात न गुरुक हैं, न लघुक है, न अगुरुलघुक है किन्तु गुरुलघुक है इस तरह तीसरे भंग को लेकर उत्तर दिया गया है। सप्तम अवकाशान्तर की तरह घनवात, सप्तम घनोदधि, सप्तम पृथिवी, द्वीप, सागर वर्ष क्षेत्र ये भी जानना चाहिये इस तरह अतिदेश से घनवात आदिकों में गुरुत्व लघुत्व आदि का विचार किया गया है। नैरयिक जीव क्या गुरु होते हैं? अथवा लघु होते हैं अथवा गुरुलघु दोनों प्रकार के होते हैं अथवा अगुरुलघु होते हैं? इस तरह से नारक के विषय में गुरुलघुत्व आदि विषयक प्रश्न हुआ है। नैरयिक जीव न गुरु होते हैं, न लघु होते हैं, किन्तु गुरुलघु

લઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુ છે, એ પ્રકારનો ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કરતો ઉત્તર આપ્યો છે પ્રશ્ન-શુ સાતમુ તનુવાત ગુરુ છે? કે લઘુ છે? અથવા ગુરુલઘુ છે? અથવા અગુરુલઘુ છે? આ પ્રમાણે ચાર ભાગાની અપેક્ષાએ તનુ વાતના વિષયમાં પણ પ્રશ્ન પૂછયા છે

ઉત્તર—સાતમુ તનુવાત ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે આ રીતે ત્રીજા ભાગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. સાતમા અવ-કાશાન્તર પ્રમાણે જ ઘનવાત, સાતમું ઘનોદધિ, સાતમી પૃથ્વી, દ્વીપ, સાગર અને વર્ષક્ષેત્રના વિષયમા પણ સમજવુ, આ રીતે અતિદેશથી ઘનવાત વગેરે મા ગુરુત્વ, લઘુત્વ વગેરેનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે નૈરયિક જીવ શું ગુરુ હોય છે? અથવા લઘુ હોય છે? અથવા ગુરુલઘુ હોય છે? અથવા અગુરુ લઘુ હોય છે? આ રીતે નારકોના વિષયમાં પણ ગુરુતત્વ લઘુત્વ વગેરે, વિષ-યક પ્રશ્નો પૂછયા છે અને તેને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે-નારક જીવો ગુરુ હોતા નથી, લઘુ પણ હોતા નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુ-

न वा लघुका न वा अगुरुलघुका किन्तु गुरुलघुकेति तृतीयभगेनोत्तरम्। तथा भावलेश्यां प्रतीत्य चतुर्थपदेनागुरुलघुकरूपेण समाधानम्, एवमतिदेशेन नील-कापोततेजःपद्मशुक्ललेश्यास्वपि गुरुत्वलघुत्वादिकथनम्। दृष्टिदर्शनज्ञानाज्ञान-संज्ञासु चतुर्थपदेन गुरुत्वलघुत्वादीनां स्वीकार। दृष्टयादयो न गुरुका न वा गुरुलघुका अपि तु अगुरुलघुका इति। अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि औदारिक वैक्रियाहारकतैजसानि तृतीयपदेन गुरुलघुकरूपेण नेतव्यानीति शरीरगुरुलघुत्व योर्विचारः। कार्मणशरीरे चतुर्थपदेन अगुरुलघुकेन स्वीकार, मनोयोग वाग्योगौ

गया है कि द्रव्यलेश्या की अपेक्षा से वह न गुरुक होती है, न लघुक होती है, और न अगुरुलघुक होती है किन्तु वह गुरुलघुक होती है। तथा भावलेश्या की अपेक्षा से वह अगुरुलघुक होती है। इसी प्रकार अतिदेश से नील, कापोत, तेजः, पद्म और शुक्ल इन लेश्याओं में भी गुरुत्व लघुत्व आदि का कथन कर लेना चाहिये। दृष्टि, दर्शन, ज्ञान, अज्ञान और संज्ञा इनमें चतुर्थ भंग को लेकर अगुरुलघुत्व को स्वीकृत किया गया है। दृष्टयादिक न गुरुक हैं, न लघुक हैं, और न गुरुलघुक भी हैं किन्तु अगुरुलघुक हैं। औदारिक, वैक्रिय, आहारक और तैजस ये चार शरीर न गुरुक है, न लघुक हैं और न अगुरुलघुक हैं किन्तु तृतीयभंग जो गुरुलघुक हैं उस स्वरूप हैं। इस तरह चार शरीर संबंधी गुरुलघुत्व का विचार हुआ है। कार्मण शरीर जो कि पांचमां शरीर है उसमें अगुरुलघुत्व माना गया है। मनोयोग और वचनयोग इन

ઉત્તર- દ્રવ્ય લેશ્યાની અપેક્ષાએ તે ગુરુ હોતી નથી, લઘુ પણ હોતી નથી, અગુરુલઘુ પણ હોતી નથી પરન્તુ તે ગુરુલઘુ જ હોય છે તથા ભાવ લેશ્યાની અપેક્ષાએ તે અગુરુલઘુ જ હોય છે એજ પ્રમાણે અતિદેશથી નીલ, કાપોત, તેજુ પદ્મ, અને શુકલ લેશ્યાઓમા પણ ગુરુત્વ લઘુત્વ વગેરેનુ વર્ણન કરવું જોઈએ. દૃષ્ટિ દર્શન, જ્ઞાન અજ્ઞાન, અને સંજ્ઞામાં ચોથા ભાંગાની અપેક્ષાએ અગુરુલઘુત્વનો સ્વીકાર કરાયો છે દૃષ્ટિ વગેરે ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, ગુરુલઘુ પણ નથી પરન્તુ અગુરુલઘુ જ છે એમ બતાવવામાં આવ્યુ છે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ, એ ચાર શરીર ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી પરન્તુ ગુરુલઘુ જ છે આ રીતે ત્યા ત્રીજા ભાંગાનો જ સ્વીકાર કર્યો છે પાચમાં પ્રકારના કાર્માણ શરીરમાં અગુરુલઘુત્વ છે આ રીતે કામણ શરીરના વિષયમાં ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે મનયોગ તથા વચનયોગને અગુરુલઘુ માનવામા આવેલ છે કાયયો-

लघुकद्रव्यापेक्षया नो गुरुत्वं नो लघुत्वं न वा अगुरुलघुत्वं किन्तु गुरुलघुकत्वमिति तृतीयभंगेन समाधानम्। अगुरुलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको न वा गुरुलघुकः किन्तु अगुरुलघुक इति चतुर्थभंगेनोत्तरम्। एवं समयेषु कर्मसु च गुरुत्वादिविषयप्रश्नः। अगुरुलघुकमिति चतुर्थभङ्गेन समाधानम्। एवं कृष्णलेश्या गुरुका लघुका अगुरुलघुका वेति कृष्णलेश्या विषयकः प्रश्नः नो गुरुका नो लघुका किन्तु गुरुलघुका अपि अगुरुलघुका अपि इति समाधानम्। कथमेकैव कृष्णलेश्या गुरुलघुकापि अगुरुलघुकापीति प्रश्नः। द्रव्यलेश्या पेक्षया नो गुरुका

रुलघु भी होता है ऐसा प्रश्न किया गया है-और इसका उत्तर-गुरुलघु द्रव्यों की अपेक्षा से उसमें गुरुता नहीं है, न लघुता है, और न अगुरु लघुता है किन्तु गुरुलघुता है इस तृतीय भंग से दिया गया में। अगुरुलघुक द्रव्यों की अपेक्षा लेकर के वह पुद्गलास्तिकाय न गुरु हैं, न लघु है, और न गुरुलघु दोनों प्रकार का है किन्तु वह अगुरुलघु है इस प्रकार से चौथे भंग को लेकर उत्तर दिया गया है। इस प्रकार से समयों में और कर्मों में गुरुत्वादिविषयक प्रश्न हुआ है। और उसका समाधान चतुर्थभंग को लेकर किया गया है। इसी तरह से कृष्णलेश्या क्यागुरु है अथवा लघु है अथवा गुरुलघु है अथवो अगुरुलघु है ऐसा प्रश्न कृष्णलेश्या के विषय में किया गया है। वह न गुरु है, न लघु है, किन्तु वह गुरुलघु भी है और अगुरु लघु भी है ऐसा इस प्रश्न का समाधान दिया गया है। फिर प्रश्न किया गया कि एक ही कृष्णलेश्या गुरुलघु भी और अगुरुलघु भी कैसे होती है-तो इसका समाधान यों किया

ઉત્તર—ગુરુલઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તેમાં ગુરુતા પણુ નથી, લઘુતા પણુ નથી, અગુરુલઘુતા પણુ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુતા જ છે. આ રીતે ત્રીજા ભાગાનો સ્વીકાર કર્યો છે અગુરુલઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં ગુરુતા નથી, લઘુતા પણુ નથી, ગુરુલઘુતા પણુ નથી, પરન્તુ અગુરુલઘુતા જ છે. આ રીતે અહીં ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. એજ પ્રમાણે સમયોમાં અને કર્મોમાં ગુરુત્વાદિ વિષયક પ્રશ્નો પૂછયાછે અને ચોથા ભાગાની અપેક્ષાએ તે પ્રશ્નોનું સમાધાન થયું છે. એ જ પ્રમાણે કૃષ્ણુલેશ્યાના વિષયમા પણુ પ્રશ્નો પૂછયા છે કે-"શું કૃષ્ણુલેશ્યા ગુરુ છે, અથવા લઘુ છે, અથવા ગુરુ લઘુ ને અથવા અગુરુલઘુ છે?

ઉત્તર—તે ગુરુ પણુ નથી, લઘુ પણુ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે.

પ્રશ્ન—કૃષ્ણુલેશ્યા કેવી રીતે ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે?

पश्चात्संवृत काल कुर्वन् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोतीति सिद्धान्तप्ररूपणेन निर्ग्रन्थविषये विचारः। एको जीव एकस्मिन् समये आयुष्कद्वय करोतीति परतीर्थिकाः कथयन्ति तत् सत्यमसत्यं वेतिः प्रश्नः । परतीर्थिकानां मतमसत्यम् तत् नैको जीव एकसमये आयुष्क द्वय करोति, किन्तु एको जीव एकदा एकमेवायुष्कं करोतीति सर्वज्ञमत-प्रतिपादनम् । कालास्यवेषिकपुत्रानगारस्थविरयोः प्रश्नोत्तरम् । सामायिकादेः

गया है। तथा पहिले पसुत मोह वाला भी पश्चात् उस मोह का त्याग कर संवृत हुआ श्रमण मरकर क्या सिद्ध होता है ? बुद्ध होता है ? समस्त दुःखों से छूट जाता है ? बिलकुल शांत हो जाता है, सर्वदुःखों का यह अन्त कर देता है ? ऐसे प्रश्नका भी उत्तर हां के ही रूपमें दिया गया है। इस तरह सिद्धान्तकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकारने निर्ग्रन्थके विषयमें विचार प्रस्तुत किया है। एक जीव एकसमयमें दो आयुका बंध करता है ऐसा अन्य मत वाले कहते हैं-सो उनका यह मत सत्य है कि असत्य है ऐसा प्रश्न किया गया है और इसके समाधान में ऐसा कहा गया है कि परतीर्थिकों का यह मन्तव्य असत्य है। क्यों कि एक जीव एक समय में एक ही आयुकर्म का बंध करता है दो का नहीं। ऐसा ही सर्वज्ञ का शासन है। इस तरह के इस कथन से सर्वज्ञ प्रभु का इस विषय में क्या मत है यह प्रतिपादित किया गया है। कालास्यवेषिक पुत्र अनगार और स्थविर इन दोनों के प्रश्नोत्तर का कथन

પ્રશ્ન—પહેલાં ઘણા જ મોહવાળો હોય પાછળથી મોહનો ત્યાગ કરીને સંવૃત થયેલો શ્રમણ શું મરીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે ? બુદ્ધ થાય છે ? બધા દુઃખોથી મુક્ત થાય છે ? બિલકુલ ઉપશાન્ત થઇ જાય છે ? અને શું તે તમામ દુઃખોનો અન્ત લાવી દે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ હકારમાં જ આપ્યો છે

આ રીતે સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકારે નિર્ગ્રન્થના વિષયમાં પણ વિચારની શરૂઆત કરી છે અન્ય મતવાળા એવું કહે છે કે એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે, તો તેમનું તે કથન સત્ય છે કે અસત્ય છે ?

ઉત્તર—પરતીર્થિકોનું તે કથન અસત્ય છે, કારણ કે એક જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે બેનો નહીં. એવો સર્વજ્ઞ પ્રભુનો સિદ્ધાંત છે આ પ્રકારના કથનથી સર્વજ્ઞ પ્રભુનો આ વિષયમાં જે મત છે તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કાલાસ્યવેષિક પુત્ર-અણગાર અને સ્થવિર મુનિવરો એ બન્નેના પ્રશ્નોત્તરોનું કથન થયું છે સામાયિક વગેરેનું કેવું સ્વરૂપ છે ? અને તેનું

चतुर्थपदेन नेतव्यौ। काययोगस्तृतीयपदेन विज्ञेयः। साकारानाकारोपयोगौ चतुर्थपदेन ज्ञातव्यौ। सर्वद्रव्य सर्वप्रदेश सर्वपर्यवाः पुद्गलास्तिकायवत् तृतीयपदेन स्वीकरणीयाः। अतीतानागतसर्वाद्धा चतुर्थपदेन विज्ञातव्या। लघुत्वाल्पेच्छत्वाऽमूर्च्छत्वाऽनासक्तत्वाऽप्रतिबद्धत्वं श्रमणानां किं प्रशस्तमिति प्रश्नः। लघुत्वादिकं सर्वं श्रमणानां प्रशस्तमित्युत्तरम्। अक्रोधत्वममानत्वममायत्वमलोभत्वं श्रमणानां प्रशस्तं किमिति प्रश्नः। अक्रोधत्वादिकं सर्वमेव प्रशस्तमित्युत्तरम्। कांक्षादोषरहितः श्रमणोऽन्तकरो भवति नवेति प्रश्नः। बहुमोहोऽपि पूर्वं विहृत्य अथ

दोनों को अगुरुलघुक माना गया है। काययोग को गुरुलघुक माना गया है। साकार उपयोग अनाकार उपयोग इन दोनों को अगुरुलघुक माना गया है। सर्व द्रव्य, सर्वप्रदेश, समस्त पर्यायें पुद्गलास्तिकाय की तरह गुरुलघुकपद से युक्त माने गये हैं। अतीतकाल, अनागतकाल, और सर्वाद्धा ये सब चतुर्थपद से अर्थात्-अगुरुलघुक से युक्त स्वीकार किये गये हैं। लघुत्व, अल्पेच्छत्व, अमूर्च्छत्व, अनासक्तत्व, अप्रतिबद्धत्व ये सब श्रमणजनों को क्या प्रशस्त हैं ऐसा प्रश्न हुआ है। और इसका उत्तर-ये सब लघुत्वादिक श्रमणजनों को प्रशस्त हैं ऐसा दिया गया है। अक्रोधत्व, अमानत्व, अमायत्व, अलोभत्व, ये सब श्रमणजनों को प्रशस्त हैं क्या? ऐसा प्रश्न इसका उत्तर-ये सब अक्रोधत्वादिक श्रमण जनों को प्रशस्त है ऐसा उत्तर इस प्रश्न का दिया गया है। कांक्षा दोषरहित श्रमण क्या अन्तकर (दुःख के अत करने वाले) होता है या नहीं होता है? ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर हां में दिया

गने गुरुलघु मानेल छे साकार उपयोग अने निराकार उपयोगने अगुरुलघु मानवामां आवेल छे सर्वद्रव्य, सर्वप्रदेश अने सर्वपर्यायोने पुद्गलास्तिकाय प्रमाणे ज गुरुलघु मानवामा आवेल छे अतीतकाळ (भूतकाळ) अनागतकाळ (भविष्यकाळ) अने सर्वाद्धा (वर्तमानकाळ) ए त्रणे ने अगुरुलघु ज कह्या छे

प्रश्न--शुं लघुत्व, अल्पेच्छत्व, अमूर्च्छत्व, अनासक्तत्व अने अप्रतिबद्धत्व श्रमणोने (साधुओने) माटे प्रशस्त गणाय छे?

उत्तर—हा, लघुत्व वगेरे तमाम गुणो श्रमणोने माटे प्रशस्त छे.

प्रश्न—अक्रोधत्व, अमानत्व, अलोभत्व, ए सघळा गुणो शुं श्रमणो माटे प्रशस्त गणाय छे?

उत्तर—हा, अक्रोधत्व वगेरे तमाम गुणो श्रमणो माटे प्रशस्त छे.

प्रश्न—कांक्षा दोषरहित श्रमण शु अन्तकर (दुःखनो अन्त करनारो) होय छे के नथी होतो? ते प्रश्ननो उत्तर हकारमा आप्यो छे.

तुल्या विषमा चेति प्रश्न , समैव सर्वेषाममत्याख्यानक्रियेत्युत्तरम् । तत्र किं कारण मिति प्रश्न , इच्छानिवृत्त्यभावरूपाया अविरतेः सर्वेषु समानत्वात् तुल्यैव सा अप्रत्याख्यानक्रियेत्युत्तरम् , आधाकर्मिकाहारं भुञ्जानस्य श्रमणस्य कर्मबन्धो भवति नवेति प्रश्नः । भवतीत्युत्तरम् । तत्कारणप्रदर्शनं च । प्रासुकाहारं भुञानः श्रमण कर्मबन्धं करोति नवेति प्रश्नः । नैवेत्युत्तरम् । तत्र कारणप्रदर्शनम् । अस्थिरादि प्रश्नोत्तरम् । उद्देशकपरिसमाप्तिः । इति नवमोद्देशकस्य निर्देश ॥

अष्टमोद्देशकं निरूप्य नवमोद्देशकं निरूपयति, तदनयोरय संबन्ध , अष्टमोद्देशकस्यान्ते वीर्यस्य विचारः कृत , वीर्येण खलु जीवा गुरुत्वादिकमासादयतीति

है कि विषम होती है ? प्रश्न-उत्तर-इन सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है । इसमें क्या कारण है ? प्रश्न, उत्तर-सब में इच्छा निवृत्ति की अभावरूप अविरति समान ही है इस कारण यह अप्रत्याख्यानक्रिया भी सब की समान ही है । आधाकर्मिक आहार को अपने उपयोग में लाने वाले श्रमण के कर्मबंध होता है कि नहीं होता है? प्रश्न, उत्तर-हां होता है । इस कारण का दिखाना । प्रासुक आहार को करने वाला श्रमण कर्मबंध करता है ? कि नहीं करता ? प्रश्न, उत्तर -नही करता है । इसमें क्या कारण हैं-यह समझाना । अस्थिर आदि के विषय में प्रश्न और उत्तर । उद्देशक की संक्षिप्तविषय समाप्ति ।

अब सूत्रकार अष्टम उद्देशक का निरूपण करके नवमें उद्देशक का निरूपण करते हैं । इन दोनों का आपस में इस प्रकार से संबंध है-

પ્રશ્ન—શ્રેષ્ઠી દરિદ્ર, કૃપણ અને રાજા, એ સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે કે જુદી જુદી હોય છે ?

ઉત્તર—એ સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી જ હોય છે

પ્રશ્ન—તેનું કારણ શુ છે ? ઉત્તર—તે સૌમાં ઇચ્છાનિવૃત્તિના અભાવરૂપ અવિરતિ સમાન જ હોય છે તેથી તે સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા પણ સમાનજ હોય છે પ્રશ્ન-આધાકર્મિક આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લેનારો શ્રમણ કર્મબંધ બાંધે છે કે નથી બાંધતો ?

ઉત્તર—હા કર્મબંધ બાંધે છે તેના કારણનુ પ્રકથન.

પ્રશ્ન—પ્રાસુક આહાર લેનાર શ્રમણ કર્મબંધ બાંધે છે કે નથી બાંધતો ?

ઉત્તર—તે કર્મબંધ બાંધતો નથી. તેના કારણનુ પ્રકથન અસ્થિર વગેરે બાબતોમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર ઉદ્દેશકના સક્ષિપ્ત વિષય નિરૂપણની સમાપ્તિ

આઠમાં ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર નવમા ઉદ્દેશકનુ નિરૂપણ કરે છે આઠમા અને નવમા ઉદ્દેશકનો પરસ્પર સબંધ આ પ્રમાણે છે-

किं स्वरूपं किं च प्रयोजनमिति प्रश्नः। आत्मस्वरूपमेव सामायिकमात्मैव-सामायिकस्यार्थ इत्युत्तरम्। यदि भवन्मते आत्मैव सामायिकादेरर्थस्तदा किमर्थं क्रोधादीनां गर्हणमिति प्रश्नः, संयमार्थं क्रोधादीनां गर्हणमित्युत्तरम्। गर्हासंयमो ऽगर्हा वेति प्रश्नः। गर्हा संयमो नो अगर्हासंयम इत्युत्तरम्। एवं रूपेण भगवन्मुखात्सामायिकादीनां स्वरूपादिकं ज्ञात्वा संबुद्धः, कालास्यवेषिकपुत्रश्चतुर्महाव्रतिकं धर्मं परित्यज्य सप्रतिक्रमणं पंचमहाव्रतिकं धर्मं स्वीकृत्य विहरन् कालेन सिद्धः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति। श्रेष्ठिदरिद्रकृपणराज्ञामप्रत्याख्यानक्रिया

किया है। सामायिक आदि का क्या स्वरूप है और उसका क्या प्रयोजन है-ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर "सामायिक है और आत्माही सामायिक का अर्थ है" इस रूप से दिया गया है। यदि आप के मत में सामायिक आदि का अर्थ आत्मा है तो फिर क्रोधादिकों की गर्हा किस लिये की गई है? ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर "संयम के निर्वाह के लिये क्रोधादिकों की गर्हा की गई है" ऐसा दिया गया है। गर्हा संयम है कि अगर्हा संयम? प्रश्न, उत्तर--गर्हा संयम है, अगर्हा संयम नहीं है। इस तरह से भगवान् के मुख से सामायिक आदिकों का स्वरूपादिक जानकर संवुद्ध हुए कालस्य वेषिक पुत्रने चार महाव्रतरूप धर्म को छोड़कर प्रतिक्रमण सहित पांच महाव्रनसंपन्न धर्म को स्वीकार कर विचरने लगे। अन्त में सर्वदुःखों रहित हो गये-अर्थात् मोक्ष में जाकर विराजमान हो गये। श्रेष्ठी,दरिद्र, कृपण और राजा इन सबकी अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती

શું પ્રયોજન છે? એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર-"આત્મા જ સામાયિક છે અને આત્માજ સામાયિકને। અર્થ છે" જો અપના મતાનુસાર સામાયિક વગેરેને। અર્થ આત્મા છે, તો ક્રોધાદિકોની ગર્હા (નિંદા) શા માટે કરવામાં આવી છે? એવો પ્રશ્ન કર્યો છે અને તેનો એવો ઉત્તર આપ્યો છે કે "સયમના નિર્વાહને માટે ક્રોધાદિકની ગર્હા કરવામાં આવી છે." પ્રશ્ન-ગર્હા સંયમ છે કે અગર્હા સયમ છે?

ઉત્તર—ગર્હા સયમ છે, અગર્હા સંયમ નથી આ પ્રમાણે ભગવાનને મુખેથી સામાયિક વગેરેનુ સ્વરૂપ સમજીને બોધ પામેલ કાલસ્યવેષિકપુત્ર અણુગાર ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મને છોડીને પ્રતિક્રમણ સહિત પાચ મહાવ્રતયુક્ત ધર્મને। સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યા, અને અન્તે તેઓ સર્વ દુખોથી રહિત થઈ ગયા, એટલે કે મોક્ષે સિધાવ્યા.

छाया—कथं खलु भदन्त ! जीवा गुरुकत्वं शीघ्रमागच्छन्ति, प्राणातिपातेन मृषावादेन अदत्तादानेन मैथुनेन परिग्रहेण क्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्या ख्यान पैशून्य परपरिवादारतिरति मायामृषामिथ्यादर्शनशल्येन, एवं खलु गौतम ! जीवा हव्वमागच्छन्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवा लघुकत्वं हव्वमागच्छंति, गौतम ! प्राणातिपातविरमणेन यावन्मिथ्यादर्शनशल्यविरमणेन, एवं खलु गौतम ! जीवा लघुकत्व हव्वमागच्छन्ति । एवं संसारमाकुलीकुर्वन्ति, एवं परीतीकुर्वन्ति, एवं दीर्घीकुर्वन्ति । एवं ह्रस्वीकुर्वन्ति । एवमनुपर्यटन्ति । एवं व्यतिव्रजन्ति । प्रशस्तानि चत्वारि, अप्रशस्तानि चत्वारि ॥ सू० १ ॥

टीका–' कहणं भंते ' कथं खलु भदन्त ! ' जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति ' जीवा गुरुत्वं हव्वमागच्छन्ति, हे भदन्त ! इमे जीवाः केन प्रकारेण गुरुत्वं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । 'हव्व' इति देशीयशब्दो वाक्यालङ्कारे शीघ्रार्थे वा। एवं सर्वत्र विज्ञेयम् । गुरुत्वम् ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मोपचयस्वरूपम् तद् गुरुकमिव गुरुकम् अधोगति गमनकारणत्वात् । जीवस्य गुरुत्वत्वे किं कारणमिति प्रश्नः । उत्तरयति भगवान् –' गोयमे ' त्यादि । ' गोयमा ! ' हे गौतम ! ' पाणाइवाएणं ' प्राणातिपातेन, प्राणिनां=जीवानामतिपातो वधः इति प्राणातिपातस्तेन गुरुत्वमासादयन्तीति १ । तथा ' मुसावाएण ' मृषावादेन, सतोऽपलापोऽसतश्च प्ररूपणं मृषावादस्तेन २ । ' अदिण्णादाणेणं ' अदत्तादानेन, अदत्त=देवगुरुवीतरागाननुज्ञात, तस्य आदानं=ग्रहणम् –अदत्तादान, तेन ३ । 'मेहुणेणं ' मैथुनेन, मिथुनस्य=स्त्रीपुंसरूपस्य कर्म मैथुनं =कुशीलसेवन, तेन ४ । 'परिग्गहेण ' परिग्रहेण–परिग्रहः=स्वस्वामिभावेन मूर्छा तेन धर्मोपकरणव्यतिरिक्तवस्तुग्रहणरूपेण ५ । 'कोहमाणमायालोभ पेज्जदोसकलह

टीकार्थ—(भंते !) हे भदन्त ! (जीवा) जीव (गुरुयत्त) गुरुत्व को (कहण) किस तरह से (हव्व आगच्छंति) पाते हैं ? " हव्व " यह देशीशब्द है और वाक्यालंकार में प्रयुक्त हुआ है । इसी तरह से सर्वत्र जानना चाहिये । (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाइवाएणं मुसावाएणं अदिण्णादाणेणं, मेहुणेणं, परिग्गहेणं) ये जीव प्राणातिपात से, अदत्तादान से, मैथुन से परिग्रह से, (कोहमाणमायालोभपेज्ज दोस

ટીકાર્થ–મંતે ! હે ભગવન્ ! (जीवा) જીવો (गुरुयत्त) ગુરુત્વને (कहणं) કેવી રીતે (हव्व आगच्छंति) પ્રાપ્ત કરે છે ? " हव्व " દેશી શબ્દ છે અને તે વાક્યાલંકારમાં વપરાયો છે. આ પ્રમાણે જ સર્વત્ર સમજવું (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाइवाएणं मुसावाएण अदिण्णादाणेणं मेहुणेणं परिग्गहेणं) તે જીવો પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન પરિગ્રહ, (कोहमाणमायालोभ

वीर्यकार्यस्य गुरुत्वादेः प्रसङ्गेन गुरुत्वादीनां निरूपणार्थं नवमोद्देशकः प्रारभ्यते। तथा प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्यादौ संग्रहगाथायां 'गुरुए' इत्युक्तमिति गुरुत्वादेः प्रतिपादनाय नवमोद्देशकः प्रारभ्यते, तत्रेदमादिमसूत्रम्-'कहणं' इत्यादि'

मूलम्-कहणं भंते ! जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति गोयमा ! पाणाइवाएणं मुसावाएणं अदिण्णादाणेणं मेहुणेणं परिग्गहेणं, कोहमाणमायालोभपेज्जदोसकलहअभक्खाणपेसुन्नपरपरिवाय-अरइरइ-मायामोस-मिच्छादंसणसल्लेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति, कहणं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति, गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं, एवं खलु गोयमा! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति, एवं संसारं आउली करेंति, एवं परित्तीकरेंति, एवं दीही करेंति, एवं हस्सी करेंति, एवं अणुपरियट्टंति, एवं वीइ वयंति, पसत्था चत्तारि, अप्पसत्था चत्तारि॥सू०१॥

अष्टम उद्देशक के अंत में वीर्य का विचार किया गया है, सो उस वीर्य से जीव गुरुत्व आदि को प्राप्त करते हैं। इस लिये वीर्य के कार्यभूत गुरुत्व आदि के प्रसङ्ग से गुरुत्वादि के निरूपण के निमित्त सूत्रकार ने इस नवमें उद्देशक का प्रारंभ किया है। तथा प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक की आदि में संग्रह गाथा में "गुरुए" ऐसा कहा गया है सो उस गुरुत्वादिक के प्रतिपादन के निमित्त नवमें उद्देशक का उन्हों ने प्रारंभ किया है। इस उद्देशक का सर्वप्रथम सूत्र "कहणं" इत्यादि है 'कहणं भंते ! जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति' इत्यादि।

આઠમા ઉદ્દેશકને અન્તે વીર્યનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે વીર્યથી જીવ ગુરુત્વ વગેરે પ્રાપ્તિ કરે છે. તેથી વીર્યના કાર્યભૂત ગુરુત્વ વગેરેનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થવાથી સૂત્રકાર આ નવમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરે છે તથા પ્રથમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમા સંગ્રહગાથામા "गुरुए" પદ આવે છે. તેથી ગુરુત્વાદિકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકારે નવમા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરી છે આ ઉદ્દેશકનુ સૌથી પહેલુ સૂત્ર "कहण" ઈત્યાદિ છે.

"कहणं भंते! जीवा गुरुयत्त हव्वमागच्छंति" ઇત્યાદિ ।

शल्येन, तत्र क्रोधः=कृत्याकृत्यविवेको मूलकोऽक्षमारूप आत्मपरिणामः ६। मानो गर्वः ७। माया=शाठयम् ८। लोभः=गृध्नुता ९। प्रेम=प्रीतिरासक्तिर्वा कामभोगादिषु १०। द्वेषः=अप्रीतिः ११। कलहः=विरोधः १२। अभ्याख्यानम्=असद्दोषारोपणम् १३ पैशुन्यं=परोक्षे कर्णान्तिकादौ विद्यमानस्याविद्यमानस्य वा दोषस्योद्घाटनम् १४। परपरिवादः = प्रभूतजनसमक्षं परदोषप्रकाशनम् १५।

प्ररूपण रूप असत्यभाषण से-देव, गुरु, राजा, गाथापति, साधर्मी द्वारा अननुज्ञात के आदानरूप अदत्तादान से, मैथुन से-स्त्रीपुरुष के समोग कर्मरूप कुशील सेवन से, परिग्रह से-धर्मोपकरण व्यतिरिक्त वस्तुओं के ग्रहण करने से अर्थात् धर्मोपकरण के सिवाय परपदार्थों में स्व स्वामिभाव मानकर उनमें मूर्च्छा रखने से, जीव गुरुत्व भाव को प्राप्त कर लेता है इसी तरह क्रोधादिक जो आत्मा के विकारी भाव हैं उनसे भी जी गुरुत्व को पा लेते हैं। आत्मा में कृत्याकृत्य के विवेक जो जडमूल से उखाड देने वाला जो अक्षमारूप परिणाम होता है उसका नाम क्रोध है। गर्व का नाम मान है। माया नाम कपटका है। गृध्नुता का नाम लोभ है इसे भाषा में लालच कहते हैं। कामभोग आदिमें आसक्तिका होना इसका नाम प्रेम है अथवा प्रीतिका नाम प्रेम है। अप्रीतिका होना इसका नाम द्वेष है। विरोध का नाम कलह है। असद्दोषोंका आरोपण करना इसका नाम अभ्याख्यान है। परोक्षमें, किसीके विद्यमान अथवा नहीं विद्यमान दोषोंका एकान्तमें प्रकट करना इसका नाम पैशुन्य है। अनेक जनोंके समक्ष दूसरों के दोषोंको प्रकाशित करना इसका नाम परपरिवाद

(१) प्राणातिपातथी-જીવોની વિરાધના કરવાથી (૨) મૃષાવાદથી-અસત્ય (૩) અદત્તાદાનથી દેવ, ગુરુ, રાજા, ગાથાપતિ, તેમજ સાધર્મી વગેરે આશાવ ન અપાયેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી, ચોરી કરવાથી (૪) મૈથુન-અબ્રહ્મચર્ય-કુશીલ સેવનથી (૫) પરિગ્રહથી-ધર્મોપકરણ સિવાયની વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાથી તેમજ તેમા માલીકીપણું રાખીને આસક્તિ રાખવાથી (૬) ક્રોધથી આત્મામાં સારા નરસાના વિવેકને જડમૂળથી ઉખેડી નાખનાર ઉગ્રતારૂપ જે પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી (૭) માનથી-ગર્વથી (૮) માયાથી-કપટથી, (૯) લોભથી -લાલચથી, આશા-તૃષ્ણાથી (૧૦) રાગથી-પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં આસક્તિ રાખવાથી, (૧૧) દ્વેષથી-અપ્રીતિ-વેરઝેર (૧૨) કલહથી-વિરોધ રાખવાથી, કજીયા કંકાસથી, (૧૩) અભ્યાખ્યાનથી—કોઇના ઉપર આળ ચડાવવાથી (૧૪) પૈશુન્યથી—ચાડી ચુગલીથી (૧૫) પરપરિવાદથી એટલે બીજાની નિંદા કરવાથી,

अब्भक्खाणपेसुन्न परपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादंसणसल्लेणं ' क्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्यपरपरिवादारतिरतिमायामृषामिथ्यादर्शन -

कलहअभक्खाणपेसुन्नपरपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादंसणसल्लेणं) क्रोध, मान, माया, लोभ, (राग) प्रेम, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवाद, अरति, रति, मायामृषा और मिथ्यादर्शनशल्यसे गुरुत्वको पा लेते हैं। तात्पर्य कहने का यह है-जिस प्रकार कोई बनादी गई भारी वस्तु स्वभावतः नीचे की ओर जाती है उसी प्रकार उर्ध्वगमन स्वभाववाली यह आत्मारूप वस्तु भी जब पौद्गलिक ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध- कर्मों के बंध से भारी बना दी जाती है-तब वह भी उर्ध्वगमन स्वभाव से विपरीत अधोगमन करने वाली बन जाती है। आत्मा का संसारदशा में भ्रमण करते रहना यही उसमें गुरुत्व है। और यह गुरुत्व उसमें ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों के उपचय स्वरूप है। क्यों कि इनके बंध से ही आत्मा में यह गुरुत्व आया है। आत्मा पौद्गलिक ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मो का बंध या उपचय किन २ कारणों से किया करता हैं यही बात सूत्रकार ने यहां प्रकट की है। इसमें उन्हों ने यह कहा है कि यह आत्मा प्राणातिपात से-जीवों की विराधना से, ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों का उपचय रूप जो गुरुत्व है उसे प्राप्त करता है। तथा मृषावाद से-सत् के अपलाप और असत् के

पेज्जदोसकलह, अभक्खाण, पेसुन्नपरपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादसणसल्लेणं) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, અરતિ, રતિ માયામૃષા અને મિથ્યાદર્શનશલ્યના સેવનથી ગુરુત્વ પ્રાપ્ત કરે છે (એટલે કે ભારે કર્મી બને છે) તાત્પર્ય એ છે કે-જેવી રીતે ભારે વસ્તુ સ્વાભાવિક રીતે જ નીચે જાય છે, એ જ પ્રમાણે ઉર્ધ્વગમનના સ્વભાવવાળા આ આત્મા પણ જ્યારે પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોના ભારથી ભારે બને છે ત્યારે તે ઉર્ધ્વગમન કરવાને બદલે અધોગમન કરે છે. આત્માને સંસારમા જે ભ્રમણ કરવું છે તે તેના ગુરુત્વને કારણે જ છે તે ગુરુત્વ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ કર્મના ઉપચય સ્વરૂપ છે, કારણ કે તેમને બંધ બાધવાને કારણે જ આત્મામા ગુરુત્વ આવે છે. આત્મા પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોનો બંધ અથવા ઉપચયકયા કયા કારણે કરે છે, એજ વાત સૂત્રકારે અહી પ્રકટ કરી છે તે એ છે કે આ આત્મા પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢાર પાપસ્થાનોનુ સેવન કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ કર્મોના ઉપચય રૂપ ગુરુત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

ण भंते ' कथं खलु भदन्त ! 'जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छति ' जीवा लघुत्व हव्यमागच्छन्ति, लघुत्वम्-केन कारणेन जीवानां लघुत्वं भवतीति प्रश्नः, उत्तरयति भगवान्-'गोयम' त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! 'पाणाइवाय वेर मणेणं' प्राणातिपातविरमणेन, 'जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं ' यावत् मिथ्या दर्शनशल्यविरमणेन यावत्पदन-मृषावादादारभ्य मायामृषापर्यन्तस्य ग्रहणं भवति, तथा च प्राणातिपातादारभ्य यावन्मिथ्यादर्शनशल्या तदोषाणां विरमणे सति जीवा लघुत्वमागच्छन्ति । ' एवं खलु गोयमा ' एवं खलु हे गौतम ! ' जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छति ' जीवा लघुत्वं हव्यमागच्छति, ' एवं संसारं आउली करेंति ' एवं संसारमाकुलीकुर्वन्ति, एवम्=अनेन पूर्वोक्ताभिलापप्रकारेण संसारम् आकुलीकुर्वन्ति कर्मणा प्रचुरीकुर्वन्ति, एवं आउली करतीत्यत्र एवं शब्दः

जीव कैसे भारीपन के अभाव रूप लघुत्व का-हल्कापन को पाते हैं ? (गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं) हे गौतम ! प्राणातिपात से दूर होने से-अर्थात्-प्राणातिपात के विरमण -त्याग से यावत् मिथ्यादर्शन शल्य के विरमण—त्याग से जीव लघुत्व पाता है ? । यहां "यावत्" पद से मृषावाद से लेकर मायामृषा तक का पूर्वोक्त पाठ ग्रहण किया गया है । तथा प्राणातिपात से लगाकर मिथ्यादर्शन शल्य तक के पापों के त्याग होने पर जीव लघुता को प्राप्त कर लिया करते है ऐसा अर्थ बोध होता है । यही बात प्रभु ने (एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छति) इस सूत्र पाठ द्वारा गौतम ! के प्रति व्यक्त की है । (एवं संसारं आउली करेंति) इस पूर्वोक्त अभिलाप प्रकार से प्राणातिपात आदिकों के सेवन करने से जीव संसार को बढाते हैं-प्रचुर करते हैं ३। यहां जो ' एवं" यह शब्द

ગુરુત્વના અભાવરૂપ લઘુત્વ હલકાપણું જીવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं) હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીના અઢારે પાપસ્થાનોના ત્યાગથી જીવ લઘુત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અહીં " यावत् " પદ વડે મૃષાવાદથી લઈને માયામૃષા પર્યન્તનો પાઠ ગ્રહણ કર્યો છે તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીના પાપોનો ત્યાગ કરવાથી જીવ લઘુતા હલકાપણું પ્રાપ્ત કરે છે એ જ વાત પ્રભુએ एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छंति" સૂત્રપાઠ વડે ગૌતમને સમજાવી છે (एवं संसारं आउली करेंति) પૂર્વોક્ત અભિલાપમાં દર્શાવેલા પ્રાણાતિપાત વગેરેના સેવનથી જીવ સંસાર વધારે છે અહીં જે "एवं" પદ મૂક્યું છે તે પૂર્વોક્ત અભિલાપનું સૂચક છે તે અભિલાપ આ પ્રમાણે

रत्यरतिः, तत्र रतिः=विषयेष्वनुरागः, अरतिः=धर्मेऽनभिरुचिः, रतिसहिता अरतिः -रत्यरतिः १६। मायामृषा=मायासहितो मृषावादः १७। मिथ्यादर्शनशल्यम्= मिथ्यादर्शनं=मिथ्यात्वम्, तदेव शल्यमिव विविधव्यथाजनकत्वात् मिथ्यादर्शन- शल्यम्=कुदेवकुगुरुकुधर्मेषु सुदेवादिबुद्धिः १८। इत्यष्टादशपापानि तैः। 'एवं खलु गोयमा' एवं पूर्वोक्तप्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यपर्यन्तैरष्टा- दशभिः पापैः खलु इति निश्चयेन हे गौतम ! 'जीवा' जीवाः 'गुरुयत्तं' गुरु- कत्वम्, आगच्छंति=प्राप्नुवन्तीति। पुनः प्रश्नयति-'कहणं भंते' इत्यादि। 'कह

है। विषयों में अनुराग रखना इसका नाम रति, धर्म में अभिरुचि का नहीं होना इसका नाम अरति है। मायासहित झूठ बोलने का नाम मायामृषा है। मिथ्यात्वका नाम मिथ्यादर्शन है। इसे जो शल्य कहा गया है सो इसका कारण यह है कि जिस प्रकार शल्य अनेक प्रकारकी व्यथाओं (दुःखों) को शरीर में लग जाने पर उत्पन्न करता है उसी प्रकार से मिथ्यादर्शन भी जीव को साथ में लग जाने पर विविध प्रकार की यातनाओ को चारों गतियों में देता रहता है। इसके प्रभाव से जीव कुदेव, कुगुरु और कुधर्म में सुदेव, सुगुरु और सुधर्म की मान्यता वाला बन जाया करता है। ये सब पूर्वोक्त १८ पाप हैं। इनके द्वारा ही जीव ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों का संचय करने पर गुरुत्व आता है १। यही बात (एवं खलु गोयमा ! जीवा गुरुयत्तं हव्वं आगच्छंति) इस सूत्र पाठ ने गौतम को समझाई है।

(कह णं भंते ! जीवा लहुत्तं हव्वं आगच्छति) हे भदन्त !

---

(૧૬) રતિથી વિષયોમા અનુરાગ રાખવાથી, અરતિથી-ધર્મમાં અભિરૂચિ ન રાખવાથી, (૧૭) માયા મૃષાથી માયાસહિત જૂઠું બોલવાથી અને (૧૮) મિથ્યાદર્શનશલ્યથી-મિથ્યાત્વને મિથ્યાદર્શન કહે છે. મિથ્યાદર્શનને શલ્ય કહેવાનુ કારણ એ છે કે જેમ કાંટો (શલ્ય) વાગવાથી શરીરમા અનેક પ્રકારની પીડા થાય છે એ જ પ્રમાણે મિથ્યાદર્શન શલ્ય જીવને ચારે ગતિઓમાં ભ્રમણ કરાવીને અનેક પ્રકારની પીડા પહોચાડે છે. તેના પ્રભાવથી જીવ કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મને સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ માનતો થાય છે ઉપરોકત ૧૮ પાપોના સેવનથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોનો સંચય કરીને ગુરુત્વ પ્રાપ્ત કરે છે એ જ વાત (एवं खलु गोयमा ! जीवो गुरुयत्त हव्वं आगच्छंति) આ સૂત્ર પાઠથી ગૌતમને સમજાવવામા આવી છે

પ્રશ્ન—(कहण भंते ! जीवा लहुत्तं हव्वं आगच्छंति ?) હે ભગવન્ !

च प्रचुरकालावस्थितिकं संसारं कुर्वन्ति, 'एवं हस्सी करेंति ' एवं ह्रस्वीकुर्वन्ति, संसारस्याल्पकालावस्थायित्वं कुर्वन्ति, 'एवं अणुपरियट्टंति ' एवमनुपर्यटन्ति, पौनः पुन्येन भ्रमन्ति संसारे। 'एवं वीइ वयंति ' एवं व्यतिव्रजन्ति, व्यति क्रामन्ति संसारं समुल्लङ्घयन्तीति। अथोपसंहरन्नाह–' पसत्थाचत्तारि ' प्रशस्तानि चत्वारि, गुरुत्वलघुत्वादिषु अष्टसु मध्ये चत्वारि–चतुः संख्यकानि लघुत्वपरी तत्व–ह्रस्वत्व–व्यतिव्रजनानि प्रशस्तानि=प्रशसनीयानि मोक्षकारणत्वात् ' अप्पस त्थचत्तारि ' अप्रशस्तानि चत्वारि, गुरुत्वाकुलत्व–दीर्घत्वपर्यटनानि अप्रशस्तानि, तेषां संसारकारणत्वात्। यद्यप्येतानि सर्वाणि संसारसंबद्धान्येव तथापि चत्वारि

संसार को इतनी बड़ी भारी लंबी स्थितिवाला वे इन्हीं प्राणातिपात आदि १८ अठारह पापों के सेवन करने से ही बनाते हैं। (एवं हस्सी करेंति) तथा प्राणातिपात आदि १८ अठारह पाप स्थानों से निवृत्त होने से वे संसार को अल्पकालावस्थायी बना लेते हैं। (एवं अणुपरियट्टंति) इसी कारण से-अर्थात् उन्हों ने अपने संसार को बहुत अधिक लंबी स्थितिवाला बना लिया है-इसी निमित्त से-वे संसार में बार २ भ्रमण करते हैं। (एवं वीइवयंति) प्राणातिपात आदि १८अठारह पापस्थानोंसे निवृत्त होने से जीव संसार को उल्लंघ जाते हैं-अर्थात् संसार से पार हो जाते हैं। (पसत्था चत्तारि, अप्पसत्था चत्तारि अब पूर्वोक्त विषय का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि हे गौतम ! गुरुत्व लघुत्व आदि आठ में से लघु त्व, परीतत्व, ह्रस्वत्व और व्यतिव्रजन ये चार मोक्ष के कारण होने से प्रशंसनीय हैं। तथा गुरुत्व, आकुलीत्व दीर्घत्व और पर्यटन ये चार संसार

છે કે પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢારે પાપોનું સેવન કરવાથી જ જીવનો સંસાર ખૂબ જ દીર્ઘ સ્થિતિવાળો બને છે (एवं हस्सी करेंति)તથા પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢારે પાપોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવ પોતાના સંસારને અલ્પકાલવાળો-ટૂંકા કાળનો બનાવે છે (एवं अणुपरियट्टंति) એ જ કારણે એટલે કે સંસારને ઘણી જ લાંબી સ્થિતિ વાળો બનાવી લીધો હોવાને કારણે એવા જીવો વારંવાર સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે (एवं वीइवयंति) પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢાર પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવો સંસારને ઓળંગી જાય છે, એટલે કે સંસારસાગરને તરી જાય છે (पसत्था चत्तारि अपसत्था चत्तारि) હવે પૂર્વોક્ત વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ગુરુત્વ, લઘુત્વ વગેરે આઠમાંથી લઘુત્વ પરી તત્વ, હ્રસ્વત્વ અને વ્યતિવ્રજન, એ ચાર મોક્ષના કારણરૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત છે તથા ગુરુત્વ આકુલત્વ (સંસાર વધારવો) દીર્ઘત્વ અને પર્યટન, એ

पूर्वोक्ताभिलापसंसूचकः सचाभिलाप एवं भवति-'कहणं भंते ! जीवा संसार-आउली करेति, गोयमा ! पाणाइवाएणं जावमिच्छादंसणसल्लेणं' कथं खलु भदन्त ? जीवाः संसारम् आकुलीकुर्वन्ति, गौतम ! प्राणातिपातेन यावन्मिथ्यादर्शनशल्येन इत्यादि। एवमुत्तरत्रापि परीतीकरणादिपदेष्वपि अभिलापप्रकारो ज्ञातव्यः। 'एवं परित्ती करेति' एवं परीतीकुर्वन्ति=संसारमल्पीकुर्वन्ति, 'एवं दीही करेति' एवं दीर्घीकुर्वन्ति, संसारस्य दैर्घ्यं प्रचुरतरकालावस्थायित्वं तथा

है वह पूर्वोक्त अभिलाप का संसूचक है। वह अभिलाप इस प्रकार से होता है-"कहणं भंते ! जीवा संसारं आउली करेंति" हे भदन्त ! जीव संसार को किस कारण से बढ़ाते हैं ? "गोयमा ! पाणाइवाइएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं" हे गौतम ! जीव ससार को प्राणातिपात आदि कारणों के सेवन से लगाकर मिथ्यादर्शन शल्यतक के कारणों के सेवन से बढ़ाते हैं। इसी तरह से परीतीकरणादिक जो आगे के पद हैं उनमें भी अभिलाप प्रकार जानना चाहिये। (एवं परित्ती करेंति) तथा-प्रणातिपात आदि संसार वर्धक कारणों से निवृत्त होने से जीव संसार को अल्प कर देते हैं। (एवं दीही करेंति) और प्राणातिपात आदिकों के सेवन करने से जीव संसार को दीर्घ-लंबा कर देते हैं। यहां दीर्घ करने का अभिप्राय यह है कि प्राणातिपात आदिकों के सेवनकर्त्ता संसार में प्रचुरकालतक भ्रमण करते रहते हैं। अतः ऐसे जीवों की अपेक्षा उनका संसार उनके साथ बहुत बड़े लंबे समय तक रहता है। अर्थात् वह संसार उनका बहुत बड़ी भारी स्थितिवाला बन जाता है। अपने

બને છે-"कहण भंते ! जीवा ससारं आउली करेति" હે ભગવન્ ! શા કારણે જીવ સંસાર વધારે છે ? 'गोयमा ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेण" હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીનાં પાપોનું સેવન કરવાથી જીવ સસારનો વધારો કરે છે એ જ પ્રમાણે પરીતીકરણ (સીમિત-કરણ) વગેરે જે પદો આગળ આવે છે તેમના વિષયમા પણ અભિલાપ કરવો (एवं परित्ती करेति) પ્રાણાતિપાત વગેરે સસારવર્ધક કારણોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવ સસારને અલ્પ (સીમિત) કરી નાખે છે. (एव दीही करेति) અને પ્રાણાતિપાત વગેરેનુ સેવન કરવાથી જીવ સસારને વધારે છે સસારને વધારવો એટલે સસારમા લાંબા કાળ સુધી ભ્રમણ કરવું તે. પ્રાણાતિપાત વગેરે ૧૮ પાપોનુ સેવન કરનાર જીવ બહુ જ દીર્ઘ કાળસુધી સસારમા રહે છે. એટલે કે તેનો સંસાર ખૂબજ લાંબી સ્થિતિવાળો બની જાય છે. સારાશ એ

पण भंते ! किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ? गोयमा ! णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए वि, अगुरुयलहुए वि । से केणट्ठेणं? गोयमा ! गुरुयलहुयदव्वाइ पडुच्च णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए णो अगुरुयलहुए । अगुरुयलहुयदव्वाइ पडुच्च णो गुरुए णो लहुए णो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए । समयाकम्माणि य चउत्थपएणं । कण्हे लेस्सा णं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया? गोयमा ! णो गुरुया णो लहुया गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि । से केणट्ठेण ? । गोयमा ! दव्वलेसं पडुच्च तइयपएणं । भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएणं । एव जाव सुक्कलेस्सा । दिट्ठी दंसणणाणऽण्णाण सन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ । हेठिल्ला चत्तारि सरीरा णायव्वा तइएणं पएणं । कम्मया चउत्थएणं पएणं । मण जोगो वइजोगो चउत्थएणं पएणं । कायजोगो तइएणं पएण । सागारोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं । सव्वदव्वा सव्वपएसा सव्वपज्जवा जहा पोग्गलत्थिकाओ । तीयद्धा अणागयद्धा सव्वद्धा चउत्थएण पएण ॥सू०२॥

छाया—सप्तम खलु भदन्त ! अवकाशान्तरं किं गुरुकं किं लघुकं गुरुकलघुकम् अगुरुकलघुकम् ? गौतम ! नो गुरुक नो लघुकं नो गुरुकलघुकम् अगुरुकलघुकम् । सप्तमः खलु भदन्त ! तनुवात किं गुरुको लघुको गुरुकलघुकः अगुरुकलघुकः ? गौतम ! नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुको नो अगुरुलघुकः । एवं सप्तमो घनवात । सप्तमो घनोदधिः । सप्तमी पृथिवी । अवकाशान्तराणि स र्वाणि यथा सप्तममवकाशान्तरं । शेषा यथा तनुवात, एवं गुरुलघुकः "अव काशवातघनोदधिः पृथिवीद्वीपाश्च सागराः वर्षाणि" नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं गुरुका यावदगुरुलघुकाः ? । गौतम ! नो गुरुका नो लघुकाः गुरुकलघुका

आद्यानि संसारपोषकतया अप्रस्तानीति, अनादेयानि । इतराणि तु मोक्षकारणत्वेन प्रशस्तानीति समुपादेयानीति ॥ सू० १ ॥

गुरुत्वलघुत्वयोरधिकारादेवेदमपि सूत्रमाह—' सत्तमे णं ' इत्यादि ।

मूलम्—सत्तमेणं भंते ! उवासंतरे किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरु य लहुए ? गोयमा ! णो गुरुए णो लहुए णो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए, सत्तमेणं भंते ! तणुवाए किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए गोयमा ! णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए णो अगुरुयलहुए, एवं सत्तमे घणवाए सत्तमे घणोदही सत्तमापुढवी,उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे, सेसा जहा तणुवाए, ' एवं गुरुलहुए, ओवाय--घणउदहि-पुढवी-दीवा य सायरा वासा '। णेरइयाणं भंते! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया? गोयमा! णो गुरुया णो लहुया गुरुलहुया वि, अगुरुयलहुया वि, से केणट्ठेणं ? गोयमा ! विउव्वियतेयाइं पडुच्च णो गुरुया णो लहुया गुरुयलहुया णो अगुरुयलहुया । जीवं च कम्मणं च पडुच्च णो गुरुया णो लहुया णो गुरुयलहुया अगुरुयलहुया से तेणट्ठेणं । एवं जाव वेमाणिया, णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं । धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएणं । पोग्गलत्थिका-

---

के कारण होने से अप्रशस्त हैं । यद्यपि ये सब संसारसंबद्ध ही हैं, तो भी आदि के चार संसार के पोषक होने के कारण अप्रशस्त–अनादेय हैं । बाकी के चार मोक्ष के कारण होनेसे प्रशस्त–उपादेय हैं ॥ सू०१ ॥

ચાર સંસારનાં કારણરૂપ હોવાથી અપ્રશસ્ત છે જો કે એ બધા કારણો સંસાર-સંબદ્ધ છે, તો પણ શરૂઆતના ચાર સંસારના પોષક હોવાથી અપ્રશસ્ત હોય છે અને બાકીના ચાર મોક્ષ અપાવનાર હોવાથી પ્રશસ્ત ઉપાદેય છે સૂ૦ ૧

" निच्छयओ सव्वगुरु सव्वलहुं वा न विज्जए दव्वं ।
ववहारओ उजुज्जइ, बायरखंधेसु नऽण्णेसु ॥ १ ॥
अगुरुलहू चउफासा अरुवि दव्वा य होंति नायव्वा ।
सेसाओ अट्ठफासा, गुरुलहुयानिच्छयणयस्स " ॥ २ ॥

छाया—निश्चयतः सर्व गुरु सर्व लघु वा नविद्यते द्रव्यम् ।
व्यवहारतस्तु युज्यते बादरस्कन्धेषु नान्येषु ॥ १ ॥
अगुरुलघवः चतुःस्पर्शाः अरूपि द्रव्याणि च भवति ज्ञातव्यानि ।
शेषास्तु अष्टस्पर्शा गुरुकलघुका निश्चयनयस्य " ॥ २ ॥ इति ।

निश्चयतः=निश्चयनयानुसारेण किमपि द्रव्यम् सर्वत गुरु सर्वतो लघु वा न भवति, परन्तु व्यवहारतः व्यवहारनयानुसारेण बादरस्कन्धेषु बादरस्कन्धविषय सर्वतः गुरुत्व सर्वतो लघुत्वं वा युज्यते=भवति, नान्येषु, अन्येषु बादरसूक्ष्मस्क न्धभिन्नेषु सूक्ष्मेषु सर्वतो गुरुत्वं सर्वापेक्षया लघुत्व वा न भवति । इति प्रथम गाथार्थ । चतुःस्पर्शा सूक्ष्मपरिणामवन्ति यानि द्रव्याणि चतुःप्रकारकस्पर्शयु क्तानि, रूपीणि तथाऽरूपिद्रव्याणि च तानि सर्वाण्यपि अगुरुलघूनि भवंति इति ज्ञातव्यानि शेषास्तु एतद्भिन्नानि यानि द्रव्याणि अष्टस्पर्शवन्ति, बादराणि तानि सर्वाण्यपि गुरुलघुकानि भवन्ति, निश्चयनयस्य=निश्चयनयस्य मतं ज्ञेयम् ।

करनी चाहिये-निश्चय नय की अपेक्षा लेकर जब गुरु लघु का विचार किया जाता है तो कोई भी द्रव्य ऐसा नहीं है जो सब से भारी हो और सबसे हल्का हो । परन्तु जब व्यवहारनय की अपक्षा लकर गुरु लघु का विचार किया जाता है तब-जो बादर स्कंध हैं उनमें सब से भारीपना और सब से हलकापना रहता है । अन्यों में नहीं । जो द्रव्य चार स्पर्शवाले होते हैं तथा अरूपी-रूप-रस गंध और स्पर्श इनसे रहित होते हैं वे सब अगुरु लघु होते हैं । तथा बाकी के आठ स्पर्श-वाले द्रव्य गुरुलघु हैं, ऐसा निश्चय नय का मन्तव्य है । तात्पर्य इन

પ્રમાણે કરવો જોઈએ જો નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ગુરુત્વ અને લઘુત્વનો વિચાર કરવામાં આવે તો કોઈ પણ દ્રવ્ય એવું નથી કે જે સૌથી ભારે હોય કે સૌથી હલકું હોય પણ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ગુરુ લઘુનો વિચાર કરવામાં આવે તો જે બાદર (સ્થૂળ) સ્કંધ છે તેમાં સૌથી વધારે ગુરુત્વ (ભારેપણું) અને સૌથી બોધું લઘુત્વ (હલકાપણું) રહે છે બીજામાં રહેતું નથી. જે દ્રવ્યો ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે તથા અરૂપી (રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત) હોય છે તે બધા દ્રવ્યો અગુરુલઘુ હોય છે અને બાકીના આઠ સ્પર્શવાળા દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે, એવું નિશ્ચયનયનું મંતવ્ય છે, આ બન્ને

अपि अगुरुकलघुका अपि । तत्केनार्थेन ? । गौतम ! वैक्रियतैजसे प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुकाः गुरुकलघुका नो अगुरुकलघुका । जीवं च कार्मणं च प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुकलघुकाः अगुरुकलघुका', तत् तेनार्थेन? एवं यावद्वैमानिकाः, नानात्वं ज्ञातव्यं शरीरैः । धर्मास्तिकायो यावत् जीवास्तिकायश्चतुर्थपदेन । पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त ! किं गुरुको लघुको गुरुकलघुकः अगुरुकलघुकः ? । गौतम ! नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुकोऽपि अगुरुलघुकोऽपि । तत् केनार्थेन ? गौतम ! गुरुकलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुको नो अगुरुकलघुकः । अगुरुकलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको नो लघुको नो गुरुकलघुकः अगुरुलघुकः । समयाः कर्माणि च चतुर्थपदेन । कृष्णलेश्या खलु भदन्त ! किं गुरुका यावदगुरुलघुका ? गौतम ! नो गुरुका नो लघुका गुरुलघुका अपि अगुरुलघुका अपि । तत्केनार्थेन ? गौतम ! द्रव्यलेश्यां प्रतीत्य तृतीयपदेन । भावलेश्यां प्रतीत्य चतुर्थपदेन एवं यावत् शुक्ललेश्या दृष्टिदर्शन ज्ञानाज्ञानसंज्ञाश्चतुर्थपदेन नेतव्याः । अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि ज्ञातव्यानि तृतीय पदेन । कार्मणं चतुर्थकेन पदेन । मनोयोगो वचोयोगश्चतुर्थेन पदेन । काययोगस्तृतीयपदेन । साकारोपयोगोऽनाकारोपयोगश्चतुर्थकेन पदेन । सर्वद्रव्याणि–सर्वप्रदेशाः सर्वपर्यवाः यथा पुद्गलास्तिकायाः । अतीताद्धा, अनागताद्धा सर्वाद्धा चतुर्थकेन पदेन ॥ सू० २ ॥

टीका—'सत्तमे णं भंते' सप्तमं खलु भदन्त ! 'उवासंतरे' अवकाशान्तरं 'किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुलहुए' किं गुरुकं लघुकं गुरुलघुकम्–अगुरुलघुकम् , अत्र च गुरुलघुव्यवस्था एवं करणीया—

गुरुत्व लघुत्व के अधिकार से ही सूत्रकार अब इस "सत्तमे णं भंते !" सूत्र का भी कथन करते हैं—'सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे किं गुरुए' इत्यादि ० ।

टींकार्थ—(भंते !) हे भदन्त ! (सत्तमे णं उवासंतरे किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) सातवां जो अवकाशान्तर हैं वह क्या भारी है, अथवा हलका है ? या भारी हलका दोनों रूप है ? या न भारी है, न हलका है इसरूप है ? यहां गुरु लघु की व्यवस्था इस प्रकार से

ગુરુત્વ અને લઘુત્વની અપેક્ષાએ જ હવે સૂત્રકાર "सत्तमेणं भंते !" ઇત્યાદિ સૂત્રોનું કથન કરે છે–"सत्तमे णं भते ! उवासतरे कि गुरुए" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—(भते !) હે ભગવન્ ! (सत्तमेण उवासतरे किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए ?) સાતમું અવકાશાન્તર શું ભારે છે ? અથવા શું હલકું છે ? અથવા ભારે તથા હલકું એ બન્નેરૂપ છે ? અગુરુલઘુ છે (ભારે પણ નહીં અને હલકું પણ નહીં એવું) છે ? અહીં ગુરુલઘુનો વિચાર આ

उत्तरयति भगवान्–'गोयम' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'णो गुरुए' नो गुरुकं सप्तममवकाशान्तरम् 'णो लहुए' नो लघुकम् 'णो गुरुयलहुए' नो गुरुकलघुकम् 'अगुरुयलहुए' अगुरुकलघुकम्, 'सत्तमे णं भंते' सप्तमः खलु भदन्त! 'तणुवाए' तनुवातः 'किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए–अगुरुयलहुए' किं गुरुकः लघुकः गुरुकलघुकोऽगुरुकलघुकः? सप्तमे तनुवाते गुरुत्वं लघुत्वं गुरुकलघुत्वमगुरुकलघुत्वं वेति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्–'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! णो गुरुए' नो गुरुकः 'णो लहुए' नो लघुकः, किन्तु 'गुरुयलहुए' गुरुकलघुकः 'णो अगुरुयलहुए' नो अगुरुकलघुकः, हे गौतम! योऽसौ सप्तमस्तनुवातः स नो गुरु नो लघु किन्तु गुरुलघुको न वा अगुरुलघुकः इत्येवं ज्ञातव्य इति। एवमेव सप्तमा घनवातादयोऽपि ज्ञातव्या इत्याशयेनाह—'एवं सत्तमे घण वाए' इत्यादि। 'एवं सत्तमे घणवाए' एवं सप्तमो घनवातः, यथा सप्तमस्तनुवातो न गुरुर्न वा लघुः किन्तु गुरुलघुको न अगुरुलघुकस्तथा सप्तमो घनवातोऽपि न गुरुर्न वा लघुकः अपि तु गुरुकलघुको न अगुरुकलघुक इति भावः।

गौतमस्वामीकृत पूर्वप्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि– (गोयमा! नो गुरुए, णो लहुए, णो गरुयलहुए, अगरुयलहुए) हे गौतम! सातवाँ जो अवकाशान्तर है वह न गुरुक है, न लघुक है, न गुरुलघुक है। (सत्तमे णं भंते! तणुवाए किं गुरुए, लहुए, गरुयलहुए, अगुरुयलहुए) हे भदन्त! सातवाँ जो तनुवात है वह क्या गुरु है, लघु है, गुरुलघु है या अगुरुलघु है? (गोयमा! णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) हे गौतम! सातवाँ जो तनुवात है वह न गुरु है, न लघु है और न अगुरुलघु है किन्तु गुरुलघु है। (एवं सत्तमे घणवाए, सत्तमे घणोदही, सत्तमा पुढवी, उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे) जैसे सातवाँ तनुवात न गुरु है न लघु है और न अगुरुलघु

હવે ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ જે જવાબ આપે છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—(गोयमा! नो गुरुए णो लहुए णो गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) હે ગૌતમ! સાતમું અવકાશાન્તર ગુરુ નથી, લઘુ નથી, ગુરુલઘુ નથી પણ અગુરુલઘુ છે (सत्तमेणं भंते! तणुवाए किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) હે ભગવન્! સાતમું તનુવાત લઘુ છે, ગુરુ છે, ગુરુલઘુ છે કે અગુરુલઘુ છે? (गोयमा! णो गुरुए णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) હે ગૌતમ! સાતમું તનુવાત ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે (एवं सत्तमे घणवाए सत्तमे घणोदही, सत्तमा पुढवी उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे) જેવી રીતે સાતમું તનુવાત ગુરુ નથી, લઘુ નથી, અગુરુલઘુ નથી પણ ગુરુલઘુ છે એજ પ્રમાણે

यानि द्रव्याणि गुरुलघुकानि तानि रूपीणि भवंति, यानि अगुरुलघुकानि तानि रूपीणि अपि भवेयुः रूपरहितान्यपि भवेयुः। व्यवहारनयमतानुसारेण तु द्रव्याणि लघूनि गुरुणि गुरुलघूनि अगुरुलघूनि वा भवंति, यथा लोष्टो गुरुरधो गमनात् धूमो लघुरूर्ध्वगमनात् गुरुलघुर्वायुस्तिर्यग्गमनात्, आकाशोऽगुरुलघुस्तथास्वभावादिति ॥ २ ॥

दोनों गाथाओं का इस प्रकार से है कि निश्चयनय के अनुसार कोई भी द्रव्य न सर्वतः गुरु है और न सर्वतः लघु है। परन्तु व्यवहार नय के अनुसार बादर स्कन्धों में ही यह सर्वतः गुरुत्व और लघुत्व रहता है। अन्य जो बादरस्कन्धों से भिन्न सूक्ष्म स्कंध हैं उनमें सर्वापेक्षया न गुरुत्व होता हैं और न सर्वापेक्षया लघुत्व होता है। सूक्ष्मपरिणमनवाले जितने द्रव्य चार प्रकार के स्पर्श से युक्त हैं तथा जो रूपी और अरूपी द्रव्य हैं वे सब भी गुरुलघु होते हैं। इनसे भिन्न जो आठ स्पर्शवाले बादर द्रव्य हैं वे सब भी गुरुलघु होते हैं। जितने द्रव्य गुरुलघुक होते हैं वे सब रूपी होते हैं। जो अगुरुलघुक हैं वे रूपी भी होते हैं और अरूपी भी होते हैं। यह निश्चय नय का मत है। व्यवहारनय के मत अनुसार से तो द्रव्य लघु होते हैं, गुरु होते हैं गुरुलघु होते हैं और अगुरुलघु होते हैं। नीचे गमन करने से लोष्ट गुरु होता है, उर्ध्वगमन करने से धूम लघु होता है तीरछीगमन करने से वायु गुरुलघु होती है तथा आकाश का तथा स्वभाव होने से वह अगुरुलघु होता है।

ગાથાઓનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-નિશ્ચયનયાનુસાર કોઇ પણ દ્રવ્ય સર્વથા ગુરુ પણ નથી અને સર્વથા લઘુ પણ નથી પરન્તુ વ્યવહારનયાનુસાર બાદરસ્કંધોમા જ સર્વથા ગુરુત્વ અને લઘુત્વ રહે છે બાદર (સ્થૂલ) સ્કંધોથી જૂદા એવા જે સૂક્ષ્મ સ્કંધો છે તેમા સર્વથા ગુરુત્વપણુ પણ નથી અને સર્વથા લઘુત્વપણુ પણ નથી સૂક્ષ્મ પરિણમનવાળા જેટલા દ્રવ્યો ચાર પ્રકારના સ્પર્શથી યુક્ત છે અને જે રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યો છે તે બધા પણ અગુરુલઘુ હોય છે, તે દ્રવ્યોથી ભિન્ન આઠ પ્રકારના સ્પર્શવાળા જે બાદર દ્રવ્યો છે તે બધાં પણ ગુરુલઘુ હોય છે જેટલા દ્રવ્યો ગુરુલઘુ હોય છે, તે બધાં રૂપી હોય છે અને જે દ્રવ્યો અગુરુલઘુ હોય છે, તે રૂપી પણ હોય છે અને અરૂપી પણ હોય છે, આ નિશ્ચયનયનો મત છે, વ્યવહારનયની માન્યતા પ્રમાણે તો દ્રવ્ય, લઘુ હોય છે, ગુરુ હોય છે, ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ પણ હોય છે. જેમકે અધોગમન કરવાથી પત્થર ગુરુ હોય છે, ઉર્ધ્વગમન કરવાથી ધુમાડો લઘુ હોય છે, તિરછુ ગમન કરવાથી વાયુ ગુરુલઘુ હોય છે, અને આકાશનો તે પ્રકારનો સ્વભા[illegible]લઘુ હોય છે.

पर्षविषये गुरुलघुतया ज्ञातव्यमिति, एतानि-चावकाशान्तराणि सूत्राणि सप्त गाथानुसारेणावगन्तव्यानि तथाहि—

' ओवास-वाय-घण-उदही पुढवि दीवा य सागरावासा ।
नेरइयाई अत्थिय समया कम्माइ लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठीदंसण नाणे सन्ना सरीस य जोग उवओगे ।
दव्व पएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ' इति ॥२॥

छाया—अवकाशो वात घनोदधिः पृथिवी द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि ।
नैरयिकादयोऽस्तिकाय समया कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शन ज्ञान संज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ ।
द्रव्यप्रदेशा पर्यवाः अतीता आगामिनी सर्वाद्धा ॥२॥

' णेरइयाण भंते ' नैरयिकाः खलु भदन्त ! ' किं गुरुया जाव अगुरुलहुया' किं गुरुका यावद् अगुरुलघुकाः ? हे भदन्त ! नैरयिका गुरुका वा लघुका वा

घनोदधिवात, पृथिवी, द्वीप, सागर और वर्ष-क्षेत्र इनके विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् ये सब गुरुलघुरूप तृतीय पद वाले कहे गये हैं। जितने भी ये अवकाशान्तर सूत्र हैं वे इन सग्रह गाथाओं के अनुसार हैं-वे संग्रह गाथाएँ इस प्रकार से हैं-

" ओवास वाय-घण-उदही पुढवी, दीवा य सागरा वासा ।
नेरइयाई अत्थि य समया कम्माइ लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ "

(णेरइया ण भंते ! किं गुरुया जाव अगुरु य लहुया ?) हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं ? यावत् अगुरुकलघुक हैं ? यहां यावत् पद से

અવકાશ ઘનોદધિવાત, પૃથિવી દ્વીપ સાગર અને વર્ષક્ષેત્રોના વિષયમાં પણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ, એટલે કે એ બધાને ગુરુલઘુ કહેલાં છે એમ સમજવું. જેટલાં અવકાશાન્તર સૂત્રો છે તે આ ગાથાઓ અનુસાર છે તે સંગ્રહ ગાથાઓ નીચે મુજબ છે—

' ओवास वाय-घण उदही पुढवी, दीवा य सागरावासा ।
नेरइयाई अत्थि य समया कम्माई लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ २ ॥ "

(णेरइयाणं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો શુરુ હોય છે ? લઘુ હોય છે ? અથવા ગુરુલઘુ હોય છે ? અગુરુલઘુ

एवमेव 'सत्तमे घणोदही' सप्तमो घनोदधिः, सप्तमो घनोदधिरपि घनवातवद् व्याख्येयः, 'सत्तमा पुढवी' सप्तमी पृथिवीः, सप्तमी पृथिव्यपि घनवातवदेव व्याख्येया। 'उववासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे' अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा सप्तममवकाशान्तरम्, सर्वेपामवकाशान्तराणां वक्तव्यता सप्तमाव-काशान्तरवद् अगुरुलघुकरूपा विज्ञेया। 'सेसा जहा तणुवाए' शेपाः द्वीपादयो यथा तनुवातः, कथम्? 'एवं गुरुलहुए' एवं गुरुकलघुकः, यथा तनुवातः गुरुकलघुकरूपेण तृतीयपदेन कथितस्तथा द्वीपाः, सागराः, वर्पाण्यपि गुरुकलघुक रूपेण तृतीयपदेन व्याख्येयानि। संग्रहगाथार्द्धमाह—

'ओवास वाय-घण-उदही-पुढवी-दीवा य सागरा-वासा"।

छाया—अवकाशः वातो घनोदधिः पृथिवी द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि।

तनुवातविपये यथा कथितं तथैव अवकाशवातघनोदधिपृथिवीद्वीपसागर

है किन्तु गुरुलघु है उसी प्रकार से सातमा घनवात भी न गुरु है, न लघु है, और न अगुरुलघु है, किन्तु गुरुलघु है। इसी तरह से सातमा घनोदधि भी घनवात की तरह है। सातमी पृथिवी भी घनवात की तरह ही है। तथा समस्त अवकाशान्तर संबंधी वक्तव्यता सप्तम अव काशान्तर की तरह ही जाननी चाहिये। (सेसा जहा तणुवाए) शेष द्वीपादिक तनुवात की तरह गुरुलघु तृतीय पद से कहे गये हैं। यही बात (एवं गुरुयलहुए) इस पाठ द्वारा कही गई है। अर्थात् जितने भी द्वीप हैं। सागर हैं, और वर्ष हैं वे सब गुरुलघुरूप तृतीयपद से व्याख्यात हुए हैं। इस विषय में गाथार्द्ध इस प्रकार से है-"ओवास-वाय-घण उदही-पुढवी-दीवा य सागरा वासा" तनुवात के विषय में जैसा कहा गया है-उसी प्रकार से अवकाश वात घनोदधि-अर्थात्

સાતમુ ઘનવાત પણ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, અગુરુલઘુ નથી પણ ગુરુલઘુ છે. એ જ પ્રમાણે સાતમા ઘનોદધિ અને સાતમી પૃથ્વી વિષેનુ વક્તવ્ય પણ ઘનવાત પ્રમાણે જ સમજવું તથા તમામ અવકાશાન્તર સંબંધી વક્તવ્ય સાતમા અવકાશા-ન્તર પ્રમાણે જ સમજવું (सेसा जहा तणुवाए) બાકીના દ્વીપાદિકનુ વક્તવ્ય તનુવાત પ્રમાણે સમજવું, એટલે કે તેમને ગુરુલઘુ કહ્યા છે એમ સમજવું, એ જ વાત (एव गुरुयलहुए) સૂત્રપાઠ વડે બતાવવામાં આવી છે એટલે કે બધા દ્વીપોને સાગરોને અને વર્ષોને ગુરુલઘુરૂપ ત્રીજા પદથી વર્ણવ્યા છે-એટલે કે તેઓ ગુરુલઘુ છે આ વિષયમા આ પ્રમાણે ગાથાર્દ્ધ છે-" ओवास, वाय, घणउदही-पुढवी, दीवाय सागरावासा" તનુવાતની બાબતમાં જે કથન થયુ છે તે કથન

वैक्रियवर्गणाश्च गुरुलघुका एव भवन्ति, तदस्तादृशे कारणे गुरुलघुत्वात्कार्येऽपि गुरुत्वलघुत्वं एव भवत इति । तदुक्तम्—

'ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा' । इति ।

छाया—औदारिकवैक्रियकाहारकतैजसानि गुरुलघुकानि द्रव्याणि ॥" इति ।

औदारिकं वैक्रियकम् आहारकं तथा तैजसमित्येतत्सर्वं गुरुलघुद्रव्यमेवेति । 'जीवं च कम्मणं च पडुच्च णो गुरुया णो लहुया णो गुरुयलहुया अगुरुयलहुया' जीवं च कार्मणं च प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुकलघुकाः अगुरुलघुकाः, नारका जीवापेक्षया कार्मणशरीरापेक्षया च अगुरुलघुका एव जीवस्यारूपिद्रव्यत्वेनागुरुलघुस्वभावत्वात्, कार्मणशरीरस्य च कर्मवर्गणारूपत्वात्, कर्मवर्गणानां चागुरुलघुत्वादिति । तथोक्तम्—

वैक्रिय वर्गणाएँ गुरुलघुक ही होती हैं। इसलिये जब कारण गुरुलघुक हैं तो इनके कार्य भी गुरुलघुक ही होंगे। इसी अभिप्राय से नारक जीव " गुरुलघुक भी हैं " ऐसा कहा है। तदुक्तम्—

" ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा "

औदारिक, वैक्रियक, आहारक, तैजस ये गुरुलघुक द्रव्य हैं। (जीवं च कम्मं च पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, णो गुरुयलहुया, अगुरुयलहुया) कार्मांण शरीर की अपेक्षा नारक जीव न गुरु हैं, न लघु हैं और न गुरुलघु ही हैं किन्तु अगुरुलघु ही हैं। क्यों कि जीव अरूपी द्रव्य है इसलिये उसका स्वभाव अगुरुलघुरूप है। तथा जो कार्मण शरीर है वह कर्मवर्गणारूप है। और जो कर्मवर्गणाएँ हैं वे अगुरुलघुरूप होती हैं। तथा चोक्तम्—

અને વૈક્રિય વર્ગણાઓ ગુરુલઘુ જ હોયછે તેથી જો કારણ ગુરુલઘુ છે તો તેમના કાર્ય પણ ગુરુલઘુ જ હોય છે એટલા માટે નારક જીવો " ગુરુલઘુ પણ હોય છે " એમ કહેલ છે કહ્યું પણ છે કે—

" ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा "

ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ચાર ગુરુલઘુક દ્રવ્યો છે. (जीवं च कम्मं च पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, णो गुरुयलहुया, अगुरुयलहुया) કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવ ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી ગુરુ લઘુ પણ નથી પરન્તુ અગુરુલઘુ જ કારણ કે જીવ અરૂપી દ્રવ્ય છે, તેથી તેનો સ્વભાવ અગુરુલઘુરૂપ છે તથા જે કાર્મણ શરીર છે તે કર્મવર્ગણારૂપ છે અને કર્મવર્ગણાઓ અગુરુલઘુરૂપ હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

गुरुलघुका वा अगुरुलघुका वेति प्रश्नः। उत्तरति भगवान्—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो गुरुया' नो गुरुकाः 'नो लहुया' नो लघुकाः किन्तु 'गुरुलहुया वि' गुरुलघुका अपि 'अगुरुलहुया वि' अगुरुलघुका अपि, हे गौतम! नारका नो गुरुका न वा लघुकाः अपि तु गुरुलघुकास्तथा अगुरुलघुकाश्च-भवन्तीति 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन? उत्तरयति भगवान्-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वेउव्विय तेयाइं पडुच्च' वैक्रियतैजसे शरीरे प्रतीत्य=अधिकृत्य 'णो गुरुया णो लहुया गुरुय लहुया' नो गुरुका नो लघुका गुरुकलघुका नो अगुरुलघुकाः, नारका वैक्रियतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुकलघुका एव यतो वैक्रियतैजसशरीरे वैक्रियतैजसवर्गणानिष्पादिते, वैक्रिय

"लघु और गुरुलघु" इन पदों का ग्रहण किया गया है। इस तरह से हे भदन्त! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं? लघु हैं? या गुरु लघु रूप हैं अथवा अगुरुलघुरूप हैं? यह प्रश्न बन जाता है। (गोयमा!) हे गौतम! नारक जीव (नो गुरुया, नो लहुया) न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु (गुरुयलहुया वि अगुरुलहुया वि) गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं। (से केणट्ठेणं?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव न लघु हैं न गुरु हैं किन्तु गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं? (गोयमा! वेउव्विय-तेयाइं पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, गुरुय-लहुया) हे गौतम! वैक्रियशरीर तैजस शरीर इन दो शरीरों की अपेक्षा करके नारक जीव न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु गुरुलघु हैं। अगुरुलघु नहीं है। तात्पर्य यह है कि नारक जीवों के तैजसशरीर कार्मणशरीर तथा वैक्रियशरीर ये ३ तीन शरीर होते हैं। सो तैजस एवं वैक्रिय शरीर तैजस और वैक्रिय वर्गणाओं से निष्पादित होते है। और ये तैजस

હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! નારક જીવો (नो गुरुया, नो लहुया) ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, પરન્તુ (गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) ગુરુલઘુ પણ હોય છે અને અગુરુલઘુ પણ હોય છે? (से केणट्ठेणं०') હે ભગવન્! આપ શા માટે એવુ કહો છો કે નારકજીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી પરન્તુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે? (गोयमा! वेउव्विय-तेयाइ पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया) હે ગૌતમ! વૈક્રિય અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુ-લઘુ પણ નથી પરન્તુ ગુરુલઘુ છે તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોને તૈજસ કાર્મણ શરીર અને વૈક્રિય શરીર એ ત્રણ શરીર હોય છે. તૈજસ અને વૈક્રિય શરીરનુ નિર્માણ તૈજસ અને વૈક્રિય વર્ગણાઓથી થાય છે અને તે તૈજસ

पठितेपि ते गुरुत्वादयो न भवन्तीति भावः। 'से तेणट्ठेण' तत् तेनार्थेन गौतम ! एवं कथ्यते यत् नारका न गुरुका न वा लघुकाः किन्तु गुरुकलघुका नो अगुरुकलघुका इति, 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः, असुरकुमारा दारभ्य वैमानिकदेवपर्यन्तं नारकदण्डकवदेव प्रकारा योजनीय इति, 'णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं' नानात्वं ज्ञातव्यं शरीरैः, वैमानिकादिषु गुरुत्वलघुत्वादि विचारे न सर्वथा सादृश्यमेव किन्तु वैलक्षण्यमपि विद्यते तद्वैलक्षण्यं शरीरद्वारेण ज्ञातव्यम्, यस्य यानि शरीराणि तस्य तानि शरीराणि ज्ञात्वा असुरकुमारादि सूत्राणि पठितव्यानीति, भावः। तथाहि असुरादिदेवास्तु नारकवदेव नारकतुल्याः

है। और यदि उपाधि में गुरुत्व आदि नहीं हों तो तादृश उपाधि से उपहितद्रव्य में भी गुरुत्व लघुत्व नहीं होते हैं। (से तेणट्ठेण) इस कारण से हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नारक न गुरु हैं और न लघु हैं किन्तु गुरुलघुक भी हैं और अगुरुलघुक भी हैं। (एवं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर वैमानिक देवपर्यन्त नारकदण्डक की तरह ही समझना चाहिये। (णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं) परन्तु जो विशेषता है वह शरीरों को लेकर है। तात्पर्य यह है कि वैमानिक देवादिकों में जब गुरुत्व लघुत्व आदिका विचार किया जाता है तब उनमें सर्वथा समानता ही नहीं आती है किन्तु भिन्नता भी आती है और यह भिन्नता उनमें शरीर द्वार से आती है ऐसा जानना चाहिये अतः जिस के जो २ शरीर हैं उसके उन २ शरीरों को समझ कर असुरकुमार आदि सूत्र पढना चाहिये। जैसे—असुर

ન હોય તો તે પ્રકારની ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમાં પણ ગુરુત્વ લઘુત્વ કંઈ નથી, (से तेणट्ठेणं) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે, (एवं जाव वेमाणिया) નારકદંડકની જેમ જ અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્ત સુધીની ગુરુતા, લઘુતા વગેરેના વિષયમાં સમજવું, (णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं) પણ જે વિશેષતા છે તે શરીરની અપેક્ષાએ છે, તાત્પર્ય એ છે કે વૈમાનિક દેવ વગેરેમાં જ્યારે ગુરુત્વ લઘુત્વ વગેરેનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે તેમનામાં બધી રીતે સરખાઈ હોતી નથી, ભિન્નતા પણ હોય છે, તે ભિન્નતા શરીરની અપેક્ષાએ રહેલી હોય છે તેથી જેના જેવાં જેવા શરીર હોય છે તેના તેવા તેવા શરીરોને સમજીને અસુરકુમાર વગેરે સૂત્રોનું કથન કરવું લેઈએ, જેમકે-અસુરકુમાર વગેરે દેવો તો નારકો જેવાં જ છે, તેથી વૈક્રિય

"कम्मण मण भासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं" कार्मण-मनो-भाषाः इमा सर्वा अपि वर्गणा अगुरुलघुका एव भवन्तीति। वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया नारका गुरुलघुका भवंति, प्रयोजकयोः शरीरयोः वैक्रियतैजसयोर्गुरुलघुत्वेन तदवच्छिन्ने नारकेपि तयोर्गुरुत्वलघुत्वयोः संभवात्, जीवकार्मणापेक्षया च नारका अगुरुलघुका एव यतो जीवस्यारूपित्वं विद्यते कार्मणशरीरस्यापि अरूपित्वम्, अतः अगुरुलघुत्वमेव। एतदुक्त भवति स्वस्वभावतस्तु जीवो न गुरु र्न वा लघुः किन्तु कर्मोपाधिवशात् तथा तथा-प्रतिभासते, यदि उपाधौ गुरुत्वं लघुत्वं भवेत्तदा तदुपहिते तस्मिन्नपि तद् भवति, यद्युपाधौ गुरुत्वादिकं न भवेत्तदा तादृशोपाध्यु-

"कम्मण मणभासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं।"

कार्माणवर्गणा मनोवर्गणा और भाषावर्गणा ये सब वर्गणाएँ अगुरुलघुक ही होती हैं अतः वैक्रिय और तैजस इन दो शरीरों की अपेक्षा से नारक जीव गुरुलघुक होते हैं। क्यों कि प्रयोजक वैक्रिय तैजस शरीर में गुरुता और लघुता होने से, तदवच्छिन्न-इन दो शरीरों से युक्त-नारकजीव में भी गुरुत्व और लघुत्व संभवता है। तथा-जीव और कार्माणशरीर की अपेक्षा से नारकजीव अगुरुलघुक ही होते है, क्यों कि जीव अरूपी होता है और कार्माणशरीर भी अरूपी होता है। इसलिये नारकजीव में अगुरुलघुत्व आता है। कहने का तात्पर्य यह है कि जीव स्वभाव से न गुरु है और न लघु है किन्तु कर्मोपाधि के वश से वह उस उस रूपसे प्रतिभासित होता है। यदि उपाधिमें गुरुता है तो इस उपाधिसे उपहित द्रव्यमें भी गुरुता आ जाती है और यदि उपाधि में लघुता है तो उपाधि से उपहित (युक्त) द्रव्य में भी लघुता आ जाती

"कम्मण मणभासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं"

કાર્મણવર્ગણા મનોવર્ગણા અને ભાષાવર્ગણા, એ બધી વર્ગણાઓ અગુરુલઘુ જ હોય છે તેથી વૈક્રિય અને તૈજસ, એ બે શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવો ગુરુલઘુ હોય છે, કારણ કે પ્રયોજક વૈક્રિય અને તૈજસ શરીરમાં ગુરુતા અને લઘુતા હોવાથી, તે બે શરીરોથી યુક્ત નારક જીવોમા પણ ગુરુત્વ અને લઘુત્વ સભવી શકે છે તથા જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ નારક અગુરુલઘુજ હોય છે, કારણ કે જીવ અરૂપી હોય છે, તે કારણે નારક જીવોમા અગુરુત્વ લઘુત્વ પણ હોય છે તાત્પર્ય એ છે કે જીવ સ્વભાવથી ગુરુ પણ નથી અને લઘુ પણ નથી, કર્મોપાધિને કારણે તે ગુરુ અથવા લઘુરૂપે પ્રતિભાસિત થાય છે જો ઉપાધિમા ગુરુતા હોય તો તે ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમા પણ ગુરુતા આવી જાય છે, જો ઉપાધિમા લઘુતા હોય તો તે ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમા પણ લઘુતા આવી જાય છે, અને જો ઉપાધિમા ગુરુત્વ વગેરે

कार्मणापेक्षया चागुरुलघुका' । मनुष्यास्तु औदारिक-वैक्रिय-तैजसाहारकशरीराणि प्रतीत्य गुरुलघव', जीवकार्मणपेक्षया चागुरुलघवो भवंतीति । ' धम्मत्थिकाए जावजीवत्थिकाए ' धर्मास्तिकाय यावत् जीवास्तिकायः, इह यावत्पदेन अधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायपदोपादानं कर्तव्यम्, ' चउत्थपएणं ' चतुर्थपदेन, धर्मास्तिकायादारभ्य जीवास्तिकायपर्यन्ता चतुर्थपदेन ' अगुरुलहु ' इत्यनेन वक्तव्या शेषाणां निषेध एव कर्तव्य, धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायजीवास्तिकाया आद्यभङ्गत्रयाणामभावो वक्तव्य इति, नामरूपित्वेनागुरुलघुत्वस्यैव सम्भवात् इति । ' पोग्गलत्थिकाएण भंते ' पुद्गलास्तिकाय खलु भदन्त!

आहारक शरीर नहीं होता । अत औदारिक, वैक्रिय और तैजस इन तीन शरीरों की अपेक्षा से इनमें गुरुलघुता और जीव तथा कार्मण शरीर की अपेक्षा से इनमें अगुरुलघुता आती है ऐसा जानना चाहिये। मनुष्य में पांचों ही शरीर हो सकते हैं-अत इनमें औदारिक, वैक्रिय, आहारक और तैजसशरीर की अपेक्षा से गुरुलघुता और जीव एवं कार्मणशरीरकी अपेक्षासे अगुरुलघुता आती है ऐसा जानना चाहिये। इस तरह असुरकुमार से लेकर यावत् वैमानिक देवपर्यन्त शरीरों को लेकर गुरुलघुता तथा अगुरुलघुता प्रकट की गई है । (धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएण) धर्मास्तिकाय यावत् जीवास्तिकाय चौथे पद से उपलक्षित जानना चाहिये। तात्पर्य इसका यह है कि धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, काल और जीवास्तिकाय इनमें आदि के गुरु, लघु और गुरुलघु ये तीन भंग नहीं है केवल अगुरुलघु जो

આહારક શરીર હોતું નથી. તેથી ઔદારિક, તૈજસ અને વૈક્રિય એ ત્રણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં ગુરુલઘુતા હોય છે અને જીવ તથા કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુતા હોય છે, એમ સમજવું મનુષ્યોમાં પાંચે શરીર હોઈ શકે છે તેથી ઔદારિક તૈજસ, વૈક્રિય અને આહારક શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં ગુરુલઘુતા હોય છે અને જીવ તથા કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ મનુષ્યોમાં અગુરુલઘુતા હોય છે એમ સમજવું આ રીતે અસુરકુમારોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના શરીરોની અપેક્ષાએ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે (धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएणं) ધર્માસ્તિકાયથી જીવાસ્તિકાય સુધીનું ચોથું પદ પ્રકટ કરવું એટલે કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય કાળ અને જીવાસ્તિકાયમાં શરૂઆતના ત્રણ ભાંગા નથી પણ ચોથો ભાંગો છે. એટલે કે તેઓ ગુરુ નથી લઘુ નથી, ગુરુલઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુ છે કારણ કે તે બધા ય પે અરૂપી છે.

वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया गुरुलघुकाः, जीवकार्मणापेक्षया चागुरुलघुका ज्ञातव्याः । पृथिव्यादिजीवास्तु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिजीवास्तु औदारिकतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुलघवो ज्ञातव्यास्तादृशशरीरयोर्गुरुलघुत्वेन तद्विशिष्टजीवस्यापि तथात्वसंभवात्, जीवं कार्मणं च शरीरं प्रतीत्यागुरुलघवः, एतयोररूपित्वेनागुरुलघुत्वात्, वायुकायास्तु औदारिक-वैक्रियतैजसशरीराणि प्रतीत्य गुरुलघवः जीवकार्मणापेक्षया अगुरुलघवः एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो वायुकायवद् औदारिक-वैक्रिय-तैजसशरीराण्याश्रित्य गुरुलघुकाः । एवं जीव

आदि देव तो नारक की तरह ही है-अतः वैक्रिय तैजस शरीर की अपेक्षा से ये गुरुलघुक होते हैं तथा जीव और कार्मण शरीर की अपेक्षा से ये अगुरुलघुक होते हैं ऐसा जानना चाहिये। तथा-पृथिवीजीव, अप्जीव, तेजोजीव, वनस्पतिजीव ये सब औदारिक तैजस शरीर की अपेक्षा गुरुलघु होते हैं क्यों कि ये दोनों शरीर गुरुलघु हैं, इसलिये इन दोनों शरीरों से युक्त होने के कारण इन जीवों में भी तथा रूपता का संभव होता है । तथा-जीव और कार्मण शरीर को लेकर इनमें अगुरुलघुता आती है । क्यों कि ये दोनों अरूपी हैं । वायुकायिक जो जीव हैं इनमें-औदारिक शरीर, वैक्रियशरीर और तैजस की अपेक्षा गुरुलघुता आती है और जीव तथा कार्मणशरीर की अपेक्षा इनमें अगुरुलघुता आती है । इसी तरह से पंचेन्द्रिय जो तिर्यंच जीव हैं उनमें भी वायुकाय की तरह गुरुलघुता और अगुरुलघुता आती है। क्यों कि पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों में औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कार्मण ये चार होता है।

અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ ગુરુલઘુ હોય છે, તથા જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ અગુરુલઘુ હોય છે, એમ સમજવું. તથા-પૃથિવીકાયના જીવો, અપ્કાયના જીવો, તેજસ્કાયના જીવો અને વનસ્પતિકાયના જીવો, એ બધા જીવો ઔદારિક અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ ગુરુલઘુ હોય છે, કારણ કે તે બન્ને શરીર ગુરુલઘુ છે તેથી તે બે શરીરોથી યુક્ત હોવાને કારણે તે જીવોમાં પણ ગુરુલઘુપણું સંભવી શકે છે તથા જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુપણું હોય છે, કારણ કે તે બન્ને અરૂપી છે વાયુકાયિક જીવોમાં ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર અને તૈજસશરીરની અપેક્ષા ગુરુલઘુતા હોય છે, પણ જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુતા હોય છે એ જ પ્રમાણે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો છે તેમનામાં પણ વાયુકાયની જેમ જ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા હોય છે, કારણ કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને ઔદારિક, વૈક્રિય અને તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે-

द्रव्याइं पडुच्च ' गुरुलघुकद्रव्याणि औदारिकादीनि चत्वारि शरीराणि प्रतीत्य =आश्रित्य ' णो गुरुए ' नो गुरुकः, ' णो लहुए ' नो लघुकः, पुद्गलास्तिकायः औदारिकादिशरीरापेक्षया न गुरु र्न वा लघुरिति भावः, किन्तु ' गुरुलहुए ' गुरुलघुकः ' णो अगुरुयलहुए ' नो अगुरुलघुकः, ' अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च ' अगुरुलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य, अगुरुलघु द्रव्याणि-कार्मणद्रव्याणि, तानि आश्रित्य ' णो गुरुए णो लहुए णो गुरुय लहुए ' नो गुरुकः नो लघुको नो गुरुलघु कोऽपि तु ' अगुरुयलहुए ' अगुरुकलघुकः' पुद्गलास्तिकाय इति । ' समया कम्माणि य चउत्थपएणं ' समया कर्माणि च चतुर्थपदेन, समयाः=कालविभागा अमूर्ताः, कर्माणि=कार्मणवर्गणारूपाणि एषामगुरुलघुत्वम्, ' कण्हलेस्सा णं भंते ' कृष्ण-

दव्वाइं पडुच्च णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) गुरुलघु द्रव्यों की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु है न लघु है न अगुरुलघु है किन्तु गुरुलघु है । यहां गुरुलघुक द्रव्य से औदारिक आदि चार शरीर लिये गये हैं । इन चार शरीर की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु है, न लघु है, न अगुरुलघुरूप है किन्तु यह गुरुलघुरूप है । (अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए, णो लहुए णो गुरुयलहुए अगुरुलहुए) अगुरुलघु द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु है न लघु है, और न गुरुलघु है किन्तु अगुरुलघुरूप है । यहां अगुरुलघुद्रव्य से कार्मणद्रव्य लिये गये हैं । क्योंकि कार्मणद्रव्य अगुरुलघुरूप होता है यह बात अभी प्रकट की जा चुकी है । अतः कार्मण द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय अगुरुलघुरूप प्रकट किया है । (समया कम्माणि य चउत्थपएणं) समय-कालविभाग, और कार्मण वर्गणारूप कर्म ये सब अगुरु-

ઉત્તર—(ગુરુયલહુયદવ્વાઇં પડુચ્ચ ણો ગુરુએ ણો લહુએ, ગુરુયલહુએ, ણો અગુરુયલહુએ) ગુરુ લઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે, અહીં ગુરુલઘુ દ્રવ્યથી ઔદારિક વગેરે ચાર શરીર લેવામાં આવ્યાં છે તે ચાર શરીરની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરંતુ ગુરુલઘુરૂપ જ છે (અગુરુયલહુયદવ્વાઇં પડુચ્ચ ણો ગુરુએ ણો લહુએ ણો ગુરુયલહુએ) અગુરુલઘુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, ગુરુલઘુ પણ નથી પરંતુ અગુરુલઘુ છે અહીં અગુરુલઘુ દ્રવ્યથી કાર્મણદ્રવ્ય લેવામાં આવેલ છે કારણ કે કાર્મણદ્રવ્ય અગુરુલઘુરૂપ હોય છે, એ વાત હમણાં જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે તેથી કાર્મણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયને અગુરુલઘુરૂપ બતાવ્યું છે (સમયા કમ્માણિ ય ચઉત્થપએણં) સમય-કાળવિભાગ, અને કાર્મણવર્ગણારૂપ અગુરુલઘુરૂપ કર્મ છે

'किं गुरुए' किं गुरुकः, 'लहुए' लघुकः 'गुरुयलहुए' गुरुकलघुकः 'अगुरुलहुए' अगुरुलघुकः? उत्तरयति भगवान्-'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'णो गुरुए' नो गुरुकः 'णो लहुए' नो लघुकः, 'गुरुलहुए वि' गुरुलघुकोपि। 'अगुरुलहुए वि' अगुरुलघुकोऽपि हे गौतम! पुद्गलास्तिकायो न गुरु र्न वा लघुः किन्तु गुरुलघुरपि अगुरुलघुरपि भवति, तथा च प्रथमद्वितीय भंगौ न ग्रहीतव्यौ किन्तु तृतीयचतुर्थयोरेव ग्रहणं कर्तव्यम्। पुद्गलास्तिकायविषये उत्तरं निश्चनयानुसारेण ज्ञातव्यम्, एतन्मते कोपि पदार्थः एकान्ततो न गुरु र्न वा लघु र्भवतीति। 'से केणट्ठेणं भंते' तत्केनार्थेन हे भदन्त! केन कारणेन एवमुच्यते, पुद्गलास्तिकायो न गुरु र्न वा लघु किन्तु गुरुलघुकोऽगुरुलघुकश्चेति, उत्तरयति भगवान्-'गोयमे'-त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'गुरुयलहुय-

---

चौथा भंग है वही है। क्यों कि ये सब अरूपी द्रव्य हैं। (पोग्गलत्थिकाए णं भंते! किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) हे भदन्त! पुद्गलास्तिकाय क्या गुरु है, अथवा लघु है? या गुरुलघु हैं? कि अगुरुलघु है? (गोयमा! णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए वि, अगुरुलहुए वि) हे गौतम! पुद्गलास्तिकाय न गुरु है, न लघु है किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। इस तरह यहां प्रथम भंग और द्वितीय भंग ग्रहण नहीं करना चाहिये, किन्तु तृतीय और चतुर्थ भंग ही यहां ग्रहण करना चाहिये। पुद्गलास्तिकाय में उत्तर निश्चयनय के अनुसार ही जानना चाहिये-निश्चयनय की मान्यतानुसार कोई भी पदार्थ एकान्ततः न गुरु है और न एकान्ततः लघु ही है। (से केणट्ठेणं भंते!) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि पुद्गलास्तिकाय न गुरु है और न लघु है किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। (गुरुयलहुय-

---

(पोग्गलत्थिकाए ण भंते! किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए अगुरुयलहुए?) હે ભગવન્! પૌદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ છે? લઘુ છે? અથવા ગુરુલઘુ છે? કે અગુરુલઘુ છે? (गोयमा णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुये वि, अगुरुलहुए वि) હે ગૌતમ! પૌદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી પણ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે આ રીતે અહીં પહેલા અને બીજા ભાગાનો સ્વીકાર કર્યો નથી પણ ત્રીજા અને ચોથા ભાગાનો સ્વીકાર કર્યો છે પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તે નિશ્ચયનયના મતાનુસાર સમજવો. નિશ્ચયનયની માન્યતાનુસાર કોઈ પણ પદાર્થ એકાન્તપણે ગુરુ પણ નથી અને એકાન્તપણે લઘુ પણ નથી (से केणट्ठेणं भंते!०) હે ભગવન્! આપ શા માટે એવું કહો છો કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ નથી, લઘુ નથી પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે.

वर्णों औदारिक च गुरुलघु इति कृत्वा कृष्णलेश्या गुरुलघुका वाच्या । 'भाव लेस्सं पडुच्च' भावलेश्यां प्रतीत्य 'चउत्थपएणं' चतुर्थपदेन, कृष्णलेश्या ज्ञातव्या, भावलेश्या जीवपरिणतिरूपा, जीवपरिणतिश्चामूर्ता, इत्यतो भावापेक्षया कृष्णलेश्या अगुरुलघुरेव भवतीति भाव । 'एव जाव सुक्कलेस्सा' एव यावत् शुक्ललेश्या ज्ञातव्या, 'दिट्ठी' दृष्टि 'दसण' दर्शनम् 'नाणं' ज्ञानम् 'अन्नाण' अज्ञानम् सन्नाओ' सज्ञाः 'चउत्थ पएण णेयव्वाओ' चतुर्थपदेन अगुरुलघुपदेन नेतव्या =ज्ञातव्या, 'हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएण पएण' अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि ज्ञातव्यानि तृतीयेन पदन, अधस्तानि औदारिक-वैक्रियकार्मण-तैजस शरीराणि, तृतीयपदेन गुरुलघुकेन ज्ञातव्यानि, औदारिकादिचतु शरीराणाम् गुरुलघुवर्गणास्वरूपत्वात्, 'कम्मर्ग च चउत्थेणं पएणं' कार्मणं च चतुर्थेन पदेन

आदि शरीरों का जो काला रग है यह द्रव्यतः कृष्णलेश्या है। औदारिक आदि शरीर गुरुलघु होते हैं, अत कृष्णलेश्या गुरुलघु होती है। जीवों की परिणतिरूप भावलेश्या होती है। अत भावलेश्या की अपेक्षा से विचार करने पर यह कृष्णलेश्या अगुरुलघुरूप होती है। क्यों कि जीव की परिणति अमूर्त है। (एव जाव सुक्कलेस्सा) इस तरह से यावत् शुक्ललेश्या तक जानना चाहिये। (दिट्ठीदसण-णाणऽण्णाण सन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ) तथा-दृष्टि, दर्शन, ज्ञान, अज्ञान और संज्ञा ये सब चतुर्थपद से अगुरुलघुरूप जानना चाहिये। (हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएणं पएणं) नीचे के चार शरीर औदारिक, वैक्रिय, कार्माण और तैजस-तृतीयपद से गुरुलघुरूप जानना चाहिये। क्यों कि ये चार शरीर गुरुलघु वर्गणारूप होते हैं। (कम्मगं च चउत्थेणं पएणं)

કાળો રંગ હોય છે તે દ્રવ્યથી કૃષ્ણલેશ્યા છે ઔદારિક વગેરે શરીરો ગુરુલઘુ હોય છે, તેથી કૃષ્ણલેશ્યા પણ ગુરુલઘુ હોય છે જીવોની પરિણતિરૂપ ભાવ લેશ્યા હોય છે તેથી ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો તે કૃષ્ણલેશ્યા અગુરુલઘુ રૂપ હોય છે કારણ કે જીવની પરિણતિ અમૂર્ત છે (एव जाव सुक्कलेस्सा) એ જ પ્રમાણે શુકલલેશ્યા સુધીની લેશ્યાઓ વિષે પણ સમજવું (दिट्ठी-दसण-णाणऽण्णाणसन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ) તથા— દૃષ્ટિ, દર્શન જ્ઞાન, અજ્ઞાન અને સંજ્ઞા, એ બધામાં ચોથા પદને લાગુ કરવું જોઈએ કે તેમને અગુરુલઘુ જાણવાં. (हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएणं पएणं) નીચેના ચાર શરીરોને ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક તૈજસ શરીરોને ત્રીજા પદથી ગુરુલઘુરૂપ જાણવા કારણ કે તે ચારે શરીર ગુરુલઘુવર્ગણા રૂપ હોય છે (कम्मग च चउत्थेणं पएणं) કાર્મણ શરીરને અગુરુલઘુરૂપ

लेश्या खलु भदन्त ! 'किं गुरुया' किं गुरुकाः 'जाव अगुरुयलहुया' यावत् अगुरुलघुकाः, यावत्पदेन लघुकाः गुरुलघुका वेत्यस्य भंगद्वयस्य ग्रहणं कर्तव्यम् इति प्रश्नः । उत्तरयति भगवान्-'गोयमे'-त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो गुरुया' नो गुरुकाः 'णो लहुया' नो लघुकाः किन्तु 'गुरुयलहुया वि' गुरुकलघुका अपि तथा 'अगुरुलहुया वि' अगुरुलघुका अपि । 'से केणट्टेण' तत्केनार्थेन एवमुच्यते ? उत्तरयति भगवान्—'गोयमे'-त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'दव्वलेस्सं-पडुच्च' द्रव्यलेश्यां प्रतीत्य 'तइयपएणं' तृतीयपदेन द्रव्यलेश्या-माश्रित्य कृष्णलेश्या तृतीयपदेन गुरुलघुकरूपेण वाच्या। द्रव्यलेश्या पेक्षया कृष्णलेश्या गुरुलघुका भवति । द्रव्यतः कृष्णलेश्या औदारिकादिशरीर-

---

लघुरूप है । (कण्हलेस्साणं भंते ! किं गुरुया, जाव अगुरुयलहुया ?) हे भदन्त ! कृष्णलेश्या क्या गुरु है, अथवा लघु है, या गुरुलघु है कि अगुरुलघु है ? (गोयमा ! णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) हे गौतम ! कृष्णलेश्या न गुरु है, न लघु है, किन्तु गुरु-लघु भी है और अगुरुलघु भी है । (से केणट्टेणं०) हे भदन्त आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कृष्णलेश्या न गुरु है, न लघु है किन्तु गुरु-लघु भी है और अगुरुलघु भी है । (गोयमा ! दव्वलेस्स पडुच्च ततियपएणं, भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएणं) हे गौतम ! द्रव्यलेश्या की अपेक्षा से कृष्णलेश्या गुरुलघुक है और भावलेश्या की अपेक्षा से वह चतुर्थपदरूप जो अगुरुलघुक है उस स्वरूप है । कृष्णलेश्याएँ द्रव्य और भाव की अपेक्षा से दो प्रकार की होती हैं। इनमें द्रव्य की अपेक्षा कृष्ण-लेश्या औदारिक आदि शरीरों के वर्णरूप होती है । अर्थात्-औदारिक

(कण्हलेस्साण भंते ! किं गुरुया, जाव अगुरुयलहुया ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ છે, લઘુ છે, ગુરુલઘુ છે, કે અગુરુલઘુ છે ? (गोयमा ! णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ નથી, લઘુ નથી પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે (से केणट्ठणं०) હે ભગવન્ ? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે ? (गोयमा ! दव्वलेस्सं पडुच्च ततियपएणं, भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएण) હે ગૌતમ ! દ્રવ્યલેશ્યાની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુલઘુ છે અને ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તે અગુરુલઘુ છે અહીં ત્રીજા પદથી ગુરુલઘુ અને ચોથા પદથી અગુરુલઘુ ગ્રહણ કર્યું છે કૃષ્ણ વગેરે લેશ્યાઓ દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ બે પ્રકારની હોય છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યા ઔદારિક વગેરે શરીરોના વર્ણરૂપ હોય છે, એટલે કે ઔદારિક વગેરે શરીરોનો જે

चामेव निर्विभागा अंशा, सर्वपर्यया वर्णोपयोगादयो द्रव्यधर्मा' एते सर्वे पुद्गला लास्तिकाय वद् व्यपदेश्याः गुरुत्वलघुत्वेनागुरुलघुत्वेन चेत्यर्थ एव सूक्ष्माणि अमूर्तानि च द्रव्याणि अगुरुलघूनि, इतराणि बादराणि मूर्त्तानि च गुरुलघूनि प्रदेशाः पर्यवास्तु तत्तद्रव्य संबन्धित्वेन तत्तत्स्वभावा इति। 'तीयद्धा' अतीताद्धा अतीतकाल इत्यर्थ, 'अणागयद्धा अनागताद्धा, अनागतकाल इत्यर्थः, 'सव्वद्धा' सर्वाद्धा सर्वकाल इति यावत्, चउत्थेण पएणं' चतुर्थेन पदेन अगुरुलघुकेन अतीतानागतसर्वकालाश्चतुर्थ पदेन ज्ञातव्या अगुरुलघुकाः ज्ञातव्या स्वभावत एव कालस्य गुरुत्वलघुत्वगुरुलघुत्वानामभावादित्यर्थः ॥ सू० २ ॥

अथ निर्ग्रन्थ प्रकरणम्।

इतः पूर्वप्रकरणे गुरुत्वलघुत्वयो विचारः कृत इति गुरुत्वलघुत्वयो प्रका-न्तरबाधप्रिये एव इदं सूत्रमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि।

मूलम्—से णूण भंते लाघवियं अपिच्छा अमुच्छा अगेही अपडिबद्धया समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थ। हंता गोयमा!

द्रव्य हैं। इनके जो निर्विभाग अंश हैं वे प्रदेश हैं, वर्ण उपयोग आदि जो हैं वे द्रव्य के धर्म हैं। जो सूक्ष्म और अमूर्तद्रव्य हैं वे अगुरुलघु हैं और जो बादर एवं मूर्तद्रव्य हैं वे गुरुलघु हैं। प्रदेश और पर्याय ये दोनों भिन्न २ द्रव्यों के साथ रहने के कारण–तत्तद्रव्य संबंधी होने से तत-त्स्वभावरूप जानना चाहिये। (तीयद्धा अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) अतीतकाल, अनागतकाल और सर्वाद्धा ये सब–चतुर्थ पद से कहना चाहिये। क्यों कि काल में स्वभावतः ही गुरुत्व, लघुत्व और गुरुलघुत्व इनका अभाव रहता है॥ सू–२॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય જેવા જ સમજવા દ્રવ્ય શબ્દથી ધર્માસ્તિકાય વગેરેને ગ્રહણ કર્યા છે, તેમના જે અવિભાજ્ય અંશ છે પ્રદેશ છે અને વર્ણ, ઉપયોગ વગેરે દ્રવ્યના ધર્મો છે જે સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત્ત દ્રવ્ય છે તે અગુરુલઘુ હોય છે, અને જે બાદર (સ્થૂળ) અને મૂર્ત્ત દ્રવ્ય છે તે ગુરુલઘુ હોય છે પ્રદેશ અને પર્યાય એ બન્ને જુદા જુદા દ્રવ્યોની સાથે રહેવાને કારણે–તે તે દ્રવ્ય સબંધી હોવાને કારણે તે તે સ્વભાવરૂપ જાણવા (तीयद्धा अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) અતીતકાળ (ભૂતકાળ) અનાગતકાળ (ભવિષ્યકાળ) અને સર્વાદ્ધા (વર્તમાનકાળ) એ બધાને ગુરુલઘુ કહેવા જોઈએ, કારણ કે કાળમાં સ્વભાવથી જ ગુરુત્વ, લઘુત્વ અને ગુરુલઘુત્વનો અભાવ રહે છે ॥ સૂ–૨ ॥

कार्मणशरीरस्यागुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात् चतुर्थपदेनागुरुलघुकेनैव संग्रहसंभवात्, 'मणजोगो वयजोगो चउत्थएणं पएणं' मनोयोगो वचोयोगश्चतुर्थकेन पदेन, मनोयोगवचोयोगौ चतुर्थपदेन वक्तव्यौ तद्द्रव्याणामगुरुलघुत्वादिति, 'कायजोगो तइएणं पएणं' काययोगस्तृतीयेन पदेन, काययोगः कार्मणवर्जितस्तृतीयपदेन गुरुलघुकेन ज्ञातव्यस्तद्द्रव्याणां गुरुलघुत्वादिति 'सागारोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं' साकारोपयोगः अनाकारोपयोगश्चतुर्थपदेन इमौ द्वावपि उपयोगौ चतुर्थपदेनागुरुलघुकेन ज्ञातव्यौ, उपयोगा अरूपित्वेन अगुरुलघवो भवंति इति भावः। 'सव्वदव्वा सव्वपएसा सव्वपज्जवा जहा पोग्गलात्थिकाओ' सर्वद्रव्याणि सर्वप्रदेशाः सर्वपर्यवाः यथा पुद्गलास्तिकायः, तत्र सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सर्वप्रदेशास्ते-

कार्मणशरीर चतुर्थपद से अगुरुलघुरूप जानना चाहिये। क्यों कि वह अगुरुलघुद्रव्यात्मक होता है। (मणजोगो वइजोगो चउत्थएणं पएणं) मनयोग, वचनयोग ये दोनों चतुर्थपद जो अगुरुलघुपद है उससे कहना चाहिये। क्यों कि इनके द्रव्य अगुरुलघु होते है। काय जोगो तइएणं पएणं) काययोग तृतीयपद जो गुरुलघु पद है उससे कहना चाहिये। यहां कार्मण काययोग छोड़ देना अर्थात् वह गुरुलघुक पद से नहीं कहना चाहिये। बाकी के ६ काययोग तृतीय पद से कहना चाहिये। क्यों कि इनके द्रव्य गुरुलघु होते हैं। (सागरोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं) साकारोपयोग–ज्ञान, अनाकारोपयोग–दर्शन ये दोनों चतुर्थपद से — अगुरुलघुपद से कहना चाहिये। क्यों कि उपयोग अमूर्त्त होते हैं। इस कारण वे अगुरुलघु होते हैं।(सव्वदव्वा, सव्वपएसा, सव्वपज्जवा, जहा पोग्गलात्थिकायो) सर्वद्रव्य, सर्वप्रदेश, सर्वपर्यायें, पुद्गलास्तिकाय की तरह जानना चाहिये। धर्मास्तिकायादिक

સમજવુ, અહી ચોથા પદથી "અગુરુલઘુ" ગ્રહણુ કરાયુ છે, કારણુ કે કાર્મણુ શરીર અગુરુલઘુ દ્રવ્યાત્મક હોય છે (मणजोगो वइजोगो च चउत्थेणं पएण) મનોયોગ અને વચનયોગ, એ બન્નેને અગુરુલઘુ હોય છે. (कायजोगो तइएण पएणं) કાયજોગને ગુરુલઘુ કહેવો જોઇએ, અહી કાર્મણુ કાયયોગને ગ્રહણુ કરવાનો નથી એટલે કે કાર્મણુ કાયયોગને ગુરુલઘુ કહેવો જોઇએ નહી બાકીના છ કાયયોગને ગુરુલઘુ કહેવા જોઇએ, કારણુ કે તેમના દ્રવ્ય ગુરુલઘુ હોય છે (सागरोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं) સાકારોપયોગ–જ્ઞાન, અનાકારોપયોગ–દર્શન, એ બન્નેને અગુરુલઘુ કહેવા જોઇએ, કારણુ કે ઉપયોગ અમૂર્ત્ત હોય છે, તેથી તેઓ અગુરુલઘુ હોય છે (सव्वदव्वा, सव्वपएसा, सव्वपज्जवा, जहा पोगलात्थिकायो) સર્વ દ્રવ્ય, સર્વપ્રદેશ, અને સર્વપર્યાયોને

भावो लाघवं लाघवमेव लाघविकम् अल्पोपधित्वं 'अपिच्छा' अल्पेच्छा, अल्पा इच्छा अभिलाषा आहारादिषु इत्यल्पेच्छा, 'अमुच्छा' अमूर्छा, उपध्यादिरक्षणादि विषयकमूर्च्छारहितत्वम्, 'अगेही' अगृद्धिः, आहारादिषु परिभोगकाले आसक्तिरहितत्वम्। 'अपडिबद्धया' अप्रतिबद्धता=सांसारिक वन्धुवान्धवादिषु स्नेहाभावः, एतत् लाघविकाल्पेच्छाऽमूर्च्छाऽगृद्ध्यप्रतिबद्धतेति पञ्चकम् 'समणाणं' श्रमणानाम् 'णिग्गंथाणं' निर्ग्रन्थानाम् 'पसत्थ' प्रशस्तम्, सुन्दरम् कल्याणकरं भवति किम्? इति प्रश्नः। भगवानाह—'हंता गोयमे' त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'लाघविय जाव पसत्थं' लाघविकं यावत् प्रशस्तम्, यावत्पदेन —'अल्पेच्छाऽमूर्च्छाऽगृद्धिरप्रतिबद्धता श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम्' इति संग्राह्यम्। हे गौतम! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां लाघविकादिकं सर्वं प्रशस्तमेव, एतदेव श्रमणानां

अगिदि अपडिबद्धया, समणाणं निग्गंथाणं पसत्थं) लाघविक-अल्प उपधि रखने रूप लघुता, तथा अपिच्छा-आहार आदिकों में अल्पइच्छा, अमुच्छा-उपधि आदि के रक्षण करने रूप मूर्च्छासे रहितपना, अगेही आहार आदिके उपभोग कालमें अगृद्धिपन, और अप्रतिबद्धता-बांधव आदिकों के ऊपर स्नेह का अभाव होना सो ये लाघविक, अपेच्छा, अमूर्च्छा, अगृद्धि और अप्रतिबद्धता पांच बातें श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली होती हैं क्या? (हंता गोयमा लाघविय जाव पसत्थ) हां गौतम! ये लाघव आदि पांच बातें श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली होती हैं। यहां यावत् शब्द से "अल्पेच्छा, अमूर्च्छा, अगृद्धि और अप्रतिबद्धता" इनका ग्रहण हुआ है। हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली ये लाघवादिक पांच बातें हैं। यही श्रमणों की

अगेही अपडिबद्धया समणाणं निग्गंथाणं पसत्थं?) લાઘવિક અલ્પેચ્છા, અમૂર્ચ્છા અગૃદ્ધિ અને અપ્રતિબદ્ધતા, એ પાંચે બાબતો શું શ્રમણનિર્ગ્રંથોને માટે પ્રશસ્ત (કલ્યાણકારી) હોય છે? એ પાંચે પદોના અર્થ નીચે મુજબ છે લાઘવિક એટલે અલ્પ ઉપધિ રાખવા રૂપ લઘુતા અપિચ્છા એટલે આહાર વગેરેની અલ્પ ઇચ્છા અમૂચ્છા એટલે ઉપધિ વગેરેની રક્ષા કરવાની આસક્તિ ન હોવી તે અગૃદ્ધિ એટલે આહાર વગેરેમાં લાલસાનો અભાવ, અપ્રતિબદ્ધતા એટલે સગાં સ્નેહીઓ પ્રત્યે સ્નેહ (મોહ) નો અભાવ (हंता गोयमा! लाघवियं जाव पसत्थं) હે ગૌતમ! લાઘવ વગેરે પાંચ વાતો શ્રમણનિર્ગ્રંથો માટે પ્રશસ્ત-કલ્યાણકારી ગણાય છે 'यावत्' પદથી 'અલ્પેચ્છા અમૂર્ચ્છા, અગૃદ્ધિ અને અપ્રતિબદ્ધતા ગ્રહણ કરાયા છે હે ગૌતમ! શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનું કલ્યાણ કરનારી તે લાઘવાદિક પાંચ વાતો છે એમાં જ શ્રમણોની શ્રમણતા

लाघवियं जाव पसत्थं । से णूणं भंते ! अकोहत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं । हंता गोयमा ! अकोहत्तं अमाणत्तं जाव पसत्थं । से णूणं भंते ! कंखपओसेणं खीणे समणे णिग्गंथे अंतकरे भवइ, अंतिम-सरीरिए वा बहुमोहे वि य णं पुव्विं वि हरित्ता अहपच्छा संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सव्वे दुक्खाणं अंतंकरेइ, हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ ॥ सू० ३ ॥

छाया–तद् नूनं भदन्त ! लाघविकम् अल्पेच्छा अमूर्च्छा अगृद्धिरप्रतिबद्धता श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् प्रशस्तम्? हन्त गौतम ! लाघविकं यावत् प्रशस्तम्। तद् नूनं भदन्त ! अक्रोधत्वममानत्वममायत्वमलोभत्वं श्रमणानां निर्ग्रन्थानां प्रशस्तम्? हन्त गौतम ! अक्रोधत्वममानत्वं यावत् प्रशस्तम् । तद् नूनं भदन्त ! काँक्षाप्रदोषे क्षीणे श्रमणो निर्ग्रन्थोऽन्तकारो भवति, अंतिमशरीरको वा भवति, बहुमोहश्चापि पूर्वं विहृत्य, अथ पश्चात् संवृतः कालं करोति ततः पश्चात् सिद्ध्यति बुद्ध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति?, हन्त गौतम ! कांक्षाप्रदोषे क्षीणे यावदन्तं करोतीति ॥ सू० ३ ॥

टीका—'से णूण भंते !' तद् नूनं भदन्त ! 'लाघवियं' लाघविकम् लघो-

---

निर्ग्रन्थप्रकरण–

इससे पूर्वप्रकरण में गुरुत्व और लघुत्व इनका विचार किया गया है। अतः उन्हीं का प्रकरण चलता है इस कारण उसी विषय में सूत्रकार "से णूणं भंते !" इत्यादि सूत्र कह रहे हैं—

टीकार्थ– (भंते) हे भदन्त ! (से णूणं लाघवियं अपिच्छा, अमुच्छा

નિર્ગ્રન્થ પ્રકરણ

આ પહેલાંના પ્રકરણમા ગુરુત્વ અને લઘુત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એમનું જ પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી એજ વિષયમા સૂત્રકાર "से णूणं भंते !" ઇત્યાદિ સૂત્રો કહે છે—

'से णूण भंते ! लाघवियं अप्पिच्छा" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (से णूण लाघविय अप्पिच्छा, असुच्छा,

भवस्तम्, साधूनामेवास्यर्थमक्रोधत्वादिकं भवस्तं तत्रोपादगमेव । 'से णूणं भंते' तन्नूनं भदन्त ! 'कंखपओसे णं' कांक्षाप्रदोषे खलु 'खीणे' क्षीणे, विनष्टे सति, 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः, 'अंतकरे भवइ' अन्तकरो भवति किम् ? कांक्षाप्रदोषः कांक्षा = परदर्शनवाञ्छा, परदर्शनविषयासक्तिर्वा, सैव प्रकृष्टो दोष इति कांक्षाप्रदोषः । 'अंतिमसरीरिए वा' अन्तिमशरीरको वा भवति किम् ? अथवा 'बहुमोहे वि य णं' बहुमोहोऽपि च खलु भूत्वा 'पुव्विं विहरित्ता' पूर्वं विहृत्य 'अहपच्छा' अथ पश्चात् 'संवुडे कालं करेइ' संवृतः कालं

कहना यह है कि श्रमणों में श्रमणता तब ही आती है कि जब उनमें क्रोधादिकषायों का अभाव हो । अतः जिस प्रकार से लाघवादिरूप प्रशस्तियां श्रमणजनों के लिये हितावह हैं उसी प्रकार से इन लाघवादिकों की शोभा निमित्त क्रोधादिकों की अभावरूप प्रशस्तियां भी उनके लिये हितकारक है । अतः ये सब उपादेय हैं ।

(से णूणं भंते !) हे भदन्त ! (कंखपओसे) कांक्षाप्रदोष (खीण) नष्ट हो जाने पर (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (अंतकरे भवइ) क्या अंतकर होता है ? पर दर्शन विषयक आग्रहरूप वाञ्छा का नाम कांक्षा है । अथवा–परदर्शन विषयक आसक्तिरूप गृद्धि का नाम कांक्षा है । यह एक बड़ा भारी दोष है । अतः इस वाञ्छा को प्रकृष्ट दोषरूप मान कर उसे " कांक्षाप्रदोष " इस समासान्त पद द्वारा प्रकट किया गया है । (अंतिमसरीरिए वा) तथा क्या वह अन्तिमशरीर वाला होता है ? (बहुमोहे वि य णं पुव्विं विहरित्ता, अहपच्छा संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेइ ?)

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તેમનામાં ક્રોધાદિ કષાયોનો અભાવ હોય છે ત્યારે જ તેઓ શ્રમણ કહેવાય છે. જેવી રીતે લાઘવાદિ રૂપ પ્રશસ્તિઓ શ્રમણોને માટે હિતકર છે, એજ પ્રમાણે ક્રોધાદિકોના અભાવરૂપ પ્રશસ્તિઓ પણ તેમને માટે હિતકારક છે આ રીતે તે બધી પ્રશસ્તિઓ ઉપાદેય છે

(સે ણૂણં ભંતે !) હે ભગવન્ ! (કંખપઓસે ખીણે સમણે નિગ્ગંથે અંતકરે ભવઇ?) કાંક્ષાપ્રદોષ નાશ પામે ત્યારે શું શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સંસારનો અંત કરનાર બને છે? બીજા દર્શન વિષયક આગ્રહ રૂપ વાંછા (અભિલાષા) નું નામ કાંક્ષા છે અથવા બીજા દર્શન વિષયક આસક્તિનું નામ કાંક્ષા છે. તે ઘણો મોટો દોષ ગણાય છે તે કાંક્ષાને પ્રકૃષ્ટ દોષરૂપ ગણીને તેને માટે " કાંક્ષાપ્રદોષ " શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે (અંતિમ સરીરએ વા) શું તે શ્રમણ અંતિમ શરીરી હોઇ શકે ? (બહુમોહે વિ ય ણં પુવ્વિં વિહરિત્તા, અહ પચ્છા

श्रमणत्वम् , तच्च क्रोधाद्यभावमन्तरेण न संभवति अतः क्रोधाद्यभावस्य प्राशस्त्य सूचनार्थमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि । ' से णूणं भंते ' तद् नूनं भदन्त ! ' अकोहत्तं ' अक्रोधत्वम् क्रोधराहित्यम् ' अमाणत्तं ' अमानत्व मानरहितत्वं, ' अमायत्तं ' अमायत्वं, मायाविवर्जितत्वम् , 'अलोभत्तं ' अलोभत्वम् , लोभरहितत्वम्। एतत्सर्वं ' समणाणं ' श्रमणानाम् ' णिग्गंथाणं ' निर्ग्रन्थानाम् ' पसत्थं ' प्रशस्तं किम् ' भगवानाह—' हंता गोयमे ' इत्यादि । ' हंता गोयमा ' हन्त हे गौतम ! ' अकोहत्तं–अमाणत्तं जाव पसत्थं ' अक्रोधत्वममानत्वं यावत्

श्रमणता है। तात्पर्य कहने का यह है कि निर्ग्रन्थश्रमणजनों में ही ये पूर्वोक्त बातें देखने में आती हैं अन्यत्र नहीं । उनमें ये सब बाते इस लिये कहने में आती है कि वे इनका मन, वचन, काया से पालन करते हैं , इनके पालन करने का उनका उद्देश्य यही है कि ये सब बातें उनके लिये हितकर हैं। अतः प्रभु गौतम को समझाते है कि हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों की ये लाघवादिक सब ही प्रवृत्तियां प्रशस्त ही होती है । श्रमणों की श्रमणता इसी में समाई हुई है। साथ २ में यह श्रमणता और किन २ बातों से सम्बन्ध रखती है–सो भी प्रभु गौतम को समझाने के लिये उनके प्रश्न करने पर प्रकट करते हैं–(से णूणं भंते! अकोहत्तं, अमाणत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं) हे भदन्त ! क्रोध करने से रहित होना, मान करने से रहित होना माया करने से रहित होना, लोभ करने से रहित होना सो ये सब प्रवृत्तियां निर्ग्रन्थ श्रमण जनों के लिये हितकर होती हैं। तात्पर्य

છે. ફલિતાર્થ એ છે કે નિર્ગ્રંથ શ્રમણોમા જ એ પૂર્વોક્ત પાચ બાબતો જોવામાં આવે છે બીજે જોવામા આવતી નથી. શ્રમણ નિર્ગ્રંથોમા જ એ પાચે વાતોના દર્શન થાય છે કારણ કે તેઓ મન, વચન, અને કાયાથી તેમનું પાલન કરે છે. તેઓનો તેમનું પાલન કરવા પાછળનો ઉદ્દેશ એ છે કે એ પાંચે વાત તેમને માટે હિતકારી છે. તેથી જ મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે તેમની લાઘવાદિક સઘળી પ્રવૃત્તિયો પ્રશસ્ત જ હોય છે શ્રમણોની શ્રમણુતા એમાં જ રહેલી છે એ શ્રમણપણું બીજી કઈ કઈ વાતો સાથે સબંધ રાખે છે, તે વાત ગૌતમને સમજાવવા માટે, તેમના પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે સમજાવે છે– (से णूण भते ! अकोहत्तं, अमाणत्तं, अमायत्तं, अलोभत्त, समणाण णिग्गंथाण पसत्थं ?) હે ભગવન્ ! અક્રોધ (ક્રોધનો અભાવ) અમાન (માનનો અભાવ) અમાયા (માયાથી રહિત હોવું) અને અલોભ (લોભનો અભાવ) એ બધા ગુણો શુ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને માટે હિતકર હોય છે ? તાત્પર્ય એ છે કે શ્રમ-

अथान्यमतविषये प्रश्नोत्तरम्—

इतः पूर्वं कांक्षाप्रदोषः कथित, स च कांक्षामदोषो महान् दोषः। तस्य कांक्षामदोषस्य दोषत्वं दर्शनान्तरस्य विपरीततया समनवीति दर्शनान्तरस्य विपरीतरूपतां दर्शयन्नाह-' अण्ण उत्थिया ' इत्यादि।

मूलम्—अण्णउत्थिया णं भंते ! एव आइक्खंति एव भासति एव पण्णवेंति एव परूवेंति, एव खलु एगे जीव एगेणं समयणं दो आउयाइ पकरेइ, त जहा—इहभविया उय च परभवियाउय च। ज समय इहभवियाउय पगरेइ, त समय परभवियाउय पकरेइ, ज समय परभवियाउयं पकरेइ, त समय इहभवियाउय पकरेइ, इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउय पकरेइ, परभवियाउयस्स पकरणयाए इहभवियाउय पकरेइ, एव खलु एगे जीवे एगेण समएणं दो आउयाइ पकरेइ, त जहा—इहभवियाउय च परभवियाउय च से कहमेय भंते! एव? गोयमा! ज णं त अण्ण उत्थिया एव आइक्खति जाव परभवियाउय च, जे ते एव आहसु मिच्छा ते एव आहसु अह पुण गोयमा! एव आइक्खामि जाव परूवेमि, एव खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउय पकरेइ, त जहा इहभवियाउय वा परभवियाउय वा ज समय इहभवियाउय पकरेइ, णो त समय परभवियाउय पकरेइ, ज समय परभवियाउय पकरेइ णो त समय इहभविया उय पकरेइ इह भवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउय पकरेइ, परभवियाउयस्स पकरणयाए णो इहभवियाउयं पकरेइ एव खलु एगे जीव एगेणं समयणं एग आउय

करोति, संवृतः=संवरं प्राप्तः सन् कालं करोति म्रियते, 'तओ पच्छा' ततः पश्चात् 'सिज्झइ' सिद्धयति, सिद्धिप प्राप्नोति ? 'बुज्झइ' बुद्धयते, बोधं केवलज्ञानमाप्नोति, 'मुच्चइ' मुच्यते, ज्ञानावरणीयादि कर्मकात् निवृत्तो भवति, 'जाव अंतंकरेइ' यावदन्त करोति यावत्पदेन 'परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाण' इति संग्रहः। परिनिर्वाति=कर्म संतापराहित्येन शीतली भवति, सर्वदुःखानां=शारीर-मानसिकदुःखानाम् अन्तं करोति किम् ? भगवानाह—'हंते' त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम ! 'कंखपओसे खीणे' कांक्षाप्रदोषे क्षीणे सति 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति, यस्य कांक्षा प्रदोषो विनष्टो जात स सिद्धो बुद्धः मुक्तः परिनिर्वान्तः सर्वदुःखान्तकरश्च भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

॥ इति निर्ग्रन्थप्रकरणम् ॥

अथवा-पहिले वह बहुत मोहवाला होकर विहार करे और बाद में संवर से युक्त होकर मर जावे, तो क्या वह सिद्ध होता है, बुद्ध होता है ? मुक्त होता है ? यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है ? सिद्धि-पद को प्राप्त होना इसका नाम सिद्ध होना है। केवल ज्ञान को प्राप्त करना इसका नाम बुद्ध होना है। संसार सागर से निवृत्त होना इसका नाम मुक्त होना है। शारीरिक, मानसिक दुःखों का अन्त करना इसका नाम सर्व दुःखान्तकर है। यहां यावत् पदसे "परिनिव्वाइ" इस पद का संग्रह हुआ है। कर्म संताप से रहित होकर शीतली भूत होना इसका अर्थ है। (हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ) हां गौतम ! कांक्षा प्रदोष नष्ट होने पर-श्रमण निर्ग्रन्थ सिद्ध होता है, बुद्ध होता है मुक्त होता है, परिनिर्वात होता है और सर्व दुःखों का अन्त करनेवाला होता है ॥ सू-३ ॥

संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, जाव सव्वदुक्खाण अंतं करेइ ?) અથવા-પહેલાં તે શ્રમણ ઘણા જ મોહયુક્ત થઈને વિચરતા હોય, પણ ત્યાર બાદ સંવૃત થઈને (સંવર યુક્ત થઈને) મરણ પામે તો શું તે સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે ? પરિનિર્વૃત થાય છે ? અને તમામ દુઃખોનો અંત કરે છે ? સિદ્ધિપદ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરવું એટલે સિદ્ધ થવું. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એટલે બુદ્ધ થવું સંસાર સાગરને તરી જવો એટલે મુક્ત થવું. કર્મસંતાપથી રહિત થઈને શીતલીભૂત થવુ એટલે પરિનિર્વૃત થવુ. અને શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોનો નાશ કરવો એટલે સર્વ દુઃખાન્તકર થવુ

(हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंत करेइ) હા ગૌતમ ! કાંક્ષાપ્રદો-ષનો નાશ થવાથી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સિદ્ધપદ પામે છે, બુદ્ધ બને છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વૃત થાય છે અને તમામ દુઃખોનો અંત કરનાર બને છે. ॥સૂ૦ ૩॥

अथान्यमतविषये प्रश्नोत्तरम्—

इत' पूर्वं कांक्षाप्रदोषः कथित, स च कांक्षामदोषो महान् दोषः । तस्य कांक्षामदोषस्य दोषत्वं दर्शनान्तरस्य विपरीततया समवतीति दर्शनान्तरस्य विपरीतरूपता दर्शयन्नाह–' अण्ण उत्थिया ' इत्यादि ।

मूलम्—अण्णउत्थिया णं भते ! एव आइक्खति एव भासति एव पण्णवेंति एव परूवेंति, एव खलु एगे जीवे एगेणं समयणं दो आउयाइ पकरेइ, त जहा–इहभविया उय च परभवियाउय च । ज समय इहभवियाउय पगरेइ, त समय परभवियाउय पकरेइ, ज समय परभवियाउयं पकरेइ, त समय इहभवियाउय पकरेइ, इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउय पकरेइ,परभवियाउयस्स पकरणयाए इहभवियाउय पकरेइ, एव खलु एगे जीवे एगेण समएणं दो आउयाइ पकरेइ, त जहा–इहभवियाउय च परभवियाउय च से कहमेय भते! एव ? गोयमा ! ज णं त अन्न उत्थिया एव आइक्खति जाव परभवियाउय च, जे ते एव आहसु मिच्छा ते एव आहसु अह पुण गोयमा ! एव आइक्खामि जाव परूवेमि, एव खलु एगे जीवे एगेणं समयणं एगं आउय पकरेइ, त जहा इहभवियाउय वा परभवियाउय वा ज समय इहभवियाउय पकरेइ, णो त समय परभवियाउय पकरेइ, ज समय परभवियाउय पकरेइ णो त समय इहभविया उय पकरेइ इह भवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउय पकरेइ, परभवियाउयस्स पकरणयाए णो इहभवियाउय पकरेइ एव खलु एगे जीव एगेणं समयणं एग आउय

पकरेइ, तं जहा-इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा, सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवमाख्यान्ति, एवं भाषंते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयंति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रकरोति, तद्यथा -- इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च य समयं इहभविकायुष्कं प्रकरोति, तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति त समयम् इहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया परभविकायुष्कं प्रकरोति परभविकायुष्कस्य प्रकरणतयेहभविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीवः एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रकरोति तद्यथा-इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्? । गौतम! यत् ते अन्ययूथिका एवमाख्याति यावत् परभविकायुष्कं च, ये ते एवमाहुः, मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुन र्गौतम! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकमायुष्कं प्रकरोति तद्यथा-इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा। य समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति नो तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, नो तं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो परभविकायुष्कं प्रकरोति, परभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो इह भविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैकमायुष्कं प्रकरोति, तद्यथा—इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥ सू०४ ॥

टीका—'अण्णउत्थिया णं भंते!' अन्य यूथिकाः खलु भदन्त! 'एवं आइक्खंति' एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति सामान्यरूपेण कथयन्ति, 'एवं भासंति' एव भाषन्ते विशेषरूपेण कथयन्ति, 'एवं पण्णवेंति' एवं प्रज्ञा-

---

अन्यमतविषय में प्रश्नोत्तर—

इससे पहिले कांक्षाप्रदोष कहा जा चुका है और यह कहा गया है कि यह एक महान् दोष है। इस कांक्षा प्रदोष (पर दर्शन की वांछा) में दोषरूपता दर्शनान्तर की विपरीतता से ही संभवती है-अतः दर्श-

---

અન્યમત વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર

આ પહેલા કાંક્ષાપ્રદોષનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ અને તેને મહાન દોષરૂપ બતાવવામા આવ્યો આ કાક્ષાપ્રદોષ (પરદર્શનની વાછા) મા બીજા દર્શનની વિપરીતતાને લીધે જ દોષપણુ સભવે છે. તેથી બીજા દર્શનોમાં

पयन्ति, उपपत्तिद्वारेण ' एवं परूवेति ' एवं प्ररूपयन्ति, प्ररूपणां कुर्वन्ति भेद कथनत , किमित्याह-एव खलु एगे जीवे ' एवं खलु एको जीवः ' एगेण सम एणं ' एकेन समयेन ' दो आउयाइ ' द्वे आयुषी, आयुर्द्वय ' पकरेइ ' प्रकरोति =बध्नाति, जीवो नाम स्वपर्याय समूहरूपः स च पर्यायसमुदायात्मको जीवो यदा एकमायुःपर्याय करोति तदाऽन्यमपि पर्याय करोत्येव स्वपर्यायत्वाविशेषात् ज्ञानसम्यक्त्वादिपर्यायवत् स्वपर्यायस्य कर्ता जीव एवेति स्वीकर्तव्यमेव अन्यथा

नान्तर में विपरीतरूपता दिखाने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—
' अण्ण उत्थिया णं भंते ! ' इत्यादि ।

टीकार्थ—(अण्णउत्थियाणं भंते!) हे भदन्त! अन्ययूथिकजन–दूसरे तीर्थिकजन (एव माइक्खंति) इस प्रकार से सामान्यरूप से कहते हैं (एव भासति) इस प्रकार से विशेषरूप से कहते हैं। (एव पण्णवेंति) (युक्तियों द्वारा इस प्रकार से समझाते हैं (भेदों के कथनपूर्वक वे इस प्रकार से प्ररूपणा करते हैं–(एव खलु) कि–(एगे जीवे एगेणं समएणं) एक जीव एक समय में (दो आउयाइ) दो आयुओं का (पकरेइ) बंध करता है । इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि–जीव जो है वह अपनी पर्यायों का एक समूहरूप है। अत वह पर्यायसमूहरूप जीव जिस समय एक आयुरूप पर्याय को करता है, उसी समय वह दूसरी भी आयुरूप पर्याय को करता ही है । क्यों कि स्वपर्यायत्व की उसमें अविशेषता है। ज्ञान सम्यक्त्व आदि स्वपर्याय की तरह। तात्पर्य कहने

વિપરીતતા બતાવવાને માટે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે

ટીકાર્થ— अण्ण उत्थिया णं भंते ! ' ઇત્યાદિ

(अण्ण उत्थिया णं भंते !) હે ભગવન્ ! અન્ય યૂથિકજન–અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતને માનનારા લોકો (एव माइक्खति) આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહે છે, (एव भासति) આ પ્રમાણે વિશેષરૂપે કહે છે, (एव पण्णवेंति) યુક્તિયો વડે આ પ્રમાણે સમજાવે છે (एव परूवेंति) ભેદોના કથન પૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે–(एव खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउ याई पकरेइ) એક જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે આ વિષયમા પરધર્મીઓની માન્યતા એવી છે કે–જીવ પોતાની પર્યાયોના એક સમૂહરૂપ છે તેથી પર્યાયસમૂહરૂપ જીવ જે સમયે એક આયુષ્યરૂપ પર્યાય કરે છે એ જ સમયે તે બીજી આયુષ્યરૂપ પર્યાય પણ કરે છે કારણ કે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ વગેરે સ્વપર્યાયની જેમ તેનામા સ્વપર્યાયપણાની અવિશેષતા છે.

पकरेइ, तं जहा-इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा, सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्यान्ति, एवं भापंते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयंति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रकरोति, तद्यथा — इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च य समयं इहभविकायुष्कं प्रकरोति, तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति त समयम् इहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया परभविकायुष्कं प्रकरोति परभविकायुष्कस्य प्रकरणतयेहभविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीवः एकेन समयेन द्वे आयुपी प्रकरोति तद्यथा-इह भविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? । गौतम ! यत् ते अन्ययूथिका एवमाख्याति यावत् परभविकायुष्कं च, ये ते एवमाहुः, मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुन गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकमायुष्कं प्रकरोति तद्यथा-इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा । य समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति नो तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, नो तं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो परभविकायुष्कं प्रकरोति, परभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो इह भविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैकमायुष्कं प्रकरोति, तद्यथा—इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥ सू०४ ॥

टीका—'अण्णउत्थिया णं भंते !' अन्य यूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवं आइक्खंति' एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति सामान्यरूपेण कथयन्ति, 'एवं भासंति' एव भापन्ते विशेपरूपेण कथयन्ति, 'एवं पण्णवेति' एवं प्रज्ञा-

---

अन्यमतविषय में प्रश्नोत्तर—

इससे पहिले कांक्षाप्रदोष कहा जा चुका है और यह कहा गया है कि यह एक महान् दोष है । इस कांक्षा प्रदोष (पर दर्शन की वांछा) में दोषरूपता दर्शनान्तर की विपरीतता से ही संभवती है-अतः दर्श-

---

અન્યમત વિષયમા પ્રશ્નોત્તર

આ પહેલા કાક્ષાપ્રદોષનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ અને તેને મહાન દોષરૂપ બતાવવામા આવ્યો. આ કાક્ષાપ્રદોષ (પરદર્શનની વાછા) મા બીજા દર્શનની વિપરીતતાને લીધે જ દોષપણુ સભવે છે. તેથી બીજા દર્શનોમાં

पयन्ति, उपपत्तिद्वारेण 'एवं परूवे ति' एवं प्ररूपयन्ति, प्ररूपणां कुर्वन्ति भेद कथनतः, किमित्याह–एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः 'एगेण सम एण' एकेन समयेन 'दो आउयाइं' द्वे आयुषी, आयुर्द्वयं 'पकरेइ' प्रकरोति =बध्नाति, जीवो नाम स्वपर्याय समूहरूप स च पर्यायसमुदायात्मको जीवो यदा एकमायुःपर्यायं करोति तदाऽन्यमपि पर्यायं करोत्येव स्वपर्यायत्वाविशेषात् ज्ञानसम्यक्त्वादिपर्यायवत् स्वपर्यायस्य कर्ता जीव एवेति स्वीकर्तव्यमेव अन्यथा

नान्तर में विपरीतरूपता दिखाने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—
'अण्ण उत्थिया णं भंते!' इत्यादि।

टीकार्थ—(अण्णउत्थियाण भंते!) हे भदन्त! अन्ययूथिकजन-दूसरे तीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) इस प्रकार से सामान्यरूप से कहते हैं (एव भासंति) इस प्रकार से विशेषरूप से कहते हैं। (एवं पण्णवेंति) (युक्तियों द्वारा इस प्रकार से समझाते हैं (भेदों के कथनपूर्वक वे इस प्रकार से प्ररूपणा करते हैं–(एव खलु) कि–(एगे जीवे एगेणं समएणं) एक जीव एक समय में (दो आउयाइं) दो आयुओं का (पकरेइ) बंध करता है। इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि–जीव जो है वह अपनी पर्यायों का एक समूहरूप है। अत यह पर्यायसमूहरूप जीव जिस समय एक आयुरूप पर्याय को करता है, उसी समय वह दूसरी भी आयुरूप पर्याय को करता ही है। क्यों कि स्वपर्यायत्व की उसमें अविशेषता है। ज्ञान सम्यक्त्व आदि स्वपर्याय की तरह। तात्पर्य कहने

વિપરીતતા બતાવવાને માટે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે

ટીકાર્થ—'અણ્ણ ઉત્થિયા ણં ભંતે!' ઈત્યાદિ

(अण्ण उत्थिया णं भंते!) હે ભગવન્! અન્ય યૂથિકજન–અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતને માનનારા લોકો (एव आइक्खंति) આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહે છે (एव भासंति) આ પ્રમાણે વિશેષરૂપે કહે છે (एव पण्णवेंति) યુક્તિઓ વડે આ પ્રમાણે સમજાવે છે (एव परूवेंति) ભેદોના કથન પૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે–(एव खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ) એક જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે આ વિષયમાં પરધર્મીઓની માન્યતા એવી છે કે–જીવ પોતાની પર્યાયોના એક સમૂહરૂપ છે તેથી પર્યાયસમૂહરૂપ જીવ જે સમયે એક આયુષ્યરૂપ પર્યાય કરે છે એ જ સમયે તે બીજી આયુષ્યરૂપ પર્યાય પણ કરે છે કારણ કે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ વગેરે સ્વપર્યાયની જેમ તેનામાં સ્વપર્યાયપણાની અવિશેષતા છે

सिद्धत्वादिपर्यायाणामुत्पादाभाव एव स्यादिति भावः । 'तं जहा' तद्यथा-' इह भवियाउयं च परभवियाउयं च' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तदेव स्पष्टयति—'जं समयं' इत्यादि । 'जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयमा-

का यह है कि जिस तरह जीव आयुरूप पर्याय को करते समय ज्ञान सम्यक्त्व आदि अपनी पर्यायों करता है उस एक ही समय में उनके करने में कोई बाधा नहीं आती है क्यों कि वे उसकी पर्यायें हैं इसी प्रकार से एक ही जीव एक ही समय में दो आयुकर्मों का बंध करता है । इसमें भी कोई बाधा नहीं आती है । कारण-जैसे एक आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है उसी प्रकारसे उसी समयमें दूसरी आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है । इस कथनसे यह बात समझमें आ जाती है कि जीव ही अपनी पर्यायों का कर्त्ता है। यदि जीव अपनी पर्यायों का कर्त्ता न माना जावे तो फिर सिद्धत्व आदि पर्यायों का कभी उत्पाद ही नहीं हो सकने के कारण उनका अभाव ही हो जावेगा । इस दो आयुओं को एक समय में करने की बात को अब और विशेषरूप से स्फुट करने के लिये उन्हीं की तरफ से सूत्रकार कहते है कि-(तं जहा) उनके मन्तव्यानुसार एक ही समयमें एक ही जीव इन दो आयुओंको इस प्रकार से करता है (इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इसभव सम्बन्धी आयुको और दूसरी परभव सम्बन्धी आयुको ।(जं समयं इहभवियाउयं

તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે જે સમયે જીવ; આયુષ્યરૂપ પર્યાયને કરતી વખતે જ્ઞાન સમ્યકત્વ વગેરે પોતાની પર્યાયોને પણ કરે છે-તો એ એક જ સમયે તે બધી પર્યાયો કરવામા જેમ વાધો નડતો નથી, કારણ કે તે તેની પર્યાયો છે, એજ પ્રમાણે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો પણ બંધ કરે છે એમ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી કારણ કે એક આયુષ્ય કર્મ કરવું એ જેમ તેની પર્યાય છે, એજ પ્રમાણે એજ સમયે બીજુ આયુષ્યકર્મ કરવું એ પણ તેની પર્યાય જ છે આ કથનથી એ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જીવ પોતે જ પોતાની પર્યાયોનો કર્ત્તા છે. જો જીવને પોતાની પર્યાયોનો કર્ત્તા માનવામા ન આવે તો સિદ્ધત્વ વગેરે પર્યાયોની ક્યારેય પણ ઉત્પત્તિ ન થઈ શકવાને કારણે તેનો અભાવ જ માનવો પડે હવે બે આયુષ્યો એક જ સમયે કરવાના વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (तं जहा) અન્ય ધર્મીઓના કથનાનુસાર એક જ સમયે એક જ જીવ બે આયુષ્યનો બંધ આ રીતે કરે છે-(इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) એક આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો અને બીજો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ (जं समयं इहभविया यं

पयन्ति, उपपत्तिद्वारेण ' एवं परूवेंति ' एवं प्ररूपयन्ति, प्ररूपणां कुर्वन्ति भेद कथनतः, किमित्याह-एवं खलु एगे जीवे ' एवं खलु एको जीवः ' एगेणं समएणं ' एकेन समयेन ' दो आउयाई ' द्वे आयुषी, आयुर्द्वयं ' पकरेइ ' प्रकरोति =बध्नाति, जीवो नाम स्वपर्याय समूहरूपः स च पर्यायसमुदायात्मको जीवो यदा एकमायुःपर्यायं करोति तदाऽन्यमपि पर्याय करोत्येव स्वपर्यायत्वाविशेषात् ज्ञानसम्यक्त्वादिपर्यायवत् स्वपर्यायस्य कर्ता जीव एवेति स्वीकर्तव्यमेव अन्यथा

नान्तर में विपरीतरूपता दिखाने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—
' अण्ण उत्थिया णं भंते ! ' इत्यादि ।

टीकार्थ—(अण्णउत्थियाणं भंते!) हे भदन्त! अन्ययूथिकजन-दूसरे तीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) इस प्रकार से सामान्यरूप से कहते हैं (एवं भासंति) इस प्रकार से विशेषरूप से कहते हैं। (एवं पण्णवेंति) (युक्तियों द्वारा इस प्रकार से समझाते हैं (भेदों के कथनपूर्वक वे इस प्रकार से प्ररूपणा करते हैं-(एवं खलु) कि-(एगे जीवे एगेणं समएणं) एक जीव एक समय में (दो आउयाइं) दो आयुओं का (पकरेइ) बंध करता है। इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि-जीव जो है वह अपनी पर्यायों का एक समूहरूप है। अतः वह पर्यायसमूहरूप जीव जिस समय एक आयुरूप पर्याय को करता है, उसी समय वह दूसरी भी आयुरूप पर्याय को करता ही है। क्यों कि स्वपर्यायत्व की उसमें अविशेषता है। ज्ञान सम्यक्त्व आदि स्वपर्याय की तरह। तात्पर्य कहने

વિપરીતતા બતાવવાને માટે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે

ટીકાર્થ— अण्ण उत्थिया णं भंते ! ' ઇત્યાદિ

(अण्ण उत्थिया णं भंते !) હે ભગવન્ ! અન્ય યૂથિકજન-અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતને માનનારા લોકો (एवं आइक्खंति) આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહે છે (एवं भासंति) આ પ્રમાણે વિશેષરૂપે કહે છે, (एवं पण्णवेंति) યુક્તિયો વડે આ પ્રમાણે સમજાવે છે (एवं परूवेंति) ભેદોના કથન પૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે-(एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाई पकरेइ) એક જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે આ વિષયમાં પરધર્મીઓની માન્યતા એવી છે કે-જીવ પોતાની પર્યાયોના એક સમૂહરૂપ છે તેથી પર્યાયસમૂહરૂપ જીવ જે સમયે એક આયુષ્યરૂપ પર્યાય કરે છે એ જ સમયે તે બીજી આયુષ્યરૂપ પર્યાય પણ કરે છે કારણ કે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ વગેરે સ્વપર્યાયની જેમ તેનામાં સ્વપર્યાયપણાની અવિશેષતા છે

सिद्धत्वादिपर्यायाणामुत्पादाभाव एव स्यादिति भावः । 'त जहा' तद्यथा-' इह भवियाउयं च परभवियाउयं च' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तदेव स्पष्टयति—'जं समयं' इत्यादि । 'जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयमा-

का यह है कि जिस तरह जीव आयुरूप पर्याय को करते समय ज्ञान सम्यक्त्व आदि अपनी पर्यायों करता है उस एक ही समय में उनके करने में कोई बाधा नहीं आती है क्यों कि वे उसकी पर्यायें हैं इसी प्रकार से एक ही जीव एक ही समय में दो आयुकर्मों का बंध करता है। इसमें भी कोई बाधा नहीं आती है। कारण-जैसे एक आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है उसी प्रकारसे उसी समयमें दूसरी आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है। इस कथनसे यह बात समझमें आ जाती है कि जीव ही अपनी पर्यायों का कर्त्ता है। यदि जीव अपनी पर्यायों का कर्त्ता न माना जावे तो फिर सिद्धत्व आदि पर्यायों का कभी उत्पाद ही नहीं हो सकने के कारण उनका अभाव ही हो जावेगा। इस दो आयुओं को एक समय में करने की बात को अब और विशेषरूप से स्फुट करने के लिये उन्हीं की तरफ से सूत्रकार कहते है कि-(तं जहा) उनके मन्तव्यानुसार एक ही समयमें एक ही जीव इन दो आयुओंको इस प्रकार से करता है (इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इसभव सम्बन्धी आयुको और दूसरी परभव सम्बन्धी आयुको। (जं समयं इहभवियाउयं

તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે જે સમયે જીવ, આયુષ્યરૂપ પર્યાયને કરતી વખતે જ્ઞાન સમ્યકત્વ વગેરે પોતાની પર્યાયોને પણ કરે છે-તો એ એક જ સમયે તે બધી પર્યાયો કરવામા જેમ વાધો નડતો નથી, કારણ કે તે તેની પર્યાયો છે, એજ પ્રમાણે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો પણ બંધ કરે છે એમ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી. કારણ કે એક આયુષ્ય કર્મ કરવું એ જેમ તેની પર્યાય છે, એજ પ્રમાણે એજ સમયે બીજુ આયુષ્યકર્મ કરવું એ પણ તેની પર્યાય જ છે. આ કથનથી એ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જીવ પોતે જ પોતાની પર્યાયોનો કર્તા છે. જો જીવને પોતાની પર્યાયોનો કર્તા માનવામા ન આવે તો સિદ્ધત્વ વગેરે પર્યાયોની ક્યારેય પણ ઉત્પત્તિ ન થઇ શકવાને કારણે તેનો અભાવ જ માનવો પડે હવે બે આયુષ્યો એક જ સમયે કરવાના વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (तं जहा) અન્ય ધર્મીઓના કથનાનુસાર એક જ સમયે એક જ જીવ બે આયુષ્યનો બંધ આ રીતે કરે છે-(इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) એક આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો અને બીજો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ (जं समयं इहभविया यं

भित्य यस्मिन् समय इत्यर्थ इहमविकायुष्क मकरोति–मध्नाति, 'तं समय पर मवियाउयं पकरेइ' त समयमाभित्य तस्मिन् समये इत्यर्थः परमविकायुष्कं प्रकरोति, तथा 'ज समयं परमवियाउयं पकरेइ' य समयमाभित्य परमविकायुष्क मकरोति 'त समय इह मवियाउयं पकरेइ' त समयम् इहमविकायुष्क मकरोति, इह मवो वर्तमानमवो यस्मिन् आयुषि वर्तते फलरूपेण तत् इहमविकायुष्क, एव परमवः आगामिमवो यस्मिन् आयुषि फलतया वर्तते तत् परमवायुष्कम्। आभ्यां सूत्राभ्याम् इहमवायुष्करणसमये परमवायुःकरणं नियमितम्, एवं पर मवायु करणसमये इहमवायुःकरण च नियमितम् एवं सूत्रद्वयेन एकसमयका

पगरेइ, तं समयं परभवियाउयं पकरेइ ज समय परभवियाउय पकरेइ, तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ) जिस समय जीव इस भव सम्बन्धी आयु का बंध करता है उसी समय में वह परभव सम्बन्धी आयु का बंध करता है। और जिस समय में वह इस भव सम्बन्धी आयु का बंध करता है। उसी समय में वह परभव सम्बन्धी आयुका बंध करता है। जिस आयु के फल स्वरूप यह चालू भव है वह आयु इहभविक आयु है और आगामी भव जिस आयु के होने पर फलरूप से वर्तता है वह परभवायु है। इन दो सूत्रों द्वारा यह नियमित किया गया कि इह भव आयु के करने के समय में परभव की आयु का करना नियमित है और परभवीय आयु के करने के समय इहभवीय आयु का करना नियमित है। इस तरह इन दो सूत्रों द्वारा दो आयु एक ही समय में किया जाता है इस प्रकार से कहकर अब यह प्रकट किया जाता है

पगरेइ, तं समय परभावियाउय पगरेइ ज समय परभवियाउयं पगरेइ, त समयं इहभवियाउय पगरेइ) જે સમયે જીવ આ ભવ સબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે જ સમયે પરભવ સબંધી આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે જે સમયે તે પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે એજ સમયે આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે જે આયુષ્યના ફળસ્વરૂપ આ ચાલુ ભવ છે, તે ઇહભવિક આયુષ્ય કહેવાય છે અને આગામી (હવે પછીનો) ભવ; જે આયુષ્યના ફળસ્વરૂપે ઉદ્ભવે છે તે પરભવાયુ છે આ બન્ને સૂત્રો વડે એ નિયમ બતાવવામા આવ્યો છે કે આ ભવના આયુષ્યને કરવાના સમયમા પરભવાયુષ્ય કરવાનું નિયમિત છે, અને પરભવના આયુષ્ય ને કરવાને સમયમાં ઇહભવીય આયુષ્ય કરવાનું નિયમિત છે આ રીતે આ બન્ને સૂત્રો વડે બે આયુષ્ય એક જ સમયે કરવામા આવે છે એવુ કથન કરીને હવે એ વાત પ્રકટ કરવામાં

यतां द्वयोरायुषोः कथयित्वा द्वयोरायुषोरेकक्रियाकार्यतामाह—'इहभविया-उयस्से' इत्यादि, 'इह भवियाउयस्स पकरणयाए' इहभवायुषः प्रकरणतया करणेन 'परभवियाउयं पकरेइ' परभवायुष्कं प्रकरोति, 'परभवियाउयस्स पकरणयाए' परभवायुष्कस्य प्रकरणतया करणेन 'इहभवियाउयं पकरेइ' इहभविकायुष्कं प्रकरोति, परभवसंबन्ध्यायुषः करणसमये एव एतद्भवसंबन्ध्यायुषो बन्धनं करोति। प्रकरणार्थं निगमयन्नाह—'एव खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः 'एगेणं समएणं' एकेन समयेन 'दो आउयाइ पकरेइ' द्वे आयुषी प्रकरोति, 'तं जहा' तद्यथा-'इहभवियाउयं च परभवियाउय च' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, 'से कहमेयं भंते एवं' तत्कथमेतत् किमेतत् भदन्त! एवम्= एवं रूपेणास्ति तत्कथनं किं सत्यमिति प्रश्न। हे भदन्त! एकसमये आयुषो-द्वयस्य करणं किं संभवतीति गौतमस्य प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमे' इत्यादि।

कि ये दोनों आयु एक ही क्रिया से की जाती हैं-(इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) जीव इह सम्बन्धी आयु को कर के परभव सम्बन्धी आयु को करता है। और परभव संबंधी आयु के करने से इहभव संबंधी आयु को करता है। (इवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाई पकरेइ) इस तरह से एक जीव एक ही समय में दो आयुओं का बंध करता है। (तं जहा-इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इस भव सम्बन्धी आयु का दूसरी परभव सम्बन्धी आयु का। (से कहमेयं भंते! एवं) सो हे भदन्त! ऐसा यह कथन क्या उन लोगों का सत्य है? अर्थात्-एक समय में दो आयु का बंध करना क्या संभवता है? ऐसा

છે કે એ બન્ને આયુ એક જ ક્રિયાથી કરાય છે-(इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે. અને પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ) આ રીતે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ કરે છે (तं जहा--इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) તે બે આયુષ્ય આ પ્રમાણે છે-(૧) આ ભવસંબંધી આયુષ્ય અને (૨) પરભવ સંબંધી આયુષ્ય (से कहमेयं भंते! एव) તો હે ભગવન્! શું એ લોકોની ઉપરની માન્યતા સાચી છે? એટલે કે એક સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધવાનું સંભવી શકે? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે.

'गोयमा' हे गौतम ! 'ज ण ते अन्नउत्थिया' यत् खलु अन्ययूथिका 'एवं आइक्खंति जाव परभवियाउयं च' एवमाख्यान्ति यावत् परभविकायुष्कं च, इह यावत्पदेन भाषन्ते प्रज्ञापयंति प्ररूपयति, एको जीव एकसमये द्वे आयुषी प्रकरोति इहभविकायुष्क चेत्यादीनां संग्रह । 'जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु' ये ते एवमुक्तवन्तो मिथ्या ते एवमुक्तवन्त, परमतस्य मिथ्यात्व चैवम्-एकेनाध्यवसायेन परस्परविरुद्धयोरायुषोर्बन्धासंभवात्, यदप्युक्तं परतीर्थिकैः पर्यायान्तरकरणे पर्यायान्तरं करोति स्वपर्यायत्वात्, तत्र सम्यक् सिद्धत्वपर्याय

यह गौतम का प्रश्न है-(गोयमा ! ज णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव परभवियाउयं च) हे गौतम ! जो वे अन्ययूथिक जन ऐसा कहते हैं कि एक जीव एक ही समय में दो आयु का बंध करता है-एक इस भव सम्बन्धी आयु का और दूसरी परभवसम्बन्धी आयु का, सो (जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु) जो उन्होंने ऐसा कहा है वह उन्हों ने मिथ्या कहा है । "आइक्खंति जाव परभवियाउयं च" यहां जो "यावत्" पद आया है वह पूर्व में कथित "भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति, एको जीव एक समये द्वे आयुषी प्रकरोति, इह भविकायुष्कं च" इत्यादि पाठ का संग्राहक है ।

"उन्हों ने जो ऐसा कहा है सो मिथ्या कहा है" अब यही बात स्पष्ट की जाती है-एक ही अध्यवसाय से परस्पर विरुद्ध दो आयु का होना असंभव है । तथा ऐसा जो भी २ इन्हों ने कहा है कि अपनी पर्याय होने के कारण जीव सम्यक्त्व और ज्ञान की तरह एक पर्याय के करने में दूसरी पर्याय को करता है सो ऐसा कहना भी उनका ठीक

(गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव परभवियाउयं च) હે ગૌતમ ! અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે કે એક જ સમયે (૧) આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો અને(૨) પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો-એમ બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે (जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु) તેમણે એવું જે કહેલ છે તે મિથ્યા છે, સત્ય નથી "आइक्खंति जाव परभवियाउयं च" અહીં જે "यावत्" પદ છે તેનાથી પૂર્વોક્ત भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति, एको जीवः एक समये द्वे आयुषी प्रकरोति इह भविकायुष्कं च" ઈત્યાદિ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે

'અન્ય તીર્થિકોએ જે કહ્યું છે તે મિથ્યા છે' એજ વાતનું પ્રતિપાદન હવે કરવામાં આવે છે-એક જ અધ્યવસાયથી પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવાં બે આયુષ્યોનો બંધ થવો અસંભવિત છે વળી પોતાની પર્યાય હોવાને કારણે જીવ સમ્યકત્વ અને જ્ઞાનની માફક એક પર્યાય કરવામાં બીજા પર્યાય કરે છે" એવું

येतां द्वयोरायुषोः कथयित्वा द्वयोरायुषोरेकक्रियाकार्यतामाह—'इहभविया-उयस्से' त्यादि, 'इह भवियाउयस्स पकरणयाए' इहभवायुषः प्रकरणतया करणेन 'परभवियाउयं पकरेइ' परभवायुष्कं प्रकरोति, 'परभवियाउयस्स पकर-णयाए' परभवायुष्कस्य प्रकरणतया करणेन 'इहभवियाउयं पकरेइ' इहभवि-कायुष्कं प्रकरोति, परभवसंबन्ध्यायुष करणसमये एव एतद्भवसंबन्ध्यायुषो बन्धनं करोति। प्रकरणार्थं निगमयन्नाह—'एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः 'एगेणं समएणं' एकेन समयेन 'दो आउयाइं पकरेइ' द्वे आयुषी प्रकरोति, 'तं जहा' तद्यथा–'इहभवियाउयं च परभवियाउयं च' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, 'से कहमेयं भंते एवं' तत्कथमेतत् किमेतत् भदन्त! एवम्= एवं रूपेणास्ति तत्कथनं किं सत्यमिति प्रश्न'। हे भदन्त! एकसमये आयुषो-द्वयस्य करणं किं संभवतीति गौतमस्य प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि।

कि ये दोनों आयु एक ही क्रिया से की जाती हैं–(इहभवियाउयस्स पक-रणयाए परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) जीव इह सम्बन्धी आयु को कर के परभव सम्बन्धी आयु को करता है। और परभव संबंधी आयु के करने से इहभव संबंधी आयु को करता है। (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ) इस तरह से एक जीव एक ही समय में दो आयुओं का बंध करता है। (तं जहा–इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इस भव सम्बन्धी आयु का दूसरी परभव सम्बन्धी आयु का। (से कहमेयं भंते! एवं) सो हे भदन्त! ऐसा यह कथन क्या उन लोगों का सत्य है? अर्थात्–एक समय में दो आयु का बंध करना क्या संभवता है? ऐसा

છે કે એ બન્ને આયુ એક જ ક્રિયાથી કરાય છે–(इहभविचाउयस्स पकरणयाए परभवियाउय पकरेइ, परभवियाउस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે અને પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે (एव खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउइयाइं पकरेइं) આ રીતે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ કરે છે (तं जहा––इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) તે બે આયુષ્ય આ પ્રમાણે છે–(૧) આ ભવસંબંધી આયુષ્ય અને (૨) પરભવ સંબંધી આયુષ્ય. (से कहमेयं भंते! एव) તો હે ભગવન્! શું એ લોકોની ઉપરની માન્યતા સાચી છે? એટલે કે એક સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધવાનું સંભવી શકે? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે.

मकरोत्यपेति भावः। अन्ययूथिकमतस्य मिथ्यात्वमुक्त्वा स्वकीयमतं दर्शयन्नाह- 'अह पुण' इत्यादि। 'अहं पुण गोयमा एव माइक्खामि जाव परूवेमि' अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि इह यावत्पदेन-'एव भासेमि एव पन्नवेमि' इत्यनयो सग्रहः, तत्र-आख्यामि=कथयामि सामान्येन, भाष=भषामि विशेषरूपेण, प्रज्ञापयामि=हेतुदृष्टान्तेन प्ररूपयामि=भेदकथनेन। तदेवाह—'एव खलु एगे जीवे एगेण समएण एग आउयं पकरेइ' एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैक मायुष्कं प्रकरोति 'त जहा' तद्यथा 'इहभवियाउयं वा परभवियाउय वा'

ही जीव परभव सम्बन्धी आयु का बध कर लेता है तो फिर इन सत्कृत्यों के करने का और सयमादिक अनुष्ठानों के सेवन करने का प्रयोजन ही निरर्थक हो जाता है। सो ऐसा जो दूसरों ने कहा है सो उनका यह "आयुर्बध कालाद् अन्यत्र ज्ञातव्यम्" कथन आयु के बंध काल के सिवाय के समय का अर्थात् अपर्याप्त अवस्था की अपेक्षा से जानना चाहिये। नहीं तो फिर यह कथन अन्यतीर्थिकजनों का असत्य नहीं ठहराया जा सकता जो वे ऐसा कहते हैं कि जीव आयु के बधकाल में इस भव सम्बन्धी आयु का वेदन करता है अर्थात् भोगता है और परभव सम्बन्धी आयु का बध करता है। कारण कि जैनसिद्धान्त की भी यही मान्यता है। इसी तरह अन्यतीर्थिकजनों के मत को असमीचीन कहकर अपना इस विषय में क्या मन्तव्य है सो दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं—

(अह पुण गोयमा ! एव आइक्खामि जाव परूवेमि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा ही कहता हूँ यावत् प्ररूपणा करता हूँ, कि

બધ બાંધી લેતો હોય તો તેને પછી સત્કૃત્યો કરવાનુ અને સંયમાદિની આરાધના કરવાનુ પ્રયોજન જ રહેતુ નથી "આયુર્બધકાલાદન્યત્ર જ્ઞાતવ્યમ્" આવુ જે અન્ય મતવાદીઓનુ કથન છે તે આયુષ્યના બધકાળ સિવાયના સમયની એટલે કે અપર્યાપ્ત અવસ્થાની અપેક્ષાએ સમજવુ નહીં તો અન્ય તીર્થિકોનું "જીવ આયુષ્યના બધ કાળે આ ભવ સબધી આયુષ્યનુ વેદન કરે છે-ભોગવે છે અને પરભવ સબધી આયુષ્યનો બધ બાધે છે" આ કથન અસત્ય કહી શકાશે નહીં કારણ કે જૈનસિદ્ધાન્તની પણ એ જ માન્યતા છે આ રીતે અન્ય તીર્થિકોના મતને મિથ્યા-અસમીચીન-કહીને આ વિષયમા પોતાનુ શું મન્તવ્ય છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—

(अह पुण गोयमा ! एव आइक्खामि जाव परूवेमि) હે ગૌતમ! હું આ વિષયમા એવુ કહુ છુ યાવત્ પ્રરૂપણા કરુ છુ કે (एग जीवे एगेणं

करणे संसारित्वपर्यायस्य तत्राकरणात् इति, अन्ये तु एवं कथयन्ति-" इहभवायुर्यदा प्रकरोति वेदयते तदा परभवायुः प्रकरोति बध्नाति, इहभवायुष उपभोगेन परभवसंबन्धि आयुर्बध्नातीत्यर्थः, तन्मतं मिथ्या, यतो जातमात्रो जीव इह भवायुर्वेदयते तस्मिन्नेव समये यदि परभवसंबन्ध्यायुषो बन्धनं कुर्व तदा दान-शीलतपोभावनामाचरणं संयमाद्याचरणं च निरर्थकं प्रसज्येत " एतत् आयुर्बन्ध-कालादन्यत्र ज्ञातव्यमन्यथा — आयुषोबन्धकाले इहभवायुर्वेदयते परभवायुस्तु

नहीं है-कारण कि आत्मा जब सिद्धत्व पर्याय को करता है तब वह उस समय संसारित्व पर्याय को नहीं करता है। दूसरे तो ऐसा कहते हैं- " इस भव सम्बन्धी आयु को जब जीव " प्रकरोति " वेदता है। तब वह परभव सम्बन्धी आयु का बंध करता है-इसका तात्पर्य यह है कि इस भव सम्बन्धी आयु के उपभोग से जीव परभव सम्बन्धी को बांधता है-सो ऐसा भी अन्यतीर्थिकों का कथन ठीक नहीं है। क्यों कि जात-मात्र (जन्मते ही) जीव इस भव सम्बन्धी आयु का वेदन करने लगता है सो यदि वह उसी समय में परभव सम्बन्धी आयु का उसने बंध कर लिया है ऐसा मान लिया जावे तो दान, शील, तप और भाव इनका आचरण करना तथा संयम आदि अनुष्ठानों का आचरण करना ये सब निरर्थक हो जावेंगे। तात्पर्य कहने का यह है कि जो जीव उत्पन्न होने के बाद समर्थ होने पर दानादिक सत्कृत्यों का और संयमादिक अनु-ष्ठानों का आचरण इसलिये तो करता कि उसे आगे चलकर उसी भव में परभव सम्बन्धी शुभायु का बंध हो जावे। परन्तु यदि उत्पन्न होते

તેમનું જે કથન છે તે પણ યોગ્ય નથી-કારણ કે આત્મા, જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે એજ સમયે સંસારિત્વ પર્યાય ધારણ કરતો નથી વળી કેટલાક અન્ય તીર્થિકોની માન્યતા એવી છે કે-" જ્યારે જ્યારે જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનું વેદન કરે છે ત્યારે ત્યારે તે પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે " આ માન્યતા પણ બરાબર બંધબેસતી નથી કારણ કે જન્મ થતાજ જીવ, આ ભવના આયુષ્યનું વેદન કરવા માંડે છે, જો આત્મા એજ સમયે પરભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે એવું માનવામાં આવે તો દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાનું આચરણ તથા સંયમાદિનું સેવન કરવું વગેરે નિરર્થક જ થશે તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી જ્યારે તેમનામાં યોગ્ય સામર્થ્ય આવે છે ત્યારે તે દાનાદિ સત્કૃત્યો અને સંયમ વગેરે અનુષ્ઠાનોનું આચરણ કરે છે અને તે એટલા માટે જ કરે છે કે આગળ જતા એજ ભવમાં પરભવ સંબંધી શુભ આયુષ્યનો બંધ બંધાય જો જન્મ થતા જ જીવ, પરભવના આયુષ્યનો

मिकायुष्कस्य प्रकरणतया ' णो इहभवियाउयं पकरेइ ' नो इहभविकायुष्कं प्रकरोति, 'एवं खलु एगे जीवे एगेण समयेण एगं आउयं पकरेइ ' एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकमायुष्कं प्रकरोति, ' तं जहा ' तद्यथा–' इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा ' इह भविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा, एकेन जीवेनैकदा एकमेवायुर्बध्यते, एतद्भवसंबंधि वा परभवसंबन्धि वा, न तु आयुर्द्वयमेकदा भवतीति । ' सेवं भंते सेवं भंते ' तदेवं भदंत ! तदेवं भदन्त ! आयुष्ककर्मणः संपादनविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् तथैव सर्वथैव सम्भवतीति, ' त्ति भगवं गोयमे

परभवियाउयं पकरेइ) जीव इह भव सम्बन्धी आयुष्क को नहीं कर लेता है । (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ) इस तरह एक जीव एक समय में एक ही आयुकर्म को करता है (तं जहा–इह भवियाउयं वा परभवियाउयं वा) या तो वह इह भव का आयुष्य करता है अथवा परभव का आयुष्य करता है । इस सब कथन का सार यही है कि एक जीव एक समय में एक ही आयु को बांधता है–या तो वह इस भव सम्बन्धी आयु को बांधता है या वह परभव सम्बन्धी आयु को बांधता है । एक साथ वह दो आयुष्क का बंध नहीं करता । (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो आयुकर्म के संपादन के विषय में कहा है वह वैसा ही है–अर्थात्–" सर्वथा ही सत्य है सर्वथा ही सत्य ही है " ऐसा कहकर भगवान् गौतम प्रभु को वन्दना

આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધતો નથી (परभवियाउयस पकरणयाए) અને પરભવ સંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેવાથી (णो इहभवियाउयं पकरेइ) આ ભવસંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેતો નથી (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ) આ રીતે એક જીવ એક જ સમયે એક જ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે (तं जहा–इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा) તે આ રીતે કે કાં તો આ ભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અને કાંતો તે પરભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે આ તમામ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે–કાં તો આ ભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અને કાંતો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ એક સાથે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ) "હે ભગવન્ ! આપે આયુષ્યકર્મના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે–એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કર્યા

इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा 'जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति 'णो त समयं परभवियाउय पकरेइ' नो त समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति। 'जं समयं परभवियाउय पकरेइ णो तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति न तं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति, यदा जीव एतद्भवसंबन्धि आयुष्ककर्म करोति तदा न परभवसंबन्धि आयुष्कं करोति, तथा यदा परभवसंबन्धि आयुष्कं करोति। तदा न एतद्भवसंबन्धि आयुष्कर्म करोतीति भावः। यदि एकस्मिन्नेव समये द्वयोरपि बन्धनं भवेत्तदा संयमाद्याचरण निरर्थकं भवेदिति ,भावः। 'इह भवियाउयस्स पकरणयाए' इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया, करणेनेत्यर्थः, 'णो परभवियाउयं पकरेइ' नो परभविकायुष्कं प्रकरोति, 'परभवियाउयस्स पकरणयाए' परभ-

(एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ, तं जहा-इह भवियाउयं वा परभवियाउयं वा) एक जीव एक समय में एक आयु को करता है -वह इस प्रकार से-या तो वह इस भवसंबंधी आयुष्य को करे या पर भव सम्बन्धी आयुष्य को करे। एक समय में दो आयुओं को नहीं करता है। (ज समयं इह भविया उयं पकरेइ) जिस समय में इस भव सम्बन्धी आयुको वह करता है (णो तं समयं परभवियाउयं पकरेइ) उस समय में वह परभवसम्बन्धी आयु को नही करता है। यदि एक समय में दो आयु कर्म का बंध हो तो संयमादिक का आचरण करना निरर्थक हो जावेगा। तथा-(इहभवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउय पकरेइ) इस भव सम्बन्धी आयु के कर लेने से जीव परभव सम्बन्धो आयु कर्म को नहीं कर लेता है। (परभवियाउयस्स पकरणयाए) तथा परभव सम्बन्धी आयुष्क के कर लेने से (णो इह

समएण एग आउय पकरेइ, तं जहा—इह भवियाउय वा परभवियाउय वा) એક જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-આ ભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અથવા તો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-પરંતુ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી (ज समय इह भवियाउयं पकरेइ) જે સમયે જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધતો હોય છે, (णो त समय परभवियाउय पकरेइ) તે સમયે તે પરભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી જો એક જ સમયે બે આયુષ્યકર્મોનો બંધ થતો હોય તો સંયમ વગેરેનું આચરણ કરવું નકામું થઇ પડશે તેમજ (इह भवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउय पकरेइ) આ ભવ સંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેવાથી (णो परभवियाउय पकरेइ) જીવ, પરભવસંબંધી

थेरा सजम न जाणति, थेरा सजमस्स अट्ठ न जाणति, थेरा सवर न जाणति, थेरा सवरस्स अट्ठ न जाणति, थेरा वियेग न जाणति, थेरा विवेगस्स अट्ठ न जाणति, थेरा विउस्सग न जाणति, थेरा विउस्सग्गस्स अट्ठ न जाणति। तएण ते थेरा भगवतो कालासवेसिपुत्त अणगार एवं वयासी—जाणामो ण अज्जा सामाइय, जाणामो णं अज्जो सामाइयस्स अट्ठ जाव जाणामो णं अज्जो विउस्सग्गस्स अट्ठ। तएण से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवते एव वयासी, जइण अज्जा तुब्भे जाणह सामाइय, जाणह सामाइयस्स अट्ठ, जाव जाणह विउस्सगस्स अट्ठ किं भे अज्जो सामाइए, किं भे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे, जाव किं भे विउस्सग्गस्स अट्ठे? तएण थेरा भगवतो कालासवेसियपुत्ते अणगार एव वयासी आयाणे अज्जो सामाइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे, जाव विउस्सग्गस्स अट्ठे। तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवते एव वयासी—जइ भे अज्जो आया सामाइए, आया सामाइस्स अट्ठे, एव जाव आया विउस्सग्गस्स अट्ठे, अवहट्टु कोहमाणमायालोभं किं अट्ठ अज्जो गरहह। कालासवेसियपुत्त! सजमट्ठयाए। से भंते! किं गरहा सजमे, अगरहा सजमे?। कालासवेसियपुत्त गरहा सजमे णो अगरहा सजम, गरहा वि य णं सव्व दोस पविणेइ, सव्व बालिय परिण्णाए, एव खु णे आया सजमे उवहिए भवइ, एव खु णे आया सजमे उवट्ठिए भवइ।

जाव विहरइ' इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति, भगवन्तं वन्दित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरतिस्मेति भावः ॥ सू० ४ ॥

॥ इत्यन्ययूथिकमते प्रश्नोत्तरनिरूपणप्रकरणम् ॥

आर्यकालास्यवेषिपुत्रानगारप्रकरणम्—

अन्ययूथिकप्रस्तावादेवेदं सूत्रमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं पासावच्चिज्जे कालासवेसियपुत्ते णामं अणगारे जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता थेरे भगवंते एवं वयासी–थेरा सामाइयं न जाणंति, थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति, थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति, थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति,

---

नमस्कार कर वहां से संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर आ गये। यहां उत्तरसूत्र में जो "अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि जाव परूवेमि" यावत् पद आया है उससे "एवं भासेमि एवं पन्नवेमि" इन दो क्रियापदों का संग्रह किया गया है। सामान्यरूप से कथन करना इसका नाम आख्या है। विशेषरूप से कथन करना इसका नाम भाषण है। हेतु दृष्टान्त देकर अपने अभिमत विषय का समर्थन करना इसका नाम प्रज्ञापना है। भेदों के कथन से जो विषय निरूपित किया जाता है उसका नाम प्ररूपणा है ॥ सू–४ ॥

इस प्रकार से अन्ययूथिकमत में प्रश्नोत्तरनिरूपण करने वाला प्रकरण समाप्त हुआ ॥

વંદણા નમસ્કાર કરીને સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને ગયા અહીં ઉત્તર સૂત્રમા જે "अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि जाव परूवेमि" 'जाव' (યાવત્) પદ આવ્યુ છે તેની મારફત "एवं भासेमि, एवं पन्नवेमि" એ બે ક્રિયાપદોનો સમાવેશ કરાયો છે વિશેષરૂપે કથન કરવું તેનુ નામ "ભાષણ" છે હેતુ દષ્ટાન્ત વડે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરવું તેનુ નામ "પ્રજ્ઞાપના" છે ભેદોના કથન વડે વિષયનું જે નિરૂપણ કરવામા આવે છે તેને "પ્રરૂપણા" કહે છે" ॥ સૂ૦૪ ॥

॥ અન્યતીર્થિક મત વિષયક પ્રશ્નોત્તર સમાપ્ત ॥

भूमिसेज्जा, फलहसेज्जा, कट्ठसेज्जा, केसलोओ बंभचेरवासो परघरप्पवेसो, लद्धावलद्धी, उच्चावया, गामकंटगा, बावीस परिसहोवसग्गा अहियासिज्जंति, तं अट्ठं आराहेइ आराहित्ता, चरमेहिं उस्सासनीसासेहिं सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ सू० ५ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पार्श्वापत्यीयः कालास्यवेषिपुत्रो नामानगारो यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य स्थविरान् भगवत एवमादीत्, स्थविरा सामायिकं न जानन्ति, स्थविराः सामायिकस्यार्थं न

आर्यकालास्यवेषि पुत्र अनगार प्रकरण-

अन्ययूथिकों के प्रस्ताव से ही सूत्रकार ने इस " तेणं कालेणं तेणं समएणं इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (पासावच्चिज्जे) पार्श्वनाथ के वंश में उत्पन्न हुए (कालासवेसियपुत्ते) कालास्य वेषिक पुत्र (णामं अणगारे) नाम के अनगार (जेणेव थेरा भगवंतो) जिस तरफ स्थविर भगवंत थे तेणेव उवागच्छइ) उस तरफ गये (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के (थेरे भगवंते एवं वयासी) उन्होंने स्थविर भगवंतों से ऐसा कहा-(थेरा ! सामाइयं न जाणंति, थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरों ! आप

આર્યકાલાસ્યવેષિકપુત્ર અનગાર પ્રકરણ—

અન્યયૂથિકો (અન્યતીર્થિકો) ના પ્રસ્તાવ વડે જ સૂત્રકારે " तेणं कालेणं तेणं समएणं ' ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કર્યું છે-

' तेणं कालेणं तेणं समएणं ' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (पासावच्चिज्जे) પાર્શ્વનાથના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ (कालासवेसियपुत्ते) કાલાસ્યવેષિકપુત્ર (णामं अणगारे) નામના અણગાર (जेणेव थेरा भगवंतो) જે તરફ સ્થવિર ભગવાન બિરાજતા હતા (तेणेव उवागच्छइ) તે તરફ ગયા "उवागच्छित्ता ત્યાં જઈને (थेरे भगवंते एवं वयासी) તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું-(थेरा ! सामाइयं न जाणंति, थेरा सामाइयस्स अट्ठं न

एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संबुद्धे थेरे भगवंते वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी एएसि णं भंते! पयाणं पुव्विं अन्नाणयाए, असवणयाए, अबोहियाए अणभिगमेणं, अदिट्ठाणं अस्सुयाणं अस्सुयाणं अविन्नायाणं अव्वोगडाणं अवोच्छिन्नाणं अणिज्जुढाणं अणुवधारियाणं एयमट्ठं नो सद्दहिए, णो पत्तइए, णो रोइए, इयाणिं भंते ! एतेसिं पयाणं जाणणयाए, सवणयाए बोहीए, अभिगमेणं दिट्ठाणं सुयाणं सुयाणं विन्नायाणं वोगडाणं वोच्छिन्नाणं णिज्जुढाणं उवधारियाणं एयमट्ठं सद्दहामि, पत्तियामि, रोएमि, एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह । तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी–सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो से जहेयं अम्हे वदामो । तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह । तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणइ, पाउणित्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे, मुंडभावे, अण्हाणयं अदंतधुवणयं, अच्छत्तयं, अणोवाहणयं

भार्य ! सामायिकं जानीम आर्य ! सामायिकस्यार्थं यावत् जानीम आर्य ! व्युत्सर्गस्यार्थम् । ततः स कालास्यवेपिकपुत्रोऽनगारस्तान् स्थविरान् भगवत एवमवादीत् यदार्याः! यूयं जानीथ सामायिकं,जानीथ सामायिकस्यार्थं, यावत् जानीथ व्युत्सर्गस्यार्थं, किं भवतामार्याः! सामायिकम्?को भवतामार्याः! सामायिकस्यार्थः को भवता

कालासवेसिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) तब उन स्थविर भगवन्तों ने कालास्यवेपिपुत्र अनगारसे इस प्रकार कहा (जाणामो णं अज्जो सामाइय, जाणामो णं अज्जो समाइयस्स अट्ठं) हे आर्य ! हम लोग सामायिक को जानते हैं । हे आर्य हम लोग सामायिक के अर्थ को जानते हैं (जाव जाणामो ण अज्जो विउसग्गस्स अट्ठं) यावत् हे आर्य ! हम लोग व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हैं। (तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एव वयासी) तब उन कालास्यवेपिपुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार कहा—(जइण अज्जो तुम्मे जाणह सामाइयं, जाणह सामाइयस्स अट्ठं, जाव जाणह विउसग्गस्स अट्ठं) यदि हे आर्यो ! तुम लोग सामायिक को जानते हो, सामायिक के अर्थ को जानते हो, यावत् व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हो, तो (किं मे अज्जो सामाइए) आप के मत में आर्यो ! सामायिक यह क्या वस्तु है ? (किं मे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे) हे आर्यो ! आप के मत में सामायिक का

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું—

(जाणामो ण अज्जो सामाइय, जाणामो णं अज्जो सामाइयस्स अट्ठं) હે આર્ય ! અમે સામાયિક જાણીએ છીએ, હે આર્ય ! અમે સામાયિકનો અર્થ પણ જાણીએ છીએ (जाव जाणामो णं अज्जो विउसग्गस्स अट्ठं) યાવત્ હે આર્ય ! અમે વ્યુત્સર્ગનો અર્થ પણ જાણીયે છીએ. (तएण से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણગારે તે સ્થવિર ભગવન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યું-(जइण अज्जो तुब्भे जाणह सामाइय जाणह समाइयस्स अट्ठं जाव जाणह विउसग्गस्स अट्ठं) હે આર્યો ! જો તમે સામાયિકને જાણતા હો અને સામાયિકના અર્થને જાણતા હો, "યાવત્" વ્યુત્સર્ગના અર્થને પણ સમજતા હો (અહીં "યાવત્" પદથી પ્રત્યાખ્યાન, સંયમ વિવેક અને વ્યુત્સર્ગને જાણતા હો અને તેમના અર્થ સમજતા હો એટલો પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો) તો (किं मे अज्जो सामाइए) હે આર્યો ! આપના મતાનુસાર સામાયિક શું છે ? (किं मे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे) હે આર્યો આપના મત પ્રમાણે સામાયિકનો શો અર્થ છે ? (जाव किं

जानंति, स्थविराः प्रत्याख्यानं न जानन्ति, स्थविराः प्रत्याख्यानस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः संयमं न जानन्ति, स्थविराः संयमस्यार्थं न जानन्ति स्थविराः संवरं न जानन्ति, स्थविराः संवरस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः विवेक न जानन्ति, स्थविराः विवेकस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः व्युत्सर्गं न जानन्ति, स्थविराः व्युत्सर्गस्यार्थं न जानन्ति, ततस्ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेपिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः जानीम

लोग सामायिक नहीं जानते हैं, सामायिक के अर्थ को नहीं जानते हैं (थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग प्रत्यख्यान को नहीं जानते हैं (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरों! आप लोग प्रत्याख्यान के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा संजमं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संयम को नहीं जानते हैं। (थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संयम के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा संवरं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संवर को नहीं जानते हैं। (थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संवर के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा विवेगं न जाणंति, थेरा विवेगस्स अट्ठ न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग विवेक को नहीं जानते हैं और हे स्थविरो! आप लोग विवेक के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरो विउसग्गं न जाणंति, थेरा विउसगस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग व्युत्सर्ग को नहीं जानते हैं। हे स्थविरो! आप लोग व्युत्सर्ग के अर्थ को नहीं जानते हैं। (तएणं ते थेरा भगवंतो

जाणति) હે સ્થવિરો! તમે સામાયિક જાણુતા નથી અને સામાયિકનો અર્થ પણ જાણુતા નથી (थेरा पच्चक्खाण न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખ્યાનને જાણુતા નથી, (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठ न जाणति) અને હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખાનનો અર્થ પણ જાણુતા નથી, (थेरा सजम न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે સંજમને જાણુતા નથી, (थेरा सजमस्स अठ न जाणंति) અને હે સ્થવિરો! તમે સંજમનો અર્થ પણ જાણુતા નથી, (थेरा सवर न जाणति) હે સ્થવિરો! તમે સવરને જાણુતા નથી, (थेरा संवरस्स अ न जाणति) અને હે સ્થવિરો! તમે સવરનો અર્થ પણ સમજતા નથી, (थेरो विवेग न जाणति, थेरा विवेगस्स अट्ठ न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે વિવેકને જાણુતા નથી, અને હે સ્થવિરો! તમે વિવેકનો અર્થ પણ જાણુતા નથી. (थेरा विउसग्ग न जाणति, थेरा विउसगस्स अट्ठं न जाणति) હે સ્થવિરો! તમે વ્યુત્સર્ગને જાણુતા નથી, અને હે સ્થવિરો! તમે વ્યુત્સર્ગનો અર્થ પણ જાણુતા નથી (तएण ते थेरा भगवतो कालासवेसिपुत्त अणगार एव वयासी)

किं गर्हा संयम अगर्हा सयमः ? । कालास्यवेपिकपुत्र ! गर्हा सयमो नो अगर्हा संयमः, गर्हापि च खलु सर्वं दोषं प्रविनयति, सर्वा बालता परिज्ञाय, एव खलु स्माकमात्मा सयमे उपहितो भवति, एव खलुस्माकमात्मा सयमे उपस्थितो भवति । अथ खलु स कालास्यवेपिकपुत्रोऽनगार संबुद्ध स्थविरान भगवतो

इन क्रोधादिकों की निंदा करते हो? तब उन स्थविर भगवन्तों ने काला स्यवेपिपुत्र से कहा कि (कालासवेसिपुत्त) हे कालास्यवेपिकपुत्र! (स जमट्ठाए) हम लोग जो क्रोधादिकों की निंदा करते हैं वह सयम के लिये करते हैं । (से भंते ! किं गरहा सजमे अगरहा सजमे ?) तब काला-स्यवेपिकपुत्र ने उन स्थविर भगवंतों से पूछा कि हे भदन्तो! गर्हा (निंदा) सयम है ? कि अगर्हा संयम है ? (कालासवेसिय पुत्त ! गरहा सजमे, णो अगरहा सजमे) स्थविर भगवन्तों ने तब कहा कि कालास्यवेपि कपुत्र ! गर्हा सयम है, अगर्हा सयम नहीं है । (गरहा वि य णं सव्व दोस पविणेइ) अपि च गर्हा समस्त दोषों को बिलकुल दूर कर देती है, (सव्वं बालियं परिण्णाए) समस्त बाल्य-अज्ञान को ज्ञ परिज्ञा से जानकर । अर्थात् गर्हा द्वारा आत्मा ज्ञ परिज्ञा से समस्त अज्ञान जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा से दोषों का नाश कर देती है । (एव खु णे आया संजमे उवहिए भवइ) इस तरह से हम लोगों की आत्मा सयम में स्थापित हो जाती है । (एव खु णे आया सजमे उवट्ठिए भवइ) इस तरह से हम लोगों की आत्मा सयम में उपचित हो जाती है । (एवं

ગર્હા (ઘૃણા) કરો છો ? ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેપિક પુત્રને કહ્યું– (कालासवेसियपुत्त !) હે કાલાસ્યવેપિક પુત્ર ! (सजमट्ठाए) અમે જે ક્રોધ વગેરેની ઘૃણા કરીએ છીએ તે સયમને માટે જ કરીયે છીએ (से भंते ! किं गरहा सजमे अगरहा संजमे ?) ત્યારે કાલાસ્યવેપિકપુત્રે તેમને પૂછ્યું– હે પૂજ્યો ! ગર્હા (ગુરુસાક્ષી એ આત્મનિંદા) સયમ છે ? કે અગર્હા સંયમ છે ? (कालसवेसियपुत्त ! गरहा सजमे णो अगरहा सजमे) હે કાલાસ્યવેપિક પુત્ર ! ગર્હા સયમ છે અગર્હા સયમ નથી. (गरहा वि य णं सव्व दोसं पविणेइ) અને ગર્હા તમામ દોષો સદંતર દૂર કરનારી છે (सव्व बालिय परिण्णाए) તમામ બાલ્યને (અજ્ઞાનને) જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને–એટલે કે ગર્હા એટલે કે ગુરુસાક્ષી એ સ્વ નિંદા કરીને આત્મા જ્ઞ પરિજ્ઞાથી અજ્ઞાનને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે દોષોનો નાશ કરે છે (एव खु णे आया सजमे उवट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સયમમાં સ્થાપિત થઈ જાય છે (एव खु णं आया सजमे उवट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સયમમાં ઉપચિત

मार्याः व्युत्सर्गः, को भवतामार्यां! व्युत्सर्गस्यार्थः। ततस्ते स्थविरा भगवंतः कालास्य वेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः, आत्मा-अस्माकमार्य! सामायिकम्, आत्मा अस्माकमार्य! सामायिकस्यार्थः, यावद् व्युत्सर्गस्यार्थः। ततः स कालास्यवेषिकपुत्रोनगारः स्थविरान् भगवत एवमवादीत्, यदि भवतामार्याः! आत्मा सामायिकम्, आत्मा सामायिकस्यार्थ एवं यावत् आत्मा व्युत्सर्गस्यार्थः, अपहृत्य क्रोधमानमायालोभान् किमर्थमार्याः गर्हत। कालास्यवेषिकपुत्र! संयमार्थतया। तद् भदंत!

क्या अर्थ है? (जाव किं भे विउसंग्गस्स अट्ठे) यावत् व्युत्सर्ग का क्या अर्थ है? (तएणं थेरा भगवन्तो कालासवेसिकपुत्त अणगारं एवं वयासी) इसके बाद उन स्थविर भगवंतों ने कालास्यवेषिपुत्र अनगार से इस प्रकार से कहा। (आयाणे अज्जो! समाइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे जाव विउसग्गस्स अट्ठे) हे आर्य! हमारा आत्मा सामायिक है। हे आर्य! हमारा आत्मा सामायिक का अर्थ है। (जाव विउसग्गस्स अट्ठे) यावत् व्युत्सर्ग का अर्थ है (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवन्ते एवं वयासी) तब उन कालास्यवेषिक पुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवन्तो से ऐसा कहा-(जइ भे अज्जो आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे) हे आर्यो! यदि आप लोगो की आत्मा सामायिक है, आत्मा सामायिक का अर्थ है (एवं जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे) इसी तरह से यावत् आत्मा व्युत्सर्ग का अर्थ है, तो (कोहमाणमायालोभे) क्रोध, मान, माया और लोभ इनको (अवहट्टु छोड़कर (किं अट्ठ) किसलिये (अज्जो) हे आर्यो! तुम लोग (गरहह)

भे विउसग्गस्स अट्ठे) યાવત વ્યુત્સર્ગનો શો અર્થ છે? (અહીં પણ "યાવત્" પદથી પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો) (तएण थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्त अणगारं एव वयासी) ત્યારે તે સ્થવિર ભગવન્તોએ કાલાસ્યવેષિપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(अयाणे अज्जो! सामाइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे जाव विउगस्स अट्ठे) હે આર્ય! અમારો આત્મા એજ સામાયિક છે, અને હે આર્ય! અમારો આત્મા એજ સામાયિકનો અર્થ છે, "यावत्" વ્યુત્સર્ગનો અર્થ છે (तएण से कालासवेसियपुत्ते अणगारे भगवंते एव वयासी) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે તે સ્થવિર ભગવન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(जइ भे अज्जो आया सामाइयस्स अट्ठे एव जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे) હે આર્યો! જો આપનો આત્મા સામાયિક હોય અને આપનો આત્મા સામાયિકનો અર્થ હોય, "यावत्" આપનો આત્મા વ્યુત્સર્ગનો અર્થ હોય તો (कोहमाण माया लोभे) ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો (अवहट्टु) ત્યાગ કરીને વળી (किं अट्ठं) શા માટે (अज्जो) હે આર્યો! (गरहह) તમે તેમની (ક્રોધાદિકોની)

व्युच्छिन्नानां निर्यूढानामवधारितानामेतमर्थं श्रद्दधामि, प्रत्येमि, रोचे, एवमेवैतत् तद् यथैतत् यूय वदथ। ततस्ते स्थविरा भगवन्त कालास्यवेषिकपुत्रमनगारमेव मवादिषुः, श्रद्धेहि आर्य! रोचस्व आर्य! तद् यथैतद् वयं वदामः। ततः कालां

को (नो सद्दहिए) श्रद्धा से युक्त नहीं किया (णो पत्तइए) प्रतीति (विश्वास) से युक्त नहीं किया (णो रोइए) रुचि से युक्त नहीं किया (इयाणिं भंते) इस समय हे भदन्त! (जाणणयाए) इन पदों का ज्ञान हो जाने के कारण (सवणयाए) श्रवण हो जाने के कारण (बोहीए) बोध हो जाने के कारण (अभिगमेण) अभिगम हो जाने के कारण (दिट्ठाणं) देखे गये (सुयाणं) सुने गये (सुयाण) स्मरण किये गये (विन्नायाणं) विज्ञात किये गये (वोगडाण) व्याकृत किये गये (वोच्छिन्नाणं) व्युच्छिन्न किये गये (णिज्जूढाण) निर्यूढ किये गये (उवधारियाणं) अवधारित किये गये (एतेसिं पयाण) इन पदों के (एयमट्ठं) इस अर्थ की (सद्दहामि) मैं श्रद्धा करता हूं (पत्तियामि) प्रतीति करता हू (रोएमि) रुचि करता हू (एवमेयं) यह ऐसा ही है जैसा कि आप कहते हैं। (तएणं) इसके बाद (ते थेरा भगवन्तो) उन स्थविर भगवन्तों ने (कालासवेसियपुत्तं अणगारं) कालास्यवेषिक पुत्र अनगार से (एवं वयासी) ऐसा कहा (सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो) हे आर्य! श्रद्धा करो, हे आर्य प्रतीति करो, हे आर्य रुचि करो (से जहेयं

સહિત કર્યો ન હતો, (णो पत्तइए) આ અર્થમાં પહેલાં મને વિશ્વાસ ન હતો, (णो रोइए) રુચિ ન હતી (इयाणिं भंते!) હે પૂજ્યો! હવે (जाणणयाए) આ પદોનું જ્ઞાન થવાને કારણે (सवणयाए) શ્રવણ થવાને કારણે (बोहिए) બોધ થવાને કારણે (अभिगमेण) અભિગમ (સમજણ) થવાને કારણે, (दिट्ठाण, सुयाण, विन्नायाण, वोगडाण वोच्छिन्नाण, णिज्जूढाण, उवधारियाण एतेसिं पयाण एयमट्ठं सद्दहामि पत्तियामि रोएमि एवमेयं) તે પદોનાં આ અર્થને જોઈને, સાંભળીને, સ્મરણ કરીને, વિજ્ઞાત કરીને, વ્યાકૃત (પ્રગટ) થવાથી, વ્યુચ્છિન્ન થવાથી, નિર્યૂઢ થવાથી અને અવધારિત કરવાથી તે અર્થમાં હવે મને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે તે અર્થની મને પ્રતીતિ થઈ છે, તે અર્થ પ્રત્યે મને રુચિ પેદા થઈ છે, આપના કહેવા પ્રમાણે જ એ તમામ અર્થ બરાબર છે (तएण) ત્યાર બાદ (ते थेरा भगवंतो) તે સ્થવિર ભગવતોએ (कालासवेसियपुत्त अणगार) કાલાસ્યવેષિક પુત્ર અણગારને (एवं वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યું-(सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो, से

वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, एतेषां भदन्त पदानां पूर्वमज्ञानतया अश्रवणतया अबोधितया अनभिगमेनादृष्टानामश्रुतानामस्मृतानामविज्ञातानामव्याकृतानामव्युच्छिन्नानामनिर्यूढानामनवधारितानामेषोऽर्थो नो श्रद्धितो नो प्रतीतः (प्रत्ययितः) नो रुचित इदानीं भदन्त ! एतेषां पदानां ज्ञानतया श्रवणतया-बोधितयाऽभिगमनेन दृष्टानां श्रुतानां स्मृतानां विज्ञातानां व्याकृतानां

खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) इस तरह हम लोगों की आत्मा संयम में उपस्थित हो जाती है। (एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते) ऐसा सुनकर वे कालस्यवेषिक पुत्र (अणगारे) अनगार (संवुद्धे) संवुद्ध हो गये। (थेरे भगवन्ते वंदइ, णमसइ) उन्हों ने स्थविर भगवन्तों को वन्दना की। उन्हें नमस्कार किया। (वन्दित्ता णमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके फिर वे उन से (एवं वयासी) इस प्रकार बोले (भंते !) हे भदन्तो) (पुव्विं) पहिले मैं ने (अन्नाणयाए) अज्ञानता के कारण (असवणयाए) अश्रवणता के कारण (अबोहियाए) अबोधिता के कारण (अनभिगमेणं) अनभिगम (नहीं जानने) के कारण (अदिट्ठाणं) नहीं देखे गये (अस्सुयाणं) नहीं सुने गये (अस्सुयाणं) नहीं स्मृत किये गये (अविन्नायाणं) नहीं विज्ञात किये गये (अव्वोगडाणं) नहीं व्याकृत (प्रगट) किये गये (अवोच्छिन्नाणं) नहीं व्युच्छिन्न किये गये (अणिज्जूढाणं) नहीं निर्यूढ किये गये (अणुवधरियाणं) नहीं अवधारित किये गये (एएसिं णं पयाणं) इन पदों के (एयमट्ठं) इस अर्थ

થઇ જાય છે (एव खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સયમમા ઉપસ્થિત થઇ જાય છે (एत्थ ण से कालासवेसियपुत्ते अणगारे सवुद्धे) તેમના એ પ્રકારના વચનો સાભળીને કાલાસ્યવેષિક પુત્ર અણુગાર બોધ પામ્યા (थेरे भगव ते व दइ, णमंसइ) ત્યાર બાદ તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા (वदित्ता णमंसित्ता) વદન નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(भते!) હે પૂજ્યો! (पुव्वि) પહેલા (अन्नाणयाए) અજ્ઞાનતાને કારણે, (असवणयाए) અશ્રવણુતાને કારણે, (अबोहियाए) અબોધિતાને કારણે, (अनभिगमेण) અણુસમજને કારણે, (अदिट्ठाण) નહી દેખેલા, (अस्सुयाण) નહીં સાભળેલા, (अस्सुयाण) નહી સ્મૃત કરેલા, (अविन्नायाण) નહીં વિજ્ઞાત કરાયેલા, (अव्वोगडाण) નહીં પ્રકટ કરાયેલા, (अवोच्छिन्नाण) નહીં વ્યુચ્છિન્ન કરાયેલા (अणिज्जूढाण) નહીં નિર્યૂઢ કરાયેલા, (अणुवधारियाण) નહીં અવધારિત કરાયેલા (एएसिं ण पयाण) એવા આ પદોના (एयमट्ठ) આ અર્થ (नो सद्दहिए) મે શ્રદ્ધા

धर्ममुपसम्पद्य खलु विहरति। ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारो बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, पालयित्वा यस्यार्थं क्रियते नग्नभावो मुण्डभावोऽस्नानकमदन्तधावनकम् छत्रकमनुपानत्कं भूमिशय्या फलकशय्या काष्ठशय्या

वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया (वन्दित्ता नमंसित्ता) वन्दना करके, नमस्कार करके, (चाउज्जामाओ धम्माओ) चार महाव्रत वाले धर्म को छोड़कर (सपडिक्कमणं) प्रतिक्रमण सहित (पंच महव्वइयं) पांच महाव्रत वाले (धम्मं) धर्म को (उवसम्पज्जित्ताणं) प्राप्त कर (विहरइ) विचरने लगे (तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगार) इसके बाद इन कालास्यवेषिकपुत्र अणगारने (बहूनि वासाणि) बहुत वर्षों तक (सामन्न परियागं पाउणइ) श्रामण्यपर्याय का पालन किया। (पाउणित्ता) पालन करके (जस्सट्ठाए) जिस अपने प्रयोजन को सिद्ध करने के निमित्त (नग्गभावे कीरइ) उन्हों ने नग्नपना लिया (मुन्डभावे) मुन्डपना लिया (अण्हाणयं) स्नान नहीं करना ऐसा नियम लिया (अदंतधुवणयं) दन्तधावन-दांतोन नहीं की (अच्छत्तयं) छत्र नहीं रखा (अणोवाहणयं) पगरखे नहीं पहरे (भूमिसेज्जा) भूमि पर शयन किया (फलहसेज्जा) फलक पर शयन किया (कट्ठसेज्जा) काष्ठ पर शयन किया (केसलोओ) केशों का लुंचन किया (बम्भचेर वासो) ब्रह्मचर्य में वास किया (परघरप्पवेसो)

કાર કર્યા (વંદિત્તા, નમંસિત્તા) વંદણા નમસ્કાર કરીને (ચાઉજ્જામાઓ ધમ્માઓ) ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મને છોડીને (सपडिक्कमणं) પ્રતિક્રમણ સહિતના (पंच महव्वइयं) પાંચ મહાવ્રતવાળા (धम्मं) ધર્મને (उवसंपज्जित्ताणं) અંગીકાર કરીને (विहरइ) વિચરવા લાગ્યા (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (बहूनि वासाणि) ઘણાં વર્ષો સુધી (सामन्न परियागं पाउणइ) શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કર્યું (पाउणित्ता) શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરીને (जस्सट्ठाए) તેમણે પોતાના આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ માટે (नग्गभावे कीरइ) નગ્નતા ધારણ કરી-વસ્ત્રોનો પરિત્યાગ કર્યો (मुण्डभावे) માથે મુંડન કર્યો-કેશલુંચન કર્યું (अण्हाणयं) સ્નાન નહીં કરવાનો નિયમ કર્યો, (अदंतधुवणयं) દાંત ધોવાનું બંધ કર્યું (अच्छत्तयं) છત્ર રાખવાનું બંધ કર્યું, (अणोवाहणयं) પગમાં જોડા પહેરવા બંધ કર્યા, (भूमिसेज्जा) ભૂમિ પર શયન કરવા માંડયું (फलहसेज्जा) ફલક પર શયન કરવા માંડયું (कट्ठसेज्जा) કાષ્ઠ પર શયન કરવા માંડયું (केसलोओ) વાળનો લોચ કરવા માંડ્યો (बम्भचेरवासो) બ્રહ્મચર્ય પાળવા માંડયું, (परघरप्पवेसो) ભિક્ષાર્થે પરઘરમાં

स्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, इच्छामि खलु भदंत! युष्माकमन्तिके चातुर्यामाद् धर्मात् पंचमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य विहर्तुम्। यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा चातुर्यामाद् धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं

अम्हे वदह) उस पर जैसा कि हम कहते हैं। (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) इसके बाद कालास्यवेषिक पुत्र अनगार ने (थेरे भगवंते वंदइ, नमंसइ) उन स्थविर भगवन्तों की वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्होंने उनसे ऐसा कहा (भंते! तुब्भं अंतिए) हे स्थविर भदन्तों! आप लोगों के पास में (चाउज्जामाओ धम्माओ) चार महाव्रत वाले धर्म को छोड़कर (सप्पडिक्कमणं पंचमहव्वयं धम्मं) प्रतिक्रमणसहित पांचमहाव्रत वाले धर्म को (उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए इच्छामि) प्राप्त कर विचरना चाहता हूं। तब स्थविर भगवन्तों ने उनसे कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह) आप को जैसे सुख हो हे देवानुप्रिय! आप वैसा करें। विलम्ब न करें। (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) इसके बाद उन कालस्यवेषिक पुत्र अनगार ने (थेरे भगवंते वन्दइ, नमंसइ) स्थविर भगवन्तों को

जहेयं अम्हें वदह) હે આર્ય! અમે તે વિષે જે કહીએ છીએ તેમા શ્રદ્ધા રાખો, હે આર્ય! તેની પ્રતીતિ કરો, હે આર્ય! તેમાં રુચિ રાખો. (तएण से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (थेरे भगवंते वंदइ नमसइ) તે સ્થવિર ભગવન્તોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે ફરીથી તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(भते तुब्भ अंतिए) હે સ્થવિર ભગવન્તો! આપની સમક્ષ જ હુ (चाउज्जामाओ धम्माओ) ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મને છોડીને (सप्पाडक्कमणं पचमहव्वय धम्म) પ્રતિક્રમણ સહિતના પાચ મહાવ્રતવાળા ધર્મનો (उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए इच्छामि) સ્વીકાર કરીને વિચરવા માગું છું. ત્યારે સ્થવિર ભગવન્તોએ કહ્યુ-(अहासुह देवाणुप्पिया! मा पडिबंध करेह) હે દેવાનુપ્રિય! આપને જે રીતે સુખ થાય એ પ્રમાણે કરો-પરંતુ વિલમ્બ કરશો નહી. (तएण से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (थेरे भगवंते वदइ, नमंसइ) સ્થવિર ભગવાનોને વંદણા કરી, નમ-

एव प्रदेशे स्थविरा भगवन्त आसन् तेनैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता थेरे भगवंत एवं वयासी' उपागत्य स्थविरान् भगवत एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'थेरा सामाइय न जाणति' हे स्थविरा ! भगन्त सामायिकं न जानन्ति, तस्यात्यन्तसूक्ष्मगूढार्थतया दुर्विज्ञेयत्वात् ' थेरा सामाइयस्स अट्ठ न जानंति ' हे स्थविरा ! भवन्तः सामायिकस्य अर्थ प्रयोजन न जानन्ति, तत्प्रयोजनज्ञानस्य अति दुष्करत्वात् ' थेरा पच्चक्खाण न जाणति हे स्थविरा ! भवन्त प्रत्याख्यान न जानन्ति, त्यागधर्मस्य दुर्विज्ञेयत्वात्, थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठ न जाणति ' हे स्थविरा ! भवन्त प्रत्याख्यानस्य अर्थं प्रयोजन न जानन्ति, तस्य अत्यन्त गूढ

वेषी पुत्र अनगार थ । वे जिस प्रदेश में स्थविर भगवन्त विराजमान थे वहां गये । भगवान महावीर के बहुश्रुत जो शिष्य थे। उनका नाम स्थविर है। उनके समीप जाकर उन्हों ने उस स्थविर भगवन्तों से ऐसा –आगे जो विषय कहा जाने वाला है उस रूप से–कहा, वह विषय इस प्रकार से है–(थेरा सामाइय न जाणंति) हे स्थविरो । आप सामायिक को नहीं जानते हैं । क्योंकि वह अत्यन्त सूक्ष्म गूढ अर्थ वाला है । इस कारण वह दुर्विज्ञेय है–उसका समझना–जानना–बहुत कठिनाईयों से भरपूर है । (थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणति) हे स्थविरो । आप लोग सामायिक के अर्थ को नहीं जानते हैं। यहां अर्थ का तात्पर्य प्रयोजन का ज्ञान होना अतिदुष्कर है । (थेरा पच्चक्खाणं न जाणति) हे स्थविरो ! आप प्रत्याख्यान को नहीं जानते हैं । क्यों कि प्रत्याख्यान त्यागधर्मरूप होता है । और त्यागधर्म का समझना दुर्विज्ञेय है । (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठ न जाणति) हे स्थविरो ! आप प्रत्याख्यान का क्या

ભગવંત વિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા. ભગવાન મહાવીર । જે શિષ્યો બહુશ્રુત હતા તેમને સ્થવિર કહેતા કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારે તેમની પાસે જઈને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું— થેરા સામાइय न जाणंति " હે સ્થવિરો ! આપ સામાયિકને જાણતા નથી કારણ કે તેનો અર્થ અત્યંત સૂક્ષ્મ અને ગહન છે દુર્વિજ્ઞેય છે એટલે કે તેને સમજવાનું કાર્ય અતિશય મુશ્કેલ છે 'थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति ' હે સ્થવિરો ! તમે સામાયિકનો અર્થ પણ જાણતા નથી. અહીં અર્થ એટલે પ્રયોજન સમજવું કારણ કે સામાયિકનું પ્રયોજન સમજવું અતિ દુષ્કર છે थेरा पच्चक्खाण न जाणंति ' હે સ્થવિરો ! તમે પ્રત્યાખ્યાનને સમજતા નથી કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ત્યાગધર્મરૂપ હોય છે અને ત્યાગધર્મને સમજવો પણ અતિ મુશ્કેલ છે थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન પણ સમજતા નથી.

केशलोचः ब्रह्मचर्यवासः परगृहप्रवेश' लब्ध्यपलब्धि., उच्चावचा ग्रामकण्टका द्वाविंशतिः परिसहोपसर्गा अधिसह्यन्ते तमर्थमाराधयति आराध्य चरमैरुच्छ्वास निःश्वासैः सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृतः सर्वदुःखप्रहीणः ॥ सू० ५ ॥

टीका-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये खलु 'पासावच्चिज्जे कालासवेसियपुत्ते णामं अणगारे' पार्श्वापत्यातः-पार्श्वसन्तानीयः कालास्यवेषिपुत्रो नाम अनगारः 'जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छइ' येनैव यस्मिन्

भिक्षा के लिये परघर में प्रवेश किया (लद्धावलद्धी) भिक्षा मिले या न मिले दोनों अवस्थाओं में समताभाव रखा, (उच्चावया) अनुकूल प्रतिकूल ऐसे (गामकंटगा) तथा इन्द्रियों के कण्टकरूप (बावीसं परिसहोवसग्गा) ऐसे २२ परीषहों को और उपसर्गो को (अहियासिज्जंति) सदा (तं अट्ठं आहारेइ) उस अर्थ की उन्हों ने अच्छी तरह से आराधना की। (आराहित्ता) और आराधना करके वे (चरमेहिं उस्सास नीसासेहिं) अन्तिम उच्छ्वासनिःश्वास में (सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे) सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत और समस्त दुःखों से रहित हो गये।

टीकार्थ—(तेणं काले तेणं समएणं) उस काल में अर्थात् चतुर्थकाल में, उस समय में-अर्थात्-जब कि श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे तब। (पासावच्चिज्जे) पार्श्वापत्यीय-पार्श्वनाथ के शिष्यों में के एक शिष्य जिनका नाम (कालासवेसियपुत्ते अणगारे) कालास्य-

પ્રવેશ કરવા માંડયો-ગોચરી માટે ઘરે ઘરે ફરવા માંડયુ (लद्धावलद्धी) ભિક્ષા મળે કે ન મળે, એ બન્ને અવસ્થામા સમતાભાવ રાખવા માંડયો, (उच्चावया) અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ એવાં (गामकंटगो) તથા ઇન્દ્રિયોને માટે કંટકરૂપ (बावीस परिसहोवसग्गा) એવા બાવીસ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને (अहियासिज्जंति) સહન કર્યા (त अट्ठ आहारेइ) તે અર્થની (મોક્ષમાર્ગની) તેમણે સારી રીતે આરાધના કરી (आराहित्ता) આરાધના કરીને તેઓ (चरमेहिं उस्सासनीसासेहिं) અન્તિમ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસમા (सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे) સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વૃત થઈને તમામ દુ ખોથી રહિત થઈ ગયા અર્થાત્ મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ કરી

ટીકાર્થ—' तेण काले तेण समएणं " તે કાળે એટલે કે ચોથા આરામાં, તે સમયે-એટલે કે જ્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરાજમાન હતા ત્યારે " पासावच्चिज्जे " પાર્શ્વનાથના શિષ્યોમાના એક શિષ્ય કે જેમનું નામ " कालासवेसियपुत्त अणगारे". કાલાવસ્યવેષીપુત્ર અણગાર હતું, તેઓ જ્યા સ્થવિર

हे स्थविराः ! भवन्तो व्युत्सर्गं न जानन्ति, तस्य दुष्करत्वात्, 'थेरा विउसग्गस्स अट्ठं न जाणति' हे स्थविराः ! भवन्तो व्युत्सर्गस्य अर्थं न जानन्ति, तत्स्वरूपस्य दुर्बोध्यत्वात्, 'तएण ते थेरा भगवंतो-कालासवेसियपुत्त अणगारं एवं वयासी' ततस्ते स्थविराः भगवन्त कालास्यवेपिकपुत्र अनगारम् एव-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः 'जाणामो णं अज्जो ! सामाइए' हे आर्य ! वय जानीमः खलु सामायिकम्, 'जाणामो णं अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठ' हे आर्य ! जानीम खलु वयं सामायिकस्य अर्थं प्रयोजनम्, 'जाव-जाणामो णं अज्जो विउस्सग्गस्स अट्ठं'

स्थविरो ! आप विवेक के प्रयोजन को नहीं जानते हैं क्यों कि वह प्रयोजन अत्यन्त सूक्ष्म है। (थेरा विउसग्गं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप व्युत्सर्ग को नहीं जानते हैं क्यों कि उसका करना बड़ा कठिन है। (थेरा विउसग्गस्स अट्ठ न जाणंति) हे स्थविरो ! आप व्युत्सर्ग के अर्थ को नहीं जानते हैं क्यों कि उसका स्वरूप दुर्बोध्य है। कालास्यवेपिपुत्र अनगार की इस बात को सुनकर उन स्थविर भगवन्तों ने कालास्यवेपिपुत्र अनगार से ऐसा कहा-हे आर्य ! हम सामायिक को जानते हैं सामायिक के प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम प्रत्याख्यान को जानते हैं, प्रत्याख्यान के अर्थ को जानते हैं। हे आर्य ! हम संयम को जानते हैं, संयम के अर्थ को अर्थात् प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम संवर को जानते हैं, संवर के प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम विवेक को जानते हैं, विवेक के अर्थ को जानते हैं। हम व्युत्सर्ग को

જાણતા નથી, કારણ કે તે પ્રયોજન અત્યંત સૂક્ષ્મ છે 'थेरा विउसग्गं न जाणंति" હે સ્થવિરો ! તમે વ્યુત્સર્ગને જાણતા નથી કારણ કે તે કરવાનું કાર્ય ઘણું કઠિન છે थेरा विउसग्गस्स अट्ठ न जाणंति" હે સ્થવિરો ! તમે વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન પણ જાણતા નથી કારણ કે તેનું સ્વરૂપ જાણવાનું કાર્ય પણ દુષ્કર છે કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારની તે વાત સાંભળીને તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું-- હે આર્ય ! અમે સામાયિકને સમજીએ છીએ અને સામાયિકના પ્રયોજનને પણ જાણીએ છીએ હે આર્ય ! અમે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન પણ સમજીએ છીએ. હે આર્ય ! અમે સંયમને જાણીએ છીએ અને સંયમના પ્રયોજનને પણ જાણીએ છીએ હે આર્ય ! અમે સંવરને જાણીએ છીએ અને સંવરના પ્રયોજનને પણ જાણીએ છીએ, હે આર્ય ! અમે વિવેકને જાણીએ છીએ અને વિવેકના અર્થને પણ જાણીએ છીએ. તથા હે આર્ય ! અમે વ્યુત્સર્ગને જાણીએ છીએ અને વ્યુત્સર્ગના અર્થને પણ જાણીએ છીએ, સ્થવિર ભગવંતોનું એ પ્રકારનું કથન સાંભળીને કાલાસ્યવેષિપુત્ર

त्वात्, 'थेरा संजमं न जाणंति' हे स्थविराः भवन्तः संयमं न जानन्ति, तस्यात्यन्तदुष्करत्वात्, 'थेरा संजमस्स अट्ठ न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः संयमस्य अर्थं न जानन्ति, तस्य दुर्विज्ञेयत्वात् 'थेरा संवरं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः संवरं न जानन्ति, तदाराधनस्य दुःसाध्यत्वात्, 'थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः संवरस्य अर्थं न जानन्ति, तदाराधनविधेः दुर्ज्ञेयत्वात्, 'थेरा विवेगं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तो विवेकं न जानन्ति, तत्स्वरूपस्य दुर्विज्ञेयत्वात्, 'थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तो विवेकस्य अर्थं न जानन्ति, तस्यात्यन्तसूक्ष्मत्वात्, 'थेरा विउसग्गं न जाणंति'

प्रयोजन है इस बात को भी नहीं जानते हैं। क्योंकि प्रत्याख्यान का प्रयोजन अत्यंत गूढ है। (थेरा संजमं न जाणंति) हे स्थविरो! आप संयम को भी नहीं जानते हैं। क्यों कि वह संयम अत्यन्त दुष्कर है। (थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप संयम का क्या प्रयोजन है-इसे भी नहीं जानते हैं क्यों कि संयम का प्रयोजन बड़ी मुश्किल से समझ में आवे ऐसा है। (थेरा संवरं न जाणंति) हे स्थविरो! आप संवर को नहीं जानते हैं क्यों कि संयम की आराधना अत्यन्त दुःसाध्य है-सब इसकी आराधना कर सकें-ऐसी नहीं है। (थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप संवर के अर्थ को नहीं जानते हैं क्यों कि उसके आराधना की विधि दुर्विज्ञेय है। (थेरा विवेगं न जाणंति) हे स्थविरो! आप विवेक को नहीं जानते हैं क्यो कि विवेक का स्वरूप दुर्विज्ञेय है। (थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति) हे

કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન અત્યંત ગૂઢ-ગહન છે "थेरा सजम न जाणंति" હે સ્થવિરો! તમે સંયમને પણ સમજતા નથી, કારણ કે સંયમ પાળવાનું કાર્ય અતિ દુષ્કર છે "थेरा सजमस्स अट्ठ न जाणति" હે સ્થવિરો! સંયમનું શું પ્રયોજન છે તે પણ તમે જાણતા નથી, કારણ કે સંયમનુ પ્રયોજન સમજવાનું કાર્ય અત્યંત મુશ્કેલ છે "थेरा संवरं न जाणति" હે સ્થવિરો! તમે સંવરને જાણતા નથી કારણ કે સંવરની આરાધના કરવાનુ કાર્ય અતિ દુષ્કર છે બધા લોકો તેની આરાધના કરી શકતા નથી "थेरा सवरस्स अट्ठ न जाणति" હે સ્થવિરો! તમે સંવરનુ શુ પ્રયોજન છે તે પણ જાણતા નથી, કારણ કે તેના આરાધનની વિધિ દુર્વિજ્ઞેય છે "थेरा विवेगं न जाणति" હે સ્થવિરો! તમે વિવેકને સમજતા નથી, કારણ કે તેનુ સ્વરૂપ દુર્વિજ્ઞેય છે "थेरा विवेगस्स अट्ठ न जाणति" હે સ્થવિરો! તમે વિવેકનુ પ્રયોજન પણ

भवतां मते संयमः, कश्च भवतां मते संयमस्य अर्थः, कः भवतां मते संवरः? कश्च भवतां मते संवरस्य अर्थः? कः भवतां मते विवेकः कश्च भवतां मते विवेकस्य अर्थः प्रयोजनम्, को भवतां मते व्युत्सर्गः? इति संग्राह्यम्, 'तएणं थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी' ततः खलु ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः 'आया णे अज्जो सामाइए' हे आर्य! आत्मा नः अस्माकं मते सामायिकं समभावरूपं वर्तते, 'आया णे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे' हे आर्य! आत्मा एव नः अस्माकं मते सामायिकस्य समभावरूपस्य अर्थः नूतनकर्मानुपादानपूर्वकक्कृतकर्मनिर्जराख्यं प्रयोजनं वर्तते 'आय-विउस्स

से यहां पूर्वोक्त पाठ का संग्रह किया गया है-जो इस प्रकार से है-आप के मत में प्रत्याख्यान क्या है? प्रत्याख्यान का प्रयोजन क्या है? आपके मत में संयम क्या है? संयम का प्रयोजन क्या है? आपके मत में संवर क्या है? संवर का प्रयोजन क्या है? आप के मत में विवेक क्या है? विवेक का प्रयोजन क्या है? आपके मत में व्युत्सर्ग क्या है? कालस्य वेषिकपुत्र अनगार की इस बात को सुनकर उन स्थविर भगवन्तों ने उनसे ऐसा कहा कि "आया णे अज्जो सामाइए, आया णे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे' हे आर्य! हम लोगों के मत में सामायिक वस्तु समभावरूप आत्मा है। और हे आर्य? आत्मा ही समभावरूप सामायिक का अर्थ है। आत्मा जब समभावरूप सामायिक में वर्तती है-तब उसके नवीन कर्मो का बंध नहीं होता है और पुराने संचित कृत कर्मों की निर्जरा होती रहती। यही सामायिकका अर्थ-प्रयोजन है। इसी तरहसे

પદથી પૂર્વોક્ત નીચે પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-આપના મત અનુસાર પ્રત્યાખ્યાન શું અને પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન શું છે? આપની માન્યતા મુજબ સંયમ શું છે? અને સંયમનું પ્રયોજન શું છે? આપની માન્યતા મુજબ વિવેક શું છે અને વિવેકનું પ્રયોજન શું છે? આપના મત પ્રમાણે વ્યુત્સર્ગ શું છે?) કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારના આ પ્રશ્નોનો તે સ્થવિર ભગવંતોએ એવો ઉત્તર આપ્યો કે "आया णे अज्जो सामाइए आया णे अज्जो समाइयस्स अट्ठे" હે આર્ય! અમારા મત પ્રમાણે સામાયિક વસ્તુ સમભાવરૂપ આત્મા છે, અને હે આર્ય! આત્મા જ સમભાવરૂપ સામાયિકનો અર્થ છે જ્યારે આત્મા સમભાવરૂપ સામાયિકમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તે નવા કર્મોનો બંધ બાંધતો નથી અને પહેલાના સંગ્રહ કરેલા કર્મોની નિર્જરા કરે છે એ જ સામાયિકનું પ્રયોજન છે એ જ પ્રમાણે અમારા મત પ્રમાણે આત્માજ પ્રત્યા

यावत् हे आर्य! जानीमः खलु वयं प्रत्याख्यानम्, जानीम' प्रत्याख्यानस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयम् संयमं, जानीमः संयमस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयं संवरम्, जानीमः खलु संवरस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयं विवेकम्, जानीमः खलु विवेकस्यार्थम् प्रयोजनम्, जानीमः खलु व्युत्सर्गं, जानीमो वयम् व्युत्सर्गस्य अर्थम् प्रयोजनम्, 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः तान् स्थविरान् भगवतः एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'जइणं अज्जो! तुब्भे जाणह समाइयं हे आर्याः! यदि खलु यूयं जानीथ सामायिकम् 'जाणह सामाइयस्स अट्ठं' अथ च जानीथ यूय सामायिकस्य अर्थं प्रयोजनम्, 'जाव जाणह–विउस्सग्गस्स अट्ठं' यावत्–जानीथ यूयं व्युत्सर्गस्य अर्थम् प्रयोजनम्, यावत्कारणात्-उपर्युक्त प्रत्याख्यानादिव्युत्सर्गान्तं संग्राह्यम्, तदा 'के भे अज्जो! सामाइए?' हे आर्याः! किः भवतां मते सामायिकं वस्तु वर्तते? 'के भे अज्जो! सामाइयस्स अट्ठे?' हे आर्याः! कः भवतां मते सामायिकस्य अर्थः प्रयोजनम्? 'जाव–के भे विउस्सग्गस्स अट्ठे?' यावत्–को भवतां मते व्युत्सर्गस्य अर्थ· प्रयोजनम्? यावत्करणात्–किं भवतां मते प्रत्याख्यानम्? को भवतां मने प्रत्याख्यानस्य अर्थ? कः

जानते हैं, व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हैं। इस प्रकार से स्थविर भगवन्तोंके कथनको सुनकर कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने (ते थेरे भगवन्ते एवं वयासी) उन स्थविर भगवन्तो से ऐसा पूछा–हे आर्यो! यदि आप लोग सामायिक को जानते हैं, सामायिक के प्रयोजन को जानते हैं, (यावत् व्युत्सर्ग के अर्थ-प्रयोजन को जानते हैं, यहां यावत् पद से उपर्युक्त प्रत्याख्यान से लेकर व्युत्सर्ग तक का पाठ ग्रहण किया गया है) तो हे स्थविरो! मैं आपलोगों से पूछता हूं कि सामायिक आपके मत में क्या वस्तु है। और हे आर्यो! सामायिक का प्रयोजन आप के मत में क्या है? यावत आप के मत में व्युत्सर्ग का अर्थ क्या है? (यहां यावत् शब्द

અણગારે "ते थेरे भगवते एव वयासी" તે સ્થવિર ભગવંતોને પૂછ્યું કે "હે આર્યો! જો તમે સામાયિકને જાણતા હો, સામાયિકનું પ્રયોજન સમજતા હો, (यावत्) વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન સમજતા હો (અહીં "यावत्" પદથી પ્રત્યાખ્યાનથી લઈને વ્યુત્સર્ગ સુધીનો ઉપર્યુક્ત પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે) તો હે આર્યો! હું આપને પૂછું છું કે આપની માન્યતા પ્રમાણે સામાયિક શું છે? અને હે આર્યો! આપની માન્યતાનુસાર સામાયિકનું શું પ્રયોજન છે? "यावत्" આપના મત પ્રમાણે વ્યુત્સર્ગનો અર્થ છે? (અહીં "यावत्"

मते संवरः इन्द्रिय-नो इन्द्रिय-प्रवृत्त्यवरोधरूपो वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते संवरस्य इन्द्रिय-नो इन्द्रिय प्रवृत्त्यवरोधरूपस्य अर्थः, नूतनकर्मबन्धनिरोधरूपः अनास्रवत्वरूप वा प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते विवेको विशिष्टबोध-

हुआ और इस संयम का प्रयोजन पृथिव्यादिक जीवों की रक्षा करना अथवा पापों से विरक्त रहना यह हुआ। अतः ऐसा यह प्रयोजन आत्मा से जुदा नहीं है क्यों कि आत्मा स्वयं ही तद्रूप है। इसलिये आत्मा ही संयम का प्रयोजनरूप प्रकट किया गया है। यह संयम का प्रयोजन १७ प्रकार का कहा गया है। आत्मा ही हमारे मत में संवर है। संवर का तात्पर्य इन्द्रियों और मन की प्रवृत्तियों को रोकना है। आत्मा जब संयमवाला बन जाता है तब स्वतः स्वभाव ही उसकी इन्द्रियों की एवं मन की शुभाशुभरूप प्रवृत्तियां बंद हो जाती हैं। अतः यह संवर रूप गुण आत्मा का ही है। और किसी का नहीं है। इसलिये गुणगुणी में अभेद विवक्षा मानकर यहां आत्मा को ही संवररूप कहा गया है। इस संवर का प्रयोजन भी यही है कि वह आत्मा में होने वाली शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध कर देता है। अतः शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध होनारूप प्रयोजन आत्मा में ही रहता है अतः आधाराधेय भाव में कथंचित् अभेद मानकर आत्मा को ही संवर का फलरूप प्रकट किया गया है। संवररूप आत्मा नूतन कर्म बंध से रहित हो जाता है-अर्थात् नवीन

સંયમરૂપ ગણી શકાય અને તે સંયમનું પ્રયોજન પૃથ્વીકાય વગેરે ૭ કાયના જીવોની રક્ષા કરવી અને પાપોથી વિરક્ત થવું એ ગણી શકાય તેથી આવા પ્રકારનું પ્રયોજન આત્માથી જુદું નથી કારણ કે આત્મા પોતે સંયમરૂપ છે. તેથી આત્માને સંયમના પ્રયોજનરૂપ દર્શાવ્યો છે સંયમનું પ્રયોજન ૧૭ સત્તર પ્રકારનું કહ્યું છે. આત્મા જ અમારી માન્યતા પ્રમાણે સંવર છે ઇન્દ્રિયો અને મનની પ્રવૃત્તિઓને રોકવી તેનું નામ સંવર છે જ્યારે આત્મા સંયમથી યુક્ત બને છે ત્યારે આપોઆપ ઇન્દ્રિયો અને મનની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓ બંધ પડી જાય છે તેથી સંવર એ આત્માનો જ ગુણ છે બીજા કોઇનો નથી તેથી ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ અહીં આત્માને સંવરરૂપ કહ્યો છે આત્માની અંદર આવતી આસ્રવની પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાનું પ્રયોજન તે સંવર છે તેથી તેવી આસ્રવની પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવારૂપ પ્રયોજન આત્મામાં જ રહેતું હોય છે તેથી આધાર આધેય ભાવમાં અભેદપણું માનીને આત્માને જ સંવરના ફળરૂપ પ્રકટ કર્યો છે સંવરરૂપ આત્મા નવા કર્મબંધથી રહિત થઈ જાય છે

गरस अट्ठे ' यावत् आत्मा एव अस्माकं मते प्रत्याख्यानं पौरुष्यादिनियमनरूपं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते प्रत्याख्यानस्य पौरुष्यादि नियमनरूपस्य अर्थः कर्मागमनमार्गात्मकाऽऽश्रवद्वारनिरोधरूपं प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते संयमः पृथिवीकायप्रभृतिसंरक्षणरूपः, पापोपरमरूपो वा वर्तते आत्मा एव अस्माकं मते संयमस्य पृथिव्यादि संरक्षणरूपस्य, पापोपरमरूपस्य वा अर्थः पृथिवीकायाद्यारम्भविरतिरूपम् सप्तदशविधम् प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं

हमारे मत में आत्मा ही प्रत्याख्यान-पौरुषी आदि के नियमन रूप है। और आत्मा ही हमारे मत में पौरुषी आदि के नियमनरूप प्रत्याख्यान का प्रयोजन है। अर्थात् इस प्रत्याख्यान का प्रयोजन यही है कि इसके प्रभाव से आत्मा में कर्मों के आगमन का मार्गरूप जो आश्रवद्वार है उसका निरोध हो जाता है। हमारे मतमें आत्मा ही संयम है। पृथिवी काय आदि जीवों की रक्षा करने रूप, अथवा पापोपरमरूप संयम होता है। जब संयम पृथिवीकाय आदि जीवों की रक्षा करनेरूप अथवा पापों से उपरमरूप माना गया है-तो इस क्रिया का कर्त्ता एक आत्मा ही होता है-अतः क्रिया और क्रियावान् अभेद विवक्षा के वश से आत्मा ही संयमरूप मान लिया गया है। तथा आत्मा ही संयम का प्रयोजन है। इसका तात्पर्य यह है कि आत्मा का निज स्वभाव पृथिव्यादि जीवों की विराधना करनेरूप अथवा पापों में प्रवृत्ति करनेरूप नहीं है-अर्थात् संयमरूप है। अतः जब आत्मा का निज स्वभाव ही ऐसा है तो उसका तात्पर्य ही यह हुआ कि आत्मा स्वयं ही संयम रूप

ख्यान पोरसी वगेरेना नियमनरूप छे अने अमारा मत अनुसार आत्मा ज पोरसी वगेरेना नियमनरूप प्रत्याख्याननुं प्रयोजन छे एटले के ते प्रत्याख्याननुं प्रयोजन ए छे के तेना प्रभावथी आत्मानी साथे कर्मोना आगमनरूप जे आश्रवद्वारो छे ते बंध थई जाय छे. अमारा मत प्रमाणे आत्मा ज संयम छे, पृथ्वीकाय, अप्काय वगेरे जीवोनी रक्षा करवारूप अथवा पापथी दूर रहेवा रूप संयम होय छे जो संयमने पृथ्वीकाय वगेरे जीवोनी रक्षा करवारूप, अथवा पापोथी विराम पामवारूप मानवामां आवे तो ते क्रियानो कर्त्ता आत्मा ज गणाय छे ते कारणे क्रिया अने क्रियावान (कर्त्ता) मां अभेदनी अपेक्षाए आत्माने ज संयमरूप मान्यो छे तथा आत्मा ज संयमनुं प्रयोजन छे एटले के आत्मानो स्वभाव पृथ्वीकाय वगेरे छ कायना जीवोनी विराधना करवानो अथवा पापोमां प्रवृत्ति करवानो नथी एटले के आत्मा संयमरूप छे. आ रीते आत्मानो पोतानो स्वभाव ज संवररूप छे तेथी आत्मा पोते ज

मते सवर इन्द्रिय-नो इन्द्रिय-प्रवृत्त्यवरोधरूपो वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते सवरस्य इन्द्रिय-नो इन्द्रिय प्रवृत्त्यवरोधरूपस्य अर्थ, नूतनकर्मबन्धनिरोधरूपम् अनास्रवत्वरूप वा प्रयोजन वर्तते, आत्मा एव अस्माक मते विवेको विनिष्टरोप-

---

हुआ और इस सयम का प्रयोजन पृथिव्यादिक जीवों की रक्षा करना अथवा पापो से विरक्त रहना यह हुआ। अत ऐसा यह प्रयोजन आत्मा से जुदा नहीं है क्यों कि आत्मा स्वय ही तद्रूप है। इसलिये आत्मा ही सयम का प्रयोजनरूप प्रकट किया गया है। यह सयम का प्रयोजन १७ प्रकार का कहा गया है। आत्मा ही हमारे मत में सवर है। सवर का तात्पर्य इन्द्रियों और मन की प्रवृत्तियों को रोकना है। आत्मा जब सयमवाला बन जाता है तब स्वत स्वभाव ही उसकी इन्द्रियों की एव मन की शुभाशुभरूप प्रवृत्तियां बद हो जाती हैं। मन यह संवर रूप गुण आत्मा का ही है। और किसी का नहीं है। इसलिये गुणगुणी में अभेद विवक्षा मानकर यहां आत्मा को ही सवररूप कहा गया है। इस सवर का प्रयोजन भी यही है कि वह आत्मा में होने वाली शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध कर देता है। अत शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध होनारूप प्रयोजन आत्मा में ही रहता है अतः आधाराधेय भाव में कथं-चित् अभेद मानकर आत्मा को ही सवर का फलरूप प्रकट किया गया है। सवररूप आत्मा नूतन कर्म बध से रहित हो जाता है-अर्थात् नवीन

સયમરૂપ બની શકાય અને તે સયમનુ પ્રયોજન પૃથ્વીકાય વગેરે છ પ્રકના છવોની રક્ષા કરવી અને પ પોથી વિરક્ત થવુ એ ગણી શકાય તેથી આવા પ્રકારનુ પ્રયોજન આત્માથી જુદુ નથી કારણ કે આત્મા પોતે સયમરૂપ છે તેથી આત્માને સયમના પ્રયોજનરૂપ દર્શાવ્યો છે સયમનુ પ્રયોજન ૧૭ સત્તર પ્રકારનુ કહ્યુ છે આત્મા જ અમારી માન્યતા પ્રમાણે સવર છે ઇન્દ્રિયો અને મનની પ્રવૃત્તિ-ઓને રોકવી તેનુ નામ સવર છે જ્યારે આત્મા સયમથી યુક્ત બને છે ત્યારે આપોઆપ ઇન્દ્રિયો અને મનની શુભાશુ પ્રવૃત્તિઓ બધ થઇ જાય છે તેથી સવર એ આત્મનો જ ગુણ છે બીજા કોઇનો નથી તેથી ગુણ અને ગુણીમા અભેદની અપેક્ષાએ અહીં આત્માને સવરરૂપ કહ્યો છે આત્માની અદર થનારી શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવનુ પ્રયોજન તે સવર છે તેથી તેથી આસ્રવની પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરરૂપ પ્રયોજન આ આત્મામાં જ રહેલું હોય છે તેથી આધાર આધેય ભાવમા અભેદરૂપ માનીને આત્માને જ સવરના ફલરૂપ મા કર્યો છે સવરરૂપ આત્મા નવા કર્મબધથી રહિત થઇ જાય છે

रूपो वर्तते, तस्य ज्ञानमयस्वरूपत्वात्, आत्मा एव अस्माकं मते विवेकस्य विशिष्ट बोधरूपस्य अर्थः त्याज्यवस्तुत्यागादिरूपं प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते व्युत्सर्गः कायममत्वत्यागरूपो वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते व्युत्सर्गस्य कायममत्वत्यागरूपस्य अर्थः अनभिष्वङ्गतालक्षणं प्रयोजनम् वर्तते, तथाहि सम-भावरूपं सामायिकमुच्यते, समभावश्च समता, रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूत-प्राण

कर्मों का आस्रव उसके नहीं होता है। यही शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध है। और यही संवर का प्रयोजन है। विवेक विशिष्ट ज्ञान होता है। सो हमारे मत में आत्मा ही विवेकरूप है सो इस कथन का सारांश यह है कि आत्मा स्वयं विशिष्ट ज्ञानरूप है। क्यों कि आत्मा का स्व-रूप ही ज्ञानमय है। इस ज्ञान का प्रयोजन केवल इतना ही है कि वह हेय वस्तु का बोध कराकर उसे हेय समझाता है और उपादेय वस्तु का बोध कराकर उसे उपादेय बताता है। अतः ऐसा जो यह विवेक का प्र-योजन है वह आत्मारूप वस्तु ही है। क्यों कि जब आत्मा ही विवेकरूप है तो इस विवेक का प्रयोजन भी आत्मा रूप ही होता है। इस कथन में फलरूप प्रयोजन को विवेक से अभिन्न मानकर उस विवेकरूप आत्माको विवेक का प्रयोजनरूप माना गया है। शरीर से ममत्व का त्याग करना इसका नाम व्युत्सर्ग है। सो आत्मा ही कायशरीर ममत्व त्यागरूप व्यु-त्सर्ग का अर्थ है अर्थात् अनभिष्वङ्गता (विषयों में आसक्ति नहीं रखना) रूप प्रयोजनरूप है। टीकाकार इसी सब विषय को "तथाहि" कह

એટલે કે તેમા નવા કર્મોનો આશ્રવ થતો નથી એનું નામ જ શુભાશુભ પ્રવૃત્તિયોનો નિરોધ છે, અને એ જ સંવરનુ પ્રયોજન છે, જ્ઞાન વિવેકયુક્ત હોય છે. અમારા મત પ્રમાણે આત્મા જ વિવેકરૂપ છે એટલે કે આત્મા પોતે જ વિશિષ્ટ જ્ઞાનરૂપ છે, કારણ કે આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાનમય છે તે જ્ઞાનનું પ્રયોજન એટલુ જ છે કે તેની મારફત હેય અને ઉપાદેય વસ્તુનો બોધ થાય છે-અને તે જ્ઞાનવડે આત્માને હેય અને ઉપાદેયની સમજણ પડે છે વિવેકનું જે પ્રયોજન છે તે આત્મારૂપ જ છે, કારણ કે જો આત્મા જ વિવેકરૂપ હોય તો વિવેકનું પ્રયોજન પણ આત્મારૂપ જ હોય છે આ કથનવડે ફલરૂપ પ્રયોજનને વિવેકથી અભિન્ન માનીને વિવેકરૂપ આત્માને વિવેકના પ્રયોજનરૂપ માન્યો છે. શરીર ઉપરથી મમત્વનો ત્યાગ કરવો તેનુ નામ વ્યુત્સર્ગ છે, આત્મા જ કાયાના મમત્વના ત્યાગરૂપ વ્યુત્સર્ગનો અર્થ છે-એટલે કે વિષયોમા આસક્તિ ન રાખવી એવો પ્રયોજનરૂપ છે ટીકાકાર આ સમસ્ત વિષયને "તથાહિ" પદ કહીને સ્પષ્ટ-

-जीव-सत्त्वान् आत्मवत्पश्यति स समः तस्य समभावो भवति, धर्मधर्मिणोर भेदात् भावप्रधाननिर्देशाद् वा समस्य समत्वमर्थ, तथा च रागद्वेषपरहितस्य समस्य समतारूपस्य प्रतिक्षणविलक्षणापूर्वापूर्वकर्मनिर्जराहेतुरूपायाः विशुद्धे भावो लाभः, समाय, स एव सामायिकम्, अथवा समानां ज्ञानदर्शनचारित्राणाम्-आय समाय प्रवर्द्धमानशरदशुक्लपक्षद्वितीयादिचन्द्रकलावत् प्रतिक्षणविलक्षण-

कर स्पष्ट करते हैं। समभावरूप सामायिक कहा गया है। समभाव का अर्थ है समता। रागद्वेष से रहित होकर जो समस्त प्राणियों को सम स्तभूतों को, समस्त जीवों को, समस्त सत्त्वों को, अपने समान देखता है-जानता है-यह सम है और इस सम का जो भाव होता है वह सम भाव है धर्म और धर्मी के अभेद से अथवा भावप्रधान निर्देश से सम का अर्थ समत्व है। तथा च-रागद्वेष से रहित ऐसे समतारूप सम को जो प्रतिक्षण विलक्षण विशुद्धि का लाभ होता है कि जो विशुद्धि अपूर्व कर्मनिर्जरा की हेतुभूत होती है उसका नाम समाय है। यह समाय ही सामायिक है। तात्पर्य इसका यह है कि समाय से सामायिक बना है और सम+आय से समाय बना है। इसमें सम शब्द का अर्थ रागद्वेष स रहित जो आत्माप्राणी है वह है, और आय का अर्थ लाभ है। इस प्राणी के लिये प्रतिक्षण विलक्षण ऐसी विशुद्धि का लाभ होता रहता है कि जिस विशुद्धि के बल पर उस आत्मा के अपूर्व अपूर्व-जो पहिले कभी नहीं हुई ऐसी-कर्म निर्जरा की हेतुभूत होती रहती है। अथवा

કરે છે સામાયિકને સમભાવરૂપ કહેલ છે સમભાવ એટલે સમતા રાગદ્વેષથી રહિત બનીને તમામ પ્રાણીઓને, તમામ ભૂતોને, તમામ જીવોને, અને તમામ સત્ત્વોને પોતાની માફક ગણવા તેનુ નામ સમભાવ છે ધર્મ અને ધર્મીના અભેદથી અથવા ભાવપ્રધાન નિર્દેશથી સમનો અર્થ સમત્વ છે તથા—રાગ દ્વેષથી રહિત એવા સમતારૂપ (સમભાવયુક્ત વ્યક્તિને) પ્રતિક્ષણ જે વિલક્ષણ વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જે વિશુદ્ધિ અપૂર્વ કર્મનિર્જરાના હેતુરૂપ બને છે તે વિશુદ્ધિનુ નામ જ "સમાય" છે તે સમાય જ સામાયિક છે તાત્પર્ય એ છે કે સમ+આય=સમાય અને સમાયમાંથી જ 'સામાયિક' શબ્દ બન્યો છે રાગદ્વેષથી રહિત જે આત્મા હોય છે તેનુ નામ 'સમ' છે અને આય એટલે લાભ (પ્રાપ્તિ) જીવને પ્રતિક્ષણ હોતી વિલક્ષણ વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે કે જે વિશુદ્ધિના પ્રભાવથી આત્મા અપૂર્વ - પૂર્વ કદી ન અનુભવી હોય એવી-કર્મનિર્જરા કરે છે અથવા સમ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન

ज्ञानादिलाभः, स एव प्रयोजनमस्येति सामायिकम्, एवञ्च ममताप्रतिपन्नो हि ज्ञानादिसम्पन्नो हि आत्मा प्रतिक्षणमपूर्वैः ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायैः भवाटवीभ्रमणजन्यसक्लेशविनाशकैः अनुपमसुखहेतुभूतैः तिरस्कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमकामधेनुसदृशैः संयुज्यते, अथवा समो रागादिरहितस्य आयो गमनं प्रवृत्तिः समाय. समाय एव वा, समये भवं वा, समायेन निर्वृत्तं वा, समायस्यां शो वा, समायो वा प्रयोजनमस्येति सामायिकम्, । उक्तञ्च—

सम शब्द का अर्थ ज्ञान, दर्शन, चारित्र है और आय का अर्थ लाभ है। जैसे-शरत्काल में निर्मल चन्द्र की कलाएँ शुक्लपक्ष की द्वितीयादि तिथियों में बढती जाती है उसी प्रकार से प्रतिक्षण में विलक्षण ज्ञानादिक का जो आत्मा को लाभ होता रहता है उसका नाम समाय है। यह समाय ही जिसका प्रयोजन है वह सामायिक है। इस तरह ममता प्रतिपन्न और ज्ञानादिक से संपन्न आत्मा, प्रतिक्षण अपूर्व ऐसे ज्ञान, दर्शन और चारित्ररूप पर्यायों द्वारा कि जो इसके भवाटवी में भ्रमण करने के संक्लेश के नाशक हैं, अनुपम सुख के हेतुभूत हैं, और चिन्तामणि, कल्पवृक्ष एवं कामधेनु से भी जो बहुत बढकर हैं युक्त होता रहता है उसका नाम सामायिक है। अथवा-रागादि से रहित होना इसका नाम सम है इस सम की जो आय-प्रवृत्ति है वह समाय है। यह समाय ही सामायिक है, अथवा समाय में जो हो वह सामायिक है, अथवा समायसे निर्वृत्त-निष्पन्न हो वह सामायिक है, अथवा सामाय का जो अंश है वह सामायिक है, अथवा समाय जिसका

દર્શન અને ચારિત્ર થાય છે અને આયનો અર્થ લાભ થાય છે જેમ શરદ-ઋતુમાં ચન્દ્રની કળા શુકલ બીજથી શરૂ થઈને દરરોજ વધતી જ જાય છે તેમ પ્રતિક્ષણ આત્માને જે વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે તેનું નામ જ સમાય છે. આ સમાય જ જેનુ પ્રયોજન છે તે સામાયિક કહેવાય છે આ રીતે સમતાયુક્ત અને જ્ઞાનાદિથી યુક્ત આત્મા, પ્રતિક્ષણ સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ પર્યાયોથી યુક્ત થતો રહે છે કે જેથી ભવાટવીમા ભ્રમણ કરવા રૂપ દુખનો નાશ થાય છે, જે અનુપમ સુખને અપાવનારી છે, અને જે ચિન્તામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુથી પણ અધિક ગણાય છે. એનું નામ જ સામાયિક છે અથવા—રાગાદિથી રહિત થવું એનુ નામ "સમ" છે. તે સમની જે આય (પ્રવૃત્તિ) છે તેનુ નામ 'સમાય" છે તે સમાય જ સામાયિક છે, અથવા સમાયમાં જે હોય તેને સામાયિક કહે છે, અથવા સમાયથી જે નિષ્પન્ન થાય છે તેનું નામ સામાયિક છે, અથવા સમાયનો જે અંશ

"रागद्दोसविरहिओ, समो त्ति अयण अउत्ति गमण ति।
समगमणत्ति समाओ, स एव सामाइयं नाम ॥ १ ॥
अहवा भवो समाए, निव्वत्त तेण सम्मय वावि।
अ तप्पओयणं वा, तेण वा सामाइय नेयं" त्ति ॥ २ ॥

छाया—रागद्वेषविरहितः, समोऽस्ति अयन मनुत्तिः गमनमिति।
समागमनमिति समाय, स एव सामायिक नाम ॥ १ ॥
अथवा भवः समाय निर्वृत्त तेन सन्मय वापि।
यत् तत्प्रयोजन वा, तेन वा सामायिकं ज्ञेयम् ॥ २ ॥ इति

अथवा समानि ज्ञानादीनि तेषु तैर्वा अयनम्-गमनम् अयः समाय, स एव सामायिकम् इति।

अत्रापि च—" अहवा सामाइ सम्मत्त-नाण चरणाइ।
तेसु तेहिं वा अयनं अओ समाओ स एव सामाइयं नाम ॥१॥

छाया—अथवा समानि सम्यक्त्वज्ञानाचरणानि।
तेषु तैर्वा अयनम् अय समायः स एव सामायिकं नाम ॥१॥

अथवा समस्य रागादिरहितस्य आयो गुणानां लाभः, समानां वा ज्ञानादीनामाय समायः, स एव सामायिकम्।

प्रयोजन है वह समायिक है। कहा भी है—

सामायिक शब्द की जो व्युत्पत्ति कही गई है। अथवा-सम-ज्ञान आदिकों में, अथवा ज्ञान आदिकों द्वारा। जो प्रवृत्ति है वह समाय है। यह समाय ही सामायिक है। सो ही कहा हैं-

अथवा-रागादिरहित आत्मा रूप सम को जो गुणों का लाभ होता है वह समाय है, अथवा-सम-ज्ञानादिकों का जो आय-लाभ है वह समाय है। यह समाय ही सामायिक है।

છે તેનુ નામ સામાયિક છે અથવા જેનુ પ્રયોજન 'સમાય' છે તે સામાયિક છે.

આ ગાથાઓવડે સામાયિક શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ બતાવવામાં આવી છે તે પૂર્વે અર્થસહિત પ્રકટ કરવામાં આવી ગઇ છે અથવા-સમ-જ્ઞાન વગેરેમાં અથવા જ્ઞાનાદિકોવડે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેનુ નામ સમાય છે તે સમાય જ સામાયિક છે

અથવા—રાગાદિથી રહિત આત્મારૂપ સમને જે ગુણોનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે તેનુ નામ સમાય છે અથવા જ્ઞાનાદિકોની જે આય (લાભ) તેને સમાય કહે છે તે સમાય જ સામાયિક છે

उक्तञ्च—अहवा समस्स आओ, गुणाणलाभोत्ति जो समाओ सो ।
अहवा समणमाओ, णेओ समाइयं णाम ॥ १ ॥ इति ।

छाया—अथवा-समस्य आयो गुणानां लाभः इति यः समायः सः ।
अथवा समानमायो नेयः सामायिकं नाम ॥ १ ॥ इति

अथवा-साम्नि मैत्र्यां साम्ना वा अयः तस्य वा आयः सामायः, स एव सामायिकम् । उक्तञ्च—

" अहवा सामं मेत्ती, तत्थ अओ तेणेव त्ति समाओ ।
अहवा समस्साओ लाभो, सामाइय नाम ॥ १ ॥इति ।

छाया—अथवा सामं मैत्री, तत्र आयः तेन वेति सामायः ।
अथवा सामस्यायो लाभः, सामायिकं नाम ॥ १ ॥

तच्च सामायिकं मूलगुणानामाधारभूत सावद्ययोगविरतिरूपम्, आत्मनश्च ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयवत्त्वस्यैव वास्तविकात्मत्वस्वरूपतया रागद्वेपरहितस्य निरावणस्य तस्यात्मनः कृतकर्मनिर्जराहेतुभूतविशुद्धिमत्त्वेन ज्ञानदर्शनचारित्रवत्त्वेन च स्वरूपोपपत्तेः वस्तुस्थित्या आत्मैव सामायिकमिति सिद्धम् । उक्तञ्च—

अथवा-सम शब्द का अर्थ मैत्री है, सो इस मैत्री में अथवा इस मैत्री के द्वारा जो अय-गमन प्रवृत्ति है-वह समाय है, अथवा-साम का जो आय-लाभ है वह समाय है यह सामायिक है । कहा भी है—

यह सामायिक मूलगुणों का आधारभूत कहा गया है । और इसमें समस्त सावद्ययोगका परित्याग होनेसे यह सावद्ययोगविरतिरूप होता है । ज्ञान, दर्शन, चारित्ररूप रत्नत्रयसे युक्त जो आत्मा हैं वही वास्तविकरूप में आत्मत्वस्वरूप वाली है । अतः रागद्वेष से रहित एवं निरावरण उस आत्मा को, अपने द्वारा कृतकर्मो की निर्जरा की हेतुभूत जो विशुद्धि है उस विशुद्धि के युक्त हो जाने के कारण और ज्ञान, दर्शन

અથવા-સમ શબ્દનો અર્થ મૈત્રી છે, તેથી તે મૈત્રીમા અથવા તે મૈત્રી વડે જે અય-ગમન-પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનુ નામ સમાય છે અથવા સમનો જે લાભ થાય છે તેને જ સમાય કહે છે. એ સમાય જ સામાયિક છે.

તે સામાયિકને મૂળ ગુણોના આધારરૂપ કહેલ છે, અને તેમા તમામ સાવદ્યયોગોનો પરિત્યાગ થતો હોવાથી તેને સાવદ્યયોગ વિરતિરૂપ પણ કહેલ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયથી યુક્ત જે આત્મા છે, એ જ આત્મા વાસ્તવિક રીતે આત્મત્વ સ્વરૂપવાળો હોય છે તેથી રાગદ્વેષથી રહિત અને આવરણોથી રહિત એવા તે આત્માને, પોતાની મારફત થતી કૃતકર્મોની નિર્જરા કરવાના હેતુરૂપ જે વિશુદ્ધિ છે તે વિશુદ્ધિથી યુક્ત થઈ જવાને કા[illegible] જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રથી યુક્ત થઈ જવ[illegible]. પોતાના સ્વરૂપની પ્રા[illegible]

'जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स सामाइयं" इति ।

छाया—जीवो गुण प्रतिपन्नो नयस्य द्रव्यार्थिकस्य सामायिकम् ॥

एतावता द्रव्यार्थिकनयानुसारेण तथाविधविशुद्धज्ञानदर्शनचारित्रवत्त्वादि रूपनिजगुणप्रतिपन्न आत्मैव सामायिकमिति फलितम्, तथा नूतनकर्मानुपादानकृतकर्मनिर्जरणरूप सामायिकस्य प्रयोजनमपि आत्मैव, नवकर्मानुपादानकृत कर्मनिर्जरादीनाम् आत्मगुणतया गुणगुणिनोरभेदात् तद्गुणानामात्माऽनतिरिक्तत्वात् 'नीलो घट' इत्यादौ नीलगुणस्य घटेन गुणिना सह अभेददर्शनात्, एवं

तथा चारित्रसे युक्त हो जानेके कारण अपने स्वरूप की प्राप्ति हो जाती है। इससे वस्तुगत्या आत्मा ही सामायिक है यह बात सिद्ध हो जाती है। सो ही कहा है—

"जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स समाइयं"

गुणप्रतिपन्न आत्मा ही द्रव्यार्थिक नय के अनुसार सामायिक है अर्थात्–द्रव्यार्थिक नय के मन्तव्यानुसार आत्मा जब तथाविध विशुद्ध जो ज्ञान, दर्शन और चारित्ररूप निज गुणों को प्राप्त कर लेता है तब वह ऐसा आत्मा ही सामायिक है यह फलित हो जाता है। तथा–नवीन कर्मों का ग्रहण नहीं करना और पूर्वकृत सचित कर्मों की निर्जरा होना यह जो सामायिक का प्रयोजन है वह भी आत्मा ही है। क्यों कि नवीन कर्मो का ग्रहण नहीं होना और पूर्वकृत सचित कर्मों की निर्जरा होते रहना आदि जो बातें हैं वे सब आत्माके गुण हैं–अत गुण और गुणी में अभेद विवक्षावश सामायिक के प्रयोजन को आत्मारूप कह दिया गया है। गुणगुणी में अभेद विवक्षा इसलिये कथंचित् कही

જવાને કારણે, પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા જ સામાયિક છે કહ્યું પણ છે કે—

'जीवा गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स सामाइय"

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ગુણવિશિષ્ટ આત્મા જ સામાયિક છે એટલે દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાનુસાર જે આત્મા વિશુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ નિજગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે એ આત્મા જ સામાયિક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે તથા નવા કર્મોને ગ્રહણ ન કરવા અને પૂર્વકૃત સંચિત કર્મોની નિર્જરા કરવી, એવું જે સામાયિકનું પ્રયોજન છે તે પણ આત્મા જ છે કારણ કે નવાં કર્મો ગ્રહણ ન કરવા અને સંચિત પૂર્વકૃત કર્મોની નિર્જરા કરવી એ આત્મા જ ગુણો છે તેથી ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ સામાયિકના પ્રયોજનને આત્મારૂપ કહેલ છે ગુણ અને ગુણીમાં ક્યારેક અભેદ માની લેવાનું કારણ એ છે કે આત્માના નિજ ગુણો આત્માથી ભિન્ન હોતા નથી જેમ

पौरुषीप्रभृतिनियमरूपस्य सावद्ययोगनिवृत्तिरूपस्य श्रावकनवमव्रतरूपस्य पापत्यागप्रतिज्ञारूपस्य वा प्रत्याख्यानस्य आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव प्रत्याख्यानं तथा कर्मागमनमार्गाऽऽश्रवनिरोधरूपस्य प्रत्याख्यानप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव प्रत्याख्यानप्रयोजनमपि, एवं सप्तदशविधस्य पृथिवीकायिकप्रभृतिसंरक्षणरूपस्य पापोपरमरूपस्य संयमस्य आत्मधर्मतया आत्मैव संयमः, तथा प्राणातिपात- -मृषावाद—अदत्तादानमैथुनादिविरतिरूपस्य पञ्चास्रवसंवरणमूलगुणादिकरणलक्षणानास्रवत्वरूपस्य च संयमप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव संयमप्रयोजनम् , तथा संव्रियते कर्मकारणं प्राणातिपातादि निरुध्यते येन

जाती है कि आत्मा के निज गुण आत्मा से भिन्न नहीं होते हैं। जैसे "नीलो घटः" यहां पर नीलगुण का घटरूप गुणी के साथ अभेद किसी अपेक्षा माना जाता है। इसी तरह से पौरुषी आदि नियमरूप, अथवा सावद्य योगनिवृत्तिरूप, अथवा-श्रावक के नवमव्रतरूप, अथवा-पाप त्याग रूप जो प्रत्याख्यान है वह आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा के धर्मरूप होने के कारण धर्म और धर्मी में यहां पर भी अभेद मानकर आत्मा को ही प्रत्याख्यानरूप कह दिया गया है। तथा नवीन कर्मों का आगमन होना इसका नाम आस्रव है-इस आस्रव के निरोध होने रूप जो प्रयोजन प्रत्याख्यान का है वह भी आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा ही प्रत्याख्यान का प्रयोजन भी है। इसी तरह से १७ (सतरह) प्रकार का जो संयम है कि जो पृथिवीकायिक वगैरह जीवों के संरक्षणरूप और पापों के उपरम निवृत्तिरूप होता है वह भी आत्मा का ही धर्म है। अतः आत्मा ही संयम है। तथा-प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन

કે "નીલો ઘટ" મા નીલ ગુણની સાથે ઘટ (ઘડા) રૂપ ગુણી સાથે કોઈ અપેક્ષાએ અભેદ ભાવ માની લેવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે પોરસી વગેરે નિયમરૂપ, અથવા સાવદ્યયોગ-નિવૃત્તિરૂપ, અથવા શ્રાવકના નવમા વ્રતરૂપ, અથવા પાપત્યાગરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે, તે આત્માના ધર્મરૂપ છે. તેથી પ્રત્યાખ્યાનને પણ આત્માના ધર્મરૂપ ગણીને ધર્મ અને ધર્મીમા અહી પણ અભેદ માનીને આત્માને પ્રત્યાખ્યાનરૂપ કહેવામા આવ્યો છે-તથા નવા કર્મોના આગમન (આસ્રવ) નો નિરોધ કરવાનુ પ્રયોજનરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે તે પણ આત્માના ધર્મરૂપ છે તે કારણે આત્મા પ્રત્યાખ્યાનનુ પ્રયોજન પણ છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક વગેરે જીવોની રક્ષા કરવારૂપ અને પાપથી નિવૃત્ત થવારૂપ જે ૧૭ પ્રકારના સંયમ છે તે પણ આત્માના જ ધર્મરૂપ છે તેથી આત્મા જ સંયમ છે, તથા પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન વગેરેની વિરતિ

परिणामेन स संवरः, तस्य च जीवद्रोण्यामाश्रवत्कर्मजलानामिन्द्रियादिच्छिद्राणां समित्यादिना निरोधनरूपस्य विंशतिविधस्यापि आस्रवनिरोधस्य आत्मधर्मतया आत्मैव संवरः, एवं नूतनकर्मबन्धनिरोधरूपस्य च संवरफलस्यापि आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव संवरफलम्, एवं विशिष्टबोधरूपस्य च विवेकस्य ज्ञान

सेवन आदि की विरतिरूप, पांच आस्रवों का संवरणरूप तथा मूलगुण आदि के धारण करने रूप जो प्रयोजन संयम का है, सो यह प्रयोजन भी आत्मा का ही धर्म है। इस कारण आत्मा ही संयम का प्रयोजन रूप कहा गया है। कर्म के कारण जो प्राणातिपात आदि हैं वे आत्मा के जिस परिणाम से रोक दिये जाते हैं-ऐसा यह आत्मा का परिणाम संवर है। यह संवर "आस्रवनिरोध संवर" इसके अनुसार आस्रव का निरोध होने रूप होता है। जिस प्रकार नौका में छिद्रों द्वारा जल आता है उसी प्रकार आत्मारूपी नौका में भी प्राणातिपात आदि क्रियाओं द्वारा एवं इन्द्रिय आदि छिद्रों द्वारा कर्मरूपी जल आता है। चतुर नावको चलानेवाला जिस प्रकार जल आने में कारणरूप छिद्रों को बंद कर देता है और जल का आना रोक देता है उसी प्रकार आत्मा भी कर्मरूपी जल के आने के कारणों को समिति गुप्ति आदि द्वारा बंद कर देता है अतः कर्मरूपी जल का आना रुक जाता है। यही संवर है। यह आस्रव निरोधरूप संवर २० (बीस) प्रकार का कहा गया है। यह संवर आत्मा का निज धर्म है। अतः आत्मा ही संवर है। इसी तरह से नूतन कर्म बंध का निरोध

રૂપ, તથા પાંચ આસ્રવોના સંવરણરૂપ, તથા મૂળ ગુણોને ધારણ કરવારૂપ જે સંયમનું પ્રયોજન છે એ પ્રયોજન પણ આત્માના ધર્મરૂપ છે તે કારણે આત્માને જ સંયમના પ્રયોજનરૂપ કહ્યો છે કર્મના કારણરૂપ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપસ્થાનો છે તેમને આત્માના જે પરિણામવડે રોકવામાં આવે છે તે પરિણામને પણ સંવર કહે છે, તે સંવર આસ્રવોના નિરોધરૂપ હોય છે 'આસ્રવ નિરોધઃ સંવરઃ' જેવી રીતે નાવમાં છિદ્રોવડે જળ પ્રવેશ કરે છે એવી જ રીતે આત્મારૂપી નાવમાં પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપ ક્રિયાઓવડે અને ઇન્દ્રિયો વગેરે છિદ્રોવડે કર્મરૂપી જળ પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ જેવી રીતે ચતુર નાવિક નાવના છિદ્રોને બંધ કરીને તેમાં થતા જળના પ્રવેશને અટકાવે છે એ જ પ્રમાણે આત્મા પણ કર્મરૂપી જળના આગમનનાં કારણોને આસ્રવોને પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ વગેરે દ્વારા બંધ કરી દે છે તે કારણે કર્મરૂપી જળનું આગમન અટકી જાય છે, એનું નામ જ સંવર છે તે આસ્રવ નિરોધરૂપ સંવર ૨૦વીસ પ્રકારનો તથા ૫૭સત્તાવન પ્રકારનો કહ્યો છે તે સંવર આત્માનો નિજધર્મ છે. તેથી આત્મા જ સંવર છે આ પ્રમાણે નવા કર્મોનો નિરોધકરવારૂપ જે

पौरुषीप्रभृतिनियमरूपस्य सावद्ययोगनिवृत्तिरूपस्य श्रावकनवमव्रतरूपस्य पापत्यागप्रतिज्ञारूपस्य वा प्रत्याख्यानस्य आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव प्रत्याख्यानं तथा कर्मागमनमार्गाऽऽश्रवनिरोधरूपस्य प्रत्याख्यानप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव प्रत्याख्यानप्रयोजनमपि, एवं सप्तदशविधस्य पृथिवीकायिकप्रभृतिसंरक्षणरूपस्य पापोपरमरूपस्य संयमस्य आत्मधर्मतया आत्मैव संयमः, तथा प्राणातिपात--मृषावाद—अदत्तादानमैथुनादिविरतिरूपस्य पञ्चास्रवसंवरणमूलगुणादिकरणलक्षणानास्रवत्वरूपस्य च संयमप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव संयमप्रयोजनम् , तथा संव्रियते कर्मकारणं प्राणातिपातादि निरुध्यते येन

जाती है कि आत्मा के निज गुण आत्मा से भिन्न नहीं होते हैं। जैसे "नीलो घटः" यहां पर नीलगुण का घटरूप गुणी के साथ अभेद किसी अपेक्षा माना जाता है। इसी तरह से पौरुषी आदि नियमरूप, अथवा सावद्य योगनिवृत्तिरूप, अथवा-श्रावक के नवमव्रतरूप, अथवा-पाप त्याग रूप जो प्रत्याख्यान है वह आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा के धर्मरूप होने के कारण धर्म और धर्मी में यहां पर भी अभेद मानकर आत्मा को ही प्रत्याख्यानरूप कह दिया गया है। तथा नवीन कर्मों का आगमन होना इसका नाम आस्रव है-इस आस्रव के निरोध होने रूप जो प्रयोजन प्रत्याख्यान का है वह भी आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा ही प्रत्याख्यान का प्रयोजन भी है। इसी तरह से १७ (सतरह) प्रकार का जो संयम है कि जो पृथिवीकायिक वगैरह जीवों के संरक्षणरूप और पापों के उपरम निवृत्तिरूप होता है वह भी आत्मा का ही धर्म है। अतः आत्मा ही संयम है। तथा-प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन

કે "नीलो घट" મા નીલ ગુણુની સાથે ઘટ (ઘડા) રૂપ ગુણી સાથે કોઈ અપેક્ષાએ અભેદ ભાવ માની લેવામા આવે છે. એ જ પ્રમાણે પોરસી વગેરે નિયમરૂપ, અથવા સાવદ્યયોગ-નિવૃત્તિરૂપ, અથવા શ્રાવકના નવમા વ્રતરૂપ, અથવા પાપત્યાગરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે, તે આત્માના ધર્મરૂપ છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનને પણુ આત્માના ધર્મરૂપ ગણીને ધર્મ અને ધર્મીમા અહીં પણુ અભેદ માનીને આત્માને પ્રત્યાખ્યાનરૂપ કહેવામા આવ્યો છે-તથા નવા કર્મોના આગમન (આસ્રવ) નો નિરોધ કરવાનુ પ્રયોજનરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે તે પણુ આત્માના ધર્મરૂપ છે તે કારણે આત્મા પ્રત્યાખ્યાનનુ પ્રયોજન પણુ છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક વગેરે જીવોની રક્ષા કરવારૂપ અને પાપથી નિવૃત્ત થવારૂપ જે ૧૭ પ્રકારના સંયમ છે તે પણુ આત્માના જ ધર્મરૂપ છે તેથી આત્મા જ સંયમ છે, તથા પ્રાણુાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન વગેરેની વિરતિ

भावः सामायिकमात् भगवद्भिः स्थविरैः तथा प्रतिपादितं, ततः कालास्यवेषिकपुत्रोऽन गार पुनः स्थविरान् पृच्छति-' तएणं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे थेरे भगवते एवं वयासी-जइ मे अज्जो आया सामाइए आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव-आया विउस्सग्गस्स अट्ठे ' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रः अनगारः स्थविरान् भगवतः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-हे आर्याः ! यदि भवतां मते आत्मा एव सामायिकं वर्तते, आत्मा एव च सामायिकस्य अर्थः प्रयोजनं भवत् वर्तते, एवं तथैव यावत्-प्रत्याख्यानाभिव्युत्सर्गोऽन्यः वर्तते, आत्मैव व्युत्सर्गस्य अर्थः प्रयोजनं वर्तते, ' अवहट्टु कोह-माण-माया-लोभ किं अट्ठं अज्जो ! गरहह ! ' हे आर्याः ! तर्हि क्रोध-मान-माया-लोभान् अपहृत्य-परित्यज्य रागद्वेषकामक्रोधादिरहिताः भूत्वापि किमर्थं कथं तावत् ' णिंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि'

इत्यादिरूप से व्यवहार होने के कारण आत्माही सामायिक है, आत्मा ही सामायिक का प्रयोजन है। इस तरह से व्युत्सर्ग प्रयोजन तक आत्मा को तद्रूप मानने में कोई बाधक नहीं है। इस कारण भगवंतों ने ऐसा प्रतिपादित किया है। स्थविर भगवतों द्वारा इस प्रकार का प्रतिपादन सुनकर " से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी " उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार से पूछा-" जइ मे अज्जो ! आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे " कि हे आर्यों ! यदि आप के मत में आत्मा ही सामायिक है और आत्मा ही सामायिक का प्रयोजन है-तथा इसी तरह से आत्मा ही यावत् व्युत्सर्ग का प्रयोजन है तो फिर आप लोग क्रोध, मान, माया, लोभ इनका परित्याग कर अर्थात् राग द्वेष, काम क्रोध आदि से रहित होकर भी " किमर्थ कथं तावत् " 'णिंदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामि' क्यों इन वचनों द्वारा अवद्य(पाप)

જ સામાયિક છે, આત્મા જ સામાયિકનું પ્રયોજન છે આ રીતે વ્યુત્સર્ગ પ્રયોજન સુધીની બાબતોમાં આત્માને તે તે રૂપે માનવામાં કોઇ પણ વાંધો આવતો નથી તે કારણે જ સ્થવિર ભગવંતોએ તેમનું પ્રતિપાદન કર્યું છે સ્થવિર ભગવંતોવડે સામાયિક વગેરેનું તે પ્રકારનું પ્રતિપાદન સાંભળીને "से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी " તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-' जइ मे अज्जो ! आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे एव जाव आया विउसग्गस्स अट्ठ " હે આર્યો ! જો આપના મત પ્રમાણે આત્મા જ સામાયિક હોય, આત્મા જ સામાયિકનું પ્રયોજન હોય (यावत्) આત્મા જ વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન હોય તો આપ શા કારણે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો પરિત્યાગ કરીને એટલે કે રાગ, દ્વેષ કામ, ક્રોધ વગેરે રહિત થઇને પણ " किमर्थं कथं तावत् " णिंदामि, गरिहामि,

मयात्मगुणतया गुणगुणिनोरभेदात् आत्मैव विवेकः, त्याज्यवस्तुत्यागादिरूपस्य च विवेकप्रयोजनस्य त्यागिरूपात्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव विवेकप्रयोजनम्, तथा कायादिममत्वराहित्यस्य व्युत्सर्गस्य आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव व्युत्सर्गः । अनभिष्वङ्गतालक्षणस्य च व्युत्सर्गप्रयोजनस्य आत्मधर्मतया आत्मैव व्युत्सर्गप्रयोजनम्, तथा च आत्मा त्यागी, विवेकी, निर्ममः, इत्यादि व्यवहारात् आत्मन एव सामायिकादिव्युत्सर्गप्रयोजनान्तस्वरूपस्वीकारे

होने रूप जो फल इस संवर का है वह भी आत्मा का धर्म और धर्मी के अभेद होने से आत्मा को ही संवर का फलरूप मान लिया गया है। इसी तरह से विशिष्ट बोधरूप जो विवेक है वह भी ज्ञानमय आत्मा का गुण है। इसी कारण गुणगुणी में अभेद विवक्षावश आत्मा ही विवेक है ऐसा मान लिया गया है। त्यागकरने योग्य वस्तु का त्याग करना, तथा ग्रहण करने योग्य वस्तु को ग्रहण करना इत्यादि रूप जो प्रयोजन विवेक का है वह त्यागिरूप आत्मा का धर्म है। इस कारण धर्म और धर्मी की अभेद विवक्षा से आत्मा ही विवेक का प्रयोजन है ऐसा कहा है। शरीरादिक से ममत्व भाव का परित्याग करना इसका नाम व्युत्सर्ग है। यह व्युत्सर्ग भी आत्मा का ही धर्म हैं। अतः यहां पर भी धर्म और धर्मी में अभेद मानकर आत्मा ही व्युत्सर्ग है ऐसा कहा गया है। विषयादिकों में त्यागनारूप जो प्रयोजन व्युत्सर्ग का है वह भी आत्मा का ही एक धर्म है। इस कारण उसका व्युत्सर्ग का प्रयोजन रूप कहा गया है। तथा च-आत्मा त्यागी है, विवेकी निर्मम है

સંવરનુ પ્રયોજન છે તે પણ આત્માનો જ ધર્મ છે ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ સવરના ફળરૂપ માનવામા આવ્યો છે એ જ પ્રમાણે વિશિષ્ટ બોધરૂપ જે વિવેક છે તે પણ જ્ઞાનમય આત્માનો ગુણ છે તે કારણે ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ વિવેક માનવામા આવ્યો છે છોડવાલાયક વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનુ અને ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું જે વિવેકનુ પ્રયોજન છે તે ત્યાગીરૂપ આત્માનો ધર્મ છે. તે કારણે ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ વિવેકના પ્રયોજનરૂપ માનવામા આવ્યો છે શરીર વગેરેના મમત્વનો પરિત્યાગ કરવો તેનુ નામ વ્યુત્સર્ગ છે તે વ્યુત્સર્ગ પણ આત્માનો જ ધર્મ છે, તેથી અહી પણ ધર્મ અને ધર્મીમા અભેદની અપેક્ષાએ આત્મા જ વ્યુત્સર્ગ છે એમ કહેવામા આવ્યું છે વિષય વગેરેમાં અનાસક્તિરૂપ જે વ્યુત્સર્ગનુ પ્રયોજન છે તે પણ આત્માનો જ એક ધર્મ છે. તેથી આત્માને જ વ્યુત્સર્ગના પ્રયોજનરૂપ કહ્યો છે તથા-આત્મા ત્યાગી છે, વિવેકી છે, નિર્મમત્વી છે, ઈત્યાદિરૂપે વ્યવહાર થવાને કારણે આત્મા

र्योनुमोदनस्य निरसनसम्भवात्, कालास्यवेषिकपुत्र पृच्छति-'से भंते! किं गरहा संजमे? अगरहा संजमे?' हे भदन्त! तत्र किं गर्हा निन्दा संयमः अगर्हा अनिन्दा वा संयमः?, स्थविरा उत्तरयन्ति—'कालासवेसियपुत्त! गरहा संजमे णो अगरहा संजमे' हे कालास्यवेषिकपुत्र! गर्हा संयम, ना अगर्हा संयम, गर्हाया संयमजनकत्वेऽपि कारणे कार्योपचारात् लक्षणया 'गर्हा संयमः' इत्युक्तम्, अथ न केवलं गर्हा अवद्यानुमतेर्व्यवच्छेदनद्वारा कर्मानुपादानहेतुत्वात्,

विच्छेद हो जाता है। तात्पर्य यह है कि जबतक अवद्य गर्हित नहीं होता है तबतक अवद्य सम्बन्धी अनुमतिका विच्छेद नहीं होता है, और जब उसका गर्हण हो जाता है तब गर्हणद्वारा गर्हित कार्यकी अनुमोदना करने का निरसन हो जाता है। तब कालास्यवेषिकपुत्र ने स्थविर भगवन्तों से पूछा कि भदन्त! (किं गरिहा संजमे, अगरिहा संजमे) यह तो कहीये कि गर्हा निन्दा संयम है कि अगर्हा अनिन्दा संयम है! तब स्थविर भगवन्तों ने उन्हें समझाया कि (कालासवेसियपुत्त! गरिहा संजमे णो अगरिहा संजमे) हे कालास्यवेषिकपुत्र! गर्हा संयम है और अगर्हा असंयम है। गर्हा को जो संयमरूप से कहा गया है उसका कारण में कार्य का उपचार है। तात्पर्य कहने का यह है कि गर्हा से संयम होता है अतः गर्हा संयम का जनक होने से संयम का कारण है। सो जो यहां गर्हारूप कारण को संयमरूप कहा गया है वह कारण में कार्य का उपचार करके लक्षणावृत्ति से कहा गया है। (गर्हा

સંયમની પ્રાપ્તિ થવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી અવદ્યની ગર્હા થતી નથી ત્યાં સુધી અવદ્યની અનુમતિનો વિચ્છેદ થતો નથી, અને જ્યારે તેની ગર્હા થઈ જાય ત્યારે પૂર્વાવર્ત ગર્હિત કાર્યની અનુમોદના કરવાનું નિરસન (નિરાકરણ) થઇ જાય છે. ત્યારે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે સ્થવિર ભગવંતોને પૂછ્યું—કે ભગવન્તો! "किं गरिहा संजमे, अगरिहा संजमे" શું ગર્હા (નિંદા) સંયમ છે કે અગર્હા (અનિંદા) સંયમ છે?' ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને સમજાવ્યું કે "कालासवेसियपुत्त! गरहा संजमे णो अगरहा संजमे" કે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર! ગર્હા સંયમ છે અને અગર્હા અસંયમ છે. ગર્હાને સંયમરૂપ જે કહી છે તેનું કારણ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર છે. તાત્પર્ય એ છે કે ગર્હા સંયમની ઉત્પાદક હોવાથી ગર્હાને સંયમના કારણરૂપ માની છે, અહીં જે ગર્હારૂપ કારણને સંયમરૂપ કહેવામાં આવેલ છે તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને લક્ષણાવૃત્તિથી કહેલ છે "गर्हा संयमः" ગર્હા સંયમ છે, તે

निन्दामि, गर्हे, आत्मानं व्युत्सृजामि, इत्यादि वचनद्वारा यूयम् अवद्यं गर्हध्वे यो हि जीवो भव्यस्तथाविधसामायिकवान् त्यक्तरागद्वेषक्रोधादिश्च स्यात् स न कथमपि किमपि निन्दितुमुद्यतो भवेत्, निन्दायाः रागद्वेषादिजन्यत्वात्, सामायिकादिमतो जीवस्य द्वेषादिविरहात्, स्थविराः उत्तरयन्ति-'कालासवेसियपुत्त ! संजमट्ठयाए' हे कालास्यवेषिकपुत्र ! संयमार्थतया अवद्यं वयं गर्हामहे, अवद्ये गर्हिते सति संयमो भवति, अवद्यानुमतेर्व्युच्छेदनसंभवात्, गर्हणद्वारा गर्हितका-

की निंदा गर्हा आदि करते हो। क्यों कि जो जीव भव्य होता है और तथाविध सामायिक वाला होता है वह राग, द्वेष, क्रोधादि से पहिले से ही रहित हो जाता है। अतः वह जीव किसी भी तरह से किसी की भी निंदा करने के लिये उद्यत नहीं होता है। क्यों कि निंदा जो होती है वह रागद्वेष आदि से जन्य होती है। तथा सामायिक आदि से जन्य होती है। तथा सामायिक आदि से युक्त जीव के द्वेष आदि का विरह रहा करता है। इस प्रकार से कालास्यवेषिक पुत्र अनगार के प्रश्न को सुनकर उन स्थविर भगवन्तों ने उन्हें समझाया कि हे काला-वेषिकपुत्र अनगार जो रागद्वेष आदि से रहित बने हुए भी हम लोग जो " णिंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि " इन वचनों का प्रयोग करते हैं-उसका करण संयम का निमित्त है अतः " संजमट्ठाए " हम लोग संयम के निमित्त " अवद्यं गर्हामहे " अवद्य (पाप) की गर्हा करते हैं। क्यों कि अवद्यके गर्हित (गुरुसमक्ष प्रकाशित) हो जाने पर संयम होनेका कारण यह है कि अवद्य सम्बन्धी अनुमतिका होता है। संयम

अप्पाणं वोसिरामि" શા માટે આ વચનોવડે પાપની નિંદા, ગર્હા વગેરે કરો છો ! કારણ કે જીવો ભવ્ય હોય છે અને સામાયિકવાળા હોય છે તેઓ તો પહેલેથી જ રાગ, દ્વેષ અને ક્રોધાદિથી રહિત બની જાય છે તેથી એવા જીવો કોઈ પણ રીતે કોઇની પણ નિંદા કરતા નથી કારણ કે નિંદા કરવાનું કારણ રાગદ્વેષ વગેરે હોય છે સામાયિક વગેરેથી યુક્ત જીવમા તો રાગદ્વેષ વગેરેનો અભાવ હોવો જોઈએ કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાભળીને સ્થવિર ભગવતોએ સમજાવ્યુ કે હે કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગાર ! રાગદ્વેષ વગેરેથી રહિત હોવા છતા પણ અમે " णिंदामि, गरिहामि अप्पाण वोसिरामि " વગેરે વચનોનો જે પ્રયોગ કરીયે છીએ તે સયમના રક્ષણ માટે જ કરીયે છીએ. " संजमट्ठाए " અમે સંયમના લાભને માટે જ " अवद्यं गर्हामहे" અવદ્ય (પાપ)ની ગર્હા કરીએ છીએ, કારણ કે અવદ્ય (પાપ)ની ઘૃણા થાય ત્યારે જ સયમની પ્રાપ્તિ થાય છે, અવદ્ય (પાપ) સંબધી અનુમતિનો વિચ્છેદ થાય ત્યારે જ

इति पूर्वेण अन्वयः, 'एवं खु णे आया संजमे उवहिते भवइ' एवं खलु तथा सति गर्हान्तरम् नः अस्माकम् आत्मा संयम उपहितो भवति, सयमोपधावान् भवति संयमरूपफलोत्पादने सन्निहितो भवतीत्यर्थः, आत्मरूप सयमो वा उपहितः प्राप्तो भवति, 'एव खु णे आया संजमे उवचिए भवइ' एव खलु अवद्यवस्तु गर्हान्तरं नः अस्माकम् आत्मा सयमे उपचितः परिपुष्टो भवति, आत्मरूपो वा संयमः उपचितो भवति, 'एव खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ' एव खलु नः अस्माकम् आत्मा सयमे उपस्थितो भवति, अत्यन्तस्थिरतयाऽवस्थायी भवति दृढो भवति इत्याशय, 'एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संबुद्धे थेरे भग वंतं वदइ णमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' अत्र खलु स कालास्यवेषिक पुत्रोऽनगारः संबुद्ध सम्यक् प्रबोधवान्, भगवत स्थविरान् वन्दते, नमस्यति,

देती है। (एव खु णे आया संजमे उवहिते भवइ) इस प्रकार होनेपर गर्हा के बाद हमारा आत्मा संयम में उपधावाला हो जाता है-अर्थात् संयमरूप फल के उत्पादन में सन्निहित हो जाता है। अथवा-आत्मारूप संयम उपहित-प्राप्त हो जाता है। (एव खु णे आया संजमे उवचिए भवइ) अवद्य (पाप) वस्तु की गर्हा के बाद नः-अस्माकं-हमारा, आया-आत्मा, संयम में उपस्थित हो जाता है-अर्थात् अत्यंतस्थिररूप से उसमें स्थायी-दृढ हो जाता है। इस प्रकार इस विषय में "से का लासवेसियपुत्ते अणगारे"वे कालास्यवेषिकपुत्र अनगार (संबुद्धे) बोधपाये अज्ञान से रहित बने गये अर्थात् संबुद्ध हो गये-तत्तद्विषयक ज्ञान से संपन्न हो गये। (थेरे भगवंते वदइ णमंसइ, वंदित्ता, णमंसित्ता एवं वयासी) संबुद्ध होने के बाद फिर उन्हों ने उन स्थविर भगवंतों को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया। वन्दना और नमस्कार कर फिर वे

संजमे उवहिते भवइ" આમ બનવાથી ગર્હા કર્યા પછી અમારો આત્મા સંયમમાં સ્થિરતાવાળો બની જાય છે-એટલે કે સંયમરૂપ ફળના ઉત્પાદનમાં સન્નિહિત થઈ જાય છે અથવા આત્મારૂપ સંયમ ઉપહિત (પ્રાપ્ત) થઈ જાય છે "एव खु णे आया संजमे उवचिए भवइ" અવદ્ય (પાપ) ની ગર્હા કર્યા પછી અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપસ્થિત થઈ જાય છે એટલે કે અતિશય દૃઢરૂપે તેમાં સ્થિર થઈ જાય છે આ પ્રકારનાં સ્થવિર ભગવંતોનાં વચનો સાંભળીને 'से कालसवेसियपुत्ते अणगारे' તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગાર "संबुद्धे" સંબુદ્ધ થઈ ગયા-અજ્ઞાનથી રહિત બની ગયા-તે તે વિષયોના જ્ઞાનથી યુક્ત બની ગયા 'थेरे भगवंते वदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता एव वयासी' સંબુદ્ધ થયા પછી તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમ

संयमजनिकैव भवति, अपि तु रागद्वेषादिकमपि क्षपयतीत्याह—'गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ' गर्हैव च सर्वं दोषं रागद्वेषादिकं पूर्वोपार्जितं पापं वा प्रविणयति विनाशयति, रागद्वेषादिविनाशनप्रकारमाह—'सव्वं बालियं परिण्णाए' सा हि अवद्यवस्तुनो गर्हा सर्वां बालतां बाल्यं मिथ्यात्वं परिज्ञाय, ज्ञ परिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय रागद्वेषादिकं प्रविणयति

संयमः) गर्हा संयम है इस प्रकार से कहने का तात्पर्य यह है कि गर्हा अवद्यकी अनुमति का व्यवच्छेद करा देती है-अतः पहिले जो अवद्यानुमतिके अव्यवच्छेदनद्वारा कर्मो का आत्मामें उपादान (ग्रहण) होता था अब वह गर्हा करनेसे उसके व्यवच्छेदन हो जानेसे उसद्वारा होता नहीं है, इसलिये उसद्वारा होनेवाले कर्मके अनुपादन (अग्रहण)में हेतुभूत होने से वह गर्हा संयम है यह बात स्पष्ट हो जाती है। यह गर्हा केवल संयम की ही जनक है सो बात नहीं है, किन्तु यह राग द्वेष आदि को भी आत्मा से दूर करती है-यही बात सूत्रकार ने (गरिहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ) इस सूत्र द्वारा प्रकट की है। उन्हों ने इसमें कहा है कि गर्हा समस्त दोषों को-रागद्वेषादिकों को अथवा पूर्वोपार्जित पाप को-नष्टकर देती है। यह गर्हा रागद्वेषादिकोंको किस प्रकारसे नष्ट करती है-इसी बातको अब सूत्रकार कहते हैं कि (सव्वं बालियं परिण्णाए)वह अवद्य(पाप) वस्तुकी गर्हा समस्त मिथ्यात्वको ज्ञपरिज्ञासे जानकर और प्रत्याख्यान परिज्ञासे उसका प्रत्याख्यानकर रागद्वेष आदिकोंको नष्ट कर

પ્રકારના કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે ગર્હા અવદ્યની અનુમતિનો વિનાશ કરાવી નાખે છે તેથી પહેલા જે પાપમા અનુમતિના અવિનાશવડે આત્મામા કર્મોનું ઉપાદાન થતુ હતુ, તે ઉપાદાન હવે ગર્હાવડે પાપની અનુમતિનો વિનાશ થવાથી થતું નથી તેથી તેની મારફત કર્મના અનુપાદાન થવાના હેતુભૂત હોવાથી તે ગર્હા સયમરૂપ છે એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, તે ગર્હા માત્ર સંયમની જ જનક છે એટલુ જ નહીં પણ તે રાગદ્વેષ વગેરેને પણ આત્માથી દૂર કરે છે, એ જ વાત સૂત્રકારે—" गरहा वियण सव्व दोप पविणेइ " આ સૂત્રપાઠવડે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે ગર્હા તમામ દોષોને – રાગદ્વેષ વગેરેને તથા પૂર્વોપાર્જિત પાપોને નષ્ટ કરી નાખે છે તે ગર્હાવડે રાગદ્વેષ વગેરેનો કેવી રીતે નાશ થાય છે તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે- ' सव्व वालिय परिण्णाए " તે અવદ્ય (પાપ) ગર્હા, સમસ્ત મિથ્યાત્વને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો પરિત્યાગ કરીને રાગદ્વેષ વગેરેનો નાશ કરી નાખે છે. " एव खु णे आया

याणं' अदृष्टानाम् साक्षात् स्वयमनुपलब्धानाम् , अश्रुतानाम् अन्यद्वाराऽनाकर्णिता नाम् श्रवणागोचरीकृतानाम् इत्यर्थः , अस्मृतानाम् दर्शनाऽऽकर्णनाभावेन अनु भवजन्यसंस्काराभावात् अननुध्यातानाम् विशिष्टबोधाऽविषयीकृतानाम् अव्याकृ तानाम् विशेषरूपेण गुरुभिरनाख्यातानाम् अभ्योच्छिन्नरूपेण असष्टीकृतानाम् अव्यु च्छिन्नानाम्-विपक्षात् अव्यावर्तितानाम्, अनियूढानाम् सुगमवचनाभावे महता ग्रन्थात् कृपया अत्यन्तसंक्षेपेण गुरुभिः अनुद्धृतानाम् , अत एव अस्माभिः अनु पधारितानाम् न निश्चयविषयीकृतानामित्यर्थः , 'एयमट्ठं णो सद्दहिए, णो पत्तिए, णो रोइए' एतार्थं भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्थे नो श्रद्धितः न श्रद्धामावेन गृहीतः, नो प्रीतः , नैव प्रीतिविषयीकृत , अथवा प्रीतिः , हेतुभिः न प्रत्ययितः निश्

पणाणं) विपक्ष से मैंने इन्हें व्यावर्तित किया नहीं अर्थात् इनका कभी निश्चय किया नहीं, (अणिज्जूढाणं) बड़े २ शास्त्रों से हमारे प्रमादवश गुरुजनों ने इन्हें (शिष्यजन अच्छी तरह से समझ सकें) इस अभि-प्राय से दयाकर के संक्षेपरूप में उद्धृत किया नहीं, अतः (अणुवधारि याणं) मैं अभीतक इन्हें अपने निश्चयज्ञान का विषयभूत नहीं बना सका। (एयमट्ठं णो सद्दहिए) अतः इन पदों का जो अर्थ आपने प्रति पादित किया है इनका यह अर्थ मैंने इसके पहिले कभी भी अपनी श्रद्धा का विषयभूत नहीं बनाया। क्यों कि मुझे (इन पदों का यही अर्थ है) पहिले ऐसी धारणापूर्वक श्रद्धा ही नहीं थी। श्रद्धा नहीं होने के कारण इन पदों का यह अर्थ मेरी प्रीति का भी विषयभूत नहीं हो सका-अथवा हेतुओं द्वारा निर्णीत कर मैंने उसे अपने विश्वास में नहीं

'अव्वोच्छिण्णाणं' મેં કદી પણ તે પદોનો નિશ્ચય કર્યો ન હતો, 'અણિ જ્જૂઢાણં' અમારા પ્રમાદને કારણે ગુરુજનોએ તે પદોનો અર્થ 'શિષ્યો સારી રીતે સમજી શકે તે આશયથી મોટા મોટા ગ્રંથોમાંથી સંક્ષેપરૂપે અમને સમજાવ્યો ન હતો તેથી 'અણુવધારિયાણં' હું અહીં સુધી તે પદોના અર્થને મારા નિશ્ચય જ્ઞાનના વિષયભૂત બનાવી શક્યો ન હતો. 'એયમટ્ઠં ણો સદ્દહિએ' આપે આ પદોના જે અર્થનું આજે મારી સમક્ષ પ્રતિપાદન કર્યું છે તે અર્થને આ પહેલાં કદી પણ મારી શ્રદ્ધાના વિષયરૂપ બનાવી શક્યો ન હતો કારણ કે આ પદોનો આ પ્રમાણે જ અર્થ થાય છે' એવી ધારણા રૂપ શ્રદ્ધા મેં પહેલાં કદી પણ કરી ન હતી શ્રદ્ધાના અભાવને કારણે આ પદોનો આ અર્થ મારી પ્રીતિના વિષયભૂત પણ બની શક્યો ન હતો અથવા

वन्दित्वा एवं वक्ष्यमाण–प्रकारेण अवादीत्–' एएसि णं भंते ! पयाणं पुव्विं अन्नाणयाए, असवणयाए, अबोहियाए अणभिगमेणं ' हे भगवन् ! एतेषां खलु पदानां शब्दानाम् पूर्वं प्रथमम् अज्ञानतया अज्ञानो निर्ज्ञानस्तस्य भावः अज्ञानता तया स्वरूपतोऽनुपलम्भात् ज्ञानाभावेन, अश्रवणतया श्रवणाभावेन, अबोधितया अबोधिः महावीरजिनधर्मानवाप्तिः तया औत्पत्तिक्यादिबुद्ध्यभावेन वा प्रबोधाभावेन, अनभिगमाभावेन विस्तरबोधाभावेन हेतुना ' अदिट्ठाण, असुयाणं, अस्सुयाणं, अविन्नायाणं, अव्वोगडाणं, अवोच्छिण्णाणं, अणिज्जूढाणं उवधारि-

उनसे इस प्रकार कहने लगे–" भंते !" हे भगवन् ! (एएसि णं पयाणं) इन पदों की मैंने (पुव्वि) पहिले कभी (अन्नाणयाए) अज्ञानता होने के कारण इन पदों के स्वरूप को नहीं जान सकने के कारण, (असवणयाए) नहीं सुनने के कारण (अबोहियाए) महावीर जिन के धर्म की अनवाप्तिरूप अबोधि होने के कारण अथवा औत्पत्ति की आदि बुद्धि के अभाव से प्रबोधाभाव होने के कारण, (अणभिगमेणं) तथा विस्तृत बोधाभाव होने के कारण (अदिट्ठाणं) साक्षात् स्वयं देखा नहीं, (असुयाणं) दूसरों के मुख से मैंने कभी सुना नहीं, (अस्सुयाणं) दर्शन और नहीं सुनने के कारण अनुभव जन्य संस्कार के अभाव से मैंने इन्हें कभी स्मरण किया नहीं, (अविन्नायाणं) विशिष्ट बोध का इन्हें विषय बनाया (अव्वोगडाणं) गुरुजनों को नहीं पूछने से प्रश्नोत्तर पूर्वक इनका विशेषरूप से स्पष्टी करण किया नहीं, (अव्वोच्छि-

સ્કાર કરીને તેમણે-સ્થવિર ભગવંતોને કહ્યુ–" भंते ! હે ભગવંતો ! " ए ए सिण पायाण " આ પદોનો આ પ્રકારનો અર્થ " पुव्वि " પહેલાં કદિ પણ " अन्नाणयाए " અજ્ઞાનને કારણે (આ પદોનુ સ્વરૂપ નહીં સમજી શકવાથી) " असवणयाए " નહીં સાંભળવાથી (આ પ્રકારનો અર્થ પહેલાં કોઈની પાસે નહીં સાંભળવાથી) " अबोहियाए " મહાવીર પ્રભુના ધર્મની અપ્રાપ્તિરૂપ અબોધિ હોવાને કારણે અથવા ઔત્પાત્તિકી આદિ બુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી, પ્રબોધનો અભાવ હોવાને કારણે, " अणभिगमेणं " તથા વિસ્તૃત બોધના અભાવને કારણે " अद्दिट्ठाणं " પ્રત્યક્ષરૂપે જોયો ન હતો, " अस्सुयाण " અન્યને મુખે કદી સાંભળ્યો ન હતો, " अस्सुयाण " દર્શન અને શ્રવણના અભાવે અનુભવજન્ય સંસ્કાર ન હોવાથી મે તેનું કદી પણ સ્મરણ કર્યું ન હતુ, " अविन्नायाणं " વિશિષ્ટ બોધનો વિષય તેમને બનાવ્યાં ન હતા, " अव्वोगडाणं " સદ્ગુરુઓને પૂછીને પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કદી પણ તેમનુ વિશિષ્ટ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું ન હતુ,

नाम् विशिष्टबोधविषयीकृतानाम् , तत्र कारणमाह—व्याकृतानां विशेषतया गुरुसदृशैः भवद्भिः व्याख्यातानाम् , व्युच्छिन्नानां विपक्षाद् आत्मभिन्नात् शरीरादेः व्यवच्छेदितानाम् , निर्यूढानां सुखावबोधाय अतिसंक्षेपेण सारत्पतया करुणावरुणालयैः भवद्भिः गुरुसदृशैः महत्' अर्हत्प्रवचनात् उद्धृत्य प्रतिपादितानाम् , अत एव मया अस्माभि र्वा उपधारितानाम् सम्यक्तया अवधारितानाम् निश्चितरूपेण गृहीतानामित्यर्थः, सामायिकादिपदानाम् 'एयमहं सद्दहामि, पत्तियामि रोएमि' एतमर्थं भवद्भिः आत्मस्वरूपतया प्रतिपादितमर्थम् श्रद्धामि श्रद्धया गृह्णामि

वजह से मैंने इन्हें अपने स्मरणज्ञान का बार २ विषय बनाया है, अत एव मेरे विशिष्ट बोध के विषयभूत बन चुके हैं। कारण कि-गुरुसदृश आप भगवतों ने विशेषरूप से इनका स्पष्टीकरण जो किया है। आत्मा से भिन्न जो शरीरादिक पदार्थ हैं उन से उनका किसी भी प्रकार का संबंध नहीं है, किन्तु आत्मा से ही इनका यथार्थरूप से संबंध है ऐसा आपने इनके विषय में कहा जो है, इनका बोध शिष्यजनों को अनायास ही हो जावे, इस अभिप्राय से, करुणावरुणालय दयासागर-आप गुरुतुल्य भगवंतों ने साररूप में विशाल अर्हत्प्रवचन से इनको उद्धृत कर समझाया जो है इसी कारण से मैंने इन्हें बहुत ही अच्छी तरह से अपने अंतः करण में इन्हें निश्चितरूप से धारण कर लिया है अर्थात् स्थायीरूप से स्थान दिया है। ऐसे इन सामायिक आदि पदों के (एयमहं इस अर्थ को कि जो अभी आपने आत्मरूप से प्रतिपादित किया है मैं (सद्दहामि) अपनी श्रद्धा का विषय बनाता हूं-अर्थात्-आपके द्वारा प्रति

તેમનો અર્થ સારી રીતે શ્રવણ કર્યો છે, આપની પાસે તેનું શ્રવણ કર્યા પછી અનુભવજન્ય સંસ્કારને કારણે મે વારંવાર તેમને મારાં સ્મરણજ્ઞાનનો વિષય બનાવેલ છે, તેથી તેમનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન (બોધ) મને મળી ગયું છે, કારણ કે ગુરુ સમાન આપ ભગવંતોએ વિશિષ્ટરૂપે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે કે આત્માથી ભિન્ન એવા જે શરીરાદિક પદાર્થો છે તેમની સાથે તેમનો કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી, પણ આત્માની સાથે જ તેમનો યથાર્થરૂપે સંબંધ છે એવું આપે તેમના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે કારણે તથા શિષ્યોને તેનો અનાયાસે બોધ થાય તે હેતુથી દયાસાગર આપ ગુરુતુલ્ય ભગવંતોએ વિશાલ અર્હંતપ્રવચનનો સાર ગ્રહણ કરીને અમારા જેવા શિષ્યોને સમજાવ્યો છે તે કારણે મે તેને મારા અંતઃકરણમાં ઘણી જ સારી રીતે નિશ્ચિતરૂપે ધારણ કરેલ છે એટલે કે સ્થાયીરૂપે સ્થાન દીધું છે એવા આ સામાયિક વગેરે પદોના "एयमट्ठ" આ અર્થ કે જેને આપે હમણાં જ આત્મારૂપે પ્રતિપાદિત કર્યો છે, તેને હું "सद्दहामि" મારી શ્રદ્ધાનો વિષય બનાવું છું એટલે કે આપની

सितः, न वा रुचितः रुचिविषयीकृतः किन्तु 'एयाणिं भंते ! एतेसिं पयाणं जाणयाए, सवणयाए, वोहिए अभिगमेणं ' हे भगवन् ! इदानीम् अधुना भवद्भिः सामायिकादिपदार्थानां वास्तविकतया प्रतिपादनकाले एतेषां सामायिकादिव्युत्सरणार्थान्तानां पदानां वास्तविकार्थस्य ज्ञानतया निश्चिततया स्वरूपत उपलम्भात्, श्रवणतया श्रावणप्रत्यक्षेण, वोधितया जिनधर्मावासितया, अभिगमेन विशिष्टवोधेन, ' दिट्ठाणं, सुयाणं-सुयाणँ, विन्नायाणं, वोगडाणं, वोच्छिन्नाणं, णिज्जूढाणं, उवधारियाणं ' दृष्टानां साक्षात् स्वयमुपलब्धानाम्, श्रुतानां भवद्भ्यः सम्यगाकर्णितानां सम्यक्तया श्रवणविषयीकृतानामित्यर्थः, स्मृतानां भवद्भ्यः आकर्णितत्वेन तदनुभवजन्यसंस्कारादनुध्यातानाम्, अतएव विज्ञाता-

लिया, (णो रोइए) और न उसे मैंने अपनी रुचि का विषय ही बनाया। किन्तु (एयाणिं भंते) अब हे भदन्त ! (एतेसिं पयाणं जाणयाए, सवणयाए, बोहिए, अभिगमेणं) आपने जो इन सामायिक आदि पदों के अर्थ का वास्तविक रूप से प्रतिपादन किया है सो इस अवसर में मुझे इन पदों के सामायिक से लेकर व्युत्सर्ग के अर्थ तक के पदों के -अर्थ का अच्छी तरह से ज्ञान हो गया है-निश्चितरूप से इनके स्वरूप की उपलब्धि हो गई है इस कारण से, तथा इन्हें मैंने अपने श्रवण करनेके विषयभूत बनाया है, इस कारण से, जिनधर्म महावीर के शासन में पञ्चमहाव्रतरूपधर्म की अवासिरूप बोधि की मुझे प्रासि हो चुकी है इस कारण से, तथा मुझ में अब विशिष्ट बोध जग गया है इस कारण से, (दिट्ठाणं) इन पदों को मैंने साक्षात् स्वय उपलब्ध कर लिया है, इन्हें आप भगवंतों के मुखारविन्द से अच्छी तरह मैंने सुन लिया है, आप से सुन चुकने के बाद अनुभवजन्य संस्कार की

હેતુઓ વડે નિર્ણીત કરીને મે તેમાં વિશ્વાસ મૂક્યો નહીં, " णो रोइए " અને મે તેને મારી રૂચિના વિષયરૂપ પણ બનાવ્યો નહીં પરંતુ " एयाणिं भंते ! હે ભગવન્તો ! " एतेसिं पयाण जाणयाए, सवणयाए, बोहिए, अभिगमेण " આપે જે સામાયિક વગેરે પદોના અર્થોનું વાસ્તવિકરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને લીધે હવે મને આ પદોના – સામાયિકથી લઈને વ્યુત્સર્ગના અર્થ પર્યન્તના પદોના અર્થનુ સારી રીતે જ્ઞાન થયુ છે-નિશ્ચિંત રીતે તેના સ્વરૂપની મને સમજણ પડી છે તે કારણે, તથા મેં તે વિષયનું પ્રત્યક્ષ શ્રવણુ કર્યું હોવાને કારણે, મહાવીરના શાસનમાં જૈનધર્મના પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મની અવાપ્તિરૂપ બોધિની પ્રાપ્તિ મને થઇ જવાને કારણે, તથા હવે વિશિષ્ટ બોધની મારામાં જાગૃતિ થઈ જવાને કારણે, " दिट्ठाणं " આ પદોને મેં પ્રત્યક્ષ જોયાં છે (તેમના વાસ્તવિક અર્થનાં દર્શન કર્યાં છે) અને આપનાં મુખેથી મેં

मस्येहि विश्वसिहि विश्वासं कुरु हे आर्य ! रोचस्व रुचिं कुरु, यथा एतत् सामा यिकादि वस्तु वय वदामः आत्मपरतया प्रतिपादयामः, तत् तथैव वर्तते इति त्वया प्रतिपत्तव्यम् , 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ, नमसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी ' तत –खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–' इच्छामि ण भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ' इच्छामि खलु भगवन् ! भवतामन्तिके समीपे चतुर्यामात् धर्मात् चतुः प्रकारकमहाव्रतधर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य स्वीकृत्य विहर्तुं स्थातुम् इच्छामि इति पूर्वेणान्वयः। ततः स्थविरा ऊचुः –' अहा सुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंध ' हे देवानुप्रिय !

अन्यथा नहीं है इस प्रकार से तुम समझो और उस पर श्रद्धा, प्रतीति और रुचि रक्खो । इसके बाद (से कालासवेसिय पुत्ते अणगारे) उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने (थेरे भगवन्ते वंदइ नमसइ) स्थविर भगवन्तों को वन्दना की नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे अपना हार्दिक जो अभिप्राय था उसे प्रकट किया–इसमें उन्हों ने कहा कि–(इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिम चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयंसपडिक्कमण धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भगवन ! मैं आपके पास दीक्षा लेकर रहना चाहता हूं। मैं अभीतक जो चातुर्यामरूप महाव्रत धर्म का पालन करता आया हूं, अतः मैं आपके पास प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को स्वीकार करना चाहता हूं । उनका इस प्रकार हार्दिक अभिप्राय सुनकर स्थविर भगवन्तों ने उनसे कहा–(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय

તેમનો બીજો કોઈ પણ અર્થ નથી–એવી તમે શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ રાખો ત્યાર બાદ ' से कालासवेसियपुत्ते अणगारे ' તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે " थेरे भगवंते वंदइ नमसइ " સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે પોતાની જે હાર્દિક ઇચ્છા હતી તે તેમની આગળ પ્રકટ કરી–' इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सप्पडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए ' હે ભગવન્તો ! હું આપની સમક્ષ દીક્ષા અંગીકાર કરીને રહેવા માગું છું અત્યાર સુધી હું ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું પાલન કરતો હતો, હવે હું આપની સમક્ષ પ્રતિક્રમણસહિત પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા ઇચ્છું છું તેમની આ પ્રકારની હાર્દિક ઇચ્છા જાણીને સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને કહ્યું કે " अहा सुहं देवाणुप्पिया !

प्रत्येमि विश्वसिमि, रोचे, रुचिविषयतया अभिलषामि, 'एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह' एवमेतत्, अथ यथा एतद्वस्तु यूयं वदथ, यूयं भवन्तः यथा आत्मपरतया एतद् वस्तु सामायिकादि पदार्थान् वदथ प्रतिपादयन्ति एवमेव तथैव एतत् सामायिकादि वस्तु विद्यते इत्याशयः। 'तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्त अणगारं एवं वयासी' ततः तदनन्तरं ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रम् अनगारं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः प्रोचुः 'सद्दहाहि अज्जो! पत्तयाहि अज्जो! रोएहि अज्जो! से जहेयं अम्हे वदामो' हे आर्य! श्रद्धेहि, आत्मपरतया प्रतिपादितेषु सामायिकादिपदार्थेषु श्रद्धां कुरु हे आर्य!

पादित सामायिकादि पदों के आत्मरूप अर्थ पर पूर्णविश्वास करता हूं (पत्तियामि) उसे अपनी प्रीति या प्रतीति का स्थान बनाता हूं (रोएमि) और अपनी रुचि का उसे निवासस्थान बनाता हूं। (एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह) हे भगवन्! आप जिस प्रकार से आत्मार्थपरक सामायिक आदि पदों का कथन किया है वास्तव में उनका यही अर्थ है। इस प्रकार से कालास्यवेषिकपुत्र अनगार के हार्दिक वचनों को सुनकर उन स्थविर भगवंतों ने उनसे कहा कि आर्य! जैसा हम कहते हैं (सद्दहाहि) उस पर तुम पूर्णरूप से विश्वास करो (पत्तयाहि अज्जो) उसे अच्छी तरह से हे आर्य! तुम अपनी प्रतीतिकोटि में उतारो (रोएहि अज्जो) उस पर बहुत ही गहराई के साथ सोच विचार कर अपनी रुचि जमाओ तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से इन सामायिक आदि पदों का अर्थ हमने आत्मरूप अर्थ में प्रतिपादित किया है वह वैसा ही है-

---

મારફત પ્રતિપાદિત સામાયિક વગેરે પદોના આત્મરૂપ અર્થ પર હું મારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરૂં છું 'पत्तियामि" હું એની પ્રતીતિ કરૂં છું, "रोएमि" અને તેમા મારી રુચિ જાહેર કરૂં છુ. "एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह" હે ભગવન્તો! આપે જે રીતે આત્માર્થસૂચક આ સામાયિક વગેરે પદોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે એ પ્રતિપાદન જ એ પદોનો વાસ્તવિક અર્થ બતાવનારૂં છે. આપ્રકારના કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારના હાર્દિક વચનો સાંભળીને તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને કહ્યુ કે હે આર્ય! અમે જે કહ્યુ તેમાં "सद्दहाहि" આપ સંપૂર્ણ રીતે શ્રદ્ધા રાખો "पत्तयाहि अज्जो" હે આર્ય! આપ તેની સારી રીતે પ્રતીતિ કરો "रोएहि अज्जो" તે વિષે ઊંડો વિચાર કરીને તેમાં રુચિ જમાવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અમે જે પ્રકારે સામાયિક વગેરે પદોના અર્થનું આત્મરૂપ અર્થમા પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે અર્થ જ સાચો છે.

मस्येहि त्रिप्रसिहि विश्वासं कुरु हे आर्य ! रोचस्व रुचिं कुरु, यथा एतद् सामायिकादि वस्तु वय वदाम आत्मपरतया प्रतिपादयाम, तद् तथैव वर्तते इति त्वया प्रतिपत्तव्यम्, 'तएण से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेर भगवंते वंदइ, नमंसइ, वदित्ता नमसित्ता एवं वयासी' तत –खलु स कालास्यवेपिकपुत्रोऽनगार' स्थविरान् भगवतो वन्दत नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–' इच्छामि ण भंते ! तुम्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइय सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए' इच्छामि खलु भगवन् ! भवतामन्तिक समीप चतुर्यामात् धर्मात् चतु' प्रकारकमहाव्रतधर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसपद्य स्वीकृत्य विहर्तुं स्थातुम् इच्छामि इति पूर्वेणान्वय। तत' स्थविरा ऊचु –' अहा सुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं ' हे देवानुप्रिय !

अन्यथा नहीं है इस प्रकार से तुम समझो और उस पर श्रद्धा, प्रतीति और रुचि रक्खो। इसके बाद (से कालासवेसिय पुत्ते अणगारे) उन कालास्यवेपिकपुत्र अनगार ने (थेरे भगवन्ते वंदइ नमंसइ) स्थविर भगवन्तों को वन्दना की नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे अपना हार्दिक जो अभिप्राय था उसे प्रकट किया–इसमें उन्हों ने कहा कि–(इच्छामि ण भंते ! तुम्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमण धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भगवन् ! मैं आपके पास दीक्षा लेकर रहना चाहता हूं। मैं अभीतक जो चातुर्यामरूप महाव्रत धर्म का पालन करता आया हूं, अत मैं आपके पास प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को स्वीकार करना चाहता हूं। उनका इस प्रकार हार्दिक अभिप्राय सुनकर स्थविर भगवन्तों ने उनसे कहा–(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय

તેમનો બીજો કોઈ પણ અર્થ નથી–એવી તમે શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ રાખો. ત્યાર બાદ " से कालासवेसियपुत्ते अणगारे " તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે " थेरे भगवन्ते वंदइ नमंसइ " સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે પોતાની જે હાર્દિક ઇચ્છા હતી તે તેમની આગળ પ્રકટ કરી—' इच्छामि ण भंते ! तुम्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए ' હે ભગવન્તો ! હું આપની સમક્ષ દીક્ષા અંગીકાર કરીને રહેવા માગુ છું. અત્યાર સુધી હું ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું પાલન કરતો હતો. હવે હું આપની સમક્ષ પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા ઇચ્છું છું. તેમની આ પ્રકારની હાર્દિક ઇચ્છા જાણીને સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને કહ્યું કે " अहा सुहं देवाणुप्पिया !

यथा सुखं यथेच्छं समाचर, मा प्रतिबन्धं, विलम्बं मा कुरु इत्याशयः, 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' ततः खलु स कालास्यवेपिरूपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतः वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा चतुर्यामाद् धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं समतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य स्वीकृत्य खलु विहरति तिष्ठति 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे वहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणइ' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः वहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं साधुपर्यायं प्राप्नोति पालयति 'पाउणित्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे, मुंडभावे, अण्हाणयं, अदंतधुवणयं, अच्छत्तयं, अणोवाहणयं' प्राप्य पालयित्वा यस्य प्रयोजनस्य मुक्तिरूपस्य अर्थं प्राप्त्यर्थं सिद्धयर्थमित्याशयः क्रियते विधीयते नग्नभावः नग्नत्वम्, मुण्डभावः मुण्डत्वं क्रियते इत्यस्य सर्वत्रैवाग्रे सम्बन्धो वोध्यः, अस्नानकम् स्नानवर्जनम्, अदन्तधूपनकम् दन्तधावनवर्जनम्, अच्छत्रकम् छत्रधारणवर्जनम्, अनुपानत्कत्वम् पादयोरुपानद्वर्जनम्, 'भूमिसेज्जा फलहसेज्जा, कट्ठसेज्जा, केसलोओ, वंभचेरवासो, परघरप्पवेसो, लद्धावलद्धी,

---

जैसी तुम्हारी इच्छा हो वैसा करो। परन्तु आत्मकल्याण में बिलम्ब हो ऐसा मत करो। स्थविर भगवतों से इस प्रकार जानकर उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगारने उन स्थविर भगवंतों को वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर के चातुर्याम धर्म का परित्याग कर प्रतिक्रमण सहित पंच महाव्रतवाले धर्म स्वीकार कर लिया। इसके बाद उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने अनेक वर्षों तक श्रामण्यपर्याय का पालन किया। उन्होंने जिस मुक्तिरूप प्रयोजन की सिद्धि के लिये अर्थात् मुक्तिरूप प्रयोजन की प्राप्ति लिये-नग्नभाव, मुंडभाव, स्नानवर्जन, दन्तधावनवर्जन, छत्रधारणवर्जन, पग में मोजा, जूता आदि पहिरने का

मा पडिबधं करेह" હે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેનાથી સુખ ઉપજે તે કરો. પણ આત્મકલ્યાણમા વિલંબ કરવો જોઈએ નહીં" સ્થવિર ભગવંતોના એ વચનો સાંભળીને તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણુગારે તેમને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને ચાતુર્યામ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતવાળા ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યારબાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણુગારે અનેક વર્ષો સુધી શ્રમણપર્યાયનું પાલન કર્યું તેમણે મુક્તિરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિને માટે એટલે કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને માટે નગ્નભાવ, મુંડભાવ, સ્નાન ત્યાગ, દંતધાવનનો ત્યાગ, છત્ર ધારણનો ત્યાગ, પગમાં મોજા, જોડાં પહેર-

उच्चावचया, गामकण्टगा, बावीस परिसहोवसग्गा अहियासिज्जंति' भूमिशय्या, पृथिवीशयनम् , फलकशय्या, पीठशयनम् , काष्ठशय्या, दारुशयनम् , केशलोचः, केशलुञ्चनम् , ब्रह्मचर्यवासः, ब्रह्मचर्यव्रतपालनपूर्वकनिवासः, परगृहप्रवेशः भिक्षाटनार्थं श्रावकगृहद्वारगमनम् , लब्ध्यपलब्धिः क्वचित् स्वयोग्यभिक्षोपलब्धिः क्वचिच्च स्वयोग्यभिक्षानुपलब्धिश्च, उच्चावचा निम्नोन्नताः ग्रामकण्टकाः अनुकूलाः प्रतिकूला वा इन्द्रियाणां कण्टकसदृशा द्वाविंशतिः परिषहोपसर्गाः अधिसह्यन्ते सहनविषयीक्रियन्ते, 'तं अट्ठ आराहेइ, आराहित्ता चरमेहिं उस्सास-नीसासेहिं सिद्धे, बुद्धे, मुक्के, परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे' स मोक्षरूपं अर्थम् आराधयति, साधयति, आराध्य संसाध्य चरमैः उच्छ्वासनिःश्वासैः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, परिनिर्वृतः सर्वदुःखप्रहीणः क्षीणसर्वदुःखः सम्पन्नः इत्याशयः ॥ सू० ८ ॥

॥ इति आर्यकालास्यवेषिपुत्रानगारप्रकरणम् ॥

अप्रत्याख्यानादिप्रकरणम्—

कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः प्रत्याख्यानक्रियया सिद्ध इति प्रत्याख्यानक्रियाविपर्ययभूता अप्रत्याख्यानक्रियेति तां निरूपयितुमिदं सूत्रमाह-'भंते' इत्यादि।

मूलम्-भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-से णूणं भंते! सेट्ठियस्स य तणुयस्स य किवणस्स य खत्तियस्स य समं चेव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ, हंता गोयमा! सेट्ठिय

वर्जन, भूमि आदि पर सोना, केशों का लुंचन करना, ब्रह्मचर्य का पालन करना, विशुद्ध भिक्षा लेना, लाभालाभ में संतोष करना परिषह और उपसर्गों को जीतना-उस अर्थ को उन्हों ने अच्छी तरह से सिद्ध कर लिया और वे चरम उच्छ्वास निःश्वासों द्वारा सिद्ध हो गये, बुद्ध हो गये, मुक्त हो गये, परिनिर्वृत हो गये और सर्व दुःखोंसे प्रहीण हो गये॥सू०८॥

॥ इस प्रकार यह कालास्यवेसिकपुत्र अनगार प्रकरण समाप्त हुआ॥

વાનો ત્યાગ, ભૂમિપર શયન, કેશલુંચન, બ્રહ્મચર્ય પાલન, વિશુદ્ધ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ, લાભાલાભમાં સંતોષ, પરીષહો અને ઉપસર્ગો પર વિજય વગેરે સહન કર્યું અને તેમણે તે અર્થની સિદ્ધિ કરી એટલે કે અંતિમ ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસે તેઓ સિદ્ધ થઇ ગયા બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા પરિનિર્વૃત થયા અને તમામ દુઃખોનો અંત કરનાર બની ગયા ॥ સૂ૦ ૮ ॥

॥ કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણગાર પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

स्स य जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ, से केणट्ठेणं भंते! गोयमा ! अविरइ पडुच्च से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स य. तणुयस्स य. जाव कज्जइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—भदंत इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, तद् नूनं भदन्त ! श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च कृपणस्य च क्षत्रियस्य च सममेवाप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते ? हंत गौतम !

अप्रत्याख्यान आदि प्रकरण—

कालास्यवेषिकपुत्र अनगार प्रत्याख्याम क्रिया से सिद्ध हुए यह बात अभी प्रकट की गई है सो इस प्रत्याख्यान क्रिया से विपरीत अप्रत्याख्यान क्रिया है। इस अप्रत्याख्यान क्रिया को निरूपण करने के लिये अब सूत्रकार सूत्र कहते हैं—" भंते त्ति भगवं गोयमे " इत्यादि।

सूत्रार्थ—(भंते ति भगवं गोयमे !) हे भदन्त ! ऐसा कह कर भगवान गौतम ने (समणं भगवं) श्रमण भगवान (महावीरं) महावीर को (वन्दइ) वन्दना की (नमंसइ) नमस्कार किया (वन्दित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्हों ने उनसे इस प्रकार पूछा-(से णूणं भंते ! सेट्ठिअस्स य तणुयस्स य खत्तियस्स तं समंचेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ) हे भदन्त ! श्रेष्ठी, की दरिद्री की, कृपण की और क्षत्रिय राजा की अप्रत्याख्यान क्रिया क्या एकसी

અપ્રત્યાખ્યાન આદિ પ્રકરણ

કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણુગાર પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાથી સિદ્ધપદ પામ્યાં એ વાત તો હમણાં જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. ને પ્રત્યાખ્યાનની વિપરીત અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા છે, તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવાને માટે હવે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે—" भंते ! त्ति भगवं गोयमे !" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(भते त्ति भगवं गोयमे !) હે ભગવન્ ! એવુ કહીને ભગવાન ગૌતમે (समण भगवं) શ્રમણ ભગવાન (महावीरं) મહાવીરને (वंदइ) વંદણા કરી (नमंसइ) નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) તેમણે ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછ્યું (से णूणं भंते ! सेट्ठियस्स य तणुयस्स य किवणस्स य खत्तियस्स य सम चेव अप्पच्चक्खाण किरियो कज्जइ) હે ભગવન્ ! શ્રેષ્ઠિની, દરિદ્રીની, કૃપણુની અને ક્ષત્રિય-રાજાની અપ્ર-

श्रेष्ठिकस्य च यावत् अमत्याख्यानक्रिया क्रियते, तत्केनार्थेन भदन्त ! गौतम ! अविरतिं मतीत्य, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च यावत् क्रियते इति ॥ सू० ६ ॥

टीका—' भंतेत्ति ' भदन्त इति हे भदन्त ! इत्येव रूपेण भगवन्तमामन्त्र्येति भाव, ' भगवं गोयमे ' भगवान् गौतमः ' समणं भगवं महावीरं ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं ' वंदइ नमसइ ' वन्दते नमस्यति ' वंदित्ता नमसित्ता ' वन्दित्वा नमस्यित्वा ' एवं वयासी ' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् उक्तवान्। किमुक्तवानित्याह—' से णूणं भंते ' तद् नूनं भदन्त ! सेट्ठियस्स य ' श्रेष्ठिकस्य

होती है ? (हंता गोयमा सेट्ठियस्स जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) हाँ गौतम ! श्रेष्ठी से लेकर राजा तक की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती है। (से केणट्ठेणं भंते !) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि श्रेष्ठी से लेकर राजा तक की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती है। (गोयमा ! अविरइं पडुच्च) हे गौतम ! मैं जो ऐसा कहता हूं यह अविरति भाव को लेकर कहता हूं (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ) कि एक सेठ की यावत् राजा की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती।

टीकार्थ-(भंते त्ति) हे भदन्त ! इस रूप से भगवान आमंत्रण करके (भगवं गोयमे) भगवान गौतम ने (समणं भगवं महावीरं) श्रमण भगवान महावीर को (वंदइ नमंसइ) वन्दना की और नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्हों ने उन से ऐसा प्रश्न पूछा (से णूणं भंते !) हे भदंत ! (सेट्ठियस्स) जिसका मस्तक

ત્યાખ્યાન ક્રિયા શું એકસરખી હોય છે ? (हंता गोयमा ! सेट्ठियस्स जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) હા ગૌતમ ! શ્રેષ્ઠીથી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે (से केणट्ठेणं भंते !) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે શ્રેષ્ઠીથી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એક સરખી હોય છે? (गोयमा ! अविरइं पडुच्च) હે ગૌતમ ! હું અવિરતિ ભાવની અપેક્ષાએ એવું કહું છું (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स तणुयस्स य कज्जइ) શ્રેષ્ઠી (શેઠ) થી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે

ટીકાર્થ– भंते त्ति " હે ભગવન્ ! આ રીતે સંબોધીને, " भगवं गोयमे" ભગવાન ગૌતમે " समणं भगवं महावीरं " શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને " वंदइ नमसइ " વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા " वंदित्ता नमसित्ता " વંદણા નમસ્કાર કરીને ' एवं वयासी " આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો–" से णूणं भंते ! "

च, श्रीदेवताकृपाकटाक्षप्रत्यक्षलक्ष्यमाणद्रविणलक्षलक्षणविलक्षण हिरण्यपट्टसमलंकृत-मूर्धनगरप्रधानव्यवहर्तुः, 'तणुयस्स य' तनुकस्य च, दरिद्रपूर्वोपार्जितपापकर्मकस्य मासदारिद्र्यसंपन्नस्य 'किवणस्स य' कृपणस्य च सति विभवेपि सत्कर्मादौ दानादिरहितस्य 'खत्तियस्स य' क्षत्रियस्य राज्ञश्च 'समं चेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ' सममेवाप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते भवतीत्यर्थः किं समैव सदृश्ये-वाऽप्रत्याख्यानक्रिया सर्वेषां भवतीति प्रश्नः। भगवानाह—'हंते'-त्यादि। 'हंता गोयमा' हंत गौतम! 'सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ' श्रेष्ठिकस्य च यावद् अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते, अत्र यावत्पदेन तनुककृपणक्षत्रिय-पदानां संग्रहः, श्रेष्ठिकदरिद्रकृपणराज्ञां सर्वेषां तुल्यैवाप्रत्याख्यानक्रिया भवतीति

लक्ष्मीदेवी के कृपाकटाक्ष से प्रत्यक्षलक्ष्यमाण लक्षद्रविणराशी (धन का ढेर) से निर्मित सुवर्ण के मुकुट से अलंकृत हो रहा है ऐसा जो नगर का प्रधान व्यवहारी-नगर सेठ, उनकी तथा (तणुयस्स) तनुक-पूर्वोपार्जित पापकर्म के कारण लक्ष्मी रहित जो दरिद्र व्यक्ति है उसकी, (किवणस्स) विभव के होने पर जो अपनी लक्ष्मी का सदुपयोग दान धर्मादि में नहीं करता है ऐसा जो कृपण व्यक्ति है उसकी तथा (खत्तियस्स) क्षत्रिय-राजा जो है उसकी (समं चेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ) अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है क्या? समान ही होती है क्या? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् कहते है कि-(हंता) हां (गोयमा) गौतम! (सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) श्रेष्ठी की यावत् अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही होती है। यहां यावत् पद के (तनुक, कृपण, क्षत्रिय) इन पदों का संग्रह किया गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि श्रेष्ठी दरिद्र कृपण, और राजा इन सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है। सबकी क्रिया समान ही होती है इस बात

હે ભગવન્! "सेट्ठियस्स" જેનુ મસ્તક લક્ષ્મીદેવીની કૃપાદષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ લક્ષ્ય-માન-લક્ષદ્રવિણુરાશીથી રચિત સુવર્ણ મુગટથી શોભી રહ્યુ છે એવા નગરના મુખ્ય વ્યાપારી-નગરશેઠની તથા "तणुयस्स" તનુકની-પૂર્વના પાપકર્મને કારણે જે લક્ષ્મીથી રહિત દરિદ્ર સ્થિતિમા મૂકાયેલ છે તેની "किवणस्स" કંજૂસની (ધન હોવા છતાં પણુ જે વ્યક્તિ તેનો દાનધર્માદિમાં સદુપયોગ કરતો નથી તેની) તથા "खत्तियस्स" ક્ષત્રિયની (રાજાની) "समं चेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ" અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા શુ એકસરખી હોય છે! ભગવાન મહા-વીર સ્વામી તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-"हंता गोयमा!" હા, ગૌતમ! "सेट्ठियस्स य जाव अप्पच्चक्खाणकिरिया कज्जइ" શ્રેષ્ઠીની, દરિદ્રની, કંજુસની

भाव । सर्वेषां समैव क्रिया भवतीति श्रुत्वा पृच्छति गौतम 'से केणट्ठेणं भंते' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते, सर्वेषां समैवति, भगवानाह-'गोयम' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'अविरइं पडुच्च' अविरतिं प्रतीत्य अविरतिमाश्रित्य, 'से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ' तत्तेनार्थेन हे गौतम ! एवमुच्यते-'सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ' श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च यावत् क्रियते हे गौतम! अविरत्यपेक्षया एव कथ्यते यत् सर्वेषामेव श्रेष्ठिकादीनां तुल्या अप्रत्याख्यान-क्रिया भवतीति ॥ सू० ६ ॥

अविरतिश्च सर्वेषां समैवात सर्वेषां श्रेष्ठिकादीनामप्रत्याख्यानक्रिया तुल्यै-वेत्यादिना अप्रत्याख्यानक्रिया प्ररूपितेत्यप्रत्याख्यानक्रियाप्रस्तावादिदं सूत्रमाह-'आहाकम्म' इत्यादि ।

मूलम्-आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे णिग्गंथे किं बंधइ किं पकरेइ किं चिणाइ किं उवचिणाइ? गोयमा! आहाकम्मं

को सुनकर गौतम ने भगवान से पूछा कि (से केणट्ठेणं भंते!) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा अविरइं पडुच्च) हे गौतम! अविरति को आश्रित करके (से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ) मैं ऐसा कहता हूं कि (सट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ) श्रेष्ठी की, तनुक की यावत् अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है। तात्पर्य चाहे श्रेष्ठी हो चाहे दरिद्री हो चाहे कृपण हो चाहे राजा हो कोई भी हो यदि इनके अविरति दशा है तो इन सबकी अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही है। इसमें कोई भेद ही नहीं है।

અને ક્ષત્રિયની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી જ હોય છે ત્યારે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते!" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે બધાની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે?

ઉત્તર—"गोयमा! अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ! અવિરતિની અપેક્ષાએ "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ" હું એવું કહું છું કે "सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ" શ્રેષ્ઠીની, દરિદ્રની, કૃપણની અને ક્ષત્રિયની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે તાત્પર્ય એ છે કે ભલે શેઠ હોય કે ભલે ગરીબ હોય, ભલે કૃપણ હોય કે ભલે રાજા હોય પણ જો તેઓ અવિરતિ હોય તો તે બધાની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સરખી જ હોય છે તેમની તે ક્રિયામાં કોઈ પણ જાતનો ભેદ હોતો નથી ॥ સૂ૰ ૬ ॥

णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ, जाव अणुपरियट्टइ, से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ, गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ, आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविकाइयं णावकंखइ, जाव तसकायं णावकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ, ते वि जीवे णावकंखइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ, फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ, गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ? गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ धणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ, जहा संवुडेणं, नवरं—आउयं च णं कम्मं सियबंधइ सिय नो बंधइ, सेसं तहेव जाव वीइवयइ, से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ, गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ, आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविकाइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ ते वि जीवे अवकंखइ, से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ ॥ सू० ७ ॥

छाया—आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः किं बध्नाति किं प्रकरोति किं चिनोति किम् उपचिनोति? गौतम! आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः शिथिलबंधनबद्धाः दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोति, यावद् अनुपर्यटति, तत्केनार्थेन यावदनुपर्यटति ? गौतम ! आधाकर्म खलु भुञ्जान

अविरति सबकी समान ही होती है अतः समस्त श्रेष्ठी आदिकों की अप्रत्याख्यान क्रिया भी तुल्य ही होती है इत्यादि कथन द्वारा अप्र त्याख्यान क्रिया का निरूपण किया। सो अब इसी अप्रत्याख्यान क्रिया के प्रस्ताव को लेकर सूत्रकार (आहाकम्मं णं) इस सूत्र का कथन करते हैं–' आहाकम्म णं भुजमाणे समणे ' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(आहाकम्मं णं भुजमाणे) हे भदन्त ! आधाकर्म दोष से दूषित आहार को भोगने वाला (समणे णिग्गथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बधइ) क्या बांधता है ? (किं पकरेइ) क्या करता है ? (किं चिणाइ) किस का चय करता है ? (किं उवचिणाइ) किसका उपचय करता है ? भगवान कहते हैं–(गोयमा ! आहाकम्मं णं भुजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधण बद्धाओ पकरेइ) हे गौतम ! आधाकर्म दोष से दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतिओं को कि जिन्हें पहिले उसने शिथिलबंधन से बांधी थीं, उन्हीं सात कर्मप्र कृतियों को मजबूत बंधन से बंधी हुई बना लेता है। (जाव अणुपरि

સૌની અવિરતિ (અમત) સમાન હોય છે તે કારણે શેઠ વગેરે સૌ જીવોની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન જ હોય છે, ઇત્યાદિ કથનવડે સૂત્રકારે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું નિરૂપણ કર્યું હવે એ જ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના પ્રસ્તાવનો આધાર લઈને સૂત્રકાર સૂત્રનું કથન કરે છે-' आहाकम्मं भुञ्जमाणे समण'ઇ૦

પ્રશ્ન—(आहाकम्म ण भुंजमाण णिग्गंथे) હે ભગવન્! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ (किं बंधइ) શું બાંધે છે ? (किं पकरेइ) શું કરે છે ? (किं चिणाइ) શેનો ચય કરે છે ? (किं उवचिणाइ) અને શેનો ઉપચય કરે છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! आहाकम्मं ण भुञ्जमाणे समण निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ) હે ગૌતમ ! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ આયુકર્મ સિવાયની સાત કર્મ પ્રકૃતિયો કે જે પહેલાં શિથિલ બંધવાળી હતી તે મજબૂત બંધનવાળી કરે. (जाव अणुपरियट्टइ) (यावत्) તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ, जाव अणुपरियट्टइ, से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ, गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ, आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविकाइयं णावकंखइ, जाव तसकायं णावकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ, ते वि जीवे णावकंखइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ, फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ, गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ? गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ धणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ, जहा संवुडेणं, नवरं—आउयं च णं कम्मं सियबंधइ सिय नो बंधइ, सेसं तहेव जाव वीइवयइ, से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ, गोयमा! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ, आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविकाइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ ते वि जीवे अवकंखइ, से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ ॥ सू० ७ ॥

श्रमणो निर्ग्रन्थ किं बध्नाति यावदुपचिणोति, गौतम ! प्रासुकैषणीय भुञ्जान श्रमणो निर्ग्रन्थ आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः दृढबन्धनबद्धा शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, यथा संवृतः खलु नवरम् आयुष्कं च कर्मस्यात् बध्नाति स्यान्नो बध्नाति शेषं तथैव यावद् व्यतिव्रजति, तत्केनार्थेन यावत् व्यतिव्रजति, गौतम! प्रासु

दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को गाढबंधन से बांधता है और यावत् संसार में बारंबार घूमता रहता है। (फासुएसणिज्जं णं भंते ! भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ, जाव उवचिणइ) हे भदंत ! प्रासुक एषणिय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ क्या बांधता है यावत् वह किसका उपचय करता है ? (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ घणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ) हे गौतम ! प्रासुक एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ आयु को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को जिन्हें उसने पहिले गाढ बंधन से बद्ध किया था अब शिथिलबंधन वाली कर देता है (जहा संवुडेणं) यह संवृत अनगार की तरह होता है। (नवरं) विशेषता यह है कि यह (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ) आयुकर्म का कभी बंध करता है और कभी बंध नहीं भी करता है। (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) अवशिष्ट

પ્રકૃતિઓનો ગાઢતર બંધ બાંધે છે અને (યાવત્) તે સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે (फासुएसणिज्जं णं भंते ! भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ, जाव उवचिणइ) હે ભગવન્ ! પ્રાસુક એષણીય (સૂઝતા) આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું બાંધે છે ? (યાવત્) શેનો ઉપચય કરે છે ? (યાવત પદથી અહીં "શું કરે છે અને શેનો ચય કરે છે ?" આ બે પ્રશ્નો ગ્રહણ કરાયા છે)

(गोयमा फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ घणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ) હે ગૌતમ ! પ્રાસુક એષણીય આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, આયુષ્ય કર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓને પહેલાં તેણે ગાઢ બંધનથી બાંધી હતી તેમને શિથિલ બંધનવાળી કરી નાખે છે (जहा संवुडेणं) તે સંવૃત અણગારના જેવો હોય છે (नवरं) પણ તેનામાં એ વિશેષતા હોય છે કે (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) તે આયુષ્યકર્મનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક નથી બાંધતો (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) "તે સંસારને પાર

श्रमणो निर्ग्रन्थ आत्मनो धर्ममतिक्रामति, आत्मनो धर्ममतिक्रामन् पृथिवीकायिकं नावकांक्षति, येषामपि च जीवानां शरीराणि आहारमाहरति, तानपि जीवान् नावकांक्षति, तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीर्यावत् अनुपर्यटति। प्रासुकैषणीयं खलु भदन्त! भुञ्जानः

यट्टइ) यावत् वह संसार में वारंवार घूमता रहता है। (से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ) हे भदन्त ! इसका क्या कारण है-जो वह यावत् संसारमें वारंवार भ्रमण करतारहता है ? (गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ) हे गौतम ! आधाकर्मदोष से दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ अपनी आत्मा के धर्म का उल्लंघन करता है (आयाए धम्मं) अपनी आत्मा के धर्म को (अइ-क्कममाणे) उल्लंघन करता हुआ वह श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढवीकाइयं णाव-कंखइ) पृथिवीकायिक जीवों की दया नहीं पालता है। (जाव तसकायं णावकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की दया नहीं पालते हैं। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ) तथा जिन जीवों के शरीरों को वह खाता है(ते वि जीवे नावकंखइ) उन जीवोंकी भी वह दरकार (दया) नहीं करता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि (आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउ-यवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) आधाकर्म दोष से

प्रश्न--(से केणट्ठेणं जावअणुपरियट्टइ) હે ભગવન્! શા કારણે તે સંસા-રમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે?

ઉત્તર--(गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ) હે ગૌતમ ! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આત્મધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે. (आयाए धम्मं) પોતાના આત્મધર્મનું (अइक्कममाणे) ઉલ્લંઘન કરતો તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ (पुढवीकाइयं णावकंखइ) પૃથ્વીકાયિક જીવોની દયા પાળતો નથી (जाव तसकायं णावकंखइ) યાવત્ તે ત્રસકાય પર્યંતના જીવોની દયા પણ પાળતો નથી (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ) તથા તે જે જીવોના શરીરને ખાય છે (ते वि जीवे नावकंखइ) તે જીવોની પણ તે દરકાર કરતો નથી (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે (आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) આધાકર્મી આહાર લેનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મ-

टीका—'आहाकम्मं ण भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जान, आधाय साधुं मनसि निधाय कर्म = षट्कायोपमर्दऽपूर्वकमाहारादिनिष्पादनम् तत् आधाकर्म, आधया=साधुप्रणिधानेन यत् क्रियते-सचेतनं वस्तु अचेतनं, क्रियते अचेतन वा वस्तु पच्यते, चीयते वा उपाश्रयादिकं, व्यूयते वा वस्त्रादिकं तत् आधाकर्म, तादृशमाहारादिकं 'भुंजमाणे' भुञ्जानः=तादृशाहारादेरुपभोग कुर्वाण 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'किं बंधइ' किं बध्नाति कीदृशं कर्म बध्नाति प्रकृति बन्धापेक्षया स्पृष्टावस्थापेक्षया वा, 'किं पकरेइ' किं प्रकरोति स्थितिबन्धापेक्षया बद्धावस्थापेक्षया वा, 'किं चिणाइ' किं चिनोति अनुभागबन्धापेक्षया, निधत्त

टीकार्थ—(आहाकम्म णं भुंजमाणे) साधु को अपने मन में रख कर षट्काय के जीवों के उपमर्दनपूर्वक जो आहार आदि का निष्पादन होता है वह आधाकर्म है। (आधाय कर्म इति आधाकर्म) इस प्रकार की इसकी व्युत्पत्ति है, साधुओं को मन में रखकर उनके आहार के लिये षट्कायिक जीवों का उपमर्दन करना अथवा-आधया कर्म इति आधाकर्म साधु को निमित्त करके सचेतन वस्तु को अचेतन करना, अचेतन वस्तु को पकाना, उपाश्रयादिक बनवाना, वस्त्र वगैरह बुनवाना यह सब आधाकर्म आहार आदि का उपभोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बंधइ) प्रकृति बंध की अपेक्षा से अथवा स्पृष्टावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म का बंध करता है? (किं पकरेइ) स्थितिबंध की अपेक्षा से अथवा बद्धावस्था की अपेक्षा से क्या करता है? (किंचिणाइ) अनुभागबंध की अपेक्षा से अथवा निधत्तकरण की

ટીકાર્થ—"आहाकम्म ण भुंजमाणे" સાધુને નિમિત્તે છ કાયના જીવોના વિનાશવાળો જે આહાર વગેરે તૈયાર કરાય છે તે આહારને આધા કર્મ દોષથી દૂષિત ગણવામાં આવે છે "आधाय कर्म इति आधाकर्म" આ પ્રમાણે તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે-સાધુઓને નિમિત્તે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરીને તૈયાર કરેલા આહારને માટે આ શબ્દ પ્રયોગ થાય છે, અથવા-"आधया कर्म इति आधाकर्म" સાધુને નિમિત્તે સચિત વસ્તુને અચેત કરવી, અચેત વસ્તુને રાંધવી, ઉપાશ્રયાદિક, બનાવરાવવા, વસ્ત્રાદિ વણાવવા, એ બધાંને "આધા કર્મ" કહે છે આવા આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારનો ઉપયોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "किं बंधइ" પ્રકૃતિ બંધની અપેક્ષાએ અથવા સ્પૃષ્ટાવસ્થાની અપેક્ષાએ કેવા કર્મનો બંધ બાંધે છે? "किं पकरेइ" સ્થિતિબંધની અપેક્ષાએ અથવા બદ્ધાવસ્થાની અપેક્ષાએ શું કરે છે? "किं चिणाइ" અનુભાગબંધની

कैषणीयं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थ आत्मनो धर्मं नातिक्रामति, आत्मनो धर्ममनतिक्रामन् पृथिवीकायिकमवकांक्षति यावत् त्रसकायमवकांक्षति, येषामपि च जीवानां शरीराण्याहरति तानपि जीवानवकांक्षति, तत्तेनार्थेन यावद् व्यतिव्रजति ॥ ७ ॥

उसी प्रकार जानना चाहिये, यावत् वह संसार को उल्लंघन कर देता है। (से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ) हे भदन्त ! इसका क्या कारण है जो वह यावत् संसार को उल्लंघन कर देता है ! (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ) हे गौतम ! प्रासुक एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ अपनी आत्मा के धर्म का उल्लंघन नहीं करता है। (आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविक्काइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ) आत्मा के धर्म का उल्लंघन नहीं करता हुआ वह श्रमण निर्ग्रन्थ पृथिवीकायिक जीवों पर दया करता है यावत् वह त्रसकायिक जीवों पर दया रखता है। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ, ते वि जीवे अवकंखइ से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) तथा जिन जीवों के शरीर का वह आहार करता है उन जीवों की भी वह दया रखता–पालता है। (से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) इस कारण हे गौतम ! वह श्रमण निर्ग्रन्थ संसार को उल्लंघन कर देता है।

કરે છે" ત્યા સુધીનુ બાકીનું વર્ણન એ પ્રમાણે જ (સવૃત અણગારની જેમ જ સમજવુ

(से केणट्टेणं जाव वीइवयइ) હે ભગવન્ ! તેનુ શું કારણ છે કે (यावत्) તે સસારને પાર કરે છે? (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो आइक्कमइ) હે ગૌતમ ! પ્રાસુક એષણીય આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આત્માના ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી (आयाए धम्म अणइक्कममाणे पुढविक्काइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ) આત્માના ધર્મનુ ઉલ્લંઘન ન કરતો તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પૃથ્વીકાયથી લઈ ને ત્રસકાય સુધીના જીવોની દયા પાળે છે (जेसिं पि य ण जीवाणं सरीराइं आहारेइ, ते वि जीवे अवकखइ–से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) તથા જે જીવોના શરીરનો તે આહાર કરે છે, તે જીવોની પણ તે દયા પાળે છે હે ગૌતમ ! તે કારણે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સંસારને તરી જાય છે.

दीहकालठिइयाओ पकरेइ मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्पपएस गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतससारकंतारं' इत्यस्य ग्रहणम्। छाया — ह्रस्वकालस्थितिकाः दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति अल्पप्रदेशाग्राः बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति आयुष्कं च कर्म स्यात् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति असातावेदनीयं च कर्म भूयो भूय उपचिनोति अनादिकं चानवताग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तससारकान्तारम्। एतस्य व्याख्यानम्

करता है। यहां यावत् पद से (हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ, मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ, अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतससारकंतारं) इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका तात्पर्य यह है कि ह्रस्वकाल की स्थितिवाली कर्म प्रकृतियों को वह दीर्घकाल की स्थितिवाली बना देता है। मन्द अनुभाववाली कर्म प्रकृतियों को वह तीव्र अनुभाववाली कर देता है। अल्पप्रदेशाग्रवाली कर्मप्रकृतियों को वह बहुप्रदेशाग्रवाली बना देता है। यह आयुकर्म का बंध करता है और नहीं भी करता है। असातावेदनीय कर्म का यह बार २ उपचय करता है। तथा अनादि अनन्त तथा दीर्घमार्गवाले चतुर्गति रूप संसार कान्तार में बार २ भ्रमण करता रहता है। इन सब पदों की व्याख्या (संवृतान प्रकरण में प्रथम

પાવડે નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે—" हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंत संसारकंतारं " આ પાઠનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—હ્રસ્વકાળની સ્થિતિવાળી કર્મ-પ્રકૃતિઓને તે દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે મંદ અનુભાગવાળી કર્મ-પ્રકૃતિઓને તે તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવે છે અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિઓને તે બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે-તે આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો તે વારંવાર અસાતાવેદનીય કર્મનો ઉપચય કરે છે, તથા અનાદિ અનંત અને દીર્ઘ માર્ગવાળા, ચાર ગતિરૂપ સંસારરૂપી વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે આ બધાં પદોની વ્યાખ્યા "સંવૃતાનગારસૂત્રમાં" (પ્રથમ શતકના

वस्थापेक्षया वा 'किं उवचिणाइ' किम् उपचिनोति प्रदेशवन्धापेक्षया निकाचनापेक्षया वेति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः 'सिढिलबंधणवद्धाओ' शिथिलवन्धनवद्धाः, 'धणियबंधणवद्धाओ पकरेइ' दृढवन्धनवद्धाः प्रकरोति, आधाकर्मिकाहारादिपरिसेवनेनायुष्कवर्जिताः सप्त कर्मप्रकृतयो याः शिथिलबन्धनबद्धा आसन् ता दृढवन्धनवद्धाः प्रकरोतीति, 'जाव अणुपरियट्टइ' यावत् अनुपर्यटति – परिभ्रमति, यावत्पदेन– हस्सकालठिइयाओ

अपेक्षा से किसका चय करता है। (किं उवचिणाइ) प्रदेशबंध की अपेक्षा अथवा निकाचना की अपेक्षा से किसका उपचय करता ? ये प्रश्न हैं। इनका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम! (आहाकम्मं णं भुंजमाणे) आधाकर्म दोष से दूषित आहार आदि उपभोग करता हुआ (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आउ–कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ) आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतिओं को कि जो इसके पहिले (सिढिल बंधणबद्धाओ) शिथिलबंधन से बद्ध हुई थीं (धणियबधणवद्धाओ) दृढबंधन से बद्ध बना लेता है। तात्पर्य कहने का यह है कि आधाकर्मिक आहार आदि के परिसेवन करने से सेवनकर्त्ता श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म के सिवाय सातकर्म प्रकृतियों को जो शिथिलबंधनवाली थीं दृढबंधन से बद्ध करता है। (जाव अणुपरियट्टइ) यावत् वह संसार में जन्ममरण द्वारा परिभ्रमण

અપેક્ષાએ અથવા નિધત્તકરણની અપેક્ષાએ શેનો ચય કરે છે? "किं उवचिणाइ" પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ અથવા નિકાચની અપેક્ષાએ શેનો ઉપચય કરે છે? આ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે એ પ્રશ્નોના ભગવાન મહાવીર આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે.

"गोयमा! હે ગૌતમ! "आहाकम्म णं भुंजमाणे" આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારાદિનો ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आउ-कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયો કે જેમને તેણે પહેલાં "सिढिलबंधणबद्धाओ" શિથિલ બંધનથી બાંધી હતી "धणियबंधणबद्धाओ" તેમને તે દૃઢ બંધનથી બાંધેલી કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્ય-કર્મ સિવાયની જે સાત કર્મપ્રકૃતિયો પહેલાં શિથિલ બંધવાળી હતી તેમને દૃઢ બંધનવાળી કરે છે "जाव अणुपरियट्टइ" (यावत्) તે સંસારમાં જન્મ-મરણ સહિત વારવાર પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે અહીં "जाव" (यावत्=પર્યંત)

दीहकालठिइयाओ पकरेइ मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं' इत्यस्य ग्रहणम्। छाया — ह्रस्वकालस्थितिकाः दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति अल्पप्रदेशाग्राः बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति आयुष्यं च कर्म स्याद् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति असातावेदनीयं च कर्म भूयो भूय उपचिनोति अनादिकं चानवदग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारम्। एतस्य व्याख्यानम्

करता है। यहां यावत् पद से (हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ, मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ, अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं) इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका तात्पर्य यह है कि ह्रस्वकाल की स्थितिवाली कर्म प्रकृतियों को यह दीर्घकाल की स्थितिवाली बना देता है। मन्द अनुभाववाली कर्म प्रकृतियों को यह तीव्र अनुभाववाली कर देता है। अल्पप्रदेशाग्रवाली कर्मप्रकृतियों को यह बहुप्रदेशाग्रवाली बना देता है। यह आयुकर्म का बंध करता है और नहीं भी करता है। असातावेदनीय कर्म का यह बार २ उपचय करता है। तथा अनादि अनन्त तथा दीर्घमार्गवाले चतुर्गति रूप संसार कान्तार में बार २ भ्रमण करता रहता है। इन सब पदों की व्याख्या (संवृतान प्रकरण में प्रथम

પદવડે લીધેલો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-" हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंत संसारकंतारं" આ પાઠનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-હ્રસ્વકાળની સ્થિતિવાળી કર્મ-પ્રકૃતિઓને તે દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે મંદ અનુભાગવાળી કર્મ-પ્રકૃતિઓને તે તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવે છે અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મ પ્રકૃતિઓને તે બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે તે આયુકર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો તે વારંવાર અસાતાવેદનીય કર્મનો ઉપચય કરે છે, તથા અનાદિ અનંત અને દીર્ઘ માર્ગવાળા, ચાર ગતિરૂપ સંસારરૂપી વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે આ બધા પદોની વ્યાખ્યા "સંવૃતાનપ્રકરણમાં" (પ્રથમ શતકના

संवृतानगारप्रकरणे अष्टाविंशतितमे सूत्रे कृतं तत एव द्रष्टव्यम् । 'से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ' तत्केनार्थेन यावदनुपर्यटति ? भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आयाए धम्मं अइक्कमइ' आत्मनो धर्ममतिक्रामति, आत्मनः धर्म=चारित्रधर्मं श्रुतधर्मम् अतिक्रामति उल्लंघयति परित्यजतीति भावः, 'आयाए धम्मं अइक्कममाणे' आत्मनो धर्ममतिक्रामन् स्वकीयचारित्रात्मकधर्मं परित्यजन् 'पुढविक्काइयं' पृथिवीकायिकं 'णावकंखइ' नावकांक्षति नानुकम्पते, 'जाव तसकायं णावकंखइ' यावत् त्रसकायं नावकांक्षति, यावत्पदेन—अप्तेजोवायुवनस्पतिकायानां ग्रहणम् । आधाकर्मिकमाहारादिकं भुञ्जानः

शतक प्रथम उद्देशक के २८ वें सूत्र में की जा चुकी है सो वहां से जान लेना चाहिये। (से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ) हे भदन्त ! यह किस कारण से पूर्वोक्त विशेषण वाले संसार कान्तार में बार २ घूमता रहता है, तो इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे आधार्कर्मिक आहार आदि का सेवन करता हुआ वह (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आयाए धम्मं अइक्कमइ) अपने धर्म का उल्लंघन करता है। अर्थात् श्रुत चारित्ररूप जो आत्मा का धर्म है उसका वह परित्याग कर देता है। (आयाए धम्मं अइक्कममाणे) अपने चारित्रात्मक धर्म का उल्लंघन करने वाला—परित्याग कर देने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढविक्काइयं) पृथिवीकायिक जीव की (णावकंखइ) अनुकंपा नहीं करता है। (जाव तसकायं णावकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की रक्षा नहीं करता है। यहां यावत् पद से (अप्काय, तेजःकाय, वायुकाय और

પ્રથમ ઉદ્દેશકના ૨૮મા સૂત્રમા) કરી છે તે ત્યાંથી વાચી લેવી. "से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ" હે ભગવન્! તે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ શા કારણે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા સંસાર વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે?

ઉત્તર—आहाकम्मं णं भुजमाणे" આધાકર્મિક આહારાદિનું સેવન કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ "आयाए धम्म अइक्कमइ" આત્માના ધર્મનુ ઉલ્લંઘન કરે છે, એટલે કે શ્રુતચારિત્રરૂપ જે આત્માનો ધર્મ છે તેનું આવી સ્થિતિમા તે પાલન કરી શકતો નથી "आयाए धम्मं अइक्कममाणे" તથા પોતાના ચારિત્રાત્મક ધર્મનું ઉલ્લંઘન (પરિત્યાગ) કરનાર તે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ "पुढविकाइयं" પૃથ્વીકાયિક જીવોની "णावकंखइ" અનુકંપા કરતો નથી-દયા પાળતો નથી. "जाव तसकायं णावकखइ" તથા ત્રસકાય સુધીના જીવોની પણ તે રક્ષા કરતો નથી. અહીં "यावत्" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય,

श्रमणो निर्ग्रन्थः समस्तपृथिवीकायादारभ्य समस्तत्रसकायपर्यन्तं षट्कायं नामको शविन्नापेक्षते नानुकम्पते च हन्तुमिच्छतीत्यर्थः । 'जेसिं पि य णं जीवाणं' येषामपि च खलु जीवानाम् 'सरीराइं' शरीराणि, यानि आहारतया निष्पादितानि तानि 'आहारं आहारेइ' आहारमाहरति, आहारतया गृह्णाति 'तेवि जीवे नावकंखइ' तानपि जीवान् नावकांक्षति, अवकांक्षणम् अपेक्षा अनुकम्पा वा तान् जीवान् नापेक्षते नानुकंपते च आधाकर्मिकाहारभोजी 'अहह ! एभिर्गृहस्थैर्मदर्थे पृथिव्यादिषट्कायजीवाः उपमर्दिताः' इत्येव दयां न कुरुते, 'से तेणट्ठेणं-गोयमा एवं वुच्चइ' तदेनार्थेन हे गौतम ! एवमुच्यते-'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ

वनस्पतिकाय का ग्रहण हुआ है । आधाकर्मिक आहार आदि का उपयोग करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ समस्त पृथिवीकाय से लेकर समस्त त्रसकाय तक जो षट्काय के जीव हैं उन जीवों की अनुकंपा नहीं करता है, अर्थात् उन्हें मारना चाहता है । (जेसिं पि य णं जीवाणं) जिन जीवों के (सरीराइं) शरीर आहार रूप से निष्पादित हुए हैं उन्हें यह आधाकर्मिक आहारादि करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (आहारं आहारेइ) आहाररूप से ग्रहण कर लेता है । (तेवि जीवे नावकखइ) उन पर भी यह दया नहीं करता है । अर्थात् उनके मन में ऐसा दया भाव नहीं जगता है कि अहह ! इन गृहस्थों ने मेरे लिये पृथिव्यादिक षट्काय जीव विराधे हैं-उपमार्दित किये हैं । (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) इसलिये हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि (आहाकम्मं णं भुंजमाणे) आधाकर्म आहारादि का उपयोग करने वाला (समणे निग्गंथे, श्रमण निर्ग्रन्थ

વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય સુધીના જે છ કાયના જીવો છે તેમની અનુકંપા કરતો નથી, એટલે કે તેમનું રક્ષણ કરતો નથી પણ વિરાધના કરે છે "जे सिं पि य ण जीवाणं" જે જીવોનાં "सरीराइं" શરીરનું આહારરૂપે નિર્માણ થયું છે તેનુ તે આધાકર્મિક આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે 'ते वि जीवे नाव कंखइ" એ જીવો પર પણ તે દયા કરતો નથી એટલે કે તેના મનમાં એવો દયાભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી કે અરેરે ! આ ગૃહસ્થોએ મારે નિમિત્તે આ પૃથ્વીકાય છ કાયના જીવોની વિરાધના કરી છે "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ" હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે "आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારનો ઉપયોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आउय

संवृतानगारप्रकरणे अष्टाविंशतितमे सूत्रे कृतं तत एव द्रष्टव्यम्। 'से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ' तत्केनार्थेन यावदनुपर्यटति? भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आयाए धम्मं अइक्कमइ' आत्मनो धर्ममतिक्रामति, आत्मनः धर्म=चारित्रधर्मं श्रुतधर्मम् अतिक्रामति उल्लंघयति परित्यजतीति भावः, 'आयाए धम्मं अइक्कममाणे' आत्मनो धर्ममतिक्रामन् स्वकीयचारित्रात्मकधर्मं परित्यजन् 'पुढविकाइयं' पृथिवीकायिक 'णावकंखइ' नावकांक्षति नानुकम्पते, 'जाव तसकायं णावकंखइ' यावत् त्रसकायं नावकांक्षति, यावत्पदेन—अप्तेजोवायुवनस्पतिकायानां ग्रहणम्। आधाकर्मिकमाहारादिकं भुञ्जानः

शतक प्रथम उद्देशक के २८ वें सूत्र में की जा चुका है सो वहां से जान लेना चाहिये। (से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ) हे भदन्त! यह किस कारण से पूर्वोक्त विशेषण वाले संसार कान्तार में बार २ घूमता रहता है, तो इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे आधाकर्मिक आहार आदि का सेवन करता हुआ वह (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आयाए धम्मं अइक्कमइ) अपने धर्म का उल्लंघन करता है। अर्थात् श्रुत चारित्ररूप जो आत्मा का धर्म है उसका वह परित्याग कर देता है। (आयाए धम्मं अइक्कममाणे) अपने चारित्रात्मक धर्म का उल्लंघन करने वाला—परित्याग कर देने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढविकाइयं) पृथिवीकायिक जीव की (णावकंखइ) अनुकंपा नहीं करता है। (जाव तसकायं णावकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की रक्षा नहीं करता है। यहां यावत् पद से (अप्काय, तेजःकाय, वायुकाय और

પ્રથમ ઉદ્દેશકના ૨૮માં સૂત્રમાં) કરી છે તે ત્યાંથી વાંચી લેવી "से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ" હે ભગવન્! તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શા કારણે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા સંસાર વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે?

ઉત્તર—आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મિક આહારાદિનું સેવન કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आयाए धम्मं अइक्कमइ" આત્માના ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે, એટલે કે શ્રુતચારિત્રરૂપ જે આત્માનો ધર્મ છે તેનું આવી સ્થિતિમાં તે પાલન કરી શકતો નથી "आयाए धम्मं अइक्कममाणे" તથા પોતાના ચારિત્રાત્મક ધર્મનું ઉલ્લંઘન (પરિત્યાગ) કરનાર તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "पुढविकाइयं" પૃથ્વીકાયિક જીવોની "णावकंखइ" અનુકંપા કરતો નથી—દયા પાળતો નથી. "जाव तसकायं णावकंखइ" તથા ત્રસકાય સુધીના જીવોની પણ તે રક્ષા કરતો નથી. અહીં "यावत्" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય,

खलु भदन्त ! तत्र प्रासुकम्=अचित्तम्, एषणीयं=आधाकर्मादिसकलदोषरहितम् 'भुंजमाणे' भुञ्जान 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'किं बंधइ' किं बध्नाति 'जाव उवचिणाइ' यावदुपचिनोति? यावत्पदेन-'किं पकरोति किं चिनोति' इत्यस्य संग्रह । प्रासुकैषणीयमाहारादिकं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थ किं कर्म बध्नाति किं प्रकरोति किं चिनोति किम् उपचिनोति चेति प्रश्न, भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे' प्रासुकैषणीयं खलु भुञ्जानः दोषरहिताहारादिकं भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थ 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः

और एषणीय शब्द का अर्थ आधाकर्म आदि समस्त दोषों से रहित-निर्दोष-ऐसे आहार आदि को (भुंजमाणे) अपने उपभोग में लाने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रंथ (किं बंधइ जाव उवचिणाइ) कैसी-कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है यावत् वह कैसी कर्मप्रकृतियों का उपचय करता है । यहां यावत् पद से (किं प्रकरोति, किं चिनोति) इन दो का संग्रह किया गया है । गौतमस्वामी का प्रश्न ऐसा है कि प्रासुक एषणीय आहारादि का उपभोग करने वाला श्रमण निर्ग्रंथ कितनी कर्मप्रकृतियों को बांधता है, उन्हें कैसी करता है किसका उनमें चय करता है, किसका उनमें उपचय करता है ? इसका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (फासुएसणिज्जं भुंजमाणे) प्रासुक एषणीय आहार आदि का उपयोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रंथ (आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ)

એટલે અચિત્ત અને એષણીય એટલે આધાકર્મ વગેરે તમામ દોષોથી રહિત નિર્દોષ-એવા આહારનો 'भुंजमाणे" ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "किं बंधइ जाव उवचिणाइ" કેવી (કેટલી) કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ બાંધે છે ? યાવત્ તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપચય કરે છે ? અહીં "यावत्" પદથી "किं प्रकरोति, किं चिनोति' એ બે પ્રશ્નો ગ્રહણ કરાયા છે ગૌતમ સ્વામીના ઉપરના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાસુક એષણીય આહારાદિનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? તેમને કેવી રીતે કરે છે ? તેમાંથી કોનો ચય કરે છે ? અને કોનો ઉપચય કરે છે ? તેનો ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે—

'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'फासुएसणिज्जं भुंजमाणे" પ્રાસુક એષણીય આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ" આયુષ્કર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃ

सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीर्यावदनुपर्यटति अत्र यावत्पदेन-' ह्रस्वकालस्थितीः दीर्घकालस्थितीः प्रकरोति, मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति, अल्पप्रदेशाग्रा बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति अशातावेदनीयं च खलु कर्म भूयो भूय उपचिनोति, अनादिकं च खलु अनवनताग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारम् ' इत्यस्य संग्रहः ? अनुपर्यटति=परिभ्रमति ।

आधाकर्मविपक्षश्च प्रासुकैषणीयमित्याधाकर्मसूत्रानन्तरं प्रासुकैषणीयसूत्रमाह- ' फासुएसणिज्जं णं भंते ' इत्यादि । फासुएसणिज्जं णं भंते ' प्रासुकैषणीयं

(आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को दृढतर बंधवाली करके बांधता है। यावत् वह संसारकान्तार-(अटवी) में बार २ जन्म मरण द्वारा परिभ्रमण करता रहता है। यहां पर "यावत्" पद से (ह्रस्वकालस्थितीः दीर्घकालस्थितीः प्रकरोति, मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति, अल्पप्रदेशाग्रा बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति, स्यात् नो बध्नाति, अशाता वेदनीयं च खलु कर्म भूयो भूय उपचिनोति, अनादिकं च खलु अनवनताग्रं, दीर्घाध्वं, चातुरन्त संसारकान्तारम् इस पाठ का संग्रह किया गया है। (अणुपरियट्टइ) का अर्थ "बार २ परिभ्रमण करता है" ऐसा है। आधाकर्म का विपक्ष प्रासुक एषणीय होता है इसलिये सूत्रकार ने आधाकर्म सूत्र के बाद यह प्रासुक एषणीय सूत्र कहा है-(फासु एसणिज्जं णं भंते !) प्रासुक शब्द का अर्थ अचित्त

वज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને દઢતર બંધવાળી બનાવે છે, (यावत्) તે સંસારકાંતાર (અટવી) મા વારવાર જન્મ-મરણવડે પરિભ્રમણ કરે છે અહીં "यावत्" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-"તે હ્રસ્વકાળની સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિયોને દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, મંદ અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તીવ્ર અનુભાગવાળી કરે છે, અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે, તે આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો, તે અશાતા વેદનીયનો વારવાર ઉપચય કરે છે અને અનાદિ, અનન્ત, દીર્ઘ માર્ગ વાળી, ચાર ગતિરૂપ સંસાર અટવીમા વારવાર ભટકયા કરે છે. "अणुपरियट्टइ" એટલે વારવાર પરિભ્રમણ કરે છે. આધા કર્મથી વિપરીત અર્થવાળો શબ્દ પ્રાસુક એષણીય છે તેથી "આધાકર્મ" સૂત્રનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર "પ્રાસુક એષણીય" સૂત્રનું નિરૂપણ કરે છે-"फासु-एसणिज्जं णं भंते ! પ્રાસુક

न्धकर्मबन्धनव्यतिरिक्तं सर्वम् संवृतानगारवदव बोद्धव्यं संसारव्यतिव्रजनपर्यन्त मिति भावः । 'से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ' तत्केनार्थेन यावद् व्यतिव्रजति ? संसारकान्तारं समुल्लङ्घयति ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'फासुएसणिज्जं' प्रासुकैषणीयम् अचित्तं निर्दोषमाहारादिकम् 'भुंजमाणे' भुञ्जान तादृशमाहारादिकमाहरन् 'समणे णिग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आयाए धम्मं' आत्मनः धर्मम्=चारित्रधर्मम् 'श्रुतधर्मं च नो अइक्कमइ' नो अतिक्रामति नोल्लङ्घयति 'आयाए धम्मं अणइक्कममाणे' आत्मनो धर्ममनतिक्रामन् 'पुढविकाइयं अवकंखति' पृथिवीकायिकमवकांक्षति अवकांक्षणमपेक्षणमनुकम्पनं च तथा चापेक्षतेऽनुकम्पते चेत्यर्थः, 'जाव तसकायं अवकंखइ' यावत् त्रसकायमवकांक्षति

सब कथन, आयुष्क कर्मबंध के सिवाय संवृत अनगार की तरह से ही जानना चाहिये । यह कथन कहां तक उसकी तरह जानना चाहिये तो इसके लिये सूत्रकारने (वीइवयइ) ऐसा कहा है-जिसका तात्पर्य है कि इसके संवध का और अवशिष्ट कथन (संसार को पार कर देता है) इस निर्दिष्ट पद तक ही जानना चाहिये । (से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ) हे भदंत आप ऐसा कथन किस आशय से करते हैं कि वह संसाररूप कान्तार को उल्लंघन कर देता है । तो इसका उत्तर-देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (फासुएसणिज्जं) अचित्त निर्दोष आहार आदि को (भुंजमाणे) अपने उपयोग में लाने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आयाए धम्मं) आत्मा के धर्म का-श्रुतचारित्ररूप धर्म का-(नो अइक्कमइ) उल्लंघन नहीं करता है । (आयाए धम्मं अणइक्कममाणे) आत्मा के श्रुतचारित्ररूप धर्म का उल्लंघन नहीं करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढविकाइयं अवकंखति) पृथिवीकायिक

'સંસારને પાર કરી જાય છે" ત્યાં સુધીનું તમામ કથન સંવૃત અણગારના કથન પ્રમાણે જ સમજવું 'वीइवयइ" એટલે સંસારને પાર કરી જાય છે

'से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ ?" હે ભદંત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે સંસારરૂપી કાંતારને ઓળંગી જાય છે ? તેનો જવાબ આપતાં મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! હે ગૌતમ ! "फासुएसणिज्जं" અચિત નિર્દોષ આહાર વગેરેનો 'भुंजमाणे" ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आयाए धम्मं" આત્માના ધર્મનું-શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનું- "नो अइक्कमइ" ઉલ્લંઘન કરતો નથી. 'आयाए धम्मं अणइक्कममाणे" આત્માના ધર્મનું-શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું-ઉલ્લંઘન ન કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "पुढविकाइयं अवकंखति" પૃથ્વીકાયની અનુકંપા (દયા) રાખે છે "जाव तसकायं अव

अष्टौ हि कर्मप्रकृतयस्तासु आयुःप्रयोजककर्मप्रकृतिं विहाय इतराः सप्त कर्मप्रकृतीः याः 'धणियबंधणबद्धाओ' दृढबन्धनबद्धाः पूर्वमासन् ताः सिढिण बंधणबद्धाओ पकरेइ' शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, पूर्वं याः कर्मप्रकृतयो दृढतर बन्धनबद्धाआसन् ताः शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, 'जहा संवुडेणं' यथा संवृतः खलु, यथा संवृतोऽनगारः अत्रैव शतके प्रथमोद्देशके एकविंशतितमे सूत्रे संवृतानगारे वक्तव्यता प्रोक्ता तथाऽस्यापि वक्तव्यता विज्ञेया। 'नवरं' नवरं वैलक्षण्यं तस्माद् आयुष्कविषयेऽस्तिः—तत्र आयुष्कं कर्म कदाचिद् नो बध्नातीत्यस्ति 'आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ' आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति कदाचिदायुष्कं कर्म बध्नाति कदाचिन्नो बध्नाति, यदि बध्नाति तदा शुभं देवाद्यायुष्कं बध्नातीति भाव', 'सेसं तहेव जाव वीइवयइ' शेषं तथैव यावत् व्यतिव्रजति, शेषम् आयु-

---

आयुकर्म को छोड़कर सातकर्मप्रकृतियों को कि जो उसके पहिले गाढ-बंधन से बंधी थीं अब शिथिलबंधन वाली बना देता है। इस विषय में संवृत अनगार की जैसी वक्तव्यता जो प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक के २८ वें सूत्र में कही गई है वहां से जानना चाहिये। यही बात सूत्रकार ने (जहा सवुडेणं) इस सूत्र द्वारा समझाई है (नवरं) परन्तु आयुष्क के बंध के विषय में उसकी अपेक्षा जो विलक्षणता है यहां वह (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। इसमें यह समझाया गया है कि वह कभी आयु का बंध करता भी है और कभी नहीं भी करता है। यदि वह आयु का बंध करता है तो शुभ देवादि आयुष्क का ही बंध करता है। अन्य अशुभ आयु का नहीं। (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) बाकी का और

तियो के जेमने पहेला तेणे गाढ બંધનોથી બાંધી હતી તેમને હવે શિથિલ બંધનવાળી બનાવે છે આ વિષયમા પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના ૨૮ માં સૂત્રમા સવૃત અણુગાર વિષે જે વર્ણન કર્યું છે તે પ્રાસુક એષણીય આહારાદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને લાગુ પડે છે, એ જ વાત સૂત્રકારે "जहा सवुडेण" સૂત્રવડે સમજાવી છે. "नवर" પરંતુ આયુષ્યબંધની અપેક્ષાએ તેનામા જે વિશિષ્ટતા છે તે "आउयं च णं कम्म सिय'बधइ, सिय नो बधइ" આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરી છે, તેમાં બતાવ્યું છે કે આયુષ્ય-કર્મનો બધ તે કયારેક બાંધે છે અને કયારેક નથી પણ બાંધતો, જો તે આયુષ્યનો બધ બાંધે તો દેવાદિ શુભ આયુષ્યનો જ બધ બાંધે છે. અન્ય અશુભ આયુષ્યનો બધ બાંધતો નથી. "सेसं तहेव जाव वीइवयइ" બાકીનું

मिवः आहारादि करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयु कर्म को छोड़कर सात कर्मप्रकृतियो का बंध करता है और प्रासुक निर्दोष आहार करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों का बंध नहीं करता है। आधाकर्मिक आहार कर्त्ता श्रमण निर्ग्रन्थ जिन कर्मप्रकृतियों का बंध करता है वह उनके प्रकृति बंध में, स्थितिबंध में, अनुभागबंध में और प्रदेशबंध में विशेष महत्ता, बढ़ता और मजबूताई आदि बढने लगतें है। और शुद्ध निर्दोष आहारादि का उपयोग करने वाले श्रमण निर्ग्रन्थ के आगे के लिये आयुकर्म को छोड़कर शेष ७ कर्म प्रकृतियों का बंध नहीं होता है। तथा जो कर्मप्रकृतियां पूर्व बद्ध हैं उनके प्रकृतिबंध में अनुभागबन्ध में और प्रदेशबन्ध में हीनता, अल्पता अदृढता आदि आने लगती है। इस तरह से इन दोनों श्रमण निर्ग्रन्थों के विषय में जो चार प्रश्न किये गये हैं उनका उत्तर प्रथम प्रश्न आधाकर्मिक आहार को भोगने वाले की अपेक्षा तो इस सूत्र द्वारा इस प्रकार दिया गया जानना चाहिये। (किं बंधइ) इस प्रश्न का उत्तर यह है कि वह आयुष्कर्म को छोड़कर ७ कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है। (किं पकरेइ) प्रश्न का उत्तर यह है कि वह अल्पकालस्थितिवाला

સૂત્રનું તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિનો બંધ બાંધે છે પરન્તુ પ્રાસુક નિર્દોષ આહાર વગેરેનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધતો નથી. આધાકર્મિક આહારાદિ કરનાર શ્રમણનિર્ગ્રંથ જે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધ્યો હોય છે તે કર્મપ્રકૃતિયોને તે દીર્ઘ સ્થિતિવાળી તીવ્રતર અનુભાગવાળી અને બહુતર પ્રદેશવાળી બનાવે છે, પરન્તુ પ્રાસુક નિર્દોષ આહાર આદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પહેલાં જે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધેલો હોય છે તેમને તે અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી મંદતર અનુભાગવાળી અને અલ્પતર પ્રદેશવાળી બનાવે છે

આ રીતે બંને પ્રકારના શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના વિષયમાં જે ચાર પ્રશ્નો કર્યા છે તેના ઉત્તરો આપ્યા છે સૂત્રની શરૂઆતમાં આધાકર્મિક આહારાદિ સેવન કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને અનુલક્ષીને ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને તેમના ઉત્તરો આપ્યા છે—" किं बंधइ " આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે મળ્યો છે આયુષ્ય કર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ' किं पकरेइ " આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે મળ્યો છે- અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને

अनुकम्पते यावत्पदेन-अप्तेजोवायुवनस्पतीनां ग्रहणं कर्तव्यम्। 'जेसिंपि य णं जीवाणं सरीराइं आहारइ' येषामपि च खलु जीवानां शरीराणि आहरति 'तेवि जीवे अवकंखइ' तानपि जीवाननुकांक्षति, तेषु जीवेष्वपि दयाबुद्धिं करोतीत्यर्थः। 'से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ' तत्तेनार्थेन यावत् व्यतिव्रजति, एतेन कारणेनोच्यते हे गौतम! प्रासुकैषणीयमाहारादिकं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कर्मवर्जिताः सप्त कर्मप्रकृती र्नोबध्नाति न प्रकरोति न चिनोति नवोपचिनोति दृढतरबद्धा अपि कर्मप्रकृतीः शिथिलयति यावत् संसारकान्तारं व्यतिक्रामति उल्लंघयति चेतिभावः॥ सू० ७॥

की अपेक्षा करता है-इनपर अनुकंपा रखता है। (जाव तसकायं अवकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की अनुकंपा रखता है। यहां यावत् पद से (अप्काय, तेजःकाय, वायुकाय और वनस्पतिकाय का ग्रहण किया गया है। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहाराइं) अपि च-वह श्रमण निर्ग्रन्थ जिन जीवों के शरीरों का आहार करता है (ते वि जीवे अवकंखइ) उन जीवों पर भी वह दया बुद्धि करता है। इसलिये हे गौतम! (से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) इस आशय से मैंने ऐसा कहा है कि प्रासुक निर्दोष आहारादि को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ आयुष्ककर्म को छोड़कर आने के लिये सातकर्मप्रकृतियों को नहीं बांधता है, तथा जो पहिले बंध चुकी हैं जिनकी लंबे काल की स्थिति पड़ी है और तीव्र अनुभाग जिनमें पड़ा है, उन्हें अल्पकालस्थितिवाली बनाता है और मन्द अनुभागवाली बनाता है। तथा बहुप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को वह अल्पप्रदेशाग्रवाली बनाता है। इस तरह वह यावत् संसार अटवी से पार हो जाता है। तात्पर्य इस सूत्र का यह है कि आधाक-

---

कंखइ" यावत् छे त्रसकाय सुधीना જીવોની અનુકંપા રાખે છે. અહીં "यावत्" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. "जेसिं पि य ण जीवाण सरीराइं आहाराइं' તથા-તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જે જીવોનાં શરીરોનો આહાર કરે છે "ते वि जीवे अवकंखइ" તે જીવો પણ દયાભાવ રાખે છે હે ગૌતમ! "से तेणट्ठेण जाव वीइवयइ" તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે પ્રાસુક નિર્દોષ આહારાદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ બાંધતો નથી અને જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ પહેલાં બાંધેલો હોય છે, જેમની દીર્ઘકાલની સ્થિતિ હોય છે, જેમનો તીવ્ર અનુભાગ હોય છે, એવી કર્મપ્રકૃતિઓને તે અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી અને મંદ અનુભાગવાળી બનાવે છે અને બહુપ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિઓને તે અલ્પપ્રદેશવાળી બનાવે છે આ રીતે તે સંસારકાંતારને ઓળંગી જાય છે. આ

असासय सासए पडिए पडियत्त असासय, हता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ जाव पडियत्त असासय, सेव भते! सेव भते! त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ८ ॥

छाया—तद् नूनं भदन्त ! अस्थिर प्रलोटयति नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो भज्यते नो स्थिरो भज्यते, शाश्वतो बालक बालकत्वम् अशाश्वतम् शाश्वतः पण्डितः पण्डितत्वमशाश्वतम् ! हन्त गौतम ! अस्थिर प्रलोटयति, यावत्प ण्डितत्वमशाश्वतम् तदेव भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥ सू० ८ ॥

से पार होना प्रकट किया गया है । सो "उनका यह संसार से पार होना कर्म के अस्थिर होने के कारण उसके नाश-परिवर्तन होने पर ही समझना है" इस ख्याल से सूत्रकार अस्थिर के विषय में सूत्र कहते हैं-' से णूणं भंते ! अथिरे पलोट्टइ ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(भंते) हे भदन्त ! (अथिरे पलोट्टइ) जो अस्थिर पदार्थ होता है, वह पलटता रहता है (नो थिरे पलोट्टइ) स्थिर पदार्थ नहीं पलटता है । (अथिरे भज्जइ) जो अस्थिर होता है वह टूट जाता है (नो थिरे भज्जइ) स्थिर पदार्थ नहीं टूटता है (सासए बालए बालियत्तं असासयं) बालक शाश्वत है बालकपना अशाश्वत है । (सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं) पण्डित शाश्वत है, पण्डितपना अशाश्वत है । (हंता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्त असासयं) हां गौतम ! अस्थिर पदार्थ पलटता रहता है यावत् पण्डितपना अशाश्वत है । (सेवं भंते !

આમ છે, એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે તેમનું સંસારને તરી જવાનું કાર્ય કર્મોના અસ્થિર થવાના કારણે એટલે કે-કર્મોનો નાશ-પરિવર્તન થવાથી જ સમજી શકે છે તેનો ખ્યાલ રાખીને સૂત્રકાર અસ્થિરના વિષયમાં સૂત્ર કહે છે "से णूणं भंते ! अथिरे पलोट्टइ" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (अथिरे पलोट्टइ) જે પદાર્થ અસ્થિર હોય છે તે શું પલટતો (પરિવર્તન પામતો) રહે છે ? (नो थिरे पलोट्टइ) શું સ્થિર પદાર્થ પલટતો નથી ? (अथिरे भज्जइ) જે પદાર્થ અસ્થિર હોય છે તે શું ભાંગી જાય છે ? (नो थिरे भज्जइ) શું સ્થિર પદાર્થ ભાંગતો નથી ? (सासए बालए बालियत्त असासए) શું બાલક શાશ્વત છે અને બાલકપણું અશાશ્વત છે ? (सासए पंडिए पंडियत्त असासए) શું પંડિત શાશ્વત છે ? અને પંડિતપણું અશાશ્વત છે ? (हंता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं) હા, ગૌતમ ! અસ્થિર પદાર્થ પલટતો રહે છે, (यावत्) પંડિત

इहानन्तरसूत्रे संसारव्यतिव्रजनं प्राणानुकम्पावतां श्रमणानामुक्तम् तच्च व्यतिव्रजनं कर्मणोऽस्थिरतया प्रलोटने (परिवर्त्तने) सत्येव संभवति, इत्यतोऽस्थिरे सूत्रमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–से णूणं भंते ! अथिरे पलोट्टइ नो थिरे पलोट्टइ, अथिरे भज्जइ नो थिरे भज्जइ, सासए बालए बालियत्तं

प्रकृतियों को दीर्घकालस्थितिवाली बना देता है, मन्दानुभाववाली प्रकृतियों को तीव्रानुभाववाली बना देता है और अल्पप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को बहुप्रदेशाग्रहवाली बना देता है। तथा जो शुद्ध निर्दोश आहार करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ है वह आयु कर्म का बन्ध करता भी है और नहीं भी करता है। तथा बांधी हुई सात कर्म की प्रकृतियों को कि जिन्हें पहिले उसने गाढबन्धन से बाँधा है शिथिलबन्धववाली करने लगता है। दीर्घ–लंबे काल की स्थितिवाली प्रकृतियों को वह ह्रस्वकाल की स्थितिवाली बनाना प्रारंभ कर देता है। तथा तीव्र अनुभागवाली प्रकृतियों को मंद अनुभागवाली और बहुप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को अल्पप्रदेशाग्रवाली बनाना शुरू कर देता है। इसके सिवाय का और अवशिष्ट कथन संवृत अनगार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये। तथा आधाकर्मिक आहारादि करने वाले का कथन असंवृत अनगार की तरह जानना चाहिये ॥ सू० ७ ॥

यहां अनन्तरसूत्र में जीवों की अनुकंपा वाले श्रमणजनों का संसार

દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, મંદ અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવે છે, અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયો બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે તથા પ્રાસુક નિર્દોષ આહારાદિ ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, તથા પહેલાં તેણે જે કર્મપ્રકૃતિયોનો ગાઢ બંધ બાંધ્યો હતો તે કર્મપ્રકૃતિયોને શિથિલ બંધવાળી બનાવે છે, દીર્ઘ કાળસ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે હ્રસ્વની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, તીવ્ર અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે મંદ અનુભાગવાળી બનાવે છે, અને બહુ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે અલ્પ પ્રદેશવાળી બનાવે છે આ સિવાયનું તમામ વક્તવ્ય સંવૃત અણગારના પ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું, આધાકર્મિક આહાર વગેરે કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથનું વક્તવ્ય અસંવૃત અણગાર પ્રમાણે સમજવું ॥ સૂ૦ ૭ ॥

આગળના સૂત્રમાં જીવોની અનુકંપાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો સંસારને તરી

पर्तनं न भवति यथा शिलादिकम् , इहाध्यात्मविचारे स्थिरो जीवः कर्मक्षये जातेपि स्वरूपतस्तस्य जीवस्यात्रस्थितत्वादेव नासौ जीव कदाचिदपि प्रच्योटयति अजीवतया न परिवर्तते चेतनालक्षणो हि जीव स कदाचिदपि न परिवर्तते मोक्षावस्थायामपि चेतनात्मकस्वभावस्यानपायात्, तथा 'अस्थिर भज्जइ' अस्थिर भज्यते=भुज्यति, यथा-तृणादिकमस्थिरस्वभावक सत् भज्यते, इह आत्मप्रकरणे अस्थिर कर्म तद् भज्यते=व्यपेति विनाशमुपगच्छतीति 'नो थिरे भज्जइ' नो स्थिरो भज्यते स्थिरमभग्नस्वभावक लोहशलाकादिक न भज्यते । इहात्मविचारमस्वाव स्थिरो

आदि पदार्थ अपने निज स्वरूप से कभी नहीं बदलते हैं। यहां आत्मा को लेकर विचार चल रहा है। उसमें स्थिर पदार्थ जीव है। क्यों कि कर्मों का क्षय हो जाने पर भी जीव अपने निजस्वरूप से अवस्थित ही रहता है। ऐसा तो होता नहीं है कि जीव अजीवरूप से परिवर्तित हो जावे। मोक्षावस्था में भी उसके चेतनात्मक स्वभाव का अपाय (नाश) नहीं होता है। तथा (अथिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार तृणादिक अस्थिर स्वभाव वाले होते हैं इसी कारण वे टूट जाते हैं। इसी तरह यहां आत्मप्रकरण में अस्थिर स्वभाववाले जीवात्मा के साथ लगे हुए कर्म हैं अतः वे भी टूट जाते हैं अर्थात् जीवात्मा से छूट जाते हैं-विनष्ट हो जाते हैं-उससे दूर हो जाते हैं। (नो थिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका अभिप्राय यह है कि जो स्थिर स्वभाववाली वस्तु होती है वह कभी भग्न नहीं होती है-सर्वथा नष्ट नहीं होती है-जैसे लोह शलाका आदि। यहां आत्मा

વર્તન થતુ નથી, જેમકે શિલા વગેરે પદાર્થો પોતાના સ્વરૂપને કદી પણ બદલતા નથી, અહી આત્માની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવ્યો છે તેમાં સ્થિર પદાર્થ જીવ છે કારણ કે કર્મોનો ક્ષય થવા છતા પણ જીવ પોતાના નિજ સ્વરૂપમા જ સ્થિર રહે છે, એવુ ક્યારે ય પણ બનતુ નથી કે જીવ અજીવરૂપે પરિવર્તન પામતો હોય મોક્ષાવસ્થામા પણ તેના ચેતનરૂપ સ્વભાવનો અપાય (નાશ) થતો નથી તથા ' અથિરે ભજ્જઇ " એવુ જે કહ્યું તેનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્થિર સ્વભાવવાળા તૃણાદિક પદાર્થો જેવી રીતે તૂટી જાય છે, એવી રીતે જીવાત્માની સાથે લાગેલાં અસ્થિર સ્વભાવવાળાં કર્મો પણ તૂટી જાય છે-એટલે કે જીવાત્માથી અલગ થઈ જાય છે-નાશ પામી જાય છે " નો થિરે ભજ્જઇ " એટલે કે સ્થિર સ્વભાવવાળી વસ્તુઓ કદી પણ ભાંગતી નથી-સર્વથા નાશ પામતી નથી. જેમકે લોહશલાકા વગેરે સ્થિર સ્વભાવવાળાં પદાર્થોનો કદી પણ સર્વથા નાશ થતો નથી. અહીં આત્માની અપેક્ષાએ વિચાર

टीका—'से णूणं भंते' तद् नूनं भदन्त! 'अथिरे पलोट्टइ' अस्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरः स्थिरतारहितः यः सर्वदा न तिष्ठति स अस्थिर इति कथ्यते, अस्थिरः लोष्टादिपदार्थः प्रलोटयति परिवर्तते पूर्वावस्थां परित्यज्याव-स्थान्तरं प्राप्नोतीत्यर्थः, इहाध्यात्मविचारे अस्थिरं कर्म, तस्य कर्मणः जीवप्रदे-शेभ्यः प्रतिसमयं चलनेनास्थिरत्वात् प्रलोटयति = बंधोदयनिर्जरणादिपरिणामैः परिवर्तते। 'नो थिरे पलोट्टइ' नो स्थिरः प्रलोटयति, स्थिर पदार्थस्य स्वरूप परि-

सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) जैसा आप कहते हैं वह इसी तरह से है हे भदन्त! इसी तरह से है। ऐसा कहकर यावत् वे गौतम अपने उचित स्थान पर आकर बैठ गये।

टीकार्थ—(से णूणं भंते! हे भदन्त! जो (अथिरे) स्थिरता से रहित होता है-अर्थात् जो सर्वदा एकसी स्थिति में नही रहता है वह अस्थिर कहलाता है ऐसा अस्थिर लोष्ट (मिट्टी का ढेला) आदि पदार्थ (पलोट्टइ) बदलता है-पूर्वावस्था का त्याग कर अवस्थान्तर को प्राप्त करता है क्या? यहां आत्मा के विचार में अस्थिर पदार्थ कर्म है। उस कर्म का जीवप्रदेशों से प्रतिसमय जो चलना-विछुडना होता है वही उसकी अस्थिरता है। इसी कारण वह बदलता रहता है ऐसा कहा है तात्पर्य यह है कि वह बंध, उदय निर्जरण आदि परिणामों से अक्रान्त होता रहता है यही उसका बदलना है। (नो थिरे पलोट्टइ) जो पदार्थ स्थिर होता है उसके स्वरूप का परिवर्तन नहीं होता है। जैसे शिला

પણું અશાશ્વત છે. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) હે ભગવન્! આપના કહેવા પ્રમાણે જ બધુંય છે. હે ભગવન્! એ પ્રમાણે જ છે. એવું કહીને (यावत्) ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને ગયા

ટીકાર્થ–"से णूणं भंते" હે ભગવન્! જે "अथिरे" અસ્થિર હોય છે એટલે કે જે પદાર્થ, હમેશા એકસરખી સ્થિતિમાં રહેતો નથી તે પદાર્થને અસ્થિર કહે છે એવા લોષ્ટ (માટીનું ઢેફું) વગેરે પદાર્થો "पलोट्टइ" શું બદલાતા પરિવર્તન પામતા રહે છે? પહેલાની અવસ્થાને છોડીને બીજી અવસ્થાને પામતાં રહે છે? અહીં આત્માની અપેક્ષાએ અસ્થિર પદાર્થ કર્મ છે. તે કર્મો પ્રત્યેક સમયે જીવ પ્રદેશોમાંથી જૂદા પડતાં રહે છે એને જ કર્મની અસ્થિરતા કહે છે. એટલા માટે જ કર્મ બદલતું રહે છે એવું કહ્યુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મો, બંધ, ઉદય, નિર્જરા વગેરે પરિણામોથી અક્રાન્ત થતું રહે છે, તેને જ કર્મનું પરિવર્તન કહે છે. "नो थिरे पलोट्टइ" સ્થિર પદાર્થના સ્વરૂપમાં પરિ-

वर्तनं न भवति यथा शिलादिकम् , इहाध्यात्मविचारे स्थिरो जीवः कर्मक्षये जातेपि स्वरूपतस्तस्य जीवस्यावस्थितत्वादेव नासौ जीवः कदाचिदपि प्रक्षोटयति अजीवतया न परिवर्तते चेतनात्मको हि जीव' स कदाचिदपि न परिवर्तते मोक्षावस्थायामपि चेतनात्मकस्वभावस्यानपायात्, तथा 'अस्थिरं भज्जइ' अस्थिरं भज्यते=भुज्यति, यथा-तृणादिकमस्थिरस्वभावकं सत् भज्यते, इह आत्मप्रकरणे अस्थिरं कर्म तत् भज्यते=व्यपैति विनाशमुपगच्छतीति 'नो थिरे भज्जइ' नो स्थिरो भज्यते स्थिरमभङ्गुरस्वभावकं लोहशलाकादिकं न भज्यते । इहात्मविचारप्रस्तावे स्थिरो

आदि पदार्थ अपने निज स्वरूप से कभी नहीं बदलते हैं। यहां आत्मा को लेकर विचार चल रहा है। उसमें स्थिर पदार्थ जीव है। क्यों कि कर्मो का क्षय हो जाने पर भी जीव अपने निजस्वरूप से अवस्थित ही रहता है। ऐसा तो होता नहीं है कि जीव अजीवरूप से परिवर्तित हो जावे। मोक्षावस्था में भी उसके चेतनात्मक स्वभाव का अपाय (नाश) नहीं होता है। तथा (अत्थिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार तृणादिक अस्थिर स्वभाव वाले होते हैं इसी कारण वे टूट जाते हैं। इसी तरह यहां आत्मप्रकरण में अस्थिर स्वभाववाले जीवात्मा के साथ लगे हुए कर्म हैं अतः वे भी टूट जाते हैं अर्थात् जीवात्मा से छूट जाते हैं-विनष्ट हो जाते हैं-उससे दूर हो जाते हैं। (नो थिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका अभिप्राय यह है कि जो स्थिर स्वभाववाली वस्तु होती है वह कभी भग्न नहीं होती है-सर्वथा नष्ट नहीं होती है-जैसे लोह शलाका आदि। यहां आत्मा

वर्तन थतुं नथी, जेमके शिला वगेरे पदार्थो पोताना स्वरूपने कदी पण बदलता नथी, अहीं आत्मानी अपेक्षाओ विचार करवामां आव्यो छे तेमां स्थिर पदार्थ जीव छे कारण के कर्मोनो क्षय थवा छतां पण जीव पोताना निज स्वरूपमां ज स्थिर रहे छे ओवुं क्यारे य पण बनतुं नथी के जीव अजीवरूपे परिवर्तन पामतो होय मोक्षावस्थामां पण तेना चेतनरूप स्वभावनो अपाय (नाश) थतो नथी. तथा " अत्थिरे भज्जइ " ओवुं जे कह्युं तेनो भावार्थ ओ छे के अस्थिर स्वभाववाळा तृणादिक पदार्थो जेवी रीते तूटी जाय छे, ओवी रीते जीवात्मानी साथे लागेलां अस्थिर स्वभाववाळां कर्मो पण तूटी जाय छे-ओटले के जीवात्माथी अलग थई जाय छे-नाश पामी जाय छे 'नो थिरे भज्जइ " ओटले के स्थिर स्वभाववाळी वस्तुओ कदी पण भांगती नथी-सर्वथा नाश पामती नथी. जेमके लोहशलाका वगेरे स्थिर स्वभाववाळा पदा र्थोनो कदी पण सर्वथा नाश थतो नथी. अहीं आत्मानी अपेक्षाओ विचार

जीवः स च न भज्यते शाश्वतत्वात् चेतनालक्षणो जीवः कदापि न नश्यतीति भावः। नरामरत्वादिपर्यायत एव विनाशस्य कथं चित्स्याद्वादिभिः स्वीकृतेऽपि द्रव्यरूपेण जीवस्य सर्वथा नित्यत्वमेव, अन्यथा मोक्षार्थं कोऽपि न यतेतेति। अथ शाश्वताशाश्वतविषये सूत्रमाह—'सासए' इत्यादि। 'सासए वालए' शाश्वतो बालकः, बालकः व्यवहारनयेन शिशुर्निश्चयनयतोऽसंयतो जीव स द्रव्यरूपेण

के विचार के प्रस्ताव में स्थिर जीव है और वह शाश्वत होने से कभी भी द्रव्य से नष्ट नहीं होता है। जीव का लक्षण चेतना है। ऐसा त्रिकाल में कोई सा भी समय न आया है, न आवेगा, और न आता है जब कि जीव इस अपने लक्षण से रहित हुआ हो--होगा या है। हां जो कुछ भी इस में परिवर्तन होता रहता है वह पर्याय दृष्टि से होता रहता है। स्याद्वादसिद्धान्त का यह एक अटल नियम है कि द्रव्यार्थिकनय से किसी भी वस्तु में कोई भी जात का परिवर्तन नहीं होता है जो कुछ परिवर्तन होता है-वह सब पर्याय की अपेक्षा से ही होता है। इसी कारण यहां प्रत्येक पदार्थ को परिणामि माना गया है। अपरिणामी नित्य नहीं। इसलिये जीव नर, अमर(देव) आदि पर्यायकी अपेक्षा से विनाशी होने पर भी द्रव्यकी अपेक्षासे वह शाश्वत ही है। जो यह सिद्धान्त न माना जावे तो फिर मोक्षके लिये कौन प्रयत्न करेगा। अर्थात् कोई भी नहीं करेगा। अब सूत्रकार शाश्वत अशाश्वत के विषय में सूत्र कहते हैं-(सासए बालए) बालक शाश्वत है-व्यवहार नय से बालक शब्द का अर्थ शिशु और निश्चयनय से

કરવામાં આવે તો તે (જીવ) શાશ્વત હોવાથી કદી પણ નાશ પામતો નથી જીવનું લક્ષણ ચેતના છે, ત્રણે કાળમા એવો સમય આવ્યો નથી, આવતો નથી અને આવશે પણ નહીં કે જ્યારે જીવ ચેતના લક્ષણથી રહિત હોય. તેમા જે કાઈ પરિવર્તન થતુ રહે છે. તે પર્યાયની દૃષ્ટિએ થતુ રહે છે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તનો એક અટલ નિયમ છે કે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ કોઇ પણ વસ્તુમા કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતુ નથી, જે કાઈ પરિવર્તન થાય છે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ જ થાય છે. તે જ કારણે અહી પ્રત્યેક પદાર્થને પરિણામી નિત્ય માનવામા આવેલ છે અપરિણામી નિત્ય માનવામાં આવેલ નથી, તેથી નર, દેવ વગેરે પર્યાયોની અપેક્ષાએ જીવ વિનાશી હોવા છતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો તે શાશ્વત જ છે જો આ સિદ્ધાન્તને માનવામાં ન આવે તો મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કોણ કરે? કોઈપણ મોક્ષને માટે પ્રયત્ન જ ન કરે, હવે સૂત્રકાર શાશ્વત અને અશાશ્વતના વિષયમા સૂત્રોનુ કથન કરેછે-"सासए बालए" બાલક શાશ્વત છે, વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ બાલક શબ્દનો અર્થ શિશુ થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ

शाश्वतो नित्य एव, 'बालियत्तं असासयं' बालकत्वमशाश्वतम् तत्र बालकत्वम् व्यवहारनयतः शिशुत्वम्, निश्चयनयतस्तु असंयतत्वम्, तदशाश्वत पर्यायरूपतया। 'सासए पंडिए' शाश्वत पण्डितः 'पंडियत्तं असासयं' पण्डितत्वमशाश्वतम्, पण्डितो व्यवहारेण शास्त्रज्ञो जीव निश्चयनयेन तु संयतो जीवः, पण्डितत्वं व्यवहारतः शास्त्रज्ञत्वम्, निश्चयतः संयतत्वं तदशाश्वत पर्यायरूपत्वात्। भगवा नाह—'हंता' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'अथिरे पलोट्टइ' अस्थिरः प्रलोटयति 'जाव पंडियत्तं असासयं' यावत् पण्डितत्वमशाश्वतम्, यावत्पदेन-नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो भज्यते नो स्थिरो भज्यते, शाश्वतो बालकः,

---

बालक शब्द का अर्थ यहां असंयत जीव होता है। यह असंयतरूप बालक जीव द्रव्यरूप से शाश्वत-नित्य ही है और तद्गत बालकत्व-असंयतत्व निश्चयनय से और व्यवहारनय से बालकत्व शिशुत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वत है। (सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं) पण्डित शाश्वत है और पण्डितत्व अशाश्वत है। व्यवहारनय से पण्डितशब्द का अर्थ शास्त्र का ज्ञाता जो जीव है वह है और निश्चयनय की अपेक्षा से जो जीव संयत है वह है। व्यवहार नय की अपेक्षा से पंडितत्व का अर्थ शास्त्रज्ञत्व होता है और निश्चयनय की अपेक्षा से संयतत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वत है। इन सब का उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं) हां गौतम! अस्थिर पदार्थ पलटता है, यावत् पण्डितत्व अशाश्वत है। यहां यावत्पद से (नो स्थिरः पलोटयति, अस्थिरो

બાલક શબ્દનો અર્થ અસંયત જીવ થાય છે તે અસંયતરૂપ બાલક જીવ દ્રવ્યરૂપે શાશ્વત (નિત્ય) જ અને તેમાં રહેલું બાલકપણુ-અસંયતપણુ નિશ્ચયનયથી અને વ્યવહારનયથી પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે " सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं પંડિત શાશ્વત છે અને પંડિતપણુ અશાશ્વત છે વ્યવહારનયથી પંડિત શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્રવેત્તા થાય છે, અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સંયત જીવને પંડિત કહે છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પંડિતત્વનો અર્થ શાસ્ત્રજ્ઞપણુ થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ સંયતપણુ થાય છે

તે સંયતપણુ પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે તે બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-"हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ जाव पंडियत्तं असासयं" હા, ગૌતમ! અસ્થિર પદાર્થો પરિવર્તન પામતા રહે છે, (यावत्) પંડિતપણુ અશાશ્વત છે यावत् " પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ

जीवः स च न भज्यते शाश्वतत्वात् चेतनालक्षणो जीवः कदापि न नश्यतीति भावः। नरामरत्वादिपर्यायत एव विनाशस्य कथं चित्स्याद्वादिभिः स्वीकृतेऽपि द्रव्यरूपेण जीवस्य सर्वथा नित्यत्वमेव, अन्यथा मोक्षार्थं कोऽपि न यतेतेति। अथ शाश्वताशाश्वतविषये सूत्रमाह—'सासए' इत्यादि। 'सासए बालए' शाश्वतो बालकः, बालकः व्यवहारनयेन शिशुर्निश्चयनयतोऽसंयतो जीव स द्रव्यरूपेण

के विचार के प्रस्ताव में स्थिर जीव है और वह शाश्वत होने से कभी भी द्रव्य से नष्ट नहीं होता है। जीव का लक्षण चेतना है। ऐसा त्रिकाल में कोई सा भी समय न आया है, न आवेगा, और न आता है जब कि जीव इस अपने लक्षण से रहित हुआ हो--होगा या है। हां जो कुछ भी इस में परिवर्तन होना रहता है वह पर्याय दृष्टि से होता रहता है। स्याद्वादसिद्धान्त का यह एक अटल नियम है कि द्रव्यार्थिकनय से किसी भी वस्तु में कोई भी जात का परिवर्तन नहीं होता है जों कुछ परिवर्तन होता है-वह सब पर्याय की अपेक्षा से ही होता है। इसी कारण यहां प्रत्येक पदार्थ को परिणामि माना गया है। अपरिणामी नित्य नहीं। इसलिये जीव नर, अमर(देव) आदि पर्यायकी अपेक्षा से विनाशी होने पर भी द्रव्यकी अपेक्षासे वह शाश्वत ही है। जो यह सिद्धान्त न माना जावे तो फिर मोक्षके लिये कौन प्रयत्न करेगा। अर्थात् कोई भी नहीं करेगा। अब सूत्रकार शाश्वत अशाश्वत के विषय में सूत्र कहते हैं-(सासए बालए) बालक शाश्वत है-व्यवहार नय से बालक शब्द का अर्थ शिशु और निश्चयनय से

કરવામાં આવે તો તે (જીવ) શાશ્વત હોવાથી કદી પણ નાશ પામતો નથી જીવનું લક્ષણ ચેતના છે, ત્રણે કાળમા એવો સમય આવ્યો નથી, આવતો નથી અને આવશે પણ નહીં કે જ્યારે જીવ ચેતના લક્ષણથી રહિત હોય. તેમા જે કાંઈ પરિવર્તન થતું રહે છે. તે પર્યાયની દૃષ્ટિએ થતુ રહે છે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તનો એક અટલ નિયમ છે કે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ કોઇ પણ વસ્તુમાં કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતુ નથી, જે કાંઈ પરિવર્તન થાય છે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ જ થાય છે. તે જ કારણે અહી પ્રત્યેક પદાર્થને પરિણામી નિત્ય માનવામાં આવેલ છે અપરિણામી નિત્ય માનવામા આવેલ નથી, તેથી નર, દેવ વગેરે પર્યાયોની અપેક્ષાએ જીવ વિનાશી હોવા છતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો તે શાશ્વત જ છે. જો આ સિદ્ધાન્તને માનવામાં ન આવે તો મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કોણ કરે? કોઈપણ મોક્ષને માટે પ્રયત્ન જ ન કરે, હવે સૂત્રકાર શાશ્વત અને અશાશ્વતના વિષયમા સૂત્રોનું કથન કરેછે-"सासए बालए" બાલક શાશ્વત છે, વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ બાલક શબ્દનો અર્થ શિશુ થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ

शाश्वतो नित्य एव, 'वालियत्त असासय' बालकत्वमशाश्वतम् तत्र बालकत्वम् व्यवहारनयतः शिशुत्वम्, निश्चयनयतस्तु असयतत्वम्, तदशाश्वत पर्यायरूपतया। 'सासए पडिए' शाश्वत पण्डितः 'पंडियत्तं असासयं' पण्डितत्वमशाश्वतम्, पण्डितो व्यवहारेण शास्त्रज्ञो जीवः निश्चयनयेन तु संयतो जीवः, पण्डितत्वं व्यवहारतः शास्त्रज्ञत्वम्, निश्चयतः संयतत्वं तदशाश्वत पर्यायरूपत्वात्। भगवा नाह—'हंता' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'अथिरे पलोट्टइ' अस्थिरः प्रलोटयति 'जाव पडियत्तं असासयं' यावत् पंडितत्वमशाश्वतम्, यावत्पदेन-नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो भज्यते नो स्थिरो भज्यते, शाश्वतो बालकः,

बालक शब्द का अर्थ यहां असंयत जीव होता है। यह असयतरूप बालक जीव द्रव्यरूप से शाश्वत-नित्य ही है और तद्गत बालकत्व-असंयतत्व निश्चयनय से और व्यवहारनय से बालकत्व शिशुत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वत है। (सासए पडिए पडियत्त असासय) पण्डित शाश्वत है और पण्डितत्व अशाश्वत है। व्यवहारनय से पण्डित शब्द का अर्थ शास्त्र का ज्ञाता जो जीव है वह है और निश्चयनय की अपेक्षा से जो जीव संयत है वह है। व्यवहार नय की अपेक्षा से पण्डितत्व का अर्थ शास्त्रज्ञत्व होता है और निश्चयनय की अपेक्षा से संयतत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वत है। इन सब का उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ, जाव पडियत्त असासयं) हां गौतम! अस्थिर पदार्थ पलटता है, यावत् पण्डितत्व अशाश्वत है। यहां यावत्पद से (नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो

બાલક શબ્દનો અર્થ અસંયત જીવ થાય છે તે અસંયતરૂપ બાલક જીવ દ્રવ્યરૂપે શાશ્વત (નિત્ય) જ અને તેમાં રહેલું બાલકપણું-અસંયતપણું નિશ્ચયનયથી અને વ્યવહારનયથી પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે 'सासए पंडिए पडियत्त असासय' પંડિત શાશ્વત છે અને પંડિતપણું અશાશ્વત છે વ્યવહારનયથી પંડિત શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્રવેત્તા થાય છે, અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સંયત જીવને પંડિત કહે છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પંડિતત્વનો અર્થ શાસ્ત્રજ્ઞપણું થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ સંયતપણું થાય છે તે સંયતપણું પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે તે બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-'हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ जाव पंडियत्तं असासयं" હા, ગૌતમ! અસ્થિર પદાર્થ પરિવર્તન પામતા રહે છે, (यावत्) પંડિતપણું અશાશ્વત છે "यावत्' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ

बालकत्वमशाश्वतम्। शाश्वतः पण्डितः, इत्यस्य ग्रहणम्। व्याख्यान तु प्रश्नसूत्रवदेव भवता करणीयम्, 'सेवं भंते सेवं भंते' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! हे भदन्त! यत् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव, आप्तवाक्यस्य सर्वथाऽबाधितत्वात्, 'त्ति जाव विहरइ' इति यावद् विहरति, इत्येवंरूपेण कथयित्वा गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ८ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१-९॥

भज्यते, शाश्वतो बालकः, बालकत्वं अशाश्वतम्, शाश्वतः पण्डितः) इस पाठका संग्रह हुआ है। इन पदों का व्याख्यान तो प्रश्नसूत्रकी तरह ही जानना चाहिये। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! वह ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है-क्यों कि आप्त वाक्य जो होते हैं, वे सर्वथा अबाधित ही होते हैं। ऐसा कह कर गौतमस्वामी ने श्रमण भगवान महावीर प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बैठ गये ॥ सू० ८ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका नौवां उद्देशक समाप्त ॥१-९॥

॥ प्रथम शतक में नौवां उद्देशक समाप्त ॥

કરાયો છે-" સ્થિર પદાર્થો પલટાતા નથી, અસ્થિર પદાર્થો ભાંગી જાય છે, સ્થિર પદાર્થો ભાગતા નથી, બાલક શાશ્વત છે, બાલકપણું અશાશ્વત છે, પંડિત શાશ્વત છે" આ પદોનો અર્થ પ્રશ્નસૂત્રના અર્થ પ્રમાણે જ સમજવો.

"सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે, હે ભગવન્! તે વાત તદ્દન સાચી જ છે, કારણ કે આપ્ત વાકયમાં શંકાને સ્થાન જ હોતું નથી. એવુ કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તેઓ પોતાને સ્થાને ગયા ॥ સૂ૦ ૮ ॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૯॥

अथ दशमोद्देशक –

दशमोद्देशकस्य संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयाः–अन्यतीर्थिकानां वक्तव्यता, तत्र यत् चलमानं न तत् चलितमित्यादिकथनम्। तथा द्वयोः परमाण्वोः परस्परं संमेलनं न भवति, परमाणोरतिसूक्ष्मतया द्वयोः परमाण्वोः स्नेहकायस्याभावात्, किन्तु त्रयः परमाणवः चत्वारः पंच वा संमिलिता भवंति, त्र्यादिषु मिलितेषु स्नेहकायस्य समुद्भवात्। ते त्रयः परमाणवो भिद्यमानाः सार्द्धैकरूपेण सार्धैकरूपेणावतिष्ठन्ते, त्रिधा त्रिभागकरणे एकैकस्यावस्थानं भवति। एवं चत्वारो द्विधा चतुर्धा वा भिद्यन्ते। द्विधा विभजने द्वौ द्वौ, चतुर्धा विभागकरणे एकैको

दशम उद्देशक प्रारंभ–

इस दशम उद्देशे में जो विषय वर्णित हुए हैं उनका वर्णन संक्षेप में इस प्रकार से है–

अन्यतीर्थिकजनों का वक्तव्य। इसमें जो चलमान है वह चलित नहीं होता है इत्यादि कथन दो परमाणुओं का परस्पर में संमेलन नहीं होता है। क्यों कि परमाणु को अतिसूक्ष्म होने के कारण दो परमाणुओं में स्नेहकाय का अभाव रहता है। किन्तु तीन परमाणु, चार परमाणु अथवा पांच परमाणु इनका परस्पर में संमेलन होता है। क्यों कि त्र्यादि परमाणुओं में संमिलित होने पर स्नेहकाय उद्भूत हो जाता है। वे तीन परमाणु भिद्यमान होते हुए १॥–१॥ भाग में हो जाते हैं। तीन रूप में विभाग करने पर एक एक का अवस्थान रहता है इसी तरह चार पर

દશમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

દસમા ઉદ્દેશામાં જે વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનું દૂકમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે–

અન્ય તીર્થિકોનું વક્તવ્ય તેમાં ચલમાન છે તે ચલિત થતું નથી એવું કથન બે પરમાણુઓનો પરસ્પરમાં સંયોગ થતો નથી, કારણ કે પરમાણુઓ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી બે પરમાણુઓમાં સ્નેહકાયનો અભાવ રહે છે પણ ત્રણ ચાર પાંચ વગેરે પરમાણુઓનો પરસ્પરમાં સંયોગ થાય છે કારણ કે ત્રણ ચાર વગેરે પરમાણુઓનો જ્યારે સંયોગ થાય છે ત્યારે તેમનામાં સ્નેહકાયનો ઉદ્ભવ થાય છે તે ત્રણ પરમાણુઓ ભેદાતાં ૧॥–૧॥ ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે ત્રણ પરમાણુઓના ત્રણ ભાગ કરવાથી એક એક પરમાણુ રહે છે એ જ

बालकत्वमशाश्वतम्। शाश्वतः पण्डितः, इत्यस्य ग्रहणम्। व्याख्यान तु प्रश्नसूत्रवदेव भवता करणीयम्, सेवं भंते सेवं भंते' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! हे भदन्त! यत् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव, आप्तवाक्यस्य सर्वथाऽबाधितत्वात्, 'त्ति जाव विहरइ' इति यावद् विहरति, इत्येवंरूपेण कथयित्वा गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ८ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१-९॥

भज्यते, शाश्वतो बालकः, बालकत्वं अशाश्वतम्, शाश्वतः पण्डितः) इस पाठका संग्रह हुआ है। इन पदों का व्याख्यान तो प्रश्नसूत्रकी तरह ही जानना चाहिये। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! वह ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है-क्यों कि आप्त वाक्य जो होते हैं, वे सर्वथा अबाधित ही होते हैं। ऐसा कह कर गौतमस्वामी ने श्रमण भगवान महावीर प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बैठ गये ॥ सू० ८ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका नौवां उद्देशक समाप्त ॥१-९॥

॥ प्रथम शतक में नौवां उद्देशक समाप्त ॥

કરાયો છે-" સ્થિર પદાર્થો પલટાતા નથી, અસ્થિર પદાર્થો ભાંગી જાય છે, સ્થિર પદાર્થો ભાગતા નથી, બાલક શાશ્વત છે, બાલકપણું અશાશ્વત છે, પંડિત શાશ્વત છે" આ પદોનો અર્થ પ્રશ્નસૂત્રના અર્થ પ્રમાણે જ સમજવો.

"सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે, હે ભગવન્! તે વાત તદ્દન સાચી જ છે, કારણ કે આપ્ત વાકયમાં શંકાને સ્થાન જ હોતું નથી. એવું કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તેઓ પોતાને સ્થાને ગયા ॥ સૂ૦ ૮ ॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૯॥

तयाहि–चलत् चलितमित्यादि कथनम्। द्वयो परमाण्वोरपि परस्परं सघातो भवति। एकैकस्मिन्नपि स्नेहसद्भावात्, त्र्यादीनां संघातस्य तैरपि स्वीकृतत्वात्। द्वयोर्द्विधाकरणे एक एकोभवति। त्रयाणा परमाणूनां सघातो भवति, द्विधाकरणे एकत एकः, एकतो द्विप्रदेशिकः स्कन्धः, न तु सार्धैकः सार्धैको भवति, त्रिधा कृते त्रयो भवन्ति। एवं चतुर्णां द्विधाकरणे एकत एकः, एकतश्च त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो भवति न तु द्वौ द्वौ। पञ्चपरमाणूनां स्कन्धो न दुःख (कर्म) तया परिणमते। कर्म च अशाश्वत, न तु शाश्वतम्।

मत है। महावीर प्रभु का वक्तव्य। अन्यमत में असत्यता का प्रतिपादन। चलमाण वह चलित इत्यादि कथन। दो परमाणुओं का भी परस्पर में संघात होता है क्यों कि एक परमाणु में भी स्नेह का सद्भाव रहता है। त्र्यणुक आदि के सघात को उन्हों ने भी स्वीकार किया है। दो के दो टुकडे करने पर एक एक होता है। तीन परमाणुओं का संघात होता है। उसके दो भाग करने पर १॥–१॥ ऐसे दो भाग नहीं होते हैं, किन्तु एक तरफ एक का एक और दूसरा द्विप्रदेशिक स्कन्ध। तीन टुकडे करने पर तीन होते हैं। इसी तरह चार के दो टुकडे पर एक का एक और दूसरा तीन प्रदेश वाला स्कन्ध एक दो दो ऐसे दो टुकडे चार के नहीं होते हैं। पांच परमाणुओं का स्कध दु खकर्म रूप से नहीं परिणमता है। कर्म अशाश्वत होता है, शाश्वत नहीं होता है।

વિષયમા મહાવીર પ્રભુનુ વક્તવ્ય. અન્ય મતમા રહેલ અસત્યપણાનુ પ્રતિપાદન જે ચલમાન છે તે ચલિત થઇ ચૂક્યુ એવું કથન બે પરમાણુઓનો પણ પરસ્પરમા સંયોગ થઇ શકે છે કારણ કે એક એક પરમાણુમા પણ સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ રહે છે ત્રણ વગેરે અણુઓના સંયોગનો તેમણે પણ સ્વીકાર કર્યો છે સંયોગ પામેલા બે અણુઓના બે ટુકડા કરવાથી એક એક અણુ છૂટુ પડે છે સંયોગ પામેલા ત્રણ પરમાણુઓના બે વિભાગ કરવાથી ૧॥–૧॥ ના બે ભાગ થતા નથી પણ એક વિભાગ એક પરમાણુવાળો બને છે પણ તેના ત્રણ ટુકડા કરવાથી એક એક પરમાણુવાળા ત્રણ વિભાગ થાય છે એ જ પ્રમાણે સંયોગ પામેલા ચાર પરમાણુના બે ટુકડા કરવાથી બે બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો થતા નથી પણ એક સ્કન્ધ એક પ્રદેશવાળો અને બીજો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળો થાય છે પાચ પરમાણુઓ સ્કન્ધ દુઃખ–કર્મરૂપે પરિણમતો નથી. કર્મ અશાશ્વત હોય છે, શાશ્વત હોતું નથી.

भूत्वा चत्वारो भवन्ति। परमाणवो मिलिताः सन्तो दुःखतया परिणता भवंति, दुःखं कर्म तत् शाश्वतमुपचीयतेऽपचीयते च। उच्चारणात् प्रागेव भाषा भाषा न तु भाष्यमाणा भाषा, भाषणात् परतो वा भाषा भाषा, सा भाषा अभाषमाणस्य भाषा भवति न तु भाषमाणस्य। उत्पत्तेः पूर्वं क्रिया दुःखा न तु क्रियमाणा क्रिया दुःखा क्रियासमयव्यतिक्रमे कृता क्रिया दुःखरूपा, सा क्रिया अकुर्वतो दुःखा न तु कुर्वतो दुःखा। अकृत्यं दुःखमस्पृश्यं दुःखम् अक्रियमाणकृत दुःखम्, अकृत्वा अकृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वाः वेदनां वेदयन्ति न तु कृत्वा कृत्वा वेदयंतीति परतीर्थिकानां मतम्। सम्प्रति महावीरवक्तव्यम्। अन्यमतस्यासत्यत्वप्रतिपादनं,

माणुओं का विभाग करने पर या तो उनके दो दो के दो भाग होते हैं या एक एक का विभाग करने पर चार भाग होते हैं। परमाणु मिलित अवस्था में दुःखरूप से परिगत होते हैं। दुःख जो है वह कर्म है। वह शाश्वत है। उसमें चय और अपचय होते हैं। उच्चारण के पहिले ही भाषा भाषा है। बोली जाती भाषा भाषा नहीं है। अथवा–भाषण करने के बाद भाषा भाषा है। वह भाषा अभाषमाण की भाषा होती है, बोलते हुए की भाषा भाषा नहीं होती है। उत्पत्ति के पहिले क्रिया दुःखरूप है, की जाती क्रिया दुःखरूप नहीं है। क्रियासमय के व्यतिक्रम होने पर की गई क्रिया दुःखरूप है। वह क्रिया नहीं करने वाले को दुःखरूप है- करने वालेको दुःखरूप नहीं है। अकृत्य दुःख है। अस्पृश्य दुःख है। अक्रियमाण, कृत दुःख है। नहीं करके नहीं करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना भोगते हैं। कर करके वेदना नहीं भोगते हैं ऐसा परतीर्थिक जनों का

પ્રમાણે ચાર પરમાણુઓનો વિભાગ કરવામા આવે તો તેમના બે બેના વિભાગ થાય છે અથવા તો એક એકના ચાર ભાગ થાય છે. પરમાણુ મિલિત અવસ્થામા દુખરૂપે પરિણમે છે. દુઃખ જે છે તે કર્મ છે. તે શાશ્વત છે. તેમાં ચય અને અપચય થાય છે

ઉચ્ચારણના પહેલાંની ભાષા જ ભાષા છે બોલાતી ભાષા, ભાષા નથી. અથવા ભાષણ કર્યા પછીની ભાષા, ભાષા છે તે ભાષા અભાષકની ભાષા હોય છે, બોલનારની ભાષા, ભાષા હોતી નથી. ઉત્પત્તિના પહેલા ક્રિયા દુ.ખરૂપ છે, કરાતી ક્રિયા દુઃખરૂપ હોતી નથી ક્રિયાસમયનો વ્યતિક્રમ થતાં કરાયેલી ક્રિયા દુખરૂપ છે તે ક્રિયા કરનારને દુ.ખરૂપ છે, નહીં કરનારને દુખરૂપ નથી અકૃત્ય દુઃખ છે અસ્પૃશ્ય દુખ છે. અક્રિયમાણ, કૃત દુઃખ છે કર્મ નહીં કરવાથી પ્રાણ. ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે. કર્મ કરીને વેદના ભોગવતા નથી એવી પરતીર્થિકોની માન્યતા છે. તે

अकषायोदयमत्वा, साम्परायिकी च कषायोदयमत्वा, अतो जीव एकसमये द्वे क्रिये कर्तुं न शक्नोतीति भगवन्मतम् । नरके कियान् विरहकाल ? इति पृच्छा। द्वादश मुहूर्ता इत्युत्तरम् । अत्र प्रज्ञापनायाः षष्ठं व्युत्क्रान्तिपदं बोध्यम् । 'सेवं भंते ' इत्यादि गौतमस्यानुमोदनम्। उद्देशकसमाप्तिः, शतकसमाप्तिश्चेति ॥

नवमोद्देशकं निरूप्य तदनु दशमोद्देशको निरूप्यते, तत्र नवमोद्देशकस्यान्ते अस्थिरं च कर्म इति वर्णितम्, कर्मादिविषये च परतीर्थिका विरुद्धं प्रतिपादयंति अतस्तेषां निराकरणाय तथा प्रथमशतकस्यादौ (द्वार) गाथायां 'चलणाओ' इति दशमद्वारतया यदुक्तं तत्प्रतिपादनाय च दशमोद्देशकः प्रारभ्यते, तस्येदमादिमं सूत्रम्—' अन्न उत्थियाणं ' इत्यादि ।

समय में दो क्रिया करने के लिये समर्थ नहीं हो सकता ऐसा भगवान का मत है । नरक में विरहकाल कितना है ऐसा प्रश्न—१२ बारह मुहूर्त का है ऐसा उत्तर । यहां प्रज्ञापना का छठवां व्युत्क्रान्ति पद जानना चाहिये । (सेव भंते ! इत्यादिरूप से गौतम ! का अनुमोदन, उद्देशक की समाप्ति और प्रथम शतक की भी समाप्ति

नवमें उद्देशक का निरूपण करके इसके बाद सूत्रकार अब दशम उद्देशक का निरूपण करते हैं—नवमें उद्देशक के अंत में " कर्म अस्थिर होता है " ऐसा वर्णन किया गया है । कर्मादि के विषय में परतीर्थिक जन विरुद्ध ही प्ररूपणा करते हैं, अतः उनके मन्तव्य का निराकरण करने के लिये तथा–प्रथम–शतक की आदि में द्वार गाथा में "चलणाओ ऐसा जो दशम द्वाररूप से कहा गया है उसके प्रतिपादन के लिये इस दशम उद्देशक का प्रारंभ हुआ है । ' अन्नउत्थियाणं "इत्यादि

ઉદય હોય ત્યારે જ થાય છે તેથી એક જ સમયે જીવ બે ક્રિયા કરવાને સમર્થ હોતો નથી એવો ભગવાનનો મત છે નરકમાં વિરહકાળ કેટલો છે ? એ પ્રશ્ન. ઉત્તર–૧૨ મુહૂર્તનો છે અહીં પ્રજ્ઞાપનાનું છઠ્ઠું વ્યુત્ક્રાન્તિપદ સમજવું જોઈએ. " સેવ ભંતે ' ઇત્યાદિ કથનવડે ગૌતમનું અનુમોદન. ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ. અને પહેલા શતકની પણ સમાપ્તિ.

નવમા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દસમા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરે છે નવમા ઉદ્દેશકને અંતે " કર્મ અસ્થિર હોય છે " એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કર્માદિના વિષયમાં પરતીર્થિકો એવી વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે, તેથી તેમના મતનું ખંડન કરવાને માટે તથા પહેલા શતકની શરૂઆતની દ્વાર ગાથામાં " ચલણાઓ " એવું જે દસમા દ્વારરૂપે કહેલું છે તેનું પ્રતિપાદન કરવાના આશયથી આ દસમા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરવામાં આવી છે

भाषणात् पूर्वं न भाषा, भाष्यमाणा भाषा भवति, भाषणात् परतोऽपि न भाषा भवति । भाषमाणस्य भाषा भवति न तु अभाषमाणस्य । भाषावत् क्रियापि बोध्या । कृत्यं दुःखं, स्पृश्यं दुःखं, क्रियमाणकृतं दुःखं, कर्म कृत्वा कृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वाः वेदनां वेदयन्ति, न तु अकृत्यम्, अस्पृश्यम् अक्रियमाणकृतं दुःखम् , अकृत्वा अकृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वा वेदनां वेदयन्तीत्यतोऽसत्यमन्यतीर्थिकानां मतमिति । पुनरन्यतीर्थिकमतम्--तथाहि--एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये -- ऐर्यापथिकी साम्परायिकी च युगपत् करोति तदसत्यम्, तयोः परस्परविरुद्धस्वभावत्वात् । यत ऐर्यापथिकी

भाषण से पहिले भाषा भाषा नहीं होती है। जो बोली जा रही है वही भाषा होती है । भाषण के बाद भी भाषा भाषा नहीं होती है । बोलते हुए की भाषा भाषा होती है । नहीं बोलते हुए की भाषा भाषा नहीं होती है । भाषा की तरह क्रिया भी जाननी चाहिये। कृत्य दु ख है । स्पृश्य दुःख है । क्रियमाण कृत दुःख है । कर्म कर कर के प्राग, भून, जीव, सत्त्व वेदना भोगते हैं । अकृत्य, अस्पृश्य, अक्रियमाणकृत दुःख नहीं है। कर्म नहीं करके प्राण, भूत, जीव, सत्त्व वेदना भोगते हैं। इसलिये अन्यतीर्थिकों का मत असत्य है । तथा-अन्यतीर्थिकों का ऐसा और भी मत है कि एक जीव एक समय में ईर्यापथिकी और साम्परायिकी ऐसी दो क्रियाएँ एक साथ करता है । सो यह भी असत्य है-क्योंकि ये दोनों क्रियाएँ परस्पर में विरुद्ध स्वभाव वाली हैं-कारग कि ऐर्यापथिकी जो क्रिया होती है वह कषाय के उदय के अभाव में होती है और जो साम्परायिकी क्रिया है वह कषाय के उदय में होती है। इसलिये जीव एक

ભાષણની પહેલાંની ભાષા ભાષા હોતી નથી જે બોલવામા આવે છે એજ ભાષા હોય છે ભાષણ પછીની ભાષા પણ ભાષા નથી. બોલનારની ભાષાજ ભાષા કહેવાય છે નહીં બોલનારની ભાષા, ભાષા કહેવાતી નથી ભાષાની જેમ જ ક્રિયા વિષે પણ સમજવુ, કૃત્ય દુ ખ છે સ્પૃશ્ય દુઃખ છે. ક્રિયમાણ કૃત દુ.ખ છે કર્મ કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ. સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે. અકૃત્ય, અસ્પૃશ્ય, અક્રિયમાણ કૃત દુ.ખ નથી, કર્મ નહીં કરી કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ વેદના ભોગવતા નથી. આ કારણે અન્ય તીર્થિકોનો મત અસત્ય છે, તથા-અન્ય તીર્થિકોની બીજી એક એવી માન્યતા છે કે એક જીવ એક જ સમયે ઇર્યાપથિકી સામ્પરાયિકી એ બે ક્રિયાએ એક સાથે કરે છે તેમની તે માન્યતા પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે બે ક્રિયાઓ પરસ્પર વિરોધી સ્વભાવવાળી છે. ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કષાયના ઉદયનો અભાવ હોય ત્યારે જ થાય છે. પરંતુ સામ્પરાયિકી ક્રિયા તો કષાયનો

समय वीइक्कंत च ण कडा किरिया दुक्खा, सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा, अकरणओ ण सा दुक्खा, नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेव वत्तव्व सिया। अकिच्च दुक्ख अफुस दुक्ख, अकज्जमाणकड दुक्ख, अकट्टु अकट्टु पाणभूय जीवसत्तावेयण वेदेंति, इति वत्तव्व सिया, से कहमेय भंते एवं० ॥ सू० १ ॥

छाया-अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवमाख्यान्ति यावदेव प्ररूपयंति, एवं खलु चलमानमचलितम् यावत् निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णम्, द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, कस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, द्वयोः परमाणुपुद्गलयोर्नास्ति स्नेहकायः तस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, त्रयः परमाणुपुद्गला एकत संहन्यन्ते, कस्मात् त्रय परमाणुपुद्गला एकत संहन्यन्ते,

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदन्त! (अन्न उत्थिया णं) अन्यतीर्थिकजन (एव माइक्खति) इस प्रकार से कहते हैं (जाव एव परूवेंति) यावत् इस प्रकार से प्ररूपित करते हैं कि (चलमाणे अचलिए) जो चल रहा है वह चलित नहीं कहाता है (जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिण्णे) यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है वह निर्जीर्ण नहीं कहाता। (दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एक स्कंध रूप में नहीं परिणमते हैं। (दोण्ह परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए (दो परमाणु पुद्गलों के स्नेहकाय नहीं होता है। (तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) इसलिये दो परमाणुपुद्गल एक स्कंधरूप में नहीं परिणमते हैं। (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) तीन पर

અન્ન ઉત્થિયાણં ભંતે! એવ આઇક્ખંતિ " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(ભંતે!) હે ભગવન્! (અન્નઉત્થિયાણ) અન્ય તીર્થિકો (એવ આઇક્ખંતિ) આ પ્રમાણે કહે છે (જાવ એવ પરૂવેંતિ) (યાવત્) આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે (ચલમાણે અચલિએ) જે ચાલી રહ્યું છે તેને ચલિત (ચાલી ચૂક્યુ) કહી શકાય નહીં (જાવ નિજ્જરિજ્જમાણે અણિજ્જિણ્ણે) (યાવત્) જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તેને નિર્જીર્ણ કહી શકાય નહીં. (દો પરમાણુપોગ્ગલા એગયો ન સાહણંતિ) બે પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી, (દોણ્હ પરમાણુ પોગ્ગલાણં નત્થિ સિણેહકાએ) બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહકાયનો અભાવ હોય છે (તમ્હા દો પરમાણુપોગ્ગલા એગયઓ ન સાહણંતિ) તેથી બે પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી. (તિણ્ણિ પરમાણુપોગ્ગલા એગયઓ સાહણંતિ)

मूलम्—अन्न उत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति जाव एवं परूवेंति, एवं खलु चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिन्ने दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति, तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणु पोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं जाव चत्तारि० पंच परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति, दुक्खे वि य णं से सासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य। पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमय विइक्कंतं च णं भासिया भासा, जा सा पुव्वं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासा समय विइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा, अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओ भासा। पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा, किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा; पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणा अदुक्खा, किरिया

संहन्यन्ते संहत्य दुःखतया क्रियन्ते, दुःखमपि च खलु तत् शाश्वत सदा समितम् उपचीयते चाऽपचीयते च । पूर्वं भाषा भाषा, भाष्यमाणा भाषा अभाषा, भाषा समयव्यतिक्रान्ता च खलु भाषिता भाषा, या सा पूर्वं भाषा भाषा, भाष्यमाणा भाषा अभाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्ता च खलु भाषिता भाषा, सा किं भाषमाणस्य भाषा, अभाषमाणस्य? अभाषमाणस्य खलु सा भाषा नो खलु सा भाष

इसी तरह से यावत् चार परमाणु पुद्गलों के विषय में जानना चाहिये। (पंच परमाणुपोग्गला एगओ साहणंति) पांच परमाणु पुद्गल स्कन्ध रूप से परिणम जाते हैं। (साहणिज्जा दुक्खत्ताए कज्जति) और स्कन्धरूप में परिणम करके वे दुःखरूप-कर्मरूप हो जाते हैं। (दुक्खे वि य णं से सासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) दुःखरूप वह कर्म सर्वदा शाश्वत रहता है। और अच्छी तरह से वह उपचय और अपचय को प्राप्त करता रहता है। (पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा) बोलने के पहिले भाषा भाषा है। बोलते समय भाषा अभाषा है। (भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा) भाषा के समय को उल्लंघन करने वाली बोली गई ऐसी भाषा भाषा है। (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) यदि वह बोलने के पहिले की भाषा भाषा है, बोलते समय की भाषा अभाषा है, और बोलने के समय को उल्लंघन करने वाली ऐसी बोली गई भाषा

(यावत्) ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ સમજવું (पंच परमाणुपोग्गला एगओ साहणंति) પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમે છે (साहणिज्जा दुक्खत्ताए कज्जंति) અને સ્કંધરૂપે પરિણમીને તેઓ દુઃખરૂપ-કર્મરૂપ થઈ જાય છે (दुक्खे वि य णं सेसासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) દુઃખરૂપ તે કર્મ સર્વદા શાશ્વત રહે છે, અને તે સારી રીતે ઉપચય અને અપચય પામ્યા કરે છે (पुव्विं भासा भासा भासिज्जमाणी भासा अभासा) બોલ્યા પહેલાં ભાષા; ભાષા છે બોલતી વખતે ભાષા અભાષા છે (भासा समयविइक्कंतं च णं भासिया भासा) ભાષાના સમયનું ઉલ્લંઘન કરનારી બોલવામાં આવેલી ભાષા; ભાષા છે (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्ज माणी भासा अभासा, भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) જો બોલ્યા પહેલા ભાષા; ભાષા હોય, બોલતી વખતની ભાષા અભાષા હોય અને બોલવાના સમયનું ઉલ્લંઘન કરનારી એવી

त्रयाणां परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, ते भिद्यमाना द्विधा अपि त्रिधा अपि क्रियते, द्विधा क्रियमाणा एकतो द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति, एकतोपि द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति, त्रिधा क्रियमाणाः त्रयः परमाणुपुद्गला भवंति, एवं चत्वारः, पञ्च परमाणुपुद्गलाः एकतः

माणु पुद्गल एक स्कन्धरूप में परिणमते हैं। (कम्हा) किस कारण से (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) तीन परमाणु पुद्गल एक स्कन्ध में परिणमते हैं (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) तो इसको उत्तर यह है कि उन तीन परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय होता है। (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इसलिये तीन परमाणु पुद्गल स्कन्ध रूप में परिणम जाते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति) यदि इन तीन परमाणुओं के भाग किये जावे तो उनके दो भाग भी हो सकते हैं और तीन भाग भी हो सकते हैं। (दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ) जब इनके दो भाग किये जावें तो वे देढ १॥-१॥ देढ के दो होते हैं-अर्थात् १॥ परमाणु का एक भाग और १॥ परमाणु का दूसरा भाग। (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) यदि उन परमाणु पुद्गलों के जो तीन भाग किये जावें तो तीन परमाणु पुद्गल अलग २ होकर तीन भाग बन जावेंगे। (एवं जाव चत्तारि०)

ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમે છે (कम्हा) કયા કારણથી (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધ રૂપે પરિણમે છે? (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોમા સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોવાથી (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો સ્કંધરૂપે પરિણમે છે. (ते भिज्ज-माणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति) જો તે સ્કંધના વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના બે વિભાગ પણ થઇ શકે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ થઇ શકે છે (दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणु पोग्गले भवइ) જ્યારે તેના બે ભાગ કરવામા આવે છે ત્યારે ત્યારે ૧॥-૧॥ ના બે ભાગ થાય છે. એટલે કે ૧॥ પરમાણુનો એક ભાગ અને ૧॥ પરમાણુનો બીજો ભાગ થાય છે. (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणु पोग्गला भवंति) જો તેના ત્રણ ભાગ કરવામા આવે તો ત્રણે પરમાણુ પુદ્ગલો જુદા પડીને એક એક પરમાણુનો પ્રત્યેક ભાગ બને છે, (एवं जाव चत्तारि०) એજ પ્રમાણે

तदेव वक्तव्यं स्यात् । अकृत्यं दुःखम्, अस्पृश्यं दुःखम्, अक्रियमाणकृतं दुःखम्, अकृत्वा अकृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वा वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं स्यात्, तत्कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? ॥ सू० १ ॥

टीका–'अन्न उत्थिया णं भंते ' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवमाइक्खंति' एवमाख्यान्ति–एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण कथयन्ति, 'जाव एवं परूवेंति' यावत् एवं प्ररूपयन्ति यावत्पदेन–' भासेंति पन्नवेंति ' इत्यस्य ग्रहणम्, किं कथयन्ति तत्राह –' एवं खलु चलमाणे अचलिए ' एवं खलु चलद् अचलितम्, 'जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिण्णे ' यावत्–निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णम्, ' चलमाणे अचलिए

रण से दुःख–दुःख है । (अकिच्चं दुक्खं अफुसं दुक्खं, अकज्जमाणकडं दुक्खं, अकट्टु अकट्टु पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेदेंति) अकृत्य दुःख है । अस्पृश्य दुःख है । अक्रियमाण कृत दुःख है । उसको नहीं करके, नहीं करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना को भोगते हैं, ऐसा वक्तव्य है । (से कहमेयं भंते !) सो हे भदन्त ! यह किस तरह से है ?

भावार्थ—(अन्न उत्थिया) अन्य यूथिक अन्यमत वाले (भंते) हे भदन्त ! (एवमाइक्खंति) इस प्रकार से कहते हैं । यहां जो यावत् शब्द आया है उससे (भासंति पन्नवेंति) इन दो का ग्रहण हुआ है । क्या कहते हैं सो सूत्रकार कहते हैं–(एवं खलु चलमाणे अचलिए) जो चल रहा है वह अचलित है (जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिण्णे) यावत् जो निर्जीर्यमाण हो रहा है वह अनिर्जीर्ण है ।

અકૃત્ય દુઃખ કહેવું નહીં [illegible] દુઃખનું છે (અકિચ્ચં દુક્ખં, અફુસં દુક્ખં અકજ્જમાણકડં દુક્ખં અકટ્ટુ અકટ્ટુ પાણભૂયજીવસત્તા વેયણં વેદેંતિ) અકૃત્ય દુઃખ છે અસ્પૃશ્ય દુઃખ છે અક્રિયમાણ કૃત દુઃખ છે, તેમાં કર્મ નહીં કરીને પ્રાણ ભૂત જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે એવું કથન [illegible] (સે કહમેયં ભંતે !) તો હે ભગવન્ ! એ કેવી રીતે [illegible] છે ?

ટીકાર્થ— અન્નઉત્થિયા અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતવાદીઓ "ભંતે" હે ભગવન્ ! "એવમાઇક્ખંતિ" આ પ્રમાણે કહે છે અહીં [illegible] "ભાસંતિ પન્નવેંતિ" એ બે પદો ગ્રહણ [illegible] છે [illegible] છે [illegible] અચલિત છે [illegible] "અણિજ્જિણ્ણે" (યાવત્) જે નિર્જરા [illegible] છે તે અનિર્જીર્ણ છે [illegible] છે

माणस्य भाषा। पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियासमयव्यतिक्रान्ता च खलु कृता क्रिया दुःखा। या सा पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियासमयव्यतिक्रान्ता च खलु कृता क्रिया दुःखा, सा किं करणतो दुःखा अकरणतो दुःखा, अकरणतः खलु सा दुःखा, नो खलु सा करणतो दुःखा,

---

भाषाहै तो वह भाषा किस की है क्या बोलते हुए की वह भाषा है? या नहीं बोलते हुए की वह भाषाहै? (अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओभासा) अभाषमान नहीं बोलते हुएकी वह भाषा है बोलते हुएकी वह भाषा नहीं है।(पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) पहिले क्रिया दुःख है-दुःख हेतु है। की जाती क्रिया दुःख-दुःख हेतु-नहीं है। (किरिया समयवइक्कंत णं कडा किरिया दुक्खा) तथा पहिले की गई क्रिया दुःख-दुःखहेतु है। (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा किरियासमयवीइक्कंत च णं कडा किरिया दुक्खा सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) पहिले क्रिया दुःख है, की जाती क्रिया दुःख नहीं है। और की गई क्रिया दुःख है तो वह क्रिया करण से दुःख है कि नहीं करण से दुःख है (नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया) वह करण से दुःख नहीं है ऐसा कहना चाहिये। अर्थात्-अक-

---

બોલાયેલી ભાષા; ભાષા હોય તો તે ભાષા કોની છે-શું બોલતાની તે ભાષા છે કે નહીં બોલતાની તે ભાષા છે? (अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओ भासा) અભાષમાનની-નહીં બોલનારની-તે ભાષા છે, પરંતુ ભાષમાનની -બોલતાની તે ભાષા નથી (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) કર્યા પહેલાં ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ છે, જે ક્રિયા કરવામા આવી રહી હોય છે તે દુઃખ-દુઃખહેતુ નથી. (किरिया समयवइक्कंत ण कडा किरिया दुक्खा) તથા પહેલાં કરાયેલી ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ છે (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा, किरिया समयवीइक्कंत च णं कडा किरिया दुक्खा सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, કરાતી ક્રિયા દુઃખહેતુ ન હોય અને કરાયેલી ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, તો તે ક્રિયા કરણકાલમાં કરનાર વ્યક્તિના દુઃખની હેતુભૂત હોય છે કે નહીં કરનારના દુઃખની હેતુભૂત હોય છે? (नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया) તે કરનારને દુઃખની હેતુભૂત થતી નથી-પણ અક્રિયમાણ હોય ત્યારે કરવાને સમયે ન કરાતી ક્રિયા નહીં કરનારને દુઃખની હેતુભૂત થાય છે. (તે

४, छिज्जमाणे अच्छिण्णे ५, भिज्जमाणे अभिण्णे ६, डज्झमाणे अदड्ढे ७, मिज्जमाणे अमडे ८, छाया–उदीर्यमाणमनुदीरितम् २, वेद्यमानमवेदितम् ३, प्रहीयमाणमप्रहीणम् ४, छिद्यमानमच्छिन्नम् ५, भिद्यमानमभिन्नम् ६, दह्यमानम दग्धम् ७, म्रियमाणममृतम् ८ " इति । एषु सर्वेषु अन्यतीर्थिकाः वर्तमानसमये भूतकालिककार्यस्यासंभवात् वर्तमानभूतत्वयोरेकसमयतया निर्देशं न मन्यन्ते, एवं निर्जीर्यमाणं कर्म अनिर्जीर्णमिति ते मन्यन्ते, वर्तमानसमये भूतकालिककार्य स्याकरणात्, वर्तमानत्वभूतत्वयोरेकतया व्यपदेशस्यासंगतत्वादिति, निर्जीयमा णमनिर्जीर्णमिति कथयन्ति । पुनश्च कथयन्ति–' दो परमाणु पोग्गला ' द्वौ पर–

पहिज्जमाणे अपहीणे४, छिज्जमाणे अच्छिण्णे५, भिज्जमाणे अभिण्णे६, डज्झमाणे अदड्ढे ७, मिज्जमाणे अमडे ८,) इस पाठ का संग्रह किया गया है । इसका तात्पर्य यह है कि अन्यतीर्थिक जन जैसा चलत् कर्म को चलित नहीं मानते हैं, उसी प्रकार स वे उदीर्यमाण कर्म को उदीर्ण वेद्यमान कर्म को वेदित, प्रहीयमाण कर्म को प्रहीण, छिद्यमान कर्म को छिन्न, भिद्यमान कर्म को भिन्न दह्यमान कर्म को दग्ध और म्रियमाण को मृत, निर्जीर्यमाण कर्म को निर्जीर्ण नहीं मानते हैं । क्यों कि इन सब में वर्तमान काल और भूतकाल का निर्देश हुआ है । सो वर्तमान समय में भूतकालिक कार्य की असंभवता के कारण वर्तमान काल और भूतकाल इन दोनों का एक समयावच्छेदेन निर्देश होना असंगत है । अतः वे ऐसा निर्देश नहीं मानते हैं । वे तो (चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे) ऐसा ही मानते हैं ।

पहिज्जमाण अपहीणे ४ छिज्जमाणे अच्छिण्णे ५ भिज्जमाणे अभिण्णे ६ डज्झमाण अदड्ढे ७ मिज्जमाण अमडे ८" આ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અન્યતીર્થિકો જેવી રીતે ચલિત કર્મને ચલિત માનતા નથી, એ જ પ્રમાણે ઉદીર્યમાણ કર્મને ઉદીર્ણ માનતા નથી, વેદ્યમાન કર્મને વેદિત માનતા નથી પ્રહીયમાણ કર્મને પ્રહીણ માનતા નથી, છિદ્યમાન કર્મને છિન્ન માનતા નથી ભિદ્યમાન કર્મને ભિન્ન માનતા નથી, દહ્યમાન કર્મને દગ્ધ માનતા નથી મ્રિયમાણ કર્મને મૃત માનતા નથી અને નિર્જીર્યમાણ કર્મને નિર્જીર્ણ માનતા નથી, કારણ કે એ બધામાં વર્તમાન અને ભૂતકાળનો નિર્દેશ થયો છે વર્તમાન સમયમાં ભૂતકાલિક કાર્યની અસંભવતાને કારણે વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ એ બન્નેનો એક સમયાવચ્છેદેન નિર્દેશ થવો એ અસંગત લાગે છે, તેથી તેઓ એવા નિર્દેશને માનતા નથી. તેઓ તો " ચલ માન અચલિત જાવ નિજ્જરિજ્જમાણ અનિજ્જિણ્ણ ' એવું જ માને છે તથા

त्ति ' चलद् अचलितम् , चलत् कर्म चलितमिति न संभवति, चलता कर्मणा चलितकार्यस्यानिष्पादनात् , तथा चलदिति वर्तमाननिर्देशः चलितमिति भूतनिर्देशः, शतृप्रत्ययक्तप्रत्यययोर्वर्तमानभूतकालबोधकत्वात् , तथा च वर्तमानस्य भूततया व्यवहारो न संभवति, अतश्चलत्कर्म चलितमिति न मन्यन्ते परतीर्थिकाः १ 'जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे' यावत् निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णम्। अत्र यावत्पदेन "उदीरिज्जमाणे अणुदीरिए २, वेइज्जमाणे अवेइए २, पहिज्जमाणे अपहीणे

तात्पर्य इस कथन का इस प्रकार से है-कि जो क अभी आत्मा से चल रहा है चल चुका नहीं है उसको चल चुका मानना यह बात संभवित नहीं होती है। क्यों कि वर्तमान में चलता हुआ कर्म चल चुके कर्म के कार्य को निष्पादन करने में असमर्थ माना गया है। तथा (कर्म आत्मा से) (चलत्) चल रहा है यह निर्देश वर्तमान काल संबंधी है। और (चलितम्) कर्म आत्मा से चल चुका यह निर्देश भूतकाल संबंधी है। (चलत्) में चल् धातु से वर्तमान काल को लेकर (शतृ) प्रत्यय हुआ है। और (चलितम्) में भूतकाल को लेकर (क्त) प्रत्यय हुआ है। और इस तरह (शतृ) और (क्त) ये दो प्रत्यय क्रमशः वर्तमान और भूतकाल के जब निर्देशक हैं-बोधक हैं तब वर्तमान का भूतकाल रूप से व्यवहार कैसे संभवित हो सकता है। अर्थात् नहीं हो सकता। इसलिये अन्यतीर्थिकजन (चलत् कर्म चलितम्) ऐसा नहीं मानते हैं। (जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे) यावत् निर्जीर्यमाणं अनिर्जीर्णम्) यहां यावद् पद से (उदीरिज्जमाणे अनुदीरिए२, वेइज्जमाणे अवेइए२,

જે કર્મ વર્તમાનકાળે આત્મામાથી ચાલી રહ્યુ છે તેને ચાલી ચૂક્યુ કહી શકાય નહીં, કારણ કે વર્તમાનમા ચાલી રહેલા કર્મને ચાલી ચૂકેલા કર્મના કાર્યનું નિષ્પાદન કરવાને અસમર્થ માનવામાં આવે છે, તથા "चलत्" ચાલી રહ્યુ છે" વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ કરે છે. અને "चलितम्" "ચાલી ચૂક્યુ છે" તેની મારફત ભૂતકાળનો નિર્દેશ થાય છે "चलत्'માં "चल" ધાતુને વર્તમાનકાળનો "शतृ" પ્રત્યય લાગ્યો છે. અને "चलितम्"મા ભૂતકાળનો "क्त" પ્રત્યય લાગ્યો છે. આ રીતે "शतृ" અને "क्त" પ્રત્યયો અનુક્રમે વર્તમાન અને ભૂતકાળના નિર્દેશક હોવાથી વર્તમાનનો ભૂતકાળરૂપે વ્યવહાર સંભવી શકે જ નહી તેથી અન્ય તીર્થિકો "चलत् कर्म चलितम्" એવું માનતા નથી "जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे" (યાવત્) જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તે અનિર્જીર્ણ છે-તેની નિર્જરા થઇ ચૂકી એવું કહી શકાય નહીં અહીં "यावत्" પદથી "उदीरिज्जमाणे अनुदीरिए २, वेइज्जमाणे अवेइए २,

साहणति' तस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न सहन्येते, यस्मात् द्वयोः परमाण्वोः स्नेहकायो नास्ति तस्मात् कारणात् द्वयो परमाण्वोः परस्परं समेलन न भवति, तथा-' तिण्णि परमाणुपोग्गला ' त्रय परमाणुपुद्गला ' एगयओ साहणति ' एकतः सहन्यते ' कम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति ' कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकत सहन्यते? ' तिण्हं परमाणु पोग्गलाण ' त्रयाणां पर माणुपुद्गलानाम् ' अत्थि सिणेहकाए' अस्ति स्नेहकायः-स्नेहपर्यायराशिः, 'तम्हा

परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणति) दो परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर एक स्कन्धरूपपर्याय को उत्पन्न नहीं कर सकते हैं। (स्निग्ध-रूक्षत्वाद् बंधः) ऐसा सिद्धान्त का वचन है। स्निग्ध स्निग्ध का, स्निग्ध रूक्ष का और रूक्ष रूक्ष का आपस में बंध हो जाता है। अत बंध होने के लिये स्निग्ध रूक्ष गुण सापेक्ष होता है। यह दो परमाणु सूक्ष्म हैं-अत उनमें स्नेह-चिकाश नहीं रहता है। इस कारण उन का परस्पर समेलन नहीं होता है। तथा-(तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) तीन परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर एक त्र्यणुक रूप स्कन्ध पर्याय को उत्पन्न करते हैं। क्यों कि जब वे आपस में मिलते हैं तब इनमें स्थूलता आ जाती है। इसका कारण उनमें स्नेहकाय आ जाने से उनका परस्पर में संमेलन हो जाता है। यही बात सूत्रकार ने (कम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणति) इस सूत्रपाठ द्वारा शंका रूप से उत्थापित कर (अत्थि सिणेहकाए तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला

પર્યાય રાશિ હોતી નથી તે કારણે દો પરમાણુ પોગ્ગલા એગયઓ ન સાહણંતિ" બે પરમાણુ પુદ્ગલે પરસ્પર મળી જઇને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. સ્નિગ્ધરૂક્ષત્વાદ્ બન્ધઃ" એવું સિદ્ધાંતનું વચન છે સ્નિગ્ધ સાથે સ્નિગ્ધને, સ્નિગ્ધ રૂક્ષને અને રૂક્ષરૂક્ષને પરસ્પરમાં બંધ થઇ જાય છે તેથી બંધ થવાને માટે સ્નિગ્ધ રૂક્ષ ગુણ સાપેક્ષ હોય છે આ બે પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેથી તેમનામા સ્નેહ-ચિકાશ રહેતી નથી. તે કારણે તેમનો પરસ્પરમાં સંયોગ થતો નથી. તથા " તિણ્હિ પરમાણુપોગ્ગલા એગયઓ સાહણંતિ " ત્રણ પરમાણુપુદ્ગલો અરસપરસમા મળીને એક ત્ર્યણુકરૂપ સ્કંધપર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે જ્યારે તેઓનો પરસ્પરમાં સંયોગ થાય છે ત્યારે તેમનામાં સ્થૂલતા આવી જાય છે, તે કારણે તેમનામાં સ્નેહકાય આવી જવાથી તેમનો પરસ્પરમાં સંયોગ થઇ જાય છે એ જ વાત સૂત્રકારે " કમ્હા તિણ્ણિ પરમાણુ પોગ્ગલા એગયઓ સાહણંતિ " આ સૂત્રપાઠ વડે શંકારૂપે રજૂ કરીને " અત્થિ

माणुपुद्गलौ 'एगयओ न साहणंति' एकतो न संहन्येते, एकत एकत्वेनैकस्कंध-स्वरूपेण न संहन्येते न संहतौ संमिलितौ स्याताम्, द्वयोः परमाण्वोः परस्परं संमेलनं कुतो न भवतीति कथयति-'कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति' कस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, एकस्कन्धतया न परिणमेते। परस्परासंमेलने कारणमाह-'दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं' द्वयोः परमाणु पुद्गलयोः 'नत्थि सिणेहकाये' नास्ति स्नेहकायः' द्वयोः परमाण्वोः सूक्ष्मत्वात्तत्र स्नेहकायः-स्नेहपर्यायराशिर्नास्ति, 'तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न

तथा-और भी इनकी क्यार मान्यताएँ हैं सो सूत्रकार इन्हें (दो परमाणु पोग्गला) इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट कर रहे हैं-(दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एकस्कन्धरूप में नहीं परिणमते हैं। इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि दो परमाणु मिलकर द्वथणुक स्कंध को नहीं बना सकते हैं। क्यों कि वह अत्यन्त सूक्ष्म होते है। इसलिये उनमें स्नेह गुण जो बंध होने में अर्थात् स्कन्ध रूप होने में कारण होता है नहीं होता हैं। यही बात सूत्रकार ने (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) इस सूत्र द्वारा शंकारूप में उत्थापित कर (दोण्हं परमाणु पोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए) इस उत्तर सूत्र द्वारा स्पष्ट की है। दो परमाणुपुद्गल एक स्कन्ध को बनाने के लिये संहत-संमिलित किस कारण से नहीं होते हैं? तो इसका उत्तर उनकी ओर से ऐसा दिया गया है कि वे दो परमाणु सूक्ष्म होते हैं-अतः सूक्ष्म होने के कारण स्नेहपर्याय राशि उनमें नहीं होती है। इस कारण (दो

તેમની બીજી માન્યતાઓ કયી કયી છે તે સૂત્રકાર "दो परमाणु पोग्गला" ઈત્યાદિ સૂત્રો વડે પ્રકટ કરે છે—"दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति" બે પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી. તે બાબતમાં તેમની માન્યતા એવી છે કે બે પરમાણુ મળીને બે અણુવાળો (દ્વયણુક) સ્કંધ બનાવી શકતા નથી કારણ કે તેઓ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી સ્કંધરૂપે પરિણમવા માટે કારણરૂપ સ્નેહગુણનો તેમનામાં સદ્ભાવ હોતો નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે "कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति" આ સૂત્રવડે શંકારૂપે ઉપસ્થિત કરીને "दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए" આ સૂત્રવડે પ્રતિપક્ષીઓ તરફથી તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. બે પરમાણુ પુદ્ગલો શા કારણે સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપ બનતાં નથી? તેનો આ પ્રમાણે પ્રતિપક્ષીઓએ ઉત્તર આપ્યો છે-બે પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોય છે સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે તેમનામાં સ્નેહ-

माणु पोग्गला भवति' त्रिधाक्रियमाणा अथ परमाणुपुद्गला भवन्ति यदि तर्षा परमाणुपुद्गलानां भागत्रयं कुर्यात् तदा एकैकः परमाणुपुद्गलो भवतीति भावः। 'एवं जाव चत्तारि०' एवं यावत् चत्वार ०, एवम्=अनेन प्रकारेण यावत् चत्वार' परमाणुपुद्गला भवन्ति। अत्र यावत्पदेन-यथा त्रयाणां पुद्गलानामालापकस्तथा चतु'सख्यकपुद्गलानामप्यालापकः कार्य, तथाहि—' चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति। कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ? चउण्हं परमाणुपोग्गलाणं अस्थि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति। ते भिज्जमाणा दुहावि चउहावि कज्जंति। दुहा कज्जमाणा एगयओ

तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) यदि उन संहत हुए तीन परमाणु पुद्गलों के तीन विभाग किये जावे तो एक एक परमाणु पुद्गल के रूप में उनके ३ विभाग हो जाते हैं। (जाव चत्तारि) इसी प्रकार से यावत् चार परमाणु पुद्गल होते हैं। यहां यावत् पद से (यथा त्रयाणा परमाणुपुद्गलानां आलापकस्तथा चतु सख्यक पुद्गलानाम् आलापकः कार्य) यह समझाया गया है कि जिस तरह से तीन पुद्गल परमाणुओं का यह आलापक कहा गया है उसी प्रकार से चार पुद्गल परमाणुओं का भी आलापक कर लेना चाहिये-वह इस प्रकार से-(चत्तारि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति ? कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ? चउण्हं परमाणुपोग्गलाणं अस्थि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति-ते भिज्जमाणा दुहावि चउहा वि कज्जंति, दुहा कज्ज

थाय छे ' तिहा वि कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति " ले ते स.ढव (स्कंधरूपे परिणमेला) त्रण परमाणु पुद्गलोना त्रण विभाग करवामां आवे तो ओक ओक परमाणु पुद्गलवाळा तेमना त्रण विभाग थाय छे " एवं जाव चत्तारि " ओज प्रमाणे (यावत्) चार परमाणु पुद्गलोना विषयमां पण समजवुं अहीं ' यावत् " पदथी ' यथा त्रयाणां परमाणुपुद्गलानां आलापकस्तथा चतु सख्यक पुद्गलानाम् आलापकः कार्यः" ओवुं समजाववामां आव्युं छे के जेवी रीते त्रण परमाणु पुद्गलोना आलापको कहेवामां आव्या छे ओवी ज रीते चार परमाणु पुद्गलोना आलापको पण बनावी लेवा जोईओ, ते आलापक आ प्रमाणे बनशे—' चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहण्णंति। कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहण्णंति ? चउण्हं परमाणु पोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहण्णंति। ते भिज्जमाणा दुहावि चउहा वि कज्जंति दुहा कज्जमाणा एगयओ

तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति' तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, त्र्यादिपरमाणूनां स्थूलत्वात् स्नेहकायो भवति ततश्च स्नेहकायसाहाय्यात् त्र्यादिपरमाणवो मिलित्वा स्कन्धाकारेण परिणता भवन्तीति भावः। 'ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जंति' ते भिद्यमानाः द्विधाऽपि त्रिधाऽपि क्रियंते, यदि ते संहतास्त्रयः परमाणुपुद्गला भिद्यमानाः सन्तः द्वित्रिविभागेन विभक्ताः क्रियन्ते तदा 'दुहा कज्जमाणा' द्विधा क्रियमाणाः, 'एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ एगयओ वि दिव परमाणु पोग्गले भवइ' एकतो द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति एकतोऽपि द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति, यदि त्रिपरमाणुपुद्गलानां संयुक्तानां द्वौ भागौ क्रियेते तदा द्विधा कृतयो र्द्वयोरपि भागयोर्द्व्यर्धे द्व्यर्धः अर्धाधिकैकत्वसंख्यावान् परमाणुपुद्गलो भवतीत्यर्थः, 'तिहाकज्जमाणा तिण्णि पर-

---

एगयओ साहणंति) इस सूत्रपाठ से स्पष्ट की है। तीन परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर जो स्कन्धरूपपर्याय में परिणत हो जाते हैं उसका कारण उनमें स्नेहकाय है। तात्पर्य कहने का यह है कि तीन आदि परमाणुओं में स्थूलता होने के कारण उनमें स्नेहकाय होता है, इसलिये स्नेहकाय की सहायता से वे त्र्यादिक परमाणु मिलकर स्कन्धाकार में परिणत हो जाते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति) संहत स्कंधरूप में परिणत हुए-वे तीन परमाणु पुद्गल जब विभक्त किये जाते हैं तो उनके दो टुकड़े भी हो सकते हैं, और तीन टुकडे भी हो सकते हैं। (दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणु पोग्गमें भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ) जब संयुक्त इनके दो टुकडे-विभाग करते हैं तो एक तरफ १।। और दूसरी तरफ भी १।। पुद्गल परमाणु हो जाता है। (तिहा कज्जमाण

सिणेहकाए तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति" આ સૂત્રપાઠ વડે તેનો ઉત્તર આપ્યો છે ત્રણ પરમાણુપુદ્ગલો પરસ્પરમાં મળી જઇને જે સ્કંધ પર્યાયમાં પરિણમે છે તેનું કારણ એ છે કે તેમનામાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રણ પરમાણુઓમાં સ્થૂલતા હોવાને લીધે તેમનામાં સ્નેહકાય હોય છે, તે સ્નેહકાયની સહાયતાથી તે ત્રણ ચાર વગેરે પરમાણુઓ મળી જઇને સ્કંધરૂપે પરિણમે છે, "ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति" સ્કંધરૂપે પરિણમેલાં તે ત્રણ પરમાણુપુદ્ગલોને જ્યારે જુદા કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમના બે ભાગ પણ થઈ શકે છે અને ત્રણ ભાગ પણ થઇ શકે છે, "दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणु पोग्गले भवइ" જ્યારે તે સંયુક્ત પરમાણુઓના બે વિભાગ કરવામા આવે છે ત્યારે ૧।।-૧।। પરમાણુ પુદ્ગલના બે વિભાગ

भवन्तीति भाव, अथ दुःखदायकत्वात् दुःखं कर्म कार्ये कारणोपचारात् 'दुक्खे वि य णं से' दुःखमपि च खलु तत्, 'सासए' शाश्वतम् 'सया समिय' सदा समितं, सम्यक् सपरिमाणं वा, 'उवचिज्जइ य' उपचीयते च 'अवचिज्जइ य' अपचीयते च, उपचीयते वृद्धिम् प्राप्नोति,अपचीयते, ह्रासं प्राप्नोति, पंच परमाणवो मिलित्वा कर्मरूपेण परिणमंति, तत्कर्म प्रवाहरूपेण नित्यं सत् सर्वदैव चयापचयौ प्राप्नोतीत्यर्थः ।

त्ताए कज्जंति) ऐसा कहा है सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि वे पांच पुद्गलपरमाणु एकट्ठे होकर कर्मरूप में परिणत हो जाते हैं। यहां जो दुःख को कर्मरूप कहा गया है सो कार्य में कारण के उपचार से कहा गया है। क्यों कि कर्म दुःख का दाता होने से दुःख का कारण होता है। और दुःख उसका कार्य होता है। अतः कार्य रूप दुःख में कर्मरूप कारण का उपचार करके उसे यहां स्वयं कर्मरूप कह दिया है। (दुक्खे वि य णं से सासए) यह दुःखरूप कर्म शाश्वत है। (सया समिए) सदा समित परिमाणुसहित है। (उवचिज्जइ अवचिज्जइ) उपचय और अपचय उसमें सर्वदा होता रहता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पांच परमाणु मिलकर कर्मरूप से परिणम जाते हैं। यह कर्म प्रवाहरूप से नित्य होता हुआ भी सर्वदा ही चय और अपचय को प्राप्त होता रहता है। चय का अर्थ वृद्धि और अपचय का अर्थ ह्रास है। (सया समियं) पद यह प्रकट करता है कि कर्म में जो चय और अपचय होता है यह प्रमाण माप सहित होता है। इसके लिये गुणहानी का प्रकरण देखना चाहिये।

અહીં જે 'दुक्खत्ताए कज्जंति' એવું કહેવામાં આવ્યું તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલ એકત્ર થઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે અહીં જે દુઃખને કર્મરૂપ કહેવામાં આવ્યુ છે તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારની અપેક્ષાએ કહેલ છે, કારણ કે કર્મ દુઃખ દેનાર હોવાથી દુઃખનું કારણ ગણાય છે અને દુઃખ તેનું કાર્ય ગણાય છે તેથી કાર્યરૂપ દુઃખમાં કર્મરૂપ કારણના ઉપચારની અપેક્ષાએ તેને અહીં સ્વયં કર્મરૂપ કહેલ છે "दुक्खे वि य ण से सासए" તે દુઃખરૂપ કર્મ શાશ્વત છે सया समियं" સદા સમિત (પરિમાણ સહિત) છે 'उवचिज्जइ अवचिज्जइ' તેમાં સર્વદા ઉપચય અને અપચય થયા કરે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પાંચ પરમાણુ મળી જઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે તે કર્મ પ્રવાહરૂપે નિત્ય હોવા છતાં પણ સર્વદા ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે ચય એટલે વૃદ્ધિ અને અપચય એટલે હ્રાસ. (હાનિ) "सया समियं" પદ એ બતાવે છે કે કર્મમાં જે ચય અને અપચય થાય છે તે પ્રમાણસહિત (માપ) થાય છે તેના વિષયમાં ગુણહાનીનું પ્રકરણ જોઈ લેવું

दो परमाणु पोग्गला भवंति, एगयओ वि दो परमाणुपोग्गला भवंति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणु पोग्गला भवंति' इति। तथा 'पंच परमाणु पोग्गला' पञ्च परमाणुपुद्गलाः, 'एगयओ साहणित्ता' एकतः 'संहत्य-मिलित्वा' दुक्खत्ताए कज्जति' दुःखतया क्रियन्ते, पञ्च पुद्गलासंहत्य दुःखतया कर्मतया क्रियन्ते

माणा एगयओ दो परमाणु पोग्गला भवंति एगयओ वि दो परमाणुपोग्गला भवंति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणु पोग्गला भवंति) इस आलापक का भाव यह है-कि चार पुद्गल परमाणु आपस में मिलकर एक स्कन्ध रूप पर्याय में परिणत हो जाते हैं। इनके स्कन्धरूप पर्याय से परिणत होने में कारण स्नेहकाय है। क्यों कि जब ये आपस में संमिलित होते हैं तब इनमें स्थूलता आ जाती है। संहतावस्थापन्न हुए इनके यदि विभाग किये जावें तो इनके दो तथा चार भाग होते हैं एक भाग दो दो पुद्गल परमाणुओं का होता है और जब चार भाग इनके किये जाते हैं तो इसमें एक परमाणु का एक २ भाग होता है इस तरह चार भाग हो जाते हैं। तथा-पंच परमाणुपोग्गला) पांच परमाणु पुद्गल जब आपस में मिलकर एक स्कन्ध रूप पर्याय से परिणत होते हैं तब उनकी वह स्कन्धरूप पर्याय दुःखरूप में परिणत हो जाती है। यही बात सूत्रकार ने (एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति) इस सूत्र पाठ द्वारा समझाई है। यहां जो (दुक्ख-

---

दो परमाणुपोग्गला भवंति, एगयओ वि दो परमाणु पोग्गला भवंति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणुपोग्गला भवंति" આ આલાપકોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે ચાર પરમાણુપુદ્ગલો પરસ્પરમા સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયમા પરિણમે છે તેમ બનવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે. કારણ કે જ્યારે તેઓ પરસ્પરમાં સંયોગ પામે છે ત્યારે તેમનામા સ્થૂલતા આવી જાય છે. આ રીતે સંયોગ પામેલાં તે પરમાણુપુદ્ગલોના જો વિભાગ કરવામા આવે તો બે વિભાગ કરવામા આવે તો બે વિભાગ પણ થઈ શકે છે અને ચાર વિભાગ પણ થઇ શકે છે.

જો તેના બે વિભાગ કરવામાં આવે તો પ્રત્યેક વિભાગ બે બે પરમાણુ પુદ્ગલોનો બને છે, અને જો ચાર વિભાગ કરવામા આવે તો પ્રત્યેક ભાગ એક એક પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે તથા "पंच परमाणुपोग्गला" જ્યારે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયમાં પરિણમે છે ત્યારે તેની તે સ્કંધરૂપ પર્યાય દુ ખરૂપે પરિણમે છે. એજ વાત સૂત્રકારે "एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति" આ સૂત્રપાઠ વડે સમજાવી છે.

त्पर्यः, ' भासिया ' भाषिता ' भासा ' सा भाषा भवति । " सा किं भासओ भासा अभासओ भासा ' सा किं भाषमाणस्य भाषा अभाषमाणस्य भाषा, उत्तरयति-' अभासओ णं सा भासा ' अभाषमाणस्य खलु सा भाषा भवति, भाषात्पूर्वं पश्चाच्च तथावबोधात्, किन्तु 'नो खलु सा भासओ भासा ' नो खलु सा भाषमाणस्य भाषा, भाष्यमाणायास्तस्या वर्तमानत्वादिसूक्ष्मत्वेन भाषात्वासंभवात्

पदार्थ विषयक ज्ञान होता है-अत यह भाषा जो कि बोली जा चुकी है भाषा है । (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमयवीइक्कंत च णं भासिया भासा भासा) यदि बोलने के पहिले भाषा भाषा है, वर्तमान में बोली जाती भाषा भाषा नहीं है-और बोलने में आ चुकी भाषा भाषा है तो यहाँ ऐसा प्रश्न होता है कि (सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) यह भाषा बोलते हुए व्यक्तिकी है कि नहीं बोलते हुए व्यक्ति की है । उत्तर-(अभासओ णं सा भासा यह नहीं बोलते हुए की भाषा है । तात्पर्य यह है कि भाषण से पहिले और भाषण के बाद अर्थ का बोध होने के कारण यह नहीं बोलते की भाषा है । (नो खलु सा भासओ भासा) बोलते हुए व्यक्ति की यह भाषा नहीं है । क्यों कि जो भाषा बोली जा रही है-उसमें भाषात्व स्वीकार नहीं किया गया है । इसका कारण यह है कि उससे श्रोताको अर्थ बोध नहीं होता है । मुख से पूर्णरूप से भाषा के निकल चुकने पर

જ સાંભળનારને પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાન થાય છે-તે કારણે જે ભાષા બોલાઈ ચૂકી છે તેને ભાષા કહેવાય છે " जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासा समयवीइक्कंत च णं भासिया भासा भासा " જો બોલ્યા પહેલાની ભાષાને ભાષા કહેવાતી હોય, વર્તમાનમાં બોલાતી ભાષાને ભાષા કહેવાતી ન હોય, અને બોલવામાં આવી ચૂકેલી ભાષાને ભાષા કહેવામાં આવતી હોય તો એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે " सा किं भासओ भासा अभासओ भासा " તે બોલનાર વ્યક્તિની ભાષા છે કે નહીં બોલનાર વ્યક્તિની ભાષા છે ? ઉત્તર-(अभासओ ण सा भासा) તે નહીં બોલનારની ભાષા છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાષણના પહેલાં અને ભાષણની પછી અર્થનો બોધ થવાને કારણે તે નહીં બોલનારની ભાષા છે " न खलु सा भासओ भासा " બોલનાર વ્યક્તિની તે ભાષા નથી. કારણ કે જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેમાં ભાષાપણાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેની મારફત શ્રોતાને અર્થનો બોધ થતો નથી. મુખમાંથી પૂર્ણરૂપે

अथ भाषाविषयं प्राह-'पुव्विं' इत्यादि। 'पुव्विं भासा भासा' पूर्वं भाषा भाषा, पूर्व-भाषणात् प्राक्काले भाषा=भाषा स्यात् वक्ष्यमाम भाषायाः कारणात् 'भासिज्जमाणी भासा अभासा' भाष्यमाणा भाषा अभाषा, उच्यमाना भाषा भाषा न भवति, वर्तमानसमयस्यातिसूक्ष्मतया व्यवहारानुपयोगित्वात्। 'भासा समयवीइक्कंतं च णं' भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु, भाषासमये व्यतिक्रान्ते सतीत्यर्थः, 'भासिया' भाषिता, निःसृता सती भाषा भवति, श्रोतुःपुरुषस्य पदार्थविषयकज्ञानोत्पादकत्वात्। पुनः प्रश्नयति-'जा सा' इत्यादि। 'जा सा पुव्विं भासा' या सा पूर्वं भाषा, या पूर्वं भाषणात् पूर्वं सा भाषा भवति, किन्तु 'भासिज्जमाणी भासा अभासा' भाष्यमाणा भाषा अभाषा भाष्यमाणा= भाषितुं प्रवर्त्यमाना भाषा ण वर्त्तमानकाले या भाषा सा अभाषा=भाषा न भवति, तथा 'भासासमयवीइक्कंतं च णं' भाषासमय व्यतिक्रान्ते भाषणसमयानन्तरमि-

अथ सूत्रकार भाषा के विषय में सूत्र कहते हैं-(पुव्विं भासा भासा) भाषण करने का जो प्राक्काल है वह पूर्व शब्द का अर्थ है-अर्थात् बोलने से पहिले भाषा भाषा हैं-तात्पर्य इसका यह है कि बोलने से पहिले जो शब्द के अणुओं की थोकड़ी (पुंजरूप) होती है, वह भाषा कहलाती है। क्यों कि वह वक्ष्यमाण भाषा की कारण होती है। (भासिज्जमाणी भासा अभासा) तथा जो भाषा बोलने में आ रही है वह भाषा भाषा नहीं कहलाती है। क्यों कि वर्तमान समय अतिसूक्ष्म होता है इस कारण वह व्यवहार में अनुपयोगी होता है। (भासासमय वीइक्कंतं च णं भासिया भासा) बोलने के समय को व्यतिक्रान्त हो जाने पर-अर्थात् बोल चुकने पर भाषा भाषा है-तात्पर्य कहने का यह हैं कि जब भाषा मुख से निकल चुकती है तभी सुनने वाले पुरुष को

હવે સૂત્રકાર ભાષાના વિષયમાં સૂત્ર કહે છે-"पुव्विं भासा भासा" ભાષણ કર્યા પહેલાંના સમયને માટે અહીં "पूर्व" શબ્દ વપરાયો છે એટલે કે બોલ્યા પહેલાની ભાષાને જ ભાષા કહે છે-તાત્પર્ય એ છે કે બોલ્યા પહેલા જે શબ્દના અણુઓની થોકડી (પૂંજરૂપે) થાય છે તેને ભાષા કહે છે. કારણ કે તે વક્ષ્યમાણ ભાષાની કારણરૂપ હોય છે "भासिज्जमाणी भासा अभासा" તથા જે ભાષા બોલવામા આવી રહી હોય છે તે ભાષાને ભાષા કહી શકાય નહીં, કારણ કે વર્તમાન સમય અતિસૂક્ષ્મ હોય છે, તે કારણે તે વ્યવહારમાં અનુપયોગી હોય છે "भासा समयवीइक्कंतं च ण भासिया भासा" બોલવાનો સમય પસાર થઈ ગયા પછી, એટલે કે બોલી ચૂકયા પછીની ભાષા, ભાષા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ભાષા મુખમાથી નીકળી ચૂકે છે ત્યારે

दुक्खा 'या सा पूर्वे क्रिया दुःखा भवति, 'कज्जमाणी किरिया अदुक्खा' क्रिय माणा क्रिया अदुःखा, क्रियमाणा या क्रिया सा न दुःखप्रयोजिका, 'किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा' क्रियासमयव्यतिक्रान्ते च खलु कृता क्रिया दुःखा, क्रियमाणसमयव्यतिक्रमे सति कृता निष्पादिता क्रिया दुःखप्रयोजिका भवति, अथवा पूर्वकाले क्रिया दुःखजनिका अनभ्यासात्, क्रियमाणा क्रिया न दुःखप्रयोजिका अभ्यासात्, किन्तु कृता क्रिया दुःखदा यतः क्रियाकरणानन्तरं पश्चात्तापादिर्भवति परिश्रमादिर्वा जायतेऽतः सा क्रिया दुःखेति या दुःखहेतुर्भवति-'सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा' सा किं करणतो दुःखा अकरणतो दुःखा? करणम्=करणमाश्रित्य करणकाले कुर्वत इत्यर्थः सा क्रिया दुःखा अथवा किम् अकरणमाश्रित्याकुर्वत इत्यर्थ, सा क्रिया दुःखेति प्रश्नः, उत्तरयति-

किरिया दुक्खा) यदि करने के पहिले क्रिया दुःखहेतु होती है, (कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) तथा वर्तमान में की जा रही क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है, (किरियासमयविइक्कंतं ण कडा किरिया दुक्खा) तथा जो क्रिया अपने काल को उल्लंघन कर चुकी वह क्रिया दुःखहेतु होती है। अथवा-अनभ्यास होने के कारण पूर्वकाल में क्रिया दुःख जनक होती है, और अभ्यास हो जाने से वर्तमान काल में वही क्रिया दुःख प्रयोजक नहीं होती है। किन्तु कृत क्रिया दुःखदा होती है क्यों कि क्रिया करने के अनन्तर पश्चात्ताप आदि होता है अथवा परिश्रम आदि होता है। इसलिये वह क्रिया दुःख की हेतुभूत हो जाती है। सो (सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) वह क्रिया जो दुःख की हेतु होती है सो करणकाल में करते हुए व्यक्ति को दुःख की हेतुभूत होती है या नहीं करने वाले को दुःख की हेतुभूत होती है। इस प्रकार का

दुक्खा" ને કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, "कज्जमाणी किरिया अदुक्खा" અને વર્તમાનમાં કરાતી ક્રિયા દુઃખહેતુ ન હોય, "किरिया समय विइक्कंतं णं कडा दुक्खा" તથા જે ક્રિયાનો કાળ પસાર થઈ ગયો છે એવી કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય તો (અભ્યાસ ન હોવાને કારણે પૂર્વ કાળમાં ક્રિયા દુઃખજનક હોય છે, અને અભ્યાસ થઈ જવા પછી વર્તમાન કાળમાં તેજ ક્રિયા દુઃખ પ્રયોજક બની નથી પરન્તુ કૃત ક્રિયા દુઃખદાયી હોય છે કારણ કે ક્રિયા કર્યા બાદ પશ્ચાત્તાપ વગેરે થાય છે અથવા પરિશ્રમ વગેરે થાય છે તે કારણે તે ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ બની જાય છે) "सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा" કરણકાળમાં કરનાર વ્યક્તિને દુઃખના હેતુરૂપ હોય છે કે નહીં કરનાર વ્યક્તિને દુઃખની હેતુરૂપ હોય છે?

अथ क्रियाविषये निरूपयति--'पुव्विं' इत्यादि। 'पुव्विं किरिया दुक्खा' पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रिया कायिकी सा पूर्वं करणात्पूर्वं यावन्न क्रियते तावदित्यर्थः, दुःखा=दुःखहेतुर्भवति। 'कज्जमाणा किरिया अदुक्खा क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियमाणा करणसमये=वर्त्तमानसमये क्रिया अदुःखा=दुःखहेतुर्न भवति। तथा 'किरिया समयवीइक्कंतं च णं' क्रियासमयव्यतिक्रान्ते सति क्रियायाः करणसमयानन्तरमित्यर्थः, 'कडा किरिया' कृता सती क्रिया 'दुक्खा' दुःखा-दुःखहेतुर्भवति। क्रिया हि करणात्पूर्वं पश्चाच्च दुःखहेतुर्भवति किन्तु वर्तमानसमये क्रिया दुःखहेतुर्न भवतीति भावः। शिष्य पृच्छति-'जा सा पुव्विं किरिया

ही श्रोता को अर्थ का बोध होता है। इसलिये बोली जा रही भाषा को भाषा नहीं माना गया है।

अब सूत्रकार क्रिया के विषय में निरूपण करते हैं-(पुव्विं किरिया दुक्खा) यहां क्रिया कायिकी ली गई है अतः करने से पहिले-अर्थात् जब तक वह क्रिया करने में नहीं आ रही है तबतक वह क्रिया दुःख-दुःखहेतु होती है। (कज्जमाणा किरिया अदुक्खा) जो क्रिया की जा रही है वह दुःख-दुःख की हेतुरूप नहीं होती है। तथा (किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा) क्रिया के करने का समय जब व्यतिक्रान्त हो जाता है तब-अर्थात् क्रिया करने के समय के अनन्तर की जा चुकी क्रिया दुःख-दुःखहेतु होती है। तात्पर्य कहने का यह है क्रिया करने से पहिले और करने के पश्चात् दुःखहेतु होती है, किन्तु वर्तमान समय में वह क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है। शिष्य पूछता है-(जा सा पुव्विं

ભાષા નીકળી ચૂકયા પછી જ શ્રોતાને અર્થનો બોધ થાય છે. તેથી જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેને ભાષા ગણતા નથી.

હવે સૂત્રકાર ક્રિયાના વિષયમા નિરૂપણ કરે છે—

"पुव्विं किरिया दुक्खा" અહીં ક્રિયા પદ વડે કાયિકી ક્રિયા લેવામાં આવી છે. જ્યાં સુધી ક્રિયા કરવામા આવી રહી નથી ત્યાં સુધી તે ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ હોય છે "कज्जमाणा किरिया अदुक्खा" જે ક્રિયા કરવામા આવી રહી છે તે દુઃખ-દુઃખની હેતુરૂપ હોતી નથી. તથા "किरिया समय वीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा" ક્રિયા કરવાનો સમય જ્યારે પસાર થઈ જાય છે ત્યારે એટલે કે ક્રિયા કરવાના સમય પછી કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે-કે ક્રિયા કર્યા પહેલાં અને કર્યા પછી દુઃખહેતુરૂપ હોય છે પણ વર્તમાન સમયમાં જે ક્રિયા કરવામા આવે છે તે દુઃખહેતુ હોતી નથી. શિષ્ય પૂછે છે-"जा सा पुव्विं किरिया

दुक्खा ' या सा पूर्व क्रिया दुःखा भवति, ' कज्जमाणी किरिया अदुक्खा' क्रिय माणा क्रिया अदुःखा, क्रियमाणा या क्रिया सा न दुःखप्रयोजिका, ' किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा ' क्रियासमयव्यतिक्रान्ते च खलु कृता क्रिया दुःखा, क्रियमाणसमयव्यतिक्रमे सति कृता निष्पादिता क्रिया दुःखप्रयोजिका भवति, अथवा पूर्वकाले क्रिया दुःखजनिका अनभ्यासात् ,क्रियमाणा क्रिया न दुःखप्रयोजिका अभ्यासात् , किन्तु कृता क्रिया दुःखदा यतः क्रियाकरणानन्तरं पश्चात्तापादिर्भवति परिश्रमादिर्वा जायतेऽतः सा क्रिया दुःखेति या दुःखहेतुर्भवति-' सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा ' सा किं करणतो दुःखा अकरणतो दुःखा? करणतः-करणमाश्रित्य करणकाले कुर्वत इत्यर्थः सा क्रिया दुःखा अथवा किम् अकरणमाश्रित्याकुर्वत इत्यर्थ , सा क्रिया दुःखेति प्रश्नः, उत्तरयति-

किरिया दुक्खा) यदि करने के पहिले क्रिया दुःखहेतु होती है, (कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) तथा वर्तमान में की जा रही क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है, (किरियासमयविइक्कंत ण कडा किरिया दुक्खा) तथा जो क्रिया अपने काल को उल्लंघन कर चुकी वह क्रिया दुःखहेतु होती है। अथवा-अनभ्यास होने के कारण पूर्वकाल में क्रिया दुःख जनक होती है, और अभ्यास हो जाने से वर्तमान काल में वही क्रिया दुःख प्रयोजक नहीं होती है। किन्तु कृत क्रिया दुःखदा होती है क्यों कि क्रिया करने के अनन्तर पश्चात्ताप आदि होता है अथवा परिश्रम आदि होता है। इसलिये वह क्रिया दुःख की हेतुभूत हो जाती है। सो (सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) वह क्रिया जो दुःख की हेतु होती है सो करणकाल में करते हुए व्यक्ति को दुःख की हेतुभूत होती है या नहीं करने वाले को दुःख की हेतुभूत होती है। इस प्रकार का

दुक्खा " એ કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, " कज्जमाणी किरिया अदुक्खा " અને વર્તમાનમાં કરાતી ક્રિયા દુઃખહેતુ ન હોય, " किरिया समय विइक्कंत ण कडा दुक्खा " તથા જે ક્રિયાનો કાળ પસાર થઈ ગયો છે એવી કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય તો (અભ્યાસ ન હોવાને કારણે પૂર્વ કાળમાં ક્રિયા દુઃખજનક હોય છે, અને અભ્યાસ થઈ જવા પછી વર્તમાન કાળમાં તેજ ક્રિયા દુઃખ પ્રયોજક થતી નથી પરન્તુ કૃત ક્રિયા દુઃખદાયી હોય છે કારણ કે ક્રિયા કર્યા બાદ પશ્ચાત્તાપ વગેરે થાય છે, અથવા પરિશ્રમ વગેરે થાય છે તે કારણે તે ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ બની જાય છે) " सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा " કરણકાળમાં કરનાર વ્યક્તિને દુઃખના હેતુરૂપ હોય છે કે નહી કરનાર વ્યક્તિને દુઃખની હેતુરૂપ હોય છે ?

'अकरणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ दुक्खा' अकरणतः खलु सा दुःखा नो खलु करणतो दुःखा, अकरणमाश्रित्य अकुर्वते इत्यर्थः दुःखजनिका क्रिया भवति, अक्रियमाणत्वे दुःखतया तस्याः स्वीकारात्। न तु करणमाश्रित्य कुर्वत इत्यर्थः, दुःखजनिका क्रिया भवति अभ्यासात् 'सेवं वत्तव्वं सिया' तदेवं वक्तव्यं स्यात्, तदेव पूर्वोक्तं वस्तु अक्रियमाणत्वे दुःखरूपत्वं क्रियाया न तु कुर्वत इत्येवं रूपं वस्तु वक्तव्यं स्यादिति भावः।

अथान्यतीर्थिकानामेव मतान्तरमाह—'अकिच्चं' इत्यादि। 'अकिच्चं दुक्खं' अकृत्यं दुःखम्, अनागतकालापेक्षया जीवैरनिर्वर्तनीयम्, दुःखम्=असात-

यह प्रश्न है। इसका उत्तर-(अकरणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ दुक्खा) नहीं करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत होती है-करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत नहीं होती है। क्यों कि जबतक वह क्रिया की नहीं जा रही हैं तभीतक वह दुःख जनक है ऐसा स्वीकार किया गया है। करने के समय की जा रही वह क्रिया करते हुए व्यक्ति को अभ्यास होने के कारण दुःखजनक नहीं होती है। (सेवं वत्तव्वं सिया) अक्रियमाणत्व होने पर-अर्थात् करने के समय में नहीं की जा रही क्रिया नहीं करने वाले को दुःख की हेतु होती है, और करते हुए को वह दुःख रूप नहीं होती है ऐसा कहा जा सकता है।

अन्यतीर्थिकजनों की और भी मान्यताएँ हैं-जो इस प्रकार से हैं (अकिच्च दुक्खं) दुःख अकृत्य-क्रिया के विना-होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि दुःख-असातरूप-सुखाभावरूप जो प्रतिकूल वेद-

ઉત્તર-"अकरणओण सा दुक्खा नो खलु सा करणओ क्खा" નહીં કરનારને તે દુઃખના હેતુરૂપ થાય છે, કરનારને દુ ખની હેતુરૂપ થતી નથી, કારણ કે જ્યા સુધી તે ક્રિયા કરવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી તે દુઃખજનક છે એ માન્યતા સ્વીકારવામાં આવેલ છે કરવાને સમયે કરવામાં આવતી ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિને અભ્યાસ હોવાને કારણે દુ ખજનક થતી નથી "सेव वत्तव्वं सिया" અક્રિયમાણત્વ હોય ત્યારે-એટલે કે કરવાને સમયે નહી કરાતી ક્રિયા નહી કરનારને તે દુ ખરૂપ થતી નથી એ પ્રમાણે કહી શકાય છે આ પ્રમાણે અન્યતીર્થિકોની માન્યતા છે. આ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક માન્યતાઓ તેમની આ પ્રમાણે છે

"अकिच्चं दुक्खं" દુ ખ અકૃત્ય-ક્રિયા વિના-હોય છે તાત્પર્ય એ છે કે દુ ખ, ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ જીવો વડે અનિષ્પાદ્ય હોય છે. અહી દુઃખ એટલે અસાતારૂપ-સુખાભાવરૂપ-પ્રતિકૂલ વેદનીય દુ ખ ગ્રહણ

रूपं प्रतिकूलवेदनीयमित्यर्थः, अकरिष्यमाणं दुःखं भवतीति भावः। अथवा दुःखं दुःखकारणं कर्म, 'अफुसं दुक्खम्' अस्पृश्यं दुःखम्, तथा यत एवाकृत्यमत एवा स्पृश्यम् अबन्धनीयम् 'अकज्जमाणकडं' अक्रियमाणकृतम्, तथा क्रियमाणं वर्तमानकाले, कृतं चातीतकाले, तन्निषेधात् अक्रियमाणकृतम्, 'दुक्खं' दुःखं भवति। 'अकट्टु अकट्टु' अकृत्वा अकृत्वा, कालत्रयेऽपि कर्मणो बन्धनिषेधात् अकृत्वाऽकृत्वा अकरणादेवेत्यर्थः, दुःखम्=कर्म 'पाणभूयजीवसत्ता' प्राणभूत जीवसत्त्वाः, 'वेयणं वेदेंति' वेदनां वेदयन्ति, दुःखमनुभवन्ति, 'इति वक्तव्यं

नीय दुःख है यह अनागत काल की अपेक्षा से जीवों द्वारा अनिर्वर्तनीय अनिष्पाद्य-नहीं उपजे ऐसा होता है। कोई भी जीव ऐसा नहीं चाहता है कि मुझे दुःख उपजे-परन्तु यह तो उपजता ही है-अतः यह दुःख स्वभावतः है और इसी कारण यह अकृत्य है। अथवा दुःख से यहां दुःख का कारण जो कर्म है वह दुःख है ऐसा समझना चाहिये। (अफुसं दुक्खं) दुःख अस्पृश्य है। अर्थात् जब दुःख अकृत्य है इसीलिये यह अस्पृश्य अबन्धनीय-नहीं बंधे ऐसा है। (अकज्जमाणकडं) वर्तमान काल में जो किया जा रहा है वह क्रियमाण है तथा भूतकाल में जो किया जा चुका है वह कृत है। (दुःख न क्रियमाण है और न कृत है अतः यह अक्रियमाणकृत है। तीनकाल में भी जीव के कर्म का बंध नहीं होता है। अतः दुःख का-कर्म को-नहीं करके भी (पाणभूयजीवसत्ता) प्राण, भूत, जीव, सत्त्व ये सब (वेयणं वेदेंति) वेदना को भोगते रहते हैं। यह सब कथन स्वभाववादियों का है-वे ऐसा कहते हैं कि जो भी सुख दुःखादिक प्राणभूतादिकों द्वारा भोगने में आते रहते हैं वे

કરવું કોઈ પણ જીવ એવું ઇચ્છતો નથી કે મને દુઃખ ઉપજે પરન્તુ તેને દુઃખ તો ઉપજે છે જ તેથી તે દુઃખ સ્વભાવથી જ ઉપજે છે, અને તે કારણે જ તે અકૃત્ય છે અથવા-અહીં "દુઃખ" પદ વડે દુઃખના કારણ રૂપ "કર્મ" ને જ દુઃખ રૂપ સમજવું જોઈએ. "અફુસં દુક્ખં" દુઃખ અસ્પૃશ્ય છે એટલે કે દુઃખ અકૃત્ય હોવાથી અસ્પૃશ્ય-અબંધનીય છે. "અકજ્જમાણકડં" વર્તમાનકાળમાં જે કરવામાં આવી રહ્યું છે તે ક્રિયમાણ છે તથા ભૂતકાળમાં જે કરવામાં આવી ગયું છે તે કૃત છે. દુઃખ ક્રિયમાણ પણ નથી અને કૃત પણ નથી તેથી તે અક્રિયમાણકૃત છે. ત્રણે કાળમાં જીવને કર્મનો બંધ થતો નથી. તેથી કર્મ નહીં કરવા છતાં પણ 'પાણભૂયજીવસત્તા' પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વો "વેયણં વેદેંતિ" વેદના ભોગવતા રહે છે. આ પ્રકારનું કથન સ્વભાવવાદીઓનું છે. તેઓ એવું કહે છે કે જે સુખ દુઃખ વગેરે પ્રાણ, ભૂત આદિને ભોગવવા પડે છે તે તેમના કર્મોના

सिया' इति वक्तव्यं स्यात्, इति एतत् पूर्वोक्तम्-वक्तव्य स्यात्, यदेतत् लोके सुखदुःखादिकं भवति न तत् केनापि कारणेन भवति, अपि तु स्वाभाविकमेवेदं सर्वम्, तथाचोक्तम्—

"अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजातम्।
काकस्य तालेन यथाभिघातो न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाभिमानः॥१॥

यथा कण्टकस्य तैक्ष्ण्यं शुकादीनां हरितत्वं मयूराणां विचित्रता न नियत कारणजनिता किन्तु स्वभावादेव। यथा वा पतंगादीनां गगने उड्डयनं मत्स्यानां

उनके कर्मों के फलस्वरूप नहीं है क्यों कि किसी भी प्राणी आदि द्वारा कर्मो का बंध किया ही नहीं जाता है-अतः सब जो कुछ होता रहता है वह सब स्वभाव से ही होता रहता है। यही बात (इति वत्तव्वं सिया) इस पाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। लोक में जो कुछ भी सुख दुःखादिक होते रहते हैं वे किसी अन्यकारणक नहीं होते हैं किन्तु स्वभाविक ही होते हैं इस विषय को प्रकट करने वाला यह (अतर्कितोपस्थित इत्यादि पद्य है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि नाना प्रकार के जो सुख दुःख जीवों को विना विचारे अर्थात् अबुद्धिपूर्वक भोगने में आते हैं, वे निष्कारणक ही हैं, सकारणक नहीं। जैसे कांटों में तीक्ष्णता शुक (तोता) आदिकोंमें हरापन, मयूरोंमें विचित्रता, यह सब नियत कारणसे जनित नहीं है-किंतु स्वभावसे ही है-और जैसे पतंग आदिकों का आकाश में उडना, मछलियों का जल में संचरण करना किसी कारण से निष्पादित नहीं होता है किन्तु स्वभाव से ही यह उनमें पाया

ફળરૂપ હોતા નથી કારણ કે કોઇ પણ પ્રાણી, ભૂત વગેરે મારફત કર્મોનો બંધ બંધાતો જ નથી તેથી જે કંઈ થાય છે તે સ્વભાવથી જ થયા કરે છે. એ વાત "इति वत्तव्व सिया" આ સૂત્રપાઠ વડે બતાવવામા આવી છે. લોકમા જે કોઇ સુખ દુખ વગેરે ભોગવવા પડે છે તે બીજાં કોઇ કારણોને લીધે ભોગવવા પડતા નથી પણ સ્વાભાવિક જ હોય છે આ વાતને સમજાવવાને માટે "अतर्कितोपस्थित" ઈત્યાદિ પદ્યો છે તેમની મારફત એ વાત સમજાવવામા આવી છે કે જીવોને અનેક પ્રકારના જે સુખ દુખ અબુદ્ધિપૂર્વક (વિના વિચાર્યે) ભોગવવા પડતાં હોય છે તે નિષ્કારણજ હોય છે, સકારણ હોતા નથી એટલે કે તેની પાછળ કોઈ કારણ હોતુ નથી પણ તે સ્વભાવિકજ હોય છે જેવી રીતે કાંટામા તીક્ષ્ણતા, પોપટમાં લીલાશ, મોરમા વિચિત્રતા, એ બધાંનું કોઇ ચોક્કસ કારણ નથી-પરન્તુ સ્વભાવથી જ તે હોય છે, એવી જ રીતે સુખ-

जले सचरण न केनापि कारणेन निष्पादित किन्तु स्वभावादेव जायते, इत्येव सुखदुःखादयोऽपि भावा न कारणविशेषमासाद्य भवन्ति किन्तु स्वभावत एव प्रवर्तन्ते । उक्तञ्च—

" स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके, हंसादीनां हि शुक्लता ॥ १ ॥

इत्येव स्वभाववादिमतमिति ।

तदेतत्परतीर्थिकानां मतं किं सम्यगित्याशयेन गौतमः पृच्छति–'से कहमेय' इत्यादि । ' से कहमेयं भंते एव ' तत् कथमेतत् भदन्त एवम्–तत्=अन्यतीर्थिकोक्त मतं कथं=किम् एतत्=पूर्वोक्तं हे भदन्त ! एवम्=येन प्रकारेण तैरुक्त तेनैव प्रकारणास्ति किम् तेषां पूर्वोक्त मत किं सत्यम् ? इति प्रश्नः ॥ सू० १ ॥

जाता है इसी तरह से सुख दुःखादिक भाव भी कारण विशेष को लेकर नहीं होते हैं किन्तु स्वभाव से ही होते रहते हैं । तथा चोक्तम्—

" स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥ "

इस प्रकार से यह स्वभाव वादियों का मत है

इस पर गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (से कहमेय भंते एवं) हे भदन्त ! स्वभाव वादि आदियों ने जो यह पूर्वोक्त रूप से अपना मन्तव्य प्रकट किया है सो यह क्या मन्तव्य उनका उसी प्रकार से है– अर्थात् सत्य है क्या ? यह गौतम स्वामी का प्रश्न है ॥ सू–१ ॥

दुःखादि भाव पण कोई कारणने लीधे उपजता नथी पण स्वभावथी ज उपज्या करे छे वळी जेवी रीते पतंग वगेरेनु आकाशमां उड्डयन, अने आछिद्रोमां पाणीनु सञ्चरण कोई खास कारणोने लीधे थतु नथी पण स्वभावथी ज थया करे छे एवी ज रीते सुखदुःखादि भाव पण स्वभावथी ज थया करे छे कह्युं पण छे—

' स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥ "

उपर मुजबनो स्वभाववादिओनो मत छे

ते विषयमा गौतम स्वामी महावीर प्रभुने पूछे छे के–' से कहमेयं भंते एव " हे भगवन् ! स्वभाववादी वगेरेनु पूर्वोक्त जे मन्तव्य छे ते शु साचु छे ? ॥ सू-१ ॥

सिया' इति वक्तव्यं स्यात्, इति एतत् पूर्वोक्तम्-वक्तव्य स्यात्, यदेतत् लोके सुखदुःखादिकं भवति न तत् केनापि कारणेन भवति, अपि तु स्वाभाविकमेवेदं सर्वम्, तथाचोक्तम्—

"अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजातम्।
काकस्य तालेन यथाभिघातो न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाभिमानः॥१॥

यथा कण्टकस्य तैक्ष्ण्यं शुकादीनां हरितत्वं मयूराणां विचित्रता न नियत कारणजनिता किन्तु स्वभावादेव। यथा वा पतंगादीनां गगने उड्डयनं मत्स्यानां

उनके कर्मों के फलस्वरूप नहीं है क्यों कि किसी भी प्राणी आदि द्वारा कर्मों का बंध किया ही नहीं जाता है-अतः सब जो कुछ होता रहता है वह सब स्वभाव से ही होता रहता है। यही बात (इति वत्तव्वं सिया) इस पाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। लोक में जो कुछ भी सुख दुःखा-दिक होते रहते हैं वे किसी अन्यकारणक नहीं होते हैं किन्तु स्वभाविक ही होते हैं इस विषय को प्रकट करने वाला यह (अतर्कितोपस्थित इत्यादि पद्य है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि नाना प्रकार के जो सुख दुःख जीवों को बिना विचारे अर्थात् अबुद्धिपूर्वक भोगने में आते हैं, वे निष्कारणक ही हैं, सकारणक नहीं। जैसे कांटों में तीक्ष्णता शुक (तोता) आदिकोंमें हरापन, मयूरोंमें विचित्रता, यह सब नियत कारणसे जनित नहीं है-किंतु स्वभावसे ही है-और जैसे पतंग आदिकों का आकाश में उडना, मछलियों का जल में संचरण करना किसी कारण से निष्पादित नहीं होता है किन्तु स्वभाव से ही यह उनमें पाया

ફળરૂપ હોતા નથી. કારણ કે કોઈ પણ પ્રાણી, ભૂત વગેરે મારફત કર્મોનો બંધ બધાતો જ નથી તેથી જે કંઈ થાય છે તે સ્વભાવથી જ થયા કરે છે. એ વાત "इति वत्तव्व सिया" આ સૂત્રપાઠ વડે બતાવવામા આવી છે. લોકમા જે કોઇ સુખ દુખ વગેરે ભોગવવા પડે છે તે બીજાં કોઇ કારણોને લીધે ભોગવવા પડતા નથી પણ સ્વાભાવિક જ હોય છે આ વાતને સમજાવવાને માટે "अतर्कितोपस्थित" ઈત્યાદિ પદ્યો છે તેમની મારફત એ વાત સમજાવવામા આવી છે કે જીવોને અનેક પ્રકારના જે સુખ દુખ અબુદ્ધિપૂર્વક (વિના વિચાર્યે) ભોગવવા પડતાં હોય છે તે નિષ્કારણજ હોય છે, સકારણ હોતા નથી એટલે કે તેની પાછળ કોઈ કારણ હોતુ નથી પણ તે સ્વભાવિકજ હોય છે જેવી રીતે કાટામા તીક્ષ્ણતા, પોપટમા લીલાશ, મોરમા વિચિત્રતા, એ બધાંનુ કોઇ ચોક્કસ કારણ નથી-પરન્તુ સ્વભાવથી જ તે હોય છે, એવી જ રીતે સુખ-

जले सचरणं न केनापि कारणेन निष्पादितं किन्तु स्वभावादेव जायते, इत्येव सुखदुःखादयोऽपि भावा न कारणविशेषमासाद्य भवन्ति किन्तु स्वभावत एव प्रवर्तन्ते । उक्तञ्च—

"स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके, हंसादीनां हि शुक्लता ॥ १ ॥

इत्येव स्वभाववादिमतमिति ।

यद्येतत्परतीर्थिकानां मतं किं सम्यगित्याशयेन गौतमः पृच्छति-'से कहमेयं' इत्यादि । 'से कहमेयं भंते एव' तत् कथमेवत् भदन्त एवम्-तत्=अन्यतीर्थिकोक्त मतं कथ=किम् एतत्=पूर्वोक्त हे भदन्त ! एवम्=येन प्रकारेण तैरुक्त तेनैव प्रकारेणास्ति किम् तेषां पूर्वोक्त मत किं सत्यम् ? इति प्रश्नः ॥ सू० १ ॥

जाता है इसी तरह से सुख दुःखादिक भाव भी कारण विशेष को लेकर नहीं होते हैं किन्तु स्वभाव से ही होते रहते हैं । तथा चोक्तम्—

'स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥"

इस प्रकार से यह स्वभाव वादियों का मत है

इस पर गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (से कहमेयं भंते एवं) हे भदन्त ! स्वभाव वादि आदियों ने जो यह पूर्वोक्त रूप से अपना मन्तव्य प्रकट किया है सो यह क्या मन्तव्य उनका उसी प्रकार से है-अर्थात् सत्य है क्या ? यह गौतम स्वामी का प्रश्न है ॥ सू-१ ॥

दुःखादि भाव पण कोई कारणने लीधे उपजता नथी पण स्वभावथी ज उप्त्न्ना करे छे वळी एवी रीते पतंग वगेरेनु आकाशमां उड्डयन, अने माछलियोमां पाणीनुं संचरण कोई खास कारणोने लीधे थतुं नथी पण स्वभावथी ज थया करे छे, एवी ज रीते सुखदुःखादि भाव पण स्वभावथी ज थया करे छे कह्युं पण छे—

"स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥"

उपर मुजबनो स्वभाववादिओनो मत छे

ते विषयमा गौतम स्वामी महावीर प्रभुने पूछे छे के-"से कहमेयं भंते एवं' हे भगवन् ! स्वभाववादी वगेरेनु पूर्वोक्त जे मन्तव्य छे ते शु साचु छे ? ॥ सू-१ ॥

अथ भगवान् अन्यतीर्थिकमतं निराकुर्वन् स्वमतं प्ररूपयन्नाह-'गोयमा' इत्यादि।

मूलम्-गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४ जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया, जे ते एवमाहंसु, मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि एवं खलु चलमाणे चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे, दो परमाणुपोग्गला, एगयओ साहणंति, कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणु पोग्गलाएगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ, तिण्णि परमाणुपोग्गला एयगओ साहणंति, कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमणुापोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाये, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गला एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं चत्तारि, पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति, खंधेवि य णं से असासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य। पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा, भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा, जा सा पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा,

भासासमयवीइक्कंत च ण भासिया भासा अभासा, सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा ? भासओणं भासा, नो खलु सा अभासओ भासा । पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा तहा भाणियव्वा, किरिया वि जाव करणओ ण सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणओ दुक्खा सेव वत्तव्व सिया, किच्च दुक्ख फुस दुक्ख, कज्जमाणकडदुक्ख, कट्टु कट्टु पाणभूय जीव सत्ता वेयण वेयंति इति वत्तव्व सिया० ॥ सू० २ ॥

छाया–गौतम! यत् खलु तेऽन्ययूथिका एवमाख्यान्ति४ यावद्वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्य स्यात्, ये ते एवमाहुर्मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि, एव खलु चलमान चलितम् यावत् निर्जीर्यमाण निर्जीर्णम् । द्वौ परमाणुपुद्गलौ

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् गौतम! स्वामी से कहते हैं। इसमें वे अन्यतीर्थिकजनों के मतका निरसन करते हुए अपने मत की प्ररूपणा करते हैं–(गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया), इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(गोयमा !) हे गौतम ! (ज णं ते अन्न उत्थिया) जो वे अन्ययूथिक (एवं आइक्खंति ४) ऐसा कहते हैं (जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्व सिया) यावत् जीव वेदना को भोगते हैं यह स्वाभाविक है। सो (जे ते एवमाहंसु) जो उन्होंने ऐसा कहा है। (मिच्छा ते एवमाहंसु) यह तो उन्होंने मिथ्या कहा है। (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि) पर हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं (एवं खलु

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને શું કહે છે તે આ સૂત્રમા બતાવ્યુ છે આ સૂત્ર વડે મહાવીર પ્રભુ અન્ય મતવાદીઓના મતનુ ખંડન કરીને પોતાના મતની પ્રરૂપણા કરે છે—' गोयमा! जं णं ते अन्नउत्थिया " ઇ૦

सूत्रार्थ—(गोयमा !) હે ગૌતમ! (जं णं ते अन्नउत्थिया) તે અન્યતીર્થિકો (एवं आइक्खंति) જે એવુ કહે છે કે (जाव वयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया) (यावत्) " જીવ વેદનાને ભોગવે ને તે સ્વાભાવિક છે " ત્યાં સુધીનુ તેમનુ (जं ते एवमाहंसु) જે બધુ કથન છે—જે માન્યતા છે (मिच्छा ते एवमाहंसु) તે મિથ્યા છે—તેઓ જે કહે છે તે સત્ય નથી. (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि) હે ગૌતમ! હું તો એવુ કહુ છુ કે (एवं खलु चलमाण

अथ भगवान् अन्यतीर्थिकमतं निराकुर्वन् स्वमतं प्ररूपयन्नाह-'गोयमा' इत्यादि ।

मूलम्-गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४ जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया, जे ते एवमाहंसु, मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि एवं खलु चलमाणे चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे, दो परमाणुपोग्गला, एगयओ साहणंति, कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणु पोग्गलाएगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ, तिण्णि परमाणुपोग्गला एयगओ साहणंति, कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमणुापोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाये, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गला एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं चत्तारि, पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति, खंधेवि य णं से असासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य । पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा, भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा, जा सा पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा,

परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकत सहन्यन्ते, ते भिद्यमाना द्विधा अपि त्रिधा अपि क्रियन्ते, द्विधा क्रियमाणा एकत परमाणु पुद्गलः एकतो द्विप्रदेशिक स्कन्धो भवति, त्रिधा क्रियमाणा त्रय परमाणुपुद्गला भवन्ति, एवं यावद् चत्वार ०, पच परमाणुपुद्गला एकत' सहन्यन्त, एकत'

परमाणु पोग्गला एगयओ साहणति) किस कारण से तीन परमाणुपुद्गल एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं ? (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) तीन परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय है। (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इसलिये ये तीन परमाणुपुद्गल मिल कर एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहावि तिहा वि कज्जति) जब इन तीन पुद्गल परमाणु के विभाग किये जाते हैं तो उनके दो भी भाग हो जाते हैं और तीन भी भाग हो जाते हैं (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले, एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ) इनके दो भाग इस प्रकार से होते हैं–एक भाग १ परमाणुपुद्गल का हो जाता है और दूसराभाग दो प्रदेशी स्कन्धरूप रहता है। (तिहा कज्ज माणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवति) जब इनके तीन टुकडे किये जाते हैं तो ये परमाणु पुद्गल १–१–१ इस तरह से तीन भाग में विभक्त हो जाते हैं। (एवं चत्तारि) इसी तरह से चार पुद्गलपरमाणुओं के विषय में भी जानना चाहिये। (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साह

(तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ?) શા કારણે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) તે કારણે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કંધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે (ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जति) જ્યારે તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોના વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમના બે વિભાગ પણ પડે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ પડે છે (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ) તેમના બે ભાગ આ પ્રમાણે બને છે એક ભાગ પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે અને બીજો ભાગ બે પ્રદેશી સ્કંધરૂપ બને છે (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) જ્યારે તેમના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક વિભાગ ૧, ૧ પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે (एवं चत्तारि) ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) પાંચ

एकतः संहन्येन्ते, कस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते, द्वयोः परमाणुपुद्गलयोरस्ति स्नेहकायः, तस्माद् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते, तौ भिद्यमानौ द्विधा क्रियेते, एकतः परमाणु पुद्गल एकतः परमाणुपुद्गलो भवति, त्रयः परमाणु पुद्गलाः एकतः संहन्ते, कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, त्रयाणां

चलमाणे चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे) कि जो चल रहा है वह चल चुका है यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है उसकी निर्जरा हो चुकी है। (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) किस कारण से दो परमाणुपुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धपर्याय करते हैं ? इसका उत्तर यह है कि-(दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) दो परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय है। (तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इस कारण वे दो परमाणु पुद्गल स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति) यदि किये जावें तो इनके दो भाग हो जाते हैं। (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणु पोग्गले भवइ) एक भाग एक परमाणु का और दूसरा भाग भी एक परमाणु का हो जाता है। (तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति) तीन परमाणु पुद्गल आपसमें मिलकर स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं।(कम्हा तिण्णि

चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे) જે ચાલી રહ્યું છે તે ચાલી ચૂકયું છે (यावत्) જેની નિર્જરા થઈ રહી છે તે કર્મ નિર્જીર્ણુ થઈ ચૂકયુ છે (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સંયોગ પામીને એક સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ?) શા કારણે બે પરમાણુપુદ્ગલ મળીને એક સ્કંધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે ? ઉત્તર- (दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) તે બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં પણ સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणति) તે કારણે તે બે પરમાણુપુદ્ગલો પણ સ્કન્ધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति) જો તેમના વિભાગ કરવામાં આવે તો બે વિભાગ થાય છે (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ) તેમાનો એક ભાગ પરમાણુનો અને બીજો ભાગ પણ એક પરમાણુનો થાય છે (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સંયોગ પામીને સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે

भमापमाणस्य भाषा। पूर्वं क्रिया अदुःखा यथा भाषा तथा भणितव्या, क्रिया अपि यावत्-कुर्वतः खलु सा दुःखा, नो खलु सा अकुर्वतो दुःखा, तदेवं वक्तव्य स्यात्। कृत्य दुःख स्पृश्य दुःखं क्रियमाणकृत दुःख, कृत्वा कृत्वा प्राणभूतजीव सत्त्वा वेदनां वेदयन्तीति वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० २ ॥

भाषा नहीं है, और बोलने में आरही जो भाषा है वही भाषा है। तथा बोली जा चुकी जो भाषा है वह भी भाषा नहीं है अभाषा है तो वह बोलते हुए की भाषा है कि नहीं बोलते हुए की भाषा है? (भासओ णं सा भासा) वह बोलते हुए की भाषा है। (नो खलु सा अभासओ भासा) नहीं बोलते हुए की भाषा नहीं है। (पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा, तहा भाणियव्वा) करने से पहिले की क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है। जैसे भाषा वैसे ही इसे समझना चाहिये। (किरिया वि जाव करणओ ण सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणओ दुक्खा सेव वत्तव्वं सिया) क्रिया भी यावत् करते हुए को दुःख की हेतुभूत होती है। नहीं करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत नहीं होती है। ऐसा कहा जा सकता है। (किच्च दुक्खं फुसं दुक्खं, कज्जमाणकड दुक्खं, कट्टु कट्टु पाण भूय जीवसत्ता वेयणं वेयंति इति वत्तव्वं सिया०) दुःख क्रियाजन्य होता है। दुःख स्पृश्य होता है। दुःख क्रियमाण कृत होता है। प्राणी, भूत, जीव और सत्त्व उसे करके वेदना भोगते रहते हैं। ऐसा कहा जाता है। सू २

બલવામા આવતી હોય, તથા બોલવામાં આવી ચૂકેલી ભાષાને અભાષા કહેવામાં આવતી હોય તો તે બોલનારની ભાષા છે કે નહી બોલનારની ભાષા છે? (भासओ णं सा भासा) તે બોલનારાની ભાષા છે (नो खलु सा अभासओ भासा) નહીં બોલનારની ભાષા નથી. (पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा, तहा भाणियव्वा) કર્યા પહેલાની ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ હોતી નથી ભાષાની જેમ જ ક્રિયાના વિષયમાં પણ સમજવું (किरिया वि जाव करणओ णं सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणओ दुक्खा सेवं वत्तव्वं सिया) ક્રિયા પણ (યાવત્,) કરનારને જ દુઃખની હેતુભૂત હોય છે નહી કરનારને તે દુઃખની હેતુભૂત થતી નથી, એમ જ કહેવુ જોઇએ. (किच्चं दुक्खं,) फुसं दुक्खं, कज्जमाणकडं दुक्खं, क क पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेयंति इतिवत्तव्वं सिया०) દુઃખ ક્રિયાજન્યજ હોય છે દુઃખ સ્પૃશ્યજ હોય છે દુઃખ ક્રિયમાણકૃત હોય છે પ્રાણી, ભૂત જીવ અને સત્વ; ક્રિયા કરીને જ વેદના ભોગવ્યા કરે છે એમજ કહેવુ જોઈએ. ॥સૂ-૨॥

संहत्य स्कन्धतया क्रियन्ते, स्कन्धोपि च स अशाश्वतः सदा समितमुपचीयते च अपचीयते च । पूर्वं भाषा अभाषा, भाष्यमाणा भाषा भाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु भाषिता भाषा अभाषा, या सा पूर्वं भाषा अभाषा भाष्यमाणा भाषा भाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु भाषिता भाषा अभाषा, सा किं भाषमाणस्य भाषा, अभाषमाणस्य भाषा, भाषमाणस्य खलु भाषा नो खलु सा

णंति) पांच परमाणुपुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धरूप पर्याय को उत्पन्न करते हैं । (एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति) अर्थात् पांच परमाणु पुद्गल आपस में चिपक जाते हैं और इस तरह से वे एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं । (खंधे वि य णं से असासए) यह स्कन्धपर्याय शाश्वत नहीं है-अशाश्वत है । (सया समियं उवचिज्जइ य) सर्वदा यह पर्याय प्रमाण रूप में उपचय और अपचय को प्राप्त करती रहती है । (पुव्विं भासा अभासा) बोलने के पहिले की भाषा भाषा नहीं है अभाषा है । (भासिज्जमाणी भासा भासा) बोलने में आ रही भाषा भाषा है । (भासासमयवीइकंतं च णं भासिया भासा अ-भासा) भाषा के समय को उल्लंघन करने वाली भाषा-अर्थात् बोली जा चुकी भाषा भाषा नहीं है-अभाषा है । ये पूर्वोक्त मन्तव्य अन्य मत वालों का है उनसे पूछा जाता है कि-(सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा) यदि वह बोलने से पहिले की भाषा अभाषा है-

---

પરમાણુ પુદ્ગલોપણ પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કધરૂપ પર્યાયરૂપે પરિણમે છે. (एगयओ साहणित्ता खधत्ताए कज्जति) એટલે કે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો પણ પરસ્પરની સાથે ભેગા મળી જાય છે અને એ રીતે તેઓ એક સ્કંધપર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે (खं वि य ण से असासए) આ સ્કધ પર્યાય શાશ્વત નથી પણ અશાશ્વત છે (सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) તે પર્યાય સદા પરિમાણ રૂપે છે અને ઉપચય તથા અપચય રૂપે બન્યા કરે છે

(पुव्विं भासा अभासा) બોલ્યા પહેલાની ભાષા,ભાષા નથી પણ અભાષા છે. (भासिज्जमाणी भासा भासा भासा समय वीइक्कंत' च णं भासिया भासा अभासा) ભાષાનો સમય ઓળંગી ગયેલી ભાષા એટલે કે બોલવામા આવી ચૂકેલી ભાષા, ભાષા નથી, ભાષા છે ઉપર્યુંકત મહાવીર પ્રભુનો અભિપ્રાય જાણીને તેમને પૂછવામા આવ્યુ છે કે (सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा) જો બોલ્યા પહેલાંની ભાષા અભાષા હોય, અને જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેનેજ ભાષા

एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण हे गौतम ! आख्यामि, एव भाषे, एवं प्रज्ञापयामि एव प्ररूपयामि । किमाख्यामि ? इत्याह—' एवं खलु ' इत्यादि । ' एवं खलु चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे ' एव खलु चलत् चलितम् यावत् निर्जीर्यमाणं-निर्जीर्णमिति, अत्र यावत्पदेन-" उदीर्यमाणमुदीरितम्, वेद्यमान वेदितम्, प्रहीयमाणं प्रहीणम्, छिद्यमानं छिन्नम्, भिद्यमानं भिन्नम्, दह्यमान दग्धम्, म्रियमाण मृतम्" इति संग्राह्यम् । मिथ्यात्वं च परतीर्थिकमतस्य यदि चलत् वस्तु प्रथमसमये एव चलितमिति न भवेत्तदा द्वितीयादिसमयपि तद्वस्तु अचलदेव इति कदापि तत् न चलेत्, अन्तिमक्षणे च चलितमिति व्यवहारो दृश्यतेऽतः प्रथमसमयादारभ्यैव चलितं भवति इति मन्तव्यमेव, " तावत्कालं स्थिरं चैनं क' पश्चात् नाशयिष्यतीति" न्यायात्प्रथमसमयादारभ्यैव

भासेमि,पन्नवेमि,परूवेमि) परन्तु हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूँ यावत् प्ररूपित करता हूँ कि—जो चल रहा है वह चल चुका—यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है वह निर्जीर्ण हो चुका । यहां यावत् पद से (उदीर्यमाणमुदीरितम्-वेद्यमान वेदितम्, प्रहीयमाणं प्रहीणं छिद्यमानं छिन्न, भिद्यमानं भिन्न दह्यमान, दग्धं, म्रियमाणं मृतम्) इस पाठ का संग्रह किया गया है । परतीर्थिकों का मत मिथ्या किस प्रकार से है—सो स्पष्ट किया जाता है—यदि चलती हुई वस्तु प्रथम समय में चल चुकी न मानी जाये तो उसे द्वितीय आदि समयों में भी अचल ही मानना होगा । इस तरह वह कभी भी नहीं चल सकेगी । अन्तिम समय में जो (चल चुकी) ऐसा व्यवहार देखा जाता है उससे यही बात प्रतीति में आती है कि यह वस्तु प्रथम समय से लेकर ही अंतिम समय तक चलित हुई है ।

एव आइक्खामि, भासेमि, पन्नवेमि, परूवेमि " हे गौतम ! हुं तो એવું કહું છું (યાવત્) પ્રરૂપણા કરું છું કે જે ચાલી રહ્યું છે તે ચાલી ચૂક્યું (યાવત્) જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તે નિર્જીર્ણ થઇ ચૂક્યું, અહીં 'યાવત્' પદથી ' उदीर्यमाणमुदीरितम् वेद्यमान वेदितम् प्रहीयमाणं प्रहीणं छिद्यमान छिन्नम्, भिद्यमान भिन्न, दह्यमान दग्ध म्रियमाण मृतम् " આ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે પરતીર્થિકોનો મત કેવી રીતે મિથ્યા છે તે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે જે ચાલતી વસ્તુને પ્રથમ સમયે ચાલી ચૂકેલી માનવામાં ન આવે તો તેને બીજા સમયોમાં પણ અચલ જ માનવી પડશે, આ રીતે તો તે કદી પણ ચલિત થશે જ નહીં પરન્તુ અંતિમ સમયે " ચલિત થઈ ચૂકી ' એવો જે વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે તે વસ્તુ પ્રથમ સમયથી શરૂ કરીને અન્તિમ સમય સુધી ચલિત થતી રહે છે " તાવ

टीका—'गोयमा' हे गौतम! 'जं णं अन्न उत्थिया एवं आइक्खंति' यत् अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति, 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन-तन्मतप्रतिपादकः पूर्वोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। कियत्पर्यन्तमित्याह—'वेयणं वेदेतीति वत्तव्वं सिया' वेदनां वेदयन्तीति वक्तव्यम् स्यात्, प्राणभूतजीवसत्त्वाः स्वभावेनैव वेदनां वेदयन्तीति। 'जे ते एव माहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' ये ते एवमाहुर्मिथ्या ते एवमाहुः 'अहं पुण गोयमा एवं आइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि' अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि

टीकार्थ—(गोयमा!) हे गौतम! (जं णं अन्न उत्थिया) जो अन्यतीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) ऐसा सामान्यरूप से कथन करते हैं (एवं भासंते) ऐसा विशेषरूप से कथन करते हैं (एवं प्रज्ञापयन्ति) इस तरह प्रज्ञापना करते हैं (एवं प्ररूपयन्ति) ऐसी प्ररूपणा करते हैं। यहां (यावत्) शब्द से स्वभाववादियों के मत को प्रतिपादन करनेवाला पूर्वोक्त समस्त भी पाठ गृहित किया गया है। वह यहां कहां तक गृहीत किया गया है इसको प्रकट करने के लिये (वेयणं वेदेंति) यह पद दिया गया है। अर्थात् स्वभाव वादियों ने जो प्रथम सूत्र में अपना पूर्ण मत प्रकट कर दिया है। (वेयणं वेदेंति) तक-वह सब पाठ यहां यावत् शब्द से पकड़ा गया है इसके द्वारा जो उन्हों ने यह कहा है कि प्राण, भूत, जीव, और सत्त्व ये सब स्वभाव से ही वेदना को भोगते रहते हैं (जे ते एवं आहंसु) जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एवमाहंसु) वह मिथ्या कहा है। (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि

ટીકાર્થ-"गोयमा!" હે ગૌતમ! "जं णं अन्नउत्थिया" અન્યતીર્થિકો અન્ય મતવાદીઓ "एवं आइक्खंति" એવું જે સામાન્ય રૂપે કથન કરે છે "एवं भासंते" એવું જે વિશેષરૂપે કથન કરે છે, "एवं प्रज्ञापयन्ति" એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે, (एवं परूयन्ति) એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે, (અહીં યાવત્ પદથી સ્વભાવવાદીઓના મતનુપ્રતિપાદન કરનાર પૂર્વોક્ત તમામ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે) તે પાઠ ક્યા સુધીનો ગ્રહણ કરવાનો છે તે બતાવવાને "वेयणं वेदेंति" સુધી તે પાઠ ગ્રહણ કરવો એમ સૂત્રકારે કહ્યુ છે, એટલે કે પહેલા સૂત્રમાં સ્વભાવવાદીઓ એ પોતાનો પૂર્ણ મત પ્રકટ કર્યો છે અહીં "યાવત્" પદ વડે એમ કહ્યું છે. (वेयणं वेदेंति) સુધીના તે પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો તેમાં તેમણે બતાવ્યુ છે કે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, અને સત્ત્વ, એ સૌ સ્વભાવથી જ વેદના ભોગવતા રહે છે "जे ते एवं आहंसु" તેમણે એવુ જે કહ્યુ છે તે "मिच्छा ते एवमाहंसु" મિથ્યા કહ્યુ છે. તેમનુ તે કથન સાચું નથી. "अहं पुण गोयमा!

थय यदि एकस्मिन् परमाणौ स्नेहो न भवेत्तदा परमाणुसमुदायेपि स्नेहः कथमपि न समयेत्, एकस्मिन् सिकताकणे तैलमनुपलभ्यमानां तत्समुदाये कदाचिदपि नोपलभ्यते? किन्तु यदा एकस्मिन्-तिले स्नेह उपलभ्यते तदैव तिलसमुदायेऽपि तैलं समुपलभ्यते, तथैव यदि एकस्मिन् परमाणौ संघातकारणस्नेहो न भवेत्तदा परमाणुसमुदायादपि संघातात्मकस्कन्धस्योत्पत्ति कदाचिदपि न भवेदित्याशये नोत्तरयति भगवान्-'दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहण्णंति' द्वौ परमाणुपुद्गलौ

कारण उनमें स्नेह का अभाव रहता है सो इसका उत्तर सूत्रकार ने (दो परमाणु पोग्गला) इत्यादि सूत्र द्वारा दिया है-इसमें यह कहा गया है- कि यदि एक परमाणु में स्नेह गुण न हो तो फिर वह स्नेहगुण परमाणु समूह में कैसे हो सकता है। अर्थात् नहीं हो सकता है। एक सिकता (रेती) के कण में हम देखते हैं कि तैल का अंश जब उपलब्ध ही नहीं है-तो वह उसके समुदाय में भी कभी उपलब्ध नहीं हो सकता है। एक तिल में स्नेहगुण की उपलब्धि होती है-इसी कारण तिलसमुदाय में भी स्नेहगुण की उपलब्धि हो जाती है। तो जब इस प्रकार का सिद्धान्त है तो इसी प्रकार से एक परमाणु में यदि संघात का कारण स्नेहगुण न हो तो विचारो वह परमाणु समुदाय में भी कैसे उपलब्ध हो सकेगा। नहीं हो सकेगा। अतः जो परमाणु समुदाय से संघातात्मक स्कन्ध की उत्पत्ति होती है वह कदाचित् भी नहीं हो सकेगी। इस आशय को लेकर भगवान गौतम से कहते हैं कि (दो परमाणु

એક સ્કન્ધ પર્યાય રૂપે પરિણમતા નથી કારણ કે તેઓ અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે-તે કારણે તેમનામાં સ્નેહ (ચીકાશ) નો અભાવ હોય છે) તેમની તે માન્યતાનું ખંડન કરવાને માટે સૂત્રકારે "दो परमाणुपोग्गला" ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કર્યું છે તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે-જો એક પરમાણુમાં સ્નેહગુણ (ચિકાશ ન હોય તો તે સ્નેહગુણ પરમાણુ સમૂહમાં કેવી રીતે સંભવી શકે? જેવી રીતે એક રેતીના કણમાંથી જો તેલનો અંશ નીકળી શકતો નથી તો તેમના સમુદાયમાંથી પણ તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જ્યારે એક તલના દાણામાં સ્નેહ ગુણ રહેલ હોય છે તો તેના સમુદાયમાં પણ સ્નેહગુણ રહેલો હોય છે આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત છે હવે તો એક પરમાણુમાં સ્નેહગુણનો અભાવ હોય તો સંયોગ પામેલા પરમાણુ સમુદાયમાં પણ સ્નેહગુણ કેવી રીતે સંભવી શકે? કદી પણ સંભવી શકે નહીં જો એમ થતું હોય તો પરમાણુ સમુદાયના સંયોગથી સ્કંધની જે ઉત્પત્તિ થાય છે તે કદી પણ થઈ શકે નહીં આ કારણે ભગવાન મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "दो परमाणुपोग्गला

चलितत्वव्यपदेशः, अन्यथा अन्त्यसमयापि चलितत्वं न भवेदिति सर्वापि क्रिया निरर्थिकैव भवेदिति, अतएव वर्तमानस्यापि विवक्षावलादतीतत्वं न विरुद्धम्। एतत् सर्व पूर्वमेव 'चलमाणे चलिए' इति सूत्रे प्रतिपादितमिति विस्तरभयान्नेह पुनः प्रतन्यते।

यत्पूर्वं परतीर्थिकैः कथितं द्वौ परमाणुपुद्गलौ न संहन्येते अतिसूक्ष्मतया तत्र स्नेहाभावादित्यादि तस्येदमुत्तरम्—'दो परमाणुपोग्गला' इत्यादि, अयमा-

---

(तावत्कालं स्थिरं चैनं कः पश्चात् नाशयिष्यति) इस न्याय के अनुसार ऐसा ही मानना चाहिये। कि प्रथम समय से लगाकर ही वस्तु में (चलित) ऐसा व्यपदेश होने लग जाता है। यदि तब से वस्तु में जो ऐसा व्यपदेश न हो तो फिर अन्तिम समय में भी (चलित) ऐसा व्यपदेश उस वस्तु में नहीं हो सकता है। इस व्यपदेश के अभाव में जितनी भी क्रियाएँ हैं वे सब निरर्थक ही हो जावेगी। इसलिये वर्तमान की भी विवक्षा के वश से वस्तु में अतीतता विरुद्ध नहीं पड़ती है। वस्तु जिस वर्तमान क्षण में चलन क्रिया विशिष्ट है उसकी अपेक्षा वह वस्तु चलमाण है और वही वस्तु अपने व्यतीत पूर्वक्षणों की अपेक्षा (चलित) है। ऐसा व्यपदेश होने में भला बाधा कौनसी आ सकती है। यह सब विषय विशेषरूप से (चलमाणे चलिए) इस सूत्र में प्रतिपादित ही किया जा चुका है। अब और अधिक विस्तार भय से इसे पुनः नहिं प्रतिपादित करते हैं। जो परतीर्थिकों ने ऐसा कहा है कि दो परमाणु (परस्पर में मिलते नहीं हैं क्यो कि वे अति सूक्ष्म होते हैं—इस

त्काल स्थिरं चैन क पश्चात् नाशयिष्यति" આ ન્યાયાનુસાર એમ જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયથી લઈને જ વસ્તુમા (ચલિત) એવો વ્યવહાર થવા માંડે છે જો પ્રથમથી જ એવો વ્યવહાર થઈ શકતો ન હોય તો અન્તિમ સમયે પણ પ્રદેશ (વ્યવહાર) ને માનવામાં ન આવે તો જેટલી ક્રિયાઓ છે તે બધી નિરર્થક જ બની જશે. માટે વર્તમાનની વિવક્ષાની અપેક્ષાએ પણ વસ્તુમાં અતીતતા (ભૂતકાલીનતા) વિરૂદ્ધ પડતી નથી. જે વર્તમાન ક્ષણે વસ્તુ ચલન ક્રિયાવાળી છે, તે ક્ષણની અપેક્ષાએ તે વસ્તુ ચલમાણ છે અને વ્યતીત થઇ ગયેલી પૂર્વક્ષણોની અપેક્ષાએ એજ વસ્તુ ચલિત છે તે પ્રકારને વ્યવહાર કરવામા કોઇ જાતની મુશ્કેલી છે જ નહી આ આખાય વિષયનુ "ચલમાણે ચલિએ" સૂત્રમા વિસ્તાર પૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે. તેથી અધિક વિસ્તાર થવાના ભયથી તેનુ ફરીથી અહી પ્રતિપાદન કર્યું નથી. પરતીર્થિકોની જે એવી માન્યતા છે કે (બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને

स्नेहकायो विषये एव, यत सार्धपुद्गलस्य सद्वत्वेन पूर्वपक्षिभिरेव स्वीकारात्, यतस्तैरेवोक्त ' तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे एगयओ दिवड्ढे " इति एवम्-यदा सार्धपुद्गलस्य सद्वत्वाभ्युपगमेन एकैकस्यापि स्नेहोऽभ्युपगत एवेति कथं स्नेहाभावेन परमाणुद्विक्योः सघाताभाव स्यात् अपि तु द्वयोरपि परमाण्वोः सघात स्यादेवेति भावः। यच्चोक्तम् एकत सार्धत्वद्प्ययुक्त एकस्य परमाणोरर्धी

कारण आपस में चिपक जाते हैं। तीन परमाणुओं का ही, चार परमाणुओं का ही संघात होता है सो यह बात नहीं है। दो परमाणुओं में स्नेहकाय मौजूद है यह बात पूर्वपक्षी के इस कथन से भी ज्ञात होती है जो उसने ऐसा कहा है कि (तीन पुद्गल परमाणु आपस में चिपक जाते हैं और जब उनका विभाग किया जाता है तो उनके १॥ देढ १॥ देढ परमाणुओं के दो विभाग और १–१ परमाणु के ३ विभाग बन जाते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि दो परमाणुओं में स्नेहगुण–चिकाश न होता तो तीन पुद्गल परमाणुओं के जब १॥–१॥ के दो टुकडे जो उन्हों ने बनाने की बात कही है वह कैसे बन सकती है। अतः उनकी इस मान्यता से यह पता अच्छी तरह पड़ जाता है–प्रमाणित–हो जाता है कि उन्होंने स्वयं दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहगुण माना है। नहीं तो १॥–१॥ के तीन पुद्गल परमाणुजन्य संघात के दो हिस्से नहीं बन सकते हैं। इसी कथन से यह कथन भी साबित हो जाता है कि जब १॥ पुद्गल परमाणुओं का आपस में चिपक जाना तुमने स्वीकार किया है तो

બીજા સાથે ચોંટી જાય છે ત્રણ પરમાણુનો કે ચાર પરમાણુનો જ સંયોગ થાય છે એવું નથી. બે પરમાણુ સ્નેહકાય મોજૂદ હોય છે એ વાતનું તો અન્ય તીર્થિકોના આ કથન વડે પણ સમર્થન થાય છે–કે ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુ એક બીજા સાથે ચોંટી જાય છે અને જ્યારે તેમના વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ૧॥–૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ અથવા ૧–૧ પરમાણુના ત્રણ વિભાગ થાય છે' કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો બે પરમાણુઓમાં સ્નેહગુણ (ચીકાશ) ન હોય તો ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુઓ વાળા સ્કન્ધના ૧॥–૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ અને ૧–૧ પરમાણુના ત્રણ વિભાગ કેવી રીતે બની શકે? તેથી તેમની એ માન્યતા વડે પણ આ વાત સિદ્ધ થાય છે કે બે પરમાણુમાં સ્નેહગુણ હોય છે, નહીં તો ત્રણ પરમાણુના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્કંધમાંથી ૧॥–૧॥ ના બે વિભાગ બની શકત નહીં એજ કથન વડે એ વાત પણ સાબિત થઈ જાય છે કે જો ૧॥–૧॥ પુદ્ગલ પરમાણુઓનું એક બીજા સાથે

एकतः संहन्येते, एकतः एकस्वरूपतया परमाणुद्वयस्य सहननं (संमीलनं) भवत्येव संहननकारणस्नेहस्य तत्रापि सद्भावादिति, अत्र कारणं पृच्छति-'कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति' कस्मात् कारणात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते? उत्तरमाह—'दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए' द्वयोः परमाणुपुद्गलयोरस्ति स्नेहकायः, 'तम्हा-दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति' तस्मात् कारणात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकत संहन्येते, यस्मात् कारणात् एकस्मिन्नपि परमाणौ संघातकारणं स्नेहकायो विद्यते तस्मात् कारणात् द्वयोरपि परमाणुपुद्गलयोः संहननं भवत्येव न तु त्रयाणामेव चतुर्णामेव संघात इति भावः, द्वयोः परमाण्वोः

पोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एकरूप से मिल जाते हैं। एक रूप से मिलना ही स्कन्ध की उत्पत्ति है। यह उन दोनों का संमेलन विना संघात के कारणभूत स्नेहगुण के नहीं हो सकता है। इसलिये यह मानना चाहिये कि उन दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहगुण अवश्य २ है और यह स्नेहगुण उन परमाणुओं के समेलन से वहां पर प्रकट हो गया सो बात नहीं है। यह तो वहां एक २ परमाणु में स्वतंत्र रूप से पहिले से ही मौजूद है। यहां शिष्य कारण को पूछता हुआ प्रभु से प्रश्न करता है कि (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) हे भदन्त! इसमें क्या कारण है जो दो पुद्गल परमाणु आपस में मिलकर स्कन्द पर्याय को उत्पन्न करते हैं। प्रभु इसका उत्तर देते हुए शिष्य से कहते हैं कि-(दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) उन दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहकाय है (तम्हा) इसलिये (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल चिक्काश होने के

एगयओ साहणंति" બે પરમાણુ પુદ્ગલો એકરૂપે મળી જાય છે એક રૂપે મળવુ તેનું નામ જ સ્કન્ધની ઉત્પત્તિ છે તે બન્નેનો સઘાત, (સયોગ) સઘાતના કારણરૂપ સ્નેહગુણના સદ્ભાવ વિના સંભવી શકતો નથી તેથી એમ માનવું જોઇએ કે તે બે પુદ્ગલ પરમાણુઓમાં સ્નેહગુણ અવશ્ય હોય છે અને તે સ્નેહગુણ તે પરમાણુઓના સંયોગથી ત્યાં પ્રકટ થઇ ગયો એવું પણ નથી. તે ગુણ પ્રત્યેક પરમાણુમા પહેલેથી જ મોજૂદ હતો "कम्हा दो परमाणु पोगला एगयओ साहणति" શા કારણે બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સયોગ પામીને સ્કધપર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે? આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા પ્રભુ કહે છે "दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए" તે બે પરમાણુમા સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે "तम्हा" તેથી "दो परमाणु पोगला एगयओ साहणंति" બે પરરમાણુ પુદ્ગલો ચીકાશ હોવાને કારણે એક

स्नेहकायो विद्यते एव, यत सार्धपुद्गलस्य सद्दलत्वेन पूर्वपक्षिभिरेव स्वीकारात्, यतस्तैरेवोक्त 'तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे एगयओ दिवड्ढे" इति एता मता सार्धपुद्गलस्य सदलत्वाभ्युपगमेन एकैकस्यापि स्नेहोभ्युपगत एवेति कथं स्नेहाभावेन परमाणुद्विकयो संघातामाव स्यात् अपि तु द्वयोरपि परमाण्वो सघात स्यादेवेति भावः। यच्चोक्तम् एकत सार्धस्वत्प्ययुक्त एकस्य परमाणोर्यो

कारण आपस में चिपक जाते हैं। तीन परमाणुओं का ही, चार परमाणुओं का ही सघात होता है सो यह बात नहीं है। दो परमाणुओं में स्नेहकाय मौजूद है यह बात पूर्वपक्षी के इस कथन से भी ज्ञात होती है जो उसने ऐसा कहा है कि (तीन पुद्गल परमाणु आपस में चिपक जाते हैं और जब उनका विभाग किया जाता है तो उनके १।। देढ १।। देढ परमाणुओं के दो विभाग और १-१ परमाणु के ३ विभाग बन जाते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि दो परमाणुओं में स्नेहगुण-चिकास न होता तो तीन पुद्गल परमाणुओं के जब १।।-१।। के दो टुकड़े जो उन्हों ने बनाने की बात कही है यह कैसे बन सकती है। अतः उनकी इस मान्यता से यह पता अच्छी तरह पड़ जाता है-प्रमाणित-हो जाता है कि उन्होंने स्वयं दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहगुण माना है। नहीं तो १।।-१।। के तीन पुद्गल परमाणुजन्य सघात के दो हिस्से नहीं बन सकते हैं। इसी कथन से यह कथन भी साबित हो जाता है कि जब १।। पुद्गल परमाणुओं का आपस में चिपक जाना तुमने स्वीकार किया है तो

બીજા સાથે ચોંટી જાય છે ત્રણ પરમાણુનો કે ચાર પરમાણુનો જ સંયોગ થાય છે એવું નથી. બે પરમાણુ સ્નેહકાય મોજૂદ હોય છે એ વાતનું તો અન્ય તીર્થિકોના આ કથન વડે પણ સમર્થન થાય છે-કે ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુ એક બીજા સાથે ચોંટી જાય છે અને જ્યારે તેમના વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ૧।।-૧।। પરમાણુના બે વિભાગ અથવા ૧-૧ પરમાણુના ત્રણ વિભાગ થાય છે' કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો બે પરમાણુઓમાં સ્નેહગુણ (ચીકાશ) ન હોય તો ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુઓ વાળા સ્કન્ધના ૧।।-૧।। પરમાણુના બે વિભાગ અને ૧-૧ પરમાણુના ત્રણ વિભાગ કેવી રીતે બની શકે? તેથી તેમની એ માન્યતા વડે પણ આ વાત સિદ્ધ થાય છે કે બે પરમાણુમાં સ્નેહગુણ હોય છે નહીં તો ત્રણ પરમાણુના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્કંધમાથી ૧।।-૧।। ના બે વિભાગ બની શકત નહીં એજ કથન વડે એ વાત પણ સાબિત થઈ જાય છે કે જો ૧।। દોઢ પુદ્ગલ પરમાણુઓનુ એક બીજા સાથે

करणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गः स्यात् अत एकस्य परमाणोर्न भागौ भागा वा भवन्ति किन्तु परमाणुद्वयस्यैव भागः संभवतीत्याशयेनाह—'ते भिज्जमाणा' इत्यादि। 'ते भिज्जमाणा दुहा कज्जति' तौ भिद्यमानौ द्विधा क्रियेते, द्वौ परमाणुपुद्गलौ संहत्य स्कन्धतया परिणतौ, तयोर्यदि द्वौ भागौ क्रियेते, तदा 'दुहा

यह बात अर्थात् आपन्न है कि एक पुद्गल परमाणु में भी स्नेहगुण है। अतः जब यह बात प्रमाण से प्रतीत कोटि में आ रही है कि एक परमाणु में भी स्नेहगुण है, तो फिर ऐसा कथन कैसे युक्ति युक्त माना जा सकता है कि दो परमाणुओं में स्नेहगुण न हो सकने के कारण उनकी आपस में चिपकना नहीं होता है। अर्थात् उनका संघात नहीं बनता है। अत यह मानना चाहिये कि दो परमाणुओं का भी संघात होता ही है। तथा अभी जो ऐसा कहा है कि तीन परमाणु जन्य संघात के जब हिस्से किये जाते हैं तो उसके १।।-१।। परमाणु के दो हिस्से भी बन जाते हैं सो ऐसा कहना ठीक नहीं जचता है-कारण जब परमाणु का अर्धीकरण किया जावेगा तो उसमें परमाणुता के अभाव होने का प्रसग आ जावेगा। परमाणु का तात्पर्य तो यही है कि जिसका फिर हिस्सा-भाग न हो। अतः एक परमाणु में न दो भाग होते हैं और न अनेक भाग ही होते हैं। भाग परमाणुद्वय के ही संभवते हैं। इसी आशय को लेकर सूत्रकार कह रहे हैं कि (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति)

ચોટી જવાનુ તમે સ્વીકારતા હો તો એ વાત પણ તમારે સ્વીકારવી જ પડશે કે એક પુદ્ગલ પરમાણુમાં પણ સ્નેહગુણ હોય છે, આ પ્રમાણે જ્યારે એક પરમાણુ પુદ્ગલમાં પણ સ્નેહગુણ હોવાનું પ્રમાણ મળે છે ત્યારે એ વાત કેવી રીતે સગત માની શકાય કે બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહગુણનો અભાવ હોવાથી તેમનો સઘાત-સંયોગ થતો નથી? ઉપરોક્ત પ્રમાણુને આધારે તો એમ જ માનવું પડશે કે બે પરમાણુ પુદ્ગલોનો સંઘાત (સંયોગ) પણ થઈ શકે છે વળી અન્ય તીર્થિકો એવુ જે કહે છે કે ત્રણ પરમાણુના સંઘાતથી બનેલ સ્કન્ધના ૧।।-૧।। પરમાણુના બે વિભાગ પડે છે, તે વાત પણ સાચી નથી. કારણ કે જો પરમાણુનું અર્ધિકરણ કરવામા આવે તો તેમાં પરમાણુ પણાના અભાવનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે પરમાણુનું વિભાજન થઈ શકતું નથી. એટલે કે એક પરમાણુના બે ભાગ પણ થતા નથી અને અનેક ભાગ પણ થતા નથી પરમાણુ દ્વયના જ ભાગ સભવી શકે છે તે કારણે જ સૂત્રકાર કહે છે કે "ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति" સંયોગ પામેલા બે પરમાણુ

कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ' द्विधा क्रियमाणौ एकतः परमाणुपुद्गल एकत परमाणुपुद्गलो भवति। यत्र द्वयोः परमाण्वोः सघात स्नेहकायवशादभूत्तत्र पुनर्द्विधाभागे एकैक परमाणुर्भवति, न तु सार्धता कदाचिदपि सम्भवति, तथासति परमाणुत्वमेव न स्यादिति। द्वयोः

जब वे दो परमाणु विभक्त हो जाते हैं तो एक १ परमाणु के दो भाग हो जाते हैं-तात्पर्य यह है कि जब दो परमाणु संघातरूप में परिणत हो जाते हैं और जब वह संघात विभक्त होता है। तो उस संघात के १-१ परमाणुरूप में दो हिस्से हो जाते हैं यही बात (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। इस कथन से सूत्रकार ने यह बात स्पष्ट की है कि जब दो परमाणु स्नेहकार्य के कारण आपस में मिलकर एक संघातरूप स्कन्ध को बनाते हैं और उसे विभक्त किया जाता है तो उसके १-१ परमाणु रूप में दो भाग हो जाते हैं तो इस अवस्था में पहिले प्रतिपक्षी ने जो ऐसा कहा है कि तीन पुद्गल परमाणु से जन्य जब स्कन्ध तैयार होता है और जब उसके हिस्से किये जाते हैं तो १॥-१॥ परमाणु के दो भी विभाग हो जाते हैं सो उनका इस कथन के अनुसार ऐसा कथन अयुक्त है। क्यों कि परमाणु में आधापन बनती नहीं है। यह सार्धता तो जब बनती कि एक परमाणु के दो भाग होते। परन्तु एक परमाणु के भाग हो नहीं होते। कारण-भाग मानने पर परमाणु में परमाणुत्व का ही विघात होता है।

જ્યારે જુદા થાય છે ત્યારે એક, એક પરમાણુ વાળા બે વિભાગ થાય છે એજ વાત સૂત્રકારે 'दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ" આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરી છે આ કથન વડે સૂત્રકારે એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે સ્નેહકાયને કારણે એક બીજા સાથે સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપે પરિણમેલ બે પરમાણુપુદ્ગલોનુ જ્યારે વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંના એક એક પરમાણુના બે ભાગ પડી જાય છે આ બાબતમાં વિપક્ષીઓનું જે મત

જ આગળ બતાવ્યુ છે કે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોથી બનેલ સ્કન્ધનુ જ્યારે વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે ૧॥-૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ પડી જાય છે તેમનુ આ કથન વિચારવામાં આવે તો અયુક્ત લાગે છે કારણ કે પરમાણુમાં અર્ધાપણુ સંભવતુ નથી જો એક પરમાણુના બે ભાગ થઈ શકતા હોત તો જ અર્ધાપણુ સંભવી શકત. પરંતુ એક પરમાણુના બે ભાગ થતા જ નથી જો પરમાણુના બે અથવા અનેક ભાગ માનવામાં આવે તો પરમાણુમાં પર-

परमाण्वोः स्नेहकायसद्भावात् संघातं तद्विभागं च प्रदर्श्य त्रयाणां परमाणूनां संघातं तद्विभागं च वक्तुकाम आह–'तिण्णि' इत्यादि। 'तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति' त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, त्रयाणां परमाणूनामेकैकश परस्परं विलक्षणः संयोगो जायते येन स्कन्धस्य समुत्पत्तिर्भवतीति भावः। कथं त्रयो मिलिता भवन्ति तत्राह–'कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति' कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, केन कारणेन त्रयाणां संमेलनं भवतीति–प्रश्नः। उत्तरयति—'तिण्हं परमाणुपोग्गलाण अत्थि सिणेहकाए' त्रयाणां–परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः, 'तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ–साहणंति' तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, यस्मात् त्रिषु परमाणुषु विद्यते स्नेहकायः संघातकारणम् तस्मात् कारणात् त्रयाणां परमाणूनां परस्पर संमेलनं भवत्येवेति भावः। 'ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि

इस तरह दो परमाणुओं के स्नेहकाय के सद्भाव से हुए संघात को और उसके विभाग को दिखाकर अब सूत्रकार तीन परमाणुओं के संघात को और उसके विभाग को दिखाने के लिये सूत्र कहते हैं कि–(तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति,) तीन परमाणुओं में के हरएक परमाणु का आपस में विलक्षण संयोग होता है कि जिससे स्कन्ध की उत्पत्ति होती है। ये तीन परमाणु पुद्गल किस कारण से आपस में मिलते हैं–तो इसका उत्तर (तिण्णं परमाणुपोग्गलाण अत्थिसिणेहकाए) तीन परमाणुपुद्गलोंमें संघात का कारण स्नेहकाय होता है (तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति) इस कारण वे तीन परमाणु पुद्गल एक स्कन्धरूप में मिल जाते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जं-

---

माणुत्वपणुानो ज नाश थाय छे आ रीते स्नेहकायना सद्‌भावे બે परमाणु ओना संयोगनु अने तेमना विभागोनु प्रतिपादन करीने हवे सूत्रकार त्रणु परमाणुओना संघातनु अने तेमना विभागनु निरूपण करवा माटे कहे छे के " तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति " त्रणु परमाणुओमांना प्रत्येक परमाणुनो परस्परमा विलक्षण संयोग थवाथी तेओ એક स्कन्धरूपे परिणुमे छे. ते त्रणु परमाणु पुद्गलोनु शा कारणे संयोजन थाय छे ते બताववाने माटे सूत्रकार कहे छे–" तिण्ण परमाणुपोग्गलाण अत्थि सिणेहकाए " त्रणु परमाणु पुद्गलोना संयोगनु कारणु स्नेहकाय छे. " तम्हा तिण्णि परमाणु–पोग्गला एगयओ साहणंति, " ते कारणे ते त्रणु परमाणु पुद्गलो એક स्कन्धरूपे परिणुमे छे " ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जति " જો ते त्रणु पर–

फज्जंति' ते भिद्यमाना द्विधाऽपि त्रिधाऽपि क्रियन्ते, सहत्य स्कन्धतया यदा परि णताः परमाणव विश्लिष्य ते तदा ते भागद्वये भागत्रये वाऽवतिष्ठन्ते इत्यर्थ, दुहा,कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ ' द्विधा क्रियमाणा एकत' परमाणुपुद्गलः एकतो,द्विप्रदेशिकः स्कन्धो भवति, यदा त्रयाणां परमाणूनां स्कन्धतयाऽवस्थितानां विभागो भवति, तदा एकस्मिन् प्रदेशे एकः परमाणुरवस्थितो भवति परस्मिन् प्रदेशे च द्विप्रदेशिकः स्कन्धस्तिष्ठति न तु सार्ध-सार्धतया परमाणवोऽवस्थिता भवंतीति भाव ।'तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणु पोग्गला भवति ' त्रिधा-क्रियमाणास्त्रयः परमाणु पुद्गला भवन्ति, यदि तेषां त्रिभागो भवेत् तदा त्रय परमाणव एकैकविभिन्ना एवावतिष्ठेरन्नित्यर्थः । ' एवं जाव चत्तारि ' एव यावत् चत्तार , चतुः संख्यकपरमाणुपुद्गलवक्तव्यता चान्य

ति) जब यह तीन परमाणु जन्य स्कन्ध विभक्त अवस्थावाला हो जाता है तो उसके भाग दो तरह से भी होते हैं और तीन तरह से भी होते हैं-तात्पर्य यह है कि स्कन्धरूपसे परिणत हुए वे परमाणु आपसमें विभाग को प्राप्त होते हैं तब वे भागद्वयमें या भागत्रयमें अवस्थित रहते हैं (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणु पोग्गले,एगयओ दुपएसिए परमाणु पोग्गले) भागद्वय में अवस्थित रहने पर एक भाग में एक परमाणु रहता है और दूसरे भाग में द्विप्रदेशी स्कन्ध रहता है ११-११ परमाणु के दो भाग नहीं होते । और जब भागत्रय में वे परमाणुस्थित रहते हैं तब एक २ भाग में एक २ परमाणु स्थित रहता है । तात्पर्य यह है कि यदि इस स्कन्ध के तीन भाग किये जावें तो एक २ भाग में एक २ परमाणु भिन्न २ रूप में रहता है । (एवं जाव चत्तारि) इसी प्रकार से चतु संख्यक परमाणु पुद्गलों की वक्तव्यता जाननी चाहिये। यह वक्तव्यता

માણુ જન્ય સ્કન્ધનું વિભાજન કરવામા આવે તો તેમના ભાગ બે રીતે પણ પડે છે અને ત્રણ રીતે પણ પડે છે એટલે કે તેમના બે વિભાગ પણ પડે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ પડે છે "दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले, एगयओ दुपएसिए परमाणुपोग्गले " જ્યારે તેમના બે વિભાગ કરવામા આવે છે ત્યારે એક વિભાગ એક પરમાણુ વાળો બને છે અને બીજો વિભાગ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધરૂપ બને છે પરંતુ ૧ાા-૧ાા પરમાણુના બે ભાગ બનતા નથી અને જ્યારે તેનું ત્રણ ભાગમાં વિભાજન કરવામા આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક ભાગ એક પરમાણુનો બને છે તાત્પર્ય એ છે કે જો તે સ્કન્ધના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે તો દરેક ભાગમા એક એક પરમાણુ ભિન્ન રૂપે રહે છે ' एवं जाव चत्तारि " એજ પ્રમાણે ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોની બાબતમા પણ સમજવુ

यूथिकालापकव्याख्यायां द्रष्टव्या। चतुर्णां परमाणूनाम् स्नेहकायबलात् संयोगे स्कन्धाकारो भवति, द्विधा विभागे कृते सति एकैकः परमाणुरवस्थितो भवति, अपरभागे त्रिप्रदेशिकः स्कन्धस्तिष्ठति। 'पंचपरमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति' पंच परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते 'एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति' एकतः संहत्य स्कंधतया क्रियन्ते भवन्तीत्यर्थः, पञ्च परमाणुपुद्गला एकैकशः- परस्परं संमिलिता भवन्ति मिलित्वा च स्कन्धाकारेण-परिणता भवन्तीत्यर्थः। स्कन्धविषये उत्तरयति-'खंधे वि य णं से असासए' स्कन्धोऽपि च खलु सः अशाश्वतः स च स्कन्धो नैकान्ततो नित्य अपि तु अनित्यः, उत्पत्ति विनाशस्य

अन्ययूथिकालाप की लिखी जा चुकी व्याख्या में लिखी जा चुकी है। अतः वहां से इसे देख लेना चाहिये। चार परमाणुओं का स्नेहकाय के बल से संयोग होने पर स्कन्धाकार होता है। इसका जब विभाग करते हैं तो वे दो प्रकार से होते हैं एक प्रकार के विभाग में केवल एक परमाणु अवस्थित रहता है-और दूसरे प्रकार के विभाग में त्रिप्रदेशी स्कन्ध रहता है। (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) पांच परमाणु पुद्गलों का स्नेहकाय के बल से संयोग होने पर स्कन्धाकार होता है। (एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति) यही बात इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है। तात्पर्य कहने का यह है कि पांच परमाणु पुद्गल एक २ कर आपस में मिल जाते हैं और मिलकर वे स्कन्धाकार से परिणत हो जाते हैं। (खंधे वि य णं से असासए) परमाणुओं के आपस में मिलने से जो स्कन्ध उत्पन्न होता है वह परमाणुओं की तरह एकान्त नित्य

તેનુ વર્ણન અન્યયૂથિકાલાપની વ્યાખ્યામાં આપવામા આવ્યુ છે તો ત્યાથી સમજી લેવું, ચાર પરમાણુઓના સ્નેહકાયને કારણે સઘાત થવાથી તેઓ એક સ્કધ રૂપે પરિણમે છે જ્યારે તેમના વિભાગ કરવામા આવે છે ત્યારે બે રીતે વિભાગ થાય છે, એક પ્રકારના વિભાગમા ફક્ત એક જ પરમાણુ હોય છે અને બીજા પ્રકારના વિભાગમાં ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ હોય છે. “पच परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति” પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલોનો સ્નેહકાયને કારણે સયોગ થઈને તેઓ એક સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે. એજ વાત “एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जति” આ સૂત્રપાઠ વડે દર્શાવવામા આવેલ છે તાત્પર્ય એ છે કે પાચ પરમાણુ પુદ્ગલો એક બીજા સાથે મળી જઇને સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે. “खधे वि य णं से असासए” પરમાણુઓ એક બીજા સાથે મળી જઇને જે સ્કન્ધ બને છે તે સ્કન્ધ પરમાણુઓની જેમ નિત્ય હો તો નથી પણ અનિ-

भस्यभत एवानुभूयमानत्वात्। 'सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य' सदा समितमुपचीयते चापचीयते च, सदा=सर्वस्मिन् काले, समितं=नियमितं-सद् अनित्यत्वादेव स स्कन्धपर्यायः उपचयापचयौ प्राप्नोतीत्यर्थः ।

यच्चान्यतीर्थिकैरुक्तम्—पंच परमाणुपुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति, तदपि न युक्तम्, कर्मणोऽनन्तपरमाणुस्वरूपतयाऽनन्तस्कन्धरूपत्वात्, पंचाणुकस्य

नहीं होता है, किन्तु अशाश्वत-अनित्य होता है-सदा रहने वाला नहीं होता है। क्यों कि उसमें उत्पत्ति और विनाश होना ये दो बातें प्रत्यक्ष से ही अनुभूयमान होती हैं। (सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) यह स्कन्धरूप पर्याय सर्वदा ही-सब समय में ही-नियम से अनित्य होने के कारण चय और अपचय को प्राप्त करती रहती है।

जो अन्यतीर्थिकजनों ने ऐसा कहा है कि (पंच परमाणुपुद्गला संहता कर्मतया भवन्ति) पांच परमाणुपुद्गल संहत होकर-परस्पर में मिलकर-कर्मरूप से परिणत हो जाते हैं सो उनका ऐसा कहना भी युक्त नहीं है। क्यों कि कर्मरूप जो पर्याय है वह अनंत पुद्गल परमाणुओं के सम्मेलन से निष्पन्न होती है। अतः वह अनंत स्कन्ध रूप होती है। पांच परमाणुओं के सम्मेलन से जो पर्यायरूप स्कन्ध उत्पन्न होता है वह तो केवल स्कन्ध रूप ही होता है। तथा जीव के स्वभाव को आवरण करने वाला कर्म होता है-अर्थात् कर्म का यह स्वभाव है कि वह आत्मा के ज्ञानादिक गुणों का आवरण करें। ज्ञानादिक गुणों का आवरण करना यही जीव का आवरण करना है। क्यों कि गुणी

ત્ય (અશાશ્વત) હોય છે કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય છે, "सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य" તે સ્કન્ધ પર્યાય સર્વદા-બધા સમયે-નિયમથી જ અનિત્ય હોવાને કારણે ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે

અન્ય તીર્થિકોનું "पंच परमाणु पुग्गला संहया कम्मत्ताए भवन्ति" પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલોનું સંયોજન થઈને તેઓ કર્મરૂપે પરિણમે છે" આ કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે કર્મરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ અનંત પરમાણુ પુદ્ગલોના સંયોગ થીજ થાય છે તેથી તે અનંત સ્કન્ધરૂપ હોય છે પાંચ પરમાણુના સંયોગથી જે પર્યાયરૂપ સ્કન્ધ ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કેવળ સ્કન્ધરૂપ જ હોય છે કર્મ જીવના સ્વભાવને ઢાંકે છે એટલે કે કર્મનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે તે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોને ઢાંકી દે છે જીવના જ્ઞાનાદિક ગુણોનું આવરણ

च स्कन्धमात्ररूपत्वात्, तथा कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते तत् कथं पञ्च-परमाणुस्कन्धमात्ररूप सत् असंख्यातप्रदेशात्मकं जीवमावृणुयादिति। तथा कर्मणो यत् शाश्वतत्वमुक्तं तदपि न संगतम्, तथासति कर्मणः शाश्वतत्वे क्षयोपशमादीना मभावात् ज्ञानादीनामुत्पत्तिरेव न स्यात् ज्ञानादीनां सर्वानुभवसिद्धहानिवृद्धयोर-भावप्रसंगात्, दृश्येते च ज्ञानादीनां हानिर्वृद्धिश्च। तथा यच्चोक्तम्—कर्म सदा चीयतेऽपचीयते चेति तदप्येकान्तनित्यत्वे न संभवति एकान्तनित्यस्य चयो-

और गुण में अभेद विवक्षावश भेद नहीं होता है। यही बात दिखाने के लिये टीकाकार ने (कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते) यह कहा है है। अतः जब कर्म का स्वभाव जीव को (आवरण करने का ही है-तब यह विचार ने जैसी बात है कि असंख्यान प्रदेशवाले जीव का पांच प्रदेश वाला कर्म कैसे आवरण कर सकता है। तथा कर्म की जो शाश्वत कहा गया है वह भी संगत नहीं है। क्यों कि कर्म यदि शाश्वत मान लिया जावे तो उसकी जो क्षयोपशम आदि अवस्थाएँ होती हैं वे नहीं हो सकेंगी उनका अभाव मानना पड़ेगा। इनके अभाव में ज्ञानादिकों की उत्पत्ति होने का अभाव आवेगा। क्यों कि कर्म के क्षयोपशम आदि से ही तो ज्ञानादिकों की उत्पत्ति होती है। तथा ज्ञानादिकों में जो हानि और वृद्धि कर्म के क्षयोपशम से जन्य होती है वह भी नहीं हो सकेगी इनके भी अभाव होने का प्रसंग प्राप्त होगा। परन्तु ऐसा तो है नहीं क्यों कि ज्ञानादिकों को हानि और वृद्धि लोक में स्पष्टरूप से देखने में

કરવું એટલે જીવનું આવરણ કરવું કારણ કે ગુણી અને ગુણમાં અભેદની અપેક્ષાએ ભેદ મનાતો નથી. એજ વાત બતાવવાને માટે સૂત્રકારે કહેયું છે કે “कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते” આ રીતે જ્યારે કર્મનો સ્વભાવ જ જીવને આવરણ કરવાનો છે ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા જીવનું પાંચ પ્રદેશ વાળુ કર્મ કેવી રીતે આવરણ બની શકે ! તથા કર્મને જે શાશ્વત કહે છે, તે પણ સંગત નથી- જો કર્મને શાશ્વત માનવામાં આવે તો તેની જે ક્ષયોપ શમ વગેરે અવસ્થાઓ હોય છે તે હોઈ શકે નહીં તેમનો અભાવજ માનવો પડે અને તેનો જો અભાવ હોય તો જ્ઞાનાદિકની ઉત્પત્તિનો પણ અભાવ જ માનવો પડશે, કારણ કે કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરેથીજ જ્ઞાનાદિ પ્રકટ થય છે. તથા જ્ઞાનાદિકમાં જે હાનિ અને વૃદ્ધિ કર્મના ક્ષયોપશમથી થયા કરે છે તે પણ થઇ શકે નહીં તેમનો પણ અભાવ માનવો પડે પરતુ એવુ તો બનતુ નથી જ્ઞાનાદિકની હાનિ અને વૃદ્ધિ લોકમા સ્પષ્ટરૂપે જોવામાં આવે છે,

चयापचयाभावात् नहि गगनस्यैकान्तनित्यस्य कदाचिदपि चयापचयौ भवत इति न कर्मण एकान्तशाश्वतत्वम्, अपि तु अशाश्वतत्वमेव, तथा सत्येव चयापचयादीनां संभव इति । पूर्वं कथितमन्यतीर्थिकैः 'पुव्वि भासा भासा भासिज्जमाणी भासा अभासा' इत्यादि, तत्खण्डयितुमुपक्रमते–' पुव्वि भासा अभासा ' इत्यादि, ' पुव्वि भासा अभासा ' पूर्वं भाषा अभाषा, पूर्वं–भाषणात् प्राक्काले या भाषा सा न भाषा, अभाषेत्यत्र नञ् शब्दोऽभावार्थकः, तथा भाषणात् प्राक्काले भाषा त्वं तत्र नास्ति, भाषणात्पूर्वं भाषोत्पत्तेरप्यभावात् । एतावता भाषणात् प्राक्का

आती है । तथा–ऐसा जो कहा है कि कर्म सदा चय और अपचय को प्राप्त होता रहता है–सो यह बात कर्म की एकान्त शाश्वतता में बनती ही नहीं है । क्यों कि जो पदार्थ एकान्ततः नित्य होता है उसमें चय और अपचय नहीं होते हैं। जैसे आकाश एकान्ततः नित्य है–तो उसमें चय और अपचय कभी भी नहीं होता है । इस तरह विचार करने पर कर्म में एकान्ततः शाश्वतता नहीं बनती है । किन्तु उसमें अशाश्वतता ही आती है । क्यों कि कर्म को इस प्रकार से मानने पर ही उसमें चय और अपचय होना संभवते हैं । तथा जो अन्यतीर्थिकों ने ऐसा कहा है कि (पुव्वि भासा भासा, भासिज्जमाणी अभासा) इत्यादि–भाषण से पहिले जो भाषा है वह भाषा है बोलते समय की यह भाषा भाषा नहीं है इस बात को अब निराकरण किया जाता है–(पुव्वि भासा अभासा) इत्यादि, भाषण से पहिले भाषा में भाषापन नहीं होता है

તથા એવુ જે કહ્યુ છે કે "કર્મ સદા ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે," એ વાત તો કર્મની એકાન્તતઃ શાશ્વત દશામાં બની શકતી જ નથી, કારણ કે જે પદાર્થ એકાન્તતઃ નિત્ય હોય છે તેમાં ચય અપચય થતાં નથી જેમ કે આકાશ એકાન્તતઃ નિત્ય છે તો તેમાં ચય અને અપચય કદી પણ થતાં નથી આ રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો કર્મમાં એકાન્ત શાશ્વતતા સંભવતી નથી, પણ તેમાં અશાશ્વતતા જ સંભવે છે આ રીતે કર્મમાં અશાશ્વતતા માનવામાં આવે તો જ તેમાં ચય અને અપચય થવાનુ સંભવી શકે છે હવે અન્યતીર્થિકોનુ ભાષાના વિષયમાં જે મંતવ્ય છે તેનુ ખંડન કરવામાં આવે છે 'पुव्वि भासा भासा भासिज्जमाणीअभासा" તેઓ કહે છે કે ભાષણના પહેલાંની જે ભાષા છે તેને જ ભાષા કહેવાય છે બોલવામાં આવતી ભાષા, ભાષા નથી. તો તેમના મંતવ્યનુ 'पुव्वि भासा अभासा' ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે ખંડન કરવામાં આવ્યુ છે કે ભાષણની પહેલા ભાષામાં ભાષાપણુ હોતુ

लिक्यामेव भाषायां यत् भाषात्वं व्यवस्थापितं परैस्तन्निराकृतम्, । ननु यदि उच्चारणात् प्राक् भाषा न भवति तदा कदा भाषा भवति तत्राह–' भासिज्जमाणी ' इत्यादि, ' भासिज्जमाणी भासा भासा ' भाष्यमाणा भाषा भाषा, उच्चारणसमये या वर्तमानकालिकी भाषा सैव भाषेति भावः । भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा ' भाषासमयव्यतिक्रान्ते च खलु भाषिता भाषा अभाषा, उच्चारणानन्तरकाले भाषितापि न भाषा भवति । यत्तैः कथितं वर्तमान

क्यों कि भाषण से पहिले भाषोत्पत्ति का भाषामें अभाव रहता है। अतः वह अभाषा है। अभाषा में जो नञ् शब्द है वह अभावार्थक है। इससे यह बात प्रकट की गई कि बोलने से पहिले भाषा में भाषापन नहीं होता है। एतावता भाषण से पहिले समय में जो अन्यतीर्थिक जनों ने भाषा में भाषापन व्यवस्थापित किया है वह निराकृत हो जाता है। यदि यहां पर कोई ऐसी आशंका करे कि उच्चारण से पहिले यदि भाषा भाषा नहीं होती है तो भाषा कब होती है ? इसके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि (भासिज्जमाणी भासा भासा) उच्चारण समय में जो वर्तमान कालिकी भाषा है वही भाषा है। इसी तरह से (भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा) भाषा का समय व्यतिक्रान्त हो जाने पर भाषिता–बोलीगई–भाषा अभाषा है–भाषा नहीं है। तात्पर्य इसका यह है कि उच्चारण करने के अनन्तर काल में बोली गई भी भाषा भाषा नहीं होती है। तथा जो अन्यतीर्थियों

નથી- કારણ કે ભાષણ પહેલાં ભાષામા ભાષોત્પત્તિનોજ અભાવ રહે છે તેથી તે અભાષા છે- અભાષામાં જે નઞ્ શબ્દ છે તે અભાવાર્થક છે. તેની મારફત એ વાત દર્શાવવામા આવી છે કે બોલ્યા પહેલાંની ભાષામા ભાષા પણુ હોતુ નથી. તેથી ભાષણથી પહેલાના સમયની ભાષામાં અન્ય તીર્થિકોએ જે ભાષાપણુ બતાવ્યુ છે તેનુ નિરાકરણ થઈ જાય છે કદાચ અહીં કોઈને એવી શકા થાય કે ઉચ્ચારણ પહેલાની ભાષાને જો ભાષા ન કહેવાય! તો ભાષા કોને કહેવાય ? તે શંકાના સમાધાન માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " भासिज्जमाणी भासा; भासा " ઉચ્ચારણ સમયે જે વર્તમાન કાળની ઉચ્ચારાતી ભાષા છે તેને જ ભાષા કહે છે એજ પ્રમાણે " भासासमयवीइक्कं तं च णं भासिया भासा अभासा " ભાષાનો સમય વ્યતીત થઈ ગયા પછી બોલવામા આવેલી ભાષા પણ અભાષા છે. ભાષા નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉચ્ચારણ કર્યા પછીના કાળે બોલાયેલી ભાષા પણ ભાષા કહેવાતી નથી. પ્રતિક્ષી એવુ જે કથન કરે છે કે વર્તમાન

समयस्यातिसूक्ष्मतया व्यवहारानुपयोगित्वेन वर्तमानकालिकी न भाषेति, तद् सत्यम्, वर्तमानसमयस्यैव विद्यमानतया व्यवहारप्रयोजकत्वात्, अतीतानागतसम यपोस्तु असत्त्वेन व्यवहारानुपयोगित्वादिति। यच्चै कथितम् 'अभासओ भासा' इत्यादि, तस्योत्तरं ददाति-'सा किं भासओ भासा अभासओ भासा' सा किं भाषमाणस्य भाषा अभाषमाणस्य भाषा,-भाषमाणस्य वर्तमानकालिकोच्चारण-कर्तुरेव भाषा भाषा भवति अनुच्चारयितुर्वा भाषेति प्रश्नः, तदुत्तरम्-'भासओ णं भासा नो खलु सा अभासओ भासा' भाषमाणस्य वर्तमानकालिकभाषण कर्तुरेव भाषा, नो खलु सा अभाषमाणस्य भाषा, उच्चारणात् प्राक् न भाषा, उच्चारणानन्तरं च सा न भाषा किन्तु उच्चारणसमये उच्चारयितुरेव या भाषा सैव भाषा भवति, अतीतानागतकालिकी अनुच्चारयितृपुरुषसंबन्धिनी भाषा न भाषा

ने ऐसा कहा है कि वर्तमान काल अतिसूक्ष्म होने से व्यवहार में अनुपयोगी होता है अर्थात् व्यवहार का अंग नहीं होता है इस कारण वर्तमानकाल संबंधी भाषा भाषा नहीं होती है-सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है-क्यों कि वर्तमान जो समय होता है वही विद्यमान होने के कारण व्यवहार का प्रयोजक होता है। अतीत अनागत जो समय हैं ये तो असतरूप होते हैं-इस कारण वे व्यवहार में अनुपयोगी हुआ करते हैं। तथा अन्यतीर्थियोंने जो पहिले ऐसा कहा है कि (अभासओ भासा) नहीं बोलते हुए की भाषा भाषा है-सो इसका उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते हैं कि-(भासओ णं भासा, नो खलु सा अभासओ भासा) वर्तमानकाल में जो पुरुष उच्चारण कर रहा है उसी पुरुष की भाषा भाषा होती है, उच्चारण के पहिले और उच्चारण के बाद में भाषा

કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી વ્યવહારમાં અનુપયોગી હોય છે એટલે કે વ્યવહારનું અંગ બનતો નથી, તે કારણે વર્તમાન કાળની ભાષા ભાષા નથી તેમનું તે કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે વર્તમાન સમય જ વિદ્યમાન હોવાથી વ્યવહારનો પ્રયોજક હોય છે જ્યારે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનો સમય તો અસદ્ રૂપ હોય છે તે કારણે તેઓ વ્યવહારમાં અનુપયોગી થયા કરે છે તથા પ્રતિપક્ષીએ પહેલાં એવું જે કહ્યું છે કે "अभासओ भासा" નહીં બોલનારની ભાષા; ભાષા કહેવાય છે તો તેમની તે માન્યતાનું ખંડન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે 'भासओ ण भासा न खलु सा अभासओ भासा" વર્તમાનકાળે જે પુરુષ ઉચ્ચારણ કરી રહ્યો હોય છે એજ પુરુષની ભાષાને ભાષા કહેવાય છે, ઉચ્ચારણ પહેલાની કે ઉચ્ચારણ પછીની ભાષાને ભાષા કહેવાતી નથી. ભૂતકાળ

भवतीति सूत्राशयः। यदप्युक्तं 'भाषासमयव्यतिक्रान्ते' इत्यादि, तदपि न युक्तं भाष्यमाणभाषाया अभावे 'भासा समय वीइक्कंतं च णं' इत्यस्याभिलापस्याभावप्रसंगात् यश्च प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुः सोऽप्यहेतुरनैकान्तिक एव, प्रतिपाद्यपुरुषनिष्ठविषयज्ञानोत्पादकत्वस्य करादिचेष्टानां विद्यमानत्वेपि करादिचेष्टायां भाषात्वस्यासिद्धेरिति। यदपि कथितम्-'अभाषकस्य भाषा भाषा' तदपि न संगतम्, एवं सति सिद्धजीवस्याचेतनस्य वा भाषाप्राप्तिप्रसंगादिति।

भाषा नहीं है। अतीत और अनागत काल में अनुच्चारयिता पुरुष संबंधी भाषा भाषा नहीं होती है। तथा जो उसने ऐसा कहा है कि भाषा समय के व्यतीत हो जाने पर बोली गई भी भाषा भाषा नहीं होती है-सो ऐसा कहना भी अयुक्त है-क्यों कि जब अन्यतीर्थियों ने भाष्यमाण भाषा को भाषारूप से ही अंगीकार नहीं किया है तो (भासासमयवीइक्कंतं च णं) इस अभिलाप के ही अभाव का प्रसंग आता है। अर्थात् ऐसा अभिलाप नहीं बोला जा सकता है। क्यों कि वर्तमानकालिकी भाषा भाषारूप से जब स्वीकार ही नहीं की गई है तो भूतकाल संबंधी भाषा भाषारूप से कैसे मानी जा सकती है। अतः इस सूत्र का अभिलाप ही नहीं हो सकता है। तथा जो भूतकाल की भाषा-पूर्णरूप से बोली गई भाषा-प्रतिपाद्य-सुनने वाले के लिये अभिधेय-वाच्यपदार्थ में-प्रत्ययोत्पादक होती है-अर्थात् पूर्णरूप बोली गई भाषा के सुनने से सुनने वाले व्यक्ति को तद्वाच्यार्थ का बोध हो जाता है-

---

અને ભવિષ્યકાળમા પુરુષે નહી ઉચ્ચારેલી ભાષાને ભાષા કહેતા નથી વળી પ્રતિપક્ષીએ એવુ જે કહ્યુ છે કે ભાષાનો સમય વ્યતીત થયા પછી બોલાયેલી ભાષાને ભાષા કહેવાય તે કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે પ્રતિક્ષીએ જ્યારે ભાષ્યમાણ (બોલતી) ભાષાને ભાષારૂપે સ્વીકારી જ નથી ત્યારે "भासा समयवीइक्कंत च ण" તો આ અભિલાપના અભાવનો જ પ્રસગ આવે છે. એટલે કે આ પ્રકારનો અભિલાપજ બોલી શકાય નહી. કારણકે વર્તમાન કાળની ભાષાને જો ભાષારૂપે સ્વીકારી નથી તો ભૂતકાળની ભાષારૂપે કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય ! તેથી આ સૂત્રનો અભિલાપ જ થઈ શકે નહી. તથા ભૂતકાળની ભાષા પૂર્ણરૂપે બોલાયેલીભાષા પ્રતિપાદ્ય-શ્રોતાને માટે-અભિધેય-વાચ્યપદાર્થ માં પ્રત્યયોત્પાદક થાય છે, એટલે કે પૂર્ણરૂપે બોલાયેલી ભાષા સાંભળવાથી સાંભળનાર વ્યક્તિને તેનો વાચ્યાર્થ સમજાય છે-તેથી બોધ કરાવનાર હોવાથી ભૂતકાળની ભાષાને ભાષા કહેવી તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે તેમાં જેપ્રત્ય-

— एव क्रियापि वर्तमानकाले एव युक्तेत्याशयेनाह–'पुव्विं किरिया' इत्यादि, 'पुव्विं किरिया अदुक्खा' पूर्व क्रिया अदुःखा, पूर्वकालिकी या क्रिया सा न दुःखकारणमिति 'जहा भासा तहा भाणियव्वा' यथा भाषा तथा भणितव्या,

अत बोध कराने वाले होने से वह भूतकाल संबंधी भाषा भाषा है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है–क्यों कि इसमें जो प्रत्ययोत्पादकत्व हेतु दिया गया है वह अपने साध्य के अभाव में भी रहता है अतः अनैकान्तिक है। साध्य के अभाव में भी रहने वाला हेतु अनैकान्तिक माना जाता है वह इस प्रकार से–क्यों कि सुनने वाले को–प्रतिपाद्य–जो विषय संबंधी ज्ञान कराया जाता है उसके प्रति हेतुता तो करादि चेष्टाओं में भी आती है। क्यों कि प्रतिपाद्य पुरुष उनकी चेष्टाओं द्वारा वाच्यार्थ का बोध कर लिया करता है। अत (समय व्यतिक्रान्ते सति भाषिता भाषा भाषा प्रत्ययोत्पादकत्वात्) यह हेतु करादि चेष्टाओं में भी चला गया होने से वहां भाषात्व के अभाव में अनैकान्तिक हो जाता है। तथा जो ऐसा कहा गया है कि अभाष की भाषा भाषा है सो यह कहना भी सगत नहीं है। कारण कि इस प्रकार की मान्यता में सिद्ध जीव और अचेतन पदार्थ में भाषा की प्राप्ति होने का प्रसग आता है। इसी तरह क्रिया भी वर्तमान काल में ही युक्त है–इसी आशय से सूत्रकार ने (पुव्विं किरिया अदुक्खा) ऐसा कहा है कि पूर्वकाल में की गई क्रिया दुःख की हेतु नहीं होती है। (जहा

ત્પાદકત્વ હેતુ આપવામા આવેલ છે તે તેના સાધ્યના અભાવમા પણ રહે છે અનૈકાન્તિક છે સાધ્યના અભાવમાં પણ રહેનાર હેતુને અનૈકાન્તિક હેતુ માનવામા આવે છે ત આ પ્રમાણે–સાભળનારને–પ્રતિપાદ્યને–વિષય (વસ્તુ) સબધી જે જ્ઞાન અપાય છે તેના પ્રત્યેની હેતુતા તો કર વગેરેની ચેષ્ટાઓમાં પણ આવે છે કારણ કે પ્રતિપાદ્ય પુરુષ (સાભળનાર) તેમની ચેષ્ટાઓ વડે પણ વાચ્યાર્થને સમજી શકે છે તેથી "समयव्यतिक्रान्ते सति भाषिता भाषा भाषा प्रत्ययोत्पादकत्वात्" તે હેતુ વગેરેની ચેષ્ટાઓમાં પણ ચાલ્યો ગયો હોવાથી ત્યા ભાષાપણાના અભાવે અનૈકાન્તિક હેતુ થઈ જાય છે તથા અભાષકની ભાષાને ભાષા કહેવી તે પણ સંગત નથી કારણ કે જો આ જાતની માન્યતાને સ્વીકારવામા આવે તો સિદ્ધ જીવો અને અચેતન પદાર્થમા પણ ભાષાની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસગ ઉદ્ભવે છે એજ રીતે ક્રિયા પણ વર્તમાનકાળમા જ યુક્ત છ એ આશયથી સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે–" पुव्विं किरिया अदुक्खा " પૂર્વકાળે કરવામા આવેલી ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ થતી નથી, " जहा

यथा भाषाया वर्तमानकाले एव भाषात्वं तथा वर्तमानकालिकक्रियाया एव सुख दुःखादिजनकत्वं न तु पूर्वकालिकीपरकालिक्योः दुःखादिजनकत्वमिति भावः। ''किरियावि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा' क्रियापि यावत् करणतः सा दुःखा नो खलु अकरणतो दुःखा, करणतः कुर्वत एव क्रिया दुःखस्य कारणं भवति, तथैव दर्शनात्, न तु अकरणात् क्रिया दुःखकारणं भवति, प्रतीतिबाधितत्वात्, दृश्यते हि लोके करणसमये एव क्रियाया दुःखोत्पादकत्वं सुखोत्पादकत्वं वा, पूर्वकाले परकाले च क्रियाया एवाभावात्, अभावस्य च कार्याजनकत्वात्, अन्यथा अभावस्य सदा सर्वत्र विद्यमानत्वेन सर्वकार्यस्य सर्वत्र सद्भावप्रसङ्गात्, यदि अभावस्यापि उत्पादकत्वं भवेत्तदा घटार्थी पुरुषो

भासा तहा भाणियव्वा) जैसे वर्तमान काल संबंधी ही भाषा भाषारूप होती है उसी प्रकार से वर्तमानकाल संबंधी ही क्रिया सुख दुःखादि का कारण होती है। पूर्वकाल सम्बन्धी या परकाल सम्बन्धी क्रिया सुख दुःख आदि का कारण नहीं होती है। (किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा) क्रिया अपने करने वाले को ही दुःख देने वाली होती है-नहीं करने वाले को नहीं। क्यों कि लोक में ऐसा ही देखा जाता हैं। नहीं करने वाले को क्रिया दुःख की जनक नहीं होती है। यदि ऐसी बात मानी जावे कि नहीं करने वाले को क्रिया दुःख की जनक होती है तो यह बात प्रतीति से बाधित है। लोक में ऐसा ही देखा जाता है कि क्रिया करने के समय में ही सुख दुःख की जनिका होती है। जब पूर्वकाल में अथवा परकाल में क्रिया का ही अभाव हो चुका है तो वह सुख दुःखादि की जनक कैसे हो सकती है। अभाव

भासा तथा भाणियव्वा " જેવી રીતે વર્તમાન કાળની ભાષા ભાષારૂપ હોય છે એજ રીતે વર્તમાનકાળની ક્રિયા જ સુખ દુઃખ વગેરેના કારણરૂપ હોય છે. પૂર્વકાળની કે પરકાળની ક્રિયા સુખદુઃખાદિના કારણરૂપ હોતી નથી " किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा " ક્રિયા કરનારને જ દુઃખદેનારી હોય છે, નહીં કરનારને દુઃખદાયક હોતી નથી કારણ કે લોકમાં એવુ પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે જો એ વાત માની લેવામાં આવે કે નહીં કરનારને માટે ક્રિયા દુઃખની જનક છે, તો તે વાતની પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી લોકમા એવું સ્પષ્ટ જોવામા આવે છે કે ક્રિયા, કરવાને સમયે જ સુખ દુઃખની જનક હોય છે જો પૂર્વકાળે અથવા પરકાળે ક્રિયાનો જ અભાવ થઇ ચૂક્યો હોય તો તે સુખદુઃખાદિની જનક કેવી રીતે બની શકે ? અભાવ કોઇ

दण्डादीनामुपादानं न कुर्यात्, न वा मोक्षार्थी तपःसंयमार्थं प्रयत्नं कुर्यात्। अतः पूर्वकालिकी पश्चात्कालिकी च न क्रिया न सुखदुःखादिजनिका, अपि तु वर्तमानकालिकी तथा क्रियमाणैव क्रिया दुःखादिकारणमिति। 'सेवं वत्तव्वं सिया' तदेवं वक्तव्यं स्यात्, तदेव करणत एव क्रिया दुःखजनिका न तु अकरणतः क्रिया दुःखजनिका इत्येवं रूपेण वक्तव्यं स्यात् यस्तु अकुर्यादिति भावः।

अथ दुःखविषये आह—'किच्चं' इत्यादि।

'किच्च दुक्खं' कृत्यं दुःखम्, वर्तमानकालापेक्षया क्रियाद्वारेण सपाद्यमानमेव दुःखं भवति न तु अकृत्यं क्रियामन्तरेण दुःखं स्वभावत एव भवति, 'फुसं दुक्खं'

किसी भी कार्य का जनक नहीं होता है। यदि अभाव में कार्यजनकता मानी जावे तो अभाव तो सदा सर्वत्र विद्यमान रहता ही है-फिर क्या सब जगह सब कार्य की उत्पत्ति होती रहनी चाहिये। फिर क्या जरूरत है कि घटादिपदार्थो की उत्पत्ति करने के निमित्त दण्डादि कारणो को ग्रहण करने की। और क्या आवश्यकता है मोक्षार्थी के लिये संयमादि के प्रयत्न करने को। इसलिये यही मानना चाहिये कि पूर्वकालिकी तथा परकालिकी क्रिया सुख दुःख आदि की जनिका नहीं होती है, केवल वर्तमानकाल सम्बन्धी क्रियमाण क्रिया ही सुख दुःखादिक की जनक होती है। (सेव वत्तव्वं सिया) इस तरह ऐसा कहा जा सकता है कि क्रिया अपने करने वाले को ही दुःख जनक होती है नहीं करने वाले को नहीं।

यहां क्रिया के सम्बन्ध को लेकर जो ऐसा कहा गया है कि क्रिया वर्तमान कालिकी ही करने वाले को सुखदुःखादि की जनक होती है

પણ કાર્યનો જનક બની શકતો નથી, જો અભાવમાં કાર્ય જનકતા માની લેવામાં આવે તો અભાવ તો સર્વત્ર સદા મોજૂદ હોય છે તો પછી સઘળી જગ્યાએ સઘળા કાર્યની ઉત્પત્તિ થયા કરવી જોઈએ! પછી તો ઘટ વગેરેના નિર્માણને માટે, દંડ વગેરે કારણોનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા શી છે? મોક્ષને માટે સંયમ વગેરેની પણ શી આવશ્યકતા રહે? તેથી એ વાત માનવી જ પડશે કે પૂર્વકાળની તથા પરકાળની ક્રિયા સુખદુઃખ વગેરેની જનક હોતી નથી. કેવળ વર્તમાન કાળે કરાતી ક્રિયા જ સુખદુઃખ વગેરેની જનક બને છે 'સેવં વત્તવ્વં સિયા' આ રીતે એવું કહી શકાય કે ક્રિયા કરનારને જ ક્રિયા દુઃખ જનક થાય છે નહીં કરનારને દુઃખજનક થતી નથી,

અહીં ક્રિયાના વિષયમાં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે વર્તમાનકાળની જ ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિને સુખદુઃખ વગેરેની જનક થાય છે-મૂલ

यथा भाषाया वर्तमानकाले एव भाषात्वं तथा वर्तमानकालिकक्रियाया एव सुख दुःखादिजनकत्वं न तु पूर्वकालिकीपरकालिक्योः दुःखादिजनकत्वमिति भावः। 'किरियावि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा' क्रियापि यावत् करणतः सा दुःखा नो खलु अकरणतो दुःखा, करणतः कुर्वत एव क्रिया दुःखस्य कारणं भवति, तथैव दर्शनात्, न तु अकरणात् क्रिया दुःखकारणं भवति, प्रतीतिबाधितत्वात्, दृश्यते हि लोके करणसमये एव क्रियाया दुःखोत्पादकत्वं सुखोत्पादकत्वं वा, पूर्वकाले परकाले च क्रियाया एवाभावात्, अभावस्य च कार्याजनकत्वात्, अन्यथा अभावस्य सदा सर्वत्र विद्यमानत्वेन सर्वकार्यस्य सर्वत्र सद्भावप्रसङ्गात्, यदि अभावस्यापि उत्पादकत्वं भवेत्तदा घटार्थी पुरुषो

भासा तहा भाणियव्वा) जैसे वर्तमान काल संबंधी ही भाषा भाषारूप होती है उसी प्रकार से वर्तमानकाल संबंधी ही क्रिया सुख दुःखादि का कारण होती है। पूर्वकाल सम्बन्धी या परकाल सम्बन्धी क्रिया सुख दुःख आदि का कारण नहीं होती है। (किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा) क्रिया अपने करने वाले को ही दुःख देने वाली होती है-नहीं करने वाले को नहीं। क्यों कि लोक में ऐसा ही देखा जाता हैं। नहीं करने वाले को क्रिया दुःख की जनक नहीं होती है। यदि ऐसी बात मानी जावे कि नहीं करने वाले को क्रिया दुःख की जनक होती है तो यह बात प्रतीति से बाधित है। लोक में ऐसा ही देखा जाता है कि क्रिया करने के समय में ही सुख दुःख की जनिका होती है। जब पूर्वकाल में अथवा परकाल में क्रिया का ही अभाव हो चुका है तो वह सुख दुःखादि की जनक कैसे हो सकती है। अभाव

भासा तथा भाणियव्वा " જેવી રીતે વર્તમાન કાળની ભાષા ભાષારૂપ હોય છે એજ રીતે વર્તમાનકાળની ક્રિયા જ સુખ દુઃખ વગેરેના કારણરૂપ હોય છે. પૂર્વકાળની કે પરકાળની ક્રિયા સુખદુ:ખાદિના કારણરૂપ હોતી નથી " किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा " ક્રિયા કરનારને જ દુખદેનારી હોય છે, નહીં કરનારને દુખદાયક હોતી નથી કારણ કે લોકમાં એવું પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે જો એ વાત માની લેવામાં આવે કે નહીં કરનારને માટે ક્રિયા દુખની જનક છે, તો તે વાતની પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી લોકમા, એવુ સ્પષ્ટ જોવામા આવે છે કે ક્રિયા, કરવાને સમયે જ સુખ દુખની જનક હોય છે જો પૂર્વકાળે અથવા પરકાળે ક્રિયાનો જ અભાવ થઇ ચૂક્યો હોય તો તે સુખદુઃખાદિની જનક કેવી રીતે બની શકે ? અભાવ કોઇ

दुःखादिक भोगने पडते हों-सो बात भी नहीं है। क्रिया फल तो उसे बाद में ही प्राय मिलता हैं। अतः यह बात कैसे मानी जा सकती है कि वर्तमानकालिकी क्रिया ही अपना सुखदुःखादिरूप फल देती है भूत भविष्यत् कालीन क्रिया नहीं। समाधान–सिद्धान्त की यह मान्यता है कि कर्म अपनी अबाधास्थिति के बाद ही फल देता है। शुभाशुभ कर्म का बंध मन, वचन और काय इनकी शुभ और अशुभ प्रवृत्ति पर अवलम्बित होता है। काय सम्बन्धी क्रिया जीवों के द्वारा जैसी की जावेगी उसी के अनुसार कर्म का बंध होगा। बंध के बाद उस कर्म का उदय उसी समय आ जावे यह नियम नहीं है। अबाधाकाल व्यतीत होने पर कर्म का उदय में आवेगा ही, अतः जिस जीव ने भूतकाल में हिंसा आदि क्रिया की है–उस जीव का उस क्रिया के करते समय जैसा आत्म परिणाम रहा उसीके अनुसार उसे कर्म का बंध हुआ और उसने अपने उदय में आने पर सुखदुःखादिरूप फल दिया। सो यह कर्म की उदय में आने रूप जो क्रिया है। उससे ही जीव का सुखदुःखादिरूप फल मिला है। कर्म का उदय में आना यही वर्तमानकालिकी क्रिया है। इस कथन से यह स्पष्ट हो जाता है कि जीवने पहिले भूतकाल में हिंसा क्रिया की है–सो जीव के जब उस हिंसा जन्य कर्म का उदय आवेगा

મનુષ્યને વર્તમાન સમયે જ તેનું ફળ ભોગવવુ પડે છે એવું પણ જોવામા આવતુ નથી. સામાન્ય રીતે ક્રિયાનું ફળ તેને ભવિષ્યમા જ મળે છે તેથી એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે વર્તમાનકાળની ક્રિયા જ સુખદુઃખાદિ રૂપ ફળ દે છે, ભૂત અને ભવિષ્યકાળની ક્રિયા નહીં.

સમાધાન—સિદ્ધાંતની એ માન્યતા છે કે પ્રત્યેક કર્મ પોતાની અબાધા સ્થિતિ પછી જ ફળ આપે છે શુભાશુભ કર્મનો બંધ મન, વચન અને કાયાની શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિ પર આધાર રાખે છે કાય સંબંધી ક્રિયા જીવો મારફત જેવી કરાશે તે પ્રમાણે કર્મનો બંધ બંધાશે, બંધ બંધાયા પછી તે કર્મ એજ સમયે ઉદયમાં આવે છે એવો નિયમ નથી. અબાધાકાળ વ્યતીત થયા પછી કર્મ ઉદયમાં આવશે જ. તેથી જે જીવે ભૂતકાળમાં હિંસા વગેરે ક્રિયા કરી છે તે જીવનું તે ક્રિયા કરતી વખતે જેવું આત્મ પરિણામ રહ્યું તે પ્રમાણે તેને કર્મનો બંધ પડ્યો અને તેણે ઉદયમાં આવતા સુખ દુઃખાદિ રૂપ ફળ દીધું આ રીતે કર્મની ઉદયમાં આવવા રૂપ જે ક્રિયા છે તેનાથી જ જીવને સુખદુઃખાદિ રૂપ ફળ મળે છે કર્મનું ઉદયમા આવવું એજ વર્તમાનકાળની ક્રિયા છે આ કથન વડે એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે જીવે

भूत, भविष्यत्काल की क्रिया सुखदुःखादिक की जनक नहीं होती है और न वह अपने करने वाले को ही सुखदुःखादिक की जनक होती है सो इस पर कोई तटस्थ शिष्य ऐसी शंका कर सकता है कि ६ दिन पहिले अथवा इसके भी पहिले अनर्थ करने वाले व्यक्ति को अनर्थरूप की गई वह क्रिया दुःख जनक नहीं होनी चाहिये, परन्तु व्यवहार में हम देखते हैं कि पूर्व में की गई वह क्रिया वर्तमान में दुःख जनक होती है। जब किसी मनुष्य पर हत्यारूप क्रिया करने का अभियोग प्रमाणित हो जाता है तो वह वर्षों पहिले की हत्यारूप क्रिया वर्तमानकाल में उसे फांसी आदि के रूप में दुःखजनक प्रकट देखने में आती है। इसी तरह आवेश में आकर किसी की हत्या करने पर उतारु हुए पुरुष को तलवार लेकर मारने के लिये जाते समय जब सरकारी आदमी पकड़ लेता है तो उसे उसी सजा का पात्र होना पड़ता है जिसका पात्र हत्या करने वाले को होना पड़ता है। इससे यह साबित होता है कि वर्तमान में हत्यारूप क्रिया नहीं करने पर भी आगे होने वाली उस क्रिया ने उस करने के भाव वाले व्यक्ति को अभी ही अपना फल दे दिया। तथा जिस पुरुष ने वर्तमान में किसी की हत्या की है उसे उसी समय उसे फल

ભવિષ્યતકાળની ક્રિયા સુખદુ ખ વગેરેની જનક થતી નથી અને તે કરનારને જ સુખદુઃખ વગેરેની જનક થતી નથી-તો તે વિષે કોઇ તટસ્થ શિષ્ય એવી શકા કરી શકે કે છ દિવસ પહેલાં અથવા તેનો કરતા પણ આગળ અનર્થ કરનોર મનુષ્યને અનર્થરૂપ કરાયેલી તે ક્રિયા દુઃખ જનક થવી જોઇએ નહીં. પરંતુ વ્યવહારમા તો એવું જોવા મળે છે કે પૂર્વે કરવામાં આવેલી તે ક્રિયા વર્તમાન સમયે દુ.ખ જનક થાય છે જ્યારે કોઈ માણુસ પર હત્યારૂપ ક્રિયા કરવાનો આરોપ સાબિત થાય છે ત્યારે વર્ષો પહેલા તેણે કરેલી હત્યાના ફળરૂપે તેને ફાંસી વગેરે દુઃખજનક ફળ ભોગવવા પડે છે, એજ પ્રમાણે આવેશમાં આવી જઈને કોઈની હત્યા કરવા માટે હાથમાં તલવાર લઇને ધસી જતા માણુસને કોઇ પોલિસ પકડી લે તો તેને એજ સજા ભોગવવી પડે છે કે જે હત્યા કરનાર ભોગવે છે આ દૃષ્ટાંતો વડે એ સિદ્ધ થાય છે કે વર્તમાન સમયે હત્યારૂપ ક્રિયા નહીં કરવા છતાં પણ ભવિષ્યમા થનારી તે ક્રિયાએ તે ક્રિયા કરવાની ઇચ્છાવાળી વ્યક્તિને વર્તમાન સમયે જ તેનું ફળ દઈ દીધું, તથા જે મનુષ્યે વર્તમાન સમયે કોઇની હત્યા કરી હોય છે તે

'वेयण वेदेति' वेदनां वेदयन्ति जीवा क्रियमाणकृत दुःख कृत्वा पुनः पुनः दुःखमनुभवन्तीति, 'इति वत्तव्वं सिया' इति एवं पूर्वोक्तरूपेण वक्तव्यं स्यात् वक्तुं शक्नुयादिति। अयमर्थ सूत्राशयः-पूर्वपक्षावसरे यदन्यतीर्थिकैः कथितं तत् सर्वं मिथ्यैव, तथाहि यदि चलदेव प्रथमसमये चलितं न भवेत् तदा द्वितीयादि समयेपि अचलितमेवेति न कदापि चलेदिति, अत एव वर्तमानस्यापि विवक्षयाऽतीतत्वं न विरुद्धमिति एतच्च चलमाणे चलिए इति प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्य दशमसूत्रे एव प्रतिपादितमिति नात्र पुनः प्रतन्यते, यदुक्तं चलितकार्याकरणादचलितमेवेति तदयुक्तम्, यतः प्रति

णाकृत नहीं है। (कट्टु कट्टु) इस क्रियमाण कृत दुःख को कर करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना को भोगते हैं। तात्पर्य यह है कि जीव क्रियमाणकृत दुःख को बार २ करके पुनः पुन दुःख का अनुभव करते रहते हैं। (इति वत्तव्वं सिया) ऐसा वक्तु शक्य है। यहाँ इस प्रकार से इन सूत्रों का आशय है कि पूर्वपक्ष के अवसर पर जो अन्य तीर्थिकों ने कहा है, वह सब मिथ्या ही है—जैसे—वर्तमान में चलायमान कर्म यदि प्रथम समय में चलित न माना जावे तो द्वितीयादि समयों में भी वह अचलित ही रहेगा। अतः फिर वह कभी चलेगा ही नहीं। इसलिये वर्तमान में भी विवक्षा से अतीतता विरुद्ध नहीं होती है। यह विषय-(चलमाणे चलिए) इस सूत्र में ही पहिले कह दिया गया है अब यहाँ दुबारा उसे कहना पिष्ट पेषण हो जाने के कारण ठीक नहीं है। तथा जो पहिले ऐसा कहा गया है कि चलायमान कर्म चलित

આ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને વારવાર કરીને, ફરી ફરીને દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરે છે "ઇતિ વત્તવ્વં સિયા" એ પ્રમાણે કહી શકાય છે આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વપક્ષ રૂપ અન્યતીર્થિકોએ જે કહ્યું છે તે બધુ મિથ્યા જ છે જેમ કે-વર્તમાનકાળે ચલાયમાન કર્મને જો પ્રથમ સમયે ચલિત માનવામાં ન આવે તો બીજા વગેરે સમયે પણ તેને અચલિત જ માનવું પડે. તેથી તે કદી પણ ચલિત થાય જ નહીં. તેથી વર્તમાનમાં પણ વિવક્ષાથી અતીતતા વિરુદ્ધ હોતી નથી. આ વિષયનું "ચલમાણે ચલિએ" સૂત્રમાં વિસ્તારથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે તેથી અહીં તેનું ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરવું યોગ્ય નથી. તથા પહેલાં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે ચલાયમાન કર્મ અચલિતનું કાર્ય સંપાદન કરવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી ચલાયમાનને ચલિત

स्पृश्यं दुःखम्, स्पर्शनात वेदना देव दुःखम् न तु अवेदनात् 'कज्जमाणकडं-दुक्खं' क्रियमाण कृतं दुःखं न तु अक्रियमाणकृतम्, 'कट्टु कट्टु' कृत्वा कृत्वा, क्रियमाण कृतं दुःखं कृत्वा कृत्वा, 'पाणभूयजीवसत्ता' प्राणभूतजीवसत्त्वाः,

कभी उसको उसका फल मिलेगा। जब भी उसका उसे फल मिलता है तभी वह उसका वर्तमानकाल है। इसके पहिले का काल भूतकाल है। इसी तरह से भविष्य में जीव के द्वारा होने वाली क्रिया के विषय में भी जानना चाहिये। अतः इस अपेक्षा भूतकाल की और भविष्यत्काल की क्रियाको निरर्थक कहागया है और वर्तमान कालकी क्रियाको सार्थक।

अब सूत्रकार दुःख के विषय में कहते हैं-(किच्चं दुक्खं) वर्तमा-काल की अपेक्षा से क्रिया द्वारा संपाद्यमान ही दुःख होता है। क्रिया के विना स्वभावतः दुःख नहीं होता है। अर्थात् वर्तमानकाल में जो क्रिया की जाती है उस क्रिया से ही दुःख होता है। अतः दुःख क्रिया जन्य होता है। यह बात सिद्ध होती है! फिर स्वभाववादी ने जो (दुःख स्व-भाविक ही होता है) ऐसा कहा है-सो संगत नहीं है। यह सुखरूप है कि दुःखरूप है-यह निर्णय अन्तरात्मा में विना वेदन के नहीं होता है अतः (फुसं दुक्खम्) दुःख वेदन से ही ज्ञात होता है। विना वेदन किये नहीं।(कज्जमाणकडं दुक्खं) दुःख क्रियमाण कृत है-अक्रियमा-

પહેલા-ભૂતકાળમા-ક્રિયા રૂપ ક્રિયા કરી હોય તો જ્યારે તે ક્રિયા જન્ય કર્મ ઉદયમા આવશે ત્યારે જ જીવને તેનુ ફળ ભોગવવું પડશે, જ્યારે તેનું ફળ તેને મળે છે તે સમયને તેનો વર્તમાનકાળ કહે છે તેના પહેલાનો સમય ભૂતકાળ ગણાય છે એજ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં જીવની મારફત થનારી ક્રિયાના વિષયમા સમજવુ, તેથી આ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચાર કરીને ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની ક્રિયાને નિરર્થક બતાવી છે અને વર્તમાનકાળની ક્રિયાને સાર્થક કહી છે

હવે સૂત્રકાર દુઃખના વિષયમાં કહે છે-" किच्चं दुक्खं " વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ ક્રિયા વડે સંપાદ્યમાન જ દુઃખ હોય છે ક્રિયા વિના સ્વભાવથી દુઃખ હોતું નથી એટલે કે વર્તમાનકાળમા જે ક્રિયા કરવામા આવે છે તે ક્રિયાથી જ દુઃખ ઉદ્ભવે છે તેથી દુઃખ ક્રિયાજન્ય ગણાય છે, તે વાત સિદ્ધ થાય છે સ્વભાવવાદીઓનું એવુ કથન છે કે "દુઃખ સ્વાભાવિક જ હોય છે" તેમનુ તે કથન સંગત નથી કોઈ વસ્તુ સુખરૂપ છે કે દુઃખરૂપ છે તેનો નિર્ણય અન્તરાત્મામા વેદન કર્યા વિના થતો નથી તેથી ' फुसं दुक्खम् " દુઃખ વેદનથી જ જાણી શકાય છે, વેદન, વગર જાણી શકાતું નથી " कज्ज-माणकडं दुक्खं " દુઃખ ક્રિયમાણ કૃત છે, અક્રિયમાણ કૃત નથી " कट्टु कट्टु "

'वेयणं वेदेंति' वेदनां वेदयन्ति जीवाः क्रियमाणकृतं दुःखं कृत्वा पुनः पुनः दुःखमनुभवन्तीति, 'इत्ति वत्तव्वं सिया' इति एवं पूर्वोक्तरूपेण वक्तव्यं स्यात् वक्तुं शक्नुयादिति। अयमयं सूत्राशयः-पूर्वपक्षावसरे यदन्यतीर्थिकैः कथितं तत् सर्वं मिथ्यैव, तथाहि यदि चलदेव प्रथमसमये चलितं न भवेत् तदा द्वितीयादि समयेऽपि तदचलितमेवेति न कदापि चलेदिति, अत एव वर्तमानस्यापि विवक्षयाऽतीतत्वं न विरुद्धमिति एतच्च चलमाणे चलिए इति प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्य दशमसूत्रे एव प्रतिपादितमिति नात्र पुनः प्रतन्यते, यदुक्तं चलितकार्याकरणादचलितमेवेति तदयुक्तम्, यतः प्रति

पाकृत नहीं है। (कट्टु कट्टु) इस क्रियमाण कृत दुःख को कर करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना को भोगते हैं। तात्पर्य यह है कि जीव क्रियमाणकृत दुःख को बार २ करके पुनः पुनः दुःख का अनुभव करते रहते हैं। (इति वत्तव्वं सिया) ऐसा वक्तु शक्य है। यहां इस प्रकार से इन सूत्रों का आशय है कि पूर्वपक्ष के अवसर पर जो अन्य तीर्थिकों ने कहा है, वह सब मिथ्या ही है-जैसे-वर्तमान में चलायमान कर्म यदि प्रथम समय में चलित न माना जावे तो द्वितीयादि समयों में भी वह अचलित ही रहेगा। अतः फिर वह कभी चलेगा ही नहीं। इसलिये वर्तमान में भी विवक्षा से अतीतता विरुद्ध नहीं होती है। यह विषय-(चलमाणे चलिए) इस सूत्र में ही पहिले कह दिया गया है अब यहां दुबारा उसे कहना पिष्ट पेषण हो जाने के कारण ठीक नहीं है। तथा जो पहिले ऐसा कहा गया है कि चलायमान कर्म चलित

આ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને વારવાર કરીને, ફરી ફરીને દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરે છે "इति वत्तव्वं सिया" એ પ્રમાણે કહી શકાય છે આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વપક્ષ રૂપ અન્યતીર્થિકોએ જે કહ્યું છે તે બધુ મિથ્યા જ છે જેમ કે-વર્તમાનકાળે ચલાયમાન કર્મને જો પ્રથમ સમયે ચલિત માનવામાં ન આવે તો બીજા વગેરે સમયે પણ તેને અચલિત જ માનવુ પડે. તેથી તે કદી પણ ચલિત થાય જ નહીં. તેથી વર્તમાનમાં પણ વિવક્ષાથી અતીતતા વિરુદ્ધ હોતી નથી. આ વિષયનુ "चलमाणे चलिए" સૂત્રમાં વિસ્તારથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે તેથી અહીં તેનુ ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરવુ યોગ્ય નથી તથા પહેલાં જેવુ જે કહેવામાં આવ્યુ છે કે ચલાયમાન કર્મ ચલિતનું કાર્ય સંપાદન કરવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી ચલાયમાનને ચલિત

क्षणमुत्पद्यमानेषु स्थासकोशादिवस्तुषु अन्त्यक्षणभावि वस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न करोत्येव, असत्त्वात्, अतो यत् अन्त्यसमयचलितं कार्यं विवक्षितं परतीर्थिकैः तद् आद्यसमयचलितं यदि न करोति तदा अत्र को दोषः कारणानां स्वस्वकार्यकरणस्वभावत्वादिति। यदप्युक्तं-द्वौ परमाणू न संहन्येते सूक्ष्मतया स्नेहाभावात्

के कार्य संपादन करने में असमर्थ होता है इसलिये चलायमान को चलित नहीं माना जा सकता सो ऐसा कहना भी युक्ति युक्त नहीं है, कारण कि प्रतिक्षण में उत्पद्यमान जो स्थासकोशकुशूल आदि घट की पूर्व अनस्थाएँ है उन अवस्थाओं के पूर्णरूप से समाप्त हो जाने पर घट पर्याय की पूर्ण प्रादुर्भूति अपने अन्तक्षण में होती है, यह एक निश्चित बात है। अब उन अवस्थाओं के उत्पन्न हो जाने पर अन्तक्षग में उत्पन्न होने वाला वह घट यदि अपने कार्य को नहीं करता है। तो यह कोई आक्षेपार्ह जैसी बात ही नहीं है। क्यों कि वह उस समय असत् है-पूर्णरूप से अप्रादुर्भूत है। कार्य तो वह तब करेगा कि जब वह पूर्णरूप से प्रादुर्भूत हो जावेगा। इसी तरह से प्रथम समय का चलित कर्म अपने अन्त समय के चलित कार्य को नहीं करता है तो इसमें क्या दोष है। यह तो कारणों का स्वभाव है कि वे अपने २ कार्य को करें। तात्पर्य कहने का यह हैं कि जिस प्रकार समयवर्ती घट अपने अन्तक्षणवर्ती कार्य को नहीं करता है फिर भी वह घट ही कहलाता है-अघट नहीं उसी प्रकार प्रथम क्षणवर्ती चलित कर्म अपने अन्तक्षणवर्ती चलित कार्य को नहीं करने पर अचलित नहीं कहा जा सकता है चलित

માની શકાય નહીં, તો તે કથન પણ યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી, કારણકે પ્રતિક્ષણે ઉત્પાદ્યમાન સ્થાસકોશકુશૂલ વગેરે ઘટની જે પૂર્વ અવસ્થાઓ છે તે અવસ્થાની પૂર્ણ રૂપે સમાપ્તિ થાય ત્યારેજ ઘટપર્યાયની પૂર્ણ પ્રાદુર્ભૂતિ (નિર્માણ) તેની અન્તક્ષણે થાય છે એ એક નિશ્ચિત વાત છે તે અવસ્થાઓ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અન્તક્ષણે ઉત્પન્ન થનારો ઘટ જો પ્રારંભકાળે પોતાનું કાર્ય ન કરે તો તે કોઈ આક્ષેપને પાત્ર વાત નથી. કારણ કે તે સમયે તે અસત્ છે-પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થયું નથી કાર્ય તો તે ત્યારે જ કરશે કે જ્યારે પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થશે, એજ પ્રમાણે પ્રથમ સમયનુ ચલિત કર્મ પોતાના અન્ત સમયનુ ચલિત કાર્ય ન કરે તો તેમાં શો દોષ છે? એ તો કારણોનો સ્વભાવ છે કે તેઓ પોત પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે પ્રથમ સમયવર્તી ઘટ પોતાનું અન્ત સમયવર્તી કાર્ય કરતો નથી છતાં પણ તેને ઘટ જ કહેવાય છે અઘટ કહેવાતો નથી, એજ પ્રમાણે પ્રથમ ક્ષણવર્તી ચલિત કર્મ પોતાનું

तद्युक्त, एकस्यापि परमाणो स्नेहसभवात् सार्धपुद्गलस्य सद्भूतत्वेनैव तैरेव स्वीकृतत्वाच्च, यतः कथित "तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते

ही कहा जावेगा। अत चलायमान कर्म को प्रथम क्षण की अपेक्षा चलितमान कर यदि उसमें अन्तक्षणवर्ती चलित के कार्य संपादन की क्षमता प्रथम समय में नहीं है, तो कोई आक्षेप जैसी बात नहीं है। यह तो ठीक ही है कि प्रथमक्षणवर्ती वह चलायमानरूप चलित पूर्णरूप से चलित होने के कारण उस समय चलित के अन्त्यक्षणवर्ती कार्य को नहीं ही करेगा। क्यों कि भिन्न २ कार्यों का होना कारणों की भिन्न२ अवस्थाओं पर अवलम्बित है।

तथा—जो ऐसा कहा है कि दो परमाणु सूक्ष्म होने के कारण स्नेहकाय के अभाव में परस्पर मिलते नहीं हैं सो यह कथन इसलिये ठीक नहीं है कि एक परमाणु में भी स्नेह गुण का सद्भाव माना ही गया है। यह बात जैनसिद्धान्त ही मानता है सो बात नहीं है, क्यों कि परतीर्थिकों ने भी जहां ३ परमाणुओं के मिलने पर फिर उनके विभाग होने की बात कही है वहां उन्होंने ऐसा भी कहा है कि १॥–१॥ परमाणु के, १ तीन परमाणु जन्य स्कन्ध के दो विभाग ही होते हैं। अत जब १

અન્તક્ષણવર્તી ચલિત કાર્ય ન કરવા છતાં અચલિત કહેવાતુ નથી, ચલિત જ કહેવાય છે તેથી ચલાયમાન કર્મને પ્રથમ ક્ષણની અપેક્ષાએ ચલિત માનીને જો તેમા અન્ત ક્ષણવર્તી ચલિતના સંપાદનની ક્ષમતા પ્રથમ સમયે ન હોય તેમાં કોઈ આક્ષેપ જેવુ નથી, એ તો બરાબર જ છે કે પ્રથમ ક્ષણવર્તી તે ચલાયમાનરૂપ ચલિત પૂર્ણરૂપે ચલિત ન હોવાથી તે સમયે ચલિતનુ અન્ત્ય ક્ષણવર્તી કાર્ય નહીં કરે કારણ કે જુદાં જુદાં કાર્યોનું થવુ તે કારણોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ પર આધાર રાખે છે

તથા—એવુ જે અન્યમતિઓનું કહેવુ 'બે પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી તેમનામાં સ્નેહકાય નો અભાવ હોય છે તેથી તેઓ એક બીજા સાથે સંયોજન પામતા નથી' આ કથન પણ બરાબર નથી એક પરમાણુમા પણ સ્નેહગુણનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે આ વાત જૈનસિદ્ધાંત જ માને છે એવું નથી કારણ કે પરતીર્થિકો પણ કહે છે કે સંયોજન પામેલ ત્રણ પરમાણુઓના સ્કંધનું વિભાજન કરવાથી ૧॥–૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ થાય છે. આ રીતે

क्षणमुत्पद्यमानेषु स्थासकोशादिवस्तुषु अन्त्यक्षणभावि वस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न करोत्येव, असत्त्वात्, अतो यत् अन्त्यसमयचलितं कार्यं विवक्षितं परतीर्थिकैः तद् आद्यसमयचलितं यदि न करोति तदा अत्र को दोषः कारणानां स्वस्वकार्यकरणस्वभावत्वादिति। यदप्युक्तं-द्वौ परमाणू न संहन्येते सूक्ष्मतया स्नेहाभावात्

के कार्य संपादन करने में असमर्थ होता है इसलिये चलायमान को चलित नहीं माना जा सकता सो ऐसा कहना भी युक्ति युक्त नहीं है, कारण कि प्रतिक्षण में उत्पद्यमान जो स्थासकोशकुशूल आदि घट की पूर्व अनस्थाएँ है उन अवस्थाओं के पूर्णरूप से समाप्त हो जाने पर घट पर्याय की पूर्ण प्रादुर्भूति अपने अन्तक्षण में होती है, यह एक निश्चित बात है। अब उन अवस्थाओं के उत्पन्न हो जाने पर अन्तक्षण में उत्पन्न होने वाला वह घट यदि अपने कार्य को नहीं करता है। तो यह कोई आक्षेपार्ह जैसी बात ही नहीं है। क्यों कि वह उस समय असत् है-पूर्णरूप से अप्रादुर्भूत है। कार्य तो वह तब करेगा कि जब वह पूर्णरूप से प्रादुर्भून हो जावेगा। इसी तरह से प्रथम समय का चलित कर्म अपने अन्त समय के चलित कार्य को नहीं करता है तो इसमें क्या दोष है। यह तो कारणों का स्वभाव है कि वे अपने २ कार्य को करें। तात्पर्य कहने का यह हैं कि जिस प्रकार समयवर्ती घट अपने अन्तक्षणवर्ती कार्य को नहीं करता है फिर भी वह घट ही कहलाता है-अघट नहीं उसी प्रकार प्रथम क्षणवर्ती चलित कर्म अपने अन्तक्षणवर्ती चलित कार्य को नही करने पर अचलित नहीं कहा जा सकता है चलित

માની શકાય નહીં, તો તે કથન પણ યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી, કારણકે પ્રતિક્ષણે ઉત્પાદ્યમાન સ્થાસકોશકુશૂલ વગેરે ઘટની જે પૂર્વ અવસ્થાઓ છે તે અવસ્થાની પૂર્ણ રૂપે સમાપ્તિ થાય ત્યારે જ ઘટપર્યાયની પૂર્ણ પ્રાદુર્ભૂતિ (નિર્માણ) તેની અન્તક્ષણે થાય છે એ એક નિશ્ચિત વાત છે તે અવસ્થાઓ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અન્તક્ષણે ઉત્પન્ન થનારો ઘટ જો પ્રારંભકાળે પોતાનું કાર્ય ન કરે તો તે કોઈ આક્ષેપને પાત્ર વાત નથી કારણ કે તે સમયે તે અસત્ છે-પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થયું નથી કાર્ય તો તે ત્યારે જ કરશે કે જ્યારે પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થશે, એજ પ્રમાણે પ્રથમ સમયનુ ચલિત કર્મ પોતાના અન્ત સમયનું ચલિત કાર્ય ન કરે તો તેમાં શો દોષ છે? એ તો કારણોનો સ્વભાવ છે કે તેઓ પોત પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે. તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે પ્રથમ સમયવર્તી ઘટ પોતાનુ અન્ત સમયવર્તી કાર્ય કરતો નથી છતા પણ તેને ઘટ જ કહેવાય છે અઘટ કહેવાતો નથી, એજ પ્રમાણે પ્રથમ ક્ષણવર્તી ચલિત કર્મ પોતાનું

'पंच परमाणु पुद्गला संहता' कर्मतया भवति' तदपि न सम्यक्, कर्मणोऽनं परमाणुस्वरूपतयाऽनन्तस्कन्धरूपत्वात्, पंचाणुकस्य च स्कन्धमात्रत्वात्, तथ कर्म जीवानामावरणस्वभावमिष्यते तत्कथं पंचपरमाणु स्कन्धमात्रस्य सत् असंख्य प्रदेशात्मकं जीवमावृणुयादिति। तथा यदुक्तं कर्मशाश्वतं तदप्ययुक्तमेव कर्मण

अर्धीकरण होता ही नहीं है। क्यों कि परमाणु नाम उसी का है कि फिर जिसका दूसरा विभाग न हो यदि परमाणु का भी विभाग होत है तो वह परमाणु नहीं कहावेगा-किन्तु वह तो स्कन्ध ही कहा जावेगा

तथा-जो ऐसा कहा है कि-(पंच परमाणु पुद्गला संहता कर्मतया भवति) सो यह कहना इसलिये संगत नहीं है कि पांच परमाणुओं के समेलन से जो कर्मरूप स्कन्ध होगा-वह केवल पांच ही प्रदेशवाला होगा अनंतप्रदेशोंवाला तो होगा नहीं। फिर वह असंख्यात प्रदेशीजीव का दो आवरण कैसे कर सकेगा ? तात्पर्य कहने का यह है कि जीव का आवरण करना यह स्वभाव कर्मों का होता है। और ये कर्म अनंत परमाणुओं द्वारा निष्पन्न हुए होते हैं। अतः ये एक स्कन्ध रूप न होकर अनन्त स्कन्धरूप होते हैं। तभी जाकर ये असंख्यात प्रदेशवाले जीव को आवरण करते हैं। इसलिये ऐसा कहना कि पांच परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर कर्मरूप से परिणत होते हैं संगत नहीं माना जा सकता है। तथा-(कर्मशाश्वत ही है) यह कथन इसलिये संगत नहीं

શકતા નથી. કારણ કે પરમાણુ એવી નાનામાંનાની વસ્તુ છે કે તેના વિભાગ પડી શકે જ નહીં. જો પરમાણુના પણ વિભાગ થતા હોય તો વિભાજ્ય વસ્તુને પરમાણુ કહેવાને બદલે સ્કંધ જ કહેવાશે

તથા- , પંચ परमाणुपुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति " પરતીર્થિકોનું આ કથન પણ સંગત લાગતુ નથી. કારણ કે પાંચ પરમાણુઓના સંયોજનથી કર્મરૂપ સ્કંધ બનશે તે તો પાંચ જ પ્રદેશવાળો બનશે- અનંત પ્રદેશવાળો નહીં બને તો તે અસંખ્યાતપ્રદેશી જીવનું આવરણ કેવી રીતે કરી શકે ? તાત્પર્ય એ છે કે જીવનું આવરણ કરવાનો સ્વભાવ કર્મોમાં હોય છે અને તે કર્મનું અનંત પરમાણુઓ વડે નિર્માણ થયું હોય છે. તેથી તેઓ એક સ્કંધરૂપ હોતા નથી પણ અનંત સ્કંધરૂપ હોય છે, ત્યારે જ તેઓ અસંખ્યાત પ્રદેશ વાળા જીવનું આવરણ કરી શકે છે તેથી " પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલ એક બીજા સાથે સંયોજન પામીને કર્મરૂપે પરિણમે છે " એ કથન સુસંગત નથી. તથા-" કર્મ શાશ્વત જ છે" એ કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એકાન્ત

भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जति दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढेत्ति" अनेन हि सार्धपुद्गलस्य सहतत्वाभ्युपगमेन तस्य स्नेहः स्वीकृत एव, इति कथं द्वयोः परमाण्वोः स्नेहाभावेन संघाताभाव इति। यदप्युक्तम्-एकतः सार्धः एकत सार्ध इति तदपि न युक्तम् परमाणोरर्धीकरणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गात्। तथा यदुक्तं

और और आधा परमाणु उनकी मान्यतानुसार आपस में मिल जाते हैं तो यह बात उनकी ही मान्यता से सिद्ध हो जाती है कि १ परमाणु में स्नेहगुण है। नहीं तो विना स्नेहगुण के उनका मिलना किसी तरह भी नहीं हो सकता। अतः जब (तिण्णि परमाणु पोग्गका एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहावि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढुत्ति) इस कथन से सार्ध पुद्गल परमाणु का आपस में चिपकना स्वीकार किया गया है तो फिर दो परमाणु पुद्गलों का आपस में स्नेह के अभाव से संघातरूप से अवस्थान नहीं होता है ऐसा कथन कैसे समीचिन हो सकता है। यह तो कहना ऐसा हुआ कि जैसे कोई अपनी माता को कहे कि मेरी माता वंध्या है।

तथा-जो १॥ देढ१॥ देढ परमाणु पुद्गल की प्रतिपक्षी ने यह बात कही है-सो जैनसिद्धान्त उसकी उस बात को नहीं मानता है। यह तो हमने उसकी बात को लेकर परमाणु स्नेह गुण की सिद्धि के लिये इसकी मान्यता प्रकट की है। जैन सिद्धान्त की मान्यतानुसार तो परमाणु का

તેમની માન્યતા પ્રમાણે એક અને અર્ધો પરમાણુ એક બીજા સાથે મળી જાય છે, તો તેમની માન્યતા વડે જ એ વાત્ત સિદ્ધ થાય છે કે એક પરમાણુમા પણ સ્નેહગુણ હોય છે. જો સ્નેહગુણ ન હોત તો તેમનો સંયોગ કોઇ પણ રીતે થાત નહીં " तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंनि ते भिज्जमाणा दुहा वि कज्जति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढत्ति " આ કથન પ્રમાણે સાર્ધ પરમાણુઓનુ એક બીજા સાથે સયોજન પામવાનુ સ્વીકારવામાં આવ્યુ છે. તો પછી બે પરમાણુ પુદ્ગલોનુ સ્નેહકાયને અભાવે સયોજન થતું નથી એ કથન કેવી રીતે સાચુ ગણી શકાય? આ તો પોતાની માતાને વંધ્યા કહેવા જેવું લાગે છે!

વિપક્ષીએ ૧॥-૧॥ પરમાણુપુદ્ગલની જે વાત કહી છે તેનો જૈનસિદ્ધાંત સ્વીકાર કરતો નથી. અહીં તો તેમની માન્યતાનો આધાર લઇને પરમાણુંમાં રહેલ સ્નેહ ગુણ (ચીકાશ) સિદ્ધ કરવા માટે તેમની માન્યતા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. જૈન સિદ્ધાતની માન્યતા તો એવી છે કે પરમાણુના વિભાગ પડી

कर्म सदा चीयतेऽपचीयते च इति तदप्येकान्तशाश्वतत्वे नोपपद्यते इति।

त्त्विक पदार्थ हैं और मद्यादिक पदार्थ अतात्त्विक हैं । अतः हेयोपादेय का कथन जिस आत्मा में जितने अंश में प्रकट है वह आत्मा उतने ही अंश में ज्ञानावरणीय आदि के क्षयोपशम से विशिष्ट है और जितने अंश में हेयोपादेय का विवेक नहीं है वह उतने ही अंश में ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से युक्त है । इस कथन से यही निष्कर्ष निकलता है कि ज्ञानावरणीय आदि कर्म का जिस आत्मा में जितना २ क्षयोपशम आदि है वह आत्मा उतने २ ज्ञान के उत्कर्ष से युक्त है और जिस आत्मा में जितना २ ज्ञानावरणीय कर्म का उदय वर्त रहा है वह आत्मा उतने २ ज्ञान की मंदता से युक्त है । अतः यदि कर्म को शाश्वत ही माना जावे तो फिर ज्ञान की हीनता और ज्ञान की उत्कर्षता जो ज्ञानावरणीय कर्म क्षयोपशमाधीन देखने में आ रही है वह नहीं आनी चाहिये। परन्तु वह आती तो है-अतः इससे यही ज्ञात होता है कि कर्म एकान्ततः शाश्वत नहीं हैं । तथा-(कर्म सदा उपचित अपचित होता रहता है) ऐसा कथन संगत इसलिये नहीं माना जा सकता कि कर्म को प्रतिपक्षी ने एकान्ततः शाश्वत स्वीकार किया है । एकान्त शाश्वत पदार्थ में उपचय और अपचय होना बनता नहीं है । यदि वह उपचय अपचय वाला

હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક જેટલા પ્રમાણમાં રહેલો હોય છે તેટલા પ્રમાણમા તે આત્મા જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મના ક્ષયોપશમથી યુક્ત હોય છે અને જેટલા પ્રમાણમા તે હેયોપાદેયના વિવેકથી રહિત હોય છે એટલા જ પ્રમાણમા તે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મોના ઉદયથી યુક્ત હોય છે આ કથનનો સાર એ છે કે જે આત્મામાં જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મનો જેટલા પ્રમાણમા ક્ષયોપશમ વગેરે થયેલ હોય છે તે આત્મા એટલા જ્ઞાનના ઉત્કર્ષ (વૃદ્ધિ) વાળો હોય છે અને જે આત્માનાં જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મનો જેટલો ઉદય થયેલ હોય છે તેટલો તે આત્મા જ્ઞાનની મંદતા વાળો હોય છે તેથી જો કર્મને શાશ્વત (નિત્ય) માનવામા આવે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમને કારણે જ્ઞાનમાં જે હીનતા અને વૃદ્ધિ થાય છે તે થઈ શકે જ નહીં પણ જ્ઞાનમા હીનતા અને વૃદ્ધિ થયા કરે છે તેથી એ વાત સમજી શકાય છે કે કર્મ એકાન્ત થી શાશ્વત નથી તથા " કર્મનો સદા ઉપચય અને અપચય થતો રહે છે " કથનને પણ સાચુ માની શકાય નહીં કારણ કે અન્ય તીર્થિકોએ કર્મને એકાન્તતઃ શાશ્વત માનેલુ છે શાશ્વત પદાર્થોમા ઉપચય અને અપચય સંભવી શકતા નથી. જો તેને ઉપચય અને અપચયથી યુક્ત માનવામાં આવે

शाश्वतत्वे क्षयोपशमाद्यभावेन ज्ञानादीनां हानिप्रसङ्गात्, ज्ञानोत्कर्षस्य चाभाव प्रसगात् दृश्येते च ज्ञानादीनां मद्यघृतादिभक्षणेन हानिवृद्धी इति। तथा यदुक्तं

वैठना है कि एकान्त नित्यता में चिक्रिया का अभाव होने से किसी भी प्रकार का परिवर्तन नहीं होता है। कर्म यदि एकान्तरूप से शाश्वत माना जावेगा-तो फिर उसकी जो क्षयोपशम आदि रूप नाना अवस्थाएँ होती हैं वे कैसे हो सकेगी? इनके नहीं होने पर ज्ञानादिक गुणों में हानि और उत्कर्ष के अभाव का प्रसंग प्राप्त होगा। ज्ञानादिक गुणों में हानि और उत्कर्ष ये लोक में देखा ही जाता है। जब कोई व्यक्ति मद्यादिक का सेवन करता है तो उसके ज्ञानादिगुण में हानि होती हुई देखी जाती है और घृतादिक के सेवन करने वाले व्यक्ति में ज्ञानादिन गुणों का उत्कर्ष होता हुआ प्रतीत होता है। यहां ऐसी आशंका नहीं करना चाहिये कि मद्यादिक के सेवन से ज्ञान की हीनता और घृतादिक के सेवन से ज्ञान प्रकर्षता जब देखी जाती है तो फिर इसमें ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के क्षयोपशमादिक की क्या आवश्यकता है? क्यों कि मद्यादिक जैसे अभक्ष अपवित्र पदार्थों का सेवन वही व्यक्ति करेगा कि जिसके हेयोपादेय का विवेक नहीं होगा-वह इनका भक्षण न करता हुआ भक्ष्य पवित्र पदार्थों का ही सेवन करेगा। घृतादिक पदार्थ सा-

નિત્યતામાં ક્રિયાનો અભાવના હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું નથી. કર્મને જો એકાન્ત- શાશ્વત માનવામા આવે તો તેની ક્ષયોપશમ આદિરૂપ જે વિવિધ અવસ્થાઓ હોય છે તે કેવી રીતે સંભવી શકે? અને તેના અભાવે તો જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં હાનિ અને વૃદ્ધિનો પણ અભાવ માનવાનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થશે જ્ઞાનાદિક ગુણોમા હાનિ અને વૃદ્ધિ થતી તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે મદિરાનું સેવન કરનાર વ્યકિતના જ્ઞાનાદિક ગુણોની હાનિ થતી જોવામા આવે છે અને ઘી વગેરે સેવન કરનારના જ્ઞાનાદિક ગુણોની વૃદ્ધિ થતી દેખાય છે અહી એવી શકા અસ્થાને છે કે મદિરાના વગેરે સેવનથી જ્ઞાનની હાનિ અને ઘી વગેરેના સેવનથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જણાતી હોય તો પછી જ્ઞાના-વરણીય વગેરે કર્મોના ક્ષયોપશમની શી આવશ્યકતા છે? કારણ કે મદિરા વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોનુ સેવન એજ વ્યકિત કરશે કે જેને હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક નથી. જેને હેય અને ઉપાદેયનુ ભાન હશે તે તો તેમનુ સેવન નહી કરે પરતુ ભક્ષ્ય, પવિત્ર પદાર્થોનુ જ સેવન કરશે. ઘૃતાદિક પદાર્થો સાત્વિક ગણાય છે અને મદ્યાદિક પદાર્થો ત્મ્મ્ર ગણાય છે. તેથી જે આત્માની અં

मानसमयस्यपारितस्वेन व्यवहारोपयोगित्वात्, अतीतानागतयोश्च विनष्टानुत्पन्न तयाऽसत्त्वेन व्यवहारानंगत्वात्, यदप्युक्तं भाषासमयव्यतिक्रान्ते इत्यादि तदपि न सम्यक् भाष्यमाणभाषाया अभावे भाषासमये व्यतिक्रान्ते इत्यस्याभिलापस्याभाव मसङ्गात्, यदपि प्रतिपादयस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुरुक्तः सोऽप्य नैकान्तिकः, करादिचेष्टानामभिधेयप्रतिपादकत्वेपि भाषात्वस्यासिद्धेः, तथा यदुक्तम्-अभाषकस्य भाषा इति तदपि न युक्तं, यत्र एवं सति सिद्धस्याचेतनस्य

गत समय विनष्ट एवं अनुत्पन्न के कारण मौजूदा हालत में नहीं होते हैं इसलिये ये व्यवहार के अंग भी नहीं होते हैं। तथा (भाषा समय व्यतिक्रान्त होने पर भाषा भाषा है अभाषा नहीं है) ऐसाजो कहा है सो भी ठीक नहीं है कारण कि जब भाष्यमाण भाषा को भाषारूप से ही स्वीकार नहीं किया गया है अर्थात् भाष्यमाण भाषा का ही जब अभाव कहा गया है तो फिर (भाषासमयव्यतिक्रान्ते) एसा अभि लाप ही नहीं बन सकता है। क्यों कि भाषा हो तो उसका समय व्य तिक्रान्त हो-वह तो है नहीं-फिर समय व्यतिक्रान्त किसका? अतः ऐसा अभिलाप नहीं बन सकता है। तथा जो समय व्यतिक्रान्त भाषारूप से प्रतिपादित करने के लिये (प्रतिपाद्यस्य अभिधेये प्रत्ययो त्पादकत्वात्) ऐसा हेतु कहा है यह अनैकान्तिक है। क्यो कि करादि चेष्टाओं में भी अभिधेय प्रतिपादकता पर उससे भाषात्व नहीं है। तथा जो ऐसा कहा है कि अभाषक की भाषा है-सो यह भी ठीक नहीं है

હોવાને કારણે મોજૂદ હોતા નથી, તેથી તે બન્ને કાળ વ્યવહારના અંગરૂપ પણ હોતા નથી. તથા 'ભાષાનો સમય વ્યતીત થયા પછીની ભાષા; ભાષા છે અભાષા નથી" આ કથન પણ યોગ્ય નથી કારણ કે જો ભાષ્યમાણ (બોલાતી) ભાષાને જ ભાષા રૂપે સ્વીકારવામાં ન આવતી હોય તો "भाषा समयव्यतिक्रान्ते" ઇત્યાદિ અભિલાપ બની શકે જ નહીં જો ભાષા હોય તો તેનો સમય વ્યતીત થવાનો પ્રસંગ આવે-પણ ભાષાનો જ અભાવ હોય તો તેનો સમય વ્યતીત થવાની વાત જ ક્યાંથી ઉદ્‌ભવે? તેથી આ પ્રકારનો અભિલાપ જ બની શકે નહીં તથા સમય વ્યતીત થઈ ગયા પછીની ભાષાને પ્રતિપાદિત કરવા માટે "प्रतिपाद्यस्य अभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वात्" આવો જે હેતુ બતાવ્યો છે તે પણ અનૈકાન્તિક છે કારણ કે કર વગેરેના હાવ ભાવોમાં પણ અભિધેય પ્રતિપાદનતા છે પણ તેમાં ભાષાત્વ નથી તથા "અભાષકની ભાષા ભાષા છે" આ કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે

यदप्युक्तं भाषणात् पूर्वं भाषा भाषणहेतुत्वात् तदयुक्तमेव, यतो भाषणात्पूर्वं भाषोत्पत्तेरभावाद् भाषात्वेन न व्यवहारः स्यात् लोकविरुद्धत्वात्। यदुक्तं भाष्यमाणा अभाषा, वर्तमानसमयस्याव्यावहारिकत्वात् तदपि न सम्यक्, वर्त-

---

माना जावे तो फिर उसमें एकान्ततः शाश्वतता नहीं माननी चाहिये। क्यों कि इस मान्यता के अनुसार वह परिणामी नित्य मानना पड़ेगा। परन्तु ऐसा उसे प्रतिपक्षी ने माना नहीं है। अतः एकान्त शाश्वत कर्म में उपचय अपचय नहीं घट सकने के कारण यह कथन भी उनका ठीक नहीं बैठता है।

तथा जो ऐसा कहा है कि भाषा की हेतु होने से भाषण के पहिले की भाषा भाषारूप है सो यह कथन भी संगत नहीं है, कारण कि भाषा की उत्पत्ति तो भाषण करने से ही होनी है। भाषण के पहिले तो भाषा है ही नहीं। और न भाषण के पहिले कोई (यह भाषा हैं) ऐसा व्यवहार ही करता है। तथा-ऐसा कथन लोक विरुद्ध भी है। तथा-जो ऐसा कहा गया है कि (भाष्यमाण भाषा नहीं है अभाषा है कारण कि वर्तमान समय व्यवहार का अग नहीं होता है-वह व्यवहारिक है) सो यह कथन भी ठीक नहीं है। कारण कि वर्तमान समय ही अस्तित्व विशिष्ट होने से व्यवहारोपयोगी होता है। अतीतसमय और अना-

---

તો તેમનામા નિશ્ચે શાશ્વતતા માનવી જોઈએ નહી, કારણ કે આ માન્યતા પ્રમાણે તેને પરિણામી નિત્ય માનવુ પડશે પરતુ વિપક્ષીએ તેને એવુ માનેલ નથી. તેથી નક્કીરૂપે શાશ્વત કર્મમા ઉપચય અને અપચયની સભવિતતા ન હોવાને લીધે તેમનુ તે કથન પણ બરાબર નથી

તથા—વિપક્ષીઓનું "ભાષાના હેતુરૂપ હોવાથી બોલ્યા પહેલાંની ભાષા ભાષારૂપ છે" એ કથન પણ સંગત લાગતું નથી, કારણ ભાષાની ઉત્પત્તિ તો ઉચ્ચારણ કરવાથી જ થાય છે ઉચ્ચારણ કર્યા પહેલાં તો ભાષાનુ અસ્તિત્વ જ નથી, અને ભાષણ (ઉચ્ચારણ) કર્યાં પહેલાં "આ ભાષા છે" એમ કહેવાતુ પણ નથી તેમજ આ પ્રકારનું કથન લોકવિરૂદ્ધ પણ છે. તથા—"ભાષ્યમાણ ભાષા, (વર્તમાન સમયે ઉચ્ચારવામા આવતી) ભાષા નથી; અભાષા છે કારણ કે વર્તમાન સમય વ્યવહારનુ અગ હોતો નથી" આ કથન પણ સાચુ નથી, કારણ કે વર્તમાન સમય જ અસ્તિત્વ વાળો હોવાથી વ્યહારમાં ઉપયોગી છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ તો વિનાશી અને અનુત્પન્ન

नुष्ठानम्, तथा यदुक्तम्-अकृत्यं दुक्खमित्यादि स्वभाववादिमतमाश्रित्य तदपि नासम्यक्, यतो यदि कण्टकतैक्ष्ण्यादिवत् सर्वं वस्तु अकारणादेव स्यात् तदाऽनेक प्रकारकैहिकपारलौकिककर्मणामभावप्रसंगः स्वीकृतं चान्यतीर्थिकैरपि किंचित् पारलौकिककर्मानुष्ठानम्, एतत्सर्वं कथनं परतीर्थिकानामज्ञानविलसितमिति। अन्ययूथिकानां विभङ्गज्ञाने चत्वारो भङ्गा भवन्ति, ते चेमे-सद्भूते असद्भूतम्, यथा-सद्भूते-परमाणौ, असद्भूतम्-मर्त्यादिकम् १। असद्भूते सद्भूतम्, यथा असद्भूते-व्यापकात्मनि-सद्भूत चैतन्यम् २। सद्भूते सद्भूतम्, यथा-सद्भूते परमाणौ, सद्भूत-निष्प्रदेशत्वम् ३। असद्भूते असद्भूतम्, यथा-असद्भूते-

सुख दुःखरूप होने लगे तो अनेक प्रकार के जो ऐहिक और पारलौकिक अनुष्ठान वगैरह किये जाते हैं वे सब ही व्यर्थ हो जावेंगे। सो ऐसा तो है नहीं क्यों कि यदृच्छावादियों ने भी कर्मानुष्ठान आदि माने हैं। तथा स्वभाववादी के मत को आश्रित कर जो (अकृत्य दुःखं) इत्यादि कहा गया है वह भी ठीक नहीं है। क्यों कि यदि कण्टक आदिकों की तीक्ष्णता की तरह समस्त वस्तुएँ विना करने से ही हो जावें तो फिर अनेक प्रकार के ऐहिक पारलौकिक कर्मों का अभाव मानना पड़ेगा। परन्तु ऐसा तो है नहीं-क्यों कि अन्यतीर्थिक जनों ने भी कुछ पारलौकिक कर्मविधिकों का अनुष्ठान करना स्वीकार ही किया है। इसलिये समझना चाहिये कि अन्यतीर्थिक जनों ने जो यह सब कहा है वह उनके अज्ञान का ही कथन है। अन्ययूथिकों के विभङ्गज्ञान में चार भंग होते हैं-वे इस प्रकार से सद्भूत में असद्भूत (१) असद्भूत में सद्भूत (२) सद्भूत में सद्भूत (३) असद्भूत में असद्भूत

કરવામાં આવે છે તે વ્યર્થ જ જાય? એવું તો બનતું નથી. નિયતિવાદીઓ પણ અનુષ્ઠાનોને માને છે "અકૃત્યમ્ દુઃખં" આ પ્રકારની સ્વભાવવાદીઓની માન્યતા પણ સાચી નથી. કારણ કે કાંટા વગેરેમાં રહેલી તીક્ષ્ણતાની જેમ તમામ વસ્તુઓ વિના કર્યે બની જતી હોય તો અનેક પ્રકારના ઐહિક અને પારલૌકિક કર્મોનો અભાવ જ માનવો પડશે પરંતુ એવું બનતું નથી અન્ય મતવાદીઓએ પણ કેટલાક પારલૌકિક કર્માદિકોના અનુષ્ઠાન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે તેથી એમ જ માનવું પડશે કે અન્ય મતવાદિઓએ જે કહ્યું છે તે તેમના અજ્ઞાનને કારણે કહ્યું છે અન્ય યૂથિકો (અન્ય તીર્થિકો)ના વિભંગજ્ઞાનમાં ચાર ભાંગા (વિભાગ) થાય છે, તે ચાર ભાંગા આ પ્રમાણે થાય છે- (૧) સદ્ભૂતમાં અસદ્ભૂત, (૨) અસદ્ભૂતમાં સદ્ભૂત (૩) સદ્ભૂતમાં સદ્ભૂત

वा भाषाप्राप्तिप्रसङ्ग इति, एवं क्रियापि वर्तमानकाले एव युक्ता तस्या एव वर्तमानत्वात्, यच्चाभ्यासानभ्यासादिकं कारणं कथितं तदपि न युक्तम्। अनभ्यासादावपि यतः काचित् सुखादिरूपैव, तथा।

यदुक्तम्-अकरणतः क्रिया दुःखा इति तदपि न भवति। प्रतीति बाधितमेव यतः काले एव क्रिया दुःखा सुखा वा दृश्यते न पुनः पूर्वं पश्चाद्वा पूर्वपश्चात्काले क्रियाया एवासद्भावादिति।

'अकिच्चं दुक्खं' इत्यादि। यदृच्छावादिमताश्रयणेन यत् कथितं तत्सर्वमसत्यमेव, यतो यदि अकरणादेव कर्म दुःखं सुखं वा भवेत्तदाऽनेकप्रकारकैहिकपारलौकिकानुष्ठानादीनां वैयर्थ्यमेव प्रसज्येत, स्वीकृतं च यदृच्छावादिभिरपि कर्मोद्य-

---

क्यों कि ऐसा मानने पर सिद्ध और अचेतन के भी भषा की प्राप्ति होने का प्रसंग प्राप्त होगा। इसी तरह से क्रिया भी वर्तमान काल में ही युक्त है-क्यों कि वर्तमान काल सद्रूप है। तथा-जो अभ्यास अनभ्यास आदि को कारण कहा गया है सो भी ठीक नहीं है क्यों कि अभ्यास आदि के नहीं होने पर भी कोई क्रिया सुखरूप ही लगती है। तथा जो ऐसा कहा है कि नहीं करने से क्रिया दुःखरूप लगती है सो ऐसा कथन भी प्रतीति से बाधित ही है कारण कि करते समय ही क्रिया सुखरूप अथवा दुःखरूप प्रतीत होती है। पहिले बाद में नहीं। क्यों कि क्रिया पूर्व पश्चात् काल में अभाव युक्त रहती है। अर्थात् पूर्व पश्चात् काल में उस क्रिया का अभाव हो जाता है।

तथा-यदृच्छावादिमत को लेकर जो ऐसा कहा गया है कि (अकिच्चं दुक्खं)इत्यादि-सो सब वह असत्य ही है। क्यों कि विना किये ही कर्म

એવું માનવામા આવે તો સિદ્ધ અને અચેતનમા પણ ભાષાની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસગ ઉદ્‌ભવશે. એજ પ્રમાણે ક્રિયા પણ વર્તમાન કાળમાં જ યુકત છે-કારણ કે વર્તમાન કાળ જ સદ્રૂપ છે- અસ્તિત્વવાળો છે. તથા અભ્યાસ અન-ભ્યાસ વગેરે કારણ કહેવામા આવેલ છે તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે અભ્યાસ વગેરે નહી હોવા છતાં પણ કોઇ ક્રિયા સુખરૂપ જ લાગે છે. તથા એવું જે કહ્યુ છે કે નહીં કરવાથી ક્રિયા દુ ખરૂપ લાગે છે, તે કથનની પણ પ્રતીતિ થતી નથી. કારણ કે કરતી વખતે જ ક્રિયા સુખરૂપ કે દુ.ખરૂપ લાગે છે -પહેલા કે પછી નહી- કારણ કે તે ક્રિયાનો પૂર્વકાળે અને પછીના કાળે અભાવ જ રહે છે તથા યદૃચ્છાવાદીઓ (નિયતિવાદીઓ)નું "અકિચ્ચ દુક્ખ" ઈત્યાદિ કથન પણ અસત્ય જ છે, કારણ કે કર્યા વિના જ જો કર્મ સુખ દુખ રૂપ થવા માંડે તો અનેક પ્રકારનાં જે ઐહિક અને પારલૌકિક અનુષ્ઠાનો

॥ परतीर्थिकानां क्रियाविषये प्रश्नोत्तराणि ॥

पुनरपि अन्ययूथिकान्तरमत प्रदर्शयन्नाह—' अन्न उत्थियाणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–अन्न उत्थिया ण भंते! एव आइक्खति, जाव एव खलु एगे जीवे एगेण समएण दो किरियाओ पकरेंति, त जहा–इरियावहिय च, संपराइय च । ज समय इरियावहिय पकरेइ, त समय संपराइय पकरेइ, ज समय संपराइय पकरेइ, त समय इरियावहिय पकरेइ, इरियावहियाए पकरणयाए संपराइय पकरेइ संपराइयाए पकरणयाए इरियावहिय पकरेइ, एव खलु एगे जीवे एगेण समयेण दो किरियाओ पकरेति, त जहा इरियावहिय च संपराइय च। से कहमेय भते एव? गोयमा! ज ण त अन्नउत्थिया एव आइक्खति, त चेव जाव जे ते एव आहसु, मिच्छा ते एव आहसु, अह पुण गोयमा! एव आइक्खामि, एव खलु एगे जीवे एग समए एक्क किरिय पकरेइ, ससमयवत्तव्वयाए णेयव्व जाव इरियावहिय वा संपराइय वा ॥ सू० ३ ॥

छाया—अन्ययूथिका खलु भदन्त! एवमाख्यांति, यावत् एव खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति, तद्यथा ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च।

परतीर्थिकों के क्रियाविषय में प्रश्नोत्तर—

' अन्न उत्थियाण भंते! एवं आइक्खंति ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदंत! (अन्नउत्थिया णं एव आइक्खंति) अन्यतीर्थिक ऐसा कहते हैं कि (जाव एवं खलु एगे जीवे एगेण समएणं

પરતીર્થિકોના ક્રિયા વિષે પ્રશ્નોત્તર—

" અન્ન ઉત્થિયાણ ભંતે! एव आइक्खति' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(ભંતે!) હે ભગવન્! (अन्नउत्थियाणं एव आइक्खंति) અન્ય તીર્થિકો એવું કહે છે કે (जाव एव खलु एगे जीवे एगेण समएण दो

व्यापकात्मनि, असद्भूतं कर्तृत्वम् ४। एवमन्ययूथिकमतमज्ञानविलसितं ज्ञात्वा भगवद्वचने श्रद्धा कार्येति ॥ सू-२ ॥

(४) इन्हें इस प्रकार से समझना चाहिये-सद्भूत परमाणु में असद्भूत आधे परमाणु का चिपकना-मानना यह प्रथमभंग है। व्यापक आत्मा में सद्भूत चैतन्य है ऐसा मानना द्वितीय भंग है। आत्मा को व्यापक मानना यह असद्भूत है। क्यों कि आत्मा अपने२ प्राप्त शरीरके बराबर माना गया है-व्यापक नहीं। सद्भूत परमाणु में निष्प्रदेशत्व मानना यह सद्भूत सद्भूत नाम का तीसरा भंग है। व्यापक आत्मा में असद्भूत कर्तृत्व मानना यह चौथा भंग है। इसी तरह से अन्यतीर्थिक जनों का मत अज्ञानविलसित है ऐसा जानकर भगवान के वचन में श्रद्धा करनी चाहिये।

यहां जो प्राण, भूत, जीव, सत्व ऐसा पाठ आया है-सो दो इन्द्रियवाले, तीन इन्द्रियवाले, चार इन्द्रियवाले, जीव प्राण शब्द से, वृक्ष एकेन्द्रिय जीव भूत शब्द से, पांच इन्द्रिय वाले जीव जीव शब्द से और बाकी के पृथिवीकाय अप् तेजो कायिक जीव सत्त्व शब्द से लिये गये हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ सू-२ ॥

અને (૪) અસદ્ભૂતમાં અસદ્ભૂત તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે- સદ્ભૂત પરમાણુમા અસદ્ભૂત—અર્ધા પરમાણુનુ ચોંટી જવુ-એ માન્યતા ધરાવવી આ પહેલો ભાંગો છે વ્યાપક આત્મામાં સદ્ભૂત ચૈતન્ય છે એમ માનવુ' તે બીજો ભાંગો છે આત્માને વ્યાપક માનવો તે અસદ્ભૂત છે કારણ કે આત્મા પોત પોતાના પ્રાપ્ત શરીરની બરાબર મનાય છે- વ્યાપક મનાતો નથી- સદ્ભૂત પરમાણુમા નિષ્પ્રદેશત્વ માનવુ' તે સદ્ભૂતમા સદ્ભૂત નામનો ત્રીજો ભાંગો છે વ્યાપક અત્મામાં અસદ્ભૂત કતૃત્વ માનવુ' તે ચોથા ભાંગો છે. આ રીતે અન્યતીર્થિકોનો મત અજ્ઞાનમૂલક છે, એમ જાણીને ભગવાનનાં વચનોમા શ્રદ્ધા રાખવી.

અહીં જે પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો. બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, પ્રાણ શબ્દથી ગ્રહણ કરાયાં છે. વનસ્પતિન જીવો; ભૂત શબ્દથી, પ ચેન્દ્રિય જીવો; જીવ શબ્દથી અને બાકીના પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેજકાય અને વાયુકાયના જીવો સત્વ શબ્દથી ગૃહણ કરાયા છે એમ સમજવુ'. ॥સૂ. ૨॥

एवमाख्याति सर्वं यावत् य ते एवमाहु मिथ्या ते एवमाहु अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि एवं खलु एको जीव एकसमये एका क्रियां प्रकरोति, स्वसमयवक्तव्यतया नेतव्यम् यावद् ऐर्यापथिकीं वा सांपरायिकीं वा ॥ सू० ॥ २ ॥

टीका-' अन्न उत्थियाण भंते ' अन्ययूथिका खलु भदन्त ! ' एव आइक्खंति ' एवमाख्यान्ति ' जाव ' यावत्पदेन-' एव भासंते एव पन्नवयन्ति, एव परूव

एवं) तो यथा हे भदन्त ! यह कथन इसी प्रकार से है ? (गोयमा) हे गौतम ! (ज णं ते अन्नउत्थिया) जो वे अन्यतीर्थिक (एव आइक्खंति) ऐसा कहते हैं (त चेव जाव जे ते एव आहंसु) यावत् जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एव आहंसु) वह उन्हों ने मिथ्या कहा है। (अहं पुण गोयमा ! एव आइक्खामि) मैं तो हे गौतम ! ऐसा कहता हु कि (एव खलु-एगे जीवे एगसमए एक किरिय पकरेइ) एक जीव एक समय में एक क्रिया करता है। (ससमय वत्तव्वयाए णेयव्व जाव इरिया वहिय वा सांपराइय वा) यह बात स्वसमय वक्तव्यता से जाननी यावत् एक जीव एक समय में ऐर्यापथिकी अथवा सांपरायिकी क्रिया करता है।

टीकार्थ-(अन्न उत्थिया णं भंते) हे भदन्त ! अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं। यहां जो (जाव) पद आया है उससे (एव भासन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एव परूपयन्ति) इन क्रियापदों का संग्रह किया गया है।

एवं) तो हे भगवन्! तेमनुं ते कथन साचुं छे? (गोयमा !) हे गौतम ! (ज णं ते अन्नउत्थिया एव आइक्खंति) ते अन्यतीर्थिको एवुं जे कहे छे, (त चेव जाव जे ते एव आहंसु) (यावत्) तेमणे एवुं जे कह्युं छे (मिच्छा ते एव आहंसु , ते तेमणे मिथ्या कह्युं छे ते साचुं नथी (अहं पुण गोयमा ! एव आइक्खामि) हे गौतम! हुं एवुं कहुं छुं के (एव खलु-एगे जीवे एग समए एक्कं किरियं पकरेइ) एक जीव एक समये एक ज क्रिया करे छे (ससमय वत्तव्वयाए णेयव्वं जाव इरियावहियं वा सांपराइयं वा) ते वात स्व समय वक्तव्यताथी (स्व सिद्धांतथी) जाणवी जोईए के जीव एक समये ऐर्यापथिकी अथवा सांपरायिकी ए बे माथी एक ज क्रिया करे छे

टीकार्थ—' अन्नउत्थियाण भंते ! " हे भगवन् अन्य मतवादीओ आ प्रमाणे कहे छे (अहीं जाव (यावत्पदेन्त) पद वडे एव भासन्त, एव प्रज्ञापयन्ति एव परूपयन्ति) आ क्रियापदोने ग्रहण करवामा आव्या छे) तेओ

यस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति तस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, यस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति तस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, ऐर्यापथिक्याः प्रकरणतया साम्परायिकीं प्रकरोति, साम्परायिक्याः प्रकरणतया ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये प्रकरोति, तद्यथा-ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च, तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? गौतम ! यत्खलु अन्यतीर्थिका

दो किरियाओ पकरेंति) यावत् एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करना है । (तं जहा) वे दो क्रियाएँ इस प्रकार से हैं (ईरियावहियं च संपराइयं च) एक एर्यापथिकी दूसरी सांपरायिकी सो जीव इन दो क्रियाओ को करता है । (जं समयं इरियावहियं पकरेइ) जिस समय में एर्यापथिकी क्रिया करता है। (तं समयं संपराइयं पकरेइ) उस समय में सांपरायिकी क्रिया करता हैं (जं समयं सांपराइयं पकरेइ) जिस समय मैं सांपरायिकी क्रिया करता है (तं समयं इरियावहियं पकरेइ) उस समय में ऐर्यापथिकी क्रिया करता है (इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ) ऐर्यापथिकी क्रिया करने से सांपरायिकी क्रिया करता है, सांपरायिकी क्रिया करने से ऐर्यापथिकी क्रिया करता है । (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ) इस तरह एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है। (तं जहा इरियावहियं च संपराइयं च) एक ऐर्यापथिकी क्रिया और दूसरी सांपरायिकी क्रिया को । (से कहमेयं भंते !

किरियाओ पकरेंति) એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે. (तं जहा) તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે- ईरियावहियं च संपराइयं च) (૧) ઈર્યાપથિકી અને (૨) સાંપરાયિકી, જીવ આ બંને ક્રિયાઓ કરે છે, (जं समयं इरियावहियं पकरेइ) જ્યારે જીવ ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે ત્યારે तं समयं संपराइयं पकरेइ) સાંપરાયિકી ક્રિયા પણ કરતો હોય છે. (जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं पकरेइ) જે સમયે જીવ સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે ઈર્યાપથિકી ક્રિયા પણ કરતો હોય છે, (इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ) ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરવાથી સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરવાથી ઈર્યાપથિકીક્રિયા કરે છે (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ) આ રીતે એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે-(तं जहा इरियावहियं च संपराइयं च) એક ઈર્યાપથિકી ક્રિયા અને બીજી સાંપરાયિકી ક્રિયા. (से कहमेयं भंते !

समयं ऐर्यापथिकीं प्रकरोति-सम्पादयति 'स समयं संपराइय पकरइ' तस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, तस्मिन्नेव समये सांपरायिकीं क्रियामपि सम्पादयति। 'जं समयं संपराइय पकरइ' यस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, 'तं समयं ईरियावहियं पकरेइ' तस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, तथा 'इरियावहियाए-पकरणयाए सांपराइय पकरेइ' ऐर्यापथिकया प्रकरणतया सांपरायिकीं प्रकरोति 'संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ' सांपरायिकया प्रकरणतया ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति' एवं खलु एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये प्रकरोति, 'तं जहा' तद्यथा-'इरियावहियं च संपराइयं च' ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च 'से कहमेयं भंते एवं' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्? हे भदन्त! यत्ते कथयन्ति तत्ये

समय में (इरियावहियं) ऐर्यापथिकी क्रिया को करता है (तं समय) उसी समय में (संपराइय) वह सांपरायिकी क्रिया को भी (पकरेइ) करता है। तथा (जं समय संपराइय पकरेइ) जिस समय में जीव सांपरायिकी क्रिया करता है (तं समय ईरियावहियं पकरइ) उस समय वह एर्यापथिकी क्रया को करता है। (इरियावहियाए पकरणयाए संपराइय पकरेइ) ऐर्यापथिकी क्रिया कर लेने से जीव (सांपराइय पकरेइ) सांपरायिकी क्रिया करता है। (संपराइयाए पकरणयाए ईरियावहियं पकरेइ) सांपराइयिकी क्रिया कर लेने से ऐर्यापथिकी क्रिया करता है। (एवं खलु एगे जीवे एगेण समएण दो किरियाओ पकरेंति) इस तरह एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है। (तं जहा) जैसे (इरियावहियं च संपराइयं च) एक ऐर्यापथिक को और सांपरायिकी को।

वहियं" ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે 'तं समयं' એજ સમયે 'संपराइय पकरेइ" તે સાંપરાયિકી ક્રિયા પણ કરે છે તથા "जं समयं संपराइय पकरेइ" જે સમયે જીવ સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે 'तं समय ईरियावहियं पकरेइ" તે સમયે ઈર્યાપથિકી ક્રિયા પણ કરે છે "ईरियावहियाए पकरणयाए संपराइय पकरेइ" ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરી લેવાથી જીવ "संपराइय पकरेइ" સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે અને 'संपराइयाए पकरणयाए ईरियावहियं पकरेइ" સાંપરાયિકી ક્રિયા કરી લેવાથી ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે "एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति આ રીતે એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે-"तं जहा' તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે "ईरियावहियं च संपराइयं च"

यन्ति, किमाख्यान्तीत्याह–'एवं खलु' इत्यादि। 'एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः, 'एगेणं समएणं' एकस्मिन् समये 'दो किरियाओ पकरेंति' द्वे क्रिये प्रकरोति। के ते द्वे क्रिये? तत्राह–'तं जहे' त्यादि। 'त जहा' तद्यथा–'इरियावहियं च संपराइयं च' ऐर्यापथिकीं च साम्परायिकीं च। तत्र ईर्या नाम गमनम् तद्विषयः पन्थाः मार्ग इति ईर्यापथः तत्र भवा ऐर्यापथिकी, केवलकाययोगकारणकः कर्मबन्ध इत्यर्थः, ताम्। संपरैति=भ्रमति जीवो भवे= संसारे यैस्ते संपरायाः कषायास्तत्कारणिका या क्रिया सा सांपरायिकी क्रिया, कषायकारणकः कर्मबन्ध इत्यर्थः ताम्। 'जं समयं इरियावहियं पकरेइ' यस्मिन्

वे क्या कहते हैं–इसको सूत्रकार ने (एवं खलु एगे जीवे) इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रकट किया है एक जीव (एगेणं समएणं) एक समय में (दो किरियाओ पकरेंति) दो क्रियाएँ करता है। वे दो क्रियाएँ कौन सी हैं–इसे (तंजहा) द्वारा प्रकट करने के निमित्त कहते हैं कि वे इस प्रकार से हैं–(इरियावहियं च संपराइयं च) एक ऐर्यापथिक और दूसरी सांपरायिक, ईर्या नाम गमन का है। इस गमन का विषयभूत जो मार्ग है वह ईर्यापथ है। इसमें जो क्रिया हो वह ऐर्यापथिकी क्रिया है। अर्थात् गमनागमन करते समय केवल काययोग कारणक जो कर्मबंध होता है वह ऐर्यापथिकी क्रिया है। जिनके कारण जीव संसार में परिभ्रमण करता रहता है वह संपराय है– संपराय नाम कषाय का है। इस कषाय को लेकर जो क्रिया होती है, वह सांपरायिक क्रिया है। अर्थात् कषायकारणक जो कर्मबंध होता है वह सांपरायिकी क्रिया है। जीव (जं समयं) जिस

શું કહે છે તે સૂત્રકારે "एव खलु एगे जीवे" ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ વડે બતાવ્યું છે એક જીવ (एगेणं समएणं) એક સમયે 'दो किरियाओ पकरेंति" બે ક્રિયાઓ કરે છે. તે બે ક્રિયાઓ (त जहा) આ પ્રમાણે છે–"ईरियावहियं च संपराइयं च" એક ઇર્યાપથિકી ક્રિયા અને બીજી સાંપરાયિકી ક્રિયા ઇર્યા એટલે ગમન. તે ગમનને માટેનો જે માર્ગ હોય છે તેને ઇર્યાપથ કહે છે. તેમાં જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે, એટલે કે ગમનાગમન કરતી વખતે કાયયોગને કારણે જે કર્મબંધ થાય છે તેને ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે, સંપરાય એટલે કષાય. જેના કારણે જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે તેનું નામ સંપરાય (કષાય) છે તે કષાયને લીધે જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે, એટલે કે કષાયને કારણે જે કર્મબંધ થાય છે તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે "ज समयं" જે સમયે જીવ "ईरिया

स्वसमयवक्तव्यतया नेतव्यम्, स्वसमयवक्तव्यता-चेत्थम्—" इरियावहियं वा संपराइयं वा। जं समयं इरियावहियं पकरेइ तं समयं संपराइयं न पकरेइ, जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं न पकरेइ। इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं न पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं न पकरेइ। एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ, तं जहा "-इति, 'इरियावहियं वा संपराइयं वा' इत्यनेन सह संयोजनीयम्। मिथ्यात्वं चास्य पूर्वोक्तमतस्यैवं प्रतिपादनीयम् ऐर्यापथिकी क्रिया तु अकषायोदयप्रभवा, ऐर्यापथिकी क्रिया केवलका योगकारणेन जायते काययोगश्च न कषायरूपोऽपि तु कषायभिन्नोऽतः ऐर्यापथिकी

समय में (एक्कं) एक (किरियं) क्रिया को (पकरेइ) करता है। (ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं) यह बात स्वसमयवक्तव्यता से जाननी चाहिये। यह स्वसमयवक्तव्यता इस प्रकार से है (इरियावहियं वा सांपराइयं वा जं समयं इरियावहियं पकरेइ, तं समयं संपराइयं न पकरेइ), इत्यादि-जीव एक समय में एक ही क्रिया करता है। या तो वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है, या सांपरायिक क्रिया करता है। जिस समय में वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है उस समय में वह सांपरायिक क्रिया नहीं करता है। जिस समय में सांपरायिक क्रिया करता है उस समय में वह ऐर्यापथिक क्रिया नहीं करता है। ऐर्यापथिक क्रिया कर लेने से सांपरायिक क्रिया वह नहीं करता है और सांपरायिक क्रिया कर लेने से वह ऐर्यापथिक क्रिया नहीं करता है। इस तरह एक जीव एक समय में एक क्रिया करता है। या तो वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है अथवा साम्परायिक क्रिया करता है।

જીવ "एगणं समएणं" એક સમયે 'एगं किरियं पकरेइ" એક ક્રિયા જ કરે છે ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं" તે વાત સ્વસમય (સ્વ સિદ્ધાંત) ના વચન વને આધારે સમજવી જોઈએ તે સ્વસમયની વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે "इरियावहियं वा सांपराइयं वा जं समयं इरियावहियं पकरेइ, तं समयं संपराइयं न पकरेइ" ઇત્યાદિ જીવ એક સમયે એક જ ક્રિયા કરે છે કાતો તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરે જે અથવા તો સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે જે સમયે તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી જે સમયે તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી. ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરી લેવાથી તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી અને સાંપરાયિકી ક્રિયા કરી લેવાથી જીવ ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી આ રીતે એક જીવ એક સમયે એક જ ક્રિયા કરે છે-

वास्ति किम्? । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति' ४ यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति । 'तं चेव जाव' तदेव पूर्वोक्तमेव यावत्, अत्र यावच्छब्देन—"एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति, तं जहा—इरियावहियं च संपराइयं च' इत्यादि—पूर्वोक्तमन्यतीर्थिकमतं सर्वं संग्राह्यम् । 'जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' ये ते एवमाहुः, मिथ्या ते एवमाहुः, 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनर्गौतम, 'एवं आइक्खामि' ४ एवमाख्यामि, एवं प्रज्ञापयामि । एवं खलु एको जीवः 'एगं समएणं' एकस्मिन् समये 'एक्कं किरियं पकरेइ' 'एकां क्रियां प्रकरोति, 'स समयवत्तव्वयाए णेयव्वं'

(से कहमेय भंते ! एवं वुच्चइ) तो हे भदन्त ! जैसा वे कहते हैं क्या वह वैसा ही है?

इसका उत्तर भगवान देते हुए कहते है-(गोयमा) हे गौतम ! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४) जो वे अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसा प्रज्ञापना करते हैं (तं चेव जाव) यहां यावत् शब्द से अन्यतीर्थिक समत पूर्वोक्त (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं) इत्यादि यह पाठ ग्रहण किया गया है-कि एक जीव एक समय में दो क्रियाएँ करता है इत्यादि, (जे ते एवमाहंसु) सो जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एवमाहंसु) वह उन्हों ने झूठा कहा है । (अहं पुग गोयमा) हे गौतम ! मैं तो (एवं आइक्खामि) ऐसा कहता हूं, ऐसा भाषण करता हूं, ऐसी प्रज्ञापना करता हूं, ऐसी प्ररूपणा करता हू, कि (एवं खलु एगे जीवे) एक जीव (एगेणं समएणं) एक

એક ઇર્યાપથિકી અને બીજી સાંપરાયિકી "से कहमेयं भंते ! एवं वुच्चइ ?" તો હે ભગવન્! તેઓ એમ કેવી રીતે કહે છે?-શુ તેમની માન્યતા સાચી છે?

તેનો જવાબ આપતા ભગવાન કહે છે કે "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४" તે અન્ય તીર્થિકો એવુ જે કહે છે, એવુ જે ભાષણ કરેછે, એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરેછે, એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે, 'तं चेव जाव" અહીં "यावत्" પદથી અન્યમતવાદીઓનો "એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે" ઇત્યાદિ તમામ પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે, "जे ते एवमाहंसु" અને એવુ જે તેમણે કહ્યુ છે "मिच्छा ते एवमाहंसु" તે તેમણે જૂઠું કહ્યું છે-તેમની તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. "अहं पुण गोयमा !" હે ગૌતમ ! હું તો "एवं आइक्खामि" એવું કહુ છુ, એવુ ભાષણ કરૂં છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે "एवं खलु एगे जीवे" એક

परतीर्थिकमतस्य मिथ्यात्वमवतीति बोध्यम्। विरुद्धयो पदार्थयोरेकपुरुषगैकदा सपादयितुमशक्यत्वात्। नहि गच्छन् निनदत्तः स्थितो भवति, तद्वदिहापि कषाय जनितकषायाजनितक्रिययोः परस्पर विरुद्धत्वादेकपुरुषेण एकसमये क्रियाद्वय स्यानुष्ठातुमशक्यत्वेन मिथ्या तन्मतमिति सक्षेपः ॥ सू० ३ ॥

उपपातविरहविचारः—

अनन्तरप्रकरणे क्रियाया निरूपणं कृतम्, क्रियावतां चोत्पादो भवति इति क्रियानिरूपणे सति क्रियामूलकस्योत्पादः स्मृतो भवति, उत्पादस्मरणे सति तद्विरहोत्पादविरहस्य स्मरणं जातमिति तदेवाह—'निरयगई' इत्यादि।

मूलम्–निरयगई णं भंते ! केवइय काल विरहिया उव वाएण पण्णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं एक समय उक्कोसेण बारसमुहुत्ता, एव वक्कंतीपय भाणियव्व निरवसेस, सेव भंते सेव भंते त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

॥ पढमसमये दसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १–१० ॥

कारण किसी तरह संभवित नहीं होता है। अतः इस प्रकार की मान्यतावाला परतीर्थिकों का मत मिथ्या है। ऐसा जानना चाहिये। क्यों कि एक ही काल में परस्पर विरुद्ध दो पदार्थों का एक पुरुष द्वारा संपादन होना अशक्य है। (जाता हुआ देवदत्त खड़ा है) जैसे किसी के इस कथन को कोई सत्य नहीं मान सकता है वैसा ही यह कथन है। इसे सत्य कैसे माना जा सकता है अत जैसे जानारूप क्रिया और स्थित होने रूप क्रिया एक ही काल में एक पुरुष में परस्पर में विरुद्ध होने के कारण समवती नहीं है, उसी प्रकार से कषाय जनित और अकापाय जनित इन दो क्रियाओं को परस्पर विरुद्ध होने के कारण ये दो क्रियाएँ एक ही काल में एक ही पुरुष द्वारा अनुष्ठातुं-कर्तुं-(करने योग्य) नहीं हो सकती हैं। अतः इस प्रकार की क्रिया द्वय को एकसाथ करने की मान्यतावाला सिद्धान्त मिथ्या है ऐसा जानना चाहिये ॥सू ३॥

મિથ્યા છે કારણ કે એક જ સમયે પરસ્પરથી વિરુદ્ધ એવી બે ક્રિયાઓનું એક પુરુષ વડે સંપાદન થવું અશક્ય છે જેમ કે “જઈ રહેલો દેવદત્ત ઉભો છે” એ કથન હોઈને પણ સત્ય નહીં લાગે, કારણ કે જવાની ક્રિયા અને ઉભા રહેવાની ક્રિયા પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાઓ છે તો તે બને ક્રિયા એક જ પુરુષ વડે એક જ સમયે સંભવી શકતી નથી એજ પ્રમાણે કષાયજનિત અને કષાય રહિત એ બે ક્રિયાઓ (સાંપરાયિકી અને ઈર્યાપથિકી) પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાને કારણે એક જીવ વડે એક જ સમયે સંભવી શકતી નથી. તેથી તે બે ક્રિયાઓ એક જ સાથે થાય છે, એવી માન્યતા મિથ્યા સમજવી. ॥ સૂ-૩ ॥

क्रियाऽकषायदोषप्रभवा भवति, सांपरायिकी क्रिया तु कषायदोषोद्भवा संसारे परिभ्रमणकारणं कषायाः ते एव संपरायपदवाच्यास्तैः संपरायैः कषायापरनामकै-र्जायमाना क्रिया सांपरायिकीति कथ्यते इति एकस्याः कषायप्रभवत्वमेकस्यास्तु अकषायप्रभवत्वमितिद्वयोः क्रिययोः परस्परं विरोधात् कथमेकपुरुषेण एककाले तयो र्द्वयोः क्रिययोः करणं संभवतीति विरोधान्नैकदा द्वयोः संपादनं स्यादित्येवं रूपेण-

---

इस मत में मिथ्यात्व का प्रतिपादन इस प्रकार से करना चाहिये-ऐर्या-पथिकी जो क्रिया होती है वह अकषायोद्भाव (विना कषय)होती है, तथा यह क्रिया केवल काययोगरूप कारण से उत्पन्न होती है। काययोगरूप जो कारण है वह कषायरूप होता नहीं है, किन्तु वह तो कषाय से भिन्न होता है। इसलिये ऐर्यापथिकी जो क्रिया है वह अकषायोद्भव (उत्पन्न) होती है। परन्तु जो सांपरायिक क्रिया है वह कषायरूप दोष से उद्भव (उत्पन्न) होती है। कषायें संसार में परिभ्रमण का कारण है। कषायों का नाम भी संपराय है। इन संपरायरूप कषायों से जो क्रिया उत्पन्न होती है, उस क्रिया का नाम सांपरायिक क्रिया है। इस तरह से जब यह बात है कि एक क्रिया कषाय से उत्पन्न होती है और एक क्रिया कषाय से उत्पन्न नहीं होती है, तो परस्पर में विरुद्ध हुई इन दो क्रियाओं का करना एक ही काल में एक पुरुष के लिये कैसे संभव हो सकता है। नहीं हो सकता है। अतः एक काल में इन दो क्रियाओं का एक पुरुष द्वारा संपादन होना मानना परस्पर में विरोध होने के

અન્ય તીર્થિકોના આ મિથ્યા મતનું નિરસન આ રીતે કરી શકાય. ઈર્યા-પથિકી ક્રિયા માત્ર કાયયોગ ને કારણે જ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કષાયને કારણે ઉત્પન્ન થતી નથી, કાયયોગ રૂપ જે કારણો છે તે કષાયરૂપ હેતું નથી, પણ તે તો કષાયથી ભિન્નજ હોય છે તેથી ઈર્યાપથિકી ક્રિયા અકષાયોદ્ભવ (વિના કષાયે ઉત્પન્ન થનાર) હોય છે પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા કષાયરૂપ દોષથી ઉદ્ભવતી હોય છે કષાયો સંસારમાં પરિભ્રમણના કારણરૂપ છે કષાયોનું નામજ સાંપરાય છે, એ સાંપરાયરૂપ કષાયોથી જે ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રિયાને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે, આ રીતે એક ક્રિયા કષાયથી ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજી ક્રિયા કષાયથી ઉત્પન્ન થતી નથી, આ પ્રકારની એક બીજાથી વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓ એકજસમયે એક પુરુષ મારફત કેવી રીતે કરી શકાય ? કહેવાનો હેતુ એ છે કે એકજ સમયે એક જીવવડે તે બંને ક્રિયાઓનું સંપાદન થવું કોઈપણ રીતે સંભવિત નથી, તેથી તે બંને ક્રિયાઓ એક જીવ એકજ સમયે કરે છે" એવી પરતીર્થિકોની માન્યતા

टीका—'निरयगईणं भंते' निरयगतिः खलु भदन्त! 'केवइयं कालं विरहिया उववाएणं' कियन्तं कालं विरहिता उपपातेन 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहण्णेणं एक्कं समयं' जघन्येन एकं समयम् 'उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता' उत्कृष्टेन द्वादश मुहूर्त्तान्, हे गौतम! जघन्येनैकसमयपर्यन्तमुत्कृष्टतो द्वादश मुहूर्त्तान् उपपातरहिततया नरकगतिः कथितेति भावः। 'एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं' एवम् व्युत्क्रान्तिपदं भणितव्यम् निरवशेषम् व्युत्क्रान्तिर्जीवानामुत्पादः तदर्थपदमिति व्युत्क्रान्तिपदम् तत् प्रज्ञापनासूत्रस्य षष्ठम्। तत्सर्वं प्रज्ञापनासूत्रे विलोकनीयम्। 'सेवं भंते सेवं भंते' तदेतद् भदन्त! तदेतद् भदन्त! हे भदन्त! यद्देवानुप्रियैरुक्तं तत्सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० ४ ॥

प्रथमशतकस्य दशम उद्देशः समाप्तः ॥ १–१० ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां प्रथम शतक समाप्तम् ॥ १ ॥

भदन्त! इसी प्रकार से है हे भदन्त! इस प्रकार कहकर यावत् गौतम स्वामी तप संयम से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे।

टीकार्थ—टीका का अर्थ सूत्रार्थ के अनुसार ही है। नरकगति यदि उपपात से विरहित रहे तो कम से कम १ समय तक रहे और अधिक से अधिक १२ बारह मुहूर्त तक रहे। इससे आगे वह उपपात से विरहित नहीं रह सकती। जीवों के उत्पाद का नाम व्युत्क्रान्ति है। इस संबंधी जो प्रकरण है वह व्युत्क्रान्तिपद है। यह व्युत्क्रान्तिकपद प्रज्ञापना-सूत्र का छठवाँ पद है। यह सब प्रज्ञापना सूत्र में देख लेना चाहिये ४

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका दशवाँ उद्देशक समाप्त ॥१–१०॥

टीकानो अर्थ सूत्रार्थ प्रमाणे જ છે. નરકગતિ ઓછામાં ઓછા એક સમય અને વધારેમાં વધારે ૧૨ મુહૂર્ત સુધી ઉપપાતથી વિરહિત રહે છે તેથી વધારે સમય તે ઉપપાતથી વિરહિત રહેતી નથી. જીવોના ઉત્પાદને વ્યુત્ક્રાન્તિ કહે છે આ વિષે વ્યુત્ક્રાન્તિપદ" નામનું પ્રકરણ છે તે વ્યુત્ક્રાન્તિપદ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું છઠ્ઠું પદ છે તેની વિશેષ માહિતી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી મેળવી લેવી ॥ સૂ. ૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧–૧૦॥

छाया—निरयगतिः खलु भदन्त! कियन्तं कालं विरहिता उपपातेन प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टेन द्वादशमुहूर्त्तान् एवं व्युत्क्रांतिपदं भणितव्यं निरवशेषं, तदेवं भदन्त! तदेव भदन्त! इति यावद्विहरति ॥ सू० ४ ॥

॥ प्रथमशतके दशम उद्देशः समाप्तः ॥ १-१० ॥

उपपापविरह—

अनन्तर प्रकरण में क्रिया का निरूपण किया है। जो क्रिया वाले होते हैं उनका उत्पाद होता है। इस तरह क्रिया के निरूपण होने पर क्रिया मूलक उत्पाद का स्मरण हो आता है और उत्पाद के स्मरण होने पर इसका विपक्ष भूत जो उत्पाद विरह है उसका स्मरण हो जाता है सो अब सूत्रकार इसी उत्पाद विरह का कथन करते हैं-'निरयगईणं भंते! केवइयं कालं' इत्यादि

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदन्त! (निरयगईण) निरयगति-कितने कालतक (उववाएणं) उपपात से (विरहिया पण्णत्ता) विरहित कही गई है? (गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं) हे गौतम! जघन्य से एक समयतक और (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (बारस मुहुत्ता) बारह मुहूर्त्त तक निरयगति उपपात से विराहित कही गई है। (एवं वक्क-तीपयं भाणियव्वं निरवसेसं) इसी तरह समस्त व्युत्क्रान्तिक पद कहना चाहिये (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) इसी यह प्रकार से है हे

ઉપપાત વિરહ

આગળના પ્રકરણમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે. જેઓ ક્રિયાવાળા હોય છે તેમનો ઉપપાત (જન્મ) હોય છે આ રીતે ક્રિયાનું નિરૂપણ કરતી વખતે ક્રિયામૂલક ઉપપાતનું સ્મરણ થઇ આવે છે અને ઉપપાત'નુ સ્મરણ થતા તેના પ્રતિપક્ષી ઉપપાત, વિરહનુ સ્મરણ થઈ આવે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ઉપાપત વિરહનુ નિરૂપણ કરે છે

" निरयगईणं भते! केवइयं कालं " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(भते!) હે ભગવન્! (निरयगईण केवइयं कालं) નરકગતિ કેટલા કાળ સુધી (उववाएण विरहिया पण्णत्ता?) ઉપપાત વિરહિત કહી છે! (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेण एक्क समय) ઓછામાં ઓછી એક સમય અને (उक्कोसेण बारसमुहुत्ता) વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી નરકગતિને ઉપાપતથી વિરહિત કહેલ છે (एव वक्कतीपयं भाणियव्व निरवसेसं) આ રીતે આખું વ્યુત્ક્રાન્તિક પદ કહેવું (सेवं भते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) હે ભગવાન્ આપનુ કહેવું સાચુ છે હે ભગવાન્ આપના કહેવા પ્રમાણે જ બધુ બરાબર છે આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

पद्योत्पद्यन्ते इति विचारः ! वायुजीवानां मरणं कथं भवतीति प्रश्नः । आघाता दित्युत्तरम् । वायुजीवाना शरीराशरीरयो प्रतिपादनम्, वायुजीवानां चत्वारि शरीराणि भवंतीति कथनम् । सकर्मकमृतादयनगारस्य स्वरूपविचारः । प्राणभूत जीवसत्त्वविज्ञवेदृत्वानां स्वरूपकथनम् । अकर्मकमृतादयनगारस्य विचारः । सिद्ध बुद्धमुक्तपारगत परपरागतत्वादीनां स्वरूपपरिकीर्तनम् । आर्यश्रीस्कन्दस्य चरितम् । पिङ्गलकनिर्ग्रंथवैशालिकश्रावकस्य स्कन्दक प्रति प्रश्नः । तत्र लोकः सान्तोऽनन्तो जीव सान्तोऽनन्तो वा, सिद्धि सांताऽनंता वा, सिद्धः सान्तोऽनन्तो वा केन मरणेन म्रियमाणस्य जीवस्य संसारवृद्धिहानी चेति । स्कन्दकस्य संशयो त्पत्त्या मौनावलंबनम् । श्रीमहावीरस्यागमनं श्रुत्वा तत्पार्श्वे स्कन्दकस्य गमन प्रश्न करणं, भगवत उत्तरकथन चेति । स्कन्दकस्याऽच्युतकल्पे उत्पत्तिः, महाविदेहे

कायिक में ही उत्पन्न होते हैं ऐसा विचार। वायुकायिक जीवों का मरण कैसे होता है ? यह प्रश्न, आघात से होता है ऐसा उत्तर। वायुकायिक जीवों के शरीर और अशरीर का प्रतिपादन वायु जीवों के चार शरीर होते हैं ऐसा कथन, सकर्मक मृतादि अनगार के स्वरूप का विचार, प्राण, भूत, जीव, सत्त्व, विज्ञ, वेत्ता इनके स्वरूप का कथन अकर्मक मृतादि अनगार का विचार, सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, पारगत, परपरागत आदि के स्वरूप का कथन, आर्य श्री स्कंद का चरित्र पिंगलक निर्ग्रन्थ और वैशालिक श्रावक इनका स्कंद के प्रति प्रश्न, इसमें-लोक सान्त है कि अनन्त है ? किस मरण से मरते हुए जीव के संसार की हानि और वृद्धि होती है। स्कंद का संशय की उत्पत्ति से मौनावलम्बन, श्री महावीर स्वामी का आगमन सुनकर उनके पास स्कंद का आना और उनसे प्रश्न करना, भगवान का उत्तर देना, स्कंद की अच्युत कल्प में

એ વિષેનો વિચાર વાયુકાય જીવોનું મરણ કેવી રીતે થાય છે? આઘાતથી તેમનું મરણ થાય છે વાયુકાયિક જીવોનાં શરીર અને અશરીરનું પ્રતિપાદન. વાયુકાય જીવોને ચાર શરીર હોય છે એવું કથન સકર્મક મૃતાદી અણગારના સ્વરૂપનું કથન. પ્રાણ ભૂત, જીવ સત્વ, વિજ્ઞ અને વેત્તાના સ્વરૂપનું કથન, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પારગત પરપરાગત વગેરેના સ્વરૂપનું કથન આર્ય શ્રી સ્કંદકનું ચરિત્ર વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથના સ્કંદને પ્રશ્નો લોક સાન્ત (અન્ત સહિત) છે કે અનંત છે? કયા મરણથી મરતો જીવ સંસાર વધારે છે અને કયા મરણથી મરતો જીવ સંસાર ઘટાડે છે! સ્કંદકના મનમાં સંશય થવાથી તે મૌન રહે છે શ્રી મહાવીરસ્વામીના આગમનના ખબર સાંભળીને સ્કંદકનું તેમની પાસે ગમન સ્કંદકના મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્નો અને પ્રભુના ઉત્તરો, સ્કંદ

॥ अथ द्वितीयं शतकं प्रारभ्यते–

द्वितीयशतके सक्षेपतो विचारणीयाः विषयाः " ऊसास खंदए वि " इत्यादि गाथोक्ता दशोद्देशकाः संति, तत्र प्रथमोद्देशके इमे विषयास्तथाहि–

पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवानां श्वासादयो भवंति नवेति प्रश्नः। भवन्तीति–उत्तरम्। ते पृथिव्यादयः श्वासादौ किं गृह्णन्तीति प्रश्न', वायुसम्बन्धि परमाणून् गृह्णन्तीत्युत्तरम्, तत्र परमाणौ रूपरसगधस्पर्शा भवन्तीति प्रतिपादनम्। प्रज्ञापना-सूत्रस्योद्धरणम्। संक्षेपेण नैरयिकाणां विवरणम्। षट्स्वपि दिक्षु श्वासोच्छ्वास वर्गणाया आकर्षण भवतीति निरूपणम्। वायवीयजीवानां श्वासादयो भवंति नवेति प्रश्नः। भवन्तीत्युत्तरम्। वायवीयजीवा वायुकायान्निर्गत्य पुनर्वायुकायिके

द्वितीयशतक का प्रथम उद्देशक प्रारंभ–

इस द्वितीयशतक में " उसास खंदए वि " इत्यादि गाथा द्वारा कहे हुए दश उद्देशक हैं। इनमें से प्रथमशतक में ये विषय हैं–जैसे–पृथिवी आदिक एकेन्द्रिय जीवों के श्वास आदि होते हैं कि नहीं होते हैं? हां होते हैं। वे पृथिव्यादिक जीव श्वास आदि में क्या लेते हैं? ऐसा प्रश्न–वे वायुसंबंधी परमाणु को ग्रहण करते हैं ऐसा उत्तर। परमाणु में रूप, रस, गंध और स्पर्श होते हैं–ऐसा प्रतिपादन। प्रज्ञापना सूत्र का उद्धरण। संक्षेप से नैरयिकों का विवरण। छहों भी दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास वर्गणा का आकर्षण होता है ऐसा निरूपण। वायुकायिक जीवों के श्वास आदि होते है कि नहीं होतें हैं? ऐसा प्रश्न, हां होते है ऐसा उत्तर। वायुकायिक जीव वायुकाय से निकलकर पुनः वायु

પહેલા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ બીજા શતકમા " ऊसास खदए वि " ઇત્યાદિ ગાથા વડે કહેલા દસ ઉદ્દેશક છે તેમાના પહેલા ઉદ્દેશકમાં-નીચેના વિષયોનુ નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે પૃથિવીકાય વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વાસ વગેરે લે છે કે નહી? હા, લે છે તેઓ શ્વાસ વગેરેમાં શુ લે છે? તેઓ વાયુના પરમાણુઓને ગ્રહણુ કરે છે તે પરમાણુઓમા રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ હોય છે એવું પ્રતિપાદન, અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાથી તેનુ પ્રમાણુ સક્ષિપ્તમાં નારકોનું વર્ણુન છએ દિશાઓમા શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાનુ આકર્ષણુ થાય છે એવુ નિરૂપણુ વાયુકાયિક જીવો શ્વાસ વગેરે લે છે કે નથી લેતા? હા, લે છે. વાયુકાયિક જીવો વાયુકાયમાંથી નીકળીને વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે

स्कन्दकोपि च१ 'समुग्घाय' समुद्घाता २ 'पुढविंदिय' पृथिवीन्द्रियाणि,३ पृथिवी इन्द्रियाणि च४ 'अन्न उत्थिया' अन्ययूथिका५ 'भासा य' भाषा च६ 'देवा य' देवाश्च७ 'चमरचंचा' चमरचञ्चा८ 'समयक्खित्तथिकाए' समया क्षेत्रम्९ अस्तिकायाः, १० एते अस्मिन् द्वितीयशतके दशोद्देशकाः सन्ति तेषु चोद्देशकेषु निम्ननिर्दिष्ट विषयाणामधिकारा सन्ति, तत्र प्रथमोद्देशके श्वासोच्छ्वासविषयक स्कन्दनामकानगारविषयकश्च विचारः१। द्वितीयोद्देशके समुद्घातविषयक विवेचनम्२, तृतीयोद्देशके पृथिवीसंबन्धे विचारः३, चतुर्थोद्देशके इन्द्रियविषयको विचारः४, पञ्चमोद्देशकेऽन्यतीर्थिकानामाधिकार ५, षष्ठोद्देशके भाषाविषये विचारः६, सप्तमे देवाधिकारः७, अष्टमोद्देशके चमरचञ्चाराजधानीविषयको विचारः८, नवमोद्देशके समयक्षेत्रयोः स्वरूपविषये विचारः९, दशमोद्देशके अस्तिकायविषयको विचारः। इति१०।

शतक में ये दश उद्देशक हैं—उच्छ्वास, स्कंदक१, समुद्घात२ पृथिवी३ इन्द्रियां ४, अन्ययूथिक ५, भाषा ६, देव७, चमरचंचा८, समयक्षेत्र ९ अस्तिकाय१० इन उद्देशकों में निम्न लिखित विषयों के अधिकार हैं—प्रथम उद्देशकमें श्वासोच्छ्वास संबंधी और स्कन्द अनगार संबंधी विचार है। द्वितीयउद्देशक में समुद्घातविषयक विवेचन है। तृतीय उद्देशक में पृथिवी केसंबंध में विचार किया गया है। चतुर्थउद्देशक में इन्द्रिय विषयक विचार हुआ है। पंचम उद्देशक में अन्यतीर्थिकों का अधिकार है। छठवें उद्देशक में भाषाविषयक विचार हुआ है। सप्तम उद्देशक में देवों का अधिकार है। आठवें उद्देशक में चमरचंचा नाम की राजधानी का विचार किया गया है। नवम उद्देशक में समयक्षेत्र के स्वरूप का विचार किया गया है। दशवें उद्देशक में अस्तिकाय का विचार किया गया है।

પ્રમાણે દસઉદ્દેશક છે (૧) ઉચ્છ્વાસ, સ્કંદક, (૨) સમુદ્ઘાત (૩) પૃથિવી, (૪) ઇન્દ્રિયો, (૫) અન્યયૂથિક, (૬) ભાષા, (૭) દેવ, (૮) ચમરચંચા, (૯) સમયક્ષેત્ર અને (૧૦) અસ્તિકાય. તે ઉદ્દેશકોમા નીચે પ્રમાણેના વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે—પહેલા ઉદ્દેશકમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વિષે અને સ્કંદકઅણગાર વિષે, બીજા ઉદ્દેશકમા સમુદ્ઘાત વિષે, ત્રીજામાં પૃથ્વીના વિષયમાં, ચોથા ઉદ્દેશકમા ઇન્દ્રિયોના વિષયમા, પાંચમા ઉદ્દેશકમાં અન્ય તીર્થિકોના વિષયમા છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા ભાષાના વિષયમા સાતમા ઉદ્દેશકમા દેવો વિષે આઠમાં ઉદ્દેશકમાં ચમરચંચા નામની રાજધાનીના વિષે નવમાં ઉદ્દેશકમાં સમય ક્ષેત્રના સ્વરૂપ વિષે અને દસમાં ઉદ્દેશકમા અસ્તિકાયના વિષયનું વિવેચન કરવામાં આવ્યુ છે

मोक्षगमनं चेति प्रतिपादनमिति ॥

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नतः ।
द्वितीयं शतकं तस्य विवृणोमि यथामति ॥१॥

अथ द्वीतीयशतकस्योद्देशकसंग्रहाय गाथामाह—'ऊसास' इत्यादि ।

गाहा—ऊसास खंदए वि य समुग्धाय पुढविंदिय अन्नउत्थि भासा य ।
देवा य चमरचंचा, समय खित्तऽत्थिकाय बीयसए ॥ १ ॥

छाया—उच्छ्वासः स्कन्दकोपि च समुद्घाताः पृथिवी-
इन्द्रियाणि अन्ययूथिका भाषा च ।
देवाश्च चमरचञ्चा समयक्षेत्रं अस्तिकाया द्वितीयशते ॥१॥

टीका—'बीयसए' द्वितीयशतके 'ऊसास' उच्छ्वासः 'खंदए वि'

उत्पत्ति होना और महाविदेह से मोक्षगमन, इसका प्रतिपादन ।

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नतः ।
द्वितीयशतकं तस्य विवृणोमि यथामति ॥ १ ॥

इस पंचम अङ्ग के प्रथम शतक का प्रयत्न पूर्वक प्रतिपादन करके अब मैं उसके द्वितीय शतक का अपनी बुद्धि के अनुसार विवरण करता हूं ।

द्वितीयशतक के उद्देशकोंके संग्रहके लिये सूत्रकार ने यह (ऊसास) इत्यादि गाथा कही है ।

ऊसास खंदए वि य समुग्घाय पुढविंदिय अन्नउत्थि भासा य ।
देवा य चमर चंचा समयखित्तऽत्थिकाय बीयसए ॥ १ ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार से है-"बीयसए" इस द्वितीय

કની અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ અને મહાવિદેહમાથી મોક્ષગમન, તેનું પ્રતિપાદન.

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नत ।
द्वितीयशतक तस्य विवृणोमि यथामति ॥ १ ॥

પાંચમા અગના પ્રથમ શતકનુ શાન્તિપૂર્વક વિવેચન કરી ને હવે હુ તેના બીજા શતકનું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે વિવરણ કરૂ છું.

બીજા શતકના ઉદ્દેશકોના સંગ્રહને માટે સૂત્રકારે "ऊसास" વગેરે ગાથાઓ કહી છે.

ऊसासखंदए वि य समुग्वाय पुढविंदिय अन्नउत्थि भासा य ।
देवा य चमरचंचा समयखित्तऽत्थिकाय बीयसए ॥ १ ॥

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે "बीयसए" આ બીજા શતકમાં આ

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः स्वामी समवसृतः पर्षन्निर्गता, धर्मः कथितः, परिषत् प्रतिगता, तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी यावत् पर्युपासीन एवमवादीत्, ये इमे भदन्त ! द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रिया

इन्हीं जीवों के उच्छ्वास आदि का प्रतिपादन किया गया है-अतः इस सम्बन्ध को लेकर यह द्वितीय शतक का यह प्रथम उद्देशक कहा गया है। उसका यह (तेणं कालेण इत्यादि प्रथम सूत्र है—' तेणं कालेणं तेण समएणं ' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेण समएणं) उस काल में और उस समय में (रायगिहे णाम नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था (वण्णओ) वर्णकः (सामी समोसढे) स्वामी-श्री महावीर प्रभु-वहां पधारे (परिसा णिग्गया) उसकी देशना सुनने के लिये सभा निकली (धम्मो कहिओ) प्रभुने धर्मोपदेश दिया (परिसा पडिगया) उसे सुन कर सभा पीछे गई । (तेणं कालेणं तेणं समएण) उस काल में और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अंतेवासी) ज्येष्ठ अन्तेवासी-शिष्य (जाव पज्जुवासमाणे) यावत् पर्युपासना करते हुए (एवं वयासी) इस प्रकार बोले-(जे इमे भंते ! बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा) हे भदन्त ! जो ये एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय, ते इन्द्रिय, चौ इन्द्रिय और पंचेन्द्रिय

આ ઉદ્દેશકમાં જીવોનાં ઉચ્છ્વાસ વગેરેનું પ્રતિપાદન કરાયું છે આ બીજા શતકના ઉદ્દેશકનો આ પ્રકારનો સબંધ આગળના ઉદ્દેશકો સાથે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર "तेण कालेण " ઇત્યાદિ છે

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएण) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे णामं नयरे होत्था) રાજગૃહ નામનું નગર હતું (वण्णओ) તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમા વર્ણવેલી ચપાનગરીની માફક છે (सामी समोसढे) તે નગરમા ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (परिसा णिग्गया) તેમની દેશના સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી (धम्मो कहिओ) પ્રભુએ ધર્મોપદેશ આપ્યો (परिसा पडिगया) તે સાભળીને પરિષદ પાછી ગઇ (तेण कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (जेट्ठे अंतेवासी) મોટા અન્તેવાસી શિષ્ય (जाव पज्जुवासमाणे) (યાવત્) પર્યુપાસના કરીને (एव वयासी) આ પ્રમાણે બોલ્યા.

(जे इमे भंते ! बेइंदिया तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा एएसि णं आणमं वा

प्रथमशतकस्य वर्णनं जातम्, तदनन्तरं द्वितीयशतकस्य प्रारंभो भवति, तत्रापि प्रारिप्सितद्वितीयशतके प्रथमोद्देशकस्य वर्णनं क्रियते, तस्य चायमभिसंबंधः-प्रथमशतकस्यान्तिमोद्देशकस्यान्ते जीवानामुत्पादविरहः प्रतिपादितः, इह तु तेपामेव जीवानामुच्छ्वासादिवर्णनमस्तीत्येवं संबन्धकस्यास्य द्वितीयशतकप्रथमोद्देशकस्येदमादिमूत्रम्—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णामं नयरे होत्था वण्णओ, सामी समोसढे, परिसा णिग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-जे इमे भंते! बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया जीवा, एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा जाणामो पासामो, जे इमे पुढवीकाइया, जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा, एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उसासं वा नीसासं वा न जाणामो, न पासामो, एए णं भंते! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, नीससंति वा, हंता गोयमा! एए णं जीवा, आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा णीससंति वा ॥सू०१॥

प्रथमतशतक का वर्णन हो चुका-अब द्वितीय शतक प्रारंभ होता है। इसमें द्वितीयशतक से प्रथम उद्देशक का वर्णन किया जाता है-इसका संबंध इस प्रकार से हैं-प्रथम शतक के अन्तिम उद्देशक के अन्त में जीवों का उत्पाद विरह प्रतिपादित हुआ है और इस जगह

પહેલા શતકનુ વિવરણ પૂરૂં થયું હવે બીજા શતકનું વિવેચન શરૂ થાય છે. તેમાં બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકનુ વર્ણન કરવામા આવે છે તેનો આગળના ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે પહેલા શતકના છેલ્લા ઉદ્દેશકના અન્તિમ ભાગમા જીવોના ઉપપાત વિરહનું પ્રતિપાદન ...

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः स्वामी समवसृतः पर्षन्निर्गता, धर्मः कथितः, परिषत् प्रतिगता, तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी यावत् पर्युपासीन एवमवादीत्, ये इमे भदन्त ! द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रिय', चतुरिन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रिया

उन्हीं जीवों के उच्छ्वास आदि का प्रतिपादन किया गया है-अतः इस सम्बन्ध को लेकर यह द्वितीय शतक का यह प्रथम उद्देशक कहा गया है। उसका यह (तेणं कालेण इत्यादि प्रथम सूत्र है—'तेणं कालेणं तेण समएणं' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेण समएणं) उस काल में और उस समय में (रायगिहे णामं नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था (वण्णओ) वर्णकः (सामी समोसढे) स्वामी-श्री महावीर प्रभु-वहां पधारे (परिसा णिग्गया) उसकी देशना सुनने के लिये सभा निकली (धम्मो कहिओ) प्रभुने धर्मोपदेश दिया (परिसा पडिगया) उसे सुन कर सभा पीछे गई। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अंतेवासी) ज्येष्ठ अन्तेवासी-शिष्य (जाव पज्जुवासमाणे) यावत् पर्युपासना करते हुए (एव वयासी) इस प्रकार बोले-(जे इमे भंते ! बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा) हे भदन्त ! जो ये एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय, ते इन्द्रिय, चौ इन्द्रिय और पंचेन्द्रिय

આ ઉદ્દેશકમાં જીવોના ઉચ્છ્વાસ વગેરેનું પ્રતિપાદન કરાયુ છે આ બીજા શતકના ઉદ્દેશકનો આ પ્રકારનો સબંધ આગળના ઉદ્દેશક સાથે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર "तेणं कालेण" ઇત્યાદિ છે

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे णामं नयरे होत्था) રાજગૃહ નામનું નગર હતું (वण्णओ) તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમા વર્ણવેલી ચંપાનગરીની પ્રમાણે છે (सामी समोसढे) તે નગરમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (परिसा णिग्गया) તેમની દેશના સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી (धम्मो कहिओ) પ્રભુએ ધર્મોપદેશ આપ્યો (परिसा पडिगया) તે સાંભળીને પરિષદ પાછી ગઇ (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (जेट्ठे अंतेवासी) મોટા અન્તેવાસી શિષ્ય (जाव पज्जुवासमाणे) (યાવત્) પર્યુપાસના કરીને (एव वयासी) આ પ્રમાણે બોલ્યા.

(जे इमे भंते ! बेइंदिया तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा एएसि णं आणमं वा

जीवाः, एतेषां खलु आनामं वा प्राणामं वा, उच्छ्वासं वा निश्वासं वा जानीमः पश्यामः। ये इमे पृथिवीकायिकाः यावद् वनस्पतिकायिका एकेन्द्रियजीवाः, एतेषां खलु आनामं वा प्राणामं वा उच्छ्वासं वा निश्वासं वा न जानीमः न न पश्यामः, एतेऽपि खलु भदंत! जीवा आनंति वा प्राणंति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, हंत गौतम! एते खलु जीवाः, आनंति वा प्राणंति वा, उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा॥ सू० १॥

जीव हैं सो (एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा जाणामो, पासामो) इनके भीतरी बहिरी उच्छ्वास निःश्वासको तो हम जानते हैं और देखते हैं (जे इमे पुढवीकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा) परन्तु जो ये पृथिवीकायिकसे ले कर वनस्पतिकायिक तकके एकेन्द्रिय जीव हैं सो (एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा न जाणामो न पासामो) इनके भीतरी बाहिरी श्वास और उच्छ्वास को न हम जानते हैं और न हम देखते हैं। (एएणं भंते! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, नीससंति वा) तो हे भदन्त! ये जीव क्या भीतर बाहर के श्वाव और उच्छ्वास को लेते हैं? (हंता गोयमा!) हां गौतम! (एएवि णं जीवा आणमं ते वा

पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा जाणामो, पासामो) હે ભગવન્! દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો જે શ્વાસ અંદર ગ્રહણ કરે છે. અને જે ઉચ્છ્વાસ બહાર કાઢે છે તે તો અમે જાણીયે છીએ અને જોઈએ છીએ પણ (जे इमे पुढवीकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा) પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિકાય સુધીના જે એકેન્દ્રિય જીવો તેમના (एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं न जाणामो न पासामो) બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ વિષે અમે કંઈ પણ જાણતા નથી કે તેને જોતા પણ નથી (एए णं भंते जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा?) તો હે ભગવન્! તે જીવો શું શ્વાસ ગ્રહણ કરે છે અને ઉચ્છ્વાસ બહાર કાઢે છે! (हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ! (एए वि णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा,

टीका—'तेण कालेण' तस्मिन् काले—अवसर्पिणीचतुर्थारके 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये—श्रेणिकशासनकाले 'रायगिहे णाम नयरे होत्था' राजगृहं नाम नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णक 'सामी समोसढे' स्वामी समवसृतः, भगवान् समागतः। 'परिसा णिग्गया' पर्षन्निर्गता 'धम्मो कहिओ' धर्मः कथितः, 'परिसा पडिगया' परिषत् प्रतिगता, 'तेण कालेणं' तस्मिन् काले, सभाविसर्जनान्तरकाले 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये उच्छ्वासनिःश्वासादिमधोद्भवसमवे

पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा) ये भी जीव भीतर में श्वास ग्रहण करते हैं भीतर में श्वास छोड़ते हैं बाहिर में श्वास ग्रहण करते और बाहिर में नि श्वास छोड़ते हैं।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) काल से यहां अवसर्पिणी चौथा काल लिया गया है और समय से श्रेणिक राजा के शासन समय लिया गया है। अत अवसर्पिणी के चौथे आरे में और श्रेणिक राजा के शासन समय में (रायगिहे णामं नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था (वण्णओ सामी समोसढे) इस नगर का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान है यह बात यहां (वण्णओ) पद से सूत्रकार ने प्रगट की है। इस नगर में स्वामी—श्रमण भगवान महावीर प्रभु—पधारे। (परिसा निग्गया) सभा प्रभु का धर्मोपदेश सुनने के लिये नगर से निकली (धम्मो कहिओ) प्रभुने धर्म का उपदेश दिया। (परिसा पडिगया) धर्मोपदेश सुनकर सभा विसर्जित हो गई। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) पद से यहां सभा विसर्जन के अनन्तर

ઉસ્સસંતિ વા ણીસસંતિ વા) તે જીવો પણ અંદર શ્વાસ લે છે અંદર શ્વાસ છોડે છે બહારથી શ્વાસ ગ્રહણ કરે છે અને નિ:શ્વાસને બહાર કાઢે છે

ટીકાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" કાલ પદવડે અહીં અવસર્પિણીનો ચોથો આરો લેવામાં આવ્યો છે અને 'સમય' પદથી શ્રેણિક રાજાનો શાસન સમય લેવામાં આવ્યો છે એટલે કે અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં શ્રેણિક રાજાના શાસન સમયે 'रायगिहे णामं नयरे होत्था' રાજગૃહ નામનું નગર હતું "वण्णओ सामी समोसढे" તે નગરનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપા નગરી ની માફક સમજવું એ વાત "वण्णओ" પદથી સૂત્રકારે બતાવી છે તે નગરમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. 'परिसा निग्गया' નગરમાંથી લોકોની પરિષદ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે પ્રભુ પાસે જવા ઉપડી. 'धम्मो कहिओ' પ્રભુએ તેમને ધર્મોપદેશ દીધો. 'परिसा पडिगया' ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ ત્યાંથી પાછી ફરી. "तेणं कालेणं तेणं समएणं"

'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी' ज्येष्ठोऽन्तेवासी अग्निभूतिः गौतमः 'जाव पज्जुवासमाणे' यावत् पर्युपासीनः यावत्पदेन—प्रथमशतकप्रथमोद्देशकीयसप्तमाष्टमसूत्रस्थ 'जायसड्ढे' इत्यारभ्य 'पंजलिउडे' इत्यन्त सर्वं संग्राह्यम्, वन्दननमस्कारादिक कृत्वा भगवन्तं सेव-मानः 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'एव' वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् पृष्टवान् 'जे इमे भंते' ये इमे भदन्त ! 'बेइंदिया' द्वीन्द्रियाः 'तेइंदिया' त्रीन्द्रियाः 'चउरिंदिया' चतुरिन्द्रियाः 'पंचिंदिया' पञ्चेन्द्रियाः 'जीवा' जीवाः प्राणिनः सन्ति 'एएसि णं' एतेषां खलु 'आणामं वा पाणामं वा' अनामं वा आभ्य-न्तरिकम्, प्राणामं वा बाह्यम् 'उस्सास वा निस्सासं वा' उच्छ्वासं वा निश्वासं

काल में और उच्छ्वास निःश्वास आदि के प्रश्नोद्भाव के समय में ऐसा अर्थ लिया गया है। (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी) इन पदों का अर्थ स्पष्ट है। (जेट्ठे अन्तेवासी) पद से ज्येष्ठ-प्रधान-शिष्य गौतम स्वामी लिये गये हैं। (जाव पज्जुवासमाणे) में जो यह (यावत्) शब्द आया है। उससे (प्रथमशतक के प्रथम उद्देशक में जो सातवां आठवां सूत्र है, उनमें जो (जायसड्ढे) यहां से लगाकर (पंजलिउडे) तक का पाठ है वह पाठ यहां ग्रहण किया गया है ऐसा जानना चाहिये। वन्दना नमस्कार आदि करके गौतम ने प्रभु की सेवा करते हुए (एवं वयासी) इस प्रकार से पूछा-(जे इमे भंते ! हे भदन्त ! जो ये (बेइं-दिया) दो इन्द्रियवाले जीव (तेइंदिया) तीन इन्द्रियवाले जीव (चउ-रिंदिया) चार इन्द्रियवाले जीव (पंचिंदिया) पांच इन्द्रिय वाले (जीवा) जीव-प्राणी हैं (एएसि णं) सो इनका (आणामं) भीतर का (वा)

આ પદો વડે અહીં " સભા વિસર્જન થયા પછીનો કાળ અને ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ વગેરેના પ્રશ્નો પૂછવા નો સમય" લેવામા આવ્યો છે " समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी " એટલે કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી. " जाव पज्जुवासमाणे " આ જે ' जाव " (यावत्) પદ છે તેના વડે પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના સાતમા અને આઠમા સૂત્રમાનો" " जायसड्ढे " પદથી શરૂ કરીને " पंजलि उडे " સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે તેમ સમજવુ. વદણા નમસ્કાર વગેરે કરીને પ્રભુને ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક ' एव वयासी " આ પ્રમાણે પૂછ્યુ " " जे इमे भंते ! હે ભગવન્! આ જે " बेइंदिया " બે ઇન્દ્રિયોવાળા " तेइंदिया " ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા, " चउरिंदिया " ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા અને ' पंचिंदिया " પાચ ઇન્દ્રિયોવાળા ' जीवा " જીવો છે. " एएसि ण " તેમનો " आणामं " અદ

वा ' जाणामो पासामो ' जानीमः पश्याम परन्तु ' जे इमे पुढविकाइया ' ये इमे पृथिवीकायिका 'जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा' यावत् वनस्पतिकायिका एकेन्द्रियजीवा, अत्र यावत्पदेन अप्तेजोवायुकायिकाना ग्रहणम् । ' एएसि णं आणाम वा पाणाम वा ' एतेषां खलु जीवानाम् आनाम वा प्राणाम वा ' उस्सास वा नीसास वा ' उच्छ्वास वा निःश्वास वा, न जाणामो न पासामो ' न जानीमो न पश्याम, द्वीन्द्रियादीनां जीवानां बाह्याभ्यन्तरमुच्छ्वास निःश्वासादिक जानीमः पश्याम स्वानुभवात् । परन्तु पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्तै केन्द्रियजीवानां बाह्याभ्यन्तर श्वासनिःश्वासादिक न जानामि न पश्यामीति

और (पाणाम वा) बाहर का जो (उस्सास वा) उच्छ्वास, और (नीसास वा) निःश्वास है (जाणामो पासामो) उसे तो हम जानते हैं और देखते हैं । परन्तु (जे इमे पुढवीकाइया) जो ये पृथिवीकायिक (जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा) यावत् वनस्पति कायिक एकेन्द्रिय जीव है-यहां यावत् शब्द से (अप्कायिक जीव, तेज कायिक, वायुकायिक) इन एकेन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है-(एएसि णं आणाम वा पाणामं वा) सो इनके भीतर के और बाहर के (उस्सास नीसासं वा न जाणामो न पासामो) उच्छ्वास को, निःश्वास को न हम जानते है और न हम देखते है। तात्पर्य कहने का यह है कि मैं अपने अनुभव से द्वीन्द्रियादिक जीवों के बाह्य आभ्यन्तर उच्छ्वास निःश्वास आदि को जानता हूं और देखता हूं । परन्तु जो पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से लेकर वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय पर्यन्त जीव हैं, उनके बाह्य आभ्यन्तर श्वास निःश्वास आदिकों को मैं न जानता हूं और न देखता ही हूं।

श्वो वा' अने 'पाणाम वा બહારનો જે 'उस्सास वा नीसासं वा" ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ છે ' जाणामो पासामो તેને તો સમજીએ છીએ અને જોઈ શકીએ છીએ. પણ ' जो इमे पुढवीकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा' પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિ કાય સુધીના જે એકેન્દ્રિય જીવો છે (અહીં" યાવત્" પદથી અપ્કાય તેજસ્કાય અને વાયુકાયનાજીવો ગ્રહણ કરવા જોઈએ ' ए ए सि णं आणाम वा पाणाम वा " તેમના બાહ્ય આભ્યન્તર ' उस्सासं वा नीसासं वा न जाणामो न पासामो " ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસને અમે જાણતા નથી અને અમે જોતા નથી. તાત્પર્ય એ છે કે દ્વીન્દ્રિય સુધીના જીવોના બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસોચ્છ્વાસને અનુભવથી જાણી શકાય છે અને દેખી શકાય છે પણ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોથી શરૂ કરીને વનસ્પતિ કાયિક સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોના બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસોચ્છ્વાસ અનુભવથી જાણી શકાતા નથી અને દેખી

भाव, 'एएणं भंते जीवा' एते खलु भदन्त ! जीवाः पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ताः किम् 'आणमंति वा पाणमंति वा' आनमंति वा प्राणमंति वा 'उस्ससंति वा नीससंति वा' उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, एकेन्द्रियजीवानाम् श्वासोच्छ्वासादिकं भवति नवेति प्रश्नः, संशयकारणं तु अदृश्यमानत्वम्, एकेन्द्रियजीवानां प्रत्यक्षत उच्छ्वासादिकं न दृश्यते, जीवत्वं च तेष्वप्यस्ति, अतो गौतमस्य प्रश्नः, उत्तरयति भगवान्—'हंता गोयमा' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम ! 'एए वि णं जीवा' एतेपि खलु जीवाः, पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ता जीवा अपि 'आनमंति वा पाणमंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा 'उस्ससंति वा नीससंति

(एएणं भंते ! तो हे भदन्त ! ये जीव पृथिवीकायिक से लेकर वनस्पति कायिकतक के एकेन्द्रिय जीव (किं आणमंति वा पाणमंति वा) क्या भीतर में श्वास ग्रहण करते हैं ? बाहर में श्वास छोड़ते है ? (उस्ससंति वा नीससंति वा) बाहर में निःश्वास को ग्रहण करते हैं ? बाहर में निःश्वास को छोड़ते हैं ? तात्पर्य प्रश्न का यह है कि एकेन्द्रिय जीवों के श्वास निःश्वास आदि होते हैं कि नहीं होते हैं ? संशय का कारण यह है–कि एकेन्द्रिय जीवों का उच्छ्वास आदि प्रत्यक्ष से दिखता नहीं है ? परन्तु उनमें भी चैतन्य तो है । इस लिये गौतमने ऐसा प्रश्न किया । इसका उत्तर देते हुए भगवान उनसे कहते हैं कि हंता, गोयमा ! हां गौतम ! (ए ए वि णं जीवा" ये पृथिवी कायिक से लेकर वनस्पति कायिक तक के समस्त एकेन्द्रिय जीव भी (आनमंति वा पाणमंतिवा) भीतर बाहर में श्वास ले ते हैं (उस्ससंति वा नीससंतिवा)

પણ શકાતો નથી "एए णं भंते ! जीवा" તો હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિકાય સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો "किं आणमंति वा पाणमंति वा ?" શું શ્વાસ અંદર લે છે અને બહાર છોડે છે? "उस्ससंति वा नीससति वा ?" શુ બહારથી શ્વાસમા હવા લઇ તેને નિઃશ્વાસ રૂપે બહાર કાઢે છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વસોચ્છ્વાસ લે છે કે નહીં ? આ જાતની શંકાનુ કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રત્યક્ષ જોઇ શકાતો નથી, પણ તેમનામા ચૈતન્ય તો હોય છે અને તેથી આ જાતનીશંકા સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાન તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "हंता गोयमा ! હા, ગૌતમ! "एए वि ण जीवा" તે બધા એકેન્દ્રિય જીવો પણ "आनमंति वा प्राणमंति वा" બાહ્યાભ્યતર શ્વાસ લે છે અને "उस्ससंति वा नीससति वा" બાહ્યાભ્યતર નિઃશ્વાસ છોડે છે જેવી રીતે ચૈતન્યયુક્ત

वा ' उच्छ्वसति वा निश्वसन्ति वा, हे गौतम ! एतेपि पृथिव्यायारभ्य वनस्पतिकायान्ता एकेन्द्रिय जीवा अपि आभ्यन्तर बाह्य वा उच्छ्वास निश्वास कुर्वन्ति, यथा वय जीवा श्वास-निश्वासौ गृह्णीमस्तथैव जीवात्वाविशेषात् इमेऽपि एकेन्द्रिया जीवा उच्छ्वासनिःश्वासौ गृह्णन्त्येवेति भावः ॥ सू०१ ॥

भीतर बाहर में निःश्वास छोडते हैं। जैसे जीवत्व की अविशेषता से युक्त हुए हम लोग श्वास निःश्वास लेते हैं और छोडते हैं उसी तरह से जीवत्व की अविशेषता से युक्त ये एकेन्द्रिय जीव भी श्वासोच्छ्वास लेते हैं और छोडते हैं। ये पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय जीव हैं ऐसा आगम का वचन है। परन्तु इनके श्वास निश्वास आदि होते हैं कि नहीं ऐसीजो शंका हुई है उसका कारण यह है कि जिस प्रकार मनुष्य आदि मे श्वास निःश्वास प्रत्यक्ष से देखने में आते हैं उस प्रकार से ये एकेन्द्रिय जीवों में देखने में नहीं आते हैं। अत इस प्रकार की शंका होना स्वाभाविक है। यदि इस पर यों कहा जावे कि जब यह आगमप्रमाण से निश्चित है कि पृथिवी आदि जीव हैं तो यह बात तो माननी ही चाहिये कि इनमें श्वासोछ्वास है ही फिर शंका करने की क्या जरूरत है? सो इसका समाधान यह है कि जीव होने पर भी कितनेक जीवों का शरीर मेढक आदि जीवो का शरीर बहुत समय तक बिना श्वासादि के भी देखा जाता है। अतः पृथ्वी आदिजीव क्या उस तरह के हैं या मनुष्य आदि की तरह श्वासोच्छ्वास से युक्त है? ऐसी शंका है

મનુષ્યો શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે તેવી જ રીતે ચૈતન્યયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવો પણ શ્વાસ લેવાની અને નિઃશ્વાસ કાઢવાની ક્રિયા કરે છે આગમોમાં શાસ્ત્રોમાં પૃથિવીકાયિક વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો કહેવામાં આવેલ છે તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે કે નહીં, એવી જે શંકા ઉદ્ભવી છે તેનું કારણ એ છે કે મનુષ્ય વગેરે જીવોમાં જેવી રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે તેવી રીતે એકેન્દ્રિય જીવોમાં તે ક્રિયા પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાતી નથી. તેથી તે પ્રકારની શંકા અસ્થાને નથી જો આ બાબતમાં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે આગમોમાં તેમને જીવ પ્રતિપાદિત કર્યા છે તો તે વાત માનવી જ જોઈએ કે તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તેમાંથી શંકાને માટે અવકાશ જ નથી. તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય કેટલાક જીવો (દેડકાં વગેરે) ઘણા સમય સુધી શ્વાસ લેતા નથી. તો શું પૃથિવીકાય વગેરે જીવો તે પ્રકારના છે? કે મનુષ્ય વગેરેની જેમ શ્વાસોચ્છ્વાસથી યુક્ત છે? એ પ્રકારની શંકા થાય છે

भाव', 'एएणं भंते जीवा' एते खलु भदन्त! जीवाः पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ताः किम् 'आणमंति वा पाणमंति वा' आनमंति वा प्राणमति वा 'ऊस्ससति वा नीससंति वा' उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, एकेन्द्रियजीवानाम् श्वासोच्छ्वासादिकं भवति नवेति प्रश्नः, संशयकारणं तु अदृश्यमानत्वम्, एकेन्द्रियजीवानां प्रत्यक्षत उच्छ्वासादिकं न दृश्यते, जीवत्वं च तेष्वप्यस्ति, अतो गौतमस्य प्रश्नः, उत्तरयति भगवान्—'हंता गोयमा' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'एए वि णं जीवा' एतेपि खलु जीवाः, पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ता जीवा अपि 'आनमंति वा पाणमंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा 'उस्ससंति वा नीससंति

(एएणं भंते! तो हे भदन्त! ये जीव पृथिवीकायिक से लेकर वनस्पति कायिकतक के एकेन्द्रिय जीव (किं आणमंनि वा पाणमंति वा) क्या भीतर में श्वास ग्रहण करते हैं? बाहर में श्वास छोड़ते है? (उस्ससंति वा नीससंति वा) बाहर में निःश्वास को ग्रहण करते हैं? बाहर में निःश्वास को छोड़ते हैं? तात्पर्य प्रश्न का यह है कि एकेन्द्रिय जीवों के श्वास निःश्वास आदि होते हैं कि नहीं होते हैं? संशय का कारण यह है-कि एकेन्द्रिय जीवों का उच्छ्वास आदि प्रत्यक्ष से दिखता नहीं है? परन्तु उनमें भी चैतन्य तो है। इस लिये गौतमने ऐसा प्रश्न किया। इसका उत्तर देते हुए भगवान उनसे कहते हैं कि हंता, गोयमा! हां गौतम! (ए ए वि णं जीवा" ये पृथिवी कायिक से लेकर वनस्पनि कायिक तक के समस्त एकेन्द्रिय जीव भी (आनमंति वा पाणमंतिवा) भीतर बाहर में श्वास ले ते हैं (उस्ससंति वा नीससंतिवा)

પણ શકાતો નથી "एए ण भंते! जीवा" તો હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિકાય સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો "किं आणमंति वा पाणमंति वा?" શું શ્વાસ અંદર લે છે અને બહાર છોડે છે? "उस्ससंति वा नीससति वा?" શું બહારથી શ્વાસમાં હવા લઇ તેને નિઃશ્વાસ રૂપે બહાર કાઢે છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વસોચ્છ્વાસ લે છે કે નહીં? આ જાતની શંકાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રત્યક્ષ જોઇ શકાતો નથી, પણ તેમનામાં ચૈતન્ય તો હોય છે અને તેથી આ જાતની શંકા સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ભગવાન તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "हंता गोयमा! હા, ગૌતમ! "एए वि ण जीवा" તે બધા એકેન્દ્રિય જીવો પણ "आनमंति वा पाणम ति वा" બાહ્યાભ્યંતર શ્વાસ લે છે અને "उस्ससंति वा नीससंति वा" બાહ્યાભ્યંતર નિઃશ્વાસ છોડે છે જેવી રીતે ચૈતન્યયુક્ત

छाया—किं खलु भदन्त ! एते जीवा आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसति वा, निःश्वसति वा, गौतम ! द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकाणि द्रव्याणि, क्षेत्रतोऽसंख्येय प्रदेशावगाढानि कालतोऽन्यतरस्थितिकानि, भावतो वर्णवन्ति, गंधवति, स्पर्शवन्ति आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसति वा, निश्वसति वा, यानि भावतो वर्णवंति

उच्छ्वास निःश्वास का अधिकार होने से ही जीवादिक समुच्चय दण्डक और चौवीस दण्डकरूप २५ पदों में उच्छ्वास निःश्वास के स्वरूप को निर्णय करने के लिये गौतम स्वामी प्रश्न करते हुए कहते हैं कि 'किं ण भंते ! एए जीवा आणमंति वा पाणमंति वा' इत्यादि ।

(किं णं भंते ! एए जीवा) हे भदन्त ! ये जीव किस प्रकार के द्रव्यों को (आणमंति वा पाणमंति वा उससंति वा निस्ससंति वा) भीतर के बाहर के श्वासरूप में लेते हैं और किस प्रकार के द्रव्यों को भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोडते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दव्वओ ण अणंतपएसियाइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा से अनंतप्रदेशी द्रव्यों को, (खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं) क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ हुए द्रव्यों को (कालओ अन्नयरठिईयाइं) काल की अपेक्षा किसी भी प्रकार की स्थिति वाले द्रव्यों को (भावओ वण्णमंताइं, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं) भाव की अपेक्षा वर्णवाले, गंधवाले, रसवाले, स्पर्शवाले द्रव्यों को (आणमंति वा पाणमंति वा)

ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી જીવાદિક સમુચ્ચય દંડક અને ચોવીસ દંડકરૂપ પચીશ પદોમાં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસનો નિર્ણય કરવાને માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

"किं णं भंते ! एए जीवा आणमंति वा पाणमंति वा" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ- किं णं भंते ! एए जीवा) હે ભગવન્ ! તે જીવો કઈ જાતના દ્રવ્યોને (आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ?) બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને કઈ જાતના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दव्वओणं अणंतपएसियाइं दव्वाइं) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશી દ્રવ્યોને (खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલાં દ્રવ્યોને (कालओ अन्नयर ठिईयाइं) કાળની અપેક્ષાએ કોઈ પણ જાતની સ્થિતિવાળાં દ્રવ્યોને (भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं) ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને (आणमंति वा पाणमंति वा) તેઓ બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસરૂપે

उच्छ्वासनिःश्वासयोरधिकारादेव जीवादिषु पंचविंशतिपदेषु उच्छ्वासनिःश्वासयोः स्वरूपं निर्णेतु प्रश्नयन्नाह–' किं ण भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–किं णं भंते! एए जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, गोयमा! दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं, खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, कालओ अन्नयरठिइयाइं, भावओ वण्णमंताइं, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं, आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा। आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउपंचादिसिं । किं णं भंते! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । जीवा एगिंदिया वाघाया य णिव्वाघाया य भाणियव्वा, सेसा नियमा छद्दिसिं ॥सू०२॥

तथा बहुत समय तक भी श्वासोच्छ्वास नहीं लेने वाले जीव किसी न किसी समय तो श्वासोच्छ्वास लेते ही है यह नजर से दिखता है परन्तु इनका श्वासोच्छ्वास तो कभी देखने में आता ही नहीं है। अतः उन जीवों में श्वासोच्छ्वास है कि नहीं ऐसा शंका का समाधान इस सूत्र द्वारा किया गया है और कहा गया है कि इनमें श्वासोच्छ्वास आदि हैं ॥सू०१॥

તથા ઘણા લાંબા સમય સુધી શ્વાસોચ્છ્વાસ નહીં લેનારા જીવો પણ કોઈક સમયે તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા જોવામા આવે છે પણ એકેન્દ્રિય જીવો તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા કદી પણ જોવામા આવતા નથી તેથી તે જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે કે નથી કરતા ? એવી શંકા અનુચિત નથી તે શંકાના સમાધાનમાં આ સૂત્ર વડે તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે લે છે એમ કહેવામા આવ્યું છે.॥સૂ-૧॥

उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा जीवा एकेन्द्रिया व्याघाता निर्व्याघाताश्च भणि तव्याः शेषा नियमात् षड्दिशम् ॥ सू० २ ॥

टीका—'किं ण भंते' किं खलु भदन्त' अत्र किं शब्दस्य सामान्यनिर्देश त्वात् कानि=किं विधानी द्रव्याणीत्यर्थ, 'एए जीवा' एते जीवा, एकेन्द्रियाः

हे गौतम ! इस विषय में पहिले की तरह से ही जानना चाहिये यावत् वे छह दिशाओं में से अंदर बाहर के श्वास नि श्वास के अणुओं को ग्रहन करते हैं। (जीवा एगिंदिया वाघाय निव्वाघाया य भाणियव्वा सेसा नियमा छद्दिसिं) जीव और एकेन्द्रिय के संबंध में ऐसा कहना कि यदि कोई व्याघात प्रतिषेधक नहीं है तो वे समस्त दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि प्रतिषेधक है तो वे छह दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि प्रतिषेधक है तो वे छह दिशाओं के श्वास निःश्वास के अणुओं ग्रहण नहीं कर सकने के कारण कोई समय तीन दिशाओं में से' कोई समय चार दिशाओं में से, कोई समय पांच दिशाओं में से श्वास नि श्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं। बाकी समस्त जीव छहों दिशाओं में से श्वास नि श्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं।

टीकार्थ—(किं णं भंते) यहां (किं) यह शब्द सामान्य का निर्देशक है। इसलिये इसका अर्थ यहां (किस प्रकार के द्रव्यों को) ऐसा होता है। (एए जीवा) पृथिवी से लेकर वनस्पति तक के एकेन्द्रिय

वा पाणमंति वा, ऊससंति वा, नीससंति वा) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ આગળ મુજબ જ સમજવું છ દિશાઓમાંથી તેઓ બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે" ત્યાં સુધીનું કથન આગળ મુજબ જ સમજવું (जीवा एगिंदिया वाघाय निव्वाघाय भाणियव्वा सेसा नियमा छद्दिसिं) સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવો વિષે એવું કહેવું જોઈએ કે જો કોઈ વ્યાઘાત નડતો નહોય તો તેઓ બધી દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે પણ જો વ્યાઘાત નડતો હોય તો છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શકતા નથી પણ કોઈ વખત ત્રણ દિશાઓમાંથી, તો કોઈ વખત ચાર દિશાઓમાંથી અને કોઈ વખત પાંચ દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરેછે બાકીના તમામ જીવો છએ દિશામાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે

ટીકાર્થ— किं नं भंते અહીં किं" પદ સામાન્યનું નિર્દેશક છે તેથી અહીં તેનો અર્થ ' કયાંપ્રકારના દ્રવ્યોને એવો થાય છે "एए जीवा" પૃથિ

आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, तानि किम् एकवर्णान्यानन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, आहारगमो ज्ञातव्यः यावत् त्रिचतुः पंचदिशम् । किं खलु भदंत ! नैरयिका आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, तदेव यावत् नियमात् षड्दिशं आनन्ति वा प्राणन्ति वा

भीतर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं (उस्ससंति वा नीससंति वा) तथा इसी प्रकार के द्रव्यों को भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोड़ते हैं। (जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे भदन्त ! वे जीव भाव की अपेक्षा जिन वर्णवाले द्रव्यों को भीतर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं तथा भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोड़ते हैं (ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा) वे द्रव्य क्या एक वर्णवाले होते हैं ? (आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउपंचदिसिं) हे गौतम ! यहां आहार गम लेना चाहिये-और वह यावत् तीन चार पांच दिशा तरफ के श्वास और निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं इस तरह से लगाना चाहिये। (किं णं भंते ! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे भदन्त नैरयिक जीव किस प्रकार के द्रव्यों को अन्दर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं अर्थात् ग्रहण करते हैं ? और किस प्रकार के द्रव्यों को अन्दर बाहर के निःश्वास में छोड़ते हैं। (तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा)

લે છે (उस्ससति वा नीससंति वा) અને એવાજ દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે (जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससति वा) હે ભગવન્ ! તે જીવો ભાવની અપેક્ષાએ જે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે લે છે તથા બાહ્યાભ્યન્તર નિશ્વાસ રૂપ છોડે છે, (ताइ किं एगवण्णाइ आणमति वा पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा તે દ્રવ્યો શુ એક વર્ણવાળા હોય છે ! (आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं) હે ગૌતમ ! અહીં આહારગમ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને જીવો ત્રણ' ચાર અને પાચ દિશાઓમાથી શ્વાસ અને નિશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ત્યા સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઇએ, (किं णं भते ! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) હે ભગવન્ ! નારક જીવો કઇ જાતના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે લે છે અને કયા પ્રકારના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિશ્વાસ રૂપ છોડે છે ! (तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति

'गंधमंताइ' गन्धवन्ति, सुरभ्यादिगन्धयुक्तानि, 'रसमंताइं' रसवन्ति, तिक्तादि रसयुक्तानि 'फासमंताइं' स्पर्शवन्ति, कर्कशकठोरादिस्पर्शयुक्तानि द्रव्याणि, 'आनमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, प्रश्नयति 'जाइ' इत्यादि। 'जाइं भावओ वण्णमंताइ' यानि द्रव्याणि भावतो वर्णवन्ति=वर्णयुक्तानि 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति नीससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, 'ताइं किं एगवण्णाइं' तानि किम् एकवर्णानि-एकवर्णयुक्तानि 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, यानि भावतो वर्णयुक्तानि द्रव्याणि पृथिव्या

आदि वर्ण युक्त, (गंधमंताइ) सुरभि आदि गंधयुक्त, (रसमंताइं) तिक्त आदि रस युक्त, (फासमंताइं) कर्कश कठोर आदि स्पर्श युक्त द्रव्यों को (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति वा, निस्ससंति वा) आभ्यन्तर में श्वासरूप से ग्रहण करते हैं, बाहर में श्वासरूप से ग्रहण करते हैं भीतर में निःश्वासरूप छोड़ते हैं, बाहर में निःश्वासरूप से छोड़ते हैं। (जाइं भावओ वण्णमंताइं) भाव की अपेक्षा वर्णवाले जिन द्रव्यों को ये जीव (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा) भीतर बाहर के श्वासरूप में ग्रहण करते हैं और भीतर बाहर में निःश्वासरूप में छोड़ते हैं (ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) तो वे द्रव्य एक वर्णवाले भीतर बाहर के श्वासरूप में ग्रहण किये जाते हैं, भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोड़े जाते हैं क्या? यह प्रश्न है और इस का आशय यह है कि ये पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव भाव की अपेक्षा वर्णयुक्त जिन

"वण्णमंताइं" કૃષ્ણાદિ વર્ણવાળા, "गंधमंताइं" સુરભિ વગેરે ગંધવાળાં, "रसमंताइं" તિક્ત (તીખો) વગેરે રસવાળાં, 'फासमंताइं" કઠોર વગેરે સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોને 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, नीससंति वा" આભ્યન્તર શ્વાસરૂપે લે છે બહાર શ્વાસ રૂપે લે છે અંદર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે, બહાર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે, હે ભગવન્ 'जाइं भावओ वण्णमंताइं" ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણવાળાં જે દ્રવ્યોને તે જીવો 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा" नीससंति वा આભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને બાહ્યાભ્યન્તર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે 'ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा' તે દ્રવ્યો શું એક વર્ણવાળા હોય છે? તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વીકાય વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો ભાવની અપે

पृथिव्याद्यारभ्य वनस्पतिपर्यन्ताः, 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, एते एकेन्द्रियजीवा आनप्राणादितया कानि द्रव्याणि गृह्णन्तीति भावः। भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं' द्रव्यतः खलु अनंतप्रदेशिकानि द्रव्याणि आनन्ति वा प्राणन्ति वा इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः। 'खेत्तओ असखेज्जपएसोगाढाइं' क्षेत्रतोऽसंख्यातप्रदेशावगाढानि द्रव्याणीति भावः। अत्र प्रदेशशब्देन आकाशप्रदेशा गृह्यन्ते। 'कालओ अन्नयरठिइयाइं' कालतोऽन्यतरस्थितिकानि, एकद्व्यादिसमयस्थितिकेष्वन्यतरस्थितिकानि, 'भावओ वण्णमंताइं' भावतो वर्णवन्ति, कृष्णादिवर्णयुक्तानि,

---

जीव (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति, वा निस्ससंति वा) भीतर बाहर के श्वास में और निःश्वास में ग्रहण करते हैं। तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि ये एकेन्द्रिय जीव आन प्राण आदि-श्वासोच्छ्वास आदि रूप से किस प्रकार के द्रव्यों को ग्रहण करते हैं? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (दव्वाओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं वे एकेन्द्रिय जीव द्रव्य की अपेक्षा से अनंत प्रदेशवाले द्रव्यों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं, (खेत्तओ) क्षेत्र की अपेक्षा से (असंखेज्जपएसोगाढाइं) आकाश के असंख्येय प्रदेश में रहे हुए द्रव्यो को ग्रहण करते हैं। यहां प्रदेश शब्द से आकाश के प्रदेश लिये गये हैं। (कालओ) काल की अपेक्षा से (अन्नयरठिइयाइं एक दो आदि समय रूप स्थिति में से किसी एक स्थिति वाले द्रव्यो को ग्रहण करते हैं। (भावओ) भाव की अपेक्षा से (वण्णमंताइं) कृष्ण

वीकायथी लईने वनस्पति सुधीना એકેન્દ્રિય જીવો "आणमंति वा पाणमति वा, उस्ससंति वा, निस्ससंति वा" બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસમાં ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે! પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસમાં કઈ જાતના દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે! ભગવાન મહાવીર સ્વામી તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "दव्वओणं अणंतपएसियाइं दव्वाइं" એકેન્દ્રિય જીવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે, "खेत्तओ" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ "असखेज्जपएसोगाढाइं" આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે અહીં 'પ્રદેશ" શબ્દ વડે આકાશના પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે "कालओ" કાળની અપેક્ષાએ 'अन्नयरठिइयाइं" એક, બે વગેરે સમયરૂપ સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોમાંથી કોઈ પણ એક સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે "भावओ" ભાવની અપેક્ષાએ

वण्णओ कालाई ताइ किं एकगुणकालाइं जाव अनंतगुणकालाइंपि ' इत्यादि, एकवर्णानि द्विवर्णानि त्रिवर्णानि यावत्पञ्चवर्णान्यपि, यानि वर्णतः कालानि तानि किमेकगुणकालानि यावदनंतगुणकालान्यपि, एकवर्णानि द्विवर्णानि त्रिवर्णानि यावत् पंचवर्णान्यपि द्रव्याणि आनमाणतया गृह्णन्तीत्यर्थः, यानि द्रव्याणि वर्णतः कालानि तानि किमेकगुणकालानि यावदनंतगुणकालान्यपि, एकगुणकालानीत्या रभ्यानन्तगुणकालानि द्रव्याणि आनमाणतया गृह्णन्तीत्यर्थ एव गन्धरसादिष्वपि ज्ञातव्यम् । पृथिव्यादिजीवानामानप्राणादि भवतीत्यवगम्य नारकविषये प्रश्न यति– ते ' इत्यादि, ' किं णं भंते ' कानि खलु द्रव्याणि भदन्त ! ' णेरइया आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ' आनन्ति वा प्राण

दुवण्णाई, तिवण्णाई जाव पंचवण्णाई पि, जाई वण्णओ कालाई ताइं किं एक गुणकालाई जाव अणंतगुणकालाइ वि) इत्यादि, अर्थात् भाव की अपेक्षा से जिस द्रव्यों को वे जीव श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं वे एक ही वर्णवाले नहीं होते हैं, किन्तु एक वर्ण वाले भी होते हैं, दो वर्ण वाले भी होते हैं, तीन वर्ण वाले भी होते हैं, चार वर्ण वाले भी होते हैं और पांच वर्ण वाले भी होते हैं। तथा जो द्रव्य वर्ण से काले उन जीवों द्वारा श्वासोच्छ्वास के रूप में ग्रहण किये जाते हैं वे द्रव्य एक गुण काले भी होते हैं, दो गुण काले भी होते हैं, तीन गुण काले भी होते हैं यावत् अनंतगुण काले भी होते हैं। इसी तरह से गंध रस आदि में भी जानना चाहिये। इस तरह के कथन से पृथिव्यादि जीवों में आन प्राणादि होते हैं ऐसा जानकर अब नारक के विषय में गौतम स्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं कि (किं ण भंते ! णेरइया आण–

वण्णओ कालाइ ताइ किं एकगुणकालाई जाव अणंतगुणकालाई वि "

ભાવની અપેક્ષાએ તે જીવો જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે દ્રવ્યો એક જ વર્ણવાળાં હોતાં નથી, પણ એક વર્ણવાળા પણ હોય છે, બે વર્ણવાળા પણ હોય છે ત્રણ વર્ણવાળાં પણ હોય છે, ચાર વર્ણવાળાં પણ હોય છે અને પાંચ વર્ણવાળાં પણ હોય છે તથા જે કાળા વર્ણના દ્રવ્યો તે જીવો વડે શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરાય છે તે દ્રવ્યો એક ગણા, બે ગણા ત્રણ ગણા અને અનંતગણા (પર્યંત) કાળાં પણ હોય છે એજ પ્રમાણે ગંધ, રસ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું આ રીતે પૃથ્વીકાય વગેરે જીવોમાં શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં વાત કહીને હવે નારક જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે– ' किं णं भंते ! णेरइया आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा ' હે ભગવન્

दिभिरानप्राणादितया उपादीयन्ते तानि द्रव्याणि किम् एकवर्णयुक्तानि द्व्यादि-पञ्चवर्णयुक्तानि वेति प्रश्नाशयः । भगवानाह--'आहारगमो' इत्यादि, 'आहारगमो णेयव्वो जाव तिचउ पंचदिसिं' आहारगमो ज्ञातव्यो यावत् त्रिचतुः पंचदिशमिति, षट्सु दिक्षु त्रिचतुःपंचदिगवस्थितद्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णन्तीति, आहारगम इति प्रज्ञापनासूत्रस्याष्टविंशतितमाहारपदोक्तो गमः=आलापक इहाध्येतव्यः । विशेषश्चात्रायम्--तत्राहारविषयको गमः, अत्र तु आनप्राणादिगमो वाच्यः, स चेत्थम्--'एगवन्नाइं, दुवन्नाइं, तिवन्नाइं-जाव पंचवन्नाइं पि जाइं

द्रव्यों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं और छोड़ते हैं तो क्या ये द्रव्य एक ही वर्णयुक्त होते हैं? अथवा दो तीन आदि पांच वर्णयुक्त होते हैं? प्रभु इसका उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि (आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं) हे गौतम! यहां आहारगम जानना चाहिये और वह तीन, चार, पांच दिशातक के द्रव्यों के ग्रहण करने का जानना चाहिये, अर्थात् छह दिशाओं में से तीन, चार,, पांच दिशाओं में अवस्थित द्रव्यों को ये जीव श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं। और छोड़ते हैं इस उत्तर सूत्र का तात्पर्य यह है कि आहार प्रज्ञापना सूत्र के २८ अट्ठाईसवें आहार पद में कहा हुआ आलापक है वह यहां कहना चाहिये। परन्तु उसमें और इसमें भेद इतना ही है कि वहां आहार के संबंध को लेकर सूत्र कहे गये हैं और यहां वे ही सूत्र श्वासोच्छ्वास के संबंध को लेकर कहे जावेंगे जैसे-(एगवन्नाइं,

ક્ષાએ વર્ણયુકત જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે તે દ્રવ્યો શુ એક જ વર્ણવાળા હોય છે અથવા બે, ત્રણ, પાચ વગેરે વર્ણવાળા હોય છે? તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं હે ગૌતમ! અહી આહારગમના વિષયમાં કહેલ આલાપક ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને ત્રણ, ચાર, અને પાંચ દિશાના દ્રવ્યોને તેઓ ગ્રહણ કરે છે એમ સમજવુ એટલે કે છ દિશાઓમાંની ત્રણ, ચાર કે પાચ દિશાઓમા રહેલા દ્રવ્યોને તે જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને છોડે છે. આ ઉત્તરસૂત્રનુ એવુ તાત્પર્ય છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮માં આહાર પદમાં કહેલો આહારગમ નામનો જે આલાપક છે તે અહીં કહેવો જોઇએ. પણ તે આલાપક અને આ આલાપકમાં એટલો જ તફાવત છે કે ત્યાં આહાર વિષે જે સૂત્રો કહેલા છે એજ સૂત્રો અહી શ્વાસોચ્છ્વાસ વિષે કહેવા જોઇએ જેમ કે "एगवन्नाइं, दुवन्नाइ तिवन्नाइ, जाव पंचवन्नाइं पि, जाइं

शेषा नियमात् षड्दिशम्, जीवा एकेन्द्रियाश्च व्याघातवन्तो भणितव्याः, इह व्याघातनिर्व्याघातयोर्व्यवस्था करणीया, तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दर्शनात्, तत्र जीवा निर्व्याघातसव्याघाताः सूत्रे एव दर्शिताः, यदि व्याघातोऽलोकात्मको न भवेत् तदा जीवा नियमतः षड्भ्यो दिग्भ्य श्वासादिकं गृह्णन्ति, यदि व्याघातो भवेत्तदा कदाचित् दिक्त्रयेभ्य कदाचित् दिक्चतुष्टयेभ्यः कदाचित् पञ्चदिग्भ्यः श्वासादिकं गृह्णन्ति इति। एकेन्द्रियजीवास्त्वेवम्-'पुढवीकाइयाणं भंते कइदिसं आणमति पाणमंति उस्ससंति नीससंति' पृथिवीकायिका खलु भदंत ! कतिदिशम् आनन्ति प्राणन्ति उच्छ्वसति निःश्वसति?, 'गोयमा निव्वाघाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं' गौतम ! निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम् स्यात् पञ्चदिशम्, इत्यादि,

इन में व्याघात बिना के और व्याघातवाले जीव सूत्र में ही दिखला दिये गये हैं। यदि अलोकात्मक अलोक रूप व्याघात नहीं होता है तो जीव नियम से छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते हैं और यदि अलोक रूप व्याघात होता है तो वे कदाचित तीन दिशाओंमें से, कदाचित चार दिशाओं में से, कदाचित पांच दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते हैं। तथा-जो एकेन्द्रिय जीव हैं उनके विषय में इस प्रकार से जानना चाहिये-(पुढवीकाइया णं भंते ! कइदिसं आणमंति पाणमंति उस्ससंति नीससंति ? गोयमा! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं) हे भदंत ! पृथिवीकायिक जीव कितनी दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं ? हे गौतम ! यदि व्याघात न होवे तो वे नियम

તેમાંથી ક્યાં જીવો વ્યાઘાતવાળાં છે અને ક્યાં જીવો વ્યાઘાત વિનાના છે તે સૂત્રમાં જ બતાવ્યુ છે જો અલોકાત્મક અલોક રૂપ વ્યાઘાત નડતો ન હોય તો જીવો છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ છે પણ જો અલોક રૂપ વ્યાઘાત નડતો હોય તો તેઓ ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમાંથી ક્યારેક ચાર દિશાઓમાંથી અને ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તથા એકેન્દ્રિય જીવોના વિષે આ પ્રમાણે સમજવુ "पुढवीकाइयाणं भंते ! कइदिसं आणमंति पाणमंति ऊससंति नीससंति ? गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं चउद्दिसिं सिय पंचदिसिं" હે ભગવન્ ! પૃથિવીકાયના જીવો કેટલી દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? હે ગૌતમ ! જો વ્યાઘાત નડતો

न्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, नारकजीवाः कानि द्रव्याणि आनप्राणादि तया गृह्णन्तीति प्रश्नाशयः । भगवानाह 'तं चेव' इत्यादि । 'तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा.' हे गौतम ! तदेव यथा पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवविषये कथितं तथा नैरयिका अपि 'दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं' इत्याद्यालापकः संग्राह्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह—यावत् नियमात् षड्दिशम्, यावत् नियमात् षड्दिशमाश्रित्यानप्राणादिकं गृह्णन्त्येवेति भावः । 'जीवा एगिंदिया वाघायनिव्वाघायाय भाणियव्वा' जीवा एकेन्द्रिया व्याघातानिर्व्याघाताश्च भणितव्याः, 'सेसा नियमा छद्दिसिं'

मंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, नीससंति वा) हे भदन्त नारकजीव किस प्रकारके द्रव्योंको श्वासोच्छ्वासरूपमें ग्रहण करतेहैं और छोड़तेहैं?

उत्तर—(तं चेव जाव छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे गौतम ! जिस प्रकार से पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव के विषय में मैंने कहा है उसी तरह से नैरयिक जीवों के विषय मेंभी जानना चाहिये । अर्थात् नैरयिक जीव भी (दव्वाओ) द्रव्य की अपेक्षा से (अणंतपएसियाइं दव्वाइं) अनंत प्रदेशवाले द्रव्यों को श्वासोच्छ्वास के रूप में ग्रहण करते है और छोड़ते हैं इत्यादि आलापक यहां लगा लेना चाहिये । यह आलापक कहां तक लेना चाहिये ? तो इसके समाधान निमित्त कहा गया है कि (जाव छद्दिसिं) अर्थात् नारक छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के द्रव्यों को ग्रहण करते हैं जीवा एगेंदिया वाघाय निव्वाघाया य भाणिव्वा" सामान्य जीव और एकेन्द्रिय जीव व्याघात और अव्याघातवाले कहना चाहिये

નારકજીવ કઈ જાતના દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે ?

ઉત્તર–ત ચેવ જાવ છદ્દિસિં આણમંતિ વા પાણમંતિ વા, ઉસ્સસંતિ વા નીસસંતિ વા" હે ગૌતમ ! પૃથિવી વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે નારકીના જીવો પણ "દવ્વઓ અણતપએસિયાઇ દવ્વાઇં" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસમા ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે, ઈત્યાદિ આલાપક અહીં કહેવા જોઈએ ક્યાં સુધી તે આલાપક કહેવા જોઈએ ? તો તેના સમાધાન માટે કહ્યુ છે કે "જાવ છદ્દિસિં" નારક જીવો છ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે" ત્યા સુધી તે આલાપક કહેવો. "જીવા એગેંદિયા વાઘાય નિવ્વાઘાયાય ભાણિયવ્વા" સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવો વ્યાઘાત વાળા અને વ્યાઘાતવિનાના કહેવા જોઈએ

नारकादिप्रसजीवाः षड्दिग्भ्यमानन्ति, तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात् षड्दिग्भ्यमानमाणादिपुद्गलग्रहो भवत्येवेति भावः ॥ सू० २ ॥

वायुजीवप्रकरणम्—

पूर्वमेकेन्द्रियादिजीवानामानमाणादिकं वर्णितम्, तेषां वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकजीवानामपि वायुरेवानमाणादित्वेन भवितुमर्हति ? अथवा पृथिवीकायादीनामिव तद्भिन्नोऽन्यः कश्चित् पदार्थ ? इति प्रश्नयन्नाह–'वाउकाए' इत्यादि।

मूलम्–वाउकाए णं भंते! वाउकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा। हंता गोयमा! वाउकाए णं जाव नीससइ वा, वाउकाए णं भंते! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता, उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ, से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ, गोयमा पुट्ठे उद्दाइ नो अपुट्ठे उद्दाइ। से भंते किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ, गोयमा! सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ। से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ, गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पण्णत्ता, तं जहा–ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए। ओरालिय वेउव्वियाइं

परमाणुओं को ग्रहण करने में अलोक द्वारा उन्हें अड़चन पड़ती है। "सेसा नियमा छद्दिसिं" एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर नारक आदि त्रस जीव छहों दिशाओं में से नियम से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं क्यों कि वे त्रस नाड़ी के भीतर रहते हैं इस कारण इन्हें छहों दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गल परमाणु मिल जाते हैं ॥ सू०२ ॥

'सेसा नियमा छद्दिसिं' એકેન્દ્રિય જીવો સિવાયના નારકી વગેરે ત્રસ જીવો છએ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ છે, કારણ કે ત્રસ જીવો ત્રસ નાડીની અંદર જ રહે છે તેથી છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓ મેળવી શકે છે।સૂ૦૨॥

यदि व्याघातो न भवेत्तदा नियमतः षड्दिगवस्थितपुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। व्याघातं प्रतीत्य तु कदाचित् त्रिदशम्, दिक्त्रयेषु व्याघाते सति अवशिष्टदिक्त्रये स्थितान् पुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। एवं यत्र यत्र व्याघातो भवेत्तं तं परित्यज्यावशिष्टस्थाने स्थितान् पुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। एवमप्कायिकादिवनस्पतिपर्यन्तेषु बोध्यम्, तत्र निर्व्याघातेन षड्दिशम्, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्याच्चतुर्दिशम् स्यात् पंचदिशमानन्ति४ तेषां लोकान्तवृत्तौ अलोकेन व्यादिदिक्षु उच्छ्वासादिपुद्गलानां व्याघातसंभवादिति।'सेसा नियमा छद्दिसिं' शेषा: नियमात् षड्दिशम्, शेषाः एकेन्द्रियवर्जाः

से छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि व्याघात हो तो तीन दिशाओं में व्याघात होने पर वे कदाचित् अवशिष्ट तीन दिशाओं में से, श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं। छह दिशाओं में से नहीं। इस तरह जिस २ दिशा रूप स्थान में व्याघात होगा उस उस दिशा रूप स्थान को छोड़कर अवशिष्ट स्थान में स्थित पुद्गलों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं। इसी प्रकार से अप्काय से लेकर वनस्पतिकाय तक के एकेन्द्रिय जीवों में भी जानना चाहिये। यदि इनमें व्याघात नहीं है तो ये छह दिशाओं में से और जो व्याघात है तो कदाचित् तीन दिशाओं में से, कदाचित् चार दिशाओ में से, कदाचित् पांच दिशाओं में से ये श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गल परमाणुओं को ग्रहण करते हैं। क्यों कि ये पृथिवीकायिक आदि जीव लोक के अन्त में भी रहते हैं, इसलिये तीन आदि दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के पुद्गल–

ન હોય તો નિયતથી જ છએ દિશાઓમાંથી તેઓ શ્વાસો ઉછ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, પણ જો અલોકરૂપ વ્યાઘાત નડતો હોય તો જે જે દિશાઓમા વ્યાઘાત નડતો હોય તો તે દિશાઓ સિવાયની બાકીની દિશાઓ માથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે આ રીતે ક્યારેક ત્રણ દિશાંમાંથી, ક્યારેક ચાર દિશામાથી અને ક્યારેક પાચ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, આ પ્રમાણે જ અપ્કાયથી લઇ વનસ્પતિ કાય સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમા પણ સમજવુ. જો વ્યાઘાત નડતો ન હોય તો છએ દિશાઓમાંથી અને જો વ્યાઘાત નડતો હોયતો ક્યારેક ત્રણ દિશામાંથી, ક્યારેક ચાર દિશામાથી અને ક્યારેક પાચ દિશામાંથી તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે તે પૃથિકાય વગેરેના જીવો લોકના અન્તમા પણ રહે છે, તેથી ત્રણ વગેરે દિશાઓમાથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવામા તેમને અડચણ પડે છે.

मत्यायाति ? । हंत गौतम ! यावत् मत्यायाति, स भदन्त ! किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्ट' अपद्रवति, गौतम ! स्पृष्ट अपद्रवति नो अस्पृष्ट अपद्रवति । स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, गौतम ! स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यात् अशरीरी निष्क्रामति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते स्यात् सशरीरी

हुत्ता) मर मर कर के पीछे क्या (तत्थेव) वहीं पर (भुज्जो भुज्जो) बार २ (पच्चायाइ) उत्पन्न होता है ? (हंता गोयमा) हां, गौतम ! (जाव पच्चायाइ) वायुकायिक जीव अनेक लाखों बार मर मर कर फिर वहीं पर उत्पन्न होता है । (से भंते ! किं पुट्ठे उद्दाइ) हे भदन्त ! क्या वह वायुकायिक जीव स्वकायशस्त्र परकायशस्त्र और उभकाय शस्त्र का आघात पहुँचने पर मरता है कि (अपुट्ठे उद्दाइ) विना आघात के मरता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुट्ठे उद्दाइं नो अपुट्ठे उद्दाइ) वह स्वकायादि शस्त्र का आघात पहुँचने पर मरता है, विना आघात के नहीं मरता है । (से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ) हे भदन्त ! वह वायुकायिक जीव जब मर मर कर दूसरी गति में जाता है तो क्या शरीर सहित जाता है कि शरीर रहित होकर जाता है ? (गोयमा!) हे गौतम । (सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) वह शरीर सहित भी जाता है और शरीर रहित होकर भी जाता है । (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्ख

જીવો હજારો વખત વાયુકાયિકોમાંથી મરીને વાયુકાયોની પર્યાયમાં જ શું ફરીથી વાર વાર ઉત્પન્ન થાય છે ? (हंता ! गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (जाव पच्चायाइ) વાયુકાયિક જીવો હજારોવખત મરીને ફરીથી વાયુકાયોની પર્યાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે (से भंते ! किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ ?) હે ભગવન્ ! તે વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય શસ્ત્ર, પરકાય શસ્ત્ર અને ઉભયકાય શસ્ત્રનો આઘાત પહોંચવાથી મરે છે કે વિના આઘાતે મરે છે (गोयमा ! पुट्ठे उद्दाई नो अपुट्ठे उद्दाइ) તે સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રોનો આઘાત પહોંચવાથી મરે છે,આઘાત પહોંચ્યા વિના મરતા નથી (से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ) હે ભગવન્ ! વાયુકાયિક જીવો જ્યારે મરીને અન્ય ગતિમા જાય છે ત્યારે શરીર સહિત જાય છે કે શરીર રહિત જાય છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) તે શરીર સહિત પણ જાય છે અને શરીર રહિત પણ જાય છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ

विप्पजहाय तेय कस्सएहिं निक्खमइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ ॥सू० ३ ॥

छाया—वायुकायो भदन्त! वायुकायानेव आनति वा प्राणति वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा, हन्त गौतम! वायुकायो यावत् निःश्वसति वा। वायुकायः खलु भदन्त! वायुकाये एवानेकशतसहस्रकृत्वोऽपद्रुत्यापद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः

वायु जीव प्रकरण—

पहिले एकेन्द्रिय जीवों के आनप्राण आदि का वर्णन किया गया है। एकेन्द्रिय जीवों के वायुकायिक जीव भी हैं तो क्या इन जीवो का वायु ही आनप्राणादिरूप है या पृथिवीकायिक आदि जीवों की तरह कोई दूसरा ही पदार्थ इनका आनप्राणादिरूप है? इस प्रकार का प्रश्न करते हुए गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि—'वाउकाए णं भंते! इ०

सूत्रार्थ—(वाउकाए णं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वायुकाए चेव) वायुकायों को ही (आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा) क्या श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं? (हंता गोयमा!) हां गौतम! (वाउकाएणं जाव नीससइ वा) वायुकायिक जीव वायुकायों को ही श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं। (वाउकाएणं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वाउकाए चेव) वायुकायिक में (अणेगसयसहस्स खुत्तो) अनेक लाखबार (उद्दाइत्ता उद्दा-

આગળના પ્રકરણમા એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છવાસનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યુ વાયુકાય જીવોની ગણતરી પણ એકેન્દ્રિય જીવોમા જ થાય છે તો તે જીવોનો વાયુ જ શું શ્વાસ નિશ્વાસ રૂપ હોય છે કે પૃથિવીકાય વગેરે જીવોની જેમ કોઇ અન્ય પદાર્થ તેમના શ્વાસ નિશ્વાસમા ગ્રહણ થાય છે? તે જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે

"વાઉકાए ण भते!" ઈત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ— (वाउकाए ण भते! वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा, ऊससइ वा नीससइ वा?) હે ભગવન્ વાયુકાયના જીવો શુ વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે? (हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ! (वाउकाए ण जाव नीससइ वा) વાયુકાયિક જીવો વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે (वाउकाए ण भते! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ) હે ભગવન્? શું વાયુકાયિક

वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा, वायुकायिक जीवः किं वायुकायिकानेव सजातीयानेव श्वासादिकतया गृह्णन्ति किमित्यर्थ, भगवा 'हत' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'वाउकाए णं जाव नीससइ वा' वायुकायः खलु यावत् निःश्वसति वा वायुकायिको जीवो वायुकायिकानेव आनप्राणादितया गृह्णातीत्यर्थः। ननु आनप्राणादेरपि वायुरूपत्वात्तस्याप्यन्येनानप्राणादिना भवितुमर्हति, तस्यान्येन, पुनरन्यस्याप्यन्यनेत्येवमनवस्थादोष आपतेत्!

वायुकायिकों को ही क्या श्वासादिरूपसे ग्रहण करते हैं? यह प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए भगवान गौतमस्वामी से कहते हैं (हंता गोयमा!) हां गौतम! (वाउकाए णं जाव नीससइ वा) वायुकायिक जीव वायुकायों को श्वासोच्छ्वासादि रूप से ग्रहण करते हैं।

शंका–जब आनप्राणादि वायुरूप होता है तो इस वायु को भी अन्यवायु की आवश्यकता पड़ेगी इस अन्यवायु को भी तीसरे वायु की आवश्यकता पड़ेगी, इस तरह से अनवस्था दोष की प्रसक्ति यहां होगी। शंकाकार का अभिप्राय ऐसा है कि–पृथिवी आदिक जीव स्वयं पृथिवी आदिरूप होते हैं और उनका जो श्वासोच्छ्वास होता है वह वायुरूप होता है। परन्तु वायु में ऐसा नहीं है क्यों कि वायु स्वयं वायु रूप है और इसका श्वासोच्छ्वास भी वायुरूप ही है अत जब वायु कायिक जीव को जीने के लिये अन्य वायुकाय की आवश्यकता होती है, तो इस अन्य वायु को भी अन्यवायुकाय की आवश्यकता होगी। इस तरह मानने पर श्वासोच्छ्वासरूप वायुका कहीं पर भी अन्त नहीं

પોતાના સજાતીય વાયુકાયિકોને જ શ્વાસાદિ રૂપે ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રકારના ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "હંતા ગોયમા' હા ગૌતમ! 'વાઉકાए णं जाव नीससइ वा" વાયુકાયિક જીવો સજાતીય વાયુકાયોને જ શ્વાસાદિ રૂપે ગ્રહણ કરે છે

શંકા—જો શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે વાયુરૂપ હોય છે તો તે વાયુને પણ બીજા વાયુની આવશ્યકતા પડશે, અને બીજા વાયુને પણ કોઈ ત્રીજા વાયુની જરૂર પડશે, આ રીતે તો અહીં અનવસ્થા દોષનો પ્રસંગ ઉભો થશે શંકાકારની શંકા એવા પ્રકારની છે કે પૃથિવી વગેરે જીવો પોતે પૃથિવી વગેરે રૂપ હોય છે, અને તેમનો જે શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય છે તે વાયુ રૂપ હોય છે પણ વાયુકાયિકોમાં એવું નથી વાયુકાયિકો સ્વયં વાયુ રૂપ હોય છે અને તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ વાયુ રૂપ જ હોય છે આ રીતે જો વાયુકાયિક જીવોને જીવવા માટે અન્ય વાયુની જરૂર પડે તો બીજા વાયુકાયોને પણ વાયુની આવશ્યકતા રહેતી હશે.

निष्क्रामति स्यादशरीरीनिष्क्रामति ? गौतम ! ! वायुकायस्य चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा औदारिकं वैक्रियं तैजसं कार्मणम्। औदारिकवैक्रिये विप्रहाय तैजसकार्मणाभ्यां निष्क्रामति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते स्यात् सशरीरी निष्क्रामति, स्यादशरीरी निष्क्रामति ॥ सू० ३ ॥

टीका—'वायुकाए णं भंते' वायुकायः खलु भदन्त ! 'वाउकए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा' वायुकायानेव आनति वा प्राणति-

---

मइ ?) हे भदन्त ! यह किस कारण से कहा जाता है कि वायुकायिक जीव शरीरसहित भी जाता हैं शरीर रहित भी जाता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पण्णत्ता) वायुकायिक जीव के चार शरीर कहे गये हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से (ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए) औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कार्मण (ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहा य तेयकम्मएहिं निक्खमइ) औदारिक वैक्रिय इन दो शरीरों को छोड़कर तथा तैजस और कार्मण इन दो शरीरों को साथ लेकर वह दूसरी गति में जाता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा है कि शरीर सहित भी जाता है और शरीर रहित भी जाता है।

टीकार्थ-(वायुकाए णं भंते !) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा) अपने सजातीय

सिय असरीरी निक्खमइ) હે ભગવન્ ! શા કારણે આપ એવું કહો છો કે તેઓ શરીર સહિત પણ જાય છે અને શરીર રહિત થઇને પણ જાય છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पण्णत्ता) વાયુકાયિક જીવોનાં ચાર શરીર કહ્યાં છે (तंजहा) તે આ પ્રકારે છે (ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए) ઔદારિક, અને વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ, ओरालियवेउव्वियाइ विप्पजहाय तेयकम्मएहिं निक्खमइ) ઔદારિક વૈક્રિય, એ બે શરીરોને છોડી તથા તૈજસ અને કાર્મણએ બે શરીરોને સાથે લઇને તે બીજી ગતિમાં જાય છે (से तेणट्ठे ण गोयमा ! एव वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ શરીર સહિત પણ અન્ય ગતિમાં જાય છે અને શરીર રહિત પણ જાય છે.

ટીકાર્થ—" वायुकाए ण भते ! " હે ભગવન્ ? વાયુકાયિક જીવો " वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा "

संसारी नहीं हैं, मुक्त जीव हैं अतः यहां श्वासोच्छ्वास की आवश्य कता नहीं हैं। सिद्ध अवस्था कर्मों के बिलकुल अभाव होने से ही प्राप्त होती है। नाम कर्म का एक भेद पर्याप्ति नामकर्म है। इसके उदय में जीव पर्याप्तक होता है। सिद्धों के नाम कर्म का अभाव हो जाने से इस कर्म का भी अभाव हो जाता है। अतः वे पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों अवस्थाओं से रहित हो जाते हैं। सिर्फ इनमें तो एक शुद्ध चेतना ही रहती है। शंका-यदि संसारी जीवों को ही श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता होती है तो फिर जो विग्रह गति में जीव रहते हैं उन्हें तो इसकी आवश्यकता नहीं कही गई है। वे भी तो संसारी ही जीव हैं। विग्रहगति में रहने वाले जीवों के अर्थात् अपर्याप्तक जीवों के दस प्राणों में से सात प्राण कहे गये हैं। मनबल, वचनबल और श्वासोच्छ्वास ये तीन प्राण अपर्याप्तावस्था में जीवों के नहीं होते हैं ऐसा कहा है तो जिस प्रकार विग्रहगति समापन्न जीव श्वासोच्छ्वास के अभाव में अजीव नहीं होते उसी प्रकार वायुकायिकादि जीव भी जिनकी श्वासो च्छ्वास क्रिया देखने जानने में नहीं आती है श्वासोच्छ्वास के अभाव में भी जीव रहेंगे इनमें (वायुकाय में) श्वासोच्छ्वास मानने की क्या

સભવે છે સિદ્ધ જીવે સસારી નથી પણ મુક્ત છે વળી શરીરોથી રહિત છે તેથી તેમને શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતા રહેતી નથી. કર્મોનો બિલકુલ અભાવ હોય ત્યારે જ સિદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે નામ કર્મનો એક ભેદ પર્યાપ્તિ નામ કર્મ છે તેનો ઉદય થાય ત્યારે જ જીવ પર્યાપ્તક કહેવાય છે સિદ્ધોને નામ કર્મનો જ અભાવ હોવાથી પર્યાપ્તિ નામ કર્મનો પણ અભાવ જ હોય છે તેથી તેઓ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અવસ્થાઓથી રહિત થઈ જાય છે, તેમનામાં તો એકલી શુદ્ધ ચેતના જ રહે છે શંકા-જો સસારી જીવોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતા રહેતી હોય તો વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવોને આવશ્યકતા કહી નથી. તેઓ પણ સસારી જીવો જ છે વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવોને એટલે કે અપર્યાપ્ત જીવોમાં દસ પ્રાણોમાંથી સાત પ્રાણોનું અસ્તિત્વ કહ્યુ છે મનબળ, વચનબળ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ત્રણ પ્રાણો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જીવોને હોતા નથી એવુ કહેલ છે તો જે રીતે વિગ્રહગતિ સમાપન્ન જીવ શ્વાસોચ્છ્વાસને અભાવે અજીવ કહેવાતો નથી એજ પ્રમાણે જેમની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી એવા વાયુકાયિકાદિ જીવોને શ્વાસોચ્છ્વાસના અભાવે પણ જીવો જ કહેવાય છે છતા પણ તેમનામાં (વાયુકાયિકોમાં) શ્વાસોચ્છ્વાસનો સદ્ભાવ માનવાની આવશ્યકતા શી છે?

नैवं वाच्यम् ! अचेतनत्वात्तस्येति। आनप्राणादिग्रहणं च सचेतनानामेव भवति नत्वचेतनानाम्, आनप्राणादिवायुस्त्वचेतन इति नानावस्थादोषः। यद्वा-योऽय-

आवेगा। यदि कहीं पर इसका मान भी लिया जावेगा तो फिर ऐसा ही क्यों न मान लिया जावे कि प्रथम वायुकायिक जीवों को श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता नहीं होती है।

समाधान—ऐसा कहना उचित नहीं है कारण कि जो जीव होता है उसे ही जीने के लिये श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता होती है। अचित्त को नहीं। वायुकायिक जीव है, अतः उसे ही श्वास निःश्वास की आवश्यकता है। श्वासोच्छ्वासरूप वायु को नहीं, क्यों कि वह अचित्त है। इसलिये यहां अनवस्था दोष का संभव ही नहीं है।

यहां प्रसंग वश फिर कहते हैं-शंका-जीव को ही यदि श्वासोच्छ्वासकी आवश्यकता होती है तो जो सिद्ध जीव हैं उन्हें भी इसकी आवश्यकता होनी चाहिये-नहीं तो श्वासोच्छ्वास वायु की तरह उन्हें निर्जीव ही मानना पड़ेगा? सो ऐसी आशंका भी ठीक नहीं है-क्यों कि यहां जो कथन चल रहा है वह संसारी जीवों की अपेक्षा लेकर चल रहा है। पृथिवी आदिक जीव संसारी जीव है। जितने भी संसारी होते हैं उनके यथा संभव छह पर्याप्तियां तक होती हैं। सिद्ध जीव

આ પ્રમાણે માનવામા આવે તો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુનો ક્યાંયે પણ અન્તજ નહીં આવે જો તેનો કોઇપણ સ્થાને અન્ત માની લેવામા આવે તો એમ શા માટે માનવુ કે પ્રથમ વાયુકાયિક જીવોને શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતાજ હોતી નથી.

સમાધાન—આ પ્રમાણેનું કથન યોગ્ય નથી, કારણ કે કોઇ પણ જીવને જીવવા માટે શ્વાસોચ્છ્વાસની જરૂર પડે જ છે નિર્જીવને પડતી નથી. વાયુકાયિકો પણ જીવ જ હોય છે તેથી તેમને શ્વાસ અને નિઃશ્વાસની આવશ્યકતા પડે છે પરંતુ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુને તેની આવશ્યકતા રહેતી નથી કારણ કે તે તો અચિત્ત જીવ રહિત હોય છે તેથી અહીં અનવસ્થા દોષની સંભાવના રહેતી નથી.

શંકા—જો જીવને જ શ્વાસોચ્છ્વાસની જરૂર પડતી હોય તો જે સિદ્ધ પદ ને પામેલા જીવો છે તેમને પણ તેની આવશ્યકતા હોવી જ જોઇએ નહીં તો શ્વાસોચ્છ્વાસના વાયુની જેમ તેમને પણ નિર્જીવાજ માનવા પડશે ?

સમાધાન-આ જાતની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે અહીં જે વાત ચાલી રહી છે તે સંસારી જીવોની અપેક્ષાએ ચાલી રહી છે પૃથિવી, પાણી વગેરે જીવો સંસારી ગણાય છે. જે સંસારી જીવો હોય છે તેમને ૪ થી ૬ પર્યાપ્તિઓ

'वाउकाएणं भंते' वायुकायः खलु भदन्त! 'वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ?' वायुकाय खलु भदन्त! वायुकाय एव अनेकशतसहस्रकृत्वोऽपद्रुत्यापद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः प्रत्यायाति। हे भदन्त! वायुकाय वायुकाये एव अनेकशतसहस्रकृत्व=अनेकलक्षवारान् अपद्रुत्यापद्रुत्य=मृत्वा मृत्वा तत्रैव=यत्र काये मृतस्तत्रैवकाये भूयोभूयः =वारं वारं पुनः पुनरित्यर्थः प्रत्यायाति=आगच्छति जन्मगृह्णाति किमिति प्रश्नः। अयं च प्रश्नो वायुकायाधिकारात् वायुकायमधिकृत्य कृतः। परन्तु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिकायिकानामपि मृत्वा मृत्वा पृथिवीकायिकादावुत्पत्तिर्भवत्येव, सर्वेषामेषां पृथिवीकायिकादीनां कायस्थितेरसंख्यातरूपतया, वनस्पतिमाश्रित्यानन्ततया च शास्त्रे प्रतिपादनात्, उक्तञ्च—

"असंखोसप्पिणी उस्सप्पणीओ एगिंदियाण उ चउण्हं।
ता चेव ऊ अणंता वणस्सईए उ बोद्धव्वा ॥ १ ॥

छाया—असंख्ययावसर्पिण्युत्सर्पिण्य एकेन्द्रियाणां चतुर्णाम्।
ताश्चैव तु अनंता वनस्पतेस्तु बोद्धव्या इति ॥

नियम की आवश्यकता नहीं है। अतः अनवस्था दोष नहीं आता है।

(वाउयाए णं भंते!) हे भदन्त! वायुकाय (वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो २ पच्चायाइ?) वायुकाय में ही अनेक लाख बार मर मर कर के क्या वहीं पर बार२ जन्म ग्रहण करता है? ऐसा यह प्रश्न है। यह प्रश्न वायुकाय का अधिकार होने से वायुकाय को लेकर किया गया है। नहीं तो यह प्रश्न पृथिवीकायिक आदिकोंमें भी लागू पड़ता है। क्यों कि पृथिवीकायिक आदिकोंको मर मर करके पृथिवीकायिक आदिकोंमें उत्पत्ति होती ही है। इन सब पृथिवीकायिक आदि कों की कायस्थिति असंख्यातकाल से तथा वनस्पति की अपेक्षा अनंतकाल की कही है। कहा भी है—

નથી અહીં અનવસ્થા દોષનો સંભવ રહેતો નથી.

"वाउकाए णं भंते!" હે ભગવન્! વાયુકાયિકો 'वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो२ पच्चायाइ?" વાયુકાયમાં જ લાખો વખત મરીને ત્યાં જ ફરી વાર વાર જન્મ લે છે? વાયુકાયનું વક્તવ્ય ચાલતું હોવાથી વાયુકાયિકોના વિષયમાં જ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે નહિંતર તો આ પ્રશ્ન પૃથિવીકાયિક વગેરે ને પણ લાગુ પાડી શકાય છે કારણ કે પૃથિવીકાયિક વગેરે જીવોની પણ મરી મરીને પૃથિવીકાયિક વગેરેમાં જ ઉત્પત્તિ થાય છે તે તમામ પૃથિવીકાયિકની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત રૂપે તથા વનસ્પતિની અપેક્ષાએ અનંત રૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે કહ્યું પણ છે

मानमाणादिवायुः स वायुत्वेऽपि वायुसंभाव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपो न, आनप्राणसञ्ज्ञितानां तदीयपुद्गलानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेभ्योऽनन्तगुणप्रदेशवत्त्वेन सूक्ष्मतया वायुशरीरव्यपदेश्यस्यासद्भावात्, तथा सति नोक्तदोष इति।

आवश्यकता है ? सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं-कारण कि अपर्याप्तावस्था जीव की तीन समयतक ही रहती है बाद में वह पर्याप्तक हो जाता है। समय काल का सब से छोटा में छोटा-सूक्ष्म से सूक्ष्म अंश है। व्यवहार में भी साधारण से साधारण प्राणी अपनी श्वासोच्छ्वास क्रिया को कुछ समयतक साध लेते हैं-एतावता वे निर्जीव तो हो नहीं जाते। यहां तो यह कहा जा रहा है कि श्वासोच्छ्वास क्रिया यदि पर्याप्तक जीव है तो उसके अवश्य २ है। इसके विना वह पर्याप्तक जीव नहीं माना जा सकता।

अथवा--जो यह श्वासोच्छ्वासरूप वायु है। वह वायुरूप होने पर भी वायु कायिक जीव के संभाव्य जो औदारिक वैक्रिय शरीर हैं उन रूप नहीं है। क्यों कि आनप्राण नाम के जो वायु के पुद्गल हैं वे औदारिक वैक्रिय शरीर के पुद्गलो की अपेक्षा अनंतगुणप्रदेशवाले होने के कारण सूक्ष्म हैं इसलिये उनमें चैतन्य वाले वायु के शरीर का व्यपदेश नहीं हो सकता है। इस तरह अनवस्था दोष यहां नहीं आता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि श्वास निःश्वासरूप वायु अचेतन है-इसलिये उसे श्वास

સમાધાન-આવી શંકા પણ ઉચિત નથી કારણ કે જીવની અપર્યાપ્તાવસ્થા પણ ત્રણ સમય પર્યંત જ રહે છે ત્યાર બાદ તે પર્યાપ્તક અવસ્થા જ બની જાય છે કાળના સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ અંશને સમય કહે છે વ્યવહારમા પણ એવુ જોવામા આવે છે કે સામાન્યમાં સામાન્ય પ્રાણી પણ પોતાની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને કેટલાક સમય સુધી રૂધી શકે છે- તેથી કરીને તેઓ નિર્જીવ બની જતા નથી અહીં તો એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે પર્યાપ્તક અવસ્થાવાળા શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે તેનો અભાવ હોય તો તે જીવને પર્યાપ્તક જ માની શકાય નહી

અથવા- આ જે શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુ છે તે વાયુરૂપ હોવા છતા પણ વાયુકાયિક જીવના જે ઔદારિક, વૈક્રિય શરીરો હોય છે તે રૂપે તો હોતો નથી કારણ કે આન પ્રાણ નામના વાયુના જે પુદ્ગલો છે તેઓ ઔદારિક વૈક્રિય શરીરના પુદ્ગલો કરતા અનેક ગણા પ્રદેશવાળા હોવાને કારણે સૂક્ષ્મ હોય છે તેથી તેમા ચૈતન્યવાળા વાયુના શરીરનો સમાવેશ થઇ શકતો નથી આ રીતે અહીં અનવસ્થા દોષ લાગતો નથી કહેવાનો આશય એ છે કે શ્વાસ નિશ્વાસ રૂપ વાયુ અચેતન હોય છે તેથી તેને શ્વાસ નિશ્વાસની જરૂર પડતી

एव किमपद्रवति—म्रियते ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'पुट्ठे उद्दाइ' स्पृष्ट'–अपद्रवति, 'नो पुट्ठे उद्दाइ' नो अस्पृष्ट अपद्रवति। सजातीयविजातीय शस्त्रसंपर्कादेव म्रियते इति कथनं सोपक्रमाभिप्रायेण, निरुपक्रमाभिप्राये तु अन्यथापि मरणसंभवात् 'से भंते किं ससरीरी निक्खमइ असरीरीनिक्खमइ ?' स भदन्त! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति? हे भदन्त! यदा स वायुकायिको जीवो मृत्वा गत्यन्तरं गच्छति तदा किं शरीर सहितो याति अथवा शरीररहितो यातीति प्रश्नाशयः। भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यादशरीरी निष्क्रामति, हे गौतम! स वायुकायो मृत्वा कदाचित् शरीरविशिष्टो गत्यन्तरं गच्छति कदाचित् शरीररहितो गच्छति। 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन हे भदन्त!

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि–(गोयमा! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे उद्दाइ) हे गौतम! वायुकायिक जीव स्वकायादि शस्त्र से आहत होने पर ही मरता है किन्तु अनाहत नहीं। वायुकायिक जीव स्वकाय परकाय तदुभय कायरूप शस्त्र के संपर्क से आघातित होकर ही मरता है। यह जो कथन है वह सोपक्रम की अपेक्षा से है। निरुपक्रम की अपेक्षा से तो अन्य प्रकार से भी उसका मरण संभवता है। (से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ) हे भदन्त! जब वह वायुकायिक जीव मर कर दूसरी गति में जाता है तो क्या वह शरीर सहित जाता है कि शरीररहित? भगवान कहते हैं–(सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) किसी अपेक्षा

ઉત્તર– ગોયમા! પુટ્ઠે ઉદ્દાઇ નો અપુટ્ઠે ઉદ્દાઇ" હે ગૌતમ! વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રનો આઘાત પામવાથી જ મરે છે આઘાત પામ્યા વિના મરતા નથી." વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય પરકાય અથવા બન્ને કાયરૂપ શસ્ત્રના સંપર્કથી આઘાત પામીને જ મરે છે' આ કથન સોપક્રમઆયુષ્યની અપેક્ષાએ કરાયું છે પરંતુ નિરુપક્રમ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો અન્ય પ્રકારે પણ તેનું મરણ સંભવે છે

પ્રશ્ન– 'से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ?" હે ભગવન્ તે વાયુકાયિક જીવ જ્યારે મરીને બીજી ગતિમાં જાય છે ત્યારે શું તે શરીર સહિત જાય છે કે શરીર રહિત જાય છે?

ઉત્તર–सिय ससरीरी निक्खमइ " सिय असरीरी निक्खमइ ' હે ગૌતમ કોઈ અપેક્ષાએ તે શરીરને સાથે પણ લઈ જાય છે, અને કોઈ અપેક્ષાએ તે

भगवानाह—'हंत' इत्यादि, 'हता गोयमा' हन्त गौतम! 'जाव-पच्चायाइ' यावत् प्रत्यायाति, अत्र यावत्पदेन—"वाउकाए वाउकाए चेव-अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो" इति संग्रहः। पुनः प्रश्नयति गौतमः—'से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ' स भदन्त किं स्पृष्ट अपद्रवति, स्पृष्टः=स्वकायशस्त्रेण, परकायशस्त्रेण तदुभयशस्त्रेण वा हतोऽपद्रवति-म्रियते, अथवा 'अपुट्ठे उद्दाइ' अस्पृष्टः अपद्रवति स्वकाय शस्त्रादिना अस्पृष्टः अहत

"असंखोसप्पिणीओ एगिंदियाण उ चउण्हं।
ता चैव अणंता वणस्सईए उ बोद्धव्वा॥"

अर्थात्–चार एकेन्द्रिय जीवों की कायस्थिति असंख्यात अवसर्पिणी उत्सर्पिणीकाल प्रमाण होती है। तथा वनस्पति कायिक जीवों की काय-स्थिति अनंत अवसर्पिणी उत्सर्पिणीकालरूप होती है। इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा! जाव पच्चायाइ) हां गौतम! यावत् वह जन्म लेता है। यहां (यावत्) पद से (वाउकाए वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो २ इस पाठ का संग्रह किया गया है।

(से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ) हे भदन्त! वह कायिक जीव क्या स्पृष्ट अपने शरीररूपशस्त्र से, परकायरूप शस्त्र से अथवा तदुभयकाय-रूप शस्त्र से हत होकर मरता है? कि (अपुट्ठे उद्दाइ) स्वका-यादि शस्त्र से आहत हुआ (लगकर) ही मरता है? भगवान

ભાવાર્થ–પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળ પ્રમાણ હોય છે તથા વનસ્પતિકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ અનત અવસર્પિણી કાળ પ્રમાણે હેય છે

ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે. "हता गोयमा! जाव पच्चायाइ" હા, ગૌતમ! વાયુકાયના જીવો લાખો વખત મરીને વાયુકાયમા જ ફરી ફરીને જન્મ લે છે અહી (યાવત,) પદથી "वाउकाए वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जोर" પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે

પ્રશ્ન–"से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ" હે ભગવન્ તે વાયુકાયિક જીવો શું પોતાના શરીર રૂપ શસ્ત્રથી, પરકાય રૂપ શસ્ત્રથી અથવા બન્ને કાય રૂપ શસ્ત્રથી હણાઇને મરે છે! કે 'अपुट्ठे उद्दाइ" સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રથી આઘાત પામીને મરે છે?

वीति कथ्यते । 'से तेणट्ठेणं गोयमा' तद् तेनार्थेन गौतम ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'सिय ससरीरी' स्यात् सशरीरी 'सिय असरीरी' स्यात् असरीरी 'निक्खमइ' निष्क्रामति ॥ सू० ३ ॥

अथ मृतादनगारप्रकरणम्—

वायुकायिकजीवस्य भूयो भूयोऽपि वायुकाये एवोत्पत्तिर्भवतीति पूर्वं वर्णितम् । अथ कस्यचिन्मृतादेरपि संसारचक्रापेक्षया पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यादिति दर्शयन्नाह—'मडाई णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—मडाई ण भंते ! नियठे नो निरुद्धभवे नो निरुद्ध भवपवंचे णो पहीणसंसारवेयणिज्जे, णो वोच्छिन्नसंसारे णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे, नो निट्ठियट्ठे, नो निट्ठियट्ठ करणिज्जे, पुनरवि इत्थत्थ हव्वं आगच्छइ? हंता गोयमा ! मडाई ण नियठे जाव पुणरवि इत्थत्थ हव्वं आगच्छइ ॥सू०४॥

(से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा जाता है कि वायुकायिक जीव किसी अपेक्षा तैजस और कार्मण इन दो शरीरों की अपेक्षा शरीर सहित और किसी अपेक्षा—औदारिक वैक्रिय इन दो की अपेक्षा शरीर रहित जाता है ॥ सू-३ ॥

मृतादनगार प्रकरण—

वायुकायिक जीव की पुन पुनः भी वायुकाय में ही उत्पत्ति होती है ऐसा पहिले वर्णन किया जा चुका है। अब यह कहा जाता है कि किसी किसी मुनि को भी संसारभ्रमण की अपेक्षा से फिर फिर वहीं

मइ सिय असरीरी निक्खमइ" हे ગૌતમ ! આરીતે વાયુકાયિક જીવો તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ શરીર સહિત અન્ય ગતિમાં જાય છે અને ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ શરીર રહિત થઇને અન્ય ગતિમા જાય છે ॥સૂ ૩॥

મૃતાદી અણગારનુ પ્રકરણ

વાયુકાયિક જીવો ફરી ફરી ફરીને વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પત્તિ થાય છે એવું આગળના પ્રકરણમાં કહેવામા આવ્યુ છે હવે આ પ્રકરણમાં એ બતાવવામાં આવે છે કે કોઈ કોઈ મુનિ પણ સંસારભ્રમણની અપેક્ષાએ ફરી ફરીને ત્યાંનિ

एवमुच्यते-'सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यात् अशरीरी निष्क्रामति। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता' वायुकायस्य खलु चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालिए' औदारिकम् 'वेउव्विए' वैक्रियम् 'तेयए' तैजसम्। 'कम्मए' कार्मणम्। 'ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहा य' औदारिकवैक्रिये शरीरे विप्रहाय च, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्येत्यर्थः, 'तेययकम्मएहिं निक्खमइ' तैजसकार्मणाभ्यां निष्क्रामति, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्य गच्छति अतः शरीररहितो निष्क्रामतीति कथ्यते, तैजसकार्मणरूपशरीरद्वयेन सहितो यातीत्यतः सशरीरी निष्क्राम-

---

वह शरीर को साथ भी ले जाता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह वायुकायिक जीव शरीर सहित भी परगति में जाता है और शरीररहित होकर भी जाता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं-(गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता) हे गौतम! वायुकायिक जीव के चार शरीर कहे गये हैं जो इस प्रकार से हैं-(ओरालिए) औदारिक, (वेउव्विए) वैक्रिय, (तेयए) तैजस (कम्मए) और कार्मण सो वह जीव (ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहाय) औदारिक वैक्रिय शरीर को छोड़कर ही अन्यगति में जाता है। साथ में उस समय उसके (तेयय कम्मएहिं निक्खमइ) तैजस और कार्माण शरीर रहते हैं। क्यों कि ये दोनों ही शरीर (अप्रतिघाते) के अनुसार प्रतिघात से रहित होते हैं।

શરીરને સાથે નથી પણ લઈ જતા

પ્રશ્ન-" से केणट्ठेण भते! एव वुच्चइ " હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે વાયુકાયિક જીવો શરીર સહિત પણ પરગતિમા જાય છે અને શરીર રહિત પણ પરગતિમા જાય છે?

ઉત્તર-" गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारिसरीरा पन्नत्ता " હે ગૌતમ! વાયુકાયિક જીવોમાં ચાર શરીર કહ્યા છે જે આ પ્રમાણે છે ' ओरालिए " ઔદારિક, " वेउव्विए" વૈક્રિય, "तेयए" તૈજસ, અને "कम्मए" કાર્મણ વાયુકાયિક જીવો " ओरालियवेउव्वियाइ विप्पजहाय " ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરને છોડીને જ અન્યગતિમા જાય છે પરંતુ "तेयय कम्मएहिं निक्खमइ " તૈજસ અને કાર્મણ શરીર, અન્ય ગતિમા છે. કારણ કે તે બન્ને શરીર પ્રત્યાઘાતથી રહિત હોય છે. "से तेणट्ठेण गोयमा! एव उच्चइ सिय ससरीरी निक्ख-

टीका—'मडाई णं भंते' मृतादी खलु भदन्त! मृतम्-अचित्तं वस्तु अत्तीति मृतादी, प्रासुकभोजीत्यर्थः, उपलक्षणत्वात् एषणीयादीत्यपि ज्ञातव्यम्, 'नियंठे' निर्ग्रन्थः, 'नो निरुद्धभवे' नो निरुद्धभवः, नैव निरुद्धः भवः अग्रेतन जन्म येन स तथा अनिरुद्धभव चरमभवमप्राप्त इत्यर्थः। एतादृशश्च भदन्त

टीकार्थ—(मडाई ण भंते) अचित्त वस्तु का नाम मृत है। इस मृतरूप अचित्त वस्तु को जो अपने आहार के उपयोग में लाता है—वह (मृतादी) कहलाता है। इसका अर्थ जो प्रासुक भोजी है ऐसा वह मृतादी तथा उपलक्षण से एषणीय वस्तु का जो आहार करता है ऐसा वह (एषणीयादी) भी (नियंठे) निर्ग्रन्थ अनगार तिर्यञ्च मनुष्यादि-गतिरूप संसार को फिर भी प्राप्त करता है। सो यह किस स्थिति में रहकर संसार को पुनः प्राप्त करता है तो इसको स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं (नो निरुद्धभवे) इत्यादि यहां ये जितने भी मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ के विशेषण हैं—उन विशेषणों से विशिष्ट यदि वह श्रमण निर्ग्रन्थ है तो उसके संसार का अंत नहीं होता है अर्थात् वह संसार में ही परिभ्रमण करता रहता है। अब उन्हीं विशेषणों को कहते हैं—(नो निरुद्धभवे) वह मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ यदि अनिरुद्धभववाला है—चरमभववाला नहीं है अर्थात् अग्रेतन जन्म जिसने अपना निरुद्ध नहीं किया है तो वह नियमतः पुन मरकर संसार में ही जन्म धारण करेगा।

સૂત્રાર્થ—"મડાઈ णं भंते! અચિત્ત વસ્તુનેમૃત કહે છે તે મૃતરૂપ અચિત્ત વસ્તુનો આહાર લેનારને મૃતાદી કહે છે. એટલે કે પ્રાસુક ભોજી તથા ઉપલક્ષણથી એષણીય વસ્તુનો આહાર કરનાર તે 'एषणीयादी नियंठे" નિર્ગ્રંથ અણગાર પણ ગુ તિર્યંચ. મનુષ્યાદિ વગેરે ગતિરૂપ સંસારને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત કરે છે? એટલે કે કઇ પરિસ્થિતિમા તે નિર્ગ્રંથ સંસારને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રો વડે સ્પષ્ટ કરે છે "नो निरुद्ध भवे" ઈત્યાદિ જે જે મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથના વિશેષણો આ સૂત્રમાં બતાવ્યાં છે, તે વિશેષણોથી યુક્ત શ્રમણ નિર્ગ્રંથના સંસારનો અંત આવતો નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે વિશેષણો વાળો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહારનો ઉપયોગ કરવા છતાં પણ સંસારમા પરિભ્રમણ કરે છે હવે તે વિશેષણોનું સ્પષ્ટી કરણ કરવામાં આવે છે 'नो निरुद्धभवे' તે મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જો અનિરુદ્ધ ભવ વાળો હોય ચરમભવ વાળો ન હોય એટલે કે જેણે પોતાના આગામી ભવનો અંત કર્યો નહોય તે અવશ્ય મરણ પામીને આ સંસારમા

छाया— मृतादी खलु भदंत ! निर्ग्रन्थो नो निरुद्धभवो नो निरुद्धभवप्रपंचो नो प्रहीणसंसारो नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयो नो व्यवच्छिन्नसंसारो नो व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीयो नो निष्ठितार्थः नो निष्ठितार्थकरणीयः पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति ? हन्त गौतम ! मृतादी निर्ग्रन्थो यावत् पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति ॥

पर उत्पत्ति हो सकती है सो दिखलाते हैं-'मडाई णं भंते ! नियंठे' इ०

सूत्रार्थ-(मडाई णं भंते) हे भदन्त ! प्रासुक भोजी (नियंठे) निर्ग्रन्थ, कि जिसने (नो निरुद्धभवे) अपने भव का निरोध नहीं किया है, (णो पहीणसंसारे) जिसका संसार क्षीण नहीं हुआ है (णो पहीणसंसारवेयणिज्जे) जिसका संसार वेदनीय नष्ट नहीं हुआ है (नो वोच्छिन्न संसारे) जिसका संसार व्युच्छिन्न नहीं हुआ है (णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे) जिसका संसार वेदनीय व्युच्छिन्न नहीं हुआ है (णो निट्ठियट्ठे) जो कृतार्थ नहीं हुआ है (णो निट्ठियट्ठकरणिज्जे) जिसका काम समाप्त हुए कार्य की तरह पूर्ण नहीं हुआ है वह क्या (पुनरवि) फिर से भी (इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) इस तिर्यञ्च मनुष्यादि गतिरूप संसार को प्राप्त करता है ? (हंता गोयमा) हे गौतम ! (मडाई णं नियंठे जाव पुनरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) पूर्वोक्त विशेषणों वाला मृतादी निर्ग्रन्थ अनगार तिर्यञ्च मनुष्यादि गतिरूप संसार को वारंवार प्राप्त करता है ।

त्यां उत्पन्न थाय छे "मडाई णं भंते ! नियंठे" इत्यादि"

सूत्रार्थ—(मडाईण भंते ! हे भगवन् ! प्रासुक आहार लेनार (नियंठे) निर्ग्रन्थ, के जेणे (नो निरुद्धभवे) पोताना भवनो निरोध कर्यो नथी. (नो-निरुद्धभवपवंचे) संसारना प्रपंचनो निरोध कर्यो नथी, (णो पहीणसंसारे) जेनो संसार क्षीण थयो नथी, (णो पहीणसंसारवेयणिज्जे) जेना संसार वेदनीयनो नाश थयो नथी, (णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे) जेना संसारनु छेदन थयु नथी (णो निट्ठियट्ठे) जे कृतार्थ थया नथी, णो निट्ठियट्ठ करणिज्जे जेनु कार्य समाप्त थयेला कार्यनी जेम पूरु थयेल नथी, एटले के जे कृतकृत्य थया नथी शु (पुनरवि) फरीथी पण (इत्थंत्थं हव्वं आगच्छइ) आ तिर्यंच, मनुष्य वगेरे गतिरूप संसारने प्राप्त करे छे ? (हंता गोयमा !) हा, गौतम ! (मडाई ण नियंठे जाव पुनरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) पूर्वोक्त विशेषणो वाळो प्रासुक आहार लेनार निर्ग्रंथ अणगार तिर्यंच, मनुष्य गतिरूप संसारने वारंवार प्राप्त करे छे.

मप्रहीणससारवेदकर्मा इत्यर्थ, अय च सकृत् चतुर्गतिगमनवोपि स्यादित्यत आह—'नो वोच्छिन्नससारे' नो व्यवच्छिन्नससार, अनुट्टितचतुर्गतिगमना नुबन्ध इत्यर्थ, अत एव 'नो वोच्छिन्नससारवेयणिज्जे' नो व्युच्छिन्नससार वेदनीय व्यवच्छिन्न=व्यपगतम् अनुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनवेद्यकर्म यस्य स तथा, यो न तथा स नो व्युच्छिन्नससारवेदनीय, अतएव 'नो निट्ठियट्ठे' नो निष्ठितार्थ निष्ठित निष्पादितः अर्थ=मोक्षरूप प्रयोजन येन स निष्ठितार्थ यो न तथा स अनिष्ठितप्रयोजनक इत्यर्थः, अतएव-'नो निट्ठियट्ठकरणिज्जे' नो निष्ठितार्थकरणीय' नो नैव निष्ठितार्थानां संपादितप्रयोजनानामिव करणीयानि कृत्यानि यस्य स नो निष्ठितार्थकरणीय यस्मादयमेवंविधोऽत एव 'पुणरवि' पुनरपि, 'इत्यत्थं' भवस्यम्-भव=ससारे तिष्ठतीति भवस्थं भव तिर्यङ्नरामरना

द्रव्यलिङ्गी ही है भावलिङ्गी नहीं है। इसी कारण (नो पहीणसंसारवेयणिज्जे) जिसका ससार वेदनीय कर्म प्रहीण नहीं हुआ है। ऐसा ससार वेदकर्मा साधु एक २ बार चारों गति में जाने से भी हो सकता है अत इसकी निवृत्ति के लिये (नो वोच्छिन्नसंसारे) ऐसा पद दिया है इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों गतियों में अनेक बार परिभ्रमण जिसे करना अभी अवशिष्ट है-बन्द नहीं हुआ है। इसी कारण (नो वोच्छिन्नससारवेयणिज्जे) जिसका चारों गतियों में अनेक बार भ्रमण कराने में कारणभूत कर्म अभी छूटा नहीं है इसी कारण (नो निट्ठियट्ठे) मोक्षरूप प्रयोजन जिसका अभीतक पूरा नहीं हो पाया है, और इसी लिये (नो निट्ठियट्ठकरणिज्जे) जो (नो निष्ठितार्थ करणीय) बना हुआ है अर्थात्-जिसके कार्य पूर्ण हुए कार्यों की तरह पूरे नहीं हुए हैं ऐसा वह मृतादी निर्ग्रन्थ अनगार इस तरह की परिस्थिति वाला बना हुआ है तो क्या (पुणरवि) फिर से वह इस अनादि संसार में (इत्थत्थ) नारकादि गतिरूप भव को प्राप्त करता

લિંગી નથી એને આ કથન લાગુ પડે છે એજ કારણે नो पहीणसंसार वेयणिज्जे" જેનો સંસાર વેદનીય કર્મ ક્ષીણ થયા નથી એ શ્રમણ નિર્ગ્રંથને ઉપરનું કથન લાગુ પડે છે સંસાર 'વેદ્યકર્મ' વાળા સાધુ ગતિમાં એક એક વાર પણ જઈ શકતો હોય છે તો તેનું નિરાકરણ કરવા માટે 'नो वोच्छिन्न ससारे' વિશેષણ મૂક્યું છે એટલે કે જેને ચારે ગતિમાં અનેક વાર પરિભ્રમણ કરવાનું હજી બાકી છે અને તે કારણે नो वोच्छिन्नससारवेयणिज्जे" જેના ચારે ગતિયોમાં ભ્રમણ કરાવનાર કર્મોનો હજી ક્ષય થયો નથી, અને એજ કારણે नो निट्ठियट्ठ જેનું મોક્ષરૂપ પ્રયોજન હજી સુધી પૂર્ણ થઈ શક્યું નથી, અને તેથી જે 'नो निट्ठियट्ठ करणिज्जे' ઇચ્છિત અર્થની મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી શક્યો નથી એટલે કે જે કૃતાર્થ થયો નથી એવા મૃતાદી નિર્ગ્રંથ અણ ગાર શું 'पुणरवि' ફરી ફરીને આ અનાદિ સંસારમાં 'इत्थत्थ" નરકાદિ

प्रासन्यमोक्षोपि संभवेदित्यत आह-'नो निरुद्धभवपवचे' नो निरुद्धभवप्रपञ्चः अनिरुद्धभवविस्तार इत्यर्थः। एतादृशश्च देवमनुष्यभवप्रपंचापेक्षयापि संभवेत्तत्राह-'णो पहीणससारे' नो प्रक्षीणसंसारः, अक्षीणचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, यतश्चाप्रक्षीणचतुर्गतिगमनोऽतएव 'नो पहीणससारवेयणिज्जे' नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयः

संसार से छूटेगा नहीं। यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि जिस मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ ने अपने अग्रेतन जन्म का निरोध नहीं किया है वह दो भव के बाद भी मुक्ति प्राप्त करने वाला हो सकता है-तो फिर उसे संसार में जन्म लेने वाला कैसे माना जा सकता है? तो इस आशंका के व्यवच्छेद के लिये सूत्रकार कहते हैं कि (नो निरुद्धभवपवंचे) यहाँ दो भव से मोक्ष जाने वाला विवक्षित नहीं है। यहाँ तो वही मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ विवक्षित है कि जिसे दो भव के बाद भी और अनेक भव करना बाकी है। क्यों कि अभीतक उसने अपना भवप्रपञ्च भव-विस्तार-निरुद्ध नहीं किया है। मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ अनगार अनिरुद्ध भवप्रपंच वाला देवमनुष्य भवों की अपेक्षा से भी हो सकता है-सो ऐसा वह यहां विवक्षित नहीं हुआ है किन्तु (नो पहीणसंसारे) जिसका चतुर्गतिरूप संसार में परिभ्रमण करना प्रहीण नहीं हुआ है, ऐसा ही मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ संसार में पुनः २ जन्म मरण करता है। इसके कहने का तात्पर्य यह है कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ होकर भी

ફરી જન્મ ધારણ કરે છે, તે સંસારને તરશે નહિ અહીં જો એવી શંકા સેવવામાં આવે કે જે મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કર્યો નથી. તે બે ભવ કરીને પણ મુકિત પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો તેને કેવી રીતે સંસારમાં જન્મ લેનારો માની શકાય! તે શંકાનુ નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "नो निरुद्धभवपवंचे" જેણે ભવપ્રપંચનો ભવવિસ્તારનો નિરોધ કર્યો નથી એવો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વારવાર સંસારમા જન્મ ધારણ કરે છે અહીં બે ભવ કરીને મોક્ષ જનારનુ વર્ણન કર્યું નથી અહી તો એવા મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે જેને બે ભવ કર્યા પછી પણ અનેક ભવ કરવાના બાકી છે મૃતાદી અણગાર દેવ અને મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ પણ અનિરુદ્ધ ભવ વિસ્તાર વાળા હોઈ શકે છે પણ અહીં એવા શ્રમણ નિર્ગ્રંથની વાત કરવામા આવી નથી પણ અહી તો "नो पहीणसंसारे" જેનું ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમા પરિભ્રમણ કરવાનુ પ્રહીણ (ક્ષીણ) થયું નથી એવો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સંસારમા વારવાર ભ્રમણ કરે છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ હોવા છતા દ્રવ્યલિંગી છે ભાવ-

संसारचक्रमध्यगतो मुनिजीवः प्राणभूतादिनामषट्केन कालभेदेन, युगपद् वा वक्तव्यः स्यात् इति जिज्ञासु प्रश्नयन्नाह—'से ण भंते' इत्यादि।

मूलम्–से णं भंते! किंति वत्तव्वं सिया गोयमा! पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, भूएत्ति वत्तव्वं सिया, जीवेत्ति वत्तव्वं सिया, सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया, वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू, वेदत्ति वत्तव्वं सिया, से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ से णं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, गोयमा! जम्हा आणमइ वा पाणमइ उस्ससइ वा णीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया जम्हा जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया, जम्हा सत्ते सुहासुहेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, जम्हा तित्तकडुकसाय अंबिलमहुरे रसे जाणइ तम्हा विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया जम्हा वेदेति य सुहदुक्खं तम्हा वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, से तेणट्ठेण गोयमा! पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया ॥ सू० ५ ॥

है। तात्पर्य यह है कि अनिरुद्ध भवादि विशेषण वाला निर्ग्रन्थ पुन २ चतुर्गतिरूप में जन्म मरण करता रहता है ॥ सू–४ ॥

संसारचक्र के मध्य में रहा हुआ मुनि का जीव प्राण भूतादि छह नाम से भिन्न २ समय में कि एक ही समय में वक्तव्य हो सकता है

પ્રાપ્ત કરે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અનિરુદ્ધ ભવાદિ વિશેષણોવાળો પુનઃ નિર્ગ્રંથ વારંવાર ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે ॥ સૂ.૪॥

સંસાર ચક્રની મધ્યમાં રહેતા મુનિના જીવને પ્રાણ ભૂત વગેરે છ નામે જુદા જુદા સમયે કે એક જ સમયે શું વર્ણવી શકાય છે? આ

रकगतिरूपम् , 'हव्वं' इति वाक्यालङ्कारे शीघ्रं वा 'आगच्छइ' आगच्छति प्राप्नोति किमिति प्रश्नः । भगवानाह-'हंत' इत्यादि । 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम ! 'हन्त' इति स्वीकारे । 'मडाई णं नियंठे' मृतादी खलु निर्ग्रन्थः 'जाव पुणरवि' यावत् पुनरपि, इह यावत्पदेन-'नो निरुद्धभवः-नो निरुद्धभवप्रपञ्चः नो प्रक्षीणसंसारः नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयः नो व्यवच्छिन्नसंसारः नो व्यवच्छिन्न ससारवेदनीय नो निष्ठितार्थः नो निष्ठितार्थकरणीयः' एतेषां सर्वेषां संग्रहः कर्तव्य., 'इत्थत्थं' अत्रस्थम् नरामरनारकतिर्यग्गतिगमनलक्षणम् , 'पुणरवि' पुनरपि भूयोऽपि हव्वम् 'आगच्छइ' आगच्छति प्राप्नोतीत्यर्थः, अनिरुद्धभवादि-विशेषणयुक्तो निर्ग्रन्थः पुनः पुनरपि चतुर्गतिसंसारमागच्छतीति भावः ॥सू०४॥

है। इस प्रकार से यह प्रश्न गौतम ने प्रभु से किया। इस प्रश्न का निष्कर्षार्थ यही है कि अचित्त अथवा एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाने वाला भी श्रमण निर्ग्रन्थ यदि वह पूर्वोक्त विशेषणों वाला है तो क्या संसार में ही जन्म मरण के दुःखों को भोगने वाला बनेगा या उनसे उसका छुटकारा हो जावेगा ? इसका उत्तर देते हुए भगवान गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा) हां गौतम ! (हंत) पद यहां स्वीकार अर्थ में प्रयुक्त हुआ है । (मडाई णं नियंठे) मृतादी निर्ग्रंथ (जाव) यावत् जो निरूद्धभव नहीं है, निरूद्धभवप्रपंच वाला नहीं है, प्रक्षीण संसार नहीं है, प्रक्षीण संसार वेदनीय नहीं है, व्युच्छिन्न संसार नहीं है, व्युच्छिन्न संसार वेदनीय नहीं है, निष्ठितार्थ नहीं है, निष्ठितार्थ करणीय नहीं है इसलिये वह (पुणरवि) फिर भी वारंवार (इत्थत्थं) नरकादि गतिरूप संसार को (हव्व आगच्छइ) प्राप्त करता

ગતિરૂપ ભવને પ્રાપ્ત કરે છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો છે કે અચિત્ત અથવા એષણીય આહારનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જો પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી યુકત હોય તો તે સંસારમાં વારંવાર જન્મ લઈને જન્મમરણના દુઃખો ભોગવશે કે તેનો સંસારમાંથી છુટકારો થઈ જશે ? ગૌતમ સ્વામીના એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा !" હા, ગૌતમ ! અહીં "हंता" પદ સ્વીકારના અર્થમાં વપરાયું છે "मडाई ण नियंठे" મૃતાદી નિર્ગ્રંથ કે જે નિરૂદ્ધભવ વાળો નથી, નિરૂદ્ધભવ પ્રપંચ વાળો નથી, પ્રક્ષીણ સંસારવાળો નથી, પ્રક્ષીણ સંસાર વેદનીય કર્મ વાળો નથી, સંસારના અંત વાળો નથી, અંત કરેલા સંસાર વેદનીય કર્મ વાળો નથી, જે કૃતાર્થ થયેલ નથી, જે કૃત કૃત્ય થયેલ નથી જેનું કાર્ય સમાપ્ત થયેલા કાર્યની જેમ પૂરૂં થયેલ નથી તે "पुणरवि" ફરીથી પણ વાર વાર "इत्थत्थं" નરકાદિ ગતિરૂપ સંસારને 'हव्व आगच्छइ'

प्राणिति वा उच्छ्वसिति वा निःश्वसति वा तस्मात् प्राण इति वक्तव्य स्यात्। यस्माद् भूतो भवति भविष्यति च तस्मात् भूत इति वक्तव्य स्यात्, यस्मात् स जीवत जीवति जीवत्वम् आयुष्क च कर्म उपजीवति तस्मात् जीव इति वक्तव्य स्यात् यस्मात् सक्तः शुभाशुभैः कर्मभिः तस्मात् सत्त्व इति वक्तव्य स्यात्, यस्मात् तिक्तकटुकषायाम्लमधुरान् रसान् जानाति तस्मात् विज्ञ इति वक्तव्य स्यात्,

से कहा जा सकता है ? (गोयमा ! जम्हा आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्य सिया) हे गौतम ! जिस कारण से वह मुनि जीव आभ्यन्तर श्वास को लेता है, आभ्यन्तर श्वास को छोड़ता है, बाह्य श्वास को ग्रहण करता है और बाह्य श्वास को छोड़ता है इस कारण वह (प्राण) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा भूए, भवइ, भविस्सइ य तम्हा भूए त्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण वह हुआ है, होता है, होगा, इस कारण वह (भूत) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्य सिया) जिस कारण से वह भूतकाल में जीव के धर्म को प्राप्त हुआ वर्तमान में जीता है, जीवत्व और आयुष्क कर्म का वह अनुभव करता है और भविष्यत् में भी जीवेगा इस कारण वह (जीव) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा सत्ते सुभासुभेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण वह शुभ और अशुभ कर्मों के द्वारा बद्ध हुआ है इस कारण वह (सत्त्व) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा तित्तकडु कसाय अंबिलमहुरे

(गोयमा ! जम्हा आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તે મુનિનો જીવ આભ્યન્તર શ્વાસ અને નિશ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે તે કારણે તેને "પ્રાણ" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (जम्हा भूए, भवइ भविस्सइ य तम्हा भूए त्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તેની ઉત્પત્તિ થઈ હતી, થાય છે અને થશે તે કારણે તેને "भूत" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (जम्हा जीवे जीवइ जीवत्त आउयं च कम्मं उव जीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તેણે ભૂતકાળમાં જીવના ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા હતા વર્તમાનમાં જીવે છે જીવત્વ આયુષ્ય કર્મનો તે અનુભવ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ જીવશે, તે કારણે તેને માટે "જીવ" શબ્દ વાપરી શકાય છે (जम्हा सत्ते सुभासुभेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्ते त्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તે શુભ અને અશુભ કર્મો વડે બદ્ધ છે તે કારણે "સત્વ" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (जम्हा तित्त कडु कसाय अंबिलमहुरे रसे

छाया—तत् खलु भदन्त ! किमिति वक्तव्यं स्यात्, गौतम ! प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, भूत इति वक्तव्यं स्यात्, जीव इति वक्तव्यं स्यात्, सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, वेद इति वक्तव्यं स्यात्, प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेद इति वक्तव्यं स्यात्, तत्केनार्थेन भदन्त ! स खलु प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यावत् वेद इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! यस्मात् आनिति

क्या ? इस प्रश्न को पूछने की इच्छा से गौतमस्वामी प्रभुसे प्रश्न करते हैं-' से णं भंते ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(से णं भंते ! किं ति वत्तव्वं सिया) हे भदंत ! वह निर्ग्रन्थ मुनि जीव किस शब्द से वक्तव्य हो सकता है ? (गोयमा ! पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) वह निर्ग्रन्थ मुनि जीव " प्राण" इस शब्द से कहा जा सकता है। (भूएत्ति वत्तव्वं सिया) "भूत" इस शब्द से कहा जा सकता है। (सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) "सत्व" इस शब्दसे कहा जा सकता है। (विण्हु त्ति वतव्वं) "विज्ञ" इस शब्द से कहा जा सकता है वेयोत्ति वत्तव्व सिया) "वेद" इस शब्द से कहा जा सकता है (पाणे, भूए जीवे, सत्ते विण्णू वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) प्राण, भूत, जीव, सत्त्व विज्ञ, और वेद इन सब शब्दों से वह कहा जा सकना है। (से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदंत ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (से णं पाणेत्ति - वतव्वं सिया जाव वेयो त्ति वत्तव्वं सिया) वह मुनि जीव (प्राण) इस शब्द से कहा जा सकता है यावत् (वेद) इस शब्द

પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને " से णं भते " ઇત્યાદિ પદથી પૂછે છે

સૂત્રાર્થ-(सेणं भंते किं ति वत्तव्व सिया) હે ભગવન્ તે નિર્ગ્રંથ મુનિના જીવને કયા શબ્દથી વર્ણવી શકાય છે ! (गोयमा ! पाणेत्ति वत्तव्व सिया) તે નિર્ગ્રંથ મુનિ જીવને ' પ્રાણ" સંજ્ઞાથી વર્ણવી શકાય છે, (भूए त्ति वत्तव्व सिया) "ભૂત" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે, (सत्ते त्ति वत्तव्व सिया) 'સત્વ" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે (विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया) "વિજ્ઞ" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે, (वेयोत्ति वत्तव्व सिया) " वेद " શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે (पाणे भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू वेदेत्ति वत्तव्वं सिया " તેને પ્રાણ, ભૂત જીવ, સત્વ, વિજ્ઞ અને વેદ, એ બધા શબ્દોથી ઓળખી શકાય છે (से केणट्ठेण भते ! एव वुच्चइ) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે (से ण पाणेत्ति बत्तव्वं सिया जाव वेयो त्ति वत्तव्वं सिया) તે મુનિને 'પ્રાણ" ભૂત, જીવ, સત્વ વગેરેથી ઓળખી શકાય છે,

स्यात्, यदा तु भवनादि धर्मवत्त्वस्य विवक्षा क्रियते तदा भूत इत्यन्वर्थनाम सँभवेन भूत इति व्यवहारस्य संभवात्। 'जीवेत्ति वत्तव्वं सिया' जीव इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु उपयोगादिमत्त्वधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा जीव इति व्यवहारस्याप्यदुष्टत्वात्, 'सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया' सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु शुभाशुभयुक्तत्वरूपधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा सत्त्व इति नामतोऽपि व्यवहारस्य कर्त्तव्यत्वादिति, 'विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया' विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, कटुकषायादिरसास्वादनकर्तृत्वरूपधर्मविवक्षायां विज्ञ इति व्यवहारस्य संभवादिति। 'वेदत्ति वत्तव्वं सिया' वेद इति वक्तव्यं स्यात्, सुखदुःखादिमत्त्वानुभवकर्तृत्वात्मकधर्मविवक्षायां वेद इति व्यवहारस्य सपादनसंभवादिति। 'पाणे भूए जीवे सत्ते विण्णु

समय भवन (होना) आदि धर्मसे युक्तताकी विवक्षा करनेमें आती है उस समय उसमें (भूत) इस अन्वर्थ सार्थक नाम की समवता से (भूत) ऐसा व्यवहार हो सकता है। (जीवे त्ति वत्तव्व सिया) जिस समय उपयोग आदि धर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (जीव) ऐसा व्यवहार भी हो सकता है। इसमें कोई दोष की बात नहीं है। (सत्तेत्ति वत्तव्व सिया) जिस समय शुभ अशुभ कर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय (सत्त्व) इस नाम से उसका व्यवहार किया जा सकता है। (विण्णु त्ति वत्तव्व सिया) जिस समय कटुक, (कड़वा) कषाय आदि रसोंके आस्वादनकर्तृत्वरूप धर्मकी विवक्षा कीजाती है उस समय (विज्ञ) इस शब्दसे भी वह कहा जा सकता है। (वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय सुख दुःख आदिको अनुभव करने रूप धर्म की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (वेद) इस शब्द

જ્યારે થવું વગેરે ધર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે "ભૂત" નામ અર્થયુક્ત (સાર્થક) લાગે છે માટે તે સમયે "ભૂત" શબ્દનો ઉપયોગ કરી શકાય છે ' जीवे त्ति वत्तव्व सिया" તેને 'જીવ' પણ કહી શકાય છે જ્યારે ઉપયોગ આદિ ધર્મથી યુક્ત વિ ક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે 'જીવ' શબ્દનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે "सत्ते त्ति वत्तव्व सिया' તેને 'સત્ત્વ' પણ કહેવાય છે જ્યારે શુભ અશુભ કર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરાતી હોય ત્યારે "સત્વ' નામથી પણ તેને ઓળખી શકાય છે "विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया ' જ્યારે કડવો, ખાટો, મધુર વગેરે રસોના આસ્વાદન કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે 'વિજ્ઞ" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે "वेयोत्ति वत्तव्व सिया" જ્યારે સુખદુઃખ વગેરેના અનુભવ કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી

यस्मात् वेदयति च सुखदुःखं तस्मात् वेदयिता इति वक्तव्यं स्यात् तत्तेनार्थेन प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यावत् वेदयिता इति वक्तव्यं स्यादिति ॥ सू० ५ ॥

टीका—'से णं भंते' तत् खलु भदन्त! 'किंति वत्तव्वं सिया' किमिति वक्तव्यं स्यात्, तत्र स निर्ग्रन्थो जीवः किमिति वक्तव्यं स्यात्? भगवानाह –'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'पाणेति वत्तव्वं सिया' प्राण इति वक्तव्य स्यात्, तत्र यदा उच्छ्वासादिमत्त्वस्य विवक्षा क्रियते तदा निर्ग्रन्थजीवं प्रति प्राण इत्येवरूपो व्यपदेशः कर्तुं शक्यते एव, प्राणनक्रियादिमत्त्वेन प्राणेत्यन्वर्थनामसंभवात्। 'भूएत्ति वत्तव्वं सिया' भूत इति वक्तव्यं

रसे जाणइ, तम्हा विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण यह तिक्त, कटुक, कषाय, आम्ल, मधुर रसों को जानता है इस कारण (विज्ञ) इस शब्द द्वारा यह कहा जा सकता है। (जम्हा वेदनीय सुहदुक्खं तम्हा वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण सुख दुःख का वेदन करता है इस कारण यह (वेद) इस शब्द से कहा जा सकता है।

टीकार्थ—(से णं भंते!) हे भदन्त! वह मुनि जीव (किं त्ति वत्तव्वं सिया) (किमिति) किस शब्द से कहा जा सकता है? भगवान इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! वह (पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) प्राण इस रूप से कहा जा सकता है। जिस समय उच्छ्वास आदि से युक्तता की विवक्षा की जाती है तब उस समय–निर्ग्रन्थ जीव के प्रति (प्राण) इस रूप से व्यपदेश किया जा सकता है। क्यो कि प्राणन क्रिया आदि वाला वह है–इससे (प्राण) ऐसा अन्वर्थ नाम उसका हो जाता है। (भूए त्ति वत्तव्वं सिया) जिस

जाणइ, तम्हा विण्णू त्ति वत्तव्व सिया) જે કારણે તે તીખો, કડવો, તુરો ખાટો, અને મીઠો રસ જાણે છે તે કારણે તેને 'વિજ્ઞ" કહેવામા આવે છે (जम्हा वेदनीय सुहदुक्ख तम्हा वेदे त्ति वत्तव्व सिया) જે કારણે સુખ દુઃખ વેદન કરે છે. તે કારણે તેને "વેદ" કહેવામા આવે છે

ટીકાર્થ–"से ण भते!" હે ભગવન્! તે મુનિજીવને (किं त्ति वत्तव्वं सिया) ક્યા શબ્દથી ઓળખાવી શકાય છે

"गोयमा!" હે ગૌતમ! "पाणेत्ति वत्तव्व सिया" તેને "પ્રાણ" કહી શકાય છે જ્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે યુક્ત પણાની વાત કહેવામાં આવતી હોય ત્યારે નિર્ગ્રંથજીવને માટે "પ્રાણ" શબ્દનો પ્રયોગ કરી શકાય છે કારણ કે તે પ્રાણનક્રિયા વગેરે યુક્ત હોવાને કારણે "પ્રાણ" નામ તેને માટે અર્થયુક્ત જણાય છે. "भूएत्ति वत्तव्व सिया" તેને "ભૂત" પણ કહી શકાય છે

स्यात्, यदा तु भवनादि धर्मवत्त्वस्य विवक्षा क्रियते तदा भूत इत्यन्वर्थनाम संभ वेन भूत इति व्यवहारस्य संभवात्। 'जीवेत्ति वत्तव्वं सिया' जीव इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु उपयोगादिमत्त्वधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा जीव इति व्यवहारस्या प्यदुष्टत्वात्, 'सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया' सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु शुभा शुभयुक्तत्वरूपधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा सत्त्व इति नामतोपि व्यवहारस्य कर्तुं शक्यत्वादिति, 'विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया' विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, कटुकषायादि रसास्वादनकर्तृत्वरूपधर्मविवक्षायां विज्ञ इति व्यवहारस्य संभवादिति। 'वेदेत्ति वत्तव्वं सिया' वेद इति वक्तव्यं स्यात्, सुखदुःखादिमत्त्वानुभवकर्तृत्वात्मकधर्मवि वक्षायां वेद इति व्यवहारस्य संपादनसंभवादिति। 'पाणे भूए जीवे सत्ते विण्णू

समय भवन (होना) आदि धर्मसे युक्तताकी विवक्षा करनेमें आती है उस समय उसमें (भूत) इस अन्वर्थ सार्थक नाम की संभवता से (भूत) ऐसा व्यवहार हो सकता है। (जीवे त्ति वत्तव्व सिया) जिस समय उपयोग आदि धर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (जीव) ऐसा व्यवहार भी हो सकता है। इसमें कोई दोष की बात नहीं है। (सत्तेत्ति वत्तव्व सिया) जिस समय शुभ अशुभ कर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय (सत्त्व) इस नाम से उसका व्यवहार किया जा सकता है। (विण्णु त्ति वत्तव्व सिया) जिस समय कटुक, (कषाय) कषाय आदि रसोंके आस्वादनकर्तृत्वरूप धर्मकी विवक्षा कीजाती है उस समय (विज्ञ) इस शब्दसे भी यह कहा जा सकता है। (वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय सुख दुःख आदिको अनुभव करने रूप धर्म की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (वेद) इस शब्द

જ્યારે થવું વગેરે ધર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે "ભૂત" નામ અર્થયુક્ત (સાર્થક) લાગે છે માટે તે સમયે "ભૂત" શબ્દનો ઉપયોગ કરી શકાય છે ' जीवे त्ति वत्तव्व सिया" તેને 'જીવ" પણ કહી શકાય છે જ્યારે ઉપયોગ આદિ ધર્મથી યુક્ત વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે "જીવ" શબ્દનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે 'सत्ते त्ति वत्तव्व सिया' તેને "સત્ત્વ' પણ કહેવાય છે જ્યારે શુભ અશુભ કર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરાતી હોય ત્યારે "સત્વ" નામથી પણ તેને ઓળખી શકાય છે ' विण्णु त्ति वत्तव्व सिया " જ્યારે કડવો, ખાટો મધુર વગેરે રસોના આસ્વાદન કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે વિજ્ઞ" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે " वेयोत्ति वत्तव्व सिया " જ્યારે સુખદુઃખ વગેરેના અનુભવ કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી

वेदेत्ति वत्तव्वंसिया' प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेद इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु उच्छ्वासादि धर्मैर्युगपदेव विवक्षा क्रियते तदाऽसौ निर्ग्रन्थो जीवः प्राण इति जीव इति सत्त्व इति विज्ञ इति वेद इति सर्वैरेव पदैर्व्यवहर्तुं शक्यते एवेति भावः, निगमनवाक्यमिदम् । निर्ग्रन्थो जीवः प्राणादिपदेन व्यवह्रियते तत्र किं कारणमित्याशयेन पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ से णं' तत् केनार्थेन हे भदन्त! एवमुच्यते स खलु=निर्ग्रन्थो जीवः 'पाणेति वत्तव्वं सिया' प्राण इति वक्तव्यं स्यात् 'जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया' यावत् वेद इति वक्तव्यं स्यात्, निर्ग्रन्थजीवस्य प्राणादि शब्दव्यवहारे किं कारणमिति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'जम्हा आणमइ वा' यस्मात् कारणात् निर्ग्रन्थजीव आनिति-आननक्रियां करोति

द्वारा भी व्यवहार हो सकता है । (पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू, वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) और जिस समय उच्छ्वास आदि धर्मों से युक्तता की युगपत (एकसाथ) विवक्षा की जाती है उस समय वह निर्ग्रन्थ जीव प्राण, भूत, जीव, सत्त्व, विज्ञ, और वेद, इन सब ही शब्दों द्वारा कहा जा सकता है । यह निर्गमन (समाप्ति) वाक्य हैं । इसमें क्या कारण है-इसी आशय से प्रेरित होकर गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं- (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ से ण पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, जाव वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त! यह आप किस कारण से कहते हैं कि वह मुनि जीव प्राण इस शब्द से कहा जा सकता है यावत् वह (वेद) इस शब्द से कहा जा सकता है? तात्पर्य यह कि निर्ग्रन्थ जीव प्राणादि शब्दों द्वारा कहने में क्या कारण है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा!) हे गौतम! (जम्हा) जिस कारण (आणमइ) निर्ग्रन्थ

હોય ત્યારે તેને માટે "વેદ" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે "पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू वेदेत्ति वत्तव्व सिया" અને જ્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે ધર્મોથી યુક્ત પણાની એક સાથે વિવક્ષા કરાતી હોય છે ત્યારે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જીવને માટે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્વ, વિજ્ઞ અને વેદ એ છએ શબ્દોનો પ્રયોગ થઇ શકે છે આ નિર્ગમન (સમાપ્તિ) વાક્ય છે તેનુ કારણ જાણવાના આશયથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एव वुच्चइ से ण पाणेत्ति वत्तव्व सिया, जाव वेयोत्ति वत्तव्व सिया?" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ, વિજ્ઞ, અને વેદ કહી શકાય છે? તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! "जम्हा" જે કારણે "आणमइ वा पाण

आभ्यन्तरश्वास गृह्णाति, 'पाणमइ वा' प्राणिति वा, प्राणनक्रियां करोति, आभ्यन्तरं श्वास मुञ्चति ' उस्ससइ वा ' उच्छ्वसिति वा, बाह्य श्वास गृह्णाति, 'नीससइ वा' निःश्वसिति वा, बाह्यं श्वास त्यजति, 'तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यस्मात् कारणात् आननप्राणनो च्छ्वास-निश्वासक्रियां संपादयति तस्मात् कारणात् श्रमो निर्ग्रन्थ जीवः प्राण इत्याख्यया आख्यायते स्व धात्वर्थमादायैव तथा व्यवहार इति भावः । 'जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य' यस्मात् भूतो भवति भविष्यति च 'तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् भूत इति वक्तव्यं स्यात्, पूर्वकालेऽभूत् वर्तमानकाले एतस्योत्पत्तिरस्ति शरीरस्य न्यात्, अनागतकालेऽप्युत्पत्मा भविष्यति तस्मादुत्पत्तिमत्त्वधर्ममादाय भूत इति व्यवहार लभत इति भावः । 'जम्हा जीवे' यस्मात् कारणात् अजीवत्-अतीत काले जीवधर्मं प्राप्तोऽभूत् जीवस्यानादिकालिकत्वात्, 'जीवइ' जीवति प्राणान् धारयति वर्तमानकाले जीवत्व धर्मवानस्ति 'जीवत्त आउय च कम्मं उवजीवइ'

जीव अभ्यन्तर श्वास को ग्रहण करता है (पाणमइ) आभ्यन्तर श्वास को छोडता है (उस्ससइ) बाह्यश्वास को ग्रहण करता है, (नीससइ) बाह्यश्वास को छोडता है (तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण वह (प्राण) शब्द से कहा जा सकता है । (जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण से भूतकाल में, शरीर के संबंध से उत्पन्न हुआ वर्तमान काल में यह उत्पन्न होता है और अनागत भविष्यत् काल में भी यह उत्पन्न होगा इस कारण से उत्पत्तिमत्त्व धर्म को लेकर (भूत) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा जीवे) अनादी कालिक होने के कारण अतीत कालमें जिस कारण से इसने जीव के धर्म को प्राप्त किया है, तथा वर्तमानकाल में भी (जीवइ) यह प्राणों को धारण कर रहा है-जीवस्वरूप धर्मवाला बना हुआ है-(जीवत्तं आउय च कम्मं उवजी

मइ वा" श्रमણ નિર્ગ્રંથ જીવ આભ્યન્તર શ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે ' ઉસ્સસઇ વા નીસસઇ વા ' બાહ્ય શ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે, "तम्हा पाणे त्ति वत्तव्वं सिया ' તે કારણે તેને માટે 'પ્રાણ" શબ્દ કહેવામાં આવે છે "जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया " જે કારણે ભૂતકાળમાં તેનું શરીર ઉત્પન્ન થયું વર્તમાન કાળે ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવિષ્ય કાળે પણ તે ઉત્પન્ન થશે તે કારણે ઉત્પત્તિરૂપ ધર્મની અપેક્ષાએ તેને "ભૂત" પણ કહી શકાય છે ' जम्हा जीवे ' અનાદિ હોવાને કારણે ભૂતકાળમાં તેણે જે કારણે જીવના ધર્મોને પ્રાપ્ત કર્યા હત, વર્તમાન કાળે પણ તે " जीवइ " જીવના ધર્મ ગણા છે- जीवत्तं आउय च कम्मं उवजीवइ " તથા ઉપભોગ

जीवत्वमायुष्कं च कर्म उपजीवति, जीवत्वम्=उपयोगलक्षणम् पूर्वबद्धम् आयुष्कं च देहावस्थानकारणम् कर्म उपजीवति-अनुभवति, 'तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् जीव इति वक्तव्यं स्यात्, अतएव कारणात् स निर्ग्रन्थः जीवशब्देन व्यपदेश्यः स्यादिति भावः। 'जम्हा सत्ते-सुहासुहेहिं कम्मेहिं' यस्मात् सक्तः= आसक्तः शुभाशुभेषु कर्मसु, यस्मात् कारणात् शुभाशुभेषु कर्मसु व्यापृतः 'तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया' तस्मात् सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात् 'जम्हा तित्तकडुकसायंऽविल महुरे रसे जाणइ' यस्मात् तिक्त कटु कषायाम्लमधुरान् रसान् जानाति, एतेषां रसानामास्वादं करोति, 'तम्हा विन्नुत्ति वत्तव्वंसिया' तस्माद्विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, तिक्तादि पंचविधरसास्वादकर्तृत्वेन निर्ग्रन्थजीवस्य विज्ञत्वमपि भवतीति भावः। 'जम्हा वेदेत्ति य सुहदुक्खं' यस्मात् वेदयति च सुखदुःखम्, यस्मात् कारणात् सुखदुःखमनुभवति 'तम्हा वेदोत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् वेद इति

वह) तथा उपयोग लक्षणरूप जीवत्व का और जो वर्तमान देह में इसके अवस्थान का कारण बना हुआ है उस पूर्वबद्ध आयुष्क कर्म का अनुभव कर रहा है (तम्हा जीवे त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह (जीव) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा सत्ते सुहासुहकम्मेहिं) जिस कारण से यह शुभ और अशुभ कर्मों में आसक्त होता रहता है (तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह सत्त्व शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा तित्तकडुकसायऽविलमहुरे रसे जाणइ) जिस कारण यह तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल, मधुर रसों को जानता है-अर्थात् यह इन रसोंका आस्वादन करता है (तम्हा विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह (विज्ञ) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा वेदेत्ति सुह-दुक्खं) जिस कारण से यह सुख दुःख का वेदन करता है-अनुभव करता है (तम्हा वेदोत्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह वेद इस शब्द से कहा

લક્ષણ રૂપ જીવત્વનો તથા જે વર્તમાન દેહમાં જીવને રહેવાનું કારણ બનેલ છે તે પૂર્વબદ્ધ આયુષ્ક કર્મનો અનુભવ કરી રહ્યો છે "तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया" તે કારણે તેને "જીવ" પણ કહી શકાય છે "जम्हा सत्ते सुहासुहकम्मेहिं" જે કારણે તે શુભાશુભ કર્મોમા આસક્ત રહે છે. "तम्हा सत्ते त्ति वत्तव्व सिया" તે કારણે તેને "સત્વ" પણ કહેવામા આવે છે "जम्हा ति कडु कसायंऽविलमहुरे रसे जाणइ' જે કારણે તે તીખો, કડવો, તુરો, ખાટો અને મીઠો રસ જાણે છે એટલે કે તેનુ આસ્વાદન કરે છે "तम्हा विण्णु त्ति वत्तव्व-सिया" તે કારણે તેને "વિજ્ઞ" કહી શકાયછે "जम्हा वेदेत्ति सुहदुक्खं" જે કારણે તે સુખ અને દુઃખનુ વેદન કરે છે तम्हा वेदोत्ति वत्तव्व सिया" તે

वक्तव्य स्यात्, सुखदुःखयोरनुभवकर्तृत्वेन निर्ग्रन्थजीवस्य वेदत्वमपि भवतीति भावः । 'से तेणट्ठेणं ' तत् तेनार्थेन, एभिः कारणैः हे गौतम ! 'पाणेत्ति वत्तव्वं सिया ' प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, ' जाव वेदोत्तिवत्तव्व सिया ' यावत् वेद इति वक्तव्य स्यात्, अर्थात् हे गौतम ! प्राणधारणोपयोगवत्त्वोत्पत्त्यादिमत्त्वसुखादि कर्मानुभवनकर्मसंसक्तत्वादिधर्मैरुपेतत्वात् निर्ग्रन्थजीवः प्राणादिवेदपर्यन्तपदैर्व्यवह्रियते एवेति भावः ! अत्र यावत्पदेन भूतजीवसत्त्वविज्ञाना ग्रहणं भवतीति ॥सू५॥

पूर्वं प्रासुकाहारभोजिनोऽनिरुद्धभवप्रपञ्चादिनिक्षेपणयुक्तस्य साधोरपि संसारचक्रे पुनः पुनरपि आगमनं भवतीति प्रतिपादितम्, अधुना प्रासुकाहारभोजिनो निरुद्धभवप्रपञ्चादिविशेषणविशिष्टस्य साधोः पुनः का गतिर्भवतीति प्रतिपादनायाह-' मडाई णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—मडाई णं भंते! नियंठे निरुद्धभवे, निरुद्धभव पवंचे, जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे, णो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ ? हंता गोयमा ! मडाई ण णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्व आगच्छइ, से ण भंते किं वत्तव्व सिया ? गोयमा ! सिद्धेत्ति वत्तव्व सिया बुद्धेत्ति वत्तव्व सिया, मुत्तेत्ति वत्तव्व सिया, पारगएत्ति वत्तव्व सिया, परंपरगएत्ति वत्तव्व सिया, सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्खपहीणेत्ति वत्तव्व सिया, सेव भंते सेव भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥ सू० ६ ॥

जा सकता है । (तेणट्ठेणं पाणे त्ति वत्तव्वं सिया) इसलिये हे गौतम ! इन कारणोंको लेकर (पाणे त्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदोत्ति वत्तव्वं सिया) निर्ग्रन्थ जीव प्राणसे लेकर वेदतकके शब्दोंद्वारा कहा जा सकता है॥सू ५॥

કારણે તેને "વેદ પણ કહી શકાય છે " से तेणट्ठेणं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया- जाव वेदोत्ति वत्तव्वं सिया" હે ગૌતમ ! તે કારણે નિર્ગ્રંથ જીવને પ્રાણથી લઈને વેદ સુધીના શબ્દો વડે ઓળખાવી શકાય છે ॥ સૂ ૫॥

छाया—मृतादी खलु भदन्त ! निर्ग्रन्थो निरुद्धभवो निरुद्धभवप्रपञ्चो यावत् निष्ठितार्थकरणीयो नो पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति, हन्त गौतम ! मृतादी निर्ग्रन्थो यावत् नो पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति । स खलु भदन्त ! किं वक्तव्यं

अभी पहिले ऐसा प्रतिपादन किया जा चुका है कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक भोजी तो है, परन्तु यदि वह अनिरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाले है तो उसका भी चतुर्गतिरूप संसार सागर में ही बार २ भ्रमण होता रहता है । अब सूत्रकार यह कहतें हैं कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक आहार भोजी है और साथ में निरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाला भी है तो उसकी क्या गति होती है सो कहते हैं 'मडाई णं भंते' इ.

सूत्रार्थ-(भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाई णं नियंठे) हे भदन्त ! जिसने अपना अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अपने भवप्रपंच को रोक दिया है यावत् जिसका कार्य पूर्ण हुए कार्य की तरह पूर्ण समाप्त हो चुका है ऐसा वह मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ क्या (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ) फिर से भी मनुष्य आदि गतिरूप संसार को प्राप्त नहीं करता है ? (हंता गोयमा) हां गौतम ! (मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं नो आगच्छइ) निरुद्धभव आदि विशेषण वाला मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ यावत् फिर से भी मनुष्य

આગળ એવું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ કરનાર છે, પણ અનિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ આદિ વિશેષણો વાળો હોય છે તેને પણ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમા વારવાર ભ્રમણ કરવું પડે છે. હવે એ બતાવામાં આવે છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહારનો ઉપયોગ કરતો હોય અને નિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ વગેરે વિશેષણો વાળો હોય તેની કેવી ગતિ થાય છે !

"मडाई ण भंते ! "

સૂત્રાર્થ- (भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाईणं नियंठे) હેભગવન્ ! જેણે પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કરી નાખ્યો છે, પોતાના ભવવિસ્તારનો નિરોધ કર્યો છે, યાવત્ જેનુ કાર્ય સંપૂર્ણ થયેલા કાર્યની જેમ પૂર્ણ થઇ ગયેલુ છે (એટલે એવો કે જે કૃતકૃત્ય થઇ ગયેલ છે) એવો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શુ (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ ?) ફરીથી મનુષ્ય વગેરે ચાર ગતિ વાળા સંસારને પ્રાપ્ત કરતો નથી ? (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (मडाई ण णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्व नो आगच्छइ) નિરુદ્ધ ભવ વગેરે વિશેષણો વાળો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ મનુષ્ય વગેરે ચતુર્ગતિરૂપ

स्यात्, गौतम सिद्ध इति वक्तव्य स्यात् बुद्ध इति वक्तव्य स्यात् मुक्त इति वक्तव्यं स्यात्, पारगत इति वक्तव्य स्यात्, परंपरागत इति वक्तव्यं स्यात्, सिद्धः बुद्धः मुक्त परिनिर्वृत अन्तकृत सर्वदुःखप्रहीण इति वक्तव्यं स्यात्, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतम श्रमणं भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा सयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू०६॥

आदि गतिरूप ससार को प्राप्त नहीं करता है। (से ण भंते ! किं वत्तव्य सिया ? हे भदन्त ! आत्मकल्याण करने वाला वह श्रमणनिर्ग्रन्थ अनगार किस नाम से कहा जा सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धेत्ति वत्तव्व सिया) पूर्वोक्त विशेषण वाला यह श्रमण निर्ग्रन्थ अनगार (सिद्ध) इस नाम से कहा जा सकता है। (बुद्धेत्ति वत्तव्व सिया) बुद्ध इस नाम से कहा जा सकता है। (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) (मुक्त) इस नाम से कहा जा सकता है। (पारगए त्ति वत्तव्व सिया) (पारगत) इस नाम से कहा जा सकता है। (परपरगए त्ति वत्तव्वं सिया) (परंपरागत) इस नाम से कहा जा सकता है। (सिद्धे बुद्धे मुत्ते, परिनिव्वुडे अंतकडे, सव्वदुक्खप्पहीणे त्ति वत्तव्व सिया) सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत, अन्तकृत, सर्वदुःखप्रहीण इस तरह इन शब्दों द्वारा यह कहा जा सकता है। (सेव भंते ! सेवं भंते ! भगव गोयमे समणं भगव महावीरं वदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता सजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) हे भदन्त ! आपने जो कहा है वह ऐसा

સંસારમાં ફરી જન્મ લેતો નથી. (સે ણં ભંતે ! કિં વત્તવ્વં સિયા ?) હે ભગવન્ આત્મકલ્યાણ કરનાર તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને કયા કયા નામે ઓળખી શકાય ! (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સિદ્ધેત્તિ વત્તવ્વં સિયા) પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને 'સિદ્ધ' નામથી કહી શકાય છે, (બુદ્ધેત્તિ વત્તવ્વં સિયા) 'બુદ્ધ' પણ કહી શકાય છે, (મુત્તેત્તિ વત્તવ્વં સિયા) "મુક્ત" પણ કહી શકાય છે, (પારગએ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) 'પારગત' પણ કહી શકાય છે (પરંપરગએ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) 'પરંપરાગત' પણ કહી શકાય છે (સિદ્ધે બુદ્ધે, મુત્તે પરિનિવ્વુડે અંતકડે સવ્વદુક્ખપ્પહીણેત્તિ વત્તવ્વં સિયા) સિદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત પરિનિર્વૃત, અંતકૃત અને સર્વ દુઃખ પ્રહીણ પણ કહી શકાય છે (સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદઇ નમંસઇ વંદિત્તા નમંસિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઇ) હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે હે ભગવન્ ! આપની વાત સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ભગવન્

छाया—मृतादी खलु भदन्त ! निर्ग्रन्थो निरुद्धभवो निरुद्धभवप्रपञ्चो यावत् निष्ठितार्थकरणीयो नो पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति, हन्त गौतम ! मृतादी निर्ग्रन्थो यावत् नो पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति । स खलु भदन्त ! किं वक्तव्यं

अभी पहिले ऐसा प्रतिपादन किया जा चुका है कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक भोजी तो है, परन्तु यदि वह अनिरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाले है तो उसका भी चतुर्गतिरूप संसार सागर में ही वार २ श्रमण होता रहता है । अब सूत्रकार यह कहतें हैं कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक आहार भोजी है और साथ में निरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाला भी है तो उसकी क्या गति होती है सो कहते हैं 'मडाई णं भंते' इ.

सूत्रार्थ-(भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाई णं नियंठे) हे भदन्त ! जिसने अपना अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अपने भवप्रपंच को रोक दिया है यावत् जिसका कार्य पूर्ण हुए कार्य की तरह पूर्ण समाप्त हो चुका है ऐसा वह मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ क्या (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ) फिर से भी मनुष्य आदि गतिरूप संसार को प्राप्त नहीं करता है ? (हंता गोयमा) हां गौतम ! (मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं नो आगच्छइ) निरुद्धभव आदि विशेषण वाला मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ यावत् फिर से भी मनुष्य

આગળ એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ કરનાર છે, પણ અનિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ આદિ વિશેષણો વાળો હોય છે તેને પણ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમા વારવાર ભ્રમણ કરવું પડે છે. હવે એ બતાવામા આવે છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહારનો ઉપયોગ કરતો હોય અને નિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ વગેરે વિશેષણો વાળો હોય તેની કેવી ગતિ થાય છે !

"मडाई णं भंते !"

સૂત્રાર્થ- (भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाईणं नियंठे) હે ભગવન્ ! જેણે પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કરી નાખ્યો છે, પોતાના ભવવિસ્તારનો નિરોધ કર્યો છે, યાવત્ જેનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયેલા કાર્યની જેમ પૂર્ણ થઇ ગયેલુ છે (એટલે એવો કે જે કૃતકૃત્ય થઇ ગયેલ છે) એવો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ ?) ફરીથી મનુષ્ય વગેરે ચાર ગતિ વાળા સંસારને પ્રાપ્ત કરતો નથી ? (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं नो आगच्छइ) નિરુદ્ધ ભવ વગેરે વિશેષણો વાળો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ મનુષ્ય વગેરે ચતુર્ગતિરૂપ

स्यात्, गौतम सिद्ध इति वक्तव्यं स्यात् बुद्ध इति वक्तव्य स्यात् मुक्त इति वक्तव्यं स्यात्, पारगत इति वक्तव्यं स्यात्, परंपरागत इति वक्तव्यं स्यात्, सिद्धः बुद्ध मुक्त परिनिर्वृतः अन्तकृत सर्वदुःखप्रहीण इति वक्तव्य स्यात्, तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति भगवान् गौतम श्रमणं भगवन्तं महावीर वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू०६॥

आदि गतिरूप संसार को प्राप्त नहीं करता है। (से ण भंते ! किं वत्तव्व सिया ? हे भदन्त ! आत्मकल्याण करने वाला वह श्रमणनिर्ग्रन्थ अनगार किस नाम से कहा जा सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धेत्ति वत्तव्व सिया) पूर्वोक्त विशेषण वाला वह श्रमण निर्ग्रन्थ अनगार (सिद्ध) इस नाम से कहा जा सकता है। (बुद्धेत्ति वत्तव्व सिया) बुद्ध इस नाम से कहा जा सकता है। (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) (मुक्त) इस नाम से कहा जा सकता है। (पारगए त्ति वत्तव्व सिया) (पारगत) इस नाम से कहा जा सकता है। (परपरगए त्ति वत्तव्वं सिया) (परंपरागत) इस नाम से कहा जा सकता है। (सिद्धे बुद्धे मुत्ते, परिनिव्वुडे अंतकडे, सव्वदुक्खपहीणे त्ति वत्तव्व सिया) सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत, अन्तकृत, सर्वदुक्खप्रहीण इस तरह इन शब्दों द्वारा वह कहा जा सकता है। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) हे भदन्त ! आपने जो कहा है वह ऐसा

સંસારમાં ફરી જન્મ લેતો નથી. (से भंते ! किं वत्तव्वं सिया ?) હે ભગવન્ આત્મકલ્યાણ કરનાર તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને કયાં કયા નામે ઓળખી શકાય ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिद्धेत्ति वत्तव्व सिया) પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને 'સિદ્ધ" નામથી કહી શકાય છે, (बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) "બુદ્ધ" પણ કહી શકાય છે, (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) " મુક્ત " પણ કહી શકાય છે, (पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) " પારગત " પણ કહી શકાય છે (परपरगए त्ति वत्तव्व सिया) 'પરંપરાગત" પણ કહી શકાય છે,(सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, अंतकडे, सव्वदुक्खपहीणेत्ति वत्तव्व सिया) સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત પરિનિર્વૃત, અંતકૃત અને સર્વ દુઃખ પ્રહીણ, પણ કહી શકાય છે (सेवं भंते ! सेवं भंते ! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે હે ભગવન્ ! આપની વાત સાચી છે આ પ્રમાણે કહીને ભગવન્

टीका—'मडाई णं भंते' मृतादी खलु भदन्त ! 'नियंठे' निर्ग्रन्थः 'निरुद्धभवे' निरुद्धभवः निरुद्धः भव. अग्रेतनं जन्म येन स निरुद्धभवः चरमभवप्राप्त इत्यर्थः, 'निरुद्धभवपवंचे' निरुद्धभवप्रपञ्चः अप्राप्तभवविस्तार इत्यर्थः, 'जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे' यावत् निष्ठितार्थकरणीयः यावत्पदेन-'पहीणसंसारे, पहीणसंसारवेयणिज्जे, वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे, निट्ठियट्ठे' एतेषां विशेषणानाम् ग्रहणं कर्तव्यम्, तत्र 'पहीणसंसारे' प्रहीणसंसारः दूरीकृतचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, 'पहीणसंसारवेयणिज्जे' प्रहीणसंसारवेदनीयः, प्रहीणसंसारवेद्यकर्मा, 'वोच्छिन्नसंसारे' व्यवच्छिन्नसंसारः, त्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्धः, अतएव- 'वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे' व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीयः, व्यवच्छिन्नम् अनुबन्ध

ही है अर्थात् सत्य है इस प्रकार कह कर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदन किया, नमस्कार किया। वंदन नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥ सू-६ ॥

टीकार्थ—(मडाई णं भंते नियंठे) हे भदन्त ! मृतादी निर्ग्रन्थ कि जिसने अपना (निरुद्धभवे) अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अर्थात् जो चरमभव को प्राप्त हुआ है (निरुद्धभवपवंचे) जिसे अब भव का विस्तार प्राप्त करना बाकी नहीं रहा है (जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे) यावत् निष्ठितार्थ करणीय (पहीणसंसारे) जिसने चतुर्गति में भ्रमण करने रूप अपने संसार को दूर कर दिया है' (पहीणसंसार वेयणिज्जे) संसारवेद्यकर्म जिसका नष्ट हो चुका है (वोच्छिन्न संसारे) जिसका चतुर्गति गमनानुबंध टूट चुका है अतएव (वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे)

ગૌતમે ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા વિચારવા લાગ્યા, એટલે કે પોતાને સ્થાને ગયા. ॥ સૂ ૬ ॥

ટીકાર્થ–"मडाई ण भंते ! नियठे" હે ભગવન્ ! મૃતાદી નિર્ગ્રંથ અચિત્ત વસ્તુનો આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કે જેણે (निरुद्धभवे) પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કર્યો છે એટલે કે જે ચરમભવને પામેલા છે, (निरुद्धभवपवंचे) જેને ભવનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી રહેલ નથી, (पहीणसंसारे) જેણે ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું દૂર કરી નાખ્યું છે (पहीणसंसारवेयणिज्जे) જેના સંસારવેદ્ય કર્મ નષ્ટ થઇ ચૂક્યાં છે, (वोच्छिन्नसंसारे) ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ગમન કરાવનાર કર્મનો બંધ જેને તૂટી ગયો છે, "वोच्छिन्न [illegible] वेयणिज्जे" જેના સંસાર વેદનીય કર્મનો સર્વથા

व्यवच्छेदेन विनाशित चतुर्गतिगमनवेद्य कर्म यन स व्यवच्छिन्नससारवेदनीय इति, 'निट्ठियट्ठे' निष्ठितार्थ=सपादितप्रयोजन 'निट्ठियट्ठकरणिज्जे' निष्ठितार्थकरणीय, निष्ठितः=सम्पन्न अर्थः=प्रयोजनं यत्र सः, एतादृशः करणीयः=कर्तव्यो यस्य स तथा कृतकृत्य इत्यर्थ, एतादृशः स मृतादी अनगार 'णो पुणरवि' नो पुनरपि 'इत्थत्थं' अप्रस्थ-मर्त्य=तिर्यङ्नरामरनारकरूपचतुर्गतिभ्रमणलक्षणं ससारं 'हव्वं' इति वाक्यालङ्कारे 'आगच्छइ' आगच्छति, न संसारे समायातीत्यर्थः, हे भदन्त! येन ससारस्य निरोध कृतः संसारप्रपञ्चोऽपि दूरीकृतः तथा व्यवच्छिन्नससारादिविशेषणयुतः संपादितप्रयोजनादिः मुनिः स किं पुनः पुन र्न ससारचक्रमागच्छतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'मडाई णं नियंठे' मृतादी खलु निर्ग्रन्थ, 'जाव नो पुणरवि', यावत् नो पुनरपि 'इत्थत्थं' अप्रस्थ=तिर्यङ्नरामरनारकगतिगमनलक्षणं संसारम् 'हव्वं आगच्छइ' हव्यं आगच्छति, न पुनः संसारमागच्छतीत्यर्थः

ससार वेदनीयकर्म जिसका व्यवच्छिन्न हो गया है, अर्थात् अनुबंध के व्यवच्छेद से जिसने चतुर्गतिगमन वेद्य कर्म नष्ट कर दिया है (निट्ठियट्ठे) जिसने अपना कार्य सिद्ध कर लिया है (निट्ठियट्ठकरणिज्जे) तथा-जिसका कार्य पूर्ण हुए कार्य की तरह पूर्ण समाप्त हो चुका है-अर्थात् जो कृतकृत्य हो चुका है ऐसा वह मृतादी अनगार (इत्थत्थं) अप्रस्थभव को-अर्थात् चतुर्गतिभ्रमण रूप संसार को क्या (णो पुणरवि आगच्छइ) फिर से नहीं प्राप्त करता है? अर्थात् ऐसा श्रमण अनगार फिर से ससारमें जन्ममरण नहीं करता है क्या? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (मडाई णं नियंठे) मृतादी निर्ग्रन्थ (जाव नो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) यावत् फिर से वह चतुर्गति भ्रमणरूप समार में नहीं आता है। अर्थात् सिद्ध हो

नाश थई गयो छे એટલે કે અનુબંધના છેદનને લીધે જેણે ચારગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર વેદ્ય કર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો છે (निट्ठियट्ठे) જેણે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી લીધું છે, (निट्ठियट्ठकरणिज्जे) તથા જે કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલ છે એવો તે મૃતાદી અણગાર (इत्थत्थं) ચતુર્ગતિ ભ્રમણરૂપ સંસારને શું (णो पुणरवि आगच्छइ) ફરીથી પ્રાપ્ત કરતો નથી? એટલે કે એવો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું સંસારમાં ફરીથી જન્મ મરણ પામતો નથી; તેનો ઉત્તર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'मडाई णं नियंठे' એવો મૃતાદી નિર્ગ્રંથ (जाव नो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) ફરીથી આ ચાર ગતિવાળા સંસારમાં જન્મ લેતો નથી. એટલે કે તે સિદ્ધપદ પામે છે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને

टीका—'मडाई णं भंते' मृतादी खलु भदन्त! 'नियंठे' निर्ग्रन्थः 'निरुद्धभवे' निरुद्धभवः निरुद्धः भवः अग्रेतनं जन्म येन स निरुद्धभवः चरमभवप्राप्त इत्यर्थः, 'निरुद्धभवपवंचे' निरुद्धभवप्रपञ्चः अप्राप्तभवविस्तार इत्यर्थः, 'जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे' यावत् निष्ठितार्थकरणीयः यावत्पदेन-'पहीणसंसारे, पहीणसंसारवेयणिज्जे, वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे, निट्ठियट्ठे' एतेषां विशेषणानाम् ग्रहणं कर्तव्यम्, तत्र 'पहीणसंसारे' प्रहीणसंसारः दूरीकृतचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, 'पहीणसंसारवेयणिज्जे' प्रहीणसंसारवेदनीयः, प्रहीणसंसारवेद्यकर्मा, 'वोच्छिन्नसंसारे' व्यवच्छिन्नसंसारः, त्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्धः, अतएव-'वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे' व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीयः, व्यवच्छिन्नम् अनुबन्ध

ही है अर्थात् सत्य है इस प्रकार कह कर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदन किया, नमस्कार किया। वंदन नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥ सू-६ ॥

टीकार्थ—(मडाई णं भंते नियंठे) हे भदन्त! मृतादी निर्ग्रन्थ कि जिसने अपना (निरुद्धभवे) अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अर्थात् जो चरमभव को प्राप्त हुआ है (निरुद्धभवपवंचे) जिसे अब भव का विस्तार प्राप्त करना बाकी नहीं रहा है (जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे) यावत् निष्ठितार्थ करणीय (पहीणसंसारे) जिसने चतुर्गति में भ्रमण करने रूप अपने संसार को दूर कर दिया है' (पहीणसंसार वेयणिज्जे) संसारवेद्यकर्म जिसका नष्ट हो चुका है (वोच्छिन्न संसारे) जिसका चतुर्गति गमनानुबंध टूट चुका है अतएव (वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे)

ગૌતમે ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા વિચારવા લાગ્યા, એટલે કે પોતાને સ્થાને ગયા ॥ સૂ. ૬ ॥

ટીકાર્થ–"मडाई ण भंते! नियठे" હે ભગવન્! મૃતાદી નિર્ગ્રંથ અચિત્ત વસ્તુનો આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કે જેણે (निरुद्धभवे) પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કર્યો છે એટલે કે જે ચરમભવને પામેલા છે, (निरुद्धभवपवचे) જેને ભવનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવાનુ બાકી રહેલ નથી, (पहीणसंसारे) જેણે ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું દૂર કરી નાખ્યું છે. (पहीणसंसारवेयणिज्जे) જેના સંસારવેદ્ય કર્મ નષ્ટ થઇ ચૂક્યાં છે, (वोच्छिन्नसंसारे) ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ગમન કરાવનાર કર્મનો બંધ જેને તૂટી ગયો છે, "वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे" જેના સંસાર વેદનીય કર્મનો સર્વથા

गत इति वक्तव्य स्यात्, ससारपारगामित्वात् यद्यपि एतादृशो मुनिर्नेदानीं संसारसागरस्य पारगत' किन्तु कालान्तरे पार गमिष्यमाणत्वात् भाविनि भूतवदुपचारात् पारगत इति कथ्यते, 'परपरागएत्ति वत्तव्य सिया' परंपरागत इति वक्तव्य स्यात्, परंपरया मिथ्यात्वादिगुणस्थानकानां मनुष्यादिगतीनां वा पारं पर्येण गतः=प्राप्त इति परपरागत' अथवा परंपरया मुक्तपुरुषाणां या परंपरा तया परंपरया गतः कर्मजाल व्यतिक्रान्त इति। परंपरागत इति अथ निगमयन्नाह-'सिद्धे' इत्यादि। 'सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्खप्पहीणेत्ति वत्तव्वं सिया' सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृत, अंतकृतः सर्वदुःखप्रहीण इति वक्तव्यं

के कारण यह (पारगत) इस शब्द से कहा जाता है। यद्यपि ऐसा मुनि अभी ससार सागर के पारगत नहीं हुआ है आगे वह उसके पार को प्राप्त करने वाला बनेगा-परन्तु अभी जो उसे (पारगत) इस शब्द से व्यवहार का विषयभूत कह दिया गया है सो उसको होने वाली अवस्था को यहां हो चुकी अवस्था मानकर (पारगत) कहा गया है। (परंपरगएत्ति वत्तव्वं सिया) परंपरागत इस शब्द से जो उसे वक्तव्य कहा गया है उसका तात्पर्य यह है कि उसने जो संसाररूप समुद्र की पार को प्राप्त किया, वह मिथ्यात्व आदि गुणस्थानों की अथवा मनुष्य आदि सुगति की परंपरा से प्राप्त किया है। अथवा मुक्त पुरुषों की जो परम्परा कर्म जाल से दूर होने की है उसी परंपरा के अनुसार यह भी कर्म जाल से दूर हुआ है अतः यह (परंपरागत) इस शब्द से भी व्यवहार का विषय बन सकता है। अब कथित अर्थ को निगमन करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि-(सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, अन्तकडे,

तरी गया होय छे तेथी तेमने माटे "पारगत" शब्दनो प्रयोग पण करी शकाय छे जो के ते मुनि हजी संसार सागरने तरी गया नथी, छतां पण तेमने माटे "पारगत" शब्दनो जे प्रयोग करवामां आव्यो छे ते आगळ प्राप्त थनारी सिद्ध अवस्था प्राप्त थई चूकी एवु मानीने करवामां आवेल छे (परंपरगएत्ति वत्तव्वं सिया) तेमने "परंपरागत" कहेवानुं कारण ए छे के तेमणे ए संसाररूपी समुद्रने पार करीने मोक्षनी प्राप्ति करी छे ते मिथ्यात्व वगेरे गुणस्थानोनी अथवा मनुष्य वगेरे सुगतिनी परंपराथी प्राप्त करेल छे अथवा कर्मजाळथी दूर रहेवानी मुक्त पुरुषोनी जे परंपरा छे ते परंपराने अनुसरीने ज तेओ कर्मजाळथी दूर रह्या छे तेथी तेमने "माटे परंपरागत" शब्दनो पण प्रयोग करी शकाय छे हवे कथित अर्थनी समाप्ति करवाने माटे सूत्रकार कहे छे के (सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, अतकडे, सव्वदुक्ख

अत्र यावत्पदेन निरुद्धसंसारे निरुद्धसंसारपवंचे वोच्छिन्नसंसारे इत्यादि प्रश्नप्रकरणोक्तसर्वविशेषणानां संग्रहः करणीयः, हे गौतम ! पूर्वकथितनिरुद्धसंसारादि विशेषणविशिष्टो मृतादी निर्ग्रन्थः न पुनः संसारं प्राप्नोतीति भावः । एतादृशो निर्ग्रन्थजीवः केन केन शब्देन व्यवहरणीय इत्याशयेनाह–'से णं भंते' इत्यादि। 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'किं वत्तव्वं सिया' किं वक्तव्यं स्यात्, केन शब्देन व्यवहरणीय इत्यर्थः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया' सिद्ध इति वक्तव्यं स्यात्, सिद्ध इति शब्देन व्यवहरणीयः कृतसकलकार्यत्वात्। 'बुद्धेत्ति वत्तव्व सिया' बुद्ध इति वक्तव्यं स्यात्, विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकयोर्दर्शकत्वात्, 'मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया' मुक्त इति वक्तव्यं स्यात्, नष्टसकलकर्मत्वात् 'पारगएत्ति वत्तव्वं सिया' पार-

जाता है। ऐसा श्रमण निर्ग्रन्थ जीव किस किस शब्द के द्वारा व्यवहारणीय होता है? ऐसा पूछने के अभिप्राय से अब गौतम स्वामी प्रभु महावीर से प्रश्न करते हैं-(से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! वह पूर्वोक्त विशेषण वाला श्रमण निर्ग्रन्थ किन २ नामों से कहा जाता है ? तब प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धे त्ति वत्तव्वं सिया) वह (सिद्ध) इस शब्दसे व्यवहार करनेके योग्य बन जाता है-क्यों कि वह अपने सकल कार्यों को कर चुका है। (बुद्धे त्ति वत्तव्वं सिया) विमल केवलरूप अलोक से वह सकल लोक और अलोक का साक्षात् ज्ञाता द्रष्टा हो जाने के कारण (बुद्ध) इस शब्द से व्यवहार करने योग्य हो जाता है। (मुत्ते त्ति वत्तव्वं सिया) ज्ञानावरण आदि आठों कर्मनष्ट हो जाने के कारण वह (मुक्त) इस शब्द से कहने योग्य हो जाता है। (पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) संसार से पारगामी बन जाने

કયા કયાં નામે ઓળખવામાં આવે છે તે જાણુવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (से ण भंते! किं वत्तव्व' सिया) હે ભગવન્! પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથને કયાં કયા નામે ઓળખવામાં આવે છે! ઉત્તર– (गोयमा !) હે ગૌતમ! (सिद्धे,त्ति वत्तव्व' सिया) તેમને માટે. સિદ્ધ પદનો પ્રયોગ કરી શકાય છે કારણુ કે તેમણે તેમનાં તમામ કાર્યો સિદ્ધ કરી લીધાં હોય છે (बुद्धत्ति वत्तव्व' सिया) વિમળ કેવળજ્ઞાન વડે તેઓ સમસ્ત લોક અને અલોકના જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા બની જાય છે તેથી તેમને "બુદ્ધ" પણુ કહી શકાય છે (मुत्तेत्ति वत्तव्व सिया) જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોનો ક્ષય થઇ જવાને કારણે તેમને "મુક્ત" પણુ કહી શકાય છે. "पारगए त्ति वत्तव्व' सिया) તેમણે સંસારને પાર કર્યો હોય છે- સંસાર સાગરને તેઓ

अथ श्रीस्कन्दकप्रकरणम्—

पूर्वं संयतजीवविषये ससारस्य वृद्धिहानिभ्यैवेति द्वय सिद्धत्वं च कथितम्, साम्प्रत तु तेषां तदितरेषां चार्थानां प्रतिपादनार्थं स्कन्दकचरितमाह— 'तेण कालेणं' इत्यादि।

मूलम्—तेण कालेण तेण समएण समणे भगव महावीरे रायगिहाओ नयराओ गुणसीलाओ चइआओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता वहिया जाणवयविहार विहरइ। तेणं कालेण तेण समएण कयंगला नाम नगरी होत्था वण्णओ तीसे ण कयंगलाए नगरीए वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए छत्तपलासए णाम चेइए होत्था वण्णओ, तएण समणे भगव महावीरे उप्पन्ननाणदसणधरे जाव समोसरण परिसा निग्गया। तीसे णं कयंगलाए नगरीए अदूरसामते सावत्थी नाम नयरी होत्था वण्णओ, तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अतेवासी खदए णाम कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायगे परिवसइ, रिउवेय जज्जुव्वेय सामवेय, अहव्वणवेयाण, इतिहास पचमाण निघटु छट्ठाण, चउण्ह वेयाण संगोवगाण सरह स्साणं, सारए वारए, धारए, पारए, सडगवी सट्ठितंतवि सारए सखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छदे निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु य वहूसु वभण्णएसु परिव्वायएसु नयेसु सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था, तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पिंगलए णाम नियठे वेसालिय सावए परिवसइ, तएणं से पिंगलए णाम नियठे वेसालिय सावए अन्नया कयाइ जेणेव खदए कच्चायणस्स

स्यात्, निरुद्धसंसारादिविशेषण युक्तो निर्ग्रन्थजीवः सिद्धः बुद्धः मुक्तः परिनिर्वृतोऽन्तकृतसर्वदुःखप्रक्षीण इत्यादिशब्दैर्व्यवहर्तुं योग्यो भवतीति भावः। इदानीं प्रकरणमुपसंहरन्नाह—'सेवं भंते' इत्यादि। 'सेवं भंते सेवं भंते' तदेवं भदन्त ! हे भगवन् यद् देवानुप्रियेण मृतादिनिर्ग्रन्थविषये कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव, आप्तवाक्यस्य सत्यत्वात्, 'त्ति' इति एवंरूपेण 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा 'संजमेण तवसा' संयमेन तपसा 'अप्पाणं' आत्मानं 'भावे माणे' भावयन् 'विहरइ' विहरतीति भावः॥६॥

सव्वदुक्खपहीणे त्ति वत्तव्वं सिया) निरुद्ध संसार आदि विशेषणवाला वह निर्ग्रन्थ जीव सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत, अन्तकृत, सर्वदुःखप्रहीण इत्यादि शब्दों द्वारा व्यवहार करने के योग्य हो जाता है। अब प्रकरण के अर्थ का उपसंहार करते हुए गौतम स्वामी कहते हैं (सेवं भंते! सेवं भंते!) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो भूत-पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय से लेकर निर्ग्रन्थ श्रमण तक के विषय में कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है। ऐसा कह कर (भगवं गोयमे) भगवान गौतम ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर की वंदना की उन्हें नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे (संजमेणं तवसा) संयम और तप से (अप्पाणं भावेमाणे) अपनी आत्मा को भावित करते हुए (विहरइ) विचरने लगे अर्थात् अपने आसन पर विराजमान हो गये॥ सू०६॥

पहीणेत्ति वत्तव्वं सिया) निरुद्ध भव वगेरे विशेषणुवाળो ते श्रमणु निर्ग्रंथ જીવ, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વૃત, અન્તકૃત અને સર્વ દુઃખ પહીણુ વગેરે શબ્દો નો પ્રયોગ પણ તેમને માટે કરી શકાય છે હવે પ્રકરણુનો ઉપસંહાર કરવાના આશયથી ગૌતમ સ્વામી કહે છે (सेवं भंते सेवं भंते!) હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિયથી લઈને શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ સુધીના જીવોના વિષયમા જે કહ્યુ તે યથાર્થ જ છે તે સર્વથા સત્ય જ છે એ પ્રમાણે કહીને (भगवं गोयमे) ભગવાન ગૌતમે (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરીને (संजमेणं तवसा) સંયમ અને તપથી (अप्पाणं भावेमाणे) પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા (विहरइ) વિચારવા લાગ્યા. એટલે પોતાને આસને જઈને બેસી ગયા. સૂ ૬

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहा नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहार विहरति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये कृतंगला नाम नगरी आसीत्, वर्णकः तस्याः खलु कृतंगलायाः नगर्याः बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे छत्रपलाशकं नाम चैत्यमासीत् वर्णकः ततः श्रमणो भगवान् महावीर, उत्पन्नज्ञानदर्शनधर यावत्स-

सिद्धत्व–संसार का सर्वथा क्षय–ये सब कहा है अब उन्हीं विषयों को तथा भिन्न विषयों को प्रतिपादन करने के निमित्त स्कंदक मुनि के चरित्र को सूत्रकार कहते हैं–' तेण कालेणं ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर (रायगिहाओ नयराओ) राजगृह नगर के (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिल चैत्य से (पडिनिक्खमइ) निकले । (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया) बाहर के (जणवयविहारं विहरइ) देशों में उन्होंने विहार किया । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (कयंगला नामं नगरी होत्था) कृतंगला नाम की नगरी थी (वण्णओ) यहां इसका वर्णन चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) उस कृतंगला नगरी के (बहिया) बाहर (उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए) उत्तरपूर्वदिशा के कोने में–ईशानकोने में (छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) छत्रपलाशक नामका चैत्य था (वण्णओ)

સિદ્ધત્વ– સંસારનો સર્વથા ક્ષય– એ વિષયોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે હવે એજ વિષયોનું તથા તેમના કરતાં ભિન્ન વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર સ્કંદકમુનિનું ચરિત્ર કહે છે

" तेणं कालेणं " ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ —(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (रायगिहाओ नयराओ) રાજગૃહ નગરના (गुणसिलाओ चेइयाओ) ગુણશિલ ચૈત્યમાંથી (ઉદ્યાનમાંથી) पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (बहिया) બહારના (जणवयविहारं विहरइ) પ્રદેશોમાં તેઓ વિચરવા લાગ્યા. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (कयंगला नामं नयरी होत्था) કૃતંગલા નામની નગરી હતી. (वण्णओ) વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે જ સમજવું (तीसे णं कयंगलाए नयरीए)તે કૃતંગલા નગરીની (बहिया) બહાર (उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए) ઈશાન ખુણામાં (छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) છત્ર પલાશક નામનું ચૈત્ય ઉદ્યાન હતું (वण्णओ) તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્રના

गोत्ते तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता खंदगं कच्चायणस्स-गोत्तं इणमक्खेवं पुच्छइ मागहा किं स अंते लोए अणंते-लोए स अंते जीवे, अणंते जीवे, स अंता सिद्धी, अणंता सिद्धी, स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आयक्खाहि वुच्चमाणे एवं। तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते पिंगलएणं णियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने णो संचाएइ पिंगलयस्स नियंठस्स वेसालियसावयस्स किंचि वि पामोक्खं अक्खाइउं तुसिणीए संचिट्ठइ। तएणं से पिंगलए नियंठे वेसालीसावए खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छे मागहा किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि वुच्चमाणे एवं। तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते पिंगलएणं णियंठेणं वेसालियसावएणं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने णो संचाएइ पिंगलस्स णियंठस्स वेसालिय सावयस्स किंचिवि पमोक्खं अक्खाइउं तुसणीए संचिट्ठइ ॥ सू० ७ ॥

आर्य श्री स्कन्दक प्रकरण

पहिले प्रकरण में संयत जीव को लेकर संसार की वृद्धि, हानि तथा

આર્ય શ્રી સ્કન્દકનું પ્રકરણ

આગળના પ્રકરણમાં સંયત જીવની અપેક્ષાએ સંસારની વૃદ્ધિ, હાનિ તથા

पारिव्राजकेषु नयेषु सुपरिनिष्ठितश्चाप्यभवत्, तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः परिवसति, ततः पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकोऽन्यदा कदाचित् यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपाग

निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु बहुसु बंभण्णएसु परिव्वायएसु नयेसु सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) यह ऋग्वेद, यजुर्वेद, समावेद, अथर्वणवेद इन चार वेदों का जानने वाला था। साथ में इतिहास पुराणों का भी वह ज्ञाता था। निघंटु को भी वह जानता था। केवल इतिहास निघंटु सहित ही यह चारों वेदों का ज्ञाता था सो बात नहीं है किन्तु अङ्गोपाङ्ग सहित एवं रहस्य युक्त चारों वेदों का वह विशेषरूप से ज्ञाता था स्मारक था वारक था धारक था, एतावता ऐसा ज्ञात होता था कि मानों चारों ही वेद इसे कण्ठस्थ हैं। इस तरह यह वेदसंबंधी सम्पूर्ण ज्ञान से परिपूर्ण था। वेदों के छहों अंगों का वेत्ता था। षष्ठि तंत्र में विशारद था। गणित शास्त्र में पण्डित था। शिक्षा शास्त्र में, आचार शास्त्र में, व्याकरण शास्त्र में छंदः शास्त्र में व्युत्पत्ति शास्त्र में, ज्योतिष शास्त्र में तथा और भी अनेक ब्राह्मण शास्त्रों में एवं परिव्राजक संबंधी नीति में बहुत अधिक चतुर था। (तत्थ णं सावत्थीए णयरीए पिंगलए नियंठे वेसालियसावए परिवसइ) उसी श्रावस्ती नगरी में वैशालिक के श्रावक एक पिंगलक नामके निर्ग्रन्थ रहते थे। (तएणं से पिंगलए णामं नियंठ

वागरणे छंदे, निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु बहुसु बंभण्णएसु परिव्वायएसु नयेसु सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) ते ऋग्वेद, सभावेद, अने यजुर्वेद अने अथर्ववेद ए चारे वेदोनो जाणकार हतो. साथे साथे इतिहास पुराणोनो पण ते जाणकार हतो. ते निघंटुनो पण जाणकार हतो. इतिहास निघंटु सहित चारे वेदोनो ते जाणकार हतो एटलुं ज नहीं पण ते अंग उपांग सहित अने रहस्य सहित चारे वेदोनो विशिष्टरूपे ज्ञाता हतो, स्मारक हतो वारक हतो, अने धारक हतो. तेथी एवुं लागतुं के तेणे जाणे के चारे वेदोने कंठस्थ करी लीधा छे आ रीते वेदोना विषयमां ते संपूर्ण ज्ञान धरावतो हतो, वेदोनां छए अंगोनो ते वेत्ता (ज्ञान) हतो. ते षष्ठितंत्रनो पण निष्णात हतो गणित शास्त्र शिक्षण शास्त्र, आचार शास्त्र व्याकरण शास्त्र, छंद शास्त्र, व्युत्पत्ति शास्त्र ज्योतिष शास्त्र तथा बीजा पण अनेक ब्राह्मण शास्त्रोनो ते विशारद हतो परिव्राजक संबंधी नीतिमां ते घणो ज चतुर हतो (तत्थ णं सावत्थीए णयरीए पिंगलए नियंठे वेसालिए सावए) हवे एज श्रावस्ती नगरीमां वैशालिक श्रावक, पिंगलक नामनो एक निर्ग्रंथ रहेतो हतो, (तएणं से पिंगलए णामं नियंठे वेसालिए सावए)

मवसरणं पर्षद् निर्गच्छति। तस्याः खलु कृतंगलायाः नगर्याः अदूरसामन्ते श्रावस्ती नाम नगरी अभवत्, वर्णकः तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यांतेवासी स्कन्दको नाम कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेदाथर्वणवेदानामितिहासपंचमानां निघण्टुषष्ठानां चतुर्णां वेदानां सांगोपांगानां सरहस्यानां स्मारको वारकः धारकः पारकः षडंगवित् षष्टितंत्रविशारदः संख्यानः शिक्षाकल्पे व्याकरणे छन्दसि निरुक्ते ज्यौतिषायने अन्येषु ब्राह्मण्यकेषु

वर्णक इसका वर्णन औपपातिकसूत्रमें पूर्णभद्र चैत्यके वर्णन समान यहां समझना चाहिये। (तएणं समणं भगव महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे जाव समोसरणं परिसा निग्गया) इसके बाद केवलज्ञान केवलदर्शनके धारी श्रमण भगवान् महावीर वहां पधारे यावत् समवसरण हुआ, सभा निकली (तीसे णं कयंगलाए णयरीए अदूरसामंते सावत्थी नामं नयरी होत्था) उस कृतंगला नगरीके अदूरसामन्त न अति निकट और न अतिदूर किन्तु पासमें ही श्रावस्ती नामकी नगरी थी (वण्णओ) वर्णक वर्णन चम्पा नगरी जैसा समझना (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायगे परिवसइ) उस श्रावस्ती नगरी में गर्दभाल नाम के परिव्राजक का शिष्य स्कंदक नाम का एक परिव्राजक कि जिसका गोत्र कात्यायन था रहता था। (रिउव्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं इतिहासपंचमाणं निघंटुछट्ठाणं चउण्हं वेयाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं सारए, वारए, धारए, पारए, सडंगवी, संट्ठितंतविसारए संखाणे सिक्खाकप्पे, वागरणे छंदे,

ચૈત્ય પ્રમાણે જ સમજવુ (तएणं समणं भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे-जाव समोसरण परिसा निग्गया) વિહાર કરતા કરતાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન યુક્ત શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર તે છત્રપલાશક ચૈત્યમા (ઉદ્યાનમાં) પધાર્યા. (યાવત્) સમવસરણુ રચાયું, તેમનો ઉપદેશ સાભળવા માટે પરિષદ નીકળી વગેરે સૂત્રપાઠ ગ્રહણુ કરવો (तीसे ण कयगलाए णयरीए अदूरसामंते) તે કૃતગલા નગરીથી બહુ દૂર પણુ નહીં અને નજીક પણુ નહી એવે સ્થાને (सावत्थी नाम नयरी होत्था) શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી (वण्णओ) તેનું વર્ણુન પણુ ચપાનગરી જેવુ જ સમજવુ. (तत्थ ण सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अतेवासी खंदए णाम कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायगे परिवसइ) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં ગર્દભાલ નામના પરિવ્રાજકનો શિષ્ય સ્કંદક નામનો પરિવ્રાજક રહેતો હતો તે કાત્યાયન ગોત્રનો હતો (रिउव्वेय, जज्जुवेय, सामवेय, अहव्वणवेयाण इतिहासपंचमाण निघटु छट्ठाण चउण्ह वेयाण संगोवंगाण सरहस्साणं सारए, वारए, धारए, पारए, सडंगवी, संट्ठितंतविसारए, संखाणे सिक्खाकप्पे,

गोत्र पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेणेममाक्षेपं पृष्टः सन् शंकितः कांक्षितो विचिकित्सितो भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नो न शक्नोति पिंगलकाय निर्ग्रन्थाय वैशालिकश्रावकाय किंचिदपि प्रमोक्षमाख्यातुम् तूष्णीकः संतिष्ठते। ततः स पिंगलको निर्ग्रन्थः वैशालिकश्रावकः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रं द्विस्त्रिरपि इममाक्षेपमभाषीत्–मागध ! सांतो लोको यावत् केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते

से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते) कात्यायन गोत्र वाला वह स्कन्दक वेसालिय सावयणं) भगवान महावीरके वचन सुननेमें रसिक बने हुए (पिंगलएणं नियंठेणं) पिंगलक निर्ग्रन्थ के द्वारा (इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) जब इस प्रकार के प्रश्नों का विषयभूत बनाया गया तब (संकिए कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने) शंकायुक्त हो गया कांक्षा युक्त हो गया, विचिकित्सायुक्त हो गया। और (वेसालिय सावयस्स पिंगलस्स नियंठस्स पमोक्खं किंचिवि आक्खाइउं णो संचाएइ) वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रंथ के प्रश्नों का कुछ भी उत्तर देने के लिये समर्थ नहिं होसका। (तुसिणीए संचिट्ठइ) केवल चुप ही रहा। (तएण से वेसालियसावए पिंगलए नियंठे कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छे) चुपचाप रहा देखकर वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रंथ ने कात्यायन गोत्री उस स्कन्दक से दुबारा भी तिबारा भी इन्हीं प्रश्नों को पूछा (मागहा किं स अन्ते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) हे मागध ! लोक अन्त

(तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते वेसालियसावयएणं पिंगलएणं नियंठेणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) જ્યારે ભગવાન મહાવીરના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખનાર પિંગલક નિર્ગ્રંથવડે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દકને આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા ત્યારે (संकिए कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने, कलुससमावन्ने) તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક શંકાયુક્ત કાંક્ષાયુક્ત, અને વિચિકિત્સાયુક્ત થઇ ગયા અને તેઓ ભેદ તથા કલુષભાવને પામ્યા. (वेसालियसावयस्स पिंगलस्स नियंठस्स पामोक्खं किं वि वि अक्खाइउ णो संचाएइ) તેઓ મહાવીરના ઉપાસક પિંગલક નિર્ગ્રંથના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શક્યા નહીં (तुसिणीए संचिट्ठइ) તેથી તેઓ ચુપ જ રહ્યા (तएण से वेसालियसावए पिंगलए नियंठे कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छे) તેમને ચુપચાપ રહેલા જોઇને વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથે કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દકને બીજી વાર પણ એજ પ્રશ્નો પૂછ્યા અને ત્રીજી વાર પણ એજ પ્રશ્નો પૂછ્યાં કે (मागहा ! किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा)

च्छति, उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमिममाक्षेपमप्राक्षीत्—मागध ! किं सान्तो लोकः, अनंतो लोकः सान्तो जीवः अनंतो जीवः सान्ता सिद्धिः अनंता सिद्धिः, सान्तः सिद्धः, अनंतः सिद्धः केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवः वर्द्धते वा हीयते वा, एतावत् तावदाख्याहि उच्यमाने एवम् , ततः स स्कन्दकः कात्यायन-

---

वेसालिए सावए) वैशालिक श्रावक विशाला भगवान की माता का नाम था, उनका पुत्र होने से भगवान महावीर वैशालिक कहलाये। वैशालिक भगवान महावीर, उनका श्रावक अर्थात भगवान महावीर के वचन सुनने में रसिक वे पिंगलक निर्ग्रन्थ (अन्नया कयाइं) किसी एक दिन (जेणेव कच्चायणस्सगोत्ते खंदए तेणेव उवागच्छइ) जहां कात्यायन गोत्री स्कन्दक था वहां गये। उवागच्छित्ता वहां जाकर कच्चा-यणस्सगोत्तं खंदगं) उन्होंने उस कात्यायन गोत्रवाले स्कन्दक से (इण-मक्खेवं पुच्छइ) इस प्रश्नको पूछा (मागहा ! किं स अंते लोए अणंते लोए) हे मागध ! लोक सान्त है कि अनंत है ? (स अंते जीवे अणंते जीवे) जीवसान्त है कि अनन्त है ? (सअन्ता सिद्धी अणंता सिद्धी) सिद्धि अन्त सहित है कि अन्त रहित है ? (केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) अथवा किस मरणसे मरा हुआ जीव बढता है और घटता है ? (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खा हि) इस प्रकार से मेरे द्वारा प्रश्न के विषयभूत बनाये गये तुम इन मेरे प्रश्नोंका उत्तर दो (तएणं

ભગવાનની માતાનુ નામ વિશાલા હતું. વિશાલાના પુત્ર હોવાથી તેમને માટે અહીં વૈશાલિક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે "વૈશાલિક શ્રાવક" એટલે ભગવાન મહાવીરનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખનાર તે પિંગલક નિર્ગ્રંથ (अन्नया कयाइं) એક દિવસ (जणेव कच्चायणस्सगोत्ते खंदए तेणेव उवागच्छइ) જ્યા કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદક પરિવ્રાજક વિરાજતા હતા ત્યા ગયા (उवागच्छित्ता) ત્યા જઇને (कच्चायणस्स गोत्त खंदगं इणमक्खेवं पुच्छइ) તેમણે તો કાત્યયન ગોત્રીય સ્કન્દકને આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા (मागहा ! किं स अंते लोए अणंते लोए) હે માગધ! લોક અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે (स अंते जीवे अणते-जीवे) જીવ અન્ત યુક્ત છે કે અન્ત સહિત છે (स अंता सिद्धि, अणंता सिद्धि) સિદ્ધિ અંત સહિત છે કે અત રહિત છે. (केण वा मरणे णं मरमाणे जीवे-वड्ढइ वा हायइ वा) કયા મરણથી મરતા જીવનો સસાર વધે છે, અને કયા કયા મરણથી મરતાં જીવનો સસાર ઘટે છે (एव वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खाहि) મેં આપને જે આ પ્રશ્નો પૂછયા છે તેનો તમે જવાબ આપો.

नगरात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणशिलकात् चैत्यात्=उद्यानात् 'पडि निक्ख मइ' प्रतिनिष्क्रामति=निर्गच्छति। 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जणवयविहारं विहरइ' बहिः जनपदविहारं विहरति।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्काले तस्मिन् समये 'कयंगला नामंनयरी होत्था' कृतंगला नाम नगरी आसीत्, वण्णओ 'वर्णकः वर्णनप्रकार' औपपातिकसूत्रोक्तचंपानगरीवर्णनवत् विज्ञेयः। 'तीसे णं कयंगलाए' नयरीए बहिया' तस्याः कृतंगलाया नगर्या बहिः प्राग् प्रदेशे 'उत्तरपौरस्त्ये उत्तर पूर्वदिशोरन्तराले 'दिसिभाए' दिग्भागे-ईशानकोणे 'छत्तपलासए नामं चेइए होत्था' छत्रपलाशकं नाम चैत्यमासीत्। 'वण्णओ' वर्णक-वर्णनप्रकारः, इहापि औपपातिकसूत्रोक्तपूर्णभद्रचैत्यवर्णनवत् विज्ञेयः। 'तएणं समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे जाव समोसरणं'

राओ) राजगृह नगर से (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिलक चैत्य उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले। (पडितिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया जणवयविहारं विहरइ) वे बाहरके देशमें विहार करने लगे। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (कयंगला नामं नयरी होत्था) कयंगला नाम की एक नगरी थी। (वण्णओ) इसका वर्णन प्रकार औपपातिकसूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। (तीसे णं कयगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरित्थमे दिसिभाए छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) उस कयंगला नगरी के बाहिर उत्तर पौरस्त्यदिग्विभाग में-ईशानकोण में-छत्रपलाशक नाम का चैत्य था। (वण्णओ) इस का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित पूर्णभद्र चैत्य की तरह जानना चाहिये। (तएणं समणे भगवं महावीरे उप्प-ण्णणाणदंसणधरे जाव समोसरण) इस विषय का प्रथम शतक में

નગરના (गुणसिलाओ चेइयाओ) ગુણશિલક ચૈત્યમાંથી (ઉદ્યાનમાંથી) (पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (बहिया जणवयविहार विहरइ) તેઓ બહારના પ્રદેશમાં વિહાર કરવા લાગ્યા (तेण कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે સમયે (कयगला नामं नयरी होत्था) કૃતંગલા નામની નગરી હતી. (वण्णओ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપા નગરીના જેવું જ તેનું વર્ણન સમજવું (तीसे ण कयंगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए छत्तपलासए णाम चेइए होत्था) તે કૃતંગલા નગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં છત્રપલાશક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. (वण्णओ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલા પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના (ઉદ્યાન) જેવું જ તેનું વર્ણન સમજવું (तएण समणे भगवं महावीरे उप्पण्णणाणदंसणधरे जाव समोसरण) વિષયનું વર્ણન પહેલા

वा हीयते वा, एतावत्तावदाख्याहि उच्यमाने एवम्। ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेण द्विरपि त्रिरपि इममाक्षेपं पृष्टः सन् शंकितः कांक्षितो विचिकित्सितो भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नो न शक्नोति पिंगलकस्य निर्ग्रन्थस्य वैशालिकश्रावकस्य किंचिदपि प्रमोक्षम् आख्यातुं तुष्णीकः संतिष्ठते ॥ सू० ७ ॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः, 'रायगिहाओ नयराओ' राजगृहात्

सहित है कि विना अन्तका है यावत् जीव किस मरण से मर कर अपने को बढाता है या घटाता है (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खाहि) इस प्रकार से मेरे द्वारा पूछे गये तुम मेरे इन प्रश्नों का उत्तर दो। तएणं से कच्चायणस्स गोत्ते खदए वेसालियसावएणं पिंगलेणं नियठेणं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए संकिए, कंखिए वितिगिच्छए, भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने, णो वेसालियसावयस्स पिंगलस्स णियंठस्स किंचिवि पामोक्खं अक्खाइउ णो संचाएइ तुसणीए संचिट्ठइ) इस प्रकार कात्यायन गोत्री वह स्कन्दक वैशालिक पिंगलक निर्गन्थ के द्वारा दो बार भी तीन बार भी पूछे जाने पर उत्तर देने के लिये समर्थ नहीं हो सका परन्तु शंकित कांक्षित विचिकित्सायुक्त ही बना रहा और भेद को समापन्न होता हुआ कलुषभाव को प्राप्त हो गया। तथा चुपचाप ही रहा।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान् महावीर (रायगिहाओ नय-

---

હે માગધ! લોક અન્ત સહિત છે કે અંતરહિત છે ત્યાંથી શરૂ કરીને કયા મરણથી મરીને જીવ સંસાર વધારે છે અને કયા મરણથી મરીને સંસાર ઘટાડે છે, ત્યાં સુધીના પ્રશ્નો પૂછયા (एव वुच्चमाणे एताव ताव आयक्खाहि) હે સ્કન્દક! મારા આ પ્રશ્નોના તમે ઉત્તર આપો. (तएणं से कच्चायणस्स गोत्ते खदए वेसालियसावएण पिंगलेण नियंठेणं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए, कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने, णो वेसालियसावयस्स पिंगलस्स णियंठस्स किंचि वि पामोक्खं अक्खाइउं णो संचाएइ तुसणीए संचिट्ठइ) આ રીતે વૈશાલિક શ્રાવક નિર્ગ્રંથ વડે બે વાર અને ત્રણ વાર પૂછવા છતાં પણ કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદક તેમના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકયો નહીં પણ શંકિત, કાંક્ષિત, વિચિકિત્સાયુક્ત જ બની ગયાં, અને ભેદસમાપન્ન થઈને કલુષભાવ યુક્ત થયા તથા ચુપચાપજ બેસી રહ્યા.

(ટીકાર્થ--तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (रायगिहाओ नयराओ) રાજગૃહ

नगरात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणशिलकात् चैत्यात्=उद्यानात् 'पडि निक्ख मइ' प्रतिनिष्क्रामति=निर्गच्छति। 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जाणवयविहार विहरइ' बहिः जनपदविहार विहरति।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्काले तस्मिन् समये 'कयंगला नामंनयरी होत्था' कृतंगला नाम नगरी आसीत्, वण्णओ' वर्णको वर्णनप्रकारः औपपातिकसूत्रोक्तचंपानगरीवर्णनवत् विज्ञेयः। 'तीसे णं कयगलाए नयरीए बहिया' तस्याः कृतंगलाया नगर्या बहिः प्रा प्रदेशे 'उत्तरपौरस्त्ये उत्तर पूर्वदिशोरन्तराले 'दिसिभाए' दिग्भागे-ईशा नकोणे 'छत्तपलासए नामं चेइए होत्था' छत्रपलाशकं नाम चैत्यमासीत्। 'वण्णओ' वर्णक-वर्णनप्रकारः, इहापि औपपातिकसूत्रोक्तपूर्णभद्रचैत्यवर्णनवत् विज्ञेयः। 'तएण समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदसणधरे जाव समोसरणं'

राओ) राजगृह नगर से (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिलक चैत्य उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया जणवयविहारं विहरइ) वे बाहरके देशमें विहार करने लगे। (तेणं कालेणं तेण समएणं) उस काल और उस समय में (कयंगला नामं नयरी होत्था) कयंगला नाम की एक नगरी थी। (वण्णओ) इसका वर्णन प्रकार औपपातिकसूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। (तीसे णं कयगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरित्थमें दिसिभाए छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) उस कयगला नगरी के बाहिर उत्तर पौरस्त्यदिग्विभाग में-ईशानकोण में-छत्रपलाशक नाम का चैत्य था। (वण्णओ) इस का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित पूर्णभद्र चैत्य की तरह जानना चाहिये। (तएणं समणे भगवं महावीरे उप्प- ण्णणाणदंसणधरे जाव समोसरणं) इस विषय का प्रथम शतक में

નગરના (ગુણસિલાઓ ચેઇયાઓ) ગુણશિલક ચૈત્યમાંથી (ઉદ્યાનમાંથી) (પડિ ક્ખિમઇ) નીકળ્યા (પડિનિક્ખમિત્તા) ત્યાંથી નીકળીને (બહિયા જણવયવિહાર વિહરઇ) તેઓ બહારના પ્રદેશમાં વિહાર કરવા લાગ્યા (તેણ કાલેણ તેણ સમએણ) તે કાળે અને તે સમયે (કયગલા નામં નયરી હોત્થા) કૃતંગલા નામની નગરી હતી. (વણ્ણઓ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપા નગરીના જેવું જ તેનુ વર્ણન સમજવુ (તીસે ણ કયંગલાએ નયરીએ બહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસિભાએ છત્તપલાસએ ણામ ચેઇએ હોત્થા) તે કૃતંગલા નગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં છત્રપલાશક નામનુ ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતુ (વણ્ણઓ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલા પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના (ઉદ્યાન) જેવુ જ તેનું વર્ણન સમજવુ (તએણ સમણે ભગવ મહાવીરે ઉપ્પણ્ણણાણદંસણધરે જાવ સમોસરણ) આ વિષયનું વર્ણન પહેલા

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत् समवसरणम्, एतद्वर्णनं प्रथमशतके प्रथमोद्देशकस्य पञ्चमसूत्रे विलोकनीयम्। 'परिसा निग्गच्छइ' परिषद् निर्गच्छति, 'तीसे णं' तस्याः खलु 'कयंगलाए नयरीए' कृतंगलाया नगर्याः, 'अदूरसामंते सावत्थी नामं नयरी होत्था' अदूरसामन्ते नात्यासन्ने नातिदूरे श्रावस्ती नाम नगरी आसीत् 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनप्रकारः चम्पावद् विज्ञेयः। 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यान्तेवासी=शिष्यः स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, संप्रति तस्य विद्वत्तां वर्णयन्नाह—'रिउव्वेय' इत्यादि। 'रिउव्वेय-जजुव्वेय-सामवेय-अहव्वण वेयाणं' ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्वणवेदानाम्, तत्र-ऋग्वेदः=ऋचा प्रधानो

प्रथमउद्देशक के पांचवें सूत्र में देखना चाहिये। (परिसा निग्गच्छइ) सभा निकली (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) उस कयंगला नगरी के (अदूरसामंते) न अतिदूर पर और न अति निकट में (सावत्थी नामं नयरी होत्था) श्रावस्ती नाम की नगरी थी। (वण्णओ) इस नगरी का वर्णन चंपा नगरी के वर्णन के जैसा जानना चाहिये। (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अन्तेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ) उस श्रावस्ती नगरी में गर्दभाल का शिष्य कात्यायनगोत्र वाला स्कन्दक नाम का एक परिव्राजक रहता था। यह परिव्राजक कैसा क्या विद्वान् था-सूत्रकार अब इसका वर्णन करते हैं-वह परिव्राजक (रिउव्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं ऋचा प्रधानवाले वेद का-ऋग्वेद का, मंत्रप्रधानवाले वेद का-यजुर्वेद

शतकના પહેલા ઉદ્દેશકના પાંચમા સૂત્રમાથી વાંચી લેવુ વિહાર કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તે ચૈત્યમાં (ઉદ્યાનમા) પધર્યા તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા પરિષદ નીકળી ઇત્યાદિ વર્ણન અહીં સમજી લેવુ (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) તે કૃતંગલા નગરીથી (अदूरसामंते) અતિશય દૂર પણ નહીં અને અતિશય નજીક પણ નહી એવા સ્થળે, (सावत्थी नामं नयरी होत्था) શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી (वण्णओ) તેનુ વર્ણન પણ ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्सगोत्ते परिव्वायए परिवसइ) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં ગર્દભાલનો શિષ્ય, કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક નામનો પરિવ્રાજક રહેતો હતો.

હવે સૂત્રકાર સ્કન્દકની વિદ્વતાની વાત કરે છે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક (रिउव्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाण) ઋચા પ્રધાન ઋગ્વેદનો, મંત્ર પ્રધાન યજુ-

वेदः, यजुर्वेदः=यज्ञप्रधानो वेदः, सामवेदः=गानप्रधानो वेदः, अथर्वणवेदः=क्रिया प्रधानो वेदः, तेषाम्, कीदृशानामित्याह–'इतिहासपंचमाणं' इतिहासपंचमानाम्, इतिहासो=महाभारतादिः स पञ्चमो येषां ते इतिहासपञ्चमाः, तेषाम्, 'निघंटु छट्ठाणं' निघण्टुषष्ठानाम्, निघण्टुः वैदिकशब्दानां कोशः, स षष्ठो विद्यते येषां ते निघण्टुषष्ठाः, तेषाम्, एतादृशानां 'चउण्ह वेयाण' चतुर्णां वेदानाम्, कथंभूतानां वेदानाम्? तत्राह–'संगोवंगाण' साङ्गोपाङ्गानाम्, तत्र–अंगानि षट् शिक्षाकल्प–व्याकरण–ज्योतिषच्छन्दो–निरुक्तरूपाणि, उपाङ्गानि = धर्मशास्त्रन्यायपुराणमीमांसा शास्त्ररूपाणि, तैः सहितानाम्, 'सरहस्साणं' सरहस्यानाम्, रहस्यम्=गूढाभिप्रायस्तेन युक्तानाम् चतुर्णामपि वेदानाम् 'सारए' स्मारकः–विस्मृतस्य स्मरणकारकत्वात्, 'वारए' वारकः–अशुद्धपाठोच्चारणादि निराकरणात्, 'धारए' धारकः–अधीतवेदानां धारणात्, एतावता अधीताः। सर्वेऽपि वेदाः स्कन्दकस्य कण्ठस्था एव सन्ति इति ध्वन्यते 'पारए' पारगः,

---

का, गानप्रधानवाले वेद का–सामवेद का, क्रियाप्रधानवाले वेद का–अथर्वण वेद का, इन चार वेदों का ज्ञाता था (इतिहासपंचमाणं) पांचवें इतिहास का वेत्ता था (निघंटु छट्ठाणं) छठवें निघंटु–वैदिक शब्दकोश का वेत्ता था। इस प्रकार यह (संगोवंगाण सरहस्साण) शिक्षा, कल्प, व्याकरण, ज्योतिष, छन्द, निरुक्त रूप छह अङ्गवाले तथा अङ्गों के अर्थ का विस्तार रूप उपांगों वाले (सरहस्साण) तथा गूढ अभिप्रायवाले (चउण्ह वेयाणं) इन चारों ही वेदों का (सारए) स्मारक था–अर्थात् भूले हुए को स्मरण कराने वाला था। (वारए) अशुद्ध पाठ आदि के उच्चारण करने से दूसरों को रोकने वाला होने से वारक था। (धारए) अधीतवेदों का धारण करने वाला होन से धारक था, एतावता इस पद से यह ध्वनित होता है कि समस्त ही वेद स्कन्दक परिव्राजक के कण्ठ

વેદનો, ગીત પ્રધાન સામવેદનો અને ક્રિયા પ્રધાન અથર્વવેદનો જ્ઞાતા હતો આ રીતે તે ચારે વેદનો જાણકાર હતો (इतिहासपंचमाण) પાંચમાં ઇતિહાસ અને (निघंटुछट्ठाणं) નિઘંટુ–વૈદિક શબ્દકોશ પણ તે જાણતો હતો આ રીતે તે (संगोवंगाण सरहस्साण) શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, છંદ, જ્યોતિષ, અને વ્યુત્પત્તિ રૂપ છ અંગવાળા, તથા અંગોના અર્થના વિસ્તાર રૂપ ઉપાંગો વાળા (सरहस्साणं) તથા ગૂઢ રહસ્યવાળા (चउण्हं वेयाण) તે ચારે વેદોનો (सारए) સ્મારક હતો એટલે કે ભૂલી ગયેલાને તેનું સ્મરણ કરાવનાર હતો. (वारए) અશુદ્ધ પાઠ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરતાં અન્ય જનોને વારનાર (રોકનાર) હતો. (धारए) ભણેલા વેદોને ધારણ કરનાર હોવાથી તેનો ધારક હતો આ પદનો એવો અર્થ થાય છે કે બધા વેદો સ્કન્દક પરિવ્રાજકે આખે કે કંઠસ્થ

पारगामी अखिलवेदार्थ विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'सडंगवी' 'पडंगवित्, षण्णामपि वेदाङ्गानां वक्ष्यमाणानां विशेषरूपेण ज्ञानवानित्यर्थ', 'सट्ठितंतविसारए' षष्ठीतंत्रविशारदः ,षष्ठीतंत्र-कापिलं दर्शनम् तत्र विशारदः तद्विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'संखाणे' संख्यानः संख्यानं संख्याप्रधानकं गणितशास्त्रम्, तत्र पंडित इति। अङ्गनामानि दर्शयति-'सिक्खा' इत्यादि। 'सिक्खाकप्पे' शिक्षाकल्पे शिक्षा च कल्पश्चेत्यनयो. समाहारे शिक्षाकल्पं, तस्मिन्, तत्र शिक्षा-शिक्ष्यते वेदार्थोऽनयेति शिक्षा, अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रमित्यर्थः, कल्पः-वेदविहिताचारनिरूपकं शास्त्रम्, तस्मिन्, 'वागरणे' व्याकरणे, शब्दशास्त्रे 'छंदे' छन्दसि पद्यलक्षणशास्त्रे, 'निरुत्ते' निरुक्ते, शब्दानां व्युत्पत्तिनिरूपणपरकशास्त्रे, 'जोइसामयणे' ज्योतिषामयने, ज्योति शास्त्रे, पुनरपि 'अन्नेसु य बहूसु बम्हणएसु' अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्यकेषु, ब्राह्मणसंबन्धिषु अन्येष्वपि च बहुषु शास्त्रेषु मनुस्मृ-

स्थ ही थे। (पारए) समस्त वेदार्थ विषयक ज्ञान से यह युक्त था। (सडंगवी) वेद के जो छह अङ्ग होते हैं उनका यह विशेषरूप से ज्ञाता था। (सट्ठितंतविसारए) कापिल दर्शन-सांख्यदर्शन में वह विशारद था। सांख्यदर्शन के सिद्धान्त से भी यह विशेषरूप से परिचित था। (संखाणे) संख्यान शब्द का अर्थ संख्याप्रधान गणितशास्त्र है-इसमें वह पण्डित था। (सिक्खाकप्पे) वेद का अर्थ जिसके द्वारा सीखा जाता है वह शिक्षा है, तथा वेदविहित आचार का निरूपक जो शास्त्र है वह कल्प है। शिक्षा और कल्प इन दोनों में तथा (वागरणे) व्याकरण-शब्द शास्त्र में (छंदे) छंदः शास्त्र में (निरुत्ते) शब्दों की व्युत्पत्ति निरूपण परक शास्त्र में व्युत्पत्ति शास्त्र में (जोइसामयणे) ज्योतिषशास्त्र में, तथा (अन्नेसु बहूसु वणएसु) और भी दूसरे अनेक ब्राह्मणसम्बन्धी मनुस्मृति-याज्ञवल्क्यादि स्मृति आदि शास्त्रों में, अथवा

કરી લીધા હતા "पारए" વેદ વિષયક જ્ઞાનમાં તે પારંગત હતો. (सडंगवी) વેદના છએ અંગનો તે વિશેષ રૂપે જ્ઞાતા હતો. (सट्ठित तविसारए) કપિલદર્શન-સાંખ્ય દર્શનનો તે વિશારદ હતો. (सखाणे) સંખ્યા પ્રધાન ગણિતશાસ્ત્રનો પણ તે નિષ્ણાત હતો. (सिक्खा कप्पे) જેના વડે વેદોનો અર્થ શીખવામાં આવે છે તે "શિક્ષાશાસ્ત્ર" અને વેદકથિત આચારનું નિરૂપક જે કલ્પ શાસ્ત્ર છે તેમાં પણ તે વિશારદ હતો. (वागरणे) વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં, (छंदे) છંદ શાસ્ત્રમાં, (निरुते) વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રમાં, (जोइसामयणे) જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં તથા (अन्नेसु बहूसु बम्हणएसु) બીજાં પણ અનેક બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોમાં (મનુસ્મૃતિ,) યાજ્ઞવલ્કયાદિ સ્મૃતિ, આરણ્યક વગેરે બ્રાહ્મણ

तिषु याज्ञवल्क्यादिस्मृतिषु अथवा ब्राह्मणशास्त्राणि आरण्यादिकानि उपनिषदादीनि तेषु, पुनः–' परिव्वायएसु नयसु ' पारिव्रामकेषु नयेषु ' सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था ' सुपरिनिष्ठितश्चाप्यासीत्, तत्र ' परिव्वाएसु ' पारिव्राजकेषु–परिव्राजक सम्बन्धिषु ' नएसु ' नयेषु सन्यासप्रतिपादकानेकतमेषु ' सुपरिनिट्ठिए ' सुपरिनिष्ठितः =निपुणः तद्विषयसमीचीनज्ञानवानासीदिति ।

' तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पिंगलए णाम नियंठे वेसालियसावए परिवसइ ' तत्र खलु श्रावस्त्या नगर्यां पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः परिवसति, विशालाया अपत्यमिति वैशालिकः, भगवान् महावीरः वैशालिकस्य श्रावक इति वैशालिकश्रावक: शृणोति जिनवाक्यं यः स श्रावकः तथा च वैशालि कस्य महावीरस्य वचनं शृणोति कर्णाभ्यामिति यः स वैशालिकश्रावक' महावीर

आरण्यक आदि ब्राह्मण शास्त्रों में, तथा-(परिनिव्वायएसु नयेसु) परि व्राजक सम्बन्धी शास्त्रों में भी (सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) वह बहुत अधिक चतुर था, अर्थात् तद्विषयक ज्ञान से युक्त था ।

(तत्थ णं सावत्थीए नयरीए) इसी श्रावस्ती नगरी में (पिंगलए णामं नियंठे) पिंगल नाम का एक निर्ग्रन्थ रहता था। वह निर्ग्रन्थ(वेसालियसावए) वैशालिक का श्रावक था–अर्थात् वैशालिक महावीर प्रभुका–श्रावक–उपदेश श्रोता था। विशाला भगवान् महावीर प्रभुकी माताका नाम था। विशालाका जो अपत्य वह वैशालिक अर्थात् भगवान् महावीर प्रभु इनका श्रावक था अर्थात् (शृणोति जिनवाक्यं यः सः श्रावक) इस व्युत्पत्ति के अनुसार वह भगवान् महावीर प्रभु के उपदेश का पान करने वाला था। तात्पर्य कहने का यह था।

શાસ્ત્રોમાં તથા (परिनिब्बायएसु नयेसु) પરિવ્રાજક સબંધી શાસ્ત્રોમાં પણ (सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) તે ઘણો જ નિષ્ણાત હતો.

(तत्थ ण सावत्थीए नयरीए) હવે એ શ્રાવસ્તી નગરીમાં (पिंगलए णाम नियंठे) પિંગલક નામનો એક અણગાર રહેતો હતો. તે અણગાર (वेसालिय सावए) વૈશાલિકના શ્રાવક હતા એટલે કે ભગવાન મહાવીરપ્રભુના શ્રાવક–ઉપદેશ શ્રવણ કરનાર હતા વિશાલા, મહાવીર સ્વામીની માતાનું નામ હતુ તેથી વિશાલાના પુત્ર હોવાથી તેઓ વૈશાલિક કહેવાતા પિંગલક નિર્ગ્રંથ ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક હતા તેમને મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવો ગમતો હતો તેથી તેમને વૈશાલિક શ્રાવક કહે વામાં આવેલ છે શ્રાવક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે शृणोति जिनवाक्यं

पारगामी अखिलवेदार्थ विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'सडंगवी'' षडंगवित्, षण्णामपि वेदाङ्गानां वक्ष्यमाणानां विशेषरूपेण ज्ञानवानित्यर्थ', 'सट्ठितंतविसारए' षष्ठीतंत्रविशारदः ,षष्ठीतंत्र—कापिलं दर्शनम् तत्र विशारदः तद्विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'संखाणे' संख्यानः संख्यानं संख्याप्रधानकं गणितशास्त्रम्, तत्र पंडित इति। अङ्गनामानि दर्शयति—'सिक्खा' इत्यादि। 'सिक्खाकप्पे' शिक्षाकल्पे शिक्षा च कल्पश्चेत्यनयो समाहारे शिक्षाकल्पं, तस्मिन्, तत्र शिक्षा—शिक्ष्यते वेदार्थोऽनयेति शिक्षा, अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रमित्यर्थः, कल्पः—वेदविहिताचारनिरूपकं शास्त्रम्, तस्मिन्, 'वागरणे' व्याकरणे, शब्दशास्त्रे 'छंदे' छन्दसि पद्यलक्षणशास्त्रे, 'निरुत्ते' निरुक्ते, शब्दानां व्युत्पत्तिनिरूपणपरकशास्त्रे, 'जोइसामयणे' ज्योतिषामयने, ज्योति शास्त्रे, पुनरपि 'अन्नेसु य बहूसु बम्हणएसु' अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्यकेषु, ब्राह्मणसंबन्धिषु अन्येष्वपि च बहुषु शास्त्रेषु मनुस्मृ-

स्थ ही थे। (पारए) समस्त वेदार्थ विषयक ज्ञान से यह युक्त था। (सडंगवी) वेद के जो छह अङ्ग होते हैं उनका यह विशेषरूप से ज्ञाता था। (सट्ठितंतविसारए) कापिल दर्शन—सांख्यदर्शन में वह विशारद था। सांख्यदर्शन के सिद्धान्त से भी यह विशेषरूप से परिचित था। (संखाणे) संख्यान शब्द का अर्थ संख्याप्रधान गणितशास्त्र है—इसमें वह पण्डित था। (सिक्खाकप्पे) वेद का अर्थ जिसके द्वारा सीखा जाता है वह शिक्षा है, तथा वेदविहित आचार का निरूपक जो शास्त्र है वह कल्प है। शिक्षा और कल्प इन दोनों में तथा (वागरणे) व्याकरण—शब्द शास्त्र में (छंदे) छंदः शास्त्र में (निरुत्त) शब्दों की व्युत्पत्ति निरूपण परक शास्त्र में व्युत्पत्ति शास्त्र में (जोइसामयणे) ज्योतिषशास्त्र में, तथा (अन्नेसु बहूसु वणएसु) और भी दूसरे अनेक ब्राह्मणसम्बन्धी मनुस्मृति—याज्ञवल्क्यादि स्मृति आदि शास्त्रों में, अथवा

કરી લીધા હતા "पारए" વેદ વિષયક જ્ઞાનમાં તે પારંગત હતો (सडंगवी) વેદના છએ અંગનો તે વિશેષ રૂપે જ્ઞાતા હતો (सट्ठितंतविसारए) કપિલદર્શન—સાંખ્ય દર્શનનો તે વિશારદ હતો (सखाणे) સંખ્યા પ્રધાન ગણિતશાસ્ત્રનો પણ તે નિષ્ણાત હતો (सिक्खा कप्पे) જેના વડે વેદોનો અર્થ શીખવામા આવે છે તે "શિક્ષાશાસ્ત્ર" અને વેદકથિત આચારનું નિરૂપક જે કલ્પ શાસ્ત્ર છે તેમા પણ તે વિશારદ હતો (वागरणे) વ્યાકરણ શાસ્ત્રમા, (छंदे) છંદ શાસ્ત્રમા, (निरुते) વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રમા, (जोइसामयणे) જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા તથા (अन्नेसु बहूसु बम्हणएसु) બીજા પણ અનેક બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોમા (मनुस्मृति,) યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ, આરણ્યક વગેરે બ્રાહ્મણ

चित् सर्वथा विनाशो भवति अथवा भवतः प्रवाहरूपेण सर्वदा स्थितिमत्त्वेन अनंत ? ॥ १ ॥ 'स अंते जीवे अणते जीवे' सान्तः किम् अंतसहितः जीवः अथवा अनंतः-अंतरहितः जीव ? ॥ २ ॥ 'स अंता सिद्धी अणंतासिद्धी' सान्ता -अन्तसहिता सिद्धिः-सिद्धिक्षेत्रम्, अनन्ता-अन्तरहिता सिद्धिः? ॥३॥ 'स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे' सान्तः किम् अंतसहित सिद्धः अथवा अनंतः अंतरहितः सिद्धः ? ॥४॥ 'केण वा मरणेणं-मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा' केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते वा हीयते वा, संसारस्य वर्द्धनात् जीवो वर्द्धते संसारस्य हान्या वा हीयते जीवः कीदृशं मरणं प्राप्य जीवः संसारे परिभ्रमति कीदृशं च मरणं प्राप्य संसारं क्षपयतीति पञ्च प्रश्नाः ॥ ५ ॥ 'एवं पुच्छमाणे'

प्रवाहरूप से सर्वदा स्थिति वाला होने से विनाश रहित है ? तथा स अन्ते जीवे अणंते जीवे" जीव अन्त सहित है अथवा अनन्त है अन्त रहित है ? स अन्ता सिद्धी अणंता सिद्धी " सिद्धीक्षेत्र अन्त सहित है या अन्त रहित है ? " स अन्ते सिद्धे अणंते सिद्धे सिद्ध अन्त सहित हैं कि अन्त रहित हैं ? केण वा मरणेण मरमाणे जीवे वड्ढई वा हायइ वा " जीव किस मरणसे मरता हुआ अपने संसार के वधन से वढता है और अपने संसार की हानि से घटता है तात्पर्य कहने का यह है कि जीव में न ह्रास होता है और न वढती होती है, परन्तु संसार के वर्धन से जीव का वधन और संसार के ह्रास से जीव की हानि मानली जाती है। इसी आशय से यह हानि वृद्धि विषयक प्रश्न किया गया है तात्पर्य इस प्रश्न का यही है कि कैसे मरण को प्राप्तकर जीव संसार में घूमता रहता है और कैसे मरण को प्राप्त कर जीव अपने संसार को नष्ट कर देता है ? इस प्रकार से ये पांच प्रश्न हैं। एवं पुच्छ

લોકનો કદી નાશ થાય છે કે નથી થતો તથા (स अंते जीवे अणंते जीवे) જીવ અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે (स अंता सिद्धि अणंता सिद्धि ?) સિદ્ધિ-સિદ્ધિ અંતસહિત છે કે અંત રહિત છે (स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे) સિદ્ધ અંતસહિત છે ? કે અંતરહિત છે ? (केण वा मरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) જીવ કયા મરણથી પોતાના સંસારના વધારાથી વધે છે અને કયા મરણથી પોતાના સંસારની હાનિથી ઘટે છે કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જીવમાં તો વૃદ્ધિ પણ થતી નથી અને હાનિ હ્રાસ પણ થતી નથી. પણ સંસારના વધનથી જીવની વૃદ્ધિ અને સંસારની હાનિથી જીવની હાનિ અહીં માની લેવામાં આવી છે તેથી આ પ્રશ્નો. આ પ્રમાણે ભાવાર્થ વગાવી શકાય કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ સંસારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કરે છે અને કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ પોતાના સંસારમાં પરિભ્રમણની સ્થિતિનો

वचनामृतपानरसिकः इति, यत्र श्रावस्त्यामनेकप्रकारकवेदवेदाङ्गादिविषयक-समस्तज्ञानवान् स्कन्दोऽभूत्तत्रैव श्रावस्त्या तत्समये जिनमतानुयायी कश्चित् पिंगलकनामको निर्ग्रन्थ आसीदिति समुदितार्थः। 'तएणं से पिंगलए णामं नियंठे-वेसालिय सावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः अन्यदा कदाचित्=अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्समये यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपाग-च्छति, 'उवागच्छित्ता खंदगं कच्चायणस्सगोत्तं इणमक्खेवं पुच्छे' उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रं इममाक्षेपम् प्रश्नम् अप्राक्षीत्। किं पृष्टवानित्यत आह— 'मागहा' इत्यादि। 'मागहा' हे मागध? मगधो मगधदेशस्तत्र भवो मागधः तत्संबोधने हे मागध!-हे मगधदेशोद्भव स्कन्दक! 'किं स अंते लोए अणते लोए' किं सान्तः लोकः अनंतः लोक, हे स्कन्दक! किमयं लोकः सांतः एतस्य कदा-

---

जिस श्रावस्ती नगरी में वेद, वेदाङ्ग आदि के समस्त विषयों के ज्ञान से परिशीलित मतिवाला ऐसा विशेष निष्णात स्कन्दक नाम का परिव्राजक रहता था उसी समय में उस श्रावस्ती नगरी में पिंगलक नाम का एक निर्ग्रन्थ-बाह्याभ्यंतर परिग्रह से वर्जित जैन-धर्मानुयायी निर्ग्रन्थ भी रहता था। (तएणं से पिंगलए णामं नियंठे वेसालिय सावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ) एक दिन की बात है कि वैशालिय श्रावक वह पिंगलक अनगार जहां कात्यायनगोत्री स्कन्दक परिव्राजन रहता था वहां गया (उवागच्छित्ता) वहां जाकर उसने (इणमक्खेवं) उनको इस प्रकार पूछा हे स्कन्दक! "किं स अन्ते लोए अणंते लोए" कहो यह लोक सान्त है-अन्त सहित है-इसका कभी सर्वथा नाश होता है? अथवा अनंत है?

ये स श्रावक जिनेन्द्र भगवानने। उपदेश श्रवणु करनारने श्रावक कहे छे कहेवानुं तात्पर्य ओ छे के जे श्रावस्ती नगरीमा ते समये वेद, वेदांग वगेरे विषयोनुं ज्ञान धरावनार स्कंदक नामने। ओक परिव्राजक रहेते। हते।, ओज नगरमां ते समये पिंगलक नामने। ओक श्रमणु निर्ग्रंथ पणु रहेते। हते। बाह्याभ्यन्तर परिग्रहथी रहित जैन धर्मानुयायी मुनिने श्रमणु निर्ग्रंथ कहे छे (तए णं से पिंगलए-णामं नियंठे वेसालियसावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ) ओक दिवस ते वैशालिक श्रावक (महावीरना उपासक) पिंगलक अणुगार ज्यां कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक परिव्राजक रहेते। हते। त्यां गया (उवागच्छित्ता) त्यां जईने तेमणे तेने (इणमक्खेवं) आ प्रमाणे प्रश्नो पूछया (मागहा) हे मागध! मगध देशमां जन्मेला हे स्कन्दक (किं स अंते लोए अणंते लोए) आ लोक अन्त सहित छे के अन्त रहित छे. ओटले के आ

चित् सर्वथा विनाशो भवति अथवा अनन्त प्रवाहरूपेण सर्वदा स्थितिमत्त्वेन अनन्त ? ॥ १ ॥ 'स अंते जीवे अणंते जीवे' सान्त किम् अन्तसहित' जीवः अथवा अनंतो–अन्तरहित जीवः? ॥ २ ॥ 'स अंता सिद्धी अणंता सिद्धी' सान्ता –अन्तसहिता सिद्धि –सिद्धिक्षेत्रम्, अनन्ता–अन्तरहिता सिद्धि ? ॥३॥ 'स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे' सान्तः किम् अन्तसहितः सिद्ध अथवा अनंतः अन्तरहित सिद्ध ? ॥४॥ 'केण वा मरणेणं–मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा' केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते वा हीयते वा, संसारस्य वर्द्धनात् जीवो वर्द्धते संसारस्य हान्या वा हीयते जीव कीदृशं मरण प्राप्य जीवः संसार परिभ्रमति कीदृशं च मरण प्राप्य संसारं क्षपयतीति पञ्च प्रश्नाः ॥ ५ ॥ 'एवं खु चमाणे'

प्रवाहरूप से सर्वदा स्थिति वाला होने से विनाश रहित है ? तथा स भन्ते जीवे अणते जीवे" जीव अन्त सहित है अथवा अनन्त है अन्त रहित है ? स अन्ता सिद्धी अणंता सिद्धी " सिद्धीक्षेत्र अन्त सहित है या अन्त रहित है ? " स अन्ते सिद्धे अणंते सिद्धे सिद्ध अन्त सहित हैं कि अन्त रहित हैं ? केण वा मरणेण मरमाणे जीवे वड्ढई वा हायइ वा " जीव किस मरणसे मरता हुआ अपने संसार के बधन से बढता है और अपने संसार की हानि से घटता है तात्पर्य कहने का यह है कि जीव में न ह्रास होता है और न बढती होती है, परन्तु संसार के बधन से जीव का वर्धन और संसार ने ह्रास से जीव की हानि मानली जाती है। इसी आशय से यह हानि वृद्धि विषयक प्रश्न किया गया है तात्पर्य इस प्रश्न का यही है कि कैसे मरण को प्राप्तकर जीव संसार में घूमता रहता है और कैसे मरण को प्राप्त कर जीव अपने संसार को नष्ट कर देता है ? इस प्रकार से ये पांच प्रश्न हैं। एवं खुक्ष

वोडने। कदी नाश थाय छे के नथी थते। तथा (स अंते जीवे अणते जीवे) જીવ અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે (स अंता सिद्धि अणता सिद्धि ?) સિદ્ધિ–સિદ્ધિ અંતસહિત છે કે અંત રહિત છે (स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे) સિદ્ધ અંતસહિત છે ? કે અંતરહિત છે ? (केण वा मरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) જીવ કયા મરણથી પોતાના સંસારના વધારાથી વધે છે અને કયા મરણથી પોતાના સંસારની હાનિથી ઘટે છે કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જીવમાં તો વૃદ્ધિ પણ થતી નથી અને હાનિ હ્રાસ પણ થતી નથી. પણ સંસારના વધનથી જીવની વૃદ્ધિ અને સંસારની હાનિથી જીવની હાનિ અહીં માની લેવામાં આવી છે તેથી આ પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે ભાવાર્થ થગવી શકાય કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ સંસારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કરે છે અને કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ પોતાના સંસારમાં પરિભ્રમણની સ્થિતિનો

एवमुच्यमानः, एवम्=अनेन प्रकारेण उच्यमानः=पृच्छ्यमानः सन् त्वम् 'एतावं ताव आइक्खाहि' एतावत्तावदाख्याहि, ये ये प्रश्नाः मया पृष्टास्तेषामुत्तरं तावत् प्रथमं देहि ततः पुनरहमन्यं प्रश्न करिष्यामीति हृदयम्।

'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन-गोत्रः, ततस्तदनन्तर पिंगलकस्य प्रश्नश्रवणानन्तरम्, 'पिंगलए णं णियंठेणं' पिङ्गलकेन निर्ग्रन्थेन 'वेसालियसावएणं' वैशालिकश्रावकेण 'इणमक्खेवं' इमम् आक्षेपं प्रश्नमित्यर्थः, 'पुच्छिए समाणे' पृष्टः सन् 'संकिए' शंकितः, शंका संजाताऽस्येति शंकितः, किमेतस्य पिङ्गलकनिर्ग्रंथप्रश्नस्येदमुत्तरमिद वा उत्तरमित्याकारया शंकया संजातशंकितः 'कंखिए' कांक्षितः, काङ्क्षा संजाताऽ-स्येति काङ्क्षितः, एतस्य प्रश्नस्येदमुत्तर न सम्यक्, इदमपि न सम्यक् अतः

माणे " इस प्रकार से जब वैशालिक श्रावक ने पूछा और कहा कि तुम " एतावं ताव अक्खाहि " इन मेरे प्रश्नों का पहिले उत्तर दो तब पीछे मैं और प्रश्न पूछुंगा। " तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते " इस प्रकार से कात्यायन गोत्री वह स्कन्दक परिव्राजक " पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे" जो कि वैशालिकश्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ द्वारा इन प्रश्नों के पूछे जाने पर वह 'सकिए' शंकित हो गया उसके चित में यह विचार बार२ उठने लगा कि पिंगलक निर्ग्रन्थ ने जो ये प्रश्न पूछे हैं सो उनका उत्तर यह है कि इस तरह से उसका मन डावाडोल होने लगा वह यह निश्चय नहीं कर सका कि इन प्रश्नों का उत्तर निश्चय रूप से क्या है? " कंखिए " कांक्षायुक्त हो गया

નાશ કરી નાખે છે? આ પ્રકારના પાંચ પ્રશ્નો છે (एवं वुच्चमाणे) જ્યારે વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલકે આ પ્રમાણે પૂછયુ અને કહ્યુ કે (एतावं तावअक्खाहि) મારા આ પ્રશ્નોના તમે પહેલા જવાબ આપો પછી હું બીજા પ્રશ્નો પણ પૂછીશ (तए ण से खदए कचायणस्स गोत्ते) જ્યારે કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દક પરિ-વ્રાજકને (पिंगलए ण नियंट्ठेण वेसालियसावएण इणमक्खेव पुच्छिए समाणे) વૈશાલિક શ્રાવક પિગલક નિર્ગ્રંથ વડે આ પ્રશ્નો પૂછવામા આવ્યા ત્યારે (सकिए) તેના મનમાં શકા ઉદ્‌ભવી કે પિગલક મુનિએ જે પ્રશ્નો પૂછયા છે તેનો અમુક રીતે જવાબ આપી શકાય કે બીજી કોઇ રીતે જવાબ આપી શકાય? તેના મનની સ્થિતિ ડામાડોળ થઈ ગઈ આથી તે પ્રશ્નોનો કયો જવાબ આપવો તેને નિર્ણય તે કરી શકયા નહીં (कंखिए) તેઓ કાંક્ષાયુક્ત થઈ

किमभोचर भविष्यतीत्याकाङ्क्षावानित्यर्थः । 'वितिगिच्छिए' विचिकित्सितः, विचिकित्सा सञ्जाताऽस्येति विचिकित्सितः, अस्मिन्नुत्तरे दत्तेऽस्य निर्ग्रन्थस्य श्रद्धा भविष्यति न वेत्याकारकविचिकित्सायुक्त, 'भेदसमावन्ने' भेदसमापन्नः भेदं मतेर्भङ्गं किं कर्तव्यता व्याकुलत्वलक्षणं समापन्नः प्राप्त इति भेदसमापन्नः 'कलुस समावन्नए' कलुषसमापन्नः, नाहं किमपि जानामीत्येवंरूपेण स्वविषये काालुष्यं दौर्मनस्यं प्राप्त इति कलुषसमापन्नः सन् 'णो संचाएइ' न शक्नोति, न समर्थो भवति उत्तरमाख्यातुमित्यग्रेण सम्बन्ध । कस्मै ? इत्याह–'पिंगलयस्स' इत्यादि । 'पिंगलयस्स नियंठस्स–वेसालियसावयस्स' पिङ्गलकाय निर्ग्रन्थाय

इन प्रश्नों का यदि इस प्रकार से उत्तर देता हूं तो वह भी ठीक नहीं है और यदि इस प्रकारसे उत्तर देता हूं तो वह भी ठीक नहीं है अतः इस प्रश्नों का असली उत्तर क्या होना चाहिये इस प्रकार की आकांक्षा उसके चित्त में जग गई। "वितिगिच्छिए विचिकित्सासे युक्त हो गया इस पिंगलक निर्ग्रन्थ को इन प्रश्नों का यदि मैं यह उत्तर देता हूं तो इस पर उसकी श्रद्धा होगी कि नहीं होगी इस प्रकार की विचिकित्सा उसको उत्पन्न हो गई। "भेदसमावन्ने वह भेद समापन्न हो गया अर्थात् अब मैं क्या करूं इस प्रकारसे वह कुछ भी निर्णय नहीं कर सका उसकी बुद्धि किंकर्तव्यता से विमूढ बन गई । "कलुससमावन्ने मैं अब इस विषय में कुछ नहीं जान रहा हूं, इस तरह से जब वह कुछ भी निर्णय नहीं कर सका तब वह अपने आपमें झुंझला गया खिसिया गया मन में उसके कलुषता आगई। अत एव वह (वेसालिय सावयस्स पिंगल

थया तेमने मनमां એવું थयुं કે આ રીતે તે પ્રશ્નોના જવાબ આપું તો પણ ઠીક નહીં લાગે અને તે સિવાયની કોઈ બીજી રીતે પણ યોગ્ય જવાબ આપી શકાય તેમ નથી તે પ્રશ્નોના સાચે સાચા ઉત્તર કયા હશે તે જાણવાની આકાંક્ષા તેમના મનમાં જન્મી. (वितिगिच्छिए) તેમનું મન વિચિકિત્સાથી યુક્ત બની ગયું હું આ પિંગલક નિર્ગ્રંથને આ પ્રકારનો ઉત્તર આપીશ તો તેને તેમાં શ્રદ્ધા રહેશે કે નહીં રહે એવા પ્રકારની આશંકા તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ (भेदसमावन्ने) તેમની મતિ મૂંઝાઈ ગઈ તે પ્રશ્નોનો શો જવાબ આપવો તેની સમજણ ન પડવાથી તેઓ વિમાસણમાં પડી ગયા (कलुससमावन्ने) જ્યારે તે પ્રશ્નોનો નિર્ણય તેઓ કરી શક્યા નહીં ત્યારે તેઓ પોતાના મનમાં શરમ અનુભવવા લાગ્યા તેમના મનમાં કલુષતા આવી ગઈ તેથી તેઓ (वेसालियसावयस्स पिंगलयस्स नियंठस्स किंचि वि पमोक्खं अक्खाइ उ णो

एवमुच्यमानः, एवम्=अनेन प्रकारेण उच्यमानः=पृच्छ्यमानः सन् त्वम् 'एतावं ताव आइक्खाहि' एतावत्तावदाख्याहि, ये ये प्रश्नाः मया पृष्टास्तेषामुत्तर तावत् प्रथमं देहि ततः पुनरहमन्यं प्रश्नं करिष्यामीति हृदयम्।

'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन-गोत्रः, ततस्तदनन्तर पिंगलकस्य प्रश्नश्रवणानन्तरम्, 'पिंगलए णं णियठेणं' पिङ्गलकेन निर्ग्रन्थेन 'वेसालियसावएणं' वैशालिकश्रावकेण 'इणमक्खेवं' इमम् आक्षेपं प्रश्नमित्यर्थः, 'पुच्छिए समाणे' पृष्टः सन् 'संकिए' शंकितः, शंका संजाताऽस्येति शंकितः, किमेतस्य पिङ्गलकनिर्ग्रंथप्रश्नस्येदमुत्तरमिद वा उत्तरमित्याकारया शंकया सजातशंकितः 'कंखिए' कांक्षितः, काङ्क्षा संजाताऽस्येति काङ्क्षितः, एतस्य प्रश्नस्येदमुत्तरं न सम्यक्, इदमपि न सम्यक् अतः

माणे " इस प्रकार से जब वैशालिक श्रावक ने पूछा और कहा कि तुम " एतावं ताव अक्खाहि " इन मेरे प्रश्नों का पहिले उत्तर दो तब पीछे मैं और प्रश्न पूछुंगा। " तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते " इस प्रकार से कात्यायन गोत्री वह स्कन्दक परिव्राजक " पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे" जो कि वैशालिकश्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ द्वारा इन प्रश्नों के पूछे जाने पर वह 'संकिए' शंकित हो गया उसके चित्त में यह विचार बार२ उठने लगा कि पिंगलक निर्ग्रन्थ ने जो ये प्रश्न पूछे हैं सो उनका उत्तर यह है कि इस तरह से उसका मन डावाडोल होने लगा वह यह निश्चय नहीं कर सका कि इन प्रश्नों का उत्तर निश्चय रूप से क्या है? " कंखिए " कांक्षायुक्त हो गया

નાશ કરી નાખે છે? આ પ્રકારના પાંચ પ્રશ્નો છે (एवं वुच्चमाणे) જ્યારે વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલકે આ પ્રમાણે પૂછયુ અને કહ્યુ કે (एतावं तावअक्खाहि) મારા આ પ્રશ્નોના તમે પહેલાં જવાબ આપો પછી હું બીજા પ્રશ્નો પણ પૂછીશ (तए णं से खदए कचायणस्स गोत्ते) જ્યારે કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દક પરિ-વ્રાજકને (पिंगलए णं नियट्ठेण वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથ વડે આ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા ત્યારે (सकिए) તેના મનમાં શકા ઉદ્ભવી કે પિંગલક મુનિએ જે પ્રશ્નો પૂછયા છે તેનો અમુક રીતે જવાબ આપી શકાય કે બીજી કોઇ રીતે જવાબ આપી શકાય ? તેના મનની સ્થિતિ ડામાડાળ થઈ ગઈ આથી તે પ્રશ્નોનો કયો જવાબ આપવો તેને નિર્ણય તે કરી શકયા નહીં (कंखिए) તેઓ કાંક્ષાયુક્ત થઈ

मरणेन म्रियमाणो जीव वर्धते वा हीयते वा? इत्येषामुत्तरं देहि मया पूर्वोक्तप्रकारेण पृच्छयमानस्त्वमिति भावः। 'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः 'पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं' पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेण 'दोच्चपि तच्चंपि' द्विरपि त्रिरपि-द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि 'इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे' इममाक्षेपं पृष्टः सन् 'संकिए' शंकितः 'कंखिए' कांक्षितः 'वितिगिच्छिए' विचिकित्सितः 'भेदसमावन्ने' भेदसमापन्नः 'कलुससमावन्ने' कलुषसमापन्नः 'णो संचाएइ' नो शक्नोति, 'पिंगलगस्स णियंठस्स वेसालियसावगस्स' पिङ्गलकाय निर्ग्रन्थाय वैशालिकश्रावकाय 'किंचिवि' किंचिदपि 'पमोक्खं' प्रमोक्षम्-उत्तरम्, 'अक्खाइउं' आख्यातुम्' पुनः पिंगलकेन पृष्टोपि स्कन्दकः पिंगलकस्य उत्तरं दातुं न समर्थोऽभूदिति भावः, अतएव-'तुसिणीए संचिट्ठइ' तूष्णीकः संतिष्ठते उत्तरमजानन् न किंचिदप्युक्तवानित्यर्थः॥ सू० ७॥

ततः किम्? इत्याह—'तएणं' इत्यादि।

मूलम्—तएणं सावत्थीए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु महया जणसम्मद्देइ वा जणवूहेइ वा जाव परिसा निग्गच्छइ तएणं तस्स खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म इमे एयारूवे अज्झत्थिए

किस मरण से मरकर जीव बढता है और घटता है तुम पहिले मेरे इन प्रश्नों का उत्तर दो? इस तरह पूर्वोक्त रूप से प्रश्नों का दुहरा कर तिहरा कर निर्ग्रन्थ पिंगलक के द्वारा कृत प्रश्नों का उत्तर देने के लिये पूछा गया वह कात्यायन गोत्री स्कन्दक परिव्राजक शंकित कांक्षित आदि अवस्था वाला बनकर प्रश्नों का उत्तर देने में असमर्थ ही रहा और इसके फल स्वरूप वह केवल चुप चाप ही रहा॥ सू०७॥

અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે ત્યાંથી શરૂ કરીને કેવા પ્રકારના મરણથી મરીને જીવ સંસાર વધારે છે અને કેવા પ્રકારના મરણથી મરીને જીવ સંસાર ઘટાડે છે ત્યાં સુધીના મારા પ્રશ્નોના તમે ઉત્તર આપો બીજી વાર તથા ત્રીજી વાર એ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનું જ્યારે પિંગલક નિર્ગ્રંથ વડે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજકને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક શંકિત, કાંક્ષિત, વગેરે સ્થિતિવાળા થઇ જવાને કારણે તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકવાને અસમર્થ બન્યા તેને પરિણામે પ્રશ્નોના ઉત્તર નહીં આપતાં મૌન જ રહેવાનું તેમને યોગ્ય લાગ્યું તેથી તેઓ ચુપ ચાપ બેસી જ રહ્યા ॥ સૂ. ૭ ॥

वैशालिकश्रावकाय चतुर्थ्यर्थे षष्ठी 'किंचि वि पमोक्खं अक्खाइउं' किञ्चिदपि प्रमोक्षम् =उत्तरम् आख्यातुम्=कथयितुम् । अतएव ' तुसिणीए ' तूष्णीकः मौनमासादितः सन् ' संचिट्ठइ ' सतिष्ठते ।

'तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालियसावए' ततः खलु स पिंगलको निर्ग्रन्थः वैशालिकश्रावकः, खंदयं' कच्चायणस्स गोत्तं ' स्कन्दकं कात्यायनगोत्रम् 'दोच्चंपि ' द्विरपि -द्वितीयवारमपि ' तच्चपि ' त्रिरपि=तृतीयवारमपि ' इणमक्खेव ' इममापेक्षम्=प्रश्नं ' पुच्छे ' अप्राक्षीत्–' मागहा ' हे मागध !=हे स्कन्दक ! ' किं स अंते लोए' किं सांतो लोकः ' जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि ' यावत् केन मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते वा हीयते वा एतावत्तावदाख्याहि, इह यावत् करणात् जीवसिद्धिसिद्धानां ग्रहणं भवति। 'वुच्चमाणे एवम् ' उच्यमानः कथ्यमानः एवम्–एतद्रूपेण पूर्वोक्तप्रकारेणेति । किं सान्तः लोकः, अनन्तः लोकः? सान्तः जीवः अनन्तो जीवः?,सान्ता सिद्धिः अनन्ता सिद्धिः ? सान्तः सिद्धः अनन्तः सिद्धः ?, तथा केन

यस्स नियंठस्स किंचिवि पमोक्खं अक्खाइउं णो संचाएइ " वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ के इन प्रश्नों का थोडा सा भी उत्तर देने के लिये समर्थ नहीं हो सका। केवल वह तुसिणीए संचिट्ठइ चुपचाप ही रहा

" तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालिय सावए " जब निर्ग्रन्थ वैशालिक श्रावक ने उसे चुप चाप ही बैठा हुआ देखा तब कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं " उन्हों ने उस कात्यायन गोत्री स्कन्दक परिव्राजक से " दोच्चंपि दुबारा भी और तच्चंपि तिबारा भी इणमक्खेवं इन्हीं प्रश्नोंको पुच्छे " पूछा कहा " मागहा " हे मागध हे स्कन्दक किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि " लोक अन्त सहित " है कि अन्त विना का है यावत् इसी प्रकार जीव सिद्धि और सिद्ध अन्त सहित है कि अन्त रहित? तथा

संचाइए) वैशालिक श्रावक (महावीरना उपासक) पिंगलक निर्ग्रंथना ए प्रश्नोना बिलकुल जवाब आपी शक्या नही अने तेथी तेओ (तुसिणीए संचिट्ठइ) चुपचाप बेसी ज रह्या

(तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालिए सावए) ज्यारे ते महावीरना उपासक पिंगलक निर्ग्रंथे तेमने चुपचाप बेठेला जोया त्यारे तेमणे (कच्चायणस्स गोत्तं खदयं) कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक परिव्राजकने (दोच्चंपि) बीजी अने (तच्चंपि) त्रीजी वखत पण (इणमक्खेवं) एज प्रश्नो (पुच्छे)पूछ्यां के (मागहा !) हे मागध ! (हे स्कन्दक) (किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि) लोक

छाया—तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां शृंगाटक० यावत् पथेषु महाजनसमर्द इति वा जनव्यूह इति वा यावत् पर्षद् निर्गच्छति। तत्र खलु तस्य स्कन्दकस्य कात्यायनगोत्रस्य बहुजनस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य अयमेतद्रूप आध्यात्मिकः चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत। एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतंगलाया नगर्याः बहिः छत्रपलाशके चैत्ये संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, तद् गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं

(सिंघाडग जाव पहेसु) जो शृङ्गाटक–त्रिकोणमार्ग जहां तीन मार्ग मिलते हों जहां चार मार्ग मिलते हों ऐसे अनेकप्रकारके मार्गों में (महया जण संमदेइ वा जण वूहेइ वा) लोगोंकी बहुत बड़ी भीड इकठ्ठी हो गई और लोक भगवानके पधारने की बातें करने लगे (जाव परिसा निग्गच्छइ) यावत् सभा निकली (तएणं) इसके पश्चात् (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स) कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक के मन में (बहुजणस्स अन्तिए एयमट्ठ सोच्चा निसम्म) अनेक मनुष्यों के पास से इस अर्थ को भगवान् महावीर के आगमन रूप समाचार को सुन करके और उसे अपने हृदय में निश्चित करके (इमे) यह (एयारूवे) इसरूप (अज्झत्थिए) आध्यात्मिक (चिंतिए) चिन्तित (कप्पिए) कल्पित (पत्थिए) प्रार्थित (मणोगए) मनोगत (संकप्पे) संकल्प (समुप्पज्जित्था) उत्पन्न हुआ। कि (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए) श्रमण भगवान महावीर कृतंगला नगरी के बहिया (छत्तपलासए) चेइए) जो छत्रपलाशक नाम का चैत्य है उस में (संजमेणं तवसा

(सिंघाडग जाव पहेसु) શ્રૃંગાટકોમાં– જ્યાં ત્રણ માર્ગો મળતા હોય, ચાર માર્ગો મળતાં હોય, એવી રીતે અનેક પ્રકારના માર્ગોમા (महया जणसंमदेइ वा जणवूहेइवा) લોકોનો મોટો સમુદાય એકઠો થઇ ગયો અને લોકો ભગવાનના આગમનની વાતો કરવા લાગ્યા (जाव परिसा निग्गच्छइ) લોકોની પરિષદ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવાને નીકળી ઇત્યાદિ તમામ સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો (तएणं) ત્યાર બાદ (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म) અનેક માણસો પાસેથી ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળીને અને તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજકના મનમાં (इमे) આ (एयारूवे) પ્રકારનો (अज्झत्थिए) આધ્યાત્મિક, (चिंतिए) ચિન્તિત, (कप्पिए) કલ્પિત, (पत्थिए) પ્રાર્થિત, (मणोगए) મનોગત (संकप्पे) સંકલ્પ (समुप्पज्जित्था) ઉત્પન્ન થયો– કે (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए

चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्प समुप्पज्जित्था एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बाहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि। सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता सक्कारित्ता सम्माणित्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता, इमाइं च णं एयारूवाइं अट्ठाइं हेऊइं पसिणाइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता जेणेव परिव्वायगावसहे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिदंडं च कंचणियं च करोडियं च भिसियं च केसरियं च छण्णालयं च अंकुसयं च पवित्तयं च गणेत्तियं च छत्तयं च उवाहणओ य पाउयाओ य धाउरत्ताओ य गेण्हइ गेण्हित्ता परिव्वायगावसहाओ पडिनिक्खमइ परिनिक्खमित्ता तिदंडं कुंडिय-कंचणिय-करोडिय-भिसिय-केसरिय-छण्णालय-अंकुसय पवित्तय-गणेत्तिय-हत्थगए छत्तोवाणहसंजुत्ते धाउरत्तवत्थपरिहिए सावत्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव छत्तपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ सू० ८ ॥

"तएणं सावत्थीए" इत्यादि।

सूत्रार्थ-(तएणं) इसके बाद (सावत्थीए नयरीए) उस श्रावस्तीनगरी में

"तए ण सावत्थीए" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(तएण) ત્યાર બાદ (सावत्थीए नयरीए) શ્રાવસ્તી નગરીમાં

छाया—ततः खलु श्रावस्त्यां नगर्यां शृंगाटक० यावत् पथेषु महाजनसंमर्द इति वा जनव्यूह इति वा यावत् पर्षद् निर्गच्छति । ततः खलु तस्य स्कन्दकस्य कात्यायनगोत्रस्य बहुजनस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य अयमेतद्रूप आध्यात्मिकः चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत । एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतंगलाया नगर्याः बहिः छत्रपलाशके चैत्ये संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, तद् गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं

(सिंघाडग जाव पहेसु) जो शृङ्गाटक-त्रिकोणमार्ग जहां तीन मार्ग मिलते हों जहां चार मार्ग मिलते हों ऐसे अनेकप्रकारके मार्गों में (महया जण संमद्दे इ वा जण वूहे इ वा) लोगोंकी बहुत बड़ी भीड इकट्ठी हो गई और लोक भगवानके पधारने की बातें करने लगे (जाव परिसा निग्गच्छइ) यावत् सभा निकली (तएणं) इसके पश्चात् (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स) कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक के मन में (बहुजणस्स अन्तिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म) अनेक मनुष्यों के पास से इस अर्थ को भगवान् महावीर के आगमन रूप समाचार को सुन करके और उसे अपने हृदय में निश्चित करके (इमे) यह (एयारूवे) इसरूप (अज्झत्थिए) आध्यात्मिक (चिंतिए) चिन्तित (कप्पिए) कल्पित (पत्थिए) प्रार्थित (मणोगए) मनोगत (संकप्पे) संकल्प (समुप्पज्जित्था) उत्पन्न हुआ। कि (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए) श्रमण भगवान महावीर कृतंगला नगरी के बहिया (छत्तपलासए) चेइए) जो छत्रपलाशक नाम का चैत्य है उस में (संजमेणं तवसा

(सिंघाडग जाव पहेसु) શ્રૃંગાટકમાં- જ્યાં ત્રણ માર્ગો મળતાં હોય, ચાર માર્ગો મળતાં હોય, એવી રીતે અનેક પ્રકારના માર્ગોમાં (महया जणसमद्देइ वा जणवूहेइवा) લોકોનો મોટો સમુદાય એકઠો થઇ ગયો અને લોકો ભગવાનના આગમનની વાતો કરવા લાગ્યા (जाव परिसा निग्गच्छइ) લોકોની પરિષદ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવાને નીકળી ઇત્યાદિ તમામ સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો (तएणं) ત્યાર બાદ (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स बहुजणस्स अन्तिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म) અનેક માણસો પાસેથી ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળીને અને તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજકના મનમાં (इमे) આ (एयारूवे) પ્રકારનો (अज्झत्थिए) આધ્યાત્મિક (चिंतिए) ચિન્તિત (कप्पिए) કલ્પિત, (पत्थिए) પ્રાર્થિત, (मणोगए) મનોગત (संकप्पे) સંકલ્પ (समुप्पज्जित्था) ઉત્પન્ન થયો- કે (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए

वन्दे नमस्यामि श्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कृत्य संमान्य कल्याणं मंगलं दैवतं चैत्यं पर्युपास्य इमान् च खलु एतद्रूपान् अर्थान् हेतून् प्रश्नान् कारणानि व्याकरणानि प्रष्टुमिति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य यत्रैव परिव्राजकावसथः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिदण्डं च कुण्डिकां च कांच-

अप्पाणं भावे माणे विहरइ) संयम और तप से अपनी आत्माको भावित करते हुए विराजते हैं (तं गच्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि इसलिये मैं उनके पास जाऊँ और उन्हें वंदना करूँ और नमस्कार करूँ (सेयं खलु में) इसी में मेरा कल्याण हैं कि मैं (समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता) श्रमण भगवान महावीर को वंदना नमस्का करके (सक्कारित्ता) उनका सत्कार करके (सम्माणित्ता) उनका सन्मान करके तथा (कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता) कल्याणस्वरूप मंगलस्वरूप, धर्मदेव स्वरूप चैत्य ज्ञान स्वरूप उनकी पर्युपासना करके (इमाइं च णं एयारूवाइं हेऊइं पसिणाई अट्ठाइं) इन इनरूप अर्थों को हेतुओं को, प्रश्नोंको (कारणाइं वागरणाइं) कारणोंको व्याकरणोंका (पुच्छित्तए) पूछुं। (त्तिकट्टु) ऐसा मनमें विचार करके (एवं संपेहेइ) ऐसा उसने विचार किया (संपेहित्ता) ऐसा विचार करके फिर वह (जेणेव परिवायगावसहे) जहां परिव्राजकों का मठ था (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर गया। (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के (तिदंडं च कुंडियं कंचणियं च

संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे माणे विहरइ) श्रमणु भगवान महावीर, કૃતંગલા નગરીની બહાર છત્રપલાશક નામનુ જે ચૈત્ય (ઉદ્યાન) છે તેમા સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા બિરાજે છે (तं गच्छामि णं समणं-भगवं महावीरं वंदामि, नमंसामि) તેમની પાસે હુ જઉં અને તેમને વંદન નમસ્કાર કરૂં (सेयं खलु मे) એમાં જ મારૂ શ્રેય છે (समणं भगवं-महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता) શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરીને (सक्कारित्ता सम्माणित्ता) તેમનો સત્કાર તથા સન્માન કરીને તથા (कल्लाणं-मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता) કલ્યાણુ સ્વરૂપ, મંગળસ્વરૂપ, ધર્મદેવ સ્વરૂપ, ચૈત્ય (જ્ઞાન) સ્વરૂપ, મહાવીર પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને (इमाइं च णं एयारूवाइं अट्ठाइं हेऊइं पसिणाइ) આ પ્રકારના અર્થો, હેતુઓ, પ્રશ્નો (कारणाइं वागरणाइं) કારણો, અને વ્યાકરણો, વિષે (पुच्छित्तए) તેમને પૂછુ (त्ति कट्टु) આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કર્યો, (एवं संपेहेइ) એ પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યો (संपेहित्ता) એવો વિચાર કરીને (जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં પરિવ્રાજકો રહેતા હતા તે મઠમા તેઓ ગયા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને

निकां च करोटिकां च केशरिकां च षण्णालकां च अङ्कुशं च पवित्रकं च गणेत्रिकां च छत्रकं च उपानहौ च पादुके च धातुरक्ताश्च गृह्णाति, गृहीत्वा परिव्राजकावसथात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य त्रिदण्ड-कुण्डिका-कांचनिका-करोटिका वृषिका-केशरिका-षण्णालकांकुशक-पवित्रक-गणेत्रिका-हस्तगतः छत्रोपानत् संयुक्तो धातुरक्तवस्त्रपरिहित श्रावस्त्या नगर्या मध्य मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य

मिसियं च करोडियं च केसरियं च) उसने वहां से त्रिदण्ड कुंडी, रुद्राक्ष माला, करोटिका वृषिका आसन, केशरिका (छण्णालयं च) षण्णालक त्रिकाष्ठिका, (अंकुसयं च) अङ्कुशक-वृक्षों के ऊपरसे पत्तों आदि को एकत्रित कर ने के निमित्त अंकुश के जैसा एक प्रकारका (पवित्तियं च) पवित्रक अंगुलीयक (गणेत्तियच) गणेत्रिका (छत्तयं च छत्रक (उवाहणाओय) पगरखे (पाउयाओय) काष्टकी खड़ाऊँ (धाउरत्ताओ) और गैरिक आदि धातुओंसे रक्त शाटिकाको लिया (गेण्हइ) गेण्हित्ता और लेकर (परिव्वायगावसहाओ) परिव्राजकावसथ मठसे (पडिनिक्खमइ) बहार निकला (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (तिदंडकुंडिय कंचणियकरोडियमिसिय केसरिय-छण्णालय-अंकुसय-पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए) त्रिदण्डि कुण्डिका कांचनिका करोटिका केशरिका, षण्नालका, अङ्कुशक, पवित्रक, गणेत्रिक, इन सब को हाथ में रखकर (छत्तोवाहणसंजुत्ते) छत्र को तानकर और उपानह पगरखे पहन

(तिदंड च कुंडियं च कंचणियं च करोडियं च भिसियं च केसरियं च) तेमणे त्यांथी त्रिदंड, कमंडળ, रुद्राक्षनी माળा, करोटिका (माटीनुं पात्र विशेष) वृषिका-आसन केशरिका (भोढुं साफ करवा माटेनो रुमाल) (छण्णालयं च) षण्णालक-त्रिकाष्ठिका (अंकुसयं च) अंकुशक वृक्षो परथी पांदडांओने એકઠાં કરવા માટેનું અંકુશના આકારનું સાધન, (पवित्तियं च) पवित्रक अंगूठी (गणेत्तियं च) गणेत्रिका, (छत्तयं च) छत्र (उवाहणाओ य) पगरखां (पाउयाओ य) पादुकाओ धाउरत्ताओ) अने गैरिक वगेरे धातुओ वडे रंगेલાં વસ્ત્રો (गेण्हइ) लीधा (गेण्हित्ता) ते बधी वस्तुओ लईने (परिव्वायगावसहाओ) परिव्राजकोना मठमांथी (पडिनिक्खमइ) तेओ बहार नीकળ्या, (पडिनिक्खमित्ता) बहार नीकળीने (तिदंड कुंडिय कंचणिय, करोडिय, भिसिय केसरिय छण्णालय अंकुसय पवित्तय, गणेत्तिय हत्थगए) त्रिदंड, कमंडળ, रुद्राक्षनीमाળा करोटिका वृषिका, केशरिका त्रिकाष्ठिका, अंकुशक अंगूठी अने गणेत्रिकाने हाथमां धारण करीने (छत्तोवाहणसंजुत्ते) छत्री उघाडीने अने पग

१

यत्रैव कृतगला नगरी यत्रैव छत्रपलाशकं चैत्यम् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव प्राधारयत् गमनाय ॥ सू० ८ ॥

टीका—' तएणं सावत्थीए नयरीए ' ततः खलु श्रावस्त्यां नगर्यां ' सिंघाडगजाव पहेसु' शृङ्गाटक यावत् पथेषु, इह यावत्पदेन—त्रिचतुष्क चत्वरमहापथानां संग्रहः करणीयः । तथा च—त्रिकोणमार्गे, मार्गत्रयसंमिलनस्थाने, चतुर्मार्गसंमि-

---

कर (धाउरत्त परिहिए) तथा गैरिक धातुसे रंगे हुए वस्त्रोंको पहिनकर वह स्कन्दक (सावत्थीए नयरीए) श्रावस्ती नगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीच के मार्ग से (निग्गच्छइ) निकला (निगच्छित्ता) निकल कर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) और जहां वह छत्र पलाशक नाम का चैत्य था (जेणेव समणे भगवं महावीरे) तथा उसमें जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस तरफ जानेको रवाना हुआ ।

टीकार्थ—(तएणं सावत्थीए नयरीए) जब स्कन्दक परिव्राजक से वैशालिक श्रावक निर्ग्रन्थ पिंगलक ने पांच प्रश्न पूछे और केई बार दुहराने पर भी जब स्कन्दक को उनके उत्तर देने में सर्वथा मौनावलम्बन करना पड़ा–उस समय स्वयं स्कन्दक की आत्मा में इन प्रश्नों का यथार्थ उत्तर पानेके लिये जिज्ञासु भाव हुआ । ठीक इसी समय उस श्रावस्ती नगरी में श्रमण भगवान् महावीर का पदार्पण हुआ । लोगोंके मुख से स्कन्दक ने प्रभु का आगमन सुनकर अपने अहोभाग्य की सराहना की

રખા પહેરીને (धाउर परिहिए) ગૈરિક ધાતુથી રંગેલાં વસ્ત્રો પહેરીને તે સ્કંદક (सावत्थीए नयरीए मज्झमज्झेण निगच्छइ) શ્રાવસ્તી નગરીના મધ્યના માર્ગેથી નીકળ્યા (निगच्छित्ता) ત્યાથી નીકળીને (जेणेव कयगला नयरी, जेणेव छत्तपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) જ્યા કૃતગલા નગરી હતી, અને જ્યા છત્રપલાશક નામનુ ચૈત્ય હતુ તેમાં ત્યમા (ઉદ્યાનમા) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બીરાજતા હતા, તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા.

ટીકાર્થ– (तए ण सावत्थीए नयरीए) જ્યારે સ્કન્દક પરિવ્રાજકને વૈશાલિક શ્રાવક મહાવીરના ઉપાસક પિંગલક નિર્ગ્રંથે પાચ પ્રશ્નો પૂછયા અને તે પ્રશ્નો ત્રણ વખત પૂછવા છતા પણ તેઓ તેનો ઉત્તર આપી શકયા નહી ત્યારે તે પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર જાણવાની જિજ્ઞાસા તેમના સ્કન્દકના મનમા જાગી અને તે સમયે યોગ પણ એવો બન્યો કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું એજ સમયે શ્રાવસ્તી નગરીમા શુભાગમન થયુ લોકોને મુખેથી પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાભળીને સ્કન્દકે પોતના સૌભાગ્યની પ્રશસા કરી અને તે

लनस्थाने, अनेकमार्गसमिलनस्थाने राजमार्गे सामान्यमार्गे च 'महया जनसंमद्दे इ वा' महाजनसमर्द इति वा–जनानामत्यन्तसघर्षः 'भीड' इति भाषाप्रसिद्धः, 'जणवूहेइ वा' जनव्यूह इति वा–वृन्दरूपेण जनसमूहः, इत्यादि 'जाव परिसा निग्गच्छइ' यावत् परिषन्निर्गच्छति । विशेषव्याख्यान तु–औपपातिकसूत्रस्य पूर्वार्धेऽष्टत्रिंशत्तमसूत्रे मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीकायामवलोकनीयम् ।

'तएणं' ततः खलु तदनन्तर परिषदो निर्गमनानन्तरम्, खलु इति वाक्यालङ्कारे, 'तस्स खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स' तस्य स्कन्दकस्य कात्यायन

और इन प्रश्नो के यथार्थ उत्तर पाने की अभीलाषा से वह उनके समीप पहुँचा इसी बात को सूत्रकार कहते हैं कि पांच प्रश्नों को सुनकर जब स्कन्दक शंकित कांक्षित आदि विशेषण संपन्न बनचुका तब ठीक इसी अवसर पर श्रावस्ती नगरी के शृङ्गाटक आदि अनेक मार्गों पर अर्थात् सिंघाडा के आकार के मार्ग में त्रिकोण मार्ग में–तीन रास्तों से संमिलित स्थानमें, चार मार्ग वाले स्थान में अनेक मार्गों से संमिलित स्थान में, राजमार्ग में और सामान्य मार्ग में, " महया जनसंमद्देइ " मनुष्यों की बहुत बडी भारी भीड अथवा "जणवूहेइवा" जनव्यूह–प्रभु के आगमन की आपस में बातें करने वाले जनसमूह 'जाव' यावत्–परिषत्–सभा निकली। इस विषय का विशेष वर्णन औपपातिक सूत्र के पूर्वार्ध में अडतीसवें सूत्र की मेरे द्वारा विरचित पीयूषवर्षिणी टीकामें देख लेना चाहिये। (तएणं) सभाके निकलने के बाद "कच्चायणस्स गोत्त

प्रश्नोना यथार्थ उत्तर जाणवानी इच्छाथी ते स्कन्दक परिव्राजक भगवानमहावीरनी पासे जाय छे आ प्रसंगनुं आ सूत्रमां निरूपण करवामां आव्युं छे

पिंगलक निर्ग्रंथना पांच प्रश्नोथी शंकित कांक्षित वगेरे मनोभाववाथी युक्त बनेला ते स्कन्दकने महावीर प्रभुना आगमनना समाचार केवी रीते मळ्या ते सूत्रकार बतावे छे

'सिंगाडग जाव पहेसु " श्रावस्ती नगरीना शृंगाटक शिंगोडाना आकारना वगेरे अनेक मार्गो पर त्रण मार्गो मळता होय ते स्थाने, चार मार्गो मळता होय ते स्थाने अनेक मार्गो मळता होय ते स्थाने, राजमार्ग पर अने सामान्य मार्ग पर 'महाजन सम इ' माणसोनी ठठ जामी हती, अने 'जणवूहेइ वा " ते जन समूह भगवान महावीरना आगमननी वात करी रह्यो हतो 'जाव परिसा अहीं परिषद नीकळी भगवाने धर्मोपदेश दीधो इत्यादि पाठ ग्रहण करवो आ विषयनुं विशेष वर्णन औपपातिक सूत्रना पूर्वार्धना ३८ मां सूत्रनी मारा वडे लखायली पीयूषवर्षिणी टीकामांथी वांची लेवुं 'तए ण " परिषद विसर्जन थया पछी 'महुजणस्स म तिए पयमट्ठ

यत्रैव कृतंगला नगरी यत्रैव छत्रपलाशक चैत्यम् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव प्राधारयत् गमनाय ॥ सू० ८ ॥

टीका—'तएणं सावत्थीए नयरीए' ततः खलु श्रावस्त्यां नगर्यां 'सिंघाडगजाव पहेसु' शृङ्गाटक यावत् पथेषु, इह यावत्पदेन–त्रिचतुष्क चत्वरमहापथानां संग्रहः करणीयः। तथा च—त्रिकोणमार्गे, मार्गत्रयसंमिलनस्थाने, चतुर्मार्गसंमि-

---

कर (धाउरत्त परिहिए) तथा गेरिक धातुसे रंगे हुए वस्त्रोंको पहिनकर वह स्कन्दक (सावत्थीए नयरीए) श्रावस्ती नगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीच के मार्ग से (निगच्छइ) निकला (निगच्छित्ता) निकल कर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) और जहां वह छत्र पलाशक नाम का चैत्य था (जेणेव समणे भगवं महावीरे) तथा उसमें जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस तरफ जानेको रवाना हुआ।

टीकार्थ—(तएणं सावत्थीए नयरीए) जब स्कन्दक परिव्राजक से वैशालिक श्रावक निर्ग्रन्थ पिंगलक ने पांच प्रश्न पूछे और केई बार दुहराने पर भी जब स्कन्दक को उनके उत्तर देने में सर्वथा मौनावलम्बन करना पड़ा–उस समय स्वयं स्कन्दक की आत्मा में इन प्रश्नों का यथोर्थ उत्तर पानेके लिये जिज्ञासु भाव हुआ। ठीक इसी समय उस श्रावस्ती नगरी में श्रमण भगवान् महावीर का पदार्पण हुआ। लोगोंके मुख से स्कन्दक ने प्रभु का आगमन सुनकर अपने अहोभाग्य की सराहना की

રખાં પહેરીને (धाउरत्त परिहिए) ગૈરિક ધાતુથી રંગેલા વસ્ત્રો પહેરીને તે સ્કંદક (सावत्थीए नयरीए मज्झमज्झेण निगच्छइ) શ્રાવસ્તી નગરીના મધ્યના માર્ગેથી નીકળ્યા (निगच्छित्ता) ત્યાથી નીકળીને (जेणेव कयगला नयरी, जेणेव छत्तपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) જ્યા કૃતગલા નગરી હતી,અને જ્યા છત્રપલાશક નામનુ ચૈત્ય હતુ તેમૈ ત્યમા (ઉદ્યાનમા) શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર બી-ાજતા હતા, તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા.

ટીકાર્થ– (तए ण सावत्थीए नयरीए) જ્યારે સ્કન્દક પરિવ્રાજકને વૈશાલિક શ્રાવક મહાવીરના ઉપાસક પિગલક નિર્ગ્રંથે પાચ પ્રશ્નો પૂછયા અને તે પ્રશ્નો ત્રણ વખત પૂછવા છતા પણ તેઓ તેનો ઉત્તર આપી શકયા નહી ત્યારે તે પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર જાણવાની જિજ્ઞાસા તેમના સ્કન્દકના મનમા જાગી અને તે સમયે યોગ પણ એવો બન્યો કે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરનું એજ સમયે શ્રાવસ્તી નગરીમા શુભાગમન થયુ લોકોને મુખેથી પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાભળીને સ્કન્દકે પોતના સૌભાગ્યની પ્રશસા કરી અને તે

एव विचार इष्टरूपेण मनसि स्वीकृतः पुष्पित इव ४, 'मणोगए संकप्पे' मनो गतः संकल्प =मनसि दृढरूपेण निश्चयः 'इत्यमेव भगवान् मया प्रष्टव्यः' इत्येवं रूपो विचारः फलित इव ५ 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत=समुत्पन्नः। तदेवाह- 'एवं खलु समणे' इत्यादि, 'एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नय रीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतंगलायाः नगर्याः बहिः छत्रपलाशके चैत्ये संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, 'त गच्छामि णं' तत्-तस्मात्कार

रूप से यह कल्पनारूप विचार में परिणत होने के कारण पल्लवित की तरह कल्पित था। (पत्थिए) अभिलाष रूप था क्यों कि इस विचार को मन में इष्टरूपसे स्वीकृत किया था इस लिये यह पुष्पित यह संकल्प की तरह प्रार्थित था। यह संकल्प मनोगत था क्यों कि अभीतक यह बाहर में किसी से प्रकट करनेमें नहीं आया था। केवल मन में ही यह इस रूप में दृढरूप से था कि मैं भगवान के पास जाकर इन प्रश्नों का यथार्थ उत्तर पूछूं ऐसा फलित की तरह मनोगत था। "एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपला सए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे माणे विहरइ" क्यों की इस समय श्रमण भगवान महावीर कृतंगला नगरी के बहिर छत्रपलाशक उद्यान में तप और संयम से अपनी आत्माको भावित करते हुए विरा जमान हैं। अतः सौभाग्य से यह बड़ा सुन्दर अवसर मिला है। "तं

રીમા તે સંકલ્પ પરિલુત થયેલ હોવાથી પલ્લવિત થયો હોય તેમ કલ્પિત હતો "પત્થીએ" અભિલાષા રૂપ હતો એટલે કે તે વિચારને મનમાં ઇષ્ટરૂપે સ્વીકાર્યો હતો તેથી પુષ્પયુક્ત લતાની જેમ પ્રાર્થિત હતો. તથા તે સંકલ્પ હજી સુધી કોઈની પાસે પણ પ્રકટ કર્યો ન હતો. તે કારણે તે મનોગત હતો પછી તેમણે મનમા એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે ભગવાનની પાસે જઈને આ પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર પૂછીશ જેમ લતાને ફળ આવે છે તેમ તે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ આતુર થયા હતા

સ્કન્દક પરિવ્રાજકના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર થયો- 'एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' અત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કૃતંગલા નગરીની બહાર આવેલા છત્રપલાશક ઉદ્યાનમા તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા બિરાજમાન છે તો ખરે ખર મારા સદ્ભાગ્યે આ સુંદર અવસર પ્રાપ્ત

गोत्रस्य 'बहुजणस्स अंतिए' बहुजनस्यान्तिके 'एयमट्ठं' एतमर्थं=भगवदागमन तन्महिमारूपं 'सोच्चा' श्रुत्वा 'निसम्म' निशम्य=हृद्यवधार्य 'इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगएसंकप्पे समुपज्जित्था' अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत, तत्र-'इमेयारूवे' अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणप्रकारकः 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः=आत्मगतो विचारः अङ्कुर इव १, तदनु 'चिंतिए' चिन्तितः-'किं सान्तो लोकः, अनन्तो लोकः ?' इत्यादि प्रश्नोत्तररूपो विचारः द्विपत्रित इव २, 'कप्पिए' कल्पितः= स एव व्यवस्थायुक्तः 'इममेवं लोकादीनां सान्तानन्तत्वज्ञानरूपं विषयं प्रक्ष्यामी' -ति कार्याकारेण परिणतो विचारः पल्लवित इव ३। 'पत्थिए' प्रार्थितः=स

स्स तस्स खंदयस्स" उस कात्यान गोत्रवाले स्कन्दक परिव्राजकके मनमें (इमे एयारूवे) यह इस प्रकार का (संकप्पे) संकल्प विचार उत्पन्न हुआ। यह संकल्प कब हुआ तो उसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा) जब उसने अनेक जनों के पास से यह भगवान महावीर के आगमन रूप अथवा उनकी महिमारूप अर्थको समाचार को सुना और हृदयमें उसे धारण कर लिया सुनने और हृदय में धारण कर ने के बाद ऐसा संकल्प विचार (समुप्पज्जित्था) उत्पन्न हुआ। वह संकल्प कैसा था इसी बात को इन वक्ष्यमाण विशेषणों से विशेषित करते हुए सूत्रकार कहते हैं (अज्झत्थिए) वह संकल्प अङ्कुर की तरह आत्मगत विचाररूप होने से आध्यात्मिक था "चिंतिए" (किं सान्तो लोकः अनंतो लोकः) इत्यादि प्रश्नोत्तररूप होने के कारण द्विपत्रित की तरह चिन्तित था। (कप्पिए) कल्पित था मैं प्रभु से लोक अलोकादिकों के सान्त अनन्त होने की बात को पूछूंगा इस

सोच्चा" જ્યારે તેણે ઘણા લોકોને મુખેથી ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળ્યા અને જ્યારે તેને હ્રદયમાં ધારણ કર્યા ત્યારે ", कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स" કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દકના મનમાં આ પ્રકારનો સંકલ્પ "समुप्पज्जित्था" ઉત્પન્ન થયો તે સંકલ્પ કેવા પ્રકારનો હતો તે સૂત્રકારે નીચેના વિશેષણો દ્વારા બતાવ્યું છે "अज्झत्थिए" એટલે કે અંકુશની માફક આત્મગત વિચારરૂપ હોવાથી તે સંકલ્પ આધ્યાત્મિક હતો चिंतिए" એટલે કે લોક અન્તસહિત છે કે રહિત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્નોત્તર રૂપ હોવાને કારણે દ્વિપત્રની જેમ (અંકુરમાંથી જે બે કુમળી પાંદડીઓ ફૂટે છે તેને દ્વિપત્ર કહે છે) ચિન્તિત હતો "कप्पिए" કલ્પિત હતો. એટલેકે હું ભગવાનને લોક અન્તસહિત છે કે અન્ત રહિત છે એ વાત પૂછીશ ઇત્યાદિ કલ્પના રૂપ વિચા-

गम्यत्वात् हेतवो लोकस्य सांतत्वानन्तत्वादय एव तान् 'पसिणाइ' प्रश्नान् प्रश्न विषयत्वात् प्रश्ना एते एव लोकसांतत्वानन्तत्वादयस्तान् 'कारणाई' कारणानि, उपपत्तिमात्र कारणम्, उपपत्ति विषयत्वादेतान्येव लोकसान्तत्वानन्तत्वादीनि कारणानि 'वागरणाइ' व्याकरणानि-व्याक्रियमाणत्वात्-निर्णीयमानत्वात् व्याकरणानि लोकसांतत्वा नन्तत्वादीनि 'पुच्छित्तए' प्रष्टुम्, प्रष्टुं श्रेय इति पूर्वेणान्वय, 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा, इति मनसि विचिन्त्य, 'एवं संपेहेइ' एवं समेक्षते, एवं-यथोक्तप्रकारं भगवद्वन्दनादिकरणं संप्रेक्षते=पर्यालोचयति, 'संपेहित्ता' संप्रेक्ष्य पर्यालोच्य 'जेणेव परिव्वायगावसहे' यत्रैव परि

सान्तता अनन्तता रूप हेतुओं को (पसिणाइ) प्रश्नों के विषय भूत होने के कारण लोकादिकों की इन सान्तता अनन्तता रूप प्रश्नों को (कारणाइं) उपपत्तिके विषय भूत होनेसे इन लोककी सान्तता अनन्तता रूप कारणों को, (वागरणाइं) एवं व्याक्रियमाण होनेसे लोककी सान्तता अनन्ततारूप निर्णय करनेयोग्य व्याकरणों को (पुच्छित्तए) पूछ तो (सेयं खलुमें) मेरा कल्याण है। यह बात निश्चित है। (त्तिकट्टु एवं संपेहेइ) इस कारणको लेकर उसने भगवानको वंदना आदि करनेका विचार किया 'संपेहित्ता' विचारकरके फिर वह (जेणेव परिव्वायगावसहे) जहां परिव्राजकों का मठ था (तेणेव उवागच्छई) वहां गया (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के वहांसे उसने (तिदंड) त्रिदण्डको परिव्राजकोंके दण्ड विशेष को 'कुंडीयं' कमण्डलु को 'कंचणियं' रुद्राक्ष मालाको (करोडियं च) मिट्टीके भाजन विशेष को (भिसियं च) आसन विशेष को (केसरियं च) मुखादिक को

રૂપ હેતુઓ પાસિણાઇ " પ્રશ્નોને વિષયભૂત હોવાને કારણે લોક વગેરેની સાન્તતા અથવા અનન્ત રૂપ તે પ્રશ્નો "કારણાઇ" ઉત્પત્તિના વિષય રૂપ હોવાથી તે લોક વગેરેની સાન્તતા અથવા અનન્તતા રૂપ કારણો 'વાગરણાઇ" અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી લોકની સાન્તતા રૂપ વ્યાકરણો તાત્પર્ય એ છે કે તે બાબી પ્રશ્નોના ઉત્તર ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસેથી જ મારે સમજવા જોઈ એ એવો વિચાર સ્કન્દકના મનમા ઉદ્ભવ્યો "ત્તિ કટ્ટુ એવ સપેહેઇ" આ કારણે તેણે ભગવાન મહાવીરને વદન વગેરે કરવાનો સકલ્પ કર્યો. "સંપેહિત્તા" એવો સકલ્પ કરીને તેઓ 'જેણેવ પરિવ્વાયગાવસહે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ" જ્યા પરિવ્રાજકોનો મઠ હતો ત્યા ગયા 'ઉવાગચ્છિત્તા' ત્યાં જઈને તેમણે ત્યાંથી તિદંડ" ત્રિદંડ પરિવ્રાજકોને (ધારણ કરવાનો ખાસ પ્રકારનો દંડ) "કુંડિય" કમંડળ 'કંચણિય' રુદ્રાક્ષની માળા 'કરોડિયં ચ" માટીનું પાત્ર "ભિસિયં" આસન, "કેસરિયં ચ" મોઢુ વગેરેને સાફ કરવા માટેનો કપડાનો

णात् गच्छामि खलु 'समणं भगवं वन्दामि नमसामि' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे नमस्यामि 'सेयं खलु मे' श्रेयः खलु मे, 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्त महावीरम् 'वंदित्ता नमंसित्ता सक्कारित्ता सम्माणित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कृत्य सम्मान्य 'कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता' कल्याणं=कल्याणस्वरूपं, मंगलस्वरूपम्, दैवतम्=धर्मदेवस्वरूपं, चैत्यं-ज्ञानस्वरूप भगवन्तम् पर्युपास्य 'इमाइं च णं एयारूवाइं' इमान खलु एतद्रूपान् इमान् = मम मनसि स्थितान् एतद्रूपान्=लोकादीनां सान्तत्वानन्तत्वरूपान् अर्थान् भावान् लोकादिसान्तत्वानंतत्वादीन् 'हेऊइं' हेतून् — अन्वयव्यतिरेकस्वरूपहेतु

गच्छामि णं" इसलिये मैं अब वहींपर जाऊं, वहां जाकर मैं पहले "समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि" श्रमण भगवान महावीर को वंदन करूं-उन्हें नमस्कार करूं। "समणं भगवं महवीरं वंदित्ता नमंसित्ता" श्रमण भगवान महावीर को वंदन नमस्कार करके "सक्कारित्ता सम्माणित्ता" उनका सत्कार करके सन्मान करके तथा "कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता" कल्याण स्वरूप, मंगल स्वरूप, धर्मदेव स्वरूप, चैत्य-ज्ञानस्वरूप श्री भगवान महावीर प्रभुकी पर्युपासना करके (इमाइं च णं एयारूवाइं) उनसे इन इस प्रकार के अर्थात् मेरे मन में स्थित लोक आदिकों की सान्त अनन्तरूप (अट्ठाइं) अर्थों को (हेऊयाइं) अन्वय व्यतिरेक रूप हेतु से गम्य होने के कारण। लोकादिकों की इन

થયો છે "त गच्छामि" તો હું તેમની પાસે જઉં ત્યાં જઈને પહેલા તો હું "समण भगवं महावीरं वदामि नमसामि" શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરૂં "समण भगवं महावीर वंदित्ता नमंसित्ता" શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરીને, सक्कारित्ता सम्माणित्ता" તેમનો સત્કાર કરીને તથા સન્માન કરીને, તથા "कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता" કલ્યાણુ સ્વરૂપ મંગળ સ્વરૂપ ધન્ય સ્વરૂપ ચૈત્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ શ્રી મહાવીર પ્રભુની પર્યુપાસના (સેવા) કરીને "इमाइं च णं एयारूवाइं" તેમને આ પ્રકારના એટલે કે લોકની સાન્તતા અનન્તતા વગેરે રૂપ "अट्ठाइं" અર્થો, "हेऊयाइ" હેતુઓ, "पासिणाइ" પ્રશ્નો, "कारणाइ" કારણો "वागरणाइ" અને વ્યાકરણો વગેરે "पुच्छित्तए" પૂછું "सेयं खलु मे" એમાં જ મારૂં શ્રેય છે એ વાતમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી, હવે "अट्ठाइं" વગેરેના અર્થ સમજાવવામાં આવે છે "अट्ठाइ" લોકની અન્ત સહિતતા કે અન્ત રહિતતા વગેરે રૂપ સામાન્ય અર્થ "हेऊयाइं" અન્વય, વ્યતિરેક રૂપ હેતુઓથી સમજી શકાય તેમ હોવાથી લોકાદિકોની સાન્તતા કે અનન્તતા

परिव्राजकावसथात् परिव्राजकमठात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति निस्सरति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निरसृत्य 'तिदंड–कुंडिय–कंचणिय–करोडिय मिसिय–केसरिय–छण्णालय–अंकुसय–पवित्तय–गणेत्तिय–हत्थगए' त्रिदण्ड कुण्डिका–कांचनिका–करोटिका–वृषिका–केशरिका–षण्णालकांकुशक पवित्रकगणेत्रिकाहस्तगत त्रिदण्डकादीनि वस्तूनि हस्ते गतानि स्थितानि यस्य स तथा गृहीतसर्वोपकरण इत्यर्थ, 'छत्तोवाहणसंजुत्ते' छत्रोपानत्संयुक्त 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' धातुरक्तवस्त्रपरिहित, परिहितधातुरक्तवस्त्र धातुना गैरिकेण रक्तं वस्त्रं परिधापेत्यर्थः, स्कन्दक 'सावत्थीए नयरीए' श्रावस्त्या नगर्या 'मज्झं मज्झेणं' मध्य मध्येन 'निग्गच्छइ' निर्गच्छति 'निग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'जेणेव कयंगला नयरी' यत्रैव कृतंगला नगरी, 'जेणेव छत्तपलासए चेइए' यत्रैव छत्रपलाशकं चैत्यम्–उद्यानम् 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः विराजते 'तेणेव' तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाए' प्रधारितवान् गमनाय, भगवत्समीपे गन्तु प्रस्थित इत्यर्थ ॥ सू० ८ ॥

इतश्च भगवत्समीपे यज्जातं तदाह—'गोयमा' इत्यादि ।

छाते को तानकर और पगरखों को पैरों में पहिन कर (धाउरत्तवत्थपरिहिए) एवं धातुरक्त वस्त्रों को शरीर पर धारण कर वह स्कन्दक परिव्राजक (सावत्थीए) नयरीए श्रावस्ती नगरीके (मज्झं मज्झेणं) बीचों बीचके रास्ते से होकर (निग्गच्छइ) निकला और (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) उसमें जिस तरफ छत्र पलाशक चैत्य था उसमें भी (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस ओर उसने चलनेका निश्चय किया अर्थात् भगवानके पास जाने के लिये वह प्रस्थित हुआ ॥ सू० ८ ॥

માથે ઓઢીને અને પગમાં જોડા પહેરીને 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' અને ધાતુરક્તથી રંગેલાં વસ્ત્રોને (ભગવા વસ્ત્રોને) શરીર પર ધારણ કરીને સ્કન્દક પરિવ્રાજક सावत्थीए नयरीए શ્રાવસ્તી નગરીના 'मज्झं मज्झेणं' મધ્યના માર્ગે થઈને "निग्गच्छइ" નીકળ્યો. निग्गच्छित्ता" ત્યાંથી નીકળીને जेणेव कयंगला नयरी" જ્યાં કૃતગલા નગરી હતી "जेणेव छत्तपलासए चेइए' તે નગરીની બહાર છત્ર પલાશક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું जेणेव समणे भगवं महावीरे" અને તે ચૈત્યમાં જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા "तेणेव पहारेत्थ गमणाए" તે તરફ જવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો એટલે કે તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા. ॥ સૂ ૮ ॥

व्राजकावसथः, परिव्राजकानां मठ, 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तिदंडं च' त्रिदण्डं च, परिव्राजकानां दण्डविशेषः, तं 'कुंडियं च' कुण्डिकां च, कुण्डिका-कमण्डलुः, ताम्, 'कंचणियं च' कांचनिकां च, कांचनिका रुद्राक्षमाला, ताम्, 'करोडियं च' करोटिकां च, करोटिका मृत्तिकाभाजनविशेषः ताम्, 'भिसियं च' वृषिकां च, वृषिका नाम आसन-विशेषः, 'केसरियं च' केशरिकां च, केशरिका नाम मुखादिप्रमार्जनार्थं वस्त्रखण्डम्, ताम्, 'छण्णालयं च' षण्नालकं च, षण्नालकं त्रिकाष्ठिका तत्, 'अंकुसयं च' अङ्कुशकं च, अङ्कुशकं तरुपल्लवग्रहणार्थमंकुशाकृतिकोपकरणविशेषः, तम्, 'पवित्तयं च' पवित्रकं च, अङ्गुलीयकम् 'गणेत्तियं च' गणेत्रिकां च, गणेत्रिका कलचिकोपकरणविशेषः, ताम्, 'छत्तयं च' छत्रकं च 'उवाहणाओ य' उपानहौ च 'पाउयाओ य' पादुके च काष्ठपादुके 'धाउरत्ताओ य' धातुरक्ताश्च शाटिकाः 'गेण्हइ' गृह्णाति 'गेण्हित्ता' गृहीत्वा 'परिव्वायावसहाओ'

साफ करने के लिये वस्त्रखण्ड को छण्णालयं च त्रिकाष्टिका को, (अंकुसयं च) वृक्षोंके पत्तोंको गिरानेके लिये अंकुशकी आकृतिवाले उपकरण विशेष को, (पवित्तयं च) अंगूठी को (गणेत्तियंच) एकजात के कलाई के उपकरणको, (छत्तयं च) छातेको (उवाहणाओ) पगरखोंको (पाउयाओ) पादुकाओं को, (धाउरत्ताओ य) गैरिक आदि धातु ओं से रंगे हुए पहिरने के कपडोंको (गेण्हइ) लिया। (गेण्हित्ता) लेकर फिर वह परिव्वायावसहाओ) परिव्राजकोके मठ से (पडिनिक्खमइ) बाहर निकला। (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (तिदंडकुंडिय कंचणिय करोडिय भिसिय केसरिय छण्णालय अंकुसय पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए) उसने त्रिदंड को कांचनिका को, करोटिकाको वृषिका को केशरिका को, षण्नालक को, अंकुशको, पवित्रिक को गणेत्रिक को हाथ में लेकर तथा

કકડો, "छण्णालय च" ત્રિકાષ્ઠિકા, "अकुसयं च" વૃક્ષોના પાદડા નીચે પાડવા માટેનુ અંકુશના આકારનુ સાધન, 'पवित्तयं च" અગૂઠી, "गणेत्तिय च" ગણેત્રિકા કાડે પહેરવાનુ ઉપકરણ, "छत्तयं च" છત્ર, "उवाहणओ" પગરખા, "पाउयाओ" પાદુકાઓ, "धाउरत्ताओ य" ગૈરિક વગેરે ધાતુઓથી રગેલા વસ્ત્રો વગેરે વસ્તુઓ "गेण्हइ" લીધી "गेण्हित्ता" તે વસ્તુઓ લઈને परिव्वायावसहाओ पडिनिक्खमइ" તેઓ પરિવ્રાજકોના મઠમાથી બહાર નીકળ્યા "पडिनिक्खमित्ता" તે મઠમાથી બહાર નીકળીને તેમણે "तिदंड कुडिय कचणिय करोडिय भिसिय केसरिय छण्णालय, अकुसय पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए" ત્રિદ ડ, કમ ડળ, રુદ્રાક્ષની માળા, કરોટિકા, વૃષિકા, કેશરીકા પણ્નાલક ત્રિકાષ્ઠકા અ કુશ, પવિત્રિક (અગૂઠી) અને ગણેત્રિકને હાથમા ગ્રહણ કર્યા તથા છત્ર

परिव्राजका यसयात् परिव्राजकाश्रमात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति निस्सरति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निरसृत्य 'तिदंड-कुंडिय-कंचणिय-करोडिय भिसिय-केसरिय-छण्णालय-अंकुसय-पवित्तय-गणेत्तिय-हत्थगए त्रिदण्ड कुण्डिका-काञ्चनिका-करोटिका-वृषिका-केसरिका-षण्नालकांकुशकपवित्रकगणेत्रिकाहस्तगत त्रिदण्डकादीनि वस्तूनि हस्त गतानि स्थितानि यस्य स तथा गृहीत सर्वोपकरण इत्यर्थ, 'छत्तोवाहणसंजुत्ते' छत्रोपानत्संयुक्त 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' धातुरक्तवस्त्रपरिहितः, परिहितधातुरक्तवस्त्र धातुना गैरिकेण रक्त वस्त्र परिधायेत्यर्थ, स्कन्दक 'सावत्थीए नयरीए' श्रावस्त्याः नगर्याः 'मज्झं मज्झेणं' मध्य मध्येन 'निग्गच्छइ' निर्गच्छति 'निग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'जेणेव कयंगला नयरी' यत्रैव कृतंगला नगरी, 'जेणेव छत्तपलासए चेइए' यत्रैव छत्रपलाशकं चैत्यम्-उद्यानम् 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरो विराजते 'तेणेव' तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाए' प्रधारितवान् गमनाय, भगवत्समीपे गन्तु प्रस्थित इत्यर्थ ॥ सू० ८ ॥

इतश्च भगवत्समीपे यज्जातं तदाह—'गोयमा' इत्यादि ।

छाते को तानकर और पगरखों को पैरों में पहिन कर (धाउरत्तवत्थपरिहिए) एवं धातुरक्त वस्त्रों को शरीर पर धारण कर वह स्कन्दक परिव्राजक (सावत्थीए) नयरीए श्रावस्ती नगरीके (मज्झं मज्झेणं) बीचों बीचके रास्ते से होकर (निग्गच्छइ) निकला और (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) उसमें जिस तरफ छत्र पलाशक चैत्य था उसमें भी (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाए) बस और उसने चलनेका निश्चय किया अर्थात् भगवानके पास जाने के लिये वह प्रस्थित हुआ ॥ सू० ८ ॥

માથે ઓઢીને અને પગમાં જોડા પહેરીને 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' અને ધાતુરક્તથી રંગેલાં વસ્ત્રો (ભગવા વસ્ત્રોને) શરીર પર ધારણ કરીને સ્કન્દક પરિવ્રાજક 'सावत्थीए नयरीए' શ્રાવસ્તી નગરીના 'मज्झं मज्झेणं' મધ્યના માર્ગે થઈને 'निग्गच्छइ' નીકળ્યો 'निग्गच्छित्ता' ત્યાંથી નીકળીને 'जेणेव कयंगला नयरी' જ્યાં કૃતંગલા નગરી હતી "जेणेव छत्तपलासए चेइए" તે નગરીની બહાર છત્ર પલાશક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું "जेणेव समणे भगवं महावीरे" અને તે ચૈત્યમાં જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા, 'तेणेव पहारेत्थ गमणाए' તે તરફ જવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો એટલે કે તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા ॥ સૂ ૮ ॥

मूलम्—गोयमा ! इइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-दच्छसि णं गोयमा ! पुव्वसंगइयं । कं णं भंते ! खंदयं नाम । से काहे वा, कहं वा केवच्चिरेण वा । एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था, वण्णओ, तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए नामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ; तं चेव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए, से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ अज्जेव णं दच्छासि गोयमा ! भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वदइ नमंसइ; वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए । हंता पभू ! जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए ॥सू० ९॥

छाया—गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्—द्रक्ष्यसि गौतम ! पूर्व सांगतिकम् । कं खलु भदन्त ! स्कन्दकं नाम । स कुत्र वा

अब इस तरफ भगवान के समीप जो हुआ उसका वर्णन सूत्रकार करते हैं— (गोयमा) इत्यादि ।

सूत्रार्थ— (गोयमाइ) हे गौतम इस प्रकार से संबोधित करके (समणे-भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने (भगवं गोयमं) भगवान गौतम से (एवं वयासी) इस प्रकार कहा (गौयमा) हे गौतम ! (पुव्व-संगइयं णं दच्छसि) तुम अपने पूर्व के संबंधी को आज देखोगे । (भंते कं णं) हे भदन्त ! किस पूर्वके सम्बन्धीको ? तब प्रभुने कहा (खंदयं नाम)

હવે આ તરફ ભગવાનની પાસે શું બન્યુ તેનું સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે.

સૂત્રાર્થ—(गोयमाइ) હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (भगवं गोयमं एवं वयासी) ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुव्वसंगइयं णं दच्छसि) તુ આજે તારા ભૂતકાળના સંબંધીને જોઈશ (भंते ! कं णं) હે ભગવન્ ! કયા મારા પૂર્વ સંબંધીને હુ જોઈશ ? પ્રભુએ કહ્યુ-(खंदं नाम) સ્કન્દકને તું

कर्थ वा कियचिरेण वा ? । एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नाम नगरी आसीत् वर्णकः । तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यान्तेवासी स्कन्दको नाम कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, तदेव यावत् यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव प्राधारयत् गमनाय स खलु अदूरागतो बहुसमाप्तः अध्वप्रतिपन्नो ऽन्तरापथि वर्तते अद्यैव द्रक्ष्यसि गौतम ! । भदंत ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं

स्कन्दकको (से काहे वा, कहं वा केवच्चिरेण वा) हे प्रभो ! मैं उसे कहांपर किस तरह से और कितने समय के बाद देखूंगा ? (एवं खलु गोयमा) तब प्रभु ने कहा है गौतम ! (तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था) उस काल में और उस समय में श्रावस्ती नाम की नगरी थी । (वण्णओ) वर्णक (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए) उस श्रावस्ती नगरी में (गद्दभालस्स अंतेवासी) गर्दभालका शिष्य (खंदए नाम) स्कन्दक नामका कि जिसका (कच्चायणस्स गोत्ते) गोत्र कात्यायन है (परिव्वायए परिवसइ) परिव्राजक रहता है (तंचेव जाव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए) इस विषय का समस्त वर्णन पहिले कहा जैसा ही जानना चाहिये, यावत् वह स्कन्दक परिव्राजक जहां मैं हूं उस तरफ आनेके लिये प्रस्थित हुआ है । (से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ) अब वह जिस स्थान पर अपन सब हैं वहांसे लगभग वह बहुत दूर नहीं है-बहुत नजदीक आ चुका है-बीच रास्ते में ही है (गोयमा) हे गौतम ! (अज्जेव णं दच्छ

જોઉંગા (से काहे वा कहं वा केवच्चिरेण वा) હે પ્રભો ! હું તેને ક્યાં, કેવી રીતે અને કેટલા સમય પછી જોઈશ ? (एवं खलु गोयमा !) ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું હે ગૌતમ ! (तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था) તે કાળે અને તે સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજવું (तत्थणं सावत्थीए नयरीए) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં (गद्दभालस्स अंतेवासी कायायणसगोत्ते) ગર્દભાલનો શિષ્ય કાત્યાયન ગોત્રી (खंदए नाम परिव्वायए परिवसइ) સ્કન્દક નામનો પરિવ્રાજક રહે છે (तं चेव जाव जणेव ममं अंतिए तणेव पहारेत्थ गमणाए) આ વિષયનું સમસ્ત વર્ણન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક મારી પાસે આવવા માટે રવાના થઈ ચૂક્યો છે (से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ) હવે તે આ સ્થાનથી બહુ દૂર નથી ઘણો જ નજીક આવી ગયો છે-રસ્તાની વચ્ચે જ છે (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (अज्जेव णं दच्छसि)

भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, प्रभुः खलु भदन्त ! स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो देवानुप्रियाणामन्तिके मुंडो भूत्वा खलु अगारादनगारितां प्रव्रजितुम् ? हंत प्रभुः यावच्च श्रमणो भगवान् महावीरो भगवंतं गौतममेतमर्थं परिकथयति तावच्च खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तं देशं हव्यमागतः ॥

टीका—'गोयमा इइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम्–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवा-

---

सि) तुम उसे अभी ही देखोगे । (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीर वंदइ) हे भगवंत इस प्रकार से संबोधित करके भगवान गौतम ने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की (नमंसइ) उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कर कर के (एवं वयासी) फिर उन्होंने ऐसा कहा–(पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए) हे भदन्त ! क्या वह कात्यायनगोत्रवाला स्कंदक आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर अगारावस्था से अनगारावस्था धारण करने के लिये शक्तिशाली है ? (हंता पभू) हां गौतम वह समर्थ–शक्तिशाली है (जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए) जब श्रमण भगवान महावीर गौतम स्वामी से इस बात को कह रहे थे कि इतने ही में कात्यायनगोत्रवाला वह स्कन्दक उस स्थान पर शीघ्र आ पहूँचा ॥

टीकार्थ—" गोयमाइ " हे गौतम ! इस प्रकार संबोधित करके

तुं હમણા જ તેને જોઇશ (भंते त्ति भगवं गोयमे समण भगवं महावीर वंदइ नमंसइ) હે ભગવન્ ! એવું સંબોધન કરીને ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું–(पहूण भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ?) હે ભગવન્ ! શું તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, અગારાવસ્થાનો ત્યાગ કરી અણગારાવસ્થા ધારણ કરવાને સમર્થ છે ? (हंता पभू) હા, ગૌતમ ! તે સમર્થ છે. (जाव च ण समणे भगव महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ,तावं च ण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्व आगए) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ વાત કરતા હતા ત્યારે જ કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજક ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

दीत्-कथितवान् , यस्मिन् समये स स्कन्दक सर्वामेव सामाग्रीमादाय कृतंगला नगरीतः प्रस्थान कृतवान तस्मिन्नेव समये भगवान् महावीरो गौतमं हे गौतम इति संबोध्य प्रोवाचेति समुदितार्थ । किमुवाचेत्याह—'दच्छसि' इत्यादि । 'दच्छसि णं गोयमा' द्रक्ष्यसि खलु गौतम ! 'पुव्वसंगइयं' पूर्वसंगतिकम्-गृहस्थावस्थापरिचितं पूर्वभवमित्रं वा कमपि पुरुषम् । अतर्कितमाकस्मिकं भगव द्वाक्य श्रुत्वा आश्चर्ययुक्तो गौतमो भगवन्तं पृच्छति—'क णं भंते' कं खलु भदन्त !, हे भदन्त ! क पूर्वपरिचितं द्रक्ष्यामीत्यर्थः, भगवान् कथयति-'खंदयं-नाम' स्कन्दक नाम, स्कन्दकं द्रक्ष्यसीत्यर्थः । पुनर्गौतमः पृच्छति-'से काहे वा

"समणेभगवं महावीरे" श्रमण भगवान महावीर ने "भगवं गोयमं" भगवान गौतम से (एवं वयासी) ऐसा कहा जिस समय में वह स्कन्दक समस्त सामग्री को साथ में लेकर कृतगला नगरी से प्रस्थित हुआ था उसी समय में भगवान महावीर ने गौतम से हे गौतम। ऐसा संबोधित करके कहा क्या कहा? इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (दच्छसि णं गोयमा) हे गौतम! तुम देखोगे (पुव्वसंगइय) गृहस्थावस्था में परिचित हुए अथवा पूर्वभव के मित्र, किसी पुरुष को अतर्कित एवं आकस्मिक भगवान के वचन सुनकर आश्चर्य से चकित हुए गौतम ने भगवान से पूछा 'कं णं भंते! हे भदन्त! मैं किस पूर्व परिचित को देखूंगा तब भगवान ने उनसे कहा (खंदयं नाम) स्कन्दक को

टीकार्थ—"गोयमाइ" હે ગૌતમ! એવું સંબોધન કરીને "समणे भगवं महावीरे" श्रमण भगवान महावीरे "भगवं गोयमं" भगवान गौतमने "एवं वयासी" આ પ્રમાણે કહ્યું—

(જ્યારે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક પોતાની બધી સામગ્રીઓને સાથે લઈને કૃતંગલા નગરીમાંથી ભગવાન મહાવીર પાસે આવવા માટે ઉપડયો ત્યારે) ભગવાન મહાવીરે ગૌતમને 'હે ગૌતમ!' એવું સંબોધન કરીને શું કહ્યું તે સૂત્રકાર બતાવે છે-'दच्छसि णं गोयमा! पुव्वसंगइयं" હે ગૌતમ! તું તારા કોઈ પૂર્વપરિચિત સંબંધીને જોઈશ-ગૃહસ્થાવસ્થામાં જેની સાથે પરિચય કે મિત્રતા થઈ હોય એવી વ્યક્તિને જોઈશ આ પ્રકારનાં અનપેક્ષિત અને આકસ્મિક વચનો મહાવીરસ્વામીને મુખેથી સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થયેલા ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું- "कं णं भंते" હે ભગવાન્ કયા પૂર્વ પરિચિતને જોઈશ ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે 'खंदयं नाम' સ્કંદકને જોશો ત્યારે ફરીથી પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ

भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, प्रभुः खलु भदन्त ! स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो देवानुप्रियाणामंन्तिके मुंडो भूत्वा खलु अगारादनगारितां प्रव्रजितुम् ? हंत प्रभुः यावच्च श्रमणो भगवान् महावीरो भगवंतं गौतम मेतमर्थं परिकथयति तावच्च खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तं देशं हव्यमागतः ॥

टीका—'गोयमा इइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम्–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवा-

---

सि) तुम उसे अभी ही देखोगे। (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ) हे भगवंत इस प्रकार से संबोधित करके भगवान गौतम ने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की (नमंसइ) उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कर कर के(एवं वयासी) फिर उन्होंने ऐसा कहा–(पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए) हे भदन्त ! क्या वह कात्यायनगोत्रवाला स्कंदक आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर अगारावस्था से अनगारावस्था धारण करने के लिये शक्तिशाली है ? (हंता पभू) हां गौतम वह समर्थ–शक्तिशाली है (जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए) जब श्रमण भगवान महावीर गौतम स्वामी से इस बात को कह रहे थे कि इतने ही में कात्यायनगोत्रवाला वह स्कन्दक उस स्थान पर शीघ्र आ पहूँचा ॥

टीकार्थ—" गोयमाइ " हे गौतम ! इस प्रकार संबोधित करके

तुं હમણા જ તેને જોઈશ (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) હે ભગવન્ ! એવું સંબોધન કરીને ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું–(पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ?) હે ભગવન્ ! શું તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, અગારાવસ્થાનો ત્યાગ કરી અણગારાવસ્થા ધારણ કરવાને સમર્થ છે ? (हंता पभू) હા, ગૌતમ ! તે સમર્થ છે (जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ,तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ વાત કરતા હતા ત્યારે જ કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજક ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

दीत्-कथितवान्, यस्मिन् समये स स्कन्दकः सर्वामेव सामाग्रीमादाय कृतंगला नगरीतः प्रस्थानं कृतवान् तस्मिन्नेव समये भगवान् महावीरो गौतम हे गौतम इति संबोध्य प्रोवाचेति समुदितार्थः । किमुवाचेत्याह—'दच्छसि' इत्यादि। 'दच्छसि णं गोयमा' द्रक्ष्यसि खलु गौतम ! 'पुव्वसंगइयं' पूर्वसंगतिकम्-गृहस्थावस्थापरिचितं पूर्वभवमित्रं वा कमपि पुरुषम् । अतर्कितमाकस्मिकं भगवद्वाक्यं श्रुत्वा आश्चर्ययुक्तो गौतमो भगवन्तं पृच्छति—'कं णं भंते' कं खलु भदन्त !, हे भदन्त ! कं पूर्वपरिचितं द्रक्ष्यामीत्यर्थः, भगवान् कथयति-'खंदयं-नाम' स्कन्दक नाम, स्कन्दक द्रक्ष्यसीत्यर्थः । पुनर्गौतमः पृच्छति-'से काहे वा

"समणेभगवं महावीरे" श्रमण भगवान महावीर ने "भगवं गोयमं" भगवान गौतम से (एवं वयासी) ऐसा कहा जिस समय में वह स्कन्दक समस्त सामग्री को साथ में लेकर कृतंगला नगरी से प्रस्थित हुआ था उसी समय में भगवान महावीर ने गौतम से हे गौतम। ऐसा संबोधित करके कहा क्या कहा? इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (दच्छसि णं गोयमा) हे गौतम ! तुम देखोगे (पुव्वसंगइयं) गृहस्थावस्था में परिचित हुए अथवा पूर्वभव के मित्र, किसी पुरुष को अतर्कित एवं आकस्मिक भगवान के वचन सुनकर आश्चर्य से चकित हुए गौतम ने भगवान से पूछा 'कं णं भंते ! हे भदन्त ! मैं किस पूर्व परिचित को देखूंगा तब भगवान ने उनसे कहा (खंदय नाम) स्कन्दक को

ટીકાર્થ—"ગોયમાઇ" હે ગૌતમ ! એવુ સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે "भगवं गोयमं" ભગવાન ગૌતમને "एवं वयासी" આ પ્રમાણે કહ્યુ—

(જ્યારે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક પોતાની બધી સામગ્રીઓને સાથે લઈને કૃતંગલા નગરીમાંથી ભગવાન મહાવીર પાસે આવવા માટે ઉપડયો ત્યારે) ભગવાન મહાવીરે ગૌતમને 'હે ગૌતમ !" એવુ સંબોધન કરીને શુ કહ્યુ તે સૂત્રકાર બતાવે છે-"दच्छसि णं गोयमा ! पुव्वसंगइयं હે ગૌતમ ! તું તારા કોઈ પૂર્વપરિચિત સંબંધીને જોઈશ-ગૃહસ્થાવસ્થામા જેની સાથે પરિચય કે મિત્રતા થઇ હોય એવી વ્યક્તિને જોઈશ. આ પ્રકારના અતર્કિત અને આકસ્મિક વચનો મહાવીરસ્વામીને મુખેથી સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થયેલા ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછયુ- ' कं णं भंते ' હે ભગવાન્ હુ કયા પૂર્વ પરિચિતને જોઇશ ત્યારે ભગવાને કહ્યુ કે "खंदय नाम" સ્કન્દને જોશો ત્યારે ફરીથી પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ

कहं वा केवच्चिरेण वा ' अथ कुत्र वा कथं वा कियच्चिरेण वा ' से ' अथ तं ' काहे ' इति वा कुत्र स्थाने द्रक्ष्यामि ' कहं वा ' इति कथं वा, केन वा प्रकारेण साक्षाद्दर्शनतः श्रवणतो वा, द्रक्ष्यामि ? 'केवच्चिरेण वा' इति, कियच्चिरेण वा कियता कालेन द्रक्ष्यामि ? भगवानाह—' एवं खलु गोयमा' एवं खलु हे गौतम ! ' तेणं कालेणं तेणं समएणं ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये, आवयोर्वार्त्तालापसमये सावत्थीनाम नयरी ' श्रावस्ती नाम नगरी ' होत्था ' अस्ति, अत्र ' होत्था ' इत्यस्य ' अस्ती–त्यर्थौ भवति । ' वण्णओ '–वर्णकः, चंपावत् वर्णको विज्ञेयः, चम्पानगरीसदृशी अस्तीत्यर्थः । ' तत्थ णं सावत्थीए नयरीए ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्याम् ' गद्दभालस्स ' गर्दभालस्य, गर्दभालनामकपरिव्राजकस्य ' अंतेवासी ' अन्तेवासी शिष्यः ' खंदए नाम ' स्कन्दको नाम ' कच्चायनस्स गोत्ते ' कात्यायनगोत्रः ' परिव्वायए' परिव्राजकः ' परिवसइ ' परिवसति ' त चेव '

देखोगे तब प्रभु से गौतमने पुनः पूछा (से काहे वा कहं वा केवच्चिरेण वा हे भदन्त ! मैं उसे काहे कहां पर देखूंगा कैसे देखूंगा अपनी आखों से देखूंगा या उसे अपने कानों से सुनूंगा? तथा कितने काल के बाद उसे देखूंगा? तबभगवान ने कहा (एवं खलु गोयमा !) हे गौतम ! सुनो बात इस प्रकार से है "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल में और उस समयमें "सावत्थी नाम नयरी होत्था" श्रावस्ती नामकी प्रसिद्ध नगरी है। यहां पर "होत्था" इस क्रिया पद का अर्थ "अस्ति" है–ऐसा होता है। 'वण्णओ' इस नगरी का वर्णक चंपानगरी के वर्णन की तरह जानना चाहीये। तात्पर्य यह की यह नगरी चंपा नगरी के जैसी है। " तत्थ णं सावत्थीए नयरीए " उस श्रावस्ती नगरी में " गद्दभालस्स " गर्दभाल नाम के परिव्राजक का " अंतेवासी " शिष्य " खंदए नाम" स्कन्दक नामका

કહ્યુ કે " से काहे वा कहं वा केवच्चिरेण वा " હે ભગવાન ! હુ તેને કયા જોઇશ ? કેવી રીતે જોઇશ ? મારી આંખોથી જોઈશ–અથવા તો મારા કાને સાભળીશ ? હુ તેને કેટલા સમય પછી જોઇશ ? ત્યારે ભગવાને કહ્યુ "एवं खलु गोयमा !" હે ગૌતમ ! સાભળ વાત આ પ્રમાણે છે–" तेणं कालेण तेण समएणं " તે કાળે અને તે સમયે " सावत्थी नाम नयरी होत्था શ્રાવસ્તી નામે નગરી હતી. (અહીં ભૂતકાળનો પ્રયોગ થયો હોવા છતા વર્ત-વર્તમાનકાળ ગ્રહણ કરવાનો છે–એટલે કે આ કાળે અને આ સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી છે " वण्णओ " તેનુ વર્ણન ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવુ એટલે કે શ્રાવસ્તી નગરી ચપાનગરીના જેવી છે, "तत्थणं सावत्थीए नयरीए " તે શ્રાવસ્તી નગરીમા " गद्दभालस्स " ગર્દભાલ નામના પરિવ્રાજકનો " अंतेवासी " શિષ્ય " खंदए नाम परिव्वायए कच्चायणस्स गोत्ते परिवसइ "

तदेव=पूर्वोक्तमेव स्कन्दकवर्णनं सर्वमत्र वाच्यम् 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन-'रिउव्वेय जजुव्वेय०' इत्यारभ्य 'जेणेव छत्तपलासए चेइए' इत्यन्त सर्वोऽपि पाठोऽत्र सग्राह्य। 'जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए' यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव प्राधारयद् गमनाय, मम समीपे-समागन्तुं तापसाश्रमात् प्रस्थानं कृतवान्। 'से णं अदूरागए बहुसपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ' स खलु अदूरागतो बहुसंप्राप्तोऽध्वप्रतिपन्नोऽन्तरापथि वर्तते, स स्कन्दकः खलु 'अदूरागए' अदूरे आगतः समीपं प्राप्त इत्यर्थः, अदूरत्वं चावधिस्थानापेक्षयापि स्यात्, अथवा दूरतरमार्गापेक्षया द्विक्रोशादिकमपि अदूरं स्यात् इत्यत आह-'बहुसपत्त'

" परिव्वायए " परिव्राजक जो कि " कच्चायणस्स गोत्ते " कात्यायन गोत्र का है " परिवसइ " रहता है। " तं चेव " यहां पर स्कन्दक संबंधी पूर्वोक्त समस्त वर्णन करलेना चाहिये। " जाव " पद यहां यह समझाता है कि रिउव्वेय, जजुव्वेय, यहां से लेकर " जेणेव छत्तपलासए चेइए " यहां तकका समस्त पाठ यहां ग्रहण कर लेना चाहिये। "जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए" इस तरह वह परिव्राजक वहां से अर्थात् तापसाश्रम से मेरे पास आने के लिये प्रस्थित हो चुका है। (से णं अदूरागए बहुसपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ) इन पदोंके विषय में खुलासा अर्थ इस प्रकार से है कि वह स्कन्दक परिव्राजक "अदूरे आगतः" समीप में आ चुका है। यह अदूरता अवधिस्थान की अपेक्षा से भी हो सकता है अथवा दूरतर मार्ग की अपेक्षा से दो कोश आदि भी अदूर हो सकते हैं-तो इस के लिये कहा है कि

કાત્યાયન ગોત્રનો સ્કંદક નામનો પરિવ્રાજક રહે છે તે કાત્યાયન ગોત્રનો છે અને તેનું નામ સ્કન્દક છે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક છે " तं चेव " અહીં સ્કન્દક પરિવ્રાજકનું વર્ણન સૂત્ર ૭ પ્રમાણે જ કરાયું છે તેમ સમજવું "जाव" પદ એ બતાવે છે કે ' रिउव्वेय जजुव्वे य " થી શરૂ કરીને " जेणेव छत्तपलासए चेइए સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો.

" जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए " આ રીતે તે સ્કંદક પરિવ્રાજક તેના મઠમાંથી મારી પાસે આવવા માટે ઉપડી ચુકયો છે ' से णं अदूरागए बहुसपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ " આ પદોનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે-" अदूर आगत " તે નજીકમાં જ આવી પહોંચ્યો છે તે અદૂરતા અવધિસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ સમજી શકે છે અથવા દૂરના માર્ગની અપેક્ષાએ બે ગાઉ વગેરેનું અંતર પણ સમજી શકે છે તો તેનું નિરાકરણ

बहुसंप्राप्तः, अत्यन्तसमीपमार्गसमागतः, बहुसंप्राप्तता च विश्रामादिकारणतः आरामादिगतोपि संभवति, अत उच्यते 'अद्धाणपडिवन्ने' अध्वप्रतिपन्नः, अध्वानं प्रतिपन्नः मार्गे चलन्नित्यर्थः 'अंतरापहे वट्टइ' अंतरापथि वर्तते, अत्यन्त समीपे वर्त्तते, अतस्त्वं 'अज्जेव णं दच्छसि गोयमा' अद्यैव खलु द्रक्ष्यसि गौतम ! हे गौतम ! यः खलु तव पूर्वपरिचितः स्कन्दकस्तं त्वमद्यैव=अधुनैव स्वल्पेनैव कालेन तव दृष्टिपथे समागमिष्यतीति भावः 'भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' भदंत ! इति सम्बोध्य भगवान गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वंदित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्-पृष्टवान्-'पहूणं भंते' प्रभुः=समर्थः खलु भदंत!

(बहु संपत्ते) कि वह अत्यन्त समीप के मार्ग में आचुका है। यह बहु संप्राप्तता विश्राम आदि कारण की वजह से बगीचा आदि में भी गये हुए में हो सकती है सो इसके लिये कहा गया है कि (अद्धाणपडिवन्ने) वह अभी मार्ग मे ही चल रहा है। विश्रामादि के निमित्त बगीचा आदि में नहीं गया है। अत. वह "अंतरापहे वट्टइ" बीच रास्ते में ही है। बिल कुल समीप आचुका है। इसलिये तुम उसे (अज्जेव णं दच्छसि) अभी ही देखोगे। तात्पर्य यह है कि हे गौतम ! तुम अपने पूर्वपरिचित स्कन्दक को अभी ही बहुत थोडे ही समय के बाद दृष्टिपथ में आया हुआ देख लोगे। (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भदन्त ! ऐसा कह कर भगवान महावीर को वंदना की और उन्हे नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी वदना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा (भंते ! खंदए कच्चाय-

---

કરવા માટે કહ્યુ છે કે "बहुसपत्ते" તે અત્યન્ત નજીકને માર્ગે આવી ગયો છે, અહીં એમ માનવાને કારણ ન રહે કે તે કોઇ નજીકના ઉદ્યાન વગેરેમાં વિશ્રામ લઇ રહ્યો છે, તે બતાવવા માટેકહ્યુ કે "अद्धाण पडिवन्ने" તે હજી રસ્તા પર ચાલી રહેલ છે-વિશ્રામ વગેરે માટે કોઇ બાગ વગેરેમાં ગયેલ નથી અને તેથી તે "अ तरापहे वट्टइ" રસ્તામાજ છે કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે તે સ્કન્દક નિરતર પથ કાપીને આ જગ્યાની સમીપે આવી ચૂકયો છે તેથી હે ગૌતમ ! તુ તેને "अज्जेव ण दच्छसि" હમણા જ જોઇ શકીશ એટલે કે હે ગૌતમ ! તું તારા પૂર્વપરિચિત સ્કદકને થોડી જ વારમા પ્રત્યક્ષ નિહાળીશ "भते त्ति भगव गोयमे समणं भगवं महावीर वदइ नमंसइ" હે ભગવન્ ! એવું સ બોધન કરીને ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદન કરી, નમસ્કાર કર્યા "वदित्ता

' खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता' स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो देवानुप्रियाणामन्तिके मुंडो भूत्वा ' अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ' आगारादनगारितां प्रव्रजितुं, अनगारितां साधुतां प्रव्रजितुं प्राप्नुम् अथवा विभक्तिविपरिणामात् अनगारितया प्रव्रजितुं, प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुं किम् समर्थः ? भगवन् योऽयं स्कन्दको भवत्समीपमागच्छति तस्य किं तादृश योग्यता शक्तिश्च विद्यते यद् गृहं परित्यज्य भवत्समीपे दीक्षितो भविष्यति ? इति गौतमस्य जिज्ञासा प्रादुरभूत् । भगवानाह—' हंत ' इत्यादि । ' हंतापभू ' हन्त प्रभुः, हे गौतम ! स स्कन्दको मत्समीपे चारित्रग्रहणे समर्थोऽस्तीति । ' जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ ' यावच्च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो भगवते गौतमाय एतमर्थं परिकथयति, ' ताव च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए' तावत् च खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तं

यणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए पहूणं) हे भदन्त ! कात्यायन गोत्रवाला यह स्कन्दक आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर क्या गृहस्थावस्था से अनगारावस्था को धारण करने के लिये क्या समर्थ हैं ? हे भगवन् ! जो यह स्कन्दक आप के समीप आ रहा है उसमें क्या ऐसी योग्यता है कि वह घर को छोड कर आप के पास में दीक्षित हो जावे ? इस प्रकार से गौतम को जानने की इच्छा प्रकट हुई–तब प्रभु ने इसका उन्हें उत्तर दिया (हंता पभू) हां गौतम ! यह स्कन्दक मेरे पास चारित्र के ग्रहण करने में समर्थ है। (जावंच णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ) जब श्रमण भगवान महावीर गौतम से इस बात को कह रहे थे कि

મમ સિયા પર બયાસી વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ' भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए पहूणं " હે ભગવન્ ! કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદક પરિવ્રાજક શું આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુંડિત થઈને (દીક્ષા અંગીકાર કરીને) ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરવાને માટે શક્તિમાન છે ? હે ભગવાન ! આપની સમક્ષ જે સ્કંદક આવી રહ્યો છે તેનામાં ઘર છોડીને આપની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરવાની યોગ્યતા છે ખરી ? ગૌતમની એ પ્રકારની જિજ્ઞાસા જાણીને ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો–" हंता पभू " હા, ગૌતમ ! તે સ્કંદક મારી પાસે દીક્ષા લેવાને સમર્થ છે " जाव च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ ' જ્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહી રહ્યા હતા ' जाव च णं " ને

बहुसंप्राप्तः, अत्यन्तसमीपमार्गसमागतः, बहुसंप्राप्तता च विश्रामादिकारणतः आरामादिगतोपि संभवति, अत उच्यते 'अद्धाणपडिवन्ने' अध्वप्रतिपन्नः, अध्वानं प्रतिपन्नः मार्गे चलन्नित्यर्थः 'अंतरापहे वट्टइ' अतरापथि वर्तते, अत्यन्त समीपे वर्त्तते, अतस्त्वं 'अज्जेव णं दच्छसि गोयमा' अद्यैव खलु द्रक्ष्यसि गौतम! हे गौतम! यः खलु तव पूर्वपरिचितः स्कन्दकस्तं त्वमद्यैव=अधुनैव स्वल्पेनैव कालेन तव दृष्टिपथे समागमिष्यतीति भावः 'भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' भदंत! इति सम्बोध्य भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वंदित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्-पृष्टवान्-'पहूणं भंते' प्रभुः=समर्थः खलु भदंत!

(बहु संपत्ते) कि वह अत्यन्त समीप के मार्ग में आचुका है। यह बहु संप्राप्तता विश्राम आदि कारण की वजह से बगीचा आदि में भी गये हुए में हो सकती है सो इसके लिये कहा गया है कि (अद्धाणपडिवन्ने) वह अभी मार्ग मे ही चल रहा है। विश्रामादि के निमित्त बगीचा आदि में नहीं गया है। अतः वह "अंतरापहे वट्टइ" बीच रास्ते में ही है। बिल कुल समीप आचुका है। इसलिये तुम उसे (अज्जेव णं दच्छसि) अभी ही देखोगे। तात्पर्य यह है कि हे गौतम! तुम अपने पूर्वपरिचित स्कन्दक को अभी ही बहुत थोडे ही समय के बाद दृष्टिपथ में आया हुआ देख लोगे। (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भदन्त। ऐसा कह कर भगवान महावीर को वंदना की और उन्हे नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी वदना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा (भंते! खंदए कच्चाय-

---

કરવા માટે કહ્યુ છે કે "बहुसपत्ते" તે અત્યન્ત નજીકને માર્ગે આવી ગયો છે, અહીં એમ માનવાને કારણુ ન રહે કે તે કોઇ નજીકના ઉદ્યાન વગેરેમાં વિશ્રામ લઇ રહ્યો છે, તે બતાવવા માટેકહ્યુ કે "अद्धाण पडिवन्ने" તે હજી રસ્તા પર ચાલી રહેલ છે-વિશ્રામ વગેરે માટે કોઇ બાગ વગેરેમાં ગયેલ નથી અને તેથી તે "अंतरापहे वट्टइ" રસ્તામાજ છે કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે તે સ્કન્દક નિરતર પથ કાપીને આ જગ્યાની સમીપે આવી ચૂક્યો છે તેથી હે ગૌતમ! તુ તેને "अज्जेव ण दच्छसि" હમણુા જ જોઇ શકીશ એટલે કે હે ગૌતમ! તું તારા પૂર્વપરિચિત સ્કદકને થોડી જ વારમા પ્રત્યક્ષ નિહાળીશ "भते त्ति भगव गोयमे समण भगवं महावीर वदइ नमंसइ" હે ભગવન્! એવુ સબોધન કરીને ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણુ ભગવાન માહાવીરને વદન કરી, નમસ્કાર કર્યા "वदित्ता

से खदए कच्चायणस्स गोत्ते भगव गोयमे एव वयासी–से के से णं गोयमा! तहारूवे णाणी वा–तवस्सी वा, जे ण तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्व अक्खाए जओण तुम जाणसि । तएण से भगव गोयमे खदय कच्चायणस्स गोत्त एव वयासी–एव खलु खदया! मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगव महावीरे उप्पन्ननाणदसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयवियाणए सव्वण्णू सव्वदरिसी जे ण मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्व अक्खाए जओण अह जाणामि खदया ॥ तएणं से खदए कच्चायणस्सगोत्ते भगव गोयम एव वयासी गच्छामो णं गोयमाइ तवधम्मायरिय धम्मोवदेसय समण भगव महावीर वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो। अहासुह देवाणुप्पिया मा पडियध करेह, तएण से भगव गोयमे खदएण कच्चायणस्स गोत्तेण सद्धिं जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ सू०१०॥

छाया—तत सलु भगवान् गौतमः स्कन्दक कात्यायनगोत्रं अनुरागव ज्ञात्वा क्षिप्रमेव अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपगच्छति, प्रत्युपगत्य

इस के बाद क्या हुआ–सो सूत्रकार कहते हैं–'तएणं भगवं गोयमे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ – (तएणं) तब (भगवं गोयमे) भगवान गौतम (कच्चायणस्स गोत्तं खदयं) कात्यायन गोत्रवाले उस स्कन्दकको (अनुरागयं जाणित्ता) पास में आया हुआ जानकर (खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ) बहुत

ત્યારબાદ શું બન્યું તે સૂત્રકાર કહે છે 'तएणं भगवं गोयमे' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(तएणं) ત્યારપછી (भगवं गोयमे) ભગવાન ગૌતમ (कच्चायणस्स गोत्तं खंदं) કાત્યાયન ગોત્રવાળા તે સ્કન્દકને (अणुरागयं जाणित्ता) નજીકમાં આવી પહોંચેલા જાણીને (खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ) પોતાને આસનેથી

देशं शीघ्रमागतः, योऽसौ स्कन्दको भगवत्समीपमागच्छति स किमत्र प्रव्रजितो भविष्यतीति गौतमो भगवन्तं पृच्छति-भगवांश्च स स्कन्दको दीक्षां ग्रहीष्यती-त्युत्तरं ददाति तावत्येव काले स स्कन्दक आगच्छन् दृष्ट इति भाव. ॥सू० ९॥

ततः किमित्याह—' तएणं ' इत्यादि ।

मूलम्—तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवगच्छइ पच्चुवगच्छित्ता जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी खंदया! सागयं, खंदया ! सुसागयं, खंदया ! अणुरागयं, खंदया ! सागयमणुरागयं, खंदया ! से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंठेणं वेसालिय सावयेणं इणमक्खेवं पुच्छिए—मागहा ! किं स अंते लोगे ? अणंते लोगे ? तं चेव जेणेव इहं तेणेव हव्व मागए से णणं खंदया अट्ठे समट्ठे ? हंता अत्थि ! तएणं

(तावंच णं) इतने में ही (से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते) कात्यायन गोत्र वाला वह स्कन्दक तं देसं हव्वं आगच्छइ) उस स्थान पर शीघ्र आ पहूँचा । तात्पर्य यह है कि जो स्कन्दक आपके पास आरहा है वह क्या यहां प्रव्रजित हो जावेगा इस प्रकार गौतम भगवान से जिस समयमें पूछ रहे थे और भगवान जब ऐसा कह रहे थे कि हां दीक्षित हो जावेगा ठीक उसी समय में आता हुआ स्कन्दक दीखलाई दिया ॥सू०९॥

સમયે જ "से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते" કાત્યાયન ગાત્રવાળા તે સ્કન્દક " तं देसं हव्वं आगच्छइ " એ સ્થાને શીઘ્ર આવી પહોચ્યો. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને સ્કન્દક પરિવ્રાજકમા દીક્ષા લેવાનુ સામર્થ્ય છે કે નહીં એવુ પૂછી રહ્યા હતા અને જ્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમને એવો જવાબ આપી રહ્યા હતા કે ' હા, તેનામા દીક્ષા લેવાનુ સામર્થ્ય રહેલુ છે " બરાબર એજ વખત સ્કન્દકે ભગવાન બિરાજતા હતા તે સ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો ॥ સૂ.૯॥

नता लोक, तदेव यत्रैवेह तत्रैव हव्यमागत तन्नून स्कन्दक ! अयमर्थः समर्थः ! हन्त अस्ति । तत खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवन्त गौतममेवमवादीत् तद् एष का खलु गौतम ! तथा रूपो ज्ञानी वा तपस्वी वा येन खलु तव एषोऽर्थो मम तावद् रहस्यकृतः हव्यमाख्यातः यतः खलु त्व जानासि ?। तत स भगवान् गौतमः स्कन्दक कात्यायनगोत्रमेवमवादीत्–एवं खलु स्कन्दक ! मम

का है ? (तत्तेव जेणेव इह तेणव हव्वमागए) इत्यादि प्रश्न पूछे गये, उनके उत्तर न जानने के कारण तुम शंकित आदि अवस्थावाले बनकर यहां जल्दी से जल्दी आये हो। (से णूणं खंदया! अट्ठे समट्ठे) कहो खंदक! यह बात सत्य है न ? (हंता अस्थि) हां गौतम! यह बात सत्य है। (तएण से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) इस के बाद कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक परिव्राजक ने गौतम से ऐसा कहा–(से के सेण गोयमा!) हे गौतम! यह ऐसा कौन (तहारूवे) तथारूप (णाणी) ज्ञानी अथवा (तवस्सी) तपस्वी पुरुष है (जे ण तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) जिसने मेरे इस रहस्यकृत–गुप्त–अर्थ को तुमसे बिलकुल स्पष्टरूप से उसी समय जानकर कहदिया है। (जओ ण तुमं जाणासि) जिससे तुम इस बात को जान सके हो। (तएण से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) इस प्रकार से स्कन्दक के कहने के बाद भगवान् गौतम ने कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक से ऐसा कहा–(एवं खलु

तेणव हव्वमागए) ઈત્યાદિ જે પ્રશ્નો તમને પૂછયા હતા તેનો જવાબ નહીં આપવાને કારણે તમે શંકિત વગેરે મનોભાવથી યુક્ત બનીને અહીં બને તેટલી ઉતાવળથી આવ્યા છો. (से णूणं खंदया! अट्ठे समट्ठे?) હે સ્કંદક! કહો તે વાત સાચી છે ને? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ! એ વાત ખરેખર સાચી છે (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) ત્યાર બાદ કાત્યાયન ગોત્રવાળા તે સ્કંદકે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે પૂછયું (से के स णं गोयमा! तहारूवे णाणी तवस्सी) હે ગૌતમ! એવા કયા જ્ઞાની અથવા તપસ્વી પુરુષ કોણ છે કે (जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) જેણે મારા ગુપ્ત અર્થને (વિચારોને) અત્યારે ને અત્યારે જ આપને તમારી સમક્ષ એટલી બધી સ્પષ્ટતા પૂર્વક પ્રકટ કર્યો છે કે (जओ णं तुमं जाणासि) જેથી તમે તે વાતને મારા મનોગત વિચારને જાણી ગયા છો! (तएणं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) ત્યારે ભગવાન ગૌતમે કાત્યાયન ગોત્રી તે સ્કંદકને આ પ્રમાણે કહ્યું (एवं खलु खंदया!) હે

यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेवमवादीत्–हे स्कन्दक ! स्वागतं स्कन्दक ! सुस्वागतं, स्कन्दक ! अन्वागतं, स्कन्दक ! स्वागतमन्वागतं, तद् नून त्वं स्कन्दक ! श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलकेन निर्ग्रंथेन वैशालिकश्रावकेणेदमाक्षेपं पृष्टः–मागध ! किं सांतो लोकोऽ-

---

ही शीघ्र अपने आसन से ऊठे हैं और (अब्भुट्ठित्ता) और ऊठकर (खिप्पामेव) शीघ्र ही (पच्चुवगच्छइ) उसके सामने जाते है। (पच्चुवगच्छित्ता) सामने जाकर फिर वे (जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ) जहां कात्यायन गोत्रवाला वह स्कन्दक था वहां पर गये। (उवागच्छित्ता कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं एवं वयासी) वहां आकर के उन्हों ने कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक से ऐसा कहा (खंदया-सागयं) हे स्कन्दक तुम्हारा स्वागत है (खंदया सुसागयं) हे स्कन्दक तुम्हारा सुस्वागत है। (खंदया अणुरागयं) हे स्कन्दक ! तुम्हारा अन्वागत है (खंदया सागयमणुरागयं) हे स्कन्दक ? तुम्हारा स्वागत अन्वागत है। (खंदया) हे स्कन्दक ! (से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए तुम से श्रावस्ती नगरी में वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ ने इन प्रश्नों को इस प्रकार पूछा कि (मागहा) मागध ! (किं स अंते लोए अणंते लोए ?) लोक अन्त सहित है अथवा अन्त विना

તુરત જ ઉઠયા (अब्भुट्ठित्ता) ઉઠીને (खिप्पामेव) તુરત જ (पच्चुवगच्छइ) તેની સામે ગયા (पच्चुवगच्छित्ता जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજક હતો ત્યા સુધી તેઓ ગયા (उवागच्छित्ता कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं एवं वयासी) ત્યાં જઈને તેમણે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકને આ પ્રમાણે કહ્યુ (खंदया सागयं) હે સ્કન્દક તમારું સ્વાગત હો (खंदया सुसागयं) હે સ્કન્દક તમારૂ સુસ્વાગત હો (खंदया ! अणुरागयं) હે સ્કન્દક તમારૂ આગમન અન્વાગત હો તમારૂ અહીં આગમન થવાનું ઉચિત જ થયુ છે તેથી જરૂર કલ્યાણ થાઓ (खंदया सागयं अणुरागयं) હે સ્કન્દક તમારૂ સ્વાગત અને અન્વાગત હો (खंदया !) હે સ્કન્દક (से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएण नियंठेण वेसालिय सावएणं इणमक्खेवं-पुच्छिए) તમને શ્રાવસ્તી નગરીમા વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથે આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા કે (मागहा) હે માગધ (किं सअंते लोए, अणंते लोए ?) લોક અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે. (तं चेव जेणेव इहे

नतो लोकः, तदेव यत्रैवेह तत्रैव हव्यमागत' तन्नून स्कन्दक ! अयमर्थः समर्थः ! हन्त अस्ति । ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् तद् एष कः खलु गौतम ! तथा रूपो ज्ञानी वा तपस्वी वा येन खलु तव एषोऽर्थो मम तावद् रहस्यकृतः हव्यमाख्यात यत खलु त्वं जानासि ?। ततः स भगवान् गौतमः स्कन्दक कात्यायनगोत्रमेवमवादीत्-एवं खलु स्कन्दक ! मम

का है ? (तत्थेव जेणेव इहं तेणव हव्वमागए) इत्यादि प्रश्न पूछे गये, उनके उत्तर न जानने के कारण तुम शंकित आदि अवस्थावाले बनकर यहां जल्दी से जल्दी आये हो। (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे) कहो स्कन्दक ! यह बात सत्य है न ? (हंता अत्थि) हां गौतम ! यह बात सत्य है। (तएण से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) इस के बाद कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक परिव्राजक ने गौतम से ऐसा कहा-(से के सेणं गोयमा !) हे गौतम! वह ऐसा कौन (तहारूवे) तथारूप (णाणी) ज्ञानी अथवा (तवस्सी) तपस्वी पुरुष है (जे ण तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) जिसने मेरे इस रहस्यकृत-गुप्त-अर्थ को तुमसे बिलकुल स्पष्टरूप से उसी समय जानकर कहदिया है। (जओ ण तुमं जाणासि) जिससे तुम इस बात को जान सके हो। (तएण से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) इस प्रकार से स्कन्दक के कहने के बाद भगवान् गौतम ने कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक से ऐसा कहा-(एवं खलु

तेणेव हव्वमागए) ઇત્યાદિ જે પ્રશ્નો તમને પૂછ્યા હતા તેનો જવાબ નહીં આપવાને કારણે તમે શંકિત વગેરે મનોભાવથી યુક્ત બનીને અહીં બને તેટલી ઉતાવળથી આવ્યા છો (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे ?) હે સ્કન્દક ! કહો તે વાત સાચી છે ને ? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ ! એ વાત ખરેખર સાચી છે (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) ત્યાર બાદ કાત્યાયન ગોત્રવાળા તે સ્કન્દકે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું (से के सणं गोयमा ! तहारूवे णाणी तवस्सी) હે ગૌતમ ! આપને એવા જ્ઞાની અથવા તપસ્વી પુરુષ કોણ છે કે (जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) જેણે મારા ગુપ્ત અર્થને (વિચારોને) અત્યારે ને અત્યારે જ આપની સમક્ષ એકદમ બધી સ્પષ્ટતા પૂર્વક પ્રકટ કર્યો છે કે(जओ णं तुमं जाणासि) જેથી તમે તે વાતને મારા મનોગત વિચારને જાણી શક્યા છો ! (तएणं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) ત્યારે ભગવાન ગૌતમે કાત્યાયન ગોત્રી તે સ્કન્દકને આ પ્રમાણે કહ્યું (एवं खलु खंदया !) હે

धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीर उत्पन्न ज्ञानदर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली अतीतप्रत्युत्पन्नानागत विज्ञायकः सर्वदर्शी येन मम एषोऽर्थस्तव तावत् रहस्यकृतः हव्यमाख्यातः यतोऽहं जानामि स्कन्दक ! ततः स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्–गच्छामः खलु गौतम ! तव धर्माचार्यं धर्मोपदेशकं श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दामहे नमस्यामो यावत् पर्युपास्महे।

खंदया) स्कन्दक! सुनो बात इस प्रकार से है–(मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे उप्पण्णनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयवियाणए सव्वण्णू सव्वदरिसी) मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान महावीर हैं। वे उत्पन्न ज्ञान दर्शन के धारी हैं अरिहंत हैं। जिन हैं। केवली हैं। अतीत वर्तमान और अनागत इन सब विषयोंको वे हस्तामलकवत् जानते हैं। सर्वदर्शि हैं (जेणं मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) उन्हों ने ही तुम्हारा रहस्यकृत मनोगतरूप अर्थ मुझ से यथावत् कहा है(जयाणं अहं जाणामि खंदया) इसीसे मैं हे स्कन्दक! इस तुम्हारे रहस्यकृत अर्थ को जानता हूं। (तएणं से खदए कच्चायणस्स गोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) गौतम के द्वारा इस बात को सुनने के बाद कात्यायन गोत्री स्कन्दक ने उन भगवान गौतम से ऐसा कहा (गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मायरियं धम्मोवएसयं समणं भगवं महावीरं वदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) हे गौतम ? चलो आपके धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान महावीर

સ્કંદક! સાભળો, વાત આ પ્રમાણે છે (मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे-भगवं महावीरे उप्पण्णनाण दसणधरे अरहो जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयविया-णए सव्वण्णू सव्वदरिसी) મારા ધર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે. તેઓ ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાનદર્શનના ધારક છે, અરિહંત છે, જિન છે, કેવલી છે. તેઓ ભૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના વિષયોને હસ્તામલકની જેમ (હાથમા રહેલા આમળાની જેમ) જાણી શકે છે, અને સર્વદર્શી છે (जेण. मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) તેમણે જ તમારા આ ગૂઢ, મનોગત અર્થ (વિચારો પ્રશ્નો) મને યથાર્થ રૂપે કહ્યા છે (जयाण अहं-जाणामि खंदया) હે સ્કન્દક! તેથી જ હુ તમારા તે ગુપ્ત પ્રશ્નો જાણુ છું. (तएण से खदए कच्चायणस्स गोत्ते भगव गोयमे एव वयासी) ગૌતમની પાસેથી તે વાત જાણીને કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદકે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું (गच्छामो ण गोयमा ! तव धम्मायरियं समण भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) હે ગૌતમ ! ચાલો. તમારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક, શ્રમણ ભગવાન્

यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु स भगवान् गौतमः स्कन्दकेन कात्यायनगोत्रेण सार्धं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव प्राधारयद्गमनाय॥१०॥

टीका—' तएणं भगवं गोयमं खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ ' ततः खलु भगवान् गौतमः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमदूरागतम्=समीपमागतं ज्ञात्वा क्षिप्रमेवाभ्युत्तिष्ठति यद्यपि भगवान् गौतमः संयत स्कन्दकश्चासंयतस्तत्रासंयताय संयतस्याभ्युत्थानादिकं न युक्तमिति न वक्तव्यम्, गौतमस्यागमव्यवहारित्वादिति । ' अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुग्गच्छइ ' अभ्यु-

को वंदन करें, नमस्कार करें यावत् उनकी पर्युपासना करें। (अहासुहं देवाणुप्पिया) तब गौतम ने कहा हे देवानुप्रिय आप को जैसे सुख हो वैसा करो। (मा पडिबंधं करेह) विलम्ब मत करो। (तएणं से भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणस्सगोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) इस प्रकार कहने के बाद वे भगवान गौतम कात्यायन गोत्री स्कन्दक के साथ जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे–उसी ओर चल दिये ।

टीकार्थ—" तएणं भगवं गोयमे खदयं कच्चायणस्सगोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ " इस सूत्र पाठ का अर्थ सूत्रार्थ में ही लिख दिया गया है । विशेष यहां पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि भगवान गौतम तो संयत थे और यह स्कन्दक परिव्राजक असंयत था । अतः असंयत के लिये इस तरह से संयत को अभ्युत्थान आदि करना उचित नहीं है । इसमें सम्यग्दर्शन में अतिचार आता है

મહાવીરને આપણે વંદન કરીએ નમસ્કાર કરીએ અને યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરીએ. (अहासुहं देवाणुप्पिया) ત્યારે ગૌતમે જવાબ આપ્યો કે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. (मा पडिबंधं करेह) પરન્તુ વિલંબ ન કરો. (तएणं से भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणस्स गोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) ત્યાર બાદ ભગવાન ગૌતમ કાત્યાયન ગોત્રવાળા સ્કંદકને સાથે લઈને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા તે તરફ જવા ઉપડ્યા

ટીકાર્થ– तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ આ સૂત્રપાઠનો અર્થ સૂત્રાર્થમાં જ બતાવી દીધો છે અહીં કોઈને કદાચ એવી શંકા થાય કે ગૌતમસ્વામી તો સંયત હતા અને સ્કન્દક પરિવ્રાજક તો અસંયત હતો તો આ રીતે અસંયતનું સન્માન કરવાને સંયતને ઉભા થઈને સામે જવું પડે તે વાત ઉચિત લાગતી નથી એમ કરવાથી સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર (મિથ્યાત્વનો દોષ) લાગે છે પણ અહીં તે પ્રકારની

स्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपगच्छति, 'पच्चुवगच्छित्ता' प्रत्युपगत्य 'जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता खंदयं कच्चायनस्स गोत्तं एवं वयासी' उपागम्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेववादीत् 'हे खंदया' हे स्कन्दक ! आगम्यताम्, भगवत्समीपे समागमनस्य कल्याणहेतुत्वात्, 'सागयं खंदया' स्वागतं स्कन्दक ! हे स्कन्दक ! तवागमनमत्रसुशोभनम्, भगवत्संपर्कस्य कल्याणकारकत्वादिति 'सुसागयं

सो इस प्रकार की आशंका यहां ठीक नहीं है। कारण कि गौतम ने जो ऐसा किया वह आगम व्यवहारी होने के कारण से किया तात्पर्य कहने का यह है कि भगवान के मुख से गौतम को यह ज्ञात हो ही चुका था कि स्कन्दक अगार से अनगार अवस्थावाला बन जावेगा-अतः स्वयं रागवाले होने के कारण उसकी उस स्थिति के प्रति पक्षपात हो जाने से, तथा महावीर प्रभु के ज्ञानातिशय को प्रकट करने के निमित्त प्रभु द्वारा प्रतिपादित बात को स्कन्दक से कह कर उनके प्रति उसका बहुमान हो इस अभिप्राय से गौतम का स्कन्दक के सामने जाना दोषावह नहीं है। इसलिये (अब्भुट्ठित्ता) गौतम उठकर (पच्चुवगच्छइ) स्कन्दक के समक्ष गये। (पच्चुवगच्छित्ता) स्कन्दक के समक्ष जाकर फिर वे (जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ) जहां पर कात्यायन गोत्री स्कन्दक थे वहां गये। (उवागच्छित्ता) वहां जाकर उन्हों ने खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) उन कात्यायन गोत्री स्कन्दक से ऐसा कहा (खंदया) हे स्कन्दक आओ (सागयं) तुम्हारा स्वाग है कारण

આશંકા અસ્થાને છે કારણ કે ગૌતમસ્વામીએ એવું જે કર્યું તે આગમવ્યવહારી હોવાને કારણે કર્યું છે કહેવાનો ભવાર્થ એ છે કે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને મુખે એ વાત સાંભળી હતી કે સ્કન્દક આગાર અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણુગાર અવસ્થા અંગીકાર કરશે તેથી તેમના પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી અને તેની તે અવસ્થા તરફ પ્રમોદ ઉદ્ભવવાથી તથા મહાવીર પ્રભુના જ્ઞાનાતિશયને પ્રકટ કરવાના ઉદ્દેશથી, પ્રભુ વડે સ્કંદકના વિષે જે ગુપ્ત વાત પોતાની પાસે પ્રકટ કરવામા આવી હતી તે વાત સ્કન્દકને કહીને પ્રભુ પ્રત્યે તેનામાં માનની લાગણી જાગૃત કરવા માટે ગૌતમસ્વામી સ્કન્દકની સામે જાય તેમાં દોષ જેવું કંઇ લાગતુ નથી તેથી "अब्भुट्ठित्ता" ઉઠીને "पच्चुवगच्छइ" ગૌતમસ્વામી સ્કન્દકની પાસે ગયા, "पच्चुवगच्छित्ता" સ્કંદકની પાસે જઇને તેમણે "खदयं कच्चायणस्सगोत्तं एव वयासी" કાત્યાયન ગોત્રના તે સ્કન્દક ને આ પ્રમાણે કહ્યુ "खदया" હે સ્કન્દક પધારો "सागय" તમારૂં સ્વાગત હો

संदया ' सुस्वागतं स्कन्दक ! हे स्कन्दक ! अतिशयेन शोभनमागमनं तव मम निर्णयहेतुकत्वात् । 'अणुरागय खंदया ' अन्वागत स्कन्दक ! हे स्कन्दक ! अनुरूपं ते आगमनम् कल्याणस्य विरपास्य भावित्वात्, सागयमणुरागयं खंदया ' स्वागतान्वागत स्कन्दक! हे स्कन्दक ! शोभनस्यानुरूपस्त्वयुक्तं तवागमनं, अस्य शिवसुखप्रापकत्वात् । ' से णूणं तुम खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं णामं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए ' तन्नूनं त्वं स्कन्दक श्रावस्त्यां

कि भगवान के पासमें तुम्हारा आना तुम्हारे कल्याणका कारण हुआ है इसलिये तुम बहुत अच्छे आये । (सुसागयं खंदया) हे स्कन्दक ! तुम्हारा यह आगमन बहुत ही अधिक बधाई के योग्य बना है क्यों कि यहां आने से तुम्हारे प्रश्नों का निर्णय हो जायगा अतः प्रश्नों के निर्णय का हेतु होने से तुम्हारा यह आगमन बहुत अधिक शोभास्पद हुआ है (अणुरागय खंदया) हे स्कन्दक। यह तुम्हारा आगमन उचित हुआ है क्यों कि यहां आने से तुम्हारा कल्याण बहुत जल्दी हो जावेगा । (सागय मणुरागय खंदया) हे स्कन्दक । यह तुम्हारा आगमन शोभनत्व और अनुरूपत्व इन दोनों से युक्त है । क्यों कि यह तुम्हें शिवसुख का प्रापक है । अब गौतम (स्कन्दक के प्रति जो पिंगलक निर्ग्रन्थक ने प्रश्न किये हैं और यह उनके उत्तर देने में सर्वथा असमर्थ रहा है (इस विषयका उससे वर्णन करते हैं (से णूणं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलए णामं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए) हे स्कन्दक !

કારણ કે ભગવાન મહાવીરની પાસેનુ તમારૂ આગમન તમારે માટે કલ્યાણકારી જ નીવડશે તમે અહીં પધાર્યા તે ઘણુ સારૂ કર્યું " सुसागयं खंदया " હે સ્કન્દક ! તમારૂ અહીં જે આગમન થયું છે તે ઘણુ જ ખુશ થવા જેવુ બન્યુ છે કારણ કે તમે અહીં આવ્યા તેથી તમારા પ્રશ્નોના યથાર્થ જવાબ તમને મળશે. પ્રશ્નોના નિર્ણય કરવાના હેતુ રૂપ હોવાથી તમારૂ આગમન શોભાસ્પદ બન્યુ છે " अणुरागयं खंदया " હે સ્કન્દક ! તમે અહી આવ્યા તે ઠીક જ થયુ છે કારણ કે અહીં આવવાથી તમારૂ કલ્યાણ ઘણી જ ઝડપથી થવાનું છે ' सागयमणुरागय खंदया ! " હે સ્કન્દક ! તમારૂ આગમન શોભા રૂપ અને અનુરૂપ (ઉચિત) બન્યું છે કારણ કે તે આગમન તમોને શાશ્વત સુખ અપાવનાર નીવડવાનું છે હવે ગૌતમસ્વામી સ્કન્દકને પિંગલક નિર્ગ્રંથે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેમના જવાબો આપવાની તેમની અસમર્થતા ના વિષયમા આ પ્રમાણે પૂછે છે से णूणं तुम खंदया ! सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं णामं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए ' હે સ્કન્દક ! શ્રાવસ્તી નગરીમાં

स्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपगच्छति, 'पच्चुवगच्छित्ता' प्रत्युपगत्य 'जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी' उपागम्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेववादीत् 'हे खंदया' हे स्कन्दक! आगम्यताम्, भगवत्समीपे समागमनस्य कल्याणहेतुत्वात्, 'सागयं खंदया' स्वागतं स्कन्दक! हे स्कन्दक! तवागमनमत्रसुशोभनम्, भगवत्संपर्कस्य कल्याणकारकत्वादिति 'सुसागयं

सो इस प्रकार की आशंका यहां ठीक नहीं है। कारण कि गौतम ने जो ऐसा किया वह आगम व्यवहारी होने के कारण से किया तात्पर्य कहने का यह है कि भगवान के मुख से गौतम को यह ज्ञान हो ही चुका था कि स्कन्दक अगार से अनगार अवस्थावाला बन जावेगा—अतः स्वयं रागवाले होने के कारण उसकी उस स्थिति के प्रति पक्षपात हो जाने से, तथा महावीर प्रभु के ज्ञानातिशय को प्रकट करने के निमित्त प्रभु द्वारा प्रतिपादित बात को स्कन्दक से कह कर उनके प्रति उसका बहुमान हो इस अभिप्राय से गौतम का स्कन्दक के सामने जाना दोषावह नहीं है। इसलिये (अब्भुट्टित्ता) गौतम उठकर (पच्चुवगच्छइ) स्कन्दक के समक्ष गये। (पच्चुवगच्छित्ता) स्कन्दक के समक्ष जाकर फिर वे (जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ) जहां पर कात्यायन गोत्री स्कन्दक थे वहां गये। (उवागच्छित्ता) वहां जाकर उन्हों ने खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) उन कात्यायन गोत्री स्कन्दक से ऐसा कहा (खंदया) हे स्कन्दक आओ (सागयं) तुम्हारा स्वागत है कारण

આશંકા અસ્થાને છે કારણ કે ગૌતમસ્વામીએ એવું જે કર્યું તે આગમવ્યવહારી હોવાને કારણે કર્યું છે કહેવાનો ભવાર્થ એ છે કે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને મુખે એ વાત સાંભળી હતી કે સ્કન્દક આગાર અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગાર અવસ્થા અંગીકાર કરશે. તેથી તેમના પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી અને તેની તે અવસ્થા તરફ પ્રમોદ ઉદ્‌ભવવાથી તથા મહાવીર પ્રભુના જ્ઞાનાતિશયને પ્રકટ કરવાના ઉદ્દેશથી, પ્રભુ વડે સ્કંદકના વિષે જે ગુપ્ત વાત પોતાની પાસે પ્રકટ કરવામાં આવી હતી તે વાત સ્કન્દકને કહીને પ્રભુ પ્રત્યે તેનામાં માનની લાગણી જાગૃત કરવા માટે ગૌતમસ્વામી સ્કન્દકની સામે જાય તેમાં દોષ જેવું કંઇ લાગતું નથી તેથી "अब्भुट्टित्ता" ઉઠીને "पच्चुवगच्छइ" ગૌતમસ્વામી સ્કન્દકની પાસે ગયા, "पच्चुवगच्छित्ता" સ્કંદકની પાસે જઈને તેમણે "खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं एव वयासी" કાત્યાયન ગોત્રના તે સ્કન્દક ને આ પ્રમાણે કહ્યું "खंदया" હે સ્કન્દક પધારો "सागयं" તમારું સ્વાગત હો

अर्थः समर्थः किं यन्मया कथ्यते स अर्थः समर्थः युक्तः किम् ? एवं गौतम कथ नानन्तरं स्कन्दकः कथयति-'हंता अत्थि' ति 'हंता अत्थि' हंत अस्ति हंतेति स्वीकारे, यत्त्वया कथितं तत्सर्वं सत्यमिति भाव । 'तएणं से खंदए कच्चायणसगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी'-तत खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भग वन्तं गौतममेवमवादीत्=कथितवान्-'से के से णं गोयमा' हे गौतम ! स क एषः 'तहारूवे णाणी वा तवस्सी वा' तथारूपो ज्ञानी वा तपस्वी वा अस्ति 'जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए' येन तुभ्यमेषोऽर्थो मम तावत् रहस्य कृत शीघ्रमाख्यातः, रहस्ये एकान्ते कृत इति रहस्य कृतः मच्छब सपादितो हृदये एवावधारितत्वात्, 'जओ णं तुमं जाणासि' यतः खलु त्वं

कहो स्कन्दक ! जो मैं कह रहा हूं वह युक्त है न ? इस प्रकार गौतम के कहने पर स्कन्दक ने उनसे कहा-"हंता अत्थि" हां युक्त है। अर्थात् जैसा आप कह रहे हैं वह सर्वथा सत्य है-हां ऐसी ही बात है। "हंता" यह शब्द स्वीकार अर्थ में आया है। अतः जो तुम कहते हो वह सब सत्य है। गौतम द्वारा इस प्रकारकी परोक्षार्थ की बात सुनकर स्कन्दक के हृदय में बडा आश्चर्य हुआ और वह तुरत बोले कि (से के से णं गोयमा तहारूवे णाणी वा) हे गौतम! वह कौन ऐसा तथारूप ज्ञानी) (वा) अथवा (तवस्सी) तपस्वी है (जेणं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) जिसने तुमसे इस मेरे गुप्त अर्थको शीघ्र कह दीया है। (रहस्य कृत रहस्ये कृतः) इति रहस्य कृतः गुप्त प्रच्छन्न संपादित क्यों कि अभीतक यह अर्थ हृदय में धारित होगा है। बाहर प्रकाशित नहीं किया गया है। (जओ णं तुमं जणासि) कि जिससे

સાચી છે કે નહીં? ત્યારે સ્કન્દકે તેમને કહ્યું, હંતા અત્થિ' હે ગૌતમ! તમારી વાત તદ્દન સાચી છે "હંતા" પદ અહિં સ્વીકારના અર્થમાં વપરાયું છે તેથી એ વાત નક્કી થાય છે કે ગૌતમની વાત સાચી છે તેમ સ્કન્દક સ્વીકારે છે આ રીતે ગૌતમ વડે પોતાની હૃદયગત વાત સાંભળીને સ્કન્દકના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તેઓ બોલી ઉઠયા "से के से णं गोयमा! तहारूवे णाणी वा तवस्सी" ગૌતમ! એવો જ્ઞાની અથવા તપસ્વી કોણ છે કે "जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए" જેમણે તમારી પાસે મારા આ ગુપ્ત અર્થ (પ્રશ્નો) ને આટલી બધી ઝડપથી પ્રકટ કર્યો છે? रहस्य कृतः इति रहस्य कृतः (ગુપ્ત એટલે કે છુપા) સ્કન્દકે પોતાના વિચારો કોઇની પાસે પ્રકટ કર્યા ન હતા. હજી તે વિચારો ને તેમણે મનમાં જ રાખેલા હતા, સ્કન્દકના પ્રશ્નનો આવાબ

नगर्यां पिंगलकेन नाम निर्ग्रथकेन वैशालिकश्रावकेणेममाक्षेपं पृष्टः, किं पृष्टवा नित्याह–'मागहा' इत्यादि। 'मागहा' हे मागध! स्कन्दक! 'किं स अंते लोए अणंते लोए' किं सान्तः लोकः, अनंतो वा लोकः, 'तं चेव' तदेव =पिङ्गलकनिर्ग्रन्थस्कन्दकविषयकः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। तथाहि–किम्–सान्तः जीवः अनन्तः जीवः ?, सान्ता सिद्धिः ?, अनन्ता सिद्धिः सान्तः सिद्धः, अनन्तः सिद्धः? केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते वा हीयते वा?" इत्यादि। 'जेणेव इहं' यत्रैव इह यत्रेदं भगवतो महावीरस्य समवसरणम् 'तेणेव' तत्रैव 'हव्व-मागए' शीघ्रमागत इति। 'से णूणं खंदया' तद् नूनं स्कन्दक 'अट्ठे समट्ठे'

श्रावस्ती नगरी में पिंगल निर्ग्रन्थ ने जो कि भगवान महावीर प्रभु का भक्त है–उनके वचनोंपर ही जिसके हृदयमें अगाधश्रद्धा है–तुमसे इस प्रकार के प्रश्न पूछे हैं न, कि "मागहा" हे मागध स्कन्दक। "किं स अन्ते लोए अणंते लोए" लोक सान्त है अथवा लोक अनन्त है? "तं चेव" यह पद यह प्रकट करता है कि पिंगलक निर्ग्रन्थ और स्कन्दक के विषय का समस्त ही पाठ यहां ग्रहण कर लेना चाहिये–जो इस प्रकार से है– क्या जीव सान्त है अथवा जीव अनन्त है? सिद्धि सान्त है अथवा सिद्धि अनन्त है? सिद्ध सान्त है अथव सिद्ध अनन्त है, किस मरण से मर कर जीव बढता है तथा घटता है? इत्यादि। "जेणेव इहं" जहां भगवान महावीर का यह समवसरण है "तेणेव" वहीं पर "हव्वं आगए" तुम आये हो। 'से णूणं खंदया! अट्ठे समट्ठे"

રહેતા મહાવીરના અનુયાયી પિંગલક નિર્ગ્રંથે તમને આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા હતા "मागहा!" હે માગધ! (મગધ દેશ નિવાસી હે સ્કંદક!) "किं स अंते लोए अणंते लोए?" લોક સાન્ત (અન્ત સહિત–અન્તવાળો) છે કે અનન્ત (અંતરહિત–અન્ત વગરનો) છે! "तं चेव" આ પદવડે એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે પિંગલક નિર્ગ્રન્થવડે સ્કન્દકને પૂછાયેલા સઘળા પ્રશ્નો અહીં ગ્રહણ કરવા જોઈએ જે પાઠ આ પ્રમાણે છે શું જીવ અન્તસહિત છે કે અન્તરહિત છે? સિદ્ધિ સાન્ત છે કે સિદ્ધિ અનન્ત છે? સિદ્ધ સાન્ત છે? કે સિદ્ધ અનન્ત છે? કયા મરણેથી મરવાથી જીવ સંસાર વધારે છે અને કયા મરણથી મરવાથી જીવ સંસાર ઘટાડે છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર વિષે તમારા મનમાં શંકા, કંખા વગેરે ઉદ્‌ભવવાથી તેના યથાર્થ ઉત્તર જાણવાને માટે "जेणेव इह" જ્યાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું સમવસરણ છે "तेणेव" ત્યાં આગળજ 'हव्वं आगए" તમે આવ્યા છો "से णूणं खंदया! अट्ठे समट्ठे" હે સ્કન્દક! કહો મારી વાત

केवल ज्ञानवान् अतएव 'तीय पच्चुप्पन्नमणागयवियाणए' अतीत प्रत्युत्पन्ना-नागतविज्ञायक अतीता नागतवर्तमानपदार्थविषयज्ञातेत्यर्थः, देशत' त्रिकाल ज्ञान वानपि एतादृशः समवेत्तत्राह 'सव्वण्णू' सर्वज्ञ त्रैकालिकसर्वपदार्थविषयक ज्ञानवत्वात् 'सव्वदरिसी' सर्वदर्शी सकलपदार्थानां करतलगतमुक्ताफलवत्साक्षा दर्शकत्वात्। 'जे णं मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्व मक्खाए' येन मम

"तीयपच्चुप्पन्नमणागयवियाणए,, भूत, वर्तमान और भविष्यत् काल-की सब बातों को जानते हैं। एकदेश की अपेक्षा से त्रिकाल ज्ञनवाला भी ऐसा हो सकता है अतः वे ऐसे नहीं हैं किन्तु "सव्वण्णू" सर्वज्ञ हैं-त्रैकालिक सर्व पदार्थों को जाननेवाले ज्ञान से युक्त हैं। तथा "सव्वदरिसी,, सकलपदार्थों के करतलगत मुक्ताफल की तरह साक्षात् दर्शक होने से वे सर्वदर्शी हैं। "जेणं मम एस अट्ठे तव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए,, ऐसे भगवान ने मुझ से आपका यह रहस्यकृत अर्थ स्पष्ट शीघ्र कहा है, अर्थात् जिस समय पिंगलक निग्रन्थने तुमसे प्रश्न किये और तुमने अपने मन में जो ऐसा विचार किया वह सब उसी समय उनके ज्ञान में दर्पण में प्रतिबिम्ब की तरह स्पष्ट झलक गया है यह बात (हव्व) यह पद बतलाता है। अतः इसीसे हे स्कन्दक मैं इसे जान सका हूं। तात्पर्य यह कि हे स्कन्दक। मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक अर्हन् जिन केवली भगवान् महावीर हैं वे समुत्पन्न केवल ज्ञान आदि से

वियाणए" भूत वर्तमान अने भविष्यकाळनी बधी वातो जाणे छे (त्रिक ळज्ञानी पण एक दृष्टिए तो एवा ज होय छे पण अही त्रिकाळज्ञाननी वात नथी ए बताववा माटे "सव्वण्णू" तथा "सव्वदरिसी" विशेषणोनो प्रयोग कर्यो छे "सव्वण्णू" तेओ सर्वज्ञ छे त्रिकाळ संबंधी तमाम रूपी अने अरूपी पदार्थोनुं यथार्थ ज्ञान धरावे छे तथा "सव्वदरिसी" सर्वदर्शी छे हाथमां रहेलां मुक्ता फळनी जेम तमाम पदार्थोने जोई शकता होवाथी तेओ सर्वदर्शी छे "जेणं मम एस अट्ठे तवताव रहस्सकडे हव्व मक्खाए" एवा ते भगवाने आपना ते रहस्यकृत (गुप्त) विचारो मारी पासे तुरत ज प्रकट कर्या छे एटले के पिंगलक निर्ग्रंथे तमने ज्यारे प्रश्नो कर्या, अने तमे तमारा मनमां जे विचार कर्यो ते त्यारे ज दर्पणमां जेम प्रतिबिंब देखाय तेम तेमना ज्ञानमां स्पष्ट रीते देखाया एज वात 'हव्व' पद बतावे छे हे स्कन्दक! तेमनी पासेथी हुं ते जाणी शक्यो छुं तात्पर्य ए छे के हे स्कन्दक! मारा धर्माचार्य, धर्मोपदेशक, अर्हंत, जिन, केवली भगवान महावीर छे तेओ

जानासि, हे गौतम कास्ति एतादृशो ज्ञानी तपस्वी वा यो हि मम हृदयान्तनिहितमप्यर्थं ज्ञात्वा तुभ्यं प्रकाशितवान् येन त्वमपि ममान्तर्विचारितं सम्यगवगत्य मां कथयसीति भावः । 'तएणं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं एवं वयासी' ततः खलु स भगवान् गौतमः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेवमवादीत् 'एवं खलु खंदया' एवं खलु हे स्कन्दक ? 'मम धम्मायरिए' मम धर्माचार्यः, 'समणे भगवं महावोरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'उप्पन्ननाणदंसणधरे' उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः 'अरहा' अर्हन् केवलज्ञानकेवलदर्शनार्हत्वात्, 'जिणे' जिनः रागादोनां जेतृत्वात् 'केवली' केवली असहाय ज्ञानवत्वात्, यतो यं

तुम जानते हो। तात्पर्य कहने का यह है कि गौतम से स्कन्दक कह रहा है कि हे गौतम। ऐसा ज्ञानी अथवा तपस्वी कौन है कि जिसने मेरे हृदयस्थित अर्थ को भी जान कर तुम से प्रकाशित किया है कि जिससे तुम भी मेरे अन्तर्विचारित अर्थको अच्छी तरह जानकर मुझ से कह रहे हो। स्कन्दक की इस प्रकार से बात को सुन कर गौतम ने उस कात्यायन गोत्री स्कन्दक से कहा सुनो स्कन्दक मैं तुम्हें बताता हूं यहां (मम धम्मायरिए) मेरे धर्माचार्य (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर विराजमान हैं वे (उप्पन्ननाणदंसणधरे) उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन के धारी हैं (अरहा) अर्हन हैं अर्थात् उत्पन्न केवल ज्ञान और केवल दर्शक के धारी वे इस लिये हैं कि वें उनके योग्य हैं (जिणे) उनके योग्य वे इस लिये हैं कि उन्होंने अपनी आत्मा से राग द्वेष आदिकों जीत लिया है। रागद्वेष आदि उन्होंने जीत लिये हैं इस कारण वे ,, केवली,, असहाय ज्ञानवाले होने से केवली है-केवलज्ञान शाली हैं' इसी लिये

આ પ્રમાણે છે હે ગૌતમ! એવો જ્ઞાની અથવા તપસ્વી કોણુ છે કે જેણે મારા મનોગત વિચારોને જાણીને તમારી પાંસે પ્રકટ કર્યા છે. જેથી તમે પણ મારા મનોગત વિચારોને બરાબર જાણી ગયા છો ? સ્કન્દકનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ તેને કહ્યુ, હે સ્કન્દક! "मम धम्मायरिए" મારા ધર્માચાર્ય, 'समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર અહીં બિરાજમાન છે. "उप्पन्ननाणदंसणधरे" તેઓ ઉત્પન્ન થયેલા કેવલજ્ઞાન અને દર્શનના ધારક છે (अरहा) તેઓ અર્હંત છે એટલે કે- તેઓ ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના ધારક એ માટે છે કે તેઓ તેને માટે યોગ્ય છે "जिणे" તેઓ જિન છે કારણ કે તેમણે રાગદ્વેષ વગેરેને જીતી લીધા છે. "केवली" તેઓ કેવળી છે કેવળજ્ઞાની છે તેથી તેઓ तीय पच्चुप्पन्नमणाग-

मानसिक्या पर्युपासनया इति सम्प्रायम् । गौतमेन कथितम्-' अहासुह देवाणुप्पिया ' यथासुखं देवानुप्रिय ! हे स्कन्दक ! यथा भवद्भिः रोचते । 'मा पडिबंध करेह' मा प्रतिबन्धं कुरुत एतदर्थे विलम्बं मा कुरुत, 'तएण से भगव गोयमे खंदए ण कच्चायणस्स गोत्ते णं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ' ततः खलु स भगवान् गौतम स्कन्दकेन कात्यायनगोत्रेण सार्द्धं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर तत्रैव प्राधारयत् गमनाय गन्तु प्रवृत्त ॥ सू० १० ॥

मूलम्—तेण कालेण तेण समएण समणे भगव महावीरे वियट्टभोई यावि होत्था । तएण समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स सरीरय ओराल सिंगार कल्लाण सिव धन्न मगल सस्सिरीय अणलकियविभूसिय, लक्खणवजण गुणोववेय सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठइ । तएणं से खदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ

का समह हुआ है अर्थात् तीन प्रकार की कायिक वाचिक मानसिक पर्युपासना से । स्कन्दक का ऐसा हार्दिक अभिप्राय जानकर गौतम ने उनसे कहा (अहासुह देवाणुप्पिया) जैसा आपको रुचे वैसा करो (मा पडिबंधं करेह) परन्तु अच्छे काम में ढील करना उचित नहीं है । (तएणं से भगवंत गोयमे खदएणं कच्चायणस्स गोत्तेण सद्धिं जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) इस प्रकार जब गौतम कह चुके तब वे भगवान गौतम स्वयं कात्यायन गोत्र वाले स्कन्दक के साथ जहां श्रमणभगवान महावीर विराजमान थे उस तरफ प्रस्थित हुए ॥सू०१०॥

સૂત્ર પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે એટલે કે મન, વચન અને કાયાથી ભગવાન મહાવીરની પર્યુપાસના (સેવા) કરીએ એવો સ્કન્દકનો આશય પ્રકટ થયો છે સ્કન્દકની એવી હાર્દિક ઈચ્છા જાણીને ગૌતમે તેમને કહ્યું " अहासुहं देवाणुप्पिया હે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. " मा पडिबंधं करेह સારા કામમા વિલબ કરવો નહીં 'तएणं से भगव गोयमे खंदएणं कच्चायणस्स गोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ' આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમ પોતે જ કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દકને સાથે લઈને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જ્યાં બિરાજતા હતા ત્યાં જવા ઉપડયા ॥સૂ. ૧૦ ॥

एषोऽर्थस्तत्र तावत् रहस्यकृतः शीघ्रमाख्यातः, 'जओ णं अहं जाणामि खंदया' यतः खलु अहं जानामि स्कन्दक! हे स्कन्दक! अस्तिमे धर्माचार्यो धर्मोपदेशकोऽर्हन् जिनः केवली भगवान् महावीरः समुत्पन्नकेवलज्ञानादिमान् यस्त्वान्तःकरणविचारितमप्यर्थं जानाति तेन मह्यमेषोऽर्थ कथितस्तस्मात्कारणादहं जानामीति भावः।

'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवंतं गौतममेवमवादीत्। गच्छामो णं गोयमा' गच्छामः खलु हे गौतम! 'तव धम्मायरियं धम्मोवदेसगं' धर्माचार्यं धर्मोपदेशकम् 'समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो श्रमणं भगवन्तं महावीरं वदामो नमस्यामो यावत्पर्युपास्यामः, यावत्पदेन-तिविहाए काइयाए वाइयाए माणसियाए - पज्जुवासणाए' त्रिविधया कायिक्या वाचिक्या

युक्त हैं। वे तुम्हारे मन में विचारी हुई बात को भी जानते हैं। उन्होंने मुझ से यह सब कहा है इस कारण मैं इस अर्थ को जान गया हूं। (तएणं) गौतम की इस प्रकार की बात को सुनने के बाद में (से खंदए) उस स्कन्दक ने जो कि (कच्चाणायस्स गोत्ते) कात्यायन गोत्री थे (भगवं गोयमं एव वयासी) भगवान गौतम से इस प्रकार कहा-(गच्छामो णं गोयमा) हे गौतम? चलो चले (तव धम्मायरियं धम्मोवएसय समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) (तुम्हारे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान महावीर के पास उन्हें वंदना करें नमस्कार करें यावत् उनकी पर्युपासना करें। यहां (यावत्) पदसे (तिविहाए काइयाए, माणसियाए पज्जुवासणाए) इस पाठ

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનથી યુક્ત છે. તેઓ તમારા મનની વાત પણ જાણી શકે છે, તેમણે મને એ બધી વાત કહી છે તેથી જ હું તમારા મનોગત પ્રશ્નો જાણી શકયો છુ. "तएण" ગૌતમની તે પ્રકારની વાત સાંભળીને "से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકે "भगव गोयमं एव वयासी" ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યુ "गच्छामो ण गोयमा!" હે ગૌતમ ચાલો "तव्व धम्मायरिय धम्मोवएसय समण भगव महावीरं वदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो" તમારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે આપણે જઇએ અને તેમને વંદન નમસ્કાર કરિએ અને ત્રણ પ્રકારે (કાયિક, વાચિક અને માનસિક) એ ત્રણ પ્રકારે તેમની પર્યુપાસના કરિએ અહીં जाव (यावत्) પદથી "तिविहाए-काइयाए, वाइयाए, माणसियाए पज्जुवासणाए" આ

कात्यायनगोत्र श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य व्यावृत्तभोजिनः शरीरकम् उदार यावदतीवातीवोपशोभमानं पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः मीतमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदयो यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमण भगवन्तं महावीरं त्रिः-कृत्व आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति यावत्पर्युपास्ते । स्कन्दक ! इति श्रमणो भगवान् महावीर स्कन्दक कात्यायन गोत्रमेवमवादीत् ॥ सू-११ ॥

लक्षणों से, व्यञ्जनोंसे एव गुणों से युक्त था। उस समय उनका वह शरीर अपनी शोभा से बहुत अधिकशोभित हो रहा था। (तएण से खंदए कच्चाणस्स गोत्ते समणस्स वियट्टभोइस्स सरीरयं ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासइ) कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने व्यावृत्तभोजी श्रमण भगवान महावीर के उस उदार आदि विशेषणों से युक्त शरीर को ज्यों ही देखा। तो "पासित्ता" देखकर हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए वह बहुत हर्षित हुआ, बहुत सतुष्ट हुआ और अत्यन्त आनंदयुक्त मन वाला हुआ। (पीइमणे परमसोमणस्सिये, हरिस वसविसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) तथा उसके मन में बहुत गहरा उनके प्रति प्रेम जग उठा। उसका मन अत्यत सुन्दर बन गया। हर्ष के वश से उसका हृदय उछलने लगा। इस तरह की स्थिति वाला बना हुआ वह जहा श्रमण भगवत महावीर विराजमान थे वहां पहुंचा। (उवागच्छित्ता समण भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण

વ્યંજનોની અને ગુણોથી યુક્ત હતુ ભગવાનનું શરીર કુદરતી સૌંદર્યથી અતિશય શોભાયમાન લાગતુ હતું (तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स सरीरयं ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासइ) ત્યાર બાદ કાત્યાયન ગોત્રના તે સ્કન્દકે વ્યાવૃત્ત ભોજી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું ઉદાર યાવત્ અતીવ શોભાયમાન શરીર જોયુ (पासित्ता) તે શરીર જોઇને (हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए) તેના મનમાં ઘણો હર્ષ થયો, તેને સતોષ થયો અને તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો (पीइमणे परमसोमणस्सिये) हरिसवसविसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगवंमहावीरे तेणेव उवागच्छइ) તેના મનમા તેમના પ્રત્યે ઘણો જ ઉત્કટ પ્રેમ જાગ્યો. તેનું મન ઘણું જ સુંદર બની ગયુ આનંદથી તેનું હૃદય નાચી ઉઠયુ આ રીતે અત્યંત હર્ષ સાથે તે ભગવાન મહાવીર જ્યા વિરાજમાન હતા ત્યા પહોંચ્યા (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ) ત્યા જઇને તેમણે

महावीरस्स वियट्टभोइस्स सरीरयं ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासइ पासित्ता हट्टतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ जाव पज्जुवासइ। खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी ॥ सू० ११ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो व्यावृत्त-भोजी चाप्यासीत्। ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य व्यावृत्तभोजिनः शरीरकमुदारम् श्रृङ्गारम् शिवं धन्यं मांगल्यं सश्रीकम् अनलंकृतभूषितं लक्षण व्यञ्जनगुणोपपेतं श्रियाऽतीवातीवोपशोभमानं तिष्ठति। ततः खलु स स्कन्दकः

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (समणे भगवं महावीरे वियट्टभोई यावि होत्था) श्रमण भगवान महावीर व्यावृत्तभोजी प्रासुक निर्दोष आहार करनेवाले थे।(तएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्ट भोइस्स सरीरयंत ओरालं सिंगारं कल्लाणं सिव धन्नं मंगलं सस्सिरीयं अणलंकियविभूसियं लक्खणवंजण-गुणोववेय सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणं चिट्ठइ) व्यावृत्तभोजी उन श्रमण भगवंत महावीरका शरीर उदार, श्रृङ्गार से युक्त किया जैसा, कल्याण रूप, शिव रूप, धन्य, मंगलरूप, अलंकारोंके विना भी शोभित, समस्त

" तेण कालेण " ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ--(तेण कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે સમયે (समणे भगवं महावीरे वियट्टभोई यावि होत्था) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, વ્યાવૃત્ત ભોજી હતા–એષણીય આહાર–વિશુદ્ધ આહાર–કરનાર હતા (तएण समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स सरीरयं ओरालं सिंगार कल्लाण सिव धन्न मंगलं सस्सिरीयं अणलंकियभूसियं लक्खणवजणगुणोववेय सिरीए अईव अईव उव-सोभेमाणे चिट्ठइ) વ્યાવૃત્ત ભોજી તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનુ શરીર ઉદાર આભૂષણ વગેરે શૃંગારથી રહિત હોવા છતા પણ શૃંગારથી યુક્ત હોય તેવું, કલ્યાણ સ્વરૂપ, શિવરૂપ, મંગળરૂપ, અતિશય સુંદર, સમસ્ત લક્ષણોથી,

ण्यात् शृंगारमिव शृंगारम् अतिशयितशोभासम्पन्नमित्यर्थः आभरणादि शृंगारं विनैव भगवतः शरीरं स्वाभाविकशोभासम्पन्नमेव भवतीति भावः । 'कल्लाणं' कल्याणम् कल्याणस्वरूपम् 'सिवं' शिवम् शिवमनुपद्रवं निरुपद्रवस्वरूपम्, 'धन्नं' धन्यम् प्रशंसायुक्तम् 'मंगल्लं' मंगल्यम् मंगलस्वरूपम् 'सस्सिरीयं' सश्रीकम् लोकोत्तरशोभायुक्तम् 'अणलंकियविभूसियं' अनलङ्कृतविभूषितम् मुकुटादिभिः अलङ्क्रियते वस्त्रादिभिर्विभूष्यते प्रकृते चोभयोर्निषेधात् अनलंकृतविभूषितम्, यद्वा-अनलङ्कृते=अलङ्कारवर्जितेऽपि विभूषितं=विभूषासम्पन्नम् अतिशयसुन्दर-

शरीर ओराल उदार प्रधान था । सिंगारं' अलंकार आदि से कृत जो शोभा उस शोभा के संबंध से शृंगार की तरह वह शरीर शृंगार वाला जैसा था । अर्थात शृंगार से युक्त होने पर जो शोभा होती है वैसी शोभा भगवान् के शरीर की थी । तात्पर्य यह कि आभरण आदि शृंगार के बिना भगवान का शरीर स्वाभाविक शोभा से संपन्न था । क्यों कि भगवान का शरीर स्वभावतः प्रारंभ से ही शोभा संपन्न होता है । (कल्लाणं) भगवान का वह शरीर कल्याण स्वरूप था । कारण कि भगवान स्वयं कल्याणस्वरूप होते हैं । 'सिवं' भगवान का वह शरीर छःकाय रक्षक होने के कारण निरुपद्रव स्वरूप था । (धन्नं) प्रशंसा युक्त होने के कारण भगवान् का शरीर धन्यरूप था । (मंगलं) शिवसुखदाता होने से अथवा पापों का नाशक होने से भगवान का शरीर मंगलरूप था । (सस्सिरीयं) अलौकिक शोभा से संपन्न होने के कारण भगवान का शरीर लोकोत्तर (अपार्थिव) शोभावाला था । (अणलंकियविभूसियं) शरीर की शोभा अलंकारों से विशेष हो जाती है परन्तु भगवान के

શરીર 'ओराल (ઉદાર સૌથી સુંદર) હતું 'सिंगार" શણગારથી યુક્ત શરીર જેવું સુંદર લાગે છે તેવું સુંદર ભગવાનનું શરીર લાગતું હતું એટલે ભગવાનનું શરીર એટલું બધું શોભાયમાન હતું કે આભૂષણો વગેરે શણગાર વિના પણ તે અતિશય સુંદર હતું 'कल्लाणं" ભગવાન પોતે જ કલ્યાણ સ્વરૂપ હોય છે તેથી તેમનું શરીર કલ્યાણ સ્વરૂપ હતું "सिवं" ભગવાન છકાયના જીવોની રક્ષા કરનાર હતા તેથી તેમનું શરીર ઉપદ્રવ રહિત માટે નિરુપદ્રવ રૂપ હતું 'धन्न"પ્રશસ્ત હોવાને લીધે તે શરીર ધન્યરૂપ હતું "मंगलं' શિવસુખદાતા હોવાથી અથવા પાપોનું નાશકર્તા હોવાથી ભગવાનનું શરીર મંગલરૂપ હતું "सस्सिरीय" અલૌકિક શોભાવાળું હોવાથી ભગવાનનું શરીર લોકોત્તર (અપાર્થિવ) શોભા વાળું હતું 'अणलंकिय विभूसिय" શરીરની શોભા અલંકારોથી વધે છે પણ ભગવાનના શરીરની શોભા

टीका—' तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे वियट्टभोई यावि होत्था ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो व्यावृत्तभोजी चाप्यभवत् ' वियट्टभोई ' व्यावृत्तभोजी–व्यावृत्तम्–अनेषणीयान्निवृत्तम् एषणीयम् आहारं भुङ्क्ते यः स व्यावृत्तभोजी=विशुद्धाहारकारक इत्यर्थः। ' तएणं समणस्स भगवओ महावीरस्य वियट्टभोइस्स ' ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य व्यावृत्तभोजिन विशुद्धाहारिणः ' सरीरयं ओरलं' शरीरकमुदारम्, उदारं प्रधानमित्यर्थः ' सिंगारं ' शृङ्गारम् शृङ्गारोऽलंकारादिकृता शोभा तत् सम्त्र-

पयाहिण करेइ) वहां जाकर उसने श्रमण भगवान महावीर की तीन बार प्रदक्षिणा पूर्वक वन्दन नमस्कार किया (जावपज्जुवासइ) यावत् पर्युपासना की। (खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एव वयासी) हे स्कन्दक! ऐसा कहकर श्रमण भगवान् महावीर ने कात्यायन गोत्रीय उन स्कन्दक से ऐसा कहा॥

टीकार्थ—'तेणं कालेणं इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं ' उस कालमें और उस समय में (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर 'वियट्टभोई यावि होत्था' व्यावृत्त भोजी थे। व्यावृत्त भुङ्क्तेइति व्यावृत भोजी' इस व्युत्पत्ति के अनुसार अनेषणीय से निवृत्त जो भोजन है अर्थात् एषणीय निर्दोष जो आहार है वह व्यावृत्त भोजन है। इस व्यावृत्त भोजनको करने वाला व्यावृत्त भोजी है अर्थात् विशुद्ध आहार लेने वाला व्यावृत्त भोजी है। (तएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स) विशुद्धाहार करने वाले उन श्रमण भगवान महावीर का " सरीरयं "

ભગવાન મહાવીરને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદન નમસ્કાર કર્યા, (जावपज्जुवासइ) અને યાવત્ પર્યુપાસના કરી (खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं-कच्चायणस्सगोत्त एव वयासी) હે સ્કન્દક! એવું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કાત્યાનગોત્રી તે સ્કન્દકને આ પ્રમાણે કહ્યુ

ટીકાર્થ–" तेणं कालेण तेण समएण " તે કાળે અને તે સમયે " समणे भगवं महावीरे " શ્રમણ ભગવાન મહાવીર " वियट्टभोईयावि होत्था " વ્યાવૃત્તભોજી હતા વ્યવૃત્તભોજીની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે " व्यावृत्तं भुङ्क्ते इति व्यावृत्तभोजी " એષણીય (એષણા સમિતિ યુક્ત) આહારને વ્યાવૃત્ત આહાર કહેવાય છે તે વ્યાવૃત્ત યાને નિર્દોષ આહારનું ગ્રહણ કરનારને વ્યાવૃત્તભોજી કહે છે એટલે કે પ્રાસુક (વિશુદ્ધ) આહાર લેનારને વ્યાવૃત્તભોજી કહે છે " तएण भगवओ महावीरस्स वियट्ट भोइस्स " વિશુદ્ધ આહાર કરનાર તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું " सरीरय "

न्यात् शृंगारमिव शृंगारम् अतिशयितशोभासम्पन्नमित्यर्थं आभरणादि शृंगारं विनैव भगवतः शरीरं स्वाभाविकशोभासम्पन्नमेव भवतीति भावः। 'कल्लाणं' कल्याणम् कल्याणस्वरूपम् 'सिवं' शिवम् शिवमनुपद्रवं निरुपद्रवस्वरूपम्, 'धन्नं' धन्यम् प्रशंसायुक्तम् 'मंगल्लं' मंगल्यम् मंगलस्वरूपम् 'सस्सिरीयं' सश्रीकम् लोकोत्तरशोभायुक्तम् 'अणलंकियविभूसियं' अनलंकृतविभूषितम् मुक्तादिभिः अलंक्रियते वस्त्रादिभिर्विभूष्यते प्रकृते चोभयोर्निषेधात् अनलंकृतविभूषितम्, यद्वा-अनलंकृते=अलङ्कारवर्जितेऽपि विभूषित=विभूषासम्पन्नम् अतिशयसुन्दर-

शरीर ओराल उदार प्रधान था। सिंगारं' अलंकार आदि से कृत जो शोभा उस शोभा के संबंध से शृंगार की तरह वह शरीर शृंगार वाला जैसा था। अर्थात शृंगार से युक्त होने पर जो शोभा होती है वैसी शोभा भगवान् के शरीर की थी। तात्पर्य यह कि आभरण आदि शृंगार के बिना भगवान का शरीर स्वाभाविक शोभा से संपन्न था। क्यों कि भगवान का शरीर स्वभावतः प्रारंभ से ही शोभा संपन्न होता है। (कल्लाणं) भगवान का वह शरीर कल्याण स्वरूप था। कारण कि भगवान स्वयं कल्याणस्वरूप होते हैं। 'सिवं' भगवान का वह शरीर छकाय रक्षक होने के कारण निरुपद्रव स्वरूप था। (धन्न) प्रशंसा युक्त होने के कारण भगवान् का शरीर धन्यरूप था। (मंगल) शिवसुखदाता होने से अथवा पापों का नाशक होने से भगवान का शरीर मंगलरूप था। (सस्सिरीयं) अलौकिक शोभा से संपन्न होने के कारण भगवान का शरीर लोकोत्तर (अपार्थिव) शोभावाला था। (अणलंकियविभूसियं) शरीर की शोभा अलंकारों से विशेष हो जाती है परन्तु भगवान के

શરીર 'ઓરાલ' (ઉદાર સૌથી સુંદર) હતુ 'सिंगार" શ્રૃંગારથી યુક્ત શરીર જેવુ સુંદર લાગે છે તેવુ સુંદર ભગવાનનુ શરીર લાગતુ હતુ એટલે ભગવાનનુ શરીર એટલુ બધુ શોભાયમાન હતુ કે આભૂષણો વગેરે શૃંગાર વિના પણ તે અતિશય સુંદર હતુ "कल्लाणं" ભગવાન પોતે જ કલ્યાણ સ્વરૂપ હોય છે તેથી તેમનુ શરીર કલ્યાણ સ્વરૂપ હતુ "सिवं" ભગવાન છકાયના જીવોની રક્ષા કરનાર હતા તેથી તેમનુ શરીર દરેક જીવન માટે નિરુપદ્રવ રૂપ હતુ 'धन्न' પ્રશસ્ત હોવાને લીધે તે શરીર ધન્યરૂપ હતુ "मंगल" શિવસુખદાતા હોવાથી અથવા પાપોનુ નાશકર્તા હોવાથી ભગવાનનુ શરીર મંગલરૂપ હતુ 'सस्सिरीय" અલૌકિક શોભાવાળુ હોવાથી ભગવાનનુ શરીર લોકોત્તર (અપાર્થિવ) શોભા વાળુ હતુ 'अणलंकिय विभूसिय" શરીરની શોભા અલંકારોથી વધે છે પણ ભગવાનના શરીરની શોભા

मित्यर्थः। 'लक्खणवंजणगुणोववेयं' लक्षणव्यंजनगुणोपपेतम् तत्र लक्षणानि सामुद्रिकशास्त्रोक्तरक्तहस्तपादतलादिरूपाणि, व्यञ्जनानि तिलमषकादीनि, गुणाः–औदार्यगाम्भीर्यादयः, तैरुपपेतं युक्तं यत् तत् तथा। 'सिरीए अईव–अईव उवसोभेमाणे' श्रिया=शोभया अतीवातीवोपशोभमानं 'चिट्ठइ' तिष्ठति वर्त्तते। 'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य व्यावृत्तभोजिनः, 'सरीरयं ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासइ' शरीरम् उदारम् यावत् अतीवातीवोपशोभमानं पश्यति, इह यावत् पदेन शृंगार–कल्याण–-शिवधन्यमंगल्य–सश्रीकानलंकृतविभूषितलक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतत्वादीनां

शरीर की जो शोभा थी वह विना अलंकारों से ही अधिक थी अतः वह अनलंकृत विभूषित था, अथवा अनलंकृत होने पर भी विभूषित संपन्न था अर्थात् अतिशय सुन्दर था। (लक्खणवंजणगुणोववेयं) सामुद्रिक शास्त्रोक्त रक्त हाथ, पादतल आदिरूप लक्षणों से, तिल मषा आदिरूप व्यञ्जनों से, एवं औदर्य गांभीर्य ,आदि गुणों से युक्त भगवान का शरीर था। (सिरिए अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठई) इस कारण भगवान का शरीर शोभासे अतीव–अत्यंत–शोभित हो रहा था। (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्टभोइस्स) कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने वियट्टभोजी श्रमण भगवान महावीर के (सरीरयं) शरीर को (ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासई) उदार यावत् अत्यंत शोभासंपन्न देखा। इस तरह स्कन्दक ने उदार, शृंगाररूप, कल्याणरूव, शिवरूप,

---

તો અલંકારો ધારણ કર્યા વિનાપણ અતિશય સુંદર લાગતી હતી. "लक्खण वंजणगुणोववेय" સામુદ્રિક લક્ષણોથી (હાથ પગ આદિનાં શાસ્ત્રોક્ત શુભ લક્ષણોથી (તલ મષા વગેરે રૂપ શુભ વ્યંજનો તથા ઔદાર્ય અને ગાભીર્ય વગેરે ગુણોથી યુક્ત ભગવાનનું શરીર હતું सिरीए अईव अईव उव-सोभेमाणे चिट्ठइ તેકારણે ભગવાનનુ શરીર અતિશય શોભાયમાન લાગતું હતુ. तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्ट भोइस्स કાત્યાયન ગોત્રના સ્કન્દકે વિશુદ્ધ આહાર લેનાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના "ओरालं जाव अईव अईव उवसोभेमाणं पासई" ઉદાર વગેરે પૂર્વોક્ત અત્યંત સુંદર શરીરના દર્શન કર્યા કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે સ્કન્દકે ભગવાન મહા-વીરના ઉદાર, શૃંગાર રૂપ, કલ્યાણ રૂપ, શિવસ્વરૂપ, ધન્ય રૂપ, મંગલ રૂપ,

सर्वेषां प्रहण भवति । तथा च शृंगार कल्याण शिवं धन्य मगल्य सश्रीकमनलंकृत विभूषित लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतं श्रियाऽतीवोपशोभमानं भगवत शरीर पश्यतीति भावः । 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठचित्तमाणदिए' हृष्टतुष्टचित्तमानन्दित, हृष्टतुष्टम् अतिशयेन तुष्टम् अथवा हृष्टम् विस्मितम् तुष्ट च तोषवत् चित्तम् मनो यस्य स तथा, तत् हृष्टतुष्टचित्त यथा भवति तथा आनन्दित –आनन्दयुक्त । तथा 'णंदिए' नन्दित मुखसौम्यादिभावैः समृद्धतरतामुपगत, 'पीइमणे' प्रीतिमना, प्रीतिः=प्रेम मनसि यस्य स प्रीतमना इति प्रीतमनाः, प्रीतमानन्दातिशयेन मनो यस्य प्रीतमनाः भगवत शरीरसंबन्धिनं गुणादिकं दृष्ट्वाऽतिशयेन मुदित । तथा 'परमसोमणस्सिए' परम सौमनस्यितः परम सौमनस्य सजातं यस्य स परमसौमनस्यितः, अथवा परम सौमनस्यं सुमनस्कताविद्यते यस्य स परमसौमनस्यितः उत्कृष्टसौम्यभावयुक्त, 'हरिसवसविसप्पमाणहियए' हर्षवशविसर्पद्

धन्यरूप, मंगलरूप, सश्रीक, अनलकृतविभूषित, व्यञ्जन एवं गुणों से युक्त भगवान के शरीर को देखा । (पासित्ता) देख करके (हट्ठतुट्ठचित्तमाणदिए) वह हृष्टतुष्ट–अत्यन्त तुष्ट–सतुष्टचित्तवाला, अथवा हृष्ट–विस्मित एव तुष्ठ–तोष युक्त चित्तवाला हुआ । और विशेषरूप से आनन्द वाला हुआ । (णदिए) मुख सौन्दर्य आदि भावों द्वारा वह बहुत अधिक प्रसन्न हुआ । (पीइमणे) उसका मन अत्यन्त आनद के कारण भगवान की ओर बहुत अधिक प्रीतियुक्त बन गया । अर्थात् भगवान के शरीर सबधी गुणादिक को देखकर वह अत्यन्त हर्षित हो गया । (परम सोमणस्सिए) उसका मन अपने आप में बिलकुल निश्चिन्त हो जाने के कारण अपनी चञ्चलता का परित्याग कर भगवान की तरफ ही लग गया। इसीसे वह सौम्यभाव से युक्त हो गया।

સશ્રીક, અનલંકૃતવિભૂષિત (વિના અલંકારે પણ અલંકારોથી શોભાયમાન હોય તેવું) તથા શુભ લક્ષણો વ્યંજનો અને ગુણોથી યુક્ત શરીરને જોયું "પાસિત્તા" ભગવાનનું સૌંદર્ય યુક્ત શરીર જોઇને સ્કન્દકને 'हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणंदिए' ઘણો હર્ષ થયો, અતિશય સંતોષ થયો અને તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. (અથવા હૃષ્ટ એટલે વિસ્મિત અને તુષ્ટ એટલે સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો "णंदिए" ભગવાનની મુખાકૃતિ, સૌંદર્ય વગેરે જોઇને તે ઘણો જ આનંદિત થયો "पीइमणे" તેને ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ લાગી એટલે કે ભગવાનનું શારીરિક સૌંદર્ય તથા ગુણ વગેરે જોઇને તે ઘણો જ ખુશી થયો "परम सोमणस्सिए" તેનું મન ચંચલતાનો પરિત્યાગ કરીને ભગવાનની અંદર જ લીન થઈ ગયું તેથી તે સૌમ્યભાવથી યુક્ત બની ગયો તેને તે વખતે

हृदयः, हर्षवशेन प्रमोदातिरेकेण विसर्पद्=विस्तारं गच्छद् हृदयं=मनो यस्य स हर्षवशविसर्पद् हृदयः अपूर्वं हर्षोल्लसितहृदयः सन् 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः विराजते 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति त्रिकृत्वः त्रिवारम् 'आयाहिणं' आदक्षिणतः दक्षिणक्रमेण प्रदक्षिणां करोति 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते अत्र यावत् पदेन वन्दननमस्कारादिकं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायरूपया पर्युपासनया इति संग्राह्यम्। 'खंदयाइ' हे स्कन्दक! इति 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'खंदय-कच्चायणस्सगोत्तं एवं वयासी' स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेवमवादीत् ॥सू० ११॥

उसे किसी भी प्रकार की चिन्ता नहीं रही। 'हरिसवसविसप्पमाण-हियए) प्रमोद के अतिरेक से वह उस समय इतना अधिक आनन्द मग्न हो गया कि उसका हृदय उछलने लगा। इस तरह वह अपूर्व हर्ष के उत्कर्ष से उल्लसित होता हुआ (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पहुँचा (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के उसने (समणं भगव महावीरं) श्रमण भगवान महावीर की (तिक्खुत्तो) तीन बार (आयाहिण पयाहिणं करेइ जाव पज्जुवासइ) प्रदक्षिणा पूर्वक वन्दन नमस्कार करके मन वचन कायरूप तीन प्रकार की पर्युपासना से पर्युपासना करने लगा। फिर (खंदयाइ) हे स्कन्दक! ऐसा कह कर (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने (खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक से ऐसा कहने लगे ॥सू० ११॥

કોઈ પણ પ્રકારની ચીન્તા રહી નહીં 'हरिसवसविसप्पमाणहियए" તેના હૃદયમાં એટલો બધો આનંદ થયો કે આનંદથી તેનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું. આ રીતે મનમાં અતિશય આનંદ અને ઉલ્લાસ સાથે (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બીરાજતા હતા ત્યાં તે પહોંચી ગયો. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને તેણે "समणं भगव महावीरं) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની (तिकखुत्तो) ત્રણ વાર आयाहिण पयाहिण करेइ जाव पज्जुवासइ) પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદનમસ્કાર કરીને યાવત્ મન વચન અને કાયરૂપ ત્રણે પ્રકારે પર્યુપાસના (સેવા) કરી ત્યાર બાદ (खंदयाइ) હે સ્કન્દક! એવું સંબોધન કરીને (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (खंदय कच्चायणस्सगोत्तं एवं वयासी "કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજકને આ પ્રમાણે કહ્યું ॥ સૂ-૧૧ ॥

मूलम्—से णूणं तुम खंदया ! सावत्थीए नयरीए पिंगलए णं नियठेण वेसालिय सावएणं इणं अक्खेव पुच्छिए-मागच्छा ! किं स अंते लोए अणते लोए एव त चेव जाव जेणेव मम अतिए तेणेव हव्व आगए, से णूण खंदया ! अयमट्ठे समट्ठे ? । हता अत्थि । जे वि य ते खंदया अय मेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए कप्पिए मणोगए स कप्पे समुप्पज्जित्था—किं स अंते लोए अणते लोए०तस्स वि य ण अय अट्ठे एव खलु मए खंदया चउव्विहे लोए पन्नत्ते त जहा—दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ । दव्वओ ण एगे लोए स अते१, खेत्तओ णं लोए असखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ आयामविक्खभेण, असखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ परिक्खेवेण पण्णत्ताओ । अत्थिपुण स अते२, कालओ णं लोए ण कयाइ न आसी, न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ भविंसु य भवई य भविस्सइ य धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे नत्थि पुण से अते ३ । भावओ ण लोए अणंता वण्णपज्जवा, अणता गंध पज्जवा, अणता रसपज्जवा, अणता फासपज्जवा, अणता सठाण पज्जवा, अणता गरुयलहुयपज्जवा, अणता अगुरुयलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अते ४, से त खंदगा दव्वओ लोए स अते खेत्तओ लोए स अते कालओ लोए अणंते भावओ लोए अणते ? ॥ १ ॥ जे वि य ते खंदया जाव स अंते जीवे

हृदयः, हर्षवशेन प्रमोदातिरेकेण विसर्पद्=विस्तारं गच्छद् हृदयं=मनो यस्य स हर्षवशविसर्पद् हृदय. अपूर्व हर्षोल्लसितहृदयः सन् 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः विराजते 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति त्रिकृत्वः त्रिवारम् 'आयाहिणं' आदक्षिणतः दक्षिणक्रमेण प्रदक्षिणां करोति 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते अत्र यावत् पदेन वन्दननमस्कारादिकं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायरूपया पर्युपासनया इति संग्राह्यम्। 'खंदयाइ' हे स्कन्दक! इति 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'खंदयं-कच्चायणस्सगोत्त एव वयासी' स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेवमवादीत् ॥सू०११॥

उसे किसी भी प्रकार की चिन्ता नहीं रही। 'हरिसवसविसप्पमाण-हियए) प्रमोद के अतिरेक से वह उस समय इतना अधिक आनन्द मग्न हो गया कि उसका हृदय उछलने लगा। इस तरह वह अपूर्व हर्ष के उत्कर्ष से उल्लसित होता हुआ (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पहुँचा (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के उसने (समणं भगव महावीरं) श्रमण भगवान महावीर की (तिक्खुत्तो) तीन बार (आयाहिण पयाहिणं करेइ जाव पज्जुवासइ) प्रदक्षिणा पूर्वक वन्दन नमस्कार करके मन वचन कायरूप तीन प्रकार की पर्युपासना से पर्युपासना करने लगा। फिर (खंदयाइ) हे स्कन्दक! ऐसा कह कर (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने (खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक से ऐसा कहने लगे ॥सू०११॥

કોઈ પણ પ્રકારની ચીન્તા રહી નહીં 'हरिसवसविसप्पमाणहियए" તેના હૃદય-માં એટલો બધો આનંદ થયો કે આનંદથી તેનુ હૃદય નાચી ઉઠ્યું. આ રીતે મનમા અતિશય આનંદ અને ઉલ્લાસ સાથે (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બીરાજતા હતા ત્યાં તે પહોચી ગયો (उवागच्छित्ता) ત્યા જઈને તેણે "समणं भगव महावीरं") શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની (तिक्खुत्तो) ત્રણ વાર आयाहिण पयाहिण करेइ जाव पज्जुवासइ) પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદનમસ્કાર કરીને યાવત્ મન વચન અને કાયરૂપ ત્રણે પ્રકારે પર્યુપાસના (સેવા) કરી ત્યાર બાદ (खंदयाइ) હે સ્કન્દક! એવુ સંબોધન કરીને (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (खंदय कचायणस्सगोत्तं एवं वयासी" કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજકને આપ્રમાણે કહ્યુ ॥ સૂ-૧૧ ॥

पएसिए, असखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अते। कालओ णं सिद्धे सादिए अपज्जविए नत्थि पुण से अते। भावओ ण सिद्धे अणंता णाणपज्जवा, अणंता दसण पज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अते। से त्त दव्वओ णं सिद्धे स अते, खेत्तओ णं सिद्धे स अते कालओ णं सिद्ध अणते, भावओ णं सिद्धे अणते ॥४॥ जे वि य ते खदया इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुपज्जित्था केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा तस्स वि य णं अयमट्ठे एव खलु खदया! मए दुविहे मरणे पन्नत्ते, त जहा —वालमरणे य पडियमरणे य। से किं वालमरणे वालमरणे दुवालसविहे पन्नत्ते, त जहा—वलयमरणे १, वसट्टमरणे २, अतो सल्लमरणे३, तब्भवमरणे ४, गिरिपडणे ५, तरुपडणे ६, जलप्पवेसे७, जलणप्पवेसे८, विसभक्खणे९, सत्थोवाडणे१०, वेहाणसे ११, ,गिद्धपिट्ठे १२। इच्चेतेण खदया दुवालसविहे णं वालमरणेण मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाण सजोएहिइ तिरिय मणुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाण सजोएइ अणाइय च ण अणवदग्गं दीहमद्ध चाउरतससार कतार अणुपरियट्टइ, से त्त वालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ से त्त वालमरण। से किं त पडियमरण पडियमरणे दुविहे पन्नत्ते, त जहा—पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य। से किं त पाओवगमणे पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते त जहा—नीहा

अणंते जीवे तस्स वि य णं अयं अट्ठे-एवं खलु जाव दव्वओ णं एगे जीवे स अंते ?, खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए, असंखेज्जपएसोगाढे अत्थि पुण से अंते २, कालओ णं जीवे न कयाइ न आसी जीवे निच्चे नत्थि पुण से अंते ३, भावओ णं जीवे अणंता णाणपज्जवा, अणंता दंसण पज्जवा, अणंता चारित्तपज्जवा, अणंता अगुरुलहुय पज्जवा, नत्थि पुण से अंते४, से त्तं दव्वओ जीवे स अंते। खेत्तओ जीवे स अंते, कालओ जीवे अणंते ॥२॥ जे वि य ते खंदया पुच्छा जाव किं स अंता सिद्धि अणंता सिद्धी तस्स वि य णं अयमट्टे-मए खंदया एवं खलु चउव्विहा सिद्धी पण्णत्ता तं जहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ, दव्वओ एगासिद्धी स अंता, खेत्तओ णं सिद्धी पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च जोयणसयसहस्साइं तीसं च जोयणसहस्साइं दोण्णि य अउणा पन्नजोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता, अत्थि पुण से अंते कालओ णं सिद्धी न कयाइ न आसी जाव णिच्चा भावओ य जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा, तत्थ दव्वओ सिद्धी स अंता, खेत्तओ सिद्धी स अंता, कालओ सिद्धी अणंता, भावओ सिद्धी अणंता ॥३॥ जे वि य ते खंदया जाव किं अणंते सिद्धे तं चेव जाव दव्वओ णं एगे सिद्धे स अंते। खेत्तओ णं सिद्धे असंखेज्ज-

पएसिए, असखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अते। कालओ णं सिद्धे सादिए अपज्जविए नत्थि पुण से अते। भावओ ण सिद्धे अणंता णाणपज्जवा, अणंता दसण पज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अते। से त्त दव्वओ णं सिद्धे स अते, खेत्तओ णं सिद्धे स अते कालओ णं सिद्ध अणते, भावओ णं सिद्धे अणते ॥२॥ जे वि य ते खदया इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुपज्जित्था केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा तस्स वि य ण अयमट्ठे एव खलु खदया! मए दुविहे मरणे पन्नत्ते, त जहा—बालमरणे य पडियमरणे य। से किं बालमरणे बालमरणे दुवालसविहे पन्नते, त जहा—वलयमरणे १, वसट्टमरणे २, अतो सल्लमरणे३, तब्भवमरणे ४, गिरिपडणे ५, तरुपडणे६, जलप्पवेसे७, जलणप्पवेसे८, विसभक्खणे९, सत्थोवाडणे१०, वेहाणसे ११, ,गिद्धपिट्ठे १२। इच्चेतेण खदया दुवालसविहे णं बालमरणेण मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाण सजोएहिइ तिरिय मणुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाण सजोएइ अणाइय च ण अणवदग्गं दीहमद्ध चाउरतससार कतार अणुपरियट्टइ, से त्त बालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ से त्त बालमरण। से किं त पडियमरणे पडियमरणे दुविहे पन्नत्ते, त जहा—पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य। से किं त पाओवगमणे पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते त जहा—नीहा

रिमे य अनिहारिमे य, नियमा अप्पडिकम्मे से त्तं पाओवगमणमरणे। से किं तं भत्तपच्चक्खाणे ? भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पन्नत्ते तं जहा--नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमा सप्पडिक्कमे से त्तं भत्तपच्चक्खाणे। इच्चेत्तेणं खंदया दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ जाव वीइवयइ से त्तं पंडियमरणेण मरमाणे जीवे हायइ से त्तं पंडियमरणे। इच्चेएणं खंदया दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा ॥सू०१२॥

छाया—तद् नूनं त्वं स्कन्दक ! श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलकेन निर्ग्रंथेन वैशालिकश्रावकेण अयमाक्षेपः पृष्टः—मागध ! किं सांतो लोकोऽनन्तो कः । एवं

'से णूणं तुमं खंदया!' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से णूणं तुमं खंदया!) हे स्कन्दक! तुम (सावत्थीए नयरीए) श्रावस्ती नगरी में (नियंठेणं पिंगलएणं) निर्ग्रन्थ पिंगलक ने (वेसालिय सावएणं) जो कि वैशालिक—भगवान् महावीर का—श्रावक है अर्थात् भगवान महावीर के उपदेशपान करने में रसिक है (इणं अक्खेव पुच्छिए) इस प्रश्न को पूछा है—(मागहा) हे मगध—मगधदेशोद्भव हे स्कन्दक! (किं स अंते लोए अणते लोए) लोक क्या सान्त है अथवा अनन्त है इत्यादि? (एवं तं चेव जाव जेणेव ममं अंतिए तेणेव हव्वंमागए) इस प्रकार पूछे जाने पर उसके प्रश्नो से

"से णूण तुमं खंदया" ઈત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—(से णूणं तुम खंदया!) હે સ્કન્દક! (सावत्थीए नयरीए नियं णं पिंगलएण वेसालियसावएण) શ્રાવસ્તી નગરીમાં વૈશાલિક શ્રાવકભગવાન મહાવીરના ઉપાસક—પિંગલક નિર્ગ્રન્થે તમને (इणं अक्खेवं पुच्छिए) આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે—(मागहा) હે માગધ! "મગધદેશમાં જન્મેલા હે સ્કન્દક!" (किं स अन्ते लोए अणते लोए?) લોક અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે? ઈત્યાદિ પ્રશ્નો તેમણે પૂછ્યા હતા. (एवं त चेव जाव जेणेव मम अतिए तेणेव हव्वमागए) તે પ્રશ્નો સાભળીને તમારા મનમાં

तदेव यावत् यत्रैव ममांतिकं तत्रैव हव्यमागतः । तद् नूनं स्कन्दक ! अयमर्थः समर्थः । हन्त अस्ति योपि च ते स्कन्दक ! अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितः प्रार्थितो कल्पितो मनोगतः सङ्कल्पः समुदपद्यत किं सान्तो लोकोऽनंतो लोकः (इत्यादि) तस्यापि चायमर्थः –एवं खलु मया स्कन्दक ! चतुर्विधो लोकः प्रज्ञप्तः । तद्यथा–द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः । द्रव्यतः खलु एको लोकः सांतः१, क्षेत्रतः खलु लोकोऽसंख्याताः योजनकोटिकोटयआयामविष्कम्भेण असंख्येया योजनकोटिकोटय परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः, अस्ति पुनस्तस्यान्त ॥ २ ॥ कालतो

शंकित आदि वृत्तिवाले बनकर तुम यहाँ मेरे पास आये हो । (से णूण खंदया ! अयमट्ठे समट्ठे) सो कहो स्कन्दक यह सत्य बात है न ! (हंता अत्थि) तब स्कन्दक ने कहा हाँ सत्य बात है ।

(जे वि य ते खंदया ! अयमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, पत्थिए, कप्पिए, मणोगए सकप्पे समुप्पज्जित्था) तथा–हे स्कन्दक ! जो तुम्हें यह इसरूप आध्यात्मिक, चिन्तित, प्रार्थित, कल्पित, मनोगत सकल्प उत्पन्न हुआ है कि (किं स अन्ते लोए अणते लोए० तस्स वि य णं अयमट्ठे) लोक अन्तसहित है कि अन्त बिना का है इत्यादि । सो इनका यह अर्थ है–(एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहे लोए पन्नत्ते) हे स्कन्दक ! मैंने लोक चार प्रकार का प्रज्ञप्त किया है, (तंजहा) वह इस प्रकार से है–(दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ) द्रव्य की अपेक्षा से, क्षेत्र की अपेक्षा से, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । (दव्वओ णं एगे लोए स अंते खेत्तओ णं लोए असंखेज्जाओ जोयण कोडाको

શંકા કાંક્ષા વગેરે ઉત્પન્ન થવાથી તમે તેના ઉત્તર જાણવા માટે મારી પાસે આવ્યા છે। (से णूणं खंदया ! अयमट्ठे समट्ठे) હે સ્કન્દક ! કહે તે વાત સાચી છે ? (हंता अत्थि) સ્કન્દકે જવાબ આપ્યો ' હા, આપની વાત સાચી છે (जे वि य ते खंदया ! अयमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए कप्पिए मणोगए, सकप्पे समुप्पज्जित्था) તથા હે સ્કન્દક ! તમને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક ચિન્તિત પ્રાર્થિત કલ્પિત. મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો છે (किं स अंते लोए अणंते लोए० तस्स वि य णं अयमट्ठे) કે લોક અન્તસહિત છે કે અન્ત રહિત છે ? ઈત્યાદિ તો તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે—(एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहे लोए पण्णत्ते) હે સ્કન્દક ! મે ચાર પ્રકારના લોક પ્રરૂપ્યા છે–(तं जहा) તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ. (૩) કાળની અપેક્ષાએ અને (૪) ભાવની અપેક્ષાએ (दव्वओ णं एगे लोए स अंते खेत्तओ णं लोए असंखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ आयामविक्खंभेण, असंखेज्जाओ जोयण

लोको न कदाचित् नासीत् न कदाचिन्नभवति, कदाचिन्न भविष्यति अभूत च भवति च भविष्यति च, ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितो नित्यः, नास्ति पुनस्तस्यान्तः ॥ ३ ॥ भावतो लोकः अनंता वर्णपर्यवाः, अनताः गंधपर्यवाः,

डीओ आयाम विक्खंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणको डाकोडीओ परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) द्रव्य की अपेक्षा से लोक एक हैऔर वह अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा से लंबाई चौडाई को लेकर वह लोक असंख्यात कोडाकोडी योजन तक लंबा चौडा है और परिक्षेप परिधि की अपेक्षा से वह क्षेत्र लोक असंख्यात कोडा कोडी योजन की परिधि वाला कहा गया है। (अत्थि पुण स अंते) इस तरह से उसका अंत है। (कालओ ण लोए न कयाइ न आसी, न कयाइ न भवइ न भविस्सइ) तथा काल की अपेक्षा से वह भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं वर्तमान में वह नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यकाल में वह कभी कोइ दिन नहीं होगा ऐसा भी नहीं है। (भविंसु य भवइ य, भविस्स इ) किन्तु वह लोक भूतकाल में था, वर्तमान में वह है और भविष्यत् काल में वह रहेगा। (धुवे, णियए, सासए अक्खए, अव्वए अवट्ठिए,णिच्चे, नत्थि पुण से अंते) इस तरह यह काल से लोक ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है। अक्षय है, अव्यय है, नित्य है, इसलिये इसका अंत नहीं है। (भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा, अणंता

कोडाकोडीओ परिक्खेवेण पण्णत्ताओ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક એક છે અને તે અત સહિત છે. ક્ષેત્રની દૃષ્ટિએ તો લોક લબાઇ અને પહોળાઇની અપેક્ષાએ અસખ્યાત કોડા કોડી યોજન લાબો પહોળો છે. અને પરિધિની અપેક્ષાએ તે અસખ્યાત યોજન કોડાકોડી પરિધિવાળો છે (अत्थि पुण स अंते) અને વળી તે અન્ત સહિત છે (कालओ ण लोए न कयाइ न आसी, न कयाइ न भविस्सइ) કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો ભૂતકાળમા કોઈ પણ એવો સમય ન હતો કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય, વર્તમાન– કાળમાં પણ કોઈ એવો સમય જોવામા આવતો નથી કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય, અને ભવિષ્યમા પણ તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવો સમય આવશે નહી (भविंसु य, भवइ य, भविस्सइ य) પરતુ તે લોકનુ અસ્તિત્વ ભૂતકા– ળમા હતું વર્તમાનકાળે છે અને ભવિષ્યમા પણ રહેવાનું છે. (धुवे, णियए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए, णिच्चे, नत्थि पुण से अंते) આ રીતે કાળની અપેક્ષાએ વિચારવામા આવે તો લોક ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય છે અને નિત્ય છે. તેથી તેનો અંત નથી. (भावओ णं

अनंता रसपर्यवाः अनन्ताः स्पर्शपर्यवाः, अनंताः संस्थानपर्यवा , अनंतागुरुलघुकपर्यवा , अनंता अगुरुलघुकपर्यवा नास्ति पुनरस्यान्त ॥ ४ ॥ तदेतत् स्कन्दक ! द्रव्यतो लोकः सांत क्षेत्रतो लोक सांत कालतो लोकोऽनंत , भावतो लोकोऽनंत ॥ १ ॥ यो पि च स स्कन्दक ! यावत् सांतो जीवः अनंतो जीव तस्यापि चायमर्थ - एव खलु यावत् द्रव्यतः खलु एको जीव सांत । क्षेत्रतो

गंधपज्जवा, अणंता रस पज्जवा अणंता फासपज्जवा अणंता संठाण - पज्जवा, अणंता गरुयलहुयपज्जवा, अणंता, अगुरुलहुयपज्जवा नत्थि पुण से अंते) भाव की अपेक्षा से लोक अनंत वर्ण पर्यायरूप है, अनंत गंध पर्याय रूप, अनंत रस पर्याय रूप, अनंत स्पर्श पर्याय रूप, अनंत संस्थान पर्यायरूप, अनंत गुरु लघु पर्याय रूप, तथा अनंत अगुरु लघु पर्याय रूप है । भाव से लोक का अंत नहीं है । इस तरह से (से त्तं खंदगा ! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए स अंते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते) हे स्कन्दक द्रव्य की अपेक्षा लोक अंत सहित है, क्षेत्र की अपेक्षा लोक सान्त-अन्त सहित है । पर लोक की अपेक्षा से लोक अनन्त-अन्त रहित है, भाव की अपेक्षा से लोक अनन्त-अन्त रहित है १ ।

(जे वि य ते खंदया ! जाव सअंते जीवे, अणंते जीवे, तस्स वि य णं अयं अट्ठे) तथा हे स्कन्दक ! जो तुम्हें यावत जीव के विषय में विकल्प उत्पन्न हुआ था कि जीव अन्त सहित है कि अ त रहित है उसका भी इस तरह से समाधान है को (एव खलु जाव दव्वओ णं एगे जीवे स

લોએ અણતા વણ્ણપજ્જવા અણતા ગંધ પજ્જવા અણંતા રસપજ્જવા, અણતા ફાસ પજ્જવા, અણતા ગરુયલહુય પજ્જવા અણંતા અગુરુલહુય પજ્જવા, નત્થિ પુણ સે અંતે) અને ભાવની અપેક્ષાએ લોક અનત વર્ણપર્યાયરૂપ છે અનત ગંધ પર્યાયરૂપ છે અનત રસપર્યાયરૂપ છે અનત સ્પર્શપર્યાયરૂપ છે અનત સસ્થાનપર્યાયરૂપ છે અનત ગુરુલઘુ પર્યાયરૂપ છે તથા અનત અગુરુલઘુ પર્યાયરૂપ છે તથા અંતરહિત છે આ રીતે (સે ત્ત ખંદયા ! દવ્વઓ લોએ સ અંતે કાલઓ લોએ અણંતે ભાવઓ લોએ અણંતે) હે સ્કન્દક ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક સાત (અન્તયુક્ત) છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અન્તસહિત) છે પણ કાળની અપેક્ષાએ લોક અનત (અંત રહિત) છે અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ લોક અંત રહિત છે,

(જે વિ ય તે ખંદયા ! જાવ સ અંતે જીવે અણંતે જીવે તસ્સવિ ય ણ અયં અટ્ઠે) હે સ્કન્દક ! તમને જીવના વિષયમાં 'જીવ અંત સહિત છે કે અંત રહિત છે ?' એવી જે શંકા ઉદ્ભવી છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-

लोको न कदाचित् नासीत् न कदाचिन्नभवति, न कदाचित् न भविष्यति अभूत च भवति च भविष्यति च, ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितो नित्यः, नास्ति पुनस्तस्यान्तः ॥ ॥ भावतो लोकः अनंता वर्णपर्यवाः, अनताः गंधपर्यवाः,

डीओ आयामविक्खंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेण पण्णत्ता) द्रव्य की अपेक्षा से लोक एक है और वह अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा से लंबाई चौडाई को लेकर वह लोक असंख्यात कोडाकोडी योजन तक लंबा चौडा है और परिक्षेप परिधि की अपेक्षा से वह लोक असंख्यात कोडा कोडी योजन की परिधि वाला कहा गया है। (अत्थि पुण से अंते) इस तरह से उसका अंत है। (कालओ णं लोए न कयाइ न आसी, न कयाइ न भवइ न भविस्सइ) काल की अपेक्षा से वह भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं वर्तमान में वह नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यकाल में वह कभी कोई दिन नहीं होगा ऐसा भी नहीं है। (भविंसु य भवइ य, भविस्सइ य) किन्तु वह लोक भूतकाल में था, वर्तमान में वह है और भविष्यत् काल में वह रहेगा। (धुवे, णियए, सासए अक्खए, अव्वए अवट्ठिए, णिच्चे, नत्थि पुण से अंते) इस तरह यह काल से लोक ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है। अक्षय है, अव्यय है, नित्य है, इसलिये इसका अंत नहीं है। (भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा, अणंता

कोडाकोडीओ परिक्खेवेण पण्णत्ताओ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક એક છે અને તે અંત સહિત છે ક્ષેત્રની દૃષ્ટિએ તો લોક લંબાઇ અને પહોળાઇની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજન લાંબો પહોળો છે અને પરિધિની અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાત યોજન કોડાકોડી પરિધિવાળો છે (अत्थि पुण स अंते) અને વળી તે અન્ત સહિત છે (कालओ ण लोए न कयाइ न आसी, न कयाइ न भविस्सइ) કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો ભૂતકાળમાં કોઈ પણ એવો સમય ન હતો કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય, વર્તમાન-કાળમાં પણ કોઈ એવો સમય જોવામાં આવતો નથી કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય, અને ભવિષ્યમાં પણ તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવો સમય આવશે નહીં (भविंसु य, भवइ य, भविस्सइ य) પરંતુ તે લોકનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં હતુ વર્તમાનકાળે છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેવાનું છે. (धुवे, णियए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए, णिच्चे, नत्थि पुण से अंते) આ રીતે કાળની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવે તો લોક ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય છે અને નિત્ય છે. તેથી તેનો અંત નથી. (भावओ णं

अनता रसपर्यवाः अनन्ता स्पर्शपर्यवाः, अनंताः संस्थानपर्यवा, अनंतागुरुलघु कपर्यवा, अनंता अगुरुलघुकपर्यवा नास्ति पुनस्तस्यान्तः ॥ ४ ॥ तदेतद् स्क न्दक ! द्रव्यतो लोकः सांत क्षेत्रतो लोकः सांत कालतो लोकोऽनंत, भावतो लोकोऽनंत ॥ १ ॥ यो पि च स स्कन्दक ! यावत् सांतो जीव अनंतो जीव तस्यापि चायमर्थः- एवं खलु यावत् द्रव्यतः खलु एको जीव सांत । क्षेत्रतो

गंधपज्जवा, अणता रस पज्जवा अणता फासपज्जवा अणंता संठाण - पज्जवा, अणंता गरुयलहुयपज्जवा, अणंता, अगुरुलहुयपज्जवा नत्थि पुण से अंते) भाव की अपेक्षा से लोक अनत वर्ण पर्यायरूप है, अनत गंध पर्याय रूप, अनत रस पर्याय रूप, अनन्त स्पर्श पर्याय रूप, अनंत संस्थान पर्यायरूप, अनत गुरु लघु पर्याय रूप, तथा अनत अगुरु लघु पर्याय रूप है। भाव से लोक का अंत नहीं है। इस तरह से (से त्तं खंदगा ! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए स अंते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते) हे स्कन्दक द्रव्य की अपेक्षा लोक अंत सहित है, क्षेत्र की अपेक्षा लोक सान्त-अन्त सहित है। पर लोक की अपेक्षा से लोक अनन्त-अन्त रहित है, भाव की अपेक्षा से लोक अनन्त-अन्त रहित है १।

(जे वि य ते खंदगा ! जाव सअंते जीवे, अणंते जीवे, तस्स वि य ण अयं अट्ठे) तथा हे स्कन्दक ! जो तुम्हें यावत् जीव के विषय में विकल्प उत्पन्न हुआ था कि जीव अन्त सहित है कि अ त रहित है उसका भी इस तरह से समाधान है की (एवं खलु जाव दव्वओ णं एगे जीवे स

लोए अणता वण्णपज्जवा अणता गंध पज्जवा अणंता रसपज्जवा, अणता फास पज्जवा, अनता गरुयलहुय पज्जवा अणंता अगुरुलहुय पज्जवा, नत्थि पुण से अंते) અને ભાવની અપેક્ષાએ લોક અનત વર્ણપર્યાયરૂપ છે અનત ગંધ પર્યાયરૂપ છે અનત રસપર્યાયરૂપ છે અનત સ્પર્શપર્યાયરૂપ છે અનત સંસ્થાનપર્યાયરૂપ છે અનત ગુરુલઘુ પર્યાયરૂપ છે તથા અનત અગુરુલઘુ પર્યાયરૂપ છે તથા અંતરહિત છે આ રીતે (से त्त खंदगा ! दव्वओ लोए स अंते कालओ लोए अणंते भावओ लोए अणंते) હે સ્કન્દક ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક સાત (અન્તયુક્ત) છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અન્તસહિત) છે પણ કાળની અપેક્ષાએ લોક અનત (અંત રહિત) છે અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ લોક અંત રહિત છે

(जे वि य ते खंदया ! जाव स अंते जीवे अणंते जीवे तस्सवि य ण अयं अट्ठे) હે સ્કન્દક ! તમને જીવના વિષયમાં જીવ અંત સહિત છે કે અંત રહિત છે !" એવી જે કલ્પના છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-

जीवोऽसंख्येयप्रदेशिकः असंख्येयप्रदेशावगाढः, अस्ति पुनस्तस्यान्तः। कालतो जीवो न कदाचित् नासीत् नित्यो नास्ति पुनस्तस्यान्तः। भावतो जीवोऽनंता ज्ञानपर्यवा, अनंता दर्शनपर्यवाः, अनंता चारित्रपर्यवा, अनंता अगुरुलघुपर्यवा नास्ति पुनस्तस्यान्तः। तदेतद् द्रव्यतो जीवः सांतः क्षेत्रतो जीवः सांतः कालतो

अंते खेत्तओ णं जीवे असंखेज्ज पएसिए असंखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अंते) यावत् द्रव्य की अपेक्षा से जीव एक है और वह अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा से जीव असंख्यात प्रदेशी है तथा असंख्यात प्रदेशो में वह अवगाढ है। अतः वह अन्त सहित है। (कालओ णं जीवे न कयाइ न आसी जाव निच्चे नत्थि पुण से अंते) काल की अपेक्षा जीव भूतकाल में कभी कोई समय नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है-वह अन्त सहित नहीं है। (भावओ णं जीवे अणंता णाणपज्जवा अणंता दंसणपज्जवा, अणंता चरित्तपज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते) भाव की अपेक्षा जीव अनंत ज्ञानपर्यायरूप है, अनन्त दर्शनपर्याय रूप है, अनन्त चारित्रपर्याय रूप है, अनंत अगुरु लघु पर्यायरूप है। इस अपेक्षा वह अन्त सहित नहीं है। (से त्तं दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अंते कालओ जीवे

(एवं खलु जाव दव्वओ ण एगे जीवे स अंते, खेत्तओ ण जीवे असंखेज्ज पएसिए, असंखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अंते) द्रव्यनी અપેક્ષાએ જીવ એક છે અને તે અન્તરહિત (સાન્ત) છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ છે. તેથી તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ અન્તસહિત છે (कालओ णं जीवे न कयाइ न आसी जाव निच्चे नत्थि पुण से अंते) કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો ભૂતકાળમા કોઈ એવો સમય ન હતો કે જ્યારે જીવનુ અસ્તિત્વ ન હોય ત્યાથી શરૂ કરીને તે નિત્ય છે તે અંતરહિત છે ત્યા સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. " આગળ લોકને કાળની અપેક્ષાએ અંતરહિત પ્રતિપાદિત કરવા માટે જે સૂત્રપાઠ આપ્યો છે તે અહી ગ્રહણ કરવો " भावओ णं जीवे अणंता णाणपज्जवा, अणंतादंसणपज्जवा, अणंता चारित्तपज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते) ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનંત જ્ઞાનપર્યાયરૂપે છે, અનંત દર્શનપર્યાયરૂપ છે, અનંત ચારિત્રપર્યાયરૂપ છે, અનંત અગુરુલઘુપર્યાયરૂપ છે. અને તેથી ભાવની અપેક્ષાએ તે અંતસહિત નથી પણ અંતરહિત જ છે (से त्तं दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अंते, कालओ जीवे अणंते,

जीवोऽनंत भावतो जीवोऽनंतः ॥ २ ॥ या पि च ते स्कन्दक! पृच्छा यावत् किं सान्ता सिद्धिरनन्ता सिद्धिः तस्यापि चायमर्थः -मया स्कन्दक! एवं खलु चतुर्विधा सिद्धिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः द्रव्यतः खलु एका सिद्धिः सान्ता। क्षेत्रतः सिद्धिः पञ्चचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेण, एका योजनकोटिः द्विचत्वारिंशत् च योजनशतसहस्राणि द्वे च एकोन पञ्चाशत् योजनशते किंचिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता अस्ति पुनस्तस्या अन्तः।

अणंते, भावओ जीवे अणंते) इस तरह द्रव्य से जीव सान्त-अन्त सहित है, क्षेत्र से जीव सान्त-अन्त सहित है। परन्तु काल से जीव अनन्त-अन्तरहित है, भाव से जीव अनन्त-अन्त रहित है।

(जे वि य ते खंदया! पुच्छा जाव किं स अंता सिद्धि, अणंता सिद्धि तस्स वि य णं अयं अट्ठे) हे स्कन्दक! तुम्हें जो सिद्धि, के विषय में विकल्प उठा है-कि सिद्धि सान्त-अन्त सहित है-कि अनन्त है उसका समाधान इस प्रकार से है-(मए खंदया एवं खलु चउव्विहा-सिद्धी पण्णत्ता) हे स्कन्दक! मैने सिद्धि चार प्रकार की कही है (तंजहा) जैसे (दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ) द्रव्य से, क्षेत्र से, काल से और भाव से। (दव्वओ एगा सिद्धी स अंता) द्रव्य से सिद्धि एक है और वह अन्त सहित है। (खेत्तओ णं सिद्धी पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, एगा जोयणकोडी बायालीसं च जोयणसयसहस्साइं तीसं च जोयणसहस्साइं दोण्णि य अउणापण्ण-

भावओ जीवे अणंते) આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ સાન્ત (અન્ત સહિત છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ જીવ સાન્ત (અન્ત સહિત) છે પણ કાળની અપેક્ષાએ જીવ અનંત છે અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ જીવ અનંત (અંત રહિત) છે (૨) (जे वि य ते खंदया! पुच्छा जाव किं स अंता सिद्धि, अणंता सिद्धी तस्स वि य णं अट्ठे हे स्कन्दक! सिद्धिना विषयमां तमने એવી શંકા ઉદ્ભવી છે કે સિદ્ધિ સાન્ત છે કે અનંત છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે (मए खंदया! एवं खलु चउव्विहा सिद्धी पण्णत्ता) હે સ્કન્દક! મેં સિદ્ધિ ચાર પ્રકારની કહી છે "तंजहा" તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ (૩) કાળની અપેક્ષાએ અને (૪) ભાવની અપેક્ષાએ (दव्वओ एगा सिद्धी स अंता) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ એક છે અને તે અન્ત સહિત છે (खेत्तओ णं सिद्धी पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च जोयणसयसहस्साइं तीसं च जोयणसहस्साइं दोण्णि य अउणापण्णजोयणसए किंचि

जीवोऽसंख्येयप्रदेशिकः असंख्येयप्रदेशावगाढः, अस्ति पुनस्तस्यान्तः। कालतो जीवो न कदाचित् नासीत् नित्यो नास्ति पुनस्तस्यान्तः। भावतो जीवोऽनता ज्ञानपर्यवा, अनंता दर्शनपर्यवाः, अनंता चारित्रपर्यवा, अनंता अगुरुलघुपर्यवा नास्ति पुनस्तस्यान्तः। तदेतद् द्रव्यतो जीवः सांतः क्षेत्रतो जीवः सांतः कालतो

अंते खेत्तओ णं जीवे असंखेज्ज पएसिए असंखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अंते) यावत् द्रव्य की अपेक्षा से जीव एक है और वह अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा से जीव असंख्यात प्रदेशी है तथा असंख्यत प्रदेशो में वह अवगाढ है। अतः वह अन्त सहित है। (कालओ ण जीवे न कयाइ न आसी जाव निच्चे नत्थि पुण से अंते) काल की अपेक्षा जीव भूतकाल में कभीं कोई समय नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है-वह अन्त सहित नहीं है। (भावओ णं जीवे अणंता णाणपज्जवा अणंता दंसणपज्जवा, अणता चरित्तपज्जवा, अणता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते) भाव की अपेक्षा जीव अनत ज्ञानपर्यायरूप है, अनन्त दर्शनपर्याय रूप है, अनन्त चारित्रपर्याय रूप है, अनत अगुरु लघु पर्यायरूप है। इस अपेक्षा वह अन्त सहित नहीं है। (से त्तं दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अंते कालओ जीवे

(एव खलु जाव दव्वओ ण एगे जीवे स अते, खेत्तओ ण जीवे असंखेज्ज पएसिए, असखेज्जपएसोगाढे, अत्थि पुण से अंते) द्रव्यनी अपेक्षाએ જીવ એક છે અને તે અન્તસહિત (સાન્ત) છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવ અસ-ખ્યાત પ્રદેશી છે અને અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ છે તેથી તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ અન્તસહિત છે (कालओ णं जीवे न कयाइ न आसी जाव निच्चे नत्थि पुण से अते) કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો ભૂતકાળમા કોઈ એવો સમય ન હતો કે જ્યારે જીવનુ અસ્તિત્વ ન હોય ત્યાથી શરૂ કરીને તે નિત્ય છે તે અતરહિત છે ત્યા સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો "આગળ લોકને કાળની અપેક્ષાએ અતરહિત પ્રતિપાદિત કરવા માટે જે સૂત્રપાઠ આપ્યો છે તે અહી ગ્રહણ કરવો" भावओ णं जीवे अणता णाणपज्जवा, अणंतादसणपज्जवा, अणता चारित्तपज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अते) ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનત જ્ઞાનપર્યાયરૂપે છે, અનત દર્શનપર્યાયરૂપ છે, અનત ચારિત્રપર્યાયરૂપ છે, અનત અગુરુલઘુપર્યાયરૂપ છે. અને તેથી ભાવની અપેક્ષાએ તે અતસહિત નથી પણ અતરહિત જ છે (से त्तं दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अते, कालओ जीवे अणते,

असंख्येयप्रदेशावगाढः, अस्ति पुनस्तस्यान्तः, कालतः सिद्धः सादिकः अपर्यवसितः, नास्ति पुनस्तस्यान्तः । भावतः सिद्धः अनन्ता ज्ञानपर्यवाः, अनन्ता दर्शनपर्यवाः, अनन्ता अगुरुलघुपर्यवाः नास्ति पुनस्तस्यान्तः तदेतत् द्रव्यतः खलु सिद्धः सान्तः, क्षेत्रतः खलु सिद्धः सान्तः, कालतः खलु सिद्धोऽनन्तः, भावतः खलु सिद्धोऽनन्तः । योऽपि च ते स्कन्दक ! अयमेतद्रूपः आध्यात्मिकश्चिन्तितो यावत् समुद्पन्नः-केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते वा हीयते वा तस्यापि चायमर्थ-

सोगाढे, अत्थि पुण से अंते) तथा- हे स्कन्दक ! जो तुम्हें ऐसा विकल्प उठा है कि सिद्ध सान्त-अन्त सहित है कि अनन्त है, उसका समाधान इस प्रकार से है यहाँ सब पहिले जैसा कहना चाहिये-यावत् द्रव्य से सिद्ध एक है, वह अन्त सहित है, क्षेत्र से सिद्ध असंख्यात प्रदेशों वाले हैं और असंख्यात प्रदेशों में उनका अवगाह है। इस अपेक्षा से भी वे अन्त सहित हैं । (कालओ णं सिद्धे साहिए अपज्जवसिए नत्थिपुण से अंते) कालसे सिद्ध होते तो सादि हैं पर वे फिर अवसान रहित हो जाते हैं। इस तरह वे अन्त रहित हैं। (भावओ णं सिद्धे अणंतणाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता अगुरुलहुयपज्जवा, नत्थिपुण से अंते) भाव से सिद्ध अनंत ज्ञान पर्यायरूप हैं, अनन्त दर्शन पर्यायरूप हैं । उनका अन्त नहीं है ४ ।

(जे वि य ते खंदया ! इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था-केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा तस्स वि य

जावगाढे अत्थि पुण स अंते) तथा हे स्कन्दक तमने सिद्ध सान्त (अन्त सहित) छे के अनंत (अंत रहित) એવી જે શંકા છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-અહીં બધું આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવાનું છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સિદ્ધ એક છે તે અંત સહિત છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી છે એ રીતે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ તેઓ અંત સહિત છે (कालओ ण सिद्धे साहिए नत्थि पुण से अंते) કાળની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સાદિ (આદિ યુક્ત) હોય છે પણ ત્યાર બાદ તેઓ અવસાન રહિત થઈ જાય છે આ રીતે તેઓ અન્ત રહિત છે તાત્પર્ય એ છે કે સાદિ અનંત છે (भावओ णं सिद्धे अणंतणाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता अगुरुलहुय पज्जवा, नत्थि पुण से अंते) અને ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અનંત જ્ઞાન પર્યાય રૂપ છે અનંત દર્શન પર્યાય રૂપ છે અનંત અગુરુલઘુ પર્યાય રૂપ છે તથા તેમનો અંત હોતો નથી

(जे वि य ते खंदया ! इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था केण वा मरणेण मरमाणे जीव वड्ढइ वा हायइ वा तस्स वि य णं अयमट्ठे) હે સ્કન્દક !

कालतः खलु सिद्धिर्न कदाचिन्नासीत् यावत् नित्या। भावतश्च यथा लोकस्य तथा भणितव्या तत्र द्रव्यतः सिद्धिः सांता, क्षेत्रतः सिद्धि सांता, कालतः सिद्धिरनता, भावतः सिद्धिरनन्ता ॥३॥ योऽपि च ते स्कन्दक ! यावत् किमनन्तः सिद्धः तदेव यावत् द्रव्यतः खलु एकः सिद्धः सांत, क्षेत्रतः सिद्धोऽसंख्येयप्रदेशिको-

---

जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता) क्षेत्र से सिद्धि की लंबाई और चौडाई ४५ पैतालीस लाख योजन की है। और इसकी परिधि एक करोड ४२ बयालीस लाख तीस हजार दो सो गुनचास ४९ योजन से भी कुछ अधिक है (अत्थि पुण से अंते) इस अपेक्षा वह सिद्धि अन्त सहित है। (कालओ णं सिद्धी न कयाइ न आसी जाव णिच्चा) काल से सिद्धि भूतकाल में कभी नहीं हुई ऐसी बात नहीं है, यावत वह नित्य है (भावओ य जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा) भाव से सिद्धि लोक की तरह जाननी चाहिये। इस तरह (दव्वओ सिद्धि स अंता, खेत्तओ सिद्धी स अंता कालओ सिद्धी अणंता, भावओ सिद्धी अणंता) द्रव्य से सिद्धि अन्त सहित है, क्षेत्र से भी सिद्धि अन्त सहित है। पर काल से सिद्धि अन्त रहित है-अनन्त है और भाव से भी सिद्धि अन्त रहित है-अनन्त है ३।

(जे वि य ते खंदया जाव किं अणंते सिद्धे-तं चेव जाव दव्वओ णं एगे सिद्धे स अते, खेत्तओ णं सिद्धे असंखेज्जपएसिए, असंखेज्जपए-

---

विसेसाहिए परिक्खेवेण पण्णत्ता) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધિની લબાઇ અને પહોળાઇ ૪૫ લાખ યોજનની છે, અને તેની પરિધ (પરિમિતિ) એક કરોડ બેતાળીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસો ઓગણપચાસ યોજનાથી કાંઇક વધારે છે (अत्थि पुण से अंते) આ દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો સિદ્ધિ અંત સહિત છે (कालओ ण सिद्धी न कयाइ न आसी जाव णिच्चा) "કાળની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમાં કદી પણ સિદ્ધિનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવુ બન્યુ નથી" ત્યાથી શરૂ કરીને તે નિત્ય છે" ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો (भावओ जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा) ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધિના વિષયમાં લોકની જેમ જ સમજવુ. આ રીતે (दव्वओ सिद्धि सअता, खेत्तओ सिद्धी सअता, कालओ सिद्धी-अणंता, भावओ सिद्धी अणंता) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ અત સહિત છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ સિદ્ધિ અત સહિત છે અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ સિદ્ધિ અત રહિત છે (जे वि य ते खंदया जाव किं अणते सिद्धे तं चेव-जाव दव्वओ णं एगे सिद्धे सअते, खेत्तओणं सिद्धे असंखेज्जपएसिए, असखे

जीवोऽनन्तैर्नैरयिकभवग्रहणैरात्मानं संयोजयति, तिर्यग्मनुष्यदेव भवग्रहणैरात्मानं संयोजयति अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारमनुपर्यटति, तदेतद् बालमरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते, तदेतत् बालमरणम्। अथ किं तत्

शरीर के भीतर शस्त्रादिक के प्रवेश होनेपर मरना, तद्भवमरण ४-जिस भव में है उस भव से पर्यायान्तरित होकर फिर उसी भव में जन्मलेना, गिरिपतन ५-पहाड से गिरकर मरना, तरूपतन ६-वृक्ष से गिर कर मरना, ७ जलप्रवेश ८-जल में डूब कर मरना, ज्वलनप्रवेश -अग्नि में प्रवेश करके मरना ९ विषभक्षण ९-विष खाकर मरना, शस्त्रोपपात १०-शस्त्र की चोट खाकर मरना, वैहायस ११-वृक्ष आदि की डाल आदि पर कपडा आदि की फांस बना उसमें अपना गला फँसा कर मरना, गृध्रस्पृष्ठ १२-गृध्र आदि जानवरों के द्वारा अपने को खुवा कर मरना (इच्चेतेणं खंदया! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) इस प्रकार इन बारह प्रकार के बालमरण से मरता हुआ जीव अपने आपको अनन्त नैरयिक भवों से युक्त करता है। (तिरियमणुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ (तिर्यञ्च, मनुष्य और देवों के भव-ग्रहणों से अपने आपको युक्त करता है। (अणाइयं च णं-अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंत संसारकंतारं अणुपरियट्टइ) अनादि, अनंत, दीर्घरास्तावाले, चारगतिरूप संसारकान्तार में वारवार भटकता

थतु मरण (४) तद्भवमरण-जे पर्यायमां रहेला होय ते भवने छोडीने फरीथी એજ पर्यायमां ज मधारण करवो पडे तेवु मरण (५) गिरिपतन-पहाड परथी पडी જવાથી थतु मरण (६) तरुपतन-वृक्षपरथी पडी જવાથી थतु मरण (७) जळप्रवेश-पाणीमा डुबी જવાથી थतु मरण (८) ज्वलन मरण-આગથી બળીને थतु मरण (९) विषभक्षणथी मरण-ઝેર ખાવાથી थतु मरण (१०) शस्त्रोपपात-शस्त्रनो घा वागवाथी थतु मरण (११) वैहायसमरणे फांसो खाईने थतु मरण अने (१२) गृध्रस्पृष्ट मरण-गीध वगेरे पक्षीओ के जानवरोद्वारा फाडी खवाथी थतु मरण (इच्चेतेणं खंदया! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाण जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) आ रीते बार प्रकारना बाल मरणथी मरतो जीव पोताने अनंत नारक भवोथी युक्त करे छे (तिरिय मनुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) तिर्यंच, मनुष्य अने देवना भव ग्रहणथी पोताने युक्त करे छे (अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्टइ) तेमज अनादि अनंत दीर्घ मार्गवाळा, चार गतिरूप संसार कांतारमां (संसार रूपी वनमां) वारवार

एवं खलु स्कन्दक ! मया द्विविधं मरणं प्रज्ञप्तम् तद्यथा–बालमरणं च पंडितमरणं च। अथ किं तद् बालमरणम्? बालमरणं द्वादशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–वलयमरणं १, वशार्तमरणम्, अंत शल्यमरणम् ३, तद्भवमरणं ४, गिरिपतनम् ५, तरुपतनम् ६, जलप्रवेश ७, ज्वलनप्रवेशः ८, विषभक्षणम् ९, शस्त्रापाटनम् १०, वैहायसं ११, गृध्रस्पृष्टम् १२। इत्येतेन स्कन्दक ! द्वादशविधेन बालमरणेन म्रियमाणो-

---

णं अयमट्ठे) तथा–हे स्कन्दक ! जो तुम्हे यह इस प्रकार का आध्यात्मिक, चिन्तित यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ है कि जीव किस मरण से मरकर अपने संसार की वृद्धि से बढता है और किस मरणसे मर कर वह अपने संसार की हानि से घटता है–सो उसका भी यह समाधान है की–(एवं खलु खंदया) हे स्कन्दक। (मए दुविहे मरणे पन्नत्ते) मैने मरण दो प्रकार का कहा है–(तंजहा) वे उसके दो प्रकार ये हैं–(बालमरणे य पंडियमरणे य) १ बालमरण और दूसरा पण्डितमरण। (से किं तं बालमरणे) बाल मरणक्या है ? उत्तर (बालमरणे दुबालसविहे पन्नत्ते) बालमरण बारह प्रकार का कहा गया है। (तजहा) जैसे–(बलयमरणे, वसट्टमरणे, अंतोसल्लमरणे, तब्भमरणे, गिरिपडणे, तरुपडणे, जलप्पवेसे, जलणप्पवेसे, विसभक्खणे, सत्थोवाडणे, वेहाणसे, गिद्धपिट्ठे) वलयमरण १–तडफ तडफ कर मरना, वशार्तमरण २–पराधीनता पूर्वक झूर २ कर मरना, अन्तःशल्यमरण ३

તમારા મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિંતિત (યાવત્) મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો છે કે કયા પ્રકારના મરણથી મરીને જીવ પોતાનો સંસાર વધારે છે. અને કયા પ્રકારના મરણથી મરીને જીવ પોતાનો સંસાર ઘટાડે ?–તેનું પણ આ પ્રમાણે સમાધાન છે–(एवं खलु खंदया) હે સ્કન્દક ! (मए दुविहे मरणे पन्नत्ते) મે બે પ્રકારના મરણ કહ્યાં છે, (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–(बालमरणे य पंडियमरणे य) (૧) બાલમરણ અને (૨) પંડિત મરણ (से किं तं बालमरणे ?) બાલમરણ એટલે શું ? ઉત્તર–(बालमरणे दुवालसविहे पन्नत्त) બાલમરણ બાર પ્રકારનાં કહ્યા છે–(त जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (बलयमरणे, वसट्टमरणे, अ तोसल्लमरणे, तब्भवमरणे, गिरिपडणे, तरुपडणे, जलप्पवेसे, जलणप्पवेसे, विसभक्खणे, सत्थोवाडणे, वेहाणसे, गिद्धपिट्ठे) (૧) વલયમરણ–તરફડી તરફડીને થતુ મરણ (૨) વશાર્ત્તમરણ—પરાધીનતા પૂર્વક થતુ મરણ, (૩) અન્ત શલ્ય મરણ શરીરમાં શસ્ત્રાદિ પેસી જવાથી

जीवोऽनन्तैर्नैरयिकभवग्रहणैरात्मानं संयोजयति, तिर्यग्मनुष्यदेव भवग्रहणैरात्मानं संयोजयति अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारमनुपर्यटति, तदेतद् बालमरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते, तदेतत् बालमरणम्। अथ किं तद्

शरीर के भीतर शस्त्रादिक के प्रवेश होनेपर मरना, तद्भवमरण ४-जिस भव में है उस भव से पर्यायान्तरित होकर फिर उसी भव में जन्मलेना, गिरिपतन ५-पहाड से गिरकर मरना, तरुपतन ६-वृक्ष से गिर कर मरना, ७ जलप्रवेश ८-जल में डूब कर मरना, ज्वलनप्रवेश -अग्नि में प्रवेश करके मरना ९ विषभक्षण ९-विष खाकर मरना, शस्त्रोपपात १०-शस्त्र की चोट खाकर मरना, वैहायस ११-वृक्ष आदि की डाल आदि पर कपडा आदि की फांस बना उसमें अपना गला फँसा कर मरना, गृध्रस्पृष्ट १२-गृध्र आदि जानवरों के द्वारा अपने को खुवा कर मरना (इच्चे तेणं खंदया! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) इस प्रकार इन बारह प्रकार के बालमरण से मरता हुआ जीव अपने आपको अनन्त नैरयिक भवों से युक्त करता है। (तिरियमणुयदेव भवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ (तिर्यञ्च, मनुष्य और देवों के भव-ग्रहणों से अपने आपको युक्त करता है। (अणाइयं च णं-अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकतारं अणुपरियट्टइ) अनादि, अनन्त, दीर्घरास्तावाले, चारगतिरूप ससारकान्तार में बारबार भटकता

થતુ મરણ (૪ તદ્ભવમરણ—જે પર્યાયમાં રહેલા હોય તે પર્યાયને છોડીને ફરીથી એજ પર્યાયમાં જ મધારણ કરવો પડે તેવુ મરણ (૫) ગિરિપતન-પહાડ પરથી પડી જવાથી થતુ મરણ (૬) તરુપતન-વૃક્ષપરથી પડી જવાથી થતુ મરણ (૭) જળપ્રવેશ-પાણીમા ડૂબી જવાથી થતુ મરણ (૮) જ્વલન મરણ—આગથી બળીને થતુ મરણ (૯) વિષભક્ષણથી મરણ-ઝેર ખાવાથી થતુ મરણ (૧૦) શસ્ત્રોપપાત-શસ્ત્રનો ઘા વાગવાથી થતુ મરણ (૧૧) વૈહાયસમરણ ફાંસો ખાઈને થતુ મરણ અને (૧૨) ગૃધ્રસ્પૃષ્ટ મરણ-ગીધ વગેરે પક્ષીઓ કે જાનવરોદ્વારા ફાડી ખવાથી થતુ મરણ (इच्चे तेण खंदया! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) આ રીતે બાર પ્રકારના બાલ મરણથી મરતો જીવ પોતાને અનત નારક ભવોથી યુક્ત કરે છે (तिरिय मनुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ) તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના ભવ ગ્રહણથી પોતાને યુક્ત કરે છે (अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्टइ) તેમજ અનાદિ અનંત, દીર્ઘ માર્ગવાળા, ચાર ગતિ રૂપ સંસાર કાંતારમાં (સંસાર રૂપી વનમાં) વારવાર

पंडितमरणम् ? पंडितमरणं द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा–पादपोपगमनं च भक्तप्रत्याख्यान च। अथ किं तत्पादपोपगमनम् ? पादपोपगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् अप्रतिकर्मः तदेतत्पादपोपगमम्। अथ किं तत् भक्तप्रत्याख्यानम् ? भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा–निर्हारिम च अनिर्हारिमं च नियमात् स प्रतिकर्म, तदेतद् भक्तप्रत्याख्यानम्। इत्येतेन स्कन्दक !

रहता है। (सेत्तं बालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ) इस तरह बालमरण से मरा हुआ जीव अपने संसार के बढ जाने के कारण बढता है (सेत्तं बालमरणे) यह बालमरण है–अर्थात्–यह बालमरण का स्वरूप है। (से किं तं पंडियमरणे) वह पण्डित मरण क्या है ? (पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते) पण्डित मरण दो प्रकार का कहा है (तंजहा–पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य) वह इस तरह से पादपोपगमन और भक्त प्रत्याख्यान (से किं तं पाओवगमणे) पादपोपगमन किसे कहते हैं ? (पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते) पादपोपगमन दो प्रकारका होता है–(तंजहा) जैसे (नीहारिमे य अनिहारिमे य) निर्हारिम और अनिर्हारिम) नियमा अप्पडिकम्मे) नियम से ये दानों पादपोपगमन के प्रकार प्रतिकर्म (सेवाशुश्रूषा) से रहित होते हैं। (से किं तं भत्तपच्चक्खाणे ?) भक्त प्रत्याख्यान का क्या स्वरूप है (भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते) भक्त प्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है (तंजहा) जैसे–(नीहारिमे य अनीहारिमे य) नीर्हारिम और अनिर्हारिम (नियमा सप्पडिकम्मे) भक्त प्रत्याख्यान के ये दोनों प्रकार प्रतिकर्म सहित होते हैं। (से त्तं

પરિભ્રમણ કરે છે. (से त्तं बालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ) આ રીતે બાલ મરણથી મરતો જીવ પોતાનો સંસાર વધવાથી વધે છે. એટલે કે બાલમરણથી મરતા જીવને સંસારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. (सेत्तं बालमरणे) બાલમરણનું ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે

(से किं तं पंडियमरणे) પંડિત મરણનું કેવું સ્વરૂપ છે! ઉત્તર–(पंडियमरणे-दुविहे पण्णत्तं) પંડિત મરણના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (त जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य) (૧) પાદપોપગમન અને (૨) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન (से किं तं पाओवगमणे) પાદપોપગમન એટલે શું ? (पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते) પાદપોપગમન મરણના બે પ્રકાર છે. (त जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (नीहारिमे य अनिहारिमे य) (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ. (नियमा अप्पडिकम्मे) નિયમથી જ પાદપોપગમનના આ

द्विविधेन पण्डितमरणेन म्रियमाणो जीवोऽनन्तैर्नैरयिकभवग्रहणैरात्मान विसयोज यति, यावद्व्यतिव्रजति तदेतद् पण्डितमरणेन म्रियमाणो जीवो हीयते तदेतत्प ण्डितमरणम् । इत्येतेन स्कन्दक ! द्विविधेन मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते वा हीयते वा ॥ ५ ॥ सू० १२ ॥

भत्तपच्चक्खाणे) इस प्रकार यह भक्तप्रत्याख्यान का स्वरूप है। (इच्चेएणं खंदया ! दुविहेणं पडियमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसजोएइ, जाव वीइवयइ) इस प्रकार हे स्कन्दक ! इन दोनों प्रकार के पण्डित मरण से मरा हुआ जीव अनन्त नारक आदिजीवों के भव ग्रहणों से अपने आपको युक्त नहीं करता है, यावत वह संसाररूप कान्तार को पार कर देता है । (से तं पडियमर णेण मरमाणे जीवे हायइ, से त्त पडियमरणे) इस पण्डितमरण से मरा हुआ जीव अपने संसार की हानि होने के कारण घटता है । इस प्रकार से यह पण्डितमरण का स्वरूप है । (इच्चेएणं खंदया दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) इस तरह हे स्कन्दक ! इन दो प्रकार के मरणों से मरण करता हुआ जीव अपने संसार के बढ जाने से बढता है और अपने संसार के घट जाने से घटता है ॥

બન્ને પ્રકારના પ્રતિકર્મથી રહિત હોય છે (से किं त भत्तपच्चक्खाणे?) ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાનનું કેવું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર (भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते) ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર કહ્યા છે (त जहा) તે આ પ્રમાણે છે (नीहारिमे य अनीहारिमे य) (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ. (नियमा सप्पडि कम्मे) ભક્તપ્રત્યાખ્યાનના આ બે પ્રકાર પણ પ્રતિકર્મ થી સહિત હોય છે (से त्तं भत्तपच्चक्खाणे) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ હોય છે, (इच्चेएणं खंदया ! दुविहेणं पडियमरणेणं मरमाणे जीवे अणतेहिं नेरइय भवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ, जाव वीइवयइ) હે સ્કન્દક ! એ બન્ને પ્રકારના પંડિત મરણથી મરતો જીવ અનંત નારક, મનુષ્ય તિર્યંચ અને દેવ ભવગ્રહણથી પોતાની જાતને યુક્ત કરતો નથી અને અનાદિ અનંત દીર્ઘમાર્ગવાળા ચાર ગતિરૂપ સંસારકાંતારને તે ઓળંગી જાય છે (से त्त पंडियमरणेणं मर माणे जीवे हायइ से त्त पडियमरणे) આ રીતે પંડિતમરણથી મરતો જીવ પોતાનો સંસાર ઘટાડે છે પંડિત મરણનું આ જાતનું સ્વરૂપ છે. (इच्चेएणं खंदया दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) હે સ્કન્દક ! આ રીતે બે પ્રકારના મરણોથી મરણ પામતો જીવ પોતાનો સંસાર વધી જવાથી વધે છે અને પોતાનો સંસાર ઘટી જવાથી ઘટે છે એટલે કે પંડિત મરણથી મરનાર જીવનો સંસાર ઘટે છે પણ બાલ મરણથી મરનાર જીવનો સંસાર વધે છે

पंडितमरणम् ? पंडितमरणं द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा–पादपोपगमनं च भक्तप्रत्याख्यानं च। अथ किं तत्पादपोपगमनम्? पादपोपगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् अप्रतिकर्मः तदेतत्पादपोपगमनम्। अथ किं तत् भक्तप्रत्याख्यानम्? भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा–निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् स प्रतिकर्म, तदेतद् भक्तप्रत्याख्यानम्। इत्येतेन स्कन्दक!

रहता है। (सेत्तं बालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ) इस तरह बालमरण से मरा हुआ जीव अपने संसार के बढ जाने के कारण बढता है (सेत्तं बालमरणे) यह बालमरण है–अर्थात्–यह बालमरण का स्वरूप है। (से किं तं पंडियमरणे) वह पण्डित मरण क्या है? (पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते) पण्डित मरण दो प्रकार का कहा है (तंजहा–पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य) वह इस तरह से पादपोपगमन और भक्त प्रत्याख्यान (से किं तं पाओवगमणे) पादपोपगमन किसे कहते हैं? (पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते) पादपोपगमन दो प्रकारका होता है–(तंजहा) जैसे (नीहारिमे य अनिहारिमे य) निर्हारिम और अनिर्हारिम) नियमा अप्पडिकम्मे) नियम से ये दानों पादपोपगमन के प्रकार प्रतिकर्म (सेवाशुश्रूषा) से रहित होते हैं। (से किं तं भत्तपच्चक्खाणे?) भक्त प्रत्याख्यान का क्या स्वरूप है (भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते) भक्त प्रत्याख्यान दो प्रकार का कहा गया है (तंजहा) जैसे–(नीहारिमे य अनीहारिमे य) नीर्हारिम और अनिर्हारिम (नियमा सप्पडिकम्मे) भक्त प्रत्याख्यान के ये दोनों प्रकार प्रतिकर्म सहित होते हैं। (सेत्तं

પરિભ્રમણ કરે છે. (सेत्तं बालमरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ) આ રીતે બાલ મરણથી મરતો જીવ પોતાનો સંસાર વધવાથી વધે છે. એટલે કે બાલમરણથી મરતા જીવને સંસારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. (सेत्तं बालमरणे) બાલમરણનું ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं पंडियमरणे) પંડિત મરણનું કેવું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર–(पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते) પંડિત મરણના બે પ્રકાર કહ્યા છે. (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य) (૧) પાદપોપગમન અને (૨) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન (से किं तं पाओवगमणे) પાદપોપગમન એટલે શું? (पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते) પાદપોપગમન મરણના બે પ્રકાર છે (तं जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (नीहारिमे य अनिहारिमे य) (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ. (नियमा अप्पडिकम्मे) નિયમથી જ પાદપોપગમનના આ

वि य ते खंदया' यो पि च ते स्कन्दक! 'अयमेयारूवे' अयम् एतद्रूप 'अज्झत्थिए-चिंतिए पत्थिए परिथए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था' आध्यात्मिक, चिन्तित कल्पित प्रार्थितो मनोगत संकल्पः समुदपद्यत- कि स अंते लोए अणंते लोए' किं सान्त लोकः अनंतः लोकः, हे स्कन्दक! पिङ्गलकन पृष्टस्य तव मनसि एवंविधो विचार समुत्पन्न यदय लोक सांत अनंतो वेति 'तस्स वि य ण अय अट्ठे' तस्यापि च खलु अयमर्थः 'एव खलु मए खंदया चउव्विहे लोए पन्नत्ते' एव खलु मया स्कन्दक! चतुर्विधो लोकः प्रज्ञप्तः, 'त जहा' तद्यथा -'दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ' द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र

यथार्थ समाधान निमित्त मैं आपके पास आया हू। स्कन्दक की इस बात को सुनकर प्रभुने कहा कि "खंदया!" हे स्कन्दक सुनो "ते" तुम्हे "जे वि" जो भी पिंगलक निर्ग्रन्थ के पूछने पर अयमेयारूवे यह इस प्रकार का "अज्झत्थिए" आध्यात्मिक, 'चिंतिए' चिन्तित, 'पत्थिए' प्रार्थित, 'कप्पिए' कल्पित 'मणोगए' मनोगत 'संकप्प' संकल्प 'समुप्पज्जित्था उत्पन्न हुआ है कि "किं स अ ते लोए अणते लोए' लोक क्या अन्त सहित है कि अन्तरहित है? सो "तस्स वि य णं अयं अट्ठे पण्णत्ते" इसका विचार सैद्धान्तिक दृष्टि से इस प्रकार किया गया है, सुनो-"खंदया" हे स्कन्दक! 'मए चउव्विहे लोए पण्णत्ते" मैंने लोक की चार प्रकार से प्ररूपणा की है-'तं जहा" जो इस प्रकार से है-"दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ" द्रव्य से, क्षेत्र

પ્રશ્નો! અપની વાત સાચી છે અને તેનો યથાર્થ ઉત્તર જાણવાને માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું સ્કન્દકની તે વાત સાંભળીને મહાવીર પ્રભુએ તેને કહ્યું- "खंदया!" હે સ્કન્દક! 'ते' તમને "जे वि" પિંગલક નિર્ગ્રન્થે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તેને લીધે 'अयमेयारूवे" આ પ્રકારનો "अज्झत्थिए" આધ્યાત્મિક, 'चिंतिए ચિન્તિત, "पत्थिए પ્રાર્થિત "कप्पिए" કલ્પિત 'मणोगए" મનોગત "संकप्पे" સંકલ્પ समुप्पज्जित्था" ઉત્પન્ન થયો છે કે 'किं स अ ते लोए अणंते लोए?" લોક અંતસહિત છે કે અન્તરહિત છે! તો "तस्स वि य ण अयमट्ठे पण्णत्ते' તેનો આ રીતે અર્થ કરવામા આવ્યો છે-"खंदया!" હે સ્કન્દક! 'मए चउव्विहे लोए पण्णत्ते" મે લોકની ચાર પ્રકારે પ્રરૂપણા કરી છે (त जहा) તે આ પ્રમાણે છે 'दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ" (૧) દ્રવ્યની (૨) ક્ષેત્રની, (૩) કાળની અને (૪) ભાવની અપેક્ષાએ મે આરીતે ચાર પ્રકારે લોકની પ્રરૂપણા કરીછે "दव्वओ णं एगे

टीका-'से णूणं तुमं खंदया' तद् नूनं त्वं स्कन्दक ! 'सावत्थीय-नयरीए' श्रावस्त्यां नगर्याम् 'पिंगलए णं नियंठेणं' पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन 'वेसालिय सावयेणं' वैशालिक श्रावकेण 'इणं अक्खेवं पुच्छिए' इममाक्षेपं पृष्टः- तदेवाह-'मागहा' हे मागध ! हे स्कन्दक ! किं स अंते लोए अणंते लोए' किं सान्त. लोकः अनंतः लोकः ? 'एवं तं चेव जाव जेणेव ममं अतिए तेणेव हव्वं- आगए' एवं तदेव यावत् यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव शीघ्रमागतः इह यावत्पदेन- पूर्वोक्तं सर्वं वर्णन संग्राह्यम् । 'से णूणं खंदया' तद् नूनं स्कन्दक ! 'अयमट्ठे समट्ठे' अयमर्थ. समर्थः ? । इदं सर्वं सत्यं किम् ? स्कन्दकप्राह-'हंता अत्थि' हन्त अस्ति हे भदन्त ! देवानुप्रियेण कथित तत्सर्वं सत्यमेव । भगवानाह-' जे

टीकार्थ—'से णूणं तुमं खंदया' हे स्कन्दक! तुम 'सावत्थीए नयरीए" श्रावस्ती नगरी में 'वेसालियसावएणं' वैशालिक श्रावक है अर्थात् जिन प्रवचन के सुनने में रसिक ऐसे "पिंगलएणं नियठेणं" पिंगलक निर्ग्रन्थ द्वारा 'इण अक्खेवं पुच्छीए' इस आक्षेप-प्रश्नको पूछे गये हो कि-"मागहा" हे मगध देशोत्पन्न स्कन्दक ! 'किं सअंते लोए अणंते लोए' लोक सान्त-अन्तसहित है कि अनन्त-अन्तरहित है ? 'एवं तं चेव जाव जेणेव ममं अंतिए हव्वमागए' इसी प्रकार जीव सिद्धि सिद्ध और मरण के विषय में पूछे जाने पर तुम शङ्कित काङ्क्षित आदि हो गये, 'से णूणं खंदया! अयमट्ठे समट्ठे' हे स्कन्दक ! कहो यह वात सत्य है न? 'हंता अत्थि' हां प्रभो सत्य हे। और उन्हीं के

ટીકાર્થ—"से णूणं तुमं खंदया" હે સ્કન્દક ! તમને "सावत्थीए नयरीए" શ્રાવસ્તી નગરીમા "वेसालिय सावयेणं" મારા અનુયાયી (ભગવાનની માતાનું નામ વિશાલા હતુ) વિશાલાનો પુત્ર વૈશાલિક કહેવાય. અહીં મહાવીર સ્વામી માટે વૈશાલિ શબ્દ વાપર્યો છે અને પિંગલક તેમનો અનુયાયી હોવાથી તેને માટે વૈશાલિક શ્રાવક વિશેષણ વાપર્યું છે) "पिंगलएण नियठेण" પિંગલક નિર્ગ્રંથે "इणं अक्खेवं पुच्छिए" આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા છે કે "मागहा" હે માગધ ! (મગધ દેશોત્પન્ન સ્કન્દક !) "किं स अंते लोए अणंते लोए" લોક સાન્ત (અંતસહિત) છે કે અનન્ત-અન્ત રહિત છે? "एव त चेव जाव जेणेव ममं अंतिए हव्वमागए" એજ પ્રમાણે જીવ, સિદ્ધિ, સિદ્ધ, અને મરણના વિષયમા તમને પ્રશ્નો પૂછવામા આવ્યા ત્યારે તમારા મનમા શંકા, કાંક્ષા વગેરે ઉત્પન્ન થયા "से णूण खंदया ! अयमट्ठे समट्ठे" હે સ્કન્દક ! કહો, મારી વાત સાચી છે ? "हंता अत्थि" હા

न्सर्वाम यत्र क्षेत्रलोकः स चासख्येयकोटाकोटी योजनपर्यन्तो दैर्घ्यविस्ताराभ्यामित्यर्थः । असखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं पण्णत्ता' असख्येया योजनकोटी कोटयः परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता, तथा तस्य क्षेत्रलोकस्य परिधिरसंख्य ययोजनकोटीकोटि परिमितः कथित 'अत्थि पुण से अंते' अस्ति पुनस्तस्यान्तः द्रव्यतोऽस्य यथोक्तलक्षणकस्यान्तो विद्यते। स चान्तवानित्यर्थः । 'कालओ ण न कयाइ न आसी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ' कालतः खलु लोको न कदाचित् नासीत् न कदाचित् न भवति न कदाचित् न भविष्यति, अपि

है। तथा इसकी जो परिधि कही गई है वह असख्यात कोडा कोडी योजनों की कही गई है। इस तरह चार प्रकार के लोकों में से जो द्रव्य से लोक एक है और सान्त है। क्षेत्र से लोक असंख्यात कोटा कोटी योजन तक लंबाई चौड़ाई वाला है, तथा इसकी परिधि-घिराव भी असंख्यात कोटाकोटी योजन की है ईसलिये 'अत्थि पुण से अंते इस प्राकार लोक द्रव्य से और क्षेत्र से सान्त-अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा लोकका वह स्थान लिया गया है जो असख्यात कोडाकोडी योजन तक लंबा चौड़ा है। क्यों कि इसी में जीवादिक द्रव्य रहते हैं परिधि भी इस की इतनी ही है। अतः इतना सब कुछ होने पर भी वह समर्यादितबनजाने के कारण सान्त-अन्तसहित कहा गया है। "कालओ णं लोए न कयाइ न आसी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ" काल से लोक-भूतकाल में कभी किसि समय नहीं था ऐसा नहीं, वर्तमान में यह कभी किसी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत्काल में यह कभी किसी समय नहीं होगा ऐसा भी नहीं

અસંખ્યાત કોડા, કોડી યોજનની કહી છે આ રીતે વિચાર કરતાં તે વાત સિદ્ધ થાય છે કે દ્રવ્યની તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અંત સહિત) છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોકને અસંખ્યાત કો઼ા, કોડી યોજન લાંબો તથા પહોળો કહ્યો છે અને તેમાં જ જીવાદિક દ્રવ્ય રહે છે તેનો પરિધિ (ઘેરાવો) પણ એટલો જ છે આ બધુ હોવા છતાં પણ તે મર્યાદા સહિત હોવાથી તેને સાન્ત (અંત યુક્ત) કહ્યો છે "कालओ णं लोए न कयाइ न आसी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ" કાળની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો ભૂતકાળમાં કોઈ એવો સમય ન હતો કે જ્યારે તેનું અસ્તિત્વ ન હોય વર્તમાન કાળે પણ કોઈ એવો સમય હોતો નથી કે જ્યારે લોકનું અસ્તિત્વ ન હોય ભવિષ્યમાં પણ કોઈ એવો સમય નહીં હોય કે જ્યારે લોકનું અસ્તિત્વ

द्रव्यतो लोकं दर्शयति-' दव्वओ णं एगे लोए स अंते ' द्रव्यतः खलु एको लोकः सान्तः लोकस्य पंचास्तिकायरूपैकद्रव्यत्वात् असौ लोकः सान्तः लोकान्ते विरामात् ' खेत्तओ णं लोए असंखेज्जाओ-जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खभेणं ' क्षेत्रतः खलु लोकः असंख्यातायोजनकोटाकोटच आयामविष्कंभेण, तत्रायामो दैर्घ्यम् विष्कंभो विस्तारः, चतुर्विधलोकेषु यो द्रव्यलोकः स एकोऽ-

से, काल से और भाव से, उनमें " द्रव्वओ णं एगे लोगे स अंते " द्रव्य से लोक एक है और वह अन्त सहित है। इसका तत्पर्य यह है कि जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म, आकाश और काल के भेद से द्रव्य छह प्रकार का कहा गया है। इनमें कालद्रव्य को छोड़कर बाकी के पांच द्रव्य बहु प्रदेशी होने के कारण अस्तिकाय कहे गये हैं। जितने आकाश में इन द्रव्योंका सद्भाव है वह लोक है। इसके बाद अलोक है। लोक पंचास्तिकायरूप एकद्रव्य है। अतः पंचास्तिकायरूप एक द्रव्यत्व की विवक्षा से लोक एक है ऐसा कहा गया है। तथा यह सान्त है-अन्त सहित है, इसका तात्पर्य यह है कि पंचास्तिकायरूप एक द्रव्यता लोकान्त तक है आगे नहीं है। क्यों कि आगे आकाशद्रव्यके सिवाय और कोईद्रव्य नहीं है इस अपेक्षा लोकान्तमें इस पंचास्तिकायरूप लोकका विराम होनेके कारण वह लोक सान्त-अन्त सहितहै १। क्षेत्र की अपेक्षा लोक को आयाम -विष्कम्भ-लंबाईचौडाई असंख्यात कोड़ा कोडी योजनों की कही गई

લોએ સ અંતે " દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં અવે તો લોક એક છે અને તે અંતસહિત છે. કહેવાનું પ્રયોજન એવું છે કે જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, અને કાળ, એ છ ભેદની અપેક્ષાએ દ્રવ્યના છ પ્રકાર કહ્યા છે તેમાં-થી કાળદ્રવ્ય સિવાયના પાંચદ્રવ્યો બહુ પ્રદેશી હોવાને કરણે તેમને અસ્તિકાય કહેવામા આવેલ છે જેટલા આકાશમાં તેદ્રવ્યોનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેટલા ભાગને લોક કહે છે જ્યા માત્ર આકાશદ્રવ્યજ છે તેને અલોક કહેવામા આવેલો છે. લોક પંચાસ્તિકાયરૂપ એક દ્રવ્ય છે તેથી પંચાસ્તિકાયરૂપ એક દ્રવ્ય-ત્વની દૃષ્ટિએ લોક એક છે, એમ કહ્યુ છે. તથા તે સાન્ત (અન્તસહિત) છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પંચાસ્તિકાયરૂપ એક દ્રવ્યપણુ લોકાન્ત સુધીજ છે-તેનાથી આગળ નથી, કારણ કે આગળ આકાશ દ્રવ્ય સિવાય બીજું કોઇપણ દ્રવ્ય નથી આ રીતે લોક ને અન્તે આ પંચાસ્તિકાય રૂપ લોકનો વિરામ હોવાથી તે લોક સાન્ત (અન્ત સહિત) છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોકની લંબાઇ તથા પહોળાઇ અસંખ્યાત કોડા, કોડી, યોજનની કહી છે. તથા તેની પરિધિ (ઘેરાવો) પણ

बहुतरप्रदेशापेक्षयापि स्यादत आह-' अव्वए ' अव्ययः तत्प्रदेशानाम् व्ययरहितत्वात् । तत्प्रदेशानामव्ययत्वं च द्रव्यरूपेणापि सम्भवतीत्यत आह—' अवट्ठिए ' अवस्थितः पर्यायाणामनन्ततया अवस्थितत्वात् । एतावता किमुक्त भवति ? तत्राह —' णिच्चे ' नित्य आद्यन्तरहित सर्वदैकरूपेण स्थितिमान् कालतो लोक इति ' नत्थि पुण से अंते ' नास्ति पुनस्तस्यान्त यतः कालतोय लोकः पूर्वमप्यासीत् इदानीं वर्तते भविष्यति चानागतकालेपि तथा ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽव-

ऐसा नहीं है किन्तु "अक्खए ' अक्षय है-अविनाशी है-किसी भी कालमें इसका क्षय नहीं है । बहुतर प्रदेशों की अपेक्षा से भी पदार्थ अक्षय माना जा सकता है-सो ऐसा यह लोक नहीं है, किन्तु अव्यय है इसके समस्त प्रदेश व्यय से रहित है । इस में घटती बढती नहीं होती है । उसके प्रदेशों में अव्ययता द्रव्यरूप से भी संभवती है सो इस रूप से ही अव्ययता लोक में नहीं है किन्तु लोक की जो अनन्तपर्यायें हैं वे सदाकाल उसमें अनन्तरूप से अवस्थित रहती हैं अतः इस रूप से-पर्यायकी अवस्थिति की अपेक्षा से लोक," अवट्ठिए " अवस्थित है । इससे यह सारांश निकला कि काल से लोक " णिच्चे " नित्य है सर्वदा एकसी स्थिति वाला है " नत्थि पुण से अंते " अतः इस अपेक्षा यह लोक अन्त सहित है-अनन्त है । क्यों कि काल की अपेक्षा यह लोक पहिले भूतकाल में भी था, इस समय भी है और आगे भविष्यकाल में भी रहेगा, तथा यह लोक ध्रुव है, नित्य है, शाश्वत है, अक्षय

मानी शकाय छे पण लोकनी बाबतमां एवुं नथी ते तो " अक्खए " अक्षय (अविनाशी) छे कोई पण काळे तेनो क्षय थतो नथी. बहुतर (घणा) प्रदेशोनी अपेक्षाए पण पदार्थने अक्षय मानी शकाय छे, पण आ लोक एवो नथी पण आ लोक तो अव्यय छे एटले के तेना तमाम प्रदेशो व्यय रहित होय छे तेमा वधारो के घटाडो थतो नथी तेना प्रदेशोमां पण द्रव्यरूपे अव्यय पणुं संभवी शके छे पण लोकमा ते प्रकारनुं अव्यय पणुं नथी पण लोकनी जे अनंत पर्यायो छे ते सदा काळ तेमा अनंत रूपे अवस्थित मोजुद रहे छे तेथी पर्यायनी अवस्थितिनी अपेक्षाए लोक " अवट्ठिए ' अवस्थित छे कहेवानुं तात्पर्य ए छे के काळनी अपेक्षाए लोक ' णिच्चे " नित्य छे, हमेशां एक सरखी स्थिति वाळो छे " नत्थि पुण से अंते " काळनी अपेक्षाए लोक सान्त (अंत सहित) नथी पण अनंत (अंत रहित) छे कारण के काळनी अपेक्षाए आ लोक भूत काळमां हतो, वर्तमान काळे पण छे अने भविष्य काळे पण रहेशे, तथा आ लोक ध्रुव छे शाश्वत छे, नित्य छे, अक्षय छे,

तु आसीदेव भवत्येव भविष्यति च नञ् द्वयस्य अस्तित्वरूपप्रकृतार्थबोधकत्व नियमात् तथा च सर्वथैवासीत् भवति भविष्यति चेत्यर्थ, एतदर्थमेव विधिमुखेन स्पष्टयति-'भविंसु य भविस्सइ य' अभूत् चायंलोकः पूर्वमपि, भवति चेदानीम्, भविष्यति चानागतकालेपि, यतः पूर्वमपि लोक आसीदिनानोमपि वर्ततेऽनागत कालेऽपि स्थास्यति अत एव 'धुवे ध्रुवः अचलत्वात्, स चानियतरूपोपि कदाचित् स्यात् अत आह—'णियए' नियत एकस्वरूपत्वात् नियतरूपः कादाचित्कोपि पदार्थः स्यादत आह-'सासए' शाश्वतः प्रतिक्षणं सद्भावात् स च नियतकाला-पेक्षयापि स्यादत आह-'अक्खए' अक्षय क्षयरहितः अविनाशित्वात् अक्षयश्च

है किन्तु भूतकाल में लोक था वर्तमानमें वह है, और भविष्यत् में वह रहेगा। तीनों कालो में लोक का अस्तित्व है। यह लोक था है और रहेगा। इसी बात को सूत्रकार विधिमुख से प्रतिपादन करते हुए कहते हैं कि-'भविंसु भवइ, भविस्सइ' यह लोक कालकी अपेक्षा पहिले था इस समय है और भविष्यत् काल में रहेगा। इसलिये यह लोक-'धुवे' अचलहोने के कारण ध्रुवहै। ध्रुव होकर भी वह कदाचित् अनियतरूप-वाला भी हो सकता है तो इस आशंका की निवृत्ति के लिए सूत्रकार कहते है कि वह ऐसा नहीं है किन्तु-"नियए" वह लोक एकस्वरूप-वाला होने के कारण नियत है। नियतरूपवाला भी कोई एक पदार्थ कादाचित्कभी हो सकता है सो ऐसा वह लोक नहीं है कि नियत स्वरूपवाला होकर भी कादाचित्कता उसमें हो-वह तो "सासए" शाश्वत है-प्रतिक्षण में उसका सद्भाव रहता है। प्रतिक्षण में पदार्थ का सद्भाव नियतकालकी अपेक्षासे भी माना जा सकता है अतः वह लोक

न હોય પણ ભૂતકાળમાં લોકનુ અસ્તિત્વ હતુ, વર્તમાન કાળે છે અને ભવિષ્યમા પણ રહેશે જ ત્રણે કાળોમાં લોકનુ અસ્તિત્વ હોય છે. એટલે કે લોક હતો, લોક છે અને લોક હશે એજ વાતનુ સૂત્રકાર હવે હકાર વાચક વાકયો વડે પ્રતિપાદન કરે છે "भविंसु, भवइ, भविस्सइ" કાળની અપેક્ષાએ લોકના અસ્તિત્વનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે પહેલાં હતો, હાલમાં છે, અને ભવિ-ષ્યમાં પણ રહેશે તેથી આ લોક "धुवे" અચલ હોવાને કારણે ધ્રુવ છે ધ્રુવ હોવા છતા પણ તે કદાચ અનિયત સ્વરૂપ વાળો સંભવી શકે છે તે આશંકાનુ નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકારે તેને "नियए" નિયત કહેલ છે લોક એક સ્વરૂપ વાળો હોવાથી નિયત છે "सासए" તે શાશ્વત છે સદા તેનું અસ્તિત્વ રહે છે કોઇ પણ ક્ષણ એવી નથી હોતી કે જ્યારે તેનું અસ્તિત્વ ન હોય પ્રતિક્ષણે પદાર્થનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) નિયત કાળની અપેક્ષાએ પણ

बहुतरप्रदेशापेक्षयापि स्यादत आह–' अव्वए ' अव्ययः तत्प्रदेशानाम् व्ययरहितत्वात् । तत्प्रदेशानामव्ययत्वं च द्रव्यरूपेणापि समवतीत्यत आह—' अवट्ठिए ' अवस्थितः पर्यायाणामनन्ततया अवस्थितत्वात् । एतावता किमुक्तं भवति ? तत्राह –' णिच्चे ' नित्यः आद्यन्तरहित सर्वदैकरूपेण स्थितिमान् कालतो लोक इति ' नत्थि पुण से अंते ' नास्ति पुनस्तस्यान्तः यतः कालतोय लोकः पूर्वमप्यासीत् इदानीं वर्तते भविष्यति चानागतकालेपि तथा ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽव-

ऐसा नहीं है किन्तु "अक्खए ' अक्षय है–अविनाशी है–किसी भी कालमें इसका क्षय नहीं है । बहुतर प्रदेशों की अपेक्षा से भी पदार्थ अक्षय माना जा सकता है–सो ऐसा यह लोक नहीं है, किन्तु अव्यय है इसके समस्त प्रदेश व्यय से रहित है । इस में घटती बढती नहीं होती है । उसके प्रदेशों में अव्ययता द्रव्यरूप से भी संभवती है सो इस रूप से ही अव्ययता लोक में नहीं है किन्तु लोक की जो अनन्तपर्यायें हैं वे सदाकाल उसमें अनन्तरूप से अवस्थित रहती हैं अतः इस रूप से–पर्यायकी अवस्थिति की अपेक्षा से लोक ," अवट्ठिए " अवस्थित है । इससे यह सारांश निकला कि काल से लोक " णिच्चे " नित्य है सर्वदा एक सी स्थिति वाला है " नत्थि पुण से अंते " अतः इस अपेक्षा यह लोक अन्त सहित है–अनन्त है । क्यों कि काल की अपेक्षा यह लोक पहिले भूतकाल में भी था, इस समय भी है और आगे भविष्यकाल में भी रहेगा, तथा यह लोक ध्रुव है, नित्य है, शाश्वत है, अक्षय

માની શકાય છે પણ લોકની બાબતમાં એવું નથી. તે તો " अक्खए " અક્ષય (અવિનાશી) છે કોઈ પણ કાળે તેનો ક્ષય થતો નથી બહુતર (ઘણા) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પણ પદાર્થને અક્ષય માની શકાય છે, પણ આ લોક એવો નથી પણ આ લોક તો અવ્યય છે એટલે કે તેના તમામ પ્રદેશો વ્યય રહિત હોય છે તેમાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી તેના પ્રદેશોમાં પણ દ્રવ્યરૂપે અવ્યય પણ સંભવી શકે છે પણ લોકમાં તે પ્રકારનું અવ્યય પણું નથી પણ લોકની જે અનંત પર્યાયો છે તે સદા કાળ તેમાં અનંત રૂપે અવસ્થિત મોજુદ રહે છે તેથી પર્યાયની અવસ્થિતિની અપેક્ષાએ લોક " अवट्ठिए " અવસ્થિત છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કાળની અપેક્ષાએ લોક " णिच्चे ' નિત્ય છે, હંમેશાં એક સરખી સ્થિતિ વાળો છે " नत्थि पुण से अंते " કાળની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અંત સહિત) નથી પણ અનંત (અંત રહિત) છે કારણ કે કાળની અપેક્ષાએ આ લોક ભૂત કાળમાં હતો વર્તમાન કાળે પણ છે અને ભવિષ્ય કાળે પણ રહેશે, તથા આ લોક ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે, નિત્ય છે, અક્ષય છે,

स्थितो नित्यश्च तस्मादेव कारणादस्य लोकस्य कालतोऽतो विनाशो नैव भवतीत्यर्थः। 'भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा' भावतः खलु लोकः अनंता वर्णपर्यवाः वर्णविशेषाः एकगुणकालत्वादयः, भावतो लोकः अनंतवर्णपर्यवरूप इति, तथा 'अणंता गंधपज्जवा' अनन्ता गन्धपर्यवाः, 'अनता रसपज्जवा' अनन्ता रसपर्यवाः 'अनंताफासपज्जवा' अनन्ता स्पर्शपर्यवाः, अनन्तगन्धरसस्पर्शपर्यायरूपो भावतो लोक इति तथा 'अणंता संठाणपज्जवा' अनंताः संस्थानपर्यवाः, अनन्तसंस्थानरूपो लोको भावत इति, तथा 'अणंता गुरुयलहुयपज्जवा' अनता गुरुलघुकपर्यवाः अनंतगुरुलघुपर्यवरूपो लोकः बादरस्कंधेषु तत्सद्भावात् 'अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा' अनंता अगुरुकलघुकपर्यवाः-अनन्तागुरुलघुपर्यायरूपो

है, अव्यय है, अवस्थित है और नित्य है इसी कारण इस लोक का काल की अपेक्षा कभी भी विनाश नहीं होता है। "भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा" भाव से लोक-अनंत वर्णपर्यायरूप है- एक गुणकालत्वआदि वर्ण विशेष है अर्थात् वर्णपर्याय हैं ऐसी एक गुण कालत्व आदि पर्याय से लेकर अनंत वर्ण पर्यायरूप यह लोक भाव की अपेक्षा से है। तथा "अणंतागंधपज्जवा, अणंता रसपज्जवा अणंता फासपज्जवा" इसी तरह से भाव की अपेक्षा यह लोक अनंत गंधपर्यायरूप अनंत रस पर्यायरूप और अनन्त स्पर्शपर्यायरूपहै। "अणंता संठाणपज्जवा" भाव की अपेक्षा यह लोक संस्थान की अनंत पर्यायों रूप है "अणंता गुरुयलहुयपज्जवा" गुरु लघु गुणों की अनंत पर्याय रूप है। गुरु लघु गुण बादरस्कंधों में रहता है। "अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा" तथा भावकी अपेक्षा से यह लोक अगुरु लघुगुण की अनंत

અવ્યય છે અવસ્થિત છે આ દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો કાળની અપેક્ષાએ આ લોકનો કદી પણ નાશ થતો નથી એવું સિદ્ધ થાય છે.

"भावाओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा" ભાવની અપેક્ષાએ લોક અનંત વર્ણપર્યાય રૂપ છે એક ગુણ કાળત્વ વગેરે વર્ણ વિશેષ છે એટલે કે વર્ણપર્યાય છે ભાવની અપેક્ષાએ એક ગુણ કાળત્વ વગેરે પર્યાયોથી લઈને અનંત વર્ણપર્યાય રૂપ આ લોક છે તથા "अणंता गंधपज्जवा अणंता रसपज्जवा अणंता फासमज्जवा" એજ પ્રમાણે ભાવની અપેક્ષાએ આ લોક અનંત રસપર્યાય રૂપ અનંત ગંધપર્યાયરૂપ અને અનંત સ્પર્શ પર્યાય રૂપ છે "अणंता संठाणपज्जवा, अणता गुरुयलहुय पज्जवा, अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा" ભાવની અપેક્ષાએ આ લોક સંસ્થાનની અનેક પર્યાયો રૂપ છે, ગુરુ લઘુ ગુણોની

पर्यायरूप है। यह अगुरुलघु गुण परमाणुओंमें, सूक्ष्मस्कंधों में और अमूर्त्त द्रव्यों में पाया जाता है। तात्पर्य इस का यह है कि भाव में द्रव्य गत रूप, रस, गंध, स्पर्श, संस्थान आदि लिये जाते हैं। अतः जहां कहीं पर भी भावको लेकर विचार किया जाता है वहां इन्हीं रूप रसादिकों को लेकर ही विचार किया गया है, ऐसा जानना चाहिये। रूप गुण एक ही पर्यायवाला नहीं होता है-किन्तु जिस प्रकार द्रव्य में अनंत पर्यायें होती हैं उसी प्रकार गुणों में भी अनंतपर्यायें हुआ करती हैं। गुणों में जो हीनाधिकता होती है वहीगुणपर्याय हैं। व्यंजनपर्याय द्रव्य में होती है और अर्थपर्याय गुण में होती है। इसी अर्थपर्याय को लेकर षट्स्थानपतित हानि वृद्धि होती रहती है। आगमग्रन्थों में इस विषय को बहुत ही अच्छी तरहसे स्पष्टरूप में समझाया गया है। गुण पर्याय का नाम दूसरे शब्दों में गुणांश कहा गया है। अत भावसे लोक रूप, रस, गंध, स्पर्श की अनंत पर्यायरूप होता है। इसी तरह से वहसंस्थान जो द्रव्यगत होता है वह भी एक २ प्रकार में अनन्त पर्याय वाला होता है अतःभाव से लोक संस्थान की अपेक्षा अनन्त है। अगुरु लघु गुण अमूर्त्तद्रव्यों में परमाणुओं में एवं सूक्ष्मस्कंधों में पाया

અનંત પર્યાયો રૂપ છે અને અગુરુ લઘુ ગુણની અનંત પર્યાયો રૂપ પણ છે ગુરુ લઘુ ગુણ બાદર (સ્થૂળ) સ્કંધોમાં રહે છે અને અગુરુ લઘુ ગુણ પરમાણુઓમાં, સૂક્ષ્મ સ્કંધોમાં, અને અમૂર્ત્ત દ્રવ્યોમાં રહેલો હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાવમાં દ્રવ્યમાં રહેલાં રૂપ, રસ ગંધ સ્પર્શ, સંસ્થાન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે તેથી જ્યારે ભાવની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે તે રૂપ રસ વગેરેની દૃષ્ટિએજ વિચાર કરવામાં આવે છે એમ સમજવું રૂપ રસ વગેરે ગુણો એકજ પર્યાયવાળા હોતા નથી, પણ જેમ દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાય હોય છે તેમ ગુણોમાં પણ અનંત પર્યાયો હોય છે ગુણોમાં જે વૃદ્ધિ અથવા તો હાનિ થાય છે તેનેજ ગુણપર્યાય કહે છે વ્યંજન પર્યાય દ્રવ્યમાં હોય છે અને અર્થ પર્યાય ગુણમાં હોય છે એજ અર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ ષટ્ (છ) સ્થાન પતિત હાનિ વૃદ્ધિ થતી રહે છે આગમ ગ્રંથોમાં આ વિષયને ઘણી સારી રીતે સ્પષ્ટતા પૂર્વક સમજાવામાં આવ્યો છે ગુણ પર્યાયનું બીજું નામ ગુણાંશ કહેલ છે આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ લોક રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વગેરે અનંત પર્યાય રૂપ હોય છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યગત સંસ્થાન પણ પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાયવાળું હોય છે તેથી ભાવની અપેક્ષાએ જોઇએ તો સંસ્થાનની દૃષ્ટિએ પણ લોક અનંત છે અગુરુલઘુ ગુણ અમૂર્ત્ત (અરૂપી) દ્રવ્યોમાં, પરમાણુઓમાં અને સૂક્ષ્મ

स्थितो नित्यश्च तस्मादेव कारणादस्य लोकस्य कालतोऽतो विनाशो नैव भवतीत्यर्थः। 'भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा' भावतः खलु लोकः अनंता वर्णपर्यवाः वर्णविशेषाः एकगुणकालत्वादयः, भावतो लोकः अनंतवर्णपर्यवरूप इति, तथा 'अणंता गंधपज्जवा' अनन्ता गन्धपर्यवाः, 'अनंता रसपज्जवा' अनन्ता रसपर्यवाः 'अनंताफासपज्जवा' अनन्ताः स्पर्शपर्यवाः, अनन्तगन्धरसस्पर्शपर्यायरूपो भावतो लोक इति तथा 'अणंता संठाणपज्जवा' अनंताः संस्थानपर्यवाः, अनन्तसंस्थानरूपो लोको भावत इति, तथा 'अणंता गुरुयलहुयपज्जवा' अनंता गुरुलघुकपर्यवाः अनंतगुरुलघुपर्यवरूपो लोकः बादरस्कंधेषु तत्सद्भावात् 'अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा' अनंता अगुरुकलघुकपर्यवाः-अनन्तागुरुलघुपर्यायरूपो

है, अव्यय है, अवस्थित है और नित्य है इसी कारण इस लोक का काल की अपेक्षा कभी भी विनाश नहीं होता है। "भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा" भाव से लोक-अनंत वर्णपर्यायरूप है- एक गुणकालत्वआदि वर्ण विशेष है अर्थात् वर्णपर्याय हैं ऐसी एक गुण कालत्व आदि पर्याय से लेकर अनंत वर्णपर्यायरूप यह लोक भाव की अपेक्षा से है। तथा "अणंतागंधपज्जवा, अणंता रसपज्जवा अणंता फासपज्जवा" इसी तरह से भाव की अपेक्षा यह लोक अनंत गंधपर्यायरूप अनंत रसपर्यायरूप और अनन्त स्पर्शपर्यायरूप है। "अणंता संठाणपज्जवा" भाव की अपेक्षा यह लोक संस्थान की अनंत पर्यायों रूप है "अणंता गुरुयलहुयपज्जवा" गुरु लघु गुणों की अनंत पर्याय रूप है। गुरु लघु गुण बादरस्कंधों में रहता है। "अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा" तथा भावकी अपेक्षा से यह लोक अगुरु लघुगुण की अनंत

અવ્યય છે અવસ્થિત છે આ દૃષ્ટિએ વિચારવામા આવે તો કાળની અપેક્ષાએ આ લોકનો કદી પણ નાશ થતો નથી એવું સિદ્ધ થાય છે.

"भावओ णं लोए अणंता वण्णपज्जवा" ભાવની અપેક્ષાએ લોક અનંત વર્ણપર્યાય રૂપ છે એક ગુણ કાળત્વ વગેરે વર્ણ વિશેષ છે. એટલે કે વર્ણપર્યાય છે ભાવની અપેક્ષાએ એક ગુણ કાળત્વ વગેરે પર્યાયોથી લઈને અનંત વર્ણપર્યાય રૂપ આ લોક છે તથા "अणंता गंधपज्जवा अणंता रसपज्जवा अणंता फासपज्जवा" એજ પ્રમાણે ભાવની અપેક્ષાએ આ લોક અનંત રસપર્યાય રૂપ અનંત ગંધપર્યાયરૂપ અને અનંત સ્પર્શ પર્યાય રૂપ છે. "अणंता संठाणपज्जवा, अणंता गुरुयलहुय पज्जवा, अणंता अगुरुयलहुय पज्जवा" ભાવની અપેક્ષાએ આ લોક સંસ્થાનની અનેક પર્યાયો રૂપ છે, ગુરુ લઘુ ગુણોની

पर्यायरूप है। यह अगुरुलघु गुण परमाणुओंमें, सूक्ष्मस्कंधों में और अमूर्त्त द्रव्यों में पाया जाता है। तात्पर्य इस का यह है कि भाव में द्रव्य गत रूप, रस, गंध, स्पर्श, संस्थान आदि लिए जाते हैं। अतः जहां कहीं पर भी भावको लेकर विचार किया जाता है वहां इन्हीं रूप रसादिकों को लेकर ही विचार किया गया है, ऐसा जानना चाहिये। रूप गुण एक ही पर्यायवाला नहीं होता है-किन्तु जिस प्रकार द्रव्य में अनंत पर्यायें होती हैं उसी प्रकार गुणों में भी अनंतपर्यायें हुआ करती हैं। गुणों में जो हीनाधिकता होती है वहीगुणपर्याय हैं। व्यंजनपर्याय द्रव्य में होती है और अर्थपर्याय गुण में होती है। इसी अर्थ पर्याय को लेकर षट्स्थानपतित हानि वृद्धि होती रहती है। आगमग्रन्थों में इस विषय को बहुत ही अच्छी तरहसे स्पष्टरूप में समझाया गया है। गुण पर्याय का नाम दूसरे शास्त्रों में गुणांश कहा गया है। अतःभावसे लोक रूप रस, गंध, स्पर्श की अनंत पर्यायरूप होता है। इसी तरह से षट्संस्थान जो द्रव्यगत होता है वह भी एक २ प्रकार में अनन्त पर्याय वाला होता है अतःभाव से लोक संस्थान की अपेक्षा अनन्त है। अगुरु लघु गुण अमूर्तद्रव्यों में परमाणुओं में एवं सूक्ष्मस्कंधों में पाया

અનંત પર્યાયો રૂપ છે અને અગુરુ લઘુ ગુણની અનંત પર્યાય રૂપ પણ છે ગુરુ લઘુ ગુણ બાદર (સ્થૂળ) સ્કંધોમાં રહે છે અને અગુરુ લઘુ ગુણ પરમાણુઓમાં, સૂક્ષ્મ સ્કંધોમાં, અને અમૂર્ત્ત દ્રવ્યોમાં રહેલો હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાવમાં દ્રવ્યમાં રહેલાં રૂપ, રસ ગંધ, સ્પર્શ, સંસ્થાન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે તેથી જ્યારે ભાવની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે તે રૂપ, રસ વગેરેની દૃષ્ટિએજ વિચાર કરવામાં આવે છે, એમ સમજવું રૂપ રસ વગેરે ગુણો એકજ પર્યાયવાળા હોતા નથી, પણ જેમ દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાય હોય છે તેમ ગુણોમાં પણ અનંત પર્યાયો હોય છે ગુણોમાં જે વૃદ્ધિ અથવા તો હાનિ થાય છે તેનેજ ગુણપર્યાય કહે છે વ્યંજન પર્યાય દ્રવ્યમાં હોય છે અને અર્થ પર્યાય ગુણમાં હોય છે એજ અર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ ષટ્, (છ) સ્થાન પતિત હાનિ વૃદ્ધિ થતી રહે છે આગમ ગ્રંથોમાં આ વિષયને ઘણી સારી રીતે સ્પષ્ટતા પૂર્વક સમજાવવામાં આવ્યો છે ગુણ પર્યાયનું બીજુ નામ ગુણાંશ કહેલું છે આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ લોક રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વગેરે અનંત પર્યાય રૂપ હોય છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યગત સંસ્થાન પણ પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાયવાળું હોય છે તેથી ભાવની અપેક્ષાએ લેઇએ તો સંસ્થાનની દૃષ્ટિએ પણ લોક અનંત છે અગુરુલઘુ ગુણ અમૂર્ત્ત (અરૂપી) દ્રવ્યોમાં, પરમાણુઓમાં અને સૂક્ષ્મ

लोक', परमाणुषु सूक्ष्मस्कन्धेषु अमूर्तेषु च तत्सद्भावात् 'नत्थि पुण से अंते' नास्ति पुनरतस्यान्तः, भावापेक्षया लोकस्यान्तो नास्तीत्यर्थः। उपसंहरन्नाह— 'से त्तं' इत्यादि। 'से त्तं खंदया दव्वओ लोए स अते खेत्तओ लोए स अंते कालओ लोए अणते भावओ लोए अणते' तदेतत् स्कन्दक! द्रव्यतो लोकः सांतः क्षेत्रतो लोकः सांतः कालतो लोकोऽनंतो भावतो लोकोऽनंतः। हे स्कन्दक पूर्वोक्तयुक्तिभिः प्रतिपादितचतुर्विधलोकेषु द्रव्यक्षेत्राभ्यामन्तवत्त्वं लोकस्य, कालभावाभ्यां चानंतत्वमेव पुनर्लोकस्येति भावः। इति प्रथमप्रश्नस्योत्तरम्। १।

लोकविषयकप्रश्नस्योत्तर दत्त्वा जीवविषयकप्रश्नस्योत्तरमाह– जे वि' इत्यादि

जाता हैं। यह अगुरुलघुगुण भी अनन्त पर्याय वाला होता है। इसी तरह गुरुलघुगुण बादर स्कंधोंमें पाया जाता है, इस अपेक्षा गुरुलघुगुण भी अनन्त पर्यायवाला होता है। इस तरह भावसे लोक का कभी भी अंत नहीं होता है। अत.वह भाव से लोक अनन्त कहा गया है। यही बात "नत्थि पुण से अंते" इस सूत्र पाठ द्वारा व्यक्त की गई है। अब इस विषय का उपसंहार करते हुए भगवान् स्कन्दक से कहते हैं कि 'से त्तं खंदया! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए सअंते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते' हे स्कन्दक! इस तरह विचार करने पर द्रव्य से लोक सान्त–अन्तसहित है, क्षेत्र से लोक सान्त–अन्त सहित है, काल से लोक अनन्त है और भाव से लोक अनन्त है। इस प्रकार से यह प्रथम प्रश्न का उत्तर है।

लोकविषयक प्रथमप्रश्न का उत्तर देकर अब श्रमण भगवान् महा-

સ્કંધોમા હોય છે તે અગુરુલઘુગુણ પણ અનત પર્યાયો વાળો હોય છે. ગુરુલઘુગુણ બાદર (સ્થૂળ) સ્કધોમા હોય છે ગુરુલઘુગુણ પણ અનત પર્યાયો વાળો હોય છે આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ લોકનો કદી પણ નાશ થતો નથી તેથી ભાવની અપેક્ષાએ લોકને અનત (અત રહિત) કહ્યો છે. એજ વાત "नत्थि पुण से अंते" આ સૂત્રપાઠ વડે વ્યક્ત કરવામા આવી છે હવે આ વિષયનો ઉપસહાર કરતા ભગવાન મહાવીર સ્કન્દકને કહે છે કે–" से त्त खंदया! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए स अते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते " હે સ્કન્દક! આ રીતે વિચાર કરતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અતયુક્ત) છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ લોક સાન્ત છે. પણ કાળની અપેક્ષાએ લોક અનત (અંતરહિત) છે, અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ લોક અનંત છે. આ પ્રકારનો તમારા પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.

લોક વિષેના પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને હવે શ્રમણ ભગવાન મહા૦

जे वि य ते खंदया जाव स अंते जीवे अणंते जीवे य वि च ते स्कन्दक! यावत् सान्तो जीवोऽनन्तो जीवः यावत्पदेन-तव मनसि अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तित कल्पितः प्रार्थितः मनोगत सङ्कल्पः समुदपद्यत किम् इत्यस्य संग्रहः। 'तस्स वि य णं अयमट्ठे' तस्यापि च खलु अयमर्थः जीवविषयक प्रश्नस्येदमुत्तरम् 'एवं खलु याव-अत्र यावत्पदेन 'मया स्कन्दक! चतुर्विधो जीवः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-द्रव्यत क्षेत्रत कालतो भावतः' इति। संग्रहः, 'दव्वओ णं एगे जीवे स अंते' द्रव्यतः खलु एको जीवः सांतः द्रव्यापेक्षया एक जीवमाश्रित्य सान्तो जीव इति।

वीर जीवविषयक द्वितीयप्रश्न का उत्तर स्कन्दक को देते हुए कहते हैं-"जे वि य ते खंदया! जाव स अंते जीवे अणंते जीवे" हे स्कन्दक! जो तुम्हारे चित्त में यह विकल्प उठा जीव सान्त-अन्त सहित है? या अनन्त-अन्त रहित है? 'तस्स वि य णं अयमट्ठे' सो उसका भी यह अर्थ-उत्तर है, अर्थात्-हे स्कन्दक! जो तुम्हें ऐसा मन में संकल्प हुआ है कि क्या जीव सान्त अन्त सहित है या अनन्त-अन्त रहित है? सो इसका उत्तर इस प्रकार है-'एवं खलु जाव' इस प्रकार है स्कन्दक! मैंने जीव चार प्रकार का प्ररूपित किया है वह इस प्रकार से-एक द्रव्य की अपेक्षा दूसरा क्षेत्रकी अपेक्षा से तीसरा काल की अपेक्षा से और चौथा भाव की अपेक्षा से। "दव्वओ णं एगे जीवे स अंते" द्रव्य की अपेक्षासे एक जीव सान्त-अन्त सहित है। तात्पर्य कहने का यह कि यहां द्रव्य की अपेक्षा से एक जीव को लेकर जीव सान्त है ऐसा कहा गया है। क्यों कि एक के बाद दो जब आते हैं तो एक संख्या सान्त-अन्त सहित हो जाती है। वैसे सिद्धान्त में

વીર સ્કન્દકે પૂછેલા જીવ વિષેના બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે ,, जे वि य ते खंदया! जाव स अंते जीवे अणंते जीवे" હે સ્કન્દક! તમારા મનમાં જીવના વિષયમાં આ પ્રકારની શંકા ઉદ્ભવેલ છે કે 'જીવ અંત સહિત છે કે અન્ત સહિત?" "तस्स वि य णं अयमट्ठे" તો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-"एवं खलु जाव' હે સ્કંદક! મેં જીવના ચાર પ્રકાર પ્રરૂપ્યા છે (ત્યાં કહ્યા) તે આ પ્રમાણે છે (૧) દ્રવ્ય (૨) ક્ષેત્ર (૩) કાળ અને (૪) ભાવ આ ચારેની અપેક્ષાએ જીવની સાન્તતા અને અનંતતાનો વિચાર કરવો જોઈએ "दव्वओ णं एगे जीवे स अंते" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવ સાન્ત-અન્ત સહિત-છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અહીં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તથા એક જીવની અપેક્ષાએ જીવને સાન્ત (અન્ત સહિત) કહેલ છે કારણ કે

लोक', परमाणुषु सूक्ष्मस्कन्धेषु अमूर्तेषु च तत्सद्भावात् 'नत्थि पुण से अंते' नास्ति पुनरतस्यान्तः, भावापेक्षया लोकस्यान्तो नास्तीत्यर्थः। उपसंहरन्नाह— 'से त्तं' इत्यादि। 'से त्तं खंदया दव्वओ लोए स अंते खेत्तओ लोए स अंते कालओ लोए अणंते भावओ लोए अणंते' तदेतत् स्कन्दक! द्रव्यतो लोकः सांतः क्षेत्रतो लोकः सांतः कालतो लोकोऽनंतो भावतो लोकोऽनंतः। हे स्कन्दक पूर्वोक्तयुक्तिभिः प्रतिपादितचतुर्विधलोकेषु द्रव्यक्षेत्राभ्यामन्तवत्त्वं लोकस्य, कालभावाभ्यां चानंतत्वमेव पुनर्लोकस्येति भावः। इति प्रथमप्रश्नस्योत्तरम्। १।

लोकविषयकप्रश्नस्योत्तरं दत्त्वा जीवविषयकप्रश्नस्योत्तरमाह— 'जे वि' इत्यादि

जाता है। यह अगुरुलघुगुण भी अनन्त पर्याय वाला होता है। इसी तरह गुरुलघुगुण बादर स्कंधोंमें पाया जाता है, इस अपेक्षा गुरुलघुगुण भी अनन्त पर्यायवाला होता है। इस तरह भावसे लोक का कभी भी अंत नहीं होता है। अतः वह भाव से लोक अनन्त कहा गया है। यही बात "नत्थि पुण से अंते" इस सूत्र पाठ द्वारा व्यक्त की गई है। अब इस विषय का उपसंहार करते हुए भगवान् स्कन्दक से कहते हैं कि 'से त्तं खंदया! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए सअंते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते' हे स्कन्दक! इस तरह विचार करने पर द्रव्य से लोक सान्त–अन्तसहित है, क्षेत्र से लोक सान्त–अन्त सहित है, काल से लोक अनन्त है और भाव से लोक अनन्त है। इस प्रकार से यह प्रथम प्रश्न का उत्तर है।

लोकविषयक प्रथमप्रश्न का उत्तर देकर अब श्रमण भगवान् महा-

સ્કંધોમા હોય છે તે અગુરુલઘુગુણ પણ અનત પર્યાયો વાળો હોય છે. ગુરુલઘુગુણ બાદર (સ્થૂળ) સ્કંધોમા હોય છે ગુરુલઘુગુણ પણ અનત પર્યાયો વાળો હોય છે આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ લોકનો કદી પણ નાશ થતો નથી તેથી ભાવની અપેક્ષાએ લોકને અનત (અત રહિત) કહ્યો છે. એજ વાત "नत्थि पुण से अंते" આ સૂત્રપાઠ વડે વ્યક્ત કરવામા આવી છે હવે આ વિષયનો ઉપસહાર કરતા ભગવાન મહાવીર સ્કન્દકને કહે છે કે–"से त्त खंदया! दव्वओ लोए स अंते, खेत्तओ लोए स अते, कालओ लोए अणंते, भावओ लोए अणंते" હે સ્કન્દક! આ રીતે વિચાર કરતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક સાન્ત (અતયુક્ત) છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ લોક સાન્ત છે. પણ કાળની અપેક્ષાએ લોક અનત (અતરહિત) છે, અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ લોક અનંત છે. આ પ્રકારનો તમારા પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.

લોક વિષેના પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને હવે શ્રમણ ભગવાન મહા૦

जे वि य ते सद्या जाव स अते जीवे अणते जीवे ये पि च ते स्कन्दक । यावत् सान्तो जीवोऽनतो जीवः यावत्पदेन–तव मनसि अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तित कल्पित मार्थितः मनोगतः सकल्प समुदपद्यत किम् इत्यस्य सग्रह । 'तस्स वि य ण अयमट्ठे ' तस्यापि च खलु अयमर्थ जीवविषयक प्रश्नस्यदमुत्तरम् 'एव खलु यावत्–अत्र यावत्पदेन 'मया स्कन्दक । चतुर्विधो जीव प्रज्ञप्तः, तद्यथा–द्रव्यत क्षेमत कालतो भावत ' इति । सग्रह, 'दव्वओ णं एगे जीवे स अते ' द्रव्यतः खलु एको जीवः सांत द्रव्यापेक्षया एक जीवमाश्रित्य सान्तो जीव इति।

वीर जीवविषयक द्वितीयप्रश्न का उत्तर स्कन्दक को देते हुए कहते हैं–" जे वि य ते संद्या । जाव स अंते जीवे अणंते जीवे " हे स्कन्दक ! जो तुम्हारे चित्त में यह विकल्प उठा जीव सान्त–अन्त सहित है ! या अनन्त–अन्त रहित है ? 'तस्स वि य णं अयमट्ठे' सो उसका भी यह अर्थ–उत्तर है, अर्थात्–हे स्कन्दक ! जो तुम्हें ऐसा मन में संकल्प हुआ है कि क्या जीव सान्त अन्त सहित है या अनन्त –अन्त रहित है ? सो इसका उत्तर इस प्रकार है–' एवं खलु जाव ' इस प्रकार हे स्कन्दक ! मैंने जीव चार प्रकार का प्ररूपित किया है वह इस प्रकार से–एक द्रव्य की अपेक्षा दूसरा क्षेत्रकी अपेक्षा से तीसरा काल की अपेक्षा से और चौथा भाव की अपेक्षा से । " दव्वओ णं एगे जीवे स अंते" द्रव्य की अपक्षासे एक जीव सान्त–अन्त सहित है । तात्पर्य कहने का यह कि यहां द्रव्य की अपेक्षा से एक जीव को लेकर जीव सान्त है ऐसा कहा गया है । क्यों कि एक के बाद दो जय आते हैं तो एक संख्या सान्त–अन्त सहित हो जाती है । वैसे सिद्धान्त में

વીર સ્કન્દકે પૂછેલા જીવ વિષેના બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે ,, જે વિ ય તે સંદ્યા । જાવ સ અંતે જીવે અણતે જીવે " હે સ્કંદક । તમારા મનમા જીવના વિષયમા આ પ્રકારની શંકા ઉદ્ભવેલ છે કે 'જીવ અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત ?" " તસ્સ વિ ય ણ અયમટ્ઠે " તો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે–" એવ ખલુ જાવ ' હે સ્કંદક ! મે જીવના ચાર પ્રકાર પ્રરૂપ્યા છે (કહ્યા) તે આ પ્રમાણે છે (૧) દ્રવ્ય (૨) ક્ષેત્ર (૩) કાળ અને (૪) ભાવ આ ચારેની અપેક્ષાએ જીવની સાન્તતા અને અનન્તતાનો વિચાર કરવો જોઇએ. " દવ્વઓ ણ એગ જીવે સ અંતે" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવ સાન્ત–અન્ત સહિત–છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે અહીં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તથા એક જીવની અપેક્ષાએ જીવને સાન્ત (અન્ત સહિત) કહેલ છે કારણ કે

'खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए ' क्षेत्रतः खलु जीवोऽसंख्येयप्रदेशिकः, क्षेत्रापेक्षया असंख्येयप्रदेशवान् एको जीव इत्यर्थः, तथा 'असखेज्ज पएसोगाढे' 'असंख्येयप्रदेशावगाढः लोकाकाशस्य असंख्येयप्रदेशेषु अवगाहनावानित्यर्थः, 'अत्थिपुण से अंते' अस्ति पुनः 'से' तस्यान्तः जीवः-द्रव्यत एक जीवा

जीव राशि अक्षय अनन्त मानी गई है सो उस अपेक्षा यह विचार नहीं है। यह विचार तो एक जीव की अपेक्षा से किया जा रहा है। क्यों कि एक जीव स्वतंत्र द्रव्य है। अतःद्रव्य की अपेक्षा एक जीव को लेकर सान्त कहा है। (खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए) क्षेत्रकी अपेक्षा से जब जीव सान्तत्व अनन्तत्व का विचार किया जाता है तब भी जीव सान्त ही फलित होता है। जीव असंख्यात प्रदेशवाला है- अर्थात् एक जीव के असख्यात प्रदेश होते हैं अतः वह लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहनावाला है। यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि लब्ध्यपर्याप्तक निगोदिया जीव कि जो असंख्यात प्रदेशी ही होता है उस की जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है। अतः वह कैसे लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहना वाला हो सकता है ? तो इसका उत्तर यह है कि " एक जीव लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहना वाला होता है "

એક પછી જ્યારે એનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એક સખ્યા સાન્ત (અન્ત સહિત) બની જાય છે. આમ તો સિદ્ધાંતોમાં જીવ રાશિને અક્ષય, અનંત માનવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહી એ રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. અહીં તો એક જીવની અપેક્ષાએ જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, કારણુ કે એક જીવ સ્વતત્ર દ્રવ્ય છે તેથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવને સાન્ત (અત યુક્ત) કહેલ છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ જીવ સાન્ત (અન્ત સહિત) છે એવું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશ વાળો છે એટલે કે એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે તેથી તે લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના વાળો છે અહીં કદાચ એવી આશકા સેવવામાં આવે કે લબ્ધ પર્યાપ્તક નિગોદિયો જીવ, કે જે અસખ્યાત પ્રદેશી હોય છે, તેની જઘન્ય (ઓછામા ઓછી) અવગાહના અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જ હોય છે તો તે કેવી રીતે લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના વાળો હોઇ શકે ? તેનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે એક જીવ લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશોમા

ऐसा जो कहा गया है वह सामान्य जीव की अपेक्षा को लेकर कहा है। तात्पर्य कहने का यह है की आत्मा का परिमाण आकाश की तरह न व्यापक माना गया है और न परमाणु की तरह अणुरूप माना गया है किन्तु जिस जीव को जो शरीर प्राप्त होता है आत्मा उसी प्रमाण बन जाता है। इस प्रमाण में प्रदेश संख्या की न हानि होती है और न वृद्धि होती है वह तो सब जीवों की बराबर ही रहती है। परन्तु अवगाहना में लंबाई चौडाई आदि में अन्तर आ जाता है। अतः सिद्धान्तकारोंने ऐसा कहा है कि एक जीव का आधार क्षेत्र लोकाकाश के असंख्यातवें भाग से लेकर सम्पूर्ण लोकाकाश तक हो सकता है। लोकाकाश के प्रदेशों का परिमाण असंख्यात है-और असंख्यात के भी असंख्यात भेद कहे गये हैं। अतः लोकाकाश के ऐसे असंख्यात भागों की कल्पना की जासकती है जो अंगुलासंख्येयभागपरिमाण हों। इतना छोटा एक भाग भी असंख्यात प्रदेशात्मक ही होता है। उस एक भाग में कोई एक जीव रह सकता है उतने २ दो भागों में भी रह सकता है। इसी तरह एक २ भाग बढते २ आखिरकार सर्वलोक में भी एक जीव रह सकता है। कहने का अभिप्राय ये है कि एक जीव द्रव्य

અવગાહના વાળો હોય છે" આ કથન સામાન્ય જીવને અનુલક્ષીને કહ્યું છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે આત્માનું પરિમાણ આકાશની જેમ વ્યાપક પણ માનવામાં આવ્યું નથી, અને પરમાણુની જેમ અણુ રૂપ પણ માનવામાં આવ્યું નથી. પણ જે જીવને તેના કર્મ અનુસાર જે શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે તે શરીર પ્રમાણ આત્મા બની જાય છે એટલે કે મધ્યમ પરિમાણ માનવામાં આવે છે તે પ્રમાણમાં પ્રદેશોની સંખ્યા ન્યૂન અધિક થતી નથી- તે તો બધા જીવોમાં બરાબર જ રહે છે પણ અવગાહના (લંબાઈ પહોળાઈ વગેરે માં ફેર પડે છે તેથી સિદ્ધાંતકારોએ એવું કહ્યું છે કે એક જીવનું આધાર ક્ષેત્ર લોકાકાશના અસંખ્યાતમાં ભાગથી લઈને સંપૂર્ણ લોકાકાશ સુધીનું હોઈ શકે છે લોકાકાશના પ્રદેશોનું પરિમાણ અસંખ્યાત છે અને તે અસંખ્યાતના પણ અસંખ્યાત ભેદ કહેલા છે તેથી લોકાકાશના એવા અસંખ્યાત ભાગોની કલ્પના કરી શકાય છે કે જે અંગુલના અસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ હોય એવડો નાનો એક ભાગ પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક જ હોય છે તેવા એક ભાગમાં પણ કોઈ એક જીવ રહી શકે છે, એને એવા બે ભાગોમાં પણ એક જીવ રહી શકે છે આ રીતે એક એક ભાગ વધતાં વધતાં છેવટે સર્વલોકમાં પણ એક જીવ રહી શકે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક જીવ દ્રવ્યનું ઓછામાં ઓછું આધાર ક્ષેત્ર

'खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए' क्षेत्रतः खलु जीवोऽसंख्येयप्रदेशिकः, क्षेत्रापेक्षया असंख्येयप्रदेशवान् एको जीव इत्यर्थः, तथा 'असखेज्ज पएसोगाढे' 'असंख्येयप्रदेशावगाढः लोकाकाशस्य असंख्येयप्रदेशेषु अवगाहनावानित्यर्थ', 'अत्थिपुण से अंते' अस्ति पुनः 'से' तस्यान्तः जीवः-द्रव्यत एक जीवा

जीव राशि अक्षय अनन्त मानी गई है सो उस अपेक्षा यह विचार नहीं है। यह विचार तो एक जीव की अपेक्षा से किया जा रहा है। क्यों कि एक जीव स्वतन्त्र द्रव्य है। अतःद्रव्य की अपेक्षा एक जीव को लेकर सान्त कहा है। (खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए) क्षेत्रकी अपेक्षा से जब जीव सान्तत्व अनन्तत्व का विचार किया जाता है तब भी जीव सान्त ही फलित होता है। जीव असंख्यात प्रदेशवाला है- अर्थात् एक जीव के असख्यात प्रदेश होते हैं अतः वह लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहनावाला है। यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि लब्ध्यपर्यासक निगोदिया जीव कि जो असंख्यात प्रदेशी ही होता है उस की जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है। अतः वह कैसे लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहना वाला हो सकता है ? तो इसका उत्तर यह है कि " एक जीव लोकाकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहना वाला होता है "

એક પછી જ્યારે એનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એક સખ્યા સાન્ત (અન્ત સહિત) બની જાય છે. આમ તો સિદ્ધાતોમા જીવ રાશિને અક્ષય, અનંત માનવામાં આવેલ છે પરંતુ અહી એ રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. અહીં તો એક જીવની અપેક્ષાએ જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે એક જીવ સ્વતત્ર દ્રવ્ય છે તેથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવને સાન્ત (અંત યુક્ત) કહેલ છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ જીવ સાન્ત (અન્ત સહિત) છે એવું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશ વાળો છે એટલે કે એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે તેથી તે લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના વાળો છે અહીં કદાચ એવી આશકા સેવવામાં આવે કે લબ્ધ પર્યાપ્તક નિગોદિયો જીવ, કે જે અસખ્યાત પ્રદેશી હોય છે, તેની જઘન્ય (ઓછામા ઓછી) અવગાહના અગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ જ હોય છે તો તે કેવી રીતે લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહના વાળો હોઈ શકે ? તેનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે એક જીવ લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમા

त्स्येष, भविष्यत्येष, अतएव ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थित इत्यन्वं समाप्तम् । यतो ध्रुवादिस्वभावकोऽत एव 'नत्थिपुण से अंते' नास्ति पुनस्तस्य जीवस्यान्तः । 'भावओ णं जीवे अणंता णाणपज्जवा' भावतः खलु जीव अनंता ज्ञानपर्यवा =ज्ञानपर्यायाः केवलिबुद्धिकृताऽविभागपरिच्छेदाः भावतो जीवोऽनन्तज्ञानपर्यायात्मको भवतीति भावः । "अणंता दंसणपज्जवा' अनंता दर्शन

ऐसा कोई सा भी काल नहीं है कि जिसमें इसका सद्भाव न रहा हो-भूतकाल में जीव नहीं था, ऐसा नहीं कहा जा सकता वर्तमानकालमें जीव नही है ऐसा भी नहीं कहा जा सकता और भविष्यत् काल में जीव नहीं होगा-ऐसा भी नहीं माना जा सकता । इसलिये ऐसा ही मानना चाहिये कि भूतकाल में जीव था वर्तमान में भी उसका सद्भाव है, और भविष्यत्काल में भी उसका अस्तित्व रहेगा । क्यों कि यह जीव ध्रुव आदि स्वभाववाला है । अत एव 'नत्थि पुण से अंते" इसलिये काल की अपेक्षा से जीवका अन्त नहीं है। "भावओ णं जीवे अणंताणाण पज्जवा" भावकी अपेक्षा जब जीव की सान्तता और अनन्तता का विचार किया जाताहै तो उस समय यह जीव अनंत सिद्ध होता है क्यों कि जीव द्रव्य अनंत ज्ञान पर्यायरूप है। ज्ञान की पर्यायें केवली की बुद्धि से ही कल्पित की जा सकती है ये ज्ञानपर्यायें अविभाग परिच्छेद रूप होती हैं अत भाव की अपेक्षा जीव अनंत ज्ञान पर्यायरूप है, "अणंता दसण पज्जवा" अनंत दर्शनगुणपर्यायरूप

કોઈ પણ કાળ નથી કે જ્યારે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય-ભૂતકાળમાં જીવ ન હતો એવું કહી શકાય તેમ નથી, વર્તમાન કાળમા જીવ નથી એવું પણ કહી શકાતું નથી, અને ભવિષ્ય કાળમાં જીવ નહીં હોય એવું પણ માની શકાતું નથી. તેથી એમજ માનવું પડશે કે ભૂતકાળમા જીવ હતો, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે ત્રણે કાળમાં જીવનું અસ્તિત્વ હોય છે કારણ કે જીવ ધ્રુવ, શાશ્વત, નિત્ય વગેરે સ્વભાવવાળો છે (નત્થિ પુણ સ અંતે) તેથી સિદ્ધ થાય છે કે કાળની અપેક્ષાએ જીવ સાન્ત અન્ત રહિત-છે "ભાવઓ ણં અણંતા ણાણપજ્જવા' ભાવની અપેક્ષાએ જીવની અંત સહિતતા કે અંતરહિતતાનો વિચાર કરવામાં આવે તો જીવને અનન્ત અંતરહિત સાબિત કરી શકાય છે કારણ કે જીવદ્રવ્ય અનંત જ્ઞાન પર્યાય રૂપ છે જ્ઞાનની પર્યાયોની કલ્પના કેવળી ભગવાનના કેવળ જ્ઞાન થી જ થઈ શકે છે. તે જ્ઞાન પર્યાયો અવિભાગ પરિચ્છેદ રૂપ હોય છે તેથી ભાવની અપેક્ષાએ જીવને અનંત જ્ઞાન પર્યાય કહ્યો છે "અણંતા દસણપજ્જવા" જીવદ્રવ્ય અનંત દર્શન ગુણ પર્યાય રૂપ છે

पेक्षया सान्तः। क्षेत्रतोऽपि एकजीवापेक्षया सान्तः। कालओ णं जीवे न कयाइ नासी जाव निच्चे' कालतः खलु जीवः कदाचित् नासीत् यावत् नित्यः, इह यावत्करणात्–न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति अपि तु आसीदेव भव-

का छोटे से छोटा कम से कम आधार क्षेत्र अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होता है जो असंख्यात प्रदेशी लोकाकाश का एक असंख्यातवां भागरूप होता है। तथा अधिक से अधिक सम्पूर्ण लोकाकाश भी एक जीवद्रव्य का आधार क्षेत्र होता है। इस कथन से यह बात स्पष्ट हो जाती है कि लब्धपर्याप्तक निगोदिया जीव की जघन्य अवगाहना के अनुसार जितना उसका आधार क्षेत्र होगा–वह भी असंख्यातप्रदेशात्मक ही होगा। परन्तु वह असंख्यात प्रदेशी लोकाकाश का असंख्यातवां भागरूप ही कहलायेगा। इस तरह जीव लोक के असंख्यातप्रदेशों में अवगाहनावाला है यह कथन निर्दोष है। "अत्थि पुण से अंते" क्षेत्र की अपेक्षा जीव अन्तसहित है। इस तरह द्रव्य की अपेक्षा से एक जीवद्रव्य सान्त है और क्षेत्र की अपेक्षा से भी एक जीवद्रव्य सान्त है। "कालओ णं जीवे न कयाइ नासी जाव निच्चे" काल की अपेक्षा से जब जीव द्रव्य की सान्तता और अनंतता का विचार किया जाता है तो वह अनंत सिद्ध होता है। क्यों कि तीनों कालों में से

અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ હોય છે અને તે આધાર ક્ષેત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશી લોકાકાશના એક અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ પણુ હોય છે. તથા એક જીવ દ્રવ્યનું વધારેમાં વધારે આધારક્ષેત્ર સંપૂર્ણ લોકાકાશ પણ હોય છે. આ કથનથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે લબ્ધ પર્યાપ્તક નિગોદિયા જીવની જઘન્ય (ઓછામા ઓછી) અવગાહના પ્રમાણે જ જે તેનું આધારક્ષેત્ર હશે તે પણુ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક જ હશે પરંતુ તે અસંખ્યાત પ્રદેશી લોકાકાશના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ જ કહેવાશે આ રીતે જીવ લોકના અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના વાળો છે, એ કથનમા કોઈ પણુ પ્રકારનો દોષ જણાતો નથી. अत्थि पुण से अंते ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવ સાન્ત (અન્ત યુક્ત) છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવદ્રવ્ય સાન્ત (અન્ત સહિત છે, અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણુ એક જીવદ્રવ્ય અન્ત યુક્ત છે

"कालओ ण जीवे न कयाइ नासी जाव निच्चे" કાળની અપેક્ષાએ જીવની સાન્તતા અનંતતાનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જીવ અનંત (અંત રહિત) છે એવુ સિદ્ધ થાય છે, કારણુ કે ત્રણે કાળમાથી એવો

स्मकत्वात् । इति द्वितीय प्रश्नस्योत्तरम् ॥ २ ॥ 'जे वि य ते खन्दया पुच्छ' यो पि च स स्कन्दक ! पृच्छा, पृच्छापदेन पिंगलकस्य सिद्धिविषयक सर्वोपि प्रश्नो वाच्य, द्विपर्यन्तमित्याह—'जाव' इत्यादि । जाव' यावत्-यावत्पदेन 'अयमेवरूप आध्यात्मिकादिविचार समुत्पन्न' इति संग्रह, 'किं स अन्ता सिद्धी अणन्ता सिद्धी' किं सांता सिद्धिरनन्तासिद्धि 'तस्स वि य ण अयमट्ठे' तस्यापि च खल्वयमर्थ 'एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहा सिद्धि पण्णत्ता' एवं खलु मया स्कन्दक ! चतुर्विधा सिद्धि प्रज्ञप्ता, 'त जहा' तद्यथा 'दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ द्रव्यत क्षेत्रत कालतो भावत 'दव्वओ णं एगा सिद्धी स अंता' द्रव्यतः खलु एका सिद्धि सांता एकत्वेन सांतत्वात् 'खेत्तओ णं सिद्धी पण

भी अवस्था में अन्त नहीं आ सकता है, अत जब जीव भाव की अपेक्षा अनत ज्ञान दर्शन आदि पर्यायरूप है-तो इसका अर्थ यही होता है कि भाव की अपेक्षा जीव अनन्त है। इस प्रकार यह द्वितीय प्रश्न का उत्तर है।

'जे वि य ते खंदया पुच्छा' हे स्कन्दक ! तेरा तीसरा प्रश्न यह है कि सिद्धि सान्त है कि अनन्त ? इसका अर्थ इस प्रकार से है-'एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहा सिद्धी पण्णत्ता' हे स्कन्दक ! मैंने सिद्धि चार प्रकार की कही है-'तजहा' जो इस प्रकार से है-'दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ' द्रव्य से, क्षेत्र से, कालसे और भाव से ! 'दव्वओ ण एगा सिद्धी स अंता' द्रव्य से एक सिद्धि है। और वह एक होने के कारण ही सान्त-अन्त सहित है। क्षेत्र की अपेक्षा सिद्धि

છે—તેમનો કોઈ પણ અવસ્થામા અંત સભવતો નથી તેથી જે ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનત જ્ઞાન દર્શન વગેરે પર્યાયરૂપ હોય તો તેનો અર્થ જ એ થાય છે કે ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનત અંત રહિત છે આ રીતે બીજા પ્રશ્નનુ સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે

"જે વિ ય તે ખંદયા પુચ્છા ' હે સ્કન્દક ! તમારો ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે— સિદ્ધિ સાન્ત (અન્ત સહિત) છે કે અનત (અતરહિત) છે ?"-તેનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે-' एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहा सिद्धी पण्णत्ता ' હે સ્કન્દક ! મેં સિદ્ધિ ચાર પ્રકારની કહી છે (त जहा) તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે— दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ ' (૧) દ્રવ્યની (૨) ક્ષેત્રની, (૩) કાળની અને (૪) ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધિની અતસહિતતા અને અતરહિતતાનો વિચાર કરવો જોઈએ. " दव्वओ ण एगा सिद्धी स अंता द्रव्यनी અપેક્ષાએ સિદ્ધિ એક છે અને તે એક હોવાને કારણે જ અત સહિત છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધિની લબાઈ પહોળાઈ ૪૫ લાખ યોજ

पर्यवाः दर्शन पर्याया इत्यर्थः भावतोऽनंतदर्शनपर्यायात्मकत्वं जीवस्येति। 'अणंता चारित्तपज्जवा' अनंता श्चारित्रपर्यायाः, 'अणंता अगुरुलहुयपज्जवा' अनंता अगुरुलघुपर्यवाः औदारिकशरीराणि प्रतीत्यानंतागुरुलघुपर्यायाः कार्मणादि द्रव्याणि जीवस्वरूपं चाश्रित्यानंता अगुरुलघुपर्याया इति, 'नत्थि पुण से अंते' नास्ति पुनस्तस्यांतः भावतो जीवस्यांतो नास्ति अनंतज्ञानदर्शनादि पर्यायात्मकत्वादितिभावः। 'से त्तं दव्वओ जीवे स अंते' तदेतत् द्रव्यतो जीवः सान्तः, 'खेत्तओ जीवे स अंते' क्षेत्रतो जीवः सान्तः, 'कालओ जीवे अणते' कालतो जीवोऽनंत, 'भावओ जीवे अणंते' भावतो जीवोऽनन्तः अनंतज्ञानदर्शनपर्याया-

है, क्यों कि दर्शन गुण की भी पर्यायें अनंत होती हैं। "अणंता चरित्त पज्जवा" अनन्त चारित्रपर्याय रूप है क्यों कि चारित्र गुणकी भी अनंत पर्यायें होती हैं। "अणंता अगुरु य लहुय पज्जवा" अनंत अगुरुलघु पर्यायरूप है। औदारिक शरीर को लेकर अनंत गुरुलघुपर्यायरूप है तथा कार्माण शरीर, और जीव के स्वरूप को आश्रित करके अनंत अगुरु लघु पर्यायरूप है। "नत्थि पुण से अंते" इस तरह भाव की अपेक्षा से जोव अनन्त-अन्तरहित है। "से त्तं दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अंते, कालओ जीवे अणंते भावओ जीवे अणंते" इस सब कथनका अब उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि द्रव्यसे एक जीव सान्त है, क्षेत्र से भी वह सान्त है। पर काल और भाव की अपेक्षा से वह अनन्त है-सान्त नहीं है। तात्पर्य कहने का यह है कि जीव के ज्ञान, दर्शन और चारित्रपर्याय अनंत रूप है-इनका किसी

કારણ કે દર્શન ગુણની પણ અનંત પર્યાયો હોય છે "अणता चरित्तपज्जवा" જીવ અનંત ચારિત્ર પર્યાય રૂપ છે, કારણ કે ચારિત્ર ગુણની પણ અનત પર્યાય હોય છે 'अणता अगुरुलहुय पज्जवा" જીવ અનંત અગુરુ લઘુ પર્યાયરૂપ છે ઔદારિક શરીરની અપેક્ષાએ અનત ગુરુ લઘુ પર્યાય રૂપ છે તથા કાર્મણ શરીર અને જીવના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનત અગુરુ લઘુ પર્યાય રૂપ છે. "नत्थि पुण से अंते" આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અત રહિત છે,

હવે જીવની સાન્તતા અને અનતતા વિષેના સમસ્ત કથનનો ઉપસહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે "से त्त दव्वओ जीवे स अंते, खेत्तओ जीवे स अंते, कालओ जीवे अणते भावओ जीवे अणते" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જીવ સાન્ત અતયુક્ત છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ તે સાન્ત છે, પણ કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનંત 'અતરહિત' છે કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જીવની જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રપર્યાય અનતરૂપ

नै कदाचिन्नासीत्, 'जाव णिच्चा' यावन्नित्या अत्र यावत्पदेन 'न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु य, भवइ य, भविस्सइ य, धुवा, णियया, सासया, अक्खया, अव्वया, अवट्ठिया' इति संग्राह्यम्। कालत पूर्वमप्यासीत् सिद्धिरिदानीं विद्यते भविष्यति चानागतकालेऽपि अतो ध्रुवाद्यारभ्य नित्या चेति भावः। 'भावओ य जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा' भावतश्च यथा लोकस्य तथा भणितव्या, भावतश्च सिद्धेर्वक्तव्यता लोकवदेव ज्ञातव्येति भाव। तथा च-भावतः सिद्धिरनन्तवर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायरूपा, अनन्तसंस्थानपर्यायानन्तगुरुलघुपर्यायानन्तागुरुलघुपर्यायरूपा, नास्ति तस्या अन्त इति। 'तत्थ दव्वओ सिद्धी स अंता' तत्र द्रव्यतः सिद्धि सान्ता 'खेत्तओ सिद्धी स अंता' क्षेत्रत सिद्धिः

रूप ही सिद्ध होता है। क्यों कि भूतकाल में कभी भी कोई दिन ऐसा नहीं हुआ कि जब सिद्धिका सद्भाव न रहा हो। 'जाव न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु य, भवइ य, भविस्सइ य, धुवा, णियया, सासया, अक्खया अव्वया, अवट्ठिया णिच्चा' कालसे सिद्धि पहिले भी थी अब भी है, और आगे भी रहेगी। इस कारण यह ध्रुव है नियत है शाश्वत है अक्षय है अव्यय है अवस्थित है और नित्य है। 'भावओ जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा' भाव की अपेक्षा से सिद्धि विषयक वक्तव्यता भाव से लोक की वक्तव्यता के समान जाननी चाहिये। इस तरह भाव से सिद्धि अनन्तवर्ण, गंध, रस स्पर्श पर्यायरूप है, अनन्तसंस्थान पर्यायरूप है। अनन्त गुरुलघुपर्यायरूप अनंत अगुरुलघु पर्यायरूप है। इसका कभी अन्त नहीं आता है। इस तरह 'दव्वओ सिद्धि स अंता खेत्तओ सिद्धी स अंता' द्रव्य और क्षेत्रसे सिद्धि सान्त है तथा

સાબિત થાય છે કારણ કે ભૂતકાળમાં એવો કોઈ પણ સમય ન હતો કે જ્યારે તેનું અસ્તિત્વ ન હોય 'जाव न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ भविंसु य भवइ य, भविस्सइ य धुवा णियया सासया अक्खया, अव्वया अवट्ठिया णिच्चा" કાળની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમાં સિદ્ધિનું અસ્તિત્વ હતું વર્તમાન કાળમાં પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. કારણ કે તે ધ્રુવ નિયત શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે "भावओ य जहा लोयस्स तहा भाणियव्वा' ભાવની અપેક્ષાએ લોકની અનંતતા જે રીતે સાબિત કરવામાં આવી છે એજ રીતે સિદ્ધિની પણ અનંતતાનું પ્રતિપાદન કરી શકાય છે આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ અનંત વર્ણ, ગંધ રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાન પર્યાયરૂપ છે. તે અનંત ગુરુલઘુપર્યાયરૂપ છે અનંત અગુરુલઘુ પર્યાયરૂપ છે. તેનો કદી અંત નથી આ રીતે 'दव्वओ सिद्धी स अंता, खेत्तओ सिद्धी स अंता" દ્રવ્યની અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ અન્તયુક્ત

यालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेण' क्षेत्रतः खलु सिद्धिः पंचचत्वारिंशच्छतसहस्राणि आयामविष्कंभेण, तत्रायामो दैर्घ्यम् विष्कंभो विस्तारस्तथा च दैर्घ्यविस्ताराभ्यां क्षेत्रतः सिद्धिः पंचचत्वारिंशद्योजनशतसहस्रपरिमिता। अथ परिधिमाह–' एगा जोयणकोडी बायालिसं च जोयणसयसहस्साइं तीसं च जोयणसहस्साइं दोण्णि य अउणा पन्नजोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं ' एका योजनकोटि द्विचत्वारिंशत् च योजनशतसहस्राणि त्रिंशत् च योजन सहस्राणि द्वे च एकोनपंचाशद्योजनशते किंचित् विशेषाधिके परिक्षेपेण। यद्यपि इह सिद्धिः परमार्थतः सकलकर्मक्षयरूपा सिद्धाधारा आकाशप्रदेशरूपा वा। तथापि सिद्धानामाधारभूता आकाशप्रत्यासन्नत्वेन ईषत् प्राग्भारा पृथिव्येवेह सिद्धिशब्देन प्रोक्तेति। ' अत्थि पुण से अंते ' अस्ति पुनस्तस्या अंतः। द्रव्यक्षेत्राभ्यां सिद्धिं विविच्य कालतस्तामाह–' कालओ ण सिद्धी न कयाइ न आसी ' कालतः सिद्धि

पैंतालीस ४५ लाख योजन लंबी चौडी है। इसकी परिधि एक करोड बयालीस लाख तीस हजार दो सौ गुनचास योजन से कुछ अधिक है, यदि सिद्धि का विचार वास्तविक दृष्टि से किया जावे तो वह सकल कर्म क्षयरूप ही है, अथवा सिद्ध जितने आकाश रूप स्थान में वसते हैं वह सिद्धि है। परन्तु फिर भी सिद्धि शब्दसे यहां ईषत्प्राग्भारा–सिद्ध-शिला–पृथिवी ही ली गई है। क्यों कि वह सिद्धों के आधारभूत आकाशरूप स्थान के पास आई हुई है। 'अत्थिपुण से अंते ' इस तरह उसका अन्त है। अतः द्रव्यसिद्धि और क्षेत्रसिद्धि ये दोनों अन्त सहित हैं। 'कालओ णं सिद्धी न कयाइ न आसी ' कालसे जब सिद्धिके सान्तत्व और अनन्तत्व का विचार किया जाता है तब उसका अनन्त-

---

न प्रमाणु छे तेनी परिधि (घेरावो) એક કરોડ બેતાળીશ લાખ ત્રીસ હજાર બસો ઓગણપચાશ (૧૪૨૩૦૨૪૯) યોજનથી પણ થોડી વધારે છે. જો વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ સિદ્ધિનો વિચાર કરવામા આવે તો તે સકળ કર્મના ક્ષયરૂપ જ છે, અથવા જેટલા આકાશરૂપ સ્થાનમા સિદ્ધ ભગવતો વસે છે તે સ્થાનને સિદ્ધિ કહે છે પણ અહી " સિદ્ધિ " પદ વડે ઈષત્પ્રાગ્ભારા-સિદ્ધ શિલા–પૃથ્વી જ ગ્રહણ કરવામા અવેલ છે, કારણ કે તે સિદ્ધોના આધારભૂત આકાશરૂપ સ્થાનની પાસે આવેલી છે " अत्थि पुण से अंते " તેથી તે અતવાળી (સાન્ત) છે આ રીતે દ્રવ્યથીસિદ્ધિ અને ક્ષેત્રથીસિદ્ધિ અન્ત યુક્ત છે. " कालओ ण सिद्धी न कयाइ न आसी " કાળની અપેક્ષાએ સિદ્ધિની સાન્તતા અને અનતતાનો વિચાર કરવમા આવે તો તેની અનંતતા જ

'खेत्तओ ण सिद्धे असंखेज्जपएसिए' क्षेत्रतः खलु सिद्धोऽसंख्येयप्रदेशवान् भवति। तथा-'असंखेज्जपएसोगाढे' असंख्येयप्रदेशावगाढः असंख्येयेषु गगनप्रदेशेषु अवगाहना विद्यते यस्य स असंख्येयप्रदेशावगाढः। 'अत्थि पुण स अंते' अस्ति पुनस्तस्यान्तः क्षेत्रत खलु अन्तवान् सिद्धो भवतीत्यर्थः। 'कालओ ण सिद्धे सादीए अपज्जवसिए' कालतः खलु सिद्धः सादिकः अपर्यवसितः, सादिकः एकमाश्रित्य आदिमान् अपर्यवसितः। अशेषकर्मक्षयरूपा हि सिद्धिः, सा च ज्ञान दर्शन चारित्रादिरूपकारणेनोत्पाद्यते इति सिद्धिं विशिष्टजीवस्यापि सादित्व मवश्यमतिभाव, 'नत्थि पुण से अंते' नास्ति पुनस्तस्यांत कालापेक्षया सिद्ध

सिद्ध की अपेक्षा सिद्ध सान्त है 'खेत्तओ ण सिद्धे असंखेज्ज पएसिए' क्षेत्र से सिद्ध असंख्यात प्रदेशवाला है तथा 'असंखेज्जपएसोगाढे', आकाश के असंख्यातप्रदेशों में वह अवगाहनावाला है। आकाश के असंख्यात प्रदेशों में जिसकी अवगाहना होती है वह असंख्यातप्रदेशावगाढ कहलाता है 'अत्थि पुणमअन्ते क्षेत्र की अपेक्षा सिद्ध सान्त अन्तसहित है। 'कालओ णं सिद्धे साइए अपज्जवसिए' काल से सिद्ध सादिक-आदिसहित और अपर्यवसितअन्त रहित है। एक को आश्रित कर के सादिक है तथा अनेक सिद्धों को आश्रित कर के वह अपर्यवसित-अनन्त है। समस्त कर्मों के क्षयरूप सिद्धि होती है। यह सिद्धि ज्ञान, दर्शन एवं चारित्र आदिरूप कारणों की पूर्णता से उत्पन्न होती है। अत इस सिद्धि से विशिष्ट जो जीव है वह भी एक की अपेक्षा सादि है ऐसा माना जाता है 'नत्थि पुण से अन्ते' इस

એક સિદ્ધની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો સિદ્ધ સાન્ત છે "खेत्तओ ण सिद्धे असंखेज्जपएसिए" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા છે તથા "असंखेज्जपएसोगाढे" તે આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા છે જેની અવગાહના આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં હોય છે તેને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ કહેવામાં આવે છે 'अत्थि पुण स अंते' તેથી ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સાન્ત-અન્ત સહિત છે 'कालओ ण सिद्धे साइए अपज्जवसिए' કાળની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સાદિ અનંત છે એટલે કે આદિ સહિત છે અને અંત રહિત છે એક સિદ્ધની અપેક્ષાએ સિદ્ધનો જીવ આદિ સહિત છે તથા અનેક સિદ્ધોની અપેક્ષાએ સિદ્ધના જીવો અપર્યવસિત અનાદિ અનંત છે સિદ્ધિ સમસ્ત કર્મોના ક્ષયરૂપ હોય છે તે સિદ્ધિની ઉત્પત્તિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વગેરે રૂપ કારણોની પૂર્ણતાથી થાય છે તેથી તે સિદ્ધિથી યુક્ત જે જીવ છે તે સિદ્ધ કહેવાય છે સિદ્ધ જીવની અપેક્ષાએ સાદિ (આદિથી યુક્ત) અને અનંત મનાય છે પરંતુ ઘણા જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે

सांता 'कालओ सिद्धि अणता' कालतः सिद्धिरनंता, 'भावओ सिद्धी अणता' भावतः सिद्धिरनंता हे स्कन्दक तव मनसि योयं संकल्पोऽभूत् किमियं सिद्धिः सांता अनंता वेति तस्य संक्षेपत इदमुत्तरम् द्रव्यक्षेत्राभ्यां सिद्धिः सांता कालभावाभ्यां चानंता। इति तृतोयप्रश्नोस्योत्तरम् ॥ ३ ॥ 'जे वि य ते खदया' योपि च ते स्कन्दक! 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'ते मनसि एवादृश आध्यात्मिकादिविचारः समुदपद्यत किं सांतः सिद्धः' इति संग्राह्यम्। 'किं अणंते सिद्धे' किं अनन्तः सिद्धः : तं चेव' तदेव लोकवक्तव्यतावदेवात्रापि वाच्यत् कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' यावत्-यावत्पदेन द्रव्यक्षेत्रकालभावत. सिद्धश्चतुर्विधो मया प्रज्ञप्तस्तत्र-'दव्वओ णं एगे सिद्धे स अंते' द्रव्यतः खलु एक. सिद्ध: सांतः,

---

'कालओ सिद्धी अणता, भावओ सिद्धी अणता' कालसे सिद्धि अनन्त है और भावसे भी वह सिद्धि अनंत है। हे स्कन्दक! तुम्हारे मनमें जो यह संकल्प हुआ है कि सिद्धि सान्त-अन्त सहित या अनन्त अन्त रहित है उसका संक्षेप से यह उत्तर है कि द्रव्य और क्षेत्र की अपेक्षा सिद्धि सान्त अन्त सहित है और काल और भाव की अपेक्षा सिद्धि-अनन्त-अन्त रहित है। इस प्रकार यह तृतीय प्रश्न का उत्तर है।

'जे वि य ते खंदया! जाव किं अणंते सिद्धे' इस तरह हे स्कन्दक! जो तुम्हारे मन में उत्पन्न हुआ है कि सिद्ध सान्त-अंत सहित हैं कि सिद्ध अनन्त-अन्त रहित हैं सो इस विषय में सुनो हे स्कन्दक! द्रव्य से, क्षेत्र से, काल से और भाव से मैंने सिद्ध चार प्रकार के प्ररूपित किये हैं-इनमें 'दव्वओ णं एगे सिद्धे स अंते, द्रव्य से एक सिद्ध सान्त-अन्त सहित हैं। अर्थात्-एक

(સાન્ત) છે પણ "कालओ सिद्धी अणंता, भावओ सिद्धो अणता" કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ અનત છે હે સ્કન્દક! તમારા ત્રીજા પ્રશ્નોનો સક્ષેપમા આ પ્રમાણે ઉત્તર છે.-દ્રવ્ય અને કાળની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ સાન્ત છે, પણ કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ અનંત (અન્તરહિત) છે આ રીતે ત્રીજા પ્રશ્નનુ સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે.

"जे वि य ते खदया! जाव किं अण ते सिद्धे" હે સ્કન્દક! તમારા મનમા એવી શકા કાક્ષા વગેરે ઉદ્ભવેલ છે કે "सिद्ध" સાન્ત (અન્ત યુક્ત) છે કે અનત (અત રહિત) છે ?" તો તેનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે-હે સ્કન્દક! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ એમ ચાર પ્રકારે મે સિદ્ધની પ્રરૂપણા કરી છે "दव्वओ ण एगे सिद्धे-स अंते" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક સિદ્ધ સાન્ત અન્ત સહિત છે. એટલે કે

'कालओ ण सिद्धे अणंते ' कालतः खलु सिद्धोऽनंत ' भावओ णं सिद्धे अणंते' भावतः खलु सिद्धोऽनन्त, द्रव्यक्षेत्रापेक्षया सिद्धस्यान्तत्त्वं कालभावापेक्षया चानन्तत्वम् भावतो ज्ञानदर्शनाऽगुरुलघुपर्यायस्वरूपेण चान्तस्याभावादिति तस्मात् हे स्कन्दक लोकादि पदार्थ द्रव्यक्षेत्राभ्यां सांत एव कालभावाभ्यां त्वनन्त एव भवतीति । इति चतुर्थप्रश्नस्योत्तरम् ॥ ४ ॥

लोकादारभ्य सिद्धपर्यन्तवस्तुषु सान्तत्वानंतत्वविषयकसंशयस्य निराकरणं कृत्वा साम्प्रत मरणविषयकप्रश्न स्पष्टयति-' जे वि य ' इत्यादि । ' जे वि य ते खंदया ' योपि च ते स्कन्दक ! ' इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिंतितो यावत् समुदपद्यत, इह यावत्करणात् ' क

हार करते हैं (से य दव्वओ णं सिद्धे स अंते, खेत्तओ णं सिद्धे स अंते) सान्तद्रव्य से सिद्ध अन्तसहित है तथा क्षेत्र से भी सिद्ध अन्तसहित है परन्तु (कालओ णं सिद्धे अणंते भावओ णं सिद्धे अणंते) काल से सिद्ध अन्तरहित है और भाव से भी सिद्ध अन्तरहित है । इसलिये हे स्कन्दक ! लोकादि पदार्थ द्रव्य और क्षेत्र की अपेक्षा से सांत हैं और काल एवं भाव की अपेक्षा से वे अनंत हैं । इस प्रकार का यह चतुर्थप्रश्न का उत्तर है ।

इस तरह लोक से लेकर सिद्धतक की वस्तुओं में सान्तता अनन्तता विषयक संदेह का निवारण करके अब भगवान् मरण विषयक प्रश्न का स्पष्टीकरण करते हैं-' जे वि य ते खंदया इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था " हे स्कन्दक ! जो तुम्हें यह इस प्रकार का आध्यात्मिक, चिन्तित यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ है, कि

'से य दव्वओ ण सिद्धे स अंते, खेत्तओ ण सिद्धे स अंते " द्रव्य अने क्षेत्रनी अपेक्षाओ सिद्ध अंत सहित छे पण ' कालओ ण सिद्धे अणंते, भावओण सिद्धे अणंते ' काळ अने भावनी अपेक्षाओ सिद्ध अंतसहित छे आ प्रमाणे चोथा प्रश्ननुं स्पष्टीकरण करवामां आव्युं छे, हे स्कन्दक ! लोक वगेरे पदार्थो द्रव्य अने क्षेत्रनी अपेक्षाओ सान्त (अंत सहित) छे, पण काळ अने भावनी अपेक्षाओ अनंत (अंत रहित) छे

आ रीते लोकथी शरू करीने सिद्ध सुधीनी सान्तता अने अनंततानी बाबतना प्रश्नोनुं समाधान करीने हवे भगवान मरण विषयना प्रश्ननुं समाधान करे छे

" जे वि य ते खंदया ! इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था " हे स्कन्दक ! तमने आ प्रकारनो आध्यात्मिक, चिन्तित, (यावत्) मनोगत

स्यांतो न भवति सदैवविद्यमानत्वात् । 'भावओ णं सिद्धे अणंता णाणपज्जवा' भावतः खलु सिद्धः-अनता ज्ञानपर्ययाः ज्ञानपर्यायाणामनंतत्वेन ज्ञानस्य च जीवस्वरूपतया ज्ञानात्मकभावेन सिद्ध जीवोप्यनंतो भवतीत्यर्थः, 'अणता दसणपज्जवा' अनंतादर्शनपर्यवाः यथा ज्ञानपर्याया अनंतास्तथा दर्शनपर्याया अनंताःस्तथा दर्शनपर्याया अपीति, 'अणंता अगुरुलहुपज्जवा' अनंता अगुरु लघुपर्यायाः, अनंता अगुरुलघुपर्यायाः जीवस्वरूपमाश्रित्यागुरुलघुत्वपर्यायत्वं बोध्यमिति । 'नत्थि पुण से अंते' नास्ति पुनस्तस्यांतः तस्य सिद्धस्य भावतः कदाचिदपि अन्तो न भवति सदैव विद्यमानत्वादिति भावः । 'से त्तं दव्वओ णं सिद्धे स अंते' तदेतत् द्रव्यतः खलु सिद्धः सांतः 'खेत्तओ णं सिद्धे स अंते' क्षेत्रतः खलु सिद्धः सांतः,

---

सिद्ध जीव का काल की अपेक्षा से अंत नहीं होता है क्यों कि वह सदा विद्यमान रहता है । 'भावओ णं सिद्धे अणंता णाणपज्जवा' भाव से सिद्ध अनन्तज्ञानपर्यायरूप हैं । तात्पर्य यह है कि-ज्ञान की पर्यायें अनन्त होती हैं-और ज्ञान जीव का निजस्वरूप है इसलिये ज्ञानरूप होने के कारण सिद्ध जीव भी अन्त रहित है-अनन्तहैं. (अणंता दंसण पज्जवा) जिस प्रकार से ज्ञानकी पर्यायें अनन्त हैं । उसी तरह से दर्शन की भी पर्यायें अनन्त हैं । अणंता अगुरुलहुयपज्जवा' अगुरुलघु गुण की पर्यायें भी अनन्त हैं-जीव के स्वरूप का आश्रित कर यहां अगुरुलघुपर्यायता जाननी चाहिये । इसलिये (नत्थिपुण से अंते) सिद्ध जीव का कभी भी भाव की अपेक्षा से अन्त नहीं होता हैं । क्यों कि इस अपेक्षा वह सदा विद्यमान माना गया है । इस कथन का अब उपसं-

---

"नत्थि पुण से अते" पण ते सिद्ध જીવનો અત હોતો નથી કારણ કે તેનુ અસ્તિત્વ સદા કાળ રહે છે માટે અનંત છે (અત રહિત) છે "भावओ णं सिद्धे अण ता णाणपज्जवा" ભાવની અપેક્ષાએ જીવ અનત જ્ઞાન પર્યાય રૂપ હોય છે-તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનની પર્યાયો અનંત હોય છે-અને જ્ઞાન જીવનું નિજસ્વરૂપ છે તેથી જ્ઞાન રૂપ હોવાને કારણે સિદ્ધ જીવ પણ અનત (અત. રહિત) હોય છે अणता दंसणपज्जवा" જેમ જ્ઞાનની પર્યાયો અનંત હોય છે તેમ સિદ્ધને દર્શનની પર્યાયો પણ અનત હોય છે "अणंता अगुरुलहुयपज्जवा" અને અગુરુ લઘુ ગુણની પર્યાયો પણ અનત હોય છે- જીવના સ્વરૂપને અનુલક્ષીને અહીં અગુરુ લઘુ પર્યાયો સમજવી તેથી "नत्थि पुण से अते" ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધજીવનો કદી પણ અત હોતો નથી તે અન્તરહિત હોય છે. હવે આ કથનનો ઉપસહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે

भगवानाह—' बालमरणे ' इत्यादि, ' बालमरणे दुवालसविहे पण्णत्ते ' बालमरणं द्वादशविधं प्रज्ञप्तम् । ' तं जहा ' तद्यथा-' वलयमरणे ' वल-मरणम् , बलवत्तः क्षुधापिपासादि परिगतत्वेन वलवलायमानस्य यद् मरणं तद्वल-मरणम् अथवा संयमात् पतितो जीवस्य यन्मरणं तद् वल-मरणमिति १ ' वसट्टमरणे ' वशार्तमरणम् , वशेनेन्द्रियपरायत्तीनेन ऋतस्य पीडितस्य प्रदीप्तप्रदीपशिखागत्यक्षुपा पतङ्गस्येव यन्मरणं तद्वशार्तमरणम् विशयाधीनत्वेन्मरणमिति यावत् २। ' अंतो सल्लमरणे ' अन्तः शल्यमरणम् अन्तः शरीरमध्ये प्रविष्टस्य मायादिरूप शल्यस्यानुद्धरणेन यन्मरणम् तदन्तः शल्यमरणम् ३ । तथा ' तब्भवमरणे ' तद्भ

मरणे दुवालसविहे पण्णत्ते ' हे स्कन्दक ! बालमरण १२ प्रकार का होता है । ' तं जहा ' उस के वे प्रकार ये हैं- ' वलयमरणे ' वल-मरण । जब बहुत अधिक भूख प्यास आदि से जीव तड़फड़ाने लगता है तब वह तड़फड़ाता हुआ मरण को प्राप्त हो जाता है-इस मरण का नाम वलय मरण -वल-मरण है । अथवा-संयम से भ्रष्ट हुए जीव का जो मरण है वह वलयमरण है १ । ' वसट्टमरण-वशार्तमरणे-प्रदीप्त दीपक के प्रकाश से आकृष्ट हुए नेत्रवाले पतंगिये की तरह इन्द्रियों की आधीनता से दुःखित हुए जीव का जो मरण होता है वह वशार्तमरण है २ । ' अंतोसल्लमरणे ' अन्तः शल्य मरण-शरीर के भीतर प्रविष्ट मायादिशल्य के अनुद्धरण से जो मरण होता है वह अन्त शल्यमरण है ३ । 'तब्भवमरणे' तद्भवमरण-मनुष्यादि पर्याय में रहते हुए जीव का

मरणे दुवालसविहे पण्णत्ते " હે સ્કંદક ! બાલમરણના બાર પ્રકાર કહ્યાં છે (तं जहा) તે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે

१ " वलयमरण " બાલમરણ (बलन्मरण) જ્યારે ઘણી જ ભૂખ, તરસ વગેરેથી તરફડીને જીવ મરણ પામે છે ત્યારે તે મરણને વલયમરણ કહે છે અથવા સંયમથી ભ્રષ્ટ થયેલા માણસના મરણને પણ વલયમરણ કહે છે

२ " वसट्टमरण " વશાર્ત્તમરણ-સળગતા દીવાથી આકર્ષાઈને જેવી રીતે પતંગિયા મરે છે તેવી રીતે ઇન્દ્રિયોના ગુલામ બનીને દુખિત થયેલા જીવનું જે મરણ થાય છે તેને વશાર્ત્તમરણ " કહે છે

३ " अंतोसल्लमरण " અન્ત શલ્ય મરણ આત્મામાં પ્રવેશેલ માયા વગેરે શલ્યો ન નીકળવાને કારણે જે મરણ થાય છે-એટલે કે માયા વગેરે શલ્યોનો પરિત્યાગ કર્યા વિના જે મરણ થાય છે તેને અન્ત શલ્ય મરણ કહે છે.

४ ' तब्भवमरणे " તદ્ભવ મરણ- મનુષ્ય વગેરે પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવનું

लिपतः प्रार्थितो मनोगत संकल्पः ' इत्यादीनां ग्रहणं कर्तव्यम् । यत्–' केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा ' केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते वा हीयते वा, कीदृशं हि मरण जीवस्य संसारं वर्द्धयति कीदृशं च मरणं संसारं ह्रासयतीति प्रश्नः । ' तस्स वि य णं अयमट्ठे ' तस्यापि च खलु अयमर्थः ' एवं खलु खंदया ' एवं खलु स्कन्दक ! ' मए दुविहे मरणे पन्नत्ते ' मया द्विविध मरणं प्रज्ञप्तम्, ' तं जहा ' तद्यथा ' बालमरणे य पडियमरणे य ' बालमरणं च पण्डितमरणं च । मरणस्य बालपडितभेदद्वयं श्रुत्वा किमिदं बाल मरणमिति बालमरणविषयकजिज्ञासावानाह–' से किं तं ' इत्यादि । ' से किं तं बालमरणे ' अथ किं तद् बालमरणम् ? हे भगवन् यदिदं देवानुप्रियेण बाल-पांडित्यभेदेन मरणस्य द्वैविद्ध्यं प्रदर्शितं तत्र किमिदं बालमरण नामेति प्रश्नः

" जीवे " जीव ' केण वा मरणेणं मरमाणे वड्ढइ वा हायइ वा ' किस मरण से मरकर बढता है और किस मरण से मरकर घटता है। तात्पर्य इसका यह है कि कैसा मरण जीव के संसार का वर्धक होता है और कैसा मरण जीव के संसार का ह्रास करने वाला होता है । ' तस्स वि य णं अयमट्ठे ' सो इस प्रश्नका भी यह उत्तर है " एवं खलु खंदया ! मए दुविहे मरणे पण्णत्ते ' कि हे स्कन्दक मैंने मरण दो प्रकार का कहा है । ' तंजहा ' जो इस प्रकार से है–' बाल मरणे य पंडिय मरणे य ' एक बाल मरण और दूसरा पंण्डित मरण । स्कन्दक ने जब मरण के ये दो प्रकार सुनें–तब उसे बालमरण का क्या स्वरूप है ऐसी जिज्ञासा हुई अतः उसने प्रभु से पूछा कि ' से किं तं बालमरणे ' हे भगवान् ! आप देवानुप्रिय ने बालमरण और पंडित मरण के भेद से मरण दो प्रकार का कहा है–सो इनमें बालमरण क्या है ? इस प्रकार स्कन्दन की बालमरण की जिज्ञासा जानकर प्रभुने उसे कहा कि ' बाल

સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો છે કે " जीवे केण वा मरणेण मरमाणे वड्ढइ वा हायइ वा " કેવા પ્રકારના મરણે મરવાથી જીવ પોતાનો સંસાર વધારે છે, અને કેવા પ્રકારના મરણે મરવાથી જીવ પોતાનો સંસાર ઘટાડે છે? " तस्स वि य ण अयमट्ठे " તો તમારા તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે ' एवं खलु खंदया ! मए दुविहे मरणे पण्णत्ते " હે સ્કન્દક ! મેં બે પ્રકારના મરણ કહ્યાં છે (त जहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–" बालमरणे य पंडियमरणे य " (૧) બાલમરણ અને (૨) પંડિતમરણ ત્યારે સ્કન્દકે મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યુ કે " से किं त बालमरणे ? " હે ભગવન્ ? બાલમરણનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ? આ પ્રમાણે સ્કન્દકની જિજ્ઞાસા જાણીને પ્રભુ તેને કહે કે " बाल-

तरुपतनम् वृक्षाग्रात् पततो यन्मरणं तत् तरुपतनमरणम् ६। तथा 'जलप्पवेसे' जलप्रवेशः, जलं प्रविश्य यत् मरणं तज्जलप्रवेशमरणमिति ७। तथा 'जलणप्पवेसे' ज्वलनप्रवेशः ज्वलति=अग्नौ प्रविश्य यत् मरणं तज्ज्वलनप्रवेशमरणम् ८। तथा 'विसभक्खणे' विषभक्षणम्, विषं पीत्वा यन्मरणं तद्विषभक्षणमरणम् ९। तथा 'सत्थोवाडणे' शस्त्रावपाटनम् शस्त्रेण करवालादिना अवपाटनं विदारणं यस्मिन् मरणे तत् शस्त्रावपाटनमरणम् १०। 'वेहाणसे' वैहायसम्, विहायसि आकाशे भवम् वृक्षादि शाखायामुद्बन्धनेन यत् मरणं तत् वैहायसमरणम् ११। 'गिद्धपट्ठे' गृद्धस्पृष्टम् गृध्रैरामर्मांसभक्षकै पक्षिविशेषैः, अथवा गृध्रैः मांसलुब्धकैः शृगाला दिभिः स्पृष्टस्य=विदारितस्य अथवा करिकरभरासभादिशरीरान्तर्गतत्वेन यन्मरणं

गिर कर मरना यह तरुपतन मरण है ६। 'जलप्पवेसे' जल में डूब कर जो मरण होता है वह जलप्रवेश मरण है ७। 'जलणप्पवेसे' अग्नि में कूद कर जल जाना यह ज्वलन प्रवेश मरण है ८। 'विसभक्खणे' विष भक्षण-विष पान कर मरना यह विषभक्षण मरण है ९। 'सत्थोवाडणे' तलवार आदि शस्त्रों से अपने शरीर को विदारण कर मरना यह शस्त्रावपाटन मरण है १०। 'वेहायसे' वृक्ष आदि की शाखा पर फांसी लटका कर जो मरण होता है यह वैहायसमरण है ११। गिद्धपट्ठे' मांस खाने वाले पक्षिविशेषों के द्वारा विदारित किये जाने पर जो मरण होता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है। अथवा-हाथी, ऊँट आदि के पैरों के नीचे आ जाने पर अर्थात् उनके पांव के नीचे दब जाने पर जो मरण हो जाता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है। अथवा-मांस लुब्धक

थाय छे तेने वृक्ष पतन मरण कहे छे ७ "जलप्पवेसे" पाणीमां डुबी जवाथी जे मरण थाय छे तेने जल प्रवेश मरण कहे छे ८ 'जलणप्पवेसे" अग्निमां कूदी पडी ने बळी मरवाथी जे मरण थाय छे तेने ज्वलन प्रवेश मरण कहे छे 'विसभक्खणे'-विष खावाथी जे मरण थाय छे तेने विष भक्षण मरण कहे छे १० सत्थोवाडणे" तलवार वगेरे शस्त्रोना घाथी जे मरण थाय छे तेने शस्त्रावपाटन मरण कहे छे ११ वेहायसे' गळे फांसो खाईने जे मरण उपजाववामां आवे छे तेने वैहायस मरण कहे छे १२ "गिद्धपिट्ठे" गीध वगेरे मांसाहारी पक्षीओ वडे फाडी खवावाथी जे मरण थाय छे तेने गृद्धस्पृष्ट मरण कहे छे अथवा- हाथी, ऊंट वगेरे प्राणीओना पग तळे कचडाइ जवाथी जे मरण थाय छे तेने गृद्धस्पृष्ट मरण कहे छे, अथवा मांसाहारी शियाळ वगेरे जानवरो वडे भक्षित थवाने कारणे

वमरणम्, तस्मैभवाय मनुष्यादेः सतो मनुष्यादावेव बद्धायुष्कस्य यन्मरणं तत् तद्भवमरणम् मनुष्यदेहं परित्यज्य पुनरपि मनुष्ये एव प्रादुर्भावः एव तिर्यग् शरीरं परित्यज्य पुनस्तत्रैव जन्मग्रहणमिति, इदं च तद्भवमरणं मनुष्यतिरश्चोरेव संभवति न तु देवनारकयोः देवोदेवशरीरं परित्यज्य नैव देवेषु समुत्पद्यते न वा नारको नरकं परित्यज्य पुनर्नरके एव समुत्पद्यते इति ४। 'गिरिपडणे' गिरिपतनम्, पर्वताग्रात् पतित्वा मरणं गिरिपतनमिति ५। तथा 'तरुपडणे'

उसी पर्याय का आयु बंध कर जो मरण होना है वह तद्भव मरण है ४। तात्पर्य कहने का यह है कि जीव जिस पर्याय में है-उस पर्याय को छोड़कर पुनः उसी पर्याय में जन्म धारण करना यह तद्भव मरण है जैसे कोई मनुष्य मनुष्यपर्याय को छोडकर पुनः मनुष्यपर्याय में जन्म करता है तो यह उसका तद्भव मरण है-(तस्मै भवाय मरणं) तद्भव-मरणं ऐसी इसकी व्युत्पत्ति है इसी तरह तिर्यक् शरीर का परित्याग कर कोई तिर्यञ्च जीव पुनः उसी पर्याय में जन्म धारण करता है तो यह उसका तद्भव मरण है। यह तद्भव मरण मनुष्यगति और तिर्यञ्चगति के जीवों में ही संभवता है। देव और नारकगति के जीवों में नहीं, क्यों कि यह सैद्धान्तिक नियम है कि देव मर कर देव नहीं होता और नारक मर कर नारक नहीं होता है। तथा 'गिरिपडणे' गिरिपतन-पर्वत के ऊपर से गिरकर के मरना-यह गिरिपतन मरण है ५। 'तरुपडणे' वृक्ष से

બીજે ભવે તેજ પર્યાયનો આયુષ્ય બંધ બાંધીને જે મરણ થાય છે તે મરણને તદ્ભવ મરણ કહે છે એટલે કે જે પર્યાયમાં જીવ જન્મ પામ્યો હોય તે પર્યાયમાંથી મરીને ફરીથી પાછો તેજ પર્યાયમા ઉત્પન્ન થતો હોય તો તેના મરણને તદ્ભવ મરણ કહે છે. જેમ કે કોઈ જીવ મનુષ્ય પર્યાયને છોડીને ફરીથી પાછો મનુષ્ય પર્યાયમાં જ જન્મ ધારણ કરે તો તેના મરણને તદ્ભવ મરણ કહેછે તદ્ભવ મરણની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે- "तस्मै भवाय मरणं" એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ તિર્યંચ યોનિમા જન્મ ધારણ કરીને ત્યાથી મરીને ફરીથી તિર્યંચ યોનિમા જન્મ ધારણ કરે તો તેના મરણને તદ્ભવ મરણ કહે છે. તે તદ્ભવ મરણ મનુષ્ય ગતિના જીવોમા જ સભવે છે-દેવ અને નારક ગતિના જીવોમા તે મરણ સભવતું નથી, કારણ કે સિદ્ધાતોમા, એવું કહ્યુ છે કે દેવ મરીને દેવ થતો નથી અને નારક જીવ મરીને નારક ભવમા જન્મ લેતો નથી.

૫ "गिरिपडणे" ગિરિપતન- પર્વત પરથી નીચે પડવાથી થતા મરણને ગિરિપતન મરણ કહે છે. ૬ "तरुपडणे" વૃક્ષ પરથી પડી જવાથી જે મરણ

तरुपतनम् वृक्षाग्रात् पततो यन्मरणं तत् तरुपतनमरणम् ६ । तथा 'जलप्पवेस' जलप्रवेशः, जलं प्रविश्य यन्मरणं तज्जलप्रवेशमरणमिति ७ । तथा 'जलणप्पवेसे' ज्वलनप्रवेश ज्वलने=अग्नौ प्रविश्य यन्मरणम् तज्ज्वलनप्रवेशमरणम् ८ । तथा 'विसभक्खणे' विषभक्षणम्, विषं पीत्वा यन्मरणं तद्विषभक्षणमरणम् ९ । तथा 'सत्थोवाडणे' शस्त्रावपाटनम् शस्त्रेण करवालादिना अवपाटनं विदारणं यस्मिन् मरणे तत् शस्त्रावपाटनमरणम् १० । 'वेहाणस' वैहायसम्, विहायसि आकाशे भवम् वृक्षादि शाखायामुद्बन्धनेन यत् मरणं तत् वैहायसमरणम् ११ । 'गिद्धपट्ठे' गृद्धस्पृष्टम् गृध्रैर्मांसभक्षकैः पक्षिविशेषैः, अथवा गृध्रैः मांसलुब्धैः शृगालादिभिः स्पृष्टस्य=विदारितस्य अथवा करिकरभरासभादिशरीरान्तर्गतत्वेन यन्मरणं

गिर कर मरना यह तरुपतन मरण है ६ । 'जलप्पवेसे' जल में डूब कर जो मरण होता है वह जलप्रवेश मरण है ७ । 'जलणप्पवेसे' अग्नि में कूद कर जल जाना यह ज्वलन प्रवेश मरण है ८ । 'विसभक्खणे' विषभक्षण-विष पान कर मरना यह विषभक्षण मरण है ९ । 'सत्थोवाडणे' तलवार आदि शस्त्रों से अपने शरीर को विदारण कर मरना यह शस्त्रावपाटन मरण है १० । 'वेहायसे' वृक्ष आदि की शाखा पर फांसी लगा कर जो मरण होता है वह वैहायसमरण है ११ । 'गिद्धपट्ठे' मांस खाने वाले पक्षिविशेषों के द्वारा विदारित किये जाने पर जो मरण होता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है । अथवा-हाथी, ऊँट आदि के पैरों के नीचे आ जाने पर अर्थात् उनके पाउ के नीचे दब जाने पर जो मरण हो जाता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है । अथवा-मांस लुब्धक

થાય છે તેને વૃક્ષ પતન મરણ કહે છે ७ "जलप्पवेसे" પાણીમાં ડુબી જવાથી જે મરણ થાય છે તેને જળ પ્રવેશ મરણ કહે છે ८ "जलणप्पवेसे" અગ્નિમાં કુદી પડીને બળી જવાથી જે મરણ થાય છે તેને જ્વલન પ્રવેશ મરણ કહે છે "विसभक्खणे"-વિષ ખાવાથી જે મરણ થાય છે તને વિષ ભક્ષણ મરણ કહે છે ૧૦ 'सत्थोवाडणे' તલવાર વગેરે શસ્ત્રોના ઘાથી જે મરણ થાય છે તેને શસ્ત્રાવપાટન મરણ કહે છે ૧૧ "वेहायसे" અને ફાંસો ખાઈ ને જે મરણ ઉપજાવવામાં આવે છે તેને વૈહાયસ મરણ કહે છે ૧૨ "गिद्धपिट्ठे' ગીધ વગેરે માંસાહારી પક્ષીઓ વડે ફાડી ખવાવાથી જે મરણ થાય છે તેને ગૃદ્ધસ્પૃષ્ટ મરણ કહે છે અથવા- હાથી, ઉંટ, વગેરે પ્રાણીઓના પગ તળે ચગદાઇ જવાથી જે મરણ થાય છે તેને ગૃદ્ધ પૃષ્ટ મરણ કહે છે, અથવા માંસાહારી શિયાળ વગેરે જાનવરો વડે ભક્ષિત થવાને કારણે

तत् गृध्रस्पृष्टं वा अथवा गृध्रैर्भक्षितपृष्ठस्य यन्मरणं तद् गृध्रस्पृष्टमरणमिति १२। 'इच्चेतेणं खंदया दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ' इत्येतेन स्कन्दक द्वादशविधेन बालमरणेन म्रियमाणो जीवोऽनंतैर्नैरयिकभवग्रहणैरात्मानं संयोजयति, द्वादशविधबालमरणेन म्रियमाणस्य जीवस्यानन्तनारकभवप्राप्तिर्भवतीति भावः। 'तिरियमणुयदेव० अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्टइ' तिर्यग्मनुष्य-

शृगाल आदि जानवरों द्वारा भक्षित किये जाने पर जो मरण होता है वह गृद्ध स्पृष्ट मरण है। अथवा गिद्धपक्षियों द्वारा पृष्टभाग खा जाने पर जो मरण होता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है। 'करिकरभरासभादि शरीरान्तर्गतत्वेन' इस पद का यह अर्थ होता है कि हाथी के भव में ऊँट के भव में अथवा रासभ-गधा आदि के भव में वर्तमान जीव का गृद्धपक्षियों के द्वारा शरीर विदारित किये जाने पर जो मरण हो जाता है वह गृद्धस्पृष्ट मरण है १२। 'इच्चेतेणं खंदया! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ' हे स्कन्दक! इन बारह प्रकार के बालमरणो से मरता हुआ जीव अनन्त नारक जीवों के भवग्रहणों से अपने को युक्त करता है अर्थात् बारह प्रकार के बालमरण से मरते हुए जीव को अनन्त नारक भवों की प्राप्ति होती है यही उसके संसार बढ जाने से उसकी वृद्धि है। 'तिरियमणुय देव० अणाइयं णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्टइ' इसी तरह से इन बारह प्रकार के बालमरणों से

જે મરણ થાય છે તેને ગૃદ્ધસ્પૃષ્ટ મરણ કહે છે અથવા ગીધ વગેરે પક્ષીઓ વડે પૃષ્ટ ભાગનુ ભક્ષણ થઇ જવાને કારણે જે મરણ થાય છે તેને ગૃદ્ધસ્પૃષ્ટ મરણ કહે છે "करिकरभरासभादि शरीरान्तर्गतत्वेन' આ પદોનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે- હાથીના ભવમા, ઊંટના ભવમા, અથવા ગધેડા વગેરેના ભવમા વિદ્યમાન જીવના શરીરને ગીધો વડે ફાડી ખાવામા આવ્યુ હોય તો તેમના તે મરણને પણ ગૃદ્ધસ્પૃષ્ટ મરણ કહે છે

"इच्चे तेण खदया! दुवालसविहेण बालमरणेण मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं सजोएइ" હે સ્કન્દક! આ બાર પ્રકારના બાલ-મરણોથી મરતો જીવ પોતાની જાતને અનત નારક જીવોના ભવગ્રહણથી યુક્ત કરે છે એટલે કે એવા જીવોને અનત નારક ભવોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે તેનો સંસાર વધી જવાથી તે જીવની વૃદ્ધિ થાય છે એમ કહેવામા આવ્યું છે 'तिरिय-मणुय-देव-अणाइय ण अणवदग्ग दीहमद्ध चाउरत-संसारकंतार अणुपरियट्टइ" આ પ્રમાણે બાર પ્રકારના બાલ મરણથી મરતો જીવ

देव भवग्रहणैरात्मान संयोजयति अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्त संसारकान्तारमनुपर्यटति, 'से च मरमाणे वड्ढइ' तदेतत् म्रियमाणो वर्द्धते अनेन प्रकारेण म्रियमाणो जीवो वर्द्धते संसार दीर्घीकरोतीत्यर्थः, 'से तं बाल-मरणे' तदेतद् बालमरणम्, बालमरणं निरूप्य पंडितमरणं निरूपयितुमाह—'से किं त पंडियमरणे' इत्यादि। अथ किं तत् पंडितमरणम्, भगवानाह—'पंडिय मरणे' इत्यादि। 'पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते' पंडितमरणं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तत्त्वातत्त्वविवेकविकलस्य जीवस्य यन्मरण तद्बालमरणम्, तथा तत्त्वातत्त्वविवेक

मरा जीव अनन्त तिर्यच संबंधी अनंत मनुष्य संबंधी और अनंत देव संबंधी भवों में जन्म मरण करता रहता है इस तरह वह अनादि अनंत इस दीर्घ मार्गवाले चतुर्गतिरूप संसार में ही बार २ जन्म मरण के चक्कर में पड़कर अपने लिये संसार बढाता रहता है। 'से चं मरमाणे वड्ढइ' इस प्रकार से संसार का जो बढ़ना है वह जीव का बढना है। कहने का तात्पर्य यही है कि बालमरण से मरा हुआ जीव अपने संसार को दीर्घ करता है। 'से तं बालमरणे' इस प्रकार से यह बालमरण के विषयमें स्पष्टीकरण है। 'से किं तं पंडियमरणे' हे भदन्त! पण्डित मरण क्या है? 'पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते' पण्डित मरण दो प्रकार का कहा गया है तत्त्व और अतत्त्व के विवेक से विकल बने हुए प्राणी का जो मरण होता है वह तो बाल मरण कहलाता है—और तत्त्व एवं अतत्त्व के विवेक से युक्त हुए प्राणी का जो मरण होता है वह पंडित मरण कहलाता है। यह पादपोपगमन और भक्तप्रत्याख्यान के भेद से

તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના અનંત ભવોમાં જન્મ મરણ કરતો રહે છે, એટલે કે તે અનાદિ અનંત અને દીર્ઘ માર્ગવાળા ચાર ગતિ રૂપ સંસાર કાંતારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે આ રીતે તે જીવનો સંસાર વધતો રહે છે "से च मरमाणे वड्ढइ" આ રીતે સંસારના વધવાને જીવનું વધવું કહેવામાં આવ્યું છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બાર પ્રકારનાં બાલમરણથી મરતો જીવ પોતાના સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે 'से तं बालमरणे" આ પ્રમાણે બાલ મરણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

પ્રશ્ન– से किं त पंडियमरणे પંડિત મરણ એટલે શું?

ઉત્તર– पंडियमरणे दुविहे पण्णत्ते' પંડિત મરણ બે પ્રકારનાં કહ્યાં છે તત્ત્વ અને અતત્ત્વના વિવેકથી રહિત જીવનું જે મરણ હોય છે તેને બાલમરણ કહે છે, અને તત્ત્વ અને અતત્ત્વના વિવેકથી યુક્ત જીવનું જે મરણ હોય છે.

यतोमरणं तत् पंडितमरणं तच्च पंडितमरणं द्विविधम् द्विविधप्रकारकं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा' तद्यथा 'पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य' पादपोपगमनं च भक्त प्रत्याख्यानं चेति। 'से किं तं पाओवगमणे' अथ किं तत् पादपोपगमनम्? भगवानाह-'पाओवगमणे' इत्यादि। 'पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते' पादपोपगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा-'नीहारिमे य अनीहारिमेय नियमा अप्पडिकम्मे' निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् अप्रतिकर्म पादपो वृक्षस्तस्येवोपगमनं निष्क्रियतयाऽवस्थानम् इति पादपोपगमनम्, यथा छिन्नमूलो वृक्षःसमे विषमे वा स्थाने पतितः सन् तथारूपेणैवावतिष्ठते तथैव समे विषमे वाऽवस्थितः सन् यावज्जीवमवस्थितो भवेद् यत्र मरणे तत् पादपोपगमनमरणमित्यर्थः। इह पादपोपगमननामकं मरणं चतुर्विधाहारपरित्यागेन भवतीति, तात्पादपोपगमननामकं मरणं द्विविधम् निर्हा-

दो प्रकार का होता है। पादपोपगमन के निर्हारिम और अनिर्हारिम ऐसे दो भेद किये गये हैं इन दोनों भेदों में प्रतिकर्म नहीं होता है। इस कथन का स्पष्ट अर्थ इस प्रकार से जानना चाहिये-पादप नाम वृक्ष का है सो इस मरण में मुनि कटे हुए वृक्ष की तरह केवल निष्क्रिय रूप से ही रहता है। जिस प्रकार छिन्न मूल वाला वृक्ष जिस किसी स्थान में चाहे वह सम हो अथवा विषम हो जिसरूप में गिरता है उसी रूप में वहीं पड़ा रहता है उसी प्रकार से सम अथवा विषम स्थान में रहता हुआ मुनि यावज्जीव निष्क्रियरूप स्थिति में जिस मरण में रहता है वह पादपोपगमन पण्डित मरण है। यह पादपोपगमन नामका मरण चारों प्रकार के आहार परित्याग कर देने से होता है। इसमें वैयावृत्य कराना

તેને પંડિત મરણ કહે છે. પંડિત મરણના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર છે- (૧) પાદપોપગમન અને (૨) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન પાદપોપગમન મરણના બે ભેદ છે- (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ તે બન્ને ભેદોમાં પ્રતિકર્મ થતુ નથી તે કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે મુજબ છે પાદપ એટલે વૃક્ષ પાદપોપગમન મરણમાં મુનિ તૂટી પડેલા વૃક્ષની જેમ જે નિષ્ક્રિય રૂપે રહે છે જેવી રીતે જડમૂળમાથીઉખડી પડેલું વૃક્ષ જે સ્થાને પડ્યુ હોય તે સ્થાને એક જ સ્થિતિમાં પડ્યું રહે છે-સ્થાન સમ હોય કે વિષમ હોય છતાં પડતી વખતે જે સ્થિતિમા વૃક્ષ પડ્યું હોય એજ સ્થિતિમા પડ્યું રહે છે એજ પ્રમાણે સમ અથવા વિષમ સ્થાનમા રહેલો મુનિ જે મરણમાં જીવનો અન્ત આવે ત્યા સુધી નિષ્ક્રિય દશામાજ પડયો રહે છે તે મરણને પાદપોપગમન પંડિતમરણ કહે છે આ પાદપોપગમન મરણ ચારે પ્રકારના આહારના પરિત્યાગથી થાય છે. તેમા સેવા કરવામાં આવતી નથી કારણ કે તે નિયમથી

रिमम् अनिर्हारिम च नियमतः प्रतिकर्मरहितं वैयावृत्त्यरहितमित्यर्थः । तत्र निर्हारेण ग्रामादर्बहिर्निष्कासनेन निर्वृत्तं यन्मरणं तत् निर्हारिमं, य उपाश्रये म्रियते तस्यै तन्मरणं भवति, यः साधुरुपाश्रयादौ शरीरं त्यजति तस्य मृतस्य शरीरं साधुभिः श्रावकादिभिर्वा बहिर्निष्काश्यते तत् निर्हारिममरणम् । य अरण्यादौ म्रियते तस्य मरणमनिर्हारिममरणम् । इदं च द्विविधमपि मरणं साधुकृतवैयावृत्त्यरहितं भवतीति । 'से तं पाओवगमणे' तदेतत्पादपोपगमनम् । अथ भक्तप्रत्याख्यानमरणस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह–'से किं तं' इत्यादि 'से किं तं भत्तपच्चक्खाणे

नहीं होता है । क्यों कि यह नियम से वैयावृत्य से रहित होता है इसके जो निर्हारिम और अनिर्हारिम ऐसे जो दो भेद कहे गये हैं सो उनमें से निर्हारिम का तात्पर्य यह है कि जो मरण निर्हार से होता है वह निर्हारिम मरण है अर्थात् जो साधु उपाश्रय में मरता है और फिर उसका मृतक शरीर साधुओं द्वारा या श्रावकों द्वारा जो बाहर निकाला जाता है सो वह निर्हारिम पादपोपगमनमरण है । निर्हार शब्द का अर्थ बाहर काढना है पूर्वोक्त साधुका शव बाहर काढा जाता है–इसलिये उसका ऐसा मरण निर्हारिम कहा जाता है । तथा जो साधु अपने शरीर को अटवी में ही छोडता है उसका शव बाहर काढने में नहीं आता है–अतःऐसा मरण अनिर्हारिम मरण है । दोनों भी प्रकार का यह मरण साधुओं द्वारा किये गये वैयावृत्य से रहित होता है । 'से तं पाओवगमणे' इस प्रकार यह पादपोपगमन का कथन है । 'से किं तं भत्तपच्चक्खाणे' भक्तप्रत्याख्यान का

જ સેવાથી રહિત હોય છે તેના નિર્હારિમ અને અનિર્હારિમ એવા જે બે ભેદ કહ્યા છે તે ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે– જે મરણ નિર્હારથી થાય છે તેને નિર્હારિમ મરણ કહે છે' નિર્હાર' એટલે બહાર કાઢવું તે જે સાધુ ઉપાશ્રય વગેરેમા મરણ પામે છે અને પછી તેના મૃતશરીરને શ્રાવકો વડે બહાર કાઢવામાં આવે છે, તે સાધુના મરણને નિર્હારિમ પાદપોપગમન મરણ કહે છે આ રીતે મરણ પામનાં સાધુના શબને બહાર કાઢવામાં આવેછે તેથી તેના મરણને નિર્હારિમ કહે છે પણ જે સાધુ પ્રથમ થી જ ઉપાશ્રય વગેરે છોડી ને વનમાં પહાડ ઉપર જઈને પાદપોપગમન મરણથી વનમાં કે પહાડ ઉપર મરણ પામે છે તેના શબને બહાર કાઢવાની જરૂર રહેતી નથી. એ પ્રકારના મરણને "અનિર્હારિમ મરણ" કહે છે આ બન્નેપ્રકારનાં મરણ સાધુઓ દ્વારા કરવામાં આવતી સેવાથી રહિત હોય છે "સે તં પાઓવગમણે" પાદપોપગમન મરણનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે

अथ किं तद् भक्तप्रत्याख्यानम् भगवानाह–'भत्तपच्चक्खाणे दुविहे' पन्नत्ते भक्त-प्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा–'नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमासप्पड़िक्कमे' निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् सप्रतिकर्म 'से त्तं भत्तपच्चक्खाणे' तदेतत् भक्तप्रत्याख्यानम् 'इच्चेतेणं खंदया' इत्येतेन स्कन्दक 'दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे' द्विविधेन पंडितमरणेन म्रियमाणो जीवः 'अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' अनन्तै नैरयिक-भवग्रहणैः आत्मानं विसंयोजयति=पृथक्करोति नरकेषु नैव गच्छतीति भावः। 'जाव' यावत्–यावत्पदेन 'तिरियमणुयदेवभवग्गणेहिं अप्पाणं विसजोएइ,

स्वरूप क्या है? सो इसका स्वरूप प्रकट किया जाता है–भक्तप्रत्याख्यान भी दो प्रकार का कहा गया है–एक निर्हारिम और दूसरा अनिर्हारिम, यह भक्तप्रत्याख्यान मरण पादपोपगमन मरण की तरह प्रतिकर्मसे रहित नहीं होता है किन्तु 'नियमा सप्पडिक्कमे, यह नियमसे प्रतिकर्म से सहित होता है। 'से त्तं भत्तपच्चक्खाणे' इस तरहसे यह भक्तप्रत्याख्यानका स्वरूप है। 'इच्चेतेणं खंदया! दुविहेणं मरणेणं मर-माणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' इस प्रकार से हे स्कन्दक! जो जीव भक्त प्रत्याख्यान और पादपोपगमन इन दो प्रकारके मरणोंसे युक्त होकर मरता है अर्थात् इन दो प्रकारके मरणको स्वीकार कर अपने शरीर का त्याग करता हैं, वह जीव अनन्त नैरइक भवसंबंधी भवग्रहण से अपने आपको रहित बना लेता है, अर्थात् –मर कर ऐसा साधुजीव नरकों में जन्म नहीं लेता है।' तिरिय मणुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' फिर वह अनन्त तिर्यञ्च भव

પ્રશ્ન–"से किं तं भत्तपचक्खाणे" ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણનું કેવું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ભક્તપ્રત્યાખ્યાનનાં પણ બે પ્રકાર કહ્યાં છે (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ તે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ પાદપોપગમન મરણની જેમ પ્રતિકર્મથી રહિત હોતુ નથી. પણ "नियमा सप्पडिक्कमे" તે નિયમથી પ્રતિ-કર્મથી યુક્ત જ હોય છે "से त्तं भत्तपचक्खाणे" આ પ્રકારનું ભક્તપ્રત્યા-ખ્યાનનું સ્વરૂપ છે.

"इच्चेतेण खंदया! दुविहेणं मरणेण मरमाणे जीवे अणतेहिं नेरइयभ-वग्गणेहिं अप्पाण विसजोएइ" હે સ્કન્દક! જે જીવ આ બે પ્રકારના પંડિત મરણથી પોતાના શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે તે અનંત નારક ભવોથી પોતાની જાતને રહિત બનાવે છે એટલે કે તે પ્રકારનો સાધુ મરણ પામીને નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. "तिरियमणुयदेवभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ"

अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं ' इति संग्रहः, ' वीईवयइ' व्यतिव्रजति, अयं भावः–अनन्तैस्तिर्यङ्मनुजदेवभवग्रहणैरात्मान विसयोजयति= पृथक्करोति नरकतिर्यगादिभवान् न प्राप्नोति इत्यर्थः, तर्हि किं करोतीत्याह– अनादिकं च खलु अनवदाग्रम्–अनन्त संसारकान्तारं=संसाराटवी व्यतिव्रजति= उल्लङ्घयति–न पुन संसार प्राप्नोतीति भावः । 'से णं मरमाणे हायइ ' तदेतन्म्रियमाणो हीयते पण्डितमरणेन म्रियमाणो जीवः संसारं समुल्लङ्घयतीति भाव ।

संबंधी, अनंत मनुष्य संबंधी, अनंत देवसंबंधी भवों से अपने को दूर करता है। इस तरह यह 'अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंत संसारकंतारं' अनादि अनंतरूप इस संसार अटवी को कि जिसका मार्ग बहुत बड़ा लंबा है और जो चतुर्गतिरूप है 'वीइवयइ' बिलकुल पार कर देता है, अर्थात् मोक्षपद को प्राप्त कर लेता है। 'से णं मरमाणे हायइ' इस तरह से मरने वाला जीव घटता है–अर्थात्–अपने संसार का अंत कर देता है–यही जीव का घटना है। तात्पर्य कहने का यह है कि संसार दशा में जीव का पड़ा रहना बिना कर्म के संबंध के होता नहीं है अतः कर्म के सम्बन्ध का होना मानो यही जीव का वजनदार बनना है और जो चीज वजनदार होती है वह नहीं वजनदार वस्तु की अपेक्षा बड़ी ही मानी जाती है–इसलिये संसार से पार होने वाले जीव की अपेक्षा जो संसार में ही पड़ा हुआ है ऐसा

વળી તે અનંત તિર્યંચ ભવોથી, અનન્ત મનુષ્ય ભવોથી અને અનન્ત દેવ ભવોથી પણ પોતાની જાતને રહિત બનાવે છે એટલે કે તેને તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવેમાં પણ જન્મ લેવા પડતા નથી. આ રીતે તે "अणाइयं च अणव दग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं" અનાદિ, અનંત, દીર્ઘમાર્ગવાળા અને ચારગતિવાળા સંસારરૂપી વનને 'वीइवयइ' ઓળંગી જાય છે, એટલે કે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે "से णं मरमाणे हायइ' આ પ્રમાણે મરતાં જીવ સંસારને ઘટાડવાથી ઘટે છે એટલે કે પંડિત મરણથી મરણ પામનાર જીવનો સંસાર ઘટે છે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનો અન્ત આવી જાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે કર્મને કારણે જ જીવને સંસારમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે. કર્મના સંબંધ વિના જીવને સંસારમાં રહેવું પડતું નથી. કર્મના સંબંધથી જીવ ભારેકર્મી બને છે જેવી રીતે વજનદાર વસ્તુ પાણીમાં ડૂબેલી રહે છે તેમ કર્મના સંબંધથી ભારેકર્મી બનેલા જીવને સંસારસાગરમાં હમેશા ડૂબેલા રહેવું પડે છે વજનદાર ચીજને હલકી ચીજ કરતાં ભારે માનવામાં આવે છે–તે કારણે સંસારને પાર પામનારા જીવ કરતાં સંસારમાં પડેલા

अथ किं तद् भक्तप्रत्याख्यानम् भगवानाह-'भत्तपच्चक्खाणे दुविहे' पन्नत्ते भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा-'नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमासप्पड़िकमे' निर्हारिमं च अनिर्हारिमं च नियमात् सप्रतिकर्म 'से त्तं भत्तपच्चक्खाणे' तदेतत् भक्तप्रत्याख्यानम् 'इच्चेतेणं खंदया' इत्येतेन स्कन्दक 'दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे' द्विविधेन पंडितमरणेन म्रियमाणो जीवः 'अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' अनन्तै नैरयिकभवग्रहणैः आत्मानं विसंयोजयति=पृथक्करोति नरकेषु नैव गच्छतीति भावः। 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'तिरियमणुयदेवभवग्गणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ,

स्वरूप क्या है? सो इसका स्वरूप प्रकट किया जाता है-भक्तप्रत्याख्यान भी दो प्रकार का कहा गया है-एक निर्हारिम ओर दूसरा अनिर्हारिम, यह भक्तप्रत्याख्यान मरण पादपोपगमन मरण की तरह प्रतिकर्मसे रहित नहीं होता है किन्तु 'नियमा सप्पडिक्कमे, यह नियमसे प्रतिकर्म से सहित होता है। 'से त्तं भत्तपच्चक्खाणे' इस तरहसे यह भक्तप्रत्याख्यानका स्वरूप है। 'इच्चेतेणं खंदया! दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' इस प्रकार से हे स्कन्दक! जो जीव भक्त प्रत्याख्यान और पादपोपगमन इन दो प्रकारके मरणोंसे युक्त होकर मरता है अर्थात् इन दो प्रकारके मरणको स्वीकार कर अपने शरीर का त्याग करता हैं, वह जीव अनन्त नैरइक भवसंबंधी भवग्रहण से अपने आपको रहित बना लेता है, अर्थात् -मर कर ऐसा साधुजीव नरकों में जन्म नहीं लेता है।'तिरिय मणुय देव भवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ' फिर वह अनन्त तिर्यञ्च भव

प्रश्न-"से किं तं भत्तपच्चक्खाणे" ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણનું કેવું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ભક્તપ્રત્યાખ્યાનનાં પણ બે પ્રકાર કહ્યાં છે (૧) નિર્હારિમ અને (૨) અનિર્હારિમ તે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ પાદપોપગમન મરણની જેમ પ્રતિકર્મથી રહિત હોતુ નથી પણ "नियमा सप्पडिक्कमे" તે નિયમથી પ્રતિકર્મથી યુક્ત જ હોય છે "से त्तं भत्तपच्चक्खाणे" આ પ્રકારનુ ભક્તપ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ છે.

"इच्चेतेण खंदया! दुविहेणं मरणेण मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गणेहिं अप्पाण विसंजोएइ" હે સ્કન્દક! જે જીવ આ બે પ્રકારના પંડિત મરણથી પોતાના શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે તે અનંત નારક ભવોથી પોતાની જાતને રહિત બનાવે છે એટલે કે તે પ્રકારનો સાધુ મરણ પામીને નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. "तिरियमणुयदेवभवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ"

मूलम्-"एत्थ णं से खदए कच्चायणस्स गोत्ते सबुद्धे समणं भगवं महावीरं वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता एवं वयासी इच्छामि णं भंते तुब्भं अतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबन्धं करेह, तएणं समणे भगवं महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ धम्मकहाओ भाणियव्वा तएणं से खदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठइ उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ करित्ता वदइ नमसइ वदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी सद्दहामि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं अब्भुट्ठेमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं एवमेयं भंते! तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते! असंदिद्धमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते! से जहेयं तुब्भे वयइत्ति कट्टु समणं भगवं महावीरं वदइ नमसइ, वदित्ता नमसित्ता, उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ अवक्कमित्ता तिदडं च कुडियं च जाव धाउरत्ताओ य एगंते एडेइ एडित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ

कान्तार को पार कर देता है। यही जीव का बन्ना है, इस प्रकार से भगवान ने स्कन्दक के प्रश्नों का उत्तर दिया ॥ सू० १२ ॥

એનુ નામ જ જીવનું "અથવા જીવના સસારનું" પડવું છે આ પ્રમાણે ભગવાને સ્કન્દક પરિવ્રાજકના પાસે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા ॥ સૂ. ૧૨ ॥

'से त्तं पंडियमरणे' तदेतत् पंडितमरणम् 'इच्चेएण खंदया दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा' इत्येतेन हे स्कन्दक! द्विविधेन मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते वा हीयते वा, एतयो र्द्विविधमरणयोर्मध्ये वालमरणेन म्रियमाणो जीवः अनन्तैर्नारकादिभवग्रहणैरनादिकमनन्तं दीर्घमार्गं संसारकान्तारं भ्रमति, पण्डितमरणेन च म्रियमाणो जीवः संसारकान्तारं समुल्लङ्घयतीति भावः। अनेन प्रकारेण स्कन्दकप्रश्नानां भगवानुत्तरं दत्तवानिति ॥ सू० १२ ॥

जीव कर्म बंध के कारण वजनदार होने से बढा हुआ है और जो कर्म बंध से रहित हो गया है वह विना वजन के होने के कारण उसकी अपेक्षा हल्का है इस प्रकार हृद्य धारण कर सूत्रकार ने जीव का संसार का बढना है और जीव का संसार का अंत होना घटना है ऐसा कहा है संसार कैसे बढता है और कैसे वह घटता है यह सब विषय ही इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है। 'से त्तं पंडित मरणे' इस प्रकार से यह पंडित मरण का स्वरूप है। इस कथन का उपसंहार करते हुए प्रभु अंत में स्कन्दक से कहते हैं कि-'इच्चेएण खंदया! दुविहे णं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा' हे स्कन्दक! इन दो प्रकार के मरणों में से बालमरण से मरता हुआ जीव अनंत नारक आदि के भवग्रहणों से अनादि अनंत दीर्घ मार्ग वाले इस संसार कांतार में भ्रमण करता रहता है यही जीव का बढना है और पण्डित मरण से मरता हुआ जीव इस पूर्वोक्त विशेषण वाले संसार

જીવને કર્મબંધને કારણે ભારે કર્મી માનવામાં આવે છે, પણ કર્મબંધથી રહિત થયેલા જીવને વજન વિનાનો હોવાથી હળુકર્મી માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારે સૂત્રકારે જીવના સંસારની વૃદ્ધિને જીવની વૃદ્ધિ કહી છે અને જીવના સંસારની હાનિને જીવનો ઘટાડો કહ્યો છે જીવના સંસારની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે અને ઘટાડો કેવી રીતે થાય છે, તે આ સૂત્રમા સૂત્રકારે સમજાવ્યું છે. "से त्तं पंडियमरणे" પંડિતમરણનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે. આ કથનનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ સ્કન્દકને કહે છે કે- "इच्चेएण खंदया! दुविहेणं मरणेण मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा" હે સ્કન્દક! તે બે પ્રકારનાં મરણોમાંથી બાલમરણથી મરતો જીવ અનાદિ, અનંત, દીર્ઘ માર્ગવાળા આ સંસારરૂપી વનમાં અનંત વાર નરક વગેરે ચારે ગતિમા ભ્રમણ કરે છે. એનું નામ જ જીવનું (અથવા જીવના સંસારનું) વધવું છે. પણ પંડિતમરણથી મરતો જીવ પૂર્વોકત વિશેષણોવાળા સંસારરૂપી વનને ઓળંગી જાય છે.

मूलम्-"एत्थ णं से खदए कच्चायणस्स गोत्ते सबुद्धे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी इच्छामि णं भंते तुब्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबन्धं करेह, तएणं समणे भगवं महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ धम्मकहाओ भाणियव्वा तएणं से खदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी सद्दहामि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं अब्भुट्ठेमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं एवमेयं भंते! तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते! असंदिद्धमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते! से जहेयं तुब्भे वयहत्ति कट्टु समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ अवक्कमित्ता तिदंडं च कुंडियं च जाव धाउरत्ताओ य एगंते एडेइ एडित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ

कान्तार को पार कर देता है। यही जीव का घन्ना है, इस प्रकार से भगवान ने स्कन्दक के प्रश्नों का उत्तर दिया ॥ सू० १२ ॥

એનું નામ જ છવનું "અથવા છવના સંસારનું" ઘડવું છે આ પ્રમાણે ભગવાને સ્કન્દક પરિવ્રાજકના પાંચ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા ॥ સૂ. ૧૨ ॥

उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ-करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी, आलित्तेणं भंते! लोए पलित्तेणं भंते! लोए आलित्त-पलित्तेणं भंते ! लोए जराए मरणेण य से जहाणामए केइ गाहावई आगारंसि, ज्झियायमाणंसि, जे से तत्थ भंडे भवइ अप्पभारे मोल्लगुरुए तं गहायआयाए एगंतमंतं अवक्कमइ-एस-नित्थारिए समाणे पच्छापुराय हियाए सुहाए खेमाए-निस्सेय साए अणुगामियत्ताए भविस्सइ एवामेव देवाणुप्पिया मज्झवि आया एगे भंडे इट्टे कंते पिए अणुण्णे मणामे थेज्जे वेस्सा-सिए समए अणुमए बहुमए भंडकरंडगसमाणे माणं सीयं माणं उण्हं माणं खुहा माणं पिवासा माणं चोरा माणं वाला माणं दंसा माणं मसया माणं वाइय पित्तियसेंमिय सन्नि-वाइय विविहा रोगायंका परीसहोवसग्गाफुसंतु त्तिकट्टु एस मे नित्थारिए समाणे परलोयस्स हियाए सुहाए खेमाए नीस्सेयसाए अणुगामियत्ताए भविस्सइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया सयमेव पव्वावेउं सयमेव मुंडाविउं सयमेव सेहाविउं सयमेव सिक्खाविउं सयमेव आयारगोयरं विणय वेणइय चरणकरणजाया मायावत्तियं धम्ममाइक्खिउं। तएणं समणे भगवं महावीरं खंदयं कच्चा-यणस्सगोत्तं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ एवं देवाणुप्पिया गंतव्वं एवं चिट्ठियव्वं एवं निसीइयव्वं एवं तुयट्टियव्वं एवं भुंजियव्वं एवं भासियव्वं एवं उट्ठाए

उट्ठाय पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमेणं संजमियव्वं अस्सिं च णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं। तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एया- रूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिवज्जइ तमाणाए तह गच्छइ तह चिट्ठइ तह निसीयइ तह तुयट्टइ तह भुंजइ तह भासइ तह उट्ठाए उट्ठाय पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमेणं संजमेइ अस्सिं च णं अट्ठे णो पमायइ तएणं से खंदए कच्चा यणस्स गोत्ते अणगारे जाए इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए उच्चारपा सवणखेलजल्लसिंघाणपारिट्ठावणियासमिए मणसमिए, वयसमिए, कायसमिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते, कायगुत्ते, गुत्ते, गुत्तिंदिए, गुत्तबंभयारी, चाई, लज्जु धन्ने, खंतिखमे, जिइं दिए, सोहिए, अणियाणे, अप्पुस्सुए, अबहिल्लेसे सुसाम ण्णरए दंते इणमेव णिग्गंथं पावयणं पुरओ काउं विहरइ॥११॥

छाया—अत्र खलु स स्कन्दकः कात्यायनसगोत्रः संबुद्धः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वंदते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदंत,

---

'एत्थ णं से खंदए' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(एत्थ णं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते संबुद्धे) इस विषय में अर्थात् अपने किये हुए प्रश्नों का यथार्थ उत्तर पालने पर वे कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक संबुद्ध होगये-बोध प्राप्त होगये, अतः उन्होंने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर को वंदना की,

---

"एत्थ णं से खंदए" इत्यादि

सूत्रार्थ—(एत्थ ण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते संबुद्ध) पोते पूछेला प्रश्नोनो यथार्थ उत्तर मळवाथी कात्यायन गोत्री स्कन्दक संबुद्ध थया, तेमने बोधनी प्राप्ति थइ तेथी तेमणे (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण

तवान्तिके केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं निशमयितुम् यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु । तत्र खलु श्रमणो भगवान् महावीरः स्कन्दकाय कात्यायनगोत्राय तस्यै च महातिमहालयायै परिषदे धर्मं परिकथयति । धर्मकथा भणितव्या ततः स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट तुष्ट यावत् हृदय उत्थानेनोत्तिष्ठति उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं

उन्हें नमस्कार किया । (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभु से इस प्रकार कहा-(इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए) हे भदंत ! मैं आप से केवलि प्रज्ञप्त धर्म सुनने की इच्छा करता हूं (अहासुहं देवाणुप्पिया- मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जैसा अच्छा लगे वैसा करो इस शुभ कार्य में ढील मत करो । (तएणं समणे भगवं महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ) इसके बाद श्रमण भगवान महावीर ने कात्यायन- गोत्रीय स्कन्दक को और उपस्थित उस बहुत बड़ी भारी सभा को धर्म का उपदेश दिया। (धम्मकहा भाणियव्वा) यहां धर्मकथा कहनी चाहिये । इस धर्मकथा का वर्णन औपपातिकसूत्र के पूर्वार्ध में छप्पनवें सूत्र में देख लेना चाहिये । (तएणं से खंदए कच्चाय- णस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ श्रमण भगवान महावीर

ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી, નમસ્કાર કર્યાં. (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(इच्छामि णं भंते ! तुब्भ अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए) હે ભગવાન ! હું આપની પાસેથી કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું (अहासुहं देवाणु- प्पिया मा पडिबंधं करेह) હે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. પરંતુ શુભ કાર્યમાં ઢીલ કરશો નહીં (तएण समणे भगव महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ) ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકને તથા ત્યાં ઉપસ્થિત ઘણી જ મોટી પરિષદને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. (धम्मकहा भाणियव्वा) અહીં ધર્મકથા કહેવી જોઇએ તે ધર્મકથાનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના પૂર્વા- ર્ધના છપ્પનમાં સૂત્રમાંથી વાંચી લેવું (तएण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને મુખેથી ધર્મકથા સાંભળીને તથા

भिक्षुत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यि त्वैवमवादीत्-श्रद्धे खलु भदन्त ! नैर्ग्रंथ प्रवचनम् मत्यमि खलु भदंत ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् रोचयामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रंथ प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदंत ! नैर्ग्रन्थ प्रवचनम्, एवमेतद् भदत ! तथ्यमेतद् भदंत ! अवितथमेतद् भदंत !

प्रभु के मुख से धर्मकथा सुनकर उसे हृदयमें अवधारण कर के कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक बहुत हर्षित हुए, बहुत तुष्ट हुए यावत् विकसित हृदयवाले, हुए और अपनी उत्थान शक्ति से उठे (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता) उठकर उन्हों ने श्रमण भगवान महावीर को विधि पूर्वक वंदना की नमस्कार किया वंदना नमस्कार कर के (एवं वयासी) प्रभु से इस प्रकार कहा-(सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते णिग्गंथं पावयणं) हे भदंत मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में श्रद्धा करता हूं हे भदन्त ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में प्रतीति-प्रीति-रखता हूं (रोएमिणं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भदंत ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में रुचि रखता हूं अर्थात् यह निर्ग्रन्थ प्रवचन मुझे रुचता है। (अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भदन्त ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन को स्वीकार करता हूं ! (एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते) हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन इसी तरहसे है। हे भदन्त ! यह निर्ग्रंथ प्रवचन इसी रीतिसे है। हे भदन्त !

તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકને ઘણો જ હર્ષ થયો, ઘણો જ સંતોષ થયો, (યાવત્) તેનું મન આનંદથી નાચી ઉઠ્યું અને તે પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉભા થયા. (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता) ઉઠીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વિધિપૂર્વક વંદના નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું -(सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) હે ભગવન્ ! હું આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા રાખું છું, હે ભગવાન ! હું આ નિર્ગ્રંથપ્રવચન પ્રત્યે પ્રીતિ ધરાવું છું (रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) હે ભગવાન ! મને આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન રુચે છે (अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) હે ભગવન્ હું આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો સ્વીકાર કરું છું एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते ' હે ભગવન્ ! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન સાચું છે હે ભગવન્ ! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન યથાર્થ છે, હે ભગવન્ ! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અ[illegible]

तवान्तिके केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं निशमयितुम् यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु। तत्र खलु श्रमणो भगवान् महावीरः स्कन्दकाय कात्यायनगोत्राय तस्यै च महातिमहालयायै परिषदे धर्मं परिकथयति। धर्मकथा भणितव्या ततः स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट तुष्ट यावत् हृदय उत्थानेनोत्तिष्ठति उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं

उन्हें नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभु से इस प्रकार कहा-(इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए) हे भदंत ! मैं आप से केवलि प्रज्ञप्त धर्म सुनने की इच्छा करता हूं (अहासुहं देवाणुप्पिया- मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जैसा अच्छा लगे वैसा करो इस शुभ कार्य में ढील मत करो। (तएणं समणे भगवं महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ) इसके बाद श्रमण भगवान महावीर ने कात्यायन- गोत्रीय स्कन्दक को और उपस्थित उस बहुत बड़ी भारी सभा को धर्म का उपदेश दिया। (धम्मकहा भाणियव्वा) यही धर्मकथा कहनी चाहिये। इस धर्मकथा का वर्णन औपपातिकसूत्र के पूर्वार्ध में छप्पनवें सूत्र में देख लेना चाहिये। (तएणं से खंदए कच्चाय- णस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ श्रमण भगवान महावीर

ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી, નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अतिए केवलिपन्नत्तं धम्म निसामित्ताए) હે ભગવાન ! હું આપની પાસેથી કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા રાખું છુ (अहासुहं देवाणु- प्पिया मा पडिबंध करेह) હે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો પરંતુ શુભ કાર્યમા ઢીલ કરશો નહી. (तएणं समणे भगव महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स तीसे य महइ महालयाए परिसाए धम्मं परिकहेइ) ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકને તથા ત્યા ઉપસ્થિત ઘણી જ મોટી પરિષદને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. (धम्मकहा भाणियव्वा) અહી ધર્મકથા કહેવી જોઇએ તે ધર્મકથાનુ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના પૂર્વાર્ધના છપ્પનમા સૂત્રમાથી વાંચી લેવુ (तएण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને મુખેથી ધર્મકથા સાભળીને તથા

त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यि त्वैवमवादीत्-श्रद्दधे खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् प्रत्येमि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् रोचयामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थ प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम्, एवमेतद् भदन्त ! तथ्यमेतद् भदन्त ! अवितथमेतद् भदन्त !

प्रभु के मुख से धर्मकथा सुनकर उसे हृदयमें अवधारण कर वे कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक बहुत हर्षित हुए, बहुत तुष्ट हुए यावत् विकसित हृदयवाले, हुए और अपनी उत्थान शक्ति से उठे (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता) उठकर उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को विधि पूर्वक वंदना की नमस्कार किया वंदना नमस्कार कर के (एवं वयासी) प्रभु से इस प्रकार कहा-(सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते णिग्गंथं पावयणं) हे भदंत मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में श्रद्धा करता हूं हे भदन्त ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में प्रतीति-प्रीति-रखता हूं (रोएमिणं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भदंत ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन में रुचि रखता हू अर्थात् यह निर्ग्रन्थ प्रवचन मुझे रुचता है। (अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भदन्त ! मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन को स्वीकार करता हूं। (एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते) हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन इसी तरहसे है। हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन इसी रीतिसे है। हे भदन्त !

तेने हृदयमां धारण करीने कात्यायन गोत्री स्कन्दकने घणो ज हर्ष थयो, घणो ज संतोष थयो (यावत्) तेनुं मन आनंदथी नाची उठ्युं, अने ते पोतानी उत्थानशक्तिथी उभा थया (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता) उठीने तेमणे श्रमण भगवान महावीरने विधिपूर्वक वंदन नमस्कार कर्या. वंदन नमस्कार करीने (एवं वयासी) तेमणे भगवानने आ प्रमाणे कह्युं -(सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भगवन् ! हुं आ निर्ग्रन्थ प्रवचनमां श्रद्धा राखुं छुं हे भगवान ! हुं आ निर्ग्रन्थप्रवचन प्रत्ये प्रीति धरावुं छुं (रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भगवान ! मने आ निर्ग्रन्थ प्रवचन रुचे छे (अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भगवन् हुं आ निर्ग्रन्थ प्रवचनने स्वीकार करुं छुं 'एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते' हे भगवन् ! आ निर्ग्रन्थ प्रवचन साचुं छे हे भगवन् ! आ निर्ग्रन्थ प्रवचन यथार्थ छे, हे भगवन् ! आ निर्ग्रन्थ प्रवचन अवितथ (सत्य)

तद् भदंत) असंदिग्धमेतद् भदंत ! ईप्सितमेतद् भदंत ! प्रतीप्सितमेतद् भदंत ! ईप्सितप्रतीप्सितमेतद् भदंत ! तद् यथैतद् यूयं वदथ, इति कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग् विभागमवक्रामति अवक्रम्य त्रिदंडं च कुण्डिकां च यावत् धातुरक्तांश्चैकान्ते एडयति एडयित्वा यत्रैव

यह निर्ग्रन्थ प्रवचन अवितथ-सत्य है। (असंदिद्धमेयं भंते !) हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन सर्वथा असंदिग्ध है। (इच्छियमेयं भंते !) हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ईप्सित-वांछनीय है। (पडिच्छियमेयं भंते !) हे भदन्त यह निर्ग्रन्थ प्रवचन प्रतीप्सित-अत्यन्त वांछनीय है। (इच्छियपडिच्छियमेयं भंते !) हे भदंत ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ईप्सित प्रतीप्सित-एकांतवांछनीय है। (से जहेयं तुब्भं वयह त्ति) यह निर्ग्रन्थ प्रवचन जैसा आपने कहा है वह वैसा ही है। इस प्रकार (कट्टु) कह कर स्कन्दक ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर वे (उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ) उत्तर पौरस्त्य दिग्विभाग में उत्तर पूर्वदिशा के कोने में-अर्थात् ईशानकोण में गये (अवक्कमित्ता तिदंडं च, कुंडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगंते एडेइ) वहां जाकर उन्हों ने अपने त्रिदण्ड को, कमण्डलु को यावत् गैरिक आदि धातु से रँगे हुए वस्त्रों को एकान्त में-रख दिया। (एडित्ता) उन्हे एकान्त में

છે. તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન જ નથી 'असदिद्धमेयं भंते ! હે ભગવાન્ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન સર્વથા અસંદિગ્ધ સ્પષ્ટ છે "इच्छियमेयं भंते !" હે ભગવન્ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન ઇચ્છવા યોગ્ય છે, 'पडिच्छियमेयं भंते' હે ભગવન્ ! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અત્યંત ઇચ્છવા યોગ્ય છે 'इच्छियपडिच्छियमेय भंते ! હે ભગવન્ આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન ઇપ્સિત પ્રતીપ્સિત ઇચ્છિત તથા વિશેષ ઇચ્છિત છે. (से जहेय तुब्भ वयहत्ति) આપના કહેવા પ્રમાણે જ તે નિર્ગ્રંથ પ્રવચન છે. આ પ્રમાણે (कट्टु) કહીને સ્કંદકે (समण भगव महावीर वदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી, નમસ્કાર કર્યા (वदित्ता नमंसित्ता) વંદન નમસ્કાર કરીને તેઓ (उत्तरपुरत्थिम दिसिभागं अवक्कमइ) ઉત્તર અને પૂર્વદિશા વચ્ચેના ખૂણામાં-ઇશાન ખૂણામાં-ગયા. (अवक्कमित्ता तिदंड च, कुडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगते एडेइ) ત્યાં જઈને તેમણે તેમના ત્રિદંડ, કમંડળ અને આગળ જણાવેલી ભગવા વસ્ત્રો સુધીની બધી વસ્તુઓ એકાંતમાં મૂકી

श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमण भगवन्त महावीर त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् आदीप्त खलु भदन्त ! लोकः, प्रदीप्तः खलु भदन्त ! लोक , आदीप्त प्रदीप्त खलु भदन्त ! लोकः, जरया मरणेन च । तद् यथा नाम कश्चिद्गृहपति रगारे ध्मायमाने यत् तत्र भाण्डं भवति अल्पभारमूल्यगुरुकं तद् गृहीत्वा आत्मना

रखकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव- उवागच्छइ) फिर वे जहा श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहा आये (उवागच्छित्ता समणं भगवंत महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ) वहाँ जाकर उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को विधिपूर्वक वदन नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वदना नमस्कार करके (एव वयासी) फिर उन्होंने श्रमण, भगवान् महावीर से इस प्रकार कहा—(आलित्तेणं भंते ! लोए पलित्तेणं भंते ! लोए, आलित्तपलित्तेणं भंते ! लोए) हे भदन्त ! जरा और मरण से यह लोक जला हुआ है । हे भदन्त यह लोक उन दोनों से बहुत अधिक जला हुआ है । हे भदन्त ! यह लोक जरा और मरण से चारों तरफ से आदीप्त प्रदीप्त-ज्वलित-प्रज्वलित हो रहा है, यहां दृष्टान्त कहते हैं (से जहाणामए केइ गाहावई आगारंसि झियायमाणंसि) जैसे कोई गृहस्थ अपने मकान के जलने पर अर्थात् मकान में आग लगने पर (जे से तत्थ अप्पभार मोल्लगुरुए भंडे भवइ) जो

દીધી, (ठवित्ता) ते वस्तुओने એકાંતમાં મૂકીને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) तेओ ज्यां श्रमण भगवान महावीर स्वामी बीराजता हता त्यां गया (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ) त्यां જઈને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વિધિપૂર્વક વંદન નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદન નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું (आलित्तेणं भंते ! लोए, पलित्तेणं भंते लोए, आलित्तपलित्तेणं भंते ! लोए) હે ભગવાન ! આ લોક જરા અને મરણથી બળી રહ્યો છે—સળગી રહ્યો છે હે ભગવાન્ ! આ લોક તે બન્નેથી પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યો છે એટલે કે અત્યંત બળી રહ્યો છે હે ભગવન્ ! આ લોક ચોમેરથી જરા મરણથી આદીપ્ત પ્રદીપ્ત (જ્વલિત પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યો છે અહીં એક દૃષ્ટાંત આપે છે—(से जहाणामए केइ गाहावई आगारंसि झियायमाणंसि) જેવી રીતે કોઈ ગૃહસ્થના મકાનમાં આગ લાગે ત્યારે તે (जे से तत्थ अप्पभारे मोल्लगुरुए भंडे भवइ त गहाय आयाए

तद् भदंत) असदिग्धमेतद् भदंत ! ईप्सितमेतद् भदंत ! प्रतीप्सितमेतद् भदंत ! ईप्सितप्रतीप्सितमेतद् भदंत ! तद् यथैतद् यूयं वदथ, इति कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग् विभागमवक्रामति अवक्रम्य त्रिदंडं च कुण्डिकां च यावत् धातुरक्तांश्चैकान्ते एडयति एडयित्वा यत्रैव

यह निर्ग्रन्थ प्रवचन अवितथ-सत्य है। (असंदिद्धमेयं भंते!) हे भदन्त! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन सर्वथा असंदिग्ध है। (इच्छियमेयं भंते!) हे भदन्त! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ईप्सित-वांछनीय है। (पडिच्छियमेयं भंते!) हे भदन्त यह निर्ग्रन्थ प्रवचन प्रतीप्सित-अत्यन्त वांछनीय है! (इच्छियपडिच्छियमेयं भंते!) हे भदंत! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ईप्सित प्रतीप्सित-एकांतवांछनीय है। (से जहेयं तुब्भे वयह त्ति) यह निर्ग्रन्थ प्रवचन जैसा आपने कहा है वह वैसा ही है! इस प्रकार (कट्टु) कह कर स्कन्दक ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर वे (उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ) उत्तर पौरस्त्य दिग्विभाग में उत्तर पूर्वदिशा के कोने में-अर्थात् ईशानकोण में गये (अवक्कमित्ता तिदंडं च, कुंडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगंते एडेइ) वहां जाकर उन्हों ने अपने त्रिदण्ड को, कमण्डलु को यावत् गैरिक आदि धातु से रँगे हुए वस्त्रों को एकान्त में-रख दिया। (एडित्ता) उन्हे एकान्त में

છે. તેમા કોઇ શંકાને સ્થાન જ નથી 'असदिद्धमेयं भंते! હે ભગવાન્ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન સર્વથા અસંદિગ્ધ સ્પષ્ટ છે "इच्छियमेयं भंते!" હે ભગવન્ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન ઇચ્છવા યોગ્ય છે, 'पडिच्छियमेयं भंते' હે ભગવન્! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અત્યંત ઇચ્છવા યોગ્ય છે 'इच्छियपडिच्छियमेयं भंते! હે ભગવન્ આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન ઇપ્સિત પ્રતીપ્સિત ઇચ્છિત તથા વિશેષ ઇચ્છિત છે. (से जहेयं तुब्भे वयहत्ति) આપના કહેવા પ્રમાણે જ તે નિર્ગ્રંથ પ્રવચન છે. આ પ્રમાણે (कट्टु) કહીને સ્કંદકે (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી, નમસ્કાર કર્યો (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદન નમસ્કાર કરીને તેઓ (उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ) ઉત્તર અને પૂર્વદિશા વચ્ચેના ખૂણામાં-ઇશાન ખૂણામાં-ગયા. (अवक्कमित्ता तिदंडं च, कुंडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगंते एडेइ) ત્યાં જઇને તેમણે તેમના ત્રિદંડ, કમંડળ અને આગળ જણાવેલી ભગવા વસ્ત્રો સુધીની બધી વસ્તુઓ એકાંતમાં મૂકી

मात व्याला मात मशका मात वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसांनिपातिका विविधा रोगा तंका परिषहोपसर्गाः स्पृशन्तु इति कृत्वा एष मे निस्तारितः सन् परलोकस्य हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसाय आनुगामिकताये भविष्यति, तदिच्छामि स्वछ देवानुप्रिय स्वयमेव प्रव्राजयितुम् स्वयमेव मुण्डयितुम् स्वयमेव सेधितु स्वयमेव शिक्षयितुम्

है। (माणं सीयं, माणं उण्हं, माणं खुहा, माणं पिवासा, माण चोरा, माण वाला, माण दंसा, माणं मसया, माणं वाइय पित्तियसें भिय संनिवाइय विविहारोगायंका परीसहोवसग्गा फुसंतु) इसलिये इसे शीतजन्यबाधा उष्णजन्य बाधा क्षुधा जन्यबाधा, प्यास जन्यबाधा न हो चोर इसे दुःखित न करे व्याल-सर्प इसे कष्ट न पहुँचावे दंशमशक इसे न काटे वात संबंधी, पित्तसंबंधी, श्लेष्म संबंधी सन्निपात संबंधी अनेक प्रकार के रोग और आतंक इसे पीडित न करे, तथा परीषह एवं उपसर्ग इस के पास तक न आवे (त्ति कट्टु) इस प्रकार विचार करके मैं (एस नित्थरिए समाणे) इसे यदि इन पूर्वोक्त विघ्नों से बचाकर जरामरणादि से जलते हुए इस संसाररूप गृह से निकाल दूं तो यह मुझे (परलोयस्स हियाए) परलोक में हितकारक (सुहाए) सुखकारक (खेमाए) क्षेमकारक, (नीस्सेयसाए) कल्याण कारक, तथा (अणुगामियत्ताए) परम्परा के लिये भी कल्याणकारक (भविस्सइ) होगा (तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया) इसलिये हे देवानुप्रिय! मैं चाहता हूं

सीय, माण उण्ह माणं खुहा, माण पिवासा, माण चोरा, माण वाला, माण दंसा, माण मसया, माण वाइयपित्तियसें भिय-सन्निवाइय-विविहा रोगायंका परीसहोवसग्गा फुसंतु) તેથી તેને ઠંડી, ગરમી, ભૂખ, તરસ વગેરે મુશ્કેલીઓ સહન કરવી ન પડે તે માટે' ચોર તેને દુઃખ ન કરે તે માટે, વ્યાલ-સર્પ તેને કષ્ટ ન પહોંચાડે તે માટે, ડાંસ તથા મચ્છર તેને કરડે નહીં તે માટે, વાત, પિત્ત, કફ અને સન્નિપાતના રોગો અને આતંક તેને પીડી શકે નહીં તે માટે, તથા પરીષહ અને ઉપસર્ગ તેની પાસે આવી પણ ન શકે તે માટે (त्ति कट्टु एस नित्थरिए समाणे) મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો છે કે તેને પૂર્વોક્ત વિઘ્નોમાંથી બચાવીને જન્મ, જરા અને મરણ રૂપી દુઃખના અગ્નિમાં બળતા સંસારરૂપી ઘરમાંથી બહાર કાઢી લઉં તો તે મારે માટે (परलोयस्स हियाए) પરલોકમાં હિતકારક (सुहाए) સુખકારક, (खेमाए) ક્ષેમકારક, (निस्सेयसाए) કલ્યાણ કારક નિવડશે અને (अणुगामियत्ताए) પરંપરા પણ કલ્યાણ કારક (भविस्सइ) થશે (त इच्छामि णं देवाणुप्पिया! सयमेव पव्वाविउं) તો હે દેવાનુપ્રિય! આપ પોતે જ મને દીક્ષા આપો એવી

एकान्तमंतमवक्रामति एतन्मे निस्तारितं सत्पश्चात् पुराच हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसायानुगामिकतायै भविष्यति, एवमेव, देवानुप्रिय ! ममाप्यात्मा एकं भाण्डमिष्टकान्तप्रियो मनोज्ञो मनोऽमः स्थैर्यः, वैश्वासिकः, संमतोऽनुमतो बहुमतो भाण्डकरण्डकसमानः मा खलु तं शीतं मातमुष्णं मातं क्षुधा मातं पिपासा मातं चौराः

सामान वजन में हल्का और कीमत में अधिक होता है (तं गहाय आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ) उसे लेकर स्वयं एकान्त स्थान में चला जाता है कारण कि वह इस प्रकार से सामान के बसाने के निमित्त विचार करता है-कि (एस मे नित्थरिए समाणे पच्छापुराए हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयस्साए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) जो मैं इस जलते हुए घरमेंसे अल्प वजनवाली कीमती वस्तु को निकाल लूंगा तो वह मेरे लिये आगे पीछे हितकारक होगी, सुखकारक होगी क्षेम कारक होगी अभ्युदय (भाग्योदय) के निमित्त होगी और भाविवंश परंपरा के उपभोग के निमित्त होगी इसलिये वह ऐसे विचार से ऐसे सामान को जैसे भी बनता है-निकाल लेता है (एवामेव देवाणुप्पिया ! मज्झ वि आया एगे भंडे इट्ठे, कते, पिए मणुण्णे, मणामे, थेज्जे, वेस्सासिए संमए अणुमए, बहुमए, भंडकरंडगसमाणे) इसी तरह से हे देवानुप्रिय ! मेरा भी आत्मा एक भांड है, वह मुझे इष्ट है, कांत है, प्रिय है, मनोज्ञ है, मनोम है, स्थिर रूप है, वैश्वासिक है संमत है, अनुमत है, बहुमत है और आभूषणों से भरे हुए करंडिये के समान

एगतमंत अवक्कमइ) પોતાના ઘરમાંથી ઓછા વજનનો પણ કીમતિ સામાન લઇને કોઇ સુરક્ષિત-સ્થાનમા ચાલ્યો જાય છે. કારણ કે તેના મનમા વિચાર આવે છે કે (एस मे नित्थरिए समाणे पच्छापुराए हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) જો આ સળગતા ઘરમાથી હુ ઓછા વજનવાળી પણ ભારે કીમતી વસ્તુ બહાર કાઢીશ, તો તે વસ્તુઓ, ભવિષ્યમા મારે માટે હિતકારક, સુખકારક. ક્ષેમકારક, અને અભ્યુદય (ભાગ્યોદય) કારક થઇ પડશે. તથા મારી ભાવી પેઢી માટે તે ઉપયોગી થઈ પડશે આ જાતનો વિચાર કરીને તે બનતો પ્રયત્ન કરીને કીંમતી વસ્તુઓને બળતા ઘરમાંથી બહાર કાઢી લે છે (एवमेव देवाणुप्पिया ! मज्झ वि आया एगे मडे इट्ठे, कते, पिए, मणुण्णे, मणामे, थेज्जे, वेसासिए, संमए, अणुमए, बहुमए, भडकरडगसमाणे) એજ પ્રમાણે હે ભગવન મારો આત્મા પણ એક એવી વસ્તુ છે કે જે મને ઇષ્ટ (ગમતી વસ્તુ) છે. કાંત છે. પ્રિય છે, મનોજ્ઞ છે, મનોમ છે, સ્થિરરૂપ છે વિશ્વાસ યુક્ત છે, સંમત છે, અનુમત છે, બહુમત છે, અને આભૂષણોથી ભરપૂર કરંડિયા સમાન છે. (माणं-

व्यम्, एवं त्वग् वर्तितव्यम्, एवं भोक्तव्यम्, एवं भाषितव्यम्, एवमुत्थायो त्थाय प्राणेषु भूतेषु जीवेषु सत्त्वेषु संयमेन संयमितव्यम्, अस्मिन्नर्थेन किंचिदपि प्रमादयितव्यम्, ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन गोत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य एतद्रूप धार्मिकमुपदेशं सम्यक् सम्प्रतिपद्यते। तदाज्ञया तथा गच्छति, तथा

से चलना चाहिये-(एवं चिट्ठियव्वं) इस प्रकार से ठहरना चाहिये (एवं निसिइयव्वं) इस प्रकार से बैठना चाहिये (एवं तुयट्टियव्वं) इस तरह से करवट बदलना चाहिये। (एवं भुंजियव्वं) इस प्रकार से आहार करना चाहिये (एवं भासियव्वं) इस प्रकार से बोलना चाहिये (एवं उट्ठाए उट्ठाय) अपनी आत्मशक्ति से उठकर-प्रमाद निद्रा का परित्याग कर बोध समझकर (पाणेहिं) प्राणियों में, (भूएहिं) भूतों में (जीवेहिं) जीवों में (सत्तेहिं) सत्त्वों में (संजमेण संजमियव्वं) संयम से प्रवृत्ति करनी चाहिये (अस्सिंच णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) इस विषय में थोड़ा सा भी प्रमाद नहीं करना चाहिये। (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिवज्जइ) इसके बाद कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने श्रमणभगवान महावीर का यह इस प्रकार का धार्मिक उपदेश अच्छी तरह से स्वीकार कर लिया (तमाणाए) श्रमण भगवान महावीर की आज्ञा के अनुसार अब वे स्कन्दक मुनि

चिट्ठियव्वं) આ પ્રમાણે ઉભા રહેવુ જોઈએ, (एवं निसीइयव्वं) આ રીતે બેસવુ જોઈએ, (एवं तुयट्टियव्वं) આ રીતે પડખુ ફેરવવુ જોઈએ, (एवं भुंजियव्वं) આ રીતે આહાર કરવો જોઈએ, (एवं भासियव्वं) આ પ્રમાણે બોલવુ જોઈએ (एवं उट्ठाए उट्ठाय) આવી રીતે પોતાની આત્મશક્તિથી ઉઠીને-પ્રમાદ નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરીને સમજી વિચારીને (पाणेहिं) પ્રાણીઓ પ્રત્યે, (भूएहिं) ભૂતો પ્રત્યે, (जीवेहिं) જીવો પ્રત્યે અને (सत्तेहिं) સત્વો પ્રત્યે (संजमेणं संजमियव्वं) સંયમપૂર્વક વર્તવુ જોઈએ તમારી કોઈ પ્રવૃત્તિથી તેમની લાગણી ન દુભાય, તેમની હિંસા ન થાય વગેરે ધ્યાનમા રાખવુ જોઈએ (अस्सिं च णं अट्ठे णो कंचि वि पमाइयव्वं) આ બાબતમા જરા પણ પ્રમાદ કરવો નહીં. तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिवज्जइ) ત્યારે તે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનો તે પ્રકારનો ધર્મોપદેશ સારી રીતે ગ્રહણ કર્યો. (तमाणाए) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા પ્રમાણે હવે તે સ્કંદક મુનિ

स्वयमेवाचारगोचरं विनयवैनयिकचरणकरणयात्रामात्राप्रत्ययं धर्ममाख्यातुम्। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः स्कंदकं कात्यायनगोत्रं स्वयमेव प्रव्राजयति यावत् धर्ममाख्याति एवं देवानुप्रिय! गंतव्यम्, एवं स्थातव्यम्, एवं निपत्त-

कि आप (सयमेव) स्वयं ही (पव्वाविउं) मुझे दीक्षा प्रदान करें। (सयमेव मुंडाविउं) आप स्वयं ही अपने हाथ से मुझे मुंडित करें (सयमेव सेहाविउं) आप स्वयं ही मुझे प्रतिलेखनादि क्रिया सिखावें, (सयमेव सिक्खाविउं) आप स्वयं ही मुझे सूत्र और उनका अर्थ पढावें, तथा (सयमेव आयारगोयर विणयवेणइय चरणकरणजाया मायावत्तियं धम्ममाइक्खिउं) आप स्वयं ही मेरे लिये आचार ज्ञानादि पांच आचार और गोचर-भिक्षाचर्या का उपदेश करें तथा विनयवाले और विनयजन्य फल वाले चरण-व्रतादिचरणसत्तरी, और करण-पिण्डविशुद्धयादि करण सत्तरी, यात्रा-संयमयात्रावाले और मात्रा-आहारादि की मात्रा वाले ऐसे धर्म का उपदेश देवें। (तएणं समणे भगव महावीरे) इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने (खंदयं कच्चायणसगोत्तं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ) कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक को अपने हाथ से ही दीक्षित किया यावत् अपने आप ही उन्हें धर्म का उपदेश दिया-इसमें उन्होंने उन्हें समझाया कि (एवं देवाणुप्पिया! गंतव्वं) हे देवानुप्रिय! इस प्रकार

મારી ઇચ્છા છે (सयमेव मुंडाविउं) આપ જાતે જ આપના હાથથી મને મુંડિત કરો-દીક્ષા પ્રદાન કરો, (सयमेव सेहाविउं) આપ જાતે જ મને પ્રતિ-લેખના વગેરે ધર્મ ક્રિયાઓ શિખવો, (सयमेव सिक्खाविउं) આપ પોતે જ મને સૂત્રો અને તેમના અર્થ ભણાવો, તથા (सयमेव आयारगोयरं विणय-वेणइय चरणकरण जायामाया वत्तियं धम्ममाइक्खिउं) આપ પોતે જ મને આચાર (જ્ઞાનાદિ પાંચ આચાર) અને ગોચર (ભિક્ષાચર્યા) તથા વિનયવાળા અને વિનય થી પ્રાપ્ત થતાં ફળવાળાં ચરણ-વ્રતાદિ (ચરણસિત્તરી,) અને કરણ (પિંડવિશુદ્ધિ), વગેરે કરણ (સિત્તરી) અને યાત્રા (સયમ યાત્રા) અને માત્રા (આહારાદિકની માત્રા) વાળા ધર્મનો ઉપદેશ આપો (तएण समणे-भगव महावीरे) ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं-सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ) કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદકને પોતાને હાથે જ દીક્ષા આપી અને (સ્કંદકે ઉપરોક્ત જેવી, ઇચ્છા દર્શાવી હતી તે પ્રકારનો) ધર્મોપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશ વડે ભગવાન મહાવીરે તેને સમજાવ્યું કે (एवं-देवाणुप्पिया! गंतव्वं) હે દેવાનુપ્રિય! આ પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. (एवं-

व्यम्, एवं त्वग् वर्तितव्यम्, एवं भोक्तव्यम्, एवं भाषितव्यम्, एवमुत्थायो त्थाय प्राणेषु भूतेषु जीवेषु सत्त्वेषु संयमेन संयमितव्यम्, अस्मिन्नर्थेन किञ्चिदपि प्रमादयितव्यम्, ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन गोत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य समेतमेव धार्मिकमुपदेशं सम्यक् संप्रतिपद्यते। तदाज्ञया तथा गच्छति, तथा

से चलना चाहिये-(एवं चिट्ठियव्वं) इस प्रकार से ठहरना चाहिये (एवं निसिइयव्वं) इस प्रकार से बैठना चाहिये (एवं तुयट्टियव्वं) इस तरह से करवट बदलना चाहिये। (एवं भुंजियव्वं) इस प्रकार से आहार करना चाहिये (एवं भासियव्वं) इस प्रकार से बोलना चाहिये (एवं उट्ठाए उट्ठाय) अपनी आत्मशक्ति से उठकर-प्रमाद निद्रा का परित्याग कर सोच समझकर (पाणेहिं) प्राणियों में, (भूएहिं) भूतों में (जीवेहिं) जीवों में (सत्तेहिं) सत्त्वों में (संजमेणं संजमियव्वं) संयम से प्रवृत्ति करनी चाहिये (अस्सिं च णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) इस विषय में थोड़ा सा भी प्रमाद नहीं करना चाहिये। (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिवज्जइ) इसके बाद कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने श्रमणभगवान महावीर का यह इस प्रकार का धार्मिक उपदेश अच्छी तरह से स्वीकार कर लिया (तमाणाए) श्रमण भगवान महावीर की आज्ञा के अनुसार अब वे स्कन्दक मुनि

चिट्ठियव्वं) આ પ્રમાણે ઉભા રહેવું જોઈએ, (एवं निसीइयव्वं) આ રીતે બેસવું જોઈએ (एवं तुयट्टियव्वं) આ રીતે પડખું ફેરવવું જોઈએ, (एवं भुंजियव्वं) આ રીતે આહાર કરવો જોઈએ, (एवं भासियव्वं) આ પ્રમાણે બોલવું જોઈએ, (एवं उट्ठाए उट्ठाय) આવી રીતે પોતાની આત્મશક્તિથી ઉઠીને-પ્રમાદ નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરીને સમજી વિચારીને (पाणेहिं) પ્રાણીઓ પ્રત્યે, (भूएहिं) ભૂતો, પ્રત્યે (जीवेहिं) જીવો પ્રત્યે અને (सत्तेहिं) સત્વો પ્રત્યે (संजमेणं संजमियव्वं) સંયમપૂર્વક વર્તવું જોઈએ તમારી કોઈ પ્રવૃત્તિથી તેમની લાગણી ન દુભાય તેમની હિંસા ન થાય વગેરે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ (अस्सिं च णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) આ બાબતમાં જરા પણ પ્રમાદ કરવો નહીં. तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिवज्जइ) ત્યારે તે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનો તે પ્રકારનો ધર્મોપદેશ સારી રીતે ગ્રહણ કર્યો. (तमाणाए) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા પ્રમાણે હવે તે સ્કંદક મુનિ

तिष्ठति तथा निषीदति तथा त्वग् वर्त्तयति तथा भुंक्ते, तथा भाषते तथोत्थायो त्थाय प्राणेषु भूतेषु जीवेषु, सत्त्वेषु, संयमेन संयमयति, अस्मिंश्च खलु अर्थे न प्रमाद्यति। ततः खलु स स्कंदकः कात्यायनगोत्रोऽनगारो जातः ईर्यासमितो भाषासमित एषणासमितः आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणखेल-

---

(तह गच्छइ, तह चिट्ठइ, तह निसीयइ, तह तुयट्टइ, तह भुंजइ, तह भासइ, तह उट्ठाए उट्ठाय पाणेहिं भुएहिं जीवेहिं, सत्तेहिं संजमेणं संजमइ) उस प्रकार से चलने लग गये, उस प्रकार से ठहरने लग गये उस प्रकार से बैठने लग गये, उस प्रकार से करवट बदलने लग गये, उस प्रकार से आहार करने लग गये, उस प्रकार से बोलने लग गये, और उस प्रकार से प्रमाद निद्रा का परित्याग पूर्वक सोच समझ कर प्राणियों में, भूतों में, जीवों में, सत्वों में, संयम से प्रवृत्ति करने लग गये। (अस्सि च णं अट्ठे णो पमायइ) इस विषय में उन्हों ने थोडा सा भी प्रमाद नहीं किया। (तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते अणगारे जाए) इस तरह वे कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक अनगार हो गये। (ईरियासमिए, भासासमिए, एसणासमिए, आयाणभंड-मत्त निक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिट्ठावणिया-समिए) इस अवस्था में उन्हों ने ईर्यासमिति, भाषासमिति एषणा समिति, आदानभांडमात्र निक्षेपणासमिति, उच्चार-प्रस्रवण-खेल-

---

(तह गच्छइ) ते प्रमाणे चालवा लाग्या, (तह चिट्ठइ) ते प्रमाणे ઉઠવા લાગ્યા, (तह निसीयइ) ते प्रमाणे બેસવા લાગ્યા, (तह तुयट्टइ, तह भुजइ,- तह भासइ) ते प्रमाणे પડખું ફેરવવા લાગ્યા, તે પ્રમાણે આહાર કરવા લાગ્યા તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા, (तह उट्ठाए उट्ठाय पाणेहिं, भूएहिं, जीवेहिं, सत्तेहिं- संजमेण सजमइ) અને તે પ્રમાણે પ્રમાદ રહિત બનીને સમજી વિચારીને ભૂતો પ્રત્યે, પ્રાણીઓ પ્રત્યે, જીવો પ્રત્યે અને સત્ત્વો પ્રત્યે સંયમ પૂર્વકનુ વર્તન રાખવા લાગ્યા એટલે કે એ જીવોને દુ ખ ન થાય એ રીતે યતનાપૂર્વક સંયમી જીવન જીવવા લાગ્યા (अस्सिं च णं अट्ठे णो पमायइ) આ બાબતમાં તેઓ બિલકુલ પ્રમાદ કરતા નહી, (तएण से खदए कच्चायणस्स गोत्ते अणगारे जाए) આ રીતે કાત્યાયન ગોત્રી તે સ્કંદક અણગાર બની ગયા (ईरिया समिए, भासासमिए एसणासमिए, आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए, उच्चारपासवण खेलजल्लसिंघाणपरिट्ठावणियासमिए) તેઓ (૧) ઈર્યાસમિતિ (૨) ભાષા- સમિતિ (૩) એષણા સમિતિ (૪) આદાન ભાંડ-માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ

सिंघाणजल्लपरिष्ठापनिका समितः मनस्समित' वचः समित कायसमित मनो गुप्तो वचोगुप्त कायगुप्तो गुप्तो गुप्तेन्द्रियो गुप्तः ब्रह्मचारी त्यागी लज्जावान् ऋजुः धन्य क्षांति समोमितेन्द्रिय शोभिताऽनिदानोऽनुत्सुकोऽपरिलेश्यः सुश्रा मण्यरतो दान्त , इदमेव नैर्ग्रन्थ प्रवचन पुरत कृत्वा विहरति ॥ सू० १२ ॥

जल्ल शिंघानक परिष्ठापनिकासमिति, इन पांच समितियों का अच्छी तरह से पालन करने लगे, इसलिये वे (मनसमिए, वयसमिए, काय समिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते कायगुत्ते) वे मन की क्रिया में सावधान होने से मनः समित, वचन की क्रिया में सावधान होने से वच समित, काय की क्रिया में सावधान होने से कायसमित, तथा मन को वश में करने से मनोगुप्ति से युक्त, वचन को वश में करने से वचनगुप्ति से युक्त और काय को वश में करने से कायगुप्ति से युक्त हो गये, (गुत्ते गुत्तिंदिए, गुत्तबंभयारी, चाई, लज्जू धन्ने, खंतिखमे, जिइंदिए, सोहिए, अणियाणे अप्पुस्सुए, अबहिल्लेसे सुसामण्णरए दंते इणमेव णिग्गथं पावयणं पुरओ काउं विहरइ) तथा जीवों की रक्षा करने वाला होने से गुप्त अपनी पांचों ही इन्द्रियों को अपने वश में करने से गुप्तेन्द्रिय, नव वाडसहित ब्रह्मचर्यके पालने से गुप्त ब्रह्मचारी हो गये। चाई-सच्चे त्यागी वन गये। लज्जू-सरल प्रकृति से संपन्न हो गये। धन्न-उन्हों ने अपने जीवन को धन्य बना लिया। खंतिखमे-वे क्षान्ति

---

(૫) ઉચ્ચાર-ખેલ-જલ્લ શિઘાનક પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ નું યથાર્થ પાલન કરવા લાગ્યા (मनसमिए वयसमिए, कायसमिए मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते) તેઓ મનની ક્રિયામા સાવધાન હોવાથી મન સમિતિ થઇ ગયા, વચનની ક્રિયામાં સાવધાન હોવાથી વચન સમિત થઈ ગયા અને કાયાની ક્રિયામાં સાવધાન હોવાથી કાય સમિતિ થઇ ગયા મન વચન અને કાયા પર કાબૂ રાખવાને કારણે તેઓ મનોગુપ્તિ વચન ગુપ્તિ અને કાય ગુપ્તિથી યુક્ત બની ગયા. (गुत्ते, गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी चाई, लज्जू धन्ने खंति, खमे जिइंदिए, सोहिए, अणियाणे अप्पुस्सुए, अबहिल्लेसे सुसामण्णरए दंते इणमेव णिग्गंथं पावयणं पुरओ काउं विहरइ) તથા તેઓ જીવોની રક્ષા કરનારા હોવાથી ગુપ્ત પોતાની પાંચે ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખતા હોવાથી ગુપ્તેન્દ્રિય અને નવ વાડ સહિત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હોવાથી ગુપ્તબ્રહ્મચારી બન્યા. તેઓ "चाई"-સાચા ત્યાગી બન્યા (लज्जू) સરળ સ્વભાવના બન્યા તેમણે તેમના જીવનને ધન્ય સાર્થક બનાવ્યું खंतिखमे' તેઓ ક્ષમા અને

टीका—"एत्थ णं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते" अत्र खलु स स्कंदकः कात्यायन गोत्रः "संबुद्धे" संबुद्धः सम्यग् रूपेण बोधं प्राप्तः लोकजीवसिद्धि-सिद्धमरणविषयकोत्तरं भगवतः सकाशात् संप्राप्य यथार्थविषयकज्ञानवान् भवति ततः संजातबोधो भगवति समुत्पन्नश्रद्धो भूत्वा "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता एवं

क्षम, जितेन्द्रिय, शोधित–आत्मशुद्धि वाले और अनियाणे–निदान बंध से विहीन बन गये। अप्पुस्सुए– उत्कंठाभाव उनके भीतर बिलकुल नहीं रहा। अवहिल्लेसे–असंयम संबंधी मनोवृत्ति से बहिर्भूत हो गये सुसामण्णरए–श्रमणधर्म में तीन योगों से युक्त बन गये। दंते–क्रोधादि कषायों पर उन्हों ने विजय प्राप्त कर लिया। इस प्रकार निर्दोष निर्ग्रन्थ अनगार बनकर वे स्कन्दक मुनि इस जिनोक्त नैर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरने लगे॥ सू–१३॥

टीकार्थ—"एत्थ णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते" लोक, जीव, सिद्धि, सिद्ध एवं मरण इन पदार्थो की सान्तता अनंतता के विषय में वे कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक भगवान से यथार्थ उत्तर प्राप्त कर जब अच्छी तरह से बोध को प्राप्त हो गये–यथार्थ विषयक ज्ञान संपन्न बन गये–तब भगवान के ऊपर उन्हें सच्ची श्रद्धा उत्पन्न हो गई। इस तरह सच्ची श्रद्धा से युक्त बन कर उन्होंने "समणं भगवं महाविरं वंदइ"

શાન્તિથી યુક્ત જિતેન્દ્રિય "શોધિત" આત્મ શુદ્ધિ વાળા, "અને અનિયાણુ" નિયાણુથી રહિત બન્યા. "अप्पुस्सुए" તેઓ કુતૂહલવૃત્તિ થી રહિત બન્યા. "अवहिल्लेसे તેઓ અસંયમી વૃત્તિથી તદ્દન રહિત થયા. "सुसामण्णरए" મન, વચન અને કાયના યોગથી તેઓ શ્રમણુ ધર્મમા લીન થયા, "दंते" તેમણે ક્રોધાદિ કપાયો પર વિજય મેળવી લીધો, આ રીતે નિર્દોષ નિર્ગ્રંથ-અણુગાર બનીને, સ્કંદક મુનિ જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનનું પાલન કરતા કરતા વિહરવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ—'एत्थ णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते" લોક, જીવ, સિદ્ધિ, સિદ્ધ, અને મરણુની સાન્તતા (અન્ત યુક્તતા) અને અનંતતાના વિષયમાં કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદક ભગવાન મહાવીર વડે યથાર્થ ઉત્તર મળવાથી ભગવાન મહાવીર ઉપર તેમને સાચી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, અને તેઓ તે વિષયના યથાર્થ જ્ઞાની બન્યા આ રીતે ભગવાન મહાવીરમાં તેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાથી તેમણે "समण भगव महावीर वंदइ" શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી

वयासी " वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् वन्दनादि करणानन्तरमेवमुक्तवान्, किमुक्तवान् तत्राह—" इच्छामि णं भंते " इत्यादि "इच्छामि णं भंते" इच्छामि खलु भदंत ! " तुम्म अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए " युष्माकमंतिके केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं निशमयितुम् " तुम्म " युष्माकम् अंतिए " अंतिके-समीपे इत्यर्थः " केवलिपन्नत्त " केवलिप्रज्ञप्तं केवलिना समुत्पन्नकेवलज्ञानवता पुरुषेण प्रज्ञप्तम् प्रकाशितम् " धम्म " धर्मम् " निसामित्तए " निशमयितुम् श्रोतुम्—हे भगवन् ! अहं भवन्मुखात् केवलिप्रतिपादितं धर्मं श्रोतुमिच्छामि इति भावः । भगवानाह—" अहासुहं देवाणुप्पिया " यथा सुखं देवानुप्रिय ! हे देवानुप्रिय ! ते रोचते तथा कुरु किन्तु " मा पडिबन्धं करेह " मा प्रतिबन्धं कुरु विलम्बं मा कुरु " तएणं समणे भगवं महावीरे " ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः " खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स " स्कन्दकाय कात्यायनगोत्राय " तीसेय महइ

श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की उन्हें नमस्कार किया। "वंदित्ता नमंसित्ता" वंदना नमस्कार करके उन्हों ने प्रभु से " एवं वयासी " इस प्रकार कहा–" इच्छामि णं भंते ! तुम्भ अंतिए केवलिपन्नत्त धम्मं निसामित्तए " हे भदन्त ! मैं आपसे–अर्थात् आप के मुख से केवलिप्रज्ञप्त-समुत्पन्न केवलज्ञानशाली भगवान द्वारा प्ररूपित प्रकाशित-धर्म श्रुतचारित्ररूप धर्म–सुनना चाहता हूं । इस प्रकार केवलिप्रज्ञप्त धर्म सुन ने की स्कन्दक की तीव्र जिज्ञासा जानकर भगवान ने उससे कहा–"अहासुहं देवाणुप्पिया ! " हे देवानुप्रिय ! जैसा तुम्हें रुचे–वैसा करो परन्तु 'मा पडिबंधं करेह' विलम्ब मत करो । 'तएणं समणे भगवं महावीरे इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने 'खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स' कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक के लिये-तथा (तीसे य महइ महालयाए)

નમસ્કાર કર્યાં " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी " વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે પ્રભુને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી. " इच्छामि णं भंते ! तुम्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए " હે ભગવન્ હું આપને મુખેથી કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મ સાંભળવા માગું છું આ પ્રકારની કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મ સાંભળવાની તેમની જિજ્ઞાસા જોઈને ભગવાન મહાવીરે તેમને કહ્યું– " अहासुहं देवाणुप्पिया ! " હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. " मा पडिबंधं करेह " શુભ કામમાં વિલંબ કરવો જોઈએ નહીં– " तएणं समणे भगवं महावीरे " ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે " खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स ' કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક તથા " तीसे य महइ महालयाए " ત્યાં

टीका—" एत्थ णं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते " अत्र खलु स स्कंदकः कात्यायन गोत्रः " संवुद्धे " संवुद्धः सम्यग् रूपेण वोधं प्राप्तः लोकजीवसिद्धि-सिद्धमरणविषयकोत्तरं भगवतः सकाशात् संप्राप्य यथार्थविषयकज्ञानवान् भवति ततः संजातबोधो भगवति समुत्पन्नश्रद्धो भूत्वा " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति " वंदित्ता नमंसित्ता एव

क्षम, जितेन्द्रिय, शोधित-आत्मशुद्धि वाले और अनियाणे-निदान बंध से विहीन वन गये। अप्पुस्सुए- उत्कंठाभाव उनके भीतर बिलकुल नहीं रहा। अवहिल्लेसे-असंयम संबंधी मनोवृत्ति से बहिर्भूत हो गये सुसामण्णरए-श्रमणधर्म में तीन योगों से युक्त वन गये। दंते-क्रोधादि कषायों पर उन्हों ने विजय प्राप्त कर लिया। इस प्रकार निर्दोष निर्ग्रन्थ अनगार वनकर वे स्कन्दक मुनि इस जिनोक्त नैर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरने लगे॥ सू-१३ ॥

टीकार्थ—" एत्थ णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते " लोक, जीव, सिद्धि, सिद्ध एवं मरण इन पदार्थो की सान्तता अनंतता के विषय में वे कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक भगवान से यथार्थ उत्तर प्राप्त कर जब अच्छी तरह से वोध को प्राप्त हो गये-यथार्थ विषयक ज्ञान संपन्न वन गये-तव भगवान के ऊपर उन्हें सच्ची श्रद्धा उत्पन्न हो गई। इस तरह सच्ची श्रद्धा से युक्त वन कर उन्होंने " समणं भगवं महाविरं वंदइ "

શાન્તિથી યુક્ત જિતેન્દ્રિય " શોધિત " આત્મ શુદ્ધિ વાળા, "અને અનિયાણુ" નિયાણુથી રહિત બન્યા " अप्पुस्सुए " તેઓ કુતૂહલવૃત્તિ થી રહિત બન્યા. " अवहिल्लेसे તેઓ અસંયમી વૃત્તિથી તદ્દન રહિત થયા " सुसामण्णरए " મન, વચન અને કાયના યોગથી તેઓ શ્રમણુ ધર્મમા લીન થયા, " दंते " તેમણે ક્રોધાદિ કષાયો પર વિજય મેળવી લીધો, આ રીતે નિર્દોષ નિર્ગ્રંથ-અણુગાર બનીને, સ્કંદક મુનિ જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનનું પાલન કરતા કરતા વિહરવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ—' एत्थ णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते " લોક, જીવ, સિદ્ધિ, સિદ્ધ, અને મરણુની સાન્તતા (અન્ત યુક્તતા) અને અનંતતાના વિષયમાં કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદક ભગવાન મહાવીર વડે યથાર્થ ઉત્તર મળવાથી ભગવાન મહાવીર ઉપર તેમને સાચી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, અને તેઓ તે વિષયના યથાર્થ જ્ઞાની બન્યા આ રીતે ભગવાન મહાવીરમા તેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાથી તેમણે " समण भगव महावीर ..." શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન કરી

वयासी " वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् वन्दनादि करणानन्तरमेवमुक्तवान्, किमुक्तवान् तत्राह—" इच्छामि णं भंते " इत्यादि "इच्छामि णं भंते" इच्छामि खलु भदन्त ! " तुम्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए " युष्माकमंतिके केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं निशमयितुम् " तुम्भ " युष्माकम् अंतिए " अन्तिके-समीपे इत्यर्थः " केवलिपन्नत्तं " केवलिप्रज्ञप्तं केवलिना समुत्पन्नकेवलज्ञानवता पुरुषेण प्रज्ञप्तम् प्रकाशितम् " धम्मं " धर्मम् " निसामित्तए " निशमयितुम् श्रोतुम्—हे भगवन् ! अहं भवन्मुखात् केवलिप्रतिपादितं धर्मं श्रोतुमिच्छामि इति भावः ! भगवानाह—" अहासुहं देवाणुप्पिया " यथा सुखं देवानुप्रिय ! हे देवानुप्रिय ! ते रोचते तथा कुरु किन्तु " मा पडिबन्धं करेह " मा प्रतिबन्धं कुरु विलम्बं मा कुरु " तएणं समणे भगवं महावीरे " ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स " स्कन्दकाय कात्यायनगोत्राय " तीसेय महइ

श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की उन्हें नमस्कार किया। "वंदित्ता नमंसित्ता" वंदना नमस्कार करके उन्हों ने प्रभु से " एवं वयासी " इस प्रकार कहा-" इच्छामि णं भंते ! तुम्भं अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए " हे भदन्त ! मैं आपसे–अर्थात् आप के मुख से केवलि प्रज्ञप्त–समुत्पन्न केवलज्ञानशाली भगवान द्वारा प्ररूपित प्रकाशित–धर्म श्रुतचारित्ररूप धर्म–सुनना चाहता हूं। इस प्रकार केवलिप्रज्ञप्त धर्म सुनने की स्कन्दक की तीव्र जिज्ञासा जानकर भगवान ने उससे कहा–"अहासुहं देवाणुप्पिया!" हे देवानुप्रिय ! जैसा तुम्हें रुचे–वैसा करो परन्तु 'मा पडिबंधं करेह' विलम्ब मत करो। 'तएणं समणे भगवं महावीरे इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने 'खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स' कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक के लिये–तथा (तीसे य महइ महालयाए)

नमस्कार कर्यो " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी " वंदन नमस्कार करीने तेमणे प्रभुने आ प्रमाणे विनंति करी. " इच्छामि णं भंते ! तुम्भंअंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामित्तए " हे भगवन् हुं आपने मुखेथी केवलिप्ररूपित धर्म सांभळवा मागुं छुं आ प्रकारनी केवलि प्ररूपित धर्म सांभळवानी तेमनी जिज्ञासा जोईने भगवान महावीरे तेमने कह्युं– ' अहासुहं देवाणुप्पिया ! " हे देवानुप्रिय ! तमने जेम सुख उपजे तेम करो ' मा पडिबंधं करेह " शुभ कामभां विलंब करवो जोईए नहीं– तएणं समणे भगवं महावीरे ' त्यार बाद श्रमण भगवान महावीरे " खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स ' कात्यायन गोत्री स्कन्दक तथा " तीसे य महइ महालयाए " त्यां

महालयाए परिसाए " तस्यै च महातिमहालयायै परिषदे "धम्मं परिकहेइ" धर्मं परिकथयति "धम्मकहा भाणिअव्वा" धर्मकथा भणितव्या "अत्थि लोए अत्थि अलोए" इत्यादि रूपा धर्मकथा औपपातिकसूत्रस्य पूर्वार्धे षट्पञ्चाशत्तमे सूत्रे विलोकनीया, "तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते" ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन गोत्रः "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं" श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके धर्मं "सोच्चा" श्रुत्वा "णिसम्म" निशम्य हृदि अवधार्य "हट्ठ तुट्ठ जाव हियए" अत्र यावत्पदेन "चित्तमाणंदिए पीइमणे परमसो-

उस आई हुई बडी भारी परिषद् को (धम्मं परि कहेइ) चारित्र रूप धर्म का उपदेश दिया। (धम्मकहा भाणियव्वा) धर्मकथा कहनी चाहिये-(अत्थि लोए अत्थि अलोए) इत्यादिरूप धर्मकथा औपपातिक के पूर्वार्ध में छप्पनवेंसूत्र के अंदर है, सो वहां से देख लेनी चाहिये। (तएण से खंदए कच्चायणसगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव हियए) स्कन्दक परिव्राजक ने श्रमण भगवान महावीर के मुख से जब धर्मकथा सावधान होकर सुनी तो सुनकर और उसे हृदय में अवधारण कर उसका चित्त बहुत हर्षित हुए, अतितुष्ट हुए, हृष्ट तुष्ट का तात्पर्य अतितुष्ट है। अथवा -हृष्ट शब्द का अर्थ हर्षित और तुष्ट शब्द का अर्थ-धर्मकथा के श्रवण से प्राप्त संतोषवाला ऐसा है चित्त जिसका-वह हृष्ट तुष्ट चित्त है। इसी लिये आनंद को प्राप्त हुए-मानसिक उल्लासवाले हुए (पीइमणे) मन में तृप्ति से युक्त हुए अर्थात् भगवान् की अमृत जैसी

ભેગી થયેલી ઘણી જ મોટી સભાને "धम्म परिकहेइ" श्रुत ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ દીધો "धम्मकहा भाणियव्वा" અહીં ધર્મ કથા કહેવી જોઈએ તે ધર્મકથા કઈ? "अत्थि लोए अत्थि अलोए" ઈત્યાદિ રૂપ ધર્મકથા ઔપપાતિક સૂત્રના પૂર્વાર્ધમા છપ્પનમા સૂત્રથી જિજ્ઞાસુઓએ તે ધર્મકથા વાંચી લેવી. "तएण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए" કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદક પરિવ્રાજકે જ્યારે તે ધર્મકથા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મુખેથી એકચિત્તે સાંભળી અને હૃદયમા અવધારણ કરી ત્યારે તેમને ઘણો હર્ષ થયો, અને તેમને ઘણો સતોષ થયો (હૃષ્ટ તુષ્ટ એટલે અતિશય તુષ્ટ અથવા હૃષ્ટ એટલે હર્ષિત અને તુષ્ટ એટલે ધર્મકથા સાંભળીને સંતોષ પામેલ) તેમના ઉલ્લાસનો પાર ન રહ્યો, "पीइमणे" ભગવાનની અમૃત જેવી વાણી સાંભળીને તેમનુ મન પ્રસન્ન થયુ, તેમનુ મન "परमसो-

मणस्सिए हरिसवसविसप्पमाण " इति समह " हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए " हट्ठतुट्ठ चित्तानन्दितः-हृष्टतुष्टम्=अतितुष्टम्, यद्वा हृष्टं=हर्षितम्, तुष्टम्=धर्मकथा श्रव णेन मासासन्तोषम्, तादृश चित्त यस्य स हृष्टतुष्टचित्तः, अतएव आनन्दितः= आनन्दं प्राप्तः समातमानसोल्लास इत्यर्थः "पीइमणे" प्रीतिमना -प्रीतिः=तृप्ति र्मनसि यस्य स प्रीतिमनाः अमृतोपमवाणीश्रवणेन तृप्तमानसः अतएव " परम सोमणस्सिए " परमसौमनस्यित -परमम्=उत्कृष्टश्च तत् सौमनस्यं=प्रसन्नचित्तता चेति परमसौमनस्यं, तदस्य सञ्जात परमसौमस्यितः परमानुरागपूर्णमनस्कः। " हरिसवसविसप्पमाणहियए " हर्षवशविसर्पद् हृदय हर्षवशेन विसर्पत्=परितः उच्छ्वसत् हृदयं यस्य तथा भगवदुक्तधर्मश्रवणादमन्दानन्दतरङ्गसमुच्छ्वासितचित्त इत्यर्थः "उट्ठाए उट्ठेइ " उत्थया उत्थानक्रियया उत्तिष्ठति, " उट्ठित्ता " उत्थाय " समणं भगव महावीर " श्रमणं भगवन्तं महावीरम्। तिक्खुत्तो त्रिकृत्व त्रिवार मित्यर्थः " आयाहिणपयाहिण करेइ ' आदक्षिणप्रदक्षिणा करोति " करित्ता " ' वंदइ नमसइ ' वन्दते नमस्यति ' वंदित्ता नमंसित्ता " वन्दित्वा नमस्यित्वा ' " एव वयासी " एवम्=वक्ष्यमाण वचनम्-अवादीत् उक्तवान् " सद्दहामि णं

वाणी के सुनने से तृप्त मन वाले हुए इसी से (परमसोमणस्सिए) जिनका चित्त परम प्रसन्नता से भर गया है-अर्थात् परम अनुराग से पूर्ण मन वाले ऐसे वे स्कन्दक परिव्राजक उस समय अपार हर्ष के मारे प्रफुल्लित हुए उनका हृदय (हरिसवसविसप्पमाणहियए) भगवान द्वारा कथित धर्म के श्रवण से होने वाले हर्षोल्लास क उत्कर्ष से फूल गया। वह उसी समय (उट्ठाए उट्ठेइ) अपनी उत्थानशक्ति से उठे ' उट्ठित्ता ' और उठकर (समणं भगवं महावीरं) उन्हों न भगवान महावीर को (तिक्खुत्तो) तीन वार (आयाहीणपयाहीणं करेइ करीत्ता वंदइ नमंसइ) आदक्षिणप्रदक्षिणापूर्वक वन्दना नमस्कार करते है (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एव वयासि) फिर श्रमण

मणस्सिए " પ્રસન્નતાથી ભરાઈ ગયુ- એટલે કે ભક્તિ ભાવથી પૂર્ણ મનવાળા સ્કન્દક પરિવ્રાજકનુ હૃદય " हरिसवसविसप्पमाणहियए ' ભગવાનનો ધર્મો-પદેશ સાંભળીને હર્ષોલ્લાસથી નાચી ઉઠયુ

એજ સમયે ' उट्ठाए उट्ठेइ ' તેઓ પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠયા. " उट्ठित्ता " અને ઉઠીને समणं भगवं महावीरं ' તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને " तिक्खुत्तो " ત્રણ વાર ' आयाहिणपयाहिण करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ " આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદન નમસ્કાર કર્યા " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी ' વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું

भंते" श्रद्दे इदं यथार्थमेवास्तीति विश्वसिमि० खलु भदंत! "णिग्गंथं पावयणं" निर्ग्रंथं प्रवचनम् निर्ग्रंथसंबन्धिशास्त्रे मे श्रद्धा समुत्पन्ना यस्य शास्त्रस्यानुगामी भवत्सदृशः केवली तत् शास्त्रमवश्यमेवोपादेयमित्याकारिका मे श्रद्धा समुत्पन्नाऽतोऽहं श्रद्दे प्रवचनमितिभावः। "पत्तियामि णं भंते निग्गंथं पावयणं" प्रत्येमि खलु भदन्त! निर्ग्रंथं प्रवचनम्, लोकादि स्वरूपमित्थमेवेति प्रीतिं प्रत्ययं विश्वासं वा करोमि "रोएमि णं भंते णिग्गंथं पावयणं" रोचे खलु भदंत! नैर्ग्रंथं प्रवचनम् रोचे पीयूषधारावत् वांछामि निर्ग्रंथप्रवचनम् "अब्भुट्ठेमि णं भंते णिग्गंथं पावयणं" अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदंत! नैर्ग्रंथं प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि। अङ्गीक-

भगवान महावीर से इस प्रकार कहा-(सद्दहामि ण भंते! णिग्गंथं पावयणं) हे भदन्त! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही यथार्थ है-इस कारण मैं इस पर श्रद्धा करता हूं। श्रद्धा करने का कारण यह है कि आप जैसे केवली इसकी प्ररूपणा करने वाले हैं अतः यह अवश्य ही उपादेय है, इस प्रकार की श्रद्धा मुझे उत्पन्न हो गइ है अतः मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन के ऊपर अटूट श्रद्धा वाला बन गया हूं। (पत्तियामि णं भंते! निग्रन्थं पावयणं) हे भदन्त! लोकादिक का स्वरूप जैसा आपने प्रतिपादित किया है वह ऐसा ही है इस प्रकार मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन पर प्रीति-प्रत्यय -विश्वास करता हूं। (रोएमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं) जिस प्रकार अमृत हरएक प्राणी की रुचि का एकान्ततःविषयभूत बनता है उसी प्रकार से हे भदन्त! यह निर्ग्रन्थ प्रतिपादित प्रवचन भी मेरी रुचि का विषयभूत बन गया है। (अब्भुट्ठेमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं) इसलिये हे भदन्त! मैं आज से इस निर्ग्रन्थ प्रवचन को अंगीकार करता हूं, (एवमेयं भंते!) हे भदन्त! आपने जो उपदेश दिया है वह ऐसा ही

"सद्दहामि ण भते! णिग्गंथं पावयणं" હે ભગવાન્! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન જ યથાર્થ છે, તે કારણે મને તેમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ છે. શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપ જેવા કેવલી ભગવાન તેની પ્રરૂપણા કરનાર છો તેથી તે અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવી શ્રદ્ધા મારા મનમા ઉત્પન્નથઇ છે તેથી આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમા હુ અતૂટ શ્રદ્ધા યુક્ત બની ગયો છું. "पत्तियामि ण भते! निग्गिंथं पावयणं" હે ભગવાન્! લોક વગેરેનું સ્વરૂપ આપે પ્રતિપાદિત કર્યા પ્રમાણે જ છે એવી પ્રતીતિ મને થઇ ગઇ છે તેથી નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પર મારી પ્રીતિ-વિશ્વાસ વ્યક્ત કરૂ છું "रोएमि णं भंते! णिग्गंथ-पावयण" જેમ અમૃત દરેક જીવને રુચિ કારક થઈ પડે છે તેમ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન શ્રવણ કરવાની મારી રુચિ પણ વધતી જ જાય છે "अब्भुट्ठेमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं" તેથી હે ભગવાન્! આજથી હું આ નિર્ગ્રંથ પ્રવ-

रोमीत्यर्थ "एवमेयं भंते" एवमेतत् भदन्त ! हे भगवन् ! यद् भवानुपदिशति तद् एवमेवास्ति "तहमेयं भंते" तथैतद् भदंत ! हे भगवन् ! भवता यदुपदिष्टं तथैव । "अवितहमेयं भंते" अवितथमेतद् भदंत ! हे भगवन् ! भवदुक्तमेतत् सर्वं सत्यमेव । "असंदिद्धमेयं भंते" असंदिग्धमेतत् भदंत ! हे भगवन् ! एतत् सन्देहरहितं—देशशंका सर्वशङ्का वर्जितम् । "इच्छियमेयं भंते" इष्टमेतद् भदंत ! = हे भगवन् ! एतद् भवद्वचन सव मया वाञ्छितमेव पडिच्छियमेयं भंते" प्रतीष्टमेतद् भदन्त ! = हे भगवन् ! पुनः पुनरिष्टमेतद् भवद्वचनम् ' इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ' इष्टप्रतीष्टमेतद् भदंत= हे भगवन् ! एतद् भगवद् वचनम् इष्टप्रतीष्टोभयरूपं वर्तते ' से जहेयं तुब्भे वदह ' तद् यथैतद् यूय वदथ = तदेतत् यथा भवान् कथयति तथैव 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा ' समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ ' श्रमणं

है. (तहमेयं भंते) हे भदन्त ! जैसा आपने प्रतिपादित किया है वह अक्षर श: बिलकुल वैसा ही है । (अवितहमेयं भंते ! हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा हुआ यह सब सत्य ही है । (असंदिद्धमेयं भंते !) हे भदन्त ! इस आपके प्रवचन में न देशशंका का स्थान है और न सर्वशंका का ही स्थान यह सर्व प्रकार से शंका रहित है ' इच्छियमेयं भंते ! ' हे भदन्त ! ये आपके वचन मेरे लिये वांछित ही है । 'पडिच्छियमेयं भंते' हे भदन्त आपके ये वचन पुनः पुनः इष्ट है । । इच्छियपडियच्छियमेयं भंते ! ' हे भदन्त ! ये आपके वचन इष्ट हैं प्रतीष्ट दोनों रूप हैं । ' से जहेयं तुब्भे वदह ' आपने जैसा कहा है वह सर्वप्रकार से

વચનને અંગીકાર કરું છું "एवमेयं भंते ! " હે ભગવાન્ આપે જે તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે યથાર્થ જ છે, तहमेयं भंते ! આપે જે તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે-તેમાં કોઇ પણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન નથી ' अवितहमेयं भंते ! " હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું છે તે સત્ય જ છે ' असंदिद्धमेयं भंते ! " હે ભગવન્ ! આપની વાત સંદેહ રહિત છે તેમાં શંકાને માટે બિલકુલ અવકાશ જ નથી તે સર્વ પ્રકારે શંકા રહિત જ છે "इच्छियमेयं भंते ! ' હે ભગવન્ ! આપનાં વચન ઇચ્છવા યોગ્ય છે—આપનાં વચન સાંભળવાની અભિલાષા મને થયા કરે છે ' पडिच्छियमेयं भंते ! " હે ભગવન્ આપનાં વચનો અતિશય ઇષ્ટ છે ' इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! " હે ભગવાન્ ! આપનાં વચન ઇષ્ટ અને પ્રતીષ્ટ છે ' से जहेयं तुब्भे वदह " આપે જે કહ્યું તે સર્વ પ્રકારે યથાર્થ જ છે, "इति कट्टु' આ પ્રમાણે કહીને

भंते" श्रद्धे इदं यथार्थमेवास्तीति विश्वसिमि० खलु भदंत ! "णिग्गंथं पाव-यणं" निर्ग्रंथं प्रवचनम् निर्ग्रंथसंबन्धिशास्त्रे मे श्रद्धा समुत्पन्ना यस्य शास्त्रस्यानुगामी भवत्सदृशः केवली तत् शास्त्रमवश्यमेवोपादेयमित्याकारिका मे श्रद्धा समुत्पन्ना-ऽतोऽहं श्रद्धे प्रवचनमितिभावः । "पत्तियामि णं भंते निग्गंथं पावयणं" प्रत्येमि खलु भदन्त ! निर्ग्रंथं प्रवचनम्, लोकादि स्वरूपमित्थमेवेति प्रीतिं प्रत्ययं विश्वासं वा करोमि "रोएमि णं भंते णिग्गंथं पावयणं" रोचे खलु भदंत ! नैर्ग्रंथं प्रवच-नम् रोचे पीयूषधारावत् वांछामि निर्ग्रंथप्रवचनम् " अब्भुट्ठेमि णं भंते णिग्गंथं पावयणं" अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदंत ! नैर्ग्रंथं प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि । अङ्गीक-

---

भगवान महावीर से इस प्रकार कहा-(सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही यथार्थ है—इस कारण मैं इस पर श्रद्धा करता हूं। श्रद्धा करने का कारण यह है कि आप जैसे केवली इसकी प्ररूपणा करने वाले हैं अतः यह अवश्य ही उपादेय है, इस प्रकार की श्रद्धा मुझे उत्पन्न हो गई है अतः मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन के ऊपर अटूट श्रद्धा वाला बन गया हूं। (पत्तियामि णं भंते ! निर्ग्रन्थं पावयणं) हे भदन्त ! लोकादिक का स्वरूप जैसा आपने प्रतिपादित किया है वह ऐसा ही है इस प्रकार मैं इस निर्ग्रन्थ प्रवचन पर प्रीति—प्रत्यय—विश्वास करता हूं। (रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) जिस प्रकार अमृत हरएक प्राणी की रुचि का एकान्ततः विषयभूत बनता है उसी प्रकार से हे भदन्त ! यह निर्ग्रन्थ प्रतिपादित प्रवचन भी मेरी रुचि का विषयभूत बन गया है। (अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं) इसलिये हे भदन्त ! मैं आज से इस निर्ग्रन्थ प्रवचन को अंगीकार करता हूं, (एवमेयं भंते !) हे भदन्त ! आपने जो उपदेश दिया है वह ऐसा ही

"सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं" હે ભગવાન્ ! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવ-ચન જ યથાર્થ છે, તે કારણે મને તેમા શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ છે. શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપ જેવા કેવલી ભગવાન તેની પ્રરૂપણા કરનાર છો તેથી તે અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવી શ્રદ્ધા મારા મનમા ઉત્પન્નથઇ છે તેથી આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમા હું અતૂટ શ્રદ્ધા યુક્ત બની ગયો છું "पत्ति-यामि णं भंते ! निग्गिथं पावयणं" હે ભગવાન્ ! લોક વગેરેનુ સ્વરૂપ આપે પ્રતિપાદિત કર્યા પ્રમાણે જ છે એવી પ્રતીતિ મને થઇ ગઇ છે તેથી નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પર મારી પ્રીતિ—વિશ્વાસ વ્યક્ત કરૂ છું "रोएमि णं भंते ! णिग्गंथ-पावयणं" જેમ અમૃત દરેક જીવને રુચિ કારક થઈ પડે છે તેમ આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન શ્રવણ કરવાની મારી રુચિ પણ વધતી જ જાય છે "अब्भुट्ठेमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं" તેથી હે ભગવાન્ ! આજથી હું આ નિર્ગ્રંથ પ્રવ-

श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागम्य 'समण भगव महावीरं' श्रमण भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो' त्रि कृत्व 'आयाहिणं पयाहिणं करेइ' आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति 'करित्ता' कृत्वा 'वंदइ नमसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'आलित्ते णं भंते लोए' आदीप्त खलु भदंत! लोका आदीप्तः-आसमन्तात्-दीप्त ज्वलित लोको जीवलोक हे भगवन्! परिदृश्यमानो जीवलोकः सर्वत प्रदीप्त इवाभातीत्यर्थः, 'आलित्तपलित्ते णं भंते लोए' आ

विराजमान थे 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर आये 'उवागच्छित्ता' वहां आकर उन्हों ने 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान महावीर को 'तिक्खुत्तो' तीन बार 'आयाहिणं पयाहिणं' आदक्षिण प्रदक्षिणा (करेइ) की (करित्ता) तीन बार आदक्षिण प्रदक्षिणा करके 'वंदइ नमंसइ' फिर उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की उन्हें नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार करके फिर वह भगवान महावीर से इस प्रकार कहने लगा- (आलित्तेणं भंते लोए) हे भदन्त! यह जीवलोक चारों तरफ से जल रहा है अर्थात् जितना भी यह जीवलोक दिखलाई पड़ रहा है वह सब ओर से प्रदीप्त की तरह मालूम होता है (पलित्तेणं भंते! लोए) हे भदन्त! यह जीवलोक सामान्य रूप से ही जल रहा हो सो बात नहीं है किन्तु यह तो बहुत ही अधिक विशेष रूप से प्रज्वलित जैसा हो रहा है (आलित्तपालित्तेणं भंते! लोए) हे भदन्त! जहां पर भी देखो

श्रमण भगवान महावीर स्वामी विराजमान हता "तेणेव उवागच्छइ" त्यां आव्या "उवागच्छित्ता" त्यां आवीने तेमणे 'समणं भगवं महावीरं" श्रमण भगवान महावीरनी 'तिक्खुत्तो" त्रण वार 'आयाहिणं पयाहिणं" आदक्षिण प्रदक्षिणा 'करेइ" करी (करित्ता) त्रण वार आदक्षिण प्रदक्षिणा करीने (वंदइ नमंसइ) तेमणे भगवान महावीरने वंदन करी नमस्कार कर्या 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वंदन नमस्कार करीने तेमणे श्रमण भगवान महावीरने आ प्रमाणे कह्युं "आलित्तेणं भंते लोए हे भगवन्! आ लोक चारे तरफथी सळगी रह्यो छे कोटले के आ आखोय जीव लोक सामेर थी बळी रह्यो छे 'पलित्तेणं भंते! लोए" हे भगवन्! आ जीवलोक सामान्य रूपे ज सळगी रह्यो छे अेवुं नथी पण ते तो खूब ज अधिक प्रमाणमां प्रज्वलित होय अेवुं लागे छे आलित्तपलित्तेणं भंते! लोए"

भगवन्त महावीरं वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दित्वा नमस्यित्वा "उत्तरपुरत्थिमं दिसिभायं अवक्कमइ" उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अवक्रामति "उत्तरपुरत्थिमं" उत्तरपौरस्त्यम् उत्तरपूर्वयोरन्तरालं "दिसिभायं" दिग्भागम् ईशानकोणम् "अवक्कमइ" अवक्रामति गच्छति "अवक्कमित्ता" अवक्रम्य स स्कन्दक ईशानकोणे गत्वेत्यर्थः, "तिदंडं च कुंडियं च जाव धाउरत्ताओय एगंते एडेइ" त्रिदण्डं च कुण्डिकां च यावत् धातुरक्ताश्चैकान्ते एडयति, त्रिदण्डादिकं संन्यासि सम्बन्धिसर्वमुपकरणं धातुरक्ताः शाटिकाश्च एकान्ते एडयति =मुञ्चति, तापसस्य यानि चिन्हानि आसन् तानि सर्वाण्येव स्कन्दकः परित्यजति "एडित्ता" एडयित्वा परित्यज्य, सदोरकमुखवस्त्रिका–रजोहरण–चोलपट्टक "चद्दरादि" रूपं मुनिवेषं धृत्वा च "जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव

वैसा ही है 'इतिकट्टु' इस प्रकार कहकर उन स्कन्दक ने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, उन्हें नमस्कार किया। 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार कर चुकने बाद फिर वह 'उत्तरपुरत्थिमं दिसि भायं अवक्कमइ' उत्तर और पूर्व दिशा के अंतरालवर्ती दिशा में–अर्थात् ईशानकोण में गये। 'अवक्कमित्ता' वहां जाकर उन्हों ने 'तिदंडं च, कुंडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगंते एडेइ' अपने त्रिदण्ड को, कमण्डलु को, यावत् गैरिक आदि धातु से रंगे वस्त्रों को एकान्त में रख दिया। तात्पर्य कहने का यह है कि स्कन्दक ने अपने तापस संबंधी जितने भी चिह्न थे और उपकरण थे उन सबका परित्याग कर दिया। 'एडित्ता' उन्हें एकान्तस्थान में रखकर "सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरण, चौलपट्टक, चद्दर आदिरूप मुनिवेष को धारण कर 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' जहां श्रमण भगवान महावीर

સ્કન્દકે "समणं भगव महावीर वंदइ नमसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદન નમસ્કાર કરીને તેઓ "उत्तरपुरत्थिमं दिसिभाय अवक्कमइ" ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચેના ખૂણામાં (ઈશાન ખૂણામાં) ગયા (अवक्कामित्ता) ત્યાં જઈને તેમણે "तिदंड च, कुंडियं च, जाव धाउरत्ताओ एगंते एडेइ" તેમના ત્રિદંડ, કમંડલ ગૈરિક વગેરે ધાતુથી રંગેલા વસ્ત્રો (ભગવાં કપડાં) વગેરે વસ્તુઓ એકાન્તમાં મૂકી દીધી કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે સ્કન્દકે પરિવ્રાજક તરીકેના જે જે ચિહ્નો હતાં તેનો પરિત્યાગ કર્યો "एडित्ता" તે બધી વસ્તુઓને એકાન્ત સ્થાનમાં મૂકીને દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તી,) રજોહરણ, ચોલપટ્ટક, પછેડી, વગેરે મુનિવેષ ધારણ કરીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં

तथा हे भगवन्! यदि अहं विचार्य पश्यामि तदाऽयं जीवलोको जरामरणाभ्यां दह्यते तस्य सान्त्वने भवत्सदृशवीर एव धीर इति कृत्वा भवता शरणागतोऽहमतो मां सदुपदेशद्वारा संसारकान्ताराद्रक्षति भावार्थः। एतदेव दृष्टान्तेन स्पष्टयति-'से जहाणामए केइ गाहावई' तद्यथा नाम कश्चित् गाथापति कश्चिद् गृहस्वामी 'अगारंसि' अगारे गृहे 'ज्झियायमाणंसि' ध्यायमाने दह्यमाने ज्वलति सति 'जे से तत्थ भंडे भवइ' यत् तत् तत्र भांडम् उपकरणं भवति स्थित भवतीत्यर्थः। कीदृशमित्याह 'अप्पभारे' अल्पभारम् अल्पो भारो यस्य तत् अल्पभा

करने के लिये जैसे किसी हाथ में पानी लिये हुए रक्षक वीर की आवश्यता होती है उसी तरह हे भगवन् यह तो निश्चित रूप से दिख लाई ही पड़ रहा है कि यह समस्त जीवलोक रातदिन इस जरा मरण रूप अग्नि से भस्मसात् सा हो रहा है, अतः इसकी रक्षा करने के लिये मैं देख रहा हूं कि हे नाथ! आपके सिवाय और कोई वीर नहीं है आप ही एक ऐसे वीर हैं-जो इस जरा मरण से बचा सकते हैं-इस लिय मैं इस अग्नि से बचने के लिये आपके चरणों की शरण में आया हुआ हूं-आप मेरी सदुपदेश प्रदान द्वारा इस संसार कान्तार से रक्षा करें। इसी बात को स्कन्दक दृष्टान्त द्वारा पुष्ट करता है-(से जहाणामए केई गाहावई) जैसे कोई गाथापति-धनिक गृहस्थ हो, (अगारंसि ज्झियायमाणंसि) और उसके घर में आग लग जावे तो वह उस स्थिति में (जे से तत्थ भंडे भवई) जो उस मकान में उपकरण होता है- कैसा उपकरण-कि (अप्पभारे मोल्लगुरुए) जिसका भार तो हो

માટે હાથમાં પાણી લઇને અગ્નિને બુઝાવનાર કોઈ વીર પુરુષની જરૂર પડે છે તેવી જ રીતે જરામરણ રૂપ અગ્નિથી અવિરતપણે સળગી રહેલા જીવની રક્ષા માટે આપના સિવાય કોઈ પણ એવો વીર નથી કે જે સમર્થ હોય આપજ એવા વીર છો. કે જે જરામરણ રૂપ અગ્નિથી અમારૂ રક્ષણ કરવાને સમર્થ છો. તેથી હે નાથ! જરા અને મરણરૂપ અગ્નિથી બચવાને માટે હું આપને શરણે આવ્યો છું આપ આપના સદુપદેશ રૂપ વચનામૃતનું પાન કરાવીને આ સંસાર રૂપી વનમાંથી મને પાર ઉતારો એજ વાતની પુષ્ટિ માટે સ્કન્દક એક દૃષ્ટાંત આપે છે-(से जहाणामए केई गाहावई) જેમ કે કોઇ એક ગાથાપતિ ધનિક (ગૃહસ્થ) છે (अगारंसि ज्झियायमाणंसि) તેના ઘરમાં આગ લાગે છે તો (जे से तत्थ भंडे भवइ अप्पभारे मोल्लगुरुए) તેના ઘરમાં જે ઉપકરણો વજનમાં હલકાં પણ મૂલ્યવાન હોય છે તે ઉપકર

दीप्तप्रदीप्तः खलु भदंत ! लोकः, हे भदंत ! सर्वप्रकारेणायं लोकः ज्वलति चेति भावः। केन कारणेनेत्याह–'जराए' इत्यादि 'जराए मरणेण य' जरया मरणेन च जरा वार्द्धक्यम् मरणं प्राणपरित्याग रूपम् एतद्रूपेण वन्हिना जरामरणयो रतिशयकष्टकारकत्वाद् वह्निसादृश्यं कथितम्, यथा वह्निना गृहादिर्दह्यते तथा जरामरणाभ्यां जीवलोकोऽहर्निशमतिशयेन ज्वलतीवेतिभावः तथा यथा वह्नि-प्रदीप्तगृहस्य त्राणाय वीरस्य कस्यचिद् रक्षकस्य जलादिहस्तस्यावश्यकता भवति

इस जीवलोक में ऐसा कोइ सा भी स्थान नहीं बचा है कि जहां यह आदीप्त न हो रहा हो। इसे जलाने वाले ये हैं—

(जराए मरणेण य) जरा और मरण। बुढापे का नाम जरा और पर्याय से पर्यायान्तरित होना इसका नाम मरण–अर्थात्- भुज्यमान आयु के समाप्त होने पर प्राणत्यागरूप अवस्था होती है वह मरण है। जरा और मरण ये दोनों एक प्रकार की अग्नि हैं। अग्नि से जले हुए व्यक्ति को मारणान्तिक कष्ट होता है–उसी प्रकार से जरा और मरण से घिरे हुए प्राणी को महादुःख होता है। इसी अतिशय कष्ट कारकता रूप सादृश्य को लेकर जरा मरण को अग्नि की उपमा से उपमित किया गया है। जिस प्रकार अग्नि के संबंध से गृहादिक जल जाते हैं, उसी प्रकार जरा और मरण इन दोनों से यह जीवलोक रात दिन अतिशयरूप से जलता सा रहता है। वह्नि से जलते हुए घर की रक्षा

હે ભગવન્! આ જીવલોકમા એવુ કોઈ પણ સ્થાન નથી કે જે આદીપ્ત થઇ રહ્યુ ન હોય. તેને સળગાવનાર આ વસ્તુઓ છે– "जराए मरणेण य" તેનુ કારણ જરા અને મરણ છે વૃદ્ધાવસ્થાને જરા કહે છે. અને એક પર્યાયમાંથી બીજી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થવુ તેનુ નામ મરણ છે એટલે કે જે ગતિમાં જન્મ થયો હોય તે ગતિનુ આયુષ્ય પૂરૂં થતા પ્રાણત્યાગ રૂપ જે અવસ્થા આવે છે તેને મરણ કહે છે. જરા અને મરણ એ બને પ્રદીપ્ત અગ્નિસમાન છે જેવી રીતે અગ્નિથી બળી ગયેલી વ્યક્તિને અત્યત કષ્ટ થાય છે એવીજ રીતે જરા અને મરણ પણ જીવોને મહાદુખ રૂપ થઇ પડે છે. આ રીતે અગ્નિ જેવી રીતે અતિશય કષ્ટ કારક છે તેવી જ રીતે જરા, મરણ પણ અતિશય કષ્ટ કારક છે બન્નેમા કષ્ટકારકતાની સમાનતા હોવાથી જરામરણને પ્રદીપ્ત અગ્નિની ઉપમા આપવામા આવી છે જેવી રીતે અગ્નિથી ઘર વગેરે બળી જાય છે, એજ રીતે જરા અને મરણથી આ જીવલોક રાત દિવસ અતિશય રૂપે બળતો રહે છે જેવી રીતે અગ્નિથી સળગતા ઘરનું રક્ષણ કરવાને

मज्वलद्गृहान्निष्कासित सत् 'पच्छापुराए' पश्चात् पुरा च तत्र पश्चात्–आगामिनि काळे पुरा च=पूर्वमिदानीमेव "हियाए" हिताय=उपकाराय "सुहाए" सुखाय सुखोत्पादनाय 'खेमाए' क्षेमाय कल्याणाय 'निस्सेयसाए' निःश्रेयसाय= अभ्युदयाय 'आणुगामियत्ताए' आनुगामिकतायै भाविवंशपरम्परोपयोगाय 'भविस्सइ' भविष्यति एव विचार्य गृहपति मज्वलद्गृहात् स्वल्पभारं बहुमूल्यं मणिगणादिवस्तुजातमादाय सुरक्षितस्थाने गत्वा निवसतीति भावः। दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह 'एवामेव' इत्यादि 'एवामेव देवाणुप्पिया' एव मेव देवानुप्रियः हे देवानुप्रिय! भगवन्! यथा तस्य गृहपतेस्तादृशमल्पभारं बहुमूल्यकं वस्तु रक्षितं सत् हितार्थं भविष्यतीति विचारो भवति, विचार्य तत्र

हुए घर से निकाली गइ यह अल्पभारवाली कीमती वस्तु (पच्छापुराए) आगामी काल में और इस समय में "हियाए" यह उपकारक हो रही है, इसी तरह से (सुहाए) सुख के लिये, (खेमाए) कल्याण के लिये (निस्सेयसाए) भाग्योदय के लिये (आणुगामियत्ताए) भावी वंश परम्परा के उपभोग के लिये ('भविस्सइ) होगी इस प्रकार विचार कर यह गृहस्थ जलते हुए अपने घर से स्वल्पभारवाली कीमती वस्तु–रत्न मणिक्यादि को–लेकर के सुरक्षित स्थान में आकर रहने लगता है। इस प्रकार दृष्टान्त प्रदर्शित कर इस का समन्वय अब वह दार्ष्टान्त के साथ करते हुए कहते हैं कि–(एवामेव) इसी तरह से (देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रिय! भगवन्–जिस प्रकार से उस गृहपति का यह अल्पभारवाली कीमती वस्तु रक्षित होती हुई हितादिक के साधन के लिये है (ऐसा विचार होता है और ऐसा विचार कर ही वह उसके

ઓછા વજનની પણ ભારે મૂલ્યની વસ્તુઓ (पच्छा पुराए) હવે પછીના સમયમા અને (हियाए) હિતકારક, (सुहाए) સુખકારક, (खेमाए) કલ્યાણ કારક, (निस्सेयसाए) અને સાભ્યોદય કારક બનશે, (आणुगामियत्ताए) અને મારી ભાવી પેઢીને માટે પણ ઉપયોગી (भविस्सइ) થઈ પડશે. આ રીતે વિચાર કરીને, તે ગૃહસ્થ પોતાના સળગતા મકાનમાથી ઘણા ઓછા વજનની પણ કીમતી વસ્તુઓ (રત્ન, મણિ વગેરે) લઈને સુરક્ષિત સ્થાનમાં જઈને રહે છે આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત આપીને હવે સ્કન્દક પોતાની સરખામણી પણ તે ગૃહસ્થની સાથે કરતાં કહે છે કે (एवामेव) એજ પ્રમાણે (देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિય મારી પાસે પણ આત્મા રૂપી રત્ન મોજુદ છે જેવી રીતે પેલા ગૃહસ્થે એવો વિચાર કર્યો કે ઓછા ભાર વાળી પણ કીમતી વસ્તુને જો સળગતા ઘરમાંથી બહાર કાઢી લેવામા આવશે તો તે પોતાને માટે ઉપયોગી,

रम्-यस्मिन् वस्तुनि भारातिशयो न भवेदपितु उत्थापने यत् सरलं लघु भवति तत् तथा 'मोल्लगुरुए' मूल्यगुरुकम् यस्य वस्तुनो मूल्यमधिकं भवति तत् मणिरत्नादिकम् 'त गहाय' तद् गृहीत्वा, 'आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ' आत्मना एकान्तमन्तमवक्रामति, तद् तादृशमल्पभारं वहुमूल्यकं च वस्तु गृहीत्वा आत्मना स्वयमेव एकान्तं जनरहितम् अन्तं=भूभागम् अवक्रामति=गच्छति गृहे दह्यमाने सति गृहपतिर्गृहे यदधिकमूल्यकमल्पभारं च वस्तु भवति तत्स्वयमेव गृहीत्वा सुरक्षितस्थानं गच्छतीत्यर्थ' किंविचार्य एकान्तस्थानं गच्छतीत्याह 'एस मे' इत्यादि 'एस मे नित्थारिए समाणे, एतन्मे निस्तारितं सत्-एतत् अल्पभारकमतिमूल्यकमिदमेव वस्तु

हल्का और कीमत हो वहुत वड़ी ऐसे मणिरत्नादिरूप उपकरण को लेकर (आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ) अपने आप किसी एकान्त निरूपद्रव स्थान में जाता है मकान में आग लगने पर वजनदार भी कीमती वस्तु का उठाना (उठाने में कठिनता पड़ ने के कारण) नहीं हो सकता है। इसलिये वुद्धिमान् गृहस्थ यही करता है कि जो अल्पभार वाली सारभूत कीमती वस्तु होती है उसको जितनी जल्दी वनता है उठा लेता है क्यों कि इसी में कुशलता और आनंद है देर करने पर तो फिर उठाना ही वड़ा कठिन होता है और उठाने वाले का भी वह नाश कारक हो जाता है। वह गृहस्थ अल्प वजनवाली सारभूत वस्तु रत्नादि को उठाकर जो एकान्त निरूपद्रव स्थान में जाता है उसका कारण यह हैं कि वह विचारता है कि-"एस मे नित्थारिए समाणे" जलते

ओने (मणि रत्नादि रूप वजनमां हलकां पण भारे मूल्यवाळां) लईने (आयाए एगतमत अवक्कमइ) ते कोई सुरक्षित स्थाने चाल्यो जाय छे मकानने आग लागे त्यारे वजनदार, कीमती वस्तुओने बहार काढवामां घणी मुश्केली पडे छे तेथी डाह्यो माणुस वजनदार कीमती वस्तुओने बहार काढवाने बदले वजनमा हलकी पण घणी मूल्यवान होय एवी वस्तुओने ज बनी शके तेटली झडपथी उपाडी ने बळता घरमाथी बहार नीकळी जाय छे. कारण के तेमा ज तेनु श्रेय रहेलु छे जो आम करवामां ते मोडु करे तो ते मूल्यवान वस्तुओने बचाववानुं पण मुश्केल थई पडे छे, अने क्यारेक तो ते वस्तु बहार काढवा जनारने पोताना प्राण पण गुमाववा पडे छे तेथी बुद्धिमान माणुस, हलका वजननी, सारभूत, अने मूल्यवान रत्नादिक वस्तुओ ने ज तद्दन सुरक्षित स्थाने लइ जाय छे. कारण के ते एवो विचार करे छे के (एस मे नित्थारिए समाणे) बळता घरमाथी बहार काढवामा आवती आ

स्यात्, 'बहुमए बहुमत'-सर्वैरपि माननीयत्वात् 'भंडकरंडगसमाणे' भाण्डकरण्डक समान भाण्डकरण्डकम् आभरणभाजनं तत्समानस्वपुरुषः आदेयत्वादिति। भाण्डसादृश्यमात्मनि कथितम्, भाण्डानामनित्यत्व प्रत्यक्षमिति तत्तुल्यत्वादात्माप्यनित्यो भविष्यति ततश्च कस्य मोक्ष स्यादिति शंकां निराकर्तुमात्मना नित्यत्वप्रतिपादनायाह 'माण सियं' इत्यादि 'माण सियं' मान शीतम्=मम स्वान शीत मा स्पृशतु=मा पीडयतु-एवमग्रेऽपि स्पृश् धात्वर्थयथायोग सम्बन्धः करणीय 'माण उण्हं' मातम्-उष्णम् 'माणं खुहा' मात क्षुधा 'माण पिवासा'

होने से अनुमत है। (बहुमए) समस्त आत्मवादी सिद्धान्तकारों द्वारा स्वीकृत किया गया होने से बहुमत है। (भंडकरडक समाणे) आभरणों से भरे हुए करंडक समान आदेय होने से यह भाण्ड करण्डक के जैसा है।

यहां कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि आत्मा में जो भाण्ड सादृश्यता कही गई है वह ठीक नहीं है, क्यों कि इस प्रकार के कथन से तो अनिष्टापत्ति होती है, कारण-आत्मा नित्य वस्तु माना गया है और भण्ड अनित्य भाण्ड की अनित्यता प्रत्यक्ष दृष्ट होने से दृष्टान्त ठीक नहीं बैठता है। अतः यदि आत्मा में भण्डसादृश्य प्रकट किया जाता है तो आत्मा भी अनित्य हो जायगा फिर मोक्ष किसको प्राप्त होगा सो ऐसी आशंका की निवृत्ति के लिये आत्मा में नित्यत्व का प्रतिपादन करने के निमित्त कहा जाता है कि-(माण सीयं) मेरी इस आत्मा को शीत पीडा न करे, (माणं उण्ह) उष्ण पीडा न करे, (माग खुहा) क्षुधा पीडा न करे, (माण पिवासा) प्यास पीडा न करे

પણ માન્ય હોવાથી અનુમત છે) (બહુમય) તમામ આત્મવાદી સિદ્ધાન્તકારો વડે સ્વીકૃત કરાયેલ હોવાથી બહુમત છે (ભંડકરંડગસમાણ) આભરણો (ઘરેણા) થી ભરેલા કરંડિયા સમાન અથવા કીમતી વસ્તુઓ ભરેલી પેટી જેવો છે

અહીં કોઇ એવી શંકા કરે કે આત્માને આ (ભાજન) સાથે સરખાવવો તે બરાબર નથી કારણ કે આ કથનમાં દોષ લાગુ પડે છે કારણ કે આત્માને નિત્ય માનવામાં આવેલ છે જ્યારે ભાંડ (ભાજન) ની અનિત્યતા તો પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય છે તેથી આ ઉપમા બરાબર લાગતી નથી આ રીતે જો આત્માને ભાજનની ઉપમા આપવામાં આવે તો આત્માને પણ અનિત્ય માનવો પડશે. તો પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કોને થશે? આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે આત્માના નિત્યત્વનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહ્યું છે કે (માણં સીયં) મારા આ આત્માને ઠંડી પીડા ન પહોંચાડે (માણં ઉણ્હં) તેને ગરમી પીડા ન પહોંચાડે (માણં ખુહા) તેને ક્ષુધા પીડા ન કરો,

क्षणाय प्रयतते तथा ममापि एकं रत्नं विद्यते यत् प्रदीप्तगृहाद्रक्षणयोग्यमिवविद्यते इति भावः मज्झवि आया एगे भंडे इट्ठे' ममापि आत्मा एकं भांडम्=भाण्डरूप एक आत्मा इष्टः वाञ्छितार्थपूरकत्वात्, 'कंते !' कान्तः कमनीयः हितप्रायकत्वात् 'पिए' प्रियः-सुखोत्पादकत्वात् 'मणुण्णे' मनोज्ञः शुभगतिदायकत्वात् "मणामे" मनोऽमः अक्षय सुखदायकत्वात् 'थेज्जे' स्थैर्यम् स्थिरस्वरूपः, अविनाशित्वात् 'वेस्सासिए' वैश्वासिकः मोक्ष प्राप्तौ विश्वासपात्रत्वात् 'संमए' संमतः तत्कृतकार्याणां संमतत्वात् 'अणुमए' अनुमतः=अनु पश्चात् मतः=अनुमतः विपरीतकरणादनन्तरमपि माननीय-

---

सरक्षण के लिये प्रयत्न करता है, उसी प्रकार मेरे पास भी एक रत्न मौजूद है जो प्रदिप्त-जलते हुए घर से रक्षा करने योग्य वस्तु की तरह रक्षा करने योग्य है-यही बात वह प्रदर्शित करते हुए कहते हैं-(मज्झ वि आया एगे भंडे) कि हे भदन्त। मेरा आत्मा भी एक भाण्ड कीमती वस्तु है। (इट्ठे) वह मुझे वांछित-मनोरथरूप-अर्थ का पूरक होने से इष्टरूप है। (कंते) हितकी प्राप्ति कराने वाला होने से-कान्त है। (पिए) अव्याबाध सुख का उत्पादक होने से प्रिय है। (मणुण्णे) शुभगति का दाता होने से मनोज्ञ है। (मणामे) अक्षय सुखका दाता होने से मनोम है। (थेज्जे) अविनाशी होने से स्थिररूप है। (वेस्सासिए) मोक्ष की प्राप्ति में विश्वास पात्र होने से वैश्वासिक है। (संमए) तत्कृत कार्यों को संमत होने से संमत है। (अणुमए) विपरीत आचरण करने पर भी माननीय होने से-अनुकूल प्रवृत्ति नहीं करने पर भी मान्य

તથા કલ્યાણકારી થઇ પડશે, એવી જ રીતે મારી પાસે પણ એક રત્ન મોજૂદ છે કે જેની પણ બળતા ઘરમાંથી રક્ષા કરવા લાયક વસ્તુની જેમ-રક્ષા કરવાની જરૂર છે. એજ વાત આ રીતે પ્રગટ કરવામા આવી છે- (मज्झ वि आया-एगे भडे) હે ભગવાન્ મારો આત્મા પણ એક અતિશય કીમતી વસ્તુ છે તે એક ભાંડ (પાત્ર) ના સમાન છે (इट्ठे) તે મારે માટે વાછિત-અર્થનો પૂરક હોવાથી ઇષ્ટ રૂપ છે, (कंते) તે હિતની પ્રાપ્તિ કરનાર હોવાથી કાન્ત છે, (पिए) તે અવ્યાબાધ સુખ દેનાર હોવાથી મને પ્રિય છે, (मणुण्णे) તે શુભગતિ અપાવનાર હોવાથી મનોજ્ઞ છે, (मणामे) અક્ષય સુખનો દાતા હોવાથી મનોમ છે, (थेज्जे) અવિનાશી હોવાથી સ્થિરરૂપ છે, (वेस्सासिए) મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વાસ પાત્ર હોવાથી વૈશ્વાસિક છે (समए) તેની મારફત કરાયેલાં કાર્યો સાથે સમત હોવાથી સમત છે, (अणुमए) (વિપરીત આચરણ કરવા છતા પણ માનનીય હોવાથી-અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ ન કરવા છતા

स्वात्, 'बहुमए बहुमत –सर्वैरपि माननीयत्वात्'मंडकरंडगसमाणे' माण्डकरण्डक समानः माण्डकरण्डकम् आभरणभाजन सत्सामानस्तपुत्र्य आदेयत्वादिति। माण्डसादृश्यमात्मनि कथितम्, माण्डानाश्वानित्यत्वं मत्यक्षदृष्टमिति तत्तुल्य त्वादात्माप्यनित्यो भविष्यति ततश्च कस्य मोक्ष स्यादिति शंकां निराकर्तुमात्मनो नित्यत्वमतिपादनायाह 'माणं सियं' इत्यादि 'माणं सियं' मान शीतम्=मया त्मानं शीतं मा स्पृश्यतु=मा पीडयतु–एवमग्रेऽपि स्पृश् धात्वर्थयायोर्ग सम्बन्धः करणीयः 'माण उण्हं' मातम्–उष्णम् 'माणं खुहा' मात क्षुधा 'माण पिवासा'

होने से अनुमत है। (बहुमए) समस्त आत्मवादी सिद्धान्तकारों द्वारा स्वीकृत किया गया होने से बहुमत है। (मंडकरंडक समाणे) आभरणों से भरे हुए करंडक समान आदेय होने से यह माण्ड करण्डक के जैसा है।

यहां कोई एसी आशंका कर सकता है कि आत्मा में जो भाण्ड सादृश्यता कही गई है वह ठीक नहीं है, क्यों कि इस प्रकार के कथन से तो अनिष्टापत्ति होती है, कारण–आत्मा नित्य वस्तु माना गया है और भण्ड अनित्य, भाण्ड की अनित्यता प्रत्यक्ष दृष्ट होने से दृष्टान्त ठीक नहीं बैठता है। अतः यदि आत्मा में भण्डसादृश्य प्रकट किया जाता है तो आत्मा भी अनित्य हो जावेगा फिर मोक्ष किसको प्राप्त होगा सो ऐसी आशंका की निवृत्ति के लिये आत्मा में नित्यत्व का प्रतिपादन करने के निमित्त कहा जाता है कि–(माणं सीयं) मेरी इस आत्मा को शीत पीडा न करे, (माण उण्ह) उष्ण पीडा न करे, (माण खुहा) क्षुधा पीडा न करें, (माणं पियासा) प्यास पीडा न करे

पणु मान्य હોવાથી અનુમત છે) (बहुमए) તમામ આત્મવાદી સિદ્ધાંતકારો વડે સ્વીકૃત કરાયેલ હોવાથી બહુમત છે (मंडकरंडकसमाणे) આભરણો (ઘરેણા) થી ભરેલા કરંડિયા સમાન અથવા કીમતી વસ્તુથી ભરેલી પેટી જેવો છે

અહીં કોઇ એવી શંકા કરે કે આત્માને ભાંડ (વાસણ) સાથે સરખાવવો તે યોગ્ય નથી, ઉપરોક્ત કથનમાં દોષ જણાય છે કારણ કે આત્માને નિત્ય માનવામા આવેલ છે, જ્યારે ભાંડ (વાસણ) ની અનિત્યતા તો પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય છે માટે આ ઉપમા બરાબર જણાતી નથી. આ રીતે જો આત્માને ભાંડ-પાત્રની સાથે સરખાવવામાં આવે તો આત્માને પણ અનિત્ય માનવો પડશે. તો પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કોને થશે ? આ જાતની શંકાનું નિવારણ કરવા માટે આત્મામાં નિત્યપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહ્યું છે કે (माणं सीयं) મારા આ આત્માને ઠંડી કષ્ટ ન પહોંચાડે (माण उण्ह) તેને ગરમી કષ્ટ ન પહોંચાડે, (माणं खुहा) તેને ક્ષુધા સહન કરવી ન પડે,

मातं पिपासा ' माणं चोरा ' मातं चौराः ' माणं वाला ' मातं व्यालाः, श्वापद-भुजंगादयः ' माणं दंसा ' मातं दंशाः दशो नाम क्षुद्रजन्तुविशेषो बृहदाकारो मशकवत् रक्तपानकर्त्ता। 'माणं मसया' मातं मशकः 'माणं' मातम् 'वाइय पित्तिय सेंभिय सन्निवाइय' अत्र प्रथमा बहुवचनलोपो बोध्यः तेन वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसांनिपातिकाः इति, वातिकाश्च पैत्तिकाश्च श्लैष्मिकाश्च सांनिपातिकाश्चेति तथा, अत्र वातिकाः=वातविकारजनिताः, पैत्तिकाः पित्तविकारजनिताः, श्लैष्मिकाः= श्लेष्मा कफः, तज्जनिताः कफविकारजनिताः, सांनिपातिकाः=संनिपातः= वातपित्तकफविकाररूपस्त्रिदोषः, तज्जनिता त्रिदोषजनिताः 'विविहा' विविधाः= नानाप्रकाराः ' रोगायंका ' रोगातङ्काः तत्र रोगाः=चिरघातिनो ज्वरादयः, आतङ्काः=सद्योघातिनो हृदयशूलादयः, तथा ' परिसहोवसग्गा ' परिषहोपसर्गाः- परिषहाः द्वाविंशतिभेदभिन्नाः उपसर्गा देवादिकृताः-अथवा परिषहा एव उपसर्गाः विघ्नकारका इति परिषहोपसर्गाः 'फुसंतु ' स्पृशन्तु अत्र 'मा' इतिपदमनु वर्त्तनीयं

(माणं चोरा) चोर पीडा न करें, (माणं वाला) श्वापद भुजग आदि पीडा न करें, ' माण दंसा ' दंश (डांस) पीडा न करें, ' माणं मसया ' मशक-मच्छर पीडा न करें ' माणं वाइय पित्तिय सेंभिय सन्निवाइय ' वात विकार जनित रोग, पित्त विकारजनित रोग और वातपित्तकफ इन तीनों के एक साथ विकार से त्रिदोष से उत्पन्न रोग इत्यादि ' विविहारोगायंका ' अनेक प्रकार के चिरकाल में घातकरने वाले ज्वरादिक रोग और शीघ्रता से घात करने वाले हृदयशूल आदि आतंक इसे पीडा न करें 'परीसहो वसग्गा' बाईस प्रकार के परीषह और देवादिकृत उपद्रवरूप उपसर्ग अथवा-विघ्नकारक होने से परीषहरूप उपसर्ग 'माणं फुसंतु ' इसे पीडा न करें, ये शीतादिक मेरी आत्मा को पीडा न

(माण पिवासा) તેને તૃષા સહન કરવી ન પડે, (माण चोरा) તેને ચોરા વડે પીડા સહન કરવી ન પડે, (मार्ण वाला) તેને શ્વાપદ, સર્પ વગેરે પીડા ન પહોંચાડે, (माण दंसा) તેને ડાંસ પીડા ન પહોંચાડે, (माण मसया) મચ્છરો તેને પીડા ન પહોંચાડે, (माण वाइय पित्तिय सेमिय सन्निवाइय) તેને વાત, પિત્ત કે કફના વિકારથી ઉત્પન્ન થતા રોગો તથા વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણેનો એક સાથે વિકાર થવાથી થતા સન્નિપાત વગેરે રોગ સહન કરવા ન પડે, (विविहा रोगायका) લાંબે સમયે પ્રાણ હરનારા અનેક પ્રકારના તાવ વગેરે રોગ તથા ટૂંકા સમયમાં જ પ્રાણ હરનારા હૃદયશૂલ વગેરે તેને સહન કરવા ન પડે, (परीसहोसवग्गा) બાવીસ પ્રકારના પરીષહ અને દેવા મનુષ્ય વગેરે કૃત ઉપદ્રવ રૂપ ઉપસર્ગ અથવા વિઘ્ન કારક હોવાથી પરીષહરૂપ ઉપસર્ગ- (माणं फुसतु) તેને પીડા ન પહોંચાડે- ઠંડી વગેરેના કષ્ટો મારા

वेन मा स्पृशन्तु' इत्यन्वयः, एते शीतादय ममात्मानं मा पीडयन्तु, इतिभावः। 'सिकट्टु' इति कृत्वा-इति सम्यग् विचार्यायमात्मा मया सुष्ठुतया रक्षित इतिभाव । स किमर्थं रक्षित इत्यत आह 'एस मे' इत्यादि 'एस मे नित्थारिए समाणे' एष मे निस्तारितः सन् एष मे मम आत्मा निस्तारित सन् जरामरणादि वह्निना ज्वलतः संसारगृहात् निष्कासित सन् 'परलोयस्स' परलोकस्य 'हियाए' हिताय 'सुहाए' सुखाय 'खेमाए' क्षेमाय 'निस्सेयसाए' निःश्रेयसाय 'आणुगामियत्ताए' आनुगामिकत्वाये 'भविस्सइ' भविष्यति 'त इच्छामि णं देवाणुप्पिया' तदिच्छामि खलु देवानुप्रियः, तस्मात् कारणात् हे देवानुप्रिय ! भगवन् ! इच्छाम्यह 'सयमेव पव्वाविउं' स्वयमेव प्रव्राजयितुम् स्वयमेव भगवतो हस्तेनैव ममाजयितु प्रव्रज्यां ग्राहयितुम् , सदोरकमुखवस्त्रिकारजोह

पहुंचाये-'त्ति कट्टु' ऐसा अच्छी तरह से विचार करके मैंने यह आत्मा अच्छी तरह से रक्षित किया है। यह किस प्रयोजन के लिये मैंने रक्षित किया है? इसे यह स्पष्ट करते हुए कहते हैं कि-'एस मे नित्थारिए समाणे' जरा और मरण आदि रूप अग्नि से जलते हुए इस ससाररूप गृह से निकाला गया यह आत्मा मुझे 'परलोयस्स' परलोक में 'हियाए' हितके लिये 'सुहाए' सुख के लिये, 'खेमाए' कल्याण के लिये 'निस्सेयसाए' अभ्युदय के लिये और 'आणुगामियत्ताए' अनुगमिकता के लिये अर्थात् परभव में सुख के लिये 'भविस्सइ' होगा 'तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया' इसलिये हे देवानुप्रिय! भगवन्! मैं चाहता हूं अर्थात् मैं प्रार्थना करता हूं कि-(सयमेव पव्वाविउं) मैं आपके हाथ से ही दीक्षित होऊं-आप स्वयं ही मुझे सदोरकमुखवस्त्रिका,

આત્માને પીડા ન પહોંચાડે- (त्तिकट्टु) એમ સમજીને મે મારા આત્માનું ઘણી સારી રીતે રક્ષણ કર્યું છે શા માટે તેનું રક્ષણ કર્યું છે? તો તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સ્કંદક કહે છે કે (एस मे नित्थारिए समाणे) જરા મરણ વગેરે રૂપ અગ્નિથી સળગતા આ સંસાર રૂપી ઘરમાંથી બહાર કાઢવામાં આવેલો આ આત્મા (परलोयस्स) પરલોકમાં (हियाए) મારા હિતને માટે, (सुहाए) સુખને માટે, (खेमाए) કલ્યાણને માટે (निस्सेयसाए) અભ્યુદયને માટે અને (आणुगामियत्ताए) આનુગમિતાને માટે-એટલે કે પર ભવમાં સુખને માટે (भविस्सइ) ઉપયોગી થઈ પડશે (तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया) તેથી હે દેવાનુપ્રિય! મારી એવી ઇચ્છા છે કે હું આપને વિનતિ કરૂં છું કે (सयमेव पव्वाविउं) આપ પોતે જ મને દીક્ષા આપો આપ જાતે જ મને દોરા સહિત મુહપત્તિ રજોહરણ વગેરે રૂપ મુનિવેષ

रणादि मुनिवेषदाने ' सयमेव मुंडाविउ ' स्वयमेव मुण्डयितुम् केशलुंचनेन ' सयमेव सेहाविउं ' स्वयमेव सेधयितुम् , प्रत्युपेक्षणादि क्रियाकलापग्राहणेन ' सयमेव सिक्खाविउं ' स्वमेय शिक्षयितुम् , ग्रहणासेवना शिक्षाग्रहणेन ' सयमेव ' स्वयमेव=स्वात्मनैव ' आयारगोयरं ' आचारगोचरम् , तत्र आचारः= श्रुतज्ञानादि विषयकमनुष्ठानं कालाध्ययनादिः गोचरो भिक्षाटनम्–तथाचाचारगोचरयोः समाहारद्वन्द्वः तथाचाचारगोचरं स्वयमेवाख्यापयितुमिच्छामीति क्रियया सम्बन्धः । तथा ' विणयवेणइयचरणकरणजायामायापत्तीयं ' विनय वैनयिकचरणकरणयात्रामात्रामत्ययिकम् तत्र विनयो गुरुशूषारूपः, वैनायिकं विनयजनितं तत्फलं कर्मक्षयादिकम् कीदृशेन विनयेन शीघ्रं कर्मक्षयो भवतीत्यादिरूपम् , चरणं व्रतादि, करणं पिण्डविशुद्धयादि, यात्रा=संयमयात्रा मात्रा=संयमनिर्वाहार्थमेवाहारमात्रा, अत्र विनयादीनां द्वन्द्वः ततश्च विनयादीनां

रजोहरण आदिरूप मुनिवेष प्रदान करें ' सयमेव मुंडाविउं ' आप स्वयं ही मुझे मुण्डित करें–अर्थात्–आपसे ही मैं केशों का लुंचन कराउं, ' सयमेव सेहाविउं , आप से ही प्रतिलेखन आदि क्रियाकलाप को ग्रहण करूँ ' सयमेव सिक्खाविउं ' ग्रहणशिक्षा और आसेवनाशिक्षा आप स्वयं ही मुझे सिखावे । तथा ' सयमेव आयारगोयरं ' श्रुतज्ञानादि संबधी अनुष्ठान–कालाध्ययन आदि आचार को तथा भिक्षाटनरूप गोचर को इन्हें आप स्वयं मुझे समझावें ऐसा मैं चाहता हूं । तथा—'विणयवेणइयचरणकरणजायामायवत्तियं धम्ममाइक्खिउं ' विनय–गुरुशुश्रूषारूप विनय, वैनयिक – कर्मक्षयादि रूप विनयजन्य फल, व्रत वगैरह चरण, पिण्ड विशुद्धि आदि करण, संयम संबंधी यात्रा–सयमयात्रा, तथा संयम के निर्वाह निमित्त ही जो ग्रहण करना वह मात्रा–आहार मात्रा, इन सब विनयादि विषय का जिसमें समा-

---

ધારણ કરાવે। (सयमेव मुडाविउ) આપ પોતે જ મને મુડિત કરો મારા કેશનો લોચ કરો (सयमेव सेहाविउ) આપ પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયા ઓ શીખવાડો (सयमेव सिक्खाविउ) આપ પોતેજ મને ગ્રહણશિક્ષા તથા આસેવના શિક્ષા પ્રદાન કરો તથા (सयमेव आयारगोयर श्रुतज्ञानादि સબંધી અનુષ્ઠાન- કાલાધ્યયન વગેરે આચાર, તથા ભિક્ષાટન રૂપ ગોચરી વગેરે આપની પાસે જ હું શીખવા માગુ છુ તથા विणयवेणइयचरणकरणजायामाया वत्तिय धम्ममाइक्खिउ) વિનય- ગુરુ શુશ્રૂષા રૂપ વિનય, વૈનયિક-કર્મક્ષયાદિ રૂપ વિનયજન્ય ફળ, વ્રત વગેરે ચરણ, પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે કરણ, સંયમના નિર્વાહને માટે જ ગ્રહણ કરવાના આહારની માત્ર વગેરે વિષયનો જેમાં

मुनिर्धर्मन यत्रासौ विनयवैनयिकचरणकरणयात्रामात्रावृत्तिकः, तम् एतादृशम् धम्म ' धर्मम् ' आइक्खिउं ' आख्यापयितुम् भवत्सकाशादेव विज्ञातुमिच्छामीति भावः। स्कन्दकस्य प्रव्रज्याविषयकमुत्साह तद्वहनसामर्थ्यं च केवलालोकेन विलोक्य भगवान् स्वयमेव स्कन्दकं प्रव्राजयतीत्याशयेनाह-' तएण समणे ' इत्यादि। ' तएण ' तत खलु ततस्तदनन्तरम् स्कन्दकस्य प्रार्थनानन्तरम् 'समणे भगव महावीरे ' श्रमणो भगवान् महावीरः ' खदय कच्चायणस्सगोत्तं ' स्कन्दकं कात्यायनगोत्रम् ' सयमेव पव्वावइ ' स्वयमेव प्रव्राजयति ' जाव-धम्म माइक्खइ , यावत् धर्ममाख्याति' इह यावत्पदेन 'मुंडावेउ ' इत्यारभ्य 'माया वत्तियं ' इत्यन्तं सर्वमेव पद बोध्यम्। धर्माख्यानप्रकारमेव दर्शयति ' एवं देवाणुप्पिया, गतव्वं ' एव देवानुप्रिय ! गन्तव्यम् , एवम्-मदुक्तप्रकारेण युग-

वेश हो ऐसे धर्म का आप स्वयं मुझे उपदेश करें ऐसा मैं चाहता हूं। " इस तरह प्रभु ने जब स्कन्दक का प्रव्रज्या ग्रहण करने का उत्साह और प्रव्रज्या वहन करने का सामर्थ्य अपने केवलज्ञानरूप आलोक (प्रकाश) से देखलिया तब उन्हों ने उनको स्वय अपने हाथों से दीक्षा दी"। अब सूत्रकार इसी बात को स्पष्ट करने के लिये कहते है कि (तएणं) स्कन्दक की प्रार्थना के बाद (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने ' खंदयं कच्चायणसगोत्तं' कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक को (सयमेव पव्वावेइ) स्वयं अपने हाथ से ही दीक्षा प्रदान की। (जाव धम्म आइक्खइ) यावत् उनको मुनिधर्मका उपदेश दिया। प्रभु ने मुनिधर्म उसे किस रूप से समजाया ? यही बात अब सूत्रकार प्रकट करते हैं- (एवं देवाणुप्पिया गंतव्वं) हे देवानुप्रिय ! स्कन्दक ! इस प्रकार से चलना चाहिये,

સમાવેશ થતો હોય એવા ધર્મનો આપ પોતે જ મને ઉપદેશ આપો એવી મારી ઇચ્છા છે આ રીતે જ્યારે ભગવાન મહાવીરે સ્કન્દકનો પ્રવ્રજ્યા દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનો ઉત્સાહ જોયો અને તેનું પાલન કરવાનું તેમનું સામર્થ્ય પોતાના કેવળજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી જાણી લીધું, ત્યારે ભગવાને પોતેજ તેને દીક્ષા આપી હવે એજ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (तएण) સ્કન્દકની ઉપરોક્ત વિનંતિ સાંભળીને (समणे भगव महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (खदय कच्चायणस्सगोत्तं) કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દકને (सयमेव पव्वावेइ) પોતના હાથે જ દીક્ષા આપી (जाव धम्म आइक्खइ) અને ઉપરોક્ત પ્રકારની ઇચ્છા તેમણે પ્રકટ કરી હતી તે રીતે મુનિધર્મ તેમને સમજાવ્યો, હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે ભગવાન મહાવીરે સ્કન્દકને મુનિધર્મ કેવી રીતે સમજાવ્યો

(एव देवाणुप्पिया गतव्व) હે દેવાનુપ્રિય, સ્કન્દક આ પ્રમાણે ચાલવું

मात्र भून्यस्तदृष्टिरूपया ईर्यासमित्या, हे देवानुप्रिय ! त्वया गन्तव्यम्=गमनं कर्तव्यम् 'एवं चिट्ठियव्वं' एवं स्थातव्यम् जनानां गमनागमनवर्जिते स्थाने संयमात्मप्रवचन-विराधनापरिहारपूर्वकम् ऊर्ध्वस्थाने स्थातव्यम् 'एवं निसीइयव्व' एव निषत्तव्यम्-भूमिभागं प्रमार्ज्य उपवेष्टव्यम् 'एवं तुयट्टियव्वं' एवं

प्रभु ने स्कन्दक अनगार को समझाया-कि हे देवानुप्रिय ! इस मुनि धर्म को निर्दोष रूप से पालन करने के लिये तुम्हें चाहिये कि तुम युग मात्र भूमि को आगे देखते हुए चलो । इससे यह लाभ होता है कि अपनी असावधानी से जीव की विराधना नहीं होवे । इस तरह से चल ने की प्रवृत्ति करने वाला साधु ईर्यासमिति का आराधक कहलाता है । मुनिधर्म को निर्दोष रूप से निर्वाह करने के लिये इस समिति का पालन आवश्यक है । इसमें पर के प्राणों की रक्षा करने के साथ २ अपने अहिंसारूप महाव्रत का रक्षण अच्छी तरह से होता है । (एवं चिट्ठियव्वं) तथा हे देवानुप्रिय ! जिस जगह अनेक लोगों का गमनागमन हो ऐसी जगह में, संयम में बाधा न हो, अपनी निज की कोई बाधा न होय, तथा प्रवचन में कोई बाधा न आवे, इस तरह खड़ा रहना पर चाहिये । (एवं निसीइयव्वं) तथा मुनि का यह भी कर्तव्य है कि जहां वह बैठना चाहते हैं तो पहिले वह उस को अपने प्रमार्जिका से प्रमा-

---

જોઈએ તાત્પર્ય એ છે કે મુનિએ, મુનિધર્મનુ પાલન કરવાને માટે જે માર્ગે ચાલવાનુ હોય તે માર્ગે બરાબર સામે નજર નાખીને ચાલવુ જોઈએ આ પ્રમાણે સાવધાની રાખવાથી જીવની હિંસા થતી નથી આ પ્રમાણે ચાલનાર સાધુ ઇર્યાસમિતિનું પાલન કરનાર ગણાય છે. મુનિધર્મનું નિર્દોષપણે પાલન કરવા માટે ઇર્યાસમિતિનુ પાલન કરવુ આવશ્યક ગણાય છે એમ કરવાથી અન્ય જીવોના પ્રાણોનુ રક્ષણ થાય છે એટલુ જ નહી પણ અહિંસારૂપ મહાવ્રતનું પણ સારી રીતે પાલન થાય છે

(एव चिट्ठियव्वं) હે દેવાનુપ્રિય ! જે જગ્યાએ ઘણા માણુસોની અવર જવર થતી હોય એવી જગ્યામાં, સંયમના પાલનમાં કોઈ મુશ્કેલી ન પડે, તથા પોતાના તરફથી અન્ય જીવોને કોઇ જાતની મુશ્કેલી ન પડે, એ રીતે ઉભા રહેવું જોઇએ.

(एव निसीइयव्वं) મુનિની એ ફરજ છે કે જ્યાં તે બેસવા માગતા હોય તે જગ્યાને પહેલાં રજોહરણુથી સાફ કરવી જોઇએ, ત્યારપછી ત્યા બેસવું

स्वगर्त्तयितव्यम्-प्रमार्जनपूर्वकमेव पार्श्वपरिवर्तनं कर्तव्यम्। 'एवं भुंजियव्वं' एवं भोक्तव्यम् अङ्गारधूमादिदोषवर्जितमाहारादि भोक्तव्यमिति भावः 'एवं भासियव्वं' एवं भाषितव्यम्-सावद्यभाषा परिवर्जनेन भाषासमित्या वक्तव्यम्। 'एवं उट्ठाए उट्ठाय' एवमुत्थयोत्थाय एवम्=प्रमादनिद्रानिराकरणेन उत्थया आत्मशक्त्या उत्थाय 'पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं' प्राणेषु भूतेषु जीवेषु सत्त्वेषु एकेन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तेषु तत्र प्राणाः=द्वि त्रि चतुरिन्द्रियास्तेषु तथा भूताः=वनस्पतयस्तेषु, जीवाः पञ्चेन्द्रियास्तेषु सत्त्वाः=पृथिव्यप्तेजो वायवस्तेषु 'संजमेणं' संयमेन=तद्रक्षणेन संजमियव्वं' संयन्तव्यम्=यतितव्यम् यथा

र्जित करले पश्चात् वहां बैठे। (एवं तुयट्टियव्वं) सोते समय उसे इस बात की सावधानी रखनी चाहिये कि यदि वह करवट बदलता है तो उसे पहिले उस स्थान को और अपने पार्श्वभाग को प्रमार्जिका आदि से प्रमार्जित कर लेना चाहिये, तब जाकर वह करवट बदले। (एवं भुंजियव्वं) इस प्रकार से भोजन करना चाहिये अर्थात् आहार संबंधी दोषों को टालकर एवं अगार धूम वगैरह दोषों को दूर कर मुनि को शुद्ध आहार करना चाहिये। (एवं भासियव्वं) बोलते समय भाषा समिति के अनुसार ही बोलना चाहिये। साधु को सावद्यभाषा का परिहार सदा करना चाहिये-हित, मित, वचन ही बोलना चाहिये। (एवं उट्ठाए उट्ठाय) अपनी आत्माशक्ति से उठकर-अर्थात् प्रमाद निद्रा का त्याग पूर्वक साव धान होकर-विवेक युक्त होकर (पाणेहिं, भूएहिं, जीवेहिं, सत्तेहिं) श्रमण निर्ग्रन्थ का कर्तव्य है कि वह प्राण, भूत, जीव और सत्त्वों की यतना से सदा रक्षा करता रहे। यही बात (संजमेणं संजमियव्वं) सूत्रपाठ

જોઈએ, (एवं तुयट्टियव्वं) પડખુ બદલતી વખતે પણ મુનિએ સાવધાની રાખવી જોઈએ-સૂતી વખતે પડખુ બદલવાની જરૂર પડે ત્યારે મુનિએ જે બાજુ પડખુ બદલવુ હોય તે ભાગને રજોહરણથી સાફ કરીને પડખુ ફેરવવુ જોઈએ, (एवं भुंजियव्वं) આ પ્રમાણે ભોજન કરવુ જોઈએ મુનિએ નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ-આહાર સબંધી દોષો ટાળીને આહાર લેવો જોઈએ (एवं भासियव्वं) બોલતી વખતે ભાષા સમિતિનું પાલન કરવું જોઈએ. સાધુએ સાવદ્ય (દોષ યુક્ત) ભાષાનો સદા પરિત્યાગ કરવો જોઈએ હિત, મિત વચનો જ બોલવા જોઈએ

(एवं उट्ठाए उट्ठाय) પોતાની આત્મ શક્તિથી ઉઠીને-એટલે કે પ્રમાદ તથા નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને, સાવચેતી પૂર્વક-વિવેકયુક્ત થઈને (पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं, सत्तेहिं) મુનિએ પ્રાણ ભૂત, જીવ અને સત્ત્વોની યતના પૂર્વક રક્ષા કરવી જોઈએ. એજ વાત (संजमेण संजमियव्वं) આ સૂત્ર પાઠ

प्राणादिनां विराधना न भवेत्तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः । 'अस्सिंच णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं' अस्मिंश्च खलु अर्थे प्राणादि रक्षणरूपे प्रयोजने न किञ्चिदपि प्रमादयितव्यम् हे स्कन्दक ! योऽर्थः चारित्रपालनरूपो धर्मः प्रतिपादितस्तस्मिन्नर्थे त्वया कथमपि प्रमादो न विधेय इति, 'तए णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्ययनगोत्रः ' समणस्स भगवओ, महावीरस्स ' श्रम–

द्वारा समझाई गई है । द्वीन्द्रियजीव, और चौइन्द्रियजीव ये प्राण शब्द से, वनस्पतिकायिक जीव भूतशब्द से, पंचेन्द्रिय जीव जीवशब्द से और पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक और वायुकायिक ये एकेन्द्रिय जीव सत्त्वशब्द से ग्रहण किये हैं तात्पर्य कहने का यह है कि संयमी साधु को अपनी हरएक प्रकार की प्रवृत्ति ऐसी करनी चाहिये कि जिससे किसी भी जीवका विराधना न हो ।

(अस्सिं च णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) इस प्राणादि रक्षण रूप प्रयोजन–संयम में थोड़ा सा भी प्रमाद नहीं करना चाहिये । प्रभु स्कन्दक अनगार को समझाते हुए उनसे कह रहे हैं कि हे स्कन्दक ! जो चारित्र पालनरूप अर्थधर्म–तुम्हें मैंने पालन निमित्त प्रतिपादित किया है उस अर्थ में–कर्तव्य में कथमपि प्रमाद का सेवन नहीं करना चाहिये । (तएणं से खंदए कच्चायणसगोत्ते) इस प्रकार जब श्रमण भगवान महावीर प्रभुने उनको अनगार धर्म का स्वरूप समझाया–तब उन कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने (समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं

વડે સમજાવવામા આવી છે (પ્રાણ) પદથી દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે (ભૂત) પદથી વનસ્પતિકાયના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે (જીવ) પદથી પચેન્દ્રિય જીવો અને (સત્વ) પદથી પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાયના જીવો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સયમી સાધુની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ એવી હોવી જોઇએ કે જેનાથી જીવોની વિરાધના ન થાય.

(अस्सिं च ण अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) આ પ્રાણ વગેરેના રક્ષણ રૂપ પ્રયોજનમા (સંયમમા) બિલકુલ પ્રમાદ કરવો જોઇએ નહીં ભગવાન મહાવીર સ્કન્દક અણુગારને સમજાવે છે કે હે સ્કન્દક ! જે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું પાલન કરવાનો મેં તમને ઉપદેશ આપ્યો છે, તેના પાલનમાં તમારે બિલકુલ પ્રમાદ સેવવો નહી (तएण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते ! આ રીતે જ્યારે ભગવાન મહાવીરે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કદકને અણગાર-ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું ત્યારે તેમણે (समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं)

गस्य भगवतो महावीरस्य 'इम एयारूव' इममेतद्रूपम् 'धम्मिय' धार्मिकम् धर्मप्रधानकं चारित्रपालनरूपम् 'उवएस' उपदेशं 'सम्म सपडिवज्जइ' सम्यक् संप्रतिपद्यते, संयमं स्वीकरोतीत्यर्थः। अथासौ स्कन्दकः ततः किंकरोतीत्याह- 'तमाणाए' इत्यादि। 'तमाणाए' तदाज्ञया=भगवदाज्ञया 'तह गच्छइ' तथा गच्छति यथा = ईर्यासमित्या गच्छति = गमनागमनं करोति, 'तह चिट्ठइ' तथा तिष्ठति, संयमात्मप्रवचनविराधनापरिहारेण तिष्ठति 'तह निसीयई' तथा निषीदति भूमिप्रमार्जनपूर्वकमुपविशति 'तह तुयट्टइ' तथा त्वग्वर्तयति=

एयारूव) श्रमण भगवान महावीर के इस प्रकार के (धम्मियं) धार्मिक -धर्मप्रधान-चरित्र पालनरूप (उवएसं) उपदेश को (सम्म पडिवज्जइ) अच्छी तरह से स्वीकार कर लिया अर्थात् संयम को धारण कर लिया।

अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि संयम को अंगीकार करने के बाद स्कन्दक ने क्या किया—(तमाणाए तह गच्छइ) अब वे स्कन्दक अनगार प्रभु की आज्ञा के अनुसार (तह गच्छइ) ईर्यासमिति से गमनागमन करने लगे। (तह चिट्ठइ) संयम में अपने में तथा प्रवचन में जिस तरह विराधना न हो इस प्रकार से वे खड़े रहने लगे। (तह निसीयई) प्रभु ने बैठने के लिये जैसा उन्हें समझाया था उस माफिक अब वे बैठने लगे-अर्थात् बैठ ने की भूमिका पहिले प्रमार्जन कर लेते बाद में वहां बैठते (तह तुयट्टइ) त्वग्वर्तन-करवट के बदल ने के समय में साधु को क्या करके करवट बदलना चाहिये इस विषय में जैसा प्रभु ने स्कन्दक को उपदेश दिया था वे उस मार्ग के अनुसार यतनापूर्वक अपना पार्श्वपरिवर्तन-करवट बदलना करने लगे अर्थात्

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના તે પ્રકારના (धम्मियं) ધાર્મિક-ચારિત્ર પાલનરૂપ (उवएसं) ઉપદેશનો (सम्म पडिवज्जइ) ઘણી સારી રીતે સ્વીકાર કીધો એટલે કે સંયમ ધારણ કર્યો અને નિર્ગ્રંથ ધર્મનું યથોક્ત રીતે પાલન કરવા માંડ્યું

હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે સંયમ અંગીકાર કર્યા પછી સ્કન્દકે શું કર્યું? (तमाणाए तह गच्छइ) હવે તે સ્કન્દક પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર ઇર્યાસમિતિનું પાલન કરીને અવર જવર કરવા લાગ્યા. (तह चिट्ठइ) સંયમમાં તથા પ્રવચનમાં વિરાધના ન થાય તે રીતે ઉભા રહેવા લાગ્યા (तह निसीयई) બેસતી વખતે કેવી રીતે બેસવું, એ બાબતમાં પ્રભુએ જે આજ્ઞા આપી હતી તે પ્રમાણે હવે પ્રમાર્જના કરીને (રજોહરણથી બેસવાની જગ્યા સાફ કરીને) યતના પૂર્વક બેસવા લાગ્યા. (तहतुयट्टइ) પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર યતનાપૂર્વક પડખું ફેરવવા લાગ્યા એટલે કે પડખું ફેરવતા પહેલાં તે જગ્યાનું તથા તે

प्राणादीनां विराधना न भवेत्तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः । 'अस्सिच ण अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं' अस्मिश्च खलु अर्थे प्राणादि रक्षणरूपे प्रयोजने न किञ्चिदपि प्रमादयितव्यम् हे स्कन्दक ! योऽर्थ चारित्रपालनरूपो धर्मः प्रतिपादितस्तस्मिन्नर्थे त्वया कथमपि प्रमादो न विधेय इति, 'तए णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्ययनगोत्रः 'समणस्स भगवओ, महावीरस्स' श्रम-

द्वारा समझाई गई है । द्वीन्द्रियजीव, और चौइन्द्रियजीव ये प्राण शब्द से, वनस्पतिकायिक जीव भूतशब्द से, पंचेन्द्रिय जीव जीवशब्द से और पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक और वायुकायिक ये एकेन्द्रिय जीव सत्त्वशब्द से ग्रहण किये हैं तात्पर्य कहने का यह है कि संयमी साधु को अपनी हरएक प्रकार की प्रवृत्ति ऐसी करनी चाहिये कि जिससे किसी भी जीवका विराधना न हो ।

(अस्सिं च णं अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्वं) इस प्राणादि रक्षण रूप प्रयोजन-संयम में थोड़ा सा भी प्रमाद नहीं करना चाहिये । प्रभु स्कन्दक अनगार को समझाते हुए उनसे कह रहे हैं कि हे स्कन्दक ! जो चारित्र पालनरूप अर्थधर्म-तुम्हें मैंने पालन निमित्त प्रतिपादित किया है उस अर्थ में-कर्तव्य में कथमपि प्रमाद का सेवन नहीं करना चाहिये । (तएणं से खंदए कच्चायणसगोत्ते) इस प्रकार जब श्रमण भगवान महावीर प्रभुने उनको अनगार धर्म का स्वरूप समझाया-तब उन कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक ने (समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं

વડે સમજાવવામાં આવી છે (પ્રાણ) પદથી દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે (ભૂત) પદથી વનસ્પતિકાયના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે (જીવ) પદથી પંચેન્દ્રિય જીવો અને (સત્વ) પદથી પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાયના જીવો ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સયમી સાધુની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેનાથી જીવોની વિરાધના ન થાય

(अस्सिं च ण अट्ठे णो किंचि वि पमाइयव्व) આ પ્રાણ વગેરેના રક્ષણ રૂપ પ્રયોજનમા (સયમમાં) બિલકુલ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં ભગવાન મહાવીર સ્કન્દક અણગારને સમજાવે છે કે હે સ્કન્દક ! જે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું પાલન કરવાનો મે તમને ઉપદેશ આપ્યો છે, તેના પાલનમાં તમારે બિલકુલ પ્રમાદ સેવવો નહીં (तएण से खंदए कचायणस्स गोत्ते ! આ રીતે જ્યારે ભગવાન મહાવીરે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કંદકને અણગાર-ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું ત્યારે તેમણે (समणस्स भगवओ महावीरस्स इम एयारूव)

कीदृशो जात इत्याह=' इरिया समिए ' ईर्या समितः=ईरणमीर्या, ईर्या-रागद्वेष राहित्येन यतनया गमनम् = प्रखरतरसहस्रकरकरनिकरप्रकाशितासु दिशासु पदार्थवीक्षणक्षमे चक्षुर्द्वये मनुष्यरथचक्रतुरगखुरक्षुण्णतुषारादौ प्रासुकमार्गे सदेकध्यानमनसो मुनेः शनैर्विन्यस्तचरणस्य सङ्कुचितनिजपूर्वापरगात्रस्य पुरतोभून्य स्तयुगमात्रदृष्ट्या चेष्टनम्, तया समित'=सम्यक्प्रकारेण युक्तः, ईर्यासमितिमानि

तरह वे कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक अनगार हो गये। अर्थात् भगवान् का उपदेश सुनकर वे भगवत्प्रतिपादित धर्मका आचरण करते हुए द्रव्य और भाव से अनगार हो गये। वे कैसे अनगार हुए ? इसके लिये कहते हैं कि (ईरियासमिए) राग और द्वेष से रहित होकर यतना पूर्वक गमन करना इसका नाम ईर्या है। अर्थात्-जब सूर्यकी प्रखर किरणों से मार्ग अच्छी तरह से प्रकाशित हो चुका हो सब दिशा ओं में प्रकाश फैल गया हो-आंखों से किसी भी प्रकार की देखनेमें बाधा न हो, दोनों आंखों से पदार्थका निरीक्षण अच्छी तरह से हो सके ऐसे आयुकी हो तथा तुषार आदि से युक्त मार्ग मनुष्यों के संचार से, रथचक्र के संचार से, तुरग आदि के खुरों से क्षुण्ण-शास्त्र परिणत अर्थात् अचित्त हो चुका हो ऐसे प्रासुक मार्ग पर चलने में उपयोग सहित होते हुए मुनिका जो धीरे २ आगे२ की जुसरा प्रमाण भूमि देख कर शरीरको इधर उधर हिलाये डुलाये बिना गमन है इसका नाम

બન્યા એટલે કે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળીને તેમણે પ્રરૂપેલ ધર્મનું આચરણ કરતા કરતા દ્રવ્યે અને ભાવે અણગાર થઈ ગયા. તેઓ કેવા અણગાર થઈ ગયા ? તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-(ઈરિયાસમિએ) તેઓ ઈર્યાસમિતિ યુક્ત બન્યા. રાગ દ્વેષથી રહિત બનીને યતના પૂર્વક ગમન કરવું, તેનું નામ (ઈર્યા) છે એટલે કે જ્યારે સૂર્યના તેજસ્વી કિરણોથી માર્ગ સારી રીતે પ્રકાશિત થઈ ગયો હોય, ચારે દિશાઓમાં પ્રકાશ ફેલાયો હોય કોઈ પણ વસ્તુને આંખો વડે જોવામાં કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી નડતી ન હોય, બન્ને આંખોથી વસ્તુનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી શકાતું હોય, તથા બાકળ વગેરેથી રહિત એવો માર્ગ છે જે મનુષ્યોના અવર જવરથી, રથ ચક્રના સંચારથી, અને અશ્વ વગેરે પ્રાણીઓના પગની ખરીઓ થકી (અચિત્ત) થઈ ચુકયો હોય એવા પ્રાસુક (દોષ રહિત) માર્ગ પર આગળની ધૂંસરી પ્રમાણ ભૂમિને જોઈને, ધીમે ધીમે શરીરને આમ તેમ હલાવ્યા વિના મુનિનું જે ગમન થાય છે તેને ઈર્યા કહે છે તે ઈર્યાથી જે સમિત(યુક્ત)

प्रमार्जनपूर्वकं पार्श्वपरिवर्त्तनं करोति 'तह भुंजइ' तथा भुङ्क्ते=अङ्गारधूमादिदोष वर्जनेनाहारादि करोति । 'तह भासइ' तथा भाषते सावद्यपरिवर्जनेन भाषा समित्या वदति, 'तह उट्ठाए उट्ठाय' तथोत्थायोत्थाय=तथा=निद्राप्रमादवर्जनेन उत्थया उत्थाय आत्मशक्त्या पूर्णरूपेण सावधानीभूयेत्यर्थः 'पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं' प्राणेषु भूतेषु जीवेषु सत्वेषु=प्राणादिषु 'संजमेणं' संयमेन = रक्षण-रूपेण 'संजमेइ' संयमयति=यतते जीवरक्षायां यतनावान् भवति-इत्यर्थः 'अस्सिं च णं अट्ठे णो पमायइ' अस्मिंश्च खलु अर्थे संयमपालनरूपे नो प्रमाद्यति =प्रमादं न करोतीति । 'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः 'अणगारे जाए' अनगारो जातः भगवत उपदेशं श्रुत्वा भगवत्प्रतिपादित श्रुतचारित्रादि धर्ममाचरन् द्रव्यतो भावतश्चानगारोऽभवदिति भावः।

करवट बदल ने पहिले वे उस करवट और स्थान का प्रमार्जन कर लेते-तब कहीं वे करवट बदलते-(तह भुंजइ) अङ्गारदोष और धूमादिदोष से वर्जित वे आहार आदि कर ने लगें।' तह भासइ' सावद्य-वचन का परिहार करके अब वे भाषा समिति के अनुसार बोल ने लगे 'तह उट्ठाए उट्ठाय' तथा अपनी आत्मशक्ति से उठ कर प्रमाद निद्राका त्याग करके सोच समझ कर अर्थात् पूर्णरूप से सावधान होकर-'पाणेहिं, भूएहिं, जीवेहिं, सत्तेहिं, प्राणों में, भूतों में, जीवों में और सत्वों में 'संजमेणं' उनके रक्षण रूप संयम से प्रवृत्ति करने लगे अर्थात्-जीवों की रक्षा करने में वे यतनावान् बन गये । 'अस्सिं च णं अट्ठेणो पमायइ' इस अर्थमें-संयम पालन रूप जिन कर्तव्य में-वे थोडा सा भी प्रमाद नहीं करते । 'तएणं से खंदए-कच्चायणस गोत्ते' इस

पडखानु प्रमार्जन (पूंजी लेवानी क्रिया) करता हता (तह भुजइ) भगवाननी आज्ञानुसार निर्दोष-प्रासुक-अहार ग्रहणु करवा लाग्या એटले के अंगार दोष अने धूमादि दोषथी रहित आहार ग्रहणु करवा लाग्या (तह भासइ) सावद्य वचननो त्याग करीने निर्वद्य (दोष रहित) वचन બोलवा लाग्या -भाषासमितिनु पालन करवा लाग्या (तह उट्ठाए उट्ठाय) तथा पोतानी आत्मशक्तिथी ઉठीने-प्रमाद निद्रानो त्याग करीने, सावधानी पूर्वक (पाणेहिं, भूएहिं जीवेहिं, सत्तेहिं, सजमेण) प्राणु, भूत, જીव अने सत्वोनी रक्षा थाय એवी रीते वर्तवा लाग्या એटले के तेઓ यतना पूर्वक જીवोनी रक्षा करवा लाग्या. अस्सि च णं अट्ठे णो पमायइ) आ अर्थमा (संयमनु पालन करवा रूप पोताना कर्तव्यमा) तेઓ બिलकुल प्रमाद करता नही (तएण से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते) आ रीते कात्यायन गोत्री स्कंदक साचा अर्थमा अणुगार

कीदृशो जात इत्याह=' इरिया समिए ' ईर्या समित =ईरणमीर्या ईर्या-रागद्वेषराहित्येन यतनया गमनम् = प्रखरतरसहस्रकरकरनिकरप्रकाशितासु दिशासु पदार्थवीक्षणक्षमे चक्षुर्द्वये मनुष्यरथचक्रतुरगखुरक्षुण्णतुषारादौ प्रासुकमार्गे सर्वेकतानमनसो मुने शनैर्विन्यस्तचरणस्य सङ्कुचितनिजपूर्वापरगात्रस्य पुरतोयून्प स्वयुगमात्रदृष्ट्या चेष्टनम्, तया समित =सम्यक्प्रकारेण युक्त, ईर्यासमितिमानि-

तरह वे कात्यायनगोत्रीय स्कन्दक अनगार हो गये। अर्थात् भगवान् का उपदेश सुनकर वे भगवत्प्रतिपादित धर्मका आचरण करते हुए द्रव्य और भाव से अनगार हो गये। वे कैसे अनगार हुए ? इसके लिये कहते हैं कि (ईरियासमिए) राग और द्वेष से रहित होकर यतना पूर्वक गमन करना इसका नाम ईर्या है। अर्थात्-जब सूर्यकी प्रखर किरणों से मार्ग अच्छी तरह से प्रकाशित हो चुका हो सब दिशाओं में प्रकाश फैल गया हो-आंखों से किसी भी प्रकार की देखनेमें बाधा न हो, दोनों आंखों से पदार्थका निरीक्षण अच्छी तरह से हो सके ऐसे आयुकी हो तथा तुषार आदि से युक्त मार्ग मनुष्यों के संचार से, रथचक्र के संचार से, तुरग आदि के खुरों से क्षुण्ण-शस्त्र परिणत अर्थात् अचित्त हो चुका हो ऐसे प्रासुक मार्ग पर चलने में उपयोग सहित होते हुए मुनिका जो धीरे २ आगे२ की जुसरा प्रमाण भूमि देख कर शरीरको इधर उधर हिलाये डुलाये बिना गमन है इसका नाम

બન્યા એટલે કે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળીને તેમણે પ્રરૂપેલ ધર્મનું આચરણ કરતાં કરતાં દ્રવ્યે અને ભાવે અણગાર થઈ ગયા. તેઓ કેવા અણગાર થઈ ગયા ? તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-(ईरियासमिए) તેઓ ઇર્યાસમિતિ યુક્ત બન્યા. રાગ દ્વેષથી રહિત બનીને યતના પૂર્વક ગમન કરવું, તેનુ નામ (ઇર્યા) છે એટલે કે જ્યારે સૂર્યના તેજસ્વી કિરણોથી માર્ગ સારી રીતે પ્રકાશિત થઇ ગયો હોય, જ્યારે દિશાઓમાં પ્રકાશ ફેલાયો હોય કોઇ પણ વસ્તુને આંખો વડે જોવામાં કોઇ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી નડતી ન હોય, બન્ને આંખોથી વસ્તુનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી શકાતુ હોય, તથા ઝાકળ વગેરેથી રહિત એવો માર્ગ છે જે મનુષ્યોના અવર જવરથી, રથ ચક્રના સંચારથી, અને અશ્વ વગેરે પ્રાણીઓના પગની ખરીથી શાસ્ત્રો (અચિત્ત) થઇ ચુક્યો હોય, એવા પ્રાસુક (દોષ રહિત) માર્ગ પર ગાડાની ધૂસરી પ્રમાણ ભૂમિને જોઇને, ધીમે ધીમે શરીરને આમ તેમ ડોલાવ્યા વિના મુનિનું જે ગમન થાય છે તેને ઇર્યા કહે છે તે ઇર્યાથી જે સમિત(યુક્ત)

त्यर्थः १। 'भासासमिए-भाषासमितः-भाषणं भाषा = कार्कश्यादिरहितहित-मितस्फीतमृदुभाषणरूपा, तया समितः = युक्तः २। भाषासमितिमानित्यर्थः 'एसणासमिए' एषणा समितः-एषणा - नवकोटिविशुद्धभिक्षाग्रहणरूपा, सा च गवेषणा ग्रहणैषणा-परिभोगैषणादिभेदेन त्रिविधा भवति तया समितः=सम्यगुपयोगयुक्तः, एषणा समितिमान् इत्यर्थः। 'आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए' आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समितः, तत्र-आदानेन=ग्रहणेन सह भाण्डमात्रायाः=उपकरणसमूहरूपायाः यद्वा भाण्डस्य पात्रस्य, मात्रस्य=वस्त्रादिरूपोपकरणस्य, यद्वा भाण्डमात्रयोः-इतिच्छाया पक्षे भाण्डस्य या निक्षेपणा=

ईर्या है। इस ईर्या से जो समित हैं- अच्छी तरह से युक्त हैं-वे ईर्या समित हैं। अर्थात् ईर्यासमिति वाले हैं। इस प्रकार की ईर्या समिति वाले वे स्कन्दक अनगार हो गये। भासासमिए' कर्कशता आदि से रहित हित, मित, मृदु भाषण करना इस का नाम भाषा समिति है। इस भाषा समिति से जो युक्त होते हैं वे भाषासमित कहलाते हैं। स्कन्दक अनगार इस भाषा समिति से युक्त बन गये। एसणासमिए' नवकोटि से विशुद्ध भिक्षा का ग्रहण करना इसका नाम एषणा है। यह एषणा- गवेषणा, ग्रहणैषणा और परिभोगैषणा आदि के भेद से तीन प्रकार की है। इस एषणा से जो युक्त होते हैं अर्थात् जो इस में अच्छी तरह से उपयोग रखते हैं वे एषणा समित हैं। वे स्कन्दक मुनि इस एषणा समिति से युक्त बन गये। 'आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए' उपकरण समूह रूप भांड मात्रा के ग्रहण करने में और उठाने में अथवा भांड पात्र, एवं मात्र-वस्त्रादि रूप उपकरणों के धरने में, उठाने

હોય છે, તેને ઇર્યાસમિત અથવા ઇર્યાસમિત વાળો કહે છે. તે સ્કન્દક અણુગાર તે પ્રકારની ઇર્યાસમિતિ વાળા થઇ ગયા. (भासासमिए) કર્કશ પણું વગેરે રહિત, હિત, મિત, મૃદુ વાણી બોલનારને ભાષાસમિતિથી યુક્ત કહેવામા આવે છે. સ્કન્દક અણુગાર ભાષાસમિતિથી પણ યુક્ત બન્યા(एसणासमिए) વિશુદ્ધ ભિક્ષાને " એષણા " કહે છે. તે એષણાના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે- (૧) ગવેષણા, (૨) ગ્રહણૈષણા, અને (૩) પરિભોગૈષણા. આ એષણાથી જે યુક્ત હોય છે એટલે કે તેનુ જે બરાબર પાલન કરે છે તેને એષણા સમિત કહે છે. સ્કન્દક 'અણુગાર એષણા સમિતિથી યુક્ત બની ગયા—(आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए) ભાંડ એટલે પાત્ર અને માત્ર એટલે વસ્ત્રાદિ રૂપ ઉપકરણો પાત્ર અને વસ્ત્રાદિ રૂપ ઉપકરણોને મૂકતી વખતે

न्यासः, तस्यां भाण्डोपकरणानां ग्रहणे स्थापने चेत्यर्थः समित=यतनावान् सुप्र तिलेखित सुप्रमार्जितादि क्रमेण प्रवर्तक इत्यर्थः । 'उच्चारपासवणखेलजल्ल सिंघाणपरिद्वावणियासमिए ' उच्चारप्रस्रवणखेलजल्लशिङ्घाणपरिष्ठापनिका समित ' तत्र-उच्चारः=पुरीषं, प्रस्रवण=मूत्र, खेल श्लेष्मा, जल्ल=देहमल, शिङ्घाणं=नासिकामलम् , एतेषां परिष्ठापनिका=व्युत्सर्जनं तत्र समित =यतनावान्

में जो यतना पूर्वक प्रवृत्ति की जाती है अर्थात् जिस स्थानपर-उन्हें धरना हो सो पहिले उस स्थान की प्रमार्जना कर लेनी और जो उपकरण उठाना हो उसकी उठानेसे पहिले प्रतिलेखना प्रमार्जना करलेनी इसका नाम आदान भांडमात्रनिक्षेपणसमिति है। इस समिति से जो युक्त होते हैं वे आदानभांडमात्रनिक्षेपणा समिति वाले कहलाते हैं । स्कन्दक अनगार इस समिति से युक्त बन गये । अर्थात् जब वे धर्मोपकरणोंको धरते उठाते थे तब उसकी वे पहिले अच्छी तरह प्रतिलेखना कर लेते और अच्छी तरह से उसकी प्रमार्जना कर लेते-तब कहीं वे उसे धरते और उठाते थे । उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिद्वावणिया-समिए, उच्चार नाम बडी नीत का है, प्रस्रवण नाम-लघुनीत का है, खेल नाम खकार-श्लेष्माका है, जल्ल नाम शरीर के मैल का है, शिङ्घा ण नाम नाक के मैलका है। इन सब की परिष्ठापनिका क्रिया में अर्थात् इनके परठने में यतनाकरना इसका नाम उच्चारप्रस्रवण खेल जल्ल

તથા લેતી વખતે યતના પૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે-એટલે કે તેમને જે સ્થાને મૂકવા હોય તે સ્થાનને પહેલા રજોહરણથી પુજવાની અને જે ઉપકરણને ઉઠાવવાનું હોય તેને ઉઠાવતા પહેલાં તેની પ્રમાર્જના કરવાની ક્રિયાને આદાનભાંડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ કહે છે તે સમિતિથી જે યુક્ત હોય છે તેને આ દાનભાંડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ કહે છે સ્કન્દક અણગાર આદાનભ ડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિથી યુક્ત બન્યા તાત્પર્ય એ છે કે સ્કન્દક મુનિ કોઈ પણ ધર્મોપકરણને મૂકતાં કે ઉપાડતાં પહેલાં તેની સારી રીતે પ્રતિલેખના અને પ્રમાર્જના કરી લેતા હતા (उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिद्वावणियासमिए) (उच्चार) એટલે મળ, ઝાડો (प्रस्रवण) એટલે મૂત્ર (પેશાબ,) (खेल) કફ, (जल्ल) એટલે શરીરનો મેલ, (सिंघाण) એટલે નાકમાંથી નીકળતો ચીકણો પદાર્થ (લીંટ,) એ બધી વસ્તુઓ પરઠવાની ક્રિયા યતનાપૂવક કરવી તેનું નામ ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલ જલ્લ શિંઘાણ-પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ છે તે સમિતિથી યુક્ત મુનિને ઉચ્ચારપ્રસ્રવણ ખેલ જલ્લ શિંઘાણ પરિષ્ઠાપનિકા સમિત કહે છે. સ્કન્દક

'मणसमिए' मनःसमितः-मनः=अन्तःकरणं, तत्र समितः निरवद्यमनःप्रवृत्तिमान् कुशलमनोयोगवानित्यर्थः। 'वयसमिए' वचः समितः=वचसि अनृत कटुत्वसावद्यादि दोषरहितवचने समितः=उपयोगवान्, हितमितप्रियसत्यवचो योगवानित्यर्थः 'कायसमिए' कायसमितः काय.= शरीर, तत्र समितः प्राण्युपघातादिदोषपरिहारपूर्वकमाकुञ्चनप्रसारणादि क्रियाकारकः। 'मणगुत्ते' मनोगुप्त', मनसा=मनोव्यापारेण गुप्तः रक्षितः संयमितमनोव्यापारः मनोजन्या

शिंघाणपरिष्ठापनिका समिति है। इस समिति से जो युक्त होते हैं वे उच्चार प्रस्रवण खेल जल्ल सिंघाणपरिष्ठाननिकासमितिवाले कहलाते हैं। ये स्कन्दक अनगार इस समिति से युक्त बन गये। 'मणसमिए' वे मनः समित वाले हो गये मन नाम अन्तः करण का है। इस अन्तः-करण में वे समित यतना शाली हो गये अर्थात् निरवद्यमनः प्रवृत्ति से युक्त हो गये-अकुशल मनोयोगको त्याग कर वे कुशल मनोयोग वाले बन गये। 'वय समिए' वचन में समित हो गये, अर्थात् असत्य, कटुक, सावद्य आदि दोषों से रहित ऐसे वचन में उपयोग वाले हो गये, हित, मित, प्रिय ऐसे सत्यवचन रूप योग से युक्त हो गये। 'कायसमिए' काय नाम शरीर का है, इसमें समित हो गये, अर्थात् जीवों का उपघात अपघात होने रूप दोष का परित्याग करते हुए वे स्कन्दक अनगार अपने शरीर की आकुंचन, प्रसारण आदि क्रिया करने लगे (मणगुत्ते) संयमित मनोव्यापारवाले हो गये, अर्थात् अपने मन को उन्हों ने वश में कर लिया। मनोयोग से जो कर्मरूप कचरा आता था उसका

અણગાર તે સમિતિથી પણ યુક્ત બની ગયા. (मणसमिए) ત્યાર બાદ તેઓ મન.સમિત બની ગયા. એટલે કે નિરવદ્ય (દોષ રહિત) મનની પ્રવૃત્તિવાળા બની ગયા-અશુભ મનોયોગનો પરિત્યાગ કરીને તેઓ શુભમનોયોગવાળા બની ગયા. (वयसमिए) તેઓ વચન સમિત બની ગયા. એટલે કે અસત્ય, કર્કશ સાવદ્ય (દોષ યુક્ત) વગેરે દોષોથી રહિત વચનો બોલવા લાગ્યા. હિત, મિત. અને પ્રિય સત્યવચન રૂપ યોગથી યુક્ત બની ગયા (कायसमिए) કાય એટલે શરીર, તેઓ કાયસમિત બની ગયા એટલે કે પોતાના શરીરની ક્રિયાઓ અથવા પોતાના અંગોના હલનચલન એવી રીતે કરવા લાગ્યા કે જેથી કોઇ પણ વિરાધના ન થાય તેનું ધ્યાન રાખતા થઇ ગયા (मणगुत्ते) તેમણે પોતાના મનને પૂરે પૂરૂં વશ કરી લીધું તેઓ મનના સંયમથી યુક્ત થઇ ગયા મનોયોગથી જે કર્મ રૂપ રજનો પ્રવેશ થતો હતો તેનો

गन्तुककर्मकचयनिरोधका, अकुशलमनोयोगनिरोधको वा । यद्वा मनोगुप्ताः मनो गुप्तिमान् तत्र मनोगुप्तिस्त्रिधा, यथा-आर्त्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजाल-वियोगलक्षणा प्रथमा १, शास्त्रानुगामिनी परलोकसाधिनी धर्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणामरूपा द्वितीया २, कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन चिराभ्यस्तयोग-सम्पादितावस्था विशेषजन्या-आत्मस्वरूपरमणरूपा तृतीया ३ ।

उक्तञ्च—" विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥ " इति ॥

उन्होंने निरोध कर दिया । अथवा-अकुशल मनोयोग को अकुशल मानसिक व्यापार को उन्होंने रोक दिया। अर्थात्-वे मनोगुप्ति से युक्त हो गये । मनोगुप्ति तीन प्रकार की होती है-जैसे आर्त्त रौद्र ध्यान संबंधी कल्पनाजाल का त्याग करना यह प्रथम मनोगुप्ति है । शास्त्र मार्ग का अनुसरण करने वाली एवं परलोक को सुधारने वाली तथा धर्मध्यान के अनुबंधवाली ऐसी जो माध्यस्थ्य परिणति रूप वृत्ति (मध्यस्थ भाव वाली वृत्ति) होती है वह दूसरी मनोगुप्ति है । कुशल एवं अकुशल मनोवृत्तिके निरोध पूर्वक चिराभ्यस्त योग द्वारा संपादित अवस्थाविशेषसे जनित होती है ऐसी आत्मस्वरूप में रमणरूप तीसरी मनोगुप्ति है ।

कहा भी है—" विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै-र्मनोगुप्तिरुदाहृता " ॥ १ ॥

मनोगुप्ति इस तरह से तीन प्रकार की कही गई है-एक मनोगुप्ति यह कि जिसमें कल्पनाओं का सर्वथा अभाव रहे-किसी भी प्रकार की

તેમણે નિરોધ કરી લીધો એટલે કે અશુભ મનોયોગને (માનસિક પ્રવૃત્તિને) તેમણે રોકી દીધો એ રીતે તેઓ મનોગુપ્તિથી યુક્ત બની ગયા મનોગુપ્તિના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે- આર્ત્ત રૌદ્રધ્યાન વાળી તમામ ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરવો તે પહેલી મનોગુપ્તિ છે શાસ્ત્રમાર્ગ અનુસરનારી અને પરલોકને સુધારનારી તથા ધર્મધ્યાનના અનુબંધવાળી, એવી જે મધ્યસ્થ ભાવવાળી વૃત્તિ હોય તેને બીજી મનોગુપ્તિ કહે છે કુશલ અને અકુશલ મનોવૃત્તિના નિરોધ પૂર્વક, લાંબા અભ્યાસથી અને યોગ વડે પ્રાપ્ત થયેલી અવસ્થા વિશેષથી આત્મ સ્વરૂપમાં જેમ રમણતા થાય છે તે મનોગુપ્તિ છે, કહ્યું પણ છે કે—

(विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम्)
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै मनोगुप्तिरुदाहृता) ॥ १ ॥

મનોગુપ્તિ આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે એક મનોગુપ્તિ એવી છે કે જેમાં કલ્પનાઓનો તદ્દન અભાવ રહે છે કોઈ પણ પ્રકારની કલ્પના મનમાં

'मणसमिए' मनःसमितः-मनः=अन्तःकरणं, तत्र समितः निरवद्यमनःप्रवृत्तिमान् कुशलमनोयोगवानित्यर्थः। 'वयसमिए' वचः समितः=वचसि अनृत कटुत्वसावद्यादि दोषरहितवचने समितः=उपयोगवान्, हितमितप्रियसत्यवचोयोगवानित्यर्थः 'कायसमिए' कायसमितः कायः= शरीर, तत्र समितः प्राण्युपघातादिदोषपरिहारपूर्वकमाकुञ्चनप्रसारणादि क्रियाकारकः। 'मणगुत्ते' मनोगुप्तः, मनसा=मनोव्यापारेण गुप्तः रक्षितः संयमितमनोव्यापारः मनोजन्या

शिंघाणपरिष्ठापनिका समिति है। इस समिति से जो युक्त होते हैं वे उच्चार प्रस्रवण खेल जल्ल सिंघाणपरिष्ठाननिकासमितिवाले कहलाते हैं। ये स्कन्दक अनगार इस समिति से युक्त बन गये। 'मणसमिए' वे मनः समित वाले हो गये मन नाम अन्तः करण का है। इस अन्तः-करण में वे समित यतना शाली हो गये अर्थात् निरवद्यमनः प्रवृत्ति से युक्त हो गये-अकुशल मनोयोगको त्याग कर वे कुशल मनोयोग वाले बन गये। 'वय समिए' वचन में समित हो गये, अर्थात् असत्य, कटुक, सावद्य आदि दोषों से रहित ऐसे वचन में उपयोग वाले हो गये, हित, मित, प्रिय ऐसे सत्यवचन रूप योग से युक्त हो गये। 'कायसमिए' काय नाम शरीर का है, इसमें समित हो गये, अर्थात् जीवों का उपघात अपघात होने रूप दोष का परित्याग करते हुए वे स्कन्दक अनगार अपने शरीर की आकुचन, प्रसारण आदि क्रिया करने लगे (मणगुत्ते) संयमित मनोव्यापारवाले हो गये, अर्थात् अपने मन को उन्हों ने वश में कर लिया। मनोयोग से जो कर्मरूप कचरा आता था उसका

અણુગાર તે સમિતિથી પણ યુક્ત બની ગયા (मणसमिए) ત્યાર બાદ તેઓ મનઃસમિત બની ગયા એટલે કે નિરવદ્ય (દોષ રહિત) મનની પ્રવૃત્તિવાળા બની ગયા-અશુભ મનોયોગનો પરિત્યાગ કરીને તેઓ શુભમનોયોગવાળા બની ગયા (वयसमिए) તેઓ વચન સમિત બની ગયા. એટલે કે અસત્ય, કર્કશ સાવદ્ય (દોષ યુક્ત) વગેરે દોષોથી રહિત વચનો બોલવા લાગ્યા. હિત, મિત, અને પ્રિય સત્યવચન રૂપ યોગથી યુક્ત બની ગયા (कायसमिए) કાય એટલે શરીર, તેઓ કાયસમિત બની ગયા. એટલે કે પોતાના શરીરની ક્રિયાઓ અથવા પોતાના અંગોના હલનચલન એવી રીતે કરવા લાગ્યા કે જેથી કોઇ પણ વિરાધના ન થાય તેનુ ધ્યાન રાખતા થઇ ગયા (मणगुत्ते) તેમણે પોતાના મનને પૂરે પૂરૂં વશ કરી લીધુ તેઓ મનના સંયમથી યુક્ત થઇ ગયા મનોયોગથી જે કર્મ રૂપ રજનો પ્રવેશ થતો હતો તેનો

द्वितीया-गुरुमापृच्छ्य शरीरसंस्तारकप्रतिलेखनप्रमार्जनादि समयोचितक्रिया समूहसम्पादनपूर्वक शयनासनादि विधेयम्, ततो गुरुनिर्देशेन शयनासननिक्षेपा दानादिषु स्वतन्त्र चेष्टात्यागेन नियतकायचेष्टारूपा।

उक्तञ्च—" उपसर्गप्रसङ्गेऽपि कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥
शयनासननिक्षेपाऽऽदानसंक्रमणेषु च।
स्थानेषु चेष्टा नियमः, कायगुप्तिस्तु साऽपरा " ॥२॥ इति।

करता है। द्वितीय प्रकार में-गुरुकी आज्ञा के अनुसार शारीरिक क्रिया ओं का करना होता है। अपनी इच्छा के अनुसार कायिकी क्रिया की स्वतन्त्र प्रवृत्ति साधु नहीं करता है। जैसे शास्त्र की यह आज्ञा है कि साधु जब शयन आसन आदि कार्य करे तो उसे पूछकर ही यह कार्य, अपने शरीर की और संस्तारक की प्रतिलेखना प्रमार्जना आदि करते हुए (तत्समयोचितक्रियासमूहसम्पादन) पूर्वक ही करना चाहीये। इस तरह यह इस द्वितीय प्रकार में गुरु के आदेश से ही शयन, आसन, निक्षेप, आदान आदि क्रियाओं में प्रवृत्ति करता है और अपनी यह स्वतन्त्र चेष्टा का त्याग करता है। इस प्रकार से यह नियत कायचेष्टा रूप द्वितीय प्रकार कायगुप्ति का जानना चाहिये। कहा भी है

" उपसर्गप्रसङ्गेऽपी, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभाय शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

બીજે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-તેમાં સિદ્ધાંત પ્રમાણે આજ્ઞાનુસાર શારીરિક ક્રિયાઓ કરવાની હોય છે પોતાની ઇચ્છા મુજબ કાયકી ક્રિયાની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ મુનિ કરતા નથી. જેમ કે જ્યારે સાધુ ગૌચરી માટે નીકળે શયન વગેરે ક્રિયા કરે ત્યારે તેણે ગુરુની આજ્ઞા લેવી પડે છે, એવી શાસ્ત્રાના છે. અને કોઈ પણ ઉપકરણ ગ્રહણ કરતી વખતે અથવા કોઈ જગ્યાએ મૂકતી વખતે તે જગ્યાનું અને ઉપકરણનું પડેલણ (પ્રતિલેખના) તથા પ્રમાર્જન કરવું પડે છે આ રીતે બીજા પ્રકારની કાયગુપ્તિના પાલન માટે સાધુ પોતાના ગુરુની કે વડિલ મુનિની આજ્ઞાનુસાર શયન, આસન નિક્ષેપ, આદાન વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે અને પોતાની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિઓનો પરિત્યાગ કરે છે આ રીતે કાયગુપ્તિનો બીજો પ્રકાર નિયમ મુનિની કાયાની પ્રવૃત્તિનો સમજવો કહ્યું પણ છે—

उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

एतादृशमनोगुप्तिमानित्यर्थः 'वयगुत्ते' वचोगुप्तः, निरुद्धवाक् प्रसरः वचोगुप्तिमानित्यर्थः 'कायगुत्ते' कायगुप्तः, कायेन=कायक्रियया गमनागमनप्रचलनस्पन्दादिरूपया गुप्तः=रक्षितः कायक्रियया उपयोगवान्। कायगुप्तिमानित्यर्थः, कायगुप्तिर्द्विधा–चेष्टानिवृत्तिरूपा १, यथागमं चेष्टानियमनलक्षणा २ चेति तत्र। तत्र प्रथमा कायोत्सर्गादिना परीषहसहनपूर्वककायनिश्चलताकरणरूपा

कल्पना मन में न उठे १, द्वितीय मनोगुप्ति वह कि जिसमें मन माध्यस्थ्यपरिणति में बना रहे २ तीसरी वह कि जिसमें मन आत्मारूपी बगीचे में रमण करने वाला बन जाय, अर्थात् आत्मस्वरूप के चिन्तन में लीन हो जाय ३। 'वयगुत्ते' अपनी वाणी का प्रसार रोक देने के कारण वे वचोगुप्तवचनगुप्ति से युक्त–तथा 'कायगुत्ते' कायसंबंधी गमन आगमन, प्रचलन, स्पन्दन, आदिरूप क्रिया से रक्षित होने के कारण अर्थात् कायिकी क्रिया में उपयोग वाले होने के कारण कायगुप्ति से युक्त हो गये। कायगुप्ति दो प्रकारकी होती है–एक प्रकार कायगुप्ति का वह है दूसरा की जिसमें कायसंबंधी चेष्टा की निवृत्ति कर दी जाती है। और प्रकार कायगुप्ति का वह है कि जिसमें आगम के अनुसार क्रिया चेष्टा का नियमन किया जाता है। प्रथम प्रकार में साधु कायोत्सर्ग करते समय परीषह और उपसर्ग आजाने पर भी अपने शरीर में निश्चलता रखता है। उस समय वह कायसंबधी किसी भी प्रकार की क्रिया नहीं

ઉદ્‌ભવતી જ નથી. જેમાં મન મધ્યસ્થવૃત્તિવાળું બની જાય છે એવી બીજા પ્રકારની મનોગુપ્તિ છે ત્રીજી મનોગુપ્તિ એવા પ્રકારની છે કે જેમા મન, આત્મારૂપી બગીચામાં રમણ કર્યા કરે છે અટલે કે આત્મસ્વરૂપના ચિન્તનમાંજ લીન થઇ જાય છે.

(वयगुत्ते) પોતાની વાણીના સંયમને કારણે તેઓ વચનગુપ્ત (વચનગુપ્તિથી યુકત) બની ગયા તથા (कायगुत्ते) કાયા સંબંધી અવર જવર, પ્રચલન, સ્પન્દન વગેરે રૂપ ક્રિયાથી રક્ષિત હોવાને કારણે એટલે કે કાયિકી ક્રિયા યતનાપૂર્વક કરતા હોવાથી–તેઓ કાયગુપ્તિથી યુકત બની ગયા કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની હોય છે–તેનો એક પ્રકાર એવો છે કે જેમા કાયાની ચેષ્ટા (પ્રવૃત્તિ) નો નિરોધ કરવામા આવે છે, અને બીજો પ્રકાર એવો છે કે જેમાં આગમ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિયમ કરવામા આવે છે. એટલે કે મુનિ કાયોત્સર્ગ (काउसग्ग) કરતી વખતે પરીષહ અને ઉપસર્ગ આવી પડવા છતાં પણ પોતાના શરીરને નિશ્ચલ રાખે છે તે વખત તેઓ કાયાથી કોઇ પણ પ્રકારની ક્રિયા કરતા નથી. આ કાય[illegible]નો પહેલો પ્રકાર થયો, કાયગુપ્તિનો

रज्जुः=रज्जुरिव रज्जुः सरलत्वात्, पकन्यवहाररहित इत्यर्थः यद्वा 'सज्ज्' इति लज्जावान, लज्जेति संयम, तद्वान्। 'धण्णे' धन्यः=लब्धधर्मधनः। 'खंतिखमे' क्षान्तिक्षमः-क्षान्त्या=क्षमया क्षमते शक्तसमर्थत्वपि क्षान्तिक्षमः= स्वाभाविकक्षमाशील इत्यर्थः, यत् प्राक् 'गुप्तेन्द्रियः' इत्युक्तं तत् तु इन्द्रियवि कारगोपनमात्रेणापि स्यादत आह-'जिईदिए' जितेन्द्रियः=इन्द्रियजन्यविकारामावात्-वशीकृतेन्द्रियः। 'सोहिए' शोधितः=शुद्धिसम्पन्नः निराकृतातिचार

गये। अथवा-लज्जा नाम संयम का है, उससे युक्त अर्थात संयमवान् हो गये। 'धन्ने' धर्मरूप धन को उन्हों ने पा लिया। 'खतिखमे' का तात्पर्य है-स्वयं शक्तिसंपन्न होते हुए भी सहनशील बनना। इसप्रकार वे स्कन्दक अनगार स्वयं में विशिष्ट शक्तिशाली होते हुए भी आये दुःखो को शांति पूर्वक सहन करते थे-इसलिये। (क्षान्त्या क्षमते इति क्षांतिक्षम) इस व्युत्पत्ति के अनुसार जो व्यक्ति असमर्थ होनेके कारण दूसरों के अपराधोंको क्षमा कर देता है वह क्षांतिक्षम नहीं है। जो पहिले (गुप्तेन्द्रिय) ऐसा विशेषण स्कन्दक अनगार का कहा है-सो वह गुप्तेन्द्रियता इन्द्रियों के विकारों को छुपाने मात्र से भी हो सकती है-अतः कोई ऐसा यहां न समझले इसके लिये (जिईदिए) यह पद प्रयुक्त किया गया है। यह पद यह प्रकट करता है कि इन्द्रिय जन्य विकार के अभाव से उनमें वशीकृतेन्द्रियता थी अर्थात् इन्द्रियों को वश

માંથી વાતાનો બિલકુલ પરિત્યાગ કરી દીધો અથવા સંયમને લજ્જા કહે છે તેઓ સંયમી બની ગયા એવો અર્થ પણ થઈ શકે છે "धन्ने" તેમણે ધર્મરૂપ ધન પ્રાપ્ત કરી લીધું, (खंतिखमे) શક્તિ શાળી હોવા છતાં પણ ક્ષમાશીલ બન્યા પોતે શક્તિસંપન્ન હોવા છતાં પણ સહનશીલ બનવું, તેનું નામ ક્ષાંતિક્ષમ છે સ્કન્દક અણગાર પોતે વિશિષ્ટ શક્તિ શાળી હોવા છતાં પણ આવી પડતા દુ ખો અને ઉપસર્ગોને શાંતિ પૂર્વક સહન કરતા હતા. તેથી તેમને ક્ષાંતિક્ષમ કહ્યા છે (क्षान्त्या क्षमते इति क्षांतिक्षम) આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે નિબળતાને કારણે બીજા લોકોના અપરાધોને માફ કરનાર વ્યક્તિને ક્ષાંતિક્ષમ કહી શકાય નહીં. આગળ સ્કન્દકને 'ગુપ્તેન્દ્રિય' કહેવામાં આવ્યા છે ઇન્દ્રિયોના વિકારોને છુપાવવાથી પણ ગુપ્તેન્દ્રિય પણુ સંભવી શકે છે પણ સ્કન્દકના ગુપ્તેન્દ્રિયપણાના વિષયમાં એવી આશંકા કોઈને પણ ન થાય તે માટે તેમને (जिइंदिए) જિતેન્દ્રિય કહ્યા છે આ પદ એ બતાવે છે કે ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા વિકારોના અભાવને કારણે તેમનામાં ઇન્દ્રિયોને વશ

अतएव 'गुत्ते' गुप्तः पूर्वोक्तमनोगुप्त्यादि युक्तः, गुत्तिदिए' गुप्तेन्द्रियः गुप्तानि=स्वस्वविषयान्निवृत्तानि इन्द्रियाणि यस्य स तथा 'गुत्तबंभयारी' गुप्तब्रह्म चारी-गुप्तः=रक्षितः ब्रह्मणः=कुशलानुष्ठानस्य चारः=चरणं यावज्जीवनं मैथुन-विरमणलक्षणः, स यस्यास्तीति तथा 'चाई' त्यागी=सम्यक्त्यागवान् 'लज्जू'

शयनासननिक्षेपादानसंक्रमणेषु च ।
स्थानेषु चेष्टा नियमःकायगुप्तिस्तु साऽपरा ॥ २ ॥"

तात्पर्य इसका यही है कि कायोत्सर्ग करते समय मुनि को यदि किसी भी प्रकार के उपसर्ग का प्रसङ्ग आजाता है तो वह उस समय जो अपने शरीर में अनिश्चलता न कराता हुआ-अर्थात् समाधि से विच-लित न होता हुआ-स्थिरता कारण करता है एक तो वह कायगुप्ति है, और दूसरी कायगुप्ति वह है, कि जिसमें शयन, आसन, निक्षेप आदि क्रियाओं में शरीर की चेष्टा का संयमन किया जाना है इस प्रकार वे स्कन्दक अनगार पूर्वोक्त इन मनोगुप्ति आदी से संपन्न बन कर (गुत्ते) गुप्त बन गये। (गुत्तिंदिए) उन्हों ने अपनी प्रत्येक इन्द्रिय को अपने ग्राह्य विषय से निवृत्त कर लिया। (गुत्तबंभयारी यावज्जीव वे मैथुन के परित्याग करदेनेसे गुप्त ब्रह्मचारी बन गये। (चाई) सर्वथा निःसंग-असंग हो गये। चक्रतापूर्वक व्यवहार करने का उन्हो ने बिल-कुल परित्याग कर दिया, इसलिये 'लज्जू' रस्सी की तरह सरल हो

शयनासननिक्षेपादानसंक्रमणेषु च ।
स्थानेषु चेष्टा नियमः कायगुप्तिस्तु साऽपरा ॥ २ ॥

ભાવાર્થ-કાયોત્સર્ગ કરતી વખતે કોઈપણ પ્રકારના ઉપસર્ગ આવવા છતાં પણ જો મુનિ પોતાના શરીરને સ્થિર રાખે કાઉસગ્ગમાં સ્થિરતા રાખે, તો તે પહેલા પ્રકારની કાયગુપ્તિથી યુક્ત ગણાય છે બીજા પ્રકારની કાયગુપ્તિ એ છે કે જેમાં શયન, આસન નિક્ષેપ વગેરે ક્રિયાઓમા શરીરની પ્રવૃત્તિઓ નિયમન કરવામાં આવે છે-પ્રતિલેખના, પ્રમાર્જના, ગુરુઆજ્ઞા વગેરે રૂપ નિયમન કરવામા આવે છે સ્કન્દક અણુગાર પણ પૂર્વોકત મનોગુપ્તિ વગેરેથી યુકત થવાથી (गुत्ते) ગુપ્તિઓથી યુકત બની ગયા. (गुत्तिदिए) તેઓ ગુપ્તેન્દ્રિય બની ગયા એટલે કે તેમણે પોતાની બધી ઈન્દ્રિઓને પોત પોતાના વિષ-યોથી નિવૃત્ત કરી દીધી (गुत्तबंभयारी) જીવન પર્યન્ત અબ્રહ્મનો પરિત્યાગ કરવાથી તેઓ ગુપ્તબ્રહ્મચારી બની ગયા (चाई) બિલકુલ નિઃસંગ-અસંગ થઇ ગયા, (लज्जू) દોરીના જેવા સરળ થઈ ગયા એટલે કે તેમણે જીવન

तम्निदानम्, तत् अविद्यमानं यस्य स तथा-ऐहिक पारलौकिक सुखलालसारहि इत्यर्थः । 'अप्पुस्सुए' अल्पौत्सुक्य उत्कण्ठावर्जित । 'अबहिल्लसे' अबहिर्लेश्य अविद्यमानावहि लेश्या=मनोवृत्तिर्यस्यासौ तथा असंयममनोवृत्तिरहित इत्यर्थः 'सुसामण्णरए' सुश्रामण्यरत -सु=सुष्ठुतया श्रामण्य=श्रमणधर्मे रत =तत्पर - शुद्धसाधुधर्मपालक इत्यर्थ । 'दंत' दान्त क्रोधादिदमनात्, यद्वा 'द्वयन्त' इतिच्छायापक्षे द्वयो:=रागद्वेषयो अन्त -विनाशो यस्य स तथा रागद्वेषवर्जित

वाले कुठार से उस कुशल कर्मरूप कल्पवृक्ष को काट देता है। ऐसा यह निदान होता है। इस निदान से-इस लोक संबंधी और परलोकसंबंधी सुख की लालसा से ये रहित थे (अप्पुस्सुए) इनके चित्त में किसी पदार्थ आदि के सेवन करने की या उसके अवलोकन करने की बिलकुल किसी तरह से भी उत्कंठा नहीं रही थी। (अबहिल्लेसे) और इनकी मनोवृत्ति संयम आदि अनुष्ठान के परिपालन करने में इतनी एकाग्र बनगइ थी कि वह एक क्षण भी उससे बाहिर नहीं जाती थी अर्थात् असंयमभावकी तरह इनकी चित्तवृत्ति स्यम में नहीं जाती थी। 'सुसामण्णरए' ये अच्छी तरह से शुद्ध साधुधर्म के पालन करने में जी जान से तत्पर रहते थे। (दंते) क्रोधादिकषाय का इन्हों ने एकान्ततः दमन कर दिया था। अर्थात्-(दंते) पद की छाया द्वयन्त भी होती है। इस पक्ष में (उन्होंने राग द्वेष इन दोनो का अन्त-विनाश-कर दिया

અને ઈંદ્ર વગેરે પદવીની પ્રાપ્તિરૂપ પરલોકના સુખની અભિલાષારૂપ તીક્ષ્ણ ધારવાળી નિયાણા રૂપી કુહાડીથી છેદી નાખવામાં આવે છે તાત્પર્ય એ છે કે નિયાણું કરવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ દૂર ઠેલાય છે અને જીવને સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરવું પડે છે સ્કન્દક અણુગાર આ પ્રકારના નિયાણાથી રહિત હતા તેઓ આલોક અને પરલોકના સુખની લાલસાથી રહિત હતા (અપ્પુસ્સુએ) કોઇપણ પદાર્થનું સેવન કરવાની કે અવલોકન કરવાની ઉત્કંઠાથી તેઓ રહિત હતા અબહિલ્લેસે સંયમ વગેરે અનુષ્ઠાનના પરિપાલનમાં અત્યંત લીન બની જવાથી એક ક્ષણમાત્ર પણ તેમની ચિત્તવૃત્તિ અસંયમ ભાવ તરફ વળતી ન હતી એટલે કે તેમની મનોવૃત્તિ અસંયમ ભાવ તરફ સ્વપ્નમાં પણ જતી ન હતી 'સુસામણ્ણરએ' તેઓ શુદ્ધ સાધુ ધર્મનું પાલન કરવામાં સદા તત્પર રહેતા હતા. તાત્પર્ય કે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વગર તેઓ સાધુધર્મનું ઉત્કટ રીતે પાલન કરતા હતા.

दंत ક્રોધાદિ કષાયને તેમણે બિલકુલ દબાવી દીધા હતા અથવા- (दंत) પદની છાયા (દ્વયન્ત) પણ થાય છે તેથી એ અર્થ પણ પ્રગટી શકાય-કે તેમણે રાગદ્વેષ બન્નેનો અન્ત નાશ કરી નાખ્યો હતો. આ રીતે સાધુના તમામ

त्वात्, यद्वा 'शोभितः' इतिच्छायापक्षे शोभासम्पन्नः त्यागवैराग्यवत्त्वात्, 'अनियाणे' 'अनिदानः-नि=नितरां दीयते=छिद्यते-आत्मभूमिजात-सम्यक्त्वाङ्कुरित-विविध विमलभावनासलिल संवर्द्धित-ध्यानक्रियापल्लविताऽखण्ड तपः सयमाद्यनुष्ठानपुष्पित-मोक्षफल सुभूषिक कुशलकल्पवृक्षो येन=ऐहिक चक्रवर्त्यादि पारलौकिक देवद्ध्यादि पदप्राप्तिजन्यविषयसुखाभिलापरूपनिशितधारकुठारेण

में रखने वाले थे। (सोहिए) पद यह प्रकट करता है कि स्कन्दक अनगार अपने महाव्रतों में निर्दोष थे, अतिचारों से रहित थे। अथवा-शोभित थे। अर्थात् त्याग और वैराग्यशाली होने से शोभासम्पन्न थे। (अणियाणे) महाव्रतों की आराधना करते हुए भी उन्हें इसलोक संबंधी या परलोक संबंधी किसी भी प्रकार के सुखों को चाहना नहीं थी। अर्थात् ये निदान बंध रहित थे। (नितरां दीयते छिद्यते) (इति निदानम्) इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह निदान, आत्मा रूप भूमि में उत्पन्न हुए कुशल कर्मरूप कल्पवृक्ष को कि सम्यक्त्वरूप अङ्कुर वाला होता है, तथा अनेक प्रकार की निर्मल भावना रूप जल से सिंचित होकर जो आत्मारूप भूमि में वृद्धिंगत होता है, ध्यान रूप क्रिया ही जिसके पल्लव होते हैं, अखण्ड तप एवं संयम आदि रूप अनुष्ठानही जिसके जीवन में सुन्दर २ विकासित पुष्प होते हैं, और मोक्ष रूप फल से जो अच्छी तरह से शोभित होता है वह इसलोक संबंधी चक्रवर्ती आदि पद की प्राप्ति जन्य तथा परलोक संबंधी देवआदि पद की प्राप्ति जन्य विषयसुख की अभिलाषारूप निशित-तीक्ष्णधार

રાખવાનું સામર્થ્ય હતુ. (सोहिए) સ્કન્દક અણગાર મહાવ્રતોમાં નિર્દોષ હતા એટલે કે અતિચારોથી રહિત મહાવ્રતોનું પાલન કરનાર હતા. અથવા ત્યાગ અને વૈરાગ્યના ગુણોથી સુશોભિત હતા. (अणियाणे) મહાવ્રતોની આરાધના કરવા છતાં પણ તેઓ આલોક કે પરલોકના સુખની ઈચ્છા વગરના હતા. એટલે કે તેઓ નિયાણાથી રહિત હતા (नितरां दीयते छिद्यते इति निदानम्) નિદાનની આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે એટલેકે-આત્મારૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલ કુશલ કર્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષ કે જે સમ્યકત્વ રૂપ અંકુર વાળું હોય છે, તથા જે અનેક પ્રકારની નિર્મળ ભાવનાઓ રૂપી જળ વડે સિંચિત થઈને આત્મારૂપી ભૂમિમા વૃદ્ધિ પામતું હોય છે તથા ધ્યાનરૂપી ક્રિયા જ જેનાં પાંદડાં છે તથા અખંડ તપ અને સંયમ રૂપ અનુષ્ઠાનો જ જેના સુંદર પુષ્પો હોય છે, અને મોક્ષ રૂપી ફળથી જે અત્યંત શોભાયમાન હોય છે, તેવા કુશલ કર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષને, ચક્રવર્તિ વગેરે પદવીની પ્રાપ્તિ રૂપ આલોકના સુખ

दभिदानम्, तद् भविद्यमान यस्य स तथा-ऐहिक पारलौकिक सुखलालसारहित इत्यर्थ । 'अप्पुस्सुए' अल्पौत्सुक्य उत्कण्ठावर्जित । 'अबहिल्लेस' अबहिर्लेश्या अविद्यमानाबहि लेश्या=मनोवृत्तिर्यस्यासौ तथा असयममनोवृत्तिरहित इत्यर्थ । 'सुसामण्णरए' सुश्रामण्यरत -सु=सुष्ठुतया श्रामण्य=श्रमणधर्म रत=तत्पर — शुद्धसाधुधर्मपालक इत्यर्थ । 'दत ' दान्त क्रोधादिदमनात्, यद्वा 'द्वयन्त' इतिच्छायापक्षे द्वयोः=रागद्वेषयो अन्त -विनाशो यत्र स तथा रागद्वेषवर्जित

वाले कुठार से उस कुशल कर्मरूप कल्पवृक्ष को काट देता है। ऐसा यह निदान होता है। इस निदान से-इस लोक सबधी और परलोकस बधी सुख की लालसा से ये रहित थे (अप्पुस्सुए) इनके चित्त में किसी पदार्थ आदि के सेवन करने की या उसके अवलोकन करने की बिलकुल किसी तरह से भी उत्कठा नहीं रही थी। (अबहिल्लेसे) और इनकी मनोवृत्ति सयम आदि अनुष्ठान के परिपालन करने में इतनी एकाग्र बनगइ थी कि वह एक क्षण भी उससे बाहिर नहीं जाती थी अर्थात् असयमभावकी तरह इनकी चित्तवृत्ति स्वप्न में नहीं जाती थी। 'सुसामण्णरए' ये अच्छी तरह से शुद्ध साधुधर्म के पालन करने में जी जान से तत्पर रहते थे। (दते) क्रोधादिकषाय का उन्हों ने एकान्ततः दमन कर दिया था। अर्थात्-(दते) पद की छाया द्वयन्त भी होती है। इस पक्ष में (उन्होंने राग द्वेष इन दोनो का अन्त-विनाश-कर दिया

અને ઈંદ્ર વગેરે પદવીની પ્રાપ્તિરૂપ પરલોકના સુખની અભિલાષારૂપ તીક્ષ્ણ ધાર વાળી નિયાણા રૂપી કુહાડીથી છેદી નાખવામા આવે છે તાત્પર્ય એ છે કે નિયાણુ કરવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ દૂર ઠેલાય છે અને જીવને સ સારમાં વારવાર પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે સ્કન્દક અણગાર આ પ્રકારના નિયાણાથી રહિત હતા તેઓ આલોક અને પરલોકના સુખની લાલસાથી રહિત હતા (અપ્પુસ્સુએ) કાઇપણ પદાર્થ નુ સેવન કરવાની કે અવલોકન કરવાની ઉત્કઠાથી તેઓ રહિત હતા "અબહિલ્લેસે" સયમ વગેરે અનુષ્ઠાનના પરિપાલનમા અત્યત લીન બની જવાથી એક ક્ષણમાત્ર પણ તેમની ચિત્તવૃત્તિ અસયમ ભાવ તરફ વળતી ન હતી એટલે કે તેમની મનોવૃત્તિ અસયમ ભાવ તરફ સ્વપ્નમાં પણ જતી ન હતી "સુસામણ્ણરએ" તેઓ શુદ્ધ સાધુ ધર્મ નુ પાલન કરવામા સદા તત્પર રહેતા હતા તાત્પર્ય કે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વગર તેઓ સાધુધર્મ નુ ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાલન કરતા હતા

"દત " ક્રોધાદિ કષાયને તેમણે બિલકુલ દમાવી દીધા હતા અથવા- (દત) પદની છાયા (દ્વયન્ત) પણ થાય છે તેથી એ અર્થ પણ લગાડી શકાય-કે તેમણે રાગદ્વેષ બ નેના અન્ત નાશ કરી નાખ્યો હતા આ રીતે સાધુના તમામ

इत्यर्थः, स एतादृशः सन् स्कन्दकः 'इणमेव' इदमेव=जिनोक्तमेव 'निग्गथं पावयणं' नैर्ग्रंथं प्रवचन 'पुरओ काउं' पुरतः कृत्वा=अग्रे कृत्वा मार्गानभिज्ञो मार्गज्ञजनमिव पुरतः कृत्वा प्रधानीकृत्य 'विहरइ' विहरति तिष्ठतीति ॥ सू० १३ ॥

स्कन्दकस्य दीक्षाग्रहणानन्तरं भगवतो जिनपदविहरणं स्कन्दकस्य तपश्चरणादिकञ्च दर्शयन्नाह 'तएणं समणे इत्यादि ।

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे कयंगलाओ नयरीओ छत्तपलासयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ तएणं से खंदए अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारुवाणं थेराणं अंतिए सामाइय माइयाइं अंगाइं अहिज्जइ अहिज्जित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी इच्छामि णं भंते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्ठे जाव नमंसित्ता मासियं भिक्खुपडिमं उपसंपज्जित्ताणं विहरइ । तएणं से खंदए अणगारे मासियं भिक्खु

था। ऐसा अर्थ होता है। इस प्रकार की स्थिति सम्पन्न बने हुए वे स्कन्दक अनगार (इणमेव) इस जिनोक्त ही 'णिग्गथं पावयणं) नैर्ग्रन्थ प्रवचन को 'पुरओ काउं' मार्ग को नहीं जानने वाले को आगे कर के चलता है उसी प्रकार ये स्कन्दक अनगार (विहरइ) भगवान के साथ निर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे कर के विचरने लगे ॥ सू० १३ ॥

ગુણોથી યુક્ત બનેલા હોવાથી સ્કન્દક અણગાર "इणमेव" જિનોક્ત "णिग्गंथं पावयण पुरओ काउ विहरइ" (જેવી રીતે માર્ગથી અજાણ વ્યકિત માર્ગ જાણનારને આગળ રાખીને તેની પાછળ જાય છે તેવી રીતે નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને આગળ કરીને (નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને) અનુસરીને ભગવાનની સાથે વિચરવા લાગ્યા. ॥ સૂ ૧૩ ॥

पडिम अहासुत्त अहाकप्प अहामग्गं अहातच्च अहासम्म काएण फासेइ पालेइ सोहेइ तीरेइ पुरेइ किट्टेइ अणुपालेइ आणाए आराहेइ । सम्म काएण फासित्ता जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समण भगव महावीर वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता एव वयासी इच्छामि णं भते। तुब्भे हिं अब्भणुन्नाए समाणे दोमासिय भिक्खुपडिम उवसपज्जित्ताण विहरित्तए। अहासुह देवाणुप्पिया ! मा पडिबध करेह त चेव ।एव ते मासिय चउम्मासिय। पचमासिय। छम्मासिय । सत्तमासिय।पढम सत्तराइदिय दोच्च सत्तराइदिय।तच्च सत्तराइदिय। अहोराइदिय। एगराइय। तएण से खदए अणगारे एगराइय भिक्खुपडिम अहासुत्त जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगव महावीर वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता एव वयासी–इच्छामि णं भते ! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे गुणरयण सवच्छर तवो कम्म उवसपज्जित्ताण विहरित्तए, अहासुह देवाणुप्पिया ! मा पडिबध करेह । तएण से खदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेण अब्भणुन्नाए समाणे गुणरयणसवच्छर तवोकम्म उवसपज्जित्ताण विहरइ । त जहा–पढमं मास चउत्थं चउत्थे णं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेण अवाउडेणय। एव दोच्च मास छट्ठ छट्ठेण अणिक्खित्तेणं दिया ठाणुक्कुडिए

सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य। एवं तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं। चउत्थं मासं दसमं दसमेणं। पंचमं मासं बारसमं बारसमेणं। छट्ठं मासं चउद्दसमं चउद्दसमेणं। सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेणं)। अट्ठमं मासं अट्ठारसमं अट्ठारसमेणं। नवमं मासं वीसइमं वीसइमेणं। दसमं मासं बावीसइमं बावीसइमेणं। एक्कारसमं मासं चउवीसइमं चउवीसइमेणं। बारसमं मासं छव्वीसइमं छव्वीसइमेणं तेरसमं मासं अट्ठावीसइमेणं अट्ठावीसइमेणं। चउद्दसमं मासं तीसइमं तीसइमेणं। पण्णरसमं मासं बत्तीसइमं बत्तीसइमेणं सोलसं मासं चोत्तीसइमं चोत्तीसइमेणं। अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडिए सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं आवाउडेणं, तएणं से खंदए अणगारे गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं अहासुत्तं, अहाकप्पं जाव आराहेत्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठमदसमदुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवो कम्मेहिं अप्पाणं भावे माणे विहरइ। तएणं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं, विउलेणं, पयत्तेणं, पग्गहिएणं, कल्लाणेणं, सिवेणं, धन्नेणं मंगल्लेणं, सस्सिरिएणं, उदग्गेणं, उदत्तेणं, उत्तमेणं, उदारेणं, महाणुभागेणं, तवोकम्मेणं सुक्के, लुक्खे, निम्मंसे, अट्ठिचम्मावणद्धे किडिकिडियाभूए, किसे धमणिसंतए जाए यावि होत्था। जीवं जीवेण गच्छइ। जीवं

जीवेण चिट्ठइ। भास भासित्ता गिलाइ, भास भासमाणे गिलाइ, भास भासिस्सामीति गिलाइ। से जहानामए कट्ठ सगडियाइवा पत्तसगडियाइवा, तिलसगडियाइवा भडगस गडियाइवा, एरंडकट्ठसगडियाइवा, इगालसगडियाइवा० उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी ससद्द गच्छइ, ससद्द चिट्ठइ एवामेव खदए वि अणगारे ससद्द गच्छइ, ससद्द चिट्ठइ, उवचिए तवेणं अवचिए मससोणिएण हुयासणे विव भासरासिपडिच्छण्णे तवे र्णं, तेएणं, तवतेयसिरीए अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठइ॥१४॥

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतङ्गलातो नगरीतः छत्र पलाशकचैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति। ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य तथारूपाणां स्थविराणां

स्कन्दक की दीक्षा हो जाने के बाद भगवान बाहर जनपद में विहार किया और स्कन्दक ने तपश्चरण आदि कार्य किये, इस बात को प्रदर्शित करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'तएणं समणे भगवं महावीरे' इत्यादि

सूत्रार्थ-(तएणं समणे भगवं महावीरे) इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर (कयंगलाओ नयरीओ) कृतंगला नगरी से (छत्तपलासयाओ चेइयाओ) छत्रपलाशक चैत्य से (पडिनिक्खमइ) निकले (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (बहिया जणवयविहारं विहरइ) वे जनपद में विहार

સ્કન્દકની દીક્ષા થઈ ગયા પછી ભગવાન મહાવીરે દેશવિદેશમાં વિહાર શરૂ કર્યો અને સ્કન્દકે તપસ્યા કરવા માંડી એ વાત સૂત્રકાર નીચેના સૂત્ર વડે બતાવે છે-त एणं समणे भगवं महावीरे ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(तएणं समणे भगवं महावीरे) ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (कयंगलाओ नयरीओ) કૃતંગલા નગરીના (छत्तपलासयाओ चेइयाओ) છત્રપલાશક નામના ચૈત્યમાંથી (ઉદ્યાન માંથી) (पडिनिक्खमइ) બહાર નીકળ્યા (વિહાર કર્યો) (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (बहिया जणवयविहारं विहरइ) તેઓ જનપદમાં વિહાર કરવા લાગ્યા (तएणं से खंदए अणगारे)

मन्तिके सामायिकादीनि एकादशांगानि अधीते अधीत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदंत ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् मासिकीं भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य विहर्तुम् । यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं

करने लगे। (तएणं से खंदए अणगारे) इसके पश्चात् वे स्कन्दक अनगार (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (तहारूवाणं थेराणं अंतिए) तथारूप स्थविरों के पास (सामाइयमाइयाइं एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ) सामायिक आदि ग्यारह अङ्गों का अध्ययन करने लगे। (अहिज्जित्ता) अध्ययन कर के फिर वे (जेणेव समणे भगवं महाविरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये (उवागच्छित्ता) आ करके (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ) उनने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार करके वे उनसे इस प्रकार कहने लगे (इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भदन्त ! जो आप आज्ञा प्रदान करें तो मैं मासिक भिक्षु प्रतिमा को स्वीकार करके-विचरूं । (अहासुहं देवाणुप्पिया) भगवान महावीरने तब उनसे कहा हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जिस प्रकार से सुख हो वैसा करो । (मा पडिबंधं करेह) विलम्ब मत करो ।

ત્યારે સ્કન્દક અણગારે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (तहारूवाण थेराणं अतिए) તથા પ્રકારના સ્થવિરોની પાસે (सामाइयमाइयाइं एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ) સામાયિક વગેરે અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું (अहिज्जित्ता) અધ્યયન કરીને (जेणेव समण भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને (समण भगवं महावीरं वदइ नमंसइ) તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमंसित्ता-एव वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું (इच्छामि णं भते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता ण विहरित्तए) હે ભગવન્ ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો મહિનાની ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરીને વિચરવાની મારી ઈચ્છા છે (अहासुहं देवाणुप्पिया) ત્યારે મહાવીર ભગવાને તેમને કહ્યું તમને જેમ સુખ ઉપજે તેમ

कुरु। ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारो मासिकीं भिक्षुप्रतिमां यथा सूत्रं यथाकल्पं यथामार्गं यथा तथ्यं यथा सम्यक् कायेन स्पर्शयति पालयति, शोधयति तीरयति पूरयति कीर्तयति अनुपालयति, आज्ञया आराधयति, सम्यक् कायेन स्पर्शयित्वा यावदाराध्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं

(तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्टे जाव नमंसित्ता मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ) इसके बाद उन स्कन्दक अनगार ने श्रमण भगवान श्री महावीर स्वामी से आज्ञा लेकर मासिक भिक्षुप्रतिमा को धारण किया। (तएणं से खंदए अणगारे मासियं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं,अहामग्गं, अहातच्चं, अहासम्मं काएण फासेइ) इसके बाद उन स्कन्दक अनगार ने उस मासिक भिक्षुप्रतिमा का सूत्र के अनुसार, कल्प के अनुसार, मार्ग के अनुसार, सत्यता पूर्वक बहुत ही अच्छी तरह काय से स्पर्श-आचरण किया (पालेइ) उसका पालन किया (सोहेइ) उसे शोधित किया (तीरेइ, पूरेइ किट्टेइ, अणुपालेइ, आणाए आराहेइ) उसे समाप्त किया, उसे पूर्ण किया, उसका कीर्तन किया, अनुपालन किया और आज्ञा के अनुसार उसे आराधित किया। (सम्मं काएण फासित्ता जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) अच्छी तरह काय से स्पर्श-आचरण कर यावत् उसे आराधित कर फिर वे जहां श्रमण

કરો (मा पडिबंधं करेह) પરંતુ વિલમ્બ કરશો નહીં (तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्टे जाव नमंसित्ता मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ) ત્યારબાદ સ્કન્દક અણગારે ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને માસિક ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરી અને પ્રભુને વંદન નમસ્કાર કરીને વિચરવા લાગ્યા (तएणं से खंदए अणगारे मासियं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं, अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं, अहासम्मं काएण फासेइ) ત્યારબાદ તે સ્કંદક અણગારે માસિક ભિક્ષુપ્રતિમાનું સૂત્રાનુસાર, કલ્પાનુસાર, માર્ગાનુસાર અને સત્યતાપૂર્વક ઘણી જ સારી રીતે કાયાથી આરાધન કર્યું, " पालेइ " તેનું પાલન કર્યું (सोहेइ) શોધન કર્યું, (तीरेइ पूरेइ किट्टेइ अणुपालेइ आणाए आराहेइ) તેને સમાપ્ત કર્યું તેને પૂર્ણ કર્યું, તેનું કીર્તન કર્યું તેનું અનુપાલન કર્યું અને આજ્ઞાનુસાર તેની આરાધના કરી. (सम्मं काएण फासित्ता जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાર બાદ માસિક ભિક્ષુપ્રતિમાનું કાયાથી સારી રીતે આચરણ કરીને યાવત્ ઉપરોક્ત આરાધના સુધીની વિધિ પૂરી કરીને

मन्तिके सामायिकादीनि एकादशांगानि अधीते अधीत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदंत ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् मासिकीं भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य विहर्तुम् । यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं

करने लगे। (तएणं से खंदए अणगारे) इसके पश्चात् वे स्कन्दक अनगार (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (तहारूवाणं थेराणं अंतिए) तथारूप स्थविरों के पास (सामाइय-माइयाइं एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ) सामायिक आदि ग्यारह अङ्गों का अध्ययन करने लगे। (अहिज्जित्ता) अध्ययन कर के फिर वे (जेणेव समणे भगवं महाविरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये (उवागच्छित्ता) आ करके (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ) उसने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार करके वे उनसे इस प्रकार कहने लगे (इच्छा मि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसं पज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भदन्त ! जो आप आज्ञा प्रदान करें तो मैं मासिक भिक्षु प्रतिमा को स्वीकार करके-विचरूं। (अहासुहं देवाणु-प्पिया) भगवान महावीरने तब उनसे कहा हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जिस प्रकार से सुख हो वैसा करो। (मा पडिबंधं करेह) विलम्ब मत करो।

ત્યારે સ્કન્દક અણુગારે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (तहारूवाणं थेराणं अंतिए) તથા પ્રકારના સ્થવિરોની પાસે (सामाइयमाइयाइं एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ) સામાયિક વગેરે અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું (अहिज्जित्ता) અધ્યયન કરીને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) તેમણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું (इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) હે ભગવન્ ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો મહિનાની ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરીને વિચરવાની મારી ઈચ્છા છે (अहासुहं देवाणुप्पिया) ત્યારે મહાવીર ભગવાને તેમને કહ્યું. તમને જેમ સુખ ઉપજે તેમ

रात्रिं दिवां, तृतीयां सप्तरात्रिं दिवां, अहोरात्रिं दिवां, एकरात्रिकीम्। ततः खलु स स्कन्दकोऽनगार एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमां यथासूत्रं यावदाराध्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, इच्छामि खलु भदन्त, युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् गुणरत्न संवत्सरं तपःकर्मोपसंपद्य विहर्तुम्। यथासुखं देवा

(दोच्चं सत्तराइ दियं) दूसरी अर्थात् नौवीं सात दिनरात की (तच्च सत्तराइदियं) तीसरी अर्थात्-दसवीं सात रात दिन की (अहोराइंदियं) चौथी अर्थात् ग्यारहवीं एक अहोरात्रकी (एगराइय) पांचवी अर्थात् बारहवीं एक रात की, इस प्रकार इन बारह भिक्षुप्रतिमाओंका उन स्कन्दक अनगार ने आराधन किया। (तएणं से खंदए अणगारे) इसके बाद वे स्कन्दक अनगार (एगराइयं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता) एक रातवाली बारहवीं भिक्षुप्रतिमा की यथासूत्र यावत् आराधना करके (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर को वंदना की नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (एवं वयासी) ऐसा कहा। (इच्छामि णं भंते!) तुब्भेहिं-अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयण संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता

પહેલી-એટલે કે આઠમી સાત રાત્રિદિવસની, ' दोच्चं सत्तराइं दियं " બીજી એટલે કે નવમી સાત દિવસ રાતની तच्चं सत्तराइं दियं ' ત્રીજી એટલે કે દસમી સાત રાત્રિ દિવસની ' अहोराइं दियं ' ચોથી-એટલે કે અગિયારમી એક દિવસ રાત્રિની, ' एगराइयं " પાંચમી એટલે કે બારમી એક રાત્રિની, આ પ્રમાણે બારે ભિક્ષુ પ્રતિમાનુ આરાધન કર્યું ' तएणं से खंदए अणगारे एगराइयं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता ' ત્યાર બાદ એક રાત્રિની બારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનું સૂત્રાનુસાર આરાધન કરીને સ્કંદક અણગાર ' जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ ' જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા उवागच्छित्ता ત્યાં આવીને તેમણે ' समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા ' वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું-(इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) હે ભગવાન્! જો આપ

भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमादीत्, इच्छामि खलु भदंत! युष्माभिरनुज्ञातः सन् द्वैमासिकीं भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य विहर्तुम्। यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्ध कुरु तदेव, एवं त्रैमासिकीं, चातुर्मासिकीं, पंचमासिकीं, षण्मासिकीं, सप्तमासिकीम्, प्रथमां सप्तरात्रि दिवां, द्वितीयां सप्त

भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये (उवागच्छित्ता) वहां आ कर के (समणं भगवं महावीरं जाव नमंसित्ता एवं वयासी) उन्हों ने श्रमण भगवान महावीर को यावत् नमस्कार करके उनसे इस प्रकार कहा—(इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे दो मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भदन्त! जो आप आज्ञा प्रदान करें तो मैं द्विमासिक भिक्षुप्रतिमा को धारण करने की इच्छा करता हूं। (अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो विलम्ब मत करो। (तं चेव एवं ते मासियं) इसके बाद उन स्कन्दक अनगार ने द्विमासिक भिक्षुप्रतिमा को भगवान से आज्ञा प्राप्त कर इत्यादि समस्त कथन यहां पहिली भिक्षुप्रतिमा के विषय में जैसा कहा गया है वैसा अक्षरशः समझ लेना चाहिये। इसी तरह से त्रिमासिक (चउम्मासियं) चतुर्मासिक (पंचमासियं) पंचमासिक (छम्मासियं) छहमासिक (सत्तमासियं) सप्तमासिक तथा (पढमं सत्तराइं दियं) प्रथम अर्थात् आठवीं सात रात्रि दिवस की

તેઓ જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા- (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને "समणं भगवं महावीरं जाव नमंसित्ता एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વિધિ પૂર્વક વંદન નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યુ-"इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे दो मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए" હે ભગવન્! જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું દ્વિમાસિક (બે માસની) ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા રાખુ છુ. "अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह" હે દેવાનુપ્રિય! તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો પરંતુ આવા શુભ કાર્યમાં વિલંબ કરશો નહીં. "तं चेव एवं तेमासियं" ત્યાર બાદ ભગવાનની આજ્ઞા લઇને સ્કન્દક અણગારે દ્વિમાસિક ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરી. માસિક ભિક્ષુ પ્રતિમાના પાલનમાં જે વર્ણન ઉપર કરવામાં આવ્યું છે તેવું વર્ણન દ્વિમાસિક ભિક્ષુ પ્રતિમાના પાલનમાં પણ અક્ષરશઃ સમજી લેવું એજ રીતે સ્કન્દક અણગારે ત્રિમાસિક "चउम्मासियं" ચાર માસિક, पंचमासियं પાંચ માસિક "छम्मासियं" છમાસિક "सत्तमासियं" સાત માસિક, તથા "पढमं सत्तराइं दियं"

रात्रिं दिवां, तृतीयां सप्तरात्रिं दिवां, अहोरात्रिं दिवां, एकरात्रिकीम्। तत खलु स स्कन्दकोऽनगार एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमां यथासूत्रं यावदाराध्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, इच्छामि खलु भदन्त, युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् गुणरत्नसंवत्सरं तपःकर्मविशेषं विहर्तुम्। यथासुखं देवा

(दोच्चं सत्तराइंदियं) दूसरी अर्थात् नौवीं सात दिनरात की (तच्चं सत्तराइंदियं) तीसरी अर्थात्-दसवीं सात रात दिन की (अहोराइंदियं) चौथी अर्थात् ग्यारहवीं एक अहोरात्रकी (एगराइय) पांचवी अर्थात् बारहवीं एक रात की, इस प्रकार इन बारह भिक्षुप्रतिमाओंका उन स्कन्दक अनगार ने आराधन किया। (तएणं से खंदए अणगारे) इसके बाद वे स्कन्दक अनगार (एगराइयं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता) एक रातवाली बारहवीं भिक्षुप्रतिमा की यथासूत्र यावत् आराधना करके (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर को वंदना की नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (एवं वयासी) ऐसा कहा (इच्छामि णं भंते!) तुब्भेहिं-अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जि

પહેલી-એટલે કે આઠમી સાત રાત્રિદિવસની " दोच्चं सत्तराइं दियं " બીજી એટલે કે નવમી સાત દિવસ રાતની, तच्चं सत्तराइं दियं " ત્રીજી એટલે કે દસમી સાત રાત્રિ દિવસની " अहोराइं दियं " ચોથી-એટલે કે અગિયારમી એક દિવસ રાત્રિની " एगराइयं " પાંચમી એટલે કે બારમી એક રાત્રિની, આ પ્રમાણે બારે ભિક્ષુ પ્રતિમાનું આરાધન કર્યું " तएणं से खंदए अणगारे एगराइयं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता " ત્યાર બાદ એક રાત્રિની બારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનું સૂત્રાનુસાર આરાધન કરીને સ્કન્દક અણગાર " जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ " જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા " उवागच्छित्ता " ત્યાં આવીને તેમણે " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी " વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું-(इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) હે ભગવાન્! જો આપ

नुप्रिय मा प्रतिबन्धं कुरु, ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः श्रमणेन भगवता महावीरेण अभ्यनुज्ञातः सन् गुणरत्नसंवत्सर तपःकर्मोपसंपद्य विहरति तद्यथा प्रथमं मासं चतुर्थचतुर्थेनानिक्षिप्तेन तपः कर्मणा दिवा स्थानोत्कुटुकः सूर्याभिमुखः आतापनभूमौ आतापयन्, रात्रि वीरासनेनाप्रावृतश्च। एवं द्वितीयं मासं

ता णं विहरित्तए) हे भदन्त ! मैं चाहता हूं कि आप से आज्ञा प्राप्त कर मैं गुण रत्न सवत्सर नामक तप धारण करूँ। प्रभुने कहा (अहासुहं देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रिय ! तुम्हे जैसा सुख हो वैसा करो। (मा पडिबंधं करेह) इस शुभकार्य में विलम्ब मत करो। (तएणं से खंदए अनगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ) इस प्रकार से श्रमण भगवान महावीर प्रभु की आज्ञा प्राप्त कर उन स्कन्दक अनगार ने गुणरत्न संवत्सर नामक तप धारण किया। (तंजहा) इस तप की विधि इस प्रकार से है-(पढमं मासं चउत्थं चउत्थेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे, आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य) पहिले मास में निरन्तर व्यवधान रहित एकान्तर उपवास करे तथा दिवस में उकडा आसन से बैठे और सूर्यकी तरफ मुंह करके आतापना भूमि में आतापना लेवे। तथा रात्रि

આજ્ઞા આપો તો હવે ગુણરત્ન સવત્સર નામનુ તપ કરવાની મારી ઇચ્છા છે ભગવાને કહ્યુ-(अहासुहं देवाणुप्पिया) હે દેવાણુપ્રિય! આપને સુખ ઉપજે તેમ કરો (मा पडिबंधं करेह) પરતુ શુભકાર્યમા વિલમ્બ કરવો નહીં (तएण से खंदए अणगारे समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समणे-गुणरयणं संवच्छर तवोकम्म उवसंपज्जित्ता ण विहरइ) આ રીતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને સ્કન્દક અણગારે ગુણરત્ન સવત્સર તપની આરાધના કરવા માડી (त जहा) તે તપની વિધિ આ પ્રમાણે છે-(पढमं मासं चउत्थं चउत्थेण अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे, आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेण अवाउडेण य) પહેલા મહિનામાં નિરતર (એક પણ દિવસ છોડયા સિવાય) એકાન્તર ઉપવાસ કરવા દિવસે ઉભડક આસને બેસીને, સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને તડકાવાળી જમીનમા આતાપના લેવી તાપ સહન કરવો અને રાત્રે વસ્ત્ર ઓઢયા વિના વીરાસને બેસવુ. (एवं दोच्चं मास छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेण दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे

षष्ठषष्ठेनानिक्षिप्तेन दिवास्थानोत्कुटुकः सूर्याभिमुख आतापनभूमौ आतापयन् रात्रि वीरासनेना प्रावृतश्च । एवं तृतीय मासमष्टमाष्टमेन । चतुर्थं मासं दशम दशमेन । पंचम मासं द्वादशद्वादशेन । षष्ठं मासं चतुर्दशचतुर्दशेन । सप्तमं

में वस्त्र ओढे विना वीरासन करे । (एवं दोच्चं मासं छट्ठं छट्ठेणं अणि क्खित्तेण दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेह रत्तिं वीरासणेण अवाउडेण य) इसी प्रकार से दूसरे महीने में निरन्तर दो दो उपवास-बेले बेले पारणा करें । दिन में उत्कुटासन करे सूर्य के सामने आतापन भूमि में आतापना लेवे । एवं रात्रि में वस्त्र ओढे विना वीरासन करें । (एवं तच्चं मासं) अट्ठमं अट्ठमेण, चउत्थं मासं दसमं दसमेण, पंचमं मासं बारसमं-बार समेण, छट्ठं मासं चउद्दसमं-चउद्दसमेण, सत्तमं मासं सोलसमं-सोल समेण) इसी तरह से तीसरा महिना भी व्यतीत करना चाहिये अर्थात् जैसे प्रथममास और द्वितीयमास के दिन और रात्रि में रहने की विधि कही गई है उसी प्रकार की विधिपूर्वक इस मास में रहना चाहिये परन्तु इस तीसरे मास में निरन्तर अट्ठम की तीन उपवास करने की तपस्या करे। चतुर्थमास में और सबविधि पहिले की तरह से जाननी चाहिये परन्तु उपवास चार चार करें। पांचवे मासमें और सब विधी पहिले जैसी ही है परन्तु उपवास पांच पांच करें । छठवें महिना में भी और सब विधि पहिले जैसी ही जाननी चाहीये परन्तु उपवास छह-छह करें । सातवें महिना में भी दिन रातको सब विधि पहिले जैसी ही है

आयावणभूमीए आयावेइ रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य) એજ પ્રમાણે બીજા મહિનામાં નિરંતર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠ કરે દિવસે ઉત્કટુક આસને સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને તડકો વેઠે અને રાત્રે ઓઢયા વિના વીરાસન કરે (एवं तच्चं मासं अट्ठमेण चउत्थं मासं दसमं दसमेण, पंचमं मासं बारसमं बारसमेण, छट्ठं मासं चउद्दसमं चउद्दसमेण, सत्तमं मासं सोलसमं-सोलसमेण) ત્રીજા મહિનામાં નિરંતર અટ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસને) પારણે અટ્ઠમ કરવા જોઈએ. અને બાકીની તમામ વિધિ પહેલા અને બીજા માસની વિધિ પ્રમાણે જ સમજવી ચોથા મહિનામાં નિરંતર ચાર ઉપવાસને પારણે ચાર ઉપવાસ કરવા જોઈએ અને બાકીની વિધિ પહેલા માસ પ્રમાણે જ સમજવી. પાંચમે મહિને પાંચ ઉપવાસને પારણે પાંચ ઉપવાસ કરવા અને બાકીની સઘળી વિધિ આગળ પ્રમાણે જ સમજવી છટ્ઠે મહિને ૬ ઉપવાસને પારણે ૬ ઉપવાસ કરવા અને બાકીની તમામ વિધિ પહેલા માસ પ્રમાણે જ સમજવી સાતમે મહિને સાત ઉપવાસને પારણે સાત ઉપવાસ કરવા, દિવસ અને રાત્રે કરવાની બીજી વિધિ

मासं षोडशषोडशेन। अष्टमं मासमष्टादशाष्टादशेन। नवमं मास विंशतितम विंशतितमेन। दशमं मासं द्वाविंशतितमद्वाविशतितमेन। एकादशं मासं चतुर्विंशतितमचतुर्विंशतितममेन। द्वादशं मासं षड्विंशतितमषड्विंशतितमेन। त्रयोदश मासम् अष्टाविंशतितमाष्टाविंशतितमेन। चतुर्दशतम मास त्रिंशत्तमत्रिंशत्त-

परन्तु उपवास सात-सात करे। (अट्ठमं मास अट्ठारसमं अट्ठारसमेणं) आठवें मास में भी और सब विधि पहिले जैसी ही है-परन्तु यहां उपवास आठ-आठ करे। (नवमं मासं वीसइमं वीसइमेण) नौमे महिने में भी विधि और सब पहिले जैसी ही है परन्तु उपवास इस में नौ-नौ करे। (दसमं मासं बावीसइमं-बावीसइमेणं) दशवें महिने की विधि भी और सब पहिले जैसी ही है-परन्तु उपवास इसमें दस दस करे। (एक्कारसमं मांसं चउवीसइमं-चउवीसइमेणं) ग्यारहवें महिने में भी और सब विधि पूर्वोक्त रूप से ही है-परन्तु उपवास इसमें ग्यारह-ग्यारह करे। (बारसमं मासं छव्वीइसमं-छव्वीसइमेणं) बारहवें महिने में भी दिन रात की जैसी विधि पहिले कही गई है-वैसी ही है परन्तु उपवास यहां बारह-बारह करे। (तेरसम मासं अट्ठावीस-इमं अट्ठावीसइमेणं) तेरहवें महिने में भी और सब विधि पहिले जैसी ही है-परन्तु यहां उपवास तेरह-तेरह करे। (चउदसमं मासं तीसइमं तीसइमेणं) चौदहवें महिने में भी और सब विधि पहिले जैसी ही है-

આગળ મુજબજ સમજવી (अट्ठम मास अट्ठारसमं अट्ठारसमेण) આઠમે મહિને આઠ ઉપવાસને પારણે આઠ ઉપવાસ કરવા બાકીની વિધિ આગળ મુજબ સમજવી (नवमं मासं वीसइमं वीसइमेण) નવમે મહિને નવ ઉપવાસને પારણે નવ ઉપવાસ કરવા. બાકીની વિધિ આગળ મુજબ જ કરવી (दसमं मास बावीसइम-बावीसइमेणं) દસમે મહિને દસ ઉપવાસને પારણે દસ ઉપવાસ કરવા બાકીની વિધિ આગળ મુજબ જ સમજવી (एक्कारसमं मास चउवीसइम चउवीसइमेण) અગિયારમે મહિને અગિયાર ઉપવાસને પારણે અગિયાર ઉપવાસ કરવા બાકીની બધી વિધિ આગળ મુજબ સમજવી, (बारसम मासं छव्वीसइम छव्वीसइमेण) બારમે મહિને બાર ઉપવાસને પારણે બાર ઉપવાસ કરવા બાકીની બધી વિધિ આગળ પ્રમાણે જ કરવી (तेरसम मासं अट्ठावीसइमं-अट्ठावीसमेण) તેરમે માસે તેર ઉપવાસને પારણે તેર ઉપવાસ કરવા. બાકીની બધી વિધિ પહેલા માસ પ્રમાણે જ કરવી (चउद्दसमं मास तीसइमं तीसइमेणं) ચૌદમે મહિને ચૌદ ઉપવાસને પારણે ચૌદ ઉપવાસ કરવા બાકીની તમામ વિધિ પહેલા માસ મુજબજ સમજવી

मेन । पंचदश मासं द्वात्रिंशत्तमद्वात्रिंशत्तमेन । षोडश मास चतुस्त्रिंशत्तमचतुस्त्रिंशत्तमेनानिक्षिप्तेन तपः कर्मणा दिवास्थानोत्कुटुक सूर्याभिमुख आतापनभूमौ आतापयन् रात्रि वीरासनेनाप्रावृतः । ततः खलु स स्कंदकोऽनगारो गुणरत्नसंवत्सरं तपः कर्म यथासूत्रं यथाकल्प यावदाराध्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्त

परन्तु उपवास चौदह चौदह करे । (पण्णरसम मास पत्तीसइमबत्तीसइमेणं) पन्द्रहवें महिने में भी और सब विधि पहिले जैसी ही है परन्तु उपवास यहा पन्द्रह पन्द्रह करे । (सोलस मासं चोत्तीसइमं-चोत्तीसइमेणं) सोलहवें महिने में भी और सब विधि पहिले जैसी ही है, परन्तु इसमें सोलह सोलह उपवास करें । (अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडिए सूराभिमुहे आयावणभूमिए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण) तीसरे चौथे पांचवें आदि मास से लेकर सोलहवें महिना तक दिन और रात्रि सबधी कर्त्तव्य विधि प्रथम मास तथा द्वितीय मास में कथित विधि जैसी ही है-इसी बात को इस सूत्र पाठ द्वारा प्रदर्शित किया है । अर्थात् तीसरे चौथे आदि महिने से लेकर सोलहवें महिने तक दिवस में उत्कुटुक आसन से बैठे सूर्य की तरफ दृष्टि रख कर आतापन भूमि में आतापना लेवे तथा रात्रि में वस्त्र ओढे विना वीरासन से रहे । (तएण से खंदए अणगारे गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं अहासुत्तं, अहाकप्पं, जाव आराहेत्ता) इस प्रकार

(पण्णरसम मास पत्तीसइम बत्तीसइमेण) પંદરમે મહિને પંદર ઉપવાસ ને પારણું પંદર ઉપવાસ કરવા આદીની વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમજવી. (सोलस मास चोत्तीसइम-चोत्तीसइमेण) સોળમે મહિને સોળ ઉપવાસને પારણે સોળ ઉપવાસ કરવા આદીની વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ કરવી (अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण दिया ठाणुक्कुडिए सूराभिमुहे आयावणभूमिए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेण अवाउडेण) ત્રીજાથી લઈને સોળમા માસ સુધી દિવસ અને રાત્રિ સબધ કર્તવ્ય વિધિ પહેલા અને બીજા માસની જે વિધિ બતાવી છે તે પ્રમાણેજ છે એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ વડે બતાવી છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા મહિનાથી સોળમા મહિના સુધી દિવસે સૂર્યની સામે મુખ રાખીને ઉત્કટુક આસને ત કામાં બેસીને ત કો સહન કરવો અને રાત્રે વસ્ત્ર ઓઢયા વિના વીરાસને બેસી ને ઠંડી સહન કરવી (तएण से खंदए अणगारे गुणरयण सवच्छर तवोकम्म अहासुत्त अहाकप्प जाव आराहेत्ता) આ રીતે સ્કન્દક અણગારે ગુણરત્ન સંવત્સર નામના તપની સૂત્રાનુસાર,

त्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा बहुभिश्चतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशैर्मासार्धमासक्षपणैर्विचित्रैस्तपःकर्मभिरात्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारस्तेनोदारेण विपुलेन प्रयत्नेन प्रगृहीतेन कल्याणेन शिवेन धन्येन मांगल्येन सश्रीकेण, उदग्रेण,

स्कन्दक अनगार ने गुणरत्न संवत्सर नाम का तप को यथासूत्र यथाकल्प यावत् आराधना करके फिर वे (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां पर आये। (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वहां आकर उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की और नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वदना नमस्कार कर (बहूहिं चउत्थछट्ठम दसम दुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) अनेक उपवास, छट्ठ अट्ठम दशम तथा द्वादशम रूप तपस्या से एवं मासखमण तथा अर्धमास खमण रूप विचित्र तपस्या से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे। (तएणं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं, विउलणं पयत्तेणं, पग्गहिएणं, कल्लाणेणं, सिवेणं, धन्नेणं, मंगल्लेणं, सस्सिरीएणं, उदग्गेणं, दउत्तेण, उत्तमेणं उदारेणं, महाणुभावेणं तवोकम्मेणं) इसके बाद वे स्कन्दक अनगार उस उदार, विपुल, प्रगृहीत, कल्याणरूप, शिवरूप, धन्य-

કલ્પાનુસાર (યાવત્) આરાધના કરી (અહીં) (યાવત્) પદ વડે પહેલી ભિક્ષુ પ્રતિમામા આવતો તમામ પાઠ આરાધના કરી ત્યા સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે આરાધના કરીને તેઓ (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) ત્યા આવીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનેવંદન નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદન નમસ્કાર કરીને "बहूहिं चउत्थ छट्ठट्ठम-दसम-दुवालसेहिं, मासद्धमासखमणेहिं विचि-त्तेहिं-तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) અનેક ઉપવાસ, છટ્ઠ, અઠમ, દશમ (ચાર ઉપવાસ,) અને દ્વાદશમ (પાચ ઉપવાસ) રૂપ તપસ્યાથી અને માસ ખમણ તથા અર્ધમાસ ખમણ વગેરે વિવિધ પ્રકારની તપસ્યાઓથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા (तएणं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं, विउलेणं, पयत्तेणं, पग्गहिएणं, कल्लाणेणं, सिवेणं, धन्नेणं, मंगल्लेणं, सस्सिरीएणं, उदग्गेणं, उदत्तेणं, उत्तमेणं, उदारेणं, महाणुभावेणं तवोकम्मेणं) ત્યાર બાદ તે ઉદાર, વિપુલ, પ્રદત્ત, પ્રગૃહીત, કલ્યાણરૂપ, શિવરૂપ ધન્યરૂપ, મંગલરૂપ,

टदारेण, उदग्रेण उदारेण महानुभावेन तप कर्मणा शुष्को रुक्षो निर्मांसः अस्थि चर्मावनद्ध किटिकिटिकाभूतः कृशः धमनिसन्ततो जातश्चाप्यभूत्। जीवं जीवेन गच्छति, जीवे जीवेन तिष्ठति, भाषां भाषित्वाऽपि ग्लायति भाषां भाषमाणो ग्लायति भाषां भाषिष्ये इति ग्लायति। तद् यथा नामकाष्ठशकटिका इति वा।

रूप, मंगल रूप, शोभायुक्त, उदग्र उदात्त उज्वल, उत्तम, उदार, महाप्रभावशाली तपकर्म से तपस्या से (सुक्के, लुक्खे, निम्मंसे, अट्ठिचम्मावणद्धे किडिकिडियाभूए, किसे, धमणिसंतए जाए यावि होत्था) सूख गये बिल्कुल रूखे हो गये सर्वथा मांस रहित बन गये सिर्फ उनकी हड्डियां चमडी से बंधी रह गई अर्थात् ढकी रह गई चलते समय उनकी हड्डियां आपस में खटखटाकर किट किट शब्द कर बजने लगती इतने वे कृश हो गये। धमनियों का समुदाय उनके उस कृश शरीर में इकदम दिखलाई पड़ने लगा। (जीवं जीवेण गच्छइ) वे केवल अपने आत्मबल से ही चलते। शरीर बल से नहीं। (जीवं जीवेण चिट्ठइ) आत्मबल से ही वे बैठते शरीरबल से नहीं। (भासं भासित्ता गिलाइ) बोलकर थकजाते। (भासं भासमाणे गिलाइ भासं भासिस्सामि त्ति गिलाइ) बोलते बोलते भी थक जाते। मुझे बोलना होगा-ऐसा ख्याल आने पर भी वे थक जाते। तथा (से जहानामए कट्ठसगडियाइ वा, पत्तसगडियाइ वा, तिलसगडियाइ वा, एरण्डकट्ठसगडियाइ वा)

શોભાયુક્ત, ઉદગ્ર ઉદાત્ત, ઉજ્જ્વલ, ઉત્તમ, ઉદાર અને મહાપ્રભાવશાળી તપશ્ચરણદ્વારા અણગારનું (सुक्के, लुक्खे, निम्मंसे अट्ठिचम्मावणद्धे किडिकिडिया भूए, किसे, धमणिसंतए जाए यावि होत्था) શરીર સુકાઈ ગયું રૂક્ષ થઈ ગયું (લૂખું સુકું થઈ ગયું) તેમનું શરીર સર્વથા માંસ રહિત બની ગયું શરીરમાં ફક્ત હાડકાં અને ચામડી જ રહી. ચાલતી વખતે તેમના શરીરના હાડકાં એક બીજા સાથે ઘસાઈને (કટ કટ) અવાજ કરવા લાગ્યા તેઓનું શરીર ઘણું જ કૃશ થઈ ગયું તેમના તે કૃશ શરીરની નસો પણ દેખાવા લાગી (जीवं जीवेण गच्छइ) તેઓ પોતાના આત્મબળથી જ ચાલતા હતા, શરીરબળથી નહીં. (जीवं जीवेण चिट्ठइ) તેઓ પોતાના આત્મબળથી જ બેસતા, હતા (भासं भासित्ता गिलाइ) ભાષા બોલીને પણ થાકી જતા (भासं भासमाणे गिलाइ भासं भासिस्सामि त्ति गिलाइ) ભાષા બોલતાં બોલતાં પણ થાકી જતા મારે બોલવું પડશે-એવો વિચાર આવવાથી પણ તેઓ થાકી જતા તથા (से जहानामए कट्ठसगडियाइ वा, पत्तसगडियाइ वा तिलसगडियाइ वा, एरंडकट्ठसगडियाइ वा) જેવી રીતે લાકડાની ગાડી પાંદડાંથી તલની સિંગોથી

त्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा बहुभिश्चतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशैर्मासार्धमासक्षपणैर्विचित्रैस्तपःकर्मभिरात्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारस्तेनोदारेण विपुलेन प्रयत्नेन प्रगृहीतेन कल्याणेन शिवेन धन्येन मांगल्येन सश्रीकेण, उदग्रेण,

---

स्कन्दक अनगार ने गुणरत्न संवत्सर नाम का तप की यथासूत्र यथाकल्प यावत् आराधना करके फिर वे (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां पर आये। (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ यहां आकर उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की और नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार कर (बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठम दसम दुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) अनेक उपवास, छट्ठ अट्ठम दशम तथा द्वादशम रूप तपस्या से एवं मासखमण तथा अर्धमास खमण रूप विचित्र तपस्या से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे। (तएणं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं, विउलेणं पयत्तेणं, पग्गहिएणं, कल्लाणेणं, सिवेणं, धन्नेणं, मंगल्लेणं, सस्सिरीएणं, उदग्गेणं, दउत्तेणं, उत्तमेणं उदारेणं, महाणुभावेणं तवोकम्मेणं) इसके बाद वे स्कन्दक अनगार उस उदार, विपुल, प्रगृहीत, कल्याणरूप, शिवरूप, धन्य-

---

કલ્પાનુસાર (યાવત્) આરાધના કરી (અહીં) (યાવત્) પદ વડે પહેલી ભિક્ષુ પ્રતિમામા આવતો તમામ પાઠ આરાધના કરી ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે. આરાધના કરીને તેઓ (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता समण भगव महावीर वदइ नमंसइ) ત્યાં આવીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનેવંદન નમસ્કાર કર્યા "वदित्ता नमंसित्ता" વંદન નમસ્કાર કરીને "बहूहिं चउत्थ छट्टट्ठम-दसम-दुवालसेहिं, मासद्धमासखमणेहिं विचि-तेहिं-तवोकम्मेहिं अप्पाण भावेमाणे विहरइ) અનેક ઉપવાસ, છટ્ઠ, અઠ્ઠમ, દશમ (ચાર ઉપવાસ,) અને દ્વાદશમ (પાચ ઉપવાસ) રૂપ તપસ્યાથી અને માસ ખમણ તથા અર્ધમાસ ખમણ વગેરે વિવિધ પ્રકારની તપસ્યાઓથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લગ્યા (तएण से खदए अणगारे तेण उरालेणं, विउलेण, पयत्तेणं, पग्गहिएण, कल्लाणेणं, सिवेण, धन्नेण, मगल्लेणं, सस्सिरीएण, उदग्गेण, उदत्तेण, उत्तमेण, उदारेण, महाणुभावेण तवोकम्मेणं) ત્યાર બાદ તે ઉદાર, વિપુલ, પ્રદત્ત, પ્રગૃહીત, કલ્યાણરૂપ, શિવરૂપ ધન્યરૂપ, મંગલરૂપ,

टीका—'तएणं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान महावीरः "कयंगलाओ" कृतंगलात नगरीत "छत्तपलासयाओ चेइयाओ" छत्र पलाशकात् चैत्यात् छत्रपलाशकनामकोद्यानात् "पडिनिक्खमइ" प्रतिनिष्क्रामति "पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहार विहरइ" प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति। "तएणं से खंदए अणगारे" ततः खलु स स्कन्दकोऽनगार "तद नन्तर भगवतो महावीरस्य विहरणानन्तरम् स्कन्दकनामानगारः "समणस्स भग वओ महावीरस्स" श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "तहारूवाण थेराणं अंतिए" तथारूपाणां स्थविराणामंतिके समीपे "सामाइयमाइयाइं एक्कारसअंगाई अहिज्जइ"

जन्य प्रभाव से उनका आत्मबल विशेषरूप से उद्दीप्त था। अतः वे भस्म से ढकी हुई अग्नि की तरह से प्रकाशित थे। (तवेणं तेएणं त-वतेयसिरिए अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठइ) इस सूत्रपाठ द्वारा यही बात प्रकट की गई है। अर्थात वे तप से तेज से और तप तथा तेज की शोभा से बहुत बहुत शोभित थे ॥ सू० १४ ॥

टीकार्थ—(तएणं समणे भगवं महावीरे) इसके बाद श्रमण भगवान महावीर (कयंगलाओ नयरीओ) कृतंगला नगरी से (छत्तपलासयाओ चेइयाओ) छत्रपलाशक चैत्य–उद्यान से (पडिनिक्खमई) निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (बहिया जणवयविहार विहरइ) बाहर के जनपद में विहार करने लगे। (तएणं से खंदए अणगारे) भगवान महावीर के विहार के अनन्तर वे स्कन्दक अनगार (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान महावीर के (तहारूवाणं थेराणं अंतिए)

बधु तपना प्रभावथी तेमनुं आत्मबण वधारे प्रदीप्त थयुं हतुं तेथी तेओ राखनी नीचे ढंकायेला अग्नि जेवा देदीप्यमान हता (तवेणं तेएणं तवतेय सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठइ) आ सूत्र पाठ वडे उपरोक्त वात प्रकट करवामां आवी छे एटले के तेओ तपथी अने तेजथी तथा तपना तेजथी अतिशय शोभायमान लागता हता ॥ सू. १४ ॥

टीकार्थ—'तएणं समणे भगवं महावीरे" त्यार बाद श्रमण भगवान महावीरे 'कयंगलाओ नयरीओ" कृतंगला नगरीना 'छत्तपलासयाओ चेइयाओ छत्रपलाशक चैत्यमांथी (उद्यानमांथी) (पडिनिक्खमइ) विहार कर्यो. पडिनिक्खमित्ता त्यांथी विहार करीने बहिया जणवयविहार विहरइ' बहारना प्रदेशोमां विचरवा लाग्या 'तएणं से खंदए अणगारे त्यार बाद स्कन्दक अणगार "तहारूवाणं थेराणं अंतिए' तथा प्रकारना स्थविरोनी पासे

पत्रशकटिका इति वा तिलशकटिका इति वा भांडकशकटिका इति वा, एरंडकाष्ठशकटिका इति वा, अंगारशकटिका इति वा, उष्णे दत्ता शुष्का सती सशब्दं गच्छति, सशब्दं तिष्ठति। एवमेव स्कंदकोऽपि अनगारः सशब्दं गच्छति सशब्दं तिष्ठति उपचितस्तपसा, अपचितो मांसशोणितेन हुताशन इव भस्मराशि प्रतिच्छन्नस्तपसा तेजसा तपस्तेजः श्रिया अतीवोपशोभमानस्तिष्ठति ॥

जैसे कोई लकड़ियों से भरी हुई गाड़ी हो, पत्तों से भरी हुई गाड़ी हो, तिलों की फलियों से भरी हुई गाड़ी हो, एरंड के काष्ठों से भरी हुई गाड़ी हो; (भंडगसगडियाइ वा) बर्तनों से भरी हुई गाडी हो। (इंगालसगडियाइ वा) अथवा अंगारा–कोयलों से भरी हुई कोई गाडी हो (उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी ससद्दं गच्छइ, ससद्दं चिट्ठइ) और जब वह धूप में खूब सूक जाती है–तब वह खड़ खड़ शब्द करती हुई चलती है, ठहरने पर भी उसमें से खड़ खड़ शब्द निकलता है (एवामेव) इसी तरह से (खदए वि अणगारे ससद्दं गच्छइ, ससद्दं चिट्ठइ) स्कन्दक अनगार भी जब चलते तब उनके शरीर में से हड्डियों का ढेर अवशिष्ट मात्र रह जाने के कारण उनके परस्पर के संघर्षण से खड़ खड़ शब्द निकलता। (उवचिए तवेण अवचिए मंससोणिएणं हुयासणेविव भासरासिपडिच्छण्णे) इस तरह वे यद्यपि शरीर से कृशता की पराकाष्टा को पहुँच चुके थे–अर्थात् मांस और शोणित से वे बिलकुल विहीन बन चुके थे पर फिर भी वे तप से उपचित थे। अर्थात् तपस्या

એરંડીના સાંઠાથી, (भंडगसगडियाइ वा) વાસણોથી, (इंगालसगडियाइ वा) અથવા કોલસાથી ભરેલું કોઈ ગાડું હોય (उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी ससद्दं गच्छइ, ससद्दं चिट्ठइ) અને જ્યારે ઉપરોક્ત વસ્તુઓ ઘણુંજ તાપમે લીધે ઘણીજ શુષ્ક થઈ જાય છે તેવી વસ્તુ ઓથી ભરેલું ગાડું ચાલતી વખતે (ખટ, ખટ) અવાજ કરતું ચાલે છે, અને જ્યારે તે ગાડું ઉભું રહે છે ત્યારે પણ (ખટ, ખટ અવાજ થાય છે (एवामेव) એજ પ્રમાણે (खंदए वि अणगारे-ससद्दं गच्छइ, ससद्दं चिट्ठइ) જ્યારે સ્કન્દક અણગાર ચાલતા ત્યારે તેમનાં હાડકાં એક બીજા સાથે ઘસાવાથી તેમાથી (ખટ, ખટ) એવો અવાજ થતો હતો તેમનું શરીર હાડકાના માળખા જેવું બની જવાને કારણે એવું બનતું હતું (उवचिए तवेण अवचिए मंससोणिएणं हुयासणेविव भासरासिपडिच्छण्णे) આ રીતે જો કે તેમનું શરીર કૃશતાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગયું હતું–એટલે કે માંસ અને શોણિત (લોહી) થી બિલકુલ વિહીન બની ગયું હતું–તો

यदि, स्कन्दस्य प्रव्रज्याग्रहणात् पूर्वकाल एव एकादशाङ्गानि आसन्, तर्हि अत्र स्कन्दकस्य वर्णनं कथमभूत्, तदा स्कन्दकस्यानगारस्यैवाभवत्वादिति चेदत्रोच्यते-महावीरस्य भगवतस्तीर्थे नव वाचनाः सन्ति तत्र सर्ववाचनासु स्कन्दकचरितात् पूर्वकाले ये स्कन्दकचरिताभिधेया अभवन्ते चरिताद्वत्तरेण प्रज्ञाप्यन्ते। स्कन्दकचारितोत्पत्त्यनन्तरं च भगवता सुधर्मास्वामिना जम्बूनामानं स्वकीयशिष्यमभिलक्ष्य अस्तुतवाचनायामस्यां स्कन्दकचरितमरूपणा कृतेति न कोऽपि विरोध इति।

अथ स्कन्दकः किमुक्तवानित्याह-'इच्छामि णं भंते' इत्यादि। 'इच्छामि णं भंते" इच्छामि खलु भदन्त! 'तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे" युष्माभिरभ्यनु

पतीसूत्र में जो उनका चरित्र कहने में आया है वह संगत नहीं बैठता है, क्यों कि पहले बने हुए ग्यारह अंगों में भी यह चरित्र कहा गया है तो उस समय में स्कन्दक अनगार थे ही नहीं। क्यों कि वे तो अनगारावस्थापन्न अब हुए हैं। अतः यह बात परस्पर विरोधवाली बन जाती है सो इसका समाधान इस प्रकार से है-भगवान महावीर के तीर्थ में नौ वाचनाएँ थीं। उन सब वाचनाओं में स्कन्दक चरित्र से पहिले जो स्कन्दक चरित्र-अभिधेय का अर्थ था वह दूसरे चरित्र द्वारा प्रज्ञापित किया गया था। स्कन्दकचरित्र का उत्पत्ति के अनन्तर भगवान सुधर्मा स्वामी ने अपने शिष्य जंबूस्वामी को लेकर इस प्रस्तुत वाचना में स्कन्दक के चरित्र की प्ररूपणा की है। इस तरह से इसमें विरोध आने जैसी कोई बात नहीं है।

भगवान से स्कन्दक ने क्या कहा? सो कहते हैं-(इच्छामि णं भंते) तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंप-

તેમનું જે જીવન ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે તે સુસંગત લાગતું નથી કારણ કે પહેલાં બનેલાં અગિયાર અંગોની રચના વખતે તો સ્કન્દક અણગાર હતા જ નહીં-તેઓ અણગાર તો ત્યારપછી જ બન્યા હતા તેથી આ વાતમાં વિરોધાભાસ લાગે છે તો તે શંકાનું આ પ્રમાણે સમાધાન કરી શકાય છે-ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં નવ વાચનાઓ હતી તે બધી વાચનાઓમાં સ્કન્દકચરિત્રના પહેલાં જે સ્કન્દકચરિત્ર અભિધેય અર્થ હતું તે બીજા ચરિત્ર વડે પ્રગટ કરવામાં આવ્યું હતું સ્કન્દકચરિત્રની ઉત્પત્તિ પછી ભગવાન સુધર્માસ્વામીએ પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને સંબોધીને આ પ્રસ્તુત વાચનામાં સ્કન્દકના ચરિત્રની પ્રરૂપણા કરી છે આ રીતે તેમાં વિરોધાભાસ જેવું કંઇ રહેતું નથી. સ્કન્દકે ભગવાનને શું કહ્યું? સૂત્રકાર તે બતાવે છે- इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे, मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए' હે ભગવન્! જો આપની આજ્ઞા હોય તો માસિક ભિક્ષુ

सामायिकादीनि एकादशांगानि अधीते "अहिज्जित्ता" अधीत्य "जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः। "तेणेव उवागच्छइ" तत्रैवोपागच्छति "उवागच्छित्ता" उपागत्य "समणं भगवं महावीरं" श्रमणं भगवन्तं महावीरम् "वंदइ नमसइ" वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दित्वा नमस्यित्वा "एवं वयासी" एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्=उक्तवान् अत्रैकादशाङ्गविषये कश्चिदेवं शङ्कते-ननु अनेन स्कन्दक चरितात् पूर्वकाले एव एकादशाङ्गानां निष्पत्तिः पर्यवस्यति, पञ्चमाङ्ग श्री भगवतीसूत्रस्यान्तर्भूतमिदं स्कन्दकचरितमुपलभ्यते ततः कथं न विरोधो भवति।

तथारूप स्थवीरों के समीप (सामाइय माइयाइं एकारसअंगाइं) सामायिक आदि ग्यारह अङ्गों को (अहिज्जइ) पढने लगे। (अहिज्जित्ता) पढ़कर (जेणेव समणे भगवं महावीरे) वे जहां श्रमण भगवान महावीर थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर आये। (उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) वहां आकर के उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की-नमस्कार किया और (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्होंने प्रभु से इस प्रकार कहा-

यहां एकादशाङ्ग के विषय में कोई ऐसी आशंका करता है-(स्कन्दक अनगार ने ग्यारह अंगों का अध्ययन किया) सो इस कथन से तो यही बात साबित होती है कि ग्यारह अंग स्कन्दक अनगार के पहिले ही बन चुके थे, यदि यह बात न होती तो फिर वे उन्हें पढ़ते कैसे? तथा जब यह बात निश्चित हो जाती है-तो फिर इस पंचम अंग भग-

---

"सामाइयमाइयाइं एकारसअंगाइं" સામાયિક આદિ અગિયાર અંગોનો "अहिज्जइ" અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. "अहिज्जित्ता" તેનો અભ્યાસ કરીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" અને વંદન નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું

શંકા-અહીં કોઈને આ પ્રકારની શંકા ઉદ્ભવે કે" સ્કન્દક અણગારે અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કર્યો." આ કથન મુજબ તો એમ જ માનવું પડે કે અગિયાર અંગની રચના સ્કન્દક અણગારની પહેલા જ થઈ ગઈ હશે. જો એવું ન બન્યું હોત તો તેમણે કેવી રીતે તે અંગોનો અભ્યાસ કર્યો હોત? જો એ વાત સિદ્ધ થાય તો આ પાંચમા અંગરૂપ ભગવતીસૂત્રમાં

मासिकी भिक्षुप्रतिमा गच्छाग्निर्गत्य स्वीक्रियते। अस्यामेकमासपर्यन्तं प्रतिदिन मेकादत्तिर्भोजनस्य, एकैव च पानकस्य गृह्यते।

उक्तञ्च—"गच्छा विणिक्खमित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिमं।
दत्तेग भोयणस्स, पाणस्स वि एगआ मास" ॥ १ ॥

छाया—गच्छाद्विनिष्क्रम्य प्रतिपद्यते मासिकीं महाप्रतिमाम्।
दत्तिमेकां भोजनस्य, पानस्यापि एकां यावन्मासम् ॥ इत्यादि।

अस्याः स्वरूपं सविस्तरं दशाश्रुतस्कन्धसूत्रे सप्तमाध्ययने तृतीयसूत्रा दारभ्य द्वाविंशतितमसूत्रपर्यन्तं विलोकनीयम्। व्याख्यापि तत्रैव मत्कृतायां मुनिहर्षिणीटीकायामवलोकनीया इति।

एक मास में पूर्ण होती है। इसमें भिक्षु अभिग्रहविशेषों का पालन करता है-यह गच्छ से बाहर रहकर आराधित की जाती है। इसमें एक मास तक प्रतिदिन एक दत्ति आहार की ली जाती है और एक दत्ति पानी की ली जाती है। कहा भी है—

"गच्छा वि णिक्खमित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिमं।
दत्तेगभोयणस्स य, पाणस्स वि एग जामास" ॥ १ ॥

इस गाथा द्वारा यही बात समझाई गई है इसका विस्तार सहित स्वरूप दशाश्रुत स्कंधसूत्र में सप्तम अध्ययन में तृतीय सूत्र से लेकर बाईसवे सूत्र तक लिखा गया है सो वहां से जान लेना चाहिये। इन सूत्रों की व्याख्या सो वहीं मुनिहर्षिणी नाम टीका में देख लेना चाहिये। कोई यहां पर इस प्रकार की शंका करता है कि स्कन्दक अनगार तो ग्यारह अंग के ही पाठी-धारक थे और प्रतिमाओं की भी आराधना इन्होंने की है सो ऐसा जो कहा गया है यह समझ में नहीं

અમુક પ્રકારના અભિગ્રહનું પાલન કરે છે-તેની આરાધના ગચ્છની બહાર રહીને કરાય છે તેની આરાધના કરનાર એક માસ સુધી દરરોજ એક દત્તિ આહારની અને દત્તિ પાણીની લે છે દત્તિ એટલે ધારાવાહી તૂટ્યા વિના જેટલું વહોરાવવામા આવે તેટલા આહારને એક દત્તિ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે

"गच्छा वि णिक्खमित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिम॥
दत्तेग भोयणस्स य, पाणस्स वि एग जा माम ॥ १ ॥

આ ગાથા વડે ઉપરોક્ત વાત જ સમજાવવામાં આવી છે દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રના સાતમા અધ્યયનના ત્રીજા સૂત્રથી લઈને બાવીસમા સૂત્ર સુધીમાં તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે તો જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી વાંચી લેવું તે સૂત્રોની વ્યાખ્યા પણ તેમાંજ આપેલી મુનિહર્ષિણી નામની ટીકામાંથી વાંચી લેવી

ज्ञातः सन् "मासियं भिक्खुपडिमं" मासिकीं भिक्षुप्रतिमाम् 'उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए" उपसंपद्य खलु विहर्तुम्। हे भगवन् यदि देवानुप्रियाणामाज्ञा भवेत्तदाहं मासिकीं भिक्षुप्रतिमां स्वीकर्तुमिच्छामीति भावः, भगवान् कथयति 'अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह" यथासुखं देवानुप्रिय ? यथा ते रोचते तथा कुरु किन्तु मा प्रतिबन्ध कुरु=विलम्बं मा कुरु इति भावः। 'तएणं से खंदए अणगारे" ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः "समणेण भगवया महावीरेण" श्रमणेन भगवता महावीरेण "अब्भणुन्नाए समाणे" अभ्यनुज्ञातः प्राप्ताज्ञः सन् "हट्टे जाव नमंसित्ता" हृष्टो यावत् नमस्यित्वा, अत्र यावत्पदेन तुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पितहृदयः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा' इत्यस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्। एतादृशः स्कन्दको भगवन्तं नमस्कृत्य "मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ" मासिकीं भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य खलु विहरति, 'मासियं' इति एकमाससंपाद्याम् 'भिक्खुपडिमं' भिक्षुप्रतिमाम् — समाराधनीयमभिग्रहविशेषं स्वीकृत्य तिष्ठति, इय

जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! यदि आप देवानुप्रिय ! आज्ञा प्रदान करें तो मैं मासिक भिक्षुप्रतिमा की आराधना करना चाहता हूं। तब प्रभु ने कहा (अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह) जैसा विचार किया है वैसा सुखपूर्वक करो परन्तु शुभ काम में विलम्ब मत करो। (तएणं से खंदए अणगारे) तब उन स्कन्दक अनगार ने (समणेणं भगवया महावीरेणं) श्रमण भगवान महावीर से (अब्भणुन्नाए समाणे) आज्ञा प्राप्तकर (हट्टे जाव नमंसित्ता) हृष्ट यावत् तुष्ट आनन्दित चित्त होकर नमस्कार कर (मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ) मासिक भिक्षु प्रतिमा धारण करली। यह प्रथम भिक्षुप्रतिमा

પ્રતિમાની આરાધના કરવાની મારી ઇચ્છા છે ત્યારે ભગવાન મહાવીરે તેમને જવાબ આપ્યો- "अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह" તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુખેથી કરો પરંતુ શુભ કાર્યમાં વિલંબ કરવો નહીં "तएणं से खंदए अणगारे" ત્યારે તે સ્કન્દક અણગારને "अब्भणुन्नाए समाणे" "समणेणं भगवया महावीरेण" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા મળવાથી "हट्ठे जाव नमंसित्ता" ઘણો હર્ષ તથા સંતોષ પામ્યા અને તેઓએ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા. વંદન નમસ્કાર કરીને "मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ" તેમણે માસિય ભિક્ષુપ્રતિમાની આરાધના કરવા માંડી આ પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમા એક માસમાં પૂર્ણ થાય છે તેની આરાધના કરનાર ભિક્ષુ

वीर तीर्थकरोपदेशेन मवृत्त्वान्न कोऽपि दोष' सर्वज्ञा हि द्रव्य-क्षेत्र-कालभावं ज्ञात्वैव यत्किञ्चित् कथयन्ति इति ।

" तएण से खंदए अणगारे " ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः " मासियं भिक्खुपडिम " मासिकीं भिक्षुप्रतिमाम् " अहासुत्तं " यथासूत्रम्=सूत्रनिर्दिष्ट-विध्यनुसारम् । ' अहाकप्प " यथा कल्पम्=कल्पं=स्थविरादिकल्पमनतिक्रम्य-कल्पानुसारमित्यर्थः । ' अहामग्गं ' यथामार्गम्=ज्ञानदर्शनचारित्ररूपमोक्षमार्गानतिक्रमेण, क्षयोपशमभावानतिक्रमेण वा । ' अहातच्चं ' यथा तत्त्वम्=तत्त्वानतिक्रमेण यद्वा ' यथा तथ्यम् ' इतिच्छायापक्षे सत्यानुसारम् ' अहा सम्मं ' यथा साम्य = समभावमनतिक्रम्य — सुष्ठुप्रकारेण कर्मनिर्जरणभावनयेत्यर्थ ' काएण ' कायेन=शरीरेण न पुनरभिलाषमात्रेण 'फासइ' स्पृशति-समुचितकाले सविधिग्रहणात् ' पालेइ ' पालयति = वारंवारमुपयोगेन तस्यां तत्परत्वात् ।

इस लिये इस कथन में कोई विरोध नहीं है । क्यों कि सर्वज्ञ भगवान जो कुछ कहते हैं वह द्रव्य क्षेत्र कालभाव को देखकर ही कहते हैं । (तएणं से खंदए अणगारे) मासिकी प्रथम भिक्षु प्रतिमा धारण कर लेने के बाद उन स्कन्दक अनगार ने उस (मासियं भिक्खुपडिमं) मासिक भिक्षु प्रतिमा को (अहासुत्त) सूत्रकथित विधि के अनुसार (अहाकप्पं) स्थविरादि कल्प के अनुसार (अहामग्ग) सम्यग्दर्शन सम्यग्ज्ञान और सम्यक् चारित्र रूप मोक्षमार्ग के अनुसार अथवा यथातथ्य-सत्य के अनुसार, (अहासम्मं) समभाव के अनुसार अथवा कर्म निर्जरा की भावना के अनुसार, (काएण) अपने शरीर से किन्तु अभिलाषा मात्र से नहीं (फासेइ) स्पर्श किया अर्थात्-समुचित काल में विधि सहित उसे ग्रहण किया । अत (पालेइ) वारंवार

મહાવીર પ્રભુની આજ્ઞા લઈને ભિક્ષુપ્રતિમાનુ આરાધન કર્યુ હતુ તેથી તે કથનમા કોઈ શકા રહેતી નથી. કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાન જે કઇ કહે છે તે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવને જોઈને જ કહે છે

" तएण से खंदए अणगारे ' ત્યાર બાદ સ્કન્દક અણગારે " मासियं भिक्खुपडिमं " માસિક ભિક્ષુપ્રતિમાનુ ' अहासुत्त ' સૂત્રમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે, अहामग्गं " સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગાનુસાર અથવા પોતાના ક્ષયોપશમ ભાવઅનુસાર ' अहा तच्च " તત્ત્વ અનુસાર અથવા સત્યને અનુસરીને, " अहासम्म ' સમભાવ અનુસાર અથવા કર્મનિર્જરાની ભાવના અનુસાર, ' काएण પોતાના શરીરથી નહી કે માત્ર અભિલાષાથી જ-" फासेइ સ્પર્શ કર્યો-એટલે કે એક માસ સુધી વિધિ સહિત તેની આરાધના કરી पालेइ યતના પૂર્વક આરાધના કરવાને

अथायमेकादशांगधारीकथितः, प्रतिमाश्च विशिष्य श्रुतवानेव करोति तदुक्तम्—

"गच्छे च्चिय निम्माओ, जा पुव्वा दस भवे असंपुण्णा ।
नवमस्स तइय वत्थू होइ जहन्नो सुयाहिगमो ॥ १ ॥"

छाया—गच्छे एव कुशलः निर्मातो यावत् पूर्वाणि दश भवंत्यसंपूर्णानि ।
नियमस्य तृतीय वस्तु भवति जघन्य श्रुताधिगमः ॥ १ ॥ इति ॥

इत्यादि शास्त्रादेवमवगतं भवति यत् यो हि उत्कृष्टेन किञ्चिदून दश पूर्वधरः, जघन्येन नवमपूर्वस्य तृतीय वस्तु पाठको भवेत् स एव भिक्षुप्रतिमां कर्तुं शक्नुयात् स्कन्दकस्तु न पूर्वधारी तत्कथमेतस्यैतादृश तपो विशेषेऽधिकारः कथितः इति चेदुच्यते—प्रकृतश्रुतनियमः पुरुषान्तरविषयः । स्कन्दकस्य तु सर्वविन्महा-

---

आता कारण कि प्रतिमाओं की आराधना तो जो विशिष्ट श्रुतज्ञान वाला होता है वही कर सकता है ऐसा ही सिद्धान्त में कहा गया है को—

"गच्छे च्चिय निम्माओ, जा पुव्वा दस भवे असंपुण्णा ।
नवमस्स तइय वत्थू, होइ जहण्णो सुयाहिगमो" ॥ १ ॥

जो गच्छ में कुशल और उत्कृष्ट से कुछ कम दश पूर्वका धारी हो तथा जघन्य से नौवें पूर्वकी तृतीय वस्तु का ज्ञाता हो, वही भिक्षु प्रतिमाओं की आराधना कर सकता है स्कन्दक अनगार तो पूर्व के धारी थे नहीं तो फिर इनका इस प्रकार के तपोविशेष में अधिकार कैसे कहा ? । उत्तर—शास्त्र में जो ऐसा कहा गया है सो ऐसा यह नियम दूसरे पुरुषों के लिये हैं-स्कन्दक अनगार के लिये यह नियम लागू नहीं पडता है क्यों कि वे जो भिक्षु प्रतिमा पालन करने में प्रवृत्त हुए सो साक्षात् सर्वज्ञ भगवान महावीर तीर्थंकर के उपदेश से ही हुए हैं ।

શંકા—ભિક્ષુ પ્રતિમાઓનું આરાધન તો વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન વાળા જ કરી શકે છે એવુ સિદ્ધાંતમાં કહ્યુ છે જેમ કે—

"गच्छे च्चिय निम्माओ, जा पुव्वा दसभवे असंपुण्णा ।
नवमस्स तइय वत्थू, होइ जहण्णो सुयाहिगमो" ॥ १ ॥

ભિક્ષુપ્રતિમાની આરાધના એજ મુનિ કરી શકે છે કે જે ગચ્છમાં કુશલ હોય, જે વધારેમાં વધારે દસ પૂર્વથી કંઈક ઓછા જ્ઞાનનો ધારી હોય અને ઓછામાં ઓછો નવમાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુનો (વત્થુનો) જ્ઞાતા હોય. જ્યારે સ્કન્દક અણગાર તો પૂર્વના ધારક ન હતા તેઓ તો અગિયાર અંગના જ પાઠી (ધારક) હતા તો આ પ્રકારના વિશિષ્ટ તપની આરાધના કરવાનો અધિકાર તેમને કેવી રીતે હોઈ શકે?

ઉત્તર—શાસ્ત્રનો એ નિયમ બીજી વ્યક્તિઓને માટે છે પણ સ્કન્દક અણગારને તે નિયમ લાગુ પાડી શકાય નહીં, કારણ કે તેમણે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ

"अणुपालेइ" अनुपालयति-प्रतिमासमाप्तौ तदनुमोदनात्। किमुक्तं भवति ! "आणाए आराहेइ" आज्ञया=भावदाज्ञानुसारेण आराधयति। "सम्मं काएण फासित्ता" सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा 'जाव आराहेत्ता" यावत्=माराध्य, अत्र यावत्पदेन-'पालित्ता सोहित्ता तीरित्ता पूरित्ता किट्टित्ता अणुपालित्ता आणाए" इति छाया—पालयित्वा शोधयित्वा (शामयित्वा तीरयित्वा पूरयित्वा कीर्तयित्वा अनुपालयित्वा आज्ञया) इति सग्रह।

स्कन्दकोऽनगारा मासिकीं भिक्षुप्रतिमा सविधि समाराध्य "जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः "तेणेव उवागच्छइ" तत्र

प्रतिमा में अच्छी तरहसे आराधित हुआ है अत मैं प्रतिमा को अच्छी तरह से पालित कर चुका हूं इस प्रकार से उसका कीर्तन करते। (अणुपालेइ) प्रतिमा की समाप्ति होने पर भी वे उसकी अनुमोदना किया करते। इस तरह उन स्कन्दक अनगारने उस पहिली भिक्षु प्रतिमा का (आणाए आराहेइ) प्रभुकी आज्ञा के अनुसार आराधन किया। (सम्मं काएण फासित्ता) इस प्रकार वे स्कन्दक अनगार प्रथम भिक्षु प्रतिमा का अपने शरीर से स्पर्श करके (जाव आराहेत्ता) यावत् उसका सविधि आराधन करके यावत्शब्द से "पालित्ता, सोहित्ता, तीरित्ता, पूरित्ता, किट्टित्ता अणुपालित्ता आणाए" इस पाठ का यहां संग्रह किया गया है-इन पदों का अर्थ-पालन करके, शोधित या शोभित करके, तीरित करके, पूरित करके, कीर्तित करके, अणुपालीत करके, आज्ञा से आराधित करके (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर आये।

હતો અને મે આ ભિક્ષુપ્રતિમાના તે અભિગ્રહનું સારી રીતે પાલન કર્યું છે તે કારણે ભિક્ષુપ્રતિમાનું બરાબર પાલન કર્યું છે એ પ્રમાણે તેનું કીર્તન ગુણગાન કર્યું. अणुपालेइ ભિક્ષુપ્રતિમાની સમાપ્તિ થયા પછી પણ તેઓ તેની અનુમોદના કર્યા કરતા આ પ્રમાણે પ્રભુની આજ્ઞા અનુસાર પહેલી ભિક્ષુ પ્રતિમાનું आणाए आराहेइ પ્રભુની આજ્ઞા અનુસાર આરાધન કર્યું. 'सम्मं काएण फासित्ता' આ રીતે પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમાનું પોતાની કાયાથી બરાબર આરાધન કરીને जाव आराहेत्ता તેનું પાલન કરીને તેને શોભિત અથવા શોધિત કરીને તીરિત કરીને પૂરિત કરીને, કીર્તિત કરીને, અનુપાલિત કરીને અને ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર આરાધન કરીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા, 'तेणेव

'सोहेइ' शोधयति-अतिचारपङ्कप्रक्षालनात्, यद्वा 'शोभयति' इति-छायायां पारणदिने गुर्वादिदत्तावशिष्टभोजनात्। 'तीरेइ' तीरयति-पूर्णेऽपि तदवधौ स्वल्पकालावस्थानात् 'पूरेइ' पूरयति-पूर्णेऽपि तदवधौ तत्कृतपरिमाणपूरणात्। 'किट्टेइ' कीर्तयति-पारणादिने "अयमयं चाभिग्रहविशेषः कृत आसीत्, अस्यां प्रतिमायां स चाराधित एव, अधुना पारितप्रतिमोऽहम्, इति गुरुसमक्षं कीर्तनात्।

उपयोग पूर्वक उसमें तत्पर रहने के कारण उन्होंने उसका अच्छी तरह से पालन किया! (सोहेइ) इसमें किसी भी प्रकार से अतिचार रूप पङ्क मैल न लग जाय इस बात का सदा ध्यान रखने के कारण अथवा लगे हुए अतिचाररूप पङ्क (कीचड) के प्रक्षालन करने के कारण उन्होंने उसे शोधित किया। अथवा (सोहेइ) की छाया (शोभयति) ऐसी भी हो सकती है सो इस पक्ष में इसका अर्थ ऐसा होता है कि पारणा के दिन गुरु आदि द्वारा दिये गये अवशिष्ट भोजन करने से उसको उन्होंने शोभायुक्त किया। 'तीरेइ' उसकी अवधि समाप्त हो जाने पर भी वे उसे थोडे समय तक और भी पालन करते रहते इस कारण मानों वे उसे उन्होंने तीरयुक्त किया अर्थात् समाप्त किया। 'पूरेइ' उसकी अवधि समाप्त हो जाने पर भी उस संबंधी कार्यों के परिमाण की वे पूर्ति करते रहते इस कारण उन्हों उसे पूरा किया। 'किट्टेइ' जब पारणा करने का दिन आता तब वे गुरु के समक्ष जाकर ऐसा कहते कि मैंने ऐसा अभिग्रह लिया था-और वह मेरा अभिग्रह इस

કારણે તેમણે સારી રીતે તેનું પાલન કર્યું. "सोहेय" તેમા કોઇ પણ પ્રકારના અતિચાર (દોષ) રૂપ મેલ લાગી ન જાય તેની કાળજી રાખવાને કારણે અથવા જે અતિચારરૂપ મેલ લાગ્યો હોય તેને સાફ કરવાને કારણે તેમણે તેને શોધિત કર્યું-શુદ્ધ કર્યું અથવા-"सोहेइ"ની છાયા "शोभयति" પણ થઇ શકે છે જો એ દૃષ્ટિએ તેના અર્થનો વિચાર કરવામા આવે તો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ ઘટાવી શકાય કે પારણાને દિવસે ગુરુ વગેરે મારફત અપાયેલું વધેલુ ભોજન કરવાથી તેમણે તપસ્યાની શોભામા અભિવૃદ્ધિ કરી. "तीरेइ" તપની સમયમર્યાદા પૂરી થયા પછી પણ થોડા સમય સુધી તેમણે તેનું પાલન કર્યા કર્યું. તે કારણે જાણે કે તેઓ તેને તરી ગયા એટલે તેમણે ભિક્ષુપ્રતિમાને સમાપ્ત કરી. (पूरेइ) તપની અવધિ પૂર્ણ થઇ જવા છતા પણ તપસ્યા સંબંધી કાર્યોના પરિમાણની તેઓ પૂર્તિ કરતા રહ્યા, તે કારણે તેમણે તે પૂરી કરી, (किट्टेइ) જ્યારે પારણાનો દિવસ આવ્યો ત્યારે તેમણે ગુરુની પાસે જઇને એવું કહ્યું કે મે આ પ્રકારનો અભિગ્રહ લીધો

दिशेषस्त्वेतावानेव-अत्र द्वैमासिक्यां भिक्षुप्रतिमायां द्वे दत्ती भोजनस्य द्वे प मतिदिन मासद्वयपर्यन्तं ग्रहीतव्ये भवतः ।

शष सर्वं माथिकी भिक्षुप्रतिमावदेव विज्ञेयमिति 'एवं' एवम्-अननैव प्र "तेमासिय, चाउमासियं, पंचमासियं, छम्मासियं, सत्तमासियं,' त्रैमासि चातुर्मासिकी पञ्चमासिकी, पाण्मासिकी, सप्तमासिकी, भिक्षुप्रतिमा इती रूढ इहा विज्ञेति यथाविधि समाराधयति। विशेषः केवलमयम् यत्-त्रैमासि भोजनपानयोस्तिस्रस्तिस्रो दत्तयः, चातुर्मासिक्यां चतस्रः२, पञ्च मासिक्यां प पाण्मासिक्यां पट् ६, सप्तमासिक्यां सप्तसप्तदत्तयो ग्रहीतव्या भवन्ति

और पान-पानी की एक-एक दत्ति होती है-यहां वे दो दो होतीं अर्थात् आहार की दो दत्तियां और पानी की दो दत्तियां दो महिने । प्रतिदिन ली जाती हैं। बाकी का और सब कथन प्रथम भिक्षुप्रतिमा तरह से ही जानना चाहिये। इसी प्रकार से (ते मासिय, चाउमासी पचमासिय, छम्मासिय, सत्तमासियं) तीनमासवाली तीसरी भि प्रतिमा, चारमासवाली चौथी भिक्षुप्रतिमा, पाचमासवाली पांचवीं भि प्रतिमा छहमासवाली छठी भिक्षुप्रतिमा, सातमासवाली सातवीं भिक्षु प्रतिमा के विषय में भी जानना चाहिये। विशेषता केवल इनमें इतन ही है कि तीनमासवाली भिक्षुप्रतिमा में आहार और पानी की तीन तीन दत्तियां होती हैं, चारमासवाली चौथी भिक्षुप्रतिमा में आहा और पानी की चार-चार दत्तियां होती हैं। पांचमास की अवधि वाल पांचवी भिक्षुप्रतिमा में आहार और पानी की पांच-पांच दत्तियां होतं हैं। छहमासवाली छट्ठी भिक्षुप्रतिमा में आहार और पानी की छ छह दत्तियां होती हैं। सातमासवाली सातवीं भिक्षुप्रतिमा में आहार

અને પાણીના એક એક દાત ગ્રહણ કરાય છે જ્યારે બીજી ભિક્ષુપ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની બે બે દાત ગ્રહણ કરવામાં આવે છે આહારની બે દત્તિયો બે માસ સુધી દરરોજ લેવામાં આવે છે બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમા પ્રમાણે જ સમજવું એ જ પ્રમાણે "તેમાસિયં, ચાઉમાસિયં, પચમાસિયં, છમ્માસિયં, સત્તમાસિયં" ત્રૈમાસિક ચતુર્માસિક, પંચમાસિક છમા સિક અને સપ્તમાસિક પ્રતિમાઓના વિષયમાં પણ સમજવું તેમાં વિશેષતા આ પ્રમાણે છે-ત્રમાસિક ભિક્ષુપ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની ત્રણ ત્રણ દત્તિયો લેવાય છે ચતુર્માસિક ભિક્ષુ પ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની ચાર ચાર દત્તિયો લેવાય છે પાચ માસ વાળી પાચમી ભિક્ષુ પ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની પાંચ પાચ દત્તિયો લેવાય છે છ માસની અવધિવાળી છઠ્ઠી ભિક્ષુ પ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની છ છ દત્તિયો લેવાય છે સાત માસની

वोपागच्छति "उवागच्छित्ता" उपागत्य "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा "एवं वयासी" एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्—'इच्छामि णं भंते" इच्छामि खलु हे भदन्त! "तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे" युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् "दोमासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता विहरित्तए" द्वैमासिकीं भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य खलु विहर्तुम् भवदाज्ञया द्वैमासिकीं भिक्षुप्रतिमां स्वीकर्त्तुमिच्छामीति भावः, ततो भगवान्–अवादीत् "अहासुहं देवाणुप्पिया" यथासुखं देवानुप्रिय! "मा पडिबंधं करेह" मा प्रतिबन्धं कुरु शुभकार्ये विलम्बो न करणीय इति भावः "तं चेव" तदेव–मासिकी भिक्षुप्रतिमावदेव–सर्वोऽपि पाठोऽध्येतव्यः।

(उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्हों ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर को वंदन किया उन्हें नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर उन्हों ने प्रभु से (एवं वयासी) इस प्रकार कहा–(इच्छामि णं भंते!) हे भदन्त! मैं चाहता हूं कि (तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) मैं आप से आज्ञा प्राप्त कर (दो मासीयं भिक्खुपडिमं उपसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) दो मास की अवधिवाली भिक्षुप्रतिमा का पालन करूँ। तब भगवान ने उनसे कहा–(अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय! तुम्हें जैसा रुचे वैसा करो–शुभकार्य में विलम्ब मत करो। (तचेव) इस द्वितीय भिक्षुप्रतिमा के संबंध में भी प्रथम भिक्षु प्रतिमा की तरह समस्त पाठ लगा लेना चाहिये। यहां पर जो विशेषता है वह इस प्रकार से है–कि जिस प्रकार से प्रथम भिक्षु प्रतिमा में अन्न–आहार

उवागच्छइ" त्यां गया. 'उवागच्छित्ता" त्यां જઈને તેમણે "समण भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને "एवं वयासी" આ પ્રમાણે કહ્યું–"इच्छामि णं भंते!" હે ભગવન્! મારી એવી ઇચ્છા છે કે "तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे" આપની જો આજ્ઞા હોય તો 'दो मासियं-भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए" બે માસની અવધિવાળી ભિક્ષુપ્રતિમાની આરાધના કરૂં ત્યારે ભગવાને સ્કન્દક અણુગારને કહ્યું–'अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह" હે દેવાનુપ્રિય! તમને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. શુભ કાર્યોમાં વિલંબ કરશો નહીં. "तं चेव" આ બીજી ભિક્ષુપ્રતિમાના વિષયમાં પણ તમામ સૂત્ર પાઠ પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમા પ્રમાણે જ સમજી લેવો. પણ તેમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે–પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમામાં દરરોજ આહાર

भिक्षुप्रतिमामुपसम्पद्य खलु यथो विहरति, विधिपूर्वक समाराध्य आज्ञया आराधको भवति इति । तत्राष्टम्यां भिक्षुप्रतिमायां चतुर्विधाहारपरित्यागपूर्वक मेकान्तरोपवाससेवनम्, ग्रामाद्बहिः कायोत्सर्गकरणम्, उत्तानक-पार्श्विक-नैषधिकेति त्रिषु आसनेषु एकस्यासनस्य स्वीकरणम् । तत्र यदि शयीत तदा उत्तान एकपार्श्वो वा शयीत। यदि आसीत तदा नैषधिकेनासनेन आसीत। निषद्यया चरति नैषधिकम् । निषद्यानाम-उपवेशनप्रकारः सा पञ्चविधा-समपादपुता-१, गोनिषधिका-२, हस्तिशुण्डिका ३, पर्यङ्का-४, अर्धपर्यङ्का५, चेति । तत्र यस्यां समौ

होती है, तथा तृतीय भिक्षु प्रतिमा को अर्थात् दशवीं भिक्षु प्रतिमा को कि जो सात दिनरात में आराधित होती है उन स्कन्दक अनगार ने सविधि आराधित कर वे (आज्ञया आराधको भवति) आज्ञा से इनका आराधन करने वाले बन गये । इन प्रथमा, द्वितीया और तृतीया प्रतिमाओं के बीच में जो प्रथमा-आठवीं-भिक्षुप्रतिमा है-उसमें चतुर्विध आहार का परित्याग करते हुए एकान्तरोपवास करना चाहिये। गांव से बाहर कायोत्सर्ग करना चाहिये। उत्तानक, पार्श्विक, एवं नैषधिक इन तीन आसनों में से किसी एक आसन को स्वीकार करना चाहिये । यदि सोवे तो उस समय उत्तानक या एक पार्श्व होकर सोवे यदि बैठे तो उस समय नैषधिक आसन से बैठे। (निषद्या) यह बैठने का एक प्रकार होता है इससे होने वाला नैषधिक कहलाता है। निषद्या पांच प्रकार की कही गई है-१ समपादपुता, २ गोनिषधिका ३ हस्तिशुण्डिका, ४ पर्यङ्का और ५ अर्धपर्यङ्का। जिस आसन में दोनों पैर और पुत-बैठक भूमि का स्पर्श

અને ત્રીજી પ્રતિમા એટલે કે દસમી ભિક્ષુ પ્રતિમા કે જેની આરાધના પણ સાત દિનરાત કરવી પડે છે તેનુ પણ સ્કંદક અણગારે વિધિપૂર્વક "आज्ञया आराधको भवति" શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે આરાધન કર્યું આ ત્રણ પ્રતિમાઓમાંની પહેલી (આઠમી ભિક્ષુપ્રતિમા) નું આરાધન કરનારે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને એકાન્તર ઉપવાસ કરવા જોઈએ. ગામની બહાર કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ ઉત્તાનક પાર્શ્વિક અને નૈષધિક એ ત્રણમાંના કોઈ પણ એક આસને બેસવું જોઈએ સૂવે ત્યારે ચત્તા અથવા એક પડખે સૂવે બેસે ત્યારે નૈષધિક આસને બેસે निषद्या એ બેસવાની એક રીત છે તે દ્વારા બનતાં આસનને નૈષધિક કહે છે તે નિષદ્યા પાંચ પ્રકારની કહી છે-(૧) સમપાદપુત (૨) ગોનિષધિકા (૩) હસ્તિશુંડિકા, (૪) પર્યંકા અને (૫) અર્ધપર્યંકા

सर्वं पूर्ववदेव। एतास्तिस्रः प्रथमा द्वितीया तृतीयेति शब्देन कथ्यन्ते। ता एवाह- अष्टमी नवमी दशमी एतास्तिस्रोऽपि सप्त सप्त रात्रिन्दिवा संपाद्या भवन्ति। "पढमं सत्तराइंदियं" इत्यादि। 'पढमं' प्रथमाम् तत्राष्टम्यां भिक्षुप्रतिमायां चतुर्विधाहारपरित्यागपूर्वक = अष्टम्यादिषु तिसृषु प्रथमाम् = अष्टमीमित्यर्थः "सत्तराइंदिय" सप्तरात्रिन्दिवां = सप्ताहोरात्रसम्पाद्यां भिक्षु-प्रतिमामुपसम्पद्य स्कन्दको विहरतीति सम्बन्धः। 'एवम् 'दोच्चं' द्वितीयां = नवमीमित्यर्थः। "सत्तराइंदिय" सप्तरात्रिन्दिवां = सप्ताहोरात्रसम्पाद्याम्। 'तच्चं" तृतीयां दशमीमित्यर्थः 'सप्तराइंदिय' सप्तरात्रिन्दिवां सप्ताहोरात्रसम्पाद्यां

और पानी की सात-सात दत्तियां होती हैं। बाकी का सब कथन पहिली प्रतिमा की तरह से इन प्रतिमाओं में भी जानना चाहिये। इनके बाद आठवीं भिक्षु प्रतिमा आती है सो यह (प्रथमा) इस शब्द से और नवमीं प्रतिमा (द्वितीया) शब्द से और दसवीं प्रतिमा (तृतीया) शब्द से कही जाती है। ये तीनों ही प्रतिमाएँ सात-सात दिनरात के प्रमाणवाली होती हैं-अर्थात् इनके पालन करने का प्रमाण सात-सात दिनरात का है। यही बात (पढम सत्तराइंदियं) इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है। अष्टमीं-नवमीं और दशवीं इनमें से जो पहिली भिक्षु प्रतिमा है अर्थात्-आठवीं भिक्षु प्रतिमा है वह सात दिनरात में आराधित होती है। इस सात दिन रात की मर्यादावाली भिक्षु प्रतिमा को उन स्कन्दक अनगार ने धारण किया। इसी तरह द्वितीय प्रतिमा को अर्थात् नवमी भिक्षु प्रतिमा को कि जो सात दिनरात में आराधित

અવધિવાળી સાતમી ભિક્ષુ પ્રતિમામાં આહાર અને પાણીની સાત સાત દત્તિયો લેવાય છે બાકીનુ સમસ્ત કથન આ પ્રતિમાઓમાં પણ પહેલી પ્રતિમા પ્રમાણેજ સમજવું. ત્યાર બાદ આઠમી ભિક્ષુપ્રતિમા આવે છે તેને "प्रथमा" શબ્દથી ઓળખવામા આવે છે નવમી પ્રતિમાને "द्वितीया" શબ્દથી અને દસમી પ્રતિમાને "तृतीया" શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે તે ત્રણ પ્રતિમાઓની આરાધના કરવાની અવધિ સાત સાત દિનરાતની છે એજ વાત 'पढमं सत्त-राइदियं" સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામા આવેલ છે આઠમી નવમી અને દસમી પ્રતિમાઓમાથી જે પહેલી ભિક્ષુપ્રતિમા છે તેનું, એટલે કે આઠમી પ્રતિમાનુ સાત દિનરાત આરાધન કરવું પડે છે તે સાત દિનરાતની અવધિવાળી ભિક્ષુ પ્રતિમાનું પણ સ્કન્દક અણુગારે આરાધન કર્યું એજ પ્રમાણે બીજી પ્રતિમા, એટલે કે નવમી ભિક્ષુ પ્રતિમા કે જેની આરાધના સાત દિનરાત કરવી પડે છે,

न्येन यदासनं तत्-लगण्डासनम् । २ उत्कुटुकासने नाम-पुतस्य (भोणिभागस्य) भूमावसंगनेनोपवशनमिति ३ ।

दशम्यां प्रतिमायां तपश्चरणं पूर्ववदेव । अत्रेमानि त्रीणि आसनानि-वीरासनं गोदोहिकासनं, आम्रकुब्जासनं चेति । तत्र वीरासनम्-निरालम्बेऽपि सिंहासनोपविष्टवत् भून्यस्तचरणमुक्तजानुकमुपवेशनम् । सिंहासनोपविष्टस्य सिंहासनेऽपसारिते यादृगवस्थानं भवति तदाकारेणावस्थानं वीरासनमुच्यते वीरपुरुषाचरणीयत्वेनातिदुष्करत्वादस्येति । गोदोहिकासनम् - गोदोहिका=गोदोहनं तद्वद् यदासनं तद्गोदोहिकासनम्, यथा गोदोहको गोदोहनवेलायामास्ते तद्वत् पादा-

लगाये रखते हैं और पीठ-पृष्टभाग-जमीन से लगाये नहीं रखना, अर्थात् वह उससे ऊपर-अस्पृष्ट रहता है इस प्रकार जो आसन होता है वह लगण्डासन है २। जिस आसन में बैठने में पुत-बैठक जमीन से न लगें-ऊपर ही रहें वह आसन उत्कुटुक आसन है ३। दशवीं प्रतिमा में तपस्या पहिले की तरह ही सात दिन रात तक की होती है। इसमें ये तीन आसन होते हैं वीरासन १, गोदोहिकासन २, आम्रकुब्जासन ३। वीरासन वह है कि किसी आदमी को कुर्सी पर बैठा दो और फिर उसके नीचे से वह कुर्सी नीकाल दो-इस स्थिति में वह व्यक्ति जैसे पहिले कुर्सी पर बैठा था कुर्सी के निकालने पर यदि उसी स्थिति में बैठा रहता है-तो वह वीरासन है। इसको वीरासन इसलिये कहते हैं कि यह आसन वीरपुरुषों द्वारा ही आचरणीय होता है २। जिस प्रकार गाय का दूध निकालने वाला व्यक्ति गाय को दुहते समय बैठता है-ऐसे आसन से जो बैठना होता है वह गोदोहिकासन है।

ભૂમિને સ્પર્શતા નથી જે આસનમાં બેસતી વખતે પુત "કુલા" જમીનથી અદ્ધર જ રહે છે તે આસનને ઉત્કુટુકાસન કહે છે

દસમી ભિક્ષુપ્રતિમામાં પણ પહેલી બે-આઠમી અને નવમી પ્રતિમા પ્રમાણે જ સાત દિનરાતની તપસ્યા કરાય છે પણ દસમી પ્રતિમામાં આ ત્રણ આસનો થાય છે-(૧) વીરાસન, (૨) ગોદોહિકાસન અને (૩) આમ્રકુબ્જાસન ખુરશી પર બેઠેલા માણસની નીચેથી ખુરશીને ખસેડી લેવામાં આવે છતાં પણ ખુરશી પર બેઠો હોય એજ રીતે જે આસનમાં બેસવામાં આવે છે તે આસનને વીરાસન કહે છે તેને વીરાસન કહેવાનું કારણ એ છે કે તે આસન વીર પુરુષો દ્વારા આચરણીય છે ગાયને દોહતી વખતે જે રીતે બેઠ

पादौ पुतौ च भूमिं स्पृशतः सा समपादपुता १, यस्यां गोरिवोपवेशनं सा गोनिषद्यिका २, यस्यां च समपादाभ्यां समपुताभ्यां चोपविश्यैकस्य पादस्य हस्तिशुण्डाकारेण प्रसारणं भवति सा हस्तिशुण्डिका ३। पर्यङ्का=पद्मासनरूपा ४, यस्यामेकं जानुमुत्पादयति सा—अर्धपर्यङ्का ५, इति।

नवम्यां भिक्षुप्रतिमायामपि चतुर्विधाहारपरिहारपूर्वकमेकान्तरोपवाससेवनम्। विशेषस्त्वासनविषयक एव। अत्र दण्डासनं, लगण्डासनम्, उत्कुटुकासनं चेति। तत्र—दण्डासनं नाम पादाग्रादिप्रसारणेन दण्डवत्पतनरूपम्। १ लगण्डं वक्रकाष्ठम्, तद्वत् मस्तक पार्ष्ण्यादि भागानां भूमिसम्बन्धेन, पृष्टस्य च सम्ब-

करते हैं वह समपादपुतानिषद्या है। जिसमें गाय के जैसा बैठना होता है वह गोनिषद्यिका है। जिस निषद्या में दोनों पैरों से और दोनों पुतों से समान बैठ कर फिर हाथी कीसूंड के समान एक पैर फैलाकर जो बैठना होता है वह हस्तिशुण्डि का है। पद्मासन माडकर बैठना यह पर्यङ्का निषद्या है। जिसमें एक पैर को दूसरे पैर पर बैठना होता है वह अर्धपर्यङ्का निषद्या है। नौमी भिक्षुप्रतिमा में भी चतुर्विध आहार का परित्याग करके एकान्तरोपवास किया जाता है। इनमें विशेषता केवल आसन को लेकर होती है। इसमें दण्डासन १, लगण्डासन २ उत्कुटुकासन ३ ये तीन आसन होते हैं। पावों के अग्रभाग आदि के फैलाने से दण्ड की तरह पडजाना यह दण्डासन है १। वक्र काष्ठ का नाम लगण्ड है इस आसन में मस्तक एव पार्ष्णि-ऐडि आदि भाग भूमि से

જે આસનમા બન્ને પગ અને પુત (કુલા) બેસવાની ભૂમિને સ્પર્શે છે, તે આસનને (સમપાદપુત નિષદ્યા) કહે છે જે આસનમાં ગાયની જેમ બેસવું પડે છે તે આસનને "गोनिषद्यिका" કહે છે જે નિષદ્યામા બન્ને પગ અને બન્ને પુતોથી સમાન બેસીને એક પગને હાથીની સૂંઢની જેમ લબાવીને બેસવામા આવે છે તે આસનને (હસ્તિ શુડિકા) કહે છે પદ્માસને બેસવાની રીતને (પર્યંકાનિષદ્યા) કહે છે જે આસનમા એક પગને બીજા પગ પર રાખીને બેસવામા આવે છે તે આસનને "અર્ધપર્યંકા નિષદ્યા" કહે છે

નવમી ભિક્ષુ પ્રતિમામા પણ ચાર પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરીને એકાન્તર ઉપવાસ કરવા પડે છે જેમાં આસનની જ વિશિષ્ટતા હોય છે. તેમાં (૧) દડાસન, (૨) લગડાસન અને (૩) ઉત્કુટુકાસન એ ત્રણ આસનો હોય છે જે આસનમા પગના અગ્રભાગ આદિને ફેલાવીને દંડની જેમ પડી જવાય છે તે આસનને દડાસન કહે છે "લગંડ" એટલે વક્રકાષ્ઠ લગંડાસનમાં મસ્તક અને એડી આદિ ભાગ ભૂમિને સ્પર્શે છે પણ પીઠનો ભાગ

समाराध्य आज्ञया आराधको भवति। अस्यां प्रतिमायां ग्रामाद्वहिः कायोत्सर्ग करणम्। अपानक षष्ठ भक्तम्-उपवासद्वय करणीयं भवति। ऊर्ध्वस्थानेन स्थितस्य द्वौ पादौ किञ्चित्समाच्य प्रलम्बित हस्तस्य जानुपर्यन्त प्रसारितभुजस्यावस्थानम्।

अथ द्वादशीं प्रतिमामाह-"एगराइयं" इत्यादि। 'एगराइय'-एकरात्रिकीम्-एकरात्रिसपाद्या द्वादशीं भिक्षुप्रतिमामुपसपद्य स्कन्दको विहरतीति। एषा चतुर्विधाहारपरित्यागपूर्वकमुपवासत्रयेण समाराध्यते। ग्रामादेर्बहिः कायोत्सर्गकरणम्। अस्यामीषत्प्रता नम्रीभूतेन कायेन, एकपुद्गलस्थितयाऽनिमेषया दृष्ट्या स्थिरीकृतशरीरावयवैः पादद्वयसमलनेन, अवलम्बितभुजाभ्यामवस्थानं भवति। एतादृशावस्थायां य कश्चित् देवमनुष्यतिर्यक्कृता उपसर्गाः समुपस्थिता भवन्ति ते सुप्रणिहितमनोवाक्काये सम्यक्सोढव्या इत्येवं रूपां द्वादशीं भिक्षुप्रतिमां स्कन्दको

एक रात्रि से आराधित होनेवाली बारहवीं भिक्षुप्रतिमा को सविधि आराधित कर वे स्कन्दक अनगार आज्ञा के आराधक बने। यह बारहवीं प्रतिमा ग्यारहवीं प्रतिमा के बाद तेला करके उसरात को गाम से बाहर श्मसान आदि शून्यस्थान में जाकर वहां एक रात्रिभर कायोत्सर्ग करके आराधन की जाती है, इसमें जो अवस्थान होता है-आगे का शरीर कुछ झुका सा होता है। आंखें टिमकार रहित होती हैं अर्थात् आखों पलकमार बिना की रखी जाती हैं, दोनों पैर आपस में जुडे हुए रखे जाते हैं। हाथ दोनों लटकते रहते हैं। दृष्टि एक किसी पुद्गल पर लगाई जाती है। इस अवस्था में जो कुछ भी देव, मनुष्य, तिर्यञ्च कृत उपसर्ग उपस्थित होते हैं वे मन वचन और कायकी एकाग्रता करते हुए सहन करते हैं। इस प्रकार स्कन्दक अनगार ने इस बारहवीं भिक्षु

રાત્રિમા જેની આરાધના થાય છે તે બારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનું સ્કન્દક અણગાર વિધિપૂર્વક આરાધન કરવા લા ય બારમા ભિક્ષુપ્રતિમાની વિધિ આ પ્રમાણે છે અગિયારમી પ્રતિમાનું આરાધન કર્યા પછી અઠ્ઠમ કરીને-ત્રણ ઉપવાસ કરીને-ગામની બહાર સ્મશાન આદિ નિર્જન જગ્યામા જઇને રાત્રિભર કાયોત્સર્ગ કરીને આ પ્રતિમાની આરાધના કરાય છે તે પ્રતિમાના આરાધકે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે ઉભા રહીને કાયોત્સર્ગ કરવો પડે છે-શરીરને આગલો ભાગ સહેજ ઝુકેલો હોય છે આખો અનિમિષ (અપલક) રહે છે બન્ને પગ એક બીજા સાથે જોડાયેલા અને બન્ને હાથ લટકતા રહે છે નજર કોઈ એક પુદ્ગલ પર સ્થિર કરાય છે આ અવસ્થા મા મનુષ્ય દેવ અને તિર્યંચો દ્વારા જે ઉપસર્ગો થાય છે તેને મન વચન અને કાયાની એકાગ્રતા રાખીને સહન કરે છે સ્કન્દક

प्रतलाख्यामवस्थानम् । आम्रकुब्जासनम्=आम्रवत् कुब्जासनम्, सर्वं शरीरं संकोच्योपवेशनमिति । आसु-अष्टमी-नवमी-दशमीरूपासु तिसृषु प्रतिमासु प्रत्येक प्रतिमायामुक्तानामासनानामन्यतमासनावलम्बनेनावस्थानमिति समुदितार्थः । अथैकादशीं भिक्षुप्रतिमामाह—'अहोराइंदियं' इत्यादि । अहोराइंदियं । अहोरात्रिन्दिवाम्, एकादशी भिक्षुप्रतिमा 'अहोरात्रिन्दिवा' इति नाम्ना कथ्यते । ताम् एकाहोरात्रसंपाद्या भिक्षुप्रतिमामुपसंपद्य स्कन्दको विहरति । एनां विधिपूर्वकं

इस आसन में दोनों पैरों के अग्रभाग से बैठना होता है २ । समस्त शरीर को संकुचित करके जिस आसन से बैठा जाता है वह आम्रकुब्जासन है ३ । इन आठवीं नौवीं दसवीं भिक्षुप्रतिमाओं में जो ये आसन कहे गये हैं उनमें से किसी एक आसन का अवलम्बन कर बैठना चाहिये (१०) अब ग्यारहवीं भिक्षुप्रतिमा को सूत्रकार कहते हैं (अहोराइंदिए) ग्यारहवीं जो भिक्षुप्रतिमा है वह (अहोरात्रिन्दिवा) इस नाम से कही जाती है । इस (अहोरात्रिन्दिवा) (दिनरात) भिक्षुप्रतिमा को विधिपूर्वक पालन करके वे स्कन्दक आज्ञा के आराधक बनें । इस प्रतिमा में ग्राम से बाहर कायोत्सर्ग किया जाता है । चतुर्विधाहारत्याग पूर्वक षष्ठभक्त की तपस्या की जाती है । इस प्रतिमा में दोनों पैर कुछ सकोच कर और दोनों हाथ जानु पर्यन्त लटकाकर खडे रहना होता है । अर्थात् इस रूप से कायोत्सर्ग किया जाता है ११ । अब बारहवीं भिक्षु प्रतिमा का कथन करते हुए सूत्रकार कहते है कि (एगराइयं)

નાર વ્યક્તિ બેસે છે તેવી રીતે જે આસનમા બેસવુ પડે છે તે આસનને ગોદોહિકાસન કહે છે. તે આસનમાં બન્ને પગના અગ્રભાગ પર બેસવું પડે છે. સમસ્ત શરીરને સકુચિત કરીને જે આસનમા બેસાય છે તે આસનને આમ્રકુબ્જાસન કહે છે આઠમી, નવમી, અને દસમી ભિક્ષુપ્રતિમામાં જે આસને દર્શાવ્યા છે તેમાના કોઈ પણ એક આસને આરાધકે બેસવુ જોઈએ, હવે સૂત્રકાર અગિયારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનુ કથન કરે છે-"अहोराइंदिए" અગિયારમી ભિક્ષુપ્રતિમાને 'अहोरात्रिन्दिवा" નામથી ઓળખવામા આવે છે. સ્કન્દક અણગારે તે અગિયારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનું વિધિપૂર્વક આરાધન કર્યું આ પ્રતિમાની આરાધના કરનારે ગામની બહાર જઈને કાયોત્સર્ગ કરવો પડે છે અને ચાર પ્રકારના આહારના પરિત્યાગ પૂર્વક ષષ્ઠભક્તની તપસ્યા કરવી પડે છે, એટલે કે છઠ્ઠ કરવો પડે છે કાયોત્સર્ગ કરતી વખતે બન્ને પગ એક બીજા સાથે સ્પર્શે તેમ ઉભા રહેવુ પડે છે. અને બન્ને હાથ લટકતા રહે છે. હવે સૂત્રકાર બારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનુ વર્ણન કરતાં કહે છે-(एगराइयं) એક જ

उवागच्छइ ' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्त
उपागत्य ' समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता, नमंसित्ता ' श्रमणं भग
न्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा ' एवं वयासी ' एवमवादीत्
' इच्छामि णं भंते ! इच्छामि खलु हे भदन्त ! ' तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे
युष्माभिरभ्यनुज्ञात सन् गुणरयण संवच्छरं तवोकम्मं ' गुणरत्न संवत्सर त
कर्म ' उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए' उपसंपद्य खलु विहर्तुम् , गुणरत्नसंवत्सरत

प्रतिमा का विधिपूर्वक आराधन किया। इस तरह से स्कन्दक अनगा
(एगराइयं भिक्खुपडिमं) एक रात की अवधिवाली इस बारहवीं भिक्षु
प्रतीमा को ' अहासुत्तं ' सूत्र में इसके आराधन करने की जैसी विधि
कही गई है उसके अनुसार 'जाव आराहेत्ता यावत् आराधित करके
' जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ ' जहां श्रमण भग
वान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये । (उवागच्छित्ता) श्रमण
भगवान् महावीर के पास आ करके उन्हों ने (समणं भगवं महावीरं
वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर को वन्दना की नमस्कार किया
(वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे
इस प्रकार प्रार्थना की (इच्छामि णं भंते !) हे भदन्त ! मैं चाहता हूं
कि 'तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे ' आप से आज्ञा प्राप्त कर
गुणरयण संवच्छरं तवोकम्मं ' गुणरत्न संवत्सर नामक तप
स्वीकार करूं। अर्थात् मैं गुणरत्न संवत्सर नामका तप स्वीकार
करना चाहता हूं। ' गुणरयण संवच्छरं ' इसकी संस्कृत छाया

અણગારે તે બારમી ભિક્ષુપ્રતિમાનું વિધિપૂર્વક આરાધન કર્યું આ રીતે
સ્કન્દક અણગારે (एगराइयं भिक्खुपडिमं) એક રાતની અવધિવાળી બારમી
ભિક્ષુપ્રતિમાનું (अहासुत्तं) સૂત્રમાં તેના આરાધનાની જે વિધિ બતાવી છે તે
પ્રમાણે (जाव आराहेत्ता) યાવત્ આરાધન કરીને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
उवागच्छइ)ત્યારપછી જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા ત્યાં તેઓ
ગયા (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) તેમણે
શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા
નમસ્કાર કરીને તે તેમને આ પ્રમાણે વિનતિ કરી- (इच्छामि णं भंते)
હે ભદન્ત ! મારી એવી ઇચ્છા છે કે (तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) આપની
આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને (गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं) ગુણરત્ન સંવત્સર નામના
તપની આરાધના કરું એ તો કે હું ગુણરત્ન સંવત્સર તપની આરાધના કરવા
માગું છું (गुणरयणं संवच्छरं) નો સંસ્કૃત છાયા (गुणरत्न संवत्सर)

विधिपूर्वकं समराधयतीति । तत किमित्याह–' तएणं से ' इत्यादि । ' तएणं से खंदए अणगारे ' ततः खलु स स्कन्दकोऽनगार. ' एगराइयं भिक्खुपडिमं ' एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमाम् ' अहासुत्तं ' यथासूत्रम् सूत्रमनतिक्रम्य सूत्रप्रदर्शित मार्गानुसारेण ' जाव–आराहेत्ता ' यावत्–आराध्य अत्र यावत्पदेन 'यथाकल्पम्, इत्यारभ्य, आज्ञया इति पर्यन्तानां मासिकी भिक्षुप्रतिमोक्तानां सर्वपदानां संग्रहः कार्यः तेन आराध्येति, आज्ञया आराध्य ' जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव

२१ **प्रतिमायंत्र**

प्रतिमा	समयः	विशेषविधिः
१ प्रथमा	एकमासिकी	भोजनपानयोरेकैका दत्तिर्ग्राह्या ।
२ द्वितीया	द्वैमासिकी	भोजनपानयोर्द्वे द्वे दत्तिर्ग्राह्ये।
३ तृतीया	त्रैमासिकी	भोजनपानयोस्तिस्रस्तिस्रो दत्तयो ग्राह्याः ।
४ चतुर्थी	चातुर्मासिकी	भोजनपानयोश्चतस्रश्चतस्रो दत्तायो ग्राह्याः ।
५ पञ्चमी	पञ्चमासिकी	भोजनपानयोः पञ्च पञ्चदत्तायो ग्राह्याः ।
६ षष्ठी	षाण्मासिकी	भोजनपानयोः षट् षट् दत्तयो ग्राह्याः ।
७ सप्तमी	सप्तमासिकी	भोजनपानयोः सप्त सप्त दत्तायो ग्राह्याः ।
८ अष्टमी	सप्तरात्रिन्दिवा	अपानकैकान्तरोपवासपारणके आचामाम्ले तपः) ग्रामादेर्बहिः कायोत्सर्गः, उत्तानकेमेकपार्श्विकेनैषधिकमिति त्रिष्वेकस्यासनस्य सेवनम् तत्रागत परिषहोपसर्गसहनं च ।
९ नवमी	सप्तरात्रिन्दिवा	अन्यत्सर्वमष्टमी प्रतिमावत्करणम् । विशेष आसने– दण्डासन–लगण्डासनोत्कुटुकासनेष्वेकस्य सेवनम्।
१० दशमी	सप्तरात्रिन्दिवा	वीरासन गोदोहिकासननाम कुब्जासनमिति । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् स्थातव्यम् ।
११ एकादशी	एकाहोरात्रा	अपानकषष्ठं तपः ग्रामादेर्बहिः प्रलम्बितभुजाभ्यां कायोत्सर्गकरणम् ।
१२ द्वादशी	एकरात्रिकी	अपानकमष्टमं तपः ग्रामादेर्बहि एक पुद्गलस्थापित। निर्मेष दृष्ट्या ईषदवनतकायेन प्रलम्बितभुजाभ्यां कायोत्सर्गः तत्रागत परिषहोपसर्गसहनञ्च —

पडिबंध करेह ' मा प्रतिबन्धं विलम्बं कुरु, अथ स्कन्दको गुणरत्नकसंवत्सरतपः स्वीकरोतीत्याह ' तएण से ' इत्यादि । ' तएणं से खंदए अणगारे ' ततः खलु स स्कन्दकोऽनगार' ' समणेण भगवया महावीरेण ' श्रमणेन भगवता महावीरेण ' अब्भणुन्नाए समाणे ' अभ्यनुज्ञातः सन् 'जाव नमंसित्ता' यावत् नमस्यित्वा अत्र, ' हट्ट ' इत्यग्रे ' जाव ' पदेन ' तुट्ठचित्तमाणंदिए पीइमणे पीइसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता ' इति पदानां संग्रह । व्याख्यात्वत्रैव प्रकरणे पूर्व कृता ततोऽवसेयेति । ' गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ' गुणरत्नसंवत्सरतपः कर्म उपस-

वह तप गुणरत्न संवत्सर है। इस गुणरत्न संवत्सर तप के विषय में स्कन्दक ने जब प्रभु से पूछा तब प्रभु ने उनसे कहा- अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जिस प्रकार से सुख हो वैसा करो-पर शुभकार्य में विलम्ब मत करो। इस तरह प्रभु की आज्ञा प्राप्त कर स्कन्दक ने इस गुणरत्न संवत्सर तप को स्वीकार कर लिया-इसी बात को अब सूत्रकार समझाने के लिये कहते हैं—(तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे जाव नमंसित्ता गुणरयणसंवच्छरतवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ) जब स्कन्दक अनगार के लिये श्रमण भगवान महावीर ने गुणरत्न संवत्सर तपको आराधित करने की आज्ञा प्रदान कर दी तब वे हृष्ट तुष्ट चित्त में आनन्दित होते हुए मन की प्रसन्नता के साथ हर्षित हृदय होकर उस तप को श्रमण भगवान महावीर को वंदन नमस्कार कर

गुणरत्न संवत्सर छे आ गुणरत्न संवत्सर तपनी आराधना करवा माटे ज्यारे स्कन्दक अणगारे महावीर प्रभुनी आज्ञा मागी त्यारे प्रभुए कह्युं (अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंध करेह) हे देवानुप्रिय ! तमने सुख उपजे तेम करो. पण शुभकार्यमां विलंब करवो जोईए नहीं आ रीते महावीर प्रभुनी अनुज्ञा मेळवीने स्कन्दक अणगारे ते गुणरत्न संवत्सर तपनो अंगीकार कर्यो. एज वात सूत्रकार हवे पछीना सूत्रमां कहे छे-(तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे जाव नमंसित्ता गुणरयणसंवच्छरतवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ) ज्यारे श्रमण भगवाने स्कन्दक अणगारने ते गुणरत्न संवत्सर तपनी आराधना करवानी रजा आपी त्यारे स्कन्दकने घणो संतोष थयो. चित्तनी प्रसन्नता अने मनना आनंद सहित ते तपनो स्वीकार कर्यो. भगवान महावीरने वंदणा नमस्कार करीने तेओ त्यांथी

कर्मस्वीकर्तुमिच्छामीत्यर्थः 'गुणरयणं संवच्छरं' इत्यस्य गुणरचनसंवत्सरमिति-च्छाया, तत्र गुणानां कर्मनिर्जराविशेषाणां रचनं संवत्सरेण सत्रिभागवर्षेण यस्मिन् तपोविशेषे भवति तद् गुणरचनं सवत्सरम्-अथवा 'गुणरयणं सवच्छरं' इत्यस्य गुणरत्नसंवत्सरमितिच्छायापक्षे गुणा निर्जरा विशेषा एव रत्नानि यस्मिन् स गुण-रत्नः गुणरत्नश्चासौ संवत्सरश्चेति गुणरत्नसंवत्सरः गुणरत्नसंवत्सरो विद्यते यत्र तपोविशेषे तत् गुणरत्नसंवत्सरम्। तदेवं गुणरत्नसंवत्सरतपोविषये स्कन्द-केन पृष्टो भगवान् कथयति 'अहासुहं देवाणुप्पिया' यथासुखं देवानुप्रिय ? मा

'गुणरचनं संवत्सरं' ऐसी होनी है इसका अर्थ-(गुणानां कर्मनिर्जराविशेषाणां रचनं संवत्सरेण सत्रिभागवर्षेण यस्मिन् तपोविशेषे भवति तत् गुणरचनं संवत्सरं) अपने तीसरे भागसहित एक वर्ष तक अर्थात्-सोलह महिने तक जिस तपविशेष में एक जान की कर्मनिर्जरा विशेष रूप गुणों की रचना-उत्पत्ति होती है वह तप गुणरचन संवत्सर है। अथवा जब (गुणरत्नं संवत्सरं) ऐसी छाया रखते हैं तब इस पक्ष में इसका अर्थ ऐसा होता है कि— " गुणा निर्जरा विशेषा एव रत्नानि यस्मिन् स गुणरत्नः, गुणरत्नश्चासौ संवत्सरश्चेति गुणर-त्नसंवत्सरः, गुणरत्नसंवत्सरो विद्यते यत्र तपोविशेषे तत् गुणरत्न संवत्सरम्) अर्थात् निर्जराविशेष गुणरूप रत्न जिसमें हों वह गुणरत्न है, गुणरत्न रूप जो संवत्सर है वह गुणरत्न संवत्सर है। यह गुणरत्न सवत्सर जिस तपविशेष में मोजूद रहता है वह तप गुणरत्न संवत्सर है। तात्पर्य-इस कथन का यह है कि-पूरा एक वर्ष जिस तप में कर्मों की निर्जरा विशेष गुणरूप रत्नों से युक्त हुआ व्यतीत किया जाता है

થાય છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-(गुणाना कर्मनिर्जरा विशेषाणां रचन सवत्सरेण सत्रिभागवर्षेण यस्मिन् तपो विशेषे भवति तत् गुणरचन संवत्सर' એક પૂર્ણાંક એક તૃત્યાંશ વર્ષ સુધી-એટલે કે ૧૬ માસ સુધી જે તપની આરાધના કરીને કર્મનિર્જરા રૂપ ગુણોની રચના (ઉત્પત્તિ) થાય છે તે તપનુ નામ ગુણરચના સવત્સર છે જો (गुणरत्न संवत्सर') એ છાયા રાખવામા આવે તો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-'गुणा निर्जरा विशेषा एव रत्नानि यस्मिन्-स गुणरत्न) નિર્જરાવિશેષ ગુણ રૂપ રત્ન જેમા હોય તેને ગુણરત્ન કહે છે (गुणरत्नश्चासौ सवत्सरश्चेति गुणरत्नसवत्सर गुणरत्नसवत्सरो विद्यते यत्र तपोविशेषे तत् गुणरत्नसंवत्सरम्) તે ગુણરત્ન રૂપ જે સવત્સર છે તેને ગુણરત્ન સવત્સર કહે છે જે તપમા ગુણરત્ન સંવત્સરનુ અસ્તિત્વ હોય છે તે તપને ગુણરત્ન સંવત્સર તપ કહે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે તપની આરાધનામાં આખું વર્ષ કર્મોની નિર્જરા રૂપ ગુણરત્નથી યુક્ત વ્યતીત થાય છે, તે તપનુ નામ

स्वशरीरं तापयन् , तथा ' रत्तिं ' रात्रौ=रात्रिसमये ' वीरासणेणं ' वीरासनेन पूर्वोक्तप्रकारेण, तथा ' अवाउडेण ' अप्रावृतेन=सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरणचोलपट्टकातिरिक्तवस्त्ररहितेन शरीरेण विहरतीति ।

'एवं दोच्चं मासं ' एवं द्वितीयं मासम् एवम्=अनेनैव विधिना द्वितीयमासम् ' छटुं छट्टेणं ' षष्ठं षष्ठेन, द्विकद्विकोपवासेन । शेषं सर्वं प्रथममासवदेव विज्ञेयम् ' एवं तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं ' एवं तृतीयं मासम् त्रिगुणउपवासेन अष्टमाष्टमेन,

जाती है । आतापना का अर्थ है सूर्य की धूप से अपने शरीर को तपाना. इस तरहकी स्थिति सपक्ष बनकर वे दिवस को व्यतीत करे और रात्रि में शरीर को खुला करके वीरासन से रहे । "अवाउडेण" जो ऐसा पद दिया है-सो इससे यह बात प्रकट की गई है कि उस साधु को सदोर कमुखवस्त्रिका, रजोहरण और चोलपट्टक इनके अतिरिक्त और वस्त्र अपने शरीर पर नहीं रखना चाहिये । " एवं दोच्चं मास " इसी तरह से द्वितीय मास को भी इसी पूर्वोक्त विधि के अनुसार उसे व्यतीत करना चाहिये-पर इस महिने में,उसे दो दो उपवास करना चाहिये-बाद में पारणा करना चाहिये-फिर दो उपवास करना चाहिये बाद में पारणा करना चाहिये । इस तरह बीस दिन तपस्या के होते हैं । और दस दिन परणा के होते हैं । " एवं तच्च " इसी विधि के अनुसार तृतीय मास को भी समाप्त करना चाहिये । पर यहां " अट्ठम अट्ठमेणं " तीन ३ उपवास करके पारणा करना चाहिये । इस तरह इस मास में चौवीस दिन तपस्या के होते है और आठ दिन पारणा के होते हैं ।

આ રીતે તે આખો દિવસ વ્યતીત કરે છે અને રાત્રે શરીર ખુલ્લુ રાખીને વીરાસને બેસે છે " अवाउडेण " પદ દ્વારા એ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે આરાધક મુનિ દોરા સહિતની મુહપત્તિ રજોહરણ અને ચોલપટ્ટક સિવાય કોઈ પણ વસ્ત્ર કપડું પોતાના શરીરપર રાખી શકતો નથી. "एवं दोच्चं मासं" બીજો માસ પણ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે જ તેણે વ્યતીત કરવો પડે છે પણ બીજા માસ દરમિયાન તેણે છઠ (બે ઉપવાસ) ને પારણે છઠ કરવા જોઈએ. આ રીતે વીસ દિવસ ઉપવાસના અને દસ દિવસ પારણાંના આવે છે ' एवं तच्चं " આ વિધિ પ્રમાણેજ ત્રીજો માસ પણ વ્યતીત કરવો જોઈએ. પણ ત્રીજા માસ દરમિયાન અઠ્ઠમને પારણે અઠ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસને પારણે ત્રણ ઉપવાસ) કરવા જોઈએ આ રીતે ત્રીજે મહિને ચોવીસ દિવસ તપસ્યાના અને આઠ

म्पद्य खलु विहरति । गुणरत्नतपसो विधिं दर्शयन्नाह-'तं जहा' इत्यादि । 'तं जहा तद्यथा 'पढमं मासं चउत्थं चउत्थेणं' प्रथमं मासं चतुर्थं चतुर्थेण, एकान्तरोपवासेन 'अणिक्खित्तेणं' अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण=व्यवधानवर्जितेन 'तवोकम्मेणं' तपः कर्मणा 'दिया' दिवा=दिवसे 'ठाणुक्कुडुए' स्थानोत्कुटुकः स्थानेन=आसनेन उत्कुटुकः उत्कुटुकासनस्थित इत्यर्थ 'सूराभिमुहे' सूराभिमुखः=सूर्य सम्मुखस्थितः सन् 'आयावणभूमीए' आतापनभूमौ-आतापनार्थमेव नियतीकृतप्रमार्जितप्रत्युपेक्षितस्थाने 'आयावेमाणे' आतापयन् सूर्यातपेन

अंगीकार किया इस गुणरत्नसंवत्सर तप की विधि क्या है इस बात को प्रदर्शित करने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं-तं जहा-वह विधि इस प्रकार से है—(पढमं मासं चउत्थं चउत्थेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे आयावणभूमिए आयावेमाणे, रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य) प्रथम महिनों में एकान्तर उपवास-एक दिन उपवास एक दिन पारणा ऐसे निरंतर अर्थात् व्यवधान रहित करना चाहिये । इस तरह प्रथम महिनो में निरन्तर एकान्तर उपवास करना चाहिये—इस कथन के अनुसार यह बात समझ में आ जाती है कि प्रथम महिने में पन्द्रह उपवास और पन्द्रह पारणा हो जाते हैं । इस तपस्या वाले साधु को दिवस में 'ठाणुक्कुडुए' उत्कुटुक आसन से बैठना चाहिये और सूर्यकी तरफ मुँह करके आतापना भूमि में आतापना लेना चाहिये । यह आतापनभूमि पहिले से ही नियत की हुई होती है । इस भूमि की प्रत्युपेक्षणा प्रमार्जना करके आतापना ली

વિદાય થયા અને ગુણરત્ન સંવત્સર તપની આરાધના કરવા લાગ્યા હવે તે ગુણરત્ન સંવત્સર તપની વિધિ સૂત્રકાર બતાવે છે(तंजहा) તેની વિધિ આ પ્રમાણે છે (पढमं मास चउत्थं चउत्थेणं आणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडुए सूराभिमुहे आयावणभूमिए आयावेमाणे, रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य) પહેલે મહિને નિરંતર એકાન્તર ઉપવાસ કરવા જોઈએ-એટલે કે ઉપવાસને પારણે ઉપવાસ કરવા જોઈએ આ રીતે પહેલે મહિને ૫દર ઉપવાસ અને ૫દર પારણા થાય છે ઉપવાસ અને પારણાને દિવસે આરાધક સાધુએ "ठाणुक्कुडुए" ઉત્કુટુકાસને (ઉભડક આસને-પગના અગ્રભાગને આધારે) સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને તડકા વાળી ભૂમિમા સૂર્યના તાપ સહન કરવો જોઈએ તે તડકાવાળી જગ્યા પહેલેથી જ નિયત કરવામા આવેલી હોય છે તે ભૂમિની પ્રત્યુપેક્ષણા પ્રમાર્જના કરીને જ ત્યા તાપમાં બેસવામા આવે છે

स्वशरीर तापयन् , तथा ' रत्ति ' रात्रौ=रात्रिसमये ' वीरासणेण ' वीरासनेन पूर्वोक्तप्रकारेण, तथा ' अवाउडेण ' अपावृतेन=सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरण-चोलपट्टकातिरिक्तवस्त्ररहितेन शरीरेण तिष्ठतीति ।

'एवं दोच्चं मासं ' एवं द्वितीयं मासम् एवम्=अनेनैव विधिना द्वितीयमासम् ' छट्ठं छट्ठेणं ' षष्ठं षष्ठेन, द्विकद्विकोपवासेन । शेषं सर्वं प्रथममासवदेव विज्ञेयम् ' एवं तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं ' एवं तृतीयं मासम् त्रिगुपवासेन अष्टमाष्टमेन,

---

जाती है । आतापना का अर्थ है सूर्य की धूप से अपने शरीर को तपाना इस तरहकी स्थिति संपन्न बनकर वे दिवस को व्यतीत करे और रात्रि में शरीर को खुला करके वीरासन से रहे । "अवाउडेण" जो ऐसा पद दिया है–सो इससे यह बात प्रकट की गई है कि उस साधु को सदोर कमुखवस्त्रिका, रजोहरण और चोलपट्टक इनके अतिरिक्त और वस्त्र अपने शरीर पर नहीं रखना चाहिये । " एवं दोच्चं मास " इसी तरह से द्वितीय मास को भी इसी पूर्वोक्त विधि के अनुसार उसे व्यतीत करना चाहिये–पर इस महिने में उसे दो दो उपवास करना चाहिये- बाद में पारणा करना चाहिये–फिर दो उपवास करना चाहिये बाद में पारणा करना चाहिये । इस तरह बीस दिन तपस्या के होते हैं । और दस दिन परणा के होते हैं । "एवं तच्चं" इसी विधि के अनुसार तृतीय मास को भी समाप्त करना चाहिये । पर यहां " अट्ठमं अट्ठमे. ण " तीन ३ उपवास करके पारणा करना चाहिये । इस तरह इस मास में चौबीस दिन तपस्या के होते हैं और आठ दिन पारणा के होते हैं ।

આ રીતે તે આખો દિવસ વ્યતીત કરે છે અને રાત્રે શરીર ખુલ્લુ રાખીને વીરાસને બેસે છે ' अवाउडेण " પદ દ્વારા એ દર્શાવવામાં આવ્યુ છે કે આરાધક મુનિ દોરા સહિતની મુહપત્તિ રજોહરણ અને ચોલપટ્ટક સિવાય કોઈ પણ વસ્ત્ર કપડું પોતાના શરીરપર રાખી શકતો નથી. "एवं दोच्चं मास" બીજો માસ પણ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે જ તેણે વ્યતીત કરવો પડે છે પણ બીજા માસ દરમિયાન તેણે છઠ (બે ઉપવાસ) ને પારણે છઠ કરવા જોઈએ. આ રીતે વીસ દિવસ ઉપવાસના અને દસ દિવસ પારણાના આવે છે ' एवं तच्चं ' આ વિધિ પ્રમાણેજ ત્રીજો માસ પણ વ્યતીત કરવો જોઈએ પણ ત્રીજા માસ દરમિયાન અટ્ઠમને પારણે અટ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસને પારણે ત્રણ ઉપવાસ) કરવા જોઈએ. આ રીતે ત્રીજે મહિને ચોવીસ દિવસ તપસ્યાના અને આઠ

त्रिष्युपवासेन 'चउत्थं मासं दसमं दसमे णं' चतुर्थं मास दशमदशमेन, चतुश्चतुरुपवासेन 'पंचमं मासं बारसमं बारसमेण ' पंचमं मासं द्वादशद्वादशेन, पंच पंचोपवासेन " छट्टं मासं चउदसमं चउद्दसमेण " षष्ठं मास चतुर्दशचतुर्दशेन, षष्ठमासे षड्‌पवासेन " सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेण " सप्तमं मासं षोडशषोडशेन सप्तसप्तोपवासेन " अट्ठमं मासं अट्ठादसमं अट्ठादसमेणं " अष्टमं मासम् । अष्टा-

"चउत्थं मासं दसमं दसमेणं" चतुर्थमासको भी इसी प्रकारकी विधिके अनुसार व्यतीत करना चाहिये । पर इस में चार चार उपवास करके पारणा करना चाहिये। इस तरह दस मास में तपस्याके दिनों की संख्या चौवीस २४ आती है और छह दिन पारणाके आते हैं। " पंचमं मासं बारसमं बारसमेणं " पांचवें महिने में पांच पांच उपवास के बाद पारणा किया जाता है। बाकी सब विधि पहिले जैसी ही है। इसमें तपस्या के दिन पच्चीस होते हैं और पारणा के पांच दिन होते हैं। " छट्टं मासं चउद्दसमं चउद्दसमेणं " छठे महिने में छह-छह उपवास करने के बाद पारणा किया जाता है। इस तरह इस महिने में तपस्या के दिन चौवीस आते हैं और पारणा के दिन चार होते हैं। " सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेणं " सातवें महीने में सात-सात उपवास करके पारणा किया जाता है। बाकी सबविधि पहिले जैसी ही है। इस महिने में तपस्या के दिनों की संख्या इक्कीस आती है और तीन पारणा के दिन होते हैं। " अट्ठमं मासं अट्ठादसमं अट्ठादसमेणं "

દિવસ પારણુના આવે છે (चउत्थ मासं दसमेण) ચોથો મહિને પણ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે જ વ્યતીત કરવો જોઇએ પણ ચોથા મહિનામાં ચાર ઉપવાસને પારણે ચાર ઉપવાસ કરવા જોઈએ ચોથા મહિનામા ઉપવાસના ૨૪ દિવસ અને પારણુના ૬ દિવસ આવે છે (पंचमं मास वारसम बारस मेण પાચમા મહિનામા પાચ ઉપવાસને પારણે પાચ ઉપવાસ કરવા જોઈએ, બાકીની બધી વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમજવી તેમા તપસ્યાના દિવસ પચીસ અને પારણુના દિવસ પાચ આવે છે. (छट्ठं मास चउद्दसम चउद्दसमेणं) છઠ્ઠે મહિને છ ઉપવાસને પારણે છ ઉપવાસ કરવા જોઇએ આ રીતે તપસ્યાના ચોવીસ દિવસ અને પારણુના ચાર દિવસ આવે છે. (सत्तम मासं सोलसमं-सोलसमेणं) સાતમાં મહિના દરમિયાન સાત ઉપવાસને પારણે સાત ઉપવાસ કરવા પડે છે બાકીની બધી વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવી સાતમાં મહિનામા તપસ્યાના દિવસો ૨૧ આવે છે અને પારણુાંના દિવસો ૩ આવે છે (अट्ठम मासं अट्ठारसम अट्ठारसमेणं) આઠમા મહિના દરમિયાન આઠ ઉપ-

दशाष्टाद्शेन, अष्टाष्टोपवासेन " नवम मास वीसइम वीसइमेण " नवम मास विंशतितमविंशतितमेन, नवनवोपवासेन " दसमं मास बावीसइम बावीसइमेण " दशम मास द्वाविंशतितमद्वाविंशतितमेन, दशदशोपवासेन ' एकारसमं मासं चउवीसइमं चउवीसइमेण" एकादश मास चतुर्विंशतितमचतुर्विंशतितमेन, एकादशैकादशोपवासेन । "बारसममास छव्वीसइम छव्वीसइमेण" द्वादशं मास षड्विंशतितम

आठवें महिने में आठ-आठ उपवास करके पारणा किया जाता है। बाकी और सबविधि पहिले की तरह से ही है। इसमें तपस्या के दिनों की संख्या चौवीस आती है और पारणा के दिन तीन होते हैं। "नवमं मास वीसइमं वीसइमेणं" नौमे महिने में नौ उपवास करके पारणा किया जाता है, बाकी अवशिष्ट विधि पहिले जैसे ही है। इस मास में तपस्या के दिनों की सख्या सत्ताइस आती है और पारणा के दिन तीन होते हैं। "दसमं मासं बावीसइमं बावीसइमेणं" दसवें मासमें दस-दस उपवास करके पारणा किया जाता है। इसमें तपस्या के दिनों की सख्या तीस आती है और पारणा के दिन तीन होते हैं। "एक्कारसमं मासं चउवीसइमं चउवीसइमेण" ग्यारहवें महिने में ग्यारह-ग्यारह उपवास करके पारणा किया जाता है। इसमें तपस्या के दिनों की सख्या तेतीस आती है, और पारणा के दिन तीन होते हैं। (बारसमं मासं छव्वीसइमेण छव्वीसइमेण" बारहवें महिने में बारह-बारह उपवास करके पारणा किया जाता है। इस मास में तपस्या के दिनों

વાસને પારણે આઠ ઉપવાસ કરવા પડે છે આ મહિનામા તપસ્યાના ૨૪ દિવસ આવે છે અને પારણાના ત્રણ દિવસ આવે છે બાકીની બધી વિધિ પહેલા માસ પ્રમાણે જ છે (नवम मास वीसइम वीसइमम) નવમાં મહિને નવ ઉપવાસને પારણે નવ ઉપવાસ કરવા પડે છે બાકીની સમસ્ત વિધિ પહેલા મહિના જેવીજ છે આ માસમા તપસ્યાના ૨૭ સત્તાવીશ દિવસો અને પારણાના ત્રણ દિવસો આવે છે (दसम मास बावीसइम बावीसइमेण) દસમાં મહિના દરમિયાન દસ ઉપવાસને પારણે દસ ઉપવાસ કરવા પડે છે બાકીની વિધિ આગળ મુજબ હોય છે આ માસમાં તપસ્યાના દિવસ ૩૦ તીસ અને પારણાના દિવસ ત્રણ આવે છે (एक्कारसम मास चउवीसइम चउवीसइमेण) અગિયારમા મહિને અગિયાર ઉપવાસને પારણે અગિયાર ઉપવાસ કરાય છે તે માસમાં ઉપવાસના દિવસો તેત્રીસ અને પારણાના દિવસો ત્રણ આવે છે (बारसमं मास छव्वीसइमं छव्वीसइमेणं) બારમાં માસ દરમિયાન બાર ઉપવાસને પારણે બાર ઉપવાસ કરવા પડે છે તે માસમાં તપસ્યાના દિવસ ચોવીસ અને બાર

त्रिष्युपवासेन 'चउत्थं मासं दसमं दसमेणं' चतुर्थं मासं दशमदशमेन, चतुश्चतुरुपवासेन 'पंचमं मासं बारसमं बारसमेण' पंचमं मासं द्वादशद्वादशेन, पंच पंचोपवासेन "छट्ठं मासं चउदसमं चउद्दसमेण" षष्ठं मासं चतुर्दशचतुर्दशेन, षष्ठमासे षड्उपवासेन "सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेण" सप्तमं मासं षोडशषोडशेन सप्तसप्तोपवासेन "अट्ठमं मासं अट्ठादसमं अट्ठादसमेणं" अष्टमं मासम्। अष्टा-

"चउत्थं मासं दसमं दसमेणं" चतुर्थमासको भी इसी प्रकारकी विधिके अनुसार व्यतीत करना चाहिये। पर इस में चार चार उपवास करके पारणा करना चाहिये। इस तरह दस मास में तपस्याके दिनों की संख्या चौवीस २४ आती है और छह दिन पारणाके आते हैं। "पंचमं मासं बारसमं बारसमेणं" पांचवें महिने में पांच पांच उपवास के बाद पारणा किया जाता है। बाकी सब विधि पहिलो जैसी ही है। इसमें तपस्या के दिन पच्चीस होते हैं और पारणा के पांच दिन होते हैं। "छट्ठं मासं चउद्दसमं चउद्दसमेणं" छठे महिने में छह-छह उपवास करने के बाद पारणा किया जाता है। इस तरह इस महिने में तपस्या के दिन चौवीस आते है और पारणा के दिन चार हाते हैं। "सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेणं" सातवें महीने में सात-सात उपवास करके पारणा किया जाता है। बाकी सबविधि पहिले जैसी ही है। इस महिने में तपस्या के दिनों की संख्या इक्कीस आती है और तीन पारणा के दिन होते हैं। "अट्ठमं मासं अट्ठादसमं अट्ठादसमेणं"

દિવસ પારણુંના આવે છે. (चउत्थ मासं दसमेण) ચોથો મહિને પણ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે જ વ્યતીત કરવો જોઇએ. પણ ચોથા મહિનામા ચાર ઉપવાસને પારણે ચાર ઉપવાસ કરવા જોઈએ ચોથા મહિનામા ઉપવાસના ૨૪ દિવસ અને પારણાંના ૬ દિવસ આવે છે (पंचमं मास वारसम वारसमेण પાચમા મહિનામા પાચ ઉપવાસને પારણે પાંચ ઉપવાસ કરવા જોઈએ, બાકીની બધી વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમજવી તેમા તપસ્યાના દિવસ પચીસ અને પારણાના દિવસ પાચ આવે છે. (छट्ठं मास चउद्दसम चउद्दसमेणं) છઠ્ઠે મહિને છ ઉપવાસને પારણે છ ઉપવાસ કરવા જોઇએ આ રીતે તપસ્યાના ચોવીસ દિવસ અને પારણાંના ચાર દિવસ આવે છે. (सत्तम मासं सोलसमं-सोलसमेणं) સાતમાં મહિના દરમિયાન સાત ઉપવાસને પારણે સાત ઉપવાસ કરવા પડે છે બાકીની બધી વિધિ આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવી સાતમાં મહિનામાં તપસ્યાના દિવસો ૨૧ આવે છે અને પારણાંના દિવસો ૩ આવે છે. (अट्ठमं मासं अट्ठारसम अट्ठारस) આઠમા મહિનાં દરમિયાન આઠ ઉપ-

पूर्वोक्ततपसा "दिया ठाणुक्कुडुए" दिवा स्थानोत्कुटुक दिवसे उत्कुटुकासन "सुराभिमुहे" सूर्याभिमुखः "आयावणभूमीए आयावमाणे" आतापनभूमौ आतापयन् "रत्तिं वीरासणेणं" रात्रौ वीरासनेन "अवाउडेण" अप्रावृतेन विहरतीति पूर्वेण सम्बन्धः "तएणं से खंदए अणगारे" ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः "गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं" गुणरत्नसंवत्सरं तपः कर्म, "अहा सुत्तं" यथासूत्रं सूत्रानतिक्रमेण 'अहाकप्पं' यथाकल्पं कल्पानतिक्रमेण 'जाव आराहेत्ता' यावदाराध्य, अत्र यावत्पदेन अहामग्गं अहातच्चं अहासम्मं कारण फासेइ, पालेइ सोहेइ, तीरेइ, पूरेइ, किट्टेइ, अणुपालेइ, आणाए" इत्येतत्पदसमूहस्य ग्रहणं कर्तव्यम्। तथा च यथा सूत्रादिकम् आज्ञया आराधनं इत्यर्थः। गुणरत्नसंवत्सर तपो यथा—

तपःकर्म से वे स्कन्दक मुनि अपना समय व्यतीत करते। दिवस में वे उत्कुट आसन से स्थिर होकर सूर्य की ओर मुख करके आतापन भूमि में आतापना लेते तथा रात्रि में वीरासन से स्थित रहते और सदोरकमुखपत्ति, रजोहरण एवं चोलपट्टक के सिवाय और वस्त्र नहीं रखते। इस तरह "तएणं से खंदए अणगारे" वे स्कन्दक अनगार "गुणरयण संवच्छरं तवोकम्मं" गुणरत्न संवत्सर तप कर्म की "अहासुत्तं" सूत्र के अनुसार "अहाकप्प" कल्प के अनुसार 'जाव आराहेत्ता' यावत् आराधना करके 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे-वहां पर आये। कहने का तात्पर्य यह है कि स्कन्दक अनगार ने गुणरत्न संवत्सर तपकी आराधना प्रभु की आज्ञा के अनुसार यथासूत्र आदि मर्यादा से की। और करके फिर वे प्रभु महावीर के पास आये।

સંવત્સર તપની આરાધના કરતા સ્કન્દક મુનિ પોતાનો સમય પસાર કરતા હતા. દિવસે તેઓ ઉભડક આસને બેસીને સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને આતાપના ભૂમિમાં (તડકા વાળી જગ્યામાં) આતાપના લેતા હતા અને રાત્રે વીરાસને બેસતા હતા. સદોરકમુહપત્તિ, રજોહરણ અને ચોલપટ્ટક સિવાય બીજું કોઈ પણ વસ્ત્ર રાખતા નહીં. આ રીતે (तएणं से खंदए अणगारे) તે સ્કન્દક અણગારે (गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं) ગુણરત્ન સંવત્સર તપની (अहासुत्तं) સૂત્રની આજ્ઞાનુસાર (अहाकप्पं) કલ્પ પ્રમાણે (जाव आराहेत्ता) આરાધના કરીને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સ્કન્દક અણગારે ગુણરત્નસંવત્સર તપની આરાધના ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર, સૂત્રાનુસાર આદિ મર્યાદાનું પાલન કરીને કરી અને આરાધના પૂરી કરીને તેઓ

षड्विंशतितमेन द्वादशद्वादशोपवासेन "तेरसम मासं अट्ठावीसइमं अट्ठावीसइमेण" त्रयोदशं मासमष्टाविंशतितमाष्टाविंशतितमेन, त्रयोदशत्रयोदशोपवासेन "चउद्दसमं मासं तीसइम तीसइमेण" चतुर्दशं मासं त्रिंशत्तमत्रिंशत्तमेन, चतुर्दशचतुर्दशोपवासेन "पण्णरसमं मासं बत्तीसइमं बत्तीसइमेण" पंचदशमासं द्वात्रिंशत्तम द्वात्रिंशत्तमेन पंचदशपंचदशोपवासेन। "सोलसमं मास चोत्तीसइमं चोत्तीसइमेणं" षोडशं मासं चतुस्त्रिंशत्तमचतुस्त्रिंशत्तमेन, षोडशषोडशोपासेन, "अणिक्खित्तेणं" अनिक्षिप्तेन निरन्तरकृतेन "तवोकम्मेणं" तपः कर्मणा

की संख्या चोवीस आती है, पारणा के दिन दो होते हैं। "तेरसमं मासं अट्ठावीसइमं अट्ठावीसइमेण" तेरहवे मास में तेरह-तेरह उपवास करके पारणा किया जाता है। इस महिने में तपस्या के दिनों की संख्या छाईस आती है, और दो दिन पारणा के होते हैं। "चउदसमं मासं तीसइमं तीसइमेण" चौदहवें महिने मे चौदह-चौदह उपवास करके पारणा किया जाता है। इस महिने में तपस्या के दीनों की संख्या अट्ठाईस आती है, और पारणा के दो दिन होते हैं। "पण्णरसम मासं बत्तीसइमं बत्तीसइमेणं" पन्द्रहवें महीने में पन्द्रह-पन्द्रह उपवास कर के पारणा किया जाता है। इस मास में तपस्या के दिनों की संख्या तीस ३० आती है, और पारणा के दो दिन होते हैं। "सोलसमं मासं चोत्तीसइमं चोत्तीसइमेणं" सोलहवें मास में सोलह-सोलह उपवास करके पारणा किया जाता है। इस मास में तपस्या के दिनों की संख्या बत्तीस आती है, और पारणा के दिन दो होते हैं। इन सब उपवासों को "अणिक्खित्तेणं" निरन्तर-व्यवधान-रहित करना चाहिये। ऐसे

णुांना દિવસો બે આવે છે, (तेरसम मास अट्ठावीसइम अट्ठावीसइमेणं) તેરમા મહિનામા તેર ઉપવાસને પારણે તેર ઉપવાસ કરવા જોઈએ આ માસમાં તપસ્યાના દિવસો ૨૬ છવ્વીસ અને પારણાના દિવસ બે આવે છે (चउद्दसमं मास तीसइम तीसइमेण) ચૌદમા મહિને ચૌદ ઉપવાસને પારણે ચૌદ ઉપવાસ કરવા પડે છે આ મહિનામા તપસ્યાના ૨૮અઠ્યાવીસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ આવે છે, (पण्णरसम मास बत्तीसइम बत्तीसइमेण) પંદરમા મહિને પંદર ઉપવાસને પારણે પંદર ઉપવાસ કરવા પડે છે તે માસમા તપસ્યાના ૩૦ તીસ અને પારણાના ૨ બે દિવસો આવે છે, (सोलसमं मास चोत्तीसइमं चोत्तीसइमेण) સોળમે મહિને સોળ ઉપવાને પારણે સોળ ઉપવાસ કરવા પડે છે, તે મહિનામાં તપસ્યાના ૩૨ બત્રીસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ આવે છે તે બધા ઉપવાસ (अणिक्खित्तेण) નિરંતર-આંતરો પાડ્યા વિના કરવા જોઈએ. આ પ્રકારની ગુણરત્ન

पष्ठ मासे–षट्षष्ठोपवासेन चतुर्विंशतिस्तपोदिनानि चत्वारि च पारणकदिनानि॥६॥
सप्तमे मासे–सप्तसप्तोपवासेन एकविंशतिस्तपोदिनानि त्रीणि च पारणकदिनानि॥
अष्टमे मासे–अष्टाष्टोपवासेन–चतुर्विंशतिस्तपोदिनानि त्रीणि च पारणकदिनानि॥
नवम मासे–नवनवोपवासेन सप्तविंशतिस्तपोदिनानि त्रीणि च पारणकदिनानि॥
दशमे मासे–दशदशोपवासेन त्रिंशत्तपोदिनानि त्रीणि च पारणकदिनानि ॥१०॥
एकादशे मासे–एकादशैकादशोपवासेन त्रयस्त्रिंशत्तपोदिनानि त्रीणि च पारणकदिनानि ॥ ११ ॥

(६) छठे महीनेमें ६–६ छह–छह उपवासकी तपस्यासे २४ चौबीस दिन तो तपस्या के होते हैं और ४ चार दिन पारणा के होते हैं।

(७) सातवे महिने में ७–७ सात सात उपवास की तपस्या से २१ इकीस दिन तो तपस्या के होते हैं और ३ दिन पारणा के होते हैं।

(८) आठवे महिने में ८–८ आठ–आठ उपवास की तपस्या से २४ चौबीश दिन तो तपस्या के होते हैं और ३ तीनदिन पारणा के होते हैं।

(९) नवमें महिनेमें नौ–नौ ९–९ उपवासकी तपस्यासे २७ सत्ताईस दिन तो तपस्या के होते हैं और ३ तीन दिन पारणा के होते हैं।

(१०) दशवे महिने में १०–१० दस–दस उपवासकी तपस्यासे ३० तीस दिन तो तपस्याके होते हैं और ३ तिन दिन पारणा के होते हैं।

(११) ग्यारहवे महिनेमें ११–११ ग्यारह–ग्यारह उपवासकी तपस्या से ३३ तेत्तीस दिन तो तपस्या के होते हैं और ३ तिन दिन पारणा के होते हैं।

(६) छठ्ठा मासमां ६–६ छ–छ उपवासनी तपस्याना २४ चोवीस दिवस अने पारणाना ४ चारदिवस होय छे

(७) सातमां मासमां ७–७ सात–सात दिवसना उपवासनी तपस्याना २१ એकवीस दिवस अने पारणाना ३ त्रण दिवस होय छे

(८) आठमा मासमां ८–८ आठ–आठ दिवसना उपवासनी तपस्याना २४ चोवीश दिवस अने पारणाना ३ दिवस होय छे

(९) नवमां मासमां ९–९ नव–नव दिवसना उपवासनी तपस्याना २७ सत्यावीस दिवस अने पारणाना ३ त्रण दिवस होय छे

(१०) दसमा मासमां १० १० दस–दस उपवासनी तपस्याना ३० त्रीस दिवस अने पारणाना ३ त्रण दिवस होय छे

(११) अगियारमा मासमां ११–११ अग्यार अग्यार दिनना उपवासनी तपस्याना ३३ तेत्रीस दिवसो अने पारणाना ३ त्रण दिवसहोय छे

प्रथमे मासे एकान्तरोपवासेन पञ्चदश तपोदिनानि पञ्चदशैव पारणकदिनानि भवन्ति ॥ १ ॥
द्वितीये मासे–षष्ठ षष्ठतपसा विंशतिस्तपोदिनानि दश च पारणकदिनानि ॥२॥
तृतीये मासे–अष्टमाष्टमतपसा चतुर्विंशतिस्तपोदिनानि, अष्टपारणकदिनानि ॥३॥
चतुर्थमासे–चतुश्चतुरुपवासेन चतुर्विंशतिस्तपोदिनानि षट् च पारणकदिनानि ॥४॥
पञ्चमे मासे पञ्चपञ्चोपवासेन पञ्चविंशतिस्तपोदिनानि पञ्च च पारणकदिनानि॥५॥

यह गुणरत्न संवत्सर इस प्रकार से आराधित करने पर तपस्या और पारणा के दिनों की संख्या इस प्रकार से है।

(१) प्रथम मास में एकान्तरोपवास के दिन १५ पंदर होते हैं और पारणा के दिन भी पन्दरह १५ ही होते हैं।

(२) द्वितीयमासमें २-२ दो-दो उपवास की तपस्या से वीस २० वीस दिन तो तपस्या के होते हैं और दस १० दिन पारणा के होते हैं।

(३) तृतीय मास में ३-३ तीन-तीन उपवास की तपस्या से २४ चौवीस दिन तो तपस्या के होते हैं और आठ ८ दिन पारणा के होते हैं।

(४) चौथे मासमें चार-चार ४-४ उपवासकी तपस्यासे २४ चौवीस दिन तो तपस्या के होते हैं और छह ६ पारणा के दिन होते हैं।

(५) पांचवे महिने में पांच-पांच ५-५ उपवास की तपस्या से २५ पचीस दिन तो तपस्याके होते हैं और पांच ५ दिन पारणा के होते हैं।

મહાવીર પ્રભુની પાસે આવ્યા આ ગુણરત્ન સંવત્સર તપની આરાધના ઉપરોક્ત વિધિથી કરવામાં આવે છે. તેમાં પ્રત્યેક માસના ઉપવાસ અને પારણાના દિવસોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે-

(૧) પહેલા માસમાં એકાન્તર ઉપવાસના દિવસો ૧૫ પંદર હોય છે અને પારણાના દિવસ પણ ૧૫ પંદર હોય છે.

(૨) બીજા માસમાં ૨-૨ બે-બે ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૦ વીસ દિવસ, અને ૧૦ દસ દિવસ પારણાના હોય છે

(૩) ત્રીજા માસમાં ૩-૩ ત્રણ-ત્રણ ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૪ ચોવીસ દિવસ અને પારણાના આઠ ૮ દિવસ હોય છે

(૪) ચોથા માસમાં ૪-૪ ચાર-ચાર ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૪ ચોવીસ દિવસ, અને પારણાના ૬ છ દિવસ હોય છે.

(૫) પાંચમા માસમાં ૫-૫ પાંચ-પાંચ ઉપવાસની તપસ્યા થવાથી ૨૫ પચીસ દિવસો તપસ્યાના અને પાંચ દિવસ પારણાના હોય છે.

तपोदिनानि सप्तोत्तर चतुश्शतम् (४०७)		पारणकदिनानि त्र्युत्तरसप्तति (७३)
३२	१६–१६	२
३०	१५–१५	२
२८	१४–१४	२
२६	१३–१३	२
२४	१२–१२	२
३३	११–११–११	३
३०	१०–१०–१०	३
२७	९—९—९	३
२४	८—८—८	३
२१	७—७—७	३
२४	६–६–६–६	४
२५	५–५–५–५–५	५
२४	४–४–४–४–४–४	६
२४	३–३–३–३–३–३–३–३	८
२०	२–२–२–२–२–२–२–२–२–२	१०
१५	१–१–१–१–१–१–१–१–१–१–१–१–१–१–१	१५
४०७		७३

तपोदिनानि (४०७) पारणकदिनानि (७३) च मिलित्वा सर्वदिनानि-अशीत्युत्तरं चतुश्शतम् (४८०) त्रिंशद्दिनैर्भागे हृते भासा षोडशमासाः (१६) एतत्तपः षोडशमासैः सम्पन्न भवति, अत्र यत्र मासे अष्टमादि तपसो यावन्ति

से कुल दिन ४८० होते हैं। इनमें ३० दिनों का भाग करने से १६ मास आते हैं। इस तरह यह तप सोलह महिनों में सपन्न होता है। यहां पर कोई ऐसी आशंका करसकता है कि महिने के दिन तो कुल ३० ही होते हैं–पर ३२ बत्तीस और तेतीस दिन भी बतलाये गये हैं–

थीने कुल ४८०च्यारसोंअेंसी दिवसो थाय छे तेने ३०त्रीस वडे भागवाथी १६ सोळ मास आवे छे आ तप सोळ मासमां पूरूं थाय छे.अहीं–कोई अेवी शंका उठावे के महिनाना दिवसो ३० ज होय छे छतां अहीं ३२ अने तेत्रीस दिवस पण बताव्या छे तथा कोई कोई मासमां तपस्याना दिवसो ३० थी ओछा पण

द्वादशे मासे-द्वादश द्वादशोपवासेन चतुर्विंशतिस्तपोदिनानि द्वे च पारणकदिने ॥
त्रयोदशे मासे-त्रयोदशत्रयोदशोपवासेन-षड्विंशतिस्तपोदिनानि द्वे च पारणकदिने ॥ १३ ॥
चतुर्दशे मासे—चतुर्दशचतुर्दशोपवासेन - अष्टाविंशतिस्तपोदिनानि द्वे च पारणकदिने ॥ १४ ॥
पञ्चदशे मासे—पञ्चदश पञ्चदशोपवासेन-त्रिंशत्तपोदिनानि द्वे च पारणकदिने
षोडशे मासे—षोडशषोडशोपवासेन-द्वात्रिंशत्तपोदिनानि द्वे च पारणकदिने ॥
गुणरत्नसंवत्सरतपः सूचकयन्त्रमिदम्—

(१२) बारहवें महिना में १२-१२ बारह-बारह उपवासकी तपस्यासे २४ चौबीस दिन तो तपस्याके होते है और दो २ दिन पारणाके होते हैं।

(१३) तेरहवे महिनामें १३-१३ तेरह-तेरह उपवास की तपस्यासे २६ छब्वीस दिन तो तपस्याके होते हैं और २ दो दिन पारणाके होते हैं।

(१४) चउदहवें महिने में १४-१४ चौदह-चौदह उपवासकी तपस्या से २८ अठाईस दिन तो तपस्याके होते हैं और २ दो दीन पारणाके होते हैं।

(१५) पन्द्रहवें महिने में १५-१५ पंदरह-पंदरह उपवासकी तपस्या से ३० तीस दीन तो तपस्याके होते हैं और २ दो दिन पारणा के होते हैं।

(१६) सोलहवें महिनेमें १६-१६ सोलह-सोलह उपवासकी तपस्या से ३२ बत्तीस दिन तो तपस्याके होते हैं और २ दो दिन पारणा के होते हैं।

इस प्रकार तपस्या के दिन ४०७ और पारणा के दिन ७३ मिलाने

(૧૨) બારમા માસમા ૧૨-૧૨ બાર બાર દિવસના ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૪ ચોવીસ દિવસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ હોય છે

(૧૩) તેરમે મહિને ૧૩-૧૩ તેર-તેર દિવસાના ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૬ છવ્વીસ દિવસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ હોય છે

(૧૪) ચૌદમા માસમા ૧૪-૧૪ ચૌદ-ચૌદ દિવસના ઉપવાસની તપસ્યાના ૨૮ અઠ્ઠાવીશ દિવસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ હોય છે

(૧૫) પદરમા માસમા ૧૫-૧૫ પદર-પંદર દિવસના ઉપવાસની તપસ્યાના ૩૦ તીસ દિવસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ હોય છે,

(૧૬) સોળમાં મ સમા ૧૬-૧૬ સોળ-સોળ દિવના ઉપવાસની તપસ્યાના ૩૨ બત્રીસ દિવસ અને પારણાના ૨ બે દિવસ હોય છે,

આ રીતે તપસ્યાના ૪૦૭ ચારસોસાત દિવસો અને પારણાના ૭૩ તોતેર દિવસો મ-

र्धमासखमणेहिं " मासार्द्धमासक्षपणै " विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं " विचित्रैः नानाप्रकारकैः तपः कर्मभिः 'अप्पाणं भावेमाणे विहरइ " आत्मानं भावयन् विहरति तदनन्तरं स स्कन्दकोऽनेकप्रकारकतपसः स्वरूपं ज्ञात्वा भगवतो नमस्कारादिकं कृत्वा नानाविधैस्तपः कर्मभिरात्मानं भावयन् विहरतिस्मेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्ततपः करणात् स्कन्दकस्य कीदृशी स्थितिरभूदिति प्रदर्शयितुमाह-' तएणं से खदए ' इत्यादि ' तएणं से खदए अणगारे ' ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः ' तेणं उरालेणं ' तेन उदारेण प्रधानेन-इहलोकपरलोकाशंसारहि स्यात् प्रधानञ्च स्वल्पमपि स्यादत आह-' विउलेण ' विपुलेन विस्तीर्णेन बहुदिवसव्यापि त्वात् (विपुलञ्च) गुर्वाज्ञामन्तरेण प्रयत्नराहित्येनापि वा भवदत आह-'पयत्तेणं ' प्रदत्तेन गुरुभिर्वितीर्णत्वात् अथवा ' पयत्तेण ' इत्यस्य ' प्रयत्नेन ' इतिच्छायायां प्रयत्नेन प्रयत्नवता प्रमादरहितत्वात् एवविधं सामान्यतोऽङ्गीकरणेपि स्यादित्यत आह ' पग्गहिएणं ' प्रगृहीतेन बहुमानेन स्वीकृतत्वात्

स्वीकृत तु इहलोकपरलोकाशंसा निमित्तमपिस्यादत आह 'कल्लाणेणं ' कल्याणेन नैरुज्यकारणत्वात्, नैरुज्यं तु ऐहिकपारलौकिकमपि स्यादत आह-'सिवेणं' शिवेन सर्वदुःखान्तकारकत्वात् । एव विधंतु सामान्येनापि स्यादत आह-'धन्नेणं' धन्येन धनचारित्ररूपधनप्रापकत्वात् ।

एतावदेव नेत्याह-' मंगल्लणं ' मङ्गल्येन दुरितोपशमनकारकत्वात् । अतएव 'सस्सिरीएणं' सश्रीकेण सम्यगाराधनेन शोभामपन्नत्वात् सश्रीकंतु सामान्यरूपेणापि स्यादत आह—' उदग्गेण,' उदग्रेण=वर्धमानपरिणामादुत्तरोत्तरवृद्धिं गतत्वात्

ઉપવાસોથી) અનેક પચોલા (પાંચ ઉપવાસ) થી, અનેક માસ ખમણોથી તથા અનેક અર્ધમાસખમણોથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહ્યા. આ પ્રકારનાં તપ કરતા કરતા સ્કન્દક અણગારની શારીરિક સ્થિતિ કેવી થઈ ગઈ તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે

(तएण से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं, पग्गहिएणं, कल्लाणेणं सिवेणं धन्नेणं मंगल्लेणं, सस्सिरीएणं उदग्गेणं उदत्तेणं, उत्तमेणं,

---

ओं से अनेक पंचोलाओं से तथा अनेक मास खमणों से एवं अनेक अर्धमासखमणों से अपनी आत्मा को भावित करते रहे।

इस तरह पूर्वोक्त इन अनेक तपों को तपते २ स्कन्दक अनगार की शारीरिक स्थिति कैसी हो गई अब सूत्रकार इस बात को प्रकट करने के लिये कहते हैं (तएणं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पग्गहिएणं कल्लाणेणं, सिवेणं, धन्नेणं, मंगल्लेणं, सस्सिरीएणं,

दिनानि न पूर्यन्ते तावन्ति दिनानि–अग्रेतनमासादाकृष्य पूरणीयानि अधिकानि चाग्रेतनमासे क्षेप्तव्यानीति विज्ञेयम् ॥ इति गुणरत्नसंवत्सरनामकं तपः ॥

एवं गुणरत्नसंवत्सरं तपः कृत्वा स्कन्दकोऽनगारः–"जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः "तेणेव उवागच्छइ" तत्रैवोपागच्छति "उवागच्छित्ता" उपागत्य "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दित्वा नमस्यित्वा बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठमदसमदुवालसेहिं" बहुभिश्चतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशैः "मास-

---

तथा तपस्या के ३० तीस दिनों में से कहीं दो कम भी बतलाये गये हैं तो फिर एक एक मास की तपस्या के दिनों का प्रमाण कैसे माना जा सकता है? तो इसका उत्तर यह है कि इस तप में जिस महिने में अष्टमादितपस्या के दिनों का प्रमाण पूरा न होता हो–घटता हो तो–उतने दिनों को आगे के मास में से लेकर उस प्रमाण को पूरा करना चाहिये, तथा जिस मास में अधिक दिन होते हों उनको आगे के मास में शामिल कर देना चाहिये। इस प्रकार से गुणरत्नसंवत्सर नाम का तप होता है।

इस गुणरत्नसंवत्सरतप को समाप्त कर वे स्कन्दक अनगार श्रमण भगवान महावीर के पास आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्हों ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वंदना और नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठमदसमदुवालसेहिं) वे अनेक चतुर्थ–उपवासों से अनेक बेलाओं से अनेक तेलाओं से, अनेक चोला-

---

બતાવ્યા છે તો તે પ્રમાણને એક એક માસની તપસ્યાનું પ્રમાણ કેવી રીતે ગણી શકાય ! તો તે શંકાનો ખુલાસો આ પ્રમાણે આપી શકાય–જે માસમાં અટ્ઠમ આદિ તપસ્યાના દિનોનું પ્રમાણ પૂરું થતું ન હોય, તે મહિનામાં પછીના માસના ખૂટતા દિવસો લઈને તે પ્રમાણ પૂરું કરવું જોઈએ જે માસમાં તપસ્યાના અધિક દિવસો- આવતા હોય તે માસના એટલા દિવસોને પછીના માસમાં શામિલ કરી લેવા જોઈએ. આ પ્રકારનું ગુણરત્ન સંવત્સર તપ હોય છે.

તે ગુણરત્ન સંવત્સર તપ પૂરું કરીને સ્કન્દક અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન ! મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા કરીને તેઓ (बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठमदसमदुवालसेहिं અનેક ઉપવાસોથી, અનેક છઠથી, અનેક અટ્ઠમોથી, અનેક ચોલાઓથી (ચાર

ऐसी भी होती है-सो इसका तात्पर्य ऐसा होता है कि प्रमाद से रहित होकर ही प्रयत्न पूर्वक यह तपःकर्म आचरित किया था। गुरु द्वारा दिये गये जाने पर भी यह तपःकर्म सामान्यरूप से भी गृहीत मगृहीत हो सकता है-सो यह तप कर्म ऐसा नहीं था किन्तु अनगार स्कन्दक ने इस तप'कर्म को (पग्गहिएणं) बहुमान के साथ गुरुमहाराज के समीप स्वीकार किया हुआ था। गुरु महाराज के समीप स्वीकृत किया गया तप कर्म इसलोक तथा पर परलोक की आशंसा के निमित्त भी हो सकता है सो यह तप'कर्म स्कन्दक अनगार के द्वारा इस निमित्त से स्वीकार नहीं किया गया होने से यह (कल्लाणेणं) कल्याणरूप था अर्थात् यह तप निरोगिता का कारण था इसलिये कल्याणस्वरूप था। निरोगिता का जो कारण होता है वह इस लोक सबधी भी निरोगिता का कारण हो सकता है परलोक सबधी भी निरोगिता का कारण हो सकता है सो यह तप'कर्म ऐसा नहीं था-यह तो सर्व दुःखो का अन्त कारण होने से (सिवेणं) शिवस्वरूप था। सर्वदुःखो का अन्त करने वाला यह सामान्यरूप से भी हो सकता है-तो इसके लिये कहा गया है कि सामान्यरूप से ऐसा नहीं था-किन्तु (धन्नेण) श्रुतचारित्र रूप धनकी प्राप्ति कराने के कारण यह धन्य था। दुरितों-पापों के

પણ થાય છે તે તપ પ્રમાદથી રહિત થઇને પ્રયત્ન પૂર્વક કરવામા આવ્યુ હતુ એવું તેનુ તાત્પર્ય છે તે તપ ગુરુદ્વારા દેવામાં આવેલ હોવા છતાં સામાન્ય રીતે ગૃહીત થયેલ પણ હોઇ શકે છે પણ સ્કંદક અણગારનું તપ એવુ ન હતુ સ્કન્દક અણગારે તે તપનો (पग्गहिएण) બહુ માન સહિત ગુરુમહારાજ પાસે સ્વીકાર કરેલો હતો ગુરુમહારાજની સમક્ષ અંગીકૃત કરાયેલ તપ આલોક તથા પરલોકની આકાંક્ષા પરિપૂર્ણ કરવાને માટે પણ કરાયુ હોય છે પણ સ્કન્દક અણગારે એવાં કોઈ નિમિત્તથી આ તપની આરાધના કરી ન હતી તેથી તેમનુ તપ (कल्लाणेण) કલ્યાણરૂપ-નીરોગીતાના કારણરૂપ હતુ, માટે જ તેને કલ્યાણકારી કહ્યુ છે જે વસ્તુ નીરોગીતાના કારણરૂપ હોય છે તે આલોક સબધી નીરોગીતા અને પારલૌકિક નીરોગીતાના કારણ રૂપ હોય છે પણ સ્કન્દકનું તપકર્મ એ પ્રકારનુ ન હતુ તે તો સમસ્ત દુઃખોનું અન્તકારક હોવાથી (सिवेण) શિવસ્વરૂપ હતુ તે સામાન્ય રૂપે સમસ્ત દુઃખોનુ અતકારક પણ હોઇ શકે છે, પણ સ્કન્દક અણગારનું તપ તે પ્રકારનુ ન હતુ પણ તે (धन्नेण) શ્રુતચારિત્રરૂપ ધનની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી (ધન્ય) હતુ, પાપોનુ ઉપશમન કરવાના કારણભૂત હોવાથી

उदग्गेण, उदत्तेणं उत्तमेणं, उदारेणं महाणुभावेण तवोकम्मेणं) वे स्कन्दक अनगार उस उदार, विपुल, प्रदत्त, प्रगृहीत, कल्याणरूप, शिवरूप, धन्यरूप, मंगलरूप, शोभायुक्त, उत्तम, उदात्तसुदर, उदार बडे प्रभावशाली तप से (सुक्के) शुष्क हो गये (लुक्खे) रूक्ष हो गये। (निम्मंसे) मांस विहीन हो गये, सिर्फ (अट्ठिचम्मावणद्धे) हाड चमडी से ही ढके रहे। तप के यहां जो उदार आदि अनेक विशेषण दिये हैं-उनकी सार्थकता इस प्रकार से है-स्कन्दक अनगार ने इस तप को किसी भी प्रकार की इस लोक परलोक संबंधी आशंसा-इच्छा से प्रेरित होकर नहीं किया था अतःआशंसा से रहित होने के कारण यह तपःकर्म (उरालेणं) प्रधान था। प्रधान होकर भी कोई २ अल्प भी होता है-अतःयह तपःकर्म ऐसा नहीं था-किन्तु अनेक वर्षोंतक लगातार सेवित होने के कारण (विउलेणं) विपुल-विस्तृत था। कोइ २ विपुल ऐसा भी होता है कि जिसमें गुरुमहाराज की अनुमती नहीं होती, अथवा-जिसके प्रारंभ करने में विशेष प्रयत्न की आवश्यकता नहीं होती है-तो इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह तप कर्म ऐसा नहीं था किन्तु (पयत्तेणं) गुरु महाराज द्वारा दिया हुआ और विशेष प्रयत्न द्वारा साध्य था। अथवा (पयत्तेणं) की संस्कृत छाया (प्रयत्नेन)

उदारेण महाणुभावेण तवोकम्मेण) સ્કન્દક અણુગાર તે ઉદાર, વિપુલ, પ્રદત્ત પ્રગૃહીત કલ્યાણકારી, શિવરૂપ, ધન્યરૂપ, મંગળરૂપ, શોભાયુક્ત, ઉત્તમ, ઉદાત્ત, સુંદર, ઉદાર અને અતિશય પ્રભાવશાળી તપથી (सुक्के लुक्खे) શરીરે શુષ્ક તથા રુક્ષ થઈ ગયા (निम्मंसे) તેમનુ શરીર માંસ રહિત થઇ ગયું. (अट्ठिचम्मावणद्धे) અને હાડ અને ચામડીના માળખા જેવું દેખાવા લાગ્યું. હવે (ઉદાર) આદિ વિશેષણોની સાર્થકતા બતાવવામા આવે છે સ્કન્દક અણુગારે આલોક કે પરલોકની કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષાથી પ્રેરાઈને તે તપ કર્યું ન હતુ આ રીતે નિઃસ્વાર્થ ભાવે થયેલુ હોવાને કારણે તેને માટે યોજવામા આવેલું (ઉદાર) વિશેષણ સાર્થક છે તે તપ સામાન્ય ન હતું. લગાતાર અનેક વર્ષો સુધી તેની આરાધના કરી હતી તે કારણે તે (विउलेणं) વિપુલ-વિસ્તૃત હતુ. કોઈ કોઈ વિપુલ તપ એવુ હોય છે કે જેમાં ગુરુમહારાજની અનુમતિ મળી હોતી નથી, અથવા જેનો પ્રારંભ કરવામાં વિશેષ પ્રયત્નની જરૂર રહેતી નથી પણ સ્કન્દક અણુગારનુ તપ એવું ન હતુ તે તપ તો (पयत्तेण) ગુરુમહારાજ દ્વારા દેવામા આવેલું હતું અને વિશેષ પ્રયત્ન દ્વારા સાધ્ય હતુ અથવા (पयत्तेण) ની સંસ્કૃત છાયા (प्रयत्नेन)

अट्ठिचम्मावणद्धे" अस्थिचर्मावनद्धः अस्थीनि चर्ममात्रेण अवनद्धानि बद्धानि यस्य स अस्थिचर्मावनद्ध प्रायो मांसशोणितरहितत्वात्। अतएव "किडिकिडिया भूए" किटिकिटिकाभूतः किटिकिटिकानाम उत्थानोपवेशनादि क्रियाजनितः शब्दविशेषः तादृशी किटिकिटिका भूत प्राप्ता यः स किटि किटिकाभूत', यस्य उत्थानादि क्रियासु किटिकिटिकाशब्द सजायते, "किसे" कृशः दुर्बलः-शक्तिरहित

था। जब मनुष्य के शरीर में मांस और खून नहीं रहता है-तब केवल हाडों का एक पिंजर मात्र ही शेष रह जाता है। वह जब उठता है या बैठता है अथवा चलता है-तब उस समय हाडकों के खोखावाले शरीर में से जो आवाज निकलती है उसका नाम किटि किटिका है। वन स्कन्दक अनगार की हड्डियां उठते बैठते फिरते समय किट किट आवाज करती थीं। प्रायःमांस और शोणित से रहित जब स्कन्दक का शरीर हो गया तब (अट्ठिचम्मावणद्धे) उनके शरीर की हड्डियां उस समय चर्ममात्र से अवनद्ध-मढी हुई थीं-इससे उनके बन्धन खुल नहीं पाये और न वे आपस में बिखर ही पाई। जैसे पट्टी से कोई वस्तु कस दी जाती है इसी प्रकार से वे सबकी सब आपस में चमडी से कसी रहीं। यही बात (अट्ठिचम्मावणद्धे) इस पद से सूत्रकार ने प्रकट की है। इसी कारण से स्कन्दक अनगार के शारीरिक गतिक्रिया करते समय शरीर में से कट कट-खट खट इस तरह की आवाज निकलने लग गई। (किसे) उनकी शारीरिक शक्ति का बिल्कुल एक तरह से ह्रास

હતુ જ્યારે માણસના શરીરમા માસ અને રક્ત રહેતા નથી ત્યારે તે શરીર હાડપીંજરના માળખા જેવું થઈ જાય છે આવો માણસ જ્યારે હલનચલન કરે છે ત્યારે તેના હાડકાંના ખખડવાથી જે અવાજ થાય છે તેને 'કિટિકિટિકા' કહે છે સ્કન્દક મુનિના હાડકા પણ ઉઠતા બેસતા તથા ચાલતાં કિટકિટનો અવાજ કરતા હતા જ્યારે સ્કન્દક અણગારનુ શરીર લગભગ માંસ અને રક્તથી રહિત થઈ ગયું ત્યારે "અટ્ઠિચમ્માવણદ્ધે" તે શરીર ફક્ત ચામડીથી મઢેલું હોય એવું લાગતુ હતુ તેથી તે અસ્થિના બંધન છૂટાં પડી ગયાં નહીં અને તે એક બીજાથી અલગ પડી ગયાં નહીં જેમ પટ્ટીની મદદથી કોઈ વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે બાંધી રાખવામા આ વે છે તેમ સ્કન્દક મુનિનાં અસ્થિ ચામડીરૂપી પટ્ટી વડે જોડાયેલા રહ્યાં. એજ વાત સૂત્રકારે (અટ્ઠિચમ્માવણદ્ધે) પદ દ્વારા બતાવી છે આ કારણે શરીરનુ હલન ચલન કરતી વખતે તેમના હાડકાંના ખખડવાથી ખટ-ખટ અવાજ નીકળતો હતો (કિસે) તેમની શારીરિક શક્તિનો

अतएव 'उदत्तेणं' उदात्तेन उच्चपरिणामस्य स्थैर्यात्। एवं तु सामान्येनापि स्यादत आह 'उत्तमेणं' उत्तमेन मलिनभावराहित्यात् एतत्तु सस्पृहमपिस्यादतआह उदारेण" औदार्येण, निस्पृहत्वातिशयात्। एतादृशं सम्भाव्यपि भवेदत आह– 'महाणुभावेणं' महानुभावेन लोकातिशायिप्रभावजनकत्वात्। एतादृशेन तपः कर्मणा "सुक्के" शुष्कः शोणितरहितत्वात् "लुक्खे" रूक्षः क्षुभावशेन रूक्षी भूतत्वात् "निम्मंसे" निर्मासः यथेष्टाहाराभावेन शुष्कमांसत्वात्, अतएव

उपशमन का कारण होने से यह (मंगल्लेण) स्वयं मंगलरूप था। तथा सम्यक आराधना से शोभासंपन्न होने के कारण यह तप कर्म (सस्सि-रीएणं) सश्रीक था। इस तप कर्म को आचरित करते समय स्कन्दक अनगार के परिणाम इसकी आराधना करने में उत्तरोत्तर वृद्धिसंपन्न होते रहते थे इसलिये यह तप कर्म (उदग्गेणं) उदग्र उन्नत था। इसकी आराधना में उच्चपरिणामों की स्थिरता होने से (उदत्तेणं) उदात्त था। इस तप के करने में किसी भी प्रकार से परिणामों में मलिनता नहीं आने से यह (उत्तमेणं) उत्तम था। इस तप कर्म में निस्पृहता की पराकाष्ठा होने के कारण यह (उरालेण) उदार था। यह स्कन्दक द्वारा आचरित तपःकर्म सामान्यप्रभाववाला नहीं था किन्तु (महाणुभावेणं) लोकातिशायी प्रभाव का जनक था। ऐसे तपकर्म के निरन्तर करने से स्कन्दक अनगार का शरीर खून रहित होने के कारण काष्ठ के जैसा शुष्क हो गया था। भूख के प्रभाव से वह बिलकुल रूखा हो गया था। (निम्मसे) यथेष्ट आहार के अभाव के कारण वह मांस रहित हो गया

ते (मंगल्लेण) 'मंगળસ્વરૂપ' હતું, સમ્યક આરાધનાથી શોભાયમાન હોવાથી તે તપ કર્મ (सस्सिरीएण) (સશ્રીક) હતું, આ તપ કર્મ કરતી વખતે સ્કન્દક અણગારના પરિણામ તેની આરાધના કરવામા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતા રહેતાં હતા, તેથી તે તપ કર્મ (उदग्गेण) ઉદગ્ર–ઉન્નત હતું, તેની આરાધનામા ઉચ્ચ પરિણામોની સ્થિરતા હોવાથી તે (उदत्तेण) ઉદાત્ત હતુ આ તપની આરાધના કરતા પરિણામોમા કોઈ પણ પ્રકારની મલિનતા પ્રવેશવાથી તે (उत्तमेण) ઉત્તમ હતુ તે તપમાં નિસ્પૃહતાની પરાકાષ્ઠતા હોવાથી તે (उरालेणं) ઉદાર હતુ. તે તપ સામાન્ય પ્રભાવવાળું નહતુ પણ (महाणु भावेण અલૌકિક પ્રભાવનુ જનક હતુ આ પ્રકારની તપસ્યા નિરંતર કર્યા કર-વાથી સ્કન્દક અણગારનુ શરીર લોહીથી રહિત થઈ ગયુ હતું તેથી તે કાષ્ઠ જેવું શુષ્ક લાગતું હતુ ભૂખના પ્રભાવથી તે તદ્દન રુક્ષ થઇ ગયુ હતુ (निम्मसे) આવશ્યક આહારને અભાવે તેમનુ શરીર માસરહિત થઇ ગયુ

तिष्ठति, आत्मबलेनैव स्थित्यादि क्रियां करोति न तु शरीरबलेन पुनश्च "भ मासित्ता गिलाइ" भाषां भाषित्वाऽपि ग्लायति । "भासं भासमाणे गिलाइ भाषां भाषमाणो ग्लायति "भास भासिस्सामीति गिलायति" भाषां भाषि इति ग्लायति, अनेन कालत्रयेऽपि भाषमाणे ग्लानि सूचिता ।

स स्कन्दकोऽनगारः पुनः कीदृशो जात, इति दृष्टान्तेन विवृणोति 'से ज हाणामए' इत्यादि, 'से जहाणामए' तद् यथा नाम यथा 'कट्ठसगडिया वा काष्टशकटिका इति वा काष्ठेन भृता परिपूरिता शकटिका काष्ठशकटिका, इन्ध काष्ठपरिपूरितशकटिकेत्यर्थः "पत्तसगडियाइ वा" पत्रशकटिका इति वा शुष्क मृतशकटिका तिलसगडियाइ वा। तिलशकटिका इति वा तिलफलीभिर्भृता शकटि "भंडसगडियाइ वा" भांडशकटिका इति वा, भाण्डानां मृन्मयभाजनानां भृता श टिका "एरंडकट्ठसगडियाइ वा" एरण्डकाष्ठशकटिका इति वा, एरण्डकाष्ठभृता श

तरह वे आत्मबल से ही खडे रहते थे शरीर बल से नहीं। पुन (भासं भासित्ता गिलाइ, भासं भासमाणे गिलाइ, भास भासिस्सामिति गिलाइ) इन पदों से कालत्रय में भी बोलने में उन्हें रुचि नहीं होती थी, अपि तु ग्लानि ही होती थी यह बात सूचित की है। स्कन्दक अनगार की स्थिति-शारीरिकदशा-अब सूत्रकार दृष्टांत द्वारा स्पष्ट प्रकट करते हुए कहते हैं-(से जहाणामए कट्ठसगडियाइवा) जैसे मानों कोई काष्ट समूह से-लकडियों से-भरीहुई गाडी हो-(पत्तसगडियाइवा) पत्रों के समूह से लबालब भरी हुई कोई गाडी हो, (तिलसगडियाइवा) तिलफली से भरी हुइ कोइ गाडी हो, (भंडगसडियाइवा) भाण्ड-मिट्टी के बने हुए वर्तनों से भरी हुई कोई गाडी हो (एरंडसगडियाइवा एरंड के काष्टसे भरी हुई कोइ गाडी हो (इंगालसगडिया

ઉભા રહેતા હતા શરીરબળથી નહીં (भास भासित्ता गिलाइ भास भास माणे गिलाइ, भास भासिस्सामिति गिलाइ) આ પદો દ્વારા સૂત્રકાર એ દર્શાવવા માગે છે કે ત્રણે કાળમાં તેમને બોલવાની રુચિ થતી નહીં, જ્યારે બોલવાનો પ્રસંગ આવે તો ગ્લાનિ જ થતી હતી. સ્કંદક અણગારની શારીરિક હાલત કેવી થઇ ગઇ હતી તેનું સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ કરે છે (से जहाणामए कट्ठसगडियाइवा) લાકડાથી ભરેલી કોઇ ગાડી હોય, (पत्तसगडियाइ वा) પાંદડાના સમૂહથી ખીચોખીચ ભરેલી કોઇ ગાડી હોય, (तिलसगडियाइ वा) તલની શિંગોથી ભરેલી કોઈ ગાડી હોય, (भंडगसगडियाइ वा) માટીનાં વાસણોથી ભરેલી કોઈ ગાડી હોય, (इंगालसगडियाइ वा) કોલસાથી ભરેલી કોઇ ગાડી હોય, (एरंडसगडियाइ वा) એરંડાના કાષ્ઠથી ભરેલી

" धमणिसंतए " धमनीसंततः धमनीसंततो नाडीव्याप्तः मांसक्षयेण परिदृश्यमान नाडीक इत्यर्थः " जाए यावि होत्था " जातश्चाप्यभूत् पूर्वोक्तरूपो जातः, घोरातिघोरतपश्चरणात्। ननु यदि तपः करणेन शरीरमेतादृशं जातं तदा उत्थानादि क्रिया तस्य कथं भवतीत्याह-'जीवं जीवेणं' इत्यादि। 'जीवं जीवेणं' जीवजीवेन अत्र प्रथमो जीवशब्दः आत्मवाचकः द्वितीयजीवशब्दो बलवाचकस्तेन जीवजीवेन जीवबलेन ' गच्छइ ' गच्छति गमनादिक्रियां करोति, आत्मबलेनैव चलनादि क्रियां करोति, न तु शरीरबलेनेति भाव "जीवं जीवेण चिट्ठइ " जीवं जीवेन

हो चुका था-अतएव-वे दुर्बल हो गये थे। (धमणिसंतए) मांसरहित हो जाने के कारण उनके शरीर में नाडियां स्पष्ट नजर पड़ने लगीं थीं। सो यह सब उनके शरीर की हालत घोरातिघोरतपस्या के करने से हुई। अर्थात्-घोरातीघोर तपस्या के करने से उनका शरीर पूर्वोक्त स्थितिवाला बन गया पर उत्थानादि क्रिया वे कैसे करते थे, तो इस आशंका के परिहार निमित्त सूत्रकार कहते हैं-" जीवं जीवेणं गच्छइ " जीव जीवेन गच्छति-वे शरीर के बल से नहीं चलते थे, अपि तु आत्मबल से ही चलते थे। यहां प्रथम जीव शब्द आत्मा का वाचक है और द्वितीय जीव शब्द बल का वाचक है। आत्मबल से ही गमनादि क्रिया करते थे शरीर के बल से नहीं। इस तरह स्कन्दक अनगार शारीरिक बलकी क्षीणता होने पर भी आत्मबल से ही चलनादि रूप क्रिया करते थे-शरीर के बल से नहीं। (जीवं जीवेण चिट्ठइ) इसी

બિલકુલ હ્રાસ થઇ ગયો હતો તેથી તેઓ અતિશય દુર્બળ થઈ ગયા હતા. (धमणिसतए) તેમના માંસ રહિત શરીરમાંથી તેમની નસો સ્પષ્ટ દેખાતી હતી કઠિનમાં કઠિન તપસ્યાને કારણે તેમના શરીરની જો એવી હાલત થઈ ગઇ હતી, તો એવા શરીરે તેઓ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ કેવી રીતે કરતા હશે? તો આ શકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-(जीव जीवेण गच्छइ) जीव जीवेन गच्छति! તેઓ શરીરના બળથી ચાલતા નહીં પણ તેમના આત્મબળથી જ ચાલતા હતા અહીં પહેલો (જીવ) શબ્દ આત્માનો વાચક છે અને બીજો (જીવ) શબ્દ શારીરિક બળનો વાચક છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ આત્મબળથી જ ગમનાદિ ક્રિયા કરતા હતા, શારીરિક બળથી નહી. શારીરિક બળ ન હોવા છતા તેઓ આત્મબળથી જ ચલનાદિ ક્રિયા કરતા હતા (जीवं जीवेण चिट्ठइ) એજ પ્રમાણે તેઓ આત્મબળથી

अयमाशय यथा भस्मप्रतिच्छन्नो वह्निर्बाह्यवृत्त्या तेजोरहित इत्यवे अन्त- र्हत्यास्तु तेजसा ज्वलत्येव तथा स्कन्दकोऽपि अपगतमांसशोणितत्वात् बहिस्तेजोर- हितः अन्तस्तु शुभध्यानतपसा जाज्वल्यमानोऽस्त्येवेति ॥ सू०१४ ॥

अति विलक्षणानेकतपःकर्मकरणानन्तरं स्कन्दकः किं करोतीत्याह-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेण कालेणं तेण समएण रायगिहे नयरे समो सरण जाव-परिसा पडिगया तएण तस्स खदयस्स अण- गारस्स अण्णया कयाइ-पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्म जागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं ओरा लेणं जाव किसे धमणिसतए जाए जीवं जीवेण गच्छामि। जीवं जीवेण चिट्ठामि जाव गिलामि । जाव एवामेव अहंपि ससहं गच्छामि ससहं चिट्ठामिं त अत्थि तामे उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे त जाव । तामे अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे जाव य मे धम्मायरिए

से (अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठइ) बहुत बहुत शोभायमान हो रहे थे। तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से भस्म से ढकी हुई अग्नि बाहर में तो तेज रहित जैसी प्रतीत होती है, परन्तु भीतर में वह तेज से प्रज्वलित ही रहती है, उसी प्रकार से स्कन्दक अनगार भी मांस और शोणित से रहित होने के कारण बाहर में तेज से रहित थे-परन्तु फिर भी भीतर में शुभध्यान और तप से जाज्वल्यमान ही थे ॥ सू० १४ ॥

(अग्निथी) (अईव अईव उवसोभेमाणे चिट्ठई) अतिशय शोभता हता. कहेवानुं तात्पर्य ओ छे के जेम राखथी अग्नि बहारथी तेजहीन लागे छे पण अंदरथी तो तेजथी सळगतो रहे छे तेम स्कन्दक अणगारनुं शरीर मांस अने शोणितथी रहित होवाने कारणे बहारथी तो निस्तेज लागतुं हतुं पण तेमनो आत्मा तो शुभ ध्यान अने तपथी देदीप्यमान हतो ॥ सू० १४ ॥

शकटिका " इंगालसगडियाइ वा " अङ्गारशकटिका इति वा । अङ्गारपरिपूरिता कोयला इति भाषा प्रसिद्ध वस्तुजात संभृता शकटिका "उण्हे दिण्णा" उष्णे दत्ता उष्णे=आतपादौ दत्ताः प्रसारिता अत एव 'सुक्का समाणी ' शुष्कासती " ससद्दं गच्छइ " सशब्दं गच्छति " ससद्दं चिट्ठइ " सशब्दं तिष्ठति, यथा शुष्ककाष्ठादि परिपूरिता शकटिका यदि चलति तिष्ठति वा तदा काष्ठपत्रादीनां शुष्कत्वेन शब्दं करोत्येवेत्यर्थः "एवामेव खंदए वि अणगारे " एवमेव स्कन्दकोप्यनगारः "ससद्दं गच्छइ" सशब्दं गच्छति "ससद्दं चिट्ठइ" सशब्दं तिष्ठति उपविशतीत्यर्थः गतिस्थितिसमयेऽस्थिसंघर्षेण शरीरस्य शब्दायमानत्वात् ।

स स्कन्दकोऽनगारः "उवचिएतवेण" उपचितस्तपसा "अवचिए मससोणिएणं" अपचितो मांसशोणितेन, मांसशोणितराहित्येनापचितः क्षीणतां प्राप्तः । "हुयासणेविव भासराशिपडिच्छण्णे " हुताशन इव भस्मराशिप्रतिच्छन्नः ' तवेणं तेएणं " तपसा तेजसा " तवतेयसिरीए " तपस्तेजःश्रिया " अतीव अतीव उवसोभेमाणे चिट्ठइ " अतीवातीवोपशोभमानस्तिष्ठति ।

वा) कोयलों से भरी हुई कोइ गाड़ी हो, (उण्णे दिण्णा) और वह घाम-धूप में सूखाई गई हो, इस प्रकार (सुक्का समाणी) सूख जाने पर जैसे वह (ससद्दं गच्छइ) खट खट शब्द करती हुई चलती है (ससद्दं चिट्ठइ) खट-खट शब्द करती हुइ ठहरती है, उसी तरह स्कन्दक अनगार का शरीर भी गति, और स्थिति के समय में आपस में अस्थियों के संघर्ष से शब्दायमान होता था वे स्कन्दक अनगार (उवचिए तवेण) तप से उपचित पुष्ट थे परन्तु (अवचिए मंससोणिएणं) मांस और शोणित से अपचित-क्षीण थे, (हुयासणे विव भासरासिपडिच्छण्णे) परन्तु फिर वे स्कन्दक अनगार भस्मराशि से प्रच्छन्न अग्नि की तरह (तवेणं तेएणं) तप और तेज की श्री-शोभा

કોઈ ગાડી હોય, (उण्हे दिण्णा) અને તે સૂર્યના તાપથી સૂકાઇ ગયેલી હોય, (सुक्का समाणी) એ રીતે સૂકાઈ જવાને લીધે જેમ તે (ससद्दं गच्छइ) ખટ-ખટ અવાજ કરતી ચાલે છે. (ससद्दं चिट्ठइ) અને તેને ચાલતી અટકાવીએ ત્યારે ખટ ખટ અવાજ કરતી ઉભી રહે છે, એજ પ્રમાણે હલન ચલન કરતી વખતે સ્કન્દક અણુગારના હાડકા પણ એક બીજા સાથે ઘસાવાથી ખટ ખટ અવાજ થતો હતો સ્કન્દક અણુગાર (उवचिए तवेण) તપથી ઉપચિત (પુષ્ટ) હતા, પણ (अवचिए मंससोणिएण) પણ માસ અને રક્તથી અપચિત (ક્ષીણ) હતા (हुयासणे विव भासरासिपडिच्छण्णे) પણ તેઓ રાખની નીચે ઢંકાયેલા અગ્નિની જેમ (तेवेण तएण') તપ અને તેજની શ્રીથી

पत् मतिगता ततः खलु तस्य स्कन्दस्यानगारस्यान्यदा कदाचित् पूर्वरात्राप
रात्रकालसमये धर्मजागरिकां जाग्रत अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितो यावत्
समुदपद्यत० अहं खलु अनेन एतद्रूपेणोदारेण यावत् कृशो धमनीसन्ततो जात

अतिविलक्षण अनेक तप करने के बाद स्कन्दक अनगार ने क्या किया सो कहते हैं—(तेणं कालेणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेण तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर था वहां (समोसरणं) भगवान का आगमन हुआ (जाव परिसा पडिगया) यावत्-धर्मकथा सुनकर सभा विसर्जित हो गई (तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स) इसके बाद उस स्कन्दक अनगार को (अण्णया कयाई) किसी समय (पुव्वरत्ता वरत्तकाल समयसि) रात्रीके पिछले पहर में (धम्मजारिय जागरमाणस्स) धर्म जागरण करते समय (इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, जाव, समुप्पज्जित्था) इस प्रकार का आध्यात्मिक, चिंतित यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ, (एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेण ओरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए) मैं इस प्रकार के उदार तप के आराधन करने से यावत् दुर्बल हो गया हूं-तथा मेरे शरीर की समस्त धमनियां-नाडियां बाहर स्पष्ट

આ પ્રકાર (અનેક અતિ વિલક્ષણ તપ કર્યા પછી સ્કન્દક અણગારે શું કર્યું તે હવે સૂત્રકાર કહે છે 'तेणं कालेणं इत्यादि ।'

સૂત્રાર્થ- (तेण कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नयरे) રાજગૃહ નામે નગર હતું (समोसरणं) ત્યાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા ત્યાં સમોસરણ રચાયું (जाव परिसा पडिगया) (પરિષદ ધર્મ કથા નીકળી સ્વામી શરૂ કરીને (ધર્મ કથા સાંભળીને સભા વિસર્જન થઈ) ત્યાં સુધીનું કથન આગળ પ્રમાણે સમજવું (तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स" ત્યાર બાદ તે સ્કન્દક અણગારને अण्णया कयाई કોઈ વખત ' पुव्वरत्तावरत्तकाल समयसि " રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે 'धम्मजागरियं जागरमाणस्स " ધર્મજાગરણ કરતી વખતે (इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था) આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિ, ચિંતિત મનોગત સંકલ્પ થયો -(અહીં મનોગત પર્યન્તના વિશેષણો આગળ પ્રમાણે સમજવા) (एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेण जाव किसे धमणिसंतए जाए) આ પ્રકારનું ઉદાર તપ કરવાથી હું દુર્બળ થઈ ગયો છું, મારા શરીરની નસો બહાર સ્પષ્ટ દેખાય છે (जीवं जीवेण

धम्मोवदेसए समणे भगवं महावीरे जिणे सुहत्थी विहरइ तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि अहापंडुरे पन्नाए, रत्तासोयप्पगासे किंसुयसुयमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलागरसंडबोहए, उट्ठियम्मि सूरे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे तेयसा जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता, समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाइं आरोवेत्ता समणाय समणीओ य खामेत्ता तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विउलं पव्वयं सणियं सणियं दुरुहित्ता मेहघणसंनिगासं देवसन्निवायं पुढवीसिलापट्टयं पडिलेहित्ता दब्भसंथारगं संथरित्ता दब्भसंथारोवगयस्स संलेहणा झोसणा झूसियस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स, पाओवगयस्स, कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव जाव पज्जुवासइ खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं अणगारं एवं वयासी से णूणं खंदया, पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि, धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था, एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं तवेणं ओरालेणं विउलेणं तं चेव जाव कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता कल्लं पाउप्पभायाए जावजलंते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए से णूणं खंदया अट्ठे समट्ठे ? हंता अत्थि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबन्धं करेह ॥सू०१५॥

छाया-तस्मिन्काले तस्मिन् समये राजगृहे नगरे समवसरणम् यावत् परि-

एव् भविगता ततः खलु तस्य स्कन्दस्यानगारस्यान्यदा कदाचित् पूर्वरात्रा रात्रकालसमये धर्मजागरिकां जाग्रत अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितो यावत् समुदपद्यत० अहं खलु अनेन एतद्रूपेणोदारेण यावत् कृशो धमनीसंततो यावत्

अतिविलक्षण अनेक तप करने के बाद स्कन्दक अनगार ने क्या किया सो कहते हैं—(तेण कालेणं) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेण कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर था वहां (समोसरणं) भगवान का आगमन हुआ (जाव परिसा पडिगया) यावत्-धर्मकथा सुनकर सभा विसर्जित हो गई (तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स) इसके बाद उस स्कन्दक अनगार को (अण्णया कयाई) किसी समय (पुव्वरत्तावरत्तकाल समयंसि) रात्रीके पिछले पहर में (धम्मजागरियं जागरमाणस्स) धर्म जागरण करते समय (इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, जाव, समुप्पज्जित्था) इस प्रकार का आध्यात्मिक, चिंतित यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ, (एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए) मैं इस प्रकार के उदार तप के आराधन करने से यावत् दुर्बल हो गया हूं-तथा मेरे शरीर की समस्त धमनियां-नाडियां बाहर स्पष्ट

આ પ્રકાર । અનેક અતિ વિલક્ષણ તપ કર્યા પછી સ્કન્દક અણગારે શું કર્યું તે હવે સૂત્રકાર કહે છે 'तेणं कालेणं इत्यादि।

સૂત્રાર્થ: (तेण कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नयरे) રાજગૃહ નામે નગર હતું (समोसरणं) ત્યાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા ત્યાં સમોસરણ રચાયું (जाव परिसा पडिगया) (પરિષદ ધર્મ કથા નીકળી ત્યાંથી શરૂ કરીને (ધર્મકથા સાંભળીને સભા વિસર્જન થઈ) ત્યાં સુધીનું કથન આગળ પ્રમાણે સમજવું (तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स" ત્યાર બાદ તે સ્કન્દક અણગારને 'अण्णया कयाई એક વખત ' पुव्वरत्तावरत्तकाल समयंसि" રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે "धम्मजागरियं जागरमाणस्स" ધર્મજાગરણ કરતી વખતે (इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था) આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિંતિત મનોગત સંકલ્પ થયો -(અહીં મનોગત પર્યન્તના વિશેષણો આગળ પ્રમાણે સમજવા) (एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए) આ પ્રકારનું ઉદાર તપ કરવાથી હું દુર્બળ થઈ ગયો છું, મારા શરીરની નસો બહાર સ્પષ્ટ દેખાય છે (जीवं जीवेण

जीवं जीवेन गच्छामि जीवं जीवेन तिष्ठामि यावत् ग्लायामि यावदेवमेवाहमपि सशब्दं गच्छामि सशब्दं तिष्ठामि, तदस्ति तावन्ममोत्थानं कर्मबलं वीर्यं पुरुषकार पराक्रमस्तद् यावत्तावन्ममास्ति उत्थानं कर्मबलं वीर्यम् पुरुषकारपराक्रमो यावच्च मम धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीरो जिनः सुहस्ती विहरती तावता मम श्रेयः कल्यं प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते

रूप से दीख रही हैं (जीवं जीवेण गच्छामि)मैं शरीर बल से नहीं, किन्तु आत्मबल से चलता हूं, (जीव जीवेण चिट्ठामि) आत्मबल से ही ठहरता हूं (जाव गिलामि) यावत् बोलते २ भी ग्लानियुक्त हो जाता हूं (जाव एवामेव अहंपि ससद्दं गच्छामि, ससद्दं चिट्ठामि) यवत् इसी तरह से मैं भी चट-चट शब्द करते हुए चलता हूं और चट-चट शब्द करते हुए ही बैठता हूं (तं अत्थि ता मे उट्ठाणे) फिर भी मुझ में अभी उत्थान शक्ति है (कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) कर्म है बल है, वीर्य है, पुरुषकार पराक्रम है (तं जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) तो जबतक मुझ में उत्थान कर्म, बल, वीर्य, और पुरुषार्थ पराक्रम हे और (जाव य मे धम्मायरिए-धम्मोवदेसए सुहत्थी समणे भगवं महावीरे) जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान् महावीर (जिणे) जिन (सुहत्थी) पुरुषों में गन्धहस्ती जैसे (वीहरइ) विचरते हैं अर्थात् विद्यमान हैं (तावता-मे सेय कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए) तबतक अर्थात् भगवान् महावीर

गच्छामि) हु शरीरબળથી નહી પણ આત્મબળથી ચાલુ છુ (जीव जीवेण चिट्ठामि) આત્મબળથી જ સ્થિર રહુ છુ, (जाव गिलामि) બોલતાં પણ ગ્લાનિ અનુભવુ છુ (जाव एवामेव अहंपि ससद्द गच्छामि ससद्द चिट्ठामि) હું જ્યારે ચાલુ છું ત્યારે મારા હાડકાના ઘર્ષણથી ખટ-ખટ અવાજ થાય છે, બેસતી વખતે પણ ખટ ખટ અવાજ થાય છે (त अत्थि ता मे उट्ठाणे) છતા પણ હજી મારામાં ઉત્થાન શક્તિ છે (कम्मे' बले, वीरिए पुरिसक्कार-परक्कमे) કર્મ છે, બળ છે વીર્ય છે અને પુરુષકાર પરાક્રમ છે (तं जावता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) તો જ્યા સુધી મારામા ઉત્થાન શક્તિ, બળ, વીર્ય અને પુરુષાર્થ પરાક્રમ મોજુદ છે, (जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवदेसए सुहत्थी समणे भगव महावीरे जिणे विहरइ) જ્યાસુધી પુરુષોમા ગન્ધહસ્તી સમાન મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક, જિનેશ્વર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિદ્યમાન છે, (तावता मे सेय कल्ल पाउप्पभायाए रयणीए) ત્યા સુધી મારૂ શ્રેય છે. તો આવતી કાલે રાત્રિ પૂરી થાય

यथा पांडुरे प्रभाते रक्ताशोकप्रकाशे किंशुकशुकमुखगुंजार्द्धरागसदृशे कमलाकरषंड बोधके उत्थिते सूर्ये सहस्ररश्मौ दिनकरे तेजसा ज्वलति सति भगवन्त महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत् पर्युपास्य श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् स्वयमेव पंचमहाव्रतान्यारोप्य श्रमणांश्च श्रमणीश्च क्षमयित्वा तथारूपैः स्थविरैः

प्रभु के समक्ष "मे श्रेय, मेरे लिये श्रेयस्कार है आगामी दिवस जब रात्रि प्रकाशवाली हो जायगी तथा (फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि अहापण्डुरे पभाए) जब ऐसा प्रभात हो जावेगा कि जिसमें सामान्य तथा विकसित हुए कमल के दलों का और हरिणविशेष के नेत्रों का उन्मीलन-खिलना हो जावे अर्थात् धवल प्रकाश फैल जावे, तथा (रत्ता सोयप्पगासे) रक्त अशोक वृक्ष के जैसे प्रकाशवाला (किंसुय-सुयमुहगुंजद्धरागसरिसे) किंशुक-पलाश पुष्प शुकमुख-तोते का मुख एवं गुंजार्ध-रत्तिका के अर्धभाग जैसा (कमलागरसंडबोहए) सरोवर आदि में कमल समूह को विकसित करने वाला (सहस्सरस्सिम्मि) एक हजार किरणों वाला, (दिनयरे) दिवस करने वाला (तेयसा जलंते सूरे उट्ठियम्मि) तेजसे प्रदिप्त ऐसा सूर्य जब उदित हो जावेगा तब मैं (समणं भगवं महावीर वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता) श्रमण भगवान् महावीर के पास जाकर उनको वंदना करूंगा और नमस्कार करूंगा। वंदना नमस्कार करके यावत् उनकी पर्युपासना करके (समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे) उन श्रमण भगवान महावीर की आज्ञा प्राप्त करूंगा, आज्ञाप्राप्त कर फिर मैं (सयमेव) अपने आप (पंच

फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि अहा पंडुरे पभाए) અને કમળોને તથા હરિણોના નેત્રોને વિકસાવનાર સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાઈ જાય (रत्तासोयप्पगासे) લાલ અશોકવૃક્ષના જેવા પ્રકાશ વાળો (किंसुयसुहमुहगुंजद्धरागसरिसे) કિંશુક પલાશ ખાખરાનું પુષ્પ પોપટના મુખ સમાન, અને ચણોઠીના અર્ધ ભાગ સમાન લાલ રંગનો, (कमलागरसंडबोहए) સરોવર આદિમાં કમળ વૃન્દોને વિકસિત કરનારો (सहस्सरस्सिम्मि) એક હજાર કિરણો વાળો (दिनयरे) દિવસ કરનારો (तेयसा जलंते सूरे उट्ठियम्मि) તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્ય જ્યારે ઉદય પામશે ત્યારે (समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता) હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે જઈને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીશ વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમની પર્યુપાસના પર્યન્તની વિધિ કરીને (समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे) હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈશ. આજ્ઞા લઈને (सयमेव) મારી જાતે જ (पंचमहव्वयाई आरोवेत्ता)

जीवेन गच्छामि जीवं जीवेन तिष्ठामि यावत् ग्लायामि यावदेवमेवाहमपि
ईं गच्छामि सशब्दं तिष्ठामि, तदस्ति तावन्ममोत्थानं कर्मबलं वीर्यं पुरुषकार
क्रमस्तद् यावत्तावन्ममास्ति उत्थानं कर्मबलं वीर्यम् पुरुषकारपराक्रमो यावच्च
धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीरो जिनः सुहस्ती विहरती
ता मम श्रेयः कल्यं प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते

से दीख रही हैं (जीवं जीवेण गच्छामि)मैं शरीर बल से नहीं, न्तु आत्मबल से चलता हूं, (जीवं जीवेण चिट्ठामि) आत्मबल से ही रता हूं (जाव गिलामि) यावत् बोलते २ भी ग्लानियुक्त हो जाता (जाव एवामेव अहंपि ससद्दं गच्छामि, ससद्दं चिट्ठामि) यवत् इसी रह से मैं भी चट-चट शब्द करते हुए चलता हूं और चट-चट शब्द रते हुए ही बैठता हूं (तं अत्थि ता मे उट्ठाणे) फिर भी मुझ में अभी उत्थान शक्ति है (कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) कर्म है बल है, वीर्य है, पुरुषकार पराक्रम है (तं जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) तो जबतक मुझ में उत्थान कर्म, बल, वीर्य, और पुरुषार्थ पराक्रम हे और (जाव य मे धम्मायरिए-धम्मोवदेसए सुहत्थी समणे भगवं महावीरे) जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान् महावीर (जिणे) जिन (सुहत्थी) पुरुषों में गन्धहस्ती जैसे (वीहरइ) विचरते हैं अर्थात् विद्यमान हैं (तावता-मे सेय कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए) तबतक अर्थात् भगवान् महावीर

गच्छामि) હુ શરીરબળથી નહીં પણ આત્મબળથી ચાલુ છુ (जीव जीवेण चिट्ठामि) આત્મબળથી જ સ્થિર રહુ છુ, (जाव गिलामि) બોલતાં પણ ગ્લાનિ અનુભવું છુ (जाव एवामेव अइपि ससद्द गच्छामि ससद्द चिट्ठामि) હું જ્યારે ચાલુ છું ત્યારે મારા હાડકાંના ઘર્ષણથી ખટ-ખટ અવાજ થાય છે, બેસતી વખતે પણ ખટ ખટ અવાજ થાય છે (त अत्थि ता मे उट्ठाणे) છતા પણ હજી મારામાં ઉત્થાન શક્તિ છે (कम्मे' बले, वीरिए पुरिसक्कार परक्कमे) કર્મ છે, બળ છે વીર્ય છે અને પુરુષકાર પરાક્રમ છે (तं जावता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे) તો જ્યા સુધી મારામા ઉત્થાન શક્તિ, બળ, વીર્ય અને પુરુષાર્થ પરાક્રમ મોજુદ છે, (जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवदेसए सुहत्थी समणे भगव महावीरे जिणे विहरइ) જ્યાસુધી પુરુષોમા ગન્ધહસ્તી સમાન મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક, જિનેશ્વર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિદ્યમાન છે, (तावता मे सेय कल्ल पाउप्पभायाए रयणीए) ત્યા સુધી મારૂ શ્રેય છે. તો આવતી કાલે રાત્રિ પૂરી થાય

मितिकृत्वा एवं संप्रेक्षते संप्रेक्ष्य कल्यं प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां यावत् ज्वलति यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव यावत्पर्युपास्ते । स्कन्दक इति श्रमणो भगवान् महावीरः स्कन्दकमनगारमेवमवादीत्, तद् नूनं तव स्कन्दक ! पूर्वरात्रापररात्र कालसमये धर्मजागरिकां जाग्रतोऽयमेतद्रूपआध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत, एवं खल्वहमनेनैतद्रूपेण तपसोदारेण विपुलेन तदेव यावत्कालमनवकांक्षतो

मैं अपने मरण की आशंका- इच्छा नहीं करूंगा। (त्तिकट्टु) इस प्रकार की भावना से प्रेरित होकर उन स्कन्दक अनगार ने (एवं संपेहेइ) ऐसा विचार किया। (संपेहित्ता) इस प्रकार विचार कर के कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलते) जब प्रातःकाल हुआ यावत् सूर्य का प्रकाश फैल चुका तब वे स्कन्दक अनगार (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव जाव पज्जुवासइ) वहां आये। यावत् उनकी वे पर्युपासना करने लगे। (खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं अणगारं एवं वयासी) हे स्कन्दक! इस प्रकार संबोधित करते हुए श्रमण भगवान महावीर ने स्कन्दक अनगार से ऐसा कहा-(से णूणं खंदया पुव्वरत्तावरत्तकाल समयंसि) हेस्कन्दक रात्री के पिछले प्रहर में (धम्मजागरियं जागरमाणस्स) धर्मजागरणा करते हुए तुम्हें (इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) यह इस प्रकार का आध्यात्मिक यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ कि (एवं

મરણની આકાંક્ષા નહી કરૂ (त्ति कट्टु) આ પ્રકારની ભાવનાથી પ્રેરાઈને સ્કન્દક અણગારે (एवं संपेहेइ) ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યો. (संपेहित्ता) આ પ્રકારનો સંકલ્પ કરીને (कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते) જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો જ્યારે સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાયો-અહીં સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાયો ત્યાં સુધીનું કથન ઉપર મુજબ ગ્રહણ કરવાનું છે-ત્યારે સ્કન્દક અણગાર (जेणेव समणे भगवं महावीरे) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજતા હતા (तेणेव जाव पज्जुवासइ) ત્યાં આવ્યા ત્યાં આવીને વન્દણાથી પર્યુપાસના પર્યન્તની ક્રિયા કરી. (खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं अणगारं एवं वयासी) ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સ્કન્દક અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું હે સ્કન્દક! (से णूणं खंदया पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि) રાત્રિના છેલ્લા પહરે (धम्मजागरियं जागरमाणस्स) ધર્મજાગરણ કરતી વખતે તમને (इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો છે કે (एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं तवेणं ओरालेणं विउलेणं

कृतादिभिः सार्धं विपुलं पर्वतं शनैः शनैर्दुरुह्य मेघसंनिकाशं देवसन्निपातं पृथिवीशिलापट्टकं प्रतिलेख्य दर्भसंस्तारकं संस्तीर्य, दर्भसंस्तारकोपगतस्य संलेखनाजोषणाजुषितस्य भक्तपानप्रत्याख्यातस्य पादपोपगतस्य कालमनवकांक्षतः विहर्तु-

महव्वयाइं आरोवेत्ता) पांच महाव्रतों को स्वीकार करके (समणा य समणीओ य खामेत्ता) श्रमण तथा श्रमणीओं से (क्षमापना) खमतखामणा करूँगा, खमत खामणा करके कराके (तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं) तथारूप स्थविरों के साथ कि जो संथारे में स्थित साधु के संरक्षक होते हैं अर्थात् सहायता करते हैं (विउलं पव्वयं) विपुल पर्वत पर विपुलाचल पर (सणियं सणियं) धीरे२ (दुरुहित्ता) चढकर (मेहघणसंनिगासं) मेघ के समूह जैसे वर्ण वाले (देवसन्निवायं) देवों के सन्निपात वाले ऐसे (पुढवीसिलापट्टयं) पृथवी शिलापट्टक की प्रतिलेखना करूँगा (पडिलेहित्ता) प्रतिलेखना करके उस पर (दब्भसंथारियं संथरित्ता) दर्भका संथारा बिछाऊँगा–बिछाकर (दब्भसंथारोवगयस्स) उस दर्भ के संथारे पर स्थित हुआ मैं (संलेहणा झोसणा झूसियस्स) संल्लेखना को बडे ही आदर भाव से धारण करता हुआ (भत्तपाण पडियाइक्खियस्स) चतुर्विध आहार का परित्याग करूँगा और (पाओवगयस्स) पादपोपगमन संथारे में रहता हुवा (कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए) इस स्थिति में रहा हुआ

પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કરીશ (समणा य समणीओ य खामेत्ता) અને સાધુ સાધ્વીઓને ખમત-ખમાસણા કરીશ ખમત ખમાસણા કરીને તથા કરાવીને (तहारूवेहिं थेरेहि कडाईहिं सद्धिं) સંથારો કરનારા સાધુઓને જેવો સહાયતા કરે છે તેવા સ્થવિરોની સાથે (विउल पव्वय) વિપુલ પર્વત પર વિપુલાચલ પર (सणियं सणियं) ધીરે ધીરે (दुरुहित्ता) ચઢીશ ત્યાં ચડીને (मेहघणसंनिगासं) મેઘના સમૂહ જેવા વર્ણ વાળા, (देवसन्निवायं) દેવોના નિવાસ સ્થાન વાળા (पुढवीसिलापट्टयं) પૃથ્વીશિલાપટ્ટકની પ્રતિલેખના કરીશ (पडिलेहित्ता) તેની પ્રતિલેખના કરીને તેના ઉપર (दब्भसंथारियं संथरित्ता) દર્ભનો સંથારો બિછાવીશ (दब्भसंथारोवगयस्स) તે દર્ભના સંથારા પર ઉભા રહીને (संलेहणा झोसणा झूसियस्स) હું ઘણા આદર ભાવ સહિત સંલ્લેખના (સંથારો) અંગીકાર કરીશ (भत्तपाणपडियाइक्खियस्स) ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીશ (पाओवगयस्स) હું પાદપોપગમન સંથારો કરીશ (कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए) એ સ્થિતિમાં રહેલો હું મારા

समवसरणम् " जाव परिसा पडिगया " यावत् पर्षत् प्रतिगता " तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स " तत खलु तस्य स्कन्दस्य तथाभूतानगारस्य " अण्णया कयाई " अन्यदा कदाचित , अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्काले इत्यर्थ –" पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि " पूर्वरात्रापररात्रकालसमय पूर्वरात्रम् रात्रेः पूर्वोभागः अपररात्रमपकृष्टा रात्रि पश्चिमस्तद् भाग इत्यर्थ पूर्वरात्रापरकाल यः कालसमय कालस्वरूप समयः स पूर्वरात्रापररात्रकालसमयस्तस्मिन् पूर्वरात्रापररात्रकालसमय, रात्रेर्मध्यभागे पश्चिमभागे वा ' धम्मजागरियं जागरमाणस्स " धर्मजागरिका जाग्रतः धर्मजागरिकां कुर्वत इत्यर्थः ' इमेयारूवे" अयमेतद्रूप "अज्झत्थिए" आध्यात्मिक आत्मगत मनसिस्थित इत्यर्थः "चिंतिए" चिन्तित "जाव

प्रभुका आगमन हुआ । (जाव परिसा पडिगया) यावत् सभा विसर्जित हुई । (तएणं) तब (तस्स खंदयस्स अणगारस्स) उन स्कन्दक अनगार को (अण्णया कयाइ) किसी समय में (पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि) रात्रि के मध्यभाग में अथवा रात्रि के पश्चिमभाग में जब कि वे (धम्मजागरियं जागरमाणस्स) धर्मजागरणा कर रहे थे—तब इस प्रकार का मनोगत संकल्प–विचार उत्पन्न हुआ, (रात्रि का पूर्व भाग पूर्वरात्र और रात्रि का अपरभाग अपररात्र है । पूर्वरात्र और अपररात्र रूप जो कालसमय–कालस्वरूप समय वह पूर्वरात्रापररात्र कालसमय है–उसमें अर्थात् रात्रि के मध्यभाग में अथवा रात्रि के पश्चिम भाग में धर्म के निमित्त जो की जाती है वह धर्मजागरणा है । धर्म जागरण करते समय स्कन्दक अनगार के (इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था) इस प्रकार के आध्यात्मिक चिन्तित,

આગમન થયું ત્યાંથી શરૂ કરીને ' જાવ પરિસા પડિગયા ' સભા વિસર્જિત થઇ,–ત્યાં સુધીનું કથન અહીં આગળ મુજબ કરવું ' તએણં " જ્યારે સભા વિસર્જિત થઇ ત્યાર બાદ તસ્સ ખંદયસ્સ અણગારસ્સ " તે સ્કંધક અણગારને ' અણ્ણયા કયાઇ " કોઇ એક સમયે ' પુવ્વરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ ' રાત્રિના પાછલા ભાગે (મધ્ય રાત્રિ પછી) " ધમ્મજાગરિયં જાગરમાણસ્સ ' ધર્મજાગરણ કરતા આ પ્રકારનો મનોગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો (રાત્રિના આગલા ભાગને પૂર્વરાત્રિ અને પાછલા ભાગને અપરરાત્રિ કહે છે પૂર્વરાત્ર અને અપરરાત્ર રૂપ જે કાળ સમય છે તેને ' પૂર્વરાત્રાપરરાત્ર કાલ સમય " કહે છે તે સમયે–એટલે કે મધ્યરાત્રે અથવા પાછલી રાત્રે ધર્મને નિમિત્તે જે જાગરણ કરાય છે તેને ધર્મ જાગરણ કહે છે) આ પ્રકારનું ધર્મ જાગરણ કરતા સ્કંદક અણગારને ' इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था '

विहर्तुमिति कृत्वा एवं संप्रेक्षसे संप्रेक्ष्य कल्यं प्रादुष्प्रभातायां यावत् ज्वलति यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव शीघ्रमागतः तन्नूनं स्कन्दक ! अर्थः समर्थः ? हन्त अस्ति यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥ सू० १५ ॥

टीका—' तेणं कालेणम् ' इत्यादि " तेणं कालेणं " तस्मिन् काले " तेणं समएणं " तस्मिन् समये " रायगिहे नयरे " राजगृहे नगरे " समोसरणं "

खलु अहम् इमेणं एयारूवेणं तवेणं ओरालेणं विउलेणं तंचेव जाव कालं अणवकखमाणस्स विहरित्तए) मैं इस प्रकार के पूर्वोक्त उदार विपुल आदि विशेषण वाले तप से बहुत दुर्बल हो गया हूं (यहां सब पहिले जैसा कहा गया है—वैसा कह लेना चाहिये) अतः यावत् काल की आकांक्षा किये बिना मैं पादपोपगमन संथारा करूँ इसी में मेरा कल्याण है (त्ति कट्टु एवं संपेहइ—संपेहित्ता कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते जेणेव ममं अंतिए तेणेव हव्वमागए) इस प्रकार विचार कर तुम प्रातःकाल होते ही यावत् सूर्य का प्रकाश फैलते ही जल्दी मेरे पास आये हो (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे ।) कहो हे स्कन्दक ! यह बात सत्य है न ? तब स्कन्दक कहते हैं (हंता अत्थि) हां भदन्त ! यह बात सच है (अहासुहं देवाणुप्पिा मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो। शुभ कार्यमें विलम्ब मत॥सू०१४॥

टीकार्थ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर था वहां (समोसरणं) भगवान् महावीर

तं चेव जाव कालं अणवकखमाणस्स विहरित्तए) हुं આ પ્રકારના પૂર્વોક્ત ઉદાર, વિપુલ આદિ વિશેષણોવાળા તપથી ઘણો જ દુર્બળ થઈ ગયો છુ.-અહીં સમગ્ર આગળ કહ્યા પ્રમાણે સ્કન્દકના સકલ વર્ણન કરવાનુ છે-મરણની અપેક્ષા રાખ્યા વિના હું પાદપોપગમન સથારો કરૂં ત્યા સુધીનુ પૂર્વોક્ત કથન અહીં સમજી લેવુ તેમાં જ મારૂ કલ્યાણ છે, (त्ति कट्टु एव सपेहेइ-संपेहित्ता कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते जेणेव ममं अंतिए तेणेव हव्वमागए) આ પ્રકારનો સંકલ્પ કરીને પ્રાતઃકાળ થતા જ અને સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાતાજ તમે જલ્દી મારી પાસે આવ્યા છો- (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे) હે સ્કન્દક! મારી વાત સાચી છે ને? ત્યારે સ્કન્દકે કહ્યુ- (हंता अत्थि) હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે. (अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह) ભગવાન મહાવીરે તેમને કહ્યુ હે દેવાનુપ્રિય ! તમને રુચે તેમ કરો શુભ કાર્યમાં વિલબ કરવો જોઇએ નહીં ॥સૂ૧૫॥

ટીકાર્થ—વિવેચન-" तेण कालेण तेणं समएणं " તે કાળે અને તે સમયે " रायगिहे नयरे " રાજગૃહ નગરમા " समोसरण " ભગવાન મહાવીરનું

रूपेण विचारः समुदपद्यत, 'अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं" अहमनेनैतद्रूपेण उदारेण 'जाव किसे धमणि संतए जाए' यावत् कृशः धमनीसंततो जातोऽस्मि, अत्र यावत्पदेन विपुलेन प्रयत्नेन प्रगृहीतेन कल्याणेन शिवेन धन्येन मंगल्येन सश्रीकेणोदग्रेणोदात्तेनाचमनोदारेण महानुभावेन तपःकर्मणा शुष्को रूक्षो निर्मांसोऽस्थिचर्मावनद्धः किटिकिटिका भूत इति पर्यन्तविशेषणानां ग्रहण भवति। "जीवं जीवेण गच्छामि" जीवो जीवेन गच्छामि। जीवबलेन गमनादि क्रियां करोमि न तु शरीरबलेनेति "जीवं जीवेण चिट्ठामि" जीवो जीवेन तिष्ठामि "जाव गिलामि यावत् ग्लायामि। यत्र यावत्पदेन भाषां भाषित्वाऽपि ग्लायामि

ध्यान ही शाश्वतसिद्धिपद का दायक है) इस तरह की दृढतारूप से युक्त होने के कारण तथा बाहिर अभीतक प्रकाशित न करने के कारण वह मनोगत कहा गया है। इस प्रकार के विचार उत्पन्न होने के कारण क्या था-सो सूत्रकार इस बात को स्पष्ट करते हुए कहते हैं-उन स्कन्दक अनगार ने जब देखा कि "अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए' मैं इस २ प्रकार के उदार आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले तप से कृश हो गया हूं, शरीर की समस्त धमनियों-नाडियों का समूह बाहर में बिलकुल स्पष्ट नजर आता है। (जीव जीवेण गच्छामि) शारीरिक बल तो क्षीण हो गया है मैं आत्मा के ही बल से चलता हूं और (जीवं जीवेण चिट्ठामि) आत्मा के ही बल से ठहरता हूं, शरीर बल से न चलता हूं और न ठहरता हूं (जाव गिलामि) यावत् जब मैं बोलते २ भी ग्लानियुक्त हो जाता हूं (बोलना पड़ेगा) ऐसा समझकर भी ग्लानियुक्त हो जाता हूं और जैसे सूखे काष्ट से सूखे पत्तों से सूखी तिल-

प्रत्याख्यान शाश्वत सिद्धिपद अपावनार छे" ते प्रकारनी दृढताथी युक्त होवाने कारणे तथा ते विचार हजु कोईनी समक्ष प्रकट करवामां आव्यो न हतो तेथी तेने मनोगत कहेवामां आवेल छे आ प्रकारनो विचार आववानुं कारण शुं हतुं? सूत्रकार हवे तेनुं कारण बतावे छे-"अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए" स्कन्दक अणगारे ज्यारे जोयुं के आ प्रकारना उदार आदि पूर्वोक्त विशेषणो वाळा तपथी मारुं शरीर दुर्बळ थई गयुं छे शरीरनी बधी नसोनो समूह बहारथी पूरे पूरो देखावा लाग्यो छे "जीव जीवेण गच्छामि' मारुं शारीरिक बळ क्षीण थई गयुं छे पण हुं आत्माना बळथी चालुं छुं 'जीवं जीवेणं चिट्ठामि" आत्माना बळथी ज स्थिर रही शकुं छुं एटले के शारीरिक बळथी शरीरनुं हलनचलन आदि थतुं नथी. "जाव गिलामि" बोलतां बोलतां पण ग्लानि

समुपज्जित्था " यावत् समुदपद्यत, अत्र यावत्पदेन कल्पितः प्रार्थितो मनोगतः संकल्पः इत्यस्य ग्रहणं भवति तेन आध्यात्मिकः, चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः, इति संग्रहो भवति । तत्र आध्यात्मिकः, अहं भक्तप्रत्याख्यानं करोमीति–आत्मगतः–अङ्कुर इव समुत्पन्नः । ' चिंतिए ' चिन्तित –स एव पुनः पुनः विचारः स्मरणरूपो विचारः द्विपत्रित इव । ' कप्पिए ' कल्पितः–भगवदाज्ञा पुरस्सरभक्तप्रत्याख्यानकरणेच्छारूपो विचारः पल्लवित इव । 'पत्थिए' प्रार्थितः भक्तप्रत्याख्यानार्थं भगवदग्रे प्रार्थनारूपो विचारः पुष्पित इव "मणोगए संकप्पे" मनोगतः संकल्पः ' इदमेव भक्तप्रत्याख्यानं शाश्वतसिद्धिपददायकम् ' इति दृढ-

कल्पित प्रार्थित और मनोगत संकल्प उत्पन्न हुए । आध्यात्मिक आदि विशेषणों की सार्थकता यहां इस प्रकार से जानना चाहिये—स्कन्दक अनगार ने जब ऐसा विचार किया कि मैं " भक्त प्रत्याख्यान करूँगा" तब इस प्रकार का यह विचार अंकुर की तरह उनकी आत्मा में उत्पन्न हुआ, इस लिये वह आत्मगत होने के कारण आध्यात्मिक कहा गया। पीछे यही विचार बारंबार होने लगा अतः द्विपत्रित की तरह यही विचार, चिंतित–स्मरणरूप कहा गया । "भगवान् की आज्ञापूर्वक ही मैं भक्तप्रत्याख्यान करूँगा" इस प्रकार से वही विचार भगवदाज्ञापुरस्सर भक्तप्रत्याख्यानकरणेच्छारूप विशेषता वाला होने से पल्लवित हुए की तरह कल्पित कहा गया। "भक्तप्रत्याख्यान के लिये मैं भगवान् के आगे प्रार्थना करूँगा" इस प्रकार वही विचार अधिक विशेषता वाला होने से पुष्पित की तरह प्रार्थितरूप से कहा गया। तथा यह 'भक्तप्रत्या-

આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો હવે આધ્યાત્મિક આદિ વિશેષણોની સાર્થકતા બતાવવામાં આવે છે–સ્કન્દક અણગારે જ્યારે એવો વિચાર કર્યો કે હું ઉપવાસના પ્રત્યાખ્યાન લઈશ " ત્યારે તે વિચાર અંકુરની જેમ તેમના આત્મામાં ઉત્પન્ન થયો હતો, તે વિચાર આત્મગત હોવાથી તેને માટે આધ્યાત્મિક વિશેષણ યોગ્ય છે પાછળથી તે વિચાર વારવાર આવવા લાગ્યો તેથી દ્વિપત્રિતની જેમ એજ વિચાર ચિંતિત–સ્મરણરૂપ કહેવાયો ભગવાનની આજ્ઞાપૂર્વક હું ઉપાસના પ્રત્યાખ્યાન કરીશ " આ રીતે તે વિચાર ભગવાનની આજ્ઞા લઈને પ્રત્યાખ્યાન કરવાની ઇચ્છારૂપ વિશેષતા વાળો બની જવાથી પલ્લવિત થયો હોય એવો બનાવથી તેને કલ્પિત વિશેષણ લગાડયુ છે " ઉપવાસના પ્રત્યાખ્યાન માટે હું ભગવાનની સમક્ષ પ્રાર્થના કરીશ " આ પ્રકારનો વિચાર વધારે વિશિષ્ટતાવાળો બનવાથી તેને પ્રાર્થિત વિશેષણ લગાડવામાં આવ્યું છે. તથા " આ ઉપવાસના

पुरिसक्कारपरक्कमे' उत्थानं कर्म बलं वीर्यं पुरुषकारपराक्रमः तथा 'जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवदेसए' यावच्च मे धर्माचार्यः धर्मोपदेशकः 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीर 'जिणे' जिन 'सुहत्थी' सुहस्ती पुरुषवरगन्धहस्ती 'विहरइ' विहरति। एतच्चिन्तनं भगवत्सान्निध्ये विधिर्मत्फलो भविष्यति इत्यभिप्रायेण कृत मनेनेति। अथवा भगवन्निर्वाणे शोकदुःखमागमन मा भूदस्माकम् इत्यभिप्रायेण चिन्तितमनेनेति। तावता मे सेयं' तावता मम श्रेयः तावदेव मम श्रेयस्करं हितकरमित्यर्थः यत् 'कल्लं' कल्यम्–मागामिनिदिने 'पाउप्पभाए' प्रादुष्प्रभातायाम् प्रादुर्भविष्यत्प्रभातायाम् 'रयणिए' रजन्यां प्रातःकाले इत्यर्थः

'फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि' फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते फुल्लं सामान्यतया विकसितं तच्चतत् उत्पलंचेति फुल्लोत्पलम् तच्च तथा कमलक-

वीर्य है, पुरुषकार है, पराक्रम है। इसलिये "त जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे" जबतक मुझ में ये सब उत्थान कर्म, बल वीर्य, पुरुषकार, पराक्रम बने हुए हैं, और 'जाव य मे धम्मायरिये धम्मोवएसए" जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक "समणे भगवं महावीरे" श्रमण भगवान् महावीर जिनसुहस्ती –गन्धहस्ती के समान विचर रहे हैं "तावता मे सेयं" तबतक मेरे लिये श्रेयस्कर है कि मैं "कल्लं" आगामी दिन जब कि "पाउप्पभागाए रयणीए" रात्रि प्रभात के प्रकाश से युक्त हो जायेगी अर्थात् प्रात काल हो जावेगा तथा "फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि" जब यह प्रभात कमल के पत्र खिल जाय और कमल नामक

बले, वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे" કર્મ છે બળ છે વીર્ય છે અને પુરુષાર્થ પરાક્રમ પણ છે 'त जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे, कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कार परक्कमे' જ્યાં સુધી મારામાં ઉત્થાન કર્મ બળ વીર્ય અને પુરુષાર્થ પરાક્રમ મોજૂદ છે અને 'जाव य मे धम्मायरिये धम्मोवएसए' જ્યાં સુધી મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક "समणे भगवं महावीरे' જિનેન્દ્ર ભગવાન ગંધહસ્તી સમાન શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિદ્યમાન છે 'तावता मे सेयं" ત્યાં સુધીમાં આ પ્રમાણે કરવામાં જ મારૂં કલ્યાણ છે "कल्लं' આવતી કાલે જ્યારે 'पाउप्पभायाए रयणीए' પ્રાતઃ કાળ થાય (રાત્રિના અંધકારની જગ્યાએ પ્રકાશ ફેલાય) 'फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि" જ્યારે કમળ પત્ર ખિલી જાય અને કમલ નામના હરણના બ ને કોમલ નયનો જ્યારે વિકસિત થાય,

भाषां भाषमाणो ग्लायामि भाषां भाषिष्ये इति ग्लायामि इति "जाव एवामेव अहंपि" यावदेवमेवाहमपि अत्र यावत्पदेन तद् यथा नाम काष्ठशकटिका तिल-शकटिका भाण्डशटिका एरण्डकाष्ठशकटिका अंगारशटिका उष्णे दत्ताशुष्कासती सशब्दं गच्छति सशब्दं तिष्ठति इत्यंतस्य पदजातस्य ग्रहणं भवति तद्वदहमपि "ससद्द गच्छामि" सशब्दं गच्छामि। काष्ठादिपूरितशकटादिवत् अहमपि सशब्दं गच्छामि इत्यर्थः "ससद्दं चिट्ठामि" सशब्दं तिष्ठामि अस्थि संघर्षजन्यशब्दयुक्तस्तिष्ठामीत्यर्थः "तं अत्थिताये" तदस्तितावन्मे 'उट्ठाणे' उत्थानम् तदेवमपि सर्वथा शारीरिकबलरहितस्यापि तावन्मे उत्थानादि न सर्वथा क्षीणमिती "कम्मे बले वीरिए पुरिसकारपरक्कमे" कर्म बलम् वीर्यम् पुरुषकारपराक्रमोऽस्ति "तं तावता मे अत्थि" तत् यावत् तावत् मे अस्ति "उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए

फलियों से मिट्टी के भोंडों से भरी हुई गाडी खड खड आवाज करती हुई चलती है और ठहरती है (एवामेव अहंपि) उसी प्रकार से मैं भी अस्थिमात्रावशिष्ट होने के कारण (ससद्द गच्छामि) उनके संघर्ष से होने वाले शब्द से युक्त होकर चलता हूं और (ससद्दं चिट्ठामि) शब्द से युक्त होकर ठहरता हूं इस प्रकार से यह मेरे शरीर की दशा हो रही है अर्थात्-मैं शारीरिक बल से इस समय सर्वथा रहित हो रहा हूं "फिर भी मुझ में उत्थानादिक कर्म सर्वथा क्षीण नहीं हुए हैं" यही बात दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि वे स्कन्दक अनगार विचारते हैं कि इस स्थिति में भी अभीतक मुझ में "तं अत्थि ता मे उट्ठाणे" उत्थान है "कम्मे, बले, वीरिए, पुरिसक्कारपरक्कमे" कर्म है, बल है,

મુક્ત થઇ જાઉં છું "બોલવુ પડશે" એવા વિચારથી પણ મનમાં ગ્લાનિ અનુભવું છું અને સૂકા કાષ્ઠ, સૂકા પાન, સૂકી તલ શિંગો, કે માટીનાં વાસણોથી ભરેલી ગાડી જેમ ખટ-ખટ અવાજ કરતી ચાલે છે કે ખટ-ખટ અવાજ કરતી ઉભી રહે છે "एवामेव अहंपि" એજ પ્રમાણે મારા શરીરમાં પણ માત્ર હાડકાં જ હોવાને કારણે 'ससद्दं गच्छामि' હું ખટ-ખટ અવાજ કરતો ચાલુ છું-(હાડકાના ઘર્ષણથી તે અવાજ થતો હોય છે) "ससद्दं चिट्ठामि" અને ઉઠતા તથા બેસતા પણ ખટ-ખટ અવાજ થાય છે આ રીતે હું શારીરિક રીતે નિર્બળ થઈ ગયો છું, મારામાં શારીરિક શક્તિ તો બિલકુલ રહી જ નથી છતાં પણ ઉત્થાન આદિ કર્મ કરવા જેટલી શક્તિ તો હજી પણ બાકી રહી હતી તે બતાવવાને સૂત્રકાર કહે છે-"त अत्थि तामे उट्ठाणे" સ્કન્દક અણગાર વિચાર કરે છે કે હજી પણ મારામાં ઉત્થાન છે, "कम्मे,

'समण भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरं, 'वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत् शुश्रूषया विनयेन पर्युपास्य 'समणे ण भगवया महावीरे णं' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'अब्भणुन्नाए' अभ्यनुज्ञातः आज्ञप्तः सन् 'सयमेव पंचमहव्वयाणि आरोवेत्ता' स्वयमेव पंचमहाव्रतानि आरोप्य भगवतो महावीरस्याज्ञामादाय पुनः स्वयमेव पंचमहाव्रतानि स्वीकृत्येत्यर्थः 'समणा य समणीओ य खामेत्ता' श्रमणांश्च श्रमणीश्च क्षमयित्वा 'तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं' तथारूपैः स्थविरैः कृतादिभिः संस्तारकसस्थितस्य रक्षकैः सार्धम् 'विपुलं पव्वयं सणियं सणियं दुरूहित्ता' विपुलं तदाख्यं पर्वतं शनैः शनैः मन्दगत्या दूरूह्य अधिरुह्य 'मेघघणसंनिगासं' मेघघनसंनिकाशं घनमेघसदृशं सान्द्रजलदसमानं कृष्णवर्णमित्यर्थः 'देवसंनिवायं'

श्रमण भगवान् महावीर को वंदन करके 'नमंसित्ता नमस्कार करके 'जाव पज्जुवासित्ता' यावत् शुश्रूषाद्वारा-विनयद्वारा उनकी पर्युपासना करके 'समणेणं भगवया महावीरेण' उन श्रमण भगवान् महावीर से पादपोपगमन संथारा धारण करने की अनुमति मांग, 'अब्भणुन्नाए' अब वे इसे धरण करने की मुझे अपनी अनुमति दे देंगे तब मैं 'सयमेव पंच महव्वयाइं आरोवेत्ता'' अपने आप पांच महाव्रतों को स्वीकार करके (समणाय समणीओ य खामेत्ता) श्रमण और श्रमणीओं से क्षमापन (खमतखामासणा) करके (तहारूवेहिं थेरेहिं सद्धिं) फिर मैं तथारूप स्थविरों के साथ कि जो (कडाईहिं) संस्तारक में स्थित मुनि के सहायक होते हैं, उनके साथ (विउलं पव्वयं) विपुलाचल-पर्वत पर (सणियं सणियं) धीरे २ चढ़ (दुरुहित्ता) चढकर फिर मैं (पुढवीसिलापट्टयं) ऐसे पृथिवीसिलापट्टक कि जो (मेहघणसंणिगासं) काले मेघ के

वीरने वंदणा करीने "नमंसित्ता' नमस्कार करीने "जाव पज्जुवासित्ता" अने सेवा शुश्रूषा द्वारा-विनय द्वारा तेमनी पर्युपासना करीने "समणेणं भगवया महावीरेणं" ते श्रमण भगवान महावीर पासे पादपोपगमन संथारो करवानी रजा मागीश. 'अब्भणुन्नाए' तेओ ते माटे अनुमति आपे तो "सयमेव पंच महव्वयाइं आरोवेत्ता" मारी जाते पांच महाव्रतो अंगीकार करीने "समणा य समणीओय खामेत्ता" साधु तथा साध्वीओनी साथे क्षमापना करीने 'तहारूवेहिं थेरेहिं सद्धिं कडाईहिं' संथारो करनारा साधुने सहायरूप थाय एवा स्थविरोनी साथे 'विउलं पव्वयं " विपुलाचल पर्वत उपर 'सणियं सणियं दुरुहित्ता " धीमे धीमे चढीश "पुढवीसिलापट्टयं मेहघणसंणिगासं देवसंनि

हरिणविशेष इतिफुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलमकठोरम् उन्मीलितम्-उत्पल दलानां मृगनयनयोश्च उन्मीलनं यस्मिन् तत् तथा तस्मिन् फुल्लोत्पलकमलकोमलो न्मीलिते 'अहा' अथेति रजनीविभातानन्तरं 'पंडुरे' पाण्डुरे-धवले प्रकाश- युक्ते एतादृशे 'पभाए' प्रभाते सति तथा—'रत्तासोयप्पगासे' रक्ताशोक प्रकाशे रक्ताशोकसदृशप्रकाशसंपन्ने पुनः 'किंसुय-सुयमुहगुंजद्धरागसरिसे' किंशुकशुकमुखगुंजार्द्धरागसदृशे किंशुकस्य पलाशपुष्पस्य शुकमुखस्य गुंजार्द्धस्य च रागेण सदृशः तुल्यस्तस्मिन् किंशुकशुकमुखगुंजार्द्धरागसदृशे पुन 'कमला- गरसंडबोहए' कमलाकरपण्डबोधके कमलाकराः सरोवरादयस्तेषु ये पण्डाः= कमलसमूहाः तेषां बोधको विकाशको यः स कमलाकरपण्डबोधकस्तस्मिन् कमलाकरपण्डबोधके 'उट्ठियम्मि' उत्थिते उदिते 'सूरे' सूर्ये कथंभूते सूर्ये त आह-'सहस्सरस्सिम्मि' सहस्रश्मौ सहस्रकिरणधारके 'दिणयरे दिनं करोति यः स दिनकरस्तस्मिन् दिनकरे पुनश्च 'तेयसा जलंते' तेजसा ज्वलतिसति यदा रात्रिरपगता भविष्यति अथ च तेजसा सूर्यः प्रकाशकरो भविष्यति तदनन्तरं,

हरिण विशेष के कोमल दोनों नयन खुल जायेगा और "अहा पडुरे" रात्रि के समाप्त होजाने के बाद, जब वह प्रकाश से युक्त हो जावेगा तथा -"रत्तासोयप्पगासे" लाल अशोक के जैसे प्रकाशसे युक्त, (किंसुय- सुयमुह-गुंजद्धरागसरिसे" किंशुक-पलाशपुष्प, शुकमुखतोते का मुंह और गुंजा के आधे भाग के राग जैसे लाल ' कमलागरसंडबोहए " सरोवर आदि में रहे हुए कमलों को विकसित करने वाले 'सहस्सरस्सि- म्मि ' हजारकिरणोंवाले 'दिणयरे' तथा दिवस को करने वाले, एवं, 'तेयसा जलंते' तेज से प्रकाशित ऐसे 'सूरे' सूर्य के (उत्थिए) उदित हो जाने पर अर्थात् जब रात्रि व्यतीत हो जायेगी और सूर्य अपने तेज से जब चमकने लगेगा तब उसके बाद 'समणं भगवं महावीरं वंदित्ता'

"अहापंडुरे" रात्रि पूरी थइने ज्यारे ते प्रकाशयुक्त थशे तथा "रत्तासोय- प्पगासे" लाल अशोकना जेवा प्रकाशथी युक्त, "किंसुय-सुयमुह-गुजद्धरागस- रिसे" किंशुक-पलाशपुष्प, शुकमुख (पोपटनु मुख) अने चणोठीना अर्ध- भागनां जेवा लाल, "कमलागरसडबोहए" सरोवरोमा रहेला कमलवृन्दोने विकसावनार "सहस्सरस्सिम्मि" हजार किरणो वाळो, "दिणयरे" दिवस कर- नारो, "तेयसे जलते" तेजथी प्रकाशित एवो "सूरे उत्थिए" सूर्य ज्यारे उदय पामशे त्यारे-एटले के रात्रि व्यतीत थइ गया पछी ज्यारे सूर्य प्रका- शवा लागशे त्यारे "समण भगव ... वंदित्ता" श्रमण भगवान महा

'एवं संपेहेइ' एवं संप्रेक्षते एवं पूर्वोक्तप्रकारेण संप्रेक्षते=विचारयति 'संपेहित्ता' संप्रेक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण विचार्य 'कल्लं पाउप्पभाए रयणीए' कल्यं प्रादुष्प्रभायां रजन्याम् प्रकाशयुक्तप्रभातमायाया रात्री जाव जलंते' यावत् ज्वलति अत्र यावत् पदेन रक्ताशोकप्रकाशे किंशुकशुकमुखगुञ्जार्धरागसदृशे कमलाकरषण्ड बोधके उत्थिते सूर्ये सहस्ररश्मौ दिनकरे 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर 'तेणेव' तत्रैव 'जाव पज्जुवासइ' अत्र यावत् पदेन वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा शुश्रूषया विनयेन प्राञ्जलिपुटः त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते।

स्कन्दकपर्युपासनाकाले भगवान् यत्कथयति तदाह-खंदयाइ' इत्यादि-'खंदयाइ' स्कन्दक इति हे स्कन्दक इति एवं खलु संबोध्य 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीर 'खंदयं अणगारं एवं वयासी' स्कन्दक-

निश्चय करके (संपेहेइ) ऐसा पूर्वोक्त रूप से विचार किया (संपेहित्ता) ऐसा विचार करके (कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए) वे आगामी दिवस में जब कि रजनी प्रभात प्राय हो रही थी (जाव जलंते) यावत् सूर्य अपने तेज से चमकने लग गयाथा उस समय (जेणेव समणे भगवं महावीरेतेणेव जाव पज्जुवासइ) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां आये वहां आकर उन्हों ने यावत् उनकी पर्युपासना की।

स्कन्दक अनगार जब भगवान् की पर्युपासना करने में लगे हुए थे उस समय भगवान ने जो उनसे कहा उसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने उस समय उनको (खंदयाइ) हे स्कन्दक! इस रूप से संबोधित करते हुए (खंदयं अणगारं) उन स्कन्दक अनगार को (एवं वयासी) इस प्रकार कहा-

સ્કન્દક અણગારે મનમાં જે પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને "સંપેહેઇ" પૂર્વોક્ત સંકલ્પ કર્યો "संपेहित्ता" એવો સંકલ્પ કરીને "कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए" બીજે દિવસે જ્યારે રાત્રિ પસાર થઇ અને પ્રાતઃકાળ થયો, "जाव जलंते" જ્યારે સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવવા લાગ્યો ત્યારે "जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव जाव पज्जुवासइ" તેઓ જ્યાં ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા અને ત્યાં જઇને નમસ્કારથી પર્યુપાસના પર્યન્તની વિધિ કરી.

સ્કન્દક અણગાર જ્યારે ભગવાનની પર્યુપાસના કરી રહ્યા હતા ત્યારે ભગવાને તેમને જે વચનો કહ્યા તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે- "समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ત્યારે "खंदयाइ" હે સ્કન્દક! એવું સંબોધન કરીને "खंदयं अणगारं" સ્કન્દક અણગારને "एवं वयासी"

देवसंनिपातम्-देवानां संनिपातः समागमो रमणीयत्वात् यत्र स देवसंनिपात स्तम् 'पुढवीसिलापट्टयं' पृथिवीशिलापट्टकं पृथिवीशिलारूपमासनं 'पडिलेहित्ता' प्रतिलेख्य 'दब्भसंथारगं संथरित्ता' दर्भसंस्तारकं संस्तीर्य 'दब्भसंथारोवगयस्स' दर्भसंस्तारकोपगतस्य 'संलेहणाझोसणाझूसियस्स' संलेखनाजोषणाजुषितस्य संलिख्यते कृशीक्रियते शरीरं कषायश्चानया इति संलेखनतपोविशेषः तस्यास्तपोरूपायाः जोषणा=सेवनं तया जुष्टः युक्तस्तस्य 'भत्तपाणपडियाइक्खियस्स' भक्तपानप्रत्याख्यातस्य=प्रत्याख्यातभक्तपानकस्य 'पाओवगयस्स' पादपोपगतस्य स्वीकृतपादपोपगमनसंस्तारकस्य 'कालं अणवकंखमाणस्स' कालमनवकांक्षतः उपलक्षणात् जीवितमप्यनिच्छतः 'विहारित्तए' विहर्तुम्-श्रेयइति पूर्वेण सम्बन्धः 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इति मनसि निश्चित्य

जैसा कृष्णवर्णवाला है और (देवसंनिवायं) सुन्दरता के कारण जिसपर देवों का समागम होता है उसकी 'पडिलेहित्ता' प्रतिलेखना करके 'दब्भसंथारगं' उस पर दर्भके संस्तारकको बिछाऊ 'संथरित्ता' बिछाकर 'दब्भ संथारोवगयस्स संलेहणा झोसणा झूसियस्स' मैं उस पर बैठ जाऊ और रागद्वेष से रहित बन कर मैं काय एवं कषाय को कृश करनेवाली संल्लेखना को आदर के साथ स्वीकार करू उस समय मैं 'भत्तपाणपडियाइक्खियस्स' चारों प्रकार के आहार का यावज्जीव प्रत्याख्यान करू। इस तरह 'कालं अणवकंखमाणस्स' मैं अपने मरण और जीवन की आशंसा से रहित हो कर 'पाओवगयस्स' पादपोपगमन संथारा धारण करू-तो इसीमें मेरा कल्याण है। 'त्तिकट्टु' इस प्रकार से स्कन्दक अनगार ने धर्मजागरणा करते समय अपने मनमें

वायं" त्यां चडीने काळा मेघना जेवा श्याम वर्णवाळा अने जेना पर देवोनो समागम थाय छे एवा सुंदर पृथ्वीशिलापट्टकनी "पडिलेहित्ता" प्रतिलेखना करीने "दब्भ संथारगं" तेना उपर दर्भनो संस्तारक बिछावीश "संथारित्ता" संस्तारक बिछावीने "दब्भसंथारोवगयस्स संलेहणा झोसणा झूसियस्स" तेना पर बेसीश अने रागद्वेषथी रहित बनीने शरीर अने कषायने क्षीण करनारी संल्लेखना (संथारो) आदर सहित अंगीकार करीश. 'भत्तपाणपडियाइक्खियस्स" चारे प्रकारना आहारनो जीवन पर्यन्त त्याग करवाना प्रत्याख्यान करीश आ रीते "काल अणवकंखमाणस्स" हुं अने मारा जीवन अने मरणनी आशंसा राख्या विना "पाओवगयस्स" पादपोपगमन संथारो अंगीकार करुं तो तेमा मारुं कल्याण छे. "त्तिकट्टु" धर्मजागरण करती वखते

माद्युप्रभातायां यावत् ज्वलति यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव शीघ्रमागत इह यावत् पदेन ' रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियम्मि अहापांडुरे पभाए रत्तासोय प्पगास किंसुयसुयमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलागरसंडबोहए उट्ठियम्मि सूरे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे तेजसा ' इत्यतया ग्रहणं भवति । 'से णूणं खंदया ' तन्नूनं हे स्कन्दक ! ' अट्ठे समट्ठे ' अर्थः समर्थः हे स्कन्दक ! तत् किमयमर्थः समर्थः सत्य ? स्कन्दकः कथयति 'हंता अत्थि-हन्त अस्ति यद् देवानुप्रियैरुच्यते तत्सर्व सत्यमिति ।

ततो भगवान् कथयति ' अहासुहं देवाणुप्पिया ' यथा सुखं देवानुप्रिय ! हे देवानुप्रिय ! यथा सुखं यथा तव सुखं भवत् तथा कुरु ' मा पडिबंधं करेह ' मा प्रतिबन्धं कुरु अत्र शुभकार्ये विलम्बं मा कुरु त्वया संस्तारकविषय यद्वधारित तत् शीघ्र समाचरति भाव ॥ सू-१५ ॥

भगवता तीर्थकरेण तपोविषयऽनुज्ञात स्कन्दकोऽनगारः किं कृतवान् इत्याह ' तएणं से खंदए ' इत्यादि ।

मूलम्-"तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे हट्ठतुट्ठ जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ

ही यावत् सूर्यका प्रकाश फैलने पर मेरे पास शीघ्र आये हो । (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे) तो कहो हे स्कन्दक ! यह बात सच है न ? अब प्रभु का इस प्रकार का कथन स्कन्दक अनगार ने सुना-तब वे बोले- (हंता अत्थि) हां भदन्त ! यह आपका कथन सर्वथा सत्य है । तब प्रभु ने स्कन्दक अनगार से कहा- (अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जिस प्रकार से सुखहो-तुम वैसा ही करो किन्तु इस शुभकार्य में विलम्ब मत करो । अर्थात्-संथार के विषय में जैसा तुमने निश्चय किया है वैसा ही पादपोपगमनसंथारा करके अपना कल्याण करो ॥ १५ ॥

तेणव इज्जमाणए " प्रातःकाल थतां अने सूर्यनो प्रकाश फेलावता ज तमे शीघ्र मारी पासे आव्या छो. 'से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे' तो कहो, हे स्कन्दक ! ते वात साची छे ने ? प्रभुनुं एवुं कथन सांभळीने स्कन्दक अणगारे कह्युं, " हंता अत्थि " हा, भदन्त ! आपनुं कथन सर्वथा सत्य छे. त्यारे प्रभुए स्कन्दक अणगारने कह्युं 'अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह " हे देवानुप्रिय ! तमने जे रीते सुख उपजे तेम करो आ शुभ कार्यमां विलंब करवो जोईए नहीं. एटले के तमे पादपोपगमन संथारो करवानो जे निर्णय कर्यो छे ते निर्णय अमलमां मूकीने तमारुं कल्याण करो ॥ सू. १५ ॥

मनगारमेवमवादीत्–'से णूणं तव खंदया' तन्नूनं तव हे स्कन्दक ! 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' पूर्वरात्रापररात्रकालसमये 'धम्मजागरियं जागरमाणस्स' धर्म जागरिकां जाग्रतः "इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" अयमेतद्रूपो आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत इह यावत् पदेन चिन्तितः प्रार्थितः कल्पितो मनोगतः संकल्पः, इतिग्रहणम् तदेव दर्शयति 'एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं तवेणं ओरालेणं विपुलेण तं चेव जाव कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए' एवं खलु अहमनेनैतद्रूपेण तपसोदारेण विपुलेन तदेव यावत्कालमनवकांक्षतो विहर्तुम्। यावत् पदेन 'पयत्तेग' इत्यारभ्य 'पाओवगयस्स' इत्यन्तं पूर्वोक्तंसर्वं ग्राह्यम् 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा 'एवं संपेहेसि' एवं समेक्षसे 'संपेहित्ता' संप्रेक्ष्य 'कल्लंपाउप्पभायाए जाव जलंते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए' कल्ये

(से णूणं तव खंदया) हे स्कन्दक ! तुम्हें (पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि) पूर्वरात्र और अपररात्र के समय में-जब तुम (धम्मजागरियं जागरमाणस्स) धर्मजागरणा कर रहे थे तब (इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) यह इस प्रकार का आध्यात्मिक यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ था कि—(एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं तवेणं ओरालेणं विउलेणं तंचेव जाव कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए) मैं इस प्रकार के तप से कि जो उदार, विपुल आदि विशेषणों वाला है उससे बहुत दुर्बल हो गया हूं। अत यावत् मरणाशंसा से रहित होकर मैं पादपोपगमन संथारा करूँ तो इसी में मेरा कल्याण है। (त्तिकट्टु) सो तुमने अपने मन में ऐसा निश्चय कर (एवं संपेहेसि) ऐसा विचार किया है और ऐसा (संपेहित्ता) विचार करके (कल्ल पाउप्पभायाए जाव जलंते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए) तुम प्रात काल होते

આ પ્રમાણે કહ્યું–"से णूण तव खंदया!" હે સ્કન્દક! તમને "पुव्वरत्तावरत्तकालसमयसि" પૂર્વ અને અપરરાત્રિના સમયે "धम्मजागरिय जागरमाणस्स" ધર્મજાગરણ કરતી–વખતે "इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पजित्था"–એવો આધ્યત્મિક, ચિંતિત, કલ્પિત પ્રાર્થિત, મનોગત વિચાર થયો હતો કે "एव खलु अह एयारूवेणं तवेणं ओरालेण विउलेणं त चेव जाव कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए" હું આ પ્રકારના ઉદાર, વિપુલ, આદિ વિશેષણોથી યુક્ત તપથી દુર્બળ થઇ ગયો છું ત્યાથી શરૂ કરીને જો હું મરણની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના પાદપોપગમન સથારો કરૂ તો તેથી મારૂ કલ્યાણ થશે સુધીનો સૂત્રપાઠ આગળ પ્રમાણે સમજી લેવો. "त्तिकट्टु" તો તમે તમારા મનમાં એવો નિશ્ચય કરીને "एवं संपेहेसि" એ પ્રકારનો સંકલ્પ કર્યો છે (संपेहित्ता એવો સંકલ્પ કરીને "कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलवे जेणेव मम अंतिए

वीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एक्कारस अंगाइं अहिज्जित्ता बहुपडिपुण्णाइं दुवालसवासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठि भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता, आलोइय पडिक्कंते समाहिपत्ते आणुपुव्वीए कालगए ॥ सू० १६ ॥

छाया–ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् हृष्टतुष्ट यावद्हृदय उत्थया उत्तिष्ठति–उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्व आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति (कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा स्वयमेव पञ्चमहाव्रतानि आरोपयति) आरोप्य श्रमणांश्च श्रमणीश्च क्षमयति क्षमयित्वा तथारूपैः

भगवान् तीर्थंकर के द्वारा संथारा के विषय में आज्ञा प्राप्त कर स्कन्दक अनगार ने क्या किया–सो कहते हैं–(तएणं से) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तएणं) इस के बाद (से खंदए अनगारे) वे स्कन्दक अनगार (भगवया महावीरेणं) भगवान् महावीर से (अब्भणुण्णाए समाणे) अनुमति प्राप्त कर (हट्ठतुट्ठ जाव हियए) बहुत अधिक हर्षित हुए, बहुत अधिक संतोष संपन्न हुए यावत् बहुत अधिक विकसित हृदयवाले हुए (उट्ठाए उट्ठेइ) बाद में वे अपनी उत्थानशक्ति से उठे (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं) उठकर उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को (तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ) प्रदक्षिणापूर्वक वंदन किया नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (सयमेव) अपने आप फिर उन्हों ने (पंच

તીર્થંકર ભગવાન પાસેથી સંથારો કરવાની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને સ્કન્દક અણગારે શું કર્યું તે સૂત્રકાર કહે છે–" तएणं से " ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—(तएणं) ત્યાર બાદ (से खंदए अणगारे) તે સ્કન્દક અણગાર (भगवया महावीरेणं) ભગવાન મહાવીરની (अब्भणुण्णाए समाणे) અનુમતિ મેળવીને (हट्ठ तुट्ठ जाव हियए) અતિશય હર્ષ પામ્યા, અતિશય સંતુષ્ટ થયા અને તેમનું હૃદય પ્રફુલ્લિત થયું (उट्ठाए उट्ठेइ) પછી તેઓ તેમની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠયા (उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं) ઉઠીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને (तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ) પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (सयमेव) પોતાની જાતે જ (पंचमहव्व

उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ--करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता सय-मेव पंच महव्वयाइं आरोवेइ, आरोवित्ता समणा य समणी ओय खामेइ, खामित्ता तहारूवेहिं थेरेहिं कडाइहिं सद्धिं विउलं पव्वयं सणियं सणियं दुरुहेइ दुरुहित्ता मेहघणसंनिगासं देव-संनिवायं पुढवीसिलावट्टयं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता उच्चार-पासवणभूमिं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता, दब्भसंथारगं संथरइ, संथरित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी, नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जावसंपत्ताणं नमो-त्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए पासउ मे भगवं तत्थगए इह गयं ति कट्टु वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी पुव्वि पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए, जाव मिच्छादंसणसल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए, इयाणिं पि य णं समणस्स भग-वओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए जाव मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि जावज्जीवाए एवं सव्वं असणपाणं खाइमं साइमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि, जावज्जीवाए जं पि य णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव मा फुसंतु त्ति कट्टु एयं पि णं चरमेहिं उस्सास-नीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु संलेहणा झूसणा झूसिए, भत्तपाणपडियाइक्खिए, पाओवगये कालं अणवकंखमाणे विहरइ, तएणं से खंदए अणगारे समणस्स भगवओ महा-

एवमवादीत् नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो यावत् भगवद्भ्यो संप्राप्तेभ्य नमोस्तु श्रमणाय भगवते महावीराय यावत् संप्राप्तुकामाय वन्दे खलु भगवन्तं तत्र गतम् इहगतः पश्यतु मां भगवान् तत्रगत इहगतमितिकृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् पूर्वमपि मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके सर्व'

करके पर्यंकासन से विराजमान हो गये। (करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तियं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी) पर्यंकासन से विराजमान होकर दशनख सहित दोनों हाथों को अंजलि के रूप में जोड़कर उन्हें मस्तक पर लगाया और लगा कर फिर इस प्रकार कहा (नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं) अर्हंत भगवंतों को मेरा नमस्कार हो जो आदिकर यावत् सिद्धिगति नाम के स्थान को प्राप्त हो चुके हैं तथा (नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स) सिद्धिगति को प्राप्त करने वाले श्रमण भगवान् महावीर को मेरा नमस्कार हो। (वंदामि णं भगवंतं तत्थ गयं इह गए) यहां पर रहा हुआ मैं वहां पर विराजमान भगवान् महावीर को मैं नमस्कार करता हूं (पासउ मे भगवं तत्थगए इहगयंति) वहां विराजमान श्रमण भगवान् महावीर यहां रहे हुए मुझे देखें। (त्तिकट्टु वंदइ नमंसइ) ऐसा कहकर उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की—उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन स्कन्दक अनगार ने ऐसा

वत्तियं-मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी) પર્યંકાસને બેસીને દસ નખ સહિત બન્ને હાથોને અંજલિરૂપે જોડીને, તેમને મસ્તક પર ગોઠવીને તેઓ આ પ્રમાણે બોલ્યા-(नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं) સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત કરનાર અર્હંત ભગવંતોને મારા નમસ્કાર હો (અહીં સિદ્ધિગતિ પર્યન્તનો સમગ્ર પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ) "नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स" સિદ્ધિગતિને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્તકરનારા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મારાં નમસ્કાર હો." वंदामि णं भगवं तं तत्थगयं इहगए" અહીં રહેલો હું ત્યાં વિરાજતા ભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર કરું છું (पासउ मे भगवं तत्थगए इह गयंति) ત્યાં બિરાજતા મહાવીર ભગવાન ત્યાં રહ્યા રહ્યા મને નિહાળે. (त्ति कट्टु वंदइ नमंसइ) આ પ્રમાણે કહીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) આ પ્રમાણે બોલ્યા (पुव्विं पि मए समणस्स

स्थविरैः कृतादिभिः सार्द्धं विपुलं पर्वतं शनैः शनैर्दूरो हति दुरूह्य मेघघनसंनिकाशं देवसंनिपातं पृथिवीशिलापट्टकं प्रतिलेखयति प्रतिलेख्योच्चारप्रस्रवणभूमिं प्रतिलेखयति प्रतिलेख्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणोति संस्तीर्य पौरस्त्याभिमुखः संपर्यंकनिषण्णः करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तकेऽजलिंकृत्वा

महव्वयाइं आरोवेइ) पांच महाव्रतों को स्वीकार किया (आरोवित्ता) पांच महाव्रतों को स्वीकार करके (समणा य समणीओ य खामेइ) श्रमण एवं श्रमणियों आदिसे क्षमापना (खमतखामणा) किया (खामित्ता) खमा कर तहारूवेहिं थेरेहिं कडाइहिं सद्धिं) बाद में तथारूप स्थविरों के साथ, कि जो संथारा करने वाले के सहायक होते हैं उनके साथ (विउलं पव्वयं) विपुलाचल पर्वत पर (सणियं सणियं) धीरे २ (दुरुहेइ) चढे (दुरुहित्ता) वहां चढ कर (मेहघणसंन्निगासं देवसंनिवायं पुढवी सिलावट्टयं पडिलेहेइ) उन्हों ने सान्द्र मेघ के समान वाले तथा देवों के सन्निपात वाले पृथिवीशिलापट्टककी प्रतिलेखना की (पडिलेहित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ) उसकी प्रतिलेखना करके फिर उन्हों ने उच्चारप्रस्रवण भूमि की प्रतिलेखना की (पडिलेहित्ता) उसकी प्रतिलेखना करके फिर उन्होंने (दब्भसंथारगं संथरइ) पृथिवि शिलापट्टक पर अपना दर्भका संथारा बिछाया। (संथरित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंक निसन्ने) संथारा बिछाकर फिर वे उस पर पूर्व दिशाकी तरफ मुँह

याइं आरोवेइ) पांच महाव्रतो अंगीकार कर्या (आरोवित्ता) पांच महाव्रतो अंगीकार करीने (समणा य समणीओ य खामेइ) तेमणे साधु अने साध्वीओने खमतखामणा कर्या (खामित्ता तहारूवेहिं थेरेहिं कडाइहिं सद्धिं) त्यार बाद संथारो करनार साधुओने सहायरूप थाय एवा स्थविरोनी साथे (विउलं पव्वयं) विपुलाचल पर्वत पर (सणियं सणियं दुरुहेइ) धीमे धीमे आरोहण कर्युं (दुरुहित्ता) तेना उपर आरोहण करीने (मेहघणसंनिगासं देवसंनिवायं पुढवीसिलावट्टयं पडिलेहेइ) तेमणे मेघना जेवा काळा वर्णवाळा तथा देवोना समागम वाळा पृथ्वीशिलापट्टकनी प्रतिलेखना करी (पडिलेहित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ) तेनी प्रतिलेखना कर्या पछी तेमणे उच्चार प्रस्रवण भूमिनी प्रतिलेखना करी (पडिलेहित्ता) तेनी प्रतिलेखना करीने तेमणे (दब्भसंथारगं संथरइ) पृथ्वीशिलापट्टक पर दर्भनो संथारो बिछाव्यो (संथरित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियंकनिसन्ने) संथारो बिछावीने तेओ तेना पर पूर्वदिशामां मुख राखीने पर्यंकासने बेसी गया (करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसा

मैरुच्छ्वासनिःश्वासैः व्युत्सृजामि इति कृत्वा सलेखना जोषणा जुषित भक्त-पानमस्याख्यातः पादपोपगत कालमनवकाङ्क्षन् विहरति । तत खलु स स्कन्द-कोऽनगार' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य तथारूपाणां स्थाविराणामन्तिके सामायिकादीनि एकादशांगान्यधीत्य बहु प्रतिपूर्णानि द्वादश वर्षाणि श्रामण्य

हूं । (ज पि य णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव फुसतु त्तिकट्टु एयं पि णं चरमेहिं ऊसास नीसासेहिं वोसिरामि) तथा जो यह मेरा शरीर कि जो मुझे पहिले इष्ट था कान्त था प्रिय था यावत् इसे किसी भी प्रकार के उपसर्ग और परीषह पीडित न करें इस भावना से मैंने इस को सुरक्षित रखा था सो अब चरम उच्छ्वास निःश्वासों से-अर्थात् मरने के समय में इसको भी छोड़ता हूं (त्तिकट्टु) इस प्रकार विचार करके उन स्कन्दक अनगार ने (सलेहणा झूसणा झूसिए) काय और कषायको कृश करने वाली संलेखना को आदर पूर्वक धारण कर लिया। (भत्तपाणपडियाइक्खिए) भक्तपान का प्रत्याख्यान कर दिया (पाओवगय कालं अणवकंखमाणे विहरइ) पादपोपगमन संथारे में स्थिर बन गये और मरणाशंसा और जीविताशंसा से बिलकुल रहित हो गये।

(तएणं से खंदए अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एक्कारसअंगाइं अहिज्जित्ता बहुपडिपुण्णाइं दुवालसवासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता) इस प्रकार उन

णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव मा फुसतु त्ति कट्टु एयं पि णं चरमेहिं ऊसास नीसासेहिं वोसिरामि) આ મારૂં શરીર કે જે પહેલાં મને ઈષ્ટ હતું કાન્ત હતું પ્રિય હતું અને કોઈ પ્રકારના પરીષહ અને ઉપસર્ગ તેને પીડા પહોંચાડી ન શકે એવી ભાવનાથી હું જે શરીરની રક્ષા કરતો હતો હવે ચરમ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસો લેતી વખતે એટલે કે મરણ કાળે તેનો પણ હું ત્યાગ કરૂં છું (त्ति कट्टु) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સ્કન્દક અણગારે (संलेहणा झूसणा झूसिए) કાયા અને કષાયોને ક્ષીણ કરનારી સંલેખના (સંથારો) આદરપૂર્વક ધારણ કર્યો. (भत्तपाणपडियाइक्खिए) ચારે પ્રકારના આહારના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા (पाओवगय कालं अणवकंखमाणे विहरइ) પાદપોપગમન સંથારામાં સ્થિર થઈ ગયા અને મરણની આશંસા કે જીવનની આકાંક્ષાથી રહિત બની ગયા (तएणं से खंदए अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एक्कारस अंगाइं अहिज्जित्ता बहुपडिपुण्णाइं दुवालसवासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता) આ રીતે તે સ્કન્દક અણગારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સ્થવિર

प्राणातिपातः प्रत्याख्यातः यावज्जीवं यावन्मिथ्यादर्शनशल्यं प्रत्याख्यातं यावज्जीवम् इदानीमपिच श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके सर्वं प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम् यावन् मिथ्यादर्शनशल्यं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम् एवं सर्वमशनपानखादिमस्वादिमं चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम् यदपि च खलिवदं शरीरम् इष्टं कान्तं प्रियं यावत् मा स्पृशन्तु इति कृत्वा एतदपि चर-

---

कहा- (पुव्विंपि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए जावज्जीवाए सव्वं पाणाइवाए पच्चक्खाए) मैं पहिले भी श्रमण भगवान् महावीर के समीप यावज्जीव-जीवनपर्यन्त समस्त प्राणातिपात का प्रत्याख्यान कर चुका हूं, (जाव) यावत् (मिच्छादंसणसल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए) मृषावाद से लेकर मिथ्यादर्शन शल्यतक का भी जीवनपर्यन्त प्रत्याख्यान कर चुका हूं (इयाणिं पि य णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवाए पच्चक्खामि) अब भी मैं श्रमण भगवन्त महावीर के समीप समस्त प्राणातिपात का प्रत्याख्यान करता हूं (जावज्जीवाए) जीवन पर्यन्त और (जावज्जीवाए) जीवनपर्यन्त ही (जाव) यावत्-मृषावाद से लेकर (मिच्छा दंसण सल्लं पच्चक्खामि) मिथ्यादर्शन शल्यतक का प्रत्याख्यान करता हूं (एवं सव्वं असणं-पाण-खाइमं-साइमं चउव्विहं पि आहारं जावज्जीवाए पच्चक्खामि) इसी प्रकार से समस्त अशन, पान खाद्य जो चार प्रकार का आहार है उसका भी जीवन पर्यन्त प्रत्याख्यान करता

भगवओ महावीरस्स अंतिए जावज्जीवाए सव्वं पाणाइवाए पच्चक्खाए) મેં પહેલા પણ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ જીવનપર્યન્ત સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન કરેલાં છે (जाव मिच्छादसणसल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए) મિથ્યાવાદથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય પર્યન્તના પણ જીવનપર્યન્તના મેં પ્રત્યાખ્યાન કરેલાં છે. (इयाणिं पि य ण समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवाए पच्चक्खामि) અત્યારે પણ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું –(जावज्जीवाए) જીવનપર્યન્ત તે પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. (जावज्जीवाए जाव मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि) મૃષાવાદથી લઇને મિથ્યા દર્શન શલ્ય પર્યન્તના જીવન પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું (एवं सव्वं असणं-पाणं-खाइमं-साइयं चउव्विहंपि आहारं जावज्जीवाए पच्चक्खामि) એજ પ્રમાણે સમસ્ત અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય, એ ચારે પ્રકારના આહારનું પણ જીવનપર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું (जं पि य

विसर्पद् हृदयः इत्यन्तपदजातस्य महणं भवति "उट्ठाए उट्ठेइ" उत्थया उत्थि "उट्ठित्ता" उत्थाय " समणं भगवम् महावीरम् " श्रमण भगवन्तं मह " तिक्खुत्तो " त्रिकृत्व त्रिवारम् "आयाहिणपयाहिणं करेइ " आदक्षिणप्रद करोति 'करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दि नमस्यित्वा "सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवेइ" स्वयमेव पञ्चमहाव्रतान्यारोपय स्वीकरोति आरोवित्ता आरोप्य "समणाय समणीओय खामेइ" श्रमणांश्च श्रम क्षमयति 'खामित्ता' क्षमयित्वा तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं तथारूपैः स्थवि कृतादिभि सार्द्धम् विउलं' विपुलम् 'पव्वयं' पर्वतम् 'सणियं सणियं' शनैः श 'दुरूहेइ' दूरोहति विपुलगिरिनामक पर्वतं कृतादिस्थविरैः सह मन्दगत्या स राहति इत्यर्थ 'मेहघणसन्निगासं' मेघघनसंनिकाशम् घनमेघसदृशं कृष्णवर्णम् 'मे

मर गया' तब वे उसी समय 'उट्ठाए उट्ठेइ' अपनी ही उत्थान शक्ति से उठे और 'उट्ठित्ता' उठकर उन्हों ने 'समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' श्री श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को ती बार प्रदक्षिणा पूर्वक 'वंदइ नमंसइ' वंदना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार कर 'सयमेव पंचमहव्वया आरोवेइ' अपने आप ही उन्हों ने पांच महाव्रतों को स्वीकार कर लिया। 'आरोवित्ता' पांच महाव्रतों को स्वीकार करने के बाद फिर उन्हों ने 'समणा य समणीओ य खामेइ' श्रमण और श्रमणीयों से क्षमतक्षामणा किया। 'खामित्ता' क्षमतक्षामणा करके फिर वे 'तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विउलं पव्वयं सणियं सणियं दुरूहेइ' विपुलाचल पर्वत पर उन तथारूप कडाइ-स्थवीरों के साथ

એજ વખતે 'उट्ठाए उट्ठेइ" તેઓ તેમની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા, અને "उट्ठित्ता" ઉઠીને 'समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ" તેમણે ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા પૂર્વક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને "वंदइ नमंसइ" વંદણા નમસ્કાર કર્યાં वंदित्ता नमंसित्ता" વંદણા નમસ્કાર કરીને "सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवेइ" પોતાની જાતે જ તેમના પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યાં 'आरोवित्ता" પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરીને તેમણે 'समणा य समणीओ य खामेइ' શ્રમણ અને શ્રમણિયોથી (સાધુ સાધ્વીને) ખમતખામણાં કર્યાં 'खामित्ता' ખમતખામણાં કરીને 'तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विउलं पव्वयं सणियं सणियं दुरूहेइ" જે સ્થવિરો સંલેખના (સંથારા) ની વિધિ કરાવવામાં કુશળ હતા એવા સ્થવિરોને સાથે લઈને ધીમે ધીમે

पर्यायं पालयित्वा मासिक्या संलेखनयाऽऽत्मान जोषयित्वा षष्टिभक्तानि अनशनेन छित्त्वा आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः आनुपूर्व्या कालं गतः॥सू०१६॥

टीका—" तएणं से खंदए अणगारे " ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः " समणेणं भगवया महावीरेणं " श्रमणेन भगवता महावीरेण " अब्भणुन्नाए समाणे " अभ्यनुज्ञातः सन् " हट्टतुट्ठे जाव हियए " हृष्टतुष्ट यावद् हृदय इह यावत् पदेन हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवश

स्कन्दक अनगार ने श्रमण भगवान् महावीर के तथारूप स्थविरों के पास सामायिक आदि ग्यारह अंगों का अच्छी तरह से अध्ययन करके' पूरे बारह वर्षतक श्रामण्य पर्याय का पालन करके (मासियाए संलेहणाए) एक मास की संलेखना से (अत्ताणं झूसित्ता) अपने आप को युक्त कर के' (सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता) साठ भक्तों का अनशन द्वारा छेदन करके' (आलोइयपडिक्कंते) एवं आलोचना तथा प्रतिक्रमण करके (समाहिप्पत्ते) समाधि प्राप्तकर (आणुपुव्वीए कालधम्मगए) क्रमशःकाल-धर्म को (मरणको) प्राप्त किया ॥ सू० १६ ॥

टीकार्थ—(तएणं से खंदए अणगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे) इसके बाद अर्थात् संथारा करनेकी आज्ञाजब स्कन्दक अनगार ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु से प्राप्त करली तब वे स्कन्दक अनगार भगवान् की उस आज्ञा की प्राप्ति सेअपने आप बहुत ही अधिक हर्षित हुए ' उन्हें चित्त में इतना अधिक संतोष प्राप्त हुआ कि कुछ कहा नहीं जा सकता उनका हृदय आनंदोल्लास से अत्यन्त

સ્થવિરોની પાસે સામાયિક આદિ અગિયાર અંગોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું અને પૂરાં બાર વર્ષ સુધી શ્રમણ પર્યાયનુ પાલન કરીને (मासियाए संलेहणाए) એક માસના સંથારાથી (अत्ताणं झूसित्ता) પોતાને યુક્ત કરીને (सट्ठिं भत्ताइ अणसणाए छेदेत्ता) સાઠ ભક્તોનુ અનશન દ્વારા છેદન કરીને–એટલે કે ૨૯ ઉપવાસો પૂરા કરીને (आलोइयपडिक्कंते) આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરીને (समाहिपत्ते) સમાધિ પ્રાપ્ત કરીને (आणुपुव्वीए कालधम्मगए) ક્રમશઃ કાળ-ધર્મ પામ્યા-મરણ પામ્યા ॥ સૂ-૧૬ ॥

ટીકાર્થ—" तएण से खंदए अणगारे समणेण भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे " જ્યારે સ્કન્દક અણગારને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સંથારો કરવાની અનુજ્ઞા આપી ત્યારે તેમને મનમા ઘણો જ હર્ષ થયો, તેમના ચિત્તમાં અવર્ણનીય સંતોષ થયો, અને તેમનુ હૃદય આનંદોલ્લાસથી પરિપૂર્ણ થઇ ગયું

पस्यासौ शिरस्यावर्त तम् शिरसि परिभ्रमणयुक्तम् " मत्थए अंजलिं कट्टु " मस्तके अञ्जलिं कृत्वा पूर्वोक्तप्रकारेणाञ्जलिं मस्तके कृत्वेत्यर्थः एवं वयासी " एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् उक्तवान्। किमुक्तवान् तत्राह "नमोत्थुणं" इत्यादि। "नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं " नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत्सम्प्राप्तेभ्यः सिद्धिगतिनामकस्थानं गतेभ्यो यावत्पदेन "नमोत्थुण" इत्यस्य सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः "नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स" नमोऽस्तु खलु श्रमणाय भगवते महावीराय 'जाव संपाविउकामस्स' यावत् समाप्तुकामाय सिद्धिगतिनामधेयस्थानं प्राप्तये प्रयतमानाय "वंदामि णं भगवंत तत्थगयं इहगए" वन्दे खलु भगवन्तं तत्रगतं समवसरणेस्थितमिहगत इव स्थितोऽहमित्यर्थ "पासउ मे भगवं तत्थगये इहगयं" पश्यतु मां भग-

के रूप में जोड़ा कि जिससे दशों ही नख आपस में एक दूसरे नखों के साथ मिल जावे-फिर उस अंजलि को उन्हों ने मस्तक के पास से दक्षिण की ओर से लेकर तीन बार घुमाया, घुमाकर फिर उन्हों ने उस अंजलि को अपने मस्तक-ललाट के पास रखा-और इस प्रकार से उच्चारण किया-उन्होंने क्या कहा सो कहा जाता है—(नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं) यावत् सिद्धिगति नामक स्थान को प्राप्त हुए अर्हन्त भगवंतों को मेरा नमस्कार हो। (नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर को मेरा नमस्कार हो। (जाव संपाविउकामस्स) क्यों कि वे यावत् सिद्धिगति नामक स्थान की प्राप्ति करने वाले हैं। (वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए) यहां पर रहा हुआ मैं समवसरणमें स्थित उन श्रीश्रमण भगवान महावीरप्रभु को वन्दना करता हूं (पासउ मे भगवं तत्थगए इहगयं)

त्यार पछी तेमणे पोताना अजलिबद्ध हस्तोने मस्तकनी पासेथी जमणी बाजुथी शरू करीने वंदणा करवा माटे त्रण वार घुमाव्या अने त्यार बाद मस्तक (ललाट) नी पासे अजलि राखीने आ प्रमाणे बोल्या-" नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं ' सिद्धि गति नामना स्थानमां बिराजमान अर्हंत भगवंतोने मारा नमस्कार हो। ' नमोत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स श्रमण भगवान महावीरने मारां नमस्कार हो। ' जाव संपाविउ कामस्स ' भगवान महावीरने नमस्कार शा माटे करे छे ? तेओ सिद्धिगति प्राप्त करवाना होवाथी तेमने नमस्कार करे छे 'वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इह गए ' आ स्थाने रहेलो हु समोसरणमा बिराजमान श्री श्रमण भगवान महावीरप्रभुने वंदणा करूं छु (पासउ मे भगवं तत्थगए इहगय) समोसरणमां

संनिवायं' देवसन्निपातं देवागमनस्थानं रमणीयत्वात् 'पुढवीसिलापट्टयं 'पृथिवीशिलापट्टकम् "पडिलेहेइ" प्रतिलेखयति "पडिलेहित्ता" प्रतिलेख्य प्रतिलेखनं कृत्वा 'उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ' उच्चारप्रस्रवणभूमिं प्रतिलेखयति "पडिलेहित्ता" प्रतिलेख्य" दब्भसंथारगं संथरइ" दर्भसंस्तारकं संस्तृणोति "संथरित्ता" संस्तीर्य 'पुरत्थाभिमुहे" पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखः "संपलियंकनिसन्ने" संपल्यङ्क निषण्णः पल्यङ्कासनेनोपविष्टः "करयलपरिग्गहियं" करतलपरिगृहीतम् करतलाभ्यां परिगृहीतम् "दसनहं" दशनखम संयोजितहस्तद्वयस्य दशनखं भवति "सिरसावत्तं" शिरस्यावर्त्तम्। शिरसि आवर्त्तः दक्षिणावर्त्तेनावर्तनं परिभ्रमणं

मन्दगती से यतनापूर्वक चढे कि जो कडाइ स्थविर सलेखना की विधि संपादन कराने में कुशलमुनि थे। वहां जाकर उन्हों ने 'मेहघणसन्निगासं देवसन्निवायं पुढवीसिलावट्टयं पडिलेहेइ' काले मेघ के जैसे वर्णवाले-काले पृथवी शिला पट्ट की जिसकी सुन्दरता से आकृष्ट होकर जिस पर देव आते रहते थे प्रतिलेखना की। (पडिलेहित्ता (उसकी प्रतिलेखना करने के बाद फिर उन्हों ने (उच्चार पासवणभूमिं पडिलेहेइ) उच्चार प्रस्रवण योग्य भूमि की प्रतिलेखना की। (पडिलेहित्ता) इस तरह जब उनका प्रतिलेखना का कार्य समाप्त हो चुका-तब उसके बाद उन्होंने (दब्भसंथारगं संथरइ) दर्भ का संथारा बिछाया (संथारित्ता) बिछाकर फिर वे उस पर (पुरत्थाभिमुहे) पूर्वदिशा की ओर मुँह करके (संपलियंकनिसन्ने) पद्मासन से बैठ गये। बैठकर (करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एव वयासी) उन्हों ने अपने दोनो हाथों को इस प्रकार से अंजलि

યતનાપૂર્વક, તેમણે વિપુલાચલ પર્વત પર આરોહણ કર્યું ત્યાં જઇને "मेहघणसन्निगासं देवसन्निवायं पुढवीसिलावट्टयं पडिलेहेइ" કાળા મેઘના જેવા શ્યામ વર્ણવાળા, અને જેની સુંદરતાને કારણે દેવો પણ આકર્ષાઇને ત્યાં આવતાં હતા એવા પૃથ્વીશિલાપટ્ટકની તેમણે પ્રતિલેખના કરી "पडिलेहित्ता" તેની પ્રતિલેખના કરીને "उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ" ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણને યોગ્ય ભૂમિની પ્રતિલેખના કરી "पडिलेहित्ता" તેની પ્રતિલેખના કરીને "दब्भसंथारगं संथरइ" દર્ભનો સંથારો બિછાવ્યો "संथारित्ता" સંથારો બિછાવીને તેના પર "पुरत्थाभिमुहे" પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને "संपलियंकनिसन्ने" પદ્માસન કરીને બેસી ગયા એ આસને બેસીને "करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एव वयासी" તેમણે તેમના બન્ને હાથ એવી રીતે જોડયા કે એક હાથના નખ બીજા હાથના નખના સ્પર્શ કરે

प्रत्याख्यामि यावज्जीवम् " जाव मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि" यावत् मिथ्या दर्शनशल्यं प्रत्याख्यामि " एवं सव्वं असणपाणखाइमसाइम चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जावज्जीवाए " एवं सर्वमशनपानखादिम चतुर्विधमप्याहारं प्रत्या ख्यामि यावज्जीवम् " जं पि य णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव फुसंतु " यद् पि च खलु इदं शरीरमिष्टं कान्तं प्रियं यावत् स्पृशन्तु, इह यावत्पदेन "मणुन्नं" मनोज्ञम् इत्यारभ्य ' परीसहोवसग्गा ' परीषहोपसर्गाः, इत्यन्तानां पदानां ग्रहणं कर्तव्यम् ' फुसंतु ' इति मा स्पृशन्तु इति सम्बन्धः, ' त्ति कट्टु ' इति कृत्वा-इति विचार्य प्रयत्नेन परिपोषितम् " एयं पि णं ' एतदपि खलु शरीरमपि "चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं ' चरमैरन्तिमैः उच्छ्वास-निःश्वासैः "वोसिरामि" व्युत्सृजामि

भी मैं उन्हीं श्रमण भगवान महावीर की साक्षी पूर्वक समस्त प्राणाति पात का यावज्जीव-जब तक जीवन है तब तक-परित्याग करता हूं (जाव मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि) यावत्-मृषावाद से लेकर मिथ्या दर्शन शल्य तक के अठारह पापों का भी परित्याग करता हूं। (एवं) इसी तरह से सव्वं असणं, पाणं, खाइमं साइमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जावज्जीवाए) समस्त अशन का, पान का, खाद्यका, और स्वाद्यका इन चारों प्रकार के आहार का जीवन पर्यन्त के लिये त्याग करता हूं। तथा-'जं पि य णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव फुसंतु' जो यह मेरा शरीर है कि जिसे मैंने पहिले इष्ट 'कान्त' प्रिय आदि रूप में मान रखा था तथा इसे किसी भी परीषह आदि का स्पर्श न हो इस विचार से जिसे मैंने परिपालित किया था सो ' एयं पि णं चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं ' अब इस शरीर को भी मैं चरम उच्छ्वास नि:

वीरनी साक्षीએ હું સમસ્ત પ્રાણાતિપાતનો જીવનપર્યન્ત ત્યાગ કરૂ છું ' जाव मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि " મિથ્યાદર્શન શલ્ય પર્યન્તના અઢારે પાપસ્થાનોનો પણ જીવનપર્યંત પરિત્યાગ કરૂ છું " एवं " આ રીતે ' सव्वं असणं पाणं खाइमं साइमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जाव ज्जीवाए સમસ્ત અશન પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એ ચારે પ્રકારના આહારનો જીવનપર્યન્ત ત્યાગ કરૂ છું તથા " जं पि य णं इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव फुसंतु " આ શરીર કે જેને મે પહેલાં ઇષ્ટ, કાન્ત પ્રિય આદિ માન્યું હતું અને તેને કોઈ પણ પ્રકારની પીડા સહન કરવી ન પડે તે માટે હું ધ્યાન રાખતો હતો અને તે પ્રકારે તેનુ પરિપાલન કરતો હતો એ શરીરનો પણ " एयं पि णं चरमेहिं उस्सास निस्सासेहिं ' ચરમ ઉચ્છ્

वान् तत्र गत इह गतम् ज्ञानदृष्ट्या "त्ति कट्टु" इति कृत्वा 'वंदइ नमंसइ" वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम् वादीत् "पुव्वि पि मए" पूर्वमपि मया "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए" श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके = समीपे "सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए" सर्वः प्राणातिपातः प्रत्याख्यातो यावज्जीवम् "जावमिच्छादंसण-सल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए" यावत् मिथ्यादर्शनशल्यं प्रत्याख्यातं यावज्जीवम्। अत्र यावत्पदेन 'मुसावाए पच्चक्खाए" इत्यारभ्य "मायामोसा पच्चक्खाए" इत्यन्तानां अष्टादशानां पापानां ग्रहणं कार्यम् 'इयाणिं पियणं" इदानीमपि च खलु "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके "सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खामि जावज्जीवाए" सर्वं प्राणातिपातं

समवसरण में स्थित हुए वे भगवान् अपनी ज्ञानदृष्टिद्वारा यहां रहे हुए मुझे देखें। (त्तिकट्टु) ऐसा कहकर उन स्कन्दक अनगार ने (वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वहां से वंदना की उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार कर फिर उन्होंने (एवं वयासी) इस प्रकार से कहा-(पुव्विं पि मए समणस्स भग वओ महावीरस्स अंतिए) मैंने पहिले भी श्रमण भगवन महावीर के समीप (सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए) समस्त प्राणातिपातों का जीवन पर्यन्त त्याग कर दिया था (जाव मिच्छादंसण सल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए) यावत् मृषावाद से -लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक के अठारह पापों का भी जीवन पर्यन्त त्याग कर दिया था। (इयाणिं पि य णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खामि जावज्जीवाए) अब इस समय

વિરાજતા ભગવાન મહાવીર તેમની જ્ઞાનદૃષ્ટિ દ્વારા અહીં રહેલા મને જુવે "ति कट्टु" એ પ્રમાણે કહીને તે સ્કન્દક અણુગારે "वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્યાંથી જ વંદણા નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા "पुव्वि पि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए" મે પહેલા ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ "सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए" સમસ્ત પ્રાણાતિપાતોનો જીવન પર્યન્ત ત્યાગ કર્યો હતો "जाव मिच्छादंसणसल्ले पच्चक्खाए जावज्जीवाए" તથા મૃષાવાદથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય પર્યન્તના અઢારે પાપોનો મે જીવનપર્યન્ત ત્યાગ કર્યો હતો "इयाणिं पि य णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खामि जावज्जीवाए" અત્યારે પણ ભગવાન મહા-

ज्जित्ता " एकादशाङ्गान्यधीत्य " बहुपडिपुण्णाइं " बहुप्रतिपूर्णानि " दुवालसवासाइं " द्वादशवर्षाणि " समण्णपरियागं पाउणित्ता " श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा " मासियाए संलेहणाए " मासिक्या संलेखनया " अत्ताणं झूसित्ता ' आत्मानं जोषयित्वा " सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता " षष्टिं भक्तानि अनशनेन छित्त्वा " आलोइय पडिक्कंते" आलोचितप्रतिक्रान्ताः=आलोचितं गुरवे निवेदितं यदति चारजातं तत्प्रतिक्रान्तम्=अकरणविषयीकृतं यैस्ते आलोचितप्रतिक्रान्ताः अथवा आलोचितश्चासौ आलोचना पापप्रकाशनम्आलोचनाग्रहणात् प्रतिक्रान्तश्चमिथ्या-दुष्कृतप्रदानात्। इति आलोचितप्रतिक्रान्तः । " समाहिपत्त" समाधिप्राप्ताः शान्त चित्त "अणुपुव्विए" आनुपूर्व्या=क्रमेण 'कालगए" कालगताः मरणं प्राप्ताः ॥१९॥

भगवान् महावीर के (तहारूवाणं थेराणं अंतिए) तथा रूपवाले स्थविरों के समीप (सामाइयमाइयाइं) सामायिक आदि (एक्कारस अंगाइं) ग्यारह अंगों का (अहिज्जित्ता) अच्छी तरह से अध्ययन करके (बहु पडिपुण्णाइं) ठीक (दुवालसवासाइं) बारह वर्षतक (सामण्णपरियागं पाउणित्ता) श्रामण्यपर्याय का पालन किया–उसे पालन करके (मासियाए संलेहणाए) एक मास की संलेखना द्वारा उन्हों ने 'अत्ताणं झूसित्ता' अपनी आत्मा को युक्त करते हुए अर्थात्–लगातार एक महिने तक संलेखना का पालन करते हुए 'सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता' अनशन द्वारा साठ भक्तों का छेदन करके 'आलोइयपडिक्कंते' गुरु के समक्ष अपने अतिचारों का निवेदन करने से, उनसे फिर नहीं करने के कारण प्रतिक्रान्त मन अथवा अपने पापों के प्रकाशन द्वारा गृहीत मिथ्या दुष्कृत से आलोचित होकर प्रतिक्रान्त मन 'समाहिपत्ते' शान्त चित्त होकर 'आणुपुव्वीए' क्रमशः 'कालगए' कालधर्म को प्राप्त किया ॥सू०१९॥

ભગવાન મહાવીરના તે પ્રકારના સ્થવિરો પાસે " सामाइयमाइयाइं " સામાયિક આદિ " एक्कारसअंगाइं " અગિયાર અંગોનું " अहिज्जित्ता " સારી રીતે અધ્યયન કરીને " बहुपडिपुण्णाइं' પૂરાં " दुवालसवासाइं " બાર વર્ષ સુધી " सामण्णपरियागं पाउणित्ता " શ્રમણ્ય પર્યાયનું પાલન કર્યું તેનું પાલન કરીને " मासियाए संलेहणाए" એક માસના સંથારાથી " अत्ताणं झूसित्ता " પોતાની જાતને યુક્ત કરીને—" सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता " અનશન દ્વારા સાઠ ભક્તોનું છેદન કરીને (૨૯ ઉપવાસ પૂરા કરીને) ' आलोइय पडिक्कंते " ગુરુની સમક્ષ પોતાના અતિચારો (દોષો) નું નિવેદન કરીને અને એ રીતે તેની આલોચના દ્વારા પ્રતિક્રાન્ત બનીને ' समाहिपत्ते " શાન્ત ચિત્તે " आणुपुव्वीए " ક્રમશઃ ' काल गए ' કાળધર્મ પામ્યા ॥ સૂ૦ ૧૯ ॥

=परित्यजामि शरीरविषयं मोहमपि परित्यजामीति भावः "त्तिकट्टु" इति कृत्वा=इति परिचिन्त्य "संलेहणा झूसणा झूसिए" संलेखना जोषणा जुष्टः भत्तपाणपडियाइक्खिए" भक्तपानप्रत्याख्यातः=प्रत्याख्यातभक्तपानः "पाओवगए" पादपोपगतः पादपोपगमननामकं संस्तारकं संप्राप्तः "कालं अणवकंखमाणे विहरइ" कालं मृत्युम् अनवकांक्षन् अनिच्छन् विहरति तिष्ठतीति। "तएणं से खंदए अणगारे" ततः खलु स स्कन्दकोऽनगारः "समणस्स भगवओ महावीरस्स" श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "तहारूवाणां थेराणमतिए" तथारूपाणां स्थविराणामंतिके "सामाइयमाइयाइं" सामायिकादीनि "एक्कारसअंगाइ अहि-

---

श्वास तक छोड़ता हूं। अर्थात् मैं शरीरविषयक मोह का भी परित्याग करताहूं। 'त्तिकट्टु' इसप्रकार मन में विचार कर 'संलेहणा झूसणा झूसिए' काय और कषाय की कृश करनेवाली संलेखना को स्वीकार लिया 'भत्तपाणपडियाइक्खिए' उन स्कन्दक अनगार ने भक्त पान का प्रत्याख्यान कर दियाऔर 'पाओवगए' पादपोपगमन नामक संथारे में स्थित हो गये। उस स्थिति में उन्हों ने 'कालं अणवकंखमाणे विहरइ' अपने मरण की चाहना नहीं की, तात्पर्य कहने का यह है कि संलेखना में स्थित हुआ मुनि यदि अपने मरण की या जीवन की आशंका करता है-तो उसमें उसको अतिचार का पात्र होना पड़ता है। इसलिये यहां कहा गया है कि स्कन्दक अनगार ने पादपोपगमन संथारा धारण कर अपने मरण की आकांक्षा नहीं की अर्थात्-वह पादपोपगमन संथारा उनका बिलकुल निरतिचार था। (तएणं से खंदए अणगारे) इस तरह उन स्कन्दक अनगार ने (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण

વાસ નિશ્વાસ પર્યન્ત ત્યાગ કરૂં છું-એટલે કે એ શરીરનો મોહ પણ છોડું છું. "त्तिकट्टु" મનમાં એવો વિચાર કરીને "संलेहणा झूसणा झूसिए" કાયા અને કષાયોને ક્ષીણ કરનાર સંથારો કર્યો. "भत्तपाणपडियाइक्खिए" તેમણે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કર્યો "पाओवगए" પાદપોપગમન નામનો સંથારો કર્યો એ સ્થિતિમા તેમણે "काल अणवकंखमाणं विहरइ" પોતાના મરણની પણ આકાક્ષા રાખી નહીં. કારણ કે સંથારો કરનાર મુનિ જો પોતાના મરણની કે જીવનની આકાંક્ષા રાખે તો તેને અતિચાર દોષ લાગે છે. તેથી જ અહી કહ્યુ છે કે સ્કન્દક અણુગારે પાદપોપગમન સંથારો કરીને પોતાના મરણની આકાક્ષા કરી નહી. એ રીતે તેમનો પાદપોપગમન સંથારો અતિચાર દોષથી રહિત હતો "तएण से खंदए अणगारे" આ રીતે તે સ્કન્દક અણુગારે "समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए

बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता से णं भंते खंदए देवताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं च णं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ गोयमा महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ बुज्झिहिइ मुच्चिहिइ परिणिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणं अंतं करेहिइ ॥ सू०१७ ॥

॥ बिइयसयस्स पढमो उद्देसो समत्तो ॥ २ ॥

छाया—ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तः स्कन्दकमनगारं कालगतं ज्ञात्वा परिनिर्वाणवृत्तिकं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति कृत्वा पात्रचीवराणि गृह्णन्ति गृहीत्वा विपुलात् पर्वतात् शनैः शनैः प्रत्यवरोहन्ति प्रत्यवरुह्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति वन्दित्वा

'तएणं ते' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तएणं) इस के बाद (ते थेरा भगवंतो) उन स्थविर भगवंतों ने (खंदए अणगारं) स्कन्दक अनगार को (कालगयं जाणित्ता) कालगत जान कर (परिनिव्वाणवत्तियं काउसग्गं करेंति) उनके परिनिर्वाण निमित्त कायोत्सर्ग किया (करित्ता पत्तचीवराइं गिण्हंति) कायोत्सर्ग करके फिर उन्हों ने पात्र और चीवरों का-वस्त्रों को लिया (गिण्हित्ता) लेकर फिर वे (विउलाओ पव्वयाओ) उस विपुल पर्वत से (सणियं सणियं) धीरे २-ईर्यापथको मन करते हुए मन्दगति से (पच्चोरुहंति) नीचे उतरे। (पच्चोरुहित्ता) नीचे उतर कर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति)

"तएणं ते" इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ— (તએણં) ત્યાર બાદ (તે થેરા ભગવંતો) તે સ્થવિર ભગવંતોએ જાણ્યું કે (ખંદએ અણગારે) સ્કન્દક અણગાર (કાલગયં જાણિત્તા) કાળધર્મ પામ્યા છે તે જાણીને (પરિનિવ્વાણવત્તિયં કાઉસ્સગ્ગં કરેંતિ) તેમણે તેમના પરિનિર્વાણ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કર્યો (કરિત્તા પત્તચીવરાઇં ગિણ્હંતિ) કાયોત્સર્ગ કરીને તેમણે તેમના પાત્ર અને વસ્ત્રો લીધાં (ગિણ્હિત્તા) તે લઈને તેઓ (વિઉલાઓ પવ્વયાઓ) વિપુલાચલ પર્વત ઉપરથી (સણિયં સણિયં) મંદ ગતિથી (યતના પૂર્વક) (પચ્ચોરુહંતિ) નીચે ઉતર્યા (પચ્ચોરુહિત્તા) નીચે ઉતરીને (જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર

मूलम्–तएणं ते थेरा भगवंतो खंदयं अणगारं कालगयं जाणित्ता परिनिव्वाणवत्तियं काउसग्गं करेंति करित्ता पत्त-चीवराइं गिण्हंति गिण्हित्ता विउलाओ पव्वयाओ सणियं सणियं पच्चोरुहंति, पच्चोरुहित्ता जेणेव समणे भगवं महा-वीरे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी, एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए नामं अणगारे पगइ भद्दए पगइ विणीए पगइ उवसंते पगइ पयणु कोहमाणमायालोभे मिउमद्दवसंपन्ने अल्लीणे भद्दए विणीए से णं देवाणुप्पिए णं अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवित्ता समणाय समणीओय खामेत्ता, अम्हेहिं सद्धिं विउलं पव्वयं तं चेव निरवसेसं जाव अणुपुव्वीए कालंगए इमेयसे आयार भंडए भंते, त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पि-याणं अंतेवासी खंदए नामं अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा मम अंतेवासी खंदए णामं अणगारे पगइभद्दए जाव से णं मए अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पंचमहव्वयाइं तं चेव सव्वं अवसेसिअं नेयव्वं जाव आलोइअपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता तस्स णं खंदयस्स वि देवस्स

सदेव निरवशेषं यावदानुपूर्व्या कालं गतः इदञ्च तस्याचारमाण्डकम् १ भदंत इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्-एवं खलु देवानुप्रियाणामन्तेवासी स्कन्दको नामानगारः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गतः कुत्रोत्पन्नः गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् एवं खलु गौतम ! ममान्तेवासी स्कन्दको नामानगारः प्रकृतिभद्रको

(विउलं पव्वयं तं चेव निरवसेसं जाव आणुपुव्वीए कालं गए) विपुल पर्वतपर गये थे-(यहां सब अवशिष्ट कथन जैसा पहिले लिखा गया है समझ लेना चाहिये) अब वे स्कन्दक अनगार क्रमशः कालधर्म को प्राप्त हो चुके हैं (इमेय से आयारभंडए) ये उनके आचारभाण्डक-उपकरण हैं। इतने में (भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भदन्त ! ऐसा कहकर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार कर (एवं वयासी) फिर प्रभु से उन्हों ने इस प्रकार पूछा। (एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए णाम अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिंगए, कहिं उववन्ने) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय के शिष्य स्कन्दक नामके अनगार काल अवसर में काल करके कहां गये हैं ! कहां उत्पन्न हुए हैं ! (गोयमा) हे गौतम ! इस प्रकार संबोधित करके (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान् महावीर ने (भगवं गोयमं एवं वयासी) भगवान् गौतम से इस प्रकार कहा

(अम्हेहिं सद्धिं) अमारी साथे। विउलं पव्वयं तं चेव निरवसेसं जाव आणुपुव्वीए कालं गए) विपुलाचल पर्वत पर गया हता (अहीं समस्त कथन आगळ कह्या प्रमाणे समजवुं) ते स्कन्दक अणगार क्रमशः कालधर्म पाम्या छे (इमे य से आयारभंडए) आ तेमना पात्र वस्त्र आदि उपकरणो छे त्यारे (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) भगवान गौतमे श्रमण भगवान महावीर ने 'हे भदन्त !" एवुं संबोधन करीने वंदणा नमस्कार कर्या. (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदणा नमस्कार करीने तेमणे महावीर प्रभुने आ प्रमाणे प्रश्न पूछ्यो (एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए णामं अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ?) हे भदन्त ! आप देवानुप्रियना शिष्य स्कन्दक नामना अणगार काळ अवसरे काळधर्म पामीने क्यां गया छे ? क्यां उत्पन्न थया छे ? (एटले के क्यां गतिमां गया छे) (गोयमा !) हे गौतम !' ए प्रमाणे संबोधन करीने (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीरे (भगवं गोयमं एवं

नमस्यित्वा एवमादिषुः । एवं खलु देवानुप्रियाणामन्तेवासी स्कन्दको नामागारः प्रकृतिभद्रकः प्रकृतिविनीतः प्रकृत्युपशान्तः प्रकृति प्रतनु क्रोधमानमायालोभो मृदुमार्दवसंपन्न आलीनो भद्रको विनीतः स खलु देवानुप्रियैरभ्यनुज्ञातः सन् स्वयमेव पञ्चमहाव्रतान्यारोप्य श्रमणांश्च श्रमणीश्च क्षमयित्वा अस्माभिः सार्धं विपुलं पर्वतं

जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां पर वे आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की-नमस्कार किया (वदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार कर (एवं वयासी) फिर वे इस प्रकार से कहने लगे-(एवं खलु देवाणुप्पियाण अंतेवासी खंदए णामं अणगारे पगइभद्दए पगइविणीए' पगइउवसंते' पगइपयणुकोहमाणमायालोभे) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय के शिष्य स्कन्दक नाम के अनगार कि जो प्रकृति से विनीत थे 'प्रकृति से उपशान्त थे' प्राकृति से प्रतनु क्रोध मान, माया और लोभ वालेथे (मिउमद्दवसंपन्ने) प्रकृति से अत्यन्त निरभिमानी थे (अल्लीणे भद्दए विणीए) तथा तप संयम आदि अनुष्ठानों के करने में जो सदा तत्पर रहते थे' भद्रक थे' और विनीत थे (से णं देवाणुप्पिएणं अब्भणुन्नाए समाणे) वे आप देवानुप्रिय से आज्ञा प्राप्त कर (सयमेव पंच महव्वयाइं अरोवित्ता) अपने आप पांच महाव्रतों को आरोपित करके (समणा य समणीओ खामेत्ता) तथा श्रमण और श्रमणियांसे (क्षमापना) खमतखामणा करके (अम्हेहिं सद्धिं) हमलोगोंके साथ

વિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને (समण भगवं महावीर वदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યા (वदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યું— (एवं खलु देवाणुप्पियाण अंतेवासी खंदए णाम अणगारे पगइ भद्दए, पगइ विणीए, पगइ उवसंते, पगइपयणुकोहमाणमायालोभे) હે ભદન્ત! આપ દેવાનુપ્રિયના શિષ્ય, સ્કન્દક નામના અણગાર કે જે ભદ્ર, વિનીત અને ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળા હતા જેનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ ક્રોધ, માન, માયા અલ્પ પ્રમાણ મા જ હતા, (मिउमद्दवसंपन्ने) જેઓ અત્યંત નિરભિમાની હતા, (अल्लीणे भद्दए विणीए) જેઓ તપ, સયમ આદિ અનુષ્ઠાનો કરવા માટે સદા તત્પર રહેતા હતા, જેઓ ભદ્ર અને વિનીત પ્રકૃતિવાળા હતા, (से णं देवाणुप्पिएण अमणुन्नाए समाणे) તેઓ આપ દેવાનુપ્રિયની અનુજ્ઞા લઈ ને (सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवित्ता) પોતાની જાતે જ પાચ મહાવ્રતો અંગીકાર કરીને (समणा य समणीओ खामेत्ता) સાધુ અને સાધ્વીઓને ખમાવીને

न्तरम् खलु च्युत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उपपत्स्यते गौतम! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति मोत्स्यते मोक्ष्यते परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति ॥ सू० १७ ॥

टीका—"तएण ते थेरा भगवंतो" ततः स्कन्दकस्य कालगमनानन्तरम् खलु ते स्थविरा भगवन्तः "खदय अणगार कालगय जाणित्ता" स्कन्दकम् अनगारं कालगतं ज्ञात्वा "परिनिव्वाणवत्तिय काउसग्गं करे ति" परिनिर्वाणप्रत्ययं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति। परिनिर्वाणं मरणं तत्र मरणे यत् शरीरस्य परिष्ठापन तदपि परिनिर्वाणमेव तदेव प्रत्ययो हेतुर्यस्य स परिनिर्वाणप्रत्ययस्तम् परिनिर्वाणप्रत्ययम्

कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ) हे भदन्त! वे स्कन्दक देव देव लोक से अपनी आयु के क्षय होने पर, भव के क्षय होने पर, स्थिति के क्षय होने पर च्यवकर कहां जावेंगे, कहां उत्पन्न होंगे? (गोयमा) हे गौतम! (महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, बुज्झिहिइ मुच्चिहिइ, परिणिव्वाहिइ, सव्वदुक्खाण अतं करेहिइ) वे स्कन्दक देव अच्युत देवलोक सेच्यव कर महाविदेह क्षेत्र में सिद्ध होंगे, बुद्ध होंगे मुक्त होंगे परि निवृत होंगे और समस्त दुःखों का अन्त करेंगे ॥ सू० १७ ॥

टीकार्थ—(तएण ते थेरा) स्कन्दक के कालगत हो जाने के बाद उन स्थविर भगवन्तों ने (खदयं अणगारं कालगयं जाणित्ता) स्कन्दक अन गार को कालगत जानकर (परिनिव्वाणवत्तियं काउसग्गं करेंति) परि निर्वाणप्रत्ययवाला कायोत्सर्ग किया। परिनिर्वाण शब्द का अर्थ मरण है। इस मरण में जो शरीर का परिष्ठापन होता है वह भी परिनिर्वाण ही है। यह परिनिर्वाण जिसे कायोत्सर्ग करने में कारण होता है, वह

ववज्जिहिइ) हे भदन्त! ते स्कन्दकदेव देवलोकमांथी तेमना आयुनो क्षय थता, भवनो क्षय थता, स्थितिनो क्षय थता त्यांथी च्यविने क्यां जशे? क्यां उत्पन्न थशे? (गोयमा!) हे गौतम! (महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, बुज्झिहिइ मुच्चिहिइ, परिणिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणं अंत करेहिइ) ते स्कन्दक देव अच्युत देवलोकमांथी च्यवीने महाविदेह क्षेत्रमां सिद्ध थशे, बुद्ध थशे मुक्त थशे, परिनिवृत थशे अने समस्त दुःखोनो अंत करनार थशे ॥ सू० १७ ॥

टीकार्थ–(तएण ते थेरा खदयं अणगारं कालगय जाणित्ता) ते स्थविरोए ज्यारे जाण्युं के स्कन्दक अणगार कालधर्म पाम्या छे, त्यारे तेमणे (परिनिव्वाणवत्तियं काउसग्गं करेंति) परिनिर्वाण प्रत्ययवाळो कायोत्सर्ग कर्यो परिनिर्वाण एटले मरण आ मरणमां जे शरीरनुं परिष्ठापन थाय छे तेनु नाम पण परिनिर्वाण ज छे आ परिनिर्वाण जे कायोत्सर्ग करवामां कारणरूप

यावत् स खलु मयाभ्यनुज्ञातः सन् स्वयमेव पञ्चमहाव्रतान्यारोप्य तदेव सर्वमवशिष्टं नेतव्यं यावदालोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा अच्युते कल्पे देवतयोत्पन्नः तत्रास्त्येकेषां देवानां द्वाविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता। तस्य स्कन्दकस्यापि देवस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता। स भदन्त ! स्कन्दको देवस्तस्मात् देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेणान-

-(एवं खलु गोयमा) हे गौतम ! (मम अंतेवासी खंदए णामं अणगारे पगइ भद्दए जाव से णं मए अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाइं तं चेव सव्वं अवसेसियं नेयव्वं जाव आलोइय पडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने) मेरा अंतेवासी स्कन्दक अनगार कि जो प्रकृति भद्र आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले थे यावत् वे मुझ से आज्ञा लेकर स्वयं पांच, महाव्रतों को अंगीकार करके यावत् आलोचित प्रतिक्रान्त होकर समाधि प्राप्त कर, काल अवसर में कालकर अच्युत नाम के बारहवें देवलोक में देव की पर्याय से उत्पन्न हुए हैं। (तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) वहां पर कितनेक देवों की बाईस सागरोपम प्रमाण स्थिति कही गई है। (तस्स णं खंदयस्स वि देवस्स बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) वहां उस स्कन्दक देव की भी बाईस सागरोपम प्रमाण स्थिति है। (से णं भंते ! खंदए देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता

वयासी) ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યુ, (एवं खलु गोयमा !) હે ગૌતમ ! (मम अंतेवासी खंदए णाम अणगारे पगइ भद्दए जाव से णं मए अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पंचमहव्वयाइं त चेव सव्वं अवसेसियं नेयव्वं जाव आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने) મારા શિષ્ય સ્કન્દક અણગાર કે જેઓ પ્રકૃતિ ભદ્ર આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા હતાં, જેમણે મારી અનુજ્ઞા મેળવીને સ્વય પાચ મહાવ્રતો ધારણ કરીએ (અહીં પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવાનુ છે તે કથન ક્યા સુધી ગ્રહણ કરવુ જોઈએ ?) આલોચન દ્વારા પ્રતિક્રાન્ત થઈને, શાન્ત ચિત્તે, કાળધર્મ પામીને અચ્યુત નામના બારમા દેવલોકમા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા છે. (तत्थणं अत्थेगइयाण देवाण बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) તે દેવલોકમા દેવોની સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની કહી છે (तस्स ण खंदयस्स वि देवस्स बावीस सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता) ત્યા આ સ્કન્દક અણગારની કાળ-સ્થિતી પણ બાવીસ સાગરોપમની છે (से णं भंते ! खंदए देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएण भवक्खएण [illegible] अणंतर चय चइत्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं

' उवागच्छित्ता ' उपागत्य " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति " वंदित्ता नमंसित्ता " वन्दित्वा नमस्यित्वा " एवं वयासी " एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् । किमवादीदित्याह " एवं खलु देवानुप्रियाणामन्तेवासी । " खंदए नाम अणगारे पगइ भद्दए " स्कन्दक नामानगारः प्रकृतिभद्रकः प्रकृत्या स्वभावेन भद्रः इति प्रकृतिभद्रकः " पगइ विणीए " प्रकृति विनीतः स्वभावेनैव विनयवान् " पगइ उवसंते " प्रकृत्युपशान्तः प्रकृत्या स्वभावेनैवोपशमवृत्तिमानित्यर्थः । " पगइपयणुकोहमाणमायालोभे " प्रकृति प्रतनुक्रोधमानमायालोभः स्वभावत एव प्रतनुक्रोधमानमायालोभः " मिउमद्दवसंपन्ने " मृदुमार्दवसंपन्नः परिणाममृदुमार्दवयुक्तः " अल्लीणे "

जहाँ श्री श्रमण भगवान महावीरप्रभु विराजमान थे वहां पर आये । 'उवागच्छित्ता' वहां आकर उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान महावीर को वंदना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार करके ' एवं वयासी ' फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार कहा, क्या कहा-सो सूत्रकार इसी बात को प्रकट करते हैं— 'एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए नाम अणगारे पगइभद्दए ' हे भदन्त ' आप देवानुप्रिय के अंतेवासी स्कन्दक नाम के अनगार जो स्वभाव से भद्र थे ' 'पगइविणीए ' स्वभाव से ही विनीत थे ' ' उवसंते ' स्वभाव से ही जो उपशान्त वृत्ति वाले थे ' पगइपयणुकोहमाणमायालोभे ' स्वभाव से ही जिनके क्रोध ' मान ' माया और लोभ अतिशय अल्प मात्रा में थे ' ' मिउमद्दवसंपन्ने ' स्वभाव से ही सुन्दर परिणामवाले मार्दव धर्म से जो युक्त थे ' ' अल्लीणे ' तप और संयम आदि की

જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરપ્રભુ બિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યાં આવીને તેમણે " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યા " वंदित्ता नमंसित्ता " વંદણા નમસ્કાર કરીને " एवं वयासी " આ પ્રમાણે કહ્યું-" एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए नामं अणगारे पगइभद्दए " હે ભદન્ત ! આ દેવાનુપ્રિયના શિષ્ય સ્કન્દક નામના અણગાર કે જે સ્વભાવે ભદ્ર હતા, " पगइविणीए " જેઓ સ્વભાવે વિનીત હતા, " उवसंते " જેઓ સ્વભાવે ઉપશાંતવૃત્તિવાળા હતા " पगइ पयणु कोहमाणमाया लोभे " જેમના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ અતિશય અલ્પ પ્રમાણમાં હતા, " मिउमद्दवसंपन्ने " સ્વભાવથી જ સુંદર પરિણામવાળા માર્દવ ધર્મથી જેઓ યુક્ત હતા, " अल्लीणे " તપ, સંયમ

कायोत्सर्गम् मरणनिमित्तं मरणानन्तरं क्रियमाणं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, अथवा मरणनिमित्तकं ध्यानविशेषं कुर्वन्तीत्यर्थः 'करित्ता' कायोत्सर्गं कृत्वा 'पत्तचीवराइ गिण्हंति' पात्रचीवराणि गृह्णन्ति, तदीयपात्रवस्त्रादीनां ग्रहणं कुर्वन्ति "गेण्हित्ता" गृहीत्वा "विउलाओ पव्वयाओ सणियं सणियं पच्चोरुहन्ति" विपुलात् पर्वतात् शनैः शनैः प्रत्यवरोहन्ति-अधोऽवतरन्ति – विपुलनामकपर्वते स्कन्दकस्य मरणमभूत् । मृतं तदीयं शरीरं परिष्ठाप्य तदीयोपकरणानि – उपादाय ते स्थविरास्ततः पर्वतात् निवृत्ता बभूवु इति भाव । "पच्चोरुहित्ता" प्रत्यवरुह्य "जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छन्ति

कायोत्सर्ग परिनिर्वाण प्रत्यय कायोत्सर्ग कहलाता है इस कयोत्सर्ग का कारण मरण होता है और यह मरण के अनन्तर किया जाता है। अथवा– (परिनिव्वाणवत्तियं काउसग्गं) का तात्पर्य ऐसा भी होता है, कि मरण है निमित्त जिसका ऐसा जो ध्यान विशेष किया जाता है वह परिनिर्वाणप्रत्यय कायोत्सर्ग है। (करित्ता) इस कायोत्सर्ग को करके 'पत्तचीवराइं' स्कन्दक अनगार के जो पात्र वस्त्र आदि थे वे सब उन्हों ने ले लिये 'गेण्हित्ता' उठाकर (विउलाओ पव्वयाओ सणियं सणियं पच्चोरुहंति) वे उस विपुल पर्वत से धीरे २ मन्द चाल से यतनापूर्वक नीचे उतरे। अर्थात्विपुल पर्वत पर स्कन्दक का मरण हो गया सोउनके मृत शरीर की परिष्ठापना करके वे उनके' उपकरणों को लेकर वहां से वापिस लौट आये। 'पच्चोरुहित्ता वापिस लौटकर वे 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ'

હોય છે, તે કાયોત્સર્ગને (પરિનિર્વાણ પ્રત્યય કાયોત્સર્ગ કહે છે તે કાયોત્સર્ગનું કારણ મરણ હોય છે, અને તે મરણ પછી કરવામા આવે છે અથવા (परिनिव्वाणवत्तिय काउसग्गं) નું એવુ તાત્પર્ય થાય છે કે જેનું નિમિત્ત મરણ છે એવા વિશિષ્ટ ધ્યાનને (પરિનિર્વાણ પ્રત્યય કાયોત્સર્ગ) કહે છે. (करित्ता) એવો કાયોત્સર્ગ કરીને, (पत्तचीवराइं) સ્કન્દક અણગારનાં પાત્ર, વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણ તેમણે લઈ લીધા ((गेण्हित्ता) તે ઉપકરણોને લઇને (विउलाओ पव्वयाओ सणिय सणिय पच्चोरुहंति) તેઓ વિપુલાચલ પર્વત પરથી ધીરે ધીરે–મંદ ગતિયે–યતના પૂર્વક નીચે ઉતર્યા એટલે કે વિપુલાચલ પર્વત પર સ્કન્દક અણગાર મરણ પામ્યા પછી તેમના મૃત શરીરની પરિષ્ઠાપના કરીને, તેઓ તેમના ઉપકરણોને લઈને ત્યાથી પાછા ફર્યા (पच्चोरुहित्ता) ત્યાંથી નીચે પાછા ફરીને તેઓ. (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ)

स्कन्दकस्य पारलौकिकं वृत्तान्तं ज्ञातु भगवन्तं पृच्छति भंते इत्यादि । "भंते त्ति भगवं गोयमे" भदंत इति संबोध्य भगवान् गौतमः "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारमवादीत् किमवादीत् तत्राह 'एवं खलु' इत्यादि एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए नाम अणगारे काल मासे कालं किच्चा कहिंगए कहिं उववन्ने" एवं खलु देवानुप्रियाणामन्तेवासी स्कन्दको नामानगारः कालमासे कालं कृत्वा । कुत्रगतः कुत्रोत्पन्नः ? भगवान् कथयति "गोयमा" हे गौतम इति संबोध्य "समणे भगवं महावीरे" श्रमणो भगवान् महावीरः "भगवं गोयमं एवं वयासी" भगवन्तं गौतममेवमवादीत् "एवं खलु गोयमा" एवं खलु हे गौतम ! "मम अंतेवासी खंदए नाम अणगारे" ममान्तेवासी स्कन्दको नामानगारः "पगइ भद्दए" प्रकृति भद्रकः 'जाव'

के मुख से ऐसे वचनों को सुनकर 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतम ने स्कन्दक के पारलौकिक वृत्तान्त को जानने के लिये 'भंते त्ति' हे भदन्त ! इस प्रकार संबोधित करके 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' पहिले श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, नमस्कार किया। 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार कर 'एवं वयासी' फिर उन्हों ने प्रभु से इस प्रकार पूछा-' एवंखलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी खंदए नामं अणगारे' हे भदंत ! आप देवानुप्रिय के अंतेवासी स्कन्दक अनगार 'कालमासे कालं किच्चा' कालमास में-कालके अवसर काल करके (कालं गए) मर और (कहिं गए) कहां गये हैं 'कहिं उववन्ने' और कहां पर उत्पन्न हुए हैं ? उत्तर देते हुए तब प्रभु ने उनसे कहा -'गोयमा' हे गौतम ! 'मम अंतेवासी खंदए णामं अणगारे' मेरा अंतेवासी स्कन्दक अनगार जो 'पगइभद्दए' प्रकृति से भद्र थे 'से णं

પ્રભુવાની જિજ્ઞાસાથી ' ભંતેત્તિ " હે ભદન્ત ! એવું સંબોધન કરીને, " સમણં ભગવં મહાવીરં વંદઇ નમંસઇ' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને પહેલાં તો વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા ' વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી " વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-" એવં ખલુ દેવાણુપ્પિયાણં અંતેવાસી ખંદએ ણામં અણગારે " હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયના અંતેવાસી (શિષ્ય) સ્કન્દક અણગાર ' કાલમાસે કાલં કિચ્ચા " કાળમાસે-કાળ અવસરે કાળ પામીને-" કાલગએ " કાળધર્મ (મરણ) પામીને ' કહિં ગએ" ક્યાં ગયા છે ? (કહિં ઉવવન્ને " ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે ? ત્યારે પ્રભુએ તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો- " ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " મમ અંતેવાસી ખંદએ ણામં અણગારે " મારા અંતેવાસી સ્કન્દક અણગાર, કે જેઓ ' પગઇ ભદ્દએ ' ભદ્ર

आलीनः=तपः संयमादितत्परः "भद्दए" भद्रकः=कल्याणस्वरूपः "विणीए" विनीतः=विनयसंपन्नः "सेणं देवाणुप्पिएहिं अब्भणुन्नाए समाणे" स खलु देवानुप्रियैरभ्यनुज्ञातः सन् "सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवित्ता" स्वयमेव पञ्चमहाव्रतान्यारोप्य "समणाय समणीओय खामेत्ता" श्रमणांश्च श्रमणीश्च क्षमयित्वा "अम्हेहिं सद्धिं" अस्माभिः सार्धम् "विउलं पव्वयं" विपुल पर्वतम् "तं चेव निरवसेसं" तदेव निरवशेषम्=पूर्वोक्तमेव सर्वम् अत्र वाच्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह="जाव आणुपुव्वीए कालं गए" यावदानुपूर्व्या कालं गतः, अत्र यावत्पदेन "सणियं सणियं दुरुहइ" इत्यारभ्य "समाहिपत्ते" इत्यन्तस्य ग्रहण कर्त्तव्यम्। आनुपूर्व्या मरण प्राप्तः। "इमेयसे आयारभंडए" इदश्च भवदग्रे स्थापितं तस्याचारभण्डकमस्तीति स्थविराणामेतादृशं वाक्यमाकर्ण्य गौतमः

आराधना में ही जिन्हों ने अपना शेष जीवन व्यतीत किया' 'भद्दए' अतएव कल्याण स्वरूप 'विणीए' विनीत ऐसे 'सेणं' वे स्कन्दक अनगार 'देवाणुप्पिएहिं अब्भणुन्नाए समाणे' आप देवानुप्रिय से आज्ञा प्राप्त कर 'सयमेव पंचमहव्वयाइं' अपने आप पांच महाव्रतों को आरोपित करके 'समणाय समणीओ य' श्रमण एवं श्रमणियों से क्षमा याचना कर 'अम्हेहिं सद्धिं' हमलोगों के साथ 'विउल पव्वयं' विपुल पर्वत पर 'सणियं सणियं' धीरे २ चढे यहां पर 'तं चेव निरवसेसं जाव आणुपुव्वीए कालं गए' बाकी का और सब पूर्वोक्त कथन 'जाव आणुपुव्वीए कालं गए' यहां तक लगा लेना चाहिये। 'इमे य से आयारभंडए' ये जो हम लोगों ने लाकर आप के समक्ष स्थापित किये हैं। उन्हीं स्कन्दक अनगार के आचार भाण्डक—उपकरण है। स्थविरों

આદિની આરાધનામા જ જેમણે પોતાનું બાકીનું જીવન વ્યતીત કર્યું હતું, "भद्दए" જેઓ અતિશય ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળા હતા, "विणीए" જેઓ વિનીત હતા, એવા "सेण" સ્કન્દક અણુગાર "देवाणुप्पिएहिं अब्भणुन्नाए समाणे" આપ દેવાનુપ્રિયની આજ્ઞા લઇને "सयमेव पचमहव्वयाइं" પોતાની જાતે જ પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કરીને "समणा य समणीओ य" શ્રમણ અને શ્રમણિને (સાધ્વીઓ) ખમાવીને "अम्हेहिं सद्धिं" અમારી સાથે "विउल-पव्वय" વિપુલાચલ પર્વત પર "सणिय सणिय" ધીરે ધીરે આરોહણ કરીને "त चेव निरवसेस जाव आणुपुव्वीए कालंगए" "जाव अणुपुव्वीए कालं गए" સુધી સૂત્રમા આવતુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું "इमे य से आयारभडए" આ તેમના પાત્ર વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણ છે તેમ સ્થવિરોના મુખથી આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને "भगवं गोयमे" ભગવાન ગૌતમે સ્કન્દકનું પારલૌકિક વૃત્તાંત

अच्युतकल्प देवो जात इति भावः "तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीसं साग रोवमाइं ठिई पण्णत्ता" तत्र खलु अच्युतकल्पे देवानां द्वाविंशति सागरोपमाणि स्थिति प्रज्ञप्ता "तत्थ णं खंदयस्स वि देवस्स बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" तस्य खलु स्कन्दकस्यापि देवस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता। गौतमः पृच्छति "से णं भंते" स खलु भदन्त ! "खंदए देवे" स्कन्दको देवः 'ताओ देवलोगाओ" तस्मात् देवलोकात् "आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं" आयुः क्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण, तत्र आयुः क्षयेणायुष्कर्मदलिक निर्जर णेन भवक्षयेण, देवगतिनिबन्धकर्मणां गत्यादीनां निर्जरणेन स्थितिक्षयेण आयुष्क र्मणः स्थितिवेदनेन "अणंतरं" अनन्तरम् "चयं" देवगतिसम्बन्धिनं शरीरं "चइत्ता" त्यक्त्वा त्यक्त्वा कहिं गच्छिहिइ" कुत्र गमिष्यति "कहिं उववज्जि

स्कन्दक अनगार मर कर अच्युत कल्प में देव की पर्याय से उत्पन्न हुए हैं। (तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) वहां पर कई एक देवों की बाईस सागरोपमप्रमाण स्थिति कही गई है सो (तत्थ णं खंदयस्स वि देवस्स बावीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) उस स्कन्दक देव की भी बाईस सागरोपम प्रमाण स्थिति है। अब भगवान गौतमस्वामी उस देव के विषय में पुनः प्रभु से पूछते हैं-(से णं भंते ! खंदए देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं, अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ) हे भदन्त ! वह स्कन्दक देव उस देवलोक से आयुष्कर्म के दलिकों की निर्जरा होनेसे, देवभव के कारणभूत गत्यादिक कर्मों की निर्जरा होने से तथा आयुष्ककर्म की स्थिति का वेदन कर लेने से देव भवसंबंधी शरीर का परित्याग कर कहां जावेगा, कहां उत्पन्न होगा ?। इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं-

બારમાં દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા. 'तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" ते દેવલોકમાં કેટલાક દેવોનું આયુષ્ય બાવીસ સાગરોપમનું હોય છે 'तत्थ णं खंदयस्स वि देवस्स बावीस सागरो वमाइं ठिई पण्णत्ता" એજ પ્રમાણે તેમનું સ્કન્દક અણગારનું આયુષ્ય પણ બાવીસ સાગરોપમનું સમજવું ગૌતમસ્વામી તે દેવના વિષયમાં બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે 'से णं भंते! खंदए देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणं तरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ' હે ભદન્ત ! તે સ્કન્દક દેવ, તે દેવલોકમાં આયુ કર્મના દલિકોની નિર્જરા થતાં, દેવભવના કારણરૂપ ગત્યાદિક કર્મોની નિર્જરા થતાં તથા આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિનું વેદન કરી લીધા પછી દેવભવ સંબંધી શરીરનો પરિત્યાગ કરીને ક્યાં જશે, ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? તેનો ઉત્તર

यावत् अत्र यावत्पदेन 'पिगइ त्रिगीए' इत्यारभ्य 'त्रिणीए' इत्यन्त स्कन्दक विशेषणानां ग्रहणं कर्त्तव्यम् "सेणं मए अब्भणुन्नाए समाणे" स स्कन्दकः खलु मयाऽभ्यनुज्ञातः सन् "सयमेव पंचमहव्वयाइं आरोवित्ता" स्वयमेव पञ्चमहाव्रतान्यारोप्य "तं चेव सव्वं अवसेसियं नेयव्वं" तदेव सर्वमवशिष्टं नेतव्यम् समणा य समणीओ य खमित्ता" इत्यारभ्य "सट्ठिभत्ताइं अणसणाए छेदित्ता" इति पर्यन्तं सर्वं ज्ञातव्यम् 'आलोइय पडिक्कंते" आलोचित प्रतिक्रान्तः "समाहिपत्ते" समाधिप्राप्तः "कालमासे कालं किच्चा" कालमासे कालं कृत्वा "अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने" अच्युते कल्पे द्वादशदेवलोके देवतया उपपन्नः देवो भूत्वा समुत्पन्नः विलक्षण तपश्चरणयुक्तं संयमं समाराध्य मृत्वा स्कन्दकः

मए अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाइं आरोहेत्ता त चेव सव्वं अवसेसियं नेयव्वजाव आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने' यावत् मेरी अनुमति से स्वयं पंच महाव्रतों को आरोपित करके (यहां पर बाकी का समस्त कथन पहिले कहे हुए कथन की तरह ही समझ लेना चाहिये) यावत्-आलोचित प्रतिक्रान्त बन समाधि प्राप्त कर कालमास में कालकरके अच्युत देवलोक में गये हैं और वहां देव की पर्याय से उत्पन्न हुए हैं। 'त चेव सव्वं अंवसेसियं नेयव्वं) ऐसा जो कहा है, सो उससे (समणाय समणीओ य खामेत्ता) यहां से लगाकर (सट्ठि भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता) यहां तक का सब पाठ ग्रहण करलेना चाहिये। तात्पर्य कहने का यह है कि-विलक्षण तपश्चरण से युक्त संयम को आराधित करके

પ્રકૃતિના હતા. "से ण मए अब्भणुन्नाए समाणे सयमेव पचमहव्वयाइ आरोहेत्ता तं चेव सव्वं अवसेसिय नेयव्व जाव आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने" મારી અનુજ્ઞા લઈને પોતાની જાતે જ પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કરીને (અહીં બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવાનું છે) ક્યાં સુધી તે કથન ગ્રહણ કરવાનું છે? તો સૂત્રકાર કહે છે કે "આલોચના દ્વારા પ્રતિક્રાન્ત બનીને શાન્તચિત્તે કાળધર્મ પામ્યા, ત્યાંસુધી પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું કાળધર્મ પામીને તેઓ અચ્યુતદેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા છે "त चेव सव्व अवसेसिय नेयव्व" આ પ્રમાણે જે કહેલું છે તેથી "समणाय समणीओ य खामेत्ता"થી શરૂ કરીને 'सट्ठिं भत्ताइ अणसणाए छेदित्ता" પર્યંતનો પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિલક્ષણ તપસ્યાથી યુક્ત સંયમની આરાધના કરીને સ્કન્દક અણગાર મરીને અચ્યુત દેવલોક નામના

॥ अथ द्वितीयशतके द्वितीयोद्देशक प्रारभ्यते ॥

द्वितीय शतकीय द्वितीयोद्देशकस्य संक्षेपेण विचारणीया विषयाः, कति समुद्घाताः कियन्त इति गौतमस्य प्रश्नः । वेदनासमुद्घात–कषायसमुद्घात–मरणसमुद्घात वैक्रियसमुद्घात – तैजससमुद्घात–आहारकसमुद्घात–केवलिसमुद्घातभेदात् सप्तसमुद्घाताः इति भगवतः उत्तरम् भावितात्मानगारस्य वर्णनमिति॥

केन मरणेन मृतस्य जीवस्य संसारो वर्द्धते इति अस्यैव शतकस्य प्रथमोद्देशके कथितम् मरणञ्च समुद्घातसमवहतस्य भवति प्रकारान्तरेणापि भवतीति प्रार

दूसरे शतक का द्वितीय उद्देशक प्रारंभ

द्वितीय शतक संबंधी द्वितीय उद्देशक में जिन २ विषयों का विचार किया गया है, वे संक्षेप से इस प्रकार हैं ।

प्रश्न—समुद्घात कितने होते हैं–ऐसा गौतम का प्रश्न

उत्तर–समुद्घात सात होते हैं–एक वेदना समुद्घात, दूसरा कषाय समुद्घात, तीसरा मरण समुद्घात, चौथा वैक्रिय समुद्घात, पांचवां तैजस समुद्घात, छट्ठा आहारक समुद्घात, और सातवां केवली समुद्घात, इस प्रकार से ये सात समुद्घात होते हैं–ऐसा प्रभु का उत्तर, भावितात्मा अनगारका वर्णन (किस मरण से मरे हुए जीव का संसार बढता है) ऐसा प्रश्न द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में किया गया और उसका उत्तर भी वहीं पर दे दिया गया। इसी प्रश्न से यह बात भी संबंध रखती है कि मरण दो प्रकारसे हो सकता है–एक मारणांतिकसमुद्घातपूर्वक और दूसरा मारणांतिकसमुद्घात के बिना, इसलिये मार गाथा

બીજા શતકના બીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

બીજા શતક ના બીજા ઉદ્દેશકમાં જે જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે વિષયો સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે—

ગૌતમનો પ્રશ્ન સમુદ્ઘાત કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર—સમુદ્ઘાત સાત હોય છે (૧) વેદના સમુદ્ઘાત, (૨) કષાય સમુદ્ઘાત (૩) મરણ સમુદ્ઘાત (૪) વૈક્રિય સમુદ્ઘાત (૫) તૈજસ સમુદ્ઘાત (૬) આહારક સમુદ્ઘાત અને (૭) કેવલિ સમુદ્ઘાત આ પ્રકારનો પ્રભુ નો ઉત્તર ભાવિતાત્મા અનગારનું વર્ણન.

"કયા મરણથી મરતા જીવનો સંસાર વધે છે ?" આવો પ્રશ્ન પહેલા શતકમાં પૂછવામાં આવ્યો છે અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે તે પ્રશ્ન સાથે આ વાતનો પણ સંબંધ છે કે મરણ બે પ્રકારના છે-(૧) મારણાંતિક

हिइ" कुत्रोत्पत्स्यते भगवानाह—' गोयमा ' हे गौतम ! " महाविदेहेवासे सिज्झिहिति" महाविदेहे वर्षे महाविदेहक्षेत्रे सेत्स्यति सिद्धो भविष्यति ' बुज्झिहिइ ' भोत्स्यते केवलालोकेन लोकालोकं ज्ञास्यति " मुच्चिहिइ " मोक्ष्यते कर्म बन्धनात् पृथक् भविष्यति " परिणिव्वाहिइ " परिनिर्वास्यति कर्मसंतापाभावेन शीतली भविष्यति " सव्वदुक्खाणं अन्तं करिहिइ " सर्वदुःखानाम्=शारीरमानस दुःखानाम् अन्तं नाशं करीष्यतीति ॥ सू० १७ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥२–१॥

(गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहित्ति, बुज्झहिइ, मुच्चिहिइ, परिणिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणमंतं करिहिइ) हे गौतम ! वह स्कन्दक देव वहां से च्युत होकर महाविदेह क्षेत्र से (सिज्झहिइ) सिद्ध होगे, (बुज्झिहिइ) केवल ज्ञानरूप आलोक से लोकालोकके जानने वाले होंगे, (मुच्चिहिइ) कर्मबन्धन सेसर्वथा पृथक्भूत होजावेंगे (परिनिव्वाहिइ) शारीरिक, मानसिक समस्त दुःखों का अन्त–अभाव–करदेंगे ॥ १७ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के दूसरे शतकका पहला उद्देशक समाप्त ॥२–१॥

આપતાં પ્રભુ કહે છે–" गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहित्ति, बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ, सव्वदुक्खाणमंतं करिहिइ " હે ગૌતમ ! તે સ્કન્દક દેવ ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાથી " सिज्झिहिइ " સિદ્ધ પદ પામશે, ' बुज्झिहिइ " કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોકથી લોકાલોકને જાણનાર થશે, " मुच्चिहिइ " કર્મબંધનથી સર્વથા મુક્ત થઇ જશે, " परिनिव्वाहिइ " કર્મરૂપ સંતાપના અભાવને લીધે બિલકુલ શીતલ થઇ જશે, અને (सव्वदुक्खाणमंतं करिहिइ " શારીરિક, માનસિક સમસ્ત દુઃખોના અન્ત (અભાવ) કરશે ॥ સૂ ૧૬ ॥
॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨–૧॥

॥ अथ द्वितीयशतके द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीय शतकीय द्वितीयोद्देशकस्य संक्षेपेण विषयाणीया विषया, कति समुद्घाता निरूपता इति गौतमस्य प्रश्नः । वेदनासमुद्घात-कषायसमुद्घात-मरणसमुद्घात वैक्रियसमुद्घात - तैजससमुद्घात-आहारकसमुद्घात-केवलिसमुद्घातभेदात् सप्तसमुद्घाताः इति भगवतः उत्तरम् भाविनात्मा अनगारस्य वर्णनमिति ॥

केन मरणेन मृतस्य जीवस्य संसारः वर्धते इति प्रश्नोत्र प्रथमोद्देशके कथितम् मरणश्च समुद्घातसमवहतस्य भवति यथास्याऽतस्मादपि भवतीति द्वार

दूसरे शतक का द्वितीय उद्देशक प्रारंभ

द्वितीय शतक संबंधी द्वितीय उद्देशक में जिन २ विषयों का वि चार किया गया है, वे संक्षेप से इस प्रकार हैं ।

प्रश्न—समुद्घात कितने होते हैं—ऐसा गौतम का प्रश्न

उत्तर—समुद्घात सात होते हैं—एक वेदना समुद्घात, दूसरा कषाय समुद्घात, तीसरा मरण समुद्घात, चौथा वैक्रिय समुद्घात, पांचवां तैजस समुद्घात, छट्ठा आहारक समुद्घात, और सातवां केवली समुद्घात, इस प्रकार से ये सात समुद्घात होते हैं—ऐसा प्रभु का उत्तर, भावितात्मा अनगारका वर्णन (किस मरण से मरे हुए जीव का संसार बढता है) ऐसा प्रश्न द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में किया गया और उसका उत्तर भी वहीं पर दे दिया गया । इसी प्रश्न से यह बात भी संगत हो जाती है कि मरण दो प्रकारका हो सकता है—एक मारणान्तिकसमुद्घात सहित और दूसरा मारणान्तिकसमुद्घात के बिना, इसलिये यहां समु

બીજા શતકના બીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

બીજા શતકના બીજા ઉદ્દેશકમાં જે જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે વિષયો સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે—

ગૌતમનો પ્રશ્ન સમુદ્ઘાત કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર—સમુદ્ઘાત સાત હોય છે (૧) વેદના સમુદ્ઘાત, (૨) કષાય સમુદ્ઘાત (૩) મરણ સમુદ્ઘાત (૪) વૈક્રિય સમુદ્ઘાત (૫) તૈજસ સમુદ્ઘાત (૬) આહારક સમુદ્ઘાત અને (૭) કેવલિ સમુદ્ઘાત આ પ્રકારનો પ્રશ્ન ને ઉત્તર ભાવિતાત્મા અનગારનું વર્ણન

"કયા મરણથી મરતા જીવનો સંસાર વધે છે ?" આ પ્રશ્ન પહેલા ઉદ્દેશકમાં પૂછવામાં આવ્યો છે અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે તે પ્રશ્ન સાથે આ વાતનો પણ સંબંધ છે કે મરણ બે પ્રકારનું છે (૧) મારણાન્તિક

गाथोक्त समुद्घातस्वरूपं निरूपयति "कइणं भन्ते समुद्घाया" इत्यादि।

मूलम्–कइणं भंते ! समुग्घाया पन्नत्ता गोयमा ! सत्त समुग्घाया पन्नत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए एवं समुग्घाय पदं छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं भाणियव्वं जाव वेमाणियाणं कसायसमुग्घाया अप्पाबहुयं। अणगारस्स णं भंते! भावियप्पणो केवलिसमुग्घाये जाव सासयं, अणागयद्धं कालं चिट्ठंन्ति, समुग्घायपदं नेयव्वं ॥ १ ॥

छाया–कति खलु भदन्त! समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः? गौतम! सप्त समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातः एवं समुद्घातपदं छाद्मस्थिकसमुद्घातवर्जं भणितव्यम् यावद्वैमानिकानाम् कषायसमुद्घाताः अल्पबहुत्वम्। अनगारस्य खलु भदन्त!

में कहे हुए समुद्घात का स्वरूप सूत्रकार निरूपित करते हैं–(कइणं भंते समुग्घाया) इत्यादि।

सूत्रार्थ–(कइणं भंते समुग्घाया पण्णत्ता) हे भदन्त! समुद्घात कितने प्रकारके हैं?। (गोयमा) हे गौतम! (सत्त समुग्घाया पण्णत्ता) समुद्घात सात प्रकारसे कहे गये हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (वेयणासमुग्घाए) वेदना समुद्घात, (एवं समुग्घायपदं छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं भाणियव्व) इस तरह समुद्घात पद जानना चाहिये। परंतु इसमें आए हुए छाद्मस्थिक–छद्मस्थ सम्बन्धी समुद्घात नहीं कहना चाहिये। (जाव वेमाणियाणं कसायसमुग्घाया अप्पा बहुयं) इस तरह यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये। कषायसमुद्घात तथा अल्पबहुत्व कहना

સમુદ્ઘાતપૂર્વક અને (૨) મારણાંતિક સમુદ્ઘાત વગર, તેથી દ્વારગાથામાં કહેલા સમુદ્ઘાતનુ સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે—"कइण भंते! समुग्घाया" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(कइणं भंते! समुग्घाया पण्णत्ता?) હે ભગવન્ સમુદ્ઘાત કેટલા પ્રકારના છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सत्तसमुग्घाया पण्णत्ता) સમુદ્ઘાત સાત પ્રકારના કહ્યા છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (वेयणा समुग्घाए) વેદના સમુદ્ઘાત (एव समुग्घायपद छाउमत्थियसमुग्घयवज्ज भाणियव्वं) આદિના ભેદથી જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા દર્શાવ્યા છે તે પ્રમાણે સાત સમુદ્ઘાત સમજવા પણ તેમા આવતા છાદ્મસ્થિક સમુદ્ઘાતનો અહીં સમાવેશ કરવો જોઇએ નહી (जाव वेमाणियाण कसायसमुग्घाया अप्पाबहुय) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્ત જાણવુ કષાય સમુદ્ઘાત તથા અલ્પ બહુત્વ કહેવું.

भावितात्मनः केवलिसमुद्घातः यावत् शाश्वतम् अनागताद्ध कालं तिष्ठंति समुद्घातपदं नेतव्यम् ॥

टीका-'कइण भंते ! समुग्घाया पण्णत्ता' कति खलु भदन्त ! समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तत्र हन्धातोः समुत्सर्गैकात् क्तप्रत्यये कृते सति समुद्घात इतिपदं सिध्यति हन् धातोर्हनन मितिरूपं भवति तत्र हननं निर्गरणम् समुपसर्गस्य एकीभावोऽर्थः 'उत्' इत्युपसर्गस्य प्राबल्यमर्थः तथा चैकीभावेन प्राबल्येन च घातोनिर्गरणं समुद्घातः अथैकीभावः केन सह कस्यात्र विवक्षित ? इतिचेदभोच्यते यदा खलु आत्मा वेदनादिसमुद्घातगतो भवति तदा वेदनादि विषयकानुभवज्ञानाकारेण परिणतो भवतीतिवेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहात्मन एकीभावो भवति। अयाय भावः भाव-

(अणगारस्स णं भंते ! भाविअप्पणो केवलिसमुग्घाए जाव सासयं अणागयद्धं कालं चिट्ठंति ?) हे भदन्त ! भावितात्मा अनगार के केवलिसमुद्घात होता है। यावत् वे सिद्ध शाश्वत अनागताद्धाकालतक रहते हैं क्या ? (समुग्घायपदं नेयव्वं) समुद्घात पद जानना चाहिये ॥

टीकार्थ—(कइणं भंते ! समुग्घाया पण्णत्ता) हे भदन्त ! समुद्घात कितने प्रकार के कहे गये हैं ? एकीभाव से प्रबलतापूर्वक हनन करना याने आत्मप्रदेशों का बाहर निकालना समुद्घात कहलाता है।

शंका-आपने जो समुद्घात का ऐसा शब्दार्थ किया है-सो यह एकी भाव किसका किसके साथ यहां विवक्षित हुआ है ? उत्तर-जब आत्मा वेदना आदि समुद्घातवाला होता है उस समय वह वेदनादि के विषय करने वाला अनुभवरूप ज्ञानके आकारसे परिणत हो जाता है। तात्पर्य-इस कथन

(અણગારસ્સ ણં ભંતે ! ભાવિયપ્પણો કેવલિસમુગ્ઘાએ જાવ સાસયં અણાગયદ્ધં કાલં ચિટ્ઠંતિ ?) હે ભદન્ત ! ભાવિતાત્મા અણગાર કેવલિ સમુદ્ઘાત કરે છે ? (ત્યાંથી શરૂ કરીને) તે સિદ્ધ શાશ્વત, અનાગતાદ્ધાકાલ સુધી રહે છે ? (પર્યન્તનું કથન ગ્રહણ કરવું) (સમુગ્ઘાયપયં નેયવ્વં) આ પ્રશ્નનો જવાબ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના સમુદ્ઘાત પદમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે સમજવો.

ટીકાર્થ—"કઇણં ભંતે ! સમુગ્ઘાયા પણ્ણત્તા ?" હે ભદન્ત ! સમુદ્ઘાત કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? એકજ ભાવથી પ્રબળતાપૂર્વક ઘાત નિર્ગરણ કરવું તેનું નામ સમુદ્ઘાત છે.

શંકા—આપ સમુદ્ઘાતનો અર્થ સમજાવતા જે એક જ ભાવની વાત કરો છો તે કોનો કોની સાથેનો એક જ ભાવ અહીં સમજવો ?

ઉત્તર— જ્યારે આત્મા વેદના આદિ સમુદ્ઘાત વાળો થાય છે ત્યારે તે વેદનાદિને વિષય કરનાર અનુભવ રૂપ જ્ઞાનના આકારે પરિણમે છે કહેવાનું

ल्येन कथं भवतीतिचेदत्र कथ्यते यस्मात्कारणात् वेदनादिसमुद्घाते परिणत आत्मा बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरेऽनुभवयोग्यान् उदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्य अनुभूयच निर्जरयति आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्टान् शातयति ततः प्राबल्येन घातइति कथ्यते भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि "गोयमा" हे गौतम!

का यह है कि जिस प्रकार घट को जानने वाला आत्मा घट को जानते समय तद्विषयक ज्ञान केआकारसे परिणत हो जाता है–तभी वह घट को जानता है–इसी प्रकार वेदना आदि समुद्घात करने वाला आत्मा भी जब तक वेदना आदि समुद्घात को विषय करनेवाले ज्ञान से युक्त नहीं होगा, तबतक वह वेदनादि समुद्घात को नहीं जान सकेगा, अतः जब वह उन्हें जानेगा तो यह बात निश्चित है कि वह तद्विषयक ज्ञान के आकार में परिणत हो गया है। तभी वह उन्हें जान सका है। इस तरह से जो वेदनाआदि के अनुभव–ज्ञान केसाथ आत्मा का तदाकाररूप से परिणमन होता है वही आत्मा और वेदना आदि अनुभव ज्ञान का एकीभाव है। तात्पर्य कहने का यही है कि जिस समुद्घात में आत्मा की प्रवृत्ति हो रही हो उसके अनुभव ज्ञान के साथ वह आत्मा एकमेक होकर उन संबधी कर्मों को आत्मप्रदेशोंसे बहार निकालना यही समुद्घात का शब्दार्थ है। और जब आत्मा वेदना आदि समुद्घात के रूप में परिणत हो जाता है–तब वह वेदनीय आदि कर्म के प्रदेशों को कि जो कालान्तर में अनुभव करनेके योग्य हों उन्हें उदीरणा के द्वारा खींचकर उदय में लाता है–उदय में

તાત્પર્ય એ છે કે જેમ ઘટ (ઘડો) ને જાણનારો આત્મા ઘડાને જાણતી વખતે તે ઘટને જાણે છે- એજ પ્રમાણે વેદના આદિ સમુદ્ઘાત કરનારો આત્મા પણ જ્યાં સુધી વેદના આદિ સમુદ્ઘાત વિષયક જ્ઞાન વાળો નહીં થાય, ત્યા સુધી તે વેદનાદિ સમુદ્ઘાતને જાણી શકશે નહીં જો તે તેને જાણશે તો તે વાત નિશ્ચિત છે કે તે તેના વિષેના જ્ઞાનના આકારમા પરિણત થઇ ગયો છે. ત્યારે જ તે તેને જાણી શકે છે એજ પ્રમાણે વેદના આદિના અનુભવ–જ્ઞાનની સાથે આત્માનું જે તદાકાર રૂપે પરિણમન થાય છે તેને જ આત્મા અને વેદના આદિ અનુભવ જ્ઞાનનો એકીભાવ કહે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે સમુદ્ઘાતમા આત્મા એકમેક થઇને તેની સાથે સંબંધ રાખનારા કર્મોને આત્મપ્રદેશોથી અલગ કરે છે, એનુ નામજ સમુદ્ઘાતછે–એજ સમુદ્ઘાતનો શબ્દાર્થ છે, અને જ્યારે આત્મા વેદના આદિ સમુદ્ઘાતરૂપે પરિણમે છે ત્યારે તે કાલાન્તરે અનુભવવાને યોગ્ય કર્મપ્રદેશોને ઉદીરણા દ્વારા ખેંચીને

'सत्तसमुग्घाया पन्नत्ता' सप्तसमुद्घाताः प्रज्ञप्ता 'तंजहा' तद्यथा 'वेदना समुग्घाए' वेदनासमुद्घातः एवं च वेदना समुद्घातादय यथा प्रज्ञापनासूत्रे कथितास्तथैव इहापि ज्ञातव्या इत्याशयेनाह 'एवं' इत्यादि "एवं समुग्घायपयं छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं भाणियव्वं' एवं समुद्घातपदं छाद्मस्थिकसमुद्घातवर्जं भणितव्यम् 'छाउ

लाकर उनका वेदन करता है–फिर उनकी निर्जरा करता है। अर्थात्-आत्मप्रदेशों के साथसंश्लिष्ट हुए उन वेदनीय आदि कर्म प्रदेशों की यह आत्मा परिशाटना करता है, यही प्रबलता पूर्वक घात है। तात्पर्य यह है कि जो वेदनीय आदि कर्मों के प्रदेश कालान्तर में उदय आने केयोग्य थे उन्हें वेदनीयादि समुद्घातवाला हुआ आत्मा उदीरणा करणरूप प्रबलता–के बल से उदय में लाकर खपा देता–दूर कर देता है–सो इस प्रकार से यह खपा देना–दूर करना ही प्रबलता पूर्वक घात है। इस तरह समुद्घात का अर्थ स्पष्ट करके भगवान गौतम स्वामी के प्रश्न का उत्तर देते हुए कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम! (सत्त समुग्घायापन्नत्ता) ये समुद्घात सात कहे गये हैं। ये वेदना समुद्घात आदि के भेद से सात हो जाते हैं। और जिस प्रकार से ये प्रज्ञापना सूत्र में कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये, इसी आशय से सूत्रकार ने (एवं समुग्घायपयं छाउमत्थिय समुग्घायवज्जं भाणियव्वं) ऐसा कहा है (छाद्मस्थिक समुद्घातको छोडकर) इसका

ઉદયમાં લાવે છે-ઉદયમાં લાવીને તેમનુ વેદન કરે છે અને ત્યાર બાદ તેની નિર્જરા કરે છે એટલે કે આત્મપ્રદેશોની સાથે સંશ્લિષ્ટ (લાગેલાં) તે વેદનીય આદિ કર્મ પ્રદેશોની તે આત્મા પરિશાટના કરે છે, એનું નામ જ પ્રબળતા પૂર્વક ઘાત (નિર્જરણ) -છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વેદનીય આદિ કર્મના જે પ્રદેશો કાળાન્તરે ઉદયમાં આવવા યોગ્ય હતા તેમને વેદનીય આદિ સમુદ્ઘાત યુક્ત થયેલો આત્મા ઉદીરણાકરણ રૂપ પ્રબળતા દ્વારા ઉદયમાં લાવીને ખપાવી નાખે છે-દૂર કરી નાખે છે- એ પ્રમાણે તેને દૂર કરવાની અથવા ખપાવવાની ક્રિયાને જ "પ્રબળતા પૂર્વક ઘાત" કહે છે

આ પ્રમાણે સમુદ્ઘાતનો અર્થ સ્પષ્ટ કરીને હવે સૂત્રકાર ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોનો ભગવાન મહાવીરે જે ઉત્તર આપ્યો તે સમજાવે છે (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सत्तसमुग्घाया पण्णत्ता) સમુદ્ઘાત સાત કહ્યા છે વેદના સમુદ્ઘાત આદિના ભેદથી તેના સાત પ્રકાર પડે છે તેનું પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં જે વર્ણન કર્યું છે તે અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે એમ સમજાવવા માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે (एवं समुग्घायपयं छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं भाणियव्वं) છાદ્મસ્થિક સમુદ્ઘાતને

मस्थिय समुग्घायवज्जं ' इति यथा ' कइणं भंते ! छाउमत्थिअसमुदघायापन्नत्ता ' इत्यादि प्रकरणमत्र न वाच्यम् तेषां पटक्त्वात्, अत्रतु सप्तसमुद्घातानां प्रकरण मिति। " समुग्घायपयं " इतिप्रज्ञापनायाः पट्त्रिंशत्तमं समुद्घातपदमिहनेतव्यम् तच्चेत्थम् ' कइणं भन्ते। समुग्घाया पण्णत्ता ' ' गोयमा ! सत्त समुग्घा पण्णत्ता ' " ते जहा " " वेयणा समुग्घाए इत्यादि समुद्घातविषये भवति इयं गाथा-

" वेयणकसायमरणे वेउव्वियतेउए आहारे ॥
केवलिए चेवभवे, जीवमणुस्साणसत्तेव " ॥

तात्पर्य इस प्रकार से है-(कइणं भंते। छाउमत्थिय समुग्घाया पन्नत्ता) हे भदन्त। छाद्मस्थिक समुद्घात कितने कहेगये हैं ? सो इस प्रकरणको यहां छोड देना-अर्थात्-यह प्रकरण यहां ग्रहण नहीं करना चाहिये, क्यों कि छाद्मस्थिक समुद्घात छह होते हैं और यहां प्रकरण चल रहा है सात समुद्घातका सो प्रज्ञापना सूत्र में जो सात समुद्घात का प्रकरण आया है उसे ही यहां समुद्घात प्रकरण समझनेके लिये ग्रहण करना चाहिये, छह समुद्घात का वर्णन करनेवाला प्रकरण यहां ग्रहण नहीं करना चाहिये। शेष सब ग्रहण कर लेना चाहिये। (समुग्घायपयं) यह प्रज्ञापना का छत्तीसवां पद है इसमें समुद्घात संबंधी विवेचन हुआ है सो इस पद को यहां लेना चाहिये, यह पद इस प्रकार से है (कइणं भंते। समुद्घाया पण्णत्ता गोयमा सत्त समुद्घाया पण्णत्ता, ते जहा वेयणा समुद्घाए, कसायसमुद्घाए) इत्यादि। समुद्घातके विषयमें यह गाथा भी है-

---

છોડીને આ કથનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—(कइणं भंते ! छाउमत्थिय समुग्घाया पन्नत्ता ?) હે ભદન્ત ! છાદ્મસ્થિક સમુદ્‌ઘાત કેટલા છે ? તો તેને લગતા પ્રકરણને અહીં છોડી દેવાનુ છે-તે પ્રકરણ અહી ગ્રહણ કરવાનું નથી, કારણ કે છાદ્મસ્થિક સમુદ્‌ઘાત છ હોય છે અને અહીં સાત સમુદ્‌ઘાતોનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યુ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા સાત સમુદ્‌ઘાતોનુ જે પ્રકરણ છે તે પ્રકરણ જ અહી સમુદ્‌ઘાત પદથી ગ્રહણ કરવાનું છે, છ સમુદ્‌ઘાતોનું વર્ણન કરનાર પ્રકરણ અહી ગ્રહણ કરવાનુ નથી કારણ કે સમુદ્‌ઘાત તો સાત છે. (समुग्घायपय) તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું છત્રીસમુ પદ છે તેમા સમુદ્‌ઘાતોનું વર્ણન કર્યું છે તો તે છત્રીસમુ પદ અહી ગ્રહણ કરવાનું છે. તે પદ આ પ્રમાણે છે (कइण भंते ! समुग्घाया पण्णत्ता ! गोयमा ! सत्तसमुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा- वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए) ઇત્યાદિ ! સમુદ્‌ઘાત વિષે આ ગાથા પણ છે

छाया—वेदना कषाय मरणं वैक्रियं तैजसं चाहारकम् ।
केवलिकं चैव भवेत् जीवमनुष्याणां सप्तैव ॥

तत्र जीवपदे मनुष्यपदे च सप्तापि समुद्घाताः भवन्ति नारकादिषु यथायोग्यं विज्ञेयाः। तत्र वेदनासमुद्घातेन समवहत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलानां शातनं विनाशं करोति ।१। कषायसमुद्घातेन समवहत आत्मा कषायपुद्गलानां शातनं करोति ।२। मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहत आत्मा आयुष्यकर्मपुद्गलानां शातनं करोति ।३। वैक्रियसमुद्घातेन समवहत आत्मा स्वप्रदेशान् शरीराद् बहिर्निष्कास्य शरीर विष्कम्भबाहल्यमात्रम्, आयामतश्च संख्येययोजनपरिमितं दण्डं निसृजति निसृज्य

"वेयणकसायमरणे, वेउव्वि य तेउए य आहारे।
केवलिए चेव भवे, जीवमणुस्साण सत्तेव ॥ १ ॥

इस गाथा के अनुसार जीव पद और मनुष्यपद में ये सात समुद्घात होते हैं । नारक आदि जीवों में तो इन सातमें से यथायोग्य समुद्घात ही होते हैं । सात नहीं होते हैं ।

वेदना समुद्घात वाला जीव वेदनीय कर्मके पुद्गलों का नाश करता है १। कषाय समुद्घातवाला जीव कषायके पुद्गलोंका नाश करताहै २। मारणान्तिक समुद्घात से युक्त हुआ आत्मा आयुष्क कर्म के पुद्गलोंका नाश करता है ३। वैक्रियसमुद्घात से युक्त हुआ जीव अपने आत्म प्रदेशों को शरीर से बाहर निकाल कर उनका एक मोटा संख्यात योजनतक लंबा दंड बनाता है, इस दंड की चौडाई दंड बनाने वाले व्यक्ति के शरीर के जितनी ही होती है। दंड करने के बाद वह आत्मा यथास्थूल वैक्रियशरीर नाम कर्मके पुद्गलोंको कि जिन्हें इसने पहिलेसे

वेदना कषाय मरणं वैक्रियं तैजसं चाहारकम् ॥
केवलिकं चैव भवेत्, जीवमनुष्याणां सप्तैव ॥ १ ॥

આ ગાથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે જીવપદ અને મનુષ્યપદમાં સાત સમુદ્ઘાત હોય છે. નારકાદિ જીવોમાં તો તે સાતમાંથી યોગ્યતા અનુસાર સમુદ્ઘાતો જ થાય છે, સાતે સમુદ્ઘાત થતા નથી, વેદના સમુદ્ઘાતવાળો જીવ વેદનીય કર્મોના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે કષાય સમુદ્ઘાત વાળો જીવ કષાયના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત વાળો જીવ આયુષ્કકર્મોના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે વૈક્રિય-સમુદ્ઘાત વાળો જીવ પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢીને તેનો મોટો જાડો, સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ લાંબો દંડ બનાવે છે, તે દંડની પહોળાઈ તે દંડ બનાવનાર વ્યક્તિના શરીર જેટલી જ હોય છે દંડ બનાવ્યા પછી તે આત્મા યથાસ્થૂલ વૈક્રિય શરીર નામ કર્મના પુદ્ગલો કે જેમને તેણે

च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति = विनाशयति, यथा सूक्ष्मांश्चादत्ते ।

"वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहन्नइ संखेज्जाइंजोयणाइं दंडं निसिरइ अहावायरे-पोग्गले परिसाडेइ अहासुहुमे पोग्गले आइन्ति"

वैक्रियसमुद्घातेन समवहंति. संख्येयानि योजनानि दण्डं निसृजति यथा बादरान् पुद्गलान् परिशातयति यथा सूक्ष्मान् पुद्गलानाददातीति। छाया--

एवं तैजसाहारकसमुद्घातावपि व्याख्येयौ केवलिसमुद्घातेन समवहतः केवलि वेदनीयादिकर्म पुद्गलान् शातयति इति।

एतेषु सर्वेषु समुद्घातेषु शरीरात् जीवप्रदेशानां बहिर्निर्गमनं भवति. सर्वे चैते-समुद्घाता अन्तर्मुहूर्त्तमाना भवन्ति। केवलं केवलिसमुद्घातोऽष्टसामयिकः। एते च

बांध रक्खा है नष्ट करता है और उनके नष्ट करनेके बाद वह आत्मा यथासूक्ष्म वैक्रियशरीरनामकर्मके पुद्गलोंको ग्रहण करता है। कहा भी है। "वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहन्नइ, संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ, अहाबायरे पोग्गले परिसाडेइ, अहासुहुमे पोग्गले आइयंति" जीव वैक्रियसमुद्घात करता है। इस समुद्घात में वह संख्यात योजनतक अपने आत्मप्रदेशों को दण्डाकार रूप में लंबा करता है, यथा बादर पुद्गलों की वह परिशाटना करता है और यथासूक्ष्म पुद्गलों को वह ग्रहण करता है। इसी तरह से तैजस समुद्घात और आहारक समुद्घात इन दो समुद्घातों को भी जानना चाहिये।

इन समस्त समुद्घातों में शरीर से जीव के प्रदेशों का बाहर निकलना होता है। इन सब समुद्घातों का काल अन्तर्मुहूर्त का होता है।

પહેલેથી બાંધી રાખ્યાં હોય છે, તેમને નષ્ટ કરે છે અને તેમનો નાશ કર્યા પછી તે આત્મા યથાસૂક્ષ્મ વૈક્રિય શરીર નામકર્મના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. કહ્યુ પણ છે- (वेउव्वय समुग्घाएणं समोहन्नइ, सखेज्जाइ जोयणाइं दंडं निसिरइ, अहावायरे पोग्गले परिसाडेइ अहासुहुमे पोग्गले आइयंति) જીવ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે તે સમુદ્ઘાતમાં તે પોતાના આત્મપ્રદેશોને દંડાકારે સંખ્યાત યોજન સુધી લંબાવે છે, યથા બાદર પુદ્ગલોની તે પરિશાટના કરે છે અને યથાસૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને તે ગ્રહણ કરે છે એજ પ્રમાણે તૈજસ સમુદ્ઘાત અને આહારક સમુદ્ઘાત વિષે પણ સમજવું તે બધા સમુદ્ઘાતોમા આત્મપ્રદેશોનું શરીરમાંથી બહાર નિર્ગમન (નીકળવાની ક્રિયા) થાય છે તે બધા સમુદ્ઘાતોનો સમય અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે. ફક્ત કેવલિ ——નો કાળ આઠ સમયનો કહ્યો છે.

समुद्घाता एकेन्द्रिय विकलेन्द्रियाणा माद्यास्त्रय एव भवन्ति। वायुनारकाणां चत्वारः समुद्घाताः। देवानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां च पञ्च। मनुष्याणां तु सप्त समुद्घाता भवन्तीति। एकेन्द्रियादारभ्य मनुष्यपर्यन्त समुद्घातेषु अल्पत्वबहुत्वं विदर्शयितुमाह 'जाव इत्यादि " जाव वेमाणियाणं ' यावत् वैमानिकानाम् एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तं समुद्घातप्रकरण प्रज्ञापनातो विज्ञेयमिति "कसायसमुग्घाया अप्पाबहुयं" कषायसमुद्घाताः अल्पबहुत्वं च वक्तव्यम्। सप्तसमुद्घाता भवन्ति। तत्र वेदनासमुद्घात पूर्वं कथितः, अन्ये च षट् कषायसमुद्घा-

सिर्फ एक केवलि समुद्घात ही ऐसा है कि जिस का काल आठ समय का कहा गया है। एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रिय जीवों के आदि के तीन अर्थात्-वेदनीय, कषाय और मारणान्तिक समुद्घात होते हैं। वायु कायिक जीवों के और नारक जीवों के आदिके चार अर्थात्-पूर्वोक्त तीन और चौथा वैक्रिय समुद्घात होते हैं। देव और पंचेन्द्रिय तिर्यंच इन के पांच अर्थात् पूर्वोक्त चार और पांचवा तैजस समुद्घात होते हैं। मनुष्यों के सातों ही समुद्घात होते हैं।

एकेन्द्रिय से लेकर मनुष्यपर्यन्त जो समुद्घात कहे गये हैं उनमें सूत्रकार अल्पबहुत्व कहने के लिये (जाव वेमाणियाण) ऐसा कहते हैं- इसका तात्पर्य यह है कि एकेन्द्रियसे लेकर वैमानिक देवों तक समुद्घात का प्रकरण प्रज्ञापना सूत्र में कहा गया है सो वहांसे यह प्रकरण जान लेना चाहिये। ' कसायसमुग्घाया अप्पाबहुयं ' कषाय समुद्घात तथा अल्प बहुत्व कहना चाहिये समुद्घात सात होते हैं। इनमें वेदना

એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવો શરૂઆતના ત્રણ-એટલે કે વેદનીય, કષાય અને મારણાન્તિક-સમુદ્ઘાત કરે છે વાયુકાયિક જીવો તથા નારક જીવો શરૂઆતના ચાર સમુદ્ઘાત કરે છે-એટલે કે પૂર્વોક્ત ત્રણ સમુદ્ઘાત અને ચોથો વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કરે છે દેવ અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ શરૂઆતના પાંચ-પૂર્વોક્ત ચાર અને તૈજસ-સમુદ્ઘાત કરે છે મનુષ્યો સાતે સાત સમુદ્ઘાત કરે છે

એકેન્દ્રિયથી લઇને મનુષ્ય પર્યન્તના જે સમુદ્ઘાતો કહ્યા છે તેમાં અલ્પ બહુત્વ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-(जाव वेमाणियाण) તેનું તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિયથી લઇનેવૈમાનિક દેવો સુધીના જીવનું સમુદ્ઘાતનું પ્રકરણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આપેલુ છે તે અહીં તે પ્રકરણમાં આપ્યા પ્રમાણે કથન સમજવું (कसाय समुग्घाया अप्पाबहुय) કષાય સમુદ્ઘાત તથા અલ્પબહુત્વ કહેવુ જોઈએ. સમુદ્ઘાત સાત છે તેમાંથી વેદના સમુદ્ઘાતના વિષયમાં આગળ

तमारणान्तिकसमुद्घात–वैक्रियसमुद्घात-तैजससमुद्घाताहारकसमुद्घातकेवलि-समुद्घातभेदात्. अत्र प्रज्ञापनासूत्रे षट्त्रिंशत्तमं चरमं समुद्घातपदं ज्ञातव्यं केवलं छाद्मस्थिकसमुदघातो नाध्येतव्यः अनेनैव प्रकारेण यावद्वैमानिकानां वैमानिक पर्यन्तं ज्ञातव्यम् तथा अल्पबहुत्वञ्चापि तत्रत्यमेव विज्ञेयमिति समुदितार्थ इति.

गौतमः पुनः पृच्छतिः 'अणगारस्स इत्यादि " अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो ' अनगारस्य खलु भदन्त ! भावितात्मनः " केवलिसमुग्घाए " केवलि समुद्घातो भवति । अस्य वर्णनं केवलिसमुद्घातगतं प्रज्ञापनासूत्रस्य षट्त्रिंशत्तम-समुद्घातपदोक्तं सर्वं संग्राह्यम् किंपत्पर्यन्तमित्याह ' जाव' इति=यावत्–तथाहि–

समुद्घात पहिले कहा गया हैं) अन्य और छह (कषायसमुद्घात, मारणान्तिक समुद्घात, वैक्रियसमुद्घात तैजस–समुद्घात आहारकसमुद्घात और केवलिसमुद्घात) ये समुद्घात हैं । प्रज्ञापना - सूत्र में अन्तिम छत्तीसवां समुद्घात पद हैं–सो केवल छद्मास्थिक समुद्घात यहां नहीं लेना चाहिये । इसी तरह से वैमानिक पर्यन्त जानना चाहिये । तथा अल्प बहुत्व भी प्रज्ञापना सूत्र से ही जान लेना चाहिये । गौतम स्वामी भगवानसे पुनः पूछते हैं कि (अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो केवलिसमुग्घाए) हे भदन्त ! भावितात्मा अनगार के केवलि समुद्घात होता हैं । इसका वर्णन केवलि समुद्घात प्रकरणगत प्रज्ञापना सूत्र के छत्तीसवें समुद्घात पदमें किया गया हैं । सो वह सब वर्णन यहां ग्रहण कर लेना चाहिये । यह वर्णन कहां तक का ग्रहण करना चाहिये इसके लिये कहा गया है कि (जाव) तात्पर्य यह है कि (तत्थसिद्धो भवइ–तेणं तत्थ सिद्धा भवंति, असरीरा जीवघणा णाणदं

કહેવામા આવ્યુ છે. બાકીના છ સમુદ્દ્ઘાત નીચે પ્રમાણે છે–કષાય સમુદ્દ્ઘાત, મારણાન્તિક સમુદ્દ્ઘાત, વૈક્રિયસમુદ્દ્ઘાત, તૈજસસમુદ્દ્ઘાત, આહારકસમુદ્દ્ઘાત અને કેવલિસમુદ્દ્ઘાત. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં છેલ્લુ સમુદ્દ્ઘાતપદ છે–પણ છાદ્મસ્થિકસમુદ્દ્ઘાત અહીં ગ્રહણ કરવાનો નથી એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્ત સમજી લેવું, તથા અલ્પબહુત્વ પણ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાથી જાણી લેવુ ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે (अणगारस्स णं भंते! भावियप्पणो केवलिसमुग्घाए) હે ભદન્ત ! ભાવિતાત્મા અણગારને કેવલિ સમુદ્દ્ઘાત થાય છે ? તેનુ વર્ણન કેવલિસમુદ્દ્ઘાત પ્રકરણમા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છત્રીસમા સમુદ્દ્ઘાત પદમાં કર્યું છે તો તે સમસ્ત વર્ણન અહી ગ્રહણ કરવુ જોઈએ તે વર્ણન કયા સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ તે બતાવવા માટે કહેવામા આવ્યુ છે કે (तत्थसिद्धो भवइ–तेण तत्थ सिद्धा भवंति

"तत्थसिद्धो भवइ तेण तस्य सिद्धा भवंति असरीराजीवघणादंसणणाणोवउ णिट्ठियट्ठाणीरया णिरेयणा वितिमिरा विसुद्धा ' इति सम्राप्य ' सासय मणाग कालं चिट्ठति ' इत्यनेन सयोजनीयम् । ते सिद्धाःशाश्वताऽनागताद्धा कालपर्य तम तिष्ठन्ति इति भावः ।

प्रज्ञापनासूत्रस्य पट्त्रिंशत्तमसमुद्घातविषयस्य सविस्तरं विवेचनं कृत तदि संक्षेपेण प्रदर्श्यते—" इह सप्तसमुद्घाता तथाहि वेदनाकषायमरणवैक्रिय तैज साहारककेवलिसमुद्घातभेदात् ।

वेदनासमुद्घातः असद्वेद्यकर्माश्रयः१। कषायसमुद्घात' कषायाख्यचारित्रमोहनी कर्माश्रयः२। मारणान्तिकसमुद्घातोऽन्तर्मुहूर्तशेषायु कर्माश्रयः३। वैक्रियतैजसाहा

सणोवउत्ता णिट्ठियट्ठा, णीरया, णिरेयणा, वितिमिरा विसुद्धा) इस पाठ को लेकर (सासयमणागयद्ध कालं चिट्ठति) इस पाठ के सा जोड लेना चाहिये , इससे यह अर्थ होता है कि वे सिद्ध शाश्वत अनागताद्धकाल पर्यन्त रहते हैं ।

प्रज्ञापनासूत्र के छत्तीसवें समुद्घात पद में समुद्घात विषय का विस्ता रपूर्वक विवेचन किया गया है सो यह संक्षेप से यहां प्रकटकिया जाता है–यहां समुद्घात सात कहे गये हैं–एक वेदना समुद्घात, दूसरा कषाय समुद्घात, तीसरा मरण समुद्घात, चतुर्थ वैक्रिय समुद्घात, पांचवां तैजस समुद्घात, छट्ठा आहारकसमुद्घात और सातवां केवलिसमुद्घात।

इनमें जो वेदनासमुद्घात है वह असातावेदनीय कर्म के आश्रय को लेकर होता है १ । कषायसमुद्घात कषायनामक चारित्र मोहनीय कर्म के आश्रय को लेकर होता है २ । मरणान्तिकसमुद्घात अंतर्मुहूर्त

असरीराजीवघणा णाणदंसणोवउत्ता णिट्ठियट्ठा, णिरया णिरेयणा वितिमिरा विसुद्धा) आ पाठनी लईने (सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठति) आ पाठनी साथे जोडी देवु जोईओ. तेथी ओवो अर्थ थाय छे के तेओ सिद्ध शाश्वत अनागता द्धाकाल पर्यन्त रहे छे

प्रज्ञापनासूत्रना छत्रीसमां समुद्घात पदमां समुद्घातो विषेनु वर्णन विस्तारथी करवामां आव्यु छे तो तेनु अही संक्षिप्त वर्णन करवामां आवे छे अही समुद्घात सात कह्या छे (१) वेदना समुद्घात, (२) कषायसमु द्घात (३) मरणसमुद्घात, (४) वैक्रियसमुद्घात (५) तैजस समुद्घात, आहारक समुद्घात अने (७) केवलि समुद्घात

(१) वेदना समुद्घात असातावेदनीय कर्मने आधार लईने थाय छे (२) कषाय समुद्घात कषाय नामना चारित्र मोहनीय कर्मने आधारे थाय छे (३) मार णान्तिक समुद्घात अतर्मुहूर्त प्रमाणु आयु बाकी रहे त्यारे करय छे. तेथी

काः समुद्घाताः यथासंख्य वैक्रियशरीरतैजसशरीराहारकशरीरनामकर्माश्रयाः ६। केवलिसमुद्घातः सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रिकर्माश्रयः७। तत्र वेदनासमुद्घातगतआत्मा असातावेदनीयकर्मपुद्गलानां परिशाटं करोति, तथाहि वेदनापीडितो जीवः स्वप्रदेशात् अनन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद्बहिरपि निक्षिपति। तैश्च प्रदेशैर्वदनजठरादिरंध्राणि कर्मस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्य्यायामतो विष्कम्भ-

---

प्रमाण आयु शेष रहने पर कियाजाता है अतःयह अन्तर्मुहूर्त शेषायुकर्म के आश्रय को लेकर किया जाता है ३। वैक्रियसमुद्घात४, तैजसमुद्घात५, आहारकसमुद्घात६ यथाक्रम से वैक्रिय शरीर,तैजसशरीर और आहारक शरीर नामकर्म के आश्रय को लेकर किये जाते हैं। केवलि समुद्घात साता वेदनीय,और असाता वेदनीय शुभनाम अशुभनाम,उच्चगोत्र तथा नीचगोत्र इन तीन अघातिया कर्मों के आश्रय को लेकर किया जाता है ७। तात्पर्य इस कथन का यह है कि वेदना समुद्घात में रहा हुआ आत्मा असाता वेदनीय कर्म के पुद्गलों का नाश करता है-अर्थात्-जब कोई जीव वेदना से अत्यंत पीडित हो रहा हो ऐसी स्थिति में वह अपने आत्मा के प्रदेशों को कि जिनपर अनंतानंत कर्मपुद्गल चिपके रहते हैं अपने शरीर से बाहर निकालता है-उन्हें फैलाता है। वे प्रदेश, मुख, जठर आदि के रन्ध्रों छिन्द्रों को और कर्मस्कन्ध आदि के अंतराल को भरकर, अर्थात्-इन सब के छिन्द्रों में अन्तराल में भरकर-व्याप्त हो कर-आयाम और विष्कंभ की अपेक्षा शरीरमात्रक्षेत्र में व्याप्त हो जाते

તે અનતર્મુહૂર્તશેષ આયુકર્મને આધારે કરાય છે (૪) વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, (૫) તૈજસ સમુદ્ઘાત અને (૬) આહારક સમુદ્ઘાત અનુક્રમે વૈક્રિય શરીર તૈજસ શરીર અને આહારક શરીર નામકર્મને આધારે કરાય છે. (૭) કેવલિ સમુદ્ઘાત સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય, શુભનામ અને અશુભનામ, ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર, એ ત્રણ અઘાતિયા કર્મોના આધારે કરાય છે, કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે વેદના સમુદ્ઘાતમા રહેલો આત્મા અસાતા વેદનીય કર્મના પુદ્ગલોના નાશ કરે છે. એટલે કે વેદના સમુદ્ઘાત કરતી વખતે વેદનાથી અત્યત પીડાતો જીવ, જેના પર અનંતાનંત કર્મપુદ્ગલો ચોટી રહેલા હોય છે એવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે-તેમને ફેલાવે છે તે આત્મપ્રદેશો, મુખ, જઠર આદિના છિદ્રોને અને કર્મસ્કંધ આદિના અંતરાલોને ભરી દઈને એટલે કે તે સૌના છિદ્રોમા અને અંતરાલોમાં વ્યાપીને-લંબાઇ અને પહોળાઇની અપેક્ષાએ શરીરમાત્ર વ્યાપી જાય છે

तथाशरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावदवतिष्ठते। तस्मिन्नन्तर्मुहूर्ते प्रभूतासातावेदनीयकर्मपुद्गलानां परिशाटं करोति१। कषायसमुद्घातसमवहत आत्मा कषायनामकचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलानां परिशाटं करोति, तथाहि-कषायोदय समाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निक्षिपति, तैं प्रदेशैः वदनोदरादिरंध्राणि कर्मस्कन्धापान्तरालानिचापूर्य्यायामतो विस्तारतश्चदेहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यावस्थितो भवति तथाभूतश्च प्रभूतान् कषायकर्मपुद्गलान्. परिशाटयति २। एव मरणसमुद्घातगतो जीवः आयु कर्मपुद्गलान् शाटयति विशेषः केवल मरणसमुद्घातगतो विक्षि-

हैं और वहां पर वे एक अन्तमुहूर्तसमय तक ठहरे रहते हैं। इस अन्तर्मुहूर्त काल में वे प्रभूत असातावेदनीय कर्मपुद्गलों की निर्जरा कर डालता है। इस क्रिया के करने का नाम ही वेदनासमुद्घात है १। कषाय समुद्घात में रहा हुआ आत्मा कषायनामक चारित्रमोहनीय कर्मपुद्गलों का नाश करता है, अर्थात्-जब जीव कषाय के उदय से अत्यन्त आकुल व्याकुल हो उठता है, तब वह अपने प्रदेशों को शरीर से बाहर निकाल कर उन्हें फैलाता है। वह उन प्रदेशों से वदन, उदर आदि के छिन्द्रों को और कर्मस्कंध आदि के अन्तराल को पूर्णकर (भरकर) आयाम और विस्तार की अपेक्षा देहमात्र क्षेत्र को व्याप्त कर ठहरता है। वह इस स्थिति में एक अन्तर्मुहूर्त तक ही रहता है। इतने समय में वह कषायवेदनीय कर्म के पुद्गलों को अपने ऊपर से विखेर देता है-नष्ट कर देता है २। इस तरह मरणसमुद्घात में रहा हुआ आत्मा आयुकर्म के पुद्गलों को नष्ट करता है। अर्थात्-अपने भुज्यमान

અને ત્યાં તેઓ એક અંતર્મુહૂર્ત સમય સુધી રહે છે તે અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાં તેઓ ઘણા જ અસાતાવેદનીય કર્મપુદ્ગલોની નિર્જરા કરી નાખે છે આ ક્રિયાનું નામજ વેદના સમુદ્ઘાત છે

કષાય સમુદ્ઘાતમા રહેલો આત્મા કષાય નામના ચારિત્રમોહનીય કર્મપુદ્ગલોનો નાશ કરે છે એટલે કે જ્યારે કષાયના ઉદયથી જીવ અત્યંત આકુળ-વ્યાકુળ થતો હોય છે, ત્યારે તે પોતાના પ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢીને ફેલાવે છે તે વદન ઉદર આદિના છિદ્રોને તથા કર્મસ્કંધોના અંતરાલોને તે આત્મપ્રદેશોથી ભરી દઇને લંબાઇ અને પહોળાઇની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં વ્યાપી જાય છે એ સ્થિતિમાં તે એક અંતર્મુહૂર્તકાળ સુધીજ રહે છે. એટલા કાળમા તે કષાયવેદનીય કર્મના પુદ્ગલોની નિર્જરા કરી નાખે છે

એજ રીતે મરણસમુદ્ઘાતમાં રહેલો આત્મા આયુકર્મના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે એટલે કે તે સમુદ્ઘાત કરતો જીવ પોતે જેટલું આયુષ્ય ભોગવવાનું

काः समुद्घाताः यथासंख्यं वैक्रियशरीरतैजसशरीराहारकशरीरनामकर्माश्रयाः ६। केवलिसमुद्घातः सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रिकर्माश्रयः७। तत्र वेदनासमुद्घातगतआत्मा असातावेदनीयकर्मपुद्गलानां परिशाटं करोति, तथाहि वेदनापीडितो जीवः स्वप्रदेशात् अनन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद्वहिरपि निक्षिपति। तैश्च प्रदेशैर्वदनजठरादिरन्ध्राणि कर्मस्कन्धाद्यन्तरालानिचापूर्यायामतो विष्कम्भ-

प्रमाण आयु शेष रहने पर कियाजाता है अतःयह अन्तर्मुहूर्त शेषायुकर्म के आश्रय को लेकर किया जाता है३। वैक्रियसमुद्घात४, तैजसमुद्घात५, आहारकसमुद्घात६ यथाक्रम से वैक्रिय शरीर,तैजसशरीर और आहारक शरीर नामकर्म के आश्रय को लेकर किये जाते हैं। केवलि समुद्घात साता वेदनीय,और असाता वेदनीय शुभनाम अशुभनाम,उच्चगोत्र तथा नीच-गोत्र इन तीन अघातिया कर्मों के आश्रय को लेकर किया जाता है ७। तात्पर्य इस कथन का यह है कि वेदना समुद्घात में रहा हुआ आत्मा असाता वेदनीय कर्म के पुद्गलों का नाश करता है-अर्थात्-जब कोई जीव वेदना से अत्यंत पीडित हो रहा हो ऐसी स्थिति में वह अपने आत्मा के प्रदेशों को कि जिनपर अनंतानंत कर्मपुद्गल चिपके रहते हैं अपने शरीर से बाहर निकालता है-उन्हें फैलाता है। वे प्रदेश, मुख, जठर आदि के रन्ध्रों छिन्द्रों को और कर्मस्कन्ध आदि के अंतराल को भरकर, अर्थात्-इन सब के छिन्द्रों में अन्तराल में भरकर-व्याप्त हो कर-आयाम और विष्कंभ की अपेक्षा शरीरमात्रक्षेत्र में व्याप्त हो जाते

તે અનતર્મુહૂર્તશેષ આયુકર્મને આધારે કરાય છે (૪) વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, (૫) તૈજસ સમુદ્ઘાત અને (૬) આહારક સમુદ્ઘાત અનુક્રમે વૈક્રિય શરીર તૈજસ શરીર અને આહારક શરીર નામકર્મને આધારે કરાય છે (૭) કેવલિ સમુદ્ઘાત સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય, શુભનામ અને અશુભનામ, ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર, એ ત્રણ અઘાતિયા કર્મોના આધારે કરાય છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વેદના સમુદ્ઘાતમા રહેલો આત્મા અસાતા વેદનીય કર્મના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે એટલે કે વેદના સમુદ્ઘાત કરતી વખતે વેદનાથી અત્યત પીડાતો જીવ, જેના પર અનંતાનંત કર્મપુદ્ગલો ચોટી રહેલાં હોય છે એવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે-તેમને ફેલાવે છે તે આત્મપ્રદેશો, મુખ, જઠર આદિના છિદ્રોને અને કર્મસ્કધ આદિના અતરાલોને ભરી દઈને એટલે કે તે સૌના છિદ્રોમા અને અંતરાલોમાં વ્યાપીને-લબાઇ અને પહોળાઇની અપેક્ષાએ શરીરમાત્ર વ્યાપી જાય છે

पुद्गलान् पूर्ववदेव शाटयति ४ एवमेव तैजसाहारकसमुद्घातावपि चिन्तनीयौ नवरं तैजससमुद्घातः तेजोलेश्याविनिर्गमनकाले भवति, स च तैजसनामकर्म-पुद्गलशातने कारणम् ५। आहारसमुद्घातगतस्तु आहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् परिशाटयति ६। केवलिसमुद्घातगतो जीव सदसद्वेद्यादिकर्मपुद्गलानां परिशाटनं करोति ७। नारकजीवानामाद्याश्चत्वार समुद्घाता भवन्ति। असुरकुमारादीनां सर्वेषामपि देवानामाद्या पञ्चसमुद्घाता भवन्ति। वायुकायवर्जितैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामाद्यास्त्रयः समुद्घाता भवन्ति। वायुकायिकानामाद्यास्त्रय' समुद्घाता, वैक्रियसमुद्घातसहिताश्चत्वारः समुद्घाता भवन्ति। पंचेन्द्रियतिर्यग्-

शरीर नाम कर्म के पुद्गलों को निर्जरा करता है ४। इसी तरह से तैजस-समुद्घात ५ और आहारकसमुद्घात १ भी जानना चाहिये परन्तु विशेषता यह है, कि तैजस समुद्घात तेजोलेश्या के विनिर्गम-निकलने के काल में होता है, और इसके बल से जीव तैजस नामकर्म के पुद्गलों का विनाश करता है अतः यह तैजस नामकर्म के विनाश करनेमें कारण होता है ६। आहारक समुद्घातमें रहा हुआ जीव आहारक शरीर नामकर्मके पुद्गलों की परिशातना करता है ७ नारक जीवों के आदि के चार समुद्घात होते हैं असुरकुमार आदि सब देवों के आदि के पांच समुद्घात होते हैं। वायुकायिक को छोडकर एकेन्द्रिय जीवो के और विकलेन्द्रिय जीवों के आदि के तीन समुद्घात होते हैं। वायुकायिक जीवों के पहिले के तीन समुद्घात और चौथा वैक्रिय समुद्घात इस तरह चार समुद्घात होते हैं। पंचेन्द्रियतिर्यचों के आदि

પ્રમાણે તૈજસ સમુદ્ઘાત અને આહારક સમુદ્ઘાતના વિષયમાં પણ સમજવું પણ તેમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—તૈજસ સમુદ્ઘાત તેજોલેશ્યા નિકળવાના સમયે થાય છે અને તેના પ્રભાવથી જીવ તૈજસ નામકર્મનાં પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે તેથી તે સમુદ્ઘાત તૈજસ નામકર્મના વિનાશમાં કારણ ભૂત બને છે (૬) આહારક સમુદ્ઘાત કરતો જીવ આહારક શરીર—નામકર્મની નિર્જરા કરે છે

નારક જીવો શરૂઆતના ચાર સમુદ્ઘાત કરે છે અસુરકુમાર આદિ સઘળા દેવો શરૂઆતના પાંચ સમુદ્ઘાત કરે છે વાયુકાયિક સિવાયના એકેન્દ્રિય જીવો અને વિકલેન્દ્રિય જીવો શરૂઆતના ત્રણ સમુદ્ઘાત કરે છે. વાયુકાયિક જીવો શરૂઆતના ત્રણ અને ચોથો વૈક્રિય એમ ચાર સમુદ્ઘાત કરે છે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો શરૂઆતના પાંચ સમુદ્ઘાત કરે છે મનુષ્યો સાત

स्वप्रदेशो वदनोदरादिरंध्राणि स्कन्धाद्यपान्तरालानि चापूर्य विष्कम्भवाहल्याभ्यां स्वशरीरप्रमाणमायामतः स्वशरीरव्यतिरेकतोजघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागम् उत्कर्षतोऽसंख्येयानि योजनानि एकदिशि क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते इति ३। वैक्रियसमुद्घातगतो जीवस्तु आत्मप्रदेशान् शरीराद्वहिर्निष्कास्य शरीरविष्कंभवाहल्यमानम् आयामतः संख्येययोजनप्रमाणं दण्डं निसृजति निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्म-

आयुकर्म को भोगते हुए किसी जीवका आयुकर्म एक अन्तर्मुहूर्त प्रमाण जब बाकी रहता है तब वह अपने आत्म प्रदेशों को शरीर से बाहर निकालता है। बाहर निकाल कर वह वदन, उदर आदि के छिद्रों को और कर्मस्कन्धादिक के अंतराल को उनसे पूरित कर फिर वह अपने शरीर की अपेक्षा कम से कम अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण लंबी और अधिक से अधिक असंख्यातयोजन लंबी ऐसी एक दिशा संबंधी जगह में व्याप्त होकर एक अन्तर्मुहूर्ततक ठहरा रहता है। इतने समय में वह आयुष्य कर्म के अनेक पुद्गलों को नष्ट कर देता है। इसका नाम मरण समुद्घात है ३। वैक्रियसमुद्घात में रहा हुवा जीव वैक्रिय शरीर नाम कर्म के पुद्गलों का नाश करता है, अर्थात्–वैक्रियसमुद्घात वाला जीव अपने आत्मप्रदेशों को शरीर से बाहिर निकाल कर उन्हें शरीर का जितना विष्कंभ और बाहल्य होता है उतने प्रमाण वाले और आयाम की अपेक्षा से संख्यात योजन प्रमाणवाले दण्ड के रूप में बनाता है। बनाकर फिर वह यथास्थूल वैक्रिय

હોય છે તેટલા આયુકર્મને ભોગવતા ભોગવતા જ્યારે એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુકર્મ બાકી રહે ત્યારે પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢે છે અને તે આત્મપ્રદેશોથી મુખ, ઉદર આદિના છિદ્રોને, તથા કર્મસ્કન્ધ આદિના અંતરાલોને ભરી દઈને પોતાના શરીરની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ લાંબી અને વધારેમા વધારે અસંખ્યાત યોજન લાંબી એવી એક દિશા સંબંધી જગ્યામા વ્યાપીને એક અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી તે સ્થિતિ રહે છે એટલા સમયમા તે આયુકર્મના અનેક પુદ્ગલોનો નાશ કરી નાખે છે તે ક્રિયાનું નામ મરણસમુદ્ઘાત છે. વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કરતો જીવ વૈક્રિય શરીરનામકર્મના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે એટલે કે વૈક્રિયસમુદ્ઘાતવાળો જીવ પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢીને, તેમને શરીર પ્રમાણ વિષ્કંભ (પહોળાઈ) અને બાહલ્યવાળા અને સંખ્યાતયોજન પ્રમાણ લાંબા

૬૩૨૫ બનાવીને વૈક્રિય શરીર નામકર્મના પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે. એજ

योनिकानामाद्याः पञ्चसमुद्घाता भवन्ति । मनुष्याणां तु सप्तैव समुद्घाता भवन्तीति प्रज्ञापनासूत्रस्य संक्षिप्तो विचारः इति ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ – प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक– वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः

के पांच समुद्घात होते हैं। मनुष्यों के सात समुद्घात होते हैं–ऐसा प्रज्ञापना सूत्र का यह संक्षिप्त विचार प्रस्तुत किया है। इस तरह उपर्युक्त यंत्रसे यह स्पष्ट हो जाता है कि किस समुद्घातको कौन जीव करता है, समुद्घात का काल कितना है, किस कर्म से समुद्घात होता है और किस समुद्घात करने का क्या परिणाम–फल है ॥ १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवती सूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्या के द्वितीय शतक के दूसरा उद्देशक समाप्त

સમુદ્ઘાત કરે છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કથવિલ માહિતી અહીં સંક્ષિપ્તમાં આપવામાં આવી છે

એ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કયો સમુદ્ઘાત કયો જીવ કરે છે, તેનો કાળ કેટલો હોય છે, કયા કર્મથી સમુદ્ઘાત થાય છે, અને કયા સમુદ્ઘાતનું શું ફળ મળે છે ॥ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્ર ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકના બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો

समुद्घातनाम	केषां भवति	कियान् समयः	केन कर्मणा	परिणामः
१ वेदनासमुद्घातः	सर्वछद्मस्थ जीवानाम्	अन्तर्मुहूर्तम्	असातावेदनीय कर्मतः	असातावेदनीयकर्माणूनां विनाशः
२ कषायसमुद्घातः	,,	,,	कषायनामकचारित्र मोहनीय कर्मतः	कषायकर्माणूनां विनाशः
३ मरणसमुद्घात.	,,	,,	आयुष्य कर्मतः	आयुष्यकर्माणूनां विनाशः
४ वैक्रियसमुद्घात.	नैरयिक भवनपति-व्यन्तर० ज्योतिष्क-वैमानिकपञ्चेन्द्रियणाम् तिर्यग् छद्मस्थमनुष्याणाम्	,,	वैक्रियनामकर्मतः	वैक्रियशरीर नामकर्मणां प्राचीन पुद्गलानां विनाशस्तथा नवीन-पुद्गलानां ग्रहणम्
५ तैजससमुद्घातः	भवनपतिव्यंतर ज्योतिष्क वैमानिकपञ्चेन्द्रियतिर्यक् छद्मस्थमनुष्याणाम्	,,	तैजसशारीरनाम कर्मतः	तैजस शरीरनामकर्मपुद्गलानां विनाशः
६ आहारकसमुद्घातः	मनुष्याणां चतुर्दश पूर्व धराणाम्	,,	आहारक शरीर नाम कर्मतः	आहारकशरीरनामकपुद्गलानां विनाशः
७ केवलिसमुद्घातः	मनुष्याणां केवलज्ञान-वताम्	अष्टौ समयाः	आयुष्यवर्जित त्रिभ्योऽघातिकर्मभ्यः	आयुष्यवर्ज त्रयाणामघातिकर्म पुद्गलानां विनाशः

पिताः। तेषु च समुद्घातेषु मारणान्तिक समुद्घातोऽपि विद्यते। मारणान्तिक समुद्घातेन च समवहता केचन पृथिवीषु च समुत्पद्यन्ते इति जीवोत्पत्तिकारणभूता पृथिव्यः इति पृथिवीप्रतिपादनं तथा द्वितीयशतकस्य द्वारगाथायां "पुढवी" इति कथित तत्प्रतिपादनञ्च भवतीत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् " कइण भंते पुढवीओ " इत्यादि ॥ सू०१ ॥

मूलम्—कइणं भंते पुढवीओ पण्णत्ताओ, जीवाभिगमे नेरइयाण जो बितिओ उद्देसो सो णेयव्वो पुढवी ओगाहित्ता, निरया संठाणमेव बाहल्लं " विक्खंभपरिक्खेवो वण्णो गंधोय फासोय ॥ १ ॥ जाव किं सव्वे पाणा४ उववन्नपुव्वा, हंता गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो पुढवी उद्देसो ॥सू०१॥

उद्देशक के साथ इस प्रकार से सम्बन्ध है—द्वितीय उद्देशक में समुद्घातों की निरूपणा हुई है। इन समुद्घातों में एक मारणान्तिक समुद्घात भी है। मारणान्तिक समुद्घात करने वाले कितनेक जीव पृथिवीयों में उत्पन्न हो जाते हैं। इसलिये जीवों की उत्पत्ति के स्थानभूत उन पृथिवियों का प्रतिपादन करना तथा द्वितीयशतक की द्वारगाथा में प्रतिपादित पृथिवी का निरूपण करना यह प्रसङ्गोपात्त ही है अतः इस सम्बन्ध को लेकर इस तृतीय उद्देशक का प्रारंभ हुआ है। इसका सर्वप्रथम यह सूत्र है—(कइणं भंते) इत्यादि।

સબંધ છે—બીજા ઉદ્દેશકમાં સમુદ્ઘાતોની નિરૂપણા કરવામાં આવી છે તે સમુદ્ઘાતોમાં એક મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત પણ છે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરનાર કેટલાક જીવો નરકોમાં (પૃથ્વીઓમાં) ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાન રૂપ તે પૃથ્વીઓનુ પ્રતિપાદન કરવાનું તથા બીજા શતકની દ્વારગાથામા પ્રતિપાદિત પૃથ્વીનુ નિરૂપણ કરવાનુ પ્રસંગોચિત લાગે છે. તે એ પ્રકારનો સબંધ હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે તેનું સૌથી પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—" કઇણ ભંતે ! " ઇત્યાદિ

॥ अथ द्वितीयशतके तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तृतीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविचारः कतिपृथिव्यः सन्ति? इतिप्रश्नः। सप्तपृथिव्यः रत्नप्रभा. शर्कराप्रभा वालुका-प्रभा. पंकप्रभा. धूमप्रभा. तमःप्रभा. तमस्तमःप्रभा इत्युत्तरम्। सर्वे जीवाः पूर्वं नरकेऽनेकवारं समुत्पन्नाः किमिति गौतमस्य प्रश्नः, सर्वे अनेकवारं नरके समुत्पन्ना इत्युत्तरं भगवतः। जीवाजीवाभिगमसूत्रीय द्वितीयोद्देशकस्यातिदेशः। उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति ॥

द्वितीयशतके द्वितीयोद्देशकं समाप्य तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते। अस्य तृतीयोद्देशकस्य द्वितीयोद्देशकेन सहायमभिसंबन्धः-द्वितीयोद्देशके समुद्घाताः निरू-

---

॥ दूसरे शतक के तीसरे उद्देशक का प्रारंभ ॥

तृतीय उद्देशक के विषयों का विवरण संक्षेपमे इस प्रकार से है- पृथिवी कितनी हैं ऐसा प्रश्न।

पृथिवी सात हैं-रत्नप्रभापृथिवी १, शर्कराप्रभापृथिवी २, वालुकाप्रभापृथिवी ३, पंकप्रभापृथिवी ४, धूमप्रभापृथिवी ५, तमःप्रभापृथिवी ६, तमस्तमःप्रभापृथिवी ७, ऐसा उत्तर। समस्त जीव क्या पहिले अनेक वार नरकों में उत्पन्न हुए हैं ऐसा गौतम का प्रश्न। हां, समस्त जीव पहिले अनेक बार नरकों में उत्पन्न हुए हैं ऐसा भगवान् का उत्तर। जीवाजीवाभिगमसूत्र संबंधी द्वितीय उद्देशक का अतिदेश, उद्देशक की परिसमाप्ति।

द्वितीय शतक में द्वितीय उद्देशक को समाप्त करके सूत्रकार अब तीसरे उद्देशक को प्रारंभ करते हैं। इस तृतीय उद्देशक का द्वितीय

બીજા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

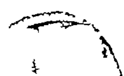
ત્રીજા ઉદ્દેશકના વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આ પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન–પૃથ્વી કેટલી છે?

ઉત્તર—પૃથ્વી સાત છે–(૧) રત્નપ્રભાવપૃથ્વી (૨) શર્કરાપ્રભા (૩) વાલુકાપ્રભા (૪) પંકપ્રભા (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમઃપ્રભા (૭) તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વી

ગૌતમનો પ્રશ્ન–શું સમસ્ત જીવો પહેલાં અનેકવાર નરકોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે? ઉત્તર–હા સમસ્ત જીવો અનેકવાર નરકોમા ઉત્પન્ન થાય હોય છે. જીવાજીવાભિગમ સૂત્રના બીજા ઉદ્દેશકનો અતિદેશ–ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ.

બીજા શતકના બીજા ઉદ્દેશકની પૂર્ણાહુતિ કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારભ કરે છે આ ત્રીજા ઉદ્દેશકનો બીજા ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો

टीका-' कइण भंते पुढवीओ पण्णत्ताओ " कति खलु भदन्त! पृथिव्यः नारक पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? हे भदंत! नारकजीवानामाधारभूताः पृथिव्यः कतिसंख्यकाः सन्तीतिप्रश्नः। भगवानाह-" जीवाभिगमे ' इत्यादि " जीवाभिगमे नेरवियाण जो वितिओ उद्देसो सो नेयव्वो' जीवाभिगमे नैरयिकाणां यो द्वितीयउद्देशकः सः नेतव्यः=ज्ञातव्य अत्रार्थ संग्रहगाथेयम् 'पुढवी' इत्यादि तस्मिन् द्वितीयोद्देशके पृथिवी संबन्धिविचार, नारकविषयो विचारः, नारकाणां संस्थानसंबन्धी विचार। तथा नरकपृथिव्याः स्वरूपादिसर्वविवेचनमेवेतिसर्वं जीवाभिगम द्वितीयोद्देशकस्य एव

टीकार्थ-(कइणं भंते! पुढवीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त नारकपृथिवियां कितनी कही गई हैं? इस प्रश्न का सारांश यह है कि गौतम महावीर प्रभुसे यह पूछ रहे हैं कि नारक जीव जिन पृथिवियों में रहते हैं वे पृथिवियां कितनी हैं? इस प्रश्न केउत्तर में सूत्रकार जीवाभिगम सूत्र का निर्देश करते हैं—" जीवाभिगमे नेरयियाण जो वितिओ उद्देसो सो नेयव्वो " जीवाभिगम सूत्र में जो द्वितीय उद्देशक है-वह इस प्रश्न के उत्तर में जानलेना चाहिये, इसविषय को स्पष्ट करनेवाली संग्रहगाथा इस प्रकार से है- (पुढवी ओगाहेत्ता इत्यादि संग्रह गाथा द्वारा यह स्पष्ट किया गया है कि जीवाभिगमसूत्र के द्वितीय उद्देशक में पृथिवी संबंधी विचार किया गया है, उन पृथिवियों में रहे हुए नरका वासों का विचार किया गया है, नरकावासों के संस्थान का विचार किया गया है। तथा- नरकपृथिवियों के स्वरूप आदि का विचार किया

ટીકાર્થ—(कइण भंते! पुढवीओ पण्णत्ताओ) હે ભદન્ત! નરકો (પૃથ્વીઓ) કેટલી છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પૃથ્વીઓ (નરકો) માં નારક જીવો રહે છે એ પૃથ્વીઓ કેટલી છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે સૂત્રકાર જીવાભિગમસૂત્રનો નિર્દેશ કરે છે (जीवाभिगमे नेरयियाणं जो बितिओ उद्देसो सो नेयव्वो) જીવાભિગમસૂત્ર। બીજા ઉદ્દેશકમાંથી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણી લેવો જોઈએ આ વિષયને સ્પષ્ટ કરનારી સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે છે—
पुढवी ओगाहेत्ता ઇત્યાદિ

આ સંગ્રહગાથામાં એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે કે જીવાભિગમસૂત્રના બીજા ઉદ્દેશકમાં પૃથ્વીઓ વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તે પૃથ્વીઓમાં રહેનારા નારક જીવોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે નારક જીવોનાં સંસ્થાનોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તથા તે નરકો (પૃથ્વીઓ) ના સ્વરૂપ આદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેથી

छाया–कति भदंत ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः,१जीवाभिगमे नैरयिकाणां यो द्वितीय उदेशकः स नेतव्यः पृथिवीमवगाह्य निरयाः संस्थानमेव बाहल्यविष्कम्भपरिक्षेपौ वर्णो गन्धश्च स्पर्शश्च ॥ १ ॥ यावत्. किं सर्वे प्राणा उत्पन्नपूर्वाः ? हन्त गौतम! असकृत् अथवा अनन्तकृत्वः पृथिव्युदेशकः) ६ सू० १॥

द्वितीयशतकस्य तृतीयउद्देशः समाप्तः

सूत्रार्थ—(कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कहीगई हैं ? (जीवाभिगमे नेरइयाणं जो बितिओ उद्देसो सो णेयव्वो) जीवाभिगम सूत्र में कहा गया जो नारक संबंधी दूसरा उद्देशक है वह यहां जानना चाहिये। यहां द्वारगाथा है

" पुढवी ओगाहित्ता निरया संठाणमेव बाहल्लं ।
विक्खंभ परिक्खेवो वण्णो गंधो य फासो य ॥ १ ॥

इस उद्देशक में पृथिवी संबंधी, (पृथिवी को अवगाहन करके कितनी दूर नारक रहते हैं) इस संबंधी, संस्थान संबंधी, पृथिवियों की मोटाई संबंधी, विष्कंभ परिक्षेप संबंधी, वर्ण, गंध और स्पर्श संबंधी कथन है। (जाव किं सव्वे पाणा उववन्नपुव्वा) हे भदन्त । वहां क्या समस्त जीव उपपन्नपूर्व–पहले–उत्पन्न होये हुए–हैं क्या ?। (हंता गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो पुढवी उद्देसो) हां, गौतम ! अनेकवार अथवा अनन्तवार उनपृथिवियों में समस्त जीव उपपन्नपूर्व हैं। इस प्रकार यह पृथिवी उद्देशक है ॥ सू० १ ॥

સૂત્રાર્થ–(कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીઓ (નરકો) કેટલી કહી છે ? (जीवाभिगमे नेरइयाण जो बितिओ उद्देसो सो णेयव्वो) જીવાભિગમસૂત્રના નારક વિષેના બીજા ઉદ્દેશકમાથી આ વિષય જાણી લેવો. તેના વિષે આ દ્વાર ગાથા છે—

" पुढवी ओगाहित्ता निरया सठणमेव वाहल्ल ।
विक्खंभपरिक्खेवो वण्णो गंधो य फासो य ॥ १ ॥

આ ઉદ્દેશકમા પૃથ્વી વિષે " પૃથ્વીની અવગાહના કરીને કેટલે દૂર સુધી નારકો રહે છે " તે વિષે, સંસ્થાન વિષે, પૃથ્વીઓના વિસ્તાર વિષે, પૃથ્વીઓના વિષ્કભ અને પરિક્ષેપ વિષે, વર્ણ ગધ અને સ્પર્શ વિષે વર્ણન કર્યું છે (जाव किं सव्वे पाणा उववन्नपुव्वा) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો શુ ત્યા પહેલાં ઉત્પન્ન થઇ ગયા હોય છે ? (हता गोयमा ! असइं, अदुवा, अणंत-क्खुतो पुढवी उद्देसो) હા, ગૌતમ ! અનેકવાર અથવા અનત વાર સમસ્ત જીવો તે પૃથ્વીઓમા ઉત્પન્ન થઇ ચુક્યા હોય છે. પૃથ્વી ઉદ્દેશક આ પ્રકારનો છે ।સૂ૦૧।

पित्वा तत्र त्रिंशल्लक्षनरकावासाः सन्ति १। एवमेव शर्करा प्रभादि पृथिवीषु यथा-योग वक्तव्यमिति तथाहि-द्वितीयायां शर्कराप्रभायां पृथिव्यां द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयो जनलक्षबाहल्यायामुपर्येक योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽप्येकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा तत्र पञ्चविंशतिलक्षनरकावासाः सन्ति २। तृतीयस्यां वालुकाप्रभायां पृथिव्यामष्टाविंशतिसहस्रोत्तरयोजनलक्षबाहल्यायामुपर्येक योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽप्येकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा तत्र पञ्चदशलक्षनरकावासा सन्ति ३ ॥ चतुर्थपङ्कप्रभायां पृथिव्यां विंशतिसहस्रोत्तरयोजन लक्षबाहल्यायामुपर्येक योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽप्येकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा तत्र दशलक्षनरकावासाः सन्ति ४॥ पञ्चमधूमप्रभायां पृथिव्या

इसमें से एक हजार योजन ऊपर के भाग को तथा एक हजार योजन नीचेके भागको छोडकर अवशिष्ट स्थान में तीस लाख नरकावास हैं। इसी तरह से शर्करा आदी पृथिवीयों में भी निम्नोक्त प्रकार से समझ लेना चाहिये। जैसे- शर्कराप्रभा नामकी जो दूसरी पृथिवी है-उसकी मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है- सो इसमें भी ऊपर नीचे का एक-एकहजार योजन प्रमाण भाग छोडकर बाकी के स्थान में पच्चीस लाख नरकावास हैं। तीसरी पृथिवी जो वालुकाप्रभा है उसकी मोटाई एक लाख अट्ठाईस हजार योजन की है सो इसमें ऊपर नीचे के एक-एक हजार योजन प्रमाण भाग को छोडकर बाकी के बीच के भागों में पन्द्रह लाख नरकावास-नारक जीवों के रहने के स्थान हैं। चौथी पृथिवी जो पङ्कप्रभा है उसकी मोटाई एक लाख बीस हजार योजन की है सो उसका भी एक-एक हजार योजन प्रमाण भाग ऊपर नीचे का छोड कर बाकी के भागों में दस लाख नर

તેમાંનો ઉપરનો એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ છોડીને અને એક હજાર પ્રમાણુ નીચેના ભાગ ને છોડીને બાકીની જગ્યામાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓમાં પણ નીચે પ્રમાણે સમજવું— શર્કરા નામની બીજી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનને છે તેનો ઉપરનો એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ અને નીચેનો એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ છોડીને બાકીની જગ્યામાં પચીસ લાખ નરકાવાસ છે ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી ની જાડાઇ એક લાખ અઠ્યાવીસ હજાર યોજનની છે તેમાં ઉપર તથા નીચેનો એક એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ છોડીને બાકીના પંદર લાખ નરકાવાસ છે ચોથી પંકપ્રભા નામની પૃથ્વીની જાડાઈ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની છે તેનો પણ ઉપરનો તથા નીચેનો

ज्ञातव्यम् । तत्र (पुढवीओ) पृथिव्यो वाच्याः। ताश्चैवम् "कइणं भंते पुढवीओ पन्नत्ताओ' कति खलु भदंत ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? इतिपृथिवीसंख्याविषयको गौतमस्य प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा सत्तपुढवीओ पन्नत्ताओ' हे गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'रयणप्पभा शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पंकप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभा तमस्तमःप्रभा इमाः सप्त नारकपृथिव्याः प्रज्ञप्ताः=कथिताः "ओगाहित्ता निरया" इति अवगाह्य निरयाः, पृथिवीमवगाह्य कियद्दूरे नारकावसन्तीतिवक्तव्यम् तत्र सप्तसु पृथिवीषु मध्ये या प्रथमा रत्नप्रभापृथिवीतस्याम्-अशीतिसहस्रोत्तरयोजनलक्षबाहल्यायाम्. उपर्य्येकं योजनसहस्रमवगाह्याधोप्येकं योजनसहस्रं वर्ज-

गया है। इसलिये जीवाभिगम सूत्र के द्वितीय उद्देशक से ही सब कुछ नरकसंबधि आदि विचार जानना चहिये। पृथिवी संबंध में वहां ऐसा पूछा गया है कि-(भंते) हे भदंत! (कइणं पुढवीओ पन्नत्ताओ) पृथिवियां कितनी कही गई हैं? इस प्रकार से गौतम ने जब पृथिवी की संख्या के विषय में प्रभु से पूछा-तब प्रभु ने उन्हें कहा -(गोयमा सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ) हे गौतम ! पृथिवी सात कही गई हैं-(तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-(रयणप्पभा) इत्यादि- रत्नप्रभा १, शर्करप्रभा २, वालुकाप्रभा ३, पंकप्रभा ४, धूमप्रभा५, तमप्रभा६, और सातवीं तमस्तमःप्रभा ७। (ओगाहित्ता निरया) पृथिवी को अवगाहित करके कितनी दूर जाने पर नारक जीव रहते हैं? इस प्रश्न का भाव इस प्रकार से है-कि-कितनी पृथिवी को छोडकर नारक जीवपृथिवी अवशिष्ट भाग में रहते हैं ? तो इसका उत्तर इस प्रकार से है-जैसे सात पृथिवीयों में से जो पहिली पृथिवी रत्नप्रभाहै वह एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी है,

જીવાભિગમ સૂત્રના બીજા ઉદ્દેશકમાંથી નરકો વિષે સમસ્ત વર્ણન વાચવાનું કહેવામા આવ્યું છે પૃથ્વી વિષે અહીં એવુ પૂછવામાં આવ્યુ છે કે (भंते!) હે ભદન્ત, (कइण पुढवीओ पण्णत्ताओ?) પૃથ્વીઓ કેટલી કહી છે? ત્યારે ભગવાન મહાવીર ગૌતમસ્વામીને ઉત્તર આપે છે કે (गोयमा) હે ગૌતમ! (सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ) પૃથ્વી સાત કહી છે (त जहा) તેમના નામ આ પ્રમાણે છે—(रयणप्पभा) ઈત્યાદિ રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમપ્રભા, અને તમસ્તમા પ્રભા (ओगाहित्ता निरया) કેટલી પૃથ્વીને છોડીને નારક જીવો પૃથ્વીના અવશિષ્ટ (બાકીના) ભાગમાં રહે છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-સાત નરકો (પૃથ્વીઓ) માંથી પહેલી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વી એક લાખ એંશી હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળી છે.

'बाहल्लं' इतिनरकावासानां बाहल्यमपि वक्तव्यम् तच्च बाहल्यं त्रीणियोजन सहस्राणि। तत्कथम्? अध एकम् योजनसहस्रम् मध्ये एक योजनसहस्रं शुषिरम् उपरि च योजनसहस्रं संकोचो विद्यते इति=' विक्खंभपरिक्खेवो ' विष्कंभपरिक्षेपौ वक्तव्यौ तत्र सख्यातविस्तारवतां नरकवासनाम् आयामो विष्कंभःपरिक्षेपश्च प्रत्येकं संख्यातयोजनप्रमाणोऽस्ति। तदन्येषां तु आयामविष्कंभपरिक्षेपाविभिन्नरूपाएवभवन्तीति। "वण्णो गधो य फासो य" वर्णो गन्धश्च नरकावासनां वर्णगन्धरसस्पर्शा वक्तव्याः ते च वर्णादयोऽत्यन्तमनिष्टाः। इत्यादिबहुवक्तव्यं विद्यते तत्सर्वमुद्देशकान्तमिहवक्तव्यम्। "किंसव्वे पाणाउववन्नपुव्वा" किं सर्वे प्राणा उपपन्नपूर्वाः सर्वेजीवा

गोल होता है, तिखूटा होता है और चौखूटा होता है तथा इनके सिवाय जो नरकावास हैं वे अनेक आकार वाले होते हैं (बाहल्लं) बाहल्य नाम मोटाई का है सो नरकावासों का बाहल्य-जाडाई-तीन हजार योजन की है। यह किस प्रकार से हैं? सो कहते हैं-नीचे एक हजार योजन, मध्य में एक हजार योजन शुषिर (पोल) ऊपर में एक हजार योजन संकुचित है। (विक्खंभपरिक्खेवो) संख्यातविस्तार वाले जो नरकावास हैं उनका आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप ये प्रत्येक संख्यात योजन प्रमाण हैं। इनसे अतिरिक्त जो नरकावास हैं उनका आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप ये सब भिन्न २ प्रमाण में हैं। (वण्णो गधोय फासो य) नरकावासों के वर्ण, गंध, स्पर्श, ये सब अत्यन्त अनिष्ट होते हैं इत्यादि सब इस उद्देशक के अंततक समझ लेना है। (किं सव्वे पाणा० ४ उववन्नपुव्वा) यहां प्रश्न इस प्रकार से करना

આકાર ગોળ, ત્રિકોણીઓ કે ચોખૂણીઓ હોય છે તે સિવાયના જે નરકાવાસો છે તે અનેક આકારવાળા હોય છે (बाहल्ल) બાહલ્ય એટલે જાડાઈ નરકાવાસોનું બાહલ્ય ત્રણ હજાર યોજનનું હોય છે તે કેવી રીતે હોય છે? તો તેના જવાબમાં કહે છે કે-નીચે એક હજાર યોજન મધ્યમાં એક હજાર યોજન અને ઉપર એક હજાર યોજન

(विक्खंभपरिक्खेवो) સંખ્યાત વિસ્તારવાળા જે નરકાવાસો છે તેમનો આયામ (લંબાઈ) વિષ્કંભ (પહોળાઈ) અને પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ છે તે સિવાયના જે નરકાવાસો છે તેમનો આયામ, વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણુવાળા છે-(वण्णो गंधो य फासो य) નરકાવાસોના વર્ણ રસ, ગંધ અને સ્પર્શ અત્યંત અનિષ્ટ હોય છે ઈત્યાદિ સમસ્ત આ ઉદ્દેશકના અંતભાગ સુધીમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે

(किं सव्वे पाणा उववन्नपुव्वा) અહીં આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સમજવો-

मष्टादशसहस्रोत्तरयोजनलक्षबाहल्यायामुपर्येकं योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽप्येकं-योजनसहस्रं वर्जयित्वा तत्र त्रिलक्षनरकावासाः सन्ति ५॥ षष्ठतमः प्रभायां पृथिव्यां षोडशसहस्रोत्तरलक्षबाहल्यायामुपर्येकं योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽप्येकं योजन सहस्रं वर्जयित्वा तत्र पञ्चन्यूनैकलक्षनरकावासाः सन्ति६॥ सप्तमतमस्तमः-प्रभायां पृथिव्यामष्टसहस्रोत्तरलक्षबाहल्यायामुपरि सार्धद्विपञ्चाशद्योजनसहस्रमवगाह्याऽधोऽपि सार्धद्विपञ्चाशद्योजनसहस्रं वर्जयित्वा तत्र पञ्चसंख्यका नरकावासाः सन्तीति ७। "संठाणमेव" इति-संस्थानमेव तत्र ये आवलिकाप्रविष्टाः पंक्तिप्रविष्टाः नरकावासास्ते वृत्ताः त्र्यस्राः चतुरस्राश्च, इतरेतु नानासंस्थानाः नरकवासा भवन्ति।

कावास हैं। पांचवी पृथिवी जो धूमप्रभा है उसकी मोटाई एक लाख अठारह हजार योजन की है सो उसमें भी ऊपर नीचे के एक-एक हजार योजन के भाग को छोड़कर बाकी के भागों में तीन लाख नरकावास हैं। छट्ठी पृथिवी जो तम प्रभा है उसकी मोटाई एक लाख सोलह हजार योजन की है-सो उसके ऊपर नीचे के एक-एक हजार योजन प्रमाण भागको छोड़कर अवशिष्ट भागों में नारकजीवों के रहने के पांचकम एक लाख नरकावास है। तथा सातवीं पृथिवी जो तमस्तमःप्रभा है उसकी मोटाई एक लाख आठ हजार योजन की है-सो ऊपर नीचे के साढेबावन-साढेबावन (५२॥-५२॥) हजार योजन प्रमाण भागों को छोड़कर अवशिष्ट भागों में केवल पांच ही नरकावास हैं। (संठाणमेव) संस्थान नाम आकार का है-सो जो नारक जीवों के आवास आवलिका में प्रविष्ट हैं-पंक्ति में प्रविष्ट हैं-उनका आकार

એક એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ છોડીને બાકીના ભાગમાં દસ લાખ નરકાવાસ છે પાચમી ધૂમપ્રભા નામની પૃથ્વીની ઉંચાઇ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે તેના પણ ઉપર તથા નીચેના એક એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગોને છોડીને બાકીના ભાગમા ત્રણ લાખ નરકવાસ છે. છઠ્ઠી તમપ્રભા પૃથ્વીની ઊંચાઈ એકલાખ સોળહજાર યોજનની છે તેના પણ ઉપર તથા નીચેના એક એક હજાર યોજનપ્રમાણુ ભાગ છોડીને બાકીની જગ્યામાં ૯૯૯૯૯ નવણુહજાર નવસોનવ્વાણુ નરકાવાસ છે. સાતમી તમસ્તમપ્રભા નામની પૃથ્વીની ઊંચાઇ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે તેના ઉપર સાડા બાવન હજાર (પ૨ાા હજાર) અને નીચેના સાડા બાવન હજાર પ્રમાણુ ભાગને છોડીને બાકીના ભાગમા ફક્ત પાચ જ નરકાવાસ છે, (संठाणमेव) સંસ્થાન એટલે આકાર જે નારક જીવોના અવાસ આવલિકા (પંક્તિ) મા આવેલ છે, તેમનો

'बाहल्लं' इतिनरकावासानां बाहल्यमपि वक्तव्यम् तच्च बाहल्य त्रीणियोजनसहस्राणि। तत्कथम्? अध एकम् योजनसहस्रम् मध्ये एक योजनसहस्रं शुषिरम् उपरि च योजनसहस्र सकोचो विद्यते इति=' विक्खंभपरिक्खेवो' विष्कंभपरिक्षेपौ वक्तव्यौ तत्र सख्यातविस्तारवतां नरकवासनाम् आयामो विष्कम परिक्षेपश्च प्रत्येकं सख्यातयोजनप्रमाणोऽस्ति। तद्न्येषां तु आयामविष्कमपरिक्षेपाविभिन्नरूपाएवमन्वीति। "वण्णो गधो य फासो य" वर्णो गन्धश्च नरकावासानां वर्णगन्धरसस्पर्शाः वक्तव्या ते च वर्णादयोऽत्यन्तमनिष्ट । इत्यादिवहुवक्तव्य विद्यते तत्सर्वमुद्देशकान्तमिहवक्तव्यम्। "किंसव्वे पाणाउववन्नपूर्वा" किं सर्वे प्राणा उपपन्नपूर्वाः सर्वेजीवा

गोल होता है, तिखूटा होता है और चौखूटा होता है तथा इनके सिवाय जो नरकावास हैं वे अनेक आकार वाले होते हैं (वाहल्लं) बाहाल्य नाम मोटाई का है सो नरकावासों का बाहल्य-जाडाई-तीन हजार योजन की है। यह किस प्रकार से है? सो कहते हैं-नीचे एक हजार योजन, मध्य में एक हजार योजन शुषिर (पोल) ऊपर में एक हजार योजन संकुचित है। (विक्खभपरिक्खेवो) संख्यातविस्तार वाले जो नरकावास हैं उनका आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप ये प्रत्येक सख्यात योजन प्रमाण हैं। इनसे अतिरिक्त जो नरकावास हैं उनका आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप ये सब भिन्न २ प्रमाण में हैं। (वण्णो, गधोय फासो य) नरकावासों के वर्ण, गध, स्पर्श, ये सब अत्यन्त अनिष्ट होते हैं इत्यादि सब इस उद्देशक के अततक समझ लेना है। (किं सव्वे पाणा० ४ उववन्नपुव्वा) यहां प्रश्न इस प्रकार से करना

આકાર ગોળ, ત્રિકોણીઓ કે ચોખૂણીઓ હોય છે તે સિવાયના જે નરકાવાસો છે તે અનેક આકારવાળા હોય છે (वाहल्ल) બાહલ્ય એટલે જાડાઈ નરકાવાસોનું બાહલ્ય ત્રણ હજાર યોજનનું હોય છે તે કેવી રીતે હોય છે? તો તેના જવાબમાં કહે છે કે-નીચે એક હજાર યોજન, મધ્યમાં એક હજાર યોજન અને ઉપર એક હજાર યોજન

(विक्खभपरिक्खेवो) સંખ્યાત વિસ્તારવાળા જે નરકાવાસો છે તેમનો આયામ (લબાઈ) વિષ્કભ (પહોળાઈ) અને પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) સખ્યાત યોજન પ્રમાણુ છે તે સિવાયના જે નરકાવાસો છે તેમનો આયામ, વિષ્કભ અને પરિક્ષેપ ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણુમાં છે-(वण्णो गंधो य फासो य) નરકાવાસોના વર્ણ રસ, ગંધ અને સ્પર્શ અત્યત અનિષ્ટ હોય છે ઇત્યાદિ સમસ્ત આ ઉદ્દેશકના અતભાગ સુધીમાં સમજાવવામાં આવ્યુ છે

(किं सव्वे पाणा उववन्नपुव्वा) અહીં આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સમજવો-

किं रत्नप्रभादिपृथिवीषु पूर्वं समुत्पन्नाः? अस्य चैवं प्रयोगः—अस्यां रत्नप्रभापृथिव्याम् त्रिंशदन्तरकलक्षेषु किं सर्वे प्राणादयः उत्पन्नपूर्वाः, इतिप्रश्नः। भगवानाह—"हन्त गोयमा" हन्त गौतम। "असइं" असकृत्. अनेकशोऽनेकवारम्.अनेकवारन्तु द्विवारापेक्षयाऽपि स्यादतआह—"अहवा" अथवा. "अणंतक्खुत्तो" अनन्तकृत्व अनंतवारम्। सर्वे जीवा रत्नप्रभादिषु सर्वासु पृथिवीषु पूर्वं समुत्पन्नाइति॥

इति श्रीविश्वविख्यात—जगद्वल्लभ—प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक—प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक—वादिमानमर्दक—श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त—'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु—बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री—घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके तृतीयोद्देशकः समाप्तः॥२-१॥

चाहिये—रत्नप्रभा पृथिवी में जो तीस लाख नरकावास हैं उनमें समस्त प्राणी पहिले उत्पन्न हुए हैं क्या? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(हंता गोयमा!) हां, गौतम! समस्त प्राणी (असइं) अनेक वार (अदुवा) अथवा (अणंतक्खुत्तो) अनंतवार इन पूर्वोक्त रत्नप्रभा आदि पृथिवियों में पहिले उत्पन्न हुए हैं॥ सू० १॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के दूसरे शतकका तीसरा उद्देशक समाप्त॥२-१॥

રત્નપ્રભાપૃથ્વીમા જે ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે તેમા સમસ્ત જીવો શુ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે? તેનો ઉત્તર દેતા પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે (हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ! સમસ્ત જીવો (असइं) અનેક વાર (अदुवा) અથવા—अणंतक्खुत्तो) અનત વાર રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વીઓમા પહેલા ઉત્પન્ન થયા હોય છે॥ સૂ ૧॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના બીજા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૨-૧॥

॥ अथ द्वितीयशतके चतुर्थोद्देशक प्रारभ्यते ॥

चतुर्थोद्देशकोक्ताः संक्षिप्तविषया इमे कति इन्द्रियाणीति गौतमस्य प्रश्नः। पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रेन्द्रिय-चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-रसनेन्द्रिय-स्पर्शनेन्द्रिय भेदाद्विरुत्तरम्। प्रज्ञापनासूत्रस्येन्द्रियसम्बन्धिप्रथमोद्देशकस्योद्धरणम्? इन्द्रियाणां भेदप्रदर्शनम् इन्द्रियाणां संस्थानम् इन्द्रियाणां दीर्घत्वम्। इन्द्रियविषयादीनां विचारः उद्देशक परिसमाप्तिश्च।

अथ द्वितीयशतकीयतृतीयोद्देशकं परिसमाप्य चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते तृतीयोद्देशक निरूपणानन्तरं चतुर्थोद्देशकनिरूपणेऽयमभिसंबन्धः तृतीयोद्देशके नारकाणां निरूपणं

द्वितीय शतक का चतुर्थ उद्देशक प्रारम्भ—

इस चतुर्थ उद्देशक में जो विषय प्रतिपादित किया है उनका विवरण इस प्रकार से है—

प्र०—इन्द्रिया कितनी हैं—ऐसा गौतम का प्रश्न।

उ०—इन्द्रियां पांच हैं—श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, रसना इन्द्रिय और स्पर्शन इन्द्रिय ऐसा उत्तर।

प्रज्ञापना सूत्र में इन्द्रियों के संबंध को लेकर जो प्रथम उद्देशक कहा गया है उसका उद्धरण, इन्द्रियों के भेदों का प्रदर्शन, इन्द्रियों का आकार इन्द्रियों की दीर्घता, इन्द्रियों के विषय आदि का विचार, उद्देशक की परिसमाप्ति।

द्वितीय शतक के तृतीय उद्देशक को समाप्त कर अब सूत्रकार चौथे उद्देशक को प्रारंभ करते हैं। तृतीय उद्देशक के निरूपण के बाद चतुर्थ उद्देशक के निरूपण करने में संबंध इस प्रकार से है—तृतीय

બીજા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક પ્રારંભ

આ ચોથા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વિવેચન આ પ્રમાણે છે

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-ઈન્દ્રિયો કેટલી હોય છે?

પ્રભુનો ઉત્તર ઇન્દ્રિયો પાંચ છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં જે પહેલો ઉદ્દેશક કહ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ ઇન્દ્રિયોના ભેદો, ઈન્દ્રિયોના આકાર ઈન્દ્રિયોની દીર્ઘતા, ઈન્દ્રિયોના વિષયો આદિનું નિરૂપણ-ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ બીજા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક પૂરો કરીને હવે સૂત્રકાર ચોથા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરે છે ત્રીજા ઉદ્દેશક સાથે ચોથા ઉદ્દેશકનો આ પ્રકારનો સંબંધ છે-ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં નારક

कृतम्, ते च नारकाः पञ्चेन्द्रिया भवन्तीति-इन्द्रियप्ररूपणाय तथा द्वितीय शतकादौ द्वारगाथायाम् 'इंदिय' इत्युक्तमितीन्द्रियप्रतिपादनाय च चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते, तदनेन संबन्धेनायातस्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् "कइणं भंते ! इंदिया पन्नत्ता" इत्यादि ॥

मूलम्-"कइणं भंते ! इंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता । तं जहा-पढमिल्लो इंदियउद्देसओ नेयव्वो, संठाणं, बहल्लं, पोहत्तं, जाव अलोगो; इंदिय उद्देसो ॥ ॥ सू० १ ॥

॥ द्वितियसए चउत्थो उद्देसो समत्तो ॥ २-४ ॥

छाया-कति खलु भदंत ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-प्रथमः इन्द्रियोद्देशको ज्ञातव्यः संस्थान वाहुल्यं पृथुत्वं यावत् अलोकः इन्द्रियोद्देशकः ॥ सू० १ ॥

॥ द्वितीयशतके चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥ २-४ ॥

उद्देशक में नारक जीवों का निरूपण किया गया है, वे नारक जीव पांच इन्द्रियां वाले होते हैं अतः इन्द्रियों की प्ररूपणा के लिये तथा द्वितीय शतक की आदि में द्वार गाथा में अभिहित इन्द्रिय पद के प्रतिपादन के लिये इस चतुर्थ उद्देशक को प्रारंभ किया गया हैं। इस संबंध से आये हुए इस चतुर्थ उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कइणं भंते) इ०।

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (कइणं इंदिया पन्नत्ता) इन्द्रियां कितनी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! पंच इंदिया पन्नत्ता) इन्द्रियां पांच कही गई हैं। (तंजहा) वे इस प्रकार से हैं- (पढमिल्लो इंदिय उद्देसओ नेयव्वो) प्रज्ञापना सूत्र के पंद्रहवें इन्द्रिय पद के प्रथम उद्देशक

જીવોનુ નિરૂપણ કર્યું છે, તે નારકો પાચ ઇન્દ્રિયો વાળા હોય છે, તેથી ઇન્દ્રિયોની પ્રરૂપણાને માટે તથા બીજા શતકની શરૂઆતમા આવતી દ્વાર ગાથામા આવતા ઇન્દ્રિય પદનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ ચોથો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે તેનું પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે (कइणं भंते ! ઇત્યાદિ !

સૂત્રાર્થ-(भंते) હે ભદન્ત ! (कइणं इंदिया पण्णत्ता !) ઇન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (पंच इंदिया पण्णत्ता) ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે. (तंजहा) તે આ પ્રમાણે છે-(पढमिल्लो इंदिय उद्देसओ नेयव्वो) પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા ઉદ્દેશકમા પંદરમાં ઇન્દ્રિયપદનું અહીં કથન કરવું જોઇએ

टीका—"कइण भंते इंदिया पन्नत्ता" कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि "गोयमा" हे गौतम ! पंच इंदिया पन्नत्ता" पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि "तं जहा" तद्यथा "पढमिल्लो इंदिय उद्देसओ नेयव्वो" प्रथम इन्द्रियोद्देशको नेतव्य प्रज्ञापनायामिन्द्रियपदाभिधानस्य पञ्चदशपदस्य प्रथमतउद्देशकोऽत्र नेतव्यो ज्ञातव्य इति ।

तत्र गाथा प्रदर्शितानीमानि द्वाराणि-"संठाणं" इत्यादि "संठाणं" बाहल्ल पोहत्तं जाव अलोगो इंदिय उद्देसो" संस्थानं बाहल्य पृथुत्वं यावद्

का यहां कथन करना चाहिये (संठाणबाहल्ल पोहत्तं जाव अलोगो) तथा उसमें कहे अनुसार इन्द्रियों का आकार, बाहल्य- पृथुत्व भी कहना चाहिये यावत् अलोक तक का विवेचन वाला समस्त इन्द्रिय उद्देशक यहां कह देना चाहिये ।

टीकार्थ—(कइण भंते! इंदिया पन्नत्ता) हे भदन्त ! इन्द्रियां कितनी कही गई हैं? तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि जिनके द्वारा जीव की पहिचान की जाती है वे जीव की लिङ्गरूप इन्द्रियां कितनी होती हैं?

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु महावीर गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (इंदिया) वे इन्द्रियां (पंच पन्नत्ता) पांच कही गई हैं। (तंजहा) वे इस प्रकार से हैं—(पढमिल्लो इंदिय उद्देसओ नेयव्वो) प्रज्ञापनासूत्रमें इन्द्रिय पद नाम का पन्द्रहवां पद है, उस पद का प्रथम उद्देशक यहां जानना चाहिये। यह उद्देशक कहां तक लेना चाहिये? इसके लिये कहते हैं (संठाणबाहल्लं पोहत्तं जाव अलोगो इंदिय उद्देसो) संस्थान बाहल्य पृथुत्वसे लेकर (अलोक) पर्यन्त पच्चीस द्वारों से युक्त दो गाथाएँ ग्रहण करनी चाहिये वे दो गाथाएँ इस प्रकारसे हैं—

(संठाण बाहल्ल पोहत्तं जाव अलोगो) तथा तेमां कहा प्रमाणे इन्द्रियोनो आकार, दीर्घता आदिनुं पण वर्णन करवु जोइए अलोक पर्यंतना विवेचन वाळो समस्त इन्द्रिय उद्देशक अहीं कहेवो जोइए.

टीकार्थ—(कइण भंते! इंदिया पन्नत्ता) हे भदन्त! इन्द्रियो केटली कही छे? प्रश्ननुं तात्पर्य ए छे के जेमना द्वारा जीवने ओळखवामां आवे छे ते जीवनी निशानी रूप इन्द्रियो केटली छे? आ प्रश्ननो महावीर प्रभु आ प्रमाणे जवाब आपे छे—(गोयमा! इंदिया पंच पन्नत्ता) हे गौतम! इन्द्रियो पांच कही छे (तंजहा) ते प्रकारो आ प्रमाणे छे— (पढमिल्लो इंदियउद्देसओ नेयव्वो) प्रज्ञापना सूत्रमां (इन्द्रिय) नामनुं पंदरमु पद छे, ते पदनो पहेलो उद्देशक वांचवाथी आ विषे जाणवा मळशे ते उद्देशक क्यां सुधी वांचवो? (संठाण बाहल्ल पोहत्त जाव अलोगो इंदिय उद्देसो) संस्थान बाहुल्य पृथु-

अलोकः इन्द्रियोद्देशः ।

मूले गाथाखण्डमुक्त्वा 'जाव' इत्युक्तमिति यावत्पदेन संपूर्णं पञ्चविंशति द्वारयुक्तं गाथाद्वयं संग्राह्यम् । अत्र कियत्पर्यन्तमित्याह-'अलोगो' अलोकः अलोकशब्दपर्यन्तमिति । गाथाद्वय चेदम्--

"संठाणं वाहल्लं पोहत्तं कइपदेस ओगाढे ।
अप्पावहुपुट्ठविट्ठ, विसय अणगार आहारे ॥ १ ॥
अद्दाय असीयमणी, दुद्धपाणे तेल्ल फाणिय वसाय,
कंवल थूणा थिग्गल, दीवोदहि लोगऽलोय ॥ २ ॥

छाया-संस्थानं १, वाहल्यं २, पृथुत्वं ३, कतिप्रदेशाः ४, अवगाढानि ५, अल्पवहुत्वं ६, स्पृष्टानि ७, प्रविष्टानि ८, विषयाः ९, अनगारः१०, आहारः११ ॥ १ ॥ आदर्शश्च १२, असिश्च १३, मणिः १४ दुग्धं १५, पानं १६, तैलं१७, फाणितं १८, वसा च १९, कम्वल २०, स्थूणा २१, थिग्गलं (देशी भित्ति द्वारम् २२, द्वीपोदधि २३, लोकः २४, अलोकः २५ ॥ २ ॥ इति । "इंदिय उद्देसो' इन्द्रियोद्देशः गाथाद्वयोक्त पञ्चविंशति विषययुक्त इन्द्रिय प्रति-

---

(संठाणं वाहल्लं पोहत्तं कइ पएस ओगाढे ।
अप्पावहु पुट्ठपविट्ठ, विसय अणगार आहारे ॥ १ ॥
अद्दा य असी य मणी, दुद्धपाणे तेल्ल फाणिय वसाय ।
कंवल, थूणा थिग्गल दीवोदहि लोगाऽलोय ॥ २ ॥

(इति इंदियउद्देसो) इन दो गाथाओं द्वारा यह कहा गया है कि इन पचीस द्वारों से युक्त इन्द्रियों के प्रतिपादन करने वाले इन्द्रियनामक प्रज्ञापना सूत्र के पन्द्रहवें पद का प्रथम उद्देशक है-सो वह उद्देशक यहां सम्पूर्ण रूप से कह लेना चाहिये । ताकि इन्द्रिय संबंधी समस्त कथन

ત્યથી શરૂ કરીને (अलोक) સુધીની પચીસ દ્વારોથી યુક્ત બે ગાથાઓ ગ્રહણ કરવી જોઈએ તે બે ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે

(संठाणं वाहल्लं पोहत्त कइपएस ओगाढे)
(अप्पावहु पुट्ठपविट्ठ, विसय अणगार आहारे ॥ १ ॥
(अद्दाय असीय मणी, दुद्धपाणे तेल्ल फाणिय वसा य ।
(कवल थूणा थिग्गल दीवोदहि लोग ऽ लोय ॥ २ ॥

(इति इंदियउद्देसो) આ બે ગાથાઓ દ્વારા એ કહેવામા આવ્યું છે કે આ પચીશ દ્વારો વાળી, ઈન્દ્રિયોનુ પ્રતિપાદન કરનાર, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ઇન્દ્રિય નામના પદનો પહેલો ઉદ્દેશક છે, તે ઉદ્દેશક અહી પૂરે પૂરો કહેવો જોઇએ. તેમ કરવાથી ઇન્દ્રિયો વિષેનુ સમસ્ત વર્ણન સમજી શકાશે. તે

पादक इन्द्रियाभिधपञ्चदशपदस्य प्रथमउद्देश सर्वोऽत्र वाच्य इति भावः । तत्र "संठाण" इति संस्थानम् श्रोत्रेन्द्रियादीनां वक्तव्यम् संस्थानमाकारविशेष तच्च संस्थानमिदम् श्रोत्रेन्द्रिय कदम्बपुष्पसंस्थितम् । चक्षुरिन्द्रियं मसूरचन्द्र-संस्थितम् मसूरदालिकावत्, चन्द्रवच्च गोलाकार चक्षुरिन्द्रियमिति,घ्राणेन्द्रिय-मतिमुक्तकचन्द्रकसंस्थितम् अतिमुक्तकचन्द्रकइति पुष्पविशेषदलम् तथा चाति मुक्तकचन्द्रकपुष्पविशेषदलसनिभं घ्राणेन्द्रियमिति । रसनेन्द्रिय क्षुरप्रसंस्थित क्षुरप्र घासोत्पाटनाय प्रयुज्यमान शस्त्रविशेष 'खुरपा' इति भाषाप्रसिद्ध' क्षुराकारवत् रसनेन्द्रियमिति । स्पर्शनेन्द्रिय नानाकार भवतीति संस्थानविचारः "बाहल्ल" इति–इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां बाहल्य वक्तव्यम् तच्चेत्थम्-सर्वाणी-न्द्रियाणि अगुलाऽसंख्येयभागबाहल्यानि २ ॥ 'पोहत्त" पृथुत्वम् इन्द्रियाणा,

अच्छी तरह से समझ में आ जावे । इन दोनों गाथाओं का अर्थ इस प्रकार से है – (संठाण) द्वार में इन्द्रियों का आकार कैसा होता है यह प्रकट किया है–जैसे–श्रोत्रेन्द्रिय का आकार कदंब पुष्प के समान, चक्षु इन्द्रिय का आकार मसूर की दाल के समान, और चन्द्रमा के समान गोल है । घ्राणेन्द्रिय का आकार अति मुक्तक पुष्प के समान है। रसनेन्द्रिय का आकार क्षुरप्र – खुरपा के जैसा है । स्पर्शन इन्द्रिय का आकार नियत नहीं है । यह अनियत आकार वाली होती है । बाहल्य द्वार में श्रोत्रादिक इन्द्रियोंका बाहल्य–जाडापना प्रकट किया गया है जो इस प्रकार से है – जितनी भी इन्द्रिया हैं वे सब अंगुल के असंख्या-तवें भाग प्रमाण मोटी हैं । पोहत्तद्वार में इन्द्रियों का पृथुत्व– लंबापना कहा गया है जो इस प्रकार से है–श्रोत्र, चक्षु और घ्राण इन का पृथुत्व अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है । जिह्वा इन्द्रिय का पृथुत्व भी

બન્ને ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે–(સંઠાણ) દ્વારમાં ઇન્દ્રિયોના આકારો કેવા હોય છે તે બતાવ્યું છે જેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિય નો આકાર કદંબના પુષ્પ જેવો, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો આકાર મસૂરની દાળ જેવો અને ચન્દ્રમા જેવો ગોળ હોય છે ઘ્રાણેન્દ્રિયનો આકાર મુક્તક પુષ્પ જેવો, રસના ઇન્દ્રિયનો આકાર ખૂરપી જેવો છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો કોઈ ચોક્કસ આકાર હોતો નથી (બાહલ્ય દ્વારમા) ઇન્દ્રિયોની જાડાઈનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે— જેટલી ઇન્દ્રિયો છે તે બધી આગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ જાડી છે (પોહત્તદ્વાર) મા ઇન્દ્રિયોની દીર્ઘતાનું વર્ણન કર્યું છે તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે–શ્રોત્ર, ચક્ષુ અને ઘ્રાણેન્દ્રિયની દીર્ઘતા એક આંગળના

तच्चेदम्–श्रोत्रचक्षुर्घ्राणानाम् अङ्गुलासंख्येयभागपरिमितं पृथुत्वम्. जिह्वेन्द्रियस्य नवाङ्गुलपरिमितं पृथुत्वम्। स्पर्शनेन्द्रियस्य शरीरमानम्. यस्य यादृश शरीरमल्पं वा वहु वा भवति तावदेव पृथुत्वम् तदीय स्पर्शेन्द्रियस्य भवति ३। "कइपएस" कतिप्रदेशम्. अनन्त प्रदेशिकानि पञ्चापीन्द्रियाणि अर्थात् प्रत्येकेन्द्रियेण असंख्याताऽऽसंख्याताऽऽकाशप्रदेशा अवगाढा प्रत्येकमिन्द्रिये अनन्ताऽनन्त पुद्गलाः सन्ति। अत एव पञ्चापीन्द्रियाणि अनन्तप्रदेशकानि सन्ति४ ॥'ओगाढे त्ति' अवगाढम्. असंख्येय–प्रदेशावगाढानि पञ्चापीन्द्रियाणि ५ ॥ "अप्पाबहु" इति अल्प वहुत्वम्. सर्वस्तोकं चक्षुरिन्द्रियमवगाहनातः, ततः श्रोत्रेन्द्रियं संख्यात–गुणम्। घ्राणेन्द्रियं संख्यातगुणम्। ततो रसनेन्द्रियमसंख्येयगुणम्. ततः स्पर्शने-

---

अंगुल प्रमाण है। स्पर्शन इन्द्रिय का पृथुत्व–अपने २ शरीर के प्रमाण तुल्य होता है जिसका शरीर जैसा छोटा वड़ा होता है उसकी स्पर्शन इन्द्रिय की पृथुता वैसी ही होती है। "कइपएस" द्वार में यह स्पष्ट किया गया है कि पांचों ही इन्द्रियां अनंत प्रदेशों से निष्पन्न हुई हैं। अर्थात् प्रत्येक इन्द्रियने असंख्यात२ आकाशप्रदेशोंका अवगाढ किया हैं, और एक एक इन्द्रियमें अनंत अनंत पुद्गल लगे हुए हैं। ओगाढ द्वार में यह कहा गया है कि ये समस्त इन्द्रियां असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ हैं। अप्पा बहुत द्वार में यह समझाया गया है कि अवगाहना की अपेक्षा सब से स्तोक चक्षु इन्द्रिय है। चक्षु इन्द्रिय से संख्यातगुणी अवगाहना वाली श्रोत्रेन्द्रिय है। श्रोत्रेन्द्रिय से संख्यात-गुणी अवगाहनावाली घ्राणेन्द्रिय है। घ्राणेन्द्रिय से असंख्यातगुणी

અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ છે, જીભની દીર્ઘતા નવ આગળ પ્રમાણ છે, સ્પર્શે-ન્દ્રિયની દીર્ઘતા પોત પોતાના શરીરના પ્રમાણ જેટલી હોય છે શરીર જેવુ નાનુ કે મોટુ હોય છે તે પ્રમાણે જ સ્પર્શેન્દ્રિય પણ નાની મોટી દીર્ઘતા-વાળી હોય છે. (कइपएसे) નામના દ્વારમા એ સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ. છે. કે પાચે ઇન્દ્રિયો અનત પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન છે એટલે કે પ્રત્યેક ઇંદ્રિયને અસં-ખ્યાત અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશ અવગાઢયા છે અને દરેક ઇંદ્રિયમા અનંત પુદ્ગલ લાગેલા છે (ओगाढ) દ્વારમાં એ બતાવ્યુ છે કે બધી ઈન્દ્રિયો અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢે છે (अप्पाबहुय) દ્વારમાં એ બતાવ્યુ છે કે અવગાહનાની અપેક્ષાએ સૌથી સૂક્ષ્મ ચક્ષુઈન્દ્રિય છે ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી સખ્યાતગણી અવગાહના શ્રોત્રેન્દ્રિયની હોય છે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઘ્રાણેન્દ્રિયની હોય છે ઘ્રાણેન્દ્રિયથી અસખ્યાત ગણી અવગાહના

न्द्रियं सस्येयगुणमिति ६ ॥ "पुट्ठ" स्पृष्टम् श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि चक्षुर्व्यतिरिक्तानि स्पृष्टमर्थं गृह्णन्ति चक्षुरिन्द्रियमप्राप्यकारि इतराणि सर्वाण्यपीन्द्रियाणि प्राप्यकारीणि चक्षुर्विषयमप्राप्यैव विषयं प्रकाशयति इतराणि तु इन्द्रियाणि विषयं प्राप्यैव विषयप्रकाशकानि भवन्तीति भावः ७ ॥ एवमेव "पविट्ठ" प्रविष्टम् चक्षुरिन्द्रियं वर्जयित्वा सर्वेन्द्रियेषु पुद्गला समागत्य प्रविशन्ति ।

चक्षुरिन्द्रिये तु पुद्गला न प्रविशन्ति, अप्राप्यकारित्वात् ८ ॥ 'विषये' विषयः सर्वेषामिन्द्रियाणां सामान्येन जघन्यतोऽङ्गुलासस्येयभागो विषयः। उत्क

अवगाहनावाली रसनाइन्द्रिय है। रसनाइन्द्रियकी अपेक्षा संख्यातगुणी अवगाहना वाली स्पर्शन इन्द्रिय है। (पुट्ठ द्वार में यह कहा गया है कि श्रोत्रादिक इन्द्रियां केवल चक्षु इन्द्रिय के सिवाय स्पृष्ट हुए अपने विषय को प्रकाशित करती हैं। चक्षु इन्द्रिय विषय को स्पर्शकर अपने ग्राह्य विषय को प्रकाशित नहीं करती है क्यों कि-अन्य इन्द्रियों की तरह यह प्राप्यकारी सिद्धान्त में नहीं कही गई है। जो अपने विषय को स्पर्शकर उसे प्रकाशित करती हैं वे इन्द्रियाँ प्राप्यकारी मानी गई हैं और ऐसी स्पर्शन रसना घ्राण और कर्ण ये चार इन्द्रियाँ हैं। (पविट्ठ) इस द्वार में यह समझाया गया है कि चक्षु इन्द्रिय को छोडकर बाकी चार इन्द्रियों में पुद्गल आकार प्रविष्ट होते हैं तभी जाकर वे अपनेर विषयों को ग्रहण कर सकती हैं। चक्षु इन्द्रिय में पुद्गल प्रविष्ट नहीं होते हैं-क्यों कि यह अप्राप्यकारी है (विसय) द्वार में यह स्पष्ट किया गया है कि समस्त इन्द्रियों का विषय सामान्य से

વાળી રસનાઇન્દ્રિય છે અને રસના ઇન્દ્રિય કરતા સખ્યાત ગણી અવગાહના સ્પર્શેન્દ્રિયની હોય છે (पुट्ठ) દ્વારમાં એ બતાવવામા આવ્યુ કે કેવળ ચક્ષુઇન્દ્રિય સિવાયની શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયો સ્પૃષ્ટ થયેલા (સ્પર્શ પામેલા) પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરે છે ચક્ષુઇન્દ્રિય વિષયનો સ્પર્શ કરીને પોતાના ગ્રાહ્ય વિષયને પ્રકાશિત કરતી નથી કારણ કે બીજી ઇન્દ્રિયોની જેમ તેને પ્રાપ્યકારી કહેલ નથી. જે ઇન્દ્રિયો પોતાના વિષયનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રકાશિત કરે છે તે ઇન્દ્રિયોને પ્રાપ્યકારી કહેવામાં આવે છે સ્પર્શેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી છે (पविट्ठ) આ દ્વારમા એવુ બતાવવામાં આવ્યુ છે ચક્ષુઇન્દ્રિય સિવાયની ચારે ઇન્દ્રિયોમાં જ્યારે પુદ્ગલો આવીને પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જ તેઓ પોત પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરી શકે છે ચક્ષુઇન્દ્રિયમાં પુદ્ગલો પ્રવેશતાં નથી કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી છે (विसय) આ દ્વારમાં એ બતાવવામાં આવ્યુ છે કે બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય સામાન્ય

र्यंतस्तु श्रोत्रेन्द्रियं शब्दान्तरैर्वातादिभिश्चाप्रतिहतं शब्दं द्वादशयोजनपर्यन्तं शृणोति। चक्षुषस्तु सातिरेकं योजनलक्षं विषयः। शेषाणां घ्राणरसनस्पर्शानां नव योजनानि विषयः ९। "अणगार" अनगार इति। अनगारस्य समुद्घातयुक्तस्य ये निर्जराः पुद्गलाः तान् छद्मस्थो मनुष्यो न पश्यतीति १०॥ "आहारे" आहारः–निर्जरान् पुद्गलान् नारकादयो न जानन्ति न पश्यन्ति न आहारयन्ति च॥

अत्र––द्वारगाथोक्तादर्शाख्यद्वादशद्वारादारभ्य चतुर्विंशतितमकोकद्वारपर्यन्तं बहुवक्तव्यमस्ति तत्तु सर्वं प्रज्ञापनासूत्रे इन्द्रियपदे प्रथमोद्देशके विलोकनीयम्

जघन्यरूप में अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है। और उत्कृष्टरूप में श्रोत्र इन्द्रिय का विषय बारह योजनतकका है। यदि इसका वह शब्द-रूप विषय शब्दान्तरों द्वारा या प्रतिकूल वायु द्वारा प्रतिहत न किया गया हो तो श्रोत्रेन्द्रिय बारह योजनपर्यन्त के शब्द को विषय कर लेती है और चक्षु का विषय कुछ अधिक एक लाख योजनतक का है बाकी घ्राण, रसना और स्पर्शन इन तीन इन्द्रियों का अपना २ विषय नौ–नौ योजन तक का है। (अनगार) इस द्वार में यह समझाया गया है कि समुद्घात युक्त अनगार के जो निर्जरा संबंधी पुद्गल है उन्हें छद्मस्थ मनुष्य नहीं देख सकता है। (आहारे) इस द्वार में यह व्यक्त किया गया है कि निर्जरा संबंधी पुद्गलों को नारक जीव न जान सकते हैं, न देख सकते हैं किन्तु उनका आहार कर सकते हैं।

इन द्वार प्रदर्शक गाथाओं में कहे गये द्वारों में से ग्यारह द्वारों तक

રીતે ઓછામાં ઓછો આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અને વધારેમાં વધારે શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય બાર યોજન સુધીનો છે જો તેનો તે શબ્દરૂપ વિષય શબ્દાન્તરો દ્વારા કે પ્રતિકૂળ પવન દ્વારા પ્રતિહત થયો ન હોય તો શ્રોત્રેન્દ્રિય બાર યોજન પર્યન્તના શબ્દને ગ્રહણ કરી શકે છે ચક્ષુઈન્દ્રિય એક લાખ યોજન કરતા પણ દૂરના વિષયને ગ્રહણ કરી શકે છે. બાકીની ઈન્દ્રિયો-ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય નવ નવ યોજન પર્યન્તના વિષયોને ગ્રહણ કરી શકે છે (અનગાર) આ દ્વારમાં એ વાત સમજાવી છે કે સમુદ્ઘાતથી યુકત અણગારના નિર્જરા સબંધી જે પુદ્ગલો હોય છે તેમને છદ્મસ્થ મનુષ્યો જોઈ શકતા નથી. (આહારે) આ દ્વારમાં એ બતાવવામાં આવ્યુ છે કે નિર્જરા સબંધી પુદ્ગલોને નારક જીવો જાણી શકતા નથી, જોઈ શકતા નથી અને તેમનો આહાર પણ કરી શકતા નથી.

એ દ્વારપ્રદર્શન ગાથાઓમાં કહેલા અગિયાર દ્વારોનુ વિવેચન ઉપર

विस्तरभयाद्नोच्यते अथ 'जाव अलोगो इति पदेन पञ्चविंशतितमलोकद्वार माह—'अलोगेण भंते' इत्यादि। "अलोगेणं भंते! किण्णा फुडे कइहिं वा का एहिं पुच्छा, गोयमा! नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो आगासत्थिकाएणं फुडे-आगासत्थिकायस्स देसेण फुडे आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे, नो पुढवीकाएणं फुडे जाव नो अद्धासमएणं फुडे एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासअणंतभागूणे"

छाया—अलोकः खलु भदन्त! केन स्पृष्टः कतिभिर्वा कायैः "पृच्छा" गौतम! नो धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः यावत् नो आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः आकाशास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः आकाशास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः नो पृथिवीकायेन स्पृष्टः यावत् नो अद्धासमयेन स्पृष्टः एकः अजीवद्रव्यदेशः अगुरुलघुकैरनन्तैः अगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशाऽनन्तभागोन "इति"।

का तो विवेचन इस प्रकार से है बाकी के बारहवें आदर्श द्वार से चौबीस वे लोकद्वारतक जो और द्वार हैं उनके विषय में वक्तव्य बहुत है सो यह सब प्रज्ञापना सूत्र में, इन्द्रियपद में, प्रथम उद्देशक में देख लेना चाहिये, विस्तार हो जाने के भय से यहां नहीं कहा जाता है। (जाव अलोगो) इस पद द्वारा सूत्रकार ने पचीसवां द्वार कहा है, इस द्वार में गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि-(अलोगे णं भंते! किण्णा फुडे, कइहिं वा काएहिं पुच्छा?" उत्तर-(गोयमा! नो धम्मत्थिकाएणं फुडे, जाव नो आगासत्थिकाएण फुडे, आगासत्थिकायस्स देसेण फुडे, आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे, नो पुढवीकाएणं फुडे, जाव नो अद्धा समएणं फुडे एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणंतेहिं अगुरुलहुय गुणेहिं संजुत्ते सव्वागास अणंतभागूणे)

પ્રમાણે છે બાકીના બારથી લઈને ચોવીસમા દ્વાર સુધીનું એટલે કે (આદર્શ દ્વાર) થી લઈ ને (લોકદ્વાર) સુધીનું વિવેચન વધારે લાંબુ છે વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી તે દ્વારોનું વિવેચન અહીં આપ્યું નથી. તે વિવેચન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા ઉદ્દેશકના (ઇન્દ્રિયપદ) માંથી વાંચી લેવું (जाव अलोगो) આ પદ દ્વારા સૂત્રકારે પચીસમાં દ્વારનો ઉલ્લેખ કર્યો છે આ દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું છે કે-(अलोगे णं भंते! किण्णा फुडे, कइहिं वा काएहिं पुच्छा) ઉત્તર- (गोयमा! नो धम्मत्थिकाएण फुडे, जाव नो आगासत्थिकाएण फुडे आगासत्थिकायस्स देसेण फुडे, आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे नो पुढवीकाएण फुडे जाव नो अद्धासमए ण फुडे, एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागास अणंत

"अलोगेणं भंते किणा फुडे" अलोकः खलु भदंत ! केन स्पृष्टः ? "कइहिं काएहिं पुच्छा" कतिभिर्वाकायैः पृच्छा हे भगवन् ! अलोकं कः स्पृशति कियन्तः कायाः अलोकं स्पृशन्तीति अलोकस्पर्शविषयकः प्रश्नो गौतमस्य । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि "गोयमा" हे गौतम ! 'नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो आगासत्थिकाएणं फुडे" नो धर्मास्तिकायेन स्पृष्टो यावन्नो आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः इह यावत्पदेन अधर्मास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकायानां संग्रहो भवति. किन्तु "आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे. आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे" आकाशास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः आकाशास्तिकायस्य देशप्रदेशाभ्यां स्पृष्टो भवत्यलोक इत्यर्थः ।

"नो पुढवीकाएणं फुडे, जाव नो अद्धासमएणं फुडे" नो पृथिवीकायेन

इसका अर्थ इस प्रकार से है-गौतमस्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं कि-हे भदन्त ! अलोकाकाश किस द्रव्यसे अथवा कितने कायों से स्पष्ट है ? तब गौतम स्वामी को समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! अलोकाकाश किसी भी द्रव्य से किसी अस्तिकाय से स्पृष्ट नहीं है, न वह धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है, और न वह यावत्-आकाशास्तिकाय से स्पृष्ट है । यहाँ जो (जाव) पद आया है उससे (अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय) इन तीन अस्तिकायों का ग्रहण किया गया है । तात्पर्य यह कि अलोकाकाश में न कोई द्रव्य है और न कोइ अस्तिकाय ही है-किन्तु वह अलोकाकाश (आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे) आकाशास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है, (आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) आकाशास्ति काय प्रदेशों से स्पृष्ट है । (नो पुढवी काएणं फुडे, जाव नो अद्धासमएणं फुडे) पृथिवीकाय

भागुणे) तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे गौतम स्वामी पूछे छे-हे भदन्त ! आलोकाकाश कया द्रव्यथी अथवा केटला अस्तिकायोथी स्पृष्ट छे ? उत्तर-हे गौतम ! आलोकाकाश कोई पण द्रव्यथी, के कोई पण अस्तिकायथी स्पृष्ट नथी. ते धर्मास्तिकायथी लईने आकाशास्तिकाय पर्यन्तना कोई पण अस्तिकायथी स्पृष्ट नथी अहीं जे (जाव) पर्यन्त पद आव्युं छे तेना द्वारा अधार्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय अने पुद्गलास्तिकायने ग्रहण करवामां आव्या छे कहेवानुं तात्पर्य ए छे के अलोकाकाशमा कोई द्रव्य पण नथी अने कोई अस्तिकाय पण नथी पण ते अलोकाकाश (अगासत्थिकायस्स देसेण फुडे) आकाशास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे, (आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) आकाशास्तिकायना प्रदेशथी स्पृष्ट छे. (नो पुढवीकाएणं फुडे, जाव नो अद्धासम

स्पृष्ट यावत् नो अद्धासमयेन स्पृष्टः अयमलोको न पृथिवीकायेन स्पृश्यते न वा यावत् अद्धासमयेन स्पृष्टो भवतीति । यदि न कोऽपि तमलोकं स्पृशति तदा कीदृशोऽसौ पदार्थस्तत्राह " एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते " एकः अजीवद्रव्यप्रदेशः अगुरुलघुभैरनन्तैः अगुरुलघुगुणैः संयुक्तः " सव्वागासअणतभागूणे " सर्वाकाशाऽनन्तभागोनः अयमलोकः । यो धर्मास्तिकायादिभिर्नस्पृष्टो भवति स च न, खरविषाणवत् अत्यन्तमसत् किन्तु

से यह अलोकाकाश स्पृष्ट नहीं है यावत्-अद्धासमय से यह अलोकाकाश स्पृष्ट नहीं है-इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर प्रभु से गौतम स्वामी ने पूछा-हे भदन्त ! जब अलोकाकाश को कोई द्रव्य या कोई अस्तिकाय स्पर्श नहीं करता है तो यह अलोकाकाशरूप पदार्थ कैसा है ? इस विषय को गौतमस्वामी को लिए समझाते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-(एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) यह अलोकाकाशरूप पदार्थ एक अजीव द्रव्य का देश रूप पदार्थ है और यह अनन्त अगुरुलघुगुणों से संयुक्त है । (सव्वागास अणंतभागूणे) तथा अनन्तभाग से न्यून हुआ सर्वाकाशरूप है । यहां पर कोई ऐसी आशंका न कर सके कि (जब अलोकाकाश धर्मास्तिकायादिकों से स्पृष्ट नहीं है तो फिर यह खरवीपाण की तरह अत्यन्त असत् हो हुआ-क्यों कि यह अजीव द्रव्य प्रदेशरूप है, तथा अनंत

પર્ણ કુરે) તે અલોકાકાશ પૃથ્વીકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી અદ્ધાસમય પર્યન્તના પણ અસ્તિકાયોથી સ્પૃષ્ટ નથી.

ભગવાનનુ આ પ્રકારનુ કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યુ-હે ભદન્ત ! જો અલોકાકાશને કોઇ પણ દ્રવ્ય કે અસ્તિકાય સ્પર્શતા નથી તો તે અલોકાકાશરૂપ પદાર્થ કેવો છે ? તે વિષયનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે પ્રભુ તેમને કહે છે કે (एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुएहिं अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते) તે અલોકાકાશરૂપ પદાર્થ એક અજીવ દ્રવ્યના દેશ રૂપ પદાર્થ છે અને તે અનંત અગુરુલઘુ ગુણોથી યુક્ત છે (सव्वागास अणंतभागूणे) તથા અનંત ભાગથી ન્યૂન એવો સર્વાકાશ રૂપ છે અહીં કોઇ એવા પ્રકારની શંકા ન કરી શકે કે (જો અલોકાકાશ ધર્માસ્તિકાય આદિથી સ્પૃષ્ટ નથી તો તે કલ્પનાના ઘોડાના જેવુ અત્યંત અસત્ જ માનવુ પડે- કારણ કે તે અજીવ દ્રવ્ય પ્રદેશરૂપ છે, તથા અનંત અગુરુલઘુ ગુણોથી તે યુક્ત છે અને

"अलोगेणं भंते किण्णा फुडे" अलोकः खलु भदंत ! केन स्पृष्टः ? "कइहिं काएहिं पुच्छा" कतिभिर्वाकायैः पृच्छा हे भगवन् ! अलोकं कः स्पृशति कियन्तः कायाः अलोकं स्पृशन्तीति अलोकस्पर्शविषयकः प्रश्नो गौतमस्य ! भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि "गोयमा" हे गौतम ! 'नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो आगासत्थिकाएणं फुडे" नो धर्मास्तिकायेन स्पृष्टो यावन्नो आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः इह यावत्पदेन अधर्मास्तिकाय–जीवास्तिकाय–पुद्गलास्तिकायानां संग्रहो भवति. किन्तु "आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे. आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे" आकाशास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः आकाशास्तिकायस्य देशप्रदेशाभ्यां स्पृष्टो भवत्यलोक इत्यर्थः ।

"नो पुढवीकाएणं फुडे, जाव नो अद्धासमएणं फुडे" नो पृथिवीकायेन

इसका अर्थ इस प्रकार से है–गौतमस्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं कि–हे भदन्त ! अलोकाकाश किस द्रव्यसे अथवा कितने कायों से स्पष्ट है ? तब गौतम स्वामी को समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! अलोकाकाश किसी भी द्रव्य से किसी अस्तिकाय से स्पृष्ट नहीं है, न वह धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है, और न वह यावत्–आकाशास्तिकाय से स्पृष्ट है । यहां जो (जाव) पद आया है उससे (अधर्मास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय) इन तीन अस्तिकायों का ग्रहण किया गया है । तात्पर्य यह कि अलोकाकाश में न कोई द्रव्य है और न कोइ अस्तिकाय ही है–किन्तु वह अलोकाकाश (आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे) आकाशास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है, (आगासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) आकाशास्ति काय प्रदेशों से स्पृष्ट है । (नो पुढवी काएणं फुडे, जाव नो अद्धासमएणं फुडे) पृथिवीकाय

ભાગણે) તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–હે ભદન્ત ! અલોકાકાશ કયા દ્રવ્યથી અથવા કેટલા અસ્તિકાયોથી સ્પૃષ્ટ છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! અલોકાકાશ કોઇ પણ દ્રવ્યથી, કે કોઇ પણ અસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી. તે ધર્માસ્તિકાયથી લઇને આકાશાસ્તિકાય પર્યન્તના કોઇ પણ અસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી અહીં જે (जाव) પર્યન્ત પદ આવ્યુ છે તેના દ્વારા અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયને ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે અલોકાકાશમા કોઇ દ્રવ્ય પણ નથી અને કોઈ અસ્તિ કાય પણ નથી પણ તે અલોકાકાશ (अगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे) આકાશાસ્તિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ છે, (आगासत्थिकायस पएसेहिं फुडे) આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ છે. (नो पुढवीकाएण फुडे, जाव नो अद्धासम

लोके सर्वेन लोकाभावविरोधिनो लोकस्य कथमवस्थानम् अनवस्थाने च लोकस्यालोके स्पर्शः न हि अविद्यमानस्य स्पर्शः क्वचिद् दृष्टः श्रुतः संभवतिवेति आकाशास्तिकायस्य देशप्रदेशाभ्यामलोकस्य स्पर्शो भवति आकाशास्तिकाय देशप्रदेशयोरलोकाग्रसलग्नत्वात् एकश्चासौ अलोक अजीवद्रव्यप्रदेश आकाशद्रव्यदेशरूपत्वादिति ॥ सू० १ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ – प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक– वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतकस्य चतुर्थो द्देशक समाप्तः

अवस्थान कैसे माना जा सकता है। इस लिये जब वहां लोक का अवस्थान (अन्त)ही नहीं है तो फिर लोक का अलोक में स्पर्श कैसा। जो वस्तु जहां अविद्यमान होती है उसका स्पर्श वहां नहीं होता है। अविद्यमान वस्तु का स्पर्श न कहीं सुना गया है और न कहीं देखा भी गया है। आकाशास्तिकाय के देश प्रदेशों द्वारा अलोक का स्पर्श होता है ऐसा जो कहा गया है सो उसका कारण यह है कि आकाशास्तिकाय के देश और प्रदेश में अलोक का अग्रभाग संलग्न है। यह अलोकाकाश एक है और आकाशद्रव्य देशरूप होने के कारण यह अजीव द्रव्य का देश और प्रदेशरूप है ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवती सूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्या के द्वितीय शतक के चौथा उद्देशक समाप्त

કેવી રીતે માની શકાય ? તથી જ ત્યાં લોકનું અવસ્થાન જ નથી તો લોકનો અલોકને સ્પર્શ પણ કેવી રીતે સંભવી શકે ? જે વસ્તુ જ્યાં મોજૂદ જ ન હોય ત્યાં તેનો સ્પર્શ જ સંભવી શકે નહીં અવિદ્યમાન વસ્તુનો સ્પર્શ કોઇ પણ ઠેકાણે દેખ્યો નથી કે સાંભળ્યો નથી આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશો દ્વારા અલોકનો સ્પર્શ થાય છે એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશોમાં અલોકનો અગ્રભાગ સલગ્ન છે તે અલોકાકાશ એક છે અને આકાશદ્રવ્ય દેશરૂપ હોવાને લીધે તે અજીવદ્રવ્યના પ્રદેશરૂપ છે ॥ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો

अगुरुलघुरूपः अजीवद्रव्यप्रदेशस्तथाऽनन्तागुरुलघुकगुणविशिष्टः सर्वाकाशान्त-भागन्यूनः, लोकाकाश विरहात् ' यतोऽयमाकाशस्य स्वरूपभूतोऽनन्ता गुरुलघुक-गुणैः स्पृष्टोऽत एव नायमलोकोऽत्यंतमसत् भवति किन्तु सद्रूप एव केवलं पृथि-व्यादिकायैः धर्मास्तिकायादिना समयेन च अस्पृष्टः न व्याप्त इत्यर्थः। कुतोऽलोकमाकाशास्तिकायादयो न स्पृशन्ति इति चेदत्रोच्यते, यदि पृथिव्यादयः अलोके भवेयुस्तदा पृथिव्यादय एव लोकपदवाच्याः पृथिव्यादि कायादिना आलोकस्य स्पर्शो भवेत् किन्तु नत्वेवम् तत्रालोके पृथिव्यादि कायादीनामवर्तमान-त्वादेवालोकस्यालोकत्वम् यत् तत्र लोकस्याभावो विद्यते। ततश्च लोकाभावस्या-

अगुरुलघुगुणों से यह विशिष्ट है। एवं लोकाकाश के इसमें विरह होने से यह अनंतभागन्यून सर्वाकाशरूप है। अतः जब यह अलोकाकाश आकाश का स्वरूप भूत है और अनत अगुरुलघुगुणों से युक्त है तब यह खरविषाण की तरह अत्यन्त असत् रूप नहीं हो सकता है। किन्तु यह एक सद्रूप पदार्थभूत ही है। लोकाकाश की तरह यह केवल पृथि-व्यादिक कायो द्वारा, धर्मास्तिकयादिक द्वारा और समयद्वारा स्पृष्ट नहीं हुआ है-व्याप्त नहीं हुआ है। यह अलोकाकाश आकाशास्तिकायादिकों द्वारा स्पृष्ट क्यों नहीं होता है? तो इसका उत्तर यह है कि-यदि पृथि-व्यादिक काय अलोकाकाश में होते तो वे उसे स्पर्श करते वहां तो पृथिव्यादिक काय हैं ही नहीं-तब इसे स्पर्श कौन करे। अलोक में अलोकता इसी कारण से तो है कि वहां पर पृथिव्यादिक कायरूप लोक नहीं है। जिस कारण वहां लोक का अभाव है इसी कारण अलो-क में लोकाभाव का सत्व है, अतःलोकाभाव के विरोध लोक का वहां

તેમા લોકાકાશનો વિરહ (અભાવ હોવાથી તે અનત ભાગ ન્યૂન સર્વાકાશ રૂપ છે.) તે માટે નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો છે—આ અલોકાકાશ આકાશ ના સ્વરૂપ ભૂત છે અને અનત અગુરુલઘુ ગુણોથી યુક્ત છે તેથી તે કલ્પનાના ઘોડા જેવું અસત્ રૂપ હોઇ શકે નહી પણ તે એક સદ્રૂપ (અસ્તિત્વ ધરા-વનાર) પદાર્થ રૂપ છે લોકાકાશની જેમ તે ફક્ત પૃથ્વી આદિ કાયો દ્વારા, ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્વારા અને સમય દ્વારા સ્પૃષ્ટ નથી—વ્યાપ્ત નથી તે અલો કાકાશ આકાશાસ્તિકાય આદિ દ્વારા સ્પૃષ્ટ કેમ નથી?

ઉત્તર—જો પૃથ્વીકાય આદિ અલોકાકાશમાં હોત તો તેઓ તેનો સ્પર્શ કરતા હોત પણ ત્યા તો પૃથ્વીકાય આદિ છે જ નહી—તો તેનો સ્પર્શ કોણ કરે! અલોકમા અલોકતા એ કારણે જ રહેલી છે કે ત્યા પૃથ્વીકાય આદિ કાય રૂપ લોક નથી જે કારણે ત્યા લોકનો અભાવ છે તેજ કારણે અલોકમા લોકાભાવનુ સત્વ છે, તેથી લોકાભાવથી વિરોધી લોકનુ ત્યાં અવસ્થાન-અસ્તિત્વ

अण्णेसिं देवाणं देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ णो अप्पणिच्चियाओ देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय विउव्विय परियारेइ, एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेय वेएइ तं जहा इत्थिवेयं पुरिसवेयं च एवं परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च से कहमेयं भंते एवं? गोयमा जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च जे ते एवं आहंसु मिच्छं ते एवं आहंसु अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि एवं खलु णियंठे कालगए समाणे अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवइ महड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु, दूरगइएसु चिरट्ठिईएसु, से णं तत्थ देवे भवइ महड्ढिए जाव दसदिसाओ उज्जोवेमाणे, पभासेमाणे जाव पडिरूवे सेणं तत्थ अन्नेदेवे अन्नेसिं देवाणं देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ, अप्पणिच्चियाओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ नो अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय, विउव्विय परियारेइ, एगेवि य णं जाव एगेणं समएणं एगं वेयं वेएइ । तं जहा इत्थिवेयं वा पुरिसवेयं वा जं समयं इत्थियवेयं वेएइ णो तं समयं पुरिसवेयं वेएइ जं समयं पुरिसवेयं वेएइ, नो तं समयं इत्थियवेयं वेएइ इत्थियवेयस्स उदएणं नो पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स उदयेणं नो इत्थियवेयं वेएइ एवं खलु एगे जीवे

॥ द्वितीयशतके पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयशतके चतुर्थमुद्देशकं निरूप्य तदनन्तरम् पञ्चमोद्देशको निरूप्यते. चतुर्थपञ्चमोद्देशकयोरयं संबन्धः चतुर्थोद्देशके इन्द्रियाणि उक्तानि. इन्द्रियबलादेव विषयभोगरूपा परिचारणासंभवेदित्यतस्तन्निरूपणाय तथा द्वितीयशतकादौ द्वार गाथायम् "अन्नउत्थिय" इति कथितमित्यन्ययूथिकवक्तव्यता प्रतिपादनाय च पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते, तदनेन संबन्धेनायातस्य पञ्चमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-"अणउत्थिया" इत्यादि—

मूलम्—अण्णउत्थियाणं भंते ! एवं आइक्खंति भासंति पन्नवेन्ति, परूवेंति, तं जहा—एवं खलु नियंठे कालगए समाणे देवब्भूएणं अप्पाणेणं से णं तत्थ णो अन्ने देवे. नो

दूसरे शतकका पांचवां उद्देशक प्रारम्भ—

द्वितीयशतक में चौथे उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार पंचम उद्देशक निरूपण करते हैं। चतुर्थ उद्देशक का और इस पचम उद्देशक का संबंध इस प्रकार से है - चतुर्थ उद्देशक में इन्द्रियां कही गई हैं - सो उन इन्द्रियों के बल से ही विषय भोगरूप परिचारणा हो सकती है। इसलिये उस विषय भोगरूप परिचारणा को निरूपण करने के लिये तथा द्वितीय - शतक की आदि में द्वार गाथा में (अन्न उत्थिय) इस रूप से कथित अन्य - यूथिकों की वक्तव्यता को प्रतिपादन करने के लिये सूत्रकार ने इस पंचम उद्देशक का प्रारंभ किया है। इस संबंध से आये हुए इस पंचम उद्देशक का यह आदि सूत्र है—(अणण उत्थिया णं भंते ! ' इत्यादि ।

બીજા શતકને પાંચમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ

બીજા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકનુ નિરૂપણ પૂરૂ કરીને હવે સૂત્રકાર પાચમા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણુ કરે છે ચોથા ઉદ્દેશક સાથે પાચમા ઉદ્દેશકનો સબધ આ પ્રમાણે છે-ચોથા ઉદ્દેશકમા ઇન્દ્રિયોનુ નિરૂપણુ કર્યું છે તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ વિષય ભોગરૂપ પરિચારણા થઇ શકે છે તેથી તે વિષય ભેગરૂપ પરિચારણાનું નિરૂપણુ કરવા માટે તથા બીજા શતકની શરૂઆતમાં આવતી દ્વારગાથામાં (अन्न उत्थिय) અન્ય યૂથિકો (અન્ય મતવાદીઓ) નું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકારે આ પાચમો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે આ પ્રકારના સંબધથી શરૂ થતા આ પાંચમા ઉદ્દેશકનુ પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—(अण्ण उत्थिया णं भंते !) ૯૦

परिचारयति एकोऽपि च खलु जीवः एकेन समयेन द्वौ वेदौ वेदयति । तद् यथा स्त्रीवेदं च पुरुषवेदं च एवं परयूथिक वक्तव्यता नेतव्या, यावत् स्त्रीवेदं च पुरुषवेदं च तत्कथमेतद् भदंत ! एवम् , गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति यावत् स्त्रीवेद च पुरुषवेद च, यत्ते एवमाहुर्मिथ्या ते एवमाहुः अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि, एवं खलु निर्ग्रंथः कालगतः सन् अन्य

यपरियारेइ) वह देव अपने आप से अर्थात्-अपनी विक्रियाशक्ति से अपने दो रूप बनाता है इनमें एक रूप देव का होता है और दूसरारूप देवी का होता है। इस तरह दो रूप में विभक्त हुआ वह देव स्वयं ही देवीरूपमें विभक्त हुए अपने ही दूसरे रूप के साथ विषयभोग करता है इस तरह (एगे वि य ण जीवे एगेणं समएणं दो वेए वेएइ) एक ही जीव एक ही समय में दो वेदों का अनुभव करता है। (त जहा) वे दो वेद इस प्रकार से हैं (इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च) एक स्त्रीवेदका और दूसरे पुरुषवेद का। (एव परउत्थिय वत्तव्वया नेयव्वा) इस प्रकारसे परतीर्थिक जनोंकी वक्तव्यता जाननी चाहिये (जाव इत्थियवेयं च पुरिसवेयं च) यावत स्त्री वेद और पुरुषवेद तक (से कहमेयं भंते एवं) तो क्या हे भदन्त! यह परतीर्थिक जनों की मान्यता ठीक है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जं णं ते अन्नउत्थियाएव माइक्खंति जाव इत्थिवेय च पुरिसवेय च) हे गौतम! जो वे अन्यतीर्थिक जन ऐसा कहते हैं यावत् एक जीव एक समयमें दो वेदों को-स्त्रीवेदको और पुरुष वेद-अनुभवता है (जे

परियारेइ) ते દેવ પોતાની વૈક્રિય શક્તિથી પોતાના બે રૂપ બનાવે છે. તેમાનું એક રૂપ દેવનું અને બીજૂ દેવીનું હોય છે આ રીતે બે સ્વરૂપમાં વિભક્ત થયેલો તે દેવ દેવીરૂપે વિભક્ત થયેલા પોતાનાજ બીજા રૂપની સાથે વિષયભોગ સેવે છે આ રીતે (एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेए वेएइ) એક જ જીવ એક જ સમયે બે વેદોનો અનુભવ કરે છે (तंजहा) તે બે વેદ આ પ્રમાણે છે-(इत्थिवेय च पुरिसवेय च) (૧) સ્ત્રીવેદ અને (૨) પુરુષવેદ (एव परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा) આ પ્રમાણેનું અન્ય મતવાદીઓનું વક્તવ્ય છે તેમ સમજવુ (जाव इत्थियवेयं च पुरिसवेयं च) સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ પર્યન્તનુ (से कहमेय भंते एवं) હે ભદન્ત ! અન્યમતવાદીઓની તે માન્યતા શું સાચી છે ? હે (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइ क्खंति जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च) અન્યમતવાદિઓ એવુ જે કહે છે કે એકજ જીવ એક જ સમયે સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનો અનુભવ કરે છે (અહીં

एगेणं समएणं एगं वयं वेएइ तं जहा इत्थिवेयं वा पुरिसवेयं वा इत्थी इत्थिवेएणं उदिण्णेणं पुरिसं पत्थेइ, पुरिसो पुरिसवेएणं उदिण्णेणं इत्थिं पत्थेइ, दो वि तं अण्णमण्णं पत्थेंति तं जहा इत्थी वा पुरिसं, पुरिसे वा इत्थिं ॥सू०१॥

छाया—अन्य यूथिका खलु भदत ! एवमाख्यांति भाषन्ते प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति । तद् यथा एवं खलु निर्ग्रंथः कालगतः सन् देवभूतेनात्मना स खलु तत्र नोऽन्यान् देवान्, नोऽन्येषां देवानां देवीरभियुज्याभियुज्य परिचारयति, नो आत्मीया देवीरभियुज्याभियुज्य परिचारयति । आत्मनैवात्मानं विकुर्व्य विकुर्व्य

सूत्रार्थ-(भंते ? अन्नउत्थियाणं एवं आइक्खंति, भासंति, पन्नवेंति परूवेंति) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिकजन ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसी प्रज्ञापना करते हैं ऐसी प्ररूपणा करते हैं (तंजहा) कि (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) जब निर्ग्रन्थ कालगत हो जाता है तब वह (देवभूएणं तु अप्पाणेणं) देव की पर्याय से देवलोक में उत्पन्न हो जाता है । उस पर्याय से (से णं) वह (नो अन्ने देवे) न अन्यदेवों को, तथा (नो अन्नेसिं देवाण देवीओ) न अन्य देवों की देवियों को (अहिजुंजिय अहिजुंजिय) अपने वश में कर करके (परियारेइ) विषयभोग करता है (णो अप्पणिच्चियाओ देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) और न अपनी देवियों को वश में करके उनके साथ विषय भोग करता है किन्तु (अप्पणामेव अप्पाणं विउव्वि-

---

સૂત્રાર્થ-(भंते ! अन्नउत्थिकाण एवं आइक्खति भासंति, पन्नवेंति, परूवेंति) હે ભદન્ત ! અન્ય મતવાદીઓ એવું કહે છે, એવું ભાષણ કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી પ્રરૂપણા કરે છે (तंजहा) કે (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) જ્યારે નિર્ગ્રંથ કાળ પામે છે ત્યારે (देवभूएणं तु अप्पाणेणं) તે દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે તે પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ (से ण) તે (नो अन्नेदेवे, नो अन्नेसिं देवाण देवीओ) અન્ય દેવોને અથવા અન્ય દેવોની દેવીઓને (अहिजुंजिय अहिजुंजिय) પોતાને વશ કરીને (परियारेइ) વિષયભોગ ભોગવતો નથી, (णो अप्पणिच्चियाओ देवीओअहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) અથવા તો પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેમની સાથે વિષયભોગ કરતો નથી પણ (अप्पणामेव अप्पाण विउव्विय विउव्विय

परिचारयति आत्मीयादेवीरभियुज्याभियुज्य परिचारयति नो आत्मनैवात्मानं विकुर्व्य विकुर्व्य परिचारयति। एकोऽपि च खलु जीव एकस्मिन् समये एकं वेदं वेदयति तद्-यथा स्त्रीवेद वा पुरुषवेद वा यस्मिन् समये स्त्रीवेदं वेदयति नो तस्मिन् समये पुरुषवेद वेदयति, यस्मिन् समये पुरुषवेदं वेदयति नो तस्मिन्

दिशाओं को प्रकाशित करता है देदीप्यमान करता है। यावत् प्रत्येक देखने वाले को जिसके रूप में नवीनता ही नवीनता दिखलाई पड़ती है।(से ण तत्थ अन्ने दवे अन्नेसिं देवाण देवीओ) वह वहांपर अन्य दूसरे देवों को तथा देवों कि देवियों को (अभिजुंजिय अभिजुंजिय) अपने वश में करके (परियारेइ) उनके साथ वैषयिक सुख भोगता है। (नो अप्पणामेव अप्पाणं विउव्वियपरियारेइ) अपने आपके विक्रियाशक्ति से देवी और देव के दो रूप बना कर वैषयिक सुखों का भोग नहीं करता है। (एगे वि य णं जीवे एगेण समएणं एगं वेय वेएइ) इसी तरह एक जीव एक समयमें एक ही वेदका अनुभव करता है। (त जहा) जो इस प्रकारसे है (इत्थिवेयं वा पुरिसवेय वा) स्त्रीवेद का अथवा पुरुषवेद का दोनों वेदों का एक ही समय में एक जीव अनुभव नहीं करता क्यों कि (जं समयं इत्थिय वेयं वेएइ णो तं समयं पुरिसवेयं वेएइ) जिस समय में वह स्त्री वेद का वेदन करता है उस समय में वह पुरुषवेद का वेदन नहीं करता है (जं समयं पुरिसवेयं वेएइ, नो तं समयं इत्थियवेय वेएइ) और जिस

દિશાઓને પ્રકાશિત કરતું હોય તથા પ્રત્યેક જોનારને તેના રૂપમાં નવીનતાનાં દર્શન થતાં હોય (से णं तत्थ अन्ने देवे अन्नेसिं देवाणं देवीओ) એવો તે દેવ ત્યાં અન્ય દેવોને તથા અન્ય દેવોની દેવીઓને (अभिजुंजिय अभिजुंजिय) પોતાને વશ કરીને (परियारेइ) તેમની સાથે વિષયભોગ ભોગવે છે (नो अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय विउव्विय परियारेइ) પોતાના શરીરના વિક્રિયા શક્તિથી દેવ અને દેવીના બે રૂપ બનાવીને તે વિષયભોગ ભોગવતો નથી. (एगे वि य णं जीवे एगणं समएणं एगं वेय वेयइ) આ રીતે એક જીવ એક સમયે એક જ વેદનો અનુભવ કરે છે (तंजहा) તે વેદ આ પ્રકારનું છે (इत्थिवेयं वा पुरिसवेयं वा) સ્ત્રીવેદ અથવા પુરુષવેદ એક જ જીવ એક જ સમયે સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનો અનુભવ કરતો નથી કારણ કે (जं समयं इत्थियवेय वेएइ णो त समयं पुरिसवेयं वेएइ) જે સમયે તે સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરે છે તે સમયે તે પુરુષવેદનો અનુભવ કરતો નથી, (जं समयं पुरिसवेयं

तरेषु देवलोकेषु देवतया उपपन्नो भवति महर्द्धिकेषु, यावन्महानुभावेषु दूरगतिकेषु चिरस्थितिकेषु स खलु तत्र देवो भवति महर्द्धिको यावत् दशदिश उद्योतयन् प्रभासयन् यावत् प्रतिरूपः । स खलु तत्र अन्यान् देवान् अन्येषां देवानां देवीरभियुज्य-

ते एवं आहंसु) सो जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छं ते एवं आहंसु) सो ऐसा वह उन्हों ने मिथ्या कहा है । (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि भासामि, पन्नवेमि परूवेमि) मैं तो हे गौतम ! ऐसा कहता हूं -ऐसा ही भाषण करता हू ऐसी ही प्रज्ञापना करता हूं ऐसी ही प्ररूपणा करता हूं कि (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) कोई निर्ग्रन्थ - कालगत होकर अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवइ) किसी एक देवलोक में देवकी पर्याय से उत्पन्न हो जाता है (महड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु दूरगइएसु चिरट्ठिइएसु) सो भी वह सामान्य देवलोकों में उत्पन्न नहीं होता किन्तु जो देवलोक बडी बडी ऋद्धियों से संपन्न होते हैं-यावत् महाप्रभावशाली होते हैं, दूरतक जाने की शक्ति से युक्त ऐसे देवों से सहित होते हैं तथा जिनमें आयु बहुत लंबी होती है ऐसे देवलोकों में से किसी एक देवलोक में वह उत्पन्न होता है। (से णं तत्थ देवे भवइ महड्ढिए जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणे पभासेमाणे जाव पडिरूवे) वहां उत्पन्न होकर वह निर्ग्रन्थ ऐसा देव होता है कि जिसकी महान् ऋद्धि होती है यावत् जो दशों

પ્રશ્નમાંનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવાનું) (जे ते एवं आहंसु) તેમણે એવું જે કહ્યું છે તે (मिच्छं ते एवं आहंसु) તેમણે મિથ્યા (ખોટું) કહ્યું છે. (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि) હે ગૌતમ ! હું તો એવું કહું છું, એવું ભાષણ કરૂં છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) કોઇ નિર્ગ્રંથ કાળ પામીને (अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवइ) કોઇ એક દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, (महड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु दूरगइएसु चिरट्ठिइएसु) ભલે તે સામાન્ય દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો ન હોય, પણ અનેક ઋદ્ધિઓથી ભરપૂર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો હોય, મહા પ્રભાવશાળી દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો હોય, લાંબા આયુષ્યવાળા અને ઘણે દૂર સુધી જવાની શક્તિથી યુક્ત દેવલોકમા તે ઉત્પન્ન થયો હોય, (से णं तत्थ देवे भवइ महड्ढिए जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणे पभासेमाणे जाव पडिरूवे) ત્યા ઉત્પન્ન થયેલા તે દેવની મહાન ઋદ્ધિ હોય, એવું દેદીપ્યમાન સ્વરૂપ હોય કે જે દસે

टीका—"अन्नउत्थियाणं भंते !" अन्ययूथिकाः खलु भदंत ! "एवं आइक्खंति" एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति-हे भगवन् ! परदर्शनानुयायिनो वक्ष्यमाणप्रकारेण कथयन्ति। 'भासंति' भाषन्ते "पन्नवेंति" प्रज्ञापयन्ति "परूवेंति" प्ररूपयंति। किमाख्यान्ति-इत्याह-"तं जहा" तद् यथा-तदेव दर्शयति-"एवं खलु' इत्यादि "एवं खलु नियंठे कालगए समाणे" एवं खलु निर्ग्रंथः कालगतः सन् निर्ग्रंथः=साधु "कालगए" कालगत "देवब्भूएणं अप्पाणेणं" देवभूतनात्मना कारणभूतेन नो परिचारयति-इति अग्रिमेण संबन्धः देवभूतेन देवभाव प्राप्तेन देवीभूतेस्यर्थः "से णं तत्थ णो अन्ने देवे" स खलु-निर्ग्रंथ जीवदेवः 'तत्थ' तत्र-देवलोके "णो अन्ने देवे" नो अन्यान् देवान् स्वव्यतिरिक्तान् 'णो अण्णेसिं देवाणं देवीओ" नो अन्येषां देवानां देवी अन्येषामात्मव्यतिरिक्तदेवानां देवी अन्यदेवसम्बन्धिनी देवी "अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ" अभियुज्याभियुज्य स्ववशं कृत्वा नो परिचारयति न परिभुक्ते

टीकार्थ—(अन्नउत्थिया णं भंते) प्रभु से प्रश्न करते हुए गौतम पूछते हैं कि हे भदन्त ! अन्यतीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) जो ऐसा कहते हैं-वक्ष्यमाणरूप से इस प्रकार से कथन करते हैं (भासंति) जनसमुदाय के बीच में ऐसा ही भाषण करते हैं (पन्नवेंति) हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा ऐसा ही जताते हैं (परूवेंति, शास्त्रों में वे ऐसी ही प्ररूपणा करते हैं-(तं जहा) कि-(एवं खलु नियंठे) कोई भी निर्ग्रन्थ साधु (कालगए) जब मृत्यु को प्राप्त हो जाता है तब वह परभव में देवगति को प्राप्त करता है अर्थात्-देवगति में जाकर जन्म लेता है वह वहां पर (देवभूएणं अप्पाणेणं) देवरूप हुए अपने शरीर से (सेणं तत्थ) वह देव वहां पर अपने शरीर से (णो अन्ने देवे णो अन्नेसिं देवाणं देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) वह निर्ग्रन्थ साधु

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી મહાવીરસ્વામીને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે (अन्नउत्थियाणं भंते !) હે ભદન્ત ! અન્ય મતવાદીઓ (एवं आइक्खंति) એવું કહે છે (एवं भासंते) જનસમૂહની વચ્ચે એવું ભાષણ કરે છે,(एवं पन्नवेंति) દૃષ્ટાંતાદિ દ્વારા એવું બતાવે છે, (एवं परूवेंति) શાસ્ત્રોમાં એવી પ્રરૂપણા કરે છે (तं जहा) કે (एवं खलु नियंठे) કોઈ પણ નિર્ગ્રંથ સાધુ (कालगए) મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં દેવગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાં જઈને તે (देवभूएणं अप्पाणेणं) દેવરૂપ બનેલા પોતાના શરીરથી (सेणं तत्थ णो अन्ने देवे णो अन्नेसिं देवाणं देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) અન્ય દેવોને અને અન્ય દેવીઓને પોતાને વશ કરીને તેમની

समये स्त्रीवेदं वेदयति. स्त्रीवेदस्योदयेन नो पुरुषवेदं वेदयति पुरुषवेदस्योदयेन नो स्त्रीवेदं वेदयति. एव खलु एको जीव एकेन समयेनैकं वेदं वेदयति तद् यथा स्त्रीवेदं वा पुरुषवेदं वा. स्त्री स्त्रीवेदेनोदीर्णेन पुरुषं प्रार्थयते. पुरुषः पुरुषवेदेनोदीर्णेन स्त्रियं प्रार्थयते द्वावपि तौ अन्योन्यं प्रार्थयते. तद् यथा स्त्री वा पुरुषं पुरुषो वा स्त्रियम् ॥ सू० १ ॥

समय में वह पुरुष वेद का वेदन करता है-उस समय में स्त्री वेद का वेदन नहीं करता। (इत्थियवेयस्स उदएणं नो पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स उदएणं नो इत्थियवेएं वेएइ) तथा स्त्रीवेद के उदय से पुरुषवेदका वेदन नहीं करता और न पुरुषवेदके उदयसे स्त्रीवेदका वेदन नहीं करता है। (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं वेयं वेएइ) इस तरह एक जीव एक समय में एक वेद का वेदन करता है। (तंजहा-इत्थियवेयं वा पुरिसवेयं वा) या तो स्त्रीवेदका वेदन करता है या पुरुषवेद का वेदन करता है। (इत्थी इत्थीवेएणं उदिण्णेणं पुरिसं पत्थेइ, पुरिसो पुरिसवेएणं उदिण्णेणं इत्थिं पत्थेइ) स्त्री स्त्रीवेद के उदय होने पर पुरुष की अभिलाषा करती है और पुरुषवेद के उदय में पुरुष स्त्री की अभिलाषा करता है। इस तरह (दो वि ते अण्णमण्णं पत्थेंति-तंजहा-इत्थीवा पुरिसं पुरिसे वा इत्थिं) स्त्री और पुरुष दोनों ही स्त्रीवेद और पुरुषवेद के उदय में एक दूसरे की चाहना किया करते हैं-स्त्री पुरुष की और पुरुष स्त्री की ॥ सू० १ ॥

वेएइ, नो ं समयं इत्थियवेयं वेएइ) અને જ્યારે તે પુરુષવેદનુ વેદન કરતો હોય છે ત્યારે તે સ્ત્રીવેદનું વેદન કરતો નથી, (इत्थियवेयस्स उदएण नो पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स उदएणं नो इत्थियवेय वेएइ) તથા સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષવેદનુ વેદન કરતો નથી અને પુરુષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીવેદનુ વેદન કરતો નથી (एवं खलु एगे जीवे एगेण समएण एग वेयं वेएइ આ રીતે એક જીવ એક સમયે એક જ વેદનુ વેદન કરે છે-(तंजहा इत्थियवेय वा पुरिसवेयं वा) કાતો સ્ત્રીવેદનુ વેદન કરે છે કાંતો પુરુષવેદનુ વેદન કરે છે (इत्थी इत्थीवेएण उदिण्णेण पुरिस पत्थेइ) સ્ત્રીવેદનો ઉદય થતાં સ્ત્રી પુરુષની અભિલાષા કરે છે (पुरिसो पुरिसवेएण उदिण्णेणं इत्थिं पत्थेइ) અને પુરુષવેદનો ઉદય થતાં પુરુષ સ્ત્રીનો સમાગમ ઇચ્છે છે આ રીતે (दो वि ते अण्णमण्ण पत्थेंति-तं जहा-इत्थी वा पुरिसं पुरिसे वा इत्थी) સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને જ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદના ઉદયમા એક બીજાની અભિલાષા કરતા હોય છે-સ્ત્રી પુરુષની અને પુરુષ સ્ત્રીની અભિલાષા કરતા હોય છે.

देवस्य नान्यासामग्री भवति अपितु स्वात्मनैव देव्यादिकं सपाय परिभुङ्क्ते इ
अथवा-इदं प्रतिपादयति-'एगे वि य इत्यादि "एगे वि य णं जीवे" एकोऽपि
खलु जीव "एगेणं समएणं" एकस्मिन समये "दो वेय वेएइ" द्वौ वे
वेदयति "त जहा" तद् यथा "इत्थिवेय च पुरिसवेय च" स्त्रीवेदं च पु
वेद च " एवं परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा " एवं परयूथिकवक्तव्यता नेत
ज्ञातव्या "जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च" यावत् स्त्रीवेद च पुरुषवेदं च प
यूथिक वक्तव्यता च इत्थम्। यावत्पदेन इदं दृश्यम्-"जं समयं इत्थिवेयं वे
तं समयं पुरिसवेयं वेएइ जं समयं पुरिसवेयं वेएइ तं समयं इत्थिवेय वेएइ इत्थि
वेयस्स वेयणाए पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स वेयणाए इत्थिवेयं वेएइ ए
खलु एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेयं वेएइ इत्थिवेय च पुरिसवेयं च

शरीर के दो रूप बनाता है। एक देव का रूप और दूसरा देवीका रूप
सो देव का रूप देवी के साथ वैषयिक सुख का अनुभव करता है।
इस तरह से अपने ही दो रूप होने के कारण वही एक ही समय में
दो वेदों का अनुभव करता है-एक पुरुष वेद का दूसरे स्त्रीवेद का
इस तरह से एक ही जीव एक ही काल में दो वेदों का अनुभव करता
है यह कथन बन जाता है। (एवं परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा) इस
प्रकार से अन्यतीर्थिकों की वक्तव्यता जाननी चाहिये (जाव इत्थिवेयं
च पुरिसवेयं च) इस पाठ को लगाने के लिये (जाव) पदसे सूचित
पाठ इस प्रकार से है-" जं समयं इत्थियवेयं वेएइ, तं समयं पुरिस
वेयं वेएइ, जं समयं पुरिसवेयं वेएइ, तं समयं इत्थिअवेयं वेएइ, इत्थि
वेयस्स वेयणाए पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स वेयणाए इत्थियवेयं वेएइ,
एवं खलु एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेयं वेएइ, इत्थिवेयं च

બનાવે છે—એક દેવનું રૂપ અને બીજું દેવીનું રૂપ. તે દેવનું સ્વરૂપ દેવીરૂપની
સાથે વિષયસુખ ભોગવે છે આ રીતે પોતાનાં જ બે રૂપ બનાવવાને કારણે
તે જીવ એક સાથે પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરે છે આ રીતે એક
જ જીવ એક સમયે બે વેદનું વેદન કરે છે આ પ્રકારની માન્યતા અન્ય
તીર્થિકો ધરાવે છે

(एवं परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा) આ પ્રકારની અન્યતીર્થિકોની
માન્યતા સમજવી (जाव इत्थिवेयं च पुरिसवेयं च) આ પાઠને જે વાત માટે
(जाव) પદથી સૂચિત થતો પાઠ આ પ્રમાણે છે-(जं समयं इत्थियवेयं
वेएइ, तं समयं पुरिसवेयं वेएइ जं समयं पुरिसवेयं वेएइ, तं समयं इत्थि
यवेयं वेएइ, इत्थीवेयस्स वेयणाए पुरिसवेयं वेएइ पुरिसवेयस्स वेयणाए इत्थियवेयं
वेएइ, एवं खलु एगे वि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेयं वेएइ, इत्थि

इत्यर्थः "अप्पणिच्चियाओ देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ" नो आत्मीयादेवीरभियुज्याभियुज्य परिचारयति. न परकीयादेवीः वशीकृत्य परिभुंक्ते न वा स्वकीयादेवीः वशीकृत्य परिभुंक्ते, किन्तु "अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय परियारेइ" आत्मनैवात्मानं विकुर्व्य विकुर्व्य परिचारयति स्वात्मनैव स्वात्मानं देवीरूपेण देवरूपेण वा विकुर्व्य परिचारयति. तत्र देवलोकगतस्य निर्ग्रंथजीव-

का जीव जो देवलोक में देव की पर्याय से उत्पन्न हो गया है वह अन्य देवों को और अन्यदेवों की देवियों को (अहिजुंजिय अहिजुंजिय) वश में कर कर के उनके साथ विषयसुख नहीं भोगता है यहां पर जो (अन्ने देवे, अन्नेसिं देवाणं देवीओ) ऐसा पाठ कहा गया है उसका तात्पर्य यह है कि वह अपने से भिन्न देवों के साथ और अपने से भिन्न देवों की देवियों के साथ वैषयिक सुख नहीं भोगता है। और (णो अप्पणिच्चियाओ देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) नहीं वह अपनी निज देवियों के साथ भी उन्हें वशीभूत कर वैषयिक सुख भोगता है यदि ऐसा है तो फिर वह किस तरह से वहां वैषयिक सुख भोगता है? इस बात को स्पष्ट करते हुए कहते हैं कि-(अप्पाणमेव अप्पाणं विउव्विय परियारेइ) वह देव अपनी वैक्रिय शक्ति के द्वारा अपने निज के ही दो रूप बनाता है और उनके साथ ही वैषयिक सुख भोगता है-तात्पर्य यह कि देवलोक में गये हुए उस निर्ग्रन्थ जीव देव के पास अन्य सामग्री तो होती नहीं है-इसलिये वह (अप्पणामेव) अपने आप ही-अर्थात्-अपनी वैक्रिय शक्ति से ही-अपने

સાથે વિષયસુખ ભોગવતો નથી. અહીં (अन्ने देवे, अन्नेसिं देवाण देवीओ) એવો જે પાઠ આવે છે તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-તે પોતાનાથી ભિન્ન દેવોની સાથે અને પોતાનાથી ભિન્ન દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસુખ ભોગવતો નથી અને (णो अप्पणिच्चियाओ देवीओ अहिजुंजिय अहिजुंजिय परियारेइ) તે પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેમની સાથે પણ વિષયસુખ ભોગવતો નથી તો તે ત્યાં કેવી રીતે વિષયસુખ ભોગવે છે? તે કહે છે-(अप्पाणमेव अप्पाणं विउव्विय विउव्विय परियारेइ) તે દેવ પોતાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા પોતાના જ બે રૂપ બનાવે છે-એક દેવનુ રૂપ અને બીજુ દેવીનુ રૂપ અને તેની સાથે જ વિષયસુખ ભોગવે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે દેવલોકમાં ગયેલા તે નિર્ગ્રંથજીવ દેવની પાસે અન્ય સામગ્રી તો હોતી નથી તેથી તે (अप्पणामेव) પોતાની જાતે જ-એટલે કે પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી પોતાના શરીરનાં બે રૂપ

"जाव इत्थिवेद च पुरिसवेद च" यावत् स्त्रीवेद च पुरुषवेद च । इह यावत् करणात् भाषन्ते प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति असौ निर्ग्रन्थदेवो न परकीयां देवीमासाद्य स्वकी यामपि आसाद्य परिचारयन्ति किन्तु स्वात्मानमेव विकुर्व्य देवी रूपतया वा परि भुंक्ते तथा एकोजीव एकस्मिन् समये स्त्रीवेदं पुरुषवेदमुभयमपि वेदयतीत्यादीनां प्रहणं कर्तव्यमिति "जे ते एवं आहंसु" यद् ते परतीर्थिका एवमाहु "मिच्छं ते एवं आहंसु" मिथ्या ते एवमाहु, यतो हि—स्त्रीरूपकरणेऽपि तस्य निर्ग्रन्थ जीवदेवस्य पुरुषरूपत्वात् पुरुषवेदस्यैव एकस्मिन् समये उदय सम्भवेत् न तु स्त्री वेदस्य स्त्रीवेदपरिवर्तने स्त्रीवेदस्यैवोदयः स्यात् न पुरुषवेदस्योदयः कथमपि सम्भवति स्त्रीवेदपुरुषवेदयोः परस्परविरुद्धत्वेनैकस्य एकसमय उदयस्यासंभवात् यथोः

इत्थियवेयं च पुरिसवेय च) कि यावत् एक समय में स्त्रीवेद और पुरुषवेद इन दो वेदों का वेदन करता है, (जे ते एव आहसु) सो अन्यतीर्थिक जनों ने जो ऐसा कहा है (मिच्छ ते एव आहसु) वह उन्हों ने मिथ्या कहा है। क्योंकि वह देव जब स्त्री का रूप करता है तब भी स्वय पुरुष होने के कारण उसके पुरुष वेद का ही उस समय में उदय सभवता है स्त्रीवेद का नहीं। स्त्रीवेद के परिवर्तन होने पर स्त्री वेद का ही उदय होता है पुरुष वेद का नहीं। क्यों कि पुरुष वेद और स्त्री वेद ये दोनों वेद आपस में एक दूसर से विरुद्ध होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि देव अपने मूल शरीर में रहता हुआ भी एक समय में अनेकरूप बना सकता है। एक ही समय में वह स्त्री और पुरुष दोनों रूपों में बन जाया करता है परन्तु जब उसका स्त्री और पुरुष दोनों का रूप होगा-तब भी उस समय उस रूप के-कृत्रिम स्त्री के एक पुरुष

च) के એક જ જીવ એક જ સમયે સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનુ વેદન કરે છે (અહીં ગૌતમના પ્રશ્નમા આવતુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ) (जे ते एव आहसु) અન્ય મતવાદીઓએ એવું જે કહ્યુ છે તે (मिच्छ ते एव आहसु) તેમણે મિથ્યા કહેલુ છે એટલે કે તેમનુ કથન સાચુ નથી કારણ કે તે દેવ જ્યારે સ્ત્રીનુ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે પણ પોતે પુરુષ હોવાથી તે સમયે તેના પુરુષવેદનો જ ઉદય સભવી શકે છે—સ્ત્રીવેદનો નહી સ્ત્રીવેદનુ પરિવર્તન કરવામા આવે ત્યારે સ્ત્રીવેદનો જ ઉદય રહે છે પુરુષવેદનો નહી કારણ કે સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એક બીજાથી વિરુદ્ધ જ હોય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે દેવ પોતાના મૂળ શરીરમા રહેવા છતાં પણ એક સમયે અનેક રૂપ બનાવી શકે છે એક જ સમયે તે સ્ત્રી અને પુરુષ બની જઈ શકે છે પણ જ્યારે તે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેનુ રૂપ ધારણ કરતુ હોય ત્યારે પણ તે કૃત્રિમ સ્ત્રીરૂપના એકાદ પુરુષવેદનો જ ઉદય હ

इति। यस्मिन् समये स्त्रीवेदं वेदयति तस्मिन् समये पुरुषवेदं वेदयति यस्मिन् समये पुरुषवेदं वेदयति तस्मिन् समये स्त्रीवेदं वेदयति स्त्रीवेदस्य वेदनया पुरुषवेदं वेदयति पुरुषवेदस्य वेदनया स्त्रीवेदं वेदयति एवम् एकोऽपि च खलु जीव एकस्मिन् समये द्वौ वेदौ वेदयति स्त्रीवेदश्च पुरुषवेदश्चेति एवं हि परतीर्थिकाः निर्ग्रंथजीवदेवविषये कथयन्ति तत्र गौतमो भगवन्तं पृच्छति "से कहमेयं भंते एवं" तत् कथम् एतत् भदंत ! एवम्। हे भगवन् ! तत् उक्त प्रकारेण परतीर्थिकोपन्यस्तं किमेवं यथा कथयति तथा संभवेदिति प्रश्नः। भगवानाह– 'गोयमा' इत्यादि "गोयमा" हे गौतम ! "जं णं तं अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति" यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति एवं पूर्वोक्तरूपेण कथयन्ति.

पुरिसवेयं च" जिस समय जीव स्त्रीवेद को वेदताहै उसी समय वह पुरूषवेद को भी वेदता है, और जिस समय जीव पुरुष वेद को वेदता है उसी समय वह स्त्रीवेद को भी वेदता है। पुरुषवेद के वेदन से जीव स्त्रीवेद को वेदता है, (१) और स्त्रीवेद के वेदन से जीव पुरुषवेद को वेदता है (२) इस प्रकार से एक जीव एक समय में दो वेदों को वेदता है। एक स्त्रीवेद को और दूसरे पुरुषवेदको। इस तरह से परतीर्थिक जन निर्ग्रन्थ जीव देव के विषय में कहते हैं–सो गौतम स्वामी भगवान् से पूछते हैं कि–' से कहमेयं भंते एवं ' हे भदंत ! ऐसा अन्यतीर्थिकजनों का कहना जैसा वे कहते हैं उस प्रकार से वह संभवित होता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए भगवान गौतम स्वामी से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (जं णं तं अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति) जो वे अन्यतीर्थिक जन ऐसा कहते हैं (जाव

वेयं च पुरिसवेयं च) જે સમયે જીવ સ્રીવેદનુ વેદન કરતો હોય છે તે સમયે તે પુરુષવેદનું પણુ વેદન કરતો હોય છે જે સમયે જીવ પુરુષવેદનું વેદન કરતો હોય છે તે સમયે તે સ્રીવેદનુ પણુ વેદન કરતો હોય છે. (૧) પુરુષ વેદના વેદનથી જીવ સ્રીવેદનુ વેદન કરે છે અને (૨) સ્રીવેદના વેદનથી જીવ પુરુષવેદનુ વેદન કરે છે. આ રીતે જીવ એક સમયે બે વેદનું વેદન કરે છે–(૧) સ્રીવેદનુ અને (૨) પુરુષવેદનુ જે નિર્ગ્રંથ મરીને દેવગતિમા ઉત્પન્ન થયો હોય, તેને વિષે પરતીર્થિકો ઉપરોક્ત જે મતવ્ય ધરાવે છે તે વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરપ્રભુને પૂછે છે–(से कहमेयं भंते एवं) હે ભદન્ત ! અન્ય તીર્થિકોનું તેમના વિષેનુ તે કથન શુ સભવિત છે ? તેનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે–(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जं णं तं अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति) તે અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે (जाव इत्थियवेयं च पुरिसवेयं

णियंठे कालगए समाणे " एवं खलु निर्ग्रन्थः कालगतः सन् " अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवइ " अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्ता भवति कीदृशेषु देवलोकेषु तत्राह-" महिड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु " महर्द्धिकेषु यावत् महानुभावेषु " महड्ढिएसु " महर्द्धिकेषु=विशिष्टविमानपरिवारादियुक्तेषु ' जाव-महाणुभावेसु' यावत् महानुभावेषु=अचिन्त्यप्रभावयुक्तेषु अत्र यावत् पदेन 'महज्जुइएसु महब्बलेसु महाजसेसु महासोक्खेसु' छाया-महाद्युतिकेषु महाबलेषु महायशस्सु महासौख्येषु इति संग्रहः कार्यः " महज्जुइएसु " महाद्युतिकेषु=विशिष्टप्रभाभास्वरेषु ' महब्बलेसु " महाबलेषु=विशिष्टबलसंपन्नेषु ' महाजसेसु ' महायशस्सु=विशाल कीर्तियुक्तेषु ' महासोक्खेसु ' महासौख्येषु = विशिष्टसुखसंयुक्तेषु " दूरगइएसु " दूरगतिकेषु=दूरगमनशक्तिसंपन्नदेवयुक्तेषु ' चिरट्ठिइएसु ' चिरस्थितिकेषु चिर=प्रभूतकालं स्थितिः=अवस्थानं यत्र, तेषु एकपल्योपमादि सागरोपम

करता हूं कि (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) निर्ग्रन्थ- साधु कालगत होकर सामान्य देवलोकों में उत्पन्न नहीं होता है-किन्तु वह तो (महड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु दूरगइएसु चिरट्ठिइएसु देवलोएसु अन्नयरेसु देवलोएसु उववत्तारो भवइ) उन देवलोकों में से किसी एक देवलोक में उत्पन्न होता है कि जिन देवलोकों में विशिष्ट विमान परिवार आदिरूप ऋद्धि होती है, यावत् जो अपने अचिन्त्य प्रभाव से सदा युक्त बने हुए रहते हैं तथा (जाव) शब्द गृहीत (महज्जुईएसु, महब्बलेसु, महाजसेसु महासोक्खेसु) इन पदों के अर्थानुसार जो अपनी विशिष्टप्रभा से सदा चमकते रहते हैं, जो विशिष्ट बल से संपन्न होते हैं, विशालकीर्ति के जो भंडार होते हैं, और जो विशिष्टसुखों के विधान होते हैं तथा-दूर दूर तक गमन करने वाले देवों से जो सर्वदा

કરૂં છું કે (एवं खलु नियंठे कालगए समाणे) નિગ્રંથ સાધુ કાળધર્મ પામીને સામાન્ય દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ તે તો (महड्ढिएसु जाव महाणुभावेसु दूरगइएसु चिरट्ठिइएसु देवलोएसु अन्नयरेसु देवलोएसु उववत्तारो भवइ એવા કોઈ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યાં વિશિષ્ટ વિમાન પરિવાર આદિ રૂપ ઋદ્ધિ હોય છે જે દેવલોકો પોતાના અચિન્ત્ય પ્રભાવથી સદા યુક્ત હોય છે અહીં (जाव) (પર્યન્ત) પદ દ્વારા (महज्जुइएसु महब्बलेसु, महाजसेसु महासोक्खेसु) આ પદો ગ્રહણ કરાયાં છે તેમનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-જે દેવલોકો પોતાની વિશિષ્ટ પ્રભાથી સદા ચમકતા રહે છે જે વિશિષ્ટ બળથી યુક્ત હોય છે, જે વિશાળ કીર્તિના ભંડાર હોય છે, જે વિશિષ્ટ સુખોના ભંડાર હોય છે, તથા દૂર દૂર ગમન કરનારા દેવોથી જે સદા ભરેલા રહે છે અને જ્યાં રહેનાર

परस्पर विरोधो न तयोरेकत्रैकदाऽवस्थानं दृश्यते यथा तमः प्रकाशयोः तथैव प्रकृतेऽपि स्त्रीवेदपुरुषवेदयोः परस्परविरुद्धतया नैकस्मिन्नधिकरणे सहावस्थानं संभवत्यतः परयूथिकमतं मिथ्येति। एतदेव भगवान् सविस्तरं प्रतिपादयति–' अहं पुण' इत्यादि। 'अहं पुण गोयमा' अहं पुन गौतम ! 'एवं आइक्खामि' एवमाख्यामि 'भासामि पन्नवेमि परूवेमि' भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि. किं तत् तत्राह 'एवं खलु

उदय माना जावेगा–क्यों कि यह रूप मूल में जिसके पुरुषवेद का उदय है–उसी वेद वाले का एक रूपान्तर हैं। इसलिये एक समय में दो वेदों का उदय मानना न्यायसंगत नहीं है। क्यों कि एक ही समय में एक जगह दो वेदों का उदय होना विरुद्ध है। जिनका आपस में विरोध होता है–उनका एक ही जगह एक समय में अवस्थान होना नहीं देखा जाता है। जैसे–अन्धकार और प्रकाश का। उसी प्रकार से प्रकृत में भी स्त्रीवेद और पुरुषवेद ये दोनों आपस में विरुद्ध होने के कारण एक ही समय में एक साथ एक ही जगह किसी तरह से उदित नहीं हो सकते हैं। अत परयूथिकों का एक ही जगह एक ही काल में दोनों स्त्रीवेद और पुरुषवेद का उदय मानना मिथ्या है ऐसा जानना चाहिये। इसी विषय को विस्तार पूर्वक समझाने के लिये भगवान् कहते हैं—(अहं पुण) इत्यादि। (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि) हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं ऐसा भाषण करता हूं ऐसी प्रज्ञापना करता हूं और ऐसी प्ररूपणा

છે, કારણકે પુરુષવેદનો જેનામા ઉદય છે એવા જીવનુ તે એક રૂપાતર જ હોય છે. તેથી એક જ સમયે બે વેદોનો ઉદય માનવો તે ન્યાયસગત લાગતું નથી કારણકે એક જ સમયે એક જ જગ્યાએ બે વેદનો ઉદય થવો શકય નથી જેમની વચ્ચે પરસ્પર વિરોધ હોય છે તેમનુ એક જ જગ્યાએ એક જ સમયે અસ્તિત્વ જોવામા આવતુ નથી. જેમકે જ્યા પ્રકાશ હોય ત્યા અંધકાર ન હોય કુદરતી રીતે જ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એક બીજાના વિરોધી હોવાથી એક જ સમયે અને એક જ જગ્યાએ તે બન્નેનુ અસ્તિત્વ સભવી શકતુ નથી તેથી ' એક જ જગ્યાએ એક જ સમયે સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ બન્નેનો ઉદય થાય છે," એવી પરતીર્થિકોની માન્યતા મિથ્યા છે આ વિષયને વિસ્તારથી સમજાવવા માટે ભગવાન મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि) હે ગૌતમ ! હું તો એવુ કહું છુ, એવું ભાષણ કરું છુ, એવી પ્રજ્ઞાપના કરું છું, અને એવી પ્રરૂપણા

विशेष यशशाली 'महाजसे' महायशाः = विशालकीर्तियशः, 'महासोक्खे' महासौख्य =विशिष्ट सुखशाली 'महाणुभाव' महानुभावः=अचिन्त्यप्रभावयुक्तः " हारविराइयवच्छे " हारविराजितवक्षा =हारशोभितवक्षस्थलः "कडयतुडियथं मियभुए " कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, तत्र कटके =वलये , त्रुटिते = बाहुरक्षक भूषणविशेषैः स्तम्भितौ=स्तब्धीभूतौ सज्जितेत्यर्थः भुजौ यस्य स तथा वलयबाहुरक्षिकाभिधालङ्कारयुक्त इत्यर्थः । " अगयकुंडलमट्ठगंडयलकण्णपीठधारी " अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारी—अङ्गदानि बाह्वाभरणानि, कुण्डलाभ्यां मृष्टे= घर्षिते गण्डतले=कपोलयुगले, कर्णपीठं=कर्णाभरणम्, तेषां धारी तच्छीलो य: स तथा बाह्वाभरणकुण्डलकर्णपीठाभिधभूषणभूषित इत्यर्थः 'विचित्तवत्थाभरणे' विचित्रवस्त्राभरण =विचित्राणि नानाप्रकाराणि वस्त्राणि आभरणानि च यस्य स तथा " विचित्तमालामउलिमउडे " विचित्रमालामौलिमुकुट: अत्र प्राकृतत्वात् मौलिशब्दस्य परनिपातस्तेन मौलिशब्दो विचित्रशब्दात्पूर्वं संयोज्यः । अत्र– मौलिविचित्रमालामुकुट इति, तथा च मौलौ = मस्तके विचित्रा = नानाप्रकारा मालाः=पुष्पस्रजः मुकुटश्च यस्य स तथा " कल्लाणगपवरवत्थपरिहिए " कल्याणक प्रवरवस्त्रपरिहितः, अत्रापि 'परिहित' शब्दस्य व्यत्ययस्तेन परिहित कल्याणकम

अचिन्त्य प्रभाव से जो युक्त होता है, जिसका वक्षःस्थल सदा हारसे सुशोभित रहा करता है जिसकी दोनों भुजाएँ वलय और त्रुटित-बाहुरक्षक भूषणविशेषों से सज्जित रहती हैं, अंगदों को, भुजाओं के भूषणों से, कुण्डलों से मृष्ट दोनों कपोलों को, तथा कर्णपीठ-कर्ण के आभूषण विशेष को जो सदा धारण किये रहता है-अर्थात्-जिसके दोनों भुजा अंगदों से सदा मंडित रहते हैं, गोल कपोलपाली जिसकी कुण्डलों की कांति से सदा चमकती रहती है और कर्णाभरणविशेषों से जिसके दोनों कान विशेषरूप से विभूषित रहते हैं, वस्त्र और आभरण जिसके विविध प्रकार के होते हैं, जिसके मस्तक ऊपर नाना प्रकार की पुष्प

હોય છે જેનું વક્ષસ્થળ સદા હારથી શોભતું હોય છે જેની બન્ને ભુજાઓ વલય અને ત્રુટિત (બાહુ રક્ષક આભૂષણો) થી વિભૂષિત હોય છે, જેના બન્ને હાથ અંગદો (આભૂષણ વિશેષ) થી સદા વિભૂષિત હોય છે જેમના ગાલ કુંડળોની કાન્તિથી સદા ચમકતા રહે છે અને કર્ણપીઠ (કાનના આભૂષણ) થી જેમના બન્ને કાન સદા વિભૂષિત રહે છે, જેના વસ્ત્ર અને આભૂષણો વિવિધ પ્રકારના હોય છે, જેમના મસ્તક પર વિવિધ પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ અને મુગટ રહે છે, માંગલિક અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોને જે સદા ધારણ કરે છે

स्थितिकेषु इत्यर्थः । एतादृशेषु देवलोकेषु निर्ग्रन्थो देवतया उववत्ता भवति इति संबन्धः । तत्र स कीदृशो भवतीत्याह–' से णं ' इत्यादि ' से णं तत्थ ' स खलु तत्र–देवलोकेषु कस्मिंश्चिद्देवलोके ' देवे भवइ' देवो भवति देवतयोत्पद्यते । सदेव स्तत्र कीदृशो भवतीत्याह–' महड्ढिए ' महर्द्धिकः विमानपरिवारादि ऋद्धियुक्तः ' जाव ' यावत्, यावत्पदेन ' महज्जुइए महाबले महाजसे महासोक्खे महाणुभावे हारविराइयवच्छे कडयतुरियथभियभुए अंगयकुंडलमट्ठगंडयलकण्णपीठधारी विचित्तवत्थाभरणे विचित्तमालामउलिमउडे कल्लाणगपवरवत्थपरिहिए कल्लाणगपवर मल्लाणुलेवणे भासुरबोंदी पलंबवणमालधरे दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेण दिव्वेणं रूवेणं एवं फासेणं संघाएणं संठाणेणं दिव्वाए इड्ढीए जुईए पभाए छायाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए ॥

छाया—महाद्युतिकः महाबलः महायशाः महासौख्यः महानुभावः हारविराजितवक्षाः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः अङ्गदकुण्डल मृष्ट गण्डतलकर्णपीठधारी विचित्रवस्त्राभरणः विचित्र मालामौलिमुकुटः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः भास्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालाधरः दिव्येन वर्णेन दिव्येन गन्धेन दिव्येन रूपेण एवं स्पर्शेन संघातेन, संस्थानेन दिव्यया ऋद्ध्या द्युत्या प्रभया छायया दिव्येन अर्चिषा दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्यया ' इति संग्रहः " महज्जुइए " महा तिकः=विशिष्टशरीराभरणादि प्रभाभास्वरः, ' महाबले ' महाबलः

भरे हुए रहते हैं एव जहां पर रहने वाले देवों की स्थिति एक दो आदि सागरोपम की होती है । ऐसे देवलोकों में से किसी एक देवलोक में वह निर्ग्रन्थ साधु का जीव देव की पर्याय से उत्पन्न होता है । वहां पर वह कैसा देव होता है तो इसके लिये समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि (से णं तत्थ देवे भवइ महिड्ढिए जाव महज्जुइए) वह वहां पर ऐसा देव होता है कि जिस की विमानपरिवारादिरूप ऋद्धि बहुत अच्छी होती है–जिसकी द्युति बहुत अधिक होती है, जो विशिष्ट बलशाली होता है, विशाल कीर्ति से जो संपन्न होता है, विशिष्ट सुखशाली होता है,

---

देवोनी भवस्थिति એક,બે આદિ સાગરોપમની હોય છે એવા દેવલોકોમાંના કોઈ એક દેવલોકમા તે નિર્ગ્રંથ સાધુનો જીવ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવની ઋદ્ધિ કેવી હોય છે તે બતાવવાને માટે પ્રભુ ગૌતમને કહે છે કે (से ण तत्थ देवे भवइ महिड्ढिए जाव महज्जुइए) ત્યાં તે એવા દેવ બને છે કે જેની વિમાન પરિવાર આદિ રૂપ ઋદ્ધિ ઘણી જ સારી હોય છે, જેની દ્યુતિ ઘણી જ વધારે હોય છે, જે વિશિષ્ટ બળસંપન્ન હોય છે, જે વિશિષ્ટ કીર્તિ અને વિશિષ્ટ સુખસંપન્ન હોય છે, અને જે અચિન્ત્ય પ્રભાવવાળો

'पभाए' प्रभया-दिव्यया प्रभया=विमानदीप्त्या 'छायाए' छायया-दिव्यया छायया=शरीरशोभया "दिव्वाए अच्चीए" दिव्येन अर्चिषा शरीरस्थरत्नादि समुद्भूत तेजसा, 'दिव्वेणं तेएणं' दिव्येन तेजसा = शरीरसम्बन्धिकान्त्या "दिव्वाए लेस्साए" दिव्यया लेश्यया=देहसौन्दर्येण, इति समग्रः ॥

'दस दिसाओ' दशदिशः=दिग्विदिगूर्ध्वाधोरूपाः दशापिदिशः "उज्जोवेमाणे" उद्योतयन्=प्रकाशयन् 'पभासेमाणे' प्रभासमानः=देदीप्यमान 'जाव पडिरूवे' यावत् प्रतिरूपः=द्रष्टारं द्रष्टारं प्रतिरूपं=नानारूपं यस्य स तथा, अत्र यावत्पदेन "पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे" इति संग्रहः, तत्र 'पासाइए' प्रासादीयः दर्शकानां चित्तप्रसादजनक 'दरिसणिज्जे' दर्शनीय यद्दर्शने चक्षु श्रमो न जायते । 'अभिरूवे' अभिरूपः=मनोज्ञरूपः इति ॥

"सेणं तत्थ अन्ने देवे अन्नेसिं देवाणं देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ" स खलु तत्र अन्यान देवान् अन्येषां देवानां देवीरभियुज्याभियुज्य परिचारयति 'सेण" स खलु निर्ग्रन्थ जीवदेवः "तत्थ' तत्र-देवलोके "अन्ने देवे" अन्यान् देवान् आत्मव्यतिरिक्तान् देवान् "अन्नेसिं देवाण देवीओ"

शरीर में पहिने हुए रत्नादि की दिव्यकान्ति से, तथा शरीर संबंधी कांति से एवं देह के सौन्दर्य से (दसदिसाओ) दश दिशाओं को-चार पूर्वादिदिशाओं को, तथा चार पूर्वादिदिशाओं के चार कोनों को एव ऊपर और नीचे को-(उज्जोवेमाणे) उद्योतित करता हुआ (पभासे माणे) प्रकाशित करता हुआ, (जाव पडिरूवे) यावत्-वह देखने वालों के चित्त में प्रसन्नता का जनक होता है, देखने वालोंकी आंखें उसे देखते २ कभी अघाती नहीं हैं वह मनोज्ञ रूप वाला होता है और प्रतिरूप देखनेवालों के लिये क्षण २ में नवीन २ रूप से युक्त हुआ ज्ञात होता है । (से णं तत्थ अन्ने देवे अन्नेसिं देवाण देवीओ अभिजुंजिय, अभिजुंजिय परियारेइ) इस प्रकारके देवलोकों में से किसी एक देवलोक

શરીર પહેરેલાં રત્નાદિની દિવ્ય કાન્તિથી તથા શરીરની કાંતિ અને દેહ સૌંદર્યથી (दस दिसाओ) દસે દિશાઓને (પૂર્વાદિ ચાર દિશા, અગ્નિ આદિ ચાર ખૂણા તથા ઉપરની અને નીચેની દિશાઓ) (उज्जोवेमाणे) પ્રકાશિત કરતા (पभासेमाणे) પ્રભાયુક્ત કરતા, (जाव पडिरूवे) જોનારના ચિત્તને પ્રસન્ન કરતા-તેમનું રૂપ એટલું બધું મનોજ્ઞ હોય છે કે તેમને જોનારની આંખો તેમનું રૂપ જોતા તૃપ્તિજ અનુભવતી નથી. તેઓ જોનારની નજરે ક્ષણે ક્ષણે નવીન રૂપ ધારણ કરતા હોય એવું લાગે છે (से णं तत्थ अन्ने देवे अन्नेसिं देवाणं देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ) ઉપરોક્ત સમૃદ્ધિ

वरवस्त्रः-परिहितानि = यथास्थानं धृतानि कल्याणकानि = माङ्गलिकानि प्रवराणि श्रेष्ठानि वस्त्राणि येन स तथा – समीचीनधृतश्रेष्ठवस्त्र इत्यर्थः, "कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणे" कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः कल्याणकानि=कल्याणकारीणि प्रवराणि=सुन्दराणि माल्यानि = पुष्पमाला अनुलेपनानि=चन्दनादिविलेपनानि च यस्य स तथा । सुन्दराति सुन्दरपुष्पमाला चन्दनादि विलेपन युक्त इत्यर्थः । "भासुर बोंदी" भास्वरबोन्दिः=भास्वारा=देदीप्यमाना बोन्दिः=शरीरं यस्य स तथा भासमानदेहधारीत्यर्थः । "पलंबवणमालधरे" प्रलम्बवनमालाधरः, प्रलम्बः=झुम्बनकं तद्युक्ता वनमाला पादपर्यन्तलम्बमाना माला तस्याः धरः-धारकः-झुम्बनकयुक्तपादपर्यन्तलम्बमानमालायुक्त इत्यर्थः । एतादृशः स देवः "दिव्वेणं वण्णेणं" दिव्येन वर्णेन देवसम्बन्धिवर्णेन, "दिव्वेणं गंधेणं" दिव्येन गन्धेन=देवसम्बन्धि सुरभिगन्धेन "दिव्वेणं रूवेणं" दिव्येन रूपेण=दिव्याकारेण, एवम्-अनेन पूर्वोक्तेक दिव्यविशेपणयुक्तप्रकारेण "फासेणं" स्पर्शेन=दिव्येन स्पर्शेन सुकुमारादि रूपेण, "संघाएणं" संघातेन दिव्येन संघातेन दिव्येन देवयोग्येन संहननेन = शरीररचनारूपेण "संठाणेणं" संस्थानेन दिव्येन संस्थानेन = शरीराकारेण, तथा 'दिव्वाए इड्डिए' दिव्यया ऋद्धया विमानपरिवारादिरूपया, 'जुईए' द्युत्या 'दिव्यया' इति विशेपणमग्रेऽपि योज्यम्, तेन दिव्यया द्युत्या=शरीरदीप्त्या,

मालएँ और मुकुट रहता है, मांगलिक एवं श्रेष्ठ ऐसे वस्त्रों को जो सदा पहिने रहता हैं,कल्याणकारी पुष्पमालाओं से एवं चन्दन आदि के सुगंधिवाले लेपोंसे जो हमेशा विराजित रहता है, शरीर जिसका सर्वदा चमकीला बना रहता है, (पलंबवणमालधरे) और झुम्बनयुक्त ऐसी पैरोतक लटकती हुइ वनमाला से जो युक्त रहता है। ऐसा वह देव अपनेदिव्यवर्णसे, दिव्यगन्ध से-देवसंबन्धि सुरभिगंध से-दिव्य आकार से, दिव्य स्पर्श से,-सुकुमार आदि रूप स्पर्श से-दिव्यसंघात से, दिव्यसंहनन से, दिव्य संस्थान से, विमानपरिवार आदिरूप दिव्य ऋद्धि से, दिव्यद्युति से-

કલ્યાણકારી પુષ્પમાળાઓથી તથા ચન્દન આદિના સુગંધિત લેપથી જેઓ સદા શોભતા હોય છે, જેનુ શરીર સદા દેદીપ્યમાન હોય છે, (पलंबवणमालधरे) પગ સુધી લટકતી અને ઝોલા લેતી વનમાળાથી જે યુક્ત હોય છે, એવો તે દેવ પોતાના દિવ્ય વર્ણથી દિવ્યગંધથી-દેવસંબંધી સુરભિગંધથી, દિવ્ય આકારથી, દિવ્ય સ્પર્શથી-સુકુમાર આદિરૂપ સ્પર્શથી દિવ્ય સંઘાતથી, દિવ્ય સંહનનથી, દિવ્ય સંસ્થાનથી, વિમાન પરિવાર આદિરૂપ દિવ્ય ઋદ્ધિથી, દિવ્ય દ્યુતિથી-શારીરિક દીપ્તિથી, દિવ્ય વિમાનના પ્રભાવથી દિવ્ય શરીર સૌંદર્યથી,

यस्मिन् समये स्त्रीवेद वेदयति नो तस्मिन् समय पुरुषवेद वेदयति। 'जं समय' इत्यत्र द्वितीया सप्तम्यर्थे " जं समय पुरिसवेय वेएइ नो तं समय इत्थिवेयं वेएइ" यस्मिन् समये पुरुषवेद वेदयति नो तस्मिन् समये स्त्रीवेद वेदयति, "इत्थिय वेयस्स उदएण नो पुरिसवेयं वेएइ" स्त्री वेदस्योदयेन नो पुरुषवेद वेदयति "पुरिसवेयस्स उदयेणं नो इत्थिवेयं वेएइ" पुरुषवेदस्योदयेन नो स्त्रीवेदं वेद यति "एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं वेयं वेएइ" एवं खलु एको जीवः एकस्मिन् समये एकं वेदं वेदयति "तं जहा" तद् यथा 'इत्थीवेय वा' "पुरिसवेयं वा" स्त्रीवेदम्वा पुरुषवेदम्वा एकेन जीवेन एकदा एक एव वेदो वेद्यते न तु वेदान्तर मित्यत्र कारणमाह–" इत्थीइत्थिवेएण " इत्यादि। "इत्थी

कि (जं समय इत्थियवेयं वेएइ) जिस समय में वह स्त्री वेदका वेदन करता है (णो त समयं पुरिसवेयं वेएइ) उस समय में वह पुरुषवेद का वेदन नहीं करता है (जं समयं पुरिस वेयं वेएइ) और जिस समय में वह पुरुष- वेद का वेदन करता है (त समय इत्थियवेयं नो वेएइ) उस समय में वह स्त्रीवेद का वेदन नहीं करता है। (इत्थिय वेयस्स उदएणं नो पुरिसवेयं वेएइ) स्त्रीवेद के उदय से पुरुषवेद का वेदन वह नहीं करता है और (पुरिसवेयस्स उदएणं नो इत्थियवेयं वेएइ) पुरुषवेद के उदय से स्त्रीवेद का वेदन वह नहीं करता है। (एव खलु एगे जीवे) इस तरह एक जीव (एगेणं समएण) एक समय में (एगं वेयं वेएइ) एक ही वेद का वेदन करता है। (तं जहा इत्थिवेय वा पुरिसवेयंवा) जैसे – या तो वह स्त्री वेद का वेदन करता है या पुरुषवेद का वेदन करता है। एक जीव एक समय में एक ही वेद का वेदन करता है– दूसरे वेद का नहीं इसमें क्या कारण है ? सो

એક જ સમયે એક સાથે વેદન કરતો નથી. કારણ કે (जं समय इत्थियवेयं वेएइ) જે સમયે તે સ્ત્રીવેદનું વેદન કરતો હોય (णो त समय पुरिसवेय वेएइ) તે સમયે તે પુરુષવેદનું વેદન કરતો નથી, (जं समय पुरिसवेय वेएइ त समयं णो इत्थियवेय वेएइ) જ્યારે તે પુરુષવેદનું વેદન કરતો હોય છે ત્યારે તે સ્ત્રીવેદનું વેદન કરતો નથી (इत्थियवेयस्स उदएणं नो पुरिसवेयं वेयइ) સ્ત્રીવેદના ઉદયમાં તે પુરુષવેદનું વેદન કરતો નથી અને (पुरिसवेयस्स उदएणं नो इत्थियवेयं वेयइ) પુરુષવેદના ઉદયથી તે સ્ત્રીવેદનું કરતો નથી. (एव खलु एगे जीवे एगेणं समएण एग वेय वेयइ) આ રીતે એક જીવ એક સમયે એક જ વેદનું વેદન કરે છે (तं जहा-इत्थीयवेय वा पुरिसवेय वा) કાંતો સ્ત્રીવેદનું વેદન કરે છે, કાંતો પુરુષવેદનું વેદન કરે છે એક જીવ એક જ સમયે એક જ વેદનું વેદન કરે છે,

अन्येषां स्वात्मव्यतिरिक्तानां देवानां सम्बन्धिनीः देवीः " अभिजुंजिय अभिजुंजिय " अभियुज्याभियुज्य वशीकृत्य वशीकृत्य परिचारयति, तैः सह वैषयिकं भोगं परिभुंक्ते इत्यर्थः २। " अप्पणिच्चियाओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ " आत्मीयादेवीः स्वसम्बन्धिनीः देवीः अभियुज्याभियुज्य परिचारयति २। "अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय विउव्विय परिचारेइ " आत्मनैव स्वेनैव आत्मानं स्वं देवत्वेन देवीत्वेन वा विकुर्व्य विकुर्व्य.नो परिचारयति। ३। " एगे वि य णं जीवे " एकोऽपि च खलु जीवः "एगेणं समएणं एगं वेदं वेएइ " " एकस्मिन् समये एकमेव वेदं वेदयति. " तं जहा इत्थिवेयं वा पुरिसवेयं वा " स्त्रीवेदं वा पुरुषवेदं वा " जं समयं इत्थिवेयं वेएइ णो तं समयं पुरिसवेयं वेएइ"

में उत्पन्न हुआ वह देव अन्यदेवों को तथा अन्य देवों की देवियों को बार बार अपने वश में करके उनके साथ परिचारणा करता है। तथा-(अप्पणिच्चियाओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ) अपनी देवियों को बार बार अपने वशमें करके उनके साथ परिचारणा करता है। (अप्पणामेव अप्पाणं) अपने आप से अपने आपको (विउव्विय विउव्विय) वैक्रियशक्ति द्वारा देव और देवी के रूप में उत्पन्न कर के (नो परियारेइ) परिचारणा नहीं करता है। अतःइस कथन से यही निष्कर्ष निकलता है कि (एगे वि य णं जीवे) एकजीव (एगेणं समएणं) एकसमय में (एगं वेयं वेएइ) एक ही वेद का वेदन करता है। (तं जहा) जैसे (इत्थियवेयं वा पुरिसवयं वा) या तो वह एक समय में स्त्री वेद का वेदन करेगा या पुरुषवेद का -दो वेदों का युगपत् एक समय में वह वेदन नहीं करेगा। क्यों

આદિથી યુક્ત દેવલોકોમાંના કોઈ પણ એક દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયેલા તે દેવ, અન્ય દેવોને તથા અન્ય દેવોની દેવીઓને વાર વાર પોતાને વશ કરીને તેમની સાથે વિષયસુખ ભોગવે છે તથા (अप्पणिच्चियाओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ) પોતાની દેવીઓને વશ કરીને વાર વાર તેમની સાથે વિષયસુખ ભોગવે છે (अप्पणामेव अप्पाणं) પોતે જ પોતાની જાતને (विउव्विय विउव्विय) વૈક્રિય શક્તિથી દેવ અને દેવી રૂપે ઉત્પન્ન કરીને (नो परियारेइ) વિષયસુખ ભોગવતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે-કે-(एगे वि य ण जीवे) એક જીવ (एगेण समएणं) એક સમયે (एग वेयं वेएइ) એક જ વેદનુ વેદન કરે છે (त जहा-इत्थियवेयं वा पुरिसवेयं वा) કાતો તે સ્ત્રીવેદનુ વેદન કરે છે, કાતો પુરુષવેદનું વેદન કરે છે બન્ને વેદનું

उक्कोसेणं अट्ठ संवच्छराइं। मणुस्सी गब्भेणं भंते ! मणुस्सी गब्भेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ गोयमा ! जहण्णेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं ॥ सू० २ ॥

छाया–उदकगर्भः खलु भदन्त ! उदकगर्भ इति कालतः कियच्चिरं भवति ! गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टेन षण्मासान् । तिर्यग्योनिगर्भः खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिक गर्भ इति कालतः कियच्चिरं भवति ? जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टेनाष्टसंवत्सराणि। मानुषीगर्भः खलु भदन्त ! मानुषीगर्भ इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गोयमा जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण द्वादशसंवत्सराणि ॥ सू०२॥

अब सूत्रकार गर्भ संबंधी प्रकरण को प्रारंभ करते हैं– (उदगगब्भेणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(उदगगब्भेण भंते ! उदगगब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदंत! उदकगर्भ यह कितने समयतक उदक गर्भरूप में रहता है) (गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा) हे गौतम! वह! उदकगर्भ जघन्यरूप में एक समयतक और उत्कृष्टरूप में छह महिना तक उदकगर्भरूप में रहता है । (तिरिक्खजोणियगब्भे णं भन्ते ! तिरिक्खजोणियगब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! तिर्यग्योनिक गर्भ कितने समयतक तिर्यग्योनिकगर्भ रूप में रहता है (जहण्णेण अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठसंवच्छराइं) हे गौतम तिर्यग्योनिकगर्भ कम से कम एक अन्तमुंहूर्त तक और अधिक आठवर्षतक तिर्यग्योनिक गर्भरूप में रहता है । (मणुस्सी गब्भेणं भंते ! मणुस्सी गब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! मानुषीगर्भ कितने समय

વિષેનુ પ્રકરણ શરૂ કરે છે–(उदगगब्भेण) ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(उदगगब्भेण भंते ! उदयगगब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ઉદકગર્ભ કેટલા સમય સુધી ઉદકગર્ભ રૂપે રહે છે ? (गोयमा जहण्णेण एक्कं समयं उक्कोसेण छम्मासा) હે ગૌતમ ! તે ઉદકગર્ભ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ઉદકગર્ભરૂપે રહે છે, (तिरिक्खजोणियगब्भेण भंते तिरिक्खजोणियगब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભદત ! તિર્યગ્યોનિક ગર્ભ કેટલા સમય સુધી તિર્યગ્યોનિક ગર્ભરૂપે રહે છે ? (जहण्णेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण अट्ठसंवच्छराइं) હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક ગર્ભ ઓછામાં ઓછો એક અંતમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ વર્ષ સુધી તિર્યગ્યોનિક ગર્ભરૂપે રહે છે (मणुस्सी गब्भेण भंते ! मणुस्सी गब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ !) હે ભદત ! માનુષીગર્ભ કેટલા સમય

इत्थिवेएणं उदिण्णेणं पुरिसं पत्थेइ " स्त्री स्त्रीवेदेन उदीर्णेन उदयभावमासादितेन पुरुषं प्रार्थयते " पुरिसो पुरिसवेएणं उदिण्णेणं इत्थि पत्थेइ " पुरुषः पुरुषवेदेनोदीर्णेन स्त्रियं प्रार्थयते "दो वि ते अण्णमण्णं पत्थेंति" द्वावपि तौ अन्योन्यं प्रार्थयेते. " तं जहा-इत्थी वा पुरिसं पुरिसो वा इत्थि " तद् यथा स्त्री वा पुरुषं पुरुषो वा स्त्रियं प्रार्थयते ॥ १ ॥

॥ इति अन्ययूथिकप्रस्तावः ॥

अन्ययूथिक प्रस्तावे परिचारणा उक्ता, तत्प्रस्तावाद् गर्भप्रकरणमाह-' उदग गब्भेणं ' इत्यादि ।

मूलम्-उदगगब्भे णं भंते! उदगगब्भे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ । गोयमा जहण्णेणं एक्कं समयं. उक्कोसेणं छम्मासा । तिरिक्खजोणियगब्भेणं भंते ! तिरिक्खजोणियगब्भेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं

इसे प्रकट करते हुए भगवान कहते हैं (इत्थि इत्थिवेएण उदिण्णेणं पुरिसं पत्थेइ) कि जब स्त्री के स्त्रीवेद का उदय होता है- तब वह पुरुष का अभिलाषा करती है और (पुरिसो पुरिसवेएणं उदिण्णेणं इत्थि पत्थेइ) जब पुरुष के पुरुषवेद का उदय होता है तब वह स्त्री की अभिलाषा करता है । (दो वि ते अण्णमण्णं पत्थेंति) इस तरह अपने२ वेद के उदय में दोनों ही आपस में एक दूसरे की अभिलाषा करते हैं । (तं जहा) जैसे- (इत्थी वा पुरिस) स्त्री पुरुष की अभिलाषा करती है (पुरुसो वा इत्थि) और पुरुष स्त्री की अभिलाषा करता है ॥ सू० १ ॥

इस प्रकार अन्ययूथिक प्रस्ताव में परिचारणा कही उसके प्रस्ताव से

तेनुं कारण शुं ? तो तेनो खुलासो आ प्रमाणे छे-(इत्थी इत्थीवेएणं उदिण्णेण पुरिस पत्थेइ) ज्यारे स्रीमां स्रीवेदनो उदय थाय छे त्यारे ते स्री पुरुषनी अभिलाषा करे छे, अने (पुरिसो पुरिसवेएणं उइण्णेणं इत्थि पत्थेइ) ज्यारे पुरुषमा पुरुषवेदनो उदय थाय त्यारे ते स्रीनी अभिलाषा करे छे (दो वि ते अण्णमण्ण पत्थेति) आ रीते पोताना वेदनो उदय थाय त्यारे तेओ बन्ने एक बीजानी अभिलाषा करे छे-(त जहा-इत्थी वा पुरिसं) स्री पुरुषनी अभिलाषा करे छे, (पुरिसो वा इत्थि) अने पुरुष स्रीनी अभिलाषा करे छे सू० १

आ प्रमाणे अन्यतीर्थिकोना मतनुं खंडन करीने हवे सूत्रकार गर्भ

पण्मासान् । पण्मासानन्तरमेव मवर्षणाद् अमसुदकगर्भा मार्गशीर्षपौपादि वैशा खान्तमासेषु सन्ध्यारागमेघोत्पादादि लक्षणवान् भवति ।

उक्तञ्च—पौष म मार्गशीर्षे, सन्ध्यारागोऽम्बुदा सपरिवेषाः ॥

नात्यर्थं मार्गशीर्षे, शीत पौषेऽति हिमपातः ॥१॥ इत्यादि ।

समार्गशीर्षे पौष=मार्गशीर्षसहिते पौष = पौषमासे मार्गशीर्षे पौष चेत्यर्थः सन्ध्याराग =सन्ध्यासमयरक्तिमा (लालिमारूपः) तथा सपरिवेषाः=परिवेष सहिता अम्बुदाः=मघा , परिवेषोनाम सूर्यचन्द्रयो परितोमेघषु अङ्कितो गोला कारो रेखाविशेषः । तथा मार्गशीर्ष अत्यर्थम्=अत्यन्तं शीत न अतिशय-शीता भाव । तथा पौष=पौषमासे अतिहिमपातः=हिमबाहुल्यम् । एते उदकगर्भा मोच्यन्ते । एते गर्भायदि कारणविशेषमा भविष्ता स्युस्तदा उत्कर्षेण पण्मासा नन्तरमवश्यं वर्षन्तीत्यादि ।

(उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से छह माहका है । छह माह के बाद ही उदकगर्भ उदकगर्भरूप में नहीं रहता है । वह वृष्टि के रूप में परिणम जाता है, यह उदकगर्भ मार्ग शीर्ष, पौष और वैशाख तक के महिनों में सन्ध्या राग तथा मेघोत्पाद आदि लक्षणोंवाला होता है । कहा भी है —

" पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागो-ऽम्बुदा सपरिवेषाः ।

नात्यर्थं मार्गशीर्षे शीत, पौषेऽतिहिमपातः ॥ १ ॥ "

इस का अर्थ इस प्रकार से है—मार्गशीर्ष-अगहन मास में और पौषमास में सन्ध्या के समय जो आकाश में ललाई दिखलाई पड़ती है, तथा सूर्य और चन्द्रमा के चारों ओर जो मेघों में अङ्कित कुण्डलाकार रेखारूप परिवेष मालूम होता है, अगहन मास में जो अधिक ठंड नहीं पड़ती है, तथा पौष मास में जो अतिहिम का पात होता है ये सब

ઉત્કૃષ્ટ એક સમયનો અને (उक्कोसेण) વધારેમાં વધારે છ માસનો છે છમહિના પછી ઉદકગર્ભ રૂપે રહેતો નથી, પણ તે વૃષ્ટિરૂપે પરિણમે છે તે ઉદકગર્ભ માગશર, પોષ અને વૈશાખ પર્યંતના મહિનાઓમાં સંધ્યારાગ તથા મેઘોત્પાદ આદિ લક્ષણો વાળો હોય છે કહ્યું પણ છે

(पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बुदा सपरिवेषाः)

(नात्यर्थं मार्गशीर्षे शीत, पौषेऽतिहिमपातः ॥ १ ॥)

તેનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે– માગશર માસમાં અને પોષ માસમા સંધ્યા સમે આકાશમાં જે રતાશ દેખાય છે તથા ચન્દ્રમાની ચારે કોર જે મેઘોથી અંકિત કુંડલાકાર જળચક્રરૂપ પરિવેષ દેખાય છે, માગશર માસમાં જે વધારે ઠંડી પડતી નથી અને પોષમાં જે અતિશય ઠંડી પડે છે, તે બધાને ઉદકગર્ભ

टीका—" उदगगब्भेणं भंते " उदकगर्भः खलु भदन्त ! " उदगगब्भेत्ति-कालओ केवच्चिरं होइ " उदकगर्भ इति कालतः कियच्चिरं भवति । तिष्ठतीत्यर्थः तत्रोदकगर्भः कालान्तरेण जलप्रवर्षणहेतुरुदक पुद्गल परिणामः, तस्य कियान् कालः ? इति प्रश्नः । भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! " जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा " जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टेन

तक मानुषीगर्भरूप में रहता है ? (गोयमा ! जहण्णेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं) हे गौतम ! मानुषीगर्भ कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त तक और अधिक बारह वर्ष तक मानुषीगर्भरूप में रहता है।

टीकार्थ—(उदगगब्भेणं भंते) कालान्तर में पानी बरसने में हेतु-रूप जो जलसम्बन्धी पुद्गल का परिणाम है वह उदकगर्भ कहलाता है। सो इस बात को लक्ष्य में रखकर गौतमस्वामी ने प्रभु से यह प्रश्न किया है कि हे भदंत ! इस उदकगर्भ का कितना काल है ? अर्थात्-यह उदक गर्भ अपने रूप में अधिक से अधिक कितने समय तक रहता है ? और कम से कम कितने समय तक रहता है ? तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि जिन जल सम्बन्धी पुद्गलों के परिणमन से जल बरसता है वे जल सम्बन्धी पुद्गल यदि वर्षारूप में न बरसे तो कम से कम कबतक न बरसें और ज्यादा से ज्यादा कबतक न बरसें ? गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! उदक गर्भ का काल (जहण्णेणं) जघन्य से (एक्कं समयं) एक समय का है और

સુધી માનુષી ગર્ભ રૂપે રહે છે (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं बारससंवच्छराइ) હે ગૌતમ ! માનુષીગર્ભ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમા વધારે બાર વર્ષ સુધી માનુષી ગર્ભ રૂપે રહે છે.

ટીકાર્થ-(उदगगब्भेण भंते !) કાળાન્તરે જળના જે પુદ્ગલો વરસાદના પાણીરૂપે પરિણમે છે, તે પુદ્ગલોને ઉદકગર્ભ કહે છે તો તે વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! તે ઉદકગર્ભની કાલસ્થિતિ કેટલી છે ? એટલે કે તે ઉદકગર્ભ વધારેમાં વધારે કેટલા સમય સુધી અને ઓછામાં ઓછા કેટલાક સમય સુધી ઉદકગર્ભ રૂપે રહે છે ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-જે જળના પુદ્ગલોના પરિણમનથી વરસાદ વરસે છે તે જળના પુદ્ગલો જો વરસાદ રૂપે વરસે નહીં તો ઓછામા ઓછા કેટલા સમય સુધી વરસતા નથી અને વધારેમાં વધારે કેટલાક સમય સુધી વરસતા નથી ! ગૌતમના તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णे ण एक्कं समय) ઉદકગર્ભનો કાળ ઓછામાં-

यदि मानुषीगर्भो नियतकाले जन्म न गृह्णाति तदा स मातुरुदरे कियन्तं कालं तिष्ठतीत्याह-

मूलम्—कायभवत्थेणं भंते! कायभवत्थे त्ति कालओ केव च्चिरं होइ। गोयमा! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं चउवीसं संवच्छराइं ॥ सू० ३ ॥

छाया—कायभवस्थः खलु भदन्त? कायभवस्थ इति कालतः कियच्चिरं भवति गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण चतुर्विंशतिं संवत्सराणि।

टीका—"कायभवत्थेणं भंते" कायभवस्थः खलु भदन्त! काये-मातुरुदरव्यवस्थितस्वकीयशरीरे एव यो भवो जन्म स कायभवः तत्र कायभवे तिष्ठति य स काय भवस्थः (जीव) इति प्रसिद्धः "कायभवत्थेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ" कायभवस्थ इति कालत "कियच्चिरं" कियत्कालपर्यन्त

मानुषी गर्भ अगर नियत काल में जन्म नहीं लेते तो वह माता के उदर में कितने काल तक रहता है सो कहते हैं—(कायभवत्थेणं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कायभवत्थे णं भंते! काय भवत्थेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! कायभवस्थ यह कितने समय तक कायभवस्थरूप में रहता है? (गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेण अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं चउवीसं संवच्छराइं) कायभवस्थ कम से कम अन्तर्मुहूर्त तक और अधिक से अधिक २४ वर्षतक कायभवस्थ रूप में रहता है।

टीकार्थ—माता के उदर में व्यवस्थित गर्भ का जो शरीर है वह काय कहा गया है। इस कायरूप शरीर में ही जो भव-जन्म होता है

માનુષી ગર્ભ જો નિયત કાળે જન્મ ન લે તો તે માતાના ઉદરમાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે તે સૂત્રકાર બતાવે છે-(कायभवत्थेणं भंते!) ઇત્યાદિ)

સૂત્રાર્થ-(कायभवत्थेणं भंते! कायभवत्थे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ!) હે ભદન્ત! કાયભવસ્થ કેટલા સમય સુધી કાયભવસ્થ રૂપે રહે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं चउवीसं संवच्छराइं) કાયભવસ્થ ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે ચોવીસ વર્ષ સુધી કાયભવસ્થ રૂપે રહે છે

ટીકાર્થ-માતાના ઉદરમાં રહેલા ગર્ભનું જે શરીર છે તેને કાય કહેવામાં આવે છે તે કાયરૂપ શરીરમાં જ જે ભવ (જન્મ) થાય છે તેને કાયભવ કહે છે,

उदकगर्भस्य विशेषविवरणं स्थानाङ्गसूत्रे द्रष्टव्यम् । "तिरिक्खजोणियगब्भेणं भंते" तिर्यग्योनिकः गर्भः खलु भदंत ! "तिरिक्खजोणियगब्भेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ" तिर्यग्योनि गर्भ इति कालतः कियच्चिरं भवति । हे भदन्त! तिर्यग्योनिकानां गर्भः कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्योनिरूपेण तिष्ठति—इत्यर्थः भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! "जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं" जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् "उक्कोसेणं अट्ठ संवच्छराइं" उत्कृष्टेनाष्टसंवत्सरान् तिर्यगगर्भरूपेण तिष्ठतीतिभावः, "मणुस्सी गब्भेणं भंते" मानुषी गर्भः खलु भदन्त ! "मणुस्सी गब्भेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ" मानुषी इति मानुषी गर्भरूपेण कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । "गोयमा" हे गौतम ! "जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं" जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् । "उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं" उत्कृष्टतो द्वादशसंवत्सरान् मनुष्यगर्भरूपेण तिष्ठतीति भावः ॥२।

उदकगर्भ कहलाते हैं। ये उदकगर्भ यदि किसी कारण से प्रतिहत नहीं हुए हों तो छह महीने के बाद अवश्य ही बरसते हैं। उदकगर्भ का विशेषविवरण स्थानाङ्ग सूत्र में आया है-सो वहां से देखलेना चाहिये।

(तिरिक्खजोणियगब्भेणं भंते तिरिक्खजोणियगब्भेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! तिर्यग्योनिक जीवों का गर्भ कितने कालतक तिर्यग्योनिरूप से रहता है?-उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम। तिर्यग्योनिक जीवों का गर्भ कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और अधिक से अधिक आठ वर्षतक तिर्यग्गर्भरूप से रहता है। बाद में नियम से वह जन्म लेता है, अवशिष्ट कथन सूत्रार्थ के ही अनुसार जानना चाहिये ॥ सू० २ ॥

કહે છે. જો તે ઉદકગર્ભ કોઇ પણ કારણે પ્રતિહત ન થયો હોય તો છ મહિના પછી અવશ્ય વરસાદ રૂપે વરસે છે ઉદકગર્ભનુ વિશેષ વિવેચન સ્થાનાંગસૂત્રમા કરવામાં આવ્યુ છે તો જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાથી તે વાંચી લેવુ

(तिरिक्खजोणियगब्भेण भंते तिरिक्खजोणियगब्भेत्ति कालओ केवच्चिर होइ!) હે ભદન્ત ! તિર્યગ્યોનિક જીવોનો ગર્ભ કેટલા સમય સુધી તિર્યગ્યોનિક ગર્ભરૂપે રહે છે? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે (गोयमा) ઇત્યદિ હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક જીવોનો ગર્ભ ઓછામા ઓછા અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે આઠ વર્ષ સુધી તિર્યગ્ ગર્ભ રૂપે રહે છે ત્યાર બાદ તે અવશ્ય જન્મ લે છે. બાકીનુ કથન સૂત્રાર્થ પ્રમાણે જ સમજવું ॥સૂ ૨ ॥

टीका—" मणुस्स पर्चेदिय तिरिक्खजोणियबीए णं भंते " मनुष्यपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकबीजं खलु भदन्त ! " जोणियब्भूए केवइयं कालं संचिट्ठइ " योनिकभूत कियन्त कालं संतिष्ठते ? मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरश्चाश्च सम्बन्धिबीज योनिगतं कियत्कालपर्यन्त योनिभूत सत् तिष्ठतीति प्रश्न भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्यनान्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेण बारसमुहुत्ता' उत्कृष्टेन द्वादशमुहूर्तान् योनिस्थितबीजरूपतयातिष्ठतीति॥सू० ४

'मणुस्स पचेन्दिय' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(मणुस्स पचेन्दियतिरिक्खजोणियबीए णं भंते जोणियब्भूए केवइयं कालं संचिट्ठइ) हे भदन्त ! मनुष्य की स्त्री की योनि में मनुष्यका और पञ्चेन्द्रियतिर्यंच की स्त्री की योनि में पचेन्द्रिय तिर्यंच का प्रक्षिप्त हुआ वीर्य कितने कालतक योनिभूत रहता है ? (गोयमा ! जहण्णेणं अन्तो मुहुत्त उक्कोसेण बारसमुहुत्ता) हे गौतम ! मनुष्य का मनुष्य स्त्री की योनि में और पचेन्द्रिय तिर्यंच का पचेन्द्रियतिर्यंच स्त्री योनि में प्रक्षिप्त हुआ वीर्य कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और अधिक से अधिक बारह मुहूर्ततक योनिभूत रहता है ।

टीकार्थ—स्पष्ट है । इसका तात्पर्य यह है—कि गाय आदि पंचेन्द्रियतिर्यंचनियों की तथा मनुष्यस्त्री की योनि में प्रक्षिप्त हुआ वीर्य कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और अधिकसे अधिक बारह मुहूर्ततक जीव की उत्पत्ति करने वाला हो सकता है ॥ ४ ॥

'मणुस्स पंचेंदिय' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(मणुस्सपंचेंदियतिरिक्खजोणियबीए णं भंते जोणियब्भूए णं केवइयं कालं संचिट्ठइ) હે ભદન્ત ! મનુષ્યની સ્ત્રીની યોનિમાં ગયેલું પુરુષનું, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની સ્ત્રી (માદા)ની યોનિમાં ગયેલું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું વીર્ય કેટલા કાળ સુધી તેમની યોનિમાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता) હે ગૌતમ ! મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનિમાં ગયેલું મનુષ્યનું વીર્ય તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીની યોનિમાં ગયેલું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું વીર્ય ઓછામાં ઓછું એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી યોનિમાં રહે છે

ટીકાર્થ—આ સ્પષ્ટ છે તાત્પર્ય એ છે કે ગાય આદિ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જાતિની માદાની યોનિમાં ગયેલું વીર્ય તથા મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનિમાં ગયેલું વીર્ય ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી જીવની ઉત્પત્તિ કરી શકે છે ॥ ૪ ॥

तिष्ठतीति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! "जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं" जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् "उक्कोसेणं चउव्वीसं संवच्छराइं" उत्कृष्टतश्चतुर्विंशति संवत्सरान् कायभवस्थरूपेण तिष्ठति । स्त्रीकाये द्वादशवर्षाणि स्थित्वा. पुनर्मृत्वा तस्मिन्नेवात्मशरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षस्थितिकतया इत्येवं रूपेण चतुर्विंशति वर्षाणि भवन्ति ॥सू० ३ ॥

मूलम्–मणुस्स पंचेंदियतिरिक्खजोणियबीएणं भंते ! जोणियब्भूए केवतियंकालं संचिट्ठइ । गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता ॥ सू० ४॥

छाया––मनुष्य पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकबीजं खलु भदन्त ! योनिकभूतं कियन्त कालं संतिष्ठते? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टेन द्वादश मुहूर्तान् ॥

वह कायभव कहलाता है। कायभव में जो रहता है वह कायभवस्थ (छोड़) कहलाता हैं। यह कायभवस्थ हे भदन्त ! कबतक कायभवस्थ रूप में रहता है ? उत्तर-हे गौतम ! यह कायभवस्थ जघन्य से एक अन्तमुहूर्त्त तक और उत्कृष्ट से चौबीस वर्षतक कायभवस्थरूप में रहता है। चौबीस वर्ष इस प्रकार से कहे गये हैं—जैसे कोई एक जीव हो और उसका शरीर गर्भ में निष्पन्न हो गया हो, पीछे वह जीव उस शरीर में माता के पेट में बारह वर्षतक रहे और फिर मरकर उसी अपने शरीर में उत्पन्न हो जावे और वहां फिर बारह वर्षतक रहे इस तरह कायभवस्थरूप में रहने का यह अधिक से अधिक चौबीस वर्ष का समय कहा गया है ॥ सू०३ ॥

કાયભવમા જે રહે છે તે કાયભવસ્થને "છોડ" કહે છે ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે કારભવસ્થ (છોડ) કેટલા સમય સુધી કાયભવસ્થ રૂપે રહે છે

ઉત્તર––હે ગૌતમ ! તે કાયભવસ્થ ઓછામાં ઓછો અતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમા વધારે ચોવીશ વર્ષ સુધી કાયભવસ્થ રૂપે રહે છે ચોવીસ વર્ષ આ રીતે કહેવામા આવ્યા છે-જેમ કે કોઇ એક જીવનુ શરીર માતાના ઉદરમા ગર્ભ રૂપે રહેલુ હોય ત્યાર પછી તે જીવ તે શરીર રૂપે માતાના ઉદરમા બાર વર્ષ સુધી રહે અને ત્યાર બાદ મરીને પોતાના એજ શરીરમા ફરીથી ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યા બીજાં બાર વર્ષ સુધી રહે આ રીતે કાય ભવસ્થ (છોડ) રૂપે કહેવાનો વધારેમા વધારે કાળ ૨૪ વર્ષનો કહ્યો છે ॥સૂ ૩॥

कपेण इव्यम् आगच्छति ? इव्यमिति वाक्यालंकारे सर्वत्र बोध्यम् । भगवानाह— 'गोयमा' हे गौतम ! " जहण्णेण इक्कस्स वा दोण्ह वा तिण्हं वा " जघन्येन एकस्य वा द्वयो र्वा त्रयाणां वा पुत्रो भवति " उक्कोसेण सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तत्ताए इव्वं आगच्छइ " उत्कृष्टेन शतपृथक्त्वस्य नव शतस्य जीवानां पुत्रतया पुत्रस्वरूपेण इव्यमागच्छति । मनुष्याणां तिरश्चाञ्च बीजं द्वादशमुहूर्त्तान् यावत् योनिभूतं सचित्तं सत् तिष्ठति, तत्र तिरश्चां गवादीनां शत पृथक्त्वस्यापि नवशतानां गवादीनामपि यदि संयोगः स्यात्तदा तद्बीजं गवादि योनिप्रविष्ट बीजमेक

कितने जीवों तक का (पुत्तत्ताए इव्वं आगच्छइ) पुत्ररूप से हो सकता है। यहां (इव्व) जो पद आया है वह वाक्यालंकार में आया है। इसी तरह से उत्तर सूत्र में भी जाना चाहिये। उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! एक जीव एक ही भवग्रहण से (इक्कस्स वा दोण्ह वा तिण्हं वा) एक जीव का, दो जीवों का, अथवा तीन जीवों तक का (जहन्नेणं) कम से कम में पुत्र बन सकता है और (सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तत्ताए) दो सौ से लेकर नौ सौ जीवों तक का वह अधिक से अधिक में पुत्र बन सकता है। यह अभी प्रकट किया जा चुका है कि मनुष्यों का अथवा तिर्यंचों का वीर्य बारह मुहूर्ततक योनिभूत-संचित रह सकता है ऐसी स्थिति में यदि एक गाय आदि के साथ दो सौ से लेकर नौ सौ तक सांड आदि प्रसंग करें तो उन सब का वह वीर्य उतने समय तक योनि में सचित्तरूप

વાણં" કેટલા જીવોના "पुत्तत्ताए इव्वं आगच्छइ" પુત્રરૂપે હોઈ શકે છે! અહીં જે (इव्व) પદ આવ્યું છે તે વાક્યાલંકારમાં આવ્યુ છે ઉત્તર સૂત્રમાં પણ એમ જ સમજવું હવે ગૌતમના પ્રશ્નનો જે ઉત્તર મળ્યો તે સૂત્રકાર સમજાવે છે— 'गोयमा!' હે ગૌતમ! એક જ જીવ એક ભવમાં "इक्कस्स वा दोण्ह वा तिण्ह वा जहन्नेणं" ઓછામાં ઓછા એક જીવનો અથવા બે જીવનો અથવા ત્રણ જીવનો પુત્ર બની શકે છે અને "सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तत्ताए" વધારેમાં વધારે બસોથી નવસો સુધીના જીવોનો પુત્ર થઈ શકે છે હમણાં જ એ વાત બતાવવામાં આવી છે કે યોનિમાં પ્રવિષ્ટ મનુષ્યોનું તથા તિર્યંચોનું વીર્ય વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્તપર્યંત સચિત્ત રહી શકે છે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં એક ગાય આદિની સાથે બસોથી નવસો સાંઢ સંયોગ કરે તો તે સૌનું વીર્ય એટલા સમય સુધી યોનિમાં સચિત્ત જ પડયુ

मूलम्—एगे जीवेणं भंते ! एग भवग्गहणेणं केवइयाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ ? गोयमा ! जघन्नेणं इक्कस्स वा दोण्हं वा उक्कोसेणं सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ ॥ सू० ५ ॥

छाया—एक जीवः खलु भदन्त ! एकभवग्रहणेन कियता पुत्रतया हव्वमागच्छति ? गौतम जघन्येन एकस्य वा द्वयोर्वा त्रयाणां वा, उत्कर्षेण शतपृथक्त्वस्य जीवानां पुत्रतया ह्व्यमागच्छति ॥ सू० ५ ॥

"एगे जीवेणं भंते" एको जीवः खलु भन्दत ! "एग भवग्गहणेणं" एक भवग्रहणेन "केवइयाणं" कियतां "पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ" पुत्रतया पुत्र-

---

(एगे जीवेणं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ-(एगे जीवेणं भंते) हे भदन्त ! एक जीव (एकभवग्गहणेणं) एक बार जन्म लेनेकी अपेक्षा से (केवइयणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ) कितने जनोंका पुत्र हो सकता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जहण्णेणं) एक जीव एक भव में कम से कम (इक्कस्स वा दोण्हं वा) एक व्यक्ति का या दो व्यक्तियों का (तिण्णि वा) अथवा तीन व्यक्तियों का और (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ) शत पृथक्त्व जीवों का पुत्र हो सकता है ॥ ५ ॥

टीकार्थ—प्रभु से गौतम स्वामी पूछते हैं कि (एगे जीवे णं भंते) हे भदन्त ! एक जीव (एकभवग्गहणेणं) एक भवग्रहण से (केवइयाणं)

(एगे जीवेणं भंते" ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(एगे जीवेण भते !) હે ભદન્ત ! એક જીવ (एक भवग्गहणेणं) એક વાર જન્મ લેવાની અપેક્ષાએ (केवइयाणं पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ) કેટલા જીવોનો પુત્ર થઈ શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं) એક જીવ એક ભવમા ઓછામા ઓછી (एक्कस्स वा दोण्ह वा) એક વ્યકિતનો કે બે વ્યકિતનો (तिण्णिवा) કે ત્રણ વ્યકિતઓનો (उक्कोसे ण) વધારેમાં વધારે (सयपुहुत्तस्स जीवाण पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ) શત પૃથકત્વ જીવોનો પુત્ર થઈ શકે છે ॥ ५ ॥

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે-"एगे जीवेणं भंते ! હે ભદન્ત ! એક જીવ "एग भवग्गहणेणं" એકભવ ગ્રહણ કરવાથી "केवइ-

पुत्रतया हव्यमागच्छन्ति ? गौतम ! जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा, उत्कर्षेण शतसहस्रपृथक्त्वं जीवाः पुत्रतया हव्यमागच्छन्ति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-यावत् हव्य मागच्छन्ति ? गौतम ! स्त्रिया पुरुषस्य च कर्मकृतायां योन्यां मैथुनवृत्तिको नाम संयोग समुत्पद्यते तौ द्विधा स्नेह संचिनुत । तत्र

पुत्तत्ताए हव्व आगच्छति) हे भदन्त ! एक जीव के, एक बार जन्म लेने की अपेक्षा से कितने पुत्र उत्पन्न होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जहन्नेणं) जघन्य से (एक्कोवा, दो वा, तिण्णिवा) एक जीव के एक वार जन्म लेने की अपेक्षा से कम से कम एक दो अथवा तीन तक तथा (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (सयसहस्स पुहुत्त जीवा ण पुत्तत्ताए हव्व आग च्छइ) दो लाख से लेकर नौ लाख तक जीव पुत्ररूप से उत्पन्न होते हैं। (से केणट्ठेग भंते ! एवं वुच्चइ जाव हव्व आगच्छंति) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि एक जीव के एक बार जन्म लेने की अपेक्षा से एक, दो अथवा तीन जीव तक तथा उत्कृष्ट से दो लाख से लेकर नौ लाख तक जीव पुत्र रूप से उत्पन्न हो सकते हैं। (गोयमा) हे गौतम ! (इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुण वत्तीए नाम संजोए समुपज्जइ) स्त्री और पुरुष की कर्मकृत योनि में मैथुनवृत्तिक नामक संयोग उत्पन्न होता है (ते दुहओ सिणेहं संचिण ति) इस कारण वे दोनों शुक्र शोणितरूप स्नेह को सम्पचित करते हैं

पुत्तत्ताए हव्व आगच्छन्ति) હે ભદન્ત ! એક જીવના એક વાર જન્મ લેવાની અપેક્ષા કેટલા પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहन्नेण) ઓછામાં ઓછા (एक्को वा, दोवा तिण्णि वा) એક જીવના એક વાર જન્મ લેવાની અપેક્ષાએ એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને (उक्कोसेण) વધારેમાં વધારે (सयसहस्स पुहुत्त जीवाण पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ) બે લાખથી નૌ લાખ સુધીના જીવો પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થતા હોય છે. (से केणट्ठेण भंते एव वुच्चइ जाव हव्व आगच्छति) હે ભદન્ત ! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે એક જીવના એક વાર જન્મ લેવાની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા એક, બે અથવા ત્રણ અને વધારેમાં વધારે બે લાખથી નવ લાખ જીવો પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुणवत्तीए नाम संजोए समुप्पज्जइ) સ્ત્રી અને પુરુષની કર્મકૃત યોનિમાં મૈથુનવૃત્તિક નામનો સંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે (ते दुहओ सिणेह संचिणंति) તેથી તેઓ બન્ને શુક્ર શોણિત રૂપ સ્નેહને સંચિત કરે છે (तत्थ णं जहण्णेणं एक्को

तत्र च बीजसमुदाये एको जीवः समुत्पद्यते स च तेषां बीजस्वामिनां सर्वेषामेव पुत्रो भवति। इत्यतः उक्तम्-" उक्कोसेणं सय-पुहुत्तस्स " इति ॥ सू० ५ ॥

मूलम्-एग जीवस्स णं भंते, एगजीवभवग्गहणेणं केवइया पुत्ताए हव्वं आगच्छंति। गोयमा जघन्नेणं एक्को वा, दो वा, तिण्णि वा, उक्कोसेणं सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्ताए, हव्वं आगच्छइ। से केणट्ठेणं भंते, एवं वुच्चइ जाव हव्वं आगच्छइ गोयमा इत्थिए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुणवत्तिए नामं संजोए समुपज्जइ ते दुहओ सिणेहं संचिणंति, तत्थ णं जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिण्णि वा, उक्कोसेणं सयसहस्स पुहत्तं जीवाणं पुत्ताए हव्वं आगच्छइ, से तेणट्ठेणं जाव हव्वं आगच्छइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—एक जीवस्य खलु भदन्त! एकजीवभवग्रहणेन कियन्तो जीवाः

मे बना रहेगा-सो उस वीर्यसमुदाय में कोई एक जीव उत्पन्न हो सकता है, इस तरह उत्पन्न हुई वह सन्तान उन सर्व ही जीवों की सन्तान होवेगी इसलिये (उक्कोसेणं सयपुहुत्तस्स) ऐसा कहा गया है। अथवा -दो सौ से लेकर नौ सो तक सांडों का वीर्य बारह मुहूर्त के भीतर २ किसी एक नलिका में एकत्रित कर गाय की योनि में प्रक्षिप्त कर दिया जावे-तो इस स्थिति में भी उत्पन्न हुई वह सन्तान उन सब की ही संतान कहलावेगी ॥ सू० ५ ॥

(एग जीवस्स णं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(एगजीवस्स णं भंते! एकजीवभवग्गहणेणं केवइया जीवा

રહેશે તે વીર્યસમુદાયમા કોઇ જીવ ઉત્પન્ન થઇ શકે છે આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલા સતાનને તે સઘળા જીવોનુ સતાન માનવુ પડશે તેથી જ કહ્યુ છે કે વધારેમા વધારે બસોથી નવસો જીવોનુ તે સંતાન બની શકે છે અથવા- બસોથી નવસો સુધીની સખ્યાના સાઢોનુ વીર્ય બાર મુહૂર્તથી ઓછા સમયમા એક નલિકામા એકત્ર કરીને ગાયની યોનિમા નાખવામા આવે તો તે સ્થિતિમા ઉત્પન્ન થયેલ તે સંતાન તે ઉપરોક્ત બધા સાંઢોનુ સતાન ગણાય છે. ॥સૂ પા

" एग जीवस्स ण भते ! " ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ-(एग जीवस्स णं भंते! एक जीव भवग्गाणेण केवइया जीवा

पुत्रा भवन्ति "उक्कोसेणं सयसहस्सपुहत्त जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ" उत्कृष्टेन शतसहस्रपृथक्त्वं जीवानां पुत्रतया हव्यमागच्छन्ति उत्कृष्टत एकस्य द्व्यादित आरभ्य नव लक्षपर्यन्तं जीवाः पुत्रतया भवन्ति, मत्स्यादीनामेकसंयोगेऽपि शतसहस्रपृथक्त्वं गर्भे उत्पद्यते निष्पद्यते चेति एकस्य एकभवग्रहणेन एकवारोत्पत्तिमाश्रित्येत्यर्थः लक्षपृथक्त्वं पुत्राणां भवतीति। मनुष्ययोनौ पुनर्बहूनामुत्पत्तावपि न बहवो निष्पद्यन्ते इति। एकस्य जीवस्य एकभवग्रहणे अनेके जीवा पुत्रतया उत्पद्यन्ते तत्र कारणं किमिति ज्ञातु गौतमः प्रश्नयति-"से केणट्ठेणं भंते" तत्केनार्थेन भदन्त। "एवं वुच्चइ जाव हव्वं आगच्छइ" एवमुच्यते यावत् हव्यमागच्छति, अत्र यावत् करणात् "जहन्नेणं एक्को वा, दो वा तिण्णि

वा हो सकते हैं और (उक्कोसेणं (ज्यादा में (सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ) जीवों का शत सहस्र पृथक्त्व एक जीव के एक साथ पुत्ररूप में उत्पन्न हो सकते हैं। दो से लेकर नौ तक की सख्या का नाम पृथक्त्व सैद्धान्तिक परिभाषा के अनुसार कहा है। सो एक जीव के एक भव ग्रहण में दो लाख से लेकर नौ लाख तक जीव एक साथ में पुत्ररूप उत्पन्न हो सकते हैं। यह बात मत्स्यादिक जीवों में देखी जाती है-एक ही बार के सयोग में उनके जीवों का शतसहस्र पृथक्त्व गर्भ में उत्पन्न होता है और उतना ही जन्मता है। इसलिये एक जीव के एक ही बार के भवग्रहण में पुत्रों का लक्षपृथक्त्व उत्पन्न होता है ऐसा कहा गया है। मनुष्यस्त्री की योनि में यद्यपि एक बार के सयोग करने पर दो सो नौ लाख तक जीव उस के गर्भ में एक साथ उत्पन्न

એક સાથે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે (उक्कोसेण) અને વધારેમાં વધારે (सयसहस्सपुहत्त जीवाण पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ) બે લાખથી નવ લાખ જીવો એક સાથે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે સૈદ્ધાંતિક પરિભાષા અનુસાર બે થી નવ સુધીની સખ્યાને (પૃથક્ત્વ) કહે છે તેથી સૂત્રનો અર્થ બનાવતાં (सयसहस्स पुहत्त)એ પદ મૂકવામાં આવેલ છે, માટે બેથી નવ લાખ લખ્યા છે આ રીતે એક જીવ એક ભવગ્રહણ કરે ત્યારે બે લાખથી નવ લાખ સુધીના જીવો એક સાથે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે આ વાત મત્સ્યાદિક જીવોમાં જોવા મળે છે-એક જ વારના સયોગથી બેથી નવ લાખ જીવો ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને એટલાં જ જન્મ પામે છે તેથી જ એવું કહ્યુ છે કે 'એક જ જીવના એકવાર ના ભવગ્રહણથી લક્ષ પૃથક્ત્વ (બે થી નવલાખ) પુત્રો ઉત્પન્ન થાય છે,

जघन्येन एको वा, द्वौ वा त्रयो वा, उत्कृष्टेन शतसहस्रपृथक्त्वं जीवानां पुत्रतया हव्यमागच्छन्ति, तत्तेनार्थेन यावत् हव्यमागच्छन्ति ॥ सू० ६ ॥

टीका--" एगजीवस्स णं भंते " एकजीवस्य खलु भदन्त " एग जीव भवग्गहणेणं केवइयाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ " एक भवग्रहणेन कियन्तः जीवाः पुत्रतया हव्यमागच्छन्ति । एकस्य जीवस्यैकवारोत्पत्तिमाश्रित्य कियन्तः पुत्राः भवन्ति ? इति प्रश्नः भगवानाह-' गोयमा ' इत्यादि " गोयमा " हे गौतम ! " जघन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा " जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा.

(तत्थ णं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा, उक्कोसेणं सयसहस्स पुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ) उस सम्बन्धित हुए रज और वीर्य में जघन्य से एक अथवा दो या तीन जीव और उत्कृष्ट से दो लाख से लेकर नौ लाख तक जीव पुत्र रूप से उत्पन्न हो सकते हैं (से तेणट्ठेणं जाव हव्वं आगच्छइ) इस कारण मैंने ऐसा कहा है ॥ ६ ॥

टीकार्थ--(एग जीवस्स णं भंते!) हे भदन्त! एक जीव के(एग जीवभवग्गहणेणं) एक जीवरूप मात के गर्भमें भवगृहण करने से-एक ही वार जन्म धारण से (केवइयाणं पुत्तत्ताए हव्वमागच्छंति) कितने जीव पुत्र रूप उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न का सारांश यह है कि एक जीव के एक भव ग्रहण में कितने जीव पुत्ररूप से उत्पन्न होते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा) जघन्य से-कम से कम-एक जीव, अथवा दो जीव या तीन जीव एक जीवके एक साथ पुत्ररूप से उत्प

वा दो वा तिण्णि वा, उक्कोसेण सयसहस्सपुहत्त जीवाण पुत्तत्ताए हव्व आगच्छइ) ते संयोग पामेला रज अने वीर्यमां ओछामा ओछा एक, बे अथवा त्रण जीवो अने वधारेमा वधारे बे लाख जीवो पुत्ररूपे उत्पन्न थई शके छे (से तेणट्ठेण जाव हव्व आगच्छइ) ते कारणे मे एवु कह्यु छे.

टीकार्थ--(एगे जीवस्स ण भते !) हे भदन्त ! एक जीव (एग जीव भवग्गहणेण) एक जीवरूप माताना गर्भमा भवग्रहण करेतो अर्थात् एक ज वार जन्म धारण करे तो (केवइयाण पुत्तत्ताए हव्व आगच्छंति) केटला जीवो पुत्र रूपे उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्ननो भावार्थ नीचे प्रमाणे छे-एक जीवना एक भवग्रहणमा केटला जीवो पुत्ररूपे उत्पन्न थाय छे ? महावीर प्रभु तेनो जवाब आपता कहे छे-(गोयमा !) हे गौतम !(जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णिवा) एक जीवना भवग्रहणमा ओछामा ओछा एक, अथवा बे, अथवा त्रण जीव

कडाए जोणीए मेहुणवत्तिए नामं संजोए समुप्पज्जइ " स्त्रिया पुरुषस्य च
कृतायां योन्यां मैथुनवृत्तिको नाम संयोगः समुत्पद्यते " इत्थीए पुरिसस्स
इत्यस्य खलु ' मेहुणवत्तिए नाम संजोए समुप्पज्जइ " इत्यनेन सम्बन्धः।
असौ मैथुनवृत्तिकः संयोगः स्त्रियाः पुरुषस्य च समुत्पद्यते तत्राह–" कम्म
जोणीए ' त्ति कर्मकृतायां योन्याम् नामकर्मनिर्वर्तितायां योनौ योन्याम् "
वत्तिए नाम संजोए " मैथुनवृत्तिको नाम संयोगः मैथुनस्य वृत्तिः मद्वृत्ति
असौ मैथुनवृत्तिकः अथवा मैथुनं प्रत्ययो हेतुर्यस्मिन् असौ स्वार्थिकप्रत्यये
सति मैथुनप्रत्ययिकः नामेतिनाम नामपदयोरभेदात्। एतन्नामकः संयोगः=
" समुप्पज्जइ " समुत्पद्यते 'ते दुहओ सिणेहं संचिणंति " तौ द्विधा स्नेहं संचि
" ते इति " तौ स्त्री पुरुषौ ' दुहओ " द्विधा उभयतः " सिणेहं " स्नेहं
शोणितलक्षणम् " संचिणंति" संचिनुतः सम्बध्यतः " तत्थ ण " तत्र खलु "
न्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा " जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा "उ

समुप्पज्जइ) इसके साथ सम्बन्ध है। अर्थात् स्त्री और पुरुष का मैथुनवृ
नाम का संयोग उत्पन्न होता है। उनका यह संयोग किसमें उ
होता है तो इसके लिये कहा गया है कि (कम्मकडाए जोणी
कर्मकृत योनिमें उत्पन्न होता है। कर्मकृत का तात्पर्य है नामकर्म
द्वारा निर्वर्तित निष्पन्न जो योनि है वह कर्मकृत योनि है निम
नामकर्म के उदय से होती है। इस मैथुन वृत्तिक नामका संयो
उत्पन्न होने के कारण (ते दुहओ सिणेहं संचिणंति) वे दोनों आपस
मिलकर अपने शुक्र और शोणितरूप स्नेहको परस्पर में सम्मिलि
करते हैं। (तत्थ णं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा, उसमें एक
दो अथवा तीन पुत्र सन्तान एक साथ उत्पन्न हो सकते हैं। यह कथ

थाय छे (इत्थीए पुरिसस्स) नो (मेहुणवत्तिए नाम संजोए समुप्पज्जइ) सा
સંબંધ છે એટલે કે સ્ત્રી અને પુરુષમાં મૈથુન વૃત્તિક નામનો સંયોગ ઉત્પન્ન
થાય છે તેમનો તે સંયોગ ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે તે બતાવવા માટે કહ્યું છે
(कम्मकडाए जोणिए) કે તે સંયોગ કર્મકૃત યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે
નામકર્મ દ્વારા નિર્મિત જે યોનિ છે તેને કર્મકૃત યોનિ કહે છે તે મૈથુન
વૃત્તિક નામનો સંયોગ ઉત્પન્ન થતા (दुहओ सिणेहं संचिणंति) તે બન્ને સ
યોગ કરીને પોતાના શુક્ર અને શોણિત રૂપ સ્નેહને પરસ્પર એકત્ર કરે છે
(तत्थ णं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा) તેમાં ઓછામાં ઓછા એક,
બે અથવા ત્રણ સંતાન એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે અને વધારેમાં

वा उक्कोसेणं सयसहस्स पुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए " एतत्पर्यन्तं ज्ञातव्यम् । भगवानाह-' गोयमा ' इत्यादि । " गोयमा " हे गौतम ! "इत्थीए पुरिसस्स य कम्म

होते हैं-परन्तु वे सब जन्मते नहीं हैं । तब कि मछली आदि जीवों में जितने उसके गर्भ में एक साथ उत्पन्न होते हैं और जन्म भी लेते हैं । हे भदन्त ! एक जीव के अनेक जीव एक ही वार के भवग्रहण करने पर पुत्ररूप से उत्पन्न होते हैं इसमें क्या कारण है-इस बात को जानने के लिये गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(सेकेणट्ठेणंभंते ! एवं वुच्चइ, जाव हव्वं आगच्छइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि एक जीव के कम से कम एक, दो या तीन जीव पुत्ररूप में एक बार में उत्पन्न हो सकते हैं और ज्यादा से ज्यादा लक्षपृथक्त्व उत्पन्न हो सकता है, इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! इत्थीए पुरुसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुणवत्तिए नामं सजोए समुप्पज्जइ) स्त्री और पुरुष का कर्मकृत योनि में मैथुनवृत्तिक नाम का संयोग उत्पन्न होता है- तात्पर्य यह है कि मैथुन क्रिया में प्रवृत्ति कराने वाला अथवा मैथुनक्रिया का हेतुभूत स्त्री और पुरुष का जब संयोग कर्मकृत योनिमें होता है तब ही जाकर उत्कृष्ट एवं जघन्यरूप से पूर्वोक्त प्रमाणोपेत संतान उत्पन्न होती है (इत्थीए पुरिसस्स य) इसका (मेहुणवत्तिए नाम संजोए

એક વારના સંયોગ થી મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનીમા જોકે બે લાખથી નવલાખ જીવો તેના ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે પણ તે બધા જન્મ લેતા નથી પરંતુ મત્સ્યાદિ જીવોમા જેટલા જીવો એક સાથે ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા તમામ જીવો જન્મ લે છે હવે તેનુ કારણ જાણુવાને માટે ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે-" (से केणट्ठेणं भंते! एव वुच्चइ, जाव हव्व आगच्छइ? " હે ભદન્ત ! આપ એવુ શા કારણે કહો છે કે એક જીવના એક વારના ભવગ્રહણુથી ઓછામા ઓછા એક, બે, અથવા ત્રણ જીવ પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થઇ શકે છે અને વધારેમાં વધારે લક્ષ-પૃથક્ત્વ જીવો પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થઇ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(गोयमा) હે ગૌતમ ! (इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए मेहुणवत्तिए नाम सजोए समुप्पज्जइ) સ્ત્રી અને પુરુષના કર્મકૃત યોનિમા મૈથુનવૃત્તિક નામનો સયોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-મૈથુન ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અથવા મૈથુન ક્રિયાના હેતુરૂપ સ્ત્રી અને પુરુષનો સયોગ જ્યારે કર્મકૃત યોનિમા થાય છે, ત્યારે જ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત પ્રમાણુમા દર્શાવ્યા મુજબ સતાનો ઉત્પન્ન

सममिभसेत ईदृशः खलु गौतम ! मैथुनं सेवमानस्यासंयमः क्रियते तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावत् विहरति ॥ सू० ७ ॥

टीका– मेहुणे णं सेवमाणस्स केरिसए असंजमे कज्जइ' मैथुनं खलु भदन्त ! सेवमानस्य कीदृशोऽसंयम' पाप क्रियत = भवति–इति प्रश्नः भगवानाह–

सूत्र कहते हैं— (मेहुणेण) इत्यादि

सूत्रार्थ— (भंते ! मेहुणेण सेवमाणस्स केरिसए असंजमे कज्जइ) हे भदन्त ! मैथुन कर्म सेवन करने वाले व्यक्ति के किस प्रकार का असंयम होता है ?। इसको दृष्टान्तद्वारा स्पष्ट करते हैं (गोयमा) इत्यादि (गोयमा ! से जहानामए केइपुरिसे) हे गौतम ! जैसे कोइ पुरुष, (तत्तेण) तप्त (कणएणं) शलाका द्वारा (रूयनालियं वा बूरनालियं वा) रुई की नलिका को अथवा बूर की नलिका को (समभिद्धसेज्जा) नष्ट करदेता है (गोयमा) हे गौतम ! (एरिसएणं असंजमे) ऐसा ही असंयम (मेहुणं सेवमाणस्स) मैथुनकर्म सेवन करने वाले व्यक्ति को (कज्जइ) होता है। (सेवं भंते सेवं भंते जाव विहरइ) हे भदन्त ! जैसा आप देवानुप्रिय ने कहा है वह वैसा ही है हे भदन्त ! वह वैसा ही है । ऐसा कह कर यावत् वे गौतम ! अपने स्थान पर बैठ गये ॥ ७ ॥

टीकार्थ-(मेहुणेणं भंते ! सेवमाणस्स केरिसए असजमे कज्जइ) गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा जो यह प्रश्न किया है उसका कारण यह

छे-(मेहुणेणं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ — (भंते ! मेहुणेणं सेवमाणस्स केरिसए असंजमे कज्जइ !) हे भदन्त ! मैथुनकर्मनुं सेवन करनार व्यक्तिनो असंयम केवा प्रकारनो होय छे ! आ वातना स्पष्टीकरण माटे एक दृष्टांत आपे छे-(गोयमा !) हे गौतम ! (से जहानामए केइपुरिसे) जेवी रीते कोई पुरुष (तत्तेण कणएण) तप्त सुवर्णनी सळी वडे (रूयनालियं वा बूरनालियं वा) रूनी नलिकानो अथवा बूसानी नलिकानो (समभिद्धंसेज्जा) नाश करी नाखे छे (गोयमा) हे गौतम ! बराबर (एरिसएणं असंजमे) एवो ज असंयम (मेहुणं सेवमाणस्स कज्जइ) मैथुन कर्मनुं सेवन करनार व्यक्तिने थाय छे (सेवं भंते ! जाव विहरइ) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिये कह्या प्रमाणे ज बने छे आपनुं कथन तद्दन सत्य छे एवुं कहीने गौतमस्वामी पोताने स्थाने जईने बेसी गया.

टीकार्थ —(मेहुणेणं भंते ! सेवमाणस्स केरिसए असंजमे कज्जइ) हे प्रभु ! जे व्यक्ति आ मैथुनकर्ममां प्रवृत्त थाय छे तेमने केवा प्रकारनो

सेणं सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ" उत्कृष्टेन शतसहस्रपृथक्त्वं द्विरारभ्य नवलक्षं जीवानां पुत्रतया हव्यमागच्छति "से तेणट्ठेणं जाव हव्वं आगच्छइ" तत् तेनार्थेन यावत् हव्यमागच्छति इह यावत्पदेन एवमुच्यते जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः शतसहस्रपृथक्त्वं जीवानां पुत्रतया' इत्यस्य ग्रहणं भवति। मैथुनवृत्तिकोनाम संयोगः समुत्पद्यते इत्युक्तम् ॥ सू० ६ ॥

अथ मैथुनस्यैवासंयमकारणत्व प्रदर्शनाय प्रश्नयन्नाह-'मेहुणेणं' इत्यादि

मूलम्-" मेहुणे णं भंते सेवमाणस्स केरिसए असंजमे कज्जइ, गोयमा! से जहानामए केइ पुरिसे रूयनालियं वा बूर नालियं वा तत्तेणं कणएणं समभिद्धंसेज्जा एरिसएणं गोयमा! मेहुणं सेवमाणस्स असंजमे कज्जइ, सेवं भंते जाव विहरइ॥७॥

छाया—मैथुनं खलु भदन्त! सेवमानस्य कीदृशोऽसंयमः क्रियते? गौतम! तद् यथा नामकः कोऽपि पुरुषः रूतनालिकां वा बूरनालिकां वा तप्तेन कनकेन

जघन्य की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये। तथा जब इसी बात का (उक्कोसेणं) उत्कृष्टरूप से विचार किया जाता है-तब तो (सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं- आगच्छइ) दो लाख से लेकर नौ लाख तक जीव एक साथ पुत्ररूप से उत्पन्न हो सकते हैं। (से तेणट्ठेणं जाव हव्वं आगच्छइ) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि कम से कम एक साथ एक दो अथवा तीन पुत्रतक उत्पन्न हो सकते हैं और उत्कृष्ट से दो लाख से लेकर नौ लाखतक जीव एक साथ पुत्ररूप से उत्पन्न हो सकते हैं॥ सू०६॥

मैथुन असंयम का ही कारण है इस बातको दिखाने के लिए सूत्रकार

વધારે (सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वं आगच्छइ) બે લાખથી નવ લાખ જીવો એક સાથે સંતાનરૂપે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે (से तेणट्ठेणं जाव हव्वं आगच्छइ) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે એક સાથે ઓછામાં ઓછા એક, બે અથવા ત્રણ જીવો અને વધારેમાં વધારે બે લાખથી નવ લાખ જીવો પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ॥ સૂ ૬ ॥

મૈથુન અસંયમનું જ કારણ છે, એ વાત દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે

शास्त्रे श्रूयते "परिसप्पणं गोयमा" ईदृश खलु हे गौतम! "मेहुणं सेवमाणस्स" मैथुन सेवमानस्य "असजमे कज्जइ" असयमः पाप क्रियते=भवतीति "सेव भंते सेव भंते" तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यत् देवानुप्रियेण कथितं तदेव सत्यमेव भवद्वाक्यस्य आप्तवाक्यत्वेनावितथत्वात् 'जाव विहरइ" यावद्- विहरति इति कथयित्वा भगवन्तं नमस्कृत्य संयमन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ७ ॥

पूर्वं मनुष्याणां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणाञ्चोत्पत्तिः कथिता तत्प्रसङ्गादेवानामुत्पत्तिं प्रतिपादयितुं तुङ्गियानगरी श्रावकवर्णनमाह 'तएणं" इत्यादि ॥

मूलम्—तएण समण भगवं महावीरे रायगिहाओ नयराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहार विहरइ। तेण कालेण तेण समएण तुंगिया नाम नयरी होत्था वण्णओ तीसेण तुंगियाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए पुप्फवतीए नाम चेइए होत्था। तत्थ तुंगियाए नयरीए बहवे समणोवासया परिवसति अड्ढा दित्ता वित्थिन्ना विपुलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा बहुधणबहुजायरूवरयया, आयोगपयोगसंपउत्ता विच्छड्डिय

जीव होते हैं वे पंचेन्द्रिय होते हैं (परिसप्पणं गोयमा! मेहुणं सेवमाणस्स असंजमे कज्जइ) अतः मैथुनकर्म में आसक्त हुए व्यक्ति को इस प्रकार का असंयम होता है। (सेव भंते! सेवं भंते! हे भदंत! आप देवानुप्रिय! ने जो कहा है वह सब सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम स्वामी भगवान को नमस्कार कर (जाव विहरइ) संयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए रहने लगे॥ सू० ७ ॥

નાખે છે યોનિગત જીવો પંચેન્દ્રિય હોય છે (પરિસપ્પણ ગોયમા! મેહુણ સેવમાણસ્સ અસજમે કજ્જઇ) હે ગૌતમ! મૈથુનકર્મમાં આસક્ત જીવો તે પ્રકારનો અસંયમ સેવે છે (સેવ ભંતે! સેવ ભંતે!) હે દેવાનુપ્રિય આપની વાત તદ્દન સાચી છે એમ કહીને ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને (જાવવિહરઇ) ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા ॥ સૂ૭ ॥

'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'से जहानामए केइ पुरिसे' तद् यथा नाम कश्चिद् एकोऽपि पुरुषो 'रूयनालियं वा बूरनालियं वा' रुतनालिकां वा बूरनालिकां वा 'तत्ते णं कणएणं समभिद्धंसेज्जा' तप्तेन कनकेन तप्तया शलाकया समभिध्वंसयेत–विनाशयेत् कनकस्य शलाकार्थो लभ्यते 'एरिसए णं गोयमा' ईदृशः खलु हे गौतम ! 'मेहुणं सेवमाणस्स' मैथुनं सेवमानस्य 'असंयमे कज्जइ' असंयमः क्रियते=भवति "रूयनालियंवेति" रुतं कार्पासविकारः तद् भृता नालिका शुषिरवंशादिरूपा रुतनालिका तां रुतनालिकाम् एवमेव बूरनालिकामपि बूरं वनस्पतिविशेषस्यावयवविशेष तद्भृता नालिका बूरनालिका ताम् । समभिद्धंसेज्जा" समभिध्वंसयेत विनाशयेत्. नालिकागतं रुत बूरं वा तप्त शलाकया विनाशयेत् तथा मैथुनं सेवमानः पुरुषः योनिगतसत्त्वान् स्वपुरुष चिन्हेनाभिध्वंसयेदिति । एते च योनौ विनश्यन्तो जीवाः पञ्चेन्द्रिया भवन्तीति

है कि मैथुनकर्म भी असंयम का हेतु होता है–अतः मैथुनकर्म संबंधी असंयम को जानने के लिये प्रभु से गौतम स्वामी पूछते हैं- कि हे भदन्त! जो व्यक्ति- स्त्री पुरुष इस मैथुन कर्म में प्रवृत्ति करते हैं उनके कैसा असंयम पाप होता है ? इसका उत्तर देते हुए भगवान समजाते हैं कि हे गौतम ! जो व्यक्ति इस मैथुन कर्म में प्रवृत्ति करते हैं उनके प्राणातिपातरूप असंयम होता है। इसी बात को प्रभु दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट करते हैं-(से जहानमए केइ पुरिसे रूयनालियं वा बूरनालिय वा तत्तेणं कणएणं समभिद्धंसेज्जा) कि जैसे कोई पुरुष रुई से अथवा बूर से भरी हुई बांस की नली में अत्यन्त गरम की हुई शलाका–सली डाले तो वह जैसे उस नली के भीतर रही हुई रुई को अथवा बूर को बिलकुल नष्ट कर देती है, इसी दृष्टान्त से योनिगत जीवोंका नाश होता है । योनिगत जो

અસયમ દોષ લાગે છે? ગૌતમસ્વામીના આવા પ્રશ્નનુ કારણ એ છે કે- મૈથુનકર્મ પણ અસંયમના કારણરૂપ હોય છે તેથી મૈથુનકર્મ સંબધી અસંયમને જાણવાને માટે ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમને સમજાવે છે કે હે ગૌતમ ! જે વ્યક્તિ મૈથુન કર્મનુ સેવન કરે છે તેમને પ્રાણાતિપાત રૂપ અસયમ 'પાપ' લાગે છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે ભગવાન નીચેનુ દૃષ્ટાન્ત આપે છે-(से जहा नामए केइ पुरिसे रूयनालिय बूरनालियं वा तत्तेण कणएण समभिद्ध सेज्जा) જેમ કોઇ પુરુષ રૂ અથવા ભૂસાથી ભરેલી વાસની પોલી નળીમા અત્યંત તપાવેલી સળી નાખે તો જેમ નળીમા રહેલ રૂ અથવા ભૂસાનો બિલકુલ નાશ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે યોનિમાં રહેલા જીવોનો મૈથુન સેવન કરનાર નાશ કરી

तस्मिन् समये तुङ्गिकानाम नगरी आसीत् वर्णकः तस्याः खलु तुङ्गिकायां नगर्यां बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे पुष्पवतीनाम चैत्यमभवत् वर्णकः तत्र खलु तुङ्गिकायां नगर्यां बहवः श्रमणोपासका परिवसन्ति आढ्या दीप्ताः विस्तीर्ण विपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णां बहुधनबहुजातरूपरजता' आयोगप्रयोग-

सूत्रार्थ—(तएणं) इसके बाद (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर (रायगिहाओ नयराओ) राजगृह नगर से (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिल चैत्य से (पडिनिक्खमइ) निकले (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया जणवयविहार विहरइ) वे फिर वहाँ से जनपदों में विहार करने लगे। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समयमें (तुंगियानाम नयरी होत्था) तुंगिका नाम की नगरी थी (वण्णओ) वर्णक (तीसेणं तुंगियाए नयरी बहिया) उस तुंगिका नगरी के बाहर (उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए) ईशान कोण में (पुप्फवइए नामं चेइए होत्था) पुष्पवतीक नामक चैत्य था (वण्णओ) वर्णक (तत्थणं तुंगियाए नयरीए) उस तुंगिका नगरी में (बहवे समणोवासया परिवसंति) अनेक श्रमणोपासक रहते थे (अड्ढा दित्ता) वे सब श्रमणोपासक बहुत अधिक आढ्य-ऋद्धि आदि से परिपूर्ण थे, औदार्य आदि गुणों से दीप्त थे, (वित्थिन्न विउलभवणसयणासणजाण-

સૂત્રાર્થ–(તએણં) ત્યાર બાદ (સમણે ભગવં મહાવીરે) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (રાયગિહાઓ નયરાઓ) રાજગૃહ નગરીના (ગુણસિલાઓ ચેઇયાઓ) ગુણશીલ નામના ચૈત્યમાંથી (પડિનિક્ખમઇ) વિહાર કર્યો (પડિનિક્ખમિત્તા) ત્યાંથી નીકળીને (બહિયા જણવયવિહાર વિહરઇ) તેઓ જનપદોમાં વિહાર કરવા લાગ્યા (તેણ કાલેણ તેણ સમએણં) તે કાળે અને તે સમયે (તુંગિયા નામ નયરી હોત્થા) તુંગિકા નામે એક નગરી હતી. (વણ્ણઓ) તેનું વર્ણન ચંપા નગરી પ્રમાણે સમજવું (તીસેણ તુંગિયાએ નયરીએ બહિયા) તે તુંગિકા નગરીની બહાર (ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ) ઇશાન કોણમાં (પુપ્ફવઇએ નામ ચેઇએ હોત્થા) પુષ્પવતિક નામનું ચૈત્ય હતું (વણ્ણઓ) તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય પ્રમાણે સમજવું (તત્થ ણ તુંગિયાએ નયરીએ) તે તુંગિકા નગરીમાં (બહવે સમણોવાસયા પરિવસંતિ) અનેક શ્રમણોપાસક શ્રાવકો રહેતા હતા (અડ્ઢા,દિત્તા) તેઓ રુદ્ધિથી પરિપૂર્ણ અને ઔદાર્ય આદિ ગુણોથી દીપ્ત હતા (વિત્થિન્નવિઉલભવણસયણાસણજાણવાહણાઇણ્ણા) તેમને રહેવાનાં અનેક

विपुलभत्तपाणा, बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूया बहुजणस्स अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा उपलद्धपुण्णपावा, आसवसंवरनिज्जरकिरिया, अहिगरणबंधमोक्खकुसला असहेज्जा देवा सुरनागजक्खरक्खसकिन्नर-किंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगा-इएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणतिक्कमणिज्जा णिग्गंथे पावयणे निस्संकिया निक्कंक्खिया निव्वितिगिच्छिया लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अभिगयट्ठा विणिच्छियट्ठा अट्ठिमिंज पेमाणुरागरत्ता अयमाउसो णिग्गंथे पावयणे अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे, ऊसिय फलिहा अवंगुयदुवारा चियत्तंते उरघर-प्पवेसा बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाण पोसहोववासेहिं चाउद्दसट्ठमुदिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेणं पीठफलगसेज्जा संथारएणं ओसहभेसज्जेणं पडिलाभेमाणा अहापडिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ॥ सू० ८ ॥

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहान्नगरात् गुणशीलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति. तस्मिन् काले

पहिले—मनुष्यों की और तिर्यञ्च पंचेन्द्रिय जीवों की उत्पत्ति कही जा चुकी है सो इसी प्रसंग को लेकर अब सूत्रकार देवों की उत्पत्ति प्रतिपादन करने के लिये तुङ्गिका नगरी के श्रावकों का वर्णन करते हैं-(तएण समणे) इत्यादि ।

પહેલા માણુસોની અને તિર્યંક્ પંચેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન કરવામા આવી ગયુ છે હવે સૂત્રકાર દેવોની ઉત્પત્તિનુ પ્રતિપાદન કરવા માટે તુંગિકા નગરીના શ્રાવકોનુ વર્ણન કરે છે-(तएणं समणे) ઇત્યાદિ ।

किंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरागादिभिर्देवगणैर्नैर्ग्रन्थात् प्रवचनादनतिक्रमणीयाः नैर्ग्रन्थे प्रवचने निःशंकिताः निष्कांक्षिताः निर्विचिकित्सिताः लब्धार्था गृहीतार्थाः पृष्टार्था अभिगतार्था विनिश्चितार्था अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्ताः इदमायुष्मन् ! नैर्ग्रन्थं

यता की आकांक्षा नहीं रखते थे देवासुरनाग सुवण्ण जक्खरक्खस किंनर किंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निग्गथाओ पावयणाओ अणतिक्कमणिज्जा) निर्ग्रन्थ प्रवचन से इन्हें विचलित करने के लिये न देव समर्थ थे, न असुर समर्थ थे, न नाग कुमारशक्य थे, न सुवर्ण ज्योतिष्क समर्थ थे, न यक्ष समर्थ थे, न राक्षस समर्थ थे, न किन्नर शक्य थे, न किंपुरुष शक्य थे, गरुड–न गरुडके चिह्नवाले सुवर्णकुमार शक्य थे, न गधर्व शक्य थे, और न महोरग आदि देवगण ही शक्य थे। (णिग्गंथे पावयणे निस्संकिया, निक्कंखिया, निव्वितिगिच्छिया, लद्धट्ठा, गहियट्ठा, पुच्छियट्ठा, अभिगयट्ठा,विणिच्छियट्ठा' अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता) निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये सब शंका रहित थे, कांक्षा रहित थे, विचिकित्सा रहित थे शास्त्र के अर्थ से ये सब भलीभांति परिचित थे शास्त्र प्रतिपादित अर्थ इनके अन्तःकरण में सदा जमा रहता था। शास्त्रकथित मार्ग में इन्हें जहां संदेह होता था, उसे ये लोग ज्ञानी जनों से पूछ कर निश्चित कर लिया करते थे, अमाःशास्त्र के अर्थ को

સ્વરૂપ તેઓ બરાબર જાણતા હતા (असहेज्जा देवासुरनागजक्खरक्खस किन्नरकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणतिक्कमणिज्जा) કોઈ પણ કાર્ય સાધવા માટે તેઓ દેવોની સહાયતા ઇચ્છતા નહી નિર્ગ્રંથ પ્રવચનથી તેમને ચલાયમાન કરવાને દેવો સમર્થ ન હતા, અસુરો, નાગકુમારો પણ સમર્થ ન હતા, ગરુડો સમર્થ ન હતા, રાક્ષસો સમર્થ ન હતા, કિન્નરો સમર્થ ન હતા, કિંપુરૂષો સમર્થ ન હતા, ગંધર્વ સમર્થ ન હતા, અને મહોરગ આદિ દેવગણ પણ સમર્થ ન હતા. (णिग्गंथे पावयणे निस्संकिया, निक्कंखिया, निव्वितिगिच्छिया लद्धट्ठा गहियट्ठा, पुच्छियट्ठा, अभिगयट्ठा, विणिच्छियट्ठा, अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता) નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં તેઓ શંકા રહિત હતા, કાંક્ષા રહિત હતા, અને વિચિકિત્સા રહિત હતા તેઓ શાસ્ત્રાર્થથી સારી રીતે પરિચિત હતા શાસ્ત્રો દ્વારા પ્રતિપાદિત અર્થ તેમના અંતઃકરણમાં સદા દૃઢતાથી વસતો હતો. જો શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત અર્થમાં તેમને સંદેહ ઉત્પન્ન થતો તો તેઓ જ્ઞાની લોકોને પૂછીને પોતાના સંદેહનું નિવારણ કરતા. તેથી તેમણે શાસ્ત્રાર્થને સારી રીતે સમજી લીધો

संप्रयुक्ताः विच्छर्दितविपुलभक्तपानाः बहुदासीदासगोमहिसगवेलकप्रभूता बहुजनस्यापरिभूता अभिगतजीवाजीवाः उपलब्धपुण्यपापाः आस्रवसंवरनिर्जराः क्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलाः असाहाय्या देवासुरनागयक्षराक्षसकिन्नरकिं-

वाहणाइण्णा) इनके रहने के मकान विस्तृत और बहुत थे। पलंग आदिरूप शयनों से, पीठक आदिरूप आसनों से रथादिरूप यानों से, गज अश्व आदिरूप वाहनो से, ये सब के सब श्रमणोपासक भरपूर थे (बहुधणबहुजायरूवरयया) धन की इनके पास कमी नहीं थी अर्थात् ये सब बहुत धन से परिपूर्ण थे, सोने और चांदी से इनके भंडार भरे हुए थे (आओगपओगसंपउत्ता) आयोग प्रयोग से ये युक्त थे। (विच्छड्डिय विउलभत्तपाणा) इनके भोजनालयमें परिजनों के भोजन करलेने के बाद भी भक्त और पान बहुत अधिक मात्रा में बाकी बचा रहता था (बहु दासीदास गो महिसगवेलयप्पभूया) इनके यहां अनेक दासी दास थे, गायें, भैंस थीं पाडे और मेंढे थे। (बहुजणस्स अपरिभूया अनेक मनुष्यों के द्वारा भी ये अपरिभूत थे। (अभिगयजीवाजीवा) जीव और अजीव के ये अच्छी तरह से ज्ञाता थे। (उवलद्धपुण्णपावा) पुण्य और पाप का इन्हें बहुत ही अधिक ध्यान रहता था (आसव संवरनिज्जरकिरिया अहिगरणबंधमोक्खकुसला) आस्रव, संवर, निर्जरा, क्रिया अधिकरण बंध तथा मोक्ष इनका स्वरूप जानने में ये सब कुशल थे (असहेज्ज) किसी भी कार्य में ये देवादिकों की सहा-

વિસ્તૃત મકાનો હતાં, પલંગ આદિરૂપ શયનની સામગ્રીઓથી, પીઠક આદિ રૂપ આસનોથી, રથાદિ રૂપ યાનોથી અને ગજ, અશ્વ આદિરૂપ વાહનોથી તે શ્રાવકો યુક્ત હતા (बहुधणबहुजायरूवरयया) તેમની પાસે ધનની ન્યૂનતા ન હતી, સોના ચાંદીથી તેમના ભંડારો ભરેલા હતા. (आओगपओगसंपउत्ता) તેઓ આયોગ પ્રયોગથી યુક્ત હતા. (विच्छड्डियविउलभत्तपाणा) તેમના કુંટુંબના માણસોએ જમી લીધા પછી પણ તેમના ભોજનાલયમા ખાદ્ય અને પેય પદાર્થો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પડયા રહેતાં હતા (बहु दासीदासगो-महिसगवेलयप्पभूया) તેમને ત્યા અનેક દાસ, દાસી, ગાય, ભેંસ, પાડા અને ઘેટાં હતાં. (बहुजणस्स अपरिभूया) અનેક મનુષ્યો પણ તેમનો પરાજય કરી શકતા નહીં (अभिगय जीवो जीवा) જીવ અને અજીવના સ્વરૂપના તેઓ ઘણા જાણકાર હતા (उवलद्धपुण्णपावा " પુણ્ય અને પાપનુ તેઓ અતિશય ધ્યાન રાખતા હતા (आसव, संवर, निज्जर, किरिया, अहिगरण, बंध मोक्ख कुसला) આસ્રવ, બંધ, સવર, નિર્જરા, ક્રિયા, અધિકરણ, બંધ તથા મોક્ષનું

निर्ग्रन्थान् प्रासुकैषणीयेनाशनपानखादिमस्वादिमेन वस्त्रपरिग्रहकम्बलपादप्रोञ्छनपीठफलकशय्यासंस्तारकेण औषधभैषज्येन प्रतिलाभयन्तो यथा प्रतिगृहीतैस्तपःकर्मभिरात्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥ सू० ८ ॥

टीका–' तएण ' तत खलु "समणे भगवं महावीरे" श्रमणो भगवान् महावीरः "रायगिहाओ नयराओ" राजगृहात् नगरात् "गुणसिलाओ चेइयाओ" गुणशीलकात् चैत्यात् "पडिनिक्खमइ" प्रतिनिष्क्रामति "पडिनिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य "बहिया जणवयविहारं विहरइ" बहिर्जनपद-

अमावस्या और पूनम इन तिथियों में परिपूर्ण पौषध को अच्छी तरह से पालन करते थे। (समणे णिग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेण वत्थपडिग्गहकम्बलपायपुंछणेण पीठफलगसेज्जासंथारएणं ओसहभेसज्जेण पडिलाभेमाणा अहापडिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) तथा श्रमणनिर्ग्रन्थ को प्रासुक एषणीय अशन पान खादिम, स्वादिम, आहार को वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन, पीठ, फलक, शय्या, संस्तारक को औषध भैषज्य को प्रदान करते थे। तथा यथा प्रतिगृहित तप कर्मद्वारा अपनी आत्मा को भावित करते थे॥

टीकार्थ— (तएणं) इसके बाद (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर (रायगिहाओ नयराओ) राजगृहनगर से (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशीलक चैत्य से (पडिनिक्खमइ) निकले (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर व (बहिया) बाहर के (जणवयविहारं विहरइ)

અમાસ અને પૂનમની તિથિયોના પૌષધો કરતા હતા. (समणे णिग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं पीठफलगसेज्जासंथारएणं ओसहभेसज्जेणं पडिलाभेमाणा अहापडिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) તથા તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને નિર્દોષ એષણીય અશન પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય આદિ ચાર પ્રકારનો આહાર વસ્ત્ર, પાત્ર કમ્બલ, પાદપ્રોંછન પીઠ, ફલક શય્યા, સંસ્તારક, ઔષધ અને ભૈષજ્યો વહોરાવતા હતા. અને પોતે ગ્રહણ કરેલા તપઃકર્મ દ્વારા પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા હતા

ટીકાર્થ–(तएणं) ત્યાર બાદ (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (रायगिहाओ नयराओ) રાજગૃહ નગરના "(गुणसिलाओ चेइयाओ) ગુણશીલ ચૈત્યમાંથી (पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (बहिया) બહારના 'जणवयविहारं विहरइ" પ્રદેશોમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. તેમ

प्रवचनम् अर्थः इदं परमार्थः शेषमनर्थः उच्छ्रितपरिघा अपावृतद्वारा त्यक्तान्तः-पुरगृहप्रवेशाः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौपधोपवासैश्चतुर्दश्यष्ट-म्युद्दिष्टा (अमावास्या) पूर्णमासीषु प्रतिपूर्णं पौषधं सम्यगनुपालयन्तः श्रमणान्

इन लोगों ने अच्छी तरह से जानलिया था। शास्त्रप्रतिपादित अर्थों का रहस्य क्या है? यह सब निर्णय करके इन्हों ने अच्छी तरह से उन्हें विना किसी संदेह के निश्चय कर लिया था। निर्ग्रन्थ प्रवचन सम्बन्धी इनका प्रेम एवं अनुराग इनकी अस्थि और मज्जातक में समाया हुआ था। अयमाउसो णिग्गंथे पावयणे अट्ठे अयं परमट्ठे, सेसे अणट्ठे) ये कहा करते थे-कि हे आयुष्मानो! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही मोक्ष का कारण है- इसलिये यह सारभूत है। इससे अतिरिक्त और जितने भी प्रवचन हैं वे सब कुप्रवचन हैं और असारभूत हैं। (ऊसिय फलिहा) इनके अंतः करण स्फटिक मणियों की तरह शुद्ध याने निर्मल अर्थात् पाप रहित थे (अवंगुय दुवारा) इनके मकानों के द्वार दान पुण्य आदि के लिये सदा खुले रहते थे। (चियत्तंते उरघरप्पवेसा) हर एक के घर में तथा अन्तः पुर में इनका प्रवेश वर्जित नहीं था। (बहूहिं सील-व्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) बहुत प्रकार के शीलव्रत, गुणव्रत, विरमण, प्रत्याख्यान पौषधोपवासों द्वारा (चाउद्दसट्ठ-मुदिट्ठ-पुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा) ये चौदश, अष्टमी

હતા. શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત અર્થનું શું રહસ્ય છે તે તેમણે કોઈ પણ જાતનો સંદેહ રાખ્યા વિના નિશ્ચિત કરી લીધુ હતું તેમના હાડે હાડમા તથા નસે નસમા નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પ્રત્યેનો અનુરાગ વ્યાપેલો હતો (अयमाउसो णिग्गथे पावयणे अट्ठे, अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे) તેઓ કહ્યા કરતા હતા કે હે આયુ-ષ્માનો! આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ મોક્ષ અપાવનાર છે. તેથી તેજ સારભૂત છે, તે સિવાયનાં બધાં પ્રવચનો કુપ્રવચનો છે અને અસારભૂત-સારરહિત-છે (ऊसिय फलिहा) તેમના અંતઃકરણ સ્ફટિક મણિયોની માફક શુદ્ધ રહેતા હતા એટલે કે તેઓ પાપરહિત અંતઃકરણવાળા હતા " अवंगुयदुवारा " તેમના મકાનોનાં દ્વાર દાન પુણ્ય માટે સદા ઉઘાડાં રહેતાં હતા. " चियत्तंते उरघरप्प-वेसा " દરેક ઘરમા તથા અંતઃપુરમાં કોઈ પણ જાતની રોક ટોક વિના તેમને પ્રવેશ કરવા દેવામા આવતો હતો. (बहुहिं सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) તેઓ ઘણા પ્રકારના શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વિર-મણ, પ્રત્યાખ્યાનો અને પૌષધોપવાસો કરતા હતા. (चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्ण मासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा) તેઓ ચૌદશ, આઠમ,

दीप्ताः, दृप्तावेति छाया, तत्र दीप्ताः प्रसिद्धाः औदार्यादि गुणैः, दृप्ताः=दर्पिताः स्वधर्मगौरवात् । " विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा " विस्तीर्ण विपुल भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णाः, तत्र विस्तीर्णानि=विस्तृतानि, विपुलानि= बहूनि, भवनानि=गृहाः, शयनानि=पल्यङ्कादीनि, आसनानि=पीठकादीनि, यानानि=रथादीनि, वाहनानि=गजाश्वादीनि, तैः आकीर्णा व्याप्ताः युक्ता इत्यर्थः । " बहुधणबहुजायरूवरयया " बहुधनबहुजातरूपरजता, तत्र—बहु = विपुलं, धनं=गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यरूपम्, तथा बहुविपुलं जातरूपम्=सुवर्ण, रजतं =रूप्यं, येषां ते तथा । " आओगपओगसंपउत्ता " आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्ताः, तत्र-आ=समन्तात् योजनं=योगः-आयोगः-लाभाय क्रयाणकादीनां नीतिपूर्वकं क्रयणम् प्र=प्रकर्षेण योगः प्रयोगः = लाभमवगम्य नीतिपूर्वकं तेषां विक्रयणं, तयोः संप्रयुक्ताः =संलग्नाः यद्वा-आयोगेन=लाभाभिलिप्सया प्रयोगः वस्तुसम्प्रदानं पूर्वमेव द्रव्यस्य वितरणम् आयोगप्रयोगः=संप्रयुक्तः=प्रवर्तितो यैस्ते तथा नीत्या द्रव्योपार्जनप्रवृत्ता इत्यर्थः, " विच्छड्डियविउल-भत्तपाणा " विच्छर्दितविपुल

आदि गुणोंसे प्रसिद्ध विख्यात थे। अथवा वे अपने धर्म के बहुमान से गर्वित गौरव युक्त थे। (विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा) इनके रहने के भवन मकान विस्तृत, बड़े बड़े थे और विपुल थे बहुत से थे। पलंग वगैरह शयन, पीठक आदि आसन, रथादि यान, गज अश्व आदि वाहन इनसे ये युक्त थ। (बहुधण बहुजायरूव रयया) गणिम, धरिम मेय और परिच्छेद्यरूप धन इनके पास बहुत था तथा जातरूप- सुवर्ण भी विपुलमात्रा में था, एव रजतरूप्य भी ऐसा ही था। (आओगपओगसंपउत्ता) आयोग अर्थात् लाभके लिये किरानों का नीति पूर्वक खरीदना, प्रयोग- लाभके समय उन्हें नीति पूर्वक बेचना, इन दोनों में चतुर थे अर्थात् वे नीतिपूर्वक द्रव्योपार्जन करते थे। (विच्छड्डियविउलभत्तपाणा) इसबात को यह पदप्रकट करता है कि वे

અથવા તેઓ પોતાના ધર્મના બહુમાનથી ગર્વિત – ગૌરવ યુક્ત-હતા " विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा " તેમનાં રહેવાના અનેક મકાનો વિસ્તૃત, મોટાં અને વિશાળ હતા તે મકાનો પલંગ આદિ શયનની સામગ્રીથી પીઠક આદિ આસનોથી રથાદિ યાનોથી અને ગજ અશ્વ આદિ વાહનોથી યુક્ત હતાં ' बहुधणबहुजायरूवरयया " તેમની પાસે ગણિમ ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્યરૂપ બહુ જ ધન હતું તેમજ સુવર્ણ તથા રજત પણ મોટા પ્રમાણમાં હતું ' आओगपओगसंपउत्ता " 'આયોગ-લાભને માટે માલની નીતિપૂર્વક ખરીદી કરવામાં અને ' પ્રયોગ "-લાભ થાય ત્યારે તેને નીતિપૂર્વક વેચવામાં તેઓ કુશળ હતા એટલે કે તેઓ નીતિપૂર્વક દ્રવ્યોપાર્જન કરતા હતા विच्छड्डियविउलभत्तपाणा " આ પદ દ્વારા એમ બતાવવામાં

विहारं विहरति "तेणं कालेणं, तेणं समएणं" तस्मिन काले तस्मिन समये "तुंगिया नामं नयरी होत्था" तुङ्गिकानाम नगरी आसीत् "वण्णओ" वर्णकः चम्पानगरी वर्णनवत् इहापि नगर्याः वर्णनं विज्ञेयम् "तीसे णं तुंगियाए नयरीए बहिया" तस्याः खलु तुङ्गिकायाः नगर्याः बहिः "उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए" उत्तर पौरस्त्ये दिग्विभागे ईशानकोणे "पुप्फवतिए नामं चेइए होत्था" पुष्पवतीकं नाम चैत्यम् आसीत् "वण्णओ" वर्णकः औपपातिकसूत्रोक्तपूर्णभद्रक चैत्यवद् वर्णनं विज्ञेयम् 'तत्थ ण तुंगियाए नयरीयाए' तत्र खलु तुङ्गिकायां नगर्याम् "बहवे समणोवासया परिवसंति" बहवः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति कीदृशास्ते ? इत्याह-"अड्ढा" आढ्याः महान्तः ऋद्ध्यादिपूर्णा वा, "दित्ता"

देशों में विहार करने लगे। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (तुंगिया णामं नयरी होत्था) तुंगिका नामकी नगरी थी (वण्णओ) चंपा नगरी के वर्णन की तरह इस नगरी का भी वर्णन जानना चाहिये। (तीसेणं तुंगियाए नयरीए बहिया) उस तुंगिका नगरी के बाहिर की ओर (उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए) उत्तर-पौरस्त्यदिग्विभाग में अर्थात्-ईशान कोण में (पुप्फवइए नामं चेइए होत्था) पुष्पवतिक नामका चैत्य यक्षायतन था (वण्णओ) इसका वर्णन औपपातिक सूत्रोक्त पूर्णभद्रक चैत्य की तरह जानना चाहिये। (तत्थ णं तुंगियाए नयरीए) उस तुंगिका नगरी में (बहवे समणो-वासया परिवसन्ति) अनेक श्रमणोपासक—(श्रावक) रहते थे। वे कैसे थे- इसके लिये सूत्रकार कहते हैं- (अड्ढा) वे श्रमणोपासक महान् थे अथवा ऋद्धि से परीपूर्ण थे, (दित्ता) दीप्त थे अर्थात्-औदार्य

कालेणं तेण समएणं" ते કાળે અને તે સમયે "तुगियां णाम नयरी होत्था" તુંગિકા નામની એક નગરી હતી "वण्णओ" તે નગરી નુ સમગ્ર વર્ણન ચંપાનગરી જેવુ જ સમજવુ. 'तीसेणं तुगियाए नयरिए वहिया" તે તુંગિક નગરીની બહાર "उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' ઈશાન કોણમા (ઉત્તર અને પૂર્વ વચ્ચેના ખૂણે) "पुप्फवत्तिए नामं चेइए होत्था" પુષ્પવતિક નામનુ ચૈત્ય (યક્ષાયતન) હતુ "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમા પૂર્ણભદ્રક ચૈત્યનુ જેવું વર્ણન કર્યું છે તેવું તેનું વર્ણન સમજવુ "तत्थ ण तुगियाए नयरीए" તે તુંગિકા નગરીમા "वहवे समणोवासया परिवसंति" અનેક શ્રમણોપાસકો (શ્રાવકો) રહેતા હતા તે શ્રાવકો કેવા હતા તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે-તેઓ મહાન હતા અથવા ધન, ધાન્ય આદિ રુદ્ધિથી યુક્ત હતા "दित्ता" [illegible] ત્તા ઔદાર્ય આદિ ગુણોથી વિખ્યાત હતા

क्षम्या इत्यर्थः । एतूक्तविशेषणेषु "अड्ढा, दित्ता अपरिभूया" एभिस्त्रिभिर्विशेषणैरेषु श्रमणोपासकेषु प्रदीपदृष्टान्तोऽभिप्रेतस्तथाहि – यथा प्रदीपस्तैलवर्तिभ्यां शिखया च संपन्नो निर्वाते स्थाने सुरक्षित प्रकाशमासादयति, एवमेते श्रमणोपासका अपि तैलवर्तिस्थानीयया आन्यत्वापरपर्यायया ऋद्ध्या, शिखास्थानीयया उदारता गम्भीरतादिरूपया दीप्त्या च सम्पन्नाः, निर्वातस्थानस्थानीयया सदाचारमर्यादा पालनादिरूपया अपरिभूततया च सम्पन्नाः समुज्ज्वलन्तीति हेतुतावच्छेदकधर्मस्य आढ्यतादीप्त्यपरिभूतते तत् त्रितयनिष्ठस्यैकस्य सत्त्वात्त तृणारणिमणिन्यायेन प्रत्यक्षानुमानागमनशब्देषु प्रामाण्यमिव प्रत्येकं हेतुता प्रदीपवदेवेति।

भूत थे । इन श्रमणोपासकों के इन उक्त विशेषणों में से जो (अड्ढा दित्ता, अपरिभूया) ये तीन विशेषण हैं ये उनमें प्रदीप के दृष्टान्तकी सार्थकता प्रकट करते हैं जैसे तेल, बत्ती और लौ से युक्त हुआ दीपक किसी निर्वात प्रदेश में सुरक्षितरूप से रख दिया जाता है तो वह वहां पर अच्छी तरह से प्रकाशयुक्त बना रहता है इसी तरह ये श्रमणोपासक भी तैल एवं बत्ती की स्थानापन्न जो अपनी ऋद्धि है उससे, तथा शिखा की स्थानापन्न जो उदारता गंभीरता आदिरूप दीप्ति है उससे सपन्न थे, और निर्वातस्थान की प्रतिनिधि रूप जो सदाचार की मर्यादा का पालना था वह इनकी अपरिभूतता थी, उससे भी ये संपन्न बने हुए थे। अतः आढ्यता दीप्ति और अपरिभूतता, इन तीनों में रहने वाला हेतुतावच्छेदक धर्म एक है इस कारण (तृणारणिमणि) न्याय से प्रत्यक्ष अनुमान और आगम शब्दों में प्रमाणता की तरह प्रत्येक आढ्यता आदि एक तो हेतु नहीं मानना चाहिये, जिस तरह दीपक तेल बत्ती

હતા-" અડ્ઢા દિત્તા અપરિભૂયા "-ત્રણ વિશેષણો તેમનામાં પ્રદીપના દષ્ટાંતની સાર્થકતા બતાવે છે જેમ તેલ, વાટ અને જ્યોતિથી યુક્ત દીવો કોઈ નિર્વાત જગ્યાએ સુરક્ષિત રાખવામાં આવે તો ત્યાં તે સારી રીતે પ્રકાશ આપ્યા કરે છે એજ રીતે શ્રમણોપાસક પણ પોતાની તેલ અને વાટ સમાન ઋદ્ધિ વડે તથા દીવાની જ્યોતી સમાન ઉદારતા ગંભીરતા આદિરૂપ દીપ્તિ વડે યુક્ત હતા. તથા તેઓ નિર્વાતસ્થાનના પ્રતિનિધિરૂપ સદાચારની મર્યાદાનું સદા પાલન કરતા હતા. એજ તેમની અપરિભૂતતા (અજેયતા) હતી. તેનાથી પણ તેઓ યુક્ત હતા. તેથી આઢ્યતા (ઋદ્ધિ) દીપ્તિ અને અપરિભૂતતા, એ ત્રણેમાં રહેનાર 'હેતુતાવચ્છેદક ધર્મ એક છે" તેથી "તૃણારણ્મિમણિ" ન્યાયે પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને આગમશબ્દોમાં પ્રમાણતાની જેમ પ્રત્યેક આઢ્યતા આદિને હેતુ માનવો જોઈએ નહીં જેવી રીતે તેલ વાટ અને જ્યોતિથી

भक्तपानाः, तत्र=भक्तं च पानं च भक्तपाने, विपुले च ते भक्तपाने विपुलभक्तपाने वि=विशेषेण छर्दिते=परिजनभोजनानन्तरं पाकालयेऽवशिष्टे भक्तपाने येषां ते तथा। तेषां गृहे दीनानाथादिभ्यस्तत्परिपालनार्थमवशिष्टं विपुलमशनादिकं दीयते इति भावः। "बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूया" बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूताः, तत्र-बहवः = बहुसंख्याः दासीदासाः-दास्यश्च दासाश्च० तथा गावश्च महिषाश्च गवेलकाः = उरभ्राश्च ते प्रभूताः=प्रचुराः येषां ते तथा, अत्र गवादिपदं स्त्रीगवादीनामप्युपलक्षकम्, यद्वा गोपदस्य स्त्रीपुंगवयोरविशेषेण वाचकत्वादविरोध एव। महिषगवेलकशब्दयोश्च 'पुमान् स्त्रियाम्' इति एकशेषान्महिष्यादीनामपि ग्रहणम्' "बहुजणस्स" बहुजनस्य, अत्र जाति विवक्षयैकवचनं सम्बन्धसामान्ये च षष्ठी, तेन 'बहुजनैः' इत्यर्थो बोध्यः, अत्र अपीत्यस्य गम्यमानत्वात्-बहुजनैरपि "अपरिभूया" अपरिभूताः=अतिरस्कृताः, यद्वा-'क्त' प्रत्ययार्थस्याविक्षितत्वात् अपरिभवनीयाः बहुजनैरपि पराभवितुम

बहुत दयालु थे क्यों कि उनके भोजनालय में जो भोजनसामग्री बनती रहती थी वह इतनी अधिक मात्रा में बनती थी कि परिजनों के भोजन कर लेने पर भी वह बहुत अधिक बची रहती थी। अतः अवशिष्ट वह भोजन सामग्री दीन, अनाथ आदि जनों के लिये उनकी परिपालना के निमित्त वितरित होती रहती थी। (बहुदासी दास गोमहिसगवेलयप्प भूया) वे अनेक गायें और भैंसों को रखते थे। तात्पर्य यह कि इनके घरों में बहुसंख्यक दासी दास थे, बहुसंख्यक गायें, भैंस मेढा और मेढी ये सब जानवर थे। ये श्रमणोपासक इतने अधिक- भाग्यशाली थे कि (बहुजणस्स अपरिभूया) एकजन की तो क्या बात अनेक मनुष्य भी मिलकर इनका पराभव तिरस्कार नहीं कर सकते थे। अर्थात्- वे श्रावक बडे शक्ति शाली और माननीय थे। अनेक जनों द्वारा भी ये अपरि

આવ્યુ છે કે તેઓ અતિશય દયાળુ હતા. કારણ કે તેમના ભોજનાલયમાં એટલી બધી ભોજનસામગ્રી રંધાતી હતી કે તેમના પરિજનોએ ભોજન કર્યા પછી પણ ઘણીજ ખાદ્ય સામગ્રી પડી રહેતી. તે વધેલું અન્ન દીન, અનાથ આદિ જનોને વહેંચી દેવાતાં આવતુ હતું "बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूया" તેમને ત્યાં અનેક દાસ, દાસી, ગાય, ભેંસ, ઘેટા અને ઘેટીઓ હતાં. તે શ્રમણોપાસકો એટલા બધા ભાગ્યશાળી હતા કે "बहुजणस्स अपरिभूया" એકતો શું પણ અનેક માણસો મળીને પણ તેમનો પરાભવ કરી શકતા નહીં -કોઇ તેમનો તિરસ્કાર કરી શકતુ નથી એટલે કે તેઓ શક્તિશાળી અને માનનીય હતા અનેક માણસો દ્વારા પણ અપરિભૂત (અજેય) હતા. ઉપરો-

येन आत्मसरसि स आस्रवः=मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगरूपः, संवरः-संवि यते=निरुध्यते आस्रवात् कर्म यन परिणामेन स संवरः=समिति गुप्तिप्रभृतिभिरात्म सरसि आस्रवत् कर्मसलिलानां स्थगनमित्यर्थः । निर्जरा-निर्झरण कर्मणां जीव प्रदेशेभ्योदेशतः परिशटन=विशरण निर्जरा-देशतः कर्मक्षयरूपा, क्रिया=कायिक्या दिका, अधिकरणम्-अधिक्रियते=नरकगति योग्यतां प्राप्यते आत्माऽनेनेति-अधि करणम्=द्रव्यतो गन्त्री यन्त्रादि, भावतः क्रोधादिकम्, बन्धः=जीवस्य कर्मपुद्गलैः सह सम्बन्ध, मोक्षः=सकलकर्मक्षय सति जीवस्य कर्मसंयोगाभावादिरूपरहितस्य साद्यपर्यवसानम् अव्याबाधमवस्थानम् ।

तालाब में अष्टविध कर्मरूपी जल मिथ्यादर्शन आदिरूप भावों से निर न्तर आता रहता है । इसी का नाम आस्रव है । इस आस्रव के कारण मिथ्यादर्शन, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग होते हैं । आते हुए कर्म जिस उपायसे रुकते हैं उसका नाम संवर है । संवर समिति गुप्ति और परीषह जय आदि कारणों से होता है । कर्मों का जीव के प्रदेशों से एकदेश से झर जाना-नष्ट होना-इसका नाम निर्जरा है । कायिकी आदि क्रियाएँ यहां क्रिया शब्द से ली गई है । जिसके द्वारा आत्मा नरक गति की योग्यता को पाता है वह अधिकरण है । द्रव्य और भावकी अपे क्षा यह अधिकरण दो प्रकार का कहा गया है । गन्त्री-गाडी और यंत्र आदि ये द्रव्याधिकरण हैं । क्रोधादिक कषायें भावाधिकरण हैं । जीव का कर्मपुद्गलों के साथ जो सम्बन्ध है उसका नाम बन्ध है । समस्त कर्मों का आत्मा से क्षय होना इसका नाम मोक्ष है । तात्पर्य यह है

નિરંતર થયા કરે છે તેનુ નામ જ આસ્રવ છે તેને કારણે જ મિથ્યાદર્શન અવિરત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉદ્ભવે છે કર્મને જે ઉપાયોથી પ્રવેશતા અટકાવવામા આવે છે તે ઉપાયોનુ નામ સંવર છે સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષહો પર વિજય આદિ કારણોથી સંવર થાય છે જીવના પ્રદેશોમાંથી કર્મો નિર્જરી જવાની-નષ્ટ થઈ જવાની-ક્રિયાનુ નામ નિર્જરા છે ક્રિયા શબ્દ દ્વારા કાયિકી આદિ ક્રિયાઓ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે જેના દ્વારા આત્મા નરકગતિમાં જવાની યોગ્યતા મેળવે છે તેનુ નામ અધિકરણ છે દ્રવ્ય અને ભાવની અપે ક્ષાએ તે અધિકરણ ના બે પ્રકાર કહ્યા છે ગાડી યંત્રઆદિ દ્રવ્યાધિકરણો છે ક્રોધાદિક કષાયો ભાવાધિકરણો છે જીવનો કર્મપુદ્ગલોની સાથે જે સંબંધ છે તેનુ નામ બંધ છે સમસ્ત કર્મોનો આત્મામાંથી ક્ષય થવો તેનુ નામ મોક્ષ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કર્મોના અસ્તિત્વમાં જીવની જે અવસ્થા

श्रमणोपासकाः धर्मविषये कीदृशाः ? इत्याह 'अभिगयजीवाजीवा' इत्यादि । "अभिगयजीवाजीवा" अभिगतजीवाजीवाः – अभिगताः = यथावस्थित स्वरूपेण ज्ञाताः जीवा अजीवाश्च यैस्ते तथा जीवाजीव स्वरूपज्ञानवन्त इत्यर्थः "उवलद्धपुण्णपावा" उपलब्धपुण्यपापाः – उपलब्धे = यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपापे यैस्ते तथा–तत्त्वतो–विज्ञातपुण्यपापस्वरूपा इत्यर्थः "आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला" आस्रव–संवर – निर्जरा–क्रिया–धिकरण–बन्धमोक्षकुशलाः, तत्र–आस्रवः–आस्रवती=प्रविशति अष्टविधकर्मसलिलं

और अपनी लौं से निर्वात स्थानमें सुरक्षित जलता हुआ चमकता रहता है उसी प्रकार से ये श्रमणोपासक भी आढय, दीप्त और अपरिभूत बने–रह कर खूब चमकते थे। ये श्रमणोपासक जिस तरह लौकिक व्यवहार में दक्ष थे उसी प्रकार से ये धर्म के विषय में भी दक्ष थे–इसी बात को अब प्रकट किया जाता है (अभिगयजीवाजीवा) जीव और अजीव पदार्थ अपने २ स्वरूप से जैसे अवस्थित हैं उसी प्रकार से ये उन्हें जानते थे–न्यूनाधिक रूपमें नहीं। (उवलद्धपुण्णपावा) पुण्य का स्वरूप क्या है और पाप का स्वरूप क्या है इस विषय को भी ये अच्छी तरह से जानते थे। (आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला) आस्रव, संवर, निर्जरा, क्रिया अधिकरण, बंध और मोक्ष, इन तत्त्वों के विषय में ये कुशल थे–अर्थात् इनमें हेय कौन है और उपादेय कौन है–इस बात के ये अच्छी तरह से ज्ञाता थे। जिस प्रकार से तालाव आदि में जल स्रोतों द्वारा आता है उसी प्रकार से आत्मारूप

યુક્ત દીવો નિર્વાત સ્થાનમા સુરક્ષિત બળ્યા કરે છે અને પ્રકાશ આપે છે એજ રીતે શ્રમણોપાસકો પણ આઢય, દીપ્ત અને અપરિભૂત હોવાથી ખૂબ શોભતા હતા. તે શ્રમણોપાસકો લૌકિક વહેવારમાં જેવા દક્ષ હતા એવા જ ધાર્મિક વિષયોમાં પણ તેઓ દક્ષ હતા, એ નીચેના સૂત્રો દ્વારા બતાવવામાં આવ્યું છે–" अभिगय जीवाजीवा" જીવ અને અજીવના યથાર્થ સ્વરૂપના તેઓ જ્ઞાતા હતા. "उवलद्धपुण्णपावा" પુણ્ય તથા પાપનુ સ્વરૂપ પણ તેઓ સારી રીતે સમજતા. હતા. "आसव–संवर–निज्जर–किरिया–हिगरण–बंध–मोक्ख–कुसला" આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, ક્રિયા, અધિકરણ, બંધ, અને મોક્ષ, એ તત્ત્વોના વિષયમાં તેઓ નિપુણ હતા એટલે કે તે તત્ત્વોમાં હેય કયાં કયાં તત્ત્વો છે અને ઉપાદેય તત્ત્વો કયા કયા છે તે તેઓ સમજતા હતા. જેવી રીતે તળાવ આદિમા ઝરણાંઓ દ્વારા પાણી આવે છે, એજ પ્રમાણે આત્મારૂપી તળાવમા આઠ પ્રકારના કર્મ રૂપી જળનો પ્રવેશ મિથ્યા દર્શન આદિરૂપ ભાવો વડે

"असहेज्जा" असहाय्याः—अविद्यमान साहाय्य=देवादिसाहाय्यं स्वस्यैव धर्मजनित सामर्थ्यातिशयात् येषां ते तथा। यद्वा 'स्वयं कृत कर्मस्वयमेव भोक्तव्यम्' इति ज्ञात्वा मनोदौर्बल्याभावात् परस हाय्यानपेक्षा इत्यर्थः। "देवा-सुर-नाग-जक्ख-रक्खस-किंनर किं पुरिस-गरुल-गंधव्व-महोरगा-इएहिं देवगणेहिं" देवा-सुर-नाग-सुवर्ण-यक्ष-राक्षस-किंनर-किंपुरुष-गरुड-गन्धर्व-महोरगादिभिर्देवगणै, तत्र-देवाः=वैमानिकाः, असुरा=असुरकुमाराः, नागा=नागकुमाराः, 'असुरानागाः' इमे उभय भवनपतय, यक्षा राक्षसा किंनराः किंपुरुषाः, एते चत्वारो व्यन्तरविशेषा, गरुडाः=गरुडचिह्नयुक्ता सुवर्णकुमाराः भवनपति

अन्तःकरण में यह पूर्णरूप से विश्वास था कि अपने ही धर्म के सेवन से जनित सामर्थ्यरूप अतिशय के सिवाय जीव का सहायक और कोई नहीं है, यदि सहायक कोई है तो वह एक अपने द्वारा सेवित धर्म है, अतः ये देवादिकों की सहायता की चाहना नहीं रखते थे। अथवा- स्वयं कृत कर्म जीव स्वयं ही भोगता है एसा जानकर अपने कृत कर्म के फल भोगने में उनके मन में दुर्बलता नहीं आती थी और ऐसी दुर्बलता के न आने से वे कृतकर्म के फल के भोगने में पर की सहायता की आकांक्षा भी नहीं रखते थे, निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये श्रमणोपासक इतने अधिक दृढ थे कि इन्हें वस (निग्गंथाओ पावयणाओ) निर्ग्रन्थप्रवचन से (देवासुर नागजक्ख रक्खस किंनर किं पुरिस गरुल गंधव्वमहोरगा-इएहिं देवगणेहिं) देव वैमानिक देव तथा असुर कुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किन्नर किंपुरुष ये यक्ष आदि चार व्यन्तरविशेष गरुड-गरुडके चिह्नवाले सुपर्णकुमार, गंधर्व, और महोराग ये व्यन्तर विशेष

જ્ઞાતા હતા. "અસહેજ્જા' તેમના હૃદયમાં એ વાત પર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે ધર્મના સેવનથી ઉત્પન્ન થયેલ સામર્થ્ય સિવાય જીવનો કોઇ પણ અન્ય સહાયક નથી. તેથી તેઓ દેવાદિકની સહાયતાની ઇચ્છા રાખતા નહીં તેઓ સમજતા હતા કે ધર્મ સિવાય જીવનો કોઇ પણ બીજો સહાયક હોતો નથી અથવા તેઓ સમજતા હતા કે પોતે કરેલાં કર્મોના ફળ જીવે ભોગવવા પડે છે તેથી પોતે કરેલાં કર્મોનો વિપાક ભોગવતા તેમના મનમાં દુર્બલતા આવતી નહી અને દુર્બલતા નહીં આવવાથી કૃતકર્મોનું ફળ ભોગવવામાં અન્ય કોઇની પણ મદદની આકાંક્ષા રાખતા નહીં. નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં એ શ્રાવકોને એટલી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે "निग्गंथाओ पावयणाओ" નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી (देवासुरनागजक्खरक्खसकिंनरकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं) વૈમાનિક આદિ દેવો, અસુરકુમારો, નાગકુમારો, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરુષ આ યક્ષ

उक्तञ्च—" निस्सेसकम्मविगमो, मोक्खो जीवस्स सुद्धरूवस्स ॥
साइअ पज्जवसाणं, अव्वाबाह अवत्थाणं " ॥ १ ॥
छाया—निश्शेप कर्मविगमो मोक्षो जीवस्य शुद्धरूपस्य ।
साद्यपर्यवसानम् अव्याबाधम् अवस्थानम् ॥ १ ॥
तेषां द्वन्द्वः, तत्र कुशलाः=आस्रवादीनां हेयोपादेयतां स्वरूपज्ञातार इत्यर्थः

कि कर्मों के सम्बन्ध में जो अवस्था जीव की रहती है वह अवस्था कर्मों के सर्वथा अभाव हो जाने पर नहीं रहती है कर्मों के सर्वथा अभाव हो जाने पर जीव की अवस्था विलकुल शुद्ध सुवर्ण के समान निर्मल हो जाती है। अतःजीव की यह अवस्था सादि होने पर भी अपर्यवसित रहती है। क्यों कि फिर इस स्थिति में उसमें अशुद्धता उत्पन्न करने वाली कोई शक्ति ही नहीं रहती है। इसी लिये इस अवस्था को साद्यपर्यवसानरूप कहा है। एक सिद्ध में अनंत सिद्धों का अवगाह विना किसी बाधा के रहता है-इसलिये इसे अव्याबाधरूप कहा गया है। ऐसी जो जीव की अवस्था है वही मोक्ष है। कहा भी है

समस्त कर्मोंका विप्रमोक्ष होना यही जीव का मोक्ष है। इस अवस्था में जीव शुद्ध रहता है। यह अवस्था जीव की साद्यपर्यवसित होती है। और इस अवस्था में जीव अव्याबाधरूप से सदा अवस्थित रहता है। इस आस्रव आदिकों की हेयोपादेयता के ये ज्ञाता थे। (असहेज्जा) इनके

રહે છે, તે અવસ્થા કર્મોનો સદંતર અભાવ થયાપછી રહેતી નથી કર્મોને સર્વથા ક્ષય થઇ ગયા પછી જીવની અવસ્થા શુદ્ધ સુવર્ણના જેવી નિર્મળ બની જાય છે તેથી જીવની તે અવસ્થા સાદિ (આદિ સહિત) હોવા છતાં પણ અપર્યવસિત રહે છે કારણ કે એ સ્થિતિમાં તેની અંદર અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ પણ શક્તિ જ રહેતી નથી. તેથી જ તે અવસ્થાને સાદ્યપર્યવસાન રૂપ કહેલ છે એક સિદ્ધમા અનત સિદ્ધોનો અવગાહ કોઇ પણ મુશ્કેલી વગર રહે છે- તેથી તેને અવ્યાબાધ રૂપ કહેલ છે જીવની એવી જે અવસ્થા છે તેનુ જ નામ મોક્ષ છે કહ્યુ પણ છે

સમસ્ત કર્મોનો વિપ્રમોક્ષ (નાશ) થવો એનુ નામ જ જીવનો મોક્ષ છે. એ અવસ્થામા જીવ શુદ્ધ રહે છે જીવની તે અવસ્થા સાદિ હોવા છતા અપર્યવસિત હોય છે-આદિથી યુક્ત હોતા છતા અંત રહિત હોય છે. તે અવસ્થામા જીવ અવ્યાબાધ રૂપે (કોઇ પણ જાતની બાધા વિના) રહે છે તે શ્રાવકો એ આસ્રવ આદિ તત્ત્વોની હેયોપાદેયતાના (ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્યતાના)

गृहीतार्थाः अर्थावधारणात्, "पुच्छियट्ठा" पृष्टार्थाः सन्दिग्धार्थस्य प्रश्नकर
"अभिगयट्ठा" अभिगतार्थाः=पृष्टार्थस्यावबोधात्, 'विणिच्छियट्ठा' विनिश्चिता
मर्थावधारणेन पदार्थानां विनिश्चयात्, "अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता" अस्थिम
प्रेमानुरागरक्ताः-अस्थीनि='हड्डी' इति प्रसिद्धानि, मज्जा=अस्थ्नां मध्य
धातुविशेषः तासु अस्थिमज्जासु प्रेमानुरागेण-प्रवचनस्य प्रेमरूपानुरागेण र
रञ्जिताः प्रवचनस्य प्रेम्णाऽनुरागेण च तेषामात्मप्रदेशास्तन्मयाभावा इत्यर्थ
एतादृशाः सन्तोऽन्यान् पुत्रादीन् वा प्रति एवमकथयन् "अयमाउसो" इयमा
ष्मन्त' हे आयुष्मन्त इदं 'निग्गंथे पावयणे' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् "अट्ठे" अर्थ
मोक्षस्य कारणम्, अत एव "अयं परमट्ठे" इदं परमार्थः-मोक्षकारणभूतत्वा
नैर्ग्रन्थ प्रवचन परमार्थःसारभूतमित्यर्थः, "सेसे अणट्ठे" शेषमनर्थम् शेषं-नैर्ग्र
प्रवचनभिन्नं कुप्रवचनम् अनर्थम्=मोक्षबाधकत्वान्निष्प्रयोजनमिति। पुनस्ता

बोध हो जाता था इसलिये वे अभिगतार्थ थे। (विणिच्छियट्ठा) अर्थ की
अवधारणा से पदार्थो का वे निश्चय करते थे इसलिये विनिश्चिता
थे। (अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता) अस्थि नाम हड्डी का और मज्जा हड्डि
के मध्यगत धातु विशेष का है इनकी हड्डी मज्जा धर्म के अनुराग से
रंगी हुई थी, प्रवचन के प्रति इनके आत्मप्रदेशों में प्रेम और अनुराग
था। अर्थात् इनकी आत्मा के प्रदेश प्रवचन मय ही थे। जब ये श्रम
णोपासक ऐसे थे-तब ही वे अपने-अपने पुत्रादि कों स समय २ पर
ऐसा कहा करते थे कि-(अयमाउसो निग्गंथ पावयणे) हे चिरजीवो !
यह निर्ग्रंथ प्रवचन (अट्ठे) मोक्षरूप अर्थका कारण है। अतएव (अयं
परमट्ठे) यह सारभूत है। (सेसे अणट्ठे) इस निर्ग्रन्थप्रवचन से भिन्न
जो कुप्रवचन हैं वे मोक्ष के बाधक होने से निष्प्रयोजन हैं।

હતા (અભિગયટ્ઠા) પૂછેલા અર્થનો તેમને સારી રીતે બોધ મળતો હતો તેથી
તેઓને અભિગતાર્થ વિશેષણ લગાડયું છે (વિણિચ્છિયટ્ઠા) અર્થની અવધા
રણથી તેઓ પદાર્થોનો નિશ્ચય કરતા હતા, તેથી તેઓ વિનિશ્ચિતાર્થ હતા.
(અટ્ઠિમિંજપેમાણુરાગરત્તા) અસ્થિ એટલે હાડકાં અને અસ્થિની વચ્ચે રહેલી
ધાતુ વિશેષનું નામ મજ્જા છે તેમના અસ્થિમજ્જા ધર્મના રંગે રંગાયેલા
હતા નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પ્રત્યે તેમના આત્મ પ્રદેશોમાં પ્રેમ અને અનુરાગ
હતો એટલે કે તેમના આત્મપ્રદેશો પ્રવચનમય જ હતા તેથી જ તેઓ
તેમના પુત્રાદિકોને વારંવાર એવું કહ્યા કરતા કે (અયમાઉસો નિગ્ગંથે પાવયણે)
હે આયુષ્માનો આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન (અટ્ઠે) મોક્ષરૂપ અર્થને પ્રાપ્ત
કરાવનાર છે તેથી જ (અયં પરમટ્ઠે) તે સારભૂત છે (સેસે અણટ્ઠે) આ
નિર્ગ્રંથ પ્રવચન સિવાયના બીજા જે પ્રવચનો છે તે કુપ્રવચનો છે તે

विशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषाः, तदादिभिः = तत्प्रभृतिभिर्देवगणैः "निग्गंथाओ पावयणाओ" नैर्ग्रंथात् प्रवचनात् "अणइक्कमणिज्जा" अनतिक्रमणीयाः=अति क्रामयितुमशक्याः निर्ग्रन्थप्रवचनात्—चालयितुं देवादयोऽपि न समर्था भवन्तीति भावः। पुनश्चते श्रमणोपासकाः कीदृशाः? इत्याह—"निग्गंथे पावयणे" नैर्ग्रन्थे-प्रवचने "निस्संकिया" निश्शङ्किताः=शङ्कारहिताः नैर्ग्रन्थे प्रवचने इदमित्थं नेत्थंवेतिरूपा न काऽपि तेषां शङ्कावर्त्तते इति भावः। "निक्कंखिया" निष्कांक्षिताः, काङ्क्षा=परमताभिलापः, तद्रहिताः परमतानभिलाषिण इत्यर्थः 'निव्वितिगिच्छिया' निर्विचिकित्सिताः-विचिकित्सा=फलं प्रतिसन्देहः तेन वर्जिताः—फलसन्देहरहिता इत्यर्थः। 'लद्धट्ठा' लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात्, 'गहीयट्ठा"

इत्यादि देवगण भी (अणइक्कमणिज्जा) रंचमात्र चलाने के लिये समर्थ नहीं हो सकते थे। ये श्रमणोपासक (निग्गंथे पावयणे) उस निर्ग्रन्थ-प्रवचन में (निस्संकिया) शंकारहित थे यह इस प्रकार से है कि नहीं है इस प्रकार के संदेह से रहित थे। (निक्कंखिया) परमत को अपनाने की भावना इनके अन्तः करण में स्वप्न में भी नहीं होती थी। निव्वि-तिगिच्छिया) जैनधर्म प्रतिपादित मार्ग का अनुष्ठान निष्फल होता है इस प्रकार फल में संदेह इनके चित्त में नहीं था (लद्धट्ठा) अर्थ के श्रवण से ये लब्धार्थ थे। (गहियट्ठा) अर्थ के अवधारण से ये गृहीतार्थ थे। (पुच्छियट्ठा) जिस अर्थ में इन्हें संदेह होता था उस अर्थ को ये पूछकर निश्चय कर लेते थे। अतः ये पृष्ट अर्थ का इन्हें अच्छी तरह से

વિગેરે ચારે વ્યન્તર વિશેષ છે. ગરુડ—ગરુડનાચિહ્નવાળા સુવર્ણકુમાર, ગંધર્વ અને મહોરગ એ પણ વ્યન્તરવિશેષ છે ઇત્યાદિ દેવગણ પણ (अणइक्कमणिज्जा) તેમને રજમાત્ર પણ ચલાયમાન કરવાને સમર્થ નહતા. તે શ્રમણોપાસકો (निग्गथे पावयणे) નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં (निस्सकिया) શંકારહિત હતા -તે દ્વારા પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમાં તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ થતો નહી (निक्कंखिया) પર મતને આપનાવવાની ઇચ્છા તેમને સ્વપ્નમાં પણ થતી નહીં. (निव्वितिगिच्छिया) "જૈનધર્મમાં પ્રતિપાદિત માર્ગનુ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ જાય છે," એવો ફળ વિશેનો સદેહ તેમના ચિત્તમા કદી ઉદ્ભવતો નહીં (लद्धाट्ठा) અર્થના શ્રવણને લીધે તો લબ્ધાર્થ હતા (गहियट्ठा) અર્થના અવધારણથી તેઓ ગૃહીતાર્થ હતા (पुच्छियट्ठा) જે અર્થમા તેમને સદેહ થતો તે અર્થ જ્ઞાનીને પૂછીને પોતાના સંદેહનુ તેઓ નિર્વાણ કરતા હતા તેથી તેઓ પૃષ્ટાર્થ

प्रत्याख्यानं=पर्वदिनेषु त्याज्यानां परित्याग पोषधोपवास पोष=पुष्टिः=धर्मस्य वृद्धिं धत्ते इति पोषधः पर्वदिनानुष्ठेयो व्रतविशेषः, तत्रोपवासः = निवसन पोषधोपवास, एषां द्वन्द्वः, तैः युक्ता इति गम्यते, अत्र पोषधोपवास इत्युक्तम्, स च पोषधः कदा क्रियते ? इत्याह–" चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपौर्णमासीषु, चतुर्दश्यामष्टम्याम् उद्दिष्टायाम् = अमावास्यायां पौर्ण–मास्यांच " पडिपुण्ण " प्रतिपूर्णम्–अहोरात्रनिष्पाद्य 'पोसहं' पोषधम् 'सम्म' सम्यक् शास्त्रोक्तविधिपूर्वकम् 'अणुपालेमाणा' अनुपालयन्त' =

थे। गुण–तीनगुणव्रतों को ये पालते थे। विरमण मिथ्यात्व के सेवन से थे सदा दूर रहते थे। प्रत्याख्यान त्याज्य वस्तुओं का ये परित्याग करते थे। पोषध पोष नाम पुष्टि का है शरीर की पुष्टि में यहां पुष्टि शब्द का अर्थ नहीं लिया गया है किन्तु धर्म की पुष्टि होने में पुष्टि शब्द का अर्थ लिया गया है पोषध करने से शरीर की पुष्टि भले ही न हो पर धर्म की पुष्टि वृद्धि अवश्य होती है। अतः जिससे धर्म की पुष्टि होती है वह पोषध है। यह पोषध पर्व के दिनों में जो अनुष्ठेय व्रतविशेष होता है तद्रूप होता– इस व्रतविशेष में जो उपवास माने रहना वह पोषधोपवास है। ऐसा पोषधोपवास शब्द का वाच्यार्थ है। इस पोषधोपवास को ये करते थे। यह पोषधोपवास वे कब करते थे इसके लिये सूत्रकार प्रकट करते हैं (चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु) चतुर्दशी के दिन, अष्टमी के दिन, अमावस्या के दिन और पौर्णमासी के दिन ये श्रमणोपासक इस (पोसह) पोषध को इन तिथियों में (सम्मं) शास्त्रोक्त

હતા, ત્રણ ગુણવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતા હતા મિથ્યાત્વના સેવનથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા, ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો તેઓ પ્રત્યાખ્યાન લઈને ત્યાગ કરતા હતા (પોષ) એટલે પુષ્ટિ અહીં પુષ્ટિ શબ્દ શરીરની પુષ્ટિના અર્થમા વપરાયો નથી પણ ધર્મની પુષ્ટિ અર્થમા તેનો પ્રયોગ કરાયો છે. પોષધ કરવાથી શરીરની પુષ્ટિ ભલે થતી ન હોય પણ ધર્મની પુષ્ટિ તો અવશ્ય થાય છે તેથી જેના દ્વારા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેને પોષધ કહે છે

પર્વના દિવસે ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ પૂર્વક પૌષધશાળામાં રહીને આ વ્રત કરાય છે આ વ્રતવિધિમાં જે ઉપવાસ–રહેવાનું થાય છે તેને પૌષધોપવાસ કહે છે પૌષધોપવાસનો એ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ થાય છે એ પૌષધોપવાસ ક્યારે કરાય છે ? " चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " ચૌદશ આઠમ, અમાસ અને પૂનમે પૌષધોપવાસ કરવામાં આવે છે. તે શ્રમણોપાસકો " પોસહં " એ પૌષધવ્રતનુ તે તિથિઓમાં सम्मं શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક

वर्णयति-" उसिय फलिहा " उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकवन्निर्मलान्तः करणाः

यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत. परिघो येषां ते तथा — औदार्यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणां गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः । एतावदेव न किन्तु " अवंगुयदुवारा " अपावृतद्वाराः कपाटादिभिरस्थगितद्वाराः दानार्थं मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । ' चियत्तंते उरघरप्पवेसा " त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशाः-त्यक्तः=प्रीत्या प्रदत्तः अन्तःपुरे गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा-अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थः । अथ धर्माराधने ते कीदृशा इति दर्शयति—" बहुहिं " बहुभि = अनेकप्रकारकैः " सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाया पोसहोववासेहिं " शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैः, तत्र शीलानि=सामयिक—देशावकाशिक—पोषध—तिथि संविभागाख्यानि= व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुणः=त्रीणि गुणव्रतानि, विरमणं = मिथ्यात्वान्निवर्त्तनम्,

अब सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणों का कथन करते हुए कहते हैं -(उसिय फलिहा) इनके अंतःकरण हमेशां स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित थे (अवंगुयदुवारा) इन श्रमणोपासकों के मकानों पून्य दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे ।(चियत्तंतेउरधरप्पवेसा) उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था । इस कारण वे राजाके अंतः पुरमें भी विना रोक-टोक जा सकते थे ।

अब सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये श्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदिधर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दत्त-चित्त रहा करते थे. जैसे- सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि-संविभगरूप को ये पालते थे । व्रत- पांच अणुव्रतों को ये पालते

મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવતા નથી માટે સારરહિત છે હવે સૂત્રકાર તે શ્રમણોપાસકોના ઔદાર્ય આદિ ગુણોનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે (ऊसियफलिहा) તેમના અંત' કરણો સ્ફટિક મણિની માફક શુદ્ધ યાને નિર્મળ એટલે કે પાપ રહિત હતાં 'अवंगुयदुवारा' તેમના મકાનો પુણ્યદાન માટે હમેશાં ઉઘાડા જ રહેતા હતા (चियत्तंते उरघरप्पवेसा) તેમને આવવા જવામા કોઇને કોઇ પણ પ્રકારનો સદેહ ન હતો તેથી રાજાના અંત પુરમા પણ તેઓ વિના રોકટોક તેઓ જઇ શકતા હતા તેઓકેવી રીતે ધર્મનું આરાધન કરતા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

(बहुहिं) અનેક પ્રકારના (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चाक्खणपोसहोववासेहि) ધર્માનુષ્ઠાનોની આરાધના કરતા હતા સામાયિક, દેશાવકાશિક,પૌષધ,અને અતિથિ સંવિભાગ રૂપ શીલોનુ તેઓ પાલન ... તા, પાંચ અણુવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતા

प्रत्याख्यानं=पर्वदिनेषु त्याज्यानां परित्यागः पोषधोपवासः पोष=पुष्टिः=ध
वृद्धिं धत्ते इति पोषध पर्वदिनानुष्ठेयो व्रतविशेषः, तत्रोपवासः = नित
पोषधोपवास, एषां द्वन्द्वः, तैः युक्ता इति गम्यते, अत्र पोषधोपवास।
व्रतम्, सच पोषधः कदा क्रियते। इत्याह-" चाउद्दसमुद्दिट्ठपुण्णमासि
" चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपौर्णमासीषु, चतुर्दश्यामष्टम्याम् उद्दिष्टायाम् = अमा
स्यायां पौर्ण-मास्याश्च " पडिपुण्ण " प्रतिपूर्णम्-अहोरात्रनिष्पाद्यं ' पोस
पोषधम् 'सम्म' सम्यक् शास्त्रोक्तविधिपूर्वकम् ' अणुपालेमाणा अनुपालयन्त

थे। गुण-तीनगुणव्रतों को वे पालते थे। विरमण मिथ्यात्व के सेव
से वे सदा दूर रहते थे। प्रत्याख्यान त्याज्य वस्तुओं का वे परित्या
करते थे। पोषध पोष नाम पुष्टि का है शरीर की पुष्टि में यहां पुष्टि श
का अर्थ नहीं लिया गया है किन्तु धर्म की पुष्टि होने में पुष्टि शब्द का अ
लिया गया है पोषध करने से शरीर की पुष्टि भले ही न हो पर धर्म
पुष्टि वृद्धि अवश्य होती है। अतः जिससे धर्म की पुष्टि होती है
पोषध है। यह पोषध पर्व के दिनों में जो अनुष्ठेय व्रतविशेष होता
तद्रूप होता- इस व्रतविशेष में जो उपवास माने रहना वह पोष
धोपवास है। ऐसा पोषधोपवास शब्द का वाच्यार्थ है। इस पोषधोप
वास को वे करते थे। वह पोषधोपवास वे कब करते थे इसके लि
सूत्रकार प्रकट करते हैं (चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु) चतुर्दशी के
दिन, अष्टमी के दिन, अमावस्या के दिन और पौर्णमासी के दिन
श्रमणोपासक इस (पोसह) पोषध को इन तिथियों में (सम्मं) शास्त्रोक्त

हता, त्रण गुणव्रतोनुं तेओ पालन करताहता मिथ्यात्वना सेवनथी तेओ सदा
दूर रहेता हता त्याज्य वस्तुओनो तेओ प्रत्याख्यान लइने त्याग करता हता
(पोष) एटले पुष्टि. अहीं पुष्टि शब्द शरीरनी पुष्टिना अर्थमां वपरायो नथी
पण धर्मनी पुष्टि अर्थमां तेनो प्रयोग करायो छे. पोषध करवाथी शरीरनी पुष्टि
भले थती न होय पण धर्मनी पुष्टि तो अवश्य थाय छे तेथी जेना द्वारा
धर्मनी पुष्टि थाय तेने पोषध कहे छे

पर्वना दिवसे चारे प्रकारना आहारना त्याग पूर्वक पौषधशाळामां रहीने
आ व्रत कराय छे आ व्रतविशेषमां जे उपवास-रहेवानुं थाय छे तेने पोष
धोपवास कहे छे पोषधोपवासनो आ प्रमाणे वाच्यार्थ थाय छे आ पोषधो
पवास क्यारे कराय छे? ' चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु चौदश आठम,
अमास अने पूनमे पौषधोपवास करवामां आवे छे ते श्रमणोपासको
" पोसह ' आ पौषधव्रतनुं ते तिथिओमां सम्मं शास्त्रोक्त विधिपूर्वक

निरन्तरं सेवमानाःसन्त 'समणे निग्गंथे' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् "फासुएसणीज्जेण" प्रासुकैषणीयेन-प्रासुकश्चासौ एषणीयश्वेति-प्रासुकैषणीयः, प्रासुकम्=अचित्तम्, एषणीयम् = निर्दोषम्, तेन तथाविधेन "असणपाणखाइमसाइमेणं" अशन पानखाद्यस्वाद्येन तथा "वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेणं" वस्त्रपतद्ग्रह कम्बलपादप्रोञ्छनेन, तत्र वस्त्रं=कार्पासनिर्मितम् पतद्ग्रहः=पात्रम्, कम्बलः = प्रसिद्धः, पादप्रोञ्छनं=रजोहरणम् तेषां समाहारस्तेन वस्त्रादिना तथा "पीठ-फलगसेज्जासंथारएण पीठफलकशय्यासंस्तारकेण तत्र पीठम्=आसनम्, फल-कम् पट्टकं, पाटइति प्रसिद्धम् शय्या=वसतिः, यद्वा सार्ध हस्तद्वयप्रमाणआसन-विशेषः, संस्तारकः=शरीरप्रमाणा शय्या एषां समाहारद्वन्द्वः, ततस्तेन तथा "ओसहभेसज्जेण" औषधभैषज्येन, तत्र-औषधम् = एकद्रव्यनिष्पन्नं, भैष-ज्यम् = अनेकद्रव्यनिष्पन्नमौषधमेव, तेनच "पडिलाभे माणा" प्रतिलम्भयन्तः =प्रतिलाभयन्तः श्रमणनिर्ग्रन्थेभ्यः प्रासुकैषणीयाहारादीन् वस्त्रपतद्ग्रहादीन् पीठफलकादीन् औषधभैषज्यश्च वितरन्तः । "अहापडिग्गहिएहिं" यथाप्रति गृहीतैः=यथाविधिस्वीकृतैः "तवोकम्मेहिं" तपःकर्मभिः = षष्ठाष्टमादि तपो

विधिपूर्वक (पडिपुण्णं) पूर्णरूप से (अणुपालेमाणा) करते थे (समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जे) तथा श्रमण निर्ग्रन्थों को ये हमेशा प्रासुक एषणीय अचित्त निर्दोष (असणपाणखाइमसाइमेणं) अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य से तथा (वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेणं) वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन- रजोहरण से, तथा-(पीढफलगसेज्जासंथारएणं) पीठ आसन, फलक-पट्टक पाट, शय्या वसति, अथवा ढाईहाथप्रमाण आसन विशेष, संस्तारक-शरीरप्रमाण शय्या से, तथा-(ओसहभेसज्जेणं) औषध से-एक द्रव्य निष्पन्न दवा से, भैषज्य से-अनेक द्रव्य निष्पन्न दवा से, (पडिलाभेमाणा) लाभान्वित करते रहते थे। तथा (अहाप-डिग्गहिएहिं) यथा प्रतिगृहीत-यथाविधिस्वीकृत (तवोकम्मेहिं) तपः

"पडिपुण्ण" પૂર્ણરૂપે "अणुपालेमाणा" પાલન કરતા હતા "समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेण" તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને સદા પ્રાસુક એષણીય (અચિત્ત, નિર્દોષ) "असणपाणखाइमसाइमेण" અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય તથા "वत्थपडिग्गहकंबलपायपुच्छणेण" વસ્ત્ર, પાત્ર, કામળ, ફલક-પાટ, શય્યા-પાથરણુ અથવા અઢી હાથની લંબાઇનુ આસન વિશેષ, સંસ્તારક-શરીર પ્રમાણ શય્યા, તથા "ओसहभेसज्जेण" ઔષધ (એક દ્રવ્યમાથી બનાવેલી દવા) ભૈષજ્ય (અનેક દ્રવ્યોમાથી બનાવેલી દવા) "पडिलाभेमाणा" વહોરાવતા હતા તથા "अहापडिग्गहिएहिं" વિધિ પૂર્વક અંગીકાર કરેલા "तवो-